THE

HARIVAMŚA

BEING THE KHILA OR SUPPLEMENT TO THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED

BY

PARASHURAM LAKSHMAN VAIDYA

General Editor, Mahābhārata

HONORARY MEMBER

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

VOLUME II

(Appendices)

Under the patronage of the Government of India and the State of Maharashtra

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

POONA

1971

THE
MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S. SUKTHANKAR†
(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K BELVALKAR†
(April 1943—March 1961)

P. L. VAIDYA
(since April 1961)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; S. K. DE†; F. EDGERTON†; A. B. GAJENDRAGADKAR†; P. V. KANE; R. D. KARMARKAR†; V. G. PARANJPE; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†; V. P. VAIDYA†; H. D. VELANKAR†; RAGHU VIRA†; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN† AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI
RAJA OF AUNDH

UNDER THE PATRONAGE OF THE RAJA OF AUNDH; THE BRITISH ACADEMY, LONDON; THE CENTRAL GOVERNMENT OF INDIA; THE PROVINCIAL GOVERNMENTS OF BOMBAY, MADRAS, BURMA, AND U. P.; THE STATES OF BARODA, HYDERABAD (DECCAN), GWALIOR, PHALTAN, MYSORE, BHAVNAGAR, SANGLI, KOLHAPUR, PATIALA, DHAR AND RATLAM; THE UNIVERSITIES OF BOMBAY, CALCUTTA, POONA AND TRIVANDRUM; AND OTHER DISTINGUISHED DONORS

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

POONA

1971

The entire cost of preparation and production of this Volume of the Critical Edition of the Harivaṁśa has been borne by the Government of India (Ministry of Education) and the State of Maharashtra (Education Department)

Printed by Dr. R. N Dandekar, M. A., Ph. D., at the Bhandarkar Institute Press, Poona 4.

and

Published by Dr. R. N. Dandekar, Hon. Secretary, Bhandarkar Oriental Research Institute Poona 4 (INDIA)

TABLE OF CONTENTS

VOLUME II

APPENDIX I

APPENDIX II

(शेषधर्मप्रकरणम्) pp. 785–92

॥ हरिवंशः ॥

। द्वितीयः खण्डः ।

(परिशिष्टानि)

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different manuscripts which have been cited in the foot-notes to constituted text printed in Vol I, but, which, for various reason, were not quoted there in extenso They are mainly passages which were too long to be included in the foot-notes but along with them there will be found a certain number of short unimportant passages also, which in single manuscripts or in a very small group of cognate Mss have been relegated to this Appendix as being of no special value for critical purposes

The variants cited here are of the same order as those of additional lines (i e , star-passages) noted in the foot-notes to the constituted text But the variants of monosyllabic verse-filling particles (such as च, वै, तु, हि *) and adverbs (such as* तथा, तदा, तत , एव, एवं *), discrepant readings of single Mss , corrupt readings and common doublets* (वेदि-वेदी, रोम-लोम) *have been generally ignored, and scribe's errors have been silently corrected*

No 1

After 7 45, Ś$_1$ K$_{1\ 3}$ Dn D$_3$ D$_{1\ 4}$ ins. .

प्रथमे मेरुसावर्णे प्रवक्ष्यामि मुनीञ्शृणु ॥
मेधातिथिस्तु पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च ।
ज्योतिष्मान्भार्गवश्चैव द्युतिमानङ्गिरास्तथा ॥
सवनश्चैव वासिष्ठ आत्रेयो हव्यवाहनः ।
पौलहः सप्त इत्येते ऋषयो रोहितेऽन्तरे ॥ [5]
देवतानां गणास्तत्र त्रय एव नराधिप ।
दक्षपुत्रस्य पुत्रास्ते रोहितस्य प्रजापतेः ॥
धृष्टकेतुर्दीप्तकेतुः पञ्चहोत्रो निराकृतिः ।
पृथुश्रवा भूरिद्युम्न ऋचीको बृहतो गयः ।
प्रथमस्य तु सावर्णेर्नव पुत्रा महौजसः ॥ [10]
दशमे त्वथ पर्याये द्वितीयस्यान्तरे मनोः ।
हविष्मान्पौलहश्चैव सुकृतिश्चैव भार्गवः ।
आपोमूर्तिस्तथात्रेयो वासिष्ठश्चाष्टमः स्मृतः ॥
पौलस्त्यः प्रमतिश्चैव नाभोगश्चैव काश्यपः ।
अङ्गिरा नभसः सत्यः सप्तैते परमर्षयः । [15]
देवतानां गणौ द्वौ तौ ऋषिमन्त्राश्च ये स्मृताः ॥
मनोः सुतोत्तमौजाश्च निकुषञ्जश्च वीर्यवान् ।
शतानीको निरामित्रो वृषसेनो जयद्रथः ।
भूरिद्युम्नः सुवर्चाश्च दश त्वेते मनोः सुताः ॥
एकादशेऽथ पर्याये तृतीयस्यान्तरे मनोः । [20]
तस्य सप्तऋषींश्चापि कीर्त्यमानान्निबोध मे ॥
हविष्मान्काश्यपश्चापि हविष्मान्यश्च भार्गवः ।

No 1

(L 1) Dn$_1$ प्रथमं (for °मे) —(L 2) Ś$_1$ Ds कश्यप (for का°) —(L 4) Bom and Poona eds सावनश् (for स°) Ś$_1$ K$_1$ D$_4$ एव च (for -वाहन) —(L 5) K$_{1\ 3}$ D$_4$ पुलहः (for पौ°) K$_{1\ 3}$ सत्य (for सप्त) K$_3$ Ds मुनयो (for ऋषयो) Dn मुनयो रौहितेऽन्तरे (for ^{b}) —(L 6) Ś$_1$ तात (for तत्र) —(L. 7) K$_3$ Ds$_1$ रौहितस्य (for रो°) —(L 8) K$_3$ Dn Ds मनोः पुत्रो धृष्टकेतुः (for ^{a}) Ś$_1$ पञ्चहस्तो (for °होत्रो) —(L 9) Bom and Poona eds भूरिधामा (for °द्युम्न) K$_3$ Ds$_1$ ऽष्टहतो , D$_4$ ऽथ वृतो (for बृहतो) —(L 12) K$_3$ D$_4$ पुलहश् (for पौ°) —(L 13) K$_3$ वशिष्ठश् Ś$_1$ वासिष्ठश्चान्ययाः स्मृताः (for ^{b}) —(L 14) Ś$_1$ (inf lin) प्रमितिश् (for प्रम°) K$_1$ D$_4$ नाभागश् , K$_3$ Dn Ds नभोगश् (for नाभो°) Ś$_1$ [अ]पि (for [ए]व) —(L 15) Dn [ए]व (for [ए]ते) —(L 16) Ś$_1$ K$_1$ तु (for तौ) D$_{1\ 4}$ ऋषिमन्त्रश् (for °मन्त्राश्) —(L 17) Ś$_1$ K$_1$ D$_4$ सुक्षत्तावौत्तमौजाश्च (for ^{a}) Ś$_1$ भूरिषेणश् , K$_{1\ 3}$ Ds D$_4$ कुरिषेणश् (for निकुषञ्जश्) —(L 19) Dn$_1$ सत्त्ववांश् (for सुवर्चाश्). —(L 20) K$_{1\ 3}$ Dn D$_4$ तु (for ऽथ) —(L 21) Ś$_1$ सप्तर्षयश् (for सप्तऋषींश्) —(L 22) Ś$_1$ वपुष्मान्यश्च (for हवि°) —(L 23) Ś$_1$ वरुणश् (for त°). Dn$_1$ [अ]नयस् (for °घस्) —(L 24) Ś$_1$ चारुदृष्ण्यश् , K$_3$ Dn Ds चारुधिष्ण्यश् , Bom and Poona eds चोदधिष्ण्यश् (for चारु°) —(L 25) Dn Ds D$_4$ पुलहश् (for

तरुणश्च तथात्रेयो वासिष्ठस्त्वनघस्तथा ॥
अङ्गिराश्चारुधिष्ण्यश्च पौलस्त्यो निश्चरस्तथा ।
पौलहश्चाग्नितेजाश्च भाव्याः सप्त महर्षयः ॥ [25]
ब्रह्मणस्तु सुता देवा गणास्तेषां त्रयः स्मृताः ।
सर्वत्रगः सुशर्मा च देवानीकः पुरूद्वहः ॥
क्षेमधन्वा दृढायुश्च आदर्शः पण्डको मनुः ।
सावर्णस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ॥
चतुर्थस्य तु सावर्णेरृषीन्सप्त निबोध मे । [30]
द्युतिर्वसिष्ठपुत्रश्च आत्रेयः सुतपास्तथा ॥
अङ्गिरास्तपसोमूर्तिस्तपस्वी काश्यपस्तथा ।
तपोशनश्च पौलस्त्यः पौलहश्च तपो रविः ॥
भार्गवः सप्तमस्तेषां विज्ञेयस्तु तपोधृतिः ।
पञ्च देवगणाः प्रोक्ता मानसा ब्रह्मणश्च ते ॥ [35]
देववायुरदूरश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः ।
मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रसेनश्च मित्रकृत् ।
मित्रबाहुः सुवर्चाश्च द्वादशस्य मनोः सुताः ॥
त्रयोदशेऽथ पर्याये भाव्ये मन्वन्तरे मनोः ।
अङ्गिराश्चैव धृतिमान्पौलस्त्यो हव्यपस्तु यः ॥ [40]
पौलहस्तत्त्वदर्शी च भार्गवश्च निरुत्सुकः ।
निष्प्रकम्पस्तथात्रेयो निर्मोहः कश्यपस्तथा ॥
सुतपाश्चैव वासिष्ठः सप्तैते तु महर्षयः ।
त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्वयंभुवा ॥
त्रयोदशस्य पुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रुचेः सुताः । [45]
चित्रसेनो विचित्रश्च नयो धर्मभृतो धृतः ॥
सुनेत्रः क्षत्रवृद्धश्च सुतपा निर्भयो दृढः ।
रौच्यस्यैते मनोः पुत्रा अन्तरे तु त्रयोदशे ॥
चतुर्दशेऽथ पर्याये भौत्यस्यैवान्तरे मनोः ।
अग्नीध्रः काश्यपश्चैव पौलस्त्यो मागधस्तथा । [50]
भार्गवो ह्यतिबाहुश्च शुचिराङ्गिरसस्तथा ॥
युक्तश्चैव तथात्रेयः शुक्रो वासिष्ठ एव च ।
अजितः पौलहश्चैव अन्त्याः सप्तर्षयश्च ते ॥

No 2

After the addl colophon after 7 47, N (except Ś1 Ñ1) T2-4 G ins.

जनमेजय उवाच ।
मन्वन्तरस्य संख्यानं युगानां च महामते ।
ब्रह्मणोऽह्नः प्रमाणं च वक्तुमर्हसि मे द्विज ॥
वैशंपायन उवाच ।
अहोरात्रं विभजते सूर्यो मानेन लौकिकम् ।

पौ°) Ś1 भार्या [व्या] सप्तर्षयश्च ये (for ^{b}) — (L. 27) Bom and Poona eds सवर्तक (for सर्वत्रगः) Ś1 महाप्रभु, Cal ed पुरूवह. (for पुरूद्वहः) — (L 28) Ś1 K1 3 Dn दृढेषुश् (for दृढायुश्) Ś1 पादुको, Dn1 पञ्जको, Ds पेटको (for पण्डको) D4 मुनि (for मनु) — (L 33) Ś1 K1. 3 D4 तपाशनश्; Ś1 (*sup lin*) तपाशवश् K3 पुलहश् (for पौ°) D4 रतिः (for रविः) Ś1 पुलहश्चातपो रतिः (for ^{b}) — (L 34) Dn2 D4 तु ततो, D1 सुतपो (for तु तपो-) — (L 36) D4 अदेवश् (for अदूरश्) Ś1 देववानुपदेशश्च, K1 देवतायुरदेवश्च (for ^{a}) Ś1 विडूरथ. (for विदू°) — (L 37) K3 मित्रवेदश्, Dn Ds °देवश् (for °विन्दश्) Ś1 चित्रसेनश्च मित्रहा (for ^{b}) — (L 38) Dn1 मित्रवाह (for °बाहु) — (L 39) Ds1 भाव्य- (for भाव्ये) Ś1 भव्ये रौच्येऽन्तरे मनोः (for ^{b}) — K3 om lines 41-53 — (L 41) Dn1 सत्त्वदर्शी (for तत्त्व°) — (L 42) Ś1 K1 Dn2 Ds D4 काश्यपस् (for क°) — (L 43) Ś1 अतपाश् (for सु°) — (L 45) Ś1 K1 पुलहात्मजस्य पुत्रास्ते (hypermetric) (for ^{a}) Ś1 सुरचे., K1 D4 प्ररुचेः (for तु रुचे) Ś1 (*sup lin*) विज्ञेया भरतर्षभ (for ^{b}) — (L 46) K1 (*sup lin*) धर्मपथो, D4 °भृथो (for °भृतो) Ś1 नयो धर्मभृता वृतः, Dn2 Ds नयो धर्मभृथो भृथु. (Dn2 वृतः) (for ^{b}) — (L 47) Dn क्षत्रवृद्धिश् K1 सुवेत्र. क्षेत्रवृद्धश्च (for ^{a}) — (L 48) Ś1 K1 Ds D4 ह्य(Ds अ)न्तरं तत्त्रयोदशम् (for ^{b}) — Ds D1 om line 50 — (L 50) Dn भार्गवस् (for मागधस्) Ś1 च य (for तथा) — (L. 52) Ś1 शक्रो (for शुक्रो)

No 2

D2 om the ref K1 (marg) 3 repeat lines 1-9 (with the ref) after 7 49^{ab} — (L 1) K1 (first time) D2 सख्यानं, K3 (both times) °त (for °नं). Ds महाद्युते; D6 T2 G1-3 5 महामुने (for °मते). — (L. 2) V3 D6 ऽह्नः-; T3 4 ऽथ (for ऽह्न) K3 (both times) यथावद्वक्तुमर्हसि (for ^{b}) — (L. 3) K1 3 (both second time) V1. 3

तामुपादाय गणनां शृणु संख्यामरिदम ॥
निमेषैः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला । [5]
त्रिंशत्कलो मुहूर्तस्तु त्रिंशता तैर्मनीषिणः ॥
अहोरात्रमिति प्राहुश्चन्द्रसूर्यगति नृप ।
विशेषेण तु सर्वेषु अहोरात्रं च नित्यशः ॥
अहोरात्राः पञ्चदश पक्ष इत्यभिशब्दितः ।
पक्षौ द्वौ च स्मृतो मासो द्वौ मासावृतुरुच्यते ॥ [10]
अब्दं द्व्ययनमुक्तं तु अयनं त्वृतुभिस्त्रिभिः ।
दक्षिणं चोत्तरं चैव सख्यानार्थविशारदैः ॥
मानेनानेन यो मासः पक्षद्वयसमाहितः ।
पितॄणां तदहोरात्रमिति कालविदो विदुः ॥
कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लपक्षस्तु शर्वरी । [15]
कृष्णपक्षे त्वहःश्राद्धं पितॄणां वर्तते नृप ॥
मानुषेण तु मानेन यो वै संवत्सरः स्मृतः ।
देवानां तदहोरात्रं दिवा चैवोत्तरायणम् ॥
दक्षिणायनं स्मृता रात्रिः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थकोविदैः ॥
दिव्यमब्दं दशगुणमहोरात्रं मनोः स्मृतम् । [20]
अहोरात्रं दशगुणं मानवः पक्ष उच्यते ॥
पक्षो दशगुणो मासो मासैर्द्वादशभिर्गुणैः ।
ऋतुर्मनूनां सप्रोक्तः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थदर्शिभिः ॥
ऋतुत्रयेण त्वयनं तद्द्वयेनैव वत्सरः ।
चत्वार्येव सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगम् ॥ [25]
तावच्छती भवेत्संध्या सध्यांशश्च तथा नृप ।
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेता स्यात्परिमाणतः ।

B2 (marg as above) 3 D1 4 Cn भजेत्सूर्यो, K2 Ñ2 भवेत्सूर्यो, K3 (first time) विभजत, K4 भजन्सूर्यो, T3 4 G4 तु विभजेत्, Cnp विभजते (as above) T2 G1 सौर्यान् (for सूर्यो) V2 B1 Ds मानं च, T4 मानव- (for मानेन) K1 (second time) 2 3 (second time) 4 Ñ2 3 V1 3 B2 3 Dn D1 4 मानव लौकिकं परम्, B2 (marg) सूर्यमानं तु लौकिकम्, D2 सूर्यो मानवदैविकम्, D3 5 सूर्यो मानुषदैवतम् (D5 °विकम्) (for [b]) —(L 5) D2 श्रुता (for तु ता) —(L 6) K3 (both times) T2 4 G1–3 5 त्रिंशत्कला (for °कलो) D6 T2 मुहूर्तं तु, G1 °र्त वा, G3 5 °र्त च (for °र्तस्तु) K1 (second time) 3 (both times) त्रिशद्भिस् (for °ता) —(L 7) D3 G5 -गतिर् (for -गति) — After line 7, D3 ins

1** रवेर्गतिविशेषेण सर्वेष्वेतेषु नित्यश ।

—(L 8) K1 (first time) 4 B2 D2 रात्र तु, Dn T4 -रात्रे च, D1 -रात्रेण, G5 रात्रि च (for -रात्रं च) K3 (both times) सर्वशः (for नित्यश) —(L 9) K1 (first time) 2 3 (second time) 4 Ñ2 V3 D1 3–5 अहोरात्राणि (hypermetric), Ñ3 °रात्रैः, D6 G2 °रात्र (for °रात्रा) K1 (second time) अहोरात्राणि पञ्चैव, D2 पञ्चदशाहोरात्राणि (for [a]) K1 (first time) -शब्दित, K1 (second time) 3 (both times) Ñ3 V1 Dn T2 G1 -धीयते, D2 6 T4 G5 -विश्रुतः (for शब्दित) —(L 10) B2 3 Ds T3 द्वौ पक्षौ (by transp) K1–3 Ñ2 V3 B1 Dn D3 5 G1 स्मृतौ (for स्मृतो) T2 पक्षौ द्वौ च स्मृता मासा (for [a]) V2 B2 3 Ds D6 T2 3 G मासौ द्वाव् (by transp) —(L 11) K1 3 Dn D4 (marg as above) T3 उक्तं च, V1 G5 युक्तं तु, V3 युक्तस्तु, D5 युक्तं च (for उक्तं तु) B1 अब्द द्व्ययनसयुक्तम्; D6 अयन तु तथा प्रोक्तं (for [a]) D6 ख्यात तद् (for अयन) Ñ2 3 V2 3 B1 Dn2 D4 5 T2 G2 ऋतुभिस् (for त्वृतुभिस्) D3 अयनमृतवस्त्रयम् (for [b]) —(L 12) K2 3 D2 6 T2 G2 3 5 सख्यातार्थ-, Ñ3 V1 B1 (marg) 2 3 Ds °तत्त्व- (for °नार्थ-) —(L 13) Ñ3 V1 2 B Ds G3 समन्वित, D1 damaged (for -समाहित) —(L 16) K4 D4 पक्षस् (for पक्षे) G3 त्विह (for त्वह) B2 (marg as above) कार्यं (for -श्राद्धं) — After line 17, K2 ins

2* दिव्यमेकमहस्तेन तथा मासाब्दसंस्थिति ।

While K4 reads line 21 after line 17, repeating it in its proper place K2 4 D1 T2 G1 3 5 om lines 18–19 —(L 18) B1 दिनं (for दिवा) Ñ3 V B3 T3 4 G4 मुनिभि. समुदाहृतम्, D2 प्राहु सख्याविदो नृप, D3 अयनद्वयसमतम्, D4 (marg) चोत्तरं दक्षिणायनम् (for [b]) — After line 18, V3 ins

3** दिव्यमब्दमहोरात्रमहस्तस्योत्तरायणम् ।

— V1 B3 D3 G2 4 om line 19 —(L 19) Hypermetric D6 दाक्षिणे च (for °णायनं) V3 B2 Ds -चिन्तकैः, D5 -दर्शिभि (for -कोविदैः) Ñ3 V2 प्राज्ञैस्तत्त्वातु (V2 °त्त्ववि)-चिन्तकैः (for [b]) —(L 20) K2 Dn2 शत- (for दश-) D7 दैवमब्द शतगुणम् (for [a]) —(L 22) G1 पक्षा दशगुणा मासो (for [a]) Ñ3 मासाद्, V3 B1 Ds D2 6 T2 G1 मासो (for मासैर्) K1 3 Ñ3 D4 गुण (for गुणै) — K B1 3 Ds D1–4 T2 om line 24 For line 24, Ñ2 3 V B2 D6 subst

4** षड्भिस्तैर्वत्सरं प्रोक्तं तेन सख्या निबध्यते ।

तस्याश्च त्रिशती संध्या संध्यांशश्च तथापरः ॥
तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिकीर्तितम् ॥
तस्यापि द्विशती सध्या संध्याशश्च तथाविधः ॥ [30]
कलिर्वर्षसहस्रं तु संख्यातोऽत्र मनीषिभिः ।
तस्यापि शतिका सध्या संध्यांशश्चैव तद्विधः ॥
एषा द्वादशसाहस्री युगसख्या प्रकीर्तिता ।
दिव्येनानेन मानेन युगसख्यां निबोध मे ॥
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैव चतुर्युगम् । [35]
युगं तदेकसप्तत्या गुणितं नृपसत्तम ।
मन्वन्तरमिति प्रोक्तं सख्यानार्थविशारदैः ॥
अयनं चापि तत्प्रोक्तं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ॥
मनुः प्रलीयते ह्यत्र समाप्तेऽथायने प्रभो ।
ततोऽपरो मनुः कालमेतावन्तं भवत्युत । [40]
समतीतेषु राजेन्द्र प्रोक्तः सवत्सरः स वै ॥
तदेव चायुतं प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ।
ब्रह्मणस्तदहः प्रोक्तं कल्पश्चेति स शब्द्यते ॥
सहस्रयुगपर्यन्ता या निशा प्रोच्यते बुधैः ।
निमज्जत्यप्सु यत्रोर्वी सशैलवनकानना ॥ [45]
तस्मिन्युगसहस्रे तु पूर्णे भरतसत्तम ।
ब्राह्मे दिवसपर्यन्ते कल्पो निःशेष उच्यते ॥

No 3

D_6 T G $M_{1\ 3\ 4}$ ins. after 13 73 M_2 after 13 69

इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ।
अन्योन्यं पितरो ह्येते देवाश्च पितरश्च ह ॥
त्रयो मूर्तिमूर्ते तात चत्वारस्तु समूर्तयः ।
तेपां श्राद्धानि सत्कृत्य देवाः कुर्वन्ति यत्नतः ॥

[D_6 वर्धक (for वत्सर) B_2 षड्भिस्तैर्वर्ष सप्रोक्तम (for ^{a})] — (L 26) K_1 (marg as above) $_{2\ 4}$ B_3 $D_{1\ 4}$ तावती च, V_3 D_2 तावतीव (for °च्छती) B_2 D_3 तस्य तावच्छती संध्या (for ^{a}) K_2 B_1 D_s तथाविध·, K_4 हि भारत, V_2 तथा स्मृत., D_5 तथापरः, T_3 भवेन्नृप (for तथा नृप) —(L 27) T_4 त्रेता स्यात्परिकीर्तित. (for ^{b}) — (L 28) K_3 V_3 D_2 G_1 त्रिंशती, G_5 त्रिंशतिं (for त्रिशती) K_2 V_2 T_3 तथा नृप, K_3 $B_{1\ 2}$ (marg) D_s D_4 T_4 तथाविध·, $\tilde{N}_3$ तथापरम् (for °र). —(L 29) D_3 तत्र (for परि·) — (L 30) $\tilde{N}_2$ तत्रापि, B_3 तस्याश्च (for °पि) D_3 [अ]पि भारत, G_1 तथाविधम्, G_2 तथापरः; G_3 [ए]व तद्विधः (for तथाविधः) — (L 31)) V_2 महर्षिभिः (for मनीषिभिः) — (L 32) B_3 [ए]क (for [अ]पि) T_2 $G_{1\ 3}$ च शती (for शतिका) V_2 B D_s D_2 तथाविधः (for [ए]व तद्विध·) — After line 34, K_3 $\tilde{N}_2$ V ins :

5** ससर्ज स पुनस्तात जगत्सर्वमिदं विभु. ।

[$\tilde{N}_2$ नवम्, $V_{1\ 2}$ ततम्, V_3 प्रभु (for विभुः)]

— (L. 35) D_3 द्वापरश् (for °रं) $\tilde{N}_2$ G_5 चतुर्युगी (for °र्युगम्) —(L 36) K_3 V_2 D_{s1} $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ $G_{3\ 4}$ गणितं (for गु°) — G_4 repeats line 37 after line 46 —(L 37) K_3 om ; $B_{2\ 3}$ D_s इदं (for इति) K_3 T_4 $G_{1\ 2\ 5}$ संख्यातार्थ·, V_3 G_4 (second time) °नार्थं (for °नार्थ) — G_5 om lines 38^a–42^a. — (L 38) T_2 G_1 त्वयने, G_3 अयने (for द्वेऽयने) D_2 द्वेऽयने द्विगुणोत्तरे (for ^{b}) —(L 39) $K_{1.\ 4}$ ऽप्ययने, K_2 $D_{1\ 2}$ ह्ययने; K_3 V_3 D_n $D_{4\ 5}$ T_3 $_4$ $G_{2\ 4}$ चा°, D_3 त्वयने, G_3 साधने (for ऽथायने) — After line 39, K_4 ins

6** चतुर्युगसहस्रं तु ब्रह्मणो दिनमुच्यते ।
रात्रिश्चैतावती तस्य ताभ्यां पक्षादिकल्पना ॥

—(L 40) T_2 G_1 तथा (for ततो) K_4 परं मनु, $\tilde{N}_3$ V_1 मनु· पर (for ऽपरो मनु) D_2 एतावानभवत्पुन (for ^{b}) —(L 41) K_1 $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ (marg as above) D_{s1} D_4 T_3 $G_{1\ 4}$ समतीते तु राजेन्द्र (for ^{a}) —(L 42) D_1 [अ]यनं (for [अ]युतं) — V_2 om line 42^b K_2 मुनिनाङ्गिरसा तथा (for ^{b}) — D_5 om line 43 —(L 43) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_2$ D_n G_4 स कथ्यते, K_4 D_1 स शस्यते, $\tilde{N}_2$ स उच्यते, V_1 स गण्यते, V_3 स भण्यते, $D_{2\ 3}$ तदुच्यते, T_3 स गद्यते, T_4 निगद्यते (for स शब्द्यते) — After line 43, D_4 ins

7** सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदु ।
रात्रिं युगसहस्रान्तं तेऽहोरात्रविदो जना ॥

[= (var) MBh 6 30 17]

— (L 44) D_s D_2 T_2 G_1 पर्यन्तं (for °न्ता) — (L 45) D_{n1} पृथिवी (for यत्रोर्वी) D_3 -द्वीप- (for -वन-) —(L 46) T_2 G_1 भारत (for भ°) — D_4 om line 47; D_5 reads it on marg

3

For lines 1–2, cf H 12 41 —(L 2) D_6 T_2 G_1 M अन्योन्य- (for °न्यं) — (L. 3) $T_{1.\ 2}$ G_1

भक्ताः प्राञ्जलयश्चैव देवास्तद्गतमानसाः । [5]
विश्वे च सिकताश्चैव पृश्नयः शृङ्गिणस्तथा ॥
कृष्णा विश्वा अजाश्चैव विधिवत्पूजयन्त्युत ।
प्रजास्तु वातरशना दिवाकीर्त्यास्तथैव च ॥
मेधाश्च मरुतश्चैव ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।
भृग्वङ्गिरोत्रिप्रमुखा ऋषयः सर्व एव च ॥ [10]
यक्षा नागाः सुपर्णाश्च किंनराश्चारणैः सह ।
पूजयन्ति पितॄनेते सर्व एव फलार्थिनः ॥
एवमेते महात्मानः श्राद्धैः सत्कृत्य पूजिताः ।
सर्वान्कामान्प्रयच्छन्ति शतशोऽथ सहस्रशः ॥
हित्वा त्रैलोक्यसंसारं जरामृत्युभयं तथा । [15]
मोक्षयोगं प्रयच्छन्ति ऐश्वर्यं च पितामहाः ॥
मोक्षोपायमथैश्वर्यं सूक्ष्मदेहमदेहताम् ।
कृत्स्नं वैराग्यमानन्त्यं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
ऐश्वर्यविहितं योगमैश्वर्य योग उच्यते ।
योगैश्वर्यमृते मोक्षः कथंचिन्नोपपद्यते । [20]
अपक्षस्येव गमनमन्तरिक्षे पतत्रिणः ॥
वरिष्ठः सर्वधर्माणां मोक्षधर्मः सनातनः ।
पितॄणां संप्रदानेन प्राप्यते सुमहात्मनाम् ॥
मुक्तावैडूर्यवासांसि वाजिनागा युगानि च ।
कोटिशश्चैव रत्नानि प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥ [25]
हंससारसयुक्तानि मुक्तावैडूर्यवन्ति च ।
किंकिणीजालयुक्तानि सदापुष्पफलानि च ॥
विमानानां सहस्राणि जुष्टान्यप्सरसां गणैः ।
सर्वकामप्रवृद्धानि प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
प्रजां पुष्टिं धृतिं मेधां राज्यमारोग्यमेव च । [30]
प्रीता नित्यं प्रयच्छन्ति मानुषाणां पितामहाः ॥

Colophon.

No. 4

After adhy. 13, D_6 S G(ed) ins :

सनत्कुमार उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि क्रियाकल्पं यथाविधि ।
काम्यनैमित्तिकाजस्रश्राद्धकर्मणि नित्यशः ॥
आग्रहायणमूलाः स्युरष्टकास्तिस्र एव च ।
कृष्णपक्षे वरिष्ठा च पूर्वा चैन्द्री च भाषिता ।
प्राजापत्या द्वितीया स्यात्तृतीया वैश्वदेविकी ॥ [5]
आद्यापूपैः स्मृता नित्यं मांसैरन्या भवेत्सदा ।
शाकैः कार्या तृतीया स्यादेष द्रव्यगतो विधिः ॥

M_{1-3} सत्र (for तात) —(L 5) $M_{1\ 2}$ तदा (for देवास्). —(L 6) T_1 G_4 प्रयत्ना (for पृश्नय) —(L 8) $T_{3\ 4}$ ऋषयो ; M_2 प्रजाश्च (for °स्तु) $T_{3\ 4}$ देवादित्यास् (for दिवाकीर्त्यास्) —(L 10) M_3 सप्त (for सर्व). —(L 11) D_6 $T_{2\ 3}$ M_{1-3} च नरै (for चारणै) — M_2 om line 12. —(L 13) $T_{3\ 4}$ G_4 M_3 श्राद्धे (for श्राद्धै). — T_1 om line 14. —(L 15) $T_{3\ 4}$ भित्त्वा, M_2 जित्वा (for हित्वा) G_2 -संस्कारं ; M_3 -संहार (for -संसारं) —(L 16) $T_{3\ 4}$ ह्यैश्वर्यं च, M_3 पितॄनेते (for ऐश्वर्यं च) —(L 17) T_3 त्यक्त्वापायम् (for मोक्षो°) T_4 त्यक्तकोपा यथैश्वर्यं (for ^{a}) —(L 19) M_2 ऐश्वर्यविहितो योग (for ^{a}) —(L 23) T_1 G_4 सुप्रदानेन ; T_{2-4} G_1 संप्रसादेन, M_1 हि प्रसादेन, M_2 हि प्रदानेन (for संप्र°) G_3 पितृश्राद्धप्रदानेन (for ^{a}). —(L 24) M_2 शतानि (for युगानि) —(L 26) D_6 $G_{1\ 3}$ -संयुक्ता (for -युक्तानि) —(L 27) $T_{1\ 3\ 4}$ G_4 महा- (for सदा-) — M_3 om lines 28–29 —(L 29) T_1 -समृद्धानि, M_2 -प्रयुक्तानि (for -प्रवृद्धानि) —(L 30) M_{1-3} प्रज्ञां (for प्रजां) G_1 स्मृतिं, M_{1-3} प्रजां (for धृतिं) $M_{2,\ 3}$ आत्मानम् (for आरोग्यम्). —(L 31) T_2 G_1 प्रीत्या (for प्रीता) — COLOPHON om in D_6 — *Mention of Khila S* — *Adhy name* T_2 $G_{1-3\ 5}$ मार्कण्डेयसनत्कुमारसंवादे पितृगणसंकीर्तनम्, M_2 पितृकल्प — *Adhy no* $T_{1\ 2}$ G M 13, $T_{3\ 4}$ 16

4

G_1 om the ref —(L 1) T_1 G_1 अथात सं-, T_3 तत परं (for अत परं) T_2 G_1 यथाकल्पं (for क्रिया°) —(L 2) T_2 काम्यं (for काम्य-) T_3 नैमित्तिकानां काम्यानां (for ^{a}) T G $M_{2\ 4}$ -कर्माणि (for -कर्मणि) —(L 4) G_1 कृष्णपक्ष- (for °क्षे) T_3 भारत, G_5 भाषितम् (for °ता) T_2 G_1 पूर्वा चन्द्राय भारत (for ^{b}) —(L 5) $T_{3\ 4}$ प्राजापत्यं तृतीय स्यात् (for ^{a}). — $T_{3\ 4}$ om (hapl) line 5^b–9^a $M_{1\ 2}$ -देविका (for °की) —(L. 6) D_6 आज्या पूर्वै, $T_{1\ 2}$ G M_4 आज्यापूपै (for आद्या°) G_2 M_4 स्तुता (for स्मृता) T_1 G_{3-5} विधीयते (for भवेत्सदा) —(L 7) $G_{2\ 4}$ कुर्यात् (for कार्या). $G_{3,\ 5}$ दिव्यगतो (for द्र°) —(L 8) T_1 अन्वष्टकं, T_2 $G_{2\ 3\ 5}$ अन्वेष्टव्य , G_1 M_3 अन्वेष्टव्यं, M_4 अन्वेष्टव्या (for

अन्वष्टक्यं पितॄणां वै नित्यमेव विधीयते ॥
या चाप्यन्या चतुर्थी स्यात्तां च कुर्यात्प्रयत्नतः ।
आयुःश्राद्धं बुधः कुर्यात्सर्वस्वेनापि नित्यशः । [10]
श्रेयांसि क्षिप्रमायान्ति परत्रेह च मोदते ॥
पितरः सर्वकालेषु तिथिकालेषु देवताः ।
सर्वे पुरुषमायान्ति निपानेष्विव धेनवः ॥
मा स्म श्रेयः प्रयच्छेयुरष्टकायामपूजिताः ।
मोघास्तस्य भवन्त्याशाः परत्रेह च नित्यशः ॥ [15]
पूजकानां सदोत्कर्षो नास्तिकानामवाग्गतिः ।
देवांश्च दायिनो यान्ति तिर्यग्गच्छन्त्यदायिनः ॥
पुष्टिं प्रजां स्मृतिं मेधां पुत्रानैश्वर्यमेव च ।
कुर्वाणः पौर्णमास्यां तु सर्वं संपूर्णमश्नुते ॥
प्रतिपद्धनलाभाय लब्धं चास्य न नश्यति । [20]
द्वितीयायां तु यः कुर्याद्द्विपदाधिपतिर्भवेत् ॥
फलार्थिनां तृतीया तु शत्रुघ्नी पापनाशनी ।
चतुर्थ्यां वै प्रकुर्वाणः शत्रुच्छिद्राणि पश्यति ॥
पञ्चम्यामपि कुर्वाणः प्राप्नोति महतीं श्रियम् ।
षष्ठ्यां श्राद्धानि कुर्वाणः प्राप्नोति द्विजपूजनम् ॥ [25]

कुरुते यस्तु सप्तम्यां श्राद्धानि सततं नरः ।
महासत्रमवाप्नोति गणानां चाधिपो भवेत् ॥
पूर्णां वृत्तिमवाप्नोति योऽष्टम्यां कुरुते नरः ।
श्राद्धं नवम्यां कर्तव्यमैश्वर्यं नृषु काङ्क्षता ॥
कुर्वन्दशम्यां तु नरो ब्राह्मीं श्रियमवाप्नुयात् । [30]
वेदांश्चैवाप्नुयात्सर्वान्विप्राणां संमतो भवेत् ॥
एकादश्यां परं दानमैश्वर्यं संततिं तथा ।
द्वादश्यां जयलाभाय राज्यमायुर्वसूनि च ॥
प्रजावृद्धिं पशून्मेध्यान्स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमाम् ।
दीर्घमायुरथैश्वर्यं कुर्वाणस्य त्रयोदशीम् ॥ [35]
युवानस्तु गृहे यस्य मृतास्तेषां प्रदापयेत् ।
शस्त्रेण वा हता ये तु तेषां दद्याच्चतुर्दशीम् ॥
अमावास्यां प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याच्छुचिः सदा ।
सर्वान्कामानवाप्नोति स्वर्गे चानन्त्यमश्नुते ॥
अन्नं दद्यादमावास्यां सोमस्याप्यायनं भवेत् । [40]
एवमाप्यायितः सोमस्त्रींल्लोकान्धारयिष्यति ॥
सिद्धचारणगन्धर्वैः स्तूयते नित्यमूर्जितः ।
स्तवैः पुण्यैर्मनोज्ञैश्च सर्वकामपरिच्छदैः ॥

अन्वष्टक्यं) M_2 विशिष्यते (for विधीयते) — (L. 9) T_1 G_5 M_1 [अ]न्य- (for [अ]न्या) T_2 G_1 चतुर्दिव्या (for °र्थी स्यात्) T_3 तच्च कुर्वीत यत्नत (for ^{b}) — (L 10) $T_{1\ 3\ 4}$ G_{1-3} आम- (for आयु -) $T_{1\ 2\ 4}$ G_{3-5} पृथक् (for बुध) — D_6 om (hapl) lines 11–15 — (L 11) T_1 $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 3\ 4}$ आप्नोति (for आयान्ति) G_3 नित्यश (for मोदते) — (L 12) $M_{1\ 3}$ पर्व- (for सर्व-) T_3 विधि- (for तिथि-) — (L 13) M_1 निपानम् (for °नेषु) $T_{3\ 4}$ येन च (for धेनव) — (L 14) $T_{1\ 3.\ 4}$ G_3 आत्म- (for मा स्म) T_2 $G_{1\ 2\ 5}$ $M_{1\ 3\ 4}$ या ($M_{1\ 3}$ मा) स्म व (M_1 ते) प्रतिगच्छेयुर्, G_4 आत्मश्रेय प्रपश्येयुर् (for ^{a}) — (L 15) $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{3\ 4}$ शुभास् (for मोघास्) — (L 18) M_{1-3} प्रज्ञा (for प्रजां) — (L 19) T_2 G_5 पूर्णमास्यां (for पौ°) D_6 T G $M_{3\ 4}$ सर्वं पूर्णं स(G_4 °र्वान्पूर्णान्स-, M_4 °र्वं पुण्यं स)मश्नुते (for ^{b}) — (L 20) T_3 -लाभं च (for -लाभाय) D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 प्रतिपद्यन्न(D_6 G_2 M_4 °र्थं)लाभाय (for ^{a}) — (L 21) T_2 G_1 तत (for तु य) — (L 22) T_1 $G_{3\ 5}$ परार्थिना ; T_3 धर्मार्थिस्तु ; $G_{2\ 4}$ M_{1-3} वरार्थिना (for फलार्थिनां) T_2 G_1 तृतीयां (for °या) D_6 M_4 परार्थिनां (M_4 °ना) तृतीयां तु, T_4 धर्मार्थास्तिस्तृतीयासु (for ^{a}). — (L 23) T_4 प्रति- (for वै प्र-) T_2 G_1 सर्वश (for पश्यति) — (L 25) T_2 G_1 -भोजनम् (for -पू°) — (L 27) M_4 गणनाथाधिपो भवेत् (for ^{b}) — (L 28) T_2 पूर्ण- (for पूर्णां) M_3 संपूर्णां वृत्तिमाप्नोति (for ^{a}) — (L 29) G_3 नृप (for नृषु) T_3 ऐश्वर्यं महदश्नुते (for ^{b}) — (L 30) G_3 वृत्तिम् (for श्रियम्) — (L 31) D_6 T_3 $G_{4\ 5}$ M_3 देवांश् (for वेदांश्) M_2 साङ्गान् (for सर्वान्) — (L 32) T_1 $G_{3\ 4}$ च तद्दानम्, G_5 तु तद्दानम् ; M_{1-3} वरं दानम्, M_4 ददानस्य (for परं दानम्) G_4 $M_{1\ 2}$ संततिस् (for °तिं) T_3 ऐश्वर्यं सततं नृप (for ^{b}) — (L 33) T_4 बल- (for जय) T_3 द्वादश्यां राज्यमायुश्च पशूंश्चापि धनानि च — (L 34) D_6 प्रजां (for प्रजा-) T_3 एव च (for उत्तमाम्) — (L 35) M_2 कुर्वाणस्तु (for °स्य) — (L 36) T_3 यत्र (for यस्य) M_4 युवानश्च च ये गर्भ- (for ^{a}) M_4 गतास् (for मृ°) — (L 37) $T_{3\ 4}$ नि- (for वा). — (L 39) M_3 सर्वं (for सर्वान्). T_3 स्वर्गं वा नित्यमश्नुते (for ^{b}) — After line 40, T_3 ins

1** लोकं मानवमाप्नोति तत्र सर्वं समश्नुते ।

— (L 41) T_4 G_4 स्वाल्लॅं (for त्रींल्लॅं) — (L 43) M_2 अन्यैर् (for पुण्यैर्) — G_4 om lines 43^b–47^b — (L. 44) $G_{3.\ 5}$ -शीलैश् (for गीतैश्) — (L. 45) D_6 $T_{1.\ 3.\ 4}$ G_3,

नृत्तवादित्रगीतैश्च अप्सरोभिः सहस्रशः ।
उपनृत्तो विमानस्थः पितृभक्तो दृढव्रतः ॥ [45]
स्तुवन्ति देवगन्धर्वाः सिद्धसंघाश्च तं सदा ।
पितृभक्तस्त्वमावास्यां सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
मघासु कुर्वञ्श्राद्धानि सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।
प्रत्यक्षमर्चितास्तेन भवन्ति पितरः सदा ।
पितृदेवा मघा यस्मात्तस्मात्तास्त्वक्षयं विदुः ॥ [50]

Colophon

यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशबिन्दवे ।
तानि मे शृणु काम्यानि नक्षत्रेषु पृथक्पृथक् ॥
श्राद्धं यः कृत्तिकायोगे कुर्वीत सततं नरः ।
अग्नीनाधाय सापत्यो यजेत विगतज्वरः ॥
अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्येनौजस्वितां व्रजेत् । [55]
क्रूरकर्मणि भागी स्यादार्द्रायां श्राद्धमाचरन् ॥
क्षेत्रे पुत्रेषु भागी स्याच्छ्राद्धं कुर्वन्पुनर्वसौ ।
पुष्टिकामः पुनः पुष्ये श्राद्धं कुर्वीत मानवः ॥
आश्लेषासु पुनर्दत्त्वा वीरान्पुत्रानवाप्नुयात् ।
श्रेष्ठो भवति बन्धूनां मघासु श्राद्धमाचरन् ॥ [60]
फल्गुनीषु पुनः कृत्वा सौभाग्यं लभते नरः ।
प्रदानशीलः सापत्य उत्तरासु करोति यः ॥
संसत्सु मुख्यो भवति हस्ते यस्तर्पयेत्पितॄन् ।
चित्रायां कुरुते यस्तु पुत्रान्रूपवतो लभेत् ॥
स्वातिना तु द्विजः कुर्याद्वाणिज्येन जिजीविषुः । [65]
पुत्रार्थं तु विशाखासु श्राद्धमीहेत मानवः ॥
अनुराधासु कुर्वाणो नरश्चक्रं प्रवर्तयेत् ।
आधिपत्यं लभेच्छ्राद्धं ज्येष्ठायां कुरुते हि यः ॥
मूलेनारोग्यलाभः स्यादाषाढासु महद्यशः ।
तथोत्तरास्वषाढासु वीतशोको भवेन्नरः ॥ [70]
श्रवणेन तु लोकेषु प्राप्नुयात्परमां गतिम् ।
राज्यभोगाञ्श्रविष्ठासु प्राप्नुयाद्विपुलं धनम् ॥

3, 5 उपनृत्यो (for °त्तो) T_2 G_1 पितृभक्ता दृढव्रता (for ^{b}) — (L 46) M_4 सिद्धा यक्षाश्च (for सिद्धसंघाश्च) — (L. 47) M_3 सर्व- (for सर्वान्) — $M_{1, 2}$ transp lines 48–49 — (L 49) G_3 M_4 तदा (for सदा) — (L 50) T_4 G_5 M_4 पितॄन् (for पितृ) T_3 G_4 पितॄन्देवमखा यस्मात् (for ^{a}) T $G_{1, 3-5}$ तं स्वक्षयं (G_4 °या), M_4 चास्वक्षयं (for तास्त्व°) G_2 तस्मात्तास्तु स्वयं विदु (for ^{b}) — COLOPHON — *Mention of Khila* D6 — *Sub-parvan* M_4 आश्चर्यपर्व —*Adhy name* D_6 पितृकल्प , T_2 $G_{1, 3, 5}$ सनत्कुमारवचने श्राद्धक्रियाकल्प , G_2 श्राद्धक्रियासंकल्प . — *Adhy no* D_6 $T_{3, 4}$ 17 , $T_{1, 2}$ G M 14

For lines 51–80, Cf MBh 13 89 1-15 — (L 51) M_4 शशि (for शश). — (L 52) $T_{3, 4}$ नक्षत्राणि (for °त्रेषु) — (L 53) D_6 यत् (for य) T_1 कार्त्तिका- (for कृत्तिका) $T_{3, 4}$ M_4 करोति (for कुर्वीत) — (L 54) Some Mss आदाय (for आधाय) — For line 54, $T_{3, 4}$ subst

2** दुर्गाणि तरते नित्यं धृतिमान्पुष्टिमान्भवेत् ।

— (L 55) T_1 G_{3-5} M_4 सौम्ये (T_1 °म्य) ते(M_4 चो)जस्वितां व्रजेत् (for ^{b}) — (L 56) T_1 $G_{1, 3, 5}$ $M_{3, 4}$ -कर्माभि- (for -कर्मणि) D_6 भोगी (for भागी) D_6 आचरेत् (for °रन्) — G_2 om (hapl.) lines 57–60 — (L 57) T_1 क्षिप्रं , T_4 $G_{4, 5}$ $M_{1, 2}$ क्षेत्र- (for क्षेत्रे) T_2 G_1 पुष्पेषु , M_1 पृष्ठेन (for पुत्रेषु) D_6 भोगी (for भागी) $G_{1, 4}$ पुनर्वसू (for °वसौ) — For lines 55^b–57^b, T_3 subst. T_4 ins. after line 55

3** मृगशीर्षे तु कीर्तिमान् ।
आर्द्रायां नीतिमान्सौम्य पुष्टिमाश्च पुनर्वसौ ।
[(L 2) T_4 श्राद्ध कुर्वन् (for पुष्टिमाश्च)]

— (L 58) T_1 G_4 तिष्ये (for पुष्ये) T_3 तुष्टिकामश्च पुष्ये च (for ^{a}) — (L 59) T_2 G_1 आश्लेष्यां तु (for °षासु) T_4 G_4 कृत्वा , M_4 दद्याद् (for दत्त्वा) T_3 आश्लेषां श्राद्धकर्ता तु (for ^{a}) T_3 धीरान्पुत्रान्समाप्नुयात् (for ^{b}). — (L 60) D_6 G_1 आचरेत् (for °रन्) — (L 61) D_6 M_3 फाल्गुनीषु M_2 दत्त्वा , M_3 कुर्वन् (for कृत्वा) — (L 62) M_4 चावश्यम् (for सापत्य) $T_{1, 2}$ प्रधानशील सापत्यम् (T_2 °त्न्याम्); G_1 प्रदानशीलस्यापत्यम् (for ^{a}) M_4 लभेत च (for करोति य) T_3 मुख्यो भवति संपत्सु उत्तराया करोति य — (L 63) D_6 T_1 सपत्सु (for संसत्सु) T_3 हस्तायामथ चित्रायां (for ^{a}) — T_3 om lines 63^b–64^a — (L 64) M_4 दर्पवतो (for रूप°) T_2 भजेत् , G_1 भवेत् (for लभेत्) — (L 65) T_3 स्वातौ श्राद्धं च य कुर्याद्वाणिज्येन स जीवति — (L 66) $T_{3, 4}$ पुत्रार्थी यो विशाखायां (for ^{a}) G_2 कुर्वीत (for ईहेत) — T_3 om line 67^a — (L 67) T_2 G_1 अनुराधां प्रकुर्वाणो (for ^{a}) T_1 प्रवर्तते (for °येत्) — (L 69) T_3 G_4 मूले च , $M_{2, 3}$ मूलासु (for मूलेन) T_2 G_1 -भागी स्याद् , T_3 -लाभाय , M_3 -लाभं स्याद् (for लाभः स्याद्) T_3 आषाढायां (for °ढासु). T_4 आषाढायां भविष्यति (for ^{b}) — (L 70) D_6 T_3 उत्तराषाढासु सदा (T_3 ततो), G_2 उत्तरासु त्वषाढासु (for ^{a}) M_2 गत- (for वीत-) — (L 71) T_3 श्रवणे कुरुते

श्राद्धं त्वभिजिता कुर्वन्वेदान्साङ्गानवाप्नुयात् ।
नक्षत्रे वारुणे कुर्वन्भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात ॥
पूर्वप्रोष्ठपदे कुर्वन्विन्दते जीवितं बहु । [75]
उत्तरासु पुनः कुर्वँल्लभते गाः सहस्रशः ॥
रेवत्यां कुरुते यस्तु रूप्यं बहु लभेन्नरः ।
अश्विनीषु हयाञ्श्रेष्ठान्भरण्यामायुरुत्तमम् ॥
इमं श्राद्धविधिं कुर्वञ्शशबिन्दुर्महीमिमाम् ।
अक्लेशेनालभत्कृत्स्नां लब्ध्वा च प्रशशास ह ॥ [80]

Colophon

सनत्कुमार उवाच ।
राजतं रजताक्तं वा पितॄणां पात्रमुच्यते ।
रजतस्य कथा वापि दर्शनं दानमेव च ।
आनन्त्यमक्षयं स्वर्ग्यं राजतं दानमुच्यते ॥
पितॄणां तेन दानेन सत्पुत्रास्तारयन्त्युत ।
पठ्यमानः सदा श्राद्धे नियतो ब्रह्मवादिभिः ॥ [85]
राजते हि स्वधा दुग्धा पात्रेऽस्मिन्पितृभिः पुरा ।
अक्षयार्थं मही यस्मात्तस्मिन्दत्तमतोऽक्षयम् ॥
कृष्णाजिनस्य सांनिध्यं दर्शनं दानमेव च ।
रक्षोघ्नं ब्रह्मवर्चस्यं पशून्पुत्रांश्च तारयेत् ॥
काञ्चनं राजतं पात्रं दौहित्रः कुतपस्तिलाः । [90]
बस्तश्च पावनीयानि त्रिदण्डी योगिनस्तथा ॥
श्राद्धकर्मण्ययं श्रेष्ठो विधिर्ब्रह्मन्सनातनः ।
आयुः पुष्टिर्यशः कीर्तिः प्रज्ञा संततिवर्धनः ॥
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वेदिस्थानं निवेशयेत् ।
सर्वतोऽरत्निमात्रं तु चतुरस्रं सुसंवृतम् ॥ [95]
वक्ष्यामि विधिवत्स्थानं पितॄणामिति शाश्वतः ।
धन्यमायुष्यमारोग्यं पुष्टिकीर्तिविवर्धनम् ॥
तत्र गर्तास्त्रयः कार्यास्त्रयो दण्डाश्च खादिराः ।
अरत्निमात्रास्ते कार्या रजतेन विभूषिताः ॥
ते वितस्त्यायता गर्ताः सर्वतश्चतुरङ्गुलाः । [100]

यस्तु (for ^{a}) — (L 72) D_6 राज्य (for राज्य-) T_1 om from श्रविष्ठासु up to उत्तरासु (in line 76) $T_{3\,4}$ $M_{1\,2}$ धनिष्ठासु (for श्रवि°). — D_6 om. line 73 — (L 73) T_3 श्राद्धं त्वभिजितौ कुर्याद् (for ^{a}) M_4 देवसंघान् (for वेदान्साङ्गान्) — (L 75) D_6 om (hapl) lines 75^{b}–76^{a} T_2 reads lines 75^{b}–79^{a} twice T_2 (first time) G_1 M_{1-3} विन्देद्धै (for विन्दते). M_4 जीवनं (for जीवितं) T_3 विन्देता युष्यमुत्तमम् (for ^{b}) — (L 77) D_6 रौप्यं , T_3 G_2 M_2 रूपं (for रूप्यं). — (L 78) T_2 (both times) हय- (for हयान्). T_3 आश्विन्यां तु हयश्रेष्ठान् (for ^{a}) — (L 79) D_6 शत- (for शश-) — (L 80) T_3 स त्विमाम् (for अक्लेशेन). M_3 [अ]भवत् (for [अ]लभत्). $T_{2\,4}$ $G_{1\,2\,5}$ M_4 प्रशशंस (for °शास) — COLOPHON. — *Mention of Khila* : D_6. — *Adhy name* D_6 पितृकल्प , T_2 $G_{2\,3\,5}$ यमप्रोक्तश्राद्धविधि ; G_1 सनत्कुमारवचने यमप्रोक्तश्राद्धविधिः — *Adhy no* . D_6 $T_{3\,4}$ 18, T_1 G M 15.

T_4 om the ref. — (L 81) T_3 G_3 $M_{3\,4}$ रजतं (for रा°) D_6 $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,2\,4\,5}$ राजताक्तं (for र°) — T_2 G_1 om (hapl) line 82 — (L 82) T_1 $G_{3\,5}$ $M_{1\,4}$ कथं (for कथा) M_{1-3} उच्यते (for एव च) — (L 83) T_2 G_1 अनन्तम्, T_3 सानन्त्यम् (for आ°) D_6 $M_{2\,3}$ राजते, T_4 $G_{3\,5}$ M_4 रजतं (for रा°) — (L 84) T_3 पितॄणां दानमानेन (for ^{a}) T_1 G_{3-5} M_4 च (for [उ]त) T_3 पुत्रास्ताश्चिस्तरन्त्युत , T_4 पुत्रा निस्तारयन्ति च (for ^{b}) — T_2 G_1 $M_{1\,2}$ om line 85 — (L 85) D_6 पठमानं (for पठ्यमानः) M_3 तदा (for सदा) D_6 नियतं , M_4 °तैर् (for °तो) — (L 86) D_6 T_3 M_3 ऽपि (for हि) D_6 M_4 सुधा (for स्वधा) G_{3-5} $M_{1\,4}$ स्म (for ऽस्मिन्) — (L 87) T_2 $G_{1\,3}$ अक्षयार्था (for °र्थं) $T_{1\,3\,4}$ G_{2-5} M_4 तस्माद् (for तस्मिन्). $T_{1\,3\,4}$ $G_{2\,4\,5}$ $M_{2\,4}$ तथा , G_3 अथो , M_1 ततो (for अतो). — (L 88) T_1 सांनिध्य- (for °ध्यं) — (L 90) D_6 दौहित्रं कुतुपस्तिला· (for ^{b}) — (L 91) D_6 T_4 बस्तं च , M_4 एतानि (for बस्तश्च) $G_{2\,3\,5}$ M त्रिदण्डी योगिरेव च (for ^{b}) T_3 सर्वे एते पवित्राणि योगिनश्च त्रिदण्डिन· — (L 92) $M_{2\,3}$ ब्राह्म· (for ब्रह्मन्) — (L 93) M_{2-4} कीर्तिर् (for पुष्टिर्) $M_{2\,3}$ पुष्टि· (for कीर्ति·) M_1 प्रजा (for प्रज्ञा) T_2 G_1 -वर्धने , M_3 °ना· (for °न.). — (L 94) T_3 देव (for वेदि-) — (L 95) D_6 T_2 ऽरत्निमात्रे (for °त्र) Some Mss चतुरश्रं (for °स्रं) $T_{3\,4}$ सुवृत्तकम् (for सुसंवृतम्). — (L 96) $T_{1\,3\,4}$ $G_{4\,5}$ शासनम् , T_2 $G_{1\,2}$ M_1 शासनात् , G_3 शाश्वतम् (for शाश्वतः) — (L 97) D_6 पुष्टि· कीर्तिश्च वर्धनम् , T_2 G_1 पुष्टिदं कीर्तिवर्धनम् (for ^{b}) — (L 99) D_6 T G $M_{3\,4}$ राजतेन (for र°) — (L 100) $T_{1\,3\,4}$ G_{2-5} M तेऽपि तस्या(G_2 तं स्वा)यता गर्ताः (for ^{a}) — (L 101) T_3 प्रदक्षिणायता· (for प्राग्द°) M_4 स्थिरासनसमन्विता· (for ^{b}) — (L 102) $T_{3\,4}$ सर्वतः (for सततं). — (L 104) $T_{3\,4}$ पार्वणं (for तर्पण) M_3 [ए]वं (for [ए]-

प्राग्दक्षिणायताः कार्याः स्थिरा नद्युपिरास्तथा ॥
अद्भिः पवित्रपूताभिः प्लावयेत्सततं शुचिः ।
पयोभ्यामाजगव्याभ्यां शोधनं वाग्भिरेव च ॥
तर्पणं सततं ह्येतत्तृप्तिर्भवति शाश्वती ।
इह चामुत्र च श्रीमान्सर्वकामसमन्वितः ॥ [105]
एवं त्रिपवणस्नातो योऽर्चयेत्प्रयतः सदा ।
मन्त्रेण विधिवत्सम्यक्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
त्रिःसप्तसंज्ञास्ते यस्मात्त्रैलोक्यं धार्यते हि तैः ॥
तस्य पुष्टिरथैश्वर्यमायुः सततिरेव च ।
दिवि च भ्राजते लक्ष्म्या मोक्षं च लभते क्रमात् ॥ [110]
पाप्मापहं पावनीयमश्वमेधफलं लभेत् ।
मन्त्रं तस्मादहं वक्ष्ये अमृतं ब्रह्मसमितम् ॥
देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ।
नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव नमो नमः ॥
आद्यावसाने श्राद्धस्य त्रिरावृत्तं जपेत्सदा । [115]
अश्वमेधफलं ह्येतद्विप्रैः सत्कृत्य पूजितम् ॥
पिण्डनिर्वापणे चापि जपेदेवं समाहित. ।
पितरः क्षिप्रमायान्ति राक्षसाः प्रद्रवन्ति च ॥
पित्र्योऽयं त्रिषु लोकेषु मन्त्रोऽयं तारयत्युत ।
पठ्यमानः सदा श्राद्धे नियतैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ [120]
राज्यकामो जपेदेवं सदा मन्त्रमतन्द्रितः ।
वीर्यशौर्यार्थबुद्धिश्रीचिरायुःकीर्तिवर्धन. ॥
प्रीयन्ते पितरो येन जपेन नियमेन च ।
सतत्त्वं संप्रवक्ष्यामि सर्वकामप्रदं शुभम् ॥
अमूर्तानां मूर्तिमतां पितॄणां दीप्ततेजसाम् । [125]
नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां योगचक्षुषान् ॥
इन्द्रादीनां च पितरो दक्षमारीचयोस्तथा ।
पितरः सप्तर्षीणां च तान्नमस्यामि कामदान् ॥
मन्वादीनां जनितॄंश्च सर्वलोकनमस्कृतान् ।
तान्नमस्कृत्य सर्वान्वै पितॄञ्जलसमुद्रयोः ॥ [130]
नक्षत्राणां ग्रहाणां च वाय्वग्निपितरश्च ये ।
द्यावापृथिव्योश्च सदा नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ॥
देवर्षीणां संजनितॄन्सर्वलोकनमस्कृतान् ।
संघातॄन्सर्वलोकानां नमस्येऽहं पितामहान् ॥

तत्) T2 G1 3 5 त्रिस्त्रिर् (for तृप्तिर्) —(L 105) G1 इति (for इह) —(L 106) T2 M2 त्रिषवर्ण (for °ण-) T1 G2 4 एवं त्रिषवण चै(G2 °णैस्त्वे-, G4 °ण त्वे)तान् (for °) —(L 107) D6 विधिना (for विधिवत्) T2–4 G1 2 4 5 M4 भवेत् (for लभेत्) —T1 om (hapl) lines 108–111 —(L 108) M1–3 यज्ञास् (for यस्मात्) M2 यै (for तै) —(L 110) T3 4 G2 4 वि- (for च) T3 मोदं (for मोक्ष) G2 प्राप्स्यते (for लभते) T3 फलात्, T4 परम् (for क्रमात्) —(L 111) D6 T2 पापावहं (for पाप्मापहं) T2–4 G4 M1 भवेत् (for लभेत्) —(L 112) M3 ह्यमितं, some Mss ह्यमृतं (for अमृतं) M2 3 -निर्मितम् (for -संमितम्). —(L 113) G2 M1–3 दैवतेभ्य (for देवताभ्य·) G1 पितृभिश् (for °भ्यश्) —(L 114) स्वाहायै स्वधायै (by transp) D6 G2 च हूयते, M1 2 भवत्युत, M3 भवन्तिह (for नमो नम) —(L 115) T3 4 D6 आदावन्ते च (T4 °थान्ते) श्राद्धस्य (for °) D6 त्रिरावर्तं, G1 त्रिरावृत्ति (for °त्तं) —(L 116) T3 [ए]ते (for [ए]तद्) M2 3 पूजितः (for °तम्) —(L 118) T1 G3–5 M4 प्रव्रजन्ति, T3 4 विद्रवन्ति (for प्र°) —(L 119) T4 M1 पित्र्यस्तु; G2 4 पित्र्यं तत्, M4 पित्र्यं तं (for पित्र्योऽयं) T1 2 4 G1 3. 5 M2 यस् (for ऽयं) —(L 120) D6 पठमान (for पठ्य°) T2 पठ्यमाने सदा श्राद्धैर् (for °) G4 ब्रह्मचारिभि (for °वादिभि) —(L 121) T2 लभेद्राज्यं, T4 भवेदेवं (for जपे°) T2 4 G1 सदा मन्त्रसमन्वित (for °). —(L 122) T4 शौर्यात्म- (for °र्थ-) T2 G1 5 -वर्धनम् (for °नः) —(L 124) T3 4 इमं मन्त्र प्रवक्ष्या(T4 °दास्या)मि (for °) T3 4 -फलप्रदम् (for -प्रद शुभम्) —(L 125) D6 G2 4 M2 अमूर्तिना, T1 2 G1 3 5 M1 °र्तीना, M3 °र्तिमान् (for °र्तानां). T3 4 M4 च मूर्तानां (for मूर्तिमतां) —(L 126) M2 3 तदा (for सदा) T1 M1–3 ध्यानिना, T2 G1 3 5 M4 ज्ञानिनां (for ध्यायिना) —(L 127) T3. 4 दिवि ये चैव (T4 ये च) पितरो (for °) T3 दक्षमारीचकाश्यपा, T4 (marg) दक्षकाश्यपयोस्तथा (for °) —(L 128) T3 सप्तर्षीणा च पितरस् (for °) —(L 129) D6 T1–3 G1 2 4 5 M3 4 जनित्रांश्च; M1 2 3 (*inf lin*) सजनितॄन् (for जनितॄंश्च) T4 इत्यादिना जपेन्निर्त्यं (for °) —(L 130) T3 4 पितॄणां च समृद्धये (for °) —(L 132) T3 अन्तरे तु, T4 अन्तरा तु; M2 तान्नमस्ये (for नमस्येऽहं) — M4 om (hapl) lines 133–136 —(L 133) T3 पितॄंश्चैव, T4 G3 जनितॄंश्च (for संजनितॄन्) — T3 ins after line 133, T4 after line 140

4** एतच्च विधिना युक्त श्रीमान्कुर्यान्नराधिप ।

—(L 134) M2 भूताना (for लोकानां) T3 नमस्कुर्याद् (for °स्येऽहं) —(L 135) T4 गुहाय (for यमाय) —(L.

प्रजापतेर्गवां वह्नेः सोमाय च यमाय च । [135]
योगेश्वरेभ्यश्च सदा नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ॥
नमः पितृगणेभ्यस्तु सप्तभ्यो ये च कीर्तिताः ।
स्वयंभुवे नमस्येऽहं ब्रह्मणे योगचक्षुषे ॥
एतदुक्तं च सप्तार्चं देवर्षिगणपूजितम् ।
पवित्रं परमं ह्येतच्छ्रीमद्रक्षोघ्नमेव च ॥ [140]
एतेन विधिना युक्तस्त्रीन्वराँल्लभते नरः ।
भक्त्या परमया युक्तः श्रद्दधानो जितेन्द्रियः ॥
सप्तार्चं तु जपेद्यस्तु नित्यमेव समाहितः ।
सप्तद्वीपसमुद्रायाः पृथिव्या एकराड् भवेत् ॥
येन प्रोक्तस्त्वयं कल्पो नमस्तस्मै स्वयंभुवे । [145]
महायोगेश्वरेभ्यश्च सदा संप्रणतोऽस्म्यहम् ॥
वर्तन्ते पितरस्तात देवानां दिवि देवताः ।
सप्तस्वेते स्थिता नित्यं स्थानेषु पितरोऽव्ययाः ॥
प्रजापतिसुता एते सर्वेषां तु महात्मनाम् ।
आद्यो गणस्तु योगीनां स नित्यो योगवर्धनः ॥ [150]
द्वितीयो देवतानां तु तृतीयो दानवादिनाम् ।
शेषास्तु वर्णिनां ज्ञेया इति सर्वे प्रकीर्तिताः ॥
पितॄन्प्रीणाति यो भक्त्या पितरः प्रीणयन्ति तम् ।
यच्छन्ति पितरः प्रीताः प्रजां पुष्टिं तथैव च ।
स्वर्गमायुष्यमारोग्यं यदन्यदपि वाञ्छितम् ॥ [155]
देवकार्यादपि मुने पितृकार्यं प्रशस्यते ।
देवतानां हि पितरः पूर्वमायतनं स्मृतम् ॥
ते सुप्रसादाः सुप्रीता लोकस्याप्यायनं परम् ।
स्थिरप्रसादाश्च सदा तान्नमस्यस्व भार्गव ॥

No 5

$K_{2.4}$ $\tilde{N}_{1.3}$ V B Dn Ds $D_{1-3.5.6}$ T G ins after 15. 65 $K_{1.3}$ D_4 after adhy 15

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं ब्रह्मदत्तस्य पूजनीया शकुन्तिका ।
अन्धं चकार गाङ्गेय ज्येष्ठं पुत्रं पुरा विभो ॥
चिरोषिता गृहे चापि किमर्थं चैव तस्य सा ।
चकार विप्रियमिदं तस्य राज्ञो महात्मनः ॥
पूजनीया चकारासौ किं सख्यं तेन चैव ह । [5]
एतं मे संशयं सर्वं प्रब्रवीहि यथातथम् ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु सर्वं महाराज यथा वृत्तमभूत्पुरा ।
ब्रह्मदत्तस्य भवने तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
काचिच्छकुन्तिका राजन्ब्रह्मदत्तस्य वै सखी ।

136) T_2 योगीश्वरेभ्यश्, T_3 योगिभ्यश्चैव भूतेभ्यो (for ^{a}) — (L 137) M_1 हि, M_2 ऽभि-, M_3 ऽनु- (for च) — (L 138) G_2 नमस्तुभ्यं (for °स्येऽहं) — (L 139) T_3 परमं (for सप्तार्चं). T_3 M_4 सेवितम् (for पूजि°) — T_3 om line 140 — (L 140) T_4 पित्र्यं व (for पवित्रं) — (L 141) T_3 एतच्च (for एतेन) T_2 G_1 श्रीमान्भूयो नराधिप., T_3 श्रीमान्कुर्याद्द्विजोत्तम (for ^{b}) — (L 143) $T_{3.4}$ सप्ताहं (for सप्तार्चं) — (L 144) G_4 पृथिव्याम् (for °व्या) — (L 145) D_6 स्वय, G_4 M_3 त्वया (for त्वयं) — (L 146) T_2 G_1 नियतं (for सदा स) — (L 147) M_3 अपि (for दिवि) — (L 148) $T_{3.4}$ सप्तद्वीपे (for °स्वेते). G_3 च ये (for ऽव्यया) — (L 149) G_4 -सुता ये तु, $M_{1.3.4}$ -सुता ह्येते, M_2 सुतानां वै (for सुता एते) — (L 150) T_3 योगिनां परमो योगी (for ^{a}) T_2 स्वनिलो, M_2 स नित्य (for °त्यो). — (L 151) T_3 तृतीयो यक्षरक्षसाम् (for ^{b}) — After line 151, T_4 ins.

5** युगधर्ममनुप्राप्ता योगधर्मानुसारिण ।

— (L 152) T_3 चतुर्था (for शेषास्तु) — $T_{3.4}$ om lines 153–159 — (L 154) M_2 पितर (for °र·) D_6 G_1 ° तस्मै, T_2 G_{3-5} प्रीतिं, M_3 तस्य (for प्रीता·) — (L 155) D_6 स्वर्ग्यम् (for स्वर्गम्) M_1 आयुस्तथा (for आयुष्यम्) $M_{2.3}$ स्वर्ग्यमारोग्यमायुष्य (for ^{a}) M_2 अभि- (for अपि) M_3 चेप्सितम् (for वाञ्छि°) — (L 156) M_{1-3} विशिष्यते (for प्रशस्यते) — (L 157) $M_{1.2}$ आप्यायनं (for आयतनं) M_3 सर्वमाप्यायनं स्मृतम् (for ^{b}) — (L 158) $M_{2.3}$ विहिता (for सुप्रीता). $M_{2.3}$ स्मृतम् (for परम्) — (L 159) M_2 परं स्थिरप्रसादाश्च (for ^{a}). M_2 नमस्वेह, M_4 °स्व च (for °स्यस्व)

5

[Cf MBh 12 137, Jātaka No 343 — (L 2) K_{2-4} $D_{3.4}$ T_2 G_3 ज्येष्ठ- (for ज्येष्ठं). G_3 त्वया (for पुरा) — (L 3) $V_{2.3}$ D_3 $T_{1.3.4}$ तस्य चैव (by transp), B_3 चापि तस्य, Dn D_5 G_4 चैव यस्य. $T_{1.4}$ ह (for

सितपक्षा शोणशिराः सितपृष्ठा सितोदरी ॥ [10]
सखी सा ब्रह्मदत्तस्य सुदृढं बद्धसौहृदा ।
तस्याः कुलायमभवद्गेहे तस्य नरोत्तम ॥
सा सदाहनि निर्गत्य तस्य राज्ञो गृहोत्तमात् ।
चचाराम्भोधितीरेषु पल्वलेषु सरःसु च ॥
नदीपर्वतकुञ्जेषु वनेषु विविधेषु च । [15]
प्रफुल्लेषु तडागेषु कह्लारसुसुगन्धिषु ॥
कुमुदोत्पलकिञ्जल्कसुरभीकृतवायुषु ।
हंससारसघुष्टेषु कारण्डवरुतेषु च ॥
चरित्वा तेषु सा राजन्निशि काम्पिल्यमागमत् ।
नृपतेर्भवनं पार्थ ब्रह्मदत्तस्य धीमतः । [20]
राज्ञा तेन सदा राजन्कथायोगं चकार सा ॥
आश्चर्याणि च सर्वाणि यानि वृत्तानि कानिचित् ।
चरन्ती विविधान्देशान्कथयामास सा निशि ॥
कदाचित्तस्य नृपतेर्ब्रह्मदत्तस्य कौरव ।
पुत्रोऽभूद्राजशार्दूल सर्वसेन इति श्रुतः ॥ [25]
पूजनीया च सा तस्मिन्प्रसूताण्डमथापि च ।
तस्मिन्नीडे पुरा ह्येकं शकलात्प्रास्फुटत्तदा ॥
स्फुटितो मांसपिण्डस्तु बाहुपादास्यसंयुतः ।
बभ्रुवक्त्रश्चक्षुर्हीनो बभूव पृथिवीपते ।
चक्षुष्मानप्यभूत्पश्चादीपत्पक्षोत्थितश्च ह ॥ [30]
अथ सा पूजनीया वै राजपुत्रस्वपुत्रयोः ।
तुल्यस्नेहात्प्रीतिमती दिवसे दिवसे तदा ॥
आजहार सदा सायं चञ्च्वा नृप फलद्वयम् ।

सा) —(L 5) $V_{2,3}$ G_4 तस्य (for तेन) —(L 6) K_2 विप्र, $\tilde{N}_3$ $V_{1,2}$ B D_5 G_2 छिन्धि, $T_{1,2,4}$ $G_{1,4}$ ब्रह्मन्, T_3 राजन् (for सर्व) D_3 एतान्मे संशयाञ्छिन्धि (for ^{a}) $K_{1,3,4}$ Dn $D_{2,4}$ $T_{1,4}$ G_4 प्रब्रूहीति, K_2 ब्रवीहि तु, $\tilde{N}_3$ $V_{1,2}$ B Ds D_3 सर्वमुक्त्वा, D_1 प्रब्रूहि तु, D_5 भीष्म ब्रूहि, T_2 $G_{1,5}$ प्रब्रवीषि, T_3 तद्ब्रवीहि (for प्रब्र°) —(L 7) K_4 $D_{1,2}$ $T_{1,3,4}$ G_4 शृणु वृत्तं, D_4 शृणुष्व त्वं (for शृणु सर्वं) V_2 B Ds इदं राजन् (for महाराज) D_1 तदा (for पुरा) —(L 8) D_4 भुवने (for भ°) —(L 9) D_6 शाकुनिका (for °न्तिका) (L 10) K_4 शतपक्षा, $\tilde{N}_3$ V B Dn Ds $D_{1,5,6}$ T $G_{1,4}$ शितिपक्षा (for सित°) D_3 शोणितशिरा (hypermetric); T_2 G_1 शोणिशिराः (for शोण°) $K_{2,4}$ $G_{3,5}$ शितिपक्षा शोणितशिरा. (hypermetric) (for ^{a}) K_3 V_1 B_2 Dn D_{s1} D_6 $G_{3,5}$ शितिपृष्ठा (for सित°) T_2 G_1 शितोदरी (for सि°) $K_{3,4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{2,3}$ $B_{1,3}$ D_{s2} $D_{1,2,5}$ $T_{1,3}$ $G_{2,4}$ शितिपृष्ठा शितोदरी (for ^{b}) —(L 11) D_2 सा सखी (by transp) D_4 सुदृढा (for °ढं) G_3 बाल- (for बद्ध-) —(L 12) $\tilde{N}_2$ D_1 तु नीडम्, D_2 च नीडम् (for कुलायम्). B_3 D_3 D_2 गृहे (for गेहे) —(L 13) K_2 तदा (for सदा) D_3 निर्गम्य, G_4 निर्गत्वा (for °त्य) —(L 14) D_1 -तीरे सा (for -तीरेषु). T_3 शाद्वलेषु (for पल्व°) K_3 V_2 $B_{2,3}$ $D_{2,3}$ T_2 $G_{1,3,5}$ सरित्सु (for सरःसु) —(L 15) K_3 पर्वतेषु, $\tilde{N}_2$ Dn $D_{3,5}$ G_2 विपिनेषु (for विविधेषु) —(L 16) D_6 तडाकेषु, T_2 $G_{1,3-5}$ तटाकेषु (for तडागेषु) $K_{3,4}$ $\tilde{N}_{2,3}$ V B D_{s1} $D_{1,2,4,5}$ T_3 G_2 कह्लारेषु, Dn °रस-, D_3 सकह्लार- (for कह्लारसु) T_4 G_4 कह्लारशुभगन्धिषु (for ^{b}) — G_1 om lines 17–18 —(L 17) V_1 (marg as above) -सौरभी- (for -सु°) $\tilde{N}_3$ V_1 -वारिषु, D_1 -वायुना (for °षु) —Dn om line 18 —(L 18) $K_{1,2}$ $\tilde{N}_3$ V_1 D_1 -जुष्टेषु, B_2 T_2 -सघुष्ट-, D_2 युक्तेषु (for -घुष्टेषु) K_1 -रवेषु (for -रुतेषु) —(L 19) T_1 सर्वतो (for तेषु सा) V_2 राजेन्द्र (for सा राजन्) $\tilde{N}_3$ V_1 प्रातर्गत्वा च सा राजन् (for ^{a}) G_{3-5} काम्बिल्यम् (for काम्पि°) —(L 20) K_3 G_1 प्राप्ता, Dn D_{s2} D_5 $T_{3,4}$ $G_{2,4}$ प्राप्य (for पार्थ) — B_1 om lines 21–25 —(L 21) K_3 तदा (for सदा) D_1 -वार्ता (for -योग) —(L 22) B_3 Ds D_5 दृष्टानि (for सर्वाणि) $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ B_1 (marg as above) दृष्टानि (for वृत्तानि) —(L 23) $\tilde{N}_2$ $B_{2,3}$ Ds $T_{1,2}$ $G_{1,3,4}$ चरित्वा (for चरन्ती) $B_{2,3}$ G_4 तानि सा, T_3 पञ्जरे (for सा निशि) —(L 25) K $\tilde{N}_3$ $V_{1,3}$ Dn $D_{1,2,4-6}$ T_3 $G_{2,4,5}$ [इ]ति विश्रुत, D_{s2} इति स्मृत (for इति श्रुत) $\tilde{N}_2$ शर्वसेनेति विश्रुत, D_3 विष्वक्सेनेति विश्रुत (for ^{b}) —(L 26) $K_{1,3}$ $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1,3}$ Dn $D_{1,3,5}$ T_{1-3} G [अ]थ, $K_{2,4}$ $D_{2,4}$ [अ]पि (for च) T_4 तस्मिन्वै (for सा तस्मिन्) V_2 D_{n2} $D_{5,6}$ $T_{1,2,4}$ G प्रासूत, T_2 सासूत (for प्रसूता) T_4 प्रासूताण्डद्वयं तथा (for ^{b}) —(L 27) V_3 अण्डे, T_2 $G_{1,5}$ एके, T_4 $G_{3,4}$ काले (for नीडे) K_4 पुरो, V_3 तथा (for पुरा) K_2 V_1 [अ]ण्ड, D_{s1} [ए]व, D_{s1} [ए]वं (for [ए]कं) T_1 तेषां मध्ये तथा ह्येकं, T_3 तदण्डमभवच्चैतत् (for ^{a}) K_2 D_3 T_3 तत्कालात्, Dn D_5 तत्किल, G_2 सकलं (for शकलात्) —(L. 28) Ds स्फाटितो (for स्फु°) G_2 -विद्धस् (for -पिण्डस्) K_1 Dn $D_{3,5,6}$ $T_{1,2}$ $G_{1,3}$ बहु-, D_4 रक्त- (for बाहु-) $T_{3,4}$ पादोरु- (for -पादास्य-) —(L 29) K_3 D_4 चारु-, $T_{1,4}$ $G_{3,4}$ चक्र- (for बभ्रु-) K_2 D_3 -चक्षुश् (for -वक्त्रश्) D_6 बभूव पक्षाक्षिक्षीणो (for ^{a}) $T_{1,3}$ G_4 बभूव भरतर्षभ (for ^{b}). —(L 30) D_1 तस्य, T_2 पश्य (for पश्चाद्) V_2 स., T_1

अमृतस्वादु सदृशं सर्वसेनतनूजयोः ॥
स बालो ब्रह्मदत्तस्य पूजनीयासुतश्च ह । [35]
ते फले भक्षयित्वा च पृथुकौ तौ मुदा युतौ ।
अभूतां नित्यमेवेह स्वदतां चैव ते फले ॥
तस्यां गतायामथ च पूजनीयां सदाहनि ।
शिशुना चटकेनाथ धात्री तं तु शिशुं नृप ।
तेन प्रक्रीडयामास ब्रह्मदत्तात्मजं सदा ॥ [40]
नीडात्तदा समाकृष्य पूजनीया गता यदा ।
क्रीडता राजपुत्रेण कदाचिच्चटकः स तु ॥
निगृहीतः कंधरायां शिशुना दृढमुष्टिना ।
दुर्भङ्गमुष्टिना राजन्नसून्सद्यस्त्वजीजहत् ॥
तं तु पञ्चत्वमापन्नं व्यात्तास्यं बालघातितम् । [45]
कथंचिन्मोचितं दृष्ट्वा नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ॥
धात्री तस्य जगर्हे तां तदाश्रुपरमो नृपः ।
तस्थौ शोकान्वितो राजा शोचंस्तं चटकं नृप ॥
पूजनीयापि तत्कालं गृहीत्वा तु फलद्वयम् ।
ब्रह्मदत्तस्य भवनमाजगाम वनेचरी ॥ [50]
अथापश्यत चागम्य गृहे तस्मिन्नराधिप ।
पञ्चभूतपरित्यक्तं शावं तं स्वतनूद्भवम् ॥
मुमोह दृष्ट्वा स्वं पुत्रं पुनः संज्ञामथालभत् ।
लब्धसंज्ञा च सा राजन्विललाप तपस्विनी ॥
ननु त्वमागतां पुत्र वाशन्तीं परिसर्पसि । [55]

च (for ह) G4 स्फुरत्पक्षोत्थितश्च ह (for [b]) — V2 repeats line 31 after line 35 — (L 31) Ds -तनूजयोः (for -स्वपुत्रयो) — (L 32) K2 V1 Dn2 Ds1 D1 6 T4 G2 तुल्यस्नेहा (for °हात्) T3 अधिकप्रीतियुक्ताभूद् (for [a]) Ñ2 V2 3 B Ds D5 G4 ऽभवत्, D3 नृप, T1 तथा (for तदा) D4 दिवसैर्दिवसैस्तथा (*sup lin* °दा) (for [b]) — (L 33) K4 B2 (marg) सदा चेयं, T1 3 4 G4 सदा ग्रासं, G1 तदा सायं (for सदा सायं) V2 3 B Dn1 Ds D1 3 T1 [अ]मृत-, D6 T2 G1–3 5 -चूत-, T3 -कृष्ट- (for नृप) — (L 34) Ds1 अमृत (for °त-) Ñ3 V B3 D6 G5 स्वाद- (for -स्वादु) Ñ2 D5 G3 अमृतास्वादसदृश (for [a]) D1 3 विष्वक्सेन-, T1 3 4 G4 5 नृपसूनु- (for सर्वसेन-) — (L 35) V2 B Ds पूजनीयार्भकश्च ह (for [b]) — (L 36) K2 G2 मुदान्वितौ, D6 मुदा हृतौ (for मुदा युतौ) K1 3 Dn पृथुकौ प्रीतमानसौ (for [b]) — (L 37) K1 4 D2 स्वदेता, K3 स्वदित्वा, Ñ2 V2 स्वादेतां, V3 अदतां (for स्व°) Ñ3 V1 स्वादुत्वात्फलयोस्तयो, B2 3 Ds1 भुक्त्वा चैवामृते फले, Ds2 अत्त्वा चैव तु ते फले, Dn D5 G4 स्वा(D5 स्व)देतां तौ च ते फले, T3 प्रवृद्धा च नराधिप, T4 प्रवृद्धा चेह ते फले (for [b]). — (L 38) Ñ2 पूजनीयां वै (hypermetric), V2 पूजिन्यां वै (for पूजनीयां) K2 निशि, D3 क्षितौ (for [अ]हनि) — (L 39) K2 [अ]स्य, B Ds [इ]ह, D4 [ए]व (for [अ]थ) V2 तं, Ds1 नु (for तु) D6 शिशुर् (for शिशुं) Dn2 नृप (for नृप) — (L 40) Dn2 तदा, D5 तथा (for सदा) Dn1 T2 G1 ब्रह्मदत्तात्मजस्त(Dn1 °ज स)दा, G3 °त्तस्य चात्मजम् (for [b]). — (L 41) K V1 3 Dn D1–6 T G नीडात्तमा(K4 नीडं तमा-, V3 नीडात्तु सा)कृष्य त-(K3 4 G4 य-, G1 स)दा (for [a]) K2 (marg as above) गता सदा, K3 T1 गता तदा, B3 Dn2 कृता तत, D3 (marg as above) सुतं यदा, D6 यदा गता, T2 यदा तथा, T3 4 गता तत, G1–3 5 यदा तदा, G4 कृतात्तदा (for गता यदा) — (L 42) T1 4 G4 क्रीडित्वा (for क्रीडता) D6 चार्भकस्य (for चटक स) K2 कदाचिच्चटकासुत (for [b]) — (L 43) V2 B Ds गृहीत कंधरा पीड्य (for [a]) D6 शिशुना शिशुरप्यसौ, T2 G1 3 5 °ना दुर्भगेण ह, G2 °ना विनिपातित (for [b]) — (L 44) D4 निर्भग्न-, T3 सपिष्टे (for दुर्भङ्ग-) T2 G1 मुष्टिना राजपुत्रेण, G3 मुष्टिना निहतो राजन्, G5 स मुष्टिना हतो राजन् (for [a]). D2 [अ]जीहरत् (for °जहत्) K1 तस्याप्ययमजीहरत्, K2 तनयस्तमजीजहत्, K3 असून्सद्य समाहरत् (for [b]) — (L 45) D1 T1 -घातिनम्, T2 G1 -पातितम् (for -घा°) D2 व्यात्तास्यं बालक तदा, D6 G2 3 5 व्यक्ता(G2 पञ्चा, G3 5 व्यात्ता)स्यं ब्रह्मवादिनम् (for [b]) — (L 46) B2 मोहितं, G3 मोक्षितं (for मोचितं) — (L 47) K3 B2 D1 4 नृप; B3 Ds2 ऽभवत् (for नृप) — (L 48) B1 2 (marg) Ds D5 T3 G2–4 राजन् (for राजा) K2 स (for तं) K1 3 Dn Ds1 T1 G4 तदा; V2 D1 G3 नृप (for नृप) K4 D3 शोचन्स च(D3 स शोचंश्च)टकं तदा (for [b]) — (L 49) T3 G2 4 तत्काले (for °लं) G2 गृहीत्वा साम्बरेचरा (for [b]) — (L 50) Ñ2 3 V1 3 D5 वनेचरा (for °चरी) V2 B1 D6 G3. 5 आजगामाम्बरेचरा, B2 3 Ds2 सा जगामाम्बरेचरी (B2 °रा), D3 आजगाम च खेचरी, T2 G1 आजहाराम्बरेचरा (for [b]) — T2 G1 read lines 51–52 after line 54 — (L 51) K1 D3 4 (*sup lin*) [आ]गत्य (for °म्य) K3 Dn D5 T G1 2 4 अथापश्यत्तमा(T2 G1 °था)गम्य (T1 °त्य), V3 B Ds D2 6 G3 5 °त्तदागत्य (Ds2 D6 G3 5 °म्य), D1 corrupt (for [a]) V2 B1 3 Ds गृहे (B3 स च) चास्मिन् (for गृहे त°) K3 नराधिप, D3 °पे (for °प) — (L 52) K1 V B1 Dn D3 5 T1 3 4 G3 4 शोच्यं तं, K2–4 Ñ2 3 शोचन्तं, D1. 4 शोचन्ती;

कुर्वंश्चाटुसहस्त्राणि अव्यक्तकलया गिरा ॥
व्यादितास्यः क्षुधार्तश्च पीतेनास्येन पुत्रक ।
शोणेन तालुना पुत्र कस्मादद्य न सर्पसि ॥
पक्षाभ्यां मां परिष्वज्य ननु चञ्च्वापि चाप्यहम् ।
चीचीकूचीति वाशन्तं त्वामद्य न शृणोमि किम् ॥ [60]
मनोरथो यस्तु मम पश्येयं पुत्रकं कदा ।
व्यात्तास्यं वारि याचन्तं स्फुरत्पक्षं ममाग्रतः ।
स मे मनोरथो भग्नस्त्वयि पञ्चत्वमागते ॥
विलप्यैवं बहुविधं राजानमथ साब्रवीत् ।
ननु मूर्धाभिषिक्तस्त्वं धर्मान्वेत्सि सनातनान् ॥ [65]
कथं ममानेन सुतं धात्र्या घातितवानसि ।
स्वपुत्रेण समाकृष्य क्षत्रियाधम शंस मे ॥

ननु नूनं श्रुता तेऽभूदियमाङ्गिरसी श्रुतिः ।
शरणागतः क्षुधार्तश्च शत्रुभिश्चाप्युपद्रुतः ।
चिरोषितश्च स्वगृहे पातव्यः सर्वतो भवेत् ॥ [70]
अपालयन्नरो याति कुम्भीपाकमसंशयम् ।
कथमस्य हविर्देवा गृह्णन्ति पितरः स्वधाम् ॥
एवमुक्त्वा महाराज दशधर्मगता सती ।
शोकार्ता तस्य बालस्य चक्षुषी निर्बिभेद सा ॥
कराभ्यां राजपुत्रस्य ततस्तच्चक्षुरस्फुटत् । [75]
कृत्वा चान्धं नृपसुतमुत्पपात ततोऽम्बरम् ॥
अथ राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयामुवाच ह ।
विशोका भव कल्याणि कृतं ते भीरु शोभनम् ॥
गतशोका निवर्तस्व अजर्यं सख्यमस्तु ते ।

D_{2} व्यात्तास्य, D_{6} G_{5} शवं तं; G_{2} विसज्ञं (for शावं तं) D_{3} -तनूरुहम्, D_{5} T_{4} °भवम् (for °द्भवम्) T_{2} G_{1} शवं तस्यास्तनूद्भवम् (for ^{b}) —(L 53) K $Ñ_{2\,3}$ V B D $T_{1\,3}$ $G_{2\,4}$ तं (for स्वं) V_{2} B Ds चापि मूढा (for पुत्र पुन) K_{4} [अ]लपत् (for °भत्) —(L 54) T_{2} G_{1} तदा (for च सा) Ds तरस्विनी (for तप°) — Before line 55, Mss ins पूजनीयोवाच —(L 55) K_{1} सदा, K_{2} $V_{1\,3}$ B_{3} Dn_{1} Ds D_{3-6} T $G_{1\,2\,4}$ न तु, K_{3} तदा (for ननु) G_{1} स्रवन्ती (for वाशन्ती) $T_{2\,4}$ स्रवन्ती (T_{4} शोचन्ती) परिसर्पसे (for ^{b}). —(L 57) K_{2} व्याधितश्च, B_{1} Ds व्यावृत्तास्य, D_{1} व्यादितास्यं (for °स्यः) $G_{3\,6}$ सन् (for च) D_{3} भ्राजता, T_{2} बलेन (for पीतेन) —(L 58) D_{1} शोणिक्षा (for शोणेन) $Ñ_{2}$ T_{1} शिरसा (for तालुना) Dn D_{5} T_{1} कथम् (for कस्माद्) D_{2} अथ (for अद्य) T_{1} [अ]थ (for न) —(L 59) V_{3} D_{4} पद्भ्यां वा (for पक्षाभ्यां) V_{3} परित्यज्य (for °ष्वज्य) $K_{2\,4}$ तनु-, K_{3} न तु; D_{2} तनुं (for ननु) K_{3} $B_{1\,2}$ (marg) $_{3}$ Dn Ds $D_{5\,6}$ T_{1} $G_{2\,3\,5}$ वाशामि, T_{2} G_{1} पश्यामि (for चञ्च्वापि) D_{3} न नु वाससि चाद्य ह; D_{4} चञ्चु चञ्च्वापि वाप्यहम्, T_{3} ननु चापि समाह्वयम् —(L 60) V_{1} Ds_{2} चिची, Ds_{1} विची, $T_{1\,3}$ $G_{2\,4.\,5}$ वीची-, T_{2} विचि- (for चीची-) K_{2} Ds D_{1} कुची, D_{6} -कृती (for -कूची) $Ñ_{2}$ V_{1} रासन्त (for वाशन्त) T_{4} वीचीकूजितमास्यं तं, G_{1} दिवि चीकूचीकूजति वाश्यन्त्या (sic) (for ^{a}) $V_{2\,3}$ B D_{5} [अ]हम् (for किम्) —(L 61) K_{3} V_{3} B_{3} G_{1} तदा (for कदा) —(L 62) V_{3} T_{4} परि-, D_{3} द्वारि (for वारि) D_{1} मुञ्चन्तं (for याचन्तं) K_{3} व्यात्तास्यं चाभिधावन्तं (for ^{a}) V_{3} समन्ततः (for ममाग्रतः) —(L. 63) D_{1} T_{1} स्वयं (for त्वयि) —(L 65) T_{3} वेत्सि धर्मान् (by transp) $Ñ_{3}$ B_{3} Ds_{2} T_{4} $G_{2\,3}$ सनातनम् (for °नान्) K $Ñ_{2}$ $V_{1\,3}$ B_{1} Dn D_{1-5} $T_{1\,2}$ G_{4} धर्मं वेत्सि सनातनम् (for ^{b}) —(L 66) $D_{2\,4}$ अस्या मम, $D_{3\,5}$ अद्य मम, D_{6} T_{2} $G_{1\,5}$ कस्मान्मम (for ममानेन) K_{2} कथमद्य मम सुतो, $Ñ_{2}$ कथं मम सुतश्चापि, $Ñ_{3}$ V B Ds $T_{1\,3\,4}$ $G_{3\,4}$ अथ कस्मान्मम सुत (for ^{a}) D_{2} पाशाद् (for धात्र्या) D_{3} पुत्रेण हतवानसि (for ^{b}) —(L 67) D_{3} मम नीडात् (for स्वपुत्रेण) K $Ñ_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ Dn $D_{1\,2\,4-6}$ T G तव पुत्रेण चाकृष्य (K_{1} [*inf lin*] चाक्षिप्य, D_{4} वा भूप) (for ^{a}) —(L 68) K_{2-4} $Ñ_{3}$ $V_{1\,3}$ Dn $D_{1\,2\,4\,6}$ न तु, V_{2} B Ds $D_{3\,5}$ $T_{3\,4}$ $G_{2\,3}$ न च (for ननु) $K_{3\,4}$ एवम् (for इयम्) $Ñ_{2}$ आङ्गिरसा (for °सी) —(L 69) Line 69^{a} hypermetric $Ñ_{2}$ व्यादितास्य, D_{6} शरणार्थं, T_{3} रक्षणार्थं (for शरणागत.) G_{5} क्षयार्तश् (for क्षुधा°) V_{2} $B_{2\,3}$ Ds [अ]भिद्रुत· (for [उ]प°) —(L 70) $Ñ_{2}$ त्रातव्य (for पा°) K_{3} Dn D_{5} सर्वदा, K_{4} तत्त्वतो (for सर्वतो) $Ñ_{3}$ V_{1} D_{1} (*sup lin*) भयात् (for भवेत्) T_{3} पालनीयः सदा भवेत् (for ^{b}) —(L 71) D_{6} अपायकृन् (for °लयन्) K_{4} न संशय (for असंशयम्) B_{3} कुम्भीपाके न संशयम् (for ^{b}) —(L 72) K_{4} अप्यस्य (hypermetric) (for अस्य) V_{2} B Ds न चास्य देवा गृह्णन्ति (for ^{a}) V_{2} B Ds हविर्न (for गृह्णन्ति) G_{2} सदा (for स्वधाम्) —(L 73) T_{3} तदा राजन् (for महाराज) K_{3} T_{2} दशधर्म, K_{4} D_{2} देशधर्म-, D_{3} क्रोश°; T_{3} पक्षि°, G_{5} दाशधर्म (for दशधर्म-) —(L 74) $Ñ_{2}$ om from बालस्य up to राज (in line 75) $T_{1\,3\,4}$ G_{4} ह (for सा) D_{3} चक्षुर्निर्बिभिदे तदा (for ^{b}) —(L 75) D_{2} चक्षुषी प्रास्फुटत्तत्त, D_{6} ततस्तच्चापि सत्वरम्, G_{3} °च्चक्षुषी स्फुटत् (for ^{b}) — D_{6} om.

पुरेव सखि भद्रं ते निवर्तस्व रमस्व च ॥ [80]
पुत्रपीडाभवश्चापि न कोपः परमस्त्वयि ।
ममास्ति सखि भद्रं ते कर्तव्यं च कृतं त्वया ॥
पूजनीयोवाच ।
आत्मौपम्येन जानामि पुत्रस्नेहं तवाप्यहम् ।
न चाहं वस्तुमिच्छामि तव पुत्रमचक्षुषम् ।
कृत्वा वै राजशार्दूल त्वद्गृहे कृतकिल्बिषा ॥ [85]
गाथाश्चाप्युशनोगीता इमाः शृणु मयेरिताः ॥
कुमित्रं च कुदेशं च कुराजानं कुसौहृदम् ।
कुपुत्रं च कुभार्यां च दूरतः परिवर्जयेत् ॥
कुमित्रे सौहृदं नास्ति कुभार्यायां कुतो रतिः ।
कुतः पिण्डः कुपुत्रे तु नास्ति सत्यं कुराजनि ॥ [90]
कुसौहृदे क्व विश्वासः कुदेशे न प्रजीव्यते ।
कुराजनि भयं नित्यं कुपुत्रे सर्वतोऽसुखम् ॥
अपकारिणि विश्रम्भं यः करोति नराधमः ।
अनाथो दुर्बलो यद्वन्न चिरं स तु जीवति ॥
न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नापि विश्वसेत् । [95]
विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति ॥
राजसेविषु विश्वासं गर्भसंकरितेषु च ।
यः करोति नरो मूढो न चिरं स तु जीवति ॥
अभ्युन्नतिं प्राप्य नृपः प्रावारं कीटको यथा ।
स विनश्येदसंदेहमाहैवमुशना नृप ॥ [100]
अपि मार्दवभावेन गात्रं संलीय बुद्धिमान् ।
अरिं नाशयते नित्यं यथा वल्ली महाद्रुमम् ॥
मृदू रौद्रः कृशो भूत्वा शनैः संलीयते रिपुः ।
वल्मीक इव वृक्षस्य पश्चान्मूलं निकृन्तति ॥
अद्रोहं समयं कृत्वा मुनीनामग्रतो हरिः । [105]
जघान नमुचिं पश्चादपां फेनेन पार्थिव ॥

---

line 76 — (L 76) K2 अन्धं कृत्वा (for कृत्वा चान्धं). — Before line 78, D3 ins राजोवाच —(L 79) G1 वीतशोका, G2 सुतशोकान् (for गतशोका) K3 सगतं, Ñ2 V2 3 D6 अभयं, B1 Ds2 G1 अजय्यं, D2 चानघ्यं, D8 त्वजयं, T1 3 4 G3 अक्षय्यं (for अजयं) G2 4 अक्षय्यं सुखमस्तु ते (G4 मे) (for b) —(L 80) D8 5 T3 G2 वस (for सखि) —(L 81) K2 Ñ2 3 V1 2 B2 3 D2 T3 G3–4 पीडोद्भवश्, B1 -शोकोद्भ° (for पीडाभ°) T2 G1 पुत्रपी(G1 °त्रे पी)डाभवत्कापि (for a) T1 क्रोध (for कोप) K4 च हि (for त्वयि) V2 न च कोपः परं त्वयि, T2 G1 2 5 न च कोपलवस्त्वयि, G3 न च शोकबलं त्वयि (for b) —(L 82) D6 नमामि (for ममास्ति) — T3 G, om the ref T2 G1 शकुन्ता (for पूजनीया). —(L 85) D1 [अ]ह (for वै) K B2 3 Dn2 D1 3 4 T2 G1 त्वद्गेहे, B2 (marg) त्वत्कृते, Ds त्वद्गेह- (for त्वद्गेहे) Dn1 -किल्बिषाम्, G4 °षम् (for °षा) —(L 86) K3 G5 इमां (for इमाः) —(L 88) T1 अपुत्रं च अभार्यां च (for a) — D2 om (hapl) lines 89–90 —(L 89) T1 अमित्रे, G1 कुपुत्रे (for कुमित्रे) T1 अभार्यायां (for कु°) T2 तु नो (for कुतो) —(L 90) B1 3 T4 कुतः पिण्डं, D1 कुपिण्ड च (for कुतः पिण्डः). Ds कुपुत्रेषु (for °त्रे तु) K1 3 पिण्ड कुपुत्रे नैवास्ति (for a) D4 6 T2 G5 सौख्यं (for सत्य) T1 अराजनि (for कु°) D3 कुदेशे च कुतः सुखम् (for b) —(L 91) T1 असौहृदे (for कु°) D4 ह्यविश्वासः, D6 T2 G1–3 न वि° (for क्व वि°) K Ñ2 V2 3 Dn D1 T1 3 G2 तु, V1 D3 च (for प्र-) D5 कुदेशे नैव जीवितम् (for b) —(L 92) T1 अराजनि (for कु°) G1 अपुत्रे (for कु°) B1 2 (marg as above) D3 T3 4 G4 भयम् (for ऽसुखम्) —(L 93) V1 विस्रब्धं, D2 विश्वासं (for विश्रम्भ) G3 अपकारिषु विस्रम्भं (for a) V3 नराधिप, D1 नरोऽधम (for नराधम) —(L 94) T2 G1 5 तु स (by transp) K3 Dn न स जीवति वै चिरम् (for b) — V2 om (hapl) lines 95–98 —(L 95) D6 T3 4 G4 अविश्वस्तं (for °स्ते) D6 T1 3 G4 विश्वस्तं (for °स्ते) K1 3 ऽपि न (by transp); K2 नाति न (hypermetric), Ñ3 V1 3 B Dn Ds D4–6 T1–3 G नाति- T4 विश्वस्तं नाप्यविश्वसेत् (for b) —(L 96) T2 4 G3 विश्वस्ताद् (for विश्वासाद्) K2 4 Ñ2 V3 D1 2 T1 4 मूलादपि (for °न्यपि) K1 T2 G1 3 5 उन्मू(K1 समू)लान्य(T2 G1 °न)पि कृन्तति —(L 97) K3 सर्व-, Dn1 गर्भे (for गर्भ-) K2 -संकलितेषु, Ds2 D1 4 °रजेषु, T2 G1 -संक्रमितेषु (for -संकरि°) —(L. 98) Ds D4 मूर्खो (for मूढो) —(L 99) K2 Ñ2 V2 3 B Dn Ds D1, 2, 5 6 T G1 2 3 5 अप्युन्नतिं (for अभ्यु°) K1 3 4 V2 Dn D3–5 T1 नृपात्, B1 T5 G2 4 नरः (for नृपः) K1 T3 प्रचारं, K4 प्राकरं, Ñ3 V B1 3 Dn Ds T1 G2 प्राचार, D2 प्रचारं, D3 प्रावारे, D5 T2 G1 3 5 प्रवर, G4 प्रावरं (for प्रावारं) —(L 100) K2 विश्वसति, K2 (marg) 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–6 G विनश्यति, B1 3 Ds °श्यन् (for °श्येद्) —(L. 101) G5 भागेन (for -भावेन) D6 संधीय, G1 5 संश्रित्य; G3 संश्लिष्य (for संलीय) —(L 102) V1 2 अरिर्, D2 अपि; G4 अरीन् (for अरि) K3 वज्री, Ñ3 B1 D5 T1 वल्लिर्; D3 वह्निर् (for वल्ली). —(L. 103) K Ñ2, 3 V B D T1, 3 4 G2, 4

सुप्तं मत्तं प्रमत्तं वा घातयन्ति रिपुं नराः ।
विषेण वह्निना वापि शस्त्रेणाप्यथ मायया ॥
नैव शेषं प्रकुर्वन्ति पुनर्वैरभयान्नराः ।
घातयन्ति समूलं हि श्रुत्वेमामुपमां नृप ॥ [110]
शत्रोः शेषमृणाच्छेषं शेषमग्नेश्च भूमिप ।
पुनर्वर्धेत संभूय तस्माच्छेषं न शेषयेत् ॥
हसते जल्पते वैरी एकपात्रे च भुञ्जते ।
एकासनं चारोहति स्मरते तच्च किल्बिषम् ॥
कृत्वा संबन्धकं चापि विश्वसेच्छत्रुणा न हि । [115]
पुलोमानं जघानाजौ जामाता सञ्शतक्रतुः ॥
निधाय मनसा वैरं प्रियं वक्तीह यो नरः ।
उपसर्पेन्न तं प्राज्ञः कुरङ्ग इव लुब्धकम् ॥
न चासन्ने निवस्तव्यं सवैरे वर्धिते रिपौ ।
पातयेत्तं समूलं हि नदीतीर इव द्रुमम् ॥ [120]
अमित्रादुन्नतिं प्राप्य नोन्नतोऽस्मीति विश्वसेत् ।
तस्मात्प्राप्योन्नतिं नश्येद्यथा प्रावारकीटकः ॥
इत्येता उशनोगीता गाथा धार्या विपश्चिता ।
कुर्वता चात्मरक्षार्थं नरेण पृथिवीपते ॥
मया च किल्बिषं तुभ्यं प्रयुक्तमतिदारुणम् । [125]
पुत्रमन्धं प्रकुर्वन्त्या तस्मान्नो विश्वसे त्वयि ।
एवमुक्त्वा प्रदुद्राव तदाकाशे पतंगेनी ॥
इत्येतत्ते मयाख्यातं पुराभूतमिदं नृप ।
ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र यद्वृत्तं पूजनीयया ।
श्राद्धं च पृच्छसे यन्मां युधिष्ठिर महामते ॥ [130]

श्राद्धं (for रौद्र). G3 मृदुराद्राकृतिर्भूत्वा (for ^a) G1 संरियते (for संली°) K3 T2 G3 रिपुम् (for रिपु) D6 क्षणै संधीयते रिपुम् (for ^b) —(L 104) G3 वल्मीकम् (for °क) K4 V T1 मूलान् (for मूल) K1–3 Ñ2 3 B1 2 Dn D1 4–6 T2 G1 2 5 पश्चान्मूलानि कृन्तति (for ^b) —(L 105) K V2 B1 D3–5 T2 3 G अद्रोह- (for °हं) —(L 106) D2 जिघांसति शुचिं पश्चाद् (for ^a) K1 3 4 Ñ2 D1–4 उपायेन स पा(K3 सुपा)र्थिव , K2 दुष्टं यत्नेन पार्थिवा (for ^b) —(L 107) D1 4 निशि , D6 एनं (for मत्तं) K3 T1 सुप्तं प्रमत्त मत्तं वा (for ^a) K4 नरं नृपा (for रिपुं नरा) —(L 109) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–3 5 6 T G च , K2 D4 [अ]व (for [ए]व) G1 2 5 प्रवक्ष्यन्ति (for प्रकुर्वन्ति) —(L 110) Dn1 पातयन्ति (for घा°) V2 समूलानि (for °लं हि) —(L 111) K1, 2 3 (marg) Ñ2 3 V B Dn Ds D5 T1 2 4 G शत्रु , K3 शस्त्र- (for शत्रोः) D6 शत्रुशेषमृणशेषं , T3 शत्रुशेषमृणानां च (for ^a). T1 3 4 G4 तथैव च (for च भूमिप) —(L 112) V2 B1 3 Ds D2 वर्धति (for वर्धेत) D3 स्वबाध , D4 संभूतस् (for °य) D2 कारयेत् (for शेष°) —(L 113) Ds2 D6 T2 G1–3 5 -पात्रेषु (for पात्रे च) K3 Dn D2 5 भुनक्ति च (for च भुञ्जते) D3 पात्रे चैकत्र भुञ्जते (for ^b) —(L 114) K2 D6 रोहन्ति , D2 रोहेत , T2 G1 4 [आ]रुहति (for [आ]रोहति) D3 आरोहेतासनं चैकं , T4 एकावासनमारुह्य (for ^a) B1 स्मरति , D6 °न्ति (for °ते) K1 तत्र , D1 (*sup lin* as above) तस्य , D3 च स (for तच्च). —(L 115) V3 संबन्धकांश्, B3 °न्धिकं (for °न्धकं). —(L 117) Ñ2 V3 निधाय वैरं मनसा (for ^a) Ñ2 साधव , V3 मानव (for यो नर) G3 प्रियवर्तीह यो नर (for ^b) —(L 119) K4 Dn D4 T4 न ; D3 ऽपि (for नि-) T2 G1 5 न वासन्ने ऽतिवस्तव्य (for ^a) K1 चोद्धते (for वर्धिते) D6 वैरे संवर्धिते रिपौ (for ^b) —(L 120) K1 Ñ2 V3 घातयेत्तं , D4 पातयेत्तु (for °त्तं) K1 Ñ2 V3 B2 (marg as above) 3 Dn Ds1 (*sup lin* as above) s2 D5 T1 3 G3 4 नदीरय , K3 नदीरयम् , V2 B1 D3 °तीरम् (for °तीर) —(L. 121) K4 D6 T2 G1 3 5 चाश्वसेत् (for वि°) K2 जीवन्नस्मीति नाश्वसेत् (for ^b) —(L 122) Ñ2 T4 पश्येद् , B3 प्राप्य (for नश्येद्) K1 4 D1 3–5 T4 G4 प्रावा(K4 °का)रमिव कीटक , K3 Ñ2 3 V Dn D2 6 T1 3 G2, 3 5 प्रा(K3 T1 G3 प्र)वार इव की° , T2 G1 प्रवरा इव कीटका (for ^b) — K1 reads line 123 on marg —(L 123) T2 G1 5 ता गाथान्या , G3 गाथाश्चापि (for गाथा धार्या) —(L 124) Ñ3 V B2 3 Dn Ds D5 6 T G -रक्षां वै (for -रक्षार्थं) D5 -तले (for -पते) —(L 125) T2 मा शुची , G1 3 5 मा शोचः , G2 मया यत् (for मया च) D2 कल्मष (for किल्बिषं) —(L 126) K2 ततो नो रुष्यते मयि ; D1 3 4 तस्मान्नो तुष्यसे (D3 °ते) मयि , T3 तस्मान्मयि न विश्वसे (for ^b) —(L 127) K1 3 D5 G3 [आ]काशं (for °शे) —(L 128) K2 इत्येतन्मे , K3 एतत्ते तु , V3 D1 इत्येतत्तु , Dn1 एतत्तव (for इत्येतत्ते) B1 भूतपूर्वम् , T1 पुरागतम् (for °भूतम्) —(L 129) D3 6 T2 G1–3 5 यद्वृत्तं , T4 राजर्षे (for राजेन्द्र) D6 T2 G उक्तं (for वृत्तं) —(L 130) T2 G3 5 पृच्छते (for °से) T2 G1 धर्मं (for यन्मां) D4 यत्त्वं मां पृच्छसे सर्वं (for ^a) K4 तद्वक्ष्यामि (for युधिष्ठिर) T4 महाद्युते (for °मते)

No 6

$K_{2.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V B (B_2 after 320*) D T G M_4 G(ed.) ins after 21 10 K_1 after 22. 1*[a] K_3 after adhy 21

जनमेजय उवाच ।

गन्धर्वी उर्वशी देवी राजानं मानुषं कथम् ।
देवानुत्सृज्य संप्राप्ता तन्मे ब्रूहि बहुश्रुत ॥

वैशंपायन उवाच ।

ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समुपस्थिता ।
ऐलं तु सा वरारोहा समयात्समुपस्थिता ॥
आत्मनः शापमोक्षार्थं समयं सा चकार ह । [5]
अनग्नदर्शनं चैव सकामायाश्च मैथुनम् ॥
द्वौ मेषौ शयनाभ्याशे सदा बद्धौ च तिष्ठतः ।
घृतमात्रं तथाहारः कालमेकं तु पार्थिव ॥
यद्येष समयो राजन्यावत्कालं च ते दृढम् ।
तावत्कालं तु वत्स्यामि कृतः समय एष नः ॥ [10]
तस्यास्तं समयं सर्वं स राजा समपालयत् ।
एवं सा वसते तत्र पुरूरवसि भाविनी ।
वर्षाण्यथैकषष्टिं तु तद्भक्त्या शापमोहिता ॥
उर्वश्यां मानुषस्थायां गन्धर्वाश्चिन्तयान्विताः ।

6

K_1 reads lines 1–2 for the first time after 21 10 —(L 1) Dn $D_{1\ 5}$ T_4 गान्धर्वी , D_6 गन्धर्वाद् (for °र्वी) V_3 $D_{3\ 5}$ चोर्वशी , T_1 ह्यु° (for उ°) B_1 गान्धर्वी मानुषी देवी , $D_{2\ 4}$ गन्धर्वा चोर्वशी देवी (for [a]) D_6 जानन्ती (for राजानं) —(L 2) K_4 तं (for सं-) K_1 $D_{1-3\ 5\ 6}$ T G_{3-5} नो (for मे) — After line 2, K_4 ins

1** श्रुत्वोर्वशीन्द्रभवने गीयमानं सुरर्षिणा ।
तदन्तिकमुपेयाय देवी स्मरशरार्दिता ॥
स तां विलोक्य नृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचन ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा देवी हृष्टतनूरुह ॥
स्वागतं ते वरारोहे आस्यतां करवाम किम् । [5]
संरमस्व मया सार्धं रतिर्नौ शाश्वती समा. ॥
[= (var) Bhāgavata P , 9 14 16, 18, 19]

— (L. 3) K_3 Dn T_3 मानुषं समपद्यत (for [b]) — $K_{3\ 4}$ B_3 $T_{2\ 3}$ om (hapl.) line 4 —(L 4) V_3 मानुषं , G_1 विषयात् (for सम°). — After line 4, $D_{2\ 4}$ ins

2** एवं सा क्षुधिता तत्र शापस्यान्तमभीप्सती ।

—(L 5) K_3 आत्मानं (for आत्मनः) V_3 -मोक्षाय (for °र्थं) —(L 6) $B_{1\ 3}$ Ds G_5 सकामायां (for °याश्च) — After line 6, K_4 ins

3** एतावुरणकौ राजन्न्यासौ रक्षस्व मानद ।
संरंस्ये भवता साकं श्लाघ्य स्त्रीणां वर स्मृत ॥
[= Bhāgavata P, 9 14 21]

—(L 7) K_4 T_4 बद्धाभि- , G_4 बद्धौ प्र- (for बद्धौ च) —(L 8) K_3 B_3 Ds_1 $D_{2\ 5}$ G_5 घृतमात्रम्; $\tilde{N}_3$ B_2 (marg.) Ds_2 °मात्रा (for °मात्रं) K_2 T_{2-4} $G_{1\ 3\ 5}$ तदाहार· , K_4 समा° (for तथा°) —(L 9) V_3 यस्य (for यदि). D_3 T_1 G_4 मे , D_6 तु ; G_1 तद् (for ते) K $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds_1 $D_{3\ 4\ 6}$ $T_{3\ 4}$ G_2 M_4 दृढ , $\tilde{N}_2$ गृहम् (for दृढम्) $D_{1\ 2}$ त्वया संपाल्यते महान् (for [b]) — After line 9, $D_{1\ 2}$ ins

4** तदा तवैव संयोगो मया सह भविष्यति ॥
तावत्कालं करिष्यामि यावदेवं करिष्यसि ।
एष ते समयो राजन्वस्तु तव गृहे कृत ॥

[(L 1) D_2 तथा (for तव) —(L 2) D_2 तु वक्ष्यामि (for करिष्यामि) D_2 भविष्यति (for करिष्यसि) —(L 3) D_2 न· (for ते)]

—(L 10) V_3 B_3 Ds D_1 G_2 च वत्स्यामि , T_1 G_4 तु तिष्ठेयम् , T_4 वसिष्यामि (for तु वत्स्यामि) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 B_3 (marg) Dn_1 $D_{1\ 2\ 4-6}$ T_2 $G_{1-3\ 5}$ M_4 त्वत्त , D_3 तथा ; T_1 G_4 अत' , $T_{3\ 4}$ त्यक्त (for कृतः) T_1 स , M_4 वः (for नः) —(L 11) K_2 Ds G_2 स (K_2 तु) राजा पर्यपालयत , $B_{2\ 3}$ स राजा प्रत्यपा° (for [b]) — After line 11, K_4 ins

5** राजोवाच ।
अहो रूपमहो भावो नरलोकविमोहनम् ।
को न सेवेत मनुजो देवी त्वां स्वयमागताम् ॥
[= Bhāgavata P , 9 14 23]

—(L 12) D_2 रमते ; M_4 याचते (for वसते) K $V_{1\ 3}$ $D_{1\ 3-6}$ T G भामिनी (for भाविनी) —(L 13) K_4 $\tilde{N}_2$ [अ]थाव- , Dn Ds_2 D_5 T_1 [ए]कोन- , $T_{3\ 4}$ [अ]द्यैव (for [अ]थैक-) K_3 -षष्टि· सा ; V_3 B_1 D_2 T_1 $G_{3\ 4}$ -षष्टिस्तु , B_2 G_2 -षष्टिं च , (for षष्टिं तु) K_2 $B_{1\ 3}$ Ds D_3 T_1 तत्सक्ता , Dn_1 D_1 तद्भक्ता , $T_{3\ 4}$ तदुक्त्या (for तद्भक्त्या). G_3 काम- (for शाप-) —(L 14) G_1 उर्वश्या मानुषस्थाया (for [a]) — After line 14, K_4 ins

6** अपश्यन्नुर्वशीमिन्द्रो गन्धर्वानब्रवीत्तदा ।
उर्वशीरहितं मह्यमास्थान नातिशोभते ॥
[= Bhagavata P , 9 14 26]

— T_1 G_4 om the ref. —(L 15) D_3 चिन्तय त्वं ; D_6

गन्धर्वा ऊचुः ।

चिन्तयध्व महाभागा यथा सा तु वराङ्गना । [15]
समागच्छेत्पुनर्देवानुर्वशी स्वर्गभूषणा ॥
ततो विश्वावसुर्नाम तत्राह वदतां वरः ।
मया तु समयस्ताभ्यां क्रियमाणः श्रुतः पुरा ॥
व्युत्क्रान्तसमयं सा वै राजानं त्यक्ष्यते यथा ।
तदहं वेद्म्यशेषेण यथा भेत्स्यत्यसौ नृपः ॥ [20]
ससहायो गमिष्यामि युष्माकं कार्यसिद्धये ।
एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायशाः ॥
निशायामथ चागम्य मेषमेकं जहार सः ।
मातृवद्वर्तते सा तु मेषयोश्चारुहासिनी ॥
गन्धर्वागमनं ज्ञात्वा शापान्तं च यशस्विनी । [25]
राजानमब्रवीत्तत्र पुत्रो मेऽह्रियतेति सा ।
एवमुक्तो विनिश्चित्य नग्नो नैवोदतिष्ठत ।
नग्नं मां द्रक्ष्यते देवी समयो वितथो भवेत् ॥
ततो भूयस्तु गन्धर्वा द्वितीयं मेषमाददुः ।
द्वितीये तु हृते मेषे ऐलं देव्यब्रवीदिदम् ॥ [30]
पुत्रो मे ह्रियते राजन्ननाथाया इव प्रभो ।
एवमुक्तस्तदोत्थाय नग्नो राजा प्रधावितः ॥
मेषयोः पदमन्विच्छन्गन्धर्वैर्विद्युदप्यथ ।
उत्पादिता सुमहती यया तद्भवनं महत् ।
प्रकाशितं वै सहसा ततो नग्नमवैक्षत ॥ [35]
नग्नं दृष्ट्वा तिरोभूता गन्धर्वी ह्यगमद्दिवम् ॥
उत्सृष्टौ चोरणौ दृष्ट्वा राजा गृह्यागतो गृहम् ।

°यस्व (for °यध्व) — (L 16) Ñ2 V3 आगच्छति (for समागच्छेत्) K3 सर्व- (for स्वर्ग-) K1 4 Dn D1 3–5 T2 G1–3 5 -भूषणम् (for °णा) — Before line 17, G2 ins वैशंपायन — (L 18) T2 G1 क्रियमाणं (for °माण) — (L 19) V1 व्युत्क्रान्तं, T1 व्युच्छिन्न-, G5 व्याक्रान्त , M4 यत्क्रान्त- (for व्यु°) K3 समया (for °य) G4 तस्यास्तु समयं सर्वं (for ^{a}) K1 (marg) 3 D2 3 (by corr) त्यजते, K4 Ñ3 त्यज्यते (for त्यक्ष्यते) K2 यदा , V1 शुभा, D2 तदा , D5 तथा (for यथा) — (L 20) K2 D6 G1 2. 5 M4 वेत्स्यति , V2 T1 2 हास्यति , T4 हन्यति (for भेत्स्यति) K1 Ñ2 3 V1. 3 यथा त्यक्ष्यत्यसौ नृपम् (for ^{b}) — (L 22) Ds2 प्रतिष्ठाने (for °नं) — (L 24) V2 भाविणी (for -हासिनी) — B1 om lines 25–29 — (L 25) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1 2 4–6 T2 G श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) T1 गन्धर्ववचनं श्रुत्वा, M4 गन्धर्वगमनं तत्र (for ^{a}) D6 T1 2 G मनस्विनी (for यश°) M4 शापं तं च मनस्विनी (for ^{b}) — (L 27) D4 सु-, D6 G5 ऽपि (for वि-) D3 वै न , G4 एव (for नैव) — (L. 28) T2 4 G1 2 द्रक्ष्यसे (for °ते) — (L 29) D2 द्वितीयं च ततो भूयो (for ^{a}) D2 गन्धर्वा (for द्वितीयं) — (L 30) K1 ऽपहृते , K3 Dn1 Ds1 तु गते , G2 च हृते (for तु हृते) — (L 31) K1 मेषो हृतो , K2 Ñ2 V2 3 B D1–3 5 6 T1 2 G1 3–5 M4 मेऽपहृतो (D2 °ते) (मे ह्रियते) K3 पुत्रौ मेषौ हृतौ राजन् , K4 Ñ3 V1 G2 पुत्रौ मेऽपहृतौ राजन् (for ^{a}) — After line 31, K4 ins

7** निशम्याक्रन्दितं देवी पुत्रयोर्नीयमानयोः ।
हतास्म्यहं कुनाथेन नपुंसा वीरमानिना ॥
यद्विश्रम्भादहं नष्टा हृतापत्या च दस्युभिः ।
यः शेते निशि संत्रस्तो यथा नारी दिवा पुमान् ॥
[= Bhāgavata P, 14 28–29]

— (L 32) K1 2 4 Ñ2 V2 3 D1–3 T1 4 G2 3 5 तथा (for तदा) Ñ3 V1 2 राजा नग्न (by transp) K3 प्रधावति , D6 प्रयापित (for प्रधावित) — (L 34) K3 B1 3 तु , B2 [अ]थ (for सु-) K1 D2 3 5 G2 M4 यथा , B3 Ds2 D4 T1 3 4 G5 ययौ (for यया) — (L 35) D2 प्रकाशितस्तु सहसा (for ^{a}) D4 अवेक्ष्य सा (for अवैक्षत) D6 राजानं नग्नमैक्षत (for ^{b}) — (L 36) K1 3 4 D1 2 6 T1 2 G M4 तिरोभूत्वा (for °ता) K1 4 D2 दिवि (for दिवम्) K2 (also marg) Ñ2 3 V B Dn Ds D5 6 T3 4 अप्सराः कामचारि(Ñ2 V B2 3 T3 4 °रूपि)णी , K3 D4 गन्धर्वा ह्यगमन्दिवि (D4 °वम्) (for ^{b}) — After line 36, K1 2 Ñ2 3 V1 3 Dn Ds D6 T4 ins

8** तिरोभूतां तु तां दृष्ट्वा गन्धर्वा ह्यगमन्दिवम् ।
[Ñ2 Ds चागमन् , Ñ3 ह्या° , D6 [अ]भ्यगमद् (for ह्यगमन्) K1 गन्धर्वैस्तत्र तावुभौ (for ^{b})]

— On the other hand, D3 ins after line 36

9** तिरोभूता तु तां दृष्ट्वा गन्धर्वास्तत्र तावुभौ ।
उत्सृज्य मेषौ शीघ्रं तु यथाकामं ययुस्तत ॥

— (L 37) K1 3 4 Ñ2 B1 Dn D1 T2–4 G3, 5 M4 उरणौ (for चो°) D1 राजा (for दृष्ट्वा) K4 मेषौ (for गृह्य) Ñ2 T3 गृहे , G2 दिव. , G5 भृशम् (for गृहम्) D1 तौ प्रगृह्य गतो गृहम् (for ^{b}). — (L 38) K4 D6 T1 2 G नापश्यद् (for अपश्यन्) K3 Ñ2 V D2 नोर्वशी (for उ°). — (L 39) K1 3 B2 (marg) चापि , B1 D5 सर्वो , D3 सोऽथ (for चैव) K2 (marg as above) D2 ततस्तत (for इ°) — (L 40) D6 रामां (for राजा) G4 तथापश्यंश्च ता राजा (for ^{a}) — After line 40, K4 ins

10** स तां वीक्ष्य कुरुक्षेत्रे सरस्वत्याश्च तत्सखी ।

अपश्यन्नुर्वशीं तत्र विललाप सुदुःखितः ।
चचार पृथिवीं चैव मार्गमाण इतस्ततः ॥
अथापश्यत्स तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः । [40]
प्लक्षतीर्थे पुष्करिण्यां हिमवत्यां समाप्लुताम् ।
क्रीडन्तीमप्सरोभिश्च पञ्चभिः सह शोभनाम् ।
तां क्रीडन्तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः ॥
सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजानमविदूरतः ।
उर्वशी ताः सखीः प्राह स एष पुरुषोत्तमः । [45]
यस्मिन्नहमवात्सं वै दर्शयामास तं नृपम् ॥
समाविग्नास्तु ताः सर्वाः पुनरेव नराधिपः ।
जाये ह तिष्ठ मनसि घोरे वचसि तिष्ठ हे ।
एवमादीनि सूक्तानि परस्परमभाषताम् ॥
उर्वशी चाब्रवीदैलं सगर्भाहं त्वया विभो । [50]

संवत्सरात्कुमारस्ते भविष्यति न संशयः ।
निशामेकां च नृपते निवत्स्यसि मया सह ॥
हृष्टो जगाम राजा स स्वपुरं सुमहायशाः ।
गते संवत्सरे भूय उर्वशी पुनरागमत् ।
उषितश्च तया सार्धमेकरात्रं महायशाः ॥ [55]
उर्वश्यथाब्रवीदैलं गन्धर्वा वरदास्तव ।
तान्वृणीष्व महाराज ब्रूहि चैतांस्त्वमेव ह ॥
वृणीष्व समतां राजन्गन्धर्वाणां महात्मनाम् ।
तथेत्युक्त्वा वरं वव्रे गन्धर्वाश्च तथास्त्विति ॥
पूरयित्वाग्निना स्थालीं गन्धर्वाश्च तमब्रुवन् । [60]
अनेनेष्ट्वा सलोकान्नः प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ॥
तानादाय कुमारांस्तु गमनायोपचक्रमे ।
निक्षिप्याग्निमरण्ये तु सपुत्रस्तु गृहं ययौ ॥

पञ्च प्रहृष्टवदनः प्राह सूक्तं पुरूरवा ॥
अहो जाये जाये तिष्ठ घोरे न त्यक्तुमर्हसि ।
मा त्वमप्राप्य निर्वृतिं वचांसि कृणवामहे ॥
सुदेहोऽयं पतत्यद्य देवि दूरं गतस्त्वया । [5]
खादन्त्येनं वृका गृध्रास्त्वत्प्रसादस्य नास्पदम् ॥
[= (var) Bhāgavata P, 9 14 33–35]

— K_{4} om lines 41–43 — (L 41) D_{6} G_{5} वृक्ष (for प्लक्ष-) B_{2} D_{4} T_{2} हैमवत्यां (T_{2} °त्या.); B_{3} Dn Ds $D_{5\ 6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ G M_{4} हैम° (for हिम°) K_{2} T_{3} समायुताम्, Ds_{2} °प्लुतः, D_{6} G_{1} समर्चिताम्, T_{4} समाहिताम्; M_{4} °श्रिताम् (for °प्लुताम्). — (L 42) D_{3} रमन्तीम् (for क्रीड°) K_{2} साप्सरोभिश्च (for अप्स°) — (L 43) D_{2} क्रीडन्तीं ता (by transp) — D_{3} om. line 44 — (L 44) K_{4} [अ]पि वै (for चापि) — (L. 47) D_{4} तां च प्रोचुस्ततः सर्वाः (for ^{a}) D_{3} दुःखितास्ता (for पुनरेव) $K_{2\ 3}$ $Ñ_{2}$ V_{3} $B_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 5}$ $G_{4,\ 5}$ नराधिप (for °धिप.) — (L 48) K_{4} जाये हे तिष्ठमानासि (for ^{a}) Ds चरसि, T_{3} मनसि (for वचसि). K_{2} Ñ V B Dn Ds D_{1} T_{3} तिष्ठ ह, D_{2} तिष्ठ हो, $D_{5\ 6}$ T_{4} तिष्ठसे, T_{1} G_{3} (marg) $_{4}$ तिष्ठ वै; T_{2} तिष्ठ मे (for तिष्ठ हे) K_{4} मयैव सह तिष्ठ हे (for ^{b}) — (L 49) K_{2} V_{3} $B_{1\ 3}$ Ds D_{5} G_{5} अभाषत (for °षताम्) — (L 50) M_{4} om lines 50^{b}–52^{b} D_{6} समेत्याहं, T_{3} सगतायां (for सगर्भाहं) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1,\ 2}$ $B_{1\ 2}$ $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ T G प्रभो (for विभो) — K_{2} om line 51 — (L 51) $Ñ_{2\ 3}$ V B Dn $T_{3\ 4}$ कुमारास् (for °रस्) D_{6} $T_{1\ 2}$ G संवत्सरान्ते नृपते (for ^{a}) $Ñ_{2,\ 3}$ V B Dn D_{5} T_{3} भविष्यन्ति, D_{6} $T_{1\ 2}$ G गमिष्यामि (for भविष्यति) — T_{3} om. lines 52–55. — (L. 52) D_{3} [अ]नघ (for सह) — (L 53) K_{1-3} $Ñ_{2\ 3}$ V $B_{1.\ 2}$ Dn $D_{2\ 4\ 5}$ $T_{1\ 3}$ G_{4} M_{4} राजाथ, D_{3} चाश्वस्त, T_{4} राजा तु (for राजा स) Ds_{2} हृष्टो राजा जगाम स (for ^{a}) D_{2} तत्पुर, D_{3} पुरं तु (for स्वपुरं) K $Ñ_{2\ 3}$ V B Ds $D_{2\ 4-6}$ $T_{1.\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{4} तु, D_{3} T_{3} स, G_{2} च (for सु) — B_{3} om (hapl) lines 54–55 — (L 54) T_{3} देवी (for भूय) V_{3} उर्वशी च तया सह, D_{5} °शी पुनरागता (for ^{b}) — M_{4} om lines 55^{a}–56^{a} — (L 58) K_{4} संमतं, D_{1} संगतं, D_{4} संमतां, T_{1} महता, T_{4} सहता (for समता) K_{2} B Ds वृणीष्व राजन्सालोक्य (for ^{a}) D_{6} T_{2} $G_{2\ 4}$ इहात्मन. (for महात्मनाम्) — B_{3} om lines 59–64 — After line 59, K_{4} ins

11** स्थालीं न्यस्य वने गत्वा गृहमभ्याययौ निशि ।
त्रेतायां संप्रवृत्तायां मनसि त्रय्यवर्तत ॥
[=(var) Bhāgavata P, 9 14 43]

— (L 60) D_{6} पूरयित्वा निनायाग्निं (for ^{a}) K_{2} $Ñ_{3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ Ds_{1} हि तम्; D_{5} चैनम् (for च तम्) V_{3} गन्धर्वाश्च तथाब्रुवन्, D_{2} °र्वास्तमथाब्रवीत् (sic) (for ^{b}) — (L. 61) K_{4} राजन्; D_{4} यज्ञान् (for अनेन) K_{3} Dn D_{5} च लोकान्नः; $D_{1\ 2}$ T_{4} सलोकत्वं, D_{3} स लोकांस्त्वं (for सलोकान्नः) D_{3} संप्राप्स्यसि, T_{2} प्राप्स्यसे त्वं (for °सि त्वं) — (L 62) $D_{1\ 3}$ तम् (for तान्) K_{4} D_{1} कुमारं (for °रास्) K $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{1\ 4\ 5}$ T_{1} नगराय (for गमनाय) — (L 63) $D_{1\ 3}$ अरण्येषु, T_{3} °ण्य तु, G_{2} °ण्ये च (for °ण्ये तु). D_{6} T_{2-4} $G_{2\ 3\ 5}$ स्व- (for तु) — (L 64) K_{1} V_{3} $D_{3\ 5}$ T_{2} $G_{1\ 3-5}$ M_{4} स तत्राग्निं, K_{1} (*sup lin.*). $_{3\ 4}$ Dn $D_{1\ 2}$ T_{1} G_{2} स त्रेताग्निं, $Ñ_{2}$ स गत्वाग्निं (for अभ्येत्याग्निं). — $Ñ_{2}$ om (hapl.) lines 64^{b}–65^{a}. — (L.

अभ्येत्याग्निं तु नापश्यदश्वत्थं तत्र दृष्टवान् ।
शमीजातं तु तं दृष्ट्वा अश्वत्थं विस्मितस्ततः ॥ [65]
गन्धर्वेभ्यस्तदाशंसदग्निनाशं ततस्तु सः ।
श्रुत्वा तमर्थमखिलमरणी तु समादिशन् ॥
अश्वत्थादरणिं कृत्वा मथित्वाग्निं यथाविधि ।
मथिताग्निं त्रिधा कृत्वा अयजत्स नराधिपः ।
इष्ट्वा यज्ञैर्बहुविधैर्गतस्तेषां सलोकताम् ॥ [70]
गन्धर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकल्पयत् ।
एकोऽग्निः पूर्वमेवासीदैलस्त्रेतामकारयत् ।
एवंप्रभावो राजासीदैलस्तु पुरुषोत्तमः ॥

Colophon.

6A

G(ed.) cont.

जनमेजय उवाच ।

श्रुतो मया महाप्राज्ञो बुधपौत्रो महामतिः ।
तत्रोर्वशीसमुत्पन्नः कथं क्षात्रमवाप्तवान् ॥
आत्रेयस्य कथं लोके परदाराभिमर्शनात् ।
निष्कृतिः कीदृशी दृष्टा तन्मे ब्रूहि महामते ।
कीदृशो ब्राह्मणो लोके स्वरूपं तद्वदस्व मे ॥ [5]

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु पार्थिवसत्तम ।
मुखबाहूरुपादेभ्यो विप्रादीनसृजत्प्रभुः ॥
उत्तमाङ्गोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्वेदस्याध्यापनात्तथा ।
सर्वस्यैवास्य सर्गस्य धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥
यस्यास्येन सदाश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः । [10]
कव्यानि चैव पितरः किं भूता अधिकं ततः ॥
ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातः संस्कृतो ब्राह्मणो भवेत् ।
ज्ञेयं(?) क्षत्रियविट्शूद्रा ज्ञेयाः स्वेभ्यः स्वयोनिजाः ॥
अध्यापनं चाध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माण्यग्रजन्मनाम् ॥ [15]
वेदमेव सदाभ्यासेत्तपस्तप्तं [प्येद्?] द्विजोत्तमः ।
वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते ॥
इतिहासपुराणज्ञः पदवाक्यप्रमाणवित् ।
अङ्गोपकारवेदी च वेदार्थं ज्ञातुमर्हति ॥
पाणिन्यादीनि तन्त्राणि ह्यधीत्याङ्गानि सर्वशः । [20]
इतिहासपुराणानां श्रुतीनामपि सर्वदा ॥
पदवाक्यप्रमाणज्ञः प्रवक्ता फलमश्नुते ।
श्रोता चैवान्यथा चेत्स्यान्नरकायैव कल्पते ॥
न वेदपाठमात्रेण संतुष्येद्वै द्विजोत्तमः ।
पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥ [25]
जन्मनोऽनन्तरं कार्यं जातकर्म यथाविधि ।
नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यामथ कारयेत् ॥
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ।
प्राप्ते तु पञ्चमे वर्षे त्वक्षराभ्यासमुच्यते ॥
गर्भाष्टमाब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् । [30]
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतन्तुकम् ॥

---

65) K1 शम्याजातं ; D4 6 T3 G1, 3 M4 शमीगर्भं , G5 °गतं (for °जातं). D3 ह्यश्वत्थं (for अ°) — (L 67) T3 4 सकलम् (for अखिलम्). Ds2 अरणिं , T3, 4 °ण्यां (for °णी) Ñ2 3 B3 Dn Ds2 D1 3 6 T1 G3–5 M4 समादिशत् ; D5 T2 °विशत् (for °दिशन्) — V2 om line 69 — (L 69) K1 3 Ñ3 V1 3 B2 Dn D1 3–5 T1 3 4 G3–5 M4 मथित्वाग्नि (for °ताग्निं) K1 D1 4 5 (marg as above) तथा ; K3 तत (for त्रिधा) G2 मथित्वाग्निं तथा नीत्वा (for a) D4 अश्वत्थात् , G2 ह्ययजत् (for अ°) — (L 70) K4 इष्ट्वा स यज्ञैर्विविधैर् (for a) — For lines 69–70, K2 B1 3 Ds subst .

12** तेनेष्ट्वा तु स ताँल्लोकान्प्राप्तवान्स नराधिप ।

—(L. 71) Ñ2 om. line 71b K1, 3 4 V Dn D2–6 T1, 2 G M4 त्रेताग्निं समकारयत् (for b) — T1 G3 om (hapl.) line 72. — (L 72) K2 B2 3 आसीद्वै (for एवासीद्). K2 B T2 अकल्पयत् , Ds1 [अ]प्यकारयत् (for अकारयत्) T4 ऐळस्त्रेधा त्वकल्पयत् (for b) — (L 73) K1 Ñ2 V2 D1 2 4–6 T3 4 G1. 3–5 M4 नरसत्तम , K2 4 Ñ3 V1 B1 3 Ds T1 2 G2 नरसत्तम ; B2 नृपसत्तम , D3 स नराधिपः (for पुरुषोत्तम). V3 ऐलस्त्रेताप्रकारक (for b) —COLOPHON —*Mention of the Epic* K3 Ds2 — *Mention of Khila* K3 Ñ3 V1 3 B Dn2 Ds1 D1–4 6 — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name*: K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2 G1–3 ऐलोत्पत्ति. — *Adhy no.* (figuers, words or both) K3 Ñ3 V2 3 B1 2 Dn1 Ds2 26 ; V1 D3 4 25 ; D1 T1 2 G M 24 , D6 T3 4 27.

ब्राह्मणो बिल्वपालाशौ दण्डौ वा धारयेत सः ।
गुरुं रविं समभ्यर्च्य भैक्षेत नियतः शुचिः ॥
निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
संभावयति चान्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते ॥ [35]
उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेत तम् ।
तदर्थबोधकश्चैव तमाचार्यं प्रचक्षते ॥
एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।
योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥
उपाध्यायादशाचार्या आचार्याणां शतं पिता । [40]
सहस्रं च पितॄणां तु चैभ्यो माता गरीयसी ॥
गुरुशुश्रूषया विद्यां संप्राप्य विधिवद्द्विजः ।
स्नायीत तदनुज्ञातो दत्त्वास्मै दक्षिणां हि गाम् ॥
गुरुणानुमतः स्नात्वा समावृत्तो यथाविधि ।
उद्वहेत द्विजो भार्या लक्षणां[ण्यां] बन्धुशालिनीम् । [45]
बन्धुहीनां च यां कन्यां रोगिणीं च परित्यजेत् ॥
मन्त्रोपदेशे चार्त्विज्ये विवाहे श्राद्धभोजने ।
स्वबन्धुष्वेव कर्तव्यमिति मन्वादिशासनम् ।
आदधीत ततः पश्चाद्विधानेनैव सर्वशः ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय हरिं नारायणं प्रभुम् । [50]
ध्यात्वा समाहितः पश्चाद्विष्ठामूत्रं विसर्जयेत् ॥
नैर्ऋते दक्षिणे भागे तृणमाच्छाद्य वै पुनः ।
लोष्टैश्च लेपनं कृत्वा शौचं कृत्वा यथाविधि ॥
मृद्भिः शोध्य गुदे पादौ पाणौ गण्डूषमाचरेत् ।
आचम्य प्रयतो भूत्वा ततः स्नानं समाचरेत् ॥ [55]
जले निमज्य हृदये नारायणमनामयम् ।
ध्यात्वोत्थाय ततः कुर्यादर्घ्यं सूर्याय भूमिप ॥
सहस्रकृत्वः परमां देवीं जप्त्वा समाहितः ।
उपस्थायैव तिग्मांशुं होमं कुर्याद्द्वितीयके ॥
वेदमध्याप्य विधिवद्वेदाङ्गानि तृतीयके । [60]
मूहूर्ते कुसुमादीनि हृत्वा गच्छेत्तमीश्वरम् ॥
योगक्षेमार्थलाभाय स्नात्वा माध्याह्निकीं क्रियाम् ।
कृत्वा पुरुषसूक्तैश्च हरिमष्टाक्षरेण च ॥
संपूज्य तोषयित्वाथ वैश्वदेवं यथाविधि ।
कृत्वैवातिथ्यपूजां च भोजनं च यथाक्रमम् ॥ [65]
इतिहासपुराणाभ्यां षष्ठसप्तमयोर्बुधः ।
कालक्षेपं प्रकुर्वाणस्ताम्बूलं चर्वयेद्बुधः[स्पुनः] ।
उपास्य पश्चिमां संध्यां होमं कुर्यादतन्द्रितः ॥
ब्राह्मणेषु च विद्वांसो विद्वत्सु कृतबुद्धयः ।
कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवादिनः । [70]
श्रेष्ठास्ते ब्राह्मणा लोके दानपात्रं सदा मतम् ॥
प्रथमं तु गुरोर्दानं दद्याच्छ्रैष्ठ्यं च सर्वदा ।
मातापित्रोश्च यद्दत्तं भ्रातृस्वसृसुतासु च ॥
भगिन्यै भागिनेयाय मातुलानां पितृष्वसुः ।
दरिद्राणां च बन्धूनां दानं वेदविदेऽक्षयम् । [75]
पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ॥
संनिकृष्टमधीयानमतिक्रामति यो द्विजः ।
दाने तु कव्यभोज्ये च दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
द्विगुणं ब्राह्मणे दद्यात्समं तु ब्राह्मणब्रुवे । [80]
प्राधीते शतसाहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥
प्रायश्चित्तानि शास्त्राणि पातकेषूपपातके ।
तेषामेवाधिकाराणि कर्मभूमिषु जन्मिनाम् ।
देवानां नाधिकारोऽस्ति तेषु राजन्दिवौकसाम् ॥
वैराजकन्याजातस्तु बुधादिल इति स्मृतः ।
मातामहप्रभावेन क्षत्रियत्वमुपेयिवान् ॥ [85]
तथाप्यत्रिप्रभावेन प्रायश्चित्तेन शोधितः ।
शशाङ्कस्तु क्षयान्मुक्तः सर्वलोकसुपूजितः ॥

Colophon.

6 B

G (ed) cont. K Ñ2. 3 V B D T G M4 cont after App. I (No. 6)

वैशंपायन उवाच ।
ऐलपुत्रा बभूवुस्ते सर्वे देवसुतोपमाः ।

[Colophon — *Adhy. No. 30.*]

दिवि जाता महात्मान आयुर्धीमानमावसुः ।
दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः ॥
अमावसोस्तु दायादो भीमो राजाथ राजराट् ।
श्रीमान्भीमस्य दायादो राजासीत्काञ्चनप्रभः । [5]
विद्वांस्तु काञ्चनस्यापि सुहोत्रोऽभून्महाबलः ॥
सौहोत्रिरभवज्जह्नुः केशिन्या गर्भसंभवः ।
आजह्रे यो महासत्रं सर्वमेधं महामखम् ॥
पतिलोभेन यं गङ्गा पतित्वेऽभिससार ह ।
नेच्छतः प्लावयामास तस्य गङ्गा च तत्सदः ॥ [10]
स तया प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाटं समन्ततः ।
सौहोत्रिरब्रवीद्गङ्गां क्रुद्धो भरतसत्तम ॥
एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्यहम् ।
अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ॥
राजर्षिणा ततः पीतां गङ्गां दृष्ट्वा महर्षयः । [15]
उपनिन्युर्महाभागां दुहितृत्वेन जाह्नवीम् ।
युवनाश्वस्य पुत्री तु कावेरी जह्नुरावहत् ॥
युवनाश्वस्य शापेन गङ्गार्धेन विनिर्ममे ।
कावेरी सरितां श्रेष्ठां जह्नोर्भार्यामनिन्दिताम् ॥
जह्नुस्तु दयितं पुत्रं सुमहं नाम धार्मिकम् । [20]
कावेर्यां जनयामास अजकस्तस्य चात्मजः ॥
अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः ।
बभूव मृगयाशीलः कुशस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥
कुशपुत्रा बभूवुर्हि चत्वारो देववर्चसः ।
कुशिकः कुशनाभश्च कुशाम्बो मूर्तिमांस्तथा । [25]

---

6 B

D1 om the ref Lines 2–3 = 21 10^{cdef} — (L 1) T4 इळा- (for ऐल) K1 2 B Dn1 Ds सप्त (for सर्वे) — (L. 2) K2 B Ds T4 गन्धर्वलोके दिविजा (for ^{a}) K1 उदावसु (for अमा°) — After line 2, K1 2 Ñ2 3 V B Dn Ds D4–6 T G M4 ins

1** विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च तथापर ।

[= 322* Ñ2 V3 [अ]पि (for [ए]व) T2 विश्वायुश्(for श्रुता°)]

— (L 3) K1 Ñ2 B2 (marg as above) धनायुश्, K2 बला° (for वना°) Dn1 om , M4 गतायुश् (for श°) — (L 4) M4 om (hapl) lines 4^b–5^a K2 नामाथ, K4 राजापि , T3 4 राजा च (for राजाथ) K1 (*sup lin*) 3 4 Ñ2 3 (marg as above) V2 3 (marg as above) Dn Ds2 D1 2 4, 6 T1–3 G नग्नजित् (for राजराट्) — (L 6) K2 3 Dn [अ]थ (for [अ]पि) K3 Dn ऽथ (for ऽभून्) T3 4 महामति (for °बल). — (L 7) D2 6 सौहोत्राद् , G2 सुहोत्रिर् (for सौ°) Ñ3 V1 2 केशिनी-, D2 6 कौशिक्या (for केशिन्या) — Lines 8–18 = (var) 23 75^c–80^d — (L 8) D5 महत्सत्र (for महासत्र) Ñ3 B3 Ds सर्वदेव- (B3 °वं), D2 5 6 T1 2 G1 3 4 M4 °मेध- (for °मेधं) — (L 9) Ñ2 सा (for यं) K4 प्रातिलोमेन यं गङ्गा , D6 प्रतिलोमेन यो गङ्गां , T1 पतित खे न या गङ्गा (sic) (for ^{a}) K4 [अ]पत्यत्वे , D6 पितृत्वे (for पतित्वे) — (L 10) K3 यस्य (for तस्य) K3 Dn [अ]थ (for च) — (L. 11) K2 स तदा , Dn1 स तथा , D2 एतया (for स तया) D4 समग्रतः (for समन्तत) — (L. 12) Ñ2 Ds2 D2 4 5 G4 M4 सौहित्रिर् (for सौहोत्रिर्) Dn2 T4 अभवद् (for अब्रवीद्) D6 तत्रासौ चाब्रवीद्गङ्गां , G2 सौत्रिरप्यब्रवीद्गङ्गा (sic) (for ^{a}) K4 क्रुद्धोऽस्मि तव सत्तमे (for ^{b}) — (L 13) T2 3 स एष (for एष ते) K2 B Ds एष ते विफल यत्न (for ^{a}) K2 B Ds पिबन्न(K2 °बाम्य)म्भ करोम्यहम् (for ^{b}) — (L 14) Ñ2 अवाप्स्यसि (for °प्नुहि) — (L 15) G3 दृष्ट्वा गङ्गां (by transp) — (L. 16) D3 M4 महाभागा , D6 °त्मानो (for °भागां) Ñ2 3 (marg as above) V2 D2 दुहितृत्वे च (for °त्वेन). — After line 17, D6 ins

2** गङ्गाशापेन देहार्धं यस्या पश्चान्नदीकृतम् ।

— G2 om (hapl) line 18 — (L 18) G1 3 गङ्गोदेन (for गङ्गार्धेन) K2 विनिर्गताम् , D2 4 °र्मिताम् (for °र्ममे) — (L 20) T1 G4 जह्नोस्(for जह्नुस्) T4 तनयं (for दयितं) K2 सुरहं , K3 Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D1 2 5 6 T4 सुनहं , K4 सुहव्यं , T1 G2 5 M4 सुवहं , T3 सुसहं , G3 4 सुहवं (for सुमहं) — (L 21) T1 ह्यजगस् , T2 G3 5 ह्यजकस् , T4 जन° , G4 अजगस् (for °कस्) — (L 22) T1 G4 अजगस्य , T4 जनकस्य (for अज°) K1, 3 D1 (marg as above) बलाकास्यो , K2 धनकाश्वो , M4 कम्बलाश्वो (for बलाकाश्वो) — (L 23) K3 कुशकस्तस्य चात्मज , Dn कुशोऽभूत्तस्य चात्मज (for ^{b}) — D5 reads 24^b–25^a on marg — (L 25) K3 D4 कुशिनाभश् (for कुश°) K2 कुशाम्भो , K3 4 कुशम्बो , D2 4 कुशाश्वो (for °म्बो) T1 द्युतिमांस् (for मूर्ति°) K1 3 D3 G1 3 5 तदा , D6 सदा (for तथा) — D3 om line 26 — (L 26) K2 corrupt, K3 V1 (marg as above) D4 T4 M4 पल्हवै , B1 वह्लवै , Ds पह्लवै , D2 (marg). 6 बह्लवैः ; T1, 2 G1 5 पप्लवै (for पह्लवैः) V3 D5 T1 सद्धर्दिं ,

पह्लवैः सह संवृद्धो राजा वनचरैः सह ॥
कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रसमं विभुः ।
लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान् ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे वै तं तु शक्रो ह्यपश्यत ।
अत्युग्रतपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरंदरः ॥ [30]
समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवान्वपद्यत ।
पुत्रत्वे कल्पयामास देवेन्द्रः स सुरोत्तमः ॥
स गाधिरभवद्राजा मघवान्कौशिकः स्वयम् ।
पौरुकुत्स्यभवद्भार्या गाधिस्तस्यामजायत ॥
विश्वामित्रश्च गाधेयो राजा विश्वरथश्च ह । [35]
विश्वकृद्विश्वजिच्चैव तथा सत्यवती नृप ।
पूर्वं कन्या महाभागा नाम्ना सत्यवती शुभा ।
तां गाधिः काव्यपुत्राय ऋचीकाय ददौ प्रभुः ॥
तस्याः प्रीतोऽभवद्भर्ता भार्गवो भृगुनन्दनः ।
पुत्रार्थं कल्पयामास चरुं गाधेस्तथैव च ॥ [40]
उवाचाहूय तां भर्ता ऋचीको भार्गवस्तदा ।
उपयोज्यश्चरुरयं त्वया मात्रा त्वयं तव ॥
तस्यां जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान्क्षत्रियर्षभः ।
अजेयः क्षत्रियैर्लोके क्षत्रियर्षभसूदनः ॥
तवापि पुत्रं कल्याणि धृतिमन्तं तपोधनम् । [45]
शमात्मकं द्विजश्रेष्ठं चरुरेष विधास्यति ॥
एवमुक्त्वा तु तां भार्यामृचीको भृगुनन्दनः ।

T2 G1 सरब्धो, T4 सक्रुद्धो, G4 संपृक्तो (for संवृद्धो) K2 B1 Ds T1 वनचर (for °चरैः) K1 V2 D2 T2 तथा, K2 G1 2 (marg). 3 सदा, K4 Ñ2 3 B2 D1 4–6 T1 G2 5 M4 तदा (for सह) — (L 27) K2 4 Ñ2 3 V1 B1 3 Ds D3–5 T2 G3 5 प्रभु., K3 विभुम्, D2 प्रभुम् (for विभुः). V3 B2 T1 G1 2 4 M4 पुत्रमिन्द्रसमप्रभम् (G1 °भु), D6 पुत्रं मित्रसमं प्रभुः (for ᵇ) — (L 28) D3 प्रसन्नो (for त्रासाद्). — (L 29) K2 V1 B1 T3 तत., D2 तं वै ; T4 तत्र (for तं तु) D6 G3 5 ऽभ्यपश्यत, T2 G1 2 ऽभ्यपद्यत, M4 ऽभ्यवर्तत (for ह्यपश्यत) Ñ3 (marg) B2 3 Ds तत्र शक्रमपश्यत (for ᵇ). — (L 31) Ñ3 V1 Dn D6 T2 समर्थं ; G2 सामर्थ्यं (for समर्थः) K1 4 V3 D2 3 5 [अ]न्वशासत, K2 Ñ2 B Ds2 D1 4 6 G2, 3, 5 M4 [अ]स्य शाश्वत (M4 °तम्) (for [अ]न्वपद्यत) K3 Dn स्वमेवांशमवासयत्, Ds1 स्वयमेकस्य शाश्वत (for ᵇ) — (L 32) K2 B Ds पुत्रार्थं, K3 4 Ñ2 3 V D1–3 5 T4 पुत्रत्वं (for °त्वे) T1 पुत्रत्वे जनयामास (for ᵃ) K3 4 Ñ2 V Dn D1–6 T G M4 स देवेन्द्र (by transp). K1 स देवेन्द्र सुरोत्तमम्, K2 Ñ3 B Ds देवेन्द्र सुरसत्तम (for ᵇ) — (L 33) K4 Ñ2 D3 मघवा, Ñ3 (marg) V1 B3 भगवान् (for मघ°) — After line 33, D1 reads lines 35–36 — (L 34) K1 3 4 Ñ2 V3 D1 4 पौरवस्य, V1 B °कुत्सी, V2 D3 6 G2 5 पौरुकुत्स्या, D2 पौरवश्या, T2 G1 पुरुकुत्सी, G3 पुरुकुत्सा (for पौरुकुत्सी) T3 कन्या, T4 तस्या (for भार्या) K2 पौरन्यस्याभवद्भार्या (for ᵃ) K3 T1 G1 3–5 गाधेस् (for गाधिस्) — K V1 3 Dn D3 4 T3, 4 om lines 35–36, D5 reads the same on marg — (L. 35) D2 गाधिन्यो (for गाधेयो) D1 विश्वधरश् ; T1 °नभश् (for °रथश्) — (L 36) T2 विश्वकृच्, G1 °जश् (for °जिच्) D1 विश्ववृद्धश्च यत्रैव (for ᵃ). — (L 37) K1 Ñ3 V B2, 3 Ds D1, 4, 5 T3, 4 गाधे· ; B1 T1 G1 3 पूर्व· ; D2 3 गाधि· (for पूर्वं) G2 महाभाग (for °भागा) K3 Ñ2 Dn गाधे· कन्या महाभाग (for ᵃ) T2 शुभे, T3 4 स्मृता, M4 नृप (for शुभा) — After line 37, K4 ins

3** तस्य सत्यवती कन्या ऋचीकोऽयाचत द्विजः ।
वरं विसदृश मत्वा गाधिर्भार्गवमब्रवीत् ॥
गाधिरुवाच ।
एकत श्यामकर्णानां हयाना चन्द्रवर्चसाम् ।
सहस्रं दीयता शुल्कं कन्यायाः कुशिका वयम् ।
इत्युक्तस्तन्मतं मत्वा गतः स वरुणान्तिकम् । [5]
आनीय दत्त्वा तानश्वानुपयेमे वराननाम् ॥
[= Bhāgavata P, 9 15 7–9]

— (L 38) D5 T3 भृगु- (for काव्य-). — (L 39) K2 B D5 स वै (for ऽभवद्) Ñ3 (marg) भक्त्या (for भर्ता) — After line 39, K4 ins

4** स ऋषि प्रार्थित पत्न्या मात्रे चापत्यकाम्यया ।
श्रपयित्वोभयैर्मन्त्रैश्चरु स्नातुं गतो मुनिः ॥
[= Bhāgavata P, 9 15 8]

— (L 40) K4 T2 G1 3 5 पुत्रार्थे, D4 (marg as above) भार्गव (for पुत्रार्थं) K2 Ñ3 (marg) V1 B साधयामास ; Ds2 T1 G3 कार° (for कल्प°) K1 3 B2 D4 गाधिस् (for गाधेस्) — (L 41) K1 3 समाहूयाथ तां भर्ता, K4 आहूय ता ततो भर्ता (for ᵃ) — (L 42) D1 3 T4 उपभोज्यश् ; D6 T2 3 G1, 3 5 M4 °योग्यश् (for °योज्यश्) D3 तथा (for तव) V2 तया मात्रा द्वयं चरुम् (for ᵇ) — (L 43) T2 G1 3–5 कीर्तिमान् (for दीप्ति°) — (L 44) G3 5 अजय्यः (for अजेय) V1 -नन्दन (for सूदनः) — K4 om (hapl) lines 45–47 — (L 45) D5 T1 3 G2–5 M4 तपोनिधिम् (for °धनम्) — (L 46) V2 कामात्मकं (for शमा°) G3 स्वमात्मजं द्विजश्रेष्ठ (for ᵃ) B3 प्र (for वि) — (L 47) D3 नृपनन्दन (for भृगुनन्दन). Bom Poona

तपस्यभिरतो नित्यमरण्यं प्रविवेश ह ॥
गाधिः सदारस्तु तदा ऋचीकाश्रममभ्यगात् ।
तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुतां द्रष्टुं नरेश्वरः ॥ [50]
चरुद्वयं गृहीत्वा तदृषेः सत्यवती तदा ।
चरुमादाय यत्नेन सा तु मात्रे न्यवेदयत् ॥
माता व्यत्यस्य दैवेन दुहित्रे स्वचरुं ददौ ।
तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मसंस्थं चकार ह ॥
अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्तकरं तदा । [55]
धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शनम् ॥
तामृचीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च ।
तामब्रवीद्द्विजश्रेष्ठः स्वां भार्यां वरवर्णिनीम् ॥
मात्रासि वञ्चिता भद्रे चरुव्यत्यासहेतुना ।
जनिष्यति हि पुत्रस्ते क्रूरकर्मातिदारुणः ॥ [60]
भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्तपोधनः ।
विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तस्मिन्समर्पितम् ॥
एवमुक्ता महाभागा भर्त्रा सत्यवती तदा ।
प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे नेदृशो भवेत् ।
ब्राह्मणापसदस्त्वत्त इत्युक्तो मुनिरब्रवीत् ॥ [65]
नैष संकल्पितः कामो मया भद्रे तथास्त्विति ।
उग्रकर्मा भवेत्पुत्रः पितुर्मातुश्च कारणात् ॥
पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्ताब्रवीदिदम् ।
इच्छँल्लोकानपि मुने सृजेथाः किं पुनः सुतम् ।
शमात्मकमृजुं त्वं मे पुत्रं दातुमिहार्हसि ॥ [70]
काममेवंविधः पौत्रो मम स्यात्तव च प्रभो ।
यद्यन्यथा न शक्यं व कर्तुमेतद्द्विजोत्तम ॥
ततः प्रसादमकरोत्स तस्यास्तपसो बलात् ।
पुत्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि ।
त्वया यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ॥ [75]
ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवम् ।
तपस्यभिरतं दान्तं जमदग्निं शमात्मकम् ॥
भृगोश्चरुविपर्यासे रौद्रवैष्णवयोः पुरा ।
जगत्यां वैष्णवोऽथांशो जमदग्निरजायत ॥
सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मपरायणा । [80]
कौशिकीति समाख्याता प्रवृत्तेयं महानदी ॥
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रेणुर्नाम नराधिपः ।
तस्य कन्या महाभागा कामली नाम रेणुका ॥

---

eds ऋचीकाश्रमम् (for °श्रमम्) D3 6 T1 2 G1 2 4 अभ्ययात् (for °गात्) — (L 50) K4 प्रष्टुं (for द्रष्टुं) D4 जलेश्वर. (for नरे°) — (L 51) K2 स, V1 2 B Ds T3. 4 सा, D2–4 6 T1 G5 तु, T2 G1 तम् (for तद्) — After line 51, M4 reads line 56, repeating it in its proper place — (L 53) K3 V1 B2 3 D4 6 G1 2 M4 तु तस्या, D3 [अ]थ तस्या, T3 [अ]पि तस्या (for व्यत्यस्य) K1 4 दैवात्तु, Ds2 व्यत्यस्य, T3 येनैव (for दैवेन) D1 ततो व्यत्ययमकरोद् (for ^{a}) K1. 3 तं, K2 तु, Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 5 T1 G2–4 M4 स्वं, D6 च, T2 3 G1 5 सा (for स्व) — (L 54) M4 आत्मसात्स्थं (for °संस्थं) — After line 55, K3 reads line 58 — (L 57) T4 ऋचीकस्तां (by transp) K1 3 D6 M4 [अ]भ्यनुसृज्य, T2 G1 3 5 ह्यनुसृत्य (for [अ]भ्यनु°) — (L 58) T3 उवाच च (for तामब्रवीद्) — (L 59) D1 T4 मात्रा त्व, T1 G4 स्वमात्रा, G5 भर्त्रासि (for मात्रासि) D4 विन्यास-, G3 व्यत्यय- (for -व्यत्यास-) D5 चरु ध्यात्वा सहेतुना (for ^{b}) — (L 60) K3 Dn भविष्यति, D6 T2 G3 जनिष्यते (for °ष्यति) — (L 62) K3 4 D1 विश्वस्मि, T1 2 G1 4 वीर्यं हि (for विश्वं हि). D2 विश्वं ब्रह्मतया सर्वं (for ^{a}) — (L 63) Ñ3 (marg as above) V2 त्रस्ता (for भर्त्रा) — (L 64) T4 कीदृशो (for ने°) — (L 65) D3 ब्राह्मणाधम इत्युक्तस् (for ^{a}) D3 तयाथ (for इत्युक्तो) — (L 69) D1 ब्रह्म- (for इच्छँल्ँ) — (L 70) D1 सत्त्वात्मकम् (for शमा°) K3 दीप्त, Ñ2 V3 मे त्वं (by transp), B2 पुत्रं; Dn दान्तं, T3 4 प्राज्ञं B2 त्वं मे (for पुत्र) K3 Dn T3 4 मे दातुम् (for दातुमिह) — (L 71) G4 काममेव हि भवतो (for ^{a}) — (L 72) T1 यद्यथा न च शक्यं वै (for ^{a}) — (L 73) D1 स तस्या, M4 तस्याश्च (for स तस्यास्) — (L 74) K2–4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T3 4 भद्रे (for पुत्रे) — (L 75) D3 [अ]थोक्तं तु (for यथोक्तं) T3 मया यदुक्तं तद्भद्रे (for ^{a}) T4 करिष्यति (for भवि°) — (L 76) D5 G5 गर्भं (for पुत्रं) K1 (*sup lin*) G1 M4 पार्थिवम्, D6 G2 पार्थिव (for भार्गवम्) — (L 77) K3 V2 G4 शान्तं, G5 तात (for दान्तं) D3 तपोभिनिरतं दान्तं (for ^{a}) — (L 79) K3 4 B1 Dn Ds1 (marg) D1 4 T1 यजनाद्, G3 सत्याया (for जगत्यां) K3 ऽपि (for ऽथ) K2 4 Ñ3 V B Ds1 T1 G3 4 M4 वैष्णवेऽशां (Ñ3 V2 B2 °वे चां)शे, Ñ2 °वेऽशोऽस्मिन्, Ñ3 (marg) Ds2 D1 °वेयांशे, T3 4 °व.शेन, G2 °वीयांशे (for °वोऽथांशो) K1 D2 3 5 च्यवनानां च वंशेऽस्मिन् (for ^{a}). — (L 82)

रेणुकायां तु कामल्यां तपोविद्यासमन्वितः ।
आर्चीको जनयामास जामदग्न्यं सुदारुणम् ॥ [85]
सर्वविद्यान्तगं श्रेष्ठं धनुर्वेदस्य पारगम् ।
रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकम् ॥
और्वस्यैवमृचीकस्य सत्यवत्यां महायशाः ।
जमदग्निस्तपोवीर्याज्जज्ञे ब्रह्मविदां वरः ॥
मध्यमश्च शुनःशेपः शुनःपुच्छः कनिष्ठकः ॥ [90]
विश्वामित्रं तु दायादं गाधिः कुशिकनन्दनः ।
जनयामास पुत्रं तु तपोविद्याशमात्मकम् ।
प्राप्य ब्रह्मर्षिसमतां योऽयं सप्तर्षितां गतः ॥
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा नाम्ना विश्वरथः स्मृतः ।
जज्ञे भृगुप्रसादेन कौशिकाद्वंशवर्धनः ॥ [95]
विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्मृताः ।
प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु ॥
देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात्कात्यायनाः स्मृताः ।
शालावत्यां हिरण्याक्षो रेणोर्जज्ञेऽथ रेणुमान् ॥
सांकृतिर्गालवश्चैव मुद्गलश्चेति विश्रुताः । [100]
मधुच्छन्दादयश्चैव देवलश्च तथाष्टकः ॥
कच्छपो हरितश्चैव विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनाम् ॥
पालितो बभ्रुश्चैव करजप्यस्तथैव च ।
पार्थिवा देवरातश्च शालङ्कायनबाष्कलाः ॥ [105]

K2 B2 3 इक्ष्वाकुवंशादभवद्, Ñ3 (marg) V1 B1 Ds °वंशे त्वभवद् (for ^{a}) — (L 83) Ñ3 V1 2 B1 D6 कामिनी, Dn1 कामला, D5 कोशली, T1 G4 कालिन्दी, T4 कपाली (for कामली) T3 रेणुकीति च विश्रुता, M4 काळी नाम च रेणुका (for ^{b}) — (L 84) Ñ2 3 V1 2 B1 D6 कामिन्या, D5 कौशल्यां, T1 G4 कालिन्द्यां, T4 कापाल्यां (for कामल्यां) T3 रेणुकायां यशस्विन्यां (for ^{a}) K1 3 4 Ñ2 V3 D2–6 T3 4 G2 -समन्वितम् (for °त) — (L 85) D4 T3 ऋचीको, G1 5 अर्चको (for आर्चीको) D1 5 T3 G1 जामदग्निं (for °दग्न्यं) — (L 86) K2 D3 5 -विद्यागत, Ñ3 (marg as above) V2 3 B2. 3 Dn D1 2 4 T3 4 G4 °नुगं, D6 °धिगं (for °न्तगं) K2 D4 चतुर्वेदस्य (for धनु°) T3 4 धनुर्वेद (T4 °र्विद्या)परायणम् (for ^{b}) — (L 89) K1 3 Dn सुतो, K1 (*sup lin*) 4 D4 ततो (for तपो-) G3 वेद- (for ब्रह्म-) — K4 M4 om line 90 — (L 90) Some Mss शुनःशेफ· K2 G4 कनिष्ठिक. (for °ष्ठक) — (L 92) G3 -दमात्मकम् (for -शमा°) —(L 93) T4 ब्रह्मर्षितां (for सप्त°). — After line 95, K4 ins

5** गाधेरभून्महातेजा समिद्ध इव पावक ।
तपसा क्षात्रमुत्सृज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसम् ॥
विश्वामित्रस्य चैवासन्पुत्रा एकशतं नृप ।
मध्यमस्तु मधुछन्दा मधुछन्दास एव ते ।
अन्ये चाष्टकहारीतजयक्रतुमदादय. । [5]
एवं कौशिकगोत्रं तु विश्वामित्रं पृथग्विधम् ।
प्रवरान्तरमापन्न ताद्गुर्धैव प्रकल्पितम् ॥

[= (var) Bhāgavata P, 9 16 28–29, 36^{cd}, 37]

— (L 96) K4 हि सुता, B Ds D5 T1 च सुता, Dn पुत्रास्तु, T2 G1 4 तु तदा (for तु सुता) D5 श्रुता (for स्मृता). T3 देवराता इति स्मृता, M4 °रत्नादय स्मृता: (for ^{b}) — (L. 97) K3 Dn त्रि- (for प्र-). — (L. 98) K4 कविश्, D6 T1 4 M4 कृतिश् (for कतिश्) — K2 om (hapl) lines 98^b–101^a B1 om (hapl) lines 98^b–102^a D2 om (hapl) lines 98^b–100^a D6 T2 G1 5 om line 99 — (L 99) K3 सलक्ष्मण्या, Ñ2 V2 3 शीलवत्या, D3 शालकर्ता, T1 G3 M4 शैल(M4 °ला)वत्या, T3 4 साल° (for शाला°) K1 D4 सलक्षण्या हरिण्याक्षो (D4 °ख्यो) (for ^{a}) D1 रेण्यां (for रेणोर्) Ñ2 3 V B2 3 Ds T1 4 G2–4 M4 रेणुका (for °मान्) K1 3 Dn जज्ञे रेणोऽथ रेणुवान् (Dn °मान्) (for ^{b}) — (L 100) M4 सस्तुतिर् (for सांकृ°) Dn1 पुद्गलश्, Ds1 मौद्गल्यश् (for मुद्गलश्) Ds2 मौद्गल्यश्चेति मे शृणु, T3 मुद्गलश्चैव गालव (for ^{b}) — T4 om lines 101–107 — (L 101) B1 [इ]ति (for [ए]व) K1 3 Ñ2 3 V B2 3 Ds D1 2 4 5 T3 G4 मधुच्छ (K1 3 °स्य)न्दो जयश्चैव (for ^{a}) — D5 om (hapl) lines 101^b–102^a D6 तथाश्मक, T G4 यथाष्टक, G1 तथार्ष्टिक. (for °ष्टक) — (L 102) Ds2 कच्छत्यो (for °पो). K1 V2 B2 3 D5 T1 3 G2–5 हारितश्, K 4 Dn D1 पूरि°, T2 G1 वारितश् (for हरि°) B3 [इ]ति (for [ए]व). — (L 103) D2 एषां (for तेषां) G5 तेषामाख्यातानि गोत्राणि (for ^{a}) — (L 104) K1 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D6 T1–3 G M4 पाणिनो, K1 (*sup lin*) 3 पालितो; V1 पालनो (for पालितो) K2 बभ्रुवश्, D1 बभ्रमश्, D4 बभ्रुकश्, D6 G3 भद्रवश् (for बभ्रु°) K4 पलितो बभ्रुवश्चैव, D2 पाणितो वध° (for ^{a}) — V2 om (hapl) lines 104^b–108^a T2 om from जप्य up to रेणवश् (in line 108^a) K1 3 करजाप्यश्, Ñ2 3 (marg) V1 3 B Ds D5 T1 3 M4 ध्यानजप्या(V1 °प्य)स, D1 जरंजयस, D6 धनंजय्यास्, G5 ध्यानजल्प्यास् (for करजप्यस्) — (L 105) K3 पार्थिवो देवरातश्च (for ^{a}) M4 -बाष्कलौ (for °ला) — (L 106) K1 D2 T3 G1 लोहिता, Ds D6 G4 लौ(G4 रौ)हिता (for °त्या). K3 Dn

लोहित्या यमदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः ।
सौश्रुताः कौशिका राजंस्तथान्ये सैन्धवायनाः ॥
देवला रेणवश्चैव याज्ञवल्क्याघमर्षणाः ।
औदुम्बरा ह्यभिष्णातास्तारकायनचञ्चुलाः ॥
शालावत्या हिरण्याक्षाः सांकृत्या गालवास्तथा । [110]
नारायणिर्नरश्चान्ये विश्वामित्रस्य धीमतः ॥
ऋष्यन्तरविवाह्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः ॥
पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च ।
संबन्धोऽप्यस्य वंशेऽस्मिन्ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः ॥
विश्वामित्रात्मजानां तु शुनःशेपोऽग्रजः स्मृतः । [115]
भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिसत्तमः ॥
विश्वामित्रस्य पुत्रस्तु शुनःशेपोऽभवत्किल ।
हरिश्चन्द्रस्य यज्ञे तु पशुत्वे विनियोजितः ॥
देवैर्दत्तः शुनःशेपो विश्वामित्राय वै पुनः ।
देवैर्दत्तः स वै यस्माद्देवरातस्ततोऽभवत् ॥ [120]
देवरातादयः सप्त विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रात्तथाष्टकः ॥
अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया ।
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वंशमायोर्महात्मनः ॥

Colophon.

D8 D5 6 T1 G4 नाम (for यम) D1 -धूताश्, G4 -भूताश् (for दूताश्) K2 4 Ñ3 B D5 T1 2 G1 2 5 लोहिता याम दूताश्च, K3 नीलेहिता यमदूताश्च (hypermetric) (sic), Ñ2 V1 लोहित्या(Ñ2 °ता)यनदूता(V1 °पक्ष्या)श्च, M4 लोहिताय निकाश्चैव (for ᵃ) K1 3 4 [अ]न्ये बहव, Ñ2 B1 D1 6 T1 G4 कारीषय, T3 कारिक्षय, G3 कारिष्य. (for कारीषय) — T1 om (hapl) lines 107–112 — (L 107) D6 विश्रुता, G2 M4 सौत्रिना (for सौश्रुता) — (L 108) K4 याज्ञवल्काघमर्षणा, D6 °ल्कागवमर्षणा (for ᵇ) — K2 om line 109–124 — (L 109) K1 3 4 Dn D1 G ह्यभि(D1 G4 °ति)ग्लानास्, Ñ3 °ज्ञानास्, V1 °ज्ञातास्, V3 °स्नातास्, B2 ह्यनिष्ठातास्, B3 ह्यभिश्रातास्, D2 °ष्ठानास्, D3 अतिग्लानास् (for ह्यभिष्णातास्) M4 औदुम्बरा चाव्रतिग्लानास् (hypermetric) (for ᵃ) K1 चुम्बुलाः, Ñ2 Ds2 -वञ्जुला, Ñ3 V1 3 B D1 2 4 6 T3 G2 3 5 -चुञ्चुला, Ds1 G1 -वञ्चुला. (G1 °ळा), D2 5 -बन्धुला, T1 -चञ्चुका (for -चञ्चुला) — (L 110) K1 D2 4 5 शालङ्कु(K1 *sup lin* °व)त्या, Ñ2 V2 3 शलिवत्यां, D1 6 T3 G1 गालवत्या, M4 गालवत्या (for शाला°) K4 शालवत्या हिरण्याख्या (for ᵃ) V2 T3 4 G1 स्मृता (for तथा) — (L 111) K1 4 Ñ2 V D1 3–5 T3 4 G3–5 बादरायणिनश्चैव, K3 Dn D2 बादरायणयश्चैव, B1 D6 T2 नारायणनरश्चैव (for ᵃ) — (L 112) D3 गोत्रान्तर- (for ऋष्य°) Ñ2 3 V2 B Dn Ds D2 5 6 विवाहाश् (for °ह्याश्) K1 तथा (for स्मृताः) — (L 113) K1 3 एवं तस्य (for पौरवस्य) D6 T2 G M4 महाभाग (for °राज) — (L 114) D6 ऽप्येवं, T1 ह्यस्य (for ऽप्यस्य) — (L 115) K1 3 Dn M4 विश्वामित्रसुतानां तु (for ᵃ) Some Mss शुनःशेफो (for °शेपो) T2 G2 5 ऽग्रतः (for ऽग्रजः) — (L 116) K1 कौशिकश्चैव (for °कत्वं हि) D1 प्राप्तोऽस्मि भुवि सत्तम (for ᵇ) —(L 118) K1 Ñ3 V B Dn Ds D1 2 5 6 T G M4 हरिदश्वस्य (for °श्चन्द्रस्य) T4 यः (for तु) K3 पशुत्वे च, D1 °त्वे हि, D3 T1 4 G4 °त्वेन (for °त्वे वि-) — After line 118, K4 ins

> 6* यो वै हरिश्चन्द्रमखे विक्रीतः पुरुषः पशुः ।
> स्तुत्वा देवान्प्रजेशादीन्मुमुचे पाशबन्धनात् ॥
> यो रातो देवयजने देवैर्गाधिषु तापस ।
> देवरात इति ख्यातः शुनःशेफस्तु भार्गवः ॥
>
> [= (var) Bhāgavata P, 9 16 31–32]

— (L 119) T3 सुत (for पुनः) T2 G1 विश्वामित्रस्य धीमतः (for ᵇ) — After line 119, K4 ins

> 7* पुत्रं कृत्वा शुनःशेफं देवरातं च भार्गवम् ।
> आजीगर्तं सुतानाह ज्येष्ठ एष प्रकल्प्यताम् ॥
> ये मधुच्छन्दसो ज्येष्ठाः कुशलं मेनिरे न तत् ।
> अशपत्तान्मुनिः क्रुद्धो म्लेच्छा भवत दुर्जनाः ॥
> अथोवाच मधुच्छन्दाः सार्धं पञ्चाशता ततः । [5]
> यन्नो भवान्विजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ॥
> ज्येष्ठं मन्त्रदृशां चक्रुस्त्वामन्वञ्चो वयं स्महि ।
> विश्वामित्रः सुतानाह वीरवन्तो भविष्यथ ॥
>
> [= (var) Bhāgavata P, 9 16 30 33–35]

— T3 om line 120 — (L 120) D3 देवदत्तः, D5 देवैरात (for देवैर्दत्त) Ñ2 देवराजस् (for °तस्). Ds2 तथा (for ततो) D5 T4 स्मृत (for ऽभवत्) — (L 121) D6 पुनः (for सुताः) — (L 122) K1 3 B3 Dn1 D2 5 T4 G2 विश्वामित्रस्, Dn2 D6 T2 G1 5 M4 वैश्वामित्रस्, D4 वैश्वामित्रात् (for वि°) K4 अथ (for तथा) Ñ2 V3 विश्वामित्रस्य चाष्टकः (for ᵇ) — (L 123) B1 तथा (for सुतो) D3 T4 G1 3 लोहि, T3 4 (marg) राजन् (for लौहि) D6 रहू- (for जह्नु-) G3 5 प्रोक्ता जह्नुगणा मया, M4 प्रोक्तो वंशस्त्वमात्मनो (for ᵇ) — (L 124) K3 Dn अतःपरं (for अत ऊर्ध्वं) K3 नहुषस्यान्वयं परम् (for ᵇ)

No 7

K2.4 Ñ2 3 V B D T G M4 ins after adhy. 21 K1 3 after the first occurrence of 21 11

वैशंपायन उवाच ।

रम्भोऽनपत्यस्तत्रासीद्वंशं वक्ष्याम्यनेनसः ।
अनेनसः सुतो राजा प्रतिक्षत्रो महायशाः ॥
प्रतिक्षत्रसुतश्चापि सृञ्जयो नाम विश्रुतः ।
सृञ्जयस्य जयः पुत्रो विजयस्तस्य चात्मजः ॥
विजयस्य कृतिः पुत्रस्तस्य हर्यश्वतः सुतः । [5]
हर्यश्वतसुतो राजा सहदेवः प्रतापवान् ।
सहदेवस्य धर्मात्मा नदीन इति विश्रुत. ।
नदीनस्य जयत्सेनो जयत्सेनस्य संकृतिः ॥
संकृतेरपि धर्मात्मा क्षत्रधर्मो महायशाः ।
अनेनसः समाख्याताः क्षत्रवृद्धस्य मे शृणु ॥ [10]
क्षत्रवृद्धात्मजस्तत्र सुनहोत्रो महायशाः ।
सुनहोत्रस्य दायादास्त्रयः परमधार्मिकाः ॥
काशः शलश्च द्वावेतौ तथा गृत्समदः प्रभुः ।
पुत्रो गृत्समदस्यापि शुनको यस्य शौनकाः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च । [15]
शलात्मजश्चार्ष्टिषेणस्तनयस्तस्य काश्यकः ॥
काश्यस्य काश्यपो राजन्पुत्रो दीर्घतमास्तथा ।
धन्वस्तु दीर्घतमसो विद्वान्धन्वंतरिः सुतः ॥

— COLOPHON. — *Mention of the Epic* K3 Ds2 — *Mention of Khila* K3 Ñ2 3 V B Ds1 D1 2 4 6 — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* K1 3 4 Ñ2 3 V D4 अमावसुकीर्तनम् , B Ds अमावसुवंशानुकीर्तनम् , Dn D2 3 5 अमावसुवंशकीर्तनम् (D2 °वर्णनम्) ; D6 G3 3 विश्वामित्रवंशकथनम् , G4 विश्वामित्रकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both) K3 V3 B Dn Ds 27 , Ñ3 V1 2 D3 4 26 , D1 T1 2 G M4 25 , D6 T2 4 28.

7

K3 T4 om the ref. — (L 1) D6 दम्भो (for रम्भो) B1 2 Ds आसीच (for तत्रासीद्) T1 om line 1b D3 वक्ष्ये तु (for वक्ष्यामि) Ñ2 वंशवारिरेनेनसः (for b) — (L. 3) Ds2 सजयो (for सृञ्जयो) — V2 G2 om (hapl) lines 4–7 — (L 5) K2 D6 T2 4 G1 हर्यद्वत , V1 3 B1 Ds °श्वत ; Dn2 D3–5 °श्वन , G3 °वद , G5 हव्यद्वतः (for हर्यश्वतः) — (L 6) K1 3 D2 हर्यश्वत , K2 D6 T2 4 G1 3 °द्वत- (T2 °त), V3 B1 Ds °श्वत- , Dn2 D3 4 °श्वन- , D4 °श्वन , G5 हव्यद्वत (for हयश्वत-) — (L 7) T2 पुण्यात्मा (for धर्मात्मा) K2 Ñ3 V1 D5 न श्रुतम् (for विश्रुत) — (L 8) V1 जयसेनो (for °त्सेनो) V2 सत्कृतिः , D3 T2 सकृतः (for °ति) V1 जयसेनस्य सकृति (for b). — (L 9) K1 3 Ñ2 V1 2 B Ds D2 3 T1 3 4 G5 क्षत्रधर्मा (for °धर्मो) — (L. 10) Ñ2 तु ते ख्याता ; V3 ससख्याता , D3 4 सुता ख्याता (for समाख्याता) V3 T4 क्षत्रधर्मस्य , D4 क्षेत्रवृद्धस्य (for क्षत्र°) — (L 11) K1 -वृद्धात्मनस् ; T1 3 4 -धर्मात्मजस् (for -वृद्धा°) K1 3 D3 4 सुत(D4 °स)होत्रो (for सुन°) — (L 12) Some Mss सुतहोत्रस्य (for सुन°) D3 -धर्मिण (for -धार्मिका) — (L 13) V2 शाकः , D1 T3 कशः ; D2. 4–6 काश्य. (for काश.) K1 B2 D3 शालश् , D4 शलश्च (for शलश्) T3 ततो (for तथा) K1 T1 गृध्रमद. , Ñ3 (marg) V1 गृच्छ° (for गृत्स°) — (L 14) K V1 (marg as above) Ds2 D3 T2 शौनक , G1 शानक (for शौनका) — (L 15) T3 वैश्या. (for चैव) T3 शूद्राश्चापि तथैव च (for b) — D5 om line 16, K2 reads it on marg — (L 16) K1 4 B2 D5 शालात्मजश् , V1 कुला° , D2 शालायनिश् , D4 (sup lin as above) ऐलात्मज , G2 शिलात्मजश् (for शला°) K3 4 V1 3 B3 D1 आर्ष्टिषेणस् (B3 °सेनस्), D2 ऋष्टिषेणस् , G5 चाक्षु° (for चार्ष्टि°) V1 तनूजस् (for तनयस्) V2 G4 चात्मज , B3 T2 G2 5 काश्यप , Ds2 D6 काशक , D3 चात्मन (for काश्यक) K1 D2 सूनप (D2 काश्यप)स्तस्य चात्मजः , K2–4 ह्य(K3 4 त)नूपस्तस्य चात्मजः , D1 नूपस्तस्य च चात्मजः (for b). — (L 17) K1 3 4 V1 2 Dn D1 3–6 T1 3. 4 G4 काशस्य (for काश्यस्य) K1 (sup lin) Dn2 काशपो , K2 D1 काशिपो , K3 V2 3 B1 3 D5 T1 3 4 काशयो , K4 B2 Ds D2 3 4. 6 T2 G1 3 5 काश्यपो , Ñ3 V1 कश्यपो (for काश्यपो) K3 राजा , B2 3 Ds पुत्रो , D3 राष्ट्र- (for राजन्) G2 कश्यपात्काश्यपो राजन् (for a) B2. 3 Ds1 राजा (for पुत्रो) Ñ2 V B Dn Ds D5 6 T G दीर्घतपास् (for °तमास्) — (L 18) Dn2 बभूव (for धन्वस्तु) Ñ2. 3 V B Ds D5 6 T G1–4 -तपसो (for -तमसो) Dn1 बभूवुर्दीर्घतपसो , G5 धन्यस्तु दीर्घतपसो (for a) K3 भगवान् (hypermetric) (for विद्वान्) K1 2 4 Ñ3 V B D1 2 4 5 G1 2 तत , K3 D6 T G3–5 स्मृत , D3 तथा (for सुत). — After line 18, K4 ins .

1** यज्ञभुग्वासुदेवाश' स्मृतमात्रार्तिनाशन ।
[= Bhāgavata P, 9 17 5ab]

— (L. 19) D4 महातेजा (for सुमहतो). — Before line

तपसोऽन्ते सुमहतो जातो वृद्धस्य धीमतः ।
पुनर्धन्वंतरिर्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान् ॥ [20]

जनमेजय उवाच ।

कथं धन्वंतरिर्देवो मानुषेष्वेव जज्ञिवान् ।
एतद्वेदितुमिच्छामि त्वत्तो ब्रूहि यथातथम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

धन्वंतरेः संभवोऽयं श्रूयतां भरतर्षभ ।
स संभूतः समुद्रात्तु मथ्यमानेऽमृते पुरा ॥
उत्पन्नः कलशात्पूर्वं सर्वतश्च श्रिया वृतः । [25]
सद्यः संसिद्धकार्यं हि विष्णुर्दृष्ट्वा हि तस्थिवान् ॥
अब्जस्त्वमिति होवाच तस्मादब्जस्तु स स्मृतः ।
अब्जः प्रोवाच विष्णुं वै तव पुत्रोऽस्मि वै प्रभो ।
विधत्स्व भागं स्थानं च मम लोके सुरेश्वर ॥

एवमुक्तः स दृष्ट्वा वै तथ्यं प्रोवाच तं प्रभुः । [30]
कृतो यज्ञविभागो हि यज्ञियैर्हि सुरैः सह ॥
देवेषु विनियुक्तं हि विद्धि होत्रं महर्षिभिः ।
न शक्यमुपहोमो वै तुभ्यं कर्तुं कथंचन ।
अर्वाग्भूतोऽसि देवानां पुत्र त्वं तु न हीश्वरः ॥
द्वितीयायां तु संभूत्यां लोके ख्यातिं गमिष्यसि । [35]
अणिमादिश्च ते सिद्धिर्गर्भस्थस्य भविष्यति ॥
तेनैव त्वं शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसे प्रभो ।
चरुमन्त्रैर्व्रतैर्जाप्यैर्यक्ष्यन्ति त्वां द्विजातयः ॥
अष्टधा त्वं पुनश्चैव आयुर्वेदं विधास्यसि ।
अवश्यंभावी ह्यर्थोऽयं प्राग्दृष्टस्त्वब्जयोनिना ॥ [40]
द्वितीयं द्वापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः ।
इमं तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरन्तर्दधे पुनः ॥

20, K_2 ins जनमेजय उवाच — (L 20) $K_{3\,4}$ (marg as above) $\tilde{N}_{2\,3}$ (marg) V_1 B_3 D_1 जन्मनि (for जज्ञिवान्) D_5 मानुषे चैव जन्मनि (for [b]) — K_2 om the ref K_2 G_2 om (hapl) line 21 — (L 22) K_2 V_2 B D_5 $D_{5\,6}$ $T_{1\,2}$ G_{1-3} तन्त्रे (for त्वत्तो) — K_2 reads lines 23–24 on marg — (L 23) K_2 मन्वन्तरे (for धन्वंतरे) — (L 24) $K_{1\,4}$ Dn $D_{1\,4}$ भूत स हि, K_3 (marg) भूतश्च हि, $D_{1\,5}$ जात स हि, T_2 ससभव (for स संभूत) K_3 भूत स हि समुद्राच्च (for [a]) K_3 Dn पुरामृते (by transp) — (L 25) D_2 युतः (for वृत) — For line 25, D_3 subst

2** समुत्पन्नः सकलशः पूर्वं सर्वश्रिया वृतः ।

— (L 26) K_4 अस्य, D_1 अथ, T_3 तत (for सद्य) $K_{1\,3}$ V_3 Dn D_{3-5} अभ्यसन्सिद्धि(K_1 °न्सर्व-, Dn °न्सिद्ध)कार्यं हि, D_2 देवेशं सिद्धिकार्यं हि (for [a]) K_1 $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Dn D_{2-6} T G विष्णुं (for विष्णुर्) — (L 27) V_3 तम् (for त्वम्) B_1 समत (for स स्मृत) — (L 28) B तनयोऽस्मि तव प्रभो (for [b]) — (L 29) T_2 $G_{1\,2}$ भागान् (for भाग) $\tilde{N}_{2\,3}$ V D_2 मम लोकेश्वरेश्वर (for [b]) — (L 30) B_3 T_4 उक्त्वा (for उक्त) K_4 कृष्णो (for दृष्ट्वा) G_2 तथा (for तथ्यं) T_2 प्रभुम् (for प्रभु) — Before line 31, $D_{2\,5}$ ins विष्णुरुवाच — (L 31) K_4 $\tilde{N}_{2\,3}$ D_4 G_5 याज्ञियैर्हि, V_3 यज्ञिकैर्हि, T_2 यज्ञे च हि, G_1 यज्ञैश्च हि, G_3 तव चैव (for यज्ञियैर्हि) K_2 $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 B Dn D_5 पुरा (for सह). — K_2 reads line 32 on marg — (L 32) $K_{1,\,3}$ Dn विधिहोत्रं (K_1 °युक्तं), D_4 हि नियुक्तं (for विनि°). $K_{1,\,2\,4}$ $\tilde{N}_3$ V $B_{2\,3}$ Ds_1 $D_{2\,3\,6}$ T_2 $G_{1\,4}$ विधिहोत्रं, K_3 Dn विनियुक्तं, D_4 विद्धि हौत्रं (for विद्धि होत्रं) G_2 मनीषिभि (for महर्षिभि) — (L 33) K_1 उपभुक्तं, $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{1\,2}$ °होमं, Dn D_5 T_3 °होमा, D_3 (marg) °भोक्तुं, D_4 °हौत्रे, D_6 °भागो, T_2 G_1 °भोगं, G_{3-5} °भोगो (for °होमो) T_2 G_1 स्थिरं, $G_{3\,5}$ स्थिरी- (for तुभ्यं) — For line 33, T_4 subst

3** न शक्यमिह वै कर्तुं मया तुभ्य कथंचन ।

— (L 34) T_2 G_1 हि भूतानां (for ऽसि देवानां) K_2 व्रज, $V_{1\,3}$ T_1 पुत्रस् (for पुत्र) D_6 ईश्वर (for ही°) — T_2 om line 36 — (L 36) D_6 G_1 गृहस्थस्य (for गर्भ°) — (L 37) D_5 T_3 प्राप्स्यसि (for °से) V_2 विभो — (L 38) K_1 चरु सत्रैर्, K_4 क्रतुमन्त्रैर्, D_2 तत्र सत्रैर्; D_3 सह मन्त्रैर्, D_4 तत्र मन्त्रैर् (for चरुमन्त्रैर्) K_3 जापैर्; $\tilde{N}_3$ $V_{1\,3}$ B_3 $D_{1\,2\,4\,6}$ T_2 $G_{1\,2}$ जप्यैर्, D_3 यज्ञैर् (for जाप्यैर्) D_5 G_4 यजन्ति (for यक्ष्यन्ति) — (L 39) T_4 G_4 करिष्यसि (for विधा°) — (L 40) G_3 सृष्टस् (for दृष्टस्) — (L 42) $\tilde{N}_3$ D_5 इत्येतस्मै, B_1 इति तस्मै (for इमं तस्मै) K_1 तत (for पुन) — (L 43) B_3 D_5 T_1 द्वापरं (for °रे) $\tilde{N}_2$ द्वितीये द्वापर प्राप्य (for [a]) D_1 सौतिहोत्रि (for सौन°) — (L 44) D_5 धिन्वन् (for धन्वो) V_2 तपः (for तदा) K V_3 $D_{1\,3\,4}$ T_4 $G_{3\,4}$ धन्वी दीर्घतपा(K_4 D_4 °मा)स्तथा, $\tilde{N}_{2\,3}$ (marg as above) $D_{2\,6}$ धन्वो दी($\tilde{N}_2$ °र्दुर्दी)र्घतपास्तथा, Dn Ds_1(marg) s_2 $T_{1\,3}$ धिन्वन्दीर्घतपास्तदा, T_2 $G_{1\,2\,5}$ धन्वो (G_2 शूरो) दीर्घतपास्तदा (for [b]). — K_2 reads line 45 on marg. — (L. 45) D_6 ता। तां ; $G_{2,\,5}$

द्वितीये द्वापरे प्राप्ते सौनहोत्रिः स काशिराट् ।
पुत्रकामस्तपस्तेपे धन्वो दीर्घं महत्तदा ॥
प्रपद्ये देवतां तां तु या मे पुत्रं प्रदास्यति । [45]
अब्जं देवं स पुत्रार्थे तदाराधितवान्नृप ॥
ततस्तुष्टः स भगवानब्जः प्रोवाच तं नृपम् ।
यदिच्छसि वरं सर्वं तत्ते दास्यामि सुव्रत ॥
भगवन्यदि तुष्टस्त्वं पुत्रो मे ख्यातिमान्भवेत् ।
तथेति समनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत ॥ [50]
तस्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वंतरिस्तदा ।
काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः ॥
आयुर्वेदं भरद्वाजात्प्राप्येह सभिषक्क्रियम् ।
तमष्टधा पुनर्व्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत् ॥
धन्वंतरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः । [55]
अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्मृतः ॥
भीमरथस्यापि सुतो दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
दिवोदासस्तु धर्मात्मा वाराणस्यधिपोऽभवत् ॥
एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृप ।
शून्यां निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः ॥ [60]
शप्ता हि सा मतिमता निकुम्भेन महात्मना ।
शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति न संशयः ॥
तस्यां तु शप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् ॥
भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् । [65]
हत्वा निवेशयामास दिवोदासो नराधिपः ।
भद्रश्रेण्यस्य तद्राज्यं हृतं तेन बलीयसा ॥

जनमेजय उवाच ।

वाराणसीं निकुम्भस्तु किमर्थं शप्तवान्प्रभुः ।
निकुम्भः कश्च धर्मात्मा सिद्धिक्षेत्रं शशाप यः ॥

वैशंपायन उवाच ।

दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरं प्राप्य पार्थिव । [70]

तान (for तां तु) T1 यो वै (for या मे) —(L 46) K1 4 Ñ V Dn D1-6 T G सुतार्थाय (for स पुत्रार्थे) K2 3 अक्षं (K3 °जं) देवं पुत्रार्थाय (for ^{a}) —(L 47) D2 प्रहृष्ट (hypermetric) (for तुष्ट) K2 अब्जं, K3 Dn इदं, K4 अज (for अब्ज) K2 नृप, D6 नृप (for नृपम्) —(L 48) K1 Ñ2 V1 Dn1 D3 G4 यदीच्छसि, Dn2 यदि° (for यदि°) Ñ3 (marg) V1 B Ds D1 ब्रूहि (for सर्वं) K4 D2 4 तं ते (for तत्ते) — Before line 49, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1-5 T1, 3 4 G4 ins नृप उवाच, D6 T2 G1-3 दीर्घं तपाः —(L 49) B3 तुष्टोऽसि, T1 4 मे तुष्टः (for तुष्टस्त्वं) K1 4 (*sup lin* as above) तत्र, K2 3 N2 3 (marg) V B Dn2 Ds1 D1-5 T1 भव (for भवेत्) — Before line 50, G2 ins वैशंपायनः —(L 50) Ñ3 V1 D2 तमनुज्ञाय, T2 G1 समनुज्ञाप्य (for °ज्ञाय). —(L 52) K Ñ2 3 V B3 Dn D1-3 5 T2-4 G2-5 महाराज (for °ज°) K3 -पाप- (for रोग) —(L 53) K1 Ñ V2 3 B1 D5 6 T2 G1-4 प्राप्येह सभिषक्कियाम् K3 Dn D1, 2 T1 °ह भिषजां क्रियम्, K4 Ñ3 (marg) V1 °ह भिषजक्रियम्, D3 4 G5 °ह भिषज-क्रियम्, T3 4 प्राप्य सर्वं (T4 चैव) भिषक्क्रियम् (for ^{b}) —(L 54) V2 तदष्टधा, T1 4 G4 तेना° (for तम°) T3 चक्रे (for व्यस्य) D6 T2 G1 3 5 प्रत्यवेदयत् (for प्रत्यपा°) T3 लोकानां हितकाम्यया (for ^{b}) —(L 56) K1 3 4 D1 4 धीरो (for वीरो) D3 सुत (for स्मृत) —(L 57) V3 B1 3 Ds D3, 5 T1, 3 4 G1 3 4 पुत्रो (V3 D3 5 G3 सुतो) भीमरथस्यापि (for ^{a}) K2 प्रकीर्तित (for प्रजेश्वर) —(L 59) D4 एतस्मिन्नन्तरे काले (for ^{a}) —(L 60) K3 V3 Dn शून्यां निवासयामास (for ^{a}) —(L 61) T2 G1 शप्ता हि सा पुरी तात (for ^{a}) —(L 62) D5 भविता (for °त्री) K3 V2 Dn T1 नात्र (for [इ]ति न) —(L 64) V B2 3 Dn D1 3 T2-4 G4 5 स (for स) — After line 64, K1 (marg) Ñ2 3 V B Dn Ds D1, 6 T2 G1-3 5 ins

4** भद्रश्रेण्यस्य पूर्वं तु पुरी वाराणसीत्यभूत् ।

—(L 66) K1 3 4 Dn D1 4 G1 5 नरर्षभ, V2 Ds D2 नरेश्वर (for नराधिप) —(L 67) D3 यद् (for तद्) B2 3 येन (for तेन) D2 बलौजसा (for बलीयसा) —(L 68) D3 विभु, T2 4 G1 प्रभो (for प्रभु) —(L 69) K1 3 D2 स हि; K4 Ñ2 D4 च हि, D3 चैव (for कश्च) K2 Ñ3 V3 Dn1 D5 6 T1 2 G1 2 4 5 निकुम्भकश्च धर्मात्मा, D1 T3 निकुम्भस्य हि ध° (for ^{a}) K1 B2 3 D3 T3 4 G4 सिद्ध-, K3 D1, 6 T2 G1-3 5 धर्म-, D2 सिद्ध (for सिद्धि) — After line 69, D2 ins :

5** कारणं तदशेषेण वद त्वं वदतां वर ॥

—(L 70) K1 3 4 Ñ2 3 V B1 2 D (except Dn1) नगरीं (for °र) —(L 71) K2 स्फीतायां स, T3 4 वाराणस्या, G1 स्थितायां तु (for स्फीतायां तु) K1 (*sup lin*) महातपा ; K4 Ñ3 V1 D3 नराधिप (for °धिप) —(L 72) D4 एतस्मिन्नन्तरे काले (for ^{a}) — K3 om lines 73-74 —(L 73)

वसति स्म महातेजाः स्फीतायां तु नराधिपः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः ।
देव्यास्तु प्रियकामार्थं न्यवसच्छ्वशुरान्तिके ॥
देवाज्ञया पार्षदा ये त्वभिरूपास्तपोधनाः ।
पूर्वोक्तै रूपवेषैश्च तोषयन्ति स्म पार्वतीम् ॥ [75]
हृष्यते वै महादेवी मेना नैव प्रहृष्यति ।
जुगुप्सत्यसकृत्तं वै देवदेवं तथैव ह ॥
सपार्षदस्त्वनाचारस्तव भर्ता महेश्वरः ।
दरिद्रः सर्वदैवासौ शीलं तस्य न वर्तते ॥
मात्रा तथोक्ता वरदा स्त्रीस्वभावाच्च चुक्रुधे । [80]
स्मितं कृत्वा तु वरदा भवपार्श्वमथागमत् ॥
विवर्णवदना देवी महादेवमभाषत ।
नेह वत्स्याम्यहं देव नय मां स्वं निवेशनम् ॥
तथा कर्तुं महादेवः सर्वांल्लोकानवैक्षत ।

वासार्थं रोचयामास पृथिव्यां कुरुनन्दन ॥ [85]
वाराणसीं महातेजाः सिद्धक्षेत्रं महेश्वरः ।
दिवोदासेन तां ज्ञात्वा निविष्टां नगरीं भवः ॥
पार्श्वे तिष्ठन्तमाहूय निकुम्भमिदमब्रवीत् ।
गणेश्वर पुरीं गत्वा शून्यां वाराणसीं कुरु ।
मृदुनैवाभ्युपायेन अतिवीर्यः स पार्थिवः ॥ [90]
ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं तदा ।
स्वप्ने निदर्शयामास कण्टकं नाम नापितम् ।
श्रेयस्तेऽहं करिष्यामि स्थानं मे रचयानघ ॥
मद्रूपां प्रतिमां कृत्वा नगर्यन्ते तथैव च ।
ततः स्वप्ने यथोद्दिष्टं सर्वं कारितवान्नृप ॥ [95]
पुरीद्वारे तु विज्ञाप्य राजानं तु यथाविधि ।
पूजां च महतीं तस्य नित्यमेव प्रयोजयत् ॥
गन्धैश्च धूपमाल्यैश्च प्रोक्षणीयैस्तथैव च ।

B Ds_2 T_1 स (for तु) B -कामस्तु (for कामार्थं) D_3 सोऽवसच् (for न्यवसच्) D_3 (marg as above) तत्पुरान्तिके (for श्वशु°) — (L 74) T_3 G_3 पारिषदा (for पार्षदा ये) T_2 $G_{1, 2, 5}$ देव्याज्ञया पारिषदास् (G_2 परिजनास्) (for [a]) B_1 प्रति , T_3 अभि- (for त्वभि) — (L 75) Dn पूर्वोक्त-, D_6 पूर्वोक्ता (for °क्तै) K_4 $\tilde{N}_3$ $V_{1, 2}$ $B_{1, 2}$ Ds $D_{1, 5}$ T_2 G_5 उपदेशैश्, D_6 व्यपदेशैश् (for रूपवेषैश्) — (L 76) D_6 हृष्यते हिमवान्देवो (for [a]) K_3 प्रतुष्यति , K_3 प्रहृष्यते (for °ति) — (L 77) K_4 $\tilde{N}_{2, 3}$ $V_{1, 2}$ B Dn Ds D_5 $T_{1, 3, 4}$ $G_{2, 3}$ ता (for तं) D_6 जुगुप्स्यं न्यस्तकृत्तिं वै (for [a]) — (L 78) B_1 [अ]नाकारस् (for °चारस्) — (L 79) D_3 [आ]स्ते (for [अ]सौ) — (L 80) D_5 च तदा (for वरदा) K_4 चक्षमे (for चुक्रुधे) — (L 81) T_3 वर- (for भव) $\tilde{N}_3$ V_1 अथागता , $T_{2, 4}$ $G_{1, 4}$ उपागमत् (for अथा°) D_3 भगवत्पार्श्वमागमत् (for [b]) — (L 82) G(ed) विवर्णा वरदा देवी (for [a]). — Before line 83, G_2 ins देवी — (L 83) Bom and Poona eds निकेतनम् (for निवेश°) — Before line 84, G_2 ins वैशंपायन — (L 84) D_1 एवमुक्तो , D_6 तथोक्तस्तु (for तथा कर्तुं) V_1 मन कृत्वा (for महादेव) T_1 G_4 तथा कर्तुंमना देव (for [a]). — (L 86) K_2 $\tilde{N}_{2, 3}$ V B Ds $D_{2, 6}$ $T_{1, 4}$ G_{1-4} वाराणस्यां G_5 वाराणस्या महादेव (for [a]) K_2 $\tilde{N}_{2, 3}$ $V_{1, 3}$ B_1 Ds $D_{3, 5}$ $T_{1, 3}$ सिद्धिक्षेत्रे ($\tilde{N}_3$ $D_{3, 5}$ °त्र), V_2 $B_{2, 3}$ D_6 $T_{2, 4}$ $G_{1, 2, 4, 5}$ सिद्धक्षेत्रे (for °त्र). — (L 87) G_1 निरुद्धा (for निविष्टा) D_3 निविष्टां प्रवरां भुव (for [b]) — (L 88) $\tilde{N}_2$ निविष्टम् , V_3 निकुम्भम् (for तिष्ठन्तम्) — (L 89) V_1 $B_{1, 2}$ (marg as above) राक्षसेश (for गणेश्वर) B_2 रम्यां , B_2 (marg) सर्वां (for गत्वा) K_3 पुर (for कुरु) — D_3 om lines 90–91 — (L 90) K_{1-4} Dn Ds_1 (by corr) $D_{1, 2, 4}$ $T_{1, 4}$ G_4 हत-, K_2 D_5 द्युति- , T_3 महा- (for अति-) G_3 द्युतिवीर्यपराक्रम (for [b]) — (L 92) K_3 निवर्तयामास , $\tilde{N}_3$ V_1 सदर्श° , V_3 G_2 निवेश° , D_3 निर्देश° (for निदर्श°) $K_{1, 3}$ मणुडं , $V_{2, 3}$ B D_5 T_2 $G_{2, 3}$ कण्डुकं , Dn_1 कन्दुकं ; D_1 अणुहं , D_2 मपुकं , D_3 मण्डुक , D_4 मण्ठक , $T_{1, 3, 4}$ G_4 अष्टकं (for कण्टक) K_2 (before corr as above) $\tilde{N}_2$ (by corr) गणरूपात्मनार्पितम् (for [b]) — (L 93) B_1 तव (for तेऽहं) B_3 विधास्यामि (for करिष्यामि) D_1 रोचय (for र°) K_4 स्थानं च रचयाशु मे (for [b]) — (L 94) $\tilde{N}_3$ V_1 D_5 नगर्यां तु , T_1 °रं तत् (for °र्यन्ते) — G_2 repeats line 95 after line 133 — (L 95) B_1 तथा (for ततः) K_2 सर्वं , D_4 स्वप्नं (for स्वप्ने) D_1 यथादिष्टं , $T_{1, 4}$ यथादृष्टं (for यथोद्दिष्टं) D_3 यथोद्दिष्टं तत्र स्वप्ने (for [a]) G_4 स्वप्न (for सर्वं) — (L 96) T_4 द्वारि द्वारि (for पुरीद्वारे) K_1 D_4 विज्ञाय , K_2 (by corr) निर्माय , K_3 विन्यस्य , D_5 (marg as above) विश्राम्य (for विज्ञाप्य) $K_{1, 3, 4}$ $D_{2, 4}$ राजा चैन , $\tilde{N}_{2, 3}$ $V_{1, 3}$ $B_{2, 3}$ Dn Ds $D_{1, 5}$ $T_{1, 3, 4}$ G_{2-5} राजानं च , V_2 राज्ञा तस्मै , D_3 (marg as above) चात्मानं वै (for राजानं तु) — K_3 repeats line 97 after line 99 — (L 97) $\tilde{N}_3$ (marg as above) $B_{1, 3}$ Ds $T_{3, 4}$ तत्र , G_5 कृत्वा (for तस्य) D_3 प्रयुञ्जते (for

अन्नपानप्रयोगैश्च अत्यद्भुतमिवाभवत् ॥
एवं संपूज्यते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः । [100]
ततो वरसहस्रं तु नागराणां प्रयच्छति ।
पुत्रान्हिरण्यमायुश्च सर्वान्कामांस्तथैव च ॥
राज्ञस्तु महिषी श्रेष्ठा सुयशा नाम विश्रुता ।
पुत्रार्थमागता देवी साध्वी राज्ञा प्रचोदिता ॥
पूजां तु विपुलां कृत्वा देवी पुत्रमयाचत । [105]
पुनः पुनरथागम्य बहुशः पुत्रकारणात् ॥
न प्रयच्छति पुत्रं हि निकुम्भः कारणेन हि ।
राजा तु यदि संक्रुद्धः कार्यसिद्धिस्ततो भवेत् ॥
अथ दीर्घेण कालेन क्रोधो राजानमाविशत् ।
भूतमेतन्महद्द्वारि नागराणां प्रयच्छति ॥ [110]
प्रीतो वरान्नैः शतशो मम किं न प्रयच्छति ।
मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्यां मम चैव हि ॥
विज्ञापितो ममार्थं वै देव्या मे पुत्रकारणात् ।
न ददाति च पुत्रं मे कृतघ्नः केन हेतुना ॥
ततो नार्हति सत्कारं मत्सकाशाद्विशेषतः । [115]
तस्मात्तु नाशयिष्यामि स्थानमस्य दुरात्मनः ॥
एवं स तु विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिल्बिषी ।
स्थानं गणपतेस्तस्य नाशयामास दुर्मतिः ।
भग्नमायतनं दृष्ट्वा राजानमशपत्प्रभुः ॥
यस्मादनपराधस्य त्वया स्थानं विनाशितम् । [120]
पुर्यकस्मादियं शून्या तव नूनं भविष्यति ॥
ततस्तेन तु शापेन शून्या वाराणसी तदा ॥
शप्त्वा पुरीं निकुम्भस्तां महादेवमथागमत् ॥
अकस्माच्च पुरी सा तु विद्रुता सर्वतोदिशम् ॥
तस्यां पुर्यां ततो देवो निर्ममे पद्मात्मनः । [125]
रमते तत्र वै देवो रममाणो गिरेः सुताम् ॥
न रतिं तत्र वै देवी लभते गृहविस्मयात् ।
वसाम्यत्र न पुर्यां तु देवी देवमथाब्रवीत् ॥

प्रयोजयत्) — (L 98) K_1 -नैवेद्यै (for -माल्यैश्च) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_3$ (marg as above) Dn D_{1-4} T_4 प्रेक्षणीयैस् (for प्रो°) — (L 99) $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 $B_{1\ 3}$ प्रदान- (for पानप्र-) — (L 100) T_3 स्पूजितस् (for °ज्यते) V_3 तेन (for तत्र) — (L 101) K_2 (marg as above) D_6 वर्ष- (for वर-) $\tilde{N}_3$ (marg) B_1 Ds_1 (marg) नगर्यां स- (for नागराणा) — (L 102) D_2 पुत्रं (for पुत्रान्) D_6 वासश्च (for आयुश्च) K_1 T_4 सर्वं (for सर्वान्) — T_2 reads line 103 twice — (L 103) B_3 सुवशा , D_3 यशोदा (for सुयशा) — (L 104) K_4 D_4 प्रणोदिता , $\tilde{N}_3$ V_2 प्रदेशिता (for प्रचोदिता) D_1 राज्ञी राज्ञा प्रणोदिता (for ^{b}) — (L 106) $B_{1,\ 2}$ (marg as above) $_3$ Ds सा वव्रे वर(B_2 पुत्र)मागत्य (for ^{a}) $\tilde{N}_3$ V_1 सा वव्रे (for बहुशः) K_3 देवी पुत्रस्य कारणात् (for ^{b}) — K_3 om (hapl) lines 107–113 — (L 108) V_1 B Ds $T_{1\ 2\ 4}$ G_1 न क्रुद्ध , Dn_2 सक्रुध्येत् , D_5 न कुप्येत् (for संक्रुद्ध) — (L 109) T_2 अदीर्घेणैव कालेन (for ^{a}) — T_2 om lines 109^b–113^a — (L 110) K_2 $\tilde{N}_2$ V_3 B_2 (marg as above) D_6 मम , $\tilde{N}_3$ V_2 D_{1-4} महा- (for महद्) $B_{1\ 2}$ (marg) $_3$ Ds D_5 $T_{1\ 3\ 4}$ भूत एष महान्द्वारि (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 नराणा य (for नागराणा) —B_3 om. (hapl) line 111 — (L 111) V_2 बहुशो , D_6 $G_{1-3\ 5}$ गणपो (for शतशो) T_3 प्रयच्छसि (for °ति). — (L 112) D_6 ममाज्यै (for मामकै) $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 B Dn_1 Ds मे सदा (for मम च). Dn_2 नगर्यन्ते सदैव हि (for ^{b}) — (L 113) K_1 V_1 मया पूर्वं , K_2 मया त्वं वै , $\tilde{N}_3$ यथापूर्वं , $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 $D_{5\ 6}$ $G_{3\ 5}$ ममार्थे वै , Dn D_3 मयात्यर्थं , $T_{1\ 3\ 4}$ G_4 मयार्थं वै , G_1 महार्थो वै , G_2 मयार्थो वै (for ममार्थं वै) Dn D_2 $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{3\ 4}$ पुत्रस्य (for मे पुत्र) — (L 114) T_4 कारणात् (for हेतुना) — (L 115) $K_{2\ 4}$ नार्हसि (for °ति) — V_1 om lines 116–121 — (L 116) $\tilde{N}_{0\ 3}$ $D_{3,\ 6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{4\ 5}$ त (for तु) — (L 117) $G_{2\ 4}$ किल्बिष (for °षी) — (L 118) K_1 गत्वा पतिस् (for गणपतेस्) — (L 119) Ds_1 आयतने (for °तन) D_3 T_3 अवदन् (for अशपत्) — (L. 120) B_1 यस्मादनपराधान्मे , D_5 °राधेन , D_6 T_2 $G_{1\ 3}$ °राद्धस्य (for ^{a}). — (L 121) T_2 $G_{1\ 3}$ तस्माद् (for [अ]क°) $B_{1\ 3}$ Ds पुरी शून्या तथाकस्मात् (for ^{a}) — (L 122) D_5 च तेनैव , T_2 G_1 च शापेन (for तु शा°) $T_{1,\ 3,\ 4}$ पुरी (for तदा) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn शून्या वाराणसी तदा (K_3 पुरीम्) (for ^{b}) — D_3 om line 123 — (L 123) D_2 पुरा , T_2 रिपुं (for पुरीं) $T_{1\ 3}$ G_4 उपागमत् (for अथा°) — Before line 124, K_2 ins वैशपायन उवाच — (L 124) $T_{3,\ 4}$ G_4 -दिश (for दिशम्) — (L 125) T_2 G_1 महा- (for ततो) V_2 पुरम् , T_2 परम (for पदम्). — (L 126) G_1 om 126^a K_1 रममाणा गिरे सुता (for ^{b}) — (L 127) D_4 गिरि- (for गृह-) D_5 -विस्मृतात् (for विस्मयात्) — (L. 128) K_2 [ए]व , D_3 स्व- (for [अ]त्र). K_3 न वसाम्यत्र पुर्यां तु (for ^{a}). D_4 देवदेवम् , T_1 देवो देवीम् ; G_3 देवमेवम् (for देवी देवम्). $\tilde{N}_3$

महादेव उवाच ।
नाहं वेश्म विमोक्ष्यामि अविमुक्तं हि मे गृहम् ।
नाहं तत्र गमिष्यामि गच्छ देवि गृहं प्रति ॥ [130]
हसन्नुवाच भगवांस्त्र्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः ।
तस्मात्तदविमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयम् ।
एवं वाराणसी शप्ता अविमुक्तं च कीर्तितम् ॥
यस्मिन्वसति वै देवः सर्वदेवनमस्कृतः ।
युगेषु त्रिषु धर्मात्मा सह देव्या महेश्वरः ॥ [135]
अन्तर्धानं कलौ याति तत्पुरं हि महात्मनः ।
अन्तर्हिते पुरे तस्मिन्पुरी तु वसते पुनः ।
एवं वाराणसी शप्ता निवेशं पुनरागता ॥
भद्रश्रेण्यस्य पुत्रो वै दुर्दमो नाम विश्रुतः ।
दिवोदासेन बालेति घृणया स विसर्जितः ॥ [140]
हैहयस्य तु दायाद्यं कृतवान्वै महीपतिः ।
आजह्रे पितृदायाद्यं दिवोदासहृतं बलात् ॥
भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना ।
वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्सता ॥
दिवोदासाद्दृषद्वत्यां वीरो जज्ञे प्रतर्दनः । [145]
तेन पुत्रेण बालेन प्रहृतं तस्य वै पुनः ॥
प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सभार्गौ सुविश्रुतौ ।
वत्सपुत्रो ह्यलर्कस्तु संनतिस्तस्य चात्मजः ॥
अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
अलर्कं प्रति राजर्षि श्लोको गीतः पुरातनैः ॥ [150]
षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ।

अयाचत ; V_2 तदाब्रवीत् , V_3 अभाषत (for अथाब्रवीत्) $B_{1\ 2}$ Ds देवं देवी तथाब्रवीत् , G_2 देवीं देवस्तथाब्रवीत् (for ^{b}) — $T_{1\ 3\ 4}$ G_{2-4} ईश्वर , T_2 om (for महादेव). — (L 129) $\tilde{N}_3$ Ds_1 विमोक्षामि (for °क्ष्यामि) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn_2 Ds_1 (marg.) $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ नाहं वेश्मनि वत्स्यामि (for ^{a}) K_3 अवियुक्त , V_1 अरियुक्तं (for अविमुक्तं) T_2 शृणु (for गृहम्) — Before line 130, D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ ins ईश्वरः — (L 130) $\tilde{N}_3$ V_2 देवि (for तत्र) K_1 D_3 G(ed) [आ]-गमिष्यामि , D_2 निवत्स्यामि (for गमिष्यामि) B_2 (marg as above) यथागतम् (for गृहं प्रति) — Before line 131, G_2 ins वैशंपायन — (L 131) V_2 B Ds प्रहस्य (for हसन्) — (L. 132) $\tilde{N}_{2\ 3}$ B_3 $D_{2\ 3\ 5}$ T_3 G_2 यस्मात्तद् , D_1 तत्तस्माद् (by transp) G_3 [अ]प्यवि- (for अवि-) V_3 यस्मात्तु देवि मुक्तं हि , G_4 यस्मात्तया विमुक्त हि (for ^{a}) D_4 प्रोक्तं देवि स्वयंभुवा (for ^{b}) — (L 133) $D_{4\ 5}$ प्रकीर्तितम् , T_3 च केतनम् , G_5 च कीर्तित (for च कीर्तितम्) — (L 137) Poona ed सा (for तु) — (L 138) $\tilde{N}_{2,\ 3}$ (marg) V_1 आगमत् (for °ता) — (L 139) $K_{1\ 3}$ भद्रश्रेणस्य (for °ण्यस्य) K_2 B दुर्गमो , D_3 (marg) G_2 दुर्मदो (for दुर्दमो) — D_1 repeats line 140 after the repetition of lines 141–143 — (L 140) K_3 D_4 बलिना , B_2 बाल्ये हि , D_1 (second time) $_6$ बालो हि (for बालेति) $\tilde{N}_3$ (marg) [अ]सौ (for स) K_1 (*sup lin* as above) $_3$ V $B_{1\ 2}$ Dn Ds D_1 (first time) $_{2\ 5\ 6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ G_{2-4} स (V_1 Ds [अ]सौ) विवर्जित , D_1 (second time) परिव° , G(ed) स च वर्जितः (for स विस°) — D_1 repeats lines 141–143 after line 1 of 8**. — (L 141) V_1 $D_{3\ 6}$ T_4 $G_{4\ 5}$ हृतवान् , D_1 (both times) हतवान् (for कृ°) — (L. 142) $\tilde{N}_{2,\ 3}$ $V_{1\ 3}$ D_2 दिवोदासैर् , T_2 °दासं (for °दास-) B_3 कृतो (for -हृतं) K_1 दिवोदासे हते बलात् , K_3 °दासो हतो बलात् (for ^{b}) — (L 143) K_3 भद्रश्रेणस्य (for °ण्यस्य) K_2 B दुर्गमेन , D_3 (before corr as above) $_4$ दुर्मदेन (for दुर्दमेन) — D_1 repeats line 144 after line 3 of 8** — (L 144) V_3 विधित्सया , T_3 विरोचता (for विधित्सता) G_2 क्षत्रिये विधिवत्तदा (for ^{b}) — G_3 repeats lines 145–146 after line 148 — (L 145) T_3 ऽवदर्शन (for प्रतर्दन.) — For line 146, $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{1\ 3}$ Ds subst ·

6** तेन बालेन दायाद्यं प्रगृहीतं पुनस्तदा ।
[$\tilde{N}_3$ V_1 पुत्रेण (for बालेन)]

While after line 146, K_4 ins

7** एवं प्रतर्दनो राजा ब्रह्मज्ञः संबभूव ह ।
स एव शत्रुजिद्वीर ऋतध्वज इतीरितः ।
उपभुज्यास्य देहस्य पाते ब्रह्ममयोऽभवत् ॥

— (L 147) K_1 द्वौ पुत्रौ (by transp) K_1 -भग्नौ ; V_2 T_2 G_1 भार्गौ , $D_{2\ 3}$ -भर्ङ्गौ , T_1 G_4 भर्गौ , $T_{3\ 4}$ G_3 -गर्भौ (for भार्गौ) K_2 सुविस्मितौ , Dn बभूवतु (for सुविश्रुतौ). — After line 148, D_1 ins

8** अलर्को नाम पुत्रस्तु राजा संनतिमान्भुवि ।
अष्टारथो नाम नृपः सुतो भीमरथस्य वै ।
नतिपुत्रेषु बालेषु प्रहृतं तस्य भारत ॥

— G_3 om lines 149–150 — (L 150) B_1 राजानं , D_1 राजर्षे (for °र्षिं) G(ed) श्लोकैर् (for श्लोको) V_1 T_3 पुरातनः (for °तनैः) $K_{1\ 3}$ श्लोकौ गीतौ पुरातनौ (K_3 °ने) (for ^{b}) — (L. 151) K_4 V_3 B_1 Dn $D_{2\ 5}$ T $G_{1\ 4\ 5}$ षष्टि- , $D_{1\ 3\ 4\ 6}$ $G_{2\ 3}$ षष्टिर् (for षष्टिं) K_3 षष्टि सहस्रवर्षाणि (for ^{a}) $K_{3,\ 4}$ B_3 Dn $D_{1\ 2\ 5}$ T_3 G_3 षष्टि- , $D_{3,\ 4\ 6}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 5}$ षष्टिर् (for

युवा रूपेण संपन्न आसीत्काशिकुलोद्वहः ॥
लोपामुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः ।
तस्यासीत्सुमहद्राज्यं रूपयौवनशालिनः ॥
शापस्यान्ते महाबाहुर्हत्वा क्षेमकराक्षसम् । [155]
रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं पुनः ॥
संनतेरपि दायादः सुनीथो नाम धार्मिकः ।
सुनीथस्य तु दायादः क्षेमो नाम महायशाः ॥
क्षेमस्य केतुमान्पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः ।
सुकेतुतनयश्चापि धर्मकेतुरिति श्रुतः ॥ [160]
धर्मकेतोस्तु दायादः सत्यकेतुर्महारथः ।
सत्यकेतुसुतश्चापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ॥
आनर्तस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारश्च तत्सुतः ।
सुकुमारस्य पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधार्मिकः ॥
धृष्टकेतोस्तु दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः । [165]
वेणुहोत्रसुतश्चापि भर्गो नाम प्रजेश्वरः ।
वत्सस्य वत्सभूमिश्च भृगुभूमिस्तु भार्गवात् ॥
एते त्वङ्गिरसः पुत्राः जाता वंशेऽथ भार्गवे ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः पुत्राः सहस्रशः ॥
इत्येते काशयः प्रोक्ता नहुषस्य निबोधत ॥ [170]

Colophon.

No 8

After 47 52, all Mss (except M1–8) G(ed) ins :

वैशंपायन उवाच ।

आर्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी ।
जननी सिद्धसेनस्य दुर्गा वीरा महातपाः ॥

षष्टिं) — After line 151, D1 T1 3 4 G3–5 ins

9** अलर्कादपरो नान्यो बुभुजे मेदिनीमिमाम् ।
[D1 युवा (for इमाम्)]

— (L 152) B1 D3 T3 4 G4 -कुलोद्भव. (for °द्वह) — (L 153) V2 D3 अवाप्तवान् (for °प सः) B Ds वरं व(B1 प)रमवाप्तवान् (for [b]) — K2 G2 om line 154 — (L 155) K2 D1 महाराज (for °बाहुर्) — (L 156) G1 रम्यां निवासयामास (for [a]). T1 G1 पुरा (for पुन) — (L 157) T3 om (hapl.) lines 157[b]–158[a] K2 V2 D3 पार्थिव (for धार्मिक.) — (L 158) K1–3 Ñ3 V1 3 B1 2 Dn D1 2 4 T1 4 क्षेम्यो (for क्षेमो) K4 महातपा· (for °यशाः). V2 क्षेम्यो नाम प्रजेश्वर· (for [b]). — (L. 159) Some Mss क्षेम्यस्य (for क्षेमस्य) — (L 160) K1 2 4 Ñ3 V1. 3 B2 Dn D2–5 T G सुकेतोस् (for °तु-) K3 D1 6 सुकेतोस्तनयस्यापि (for [a]) K3 (marg as above) अपि (for इति) K1 3 4 V2 Dn D1 4 T2 3 G1 3 स्मृतः ; Ñ2 B1 श्रुतिः (for श्रुतः) — (L. 161) K3 V2 D5 G3 महायशा , D4 इति स्मृत· (for महारथ). — (L 162) D6 T2 G1–3. 5 सत्यकेतोः (for °केतु-) T1 श्रीमान् (for चापि) T1 महेश्वर , T2 G1 जने° (for प्रजे°) — G4 om (hapl) lines 163–166 — (L 163) B1 3 Ds सुविभुस् (for आनर्तस्). — (L 164) K1 4 धृतकेतु (for धृष्ट°) K2 च धार्मिकः , D2 4 स (D4 तु) धार्मिकः , D3 स पार्थिव. (for सुधार्मिक). K3 धृतकेतुस्तथैव च (for [b]). — (L. 165) K1 धृतकेतोस् (for धृष्ट°) Ñ3 (marg) V1 वै सहोत्रः , V3 रेणु° (for वेणु°) V2 प्रजापतिः (for प्रजेश्वर) — T1 om. (hapl) line 166. — (L 166) V3 रेणुहोत्र- (for वेणु°) K1 Ds भार्गो , K4 भग्नो , D1 (*sup lin* as above) गर्भो , D3 (orig) भृगुर् , D3 (marg) 6 T2 G2 3 5 वत्सो (for भर्गो) V2 वत्सो नाम प्रजापतिः , G1 वत्सो नाम जनेश्वर (for [b]) — (L. 167) K2 गर्भ- , V1 B3 भर्ग- , B1 Ds भार्ग- (for भृगु) K1 3 D5 भार्गवः (for °वात्) D3 भृगो. पुत्रास्तु भार्गवाः (for [b]) — (L 169) K Dn D1 4 5 तयो· , Ñ2 V3 B1 3 Ds D2 6 G2 त्रयः , D3 तेषां , T3 4 जाता· (for स्त्रिय) Ñ3 V1. 2 B2 तपोयुक्ता· सहस्रश· (for [b]). — (L 170) K1 2 4 V3 D6 काश्यपाः (for काशयः) K1· 3 4 V1 2 Dn D1–4 6 T2 3 G1 3 5 निबोध मे ; K2 °ध तत् , T1 °ध न , T4 प्रबोध मे (for निबोधत).

Colophon om. in K1 3 4 D2 3 5 T2 G1 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K2 Ñ3 V2 3 B Dn1 Ds D1 4 6 — *Adhy name* · K2 Ñ2 V2 3 B Ds क्षत्रवृद्धप्रसवः ; D4 आयुवंशानुकीर्तनम् ; D6 G2 3 काशी(D6 °शि)-वंशकथनम् — *Adhy no* (figures, words or both). Ñ3 V1 D4 28 ; V2 3 B2 Dn Ds2 29 , D1 T1 G2–5 27 , D6 T3. 4 30.

8

(L 1) D3 काली ; T1 उमा (for आर्या). K1 V2 Ds1 कात्यायिनी (for °यनी) Ñ3 गौरी ; V3 (marg as above) चैव (for देवी) T4 शारिकी (for कौशिकी) — (L 2) D1 3 सिद्धिसेनस्य , T3 सिद्धसंघस्य (for °सेनस्य). K2–4 Ñ2 3 V B1. 3 Dn Ds D1. 3–6 T1–3 G M4 उग्रचारी (for दुर्गा वीरा) Ś1 महाबला (for °तपाः). — T3 om. line 3 , K3 reads it on

जया च विजया चैव पुष्टिश्च त्वं क्षमा दया ।
ज्येष्ठा यमस्य भगिनी नीलकौशेयवासिनी ॥
बहुरूपा विरूपा च अनेकविधरूपिणी । [5]
विरूपाक्षी विशालाक्षी भक्तानां परिरक्षणी ॥
पर्वताग्रेषु घोरेषु नदीषु च गुहासु च ।
वासस्तव महादेवि वनेषूपवनेषु च ॥
शबरैर्बर्बरैश्चैव पुलिन्दैश्च सुपूजिता ।
मयूरपक्षध्वजिनी लोकान्क्रामसि सर्वशः ॥ [10]
कुक्कुटैश्छागलैर्मेषैः सिंहैर्व्याघ्रैः समाकुला ।
घण्टानिनादबहुला विश्रुता विन्ध्यवासिनी ॥
त्रिशूलपट्टिसधरा सूर्यचन्द्रपताकिनी ।
नवमी कृष्णपक्षस्य शुक्लस्यैकादशी प्रिया ॥
भगिनी वासुदेवस्य रजनी कलहप्रिया । [15]
आवासः सर्वभूतानां निष्ठा च परमा गतिः ॥
नन्दगोपसुता चैव देवानां विजयावहा ।
चीरवासाः सुवासाश्च रौद्री संध्या त्वमेव च ॥
प्रकीर्णकेशी मृत्युश्च तथा मांसौदनप्रिया ।
लक्ष्मीरलक्ष्मीरूपेण दानवानां वधाय च ॥ [20]
सावित्री चापि देवानां माता भूतगणस्य च ।
अन्तर्वेदी च यज्ञानामृत्विजां चैव दक्षिणा ॥

---

marg — (L 3) Ś1 हि त्वं, B2 (marg) च त्वं (for चैव) K1 B1 2 (marg as above) 3 Ds D4 5 तुष्टि पुष्टि, K2 V2 3 D2 3 T4 G4 पुष्टिस्तुष्टि, Ñ2 3 पुष्टिस्त्व च (for पुष्टिश्च त्वं) — (L 4) B1 आद्या (for ज्येष्ठा) K1 सोमस्य, K3 रा° (for य°) G1 पीत- (for नील) Ś1 D3 G2 M4 वाससी (for -वासिनी) — (L 5) K3 सुरूपा (for वि°) D4 T4 -विधि- (for -विध-) K3 Ñ2 3 (marg as above) V2 3 Dn D6 T2 G1 5 M4 -चारिणी (for रूपिणी) Ś1 सुरूपा गिरिचारिणी, K1 Ñ1 D2 3 T1 3 G2–4 अनेकविधि(K1 D2 3 °व्रत)चारिणी, K4 °वधकारिणी (for ^{b}) — G4 om (hapl) line 6 — (L 6) K2 4 Ñ2 3 V3 B3 Dn1 Ds D1 3 5 6 T2 4 G1 2 5 M4 -रक्षिणी; V2 -पालिनी (for -रक्षणी) — After line 6, G3 reads lines 13–14 — (L 7) Ś1 भूतेषु, V3 [अ]घोरेषु, T2 G1 देवेषु (for घोरेषु) K4 ह्रदेषु, T2 G1 शुभासु (for गुहासु) Ś1 गुहासु च नदीषु च (for ^{b}) — (L 8) Ñ3 (marg) V1 B D4 वससि त्व, Dn1 वासस्ते च (for °स्तव) G1 नदीषु (for वनेषु) — After line 8, D6 T2 G1 2 4 read lines 13-14 — (L 9) K3 शबरी-, D5 T2 G1 शंबरैर् (for श°) Ś1 Ñ3 (marg) V1 Dn अभि-, Ñ3 चैव (for च सु) — (L 10) Ś1 D4 (marg) -सिंह-, T1 M4 -पिच्छ- (for -पक्ष-) K1 3 4 Ñ1 Dn D1 6 T1 3 4 G2–5 क्रमसि (for क्रा°) Ś1 नित्यश., D2 सर्वत., D4 °था (for °शः) B3 D5 लोकान्क्रमसि नित्यश (D5 सर्वत) (for ^{b}) — (L 11) T1 श्वगणैर् (for छागलैर्) Ś1 चैव (for मेषै.) K3 Ñ3 V3 सिंहव्याघ्रैः, V1 सिंहव्याघ्र-, T2 व्याघ्रै सिंहै. (by transp) Ś1 निषेविता (for समाकुला) D3 सिंहव्याघ्रैश्च संकुला (for ^{b}) — (L 12) G3 वीणा- (for घण्टा) Ñ1 om विश्रुता D1 [अ]चिन्त्य (for विन्ध्य) K1 4 D2 3 5 6 T1 2 G M4 विन्ध्यवासिनी वि(K1 D2 3 °न्ध्यभि)श्रुता, K2 Ñ3 (marg) V1 2 B2 (marg) विन्ध्यपर्वतवासिनी, Ñ3 V1 (both marg) Ds T3 4 विन्ध्ये वससि सर्वदा (T3 4 पर्वते), D4 विश्वे वससि सर्वदा (for ^{b}) — (L 13) B Ds2 T4 G3 त्रिशूली (for °ल-) T2 3 G1 5 -पट्टस- (for -पट्टिस-) K2 Ñ2 3 V1 3 -धरी (for -धरा) Ś1 मुद्गरैः पट्टिसैः प्रासै, K1 3 4 Ñ1 Dn D1 3 5 त्रिशूली (Dn1 °ला) पट्टिशी चैव, T1 G4 M4 त्रिशूली प(M4 °लप)ट्टसधरी (G4 °रा) (for ^{a}) K2 V2 Ds1 D1 सूर्याचन्द्र-, B Dn2 चन्द्रसूर्य- (for सूर्यचन्द्र-) K4 -प्रभाविनी, D5 -प्रतापिनी (for -पताकिनी) Ś1 सूर्यचन्द्रोपशोभिता (for ^{b}) — (L 14) K4 T2 G1 M4 शुक्ल- (for कृष्ण-) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T1 G2–4 तथा, T3 शुभा; G5 सिता (for प्रिया) K2 शुक्ला चैकादशी तथा, T2 4 G1 कृष्णस्यैकादशी तथा (for ^{b}) — After line 14, D2 reads lines 22–25 — (L. 15) N (except Ś1 Ñ1 V2) T G M4 भगिनी बलदेवस्य (for ^{a}) K1 (*sup lin* as above) B1 2 (marg as above) D3 G2 जननी (for रजनी) Ś1 रजनी कालनाशनी, T1 M4 रजनी च हरिप्रिया (for ^{b}) — (L 16) K4 निवासः, Ñ1 आसार (for आवास) T3 आधारभूता भूताना (for ^{a}). G(ed) त्वं (for च) — (L 17) G सा (for च) Ś1 Ñ1 D1 देवानां विजया तथा (Ś1 ह्यसि), Ñ3 (marg) V1 °ना विजयाय च, B1 2 (marg) 3 देवी त्वमपराजिता, T1 M4 देवानां हितकारिणी (for ^{b}) — M4 reads lines 18–20 after line 36 — (L 18) Ś1 सुवासाश्चीरवासाश्च (for ^{a}) K1 3 4 Ñ3 (marg as above) V2 3 Dn D1 3 5 6 T2 G1 4. 5 M4 रात्रि, Ñ1 G3 रात्री (for रौद्री) Ś1 B2 G2 रौद्री (G2 रात्रि·) संध्याचरी निशा (for ^{b}) — T4 om (hapl) lines 19–20. — (L 19) Ś1 K1 भूतानां (for मृत्युश्च) V3 D6 T2 G1. 2 4. 5 M4 सुरा (for तथा) D3 T1 मासादन- (for मांसौ°). B Ds D2 4 G3 सुरामांसबलिप्रिया (for ^{b}) — (L 20) D3 भयावहा (for वधाय च) — (L 21) Ś1 चैव, K2 B1 चासि, K4 त्वं च (for चापि) K3 सावित्रीणां च देवानां; V2 B3 D सावित्री चासि (V2 चैव) वेदानां, T1 M4 गायत्री सर्वभूतानां (for ^{a}) Dn मन्त्र- (for भूत-) K2 -गणेष्वपि;

सिद्धिः सांयात्रिकाणां च वेला सागरयायिनाम् ।
यक्षाणां प्रथमा यक्षी नागानां सुरसेति च ॥
ब्रह्मवादिन्यथो दीक्षा शोभा च परमा तथा । [25]
ज्योतिषां त्वं प्रभा देवि नक्षत्राणां च रोहिणी ॥
राजद्वारेषु तीर्थेषु नदीनां संगमेषु च ।
पूर्णे च पूर्णिमाचन्द्रे कृत्तिवासा इति स्मृता ॥
सरस्वती च वाल्मीकेः स्मृतिर्द्वैपायने तथा ।
सुरादेवी च भूतेषु स्तूयसे त्वं स्वकर्मभिः ॥ [30]
इन्द्रस्य चारुदृष्टिस्त्वं सहस्रनयनेति च ।
ऋषीणां धर्मबुद्धिस्तु देवानामदितिस्तथा ॥
कर्षकाणां च सीतेति भूतानां धरणीति च ।
तापसानां च देवी त्वमरणी चाग्निहोत्रिणाम् ॥
क्षुधा च सर्वभूतानां तृप्तिस्त्वं च दिवौकसाम् । [35]
स्वाहा तुष्टिर्धृतिर्मेधा वसूनां त्वं वसूमती ॥
आशा त्वं मानुषाणां तु तुष्टिश्च कृतकर्मणाम् ।
दिशश्च विदिशश्चैव तथा ह्यग्निशिखा प्रभा ॥
शकुनी पूतना च त्वं रेवती च सुदारुणा ।
निद्रा च सर्वभूतानां मोहनी क्षत्रिया तथा ॥ [40]
विद्यानां ब्रह्मविद्या त्वमोंकारोऽथ वषट् तथा ।
नारीणां पार्वती च त्वं पौराणीमृषयो विदुः ॥

Ñ2 V3 गणेषु च (for -गणस्य च) Ś1 D5 माया मन्त्रगणस्य च (D5 °गगेऽत्रपि), K1 3 4 Ñ1 D1 6 T2 G भूत(K1 माया)-मन्त्रगणेषु च, T1 M4 भूति(M4 °मि)र्मन्त्रगणेषु च (for ^{b}) — After line 21, D2 T4 ins 1** — After line 22, Ñ1 reads and Ds2 repeats line 32, V2 3 B Ds1 T3 4 read lines 32-33 and D4 reads line 33 Ñ1 om lines 23–29 — (L 23) K Ñ2 3 V1 3 B2 (marg) D1 5 6 T3 G2 5 M4 सि(V1 ऋ)द्धिस्त्व यात्रि(K2 पैतृ)काणां तु (V1 च), V2 B D2–4 सिद्धिश्च (D2 °स्त्व) देवि पात्राणां (B2 कामानां), T2 G1 3 4 सिद्धिस्त्वं याज्ञिका(G1 3 °या)ना तु (for ^{a}) Ś1 वेला सागरजा मना, K1 2 Ñ3 (marg) V1 2 B Dn D2–4 6 T1–3 G M4 वेला (D2 °णी) त्वं सागरस्य च, G(ed) माता भूतभवस्य च (for ^{b}) — (L 24) V2 3 B2 परमा (for प्रथमा) D3 [अ]पि (for [इ]ति) K2 नागानां सुरसेविता (for ^{b}) — Ñ2 3 V B2 Dn Ds1 D4. 5 ins after line 24 . D2 T4 after line 21

1** कन्याना ब्रह्मचर्या च सौभाग्यं प्रमदासु च ।

[V2 Dn2 Ds1 D2. 4 त्व (for च) Poona ed कन्याना ब्रह्मचर्यत्व (for ^{a})]

—(L. 25) Ś1 ब्रह्मचारिणी (for °वादिनी) T3 ब्रह्मवादी यथोदिष्टा (for ^{a}). Ś1 व्रतिनी च दृढव्रता (for ^{b}). — (L. 26) G1 वेति (for देवि) — (L 27) Ñ1 B1 2 (marg as above). 3 Ds T4 दुर्गेषु (for तीर्थेषु) D5 सागरेषु (for संगमेषु) D4 नदीषु सागरेषु च (for ^{b}). — (L 28) K1 2 4 Ñ3 B3 Dn Ds D1 3 5 T2–4 पूर्णा च, K3 पूर्णाथ ; D2 पूर्णा तु (for पूर्णे च) D3 पुरा, T3 [इ]ति च (for इति) V2 स्थिता, D1 स्मृतिः (for स्मृता) Ś1 बुद्धिर्नीत्यम्बिका श्रुतिः ; G(ed) त्वं बुद्धिरम्बिका शुचिः (for ^{b}) — (L 29) D6 G2 3 5 वाल्मीकौ (for °के). K1 स्मृतिर्द्वैपायनस्य च (for ^{b}) — After line 29, K1 2 4 Ñ2 3 V1 Dn D1–3 5. 6 T1 2 4 G M4 read lines 32 and 33 (transposed), while K3 reads and Ds2 repeats line 32 after line 29 — (L 30) D4 उमा-, T3 4 सुधा- (for सुरा-) K3 T2 G1 3 5 देवेषु (for -देवी च) G4 स्वरे वेदेषु भूतेषु (for ^{a}) D2 5 श्रूयसे, G2 त्रा° (for स्तू°) — After line 30, K2 reads lines 36^a–37^a repeating them in their proper place — (L 31) K1 (*sup lin* as above) चन्द्रस्य चारुपुष्टिस्त्वं (for ^{a}) Ś1 D5 [आ]श्रया (for [इ]ति च) — (L 32) K3 -वृत्तिस् (for -बुद्धिस्) K1 3 4 Ñ2 3 Dn Ds1 S2 (second time) D1–3 5 6 T1 2 4 G M4 मानसी (for अदितिस्) K2 Ñ3 (marg) V Ds2 (first time) [इ]ति च (for तथा) Ś1 देवानां च परायणम् (for ^{b}) — K3 Ñ1 om line 33 — (L 33) K4 कर्षुकाणा च सीमेति (for ^{a}) — Ś1 om lines 34–58 — (L 34) T3 तपस्त्वं हि (for च देवी त्वम्) — (L 35) K1 (*sup lin* as above) गतिस् (for तृप्तिस्) — (L 36) K2 (first time) स्पृहा (for स्वाहा) K1 वृत्तिर्, K3. 4 Ñ3 V2 Dn T3 4 तृप्तिर्, V1 D1. 3 पुष्टिर्, D2 5 वृष्टिर् (for तु°) B1 3 Ds2 चैव, M4 देवी (for मेधा) K2 (both times) D1 वसुमता, Ñ2 3 V1 3 D5 वसुधरा, Ds सरस्वती, D6 T1 2 G1–3 5 M4 च संमता (for वसूमती). D2 वसूना च वसू स्मृता (for ^{b}) — (L 37) K2 Ñ3 (marg) V1 2 B Ds T3 4 आशा चासि (K4 Ñ3 [marg.] V1 चैव, T4 चापि) मनुष्याणां, T1 M4 आशा च मनुजानां च (for ^{a}) K4 M4 पुष्टिश् (for तु°) — (L 38) T2 G1 [अ]ग्निमुखा (for °शिखा) G5 प्रिया (for प्रभा). — (L. 39) K2 शकुन्ती (for °नी) D3 सुगुप्ता च नभोरूपा (for ^{a}) — (L 40) G1 वसु- (for सर्व-) K2 चाक्षया ; Ñ3 (marg as above) त्वं क्षमा (for क्षत्रिया) — K3 Ñ1 D1 om (hapl) line 41 — (L 41) K4 Ñ3 V1 2 B1 3 Ds D2 4 5 T4 G4 M4 त्वमोंकारो ; Ñ2 V3 ओंकारो हि, T3 ओंकारश्च (for °रोऽथ) D3 T2 G1 त्वमोंकारो वषट् स्वधा (D3 क्रिया) (for ^{b}) —(L 42) V3 पुराणा (for पौराणीम्). B2 (marg.

अरुन्धत्येकभर्तॄणां प्रजापतिवचो यथा ।
पर्यायनामभिर्दिव्यैरिन्द्राणी चेति विश्रुता ।
त्वया व्याप्तमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ [45]
संग्रामेषु च सर्वेषु अग्निप्रज्वलितेषु च ।
नदीतीरेषु घोरेषु कान्तारेषु भयेषु च ॥
प्रवासे राजबन्धे च शत्रूणां च प्रमर्दने ।
प्राणात्ययेषु सर्वेषु त्वं हि रक्षा न संशयः ॥
त्वयि मे हृदयं देवि त्वयि बुद्धिर्मनस्त्वयि । [50]
रक्ष मां सर्वपापेभ्यः प्रसादं च करिष्यसि ॥
इमं देव्याः स्तवं दिव्यमितिहाससमन्वितम् ।
यः पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः ॥
त्रिभिश्च काङ्क्षितं मासैः फलं वै संप्रयच्छति ।
षड्भिर्मासैर्वरिष्ठं तु वरमेकं प्रयच्छति ॥ [55]
अर्चिता नवभिर्मासैर्दिव्यं चक्षुः प्रयच्छति ।
संवत्सरेण सिद्धिं तु यथाकामं प्रयच्छति ।
सत्यं च ब्रह्मचर्यं च द्वैपायनवचो यथा ॥

No 9

After 51. 12, D_6 T G M_4 G(ed.) ins. ·

अतिप्रसक्तौ क्रीडायां कृष्णसंकर्षणौ मुहुः ।
कांचिद्वेश्मनि निर्गत्य नवनीतं च गृह्णतः ॥
संक्षोभ्य तक्रं बहुशो दारकौ दारकैः सह ।
अन्वभूतां ततो राजन्घटांश्च परिजघ्नतुः ॥
दधि पीत्वा तु देवेशौ तान्घटांश्च पिपेषतुः । [5]
शिक्यं च परिजग्राह कृष्णो दारकवेषवान् ॥
भित्त्वा छित्त्वा च गोविन्दः पपौ क्षीराणि सर्वशः ।

as above). $_{3\ 5}$ ऽब्रुवन् (for विदु·) $T_{3\ 4}$ पौराणी मुनयोऽब्रुवन् (for ^{b}) —(L 43) K_4 च साध्वीनां , T_1 M_4 [ए]व मातॄणां , T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ [ए]कमातॄणां , G_3 तु मातॄणां (for [ए]कभर्तॄणां) — K_2 V_2 B Ds D_4 subst for line 43 $\tilde{N}_2$ ins after 44

2** भेदो विवादशीलानां त्वमिन्द्राणीति विश्रुता ।

—(L 44) $T_{3\ 4}$ पर्यायैर् , Bom and Poona eds G(ed) यथार्थ- (for पर्याय-) —(L 45) $\tilde{N}_3$ V_1 सर्वमिदं (by transp) —(L 46) V_3 Ds D_2 वह्नि- (for अग्नि-) G_1 -प्रज्वलनेषु (for °लितेषु) $B_{1\ 3}$ D_4 वह्निप्रज्वलिते (D_4 °लने) तथा (for ^{b}). —(L 47) K $\tilde{N}$ $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn D_{1-6} चौरेषु , V_1 चोरे वा , B_2 (marg) Ds सर्वेषु , $T_{3\ 4}$ शैलेषु , G_3 पूर्वेषु (for घोरेषु) $\tilde{N}_2$ वनेषूपवनेषु च , $B_{1\ 2}$ (marg as above). $_3$ Ds D_4 वनेषु च गुहासु च , D_5 भयेषु च रिपुष्वपि , $T_{3.\ 4}$ गुहासु च वनेषु च (for ^{b}) —(L 48) T_1 M_4 प्रवेशे (for प्रवासे) D_2 -बन्धे वा , D_3 -बन्धेषु (for -बन्धे च) —(L 49) K_3 प्राणत्यागेषु सर्वेषु (for ^{a}) K_2 रक्षा नात्र , G_2 M_4 रक्षा न च (for हि रक्षा न) —(L 50) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2.\ 3}$ (marg as above) $V_{2\ 3}$ Dn D_{1-6} $T_{1\ 2\ 4}$ G M_4 चित्तं (for बुद्धिर्) —(L 51) K_4 कुरुष्व हि (for करिष्यसि) $K_{1\ 2}$ B Ds D_{2-5} $T_{3\ 4}$ प्रसादं कर्तुमर्हसि (for ^{b}). — T_1 om lines 52–57 G_2 om line 52 Before line 52, T_3 ins वैशंपायनः —(L 52) K_1 $\tilde{N}_1$ $D_{2\ 5}$ चैव स्तवं , B_2 तु सस्तवं , D_3 स्तवं स्वयं , D_4 च वैष्णवं (for देव्याः स्तवं) $B_{1\ 3}$ Ds पुण्यम् (for दिव्यम्) K_2 $D_{1\ 6}$ T_2 $G_{4\ 5}$ -प्रकल्पितम् ; V_3 -प्रकीर्तितम् (for -समन्वितम्) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{1.\ 2}$ V_2 Dn $D_{2\ 3}$ T_3 G_1 इति व्या(V_2 वेदव्या)सप्रकल्पि(K_3 $\tilde{N}_2$ °कीर्ति)तम् , Ds_2 इतिहासं पुरा(marg सना)तनम् , $D_{4\ 5}$ पुण्यं व्यासप्रकीर्ति° , G_3 M_4 इतिहासं प्रकल्पितम् (for ^{b}) —(L 53) D_3 स्वयं (for शुचि) K_2 संयत- (for प्र°). D_5 प्रयत· शुचिमानस (for ^{b}) — V_3 D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 om line 54 —(L 54) K_1 $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ Dn $D_{2\ 3\ 5}$ त्रिभिर्मासै. काङ्क्षितं तु , K_3 D_1 काङ्क्षितं स त्रिभिर्मासै. , K_4 $\tilde{N}_1$ त्रिभिर्मासैश्च काङ्क्षितं , $T_{3\ 4}$ G_3 त्रिभिर्मासैर्वरिष्ठं तु (for ^{a}) $T_{3\ 4}$ G_3 वरमेकं (for फलं वै सं-) — K_4 D_3 G_3 om (hapl.) lines 55–57 , $\tilde{N}_3$ om (hapl) line 55 D_5 reads line 55 on marg — For line 55, B_3 Ds $T_{3\ 4}$ subst

3** षण्मासान्पठते यस्तु काङ्क्षितं च लभेत स ।

[$T_{3\ 4}$ षण्मास (for °सान्) $T_{3\ 4}$ काङ्क्षित लभते नर (T_4 च स) (for ^{b}).]

— K_3 om (hapl) line 56 —(L 56) $D_{2\ 4}$ G_4 तु त्रिभिर् , T_4 दशभिर् (for नव°) T_3 यः पठेद्दशभिर्मासैर् , G_2 अर्चिता त्वं च षण्मासैर् (for ^{a}) — D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 om (hapl) line 57 , D_4 reads it on marg —(L 58) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 3}$ V Dn $D_{1-3\ 5}$ T_1 सत्यं ($K_{3\ 4}$ °त्वं) ब्रह्म च दैवं (T_1 दिव्यं) च (for ^{a}).

9

G_2 om line 1 M_4 om line 2 —(L 2) D_6 om 2^{b}. $T_{3\ 4}$ प्रज(T_4 च ज)ह्नतु (for च गृह्णत) —(L 3) T_4 तत्र (for तक्र). —(L 4) G(ed) अनुभूतास् (for अन्वभूतां) —(L 5) D_6 घटांश्चापि (for तान्घटाश्च) M_4 घटांश्च परिजघ्नतु (for ^{b}) —(L 7) T_1 G_3 हृत्वा , T_4 छित्त्वा , G_2 हित्वा , G_5

तच्छिष्टं चैव देवेशः क्षितौ च समवाक्षिपत् ॥
पायसं च समानीय गृहादन्यत्र विक्षिपन् ।
दारकेभ्यस्तदा कृष्णो ददौ स्वं च समाचरन् ॥ [10]
शिक्याच्च घटमादाय दध्नां दारकसत्तमः ।
निर्भिद्याच्छिद्य भूमौ तु निष्पिपेष स केशवः ॥
दारकौ तौ तु सहसा वत्सानां च परंतप ।
दाम्नां विमोचनं कृत्वा वत्सान्धेनूरपायताम् ।
प्रतिवेश्म तदा तौ तु व्यसनं पर्यकुर्वताम् ॥ [15]
अतिप्रसक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्वव्रजविचारिणौ ।
न च शक्तो वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्मदौ ॥
ततस्तु दारकैः सार्धं कृष्णश्चक्षुश्च तद्गतम् ।
एकस्य तु तदा कृष्णो दारकस्य महीपते ।
प्रच्छाद्य तरसान्यं तु दारकं प्रत्युवाच ह ॥ [20]
गच्छ वत्स यथान्यत्र तथा दृष्टैश्च दारकैः ।
यदि दृष्टस्त्वमन्यैस्तु जितो दण्डधरो मम ।
इत्युक्त्वा बलभद्रं तु तं द्रष्टुं प्रैषयद्बली ॥
स गत्वा बलभद्रस्तु गृहीत्वा दारकं बलात् ।
केशवाय ददौ तं तु त्वं जितः केशवोऽब्रवीत् ॥ [25]
कीलकं च समानीय विक्षिप्य भुवि गूहितम् ।
आहूय दारकान्सर्वानिदमाह जगत्पतिः ॥
शक्तश्चेद्भवतां कश्चित्कीलं गृह्णातु पश्यतः ।
मम पार्श्वगतो भूत्वा दण्डो देयश्च तस्य ह ॥
तच्छ्रुत्वा दारकाः सर्वे तं द्रष्टुं यत्नमास्थिताः । [30]
नाशक्नुवंश्च ते सर्वे जितांस्तानब्रवीदिति ॥
एवमाद्यानि गोविन्दो बालक्रीडनकानि वै ।
चकार मतिमान्कृष्णो दारकैः सह गोकुले ॥

No 9A

D_6 T G M_4 G(ed)cont. M_{1-3} ins. after 51.12 ·

कश्चिद्वेश्मनि सगम्य शिक्यस्थान्पयसो घटान् ।
आदाय युगपत्सर्वान्पयः पीत्वा मुदा भृशम् ।
अभिहत्य ततः सर्वान्निष्पिपेष हसन्बहिः ॥
आच्छिद्य शिक्यमन्यत्र ततो दध्नो घटान्क्षिपन् ।
यथाकामं ततः पीत्वा दारकेभ्यस्ततो ददौ ॥ [5]
अथ वेगान्मुदा कृष्णः कश्चिदन्यत्र वेश्मनि ।

M_4 हत्वा (for भित्त्वा) T_2 भित्त्वा (for छित्त्वा) —(L 8) T_4 देव- (for चैव) T_1 गोविन्दः (for देवेश) G_4 तदुच्छिष्टं च देवेशः (for ^{a}) —(L 9) T_3 समाधाय (for °नीय) $T_{1\ 3\ 4}$ M_4 दारकः (for विक्षिपन्) —(L 10) T_3 प्रददौ तं घटं क्षिपन् (for ^{b}) —(L 11) T_4 शिक्यस्थ- (for शिक्याच्च) —(L 12) T_4 निर्भिद्याभिद्य भूम्या तु (for ^{a}) —(L 13) D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 परंतपौ (for °प) —(L 14) D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 विलोलनं (for विमोचन) T_2 G_2 वत्सान्धेनोरनीयताम्, $T_{3\ 4}$ °नुमनीयत, G_1 °न्वोपनीयताम् (for ^{b}) —(L 15) G_2 व्यसनं पर्यवर्तताम् (for ^{b}) —(L. 16) G_2 -समाहितौ (for विचारिणौ) T_4 सर्वे व्रजविचारिण (for ^{b}) —(L 17) $T_{3\ 4}$ [अ]शक्नुवद् (for च शक्तो) D_6 $T_{1\ 2}$ सुदुर्दमौ, T_4 च दुर्मदौ (for सुदु°) —(L 18) M_4 मत्तस् (for ततस्) T_1 स बालकै. (for तु दारकै) $T_{3.\ 4}$ तर्जितम्, M_4 तद्गतौ (for °तम्) —(L 20) D_6 G_2 गन्तुं; G_1 तं तु (for [अ]न्य तु) $T_{3\ 4}$ प्रत्यभाषत (for प्रत्युवाच ह). —(L. 21) T_2 तत्र, G_1 तस्य (for [अ]न्यत्र) G_1 तु (for च) —(L 22) D_6 G_2 करो (for -धरो) $T_{3\ 4}$ क्षितौ दण्डकरो मम (for ^{b}). —(L 23) T_1 तं (for तु) $T_{3.\ 4}$ गुप्त्वा तत्र बलाद्धरि (for ^{b}) —(L 24) T_4 कृत्वा (for गत्वा) T_2 G_1 दारं स्वजगृहे बलात् (for ^{b}). —(L. 25) T_2 G_1 त्वरितः (for त्वं जित.) —(L 26) T_3 तत. कृष्णो, T_4 तदा कृष्ण (for समानीय) T_4 गोपितम् (for गृहितम्) T_3 निक्षिप्य भुजगोपितम् (for ^{b}) —(L. 27) G_3 जगद्गुरुः (for °त्पतिः) —(L 28) T_2 शक्तिश्चेद् (for शक्त°). T_3 पश्यतु (for °त.) T_4 कील कृष्णा तु पश्यतु (for ^{b}) —(L. 29) T_2 G_1 पार्श्वं (for पार्श्व-) T_2 दण्डा देयाश्च (for दण्डो देयश्च) — T_4 om (hapl) lines 30^{b}–31^{a} —(L. 32) T_3 G_2 एवमादीनि गोविन्दो (for ^{a}).

9 A

(L 1) D_6 $T_{2.\ 3}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 निर्गत्य; T_1 $M_{2.\ 3}$ संगत्य; T_4 संवेश्य (for संगम्य) —(L 2) T_4 सर्वं (for सर्वान्). T_3 हृतम् (for भृशम्) —(L 3) D_6 $T_{2\ 4}$ G अभिगम्य; T_3 °प्राश्य, M_4 °पत्य (for °हत्य) $T_{1\ 3\ 4}$ G_{3-5} सर्वं (for सर्वान्) M_4 हरि. (for बहि) —(L 4) T_4 आक्षिप्य, G_1 आभिद्य (for आच्छिद्य) M_4 दधि- (for दध्नो) G_2 ततो दुग्धान्घटान्क्षिपेत् (for ^{b}) —(L 5) T_3 दधि कृत्स्नं; T_4 यथा कृत्स्नं (for यथाकामं). —(L 6) M_3 मुहुः (for मुदा).

गुप्तान्घटानुपादाय त्वरितोऽथ बभञ्ज ह ॥
कचिद्घृतघटान्पूर्णान्बहूनादाय वेश्मनि ।
व्यभजद्दारकेभ्यस्तु भक्षयंश्च स्वयं ददौ ॥
अन्यतो वेश्मनः शिक्यान्घटांस्तक्रस्य पूरयन् । [10]
आदायाधूय बहुधा तस्मिन्नेव मुहुः क्षिपन् ।
व्यहसद्विविधं हासं ननर्त च स दारकः ॥
तक्रेषु च पयः क्षिप्य तक्रं च पयसि क्षिपन् ।
पयो जलेषु संयोज्य घृतमग्नौ जुहाव च ॥
एवं तौ सततं तत्र चक्रतुर्वेश्मसंगरम् ॥ [15]
अथ वत्सान्मुहुर्बद्धान्दामभिः कीलकेषु वै ।
भित्त्वा छित्त्वा च दामानि वत्सान्वेनुष्वनीयताम् ॥
दामान्याच्छिद्य सर्वत्र वत्सान्दिक्षु प्रकालयन् ।
आकृष्य दारकान्केशैरन्योन्यं समबन्धत ॥
निरुध्यमानो गोपीभिः स चक्रे वै मुहुर्मुहुः । [20]
सर्पिषा पयसा चैव दध्ना तक्रेण शून्यकम् ॥
प्रायेण गोव्रजं चक्रे पूर्वजेन सहायवान् ।
पश्यन्तीनां च गोपीनां कृष्णो नित्यं स संभ्रमम् ॥
पिबन्पयश्च विविधं चक्रे चैवं स वैशसम् ॥
क्रन्दन्त्योऽथ मुहुर्गोप्यो यशोदानिकटं ययुः । [25]
कृष्णस्य चेष्टितं सर्वं यशोदायै न्यवेदयन् ॥
मम कुम्भ्यो दश हताः पुत्रेणानेन दुर्मते ।
न च शिष्टं पयस्तक्रं घृतं वा दधि लेशकम् ।
किमद्य क्रियते मूढे जीविका मम नश्यति ॥

अन्याः ।

पञ्चाशन्मम कुम्भीनां शिक्यादादाय ते सुतः । [30]
घृतस्य पूर्णान्सुश्लिष्टान्पश्यन्त्या मम हन्ति ह ॥

अपराः ।

अन्तर्वेश्मन्यशून्यांश्च कुम्भान्सर्वान्घृतेन वै ।
ताञ्शून्यान्कारयामास न च शिष्टं घृतं मम ॥
अतिक्रुद्धा तथान्याह केशानारुज्य सर्वशः ।
पञ्चत्रिंशद्घटान्कृष्णो घृतेन पयसा समम् । [35]
आधूयोत्क्षिप्य चाविध्य निष्पिपेष च भूतले ॥

— (L 9) M_{1-3} बभञ्ज (for व्यभजद्). $T_{3\ 4}$ व्यभक्षयन्दारकेभ्यो (for ^{a}) D_{6} T G M_{4} भक्षयन्स्वयमाबभौ (for ^{b}) — (L. 10) T_{3} अन्यत्र (for अन्यतो) D_{6} $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M पूरकान् (for °यन्). — (L. 11) T_{2} आधूय (for आदाय) $T_{1\ 3\ 4}$ आदाय (for आधूय) G_{2} बहु (for मुहु) — $T_{1\ 3}$ om (hapl) lines 12-13 — (L 12) M_{3} जहास (for व्यहसद्) G_{4} M_{4} विविधान्नादान् (for °ध हासं) G_{2} ननाद (for ननर्त) — (L 14) G_{1} जहार (for जुहाव) T_{3} सः (for च) — After line 14, T_{1} G(ed) read 52 1–3 and M_{4} 52. 1^{a}–3^{b} (all with the ref) repeating the same in its proper place — (L 15) $T_{2.4}$ G वसन्तौ (for एवं तौ) M_{1} G(ed) संकरम् (for -संगरम्) — After line 15, M_{3} ins

1** गावः पुष्टा नीरुजाश्च वत्सलाः कामदोहनाः ।
आगम्य हर्षितास्तौ तु पुच्छादिष्ववलम्बताम् ॥
पुच्छगोमूत्रसुस्नातौ शृङ्गकर्णावलम्बिनौ ।
वत्सानारोहमाणौ च तत्पाने फेनवो शिशू (sic) ॥

— (L 16) M_{3} बध्वा (for बद्धान्) G(ed) दाम्ना वै (for दामभिः) — (L 17) T_{1} G_{2} $M_{1\ 4}$ हित्वा ; G_{3} M_{2} छित्त्वा (for भित्त्वा) $M_{1\ 2}$ भित्त्वा (for छित्त्वा) D_{6} $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{2\ 3\ 5}$ [अ]नीयत (for °ताम्). — (L 18) G_{1} [आ]भिद्य (for [आ]च्छिद्य). G_{4} सर्वान् (for वत्सान्) $T_{3.4}$ M_{4} प्रचार(T_{4} °ल)यन् (for प्रकालयन्) — (L 19) $T_{3.4}$ प्रकृष्य (for आ°) $T_{1\ 4}$ G(ed) अन्योन्यं समबध्यत, T_{2} G_{1} °न्यं संबबन्ध ह, T_{3} M_{4} °न्यं समभिद्य(M_{4} °बध्न)ताम् (for ^{b}) — (L 20) $T_{3\ 4}$ निबद्धो (T_{4} °रुध्य) गोपिभिश्चैव (for ^{a}) $T_{3\ 4}$ M_{1-3} चक्रे चैव (M_{1} °वं) (for स चक्रे वै) — (L 23) T_{2} G_{1} $M_{1\ 4}$ सभ्रम (for °मम्) — M_{1} om line 24. — (L 24) M_{4} बहुधा (for विविधं) $M_{2\ 3}$ पश्यन्सोऽप्यपिबत्तासां (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_{4} शैशवम् (for वैशसम्) — (L 27) D_{6} M_{3} कुम्भा (for कुम्भ्यो). — (L 28) T_{3} क्रियार्थं वै, T_{4} पयस्तत्र (for °स्तक्रं). — (L 29) T_{1} अन्यत्, $T_{3\ 4}$ अत्र (for अद्य) D_{6} T G M_{4} जीवितं (for जीविका) — $T_{2\ 4}$ G_{1} om the ref — (L. 30) D_{6} $G_{2\ 4}$ M_{3} कुम्भानां (for कुम्भीनां) $T_{3\ 4}$ पञ्च वै मम कुम्भानां (for ^{a}) — D_{6} $T_{1\ 2\ 4}$ G $M_{1\ 3.4}$ om the ref. — (L 32) D_{6} $T_{1\ 2\ 4}$ G M_{4} पूर्णांश्च ; T_{3} शिक्याच्च (for [अ]शून्यांश्च) D_{6} दधि-, $T_{1\ 2\ 4}$ $M_{1\ 3}$ कुर्वन्, M_{4} कुम्भान् (for सर्वान्) T_{3} कुम्भानादाय सर्वतः (for ^{b}) — (L 33) D_{6} $T_{1\ 2\ 4}$ G शून्यांस्तु, M_{4} तान्पूर्णान् (for ताञ्शून्यान्) D_{6} T G $M_{3\ 4}$ दृष्टं (for शिष्टं) — (L 34) T_{3} M_{1-3} अभि- (for अति-) D_{6} [अ]प्यन्या, T_{1} साह, $T_{2\ 3}$ G M_{4} चान्या ; T_{4} [अ]न्यां सा (for [अ]न्याह) D_{6} $T_{1\ 2}$ G $M_{3.4}$

न किंचिद्व्यञ्जनं मूढे मम वेश्मनि विद्यते ।
गावश्च वत्सकैः पीताः कृष्णेनानेन मोक्षितैः ॥

अन्या ।

पायसं बहु पक्वं मे भद्रे जग्धमनेन वै ।
दध्योदनं भृशं दत्तं दारकेभ्यो रसान्वितम् ॥ [40]
अपूपा बहवो जग्धा भर्त्रर्थे रक्षिता मया ।
सक्तवो बहवः पीताः संस्कृताः शर्करादिभिः ॥
किं गृहेण च मे कार्यं किं घोषैः किं गवादिभिः ।
एषा यास्यामि दुर्मेधे मूढे दुष्पुत्रसूयिनि ॥

अन्या ।

धेनवो मम नष्टाः स्युर्वत्सैः सार्धं दशाद्य वै । [45]
अनेन कालिता मूढे तव पुत्रेण दुर्हृदा ॥
भक्षितं नवनीतं मे वल्मीकप्रतिमं नवम् ।
जीविका मम नष्टाभूदेषा यास्यामि देशकम् ॥
एवमत्यन्ततो गोप्यो विनेदुर्विस्वरं भृशम् ।
का गतिर्वद भद्रेति गोप्यः सर्वास्तदाब्रुवन् ॥ [50]
अथ ताभ्यो यथानष्टं यशोदा दत्तवत्यलम् ।
समाश्वास्य ततः सर्वाः स्वं स्वं वेश्म व्यकालयत् ॥

No. 10

After 53. 7, D_6 S G(ed.) ins ·

प्रागेव वसुदेवस्तु नन्दगोपेन वारितः ।
वृन्दावननिवासस्ते परिहर्तव्य इत्यपि ॥
स पुत्रगुरुतां पश्यन्वनं चासुरसेवितम् ।
विममर्शाथ बुद्ध्यैव नन्दगोपो महामतिः ॥
बहुसंपदमालोक्य गवां वृन्दावने वने । [5]
गोपाः प्रवेष्टुमिच्छन्ति प्रलम्बस्तत्र चासुरः ॥
नान्यद्वनं च पश्यामि समीपे संपदा युतम् ।
किं नु कर्तव्यमिति मे पुत्रयोश्च हितं भवेत् ॥
एवं विचारयन्तं तं नारदोऽभ्यागमन्मिथः ।
ब्रह्मणा चोदितो विप्र इन्द्रेण च महात्मना ॥ [10]
यदृच्छया महायोगी नित्यं लोकहिते रतः ।
ववन्दे नन्दगोपस्तु तस्य वै चरणौ मुनेः ॥
तमाह सस्मितं विप्रः संभ्रमाकुलमानसम् ।
ज्ञात्वा त्वयि मनोदुःखं प्रणयात्तेऽहमागतः ॥
इदं रहस्यं देवानां नाख्यातव्यं कदाचन । [15]
अस्मिन्काले महाप्राज्ञ काले ज्ञास्यति वै भवान् ॥
यत्त्वां वक्ष्यामि घोषेश तत्त्वं ज्ञास्यसि वै विभो ।

आधूय, T_3 आदाय (for आरुज्य) T_4 शिशूनादाय सर्वत· (for [b]) —(L 35) D_6 -विंशद् (for त्रिं°) G_2 मम (for समम्) —(L 36) T_2 $G_{1\,4\,5}$ तान्विध्य, M_4 चाहत्य (for चाविध्य) T_3 आदायोत्क्षिप्य तान्विध्य (for [a]). D_6 $T_{1\,3\,4}$ $G_{1\,4\,5}$ M भुवस्तले (for च भूतले) —(L 37) T_4 भाजनं (for व्यञ्जनं) —(L 38) $T_{3\,4}$ वत्सेन (for कृष्णेन) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 मोक्षिता ; G_2 मोचिता (for मोक्षितै.) — $T_{3\,4}$ G_2 om the ref. — (L. 41) $T_{3\,4}$ पुन (for मया) — M_4 om (hapl) line 43 —(L 43) D_6 $T_{2\,4}$ G गृहेषु (for गृहेण) —(L 44) $T_{3.\,4}$ दुर्बुद्धे (for दुर्मेधे) D_6 पश्य (for मूढे) — T_4 G(ed) om the ref. —(L 45) D_6 दशाष्ट वै, $T_{3\,4}$ दशापरा. (for दशाद्य वै) — (L 46) T_4 [आ]कुलिता, G_1 कलिता, G(ed) कारिता (for कालिता) — G_2 om line 49 —(L 49) D_6 T_2 $G_{1\,3-5}$ M_4 अन्यास्तदा (for अत्यन्ततो). T_1 एवमत्यन्तघोषेण (for [a]) $T_{1\,3}$ विषेदुर् (for विनेदुर्) T_1 G(ed) विस्तरं, T_4 वत्सरं, M_4 विस्वरा (for °रं) — M_{1-3} om line 50. — (L 50) T_4 तौ (for का) T_1 M_4 कुत्र ; $T_{3.\,4}$ वत्स (for भद्र) —(L 52) T_3 तदाश्वास्य (for समाश्वास्य) T_3 अनुनीय गृहं ययौ (for [b])

10

(L 2) $T_{3\,4}$ G_{3-5} वृन्दावने (for °वन-) — (L 3) D_6 T_{1-3} G M_4 स्व- (for स) T_4 -महिमां (for -गुरुतां). — (L 5) D_6 T G M_4 -संपातम् (for -संपदम्). D_6 G_2 गोपा वृन्दावनं वनम् (for [b]) — After line 5, M_4 repeats 53 7^{ab} —(L 6) D_6 S (except M_{1-3}) प्रवेष्टुं भृशमिच्छन्ति (for [a]). — (L 7) T_3 पशूनां च (for च पश्यामि). D_6 T_2 $G_{1\,3\,4}$ चासन्नं, T_1 M_4 यद्वनं, T_4 G_1 प्रसन्नं, G(ed) ह्यासन्नं (for समीपे) T_3 समग्रयवसान्वितम्, G_2 चासन्नं श्वापदायुतम् (for [b]). — (L 8) T_1 च सुखं ; T_4 स्वस्ति वै (for च हितं). — (L 9) D_6 T_2 G M_4 पथि ; T_3 भुवि (for मिथ·). — M_{1-3} om line 10. —(L 10) $T_{3\,4}$ राजन् (for विप्र) — (L 11) $T_{3.\,4}$ -हितंकरः (for -हिते रतः) — T_4 om. lines 13–14. —(L. 13) T_2 G_1 विस्मितं (for

न केवलौ तव सुतौ देवौ मानुषतां गतौ ।
रामकृष्णाविमौ जातौ दैत्यमूलहराविति ॥
आसुरं पक्षमुद्धर्तुं जायमानं जनार्दनम् । [20]
दैत्यः शकटवेषेण ज्ञात्वा त्वामाश्रितोऽसुरः ।
शकटस्य त्वधः सुप्तं निहन्तुं निश्चितं शिशुम् ॥
रक्षाहीनं युवाभ्यां च वियुक्तं वीक्ष्य दानवः ।
लब्धरन्ध्रश्च निष्पेष्टुं तत्क्षणाच्छिशुना हतः ॥
ताडितो वामपादेन विपर्यस्तो ममार ह । [25]
प्रबुद्धस्य तु बालस्य तन्मुहूर्तं विजृम्भतः ॥
तस्यामेव निशायां च पूतनां नाम राक्षसीम् ।
पाययन्ती विषपयः सस्तन्यं प्राणमाहरत् ॥
पुनरर्जुनभूतौ तौ दैत्यौ तच्छिद्रदर्शिनौ ।
हन्तुकामौ तदा बालः स्वयमेव जघान ह ॥ [30]
नानारूपधरान्दैत्यानेवं हन्ता तवात्मजः ।
भयस्थानं न ते गोप विश वृन्दावनं वनम् ॥
तत्रापि सुमहत्कार्यं कर्ता कृष्णोऽयमीदृशम् ।
प्रत्यक्षं तव चैतानि कर्माणीह कृतानि च ॥
हनिष्यति प्रलम्बं च रामः परबलार्दनः । [35]
कृष्णश्चासुरसंघातं न भीस्त्वामुपसर्पतु ॥
इत्युक्त्वा नन्दगोपं तु कृष्णं तुष्टाव नारदः ।
नमस्तुभ्यं जगद्धात्रे विश्वकर्त्रे नमो नमः ॥
कृष्णाय बलरूपाय बहुरूपाय ते नमः ।
नीलजीमूतवर्णाय गोपवेणुप्रवादिने ॥ [40]
नमस्ते देवकीमातर्नमस्ते यादवेश्वर ।
नमस्ते देवदेवेश नमो मायाविधायिने ।
त्रैलोक्यस्थितिसंहारसृष्टिकर्त्रे नमो नमः ॥
विश वृन्दावनं देव विहर त्वं यथासुखम् ।
तत्र दैत्यान्महावीर्याञ्जहि यत्नपरो भव ॥ [45]
इत्युक्त्वा नारदे याते नन्दगोपो महामतिः ।
व्यपेतभयसंत्रासः पुत्रयोर्मुदमावहत् ॥

11

After adhy 53, $D_{3.6}$ S ins

वैशंपायन उवाच ।

तौ तु वृन्दावनं प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ ।
चेरतुर्वत्सयूथानि चारयन्तौ स्वरूपिणौ ॥

स°) $M_{1\ 2}$ -चेतसम् (for -मान°) — $T_{3\ 4}$ M_{1-3} om line 16 — (L 16) T_1 तदा (for काले) — T_1 G_2 om line 17 — (L 18) $T_{3.4}$ $M_{1\ 2}$ दिव्यौ, M_3 दिव्य- (for देवौ) G_4 मानुष्यतां (for °षतां) — (L 19) D_6 एतौ (for जातौ) T_3 इव (for इति) — (L 20) M_4 बलम् (for पक्षम्) G(ed) उत्क्रन्तु (for उद्धर्तुं) — (L 21) D_6 $T_{3\ 4}$ रूपेण (for -वेषेण) M_{1-3} सुर· (for ऽसुर·) — (L 22) G(ed) निश्चित. (for °तं) D_6 सुतम् (for शिशुम्) T_3 निहन्तुं निश्चितः शिशुः (for ^{b}) — For line 23, M_{1-3} subst

1** युवाभ्यामथ निर्मुक्तं वीक्ष्य दामोदरं तदा ।

— (L 24) D_6 S (except T_4 M_{1-3}) तत्क्षणं (for °णाच्) — M_{1-3} om line 26 — (L 26) G(ed) प्रवृद्धस्य (for प्रबु°) T_1 प्रबुद्ध· स तु बालस्तु , M_4 प्रलम्ब. स तु बालश्च (for ^{a}). T_1 M_4 तं मुहूर्तं व्यजृम्भत (for ^{b}) — (L 27) D_6 पूतना नाम राक्षसी (for ^{b}) — (L 28) D_6 पाययन्ती (for °यन्तीं) T_3 पाययन्ती विषं स्तन्यं (for ^{a}) D_6 स्तन्यं प्राणमथाहरत् , T_1 M_4 सम प्राणैरपा° , T_3 तस्या प्राणमपा° (for ^{b}) — (L 29) $T_{2\ 3}$ G M_4 द्वौ (for तौ) — (L 30) D_6 $T_{1\ 2.4}$ G M_4 तदा बालं ; T_3 तथा बालं (for तदा बालः) — (L 31) T_4 अयं (for एवं) G(ed) हन्तुं (for हन्ता) G_2 जनार्दन (for तवात्मजः) — (L 32) M_4 ततो (for न ते) $T_{3\ 4}$ नन्दगोप भय त्यज्य (for ^{a}) — (L 33) T_3 ईश्वरः (for ईदृशम्) — $T_{3\ 4}$ M_{1-3} om line 34 — (L 36) D_6 -संघातान् (for °तं) T_4 निर्भीस्त्वम् , G_2 मा भीस्त्वाम् (for न भी°) $T_{3\ 4}$ -सर्प च (for सर्पतु) — Before line 37, T_1 G_2 ins वैशंपायनः Before line 38, $M_{1\ 2}$ ins नारद· — T_{2-4} om (hapl) lines 39–43 D_6 om (hapl) line 39 — (L 39) T_1 G_2 $M_{3\ 4}$ बाल- (for बल-) M_2 नमः कृष्णाय कृष्णाय (for ^{a}) M_2 बाल- (for बहु-) — (L 40) M_4 -वर्हाय (for -वर्णाय) — (L 41) D_6 G_2 -पुत्र (for -मातर्) — (L 43) D_6 T_1 G_{2-5} हरे (for नमः) — (L. 44) D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M_4 विहरस्व (for °र त्वं) — (L 45) T_2 हरे (for भव) — Before line 46, $T_{1\ 4}$ G_3 ins वैशंपायन — (L 46) T_1 महाद्युति , $T_{3\ 4}$ विशां पते (for महामतिः) — (L 47) G_2 उद्वहन् (for आवहत्)

11

Some Mss om the ref D_3 T_3 M_{1-3} om lines 1–2 — (L 1) $G_{3\ 5}$ प्राप्त (for प्राप्तौ) G_3 नन्दगोप- (for

प्रविश्य च महारण्यं तदा वृन्दावनं वनम् ।
रेमिरे सुचिरं कालं यथेष्टं सहकेशवाः ॥
गावश्च क्षीरसंपन्ना महिष्यश्च सुनिर्वृताः । [5]
तस्मिन्काले तदा चेरुः सवत्साश्च यथासुखम् ॥
अथ त्रयोदशे वर्षे वर्धमाने च केशवे ।
संप्राप्तो घर्मसमयः कृष्णे वृन्दावने स्थिते ॥
गते च भास्करे काष्ठामुत्तरां तीक्ष्णदीधितौ ।
मरीच्यो दिक्षु सर्वासु प्रसृतास्तीक्ष्णवर्चसः । [10]
लोभयन्त्यो मृगाञ्शश्वत्तीक्ष्णरश्मौ दिवाकरे ॥
दावदग्धविभिन्नेभ्यः कीचकेभ्यो विनिर्गताः ।
सप्तार्चिषो गिरिं दग्धमुदभूवन्नितस्ततः ॥
रुरवस्तरक्षवश्चैव दग्धदेहा दवानलैः ।
कुञ्जरा घर्घररवा घर्मकालविलोलिताः । [15]
घर्मवातसमाक्रान्ता विनेदुर्विस्वरं रवम् ॥
कृष्णलाः पाकनिर्भिन्ना वनवायुविदारिताः ।
पेतुश्च सर्वतः पृथ्वी रक्तपाता इवाद्रिषु ॥
रेणवो बहुला भूमेर्नेत्रमार्गविरोधिनः ।
तमांसीव हि गोपानां दृष्टिं पिदधिरे मुहुः ॥ [20]
गोपाश्च घर्मसंतप्ता मध्यं याते दिवाकरे ।
वनेषु द्रुममूलेषु गाश्च संकाल्य तस्थिरे ॥
गोप्यः कुम्भीः समादाय नीरैः पूर्णाः समन्ततः ।
उष्णरश्मिकरैस्तप्ताश्छायामाश्रित्य तस्थिरे ।
वस्त्रैर्जलार्द्रैः सततं वाहयन्त्यः कुचान्पृथून् ॥ [25]
जलबिन्दून्दृतिगताञ्शीतलानमलान्मुहुः ।
आदाय पथि गोपाला आस्यशोषं निरासिरे ॥
मृणालैर्देहजं रूक्षं नीडस्थाश्च विहंगमाः ।
अत्युष्णघर्घररवाः शुष्कपर्णनिवासिनः ।
विनेदुर्भृशसंतप्ता दावरूक्षैः समाहताः ॥ [30]
पुष्पैर्वैभीतकैर्भिन्ना जनप्राणहरैः समम ।
किंपाकफलगन्धाढ्याः कालयन्तो मृगद्विजान् ॥

वसुदेव-). — (L 2) D_6 G_2 रूपाणि (for -यूथानि) T_1 धारयन्तौ (for चा°). D_6 $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 4}$ सु- (for स्व-) — (L 4) T_1 रेमाते (for रेमिरे) D_3 गोपा (for काल) T_3 रेमिरे तत्र गोपाला, T_4 °रे सदृशा गोपा (for ^{a}). — (L 5) D_6 सपूर्णा (for सपन्ना) — (L 6) D_3 T_4 सदा, T_1 यथा (for तदा) D_6 च तथा, T_1 बहुश (for च यथा-) D_3 सवत्सबहुला सुखम्, $T_{3\ 4}$ सवत्सा (T_4 °वैं ता) विपिने भृशम् (for ^{b}). — $M_{1.\ 2}$ subst for line 6 M_3 ins after line 5.

1** चचार च यदा कृष्णस्तदा वृन्दावने वने ।

— (L. 8) M_3 वृन्दावन- (for °ने). — (L 9) T_4 लेखागतं (sic) (for च भास्करे) M_3 तिग्म-, M_4 उष्ण (for तीक्ष्ण-) — (L 10) M_4 विस्रब्धा (for सर्वासु) G_5 प्रहृतास्, M_3 प्रस्नु° (for प्रसृ°) D_3 ज्वाल-; $T_{3.\ 4}$ क्षुष्ण- (for तीक्ष्ण-). — (L. 11) T_2 G_1 लोभयन्तो, T_3 शोभयन्त्यो (for लोभ°) T_1 M_4 शीघ्रं, G_2 शीघ्रांस् (for शश्वत्) D_3 बाधयन्त्यो मृगान्सर्वांस्, T_4 लोडयन्ति मृगा शश्वत् (for ^{a}) — (L 12) $T_{3\ 4}$ देवगन्धर्वभिन्नेभ्य (for ^{a}) D_6 T_2 G $M_{1\ 2\ 4}$ विनिसृता (for विनिर्गताः) — (L. 13) G_5 M_4 सुतार्चिषोर् (for सप्तार्चिषो). $T_{3\ 4}$ गिरेर्दैवाम्, M_1 गिरीन्दग्धुम्; M_3 गिरिं देहम् (for गिरिं दग्धम्) D_3 सप्तार्चिश्च गिरिद्रोण्याम्, D_6 T_2 $G_{1\ 2}$ °र्चिषोर्गिरिं दग्धुम् (for ^{a}) — (L 14) 14^a hypermetric G_1 तरक्षुश्, M_{1-3} तरवश् (for तरक्षवश्) D_3 अभवंस्तरवश्चैव, D_6 G_{2-5} M_4 रुरवश्च तरक्षु(D_6 G_2 °क्षा)श्च, $T_{3\ 4}$ रु(T_4 त)रवस्तत्र सचेरुर् (for ^{a}). $T_{1,\ 4}$ G_{3-5} M_4 दवानिलै. (for °नलैः).

— (L 15) D_3 कुरङ्गा, T G M_3 करञ्जा, M_1 करञ्ज्यो, M_2 कळम्यो (for कुञ्जरा) D_6 करञ्जा दीर्घरभवो (sic) (for ^{a}). T_2 घर्मजालैर्, G_1 °जाल, G_2 M_4 °काले (for °काल-). — (L 16) T_1 स्वनम्, T_2 $G_{1\ 4}$ मुहु, G_3 M_4 रवान्, G_5 भृशम् (for रवम्) — T_2 G_1 om (hapl) lines 17–20 — (L 17) D_6 उपलाः पाकविभिन्ना, $T_{3\ 4}$ उपलाश्च विनिर्भिन्ना (for ^{a}). T_3 वने (for वन-). G_2 -विचारिता (for -विदा°). — (L 18) D_6 G_{2-5} M_4 पर्वता (for सर्वत) D_3 वृक्षा (for पृथ्वी) D_3 प्रस्थपाता, D_6 रक्ततारा, T_4 रत्नपाता, G_2 रत्नतारा, G_{3-5} M_4 रत्नधारा (for रक्तपाता) — (L. 19) G_3 बहुधा (for °ला) G_{2-5} भुतेर् (for भूमेर्) — (L. 20) D_3 समासाद्य, G_2 तमांस्यपि (for °सीव). D_3 ग्यदधिरे; G_2 M_{1-3} नि° (for पि°). — (L 21) D_3 अस्त (for मध्यं). $D_{3.\ 6}$ T G $M_{3\ 4}$ प्राप्ते (for याते) — G_2 om line 22. — (L 22) D_6 T_{2-4} $G_{1\ 3-5}$ दिनस्य; T_1 M_4 दीनाश्च (for वनेषु) $M_{1\ 2}$ -नीळेषु, M_3 -नीलेषु (for -मूलेषु) D_3 दत्तेष्वास्पदकीलेषु (for ^{a}) D_6 M_{1-3} गाव (for गाश्च) — (L. 23) D_3 $T_{3\ 4}$ कुम्भान् (for कुम्भी) D_3 नरा सर्वे, D_6 T_3 नीरैः पूर्णान् (for नीरै पूर्णा) — (L 25) M_1 पत्रैर् (for वस्त्रैर्) T_1 M_4 वासयन्त्य. (for वाह°) D_6 बहून्, T_4 दृढान् (for पृथून्) — D_3 om lines 26–32 — (L 26) D_6 T_1 हृदि गताञ्, T_2 उदग°, $T_{3.\ 4}$ G M_4 हृदग° (for दृति°) — (L. 27) D_6 गोपानाम्, G_1 °ल, G_2 °लम् (for °ला) D_6 आस्यशोभां (for °शोषं). — (L 28) D_6 कुक्षिं (for रूक्षं). T_3 मृणाळं देहज कुक्षिं (for ^{a}) D_6 नलस्थाश्च, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ नाळ°; $T_{3.\ 4}$ नीडाश्चैव (for नीडस्थाश्च) — (L. 29) T_1 G_{2-5} M अत्युष्णा

इतः कचित्ततः सद्यस्ततोऽन्यत्र ततः पुनः ।
वाता ववुर्महावेगाः कालयन्तो रजो दिशः ॥
आग्नेयं तेज एवैतत्प्रसृतं माधवस्य ह । [35]
वर्धमाने महाघर्मे जगतः शोपहेतुके ॥
केशवे जगतां पाले स्थिते वृन्दावने वने ।
व्याधिर्गोपकुले तत्र बभूव तुमुलो महान् ॥
व्याधयो विविधाकारा गोषु गोपालकेषु च ।
प्रादुर्बभूवुर्बहवो घर्मकाल उपस्थिते ॥ [40]
महिषाश्च भृशं तप्ता ज्वरातीसारमूर्छिताः ।
सहसा प्रपतन्ति स्म वज्रभिन्ना नगा इव ॥
स्तब्धलोमाक्षिपक्ष्माणो लम्बकर्णशिरोधराः ।
स्रवदक्षिमुखघ्राणा दन्तैः कटकटायितैः ॥
अपूर्ववर्णाः पशवो नेच्छन्तो यवसं तृणम् । [45]
अभीक्ष्णं चपलाङ्गाश्च परिनिम्नाक्षिमण्डलाः ॥
क्रन्दमानाश्च तिष्ठन्ति शयिताश्च सहस्रशः ।
भूमौ परिपतन्ति स्म स्रंसयन्तः शकृन्त्यपि ॥
एवंविधैरहोभिश्च पञ्चषैश्च दिनैरभूत् ।
महिषाणां गवां चापि दारुणं मृत्युसंशयम् ॥ [50]
अपूर्वमेवं सहसा गोपालानामभूद्भयम् ।
पालयाने तु गोविन्दे गोपालैः सह गोगणम् ॥
सवत्सानां गवामेवं व्याधयश्च पृथग्विधाः ।
अप्रज्ञाताः प्रदृश्यन्ते वृद्धगोपालपण्डितैः ॥
मन्त्रैश्च भेषजैर्मुख्यैर्भिषजः शास्त्रयुक्तिभिः । [55]
यतमानाश्च गोपाला न शेकुस्तान्निवारितुम् ॥
कृत्वा चाङ्गेषु दहनं सिरावेधांश्च तद्विदः ।
कुर्वाणा बहुधा यत्नं न व्याधीन्प्रतिचक्रिरे ॥
ततो विषण्णमभवद्गोपालानां तदा कुलम् ।
सवृद्धबालं सस्त्रीकं व्याक्रोशद्व्याधिना स्वयम् ॥ [60]

(for °ष्ण-) T_2 G_1 अत्युष्णा बर्बररवाः, $T_{3\ 4}$ °ष्णा घर्मसंतप्ता (for ^{a}) —(L 30) G_1 समाहिता, G_2 समन्ततः, M_4 समाहतै (for °हता.) —(L 31) D_6 च भीतकैर्, G_2 विभी° (for वैभी°) T_4 G_4 $M_{1\ 2}$ प्राणहरा., M_3 -घ्राणहराः (for -प्राणहरैः) —(L 32) G_1 किपाका (for किंपाक-) T_4 corrupt for ^{a} D_6 G_2 मृगान्द्विजान्, T_4 रजो दिशः (for मृगद्विजान्) — T_5 om line 33 —(L 33) G_3 तमः (for तत) D_3 हठात्कृतास्तथा सद्यस् (for ^{a}). D_6 T_1 M_4 पुन.; G_3 तमः (for ततः) —(L 34) G_4 महावेगात् (for °वेगाः) M_4 तोलयन्तो (for का°) D_3 G_2 दिशो दश, T_1 रजो दिशि (for रजो दिशः). —(L 35) D_3 आग्नेयतेजसा चैतत् (for ^{a}) D_3 प्रतप्तं; $T_{3\ 4}$ $G_{2\ 5}$ प्रसूतं, G_1 प्रसृष्टं, M_4 प्रस्रुतं (for प्रसृत) —(L 36) G_2 जगतां (for °त) -कारके (for -हेतुके) —(L 37) $D_{3\ 6}$ $T_{1\ 2}$ G M_4 मूले; $T_{3.\ 4}$ नाथे (for पाले) —(L 38) D_3 आधिर् (for व्याधिर्). —(L 39) $D_{3\ 6}$ T G M_4 गोषु गोपालकादिषु (for ^{b}) —(L 40) D_3 -भाव (for काल) —(L 41) M_{1-3} भृशस- (for च भृशं) D_3 खरवातैश्च मूर्छिताः (for ^{b}) —(L 42) M_3 सह ता (for सहसा) —(L 43) D_3 श्वास्वासां वस्तथा गावो (for ^{a}). D_3 T_4 बद्ध- (for लम्ब-) —(L 44) T_3 G_{3-5} M_4 स्रवदक्षिण- (for स्रवदक्षि-) T_1 -मुखा घूर्णा (for -मुखघ्राणा) M_3 प्रक्षीणमुखवर्ष्माणो (for ^{a}) — $T_{3\ 4}$ om. 44^b–45^a G_3 M_{1-3} दन्तै. कटकटायिन (G_3 °न्विता.) (for ^{b}) — For line 44, D_3 subst

2** प्रास्रपन्प्रश्रितमुखा घ्राणदन्तैः प्रसारितै ।

—(L 45) D_5 नङ्क्ष्यन्ति (for नेच्छन्तो) $T_{3\ 4}$ नेच्छन्ति पशवस्तृणम् (for ^{b}) —(L 46) D_6 M_{1-3} अभीक्ष्ण- (for °क्ष्णं). D_3 T_3 चञ्चलाङ्गाश् (for चप°) D_6 -म्लानाक्षि- (for निम्नाक्षि-) D_5 पतन्ति स्म महीतले (for ^{b}) —(L 48) T_4 M_{1-3} -पतन्त्यश्च (for °न्ति स्म) $M_{1\ 2}$ ससृजन्त्य, M_3 स्रंस्यन्त्यश्च, M_4 ह्रासयन्त्य (for स्रस°) D_3 सस्रवन्त्य शकृद्भुवि, G_5 संस्रवन्त. पतन्त्यपि (for ^{b}) — M_{1-3} om line 49 —(L 49) T_3 अनेकैश् (for अहोभिश्) T_1 पञ्चकैश्च, T_2 G_1 पञ्चाष्टैश्च, G_4 M_4 पञ्चषष्ठैर् (for °षैश्च) D_3 पञ्चभिः सप्तभिस्त्वभूत् (for ^{b}) —(L 50) D_3 T_4 गवा चैव, T_3 मृगाणा च (for गवां चापि) D_6 सश्रयम् (for -संश°) T_1 M_4 दारुणो मृत्युसंशय (for ^{b}) —(L 51) M_4 अपूर्ववेषं सहसा (for ^{a}) —(L 52) D_3 पालयत्येव गोविन्दे, G_4 °यामास गोविन्दो (for ^{a}) —(L 53) D_2 सवनाना गवा मेने (for ^{a}). T_3 व्याधिरूपा, T_4 व्याधिमाप (for व्याधयश्च) T_2 G_1 पृथक्पृथक् (for °ग्विधा) D_2 व्याधिरूपं पृथग्विधम् (for ^{b}) —(L 54) $T_{3\ 4}$ -मण्डलै. (for -पण्डितै) —(L 55) G_4 भिषग्भिर् (for भेषजैर्) D_3 T_1 $G_{2\ 5}$ M_{1-3} -युक्तितः (for °भिः) —(L 56) T_3 शेकुस्तान्न निवारितुम्, T_4 शेकुस्तं विनि°, G_2 न शेकुस्तन्निवर्तितुम् (for ^{b}) —(L 57) T_4 श्रुत्वा (for कृत्वा) $M_{1\ 3}$ गोषु (for [अ]ङ्गेषु) D_3 तथा चाक्षेषु दहनं (for ^{a}) D_3 शिरोवेधं (for सिरावेधांश्) $T_{3\ 4}$ सिराभेदांस्तु तद्विद., G_4 °भेदाश्च तद्विधा (for ^{b}) — After line 58, T_1 reads lines 67^a–69^a, repeating the same in its proper place M_{1-3} om lines 59–66. T_3 reads lines

भृशमार्तमभूत्रस्तं संनिपातज्वरार्दितम् ।
सर्वमर्मातिगतया महावेदनया युतम् ॥
पीडिताः पिटकाभिश्च ग्रथिताः सर्वतस्तनुम् ।
सिरास्थिमांसं निर्भिद्य प्रादुर्भूतैः सवेदनैः ॥
निष्क्रियाभिस्तथान्याभिर्व्याधिभिर्भृशपीडिताः । [65]
विपन्ना वृद्धगोपालाः सगोयूथास्त्ववापतन् ॥
गोपालाश्च तथान्ये च ये च तद्वनवासिनः ।
सर्वे परिपतन्ति स्म पिबन्तो यमुनाजलम् ॥
यमुनातीरजेनाशु स्पृष्टाः सर्वे च वायुना ।
व्याधिरूपैर्बहुविधैर्भृशमार्तास्तदाभवन् ॥ [70]
सरीसृपाश्च व्याला ये मृगाः सर्वे च पक्षिणः ।
प्राणिनो विविधाकारा यामुनं वनमाश्रिताः ॥
ते सर्वे मृतसंकल्पा मृताश्चैव सहस्रशः ।
गोपालाः सह गोभिश्च परिपेतुर्दिशो दश ॥
सर्वे संघूर्णनयना निश्चेष्टा मूर्छिता भृशम् । [75]
पेतुर्वनचरा राजञ्जीवन्तोऽपि मृता यथा ॥
अपानमूत्रद्वारेभ्यो मुखनासाक्षिकर्णतः ।
शोणितं लोमकूपेभ्यो जन्तवः ससृजुर्बहु ॥
सर्वेषां प्राणिनामन्तः समन्तात्सव्रणैर्मुखैः ।
अशक्यमम्बु वाहर्तुं किं पुनर्भोजनादिकम् ॥ [80]
दन्ताश्च विप्रशीर्यन्ते केषांचिन्न च भाषणम् ।
रसनोद्गीर्यते कण्ठैः समन्तात्सव्रणैरपि ॥
दुर्गन्धं दुःसहं तत्र प्रादुरासीद्विशेषतः ।
सर्वेषु समवायेषु दुष्प्रेक्ष्यं च समन्ततः ॥
आक्रोशबहुलं चासीत्सर्वतो यमुनातटे । [85]
नरगोमृगयूथानामार्तानां सर्वतोदिशम् ॥

59–66 followed by the repetition of lines 67–68 after 3**, T4 repeats lines 59–60 after the same — (L 59) D3 ततो विषण्णमनसा, T3 4 (second time) तत्राविष्टं समभवद् (for [a]) — (L 60) D6 T1 3 4 (second time) G2 व्याकुलं (for व्याक्रोशद्) D3 व्याकुलं व्याधिना कृतम् (for [b]) — (L 61) T1 श्रमार्तमभवत्रस्त (for [a]) D6 -ज्वरार्पितम् (for °र्दितम्) D3 सनिपात इवार्पितम् (for [b]) — (L 62) D3 -मर्माभि-, D6 T4 -धर्माति-, T3 मर्माधि-, M4 -मर्मास्थि- (for °ति-) D6 T1 2 4 G M4 युता (for युतम्) — (L 63) D6 फलकाभैश्, T1 पिडिकाभिश्, T4 पिटकाद्यैश्, G1 3–5 M4 पिळ (G1 °ळि) काभिश्, G2 पिङ्गळाभैश् (for पिटकाभिश्) D3 पीडिकापीठरैश्चैव (for [a]) D6 G2 ग्रथितैः (for °ताः) D3 ग्रथितैः सर्वतस्तत, T3 प्राणैश्च ग्रथितैस्तनुम्, T4 व्रणैश्च ग्रथिते तनुम् (for [b]) — (L 64) G2 शिरोस्थि- (for सिरास्थि-) T1 4 G3–5 M4 -मांसान् (for -मासं) D6 T3 शिरोस्थिमासान्निर्भिद्य (for [a]) G5 सु- (for स-) — (L 65) D3 [आ]शाभिर् (for [अ]न्या°) T2 -दुःखिता (for पीडिता) — (L 66) D3 वृत्तेन (for विपन्ना) D6 T1 G2 अवापतन्; G3 स्वथा° (for स्त्ववा°) D3 स्वर्गे देवा इवाभवन्, T3 4 स्वर्गाकृष्टा इवाभवन् (for [b]) — (L 67) T1 (both times) 3 (first time) 4 चान्ये (by transp.) T1 (both times) 3 (first time) 4 ते सर्वे वनवासिन (for [b]) — T4 M3 ins. after line 69; T3 after line 70; M1 2 after line 86

3** तदा गोपगणान्सर्वान्स व्याधिः समपद्यत ॥
ज्वरिता केचिदापेतुरपरे यक्ष्मिणोऽभवन् ।
अन्येऽतिसारसंयुक्ता यमुनावायुवीजिता ॥
एवं बहुविधाकारा व्याधयो गोषु विष्ठिता ।
केचिन्मृता समापेतुर्मरिष्यन्तस्तथापरे ॥ [5]

[(L 1) T3 ततो (for तदा) M1–3 ततो गोपगण सर्व (for [a]) — (L 2) T3 अपरे यक्ष्मणा वृता (for [b]) — (L 3) T4 M3 -जीविता (for -वीजिता) — (L 4) T3 -विधाधारैर् (for °कारा). T3 व्याधिभिर्भृशपीडिता (for [b])]

— M1 2 om. line 70 M3 om. lines 70–86 — (L 71) D6 T2 3 G M4 च (for ये) — (L 72) T1 G3 यमुना- (for यामुनं) — (L 73) D3 मृत्यु- (for मृत-) T3 भूताश् (for मृताश्) T2 G1 सर्वे (for चैव) — (L 74) D3 गोपाला पादशोफाश्च, T4 M1 2 °लैः सह गोप्य (T4 °पै) श्च (for [a]) D3 T3 4 सहस्रश (for दिशो दश), — (L 75) G2 4 स्म (for सं-) — (L 76) D6 T1 2 G M4 वने (for वन-) D3 T3 4 सेदुर्वनेचरा राजन् (for [a]) T1 यथा मृताः (by transp.), G2 (also as above) मृता इव. — (L 77) G3 -नासिक- (for -नासाक्षि) — (L 78) M4 सुस्रुवुर् (for ससृजुर्) — (L 79) D6 T1 2 G M4 अङ्गात् (for अन्तः) — D3 T3 4 om. line 80 — (L 80) M1 2 किं पुनर्भोजनं परम् (for [b]) — (L 81) T3 प्रति-, G1 [अ]पि प्र- (for विप्र) G2 M4 -शीर्यन्त (for °न्ते) D3 वमतां रुधिरं दन्तैर्; T1 2 दन्ताश्च पर्य (T2 प्रव्य) शीर्यन्त; T4 °श्च प्रतिशीर्यन्ति (for [a]). T G3 भक्षणम् (for भाष°) D3 नाभूत्किंचन भाषणम्, T1 केषांचन न भा° (for [b]) — M1 2 om. line 82 — (L 82) T4 रसनोत्साद्यते कण्ठैः (for [a]) D3 सदन्तैः (for समन्तात्) — (L 83) D3 दुर्गन्धा दुष्प्रभास्तत्र; M1 2 °न्धो दुःसहस्तत्र (for [a]) D3 T3 प्रादुरासन् (for °सीद्).

नाहारं भुञ्जते गावो नौषधं न च खादनम् ।
श्वासमात्रं व्रजं सर्वं शयितं गोगणैः सह ॥
एवं गते व्रजे तस्मिञ्श्वासमात्रे स्थिते नृप ।
अथ कृष्णश्च रामश्च कैश्चिद्गोपैः सहापरैः । [90]
पृथगन्यत्र संवासमादावेवाभ्यरोचताम् ॥
बालोऽपि बुद्ध्या सचिन्त्य कृष्णः कमललोचनः ।
इदमत्रेतिकर्तव्यमिति निश्चितवान्प्रभुः ॥
क्रोशमात्रमतिक्रम्य पर्वतेनान्तरीकृतः ।
परःशतैः स्वसखिभिर्नीरोगः समपद्यत ॥ [95]
मृच्छिलाशर्करावृक्षतृणकाष्ठलतागुणैः ।
भुवः संस्थानमालोक्य खानयामास मेदिनीम् ॥
उत्पाद्य सलिलं कृष्णः स्वयूथ्यैः सह गोगणैः ।
तज्जलं स पिबन्कृष्णो नीरोगः समपद्यत ॥
तद्दृष्ट्वान्ये च गोपालाः शक्त्याल्पतरया युताः । [100]
प्रयाणमनुतिष्ठन्ति तेषां कृष्णोऽभवद्गतिः ॥
नन्दगोपो यशोदा च पुत्रौ दृष्ट्वा निराकुलौ ।
भृशमार्तियुतौ चास्तामन्तःप्रीतियुतावपि ॥
बन्धुवर्गोऽपि सुमहान्नन्दगोपस्य चाभवत् ।
तमवेक्ष्य भृशं तप्तो नाभवत्कृष्णसंनिधौ ॥ [105]
अनेन बन्धुवर्गेण सह मे गोधनेन च ।
स्त्रियेयं चाहमप्यत्रेत्येवं मतिरजायत ॥
अथ कृष्णश्च रामश्च ज्वरितौ पितरौ तदा ।
श्रुत्वैव परमोद्विग्नौ व्यथितौ किल तौ स्थितौ ॥
बन्धुवर्गं च सकलं गोधनं च तथागतम् । [110]
दृष्ट्वा परमसंत्राससमागतौ बलकेशवौ ॥

Colophon

— $M_{1\ 2}$ om line 84 — (L 85) T_1 आक्रोशशब्दबहुलं; $M_{1\ 2}$ °शो बहुलश्चासीत् (for ᵃ) — (L 86) T_1 नादेन (for नरगो-) M_2 वृष (for -मृग-) D_3 -नारीणाम् (for -यूथानाम्) D_3 $T_{1\ 3\ 4}$ $M_{1\ 2}$ आर्तानां पक्षिणामपि (for ᵇ) — (L 87) $D_{3\ 6}$ $T_{1\ 2}$ G $M_{3\ 4}$ नापो (for गावो) $T_{3\ 4}$ नादातुमपि भोक्तु वै (T_4 वा भोक्तुं); M_3 नाहारं भजते नापो (for ᵃ) T_2 $G_{3\ 5}$ औषधं (for नौ°) D_6 च न (by transp) D_3 भाषणम्, G_1 पोषणम्, G_4 वेदनम् (for खादनम्) $T_{3\ 4}$ नौषध न रसायनम् (for ᵇ) — (L 88) D_3 व्रजे सर्वे, T_2 G_1 व्रजा सर्वे (for व्रजं सर्वं) D_3 T_2 G_1 शा(D_3 श)यिता, T_3 M_3 शयितुं (for °तं). — M_2 om line 89 — (L 89) T_{2-4} G_5 व्रजे गते (by transp) D_6 मास- (for श्वास-) D_3 -मात्रान्वये, M_4 -मात्रं गते (for -मात्रे स्थिते) — (L 90) D_6 तैश्च (for कैश्चिद्) M_2 तथा (for सह) D_3 स्वकीयैर्गोपकैः सह, $T_{3\ 4}$ बहुभि(T_4 स्ववीयैं)र्गोधनैः सह, M_1 पर्वतेनान्तरीकृतम् (for ᵇ) — (L 91) D_6 $T_{2\ 4}$ G_5 M_4 प्ररोचताम्; G_2 व्यरो°; G_3 प्रचोदिता (for [अ]भ्यरोचताम्). — (L 92) T_4 संचक्रे (for संचिन्त्य) — (L. 93) D_3 [ए]व (for [इ]ति-) G_1 विभु. (for प्रभु) — (L 94) D_3 [अ]न्तरं कृतम्; M_2 °रीकृतम् (for °रीकृत·) — T_2 G_1 om line 95 — (L 95) D_3 परं श्रेय·, M_3 परं शतैः (for पर शतै.) $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{2\ 3\ 5}$ च (for स्व) D_6 विरोग (for नी°) — G_{2-4} om (hapl) lines 96–99 — (L 96) D_3 M_{1-3} मृत्तिका- (for मृच्छिला-) T_3 G_2 -लतागणैः, T_4 G_1 -लताङ्कुरै (for -लतागुणै) — (L 97) $D_{3\ 6}$ T_4 $G_{1\ 2}$ भुव संस्थानसंधिज्ञ (for ᵃ) D_3 चिन्तयामास मेदिनीम् (for ᵇ) — (L 98) D_3 उत्पाद्यमखिलं कृष्ण·; D_6 °द्य ललितं कृष्णं (for ᵃ). G_2 स (for स्व). — (L 99) D_3 पिबन्नपो बहिस्थानान्, D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 5}$ पिबन्नद्भिश्चान्यत्र, $T_{1\ 3\ 4}$ M_4 पिबन्नद्न्बहि पान (T_1 °हिश्चान्नं) (for ᵃ) T_4 विरोग (for नी°) — (L 100) T_3 ते (for [अ]न्ये) T_4 भक्त्या (for शक्त्या) G_4 [अ]न्यतरया (for [अ]ल्प°) G_1 शक्त्याल्पतरया युतम् (for ᵇ) — (L 101) $D_{3\ 6}$ S (except $M_{1\ 2}$) प्रयत्नम् (for प्रयाणम्) T_1 गति प्रभु (for ऽभवद्गति) — (L 102) D_3 दृष्ट्वा पुत्रौ (by transp), $T_{3\ 4}$ दृष्ट्वा दृष्ट्वा T_2 G_1 पुत्रं दृष्ट्वा निराकुलम् (for ᵇ) — (L 103) D_3 -पराव्, T_4 -युतौ वा, G_4 M_4 -युताव् (for -युतौ च) D_6 भृशमार्तियुतो वास्ति (for ᵃ) T_2 तत प्रीति- (for अन्त-प्रीति-) — (L 105) T_1 समवेक्ष्य (for त°) D_6 तप्ता, M_2 (*inf lin* as abve) त्रस्तो (for तप्तो) D_3 तेनैव सह संतप्तो; M_4 समवेक्ष्य भृश त्रस्तो (for ᵃ) D_3 हि (for न) M_3 -संनिधे (for °धौ) — (L 106) D_3 सह गोपैर्, D_6 सहसा गो, G_1 संगमो गो- (for सह मे गो-) — (L 107) D_6 $T_{3\ 4}$ G_{2-5} M_1 स्त्रियेयम्, T_2 G_1 त्रायेयम् (for स्त्रियेयं च) D_3 स्त्रिये त्वहमपि वने (for ᵃ) $D_{3\ 6}$ एवं (for [इ]त्येवं) — (L 108) D_6 $T_{1\ 2}$ G तत (for अथ) D_3 व्यथितौ, D_6 T G M_4 ज्वरातौ (for ज्वरितौ) — (L 109) T_3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) T_1 G_2 किल स, M_4 तु व्यव- (for किल तौ) D_3 $T_{3\ 4}$ व्यथितौ तौ बभूवतु (for ᵇ) — M_{1-3} om lines 110–111 — (L 110) T_3 नन्द च (for सकलं) D_3 यथा यथा, T_4 तथाविधम् (for °गतम्) T_3 यशोदां च तथाविधम् (for ᵇ) — (L 111) T_1 -संतापम्, T_2 $G_{1\ 3-5}$ -सत्रासौ ($G_{1\ 3}$ °सा) (for °सम्) T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ व्याकुलौ (for आगतौ) D_4 $T_{1\ 3\ 4}$ राम- (for बल-) G_4 व्याकुलौ कृष्णकेशवौ (for ᵇ). — Colophon om in T_4 — *Mention of Khila* D_3.

वैशंपायन उवाच ।
अथ तस्यामवस्थायां गोपालानां वयोतिगः ।
विदेहादागतः कश्चित्तस्मिन्कोलाहले किल ॥
स बन्धुवर्गं संप्रेक्ष्य गोधनं च तथागतम् ।
प्रोवाचामृतसंकल्पं वाक्यं विद्वान्सभागतः ॥ [115]
वयं पशून्समाश्रित्य जीवामो विगतज्वराः ।
पशूनां च पतिर्देवः सर्वथा वृषभध्वजः ॥
तस्यार्चनविधिं शीघ्रं कुरुध्वं गोवृषस्य च ।
येन शान्तिमवाप्स्यामो न मन्त्रौषधपौष्टिकैः ॥
ब्राह्मणाञ्श्रुतसंपन्नान्समाहूय यथाविधि । [120]
अस्मिन्संनिहिते स्थाने सम्यगर्चाम शंकरम् ॥
इत्युक्ताः कुलवृद्धेन ते गोपाः कृष्णमाश्रिताः ।
तथा चक्रुर्द्विजेन्द्रांश्च समाहूयार्चनाविदः ॥
उपहारैर्नमस्कारैरर्चनाभिरनेकधा ।
सुप्रीतमनसो विप्रास्तथा चक्रुर्यथाक्रमम् ॥ [125]
हविर्भिः पायसैश्चापि घृतेन पयसाम्बुना ।
संतर्पयन्तो विश्वेशं हुत्वा चाग्नौ वृषध्वजम् ।
देवी स्कन्दगणांश्चैव गोवृषं नन्दिकेश्वरम् ।
विनायकं च संपूज्य स्तुतिभिश्चास्तुवन्हरम् ॥
मन्त्रैर्माहेश्वरैरेवं शान्तिमङ्गलयुक्तिभिः । [130]
पूजयन्ति स्म विप्रेन्द्रास्तद्भक्ता भक्तवत्सलम् ॥
पुष्पैर्गन्धैश्च धूपैश्च दीपैश्चैव समन्ततः ।
पृथक्पृथक्समर्चन्ति ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
अर्चा मूर्ध्नि कृतास्तिस्रः सप्तरात्रं च संततम् ।
पृथग्गोघृतधारास्तु यथाविध्युपपादिताः ॥ [135]
तेष्वेवाहःसु विप्रेन्द्राः संहिताध्ययने रताः ।
त्रिभिर्वेदैस्तथा चक्रुर्महादेवप्रसक्तये ॥
गानैश्च केचिद्गायन्ति शंकरं वृषभध्वजम् ।
नृत्यन्ति च विशेषेण रुद्रप्रीत्यर्थमुद्यताः ॥
भ्रूक्षेपैरक्षविक्षेपैर्मुखान्नयनसूचकैः । [140]
हस्तविन्यासयोगैश्च पादघातैश्च भागतः ॥
नृत्तं कुर्वत्सु विप्रेषु शिवस्य प्रमुखे तदा ।

— *Adhy name* D_3 व्याधिकथनम्, D_6 $G_{2, 3}$ व्याध्युपद्रव, T_2 G_1 व्याध्युपद्रवकथनम् — *Adhy no.* D_3 65, T_1 $G_{3, 5}$ M_4 60, T_2 G_1 59, T_3 66, $G_{2, 4}$ 57, M_{1-3} 56.

T_4 om the ref — (L. 112) T $G_{1, 3-5}$ M_4 वयोधिक (for °तिगः) — (L 113) D_6 विदेशाद् (for °हाद्) $T_{3, 4}$ सति (for किल) — (L 114) $T_{3, 4}$ तथाविधम् (for तथागतम्) — (L 115) T_3 प्राह चामृतकल्पं तद् (for [a]) T_1 सभां गतः, $T_{3, 4}$ G_4 M_4 समागतः (for सभा°) — (L 118) $M_{1, 2}$ [अ]र्चना- (for °न-) D_6 $T_{2, 3}$ G M_4 वृषभस्य (for गोवृषस्य) — (L 119) $D_{3, 6}$ T_{2-4} G M_4 तेन (for येन) M_4 -मूलिकैः (for -पौष्टिकैः). D_3 न च मन्त्रौषधादिभि, D_6 $T_{1, 3, 4}$ G_{2-5} $M_{1, 2}$ न मन्त्रौषधिपुष्टिकै (T_3 °भिः), M_4 समन्त्रौषधपुष्टिकै (for [b]) —(L 120) T_1 वृद्ध-; T_4 वृत्त- (for श्रुत-). D_3 ब्राह्मणं श्रुतसंपन्नं (for [a]) — (L 121) D_3 G_2 M_3 यस्मिन्, $T_{3, 4}$ त° (for अ°) G_1 सनिहित- (for °ते). D_3 सम्यगायाति शंकर (for [b]). —(L 122) G_1 इत्युक्त्वा (for °क्ता) D_3 [ए]ते गोपा; T_4 गोपाला (for ते गोपा). T_2 G_1 M_4 ते गोपाः कृष्णसश्रि(M_4 °पालि)ता (for [b]) — (L 123) $T_{3, 4}$ [अ]र्थकोविदान् (for [अ]र्चनाविदः) D_3 समाहूताश्च तद्विदः (for [b]) — (L 124) D_6 T $G_{1, 2, 4, 5}$ M_4 उपवासैर्, G_3 °स्कारैर् (for °हारैर्) D_3 सपर्याभिर् (for अर्चनाभिर्) — (L 125) G_3 सं- (for सु-). $T_{3, 4}$ यथासुखम् (for °क्रमम्) — (L 126) D_3 [ए]व (for [अ]पि). T_2 G_1 मधुना (for पयसा). G_5 घृतेन पयसां पुनः (for [b]). — (L 127) D_3 T_3 M_3 सततं घो(T_3 तो)षयन्तौ वै; T_1 तर्पयन्तोऽपि विश्वेशं, T_4 संतोषयन्तो वि° (for [a]) $T_{3, 4}$ [अ]ग्निं (for [अ]ग्नौ) D_6 $T_{1, 2}$ G M_4 हुत्वा चाग्निं (M_4 °त्वाग्निं च) विभावसुम् (for [b]) — G_4 om lines 128–131 — (L 128) T_4 दिवि (for देवी) D_3 T_{1-3} $G_{1, 3, 5}$ M स्कन्दं (for स्कन्द) T_1 [अ]पि (for [ए]व) — (L 129) T_3 विधिभिश् (for स्तुति°) D_6 संस्तुवन् (for चास्तु°). D_3 विधिभिश्चाशु वै हरम्, T_4 स्तुतिभिश्चावने हरिम् (for [b]) — (L. 130) D_3 देवं (for एवं) G_2 मन्त्रैर्महेश्वरेणैव (for [a]). D_6 -पुष्टिभि, M_4 -सूक्तिभि (for युक्तिभि). — (L 131) $T_{3, 4}$ विप्रेन्द्रास् (for °न्द्रास्) — $T_{3, 4}$ M_4 om (hapl) lines 131[b]–136[b]. T_2 $G_{1, 3, 5}$ तं भक्त्या (for तद्भक्ता) M_3 वत्सला. (for °लम्) — (L 132) D_3 स- (for the first च) — (L 133) D_3 स्मार्चयन्ति (for समर्चन्ति) — (L 134) $D_{3, 6}$ $T_{1, 2}$ G स्थितास् (for कृतास्) — D_3 M_3 om line 135 — (L 135) $M_{1, 2}$ व्रतगोघृतधाराश्च (for [a]) G_3 तथा (for यथा-). — (L. 136) $T_{3, 4}$ रतान् (for रताः) — (L 137) D_3 -प्रशान्तये, D_6 -प्रसत्तये, T_1 M_4 -प्रसादनम् (for -प्रसक्तये). — (L. 138) M_4 गानेन (for गानैश्च). T_3 गानैश्च गाययन्ति स्म (for [a]). D_3 ब्राह्मणा वेदपारगाः (for [b]). — (L 139) M_{1-3} प्रनृ-

सप्तमेऽहनि मध्याह्ने प्रोद्भूतं महदद्भुतम् ॥
तेषामेको द्विजेन्द्रस्तु वेदवेदाङ्गपारगः ।
उन्मत्त इव संजज्ञे साट्टहासः पुनः पुनः ॥ [145]
दिव्यं नृत्तं समालेभे दिव्यं गेयं तथैव च ।
माहेश्वरेण भूतेन समाविष्टो विमोहितः ॥
विस्मिताः सर्व एवासंस्तस्मिन्सदसि ये स्थिताः ।
स च वै दिव्यनृत्तान्ते देवावेशी वचोऽब्रवीत् ॥
अस्मिन्मुहूर्ते कैलासादागतः परमेष्ठिनः । [150]
शासनं समुपादाय मूर्ध्ना सर्वजगद्गुरोः ॥
वर्तमानं पशूनां च गोपालानां च संकटम् ।
वने निवसतां ज्ञात्वा प्राणिनां च महद्भयम् ॥
युष्मदर्चाविशेषाच्च सौष्ठवाच्चेह कर्मणः ।
वचो गोवृषभक्त्या च पशूनां पतिरब्रवीत् ॥ [155]
शङ्कुकर्णाशु गत्वा त्वं यमुनातीरवासिनाम् ।
आर्तानां ब्रूहि मद्वाक्यं समाविश्य द्विजोत्तमम् ॥
सर्वप्राणिषु सर्वत्र द्वापरान्ते महासुरः ।
मनुष्यलोके भोगार्थं दृष्ट्वा बन्धूननेकशः ॥
जातः कालः कलिर्नाम विरोचनसुतो बली । [160]
अनुजातो बलेः पूर्वमसुरेन्द्रो महाबलः ॥
विषवृक्षः कपित्थोऽभूत्कालिन्द्या दक्षिणे तटे ।
प्रभूतस्कन्धविटपः खगमैरनुपासितः ॥
परिवारास्तमाश्रित्य बहुभृत्यास्तदाश्रयाः ।
विषकण्टकिनो वृक्षा लता वल्ल्यश्च जज्ञिरे ॥ [165]
तस्य भार्याः सपक्षाश्च सहस्रतनयास्तथा ।
गोभूता वत्सभूताश्च चरन्ति यमुनातटे ॥
निर्गोपा वनगावस्ता दर्पयुक्ताः सवत्सकाः ।
विषवृक्षस्य च फलमुपयुञ्जन्ति निर्वृताः ॥
स च द्वादशवर्षान्ते वृक्षः पुष्पफलाकुलः । [170]
तदा भवन्ति रोगाश्च तद्गन्धरसमूर्छिताः ॥
स तु पुष्पितमात्रेण भवेत्फलयुतो द्रुमः ।
विसृजन्कटुकं गन्धं व्याधीनामाकरं मुहुः ॥
पुरा तद्वनमुत्सृज्य जीवन्ति प्राणिनो भयात् ।

त्यन्ति (for नृत्यन्ति च) D3 उद्गता , D6 T3 4 G2 4 M1-3 उद्धृता: (for उद्यता) G1 तत्र प्रीत्यर्थमुद्धृता (for ^{b}) — D3 T3 4 M1-3 om (hapl) lines 140-141 —(L 140) D6 भज-, T2 G2 4 आक्षि (for अक्ष) —(L 141) T1 2 G1 2 4 M4 भागश· (for °त:) D6 पादपादैश्च भागश. (for ^{b}) —(L 142) T3 नृत्यं (for नृत्तं) —(L 143) D3 T3 4 प्रभूतं (for प्रोद्भूतं). D6 प्रादुर्भूतमहद्भुतम् (sic) (for ^{b}) —(L 144) G2 द्विजश्रेष्ठो (for द्विजेन्द्रस्तु) —(L 145) T4 सान्द्रहास· (for साट्ट°) —(L 146) T1-3 G1 3-5 दिव्य- (for दिव्य). D6 वृत्तं (for नृत्तं) D3 दिव्यनृत्तं समारब्धं (for ^{a}) D3 दिनशेषे ; T2-4 G1 3-5 M4 दिव्यगेयं , M3 दिव्यं गानं (for दिव्यं गेयं) —(L 147) D3 6 G2 ऽभि- , T1 2 G1 3-5 M4 हि ; T3 ऽपि (for वि) —(L 148) D3 एतस्मिन् , G1 एवासुस् (for °सस्) D3 आसन्माहेश्वरे तथा (for ^{b}) —(L. 149) D6 -वृत्तान्ते (for -नृ°) D3 देवदेव- , T3 देवादेशी , G2 देवश्रेश , M1-3 दैवावेशी (for दे°) —(L 150) T3 तस्मिन् (for अ°) —(L 151) T3 4 शासनं समुपस्थाय (for ^{a}) D3 नत्वा , G2 शर्व- (for सर्व-) T3 मूर्धन्यस्यक्ष स शूलिन· (for ^{b}) —(L 152) D6 सु- (for the first च) —(L 154) T3 कर्मणाम् (for °ण) —(L 155) D3 वाचो , T2 G1 वाचा (for वचो) G2 -व्रज- (for -वृष-) —(L 156) D3 -वासिनः (for °नाम्) —(L 157) D3 सर्वे च (for आर्तानां). T3 समादिश्य (for °विश्य) —(L 158) D6 संभूत्वा , T1 2 G1 3-5 संभूता (for सर्वत्र) D6 T1 2 4 G1 3-5 M4 महासुरा , M1-3 °सुरान् (for °सुर) —(L 159) T1 G3-5 भागार्थं (for भो°) G2 मनुष्यलोकरक्षार्थं (for ^{a}) —(L 160) T4 क्षान्त. , M4 जातान् (for जात.) D3 काले (for काल) D3 G2 बलिः (for बली). —(L 161) T4 अनुज्ञातो , G2 दनो पुत्रो (for अनुजातो). —(L 162) D6 G1 वृष (for विष-) G5 -वृक्षे (for वृक्षः) D3 6 T1 2 4 G1 2 4 5 M कालिन्द्यां (for °न्द्या) —(L 163) T3 4 G M4 प्रसूत- (for प्रभूत-) D3 खगैरप्यनुपासित ; T3 खगमैरनुनादित (for ^{b}) —(L 164) D3 T4 परिवारं समाश्रित्य (for ^{a}) G4 तदाश्रिता· (for °श्रया·) —(L 166) D6 T2 G1-3 5 तु सप्तासन् ; G4 तु ता आसन् (for सपक्षाश्च) T1 सप्त भार्यास्तु तस्यासन् (for ^{a}) T3 4 तयो (for तथा) — D6 om line 167 , T4 reads it twice M4 om (hapl) line 167^{b}-171^{a} —(L 168) D6 T G1 3-5 निर्गोपा वनगा गावो (D6 वत्सा) (for ^{a}) T3 4 दर्शयन्त्य (for दर्पयुक्ता) — For line 168, D3 subst

4** निर्गोपाश्च तथा गावः सवत्सा सर्वतो वने ।

—(L 169) G2 फलानि (for फलम्) T3 ये नराः (for निर्वृता) —(L 170) D3 ते (for स) D3 वृक्षा (for वृक्ष). T1 -समाकुलः , T3 4 G1 3-5 -लता° (for -फला°) —(L. 171) T1 2 4 G3-5 M1-3 तथा , T3 तेषां (for तदा). — T2 G1 om lines 172-175 —(L. 172) T3 -मात्रे भो

द्रुमाणां च भवेद्व्याधिर्वृक्षावेशसमुत्थितः । [175]
अस्मिन्काले हि गोपालाः प्रायशस्तद्वनं गताः ।
गोभिः सह चरन्ति स्म ते वृक्षस्याविदूरतः ॥
पर्यायाद्द्वादशाद्वानामस्मिन्काले क्रमागते ।
वृक्षश्च पुष्पफलवान्कपित्थः समजायत ।
अत्यासन्नतया कष्टमभूदत्रनिवासिनाम् ॥ [180]
अन्यच्चाह महादेवो नन्दगोपसुतावुभौ ।
विषं च विषवृक्षं च शक्तौ शीघ्रमपोहितुम् ॥
इतः परं व्याधयश्च न भवन्तीह पूर्ववत् ।
गावो गोपाश्च जीवन्तु प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥
अहं तत्र गमिष्यामि यत्रास्ते परमेश्वरः । [185]
अम्बिकाकुचकस्तूरीपङ्काङ्कितभुजान्तरः ।
इत्युक्त्वावेशितो विप्रः संज्ञां स्वामाप्तवांस्तदा ॥
अथ सर्वे तु गोपालाः संप्रैक्षन्त परस्परम् ।
रामकृष्णौ विशेषेण प्रेक्षन्ते स्म मुदायुताः ॥
तेषामिङ्गितमाकारं ज्ञात्वा कृष्णः स्वबान्धवान् । [190]
इदमाह वचो धीमान्मधुरं मधुराकृतिः ॥
शासनाद्देवदेवस्य वयं सर्वे विषद्रुमम् ।
यास्यामो गोपवृद्धाश्च तिष्ठन्त्वत्र सबालकाः ॥
इत्युक्त्वा सहसा कृष्णः कृत्वा विप्रान्प्रदक्षिणम् ।
देवालयं च तद्धीमान्प्रययौ यमुनावनम् ॥ [195]
संकर्षणेन सहिता युवानो गोपपुंगवाः ।
सिंहनादं प्रकुर्वन्तः कृष्णस्य पुरतो ययुः ॥
मुक्तरोगा गणपतेः पश्चादागमनाद्धरेः ।
पृष्ठतः सर्वगोपाला ब्राह्मणाश्च तमन्वयुः ॥
विचिन्वाना यथोद्दिष्टं सर्वत्र यमुनातटे । [200]
आघ्राय तिक्तं रूक्षं च दुर्गन्धं घ्राणदुःसहम् ॥
तमपश्यन्नदीतीरे प्रभूतं वृक्षमुच्छ्रितम् ।

(for -मात्रेण) T_3 रागो यतो (for फलयुतो) —(L 173) D_6 कण्टक (for कटुकं) D_6 T_1 G_{2-5} M_4 विषम् (for मुहुः) — G_4 om lines 174-175 —(L 174) D_3 द्रवन्ति (for (for जी°) —(L 175) D_3 नराणां (for द्रुमाणां). T_1 विषावेश-, M_4 विषवेग- (for वृक्षावेश-) $T_{3\ 4}$ वृक्षवेषमुपस्थित-, G_3 वृक्षवेषसमुत्थित., G_5 व्याधिरूपाणि जज्ञिरे, M_2 वृक्षवंशसमुद्भव (for ^{b}) — G_5 om lines 176 179 —(L 176) $G_{1\ 3\ 4}$ तस्मिन् (for अ°) T_2 तस्मिन्काले हि गोपालान् (for ^{a}) —(L 177) D_3 $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{2\ 3}$ M तद्वृक्षस्य (for ते वृ°) —(L 178) D_3 T_3 M_4 पर्याये (for °याद्) $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4}$ तस्मिन् (for अ°) G_3 समागते (for क्र°) — After line 179, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1,2\ 4}$ M_4 ins.

5** व्याधयश्च ज्वरादीनि बहुरूपाणि जज्ञिरे ।

—(L 180) T_3 अस्यासन् (for अत्या°) D_6 $T_{2\ 4}$ $G_{1,2,4}$ दृष्टम् (for क°). D_3 $T_{3\ 4}$ G_5 तत्र (for अत्र) M_{1-3} अभूत्तत्र महान्गद (for ^{b}) —(L 181) M_4 अन्यम् (for अन्यच्च). —(L 182) D_3 $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_2 शक्तो (for शक्तौ) M_3 प्रमोहितुम् (for अपो°) —(L 183) D_3 T_4 बाधन्ते स्म, D_6 T_2 $G_{1\ 3-5}$ प्रबाधन्ति ; T_1 प्रचायन्ति, G_2 प्रधावन्ति, M_4 प्रजायन्ते (for भवन्तीह) — For lines 182-183, T_3 subst

6** सम्भूत्यो विषवृक्षश्च उभाभ्यां चैव एव हि ।
छेदिते व्याधयस्तस्मिन्न जायन्ते स्म पूर्ववत् ॥

—(L. 184) D_6 G_2 गोपी-, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 गोप्यो (for गावो) T_{2-4} जीवन्ति (for °न्तु). — D_3 om. lines 184^b–189^a —(L 185) G_2 अत्र (for तत्र) — $T_{3\ 4}$ M_{1-3} om line 186 Before line 187, G_2 ins वैशंपायन· —(L 187) D_6 T_4 $G_{2\ 4\ 5}$ M [उ]क्त्वा (for [उ]क्त्वा) G_2 चावाप्तवांस् (for स्वामा°) T_2 G_1 संज्ञां स्वामप्यवाप्तवान् (for ^{b}) — For line 187, T_3 subst

7** इत्युक्त्वान्तर्हित स्याच्च शङ्कुकर्णो महाबळः ।

—(L 188) D_6 T G $M_{1\ 4}$ संप्रेक्षन्ते ($T_{1\ 4}$ M_4 °न्त , M_1 °न्त); M_3 संप्रैक्षन्तः (for °क्षन्त) —(L 189) $T_{3\ 4}$ $G_{1,3\ 5}$ रामकृष्ण- (for °कृष्णौ) D_6 G_{2-5} M_4 मुदान्विताः ; T_2 G_1 मुहुर्मुहु· (for मुदायुताः) —(L 190) D_3 आचारं (for आकारं) $D_{3\ 6}$ T G M_4 सबान्धवान् (T_3 G_2 °व.) (for स्वबा°) —(L 191) T_1 उवाच च (for इदमाह) T_1 $G_{3,5}$ मधुरान् (for °रं) — After line 191, D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 ins

8** अबालो बालरूपेण मोहयन्सर्वमानुषान् ।
[D_6 मोक्षयन् (for मोह°)]

—(L 192) D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 हन्तुं (for सर्वे). —(L. 193) D_3 यास्यामो वृक्षगोपार्श्वे ; T G_{2-5} M_4 °मो वृद्धगोपाश्च ($T_{3\ 4}$ $G_{3\ 5}$ °लास्), G_1 °मो वृद्धा गोपाश्च (for ^{a}). D_3 ते वृक्षा यत्र निर्गताः (for ^{b}) —(L 194) D_3 $T_{3\ 4}$ विप्रान्कृत्वा (by transp) —(L 195) $D_{3,6}$ T G यामुनं (for यमुना-) —(L 199) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ सह-, T_3 चापि (for सर्व-) G_4 M_{1-3} समन्वयुः (for तम°) —(L 200) D_3 विचिन्वन्ते (for °न्वाना) $T_{3\ 4}$ यमुनासर्वतीर(T_4 °र्थे)के (for ^{b}). —(L. 201) D_3 T_3 G_{3-5} तिक्त- (for तिक्तं).

दूरादेवाम्बरतले वनस्योपरि केतुवत् ॥
टङ्कैः कुन्तैः कुठारैश्च खनित्रैरपरैर्दृढैः ।
छित्त्वा ते तद्वनं घोरमतिदुर्वेधमायसैः । [205]
द्रुमवल्लीलतारूपैर्दानवैरभिरक्षितम् ॥
विषवृक्षांश्च तांश्छित्त्वा तावुभौ रामकेशवौ ।
जग्मतुस्तस्य वृक्षस्य समीप प्राणिविद्विषः ॥
तौ तं ददृशतुर्दैत्यं वृक्षभूतमवस्थितम् ।
त्रिंशद्व्यामायतस्कन्धं तदर्धपरिणाहिनम् । [210]
अत्युच्छ्रितं महाशाखं सर्वप्राणिनिराश्रयम् ॥
तौ समीक्ष्याशु गहने सवत्सा मदगर्विताः ।
अदृष्टमानुपाः पूर्व गावस्तस्थुः कुतूहलात् ॥
तावुभावपि संप्रेक्ष्य रामकृष्णौ विषद्रुमम् ।
पक्वैरपक्वैर्बालैश्च सर्वतः संवृतं फलैः ॥ [215]

संरब्धौ काष्ठपाषाणैः शातयामासतुः फलम् ।
उच्छ्रित्य बाहू विपुलौ निर्भुज्य दशनच्छदम् ॥
विक्षेपं चक्रतुः खण्डैः काष्ठानामश्मनामपि ।
फलान्यशातयत्कृष्णो हस्ताभ्यां काष्ठशङ्कुभिः ॥
हस्तग्राह्याननेकांश्च काष्ठान्पाषाणसंचयान् । [220]
प्रददुः सत्वरा गोपास्तयोर्हस्तेषु सर्वतः ॥
उद्यम्याहृत्य तैरेवमूर्ध्ववक्त्रावुभावपि ।
फलानि कुम्भमात्राणि पातयांचक्रतुः क्षितौ ॥
तौ बृहद्भिः समाघ्नन्तौ बहुशाखास्वनेकधा ।
पात्यमानैः फलैश्चैव चक्रतुस्तुमुलं स्वनम् ॥ [225]
गोपाश्च नेदुः संहृष्टा नेदतुस्तौ च सिंहवत् ।
फलशातनजश्चासीदेकीभूतो महारवः ॥
ताश्च गावो भृशोद्विग्ना आसुरं भावमाश्रिताः ।

D_8 T_4 प्राणि-, G_4 प्राण- (for घ्राण-) — (L 202) M_4 ततः पश्यन् (for तमप°). D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M_4 ऊर्जितम्, T_3 उत्थितम् (for उच्छ्रि°) — (L 203) G_1 [अ]म्बरे लग्न (for °रतले) D_3 दैवाद्दूरात्तमालक्ष्य (for ^{a}) M_4 केतुमान् (for °वत्) — (L 204) M_4 विषवृक्षान्कुठारेण (for ^{a}) — (L 205) D_3 भित्त्वा (for छित्त्वा) $D_{3\ 6}$ T_{1-3}, G M_4 दुर्वेशम् (for °धम्) — (L 206) D_5 महा (for द्रुम) — (L 207) D_6 हित्वा (for छित्त्वा) — (L 208) G_2 विष (for तस्य) $G_{4\ 5}$ समीप प्राणिना द्विष (for ^{b}) — (L 209) $T_{2\ 3}$ G_1 M_4 ददर्शतुर् (for ददृश°) G_{2-5} तौ ददर्शतुर्दैत्यं त (for ^{a}) T_2 $G_{1\ 2}$ वृक्षरूपम्; M_4 विषभूतम् (for वृक्ष°) T_3 उपस्थितम् (for अव°) D_3 विषभूतमुपस्थितम् (for ^{b}) — (L 210) D_3 $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 षट्त्रिंशद्व्यायत(D_3 °व्यामक , G_3 °दायत)स्कन्धं, D_8 त्रिंशदायामत स्कन्ध, $T_{3\ 4}$ त्रिंशद्व्यायतसुस्कन्धं, G_2 त्रिंशद्व्यायामित° (for ^{a}) $T_{3\ 4}$ तदर्धं (for °र्ध-) D_3 G_2 तदर्धं परिणाहत , D_6 $T_{1\ 2}$ M_4 °र्धपरिणाहिनम्, $G_{1\ 3-5}$ तदर्धं परिणाहितम् (for ^{b}) — (L 211) T_3 G_2 M_{1-3} अत्युच्छ्रित- (for °तं) — After 211, $D_{3\ 6}$ T G M_4 ins

9** ऋते तत्पुत्रदारांश्च ये जीवन्ति तमाश्रिता ।
[D_3 ते, G_2 न (for ये) T_1 समाश्रिता , T_2 G_4 तदाश्रया , $G_{1\ 3}$ तथा(G_3 °दा)श्रिता (for समाश्रिता) T_4 ते वसान्ति समाश्रिता (for ^{b})]

— (L 212) G_5 M_4 तं (for तौ) T_2 तु (for [आ]शु) G_2 -गमना: (for गहने) T_2 सवत्सामिव गर्विता. (for ^{b}). — (L. 213) D_3 तदाश्रयबलात्तास्तु (for ^{a}) — (L 215) $T_{1\ 3}$ G_5 फलम् (for फलै) — After line 215, D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 ins

10** अथो विषफल छेत्तुमुद्यतौ नरपुंगवौ ।
[T_2 G_1 हर्तुम्, G_4 जातुम् (for छेत्तुम्)]

— (L 216) D_3 T_3 $G_{1\ 3-5}$ फलान्, T_1 M_4 बलान (for फलम्) D_6 शातयामास तत्फलान्, T_4 पातयामासतु· फलान् (for ^{b}) — (L 217) T_1 उद्धृत्य (for उच्छ्रित्य) D_6 $T_{1\ 2}$ G निर्भिद्य (for निर्भुज्य) $T_{3\ 4}$ M_4 निर्भिद्य दशनच्छदे (M_4 °दान्) (for ^{b}) — (L 218) T_4 खड्गे (for खण्डै) M_3 काष्ठानामवनासिभि: (for ^{b}) — After line 218, D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 ins

11** धन्विनामप्यवध्यानि दूरत्वाद्गगनेचरै· ।
[G_4 वन्विनामवरुद्धानि (for ^{a})]

— (L 219) M_4 [अ]पाहरत् (for [अ]शातयत) D_3 फलानि पातयन्तौ च , T_3 तरूनपातयत्कृष्णो (for ^{a}) — (L 220) T_2 G_1 हस्ताग्राभ्याम् (for हस्तग्राह्यान्) G_{3-5} हस्ताभ्यामप्यनेकांश्च (for ^{a}) D_3 काष्ठ- (for काष्ठान्) — (L 221) D_2 सुतरां (for सत्वरा) G_2 सत्वरा , G_3 सर्वशः (for °त) — (L 222) D_3 द्रुममाहत्य सर्वं तान् (for ^{a}) – (L 224) D_6 $T_{2\ 4}$ G तौ बृहन्ति (D_6 °न्ती·), T_3 ते बृहद्भि , M_4 तौ धावन्त· (for तौ बृहद्भि) — (L 225) D_3 G_3 M_2 तुमुल- (for °लं). — (L. 226) D_3 तु (for च) T_4 गोपाश्च नेदतुस्तौ च (for ^{a}). D_6 नदन्तश्चैव सिंहवत्, T_4 नेदुर्हृष्टाश्च सिं° (for ^{b}). — G_2 om line 227 — (L 227) D_3 पातनजश् (for -शात°) D_3 महास्वन (for °रव) — (L 228) D_3 T_{1-3} G M_4 चासुरं (for आ°) — (L 229) T_4 -श्रुता (for -श्रुतं).

दृष्टवन्त्यश्च शृण्वन्त्यः प्रागदृष्टश्रुतं वने ॥
घोरा भयानका गावः सवत्सास्तानभिद्रुताः । [230]
निहन्तुं निश्चिता भूत्वा गोपालानभिसंगताः ॥
दन्तैर्विषाणैः पादैश्च लाङ्गूलैर्मस्तकैः खुरैः ।
समाहत्य निजघ्नुस्तान्सकृष्णमुसलायुधान् ॥
हन्यमाना वने गोपाः पशुभिर्भीमविक्रमैः ।
अशक्नुवन्तस्ते तत्र विप्रजग्मुर्दिशो दश ॥ [235]
हुंभारवाश्च नादाश्च चेष्टाश्च विविधा गुणाः ।
यथा स्युः सौरभेयाणां न सन्त्यासां तथा क्वचित् ॥
गवां भावोचितः कृष्णस्तत्सर्वमुपलक्ष्य च ।
स्वयं च गोपो मेधावी बालोऽपि निपुणः सदा ॥
विज्ञाय दानवगणं ततो गोरूपधारिणम् । [240]
आकारैरिङ्गितैर्युक्त्या निश्चितः स तु बुद्धिमान् ॥
तस्मिन्मुहूर्ते चत्वारो वत्सभूताः कलेः सुताः ।
समाघ्नन्सहसा कृष्णं ललाटैश्चरणैः खुरैः ॥
स तीक्ष्णमाहतः कृष्णो वत्सैस्तैर्वीतसंभ्रमः ।
हस्ताभ्यामभिजग्राह संहतान्वातरंहसः ॥ [245]

तेषां बलेन विज्ञाय तेषु हस्तगतेषु च ।
दैत्या निःसंशयमिति हरिर्निश्चितवानयम् ॥
तत्क्षणादविचार्यैव प्रारब्धं कार्यमात्मनः ।
एकैकमेषां चिक्षेप पादान्संगृह्य लीलया ।
दक्षिणेन करेणैव गृहीत्वा चेतरानपि ॥ [250]
एवं वत्सैरभिघ्नन्तं सर्वे वत्सा विषद्रुमम् ।
कृष्णं दृष्ट्वाभ्यधावन्त विसृज्यान्यान्विमर्दितुम् ॥
तान्सर्वानेकहस्तेन संधार्य स महाद्युतिः ।
अपरेणाहनद्वत्सैरुच्छ्रित्य बलवान्द्रुमम् ॥
ततः संभूय ते वत्साः सर्वतश्च समाद्रवन् । [255]
समाहनन्त संरब्धाः पादैर्दन्तैश्च मस्तकैः ॥
तान्हत्वा बलवान्कृष्णः पादजान्वंसकूर्परैः ।
विधूयापातयद्भूमौ स्वकार्यमनुतस्थिवान् ॥
नृत्यन्निव बभौ कृष्णः कुर्वन्नभिनयक्रियाम् ।
शरीरेण समग्रेण कृष्णः कमललोचनः ॥ [260]
तेनोत्सृष्टैश्च तैर्वत्सैः सारवद्भिरनेकधा ।
बभञ्जुर्वृक्षशाखास्तं हन्यमाना बलीयसा ॥

— (L 231) M3 वि- (for नि) D3 संहृता , D6 T1 2 4 G M4 -संहिता (for -संगता) T3 गोपालानथ संहृता (for ^{b}) — (L 233) D6 T G M4 [अ]भि- (for नि-) T3 सकृष्णान्पशुपालकान् , T4 °ष्णमुपलायुधान् (for ^{b}) — (L 234) D8 T1 4 M1-3 घोर- (for भीम-) — (L 235) D3 T3 4 संत्रस्ता , D6 T1 G2-5 M3 ते त्रस्ता , M4 तत्रस्था (for ते तत्र) T2 G1 स्थातुं जग्मुर् ; T3 जग्मुर्भीता , T4 जग्मुर्वैतौ (for विप्रजग्मुर्) — M1-3 om lines 236-237 — (L 236) D3 हंबा (for हुभा-). T4 हंभारवैश्च नादैश्च (for ^{a}). — (L. 237) T3 4 न सन्त्यागस् , G5 त्रसन्त्यासां (for न सन्त्यासां) — (L. 238) D6 गव्य- (for गवां) D3 गोपानवोचत्कृष्णस्तु (for ^{a}) T3 4 G1 लभ्य (for -लक्ष्य) D3 तान्सर्वानुपलभ्य च (for ^{b}) — (L 239) T4 नीतो (for गोपो) D3 स्वयं च गोपमध्यस्थो (for ^{a}) D3 T3 G2 तदा (for सदा) — (L 241) G2 युक्तान् (for युक्त्या) T3 4 निश्चित्य सुमहामति (for ^{b}). — After line 241, T3 ins. :

12** साल गृहीत्वा तत्रैव स्थितो ह्यतिबलस्तदा ।

— (L 242) D3 6 T1 3 4 G M4 तन्मुहूर्ते तु चत्वारो (for ^{a}). T3 [आ]सुरीः (for कलेः). — (L. 243) D3 संप्राप्ता (for समाघ्नन्) D6 T2-4 G M4 ललाटे (for °टैश्) — (L. 244) D3 सुतीक्ष्णम् ; T3. 4 अभी° (for स ती°). D6 T1. 2 G1-3. 5 M3 बलिभिर् (for वत्सैस्तैर्) D3 बलिभिर्वीतसंभ्रमै ; T3 तैर्वत्सैर्भीमविक्रमैः , T4 बलिभिर्भीमविक्रमै , G4 बलिं जिघ्नीतसंभ्रम (sic), M4 बली विगत° (for ^{b}) — (L 245) D8 अपि , T1 G5 परि- , G2 अप- (for अभि) D6 T1 2 G2 3 5 M4 सहसा (for संहतान्) D3 संघातं वातरंहसा , T3 वत्सांस्तान्वातरंहसान् ; T4 संहर्ता पापरंहसा , G1 4 सहसा वातरंहसा (for ^{b}) — (L 246) T1 2 G1 3 5 M4 बलानि (for बलेन). D3 बलिषु (for विज्ञाय) T3 वत्सान् (for तेषु) — (L 247) T3 4 नि संशय (for °यम्) G2 5 M2 4 निश्चयवान् (for निश्चित°) — M1-3 om line 248 — After line 248, D3 T3 4 ins

13** न चिच्छेदान्तरे कृष्णो हस्तप्रासानविस्मितः ।

[T3 न चिच्छिदे तदा कृष्णो (for ^{a}) T4 हस्तप्रासैर्न विस्मितैः (for ^{b})]

— (L 249) D3 T4 चिच्छेद (for चिक्षेप) G3 चिक्षेप (for संगृह्य) — (L 250) D3 गृहीतानि (for °त्वा च). T3 [अ]परान् (for [इ]त°) — (L 251) G2 वत्सान् (for वत्सैर्) T3 वत्सानिव (for वत्सा विष) — G1 om. (hapl) lines 252-254 — (L 252) D6 T2 G4 M4 [अ]प्यधावन्तं (for [अ]भ्यधावन्त) M3 विमर्दितान् (for °र्दितुम्). M4 संवार्य स महाद्युतिः (for ^{b}) — (L 253)

उग्रमुच्चैस्तरं भूयो वत्सद्रुमसमागमे ।
प्रादुरासातिकटुकं तन्महाभैरवं रवम् ॥
वृक्षशाखाविभिन्नाङ्गाः कालेयास्ते महासुराः । [265]
पेतुः पृथिव्यां स्वैर्देहैः शवभूता महासुराः ।
फलैश्च सहिताः शाखाः शाखाभिः सहिताः शवाः ॥
तत्रासीद्रुधिरक्लिन्ना भूमिः किंचित्क्षणान्तरे ॥
तस्मिन्कोलाहले वृत्ते गावस्तद्वत्ससमातरः ।
अभिपेतुः समुद्विग्नाः सर्वास्ता यत्र ते स्थिताः ॥ [270]
ता आपतन्तीरेवादौ बलवान्रोहिणीसुतः ।
भर्त्सयन्काष्ठघातैश्च भ्रामयन्सर्वतोदिशम् ॥
हन्यमानान्सुतान्दृष्ट्वा प्रागदृष्टश्रुतेन च ।
महारवेण सोद्विग्नाः स्वयं चापि भृशाहताः ॥
ताः समुच्छ्रितलाङ्गूलाः स्तब्धकर्णशिरोधराः । [275]
भयादञ्चितलोमानो विविशुः सर्वतो वनम् ॥
असुराः पशवस्तासामन्वयो निष्फलो भुवि ।
अद्यापि सचरन्त्येव महारण्ये जनावृते ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

अथ दामोदरः शीघ्रं हस्तप्राप्ताङ्गसंहतिम् ।
दिक्षु सर्वासु वत्सानां क्षिपन्वृक्षे बभञ्ज ह ॥ [280]
उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां युगपच्च पृथक्च सः ।
एकग्राहैश्च बहुभिस्तैर्वत्सैर्वृक्षमाहनत् ॥

T4 सत्त्वान् (for सर्वान्) T1 M4 सवार्य (for संधार्य). D3 6 T1 2 4 G3-5 सु- (for स) —(L 254) T4 [अ]सहद् (for [अ]हनद्) D6 T1 2 G2 4 5 M4 बलवद् (for °वान्) D6 द्रुतम्, T3 दृढ, T4 दृढम् (for द्रुमम्) G3 उच्छ्रित्य बलवत्तरम् (for ^{b}) —(L 255) D3 6 T G M2 सर्वत समभिद्रवन् (for ^{b}) — M1 3 om line 256 —(L. 256) D3 T4 समाहनंस्तु सरब्धा (for ^{a}) T3 4 वत्सकै (for मस्तकै) —(L 257) D3 T3 4 नि(D3 वि)हत्य सर्वत. कृष्ण (for ^{a}) — M4 om (hapl) lines 257^b–259^a D3 पादक्षेपैस्तथापरे, T1 2 G1 3-5 पादपान्वत्सकूर्प(T2 G4 °ब)रै (for ^{b}). —(L 258) D6 T1-3 G पातयन् (for [अ]पातयद्) G1 अभि- (for अनु-) —(L 259) D3 अपि (for इव) D3 T G1 3-5 M1 अभिनव- (for °नग-) — M1-3 om lines 260-271 —(L 260) D3 समस्तेन (for °ग्रेण) —(L 261) D3 मारयन्हिर्, D6 स्वनव° (for सारव°) — M4 om lines 262^a–263^a —(L 262) T3 G1 ता (for त) D3 बभञ्जुर्विषवृक्षास्ते, D6 T4 G2 °ञ वीक्ष्य शा(T4 विद्याशा)खास्ता (for ^{a}) —(L 263) T4 चित्रम् (for उग्रम्) T2 G1 2 उच्चैःस्वर (for उच्चैस्तरं) M4 मम यावत् (for वत्सद्रुम) T2 समागमै (for °गमे) —(L 264) G1 4 [आ]दि (for [अ]ति-) D3 प्रादुरासीन्नि कटुकस, T3 °सस्ततो भूयो, T4 °साधिकतमं (for ^{a}) T2 G1 वनम् (for रवम्) D3 तन्महाभैरवो रव, T3 कृत्वा हंभारवं रवम् (for ^{b}) —(L 265) T2 -शाखाभि- (for °वि-) D3 T3 -भिन्नाग्रा (for °ङ्गा) — T1 G1 om (hapl) line 266 —(L 266) D3 स्वे देशे (for स्वैर्देहैः) D3 प्रादुर्भूता (for शवभूता) —(L 267) T4 संयुताः (for सहिताः) T1 शिवा, M4 शिफा (for शवा) — T4 om. line 268 —(L 268) D6 M1 तत्रासीद्रुधिराक्लि(M1 °रैः क्लि)न्ना (for ^{a}) —(L 269) D3 गावो वत्साः समातृका (for ^{b}) —(L 270) D6 T G M4 सवत्सा(T3 4 °र्वास्ता)स्तत्र तस्थुष (for ^{b}) —(L 271) T1 आपतन्त्य, G1 आवसन्ति (for आपतन्तीर्) T2 वेगवान्, M4 बलीयान् (for बलवान्) —(L 272) T3 4 तर्जयन् (for भर्त्स°). D3 T1 -पातैश् (for -घातैश्) T3 -दिश (for -दिशम्) D3 द्रावयन्सर्वतो दिश (for ^{b}) — After line 273, G1 ins:

14** तान्सर्वानेकहस्तेन संधाप्य सुमहाबलम् ।
अपरेणाहनन्वत्सभ्यो * * * त्यबलः ॥

—(L 274) D3 महारण्ये च ता व्यग्रा, T2 °रावेण सोद्विग्ना (for ^{a}) G1 भृशं (for स्वयं) D3 T1 भृशं हताः, T3 वृषाहता, M4 भृशान्विता (for °हताः) —(L 276) T1 -दिशम् (for वनम्) —(L 277) D3 6 G2 आसुरा (for अ°) G1 निष्फला (for °लं) T1 4 G2 अन्वयं नि(T1 °हं नि-, G2 °युर्नि)ष्फल भुवि, M4 °हन्निष्फला भुवि (for ^{b}) —(L. 278) D3 T3 सुनिर्वृते (for जनावृते) — Colophon — *Mention of Khila* D3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D3 कपित्थवनभङ्ग., D6 वत्सक्षपणकपित्थशातनम्, T2 G1 2 कपित्थफलशातनम्; G2 (also) गोपवत्सक्षेपणम्, G3 गोवत्सक्षपणकपित्थफलशातनम् — *Adhy no:* D3 66, T1 G3 5 M4 61, T2 4 G1 60, T3 68, G2. 4 58, M1-3 75

T3 om the ref —(L 279) M1-3 श्रीमान् (for शीघ्रं) M3 -प्राप्तास (for -प्राप्ताङ्ग-) D6 T G M4 -संग्रह (for संहतिम्) D3 हस्तप्रासं महाग्रहम् (for ^{b}) —(L 280) D6 T G M1 4 तं वृक्ष (for वत्सानां) D3 कलिं सहसुत घ्नन्तं (for ^{a}) D3 6 T2 G M1 4 तिष्ठन्वत्सैर्, T1 तिष्ठन्तं वै, M3 स तिष्ठन्वै (for क्षिपन्वृक्षे) T3 तिष्ठन्वत्सैर्विभज्यत, T4 तिष्ठन्खड्गैर्व्यभञ्जत (for ^{b}) —(L 281) D3 6 T G1 3-5 M4 पृथक् (for च स) —(L 282) M4 वृक्षैर् (for वत्सैर्) D3

क्षिप्यमाणैस्ततो वृक्षो वत्सैर्भग्नोऽथ विष्णुना ।
सारवन्तो हता वृक्षा वत्साश्च निहतास्तथा ॥
अशेषमेव वत्सानां क्षयं नीत्वा जनार्दनः । [285]
ननाद सिंहवत्कृष्णः संकर्षणसहायवान् ॥
समासन्नशरीरास्ते शवभूताश्च दानवाः ।
सर्वतो विषवृक्षस्य शेरते धरणीतले ॥
दारुणैश्च वपुर्भिस्तैर्भग्नैरङ्गैरनेकधा ।
आप्लुता रुधिरौघेण विरेजुर्विस्मयावहाः ॥ [290]
दृष्ट्वा तत्कर्म कृष्णस्य विस्मितास्तत्र ये स्थिताः ।
असाध्यं सुमहत्कार्यं कृत्वा कृष्णो व्यवस्थितः ॥
अथ पूर्वजमामन्त्र्य कृष्णः कमललोचनः ।
शेषं वृक्षं समुन्मथ्य गोपालैरदहत्सह ।
विषकण्टकिनो वृक्षास्तत्र ये तान्व्यनीनशत् ॥ [295]
ततो वल्ल्यश्च भूयिष्ठा ये च गुल्मास्तदाश्रिताः ।
छित्त्वा संगृह्य तान्सर्वान्भग्नो यत्र विषद्रुमः ।
तत्र पर्वतवद्राशिं कृत्वाग्निं समुपानयत् ॥
समूलस्कन्धविटपं विषवृक्षमशेषतः ।
अदहत्पतितैः सार्धं फलैः पुष्पैः शवैस्तथा ॥ [300]
अदहत्तद्वनं सर्वं सपर्वतमहाद्रुमम् ।
भूयिष्ठं ग्रीष्मकाले तु शुष्कपर्णतृणोलपम् ॥
भस्मावशेषं संदह्य शान्ते तस्मिन्विभावसौ ।
आकाशात्पुष्पवृष्टिश्च पपात धरणीतले ॥
ववौ वायुः सुखस्पर्शः प्रशान्तमभवद्रजः । [305]
देवदुंदुभयो नेदुर्नीरुजं चाभवद्वनम् ॥
ततो रामश्च कृष्णश्च पूज्यमानौ मुदा युतौ ।
गोपालैर्ब्राह्मणैः सार्धं प्रतियातौ महावनात् ॥
समूलघातं संदह्य सिद्धार्थास्तं महाद्रुमम् ।
गोपालाः कृतकर्माणश्चक्रुः सिंहध्वनिं मुहुः ॥ [310]
प्रविश्य यमुनां गोपा जलक्रीडास्त्वनेकशः ।
सकृष्णा गोपमुख्याश्च चक्रुर्नित्यविहारिणः ॥

च तम् (for वृक्षम्) T2 3 आहरत् (for °नत्). — (L 283) D6 T1. 2 G M4 सारवद्भि(G2 °मन्त)स् (for क्षिप्यमाणैस्) D3 सारवद्भिस्ततो हस्तैर्, T3 सवत्साभि. सवत्साश्च, T4 सवत्साभिस्ततो वृक्षो (for ^{a}) D6 निर्विभग्नो (for वत्सैर्भग्नो) D3 वक्षो भग्नो बलीयस्ता, T3 4 गावो (T4 वत्सा) भग्ना बलीयसा (for ^{b}) — M1–3 om line 284 —(L 284) D3 सारवृत्त्या (for °वन्तो) T M4 महावृक्षैर् (for हता वृक्षा) T3 वत्सैरेव च ते वत्सा: (for ^{a}) T1 तदा (for तथा) T3 सर्वे च निहतास्तदा (for ^{b}). — (L. 285) D6 T2 G स्वयं हत्वा (for क्षयं नीत्वा) T4 क्षयं गता: (for जनार्दन:) T3 क्षय नीतं महात्मना (for ^{b}) — T1 om line 287 — (L 287) D5 6 T1–3 G1 3–5 M4 समास्थित ; G2 संमर्दित- (for समासन्न-) — (L 288) D3 वृक्षाश्च (for -वृक्षस्य) D3 प्रसृता , D6 न्यविशन्, T1 3 4 G2 M4 शरीरं (for शेरते). — M1–3 om lines 289–294 — (L 289) T3 स्व (for च) M4 दारुणैस्तं वपुर्भि स्वैर् (for ^{a}) D3 वृक्षैर् (for अङ्गैर्) T3 4 अनेकशः (for °धा) — (L 290) T4 आवृत (for आप्लुता) — (L. 291) M3 दृष्ट्वा कृष्णस्य तत्कर्म (for ^{a}) D3 ते (for ये) T3 विस्मयाविष्टचेतसः , T4 विस्मयस्मितवीक्षिताः (for ^{b}) — (L 292) D6 T1 2 G M4 स्वसाध्य (for असाध्यं). D6 T1 2 G M4 अभवत्तस्त्वविस्मितः (for ^{b}) — (L 293) D3 अपूर्वं कृतवान्कर्म (for ^{a}) D3 T4 विष्णु (for कृष्ण) —(L 294) D3 शेषान्वृक्षान्समस्तांस्ते (for ^{a}) M4 सदा (for सह) D3 गोपाला अदहंस्तदा (for ^{b}). — (L. 295) D3 तु (for तान्) T1 G2 M4 अभीनशत् ; G4 व्यनाशयत् (for व्यनीनशत्) — (L 296) D3 6 T3. 4 G M4 लता- (for ततो) D6 G2 भूयिष्ठ (for °ष्ठा) D6 तदा स्थिता , T4 तदाश्रया , G3–5 लताश्रिता (for तदा°) T2 G1 ये च गुल्मलताश्रिता (for ^{b}). — (L 297) T1 हत्वा , T2 G3 4 5 M4 भित्त्वा , M3 हित्वा (for छित्त्वा) D . T3 4 स्थितो (for भग्नो) — (L 298) D3 तत्रवज्ञाहतं कृत्वा (for ^{a}) D3 तत्राग्निं समुपादधन्, T3 4 कृत्वाग्निं समुपादधु (for ^{b}) — (L 299) T4 विशेषतः (for अ°) — (L. 300) T1 M4 द्रुमैस् (for शवैस्) D3 T3 4 शवैः पुष्पै फलै(T4 पत्रै)-स्तथा (for ^{b}) — (L 301) D3 सोऽदहत्तद् , D6 T1 2 G अदह्यत (for °हत्तद्) T3 4 वनद्रुमम् (for महा°) D3 सर्वं तद्वनद्रुमम् (submetric) (for ^{b}) — (L 302) T2 भूयिष्ठे (for °ष्ठं) T4 -कालेन , M3 -काले च (for काले तु) T1 दग्ध- (for शुष्क) D6 T1–3 G1 3–5 M2 4 तृणोपमम्, G2 °पलम (for °लपम्) — For line 302, D3 subst .

15** पुष्पपर्णतृणोपेत भस्मीभूतं जनार्दन ।

— M4 om lines (hapl) 303–306. — (L 303) M3 सगृह्य (for संदह्य) — T3 4 om lines 303^b–309^a D6 T1 2 G तथा शान्ते (for शान्ते तस्मिन्) — T3 om lines 305–309 — (L. 306) G4 निरग्निश्, M3 नीरजश् (for नीरुजं) D3 नीरजश्चाभवद्व्रजम् (for ^{b}). — (L. 307) D3 बलश् (for रामश्). D1 युतै (for युतौ). — (L. 309) D3 शाखं ; D6 G2 M1–3 -कूलं (for -घातं) T2 G1 संगृह्य (for

जलवाद्यान्यनेकानि वादयन्तः परस्परम् ।
चक्रुः शिक्षाविशेषांश्च व्यायामांश्च जलाश्रयान् ॥
नृत्यन्तः प्रहरन्तश्च गायन्तो गोपदारकाः । [315]
आलिङ्गन्तः प्रमुदिता लङ्घयन्तः परस्परम् ॥
युद्धमार्गं च संव्यूह्य चक्रुर्युद्धक्रमं मुहुः ।
जलगूढशरीरास्ते चेरुर्नद्यामधोगताः ॥
अन्तश्चोपरि तोयस्य रामकृष्णौ मुदा युतौ ।
प्रशस्यमानौ गोपालैः स्वामित्वमुपजग्मतुः ॥ [320]
अथापराह्णसमये विशेषितजलक्रियौ ।
समुत्तेरतुरीशौ तौ सयूथाविव यूथपौ ॥
नन्दगोपनियोगेन तत्रासीत्पूर्वमेव हि ।
परिकल्पितमन्नाद्यं पुत्रयोरुत्सवे सति ॥

ततस्तस्य नियोगाच्च सिद्धमाहारमाहृतम् । [325]
न्यवेदयंश्च तत्रैषां गोपनार्यैः सदारकाः ॥
तत्र तौ विमले वस्त्रे परिधाय स्वलंकृतौ ।
आजह्रुरशनं मृष्टममृतं विबुधा इव ॥
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च विधिवद्व्यञ्जनान्वितम् ।
आहृत्याचम्य तत्रैव कंचित्कालं विशश्रमुः ॥ [330]
तत्र मङ्गलसंयुक्ताः शकुना यमुनातटे ।
शिवाश्च लोकसिद्ध्यर्थं शिवा वाचो ववाशिरे ॥
तत उत्थाय गोपालाः स्वदेशान्प्रति निर्ययुः ।
गोनिवेशं मुदा युक्ताः सायाह्ने वीतकल्मषाः ॥
नृत्यन्तः प्रहसन्तश्च धावन्तश्च परस्परम् । [335]
आलिङ्गन्तः प्रमुदिता लङ्घयन्तस्तथापरे ॥

संदह्य). D3 सवृक्षं (for सिद्धार्थास्) T3 महासुरा (for °द्रुमम्) —(L 310) D6 T1 2 G M4 -कृत्यास्ते (for -कर्माणश्) —(L 311) D6 T1 2 G M4 विगाह्य (for प्रविश्य) D3 गोप्यो, M4 हृष्टा (for गोपा) T1 -लीलास्, T2–4 G1 3–5 M4 क्रीडां (for -क्रीडास्) —(L 312) D3 6 T1 2 G M4 सकृष्णा. सहगो(D3 6 G2 °वेगो)-पालाश्, T3 4 संहृष्टा सर्वगोपालाश् (for ^{a}). —(L 313) D3 तल (for जल-) D4 T4 दर्शयन्त· (for वाद°) — M1–3 om (hapl) lines 314–316 —(L 314) T4 व्यापाराश् (for व्यायामांश्) D6 G2 व्यायामांश्च जलाश्रयात् (G2 °या) (for ^{b}) —(L 315) D3 M4 प्रहसन्तश्, D6 प्रत°, G2 वादयन्तश् (for प्रहरन्तश्) G4 गायन्त्यो (for °न्तो) —(L 316) D3 श्लाघयन्त (for लङ्घ°) —(L 317) D6 T2 G M4 क्रीडाश् (for -मार्गं) T1. 3 युद्धक्रीडाश्च संगृह्य, T4 स्वर्गमार्गं च समोह्य (for ^{a}) D3. 6 T G M4 युद्धं मुहुर् (for युद्धक्रमं) —(L 318) M4 चक्रुर् (for चेरुर्) —(L 319) D3 अम्भसि (for अन्तश्च) D6 T2 G [अ]न्वितौ (for युतौ) D3 T4 चैवं क्रीडापरायणौ (T4 °णः), T3 नित्य क्रीडापरायणा (for ^{b}) — T3 repeats line 320 after 17** —(L 320) D6 T1 2. 4 G प्रविश्य-(D6 °दास्य)मानौ गोपालै (for ^{a}) —(L 321) D3 नि-शेषित-, M1 विचेष्टित- (for विशेषित-) —(L 322) D3 समुत्तीर्य नदी रम्यां, T3 4 °त्तीर्णा (T4 °त्तस्थौ) नदीं स्नात्वा (for ^{a}) T4 समूढ इव पादपौ (for ^{b}) — D6 T1 2 4 M4 transp. lines 323 and 324, and 325 and 326 —(L 323) T1–3 G M1 2 4 -गोपस्य (for °नि-) D3 नन्दगो-पस्य ये गोपास्; D6 °स्य गोपेन (for ^{a}) T1 4 G3. 5 M2 तस्य (for तत्र) T3 [अ]भूत् (for [आ]सीत्) D3 पूर्वमासन्वनेष्वपि (for ^{b}) —(L. 324) D3 प्रकल्पितम-नाद्यन्त (for ^{a}) —(L 325) D3 6 T G M4 ततो गोपनिवेशात्तु (for ^{a}) T2–4 G1 3 4 आवृतम् (for आहृ°). —(L. 326) D3 6 T4 G2 न्यवेदयन्त त(D6 °न्तस्त)-त्रैषां, T1–3 G1 3–5 M4 निवेदयन्त त(T3 °न्तस्त)त्रैषां (for ^{a}) D3 6 T2 3 G M3 4 गोपा (for गोप-) D6 T2 3 G M3 4 च (for स-) T1 गोपेष्वार्यस्य दारका· (for ^{b}) —(L 327) D6 ततस्तौ, T4 ते तत्र (for तत्र तौ) — D3 M1–3 om line 328 T3 4 om lines 328–329 —(L 328) D6 T1 G2 हृद्यम्, T2 G1 4 5 M4 हृष्टम् (for मृष्टम्) —(L 329) M3 विविधं (for विधिवद्) — For line 329, D3 subst

16** भक्ष्यभोज्ये चोष्यलेह्ये विविधैर्व्यञ्जनैर्युते ।

—(L 330) D3 [आ]गम्य (for [आ]चम्य) T3 भुक्त्वा तदन्न तत्रैव (for ^{a}) G2 किंचित् (for कं°) —(L 331) T2 माङ्गल्य (for मङ्गल) —(L 332) T3 M3 शिवाय (for °श्च) D3 T4 शिवाय लोकस्थि(T4 °वृ)त्यर्थं (T4 °र्थे) (for ^{a}). M2 चापि (for वाचो) — After line 332, T3 ins

17** ततश्च रामकृष्णौ तौ गोपै क्रीडापरायणौ ।

—(L 333) D6 T1 2 G M4 तस्माद् (for तत) D6 T1 G2 प्रदेशान्, T4 व्रजेश, M1 4 प्रदेशात् (for स्वदेशान्) —(L 334) G3 गोनिवेशान् (for °शं) D3 गोनिवेशविदो युक्ता (for ^{a}) D3. 6 T1 2 G1 2 4 5 M2–4 -संभ्रमा (for -कल्मषा·) G3 M1 विविशुर्वीतसंभ्रमा. (for ^{b}) —(L. 335) D3 प्रहसन्त्यश् (for °सन्तश्) —(L 336) M3 आलम्बत (for आलिङ्गन्त) — D6 T3 4 M1 3 om (hapl) line 337 G2 transp lines 337 and 338 — For line 337, D3 subst

18** सवेणुशृङ्गवेत्रा च वीणां च वादयंस्तथा ।

सभ्रूविलसितां वीणां वादयन्तस्तथापरे ।
प्रतियाताः सुखं गोपाः सुकण्ठा मधुरस्वराः ॥
पटहानां निनादश्च वेणुवीणाविमिश्रितः ।
समन्ततः प्रादुरासीत्कृतो गोपैर्मुदान्वितैः ॥ [340]
एवं संभूतमतुलं शब्दं कुर्वन्कुमारकाः ।
प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा भेजिरे वासमेव ते ॥

Colophon

No. 12

After adhy. 54, D3. 6 S ins

वैशंपायन उवाच ।
स्यालोऽथ नन्दगोपस्य मिथिलेषु गवां पतिः ।
प्रवृद्धगोधनो दक्षः कुम्भको नाम नामतः ॥
दाता दुग्धस्य सर्वेषां तक्रस्य च घृतस्य च ।
जनस्य प्रियवाङ् नित्यं यशोदाया जघन्यजः ॥
धर्मदा तस्य भार्यासीद्धर्मदैव च नामतः । [5]
सा सूतापत्ययुगलं शोभनं गोपभूषणम् ॥
तयोस्तत्र पुमाञ्जातः श्रीदामा नाम विश्रुतः ।
सर्वैश्च सद्गुणैर्युक्तः सर्वप्राणिमनोरमः ॥
नीला नाम च कन्यासीद्रूपौदार्यगुणान्विता ।
हसन्ती गमनैर्हंसान्भूस्पृष्टचरणान्मुहुः ॥ [10]
पद्मपत्रनिभौ पादौ वर्तुलायनजङ्घिनी ।
लीनास्थिजानुसंधाना मांसलोरुद्वया मृदुः ॥
रथविस्तीर्णजघना मृदूत्कीर्णगळत्रिका ।
विशालोरुसमाविष्टा चक्रनाभिर्मनोरमा ॥
क्रमादूर्ध्ववली निम्नतनुमध्यतनूरुहा । [15]
सुवर्णकुम्भसदृशौ दृढौ पीनौ स्तनौ मृदू ॥
धारयन्ती मृदुस्पर्शा कामस्य जननी नृणाम् ।
कम्बुग्रीवा सुनासा सा सुकपोलमनोहरा ॥

— (L 338) G1 4 सखीं (for सुखं) D3 6 T1 सुकण्ठ-, G2 4 5 सुकर्णा (for °ण्ठा) T2 G1 M4 सुकर्णा मधुरस्वना. (for ^{b}) —(L 339) D3 निनादैश्, T1 2 G M4 °दाश् (for °दश्) T3. 4 पणवाना निनादाश्च (for ^{a}) D3 6 T1 2 4 G M1 4 -विमिश्रिता (for °श्रित) — (L 340) D6 T2 4 G M4 प्रादुरासन् (for °सीत्) D3 6 T2 G प्रतियास्यति तं ज(D3 G2 3 तज्ज)ने, T1 M4 प्रतियाने तु (M4 च) तज्जने, T3 4 प्रतियास्यति जनार्दने (hypermetric) (for ^{b}) — M1 2 om lines 341–342 M3 om line 341 — (L 341) D3 एवं त तुमुलं शब्दं; T4 एवं संभूततुमुल (for ^{a}) D3 प्रकुर्वन्त., M4 शब्दं कृत्वा (for शब्द कुर्वन्) —(L 342) M4 कृत्वा (for लब्ध्वा) D3 ते सर्वे तुमुल लब्ध्वा (for ^{a}) D3 T3 4 उत्तमम् (for एव ते) — After line 342, D3 T1 3 ins

19** गतस्य तस्य देवस्य घर्मकालो महानभूत् ।
अल्पोदको महारौद्रः सर्वप्राणिनिराश्रय. ॥

[(L 1) T3 स तस्य देवदेवस्य (for ^{a})]

COLOPHON — *Mention of Khila* D3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D6 G1–3 वृन्दावनप्रतियानम् — *Adhy no* . D3 76, T1 2 G3 5 M4 62, T3 70, T4 G1 61, G2 4 59, M1–3 58

12

(L 2) D3 रक्तः, T4 यक्षः (for दक्षः). — (L 3) D3 भर्ता (for दाता) — (L 5) D3 सा भार्या; T3 4 भार्याभूद् (for °सीद्). D3 6 G2 धर्मदेवा च नामत· (for ^{b}). —(L 6) D3 काय- (for गोप-) — (L 7) D3 त्वाद्य, M3 तस्य (for तत्र) — (L. 8) T3 मनोहर (for °रम) —(L. 9) Some Mss नीळा (for नीला) D3 T1 M1 4 सा, D6 T3 4 G2 3 5 [अ]स्य (for [आ]सीद्) T3 रूपौदार्यैः समन्विता (for ^{b}). —(L. 10) D3 गमने च महाहंसैर् (for ^{a}) D3. 6 G2. 4 M2 3 भूस्पृ(D3 अस्पृ-, M2 3 भूश्लि)ष्टचरणा मुहु·, T3 4 भूस्पृष्टचरणा (T4 °णं) मृदु· (for ^{b}) — (L 11) D3 निभाक्षी च, M2 -निभा पादे (for निभौ पादौ) D3 रम्भावर्तुलजङ्घिनी (for ^{b}) — (L 12) D3 नलीसु, D6 T G M1 4 पीनास्थि- (for ली°) T4 M4 -द्वयं (for -द्वया) D6 मुहु (for मृदुः) D3 मासला सुकरा तथा (for ^{b}) —(L 13) T1 M1 2 4 पृथु- (for रथ-) D3 विस्तीर्णजघना मृद्वी (for ^{a}) T1 3 G1 4 5 मृदुकण्ठ, T2 G2 3 M3 4 मृदुकीर्ण-, M2 (*inf. lin.* as above) मृदूत्तीर्ण- (for मृदूत्कीर्ण-) D3 मृदुवाक्या घनस्तनी, D6 मृदुकीर्णवलित्रिका, T4 मृदुस्तलकपात्रिणी (for ^{b}) —(L. 14) D3 विशालरूपमाश्लिष्टा (for ^{a}) D6 चक्रनाभि-; T4 वर्तमाना, M4 वक्रनाभिर् (for चक्र°) T3 मृदुस्थूलगळत्रिणी (for ^{b}) — (L 15) M1 lacuna T1 वलीमाना, T2 -वली निम्ना (for -वली निम्न-) D3 क्रमादूरुविनिर्भग्ना; M4 °दूर्ध्वं वलतनुं (for ^{a}) T2 G1 4 5 मध्या (for -मध्य) D3 तनुमध्यस्तनद्वया, D6 T1. 4 G2 M °ध्या स्तनोद्वहा, T3 °ध्यास्थिलोद्वहा (sic) (for ^{b}) — (L 16) M1 lacuna. D6 T1. 2 G M1 4 दृढपीनौ (M4 °न-); M2 3 सुपीना च (for दृढौ पीनौ) D3 दृढपीनस्तनौ मिथः; T3 दृढपीनौ मृदू स्तनौ (for ^{b}). — (L. 17) D3 -स्पर्शौ (for -स्पर्शा). — (L 18) D3 च सुमुखी, T1. 2. 4

शुभविद्रुमबिम्बोष्ठी सुदती शुभनासिका ।
विनिद्राम्बुजवक्त्रा सा नीलोत्पलनिभेक्षणा ॥ [20]
विलासिनी सुकर्णान्ता स्मरचापनिभे उभे ।
भ्रुवौ दधाना सुस्निग्धा अर्धचन्द्रललाटिका ॥
दीर्घकुञ्चितकेशाढ्या लक्षणैः सकलैर्युता ।
त्रिलोकरत्नभूता सा विश्वचित्तविलोलिनी ।
यौवनस्था सुकान्ताङ्गी देवमर्त्यविलोभिनी ॥ [25]
तां वव्रुः सर्वभूपाला भूयो भूयो विशां पते ।
न तेषां कस्यचिद्दत्ता पित्रा विधिबलाश्रयात् ॥
एतस्मिन्नेव काले तु वृषरूपा महासुराः ।
कालनेमिसुताः सप्त विक्रान्ता बाहुशालिनः ॥
तदा देवासुरे युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना । [30]
संग्रामान्बहुशः कृत्वा तेन युद्धे जितास्तदा ।
दिशो मूढाः प्रजग्मुस्ते विष्णुं हन्तुं समुद्यताः ॥
यावत्कृष्णो यदुकुले जातो दैतेयसत्तमाः ।
ज्ञात्वा विष्णुं यदुकुले यत्नवन्तः समुत्थिताः ॥
वृषरूपधराः सप्त कुम्भकस्य व्रजे वसन् । [35]
बलवन्तो महाशृङ्गा महाकुक्षिशिरोधराः ॥
लम्बसास्ना महाग्रीवा महाकुम्भककुद्मिनः ।
पृथुदीर्घमहावालाः पृथुतीक्ष्णखुराः खराः ॥
दीर्घवक्त्रा दीर्घदन्ताः कुण्डनेत्रा सुकर्णकाः ।
नित्यदृप्ता महाह्रादास्त्रासिताः शेषगोगणाः ॥ [40]
ते वृषाः सर्वतो जघ्नुर्गाश्च वत्सांश्च दुर्मदाः ।
गर्भानास्रावयन्सर्वान्गवां सस्यान्यभक्षयन् ॥
विदेहसस्यजातानि भक्षयित्वा मुहुर्मुहुः ।
सस्यानां पालकान्सर्वानाधावन्ति स्म सर्वतः ।
कुम्भकस्य व्रजे रात्रौ वसन्ति स्म मुदान्विताः ॥ [45]
कृषीवलास्ततः सर्वे राज्ञो मिथिलवर्मणः ।

$G_{1,4,5}$ $M_{1,2,4}$ सुमांसांसा, T_3 सुमांसास्थि, G_2 सुकेशा सा (for सुनासा सा) D_3 T_2 $G_{1,2,4,5}$ M सुकपोला मनोहरा, $T_{1,2,4}$ G_3 °ला मनोरमा (for ^{b}) — (L 19) T_1 शुभा (for शुभ-) M_2 -दन्तोष्ठी (for -बिम्बोष्ठी) $M_{1,2,4}$ चारु (for शुभ-) — (L 20) T_1 -वक्त्राभा, $G_{2,4}$ -पद्माभा; M_1 वक्त्रान्ता, M_4 पत्रान्त- (for -वक्त्रा सा) T_2 $G_{1,3,5}$ विनम्राम्बुजपत्रा(G_5 °द्मा)भा (for ^{a}) — (L 21) G_4 फलासिनी (for वि°) M_3 सुकेशान्ता (for सुकर्णान्ता) D_3 विलासिते सुरोमा ते (sic), D_6 विलासनी सुकण्ठान्ते (for ^{a}) D_3 $M_{2,3}$ भ्रुवौ, D_6 $T_{1,2}$ G $M_{1,4}$ शुभे (for उभे) — (L 22) D_3 भ्रुवौ व्यधाच्च सुस्निग्धे, T_4 भ्रुवौ दधौ तनुस्निग्धा, $M_{2,3}$ दधाना चैव सुस्निग्धा (for ^{a}) D_3 T_1 ह्यर्ध- (for अर्ध-) — (L 23) D_3 केशा सा (for -केशाढ्या) T_3 सुकरैर् (for सकलैर्) — (L 24) D_3 त्रैलोक्य (for त्रिलोक) $T_{3,4}$ -विलासिनी, M_4 -विलोभिनी (for °लिनी) — (L 25) $G_{3,5}$ सुतन्वङ्गी (for सुकान्ताङ्गी) $T_{3,4}$ यौवनेन तु कान्ताङ्गी (for ^{a}) M_4 विमोहिनी (for विलोभिनी) $T_{3,4}$ देवगर्भविलासिनी (for ^{b}) — (L 26) D_3 इयु (for वव्रु.) T_2 G_1 -गोपाला (for -भू°) — (L 27) G_2 केषां (for तेषां) D_6 सापि (for दत्ता) M_1 lacuna (for ^{b}) D_6 दुहा (for पित्रा) — D_3 $T_{3,4}$ om line 28 — (L 29) D_6 $T_{1,3}$ G_{3-5} M कालनेमे· (for °नेमि-) D_3 कालनेमे समानास्ते (for ^{b}) — (L 30) D_3 यदा, $T_{3,4}$ पुरा (for तदा) — (L 31) G_4 काले (for कृत्वा). — (L 32) G_2 शिशु (for दिशो) — (L 33) T_1 विष्णुर् (for कृष्णो). D_6 (hapl.) om lines 33^b–34^a. D_3 $T_{3,4}$ transp lines 33^b and 34^b T_1 repeats line 33^b and line 34^a (transposed) after line 34 D_3 T_1 (second time) $_{3,4}$ M_3 जात (for जातो) D_3 G_2 -सत्तम (for °मा·) — (L 34) M_3 यत्न तावत् (for यत्नवन्त·) $M_{1,2,4}$ समास्थिता. (for समुत्थिता) — (L 35) D_3 $T_{3,4}$ गृहे (for व्रजे) — (L 37) D_3 ते समस्ता, $T_{3,4}$ लम्बमान-, M_1 °हस्ता, M_3 °नासा (for °सास्ना) T_3 दृढजङ्घा (for महाकुम्भ-) — (L 38) T_1 -रूपा; G_2 -दीर्घा (for -दीर्घ-) D_3 M_1 -दीर्घ- (for -तीक्ष्ण-) $T_{3,4}$ पृथुदीर्घखुरास्तथा (T_4 °रा श्रुता) (for ^{b}) — (L 39) G_2 दीर्घदन्ता दीर्घवक्त्रा (for ^{a}) D_3 सुवर्णका, $T_{2,4}$ G_1 कु(T_4 स)कर्णका (for सु°) — (L 40) D_6 $T_{3,4}$ $G_{2,4,5}$ M_4 नित्यतृप्ता, T_2 G_1 नित्य तृप्ता (for नित्यदृप्ता) D_3 महानादास्, M_1 °भ्राभास् (for °ह्रादास्) M_1 ताडिता. (for त्रासिता) — (L 41) D_3 ततस्ते, $M_{2,3}$ ते वृषान् (for ते वृषा.) G_2 जग्मुर् (for जघ्नुर्) M_2 दुर्दमा (for दुर्मदा) — (L 42) T_3 G_5 गर्भम् (for गर्भान्) T_4 आद्रावयन् (for आस्रा°). D_3 सर्व-, G_2 यवान् (for गवां) T_4 वै शिशूंस्ते ह्यभक्षयन्, M_1 गवां सस्यादि भक्षयन् (for ^{b}) — (L 43) D_6 T_{1-3} $G_{1,4,5}$ M_4 विदेहे, M_1 lacuna (for विदेह-) D_3 -राज्ञो (for -सस्य-) T_4 विदेहराज्ये जाता ये (for ^{a}) T_4 क्षयित्वा च (for भक्षयित्वा) — (L 44) T_3 ये च गो-, T_4 ये चासन् (for सस्यानां) D_3 सस्यानां पालका सर्वे, M_3 °नां पालिका सर्वा (for ^{a}) D_6 चालयन्ति, G_2 M_3 धवायन्ति (for आधावन्ति) D_3 धावन्ते स्म च सर्वतः, T_1 M_4 दारयन्ति स्म दूरत ; T_4 भूतयन्ति स्म सर्वशः, $M_{1,2}$ धारयन्ति सुदूरतः (for ^{b}) — G_3 om. lines (hapl.) 45–48. — (L. 45) T_1 गृहे, $T_{3,4}$

न्यवेदयंस्तदा सर्वं वृषैः सस्यविनाशनम् ॥
यान्येव तव सस्यानि राष्ट्रे जातानि सर्वशः ।
भक्षितानि समस्तानि कुम्भकस्य वृषैर्नृप ।
सप्तभिस्तैः समुद्रिक्तैर्दमनेन विवर्जितैः ॥ [50]
ते निवार्या महीपाल यदि ते स्याज्जगत्त्रयम् ।
सादयन्ति मुहुः सर्वान्नष्टा राजन्भवत्प्रजाः ॥
इति तेषां वचः श्रुत्वा राजा जनकसंभवः ।
दूतैः कुम्भकमाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
तव सप्त वृषा गोप निर्दमाः सस्यघातकाः । [55]
दम्यन्तामद्य सर्वे ते वृषाः सर्वप्रयत्नतः ॥
अन्यथा दण्ड्य एव स्यात्सबन्धुः सप्रजो भवान् ।
गच्छ गोपैर्मतियुतैर्दमने कुशलैः समम् ।
दम्यन्तां ते वृषाः सप्त न भयं विद्यते तव ॥
अथ रात्रौ कश्चिद्दृप्तान्दानवान्वृषरूपिणः । [60]
गोपालैरपरैः सार्धं नियन्तुमुपचक्रमे ।
रज्जुहस्तास्तदा सर्वे मन्दं मन्दमुपाययुः ॥
अथ ते बलवान्दृष्ट्वा रज्जुहस्तान्समन्ततः ।
हुंभारवं प्रकुर्वाणा गोपानेवाभिदुद्रुवुः ।
तान्खुरैः शृङ्गकोणैश्च समाजघ्नुः समन्ततः ॥ [65]
ते हता गोपमुख्यास्तैर्गतप्राणाः समं भुवि ।
पतिताः शेरते भूमौ वज्रभग्ना इवाचलाः ॥
दारका दारिका वत्सास्तैर्हताः पतिता भुवि ।
शेरते मृतभूयिष्ठाः कुम्भकस्य व्रजे स्म ह ॥
निश्चेष्टमभवत्सर्वं व्रजं निहतदारकम् । [70]
न शेकुस्ते वृषान्रोद्धुं दृढैर्दामभिरुद्यताः ।
निर्वीर्याः सर्व एवामी भग्नास्तैर्वृषरूपिभिः ॥
व्रजे तस्मिन्महीपाल निहते च तथा हते ।
विसंज्ञः कुम्भको भूत्वा निश्चेष्टः समपद्यत ॥

पुरे (for व्रजे) M_1 पृच्छन्ति , M_2 (*inf lin*) व्रजन्ति (for वसन्ति) D_3 $T_{3.4}$ $M_{2.3}$ मुदा युता. (for मुदान्विता) — T_4 om lines 46–55 — (L 46) T_2 मैथिलि- (for मिथिल-) D_3 -धर्मण., T_3 $G_{2.4.5}$ वर्मिण (for -चर्मण·) — (L 47) T_2 $G_{1.4}$ सर्वे (for सर्वं) D_3 सस्यस्य (for सस्यवि-) M_3 गोवृषैः सस्यनाशनम् (for ^{b}). — (L 50) T_1 M_4 समुद्भिन्नैर्, G_4 M_3 °दितैर् (for °द्रिक्तैर्) D_6 दमने च , G_2 °नैश्च , M_3 °नै वै (for °नेन) D_3 कालनेमिविमर्जितैः (for ^{b}) — (L 51) D_6 G_2 M_2 तत्ते वार्या , T_3 G_3 ते न वार्या , G_4 न ते वार्या , M_1 तत्ते वध्या (for ते निवार्या) — (L 52) D_6 मुहुः सर्वा , T_2 G_1 मुहु सर्वे ; T_3 मुहु सप्त , G_2 M_4 मुहु. सर्वं , $M_{1.2}$ जगत्सर्वं (for मुहु सर्वान्) D_3 खादन्तीव मुहु सर्वे (for ^{a}) G_4 भवत्प्रियाः (for °त्प्रजाः) — Before line 53, G_2 ins वैश· — (L 54) G_2 भृत्यै (for दूतै) — (L 55) D_3 भीमा (for गोप) D_3 M_3 दुर्दमा , G_3 दुर्मदा , $G_{4.5}$ निर्मदा , $M_{1.2.4}$ दुर्धर्षा· (for निर्दमाः) — (L 56) $T_{1.2}$ G_{2-5} $M_{1.3.4}$ अस्य (for अद्य) D_3 तान्नियम्याद्य सर्वान्वै , $T_{3.4}$ पार्यन्तामद्य सर्वे वै (T_4 ते) (for ^{a}) D_3 वृषान् (for वृषा·). T_3 M_3 सप्त ; T_4 तत्र (for सर्व-) — (L 57) M_1 om line 57^b D_3 -व्रजस्त्वया , G_3 M_{2-4} व्रजो भवान् (for -प्रजो भवान्) — (L 58) D_3 M_1 दमनै (for °ने) — (L. 59) G_4 मे (for ते) — G_4 reads line 60 twice — (L 60) D_6 $T_{1.3.4}$ $G_{1.2.4}$ (second time) $_5$ $M_{3.4}$ दृप्ता , G_2 सुप्तान् (for दृप्तान्). T_1 $G_{2.4}$ (first time). $_5$ M_1 दानवा (for °वान्) — (L 61) D_3 repeats lines 61^b–68^a after line 91^a T_1 उपचक्रमु· (for °मे) — (L 62) $T_{1.3}$ $G_{2.5}$ $M_{1.2.4}$ तत (for तदा) D_3 (first time) रज्जूश्चादाय ते सर्वे (for ^{a}) D_3 (first time) मन्द- (for मन्द) — (L 63) D_3 (second time) ते बलवा , T_3 तान्बलवान् (for ते बल°). D_3 (second time) हस्ता (for -हस्तान्) — M_3 om (hapl) lines 64–65 — (L 64) D_3 (both times). $_6$ ह(D_6 हुं)बारवं , T_4 हुका° (for हुंभा°). $T_{2.3}$ $G_{1.3.5}$ प्रकुर्वन्तो , T_3 °र्वाण (for °र्वाणा) D_3 (first time) गोपान्सर्वा विदुद्रुवु , D_3 (second time) G_4 गोपानेवं वि(G_4 प्र)दु° (for ^{b}) — (L 65) T_2 $G_{1.3.5}$ खरै· (for खुरै·) $M_{1.2}$ -घोणैश् (for -कोणैश्) D_3 (both times) तान्विषाणैः खुरैः कोपात् (D_3 [second time] °रैश्चैव), T_1 तांस्तदा शृङ्गघोणैश्च (for ^{a}) — (L 66) D_3 (first time) G_2 तैर्हता, D_3 (second time) हतास्ते (by transp). D_3 (first time) G_2 ते , D_3 (second time) त्रै (for तैर्) — (L 67) M_3 भूप (for भूमौ) — (L 68) $M_{1.2}$ दारिता (for °का) D_3 (second time) रुग्णा (for -भग्ना) — (L 68) D_3 (first time) दारिका दारका वत्सास् (for ^{a}) D_3 (first time) ते (for तैर्) — (L 69) D_3 -भूयिष्ठ (for °ष्ठा·) T_3 व्रजै सह ; T_4 व्रजस्य ह , $M_{1.2.4}$ वृषैर्हता· (for व्रजे स्म ह) — (L 70) $M_{1.2.4}$ विनष्टम् (for निश्चे°) D_3 वज्रेण हतवज्रेण (for ^{a}) — (L 71) D_3 वोढुं , $T_{3.4}$ योद्धुं (for रोद्धुं) D_3 उद्यतान् , T_3 उद्धता. (for उद्यता) — (L. 72) D_3 T_3 G_3 M_2 [आ]त्मन् (for [अ]मी) D_3 हतास्तैर् ; T_1 $G_{2.3}$ $M_{1.2}$ भग्नास्ते ; T_3 कन्यार्थे (for भग्नास्तैर्) — (L 73) T_1 M_1 कुम्भकस्य (for निहते च). T_2 G M_{2-4} तथागते ; T_3 °परे ; T_4

ततो विमृश्य तैर्गोपैर्मतिमेवं समादधे । [75]
तप्तानां वृषमल्लानां दमिता यो भवेद्भुवि ।
तस्मै कन्यां प्रदास्यामि नीलां नीरदलोचनाम् ॥
गोपाः सर्वे समायान्तु ये गोपा गोषु जीविनः ।
शूद्रा वा ये समर्थाः स्युस्ते च गच्छन्तु सर्वशः ।
एवमाघोषयामास कुम्भकः स व्रजे किल ॥ [80]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततो गोपगणः सर्वो मिथिलामन्ववर्तत ।
वृषान्सप्त समाहृत्य नीलां गृह्णाम यत्नतः ।
इति गोपाः समाजग्मुः प्रत्येकं तां जिघृक्षवः ॥
मिथिला राजधानी सा न कचिद्बलवैर्विना ।
गोपालमयमेवैतद्राष्ट्रं मिथिलवर्मणः ॥ [85]
ते गोपास्त्वायतभुजा विस्तीर्णबलसंयुताः ।
आस्फोटितभुजा मत्ताः प्रत्येकं वृषमन्वयुः ॥
कुम्भकस्य तदा दूतैराहूतो गोपनन्दनः
गोपालैरपरैः सार्धं नन्दगोपः समाययौ ॥
रामकृष्णौ च संयातौ कुम्भकस्य व्रजं किल । [90]
दारकैरपरैः सार्धं सवयोभिर्मुदान्वितैः ॥
मयूराङ्गदचित्राङ्गौ नीलकुञ्चितमूर्धजौ ।
पीते वसानौ वसने हरिचन्दनचर्चितौ ॥
वनमालाकृतोरस्कौ दामयज्ञोपवीतिनौ ।
शिक्यालम्बद्धटकरौ पर्णवाद्यविनोदिनौ ॥ [95]
किंकिणीजालसंह्लादौ शिखिपिच्छैरलंकृतौ ।
वेणुवीणाकृतरवौ शृङ्गध्वनिसमाकुलौ ।
दिविस्थैर्देवगन्धर्वैरनुयातौ महामती ॥
गोपास्ते नौभिरुत्तीर्य यमुनामूर्मिमालिनीम् ।
गङ्गां चैवाभिसंयाता मिथिलां कृष्णसंयुताः ॥ [100]
कुम्भकश्च महाबुद्धिर्मैथिलेयो मुदान्वितः ।
नन्दगोपं तदा दृष्ट्वा सपुत्रं च समागतम् ॥
उत्थायाग्रे समागम्य समालिङ्ग्य मुदान्वितः ।
बृसीं संचोदयामास यशोदां चैव धर्मदा ॥

महाबले (for तथा हते) D3 कुम्भके च तथा गते ; D6 कुम्भकस्य तवागते (for ^{b}) — M4 repeats line 75 after line 78 — (L 75) M4 (second time) विविश्य (for विमृश्य) D6 समाददे (for °दधे). — (L 76) D3 सप्तानां वृषभाणां वै (for ^{a}) D3 T3 4 शमिता (for द°) — (L. 77) D6 T1 G2–5 M2–4 पृथुल-, T3. 4 कमल- (for नीरद-) D3 नीलां चन्द्रावलीमिमाम् (for ^{b}) — (L 78) T3 गोप- (for गोषु) — (L 79) D6 T3. 4 G2–5 M सर्वत (for °शः) D3 तेषां गच्छन्तु सर्वश· (for ^{b}). — (L 80) D6 एवमाज्ञापयामास (for ^{a}). T1–3 G1–3. 5 M1. 4 तु ; M2 स्व- (for स) — COLOPHON om in T3 4 — *Mention of Khila* D3 6 T1 2 G M. — *Adhy name* D3 G2 3 नीलाप्रभावः, M2 वासुदेवप्रभाव·. — *Adhy. no* D3 69 ; T1 G3. 5 M4 64, T2 G1 63, G2 4 61 ; M1 partial lacuna ; M2 3 60

(L 81) D3 6 G2 M3 ततो गोपगणा· सर्वे (for ^{a}) D3 न्यवर्तन्त च मैथिलान् (for ^{b}). — (L 82) T4 समाहृत्वा (for °हृत्य). D3 समागम्य तदा नीलां (for ^{a}) D3 वयं (for नीलां) D6 T1–3 G1 3 5 M गृह्णीम (for गृह्णाम) — (L 83) T4 समाहृत्य (for °जग्मुः) — M1 4 om from line 83^{b} up to line 86^{a} G3 जिघांसव (for जिघृक्षव·) — (L. 85) M2 [आ]सीद् (for [ए]तद्). T1 -कर्मिणा (for -वर्मण·). D3 गोपालानथ तान्द्रष्टुं मिथिलाबलधर्मण· — (L 86) D6 M2 3 स्वायत-, T1 सायुध-, T3 4 चायत- (for त्वा°). D3 ते गोपा स्वायता सज्जा (for ^{a}) — D6 T1 2 G M1. 4 transp lines 86^{b} and 87^{b} G3 -भुज- (for -बल-) — (L 87) D6 T1 2 G M1 4 प्रत्येकं वृषभ ययु , T3 ते शेकुस्तानुदीक्षितुम् (for ^{b}) — (L 88) D3 T3 4 G3 5 M2 3 आहू- (M3 °हृ)तो नन्दपाल(G3 5 M2 °गोप)क (for ^{b}) — (L. 90) T3 4 गृहं, M3 व्रजे (for व्रजं) — (L 91) D6 T1 G4 5 M1 4 मदान्वितै., T4 G3 मु(G3 म)दायुतै (for मुदान्वितैः). — (L 93) T3 उभे ; T4 आर्द्रे (for पीते) D3 पीते नीले वसानौ च (for ^{a}) — (L 94) M1 2 4 वनमालाञ्चि- (M4 °र्चि)तोरस्कौ (for ^{a}) — (L 95) D3 शिक्यालाबूफलधराव्, T3 4 °लम्बार्धघटकौ (for ^{a}) T4 वेणु- (for पर्ण-). D6 G2 3 M1 2 -विनादिनौ (G3 °तौ), M4 -विनर्दितौ (for -विनोदिनौ) D3 ऊर्णायू च विनोदिना (sic) (for ^{b}) — (L 96) D3 -सनादौ, T1 निर्ह्लादौ, M1 4 -संरावौ (for संह्लादौ) — (L 97) T3 रवकृतौ, G3 -कृतकरौ (for °रवौ) D3 मृग- (for शृङ्ग-) — (L 98) D2 दिविष्ठैर् (for °स्थैर्). T3 G2 M1 4 महाद्युती (for °मती) — (L 99) D6 corrupt ; T2 G M4 गोपाला (for गोपास्ते) T3 गोभिर् (for नौभिर्). D3 M2 3 मीन- (for ऊर्मि-) T3 यमुनां तीरशोभिनीम् (for ^{b}). — (L 100) D3 समायाता, T4 [अ]भिनिर्याता (for [अ]भिसंयाता). — (L. 101) T3. 4 M1. 2 महाद्युति , G4

बलभद्रस्य कृष्णस्य श्रीदामा चासनं ददौ । [105]
कृसरं पायसं चैव तथा दध्योदनं बहु ।
निवेद्य नन्दगोपाय सपुत्राय मुदान्वितः ॥
अपूपाः सक्तवो धानाः शर्कराक्षीरमिश्रिताः ।
दत्ताः कृष्णाय रामाय नन्दायाथ सजातये ॥
एवं प्रीताः सुमनसो नन्दगोपपुरःसराः । [110]
ऊषुः सुखं तदा रात्रौ गोपालाः सर्व एव ते ॥
अथ तस्यां वृषा रात्रौ गोषु वैशसनं मुहुः ।
प्रत्येकं सप्त ते मल्ला दानवा वृषरूपिणः ।
वत्साञ्जघ्नुरथो गाश्च कुटीर्भूयो बभञ्जिरे ॥
आगन्तुकांस्तदा गोपान्रात्रौ युद्धाय निःसृतान् । [115]
जघ्नुः शृङ्गैः खुरैश्चैव शिष्टा गोपा दिशो ययुः ।
हुम्भारवं प्रकुर्वन्तो दिग्गजा इव तस्थिरे ॥
रज्जूश्छित्वा घटान्भित्त्वा कीलकानथ शिक्यकान् ।
वत्सान्विद्रावयामासुर्गाश्च राजन्दिशो दश ॥
ततः प्रभाते विमले व्युष्टा सा रजनी किल । [120]
वृषास्तस्थुर्महानादास्तस्मिन्कुम्भकवेश्मनि ॥
दिग्गजा इव संह्रादं हुम्भारवपुरःसरम् ।
चक्रिरे पर्वताकाराः कालान्तकयमोपमाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

अथ तस्यामवस्थायां निश्चेष्टः कुम्भकः किल ।
वृषांस्तथाविधान्दृष्ट्वा व्रजनिःशेषकारिणः । [125]
गोपान्सर्वान्समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
श्रूयन्तां मम वाक्यानि गोपा नन्दपुरःसराः ।
वृषाः सप्त समुद्भूता व्रजेऽस्मिन्मददुर्मदाः ॥
सिंहा इव महाक्रान्ता दिग्गजा इव दंशिताः ।
अप्रतर्क्या अनासाद्या गोपगोपीव्यतिक्रमाः ॥ [130]
यत्नाश्च बह्वोऽस्माभिः कृता रोद्धुमिमान्मुहुः ।
एषामेकं बलाद्योद्धुं न शक्ताः स्मेति संगताः ।

---

damaged (for मुदान्वितः) — G_1 om (hapl) lines 102–103 — (L 102) T_3 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) T_3 सपुत्रं समुपागतः (for ^{b}) — (L. 103) T_3 [अ]भि- (for [अ]ग्रे) — (L. 104) D_6 प्रियं सं ; T_2 $G_{1\,3}$ $M_{1\,4}$ ब्राह्मणं (for बृसी सं). D_3 स नन्दं नोदयामास ; T_3 ततः संभावया°, T_4 व्रतिनं भारया° (for ^{a}) D_6 T_2 G $M_{1\,4}$ यशोदायाश्च धर्मदा (for ^{b}). — (L 105) T_3 सर्वेषां (for श्रीदामा) D_3 [आ]लिङ्गनं (for चासनं) G_2 श्रीमदाच्छादनं ददौ (for ^{b}) — (L 106) D_3 सर्पि स- (for कृसरं) — (L 107) M_3 पुत्राभ्यां च (for सपुत्राय) T_4 मुदार्पित (for °न्वित) — (L 108) T_3 चापि (for धाना॰). D_3 S (except T_3) शर्करा (for °रा) — (L. 109) T_3 सजामये (for °तये). — (L. 110) T_1 -पुरोगमाः (for -पुरःसराः) — (L 111) D_6 $T_{1\,2}$ G M_4 तदा रात्रिं, T_3 च रात्रिं च, M_1 तदा रात्रं (for तदा रात्रौ). — (L 112) T_4 बहु (for मुहु.) — (L 113) D_3 वै मत्ता (for ते मल्ला). — (L 114) D_3 वृषान्भूयो, D_6 कुम्भान्भूयो, T_3 कुट्टिमांश्च (for कुटीर्भूयो) — (L. 115) D_6 आगन्तुकास्तथा गोपा (for ^{a}). T_3 तत्र (for रात्रौ) D_6 T_2 G_2 $M_{2\,3}$ कूपाय ; G_3 गोपाय (for युद्धाय) D_3 रात्रौ तानागतान्सृतान् (for ^{b}). — (L 116) T_4 शृङ्गैः खुरैश्चैव शिष्टा (for ^{a}). D_3 गावो (for गोपा) — (L. 117) $D_{3\,6}$ हु(D_6 हु)-म्बारवं ; T_2 हुम्भारवान्, T_4 हुंकारवं (for हुम्भारवं). — (L 118) T_4 शिलाश्छित्वा (for घटान्भित्त्वा) D_3 करकान् (for कीलकान्). — (L. 120) D_6 नगरी (for रजनी). T_1 सूर्यस्योदयेन किल (for ^{b}) T_3 व्युष्टाया च रजन्यां तु प्रभाते विमले रवौ — (L 121) $D_{3\,6}$ $T_{1\,2}$ $G_{1-3\,5}$ M सप्त, G_4 तस्मिन् (for तस्थुर्) T_2 G_1 महानाद (for °नादास्) G_2 तिष्ठन् (for तस्मिन्) — (L. 122) T_2 G_1 द्विरदा ; G_4 निर्घृणा (for दिग्गजा). $M_{1\,4}$ नि- (for सं-). D_6 हुम्बारव- (for हुम्भा°). D_3 हुंकारैश्च पुरःसराः (for ^{b}) — D_3 om (hapl.) lines 123-127 — (L. 123) $T_{3\,4}$ चक्रिरे विविधाकाराः (for ^{a}) — Colophon om. in D_3 — *Mention of Khila* D_6 S. — *Sub-parvan* T_4 आश्चर्यपर्व. — *Adhy name*. D_6 $G_{2,\,3}$ मिथिलायां नन्दगोपगमनम्. — *Adhy. no* · T_1 $G_{3,\,5}$ M_4 65 ; T_2 G_1 64, T_3 71 ; T_4 63, $G_{2,\,4}$ 62 ; M_{1-3} 61.

(L 125) G_2 पुष्टांस्, M_1 विष्टांस् (for वृषांस्) — (L 126) M समानीय (for °हूय) — (L. 127) T_1 G_2 श्रूयतां (for °न्ता) G_1 कार्याणि (for वाक्यानि) D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1,\,3-5}$ -पुरोगमा (for -पुर सराः) G_2 नन्दगोपपुरोगमा (for ^{b}). — (L 128) D_6 T_2 G दुष्टा वृषाः (for वृषा सप्त) M_4 दृष्ट्वा व्रजेऽस्मिन्संभूता (for ^{a}). D_3 T_4 मम (for मद-). D_6 G_2 व्रजेऽस्मिन्मम दुर्दमाः (G_2 सर्वदा) (for ^{b}) — (L. 130) T_3 इहासाध्या, T_4 इवासाद्या, G_5 जना° (for अना°) T_4 -विभूतका. (for -व्यतिक्रमा) $D_{3\,6}$ $T_{1\,3}$ $G_{2\,4,\,5}$ M गोगो(G_2 ये गो)पीगोपघा(D_3 M_4 °पा)तका॰ ; G_3 गोपीगोपालघातकाः (for ^{b}) — (L 131) D_6 T_2 $G_{1\,3\,5}$ M_4 यत्ताश् (for यत्नाश्). G_2 योद्धुम् (for रो°). — (L 132) D_3 T_1 G_2 M_{1-3} रोद्धुं (for योद्धुं). D_3 शक्ताः स्म हि ; D_6 शक्तास्मीति ; T_2 G_1 शक्याः

भीतास्तेभ्यो मुहुर्गोपा विसंज्ञाः पर्यटामहे ॥
किं च राज्ञा मुहुर्दण्ड्या वयं मिथिलवर्मणा ।
गतिमेषां न जानीमो नागतिं न च चिन्तितम् ॥ [135]
न च ते केवलवृषा राक्षसा वा वृषात्मना ।
दैत्या वा दानवा वापि यक्षगन्धर्व एव वा ।
अस्मदुत्सादनार्थाय व्रजेऽस्मिन्समुपस्थिताः ॥
युष्माकमागतानां तु यो वृषान्दमयिष्यति ।
तस्येयं सर्वकल्याणी नीला देया मनस्विनी । [140]
नीला सुमध्यमा तस्मै दत्ता कमललोचना ॥
इत्युक्त्वाहूय तां कन्यां गोपमध्ये करोत्थिताम् ।
यूनां मनांसि चाक्षीणि तस्यामेव प्रपेदिरे ॥
स्तनयोः स्थितिमाजग्मुः केषांचिन्नेत्रपङ्कजे ।
अन्येषामधरे चैव परेषां च सुमध्यमे । [145]
एवं व्यालोलमनसो गोपाश्चित्रस्थिता इव ॥
तत्र नन्दसुतः कश्चिज्ज्येष्ठः कृष्णस्य संमतः ।
स तदाघोषयद्वाचा दमयिष्ये वृषानमून् ।
इति प्रतस्थे तान्हन्तुं दैतेयान्वृषरूपिणः ॥
भुजावास्फोट्य रुद्धोऽपि पित्रा यत्नवता तदा । [150]
इयेष योद्धुं मन्दात्मा यान्न शक्नोति माधवः ॥
रावणस्य रणे हन्ता यश्च हन्ता सुमालिनः ।
तेषां मध्ये समास्थाय हुम्भारवमथाकरोत् ॥
तेन शब्देन ते सप्त वृषा घोषवतः पुरः ।
खुराञ्शृङ्गान्समुद्धृत्य समुत्तस्थुः समुद्यताः ॥ [155]
तेषां स्थितानामेकस्य घोषवान्मस्तकेऽहनत् ।
ततो गोपाः समागम्य सिंहनादं व्यनीनदन् ॥
आहतो मस्तके सोऽथ वृषो घोषवता तदा ।
अग्रे खुराभ्यामाहत्य घोषवन्तं ददंश ह ॥
पुनः शृङ्गेण तं हत्वा खुराभ्यां दूरतोऽक्षिपत् । [160]
व्यनीनदच्च सहसा गोपान्विद्रावयंस्तदा ॥
युवानस्त्वथ ये गोपा नीलाग्रहणलालसाः ।
मुष्टिं संवर्त्य संवर्त्य भुजास्फोटनतत्पराः ।
गोपलीलां प्रकुर्वन्तस्तेषामग्रे पदं दधुः ॥
स्थितेषु गोपवीरेषु ते वृषा गोपघातकाः । [165]
सर्वांस्ताञ्शृङ्गकोणैश्च निजघ्नुः सर्वतस्ततः ।

स्मेति, $T_{3\,4}$ G_3 $M_{2\,3}$ शक्तास्ते ह (for शक्ताः स्मेति) G_2 संहता (for संगता) —(L 133) G_2 हतास् (for भीतास्). D_3 ते मुमुहुर्, T_3 ते च मुहुर् (for तेभ्यो मुहुर्) D_3 पर्यशेरत (for °टामहे) —(L 134) T_1 वयं (for मुहुर्) T_1 मुहुर् (for वयं) T_2 G_1 वथं मैथिलवर्मण (for ^{b}) —(L 135) T_2 $G_{1\,3-5}$ भीत, G_2 हितं (for [अ]गतिं) D_3 चैव ; G_2 न हि (for न च) T_3 न भीतं च विचिन्तनम्, T_4 न भीतं न च चिन्तनम् (for ^{b}) —(L 136) D_6 $T_{1\,2}$ G M वृषात्मका (for °त्मना) —(L 137) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M यक्षा (for यक्ष-) D_3 यक्षा वा किंनराश्च वा, T_3 गन्धर्वा वा न विद्महे (for ^{b}) —(L 138) D_3 T_1 $M_{2,3}$ व्रजेऽस्मिन्समुपागताः (for ^{b}) —(L 139) G_2 यो वृषांस्तान्मथिष्यति (for ^{b}) —(L. 140) D_3 देया नीला (by transp), D_6 T_2 G $M_{3\,4}$ देया कन्या, T_1 $M_{1\,2}$ मया कन्या. —(L 141) D_3 M_3 तस्मिन् (for तस्मै) $D_{3\,6}$ T G_{2-5} M विपुल- (for कमल-) —(L 142) D_3 करोच्छ्रिताम्, D_6 T_2 G_1 करे स्थिताम् (for करोत्थिताम्) —(L 143) $D_{3\,6}$ G_2 M_3 साक्षीणि (for चा°). —(L 144) D_3 M_1 (*inf lin*).$_3$ -पङ्कय, T_4 -वृत्तय (for -पङ्कजे) T_3 अन्त करणवृत्तय (for ^{b}). —(L. 145) T_3 नाभि (for च सु-) D_6 T_2 G $M_{1\,2\,4}$ परेषां नाभिमण्डले (for ^{b}). —(L 146) T_4 इत्थं (for एवं) M_4 -गता (for स्थिता) —(L 148) D_6 M_{1-3} घोषवान्, $T_{3,4}$ घोषयन् (for स तदा) T_1 वाचं (for वाचा) D_3 घोषयन्घोषवान्वाचो (for ^{a}) D_6 दमयिष्यन् (for °ष्ये) —(L 151) D_3 रोद्धुं ; G_2 हन्तुं (for योद्धुं) T_3 यत्नेन ; T_4 मत्तानां (for मन्दात्मा) —(L 152) T_4 यस्य हन्ता सुमालिनम् (sic) (for ^{b}) —(L 153) D_6 $T_{1\,3\,4}$ G M_4 समुत्थाय (for समास्थाय) D_6 हुम्बारवम्, T_4 हंहा° (for हुम्भा°) D_3 हुकारमथ चाकरोत् (for ^{b}) —(L 154) D_6 $T_{2\,3}$ $G_{1\,3\,5}$ M_4 घोरतरा, G_2 शब्दवत (for घोष°) D_3 ऽसुराः (for पुर.) —(L. 155) D_3 पुर सरान्, T_3 आसन्स्वरान्, T_4 पुन खुरान् (for खुराञ्शृङ्गान्) M_3 खुरान्समुद्धृत्य सम (for ^{a}) M_3 तस्थु सर्वे (for समुत्तस्थु) —(L 156) D_6 स्वस्थानम् (for स्थितानाम्) —(L 157) G_5 तस्य (for ततो) —(L 158) T_3 G_3 आहते (for °तो) G_2 तेन (for सोऽथ). —(L. 159) D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1-3\,5}$ अंसे ; M_4 वक्त्रे (for अग्रे) M_3 सोमवन्त (for घोष°) —(L. 161) D_3 आहत्य सहसा गोपान् (for ^{a}) D_3 अथ (for गोपान्). —(L 162) T_1 गोपाला ; $T_{3\,4}$ गोपा ये (by transp) D_3 T_3 लीला- (for नीला). —(L 163) D_6 सहसा (for the second संवर्त्य) T_3 विषमुष्टिं च संवर्त्य (for ^{a}). —(L 164) D_3 G_2 $M_{2\,3}$ गोपा लीलां ; T_4 गोपा वीक्षां (for गोपलीलां). $G_{3,5}$ M_4 मध्ये (for अग्रे).

मस्तकैश्च खुरैश्चैव न्यहनन्मुदिता भृशम् ॥
ते गोपा वृषदैत्यैश्च निहता भुवि पातिताः ।
गतानभिमुखं हत्वा संस्थिताः सुमहावृषाः ॥
हुम्भारवनिनादेन भीषयन्तः सगोगणान् । [170]
गोपालान्गोपमुख्यांश्च बलाद्विद्राव्य दंशितान् ।
वल्मीकान्खादयन्तो वै तटघातं प्रचक्रिरे ॥
कुम्भको नन्दगोपश्च ये वृद्धा गोषु जीविनः ।
कृत्यमूढाः सुसंवृत्तास्तदा गोपपुरःसराः ।
राज्ञो भीता बभूवुश्च दण्ड्या वयमिति स्थिताः ॥ [175]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

अथ कृष्णस्तदा रामं बभाषे वैशसे सति ।
नैते वृषा महाबाहो दैत्याः सप्त समुत्थिताः ॥
कालनेमिसुता आर्य मां हन्तुमिह संगताः ।
पुरा मया हता युद्धे तदा तारामये विभो ॥
एतेऽतिबलिनो नित्यं मयि विद्वेषकारिणः । [180]
निहन्तव्या मया राम गोगोपान्रक्षता समम् ॥
एतैर्गोपा हता भूयो भूयो हन्तुं समुद्यताः ।
वयमेतैर्यथायोगं क्रीडां कुर्मः सगोपकाः ॥
नन्दश्च कुम्भकश्चोभौ विषण्णौ समपद्यताम् ।
रक्षितव्यौ बलादेतौ गोपौ बन्धू मया विभो ॥ [185]
नीलामेनां ग्रहीष्यामि हत्वा सप्त वृषानिमान् ।
श्रीदामानं सखित्वेन ग्रहीष्यामि न संशयः ॥
इति निश्चित्य रामेण कृष्णः कमललोचनः ।
पुरस्तेषां पदं चक्रे वृषाणां बलशालिनाम् ॥
ते वृषा दितिजाः क्रुद्धा विष्णुं दृष्ट्वा पुरःस्थितम् । [190]
पूर्ववैरं समाश्रित्य पराहन्तुं प्रचक्रमुः ॥
ते समं सहसा पेतुः कृष्णस्योपरि दानवाः ।

T_3 घनं स्थिता (for पदं दधुः) —(L 165) T_1 तेषु (for गोप-). —(L 166) D_3 T_4 तस्मात् ; T_2 खुरैस् (for सर्वांस्) D_6 -घोषैश्च , T_2 $G_{2, 3}$ -घोणैश्च , G_1 -घोणैस्तान् (for -कोणैश्च) $T_{3, 4}$ च (T_4 तु) ततस् (for सर्वतस्) D_6 स्थिताः , M_{1-3} समम् (for ततः) —(L 167) M_4 त्वरिता (for मुदिता) M_3 निहन्युर्नादिता भृशम् (for ^{b}). —(L 168) D_3 पाटिताः (for पातिताः) —(L 169) G_2 गत्वा (for गतान्) D_3 तान्गतासूनभिमुख ; $T_{3, 4}$ $M_{2, 3}$ गतान्गतानभिमुखं (M_3 °खान्) (for ^{a}). D_3 $T_{3, 4}$ $M_{2, 3}$ हत्वा सप्त , T_1 M_1 स्थिता सप्त ; G_2 सस्थिता. स- (for °ताः सु-) —(L. 170) D_3 हुंकारं च ; D_6 हुम्बारव- , T_4 हुंहा° (for हुम्भा°). $T_{3, 4}$ च गोगणान् , G_1 सुगो° (for सगो°) T_1 भीषयन्ति स्म गोगणान् (for ^{b}). —(L 171) $T_{3, 4}$ तथैव (for गोपालान्) $T_{1, 3}$ M_3 दंशिता (for °तान्) —(L. 172) D_6 पातयन्तो ; M_2 खान° (for खाद°). D_6 तं च खातं ; T_2 G_1 तदा खातं , $M_{1, 4}$ तटाघातं (for तट°) T_4 महत्त्वं तत्र चक्रिरे (for ^{b}) —(L. 173) D_3 नन्दगोपाश्च (for °गोपश्च). —(L 174) M_{1-3} स्म (for सु-) T_2 -संहृत्य , G_2 -संरब्धास् (for -संवृत्तास्). —(L 175) M_2 स्म ह (for स्थिता) — COLOPHON om in $T_{3, 4}$ — *Mention of Khila*. $D_{3, 6}$ $T_{1, 2}$ G M — *Adhy. name* D_6 G_2 गोपालवृषयुद्धम् , G_3 गोपवृषयुद्धम् — *Adhy. no* D_3 70 , $T_{1, 2}$ $G_{3, 5}$ M_4 66 , G_1 65 ; $G_{2, 4}$ 63 , M_1 lacuna ; $M_{2, 3}$ 62

T_4 G_2 om the ref —(L 176) T_3 बभाषे वैशसेन च (for ^{b}). —(L. 177) T_2 G_1 महादैत्या (for °बाहो) T_2 G_1 मत्ताः सप्त ; M_{1-3} दैत्यमल्ला (for दैत्याः सप्त) —(L. 178) D_3 $T_{1, 4}$ G_{3-5} M कालनेमे (for °नेमि-). $T_{3, 4}$ $G_{2, 4, 5}$ M_4 आर्य(T_3 वीर)माहन्तुम् (for आर्य मां हन्तुम्). T_3 उप- (for इह) T_1 G_5 संस्थिताः (for संगताः). —(L. 179) $T_{3, 4}$ M हता मया (by transp) D_6 ताराहवे ; G_2 रामभवे (for तारामये) . T_3 तदा वै तारकामये (for ^{b}) — After line 179, T_3 reads line 186, repeating it in its proper place T_3 om line 180. T_4 om. (hapl) lines 180–185 G_4 om. lines 180–181. —(L. 180) T_2 G_1 मम (for मयि) —(L 181) D_3 त्वार्य ; M_1 नाम (for राम) T_2 G_2 भूगोपान् , M_1 गोपालान् (for गोगोपान्). D_3 स्वयम् , T_1 तदा (for समम्). T_3 गोगोपान्तकरा इमे (for ^{b}). —(L. 182) T_3 पुते (for एतैर्). D_6 $M_{2, 3}$ गावो (for गोपा). —(L 183) T_3 एवम् (for वयम्) D_3 क्रीडाः (for क्रीडां) —(L 184) G_2 नन्दकः (for °श्च). T_3 [ए]व (for [उ]भौ) D_3 विषण्णौ समभिघ्नता (for ^{b}) — T_3 om line 185 —(L. 185) D_3 M_1 गोप- (for गोपौ) T_1 $G_{2, 4, 5}$ बन्धुं , G_1 बन्धून् (for बन्धू). M_4 त्विमौ (for विभो) —(L 186) D_6 $T_{1, 2, 3}$ (first time) $G_{2, 4, 5}$ M_4 एता (for एनां) D_6 T_2 $G_{1, 2, 4, 5}$ M_4 सर्ववृषान् ; G_3 वृषसुरान् (for सप्त वृषान्). T_3 (first time) विभो (for इमान्) —(L 187) T_3 त्रिधामानं (for श्रीदा°). T_2 संग्रहीष्याम्यसंशयः (for ^{b}) —(L 190) D_3 ते वै वृषा दिवा क्रुद्धा (for ^{a}). T_4 कृष्णं (for विष्णुं) D_6 पुरा स्थितम् (for पुरःस्थितम्). —(L. 191) T_4 अनुस्मृत्य (for समा-

ततो युद्धं समभवत्तेषां कृष्णस्य च प्रभो ॥
ततो गोपगणाः सर्वे कृष्णमेवाश्रिताभवन् ।
शृङ्गैस्ते सहसा जघ्नुः कृष्णं हन्तुमभीप्सवः ॥ [195]
पादप्रहारैरपरैः पुच्छघातैश्च केशवम् ।
पृथक्पृथक्समाहन्युः प्रत्येकं वृषदानवाः ।
दन्तैर्ददंशुरपरे खुरैरन्ये जनार्दनम् ॥
ततः कृष्णो रुषा मुष्टिं संनिहत्य जघान ह ।
तेषामेकं क्षणाद्धत्वा पुनरन्यं जघान ह ॥ [200]
क्रमेण मुष्ट्या तान्सर्वान्हत्वा दैतेयगोपतीन् ।
नीलां हस्ते गृहीत्वाथ कृष्णस्तस्मिन्व्यरोचत ॥
कुम्भको नन्दगोपं तं प्रोवाच व्रजसंसदि ।
प्रसादात्तव पुत्रस्य जीवामो विगतज्वराः ।
सपुत्राः सह गोपालैः सवत्सा गोधनैः समम् ॥ [205]
वृषैश्च सप्तभिर्नन्द हता गावः सहस्रशः ।
गर्भाश्च निःसृतास्तावद्वत्सास्तावन्त एव हि ।
यतस्ते निहता नन्द सुखं तस्मादवाप्नुमः ॥
गोसहस्रं तव विभो महिषा महिषीशतम् ।
यावदिच्छसि वा नन्द तावत्ते वै ददाम्यहम् ॥ [210]
नीलायै लक्षमयुतं दास्यामि बहुगोधनम् ॥

नन्दगोप उवाच ।

अलं मम विभो तात गोभिर्वत्सैर्धनैरपि ।
तिष्ठन्तामद्य गावस्ते गावो मे बह्वो मताः ॥
घृतवत्यः क्षीरवत्यो बभूवुः पुत्रजन्मतः ।
यदा च कृष्ण उद्भूतस्तदाप्रभृति मे व्रजे ॥ [215]
यावद्दुग्धं समुद्भूतं तावदेव घृतं भवेत् ।
गुल्मे गुल्मे मधु भवेत्स्वादु स्वादु भवत्यलम् ॥
गावो वत्साश्च नीरोगा जाते कृष्णे व्रजे मम ।
अल्पकं न च मे स्यात्तद्गेहे स्वं कृष्णसंनिधौ ॥
यास्याम्यहमथो गोप गृहायाभ्यनुजानताम् । [220]
इत्युक्त्वा प्रययौ नन्दः सव्रजः सहगोगणः ॥
कृष्णश्च नीलया सार्धं श्रीदाम्ना सह संगतः ।
साकं च बलभद्रेण ययौ वृन्दावनं वनम् ॥
प्राप्य वृन्दावनं गोपा रेमिरे सहकेशवाः ॥

Colophon

श्रित्य) G_2 सत्त्वान्हन्तुं, M_3 तदा हन्तुं (for पराहन्तुं) —(L 192) T_3 दंशिता॰, T_4 दारिताः (for दानवा॰) —(L 193) G_4 M_{2} $_{3}$ प्रभोः, M_4 [उ]भयो॰ (for प्रभो) —(L 194) T_2 G_4 [अ]वहन् (for [अ]भवन्) D_3 बभूवुः कृष्णमाश्रिता॰ (for ^{b}). —(L 195) D_6 M_2 हन्तुं कृष्णम् (by transp) M_1 हन्तु कृष्णमभीच्छवः (for ^{b}) —(L 196) D_6 पदापहारैर् (for पादप्र°) T_{2-4} G_{1} $_{5}$ M_4 अपरे (for °रैः). D_3 खुराघातैश्; M_{2} $_{4}$ पुच्छाघातैश् (for पुच्छ°) —(L 197) D_3 समाजघ्नु॰ (for °हन्यु) T_3 बहुशो (for प्रत्येकं) —(L. 198) T_2 G_5 M_4 दद्भिर् (for दन्तैर्) D_3 मुखैर् (for खुरैर्) —(L 199) D_3 संनिपात्य, D_6 तं निपात्य, M_{2} $_{3}$ संनिवर्त्य (for °हत्य) — D_3 om lines 200–207 T_4 om (hapl.) line 200 —(L 200) T_3 कृष्ण (for हत्वा) G_2 अन्याञ् (for अन्यं) —(L 202) M_{1} $_{3}$ स, M_2 तां, M_4 तु (for [अ]थ) —(L 203) M_3 तु (for तं) G_{1} $_{2}$ जन- (for व्रज-) T_2 प्रोवाच जनसंनिधौ (for ^{b}) —(L 204) D_6 T_2 G जीवाम; T_3 भवामो (for जी°) —(L 205) M_3 गोपकै (for गोधनैः) D_6 T_4 सह (for समम्) T_3 सवत्सान्गोधनै सह, G_3 सवत्साः सहगोधनम् (for ^{b}) —(L 206) M_{1} $_{2}$ भग्ना (for नन्द). D_6 एता (for हता). — Before line 208, D_3 ins. कुम्भक उवाच —(L 208) D_6 एतैश्च, T_{3} $_{4}$ यत्र ते (for यतस्ते) —(L. 209) D_3 T_{3} $_{4}$ M_3 महिषान् (for °षा) —(L 211) M_1 नीलाया (for °यै) D_6 नीलायै लक्षणैर्युक्तां (for ^{a}) T_3 G_1 [इ]ति च (for बहु-) —(L 212) D_3 मयि (for मम) D_3 G_4 वत्स- (for वत्सैर्) —(L 213) G_2 तिष्ठताम् (for °न्ताम्) T_1 M_{1} $_{2}$ (*inf lin*) अत्र (for अद्य) D_3 तिष्ठन्तु तव गावस्ता (for ^{a}) G_2 पुंगावो (for गावो मे) D_3 गृहे, T_{3} $_{4}$ स्थिता (for मताः) —(L 214) D_6 घृतवन्त्यः क्षीरवन्त्यो (for ^{a}) D_{3} $_{6}$ M_3 -जन्मन, G_3 जातय (for जन्मतः) —(L 215) T_{3} $_{4}$ यदा स कृष्ण स भ्रा(T_4 °ष्णस्तभ्रा)ता तदा मे वर्धते व्रजे —(L 216) T_3 तावदेव घृतोपमम् (for ^{b}) —(L 217) D_{3} $_{6}$ T_{1} $_{2}$ G M_4 महत् (for भवेत्) D_3 भवेत्फलम् (for भवत्यलम्) —(L 218) D_3 न रोगाश्च; M_3 निरोगाश्च (for च नीरोगा) —(L 219) D_3 तात, T_4 नाभूद्; M_{1-3} ऽप्यासीद् (for स्यात्तद्) D_6 किमप्यल्पं न मे स्यात्तु (for ^{a}) M_{1-3} व्रजे (for गेहे) D_3 T_3 स्वे; M_2 (*inf lin.* as above) $_{4}$ ऽस्मिन् (for स्व) —(L 220) D_3 गृहानेव तवाज्ञया, T_3 अभ्यनुज्ञायतां गृहान् (for ^{b}) — Before line 221, G_2 ins वैशंपायन —(L 221) D_3 स; T_4 सं- (for प्र-) T_3 -गोधन., T_4 -गोधनम् (for -गोगणः) —(L 222) D_3 लीलया (for श्रीदाम्ना) —(L 223) T_2 G_1 प्रति (for

जनमेजय उवाच ।

अहो चित्रमहो चित्रं माधवस्य जगत्पतेः । [225]
क्रीडेयं वासुदेवस्य गोपलीलां प्रकुर्वतः ॥
धन्यास्त एव देवेशं गोपवेषविभूषितम् ।
अपश्यन्देवमीशं ये मयूराङ्गदभूषणम् ॥
कीलदामास्थितकरं किंकिणीकणिताङ्गदम् ।
तालगेयरतं देवं पर्णवाद्यान्तरैपिणम् ॥ [230]
बाणपुष्पस्फुटन्मौलि नीलमेघनिभं हरिम् ।
पश्यन्ति देवमीशेशं नमस्तेभ्यः पुनः पुनः ॥
हत्वा वृषान्हरिः सप्त पुनरागम्य माधवः ।
वृन्दावनं सरामस्तु गोपैः सह महामुने ।
अकरोत्कि जगन्नाथस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥ [235]

वैशंपायन उवाच ।

तस्यां शरदि गोविन्दः सुखं वृन्दावने वने ।
चचार गोधनैः साकं जगतां प्रीतिवर्धनः ॥

No 13

After 55 23, $D_{3\ 6}$ S ins.

भाण्डीरे सुखमासीनं विहरन्तं जनार्दनम् ।
वामदेवभरद्वाजौ तत्र प्राप्तौ यदृच्छया ॥
कृष्णाजिनधरौ दान्तौ नियमव्रतकर्शितौ ।
गङ्गातीर्थाय संक्रान्तौ भास्करौ द्वाविवागतौ ॥
बृहत्पिङ्गजटाभारप्रतिबद्धशिरोधरौ । [5]
प्रमाणं सर्वलोकानां वेदवेदाङ्गपारगौ ॥
वल्कलाजिनसंवीतौ मुनी यमपरौ सदा ।
नमस्कर्तुं तदा वीर भाण्डीरं यक्षसेवितम् ॥
प्रदक्षिणं समुद्युक्तौ वत्सपालान्महामुनी ।
ददर्शतुः समं वत्सान्कालयानांश्च गोगणान् ॥ [10]
पप्रच्छतुस्तदा तत्र भाण्डीरद्रुमवासिनः ।
हे वत्साः क्व च नो मार्गो यमुनातीर्थदर्शने ।
क्व च तीर्थं सुसोपानं झषग्राहविवर्जितम् ॥
श्रुत्वैतद्दारका वाक्यं जहसुर्मुनिपुंगवौ ।

वनम्). — (L. 224) D_6 $T_{2\ 3}$ G M सर्वे (for गोपा) — COLOPHON — *Mention of Khila* $D_{3\ 6}$ S — *Sub-parvan* T_4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D_6 सप्तदैत्यवधः, G_2 M_4 दैत्यवृषवध ; G_3 सप्तवृषदैत्यवधः — *Adhy no* D_3 70, T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 67, T_2 G_1 66, T_3 72, T_4 $G_{2\ 4}$ 64, M_{1-3} 63

T_2 वैशंपायन (for जनमेजय) — (L 228) D_6 $T_{2\ 4}$ M_1 ईशेशं ; G_2 ईशान (for ईशं ये) D_3 T_1 $G_{1\ 3}$ M_4 अपश्यन्देव- (D_3 °न्सर्व)देवेशं, T_3 G_4 पश्यन्ति ये जगन्नाथं (for ^{a}). D_3 om. (hapl.) lines 228^b–232^a. M_4 केयूराङ्गद (for म°) M_3 -भूषितम् (for -भूषणम्) — (L 229) D_6 T G_{3-5} $M_{1.4}$ कीलदामास्थि(T_1 °मार्पि)तकरं (for ^{a}) — (L 230) T_{2-4} $G_{1\ 3-5}$ M_4 का(G_3 क)लगेय (for ताल°) — (L 232) M_3 येऽपश्यन् (for पश्यन्ति) $T_{3\ 4}$ पश्यन्ति देवदेवेशं ; G_2 °तो देवमीशानं (for ^{a}) $T_{\cdot\ 4}$ G_2 M_3 तस्मै (for तेभ्य) — (L 235) M_{1-3} द्विजोत्तम (for तपोधन) — (L 236) D_3 ऽवसत्, T_3 वसन् (for वने) T_4 सुखं वृन्दावनं वनम् (for ^{b}) — (L 237) T_{2-4} $G_{1\ 3-5}$ M_4 सार्धं (for साकं) $T_{3\ 4}$ सिंहविक्रान्तगामिभि. (for ^{b})

13

(L. 2) D_6 S (except T_1 $M_{1.2}$) तौ च (for तत्र). — (L. 3) D_6 -परौ (for -धरौ). $T_{3.4}$ शान्तौ (for दान्तौ). D_3 $T_{3\ 4}$ नियत(T_3 °लय) व्रतशालिनौ (for ^{b}) — G_4 reads line 4 twice — (L 4) D_3 सप्राप्तौ, T_2 $G_{1.4}$ (both times) निष्क्रान्तौ (for संक्रान्तौ). T_1 G_5 $M_{1.2\ 4}$ भास्कराविव गां गतौ (for ^{b}) — (L. 5) T_1 G_3 जटाधार- (for °भार-) $T_{3.4}$ -प्रतिपिङ्ग- (for °बद्ध-) $M_{1\ 2}$ (*inf lin.* as above) -शिरोरुहौ (for °धरौ). M_3 प्रतिबन्धजटाधरौ (for ^{b}) — (L 7) M_4 मुनिधर्मपरायणौ (for ^{b}). — (L. 8) $T_{3\ 4}$ नमस्कृत्य (for °स्कर्तुं) T_2 G_1 महा- (for तदा). D_3 वीरौ ; $M_{1\ 4}$ वीरं (for वीर) M_3 वृक्ष- (for यक्ष-) — (L. 9) D_6 $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{2.4}$ M_4 प्रचक्र(G_4 °जग्म)तुः (for प्रदक्षिणं). T_2 $G_{1.3.5}$ प्रचक्रतुः समुद्यन्तौ (for ^{a}) T_4 तदा मुनी (for महामुनी) — (L. 10) D_3 $T_{3\ 4}$ M_3 सर्वान् (for वत्सान्) D_6 G_2 स- (for च) D_3 काले गोपालगोगणान् (for ^{b}) — T_4 om. line 11. — (L 11) D_3 प्रचक्रतुस् (for पप्रच्छतुस्). — (L 12) G_4 मार्गं (for मार्गो) T_3 तीर- (for -तीर्थ-) T_1 -सेवने (for -दर्शने) — (L 13) M_4 तीर्थं च (by transp.). D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 4}$ ससोपानं, T_3 पयौ पानं (for सुसोपानं) G_2 क्व च तीर्थस्य सोपानं (for ^{a}). T_3 जलं ; T_4 जल- (for झष-) — (L 14) T_3 श्रुत्वैतत्तापसवच (for ^{a}) T_3 ऊचुस्ते ; G_4 समाहुर् (for जहसुर्). — (L. 15) $T_{1.4}$ मार्गज्ञाने (for °ज्ञा न). $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3.5}$ M_1 मार्गज्ञाने वयं बालं (for ^{a}). M_3 ज्ञातिभ्यः (for ज्ञानिभ्यः). T_1 -शस्य-

मार्गज्ञा न वयं बाला ज्ञानिभ्यः संप्रपृच्छताम् । [15]
कुतोऽत्र यमुना शुभ्रा कुतो मार्गः कुतो वयम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णस्तेषां वाक्यं तयोरपि ।
श्रुत्वा तौ समुपागम्य वक्तुमेवं प्रचक्रमे ॥
एष वां पथ आदेष्टा गवामिव सुयन्त्रितः ।
अहं नन्दस्य तनयः कृष्ण इत्यभिविश्रुतः ॥ [20]
ममायमग्रजो रामश्चन्द्रमा इव भासते ।
आवयोर्गोगणः सर्वो वचनं च निशम्यताम् ॥
एतद्दध्योदनं सम्यग्गृह्यतां यदि रोचते ।
पायसं सुरसं दुग्धं धानाश्च गुडमिश्रिताः ॥
एवमुक्ते ततस्तस्मिन्कृष्णे कमललोचने । [25]
तौ काविमाविति तदा समाधिं जग्मतुर्मुनी ॥
तौ नेत्राणि समुन्मील्य प्रीतौ दृष्ट्वा जगत्पतिम् ।
इदमूचतुरध्यात्मं मुनी कृष्णस्य संमतम् ॥
त्वमादिः सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् ।
स्रष्टा सर्वस्य लोकस्य पाता भोक्ता जनार्दन ॥ [30]

स्रष्टा वेदस्य यज्ञस्य हविषामृत्विजां हरे ।
कर्मणां फलभोक्ता च फलदः कर्म कुर्वताम् ॥
निषेद्धा दुष्टसत्त्वस्य हन्ता त्वं तमसां परः ।
नेत्रे ते भानुशशिनौ नासिका च समीरणः ॥
वाचः सरस्वती देवी जिह्वा मेघः प्रकीर्तितः । [35]
दन्ताश्च पर्वता ज्ञेया कर्णाः पातालगोचराः ॥
लक्ष्मीर्वक्षस्तु विज्ञेया वामो बाहुस्तु शंकरः ।
स्कन्दश्च दक्षिणो बाहुरङ्गुल्यः सागराः स्मृताः ॥
अम्बरं कुक्षिरित्युक्तं विवराणि दिशः स्मृताः ।
रोदसी तव पादौ च केशा देवाः स्मृता हरेः । [40]
लोमानि यक्षगन्धर्वाः पिशाचा राक्षसा विभो ॥
यान्येव वस्तुजातानि लोके दृष्टानि माधव ।
तानि गात्रेषु पश्यामः पुरुषोत्तम ते हरे ॥
अधो भवन्तं भगवन्द्रक्ष्यामः सकलात्मना ।
भवन्तमूर्ध्वं पश्यामो भवन्तमथ पृष्ठतः । [45]
पार्श्वतः पुरतश्चैव भवन्तं वीक्ष्य निर्वृताः ॥

ताम् (for पृच्छ°) M_2 ज्ञानिभ्यस्त्ववगम्यताम् (for ^{b}). — (L 16) D_3 गङ्गा, D_6 सुभ्रु (for शुभ्रा) — Before line 17, T_1 ins. वैशंपायन· — (L 17) T_4 om. from एतस्मि. up to स्तेषां वा (in line 17^b). $M_{1\ 4}$ द्वयोर् (for तयोर्) — (L 18) T_1 तु (for तौ) M_4 एवोप- (for एवं प्र-). — (L 19) T_1 पथम्; G_3 पद (for पथ) D_3 गोपानां पथिगो ज्येष्ठो (for ^{a}) D_3 गवामिह, T_{2-4} G M_4 भवामि च (for गवामिव) — (L 20) $T_{3,4}$ नन्दस्य तनयः कृष्ण· (for ^{a}) — (L. 21) D_3 ममात्र योऽग्रजो रामश् (for ^{a}). — (L 22) T_4 om from आवयो up to एतद्दध्योद in line 23^a) $D_{3\ 6}$ -गणाः सर्वे (for -गणः सर्वो). T_3 आवयोर्मार्गगा सर्वे (for ^{a}) $M_{1,2}$ (*inf lin*) तं (for च). G_3 निशाम्यताम् — (L 23) T_2 $G_{1\ 3}$ मह्यं, M_3 सर्वं (for सम्यग्). — (L 24) D_6 धाना, G_2 धान (for दुग्धं) T_2 G_1 पयसा (G_1 °सां) सुरसा दिग्धा (for ^{a}) D_6 सदुग्ध-; G_2 दुग्धाश्च (for धानाश्च) D_3 बहु (for गुड-) T_4 धानाश्च बहुविश्रुता (for ^{b}). — T_4 om lines 27^a–28^b — (L 27) D_3 देवौ (for प्रीतौ) — (L. 28) G_2 आत्मेशं (for अध्यात्मं) G_2 समतौ (for °तम्) — (L 29) G_2 M_3 अन्तं (for अन्तस्) M_4 [ए]व च (for भवान्). M_1 मध्यमन्त तथैव च (for ^{b}) — (L 30) M_3 स्रष्टार सर्वलोकस्य (for ^{a}). T_1 त्राता; T_3 धाता, T_4 M_4 दाता (for पाता). $D_{3,6}$ T_{1-3} G_2 जनार्दनः. — (L. 31) D_6 स्रष्टा सर्वस्य वेदस्य, $T_{3\ 4}$ स्रष्टा वेदाश्च यज्ञाश्च (sic) (for ^{a}) T_2 G_1 वर (for हरे) — (L 32) T_4 om from फल up to हन्ता (in line 33^b) D_3 -दाता (for -भोक्ता). — (L. 33) D_6 तमसः (for °सां) T_1 $G_{3\ 5}$ परम् (for पर) D_3 ज्ञाता त्वं तपसां नृणाम्, T_2 G_1 हन्ता त्वमसता वर, M_4 हन्ता त्वं तमस परम् (for ^{b}) — (L 34) T_2 G_1 नासिके (for °का) — (L 35) D_3 वाक्ते, $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 5}$ $M_{1\ 4}$ वच (for वाच) D_3 जिह्वा (for देवी) D_3 मेघा केशा (for जिह्वा मेघ) D_6 T G M_4 जिह्वा मेघा प्रकीर्तिता. (for ^{b}) — (L. 36) D_3 पशवो (for पर्वता) M_3 कण्ठः (for कर्णाः). D_3 $T_{1\ 2\ 4}$ G $M_{1\ 2\ 4}$ कर्णा· पाताळगोचरा, T_3 काष्ठा आस्तामगोचराः (for ^{b}) — (L 37) D_3 $T_{3\ 4}$ विज्ञेयं (for °या) D_3 वाम- (for वामो) T_4 om from बाहु up to साग (in line 38^b). — G_2 om (hapl) line 39 — (L 40) T_{1-3} G $M_{1\ 3,4}$ हरे (for हरेः). — (L 41) D_3 शिराः (for विभो) — (L 42) D_6 T_2 $G_{1\ 2\ 5}$ [इ]ह च; $T_{3\ 4}$ जन्तु-, $G_{3\ 4}$ [इ]ह प्र-, M_4 तव (for वस्तु-) T_3 -जालानि (for -जातानि) T_2 $G_{1\ 3-5}$ तानि सर्वाणि माधवः, M_3 लोके सृष्टानि माधव (for ^{b}) — (L 43) T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 गात्राणि (for गात्रेषु) T_4 om (hapl) from पश्याम up to न्द्रक्ष्यामः (in line 44^b). — (L. 44) D_3 G_3 अतो, D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{1,2}$ अथो; T_1 $G_{4\ 5}$ M_4 अहो (for अधो). D_6 $T_{1,2}$ G $M_{1,4}$ सकलात्म-

त्वमादौ क्रोडदंष्ट्राग्रे अदधा गां सपर्वताम् ।
यथास्थानं प्रतिष्ठाप्य हिरण्याक्षं प्रजघ्निवान् ॥
नारसिंहवपुर्भूत्वा देवमानुपकण्टकम् ।
दैत्येन्द्रं हतवान्विष्णो राज्यं दत्त्वा मरुत्वते ॥ [50]
जमदग्निसुतो भूत्वा हतवान्पितृघातकम् ।
कार्तवीर्यं महात्मानं सकलक्षत्रकण्टकम् ॥
रघोरन्वयमापन्नस्त्वमेव जगतां पते ।
गत्वाब्धौ सेतुना विष्णो लङ्कां रावणपालिताम् ॥
रावणं ससुतं हत्वा सानुजं सबलं प्रभो । [55]
निष्कण्टकमिमं लोकमकरोः पुरुषोत्तम ॥
बलेर्वामनतां गत्वा महीमादाय मायया ।
दत्तवांस्त्रिदशेन्द्राय पाताले तं व्यदीदधाः ॥
तत्तद्रूपमुपागम्य लोकान्रक्षसि माधव ।
इदानीमपि देवेश देवदेव यदोः कुले ॥ [60]
अवतीर्य हरे विष्णो देवपक्षविरोधिनः ।
गोपालवेषमास्थाय कृष्णोऽसि शुभवेषवान् ॥
प्रलम्बं केशिनं हत्वा हन्ता कंसस्य माधव ॥
अहो रम्यमिदं विष्णो वपुर्नीलोत्पलच्छवि ।
नीलकुञ्चितकेशाढ्यमुन्निद्रकमलेक्षणम् । [65]
वनमालाकृतोरस्कं रज्जुयज्ञोपवीतिनम् ॥
शिक्यालम्बिघटीकक्षं करीषप्रोक्षितोदरम् ।
किंकिणीजालसंछन्नकटिशोभि प्रभामयम् ॥
दामकीलसमासक्तभुजद्वयविभूषितम् ।
वेणुवीणारवं कुर्वन्पर्णवाद्यमनोहरम् । [70]
अहो मनोरमं रूपं पश्यामस्तव माधव ॥
गोपालास्ते चिरं धन्या ये रूपमिदमीदृशम् ।
पश्यन्ति नित्यशो विष्णो नमस्ते पुरुषोत्तम ॥
नमः कृष्णवपुर्धात्रे गोपवेषविलासिने ।
अचिन्त्यविभवे तुभ्यं सर्वगाय नमो नमः ॥ [75]
नमः सकलकल्याणकल्याणाय नमो नमः ।

कम् — (L 45) D_6 T_2 G $M_{1\ 4}$ भवन्तं पृष्ठत पुन (for ^{b}) — (L. 46) D_3 पार्श्वे च, T_3 पार्श्वयोः (for °तः). $M_{2\ 3}$ च पुरश् (for पुरतश्) T_4 पार्श्वे च पृष्ठतश्चैव (for ^{a}). T_1 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) — (L 47) $G_{2\ 4\ 5}$ M_4 क्रोध- (for क्रोड-). D_3 -रूपेण; T_3 -वपुषा (for -दंष्ट्राग्रे). T_4 त्वमादौ क्रोधवपुषा (for ^{a}). D_3 ससमुद्रा सपर्वताम्, T_2 G_1 दधा गां सहपर्वताम्; $T_{3.\ 4}$ अदधाः सर्वपर्वतान् (for ^{b}) — (L 48) D_3 धरां यथास्थितां कृत्वा, $T_{1\ 3\ 4}$ M_3 यथास्थानमवस्थाप्य (for ^{a}). G_3 नि- (for प्र-). — (L. 49) D_6 नारसिंहं; $M_{2\ 3}$ नरसिंह-. T_4 om lines 49^{b}–50^{b} D_3 धृत्वा, T_1 कृत्वा (for भूत्वा) — (L. 50) T_2 G_1 दैत्येशं (for °न्द्रं). D_6 कृष्ण (for विष्णो). G_2 om (hapl.) lines 50^{b}–54^{a} D_6 $T_{1.\ 2}$ $G_{1.\ 3.\ 5}$ $M_{1\ 3.\ 4}$ मरुत्पते (for °त्वते). T_3 राज्य चैव यथा मम (for ^{b}) — (L. 51) T_4 -संकटम्, M_2 -कण्टकम् (for -घातकम्). T_3 सर्वक्षत्रस्य कण्टकम् (for ^{b}). — (L. 54) D_3 बध्वाब्धिं (for गत्वाब्धौ). D_3 T_4 M_2 (*inf lin* as above) राक्षस- (for रावण-). — (L. 55) T_2 $G_{1-3.\ 5}$ M_4 सकुलं; $T_{3\ 4}$ सगण (for ससुतं). — T_4 om lines 55^{b}–56^{a}. G_3 सगणं (for सबलं). T_2 G_1 विभो (for प्रभो) G_2 सचण्डं सानुजं प्रभो (for ^{b}). — (L 56) D_3 M_3 ह्यकरोः; T $G_{1.\ 3.\ 5}$ $M_{3\ 4}$ ह्यकरो (for अ°). D_6 G_2 अकरोत्पुरुषोत्तमः (for ^{b}). — (L 57) M_3 राज्यम् (for महीम्) — (L. 58) D_3 दत्वा तां (for दत्तवांस्). D_6 व्यनीहनत्; T_1 त्वनीनय, T_2 G_1 निवेशयत्; G_2 विनिक्षिपन्; G_3 न्यवेशयः; G_4 व्यनीनहत्; M_1 व्यनीनयत् (for व्यदीदधा) D_3 कूर्मस्त्वं च व्यधाज्जगम्; M_4 पाताळं तं व्यनीनशत् (for ^{b}). — (L. 59) G_5 तत्र (for तत्तद्) M_3 उपादाय (for °गम्य) T_3 तत्तद्भूतमथागम्य (for ^{a}) — (L. 60) D_3 देवयोगये; $T_{3.\ 4}$ °योस्त्वं; M_3 देव योऽद्य (for देवदेव) — T_4 om. lines 61–63. — (L 62) $M_{3.\ 4}$ गोपालं (for °ल-). D_3 गोपरूपं समास्थाय, T_3 गोपालं व्रतमास्थाय (for ^{a}). M_4 वै (for ऽसि). D_3 T_2 M_4 शुचि- (for शुभ-). — (L 63) M_3 हन्ता (for हत्वा). — (L. 64) G_3 M_3 रूपम् (for रम्यम्) D_3 T_4 G_3 कृष्ण (for विष्णो) D_6 T_2 G_1 नव- (for वपुर्) T_4 om line 67. — (L 67) D_3 शिक्यालाबु-, M_4 °लम्ब- (for °लम्बि-) D_6 शिक्यलम्बिकटीकक्षं, $G_{2.\ 3}$ M_3 शिक्यालम्ब(G_3 °म्बि)कटी°, $M_{1\ 2}$ शिक्यालम्बद्घटीकक्षं (for ^{a}). T_2 $G_{1\ 4}$ -प्रसितोदरम् (for -प्रोक्षि°). D_6 करीषप्रोषिताम्बरम्; G_2 कम्बळप्रोषितोदरम् (for ^{b}). — (L. 68) D_6 -सभिन्न-, $T_{1\ 2}$ G M_4 -सपन्नं; T_4 -संभिन्नं; M_3 -संछन्ने (for °न्न-). — (L 69) D_6 -समायुक्त-, G_2 °सक्तं (for °सक्त-). — (L. 70) D_3 शृङ्ग-; D_6 भुवि, $T_{3.\ 4}$ $M_{2.\ 3}$ तुम्ब-, G_2 शुभ- (for वेणु-) G_3 -रवान् (for -रवं). T_2 G_1 वीणावेणुरवान्कुर्वन् (for ^{a}). T_1 M_3 पर्णवाद्यं (for °द्य-). $T_{3.\ 4}$ -मनोरमम् (for °हरम्) D_3 पर्णवाद्यं मनोरमम् (for ^{b}) — (L 71) D_6 G_{2-4} मनोहरं (for °रमं). D_3 पश्यावस् (for °मस्) — (L. 72) T_4 om. from गोपाला up to पश्यन्ति (in line 73^{a}). G_2 परं (for चिरं). D_3 रम्यं ये रूपमीदृशम् (for ^{b}). — (L 74) D_3 -विनोदिने (for -विलासिने).

नमः परमतत्त्वाय नमः परमयोगिने ॥
देवदेव जगद्वास सर्वकारणकारण ।
भूयः पुनर्नमस्यामस्तव योगपदं हरे ।
साधयामो नमस्तेऽस्तु तीर्थाय जगतां पते ॥ [80]
इत्युक्त्वा हरिमीशेशं तीर्थाय मुनिपुंगवौ ।
जग्मतुस्तत्र भाण्डीरे स्थितौ तौ रामकेशवौ ।
चिक्रीडतुर्यथायोगं सगोपौ रामकेशवौ ॥

No. 14

After 73. 9, N (except $Ś_1$ $Ñ_1$) T G M_4 G(ed.) ins

महामात्र उवाच ।

कथमुक्तं नारदेन राजन्देवर्षिणा पुरा ।
आश्चर्यमेतत्कथितं त्वत्तः श्रुतमरिंदम ॥
कथमन्येन जातस्त्वमुग्रसेनपितुर्विना ।
तव मात्रा कथं राजन्कृतं कर्मेदमीदृशम् ॥
अन्यापि प्राकृता नारी न कुर्याच्च जुगुप्सितम् । [5]
विस्तरं श्रोतुमिच्छामि ह्यत्र कौतूहलं हि मे ॥

कंस उवाच ।

यथा कथितवान्विप्रो महर्षिर्नारदः प्रभुः ।
तथाहं संप्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ॥
आगतः शक्रसदनात्स वै शक्रसखो मुनिः ।
चन्द्रांशुशुक्लवसनो जटामण्डलमुद्वहन् ॥ [10]
कृष्णाजिनोत्तरीयेण रुक्मयज्ञोपवीतवान् ।
दण्डी कमण्डलुधरः प्रजापतिरिवापरः ॥
गाता चतुर्णां वेदानां विद्वान्गान्धर्ववेदवित् ।
स नारदोऽथ देवर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः ॥
तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि । [15]
पाद्यार्घ्यमासनं दत्त्वा संप्रवेश्योपवेश्य ह ॥
सुखोपविष्टोऽथ मुनिः पृष्ट्वा च कुशलं मम ।
उवाच च प्रीतमना देवर्षिर्भावितात्मवान् ॥
पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।
इदमेको मम वचः श्रूयतां प्रतिगृह्यताम् ॥ [20]
गतोऽहं देवसदनं सौवर्णं मेरुपर्वतम् ।
सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्धनि ॥

— (L 75) D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 नित्य (for तुभ्य) — G_2 om (hapl) line 76 — (L 76) D_3 नम कमलपत्राक्ष (for ^{a}) — T_4 om lines 77-78 — (L 79) G_2 परं, M_4 तव (for पुनर्) $M_{1\ 2}$ नमस्यावस् (for °मस्). $T_{3\ 4}$ भूयः पूर्णमपश्याम (for ^{a}) — (L 80) $D_{3\ 6}$ T $G_{1\ 3-5}$ साधयावो (T_3 °व) (for °मो). — Before line 81, $T_{1\ 3\ 4}$ ins वैशंपायन. — (L 81) G_3 ईशानं (for ईशेश) $T_{3\ 4}$ इत्युक्त्वाखिलदेवेशं (for ^{a}) — G_4 om (hapl) line 82 — (L 82) T_3 उषित्वा सहकेशवाः (for ^{b}) — T_4 om (hapl) line 83 — (L 83) M_2 ततस्तौ (for सगोपौ).

14

(L. 1) D_5 यथा (for राजन्) V_1 राजेन्द्र ऋषिणा पुरा (for ^{b}) — (L. 2) V_3 अखिलं (for कथितं). T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 श्रोतुम् (for श्रुतम्) — (L 3) $K_{1\ 2\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ D (except D_6) $T_{3\ 4}$ G_{2-4} उग्रसेनात् (for °न-). — (L 4) $D_{3\ 4}$ कृतं (for कथं) T_4 राज्ञ. (for राजन्) D_3 कथं (for कृत) — (L 5) D_6 T_2 G_{3-5} M_4 अद्य (for अन्या). — (L 6) $T_{3,\ 4}$ विस्तराच् (for °रं) $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ D_3 $T_{3\ 4}$ परं; T_1 चात्र, M_4 तत्र (for ह्यत्र) D_3 मम (for हि मे). D_1 कथयस्व यथातथम् (for ^{b}). — M_4 om. the ref D_1 $T_{3\ 4}$ om line 7 T_2 G_1 om lines 7–10 — (L 7) K_3 कथां (for यथा) D_3 विद्वान् (for विप्रो) D_6 यथार्थः कथितो विप्रो (sic) (for ^{a}) D_5 तदा (for प्रभुः) — (L. 8) M_4 तद् (for तथा) D_6 T_1 G_5 M_4 ते (for सं-) D_1 महामात्र शृणु वचो (for ^{a}) — (L 9) $T_{3\ 4}$ स्वर्ग- (for शक्र-) D_5 -वचनात्; D_6 T_1 $G_{2,\ 4\ 5}$ M_4 भव° (for -सद°). — (L 13) K_4 D_5 ज्ञाता (for गाता) — (L 14) D_2 T_1 M_4 ऽयं (for ऽथ). K_1 $Ñ_3$ V_1 ब्रह्मर्षिर् (for देव°) K_3 मुनि (for ऽव्यय) — (L 16) K_4 $D_{1\ 5}$ पादार्घम्; Ds_2 पादार्घ्यम् (for पाद्या°). D_4 पाद्यार्घ्याचमनं दत्त्वा (for ^{a}). $Ñ_3$ V_2 B_2 Dn Ds_1 $D_{2\ 4\ 6}$ $T_{1,\ 3}$ $G_{2,\ 4}$ M_4 [उ]पविश्य ह; D_3 स्वमन्दिरम् (for [उ]पवेश्य ह) $K_{1\ 2}$ कुशलं चापि पृष्टवान् (for ^{b}) — (L 17) K_3 $Ñ_2$ T_2 दृष्ट्वा; V_3 स्पृष्ट्वा (for पृष्ट्वा) — (L 18) K_4 V_2 $B_{2,\ 3}$ D_4 M_4 उवाच मां (K_4 सु-), D_3 वच. प्राह (for उवाच च). $Ñ_3$ (marg) V_1 G_3 उवाच प्रीतमनसा (for ^{a}) — Before line 19, $K_{1\ 2}$ $D_{2,\ 3}$ T_3 ins नारद उवाच — (L 19) T_2 G_1 ऽस्मि (for ऽहं) — (L 20) K_2 [ए]कं वै (for एको). — M_4 om. line 21 V_2 om lines 23–26 T_4 om. lines 23^{a}–28^{a}. — (L. 23) $Ñ_2$ देवानां स (for देवतानां). B_3 [अ]शुभ ;

तत्र मन्त्रयतामेव देवतानां मया श्रुतम् ।
भवतः सानुगस्येह वधोपायः सुदारुणः ॥
तत्रैष देवकीगर्भो विष्णुर्लोकनमस्कृतः । [25]
योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ॥
देवानां स तु सर्वस्वं त्रिदिवस्य गतिश्च सः ।
परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ॥
यत्नश्च क्रियतां कंस गर्भाणां पातनं प्रति ।
नावज्ञा रिपवे कार्या सुबलेष्वबलेषु वा ॥ [30]
न चायमुग्रसेनस्तु पिता तव महाबल ।
द्रुमिलो नाम तेजस्वी सौभस्य पतिरूर्जितः ॥
श्रुत्वाहं तद्वचस्तस्य किंचिद्रोषसमन्वितः ।
भूयोऽपृच्छं कथं ब्रह्मन्द्रुमिलो नाम दानवः ॥
मम मात्रा कथं तस्य ब्रूहि विप्र समागमः । [35]
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ॥

नारद उवाच ।

हन्त ते वर्तयिष्यामि शृणु राजन्यथार्थतः ।
द्रुमिलस्य च मात्रा ते संवादं च समागमम् ॥

No 15

After 73 18^{ab}, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1-3) G(ed) ins

भविष्यदैवयोगेन विधात्रा तत्र नीयते ॥
कामगेन रथेनाशु तरुणादित्यवर्चसा ।
यदृच्छयागतस्तत्र सुयामुनदिदृक्षया ।
विहायसा कामगमो मनसोऽप्याशुगामिना ॥
स तं प्राप्य पर्वतेन्द्रमवतीर्य रथोत्तमात् । [5]

G5 श्रुत (for श्रुतम्) — After line 24, Ñ2 V1 3 B2 ins

1 ** तत्रैषा देवकी या ते मथुरायां पितृष्वसा ।
[V3 [ए]का (for [ए]षा)]

— Ñ2 V3 om line 25 — (L 25) K1 2 D2 3 T1 3 यो (for [ए]ष) B1 D1 5 -गर्भे, G3 -पुत्रो (for -गर्भो) — (L 26) K1 B2 D2 तस्या, Ñ2 T2 G1 योऽस्यां (for योऽस्या) K2 तेन (for स ते). — K3 4 om (hapl) lines 27-28, K1 reads the same on marg — (L 27) T3 ब्रह्मर्षिस् (for सर्वस्वं). D6 त्रिलोकस्य (for त्रिदिवस्य). — (L. 28) Dn M4 वेदानां (for देवानां) — (L. 29) K3 T2 G1 4 पतनं ; Ñ3 (marg) D4 घा° (for पा°) — (L 30) K2 च रिपौ ; Ñ3 V1 [अ]पि रिपौ, D2 (marg.) हि रिपौ (for रिपवे). T2 G1 स (for सु-). N (except Ś1 Ñ1) T3. 4 दुर्बले (K4 दुर्जने ; D1 बलेऽपि) स्वजनेऽपि वा (for ^{b}). — (L 31) Bom, Poona eds G(ed.) स (for तु) T2 G1 महाबली (for °ल) — (L. 32) Some Mss. द्रमिलो (for द्रु°) — After line 32, Ñ2 3 V1 2 ins

2** जातस्तेनासि कंस त्वं नोग्रसेनेन वीर्यवान् ।

Before line 33, D2 ins कंस उवाच — (L 33) B1 श्रुत्वा (for तस्य) — (L 34) D2 (marg as above) पूर्वं (for ऽपृच्छं). D3 च स कथं, G3 कथं ब्रूहि (for कथं ब्रह्मन्) — (L 35) T3. 4 तात (for तस्य) K3 प्रसादतः, Ñ2 V2 B1 Dn1 D2 3. 5 G1 समागमम् (for °गमः) — Dn1 om (hapl) lines 36–38. B2 om, the ref — (L. 37) K3. 4 V2 B2 Dn2 D1 3 5 T3 4 G4 कथयिष्यामि, Ñ2. 3 V1 3 T1 M4 वर्ण° (for वर्त°) K1 2 D2 3 6 T2 G1-3. 5 यथातथम्, M4 यथा तथा (for यथार्थतः) — (L 38) K2 T3 4 ते मात्रा (by transp), D5 T2 G1 3. 5 मातुस्ते. D3 यथा चैव समागमे (for ^{b})

15

B2 om line 1 — (L 1) K3 Ñ2. 3 V B3 D1 4. 6 T1. 2 4 G1-3. 5 M4 यत्र (for तत्र). — V1 ins before line 1 : Ñ2 after line 1 : V3 after line 3

1** तं देशमगमद्वीर सुयामुनदिदृक्षया ।
रथमारुह्य दिव्येन कामगेनाशुगामिना ॥

[(L. 1) V3 तदाश्रम- (for सुयामुन-). — (L 2) V1. 3 रथेन (for रथम्).]

— (L. 2) M4 कामभोग- (for °गेन). V1 [अ]सौ (for [आ]शु). — (L 3) Dn1 om lines 3^{b}–6^{a}. V3 मध्यवन- (for सुयामुन-) — Ñ2 reads line 4 twice — (L. 4) D5 कामगेन, T2 नु भगवान् ; G2 [अ]सौ खगमो (for काम°) T2 हि (for (for ऽपि). — Ñ2 ins after the second occurrence of line 4 : V1 3 after line 4. Ñ3 V2 after line 19 :

2** संप्राप्त पर्वतवरमृषिसिद्धनिषेवितम् ।
दृष्ट्वा प्रह्लादयच्चेतो नन्दनोपमकाननम् ॥
अवतीर्य रथाद्धृष्टश्चचार द्रुमिलो नृपः ।
वनान्तरं विचरता दिव्यसानुं मनोरमम् ।

[Ñ2 V2 om om. line 1. — (L. 1) V1 -वनम् (for -वरम्).

पर्वतोपवने न्यस्य रथं पररथारुजम् ।
उभौ तौ सूतसहितौ चेरतुर्नगमूर्धनि ॥
ततो बहून्यपश्येतां काननानि वनानि च ।
सर्वर्तुगुणसंपन्ने नन्दनस्येव कानने ॥
चेरतुर्नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च । [10]
नानाधातुपिनद्धैश्च शृङ्गैर्बहुभिरुच्छ्रितैः ॥
नानावर्णविचित्रेषु काञ्चनाञ्जनराजतान् ।
नानाकुसुमगन्धाढ्यान्नानासत्त्वगणैर्युतान् ॥
नानाद्विजगणोद्घुष्टान्नानापुष्पफलद्रुमान् ।
नानौषधिसमायुक्तानृषिसिद्धानुसेवितान् ॥ [15]
विद्याधरान्किंपुरुषानृक्षवानरराक्षसान् ।
सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्च महिषाञ्शरभाञ्शशान् ।
सृमरांश्चमरान्न्यङ्कून्मातङ्गान्यक्षराक्षसान् ॥
एवं बहुविधान्पश्यंश्चरमाणो नगोत्तमे ।
दूराद्ददर्श नृपतिर्देवीं सुरसुतोपमाम् । [20]
क्रीडमानां सखीभिश्च पुष्पाणि प्रविचिन्वतीम् ॥
ततश्चरन्तीं सुश्रोणीं सखीभिः सह संवृताम् ।
दृष्ट्वा भौपपतिर्दूराद्विस्मयन्सूतमब्रवीत् ॥
कस्येयं मृगशावाक्षी वनान्तरविचारिणी ।
रूपौदार्यगुणोपेता मन्मथस्य रतिर्यथा ॥ [25]
शचीव पुरुहूतस्य उताहो वा तिलोत्तमा ।
नारायणोरुं निर्भिद्य सभूता वरवर्णिनी ।
ऐलस्य दयिता देवी योषिद्रत्नं किमुर्वशी ॥
क्षीरार्णवे मथ्यमाने सुरासुरगणैः सह ।

— Ñ2 V1 repeat lines 2–4 after line 19 — (L 2) V3 चन्द्रो (for चेतो) Ñ2 (second time) 3 V1 (second time) 2 कानन नन्दनोपमम् (for ^{b}) — (L 3) Ñ2 (second time) 3 V1 (second time) स तु तस्मिन्व(Ñ2 तत्र व)ने ह्यदृश् (for ^{a}) — (L 4) Ñ2 (second time) संविचरन्, Ñ3 V3 स विचरन्, V1 (second time) स परिचरन् (hypermetric) (for विचरता) Ñ2 (second time) 3 V1 (second time) 2 दिव्यसानु- (for °सानु) V3 मनोहरम् (for मनोरमम्)]

— (L 5) D6 T1. 2 G M4 स तु शैलवरं (G4 M4 °नं) प्राप्य, T3. 4 स तु प्राप्य नगेन्द्र तम् (for ^{a}) K3 Ñ2. 3 V1. 3 B2. 3 Dn2 Ds D1. 3. 4. 6 T1. 2 G M4 ह्यवतीर्य (for अ°) — (L 6) Ñ3 V1 रम्ये, G2 तस्य, M4 ह्यत्र (for न्यस्य) —V2 reads line 7 twice — (L 7) V2 (second time) Dn अथासौ (for उभौ तौ) G2 राजानौ (for -सहितौ) T1 M4 निक्षिप्य सूत नृपतिश्, T3 द्विमिलस्तस्य सूतश्च (for ^{a}). Dn चचार (for चेरतुर्). — (L 8) D1 [अ]दृश्येतां (for [अ]पश्येता). G2 बहू.नि (for वनानि) — (L 9) K Ñ3 V1. 2 B2. 3 D1–3. 5 T1. 3. 4 G1. 3. 4 -संपन्नं (for °न्ने) K4 Ñ3 V1. 2 B2. 3 D2. 3. 5 T3 काननम् (for °ने) K1. 2 नन्दनस्य च काननम्, T1. 2 G1. 3–5 M4 °नोपमकानने (for ^{b}). — (L 10) K2 रेजतुर् (for चेर°) T1 M4 -रन्ध्रेषु, T3. 4 -मार्गेषु (for शृङ्गेषु) D3 गुहासु, D5 वनेषु, T4 झटीषु (for नदीषु) — D4 om line 11 — (L. 12) K3. 4 V2 Dn D1. 6 T3 नानारत्न, T1 °पर्ण- (for °वर्ण-) Ñ3 V1 B3 Dn M4 -विचित्रै(M4 °त्रां)श्च (for °त्रेषु) M4 om lines 12^b–15^b Ñ3 V1 B3 -राजतैः (for °तान्). D3 काञ्चनान्राजतान्द्रुमान् (for ^{b}). — K3 om. (hapl.) lines 14–15. — (L. 14) K4 D5 -गणैर्जुष्टान्, Ñ2 -गणोद्धृतान्, Dn D2 T1. 4 -गणैस्तुष्टान्, T2 -गुणैर्घु° (for -गणोद्घु°) — (L 15) Ds2 समासक्तान्, T4 °क्रान्तान् (for °युक्तान्) V3 -वृद्धार्थे-, D2 -सिद्धन्-, D4. 5 -सिद्धैश्च (for सिद्धानु-) D3 सिद्धचारणसेवितान् (for ^{b}) — (L 16) K4 यक्ष- (for ऋक्ष-) Ñ2 -सेवितान्, Ñ3 V1 पन्नगान् (for -राक्षसान्) K1. 2 D4 ऋक्षाञ्शाखामृगान्मृगा(K2 °न्गणा)न्, Ds2 G1 ऋक्षराक्षसपन्नगा(G1 °वानरा)न् (for ^{b}) — K4 G2 om (hapl) lines 17–18 — (L 17) D2. 4 T2 G3. 5 सिंह (for सिंहान्) Ñ2 V3 तुरगाञ् (for शरभाञ्) T1 G3–5 M4 शलान् (for शशान्). D5 द्वीपिनो महिषाञ्शशान् (for ^{b}) — (L 18) D2 त्यक्तान्, D3 चैव, D6 यक्षान्, T1. 2 G1. 3 M4 ऋक्षान् (for न्यङ्कून्) Dn सृमरांश्च महासत्त्वान् (for ^{a}) T3. 4 मातङ्गान्मदसंयुतान् (for ^{b}) — (L 19) D3 बहुविध (for °धान्) Ñ2 V3 अन्याश् (for पश्यंश्) K3 Ñ2. 3 V B D1. 4–6 T2–4 G M4 नगोत्तमम् (for °मे) — (L 20) K2. 4 B2 Ds2 D1 T1 G3. 4 देव- (for सुर-) — (L 21) K1. 2 Ñ2 V3 D4. 5 पुष्पाणि च, K4 Ñ3 B1 Ds2 T3 G2. 3 पुष्प चैव, M4 पुष्पैश्चैव (for पुष्पाणि प्र-) K3 V1 B2 Dn Ds1 D1. 2. 6 T1. 4 G4. 5 पुष्प चैव प्रचिन्वतीम् (for ^{b}) — (L 22) D5 चरति; M4 चचार (for चरन्तीं) D3 सुस्तनीं चैव सुश्रोणीं (for ^{a}) V2 D4. 5 सहसा (for सह सं) D3 सखीभि परिवारिताम् (for ^{b}) — (L 23) T3 पतिमाराद् (for -पतिर्दूराद्) Ñ3 V1 D3. 6 G3 विस्मयात् (for °यन्) — (L 24) Ñ2 V3 पर्वतान्तरचारिणी (for ^{b}) — G4 om line 25 — (L 25) Ds2 D5 G2 -गुणोपेतां (for °ता) — (L 26) D5 G3 अथ वाहो; T4 उत वाहो (for उताहो वा) — (L 27) K4 T1 संभिद्य, B1 निर्भेद्य, G2 निर्भिस्वा (for °द्य). — (L. 28) T4 चित्तस्य

मन्थानं मन्दरं कृत्वा अमृतार्थेति नः श्रुतम् ॥ [30]
ततोऽमृतात्समुत्तस्थौ देवी श्रीर्लोकभावनी ।
नारायणाङ्कललिता किं श्रीरेषा वराङ्गना ॥
नीलमेघान्तरगता द्योतयन्त्यचिरप्रभा ।
तथा योषिद्गणान्मध्ये रूपं प्रद्योतयद्वनम् ।
अतीव सुकुमाराङ्गी प्रभेवेन्दुनिभानना ॥ [35]
दृष्ट्वा रूपमनिन्द्याङ्ग्या विभ्रान्तो व्याकुलेन्द्रियः ।
कामस्य वशमापन्नो मनो विह्वलतीव मे ॥
भृशं कृन्तन्ति मेऽङ्गानि कुसुमायुधसायकाः ॥
भित्त्वा हृदि शराः पञ्च निर्दहन्तीव मे मनः ।
हृदयाभिर्वर्धयति आज्यसिक्त इवानलः ॥ [40]
कथमद्य भवेत्कार्यं शान्त्यर्थं मन्मथार्चिषः ।
केनोपायेन किं कुर्मं भजेन्मां मत्तकाशिनी ॥
एवं बहु चिन्तयानो नोपलभ्य च दानवः ।
सूतमाह मुहूर्तं तु तिष्ठस्व त्वमिहानघ ॥
अहं यास्यामि तां द्रष्टुं कस्येयमिति योषितम् । [45]
प्रतीक्षमाणस्तिष्ठस्व यावदागमनं मम ॥
श्रुत्वा तु वचनं सूतस्तथास्त्विति च सोऽब्रवीत् ॥
एवमुक्त्वा दानवेन्द्रो गमनाय मनो दधे ।
वायुपस्पृश्य बलवान्ध्यानमेवान्वपद्यत ॥
मुहूर्तं ध्यानमात्रेण दृष्टं ज्ञानबलात्ततः । [50]
उग्रसेनस्य पत्नीति ज्ञात्वा हर्षमवाप सः ॥

(for ऐलस्य) D6 देवता (for दयिता) K3 कुमुद्वती (for किमुर्वशी) — G2 om lines 29–32 — (L 29) T1 M4 तदा (for सह) D5 देवैः सह सुरासुरैः (for ^{b}) — (L 30) K1 वच ; G4 [इ]ति वि- (for [इ]ति न) — (L 31) Ñ2 om , Ds2 M4 देव (for देवी) T4 -भामिनी , M4 -विश्रुता , some Mss -भाविनी (for -भावनी) — (L 32) Some Mss -लुलिता (for -ल°) K4 नारायणाङ्के लुलिता , V3 T3 4 G3 °णाङ्गललिता (for ^{a}) D1 श्रीरेषा च (for किं श्रीरेषा) — (L 33) K2 4 Ñ2, 3 V1, 3 D4 T4 रवि-, T3 रति- (for [अ]चिर) K1 D3 द्योतन्तीव रवि(D3 शशि)प्रभा (for ^{b}) — (L 34) T1, 2 G1, 3–5 M4 रूपं प्रद्योतयन्त्यसौ (for ^{b}) — (L 35) K2 Ñ2 V2 3 B1 3 T3 सुप्रभेन्दु-, Ñ3 पङ्केरुह-, D2 5 प्रभयेन्दु- ; D3 पूर्णिमेन्दु ; T1 केयमिन्दु , T4 शारदेन्दु , G4 प्रालेयांशु- ; M4 श्रेष्ठा चन्द्र (for प्रभेवेन्दु-) K4 प्रभेवेन्दोः शुभानना ; Ds2 प्रभयेन्दुप्र° (for ^{b}) — (L 36) K4 N3 V1 अनिन्द्याया , T3 °ङ्ग्या (for °ङ्गया) K1 2 रूप दृष्ट्वा त्वनिन्द्यायाः (for ^{a}). V3 D6 T2 G विश्रान्तो (for विभ्रान्तो). — (L 37) G(ed) विभ्रमति (for विह्वलति). — D5 reads lines 38–39 on marg. — (L 38) K4 D1, 5 -सायकैः ; D6 T2 G3, 5 °क (for °काः) K3 Dn G(ed) सायकैः कुसुमायुधः (for ^{b}) — (L 39) T3 हृदि भित्त्वा (by transp). D4 पञ्चशरैर् ; D5 पञ्चशरो (for शरा पञ्च). Ñ2 B1 3 तनुम् , D3 वपुः (for मनः). K1 2 दहन्ति हृदयं मम , K3 4 Ñ3 V1, 2 Dn D1 4 5 T3 4 निर्द(D5 हृद)यं दहतीव मे ; V3 निर्दयं घ्नन्ति मां बलात् ; D2 3 निर्दयं हि (D3 च) दहन्ति मे , D6 T1, 2 G M4 मानसं (T1 M4 ममाङ्गं) निर्दहन्ति मे (for ^{b}). — After line 39, T3 4 ins .

3** कामः शरैः पञ्चभिर्मे हृदयं निर्दहन्निव ।

— T4 om. line 40 — (L 40) K D4 हृच्छयाग्निं ; V1, 3 Dn2 Ds1 D1 3 6 T2 G4 5 हृच्छयाग्निर् (for हृदया°). D2 वर्धयते , D6 निर्दहति (for वर्धयति). D2, 5 घृतसिक्त ; D6 घृतासक्त , G1 आज्ये सिक्त , G2 आज्यसक्त (for °सिक्त) — (L 41) K1 2 4 Ñ V3 Ds D1 3–6 T1, 2 G1 2 4 5 कथमस्य ; T4 यदि मह्यं (for कथमद्य) K3 V2 B3 Dn D1 2 4–6 T G M4 शमार्थं (D1 समर्थं , T3 4 शमनं) मन्मथाग्निना , Ñ3 दहेयं मन्मथानिलौ (marg °र्चिषः), V1 दह्येयं मन्मथार्चिषा (for ^{b}) — (L 42) Ñ2 V B2 Dn1 D1–6 T1 3, 4 G1 3 4 कुर्मो ; Ñ3 Dn2 Ds कुर्यां (for कुर्मं). V2 D3 -कामिनी ; D5 G1, 3 गामिनी (for काशिनी). — (L 43) Ñ2 V1, 3 -विधां चिन्ताम् (for चिन्तयानो) K2, 3 नोपलभ्यत दानवः ; Ñ2 V1, 3 उपा(V1 °प)लभ्य च दा° , D6 उपालभत दा° (for ^{b}). — (L 44) B D4 T3, 4 त्वं (for तु). K1 4 V1 D1 4 G2 तिष्ठस्वैवम् , V2 °स्वेह , B2 तिष्ठ स्वैरम् (for तिष्ठस्व त्वम्). D1 [ए]व च (for [अ]नघ). K2 तिष्ठत्वेव भवानथ ; T1 2 G1, 3, 5 M4 तिष्ठस्वे(G3, 5 °ष्ठ चे)ह सखेऽनघ ; T3, 4 इह तिष्ठ व्रजाम्यहम् (for ^{b}). — (L 45) T3 4 इच्छाम्येनां ततो द्रष्टु (for ^{a}) Cal ed सुन्दरीम् (for योषितम्) T3, 4 कस्येयमसितेक्षणा (for ^{b}). — (L 46) T1 (also as above) तदा (for मम) — (L 47) K4 सूतम् ; Ñ3 Dn2 D5 G3 सूत ; Bom. Poona eds G(ed) तस्य (for सूतस्). K1, 2 सूतः श्रुत्वास्य वचनं (for ^{a}) Ñ3 (marg) V1 B2 D2, 6 T2, 3 G1–4 वचो ; D3 तम् (for च सो). K4 एवमस्त्विति सोऽब्रवीत् (for ^{b}) — After line 48, V B2 D4 6 T3, 4 Cal ed ins.

4** हृच्छयाविष्टहृदयो दृष्ट्वा तामसितेक्षणाम् ।

— (L 49) K3 Ñ2 3 V B Dn Ds2 D1–6 T1 2 G M4 ध्यानमेवान्वचिन्तयत् , Ds1 ध्यानयोगमचिन्तयत् (for ^{b}). T3, 4 वधूरन्या च केनेति ज्ञातुं ध्यानमथाविशत् . — (L 50) K4

उग्रसेनस्य वै रूपं कृत्वा स्वं परिवर्त्य सः ।
उपासर्पन्महाबाहुः प्रहसन्दानवेश्वरः ।
स्मयमानश्च शनकैर्जग्राहामितवीर्यवान् ॥

No 16

D_6 $T_?$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 ins after the ref of adhy 81 T_1 M_{1-3} after 81. 3 G_2 after line 14 of App. I (No 18) G_3 after adhy 80 .

आगत्य यमुनातीरं जरापुत्रः प्रतापवान् ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दौत्येन समचोदयत् ॥
तौ गत्वा मथुरां वीरौ द्वाःस्थेन प्रतिवेशितौ ॥
आसनस्थं तदा राजन्नुग्रसेनं पतिं नृप ।
तत्पार्श्वे च स्थितं कृष्णं बलभद्रेण संगतम् ॥ [5]
वसुदेवं महावीर्यं सात्यकिं च महामतिम् ।
अन्यांश्च यादवान्दृष्ट्वा समीपस्थान्महीपतेः ॥
तौ तु सर्वान्समाभाष्य कंसस्य पितरं तदा ।
ऊचतुः सुखमासीनौ वासुदेवं च साग्रजम् ॥
आह युष्मान्महावीर्यो जरासंधः प्रतापवान् । [10]
श्रूयतां मम यद्वाक्यं दुःखितस्याबलस्य मे ॥
सुताद्वयं महाराज द्रष्टुमिच्छामि दुःखितम् ।
विवशं शोकसंतप्तं दुःखसागरसंश्रितम् ॥
यत्तु कंसो हतः संख्ये कृष्णेन हि बलीयसा ।
अशक्तोऽहं तथा राजन्कृतस्य प्रतिकर्मणः ॥ [15]
यत्तु युद्धं बलवता कृष्णेन कृतमित्यपि ।
नात्र मे विस्मयः कार्यो बलवान्स हि साग्रजः ॥
किं तु दुःखं महद्भूतं दुःसहं मम जायते ।
तद्दुःखं दुःसहं मन्ये वक्तुं च मम दुःसहम् ॥
मगधेन्द्रे महावीर्ये सबले मयि मानद । [20]
चित्रमेतन्महाराज यत्कृतं मयि जीवति ॥
कृष्णेन सुकृतं कर्म मां मत्वा पशुमित्यपि ।
किं नूनं दुष्करं कर्म कृत्वा कृष्णस्तु जीवति ॥
जीवत्येवं जरापुत्रे मावमंस्था यदूत्तम ।
जीवितं तु समाप्तं मे कृष्णे जीवति संप्रति ॥ [25]

$\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1,3}$ $B_{1\ 2}$ Dn_1 Ds_1 $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ $T_{1\ 2}$ $G_{4\ 5}$ -मात्रे तु, G_2 -मात्रं तु (for -मात्रेण). $D_{3\ 4}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ दृष्ट्वा (for दृष्टं). K_3 ध्यान-, T_4 वाचा- (for ज्ञान-) V_1 दृष्टं ज्ञानवता 'तत (for ^{b}) — T_2 om line 51 — (L 51) $\tilde{N}_2$ वै पत्नी (for पत्नीति). V_2 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा) B_1 अवाप ह, G_2 उपागत· (for अवाप स.) — M_4 om (hapl) lines 52–54 — (L 52) V_3 D_5 G_3 रूपं वै (by transp) D_5 $G_{2\ 3}$ सं- (for स्वं) V_3 च निर्वर्त्य ; G_4 परिवृत्य (for °वर्त्य). $D_{2\ 3}$ कृत्वा स प(D_3 सुप)रिचिन्त्य स (D_3 च); T_3 कृत्वा तामुपसर्पत (for ^{b}). — (L. 53) V_2 $B_{2\ 3}$ $D_{1\ 6}$ T_2 उपसर्प्य (for उपासर्पन्). $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 प्रसन्नो, B_3 $G_{3,5}$ Cal ed. प्रसभं (for प्रहसन्) B_2 प्रहसन्दानवोत्तम (for ^{b}) — (L. 54) D_5 सर्पमाणश् (for स्मयमानश्) $D_{4\ 6}$ $T_{1\ 2}$ G ऽथ (for च)

16

(L 1) G_2 आगम्य (for °त्य) T_2 G_1 $M_{1,2}$ (*inf lin*) $_3$ जरासंधः (for °पुत्रः) —(L 2) T_2 G_1 दूत्येन (for आवन्त्यौ) T_2 G_1 आवन्त्यौ (for दौत्येन) D_6 दौत्येन समचोदितौ, T_1 G_2 M दौ(T_1 दू- ; G_2 दै)त्येन समयोजयत् (for ^{b}) — (L 3) D_6 M_2 परि- (for प्रति-). — (L. 4) G_2 रामम् ; G_1 [आ]साद्य (for राजन्) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 2}$ M_4 पतिं नृपम्, G_3 नृपं प्रति (for पतिं नृप) — (L 5) M_2 ऽव- (for च) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 सश्रितम् (for संगतम्) — (L. 7) G_1 यूथपान् (for यादवान) T_1 G_2 महीपतीन् (for °ते) M_4 समीपस्थं महीपतीन् (for ^{b}) — M_4 om lines 8–9 — (L 9) G_4 आसीन (for °नौ) — Before line 10, G_2 ins दूतौ. — (L 10) G_2 -वीर्याञ् (for -वीर्यो) T_1 $G_{2\ 3}$ $M_{1\ 3\ 4}$ जरापुत्र (for °संध) — (L 11) $M_{1\ 3}$ तद् (for यद्). — (L 13) M_4 कंस- (for शोक-) T_1 G_3 संश्रयम्, M_{1-3} -संस्थितम् (for -संश्रि°) G_5 दुःखसागरमाश्रितम् (for ^{b}) — (L 15) D_6 सदा (for तथा) M_2 कृत्यस्य (for कृतस्य) G_2 [अ]प्रति (for प्रति-) — (L 16) T_1 G_2 M_4 तत्तु युक्तं (for यत्तु युद्ध) T_1 G_2 $M_{2\ 4}$ हतम् (for कृतम्) —(L 17) T_1 विस्तर. (for विस्मय) T_1 G_3 हि स (by transp), M_4 स च T_2 बलवान्सहजोऽग्रज (for ^{b}) — (L 18) M_2 महच्छ्रुत्वा (for महद्भूतं) — (L 19) T_1 $G_{2\ 3}$ $M_{2\ 4}$ सोढुं (for वक्तुं) — (L 21) T_2 सति (for मयि) — (L 22) M_4 हि हितं (for सुकृतं) — For line 22, D_6 subst. :

1** कृष्णे त्वसुकृतं कर्म मम त्वां पश्य इत्यपि ।

— (L 23) M_2 दुष्कृतं (for दुष्करं) T_1 $G_{2\ 3}$ M स (for तु) - (L. 24) M_4 [अ]पि (for [ए]वं). D_6 G_2 M_2

इत्युक्त्वा पुनराहेदं क्रोधविस्फारिताननः ।
यदि कृष्णं स्थितं संख्ये हनिष्ये यदि मन्मुखे ॥
नाहं कंसो न वा केशी नारिष्टो न च पूतना ।
जरासंधं महीपालं मावमंस्था महीपते ॥
इमामप्यपरां राजन्प्रतिज्ञां शृणु केशव । [30]
यदि त्वं मत्पुरो भूयास्तदा हन्मि सबान्धवम् ॥
संनद्धो भव युद्धाय स्थितोऽहं युद्धलालसः ।
यत्र यत्र भवान्याति तत्र तत्राहमास्थितः ॥
जीवति त्वयि गोविन्द जरासंधो न जीवति ।
आगच्छ सह युद्धाय बलभद्रेण धीमता ॥ [35]
किमेभिर्बहुभिर्वृद्धैरुग्रसेनपुरोगमैः ।
आगच्छतु भवाञ्शीघ्रं बलभद्रसहायवान् ॥
सात्यके युक्तमेवैतत्कृतं कृष्णेन किं प्रभो ।
वसुदेव यदुश्रेष्ठ युक्तं पुत्रेण किं तव ।
अक्रूर वद सत्येन युक्तं वात्रान्यथापि वा ॥ [40]
मृधे कृष्ण यदुश्रेष्ठ स्थिरो भव न चञ्चलः ।
बहुनात्र किमुक्तेन न स्थिरं तव जीवितम् ॥
श्वः पुरीं तव रोत्स्यामि नात्र कार्या विचारणा ।
को न्विदं साहसं कुर्यात्त्वां विना कृष्ण सांप्रतम् ॥
इत्युक्त्वा तौ महावीर्यौ विरामं जग्मतुस्तदा ॥ [45]
इत्युक्तो रोषताम्राक्षः कृष्ण ऊचे वचस्तदा ।
हतः कंसो महाराज किमतः साहसं कृतम् ।
किं चित्रं वद राजेन्द्र हतः कंस इतीह नः ॥
इदं च तस्मै वक्तव्यं भवद्भ्यां राजसत्तमौ ।
स्थितोऽस्मि युद्धसंरक्तो जेष्यामि च रणे रिपून् ॥ [50]
त्वां हत्वा सबलं संख्ये राज्यमादाय सांप्रतम् ।
उग्रसेनाय दास्यामि सत्येन च शपाम्यहम् ॥
इत्युक्त्वा विरराभैव केशवः केशिसूदनः ।
तौ तु गत्वा तदा सर्वं तस्मै च प्रोचतुः प्रभो ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

गते दूतद्वये राजन्मागधेन्द्रं जनाधिपम् । [55]
तं श्रुत्वा राजराजेन्द्रमाहवेप्सुममर्षणम् ॥
हन्तुकामं जगन्नाथं बलभद्रं च मागधम् ।
प्रतापज्ञा हि यदवो मागधस्य महात्मनः ।
शङ्कमाना भयं तस्माज्जरासंधान्महीपतेः ॥
स्थिते हि लोकनाथेऽस्मिन्सर्वेषां बलहारिणि । [60]
स प्रतापो हि बलवान्मगधेन्द्रस्य सर्वतः ॥

जीवत्ययं (G_2 °त्येव) जरापुत्रो, T_1 G_3 $M_{1.3}$ °त्ययं राजपुत्रो (for ^{a}) M_4 यदूद्वह (for °त्तम) — (L 25) T_1 G_3 $M_{1.3}$ सांप्रतम् (for संप्रति) D_6 कृष्णेन प्रतिजीवता, M_2 कृष्णे संप्रति जीवति (for ^{b}) — (L 26) M_2 [ए]व (for [आ]ह). D_6 $G_{4.5}$ M_2 क्रोधविस्फुरिताननः ; G_2 M_4 °स्फारितेक्षणः (for ^{b}). — D_6 T_2 G_1 om line 27 — (L 27) M_{1-3} अहं (for यदि) G_2 कृष्णः (for कृष्णं) T_1 $G_{2.3}$ M_{1-3} स्थित (for स्थितं) — (L 29) T_1 $G_{2.3}$ M_{1-3} जरासंधो महीपालो (for ^{a}) T_1 G_5 $M_{1.2}$ (also as above) $_3$ जगत्पते (for महीपते) — (L 33) G_4 भयादेति (for भवान्याति). — (L. 34) $G_{4.5}$ M_4 गोविन्दे (for °न्द) — (L. 36) M_2 एतैर्यदुभिर् (for एभिर्बहु°) T_1 G_2 M_4 किमेतै(M_4 °भि)-र्युद्धदुर्वृत्तैर् ; $M_{1.3}$ °तैर्यदुभिर्वीरैर् (for ^{a}) — (L 37) D_6 $T_{1.3}$ $G_{1.3-5}$ M_{1-3} बलदेव- (for °भद्र) — (L 41) T_1 G_2 M कृष्ण (for मृधे) — (L 42) T_2 $G_{1.4}$ M_4 चिर- (for तव). — (L. 43) M_{1-3} परि- (for तव) D_6 श्वः पुरीं प्रतियोत्स्यामि (for ^{a}) — Before line 45, G_2 ins. वैशंपायनः. — (L 45) T_1 G_3 M_{1-3} [अ]सौ (for तौ) — (L 46) T_1 $G_{2.3}$ M_{1-3} तच्छ्रुत्वा (for इत्युक्तो). — (L. 47) D_6 किमु तत (for किमत). — (L 48) T_2 स. (for नः). — (L 49) M_4 तदस्मै (for च तस्मै). — (L 50) G_3 $M_{1.3}$ संरब्धो (for -संरक्तो) T_1 $G_{2.3}$ M_{1-3} रिपून्रणे (by transp) — (L 51) G_2 संप्रति (for सांप्रतम्) — (L. 52) M_4 [ए]व (for च). — (L. 54) $G_{2.4.5}$ विभो (for प्रभो). D_6 T_2 G_1 तस्मै प्रोवाच तं विभो (for ^{b}) — Colophon om. in D_6 T_2 $G_{1.4.5}$ — *Adhy name*. G_2 M_4 जरासंधदूतवाक्यम्; G_3 M_2 दूतवाक्यम्, $M_{1.3}$ गोमन्तयात्रा. — *Adhy. no.* T_1 M_4 94, G_2 93, M_{1-3} 91 —Some Mss om. the ref G_3 om lines 55–59 — (L 55) T_1 G_2 M_{1-3} तस्मिन् (for राजन्) — (L 56) M_4 अमर्षिणम् (for अमर्ष°) T_1 आहवेषु मनीषिणम् (for ^{b}) — (L 57) G_2 गन्तुकामो (for हन्तुकामं) G_2 बलभद्रेण (for °भद्रं च) M_4 बलभद्रेण मागधः (for ^{b}). — (L 58) G_2 M_4 मगधस्य (for माग°). — (L. 59) $M_{1.3}$ भयात् (for भयं) $G_{1.5}$ M_4 जरासंधं (for °धान्). — D_6 $T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ om lines 60–61. — (L. 60) T_1 -पाले (for -नाथे). — (L 61) M_2 (also as above) धीमत. (for सर्वत.).

No 17

$T_{1.3}$ $G_{3.5}$ M ins after 82 5 D_{6} T_{2} $G_{1.4.5}$ cont after 932*

रुक्मिणं पञ्चविंशत्या वासुदेवः समर्पयत् ।
आजघ्ने केशवं ताभ्यां शराभ्यां भोजवर्धनः ॥
रुक्मी तु वासुदेवस्य ज्यां छेत्तुं परिचक्रमे ।
ज्ञात्वैव वासुदेवोऽपि धनुश्चिच्छेद तस्य ह ॥
संछिन्नधन्वा भोजोऽपि शक्तिं जग्राह संयतः । [5]
तया जघ्ने हरिं वीरः सोऽच्छिनत्तां शरैरपि ॥
पुनरन्यां महाराज गदां प्रेषितवान्नृप ।
चिच्छेद तां जगन्नाथः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
परिघेण समाजघ्ने वासुदेवं स राजकः ।
तद्द्विधा शस्त्रसंपातैरकरोद्यदुपुंगवः ॥ [10]
रथचक्रं समादाय विष्णुं विव्याध राजकः ।
तिलशश्च तथा देव तच्चक्रं कृतवाञ्शरैः ॥
यद्यदस्त्रं समादत्ते रुक्मी भीष्मकनन्दनः ।
तत्तत्तत्र द्विधा कृत्वा जहास यदुनन्दनः ॥
तन्नीरथं विचक्रं च कृतवान्यदुनन्दनः । [15]
विशस्त्रं विधनुष्कं च चकार मधुसूदनः ॥
सप्राणं कृतवान्कृष्णः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
अवेक्ष्य रुक्मिणीं कृष्णो रुक्मिणं न व्यशातयत् ॥
आहुकः पञ्चविंशत्या भीष्मकं प्रजघान ह ॥
भीष्मकोऽथ च राजेन्द्र शराणां च परःशतैः । [20]
उग्रसेनं समाजघ्ने मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥
आहुकस्तु धनुश्छित्त्वा भीष्मकस्य महात्मनः ।
रथं चास्य प्रचिच्छेद ध्वजं च यदुपुंगवः ॥
सारथिं च हयांस्तस्य जघान यदुनन्दनः ।
अपायात्समरात्तस्माद्भीष्मकस्तु श्रमान्वितः ॥ [25]
वसुदेवस्तु राजेन्द्र क्राथं विव्याध पत्रिभिः ।
क्राथस्तु राजन्विव्याध शरैः सप्तभिराशुगैः ।
सारथिं च जघानाशु तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥
वसुदेवस्ततः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद पत्रिभिः ।
विरथं च जघानाशु जरासंधस्य पश्यतः ॥ [30]
विरथो विधनुष्कश्च प्रययौ मागधं प्रति ॥
बभ्रुः कौशिकराजं तं विव्याध विविधैः शरैः ।
अथ बभ्रुर्महात्मानं विव्याध निशितैः शरैः ॥
कौशिकश्च तथा बभ्रुं मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ।
भृशं विव्याध समरे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ [35]
तस्य बभ्रुः क्षुरप्रेण शिरो ज्वलितकुण्डलम् ।
निचकर्त महाबाहुर्जरासंधस्य पश्यतः ॥
अथ हत्वा महात्मानं बभ्रुश्च सुमहाबलः ।

17

$T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ om line 1. —(L 2) D_{6} T_{3} M_{4} द्वाभ्यां (for ताभ्यां) T_{1} G_{3} M_{1-3} नन्दन (for -वर्धनः) —(L 3) T_{3} G_{3} $M_{2.4}$ उप (for परि) —(L. 4) T_{1} G_{3} च (for ऽपि) —(L 5) D_{6} $G_{1.4}$ स (for सं-) T_{3} पतित: (for भोजोऽपि) T_{1} G_{3} संयु(G_{3} °य)ताम्, T_{2} $G_{1.4}$ संगत·; T_{3} संयति (for °त) —(L 6) $T_{1.3}$ G_{3} M शरेण ह (for शरैरपि) —(L 7) $T_{1.3}$ G_{3} M सुनिहि(T_{3} G_{3} $M_{2.4}$ °शि) तां (for प्रेषितवान्) —(L 10) M_{4} स (for तद्). D_{6} T_{3} G_{1} सघातैर् (for -सपातैर्). D_{6} करोति (for अकरोद्) T_{1} G_{3} -नन्दनः (for -पुंगव·) —(L 12) D_{6} T_{1} M_{2} देवस (for देव) G_{3} रणे (for शरै) M_{4} तच्चक्र तनुतां गतै. (for ^{b}) —(L 13) T_{1} M_{1-3} यद्यच्छस्त्रं समादत्त, G_{3} °च्छिखिं- शमादत्ते (for ^{a}). — M_{3} om. (hapl.) line 14 —(L 14) T_{1} $M_{1.2}$ तच्च तच्च (for तत्तत्तत्र). T_{2} तत्तत्र द्विविधं कृत्वा (for ^{a}) — D_{6} $T_{2.3}$ $G_{1.4}$ om (hapl) line 15. M_{1} om line 16 —(L 20) T_{3} ऽप्यथ (for ऽथ च). —(L 21) D_{6} T_{2} $G_{1.4}$ उग्रसेनसुतं जघ्ने (for ^{a}) —(L 24) $T_{1.3}$ चैव (for तस्य) —(L 25) T_{1} भीष्मको भीति- संयुत·; T_{3} G_{3} M_{1-3} °क श्रमसंयु(T_{3} °मि)तः (for ^{b}). —(L 26) T_{2} G_{1} M_{1} पञ्चभि·, G_{4} पर्वभि· (for पत्रिभिः). —(L 27) D_{6} $T_{1.3}$ M_{1-3} राजा (for राजन्) $T_{1.3}$ M_{2} आहवे (for आशुगैः) — After line 27, M_{2} ins ·

1** वासुदेवोऽपि विव्याध चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।

—(L 28) G_{4} om (hapl) 28^{b}–30^{a} M_{1-3} [ए]व (for [उ]भौ) — D_{6} T_{2} G_{1} $M_{2.3}$ om line 29. —(L 29) T_{1} $M_{1.4}$ तस्य वै (for पत्रिभि) —(L 30) T_{3} G_{5} विरथश् (for °थं) T_{1} G_{3} M चकार (for जघान) — $T_{2.3}$ G_{1} om. lines 31–39 G_{4} om (hapl) lines 31^{a}–41^{a} —(L. 32) D_{6} -राजानं (for -राज तं) T_{1} G_{3} M_{1-3} निशितैः (for

सिंहनादं चकाराशु सैन्यमध्ये महाकृतिः ॥
चेदिराजो महाराज सहसा यदुनन्दनम् । [40]
विरथं विधनुष्कं च कृतवांश्चेदिपः किल ।
वसुदेवसमीपं तु ययौ यादवसत्तमः ॥
दन्तवक्त्रं महाराज शंभुस्तु बहुशस्तदा ।
शरैः शस्त्रायसोदग्रैर्विव्याध यदुनन्दनः ॥
सात्यकिश्च महाराज विव्याधावन्तिनन्दनौ ॥ [45]
तौ च राजन्महात्मानौ सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
पीडयांचक्रतू राजन्सर्वमर्मसु पत्रिभिः ॥
सात्यकिर्विमुखीकृत्य तौ च राजन्महाबलौ ।
विव्याध निशितैर्बाणैः सर्वराजन्यमध्यगौ ॥
तौ च तं सात्यकिं वीरं जघ्नतुश्च शितैः शरैः । [50]
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ राजानौ यदुनन्दनः ॥
सात्यकिः पञ्चविंशत्या तौ च राजन्महामतिम् ।
समाजघ्ने च राजेन्द्र सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
सात्यकेश्च धनुर्बाणं रथं सारथिमेव च ।
उभौ विव्यधतू राजन्वासुदेवस्य पश्यतः ॥ [55]
क्रुद्धोऽथ सात्यकिस्तौ तु गदयाभिजघान ह ।
स्तनयोश्च तदा राजन्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ।
रथं च चूर्णयामास तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
आयुधानि च सर्वाणि पोथयामास यादवः ॥
पुनश्च गदया चाशु जघान यदुनन्दनः । [60]
हन्तुकामो महाराज सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
गदां च प्राहिणोत्ताभ्यां वासुदेवस्य पश्यतः ॥
तामापन्तती संप्रेक्ष्य पलायनपरौ तदा ।
जरासंधस्य पुरतस्तत्समीपं च जग्मतुः ॥
एकलव्योऽस्य वार्ष्णेयं शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥ [65]
तौ तु राजन्महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
लोकेषु प्रवरौ वीरौ धन्विनां प्रवरौ रणे ॥
परस्परं धनुश्छित्त्वा ध्वजं चैव परस्परम् ।

विविधै॰). — D_6 $M_{1, 2}$ om lines 33–37. M_3 om lines 34–37. —(L 34) T_1 G_3 कैशिकश् (for कौ॰). —(L 39) D_6 T_1 G_3 M_1 महामति ; M_2 महीपतिः ; M_4 महाद्युतिः (for ॰कृतिः) M_3 स्वसैन्येन महामति (for ^{b}). — After line 39, T_1 G_3 M ins :

2** गदश्च निशितैर्बाणैश्चेदिराजमपाहनत् ।
चेदिराजोऽपि राजेन्द्र विव्याध गदमाशुगैः ॥

—(L 40) D_6 विव्याध यदुसत्तमम् (for ^{b}). — For line 40, $T_{1, 3}$ G_3 M subst.

3** चेदिराजस्तु सहसा गदं यदुवरं रणे ।

— D_6 ins after line 40

4** चेदिराजस्तु सहसा नन्दनं यदुनन्दनम् ।

—(L 41) T_2 G_1 विरथो विधनुष्कश्च (for ^{a}). T_1 G_3 M कृतवांश्चेदिपुंगव. (for ^{b}). — G_4 om lines 42–45. —(L 42) $T_{1, 3}$ G_3 M समीपं वसुदेवस्य (for ^{a}). T_1 -नन्दनः, M_4 -संमत. (for -सत्तम.). —(L 43) D_6 T_2 बभ्रु सु॰; G_1 विभु॰ सु ; G_5 बभ्रु॰ स (for शंभुस्तु). —(L. 44) $T_{1, 3}$ G_3 M शरैर्बह्वायसोदग्रै($M_{1, 2}$ ॰त्सृष्टै)र् (for ^{a}). — After line 44, T_1 G_3 M ins.:

5** परःशतैः सहस्राणां बबाधे समरे भृशम् ।

—(L 45) D_6 T_2 G_1 -पुंगवौ ; G_5 पण्डितौ ; M_2 -नन्दनम् (for ॰नौ). —(L 46) D_6 T_2 $G_{1, 5}$ महाराजं ; M_4 ॰त्मानं (for ॰त्मानौ). —(L 47) T_3 पूजयांचक्रतू राजन् (for ^{a}). $T_{1, 2}$ G_3 M मर्मभेदिभिराशुगैः (for ^{b}). — T_3 om. lines 48–51. —(L 48) D_6 सात्यकिं (for ॰किर्). M_4 -कर्तुं (for -कृत्य). T_1 G_3 M_{1-3} सात्यकिस्तु विमुक्तासिस् (for ^{a}). T_1 G_3 M तौ राजन्बलगर्वितौ (for ^{b}). —(L 50) M_4 निशितै (for च शितैः). —(L 51) T_1 G_3 -पुंगवौ, $M_{1, 3}$ -नन्दनम् ; M_3 ॰नौ (for ॰न). —(L. 52) T_1 $G_{3, 4}$ $M_{1, 3}$ महामतिः, M_2 ॰द्युतिः (for ॰मतिम्). —(L. 55) $T_{1, 3}$ G_3 M_4 तौ जघ्नतू, M_{1-3} वीर्यसहौ (for विव्यधतू). —(L. 56) T_2 $G_{1, 4}$ क्रुद्धश्च (G_4 ॰द्धौ च) गदया तौ तु (for ^{a}). T_1 G_3 M_{1-3} गद-याशु ; T_2 G_1 वासुदेवो (G_1 ॰वं) (for गदयाभि-). —(L. 57) T_3 स तयोश् ; $M_{1, 3}$ हस्तयोश् (for स्तन॰). T_3 M_4 भ्रुवो ; M_2 तयो (for तदा). — T_3 om. line 58. —(L. 58) G_4 M_4 घूर्णयामास (for चू॰). —(L. 59) T_3 M_4 सर्वत. (for यादव). — T_3 om line 60. —(L 60) T_1 G_3 M_{1-3} [ए]-व (for the second च). —(L 61) T_1 G_3 महाबाहुः (for ॰राज). T_1 G_3 $M_{1, 3}$ सात्यकेः (for ॰किः). —(L. 62) $T_{1, 3}$ G_3 M_4 जरासंधस्य पश्यतः (for ^{b}). —(L 63) $T_{1, 3}$ G_3 M तौ पलायनतत्परौ (for ^{b}). — After line 65, T_1 G_3 M ins.:

6** प्रद्युम्नं पञ्चभिर्बाणैरेकलव्योऽथ सप्तभिः ।
सप्तत्रिंशत्तु वार्ष्णेय एकलव्यस्तु विंशतिम् ॥

—(L 66) T_3 महावीर्यौ (for ॰रौ). —(L. 67) T_1 G_3

तावुभावुभयो राजन्रथौ जघ्नतुराशुगैः ॥
ध्वजौ च चिच्छिदुर्वीरौ सारथी च महाबलौ ॥ [70]
तौ तु भूमिगतौ भूत्वा गदामादाय सत्वरौ ।
परस्परं समाहृत्य गदया तौ महारणे ।
सिंहनादं महायुद्धे चक्रतुर्युद्धलालसौ ॥
प्रद्युम्नोऽथ गदापाणिरेकलव्यं जघान ह ।
एकलव्यो महाबाहुर्गदयापोथयद्द्रुमम् । [75]
गदां चिच्छेद भूयस्तु तस्य राज्ञः स यादवः ॥
उत्सृज्य तां महाराज मुष्टिना यादवेश्वरम् ।
जानुभ्यां तलपादैश्च जानुपादैश्च यत्नतः ।
स च तादृग्विधं चक्रे युद्धं युद्धविशारदः ॥
पुनश्च मुष्टिना राजन्राजा यदुकुलोद्वहम् । [80]
आहत्य दन्तपातैश्च ददंश नृपसंसदि ॥
ततश्च सैनिकाः सर्वे विस्मयं परमं गताः ॥
बाहुयुद्धं समभवत्तयोर्वीर्यवतोस्तदा ।
समन्ताज्जग्मतुस्तौ तु युद्धाय च महारणे ॥
ततः क्रुद्धो महाबाहुः प्रद्युम्नो यादवेश्वरः । [85]
आजघ्ने मुष्टिना तं तु जरासंधस्य पश्यतः ॥
उद्वमञ्शोणितं वक्त्राद्गतायुरिव निःश्वसन् ।
गन्तुमैच्छत्तदा युद्धात्प्रद्युम्नेन प्रपीडितः ॥
पलायनकृतोत्साहं जरासंधो महामतिः ।
न गन्तव्यं रणे वीर क्षत्रियोऽसीति चाब्रवीत् ॥ [90]

No. 18

After adhy. 82, N (except $Ś_1$) S G(ed.) ins

स कृष्णस्तत्र सहितो रौहिणेयेन संगतः ।
मथुरां यादवाकीर्णां पुरीं तां सुखमावसत् ॥
प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया विभुः ।
चचार मथुरां प्रीतः सवनाकरभूषणाम् ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा राजगृहेश्वरः । [5]

लोके च (for लोकेषु) T_3 M लोके च प्रथितौ वीरौ (for ^{a}) M_{1-3} धन्विनौ (for °नां) T_1 G_3 धन्विनौ प्रथितौ रणे (for ^{b}) —(L 68) $T_{1\ 3}$ G_3 M परस्परमुप(T_3 M_4 °मभि)द्रुतौ (for ^{b}) —(L 69) T_2 G_1 रथं (for रथौ) T_1 G_3 M_3 जग्मतुर् (for जघ्न°) T_3 आहवे (for आशुगै) — D_6 T_2 G_1 om line 70 —(L 70) T_1 G_5 M चिच्छेदतुर् ; T_3 चिच्छिदतुर् (for च चिच्छिदुर्) T_3 M_2 महाजवौ, $G_{4\ 5}$ °बल (for °बलौ) —(L. 71) T_3 गदे च (for गदाम्) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ सगतौ (for सत्वरौ) —(L 72) T_3 गदाभ्यां चैव तौ रणे (for ^{b}) — After line 75, T_1 G_3 M ins ·

7** एकलव्यं समाजघ्ने प्रद्युम्नो गदया प्रभुः ।

—(L. 76) T_3 तामाशु , M_4 तां भूयस् (for भूयस्तु). — T_2 M_3 om lines 78-79 —(L. 78) D_6 T_1 G_3 $M_{1\ 2}$ तलपातैश् ; M_4 °घातैश् (for °पादैश्) D_6 जानुपातैश् ; T_1 G_3 M_1 पादपातैश् ; M_2 नखपातैश् (for जानुपादैश्) — T_3 repeats line 79 after line 81 —(L 79) M_1 -विदां वरः (for -विशारद). T_3 (second time) युद्धे युद्धविदां बर' (for ^{b}) —(L 80) T_3 जघान (for पुनश्च) —(L. 81) G_4 आहनद् (for °त्य) T_3 दन्तपादैश् (for °तैश्) —(L 82) T_1 G_3 कैशिका (for सैनिका') — T_3 om. line 83 —(L 84) T_1 G_3 M श्रमं च ; T_3 श्रमं न (for समन्ताज्) T_3 M_4 महारथौ (for °रणे). — (L 85) T_1 G_3 महाराज (for °बाहुः) T_1 G_3 M_1 प्रद्युम्नो यदुनन्दनः (for ^{b}). — For lines 85–86, T_3 subst

8** प्रद्युम्नस्तु तत क्रुद्धो मुष्टिना तं जघान ह ।

—(L 87) M_4 (also as above) तत्र (for वक्त्राद्) G_1 नि स्वन (for नि श्वसन्) $T_{1\ 3}$ G_3 M नागराज इव श्वसन् (for ^{b}) —(L 88) T_1 G_3 M_4 च, M_2 स (for प्र-). —(L. 89) T_1 $G_3$$M_4$ महाद्युति ; T_3 ऽब्रवीदिदम् (for महामति.). —(L 90) $T_{1\ 3}$ G_3 M_{1-3} रणाद् (for रणे) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ गन्तव्यमिति होवाच (for ^{a}) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ रणोत्सवात्, T_3 महामते (for [इ]ति चाब्रवीत्) — After line 90, T_3 ins.

9** अन्येषां च महानासीद्योधानां दारुणो रणः ।

18

K_2 om lines 1–4 T_1 G_3 M om lines 1–15. Lines 1–4 = (var) 79 1-2 —(L 1) $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B D_3 बलवान्, V_2 सुसुखी (for सहितो) D_2 स कृष्ण' सहितो राजन् (for ^{a}) $T_{3\ 4}$ भारत (for संगतः) D_3 बलदेवेन संगतः (for ^{b}). —(L 2) $Ñ_3$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds D_{4-6} $T_{2,3}$ $G_{1,2,4,5}$ मथुरां यादवाकीर्णां (for ^{a}) K_3 Dn_2 T_2 G_2 आविशत् (for आवसत्). —(L. 3) $B_{1\ 3}$ प्रभु (for विभु). —(L 4) K_3 वीर , K_4 धीरः (for प्रीतः). V सरत्नाकरभूषणा(V_3 °मेखला)म् (for ^{b}) —(L 5) $Ñ_1$ यदा तु कंसनिधनं (for ^{a}) $Ñ_1$ श्रुत्वा (for राजा) T_2 G_1 -गणेश्वरः (for -गृहे°) — After line 5, $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1,2}$ B Dn_2 Ds $D_{4,6}$ G(ed.) ins

युद्धायोद्योजितो भूयो दुहितृभ्यां महीपतिः ॥
दश सप्त च संग्रामाञ्जरासंधस्य यादवाः ।
ददुर्न चैनं समरे हन्तुं शेकुर्महारथाः ॥
ततो मगधराट् श्रीमांश्चतुरङ्गबलान्वितः ।
भूयोऽष्टादशमं कर्तुं संग्रामं स समारभत् ॥ [10]
वैलक्ष्यात्पुनरेवासौ राजा राजगृहेश्वरः ।
जरासंधो बली श्रीमान्पाकशासनविक्रमः ॥
स साधनेन महता प्रतापामितविक्रमः ।
कृष्णस्य वधमन्विच्छन्भूयो वै संन्यवर्तत ॥

तं श्रुत्वा सहिताः सर्वे निवृत्तं मगधेश्वरम् । [15]
यादवा मन्त्रयामासुर्जरासंधभयार्दिताः ॥
ततः प्राह महातेजा विकद्रुर्नयकोविदः ।
कृष्णं कमलपत्राक्षमुग्रसेनस्य शृण्वतः ॥
श्रूयतां तात गोविन्द कुलस्यास्य समुद्भवः ॥
श्रूयतामभिधास्यामि प्राप्तकालमहं नृप । [20]
युक्तं चेन्मन्यसे साधो करिष्यसि वचो मम ॥
यादवस्यास्य वंशस्य समुद्भवमशेषतः ।
यथा मे कथितं पूर्वं व्यासेन विदितात्मना ॥

1** ससार निहतं कंसं जरासंध· प्रतापवान् ।
— $\tilde{N}_1$ om. (hapl) lines 6–11 — (L 6) $\tilde{N}_3$ V_2 B_1 D_5 $T_{3,4}$ G_4 योजितो (for [उ]द्योजितो). V_1 युद्धायायोजितो भूत्वा (for ^{a}) — After line 6, B_2 ins

2** प्राप्यापमानं संग्रामाद्राजा स मगधेश्वर ।
व्रीडयावनतो भूत्वा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥
प्रविवेश पुरीं सोऽथ पादस्पृष्ट इवोरगः ।
न शर्म लभते रात्रौ न दिवा शोककर्शितः ॥
सर्वैः स पार्थिवैः सार्धं मन्त्रयन्गुप्तमन्त्रवित् । [5]
अहो विक्पौरुष मन्ये सर्वेषां सर्वपार्थिवाः ।
ये गोपवनकृष्टाभ्यां निर्जिता· सबलानुगाः ॥
ते गच्छामः पुनस्तत्र मथुरां चतुरङ्गिण ।
बलेन महता युक्ता यत्र तौ गोपकिल्बिषौ ।
अन्यथा ह्ययशोऽस्माकं यावल्लोका प्रतिष्ठिता ॥ [10]

वैशंपायन उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नानादेश्यमहीक्षितः ।
ऊचुश्च वचनं तस्य साधु साध्विति चाब्रुवन् ॥
गच्छामः सहिताः सर्वे मथुरामुपमर्दितुम् ।
भूमेः समन्ततः कृत्वा यदून्सर्वान्निहत्य च ।
सहिताः पुनरेष्यामो जयशब्देन घुष्यता ॥ [15]
ततस्ते सुस्थिरा कृत्वा मतिं युद्धाय पार्थिवाः ।
प्रयाताः सध्वजाः संख्ये कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥

— (L. 8) G_2 नेदुर् (for ददुर्) T_4 ददुर्नं चैव संग्रामे (for ^{a}) V_2 शेकुर्हन्तुं (by transp) — (L. 9) K_2 V_3 $D_{4,5}$ T_4 G_4 मागधराट्, T_3 स मगधः (for मगधराट्). D_4 धीमांश् (for श्री°) — (L 10) K_3 B_1 T_2 G_1 ऽप्यष्टादशं (for ऽष्टादशमं) K_3 T_3 G_1 समाहरत्, $D_{3,4}$ °गमत्; D_5 °गतः (for °रभत्) — (L. 11) G(ed) राजराजो (for राजा राज-) T_2 G_1 -गणेश्वरः (for -गृहे°). — K_2 om (hapl) line 12. — (L. 12) $\tilde{N}_2$ -तेजसः ; $\tilde{N}_3$ (marg) $V_{1,2}$ D_3 -संनिभः (for -विक्रमः). $B_{2,3}$ D_4 नेता सर्वमहीक्षिताम् (for ^{b}) — V_3 T_3 G_4 om. (hapl) line 13 — (L 13) K_{1-3} $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1,2}$ B $D_{1,2,4,5}$ G_2 पाकशासनविक्रमः (B_2 °संनिभः), K_4 सदा संग्रामलालस , D_3 मथुरा राजभिः समम्, D_6 T_2 $G_{1,5}$ बलेन महता विभुः, Bom Poona eds G(ed) बृहद्रथसुतो बली (for ^{b}) — (L 14) D_6 पदम् (for वधम्). K_2 वैरं, K_4 V_1 Dn1 $D_{3,4,6}$ वै स (for वै सं). K_3 T_2 न्यवर्तयत् (for °र्तत) $\tilde{N}_1$ स्वपुरीमभ्यवर्तत, D_2 भूयो वै स न्यवर्तयत् (for ^{b}) — After line 14, G_2 ins a passage given in App I (No 16) — G_2 om line 15 — (L 15) $G_{1,4}$ तच् (for तं) T_4 यादवाः (for सहिता.) $\tilde{N}_{1,2}$ V_3 तं श्रुत्वा राजराजेन्द्र (for ^{a}) $\tilde{N}_{1,2}$ V_3 जरासंध समुद्यतम्; $\tilde{N}_3$ मार्गे ते समुपद्यत (for ^{b}). — (L 16) $T_{3,4}$ सहिता (for यादवा) $M_{1,2}$ मन्त्रमीयुर्यदुवरा, M_3 मन्त्रयुर्यादवाः सर्वे (for ^{a}) D_3 जरासंधेन अर्दिताः (for ^{b}) — (L 17) $\tilde{N}_1$ G_2 महाभागो; M_4 °बाहुर् (for °तेजा) M_{1-3} तत्र प्राह महाभागो (M_3 °वीर्यो) (for ^{a}) D_3 यदु- (for नय-). — (L 18) K_2 B_1 D_4 पश्यतः (for शृण्वतः) — $\tilde{N}_1$ om lines 19–22 — (L 19) $\tilde{N}_2$ V_3 वीर (for तात) T_1 $G_{2,3}$ M श्रूयतां यदु(G_2 राज)शार्दूल (for ^{a}) K_3 कुलोद्भव· ; $V_{2,3}$ $D_{2,3}$ $T_{1,4}$ $G_{2,3}$ समुद्भवम्, T_3 $G_{1,4,5}$ च सभव (for समुद्भव). — T_1 G_3 M_{1-3} om lines 20–22. G_2 om. lines 20–21 D_3 repeats line 20 after 3** — (L 20) K_1 (*sup lin* as above). $_4$ भवताम्; $T_{3,4}$ इदानीम् (for श्रूयताम्) D_3 (first time) हन्त ते कथयिष्यामि (for ^{a}). K_1 ततः ; D_3 (first time) तव (for नृप). — After the first occurrence of line 20, D_3 ins. :

3** जनमेजय उवाच ।

यदुवंशं श्रोतुमिच्छे प्राप्तकालमहं तव ।
प्राधान्येन द्विजश्रेष्ठ ब्रूहि तं वै विशेषत ॥

वैशंपायन उवाच ।

— (L. 22) D_1 समद्भूतिम् (for °द्भवम्). — (L 23) $K_{2,3}$ $\tilde{N}_2$ B Dn $D_{1,5}$ $T_{1,3}$ G_4 कथित ; $D_{3,6}$ T_2 G_1

आसीद्राजा मनोर्वंशे श्रीमानिक्ष्वाकुसंभवः ।
हर्यश्व इति विख्यातो हर्यश्वसमविक्रमः ॥ [25]
तस्यासीद्दयिता भार्या मधोर्दैत्यस्य सा सुता ।
देवी मधुमती नाम यथा देवी शची तथा ॥
सा यौवनगुणोपेता मन्मथस्त्रीव रूपिणी ।
मनोरथकरी राज्ञः प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥
वनान्तररतिः प्राज्ञा सुश्रोणी कामरूपिणी । [30]
एकपत्नीव्रतधरा खेचरा इव रोहिणी ।
सा तमिक्ष्वाकुशार्दूलं कामयामास कामिनी ॥
स कदाचिन्नरश्रेष्ठो भ्रात्रा ज्येष्ठेन माधव ।
राज्यान्निरस्तो विश्वस्तः सोऽयोध्यां संपरित्यजत् ॥
स तदाल्पपरीवारः प्रियया सहितो वने । [35]
रेमे समेत्य कालज्ञः प्रियया कमलेक्षणः ॥
भ्रात्रा विनिकृतं राज्यात्प्रोवाच कमलेक्षणा ।
एह्यागच्छ नृपश्रेष्ठ त्यज राज्यकृतां स्पृहाम् ॥
गच्छाव सहितौ वीर मधोर्मम पितुर्गृहम् ।
रम्यं मधुवनं नाम कामपुष्पफलद्रुमम् । [40]
सहितौ तत्र रंस्यावो यथा दिविगतौ तथा ॥
पितुर्मे दयितस्त्वं हि मातुश्च मम पार्थिव ।
मत्प्रियत्वात्प्रियतरो भ्रातुश्च लवणस्य मे ॥
रंस्यावस्तत्र सहितौ राज्यस्थाविव कामगौ ।
विहरिष्याम भद्रं ते यथा देवसुतौ तथा ॥ [45]

विदितं (for कथित) Ñ1 D3 व्यासेन सुमहात्मना (for ᵇ) — After line 23, D3 ins

4** इमं प्रश्नं पुरस्कृत्य विकद्रुर्यदुपूर्वज ।
कृष्णेन पृष्ट प्रत्याह स्ववंशस्य समुद्भवम् ॥

— Before line 24, D3 ins विकद्रुरुवाच —(L 24) K3 तु वंशेऽस्मिन् (for मनोर्वंशे) K3 (before corr) T1 G2 3 M4 -नन्दन , K1 D3 T2 G1 वंशज , M1-3 पुंगव (for संभवः) —(L 25) T1 सूर्याश्व (for हर्य°) K1 3 4 Ñ3 V1 2 B D (except D5) T2-4 G1 4 5 M4 महेन्द्र (for हर्यश्व-) Ñ1 2 V3 हरेः सदृशविक्रमः ; T1 हर्यश्व इति विक्रमैः (for ᵇ) —(L 26) K Ñ2 3 V1 2 B D T2-4 G1 4 वै , T1 G5 M1-3 या (for सा) —(L 27) K3 Ñ3 V1 2 B2 Dn D1 2 4-6 T2-4 G1 4 5 [इ]न्द्रस्य (for देवी) D3 महेन्द्रस्य शची यथा (for ᵇ) — G1 om (hapl) lines 28–31 — (L 28) K Ñ3 V1 2 B D T2-4 G2 4 रूपेणाप्रतिमा भुवि , Ñ2 V3 सर्वकामगुणैर्युता (for ᵇ) — K2 om line 30. —(L 30) Ñ1 प्राप्ता (for प्राज्ञा) K1 3 4 Ñ3 V B1 Dn Ds1 (marg) D1-5 T3. 4 दानवेन्द्रकुले जाता ; Ñ2 B2 3 Ds D6 T2 G4 वनजाक्षी रतिप्रख्या (for ᵃ) — (L. 31) K2 M1. 2 -परा ; K3 V D1 T2 M3 -चरा (for -धरा) M1 2 (*inf lin* as above) रूपिणी (for रोहिणी) K Ñ2. 3 V B D T2-4 G4 5 खेचरा (V2 B Ds °री) रोहिणी यथा (for ᵇ). —(L 32) T1 G2 3 5 भामिनी (for का°) Ñ1 कामयन्त्यभिकामितम् (for ᵇ) — After line 32, M1-3 ins

5** भर्तारं कृतकर्माणं वचनं चेदमब्रवीत् ।

— Ñ1 om lines 33–36 M1-3 om lines 33–37 —(L 33) Ñ3 (marg as above) राज्ञा (for भ्रात्रा) D3 श्रेष्ठेन (for ज्ये°) D2 भारत , T3 मानद (for माधव) —(L. 34) K1 विश्वस्य ; G4 सोऽयोध्यां (for विश्वस्तः). K2 3 D3 T1 G3 M4 सोऽयोध्यां संप(T1 स्म प)रित्यजन् , G2 सह पत्न्या परित्यजन् (for ᵇ) —(L 35) K1 [आ]त्म- , G3 वि- (for [अ]ल्प-) — K1 om (hapl) line 36 —(L 36) K4 T1 रामा (T1 काम्ये) समेत्य कालज्ञा (for ᵃ). T3 4 पत्न्या स , G4 M4 प्रिया च (for प्रियया) K3 4 D1. 2 प्रोवाच कमलेक्षणा (D1 °णाम्), D4 प्रियया प्रीयमाणया , D6 T1 2 G1-3 5 प्रिया च कमलेक्षणा (for ᵇ) —M4 om. (hapl) line 37 —(L 37) K4 विनाकृतं , D4 विनिर्गत , T3 विनि सृतं , G2 3 निराकृतं (for विनि°) D1 पतिं भार्या शुचिस्मिता (for ᵇ) —(L 38) D6 T2 G1 4 ननु (for एहि) Bom Poona eds G(ed) नर- (for नृप-) V3 T1 G2 3 5 M4 एहि पार्थिवशार्दूल , M1-3 नम्वागच्छ नरश्रेष्ठ (for ᵃ). D6 त्यज्य (for त्यज) K2 V1 G1 2 M1-3 -गता (for -कृतां). —(L 40) T1 M4 नाना- , T4 काम्य- (for काम-). Ñ1 प्रदम् (for -द्रुमम्) —(L 41) Ñ1 रंस्यामो (for °वो) T4 देवसुतौ (tor दिविगतौ). —(L 42) Bom Poona eds G(ed) मम च (by transp) —(L. 43) K1 3. 4 Ñ V B1 3 Dn D1-4 T1 3 4 G M1 2 4 मत्प्रियार्थं (T1 G2 M1 2 °र्थे) (for °यत्वात्) M3 मत्प्रियार्थे प्रीतिकरो (for ᵃ). —(L 44) K2 रमावस् , T1 G2 M मा भैषीस् (for रंस्यावस्) Dn तेन (for तत्र) K1 (*sup lin* as above) G2 कामुकौ (for कामगौ) — Aftei line 44, K Ñ2 3 V B D T2-4 G4 5 ins :

6** तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ ह्यमराविव नन्दने ।
[K1. 2 V B2 3 D3 4 अमराव् (for ह्य°).]

— G2 om line 45 —(L 45) K Ñ2. 3 V B D T3 4 G1 4 भद्रं ते (Ñ3 V1 वो) विहरिष्यावो (K2 B3 °मो) (for ᵃ) K2 B2 3 Ds D6 देवपुरे (for देवसुतौ). — For line 45, T1 G3. 5 M subst.

त्यज चैनं महाराज भ्रातरं तेऽतिमानिनम् ।
आवयोर्द्वेषिणं नित्यं मत्तं राज्यमदेन वै ॥
धिगिमं गर्हितं वासं भृत्यवच्च पराश्रयम् ।
गच्छाव सहितौ वीर पितुर्मे भवनान्तिकम् ॥
तस्य पूर्वविरुद्धस्य पूर्वजं भ्रातरं प्रति । [50]
कामार्तस्य नरेन्द्रस्य पत्न्यास्तद्रुरुचे वचः ॥
ततो मधुपुरं राजा हर्यश्वः स जगाम ह ।
भार्यया सह कामिन्या कामी पुरुषसत्तमः ॥
मधुना दानवेन्द्रेण स साम्ना समुदाहृतः ।
स्वागतं वत्स हर्यश्व प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् ॥ [55]
यदिदं मम राज्यं वै सर्वं मधुवनं विभो ।
ददामि तव राजेन्द्र क्षणेऽस्मिन्प्रतिगृह्यताम् ॥
वनेऽस्मिँल्लवणश्चायं मैथुनं ते भविष्यति ।
अमित्रनिग्रहे चैव कर्णधारत्वमेष्यति ॥
पालयेदं शुभं राष्ट्रं समुद्रानूपभूषितम् । [60]
गोसमृद्धं श्रिया जुष्टमाभीरप्रायमानुषम् ॥
अत्र ते वसतस्तात दुर्गं गिरिपुरं महत् ।
भविता पार्थिवावासः सुराष्ट्रविषयो महान् ॥
अनूपविषयश्चैव समुद्रान्ते निरामयः ।
आनर्तं नाम तद्राष्ट्रं भविष्यत्यायतं महत् ॥ [65]
तद्भविष्यमहं मन्ये कालयोगेन पार्थिव ।
अध्यास्स्व च यथाकामं पार्थिवं वृत्तमुत्तमम् ॥

7** अश्विनाविव देवाना विहरिष्याव नित्यश ।
[M1 युगानाव् (for अश्वि°)]

—(L 46) K2–4 Ñ2 3 V B D T2–4 G1, 5 तं त्यजाव, Ñ1 त्यज चेमं, T1 त्यज वेनं, M1–3 त्यजेम वै, M4 त्यजा वैवं (for त्यज चैनं) K1 त त्यजाव महाभाग (for a) K2 Ñ2 3 V1 2 B1 2 Dn Ds D3–6 G1 2 4 M4 ऽभि-, Ñ1 T2 वि- (for ऽति) —(L 47) T1 G2 3 M4 त्वयि वि- (for आवयोर्) —(L 48) D4 पराश्रितम् (for °श्रयम्) Ñ1 भृत्यवन्तं मदाश्रयम्; T1 G3 M °वक्तव्यताश्रयम्, G2 °वत्सस्य चाश्रयम् (for b) — M4 om. line 49 —(L 49) V1 आवा (for वीर) — B1 om line 50 —(L 50) K1 3, 4 Ñ V Dn D1–4 6 S तस्य सम्यक्प्रवृत्तस्य (for a) T1 G2 3 M पूर्वजे दैविके (M1–3 दयिते) यथा (for b). —(L 51) Ñ3 (marg. as above) तत्र (for पत्न्यास्). —(L 52) Ñ3 (marg) V1, 3 D3 6 T2 G1 M मधुवनं, V2 °पुरीं (for °पुरं). Ñ1 स हर्यश्वः (by transp). — K3 om lines 53–107 —(L. 53) K1 3, 4 Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4, 5 -पुंगवः (for -सत्तमः). —(L 54) D स साम्ना सुमहानृपः (for b) —(L 55) Ds तव (for वत्स) —(L 56) K1, 3 4 Ñ2 3 V1 2 B D T2–4 G1 4 एतन् (for इदं) M2 दत्तं (for सर्वं) K1 3 Ñ V B D T2 4 G1, 4, 5 विना (for विभो). K4 T3 सर्वं मधुपुरं विना (for b). —(L 57) K1 3 4 Ñ2 3 V2, 3 B Dn Ds D1–3 5, 6 T2–4 G1 4 वासश्च, Ñ1 हर्यश्व (for क्षणेऽस्मिन्) G3 परि-; M2 मम (for प्रति) V1 D4 वासश्च परिगृह्यताम् (for b) —(L 58) B1 3 Ds [ए]व; T3 [आ]यं (for [अ]यं). T1 G2 3, 5 M1–3 वनेऽस्मिन्राजशार्दूल (for a). K1, 3, 4 Ñ V B D T2–4 G1, 4 M4 सहायस् (for मैथुनं). — After line 58, T1 G2 3 5 M ins. :

8** लवणश्चाप्ययं राजन्वीर्यवान्बलवत्तरः ।
[G3 M4 राजा (for राजन्).]

—(L 59) D2 -संग्रहे (for नि°) M1–3 ते वै (for चैव). T1 G2, 3 5 अरिनिग्रहणे चैव (for a). —(L 60) D3 पालयस्व, D6 T2 G °नीयं, T3 °यैतच् (for °येदं). V2 T4 G2 राज्य (for राष्ट्रं) Ñ1 पालयित्वा तु तद्राज्यं (for a) V3 T1 G2 3 M -भूषणम् (for -भूषितम्) D3 समुद्रान्तविभूषितम्; T2 G1 °द्रवमभूषितम् (for b). —(L. 61) K3 त्वया (for श्रिया) T1 G2, 3 M4 आभीरप्रायमुत्तमम्; M1, 3 भीरुप्रियममानुषम् (for b). —(L 62) K4 गिरिसमं, V3 °वनं; Dn °भवं, D3 T1 2 G2 3 M4 °वरं (for °पुरं). K3 D2 (marg as above) दुर्गं गिरिसमुद्भवः (D2 °मीपतः) (for b). —(L 63) T1 G3 M सुराष्ट्रविषयोपग (G3 M4 °म.); G2 सर्वराष्ट्रविवर्धन (for b). —(L 64) T1 G5 [अ]पि (for [ए]व) K4 समुद्रान्तो; T2 G1 4 स समुद्रो (for समुद्रान्ते). D5 भविष्यति (for निरामय). —(L. 65) T1 G2 3 M [आ]लयं (for [आ]यतं) —(L. 66) T1 G3 M1 3 भविष्यद् (for °ष्यम्). —(L 67) Ñ1 T1 अध्यास्य च; V3 G5 °स्यतां (for °स्स्व च). M1, 4 यथाकालं (for °मं). K1, 3 4 Ñ2, 3 V1 2 B D T2–4 G4 अध्यास्यतां यथाकालं (for a). K1 व्रतम् (for वृत्तम्) T1, 2 G3 M आश्रितः (for उत्तमम्). Ñ1 G1 पार्थिवी वृत्तिमाश्रितः (for b) — After line 67, K1, 3, 4 Ñ2 3 V B D T G M4 G(ed.) ins :

9** यायातमपि वंशस्ते समेष्यति च यादवम् ।
अत्र वंशे च वंशस्ते सोमस्य भविता किल ॥

[(L 1) D6 ययातिम् (for यायातम्) K1 D2, 5 वंशं; V2 B2 वयस् (for वंशस्). K4 ययातेरिव वश ते, D1 ययातिमपि वशे ते, T1 ययातिमपि वंशस्ते (for a) B3 भविष्यति (for समे°) T3 G2 यादव. (for °वम्). Ñ3 V2 B3 D5 भविष्यति च यादवः (for b). —(L 2) K1, 4 मनुवंशे, K3 Ñ3 (marg.)

एष मे विषयस्तात तवैव विषयोपमः ।
दत्त्वा यास्यामि तपसे सागरं दानवालयम् ॥
लवणेन समायुक्तस्त्वमिमं विषयोत्तमम् । [70]
पालयस्वाखिलं तात स्वस्य वंशस्य वृद्धये ॥
बाढमित्येव हर्यश्वः प्रतिजग्राह तत्पुरम् ।
स च दैत्यस्तपोवासं जगाम वरुणालयम् ॥
हर्यश्वश्च महातेजा दुर्गं गिरिपुरोत्तमम् ।
निवेशयामास पुरं वासार्थममरोपमः ॥ [75]
सत्यनाम च तद्राष्ट्रं सुराष्ट्रं गोधनायुतम् ।
अचिरेणैव कालेन समृद्ध्या प्रतिपूर्यते ॥

अनूपविषयं चैव वेलावनविभूषितम् ।
निविष्टं क्षेत्रसस्याढ्यं प्राकारग्रामसंकुलम् ॥
शशास स नृपः स्फीतं तद्राष्ट्रं राष्ट्रवर्धनः । [80]
राजधर्मेण यशसा प्रजानां नन्दिवर्धनः ॥
तस्य सम्यक्प्रचारेण हर्यश्वस्य महात्मनः ।
समवर्धत तद्राज्यं राष्ट्रं सर्वगुणान्वितम् ॥
स हि राज्यस्थितो राज्ये राजवृत्तेन शोभितः ।
प्राप्तः कुलोचितां लक्ष्मीं वृत्तेन च नयेन च ॥ [85]
तस्यैवं सुप्रवृत्तस्य पुत्रकामस्य भार्यया ।
मधुमत्यां सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायशाः ॥

Dn D1 4 अनुवश, Ñ2 अनुवशश्, V D2 M4 अनुवशे, D5 अत्र वश, T2 4 G1 4 5 तत्र वशे (for अत्र वशे) G4 वश (for वशस्)]
— (L. 68) T3 विषये, G3 एव मे (for एष मे) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B1 2 D T2 G1 विभवस्, B3 भविता (for विषयस्) Ñ1 एवं ते विभवस्तात, V3 एव ते विदितस्तात (for ^{a}) K1 D1. 3 तमेवं विषयोत्तमम्, K3 4 Ñ3 V2 B Dn2 Ds D2 4–6 T2–4 G4 5 M4 तवेमं विषयोत्तमम्, G1 तवेदं विषयो महान् (for ^{b}) — Ñ1 om (hapl) lines 69–70 — (L 69) V3 T1 M2 [अ]हं क्षेत्रं, M1 3 [अ]हं क्षिप्र (for तपसे) K1 4 V3 मकरालयम्, K3 Ñ3 Dn D1 3 4 6 T1 2 G1 4 लवणा°, Ñ2 V1 2 B Ds D2 5 T3. 4 वरुणा° (for दानवा°) — T4 om (hapl) lines 70–73 — (L 70) K4 त्वमेवं, D4 तदेवं, D5 तमिम (for त्वमिमं) — (L 71) D1 पालयित्वा, D3 °यतु (for °यस्व) M1–3 कुलं (for [अ]खिलं) Ñ1 वृत्तये (for वृद्धये) K1. 4 V3 D2 4 स्ववंश(D2 °राष्ट्र)स्य विवृद्धये, D3 रम्य स्वस्य विवृ° (for ^{b}) — (L 72) T1 G3 M4 पुनः; G2 वच (for पुरम्) — (L 73) K1 4 T1 G2 3 M4 स्वमावासं; M1–3 ततो वासं (for तपोवासं) — (L 74) G2 3 M4 महाराजो, G5 °राज (for °तेजा) Ñ1 M2 -वरोत्तमम् (for -पुरो°) K1 3 4 Ñ2. 3 V B D T G1 4. 5 M4 दिव्यं (Ñ2 V3 दुर्गं, T1 दिव्यं) गिरिवरोत्तमे (T1 M4 °मम्) (for ^{b}) — (L 75) G3 वि (for नि-) K4 पुरीं (for पुरं) G2 स्ववासम् (for वासार्थम्) V1 वासार्थममरो यथा (for ^{b}). — After line 75, T1 G2 3 5 M4 G(ed) read line 104, repeating it in its proper place, while M1–3 read the same after line 75 — (L 76) G2 3 M4 [अ]थ (for च) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4. 5 आनर्तं नाम तद्राष्ट्र (D2–4 °ज्यं), T1 तस्य नाम्ना च तद्राष्ट्रं (for ^{a}) Ñ3 (marg as above) धनं च; V3 सुराणां (for °ष्ट्रं). D3 T1 G2. 3 M सुराष्ट्रं गोधनावृत(T1 G2 3 M4 °कुल)म् (for ^{b}). — (L 77) K1. 3. 4 Ñ2. 3 V B Dn Ds D1 3–6 G4 5 समृद्धं (K4 °द्धिं) प्रत्यपद्यत, Ñ1 °द्धं प्रतिपूर्यं च; D2 T2 G1 सुराष्ट्र प्रत्यपद्यत, T1 G2. 3 M4 समृद्धं परिपूर्यते, T3 °द्धं पुरमाबभौ, T4 समृद्धं प्रत्यभूद्विभो (for ^{b}) — (L 78) Ñ3 (marg as above) आनर्तं (for अनूप-) K1 3 4 B1 Ds D1 2 5 T2 3 G1 विषये, D6 T1 G2–5 M4 °यश्च (for °यं) M1–3 आनूपविषयश्चैव (for ^{a}) D6 T3 G2 4 5 M1–3 विभूषित (for °तम्) — (L 79) K1 2 4 D3 विचित्र, T3 विपृत्तं, G1 निर्विष्टं (for निविष्टं) D6 T1 G2–5 M1–3 निविष्ट क्षेत्रसस्याढ्य (for ^{a}) G5 M4 -संकुल (for °लम्) D6 T1 G2 3 M1–3 प्रकाशग्रामसंकुल (for ^{b}) — (L 80) K4 प्रशशास, Ñ3 V1 T3 4 स शशास (by transp). D4 T1 2 G1–3 5 M शशास नृपतिः स्फीत (for ^{b}) Ñ2 V3 राष्ट्रं वै, V2 तद्राज्यं (for तद्राष्ट्रं) — Ñ1 D3 T2 G1 4 om (hapl) line 81. — (L 81) K1 3 राजा (for राज-) T1 G2 3 5 M4 राजा यशस्वी लक्ष्मीवान् (for ^{a}) — (L 82) V2 D3 T4 प्रकारेण (for प्रचा°) — (L 83) T1 राष्ट्र (for राज्यं) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B D T2–4 G1 4 5 व्यवर्ध(D5 6 °र्ध)त तद(K1 V1 2 D2 3 °दा, Ñ3 °था)क्षोभ्यं, Ñ1 संवर्धन तमक्षोभ्यं, V3 व्यवर्धित तदक्षोभ्यं (for ^{a}) T1 G5 राज्यं (for राष्ट्रं) G2. 3 M4 -गुणोत्तर(M4 °म)म् (for -गुणान्वितम्) K1 3 4 Ñ V B D T2–4 G1 4 राष्ट्रं राष्ट्र(Ñ1 V3 सर्वं)गुणैर्युतम् (for ^{b}) — (L 85) V1 कालोचिता (for कु°). K1 4 राज्येन (for वृत्तेन) V3 वि- (for च) T4 नयेन च स धर्मवित् (for ^{b}) — (L 86) Ñ2 T1 G2–4 M4 संप्रवृत्तस्य, Dn1 सम°, T3 अप्रवृ°, T4 सुप्रम° (for सुप्रवृ°) M1–3 तस्य चैवं सुवृत्तस्य, Bom Poona eds G(ed) तस्यैव च सु° (for ^{a}) K1 3. 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4–6 T2 G1 4 5 M4 धीमतः; M1–3 वीर्यवान् (for भार्यया) D2 3 T3 4 प्रजा(T3 4 प्राप्त)कामस्य धीमत (for ^{b}) — (L 88) G3 M4 महाराजो (for °तेजा) — After line 89, K4 T3 Bom Poona eds. G (ed) ins

सोऽवर्धत महातेजा यदुर्दुंदुभिनिस्वनः ।
राजलक्षणसंपन्नः सपत्नैर्दुरतिक्रमः ॥
स एक एव तस्यासीत्पुत्रः परमशोभनः । [90]
ऊर्जितः पृथिवीभर्ता हर्यश्वस्य महात्मनः ॥
दशवर्षसहस्राणि स कृत्वा राज्यमव्ययम् ।
जगाम त्रिदिवं राजा धर्मेणास्तमितो भुवि ॥
ततो यदुरदीनात्मा प्रजाभिश्चाभ्यषिच्यत ।
पितर्युपरते श्रीमान्क्रमेणार्क इवोदितः ॥ [95]
शशास चेमां वसुधां शान्तसामन्ततस्कराम् ।
यदुरिन्द्रप्रतीकाशो नृपो येन स्म यादवाः ॥
स कदाचिन्नृपश्चक्रे जलक्रीडां महोदधौ ।
दारैः सह महोदारैः सतार इव चन्द्रमाः ॥

स तत्र सहसा क्षिप्तस्तितीर्षुः सागराम्भसि । [100]
धूमवर्णेन नृपतिः सर्पराजेन वीर्यवान् ॥
सोऽपकृष्यत वेगेन जले सर्पपुरं महत् ।
मणिस्तम्भगृहद्वारं मुक्तादामविभूषितम् ॥
कीर्णं शङ्खकुलैः शुभ्रै रत्नराशिविभूषितम् ।
प्रवालाङ्कुरपत्राढ्यैः पादपैरुपशोभितम् ॥ [105]
पूर्णं पन्नगनारीभिः समुद्रोदरचारिभिः ।
ध्वजेन मध्ये भास्वन्तं स्वस्तिकेनेन्दुवर्चसा ॥
स तद्ददर्श राजेन्द्रो मज्जितः सागराम्भसि ।
पन्नगेन्द्रपुरं तोये जगत्यामिव निर्मितम् ॥
स्वस्थश्चैव पुरे तत्र प्रविवेश नृपो यदुः । [110]
अगारं तोयदाकारं पूर्णं सर्पवधूगणैः ॥

10** यदुर्नामाभवत्पुत्रो राजलक्षणसंयुत ।
[Bom Poona eds G(ed) -पूजित (for -सयुत)]
T3 Bom Poona eds G(ed) cont . K1 Ñ2 3 V B Ds D2-4 6 ins after line 89

11** यथास्य पूर्वको राजा पूरु स सुमहायशा ।
[B1 D2 3 पूर्वजो (for °को) Ñ2 V3 महात्मा स (V3 सु-), V2 पूरुस्तस्य (for पूरु° स सु-).]

— (L. 90) T3 स एव राज्ये तस्यासीत्, G2 3 M4 एक एव तु तस्यासीत् (for ^a) N1 -तेजवान्, D5 -धार्मिक. (for -शोभन). — V2 om line 91 — (L 91) D1 जनित (for ऊर्जित) M2 (*inf lin* as above) हर्यश्व स महातपा (for ^b). — (L 93) D5 [अ]प्रतिमो (for [अ]स्तमितो). D6 T2 G1 2. 4 5 M विभु (for भुवि) K4 धर्मेणापाल्य तां भुवम्, T3 धर्मेण स महाद्युति (for ^b) — (L 94) V2 प्रजाभिस्त्वभिषेचितः, G4 °स्तु व्यवर्धत (for ^b) — (L 95) T1 G2 3 तस्मिन् (for श्रीमान्) T4 [उ]त्थितः (for [उ]दितः) Ñ2 V3 आदित्य इव संज्वलन् (for ^b) — (L 96) Ñ2 V3 प्रशास्ति (for शशास) D3 [ए]ना (for [इ]मां) K1, 3 4 Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 प्रशान्तभयतस्कराम् (for ^b) — (L. 97) K4 Ds2 इन्दु- (for इन्द्र-) Ñ1 -प्रकाशो वै (for -प्रतीकाशो) — (L 98) D4 नृपश्रेष्ठ (for °श्चक्रे) Ñ3 V1 कदाचिन्नृपतिश्चक्रे (for ^a) — (L. 99) K1 4 Ñ2 3 V B Ds D1 2 4-6 T2 3 G1 4 5 गुणोदारैः; G2 3 M4 महोदार., M2 महाराज (for महोदारै) D3 दारै परिवृतो रेजे, T4 दारैः सदा गुणोदारै. (for ^a). G4 5 सदार (for सतार) — (L 100) M3 महता (for सहसा). D6 G4 क्षिप्रं (for क्षिप्तस्). — (L 101) K4 B2 Ds D2 T2-4 G धूम्रव(D2 °प)र्णेन (for धूमवर्णेन) T1 स नृप. (for नृपति) G2 3 नाग- (for सर्प-) — (L 102) Ñ1 M1-3 ऽतिकृष्यत, Ñ3 V1 B2 Ds D5 T2 4 G1 4 ऽपा°, B1 ऽभ्य°, T1 G3 ऽतिकृष्यति, T3 ऽपसर्पत, G2 ऽतिकृष्य च, M4 ऽतिकृष्यति (for ऽपकृष्यत) D3 सोपानकृतमार्गेण (for ^a) G2 3 M4 जले स्वपुरमानयत् (for ^b). — D4 6 T2 G1 4 om (hapl) line 104 B2 reads line 104 after line 106 — (L 104) K3 -जलैः (for -कुलैः) G3 M4 (both first time) समाकीर्णं शङ्खकुलै (M4 °ले) (for ^a). Ñ1 हेमराशि-, V3 नानारत्न-, T1 (both times) G2 (second time) M1-3 रत्नराजि- (for °राशि-) — V3 om (hapl.) line 105 — (L 105) V1 रत्नाढ्यै., M1-3 -पर्णाढ्यैः (for -पत्राढ्यै) Ñ2 M4 इव (for उप) — (L 106) N1 G5 कीर्णं (for पूर्णं) K1 3 4 Ñ2 3 V B D1-6 T2. 4 G1. 4 कीर्णं पन्नगनार्यौ(V3 D5 6 T2 G1 4 °गौ)घैः, Dn Ds T3 कीर्णं पन्नगवर्यौ(Ds °जार्यौ)घै (for ^a) K3 4 Ñ1 V Dn -वासिभिः (for -चारिभि) D4 T2 G1-3 M4 समुद्रान्तर(T2 G1 °द्रोरग)चारिभिः (for ^b) — (L 107) K1 3 4 Ñ3 V1 3 स्वर्णेन (for ध्वजेन). D2 3 6 T2 भास्वच्च (for °न्तं) K4 D1 T1 G2. 3 [इ]न्द्र-; T3 4 सु (for [इ]न्दु-) — (L. 108) K Ñ V B D T2-4 G1 4 विमले, G5 मज्जितं, M1-3 मज्जन्वै (for मज्जित). — (L 109) V3 भूयो (for तोये) — (L 110) T1 स्पष्टश्; T3 स्वस्थं (for स्वस्थश्) K1 3 Ñ3 Dn1 D1 2 पुरं तत्र; V3 D4 6 T2 G1 5 पुरं तत्तु, M1 2 पुरे तं तु (for पुरे तत्र). Ñ2 T4 स्वस्थश्चैव पुरं तत्र, V1 स्वस्थस्तत्तु पुरं चैव (for ^a) K2 Ñ1 B3 Ds G2 M प्रावेश्यत (for प्रविवेश). K4 प्राविशत्स पुरं यदु, T1 प्राविश्यत यदुर्नृप. (for ^b). — (L 111) K1 3 4 V2 3 Dn D1. 4 T1. 4 G3 4 M4 अगाधं (for °रं) Ñ2 V3 M3 कीर्णं (for पूर्णं). M2 -जनैः (for

तस्य दत्तं मणिमयं जलजं परमासनम् ।
स्वास्तीर्णं पद्मपत्रैश्च पद्मसूत्रोत्तरच्छदम् ॥
समासीनं नृपं तत्र परमे पन्नगासने ।
द्विजिह्वपतिरव्यग्रो धूम्रवर्णोऽभ्यभाषत ॥ [115]
पिता ते स्वर्गतिं प्राप्तः कृत्वा वंशमिमं महत् ।
भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपम् ।
यादवो नाम वंशोऽयं यथा ते पुत्रसंज्ञितः ।
पित्रा ते तात लोकेऽस्मिन्स्थापितः पार्थिवाकरः ॥
वंशे चास्मिंस्तव विभो देवानां तनयाव्ययाः । [120]
ऋषीणामुरगाणां च उत्पत्स्यन्ते नृयोनिजाः ॥
तन्ममेह सुताः पञ्च कुमार्यो वृत्तसंमताः ।
उत्पन्ना यौवनाश्वस्य भगिन्यो नृपसत्तम ॥
प्रतीच्छेमाः स्वधर्मेण प्राजापत्येन कर्मणा ।
वरं च ते प्रदास्यामि वरार्हस्त्वं मतो मम ॥ [125]
स तस्मै धूम्रवर्णो वै कन्याः कन्याव्रते स्थिताः ।
जलपूर्णेन योगेन ददाविन्द्रसमाय वै ॥
वरं चास्मै ददौ प्रीतः स वै पन्नगपुंगवः ।
श्रावयत्कन्यका सर्वा यथाक्रममदीनवत् ॥
एतासु ते सुताः पञ्च सुतासु मम मानद । [130]
उत्पत्स्यन्ते पितुस्तेजो मातुश्चैव समाश्रिताः ॥
असत्समयबद्धाश्च सलिलाभ्यन्तरेचराः ।
तव वंशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपिणः ॥

-गणै) —(L 112) D_6 काञ्चनं (for जलजं) K_2 जल-पञ्जरमासनम्, V_2 परमं जलजासनम् (for ^{b}). —(L 113) $\tilde{N}_1$ आकीर्णं, $\tilde{N}_2$ D_6 आस्तीर्णं (for स्वा°). V_1 -पत्रेषु (for पत्रैश्च) K_1 D_{2-4} पत्रोत्तर-, $\tilde{N}_2$ V_3 -मूलो° (for सूत्रो°). K_2 Ds D_5 मुक्ताहारोत्करैस्तथा, $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 पद्मसूत्रोत्करैस्तथा, V_1 पद्मं तत्रोत्तरच्छदम् (for ^{b}) —(L 114) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1,\ 2}$ Dn Ds $D_{1\ 2}$ (*sup lin*) $_{3-6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ G_{2-5} M_4 तमासीनं (K_2 °सन्नं) (for समासीन). —(L 115) $\tilde{N}_1$ ह्यभाषत, T_3 ऽभ्यवर्तत (for ऽभ्यभाषत) —(L 116) T_2 G_1 वासम् (for वंशम्) T_1 $G_{2\ 5}$ कृत्वा वंश(G_5 वास)मिदं जगत् (for ^{b}) —(L 117) T_1 $G_{2\ 3}$ M_{1-3} भूतम् (for युक्तम्) $G_{2\ 3}$ M_4 राज्ये कृत्वाधिपं नृपम् (for ^{b}) —(L. 118) D_6 यो, M_{1-3} वै (for ऽयं) K_3 B_1 D_1 $T_{1\ 3}$ G_3 यादवानामयं वंशस् (for ^{a}) K_2 यस्य (for यथा) $K_{1,\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1,\ 2}$ Dn D_{2-4} T $G_{1\ 4,\ 5}$ त्वन्नाम्ना (T_1 °मा) यदुपुंगव ; B_3 D_5 य(D_6 त्व)न्नाम्ना वसुधाधिप, Ds यस्य ते पुत्र ईदृशः ; D_5 यास्यते पुत्रसंवृत, $G_{2\ 3}$ M तव नाम्ना भविष्यति (for ^{b}) —(L 119) K $\tilde{N}_{2,\ 3}$ V B D $T_{3\ 4}$ पित्रा ते मङ्गलार्थाय ; $G_{2\ 3}$ पिता ते (G_3 °त्रा तं) देवलोकेऽस्मिन् (for ^{a}) K_4 स्थापितः पार्थिवोत्तमः (for ^{b}) —(L. 120) K_3 देवता- (for देवानां). K_2 V_2 B_2 (marg) $_3$ Ds देवदानवसंभवाः, T_1 $M_{1\ 2}$ (*inf lin*) $_3$ देवानां तनवोऽव्ययाः, $G_{2,\ 3}$ M_4 °नां तनयाश्च ते ; M_2 °ना तनवश्च या (for ^{b}) —(L. 121) D_3 असुराणां (for उरगाणा). $\tilde{N}_1$ T_1 M_4 उत्पत्स्यन्ति (for °न्ते). K_1 D_2 नृपात्मजा (for नृयोनिजा) —(L 122) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{2,\ 3}$ V Dn $D_{1-4\ 6}$ $G_{4\ 5}$ तन्ममेमा., K_2 B Ds D_5 एता मम (for तन्ममेह) K_4 तन्ममेमा. सुताः सप्त (for ^{a}). M_3 रूप- (for वृत्त) K_3 -संगमा ; K_4 $T_{3\ 4}$ -संयुता, D_3 T_1 G_3 -संमिताः (for -संमता) —T_3 reads lines 123–129 (including 12**) twice. —(L 123) G_1 युवनाश्वस्य (for यौ°) K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 B D (except D_5) T_3 (first time) $_4$ $G_{4,\ 5}$ M_2 (*inf. lin.*) भगिन्यां (for °न्यो) —(L 124) K_4 प्रयत्नेन ; V_3 च धर्मेण (for स्वध°). —(L 125) G_5 ते च (by transp) ; M_2 चैव $\tilde{N}_1$ वरं ब्रूहि, M_4 वरार्हस्य (for °स्त्वं) D_6 T_2 G_1 यतो मम, T_4 G_5 Poona ed अतो मम, M_{1-3} च मे मतः (for मतो मम) — After line 125, K $\tilde{N}_{2,\ 3}$ V B D $T_{2\ 3}$ (both times) $_4$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 ins

12** भौमाश्च कौकुराश्चैव भोजान्धकसयादवाः ।
दाशार्हा वृष्णयश्चेति ख्यातिं यास्यन्ति सप्त ते ॥

[(L 1) $K_{1\ 4}$ सैनश्, $\tilde{N}_3$ V_1 भौमश्, V_3 D_3 भैमश् ; D_1 ततश् (for भौमाश्) $T_{2\ 3}$ कुकुराश् (for कौ°) $\tilde{N}_3$ V_2 $B_{1\ 3}$ Ds $T_{2\ 3}$ (both times) G_1 M_4 भोजाश्चान्धकयादवा, D_3 सभोजान्धक° (for ^{b}) —(L 2) V_2 [अ]पि, B_3 T_4 G_5 [ए]व, Ds_2 [ए]ते (for [इ]ति). $\tilde{N}_3$ सप्तभि (for सप्त ते)]
—(L 126) $M_{1\ 3}$ तस्य (for तस्मै) M_2 स तस्य धूम्रवर्णस्य (for ^{a}) M_{1-3} कन्यावृत्तेषु सुस्थिता. (for ^{b}) —(L 127) D_6 T_1 G_{1-4} M_{1-3} शुभ-, T_2 M_4 शुभे ; $T_{3\ 4}$ तावत् (for जल-) $V_{1\ 3}$ पात्रेण (for योगेन) V_1 D_4 इन्दु- (for इन्द्र-) M_{1-3} ददाविन्दुसमस्य हि (for ^{b}). —(L. 128) K_4 ददौ वीरः, $\tilde{N}_1$ पदं तत्र, T_1 वरं तत्र ; T_3 (second time) ददौ स्फीतः, $G_{2\ 3}$ M_4 ददौ तत्र, M_2 शुभं तत्र (for ददौ प्रीत.). Dn ददौ चास्मै वरं प्रीतः, $M_{1\ 3}$ वरं तस्य शुभ तत्र (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ M_{1-3} ददौ, T_3 (second time). $_4$ सर्वः ; G_2 परं (for स वै). —$\tilde{N}_2$ om. line 130 —(L 130) T_3 तन्ममेता (for एतासु ते) M_4 पञ्च सुता (by transp) T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M_{1-3} आसु पञ्चसु ते पञ्च (for ^{a}) T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M सुताः सुदयिता मम, T_3 कुमार्यो वृत्तसंयुता (for ^{b}). —(L. 131) K_4 उत्पत्स्यन्ति (for °न्ते) K_2 N_1 T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 मातुलस्य (for °श्चैव) K_1 समन्विताः, D_3 समा नृप (for समाश्रिताः). M_{1-3} मातुस्तुल्यं च संश्रिताः (for ^{b}) — T_2 $G_{1,\ 4}$

स वरं कन्यकाश्चैव लब्ध्वा यदुवृषस्तदा ।
उन्ममज्जाथ वेगेन सलिलाचन्द्रमा यथा ॥ [135]
स पञ्चकन्यामध्यस्थो रुरुचे तत्र पार्थिवः ।
पञ्चतारेण संयुक्तो नक्षत्रेणेव चन्द्रमाः ॥
स तदन्तःपुरं सर्वं ददर्श नृपसत्तमः ।
वैवाहिकेन वेषेण दिव्यस्रगनुलेपनः ॥
समाश्वस्य च ताः सर्वाः पत्नीर्वै पावकोपमाः । [140]
जगाम स्वपुरं राजा गत्वा वै रमते भृशम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
स तासु नागकन्यासु कालेन महता नृपः ।
जनयामास विक्रान्तान्पञ्च पुत्रान्कुलोद्वहान् ॥
मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं तथैव च ।
माधवं सारसं चैव हरितं चैव पार्थिवम् ॥ [145]
एतान्पञ्च सुतान्सौम्यान्पञ्चभूतोपमान्भुवि ।
ईक्षमाणो नृपः प्रीतिं जगामातुलविक्रमः ॥
ते प्राप्तवयसः सर्वे स्थिताः पञ्च यथाद्रयः ।
ते जिता बलदर्पेण ऊचुः पितरमग्रतः ॥
तात युक्ताः स्म वयसा बले महति तस्थुषः । [150]

---

om line 132 —(L 132) T1 तस्मिन्समानबन्धाश्च ; G2 3 M एते मया तवोत्सृष्टा· (for ᵃ) V3 T1 G5 स्थिता (for -चरा·) — Ds1 reads line 133 twice —(L 134) K1 3, 4 Ñ2 3 V B D (except D2 3) T2–4 G1 3 4 M4 -वरस् (for -वृषस्) —(L 135) K2 4 Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 उदतिष्ठ(K2 D5 °मज्ज)त वेगेन (for ᵃ) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 इन्द्र (for यथा) —(L 136) K1–3 Ñ2 3 V B D T G1 2 5 M4 ददृशे , K4 ददर्श (for रुरुचे) —(L. 137) T4 नक्षत्र इव चन्द्रमाः , M1 3 °त्रेशो यथाम्बरे (for ᵇ) — B2 reads lines 138–139 on marg —(L 138) T1 तदाशु तत्पुरं सर्वं , G2 3 M4 स तदा तत्पुरं सर्वं (for ᵃ) G1 2, 4 5 M4 ददृशे (for ददर्श) K1 नन्दनः (for -सत्तमः). —(L 139) Ñ1 V1 दिव्यस्रगगन्धलेपनः (for ᵇ) — G3 om lines 140–141 —(L 140) G4 कृताः (for च ता) Ñ1 T1 G5 स समाश्वास्य ता· सर्वा (for ᵃ) K2 Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1–5 T2–4 G1 4 स्वपत्नी , Ñ1 M2 पत्न्यो वै (for पत्नीर्वै) T1 G2 5 M4 पत्नीर्वै वासवोपमा ; M3 पत्न्यो वैवाहिकोपमम् (for ᵇ) — After line 141ᵃ, K1 Ñ3 V B1 Dn D2 3 5 6 T2 G2 5 M ins

13** प्रीत्या परमया युतः ।
स्वपुरं तु ततो राजा

[(L 1) V3 श्रिया (for प्रीत्या) — D5 reads line 2 on marg —(L 2) K1 V3 D2 T2 G2 5 M गत्वा (for राजा)]

K1 D3 राजा (for गत्वा) D2 राजा वै नृपते भृशम् , T2 G2 5 M रमते स्म (T4 G2 M1 स) भृशं तदा (G5 परम्) (for ᵇ)

Colophon om in G2 3 — *Mention of the Epic* · K3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3, 4 Ñ3 V B Dn Ds D1 3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्वं — *Adhy name* K Ñ3 V1, 2 B1 2 D त्रिकद्रुवाक्यम् , Ñ1 कन्याप्रदानिकम् ; Ñ2 V3 यदोः कन्याप्रदानम् , B3 कद्रुवाक्यम् , M1 3 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K3 D4 91 , Ñ3 V2 T1 G1 M4 95 ; V1 B2 T2 94 , V3 G4 93 , Dn Ds2 M1–3 92 , D3 98 , T3 97 , T4 85 , G5 96 — *Śloka no* Dn 72 , Ds2 D4 74 , T2 71 , G1 70

G2 3 om line 142 (with the ref) K2 om , V2 D6 T3, 4 G5 M2 (*inf. lin*) विकद्रुर् (for वैशंपायन) — T4 reads lines 142–143 twice —(L 142) V3 सुतासु ; T4 (fiıst time) यदु स (for स तासु) K1 ततः , K3 4 Ñ1 D1 नृप , D3 वृत· (for नृप). —(L 143) T2 G1 विक्रान्तः (for °न्तान्) K3 कुलोद्वह , Ñ1 °ञ्जवान् ; T1 मनोरमान् (for कुलोद्वहान्). G2 3 5 M सुतान्पञ्च मनोरमा(G5 M4 °हरा)न् (for ᵇ). —(L 144) T1 G2 3 M1–3 महात्मान (for °बाहुं). T1 G2, 3 M1–3 पद्मवन्तं (for °वर्णं) D4 च सारसम् ; D6 महाभुजम् (for तथैव च) —(L 145) K1 मागध (for माधव) K4 सागर ; V3 सारणं (for °सं) Ñ1 मधुरं सारणं चापि , D4 मधुं च करवीरं च (for ᵃ) G3 भरणं (for हरितं). —(L 146) K Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D1 2, 4 G4 राजा , V3 D5 6 T2 G1 राजन् ; D3 जातान् , G2 भौमान् (for सौम्यान्). V3 इन्द्र- (for पञ्च-) B1 -देवोपमान् ; M1–3 -भूतसमान् (for -भूतोपमान्) —(L 147) Ñ2 V2 3 वीक्षमाणो ; G3 रक्ष° (for ईक्ष°) D4 [उ]त्तम- (for [अ]तुल-) — B3 om line 148. —(L 148) Ñ1 V3 इवाद्रय , T1 G2 3 M4 जितेन्द्रिया ; M2 इवामरा· (for यथाद्रयः) M1 2 (*inf. lin*) 3 पञ्च पञ्चेन्द्रिया इव (for ᵇ) —(L 149) T1 G2 3 M4 युक्ता (for जिता) K1 4 Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1 4–6 T2–4 G4, 4 5 दर्पाभ्यां (for -दर्पेण) K2 Ñ2 V3 ऊर्जिता बलदर्पाभ्याम् ; K3 D2 3 ते युक्ता (D2 तेजसा) बलदर्पाभ्याम् (for ᵃ). —(L 150) G4 सु- (for स्म) Ñ1 तपसा (for वयसा). K Ñ2, 3 V B D T2–4 G1 4 संस्थिता (for तस्थुष) —(L 151) T2 G1 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्) Ñ1 M4 आ(M4 वि)ज्ञातुम् ; B1 Ds

क्षिप्रमाज्ञप्तुमिच्छामः किं कुर्मस्तव शासनात् ॥
स तान्नृपतिशार्दूलः शार्दूलानिव तेजितान् ।
प्राह प्रीत्या परमया सुतवीर्ये कुतूहलः ॥
विन्ध्यर्क्षवन्तावभितो द्वे पुर्यौ पर्वताश्रये ।
निवेशयत्वयं तावन्मुचुकुन्दः सुतो मम ॥ [155]
सह्यस्य चोपरि पुरीं दक्षिणां दिशमाश्रितः ।
पद्मवर्णोऽपि मे पुत्रो निवेशयतु माचिरम् ॥
तस्यैव परतः कान्ते देशे चम्पकभूषिते ।
सारसो मे पुरं तत्र निवेशयतु पुत्रकः ॥
हरितोऽयं महाबाहुः सागरे हरितोदके । [160]
द्वीपं पन्नगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति ॥
माधवोऽयं मम सुतो ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च धर्मवित् ।
यौवराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति ॥
ते नृपप्रक्रियां प्राप्ता अभिषिक्ताः सचामराः ।
पित्रानुशिष्टाश्चत्वारो लोकपालोपमा नृपाः ॥ [165]
स्वं स्वं निवेशनं सर्वे भेजिरे नृपसत्तमाः ।
पुरस्थानानि पुण्यानि मृगयन्तो यथाक्रमम् ॥
मुचुकुन्दस्तु राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये ऽध्यरोचत ।
स्वस्थानं नर्मदातीरे दारुणोपलसंकटे ॥
स तु तं शोधयामास विविक्ते विचचार ह । [170]
सेतुं चैव समं चक्रे परिखाश्चामितोदकाः ॥
स्थापयामास भागेषु देवतायतनानि च ।
रथ्या वीथ्यो नृणां मार्गाश्चत्वराणि गृहाणि च ॥
स तां पुरी धनवती पुरुहूतपुरीप्रभाम् ।

G2 3 आज्ञप्तम् (for °प्तुम्) — Ñ1 om line 152 — (L 152) D3 T4 M2 -शार्दूलान्, D6 om (for -शार्दूलः) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4–6 T2–4 G1 5 M2 वेगितान् (for तेजि°) D2. 3 शार्दूलसमवेगितान् (for ^{b}) — (L 153) M1- 3 च परया (for परमया) K Ñ3 V1 2 B D T G1 4 5 प्रीत्या परमया प्राह (for ^{a}) Ñ1 T1 सुतान्वीर्ये-, G5 M1–3 सुतवीर्ये- (for °र्ये) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 सुतान्वीर्ये-कु(K1 °र्ये कु-, T3 °रः कु)तूहलात्, G2 M4 सुतवीर्यकुतूहली (for ^{b}) — (L 154) M1–3 विन्ध्यर्क्षवन्ध्यामभितो (for ^{a}) D2 पुर्यौ द्वे (by transp) — (L 155) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 यत्नेन ; Ñ1 G5 M1. 2 [अ]यं तात, M3 [अ]यं दान्तो (for [अ]य तावन्) D3 सुरोपमः ; M1 3 ममात्मज (for सुतो मम) — (L 156) K3 4 Dn D1 5 सह्यस्य चोपरिष्टात्तु, Ñ2 V3 सह्यपृष्ठे पुरं रम्य, T1 G2 3. 5 M तस्यो(M1 3 सह्यो)-परि पुरं रम्यं, T2. 4 G1 स राज्ञस्योपरि पुरीं (for ^{a}) Ñ3 V1 2 D1–3 5 T2 4 G1 4 आश्रिताम् ; D6 आस्थिताम् (for आश्रित). T1 G2 3 M1–3 पश्चिमां दिशमाश्रितम् (for ^{b}) — (L 157) T1 G3 M पद्मवान् (for °वर्णो) G2 पद्मवानपि पुत्रो मे (for ^{a}) — (L 158) K2–4 Ñ V B Dn Ds D4–6 T2 4 G1 4 तत्र (for तस्य) M1–3 पुरतः ; M4 [अ]परतः (for परतः) T1 G3 प्रान्ते (for कान्ते) D1 T3 तत्रैव पुरत (T3 च तत) कान्ते, G2 तत्रैव परत. प्रान्ते (for ^{a}) — (L 159) K2. 3 Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D1 2. 4–6 T2–4 G4 5 रम्यं (for तत्र). K1 4 सागरो (K4 माधवो) मे पुरं रम्यं, B1 स वै सोमे पुरं रम्यं ; T1 सौरसोमपुरं तत्र (for ^{a}) M3 सुप्रभः (for पुत्रकः). — (L 160) K2 B1. 3 Ds D5 सागरे सलिलोदरे, V2 T4 °रे हरितोदरे (for ^{b}). — (L 162) K1 चै ; K3 4 Ñ2 3 V B Dn2 Ds D2. 3 5 6 T2–4 G1–3 ऽपि, K3 Dn1 D4 G4 मे (for ऽयं) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 महाबाहुर् (for मम सुतो) T1 G2 M4 वीर्यवान् (for धर्मवित्) K1 ज्येष्ठ प्रेष्ठश्च कर्मवित्, D3 श्रेष्ठः स्ववर्णधर्मवित्, G3 5 ज्येष्ठ प्रेष्ठ(G5 पुत्र)श्च वीर्यवान् ; M1–3 ज्येष्ठ श्रेष्ठ प्रतापवान् (for ^{b}) — (L 164) M1 3 -क्रियास्तत्र (for -क्रियां प्राप्ता) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1–5 T2–4 G1 4 5 सर्वे नृपश्रियं प्राप्ता, D6 ते च सर्वे श्रियं प्राप्ता (for ^{a}) T1 G5 M4 महौजस (for सचामरा) G2 3 M1–3 स्वभिषिक्ता महौजस (for ^{b}) — (L 165) Ñ1 निविष्टाश्, T1 [अ]नुयुक्ताश् (for °शिष्टाश्) — Ñ1 om line 166 — (L 166) T1 G2 3 M ते वै (for सर्वे) — (L 167) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1. 4 5 रम्याणि, Ñ1 सर्वाणि (for पुण्यानि). V3 पालयन्तो (for मृग°) — After line 168, Ñ1 reads line 184 — (L 169) D1 संकुले (for -संकटे). T1 G2 3 M1 3 दारुणाचलसंकटे (for ^{b}) — (L. 170) K1 सततं ; V1 स द्रुतं ; T3 स च तं (for स तु तं) B3 शोभयामास (for शोध°) Ñ1 V2 पत्तनं (V2 सततं) शोभयामास ; T1 G2. 3 5 M4 स वृक्षांश्छा(G2 3 °श्छे)दया° ; M1–3 स वृक्षान्पोथयन्रम्यान् (for ^{a}). K Ñ2 3 V B D T2–4 G1. 4 विवि(Ñ2 °मु-, V3 °यु)क्तं च चकार ह (for ^{b}) — (L. 171) T1 G2. 3 5 M प्राकारं चैव संचक्रे (for ^{a}) K2 सरश्चाच्छामितोदकम् (for ^{b}) — (L 173) G3 मार्गे (for मार्गाश्च) K1–3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 T2–4 G1 4 वनानि, M1–3 त्रिकाणि (for गृहाणि). D3 सुन्दराणि वनानि च (for ^{b}) — (L 174) G2 3 M4 नरपतिः (for धनवती) M1–3 स तां चकार महतीं (for ^{a}). Ñ3 (marg) -पुरीमिव, G2–4 M4 पुरप्रभाम् ; M1–3 -पुरोपमाम् (for पुरीप्रभाम्) — After line 175, K1 2 Ñ3 V B1 Dn Ds D2–6 Cal. ed. ins .

नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः ॥ [175]
नाम चास्याः शुभं चक्रे निर्मितं स्वेन तेजसा ।
तस्याः पुर्यां नृपश्रेष्ठो देवश्रेष्ठपराक्रमः ॥
महाश्मसंघातवती ऋक्षवन्तमुपाश्रिता ।
माहिष्मती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति ॥
उभाभ्यामृक्षपादाभ्यां पर्वताभ्यां महापुरीम् । [180]
मध्ये निवेशयामास श्रिया परमया वृताम् ॥
पुरिकां नाम धर्मात्मा पुरीं देवपुरीप्रभाम् ।
उद्यानाम्रवणोपेतां समृद्धापणचत्वराम् ॥
स ते द्वे विपुले पुर्यौ राजपुर्युपमे शुभे ।
पालयामास धर्मात्मा राजा धर्मेण वीर्यवान् ॥ [185]
पद्मवर्णोऽपि राजर्षिः सह्यपृष्ठे पुरोत्तमम् ।
चकार नद्या वेण्णायास्तीरे तरुलताकुले ॥
विषयस्याल्पतां ज्ञात्वा संपूर्णं राष्ट्रमेव च ।
निवेशयामास नृपः स वप्रप्रायमुत्तमम् ॥
पद्मवन्तं जनपदं करवीरं च तत्पुरम् । [190]
निर्मितं पद्मवर्णेन प्राजापत्येन कर्मणा ॥
सारसेनापि विहितं रम्यं क्रौञ्चपुरं महत् ।
चम्पकाशोकबहुलं विपुलं ताम्रमृत्तिकम् ।
वनवासीति विख्यातः स्फीतो जनपदो महान् ॥

14** गोभिर्धनेन धान्येन सपूर्णां ध्वजमालिनीम् ।
— K3 om lines 176–177 —(L. 176) K1 4 वप्रं (for नाम) G5 M1–3 निवृत्तं (for निर्मितं) G2 3 M4 वृतं स्वेनैव तेजसा (for ^{b}) —(L 177) K1 4 Ñ3 V1 3 B1 3 Ds2 D2–4 6 T2 G1 5 M3 4 तस्यां पुर्यां (for तस्याः पुर्यां) G3 नर- (for नृप-) G2 तस्या पुर्यां नरश्रेष्ठो (for ^{a}) D3 -तुल्य- (for श्रेष्ठ) —(L 178) G2 3 5 M2 सर्क्षवन्तम् (for ऋक्ष°) K2 B Ds D6 (marg as above) यथेय विन्ध्यसानुगा, M1 3 साक्षाद्धर्मसमाश्रया (for ^{b}) — G2 om lines 179–181 Ñ1 om line 179. —(L 180) M1–3 विन्ध्य- (for ऋक्ष-) K1 D2 उभयोर्विन्ध्यपदयोर्, K3 4 V3 B1 3 Dn1 G1 4 उभयोर्विन्ध्ययो पादे, Ñ2 3 B2 Dn2 Ds उभयोर्विन्ध्यर्क्षयोः पादे (hypermetric), V1 2 D3.4 6 T2–4 त- (D3 T3.4 द्व)योर्विन्ध्यर्क्षयोः पादे, G3 5 M4 उभाभ्यां विन्ध्यऋक्षाभ्यां (for ^{a}). K1.4 Ñ2 3 V B Dn Ds2 D2–4 T2 G1 4 नगयोस्तां, K3 Ds1 D6 नगर्यास्तां (sic), T3 4 नगरीं तां (for पर्वताभ्यां) — Ñ2 om line 181 —(L 181) B1 युताम् (for वृ°) Ñ1 सतां प्रीतिमपाश्रिताम्; V3 नर्मदातीरमाश्रिताम्; T1 G3 M4 नदीतीरमुपा(T1 °समा)श्रिताम्, M1–3 पृथ्वीतीरसमाश्रिता(M3 °श्रया)म् (for ^{b}) —(L 182) Ñ1 पुरीं परमधर्मात्मा, T1 G2 3 मुचुकुन्दस्तु ध° (for ^{a}) K3 om (hapl) lines 182^b–185^a. Ñ1 पुरंदर- (for पुरीं देव-) G3 -पुर- (for -पुरी-) Ñ2 V3 पुरंदरपुरीमिव, G2 रम्यां देवपुरप्रभाम् (for ^{b}) — After line 182, T1 ins. 15** —(L 183) K1 2 4 Ñ2.3 V B D T2–4 G1 4 5 M4 उद्यानशत(M4 °वन)संबाधां, Ñ1 °नाम्रमयोपेतां (for ^{a}) — K1 2 4 Ñ2 3 V B D T2–4 G M4 ins after line 183 T1 after line 182

15** ऋक्षवन्तोऽभितश्चैव तीरे तत्र निरामये ।
निर्मिता सा पुरी राज्ञा पुरीका नाम नामतः ॥

[(L 1) K2 अभितश्चर्क्षवन्त हि, Dn T3 ऋक्षवन्त समाभितस्, T1 4 G2 3 अभितो ऋक्षवन्त च, T2 ऋक्षवानन्तर्हितश्चैव (sic) (for ^{a}) D3 वने तत्र, T1 G2 3 नदीतीरे, M4 प्रासे तत्र (for तीरे तत्र) —(L 2) V3 रम्या (for राज्ञा) G2 3 5 निर्ममे स पुर (G5 °री) राजा (for ^{a}) T1 G2 3 5 पुरिकां (for °का)]

—(L 184) K1 स तु ते विमले पुर्यौ (for ^{a}) K2 Ñ2 3 (marg) V B1 3 Ds D5 6 T2 G1 4 देव- (for राज-) M1–3 -भार्योपमे (for -पुर्युपमे) K1 4 Ñ3 B2 Dn D1–4 T1 3 4 देवभोग्योपमे शुभे, M4 देवप्रीत्योपमे शुभे (for ^{b}) —(L 185) K V1 2 B2 D2 T3 G4 राज- (for राजा) D1 राजधर्मे व्यवस्थितः, T1 G2 3 M1–3 राजा सूर्यसमद्युतिः (for ^{b}) —(L 186) T1 G2 3 M पद्मवान् (for °वर्णो) K2 स (for ऽपि) —(L 187) Ñ1 D5 -तलाकुले, V3 D2.3 T4 -लतावृते; M1–3 -गणाकुले (for -लता°) Ñ2 तीरे जाललतावृते (for ^{b}) —(L 188) D6 विषयस्वल्पतां ज्ञात्वा, T2 G1 विषय' कल्पतां वास' (corrupt) (for ^{a}) V1 संपन्न (for संपूर्णं) Ñ1 मनोहरतयापि च (for ^{b}) —(L 189) Ñ1 निवेशयत राष्ट्रं स (for ^{a}) M1–3 एव तु (for उत्तमम्) Ñ1 वप्रप्राकारमुत्तमम्; D5 पर्वताश्रय° (for ^{b}) — T2 G1 4 om line 190. —(L. 190) K Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 पद्मावतं (V1 °तं); T1 G5 धर्मवन्तं (for पद्म°) Ñ1 पद्मावती नाम पुरी (for ^{a}) —(L 191) T1 G2 3 M कृत पद्मवता चापि (for ^{a}) V2 प्रजापालनकर्मणा (for ^{b}) —K2 om lines 193–196. —(L 193) K3 4 V1 3 Ds D1 2 M3 G(ed) बकुलं (for बहुलं). T3 चन्दनाशोकबहुलं (for ^{a}) V3 -पर्णकम् (for -मृत्ति°). —(L 194) T1 G2.3 M2 3 पद्मवासीति विख्यात (for ^{a}) —(L 195) D2 G5 M4 श्रीमान् (for श्रीमद्). K3 Ñ V B Dn Ds D1 4–6 T2–4 G1 4 पुरस्य तस्य च श्रीमान् (for ^{a}) G2 3 सर्वफलैर् (for सर्वर्तुकैर्). B1 2 D5 T1 3 4 द्रुमैः सार्वर्तुकैर्वृत (for ^{b}) — After line 195, G2 3 M4 ins. .

पुरं तु तस्य तच्छ्रीमद्द्रुमैः सर्वर्तुकैर्वृतम् ॥ [195]
हरितोऽपि समुद्रस्य द्वीपं समभिपालयन् ।
रत्नसंचयसंपूर्णं नारीजनमनोहरम् ॥
तस्य दाशा जले मग्ना मद्गुरा नाम विश्रुताः ।
ये हरन्ति सदा शङ्खान्समुद्रोदरचारिणः ॥
तस्यापरे दाशगणाः प्रवालाञ्जलसंभवान् । [200]
संचिन्वन्ति सदा युक्ता जातरूपं च मौक्तिकम् ॥
जलजानि च रत्नानि निषादास्तस्य मानवाः ।
प्रचिन्वन्तोऽर्णवे युक्ता नौभिः संयानगामिनः ॥
मत्स्यमांसेन ते सर्वे वर्तयन्ति सदा नराः ।
गृह्णन्तः सर्वरत्नानि निरता द्वीपवासिनः ॥ [205]
तैः संयानगता रत्नैर्वणिजो दूरदेशजाः ।
हरितं तर्पयन्त्येकं यथैव धनदं तथा ॥
एवमिक्ष्वाकुवंशात्तु यदुवंशो विनिःसृतः ।
चतुर्धा यदुपुत्रैस्तु चतुर्भिर्भिद्यते पुनः ॥
स यदुर्माधवे राज्यं विसृज्य यदुपुंगवे । [210]
त्रिविष्टपं गतो राजा त्यक्त्वा देहं महीतले ॥
बभूव माधवसुतः सत्वतो नाम वीर्यवान् ।
सत्त्ववृत्तगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः ॥
सत्वतस्य सुतो राजा भीमो नाम महानभूत् ।
येन भैमाः स्म संवृत्ताः सत्वतात्सात्वताः स्मृताः॥[215]
राज्यस्थे तु नृपे तस्मिन्रामे राज्यं प्रशासति ।

16*⁴ हरितश्च महाबाहु पितुराज्ञापुरस्कृत ।

— (L 196) M1–3 ऽथ (for ऽपि) — (L 197) Ñ2 V3 (marg) संकीर्णं, Dn2 पूर्णं च (for -सपूर्णं) Ñ2 नदीजल- (for नारीजन) D6 M1–3 -मनोरमम् (for °हरम्) — (L 198) T1 मधुका, G2 मल्लका, G5 M4 मद्गुका; M1–3 मज्जका (for मद्गुरा) Ñ1 नामतः (for विश्रुता) — (L 199) D3 सदश्चास्तु, D6 तदा शङ्खान् (for सदा श°) T1 G2 M समुद्रान्तरचारिण· (for ᵇ) — (L 200) G5 पारे (for [अ]परे) B1 D5 दाशजना., M1 2 पारशवा (for दाशगणा.) Ñ1 पारे दाशगणास्तस्य, T1 G1 3 M3 4 तस्य पारे तु सगुण (M3 पारशवा) (for ᵃ) K1 प्रवाल- (for °लान्) D2 प्रवला जलसंनिभा.; T1 G2 3 M प्रवाल जलसंभवम् (for ᵇ) — (L 201) V3 सहरन्ति, D3 ते चिन्वन्ति, T1 G2 3 M1–3 विचि° (for संचि°) V1 मुदा (for सदा). Ñ1 संचयन्ति तदा युक्ता (for ᵃ) — (L 202) M1–3 नैषादास (for नि°) — (L 203) Ñ2 T1 वि- (for प्र). M1–3 चिन्वन्ति (for °न्तो) K2 Ñ2 B1 मुक्ता (for युक्ता). D2 (marg) प्रविशन्तोऽर्णवं युक्ता (for ᵃ) M1 3 सदा (for नौभि) T3 संचार- (for संयान-) K2 B2 D2 4, 6 T2 G M1 -गामिभि (for °नः) — (L 204) K1 3, 4 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D1–4, 6 T2 3 G1 4 5 वर्तन्ते स्म; T4 वर्तयन्ते (for °न्ति) G2 3 M4 नरा सदा (by transp) K2 D1 वर्तयन्ते स्म वै नरा., V3 वर्तन्ते मानवाः सदा, T1 °यन्ते नराः सदा (for ᵇ). — (L. 205) D3 T1 M1 3 गृह्णन्ति (for °न्त) Ñ1 रतास्ते (for निरता) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1, 4 5 रत्नद्वीपनिवासिनः (for ᵇ) — (L 206) Ñ1 स्व- (for तैः) T1 G2, 3 M1 2 4 -गतै (for -गता) K1 3 Ñ2 Ds1 D1 T2 G4 द्रव्यैर् (for रत्नैर्). K2 Ñ3 V B Dn D2–6 T3, 4 तैः संयानगतैर्द्रव्यैर्, K4 नौसंयानगता द्रव्यैर् (for ᵃ). K Ñ2 3 V B D T2–4 G1, 4, 5 -गामिनः (for -देशजा) — (L 207) K1 4 D4 [ए]के, V1 [ए]वं (for [ए]कं) B6 हरित तर्पयल्लोकं (sic), T1 G2 3 M हर्षितास्ते भवन्ति स्म (for ᵃ) K2 V3 T1 G2 3 5 M1–3 धनदस् (for °द) — (L 208) Ñ1 अथ (for एवम्). — G4 om line 209 — (L 209) G3 भवते; M1–3 धार्यते (for भिद्यते) — After line 209, M1–3 ins an addl colophon, mentioning adhy name गोमन्तयात्रा, and adhy no 93 - Before line 210, M1–3 ins. विकद्रु — (L 210) K4 D1 मागधे (for माधवे) K1 4 D1 निसृज्य; G2 3 निवेश्य (for विसृज्य) D3 -पुंगव (for °वे) Ñ1 निधाय यदुनन्दनः (for ᵇ) — (L 211) Ñ1 2 B1 2 त्रिपिष्टपं (for त्रिवि°) K2 om (hapl) lines 211ᵇ–214ᵃ K1 3, 4 Ñ3 V1 2 B D T2–4 G1 4 5 देहं त्यक्त्वा (by transp), Ñ2 त्यक्तदेहो — (L 212) Ñ1 नृपस्तु (for बभूव). D1 6 T2 G1 3 4 M1–3 सात्वतो (for स°) — (L 213) K1 Ñ3 B1 Dn Ds D2 3 T1 3 4 G M4 (*inf lin.* as above) वृत्तिर्; D4 -व्रत- (for वृत्त-) Ñ1 -गुरु स्थितः, D6 T2 G1, 5 M1–3 -गुणान्वित., T1 गुणैः स्थित, T4 -कुले स्थितः (for -गुणे स्थितः). —(L 214) K4 D6 T1 2 G1 2, 5 M2 सात्वतस्य (for स°) D5 गुणो (for सुतो) M1, 3 सात्वतस्य सुतो राजन् (for ᵃ). T3, 4 महायशा· (for °नभूत्) T2 (marg as above) भीमो राजगुणान्वित (for ᵇ) — (L 215) K2, 3 Ñ3 V B1, 3 Dn Ds2 D1 5 T1 G4 भैमा सु; K4 भौमा. स्म; T3 भीमेन (for भैमा स्म) D6 संवृत्ता (for °त्ता). D6 G5 सात्वतात् (for स°) Ñ1 तथा (for स्मृताः). T1 सत्वता सत्वतस्तथा, G2 3 M4 यादवाः सात्वतास्तथा; M1–3 भूत्वा पूर्वं तु सात्वताः (for ᵇ) — (L 216) K3 राज्यं स्थिते, K4 D1 राज्यास्थिते; Dn D5 T2 राज्ये स्थिते (for राज्यस्थे तु) M4 राज्यस्थे नृपते तस्मिन् (for ᵃ) — (L 217) Ñ3 D5 T1 M1–3 चिच्छेद च;

शत्रुघ्नो लवणं हत्वा चिच्छेद स मधोर्वनम् ॥
तस्मिन्मधुवनस्थाने पुरीं च मथुरामिमाम् ।
निवेशयामास विभुः सुमित्रानन्दिवर्धनः ॥
पर्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च । [220]
सुमित्रायाः सुताभ्यां च स्थानं प्राप्तं च वैष्णवम् ॥
भीमेनेयं पुरी तेन राज्यसंबन्धकारणात् ।
स्ववंशे स्थापिता पूर्वं स्वयमध्यासिता तथा ॥
ततः कुशे स्थिते राज्ये लवे च युवराजनि ।
अन्धको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत् ॥ [225]
अन्धकस्य सुतो जज्ञे रैवतो नाम पार्थिवः ।
ऋक्षस्तु रैवताज्जज्ञे रम्ये पर्वतमूर्धनि ॥

ततस्तु रैवतसुतः पर्वतः सागरान्तिके ।
नाम्ना रैवतको नाम भूमौ भूमिधरः स्मृतः ॥
रैवतस्यात्मजो राजा विश्वगर्भो महायशाः । [230]
बभूव पृथिवीपालः पृथिव्यां प्रथितः प्रभुः ॥
तस्य भार्यासु तिसृषु दिव्यरूपासु केशव ।
चत्वारो जज्ञिरे पुत्रा रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः ॥
वसुर्बभ्रुः सुषेणश्च शुभाक्षश्चैव वीर्यवान् ।
यदुप्रवीराः प्रख्याता लोकपाला इवापरे ॥ [235]
तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्बहुलीकृतः ।
ये स्म ते कृष्ण लोकेऽस्मिन्प्रजावन्तः प्रजेश्वराः ॥
वसोस्तु कुन्तिविषये वसुदेवः सुतोऽभवत् ।

$G_{2\ 3}$ विचिच्छेद (for चिच्छेद स) M_4 महा (for मधोर्) V_1 बलम् (for वनम्) N_1 चिच्छेद मधुनो वनम् (for ^{b}) — (L 218) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}$ V_2 B Dn D_5 $T_{1\ 3}$ M_2 मधुवने (for °वन-) $\tilde{N}_1$ तु ; T_3 स , G_2 तां (for च) — (L 219) $K_{2\ 4}$ V_2 D_{2-4} T $G_{1\ 2\ 4}$ M_4 सुमित्रानन्दवर्धन (for ^{b}) — (L 220) $\tilde{N}_3$ $B_{1\ 2}$ Dn_2 T_3 पर्यये , D_1 वचनाच् (for पर्याये) $\tilde{N}_1$ समेत्य चैव रामेण, $M_{1\ 2}$ पर्यायेणैव रामे च (for ^{a}) D_2 reads lines 220^b–225^b on marg $\tilde{N}_1$ भरतेन , D_3 लवणस्य , $M_{1\ 2}$ भरते च (for °तस्य) M_3 लक्ष्मणे भरते तथा (for ^{b}) — D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ om line 221 — (L 221) K_3 $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ Dn $D_{2\ 4}$ $T_{3,\ 4}$ सुमित्रासुत(T_3 °पुत्र)योश्चैव , D_1 सुमित्रातनये याते (for ^{a}). $\tilde{N}_1$ प्राप्तेषु (for प्राप्तं च) T_1 वैष्णवे (for °वम्) D_1 स्वं स्थानं चैव वैष्णवम्, $G_{2\ 3\ 5}$ M_4 स्थाने प्राप्ते च वैष्णवे (for ^{b}) — For line 221, $K_{1\ 2\ 4}$ V_2 B Ds $D_{3,\ 5}$ M_{1-3} subst

17** सुमित्रासुतयोश्चैव प्राप्तयोर्वैष्णवं पदम् ।

— (L 222) $\tilde{N}_2$ यादवेन (for भीमेनेयं) M_2 तत्र (for तेन). $\tilde{N}_1$ पुरी या तेन भीमेन (for ^{a}) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V_1 राज्ञा (for राज्य-) T_1 $G_{2\ 3}$ -कर्मणा , $M_{1\ 3}$ -धर्मिणा ; M_2 -धर्मिणम् (for कारणात्). $\tilde{N}_1$ राज्यं ससाध्य कर्मणा (for ^{b}). — For line 222, V_3 subst :

18** यादवेन पुरी व्याप्ता भीमेन तु महात्मना ।

— (L 223) $\tilde{N}_3$ D_5 T_1 G_3 स्ववशे , M_1 स्वे वंशे (for स्ववंशे) $\tilde{N}_2$ V_3 तेन , T_1 $G_{2\ 5}$ M सर्वे (for पूर्वं) $\tilde{N}_2$ V_3 T_1 $G_{2\ 3}$ चाध्युषिता , V_2 चाप्युषिता (for अध्यासिता) T_3 पुरा (for तथा) $\tilde{N}_1$ स्वयं चाध्युषितास्तथा , M_{1-3} स्वं स्वं चाध्युषितास्तथा (for ^{b}) — (L 224) $T_{3,\ 4}$ स्थिते कुशे (by transp) — (L 226) $\tilde{N}_1$ M_3 नामत ; M_1 नामक (for पार्थिवः) — (L 227) M_2 जातो (for जज्ञे) T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 ऋक्षजात(M_4 °राज)स्तु रैवत्यो (for ^{a}) V_1 रैवत- (for पर्वत-) — (L 228) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 3-6}$ T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ ततो रैवत उत्पन्न , K_2 $\tilde{N}_1$ V_1 D_2 $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{2\ 3}$ ततस्तु रैवतोत्पन्नो ($T_{1\ 3\ 4}$ $G_{2,\ 3}$ °पान्ते) (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ पर्वत सागरान्तरे (for ^{b}) — (L 229) $\tilde{N}_1$ एष रैवतकः स्मृत. ; M_{1-3} गिरिरैश्यगुण स्मृतः (M_3 °णान्वित) (for ^{b}) — (L 230) T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M_2 (*inf lin* as above) ततस्तस्य (for रैवतस्य) K_3 महाराजो , T_2 G_1 सुतो राजा , $M_{1\ 3}$ [आ]त्मजो राजन् (for °जो राजा) D_2 विश्वकर्मा , M_1 विश्वगश्वो (for विश्वगर्भो) — (L 231) $\tilde{N}_1$ तदा (for प्रभु) T_1 $G_{2\ 3}$ M पृथिव्यामेकराट् तदा (for ^{b}) — (L 232) K $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B D (except D_6) G(ed) तस्य तिसृषु भार्यासु (for ^{a}) — (L 233) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ लोकपालोपमाः शुभा (for ^{b}) — (L 234) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg) V_2 $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 5}$ $T_{1\ 4}$ G_4 सभाक्षश्, $\tilde{N}_3$ V_1 श्वेता° ; V_3 B_1 T_3 शता° , D_4 सेनाख्यश् (for शुभाक्षश्) $G_{2,\ 3}$ M महाकक्षश्च (M_3 °क्षश्चापि) वीर्यवान् (for ^{b}) — (L 235) V_2 D_4 T_1 $G_{2,\ 3\ 5}$ M वि- ; D_6 सं- (for प्र-) K_2 वसवोऽष्टौ यथा परे (for ^{b}). — $\tilde{N}_1$ om lines 236-237 — (L 236) T_1 M_4 एवं (for अय) M_2 पार्थिवैर्विपुलीकृत. (for ^{b}) — (L. 237) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V Dn D_{1-6} T_2 G_4 येऽस्माक , T_4 यस्मिंस्ते , $G_{1,\ 5}$ ये. साकं (for ये स्म ते) M_{1-3} लोकेशा (for लोकेऽस्मिन्) K_2 B Ds T_3 यस्मिंस्ते कृष्ण लोकेशा (for ^{a}) K_2 $B_{2\ 3}$ Ds_1 सुप्रजाता (for प्रजावन्त) Ds_2 सुप्रजाता जनेश्वरा (for ^{b}) — (L 238) $\tilde{N}_1$ वसोस्तु पुत्रो जातो यद् , M_4 °स्तु विषये जातो (for ^{a}) K_4 $\tilde{N}_3$ (marg) Dn Ds_2 D_{4-6} $T_{1\ 4}$ विभुः (for ऽभवत्) $K_{1,\ 2}$ V_2 B_2 Ds_1 $D_{2\ 3}$ वसुदेवं सुतं विभुः ; K_3 $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{1\ 3}$ D_1 °देवसुतो विभुः (for ^{b}). — After line 238, $G_{2\ 3\ 5}$ M_4 G(ed) ins.

19** सात्वतं सत्त्वसंपन्नं जनयामास वीर्यवान् ।

जनयामास चैवात्र सुप्रभे द्वे च दारिके ॥
कुन्ती च पाण्डोर्महिषी देवतामिव भूचरीम् । [240]
भार्यां च चेदिराजस्य दमघोपस्य सुप्रभाम् ॥
एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवः परिकीर्तितः ।
श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णद्वैपायनान्तिकात् ॥
त्वं त्विदानीं प्रनष्टेऽस्मिन्वंशे वंशभृतां वर ।
स्वयंभूरिव संप्राप्तो भवायास्मज्जयाय च ॥ [245]
न त्वां पौराणमात्रेण शक्ता गूहयितुं वयम् ।
देवगुह्येष्वपि भवान्सर्वज्ञः सर्वभावनः ॥
शक्तश्चासि जरासंधं नृपं योधयितुं प्रभो ।
त्वद्बुद्धिवशगाः सर्वे वयं योधव्रते स्थिताः ॥

जरासंधस्तु बलवान्नृपाणां मूर्धनि स्थितः । [250]
अप्रमेयबलश्चैव वयं च कृशसाधनाः ॥
न चेयमेकाहमपि पुरी रोधं सहिष्यति ।
कृशभक्तेन्धनक्षामा दुर्गैरपरिनिष्ठिता ॥
असंस्कृताम्बुपरिखा द्वाराट्टैर्यन्त्रवर्जितैः ।
वप्रप्राकारमार्गेषु कर्तव्या बहुविस्तरा ॥ [255]
संस्कर्तव्यायुधागारा योक्तव्या चेष्टिकाचयैः ।
कंसस्य बलवत्त्वात्तु नातिगुप्ता पुरी जनैः ॥
सद्यो निपतिते कंसे राज्येऽस्माकं नवोदये ।
पुरी प्रत्यग्ररोधेयं न रोधं विसहिष्यति ॥
बलं संमर्दभग्नं च क्रियमाणं परेण ह । [260]

— (L 239) Ñ1 [अ]थ (for [अ]त्र) K1 3 4 Ñ2 V B1 Dn D1–6 T G1 4 ततः स ज(V2 D4 °त संज-, D6 T2 G1 4 °स्तु ज)नयामास, K2 Ñ3 B2 3 Ds सात्वतो जनयामास, G2 3 5 M4 सात्वतोऽपि महाबाहु° (for ^{a}) M1–3 सुप्रजे (for सुप्रभे) T3 4 सुव्रते (T4 °प्रभे) देवदारिके (for ^{b}) — (L 240) D3 पाण्डु (for पाण्डोर्) K3 Ds1 T1 2 G2 3 5 M1–3 कुन्ती च पाण्डोर्महिषी, T3 4 कुन्ती पाण्डोस्तु महिषी (for ^{a}) T1 G2 3 5 देवता इव भूचरा, M1–3 देवतेव च सुन्दरी (for ^{b}) — (L 241) T1 G2 3 M भार्या (for भार्यां) T1 G2 3 सुप्रभा, M1–3 केशव (for सुप्रभाम्) — For line 241, K Ñ, V1 2 B D T2–4 G1 4 5 subst

20** भार्यां च दमघोपस्य चेदिराजस्य सुप्रभाम् ।

— (L 242) D6 एतत् (for एष) K1–3 Ñ2 V1 2 B1 2 D T1, 3 4 G4 सप्र (for परि-) K4 Ñ3 T2 G1 प्रभाव (K4 संभवः) संप्रकीर्तित , V2 कथितो विस्तरो मया (for ^{b}) — (L 243) V3 पुरा मया (by transp), T1 G2 3 M1–3 मया यथा K1 ह्येष (for कृष्ण) K4 ऋषेर् (for कृष्ण) T1 G2 3 M कृष्णद्वैपायनात्तथा (M2 °त्पुरा) (for ^{b}) — (L 244) D3 प्रविष्टो ; T4 M3 प्रविष्टे (for प्रनष्टे). Ñ3 (marg) V1 M4 वंशविदा ; T1 G2 3 M1 3 °वतां (for °भृतां) Ñ1, 2 V3 वंशे वंशकरो महान् (for ^{b}) — (L 245) B3 संख्यातो , T1 G5 संजातो (for संप्राप्तो) V3 T1 G3 M भवान् (for भवाय). Ñ1 स्वजनस्य (for [अ]स्मज्जयाय) — (L 246) Dn Ds न तु त्वां (D5 त्वां तु) पौरमात्रेण, G4 M1–3 त्वां तु (G4 M2 न त्वा) पौराणमन्त्रेण (for ^{a}). T2 G M2 4 ग्राहयितुं (for गू°) K2 3 Ds1 शक्तो गूहयितुं स्वयम्, M1 3 न शक्ता गूहितं वयम् (for ^{b}) — (L 247) D3 देवासुरेषु (for देवगुह्येषु) M1, 3 सर्वत (for °ज्ञ) — (L. 248) M3 ततश्च (for शक्तश्च) T1 G2, 3, 5 M4 नाशयितुं (for योध°) K2 V2 B T2 G1 4 M2 नृपं नाश(T2 G1 4 रोध)यितुं विभो (M2 रणे), M1 3 शक्तो नाशयितुं प्रभो (M3 विभो) (for ^{b}) — After line 248, M1–3 ins

21** शक्य चेमं जरासंधं नृप द्रावयितुं हरे ।

— (L 249) T1 G2 3 M वय योद्धुं व्यवस्थिता (for ^{b}) — (L 250) Ñ2 V3 मूर्धसु (for °नि) K Ñ3 V1 2 B D T G M4 नृपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति (D5 संस्थित) (for ^{b}) — (L 252) T1 G2 3 M4 [ए]वम् (for [इ]यम्) — (L 253) M1–3 -बला (for -क्षामा) K1 3 4 D1 4 T1 G3 -निष्ठितैः, Ñ1 -निर्मितै , B2 D5 M4 वेष्टिता (for -निष्ठिता) — (L 254) K1 4 Ñ1 3 V1 2 Dn D5 T2–4 G1 4 द्वारयन्त्रविवर्जिता , K2 D2 (marg) 3 द्वारयन्त्रादिवर्जिता , Ñ2 B Ds D6 द्वाराट्टयन्त्र(Ñ2 °चय)वर्जिता , D1 2 4 द्वारैर्यन्त्रविवर्जिता (for ^{b}) — (L 255) T1 G2 3 M4 प्रपा., M1 2 (*inf lin*) 3 चय-; M2 सम (for वप्र) K4 Ñ2 3 V Dn D4–6 T2 4 G1 4 5 निचया (for मार्गेषु) K3 T3 चयप्रा- (T3 तत्र प्रा)कारनिचया (for ^{a}) — (L 256) K1 संवर्तव्या, D3 संवर्धिता, T2 4 संस्कृतव्या (for संस्कर्तव्या) T1 G2 3 M1–3 स्नेहसं-, M4 बलसं- (for चेष्टिका-) Ñ1 योक्तव्या गूढसंचयै (for ^{b}) — (L 257) T2 G1 बलसत्त्वात् (for °वत्त्वात्) K2–4 Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1, 4–6 T3 4 G4 कंसस्य बलभोग्यत्वात्, Ñ1 °स्य च बलं मत्वा, Ñ2 V3 °स्य चातिदीप्तत्वात्, D3 °स्य बलमाश्रित्य (for ^{a}) D1 6 [अ]भि- (for [अ]ति) K1–3 Ñ2 3 V B Dn Ds2 D2 4 5 T1–3 G1 3 पुरा जनै , K4 पुरातनै , M1–3 पुरी बलै (for पुरी जनैः) Ñ1 Ds1 नाभिगुप्ता पुरा जनै ; D3 सुगुप्ता सुतरां जनैः (for ^{b}) — G2 3 om lines 258–262. — (L 258) D1 ऽभिपतिते , D5 6 निपा° (for निप°). T4 राज्ये पुरे (for कंसे राज्ये). K2 महोदये (for नवो°) — (L.

असंशयमिदं राष्ट्रं जनैः सह विनङ्क्ष्यति ॥
वञ्चनीया भविष्यामो नराणां नृपकारणात् ।
जरासंधभयार्तानां द्रवतां राष्ट्रसंभ्रमे ॥
आर्तो वक्ष्यति नः सर्वो रुध्यमानः पुरे जनः ।
यादवैः स्म विरोधेन योजितो राज्यकामुकैः ॥ [265]
एतन्मम मतं कृष्ण विश्रम्भात्समुदाहृतम् ।
त्वयि सर्वस्वमित्येव परस्त्वं चैव बुद्धिमान् ॥
यदत्र नः क्षमं कृष्ण तत्स्वैरमभिधीयताम् ।
त्वमस्य नेता सैन्यस्य वयं त्वच्छासने स्थिताः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
विकद्रोस्तु वचस्तथ्यं निशम्य यदुपुंगवः । [270]

---

259) K4 D3 T4 -योधेयं, Dn1 रोधे च, Dn2 -रोधेव, D5 M1–3 रोधेन (for °यं) Ñ2 राज्य (for रोधं). V2 प्र, D3 वै (for वि-) M1–3 विनाशमुपयास्यति (for ᵇ) — (L 260) M1 3 बलहीनममन्त्रं च (for ᵃ) K2–4 Ñ2 3 V1 B Dn Ds D1 3–6 T2–4 G1 4 कृश्यमाणं (for क्लिश्यमानं) - (L 261) Ñ1 असवेदम्, T1 M2 (*inf lin*) 4 असधेयम्, M1–3 अश्रद्धे° (for असंशयम्) T1 M भविष्यति (for विनङ्क्ष्यति) Ñ1 परै सह भविष्यति (for ᵇ) — After line 261, K Ñ2 3 V B D T2 3 G1 4 5 M4 read line 265 repeating it in its proper place —(L 262) K4 om lines 262ᵃ–264ᵃ T3 om lines 262ᵃ–265ᵃ K1 3 Ñ3 V B2 3 Ds D2 4 G5 M1 2 वचनीया (for वञ्च°) K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4–6 T1 2 4 G1 4 5 M4 नृपाणां (for नराणां) Ñ1 -कारणै (for °णात्) — (L 263) K2 व्रजता, T2 G1 द्विपदा (for द्रवतां) K3 Dn D1 4 M1.2 (*inf lin* as above) राज्य- (for राष्ट्र-) Ñ1 D5 T2 G5 संभवे, Ñ3 (marg as above) -संक्षये, D2 संप्लवे, T4 -संक्रमे (for -संभ्रमे) K1 द्यती(*sup lin* द्रव)तां राष्ट्रसंप्लवे (for ᵇ) — (L 264) G2.3 M4 क्रुद्धो (for आर्तो) K1–3 Ñ V2 3 B2 3 Dn Ds D1 2 4–6 आर्ता वक्ष्यन्ति न सर्वे, V1 B1 D3 आर्ता रक्ष(D3 °र्तास्त्यक्ष्य)न्ति न. (V1 व) सर्वे; T2 G1 आवर्तयन्ति न. सर्वे; T4 मथुराया जना सर्वे, G4 आनर्तवर्तिन सर्वे (for ᵃ) K Ñ2 V B D T2.4 G1 3 4 M4 रुध्य(D2 कथ्य)माना पुरे जना (K2 D5 T4 परेण वै, V3 परैर्जना) (for ᵇ) — (L 265) K Ñ2 3 V B D T2 3 (all both times) 4 G1 4.5 (last three both times) M4 (first time) यादवानां (for °वै स्म). K V2 3 B Dn Ds D1–3 5.6 T2 G1 5 M4 (all first time) ये जिता; V3 (second time) विजिता (for योजितो) K Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D1 2 4–6 T3 (all second time) 4 विनष्टा स्मे(V1 निविष्टा स्मे-, B3 विनष्टाश्चे)ति केशव, Ñ1 योजिते राज्यकारकैः, D3 (second time) न स्वाधीना स्म केशव; T2 G1 4 5 (all second time) विस्मरन्ति च केशव (for ᵇ) — After the first occurrence of line 265, K Ñ2 3 V B D T3 G1.4 5 M4 ins

22** ते सर्वे द्वैधमिच्छन्ति यत्क्षमं तद्विधीयताम् ।

[K2 3 V2 B2 Dn2 D3 6 क्षेम (for क्षम)]
— M4 om lines 267–269 — (L 267) Ñ1 त्वत्त, Ñ3 V1 2 B मन्त्र (for त्वयि) Ñ3 V1 2 B3 प्रतिगृह्णीष्व बुद्धिमान् (for ᵇ) — For line 267, K Ñ2 B1 3 D T2–4 G1 4 subst

23** त्वं तु विज्ञापित. सर्वं न पुन संप्रबोधितः ।

[Ñ2 त्वं हि, T2 G1 अनु (for त्व तु). K2 B1 D5 पूर्वं, B3 कृष्ण, Ds1 सर्वैर् (for सर्वं). K1 T4 प्रति- (for सप्र-) T2 G1 -चोदित (for -बोधित).]
— (L 268) G(ed) तद् (for यद्) K1 2 D4 च, K3 4 Ñ2 3 V1 2 D1 2 5 व; D3 सु, T3 तत् (for नः) K1 2 Ñ2 3 V1 2 B Ds D2 3 5 6 T2 G1 3 4 सवि- (for अभि-) K3 4 V3 Dn D1 T3 4 तच्च वै (V3 तत्सुखं, T3 4 सत्वरं) संविधीयताम्; D4 तत स्वैरं वि°, G5 तत्स्वैरं संविधीयते (for ᵇ) — G2 om line 269, T4 reads it twice — (L 269) T1 सैन्यानां (for सैन्यस्य) M1 3 रता (for स्थिता) — K Ñ2 3 V B D T1–3 G1 3–5 M4 ins after line 269 · T4 after the second occurrence of line 269 G2 after line 268

24* त्वन्मूलश्च विरोधोऽयं रक्षास्मानात्मना सह ।

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ3 V B Ds D1 — *Adhy. name* K Ñ V B Dn2 Ds D1–6 विकद्रुवाक्यम्, T4 विकद्रुवचनम्, M1–3 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K3 D4 92, Ñ3 V1 2 B3 T2 95, V3 G4 M1–3 94; Dn Ds2 93; D1 90, D5 99, T1 G1 3 96, T3 98, T4 85; G5 97.

G2 om (hapl) lines 270–273 Ñ2 V2 3 Dn D2 repeat line 270 after 26**, T4 repeats it after 25** —(L 270) K2 Ñ2 (second time) 3 V1.2 3 (last two second time) B Dn (both second time) Ds D2 (second time) 3–6 T4 (second time) श्रुत्वा; T2 M4 तस्य (for तथ्य). — After line 270ᵃ, T4 ins

25** पार्थिवेन यथाक्रमम् ।

Ñ1 निशाम्य, T4 (first time) नि.श्वस्य (for निशम्य). K2 Ñ2 (second time). 3 V1.2.3 (last two second time) B Dn (both second time) Ds D2 (second time). 3–6

वाक्यमुत्तममेकाग्रो बभाषे चारुभाषणः ॥
ब्रुवतां वः श्रुतं वाक्यं हेतुतः क्रमतस्तथा ।
न्यायतः शास्त्रतश्चैव दैवं चेवानुपश्यताम् ॥
श्रूयतामुत्तरं वाक्यं मम बुद्ध्या च गृह्यताम् ।
नयेन व्यवहर्तव्यं पार्थिवेन यथा मया ॥ [275]
अहं तावत्सहार्येण मुहूर्तेऽस्मिन्प्रकाशितः ।
जीवनाशं गमिष्यामि शक्तिमानप्यशक्तवत् ॥
ततः सह्याचलयुतं सह्यार्येणाहमक्षयम् ।
आत्मद्वितीयः श्रीमन्तं प्रवेक्ष्ये दक्षिणापथम् ॥
करवीरपुरं चैव रम्यं क्रौञ्चपुरं तथा । [280]
द्रक्ष्यावस्तत्र सहितौ गोमन्तं च नगोत्तमम् ॥
आवयोर्गमनं श्रुत्वा जितकाशी स पार्थिवः ।
अस्पृष्ट्वैव पुरी दर्पादनुसारं करिष्यति ॥
ततः सह्यवनेष्वेव राजा यास्यति सानुगः ।
आवयोर्दर्शनादेव युद्धप्रीतिमवाप्स्यति ॥ [285]
एषा नः श्रेयसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै ।

वसुदेवो महायशाः (Ñ2 3 V1 °मना) (for ^{b}) — After line 270, K2 Ñ2 3 V B Dn D2–6 Bom Poona eds ins

26** परितुष्टेन मनसा वचनं चेदमब्रवीत् ॥
राजा षाड्गुण्यवक्ता वै राजा मन्त्रार्थतत्त्ववित् ।
सत्तत्त्व च हितं चैव कृष्णोक्त किल धीमता ।
भाषिता राजधर्माश्च सत्याश्च जगतो हिता ॥
एतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं विकद्रोश्च महात्मना । [5]

[(L 1) D2 -हृष्टेन (for तुष्टेन). — (L 2) K2 Dn सीमा, Ñ3 (marg) V1 3 -गाता, B1 -विज्ञो (for वक्ता) V B2 Dn Ds D2 4 राज (for राजा) D5 तत्त्वार्थ- (for मन्त्रार्थ) D3 राजतन्त्रार्थतत्त्ववित् (for ^{b}) — (L 3) D5 स्थितं (for हितं) Ñ2. 3 (marg.) V1 3 सत्यं चैव हितं चैव (for ^{a}) V3 कुले कृष्णस्य धीमता (for ^{b}) — (L 4) V3 सतत गदित हितम् (for ^{b}) — After line 4, Bom Poona eds ins

26A** विकद्रुणा यदुश्रेष्ठ यद्धितं तद्विधीयताम् ।

— (L 271) K1 3 Ñ3 (marg as above) V1 B2 3 Dn1 Ds1 D2, 4–6 T2, 4 G1, 3 M1 3 4 उत्तरम् (for °मम्) Ñ1 2 V3 B1 वाक्यमुत्तरमव्यग्रो (for ^{a}) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1, 3–5 M4 बभाषे पुरुषोत्तम. (for ^{b}) — (L 272) B2 G1 श्रूयतां ; M1–3 वदतां (for ब्रुवतां) V3 शुभ (for श्रुतं) K1 तत्त्वतस् ; K2 काम°, D6 T1 क्रमशस् (for °तस्). Ñ3 V3 G3 M हेतुश· (Ñ3 V3 °भि) क्रमशस्तथा (for ^{b}) — (L 273) G(ed) चार्थतश्च (for शास्त्र°). K4 B3 D4 दैवतं च (for दैवं चैव). K2 V2 G4 [अ]प्यनु-, Ñ1 M2 [अ]नु प्र-, Ñ2 [ए]व प्र- (for [ए]वानु-) M1, 3 देवानां चैव शृण्वताम् ; M4 दैवं चानुप्रविश्यताम् (for ^{b}) — (L 274) D2 उत्तम (for °रं). G2 बुद्धौ (for बुद्ध्या). K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 श्रुत्वा च प्रति(K2 4 D1 °त्वाथ प्रति- ; Ds T4 G4 °त्वा च परि)गृह्यताम् (for ^{b}). — (L 275) T4 न्यायेन (for न°). D3 नयेन प्रतिकर्तव्य (for ^{a}) K Ñ2, 3 V B D T2–4 G1 4 5 यथाक्रमम् (for यथा मया). — After line 275, K Ñ2, 3 V B D T G M4 ins.,

27** संधि च विग्रहं चैव यानमासनमेव च ।
द्वैधीभावं सश्रय च षाड्गुण्यं चिन्तयेत्सदा ॥
बलिन. संनिकर्षे तु न स्थेय पण्डितेन च ।
अपक्रमेद्धि कालज्ञ समर्थो युद्धमावहेत् ॥

[(L 3) K1 (marg as above) D2 बलेभ्यो बलिन सन्ति, K3 V3 Dn D4 T3 4 बलिन संनिकृष्टे तु (for ^{a}) — (L 4) K2 Ñ3 B2 3 Ds D6 आचरेत्, V3 आरभेत्, G1 उद्वहेत् (for आव°) D3 सामर्थ्ये युद्धमालभेत् (for ^{b})]

— (L 276) Ñ1 G2 4 सहायेन (for °र्येण) G2 3 M4 मुहूर्तेन (for °र्तेऽस्मिन्) K1 प्रकाशवान्, K2–4 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1 3–5 T3 4 G1 °शिते (for °शितः) D2 सद्वृत्तोऽस्मिन्प्रकाशवान् (for ^{b}) — After line 276, V2 3 B2 ins .

28** जरासंधेन सग्राम करिष्याम्यद्य यादवा ।
संरोधं न सहिष्येऽह तदास्य चंक्रमिष्यतः ॥

— (L 277) K Ñ3 V1 2 B Dn1 Ds D2–4 6 जीवितार्थी, Ñ2 V3 Dn2 D1 5 T2–4 G1 3–5 जीवितार्थं ; T1 जीवन्न च, G2 °स्नाहं (for °नाशं) Ñ1 D3 अशक्तिमान् (for °क्तवत्). — (L 278) V3 सोऽहं (for तत·) T2 G5 अव्ययम् (for अक्ष°) — (L 279) K1 3 V2 B3 G2 4 M3 -द्वितीयं ; D3 -हिताय (for -द्वितीय.) D4 दक्षिणं (for °णा) Ñ1 प्रविश्ये दक्षिणामुखम् (for ^{b}) — K1 om. (hapl) lines 280–297. — (L 280) T3 4 महत (for तथा). — After line 280, K4 ins

29** विकद्रोस्तद्वचः श्रुत्वा बलदेवानुजस्य च ।
प्रशशंस तथा मेने तथ्यं तद्वचनं हितम् ।
कृष्णं प्राह रतो रङ्गं गम्यतां तत्र संगतौ ।

— (L 281) T1 G2 3 M [ए]व पर्वतम् (for नगोत्तमम्) — (L 282) Ñ2 महाबलः (for स पार्थिव·) — (L 283) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 M3 (*inf lin*) अप्रविश्य (for अस्पृष्ट्वैव) Ñ2 गमिष्यति (for करि°) — (L 284) M3 जरा (for राजा) T2 G1 4 सादनम् (for सानुग·) B1 3 जरासंधो नु यास्यति (B3 °ते), M1, 2 जरां यास्यति मागध (for

पौराणामथ पुर्याश्च देशस्य च सुखावहा ॥
न च शत्रौ परिभ्रष्टे राजानो विजिगीषवः ।
पराराष्ट्रेषु मूर्छन्ति मृधे शत्रुक्षयं विना ॥
एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णसंकर्षणावुभौ । [290]
प्रपेदतुरसंभ्रान्तौ दक्षिणौ दक्षिणापथम् ॥
तौ तु राष्ट्राणि शतशश्चरन्तौ कामरूपिणौ ।
दक्षिणां दिशमास्थाय चेरतुर्मार्गगौ सुखम् ॥
सह्यपृष्ठेषु रम्येषु मोदमानावुभौ तदा ।
दक्षिणापथगौ वीरावध्वानं संप्रपेदतुः ॥ [295]
तौ तु स्वल्पेन कालेन सह्याचलविभूषितम् ।
करवीरपुरं प्राप्तौ स्ववंशजनभूषितम् ॥

तौ तत्र गत्वा वेण्णाया नद्यास्तीरं समाश्रितौ ।
आसेदतुः प्ररोहाढ्यं न्यग्रोधं तरुपुंगवम् ॥
अधस्तात्तस्य वृक्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनम् । [300]
अंसावसक्तपरशुं जटावल्कलधारिणम् ॥
गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमम् ।
क्षत्रान्तकरमक्षोभ्यं वपुष्मन्तमिवार्णवम् ॥
न्यस्तसंकुचिताधानं काले हुतहुताशनम् ।
क्लिन्नं त्रिपथगाम्भोभिराद्यं देवगुरुं यथा ॥ [305]
सवत्सां धेनुकां श्वेतां होमधुक्कामदोहनाम् ।
क्षीराराणि कर्षमाणं महेन्द्रगिरिगोचरम् ॥
ददर्शतुस्तौ सहितावपरिश्रान्तमव्ययम् ।

---

[b]) —(L 285) K2 Ñ3 V2 B Ds D5 6 G4 ग्रहणे च; K3 4 Ñ1 2 3 (marg) V1 3 Dn D1–4 T2 4 G1 5 दर्शने च, M1–3 दर्शनेन (for दर्शनाद्) K Ñ2 3 V1 2 B D T2–4 G1 4 5 नृपतिः प्रयति(T2 G1 4 5 प्रेषयि)ष्यति, V3 नृपो वै प्रयतिष्यति (for [b]) —(L 286) Ñ1 D1 मे श्रेयसी, D3–5 नि श्रेयसी (for न· श्रे°) —(L 287) G2 3 M4 चैव, M1-3 अपि (for अथ) T1 पौराणां चैव दुर्गस्य (for [a]) Ñ1 2 V3 T1 राष्ट्रस्य च; T4 जनस्य च, G2 3 राज्यस्यैव, M1 3 कुलस्य च, M2 जनस्यास्य (for देशस्य च) —(L 288) K2 Ñ3 V1 B1 3 Ds D6 न च शत्रुपरिभ्रंशे, K3 न च मन्त्रात्परिभ्रष्टा, V2 Dn T3 न च शत्रो परिभ्रष्टा (V2 °भ्रंशे) (for [a]) —(L 289) K3 V3 D4 मृगयन्ते, K4 Ñ° 3 V1, 2 B Dn Ds D1 5 6 T3 4 मृष्यन्ति, D3 युध्यन्ति (for मूर्छन्ति) K2 पर-राष्ट्राणि मृष्यन्ति, D2 °राष्ट्र ग्रहीष्यन्ति (for [a]) D3 वृथा (for मृधे) Bom Poona eds G(ed) शत्रोः (for शत्रु-) G2, 3 M4 -वधं (for क्षयं) K3 विभो (for विना) —Before line 290, T1 G5 ins वैशंपायनः —(L 290) V1 D2 ततो (for तु तौ). — After line 290, D6 S (except T3 4) G(ed) ins

30** मागधस्य पुरः स्थित्वा वाक्यमेतदवोचताम् ॥
आवां पश्य महाराज यत्कार्यं तद्वदस्व नौ ।
यच्च कर्तुं प्रवृत्तोऽसि तत्कुरुष्व यथेच्छसि ॥
तच्छ्रुत्वा रोषताम्राक्षो बभाषे मागधस्तदा ।
एष वां प्रतियोत्स्यामि हनिष्यामि च वां युधि ॥ [5]
इत्युक्त्वा धनुरादत्त जरापुत्रः प्रतापवान् ।
तच्छ्रुत्वा तौ तु देवेशौ गन्तु व्यवसितौ किल ॥

[(L 1) T2 G1 भूत्वा (for स्थित्वा) —(L 3) M1–3 यथेच्छकाम् (for °सि). —(L 5) G2 3 M4 अह (for एष) D6 T2 G1 आभि- (for प्रति-) —(L 6) D6 जरासंध·; G2 राजपुत्र, G3 राष्ट्र° (for जरा°)]

—(L 291) T3 प्रस्कन्दतुर् (for प्रपेदतुर्). —(L 292) Ñ2 चारिणौ (for -रूपिणौ) —(L 293) Ñ2 V3 मार्गगौ चेरतुः सुखम्, B1 G4 चेरतुर्मार्गकोविदौ; (G4 °गामिनौ) (for [b]) —(L 294) G2 शैल (for सह्य). T2 G1 5 सर्वेषु (for रम्येषु). M4 सह्याचलेषु रम्येषु (for [a]) —(L. 295) D3 च प्र-; G3 प्रति- (for संप्र-) —(L 296) D1 विभूषणम्, M4 °षितौ (for °तम्) — K4 Ds2 G4 om (hapl) line 297 —(L 297) D1 M2 -वंशेन वि, D3 वंशव्रज- (for °जन-) —(L 298) G2 3 M गत्वा तत्र (by transp) K1 4 Ñ V B Dn2 D2 4–6 T3 4 G2–4 M4 नद्यास्तीरान्तमाश्रितौ (for [b]). —(L 299) G2 3 न्यग्रोधं नरपुंगवौ (for [b]) —(L 300) B2 D1 दीप्तं (for दीप्त-) D3 T4 M1–3 G(ed) -तपोनिधिम् (for °धनम्). —(L 301) G3 कुण्डल- (for वल्कल-). Ñ1 -वाससम् (for -धारिणम्) M1–3 जटामण्डलभूषणम् (for [b]) —(L 302) Ñ1 T1 G2 3 M4 तेजसा भास्करप्रभम् (for [b]) —(L 303) G2 3 क्षत्रान्तकमसंक्षोभ्यं (for [a]) —(L. 304) K1 4 D2 3 न्यस्तकृ(D3 असे कृ)ष्णाजिनधर, K2, 3 V2 3 D4 T1, 3 4 न्यस्तसंकुचिताधार, Ñ1 न्यस्तज्वालविधानश्च; T1, 2 G2, 3 M4 न्यस्त(G2 त्यक्त)सकुचिताकारं (for [a]) —(L. 305) D3 ईड्य (for आद्यं) —(L. 306) K2 D1 3 5 G5 -दोहिनीम्, V2 B1 D6 -दोहनीम् (for °नाम्) Ñ1 होम्यधेनु-सदोहनाम्, Ñ3 V1 होमार्थं कामधारिणीम् (V1 °दोहिनीम्) (for [b]) —For line 306, T1 G2 3 M subst :

31** धेनुं सवत्सां सश्वेतां सुदुघां होमकर्मणि)
[M1–3 सुदोहा (for सुदुघा)]

—(L 307) G(ed) क्षरमाणां (for कर्षमाणं) T1 G2 5 M4 क्षीराणि क्षरमाणां तां, M1–3 अक्षय्यदुग्धक्षरणां (for [a]) D8 ससह्य- (for महेन्द्र-). B3 महेन्द्रसमविक्रमम्; T2 G1 °न्द्रमिव

भार्गवं राममासीनं मन्दरस्थं यथा रविम् ॥
न्यायतस्तौ तु तं दृष्ट्वा पादमूले कृतासनौ । [310]
वसुदेवसुतौ वीरौ सधिष्ण्याविव पावकौ ॥
कृष्णस्तमृषिशार्दूलमुवाच वदतां वरः ।
श्लक्ष्णं मधुरया वाचा लोकदृष्टान्तकोविदः ॥
भगवञ्जामदग्न्यं त्वामवगच्छामि भार्गवम् ।
रामं मुनीनामृषभं क्षत्रियाणां कुलान्तकम् ॥ [315]
त्वया सायकवेगेन क्षिप्तो भार्गव सागरः ।
इषुपातेन नगरं कृतं सूर्पारकं त्वया ॥
सह्यस्य च निकुञ्जेषु स्फीतो जनपदो महान् ।
अतिक्रम्योदधेर्वेलामपरान्ते निवेशितः ॥
त्वया तत्कार्तवीर्यस्य सहस्रं बाहुमण्डलम् । [320]
छिन्नं द्रुमवनप्रख्यं स्मरता निधनं पितुः ॥
इयमद्यापि रुधिरैः क्षत्रियाणां हतत्विषाम् ।
स्निग्धैस्त्वत्परशूत्सृष्टै रक्तपङ्का वसुंधरा ॥
रैणुकेयं विजाने त्वां क्षितौ क्षत्रियरोषणम् ।
परशूपग्रहे युक्तं यथैवेह रणे तथा ॥ [325]
तदिच्छावस्त्वया विप्र कंचिदर्थमुपश्रुतम् ।
उत्तरं च श्रुतार्थेन प्रत्युक्तमविशङ्कया ॥
आवयोर्मथुरा राम यमुनातीरशोभिनी ।

गोचरम् (for ^{b}) — After line 307, T1 G2.3.5 M G(ed) ins

32** भोजयन्तं द्विजान्मुख्यानर्चयन्तं महेश्वरम् ।
आदिदेवं जगन्नाथं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ॥
महोत्सवासक्तधिय जामदग्न्यं महामतिम् ।
यस्य नामानि राजानः श्रोतुं शक्ता सदा न हि ॥

[(L 2) G(ed) स्वयमात्मानमात्मना (for ^{b}). — (L. 3) M1–3 -चित्त (for -धियं) G(ed) रणोत्सवासक्तधियं (for ^{a}) M1–3 महाप्रभुम् (for °मतिम्) — (L 4) M1–3 नामापि (for °नि) T1 G3 M4 श्रोतु सक्ता' सदा नराः ; G(ed) श्रुत्वा भीता भवन्ति हि (for ^{b})]

— (L 308) K4 परिश्रान्त तमव्ययम् (for ^{b}). — (L. 310) K4 विज्ञाय (for न्यायतस्) K1 D3 M1–3 पादमूल-, V3 वृक्षस्तम्भे (for पादमूले) K2 Ñ2 3 (marg as above) B Ds D1 6 G(ed.) कृताञ्जली (for °सनौ). K4 वृक्षमूले कृतासने (for ^{b}). — (L 311) D3 समृद्धाव् ; T2 संविभाव् (for सधिष्ण्याव्) — (L 312) G2.3 मुनि- (for ऋषि-) M1–3 कृष्णस्तु तमृषिं शक्तः (for ^{a}) M1–3 प्रोवाच (for उ°). — (L 313) K Ñ2 3 V2.3 B1.3 D T2–4 G1.4.5 वृत्तान्त- (for -दृष्टान्त-) G2.4 -गोचर (for -कोविदः). — (L 315) T2 G1 मुनीनामृषभं रामं (for ^{a}). — (L. 316) M1–3 तव (for त्वया) K3 D2 (before corr.) मारुत- (for सायक) — (L 317) K4 Ñ3 (marg) D1 T3 कृत्वा (for कृतं) — After line 317, K Ñ V B D T2–4 G1 M4 ins.

33** धनुःपञ्चशतायाममिषुपञ्चशतोद्यतम् ।

[D1.3 धनुषा च शतागारे (D3 °यामम्); T2 G1 धनु पञ्चशतान्यस्य (for ^{a}) G1 शरान् (for इषु-) V3 -पात- (for -पञ्च-). K3 Dn Ds1 (marg.) D3–5 -शतोच्छ्रितम् , K4 T4 -शतायतम् ; Ñ3 -शतोच्छ्रयम् (for °द्यतम्).]

— (L 318) G4 वन (for च नि-) T2 G1 M4 स्थितो (for स्फीतो) — (L. 319) M1–3 वेगम् (for वेलाम्) D6 तीरे अन्ते (for अपरान्ते) — After line 319, Ñ3 V B2 ins

34** त्वया च सागरो विप्र वेलामुत्सारितो महान् ।
[Ñ3 उत्सादितो (for °रितो).]

— (L 320) M1–3 भुज- (for बाहु-) K1.3 4 Ñ1 2.3 (marg as above) V2 3 B D T2–4 G1 4 5 सहस्रभुजकानन(V3 B1 °मण्डल)म् (for ^{b}) — (L 321) M2 (*inf lin* as above) भिन्नं (for छिन्नं) K1 3 4 Ñ3 (marg as above) V2 B D T2–4 G1 2 4 5 छिन्न परशुनैकेन (for ^{a}). — (L 322) K2 4 Ñ V B Dn Ds D1 4–6 T1 3 4 G1–4 M2 -द्विषाम् (for -त्विषाम्) — (L 323) K2 V1 B2 D6 T2 स्निग्धा , Ds दिग्धा (for स्निग्धैस्) D2 स्निग्धैस्तु परशुच्छिन्नै, M1–3 स्निग्धे स्वपरशूत्सृष्टैर् (for ^{a}) K2 Ñ3 (marg. as above) B1 Ds D6 T2 G1 5 जातपङ्का , Ñ1 असृक्पङ्का ; D1 रक्तपूर्णा ; G2 M1–3 वृत्तपङ्का (for रक्त°) — (L. 324) Ñ1 क्षिप्र (for क्षितौ). Bom Poona eds G(ed) क्षितिप- (for क्षत्रिय) Ñ2.3 (marg) V1 3 -नाशनम् ; T1 G2.3 M -विद्विषम् (for -रोषणम्) — G2 3 om. lines 325–326. — (L 325) V3 D3 दक्ष (for युक्त) M1–3 [आ]हवने (for [इ]ह रणे) T1 यदैवैष वने तदा (for ^{b}) — (L. 326) T1 M1–3 इच्छामि (for °वस्) B2 वीर (for विप्र) Ñ2 परि- ; D5 मया (for उप-) — (L 327) Ñ3 (marg) V1 श्रुतार्थं च (for °र्थेन) Ñ3 (marg) V1 प्रत्यक्षम् (for प्रत्युक्तम्). — Ñ2 B2 read line 328 twice — (L 328) K1 D3 राष्ट्रं ; Ñ1 राजन् ; B2 (second time) नाम ; D6 ब्रह्मन् ; T1 G2 3 M1–3 जन्म (for राम) K2 Ñ2 (first time) 3 V B1 2 (first time) Ds D1 4 आवां तौ माथुरौ ब्रह्मन् (V2 राम ; D4 वीर) (for ^{a}) K1 D3 -शोभितम् ; K2 Ñ2 (first time). 3 V B1 2 (first time). 3 Ds D1.4 -वासिनौ ; Ñ2

यादवौ स्वो मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमागतौ ॥
वसुदेवो यदुश्रेष्ठः पिता नौ हि धृतव्रतः । [330]
जन्मप्रभृति चैवावां व्रजेष्वेव नियोजितौ ।
तौ स्म कंसभयत्रस्तौ शङ्कितौ परिवर्धितौ ।
आवां च प्रथमं प्राप्तौ मथुरां च प्रवेशितौ ॥
तावावां व्युत्थितं हत्वा समाजे कंसमोजसा ।
पितरं तत्र तस्यैव स्थापयित्वा जनेश्वरम् । [335]
स्वमेव कर्म चारब्धौ गवां व्यापारकारकौ ॥
अथावयोः पुरं रोद्धुं जरासंधो व्यवस्थितः ॥
ततः स्वपुररक्षार्थं प्रजानां च महाव्रत ।
अकृतास्त्रावनुद्योगौ कर्तव्यबलसाधनौ ॥
अरथौ पत्तिनौ युद्धे निस्तनुत्रौ निरायुधौ । [340]
जरासंधार्पितपुरौ पुराद्द्वावेव निःसृतौ ॥
उभावावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ तवान्तिकम् ।
आवयोर्मन्त्रमात्रेण कर्तुमर्हसि सत्क्रियाम् ॥
श्रुत्वैतद्भाषितं रामस्तयोर्वाक्यमनिन्दितम् ।
रैणुकेयः प्रतिवचो धर्मसंहितमब्रवीत् ॥ [345]
अपरान्तादहं कृष्ण संप्रतीहागतः प्रभो ।
एक एव विना शिष्यैर्युवयोर्मन्त्रकारणात् ॥
विदितो मे व्रजे वासस्तव पद्मनिभेक्षण ।
दानवानां वधश्चापि कंसस्य च दुरात्मनः ॥
विग्रहं च जरासंधे विदित्वा पुरुषोत्तम । [350]
तव सभ्रातृकस्येह संप्राप्तोऽस्मि वरानन ॥
पूर्वजैस्तव गोविन्द पूर्वं पुरमिदं कृतम् ।

(second time) शोभिनौ; D_6 -वासिनी (for -शोभिनी). T_3 यमुनातीरगा पुरी (for ^{b}) — $V_{2.3}$ B_1 D_3 D_6 repeat line 329 after line 330 — (L 329) T_1 G_2 M द्वौ (for स्वो) G_4 M_{1-3} श्रोत्रम् (for श्रुतिम्) $V_{2.3}$ D_3 D_6 (all second time) बाल्ये गोकुलसंवृद्धौ (for ^{a}). — (L 330) $\tilde{N}_1$ ह्यावां; T_1 $G_{2.3}$ नौ सु-, M_4 न· सु- (for नौ हि) K_2 T_2 हि दृढ-, M_{1-3} संश्रित- (for हि धृत-) — (L 331) K_1 D_2 तेनावां; $\tilde{N}_2$ V_3 गोपानां, D_3 येनावां; G_2 चैवापि (for °वां) — T_4 om line 332 — (L 332) K $\tilde{N}_{2.3}$ V B D T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 तौ स्व· ($\tilde{N}_2$ तौ च; D_3 पित्रा, T_1 येन) कंसभयात्तत्र (G_3 °त्तेन), G_2 M_{1-3} तेन कंसभयार्तेन (for ^{a}) — (L 333) $K_{3.4}$ $\tilde{N}_2$ D_3 $T_{2.3}$ वयं (for आवां). G_2 M मधुरां (for प्रथमं) $\tilde{N}_1$ मथुरां सं-; B_1 $D_{2.3}$ G(ed) मथुरायां, T_1 $G_{2.3}$ M प्रथमं च (for मथुरां च) D_4 नि- (for प्र-) K_1 मथुरायां निवेशितौ, D_1 °रायां प्रवासिनौ (for ^{b}) — (L 334) $\tilde{N}_2$ आवां तौ (by transp.), D_1 तमावां. G_4 उद्धृतं (for व्युत्थितं). V_3 T_2 G_1 त पापं (V_3 आवां तौ) ह्युत्थितं हत्वा; D_3 तावावा वाक्यपरुषं; D_5 तमावां प्रथम हत्वा (for ^{a}) — (L 335) $K_{1.2}$ $V_{2.3}$ $D_{2.4-6}$ T_2 $G_{1.4.5}$ तस्य तत्र (by transp), $\tilde{N}_1$ $M_{1.2}$ (*inf lin*) $_3$ चास्य तत्र, B_3 T_4 तत्र तत्र, T_1 $G_{2.3}$ चात्र तस्य; M_2 चात्र तत्र. D_3 हत्वा च पितरं तस्य (for ^{a}). D_3 प्रजेश्वरम्, T_1 G_2 M नरे°; G_3 नरोत्तमम् (for जनेश्वरम्) — (L 336) T_1 $G_{2.3}$ M कर्मैव स्वक(T_1 °थ)मारब्धौ (for ^{a}) — (L 337) K_1 अथावयो, $\tilde{N}_2$ V_3 आवयो स्व-; T_2 $G_{1.5}$ अधुना हि (for अथावयोः) T_1 अथ सो हि पुरीं रोद्धुं, $G_{2.3}$ M अथ नौ हि पुरे रोद्धु (for ^{a}) — After line 337, K $\tilde{N}_{2.3}$ V B D T_{2-4} $G_{1.4.5}$ M_4 ins.:

35** संग्रामान्सुबहून्कृत्वा लब्धलक्षावपि स्वयम् ।
[T_2 $G_{1.5}$ M_4 तौ सग्रामान्बहूञ्जित्वा (for ^{a})]

— (L 338) K $\tilde{N}_3$ $V_{1.2}$ B Dn D_3 $D_{1.3-6}$ T_{2-4} $G_{1.4.5}$ धृतव्रत (for महा°) D_2 स्वप्रजानां धृतव्रत (for ^{b}). — (L 339) K_3 अक्षतौ ताव्, $\tilde{N}_3$ Dn T_{2-4} $G_{1.4}$ अकृतार्थाव् (for °स्त्राव्) T_1 अश्रुतार्थधनुर्योगौ (for ^{a}) K_3 केवलौ (for कर्तव्य-) — (L 340) V_2 B_3 पत्तिकौ, D_5 प्रथितौ (for पत्तिनौ) K_1 D_2 वीरौ (for युद्धे) D_3 अरथौ पत्तिकौ धीरौ (for ^{a}) D_5 निस्तन्त्रौ च (for °नुत्रौ) — M_4 om lines 341–343 — (L 341) K $\tilde{N}_{2.3}$ V B D $T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ जरासधोद्यमभयात्, T_4 °धस्य तु भयात् (for ^{a}) M_{1-3} चैव वि- (for द्वावेव) G_2 द्वावेव हि विनि सृतौ (for ^{b}) — (L 342) K_3 Dn एवमावाम्; $\tilde{N}_1$ इम देशम् (for उभावावाम्) $\tilde{N}_3$ V_3 उभावेव तु संप्राप्तौ, D_3 °वाप्यनुसंप्राप्तौ; T_1 $G_{2.3}$ M_{1-3} तावावां समनु(G_2 °र)प्राप्तौ (for ^{a}). — (L. 343) V_3 -मार्गेण (for मात्रेण) — After line 343, M_{1-3} ins. an addl colophon [*Adhy. name* · गोमन्तयात्रा — *Adhy no* · 65] — Before line 344, M_{1-3} ins वैशंपायनः — (L. 344) K $\tilde{N}_{2.3}$ V B D T G M_4 भार्गवो (for भाषितं) $\tilde{N}_1$ वाक्यं (for रामस्). $\tilde{N}_1$ रामस्ताभ्याम्, $D_{2.3}$ तस्य वाक्यम् (for तयोर्वा°) $\tilde{N}_3$ V_1 अनुत्तमम्; B_3 अनिन्दित°, T_1 $G_{2.3}$ M_4 अरिंदम. (for अनिन्दितम्) K_1 तस्य वाक्यमिदं हितम् (for ^{b}) — (L 345) M_{1-3} वाग्मी स (for धर्मसं-). — (L 346) M_{1-3} संप्राप्तः संप्रति प्रभो (for ^{b}) — (L. 348) D_3 वने (for व्रजे). V_2 -दलेक्षण (for निभे°) — (L. 350) $\tilde{N}_2$ V_3 विदितः (for °त्वा) — (L 351) T_1 $G_{2.3.5}$ M_{1-3} भवद्दर्शनमन्विच्छन् (for ^{a}). D_4 ऽहं; D_5 हि (for ऽस्मि). — After

करवीरपुरं नाम राष्ट्रं चैव निवेशितम् ॥
पुरेऽस्मिन्नृपतिः कृष्ण वासुदेवो महायशाः ।
सृगाल इति विख्यातो नित्यं परमकोपनः ॥ [355]
नृपेण तेन गोविन्द स्ववंशप्रभवा नृपाः ।
दायादा निहताः सर्वे वीर द्वेषानुयायिना ॥
अहंकारकृतो नित्यमजितात्मातिमत्सरी ।
राज्यैश्वर्यमदाविष्टः पुत्रस्त्रीष्वपि दारुणः ॥
तत्रेह भवतः स्थानं रोचते मे नरर्षभौ । [360]
करवीरपुरे घोरे नित्यं पार्थिवदूषिते ॥
श्रूयतां कथयिष्यामि यत्रोभौ शत्रुतापनौ ।
जरासंधं बलोदग्रं भवन्तौ योधयिष्यतः ॥
तीर्त्वा वेण्णामिमां पुण्यां नदीमद्यैव संगताः ।
विषयान्ते निवासाय गिरिं गच्छाम दुर्गमम् ॥ [365]
रम्यं यज्ञगिरिं नाम सह्यस्य प्ररुहं गिरिम् ।
निवासं मांसभक्षाणां चोराणां घोरकर्मणाम् ॥
उष्य तत्र निशामेकां खट्वाङ्गां नाम निम्नगाम् ।
संतरिष्याम भद्रं ते निकषोपलभूषणाम् ॥
गङ्गाप्रपातप्रतिमां भ्रष्टां महिषपर्वतात् । [370]
तस्याः प्रपातं द्रक्ष्यामस्तापसारण्यभूषितम् ॥
अमानकामान्मानार्हान्गत्वा तान्धरणीधरान् ।
द्रक्ष्यामस्तत्र तान्विप्राञ्श्राम्यतो वै तपोधनान् ॥
तां तीर्त्वा निम्नगां तत्र तांश्च दृष्ट्वा तपोधनान् ।

---

lıne 351, K Ñ2 3 V B D T G M3 (maıg) 4 ıns
36** जाने त्वां कृष्ण गोप्तारं जगतः प्रभुमव्ययम् ।
देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमबालं बालतां गतम् ॥
न त्वयाविदितं किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
तथापि भक्तिमात्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वच ॥
[(L 1) T2 G1 5 गोपाल (for गोप्तार) D2 जाने त्वं कृष्ण गोप्तासि (for ^{a}) D6 जगत प्रभवोऽप्ययम् (for ^{b}) — (L 2) Ñ3 V2 देवाना कार्यसिद्धयर्थम् (for ^{a})]
— M4 om lıne 352. — (L 352) G3 M2 (*sup lın.* as above) 3 पूर्वकैस् (for °जैस्). G2 पूर्विकैस्तव राजेन्द्र (for ^{a}). — (L 353) V3 करवीरं नाम पुरं (for ^{a}) K3 4 D1 सराष्ट्रं वै (for राष्ट्र चैव). — (L 354) B3 भूपतिः (for नृ°). — (L. 355) K1 नाम्ना (for नित्यं) — (L 356) T1 G2 3 M1–3 तरसा (for नृपेण) K2 Ds [अ]नेन (for तेन) M4 तरसा देव गोविन्द (foı ^{a}). K3 4 Ñ2 V2 Dn D1, 4 5 T3 4 तव वंश ; G5 त्वद्वंशप्र (for स्ववंशप्र-) — (L 357) V2 D1, 4 T1, 3 G2 3 5 M3 4 यादवा (for दायादा) T2 G5 पूर्व- (for वीर) Ñ1 -वर्तिना, Ñ2 V3 G2 3 M -भाविना, V2 Dn Ds D6 -शायिना (for या°). T1 वीरद्वेषान्महासिना (for ^{b}) — (L 358) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1, 4 5 परो ; G2 -रतो (for कृतो). Ñ1 अभिजात्या (for अजितात्मा). M1–3 जितमानी (M2 °काशी) च मत्सरी (for ^{b}) — (L 359) G2 3 M4 परस्त्रीषु (for पुत्र°) K Ñ2, 3 V B D T2–4 G1 4 5 पुत्रेष्वपि च दारुण. (for ^{b}) — (L. 360) M1–3 भवतो (for °तः) T1 G2 3 तेनेह भवतोः स्थानम् ; T3 तत्र ते भगवन्स्थानं (for ^{a}) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 3 -5 नरोत्तम (for नरर्षभौ) — (L 361) K2 B3 Ds -भूषिते, K4 -पूजिते (for दूषिते) — (L 362) K Ñ3 V1, 2 B D T3 G M4 -बाधनौ (T3 M4 °कौ); T4 -साधकौ (for -तापनौ). — (L. 363) B3 यत्रोभौ (for भवन्तौ) Cal ed यत्रोभौ बाधयिष्यतः (for ^{b}) — (L. 364) M1–3 तीर्त्वा चेमा तु वेण्णा वै (for ^{a}) K1 3 4 Ñ2, 3 (marg) V1 2 B1 Dn Ds D1 (marg as above) 2–5 T2–4 G1 4 5 M4 बाहुभि·, T1 G2 3 संगतौ (for °ता·). — Afteı lıne 364, M4 ıns 37** — (L 365) K2 Cal ed निवेशाय (for निवासाय) — (L 366) D3 वज्रगिरिं, D6 T2 G1–3 5 M चन्द्र° (foı यज्ञ°) K1 Ñ2 3 (marg) V1 3 B2 3 D3 T1 G2 3 5 प्रभवं, T2 G1 M4 प्रथमं, T4 पुरतो (foı प्ररुहं) D1 2 5 सह्यस्य पुरत· स्थितम् (for ^{b}) — (L 367) T1 G2 3 M रौद्र- (for घोर-). — K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 ıns after lıne 367. M4 after lıne 364
37** नानाद्रुमलतायुक्तं चित्रपुष्पितपादपम् ।
[K1 V3 -कीर्ण (foı -युक्त)]
— (L 368) K Ñ3 V B2 3 Dn Ds2 D1–4 6 T2 G1 प्रोष्य तत्र, T1 G2 3 उषित्वात्र (foı उष्य तत्र) K2 सुखट्वां, B3 D6 खट्वाङ्गीं, D3 पट्टिकां (foı खट्वाङ्गां) M1–3 श्वो गमिष्याम निम्नगाम् (for ^{b}) — (L 369) K Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1–4 6 T2–4 G1 4 भद्रं ते संतरिष्यामो, D5 तरिष्यामो हि भद्रं ते (for ^{a}) Ñ3 (marg) V1 -लक्षणाम् ; V2 -भूषिताम् (for -भूषणाम्) — (L 370) K N3 V1 2 B D T4 भ्रष्टां (D6 स्रस्तां) च महतो गिरे, Ñ2 V3 T1 G2 3 5 भ्रष्टां महति पर्वते, G1 मह्या महर्षिसेविते ; G4 महिषाम्भसि पर्वते (foı ^{b}) — (L. 371) K2–4 Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 -भूषणम् (foı -भूषितम्). — (L 372) D2 अपेत-, D5 अकाम- (for अमान-). K2 उपभुज्य त्विमान्कामान्, B1 अकामान्काममानार्हान् (for ^{a}). T1 G2 3 M1 2 (*ınf lın*) 3 जङ्गमान्, M2 गच्छाम (for गत्वा तान्) V3 -तले (for -धरान्). K3 Dn गत्वा त धरणीधरम् (for ^{b}) — (L 373) V3 विप्राञ्ज्याञ् (for तान्विप्राञ्) Ñ1 शाम्यमानांस् ; T1 G2, 3 M4 भ्राजमानास्, M1–3 श्राम्यमा-

रम्यं क्रौञ्चपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमम् ॥ [375]
वंशजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्मरतः सदा ।
महाकपिरिति ख्यातो वनस्यास्य जनाधिपः ॥
तमदृष्ट्वैव राजानं निवासाय गतेऽहनि ।
तीर्थमानडुहं नाम प्रयास्यामः सनातनम् ॥
ततश्च्युता गमिष्यामः सह्यस्य विवरे गिरिम् । [380]
गोमन्त इति विख्यातं नैकशृङ्गविभूषितम् ।
खंगतैकमहाशृङ्गं दुरारोहं खगैरपि ।
विश्रामभूतं देवानां ज्योतिर्भिरभिसंवृतम् ॥
सोपानभूतं स्वर्गस्य गगनाद्रिमिवोच्छ्रितम् ।
विमानमार्गावरणं गिरिं मेरुमिवापरम् ॥ [385]
तस्योत्तमे महाशृङ्गे भास्वन्तौ देवरूपिणौ ।
उदयास्तमने सूर्यं सोमं च ज्योतिषां पतिम् ॥
समुद्रमूर्मिमन्तं च अपारद्वीपभूषणम् ।
प्रेक्षमाणौ सुखं तत्र नगाग्रे विचरिष्यथ ॥
शृङ्गस्थौ तत्र शैलस्य गोमन्तस्य वनेचरौ । [390]
दुर्गयुद्धेन बाधन्तौ जरासंधं विजेष्यथ ॥
तत्र शैलगतौ दृष्ट्वा भवन्तौ युद्धदुर्मदौ ।
अशक्तः शैलयुद्धस्य जरासंधो भविष्यति ॥
भवद्भ्यामपि युद्धे तु प्रवृत्ते तत्र दारुणे ।
आयुधैः सह संयोगं पश्यामि नचिरादिव ॥ [395]
संग्रामश्च महान्कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र दैवतैः ।
यदूनां पार्थिवानां च मांसशोणितकर्दमः ॥
तत्र चक्रं हलं चैव गदां कौमोदकीं तथा ।

णांस् (for श्राम्यतो वै) — $K_{3\ 4}$ Dn Ds_{2} $D_{1\ 2\ 4}$ T_{4} G_{2} om (hapl) line 374 — (L 374) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} B_{1} श्रेष्ठां (for तत्र) T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ तां च दृष्ट्वा पयस्विनीम् (for [b]) — (L 376) T_{3} स्ववंशजस्तत्र राजा (for [a]). $T_{3\ 4}$ क्षत्र- (for कृष्ण). $G_{2\ 3}$ $M_{1\ 3}$ धर्मपर- (for °रतः) — (L 377) T_{2} $G_{1\ 4}$ M_{4} महाधर्मे (for °कपिर्) $\tilde{N}_{2.3}$ (marg) D_{3} जनस्यास्य , $B_{2\ 3}$ Dn $T_{2\ 3}$ वनवास्य- , $D_{1\ 2}$ °वासी- , D_{6} °वास्यो , T_{1} °वासं; G_{1} पुरस्यास्य , M_{4} वनवासो (for °स्यास्य) V_{1} जनस्यास्य नराधिप ; V_{3} जनस्यास्य परंतप; $G_{2\ 3}$ M_{1-3} वनवासो नराधिप (for [b]) — (L 378) Ds_{2} अपृष्ट्वा, $T_{1\ 2.4}$ $G_{1-3\ 5}$ $M_{3.4}$ च दृष्ट्वा (for अदृष्ट्वा) K_{2} V_{2} निवेशाय (for निवासाय) K_{4} निवास्य ह्यपरेऽहनि (for [b]) — (L 379) K_{2} $\tilde{N}_{3}$ B D_{6} गमिष्यामः (for प्रयास्यामः) T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ पुरातनम् (for सना°) K_{1} $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.3}$ D_{3-5} $T_{3\ 4}$ तत्र या- ($\tilde{N}_{2}$ $V_{1\ 3}$ D_{3} स्ता)स्याम सगताः, K_{3} $\tilde{N}_{3}$ (marg) V_{2} Dn Ds $D_{1\ 2}$ तत्रस्था स्याम सगताः (for [b]). — (L 380) K_{4} D_{2} तत्र च्यु(D_{2} श्रु)ता ; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ तत्र स्नात्वा (for ततश्च्युता) M_{4} ततश्चान्तर्गमिष्यामि (for [a]) M_{1-3} प्ररुहं (for विवरे) — (L 381) K_{1} D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ M_{1-3} एक- , $G_{2\ 3}$ M_{4} मेरु- (for नैक-) — (L 382) $K_{1.2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1-3\ 5}$ $T_{1.4}$ G_{1-3} M_{4} ख ; K_{3} खे (for खं-) T_{3} खगतैराहतं शृङ्गं (for [a]) T_{1} $G_{2\ 3}$ $M_{1\ 2}$ घनैर् (for खगैर्). — (L. 383) T_{1} $G_{2.3}$ M -भूमिं (for भूतं) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_{3} B_{3} D_{1} G_{2} इव (for अभि-) — (L. 384) K_{2} गगनार्धम् , $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B_{2} D_{4} °नाद्द्र(V_{3} °ङ्ग)म् , $T_{1\ 2}$ G °नान्तम् (for °नाद्रिम्). $\tilde{N}_{1}$ [आ]श्रितम् (for [उ]च्छ्रितम्). K_{1} B_{3} गगनार्के(B_{3} °ट्ट)मिवोत्थितम् , M_{1-3} खनाळमिव चोच्छ्रितम् (for [b]). — After line 384, $\tilde{N}_{2}$ $V_{2.3}$ B_{2} read line 427, repeating it in its proper place — (L 385) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ $T_{3\ 4}$ G_{4} त विमानावतरणं , D_{3} तं वै विमानावरणं (sic) (for [a]) K_{4} $D_{1\ 2}$ एकम् (for मेरुम्) — (L 386) D_{3} एव सु- (for उत्तमे) — (L 387) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} वरम् (for पतिम्) $\tilde{N}_{1}$ सोमं च सह ज्योतिषौ ; T_{1} $G_{2\ 3}$ M सोमं च सहतारकम् (for [b]). — (L 388) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ ऊर्मिमन्तं समुद्रं च ; T_{1} समुद्रमूर्तिमपरम् (for [a]) K_{4} D_{5} G_{5} अपरं ; $\tilde{N}_{2}$ V_{3} $D_{3\ 4}$ अपारं , $D_{1\ 6}$ T_{2} $G_{1\ 4}$ अपर- (for अपार-). D_{2} परद्वीपविभूषणम्, $G_{2\ 3}$ M वेलावनविभूषितम् (for [b]) — (L 389) $\tilde{N}_{3}$ V_{1} स्वयं (for सुखं) — M_{2} om (hapl.) lines 390–391 — (L. 391) T_{1} -युद्धानि (for -युद्धेन). $K_{3.4}$ $\tilde{N}_{3}$ V_{1} Dn_{1} $D_{1\ 2\ 4}$ $T_{3\ 4}$ $G_{4\ 5}$ धावन्तौ (for बाधन्तौ). V_{3} स्वर्गमार्गेण बाधन्तौ ; D_{3} दुर्गयुद्धानुधावन्तं , $G_{2\ 3}$ M_{4} °युद्धे निगृह्णन्तौ (for [a]) K_{2} वधिष्यत ; $\tilde{N}_{1}$ T_{1} $G_{2.3}$ M_{4} तरिष्यथ (for विजे°) — (L 393) $G_{2.3}$ आसक्त (for अशक्त-). $K_{1.3}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1-4.6}$ T_{2-4} -युद्धे वै ; K_{2} -युद्धेन ; K_{4} -युद्धे च (for युद्धस्य). D_{5} $G_{1\ 4.5}$ आसक्तः शैलयुद्धे वै (for [a]) $\tilde{N}_{3}$ (marg as above) द्रविष्यति (for भ°) — (L. 394) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{2}$ B_{2} Dn Ds D_{1-3} $T_{3\ 4}$ G_{4} भवतोर् (for °द्भ्याम्) T_{1} $G_{2\ 3\ 5}$ सह (for अपि). $\tilde{N}_{1}$ युद्धेन (for युद्धे तु) $V_{2\ 3}$ B_{1} D_{4} भवतोरपि युद्धेषु (V_{3} द्वन्द्वे तु ; D_{4} युद्धे च), D_{5} भवन्तावपि युद्धेऽथ , T_{2} G_{1} °तोरपरैर्युद्धे , M_{4} °द्भ्यां सहसा युद्ध (for [a]) — (L 396) T_{1} $G_{2\ 3}$ M भुवि (for तत्र) — (L 397) M_{1-3} महान् (for मांस-). — K_{2} om lines 398–402 — (L 398) T_{2} $G_{1.4}$ om. (hapl.) lines 398[b]–399[a] M_{1-3} गदा कौमोदकी तथा (for [b]). — M_{3} om. line 399. — (L 399) G_{2} M_{4} नन्दकं

सौनन्दं मुसलं चैव वैष्णवान्यायुधानि च ॥
दर्शयिष्यन्ति संग्रामे पास्यन्ति च महीक्षिताम् । [400]
रुधिरं कालयुक्तानां वपुर्भिः कालसंनिभैः ॥
स चक्रमुसलो नाम संग्रामः कृष्ण विश्रुतः ।
दैवतैरिह निर्दिष्टः कालस्यादेशसंज्ञितः ॥
तत्र ते कृष्ण संग्रामे सुव्यक्तं वैष्णवं वपुः ।
द्रक्ष्यन्ति रिपवः सर्वे सुराश्च सुरभावन ॥ [405]
तां भजस्व गदां कृष्ण चक्रं च चिरविस्मृतम् ।
भजस्व स्वेन रूपेण सुराणां विजयाय वै ॥
बलश्चायं हलं घोरं मुसलं चारिमर्दनम् ।
वधाय सुरशत्रूणां भजतां लोकभावनः ॥
एष ते प्रथमः कृष्ण संग्रामो भुवि पार्थिवैः । [410]
पृथिव्यर्थे समाख्यातो भारावतरणे सुरैः ॥
आयुधावाप्तिरत्रैव वपुषो वैष्णवस्य च ।
लक्ष्म्याश्च तेजसश्चैव व्यूहानां च विदारणम् ॥
अतःप्रभृति संग्रामो धरण्यां शस्त्रमूर्छितः ।
भविष्यति महान्कृष्ण भारतं चैव वैशसम् ॥ [415]
तद्गच्छ कृष्ण शैलेन्द्रं गोमन्तं च नगोत्तमम् ।
जरासंधं निमित्तानि शंसन्ति समुपस्थितम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
ततस्तौ रामसहितौ प्रस्थितौ यदुपुंगवौ ॥

(for सौनन्दं) After line 399ᵃ, T1 G2 3 5 M4 ins

38** शङ्खं शार्ङ्गं तथैव च ।
अक्षयौ चैव तूणीरौ

— T1 om line 399ᵇ — (L 400) T2 G1 4 om lines 400ᵇ–403ᵃ M1 2 (*inf lin* as above) महीभृताम् (for °क्षिताम्) — (L 401) D4 -मुक्तानां, M1–3 -सुप्तानां (for -युक्ताना) K1 वर्ष्मभि (for वपुर्भिः). T1 G5 समितै.; G3 -संग्रहे (for -संनिभै.). — (L 402) T1 G2 3 M4 स चक्रमुसलोपेत: (for ᵃ) Ñ1 दिवि वै (for कृष्ण वि-) — M1–3 om (hapl) line 403. — (L 403) K2 कृष्ण, Ñ1 अभि-, T1 G2, 3 5 अपि (for इह) T1 G2, 3 M4 -संस्थित: (for संज्ञित) — (L 404) T2 G1 4 पुन. (for वपु) Ñ1 प्रवृत्ते वैष्णवं प्रभो (for ᵇ) — (L 405) T2 G1 ऋषय: (for रिपवः). Ñ2 V3 सुराश्चासुरसूदन (for ᵃ) — (L 406) M1–3 भजस्व स्वां (for ता भजस्व) G3 चक्रं च रविसप्रभम् (for ᵇ). — (L. 407) K4 जयस्व (for भजस्व) — (L. 408) D5 -भेदनम् (for -मर्दनम्) — (L 409) T2 [अ]मर- (for सुर-) Bom Poona eds G(ed) भजताद्(for °तां) — (L 410) T2 G1 ऽनन्तर: (for प्रथम:) K3 सुखाय जायते कृष्ण ; K4 अजेयोऽसि सदा कृष्ण (for ᵃ) Ñ1 om (hapl) lines 410ᵇ–415ᵃ. — (L 411) Ñ2 V3 भारावतरणेषु वै, T2 G1 3 °तरणे स्थि(G3 °णैर्वृ)त· (for ᵇ) — (L 415) K1 2 B3 D3 6 T1 G3 5 M तत: (for महान्) K2–4 Ñ3 V1 2 B D T1 3 4 नाम (for चैव). G2 3 M4 भा(G3 भ)रतानां च वैशसम् (for ᵇ) — (L 416) M2, 3 विष्णो (for कृष्ण). M1–3 गोमन्तं विजयाय वै (for ᵇ). — After line 416, D1, 2 5 read line 417 repeating it in its proper place. — (L. 417) Ñ1 शंसन्तु समुपस्थितान् (for ᵇ) — For line 417, K1 3 4 Ñ2 B D2 4 5 T3 4 subst

39** जरासंधो मृधे चापि विजये त्वामुपस्थित: ।

[D4 रणे (for मृधे) B3 जरासंधोऽपि राजेन्द्र (for ᵃ) Ñ2 B1 3 T4 विजय, D5 °यी (for °ये)]

— K2 Ñ3 V Dn Ds D1 3 6 T2 G1 4 5 M4 G(ed) ins. after line 417 K1 3 4 Ñ2 B D2 4 5 T3 4 cont. after 39**

40** इदं चैवामृतप्रख्यं होमधेन्वा. पयोऽमृतम् ।
पीत्वा गच्छत भद्रं वो मयोद्दिष्टेन वर्त्मना ॥

[G1 4 5 M4 om line 1 — (L 1) K1 Ñ2 3 D3 5 T2–4 -धेनो (for धेन्वा) — (L 2) G1 पीत्वा गच्छसि दुग्ध वो (for ᵃ) K1 (*sup lin*) यथा (for मया) K2 T2 G1 5 M4 दृष्टेन, Ñ2 3 Dn1 D5 T3 G4 [आ]दिष्टेन (for [उ]द्दिष्टेन) K4 V3 G(ed) कर्मणा (for वर्त्मना)]

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ3 V B Dn Ds D1–3. — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K1 3 4 Ñ1, 3 V1 2 B Dn Ds D2 6 रामवाक्यम् (Ñ1 °दर्शनम्), K2 Ñ2 V3 D1 3–5 T4 परशुरामवाक्यम् (Ñ2 °दर्शनम्); G2, 3 M4 गोमन्तयात्रायां कृष्णपरशुरामदर्शनम्, M1–3 गोमन्तयात्रा. — *Adhy. no* K3 Dn Ds2 94, Ñ3 V1 2 B2 T2 M1–3 96, V3 G4 95; D1 91; T1 G1–3, M4 97, T3 99; T4 86, G5 98 — *Śloka no* Dn T2 79, Ds2 83; D3 84, D4 82, G1 80

— K1 om the ref K1 3, 4 Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4, 5 M4 ins after the ref. K2 after line 418 ·

41** तत्तु धेन्वाः पयः पीत्वा बलदर्पसमन्वितौ ।

जामदग्न्यतृतीयास्ते त्रयस्त्रय इवाग्नयः ।
शोभयन्ति स्म पन्थानं त्रिदिवं त्रिदशा इव ॥ [420]
अध्वान विधिना सर्वे त्रिभिस्ते दिवसैः क्रमात् ।
गोमन्तमगमं प्राप्ता मन्दरं त्रिदशा इव ॥
लताचारुविचित्रं च नानाद्रुमविभूषितम् ।
गन्धागरुपिनद्धाङ्गं चित्रं चित्रैर्मनोरमैः ॥
द्विरेफकुसुमापीडं शिलासंकटशालिनम् । [425]
मत्तबर्हिणनिर्घोषैर्नादितं मेघनादिभिः ॥
गगनालग्नशिखरं जलदासक्तपादपम् ।
मत्तद्विपविषाणाग्रैः कंदरान्तरताडितम् ॥
वाशद्भिश्चाण्डजगणैः सततं प्रतिनादितम् ।
दरीप्रपाताम्बुरवैश्छन्नं शार्दूलमण्डलैः ॥ [430]
नीलाश्मचयसंघातैर्बहुवर्णं यथा नभः ।
धातुविस्रवदिग्धाङ्गं सानुप्रस्तरभूषणम् ॥
कीर्णं मृगगणैः कान्तैर्मैनाकमिव कामगम् ।
सूच्छ्रितं सुविशालाग्रं मूलोदकपरिग्रहम् ॥
सकाननदरीप्रस्थं श्वेताभ्रघनभूषितम् । [435]
पनसाम्रातकाम्रौघैर्वेत्रस्यन्दनचन्दनैः ॥

[B2 Dn1 D5 तत्र, D3 तस्या, D6 ते तु, T2 G1 5 M4 तौ तु, G4 तौ च (for तत्तु) V3 स्वस्थितौ बलदर्पितौ (for [b])]
— G5 repeats line 418 after line 1 of 42** — (L 418) V3 तत्रस्थौ (for ततस्तौ). T1 G2 5 (second time) M4 ततस्तौ नृपशार्दूलौ (T1 G5 °ल) (for [a]) G2 नृप- (for यदु-) — After line 418, K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 M4 ins

42** गोमन्तं पर्वतं द्रष्टुं मत्तनागेन्द्रगामिनौ ।
जामदग्न्यप्रदिष्टेन मार्गेण वदता वरौ ॥

[(L. 1) D3 G4 -मातङ्ग- (for -नागेन्द्र-) — (L 2) K1 D3 6 जामदग्न्योपदिष्टेन (for [a])]
— (L 419) M4 त्रेता (for त्रय) — (L 420) Ñ1 M1 3 [इ]व (for स्म) T2 G1 M2 3 त्रिदिवे (for °वं) — K4 om (hapl) lines 421–422 — (L 421) K1–3 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D2, 4 6 M4 ते चाध्व ; V1 D1 3 5 T4 ते चाथ, T3 ते चापि, G1 5 M2 अध्वान- (for °नं) D6 त्रयस्त्रि-, G5 त्रयस्ते (for त्रिभिस्ते). K1–3 Ñ2 3 V B D1–5 G4 M4 ततो वै दिवसक्रमात्, T2 G1 त्रयस्तु त्रिदिवैः क्रमात् ; T3 ततो वै रिपव क्र°, T4 ततो वै दिवमाश्रमात् ; M1–3 त्रयस्ते दिवसक्रमात् (for [b]) — T2 G1 om line 422 G4 om lines 422–423 — (L 422) K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds1 D1–6 T3 4 M4 अचल ; Ds2 पर्वतं, T1 G2 3. 5 च नगं (for अगमं) — T1 G2 3 M om line 423 G5 reads lines 423–424 after line 430 — (L 423) K2 -वन, T3 -तरु (for -चारु-) — (L 424) Ñ2 T4 नानागुरु-, T1 G2 3 M धातुराग, some Mss गन्धागुरु- (for °गरु-) G4 -विचित्राङ्ग (for पिनद्धाङ्गं) Ñ1 अनेकश, Ñ2 V3 G1 मनोहरैः, T2 G4 महोरगै, G3 M4 अनोकहै, G5 M1–3 अनेकधा (for मनोरमैः) T1 G2 चित्रं चित्रमनोहरै (for [b]) — T2 G4 om lines 425–429 G1 om lines 425–428 — (L 425) K Ñ2 3 V B D T3 4 द्विरेफगणसंकीर्णं (for [a]) K Ñ2, 3 V B D T3, 4 -पादपम् (for शालिनम्). Ñ1 शिलासंघातशायिनम् (for [b]) — (L 426) T1 G2 3 प्रति-, G5 बहु- (for मेघ) M1–3 नादितं प्रतिनादितै (for [b]) — (L 427) V2 3 (both first time) -शिरसं (for -शिखर) K2 D1 (second time) गगने लग्नशिखर, B2 (first time) T1 G2 3 5 M °नालम्बिशिखरं (for [a]) Ñ2 V3 (second time) D1 2 5 (all first time) स्पृशन्तं चन्द्रभास्करौ, V2 (second time) जलदालग्नपादपम् (for [b]) — B1 om. line 428 — (L 428) K1 3 4 Ñ2 3 (marg) V B2 Dn D1–3 T3 4 परिघृ(T4 °मृ)ष्टोपलाङ्कितम् (for [b]). — (L 429) K Ñ2 3 V B D T3 4 G1 कूजद्भिश् (for वाश°). K Ñ2 3 V B D T3, 4 G1 M4 समन्तात् (for सतत) — Ñ1 om line 430 —(L. 430) G2, 5 कान्तं, G3 शान्तं, M1 2 मत्तं, M3 युक्तं (for दरी-) K1 4 Ñ3 V1 2 Ds D3 -धरैश्, D4 -चयैश् (for -रवैश्) T2 G1, 5 विक्षेपमहदाभोग- (for [a]) V3 Dn1 T3 -पल्लवैः (for -मण्डलैः). K Ñ2 3 V1, 2 Dn2 Ds D6 G1 5 -छन्नं शाड्वलपल्लवैः (Ds1 °पाण्डुरै), T2 G1 छन्न शाड्वलपादपै, T4 स्वच्छशाड्वलपल्लवैः (for [b]) —(L 431) T3 नीलाम्बु- (for °श्म-) Ñ1 -वन्य- (for चय-) D4 5 संपातैर् (for -संघातैर्). T1 G2–4 M4 नीलं मरकतोद्भू(G2 °द्धा-, M4 °त्था)तैर्, T2 G1 नीलं वायससंघातैर्, M1–3 नीलमश्मचयोद्घातैर् (for [a]) K1, 3 4 Ñ2 V2 3 B1 2 D (except D3 D6) T2–4 G1, 4 M1–3 घनम्, T1 G2 3 5 M4 घनै (for नभ) — (L. 432) V1 B3 D6 -निस्राव-, T1 G2, 3 -विस्तर- (for -विस्रव-) D3 धातुभिश्च पिनद्धाङ्गं (for [a]). T1 भूषितम् (for -भूषणम्) K1 D3 सानुप्रस्थविभूषितम् ; K2–4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4–6 T2 3 G1, 4 5 सानुप्रस्रव(V1 °सर)भूषितम्, T4 सानुप्रवरभूषितम् (for [b]) — K1 reads lines 433–435 on marg. — (L 433) K3 Ñ2 3 V B D (except D3) T3 4 G3 5 सुर- (for मृग-). K1 शान्तैर् (for कान्तैर्) K2 T2 G1 4 कीर्णं सुरगणैः कान्तं (for [a]). V1 कैलासम् (for मैनाकम्). T1 G3 M पर्वतम् (for कामगम्). — (L 434) D3 उद्धृतं (for सूच्छ्रितं). K2 उच्छ्रितं सुविशालाक्षं (for [a]). K Ñ V B Dn Ds D1–3, 6 T3, 4 G4 समूलाम्बु- ;

तमालैलावनयुतं मरिचक्षुपसंकुलम् ।
पिप्पलीवल्लिकलिलं चित्रमिङ्गुदपादपैः ॥
द्रुमैः सर्जरसानां च सर्वतः प्रतिशोभितम् ।
सर्जनिम्बार्जुनवनं कदलीकुलसंकुलम् । [440]
हिन्तालैश्च तमालैश्च पुन्नागैश्चोपशोभितम् ॥
जलेषु जलजैश्चैव स्थलेषु स्थलजैरपि ।
पङ्कजैर्द्रुमखण्डैश्च सर्वतः प्रतिभूषितम् ।
जम्बूजम्बूलवृक्षाढ्यं कद्रुकन्दलभूषितम् ॥
धन्वनाशोकबहुलं बिल्वतिन्दुकशोभितम् । [445]
कुटजैर्नागपुष्पैश्च समन्तादुपशोभितम् ॥
नागयूथगणाकीर्णं मृगसंघनिषेवितम् ।
सिद्धचारणरक्षोभिः सेवितप्रस्तरान्तरम् ॥
विद्याधरगणैर्नित्यमनुकीर्णशिलातलम् ।
सिंहशार्दूलसंनादैः सततं प्रतिनादितम् ॥ [450]
सेवितं वारिधाराभिश्चन्द्रपादैश्च सेवितम् ।
स्तुतं त्रिदशगन्धर्वैरप्सरोभिरलंकृतम् ॥
वनस्पतीनां दिव्यानां पुष्पैरुच्चावचैश्चितम् ।
शक्रवज्रप्रहाराणामनभिज्ञं कदाचन ॥

D4. 5 सर्वभूत- (for मूलोदक) —(L 435) K3 -परिच्छन्नं (for -दरीप्रस्थं) K Ñ2 V2 3 B1 2 Dn D1 3 4 6 T2–4 G1 4 5 -गण (for -घन-) V1 B3 D2 श्वेताभ्रगणभूषितम्, T1 G2 3 M शुभ्रं घनविभूषितम् (for ^{b}) —(L 436) T2 G1 पनसाम्रार्जुनौघैश्च, G5 °मृतकाष्ठैश्च (for ^{a}). Ñ1 -मण्डलै°, D4 -वन्दनै (for -च°) — M4 om line 437 —(L 437) T2 G1 तमालैस्तालपत्रैश्च, G4 तमालतालहिन्ताल- (for ^{a}) K1 4 मरिचेङ्गुदसकुलम्; Ñ1 बर्हपक्षिसुसंकुलम्, Ñ2 3 (marg) V1. 3 बदरीकुल° — After line 437, T4 reads line 441 —(L 438) K4 Ds2 D2 4 G2 कलितं (for °लं) M1–3 पिप्पलीचम्पककुल (for ^{a}) T1 G3 M चित्रकं (T1 G3 °कै°) कुष्ठपादपै, G2 चित्रितं वनपा° (for ^{b}). — After line 438, Ñ2 V3 ins. 44** —(L 439) K2 द्रुमै सर्जरसालैश्च (for ^{a}) B1 2 Dn2 D3 T2 4 G1 4. 5 परि- (for प्रति-) Ñ1 2 V3 -भूषितम् (for शोभि°). T1 G2 3 M4 सर्वत° परिभूषितम्; M1–3 °त° परिवासितम् (for ^{b}) — After line 439, T1 G read lines 445–446 While Ds D5 ins after line 439

43** जम्बुमर्जार्जुनयुतं कुटजद्रुमभूषितम् ।

— Ds D5 cont. : K Ñ3 V1 2 B Dn D1–4. 6 T2–4 ins. after line 439 ; Ñ2 V3 after line 438 G2. 4 5 after line 446 :

44** प्रांशुसालवनैर्गुप्तं बहुचित्रवनैर्युतम् ।
[K3 V2 G2 युक्तं (for गुप्तं)]

— V2 3 B1. 2 repeat line 440 after line 446. —(L 440) T1. 2 G1–3 5 M -नीपार्जुन (for -निम्बा°). K1 सर्जनिम्बार्जुनारिष्ट-; Ñ1 निम्बसर्जार्जुनवनं; V2 3 B1 2 (all second time) D1. 2 सकदम्बार्जुन° (for ^{a}) K3 Dn पाटली-; K4 कन्दली ; T1 लवली-, G2. 3 M4 लवङ्गी- (for कदली-) V1 करवीरैश्च संकुलम्; T2 G1. 4. 5 लव- (T2 पाट)लीयवसं° ; M1–3 विविधद्रुमसं° (for ^{b}) —(L 441) D1 तालैश्च नक्तमालैश्च; D2 सालैस्तालैस्त मालैश्च (for ^{a}). T1. 2 G1–3. 5 तमालैश् (for पुन्नागैश्).

— After line 441, V3 reads lines 445–446 M3 om (hapl) lines 442–445 Ñ2 reads line 442 after line 447 —(L 442) V3 जले च (for जलेषु) K4 Ñ3 Dn D1 2 T3 छन्नं (for चैव) T2 जलजैर् (for स्थ°) —(L 443) Ñ1 द्रुमपर्णैश्, D3 बहुखण्डैश्, D6 M1 2 द्रुमसंघैश्, G1 °दण्डैश् (for °खण्डैश्) — G2 om (hapl) line 444. —(L 444) D3 वञ्जुल-, T2 G1 -जम्भळ-, T4 जम्बीर-, M1 2 तिलक- (for -जम्बूल) K3 Dn2 T4 कन्द-, K4 बहु-, B2 स्निग्ध-, D6 नम्र (for कद्रु-) K1 -मण्डल- (for -कन्दल-) D4 कन्दकन्दरभूषितम् (for ^{a}) — K1 om (hapl) line 445 —(L 445) K3 om line 445^{a} K2 Ñ3 V1 2 B2 3 Ds D6 T3 M4 चम्पकाशोकबहुलं, Ñ2 V3 B1 D3–5 T4 चन्दनाशोकबकुलं (for ^{a}) —(L 446) T2 G1 M4 कुञ्जैश्च (for कुटजैर्) Ds G2–5 -वृक्षैश् (for -पुष्पैश्). K3 द्रुम-, D3 अभि, M1. 2 परि- (for उप-) —(L 447) K2–4 Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 -समाकीर्णं, Ñ1 -जनाकीर्णं (for -गणा°) K1 नागपूगसमापूर्णं, T1 G2. 3 M4 नागयूथकसंकीर्णं (for ^{a}) V3 T1 4 G2 3 5 M1 3 4 -सिंह- (for -संघ-) K Ñ V1 2 B D T2 G1 4 मृगसंघात-शोभि(Ñ1 °सेवि)तम् (for ^{b}). — After line 448, Ds Bom Poona eds. G(ed) ins :

45** गन्धर्वैश्च समायुक्तं सिद्धचारणपक्षिभि ।

[Bom Poona eds G(ed) गुह्यकै पक्षिभिस्तथा (for ^{b}).]

—(L 449) T4 युक्तम् (for नित्यम्). Ñ2 V3 आकीर्णं च (for अनुकीर्ण-) —(L 450) D3 -नादैश्च (for -संनादै°). G2 सर्वत्र (for सततं) — T2 3 G1 om (hapl) line 451 —(L 451) Ñ1 om (hapl) lines 451^{b}–458^{a} K Ñ2. 3 V B D T4 G4 शोभितम् (for सेवि°) — V3 om (hapl) lines 452–458 D5 om (hapl) lines 452–455 —(L. 452) D1 युतं, D3 श्रितं (for स्तुतं) T1 G2 3 M समाकुलम् (for अलंकृतम्). —(L. 453) K3 T2 M4 स्थितम्; Ñ3 V2

दावाग्निभयनिर्मुक्तं महावातभयोज्झितम् । [455]
प्रपातप्रभवाभिश्च सरिद्भिरुपशोभितम् ।
काननैराननाकारैरुन्मिषन्तमिव श्रिया ।
स्थलीभिर्मृगवीथीभिः कान्ताभिरिव शोभितम् ॥
पार्श्वैरुपलकल्माषैर्मेघैरिव विभूषितम् ।
पादपोच्छ्रितसौम्याभिः सपुष्पाभिः समन्ततः ॥ [460]
मण्डितं वनराजीभिः प्रमदाभिः पतिं यथा ।
दरीभिः सुन्दरीभिश्च कन्दराभिस्तथैव च ॥
तेषु तेष्ववकाशेषु सदारमिव शोभितम् ।
ओषधीदीप्तशिखरं वानप्रस्थनिषेवितम् ॥
जातरूपैर्वनोद्देशैः कृत्रिमैरिव मण्डितम् । [465]
मूलेन सुविशालेन शिरसा चोच्छ्रितेन च ।
पृथिवीं चान्तरिक्षं च गाहयन्तमिव स्थितम् ॥
ते तमासाद्य गोमन्तं रम्यं भूमिधरोत्तमम् ।
रुचिरं रुरुचुः सर्वे वासायामरसंनिभाः ॥
रुरुहुस्ते गिरिवरं खमूर्ध्वमिव पक्षिणः । [470]
असज्जमाना वेगेन वैनतेयपराक्रमाः ॥
ते तु तस्योत्तमं शृङ्गमारूढास्त्रिदशा इव ।
अगारं रुचिरं चक्रुर्मनसा निर्मितोपमम् ॥
निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा जामदग्न्यो महामुनिः ॥
रामोऽभिमतमक्लिष्टमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥ [475]
कृष्ण यास्याम्यहं तात पुरं सूर्पारकं विभो ।

B1 2 Dn Ds2 D1 2 G1 श्रितम्, T1 G4 युतम् (for चितम्). — K1 om lines 455–460 B3 om (hapl) line 455. — (L 455) K2 Ñ3 V1 B2 Ds D6 देवतासुखसंश्रयम् (B2 °यः), T1 तस्थुषं देवतालयम्, G2 3 M सानुभि क्षत-कन्दरम् (for ^{b}) — (L 457) K3 4 V2 Dn D2–5 G4 5 om line 457^a, T2 G1 read it after line 466 K2 कानने-र्नन्दनाकारैर्, Ds2 °र्नगराकारैर् (for ^{a}) — After line 457^a, K2 Ñ2 3 V1 B Ds D6 T2–4 G1 2 ins

46** विशेषद्भिरिव श्रियम् ।

— After the above T2 G1 cont 49**

Ñ2 3 V1 B T3 4 cont after 46** K3 4 V2 Dn D2–5 ins after line 456

47** जलशैवलशृङ्गाभिर्

[K3 Ñ2 3 B1 Dn T3 -शृङ्गाग्रैर् (for -शृङ्गाभिर्)]

K2 D1 6 T2 G1 om line 457^b Ñ2 D5 उल्लिखन्तम्; D1 उत्पिबन्तम् (for उन्मिषन्तम्) — After line 457, D3 ins.

48** काञ्चनैः सानुभिर्युक्तं विसर्पद्भिरिव श्रियम् ।

— T2 om line 458 — (L 458) K2 Ñ2 V2 D4 5 -यूथाभिः, K3 Dn D1 2 T1 G3 4 -जुष्टाभि, D3 -युक्ताभि (for -वीथीभिः). — G2 3 om (hapl) lines 459–463 T3 om line 459 — (L 459) D2 T2 G1 उपरि- (for उपल-). K4 पार्श्वस्थैरुपकलमाषैर्, T1 M4 पादपैरुपलक्ष्याग्रैर्, M1–3 वंशै (M3 पादै)रुपरिकल्माषैर् (for ^{a}) — T3 reads lines 461–463 after line 466 — (L 460) K4 Ñ1 -भौमाभि., V3 T4 शोभाभिः, D1–5 T2 G1 5 -भूमिभि (for -सौम्याभिः) K2 Ñ2 3 B Ds D6 T1. 3 G4 पादप(Ñ2 3 B1 T3 G4 °प्र)च्छन्नभूमि(Ñ2 °शोभा)भि; K3 पादपाश्रित-सौम्याभिः, V1 °पावृतशोभाभिः, M पादप(M2 °प्र)च्छन्न-सौम्याभि (for ^{a}) K4 समन्वितम् (for °न्ततः) M1–3 समन्तात्परिसर्पिभि. (for ^{b}) — (L. 461) K2 Ñ2 V3 Dn T3 4 G5 M4 पतिर् (for पतिं) — (L 462) T1 M1–3 औषधीभिश्च (for सुन्दरीभिश्च) D3 सेवितं च (for कन्दराभिस्) T4 च शोभितम् (for तथैव च). — (L 463) T3 पदातिम् (for सदारम्) D2 अभि (for इव). — (464) V3 -दिग्ध- (for दीप्त-) — K1 D3 om line 465 — (L. 465) K2 3 Ñ3 V1. 2 B1 2 Dn Ds D1 2 5. 6 T3 भूषितम्; K4 B3 G1 4 5 शोभि° (for मण्डि°) Ñ2 V3 T1 कृत्रिमैरु(Ñ2 °मैं रु)पशोभितम्, D4 क्रमैरिव विभूषितम् (for ^{b}) — B3 G4 om (hapl) lines 466–467. — (L 466) K V1. 2 B1 Ds D1–6 T2 G1 5 शिरसात्यु(B1 Ds D3. 5 6 T2 G1. 5 °साभ्यु)च्छ्रितेन च (for ^{b}). — (L. 467) Ñ2 T1 2 4 धार-यन्तम्, D3 कल° (for गाह°) — T1 3 G2 3 M ins. after line 467 T2 G1 cont after 46**

49** मुनिभिर्नित्ययुक्तैश्च सेव्यमानं मुमुक्षुभिः ।

— (L 469) D4 चरन्तो (for रुचिरं) D3 प्रभया (for वासाय). T3 सुर (for [अ]मर-) Ñ1 विग्रहा' (for -संनिभाः) — (L 470) T1 G2. 3 M आरुह्य (for रुरुहुस्) D3 पत्रिणः (for पक्षिण·) — (L. 471) T3 आगर्जमाना वेगेन (for ^{a}) — (L 472) Ñ1 3 V1 2 B1 D4 5 T4 G3–5 [उ]त्तरं (for °मं) T3 ते तु शैलोत्तरं शृङ्गम् (for ^{a}) T1 G2 3 M आरूढा-स्त्रिदशोपमाः (for ^{b}) — (L 473) K1 3. 4 Dn D1–5 G4. 5 सहसा; Ñ1 मनसा (for रुचिरं). T1 G2 3 M नाना-धातुविचित्राङ्गं; T2 G1 आरूढं सहसा चक्रुः; T3. 4 अपारं सहसा चक्रुर् (for ^{a}). — (L 474) K1 3 4 Ñ3 (marg) V1 2 B1. 2 Dn D1–3 T2–4 G1 4 5 महामतिः; D4 5 °द्युतिः (for °मुनिः) — (L 475) K2 Ñ1 ऽविदितम् (for ऽभिम-

युवयोर्नास्ति वैमुख्यं संग्रामे दानवैरपि ॥
प्राप्तवानस्मि यां प्रीति मार्गानुगमनादपि ।
सा मे कृष्णानुगृह्णाति शरीरमिदमव्ययम् ॥
इदं तत्स्थानमुद्दिष्टं यत्रायुधसमागमः । [480]
युवयोर्विहितो देवैः समयः सांपरायिकः ॥
देवानां मुख्य वैकुण्ठ विष्णो देवैरभिष्टुतः ।
कृष्ण सर्वस्य लोकस्य शृणु मे नैष्ठिकं वचः ॥
यदिदं प्रस्तुतं कर्म त्वया गोविन्द लौकिकम् ।
मानवानां हितार्थाय साधु मानुषदेहिना ॥ [485]
तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन भुवि योजितः ।
जरासंधेन वै सार्धं संग्रामे समुपस्थिते ॥
तत्रायुधबलं चैव रूपं च रणकर्कशम् ।
स्वयमेवात्मना कृष्ण त्वमात्मानं विधत्स्व ह ॥
चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा त्वां गदापाणिनं रणे । [490]
चतुर्द्विगुणपीनांसं बिभ्येदपि शतक्रतुः ॥
अद्यप्रभृति ते यात्रा स्वर्गोक्ता समुपस्थिता ।
पृथिव्याममरार्थे च कीर्त्यर्थं च सतां वर ॥
वैनतेयस्य चाह्वानं वाहनं ध्वजकर्मणि ।
कुरु शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदतां वर ॥ [495]
युद्धकामा नृपतयस्त्रिदिवाभिमुखोद्यताः ।
धार्तराष्ट्रस्य वशगास्तिष्ठन्ति रणवृत्तयः ॥
राज्ञां निधनदृष्टार्था वैधव्येनाधिवासिता ।
एकवेणीधरा चेयं वसुधा त्वां प्रतीक्षते ॥
सग्रहं कृष्ण नक्षत्रं त्वत्प्रतीक्षमुपस्थितम् । [500]

तम्) T_1 $G_{2\ 3}$ M रामोऽपि विधिवत्कृष्णम् (for ^{a}) —(L. 476) K_1 $\tilde{N}_1$ प्रभो (for विभो) — For line 476, T_1 $G_{2\ 3}$ M subst

50** कृष्णं संकर्षणं चैव यास्ये शूर्पारकं प्रति ।

— G(ed) om. lines 477–478 — (L 477) T_1 $G_{2.3}$ M_{1-3} उभयोर् (for युव°) V_1 T_2 $G_{2\ 4.5}$ वैषम्य (for वैमुख्यं) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V B Dn D_{2-5} T_{2-4} $G_{1\ 4}$ दैवतैर् (for दानवैर्) — (L 478) T_2 G_1 विस्मयं , M_{1-3} अस्म्यहं (for अस्मि यां) D_5 मार्गानुगमनादिभिः (for ^{b}) — (L. 479) T_1 G_5 देवत्वमनुगृह्यताम् , $G_{2\ 3}$ M सदैवमनुगृह्यताम् (for ^{b}) — (L 481) B_3 D_1 विदितो , $G_{2\ 3}$ कथितो (for विहितो) M_{1-3} युव(M_1 उभ)योर्नात्र वैमुख्यं (for ^{a}) D_3 समये सांपरायिके ; G_2 M भविता सांपरायिकम् (for ^{b}). — (L 482) $\tilde{N}_2$ V_3 मुख्यं वैकुण्ठ देवानां (for ^{a}). D_5 देव- (for विष्णो) — After line 482, D_6 T_{1-3} G M G(ed) ins

51** देवदेव जगन्नाथ भूतभावन भावन ।
पुरुहूतानुजाशेषलोकवन्द्य जगत्पते ॥
विष्णो कृष्ण हृषीकेश वासुदेव जनार्दन ।
जगदादे जगत्पूज्य सकलेश निरञ्जन ॥

[(L 2) T_2 G_1 पुरुहूतनुताशेष- (for ^{a}) — (L. 3) M_{1-3} लोकनाथ महेश्वर (for ^{b}). — (L 4) $T_{1.3}$ G_3 ins after line 4^a G_2 after line 4 :

51A** जगदीश महेश्वर ।
विष्णो पूर्वज देवेश-

T_3 सलिलेश (for सक°)]

— (L. 483) T_3 शृणु (for कृष्ण). G_1 लोकस्य (for सर्वस्य) V_2 देवस्य (for लोकस्य) — (L 484) G_1 अभिप्रेतस्तु तत्कर्म (for ^{a}) — (L 485) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_2 B Dn D_3 $D_{2.3\ 6}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 4}$ मानुषाणां ; K_3 $D_{1\ 4\ 5}$ मनुष्याणां ; $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 देवानां च , V_3 देवतानां (for मानवानां) $K_{1.3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ Dn D_{1-6} T_{2-4} $G_{1\ 4}$ M_4 लोके (for साधु). — (L 486) T_1 G_2 M काल (for कल्पः) K_{2-4} V_1 B_1 Dn $D_{4\ 6}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 4}$ तु नि- , $D_{3\ 5}$ विनि (for भुवि) G(ed) कालेन तु विरेजितः (for ^{b}) — (L 489) $\tilde{N}_{1.2}$ V_3 T_1 $G_{2\ 3}$ M विष्णो (for कृष्ण) K_2 B D_3 आत्मानं सं- (K_2 त्वं), T_1 त्वमेवैनं (for त्वमात्मानं) D_6 आत्मानं संविधत्स्व च , $G_{2\ 3}$ M_4 त्वमेवैवं विधत्स्व च (for ^{b}) — (L 490) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ D T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ त्वां गदापाणिमाहवे , B_1 $T_{3.4}$ गदापाणिनमाहवे ; G_2 M_4 गदापाणिं रणे रणे (for ^{b}). — (L. 491) $K_{1\ 4}$ V_3 बिभेति (for बिभ्येद्) — (L 492) K_3 Dn ते युद्धे , $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_3 यात्रा ते (by transp); D_3 या यात्रा ; T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 ते माया K_3 Dn स्वर्गद्वारमुपस्थितम् (for ^{b}). — (L 493) T_1 कृतिनां (for च सतां). M_{1-3} सदा (for वर) D_1 कीर्त्यर्थे वदतां वर ; G_5 °र्थे कृतिनां वर (for ^{b}). — For line 493, $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ Dn D_{2-5} T_{2-4} $G_{1.4}$ subst

52** पृथिव्यां पार्थिवेन्द्राणां कृतास्त्रे त्वयि मानद ।

— (L 494) G_2 M_4 वाहने (for °नं). $M_{1\ 2}$ वाहनध्वजकर्मणोः (for ^{b}) — (L 495) M_{1-3} -विष्णो (for -बाहो). — (L 496) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{2.3}$ D_{1-6} T_{2-4} G_4 युद्धकाले , M_{1-3} योद्धुकामा (for युद्धकामा). — (L 498) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ D_3 T_1 राज्ञां च निधनं दृष्ट्वा (for ^{a}). D_3 वैधव्येनाविशङ्किना ; T_3 °न निवेशिता (for ^{b}). — G_4 om line 500. — (L 500) $K_{1\ 4}$ अव- (for उप-). $K_{2.3}$ $\tilde{N}$ V B

त्वयि मानुष्यमापन्ने युद्धे च समुपस्थिते ॥
त्वरस्व कृष्ण युद्धाय दानवानां वधाय च ।
स्वर्गाय च नरेन्द्राणां देवतानां सुखाय च ॥
सत्कृतोऽहं त्वया कृष्ण लोकैश्चैव सहामरैः ।
त्वया सत्कृतरूपेण येन सत्कृतवानहम् ॥ [505]
साधयामि महाबाहो भवतः कार्यसिद्धये ।
स्मर्तव्यश्चास्मि युद्धेषु कंसारे पृथिवीक्षिताम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
जामदग्न्ये गते रामे तौ यादवकुलोद्वहौ ।
गोमन्तशिखरे रम्ये चेरतुः कामरूपिणौ ॥
वनमालाकुलोरस्कौ नीलपीताम्बरावुभौ । [510]
नीलश्वेतवपुष्मन्तौ गगनस्थाविवाम्बुदौ ॥
तौ शैलधातुदिग्धाङ्गौ युवानौ शिखरे स्थितौ ।
चेरतुस्तत्र कान्तेषु वनेषु रतिलालसौ ॥
उदयन्तं निरीक्षन्तौ शशिनं ज्योतिषां वरम् ।
उदयास्तमने चैव ग्रहाणां भास्करस्य च ॥ [515]
अथ संकर्षणः श्रीमान्विना कृष्णेन वीर्यवान् ।
चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसंनिभः ॥
स फुल्लस्य कदम्बस्य प्रच्छाये निषसाद ह ।
वायुना मदगन्धेन वीज्यमानः सुखेन वै ॥

Dn Ds $D_{1\ 2\ 6}$ $T_{3,4}$ संक्षिप्यारिविमर्दन ; D_3 तत्प्रतीपमिव स्थितम् , $D_{4\ 5}$ प्रसंक्षिप्यारिमर्दन (for ^{b}). — For line 500, $T_{1\ 2}$ $G_{1-3\ 5}$ M_4 subst

53** क्षेमस्य संग्रहं कृष्ण ग्रहनक्षत्रमर्दनम् ।

[T_1 reads 53** twice T_1 (second time) G_5 संहारं कृष्ण राज्ञां च , G_2 क्षत्रस्य विग्रहं कृष्ण (for ^{a}) T_1 (second time) G_2 कुरुष्वामितविक्रम , T_2 G_1 नक्षत्रमरिमर्दन (for ^{b})]
— (L 501) M_3 युक्तमेवं स्वतेजसा (for ^{b}). — (L 502) $G_{2\ 3}$ $M_{3\ 4}$ जयाय (for वधाय) $M_{1\ 2}$ यादवानां जयाय च (for ^{b}) — (L. 503) T_4 देवानां च (for देवतानां). $\tilde{N}_1$ देवानामभयाय च (for ^{b}) — (L 504) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ Dn Ds_1 D_{1-5} T_{2-4} $G_{1,4}$ लोकैश्च सचराचरैः (for ^{b}). — (L. 505) $M_{1\ 3}$ यदा (for त्वया) $M_{1\ 3}$ त्वया , M_2 यश्च (for येन). K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 B Ds D_6 न चाहं सत्कृतः स्वयम् (for ^{b}). — (L 506) K_2 V_2 साधु यामि (for साधयामि) Dn कर्म- (for कार्य-) — (L 507) $\tilde{N}_2$ V_3 $G_{2\ 3}$ M_4 स्मर्तव्योऽस्मि त्वया युद्धे ; T_1 M_{1-3} °व्योऽस्मि सुयुद्धेषु (for ^{a}) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ Dn Ds D_{1-5} $T_{3,4}$ कान्तारेषु महीक्षिताम् (for ^{b}). — For line 507, B_3 D_6 subst · $\tilde{N}_3$ V ins after line 507 :

54** स्मर्तव्यस्तत्र तत्राहं यत्र युद्धं भवेत्सदा ।

While B_1 Ds_2 D_5 ins. after line 507 .

55** न च कृत्यं मया तुभ्यं त्वं च कर्ता जगद्गुरुः ।
मां स्मृत्वा यो रणं याति ध्रुवं तस्य जयो भवेत् ॥

B_1 Ds_2 D_5 cont K $\tilde{N}_2$ Dn Ds_1 D_{1-4} T G M_4 ins after line 507 : $\tilde{N}_3$ V B_3 D_6 cont after 54** .

56** इत्युक्त्वा जामदग्न्यस्तु कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ।
जयाशिषा वर्धयित्वा जगामाभीप्सितां दिशम् ।

[(L 2) $G_{2\ 3}$ M_4 गतिम् (for दिशम्)]

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_3. — *Mention of Khila* . K_3 $\tilde{N}_3$ V B Ds D_1. — *Sub-parvan* T_4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K $\tilde{N}_{2,3}$ V B D T_2 G_{1-3} M_4 गोमन्तारोहणम् , $\tilde{N}_1$ जामदग्न्यगमनम् ; M_{1-3} गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K_3 94 , $\tilde{N}_3$ V_1 B_2 T_2 $G_{2\ 3}$ M_{1-3} 97 ; V_2 T_1 G_1 M_4 98 , Dn Ds_2 95 , D_1 92 ; D_3 102 ; D_4 90 , T_3 100 , T_4 87 , G_4 96 , G_5 101 — *Śloka no.* Dn_1 D_3 48 ; Ds_2 50 ; T_2 46 , G_1 47.

K_4 D_5 T_4 om the ref — (L 508) G_3 कुलोद्भवौ (for °द्वहौ) — (L 509) $G_{2,3}$ M_4 चोभौ (for रम्ये) V_3 रेजतुः (for चेरतुः) T_1 चेरतुः कान्तदर्शनौ (for ^{b}) — (L 510) V_2 $T_{1\ 2}$ $G_{2\ 5}$ M -कृतोरस्कौ (for -कुलो°). — (L. 512) D_3 T_3 शिलाधातु- ; T_4 दाम° (for शैल°) T_2 G_1 शैलधातुविदिग्धाङ्गौ (for ^{a}) $G_{2\ 3}$ $M_{1\ 3\ 4}$ ऽतुले ; M_2 ऽतुलौ (for स्थितौ) $\tilde{N}_1$ गगनस्थौ स्थितावुभौ (for ^{b}). — K_2 om line 513 — (L. 513) V_3 रेजतुस् (for चेर°). $\tilde{N}_1$ पार्श्वे च ; T_1 $G_{2\ 3}$ $M_{1\ 2}$ पार्श्वेषु ; M_3 कान्ताङ्गौ (for वनेषु). V_3 वनेषु रुचिराम्बरौ (for ^{b}). — V_3 om. line 514. M_1 reads lines 514–515 twice — (L. 514) T_1 G_5 M_1 (both times) $_{2,3}$ उद्यन्तं तं (M_{1-3} तौ); $G_{2\ 3}$ M_4 सम्यक्तौ तु (for उदयन्तं). — (L. 515) K_2 D_3 उदयास्तमनं ; K_3 $D_{4,5}$ T_3 °स्तमयं (K_3 °या) ; $T_{1,2}$ $G_{2,3\ 5}$ M_1 (both times) $_{2\ 3}$ °स्तमये (for °स्तमने). K $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg.) $V_{1\ 2}$ B_2 Dn $D_{1\ 2}$ $T_{3\ 4}$ ग्रहाणां धरणीधरे , $\tilde{N}_1$ °णां भास्करं वरम् , $\tilde{N}_3$ $B_{1\ 3}$ Ds_1 D_6 °णां भास्वतां व(Ds_1 क)रम् ; D_{3-5} °णां गग(D_5 °म)ने तथा (for ^{b}). — (L 517) $\tilde{N}_1$ समित (for -संनिभः). K_2 नगं पन्नगसंनिभः , $M_{2,3}$ नगस्य नरसत्तम (for ^{b}). — $\acute{S}_1$ reads

तस्य तेनानिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै । [520]
मद्यसंस्पर्शजो भावः संस्पृशन्घ्राणमागतः ॥
तृषा चैनं विवेशाशु वारुणीप्रभवा तदा ।
शुशोच च मुखं तस्य मत्तस्येवापरेऽहनि ॥
स्मारितः स पुरावृत्तममृतप्राशनं विभुः ।
तृषितो मदिरान्वेषी ततस्तं तरुमाक्षिपत् ॥ [525]
तस्य प्रावृषि फुल्लस्य यदम्भो जलदोज्झितम् ।
तत्कोटरस्था मदिरा समजायत निर्मला ॥
तां तु तृष्णाभिभूतात्मा पिबन्नार्त इवासकृत् ।
मदाच्च चलिताकारः समजायत स प्रभुः ॥
तस्य मत्तस्य वदनं किंचिच्चलितलोचनम् । [530]
घूर्णिताकारमभवच्छरत्कालेन्दुसप्रभम् ॥
कदम्बकोटरे जाता नाम्ना कादम्बरीति सा ।
रूपिणी वारुणी तत्र देवानाममृतारणिः ॥
कादम्बरीमदकलं विदित्वा कृष्णपूर्वजम् ।
तिस्रस्त्रिदशनार्यस्तमुपतस्थुः प्रियंवदाः ॥ [535]
मदिरा रूपिणी भूत्वा कान्तिश्च शशिनः प्रिया ।
श्रीश्च देवी वरिष्ठा स्त्री स्वयमेवाम्बुजध्वजा ॥
साञ्जलिप्रग्रहा देवी रौहिणेयमुपस्थिता ।
वारुण्यात्महितं वाक्यमुवाच मदविक्लवम् ॥

---

lines 518–575 after 83 18, D2 reads them here repeating them in their proper place —(L 518) Ś1 D2 (second time) प्रोत्फुल्लस्य, K3 V2 D2 (first time) 4 5 T1 3 4 G5 प्रफु°, T2 G1 सफलस्य (for स फुल्लस्य) Ś1 प्राक्छाये, Dn सुच्छाये, D5 T3 छायायां (for प्रच्छाये) —(L 519) Ś1 K3 पुण्य, K2 4 Dn2 Ds D2 (first time) 3. 4 T3 4 G4 मन्द-, D2 (second time) पुष्प, T1 G5 M1–3 [अ]मृत, T2 मधु, G2 3 M4 दिव्य- (for मद-) Ñ1 रज्यमान· (for वी°) T1 G2 3 M सुगन्धिना (for सुखेन वै) —(L 520) D2 (second time) ततस् (for तस्य). G2 M4 [अ]निलेनाथ (for °लौघेन) Ñ1 सेव्यमानः स तत्र वै (for ^{b}) —(L 521) G2 M1 3 -ससर्गजो (for -संस्पर्शजो) K Ñ2 3 V2 B Dn Ds D1. 2 (first time) 3–6 T2–4 G1 4. 5 गन्धः; Ñ1 दोषः (for भाव·) Ś1 मद्यसंस्पर्जजान्भोगान्, V1 3 °सपर्कजो गन्ध (for ^{a}) K4 श्वसन- (for सस्पृशन्) Ś1 घ्राणयोर्गत.; M1–3 °मारुजत् (for °गतः). K3 Dn स्पृशन्घ्राणं समागतः (for ^{b}). —(L 522) Ś1 K Ñ2 3 V1 2 B3 Dn D1 2 (both times) 3 4 5 (marg).6 T1 3 G2–4 M4 तृष्णा, V3 B1 2 Ds दृष्ट्वा (for तृषा). V1 [अ]थ (for [आ]शु) —(L 524) T2 सुरावृत्तम् (for पुरा°). D4 -प्राशने, G3 प्राशितां (for -प्राशनं) —(L. 525) V2 तृषितो मदिराकाङ्क्षी; G1 °तो मधुरान्वेषी (for ^{a}) K1. 2 4 Ñ3 V1 B Dn Ds D1. 2 (first time) 3–6 T2–4 G1 4 ऐक्षत (for आक्षिपत्) Ñ2 V2 3 ततस्तरुमुदैक्षत (for ^{b}). — After line 525, Ds D5 ins .

57** गोमन्तस्य निदेशात्तु वारुणीप्रभवं तदा ।

—(L 526) Ś1 K3 D2 (second time) सिक्तस्य; Ñ1 पूर्णस्य (for फुल्लस्य) V3 कदम्बं (for यदम्भो). Ñ2 कदम्बस्य जलोज्झितम्, D3 यदम्भो जलदेरितम् (for ^{b}) —(L 527) Ś1 K Ñ1. 2 V1. 2 B1 3 Dn D1 2 (first time) 3–6 T G1 3 तत्कोटरस्थं मदिरा (for ^{a}). D3 शोभनम् (for निर्मला). Ś1 D2 (second time) संप्रजज्ञे मनोरमा, K2–4 Ñ V B Dn Ds2 D1 2 (first time, marg as above) 4–6 T2–4 G1. 4 5 स(Ñ2 V3 Dn व्य-, D2 सा)जायत मनोहरा (for ^{b}). —(L 528) Ñ2 D3 दृष्ट्वाभि (for तृष्णाभि-) Ś1 D2 (second time) ता तु तृष्णापरीत स (for ^{a}) Ñ1 पिबत्यार्तं (for °न्नार्तं) Ś1 D2 (second time) पपौ सकर्षणोऽसकृत, T1 पिबन्मद्यं तदासकृत् (for ^{b}) —(L. 529) B1 3 मोहाच्, T3 4 मधोश्च् (for मदाच्) T2 G1 5 मदान्धलुलिताकार (for ^{a}) K4 सुप्रभः, Ñ2 V3 लाङ्गली (for स प्रभु). Ś1 D2 (second time) स विभु· समजायत, Ñ1 प्रपलाय्य च स प्रभु. (for ^{b}) —(L 530) K3 कुण्डलम् (for -लोचनम्). Ś1 D2 (second time) मदाच्चलितकुण्डलम् (for ^{b}) —(L. 531) G3 प्रणिताकारम् (for घूर्णि°) Ś1 (*sup lin*) -सदृशम्; K2 Ñ2 V3 G4 सन्निभम्, T1 G2. 3 M -दर्शनम्, T3 वर्चसम् (for सप्रभम्) —(L 532) Ś1 हि (for [इ]ति) Ś1 om. lines 532^{b}–535^{b}. —(L 533) Ñ2 V3 देवी (for तत्र). Ñ3 V1 B3 D2 (second time) 6 वारुणी रूपिणी तत्र (D2 देवी) (for ^{a}) —(L 534) M1–3 परिमलं (for -मदकलं). —(L 535) D2 (second time) योषास्; M1 -भार्यास् (for -नार्यस्) T4 स्म तं तदा (for प्रियंवदाः) —(L 536) K2 इन्दिरा- (for मदिरा) K2 कान्त्या च शशिनः प्रभा (for ^{b}) —(L 537) K2 श्री, D3 सा (for स्त्री). Ś1 D2 (second time) [अ]म्बुजानना, K2 °जालया, Ñ1 °जेक्षणा; D2 (first time) °जप्रभा (for °जध्वजा). —(L 538) D4 T3 4 प्राञ्जलि-; M3 साम्बुज- (for साञ्जलि-) Ś1 D2 (second time) भूत्वा (for देवी) Ś1 D2 (second time) तु वारुणी (for उपस्थिता). — T2 G1 4 om (hapl) lines 539–542 —(L. 539) Ś1 K3 D2 (second time) उवाच (for वारुणी) K4 सा (for [आ]त्म-). V2 B3 Ds1 G4 वारुण्या सहितं वाक्यम् (for ^{a}). Ñ1 D3 M4 -विक्लवा, D2 (first time) -विह्वलम् (for विक्लवम्) Ś1 K3 D2 (second time) मदविक्ल-

जयस्व बलदेवानां बलदेव दिवीश्वर । [540]
अहं ते दयिता कान्ता वारुणी समुपस्थिता ॥
त्वामेवान्तर्हितं श्रुत्वा शाश्वतं वडवामुखे ।
क्षीणपुण्येव वसुधां पर्येमि विमलानन ॥
पुष्पचक्रानुलिप्तेषु केसरेषूषितं मया ।
अतिमुक्तेषु चाक्षोभ्य पुष्पचन्द्रार्कवर्ष्मसु ॥ [545]
साहं कदम्बमालीना मेघकाले सुखप्रिया ।
तृषितं मन्यमाना त्वां स्वेन रूपेण छादिता ॥
सास्मि पूर्णेन योगेन यथैवामृतमन्थने ।
समीपं प्रेपिता पित्रा वरुणेन तवानघ ॥
सा यथैवार्णवगता यथैव वडवामुखे । [550]
त्वयोपयोक्तुमिच्छामि संमतस्त्वं हि मे गुरुः ॥
न त्वानन्त परित्यक्ष्ये भर्त्सितापि त्वयाव्यय ।
नाहं त्वया विना लोकानुत्सहे देव सेवितुम् ॥
मदिरानन्तरं कान्तिः संकर्षणमुपस्थिता ।
मदेनागलितश्रोणी किंचिदाघूर्णितेक्षणा ॥ [555]
प्रोवाच प्रणयात्कान्तिः संकर्षणमुपस्थिता ।
जयपूर्वेण योगेन सस्मितं योगमिच्छती ॥

बभाषिणी (for ᵇ) —(L 540) M1-3 जय त्वं (for जयस्व). Ś1 D2 (second time) बलं जयस्व देवानां, K Ñ2. 3 V B Dn Ds D1 2 (first time) 3-6 T1 3 4 बलं जयस्व दैत्यानां (for ᵃ) T3 देवदेव, M1-3 बलभद्र (for °देव) —(L 541) Ś1 D2 (second time) कन्या (for कान्ता) —(L 542) Ś1 D2 (second time) अन्तर्हितं त्वा विज्ञाय (for ᵃ) —(L 543) M4 पुण्यां च (for -पुण्येव) Ś1 पुण्यगन्धेव युवतिः, K4 G2 क्षीणे पुण्ये च वसुधां ; D2 (second time) पुण्यगन्धासु सततं (for ᵃ) D2 (second time) वसामि ; D5 परैमि ; T1 G3 M1-3 प्रविष्टा (for पर्येमि) Ś1 परैमि विपुलानने ; D2 (first time) T2 पर्येति विमलानना, G2 M4 प्रविष्टा विपुलानना (for ᵇ) —(L 544) D3 पद्मपत्रानुलिप्तेषु (for ᵃ) D3 कासारेषु (for केस°) —(L 545) Ñ1 T1 M4 -वर्त्मसु (for -वर्ष्मसु) Ś1 K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 (both times) 4-6 T2-4 G1 4 5 पुष्पस्तब(Ś1 D2 [second time] °चन्द्र)कवत्सु च, D3 पुष्पेषु स्तबकेषु च, G2 पद्मचन्द्रार्कवर्त्मसु (for ᵇ). —(L 546) B2 अहं (for साह) Ś1 K3 Ñ1 D2 (second time) 4 T3. 4 G2. 3 5 M1-3 सा (Ś1 अ)हं कदम्बसं(M2 3 °म्बे सं)लीना (for ᵃ) Ś1 D2 (both times) T4 मेघनाद-, V1 D3 °काल- (for °काले) K1 4 Ñ3 Dn1 D1 4 6 मुखप्रिया (for सु°). K2 मेघनादसुखाश्रिया, Ñ1 °नादमुखप्रिया, T1 G2 M4 °कालमुखे प्रिया (for ᵇ) —(L 547) K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1. 2 (first time, marg. as above) 4 6 T G2 मार्गमाणा (for मन्यमाना) D3 प्रोषितं मार्गमाणा सा ; M4 तृषिता योगमिच्छामि (for ᵃ) M4 om. lines 547ᵇ-548ᵃ K3 योगेन (for रूपेण) D4 T4 छन्दिता ; D6 T2 G1 4 चोदिता, G5 गूहितम् (for छादिता) Ś1 D2 (second time) योगेन स्वेन छादिता, Ñ1 स्वयं रूपेण छादिताम्, T1 G2 3 M1-3 स्वेन (M1 2 स्वयं) योगेन गूहितम् (for ᵇ) —(L 548) Ś1 K3 D2 (second time). 3 M1 पूर्वेण (for पूर्णेन) G2 3 सास्मि येोगेन दुर्गे(G3 पूर्वे)ण (for ᵃ) —(L 549) Ś1 D2 (second time) कन्या (for पित्रा) Ś1 D2 (second time) महात्मना, T2 तदानघ (for तवा°) —(L 550) Ś1 D2 (second time) सा यथैकार्णवे लोके (for ᵃ). —(L 551) K2-4 Ñ3 V1 2 B Dn1 Ds D1. 3-5 6 (marg) T3 4 [उ]पभोक्तुम्, T1 G2 3 5 M1 2 [अ]हं योगम्, M3 सयोगम् (for [उ]पयोक्तुम्) K2 ऽनघ, T1 प्रभो, G3 M1-3 प्रभु· (for गुरु·) S1 D2 (second time) त्व हि मे परमो गुरु, G2 M4 सर्वतस्त्वं हि नः प्रभुः (for ᵇ) —(L 552) K2 त्वां तत्र, Ñ1 3 V2 B2 Dn2 D5 G4 M4 त्वानन्तं ; Ñ2 त्वां हन्त ; V3 T1-3 G1-3 5 त्वाहं तु, D3 स्थान ते (for त्वानन्त). M1-3 भवन्तं न परित्यक्ष्ये (for ᵃ) T3 [अ]हं (for [अ]पि) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1. 2 (first time) 3-6 T G1 4 5 [अ]नघ, D2 (second time) ह्यहम् (for [अ]व्यय) — After line 553, K1 3 4 Ñ2 V3 D1 2 (first time). 3-6 T2-4 G1 4 5 M4 ins

58** आदिपद्मं च पद्माक्षं दिव्यश्रवणभूपणम् ।
कौशेयानि च नीलानि समुद्राहाणि बिभ्रती ॥

[(L 1) K3 V3 D1. 2 T3 पद्माक्ष (for °क्ष) K1 3 4 D1 2. 4 T3. 4 -भूषितम् (for भूषणम्). —(L 2) K3 D4 भारत, Ñ2 D1. 5 T2-4 G4 भावन (for बिभ्रती) D6 समुद्राभाणि भावन, G1 °भ्युदितानि च (for ᵇ)]

— G1 om lines 554-570 —(L 554) M1-3 बलभद्रम् (for संकर्षणम्) Ś1 D2 (second time) अथाब्रवीत् (for उपस्थिता). — D3 T4 om (hapl.) lines 555-556 —(L. 555) Ñ1 [उ]त्पीडित- ; T1 G2. 3 [आ]कुलित (for [आ]ग°). — V3 G2 om. line 556 —(L 556) K2 Ñ1 D3 T1 प्रणता ; V1 प्रत्ययात् (for प्रण°) B3 साथ (for कान्तिः). Ś1 D2 (second time) मधुरं प्रणयात्कान्तं, Ñ2 3 V2 D6 (marg) M1-3 प्रोवाच प्रणता साथ ; G3 प्रणयात्प्रणता कान्तिः (for ᵃ) K3 Dn D1 2 (first time) M4 अवस्थितम् ; D5 T2 3 उपस्थितम् (for °स्थिता). K2 Ñ2 3 V2 B Ds D6 (marg) M1-3 G(ed) बद्धाञ्जलिपुटा सती (for ᵇ) — M1-3 om. line 557 —(L 557) K2 B1 D5 G5 -पूर्णेन (for -पूर्वेण). Ñ1 वाक्यम् ; T1 G5 वक्तुम् (for योगम्). Ś1 K3. 4 Ñ2. 3 (marg) V1 3 D2 (second time) 3. 4. 6 (marg.

अहं चन्द्रादपि गुरुं सहस्रशिरसं प्रभुम् ।
स्वैर्गुणैरनुरक्ता त्वां यथैव मदिरा तथा ॥
श्रीश्च पद्मालया देवी विधेया वैष्णवोरसि । [560]
रौहिणेयोरसि शुभा मालेवामलतां गता ॥
सा मालाममलां गृह्य बलस्योरसि दर्शिता ।
पद्मास्यं पद्महस्ता वै संकर्षणमथाब्रवीत् ॥
राम रामाभिरामस्त्वं वारुण्या समलंकृतः ।
कान्त्या मया च देवेश संगतश्चन्द्रमा यथा ॥ [565]
इयं च सा मया मौलिरुद्धृता वरुणालयात् ।
मूर्ध्नि शीर्षसहस्रस्य या ते भानुरिवाबभौ ॥

जातरूपमयं चैकं कुण्डलं वज्रभूषितम् ।
आदिपद्मं च पद्माक्ष दिव्यं श्रवणभूषणम् ॥
कौशेयानि च नीलानि समुद्राभाणि भावतः । [570]
हारं च पीनतरलं समुद्राभ्यन्तरोपितम् ।
देवेमां प्रतिगृह्णीष्व पौराणीं भूषणक्रियाम् ।
समयस्ते महाबाहो भूतभव्यप्रभावन ॥
संगृह्य तमलंकारं ताश्च तिस्रः सुरस्त्रियः ।
शुशुभे बलदेवो हि शारदेन्दुसमप्रभः ॥ [575]
स समागम्य कृष्णेन सजलाम्भोदवर्चसा ।
मुदं परमिकां लेभे ग्रहमुक्तः शशी यथा ॥

---

as above) T2 G2–4 M4 सस्मितं वाक्यमब्रवीत्, K1 Dn D1 2 (first time) 5 T3 4 °तं वाक्यमर्थवत् (for ^{b}) —(L 558) V3 विभुम् (for प्रभुम्) —(L 559) Ñ2 3 V1 3 [श्च]स्मि, M1–3 [श्च]हं (for त्वां) —(L 560) T1 M1–3 पद्मध्वजा (for पद्मालया) K3 D2 (second time) विधृता, Dn निधेया (for वि°) K1 4 रौहिणेयमुपस्थिता (for ^{b}) —(L 561) Ś1 D2 (second time) वलय, K3 [आ]लयतां (for [श्च]मलतां) G2, 3 M मालां दातुं विचिन्वती (for ^{b}) —(L 562) K4 V3 D2 (second time) विमलां (for श्च°) D2 (first time) सा मालाकमलं गृह्य, M1–3 गृहीत्वा विमलां मालां (for ^{b}). T1 G2 3 M [श्च]दसयत्, T3 [श्च]सञ्जयत्, T4 संश्रिताम् (for दंशिता) —(L 563) Ś1 K1 D2 (second time) पद्मा स-, Ñ3 V2 B D1 2 (first time) 6 T G M4 पद्मास्या, D3 °भ्या, D4 °क्षं, M1–3 देवी सा (for पद्मास्य). —After line 563, Ñ3 V2 B2 D6 T1 2 G2–5 M G(ed) ins :

59** यद्यस्ति मयि कारुण्यं विज्ञाप्यं श्रूयतामिदम् ।
[Ñ3 V2 B2 तदेतच्छ्रूयता वच (for ^{b})]

—(L 564) Ś1 D2 (second time) T1 M1–3 रामाणामभिरामस्त्वं (for ^{a}). —(L 565) Ñ1 तत्त्वं (for कान्त्या) Ñ1 सहितश्च, G5 सुगतश्च (for सं°) —(L 566) K3 V1 B1 3 D2 (second time) 6 G3 ते (for सा) D1 2 (both times) 3 माला (for मौलिर्) Ś1 इयं च मे मया माला, G5 इयं ते च तथा मौलिर्, M1–3 इयं च मौलिर्देवेश (for ^{a}) Ś1 D2 (second time) 5 ह्युद्धृता; B1 D1 2 (first time) 6 G5 M1–3 प्रोद्धृता (for उ°) —(L 567) K2 V1 B मध्ये (for मूर्ध्नि) K4 सा ते; Ñ1 या च, T1 यदा, G2 3 5 M4 यथा (for या ते). Ś1 [अ]भवत्, K3 श्रिया (for [आ]बभौ). M1–3 यथा भास्करवद्बभौ (for ^{b}) —(L 568) D6 T2 G5 श्वेत (for चैकं). B1 रत्न- (for वज्र-) Ś1 V1 D2 (second time) -भूषणम् (for -भूषितम्) —D2 (second time) om (hapl) line 569 —(L 569) K3 Ñ2 3 (marg) T1 3 G2 4 5 -भूषितम् (for -भूषणम्) —M4 om lines 570–571. —(L 570) Ś1 Ñ1 D2 (second time) वस्त्राणि (for नीलानि) Ñ2 V3 कौशेयनीलवस्त्राणि (for ^{a}) Ś1 समुद्रोर्मिनिभानि च, K1–3 V1 2 B D1 2 (first time) T1 समुद्रा(K1 सुमहा)र्हाणि भावन, Ñ2 V3 D6 T1 G3 M1–3 °दाहृतानि च (M1–3 ते), Ds1 °र्हाणि भास्वतः, T2 °भ्युदितानि च, T3 G2 °दागतानि च (for ^{b}) —(L 571) T1 G5 श्वेत- (for पीन-). K2 V1 2 B3 D2 (first time) 3 6 हारश्च पीनतरलं, T4 हारश्च श्वेततरलं, M1–3 हार च पीतधवलं (for ^{a}) —For line 571, Ś1 Ñ1 D2 (second time) subst

60** प्रतीच्छ स्वमलंकारमाशीर्भिरभिपूजितः ।

—(L 572) B1 देवानां, T1 G2 3 5 M स्वामिमां (for देवेमां) G1 पुराणां (for पौराणीं) —(L 573) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 (first time) 3–6 S भूषणानामलंकृतौ (K2 Ñ3 B1 °कृतः, K4 °कृतै, D2 °क्रियाम्, G4 °कृतिम्), Ñ1 भूभृतश्च प्रभावनम् (for ^{b}) —Before line 574, G2 ins. वैशंपायन. —(L 574) Ś1 Ñ1 D2 (second time) प्र- (for स) Ñ2 V3 T1 G2 3 5 M सोऽलंकारमनुप्राप्य, T2 स वै गृह्य ह्यलंकारं (for ^{a}) —(L 575) Ñ2 V3 रराज, D3 मुमुदे (for शुशुभे) Ś1 Ñ1 D2 (second time) मुखं रराज रामस्य, M1–3 शुशुभे बलभद्रोऽसौ (for ^{a}). —After line 575, T1 G2 3 M ins an addl colophon [*Adhy name* M1–3 गोमन्तयात्रा —*Adhy no* T1 G2 3 M4 99, M1–3 98] —Ñ1 om lines 576–579 Before line 576, T1 G2 3 M ins वैशंपायनः —(L 576) V3 B3 Dn2 M3 जलजा(V3 °दा)म्भोदवर्चसा, G2 3 जलजाम्बुद° (for ^{b}) —(L 577) M1 2 कान्तिं, M3 शान्तिं (for मुदं) K2 Ñ3 V1 B3 D6 मुदं लेभे ह्यतिशुभां, T1 शोभामतिशुभां भेजे (for ^{a}) K2 Ñ2, 3 V2 3 B2 D5 T4 M1 2 -युक्तः (for -मुक्तः) —G4 om. lines 578–580. —(L. 578) M1–3

ताभ्यामुभाभ्यां संलापे वर्तमाने गृहे यथा ।
वैनतेयस्ततोऽध्वानमतिचक्राम वेगितः ॥
संग्राममुक्तस्तेजस्वी दैत्यप्रहरणाङ्कितः । [580]
देवतानां जयश्लाघी दिव्यस्रगनुलेपनः ॥
सुप्तस्य शयने दिव्ये क्षीरोदे वरुणालये ।
विष्णोः किरीटं दैत्येन हृतं वैरोचनेन वै ॥
तदर्थं तेन संग्रामः कृतो गुर्वर्थमोजसा ।
किरीटार्थे समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैः सह ॥ [585]
मोक्षयित्वा किरीटं तु वैष्णवं पततां वरः ।
व्यत्यक्रामत वेगेन गगनं देवतालयम् ॥

स ददर्श गुरुं शैले विष्णुं कार्यान्तरागतम् ।
तेन क्रोडावलम्बेन किरीटेन विराजितः ॥
स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोगतम् । [590]
प्रकाशवेषनिर्मुक्तं विमौलिमिव मानुषम् ॥
अभिज्ञस्तस्य भावानां गरुत्मान्पततां वरः ।
चिक्षेप खगतो मौलिं विष्णोः शिरसि हृष्टवत् ॥
वैनतेयप्रयोगेन विदित्वा मौलिमागतम् ।
कृष्णः प्रहृष्टवदनो रामं वचनमब्रवीत् ॥ [595]
त्वरते खलु कार्यार्थी देवतानां न संशयः ।
यथेयमावयोः शैले संग्रामरचना कृता ॥

उभयोरपि संलापे (for ᵃ) — (L 579) M1-3 महाध्वानम् (for ततोऽध्वानम्) K1 परि-, B2 3 D6 T3 अभि- (for अति-) K2 Ñ2 V3 वेगवान्, Ñ3 D1 5 G5 वेगत (for वेगित) D3 T4 G2 परि(T4 अभि)चक्राम वेगत (for ᵇ). — (L. 580) K1 2 4 Ñ2 3 V2 3 B T3 4 -युक्तस्, T1 G3 M4 -मत्तस् (for -मुक्तस्) — (L 581) V3 यश.- (for जय-) Ñ1 नीलवासा' प्रिय श्लाघ्यो (for ᵃ) V1 D6 -गन्ध- (for अनु-) — (L 584) K3 4 Dn Ds1 D1 2 T2 4 G1 M4 तदर्थस्, M2 यदर्थं (for त°) T3 कृत: पूर्वं स्वतेजसा (for ᵇ) — (L 585) Ñ1 किरीटं तु (for °टार्थे) M1-3 किरीटार्थं समुद्रस्य (for ᵃ) T2 G1 देव- (for दैत्य-) M1-3 बलस्य ह (for -गणै' सह) — (L. 587) Ñ1 V3 व्यतिक्रम्य च, T1 M2 अपाक्रमत, M1 3 अपा(M3 °प)क्रा° (for व्यत्यक्रा°) D3 न्यवर्तत च गरुत्मान् (for ᵃ) K3 गगने (for गगनं) — (L 588) M1-3 गच्छन्स ददर्श शैले (for ᵃ) K Dn D2. 4 T2-4 G2 M1, 2 4 विष्णुं कार्यान्तरं गतम्, D3 विष्णुं कार्यार्थमागतम् (for ᵇ) — D3 om (hapl) lines 589-590 — (L 589) M1-3 तेन हस्तावमुक्तेन (for ᵃ) K Ñ V B Ds D1 2 4-6 T2-4 G1 2 4 5 M1-3 विराजता, M4 °जितम् (for °जित:) — (L. 590) G2 तारक (for मानुषं) T1 G5 M1-3 कृष्णं (for विष्णुं) Ñ2 तं दृष्ट्वा मानुषं रूपं (for ᵃ) — (L 591) K3 D1 T4 G4 -चेष्टा , T2 G1 वर्ष्म- (for वेष-) T1 G2 3 5 M वि(M1-3 अ)मौलिं प्राकृत यथा (for ᵇ). — (L 592) G5 सोऽभिज्ञस् (for अभि°) T1 सोऽभिज्ञस्तस्य कार्याणा ; M1-3 सोऽभि(M1 साभि)ज्ञस्तस्य वपुषा (M3 °षो) (for ᵃ) Ñ1 गरुड: (for गरुत्मान्) M1-3 गरुत्मान्पन्नगाशन (for ᵇ) — Ñ1 om lines 593-594 — (L 593) K2 B1 खं गतो, D1 खगमो, M1-3 तं खगो (for खगतो) T1 क्षिप्त्वा मौलिं स गतवान्, G2 3 M4 निक्षिप्य मौलिं गतवान् (for ᵃ) — After line 593, K1 3 4 Ñ2. 3 V B D T G M4 ins .

61** उपेन्द्रमूर्ध्नि सा मौलिरपिनद्धा इवापतत् ।
शिरस स्थाननिर्मुक्ता कृष्णं चैवान्वशोभयत् ।
यथैव मेरुशिखरे भानुर्मध्यंदिने तथा ॥

[D1 om line 1 — (L 1) Ñ2 3 उपेन्द्रमौलि सा मूर्ध्नि (for ᵃ) V3 अपिनद्धेव चाभवत्; D6 T1 2 G1-3 5 M4 पिनद्धा इव चाभव(D6 T2 °पत)त् (for ᵇ) — After line 1, G2. 5 M4 ins 62** T1 G2 3 M4 om line 2 — (L 2) V3 सा शिर - (for शिरस). T2 G5 शिर सस्था(T2 °धा)ननिर्मुक्त (for ᵃ) D1. 3 6 T2 G4 [अ]भ्यशोभयत् (for [अ]न्व°). — G5 om line 3 — (L 3) K1 D2 3 स्थित (for तथा)]

While M1-3 ins after line 593 G2 5 M4 after line 1 of 61**.

62** संयुक्त' कृष्णशिरसा स मौलिरधिकं बभौ ।
शिरोविन्यस्तमुकुट. कृष्णश्चैवाधिकं बभौ ॥
[G2 5 M4 om (hapl) line 2.]

— K2 om lines 594-595 — (L 594) Ñ2 V3 -प्रयुक्तां तु; Dn1 प्रयोगे सा (for -प्रयोगेन) K3. 4 Ñ2 V3 B1 Dn T3 G1 2 4 M4 आगताम् (for °तम्) — (L 595) M1-3 विष्णु (for कृष्ण) — (L 596) D1. 2 देवानां नात्र संशय: (for ᵇ) — After line 597, V3 ins

63** मूर्ध्नि दृष्ट्वात्र दैत्येन हृता क्षिप्त्वा गरुत्मता ।

V3 cont K2 Ñ2 3 V1 2 B Dn2 Ds2 D2. 5. 6 T1. 2 G4 M4 ins. after line 597 · Dn1 after line 598.

64** वैरोचनेन सुप्तस्य मम मौलिर्महोदधौ ।
[Dn दैत्येनैव (for मम मौलिर्).]

— T2 G M4 om line 598 — (L 598) Ñ1 शक्रेण स्थापितं दिव्य, T1 M1-3 दैत्येनापहृत दिव्यं (for ᵃ). Ñ1 T1 M1-3 रूपम् (for दिव्यम्) Ñ1 सागरे (for °रात्). — (L 599) D3 T1 M1-3 हृत क्षिप्तो; T3. 4 दन्ता(T4 हृत्वा)क्षिप्तं (for हृत्वा क्षिप्तो) — K2 Ñ2. 3 V1 3 B3 Ds D2. 6 G M4 subst for line 599 V2 B1. 2 D4. 5 T1. 3 ins after line 598 .

शक्रस्य सदृशं रूपं दिव्यमास्थाय सागरात् ।
ममाहिशयनान्मौलिर्हृत्वा क्षिप्तो गरुत्मता ॥
सुव्यक्तं संनिकृष्टः स जरासंधो नराधिपः । [600]
लक्ष्यन्ते च ध्वजाग्राणि रथानां वातरंहसाम् ॥
एतानि शशिकल्पानि नृपाणां विजिगीषुणाम् ।
छत्राण्यार्य विराजन्ते दर्शितानि सितानि च ॥
अहो नृपरथोदग्रा विमलाश्छत्रपङ्क्तयः ।
अभिवर्तन्ति नः शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ॥ [605]
काले खलु नृपः प्राप्तो जरासंधो महीपतिः ।
आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ॥
आर्य तिष्ठाव सहितौ न खल्वन्वागते नृपे ।
युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलं तावद्विमृश्यताम् ॥
एवमुक्त्वा ततः कृष्णः स्वस्थः संग्रामलालसः । [610]
जरासंधवधप्रेप्सुश्चकार बलदर्शनम् ॥
वीक्षमाणश्च तान्सर्वान्नृपान्यदुवरोऽव्ययः ।
आत्मानमात्मनोवाच यत्पूर्वं दिवि मन्त्रितम् ॥
इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्थिताः ।
ये विनाशं गमिष्यन्ति शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ [615]
प्रोक्षितान्खल्विमान्मन्ये मृत्युना नृपसत्तमान् ।
स्वर्गगामीनि सर्वेषां वपूंषि प्रचकाशिरे ॥
स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवं गता ।
एषां नृपतिसिंहानां बलौघैरभिपीडिता ॥

65** ग्राहरूपेण यो नीत आनीतोऽसौ गरुत्मता ।

— Lines 600–699 = (var) 81 3–50 — (L 600) $\tilde{N}_2$ V_3 महीपतिः, M_{1-3} प्रतापवान् (for नराधिप) — (L 601) $T_{3.4}$ दृश्यन्ते (for लक्ष्यन्ते) V_1 रथाग्राणि (for ध्वजा°) V_2 ध्वजानां ; $G_{2\ 3}$ गजानां (for रथाना) K_3 T_4 -रंहसा (for °साम्) — (L. 602) T_1 -कल्पानां (for °नि) $\tilde{N}_2$ V_3 नृपाणां विजिगीषताम्, T_1 $G_{2\ 3.\ 5}$ M_{1-3} °णां विजयैषिणाम् (for ^{b}) — For line 602, K $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B D T_{2-4} $G_{1\ 4}$ M_4 subst

66** एतानि विजिगीषूणां शशिकल्पानि भूभृताम् ।

— (L 603) T_2 G_3 चित्राणि (for छ°) D_5 उच्छ्रितानि, M_{1-3} ह्रासि° (for दर्शि°). Dn_2 चलानि (for सितानि) — (L 604) D_2 अथोत्तम- (for अहो नृप) K_1 वरोदग्रा, M_{1-3} -रथाश्वोग्रा (for -रथोदग्रा) K_3 अहो रथनृपोदग्रा (for ^{a}) K_4 D_4 M_{1-3} विमल- ; D_5 निर्मलाश् (for विम°) — K_4 om line 605. — (L 605) V_3 D_4 वर्धन्ति, G_3 -सर्पन्ति (for -वर्तन्ति). M_{1-3} नौ (for नः) $B_{1\ 2}$ Ds_2 D_6 अभ्यवर्तन्त नः शुभ्रा ; G_2 M_4 अभिसर्पन्ति नौ शुभ्रा (for ^{a}). M_{1-3} हंसाना मिव पङ्क्तयः (for ^{b}). — After line 605, K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D T G M_4 ins. :

67** अहो द्यौर्विमलाभानां शस्त्राणां विमलानना ।
प्रभा भास्करभामिश्रा चरन्तीव दिशो दश ॥
एतानि नूनं समरे पार्थिवैरायुधानि च ।
क्षिप्तानि विनशिष्यन्ति मयि सर्वाणि संयुगे ॥

[K_4 om line 1 — (L 1) $\tilde{N}_2$ Dn D_5 ऽद्य ; D_2 (by corr) $_3$ ऽन्या (for द्यौर्) — (L 2) D_3 -व्यामिश्रा, D_4 T_2 G_1 -समिश्रा (for -भा°) K_2 Ds $D_{1\ 3\ 4}$ $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 4\ 5}$ श्वसन्तीव ; K_3 Dn स्फुर° ; K_4 त्रस° ; $\tilde{N}_3$ (marg) D_5 भासयन्ती, $V_{1,2}$ ग्रसन्तीव, D_2 शसन्ती च ; G_2 M_4 विशन्तीव (for चर°) — (L 4) K_1 D_3 T_1 सगरे (for संयुगे)]

— (L 606) K_1 D_3 महाबलः (for महीपतिः) — (L 607) $G_{2\ 3}$ -निष्कर्षे, M_{1-3} -निकषे (for -निकषः) G_1 द्वितीय (for प्रथम) T_2 द्वितीयः समराधिप (for ^{b}) — (L 608) K_1 D_2 (marg) $_3$ तस्मिन्नना(D_3 °न्नेवा)गते नृपे, K_4 अनुप्राप्ते महीपतौ, T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 खल्विहाना(M_4 °वा)गते नृपे, T_2 G_1 न खल्वन्या गतिर्नृप, M_{1-3} नन्वसावागतो नृप (for ^{b}) — (L 609) K_3 विमृग्यताम् (for °श्यताम्) — (L 611) K_1 V_2 Dn D_4 $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ -वधं, $\tilde{N}_1$ Ds -गतिं, D_2 (*sup lin*) बल- ; D_3 -बलं (for -वध-) K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{2\ 3}$ D_6 M_{1-3} जरासंधमभिप्रेप्सुश् (for ^{a}). — (L 612) T_1 -वृषो (for वरो) M_{1-3} नृपतीन्यदुपुंगवः (for ^{b}) — (L 613) T_1 $G_{2\ 3}$ M वाक्यम् (for [उ]वाच) T_1 $G_{2.\ 3}$ M_4 उवाच हृदि मन्त्रि(T_1 चिन्ति)तम्, M_{1-3} उवाच शुभमर्थवत् (for ^{b}). — (L 614) K_3 D_5 T_2 $G_{1\ 5}$ एते (for इमे) — (L 615) $\tilde{N}_1$ इहेच्छन्ति (for गमिष्यन्ति) — (L 616) $D_{3\ 5\ 6}$ T_2 G_{1-3} M_4 प्रेषितान्, T_4 प्रेक्षिताः (for प्रोक्षितान्) D_5 -पुंगवान्, T_4 -सत्तमाः (for °मान्) — $\tilde{N}_2$ transp lines 617 and 618. — (L 617) $\tilde{N}_{2.\ 3}$ V_1 $B_{1\ 3}$ Dn Ds D_{4-6} चाप्येषां (for सर्वेषां) T_1 $G_{2\ 3}$ M वपूंषि प्रतिभान्ति मे (for ^{b}) — V_3 om line 618 — (L 619) K_2 G_2 एषा (for एषां) $\tilde{N}_1$ D_6 -संघानां, Ds -मुख्यानां (for -सिंहानां) $\tilde{N}_2$ रथानां नृपसिंहाना (for ^{a}) D_3 उप , D_4 अति- (for अभि) V_3 -संवृता (for पीडिता) $\tilde{N}_2$ बलौघपरिपीडिता (for ^{b}) — After line 619, K_1 $\tilde{N}_{1\ 3}$ V B_2 Dn Ds $D_{2-4.\ 6}$ ins. :

68** क्षितिर्निरन्तरा चेयं बलराष्ट्राभिसंतता ।

[$\tilde{N}_3$ Dn Ds D_6 मही, B_2 भूमिर् (for क्षितिर्). V_3 वसुधा निश्चिता चेयं (for ^{a}). V_3 Dn वन- (for बल-) K_1 D_2 -पूरिता, $\tilde{N}_1$ -संहता, Ds -संवृता, D_3 -पूजिता (for

ह्रेषद्भिश्चैव तुरगैः क्ष्वेडितोग्रैश्च पत्तिभिः ॥ [635]
संनादयन्दिशः सर्वाः सर्वांश्चापि गुहाशयान् ।
स राजा सागराकारः ससैन्यः प्रत्यदृश्यत ॥
तद्बलं पृथिवीशानां हृष्टयोधजनाकुलम् ।
क्ष्वेडितास्फोटितरवं मेघसैन्यमिवाबभौ ॥
रथैः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोपमैः । [640]
तुरगैश्च सिताभ्राभैः पत्तिभिश्चापि दंशितैः ॥
व्यामिश्रं तद्बलं भाति मत्तद्विपरथाकुलम् ।
घर्मान्ते सागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ॥
सबलास्ते महीपाला जरासंधपुरोगमाः ।
परिवार्य गिरिं सर्वे निवासायोपचक्रमुः ॥ [645]
बभौ तस्य निविष्टस्य बभौ श्रीः शिबिरस्य वै ।
शुक्लपर्वणि पूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ॥
वीतरात्रे ततः काले नृपास्ते कृतकौतुकाः ।
आरोहणार्थं शैलस्य समेता युद्धलालसाः ॥
समवायीकृताः सर्वे गिरिप्रस्थेषु ते नृपाः । [650]
निविष्टा मन्त्रयामासुर्युद्धकालकुतूहलाः ॥
तेषां सुतुमुलः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीक्षिताम् ।
युगान्ते भिद्यमानानां सागराणां यथा स्वनः ॥
तेषां सकञ्चुकोष्णीषाः स्थविरा वेत्रपाणयः ।
चेरुर्मा शब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशासनात् ॥ [655]
तस्य रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै ।
लीनमीनग्रहस्येव निःशब्दस्य महोदधेः ॥
तस्मिन्स्तिमितनिःशब्दे योगादिव महार्णवे ।

°शयान्) —(L 637) $\tilde{N}_1$ सैन्यैः (for -सैन्यः). $\tilde{N}_2$ D_3 T_4 ससैन्यः प्रत्यपद्यत ; G_1 स सैन्यैर्बलदर्पितैः (for ^{b}) — After line 637, D_6 S (except T_4) G(ed) ins

72** बलाध्यक्षो महावीर्य एकलव्यो महीपतिः ।
चापपाणिः शरावापी खड्गी तूणीरवान्बली ॥
रथी खड्गी शरी चापी निषङ्गी हेमकुण्डली ।
सिंहनादान्समाकुर्वन्मागधस्य महीपतेः ॥
सोऽग्रतः सर्वसैन्यानां दृष्टोऽन्तक इवापरः । [5]
तयोर्गोपालसुतयोरहमेव समुत्थितः ।
किमेतैर्नृपसिंहैश्च इत्यवोचन्महाबलः ॥

[(L 1) T_2 $G_{1.4}$ M_4 महीपाल (for महावीर्य) D_6 बलाग्रगो महीपाल (for ^{a}). $T_{1.2}$ $G_{2.3}$ M_{1-3} महाद्युति (for महीपतिः). —(L 2) D_6 T_3 $G_{2.3}$ शरी चापि ; T_1 शरपाणि , G_1 M_4 करावापी , G(ed) शराढ्यश्च (for शरावापी) $T_{1.2}$ G_2 G(ed.) खड्ग- , G_3 चर्म- , M_{1-3} ध्वजी (for खड्गी). —(L. 3) G_2 चर्मी (for खड्गी). D_6 T_2 $G_{1.4}$ M_4 चर्मधारी (D_6 चर्मी शरी) रथी चापि, G(ed.) स धन्वी कवची चापी (for ^{a}). T_1 G_2 M_{1-3} -भूषणः (for -कुण्डली). —(L. 4) T_1 G_2 M_{1-3} -नादं (for नादान्). G_3 जरासंध- (for मागधस्य) —(L. 5) D_6 T_2 $G_{1.4}$ M_4 सदृ(M_4 स दृ)ष्टोऽन्तकरूपवान् (for ^{b}). —(L 6) T_2 G_1 M_4 तु गोप- (for गोपाल-) and एक- (for एव) —(L. 7) $T_{1.3}$ G_2 -शार्दूलैर् (for -सिंहैश्च) G_1 [उ]वाच (for [अ]वोचन्)]

—(L. 638) $G_{2.3}$ तद्बलं पृथिवीन्द्राणां (for ^{a}) $K_{1.3.4}$ Dn D_{1-3} $T_{1.3.4}$ G_3 G(ed) हृष्ट- (for हृस-) $G_{2.3}$ M_{1-3} -समाकुलम् (for -जना°) — T_2 G_1 om (hapl) lines 639–642. —(L. 639) T_1 $G_{2.3}$ -रवैर् (for -रवं). G_5 [अ]भवत् (for [आ]बभौ) —(L. 640) D_5 T_1 पर्वत- (for पवन-) K_3 -संपन्नैर् , $T_{1.3}$ -संकाशैर् (for -संपातैर्) — G_3 om lines 641–645 —(L 641) T_1 G_2 M_{1-3} महावेगै. (for सिताभ्राभै) $\tilde{N}_2$ वेगिभि , V_3 वेगितैः (for दंशितैः). —(L 642) M_{1-3} विमिश्रितबलं भाति (for ^{a}). K_{1-3} $\tilde{N}_{2.3}$ V B D T $G_{1.4.5}$ पत्ति- (for मत्त-) K_4 पत्तिद्विपहयाकुलम् (for ^{b}) —(L 643) $\tilde{N}_1$ घर्मान्ते सागराकारं (for ^{a}). $\tilde{N}_1$ यथैवाभ्रं तथा बलम् ; G_2 यथैवाभ्रं घनाकुलम् (for ^{b}) —(L 645) D_3 मही (for गिरिं) $K_{3.4}$ $\tilde{N}_{1.3}$ V_2 $B_{2.3}$ Dn Ds_2 $D_{1.2.5}$ $T_{3.4}$ $G_{4.5}$ M_4 निवेशाय (for निवासाय). K_2 B_1 निवेशायोपचक्रिरे , Ds_1 D_6 T_1 G_2 M_{1-3} निवेशाय प्रचक्रिरे (for ^{b}) —(L. 646) K_3 D_2 (marg. as above) शृङ्गे तस्य , K_4 व्यञ्जितस्य ; $\tilde{N}_3$ $V_{1.2}$ D_4 T_4 व्यूहितस्य ; V_3 T_3 M_{1-3} ततस्तस्य ; Dn D_5 बहिस्तस्य ; D_1 व्यङ्गितस्य ; D_3 वल्गितस्य (for बभौ तस्य) $G_{2.3}$ ततस्तस्य प्रविष्टस्य (for ^{a}). K_3 $\tilde{N}_3$ (marg as above) V_3 B Ds D_6 T_3 G_5 बलश्रीः ; T_1 बभौ भू (for बभौ श्रीः) T_2 $G_{1.4}$ M_4 बलश्रीभिर्बलस्य वै ; M_{1-3} बभौ शिबिरमुद्यतम् (for ^{b}) — After line 646, $T_{3.4}$ read line 657, repeating it in its proper place. —(L 647) K_2 $\tilde{N}_{1.3}$ $V_{1.3}$ B Dn Ds $D_{3.4.6}$ T_4 $G_{4.5}$ M_4 शुक्ले (for शुक्ल-). —(L. 648) K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{1.3}$ Ds ऽथ काले तु (for तत. काले) $\tilde{N}_1$ वीतरात्रेण तं कालं , M_{1-3} प्रयतन्ते तदा काले (for ^{a}) —(L 649) $M_{1.2}$ -दुर्मदाः (for -लालसाः) M_3 समन्ताद्युद्धदुर्मदा (for ^{b}) —(L 651) $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{2.3}$ M_{1-3} निविष्टा (T_1 $G_{2.3}$ °श्य) मन्त्रयन्स($\tilde{N}_1$ °यु स)र्वे (for ^{a}). $\tilde{N}_1$ V_3 -कुतूहलात् (for °लाः) M_4 युद्धकौतूहला नृपाः (for ^{b}). —(L. 653) $\tilde{N}_1$ स्वनो यथा (by transp); Ds D_3 M_{1-3} इव स्वनः . —(L. 654) T_1 $G_{2.3}$

जरासंधो बृहद्वाक्यं बृहस्पतिरिवाददे ॥
शीघ्रं समभिवर्तन्तां बलानि पृथिवीक्षिताम् ॥ [660]
सर्वतः पर्वतश्चैव बलौघैः परिवार्यताम् ॥
अश्मयन्त्राणि युज्यन्तां क्षेपणीयाश्च मुद्गराः ।
ऊर्ध्वं चापि प्रवाह्यन्तां प्रासा वै तोमराणि च ॥
दार्यतामेष टङ्कौघैः खनित्रैश्च नगोत्तमः ।
नृपाश्च दुर्गयुद्धज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः ॥ [665]
अद्यप्रभृति सैन्यैर्मे गिरिरोधः प्रवर्त्यताम् ।
यावदेतौ पातयामो वसुदेवसुतावुभौ ॥
अचलोऽयं शिलायोनिः क्रियतां निश्चलाण्डजः ।
आकाशमपि बाणौघैर्निःसंपातं विधीयताम् ॥
मयानुशिष्टास्तिष्ठन्तु गिरिभूमिषु भूमिपाः । [670]
तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्यतां गिरिः ॥
मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः सबाह्लिकः ।
काश्मीरराजो गोनर्दः करूषाधिपतिस्तथा ॥
द्रुमः किंपुरुषश्चैव पार्वतीयाश्च मानवाः ।
पर्वतस्यापरं पार्श्वं क्षिप्रमारोहयन्त्वमी ॥ [675]
पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा ।
रुक्मी च भोजाधिपतिः सूर्याक्षश्चैव यावनः ॥
पञ्चालानामधिपतिर्द्रुपदश्च नराधिपः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ॥
छागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः । [680]

तेषां सकञ्चुका सर्वे, M2 3 तेषां सकाशे सर्वेषां (for ^{a}). — (L 655) T3 ऊचुर् (for चेरुर्) — (L 656) Ñ1 नि शब्दमिति तस्य वै (for ^{b}) — (L 657) Ñ1 नील- (for लीन-) Ñ2 Bom Poona eds G(ed) -भुजंगस्य, G3 -ह्रदस्येव (for -ग्रह°) Bom Poona eds G(ed) पयोदधे (for महो°) — (L 658) Ñ2 नि.शब्दस्तिमिते तस्मिन्, T3 स्तिमिते तु बले तस्मिन् (for ^{a}) T1-3 G2 3 5 M1. 3 महार्णेघ- (for योगादिव) Ñ1 महोदधे (for महार्णवे) — (L 659) Ñ2 महावाक्यं, Ñ3 V1 G5 महद्वाक्यं, T2 G1 4 महातेजा ; G2 बृहद्धतुर्, G3 ऽब्रवीद्वाक्यं (for बृहद्वाक्यं) D3 [अ]वदत् (for [आ]ददे) T2 G1 4 M4 वाक्यं चेदमु(T2 चैतदु)वाच ह (for ^{b}) — Before line 660, V1 3 ins जरासंध उवाच — (L 660) K Ñ3 V B D T2-4 G1 4 5 M4 बलानीह(T2 G1 4 M4 °देव) महीक्षिताम् (for ^{b}). — (L 661) K Ñ3 V1 3 B Dn Ds D1 3-6 T2-4 G1 4 5 M4 [अ]यं ; V2 [अ]पि (for [ए]व) Ñ2 D2 पर्वत सर्वतश्चायं (for ^{a}) V1 बाणौघैः ; G2 M1-3 जनौघै (for बलौघैः). — (L. 662) T1 M1-3 कल्प्यन्तां (for युज्यन्तां). K1 अश्मयन्त्रा प्रयुज्यन्तां (for ^{a}) — (L 663) T4 प्रयुञ्जन्तां, G5 निवाह्यन्ता (for प्र°) T1 G2 3 M1-3 पूर्वं चापि प्रसा(T1 °हा- ; M1 3 °चा)र्यन्तां (for ^{a}) T1 प्रायशस् (for प्रासा वै) —After line 663, K Ñ2 3 V B D T G M4 G(ed) ins. :

73** ऊर्ध्वं प्रक्षेपणार्थाय दृढानि च लघूनि च ।
शस्त्रपातविघातानि क्रियन्तामाशु शिल्पिभिः ॥
शूराणां युध्यमानानां प्रमत्तानां परस्परम् ।
यथा नरपति प्राह तथा शीघ्रं विधीयताम् ॥

[(L 2) V2 शस्त्रपूतनिपातानि, D5 °पाताभिघातानि (for ^{a}). T2 नीयन्ताम् (for क्रि°) — (L 4) D2 (marg) -3-5 यथा पतन्ति नो बाहास, T1 यथा नापतते बाणस् (for ^{a}) V3 B3 नीतिर् (for शीघ्रं).]

— (L 664) K2 Ñ2 D3 दीर्यताम् (for दा°). — (L 665) K2-4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3 4-6 T2-4 G1 3-5 M4 नृपाश्च युद्धदु(K3 4 Ñ2 V B1 D2 4 °मा)र्गज्ञा (for ^{a}). D3-5 निवे(D3 °वि)श्यन्ताम् (for विन्यस्य°). — (L 666) D3 सैन्येन, T1 M1-3 सैन्य मे (for सैन्यैर्मे) — (L. 667) K2 यादवौ तौ (for यावदेतौ) Ñ1 यावत्तौ पातयाम्येष (for ^{a}) — (L. 668) T2 G1 सबलो (for अचलो) M1-3 क्रियन्तां नि·शिलाचय (for ^{b}). — (L 669) K3, 4 Dn D1 2 (*sup. lin.* as above) 5 (marg) यथा भवेत् (for विधीयताम्). D5 (also marg) नि सततमकुर्वताम् (for ^{b}). — Ñ1 V1 om lines 670-675. — (L 670) Ñ2 V3 [उ]पदिष्टास्, Ñ3 T3 4 G1 4 G(ed) [अ]नुसृष्टास् (for °शिष्टास्). M1 -दुर्गेषु (for -भूमिषु) Ñ2 V3 पार्थिवा (for भूमिपा°). — (L 671) T3 अध्यास्यतां (for आरुह्यतां). G1 M4 om. lines 672^b–677^b — T2 G4 om. lines 673-677. — (L 674) Ñ1 वामना°, V1, 2 D8 M4 मालवा ; T1 G2 3, 5 M1 2 पार्थिवा° (for मानवा:). — (L 675) K1 D3 मारोहन्त्वाशुकारिणः ; Ñ1 क्षिप्रमायोधनं त्विह, G2 °रोपयन्त्विति (for ^{b}) — K1 om. (hapl.) lines 676-682. — (L. 676) T1 G5 वैदेहः ; M3 वैदर्भि. (for °भैः). — (L 677) K1 (*inf lin.* as above) मालवः ; K3 4 Ñ3 V1 2 B D T4 मालवः (for यावनः). Ñ1 सूर्याक्षोपरि यादव° ; Ñ2 V3 °क्षश्च महाबल: (for ^{b}) — (L. 678) K3, 4 Ñ1 Dn D1, 2 T3 G4 M4 पाञ्चालाधिपतिश्चैव ; G5 पाञ्चालदेशाधिपतिर् (for ^{a}). K3 om (hapl) lines 678^b–681^a. Ñ1 V3 G2 M3 जनाधिपः ; D4 महारथ° ; T1 G5 महीपतिः (for नराधिप°). — V3 om. lines 679-684. — (L 679) D3 पार्थिवः (for वीर्यवान्). — (L 680) G5 M4 जाङ्गलि° पुरमित्रश्च (for ^{a}) K4 Ñ1, 3 (marg.) V1, 2 B2 3 D1 2 T2-4 G1, 4 M4 दरदश्च (for विराटश्च). — (L 681) M1 3 बृहद्रथः (for विदूरथः).

कौशाम्ब्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ॥
भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा ।
उत्तरं पर्वतारोहमेते दुर्गसहा नृपाः ।
आरोहन्तु विमर्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवाः ॥
उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः । [685]
एकलव्यो दृढाक्षश्च रथवर्मा जयद्रथः ॥
उत्तमौजास्तथा साल्वः कैरलेयश्च कैशिकः ।
वैदिशो वामदेवश्च सुकेतुश्चापि वीर्यवान् ॥
पूर्वं पर्वतनिर्व्यूहमेतेष्वायत्तमस्तु नः ।
दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् ॥ [690]
अहं च दरदश्चैव चेदिराजश्च संगताः ।
दक्षिणं शैलनिचयं दारयिष्याम दंशिताः ॥
एवमेष गिरिः क्षिप्रं समन्ताद्वेष्टितो बलैः ।
वज्रप्रपातप्रतिमं प्राप्नोतु तुमुलं भयम् ॥
गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायुधाः । [695]
अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु नगोत्तमम् ॥
एष भूमिधरोऽद्यैव विषमोच्चशिलान्वितः ।
कार्यो भूमिसमः सर्वो भवद्भिर्वसुधाधिपैः ॥
जरासंधवचः श्रुत्वा पार्थिवेषु च शासनम् ।
उवाच राजा चेदीनां देवानां मघवा इव ॥ [700]
किं नो युद्धेन दुर्गेऽस्मिन्गोमन्ते च नगोत्तमे ।
दुरारोहोच्चशिखरे प्रांशुपादपसंकटे ॥
काष्ठैस्तृणैश्च बहुभिः परिवार्य समन्ततः ।
अद्यैव दीप्यतां क्षिप्रमलमन्येन कर्मणा ॥
क्षत्रियाः सुकुमारा हि रणे सायकयोधिनः । [705]
न युक्ताः पर्वते दुर्गे नियोक्तुं पादयोधिनः ॥

—(L 682) $M_{1\ 2}$ क्राथः (for बाणः) —(L 683) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{3}$ $V_{1\ 2}$ B Dn D_{1-6} T_{2-4} G_{1} उत्तरं पर्वतोद्देशम् (K_{3} °शे), G_{5} °रं पार्श्वमारोहन्तु, M_{4} °रे पर्वतोद्देशे (for ^{a}) —(L 684) $\tilde{N}_{2}$ आरुह्य च विमर्दन्तां; $G_{2.5}$ M_{1-3} आरोहन्ता विमर्दन्तां (for ^{a}) $\tilde{N}_{1}$ दुर्गमार्गशिलोच्चयम् (for ^{b}) —(L 685) $\tilde{N}_{1}$ G_{2} उलूकः कैतवश्चैव (for ^{a}) —(L. 686) $\tilde{N}_{1}$ बलक्षश्च, B_{2} $T_{3\ 4}$ G_{4} G(ed) दृढाश्वश्च, D_{3} वृक्षाक्षश्च, T_{1} $G_{2.3\ 5}$ M_{1-3} बृहत्क्षत्रो (for दृढाक्षश्च) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_{3} B D T_{2-4} $G_{1\ 4}$ M_{4} क्षत्रधर्मा; $V_{1\ 2}$ कृतध(V_{2} °व)र्मा, T_{1} धर्मवर्मा (for रथवर्मा) —M_{4} om lines 687–691. —(L 687) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} केवल कौशिकस्तथा (for ^{b}). —(L 688) $\tilde{N}_{1}$ भीमसेनश् (for वामदेवश्). K_{2} सुमेरुश् (for सुकेतुश्) $\tilde{N}_{1}$ साकेतश्च महीपति, $\tilde{N}_{2}$ V_{3} केतुमाश्चैव वीर्यवान् (for ^{b}) — K_{3} om (hapl) lines 689–691. —(L 689) $\tilde{N}_{2}$ V_{1} B Ds_{1} $G_{2.5}$ M_{1} निर्यूहम् (for -निर्व्यूहम्). D_{8} एते व्यायतबाहव; T_{1} G_{3} एतेष्वायत्तरोधिनः, G_{2} एते स्वायत्तयोधिन, M_{1-3} एते दुर्गाधिरोहिण. (for ^{b}) —(L 690) $M_{1\ 2}$ चालयन्तो (for दार°) $D_{1.2\ 4}$ विदारयन्तो धावन्तो (for ^{a}) M_{1-3} सवाता इव तोयदाः (for ^{b}) —(L. 691) $K_{1\ 2.4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D (except D_{6}) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ वीर्यवान् (for संगताः) —(L 692) M_{4} -निर्व्यूहं (for -निचयं) T_{1} G_{2} छादयिष्याम, M_{1-3} चाल°, M_{2} पाल° (for दार°). —(L 693) $G_{2.5}$ M_{1-3} वेष्टयतां (for वेष्टितो) G_{4} M_{4} ऽचलः (for बलैः) —(L 694) $\tilde{N}_{1}$ T_{3} -प्रतिमः, Cal ed -विषमं (for -प्रतिमं). K_{2} $\tilde{N}_{3}$ V_{1} Ds G_{2} M_{1-3} वज्रावपा- (G_{2} °घा)तप्रतिमं (for ^{a}). T_{2} $G_{1\ 4.5}$ M_{4} विपुलं (for तुमुलं). K_{2} $\tilde{N}_{3}$ (marg as above) B Ds प्राप्नोतु कदनं महत् (for ^{b}) —(L 696) T_{1} $G_{2\ 3}$ M_{1-3} अस्त्रैर् (for शस्त्रैर्) G_{2} अर्दयन्तु (for दार°) —(L 697) K_{2} V_{1} Ds_{2} Cal ed -शिलाचित, D_{4} °युत, G_{5} °न्वय, M_{1-3} °तल (for °न्वित) $\tilde{N}_{1}$ विषमाद्रिशिलोच्चय, $G_{2\ 3}$ °मोर्ध्वशिलातल (for ^{b}) —(L 698) $K_{1\ 2\ 4}$ V_{3} D_{5} G_{5} M_{1-3} सर्वैर् (for सर्वो) —(L 699) M_{1-3} जरासंधस्य तच्छ्रुत्वा (for ^{a}) $K_{1\ 4}$ D_{2} (marg) पार्थिवा राजशासनात् (for ^{b}). — After line 699, $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{2\ 6}$ ins

71* गोमन्तं वेष्टयामासु सागरा पृथिवीमिव ।

[D_{2} समन्ताद (for गोमन्त) V_{3} मागरा (for सागरा)] —(L 701) $\tilde{N}_{1}$ युद्धेन किं नु गोमन्तं, M_{1-3} युद्धेन न किं दुर्गेऽस्मिन् (for ^{a}) $\tilde{N}_{1}$ दुर्गेऽस्मिन्पर्वतोत्तमे (for ^{b}). —(L 702) K_{2} $\tilde{N}_{2}$ V_{1} D_{6} -शिखर (for °रे) $K_{1\ 4}$ B_{3} T_{2} G_{1} दुरारोहाच्च शिखरे, $\tilde{N}_{1}$ M_{1} °सदे चोच्चशिले; $\tilde{N}_{3}$ $B_{1\ 2}$ T_{4} G_{5} °रोहश्च शिखरे, D_{3} °रोहोऽथ शिखरे, T_{1} $G_{2\ 3}$ °सदप्रोच्चशिले; T_{3} °रोहे च शिखरे, $M_{2\ 3}$ °सदे प्रोच्चशिले (for ^{a}). K_{1} बहु- (for प्रांशु-) K_{2} $\tilde{N}_{3}$ V_{1} $B_{1\ 3}$ D_{6} -संकट, $\tilde{N}_{2}$ V_{3} D_{3} -संकुले; Bom Poona eds G(ed) -कण्टके (for -संकटे) —(L 703) D_{4} बहुश (for °भिः) —(L, 704) V_{1} D_{6} T_{1} G_{2} M_{1-3} [आ]दीप्यता (for दीप्यतां) M_{4} शीघ्रम् (for क्षिप्रम्). — $\tilde{N}_{1}$ T_{3} om (hapl) line 706 —(L 706) $\tilde{N}_{2}$ V_{2} न शक्ता, V_{1} नियोक्तुं, D_{3-5} T_{2} G_{1-4} M_{1-3} न युक्तं (for न युक्ताः) $\tilde{N}_{3}$ $B_{1\ 3}$ Ds D_{6} न युक्ता पर्वतारोहे, V_{3} न शक्ताः पार्थिवे दुर्गे (for ^{a}) D_{1} न युक्ता, D_{2} नियुक्ता, D_{3} नियोद्धुं, D_{4} न युक्तं (for नियोक्तुं) T_{4} बाहु (for पाद). —(L 707) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_{3} न चापि; G_{2} नाचल, G_{3} नानग-;

न नाम प्रतिबन्धेन नाप्यवस्कन्दकर्मणा ।
शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुम् ॥
दुर्गयुद्धक्रमः श्रेयान्रोधयुद्धेन पार्थिव ।
भक्तोदकेन्धनक्षीणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ॥ [710]
वयं बहव इत्येवं नाप्येष निपुणो नयः ।
यादवौ नावमन्तव्यौ द्वावप्येतौ रणे स्थितौ ॥
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसंनिभौ ।
कर्मभिस्त्वमरौ विद्मो बालावतिबलान्वितौ ॥
वाक्यमेतत्तु रुरुचे सबलानां महीक्षिताम् । [715]
यदुक्तं चेदिराजेन नृपाणां हितकाम्यया ॥

ततः काष्ठैस्तृणैर्वंशैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः ॥
ददुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावकं तत्र पार्थिवाः ।
यथादेशं यथावातं शैलस्य लघुविक्रमाः ॥ [720]
स वायुदीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥
सोऽनलः पवनायस्तः काष्ठसंचयमूलवान् ।
ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपम् ॥
स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुलाः शिलाः । [725]
शतशः शतधा भूत्वा महोल्काकारदर्शनाः ॥

G_5 न च मां ; M_{1-3} नानय- (for न नाम) V_1 -रोधेन (for -बन्धेन) —(L 708) M_2 अशक्यो हि गिरिस्तावद् (for ^{a}). $T_{1\ 4}$ G(ed) [अ]व-, $G_{2.\ 3}$ M_2 वि- ; M_3 [अ]पि (for [अ]भि-). —(L 709) $K_{2\ 3}$ $Ñ_3$ $V_{2\ 3}$ B_2 Dn Ds $D_{2.\ 3\ 6}$ T G M_4 दुर्गयुद्धे, B_3 द्वन्द्वयुद्धे (for दुर्गयुद्ध-) $Ñ_1$ D_5 श्रेयो (for श्रेयान्) K_4 $Ñ_2$ B_1 $D_{1.\ 4}$ दुर्गयुद्धे क्रम श्रेयो (for ^{a}) —(L. 710) $Ñ_1$ -क्षीणे (for -क्षीणाः) $K_{1.\ 4}$ Dn $T_{1\ 3\ 4}$ भक्तोदकेन्धनै क्षीणाः, $M_{1\ 3}$ भक्तेन्धनोदकक्षीणाः (for ^{a}) D_5 पत्यन्ते (for पा°) D_3 T_1 G_2 M_2 -संश्रयाः ; $D_{5\ 6}$ -संस्थिता (for -संश्रिताः) —(L 711) K_2 बलिष्ठा (for बहव) M_{1-3} बहूना नो विशेषेण (M_2 °षे तु) (for ^{a}). — G(ed) om line 712 —(L 712) T_3 यादवौ बालकृष्णौ द्वौ (for ^{a}). —(L 713) T_1 $G_{2\ 3}$ अविज्ञेय- (for °ज्ञात-). D_1 -बलैर्नूनं, D_2 -बलौ नूनं ; T_4 -बलौ चोभौ, M_{1-3} -बलोपेतौ (for -बलावेतौ) $K_{1\ 2\ 4}$ V_2 B_3 Ds_2 $D_{1.\ 2\ 4-6}$ T_2 $G_{1\ 4.\ 5}$ M_4 -संमितौ, $Ñ_3$ V_1 T_1 -संमतौ ; Dn_2 -सप्रभौ (for -संनिभौ) $G_{2\ 3}$ M_{1-3} गिरिदुर्गमुपाश्रितौ (for ^{b}). — B_3 D_3 om. line 714 —(L 714) $Ñ_1$ -समन्वितौ (for -बलान्वितौ) — For line 714, M_{1-3} subst.

75** कर्मभिस्त्वतुलैर्वीरावुभावपि बलोत्कटौ ।

— After line 714, K Ñ V B D T G M_4 G(ed) ins. :

76** दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ ॥
शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वेष्ट्य सर्वत पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो दह्येतां गतचेतनौ ॥
यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानावितोऽन्तिके ।
समेत्य पातयिष्यामस्त्यक्ष्यतो जीवित ततः ॥ [5]

[(L 1) M_4 सर्वाणि (for कर्माणि) — $Ñ_1$ om lines 2–5 —(L 2) $K_{2\ 3}$ V_1 B_1 D_1 G(ed) सर्वत पर्वतो ह्ययम् (K_3 °तोत्तम) (for ^{b}). —(L 3) D_3 अग्निनोद्दीपयिष्यामो (for ^{a}) K_2 दह्यन्ता ; D_1 T_2 G_1 दह्यतां, D_5 ततस्तौ (for दह्येतां) —(L. 4) K_1 $Ñ_3$ V_1 B Ds $D_{1.\ 5\ 6}$ तौ, D_3 [ए]तौ ; T_1 $G_{2\ 3}$ [इ]मौ (for चेन्) D_2 यादि तौ निर्गमिष्येते ; T_2 $G_{1\ 4}$ यदि चेन्निष्क्रमन्त्येते (G_1 °मिष्यन्ते) (for ^{a}) V_1 B_3 D_6 ऽन्तिकम् (for °के). —(L 5) T_1 $G_{2\ 3}$ योधयिष्यामस्, T_2 G_1 घात° (for पात°) V_3 त्यज्येते, Dn_1 Ds_2 त्यक्ष्येते (for त्यक्ष्यतो)]

— Before line 715, G_2 ins वैशंपायन· —(L 715) Ds_2 महीक्षितः (for °ताम्) —(L 716) K $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{2.\ 3}$ D (except D_5) $T_{3\ 4}$ G -शंसिना ; T_1 -शंसिनः, T_2 -शंसिनाम् (for -काम्यया) M_4 नृपाणां नयशंसिनाम् (for ^{b}). — After line 716, M_{1-3} ins. an addl colophon, mentioning Khila, गोमन्तकयात्रा as adhy. name and 100 as adhy no. Before line 717, M_{1-3} ins वैशंपायनः. —(L 717) D_4 बन्धै (for वंशैः). $Ñ_1$ तृणैः काष्ठैश्च विपुलैः (for ^{a}) —(L 718) M_{1-3} उपाचीयत शैलेन्द्र (for ^{a}) —(719) K_4 तीव्रं (for तूर्णं). $Ñ_1$ सर्व- (for तत्र). $Ñ_2$ पार्थिवं तत्र पावकम् (for ^{b}). —(L. 721) M_{1-3} चाशु- (for वायु-) T_1 -विजितो (for -दीपितो) T_2 $G_{1.\ 5}$ स च संदीपितो वह्निर्, $T_{3\ 4}$ स चाप्युद्दीपितो वह्निर् (for ^{a}). —(L 722) G_5 भासयन् (for शोभ°). K_3 $Ñ_3$ V_1 B Ds D_6 भाभिः खं दीपयन्निव ; D_{3-5} तदा खमभिशोभयन् ; T_1 $G_{2\ 3}$ भाभि खमवभासयन् (for ^{b}) —(L 723) B_3 गगनायस्त ; D_3 पवनाधारः, $G_{2\ 3}$ M_4 °नोद्धतः (for °नायस्तः) $M_{1.\ 2}$ सोऽनलोऽनिलसंयुक्तः ; M_3 °लो वायुसंयुक्तः (for ^{a}). $Ñ_1$ काष्ठसंचयनाश्रितम् (for ^{b}). —(L. 724) M_{1-3} उत्तुङ्गं (for श्रीमन्तं) and श्रीमन्तं (for गोमन्तं). —(L 725) M_3 ददाह (for मुमोच) K_4 बहुलाः ; T_1 G_3 विविधाः (for विपुलाः) —(L 726) T_1 $G_{2.\ 3.\ 5}$ ताः शिलाः (for शतशः). $M_{1\ 3}$ च ततो, M_2 च तथा (for शतधा). D_3 कृत्वा (for भूत्वा). T_3 महोल्कापातदर्शनाः (for ^{b}). —(L.

सचित्रभानुः शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ।
आलिम्पतीव विधिवत्समन्तादर्चिषां चयैः ॥
धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः ।
ररास श्वापदोद्भ्रान्तस्तुद्यमान इवाद्रिराट् ॥ [730]
प्रततं दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्मना ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥
वह्निना चापि दीप्ताङ्गो गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकारिततनुर्मज्जमान इवाम्बुदः ॥
शिलानिष्पिष्टसंघातः कर्कशाङ्गारवर्षणः । [735]
गिरिर्भात्यनलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः ॥
प्रपातप्रस्रवोत्क्षिप्तो धूपसंवर्तितोदरः ।
स गिरिर्भस्मतां यातो युगान्ताग्निहतोपमः ॥
विह्वलास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्धदेहिनः ।
श्वसन्तः पृथुमूर्धानो निश्चेरुरशिवेक्षणाः ॥ [740]
रेसुश्चोद्वेजिताः सिहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः ।
मुमुचुः पादपाश्चैव दाहनिर्यासजं जलम् ॥
वहत्यूर्ध्वगतिर्वातो भस्माङ्गाराभिपिङ्गलः ।
धूमच्छाया च गगने दर्पिताम्भोददर्शना ॥
त्यज्यमानो महासानुर्विहगैः श्वापदैरपि । [745]
गिरिर्वैकल्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥
स मुमोच शिलाः शैलश्चलोदग्रशिलोच्चयः ।
वज्रेण पुरुहूतस्य यथा स्याद्दारितस्तथा ॥

---

727) D4 T4 सचित्रभानुं शैलेन्द्रं, D6 (marg) T2 G1 4 M1 3 प्रज्वलन्स तु (M1. 3 च) शैलेन्द्रो (for ᵃ) G1 बभौ (for भाभिर्) Ñ1 [अ]म्बुदः, G4 [अ]म्बरे (for [अ]म्बुदम्) D1 आवृणोद्भानुमिवाम्बुदः (hypermetric); D6 (marg) T1 2 G2. 3. 5 M बभौ भानुरिवाम्बरे (for ᵇ) —(L 728) K1 आलिम्पन्नेव विधिवत्, K2 विलिखंस्तीव्रविधिना, T1 आलिङ्गन्निव शैलेन्द्रं, G2. 3 M1–3 लिहन्निव च शैलेन्द्र, G4 आलिलिप्यत शैलेन्द्रः (for ᵃ). K Ñ2 3 B Dn Ds D1 2 4–6 अर्चिरुद्धत (K4 °ता); Ñ1 °मण्डलैः, D3 अविरोधतः, T3 4 अर्चिरुत्थितः (for °षां चयैः). —(L 729) V1 पच्यमानश्च; V3 सेव्यमानैश्च; D1 पाठ्य° (for पच्य°) Ñ1 T2 M4 पावकै (for पादपै). T1 G2–4 M1–3 ज्वलमानैश्च पादपै (for ᵇ) —(L 730) V3 रराज (for °स) K Ñ3 V1 2 B Dn Ds D1–4 6 T2–4 G1 4 M4 उद्भ्रान्तश्वापदो रौति (for ᵃ). B3 भुज्यमान, D4 नुद्य°, T1 G2 3 5 ताड्य° (for तुद्य°). Ñ1 द्विपम् (for [अ]द्रिराट्) M1–3 दह्यमानो धराधर (for ᵇ). —(L 731) K1 4 D1 2 4 T1 G1 5 प्रपतन्, K2 Ñ3 V1 2 B1. 2 Dn Ds D5 6 T4 प्रतप्तो ; K3 प्रकटं, Ñ2 V3 G4 प्रापतद् ; D3 प्रपाताद् ; T1 तत्र तं (for प्रततं). G2 3 M1–3 सर्वत. (for स शैलः) —(L 733) M4 परि- (for चापि). K2 V1 B Ds D6 वह्निना दीपिताङ्गोऽपि ; Ñ1 °ना चातितप्ताङ्गो ; T1 G3 M1–3 स वह्निनावलिप्ताङ्गो, G2 वह्निनातिविलिप्ताङ्गो (for ᵃ) K2 D5 गिरिराजो (for °र्नाति-) —(L, 734) T1. 3 G2 3 5 -वपुर् (for -तनुर्) M1–3 मथ्यमान (for मज्ज°) — G4 om (hapl.) lines 735–736. —(L 735) M3 -विष्टब्ध- (for -निष्पिष्ट-). K1 4 V1, 3 विसृ(V1 3 °शि)ष्टोपलसंघातः, K2 विमिश्रोपल°, K3 Ñ2 3 V2 B D T2–4 G1 5 M4 विश्लिष्टोपल° (for ᵃ) D3 4 -वर्षवान् (for -वर्षणः) V2 3 शर्कराङ्गारवर्षणः (for ᵇ) —(L. 736) Ñ1 G2. 3 भात्यग्निरनिलोद्गारैर्, M1–3 सोऽद्रिर्भाति चलाङ्गारैर् (for ᵃ) G2 M1–3 वृष्ट्युल्काभिर् (for उल्कावृष्टिर्) —(L 737) T1 G2 3 प्रपातप्रसवाक्षिप्तो ; M1–3 °तप्रस्रवाक्षिप्त- (for ᵃ) K2. 4 Ñ3 V B Ds D6 T2 G1 धूमसंवर्धितोदर., M1–3 धूमसवेष्टितोदरः (for ᵇ) —(L 738) Ñ2 V3 भस्मसाद् (for °तां) K1 D2. 3 M1–3 -हतो यथा, V3 -समोपम, T1 G2 3. 5 -निभो महान् (for -हतोपम) —(L 739) M4 -भोगिन (for देहिन). —(L. 740) T1 M1–3 समन्तात् (for श्वसन्त·) Ñ2 V3 D5 T1. 4 निश्चेरुरासितेक्षणा (for ᵇ) — After line 740, K Ñ2. 3 V B D T G M4 G(ed) ins

77** उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुनः पेतुरवाङ्मुखा· ।

[T1 4 G4 पुनः पुनर्, G2 3 पुनश्चेरुर्, G5 विनिपेतुर (for पुन पेतुर्) T3 अधोमुखा (for अवाङ्मुखा).]

—(L 741) K2 D2 (*sup lin*) G3 त्रेसुश् ; D3 चेरुश् (for रेसुश्) D5 असुखोद्वेजिता· सिंहा, T1 G2 त्रेसुश्च वेगिताः सिंहाः, T3 त्रेसु. प्रोद्वेजिता· सिंहा (for ᵃ) V2 G4 M1–3 [अ]नलार्दि(M3 °श्रि)ताः (for °विला) —(L 742) V3 शैला (for चैव) G2 M1–3 देह- (for दाह-) M4 -निर्यासवज् (for °सजं) —(L 743) K2 Ñ2 3 V1 B D2 (*sup lin* as above) 3 4 ववाव् (for वहति) V3 G2. 3 M1–3 वायुर् (for वातो) D2 (*sup lin*) 3 वर्षणः (for -पिङ्गलः) —(L 744) M2 धूमच्छायाङ्कितततनुर् (for ᵃ). D3 स्तम्भिताम्भोददर्शना ; T1 3 G2 वितता° ; M1–3 वल्गिता° (for ᵇ) — T4 om lines 745–746 —(L 745) M1. 3 दह्यमानो (for त्यज्य°) D2 महासत्त्वैर् (for °सानुर्) G2. 3 पादपैर् (for श्वापदैर्). —(L 746) M1. 3 गिरिर्विकलतां याति (for ᵃ) G2 प्राबल्यात् (for प्रागल्भ्यात्) —(L 747) K4 शिलोदग्र· ; V3 फलोदग्र ; T3 G2 3 M1–3 चलदग्ध· (for चलोदग्र-) D5 बलोदग्राः शिलोच्चयाः (for ᵇ) —(L. 748)

आदीप्य तं तु शैलेन्द्रं क्षत्रिया व्यूहदंशिताः ।
अर्धक्रोशमपक्रान्ताः पावकेनाभितापिताः ॥ [750]
दह्यमाने नगश्रेष्ठे सीदमानमहाद्रुमे ।
धूमभारैरनालक्ष्ये मूले शिथिलतां गते ॥
सरोषं हि तदा रामो वचनं केशिसूदनम् ।
बभाषे पद्मपत्राक्षं स साक्षान्मधुसूदनम् ॥
दह्यतेऽयं गिरिस्तात ससानुशिखरद्रुमः । [755]
आवयोः कृष्ण वैरेण वैरिभिर्वसुधाधिपैः ॥
पश्य कृष्णानलोष्णानि सधूमानि समन्ततः ।
वनानि विरसन्तीव नगस्यास्य नगोपम ॥
अयं यद्यावयोरर्थे गोमन्तस्तात दह्यते ।
अयशस्यमिदं लोके कौलीनं च भविष्यति ॥ [760]
तदस्यानृण्यहेतोर्हि नगस्य नगसंनिभ ।
क्षत्रियान्निहनिष्यामि दोर्भ्यामेव युधां वर ॥
एते ते क्षत्रियाः सर्वे गिरिमादीप्य दंशिताः ।
रथिनस्तात दृश्यन्ते यथादेशं युयुत्सवः ॥
एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गान्मेरुशृङ्गादिवोडुराट् । [765]
निपपात बलः श्रीमान्वनमालाधरो युवा ।

K_4 प्राग् (for स्याद्). $M_{1\ 3}$ यथैवाभिहतस्तथा (for ^{b}). — After line 748, D_{3} ins .

78** बभूवुश्च महाशब्दा॰ शिलोच्चै स्फाटितैर्नृप ।
कृष्णवर्त्मा पुमान्भूत्वा तयोरग्रे समागत. ॥
नमश्चकार हरये उवाच वदता वर ।
वह्निरुवाच ।
देवदेव जगन्नाथ क्षन्तव्य मम विप्रियम् ।
परवशेन तु मया दह्यतेऽहं नगोत्तमः ॥ [5]
त्वं त्वेनं प्रतिगृह्णीष्व कवचं रामसंयुतम् ।
परिधाय जगन्नाथ विचरस्व यथासुखम् ॥
त्वामद्य न महाभाग पराभूताग्निमुल्बण. ।
गृह्णीष्वान्यतर राम कवचं वह्निवारणम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्त्वा प्रददौ वह्निः कवचद्वयमुत्तमम् ॥ [10]
ततस्त्वन्तर्दधे राजन्नेकैक रामकृष्णयो ।
एकैकं कवचं धृत्वा हरिसंकर्षणावुभौ ॥
गोमन्ते शिखरे रम्ये चेरतुर्वह्निपूजितौ ।
न तु चक्रे तयो स्पर्शं वह्नितापो महीपते ॥

— (L 749) $D_{1\ 2}$ (*sup lin*) व्यूढ- ; $D_{2\ 4}$ व्यूह्य (for व्यूह-). V_3 T_1 $G_{2\ 3}$ -संस्थिताः (for -दंशिता) $K_{3\ 4}$ क्षत्रिया व्यू(K_3 मू)ढदर्शिताः (for ^{b}) — (L 750) K_2 अथाक्रान्ताः, D_3 अति॰ (for अप॰) T_1 -पीडिता , $G_{2\ 3}$ -ताडिता (for -तापिता.). — (L 751) K_2 V_1 B_3 D_6 शीर्यमाण- (V_1 ॰णे), $V_{2\ 3}$ B_2 D_5 G_5 सीदमाने (for ॰न-) $K_{1\ 3\ 4}$ Ñ B_1 Dn Ds $D_{1\ 2}$ T_{2-4} $G_{1\ 4}$ $M_{3\ 4}$ सीद(T_4 दह्य)मानैर्महाद्रुमैः ; D_4 शीर्यमाणैर्महाद्रुमैः (for ^{b}) — (L 752) $T_{1\ 2}$ G_{1-3} $M_{1.3}$ धूमव्यूहैर् , G_4 ॰धूपैर् , M_2 धूमाङ्गारैर् (for धूमभारैर्). $Ñ_1$ G_2 शैथिल्यता (for शिथिलतां) M_{1-3} मूले शैथिल्यमागते (for ^{b}) — (L 753) T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 सरोषो (for ॰षं) T_1 $G_{2\ 3}$ M_{1-3} सरोष. प्रथमं रामो (for ^{a}) K_4 कस- (for केशि-) — (L. 754) T_1 $G_{2.3}$ M_{1-3} बभाषे पुण्डरीकाक्ष (for ^{a}). K_2 संवीक्ष्य (for स साक्षान्) D_4 साक्षान्मधुनिषूदनम् , T_1 $G_{2.3}$ M_{1-3} पद्मनाभ न वीक्षसे (for ^{b}) — (L 756) $K_{3\ 4}$ $Ñ_3$ Dn_2 $D_{1\ 2\ 4}$ G_2 बलिभिर् (for वैरिभिर्) — (L 757) $K_{1\ 2\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V B Dn Ds D_{1-3} T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 [अ]न- (D_1 ॰नि)लोष्णानां , M_{1-3} [अ]नलौघानि (for ॰लोष्णानि). $K_{1\ 4}$ $Ñ_{2\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ D T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 सधूमानां (for ॰नि) — (L 758) K $Ñ_{2\ 3}$ V B D T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 वनाना (for ॰नि) $T_{3.4}$ वनानां विनदन्तीव , M_{1-3} पवनाधूतवेगानि (for ^{a}). T_1 $G_{2.3}$ [अ]नलोपमम् (for नगोपम) K_3 $Ñ_2$ $V_{2\ 3}$ B_1 Dn Ds D_4 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ नगाभ्याशे द्विपोत्तमाः , $Ñ_3$ V_1 $B_{2\ 3}$ (marg.) D_6 नगाभ्याशे खगोत्तमा (for ^{b}). — (L 759) D_6 अहो (for अयं) M_{1-3} आवयोरयमर्थेन (for ^{a}). — (L 760) M_{1-3} अयशोऽप्रतिमं लोके (for ^{a}) $M_{1\ 3}$ विनङ्क्ष्यति , M_2 विनश्यति (for भविष्यति) T_1 $G_{2.3}$ कौलीनं प्रचरिष्यति (for ^{b}) — (L 761) G_3 यदस्य , $M_{1\ 3}$ अस्य च (for तदस्य) — (L 762) K_1 D_{2-5} G_4 निहनिष्यावो , K_{2-4} B_1 D_1 T_{2-4} G_1 ॰मो ; V_3 निपतिष्यामि ; T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M_{1-3} नाशयिष्यामि (for निहनि॰) K_2 $Ñ_2$ (marg as above) B_3 D_6 नृणां ; G_4 सतां (for युधां) D_1 G_4 वरे (for वर) — K_4 om. lines 763–764 — (L 763) Dn Ds ये (for ते) — After line 764, D_6 S (except T_4) ins

79** जरासंधं हनिष्यामि सबलं सहवाहनम् ।
निर्भूमिपं भूमितल करिष्यामि यदूत्तमम् ॥

[(L 2) T_1 इम लोक (for भूमितलं).]

— (L 765) G_3 गिरि- (for गिरे॰) $G_{2.3}$ गिरि- (for मेरु-). D_3 [इ]न्दुराट् ; M_{1-3} [अ]भ्रराट् , M_4 [अ]सुरः (for [उ]डुराट्). — (L 767) K_2 B_3 D_3 सितप्रभुः , $K_{3.4}$ V_1 Dn_1 Ds $D_{2\ 4}$ स्मितानन , T_1 $G_{2\ 3.5}$ M_2 (*inf lin*) सनातनः (for सितानन.). — (L 768) $G_{2.3\ 5}$ M_{1-3} मेघार्धेन्दु- (for शारदेन्दु-) D_5 -सदृशो (for संकाशो). $Ñ_2$ V_3 अमेघचन्द्रसंकाशो (for ^{a}). $Ñ_2$ V_3 T_3 वनमालाङ्कितोदरः ; $D_{3.4}$ ॰श्रितोदर. ; D_5

कादम्बरीमदक्षीबो नीलवासाः सितानन: ॥
स शारदेन्दुसंकाशो वनमालाञ्चितोदरः ।
कान्तैककुण्डलधरश्चारुमौलिरवाङ्मुखः ।
निपपात नरेन्द्राणां मध्ये केशवपूर्वजः ॥ [770]
अवप्लुते ततो रामे कृष्णः कृष्णाम्बुदोपमः ।
गोमन्तशिखराच्छ्रीमानाप्लुतोऽमितविक्रमः ॥
सिंहारसितनिर्घोषः पीतवासा घनाकृतिः
किरीटमूर्धा सौम्यास्यः पुण्डरीकनिभेक्षणः ॥
श्रीवत्सवक्षाः सुमुखः सहस्राक्षसमद्युतिः । [775]
रामादनन्तरं कृष्णः प्लुतो रामादनन्तरः ॥
ताभ्यामवप्लुताभ्यां च चरणैः पीडितो गिरिः ।
मुमोच सलिलोत्पीडान्भृशमूर्ध्वं विनिःसृतान् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

तौ नगादाप्लुतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ ।
क्षुब्धं नरवरानीकं सर्वं संमूढवाहनम् ॥ [780]
बाहुप्रहरणौ तौ तु चेरतुस्तत्र यादवौ ।
मकराविव संक्रुद्धौ समुद्रेऽन्तर्हितावुभौ ॥

°न्वितोदर ; M1–3 धृतया व(M3 वृत्तयैव)नमालया (for ᵇ) — (L. 769) M1, 2 3 (*inf lin.* as above) -मुखश्च (for -धरश्च) T1 G2, 3 करैकसक्तमुसलश्च (for ᵃ) — (L 771) M1 2 (*inf lin* as above) 3 विष्णु (for कृष्ण) K2 कृष्ण कृष्णाम्बुजोपमः, Ñ2 कृष्ण· कृष्णघनो° ; V3 कृष्ण. पद्मदलेक्षणः (for ᵇ) — (L 772) D3 भीम- (for ऽमित-) T1 G2 3 प्लुतो वै सिंहविक्रमः, M1–3 पुप्लुवे श्रुत(M2 सिंह)विक्रम (for ᵇ). — After line 772, K Ñ2, 3 V B D T G M4 ins ·

80** ततस्तं पीडयामास पद्भ्यां गिरिवरं हरि ॥
स पीडितो गिरिस्तेन निर्ममज्ज समन्तत ।
जलाकुलोपलस्तत्र प्रस्तुतो द्विरदो यथा ॥
स तेन वारिणा वह्निस्तत्क्षणात्प्रशमं ययौ ।
कल्पान्ते वारिधाराभिर्मेघजालैरिवांशुमान् ॥ [5]

[(L 1) K2 B1 3 D4–6 स-; Ñ3 V1 स (for तं) — (L. 2) K1 D1 3 4 T1 3 निममज्ज, T2 स म°, G1 4 ममज्ज च (for निर्ममज्ज). — (L 3) V1 जनाकुलोपलस्तत्र, G2 जलाकुलोऽभवत्तत्र, G4 °लोऽचलस्तत्र, G5 °लोद्भवस्तत्र, M4 °लोपमस्तत्र (for ᵃ). — (L 4) K2 Ñ3 V1 B2, 3 D5 6 गतः (for ययौ) — T1 om line 5. — (L. 5) D2 (*sup lin.*) M4 मेघ- (for वारि-). K Ñ2 V3 B3 D1–4 T2 3 G1, 4 -जाल, D5 -नील (for -जालैर्)]

— (L. 773) K2 संहारशतनिर्घोषः, D1 समेघरव°, T1 2 सिंहशार्दूल° (for ᵃ). T2 G1 4, 5 M4 जनार्दन (for घनाकृतिः) — (L. 774) Ñ1 M1 3 -भासा; T1 2 G1 2, 4 5 M4 -माली (for -मूर्धा). M1, 3 -दलेक्षण. (for -निभे°). — (L. 775) After line 775ᵃ, D6 T1–3 G M2, 4 G(ed) ins

81** श्रीमान्हलधरानुजः ।
अतसीपुष्पसंकाश

[G(ed.) transp. lines 1 and 2. — (L. 2) T1 -सदृश (for -सकाशः).]

K1, 2 D3 5 सहस्रांशु- (for °स्राक्ष-) — (L 776) M1, 2 (*inf lin*) 3 विष्णु (for कृष्ण) K1–3 Ñ2 3 V B D T3 4 प्लुतो वै वीर्यवांस्तत·, K4 ततो धैर्यादिवाप्लुत (for ᵇ). — (L 777) K4 -युताभ्यां (for -प्लुताभ्यां) — (L 778) V1 सलिलोत्पातान्, D3 G3 °लोत्पीड (for °लोत्पीडान्). G2 3 om line 778ᵇ K Ñ2 3 V1 2 B D T G1 4 5 M4 तीव्रपा(B3 तत्र पा)वकशान्तये (for ᵇ) — After line 778, K2 Ñ2, 3 V B D (except D3) T1–3 G M4 G(ed) ins.

82** सलिलोत्पीडनं दृष्ट्वा पार्थिवान्भयमाविशत् ।

[Dn2 Ds T1–3 G1 4 5 M4 सलिलोत्पीडित दृष्ट्वा, D4 शैलस्योत्पीडन दृष्ट्वा, G2 3 om (for ᵃ).]

— Colophon — *Mention of the Epic* K3 T3 — *Mention of Khila* K2–4 Ñ2 3 V B D S — *Subparvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name*. K Ñ3 V1 B Dn D3 D1 2 4–6 G2 3 गोमन्तदाह, Ñ1 गोमन्तदीपन ; Ñ2 गोमन्तकदाह° ; D3 गोमन्तदाहक·, T4 गोमन्तदाहे कृष्णोपप्लुत, M1 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K3 D4 96, V1 B2 T2 99, V2 T1, 3 G1–3 5 M 101, V3 G4 98 Ds2 97, D1 94, D3 104. — *Śloka no.* V3 94, Dn1 85, Ds2 87, D4 85

— After the ref, D6 S (except T4) ins. ·

82** ततो देवाः सगन्धर्वा यक्षाश्च परमर्षय ।
तुष्टुवुर्देवमीशान मन्त्रैर्भागवतैस्तदा ॥

[(L 1) T2 3 G1 2 4, 5 M3 4 सिद्धाश्च (for यक्षाश्च)]

— (L 779) B3 अग्रतो (for आप्लुतौ). D3 ततो नगात्प्लुतौ दृष्ट्वा (for ᵃ) T1–3 G1–3, 5 M बलभद्रजनार्दनौ (for ᵇ) — (L. 780) G2 3 M4 आसीद् (for नर-) K4 क्षुब्धं तत्र-वरानीकं (for ᵃ) Dn त्रस्तं (for सर्वं). — (L 781) V1 तत्र (for तौ तु) K4 तौ तु (for तत्र). — Lines 782–833 = (var) 81 54ᶜ–78ᵇ — (L 782) K2–4 V2 3 B3 Dn Ds2 D1, 2 T3 4 G4 संरब्धौ ; Ñ2 B2 Ds1 D6 T2 G1, 5

ताभ्यां मृधे प्रविष्टाभ्यां यादवाभ्यां मतिस्त्वभूत् ।
आयुधानां पुराणानामादानकृतलक्षणा ॥
ततोऽम्बरात्पतन्ति स्म दिव्यान्याहवसंप्लवे । [785]
लेलिहानानि दिव्यानि दीप्ताग्निसदृशानि वै ।
क्रव्यादैरनुयातानि मूर्तिमन्ति बृहन्ति च ॥
तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि सर्वशः ।
दिव्यस्रग्दामधारीणि त्रासयानानि खेचरान् ।
प्रभया भासमानानि दर्शितानि दिशो दश ॥ [790]
हलं संवर्तकं नाम सौनन्दं मुसलं तथा ।
चक्रं सुदर्शनं नाम गदा कौमोदकी तथा ॥

चत्वार्येतानि तेजांसि विष्णुप्रहरणानि वै ।
ताभ्यां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे ॥
जग्राह प्रथमं रामो हलमप्रतिमं रणे । [795]
सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं हलम् ॥
सव्येन सात्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुसलोत्तमम् ।
सौनन्दं नाम मुसलं निरानन्दकरं नृणाम् ॥
दर्शनीयं च लोकेषु चक्रमादित्यवर्चसम् ।
नाम्ना सुदर्शनं नाम प्रीतो जग्राह केशवः ॥ [800]
देवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे ।
निषक्ता कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा ॥

संक्षुब्धौ (for संक्रुद्धौ) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 समुद्रक्षोभणावुभौ (for ^{b}) — (L 783) Dn मध्ये (for मृधे) T1 G2 3 M मही बभौ (for मतिस्त्वभूत्) — (L 784) T1 G2. 3 5 M4 आदाने कृतवी(G5 °ल)क्षणौ, T2 G4 मादातुं कृतलक्षणौ (for ^{b}). — K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 ins after line 784 T1 G2 3 M4 after line 785

84** ततोऽम्बरतलाद्भूय' पतन्ति स्म महात्मनोः ।
मध्ये राजसहस्रस्य समरप्रतिकाङ्क्षिणोः ।
यानि वै माथुरे युद्धे प्राप्तान्याहवशोभिनो' ॥

[T1 G2 3 M4 om line 1 — (L 1) T2 G1 4 5 [इ]व (for स्म) — (L 2) K3 4 Ñ3 V1 Dn D1. 2 T1 3 4 G1 समरं, V2 3 B1 °रे (for °र-). — (L. 3) T1 G2 3 M4 द्वासुरे (for माथुरे) K2 कल्पे (for युद्धे) K1 3. 4 D1 -शोभिनाम्, D5 -संप्लवे (for -शोभिनो).]

T1 G2 3 5 M4 cont M3 ins after line 784 :

85** रुधिरासवसक्तानां संयुगेऽमरविद्विषाम् ।

[T1 G3 रुधिरासवसक्तानि ; G2 M4 °रक्तवर्णानि ; M3 °सवमत्तानि (for ^{a}).]

— D3 om line 785 — (L. 785) Ñ2 B3 Dn G4 तानि (for ततो) M1 दीप्तानि (for दिव्यानि). T1 G2. 3 M2 4 वैष्णवान्यायुधानि च (for ^{b}) — (L. 786) Ñ1 V1 B1 3 D3 दीप्तानि (for दिव्यानि) Ñ1 दीप्तभानुनिभानि वै (for ^{b}). — After line 786, K Ñ2. 3 V B D ins .

86** निक्षिप्य यानि तत्रैव तानि प्राप्तौ स्म यादवौ ।
[D3 क्षिप्तानि (for निक्षिप्य)]

— (L 787) G2 -गीतानि (for -यातानि). G2 3 कीर्तिमन्ति (for मूर्ति°). — (L 788) K1 3 4 भूषितानि, G5 लसि° ; M1 अतृप्तानि (for तृषितानि) T3 नृमांसानि च सर्वश (for ^{b}). — (L 789) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 त्रासयन्ति च खेचरान् (for ^{b}). — (L. 790) D3 G2 3 M प्रभया भासयन्ति स्म (for ^{a}). — (L. 792) Ñ1 चैव (for नाम) T1 G2 3 5 M धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं (for ^{a}). K3. 4 Ñ1 Ds2 D4. 6 T1 G2 3 M4 गदां कौमोदकीं तथा (for ^{b}) — (L 793) K3 4 विष्णुप्रग्रहणानि वै (for ^{b}) — After line 793, T1 G2 3. 5 M1 2. 4 ins. :

87** शङ्खं चक्रं च शत्रुघ्नं सहस्रांशुसमप्रभम् ।
खड्गं च खेटकं चैव तूणी चाक्षयसायकौ ॥

[(L 1) T1 G5 चक्रं च शत्रुचक्रघ्नं (G5 °क्रं च) ; M1. 2 चक्र च शक्रशत्रुघ्न (for ^{a}). — (L 2) T1 G5 M1 2 शङ्खं च नन्दक चैव (for ^{a}).]

— (L. 794) B1. 3 D4 5 T4 -कीर्णानि ; G2 3 -तीर्णाभ्यां (for °नि) Ñ2 T1. 2 G1. 2 4. 5 M महाहवे (for °मृधे). — (L. 795) Ñ1 प्रवरं (for प्रथमं) B1 नूनम् (for हलम्). G2. 3 M4 मृधे (for रणे). Ñ1 Dn T1 G4 5 ललामप्रतिमं रणे (Ñ1 हलम् ; T1 G5 मृधे), M1-3 हलं संवर्तकं महत् (M2 मृधे) (for ^{b}). — Ñ1 om (hapl) line 796 — (L. 796) Ñ2 V3 सर्पेन्द्रमिव सर्पन्तं, G3 M1 3 तत्सर्व(G3 °र्पं)मिव सर्पेन्द्रो (for ^{a}). Ñ2. 3 V B2 3 Ds D4-6 T2 G1 5 महत् ; D2 (after corr) 3 रणे (for हलम्). — (L 798) K1. 3. 4 Ñ2. 3 V B D T G1. 3-5 बलवान् (for मुसलं). K Ñ2. 3 V B D T G M4 द्विषाम् (for नृणाम्) — G(ed.) om lines 799-800 ; B3 reads the same twice. — (L. 799) T2 G1 4 5 M1. 3 -संनिभम् (for -वर्चसम्) — (L. 800) D5 तस्य ; T1 राजन् (for नाम). — After line 800, V2 B3 Dn D2 G(ed.) ins. :

88** दर्शनीयं च लोकेषु धनुर्जलदनिस्वनम् ।
नाम्ना शार्ङ्गमिति ख्यातं प्रीतो जग्राह वीर्यवान् ॥

[D2 om line 1 Dn om line 2, B3 reads it twice. — (L 2) V2 B3 (both times) केशव. (for वीर्यवान्). D2 (*sec m*) विष्णुर्जग्राह कार्मुकम् (for ^{b}).]

— (L 801) K1 4 देवैर्निग्राहितार्थस्य ; T2 °गदितस्तस्य (for ^{a}). Ñ1 परे, G2. 3. 5 M4 [अ]पि सा (for [अ]परे). M1. 2

तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुतनूपमौ ।
समरे रामगोविन्दौ रिपूंस्तान्प्रत्ययुध्यताम् ॥
सायुधप्रग्रहौ वीरौ तावन्योन्यमयावुभौ । [805]
पूर्वजानुजसंज्ञौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ ॥
समरे प्रतिरूपौ तौ विष्णुरेको द्विधाकृतः ।
द्विषत्सु प्रतिकुर्वाणौ पराक्रान्तौ यथेश्वरौ ॥
हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितम् ।
चचार समरे वीरो द्विषतामन्तकोपमः ॥ [810]
विकर्षन्रथवृन्दानि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ॥
चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च ॥
कुञ्जराँल्लाङ्गलोत्क्षिप्तान्मुसलाक्षेपताडितान् ।
रामोऽभिरामः समरे निर्ममन्थ यथाचलान् ॥
ते वध्यमाना रामेण समरे क्षत्रियर्षभाः । [815]
जरासंधान्तिकं भीता विरथाः प्रतिजग्मिरे ॥
तानुवाच जरासंधः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ।
धिगेतां क्षत्रवृत्तिं वः समरे कातरात्मनाम् ॥
पराक्रान्तस्य समरे विरथस्य पलायतः ।
भ्रूणहत्यामिवासह्यां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ [820]
पत्तिनो भुवि चैकस्य गोपस्याल्पबलीयसः ।
भीताः किं विनिवर्तध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तिताम् ॥
क्षिप्रं समभिवर्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः ।
यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षयम् ॥

(*sup lin*) गदा तस्यापि सगरे ; M2 3 गदा तस्यापि सा हरेः (for ^{b}) — (L 802) Ñ2 Dn1 D2 (before corr) 5 T3 4 M4 निषिक्ता, V2 नियुक्ता ; D2 (after corr) 3 निक्षिप्ता, T1 G3 5 M1–3 निविष्टा (for निषक्ता) T1 2 G1–3 M4 तथा ; T4 M2 (*inf lin*) हि सा, M2 गदा (for [इ]ति सा) — After line 802, T1 G2 3 5 M ins

89** प्रादुर्भूताथ देवस्य विष्णोस्तस्यापरे करे ।

[T1 G3 M1 2 प्रादुर्भूतादिदेवस्य (for ^{a}). M3 [अ]परौ करौ (for [अ]परे करे)]

— (L 803) Ñ2 V3 दृष्ट्वा, G2 3 M4 देवौ ; M1–3 साक्षाद् (for वीरौ). V3 T1 G3 विष्णोस् (for विष्णु-) B3 -तनूरुहौ (for °पमौ) D5 तावन्योन्यमयावुभौ, G2 5 M4 साक्षाद्विष्णोस्तनूमयौ ; M1–3 विष्णोस्तस्य (M3 °त्र) तनूमयौ (for ^{b}) — (L 804) K2 अभ्ययुध्यताम् (for प्रत्य°) — D5 om. line 805 — (L 805) K2 Dn D2 3 आयुध , T2 सायुधौ (for °ध-). K1 Ds T1 G2 M2 4 -प्रवरौ (for -प्रग्रहौ). V2 T3 4 M4 तावन्योन्यसमा(M4 °तरा)वुभौ, T2 G1 4. 5 °न्यं स- (G1 °न्यस)माहितौ (for ^{b}). — (L. 806) G1 4 M1–3 -संज्ञातौ (for संज्ञौ तौ) — (L 807) K4 Ñ1 -रूपाक्षौ ; D1 T4 -रूपज्ञौ ; D3 रूपाढ्यौ, T1 M4 -रूपांशौ, G2. 3 M1–3 -रूपाङ्गौ (for -रूपौ तौ) Ñ3 T1 2 G2 4 M3 द्विधाकृतौ (for °त) — (L 809) V2 उद्दिश्य (for उद्यम्य) K1 Ñ2 B1 कोपनम्, D1 कोपितौ, D3 T3 G2 4 °तः (for °तम्) — (L 811) D1. 2 चकर्ष (for विकर्षन्) T2 G1 दुरात्मनाम् (for महा°) — (L 812) Ñ3 V1 2 D3 4 कोपं (for रोषं). T1 2 G2 3 5 M सबलो ; G4 चपलो (for सफल) T1 G2 3 M2 (*inf lin* as above) 4 रथेषु (for हयेषु) — (L 813) M2 (*inf lin*) राज्ञोऽथ (for कुञ्जराँल्) Ñ2 V1 D3–5 T2 लाङ्गला(D4 T2 °ल)क्षिप्तान् (for °लोत्क्षिप्तान्) M1 3 राज्ञोऽथ लाङ्गलाक्षिप्तान् (for ^{a}) D3 पीडितान् (for -ताडितान्). — (L 814) K1 3 4 Ñ1 2 V3 यथाचलः ; D1 5 T1 G3 M4 यथाबलम्, D3 महाचलान्, T3 यथा वनम् ; T4 G(ed) [अ]चलोपमम् (G(ed) °म), G2 यथाचलम् (for °चलान्) — (L 815) Ds2 T1 G5 M1 2 transp रामेण and समरे — (L 816) D2 3 वीरा, D5 सर्वे (for भीता). — G5 reads line 818 twice — (L 818) T2 G1 4 5 (first time) संग्राम- (for धिगेतां) T1 G2 3 5 (second time) M1–3 युद्धबुद्धिं (for क्षत्रवृत्तिं) D1 क्षत्रवृत्तिं च वर्तध्वं, M4 धिगेतां युद्धदुर्बुद्धिं (for ^{a}) Ñ2 om (hapl) lines 818^{b}–822^{a} T1 G2 3 5 (second time) M2 4 समरे कातरां बत, M1 3 °रे कातरास्थिकम् (for ^{b}). — (L. 819) Ñ1 D5 G2 3 5 M परावृत्तस्य समरे, D2 अपक्रान्तस्य स° (for ^{a}). K4 D1 T1 पलायिनः (for °यतः) — (L 820) Ñ3 (marg. as above) T1 G2 3 5 M भ्रूणहत्यासमं पापं (Ñ3 सर्वं) (for ^{a}) — (L 821) D3 पदातेर् (for पत्तिनो). D2 (before corr as above) बलस्य च (for बलीयसः) D3 गोपस्यास्य बलस्य च, T2 G1 °स्याल्पीयसंवृताः ; G4 °स्याल्पीयसा हताः (for ^{b}). — (L 822) T1 G2 3 M बहव किं (for भीताः किं वि-) V3 भीता कस्मात्पलायध्वं (for ^{a}). T3 M4 om (hapl) lines 822^{b}–823^{a} T1 G2 3 M1–3 रथिन क्षत्रियाः स्थ किम्, T3 4 महावाक्येन चोदि(T4 बोधि)ताः (for ^{b}). — (L 823) G2 3 च संनि- (for समभि-) K2 Ñ3 Dn T4 -वर्तन्तां (for °ध्वं) Ñ1 किं श्रुते न निवर्तध्वं (for ^{a}). K2 B2 D4 T4 नोदिता (for चो°) — After line 823, Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D5 6 ins. :

90** अथ वा तिष्ठत रथै प्रेक्षकाः समवस्थिता ।

[Dn रथे (for रथैः)]

— T4 om. line 824. — (L 824) Ñ1 नयामि यमसादनम्

ततस्ते क्षत्रियाः सर्वे जरासंधेन चोदिताः । [825]
क्षिपन्तः शरजालानि दृष्टा योद्धुमवस्थिताः ॥
ते हयैः काञ्चनापीडै रथैश्चैवेन्दुसप्रभैः ।
नागैश्चाम्भोदसकाशैर्महामात्रप्रचोदितैः ॥
सतनुत्राः सनिस्त्रिंशाः सायुधाभरणाम्बराः ।
स्वारोपितधनुष्मन्तः सतूणीराः ससायकाः ॥ [830]
सच्छत्रोत्सेधिनः सर्वे चारुचामरवीजिताः ।
रणावनिगता रेजुः स्यन्दनस्था महीक्षितः ॥
तौ युद्धरङ्गाधिगतौ विधावन्तौ युधां वरौ ॥
वसुदेवसुतौ वीरौ युयुत्सू प्रत्यदृश्यताम् ॥
तद्युद्धमभवत्तत्र तयोस्तेषां च संयुगे । [835]
सायकोत्सर्गबहुलं गदानिर्घातदारुणम् ॥
ततः शरसहस्राणि प्रतीच्छन्तौ रणैषिणौ ।
तस्थतुर्यदुमुख्यौ तावभिवृष्टौ यथाचलौ ॥
गदाभिश्चैव गुर्वीभिः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ।
अर्द्यमानौ महेष्वासौ यादवौ न चकम्पतुः ॥ [840]
ततः कृष्णोऽम्बुदाकारः शङ्खचक्रगदाधरः ।
व्यवर्धत महातेजा युक्तवातो यथानलः ॥
स चक्रेणार्कतुल्येन दीप्यमानेन तेजसा ।
चिच्छेद समरे वीरो नृगजाश्वमहारथान् ॥
गदानिपातनिहता लाङ्गलेन च कर्षिताः । [845]
न शेकुस्ते रणे स्थातुं पार्थिवा नष्टचेतसः ॥
चक्रक्षुरनिकृत्तानि विचित्राणि महीक्षिताम् ।
रथयूथानि भग्नानि न शेकुश्चलितुं रणे ॥
मुसलाक्षेपभग्नाश्च कुञ्जराः षष्टिहायनाः ।
घना इव घनापाये भग्नदन्ता विचुक्रुशुः ॥ [850]

(for ^{b}) — (L 825) D_3 शूरा (for सर्वे) K_3 B_2 D_4 T_3 नोदिता, K_4 बोधिता (for चोदिता). — (L 826) G(ed) दृष्ट्वा (for दृष्टा) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D $T_{2\ 4}$ उपस्थिता, T_3 $G_{2,\ 3\ 5}$ M व्यव° (for अव°) — (L 827) B_2 G_3 [इ]न्दुसम, D_2 (marg as above) [अ]म्बुदस (for [ए]वेन्दुस-) B_1 T_4 -संनिभै (for -सप्रभै.) V_2 रथैश्चैवाद्रिसंनिभैः; D_3 रथैश्चाम्बुदसंनिभै, $T_{1\ 3}$ $G_{2\ 4,\ 5}$ M °रम्बुदनादिभि (for ^{b}). — (L. 828) D_3 तोयद-; T_4 G_2 $M_{3\ 4}$ चाम्बुद- (for चाम्भोद-). K_3 $D_{1\ 4}$ G_3 प्रणोदितै (for -प्रचो°) — (L 829) $K_{1,\ 4}$ $T_{?,\ 4}$ $G_{4,\ 5}$ M_4 सतनुत्राणनिस्त्रिंशा (for ^{a}) $K_{1,\ 3\ 4}$ V_1 $B_{2\ 3}$ Ds $D_{1\ 2}$ सायुधावरणाम्बरा; $\tilde{N}_2$ V_3 सपताकायुधध्वजा; T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ प्रशस्ताभरणाम्बराः; $M_{1\ 3}$ सातल्पावर° (for ^{b}) — (L 830) $K_{1\ 4}$ शत्रूणां रामसायका (for ^{b}) — (L. 831) D_5 सच्छत्रा रथिन. सर्वे (for ^{a}). — (L. 832) K_4 रणाद्रिनिर्गता रेजु, V_3 रणारणिगता रेजु; D_6 G_2 रणे च नि(G_2 विनि)र्गता रेजुः, T_2 रणेऽवनिगता रेजु (for ^{a}). — (L 833) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D G_4 तौ युद्धरङ्गापतितौ (for ^{a}) K_2 V_1 $B_{1\ 2}$ Ds विगाहन्तौ, M_2 प्रधावन्तौ (for विधा°) Dn महाभुजौ (for युधां वरौ). $\tilde{N}_2$ V_3 धावन्तौ युध्यतां वरौ (for ^{b}) — (L 834) B_3 युद्धस्थौ (for युयुत्सू) G_2 युयुत्सू प्रत्ययुध्यताम् (for ^{b}) — (L 835) T_1 $G_{?,\ 5}$ $M_{1\ 4}$ घोरं (for तत्र) $\tilde{N}_2$ V_3 T_1 $G_{3\ 5}$ M_{1-3} ताभ्यां (for तयोस्). $\tilde{N}_3$ (marg as above) B Ds D_6 संप्लवे (for संयुगे). — (L 836) M_{1-3} सायकोत्सर्पबहुलं (for ^{a}) T_3 $G_{2\ 3}$ $M_{3\ 4}$ परिघ- (for -निर्घात-) $M_{1\ 2}$ (*inf. lin*) गदापरिघसंकुलम् (for ^{b}) — (L 837) V_1 प्रतीक्षन्तौ (for °च्छन्तौ). T_1 G_3 M_4 रणक्षितौ (for रणैषिणौ) T_4 प्रविशन्तौ जयैषिणौ, G_2 व्यतीच्छन्तौ रणक्षितौ (for ^{b}) — (L 838) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 Ds $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ युद्धमुख्यौ, K_3 $\tilde{N}_3$ B_1 Dn D_4 $T_{3\ 4}$ G_5 योध° (for यदु°) M_4 तस्थुर्युद्धमुखे तावद् (for ^{a}) D_6 $T_{3\ 4}$ अतिवृष्टौ, G_5 अभिवर्षौ, G(ed) °कृष्टौ (for °वृष्टौ) T_1 G_3 यथाबलम्; $M_{2\ 3}$ इवाचलौ (for यथा°) G_2 M_4 अतिदृष्टौ यथाबलम् (for ^{b}) — After line 838, T_1 $G_{2,\ 3\ 5}$ M ins:

91** तैर्युद्धरागरक्ताक्षैर्व्याहरद्भिर्युधा वरैः ।
[T_1 G_3 M_3 प्रहरद्भिर् (for व्या°)]

— (L 840) K_2 Ds ताड्यमानौ (for अर्द्य°) T_2 अदम्यमानौ वर्षन्तौ (for ^{a}) — $M_{1,\ 3}$ transp lines 841 and 842. — (L 841) $M_{1\ 3}$ कृष्णकृष्णाम्बुदाकार (for ^{a}). — (L 842) D_3 अवर्धत, T_1 $G_{2\ 3}$ M न्यवर्तत (for व्यवर्धत). $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B_2 D T_{2-4} $G_{1,\ 4\ 5}$ वातयुक्तो; K_2 B_3 वायुयुक्तो, $M_{1\ 3}$ घृतोत्क्षिप्तो, M_2 युक्तलोको (for °वातो). Bom Poona eds G(ed) इव (for यथा). K_4 वातयुक्तो यथाम्बुदः, B_1 वातयुक्तो महानल. (for ^{b}) — V_3 om line 843. — (L 843) G_3 [अ]ग्नि (for [अ]र्क). — (L 844) G_3 स महा-, M च महा- (for समरे) $K_{1,\ 4}$ वीरान् (for वीरो) T_1 नृनागांश्च; G_3 $M_{2\ 3}$ नृनागाश्व- (for नृगजाश्व-). — M_4 om. line 845 — (L. 845) V_2 B_2 T_4 G_1 -विहता (for -नि°) D_3 गदानिहतसर्वाङ्गा; T_1 $G_{2\ 3,\ 5}$ M_{1-3} गदानिपा(M_3 | °घा)ताभिहता (for ^{a}). K_1 कर्षिता (for कर्षिताः) K_2 $\tilde{N}_3$ (orig) B लाङ्गलाकृष्टमूर्तयः; $\tilde{N}_3$ (marg.) $V_{1\ 3}$ °लाकर्षितास्तथा (for ^{b}) — (L. 846) V_3 गत- (for नष्ट-). — (L 847) K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 B Ds $D_{4,\ 6}$ T_2 $G_{1,\ 5}$ -धारा- (for -क्षुर-). $\tilde{N}_1$ चक्राश्वरथकृत्तानि (for ^{a}), — (L, 848) D_4

चक्रानलज्वालहताः सादिनः सपदातयः ।
पेतुर्गतासवस्तत्र यथा वज्रहतास्तथा ॥
चक्रलाङ्गलनिर्दग्धं तत्सैन्यं विदलीकृतम् ।
युगान्तोपहतप्रख्यं सर्वं पतितमाबभौ ॥
आक्रीडभूमिं दिव्यानामायुधानां वपुष्मताम् । [855]
वैष्णवानां नृपास्ते तु द्रष्टुमप्यबलीयसः ॥
केचिद्रथाः संमृदिताः केचिन्निहतपार्थिवाः ।
भग्नैकचक्रास्त्वपरे विकीर्णा धरणीतले ॥
तस्मिन्विशसने घोरे चक्रलाङ्गलसंप्लवे ।
दारुणानि प्रवृत्तानि रक्षांस्यौत्पातिकानि च ॥ [860]

आर्तानां कूजमानानां पातितानां च काष्ठवत् ।
अन्तो न शक्यतेऽन्वेष्टुं नृनागरथवाजिनाम् ॥
सा पातितनरेन्द्राणां रुधिरार्द्रा रणक्षितिः ।
योषेव चन्दनार्द्राङ्गी भेरवा प्रतिभाति वै ॥
नरकेशास्थिमज्जान्त्रैः शातितानां च दन्तिनाम् । [865]
रुधिरोदा नदी तत्र च्छादयामास मेदिनीम् ॥
तस्मिन्महाभीषणके नरवाहनसंक्षये ।
शिवानामशिवैः शब्दैर्नादिते घोरदर्शने ॥
आर्तस्तनितसंनादे रुधिराम्बुदसंकुले ।
अन्तकाक्रीडसदृशे नागदेहैः समाकुले ॥ [870]

-पूर्णानि (for यूथानि) T1 G3 M4 भिन्नानि (for भग्नानि) M1-3 पदे (for रणे) —(L 849) D3 -निहता , G2 3 M4 -निर्भग्नाः (for -भग्नाश्च) —(L 850) Ñ1 विनदन्तो (for भग्नदन्ता) —(L 851) T2 G1 M3 चक्रायुध (for °नल-) D3 -हता भूमौ (for -ज्वालहता) G4 चक्राहता हलहता· (for ^{a}) Ñ1 T1 G2 3 -पताकिनः , M1-3 -पदातिन. , M4 -पदाकिन (for °तय) —(L 852) K Ñ2 3 V1 B2 3 D (except D5) T1 2 4 G1 3-5 M4 परासवस् (for गता°) G2 पेतु. परासव· सर्वे (for ^{a}) K1 3 4 Ñ2 V2 D1 T4 चक्रहतास् (for वज्र°) K2 इव , T1 G3 5 M नगा· , T2 G1 शिला· (for तथा) —(L. 853) D3 -निर्धूत , G2 -निष्पिष्टं (for -निर्दग्धं) D5 (marg as above) T2 G1 2 4 विरथी , M4 धवली (for विदली-). —(L 854) T1 G3 M -रति- (for -हत) —(L 855) K3 Ñ3 Dn1 D5 6 T G1-3 5 M2 4 -भूमिर् (for -भूमिं) K1 वियुध्यताम् , K4 च युध्यताम् (for वपुष्मताम्) —(L 856) T1 G2 3 5 M4 तत्र (for ते तु) K4 द्रष्टुमप्यबला ययु , T2 G1 दृष्ट्वा चातिबलीयसः , G4 दृष्ट्वा मध्ये बलीयस· (for ^{b}) — After line 856, T1 G2 3 5 M4 read line 862, repeating it in its proper place —(L 857) K1 3 B3 समुदिता , T1 G5 M1-3 प्रमथिता. , G3 M4 प्रमृदिताः (for संमृ°) D5 -वाजिन , D6 T2 G1 4 -वाहना (for -पार्थिवाः) —(L 858) K1 3 4 D1 2 G(ed) चक्रैकभग्नास्त्वपरे ; D3 भग्नचक्राश्च ये रेजुर् (for ^{a}) K2 Ñ3 B Ds2 विशीर्णा , T4 विक्रान्ता (for विकीर्णा) —(L 859) K3 विध्वंसने (for विश°) Ñ1 एतस्मिन्नन्तरे घोरे (for ^{a}) T3 4 -सयुगे ; G3 M2 4 -संभवे (for -संप्लवे). — After line 859, Ñ1 reads 82 7^{c}-9^{b} Ñ1 reads lines 860-891 after line 920. —(L 860) T1 G2 3 5 M [अ]त्र दृश्यन्ते (for प्रवृत्तानि) After line 860^{a}, T1 G2 3 5 M1 2 4 ins.

92** कबन्धान्युत्थितानि च ।
मुण्डानि च प्रवृत्तानि·

M1 cont

93** रक्षांसि च पिशाचाश्च दृश्यन्तेऽत्र सहस्रश ।

M3 रक्षांसि पिशिताशिन (for ^{b}) —(L 861) V3 आर्तानां क्रीडमानाना , M1 3 °नां पा(M3 प)तिताना च (for ^{a}) K2 V2 B2 D1 6 T2 M2 पतिताना (for पाटि°) K3 Dn वेणुवत् (for काष्ठ°) —(L 862) K1 4 ज्ञातुं , V1 द्रष्टुं (for ऽन्वेष्टुं) V3 अन्तो न शक्यश्चान्वेष्टुं , T1 G2 3 5 M4 (all first time) नान्त शक्य समन्वेष्टुं , M1 2 (*inf lin*) 3 नान्तरं ददृशे कश्चिन् (for ^{a}) —(L 863) K2 Ñ3 B3 Ds D1 2 4 आपातित- , B2 पातिताना , D3 साप्यतीव , D5 G4 5 सा पाटित- (for सा पातित-) M2 -नरेन्द्रार्ता (for °णां). V1 D6 आपातितनरेन्द्रा सा (for ^{a}) K1 Ñ1 D4 5 रणे (for रण-) T1 G3 M4 रुधिरेणारुणा क्षिति. (for ^{b}) —(L 865) K1 मुण्डानि , K3 सपृक्त- , K4 -मुण्डाना , B1 मज्जाल , D1 -मासाना , D2 T1 G2 3 5 M -मांसौघैर् , D5 -मज्जौघै , T2 G1 -मज्जाना (for °न्त्रै) Ñ1 काष्ठवत् (for दन्तिनाम्) T1 G2 3 M4 वाजिनामपि दन्तिनाम् (for ^{b}) —(L 866) M4 रुधिरौघ- (for °रोदा) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 रुधिरौघप्लु- (K4 V1 D3 6 °घाप्लु)वस्तत्र (for ^{a}) —(L 867) M1-3 -भीषणिके (for °णके) T1 G5 M4 -राजवर , T2 G1 3 M1-3 -राजपरि- (for -वाहनसं-) Ñ2 मगधद्विरदक्षये , V3 नराश्वद्विरदक्षये (for ^{b}) —(L 868) M1 3 निस्वनै· (for -दर्शने) T2 G1 3 M4 नादितैर्घोरदर्शनै (for ^{b}) —(L 869) V2 3 T2 G4 -संनादै (for °दे) T1 G2 3 5 M2 4 गृध्रगोमायुसंकीर्णे (for ^{a}) —(L 870) K Ñ2 3 V B Ds D1 2 6 T3. 4 अन्तकाक्रान्तसदृशे , M1 3 °कस्य समे घोरे (for ^{a}). M1 3 नागदेह- (for °हैः) K Ñ2 3 V1. 2 B D T2-4 G1 4 5 समावृते (for °कुले). —(L 871) Ñ1 आयतैर् , Ñ2 3 (marg) V1 3 पातितैर् , D5 आघातैर् (for अपास्तैर्) Ñ3 V2 B1 T G1 3-5 बाहुभिर् (for ब°) K1 T1 2 G1 3 वि- , Ñ3 V1 [ए]व , M1 3 [अ]पि (for [अ]व-). Ñ1 तुरगैश्चापवाहितै. ;

अपास्तैर्बहुभिर्योधैस्तुरगैश्चावदारितैः ।
कङ्कैश्च बलगृध्रैश्च नादितप्रतिनादिते ॥
निपाते पृथिवीशानां मृत्युसाधारणे रणे ।
कृष्णः शत्रुवधं कर्तुं चचारान्तकदर्शनः ॥
सोऽन्तकाग्निनिभं चक्रं काली चैवायसी गदाम् । [875]
गृह्य सैन्यावनिगतो बभाषे केशवो नृपान् ॥
किमिदं गम्यते शूराः कृतास्त्रा नृपपुंगवाः ।
अहं सपूर्वजः संख्ये पदातिः प्रमुखे स्थितः ॥
अदृष्टदोषेण रणे भवन्तो येन पालिताः ।
स इदानीं जरासंधः किमर्थं नाभिवर्तते ॥ [880]
एवमुक्ते तु नृपतिर्दरदो नाम वीर्यवान् ।
रामं हलाग्रोग्रभुजं प्रत्ययात्सैन्यमध्यगम् ॥
तद्युद्धमभवत्ताभ्यां रामस्य दरदस्य च ।
मृधे लोकवरिष्ठाभ्यां कुञ्जराभ्यामिवौजसा ॥
योजयित्वा ततः स्कन्धे रामो दरदमाहवे । [885]
हलेन बलिनां श्रेष्ठो मुसलेनावपोथयत् ॥

T4 °श्च प्रवारितै· (for ^{b}) —(L 872) K1 चण्ड-, K4 M4 बहु-, V3 T4 बक, D3 वट-, D4 5 बड-, G2–5 M1–3 वळ- (for बल-) Dn T2 M4 नादितै (for °त-) — After line 872, D6 T1–3 G M1 2 4 ins

94** राक्षसेषु प्रवृत्तेषु पिशाचेषु चरत्सु च ।
जाम्बुके च तथा यूथे राक्षसेषु समन्तत ॥

[(L 1) T3 नदत्सु (for चरत्सु) — T3 om line 2 —(L 2) T1 M1 योधे (for यूथे)]

—(L 874) D1 तेषां (for शत्रु-) T1 G3 M कृत्वा (for कर्तुं) —(L 875) K Ñ1 3 V1 2 B D T2–4 G1 युगान्ताकैप्र(D3 °ग्निनि, T2 G1 °ग्निप्र)भं चक्रं; G2 युगान्तप्रतिमं चक्रं, G4 युगान्तसप्रभाचक्रं (for ^{a}) G2 शार्ङ्गं (for कालीं) K3 वैहायसी, D3 चैव महा- (for चैवायसीं) — T1–3 G M ins after line 875 : D6 after line 876 :

95** शार्ङ्गं चैव महाचापं बाणानि विविधानि च ।

[D6 T2 G1 तथा (for महा-) T1 M1 2 निशितानि (for विविधानि) D6 T2 G1 बाणं निशितमेव च, M3 बाणानि निशितास्तथा (for ^{b})]

—(L 876) D2 (also as above) 3 सैन्यार्णव- (for °वनि-) T1 G1–3 M गृहीत्वा सैन्यपुरतो (for ^{a}) — K2 Ñ2 3 V1 2 B Ds D2–5 T1–3 G1 3–5 M ins. after line 876 D6 cont after 95*

96** किं न युध्यत वै शूरा हस्त्यश्वरथसंयुताः ।

[Ñ3 V1 -संगता, M1–3 -सकुले (for -सयुताः)]

—(L. 877) D6 om line 877^{a} M1–3 मोहात् (for शूरा·). T1 G3 M नर- (for नृप-) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 कृतास्त्रा दृढ(T4 युद्ध)निश्चया, G2 दृढास्त्राः कृतनिश्चयाः (for ^{b}) —(L 878) D5 सोऽहं (for अहं) —(L 879) Ñ1 V1 3 D6 T1 2 G1 3 4 पातिताः (for पालिता) G2 5 M1–3 भवन्तो विनि(G2 5 ये नि)पातिताः (for ^{b}). —(L 880) M1 2 -धावते (for -वर्तते) — After line 880, B2 ins :

97** एवमुक्तास्तु कृष्णेन नृपास्ते व्रीडिताननाः ।
असक्ता युद्धमार्गे वै नोत्तरं किंचिदब्रुवन् ॥

While D6 S (except T4) ins a passage given in App I (No 18A) after line 880 T1. 3 om line 881. G2 M4 om lines 881–884. M1–3 om lines 881–925 —(L. 881) D6 T2 G1 5 उक्त्वा (for उक्ते) D3 राजा तु (for नृपतिर्) — T2 G1 4 5 repeat line 882 after 98** —(L. 882) K1 V3 हलोदग्र-, T2 G1 4. 5 (all first time) तदाग्राग्र- (for हलाग्रोग्र-) D3 रामं हलायुधोदग्रं, T1 2 G1 (last two second time) 3 4 5 (last two second time) रामं हलधरं राजा (for ^{a}) T1 G3 प्रतियाद्युद्धदुर्मदम्, T2 G1 4 5 (all first time) प्रैषयत्सैन्यमुत्तमम्, T2 G1 4 5 (all second time) प्रत्ययाद्युद्धदुर्मद. (for ^{b}). — After the first occurrence of line 882, T2 G1. 4 5 ins .

98** तं दृष्ट्वा रोषताम्राक्षो हली मुसलमाददे ।
[G5 उत्तमम् (for आददे).]

— K Ñ2 3 V B D T3 4 ins after line 882 T2 G1. 4. 5 after the second occurrence of line 882

99** बभाषे स तु ताम्राक्षमुक्षाणमिव सेवनी ।
एह्येहि राम युध्यस्व मया सार्धमरिंदम ॥

[(L 1) Ñ3 V1 धूम्राक्षम् (for ता°) K2 रोपणम्, Ñ2. 3 (marg) Ds2 D3 केसरी; Ñ3 V2 B3 D6 T2 G1. 4. 5 गोधनी; V1 गोवुली, V3 शोवनी, D1 2 4 (marg.) 5 भैरवम्, T3 4 गोवली (for सेवनी)]

— G3 om lines 883–884 —(L 883) K2 Ñ3 V1 B D6 तत्र युद्धं तयोरासीद् (for ^{a}). V3 om lines 883^{b}–884^{a}. —(L. 885) K2 योधयित्वा, T1 G2 3 M4 कर्ष° (for योज°). M4 दरदं राम आहवे (for ^{b}) —(L 886) K1 D1 G2 बलेन (for ह°) D3 [अ]भ्यताडयत्; D4 T1 M4 व्यताडयत्; T4 [अ]वरोधयत् (for °पोथयत) — After line 886, G2. 5 M4 ins

100** आपतज्जानुना भूमौ व्यवर्तत महीतले ।
[G5 आहनज्जानुना भूयो (for ^{a})]

— D3 om (hapl) line 887. —(L. 887) T1 G2–5

स कायगतमूर्धा वै मुसलेनावपोथितः ।
पपात दरदो भूमौ दारितार्ध इवाचलः ॥
रामेण निहते तस्मिन्दरदे राजसत्तमे ।
जरासंधस्य राज्ञस्तु रामेणासीत्समागमः ॥ [890]
महेन्द्रस्येव वृत्रेण दारुणो लोमहर्षणः ॥
गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्योन्यमभिधावताम् ।
कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ ।
ददृशाते महात्मानौ गिरी सशिखराविव ॥
व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्ष्य तौ पुरुषर्षभौ । [895]
संरब्धाविव धावन्तौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ ॥
तावुभौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ ।
मत्ताविव महानागावन्योन्यं समधावताम् ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
यक्षाश्चाप्सरसश्चैव समाजग्मुः सहस्रशः ॥ [900]
तद्देवयक्षगन्धर्वमहर्षिभिरलंकृतम् ।
शुशुभेऽभ्यधिकं राजन्नभो ज्योतिर्गणैरिव ॥
अभिदुद्राव रामं तु जरासंधो नराधिपः ।
सव्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणम् ॥
तावन्योन्यं प्रजह्राते गदायुद्धविशारदौ । [905]
दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ नादयन्तौ दिशो दश ॥
गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽशनिनिस्वनः ।
जरासंधस्य चरणे पर्वतस्येव दीर्यतः ॥
न स्म कम्पयते रामं जरासंधकरच्युता ।
गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ॥ [910]
रामस्य तु गदावेगं राजा स मगधेश्वरः ।
सेहे धैर्येण महता शिक्षया च व्यपोहयत् ॥
ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्सुस्वरा लोकसाक्षिणी ।
न त्वया राम वध्योऽयमलं खेदेन मानद ॥
विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात्साधु व्युपारम । [915]
अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागधः ॥
जरासंधस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत ।
न प्राहरत्ततस्तस्मै पुनरेव हलायुधः ॥
दीर्घकालं महाराज निजघ्नुरितरेतरम् ॥
पराजिते त्वपक्रान्ते जरासंधे महीपतौ । [920]

-मस्तिष्को (for -मूर्धा वै) T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 रुधिरेण प(T_1 °रौघप)-रिप्लुतः (for ^{b}) —(L 888) $G_{2\ 3}$ वेगाद् (for भूमौ) $\tilde{N}_2$ V_3 T_1 $G_{2, 3}$ M_4 वज्राहत (for दारितार्ध) — $\tilde{N}_1$ om lines 890–891 T_1 G_3 om lines 890–921 G_2 M_4 om lines 890–920 —(L 892) $\tilde{N}_3$ V_1 इव (for अभि-). K_3 Ds $D_{1\ 2}$ T_4 -धावत. (for °ताम्) B_3 D_6 अन्योन्यमभ्यधावताम्, T_2 $G_{1\ 5}$ °न्यं चाभ्य(G_1 °भि)-धावताम् (for ^{b}) —(L 893) $\tilde{N}_2$ तु च, T_2 महीं, G_1 महा- (for भुवं) T_2 G_4 उद्येतां; G_5 युध्येतां (for उद्यत-). T_3 -महारथौ (for °गदौ) —(L. 894) D_2 महावीरौ (for °त्मानौ) K $V_{1\ 3}$ B_3 Ds D_{1-6} T_2 गिरीश- (for गिरी स-) —(L 895) $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{2, 3}$ D_{3-5} प्रेक्षतां, Ds_2 D_1 प्रेक्षन्तौ (for प्रेक्ष्य तौ) V_3 प्रेक्षन्तौ भरतर्षभौ, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ प्रेक्ष्य तौ पुरुषोत्तमौ (for ^{b}) —(L 896) K_3 D_3 T_1 G_5 अभि- (for इव) K_4 -युद्धेन, V_3 -युद्धे स्म (for -युद्धेषु) —(L 897) $\tilde{N}_1$ D_5 उभौ तौ (by transp) G_4 तावुभौ परमोद्योगौ (for ^{a}) —(L 898) $\tilde{N}_1$ D_5 गजौ युद्धे (for महानागाव्) D_3 $T_{3, 4}$ अभि- (for सम). D_5 व्याघ्राविव बलोत्कटौ (for ^{b}) —(L 900) $\tilde{N}_1$ समागताश्चाप्सरसः, T_2 $G_{4, 5}$ यक्षरक्षोप्सराश्चैव, G_1 यक्षराजाप्सरश्चैव (for ^{a}) —(L 901) V_3 अभिष्टुतम् (for अलंकृतम्) —(L 902) $\tilde{N}_1$ दिव्यं (for नभो) —(L 903) $\tilde{N}_2$ महीपति (for नराधिप.) —(L 904) $\tilde{N}_1$ आवृत्य (for आश्रित्य) —(L 905) K_4 प्रजघ्नाते, G_1 विजह्राते (for प्र°) $\tilde{N}_1$ तौ प्रजह्रतुरन्योन्यं (for ^{a}) —(L 907) D_4 शुशुभे (for शुश्रुवे) —(L 910) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn $D_{1\ 2\ 5}$ T_2 $G_{1\ 5}$ [अ]चलम्, K_2 D_3 T_4 [अ]-नलः, $\tilde{N}_1$ V_3 [अ]चलः (for [अ]निल) —(L 911) K_1 $\tilde{N}_{1\ 2}$ Ds धैर्यात्स, V_3 स राजा (by transp) —(L. 912) D_3 स ह, T_3 स हि (for सेहे) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ B_1 $D_{3\ 4\ 6}$ $T_{3\ 4}$ व्यपोथयत् (for °हयत्) T_2 G_1 गदां तस्य तु स्तम्भयन्, G_5 स रामो विस्मितोऽभवत् (for ^{b}) — After line 912, V_2 reads lines 7–10 of 936*, while D_5 reads 936*. —(L 914) K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg as above) $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Ds D_6 मागधे (for मानद) —(L 915) $V_{1\ 3}$ साधो; D_3 युद्धाद् (for साधु). —(L 917) T_2 G_1 तच्छ्रुत्वा तु जरासंधो, G_4 एवं श्रुत्वा ततो रामो (for ^{a}) T_4 विमना प्रत्यपद्यत (for ^{b}) —(L 918) G_5 त्वस्मै (for तस्मै). — After line 918, Dn Bom Poona eds ins

101** तौ व्युपारमतां युद्धाद्वृष्णयस्ते च पार्थिवाः ।

— $\tilde{N}_1$ D_3 om line 919 —(L 919) B_2 Dn_1 G_4 -काले (for कालं) $\tilde{N}_3$ $V_{1, 2}$ B $D_{4\ 6}$ निघ्नताम्, T_2 निघ्नतुर् (for

विविक्तमभवत्सैन्यं परावृत्तमहारथम् ॥
ते नृपाश्चोदितैर्नागैः स्यन्दनैस्तुरगैस्तथा ।
दुद्रुवुर्भीतमनसो व्याघ्राघ्राता मृगा इव ॥
तन्नरेन्द्रैः परित्यक्तं भग्नदर्पैर्महारथैः ।
घोरं क्रव्यादबहुलं रौद्रमायोधनं बभौ ॥ [925]
द्रवत्सु रथमुख्येषु चेदिराजो महाद्युतिः ।
स्मृत्वा यादवसंबन्धं कृष्णमेवान्ववर्तत ॥
वृतः करूपसैन्येन चेदिसैन्येन चानघ ।
संबन्धकामो गोविन्दमिदमेवाह चेदिराट् ॥
अहं पितृष्वसुर्भर्ता तव यादवनन्दन । [930]
सबलस्त्वामुपावृत्तस्त्वं हि मे दयितः प्रभो ॥
उक्तश्चैप मया राजा जरासंधोऽल्पचेतनः ।

निजघ्नुर्). Ñ2 V3 निजघ्नाते परस्परम्, T3 4 जघ्नतुस्तौ परस्परम् (for ^{b}) — After line 919, D6 ins. 102** — (L. 921) K3 D2 विभ्रान्तम्, D1 निष्क्रान्तम्, G5 M4 विषण्णम् (for विविक्तम्) T2 G1 3 -रथद्विपम् (for महारथम्). — T3 G2 5 M4 G(ed) ins after line 921 D6 after line 919

102** जरासंधं जघानाशु गदया विष्णुरव्ययः ।
पुनराहत्य राजानं मुष्टिना च समाहनत् ।
तलेनाहत्य तरसा गदया स पुन पुन. ॥
विसंज्ञोऽपि जरासंधो गदामुत्सृज्य वीर्यवान् ।
उपारमत्तदा युद्धाच्चापं सशरमेव च ॥ [5]
पदातिश्चाभवद्राजा भीतस्त्वरितविक्रमः ।
अन्तर्धानं जगामाशु शत्रौ पश्यति युध्यत. ॥

[T3 om lines 1–6. — (L 2) G(ed) आगत्य (for आहत्य) — (L 3) D6 G2 M4 सहसा (for तरसा). G(ed) मुष्टिनापि समाहत्य तरसा गदया पुन — (L 4) M4 ऽभूज् (for ऽपि). G2 विसञ्ज पतितो भूमौ जरापुत्र प्रतापवान् — (L 5) M4 युद्ध (for युद्धाच्) D6 विवनु स महारथ (for ^{b}) — (L 6) M4 आह्वाद् (for चाभवद्) — (L 7) G(ed) ययौ (for शत्रौ) D6 T3 G2 M4 वासुदेवस्य पश्यत (for ^{b})]

— G2 om lines 922–925 — (L 922) G5 M4 अश्वैः (for नागै) Ñ1 2 V3 वाजिभिस्, T2 G1 तु गजैस् (for तुरगैस्) M4 रथै प्रजवितैस्तथा (for ^{b}) — (L 923) K2 Ds1 D4 भ्रान्त (for भीत-) K4 व्याघ्रात्रस्ता, Ñ1 व्याघ्रभीता; D2 T4 व्याघ्राद्भीता (for °घ्राता) T2 G1 4 गजा (for मृगा). D3 व्याघ्रभीतमिव त्वरन् (for ^{b}) — T3 om lines 924–925 — (L 924) G1 छिन्न (for भग्न-) — (L 925) Ñ1 क्रव्यादघोरबहुलं, M4 निवृत्तरङ्गप्रतिम (for ^{a}) Ñ1 रामायायोधनं गतौ (for ^{b}) — After line 925, D6 T2, 3 G1 2 4 5 M4 G(ed.) ins

103** पाञ्चजन्यं तदा विष्णुर्दध्मौ शत्रुभयंकरम् ॥
देवदेवेन वीरेण चक्रिणा शार्ङ्गधन्विना ।
आध्मातोऽथ महाशङ्खः पूरयामास रोदसी ॥
ततो देवा सगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः ।
तेन शब्देन सतुष्टा सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥ [5]
तेन सर्वे नृपतयो भीता राजन्दिशो गता ।
पुनश्च भगवान्विष्णु शङ्खराजं समाश्वसत् ॥
ततो युद्धं महाविष्णुर्जित्वा यदुकुलोद्वह· ।
गोमन्तेऽथ महाशैले किंचित्काल विशश्रमे ।
पूर्वजेन तदा कृष्ण श्रान्तेन युधि भारत ॥ [10]

Colophon

[(L 1) T3 दध्मौ शङ्खमनुत्तमम् (for ^{b}) — (L 3) T2 G1 आदध्मुर् (for आध्मातो) — (L 4) G4 सिद्धाश्च परमर्षयः (for ^{b}) — (L 6) G(ed) भीताः कृष्ण च दुद्रुवु (for ^{b}) — T3 om line 7 — (L 7) D6 -राव, T2 G1 -नादं (for -राज) G2 5 M4 समास्वनत् (for °श्वसत्). — (L. 8) G(ed) एव जित्वा (for ततो युद्ध) T3 G2 M4 ततो विष्णुर्महायुद्धे (for ^{a}). — (L 9) G(ed) किंचिद्विश्रम्य तावुभौ (for ^{b}) — (L 10) T2 G1 4 सहजातेन भारत (for ^{b}). — Colophon om in D6 T2 G1 2 4 5 — *Adhy. name:* M4 जरासधपलायनम् — *Adhy no* T3 100, M2 102.]

— Before line 926, T1 3 G2 3 M1–3 ins वैशंपायनः. — (L 926) G2 3 M राज- (for रथ-) T3 G2 M4 महीपति (for महाद्युति) — (L 927) G2 श्रुत्वा (for स्मृत्वा). K3 [आ]ह चेदिराट्, G2 3 5 M [अ]भ्यवर्तत (for [अ]न्व°). — T1 G3 M1–3 ins after line 927. T2 G1, 5 cont. after 103**

104** जरासंधे गते राज्ञि कृष्णाद्भीते रणोत्सवात् ।
[T2 G1 5 राजन् (for राज्ञि)]

— K3 om lines 928–929. G5 om line 928. — (L. 928) K2 कारूषसैन्येन महता (hypermetric) (for ^{a}). — (L 929) Ñ1 सबन्धकामुकः कृष्णम्; T1 G2 3 5 M2, 4 °मुकुटं कृष्णस्, M1 3 °मुकुटः श्रीमान् (for ^{a}) K1 V1 B D3, 6 एवमाह स (K1 च), Ñ1 इदमाहाथ, T1 G2 3, 5 M4 इदं प्रोवाच; T2 4 G1 4 इदमाह स (for इदमेवाह) M1, 3 कृष्णं वचनमब्रवित् (for ^{b}) — (L 931) Ñ1 V3 उपायातस् (for °वृत्तस्) G3 हृदयं (for दयित). — After line 931, T1, 2 G M ins.

105** दमघोषोऽस्मि भद्रं ते सहायोऽहमनुव्रत ।
[T2 G1 असौ क्षेममनुव्रत (for ^{b}).]

— (L. 933) Ñ3 V1 T1, 3 G2, 4, 5 M -मूर्धनि; V3 D3

कृष्णाद्विरम दुर्बुद्धे विग्रहाद्रणकर्मणि ॥
तदेष स परित्यक्तो मम वाक्यस्य दूषकः ।
भग्नो युद्धे जरासंधस्त्वया द्रवति सानुगः ॥ [935]
निर्वैरो नैष संयाति स्वपुरं पृथिवीपतिः ।
त्वय्येव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किल्बिषम् ॥
तदिमां संत्यजाशु त्वं मही हतनराकुलाम् ।
क्रव्यादगणसकीर्णां सेवितव्याममानुषैः ॥
करवीरपुरं कृष्ण गच्छामः सबलानुगाः । [940]
सृगालं वासुदेवं वै द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिवम् ॥
इमौ रथवरोदग्रौ युवयोः कारितौ मया ।
योजितौ शीघ्रतुरगैः खड्गचक्राक्षकूबरौ ॥
शीघ्रमारुह भद्रं ते बलदेवसहायवान् ।
त्वरामः करवीरस्थं द्रष्टुं तं वसुधाधिपम् ॥ [945]
पितृष्वसुः पतेर्वाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तदा ।
वाक्यं हृष्टमनाः कृष्णो जगाद जगतो गुरुः ॥
अहो स्वयुद्धाभिरतौ देशकालजितौ त्वया ।
बान्धवप्रतिरूपेण संसिक्तौ वचनाम्बुना ॥
देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च । [950]
वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्तारश्चेदिसत्तम ॥
चेदिनाथ सनाथौ स्वः संवृत्तौ तव दर्शनात् ।

-कर्मण. (for °णि) — (L 934) D_5 T_1 तदैव (for तदेष) K_{2-4} $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ ऽद्य (for स) — (L 935) K_1 V_1 B_3 D_3 युधि , $G_{2\ 3}$ M मृधे (for युद्धे) G_3 M संप्रति (for द्रवति). — After line 936, V_2 B_2 ins

106** विभोर्वैरविनिर्बन्धे विग्रहे रणमूर्धनि ।

— After line 937, D_6 T_3 $G_{2\ 3\ 5}$ M ins

107** अतीव रुष्टो वार्ष्णेय गत सबलवाहनः ।

[D_6 दुष्टो (for रुष्टो). G_5 सह (for -बल-)]

— (L 938) D_3 -नरद्विपाम् (for -नराकुलाम्) — (L. 939) D_5 G_5 -संपूर्णा , M_{1-3} संपन्ना (for सकीर्णां) T_2 G_1 क्रव्यादाननसंकीर्णा (for [a]) D_6 T_1 $G_{1-3\ 5}$ M सेविता व्यालमानुषैः (for [b]) — After line 939, $T_{1\ 2}$ G M ins

108** पिशाचाश्चात्र दृश्यन्ते राक्षसा पिशिताशना ।
डाकिन्योऽत्र प्रनृत्यन्ति पीत्वा शोणितसंप्लवम् ॥

[(L 2) G_2 क्रीडन्ति (for डाकिन्यो)]

— (L. 940) K_2 $\tilde{N}_3$ (marg as above) B_3 वीर (for कृष्ण) — (L 941) $\tilde{N}_{1,\ 2}$ V_3 T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 तत्र द्रक्ष्याम पार्थिवम् (for [b]) — (L 942) V_3 D_6 वरावग्र्यौ , T_1 $G_{2\ 3,\ 5}$ M -वरौ कृष्ण (for -वरोदग्रौ) $\tilde{N}_1$ $D_{1,\ 2\ 5}$ कारणे , V_3 कल्पितौ (for कारितौ). — (L 943) K_3 Ñ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_{4-6} $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 4,\ 5}$ -तुरगौ (for °गै.). $K_{1\ 4}$ D_2 सज्ज- ; $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 युक्त- , V_2 स्वक्ष- , V_3 D_5 स्वर्ण- , D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ सम- (for खड्ग-) D_3 सज्जसक्ताक्षकूबरौ , T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M सुचक्रौ स्वक्षकूबरौ (for [b]) — (L 944) T_2 G_1 आरुह्य , $G_{2\ 5}$ M आरोह (for आरुह) T_1 $G_{2\ 3}$ M रौहिणेय- (for बलदेव-) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_3 रामेण सह केशव (for [b]). — (L 945) $K_{1\ 4}$ $D_{2\ 3}$ प्रयाम ; $\tilde{N}_1$ T_2 G_1 त्वरया , D_4 व्रजामः (for त्वरामः). T_1 $G_{2,\ 3,\ 5}$ M तं द्रष्टुं (by transp) — After line 945, V_3 ins. :

109** यादवं स्वबलोदग्रं महाकाया महाबला ।
तिष्ठन्तु नृपशार्दूला सुप्रमत्ता महाबला. ॥
समग्रहययुक्तेन स्यन्दनेन विराजता ।
चक्रोद्यतकर शौरिर्गदापाणिरदृश्यत ॥
आस्तामतर्जिता सर्वे जरासंधवशानुगाः । [5]
एकस्य सर्वराजान कृतवैरा जनाधिपा ॥
तेऽस्माक दुष्टमनस शङ्कितानि मनांसि न ॥
मधुरां च स्थलीप्रायां प्रहरेयुर्नराधिपा ॥
तद्गच्छ रामसहित सहायै सह संगत· ।
रक्षेमां मथुरा वीर यादवानां कुलारणीम् ॥ [10]

— Before line 946, some Mss ins वैशंपायनः. — (L. 946) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{2\ 4-6}$ $T_{3,\ 4}$ G_4 M_4 पितृष्वसृ- (for °सु·) $\tilde{N}_1$ तदा वाक्यं , T_1 G_5 पत्युरेतत् , M_{1-3} पतेरेतत् (for पतेर्वाक्यं) $G_{2\ 3}$ पितृष्वसृपतेरेतत् (for [a]). — (L 947) $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{3\ 5}$ M_2 हृष्टतर , M_1 प्रियतरं (for हृष्टमना) G_2 वाग्मी हृष्टतर. कृष्णो , M_3 वाक्यं प्रियकरं विष्णो (for [a]) K_2 $\tilde{N}_1$ जग्राह , D_1 जगदे (for जगाद). M_{1-3} जगतां (for °तो) D_3 जगाम जगतां गुरु (for [b]) — (L 948) K_3 V_3 Dn Ds $T_{3\ 4}$ अहो युद्धाभिसंतप्तौ , T_1 G_3 M_4 अहोऽसियुद्धाभिरतौ , M_1 आवामयुद्धेन रणे ; M_3 अहो सुयुद्धावसरे (for [a]) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D T_{2-4} $G_{1\ 4}$ देशकालोचितौ (D_1 T_2 $G_{1\ 4}$ °तं) त्वया , T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 °लौ जितौ त्वया ; M_{1-3} °ले जि(M_3 स्थि)तौ त्वया (for [b]). — (L 949) K_2 T_2 G_5 -प्रीति- (for -प्रति-) $\tilde{N}_1$ पूर्णेन (for -रूपेण) G_2 संसिक्तौ चन्दनाम्बुना (for [b]) — (L 950) T_1 $G_{2,\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ -निविष्टस्य (for -विशि°) Ds_1 देशस्य (for हितस्य) — (L 951) M_3 [अ]सुलभा (for दुर्लभा) T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M -पुंगव (for -सत्तम) $\tilde{N}_1$ वक्तारश्चैव दंशिता· (for [b]) — (L 952) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1\ 3}$ $D_{3\ 5\ 6}$ $T_{2\ 3}$ G_4 चेदिराज , M_{1-3} दमघोष (for चेदिनाथ) G_4 om (hapl) lines 952[b]–955[a]. $\tilde{N}_2$ शासनात् (for दर्शनात्) — (L 953) K_2 $\tilde{N}_{1\ 3}$ V_1 B_3

नावयोः किंचिदप्राप्यं ययोस्त्वं बन्धुरीदृशः ॥
जरासंधस्य निधनं ये चान्ये तत्समा नृपाः ।
पर्याप्तौ त्वत्सनाथौ स्वः कर्तुं चेदिकुलोद्वह ॥ [955]
यदूनां प्रथमो बन्धुस्त्वं हि सर्वमहीक्षिताम् ।
अतःप्रभृति संग्रामान्द्रक्ष्यसे चेदिसत्तम ॥
चक्रमौसलमित्येवं संग्रामं रणवृत्तयः ।
कथयिष्यन्ति लोकेऽस्मिन्ये धरिष्यन्ति पार्थिवाः ॥
तद्गच्छाम महावीर करवीरं पुरोत्तमम् । [960]
त्वयोद्दिष्टेन मार्गेण चेदिराज शिवाय वै ॥
ते स्यन्दनगताः सर्वे पवनोत्पातिभिर्हयैः ।
भेजिरे दीर्घमध्वानं मूर्तिमन्त इवाग्नयः ॥
ते त्रिरात्रोषिताः प्राप्ताः करवीरं पुरोत्तमम् ।
शिवाय च शिवे देशे निविष्टास्त्रिदशोपमाः ॥ [965]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
तानागतान्विदित्वाथ सृगालो युद्धदुर्मदः ।
पुरस्य धर्षणं मत्वा निर्जगामेन्द्रविक्रमः ॥
रथेनादित्यवर्णेन भास्वता रणगामिना ।
आयुधप्रतिपूर्णेन नेमिनिर्घोषहासिना ॥
मन्दराचलकल्पेन चित्राभरणभूषिणा । [970]

D6 न नौ (Ñ1 वां) किंचिदसंप्राप्यं , T1 G2 3 5 आवयोः किं न संप्राप्यं , T2 आवयोः किंस्विदप्राप्यं (for ᵃ) K2 Ñ3 V1 D6 यत्र , M1-3 यत्रौ (for ययोस्) —(L 954) M1-3 अन्येषां च महीभृताम् (for ᵇ) —(L 955) T1 G2 3 M पर्याप्तौ (M1-3 °प्तं) निधनं तेषां (for ᵃ) — After line 955, T1 3 G2 3 5 M ins

110** युद्धमप्रतिमं विद्धि प्रवृत्तं नौ रणे नृपैः ।
मया तेन महाराज जरासंधेन वै तदा ।
संग्रामः सुमहान्वृत्तः प्रत्यक्षं तव चेदिप ॥

[T3 om line 1 —(L 1) G2, 3 परै (for नृपै) —(L 2) G2 3 M धीमता (for वै तदा)]

— M1-3 om line 956 —(L 956) Ñ1 T1 G2 3 M4 युद्धाना प्रथमो बिन्दुर् (Ñ1 विप्र); D3 यदूनां प्रथमं चक्षुस् (for ᵃ) D5 त्वं हि लोके , T1 G2 3 M4 अयं लोके (for त्वं हि सर्व-) —(L 957) K1 2 D3 G2 4 M1-3 संग्रामं (for °मान्) B2 T1 G2 3 5 M -पुंगव (for -सत्तम) —(L 958) K2 3 B1 T2-4 G1, 2 M3 चक्रं , Ñ2 3 V1 3 B2 चाक्र- , V2 T1 G3 चाक्रं (for चक्र-) G4 चक्रमौसलसंग्रामं (for ᵃ) G4 दृश्यन्ते (for संग्रामं). —(L 959) K3 कथयन्ति स्म केऽप्यस्मिन् (for ᵃ) D5 भविष्यन्ति ; M चरि° (for धरि°) Ñ1 भूमिपाः (for पार्थिवा) V3 योधयिष्यन्ति पार्थिवा (for ᵇ). — After line 959, K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 ins

111** राज्ञां पराजयं युद्धे गोमन्तेऽचलसत्तमे ।
श्रवणाद्धारणाच्चास्य स्वर्गलोकं व्रजन्ति वै ॥

—(L 960) K Ñ2 3 V B D T2-4 G2 4 5 महाराज , T1 M2 °भाग , M1 3 °बाहो (for °वीर) D2 करवीरं सुरोत्तम (for ᵇ) —(L 961) M1 3 दिष्टेन (for [उ]द्दिष्टेन) K1 D3 जयाय (for शिवाय) — Before line 962, G2 ins. वैशंपायनः . —(L 963) G2 3 M4 [अ]नलाः (for [अ]ग्नय) —(L 964) T1 G2, 3 M द्वि- (for त्रि-). Ñ1 सर्वे (for प्राप्ता) — After line 965, G2 ins 112**

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ3 V B D5 D1 2 — *Sub-parvan* · T3 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K Ñ1 3 V1, 3 B Dn D3 D2-6 करवीरपुराभिगमनम् , Ñ2 करवीरपुरम् , V2 D1 जरासंधपराजये करवीरपुराभिगमनम् ; G2 M2, 4 करवीरप्रवेश · — *Adhy no* K3 97 , Ñ3 V1 B2 100 , V2 G1 101 ; V3 T2 G4 99 , Dn Ds2 98 , D3 T3 105 , D4 97 , T1 G2 3 M 103 , T4 90 , G5 102 — *Śloka no.* Dn D4 98 , Ds2 104 , D3 94 , T2 154 ; G1 129.

T3 om the ref D6 T1-3 G1 3-5 M ins after the ref.: G2 after line 965

112** प्रातः प्रविश्य तद्वारि द्वाःस्थं वचनमब्रवीत् ।
केशवोऽथ महाबाहुर्वेदयास्मान्नराधिपे ॥
वसुदेवसुतौ वीरौ चेदिराजेन संगतौ ।
द्वाःस्थोऽप्यथ तथेत्युक्त्वा तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ॥

[(L 1) M3 तत (for प्रात) —(L 2) T1 G3 M निवेदय नराधिपम् (for ᵇ) —(L. 3) D6 T2 M1-3 चेदिना सह सगतौ (for ᵇ). —(L 4) T3 G1 2 4. 5 M4 [उ]क्तौ (for [उ]क्त्वा).]

—(L 966) T1 तदा श्रुत्वा , G2 विजिज्ञाय (for विदित्वाथ) —(L 967) K1 T2 मर्षणं (for ध°) D1 कृत्वा ; D5 श्रुत्वा (for मत्वा). —(L 968) Ñ1 -शोभिना (for -गामिना) T1-3 G1 3-5 M भास्वरेणाशुगामिना (for ᵇ) — K3 om. (hapl) lines 969-973 T2 G1, 4 om. (? hapl.) line 969. —(L 969) T1 3 G3 5 M आयुधोत्तमपूर्णेन (for ᵃ). D5 -कारिणा , T3 -शोभिना , G2 -भासिना (for -हासिना). T1 G3 5 M नेमिघोषेण भासिना (G3 M4 शोभिना , M2 भास्वता) (for ᵇ). —(L 970) K4 शोभिना (for भूषिणा). — K2 om (hapl.) lines 971-975. D1 om. (hapl) line 971. —(L. 971) Ñ1 अनन्त- ; Dn Ds2 G2 अक्षयैः (for °दय-).

अक्षय्यसायकैस्तूणैः पूर्णेनार्णवघोषिणा ॥
हर्यश्वेनाशुगतिनासक्तेन शिखरेष्वपि ।
हेमकूबरगर्भेण दृढाक्षेणाभिशोभिना ॥
वन्धुरेण सुदीप्तेन पतत्रिवरगामिना ।
खे गतेनेव शक्रस्य हर्यश्वेन रथाद्रिणा ॥ [975]
सावित्रे नियमे पूर्णे यं ददौ सविता स्वयम् ।
आदित्यरश्मिभिरिव रश्मिभिर्यो निगृह्यते ॥
तेन स्यन्दनमुख्येन द्विषत्स्यन्दनघातिना ।
स सृगालोऽभ्ययात्कृष्णं शलभः पावकं यथा ॥
चापपाणिः सुतीक्ष्णेषुः कवची हेममालिकः । [980]
सितप्रावरणोष्णीषः पावकाकारलोचनः ॥
मुहुर्मुहुर्ज्याचपलं विक्षिपन्दुःसहं धनुः ।
निर्वमन्रोषजं वायुं सानलज्वालमण्डलम् ॥
भाभिर्भूषणपङ्क्तीनां दीप्तो मेरुरिवाचलः ।
रथस्थ इव शैलेन्द्रः सृगालः प्रत्यदृश्यत ॥ [985]
तस्यारसितशब्देन रथनेमिस्वनेन च ।
गुरुत्वेन च नाम्यन्ती चचालोर्वी यथा पुरा ॥
तमापतन्तं श्रीमन्तं मूर्तिमन्तमिवानलम् ।
सृगालं लोकपालाभं दृष्ट्वा कृष्णो न विव्यथे ॥
सृगालश्चापि संरब्धः तं रथं साधु चोदितम् । [990]
समीपे वासुदेवस्य युयुत्सुः प्रत्यदृश्यत ॥
वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा सृगालो युद्धलालसः ।
अभिदुद्राव वेगेन मेघराशिरिवाचलम् ।
वासुदेवः स्मितं कृत्वा प्रतियुद्धाय तस्थिवान् ॥
तद्युद्धमभवत्ताभ्यां समरे घोरदर्शनम् । [995]
उभाभ्यामिव मत्ताभ्यां कुञ्जराभ्यां यथा वने ॥

Ñ1 2 3 (marg) V1 D6 तीक्ष्णैः, T1 2 G1 3-5 M3 4 पूर्णैः (for तूणैः) —T2 G1 4 M1, 3 om line 972 —(L 973) T1 -युक्तेन (for -गर्भेण) K1 -शालिना, T2 G1 -भोगिना, T4 -लोभिना (for -शो°) —(L 974) K3 V2 Dn1 D3 6 T2 स-, V3 त्रि- (for सु-) V1 D1 सुवर्णरेणुदीप्तेन (for ᵃ) D2 पथ (for वर-) V1 B D6 G2 -रंहसा, T2 G1 4 -वाजिना (for -गामिना) —(L 975) M1-3 स्पर्धमानेन तं रथम् (for ᵇ) —(L 976) Ñ1 यो दत्तः; Ñ2 V3 B1 प्रददौ, Ñ3 (marg) संददौ, V1 स ददौ (for यं ददौ). K2 रथम् (for स्वयम्) T1 G5 M1-3 यो दत्तो रविणा स्वयम् (for ᵇ) —(L 977) Ñ1 आदित्योऽस्मीति रश्मीभी (for ᵃ). D5 विराजते (for निगृह्यते). —(L 978) D3 -रूपिणा, T1 -भूतिना (for -भातिना). —(L 979) Ñ1 पावक शलभं यथा (for ᵇ). —(L 980) G3 M4 सुयुक्तेषु (for सुतीक्ष्णेषु) Ñ1 -मालिवान्, Ds2 T4 °नः, D1 °ना, D3 °कम्, T1 G3 5 M -भूषण (for मालिकः) —After line 980, D6 T1-3 G1 3-5 M ins

113** रथी खड्गी शरी चापि निषङ्गी कुण्डली बली ।
गदी हारी तनुत्राणी करत्राणी किरीटवान् ॥
[(L 2) T1 तलत्राणी (for कर°)]

—(981) M1-3 सातपावरणोऽर्काभ (for ᵃ). K1 (*sup lin*) B3 पावकारक्त(B3 °नत)लोचन (for ᵇ) —(L 982) K3 4 D4 5 -वलयं, T1 2 G M -प्रवरं (for -चपलं) V1 °चिक्षेप, T4 विक्षतं (for विक्षिपन्) T2 G4 M1 3 दुःसहं विक्षिपन्धनु (for ᵇ) —(L. 983) K2 नाशयन् (for रोषजं) K1 वारि (for वायुं) Ñ3 V1 -कुण्डलम् (for -म°) —(L. 984) Ñ1 अद्य (for भाभिर्). G5 -भक्तीनां (for -पङ्क्तीनां) —(L 986) T4 रोषित (for [आ]रसित-) Ñ1 2 V3 -नादेन (for -शब्देन) D1 6 (marg) T1 2 G1 3-5 M तस्योत्कृष्टनिनादेन, D3 रथस्य तस्य शब्देन (for ᵃ) —(L 987) V1 D1 3 लास्यन्ती (for नाम्यन्ती) T1 G2 3 M गौरवेण च ताम्यन्ती (for ᵃ) K3 Dn Ds T2 G1 भयातुरा, T3 4 G5 M यथातुरा, G4 ससागरा (for यथा पुरा). T1 G3 M1-3 ननादोर्वी यथातुरा —(L 988) K1 2 Ñ2 3 V B D2 (*sup lin*) 3-6 T4 G2 इवाचलम्, Ñ1 यथाचलम्, D6 (marg.) T1-3 G1 3-5 M इवान्तकम् (for °नलम्). —(L 989) G2 -पालं च (for -पालाभं) Ñ1 न विव्यथत केशवः, T1 G3 M विव्यथे न तु केशवः, G2 स दृष्ट्वा च न विव्यथे (for ᵇ) —After line 989, T1-3 G1, 3-5 M ins

114** चेदिराजबलौ चापि किंचिद्विव्यथतुस्तदा ।

—(L 990) V1 शृगालश्चाशु संक्रुद्ध (for ᵃ). K Ñ2, 3 V B D T2-4 G1 2 4 5 स्यन्दनेनाशुगामिना (for ᵇ) —(L 991) G3 M युयुत्सु सम(M2 प्रत्य)चोदयत् (for ᵇ). —(L 992) T1 2 G1 M1-3 -दुर्मद (for -लालस) —Ñ1 om line 993 —(L 993) Ñ2 V3 [अ]निलः (for [अ]चलम्) —(L 994) M3 om lines 994ᵇ-996ᵇ Ñ1 प्रिय- (for प्रति-) M4 वीर्यवान् (for तस्थि°) Ñ2 V3 प्रतियोद्धुमुपस्थितः (for ᵇ) —After line 994, V3 B1 ins

115** स तस्य विस्मयं दृष्ट्वा प्रतियोद्धुमुपस्थित ।

—(L 995) T1 3 G3 M2 उभाभ्यां वासुदेवाभ्यां; M1 तयोस्तद्युद्धमभवत् (for ᵃ) D3 om (hapl.) lines 995ᵇ-996ᵃ. G4 reads 995ᵇ-996ᵃ (transposed) twice. T1, 3

सृगालस्त्वब्रवीत्कृष्णं समरे समुपस्थितम् ।
युद्धरागेण तेजस्वी मोहाचलितगौरवः ॥
गोमन्ते युद्धमार्गेण यत्त्वया कृष्ण चेष्टितम् ।
अनायकानां मूढानां नृपाणां दुर्बले बले ॥ [1000]
स मे सुविदितः कृष्ण क्षत्रियाणां पराजयः ।
कृपणानामसत्त्वानामबुधानां रणोत्सवे ॥

G_3 $M_{2\ 4}$ तद्युद्धमभवत्तदा (for ^{b}) — (L 996) M_2 महा- (for यथा) M_1 उभयो साधुदृष्टत्वाद्गजयोरिव कानने — After line 996, D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M ins

116** ततः शरसहस्रेण वासुदेवो जघान ह ॥
वासुदेवं महात्मानं विव्याध पुनरष्टभि ।
वासुदेवस्त्रिसप्तत्या सृगालं युद्धदुर्मदम् ॥
वृष्णिवीरोऽथ राजेन्द्र वासुदेवं महाद्युतिम् ।
सृगालाभं सृगालं च जघान नवभि शरै ॥ [5]
ततः पञ्चशता विष्णु सृगालोऽथ जघान ह ।
सृगालं पञ्चविंशत्या वासुदेव समाहनत् ॥
सृगालो वासुदेवोऽथ वासुदेवं समाहनत् ।
बाणै पञ्चाशता राजन्बलदेवस्य पश्यत ॥
वासुदेवौ महाराज विश्रुतौ च धनुर्धरौ । [10]
युयुधाते महावीरौ परस्परवधैषिणौ ॥
वायव्यं वारुण चैव सृगालोऽथ समाददे ।
आग्नेयमथ पार्जन्यं वासुदेव समाददे ॥
तैरस्त्रैस्तौ तु राजेन्द्र वासुदेवौ रणोत्सुकौ ।
युयुधाते रुषा युक्तौ संदष्टोष्ठौ तदा रणे ॥ [15]
अस्त्राणि तानि राजेन्द्र समाहत्य परस्परम् ।
भूमिमापेदिरे तानि निष्फलानि ततोऽभवन् ॥
माहेश्वरं सृगालस्तु रौद्र चैव जनार्दन ।
गोमायुरथ याम्यं तु कालमस्त्रं जनार्दन ॥
ते शस्त्रे निष्फले राजन्भूमिं जग्मतुरातुरे । [20]
क्षुरप्रेण सृगालस्तु छेत्तुमैच्छत्तु शार्ङ्गिणः ।
ज्यां जातरोषो धनुषा तस्य देवस्य पश्यत ॥
तज्ज्ञात्वा भगवान्विष्णुर्धनुश्चिच्छेद सायकै ।
विसृज्य सशरं चापं पुनरन्यत्समाददे ॥
तच्चापि भगवान्विष्णुश्चिच्छेद च ननाद च । [25]
पुनरन्यत्समादत्ते चापं भारसहं नृप ॥
तेन चापेन गोविन्दं जघान निशितैः शरैः ।
नवत्या च पुनर्विष्णुर्नवभिश्च पुनर्नृपः ॥
अशीत्या च पुनर्देवं समाजघ्ने पर शतै ।
शराणामथ लक्षाणां समाजघ्ने हरिं रुषा ॥ [30]
तत क्रुद्धोऽथ भगवांश्चिच्छेद धनुरुत्तमम् ।
सारथिं चास्य हत्वा तु जघान प्राष्टिसारथिम् ॥
सिंहनादं ततश्चक्रे विष्णुरूर्जितविक्रमः ॥
तत सृगालो विक्रान्तश्चाप भारसहं महत् ।
आदाय निशितं बाणं सज्जं कृत्वा धनुस्तदा । [35]

[(L 1) M_3 तयो (for तत). G_5 वासुदेवं (for °वो) — (L 3) T_3 वासुदेव, M_1 पुनश्चैव (for वासुदेवस्). T_1 G_3 M सृगालो युद्धदुर्मद (for ^{b}) — G_4 om lines 4–5 — (L. 4) T_3 om lines 4^{b}–5^{a} D_6 महामति, G_5 °द्युति (for °द्युतिम्). T_2 G_1 वासुदेवो महामति (for ^{b}) — (L 5) D_6 सृगालं वीर-प्रवर, T_2 G_1 °ल कालवद्वीरो (for ^{a}) — (L 6) T_2 G_1 पञ्चशरैर् (for पञ्चशता) T_3 नि- (for ऽथ) — (L 7) G_3 जघान ह (for समाहनत्) — T_2 $G_{1\ 4}$ om (hapl) line 8 — (L 8) T_3 M_4 जघान ह (for समाहनत्) — (L 11) T_1 G_3 M महाराज (for °वीरौ) — (L 12) $T_{1\ 3}$ G_3 M_4 ऽस्त्र (for ऽथ) — (L 14) T_3 M_4 तदा देवौ (for तु राजेन्द्र) T_2 G_1 रणोत्सवौ (for °त्सुकौ) — (L. 15) D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ युध्येते रोषसयुक्तौ (for ^{a}) $T_{2\ 3}$ संदष्टोष्ठपुटौ च तौ (T_3 तदा), G_1 °ष्टौष्ठपुटच्छदौ (for ^{b}). — (L. 20) T_1 G_3 M_{1-3} अस्त्रे (for शस्त्रे) $T_{1\ 3}$ M_{1-3} उर्वीं जग्मतुरातुरौ (T_3 °र्हवे) (for ^{b}). — (L 21) D_6 T_2 इच्छति (for ऐच्छत्तु) T_1 छेत्तुमैच्छज्जनार्दनम्; M_{1-3} °च्च शार्ङ्गिणम् (for ^{b}) — (L 22) D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ ज्यामेव तु स चापस्य (for ^{a}) — (L 25) T_1 $M_{1\ 3}$ देवश् (for विष्णुश्) — (L 26) T_1 G_3 M_{1-3} समाधत्त (for °दत्ते) T_2 $G_{1\ 4.\ 5}$ महत्; T_3 M_4 नृप. (for नृप) D_6 चापं भरतसत्तम (for ^{b}) — (L 30) $M_{2.\ 4}$ लक्षेण (for लक्षाणा) D_6 हरिं तदा, T_2 $G_{1.\ 4}$ समन्ततः (for हरिं रुषा) — (L 31) T_1 G_3 M_{1-3} बिभेद (for चिच्छेद) — (L 32) D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ सारथिं चापि तं हत्वा (for ^{a}) D_6 जघानाश्वान्स तस्य च, $T_{1\ 3}$ G_3 M_4 °न तुरगास्तथा (for ^{b}). — (L 34) T_1 G_3 M खड्ग च निशितं तथा (for ^{b}).]
— (L 997) D_1 समभि-; G_3 समव- (for समुप-). T_2 G_1 -स्थिते (for -स्थितम्) M_{1-3} समरे समरैषिणा (for ^{b}) — (L. 998) $\tilde{N}_1$ D_2 (*sup lin.*) मदाच् (for मोहाच्) T_1 G_5 -विक्रमः (for -गौरव). — After line 998, $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3\ 4}$ M_{1-3} ins..

117** रुधिराक्षो महारौद्र संदष्टौष्ठपुटस्तथा ।

[G_3 रुधिराक्तो (for °क्षो). T_2 $G_{1.\ 4}$ महावीर्यः (for °रौद्रः).]
— Before line 999, $\tilde{N}_2$ $V_{1.\ 3}$ ins. शृगाल उवाच. — (L 999) T_1 G_{3-5} रुरु- (for युद्ध-). K_2 V_1 $B_{1.\ 3}$ $D_{4\ 6}$ G_2 -मार्गे वै (for -मार्गेण) K_1 न चाहमुक्तमार्गेण; M_{1-3} गोमन्ते रुरुमार्गे च (for ^{a}) T_4 युद्ध- (for कृष्ण). T_2 $G_{1.\ 4}$ चोदितम् (for चेष्टि°). G_3 त्वया कृष्ण विचेष्टितम् (for ^{b}) — (L 1000) K $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B D T $G_{1\ 2\ 4}$ M_4 मूर्खाणां (for मूढानां) G_5 दुर्लभे (for दुर्बले). — (L 1001) $\tilde{N}_2$ V_3 मयैष, V_2 स च मे (for स मे सु). — (L 1002) D_3 अबुद्धीनां (for असत्त्वानाम्) V_1 B_3 D_6 अबुद्धीनां, V_2 अयुद्धानां, D_3 निर्जितानां T_3 G_4 अबद्धानां

तिष्ठेदानीं यथाकामं स्थितोऽहं पार्थिवे पदे ।
क यास्यसि मया रुद्धो रणेष्वपरिनिष्ठितः ॥
न चाहमेकं सबलो युक्तस्त्वां योद्धुमाहवे । [1005]
अहमेकस्त्वमप्येको द्वौ युध्याव रणे स्थितौ ॥
किं जनेन निरस्तेन त्वं चाहं च रणे स्थितः ।
धर्मयुद्धेन निधनं व्रजत्वेकतरो रणे ॥
लोकेऽस्मिन्वासुदेवोऽहं भविष्यामि हते त्वयि ।
हते मयि त्वमेको वा वासुदेवो भविष्यसि ॥ [1010]
सृगालस्य वचः श्रुत्वा वासुदेवः क्षमापरः ।
इष्टतः प्रहरस्वेति तमुक्त्वा चक्रमाददे ॥
ततः सायकजालानि सृगालः क्रोधमूर्छितः ।
चिक्षेप कृष्णे घोराणि युद्धाय लघुविक्रमः ॥
शस्त्राणि यानि चान्यानि मुसलाद्यानि संयुगे । [1015]
पातयामास गोविन्दे स सृगालः प्रतापवान् ॥
सृगालप्रहितैरस्त्रैः पावकज्वालमालिभिः ।
निर्दयाभिहतः कृष्णः स्थितो गिरिरिवाचलः ॥
सोऽस्त्रप्रहाराभिहतः किंचिद्रोषसमीरितः ।
चक्रमुद्यम्य गोविन्दः सृगालोरसि पातयत् ॥ [1020]
तं रथस्थं प्रमाणस्थं सृगालं युद्धदुर्मदम् ।
जघान समरे चक्रं जातदर्पं महाबलम् ।
ततः सुदर्शनं चक्रं पुनरायाद्गुरोः करम् ॥
चक्रेणोरसि निर्भिन्नः स गतासुर्गतोत्सवः ।

(for अबुधानां). —(L 1003) T_{4} मया , M_{1} $_{2}$ (*inf lin*) $_{3}$ रणे (for यथा) V_{3} कुले (for पदे) —After line 1003, T_{1} G_{3} M ins

118** मृगव्यालो महाव्यालं न मर्षयति सागरे ।
[M_{2} सगरे (for सा°).

—(L 1004) M_{1} $_{3}$ त्वं , M_{2} न (for क) T_{4} रणे (for मया) T_{1} G_{3} M_{1} $_{2}$ (*inf lin*) $_{3}$ $_{4}$ रणे रणविदां वर (M_{1-3} वधम्) (for ^{b}) — (L 1005) T_{2} M_{2} एक (for एकं). T_{3} $_{4}$ समरे (for सबलो) D_{3} न चाहमेकेन बलैर् , T_{1} G_{3} M न चाहं स्व-बलैर्युक्तस् (for ^{a}) K_{2} नेच्छे त्वां ; M_{1} $_{3}$ त्वा तथा , M_{2} युक्तं त्वा (for युक्तस्त्वां) T_{3} $_{4}$ उत्सहे (for आहवे) $\tilde{N}_{1}$ योद्धु कृष्ण समुत्सहे , T_{1} G_{3} M_{4} त्वा तथा योद्धुमुत्सहे (for ^{b}) — (L 1006) D_{2} युध्यावो द्वौ , D_{3} युद्धाय च (for द्वौ युध्याव) T_{1} M धृतौ , G_{3} श्रुतौ (for स्थितौ) —(L 1007) B_{3} निविष्टेन (for निरस्तेन) V_{3} जनेन किं निरस्त्रेण (for ^{a}) B_{3} न त्व वाहं (for त्वं चाहं च) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} Ds_{2} $D_{1, 3-5}$ T_{3} $G_{3, 5}$ M स्थितौ (for स्थित.) — $\tilde{N}_{1}$ om line 1008 — (L 1008) M_{1-3} युद्धेऽस्मिन् (for निधनं). K_{2} $\tilde{N}_{2}$ $_{3}$ V_{1} $_{3}$ B_{3} D_{6} G_{2} प्रयातु , T_{1} M_{4} भजतु , M_{1-3} पततु (for व्रजतु). — (L 1009) D_{1} रणे (for लोके) D_{6} मृते (for हते) — (L 1010) T_{1} त्वमेको वासुदेवोऽसौ भविष्यसि हते मयि . — (L 1011) D_{5} क्षमायुत. (for °पर) —(L 1012) K_{2} इष्टं ते, $\tilde{N}_{1}$ B_{1} Dn T_{1} G_{2} ईर्ष्यन्तं ; D_{1} $_{2}$ ईर्ष्यात , D_{3} दुष्ट त्वं , D_{5} इष्टं न , M_{1-3} इच्छत: (for इष्टत) T_{3} $_{4}$ इत प्रहर तिष्ठेति (for ^{a}). $\tilde{N}_{1}$ शस्त्रम् (for चक्रम्) — (L. 1013) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} T_{1} G_{3} M सृगाल कालसंनिभ. (for ^{b}) — For line 1014, T_{1} G_{3} M subst :

119** चिक्षेपोरसि कृष्णस्य युद्धसंधानकोविद. ।

— (L 1015) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} T_{1} G_{3} M_{1-3} अस्त्राणि (for श°). $\tilde{N}_{1}$ दीप्तिमन्ति महान्ति च , $\tilde{N}_{2}$ V_{3} G_{3} M मुसलान्यायुधानि च , T_{1} °न्यायसानि च (for ^{b}) — (L 1016) $\tilde{N}_{1}$ कृष्णाय , M_{1} $_{3}$ समरे (for गोविन्दे) K_{2} ह्यस्त्राणि च , K_{4} $\tilde{N}_{2}$ V_{3} D_{2} $_{3}$ सृगाल स (by transp) T_{1} G_{3} M_{4} सृगाल: समरे जि(G_{3} M_{4} स्थि)त , G_{5} M_{1-3} सृगाल. समरोर्जित (for ^{b}) — (L 1017) $\tilde{N}_{1}$ -प्रेरितैर् (for -प्रहितैर्) — (L 1018) M_{3} तस्थौ (for स्थितो) G_{3} [अ]पर (for [अ]चल) — (L 1019) $\tilde{N}_{1}$ शतैरस्त्रैरभिहत (for ^{a}) K_{1} $_{2}$ $\tilde{N}_{2}$ $_{3}$ (marg as above) V_{2} $_{3}$ B D_{3-5} T_{1} $_{3}$ $_{4}$ G_{2} $_{3}$ $_{4}$ -समन्वित (for -समीरित) — (L 1020) After line 1020^{a}, D_{6} $T_{1, 2}$ G_{1} $_{3-5}$ M ins

120** सृगालं वाक्यमब्रवीत् ॥
यदि शक्नोषि राजेन्द्र वहैतच्चक्रमुद्यतम् ।
किमनेन प्रलापेन द्रक्ष्यसे मत्पराक्रमम् ॥
छेत्स्यामि ते शिर कायाच्चक्रेणानेन राजक ।
इत्युक्त्वा रोषताम्राक्ष

[(L 2) D_{6} T_{2} G_{4} $_{5}$ M_{4} उत्तमम् (for उद्यतम्) — (L. 3) M_{1-3} द्रक्ष्यसे यममद्य वै (for ^{b}) — (L 4) D_{6} T_{2} G_{1} $_{4}$ $_{5}$ M_{4} छेत्स्यामि शिरस काय ; M_{1-3} °मि सशिर कायं (for ^{a})]

K_{2} $\tilde{N}_{3}$ V_{1} $_{2}$ B Ds D_{4-6} T_{2} G_{1} $_{2}$ $_{4}$ चाक्षिपत् (for पातयत्) K_{1} $_{3}$ $_{4}$ D_{1} $_{2}$ सृगालस्योपरि क्षिपत् , D_{3} °लमभिचिक्षिपे , T_{3} °लं वाक्यमब्रवीत् (for ^{b}) — G_{3} M om line 1022 — (L 1022) D_{1} $_{5}$ कृष्णो , D_{2} विष्णुर् , T_{2} $G_{1, 2}$ $_{5}$ चैकं (for चक्रं) K_{4} जघान सोऽथ चक्रेण (for ^{a}) T_{3} $_{4}$ शृगालं त (for जातदर्पं). — After line 1022, $\tilde{N}_{2}$ V_{2} $_{3}$ Ds_{2} D_{2} (marg) ins. .

121** निहत्य समरे शूरं सृगालं युद्धकामुकम् ।
[D_{2} -दुर्मदम् (for -कामुकम्)]

पपात क्षतजस्रावी सृगालोऽद्रिरिवाहतः ॥ [1025]
निशम्य तं निपतितं वज्रपातादिवाचलम् ।
तस्य सैन्यान्यपययुर्विमनांसि हते नृपे ॥
ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्यां धरणीपतिम् ।
चक्रनिर्दारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलम् ॥
विलपन्ति स्म ते सर्वे सचिवाः सप्रजा भृशम् । [1030]
साश्रुपातेक्षणा दीनाः शोकस्य वशमागताः ॥
तेषां रुदितशब्देन पौराणां विस्वरैः स्वरैः ।
महिष्यस्तस्य निष्पेतुः सपुत्रा रुदिताननाः ॥
तास्तं निपतितं दृष्ट्वा श्लाघ्यं भूमिपतिं पतिम् ।
स्तनानारुज्य करजैर्भृशार्ताः पर्यदेवयन् ॥ [1035]
उरांस्युदरसिजांश्चैव शिरोजानाकुलान्यपि ।
निर्दयं ताडयन्त्यस्ता विस्वरं रुरुदुः स्त्रियः ॥
तस्योरसि सुदुःखार्ता मृदिताः क्लिन्नलोचनाः ।
पेतुरूर्ध्वभुजाः सर्वाः कृत्तमूला लता इव ॥
तासां बाष्पाम्बुपूर्णानि नेत्राणि नृपयोषिताम् । [1040]

— (L 1023) M हत्वा (for ततः) K4 D1 T1 3 4 हरेः (for गुरो॰) D3 करे (for करम्) — (L 1024) T2 भिन्नस्य (for निर्भिन्न॰) D1 निर्गतासुर् (for स ग॰) K2 रणोत्सवे (for गतोत्सवः) T1 G3 M गतासुर्गतसत्त्ववान् (for ^{b}) — (L 1025) D1 [अ]पर, T1 [अ]ग्रत (for [आ]हत) D3 सृगालः सहनाहनः (for ^{b}) — After line 1025, Ñ2 3 V1 3 T3 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* T3 — *Mention of Khila* Ñ3 V1 3 — *Adhy. name* Ñ2 3 V1 3 शृगालवध. — *Adhy no* Ñ3 V1 101, V3 100, T3 106]

— Before line 1026, Ñ2 3 V1 3 ins वैशंपायन उवाच. — (L 1026) T3 श्रीमन्तं (for निशम्य) Ñ2 om (hapl.) lines 1026^b–1027^b — T2 G1 om (hapl) lines 1027–1029 — (L 1027) T4 विपुलानि (for विमनांसि). — K Ñ3 V2 B Dn Ds D1 3–6 T1 3 4 G2 4 5 ins after line 1027 Ñ2 V1 3 D2 after line 1029.

122** केचित्प्रविश्य नगरं कश्मलाभिहता भृशम् ।
रुरुदुर्दुःखसंतप्ता भर्तृशोकाभिपीडिता· ॥
केचित्तत्रैव शोचन्तः स्मरन्तः सुकृतानि च ।
पतितं भूमिपं भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिताः ॥
ततो मेघनिनादेन स्वरेणारिविमर्दनः । [5]
कृष्ण कमलपत्राक्षो जनानामभयं ददौ ॥
चक्रोचितेन हस्तेन राजताङ्गुलिपर्वणा ।
न भेतव्यं न भेतव्यमिति तानभ्यभाषत ॥
नास्य पापस्य दोषेण निराबाधकरं जनम् ।
घातयिष्यामि समरे नेदं शूरव्रतं मतम् ॥ [10]
अश्रुपूर्णमुखा दीनाः क्रन्दमाना भृशं तदा ।
पतितो वै शृगालाख्यो भ्रष्टः सन्दीनमानसः ॥

[G2 om lines 1–4 — (L 2) K2 भृश (for भर्तृ-) Ñ2 -ताडिता (for -पी॰) — (L 3) Ñ2 3 (marg) V1 3 D3–5 शोचन्ति (for ॰न्त) — (L 4) Ñ2 V3 Ds2 T1 4 भूपतिं (for भूमिप) — D3 reads lines 5–8 after line 1081 — (L 5) V1 सुरेन्द्रो, D5 स्वनेन (for स्वरेण) B2 -विदारण (for -विमर्दन) T4 स्वरेणामित्रमर्दन॰ (for ^{b}). — K Dn Ds D3 T1 3 4 G4 5 om lines 9–12 — (L 9) D1 2 कृत्यर्थं (for दोषेण). D1 -कराणि च, D2 5 -कराणि वः (for -करं जनम्) — (L 10) D1 5 पातयिष्यामि समरे (for ^{a}) V1 स्मृतम्, V2 3 मम, B2 3 D4 6 भृशम्, G2 शुभम् (for मतम्) — V3 D1 2 om. lines 11–12 G2 transp lines 11 and 12 B1 3 D6 om line 12 — (L 12) Ñ2 V1 D4 G2 पातितोऽयं शृगालश्च (for ^{a})]

— T2 G1 om lines 1028–1029 — (L 1029) Ñ2 V3 D2 छिन्नपक्षम् (for भिन्नशृङ्गम्) — (L 1030) Ñ1 M1. 3 ततः सर्वे; V3 स्म समरे (for स्म ते सर्वे). M1 3 नृप (for भृशम्) D3 सप्रजाः सचिवा भृशम् (for ^{b}) — (L 1031) V3 -पूर्णेक्षणा, T1 G3 M1–3 -धारे॰; G2 -पूर्णमुखा (for -पातेक्षणा). — (L. 1032) K4 विह्वलै; V2 B3 D6 विविधै. (for विस्वरै.) G2 3 स्वनैः (for स्वरैः), T3 पौराणां निस्वनेन च (for ^{b}). — (L 1033) D3 निश्चेरुः (for निष्पेतुः) T1 G3 M पुराग्र्य॰ (for सपुत्रा) — (L. 1034) D3 नाथं (for तास्तं). T1 G3 M श्लाघ्यं (for दृष्ट्वा) Ñ1 तास्तु दृष्ट्वा पतिं श्लाघ्यं (for ^{a}) D5 भूमिगतं, T3. 4 तं भूपतिं (for भूमिपतिं). T1 पतिं भूपतिमीश्वरम्, G3 M4 भूपतिं पतिमीश्वरम्, M2 पतितं भूपतिं पतिम् (for ^{b}). — (L 1035) G3 M1. 2 (*inf. lin.*) 3 4 केशान् (for स्तनान्). D1 4 T2 G1. 4. 5 आरुध्य (for ॰ज्य) K2 Ñ3 (marg as above) B3 D6 करुणं (for करजैर्) Ñ2 V3 ताश्च नार्यः सकरुणं (for ^{a}) G3 M2. 4 शोकार्ताः; M1 तृष्णार्ताः, M3 तृषार्ताः (for भृशार्ताः). G2 भृशार्ता. पर्यवारयन् (for ^{b}). — (L 1036) T1 G3 M2. 4 शिरांस्याकुलितानि च, M1 3 निघ्नन्त्यो निर्दयं करैः (for ^{b}). — (L 1037) M1 3 हृदयं (for निर्दयं) G5 रुरुदुर्विस्वरं स्त्रियः (for ^{b}). — M3 om (hapl) lines 1038–1045. — (L 1038) Ñ1 विलपन्त्यः, Ñ3 (marg as above) तस्योपरि (for ॰रसि). Ñ2 D5 T2 G1 4 रुदिताः; V3 G2. 5 रुदित-; D6 मृदित-; M4 रुरुदुः (for मृदिताः) G3 रुदितक्लिन्नचेतना·, M1 2 रुधिरक्लिन्नमूर्धजाः (for ^{b}) — (L,

वारिविप्रहतानीव पङ्कजानि चकाशिरे ॥
ताः पतिं पतितं भूमौ रुदन्त्यो हृदि ताडिताः ।
लालप्यमानाः करुणं योषितः पर्यदेवयन् ॥
पुत्रं चास्य पुरस्कृत्य बालं प्रस्रुतलोचनम् ।
शक्रदेवं पितुः पार्श्वे द्विगुणं रुरुदुः स्त्रियः ॥ [1045]
इमं ते पश्य विक्रान्तं बालं पुत्रमपण्डितम् ।
अतृप्तास्तव सौख्यानां किं कुर्मो विधवा वयम् ॥
तस्य पद्मावती नाम महिषी प्रमदोत्तमा ।
गृहीत्वा तं सुतं तत्र वासुदेवमुपस्थिता ॥
यस्त्वया पातितो वीर रणप्रोक्तेन कर्मणा । [1050]
तस्य प्रेतगतस्यायं पुत्रस्त्वां शरणं गतः ॥
यदि त्वां प्रणमेतासौ कुर्याद्वा शासनं पुनः ।
नायमेकप्रहारेण जनस्तप्येत दारुणम् ॥
यदि कुर्यादयं मूढस्त्वयि बान्धवकं विधिम् ।
नैवं परीतः कृपणः सेवेत वसुधातलम् ॥ [1055]
अयमस्य विपन्नस्य बान्धवस्य त्वयानघ ।
संतती रक्ष्यतां वीरपुत्रः पुत्र इवात्मजः ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा महिष्या यदुनन्दनः ।
मृदुपूर्वमिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः ॥
राजपत्नि गतो रोषः सहानेन दुरात्मना । [1060]
प्रकृतिस्था वयं जाता देवि सैषोऽस्मि बान्धवः ॥
रोषो मे विगतः साध्वि तव वाक्यैरकिल्बिषैः ।

1039) Ñ1 तत्र (for सर्वाः) Ñ2 3 V3 T1 4 M1 2 4 छिन्न , V2 क्षत- (for कृत्त-) — M1 om lines 1040–1042 — (L 1040) M2 बाष्पाभि- (for °म्बु) V1 -पूर्णानां (for °नि) — (L 1041) T1 वारिविप्लावितानीव (for ^{a}) — D1 om lines 1042–1043 — (L 1042) G1 ततस्ता' (for ता' पतिं) Ñ1 T4 भूपतिं (for पतितं) M2 पतितं पतिता भूमौ (for ^{a}) Ds2 पीडिताः ; G2 तापिताः (for ताडिताः) — K1 om line 1043 — (L 1043) Ds2 (marg as above) समरे (for करुणं) T2 G1 5 M1 विलप्यमाना करुणं (for ^{a}). — For line 1044, Ñ1 subst

123** सृगालपुत्रं चारभ्य पुरस्कृत्य तु बालकम् ।

— (L 1045) M3 दृष्ट्वा बालं , Bom ed शुकदेवं (for शक्र°) T2 G1 4 5 करुणं (for द्विगुणं) T1 G3 M4 रुरुदुर्निपुणं (M4 °णाः) स्त्रिय , M2 रुरुदुः करुणं स्त्रियः (for ^{b}) — (L 1046) M4 वीर (for पश्य) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 2 4 5 अयं ते वीर विक्रान्तो बालः पुत्रो न पण्डितः — After line 1046, K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 2 5 ins

124** त्वद्विहीन' कथमयं पदे स्थास्यति पैतृके ।
कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोऽस्यन्तःपुरं परम् ॥

[(L 1) G2 पुत्र (for पदे) — (L 2) D3 यातो (for गतो) K2, 4 D1 2 4 G4 5 पुरम् , D3 5 वरम् (for परम्)]

— (L 1047) T2 G1 4 5 नाम (for तव) D3 अतृष्णास्ते च सौख्यानां , T1 G3 M1–3 अतृप्तं पितृसौख्यानां , M4 वितृप्तं पितृसौख्येन (for ^{a}) — (L 1048) Ñ1 प्रथमा पत्निरुत्तमा (for ^{b}) — (L 1049) Ñ2 V3 माता (for तत्र) K1 3 4 V2 B2 Dn Ds1 (marg , after corr) D1–5 T2–4 G1 4 5 M4 रुदती (T3 °न्तं) पुत्रमादाय ; K2 Ñ1 3 V1 B1 3 Ds2 D6 T1 G2 3 पुत्रमाता सुतं गृह्य (for ^{a}). — (L 1050) Ñ2 V3 घातितो (for पा°). M1–3 देव (for वीर) D1 G1 M2 रणे (for रण). Ñ2 V3 M1 3 -दृष्टेन (for -प्रोक्तेन) Ñ1 शास्त्रोक्तेनैव कर्मणा , G5 M4 रणे प्राप्तेन कर्मणा (for ^{b}) — (L 1051) Ds प्रेत्य- (for प्रेत-) — (L 1052) D1 प्रणयता (for प्रणमेत) K1 प्रभो , K3 बुध' , Dn तव , D2 (*inf lin*) विभो (for पुनः) — Ñ1 2 T1 G3 M subst for line 1052 V3 T3 ins after line 1052

125** यदि त्वं बान्धव' श्लाघ्यः पुत्रस्य प्रणतस्य मे ।
दीयतां जीवितं देव बान्धवस्य यथात्मनः ॥

[(L 1) Ñ1 अथ मे प्रणमेत्सुत (for ^{b}) Ñ2 V3 M2 यदि त्वा बान्धव (M2 °व) श्लाघ्यमेष न प्रणमेत्पाति — Ñ1 2 V3 M2 om line 2]

— K1 om lines 1053–1057 T3 reads line 1053 twice — (L 1053) D3 एवं (for एक-) Ñ3 V1 दारुणः (for °णम्). D3 तदा तप्येत चागुण' , T1 3 (second time) G3 M1 3 4 हतश्चक्रेण ते प्र(M3 वि)भो (for ^{b}) — (L 1054) D4 G3 असंमूढस् (for अयं मू°) G2 यदि , M3 तव (for त्वयि). — (L 1055) M1 3 पतितो नैव कृपण' (for ^{a}). K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 2 4 धरणी- (for वसुधा) — (L 1056) Ñ1 पितुर्बालो (for विपन्नस्य) — (L 1057) Ñ1 वीर. (for वीर-) K1 सतत वीक्ष्यता वीर , K2 तस्यैव जगतां वीर , M1 3 एतस्य रक्ष्यता पुत्रो (for ^{a}) M1 3 देव (for पुत्र') T1 G3 M [आ]त्मनः (for °ज.) V3 -पुत्रः पुत्रमिवात्मजम् (for ^{b}). — (L 1058) D3 ततस् (for तस्यास्) — (L. 1059) M1 3 उवाच पुरुषोत्तम (for ^{b}) — (L 1061) V2 स चास्मि देव बान्धव. ; M1–3 स एवाहं च बा° (for ^{b}). — Ñ1 om line 1062 — (L 1062) Ñ2 V3 ऽयं (for मे). T1 3 G1 3 5 M निर्गतः (for विगत.) Bom Poona eds अकल्मषैः (for अकिल्बिषै.) T1 G3, 5 M जातदुःखोऽस्मि सांप्रतम् (M2

योऽयं पुत्रः सृगालस्य समाप्येष न संशयः ॥
अभयं चाभिषेकं च ददाम्यस्मै सुखाय वै ।
आहूयन्तां प्रकृतयः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा । [1065]
पितृपैतामहे राज्ये तव पुत्रोऽभिषिच्यताम् ॥
ततः प्रकृतयः सर्वाः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा ।
अभिषेकार्थमाजग्मुर्यत्र तौ रामकेशवौ ॥
अभिषिच्य सृगालस्य करवीरपुरे सुतम् ।
कृष्णस्तदहरेवाशु प्रस्थानमभिरोचयत् ॥ [1070]
रथेन हरियुक्तेन तेन युद्धार्जितेन वै ।
केशवः प्रस्थितोऽध्वानं यथेन्द्रस्त्रिदिवं यथा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
तौ तु स्वल्पेन कालेन पञ्चरात्रोषितौ पथि ।

inf lin सप्रति) (for ^{5}) — (L 1064) K2 V1 3 दास्यामि (for ददामि) M1–3 सुताय ते (for सुखाय वै) — D4 G3 4 om (hapl) lines 1066–1067, D2 reads the same twice — (L 1066) M1 3 देवि (for राज्ये) Ñ2 पितृपैतामहं राज्यं (for ^{a}) K2 Ds तस्य (for तव). — (L 1068) M4 आजह्रुर् (for °ग्मुर्) Ñ2 Ds1 T1 यतो वै; Dn1 यत्रेमौ (for यत्र तौ) Ñ1 यत्र तौ केशवो भृशम् (for ^{5}) — After line 1068, K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 2, 4 5 ins .

126** ततः सिंहासनस्थं तं राजपुत्रं जनार्दनः ।
अभिषेकेण दिव्येन योजयामास वीर्यवान् ॥

— (L. 1070) K2 V3 Dn G2 प्रस्थानं समरोचयत्; K3 Ñ3 V2 B Ds D4 T4 °नमभ्यरोचयत्, M1–3 °नं समरोचत (for ^{b}) — (L 1071) Ñ1 D4 हय- (for हरि-) M1–3 तेन युद्धजितेन वै (for ^{5}) — (L 1072) K Ñ2, 3 V B D T2–4 G1 2 4 5 वृत्रहा (for यथेन्द्रस्). Ñ1 यथेन्द्रस्त्रिदिवेऽभवत् (for ^{5}) — After line 1072, Ñ2 3 V ins.

127** सहितौ तावनुगतौ मथुरां प्रति जग्मतुः ।

While D6 T1 2 G1 3–5 M ins. after line 1072 :

128** दमघोषोऽपि धर्मात्मा ससैन्य ससुहृज्जनः ।
आपृच्छ्य केशव राजा स्वा पुरीं प्रतिजग्मिवान् ॥

[(L 1) D6 T2 G1, 4, 5 -सुहृद्गण (for °ज्जन)]

D6 T2 G1 4 5 cont. : K B Dn Ds D1–5 T3 4 G2 ins after line 1072 . Ñ2 3 V cont after 127** :

129** शक्रदेवोऽपि धर्मात्मा सह मात्रा परंतप ।
सबालवृद्धयुवतीमुख्याः प्रकृतयस्तथा ॥
शिबिकायामथारोप्य सृगालं युद्धदुर्मदम् ।
संहृता दूरमार्गेण पश्चिमाभिमुखा ययुः ॥
नैधनेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियाम् । [5]
सत्कार कारयामासुः पितॄणां पारलौकिकम् ।
उद्दिश्योद्दिश्य राजानं श्राद्धं कृत्वा सहस्रशः ॥
ततस्ते सलिलं दत्वा नामगोत्रादिकीर्तनैः ।
पितर्युपरते घोरे शोकसंविग्नमानसः ।
कृत्वोदकं तदा राजा प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥ [10]

[(L 1) Bom ed शुक्र- (for शक्र-) — (L 2) D3 -युवाति-, T3 -युवतीर् (for युवती) D5 -सुखा (for -मुख्या) — (L 3) K1 इवारोप्य, Ñ2 G5 समा° (for अथा°) — K4 om lines 4–5 — (L 4) K1 3 D1 2 5 T2 G1 5 सगता; Ñ3 V1 B Ds D6 G4 सहिता, D3 वहन्तो, T3 महता (for स°). K2 सहिता पुरमार्गेण (for ^{a}) Ñ2 V3 D3 T2 4 G1, 4 5 -मुखं (for -मुखा) T3 पश्चिमा दिशमाययु (for ^{b}) — G4 om. line 5 — (L. 5) K3 Ñ2 D1 2 G1 नैधनस्य, T3 4 वैदिकेन (for नैधनेन) — (L 6) T3 G2 संस्कार (for सत्कार). K1 सत्क्रिया कारयामास; K3 D3 सत्का(D3 सस्का)रं लम्भयामासु (for ^{a}) K3 Dn स पितु (for पितॄणा). K1 -लौकिकीम् (for °कम्). — (L. 7) D5 विधानत (for सहस्रश) — (L. 8) B2 -गोत्रानु- (for °दि-). — (L 9) K4 प्रजा कृत्वोदकं तथा (for ^{b}) — (L 10) K4 राज्ञ पुत्रै समं दीनाः (for ^{a}).]

M3 cont after 128**.

130** श्रीवत्सच्छन्नवक्षोज्ज्वलितमणिवरोद्दीप्तदिव्याङ्गरागं
भास्वच्चक्रं सशङ्खं स्फुरदुरुमकुटं हारकेयूरहारि ।
मेघाभं पीतवासोमणिमकरलसत्कुण्डलं चन्द्रवक्त्रं
प्रोद्यत्तेजोम्बुजाक्षं हृदय भज सदा त्वं वपुः प्राशु जिष्णोः ॥

Colophon om in K2 — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ3 V B Ds D1. — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K1 3, 4 Ñ V1 2 B Ds D1–5 T2, 4 G3 M सृगालवध ; V3 सृगालवधे तत्पुत्राभिषेकः; D6 G2 सृगालवासुदेववधः — *Adhy no.* K3 (marg) D4 98 , Ñ3 V1 B2 101 , V2 G1 102; Dn1 90; Dn2 Ds2 99; D1 96; T1 G2 3 M 104; T2 G4 100 , T3 107 , T4 91 , G5 103 — *Śloka no* Dn1 63; Ds2 65; D4 66 , T2 84 , G1 85.

—T2 G1 4 om line 1073 After line 1073^{a}, K Ñ1, 2 V3 Dn D2 3, 5 6 T3 G2 ins :

131** दमघोषेण संगतौ ।
अथाध्वविधिना तौ तु

[(L. 1) K1 संयुतौ , D3 समतौ (for सगतौ). — K1, 3, 4

नगरी मथुरां प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ ॥
ततः प्रत्युद्गताः सर्वे यादवा यदुनन्दनौ । [1075]
सबला हृष्टमनस उग्रसेनपुरोगमाः ॥
श्रेण्यः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणः सपुरोहिताः ।
सबालवृद्धा सा चैव पुरी समभिवर्तत ॥
नन्दितूर्याण्यवाद्यन्त स्तूयेतां पुरुषोत्तमौ ।
रथ्याः पताकामालिन्यो भासन्ति स्म समन्ततः ॥ [1080]
हृष्टा प्रमुदिता सर्वा पुरी परमशोभिता ।
भ्रात्रोस्तयोरागमने यथैवेन्द्रमहे तथा ॥
मुदितास्तत्र गायन्ति राजमार्गेषु गायनाः ।
स्तवाशीःप्रभवा गाथा यादवानां प्रियंकराः ॥
गोविन्दरामौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ । [1085]
स्वे पुरे निर्भयाः सर्वे क्रीडध्वं यादवाः सुखम् ॥
न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः ।
मथुरायामभूत्कश्चिद्रामकृष्णसमागमे ॥
वयांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहयद्विपाः ।
नरनारीगणाश्चैव भेजिरे मानसं सुखम् ॥ [1090]
शिवाश्च प्रववुर्वाता विरजस्का दिशो दश ।

Ñ$_1$ D$_{2\ 3\ 5\ 6}$ om. line 2 —(L 2) Ñ$_2$ V$_3$ अध्वानं विधिना चोभौ]

K$_{3,\ 4}$ Ñ$_1$ D$_{3\ 5}$ om line 1073^b — After line 1073, K$_1$ (marg) $_2$ Ñ$_{2\ 3}$ V B Dn Ds D$_{1\ 4\ 6}$ T$_{1\ 3}$ G$_{2\ 3\ 5}$ M ins .

132* दमघोषेण संगम्य एकरात्रोषिताविव ।
जग्मतु सहितौ वीरौ मुदा परमया युतौ ॥

[(L 1) T$_{1\ 3}$ G$_{3\ 5}$ M$_{1-3}$ नेमिघोषेण (for दम°) V$_3$ सहिताव्, G$_5$ संहत्य, M$_{1-3}$ सनाथ (for संगम्य). V$_2$ पुन , D$_1$ तत (for इव) Ñ$_3$ V$_1$ B Ds D$_6$ त्वेकरात्रोषितौ तत , T$_{1\ 3}$ G$_{3\ 5}$ M सहितौ बलकेशवौ (for ^{b})]

— T$_{3\ 4}$ om line 1074 —(L 1074) Ñ$_2$ मथुरां नगरीं प्रीतौ (for ^{a}) — After line 1074, D$_6$ T$_{1,\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M G(ed) ins .

133** तत· कृष्णो महाशङ्खं पाञ्चजन्यं स यादवः ।
प्रदध्मौ लोकविख्यातः सुस्वरं पुरुषोत्तम· ॥

[(L 1) T$_2$ G$_1$ महानाद (for °शङ्ख) —(L 2) D$_6$ G$_{4,\ 5}$ M$_4$ -विख्यातं (for °त·). T$_2$ G$_1$ तौ ख्यातौ लोकविख्यातौ (for ^{a})]

—(L 1075) K$_1$ प्रत्युद्ययु , Ñ$_2$ V$_3$ प्रत्यागता· (for प्रत्युद्गता) T$_1$ G$_{3\ 5}$ M तेन शब्देन विज्ञाय (G$_5$ M °ता) (for ^{a}) —(L 1076) K$_{1\ 4}$ D$_{1\ 2}$ सबाला, Ñ$_1$ D$_{3-5}$ सकला (for सबला) V$_1$ B$_1$ कृष्ण- (for हृष्ट-) T$_1$ G$_{3-5}$ M संप्रहृष्टा बालवृद्धा (for ^{a}) G$_2$ वसुदेव- (for उग्रसेन-). —(L 1077) M$_{1-3}$ सर्वा (for चैव) K Ñ V B Dn Ds D$_{1-4\ 5}$ (marg) $_6$ T$_4$ G$_2$ मन्त्रिणश्च यथोचि(B$_3$ D$_6$ °दि)ता , T$_1$ °णश्च पुरोधस (for ^{b}). — T$_1$ G$_3$ M om. line 1078. —(L 1078) T$_2$ G$_1$ सबला (for सा चैव). K$_3$ पुरी सर्वाभ्यवर्तत, D$_5$ सा चैव समवर्तत (for ^{b}) —(L 1079) T$_2$ G$_1$ अथ, G$_4$ तदा (for नन्दि- \ K$_3$ [अ]ताडयन्त , V$_{1,\ 3}$ [अ]वादन्त (for °द्यन्त). K$_4$ अवादयन्त तूर्याणि (for ^{a}) K$_2$ स्तूयेतां पुरुषोत्तमम्, Ñ$_1$ स्तूयते स जनार्दन· , V$_2$ D$_3$ G$_{1\ 5}$ स्तूयेतां पुरुषर्षभौ (for ^{b}) —(L. 1080) Ñ$_2$ V$_3$ D$_5$ भ्राजन्ते स्म (Ñ$_2$ सा) (for भासन्ति स्म). —(L 1081) K$_2$ Ñ$_3$ V$_1$ B$_3$ D$_{1\ 6}$ G$_4$ हृष्टप्र- ; Ñ$_1$ प्रहृष्टा (for हृष्टा प्र-) K$_1$ D$_{3\ 5}$ T$_{1\ 4}$ G$_{3,\ 5}$ M हृष्टाः प्र(K$_1$ स)- मुदिता सर्वे, Ñ$_2$ V$_3$ प्रहृष्टवदना सर्वे (for ^{a}) K$_{1\ 4}$ V$_3$ D$_1$ शोभना (for -शोभिता) D$_5$ पुरी श्रेष्ठाभ्यशोभत , T$_1$ G$_{3-5}$ M पुरे परमशोभने (for ^{b}) — After line 1081, D$_3$ D$_5$ T$_2$ G$_2$ ins :

134** अक्रूरः सात्यकिश्चैव मन्त्रिणश्च यथोचिता ।

—(L 1082) G$_5$ M$_{1\ 3}$ आगतयोर् (for °मने) D$_3$ [इ]न्द्रपुरी (for °महे) —(L 1083) Dn$_2$ ते तु (for तत्र) Ñ$_1$ मुदिताश्चाप्यगायन्त (for ^{a}) S Bom Poona eds G(ed) गायका (for °नाः) —(L 1084) K$_{2\ 4}$ Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 3}$ B Dn Ds D$_{1-3\ 5\ 6}$ T$_{2-4}$ G$_{1\ 2\ 4\ 5}$ -बहुला , D$_4$ -विपुला (for -प्रभवा) K$_{1\ 3}$ तदा(K$_3$ °था)शीर्बहुला गाथा , Ñ$_1$ गायन्ति प्रथम गाथा , M$_4$ स्तवप्रभावा गाथा या (for ^{a}) —(L 1085) Ñ$_3$ (marg) V$_1$ T$_3$ यादवौ (for भ्रातरौ) T$_4$ तत्र (for लोक-) —(L 1086) K$_1$ D$_3$ T$_3$ स्वपुरे , Ñ$_2$ V$_3$ पुरे स्वे (by transp), T$_1$ G$_3$ M पुरेऽस्मिन् D$_{4\ 5}$ यादवा (for निर्भया) K$_2$ स्वपुरे यादवा सर्वे (for ^{a}) V$_1$ क्रीडन्ते ; T$_2$ G$_1$ °या (for °ध्वं) K$_2$ D$_{4,\ 5}$ निर्भया (for यादवा). Ñ$_1$ क्रीडध्वं सह बान्धवै (for ^{b}). — Ñ$_1$ om lines 1087–1092. —(L 1087) D$_{4\ 5}$ कश्चित्तत्र (by transp) D$_5$ दु खितो (for मलिनो) —(L 1088) Ñ$_2$ V$_3$ M$_{1-3}$ अभूद्राजन् , G$_3$ M$_4$ समभवद् (for अभूत्कश्चिद्) M$_{1-3}$ गोविन्दे समुपस्थिते (for ^{b}) —(L 1089) T$_1$ शुभ- , M$_{1-3}$ सुख (for साधु-). —(L 1090) V$_1$ सर्वे (for चैव) K$_3$ परमं , G$_1$ मानुषं ; G$_3$ M$_{1-3}$ मनसः (for मानसं) K$_1$ भेजिरे सुखमुत्तमम् (for ^{b}) —(L 1091) Ñ$_2$ V$_3$ शिवाश्च वाता· प्रववुर् (for ^{a}) K$_4$ विराजन्ति (for विरजस्का) —(L 1092) K$_4$ हृष्टानि (for सर्वाणि) K$_3$ D$_{1.\ 2}$ T$_{1,\ 2,\ 4}$ G$_3$ हृष्यन्त्यायतनेष्वथ (for

दैवतानि च सर्वाणि दृष्टान्यायतनेष्वपि ॥
यानि लिङ्गानि लोकस्य वृत्तानीह कृते युगे ।
तानि सर्वाण्यदृश्यन्त आत्रोरागमनं प्रति ॥
ततः काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेनारिमर्दनौ । [1095]
हरियुक्तेन तौ वीरौ प्रविष्टौ मथुरां पुरीम् ॥
विशन्तं नगरीं रम्यां गोविन्दं राममेव च ।
अनुजग्मुर्यदुगणाः शक्रं देवगणा इव ॥
वसुदेवस्य भवनं पितुस्तौ यदुनन्दनौ ।
प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचलम् ॥ [1100]
तावायुधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वैरचारिणौ ।
मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसुतावुभौ ॥
एवं तावकेनिर्माणौ मथुरायां शुभाननौ ।
उग्रसेनानुगौ भूत्वा कंचित्कालं मुमोदतुः ॥

Colophon.

No 18A

After line 880 of App I (No. 18), D6 S ins..

ससैन्यः सबलश्चापि पृष्ठतोऽन्वचरत्किल ॥
इत्युक्त्वा पार्थिवान्सर्वान्कृष्णः कृष्णाम्बुदोपमः ।
पूर्वजेन सहायेन स्थितः समरमूर्धनि ॥
श्रुत्वैव तु जरासंधः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
प्रलम्बश्च तथा राजा विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ [5]

---

[5]) — (L 1093) D5 T2 G1-4 प्रवृत्तानि (for वृत्तानीह) — (L 1094) B1 T1 G3 M4 दृश्यन्ते (for [अ]दृश्यन्त) Ñ2 M4 तयोर् (for आत्रोर्) K Ñ3 V1 2 B D T2-4 G1 2 4 5 तयो(T3 आत्रो)रागमने तदा (for [b]) — G1 om lines 1095-1100 — (L 1095) K3 शुभे (for शिवे) — T3 G4 om (hapl) lines 1096-1100 — (L 1097) T1 G5 M3 पुण्यां, G3 M4 वीरं (for रम्यां) K Ñ3 V1 2 B D T3 4 G2 प्रविशन्तं पुरीं रम्यां (for [a]) Ñ2 V3 सकर्षण-जनार्दनौ; D4 रामं गोविन्दमेव च (for [b]) — (L 1098) K1 (marg) इन्द्रोपेन्द्रौ सुरा इव (for [b]) — (L 1099) K1 Ñ2 3 (marg) V1 3 ततस्तौ, D4 5 पेततुर्; T1 G3 5 M3 4 विशन्तौ (for पितुस्तौ). — (L 1100) D4-6 T2 G5 M4 प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ). T1 [अ]म्बरे, G3 M4 [अ]म्बरम् (for [अ]चलम्) — After line 1100, Ñ3 V B2 ins 135** — Ñ1 om lines 1101-1102 — (L 1101) Ñ3 V1 2 B1 3 D3 D3 6 T3 4 G2 तत्र, V3 तदा (for ताव्) Ñ1 T1 सं- (for वि-) K B2 Dn D1 2 4 5 T2 G1 4 तत्रायुधानि संन्यस्य (for [a]) V2 G3 स्वगृहे, V3 D2 G5 M1-3 स्वे गृहे (by transp) — K1 (marg) 2 Ñ2 Dn G2 ins after line 1102; Ñ3 V B2 after line 1100

135** ततस्तौ वसुदेवस्य पादौ समभिपीड्य च ।
तत्रोग्रसेनं राजानमन्यांश्च यदुपुंगवान् ॥
यथान्यायं पूजयित्वा तौ सर्वैश्चाभिनन्दितौ ।
जग्मतुर्हृष्टमनसौ मातुरेव निवेशनम् ॥

[(L 1) Ñ2 3 V -वाद्य (for -पीड्य) — (L 3) K1 Ñ2 V1 3 भोजयित्वा (for पू°) — (L. 4) K1 Ñ2 3 V -वदनौ (for -मनसौ)]

— Lines 1103-1104 = (var) 79 40 — (L 1103) K2 G2 -कर्माणौ (for -नि°) K1 सुखेन वै (for शुभाननौ). — (L 1104) K2 Ñ3 V1 D2 (before corr as above) 3 G2 विचेरतु, D6 G4 अथोषताम्; T2 G1 अथोषितौ, M2 अमोदताम् (for मुमोदतुः). — After line 1104, Ñ2 V3 ins

136** रामोग्रसेनौ विक्रान्तौ विष्णुना समलंकृतौ ॥
कृत्वा प्रयाणं गोमन्ताद्राजा स मगधेश्वरः ।
व्रीडयावनतो भूत्वा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥

COLOPHON — *Mention of the Epic* · K3 Ñ2 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ3 V B D1 — *Sub-parvan* · D5 पारिजात — *Adhy name* K Ñ3 V1 2 B D G2 M4 मथुरा(K2-4 °रायां)प्रत्यागमनम्, Ñ1 कृष्णप्रत्यागमनम्, Ñ2 गोमन्तदाहे मथुराप्रवेश., V3 गोमन्तान्मथुराप्रवेशः, T4 रामकृष्णयोर्मथुरायां प्रत्यागमनम् — *Adhy no.* · K3 D4 99, V1 3 B2 139, V2 G1 103; Dn Ds2 T1 100, D1 97; D3 107, T2 G4 101, T3 108; T4 92; G2 3 M 105; G4 104. — *Śloka no.:* Dn 18, Ds2 D4 17, D3 19; T2 14; G1 15 — After the above, T1 M read adhys. 80-82, and T3 G3 repeat the same.

18 A

T3 G2 om line 1 — (L 1) G3 M4 च बली (for सब-लश्च). G4 व्यचरत्, M2 ऽन्वगमत् (for °चरत्) — D6 T2 G1 M1 om line 2 G3 om lines 2-4. G4 om lines 2-6 M3 om lines 2-5 After line 3, T3 ins. an addl colophon mentioning the Epic and adhy no 103. — Before line 4, T3 G2 5 ins. वैशंपायन.. G3 om line 5. — (L 5) D6 G1 प्रलब्धश्च (for °म्बश्च) T1 3 G3 5 M1. 2 4 स्वबले च तथा भग्ने (for [a]) — (L. 6) D6 T1

धन्वी बाणी रथी खड्गी कुण्डली कवची बली ।
शूराणामग्रणीः साक्षादेक एवातुलो नृपः ।
केशवस्य पुरः स्थित्वा बभाषे केशिसूदनम् ॥
किमेतैस्तुच्छवाक्यैर्हि तिष्ठेदानीं ममाग्रतः ।
यद्बलं यच्च ते वीर्यं दर्शयस्व यदीच्छसि ॥ [10]
एष त्वां प्रहरिष्यामि तिष्ठ तावद्रणे क्षणम् ॥
एते ये निहता गोप राजानो बलमोहिताः ।
एतैर्वराकैर्गोपाल कृतं राजविदूषकैः ॥
एष त्वां दर्शयिष्यामि यमराजानमेव हि ।
इत्युक्त्वा स जरासंधः कृष्णमभ्यद्रवद्रणे ॥ [15]
तं दृष्ट्वा रोषताम्राक्षं कृष्णो वाक्यमुवाच ह ।
इच्छातः प्रहरस्वेति यदि शक्नोषि राजक ॥
एष ते प्रमुखे राजन्स्थितोऽहं किं विकत्थसे ॥
नैतावता रणे राजञ्शूराः सन्ति नृपोत्तमाः ।
शरैर्वा यदि वा शस्त्रैर्दर्शयस्व पराक्रमम् ॥ [20]
इत्युक्त्वा स जगन्नाथः सर्वेषामग्रणीर्हरिः ।
सुपर्णध्वजमास्थाय कृष्णस्तु रथमुत्तमम् ।
तमभ्ययाज्जरासंधं शरैर्विव्याध चाष्टभिः ॥
सारथिं चास्य विव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
जघान तुरगांश्चाजौ यतमानस्य वीर्यवान् ॥ [25]
बलदेवो धनुश्चास्य चिच्छेद नतपर्वणा ॥
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय चित्रसेनो महाबलः ।
सेनानीः कौशिकश्चैव कृष्णं विव्याध पञ्चभिः ॥
त्रिभिर्विव्याध संक्रुद्धः कामपालं तु कौशिकः ।
बलदेवो धनुश्चास्य भल्लेनाजौ द्विधाकरोत् ॥ [30]
जवेनाभ्यर्दितश्चापि तानरीञ्शरवृष्टिभिः ।
जनार्दनोऽपि भगवानाजघान स मागधम् ॥
जरासंधोऽपि वेगेन धनुरन्यन्महारथः ।
सज्यं कृत्वा महावीरः केशवं निशितैः शरैः ।
आजघान शरीरं वै नीलोत्पलदलप्रभम् ॥ [35]
भगवानपि गोविन्दः शरेण नतपर्वणा ।
ललाटे चास्य चिक्षेप जरासंधस्य चाभिभूः ॥
पुनर्विव्याध निशितैर्बाणैः शैलोपमैस्तथा ।
क्षुरप्रेणाहनच्चास्य ध्वजं कनकभूषणम् ॥
तं चित्रसेनः संरब्धो विव्याध निशितैः शरैः । [40]
कौशिकः पञ्चविंशत्या जरासंधस्तु सप्तभिः ॥
त्रिभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान्बिभेद जनार्दनः ।
पञ्चभिः पञ्चभिश्चैव बलदेवस्तु तानरीन् ॥

कङ्कणी (for कवची) G_2 शरी (for बली) —(L 7) $T_{1.3}$ $G_{2.3}$ अग्रत (for °णीः) T_3 $G_{2.3.5}$ M तदा (for [अ]तुलो) —(L 8) T_2 G_1 मधु- (for केशि-). —(L 9) T_1 त्विह (for तुच्छ) G_5 M_{1-3} किमेतै राजापसदैस् (for [a]) G_2 वृथा जल्पसि गोपक (for [b]) — G_2 om line 10 —(L 10) M_2 वैरं (for वीर्यं) —(L. 11) T_1 एकस् (for एष) T_2 G_1 एष त्वां प्रापयिष्यामि (for [a]) —(L. 12) T_1 G_3 -शोभिताः (for -मोहिताः). —(L 13) D_6 -विदूषणैः ; M_{1-3} -विगूहकैः (for विदूषकैः) $T_{1.3}$ G_3 M_4 कृतं राजक(T_3 °न्य)-विग्रहै ; G_2 न कृतो राजविग्रहः (for [b]) — G_2 om line 14. —(L 16) D_6 T_1 $G_{2.3}$ M_1 -ताम्राक्ष (for °क्षं) M_1 विष्णुर् (for कृष्णो) D_6 $T_{1.3}$ $G_{3.5}$ $M_{2.3}$ वाचम् (for वाक्यम्). —(L 17) T_2 शक्तोऽसि (for शक्नोषि). — G_2 om line 18 —(L 18) M_4 एतेषु (for एष ते) D_6 T_2 G_4 विलम्बसे (for विकत्थसे). —(L 19) $M_{1.3}$ transp राजन् and शूराः. D_6 $T_{1.3}$ G_2 M_4 नृपोत्तम ; M_{1-3} नृपा नृप (for नृपोत्तमाः). —(L. 20) G_2 M_4 [अ]प्यस्त्रैर् (for शस्त्रैर्). T_1 शरैर्वा युधि वाप्यस्त्रैर् (for [a]) — G_2 om. line 22. —(L 23) D_6 T_2 G_4 अन्वयाज् (for अभ्य°) G_2 तार्क्ष्यध्वजो मागधं तु (for [a]) —(L 25) D_6 T_2 G_4 [ए]व ; T_1 [अ]सौ (for [आ]जौ). T_1 G_2 युध्यमानस्य वीर्यवान् (for [b]). —(L 26) D_6 T_{1-3} $G_{2.4}$ $M_{3.4}$ बलभद्रो (for °देवो). $M_{1.3}$ तस्य (for चास्य) —(L 27) G_2 महाबलम् (for °ल) —(L 28) M_2 जरासंधोऽपि सक्रुद्धः (for [a]). —(L. 30) D_6 T_2 $G_{1.4}$ [आ]जौ (for [अ]स्य) D_6 T_2 G_1 [अ]स्य (for [आ]जौ) G_2 चिच्छेद नतपर्वणा (for [b]) —T_3 om. line 31 G_4 om (hapl) lines 31–45 —(L 31) D_6 T_1 [अ]भ्यर्दयंश् (for °र्दितश्) —(L. 32) $M_{1.3}$ आजगाम (for °घान). T_2 G_2 M_4 बाणधी (for मागधम्) T_1 G_3 स जघान सबाणधीः (for [b]) —(L 33) D_6 T_2 G_1 $M_{1.3}$ बलवान् (for वेगेन). $T_{1.3}$ $G_{2.3.5}$ M महाबल (for °रथ). —(L 34) T_3 जघानाशु ; M_2 महाबाहु , M_3 °वीर्यः (for °वीरः) — T_3 om line 35 —(L 35) T_1 G_2 शरीरे हि (for °रं वै) T_1 प्रभे ; G_2 M_4 -प्रभैः (for -प्रभम्). —(L. 37) T_1 G_3 चिच्छेद , G_2 विव्याध (for चिक्षेप). —(L 38) D_6 T_2 G_1 M_{1-3} शैलमयैस् ; G_5 मेघोपमैस् (for शैलोपमैस्). —(L 39) M_4

कृष्णो रथाश्वांश्चिच्छेद चित्रसेनस्य वीर्यवान् ।
बलदेवो धनुश्चास्य भल्लेनाजौ द्विधाकरोत् ॥ [45]
संछिन्नधन्वा विरथो गदामादाय वीर्यवान् ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो जिघांसुर्मुसलायुधम् ॥
सिसृक्षतस्तु नाराचांश्चित्रसेनवधैषिणः ।
धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासंधो महाबलः ॥
गदया च जघानाशु चित्रसेनो हलायुधम् । [50]
जरासंधस्तु बलवान्केशवं पञ्चभिः शरैः ॥
पुनर्नवत्या विव्याध पुनश्चैव हि सप्तभिः ।
अशीत्या च जरासंधः कृष्णं नीलोत्पलच्छविम् ।
धनुश्चिच्छेद भगवाञ्जरापुत्रस्य धीमतः ॥
उत्सृज्य सशरं चापं गदामादाय वीर्यवान् । [55]
जघान च तदा विष्णुं बाहुदेशे बली तदा ॥
गदया चैव गोविन्दो जघानास्य च वक्षसि ।
जानुभ्यां निपपातोर्व्यां पुनरुत्थाय मागधः ।
गदयाथ हरिं वेगाज्जघानाहत्य वक्षसि ॥
हरिश्च गदया राजञ्जरासंधममर्षणम् ॥ [60]
न ममर्ष जरासंधो गदायातं जनार्दनम् ।
जघान स्तनयोर्मध्ये बलदेवस्य पश्यतः ॥

ततः पीडितसर्वाङ्गो ययौ कृष्णो महीतलम् ।
सिंहनादं ततश्चक्रे मागधो राजसत्तमः ।
हतः कृष्णो हतः कृष्ण इति वाचं समाददे ॥ [65]
तं दृष्ट्वा पतितं कृष्णं क्रोधाद्विगुणविक्रमः ।
आदाय मुसलं रामो जरासंधमभिद्रवत् ॥
जघान स्तनयोर्मध्ये बाहुभ्यां यदुनन्दनः ।
पुनश्च गदया रामो ललाटे तं जघान ह ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ गतसंज्ञो जरासुतः ॥ [70]
उत्थाय सहसा भूमेर्जरासंधः प्रतापवान् ।
बलभद्रं जघानाशु सस्वनं मागधस्तदा ॥
ततो हलधरो वीरो गदया सर्वपुष्टया ।
चिच्छेद तां गदां वीरः कृष्णस्य पुरतस्तदा ॥
जरासंधस्तु बलवानुत्सृज्य महती गदाम् । [75]
पुनरन्यां महाचण्डां सर्वायुधसमन्विताम् ॥
आदाय निशितां घोरां तां जघान हलायुधम् ।
पुनश्च गदया तं तु ललाटेऽभ्यहनद्बली ॥
मुष्टिना च समाहत्य गदया च तदा भृशम् ।
तलेन च जघानाशु वासुदेवस्य पश्यतः ॥ [80]
ततो मूर्छा समापेदे बलभद्रः प्रतापवान् ।

-भूषितम् (for -भूषणम्) — (L 40) G_3 सर्वत्र (for सरब्धो). D_6 T_1 $G_{2,5}$ M_{1-3} नवभि· (for निशितै.) — (L 44) D_6 T_1 G_2 M_1 रथेषां (for रथाश्वांश्) G_3 योधानश्वांश्च चिच्छेद (for [a]). — (L 45) D_6 $T_{1\ 2}$ G_3 [आ]जौ, G_2 [अ]सौ (for [अ]स्य). D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{2,3}$ M_4 [अ]स्य (for [आ]जौ) — M_2 om lines 48–52 — (L 48) $T_?$ सिसृक्षुस्तस्य नाराचं (for [a]). M_3 चित्रसेनममर्षणम् (for [b]) — (L 50) T_3 $G_{4\ 5}$ $M_{1\ 4}$ चित्रसेनं (for °नो) M_3 चित्रसेनं हि सप्तभिः (for [b]). — M_3 om (hapl) lines 51–52 — (L, 52) M_1 पुनर्विव्याध विंशत्या (for [a]) — (L 53) D_6 T_{1-3} G_{1-4} M_4 जरापुत्र· (for °संध) — (L 54) T_2 G_1 बलवाञ् (for भग°) M_1 जरासधस्य धीमत· , M_4 °पुत्रस्तु धीमतः (for [b]). — (L 56) T_1 G_3 M_{1-3} तया , T_2 महा- (for तदा). M_{1-3} सक्थिदेशे (for बाहु°) T_3 $G_{2\ 3}$ M_4 तदा बली (by transp), G_4 बलीयसा — (L 57) D_6 $G_{1\ 4}$ M_{1-3} स्तन- , T_1 M_4 [अ]स्याथ , G_2 [अ]थास्य , $G_?$ [आ]हत्य (for [अ]स्य च) — G_3 om (hapl) lines 58–59 — (L 59) D_6 T_1 G_4 वीरो (for वेगाज्). T_1 स तु ; T_2 G_1 [अ]तीव ; T_3 $M_{1,2}$ [आ]गत्य, G_4 [अ]भ्येत्य (for [आ]हत्य). — (L 60) T_2 $G_{1\ 4}$ वीरो (for राजञ्). T_3 अमर्षणः, $G_{2\ 4}$ °र्षिणम् (for °र्षणम्). — (L 61) T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 तममृष्यं , $M_{1\ 2}$ तदमृष्य (for न ममर्ष). — (L, 62) D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ जघान स्तनमध्ये तु (for [a]). — (L, 65) T_2 G_1 [अ]वोचत् , G_4 वाचः (for वाचं) — D_6 $G_{1,4}$ $M_{1,3}$ om line 66 — (L 68) T_1 बाहुभ्यां (for जघान). $T_{1\ 3}$ M_4 जघान मगधेश्वरम् (for [b]) — (L. 69) G_3 मागधं (for गदया) — (L 70) T_1 ससंज्ञोऽथ ; G_3 M_4 विसंज्ञोऽभूज् ; M_{1-3} विसंज्ञोऽथ (M_3 °ज्ञो हि) (for गतसंज्ञो). — (L 71) D_6 स तदा (for सहसा). T_2 G_1 उत्थाय स तदा वेगाज् (for [a]) — (L 72) T_1 $G_{2\ 3}$ M_1 सस्वरं , M_2 सत्वरं (for सस्वनं). G_5 M_3 सस्वनं मागधेश्वरः (for [b]). — (L 76) D_6 T_1 महाघण्टां (for °चण्डां). D_6 M_{1-3} सर्वायस- (for °युध) $T_{1\ 3}$ M_4 -विभूषिताम् (for -समन्विताम्). — (L 77) D_6 $M_{1\ 3}$ च गदां (for निशितां) $T_{1\ 3}$ G_{2-5} M आजघान (for तां ज°) — (L 78) D_6 T_1 $G_{2\ 3}$ M_2 न्यहनद् (for ऽभ्य°) — (L. 79) T_2 G_1 [अ]भ्यहनद् (for च तदा). D_6 गदया च समन्वितः ; T_3 तलेनाशु जघान ह (for [b]). — T_3

सिंहनादं ततश्चक्रे राजा स मगधेश्वरः ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुः संज्ञां प्राप्य जरासुतम् ।
गदया पोथयामास दानवारक्तसिक्तया ।
जरापुत्रस्तदा तस्मै प्राहिणोच्छक्तिमुत्तमाम् ॥ [85]
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य गृहीत्वा विष्णुरव्ययः ।
तस्मिन्नेव ददौ वीरः साक्षाद्विष्णुर्बलेरिव ॥
स तया ताडितो राजा पपात च मुमोह च ॥
प्राप्तसंज्ञस्तदा राजा परिघेण समाहनत् ॥
तयोस्तु युद्धमभवत्परस्परवधैषिणोः । [90]
देवासुरसमं युद्धमासीत्प्रथमसंगमे ।
नमुचेश्चैव शक्रस्य रामरावणयोरिव ॥
उभौ तौ लोकविख्यातौ बले चास्त्रे च विश्रुतौ ।
उभावेव रणे वीरौ युद्धे च परिविश्रुतौ ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुः शार्ङ्गमादाय वीर्यवान् । [95]
शरेणाशनिकल्पेन विव्याध मगधेश्वरम् ॥
अर्दितः स तु राजेन्द्रो गदयापोथयद्धरिम् ।
स हित्वा तु तदा शार्ङ्गं गदया तं जघान ह ॥
बलभद्रोऽपि धर्मात्मा प्रहर्तुं तं विनिश्चितः ।
तदन्तरे प्राह वीरो दरदो नाम पार्थिवः । [100]
न युक्तं राम रामेति परासक्तं प्रति प्रभो ॥
तं दृष्ट्वा रोषताम्राक्षो हली मुसलमाददे ।
रामं हलधरं राजा प्रतीयाद्युद्धदुर्मदम् ॥
तयोस्तद्युद्धमभवद्गजयूथपयोरिव ॥

No 19.

T1. 3 G3 M cont. after App I (No. 18):

जनमेजय उवाच ।

पराजितो जरासंधः कृष्णेन द्विजसत्तम ।
सबलः सानुगश्चैव किं मत्वा स्वगृहं गतः ॥
कष्टमेतज्जरासंधः कृतवान्बलसंमितः ।
पलायनं द्विजश्रेष्ठ तयोर्यादवसिंहयोः ॥
पुरतः कृतवान्ब्रह्मन्न युक्तं प्रतिभाति मे । [5]
जरासंधोऽपि राजेन्द्रः सर्वेषामग्रणीः स्थितः ॥
लज्जाकरमिदं मन्ये तस्य राज्ञो द्विजोत्तम ।
पृष्ठतश्च समागम्य पुरस्तात्पश्यतोर्ययौ ॥
किमुत्तरं ततो राजा जरासंधः प्रतापवान् ।
अकरोद्यदुसिंहस्य माधवस्य द्विजोत्तम । [10]
एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्विस्तरेण तपोधन ॥

वैशंपायन उवाच ।

दग्ध्वा प्रयातो गोमन्ताद्राजा स मगधेश्वरः ।
व्रीळयावनतो भूत्वा स्वपुरीं प्रविवेश ह ॥
प्रविश्य स्वपुरं सोऽथ पादस्पृष्ट इवोरगः ।
न शर्म लभते रात्रौ न दिवा शोककर्शितः ॥ [15]
ततः कदाचिद्राजा तु दुःखशोकसमन्वितः ।

---

om line 80 — (L 80) D6 हलिन (for तलेन) — (L 81) D6 T2 G1 4 समालेभे (for समापेदे) — (L 84) D6 T2 दानवक्षतिदक्षया (for [b]). — (L 85) T3 G3. 5 M1-3 जरासधस् (for °पुत्रस्) —(L 87) T1 G2 देव (for वीरः) T3 तस्मै तां प्राहिणोद्देव (for [a]) D6 किरीटवत्, T2 बलादिव, G2 M1 4 किरीटभृत् (for बलेरिव) T1 3 G3. 5 M2 3 साक्षात्कृष्ण किरीटभृत्, G4 °द्विष्णुकरादिव (for [b]). — T2 G1 4 om (hapl) lins 88–92. — (L 90) T3 G3 ततः सु-, G2 तयोस्तद् (for तयोस्तु) — (L. 91) D6 देवासुरं पुरा युद्धम् (for [a]) D6 परम- (for प्रथम-). T1 -संगरे (for °मे). — (L 93) T2 G1 शस्त्रे (for चास्त्रे). — D6 T2. 3 G1 3 om (hapl) line 94 —(L. 94) M2 उभौ (for युद्धे) M4 युद्धाय च परिश्रुतौ (for [b]). — (L. 97) M4 अर्दित स जरासंधो (for [a]) —(L 98) T2 G2. 3 नियम्य (for स हित्वा) —(L 100) T3 G2 महावीर्यो (for प्राह वीरो) T3 G2 M4 वीर्यवान् (for पार्थिवः). — T3 om line 101 —(L 101) G2 स उक्त्वा सालमाददे (for [b]) — D6 G1 4 5 om lines 102–104 —(L. 103) M3 प्रतीतो युद्धमुत्तमम् (for [b])

19

(L 2) T3 G3 M4 कृत्वा (for मत्वा) — (L 3) M1 2 एतत्कथं, M3 कथमेतज् (for कष्ट°) — T3 om line 8, and lines 12–13 M1 om (hapl) lines 8–10 — (L 12) M1-3 तदापयातो गोमन्ताद् (for [a]). —(L 14) M1. 3 स्वगृहं (for स्वपुरं) T3 G3 M4 पदा स्पृष्ट (for पाद-

नृपान्सर्वान्समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
मन्त्रयामो नृपश्रेष्ठा महत्कार्यमुपस्थितम् ।
पराजितोऽस्मि राजेन्द्रा गोपाभ्यां राजसंसदि ॥
स सर्वैः पार्थिवैः सार्धं मन्त्रयामास मन्त्रवित् । [20]
अहो धिक्पौरुषं मन्ये यदस्मान्प्रति पार्थिवाः ॥
ये नृपा बलकृष्णाभ्यां निर्जिताः सबलानुगाः ।
निरोत्स्यामः पुरीं रम्यां मधुरां यादवैर्वृताम् ॥
भगवन्तः पुरीं तत्र मधुरां चतुरङ्गिणः ।
बलेन महता युक्ता हन्तुं तौ गोपकिल्बिषौ ॥ [25]
अन्यथा ह्ययशोऽस्माकं यावल्लोको वपुष्मताम् ।
प्रतिज्ञा च ममाप्येषा श्रूयतां पार्थिवोत्तमाः ॥
यौ तौ गोपकवीरौ हि तौ हत्वा तु स्वकं पुरम् ।
यास्यामि सत्यमेतद्धि बलैर्बहुभिरन्वितः ॥
बलानि बहुरूपाणि मम सन्ति नृपोत्तमाः । [30]
निःसाधनौ यादवकौ निष्कोशा दुर्बला हि ते ॥
अथ साध्या पुरी सर्वा नात्र कार्या विचारणा ।
ततो यूयं स्थिरां कृत्वा बुद्धिं युद्धाय पार्थिवाः ।
प्रयान्तु सर्वे राजानः कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥
सर्वतः परिरोद्धव्या पुरी यादवपालिता । [35]
निर्मूला चैव सा कार्या भवद्भिः ख्यातकीर्तिभिः ॥

Colophon.

No. 20.

After adhy. 83, N (except $Ś_{1}$ $Ñ_{1}$) $T_{2\ 4}$ $G_{1,\ 2\ 4\ 5}$ G(ed.) ins.

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिका नराः ।
चक्रायुधगृहं सर्वे लोकपालगृहोपमम् ॥
तेष्वात्ययिकशंसीषु लोकप्रावृत्तिकेष्विह ।
कृतसंज्ञा यदुश्रेष्ठाः समीयुः कृष्णसंसदि ॥
समागतेषु सर्वेषु यदुमुख्येषु संसदि । [5]
प्रावृत्तिका नराः प्राहुः पार्थिवात्ययिकं वचः ॥
जनार्दन नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागमः ।
भविष्यति क्षितीशानां सुमहानित्यनेकशः ॥
त्वरितास्तत्र गच्छन्ति नानाजनपदेश्वराः ।
कुण्डिने पुण्डरीकाक्ष भोजपुत्रस्य शासनात् ॥ [10]

स्पृष्ट). —(L 15) M_{4} निशि वा (for न दिवा) — T_{3} om (hapl) line 16 —(L 18) M_{4} नृपश्रेष्ठ (for °ष्ठा) T_{3} अवस्थितम् ; G_{3} M_{4} समुत्थितम् ; M_{1} सुदुष्करम् , M_{3} सुदुस्तरम् (for उपस्थितम्) —(L 19) T_{3} पराजिता स्म राजेन्द्रा (for ^{a}) — T_{3} om line 20. —(L 20) M_{4} धर्मवित् (for मन्त्र°) —(L 22) T_{1} M_{1-3} गोप- (for नृपा) $M_{1\ 2,\ 4}$ सपदानुगा (for सबला°) — T_{3} om. line 24 —(L 24) M_{4} वेगवन्त (for भग°) M_{2} वेगवन्त. पुरीं गत्वा (for ^{a}) —(L. 25) T_{3} तौ हन्तुं रोषकिल्बिषा (for ^{b}). —(L. 26) $M_{1\ 3}$ यावल्लोकेषु घुष्यताम्; M_{2} °कोऽवघुष्यते (for ^{b}). —(L. 28) T_{3} -रूपौ (for -वीरौ) T_{3} मधुरं (for तु स्वकं) —(L 31) $M_{1\ 2}$ निर्बला (for दु°) —(L 32) M_{4} कार्या (for सर्वा) —(L 35) M_{4} -योद्धव्या (for -रो°) —(L 36) T_{3} निर्मूल (for °ला) — COLOPHON — *Adhy. no* · M_{1-3} 106 — After the above, T_{3} repeats 80 2–18 with the colophon

20

$Ñ_{1}$ wrongly reads lines 51, 56–74 after 84 13 $Ñ_{2}$ V_{3} repeat lines 1–37 after adhy 86 —(L 1) T_{2} G_{1} -वृत्तिकरा (for -प्रावृत्तिका) — $Ñ_{2}$ V_{3} (both second time) om line 2 —(L 3) $K_{1\ 4}$ $D_{1\ 2}$ तेष्वागत्योपविष्टेषु ; D_{5} °गतेष्वसङ्गेषु (for ^{a}) — $Ñ_{2}$ V_{3} (both second time) om (hapl) line 4 —(L 4) $K_{1,\ 3\ 4}$ V_{2} $B_{1\ 2}$ Dn D_{1-5} T_{2-4} $G_{1\ 4,\ 5}$ समेता (for समीयु·). K_{2} $Ñ_{2}$ V $B_{2\ 3}$ Ds D_{6} -ससदम् (for -संसदि). —(L. 5) D_{3} समवेतेषु सर्वेषु; $T_{3\ 4}$ समासीनेषु स° (for ^{a}) K_{4} om lines 6^{b}–7^{a}. — B_{3} om. line 7 —(L. 7) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn $D_{1.\ 2}$ समागमे (for °मः). —(L. 8) $K_{1\ 3\ 4}$ $D_{1\ 2}$ ददृशुर्दाक्षिणात्यानां; Dn अद्राक्षद्दाक्षिणात्यानां , Cal ed शशंसुर्दाक्षिणात्यानां (for ^{a}) K_{1} V_{2} (second time) Dn $D_{1\ 2}$ समूद्वान् (for सुम°). $B_{2\ 3}$ D_{3-5} T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ नैकश. (for [अ]ने°) $K_{3\ 4}$ समूहानि ह्यनेकशः (for ^{b}) —(L 9) V_{2} सर्वे (for नाना-). G(ed) -पुरेश्वरा· (for -पदे°). —(L 10) $Ñ_{2}$ V_{3} (both both times) D_{2} कुण्डिनं (for °ने). K_{4} कुण्डिनेशपुरे कृष्ण (for ^{a}). D_{2} भोजराजस्य (for °पुत्रस्य) —(L 11) $Ñ_{2}$ V_{3} (both both times) प्रकाशास्तु , B_{3} सकाशं स्म (for प्रकाशं स्म). —(L. 12) $K_{1.\ 3\ 4}$ $Ñ_{2}$ (both times) 3 (marg.) $V_{1\ 3}$ (both times) Dn Ds $D_{1\ 2}$ (*sup lin.* as above) $T_{3,\ 4}$ प्रथमा

प्रकाशं स्म कथास्तत्र श्रूयन्ते मनुजेरिताः ।
रुक्मिणी किल नाम्ना स्त्री रुक्मिणः प्रथिता स्वसा ॥
भावी स्वयंवरस्तत्र तस्याः किल जनार्दन ।
इत्यर्थमेते नृवरा गच्छन्ति सबलानुगाः ॥
तस्यास्त्रिलोकसुन्दर्यास्तृतीयेऽहनि यादव । [15]
रुक्मभूषणभूषिण्या भविष्यति स्वयंवरः ॥
राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यश्वरथगामिनाम् ।
द्रक्ष्यामः शतशस्तत्र शिबिराणि महात्मनाम् ॥
सिंहशार्दूलदर्पाणां मत्तद्विरदगामिनाम् ।
सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परममर्षिणाम् ॥ [20]
जयाय शीघ्रं सहिता बलौघेन समन्विताः ।
निरुद्धाः पृथिवीपालाः किमेकान्तचरा वयम् ।
निरुत्साहा भविष्यामो गच्छामो यदुसत्तम ॥
श्रुत्वैतत्केशवो वाक्यं हृदि शल्यमिवार्पितम् ।
निर्जगाम यदुश्रेष्ठो यदूनां सहितो बलैः ॥ [25]
यादवास्ते बलोदग्राः सर्वे संग्रामलालसाः ।
निर्ययुः स्यन्दनैर्दिव्यैर्गर्वितास्त्रिदशा इव ॥
बलाग्रेण नियुक्तेन हरिरीशानसंमितः ।
चक्रोद्यतकरः कृष्णो गदापाणिर्व्यरोचत ॥
यादवाश्चापरे तत्र वासुदेवानुयायिनः । [30]
रथैरादित्यसंकाशैः किंकिणीप्रतिनादितैः ॥
उग्रसेनं तु गोविन्दः प्राह निश्चितदर्शनः ।
तिष्ठ त्वं नृपशार्दूल भ्रात्रा मे सहितोऽनघ ॥
क्षत्रिया निकृतिप्रज्ञाः शास्त्रज्ञाश्छिद्रदर्शिनः ।
पुरीं शून्यामिमां वीर जघन्याः पीडयन्ति नः ॥ [35]
अस्माकं शङ्किताः सर्वे जरासंधवशानुगाः ।
मोदन्ते सुखिनस्तत्र देवलोके यथामराः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भोजराजो महायशाः ।

(for प्रथिता) —(L. 14) T4 G(ed) सबला (for नृवरा). Ñ2 V3 (both second time) इत्यर्थं नृवरा सर्वे (for ^{a}). T4 G(ed) गच्छन्ति मनुजाधिपाः ; G2 °न्ति सहसैनिकाः (for ^{b}) —(L 15) K1 3 4 Ñ2 (second time) 3 (marg) V1 2 B D (except Ds) T3 4 G1 G(ed) त्रैलोक्य- (for त्रिलोक-) — Ñ2 (second time) T3 G4 om (hapl.) lines 18–19 V3 (first time) om (hapl) line 18 —(L 18) G2 द्रक्ष्यामस्तत्र वृन्दानि (for ^{a}) K2 Ñ3 V1 B Ds वृन्दानि च , G2 शतशश्च (for शिबिराणि) —(L 19) K1, 3 V2 B2 Dn D1 2 (*sup lin* as above) T2 4 G1 5 -दसानां (for -दर्पाणा) —(L. 20) G2 तेषां (for सदा) D3 परस्परजयैषिणाम् , T3 स्वयंवरसुहर्षिणाम् (for ^{b}). —(L 21) Ñ3 (marg as above) D2 (*sup lin.*) व्रजामः (for जयाय). K4 त्वरिता (for सहिता) Ñ2 V3 (both both times) जग्मुश्च सहितास्तत्र ; V1 जयाय सहिताः शीघ्रं ; G3 व्रजामस्तत्र सहिता (for ^{a}) D3 बलोपेता (for बलौघेन) —(L 22) K1 V3 (second time) निबद्धाः , K4 विवृद्धा , D5 निर्वैराः (for निरुद्धा). K2 Ñ3 V2 B2, 3 Ds D4 6 T3 4 -पालैः (for -पाला) V2 B1 Ds2 किमेकान्ततरा (V2 °रिता) वयम् (for ^{b}) —(L. 23) K2 गमिष्यामो , D3 निरुद्योगा (for भविष्यामो) V1 निरुत्साहान्करिष्यामो (for ^{a}) K1 3 4 Ñ2 (first time) V1 B1 2 Dn D1–5 T2–4 G1 4 5 -नन्दन , K2 -सत्तमाः (for °म) —(L 25) V1 रणे (for बलैः). —(L 27) K1 3 4 Ñ2 (second time) V2 3 (second time) Dn D1–5 T2–4 G1, 4 5 निर्ययुः स्यन्दनवरैर् (for ^{a}) K1 वेगितास् (for गर्वि°). —(L 28) Ñ2 V3 (both second time) बलोदग्रेण युक्तेन (for ^{a}) Ñ2 V3 (both second time) स हि (for हरिर्). —(L. 29) K2 व्यचोदयत् , K4 Ñ3 D1 G2 व्यरोचयत् (for °चत) — For the second occurrence of line 29, Ñ2 V3 subst

1** कृष्णोऽपि हि गदापाणिः शार्ङ्गशङ्खगदासिभृत् ।

—(L 30) T3 4 -मोदिता (for -यायिनः) —(L 31) G2 काञ्चन- (for आदित्य-) V2 -शत- , D5 -जाल- (for -प्रति-) — After line 31, K3 ins

2** अन्वयुः पुण्डरीकाक्षं स उवाच यदुप्रभुम् ।
नानाशक्तिप्रहरणैः स्वानुगैः परिवारितः ॥

— K3 om lines 32–33 K2 om line 32 —(L 32) Ds -दर्शनम् (for °न). —(L 33) D3 4 G4 नर- (for नृप-). V3 (second time) D6 (marg) पित्रा मे , G2 रामेण (for भ्रात्रा मे) G4 नृप (for ऽनघ) —(L. 34) G5 शत्रुज्ञाश् (for शास्त्रज्ञाश्) K1 3 4 Dn D2–5 T2–4 G4 शा(K4 G4 श)स्त्रनिश्चित(D3 T3 °श्चय)दर्शना (for ^{b}). —(L 35) Ñ2 V3 (both second time) ज्ञात्वा , G2 वीक्ष्य (for वीर) K2 V2 B2 D2 4 6 T2–4 G1 4 5 जघन्यैः (for °न्याः) K1 3 D1 2 (before corr) 5 G(ed) जघन्येना(K3 °ने चा)भिपालयन् , K4 °न्यानभिपालय ; Ñ2 V3 (both second time) जघ्नुस्ते बलबृंहि(V3 °सवृ)ता , Ñ3 (marg.) जघ्नुस्तामभिपीडयन् , Dn जघन्येऽभिपतन्ति ह (for ^{b}). —(L 37) D1, 2 (marg. as above) मानिनस् (for

कृष्णस्नेहेन विकृतं बभाषे वचनामृतम् ॥
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्धन ॥ [40]
श्रूयतां यदहं त्वद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥
त्वया विहीनाः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमासितुम् ।
पुरेऽस्मिन्विषयान्ते वा पतिहीना इव स्त्रियः ॥
त्वत्सनाथा वयं तात त्वद्बाहुबलमाश्रिताः ।
बिभीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥ [45]
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि ।
तत्र त्वं सहितोऽस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ॥
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः ।
यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्तास्म्यसंशयम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु कृष्णो हि जगामाशु रथेन वै । [50]
भीष्मकस्य गृहं प्राप्तो लोहितायति भास्करे ॥
प्राप्ते राजसमाजे तु शिबिराकीर्णभूतले ।
रङ्गं सुविपुलं दृष्ट्वा राजसी तनुमाविशत् ॥
वित्रासनार्थं भूपानां प्रकाशार्थं पुरातनम् ।
मनसा चिन्तयामास वैनतेयं महाबलम् ॥ [55]
ततश्चिन्तितमात्रस्तु विदित्वा विनतात्मजः ।
सुखलक्ष्यं वपुः कृत्वा निलिल्ये केशवान्तिके ॥
तस्य पक्षनिपातेन पवनोद्भ्रान्तकारिणा ।
कम्पिता मनुजाः सर्वे न्युब्जाश्च पतिता भुवि ।
शिरोभिः पतिताः सर्वे प्रावेपन्त यथोरगाः ॥ [60]
तान्संनिपतितान्दृष्ट्वा कृष्णो गिरिरिवाचलः ।
स तदा पक्षवातेन मेने पतगसत्तमम् ॥
ददर्श गरुडं प्राप्तं दिव्यस्रगनुलेपनम् ।
पक्षवातेन पृथिवीं चालयन्तं मुहुर्मुहुः ॥
पृष्ठासक्तैः प्रहरणैर्लेलिहद्भिरिवोरगैः । [65]

सुखिनस्) K_1 तेऽत्र , K_3 चात्र (for तत्र). V_1 सुराः (for [अ]मराः) — After line 37, Dn_1 reads line 50 repeating it in its proper place — $K_{3\,4}$ D_1 om lines 38–49 , K_1 reads the same on marg (*sec m*) Before line 38, B ins वैशंपायन उवाच — (L 39) B_1 कृत्स्नं ; B_3 D_{4-6} G_2 कृष्णं (for कृष्ण-) $\tilde{N}_2$ V_3 कृष्णं स्ने(V_3 °ष्णस्ने)हादविकृतं (for ^{a}) — D_2 om line 41 — (L 41) V_3 तावद् , D_8 तात (for त्वद्य) V_3 मधु- (for रिपु-) — (L 42) T_2 समरे (for सर्वे स्म). — (L. 44) D_3 नाथ (for तात). — (L 47) Dn T_1 $G_{1, 2\,4}$ गच्छ यादवनन्द(T_2 G_1 °वर्ध)न (for ^{b}) — (L. 48) T_4 सस्मितो (for °तं). — Ds_2 reads line 49 twice — (L 49) V_1 D_2 T_1 $G_{2\,4}$ [अ]संशय ; Ds_1 भोजज (for [अ]-संशयम्). — Colophon om in Ds $T_{3\,4}$. — *Mention of Khila* $K_{1, 2}$ $\tilde{N}_{2, 3}$ V B Dn_2 D_{2-6} T_2 $G_{1\,2\,4\,5}$. — *Adhy name* $K_{1\,2}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Dn_2 D_{2-6} मन्त्रोदाहरणम् — *Adhy no.*. $\tilde{N}_3$ 104 , B_2 108 , T_2 G_4 103 , G_1 105 , G_2 107 , G_5 106 — *Śloka no.*: T_2 24 , G_1 25.

D_5 $T_{3, 4}$ om the ref — (L. 50) $K_{1, 3\,4}$ Dn_1 (first time) n_2 D_1 T_4 वै कृष्णो , $V_{2\,3}$ $D_{4, 5}$ T_3 $G_{2\,4\,5}$ कृष्णो वै , T_2 G_1 कृष्णं वै (for कृष्णो हि) — (L 51) $\tilde{N}_2$ G_1 पुरं (for गृहं) G_4 लोहिते भास्करे सति (for ^{b}). — (L. 52) K_2 $\tilde{N}_{2, 3}$ V B_2 D_2 G_2 शिबिकाकीर्णभूतले ; $T_{3\,4}$ शिबिराकुलभू° (for ^{b}) — (L 53) D_3 -विमलं (for -विपुलं) — (L 54) $K_{1\,4}$ (before corr) $\tilde{N}_{2\,3}$ (marg) $V_{1\,3}$ B_2 $D_{3, 4}$ भूताना (for भूपाना) K_3 Dn त्रासनार्थं च भूपानां (for ^{a}). $D_{1\,2}$ सस्मारार्थं (for प्रकाशार्थं) — (L 56) D_1 विदित्वा विभवमात्मनः (hypermetric) , G_2 °त्वा विनतासुतः (for ^{b}). — (L 57) K_2 G_2 सूक्ष्मलक्ष्यं (for सुख°). G_2 ह्यभ्ययात् (for निलिल्ये). — (L 58) $\tilde{N}_2$ तस्य पक्षाभिपातेन (for ^{a}). $\tilde{N}_1$ पवनोद्धूतकारिणा , $\tilde{N}_2$ पर्वताग्रानु° , V_3 पूर्वतोक्रान्ति° (for ^{b}) — (L 59) T_4 कुपिता (for कम्पिता) $\tilde{N}_1$ यादवा (for मनुजाः) G_2 भ्रान्ताश् (for न्युब्जाश्). T_2 $G_{4\,5}$ इव (for भुवि) — (L 60) K_3 Dn तथाभि- ; V_3 गदाभि ; D_3 कम्पिता (for शिरोभिः). K_2 $\tilde{N}_2$ V_2 $D_{1\,2\,4\,5}$ $T_{3\,4}$ $G_{2\,4\,5}$ गरुडाभिहताः सर्वे ; $\tilde{N}_1$ यादवाश्च हताः सर्वे , T_2 G_1 गरुत्मना हताः सर्वे (for ^{a}). $K_{1, 3}$ T_3 प्रवेष्टन्तो (K_3 °न्ते), K_4 Dn प्रचेष्टन्ते (K_4 °न्तो), $V_{2, 3}$ $D_{2, 6}$ $G_{1\,4\,5}$ प्रवेपन्तो (for प्रावेपन्त) $\tilde{N}_{1, 2}$ प्रवेपन्तो महोर($\tilde{N}_2$ यथा न)गाः , D_3 व्यचेष्टन्त इवोरगा (for ^{b}). — (L 61) D_4 सर्वान् , G(ed) ह नि- (for संनि-) K_2 तं संनिपतितं दृष्ट्वा (for ^{a}) — (L 62) D_1 रजः- ; D_2 ताक्ष्यं- (for तदा). K_2 $\tilde{N}_{2\,3}$ V Ds_2 $D_{4, 5}$ T_2 $G_{2\,4\,5}$ -पातेन (for -वा°) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_1$ D_3 $T_{3\,4}$ G_1 स राज्ञः पक्षपातेन (for ^{a}). V_3 $D_{1-3\,5}$ मेने पतगमागतम् (for ^{b}) — (L. 63) V_3 दीप्तं (for प्राप्तं) $D_{1\,3}$ स्रग्गन्ध- (for -स्रगनु-). — (L. 64) $K_{1\,4}$ D_2 (marg). $_{3\,4}$ -पातेन ; D_2 -घा° (for

वैष्णवं हस्तसंश्लेषं नाम्यमानमधोमुखम् ॥
चरणाभ्यां प्रकर्षन्तं पाण्डुरं भोगिनां वरम् ।
हेमपत्रैरुपचितं धातुमन्तमिवाचलम् ॥
अमृतारम्भहर्तारं द्विजिह्वेन्द्रविनाशनम् ।
त्रासनं दैत्यसंघानां वाहनं ध्वजलक्षणम् ॥ [70]
तं दृष्ट्वा स ध्वजं प्राप्तं सचिवं सांपरायिकम् ।
धृतिमन्तं गरुत्मन्तं जगाद मधुसूदनः ॥
दृष्ट्वा परमसंहृष्टः स्थितं देहमिवापरम् ॥
तुल्यसामर्थ्यया वाचा गरुत्मन्तमुपस्थितम् ॥
स्वागतं खेचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्दन । [75]
विनताहृदयानन्द स्वागतं केशवप्रिय ॥
व्रज पत्रिवरश्रेष्ठ कैशिकस्य निवेशनम् ।
वयं तत्रैव गत्वाद्य प्रतीक्षामः स्वयंवरम् ॥
राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यश्वरथगामिनाम् ।
द्रक्ष्यामः शतशस्तत्र समेतानां महात्मनाम् ॥ [80]
एवमुक्त्वा महाबाहुर्वैनतेयं महाबलम् ।
जगामाथ पुरीं कृष्णः कैशिकस्य महात्मनः ।
वैनतेयसखः श्रीमान्यादवैश्च महारथैः ॥
विदर्भनगरी प्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने ।
हृष्टाः प्रमुदिताः सर्वे निवेशायोपचक्रमुः । [85]
सर्वे शस्त्रायुधधरा राजानो बलशालिनः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु राजा नयविशारदः ।
कैशिकः प्रति चोत्थाय प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
अर्घमाचमनं दत्त्वा स राजा कैशिकः स्वयम् ।
सत्कृत्य विधिवत्कृष्णं स्वपुरं संप्रवेशयत् ॥ [90]
पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरम् ।
विवेश सबलः श्रीमान्कैलासं शंकरो यथा ।
खाद्यपानादिरत्नौघैरर्चितो वासवानुजः ॥
सुखेनैवोषितः कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने ।
पूजितो बहुमानेन स्नेहपूर्णेन चेतसा ॥ [95]

Colophon

-वा°) $\tilde{N}_3$ (marg as above) कम्पयन्तं (for चाल°). — (L 65) K_2 पृष्ठासक्त- (for °क्तै) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_3 Dn $D_{1\ 2,\ 4}$ T_3 लेलिह्यन्तम्, T_2 देहवद्भिर् (for लेलिहद्भिर्) D_4 (marg) सह्यं गिरिमिवोरगै (for ^{b}). — (L 66) K_3 सह- (for हस्त-). K_2 मानयानम् (for नाम्यमानम्) V_2 B D_s अवाङ्मुखम् (for अधोमुखम्). $K_{1\ 3\ 4}$ Dn $D_{1\ 2}$ T_4 G_2 मन्यमानैरवाङ्मुखैः, V_3 $D_{4\ 5}$ नाम्यमानैरवाङ्मुखै; D_2 (marg) नाथमानैरवाङ्मुखम्, D_3 नीयमानेरथाशुगम् (for ^{b}) — (L 67) $D_{3\ 4}$ विकर्षन्तं (for प्रक°) — (L 68) G_4 उपचितैर् (for °तं). D_3 भानुमन्तम् (for धातु°) — (L 69) $D_{3,\ 5}$ -कर्तारं (for -हृ°) — K_2 om lines 70–74. — (L 70) G_2 सैन्य- (for दैत्य). D_3 द्विज- (for ध्वज-) — (L. 71) T_2 $G_{1,\ 5}$ स (for तं) K_3 Dn_2 D_1 T_3 स्वं, D_2 स्व- (for स). $\tilde{N}_2$ दृष्ट्वा स स्वध्वज प्राप्तं (for ^{a}) — (L 72) D_3 ध्वनिमन्तं (for धृति°) V_1 D_1 $G_{1,\ 5}$ जगाम (for °द) — (L. 73) $\tilde{N}_3$ V_1 B_1 D_s D_6 G_2 तुष्ट- (for दृष्ट्वा) $\tilde{N}_1$ तमुवाच ततः कृष्ण- (for ^{a}). $K_{1\ 3\ 4}$ B_2 Dn $D_{1-4\ 6}$ T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ देवम्, $\tilde{N}_1$ दक्षम् (for देहम्) — (L 74) K_3 तुल्यसामर्थ्यवपुषा; K_4 °र्थ्यमवदद्, G(ed) तुल्यं समर्थया वाचा (for ^{a}) K_1 $B_{1,\ 3}$ Dn_2 $D_{1\ 5}$ इव स्थितम्, K_3 व्यवस्थितम्, K_4 $\tilde{N}_{1\ 3}$ (marg) V_2 Dn_1 D_{2-4} T_{2-4} $G_{1\ 4,\ 5}$ अव° (for उप°) — After line 74, $\tilde{N}_1$ ins.:

5** जगाम त्रिदिवश्रेष्ठं भोजस्यान्त पुरं महत् ।

— Before line 75, some Mss ins श्रीकृष्ण उवाच and some श्रीभगवानुवाच. — (L 75) K_2 D_4 G_2 ते खग- (for खेचर-). — T_4 om lines 76–82. — (L 77) K_3 Dn D_2 T_2 पत्ररथ-; V_3 पत्रिव्रज-, D_3 मन्त्रिवर- (for पत्रि°). G_2 व्रज पक्षिनृपस्याद्य (for ^{a}) — (L 80) V_3 शिबिराणि (for समेताना) — (L 82) D_3 पुर (for पुरीं) — (L 83) T_2 G_1 वैनतेयं समाश्रित्य, T_3 °येन च श्रीमान् (for ^{a}). D_3 महाबल (for °रथै). — (L 86) D_3 यादवा (for राजानो) — Before line 87, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 87) V_2 एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते (for ^{a}) — (L. 88) K_2 $\tilde{N}_2$ V_1 B D_s T_2 $G_{1\ 2\ 4,\ 5}$ G(ed) कैशिकस्तत (V_1 °त्र) उत्थाय, $\tilde{N}_3$ V_3 भीष्मकस्तत उत्थाय (for ^{a}). — (L 89) $\tilde{N}_3$ V_1 $D_{3\ 5}$ अर्घमाचमनीयं च (for ^{a}) D_{3-5} दत्त्वास्मै (for स राजा) $\tilde{N}_3$ V_1 दत्त्वा राजा स कैशिकः (for ^{b}). — (L 90) K_2 Dn संन्यवेशयत्, K_3 सुप्रवेश्य च, $\tilde{N}_3$ V_1 संप्रवेशित (for संप्रवेशयत्) D_3 स्वकं वेश्म प्रवेशयत (for ^{b}). — (L. 91) K_2 D_5 कृष्णस्य (for कृष्णाय). — (L 93) D_3 G_2 अन्न- (for खाद्य-) $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ D_2 -रत्नाद्यैर् (for -रत्नौघैर्). — (L 94) K_3 $\tilde{N}_2$ V_3 D_4 चोषितः; D_2 (before corr as above) $_3$ ह्यु°, D_5 शायित, T_3 विष्ठित- (for उषित). Dn_2 D_s सुखेनैवोषितः

वैशंपायन उवाच ।
ते कृष्णमागतं दृष्ट्वा वैनतेयं महाद्युतिम् ।
बभूवुश्चिन्तयाविष्टाः सर्वे नृपतिसत्तमाः ॥
ते समेत्य गता राजन्राजानो भीमविक्रमाः ।
मन्त्राय मन्त्रकुशला नीतिशास्त्रार्थवित्तमाः ॥
भीष्मकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृताम् । [100]
सिंहासनेषु चित्रेषु विचित्रास्तरणेषु च ।
निषेदुस्ते नृपवरा देवा देवसभामिव ॥
तेषां मध्ये महाबाहुर्जरासंधो महाबलः ।
बभाषे सुमहातेजा देवान्देवेश्वरो यथा ॥
श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीष्मकश्च महामतिः । [105]
कथ्यमानं यथाबुद्ध्या वचनं वदतां वराः ॥
योऽसौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली ।
वैनतेयसहायेन संप्राप्त इह कुण्डिनम् ॥
कन्याहेतोर्महातेजा यादवैरभिसंवृतः ।
अवश्यं कुरुते यत्नं कन्यावाप्तिर्यथा भवेत् ॥ [110]
यदत्र कारणं कार्यं सुनयोपेतवद्धितम् ।
कुरुध्वं नृपशार्दूला विनिश्चित्य बलाबलम् ॥
पादातौ तौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ ।
वैनतेयं विना तस्मिन्गोमन्ते पर्वतोत्तमे ।
यत्कृतं सुमहद्घोरं भवद्भिर्विदितं हि तत् ॥ [115]
कृष्णस्य यादवैश्चैव भोजान्धकमहारथैः ।
समेत्य युध्यमानस्य कीदृशो विग्रहो भवेत् ॥
कन्यार्थे यतमानेन गरुडस्थेन विष्णुना ।
कः स्थास्यति रणे तस्मिन्नपि शक्रः सुरैः सह ॥
यदा चास्मै नापि सुता कदाचित्संप्रदीयते । [120]
ततो ह्ययं बलादेनां नेतुं शक्तः सुरैः सह ॥
पुरा एकार्णवे घोरे श्रूयते मेदिनी त्वियम् ।

कृष्णस् (for ^{a}) —(L 95) D_5 T_4 पूर्वेण (for -पूर्णेन).
COLOPHON — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_3 G_5. — *Mention of Khila* K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$. — *Adhy name* K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D $T_{2,4}$ G_1 रुक्मिणीस्वयंवरम् — *Adhy. no* $\tilde{N}_3$ V_3 B_2 105, Dn Ds_2 D_4 102; D_1 99, D_2 G_4 100, D_3 110, T_2 104; T_3 103, T_4 94, G_1 106; G_2 108, G_5 (marg) 101. — *Śloka no*. Dn_1 40, Ds_2 46; D_3 23
—(L 96) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ B_3 Ds_1 D_{2-4} T_4 G_2 सहाच्युतम् (K_2 °ता); K_4 खगाग्रजम् (for महाद्युतिम्). $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{1,2}$ Dn Ds_2 $D_{1\ 5\ 6}$ T_3 वैनतेयस(V_2 °यैः स)हाच्युतम् (for ^{b}). —(L. 97) G_5 ते नृप- (for नृपति-) —(L 98) $\tilde{N}_3$ V_1 महाराज; V_3 गतो राज्यां; D_2 (*sup. lin*) ततो राजन्, G_2 गता. सर्वे; $G_{4\ 5}$ सभां राजन् (for गता रा°). —(L 99) $\tilde{N}_2$ V_3 B_2 मन्त्रयुर्; T_2 $G_{1\ 5}$ मन्त्रार्थं (for मन्त्राय) B_1 नीतिशास्त्रविदुत्तमाः; T_2 G_1 °स्त्रविशारदा (for ^{b}) — After line 102, Ds_1 ins
6** भयसंविग्नमनसो बभूवुश्चिन्तयान्विताः ।
While D_3 ins after line 102
7** अथाब्रवीज्जरासंधो वचनं वदतां वरः ।
—(L 103) D_3 महातेजा (for °बाहुर्) D_3 om (hapl) lines 103^b–104^a. —(L 104) Cal ed विश्वेश्वरो (for देवे°) — Before line 105, some Mss ins जरासंध उवाच —(L. 105) D_5 G_2 नर- (for नृप-). K_2 महामते, $\tilde{N}_2$ V_3 T_2 $G_{4,5}$ °द्युतिः; T_3 महीपतिः (for महामतिः). —(L. 106) $K_{2\ 4}$ Ds $D_{1\ 2\ 4}$ T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ मया (for यथा-) —(L 108) T_4 वैनतेयेन सहित (for ^{a}) $K_{1,3}$ D_4 संप्राप्तः कुण्डिनमिह, K_4 $\tilde{N}_2$ B Dn $D_{2\ 3\ 6}$ $T_{3,4}$ °प्तः कुण्डिनं त्विह; $\tilde{N}_3$ $V_{1,2}$ Ds_1 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ °प्त इह कुण्डिने, D_1 स प्राप्तः कुण्डिनामिह; D_5 °प्तः कुण्डिनं हि सः (for ^{b}). —(L. 109) D_6 -संहितः (for -संवृत) — Dn_1 repeats line 110 after line 112. —(L 110) $K_{2,4}$ कन्याप्राप्तिर् (for °वाप्तिर्) —(L 111) T_2 $G_{1\ 5}$ [अ]-नन्तरं (for कारणं) D_1 यदि प्रतारणं कार्यं (for ^{a}) Dn सुनयोपेतमृद्धितम्; D_1 T_2 $G_{1\ 5}$ सुनयो येन वर्धते; $T_{3,4}$ सुनयोपेतमव्ययम्, G_2 ह्यनयोपेतमद्भुतम्, G_4 सुनयेन च वर्धितम् (for ^{b}) — K_3 om. lines 113–118 K_4 om. lines 113–119 —(L 113) K_1 यदागतौ, K_2 पदाती तौ, $\tilde{N}_2$ V_3 यदैतौ तौ; $\tilde{N}_3$ Ds $D_{4,6}$ पादस्थौ तौ; $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 $D_{2,5}$ $G_{4\ 5}$ यदा च तौ, B_2 पदातौ तौ; Dn G_2 पदातिनौ; D_1 यादवौ तौ, D_3 पदातीमौ; T_{2-4} G_1 यथा च तौ (for पादातौ तौ) —(L 115) $\tilde{N}_2$ सुमहद्यानं, D_{3-5} T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ सुमहाघोरं (for सुमहद्घोरं). Dn कृतवन्तौ महाघोरं (for ^{a}) D_3 बहुभिर् (for भवद्भिर्) $\tilde{N}_2$ महत्, D_4 तु तत् (for हि तत्) —(L 116) Dn D_6 $T_{2\ 4}$ $G_{1,2\ 4,5}$ वृष्णिभिर् (for कृष्णस्य) K_1 बृहद्बलैर्यादवैश्च, $V_{1\ 3}$ $D_{2\ 4\ 5}$ वृष्णयो यादवाश्चैव (for ^{a}). —(L 118) V_3 D_3 T_2 $G_{1\ 5}$ कन्यार्थं (V_3 D_3 °र्थे) यतमानस्य, Bom Poona eds. G(ed) °र्थे यततानेन (for ^{a}) D_3 गरुडस्थस्य शार्ङ्गिणः (for ^{b}). —(L. 119) D_3 के स्थास्यन्ति (for कः स्थास्यति). K_3 D_2

पातालस्य तले मग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना ।
वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता जगदादिना ।
हिरण्याक्षश्च दैत्येन्द्रो वराहेण निपातितः ॥ [125]
हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः ।
अवध्योऽमरदैत्यानामृषिगन्धर्वकिंनरैः ॥
यक्षराक्षसनागानां नाकाशे नावनिस्थले ।
न चाभ्यन्तररात्र्यह्नोर्न शुष्केणार्द्रकेन च ॥
अवध्यस्त्रिषु लोकेषु दैत्येन्द्रो ह्यपराजितः । [130]
नारसिंहेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा ॥
वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ।
अदित्या गर्भसंभूतो बलिं बध्वासुरोत्तमम् ।
सत्यरज्जुमयैः पाशैः कृतः पातालसंश्रयः ॥
कार्तवीर्यो महावीर्यः सहस्रभुजविग्रहः । [135]
दत्तात्रेयप्रसादेन मत्तो राज्यमदेन च ॥
जामदग्न्यो महातेजा रेणुकागर्भसंभवः ।
त्रेताद्वापरयोः संधौ रामः शस्त्रभृतां वरः ॥
पर्शुना वज्रकल्पेन सप्तद्वीपेश्वरो नृपः ।
विष्णुना निहतो भूयश्छद्मरूपेण हैहयः ॥ [140]
इक्ष्वाकुकुलसंभूतो रामो दाशरथिः पुरा ।
त्रिलोकजयिनं वीरं रावणं विन्यपातयत् ॥
पुरा कृतयुगे विष्णुः संग्रामे तारकामये ।
षोडशार्धभुजो भूत्वा गरुडस्थो हि वीर्यवान् ।
निजघानासुरान्युद्धे वरदानेन दर्पितान् ॥ [145]
कालनेमिश्च दैत्यो वै देवतानां भयप्रदः ।
सहस्रकिरणाभेन चक्रेण निहतो युधि ॥
महायोगबलेनाजौ विश्वरूपेण विष्णुना ।
अन्तरं प्राप्य कालस्य निहता बहवोऽसुराः ॥
वने वनचरा दैत्या महाबलपराक्रमाः ॥ [150]
निहता बालभावेन प्रलम्बारिष्टधेनुकाः ।
शकुनी केशिनं चैव यमलार्जुनकावपि ॥
नागं कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा ।
कंसं च बलिनां श्रेष्ठं सगणं देवकीसुतः ।

यदा च दुर्बलस्तस्मिन् (for ^{a}) — K2 3 Ñ2 3 V B D Dn Ds D1–4 6 T2–4 G1 2 4 5 om lines 120–121 D5 reads them on marg — (L 120) D5 कदाचित्संप्रदास्यति (for ^{b}). — (L 122) T3. 4 एकार्णवे पुरे घोरे (for ^{a}) K4 उद्धृता मेदिनी इयम् (for ^{b}) — (L 123) K1 3 V2 Dn D1–4 T2–4 G1 4. 5 पातालतलसंमग्ना , K4 पातालमिव संलग्ना , D2 येन पातालस्य तले (for ^{a}) — (L 124) K4 जवेन (for उद्धृता) G2 उद्धृता जगती तदा (for ^{b}) — (L 126) D3 दैत्यो (for चैव). K3 पराजित· (for °क्रम·). — After line 126, B2 ins

**8 महावीर्यो महानासीत्सर्वदैत्यपितामहः ।

— (L 127) G2 -दैत्यैश्च (for दैत्यानां). Ñ2 V3 अवध्यश्चामरेन्द्राणाम् (for ^{a}) B2 -पन्नगै , T3 4 -रक्षसाम् (for -किंनरै) — (L 128) K4 आकाशे नावनिस्थिते , D3 नाकाशे नावनीषु च , G2 आकाशे चावनीतले (for ^{b}) — (L 129) D3 बाह्यान्तर- (for चाभ्य°) K3 4 D1 2 -रात्र्याहे (for -रात्र्यह्नोर्) D2 (marg) नाभ्यन्तरे च रात्र्यह्नोर् (for ^{a}) — (L 131) G5 वपुषा (for रूपेण) G2 विष्णुना निहत पुरा (for ^{b}) — (L 132) V2 सुतो (for [आ]त्मजो) — (L 133) K1 3 D1 2 G4 सुरोत्तमः (for [अ]सुरोत्तमम्) K4 V2 Dn D3 4 T3. 4 G2 बलिर्बद्धोऽसुरोत्तमः (for ^{b}). — (L 134) K4 सत्याचार- ; B2 सत्यवज्र ; G2 तस्य रज्जु (for सत्यरज्जु-) G4 चक्रे (for कृत.) K2 D2 -संश्रितः , Ñ3 B1 -वासिनम् ; B3 -सश्रयम् (for °य) T2 G1 5 चक्रे पातालसंश्रयम् (for ^{b}) — (L. 135) V1 3 कार्तवीर्यं महावीर्यं (for ^{a}) V1 -विग्रहम् , V2 D3 5 T3 विक्रम (V2 °मम्) (for विग्रहः) — (L 136) Ñ1 V1 3 B1 2 Ds1 D6 Cal ed वर- (for राज्य-) — (L 138) T4 मध्ये (for संधौ) — (L 140) T2 G1 कार्तवीर्यो नृपोत्तम ; G4 रेणुकागर्भजन्मना (for ^{b}) — (L 141) V2 -वंश- (for कुल-) — (L 142) K3 4 D1 2 T3 4 -विजयं (for -जयिन). K1 V2 Dn त्रैलोक्यविजयं वीर (for ^{a}) — (L 145) V2 निजघानाशु दैतेयान् (for ^{a}) K1 3 4 V2 B2 Dn D1–3 T2–4 G4 5 गर्वितान् (for दर्पि°) G1 वरदानसुदर्पितान् (for ^{b}). — (L 146) K1 3 D1. 5 दैत्येयो ; V3 B1 D2 3 T2 G1 4 5 दैत्येन्द्रो ; Dn D4 दैत्यो यो , T3 4 दैतेयो (for दैत्यो वै). K2 Ñ2 3 V1 2 B2 3 Ds कालनेमिं च दैत्येन्द्र (V2 °शं) (for ^{a}). K1 3 4 Dn1 D1–5 T2–4 G1 4 5 देवानां च (Dn1 स) (for देवतानां) K2 Ñ2 3 V1 B Ds D5 भयप्रदम् (for °दः) V2 देवानां च भयप्रदम् (for ^{b}) — G4 om lines 147–150. — (L 147) K2 Ñ3 V1 2 B1 3 Ds D6 न्यहनद् (for निहतो) — (L 148) K1 4 Dn D2 T2 G1 5 [अ]सौ , D4 (marg as above) [अ]भूद् (for [आ]जौ) — (L 149) K2 Ñ2. 3 (marg as above) V2 3 B Dn Ds D6 T2 अनेन (Dn °न्तरं) प्राप्तकालास्ते (for ^{a}). — (L 152) D6 (marg) शकटं (for शकुनीं). T3. 4 यमलार्जुनमेव च (for ^{b}) — (L.

निहत्य गोपवेषेण क्रीडयामास केशवः ॥ [155]
एवमादीनि दिव्यानि छद्मरूपाणि विष्णुना ।
कृतानि तत्र तत्रैव विष्णुना प्रभविष्णुना ।
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि भवतां हितकाम्यया ॥
तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराद्यमसुरान्तकम् ।
नारायणं जगद्योनिं पुराणं पुरुषं ध्रुवम् ॥ [160]
स्रष्टारं सर्वभूतानां व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् ।
अधृष्यं सर्वलोकानां सर्वभूतनमस्कृतम् ॥
अनादिमध्यनिधनं क्षरमक्षरशाश्वतम् ।
स्वयंभुवमजं स्थाणुमजेयं सचराचरैः ।
त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्रारिनाशनम् ॥ [165]
इति मे निश्चिता बुद्धिर्जातोऽयं मथुराधिपः ।
कुले महति वै राज्ञां विपुले चक्रवर्तिनाम् ।
कथमन्यस्य मर्त्यस्य गरुडो वाहनं भवेत् ॥
विशेषेण तु कन्यार्थे विक्रमस्थे जनार्दने ।
कः स्थास्यति पुमानद्य गरुडस्याग्रतो बली ॥ [170]
स्वयंवरकृतेनासौ विष्णुः स्वयमिहागतः ।
विष्णोरागमने चैव महान्दोषः प्रकीर्तितः ।
भवद्भिरनुचिन्त्येदं क्रियतां यदनन्तरम् ॥
एवं ब्रुवाणं तं भूपं मगधानां जनेश्वरम् ।
सुनीथोऽथ महाप्राज्ञो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ [175]
सम्यगाह महाबाहुर्मगधाधिपतिर्नृपः ।
समक्षं नरदेवानां यथा वृत्तं महाहवे ।
गोमन्ते रामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म सुदुष्करम् ॥
गजाश्वरथसंबाधा पत्तिध्वजसमाकुला ।
निर्दग्धा महती सेना चक्रलाङ्गलवह्निना ॥ [180]
तेनायं मागधः श्रीमाननागतमचिन्तयत् ।
ब्रूते च राजसेनायामनुस्मृत्य सुदारुणम् ॥
पदात्योर्युध्यतोस्तत्र बलकेशवयोर्युधि ।
दुर्निवार्यतरो घोरो ह्यभवद्वाहिनीक्षयः ॥
विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमाः ॥ [185]
पक्षवेगानिलोद्धूता बभ्रमुर्गगनेचराः ॥

---

155) K2 Ñ2 3 V1 3 B1. 3 Ds D6 G2 न्यहनद्, D3 निर्जित्य (for निहत्य) K2 Ñ2 3 V1 3 B1 3 Ds D6 T3 4 G2 क्रीडमानो हि केशव ; D3 क्रीडते मानुषेण च (for ^{b}). —(L 156) T2 G1 रूपाणि (for दिव्यानि) V2 Dn G5 चक्रिणा (for विष्णुना) D3 छद्मरूपेण चक्रिणा (for ^{b}). — K1. 3 4 D1 T2–4 G1 4 5 om. (hapl) line 157. – (L 157) B3 Dn कृतानि दिव्यरूपाणि (for ^{a}). Ñ2 3 V B1 2 Ds D2–6 G2 मायया (for विष्णुना) —(L 159) G5 केवलं (for केशवं). D5 सुरेन्द्रम् (for सुराद्यम्). K2 G2 असुरान्तकरं हरिम् (for ^{b}) —(L 160) B3 जगन्नाथं (for °द्योनिं) T2 अनाद्यं (for पुराणं) B3 पुराणं पुरुषोत्तमम् (for ^{b}). — D3 om lines 162 —(L 162) Ñ3 B3 Dn1 अदृश्यं ; B3 अध्यक्षं ; D4. 5 अवध्यं (for अधृष्यं) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B D5 -भूतानां , D6 देवानां (for -लोकानां) K2 Ñ3 V1 B1 Ds D5 6 T2 4 G1 4 लोक- (for -भूत-) —(L 163) K3 क्षरमक्षरमच्युतम् , K4 Dn °मव्ययम् , T2–4 G1 शाश्वतं क्षरमक्षरम् (for ^{b}). —(L. 165) -मर्दनम् (for -नाशनम्) —(L 166) B3 Ds D6 निश्चला (for निश्चिता) K2 Ñ3 मथुरामिह , K3 मनुजानपि , Ñ2 V3 B Dn D4–6 T3 4 मथुरामधि ; D2 मथुरापतिः , D3 G2 °मनु (for °धिपः) K1 4 जातेयमचिराद्भूपाः , V1 जातोऽयमिह केशवः ; Ds जातेयं मथुरामधि (for ^{b}). —(L. 168) K2 Ñ3 V1 D4, 5 G2 पुंसश्च , B1 3 Ds D6 पुंसस्तु , D3 मान्यश्च (for मर्त्यस्य) B2 D6 G2 गरुत्मान् (for °डो) K2 Ñ3 B1 3 Ds गरुत्मान्वाहनो भवेत् (for ^{b}). —(L 169) D6 विक्रमार्थे (for °मस्थे). Ñ2 विक्रमस्थो जनार्दन (for ^{b}). —(L 170) B1 D5 अस्य (for अद्य) T2 G1 कः स्यातेह भवेदद्य (for ^{a}) —(L 172) D1 प्रवर्तितः (for प्रकी°) — Before line 174, Mss ins. वैशंपायन उवाच —(L 174) V1 मन्त्रेण , D5 तं तत्र (for तं भूपं) K1. 2 4 D1 2 एवं च ब्रुवमाणं तं ; Ñ2 V2 3 Dn T3 G4 एव विब्रुवमाणं तं ; Ñ3 B Ds D6 एवं विब्रुवमाणे तु , D3 एवविध ब्रुवाणं त ; T2 3 G1. 5 एवं तत्र (T3 चापि) ब्रुवाणं तं , G2 एवं च प्रब्रुवाणं तं (for ^{a}). — Before line 176, some Mss ins सुनीथ उवाच. —(L 176) V3 D4. 6 महाबुद्धिर् (for °बाहुर्) —(L 177) V2 महामृधे (for °हवे). —(L 179) Ñ2 V3 T2 -संबाधं (for °धा). V3 T2 -समाकुलम् (for °ला) —(L 180) T3 च महा- (for महती) —(L 181) K4 नानागतम् ; D2 आगतं तम् (for अनागतम्) —(L 182) K2 ब्रूते स राजसेनाया (for ^{a}). —(L 183) D2 एतयोर् (for पदात्योर्) D4 T3. 4 यदात(D4 पादात्य)योर्युध्यतोश्च ; G4 पदात्यो युध्यते तत्र (for ^{a}) —(L 184) K2 Ñ3 V1 B Ds -तरैर्घातैर् (for -तरो घोरो). G2 मेदिनी (for वाहिनी-). —(L 185) K2 V3 D5 T2 G2 स्वा(D5 त्वा)गतस्य , T3. 4 अमर्त्यस्य (for आगतस्य).

समुद्राः क्षुभिताः सर्वे चचालाद्रिर्मही मुहुः ।
वयं सर्वे सुसंत्रस्ताः किमुत्पातेति विक्लवाः ॥
यदा संनह्य युध्येत आरूढः केशवेन सः ।
कथमस्मद्विधः शक्तः प्रतिस्थातुं रणाजिरे ॥ [190]
राज्ञां स्वयंवरो नाम सुमहान्हर्षवर्धनः ।
कृतो नरवरैराद्यैर्यशोधर्मस्य वै निधिः ॥
इदं तु कुण्डिनगरमासाद्य मनुजेश्वराः ।
न पुरेवैष्यते नूनं महापुरुषविग्रहः ॥
यदि सा वरयेदन्यं राज्ञां मध्ये नृपात्मजा । [195]
कृष्णस्य भुजयोर्वीर्यं कः पुमान्प्रसहिष्यति ॥
विख्यापितस्तु दोषोऽयं स्वयंवरमहोत्सवे ।
तदर्थमागतः कृष्णो वयं चैव नराधिपाः ॥
कृष्णस्यागमनं चैव नृपाणामतिगर्हितम् ।
कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः ॥ [200]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवमुक्ते वचने सुनीथेन महात्मना ।
करूषाधिपतिर्वीरो दन्तवक्त्रोऽभ्यभाषत ॥
यदुक्तं मागधेन्द्रेण सुनीथेन नराधिपाः ।
युक्तपूर्वमिदं मन्ये यदस्माकं वचो हितम् ॥
न च विद्वेषणेनाहं न चाहंकारवादिना । [205]
न चात्मविजिगीषुत्वाद्दूषयामि वचोऽमृतम् ।
वाक्यार्णवं महागाध नीतिशास्त्रार्थबृंहितम् ।
क एष निखिलं वक्तुं शक्तो वै राजसंसदि ॥
किं त्वनुस्मरणार्थेऽहं यद्ब्रवीमि शृणुष्व मे ।
आगतो वासुदेवेति किमाश्चर्यं नराधिपाः ॥ [210]

—(L 186) K2 उन्मार्गा (for बभ्रमुर्) Ñ2 V3 घना (for -चरा) —(L 187) K2 D5 G2 चुक्षुभु ; D4 क्षोभिताः (for क्षु°) K4 चचालेयं, T4 चलाचल- (for चचालाद्रिर्) K1 G2, 5 मुहुर्मुहु°, D1 महीधरा (for मही मुहु°) D3 चलासीद्भूर्मुहुर्मुहु, D6 चचाराद्रिर्मुहु°, T2 G1 चञ्चला भूर्मुहु°, T3 चचार स गिरिर्महीम् (for [b]) —(L 188) D3, 4 T2–4 G1 4 5 समुत्त्रस्ता (for सुसंत्रस्ता°) D5 वयं च सर्वे मञ्चस्थाः (for [a]) Dn G2 उत्पातेन (for °तेति) —(L 189) K1 4 Ñ2 3 V B Ds D3 6 T3 4 G2 4 5 युयुधे (for युध्येत) D1 5 यदासनस्थो युयुधे, G1 यथा संनह्य युयुधे (for [a]) T4 गरुडः (for आरूढ°) K3 Dn D4 आरूढ केशवः खगम् (for [b]). —(L 190) K2 Ñ2 3 V B Ds D6 G2 कथमस्मद्विधैः शक्यं (for [a]) D3 परित्रातुं, G4 प्रतितिष्ठेद् (for °स्थातुं) K2 रणाङ्गणे (for °जिरे) —(L 192) T2 G1 4, 5 भन्यैर् (for आद्यैर्) D3 वारिधि (for वै निधिः) —(L. 193) K2 इदं कुण्डिननगरम्, D5 T2 G4 इदं तु कुण्डिनपुरम् (for [a]). —(L 194) D2 (marg) ईक्ष्यते (for एष्यते) T4 क्षिप्रं (for नूनं) K1 2 Ñ2 3 V1 3 B1 3 Ds D1 2 5 6 T2 3 G1 2 4 5 पुनरेवैष्यति ध्रुवं (D5 G2 क्षिप्र) (for [a]) K1 Ñ2 Dn D1 G5 -विग्रहम् (for °ह) D2 (marg as above) महापुरुषमव्ययम् (for [b]) —K2 om. lines 195–198 —(L 195) K3 Dn [ए]षा (for सा) G2 नृपात्मजम् (for °जा) —(L 196) D3 वेगं (for वीर्यं) —(L 197) K1 Ñ2 3 V B Ds D1–6 T3 विख्यापितमिदं दोषं (D2 3 T3 घोरं); K3 निष्पादितमिदं दोषं, K4 विख्यापितमहादोषं; T2 G1 4, 5 °तमिदं लोके (for [a]). K1 3 4 Ñ2, 3 V2 B2 D3 D2 T2–4 G1 4, 5 -महोत्सवम् (for °त्सवे)

—(L 198) G2 तत समागत कृष्णो (for [a]) D3 सर्वे (for चैव) —(L 199) D4 नृणामतिविगर्हितम् (for [b]) —Colophon om in K2 —*Mention of the Epic* K3 Ds2 T3 —*Mention of Khila* K3 4 Ñ3 V B Dn Ds2 D1–3 —*Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व —*Adhy-name* K1 4 Ñ2 3 V B1 Dn Ds D2 4 6 रुक्मिणीस्वयंवरम्, K3 D5 स्वयंवरम्, B2 3 D1 रुक्मिणीस्वयवरे सुनीथवाक्यम्, D2 राजमन्त्रे सुनीथवाक्यम्, T4 G2 जरासंधसुनीथवाक्यम् —*Adhy no* K3 102, Ñ3 V 106, Dn Ds2 D4 103, D1 99, D3 111, T2 G4 105, T3 114, T4 95, G1 107, G2 109, G5 108

—(L 202) V2 ऽन्वभाषत (for ऽभ्य°) —Before line 203, K Ñ2, 3 V B D T2 G1 ins दन्तवक्त्र उवाच —(L 203) K1 3 4 Dn D1–3 T3 G4 यदुक्तं मागधेनात्र (D3 °नेह); D5 T2 G1 5 °क्तं मगधेन्द्रेण (for [a]) K3 om सुनीथेन D5 च पार्थिवाः, T4 महात्मना (for नराधिपा°). —(L 204) D1 6 युक्ति- (for युक्त) K1 3 4 B1 Dn G1 अहं (for इदं). T2 हि तत् (for हितम्) —(L 205) D3 G4 -वादतः; T2 G1 -वादिनः (for °ना) —(L 206) T3 राज- (for चात्म-). D3 -विजयैषित्वाद् (for -विजिगीषु°) G2 ऽनृतम् (for ऽमृतम्). —(L. 207) T2 G1 5 वाक्यं तव (for वाक्यार्णवं) D3 महाघोरं (for °गाध) —(L 209) G2 त्वदनु-; G5 किं तु नु (for किं त्वनु-) Ñ2 V3 स्मरणाच्चाहं, B1 °णेनाहं, Dn Cal ed °णार्थं, T2 G1 °णायेदं (for °णार्थेऽहं) V3 T3 तत् (for मे) K1 4 श्रूयतां (K4 शृणुध्वं) यद्ब्रवीम्यहम् (for [b]) —(L 211) D3 हर्षात् (for सर्वे). V1 om. lines 211[b]–

यथागता वयं सर्वे कृष्णोऽपीह तथागतः ।
किमत्र दोषो गौण्यो वा कन्याहेतोः समागताः ॥
यदस्माभिः समेत्यैव कृतं गोमन्तरोधनम् ।
तत्र युद्धकृतं दोषं कथं वः कर्तुमर्हथ ॥
वनवासे स्थितौ वीरौ कंसव्यामोहहेतुना । [215]
देवर्षिवचनाद्राजन्वृन्दावनतटे स्थितौ ॥
तावाहूय वधार्थाय उभौ रामजनार्दनौ ।
नागेनोद्दीपितौ वीरौ हत्वा नागं विवेशतुः ॥
ततः स्ववीर्यमाश्रित्य निहतो रङ्गसागरे ।
गतासुरिव चासीनो मथुरेशः सहानुगः ॥ [220]
किमत्र विहितो दोषो येनास्माभिर्वयोधिकैः ।
उपरोधपरा राजन्वयं सर्वे समागताः ॥
सेनातिबलमालोक्य वित्रस्तौ रामकेशवौ ।
पुरं बलं समुत्सृज्य गोमन्तं पर्वतं गतौ ।
तत्रापि गतमस्माभिर्हन्तुं समरयोधिभिः ॥ [225]
अप्राप्तयौवनाभ्यां च पदातिभ्यां रणाजिरे ।
रथाश्वनरनागेन तत्र वै विग्रहः कृतः ।
कृत्वोपरोधं शैलः स क्षत्रधर्मेण दीपितः ॥
दावाग्निमुखमाविश्य मृतौ यदि तपस्विनौ ।
विनीताविति मन्यामः सर्वे क्षत्रियपुंगवाः ॥ [230]
प्रतियुद्धे कृते त्वेवं दूषयामो जनार्दनम् ॥
यत्र यत्र प्रयास्यामो वयं तत्र भवेत्कलिः ।
प्रीत्यर्थं प्रयतिष्यामः कृष्णेन सह भूमिपाः ॥
इदं कुण्डिपुरं कृष्णो नागतः कलिहेतुना ।

217^b K_2 $\tilde{N}_{2,3}$ V_3 B D_S D_6 तथा कृष्ण इहागतः (for ^{b}). — (L 212) K_2 D_5 G_2 गौण्यं , D_1 गुण्यो , D_3 वैरं , D_6 T_3 G_1 गौणो (for गौण्यो) Dn_2 D_4 T_3 G_2 समागत (for °गता.) K_3 कन्याहेतौ समास्थिता (for ^{b}) — (L. 213) $K_{1\ 3}$ समेत्यैकी- , K_2 D_{2-4} T_4 G_2 °त्यैवं , G_4 °तैश्च (for °त्यैव) K_1 यदास्माभिः समेत्यैक्यात् (for ^{a}) V_3 रोधने (for °नम्) K_2 $B_{1,3}$ D_S G_2 कृते गोमन्तरोधने (B_3 °नम्) (for ^{b}) — (L 214) D_3 तं च (for तत्र) $\tilde{N}_2$ T_4 रोषं , G_5 दोषः (for दोषं) K_3 D_S T_3 $G_{2\ 4\ 5}$ वा , $\tilde{N}_2$ Dn D_S D_4 वै (for वः) K_1 वक्तुम् (for कर्तुम्) $\tilde{N}_3$ T_4 कथं वै वक्तुमर्हथ (for ^{b}) — (L 215) K_3 D_5 वनवास- ; T_2 G_4 जनवासे , G_2 वनवासौ (for °वासे). T_3 कंसस्य हतिहेतुकौ (for ^{b}) — (L 216) K_1 देवर्षेर् (for °र्षि-) K_3 $D_{3,4}$ राज्ञां (for राजन्) K_2 D_3 -वने ; $\tilde{N}_2$ -तट- (for तटे). T_2 $G_{1,4,5}$ दृष्ट्वा हृष्ट(G_1 °ष्टौ)वने स्थितौ (for ^{b}) — (L 217) K_2 चाहूय च , D_3 तावाहूतौ , T_2 G_1 °हवे (for °हूय) $K_{1\ 3}$ $D_{1\ 2}$ $T_{3\ 4}$ वधार्थेन (for °र्थाय) — (L 218) Dn गजेन (for नागेन). D_5 [उ]द्वेजितौ (for [उ]द्दीपितौ) K_1 दीनौ (for वीरौ). $\tilde{N}_3$ (marg as above) विवेशितौ , T_3 विचेरतु (for विवेशतुः). K_2 $\tilde{N}_2$ B_1 D_S D_6 G_2 हतनागौ विवेशितौ ($\tilde{N}_2$ D_6 °विशतुः ; Ds_2 °चेरतु) (for ^{b}) — (L 219) D_3 कंसश्च , T_4 तत्र स्व- (for ततः स्व-) D_1 -मार्गम् (for -वीर्यम्) $\tilde{N}_3$ V_1 आसाद्य (for आश्रित्य) K_4 -संगरे (for सा°) — (L 220) D_3 गतायुर् (for °सुर्) G_2 गतासुरभवद्दीनः (for ^{a}). K_1 (*sup lin.* as above) असुरेशः (for मथु°) $K_{2\ 3}$ V_1 G_2 सहानुज (for °नुगः) — (L 221) K_3 V_1 विदितो (for विहितो) D_3 स योत्स्यते (for वयोधिकै) — (L. 222) B_1 (marg as above). 2 Cal ed राज्ञो ; B_3 D_S D_6 राज्ञा (for राजन्) — (L 224) $\tilde{N}_2$ V_3 वनं (for बलं) $K_{1,3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B_2 Dn D_{1-5} T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ गोमन्ते (V_3 D_3 °न्तं) च ग(T_2 G_1 चाग)तावुभौ (for ^{b}) — (L 225) D_1 अत्र- ; $K_{2\ 4}$ D_5 T_3 [अ]भि- , K_3 [अ]नु- ; G_1 [अ]धि (for [अ]पि). $K_{1\ 3,4}$ Dn $D_{1\ 3}$ वयं समरयोधिनः (for ^{b}) — (L 226) K_1 संप्राप्ताभ्यां ; K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg) $V_{1,2}$ $B_{1\ 3}$ D_S D_6 G_2 प(V_3 D_S पा)दाताभ्यां , K_3 Dn D_2 जिता सर्वे , K_4 युयुधुस्ते , $\tilde{N}_3$ V_3 यदा ताभ्यां , D_{3-5} यादवाभ्यां (for पदातिभ्यां). — (L 227) D_6 T_4 -रथ- (for -नर-). $\tilde{N}_2$ V_3 -नागाना , D_3 -नागौघैर् ; G_2 -नागैर्हि (for -नागेन) $K_{1\ 3\ 4}$ $V_{1\ 2}$ Dn D_{1-4} $G_{1,4,5}$ ना(V_1 अ- , V_2 D_2 चा)स्माभिर् , $\tilde{N}_3$ युष्माभिर् (for तत्र वै) — (L 228) K_2 G_2 शैलेन्द्र (for शैल स.) $V_{1,2}$ $B_{1\ 2}$ Dn_1 $D_{2\ 6}$ T_2 कृतोपरोधः शैलः स , B_3 कृतोपरोधः शैलश्च , D_1 T_2 कृत्वोपरोध शैलस्य (for ^{a}) $\tilde{N}_3$ (marg as above) V_1 T_4 पीडितः (for दीपितः) — (L 229) K_4 दवाग्नि- (for दा°) G_2 आश्रित्य (for आविश्य). T_2 G_1 दवाग्निमुखमाश्रित्य (for ^{a}) K_2 श्रितौ यदि , V_2 Cal. ed. मृतौ यत्र , T_2 भूतौ यदि ; Bom Poona eds. G(ed.) दुर्विनीत- (for मृतौ यदि) $\tilde{N}_3$ (marg) T_3 तरस्विनौ (for तप°) — (L 230) K_1 D_2 विनीत , K_4 V_2 D_6 विनीतम् ; D_1 तौ मृताव् ; D_5 विनष्टाव् , G_2 विजिताव् (for विनी°) K_3 Dn विनीत इति मन्याम , T_4 Bomb. Poona, Cal eds G(ed) विनीत इव मन्याम. (for ^{a}) G_2 -पुंगवै (for °वाः). — (L 231) D_3 नापि युद्धकृदित्येवं , Cal ed प्रतियुद्धं करोत्येवं (for ^{a}) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V_1 B D_S $D_{1\ 2}$ T_{2-4} $G_{1\ 4,5}$ दूषयाम ; $\tilde{N}_2$ °येम , $V_{2,3}$ D_5 °यामि (for °यामो). — (L. 232) D_5 प्रयामो वै (for °स्यामो). $\tilde{N}_2$ V_3 G_2 तत्र , D_3 नायं (for वयं) T_4 किल (for कलि.). D_4 तत्र

कन्यानिमित्तागमने कस्य युद्धं प्रयच्छति ॥ [235]
मर्त्येऽस्मिन्पुरुषेन्द्रोऽसौ न कश्चित्प्राकृतो नरः ।
देवलोके च देवेशः प्रवरः पुरुषोत्तमः ॥
देवानामपि कर्तासौ लोकानां च विशेषतः ।
न देवे बालिशा बुद्धिर्न चेर्ष्या न च मत्सरः ॥
न स्तब्धो न कृशो नार्तः प्रणतार्तिहरः सदा । [240]
एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतम् ॥
आगतो गरुडेनेह छद्मप्राकाश्यहेतुना ।
न सेनासहितो याति कृष्णः शत्रुविनाशने ॥
इयं यात्रा विजानीध्वं प्रीत्यर्थं ह्यागतो हरिः ।
सहितो यादवेन्द्रैश्च भोजवृष्ण्यन्धकैरिह ॥ [245]
अर्घमाचमनीयं च दत्त्वातिथ्यं नराधिपाः ।
करिष्यामो वयं सर्वे केशवाय महात्मने ॥
एवं संधानतः कृत्वा कृष्णेन सहिता वयम् ।
वसाम विगतोद्वेगा निर्भया विगतज्वराः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दन्तवक्त्रस्य धीमतः । [250]
साल्वः प्रवदतां श्रेष्ठस्तानुवाच नराधिपान् ॥
किं भयेनास्य नः सर्वे न्यस्तशस्त्रा भवामहे ।
संधानकरणे हेतोः कृष्णस्य भयकम्पिताः ॥
परस्तवेन किं कार्यं विनिन्द्य बलमात्मनः ।
नैष धर्मो नरेन्द्राणां क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ॥ [255]
महत्सु राजवंशेषु संभूताः कुलवर्धनाः ।
तेषां कापुरुषा बुद्धिः कथं भवितुमर्हति ॥
अहं जानामि वै कृष्णमादिदेवं सनातनम् ।
प्रभुं सर्वनरेन्द्राणां नारायणपरायणम् ॥
वैकुण्ठमजयं लोके चराचरगुरुं हरिम् । [260]
संभूतं देवकीगर्भे विष्णुं लोकनमस्कृतम् ॥
कंसराजवधायार्थाय भारावतरणाय च ।

तत्र भवेत्किल (for ^{a}) — (L 233) B_1 सह कृष्णेन भूमिपा· (for ^{b}) — (L 234) K_4 कुण्डिनेश- (for इदं कुण्डि-) V_3 T_2 G_1 इदं कुण्डिन(V_3 °ल)पुर कृष्णो (hypermetric), $D_{4,5}$ कुण्डिनं नगरं कृष्णो (for ^{a}) D_1 किल (for कलि-) D_8 आगत· किल हेतुना (for ^{b}) — (L 236) K_4 मृतेऽस्मिन्, $B_{1.3}$ G_4 मन्येऽस्मिन्, G_2 मन्येऽहं (for मर्त्येऽस्मिन्). V_1 मानुषेन्द्रो (for पुरु°) K_1 T_3 वै (for ऽसौ) $\tilde{N}_2$ $G_{2,4}$ जनः (for नर·) V_3 न कश्चित्पुरुषो जन (for ^{b}) — (L 237) K_4 Dn D_5 T_3 $G_{1,4,5}$ देवेषु (for °शः). $K_{1,3}$ D_{1-4} $T_{2,4}$ देवलोकेषु देवे(D_{1-3} लोके)षु (for ^{a}) — (L. 238) K_2 V_2 Ds G_2 विशां पते (for विशेषत) — (L 239) T_4 Bomb Poona eds चैव (for देवे) K_4 सदैव विमला बुद्धिर् (for ^{a}) $\tilde{N}_{2,3}$ V_1 B D_6 T_3 G_2 नापि, V_3 वापि (for न च). $D_{4,5}$ मानिता (for मत्सर) — (L 241) $\tilde{N}_2$ वीरो (for देवो). D_3 देवतानां च दैवतम् (for ^{b}) — (L 243) K_1 नानाशास्त्र (hypermetric), K_3 $D_{2,4}$ (marg.) भ्रात्रा च, K_4 B_2 नानास्त्र (for न सेना-) D_3 विष्णु· (for कृष्णः) K_1 -निबर्हणः, K_4 T_{2-4} -विनाशनः (for °शने) — (L 244) K_2 इमं पात्रं, K_3 Dn इदं चात्र; $\tilde{N}_{2,3}$ V B Ds D_{1-6} T_{2-4} $G_{1,2,4,5}$ इमां यात्रा (for इयं यात्रा) D_8 कन्यार्थं (for प्रीत्यर्थं) — (L. 245) $K_{1,3,4}$ V_3 Dn D_3 सहितो यादवेन्द्राणां (D_3 °न्द्रेण), V_3 °तो यादवश्रेष्ठैः (for ^{a}) V_3 $D_{3,4}$ $T_{3,4}$ सह (for इह) K_2 $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1,3}$ B_2 Ds D_9 transp lines 246 and 247 — (L. 246) $K_{3,4}$ $\tilde{N}_3$ V_2 B Dn Ds $D_{3,6}$ T_{2-4} $G_{1,4,5}$ अर्घ्यमाचमनं दत्त्वा (for ^{a}). K_3 $\tilde{N}_3$ V_2 B Dn Ds $D_{3,6}$ $T_{1,4,5}$ आतिथ्यं च, D_5 कृत्वातिथ्य (for दत्त्वा°) K_4 आतिथ्यं च नरा प्रिय· (for ^{b}). — $B_{1,3}$ om line 247 — (L 248) G_2 सधौ मतिं (for संधानत) — (L 249) $K_{1,4}$ D_2 विगतोद्विग्ना, K_2 °तद्वेषा (for °तोद्वेगा). K_3 V_1 Dn Ds T_2 G_2 वसामो विगतोद्विग्ना (V_1 G_2 °तद्वेषा) (for ^{a}) — (L 251) K_2 G_2 प्रत्युवाच (for तानु°) V_2 नराधिप, D_3 महीधरान् (for नराधिपान्). — Before line 252, K_1 T_2 $G_{1,5}$ ins साल्व उवाच. — (L 253) K_2 Ds -कारणे, $\tilde{N}_2$ V_3 T_4 $G_{1,4}$ -करणाद् (for °णे) D_2 हेतौ, D_5 हेतु· (for हेतो.) K_4 G(ed) -शङ्किताः, D_3 -पीडिता. (for -कम्पिता.) — (L 254) K_3 D_4 न निन्द्य, D_2 अनिन्द्यं (for विनिन्द्यं) K_2 विनिवेदितमात्मना, D_3 G_2 निन्दते चा(G_2 °माना)त्मनो बलम् (for ^{b}). — (L 255) K_4 T_2 $G_{1,4,5}$ om (hapl) lines 255^{b}–259^{a}, K_1 reads the same on marg K_2 $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1,3}$ Ds D_2 क्षात्रे धर्मे, $\tilde{N}_3$ $V_{1,3}$ क्षात्रधर्मे, T_3 यत्राधर्मो (for क्षत्रधर्मे) K_1 व्यवस्थितम्, D_5 G_2 °स्थिते (for °तः) K_3 शत्रुभ्यो बिभ्यते भृशम्, Dn क्षत्रधर्मेऽवतिष्ठताम्, $D_{2,6}$ क्षात्रे धर्मे व्यवस्थिता, D_4 क्षत्रवर्णव्यवस्थिताम्; T_4 यत्र धर्मे व्यवस्थिता (for ^{b}) — (L 256) T_4 महतो (for महत्सु). D_3 -धर्मेषु (for -वंशेषु) — (L 258) K_1 वेद च तं, $\tilde{N}_3$ V_1 Dn D_{3-5} च वेद तं, V_2 T_3 च वेद्मि वै (T_3 तं) (for जानामि वै) — (L 259) D_6 महेन्द्राणां (for नरे°) $\tilde{N}_{2,3}$ V $B_{2,3}$ Dn Ds D_4 $T_{3,4}$ प्रभुं सर्वामरेन्द्राणां; K_3 निखिलं वर्तते विश्वं (for ^{a}) T_{2-4} $G_{1,4}$ नारायणमनामयम्, G_2 °मिवापरम् (for ^{b}) — (L 261) K_1 -गर्भे (for गर्भे) $\tilde{N}_3$ (marg as above) सर्वभूत-, G_1 विष्णुं देव- (for विष्णुं लोक-). — (L. 262)

अस्माकं च विनाशाय लोकसंरक्षणाय च ।
अंशावतरणे कृत्स्नं जाने विष्णोर्विचेष्टितम् ॥
संग्राममतुलं कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः । [265]
चक्रानलविनिर्दग्धा यास्यामो यमसादनम् ।
तं च जानामि राजेन्द्राः कालेनायुःक्षयो भवेत् ॥
नाकाले म्रियते कश्चित्प्राप्ते काले न जीवति ।
एवं विनिश्चयं बुध्वा न कुर्यात्कस्यचिद्भयम् ॥
स एव भगवान्विष्णुरालोक्य तपसः क्षयम् । [270]
निहन्ता दितिजेन्द्राणां यथाकालेन योगवित् ॥
बलिं वैरोचनिं चैव बुध्वावध्यं महाबलम् ।
कृतवान्देवदेवेशः पातालतलवासिनम् ॥
एवमादीनि चान्यानि विष्णोश्चेष्टानि वै नृपाः ।
तस्मादयुक्तं भवतां विग्रहार्थे विचारणम् ॥ [275]
न च संग्रामहेतोर्हि कृष्णस्यागमनं त्विह ।
यस्य वा तस्य वा कन्या वरयिष्यति तस्य सा ।
किमत्र विग्रहो राज्ञां प्रीतिर्भवति वै ध्रुवम् ॥
एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिशालिनाम् ।
न किंचिदब्रवीद्राजा भीष्मकः पुत्रकारणात् ॥ [280]
महावीर्यं मदोत्सिक्तं भार्गवास्त्राभिरक्षितम् ।
रणे प्रचण्डातिरथं विचिन्त्य मनसा सुतम् ॥
कृष्णं न सहते नित्यं पुत्रो मे बलदर्पितः ।
नित्याभिमानी च रणे न बिभेति च कस्यचित् ॥
कृष्णस्य भुजवीर्येण ह्रियते नात्र संशयः । [285]
भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविग्रहम् ॥
द्वेषी चैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुतः ।
जीवितं नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केशवात् ॥
कन्याहेतोः सुतं ज्येष्ठं पितॄणां नन्दिवर्धनम् ।
कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केशवम् ॥ [290]
न च नारायणं देवं वरमिच्छति रुक्मिणः ।
मूढभावमदोन्मत्तः संग्रामेष्वनिवर्तकः ।

K1 भूभारहरणाय च (for ᵇ) — (L 263) D3 -संहरणाय (for -संरक्ष°) — (L 264) V1 3 T4 अंशावतरणं कृत्स्नं (T4 विष्णुं) (for ᵃ) — (L 265) Ñ2 V3 तुमुलं (for अतुलं) — (L. 266) V2 चक्रलाङ्गलनिर्दग्धा , B2 चक्रानलेन निर्दग्धा (for ᵃ). D5 -मन्दिरम् (for -सादनम्) — G1 om. (hapl) lines 267–273 — (L 267) K2 V2 Dn1 T4 G2 तत्त्व ; B2 Dn2 D4 तच्च (for तं च) K3 4 Ñ2. 3 V2 3 B3 D4 5 (before corr) 6 T2 G5 मम ; D5 महान्, D1 मत (for भवेत्) K1 V1 D2 कालेनायु क्षयं मम ; D3 कालमायुः-क्षयंकरम् (for ᵇ) — (L 268) K2 3 B2 D4 T2 G2 प्राप्त कालो (K3 T2 °ले) (for प्राप्ते काले) — (L 269) K2 Ñ2 V2. 3 B1 Ds D2 (*sup lin*) 4 (marg as above) T2–4 G4 5 कृत्वा ; D1 बुद्ध्वा (for बुध्वा). — (L. 270) K3 एवं स , Ñ2 D3 4 G2 5 स एष (for स एव) D6 फलम् (for क्षयम्). K2 सर्वलोकस्य पक्षकृत् (for ᵇ) — (L 271) T3 दानवेन्द्राणां , T4 दनुजे° (for दिति°) Ñ2 V3 D4 G4 यथा-कालं (D4 G4 °ले) स योगवित् (for ᵇ) — (L 272) K2 विरोचनं (for वैरोचनिं) K1 3 4 Ñ2 V2 3 B Dn Ds1 D6 T2–4 G2 4 5 बध्वावध्य , Ñ3 बुद्ध्वा° , Ds2 लब्धा° , D1–3. 6 बुद्ध्वा बध्वा (for बुध्वावध्यं) — (L 273) K2 B Ds -देवो वै ; D4 -दैत्येशः , D5 -देवोऽसौ , D6 -देवोऽपि (for -देवेशः) G2 कृत्वा च देवदेवो वै (for ᵃ) — (L 274) Bom Poona eds. G(ed) वै विष्णोश्च (for चान्यानि) K2 D2 (marg) 3 श्रेष्ठानि ; T3. 4 G तेजांसि (for चेष्टानि). Bom Poona eds G(ed) चेष्टानि च नराधिपा (for ᵇ) — (L 275) K1 2 यदुक्तं (for अयुक्तं) Ñ2 V3 D5 विचारणा (for °णम्) — For line 275, G2 subst

9** तस्मादस्मासु युक्तं तद्भवतां विग्रहे मति ।

— (L 277) D1 तस्य , G2 य च (for यस्य) K2 4 Ñ2 3 D2 3 T2–4 G1 2 कस्य (for तस्य) T2 G1 ह , G2 वा (for सा). — G2 om. line 278 — (L 278) D3 4 किमर्थं (for °त्र) K1 3 V2 T2 4 G1 भवतु (for °ति). D3 प्राप्तो भवति नो ध्रुवम् (for ᵇ) — Before line 279, some Mss ins वैशंपायन उवाच, — (L 281) K3. 4 Ñ2. 3 V1 2 Dn Ds2 D1 T2–4 G1 2 4 5 महावीर्य- (for °वीर्यं) D3 मदोत्सेक (for °त्सिक्तं) — (282) K1. 3 Ñ2 V3 D3–5 T4 G4 रण- (for रणे) T2 G1 5 रणे प्रहस्यातिरथं (for ᵃ) — Before line 283, K3 B3 ins भीष्मकः K4 repeats lines, 284ᵇ–285ᵃ after line 287ᵃ — (L 285) K2 G2 हतो वै (for ह्रियते) D3 दृश्यतेऽयं न संशय (for ᵇ). — (L 286) G2 सह पुत्रेण केशवे (for ᵇ) — G2 om. lines 287–290 — (L 287) V1 Ds2 मत्सुत: (for मे सुत.) — (L 288) T2 G4 5 [अ]नु- (for [अ]त्र) — (L. 289) Ñ3 (marg) V1 D3 4 T2 G1 5 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठं). K4 नन्द- ; T2 G1 4 हर्ष- (for नन्दि-) — (L 290) V3 D3 केशवे (for °वम्) — (L 291) K1. 4 रुक्मियः ; K2 रुक्मणः , Dn Ds1 D4 (marg) T4 रुक्मवान्, D6 T2 G5

नियतं भस्मसाद्याति तूलराशिर्यथानलात् ॥
करवीरेश्वरः शूरः सृगालश्चित्रयोधिना ।
क्षणेन भस्मसान्नीतः केशवेन बलीयसा ॥ [295]
वृन्दावने वसञ्श्रीमान्केशवो बलिनां वरः ।
उद्धृत्यैकेन हस्तेन सप्ताहं धृतवान्गिरिम् ।
दुष्करं कर्म संस्मृत्य मनः सीदति मे भृशम् ॥
नगेन्द्रं सहसागम्य दैवतैः सह वृत्रहा ।
अभिषिच्याब्रवीत्कृष्णमुपेन्द्रेति शचीपतिः ॥ [300]
यथा वै दमितो नागः कालियो यमुनाह्रदे ।
विषाग्निज्वलितो घोरः कालान्तकसमप्रभः ॥
केशी चैव महावीर्यो दानवो हयविग्रहः ।
निहतो वासुदेवेन देवैरपि दुरासदः ॥
सांदीपनिसुतश्चैव चिरनष्टो हि सागरे । [305]
दैत्यं पञ्चजनं हत्वा आनीतो यममन्दिरात् ॥
गोमन्ते सुमहद्युद्धं बहुभिश्चैव तावुभौ ।
कृत्वा वित्रासजननं गजाश्वरथसंकुलम् ॥
गजेन गजवृन्दानि रथेन रथयोधिनः ।
सादिनश्चाश्वयोधानां चरणेन पदातिनः । [310]
जघ्नतुस्तौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ ॥
न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
न नागा न च दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुह्यकाः ॥
कृतवन्तस्तथा घोरं गजाश्वरथसंक्षयम् ।
तमनुस्मृत्य संग्रामं भृशं सीदति मे मनः ॥ [315]
न मया श्रुतपूर्वो वा दृष्टपूर्वः कुतोऽपि वा ।

रुक्मिक॰, G$_{1\ 4}$ रुक्मक (for रुक्मिण॰) — For line 291, D$_{1\ 5}$ G(ed) subst

10** न च नारायणाद्देवो वरदृष्टस्तु रुक्मिण ।

[D$_{5}$ नारायणो (for °णाद्) G(ed) स च नारायणो देवो (for ^{a}). D$_{5}$ वर इष्टस् (for वरदृष्टस्). G(ed) वर इष्टस्तु रुक्मवान् (for ^{b})]

— (L 292) K$_{1\ 4}$ V$_{3}$ B$_{3}$ Dn D$_{4\ 6}$ T$_{2-4}$ G$_{1\ 4\ 5}$ मू- (K$_{1}$ गू)ढभावो (B$_{3}$ °वे), D$_{1\ 3}$ °भावान् (for °भाव-) D$_{8}$ [अ]निवर्तन. (for °क) — (L 293) K$_{1}$ V$_{2\ 3}$ T$_{3}$ इव (for यथा) K$_{2}$ B$_{1\ 3}$ Ds D$_{2}$ G$_{1\ 5}$ [अ]नले (for °लात्) G$_{4}$ तूलराशिरिवानले (for ^{b}). — (L 294) V$_{3}$ T$_{4}$ करवीरे पु(T$_{4}$ °रपु)रे शूर (for ^{a}) K$_{1}$ (by corr) Ds -योधिन , K$_{2}$ B$_{1}$ D$_{2-4}$ G$_{2}$ -योधन॰ (G$_{2}$ °क) (for योधिन.). — (L 295) K$_{2}$ भस्मतां (for °सान्) — (L 296) K$_{4}$ च स ; Ñ$_{2,\ 3}$ B$_{2}$ Dn$_{1}$ D$_{1-3\ 6}$ T$_{2\ 3}$ G$_{1\ 4\ 5}$ ऽवसच् (for वसन्) — (L. 297) D$_{3}$ उद्धृतेनैकहस्तेन (for ^{a}) — (L 299) K$_{3}$ Ñ$_{3}$ D$_{1\ 3}$ T$_{3}$ नगेन्द्रे ; D$_{5}$ देवेन्द्र ; T$_{2}$ G$_{1}$ इन्द्रो हि , G$_{4,\ 5}$ इन्द्रस्तु (for नगेन्द्रं) K$_{2}$ Ñ$_{3}$ (marg) V$_{1,\ 2}$ B Ds D$_{6}$ G$_{2}$ इन्द्रस्तु स्वयमागम्य , K$_{4}$ नागेन्द्रेण सहागत्य , Ñ$_{2}$ V$_{3}$ नगेन्द्रे सह संगम्य , Dn$_{1}$ D$_{2}$ नगेन्द्रे सहसागत्य (for ^{a}). — (L 302) D$_{1\ 2}$ (*inf lin* as above) रोषाग्नि- (for विषाग्नि-) K$_{2-4}$ B$_{1}$ D$_{5}$ T$_{3}$ -ज्वालितो , K$_{3}$ -ज्वलनो (for ज्वलितो); G$_{2}$ कालानल (for °न्तक-) — (L 304) D$_{8}$ सुदु सह॰ (for दुरासद). — (L 305) K$_{1}$ सांदीपने , some Mss सांदीपिनि- (for °पनि-) Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 3}$ B$_{3}$ -सुतं (for -सुतश्) K$_{2}$ Ds D$_{6}$ G$_{2}$ सांदिपिनिसुतं चैव (for ^{a}) K$_{2}$ Ñ$_{2,\ 3}$ V$_{1,\ 3}$ B$_{2,\ 3}$ Ds D$_{6}$ G$_{2}$ -नष्टं (for -नष्टो). — (L. 306) K$_{2}$ Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 3}$ B Ds D$_{6}$ G$_{2}$ कृष्ण (for दैत्यं) K$_{2}$ Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 3}$ B Ds D$_{6}$ G$_{2}$ चा(Ñ$_{2}$ V$_{3}$ आ)नयद् (for आनीतो) T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ -सादनात् (for -मन्दिरात्) — (L 307) K$_{4}$ D$_{2}$ गोमन्ते च , V$_{1\ 3}$ B$_{1\ 3}$ Ds °न्तेषु (for °न्ते सु-) D$_{3}$ गोमन्ते च महायुद्धं (for ^{a}) D$_{1\ 2\ 5}$ (by corr) वेष्टिताव् (for चैव ताव्) — K$_{1}$ om. (hapl) lines 308–311 — (L 308) Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1\ 3}$ D$_{3\ 4}$ T$_{2\ 3}$ G$_{1\ 4}$ -संक्षयम् (for -संकुलम्) K$_{3\ 4}$ Dn D$_{1\ 2}$ T$_{4}$ G$_{5}$ नागाश्वरथसंक्षयम् (for ^{b}) —(L 309) V$_{3}$ नग- (for गज-) K$_{2}$ योधिनम् , V$_{2}$ B$_{2\ 3}$ Ds °नाम् , Dn$_{1}$ °ना (for °न) —(L 310) Ñ$_{2}$ V$_{1}$ सादिभिश्, B$_{2\ 3}$ Ds D$_{3}$ G$_{2}$ °ना (for °नश्) K$_{3\ 4}$ V$_{2}$ Dn D$_{1\ 6}$ T$_{2}$ G$_{1\ 4\ 5}$ -योधेन , D$_{5}$ -युद्धेन (for योधानाम्) K$_{3\ 4}$ V$_{2}$ D$_{1\ 4\ 6}$ T$_{2,\ 4}$ G$_{1\ 4\ 5}$ नरेण च , Ñ$_{2\ 3}$ V$_{1}$ पत्तिभिश्च , V$_{3}$ संग्रामेषु (for चरणेन) V$_{3}$ B$_{1}$ पदातिनाम् , D$_{5}$ °तिनम् (for °तिन.). K$_{2}$ V$_{3}$ B$_{2\ 3}$ Ds D$_{3}$ नरेण च पदातिनाम् (K$_{2}$ °नम् , D$_{4}$ °ना) , D$_{3}$ पत्तिना च पदातिनम् (for ^{b}) —(L 312) K$_{4}$ स- (for the second न) —(L 213) V$_{3}$ दैत्याश्च (for दैत्येन्द्रा) K$_{1}$ किंनरा॰ ; K$_{3\ 4}$ D$_{1}$ राक्षसाः (for गुह्यकाः) T$_{2}$ G$_{1}$ पिशाचा न च गुह्यका (for ^{b}) — (L. 314) V$_{2}$ D$_{4,\ 6}$ T$_{2}$ G$_{1\ 4\ 5}$ कृतमे(V$_{2}$ कुर्युरे)वंविधं घोरं (for ^{a}) V$_{1}$ नराश्व- (for गजाश्व-) K$_{2}$ D$_{5}$ -संकुलम् (for -संक्षयम्). — (L. 315) K$_{2}$ G$_{2}$ संग्रामे (for °मं). T$_{3}$ तस्य संगृह्य संग्रामं (for ^{a}). T$_{2}$ G$_{1\ 4\ 5}$ मेदिनी (for मे मन) — After line 315, Ñ$_{2}$ V$_{2}$ ins :

11** कृत्वा गोवर्धनं वेश्म रक्षिता गा नृभि सह ।
वातवृष्टिसमाक्रान्तास्तेन सीदति मे मनः ॥

[(L 2) V$_{2}$ -भयार्तांस्तु (for -समाक्रान्ता)]

— (L 316) D$_{3}$ मेऽभूत् (for मया) D$_{3}$ दृष्टपूर्वोऽपि वा

तादृशो भुवि मर्त्येऽस्मिन्वासुदेवात्सुरोत्तमात् ॥
सम्यगाह महाबाहुर्दन्तवक्त्रो महीपतिः ।
सान्त्वयित्वा महावीर्यं संविधास्याम यत्क्षमम् ॥
इति संचिन्त्य मनसा बलाबलविनिश्चयम् । [320]
गमनाय मतिं चक्रे प्रसादयितुमच्युतम् ॥
चिन्त्यमानो नरेन्द्रैस्तु बहुभिर्बलशालिभिः ।
सूतमागधबन्दीभिर्बोधितः स्तुतिमङ्गलैः ॥
प्रभातायां रजन्यां तु कृतपूर्वाह्णिकक्रियाः ।
उपविष्टा नृपाः सर्वे स्वेषु विश्रामवेश्मसु ॥ [325]
ये विशिष्टाश्च राजानो विदर्भायां नराधिपैः ।
तैरागम्य स्वभूपेषु रहो गत्वा निवेदितम् ॥
श्रुत्वा कृष्णाभिषेकं तु केचिद्धृष्टा नराधिपाः ।
केचिद्दीनतरा भीता उदासीनास्तथापरे ॥
त्रिधा प्रभिन्ना सा सेना नरनागाश्ववाहिनी । [330]
महार्णव इव क्षुब्धा अभिषेकेण चालिता ॥
नृपाणां भेदमालोक्य भीष्मको राजसत्तमः ।
व्यतिक्रममचिन्त्यं च कृतं नृपतिना स्वयम् ॥
विचिन्त्य मनसा राजन्दह्यमानेन चेतसा ।
जगाम नरदेवानां समाजे प्रतिबोधितुम् ॥ [335]
एतस्मिन्नन्तरे दूताः संप्राप्ताः कैशिकान्तिकात् ।
लेखमुद्धृत्य शिरसा विविशुस्ते नृपार्णवम् ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।
हत्वा कंसं महावीर्यं देवैरपि दुरासदम् ।

क्षितौ (for ^{b}) — (L 317) B_2 D_5 T_2 $G_{1,5}$ मर्त्योऽस्मिन्, Dn मर्त्योऽन्यो, D_3 नान्योऽस्ति, D_6 G_2 मर्त्योऽस्माद् (for मर्त्येऽस्मिन्) K_4 न दृष्टो भुवि मर्त्योऽस्मिन् (for ^{a}) G(ed) सुरान्तकात् (for सुरोत्तमात्). D_2 वासुदेव सुरोत्तमः (for ^{b}) — (L 318) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1\ 3}$ Ds G_2 महामति., Cal. ed महाद्युति (for महीपति) K_2 दन्तवक्त्रो महामतिः (for ^{b}) — (L. 319) $K_{1\ 2}$ B_2 Ds T_4 संधयित्वा (for सान्त्व°) G_2 सधयित्वा महाबाहु (for ^{a}) V_2 Dn D_1 T_2 G_1 संविधास्यामि (for °म) V_1 फलम् (for क्षमम्). — Before line 320, all Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 320) D_3 निश्चित्य (for संचिन्त्य) $K_{1\ 4}$ V_2 -विनिश्चितम् (for °श्चयम्) — (L 321) D_5 चक्रु (for चक्रे) — (L 322) $\tilde{N}_2$ D_3 चिन्तयानो (D_3 °मो), D_6 छिद्यमानो (for चिन्त्य°). K_1 Dn_1 $D_{1\ 4}$ T_3 G_1 नरेन्द्रस्तु; $V_{1\ 3}$ B G_2 °न्द्रैश्च (for °स्तु) K_{2-4} Dn_2 D_2 T_4 चिन्तयानो नरेन्द्रस्तु (K_2 °न्द्रैश्च) (for ^{a}) — (L 323) K $\tilde{N}_{2,3}$ V B Dn_1 Ds D_{1-6} T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ बन्दिभ्यो (for °भिर्) $K_{1\ 2}$ बोधितं, $D_{5\ 6}$ T_2 °ता (for °तः) — (L 325) K_4 सुख- (for स्वेषु) G_2 विश्राम्य (for °म-) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 -भूमिषु (for -वेश्मसु) — (L 326) K_1 ऽत्रशिष्टाश्, V_2 Ds_1 D_4 T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ विसृष्टाश् (for विशिष्टाश्) K_2 V_3 Dn Ds_2 $D_{3\ 6}$ ये विसृष्टाश्चरा राजन् (D_3 °ज्ञो), $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 $B_{1\ 2}$ ये विसृष्टाश्च राज्ञा वै ($B_{1\ 2}$ वा राजन्), B_3 ये विशिष्टोत्सवा राजन् (for ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ नराधिपम्; $D_{2\ 4}$ T_9 °धिपा (for °धिपैः) — (L. 327) K_4 स्वदूतेन, $B_{2,3}$ Ds_1 स्वराजेषु; Ds_2 D_6 T_2 $G_{1,4\ 5}$ स्वराज्येषु (for स्वभूपेषु) K_1 तेनागम्य स्वदूतेन, K_1 तैरागत्य स्वराष्ट्रेषु, K_3 तेष्वागम्य स्वरूपेषु (for ^{a}). T_2 $G_{1,4}$ निवेशितुम्; T_3 G_5 °दितुम् (for °दितम्). — (L. 328) K_1 दृष्ट्वा केचिन्, V_3 केचिद्दृप्ता; D_1 T_4 केचिद्दृष्ट्वा (for °द्धृष्टा). — (L 329) V_1 दीनमना (for °तरा). $\tilde{N}_2$ B_2 भूता, B_3 भूत्वा (for भीता) K_2 Ds ऽभवन्कचित् (for तथापरे) T_3 वदासीनास्तदापरे (for ^{b}) — (L 330) D_2 द्विधा; $T_{2\ 3}$ त्रिभि. (for त्रिधा) Ds $D_{4\ 5}$ भिन्ना तु, G_2 प्रवृत्ता (for प्रभिन्ना). K_2 G_2 -मालिनी; $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 3}$ B Ds -शालिनी (for -वाहिनी). — (L 332) G_2 वैरम् (for भेदम्) T_2 G_1 आलक्ष्य (for आलोक्य) — (L 333) $D_{2\ 6}$ G_5 अचिन्त्यैवं (for °न्त्यं च) K_4 D_3 नृपतिभिः (for °ना) K_2 कृतं नृपतिसान्त्वनम् (for ^{b}). — (L 334) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ B Dn Ds_1 $D_{2\ 3}$ $T_{3,4}$ $G_{2,5}$ राजा, Ds_2 राज्ञा (for राजन्) — (L 335) T_2 G_5 -बोधितः (for °तुम्) — (L 336) G_5 भ्रान्ता (for दूता) V_3 (marg as above) संप्राप्ता. कैशिकान्तिकम्, D_1 °प्ताः केशवान्तिकम्, T_2 G_1 °प्त कौशिकोऽन्तरात्, Bom Poon eds G(ed) °प्ताः क्रथकैशिकौ (for ^{b}) — (L 337) G_2 लेख्यम् (for लेखम्) $D_{2,3}$ T_3 सहसा (for शिरसा) K_3 नृपार्णवे; D_6 $G_{1,4\ 5}$ लयम् (for °र्णवम्). — COLOPHON — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_3. — *Mention of Khila* K_3 $\tilde{N}_3$ V B Dn_2 Ds D_1. — *Sub-parvan* T_4 आश्चर्यपर्व — *Adhy. name* K $\tilde{N}_3$ V B Dn Ds D_{2-6} T_4 G_2 रुक्मिणीस्वयंवरः, $\tilde{N}_2$ स्वयवर, D_1 रुक्मिणीस्वयंवरे भीष्मकवाक्यम् — *Adhy no* K_3 103, $\tilde{N}_3$ V 107, B_2 G_5 109, Dn Ds_2 D_4 104; D_1 100; D_3 113, T_2 G_4 106, T_3 115 T_4 96, G_1 108; G_2 110

$T_{3\ 4}$ transp line 338 and line 339 — (L 338) Ds महाराजं, T_2 °वीरं (for °वीर्यं) — (L. 339) G_2 -तिष्ठन् (for विष्टो) — (L 340) K_{2-4} $\tilde{N}$ V $B_{1\ 2}$ Dn

नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासने ॥
कन्यार्थेनागतः कृष्णस्तत्रापि न कृतोऽतिथिः । [340]
अमानमतुलं प्राप्य क्षान्तवान्केन हेतुना ॥
विनतायाः सुतश्चैव महाबलपराक्रमः ।
स चापि क्षमया युक्तः कारणं किमपेक्षितम् ।
एतदाख्याहि भगवन्परं कौतूहलं हि मे ॥

वैशंपायन उवाच ।

विदर्भनगरीं प्राप्ते वैनतेये सहाच्युते । [345]
मनसा चिन्तयामास वासुदेवस्य कैशिकः ॥
दृष्टाश्चर्यं हि नः सर्वान्ध्रुवं पापक्षयो भवेत् ।
विशुद्धभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्ट तत्त्वतः ॥
अतः पात्रतरः कोऽन्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
कृष्णात्कमलपत्राक्षाद्देवदेवाज्जनार्दनात् ॥ [350]
तस्यावां किं प्रदास्याव आतिथ्यकरणे नृप ।
पात्रमासाद्य वै राजन्यथा धर्मो न लुप्यते ॥
एवमन्योन्यं संचिन्त्य भ्रातरौ क्रथकैशिकौ ।
स्वं राज्यं दातुकामौ तौ जग्मतुः केशवान्तिकम् ॥
देवमासाद्य तौ वीरौ विदर्भनगराधिपौ । [355]
ऊचतुस्तौ महात्मानौ प्रणम्य शिरसा हरिम् ॥
अद्यावां सफलं जन्म अद्यावां सफलं यशः ।
अद्यावां पितरस्तृप्ता देवे त्वयि गृहागते ॥
चामरं व्यजनं छत्रं ध्वजं सिंहासनं बलम् ।
स्फीतकोशां पुरीं चैव गजाश्वरथसंयुताम् ॥ [360]
उपेन्द्रस्त्वं महाबाहो देवेन्द्रेणाभिषिक्तवान् ।
आवामिह हि राज्ये त्वामभिषिञ्चाव वै प्रभो ॥
आवयोर्यत्कृतं कार्यं बहुभिः पार्थिवैरपि ।

Ds D2–5 T3 4 G2 कन्यार्थे च (for °र्थेन) B3 D1 कन्यार्थे च गत. कृष्णम् (for ᵃ) T4 तथा (for तत्र). K1 T4 G2 विधि· (for ऽतिथि·) —(L. 341) G2 कृतवान् (for क्षान्त°) —(L 343) K1 Ñ3 Dn T3 4 G2 अपेक्षित ; K2, 3 Ñ2 V1 3 D1 2 6 T2 G1 4 5 उपेक्षित (for अपेक्षितम्) K4 कारणं समुपेक्षित (for ᵇ) —(L. 345) Dn T4 -नगरं, K2 -नगरे (for °रीं) Ñ2 B1, 2 Dn2 Ds वैनतेय (for °ये) —(L 346) वासुदेव हि, K4 °देवेऽपि ; D1 °देवोऽपि ; G2 °देवं च (for °देवस्य) Some Mss कौशिक- (for कै°) —K2 B3 om lines 347–348, D2 reads the same on marg —(L 347) K4 व (for नः). V1, 2 सर्वौ ; V3 सद्यो, B2 सर्वे, D6 सर्वं (for सर्वान्). D3 दृष्ट्वाश्चर्यं हि तत्सर्वं, G2 दृष्टमाश्चर्यमस्माभिः (for ᵃ) — After line 347ᵃ, K4 Bom Poona eds G(ed) ins ·

12** राजन्यान्प्रवदाम्यहम् ।
वसुदेवसुते दृष्टे·

—(L 248) T3, 4 मनो विशुद्धं कृष्णस्य (for ᵃ) D3 आतिथौ ; D5 चावयोर् (for आ°) T3 4 वृत्त (for दृष्ट). K4 आवयोर्दर्शनं गत (for ᵇ) —(L 349) D3 पात्रतमः, D6 परतरं (for पात्रतर) T3 ऽन्यः कस् (by transp.). —(L. 350) K2 वासुदेवाज् (for देव°) —(L 351) K2 G2 अस्यावां ; G5 कस्य वा (for तस्यावां) Ñ2 V1 3 त्विह ; D4 नृपा· (for नृप) K2 V2 B Ds D2 (*sup lin*) 3 G2 आ(B3 वा)तिथ्यकरणेन ह, Cal. ed चातिथ्यकारणेन ह (for ᵇ). —(L 352) T2 G4 लिप्यते (for लु°) K3 न नो धर्मेण लुप्यते (corrupt), G1 यथा धर्मेण लिप्यते (for ᵇ). —(L. 353) B2 D6 T2 G1, 2 4, 5 अन्योन्यमेवं संचिन्त्य, T3 4 एवं सचिन्त्य चान्योन्यं (for ᵃ) —(L. 355) D3 एवम् (for देवम्) T2 G1 समासाद्य च तौ वीरौ ; G4 ते समासाद्य तौ वीरौ (for ᵃ) —(L 356) K4 याचेतां (for ऊचतुस्) T2 G1 महात्मानं, T4 °भागौ (for °त्मानौ). —(L 357) D4 5 नौ (for [आ]वा) —B1 om line 357ᵇ D4 5 नौ (for [आ]वां) Ñ2 V3 B3 Ds D3 प्रथितं (for सफलं) —(L 358) D4 5 नौ (for [आ]वां) V1 तुष्टा (for तृप्ता) K1 4 Dn T4 देवे चावां, B3 G2 देव त्वयि ; T3 देवदेवे (for देवे त्वयि) —(L 359) D5 चामरे (for °र) D3 तथा (for बलम्) —(L 360) K4 B2 D2–4, 6 T2–4 G1 4 5 -कोशा पुरी (for कोशां पुरीं). V1 [ए]नां (for [ए]व) K2 Ñ2 3 V2 3 B1 Dn Ds G2 स्फीतकोशा पुरी चेयम् (Ñ2 V3 नाम) (for ᵃ). D3 4 -संयुता (for °ताम्). K1 (marg. as above) Ñ2 V3 B1 Ds D6 T2 G4, 5 आवयो सहिता (Ñ2 V3 B1 T2 G4 5 सहितं, D6 सकलं ; T4 सुहिता) तव, K2 B2 3 Dn D2 G1 2 आवाभ्यां सहिता (B2 3 सहितं, G1 सततं) तव, D3 V1 2 D1 T3 आवयो. (K3 °वाभ्यां) सहितस्तव (V1 °या) ; K4 आवां यच्चास्ति तत्तव ; Ñ3 आवाभ्यां सुहिता तथा (for ᵇ) — (L 361) V3 उपेन्द्रत्वे (for °स्त्वं) K3 D3 6 T2 G1 5 [अ]भिषेचितः, D1 निषिक्तवान्, G4 [अ]भिचोदितम् (for °षिक्तवान्) V3 D5 G2 देवेन्द्रस्त्वाभिषिक्तवान् (for ᵇ) —(L. 362) D3 स्वे (for हि). T4 राजेन्द्र (for राज्ये त्वाम्). K1, 3 V1 Dn D1 2 T3 आवयोरिह राजेन्द्र (K3 Dn °ज्ये च) ; K4 अवधारय राजेन्द्र ; Ñ2 V3 अद्यावामिह राज्ये त्वाम्, Ñ3 आवयोर्गतराज्ये त्वाम् ; D2 (marg) आवामिह स्वराज्ये त्वाम् (for ᵃ) Ñ2 V3 D3, 4 अभिषिच्याव ; N2 °षेकं च, G4 °षिञ्चामि (for

शक्यते नान्यथा कर्तुं जरासंधेन वा स्वयम् ॥
शत्रुस्ते मागधो राजा जरासंधो महाद्युतिः । [365]
कथां ते ब्रुवते नित्यं नृपाणामभयप्रदः ॥
सिंहासनमनध्यास्य पुरं चास्य न विद्यते ।
कथं राजसमाजेऽस्मिन्नासते देवकीसुतः ॥
कृष्णोऽपि सुमहावीर्यो ह्यभिमानी महाद्युतिः ।
न चागमिष्यते चास्मिन्कन्यार्थे च स्वयंवरे ॥ [370]
पार्थिवेषूपविष्टेषु स्वेषु सिंहासनेषु वै ।
कथमास्यति नीचेषु आसनेषु महाद्युतिः ॥
इति संचोद्यमानस्तु श्रुत्वासौ भीष्मको नृपः ।
आवयोः सह संमन्त्र्य विग्रहोपशमार्थिना ॥
तव विश्रामहेतोर्हि कारितं च गृहोत्तमम् । [375]
देवानामादिदेवोऽसि सर्वलोकनमस्कृतः ॥
मानुषे मर्त्यलोकेऽस्मिन्राजेन्द्रत्वं समाचर ।
समाजे मनुजेन्द्राणां मा भूदासनसंकटम् ॥
विदर्भनगरे चेदं राजेन्द्रत्वं समाचर ।
आस्यतामासने शुभ्रे श्वः प्रभाते महाद्युते ॥ [380]
अधिवास्यात्मनात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा ।
यथागमिष्यन्ति नृपाः करिष्ये देवशासनात् ॥
एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृताञ्जली ।
प्रेषयामास तौ वीरौ रङ्गमध्ये नृपैर्वृते ॥
देवदूतस्य वचनं यथोक्तं वज्रपाणिना । [385]
लिखित्वा सुमहातेजाः कैशिकः शापजाद्भयात् ॥
विदितं वो नृपाः सर्वे वैनतेयसहाच्युतः ।

°षिञ्चाव). K1 अभिषेकं पुन. पुन , K1 (marg) 3 4 Ñ3 V1 Dn D1 2 (marg as above) T3 4 अभिषेकं (T3 4 °षिक्तं) ददामि ते (for ^{b}) — (L 363) D1 च तं (for कृतं). K4 राज्यं (for कार्यं) V3 इति (for अपि). — (L. 364) K1 शक्नोति न, K3 शक्रस्तत्र, D3 G1 न शक्यते (by transp) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 B1 Dn D2–4 6 T2 4 G1. 5 जरासंधोऽपि (Ñ2 V3 °ध) (for °संधेन). — (L. 365) D4 महीपति· (for महाद्युति) — (L 366) T3 4 कथ्यते (for कथां ते) K3 Ñ2 V3 D4 वदते (for ब्रुवते). Cal. ed राजन् (for नित्यं). — (L 367) K3 4 Dn D2 4 T3 4 अनध्यास्यं, Ñ3 V1 अनासाद्य (for अनध्यास्य) K4 पुरा चापि, D3 पुरुषस्य (for पुरं चास्य). K2 विद्यहे (for विद्यते) — (L 368) K Ñ2 3 V B Dn Ds D2–4 6 T2–4 G1 2. 4. 5 आस्यते, D5 आसीनो (for आसते). — (L 369) K2 Ñ2 V3 [अ]ति- (for [अ]भि-). — K3 T2 G1. 4 5 om (hapl) lines 370–372 — (L 370) V2 D4 तस्मिन्, D2. 3 राजन्; T3 4 चात्र (for चास्मिन्). Dn स; G2 न (for च). Ñ2 B1. 3 D2–4 6 T4 स्वयवरम् (for °रे). K1 V1 कन्याहेतोः (V1 कार्यार्थे च) स्वयंवरम् (for ^{b}) — (L 373) K2 Ñ3 V2 B Ds D1 T2–4 G1. 2 संचिन्त्यमानस्; D3 संनोद्य° (for सचोद्य°) Ñ2 इदं संचिन्त्यमानस्तु (for ^{a}) K4 कौशिको, D1 2 भीमको (for भीष्मको). — After line 373, K4 ins

13** सर्वं तद्वासुदेवाग्रे जरासंधचिकीर्षितम् ।
निवेदयामास तदा तस्याभिलषित त्विदम् ॥

— (L 374) D6 T2. 3 G1 5 आवयोः सदृशं मन्त्रं (for ^{a}). K1 विग्रहप्र- (for °होप-). K2 -शमार्थिनोः; K3 Dn D4 °य च; D3 -समाधिना; T2 -शमाय नः (for °र्थिना). K1 विग्रहोऽत्र समर्पितः (for ^{b}). — (L. 375) K3 न च, V1 तत्र (for तव) K1 2 Ñ2. 3 V2. 3 B Dn Ds1 D4. 5 T3 4 G2. 4 कारितेदं, K3 D2 °तं हि, K4 [अ]कारि चेदं, V1 कारितं ते, D3 °तं वै (for °तं च) — (L 376) K4 B1 3 D3 अपि (for आदि-). K2 V1 2 T4 -देव- (for लोक-) — (L. 377) K2 Ñ3 V1 B1 3 Dn2 D2 3. 5 6 T2. 4 G1 4 मानुष्ये, B2 °षो; D4 °षैर्; T3 °षं, G2 °ष्यं (for °षे). K3 सर्व- (for मर्त्य-). D1 मानुष्ये मृत्युलोकेऽस्मिन् (for ^{a}) — K2 G3 om lines 378–379. — (L 378) Cal ed मानुषेन्द्राणां (for मनुजे°). T3 -संकुलम् (for -संकटम्). — (L 379) Ñ2. 3 V1. 2 Dn D1. 4 G1 4 चैषां, V2 तेषां, D2 3 चैव; D6 T2 चैवं; G4 चेमं (for चेदं). K1. 4 विदर्भनगरोद्याने; K3 °नगरीश्चैवं (for ^{a}). K1 विरोचय; K3 4 Ñ2 3 V1. 3 Dn D1–6 T2–4 G1. 4. 5 विचेष्टय (for समाचर) — (L 380) K4 आस्यतामासनं शुभ्र (for ^{a}) K2. 4 D1 सुप्रभाते; D6 स्वप्रभावे (for श्वः प्रभाते). — (L 381) K1. 3 4 Ñ3 Dn Ds D4 (*sup. lin.*) T4 G1 [अ]द्य च (for [आ]त्मना). — (L. 382) D4 यदि (for यथा) — (L 383) K1. 2. 4 V1 2 B D1 2. 4 5 T2–4 G1. 2 कृताञ्जलि·, D2 (marg) जगत्पतिम्; D3 जगद्गुरुम् (for कृताञ्जली). — (L 384) K3 घोषयामास (for प्रे°). V2 नरैर् (for नृपैर्). K1 4 D1 2 T2 G1 4 5 वृतौ; K2 D4 वृत , K3 वृतै· (for वृते). — (L 385) K1. 3. 4 V2 Dn D1 2 5 6 (marg as above) एवं (for देव-) V3 -भूतस्य (for -दूतस्य) — (L. 386) K4 लिखितं सुमहापूज्यः (*sic*) (for ^{a}) K1 3 4 Dn Ds1 (marg.) D1. 2 (marg as above) 4 (marg.) कौशिक प्राह शासनम्; D3 कैशिक· शक्रशासनम् (for ^{b}) — Before line 387, some Mss. ins. कौशिकः, and some कैशिकः. — (L 387) Ñ2. 3 (marg. as

आगतोऽतिथिरूपेण विदर्भनगरीं हरिः ॥
प्राप्तमालोक्य पात्रोऽयमिति संचिन्त्य भूपतिः ।
प्रददौ वासुदेवाय स्वं राज्यं धर्महेतुना ॥ [390]
इदमासनमास्स्वेति भ्रात्रा मे सहितोऽनघाः ।
वागुवाचाशरीरेण केनापि व्योमचारिणा ॥
न युक्तमासनं दातुं त्वयासीनं नराधिप ।
इदमस्यासनं दिव्यं सर्वरत्नविभूषितम् ॥
जाम्बूनदमयं दिव्यं रचितं विश्वकर्मणा । [395]
प्रेषितं देवराजेन सिंहलक्षणलक्षितम् ॥
अत्रोपविष्टं देवेश चराचरनमस्कृतम् ।
अभिषिञ्चत राजेन्द्रं बहुभिः पार्थिवैः सह ॥
आगताः कुण्डिनगरे कन्याहेतोर्नराधिपाः ।
नागमिष्यति यः कश्चित्सोऽस्य वध्यो भविष्यति ॥ [400]
इमे चैवाष्टकलशा निधीनामंशसंभवाः ।
अक्षया राजराजस्य धनेशस्य महात्मनः ॥
दिव्याः काञ्चनरत्नाढ्या दिव्याभरणयोनयः ।
राजेन्द्रस्याभिषेकार्थमागच्छन्ति नृपैर्वृताः ॥
एष शक्रस्य संदेशः कथितो वो नराधिपाः । [405]
लेखेनाहूय तान्सर्वानभिषिञ्चन्तु केशवम् ॥

कैशिक उवाच ।

इति संचोद्य खस्थोऽसौ देवदूतो गतो दिवम् ।
दत्त्वासनं च कृष्णाय बालार्कसदृशप्रभम् ॥
तेनाहं चोदयिष्यामि भवन्तो ये समागताः ।
दुर्निवार्यतरं घोरं शक्रेण स्वयमीरितम् ॥ [410]
युष्माभिर्दर्शने युक्तमद्भुतं भुवि दुर्लभम् ।
कलशैरभिषिच्यन्तं स्वयमेव नभस्तलात् ॥

---

above) V_3 D_4 T_3 विदितार्था, D_2 $G_{1.5}$ °तो वो, D_6 T_2 G_4 °तो वै, (for °तं वो) D_6 G_5 -सखोऽच्युत (for -सहाच्युत) —(L 388) D_3 G_4 -नगरं (for °रीं) —(L 389) K_3 पात्रं च, D_6 मान्योऽयम्, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ यातोऽयम्, G_2 पात्रं हि (for पात्रोऽयम्) K_4 $D_{3\ 6}$ T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ भूमिप (for भूपतिः). G_2 सुविनिश्चित्य भूपति (for ^{b}) —(L 391) D_3 आतिष्ठ (for आस्स्वेति) K_1 ऽनघ, K_3 D_2 ऽनघ, D_6 नृप, T_2 $G_{1.4\ 5}$ नृप (for ऽनघा) K_1 (marg) भ्रात्रा मे नोदिते तत· ; K_2 G_2 भ्रात्रा मे बोधितस्त(G_2 °ते त)त, $\tilde{N}_2$ V_3 D_5 भ्रात्रा ($\tilde{N}_2$ °ता) मे चोदितस्तत ; $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B_1 Ds D_4 भ्रात्रा मे चोदिते तत·, B_2 भ्रात्रा संचोदितेन ह, B_3 भ्रात्रा मेति तु चोदित (sic), Dn भ्रात्रा मेऽभिहितेऽनघ, D_1 त्राता मे संहृतोऽनघ, D_3 $T_{3\ 4}$ भ्रात्रा मे चोदिते(D_3 °तो)ऽनघ. —(L 392) K_3 T_4 $G_{2\ 5}$ उक्ता च, D_5 ऊचे च (for उवाच) Ds -चारिणी (for °णा) — Before line 393, K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ $T_{3.4}$ G_2 ins देवदूतः, D_3 देवः —(L. 393) K_4 तव मानान्, B_3 त्वया हीनं, D_{3-5} त्वया चास्मै, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ त्वया रूपं (for त्वयासीनं). G_2 त्वयासितमहो नृप (for ^{b}). —(L 395) K $\tilde{N}_3$ (marg.) V_1 (marg as above) $_2$ Dn $D_{1-4\ 6}$ T_{2-4} $G_{1\ 2.4\ 5}$ शुभ्रं, $\tilde{N}_3$ (marg also as above) चित्रं (for दिव्यं) —(L 396) D_5 प्रहितं (for प्रेषितं) —(L 397) K_3 D_1 तत्र (for अत्र) T_2 $G_{1\ 4}$ देवेन (for °शं) —(L 398) K_1 T_4 अभिषिञ्चतु, V_2 °षिक्तं तु ; Dn $D_{2.5}$ °षिञ्चथ, $D_{4\ 6}$ T_3 $G_{4\ 5}$ °षिच्याथ (for °षिञ्चत) K_2 राजेन्द्र (for °न्द्रं). K_4 अभिषिञ्चन्तु राजेन्द्रा, D_1 °षिञ्चतु राजेन्द्र, D_3 °षिच्यस्व राजेन्द्र, T_2 G_1 °षिच्याथ राजेन्द्र, G_2 °षिञ्चस्व राजानं (for ^{a}) —(L. 399) K_1 कुण्डिनमिदं, K_4 D_3 T_2 G_1 °नपुरं (for °नगरे) —(L 400) In K_3, the portion from स्य (in ^{b}) up to क्रथ (in line 447^{b}) is lost on a missing fol D_1 ऽपि, D_3 मे, $G_{1\ 4}$ स्म (for ऽस्य) —(L 401) K_2 वै चाष्ट-, T_2 वै लोष्ट (for चैवाष्ट-). $\tilde{N}_2$ V_1 अङ्ग- (for अंश-) —(L 402) G_2 अष्टधा (for अक्षया) G_5 राजसिंहस्य (for °राजस्य) $T_{3\ 4}$ धनदस्य (for धनेशस्य) —(L 403) K_1 दिव्य- (for दिव्या) V_2 D_3 दिव्यकाञ्चनरत्नौघा (D_3 °रत्नाढ्यं) (for ^{a}) —(L 404) V_1 [अ]भिषेकार्थं (for °र्थम्) K_1 आगच्छन्तु (for °न्ति) D_3 सुरैर् (for नृपैर्) —(L 405) K_1 परः (for एष) K_4 वां, B_3 मे, T_2 G_1 वै (for वो). —(L 406) D_3 लेखाद् (for लेखेन) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 अभिषिञ्चत, B_3 Ds $D_{2\ 4\ 6}$ °षिञ्चथ, Dn D_3 $G_{2\ 4}$ °षिञ्चस्व ; D_1 °षेकार्थं, D_5 °षेचय, T_2 G_1 °षिच्याथ (for °षिञ्चन्तु) —(L 407) D_6 इत्थं (for इति) K_1 संवेद्य, V_2 B_3 साचिन्त्य, D_4 संनोद्य (for संचोद्य) K_2 स्वकैर्वाक्यैर् (hypermetric), V_3 G_1 खस्थो वै, D_2 तं खस्थो (for खस्थोऽसौ). $D_{1\ 2}$ गतो दिवि, D_2 (marg. दिवं ययौ, G_4 दिवं गत (by transp) (L 408) $G_{4\ 5}$ दृष्ट्वा (for दत्त्वा). —(L 409) $K_{1\ 4}$ V_2 D_{1-3} G_5 नोदयिष्यामि (for चो°) K_1 (*sup lin.*) भवतोऽर्थं, K_4 Dn D_1 भवद्भिर्ये, T_2 G_1 °न्तो वै (for °न्तो ये) D_2 (*sup lin*) समाश्रिताः (for °गता) K_2 $B_{1\ 2}$ D_6 G_2 भवतो वै समागतान्, D_3 °तो येन संगर (for ^{b}) —(L 410) Bomb Poona eds G(ed) शक्रस्य (for शक्रेण) —(L 411) K_2 $\tilde{N}_{2.3}$ V_1 B $D_{3\ 6}$ G_2 दर्शनं, K_4 दैवतैर् (for दर्शने) K_1 (marg as above) युष्माभिर्जनार्दनो युक्त (hypermetric), D_1 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ अस्माभिर्दर्शनं युक्तम् (for ^{a}) —(L 412) K_1 $\tilde{N}_3$ V_1 B Ds_2

दृष्ट्वाश्चर्यं हि नः सर्वान्ध्रुवं पापक्षयो भवेत् ।
स्नापनार्थं च कृष्णाय देवदेवाय विष्णवे ॥
आगच्छध्वं नृपश्रेष्ठा न भयं कर्तुमर्हथ । [415]
आवयोः कृतसंधानो युष्मदर्थे जनार्दनः ॥
सर्वेषां मनुजेन्द्राणामभयं कुरुते हरिः ।
विशुद्धभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्ट तत्त्वतः ॥
मागधस्य विशेषेण न वैरं हृदि दृश्यते ।
यदत्र कारणं कार्यं तद्भवद्भिर्विचिन्त्यताम् ॥ [420]

वैशंपायन उवाच ।

एवं संचिन्त्यमानास्तु नृपाः शापभयार्दिताः ।
भूयः शुश्रुवू राजेन्द्र राजानः सर्व एव ते ॥
मेघगम्भीरनादेन स्वरेणापूरयन्नभः ।
वागुवाचाशरीरेण देवराजस्य शासनात् ॥

चित्राङ्गद उवाच ।

त्रैलोक्याधिपतिः शक्रः प्रजापालनहेतुना । [425]
आज्ञापयति युष्माकं नृपाणां हितकाम्यया ।
न युक्तं वदतान्योन्यं कृष्णेन सह वैरिणा ।
वसध्वं प्रीतिमुत्पाद्य स्वराष्ट्रेषु नराधिपाः ॥
प्रणतार्तिहरः कृष्णः प्रतिसेनान्तकोऽनलः ।
अनेन सह संप्रीत्या मोदध्वं विगतज्वराः ॥ [430]
मानुषाणां नृपा देवा नृपाणां देवताः सुराः ।
सुराणांदैवतं शक्रः शक्रस्यापि जनार्दनः ॥
एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतम् ।
जातोऽयं मानुषे लोके नररूपेण केशवः ॥
अजेयः सर्वलोकेषु देवदानवमानवैः । [435]
कार्त्तिकेयसहायस्य अपि शूलभृतः स्वयम् ॥
तस्मै देवातिदेवाय केशवाय महात्मने ।
अभिषिच्य सुरैः सार्धं किमिच्छध्वमतः परम् ॥
न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिषेचने ।
तेनाहं नाभिषिञ्चामि सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ [440]

D_{4-6} $T_{3\ 4}$ G_2 अभिषिञ्चन्तं, K_4 °षिच्यैवं, D_1 °षिच्यन्तां (for °षिच्यन्तं), T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ कलशाश्चागमिष्यन्ति (for ᵃ). $V_{2.3}$ D_3 $T_{2.3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ नभ स्थलात् (for °स्तलात्) — D_3 reads line 413 after line 418 — (L 413) Ñ$_2$ V B_1 Ds D_2 सर्वौ, $D_{1\ 6}$ G_2 सर्वे (for सर्वान्) D_3 दृष्ट्वा स्वयं हि तत्सर्वं (for ᵃ) — $K_{1\ 4}$ T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ om lines 414–417 (L. 414) Ñ$_{2\ 3}$ V B $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ स्नापनेन, Dn G_2 स्नपनेन, D_3 स्नपनार्थं, D_4 स्नापनाय (for °र्थं) D_1 स्नापनेन च शक्राय (for ᵃ). — (L 415) $D_{3\ 4}$ आगच्छत (for °ध्वं) — (L. 416) K_2 V_1 $D_{1\ 2}$ -संधानं (V_1 °ने), B_1 -संमानो (for -संधानो). D_3 आवाभ्यां कृतसंधाने (for ᵃ) — (L 417) K_2 Ñ$_{2.3}$ V B Dn Ds $D_{1\ 6}$ G_2 न वैरं, D_2 न चैवं (for अभयं) — (L 418) K_2 G_2 कृष्णः स·; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4.5}$ कृष्णस्तु (for कृष्णस्य) T_3 विशुद्धभावं कृष्णस्तु (for ᵃ) — (L 419) D_4 विद्यते, T_2 G_5 वर्तते (for दृश्यते) — (L. 420) D_3 सर्वं (for कार्यं) K_2 यत्र कारणकार्यं हि (for ᵃ) B_2 विधीयताम्, T_4 विचार्य° (for विचिन्त्य°) — (L 421) V_2 संचोद्यमानास्, D_3 चिन्तयमानास् (for सचिन्त्य°). K_2 ते (for तु) — (L 422) T_2 G_1 भयाच् (for भूयः) $K_{1\ 4}$ D_1 शुश्राव (for शुश्रुवू) K_2 $T_{3\ 4}$ राजेन्द्राः; D_5 राजोक्त (for राजेन्द्र) Bomb Poona eds G(ed) केशवाय महात्मने (for ᵇ) — (L 423) T_2 $G_{1.4\ 5}$ एवं (for मेघ-). D_1 [आ]पूरणं, Ds_2 [आ]पूरितं (for [आ]पूरयन्) K_4 दिशः (for नभः). — (L. 424) Dn_1 वायुवाचा, G_4 वल्गुवाचा (for वागुवाच) — (L 426) D_3 वः शक्रो, T_1 $G_{1\ 4\ 5}$ राजेन्द्र ($G_{4\ 5}$ °न्द्राः) (for युष्माकं) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ युष्माकं (for नृपाणां). — (L 427) V_2 रमत; V_3 वचसा (for वदत). K_2 वैरतः (for वैरिणा) — (L 428) Ñ$_2$ स्वराज्येषु (for °ष्ट्रेषु) K_4 नरासुराः, Bomb Poona eds. G(ed) नृपोत्तमाः (for नराधिपाः) G_2 स्वराष्ट्रे वसुधाधिपा (for ᵇ) — K_4 om lines 429–431 — (L 429) D_1 शृणु चार्ति- (for प्रणतार्ति-) K_1 पर- (for प्रति-) G_2 ऽनघः (for ऽनलः). — (L 430) V_3 वसध्वं (for मोदध्वं) — (L 432) G_4 शक्रस्य कमलासनः (for ᵇ) G_4 शक्रस्य कमलासनः (for ᵇ). — After line 432, G_4 ins

14** तस्यापि देवः स शिवः शिवस्यापि जनार्दनः ।

— (L 433) T_2 $G_{1\ 5}$ एवं (for एष) K_2 देवता, V_2 दैवतः (for °तम्) — (L 435) K_4 -लोके वै (for -लोकेषु). Ñ$_{2\ 3}$ V_1 -मानुषैः; Ds_2 -दानवैः (for -मा°) — (L 436) K_1 Dn_2 सहागत्य (Dn_2 °म्य); $D_{2\ 4\ 5}$ °येन (for °यस्य) K_4 कार्त्तिकेय समागम्य, $D_{1\ 3}$ °केन सहायेन (for ᵃ). Ñ$_2$ om line 436ᵇ $K_{1\ 4}$ Dn $T_{3\ 4}$ शूलधरः; D_{1-3} °भृता; $D_{4\ 5}$ °धृता, T_2 G_4 °धृत, G_1 शूरधृतिः (for शूलभृतः). K_2 Ñ$_3$ V $B_{1\ 3}$ Ds D_6 G_2 अपि शू(Ds_2 शै)लधरस्य च (for ᵇ). — (L 437) K_4 D_{2-5} देवाधि-, T_2 $G_{1\ 2.5}$ °दि- (for °ति-) — (L 438) Dn_2 T_4 अभिषेक्तुं (for °षिच्य) K_1 इच्छेऽहम्, K_4 Ñ$_{2\ 3}$ V_3 B Dn Ds $T_{3.4}$ $G_{4.5}$ इच्छेयम्, V_1 इच्छ त्वम्, D_2 (marg.) आधिक्यम् (for इच्छ-

नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्याभिषेचने ॥
गत्वा यूयं विदर्भायां क्रथकैशिकयोः सह ।
संचिन्त्य विधिदृष्टेन कुरुध्वं नृपसत्तमाः ॥
प्रीतिसंधानकालोऽयमिति संचिन्त्य वासवः ।
बोधनार्थे विसृष्टोऽहं युष्माकं मनुजेश्वराः ॥ [445]
विदर्भनगरे कृष्णः श्रावितोऽस्याधिवासनम् ।
राजेन्द्रत्वाभिषेकार्थं राजानौ क्रथकैशिकौ ॥
ताभ्यां सह नृपश्रेष्ठाः कृत्वा सुमहदुत्सवम् ।
अभिषेकेण सत्कृत्य प्रतिगृह्यास्य दक्षिणाम् ।
आगमिष्यथ संहृष्टाः पुनरेव स्वयंवरम् ॥ [450]
जरासंधः सुनीथश्च रुक्मिणश्च महारथः ।
साल्वः सौभपतिश्चैव चत्वारो राजसत्तमाः ।
रङ्गस्याशून्यहेतोर्हि तिष्ठन्तु इह पार्थिवाः ।

वैशंपायन उवाच ।

एवमाज्ञां सुरेशस्य श्रुत्वा चित्राङ्गदेरिताम् ।
गमनाय मतिं चक्रुः सर्व एव नृपोत्तमाः ॥ [455]
अनुज्ञाता नरेन्द्रेण जरासंधेन धीमता ।
भीष्मकं पुरतः कृत्वा प्रयाताः स्वबलैर्वृताः ॥
भीष्मकश्च महाबाहुः स्वबलेन समन्वितः ।
जगाम पार्थिवैः सार्धं दह्यमानेन चेतसा ।
यत्र कृष्णो महाबाहुः कैशिकस्य निवेशने ॥ [460]
दूरादेव प्रकाशन्ती पताकाध्वजमालिनी ।
शुभ्रा देवसभा रम्या स्नानहेतोरिहागता ॥
दिव्यरत्नप्रभाकीर्णा दिव्यध्वजसमाकुला ।
दिव्याम्बरपताकाढया दिव्याभरणभूषिता ॥
दिव्यस्रग्दामकलिला दिव्यगन्धाधिवासिता । [465]
विमानयानैः श्रीमद्भिः समन्तात्परिवारिता ॥
दिव्याप्सरोगणाश्चैव विद्याधरगणास्तथा ।
गन्धर्वा मुनयश्चैव किंनराश्च समन्ततः ।
उपगायन्ति देवेशमम्बरान्तरमाश्रिताः ॥

ध्वम्) D3 किमिच्छथ ततः परम् (for [b]) —(L. 439) K1 B1 D2 3 5 T4 [अ]भिषेचनम्; D1 निषेवणम् (for [अ]भिषेचने). — D1 6 om (hapl) lines 440–441, D4 reads the same twice — (L 440) D3 तेनाभिषिञ्चत नृपाः (for [a]) —(L. 441) B1 D2 3 5 T4 G5 [अ]भिषेचनम्, Bom. Poona eds G(ed.) निवेशने (for [अ]भिषेचने). — K4 om lines 442–444 —(L 442) Ñ3 (marg) स्वयं (for यूयं) Cal ed विदर्भाणां (for °या) V1 गत्वा स्वयं विदर्भाभ्यां (for [a]) D3 तत्रैव क्रथकौशिकौ (for [b]) — (L 443) K2 विचिन्त्य, Ñ2 अ° (for सं°) — (L 444) V3 B1 D1 G2 प्रति- (for प्रीति-). — (L 445) Ds1 मा (for ऽहं) — (L 446) K1 Dn ऽद्याधि-, K1 (marg) D3 5 ह्याधि- (for ऽस्याधि-) T4 -शासनम् (for -वा°) T3 श्रावितोऽस्यापि शासनम्; G2 °तश्चापि तिष्ठति (for [b]) — (L 447) V1 3 B1 2 D3 [अ]भिषेकार्थे, D6 G4 5 °काहौं (D6 °हौं) (for °कार्थं) K1 4 D4 राजेन्द्रमभिषेकार्थं, Ñ2 3 V2 B2 D1 2 5 T2 G1 राजेन्द्रस्याभिषेकार्थे (Ñ2 D2 °र्थं, T2 G1 °हौं) (for [a]) — (L. 448) K2 B2 3 Ds D6 G2 तयोः सार्धं, Ñ2 3 V1 3 B1 ताभ्यां सार्धं (for ताभ्यां सह) D3 ताभ्यां नृपवरश्रेष्ठाः (for [a]) — D4 om line 449 — (L 449) D3 संस्कृत्य (for सत्कृत्य) G1 परिगृह्य, G5 प्रतिग्राह्य (for °गृह्य) K2 B1 3 Ds1 D2 (by corr.) G2 स्व-, Ds2 प्र- (for [अ]स्य). K3 वै दिशम् (for दक्षिणाम्) — (L 450) D1 T3 आगमिष्यन्ति (for °थ) — T2 G1 4 5 om lines 451–453 —(L 451) D3 सुवर्थिश् (for सुनीथश्) Dn Ds D2 रुक्मवांश्च, D1 5 रुक्मी चैव (for रुक्मिणश्च) K2 B1 महाबल (for °रथः) — (L 452) D1 स च (for साल्व) — (L 453) K2 Ñ2 3 V B Ds D3–6 T2–4 G2 तिष्ठन्त्विह च पार्थिवाः (for [b]) — After line 453, B1 3 ins an addl colophon mentioning Khila and adhy name B1 रुक्मिणीस्वयंवरे देवदूतवाक्यम्, B3 रुक्मिणीस्वयंवर — T2 G1 4 5 om the ref — (L 455) D3 नरोत्तमा (for नृपो°) —(L 456) D4 अनुज्ञाते (for °ता) V3 नृपेन्द्रेण, T3 जने° (for नरे°) — (L 457) G5 कृत्य (for कृत्वा) — (L 460) D3 आस्थितस्तु (for यत्र कृष्णो) K1. 4 B2 3 Ds D1 6 T2–4 G4 5 निवेशनम् (for °ने) — (L 461) K2 D6 (marg) T2 3 G1 4 5 प्रकाशार्थं; K3 °शोच्चैः; B2 °शेत D3 °शन्तीं, T4 °शेन (for °शन्ती) D3 -मालिनीम् (for °नी) T2 G4 पताकाभिरलंकृता (for [b]) — (L 462) K2 Ñ2 3 V1 B D6 G2 शुभा, V2 प्रभा (for शुभ्रा) D3 शुभ्रां देवसभां रम्यां (for [a]) — (L 463) D3 -कीर्णां (for -कीर्णा) D3 -समाकुलाम् (for °ला). G2 दिव्यस्रगनुलेपना (for [b]) — (L 464) D3 -पताकाढयां (for °ढया) K3 D3 भूषिताम् (for °ता) —(L 465) K1 V1 2 D2 -कलिता, D3 °लां (for °ला). D3 -वासिताम् (for °ता) — (L 466) D3 -वारिताम्, D4 शोभिता (for -वारिता). — (L 467) K4 D3 4 -गणैश् (for -गणाश्) K2 Ñ3 V1 B Ds D6 तत्र (for चैव). K4 D3 4 -गणैस्तथा, G4 -गणैर्वृता

स्तुवन्ति मुनयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः । [470]
देवदुंदुभयश्चैव स्वयमेवानदन्दिवि ॥
पञ्चयोनिसमुत्थानि गन्धचूर्णान्यनेकशः ।
समन्तात्पात्यमानानि आकाशस्थैर्दिवौकसैः ॥
स्वयमागम्य राजेन्द्रो देवैः सह शचीपतिः ।
विमानवरमारुह्य सप्रकाशः स्थितोऽम्बरे ॥ [475]
अष्टभिर्लोकपालैस्तु स्वदिग्भागेषु संस्थितैः ।
उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः स्तुवद्भिश्च समन्ततः ॥
श्रुत्वा सुतुमुलं नादं सर्व एव नराधिपाः ।
विस्मयोत्फुल्लनयना विविशुस्ते सभां शुभाम् ॥
कैशिकश्च महातेजा उपगम्य नराधिपान् । [480]
प्रवेशयामास बली प्रतिपूज्य यथाविधि ॥
निवेदिते सुरश्रेष्ठः पार्थिवानां समागमे ।
निर्जगाम हरिः श्रीमान्सर्वमङ्गलपूजितः ॥
ततोऽम्बरस्थास्ते दिव्याः कलशाश्चैलकण्ठिनः ।
सहकारसमायुक्ता ववर्षुर्जलदा इव ॥ [485]
दिव्यकाञ्चनरत्नौघैर्दिव्यपुष्पसमन्वितैः ।
गन्धचूर्णविमिश्रैश्च राजेन्द्रस्याभिषेचने ॥
यथोक्तविधिपूर्वेण अभिषिच्य जनार्दनम् ।
दीक्षयित्वा नरेन्द्राणां दिव्यैराभरणैः शुभैः ॥
दिव्याम्बरविचित्रैश्च दिव्यमाल्यानुलेपनैः । [490]
सत्कृत्य विधिवद्राज्ञामुपविष्टो जनार्दनः ॥
शुभे देवसभे रम्ये स्नानहेतोरिहागते ।
उपास्यमानो यदुभिर्विबभौ च नराधिपैः ॥
वैनतेयश्च बलवान्कामरूपी नराकृतिः ।
दक्षिणं पार्श्वमाश्रित्य आसनस्थो बभूव ह ॥ [495]

(for -गणास्तथा) K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 B D_3 D_6 ननृतुश्च समन्तत (for ^{b}) — (L 468) T_2 सिद्धाः (for चैव) G_5 गन्धर्वाश् (for किंनराश्) K_2 सहस्रश (for समन्तत) — (L 469) K_2 अवतारान्तरं श्रितम्, T_3 अम्बरान्तरसंश्रिता (for ^{b}). — (L 470) Bom Poona eds G(ed.) चैत्र (for सर्वे). —After line 471, T_3 ins

15** कर्पूरागरुकस्तूरीकङ्कोलं चन्दनानि च ।

— (L. 472) B_1 पद्म- (for पञ्च-) G_2 -समृद्धानि (for -समुत्थानि) $\tilde{N}_2$ V_1 T_2 G_2 -पूर्णानि, V_3 -वर्णानि (for -चू°). — (L 473) K_4 समन्तात्पातितान्युच्चैर् (for ^{a}) — G_2 om. lines 474–476. — (L 474) $K_{1.2}$ आगत्य (for म्य°) $\tilde{N}_3$ V $B_{1\ 2}$ Dn $D_{2\ 5}$ देवेन्द्रो, B_3 D_3 $D_{4\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4,5}$ राजेन्द्र (for °न्द्रो) $\tilde{N}_2$ D_3 T_4 स्वयमागत्य देवेन्द्रो (for ^{a}) — (L. 475) B_3 सप्रकाशं, $D_{1\ 6}$ स्वप्रकाश (for स°). — For lines 476–477, $K_{1,3,4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1,2}$ B_1 (marg.) $_2$ Dn D_{1-5} T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ subst .

16** अष्टौ ये लोकपालास्ते स्वासु दिक्षु समास्थिताः ।
उपगायन्ति नृत्यन्ति स्तुवन्ति च समन्ततः ॥

[(L 1) D_3 T_4 G_4 समाश्रिता (for °स्थिताः).]

— (L. 478) D_3 शुश्रुवुस्, $T_{3\ 4}$ श्रुत्वा तु (for श्रुत्वा सु-). D_1 श्रुत्वा तु सुमहानादं, D_5 श्रुत्वा सुष्टुतमं नादं (for ^{a}) — (L 479) K_1 D_6 $G_{4\ 5}$ शुभा सभाम् (by transp). — (L 480) V_2 स (for च) Bom. Poona eds G(ed) महाबाहुर् (for °तेजा) G(ed) उपागम्य (for उप°) K_1 नराधिप (for °धिपान्). — (L 481) V_2 प्रतिगृह्य (for °पूज्य) — (L 482) $K_{1,4}$ $\tilde{N}_3$ V B Dn D_3 $D_{1-4,6}$ G_4 सुरश्रेष्ठे, K_2 °श्रेष्ठा (for °श्रेष्ठ) — (L 484) T_2 G_4 देवाः (for दिव्याः) D_1 श्वेत- (for चैल-) G_2 कलशाश्चोदपूरिताः (for ^{b}) — (L 485) K_2 V_1 ववृपुर् (for ववर्षुर्) — After line 485, $\tilde{N}_2$ ins an addl colophon, adhy name रुक्मिणीस्वयंवरे दूतवाक्यम् — Before line 486, $\tilde{N}_2$ ins वैशंपायन उवाच — (L. 486) D_3 दिव्यै. काञ्चनरत्नाढ्यैर् (for ^{a}) T_4 -रत्न- (for -पुष्प-) — (L 488) K_4 D_1 पूर्णेन (for -पूर्वेण) B_1 सोऽभिषिच्य, D_5 तेऽभि° (for अभि°) K_2 V_2 B_2 G_2 सोऽभिषिक्तो यथाविधि (V_2 B_2 नराधिपैः); B_3 D_3 D_6 T_4 अ(D_3 D_6 सोऽ)भिषिक्तो जनार्दनः (for ^{b}). — (L 489) K Dn D_{1-5} T_2 $G_{1\ 2\ 4,5}$ दर्शयित्वा, $\tilde{N}_3$ (marg as above) दीप° (for दीक्ष°). T_4 Bom Poona eds G(ed) आवरणै. (for आभ°). K_2 स्रजम्, $\tilde{N}_2$ सह (for शुभैः) — (L 490) V_3 -धरैश्चैव, D_3 -विमिश्रैश्च (for -विचित्रैश्च). K_{1-3} D_2 -मालानु- (for -माल्यानु-) — (L. 491) B_3 संहृत्य, D_3 सत्कृतिर् (for सत्कृत्य) K_3 Dn D_5 T_2 G_1 राज्ञ.; B_2 D_6 राज्ञा, D_4 G_2 राजा, G_4 राज्ये (for राज्ञाम्). K_2 G_2 सत्कृतो विधिवद्राजा (for ^{a}) K_2 G_2 सूपविष्टो (for उ°) — (L 492) K_2 -सभादेशे; $\tilde{N}_2$ V_3 B $D_{3\ 6}$ $G_{1,4}$ सभोद्देशे, T_3 -सभां श्रेष्ठे (for -सभे रम्ये) T_2 G_5 शिवे देवसभोद्देशे, G_2 भेजिरे च सभादेशे (for ^{b}) — (L. 493) K_2 $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 3}$ G_2 विदर्भैश्च; $\tilde{N}_2$ विदर्भैः स; D_2 विदर्भौ च; G_4 विदर्भे च (for विबभौ च). $D_{2,5}$ नराधिप (for °धिपैः) $K_{1,3,4}$ Dn $D_{3\ 1}$ (marg) D_1 वैदर्भौ च नराधिपौ, V_3 विदर्भैः स नरादिभिः; B_2 D_4 विदर्भौ च नराधिपा (D_4 °पौ); T_2 $G_{1\ 5}$ विदर्भे च नराधिपे, $T_{3,4}$ विदर्भेन- (T_4 °र्भैर्न)राधिपैः (for ^{b}) — (L 494) D_3 T_4 भगवान्

क्रथकैशिकौ च तौ वीरौ वामपार्श्वे स्व आसने ।
उपविष्टौ महात्मानौ देवस्यानुमते नृपौ ॥
तथैव वामपार्श्वे तु वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
सात्यकिप्रमुखा वीरा उपविष्टा महाबलाः ॥
भास्करप्रतिमे दिव्ये दिव्यास्तरणसंवृते । [500]
सुखोपविष्टं श्रीमन्तं देवा इव शचीपतिम् ॥
सचिवैः श्राविताः पूर्वं प्रविष्टास्ते नराधिपाः ।
यथार्हेण च संपूज्य राजानः सर्व एव ते ।
सुखोपविष्टास्ते स्वेषु आसनेषु नराधिपाः ॥
कैशिकस्तु महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थवित्तमः । [505]
पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतां वरः ॥
अविज्ञाता नृपाः सर्वे मानुषोऽयमिति प्रभो ।
भवन्तमुपरुन्धाना देव त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥

कृष्ण उवाच ।

न मे वैरं निवसति एकाहमपि कैशिक ।
विशेषेण नरेन्द्राणां क्षत्रधर्मे व्यवस्थिते ॥ [510]
योद्धव्यमिति धर्मेण अधर्मेऽतिपराङ्मुखे ।
तेषां को हेतुना कोपः कर्तव्यस्त्ववनीश्वराः ॥
यद्गतं तदतिक्रान्तं ये मृतास्ते दिवं गताः ।
एष धर्मो नृलोकेऽस्मिञ्जायन्ति च म्रियन्ति च ॥
तस्मादशोच्यं भवतां मृतानां वै नराधिपाः । [515]
क्षन्तव्यं भवतास्माकं वीतवैरा भवन्तु वै ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा नरेन्द्रांस्तानाश्वास्य मधुसूदनः ।
कैशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाद्युतिः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोविदः ।

(for बल°). — (L 495) K_2 D_6 G_2 **पक्षम्** (for **पार्श्वम्**). D_3 **आगत्य** (for **आश्रित्य**) K_3 $\tilde{N}_3$ (marg) $V_{1, 2}$ Dn $D_{1, 2}$ (*sup lin* as above) $_{4, 5}$ T_{2-4} $G_{1, 4, 5}$ **महाबल** (V_2 °**त्मनः**) (for **बभूव ह**) $K_{1, 4}$ **आस्थितोऽसौ महाबल** (for ^{b}) — (L 496) K_1 **अद्य तौ कौशिकौ वीरौ**, Dn **क्रथश्च कैशिको वीरो**; $D_{1, 2}$ **क्रथश्च कैशिकश्चैव**, D_6 T_{2-4} $G_{1, 4, 5}$ **क्रथकैशिकवीरौ च** (for ^{a}). $\tilde{N}_2$ om lines, 496^b–497^a $D_{1, 2}$ T_4 **तथासने** (for **स्व आ**°) $K_{1, 4}$ **वामपार्श्वस्य** (K_4 °**स्थ**) **आसने**, V_3 °**पार्श्वेषु आसने**, D_3 °**पार्श्वसमागतौ**; T_3 °**पार्श्वशुभासने** (for ^{a}) — (L 497) V_2 Ds_2 D_5 **स्थितौ** (for **नृपौ**) — (L 499) $K_{1, 3, 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{2, 3}$ $D_{1-3, 5}$ $T_{2, 4}$ $G_{1, 4, 5}$ **नराधिपाः**; V_1 B Ds **महारथाः** (for °**बलाः**). — (L 500) $K_{1, 4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1, 2}$ $D_{1, 3-5}$ T_2 $G_{1, 4, 5}$ -**विस्तृते**; K_3 -**संस्तृते**; $T_{3, 4}$ -**शोभिते** (for -**संवृते**) D_2 **दिव्याभरणविस्तृते** (for ^{b}). — (L 501) K_1 **देवैरपि**; $K_{3, 4}$ $\tilde{N}_3$ (marg) $V_{1, 3}$ $D_{2, 5}$ T_4 **देवैरिव** (for **देवा इव**). — (L 502) $\tilde{N}_3$ **सर्वं**; T_2 G_5 **पूर्वाः**; Bom Poona eds G(ed) **सर्वे** (for **पूर्वं**). — K_4 B_1 om. (hapl) lines 503–504. — (L. 504) Ds_2 **उपविष्टास्ते च स्वेषु** (for ^{a}). — (L. 505) D_4 **सर्वशास्त्रविदुत्तमः** (for ^{b}). — Before line 507, some Mss ins **कैशिक** — (L. 507) K_3 **अविज्ञाय**; D_5 G_2 °**त्वा** (for °**ता**). D_3 **नृपैः सर्वैर्** (for **नृपाः सर्वे**) — (L 508) $K_{1, 4}$ $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{1, 2}$ Dn Ds_1 (marg) $_2$ $D_{1, 2}$ T_{2-4} $G_{1, 4, 5}$ **उपरुद्धानां**; D_3 **अपराद्धं तु** (for **उपरुन्धाना**) $D_{4, 5}$ **भगवन्नपराद्धांस्तान्** (D_5 °**राद्धानां**) (for ^{a}) K_2 V_2 $B_{2, 3}$ D_6 T_2 $G_{1, 2, 5}$ **तान्**, $\tilde{N}_2$ B_1 **तत्** (for **त्वं**) — T_{2-4} $G_{1, 4, 5}$ **भगवान्** (for **कृष्ण**) — (L 509) $K_{1, 2}$ V_2 $D_{1, 2}$ G_2 **निवसते** (for °**ति**). K_3 $D_{2, 4}$ (last two on marg) **न मे वै रोचते वैरं**, $\tilde{N}_2$ $V_{1, 3}$ B Dn $D_{4, 6}$ G_5 **न मे वैरो निवस**(V_1 **विश**)**ते**, $T_{2, 3}$ G_1 **न मे वैरोऽत्र वसति** (G_1 °**ते**), T_4 G_4 **न मे वैरो प्रवसति** (sic) (for ^{a}). — (L 510) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1, 2}$ Ds D_6 T_3 G_2 **क्षात्र**-, $\tilde{N}_3$ T_3 G_2 **क्षात्रे** (for **क्षत्र**-) Dn **ऽवतिष्ठताम्** (for **व्यवस्थिते**) Cal ed **क्षात्रे धर्मे व्यवस्थिता** (for ^{b}). — (L 511) K_1 B_2 $T_{2, 3}$ G_4 **अधर्मेण**, K_2 Dn °**र्मे तु**, K_3 °**र्मस्तु**, V_3 Ds_1 **स्वधर्मेति**, T_4 G_2 **अधर्मे च** (G_2 **वै**) (for °**र्मेऽति**-) D_3 **अधर्मे ये पराङ्मुखाः** (for ^{b}) — (L 512) $K_{1, 3, 4}$ V_2 B_2 Dn $D_{2, 3}$ **किं** (for **को**). K_2 Ds D_6 **हेतुतः** (for °**ना**) K_4 **तेषां तु हन्तुं नो कोपः**; $T_{2, 3}$ $G_{1, 4, 5}$ **तेषां किं हेतुना कोऽपि** (for ^{a}) — (L 513) B_3 **यद्दत्तं** (for **यद्गतं**) K_4 **यैर्गतं ते अतिक्रान्ता** (for ^{a}). T_1 $G_{1, 5}$ **हतास्** (for **मृतास्**) G_4 **त्रिदिवं** (for **ते दिवं**) — (L 514) V_1 **एको** (for **एष**) K_1 **जीवन्ति**; K_2 $\tilde{N}_2$ $B_{2, 3}$ Dn D_{2-5} T_4 G_2 **जायन्ते** (for °**न्ति**) — (L 515) $\tilde{N}_2$ $V_{1, 3}$ B_2 **अशोच्या** (for °**च्यं**) $K_{1, 3, 4}$ D_1 **मृतार्थेन**; $\tilde{N}_2$ $V_{1, 3}$ **मृता ये च**, Dn D_{2-5} T_4 G_2 **मृतार्थे च**, $T_{2, 3}$ $G_{1, 4, 5}$ °**नां वो** (for °**नां वै**) — (L 516) K_2 V_3 D_4 T_2 $G_{1, 2}$ **भवतो**; K_3 Dn D_4 (*sup lin*) T_4 **रोचते**, K_4 **भवते** (for °**ता**) D_3 -**रोगा** (for -**वैरा**) Dn_2 D_5 G_1 **ते** (for **वै**) — (L 517) D_1 **नरेन्द्राणां** (for °**न्द्रांस्तान्**). — (L 518) K_4 **विरराज**; G_2 **लोकनाथो** (for **विरराम**) — (L. 519) D_3 **एतस्मिन्नन्तरे काले** (for ^{a}) — COLOPHON om in K_2 V_3 B_3 — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_2 — *Mention of Khila* $K_{1, 3, 4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1, 2}$ $B_{1, 2}$ Dn Ds $D_{1, 2, 5}$ — *Sub-parvan* T_4 **आश्चर्यपर्व** — *Adhy. name*: $K_{1, 3, 4}$ V_2 B_2 Dn $D_{2, 4}$ **रुक्मिणीस्वयंवरः**; B_1 D_6 **नृपाश्वासनम्**; Ds **रुक्मिणीस्वयंवरे**

पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतां वरः ॥ [520]

Colophon.

भीष्मक उवाच ।

पुत्रो मे बालभावेन भगिनीं दातुमिच्छति ।
स्वयंवरे नरेन्द्राणां न चाहं दातुमुत्सहे ॥
अतीव बालभावत्वाद्दातुमिच्छेन्मतिर्मम ।
एका त्वेकं समालोक्य वरयिष्यति मे मतिः ॥
अतः प्रसादयिष्ये त्वां पुत्रदुर्नयहेतुना । [525]
प्रसादं कुरु देवेश क्षन्तुमर्हसि मे प्रभो ॥

कृष्ण उवाच ।

बालभावेन पुत्रेण चालितं नृपमण्डलम् ।
यदा भवति वै प्रौढः कीदृशोऽविनयो भवेत् ॥
सूर्येन्दुसदृशाँल्लोकांस्तपसोपार्जितश्रियः ।
लोकेऽस्मिन्नरदेवानां महाकुलसमुद्भवान् ॥ [530]
एकस्यापि नृपस्याग्रे मोहाद्यो वितथं वदेत् ।
न स तिष्ठति लोकेऽस्मिन्निर्दहेद्दण्डवह्निना ॥
एष धर्मो नरेन्द्राणामिति ते विदितं प्रभो ।
लोकधर्मं पुरस्कृत्य पुरा गीतं स्वयंभुवा ॥
कथं तव सुतस्तेषामग्रतो मनुजेश्वर । [535]
वक्तुमर्हति राजेन्द्र वितथं राजसंसदि ॥
तादृशं रङ्गमतुलं कार्यंस्तनयस्तव ।
कथं त्वया ह्यविज्ञात इति मे संशयो महान् ॥
आगतानां नरेन्द्राणामनलार्केन्दुवर्चसाम् ।
यथार्हेण तु संपूज्य आतिथ्यं कृतवानसि ॥ [540]
रथाश्वनरनागानां विमर्दमतुलं त्विह ।
कथं न ज्ञातवान्राजंस्तव पुत्रस्य चेष्टितम् ॥
विषादो न भवेदत्र चतुरङ्गबलागमे ।

नृपाश्वासनम्, D_3 स्वयंवर., T_2 G_1 रुक्मिणीस्वयंवरे कृष्णाभिषेकः —*Adhy. no* K_3 104, $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B_2 108; Dn Ds_2 D_4 105, D_1 102, D_3 114; T_2 G_1 109; T_3 116; T_4 97, G_2 111, G_4 107, G_5 110

(L 521) D_3 अर्हति (for इच्छति) —(L 522) After line 522^a, T_3 repeats lines 533^b–535^b G_4 इति ते विदितः प्रभो (for ^{b}) —(L. 523) D_3 भावात्तां, G_5 -भावेन (for -भावत्वाद्). K_2 $B_{1.3}$ Ds D_6 अतीव तस्य बालत्वं (Ds D_6 °त्वाद्) (for ^{a}) $K_{1\ 4}$ D_5 इच्छन्, $V_{1\ 2}$ B Ds नेच्छेन्, G_5 नेच्छे (for इच्छेन्). G_2 सुतो (for मतिर्) K_3 D_{2-3} दातुमिच्छति दुर्मति (D_3 वै सुत), T_3 दातुं नेच्छे मतिं मम (for ^{b}) —(L 524) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V_2 $D_{1-3\ 5}$ $G_{1\ 2}$ एकमेकं, $\tilde{N}_3$ B_1 $\tilde{N}_3$ एका ह्येकं, D_4 T_3 एकं त्वेकं, D_5 एका न्वेकं, G_4 एकैकशः (for एका त्वेकं) —(L 525) Ds D_6 ऽहं (for त्वां) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ B Dn Ds G_2 अतस्त्वा(G_2 स्त्व)हं प्रसादिष्ये; K_3 $D_{1.\ 2.\ 4}$ अतस्त्वां प्रसादयिष्ये, $\tilde{N}_3$ अतस्त्वां संप्रसादिष्ये, V_1 अतस्त्वां संप्रसादयिष्ये (hypermetric), T_2 तस्या प्रसादयिष्येऽहं, T_3 $G_{1.\ 4\ 5}$ अतस्त्वां प्रसादयिष्येऽहं (hypermetric) (for ^{a}) G_2 पुत्रं दुर्नयहेतुकम् (for ^{b}) — $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ om lines 526–529. —(L 526) D_4 मे देव (for देवेश) — T_4 G_5 श्रीभगवान् (for कृष्ण) —(L 527) $K_{1\ 4}$ Dn पुत्रस्ते (for पुत्रेण). G_3 कीलितं (for चा°). T_4 राज- (for नृप-) $K_{1\ 4}$ चालितो नृपमण्डलै (for ^{b}) —(L 529) K_3 -सदृशा लोका, G_5 °शो लोके (for °शाँल्लोकांस्) D_3 स्वयशोपार्जितश्रिय, B °पाश्रितश्रिय. (for ^{b}). —(L, 530) D_4 लोकेऽस्मिँल्लभते मर्त्यो (for ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ $D_{1\ 3}$ G_4 -समुद्भव (for °वम्) T_2 G_1 महान्कुल(G_1 °ल्लोक)समुद्भवः (for ^{b}) —(L. 531) K_3 नरस्य (for नृपस्य) $\tilde{N}_2$ V_3 D_3 G_5 यो मोहाद् (by transp) K_1 (marg as above) चरेत् (for वदेत्) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ यो मोहादनृतं वदेत् (for ^{b}) —(L 532) $\tilde{N}_3$ स न (by transp) D_2 (marg) $_{3-5}$ निर्दग्धो (for °हेद्) —(L. 533) G_2 नृपेन्द्राणाम् (for नरे°) K_{2-4} $B_{1\ 2}$ Ds $D_{1\ 3}$ G_2 मे (for ते) V_1 $T_{2\ 3}$ G_1 विदित; D_6 वदत· (for विदितं) K_1 तवापि विदितं हि तत्, $V_{1\ 3}$ B_3 Ds_2 T_3 G_4 इति मे विदित. प्रभो (for ^{b}) —(L 534) K_4 Dn T_2 लोके (for लोक-). T_3 (second time) G_4 धर्मं (for गीतं) — After line 534, K_4 reads lines 538–450 Before line 535, $T_{2.\ 3}$ (both times) G ins कृष्ण . —(L 537) T_2 तदा (for तव) —(L 538) D_1 न विज्ञात, D_3 $G_{1\ 5}$ ह्यविज्ञातम् (for °ज्ञात). —(L 539) $\tilde{N}_2$ -तेजसाम् (for -वर्च°). B_3 अनलार्केन्द्रवर्चसाम्, T_2 G_4 °र्कैसुवर्चसाम् (for ^{a}) —(L. 541) D_3 T_2 $G_{4.\ 5}$ नरा(D_3 तथा)श्वरथनागानां (for ^{a}). K_{2-4} $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1\ 3}$ D_1 तथा, Ds तव; D_6 यथा; G_4 त्वयि (for त्विह) G_3 विमलं चातुलं त्विह (for ^{b}) — Ds om. lines 542–544 —(L 542) B_3 राजा (for राजंस्). — $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ om (hapl) lines 542^b–544^a —(L 543) B_1 विवादो (for विषादो) $V_{1\ 3}$ D_6 नो (for न). $K_{2\ 3}$ V_2 $D_{4\ 5}$ G_2 तत्र (for अत्र). D_3 विषादो नाभवत्तत्र (for ^{a}) $B_{2.\ 3}$ -बलागमात्, D_3 -समागमे (for -बला°). —(L 544) $V_{1\ 3}$ $B_{2.\ 3}$ D_6 ज्ञायसे (for °ते). D_5 -निश्चयः

कथं न ज्ञायते राजन्निति मे बुद्धिसंशयः ॥
ममागमनमेवेह प्रायेण न हितं तव । [545]
अतो न कृतमातिथ्यमपात्राय नराधिप ॥
पात्रेभ्यो दीयतां कन्या मामपास्य महाभुज ।
ममागमनदोषेण कथं कन्यां न दास्यसि ॥
कन्याविघ्नं प्रकुर्वाणो नरके परिपच्यते ।
इति मन्वादिभिर्गीतं धर्मविद्भिर्नरोत्तमैः ॥ [550]
अतोऽर्थं न प्रविष्टोऽहं रङ्गमध्ये विशां पते ।
विदित्वा नकृतातिथ्यं नरदेव तवालयम् ॥
ह्रियाभिभूतो राजेन्द्र प्रार्थितोऽहं नराधिप ।
विदर्भनगरे राजन्बलविश्रामहेतुना ॥
आवाभ्यां कृतमातिथ्यं कैशिकः सुप्रियातिथिः । [555]
उषितौ च यथा स्वर्गे पुरा गरुडकेशवौ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमेवं ब्रुवाणं तं कृष्णं वाग्वज्रचोदितम् ।
श्लक्ष्णवाचाम्बुना सिच्य शमिताग्निमिवाध्वरे ॥

भीष्मक उवाच ।

प्रसीद देवलोकेश मर्त्यलोकेश पाहि माम् ।
अज्ञानतमसाविष्टं ज्ञानचक्षुःप्रदो भव ॥ [560]
मानुष्ये मांसचक्षुष्ट्वादसम्यग्विदिता वयम् ।
न प्रसिध्यन्ति कार्याणि कुर्वतामविचारणात् ॥
भवन्तं शरणं प्राप्य देवानामपि दैवतम् ।

(for -संशय·) — (L 545) K1 (*sup lin* as above) 2 3 V3 D1 समागमनम् (for म°) T2 एवं हि (for एवेह) K4 विदितं, D1 विहित (for न हित) V3 न प्रायेण हितं तव (for ^{b}). — (L 546) K1 (marg as above) 2-4 D1. 2 (marg as above) अतो मया कृतातिथ्यम् (for ^{a}). D3 अपात्रस्य (for °त्राय) K V2 B2 Dn D1-5 T2-4 G1 3 4 5 नरेश्वर (for नराधिप) — (L 547) K3 पात्राय (for पात्रेभ्यो) D4 दीयते (for °तां) K2 नापात्राय (for मामपास्य) Ñ2 3 V1 B Ds D6 नराधिप; Bomb Poona eds G(ed.) नरेश्वर (for महाभुज) — (L 548) D4 प्र- (for न) K1-3 Dn D1-4 T4 दास्यसे, B3 D2 3 दास्यति (for °सि) — (L 549) G2 तस्य (for कन्या-) — (L 550) K1 2 4 Ñ2 3 V B1 3 Ds D1-3 6 T2 3 G1 4 5 धर्मविदैर् (K3 °परैर्, D1 °विदा) (for मन्वादिभिर्) K2 धर्मवद्भिरिदं गीत, T4 धर्मविद्भिरिति प्रोक्त (for ^{a}) K1 3. 4 Ñ2 3 V2 3 Ds D1-3 6 G5 मन्वादिभिर्; K2 यन्मन्वादि- (for धर्मविद्भिर्) V1 मन्वादिभिरनुत्तमैः ; T2-4 G1 मन्वादिसुर(T4 °नृप)स°, G4 मन्वादिभि सुरो° (for ^{b}). — (L 551) Ds2 अतोऽहं (for °र्थं) K3 T3 प्रतिष्ठो; B1 निविष्टो (for प्र°) K4 एतदर्थं न विष्टोऽहं, T4 अत्राहं न प्रतिष्ठोऽहं (for ^{a}) Ñ3 रङ्गान्तर, T4 रङ्गमध्यं (for °ध्ये) —(L. 552) D3 नकृतातिथ्यो (for °थ्यं) K4 om (hapl) lines 552^{b}-555^{a} Ñ2 V2 न गतोऽहं (for नरदेव). K2 त्वयाखिलम्, V3 D1 2 (*sup lin.* as above) कृतालयम् (for तवा°) T4 नागतोऽहं तदालयम् (for ^{b}) — (L 553) K1 Ñ3 V1 Dn T2-4 G1 पार्थिवोऽह (T3 3 °वो मे), G4. 5 प्रार्थितो मे (for °तोऽहं) K2 3 D1 2 पार्थिवोऽहं नराधिपः ; Ñ2 V3 Ds D3 प्रार्थितो मे (D3 °तोऽय) नराधिप (for ^{b}) — (L 555) D1 एताभ्यां (for आवाभ्यां) — (L 556) K1. 2. 4 सर्वे (for स्वर्गे). — (L. 557) B1 3 Ds D6 एनमाब्रुवमाण तं, D3 एवमेवं ब्रुवाणस्तु (for ^{a}) K3 -नोदिनम्, Ñ2 3 (marg) V B2 D3 चोदकम्, D4 G3 -नोदितम् (for चो°) K1 2 कृष्णवाग्वज्रचो(K2 °नो)दित·, D2. 3 कृष्णो वाग्वज्रचोदितम्(D2 [marg] °पावक, D3 °चोदित); T2 3 G1 4 वाग्वज्रेण प्रचोदितम् (for ^{b}) — (L 558) Ñ2 D6 श्लक्ष्णं, T4 कृष्ण (for श्लक्ष्ण-) K2 -वाग्वारिणा; Ñ3 V1 2 B Ds T3 -वागम्बुना (for वाचा°) V3 T2 G5 श्लक्ष्णं वागम्बुना सिच्य (for ^{a}) Ñ2 Ds D6 [अ]ग्निर् (for [अ]ग्निम्) V T2 G5 [अ]ध्वरम् (for °रे) K Dn D1-5 शमितो(D2 3 समिद्धो)ऽग्निरिव ज्वलन्, B T3 G4 शमितोग्निमिवाध्वरम् (B1 °रिवाध्वरः) (for ^{b}) — After line 558, K4 ins

17** उवाच वदतां श्रेष्ठः केशवं कंससूदनम् ।

— K1 भीष्म (for भीष्मक) — (L 559) K1 2 Ñ2 V3 B1 G4 देवेश (for -लोकेश) B3 G5 मर्त्यलोके च, D1 देवदेवेश, D5 मर्त्यलोकेषु, T4 मर्त्यं लोकेन (for मर्त्यलोकेश) K1. 2. 3 D2 T2 3 G1 2 4 पा(K1 2 त्रा)हि मां गरुडध्वज; K4 पाहि मां पुरुषोत्तम, T2 3 G1 4 पाहि मां मधुसूदन, G3 Bomb Poona eds G(ed) पाहि मां लोकशासन (for ^{b}) — (L 560) K1 2 छन्नं (for [आ]विष्टं) — (L 561) Ñ3 मानुषो, T2 मनुष्ये, G1 मनुष्यो (for मानुष्ये). D5 -चक्षुष्मन्, G2 °ष्मान् (for °ष्ट्वाद्) D3 मानुषेणास्मि चक्षुष्मान् (for ^{a}) Ñ2 3 V1 3 B Ds D1 2 6 न सम्यग् (for अस°) D3 वेदिनो (for विदिता) G5 यथा (for वयम्) K3 अचक्षुर्गर्हिता वयम्, D4 5 G2 न स(D4 अस)म्यग्विदितो मया, T2 3 G1 4 सम्यग्व्यवसिता वयम् (for ^{b}). — (L. 562) B2 T4 कर्माणि (for कार्याणि). K1 3. 4 Ñ2 3 V1 3 Dn Ds D2 (before corr) T2-4 G1 4 5 क्रियताम् (for कुर्व°). D1 क्रियतां मद्विचारणात् (for ^{b}). — B3 om lines 563-566 — (L. 563) T2 G5 om (hapl) lines 563^{b}-

सम्यग्भवतु मे दृष्टिः संपत्स्यन्तु च मे क्रियाः ॥
अनिष्पन्नामपि क्रियां नयोपेतां विचक्षणाः । [565]
फलदां हि प्रकुर्वन्ति महासेनापतिर्यथा ॥
भवन्तं शरणं प्राप्य नातिबाधति मे भयम् ।
यन्मया चिन्तितं कार्यं तद्भवाञ्श्रोतुमर्हति ॥
न दातुमिच्छे कन्यां वै पार्थिवेभ्यः स्वयंवरे ।
प्रसादं कुरु देवेश न कोपं कर्तुमर्हसि ॥ [570]
कृष्ण उवाच ।
वचनेन किमुक्तेन त्वया राजन्महामते ।
स्वकन्यां दास्यसे नेति कोऽत्र नेता तवानघ ।
मा देहीति न चाख्येयं ददस्वेति न मे वचः ।
रुक्मिण्या दिव्यमूर्तित्वात्संबन्धे कारणं क्षमम् ॥
मेरुकूटे पुरा देवैः कृतमंशावतारणम् । [575]
तदा निसृष्टा सा पूर्वं गच्छ त्वं पतिना सह ॥
मानुष्ये कुण्डिनगरे भीष्मकस्याङ्गनोदरे ।
जायेस्त्वं विपुलश्रोणि प्रत्यवेक्षस्व केशवम् ॥
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि राजन्न कृतकं वचः ।
श्रुत्वा स्वयं विनिश्चित्य यद्युक्तं तत्करिष्यसि ॥ [580]
रुक्मिणी नाम ते कन्या न सा प्रकृतिमानुषी ।
श्रीरेषा ब्रह्मवाक्येन जाता केनापि हेतुना ॥

567^a D_1 देवता (for दैवतम्) — (L 564) D_5 G_2 दृष्टिर्मे (by transp) $K_{1.2}$ D_1 सम्यक्सन्तु, D_4 T_2 $G_{1\ 4}$ सपत्स्यन्ते, D_5 संपद्यन्तु, D_6 प्रपत्स्यन्तु (for संप°) V_1 सत्क्रिया (for मे क्रिया) $K_{3\ 4}$ सम्यक्सिध्यन्तु मे क्रियाः (for ^{b}) — T_4 om line 565 — (L 565) K_1 (*sup lin* as above) $_{2\ 3}$ भयोपेतां (for नयो°) K_4 भयोपेतां विचारणा· (for ^{b}). — (L 566) K_3 Dn सफलां हि, $\tilde{N}_2$ (marg as above) V_2 फलदां वि-, G_1 °दां वै, G_2 °तां ये (for °दां हि) — (L 567) $V_{1\ 2}$ [अ]भि-; D_1 [अ]व- (for [अ]ति-) D_{4-6} G_2 नाभिधावति मे भ(D_6 °ल)यम् (for ^{b}) — (L 568) V_2 चेष्टितं; T_4 विहितं (for चिन्तितं) $\tilde{N}_3$ (marg) भगवन् (for तद्भवान्). K_2 इच्छसि, D_3 T_4 अर्हसि (for °ति) $\tilde{N}_2$ V_1 Ds भगवञ्छ्रोतुमर्हसि, V_3 भगवाञ्श्रोतुमिच्छति (for ^{b}) — D_3 om (hapl) lines 569–570 — (L 569) K_2 कन्यां मे, $\tilde{N}_2$ V B $D_{4\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ कन्याया·, G_5 हीनाय (for कन्यां वै) K_1 Ds $D_{1.2.5}$ न दातुमिच्छेत्कन्यां मे (K_1 °त्कन्या मे, Ds D_2 °त्कन्याया), K_4 न कर्तुमिच्छेत्कन्या मे (for ^{a}) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V B Ds $D_{1\ 2\ 4}$ T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ स्वयंवरम् (for °रे) — After line 570, D_4 ins.:

18** पूर्वमेव हि गोविन्द कथितं नारदेन यत् ।
एषा तवानुजा बाला श्रीरेषा ह्यवतारिणी ॥
कृष्णार्थं जन्ममासाद्य पुनर्जाता तु सा स्वयम् ॥
पुरा वै जानकीरेषा रामेणार्थेऽवतारिता ।
अधुना रुक्मिणी नाम पुनर्जाता महीतले ॥ [5]
पुत्रवात्सल्यदीनासौ कृपणो हतवानिति ।
क्षन्तुमर्हसि देवेश रणेऽहतपराक्रम· ॥
भवितव्यं भवत्येव वेदवाक्यं जनार्दन ।
नारदेन यथोक्तं वै वितथं न वदेद्द्विजः ॥

— T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ भगवान् (for कृष्ण). — (L 571) $D_{3\ 5}$ महीपते (for महामते). — (L 572) K_2 यच्च दास्यसि मे कन्यां (for ^{a}). V_2 भविष्यति (for तवानघ) — (L 573) V_1 मां (for मा) K_1 न चाख्यातं, K_2 तथाख्याने, K_4 वचोऽख्येयं, T_2 न चादेयं (for न चाख्येयं) $K_{1\ 3\ 4}$ D_2 (*sup lin*) $_4$ न मे तव, K_2 च वा पुनः, $\tilde{N}_2$ न मे भयम्, V_3 न मे मति, Dn ममेति च, D_1 च ते तव; D_2 तवानघ, D_3 तथैव न; D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ च नैव च (for न मे वचः). — (L 574) $\tilde{N}_3$ (marg) -मान्यत्वात्, B_3 -मूर्तित्वं; D_3 रूपत्वात्, D_5 -संबन्धे (for -मूर्तित्वात्) V_2 रुक्मिण्या देवमूर्तित्वं, G_4 °णी दिव्यमूर्तित्वं (for ^{a}) B_2 नान्यथा (for संबन्धे) K_{2-4} $\tilde{N}_3$ Dn क्षमा, V_2 $B_{1\ 2}$ Ds D_6 मम (for क्षमम्) $\tilde{N}_2$ V_3 संबन्धकरणे क्षमा, $\tilde{N}_3$ (marg) मान्यत्वात्करणं क्षमम्, V_1 D_2 नान्यथाकरणं क्षमम्; D_5 भवत कारणं मम, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ संबन्धकरणक्षमात्, T_4 नान्यथा कारणं क्षमः (for ^{b}) — (L 575) G_2 -कोट्यां (for -कूटे). $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg. as above) V_3 $B_{1\ 3}$ Ds D_6 कृत्वा स्वांशावतारणम्, D_1 त्वया चांशा° (for ^{b}) — (L 576) $V_{2\ 3}$ B_2 D_1 (*sec m*) G_2 विसृष्टा (for नि°). Ds_1 पूर्वं श्रीर् (for सा पूर्वं)) K_2 यदा तदा निसृष्टा सा; $B_{1\ 3}$ Ds_2 D_6 तदा विसृष्टा पूर्वं श्रीर्; D_3 तदा दिष्टा रमा पूर्वं, D_4 यदा विसृष्टा सा पूर्वं (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ $B_{1\ 3}$ Ds D_6 [इ]ति (for त्वं). — (L 577) V_2 मानुषे (for °ष्ये) $T_{2\ 3}$ $G_{1.4}$ कुण्डिनपुरे (for °गरे). K_2 भीष्मकन्यागता भव (for ^{b}) — (L 578) $K_{1.4}$ $D_{1\ 2.4}$ G_5 जायस्व; K_3 Dn जायेथा (for °स्त्वं) K_2 विपुलश्रोणिजघना (for ^{a}) $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg) $V_{2\ 3}$ माधवम् (for केश°). K $\tilde{N}_3$ D_6 $T_{2.3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ प्रत्यवेक्ष्य च वासवम् ($T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ वा स्वयम्), V_1 °क्ष्य सुमाधवम्, B_3 °क्ष्य सुरासुरम्; Ds_1 °क्ष्यश्च वासव·; D_3 °क्ष्यस्तु माधवम् (for ^{b}) — (L 579) T_2 G_1 प्रवेक्ष्याम (for प्रवक्ष्यामि) G_2 न मेऽत्र (for राजन्न). — (L 580) D_4 T_4 त्वया (for स्वयं) B_1 G_4 उक्तं (for युक्तं) K_1 करिष्यथ (for °ष्यसि) — (L 581) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Ds_1 $D_{3\ 5\ 6}$ T_{2-4} $G_{1.2\ 4\ 5}$ प्राकृत- (for प्रकृति-). K_2 -मानवी (for -मानुषी) — (L 582) G_2 श्रीदेवी (for श्रीरेषा) $K_{1.3.4}$ कस्य; K_2 कन्या (for केन). — (L,

न च सा मनुजेन्द्राणां स्वयंवरविधिक्षमा ।
एका त्वेकाय दातव्या इति धर्मो व्यवस्थितः ॥
न च तां शक्यसे राजल्लक्ष्मीं दातुं स्वयंवरे । [585]
सदृशं वरमालोक्य दातुमर्हसि धर्मतः ॥
अतोऽर्थं वैनतेयोऽयं विघ्नकारणहेतुना ।
आगतः कुण्डिनगरे देवराजेन चोदितः ॥
अहं चैवागतो राज्ञां द्रष्टुकामो महोत्सवम् ।
तां च कन्यां वरारोहां पद्मेन रहितां श्रियम् ॥ [590]
क्षन्तव्यमिति यत्प्रोक्तं त्वया राजन्ममेप्सया ।
युक्तपूर्वमहं मन्ये कलुषाय न पार्थिव ॥
पूर्वमेव मया क्षान्तं येनास्मि विषये तव ॥
आगतः सौम्यरूपेण तेनैव क्षान्तवान्प्रभो ॥
क्षान्तेषु गुणबाहुल्यं दोषापहरणं क्षमा । [595]
कथमस्मद्विधे राजन्कलुषो वसते हृदि ॥
कुलजे सत्त्वसंपन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि ।
भवादृशे कथं राजन्कलुषो हृदि वर्तते ॥
क्षान्तोऽहमिति मन्तव्यं येन सेनासहागतः ।
न चाहं सेनया सार्धं यास्यामि रिपुवाहिनीम् ॥ [600]
अक्षान्तश्चारिसेनायां यास्यामि द्विजवाहनः ।
स्थितः सन्नर्कसंकाशान्यायुधानि करे वहन् ॥
मान्योऽस्माकं भवान्राजन्वयसा च पितुः समः ।
पालयस्व पुरीं सम्यक्पुत्रेषु पितृवद्वस ॥

---

584) V1 पति (for इति) K2 V2 B2 G1 इति धर्मव्यवस्थिति — (L 585) K3 V1 शक्ष्यसे , D4 सह्यसे , T2 3 G1 4 5 रक्ष्यसे (for शक्यसे) K4 न चेमा शक्ष्यसे राजलॣ (for ^a) Ñ3 V1 2 B Ds स्वयंवरम् (for °वरे) — (L 586) T4 स च तां (for सदृशं). D5 G4 धर्मवित् (for °तः) — (L 587) K1 2 T4 अतोऽर्थे (for °र्थं) Ñ3 V3 ऽपि (for ऽयं) — (L. 588) K3 D4 नोदित (for चो°) — (L 589) T4 स्वयंवरम् (for महोत्सवम्) — (L 590) Ñ3 V1 सहितां (for र°). K2 पद्मस्य हरती श्रियम् (for ^b) — (L 591) D1 2 (marg as above) कर्तव्यम् (for क्षन्त°) K1 2 ममाग्रत ; Ñ2 3 V B Ds D5 T2 3 G1 2 4 5 ममेष्टत , D1–3 °च्छया , D6 यथेष्टत. (for ममेप्सया) — D4 om lines 592–593 — (L 592) V1 B2 Dn D5, 6 युक्ति- (for युक्त-) K1 2 कलुषा यत्र पार्थिवाः , K4 कलुषयन्तु पार्थिवा ; V1 2 D2 (marg) 6 G4 5 °षापनयार्थिना , D2 °यन्ति पार्थिवा , T2 °षाविनयार्थिना ; T3 G1 कल्मषापनयार्थिना (for ^b) — (L. 593) K1 2 D2 (inf lin as above) G4 [आ]ख्यातं (for क्षान्तं). K3, 4 Dn2 D1–3 [अ]स्मिन् (for [अ]स्मि) T2 तथा (for तव) — (L 594) D4 5 G2 तदहं (for तेनैव) K1–3 B2 G5 विभो (for प्रभो). T2 3 G1 4 तेन वै क्षान्तवान्विभो , T4 क्षान्तं हि हरिपुंगव (for ^b) — (L 595) D3 क्षान्त तु भूप बहुधा (for ^a) D2 3 -हरणे (for °णं) K1, 4 दोषा प्रहरण क्षमाः (for ^b) — (L. 596) D1 कथय (for कथम्) K1 2 D3 अस्मद्विधो (for °धे). K3 कथमस्मद्विधानां हि (for ^a) G2 कालुष्यं (for कलुषो) D3 त्वयि (for हृदि) K1 2 कलुषो भुवि वर्तते , D1 °षा च न ते हृदि (for ^b) — K1 2 om. lines 597–598. — (L 598) Ñ2 अस्मादृशे , Ñ3 V1 3 B1, 3 Ds D6 T2 G1 4, 5 मादृशे च (for भवादृशे) D3 कलुषं , G2 कालुष्य (for कलुषो) K3 4 D1, 2 T3 भुवि (for हृदि) Ñ3 V1, 3 B1, 3 Ds D4 कलुषो वस(D4 °र्त)ते हृदि , D2 (marg) वयसा च पिता यथा , D9 वसते कलुषो हृदि (for ^b) — After line 598, D2 (marg) ins

19** पालयस्व पुरीं सम्यक्कलुषो यदि वर्तते ।

— (L 599) K Ñ3 (marg) V1 3 Dn Ds D1 2 T3 G2 ऽयम् (for ऽहम्) Ñ2 क्षान्तोऽयमिति क्षन्तव्यं (for ^a) T4 मम (for येन) V3 -समागत , B1 -सहागतम् , T2 -सभां गतम् , T3 सभागतम् (for सहागत) K G1 5 मम (K1 [*sup lin.*] येन) सेनासहागतम् , Cal ed यत्सेनया सहागतम् (for ^b). — (L 600) K1 2 तव , Ñ3 V1 3 B1 3 Ds न तु (for न च). D3 यास्यामि युधि कर्हिचित् (for ^b) — (L 601) D4 [अ]स्मि (for [अ]रि-) K3 4 Ñ2 V3 B Dn Ds D1 4, 5 T2 3 G1, 4 5 -वाहने , V2 °नम् (for °न.) K1 2 यास्यामि रिपुवाहिनीम् (for ^b) — (L 602) K3 Ñ2 V3 Dn T4 G4 सोमार्क- , K4 D1 शन्यर्क- , D4 ऽसावर्क- ; G2 तान्यर्क- (for सन्नर्क-). K2 सितानि चार्कसकाशानि, D3 स्थित ;सनद्ध आकाशे (for ^a). K1 करे मम , K2 करे मत. , K4 करे धृत , Ñ2 3 V B1, 2 D2 6 T4 करैर्धृत , B3 Ds G4 5 करैर्वृत , Dn D4 करैर्वहन् , करैर्भृतः , D5 करैर्दधन् , T2 3 G1 करैर्वृतम् (for करे वहन्). D3 स्वायुधानि करैर्वहन् (for ^b) — (L 603) Ñ2 V3 B1, 3 Ds D3–6 T2–4 G1 4 5 च त्वं , Ñ3 V1 2 Dn त्वं च , D1 2 त्वया (for भवान्) K1 2 नान्योऽस्माकं त्वया राजन् (K2 °मसि वै) , G2 मान्योऽस्माक च राजंस्त्व (for ^a) — After 603^a, T4 wrongly reads कलुषा हृदि वर्तते T3 मनसा (for वयसा) K1–3 Ñ2 V2 Dn D2, 4 G2 4 पिता सम. , Ñ3 V1 B Ds पिता इव (for पितुः सम.) D3 वयसा चापि तादृशः (for ^b) — (L 604) K2 पालयन्स्व- (for °यस्व) T2 G5 पुरं (for पुरीं) Dn T4 क्षत्रेपु (for पु°) D2 3 वसन् , D5 हि स (for वस) K1, 2 V2 B3 T3 G1 4 क्षत्रेषु पितृवद्वशः K1 2 °द्धि सः), T4 (also) पुरेषु पितृवच्च सः ; G2 क्षत्रेषु पितृवत्सल (for ^b) — (L 605) D3 कलुष (for °षो) T2

कलुषो नाम राजेन्द्र वसेत्कापुरुषेषु वै । [605]
शूरेषु शुद्धभावेषु कलुषो वसते कथम् ॥
जानीध्वमेषा मे वृत्तिः पुत्रेषु पितृवद्धि सः ।
आवयोरपि राजानौ विदर्भनगराधिपौ ॥
आतिथ्यकरणेऽस्माकं स्वं राज्यं ददतुः शुभौ ।
तेन दानफलेनाभ्यां दश पूर्वे दिवं गता ॥ [610]
भविष्याश्चैव राजेन्द्र पुत्रपौत्रा दशावराः ।
तेऽपि तत्रैव यास्यन्ति देवलोकं नराधिपाः ॥
अनयोः सुचिरं कालं भुक्त्वा राज्यमकण्टकम् ।
यदाभिलाषो मोक्षस्य सुखं यास्यन्ति निर्वृतिम् ॥
नरेन्द्राश्च महाभागा येऽभिषेचितुमागताः । [615]
कालेन तेऽपि यास्यन्ति देवलोकं त्रिविष्टपम् ॥
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि वैनतेयसहायवान् ।
नगरीं मथुरां रम्यां भोजराजेन पालिताम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुपुंगवः ।
राज्ञां चैव उपामन्त्र्य वैदर्भाभ्यां विशेषतः । [620]
सभां निष्क्रम्य देवेशो जगाम रथमन्तिकम् ॥
ततः स दृष्ट्वा राजर्षिर्भीष्मकः किल केशवम् ।
ते तु सर्वे महीपाला विषण्णवदनाभवन् ॥
आद्यं स्वायंभुवं रूपं सुरासुरनमस्कृतम् ।
सहस्रपात्सहस्राक्षं सहस्रभुजविग्रहम् ॥ [625]
सहस्रशिरसं देवं सहस्रमुकुटोज्ज्वलम् ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥
दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ।
कृष्णं रक्तारविन्दाक्षं चन्द्रसूर्याग्निलोचनम् ॥

$G_{1\ 4\ 5}$ च पुरुषेषु (for कापु°) — (L 606) K_2 कूटेषु, V_1 वीरेषु ; $D_{3.\ 4}$ न° (for शू°) D_3 कलुषं (for °षो) $\tilde{N}_2$ V_3 वसते कलुष कथम् (for ^{b}) — (L 607) D_1 विषये ; D_5 एषा मे (for एषा मे) K_4 वृत्तिः सा (for मे वृत्ति.). V_2 B Ds $D_{4\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ जानीध्वं मां सतां वृत्तम् ($T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ °द्धम्), D_3 भवाज्ञानातु मे वृत्तिं, T_4 जानीध्वमेषां मे वृत्तिम् (for ^{a}) K_3 $\tilde{N}_3$ V_1 $D_{5\ 6}$ $T_{2\ 3}$ G_5 वश , $\tilde{N}_2$ Ds वस, V_2 वशी , B_1 Dn वसन् ; $B_{2\ 3}$ वशम् , D_3 भव , T_4 हि न , G_2 स्वयम् ; Dn Bom Poona eds वयम् (for हि सः) V_3 क्षत्रेषु पितृवद्गस (for ^{b}) — D_5 reads line 608 twice — (L 608) $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 2}$ (marg as above) T_4 अनयोर्, K_4 इदं मे, V_3 युवयोर् (for आ°). K_3 Dn G_2 इमा(G_2 श्रुता)वपि च राजानौ (for ^{a}) — (L 609) D_3 राजन् (for ऽस्माकं). D_3 G_2 स्वराज्यं (for स्वं राज्यं) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B_1 Ds $D_{1\ 2\ 4\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 5}$ स्वराज्यं दत्तवानुभौ , $K_{3.\ 4}$ $B_{2\ 3}$ T_4 स्वराज्यं ददतुर्नृपौ ($K_{3\ 4}$ °तु परम्); V_1 सुराज्यं दत्तवानुभौ, G_4 स्वराज्यं ददतावुभौ (for ^{b}) — T_4 om lines 610–615 — (L 610) $G_{4\ 5}$ दास्य- (for दान-) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ T_{2-4} $G_{1.\ 3-5}$ [अ]स्य , K_2 [अ]पि (for [आ]भ्यां — (L 611) $T_{2.\ 3}$ G_1 राजानः (for राजेन्द्र) K_4 $\tilde{N}_3$ D_2 G_2 दशापराः (G_1 °रे), G_4 °वरे (for °वराः). V_1 पुत्रपौत्रदशापरा (for ^{b}) — (L 612) K_4 D_1 दिवं , D_2 दिव्यं (for देव-) B $D_{5\ 6}$ T_3 $G_{1\ 4\ 5}$ -लोके (for -लोकं). G_1 देवलोके नराधिप (for ^{b}) — (L 613) K_2 असावपि ; D_3 अनयोस्तु , D_4 आवयोः सु- (for अनयो सु-) K_4 भुक्त्वा , V_2 राज्यं (for कालं) K_4 राज्यं चैवम् (for भुक्त्वा राज्यम्). — (L 614) B_3 Ds D_6 G_2 यथाभिलाषं मोक्षस्य (for ^{a}). B_1 स्वयं (for सुख) $K_{3\ 4}$ Dn यास्येते (K_3 °स्यन्ति) निर्वृतिं सुखम् (for ^{b}) — (L 615) $\tilde{N}_{2\ 3}$ D_{3-5} T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ अभि- (for येऽभि) — (L 616) K_2 कालेऽपि (for कालेन) $\tilde{N}_2$ कालेऽपि ते न यास्यन्ति (for ^{a}) V_2 Ds सनातनम् (for त्रिविष्टपम्) V_3 देवलोके त्रिपिष्टपम् (for ^{b}) — (L 617) K_4 तेऽस्तु ; D_4 [अ]स्तु वो (by transp) B_2 G_4 गरुडेन (for वैनतेय-) — T_2 G_4 om the ref. — (L 619) Bomb Poona eds G(ed) -नन्दन- (for -पुंगवः). — (L 620) K_1 $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_6 T_4 राज्ञां चैवम् , $K_{3\ 3}$ $\tilde{N}_3$ V_1 B_1 Dn_2 Ds $D_{1-3\ 5}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 2.\ 4\ 5}$ राज्ञश्चैवम् , Dn_1 D_4 राज्ञा चैव (for राज्ञा चैव) K_1 B_3 वैदर्भ्यां च , K_2 °र्भौ च , $K_{3\ 4}$ V_3 D_2 °र्भौ च , $\tilde{N}_2$ D_5 °र्भाश्च , V_2 B_1 Ds विदर्भाभ्यां , D_1 वैदर्भाश्च , D_3 विदर्भाश्च , D_4 विदर्भौ च (for विदर्भाभ्यां) — (L 621) $K_{1.\ 2}$ ततो , $\tilde{N}_3$ V_1 B_2 Dn Ds D_1 T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ Cn सभान् (for सभां). V_2 सभान्निर्गम्य देवेशो (for ^{a}) K_1 G_4 अन्तिकात् (for °कम्) G_2 जगाम च रथान्तिकम् (for ^{b}) — (L 622) Dn प्रहृष्टो , $T_{2\ 3}$ G_1 स हृष्टो , T_4 G_5 संहृष्टो (for स दृष्ट्वा) G_4 तत स हृष्टो राजर्षे (for ^{a}) — (L 623) V_2 B_2 $D_{1.\ 2\ 4\ 5}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ सर्वे तु (by transp) $\tilde{N}_2$ V_3 -मनसो (for -वदना) — (L 625) G_4 सहस्रपादं (hypermetric) (for °पात्) $\tilde{N}_3$ V_1 -विक्रमम् (for विग्रहम्) B_1 सहस्रभुजमव्ययम् (for ^{b}) — (L 627) K_1 $\tilde{N}_2$ मालाम्बर- (for -माल्या°) D_4 -माल्यानु- , G_4 स्रगनु- (for -गन्धानु-). — After line 628, Ds_1 ins

20** कौस्तुभाभरणग्रीवं वनमालाविभूषितम् ।

दृष्ट्वा स राजराजेन्द्रः प्रणिपत्य कृताञ्जलिः । [630]
वाङ्मनःकायसंयुक्तः स्तोतुमारब्धवांस्तदा ॥

भीष्मक उवाच ।

देवदेव नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय वै ।
शाश्वतायादिदेवाय नारायण परायण ॥
स्वयंभुवाय विश्वाय स्थाणवे वेधसाय च ।
पद्मनाभाय जटिने दण्डिने पिङ्गलाय च ॥ [635]
हंसप्रभाय हंसाय चक्ररूपाय वै नमः ।
वैकुण्ठाय नमस्तस्मै अजाय परमात्मने ॥
सदसद्भावयुक्ताय पुराणपुरुषाय च ।
पुरुषोत्तमाय युक्ताय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते ॥
वरदो भव मे नित्यं त्वद्भक्ताय सुरोत्तम । [640]
लोकनाथोऽसि नाथस्त्वं विष्णुस्त्वं विदितात्मनाम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं स्तुत्वा महादेवं नृपाणामग्रतो नृपः ।
महार्हमणिमुक्ताभिर्वज्रवैदूर्यहासिनम् ॥
शातकुम्भस्य निचयं कृष्णाय प्रददौ नृपः ।
पुनश्चक्रे नमस्कारं वैनतेये महाबले ॥ [645]

भीष्मक उवाच ।

नमस्तस्मै खगेन्द्राय मनोमारुतरंहसे ।
कामरूपाय दिव्याय काश्यपाय च वै नमः ॥

वैशंपायन उवाच ।

इति संक्षेपतः स्तुत्वा सत्कृत्य वरभूषणैः ।
ततो विसर्जयामास कृष्णं कमललोचनम् ।
अनुजग्मुर्नृपाश्चैव प्रस्थितं वासवानुजम् ॥ [650]
प्रतिगृह्य च सत्कारं नृपानामन्त्र्य वीर्यवान् ।
जगाम मथुरां कृष्णो द्योतयानो दिशो दश ।
वैनतेयं पुरस्कृत्य सौम्यरूपं खगोत्तमम् ॥
महता रथवृन्देन परिवार्य समन्ततः ।
भेरीपटहनादेन शङ्खदुंदुभिनिस्वनैः ॥ [655]
बृंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च ।
सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च ॥
तुमुलः सुमहानासीन्महामेघरवोपमः ।

— (L 629) D$_1$ कृष्ण कृष्णारविन्दाक्षं (for ^{a}) G$_2$ चन्द्रसूर्यविलोचनम् (for ^{b}) — (L 630) K$_3$ Ñ$_{2\;3}$ V B Dn Ds D$_{4\;5\;6}$ T$_4$ G$_{4\;5}$ दृष्ट्वा स राजा रा(V$_1$ °जरा)जेन्द्रं, D$_3$ तं दृष्ट्वा स च राजेन्द्र, T$_{2\;3}$ G$_1$ दृष्ट्वा स राजा राजानं, G$_5$ दृष्ट्वा सुराजराजेन्द्र (for ^{a}) — (L 631) K$_3$ Ñ$_2$ B$_{1\;3}$ Ds D$_6$ T$_{2-4}$ G$_{1\;2\;4\;5}$ -संयुक्तं (for °क्त) — K$_1$ D$_3$ भीष्म; T$_3$ om (for भीष्मक) — (L 632) D$_5$ तस्मै, T$_4$ तेऽस्तु (for तुभ्यम्). D$_5$ ते (for वै) — (L 633) G$_2$ च (for [आ]दि-) — (L 634) K$_1$ D$_2$ स्वयंभवाय, K$_4$ D$_{3\;5}$ °भुवेऽथ, V$_3$ स्वायंभुवाय, Dn स्वयंभुवे च (for °भुवाय). Ñ$_3$ देवाय, T$_{2\;3}$ G$_{1\;4\;5}$ विप्राय (for विश्वाय). V$_1$ स्वायंभुवाय देवाय (for ^{a}) D$_5$ T$_{2\;3}$ G$_{1\;4\;5}$ वेधसेऽपि (for °साय) K$_{2\;4}$ Ñ$_3$ V$_1$ D$_{3\;4}$ स्थाणवे वेधसे नमः (for ^{b}) — V$_2$ om (hapl) line 635 — (L 635) K$_{1,3}$ Ñ$_2$ V$_3$ B$_3$ जटिले; D$_{4\;5}$ T$_4$ G$_2$ देवाय (for जटिने). D$_{4\;5}$ G$_2$ जटिने (D$_5$ °ले) (for दण्डिने) G(ed) जटिलाय (for पिङ्ग°) — (L 636) Ds सहस्राभाय हंसाय (for ^{a}). Ñ$_{2\;3}$ V$_3$ बहु- (for चक्र-) V$_1$ बहुरूपाय ते नमः (for ^{b}). — K$_2$ repeats line 637 after line 640. — (L 637) Ñ$_3$ V$_1$ D$_4$ G$_2$ तुभ्यम् (for तस्मै) — (L 638) D$_6$ T$_{2\;3}$ G$_{1,5}$ -मुक्ताय (for -यु°) D$_6$ om (hapl) lines 638^{b}–639^{a}. D$_3$ T$_4$ पुराणपुरुषोत्तम (for ^{b}) — T$_{3\;4}$ om line 639 — (L 639) V$_1$ D$_{3\;4}$ मुक्ताय (for यु°) G$_4$ नम (for ऽस्तु ते) G$_2$ शक्ररूपाय ते नमः (for ^{b}) — (L 640) Ñ$_2$ V$_3$ त्व(V$_3$ त)द्भक्तोऽहं (for °क्ताय) — (L 641) D$_3$ भगवान् (for नाथस्त्वं) B$_3$ Ds D$_6$ लोकनाथ सदानाथ (for ^{a}) D$_3$ नाथस् (for विष्णुस्) K$_4$ विदितात्मनः, B$_2$ Ds D$_{4\;6}$ °त्मक, B$_3$ °त्मकैः (for °त्मनाम्) — T$_3$ G$_4$ om the ref D$_3$ om lines 643–644, K$_1$ reads them on marg — (L 643) V$_{1\;3}$ B$_3$ -युक्ताभिर्, B$_2$ मुक्ताढ्यं, D$_1$ -युक्तानि, G$_2$ -युक्तं च (for -मुक्ताभिर्) K$_{3\;4}$ D$_{4\;5}$ -भासितम्, G$_2$ -भाजनम् (for -हासि°) — (L 644) K$_3$ नृप (for नृपः). — (L 645) V$_2$ Ds वैनतेयं महाबलम् (for ^{b}) — K$_1$ D$_3$ भीष्म, G$_4$ om (for भीष्मक) — (L 646) K Ñ$_3$ V$_{1\;3}$ B$_{1\;3}$ Ds$_2$ D$_{1\;3-6}$ T$_{2-4}$ G$_{1\;2\;5}$ नमो (for मनो-) — G$_{2,4}$ om the ref — (L 648) T$_4$ कृत्वा (for स्तुत्वा) T$_2$ G$_1$ इति सत्कृत्य भूषणै (for ^{b}) — (L 649) B$_{1\;3}$ Ds D$_6$ कृष्ण लोकनमस्कृतम् (for ^{b}) — (L 650) G$_2$ [ए]नं (for [ए]व) K$_2$ कृष्णं तं, D$_3$ कृष्णं वै, D$_4$ प्रथित (for प्रस्थित). — (L 651) K$_4$ नमस्कारं (for च सत्कारं) — (L 652) K$_4$ V$_3$ B$_2$ D$_4$ G$_2$ द्योतमानो, Ñ$_3$ V$_1$ B$_{1\;3}$ Ds D$_6$ °यन्वै (for °यानो) K$_3$ दिश, D$_{2\;5}$ -दिशम् (for दश) K$_{1,2}$ द्योतयन्सर्वतो दिश (for ^{b}) — (L. 653) K$_4$ नमस्कृत्य (for

गते कृष्णे महावीर्ये आदाय परमासनम् ॥

सभामादाय देवाश्च प्रययुस्त्रिदशालयम् ॥ [660]

महता चतुरङ्गेण बलेन परिवारिताः ।

क्रोशमात्रमनुव्रज्य अनुज्ञाते जनार्दने ।

प्रययुस्ते नृपाः सर्वे पुनरेव स्वयंवरम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रयाते वसुदेवपुत्रे
नराधिपा भूषणभूषिताङ्गाः । [665]

परस्परं जग्मु सुरेन्द्रकल्पाः
प्रबोधनार्थं गमनोत्सुकास्ते ॥

सभागतान्सोमरविप्रकाशा-
न्सुखोपविष्टान्रुचिरासनेषु ।

समीक्ष्य राजा सुनयार्थवादी [670]
जगाद वाक्यं नरराजसिंहः ॥

स्वयंवरकृतो दोषो विदितो वो नराधिपाः ।

क्षन्तव्यो मम वृद्धस्य दुर्णयस्य फलोदयः ॥

एवमाभाष्य तान्सर्वान्सत्कृत्य च यथाविधि ।

ततो विसर्जयामास नृपांस्तान्मध्यदेशजान् । [675]

पूर्वपश्चिमजांश्चैव उत्तरापथिकानपि ॥

तेऽपि सर्वे महेष्वासाः प्रहृष्टमनसो नृपाः ।

यथार्हेण च संपूज्य जग्मुस्ते नरपुंगवाः ॥

जरासंधः सुनीथश्च दन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ।

साल्वः सौभपतिश्चैव महाकूर्मश्च पार्थिवः ॥ [680]

क्रथकैशिकमुख्याश्च नृपाः प्रवरवंशजाः ।

वेणुदारिश्च राजर्षिः कश्मीराधिपतिस्तथा ॥

एते चान्ये च बहवो दक्षिणापथिका नृपाः ।

श्रोतुकामा रहो वाक्यं स्थिता वै भीष्मकान्तिके ॥

तान्वै समीक्ष्य राजेन्द्रः स राजा भीष्मको बली । [685]

स्नेहपूर्णेन मनसा स्थितांस्तानवनीश्वरान् ॥

पुर°). D3 G2 खगेश्वरम् (for खगोत्तमम्). — (L 655) T2 भेर्यादिपटनादेन, G1 4 भेर्यादिपटहानादे (for ᵃ) Ñ2 3 V3 B1 Ds D6 शङ्खशब्द(Ñ2 V3 °तूर्य)रवेण च, V1 B3 Cal ed. शङ्खशब्दवरेण च (for ᵇ) — K4 om line 657 — (L 658) T4 सुमहच्च (for °हान्) — (L 660) K4 प्रभाम् (for सभाम्) K4 ते ययुस्; G2 प्रत्ययुस् (for प्रययुस्) B1 3 D6 त्रिदिवालयम् (for त्रिदशा°) — (L 662) G4 अनुस्मृत्य; G5 उपव्रज्य (for अनु°) — (L 663) G2 प्रत्ययुस् (for प्रययुस्) K4 T4 स्वयंवरे (for °वरम्)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds3 T3 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ3 V B Ds D1. — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व. — *Adhy name* K Ñ2 V2 Dn D2–5 G2 कृष्णाभिषेक, Ñ3 V1 3 B Ds D6 रुक्मिणीस्वयंवरे कृष्णाभिषेक', D1 कृष्णाभिषेक कृष्णप्रयाणम्. — *Adhy no.* Ñ3 V1 2 B2 109, V3 T2 G4 108, Dn Ds2 D4 106, D1 103; D3 115; T3 117; T4 98, G1 110 G2 112; G5 111

(L 666) Dn Ds सभां समा- (for परस्परं) D4. 5 G2 यान्ति, G4 जात- (for जग्मु) K1 V2 3 अथेन्द्र-, T4 अधीन- (for सुरेन्द्र-) K2 परस्परं प्रतिजग्मु' सुरेन्द्रकन्याः (sic), K3 पुनस्पराजग्मुरुपेन्द्रकन्या (sic) (for ᵃ). — (L 667) K1 D5 गमनोत्सवास् (for °त्सुकास्) — (L 668) Ñ3 (marg.) D3 4 G4. 5 समागतान् (for सभा°) — (L 669) K4 रुचिरासनेन (for °नेषु). — (L 670) V3 Ds सुनयानु-; D4 5 सुनयोऽर्थं (for °यार्थ-). K2 समीक्ष्य राजा सुतयोर्थवादिने (sic) — Before line 672, Ds1 D3 ins भीष्मक उवाच. — (L 672) K D1–5 T2–3 G1 2. 4 5 -कृतं दोषं (for -कृतो दोषो) K D1–5 T2–4 G1 2 4 5 विदित्वा वो (D1 वै, D3 भो; T2 3 G1 4 5 ते, T4 ऽहो), V1 °तो वा, V2 B Ds1 D6 °तो मे (for °तो वो) — (L 673) K Dn D2 (marg) D3–5 G2 क्षन्तव्यं (for °व्यो) D1 क्षन्तव्यमवबुध्यस्व, D2 क्षन्तव्यमल्पबुद्धस्य (for ᵃ) Dn D1 3 4 T2 3 G1 फलोदयम् (for °यः) K2 3 D2 दुर्देश(K2 °ग्ध)स्य फलोदयम्, G(ed.) दुर्गन्धस्य फलोदयम् (for ᵇ) — Before line 674, all Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 674) Ñ2 संभाष्य (for आ°) — (L 675) D3 सर्व- (for मध्य-) — (L. 676) D3 पूर्वकान्पश्चिमांश्चैव (for ᵃ) K2 -पथगान् (for पथिकान्) — (L 677) D3 सर्वेऽपि (by transp) D3 सु- (for प्र-) K Ñ3 V1 B1 3 Ds D1 5 6 T4 G4 5 नराः (for नृपा) — (L 678) K1. 2 यथार्हमभिसपूज्य, K3 4 संपू- (K4 °यो)जिता यथार्हेण (for ᵃ). D2 नृप- (for नर-). — T4 om lines 679–683 — (L 680) D3 महासेनश् (for °कूर्मश्) — (L 681) K4 D1 -कैशक- (for -कैशिक-). T2 3 G1 -वश्याश् (for -मुख्याश्) V2 परम- (for प्रवर-). — (L 682) K Ñ3 V2 3 B Dn Ds2 D1–6 T3 G4 5 काश्मीराधि, G2 काशिराज (for कश्मीराधि-) — (L. 683) K2 D5 -पथगा, K4 V3 B1 पथका, D3 -नामिका (for पथिका) — (L 684) Ds महावाक्यं, D5

त्रिवर्गसहितं श्लक्ष्णं षड्गुणालंकृतं शुभम् ।
उवाच नयसंपन्नं स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥
भवतामवनीशानां समालोक्य नयान्वितम् ।
वचनं व्याहृतं श्रुत्वा कृतं मे कार्यमीदृशम् । [690]
सद्भिर्भवद्भिः क्षन्तव्यं वयं नित्यापराधिनः ॥
एवमुक्त्वा तु राजा स भीष्मको नयकोविदः ।
उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजसंसदि ।
पुत्रस्य चेष्टामालोक्य त्रासाकुलितलोचनः ॥
मन्ये बालानिमाँल्लोकान्स एष पुरुषः प्रभुः । [695]
कीर्तिः कीर्तिमतां श्रेष्ठो यशश्च यशभाग्बली ।
स्थापितं भुवि मर्त्येऽस्मिन्स्वबाहुबलमूर्जितम् ॥
धन्या खलु महाभागा देवकी योषितां वरा ।
पुत्रं त्रिभुवनश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवम् ॥
कृष्णं पद्मपलाशाक्षं श्रीपुञ्जममरार्चितम् । [700]
नेत्राभ्यां स्नेहपूर्णाभ्यामीक्षते मुखपङ्कजम् ॥
एवं लालप्यमानं तं राजानं राजसंसदि ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा साल्वराजो महाद्युतिः ॥
अलं खेदेन राजेन्द्र सुताय रिपुमर्दिने ।
क्षत्रियस्य रणे राजन्ध्रुवं जयपराजयौ ॥ [705]
नियता गतिर्मर्त्यानामेष धर्मः सनातनः ।
बलकेशवयोरन्यस्तृतीयः कः पुमानिह ॥
रणे योधयितुं शक्तस्तव पुत्रं महाबलम् ।
रथातिरथवृन्दानामेक एव रणाजिरे ।
रिपुं वारयितुं शक्तो धनुर्गृह्य महाभुजः ॥ [710]

महद्वाक्यं (for रहो वाक्यं) K1 2 4 V3 Ds D1–4 G2 स्थिता वै भीष्मकान्तिकात् (Ds G2 °कम्) (for ^{b}) — K4 om. lines 685–687 G4 om line 685 — (L 685) K1 4 D2 4 (marg as above) T4 तेषां , K3 तथा (for तान्वै). V3 राजान. , D1 5 नृपतीन् , G2 राजर्षि (for राजेन्द्र) D3 तान्समीक्ष्याह राजेन्द्रः , T2 3 G1 तेषामपि नरेन्द्राणा , G5 तेषां निष्क्रम्य राजेन्द्र (for ^{a}) T2 G1, 5 समाजे (for स राजा) — (L 686) D5 T2 G1 -पूर्वेण (for -पूर्णेन) Ds1 D3 स्थितस् , T2 G4 5 प्रीतांस् (for स्थितांस्) — (L 687) D3 शुक्लं (for श्लक्ष्णं) — (L 688) T4 G2 -संपन्न (for °न्नं) K1 2 उवाच रञ्जयन्सम्यक् (K2 °वान्) (for ^{a}) — Before line 689, some Mss ins भीष्मकः ; some भीष्म B1 3 om lines 689–693 — (L 689) D3 समाजेऽथ (for °लोक्य) — (L 690) K3 4 भीतोऽह , Dn कृतोऽह , Ds श्रुतं मे ; D2 नूनं मे , Bomb Poona eds G(ed) कृतवान् (for कृतं मे). K1 2 कृत्वा(K2 °ता)हंकारमीदृशम् (for ^{b}) — (L 691) K1 2 Ñ2 3 V1 2 B2 Ds D1–4 6 T2–4 G1, 2 4 5 क्षन्तव्यं भवतां (Ñ2 3 V1 °द्भि. , V3 °ता) सद्भिर् , D5 क्षन्तव्य तद्भवद्भिश्च (for ^{a}) — Before line 692, all some Mss ins वैशंपायनः D4 om lines 692–693 — (L 692) D3 राज्ञस्तान् ; T2 G1 राजासौ , T4 राजाथ (for राजा स) — Before line 694, K1 ins भीष्मः ; some Mss भीष्मकः — (L 694) K4 पुत्रं ज्येष्ठ च आलोक्य (for ^{a}) K1–3 V2 B2 3 Ds D1–3 5 T2–4 G1 4 5 चेतन (for -लोचन.) — Before line 695, Ds ins भीष्मकः — (L 695) K3 4 बलाद् (for बालान्) T2, 3 G1 4 5 सर्वान् ; G2 भूपान् (for लोकान्). V2, 3 B Ds D1 2 G2 एक (for एष) Bomb Poona eds G(ed) पर (for प्रभुः) K4 स एष पुरुषर्षभ ; D3 स एकः पुरुषोत्तम , G4 सहस्रपुरुषः प्रभुः (for ^{b}). — (L 696) K3, 4 जित्वा ; G2 कृष्ण· (for कीर्ति.) K1 यशसा , K3 जयभाग् ; D2 3 यशसां (for °भाग्) K2 यशश्च यशसा बलम् , Ñ2 3 V B Ds1 (marg) D6 T2–4 G1 3 5 यशश्च विपुलं तथा , G2 यशस्वी द्युतिमान्बली (for ^{b}) — (L 687) K3 4 सस्थाप्य युधि मर्त्येऽस्मिन् (for ^{a}) D4 आश्रित , D4 (marg) ऊर्जित (for °तम्) — (L 698) G2 देवता (for °की) — (L 699) V1 D2 5 कृत्वा (for धृत्वा) K4 धर्मेण , G2 गर्भे तु (for गर्भेण). — (L 700) Ñ2 3 V1 3 B1 3 Dn D6 T3 G5 कृष्णं कमलपत्राक्षं (for ^{a}) K1 2 D3 श्रीयुक्तम् , T2–4 G1 4 5 श्रीमन्तम् (for श्रीपुञ्जम्) G2 अमरप्रभम् (for °रार्चितम्) B3 श्रीमत्पुञ्जं ममार्चितम् (for ^{b}) — (L 701) D3 वारि- (for स्नेह-) Ñ2 V3 B Ds D6 स्नेहपूर्णाश्रुनेत्राभ्याम् (for ^{a}) K Ñ3 V2 Dn D1 2 4, 5 T2–4 G1 2 4 5 वीक्षते ; D3 वीक्ष्यन्ती (for ईक्षते). — Before line 702, some Mss ins वैशंपायनः — (L 703) B1 महामति ; D3 4 महीपतिः (for महाद्युति) — Before line 704, some Mss ins शाल्वः ; some साल्व· — (L 704) T4 भेदेन (for खे°) D3 राजर्षे (for राजेन्द्र) K1 3 V3 D1 2 4 T2–4 G1 5 -मर्दने , Ñ2 3 V2 B2 मर्दन (for -मर्दिने) K2 G2 सुतार्थे (G2 °र्थं) रिपुमर्दन ; K4 युद्धाय रिपुमर्दन , V1 B1 3 D3 6 सुतार्थमरिमर्दन (D3 °सूदन) (for ^{b}) — (L 705) V2 D5 G2 ध्रुवं (for रणे) V2 D5 G2 रणे , T2–4 G1 5 ध्रुवौ (for ध्रुवं) — (L 706) G2 नियता च गतिर्नृणां (for ^{a}) — (L 707) T2 3 G1 4 5 स्वयंवरस्य राजन्यस् (for ^{a}) G4 क्षत्रिय· (for तृतीयः) D2 (*sup lin*) रणे (for इह) — (L 708) D2 (*sup lin*) इह (for रणे) D3 वारयितुं (for योध°) D4 om. (hapl.) lines 708^{b}–710^{a}, D3 repeats the same after line 710^{a}. K1, 2 तत्र पुत्रो महाबल (for ^{b}). — (L 709)

भार्गवास्त्रं महारौद्रं देवैरपि दुरासदम् ।
सृजतो बाहुवीर्येण कः पुमान्प्रसहिष्यति ॥
अयं तु पुरुषः कृष्णो ह्यनादिनिधनोऽव्ययः ।
तं विजेता न लोकेऽस्मिन्नपि शूलधरः स्वयम् ॥
तव पुत्रो महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् । [715]
विदित्वा देवमीशानं न योधयति केशवम् ॥
अस्ति तस्य रणे जेता यवनाधिपतिर्नृपः ।
स कालयवनो नाम अवध्यः केशवस्य ह ॥
तप्त्वा सुदारुणं घोरं तपः परमदुश्चरम् ।
रुद्रमाराधयामास द्वादशाब्दान्ययोशनः ॥ [720]
पुत्रकामेन मुनिना तोष्य रुद्रात्सुतो वृतः ।
माथुराणामवध्योऽयं भवेदिति च शंकरात् ।
एवमस्त्विति रुद्रोऽपि प्रददौ मुनये सुतम् ॥
एवं गर्गस्य तनयः श्रीमान्रुद्रवरोद्भवः ।
माथुराणामवध्योऽसौ मथुरायां विशेषतः ॥ [725]
कृष्णोऽपि बलवानेष माथुरे जातवानयम् ।
स जेष्यति रणे कृष्णं मथुरायां समागतः ॥
मन्यध्वं यदि वो युक्तां नृपा वाचं मयेरिताम् ।
तत्र दूतं विसृजध्वं यवनेन्द्रपुरं प्रति ॥
श्रुत्वा सौभपतेर्वाक्यं सर्वे ते नृपसत्तमाः । [730]
कुर्म इत्यब्रुवन्हृष्टाः साल्वराजं महाबलम् ॥
स तेषां वचनं श्रुत्वा जरासंधो महीपतिः ।
बभूव विमना राजन्ब्रह्मणो वचनं स्मरन् ॥

जरासंध उवाच ।

मां समाश्रित्य पूर्वेऽस्मिन्नृपा नृपभयार्दिताः ।
प्राप्नुवन्ति हृतं राज्यं सभृत्यबलवाहनम् ॥ [735]

D_3 शतानि (for रथाति-) D_5 -वृन्दानि (for °नाम्) — (L 710) V_2 D_S $D_{3\ 6}$ $T_{2\ 3}$ रिपून् (for रिपुं) $K_{1\ 2}$ बाधयितुं (for वार°) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B D_n $D_{1\ 2}$ T_4 $G_{1.\ 4\ 5}$ रिपून्बाध(V_1 °न्घात-, T_4 G_1 °न्घार)यितुं शक्तो (for ^{a}) B_2 महाबल (for °भुजः) — (L 713) D_1 अयं तु कृष्णः पुरुषो (for ^{a}) — (L 714) $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 2}$ D_n D_S $D_{1\ 4\ 5}$ T_4 $G_{2\ 4,\ 5}$ नृ-, B_3 D_6 त्रि- (for न) $\tilde{N}_3$ V_1 B D_S $D_{2\ 4,\ 6}$ $T_{3\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4}$ नापि ; D_1 नास्ति (for अपि) — (L 715) K V_2 B_2 D_n $D_{1\ 2}$ (*sup lin* as above) $_{4\ 5}$ T_{2-4} $G_{1.\ 2\ 4\ 5}$ महाराज (for °प्राज्ञ) $\tilde{N}_3$ V_1 D_S -वित्तमः, B_1 -कोविद (for -तत्त्ववित्) — (L 716) K_4 यादवम् (for केश°) — (L 717) Bomb, Poona eds G (ed) अद्य (for अस्ति) D_1 तस्मिन् (for तस्य) T_2 जातो (for जेता) G_2 आसीत्तस्य गुरोर्जेता (for ^{a}) V_3 नृप (for नृपः) — (L 718) V_3 अध्यक्षः, D_3 ह्यवध्य (for अ°) T_2 स (for ह) — (L 719) $K_{1\ 2}$ कृत्वा (for तप्त्वा) G_3 तप्त्वा च बहुशस्तीव्रं (for ^{a}) D_4 -दुष्करम् (for -दुश्च°) — (L 720) $K_{1\ 2}$ द्वादशाहाल्पयोशनात्, V_3 °ब्दान्ययोशिना, $D_{1\ 2\ 5}$ मुनिर्गर्गो (D_2 °गार्ग्यो) महातपा, D_4 द्वादशाब्दाल्पयोशिना, T_2 °ब्दमयोशिना, G_3 °ब्दान्महामतिः, G_5 °ब्दानयोशिना (for ^{b}). — After line 720, $D_{1\ 2\ 5}$ ins

21* * द्वादशाब्दानि मुनिना पूर्वं तेन प्रसादित ।
[D_2 प्रसादितात् (for °तः)]

— (L 721) $D_{1\ 2}$ संतोष्य (for मुनिना) B_3 G_2 पुत्रकामस्तु स मुनिः (for ^{a}). D_3 रुद्रं (for रुद्रात्). $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ V B D_S $D_{4\ 5}$ G_2 सुतं वृणोत् (for सुतो वृतः) $D_{1\ 2}$ प्राप्तो रुद्रात्स वै सुतः (for ^{b}). — B D_{n2} D_6 om (hapl) lines 722–724 — (L 722) $K_{3\ 4}$ D_4 T_2 G_1 मथुराणाम् (for मा°) $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 3}$ B_2 D_S G_2 ऽसौ (for ऽयं). $\tilde{N}_2$ मथुराणामवध्योऽसौ (for ^{a}) — (L 723) D_3 मुनये प्रददौ सुतम् (for ^{b}) — B_3 om. lines 724–728. — (L. 724) $\tilde{N}_3$ V_2 B_2 D_n D_S D_4 $T_{3\ 4}$ G_5 गार्ग्यस्य (for गर्गस्य) K_2 तपसः (for तनय) $\tilde{N}_2$ बलोद्भवः ; V_1 वरोदरः (for °द्भवः) — (L 725) K_4 D_4 T_2 G_5 ऽयं (for ऽसौ) G_1 मथुराणामवध्योऽय (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 म(V_3 मा)थुरैश्च ; D_S G_2 मथुरेशाद् (for °रायां) — T_2 om lines 726–727 — (L 726) G_2 तेषां (for एष) D_{n1} G_2 माथुरो (for °रे) D_3 मथुरायां तथानघ (for ^{b}) — V_3 om lines 727–731 — (L 727) Bomb Poona eds D_3 समेष्यति रणे राजन् (for ^{a}) T_3 विशेषतः (for समागतः). — (L 728) D_3 युक्त वै, D_5 G_2 वो युक्तं (for वो युक्तां) $\tilde{N}_3$ V_1 D_S यदि वो युक्तां (V_1 °क्तं) मन्यध्व (for ^{a}) D_5 G_2 नृपवा(G_2 °पा वा)क्यं मयेरितम् (for ^{b}) — (L 729) K_1 (marg) प्रेषयामि, K_2 सविनयं, $B_{1.\ 2}$ D_S D_6 G_2 विसृज्याम (G_2 °मो), $D_{1.\ 3-6}$ $T_{2.\ 3}$ $G_{1.\ 5}$ °ज्यध्वं (for °जध्वं) K_3 विसृज्य तत्र दूतं वै, K_4 D_n विसृजध्वं तत्र दूतं (for ^{a}) — Before line 730, some Mss ins वैशपायनः — (L 730) G_4 श्रुते (for श्रुत्वा) $T_{2.\ 3}$ $G_{1\ 5}$ -पुंगवाः (for सत्तमाः) — (L 731) K $\tilde{N}_2$ $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ $G_{1\ 5}$ जरासंधं (for साल्वराजं) $T_{2\ 3}$ G_4 जरासंधो महाबल (for ^{b}) — (L 732) D_3 महामतिः (for महीपतिः). — G_4 om the ref — (L 734) D_4 समासाद्य (for °श्रित्य) D_2 पूर्वं हि, D_3 पूर्वं हि (for पूर्वेऽस्मिन्) — (L. 735) B_1 आप्नुवन्ति (for प्रा°). G_2 वाहनाः (for °नम्).

इह मां नोच्यते भूपैः परसंश्रयहेतुना ।
कन्येव पतिविद्वेषादन्यं रतिपरायणा ॥
अहो सुबलवद्दैवमशक्यं विनिवर्तितुम् ।
यदहं कृष्णहेतोर्हि संश्रयामि बलाधिकम् ॥
नूनं योगविहीनोऽहं कारयिष्ये पराश्रयम् । [740]
श्रेयो हि मरणं मह्यं न चान्यं संश्रये नृपाः ॥
कृष्णो वा बलदेवो वा यो वा सो वा नरोऽपरः ।
हन्ताहं प्रतियोत्स्यामि यथा ब्रह्मप्रचोदितः ॥
एषा मे निश्चिता बुद्धिरेतत्सुपुरुषव्रतम् ।
अतोऽन्यथा न शक्तोऽहं कर्तुं परसमाश्रयम् ॥ [745]
भवतां साधुवृत्तानामाबाधं न करोति सः ।
तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणां रक्षणाय वै ॥
व्योममार्गेण यातव्यं यथा कृष्णो न बाधते ।
गच्छन्तमनुचिन्त्यैवं प्रेषयध्वं नृपोत्तमाः ।
अयं सौभपतिः श्रीमाननलार्केन्दुविक्रमः । [750]
रथेनादित्यवर्णेन प्रयातु तत्पुरं बली ॥
यवनेन्द्रो यथाभ्येति नरेन्द्राणां समागमम् ।
वचनं च यथास्माभिर्दौत्येन कृष्णविग्रहे ॥

वैशंपायन उवाच ।

पुनरेवाब्रवीद्राजा सौभस्य पतिमूर्जितम् ।
गच्छ सर्वनरेन्द्राणां साहाय्यं कुरु मानद ॥ [755]
यवनेन्द्रो यथाभ्येति यथा कृष्णं विजेष्यति ।
यथा वयं च तुष्यामस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
एवं संदिश्य सर्वांस्तान्भीष्मकं पूज्य धर्मतः ।

— (L 736) D3 चोद्यते (for नोच्यते) K1 (*sup lin*) इह मां नोद्यते भूपा , K2 इह मामुद्यत भूपाः , K3 इह किं चोच्यते भूपा , K4 इह संचोद्यते भूपा , Ñ2 V3 Dn इह मा चो(Dn संचो)द्यते भूपा , Ñ3 V1 2 B Ds D6 T2–4 G1 2 4 5 इहाहं चोद्यते (T2 G1 5 °द्यतं , G2 °दितो) भूपैः , D1 2 इहासौ चोद्यते भूपा. (D2 °पैः), D3 इह हि नोद्यते भूपैः , D5 इह मे नोच्यते भूपा (for *a*) D5 -संभ्रम- (for -सश्रय-) K2 परासंश्रितहेतुकम् , D3 परमं श्रेयहेतुना (for *b*) — (L. 737) K3 4 योषा (for कन्या) Bomb Poona eds G(ed) स्वपति- (for पतिवि) Ñ3 D1 पति (for रति-) K2 अन्या पतिपरायणा (for *b*) — (L 739) Ñ2 om line 719*a* K3 Ñ3 V1 B2 Dn T3 4 G4 -भीतोऽन्यं , K4 -भीतोऽद्य , D4 (by corr) -हेतोर्वै (for -हेतोर्हि) — (L 740) T4 पराक्रमम् (for °श्रयम्) K1 करिष्ये परमाश्रयम् (for *b*) — (L 741) Ds2 G5 [अ]हं (for [अ]न्य) K1 2 नृपम् (for नृपा). — (L 742) K4 कृष्णो वा बलवद्देवो (for *a*) B1 3 Ds [अ]न्यो (for सो) Dn D5 ऽमरः (for ऽपर) Ñ2 3 V D6 यो वान्यो वा नरोऽमर (Ñ3 V1 नरो वरः , D6 परो नर), B2 D2–4 यो वासौ (D3 °न्यो) वामरो (D2 5 वा नरो) वरः , T2 G1 5 वासवो वा नरेश्वरा , T3 4 यो वासौ वा नरेश्वराः , G4 वासुदेवो न चापर , Bomb Poona eds G(ed) यो वासौ वा नराधिप — (L 743) K1, 3 Ñ2 3 V B Dn1 Ds D1–6 T2–4 G1 2. 4 5 हन्तारं , Dn2 °रिं (for °ह). Ñ3 G4 4 ब्राह्मप्र- ; D1 2 ब्राह्मण- (for ब्रह्मप्र-) K3 यथा ब्राह्मणनोदित , D2 (marg) 3 T2 3 G1 यथा ब्रह्मवचो(D2 T3 °प्रचो)दितम् (for *b*) — (L. 744) V2 B1 D1 2 (*sup lin* as above) T4 निश्चया (for निश्चिता). Ñ2 3 V1 3 B3 D6 G4 5 एष मे निश्चयो बुद्धेर् (for *a*) K3 Ñ2 3 V2, 3 B2 Dn Ds D6 T2–4 G1 4 5 सत्पुरुष- , D5 च पु° (for सुपु°) V1 B1 3 एष मे पुरुषव्रत (sic) (for *b*) — (L 745) G2 ह्यशक्तो (for न शक्तो) V1 पक्ष- (for पर) B3 D3 कर्तुं परममाश्रयम् , G5 कर्तुं परमसं° (for *b*) — (L 746) D2 अवधिं , D3 आश्रयं ; T2 अबाधो , G4 अपायान् (for आबाधं) Ñ3 V1 करोम्यहम् (for °ति स) — T2 om lines 747–750 — (L 747) D3 (marg as above) प्रयास्यामि (for प्रदा°) Ñ3 V1 D3 भवतां (for नृपाणां) Ñ2 V3 तु हिताय , G2 रक्षणे हि (for °णाय) — (L 748) T3 G4 समे , G5 तथा (for व्योम-). V2 D1 2 G2 गन्तव्यं (for यातव्यं) K3 4 D1 2 बाधति ; Ñ2 V3 Dn2 D5 बुध्यते (for बाधते) — (L 749) K1 गच्छन्तु , T4 G5 °ध्वम् (for °न्तम्) Ñ2 V3 [ए]नं (for [ए]-व) V2 G2 नरोत्तमा (for नृपो°) — (L 750) Ñ2 D6 -सप्रभः , T4 -सुप्रभः , G2 -संनिभ (for -विक्रमः) — (L 751) D3 दिव्य- (for [आ]दित्य-) Ñ2 -वर्चेन (for -वर्णेन) D3 स्वपुरीं , D4 T4 स्वपुरं , D6 स्वं पुरं (for तत्पुरं) — (L. 752) V1 2 प्रबोध्यंस्तु (for यथाभ्येति) T2 om (hapl) lines 752*b*–756*a* K3 4 Dn D4 G2 समागमे , B1 D2 °गमः (for °गमम्) — (L 753) G4 यवनं (for वचनं) K3, 4 यथास्माक ; T4 G1 तथास्माभिर् (for य°) D3 वचनीयं तथास्माभिर् , D6 °नानां यथास्माक ; T3 G5 यवनं च तथास्माभिर् (for *a*) K4 Ñ3 T2 दूत्ये न. , V3 B1 3 D6 दूत्येन , Dn1 दौत्यत. ; Dn2 दौत्ये नः , D3 दूतेन , D4 दैत्यानां , D5 दौत्यं नः (for दौत्येन) T3 4 G1 4 5 दैत्य (T3 4 दूत्ये) कृष्णस्य विग्रहे (for *b*) — T3 G1 4 5 om the ref — (L 754) B3 om. (hapl) lines 754*b*–759*a* — Before line 755, Ds1 (marg) ins जरासंध — (L 755) D1 2 (marg as above) नन्दन (for मानद) — (L 756) K1 3 4 Ñ3 V1 2 Dn Ds D1 2 4–5 G2 4 याति (for [अ]भ्येति) K2 यव-

प्रययौ स्वपुरं राजा स्वेन सैन्येन संवृतः ॥
साल्वोऽपि नृपतिश्रेष्ठस्तांश्च संपूज्य वीर्यवान् । [760]
जगामाकाशमार्गेण रथेनानिलगामिना ॥
तेऽपि सर्वे महीपाला दक्षिणापथवासिनः ।
अनुव्रज्य जरासंधं गताः स्वनगरेषु वै ॥
भीष्मकः सह पुत्रेण तावुभौ चिन्त्य दुर्णयम् ।
गृहे विविशतुर्दीनौ कृष्णमेवानुचिन्तयन् ॥ [765]
रुक्मिणी विदिता साध्वी स्वयंवरनिवर्तनम् ।
कृष्णस्यागमने हेतोर्नृपाणां दोषदर्शनम् ॥
गत्वा तु सा सखीमध्ये उवाच व्रीडितानना ।
न चान्येषां नरेन्द्राणां पत्नी भवितुमुत्सहे ।
कृष्णात्कमलपत्राक्षात्सत्यमेतद्वचो मम ॥ [770]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
यवनानां बलोदग्रः स कालयवनो नृपः ।
बभूव राजधर्मेण रक्षिता पुरवासिनाम् ॥
त्रिवर्गविदितप्रज्ञः षड्गुणानुपजीवकः ।
सप्तव्यसनसंमूढो गुणेष्वभिरतः सदा ॥
श्रुतिमान्धर्मशीलश्च सत्यवादी जितेन्द्रियः । [775]
सांग्रामिकविधिज्ञश्च दुर्गलाभानुसारणः ।
शूरोऽप्रतिबलश्चैव मन्त्रिप्रवरसेवकः ॥
सुखासीनः सभां रम्यां सचिवैः परिवारितः ॥
उपास्यमानो यवनैरात्मविद्भिर्विपश्चितैः ।
विविधाश्च कथा दिव्याः कथ्यमानैः परस्परम् ॥ [780]
एतस्मिन्नेव काले तु दिव्यगन्धवहोऽनिलः ।
प्रववौ मदनाबोधस्तस्य वै सुखशीतलः ॥

नोऽसौ यथा याति (for ^{a}) —(L 757) K_3 च पुष्यामस्, D_3 तु युध्या° ; T_2 विजेष्या° (for च तुष्या°) —(L 758) D_4 संदीप्य (for संदिश्य) V_1 B_1 $D_{5\ 6}$ G_2 तान्सर्वान् (by transp). D_3 तत्त्वतः (for धर्मत). —(L. 759) K_4 स्वं पुर, D_4 स्वपुरीं (for °रं). $\tilde{N}_2$ पूजितः (for संवृत·) —(L 760) V_1 -श्रेष्ठांस् (for -श्रेष्ठस्). $K_{1\ 2}$ V_2 D_1 T_4 ताभ्यां ; $K_{3\ 4}$ तौ च (for तांश्च). Bomb Poona eds G(ed) ताभ्यां संपूज्य धर्मतः (for ^{b}). —(L 761) T_2 -वेगेन (for -मार्गेण) $\tilde{N}_3$ (marg as above) [आ]दित्य- (for [अ]निल) D_4 -वेगिना ; Bomb Poona eds. G(ed) -रंहसा (for -गामिना) —(L 762) K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ (marg as above) V_3 T_{2-4} $G_{1\ 4}$ गामिनः (for -वासिनः) —(L 763) $K_{1,\ 2}$ ससंबन्धं (for जरासंधं) T_2 G_1 गत्वा (for गताः). $K_{3\ 4}$ स्वनगराणि, Dn ते नगरेषु, D_1 स्वनगरस्य ; T_4 °रीषु (for °रेषु). K_2 गता· स्वनगर प्रति (for ^{b}). — Before line 764, D_3 ins भीष्मक उवाच —(L 764) D_6 G_2 -पुत्रश्च (for पुत्रेण). D_5 वीक्ष्य (for चिन्त्य) —(L 765) G_2 गृहं (for गृहे). $K_{1,\ 2}$ स्वगृहे विशतुर्दीनौ (corrupt); $K_{3\ 4}$ स्वगृहे व्यवसहीन . T_2 गृहे प्रविविशुर्दीना· (for ^{a}). K_2 [अ]नुचिन्त्य च (for °न्तयन्) B_2 कृष्णरामौ विचिन्तयन् (for ^{b}). —(L. 766) K_2 Bomb Poona eds G(ed) विदित्वा (K_2 °त्वा) रुक्मिणी साध्वी (for ^{a}) G_2 -निवर्तने (for °नम्) —(L. 767) K_1 D_1 G_1 [आ]गमन (for °ने) V_1 हेतु (for हेतोर्) —(L 768) V_2 Ds T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ ज्ञात्वा (for गत्वा) विमना (for उवाच) $K_{1\ 3}$ $D_{1\ 2}$ उवाच चालितानना, K_2 °च ललितं वचः, K_4 °च ललितानना (for ^{b}) —(L 769) $T_{2,\ 3}$ $G_{1,\ 4}$ नृपाणां वै ; G_5 नृपाणां सा (for नरेन्द्राणां) $T_{2,\ 3}$ $G_{1\ 4}$ न करं दातुमुत्सहे (for ^{b}) —(L 770) $T_{2,\ 3}$ $G_{1,\ 4}$ कृष्णस्य समयं रक्षन् (for ^{a})

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2. — *Mention of Khila* : $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V B Dn Ds $D_{1,\ 2}$ — *Sub-parvan* T_4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D G_2 रुक्मिणीस्वयंवरम् — *Adhy no.* K_3 106, $\tilde{N}_3$ $V_{1,\ 2}$ B_2 110, V_3 T_2 109, Dn Ds_2 D_4 107, D_1 104, D_3 116, T_3 118, T_4 99, $G_{1\ 4}$ 111, G_2 114 ; G_5 112. — After the colophon, G_5 reads adhy. 84

$T_{2\ 3}$ $G_{1,\ 4\ 5}$ om lines 771–1163 —(L 771) K_3 यादवानां (for यवनाना) $K_{1\ 3}$ नृप (for नृप) —(L. 772) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{1,\ 6}$ T_4 G_2 राजा (for राज-). —(L 773) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ Dn $D_{2\ 3}$ T_4 त्रिवर्गविदित.. प्राज्ञः (D_3 क्षान्त·) (for ^{a}) —(L 774) K_4 न तु ; V_2 न च (for सप्त) K_3 -सत्यक्तो (for -संमूढो). K_1 गणेषु (for गु°) —(L. 775) D_3 प्रीतिमान् (for श्रु°). D_1 श्रुतिधर्मार्थशीलश्च (for ^{a}) D_3 transp. lines 775^b and 776^b. —(L. 776) $K_{3\ 4}$ संग्रामस्य, V_3 संग्रामिक- (for सां°). K_1 D_2 सग्रामविधिवच्चैव (D_2 °विज्ञश्च), K_2 संग्रामविदितश्चैव (for ^{a}) $K_{3\ 4}$ D_4 (marg) -सारत·, $\tilde{N}_2$ V_3 B_2 $D_{1\ 4}$ G_2 -सारिण (for -सारण) K_2 दुर्गमश्चानुसारिण· ; D_3 द्रव्यलाभानुसारतः (for ^{b}) — (L 777) G_2 प्राज्ञ- (for ऽप्रति-) D_3 स मन्त्रि- (for मन्त्रिप्र-) —(L 778) $K_{1\ 2}$ सर्वैस्तु (for सचिवैः) — K_2 om lines 779–781 —(L 779) K_4 $\tilde{N}_2$ V_1 B_1 आत्मवद्भिर् (for °विद्भिर्). K_1 (marg.) विचक्षणैः

कस्मादित्येवमनसः सभायां ये समागताः ।
उत्फुल्लनयनाः सर्वे राजा चैवावलोक्य सः ॥
अपश्यत रथं दिव्यमायान्तं भास्करोपमम् । [785]
शातकुम्भमयैर्दिव्यै रथाङ्गैरुपशोभितम् ॥
दिव्यरत्नप्रभाकीर्णं दिव्यध्वजपताकिनम् ।
उह्यन्तं दिव्यतुरगैर्मनोमारुतरंहसैः ॥
चन्द्रभास्करबिम्बानि कृत्वा जाम्बूनदं शुभम् ।
रचितं वै विश्वकृता वैयाघ्रवरभूपितम् ॥ [790]
रिपूणां त्रासजननं मित्राणां हर्षवर्धनम् ।
दक्षिणादिक्पथायान्तं रथं पररथारुजम् ॥
तत्रोपविष्टं श्रीमन्तं सौभस्य पतिमूर्जितम् ।
दृष्ट्वा परमसंहृष्टश्चार्घ्यपाद्येति चासकृत् ॥
उवाच यवनेन्द्रो वै मित्रं प्रवदतां वरः । [795]
तत्रोत्थाय महाबाहुः स्वयमेव नृपासनात् ।
प्रत्युद्गम्यार्घमादाय रथावतरणे स्थितः ॥
साल्वोऽपि सुमहातेजा दृष्ट्वा राजानमागतम् ।
मुदा परमया युक्तः शक्रप्रतिमतेजसम् ॥
अवतीर्य सुविस्रब्ध एक एव रथोत्तमात् । [800]
विवेश परमप्रीतो मित्रदर्शनलालसः ॥
दृष्ट्वार्घमुद्यतं राज्ञा स साल्वो राजसत्तमः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा नार्घार्होऽस्मि महाद्युते ॥
दूतोऽहं मनुजेन्द्राणां सकाशाद्भवतोऽन्तिकम् ।
प्रेषितो बहुभिः सार्धं जरासंधेन धीमता । [805]
तेन मन्ये महाराज नार्घार्होऽस्मीति राजसु ॥

(for विपश्चितै.) — (L 780) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_{3}$ D_{5} T_{4} कथ्यमानाः ; G_{2} कथयद्भि (for कथ्यमानैः) V_{2} परस्परै. (for रम्) K_{1} $V_{1\,3}$ D_{1} कथ्यमाना परस्परै (for ^{b}). — (L 781) K_{4} एतस्मिन्नन्तरे काले (for ^{a}) — (L 782) $K_{1\,3\,4}$ Dn D_{1-4} प्रवत्रौ मदनाबो(K_{4} °बा)ध , K_{2} °वौ पवनो बोधं , $\tilde{N}_{2}$ D_{6} °वौ मदनारोधस् , G_{2} प्रबलो मदनाघोषं (for ^{a}) K Dn $D_{1\,2\,4}$ G_{2} चकार , D_{3} कुर्वन्वै (for तस्य वै) — (L 783) $\tilde{N}_{3}$ V_{1} B Ds $D_{5\,6}$ T_{4} किं स्विद् , D_{4} तस्माद् (for क°) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} किंस्वि(V_{3} °चि)त्संदृश्यते ह्येष , D_{2} (marg) किं नु स्विद्दृश्यते ह्येष ; D_{3} किंस्वित्प्रदृश्यते ह्येतत् (for ^{a}) K_{1} D_{2} ते (for ये) — (L 784) K_{1} $\tilde{N}_{2}$ V_{3} D_{5} विलोक्य (for [अ]व°) K_{2} राजानो लोकसत्तमा , D_{4} राजा चैवमुवाच सः , G_{2} सह राज्ञा व्यलोकयन् (for ^{b}) — (L 785) K_{1} $\tilde{N}_{3}$ V_{2} $B_{1\,3}$ G_{2} अपश्यन्त , K_{2} °न्सु- ; V_{1} °च्च (for °त) Ds अपश्यन्नृपति(Ds_{1} [*sup. lin*] °रथ)र्दिव्यम् (for ^{a}) $K_{1\,4}$ D_{2} आयातं (for °न्तं). — (L 786) K $\tilde{N}_{3}$ V_{2} B_{2} Dn D_{1-3} T_{4} शुभ्रे (for दिव्यै) — (L 787) D_{3} दिव्यं (for the second दिव्य-). — (L 788) $K_{1\,2}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Ds $D_{1,2,4-6}$ T_{4} G_{2} वहन्तं ; D_{3} विहित , Bom Poona eds G(ed) वाहितं (for उह्यन्तं) K_{4} -रंहसम् (for °सै) — (L 789) $K_{1,2}$ कृतजाम्बूनदानि वै , $K_{3\,4}$ कृत्वा जाम्बूनदेन तम् , V_{2} G_{2} कृत्वा जाम्बूनदप्रभम् (G_{2} °दै शुभै) (for ^{b}) — (L 790) D_{5} विश्वकर्त्रा (for °कृता) K_{1} $D_{1\,2\,6}$ रचितं विश्वकर्मेण , K_{2} विश्वकर्मासुरचितं , $K_{3\,4}$ Dn विश्वकर्मणा रचितं , Ds_{1} (*sup lin*) रचित देवशिल्पेन ; D_{4} °त विश्वकर्मणा (for ^{a}) B Ds_{1} G_{2} -भूषणै ; D_{6} -भूषणम् (for -भूषितम्). V_{3} वैयाघ्रवरमुत्तमम् , $D_{4\,5}$ °घ्राम्बरभूषितम् (for ^{b}) — (L 792) $K_{1\,2\,4}$ B_{1} Dn Ds_{1} (*sup. lin*) $D_{1\,2\,4}$ उपायान्तं (for पथा°) $\tilde{N}_{2\,3}$ V $B_{2\,3}$ Ds D_{6} दा(V_{3} $B_{2\,3}$ द)क्षिणात्यादुपायन्तं , D_{3} T_{4} दक्षिणाशा(T_{4} °त्या)मुपायान्तं , D_{5} दक्षिणस्यामुपा° , G_{2} दाक्षिण्यपथमा° (for ^{a}) B_{3} रथं रथवरारुजम् (for ^{b}) — (L 793) K_{1} (*sup lin.* as above) सौभाग्य- (for सौभस्य) — (L. 794) $\tilde{N}_{2\,3}$ V B_{2} Ds G_{2} चार्घपाद्ये($V_{2\,3}$ °त्रे)न चासकृत् ; D_{1} अर्घपाद्यादि वा° (for ^{b}) — V_{2} reads line 795 twice. — (L 795) V_{2} G_{2} आ(G_{2} अ)गच्छद् (for उवाच) Bom. Poona eds G(ed) उवाच यवनेन्द्रस्य (for ^{a}) $K_{1,2}$ $\tilde{N}_{3}$ $D_{1\,2}$ मत्रं , V_{1} स त , D_{5} मन्त्री (for मित्रं) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} G_{2} मन्त्री (V_{3} °न्त्रं) मन्त्रविदां वरः , V_{2} (first time) $B_{1\,3}$ D_{6} T_{4} मन्त्रिणं वदतां वरम् (B_{1} T_{4} °र), V_{2} (second time) मन्त्री मन्त्रभृतां वर , B_{2} सतां मन्त्रवता वरः (for ^{b}). — (L 796) K_{2} उत्थाय च , $\tilde{N}_{2}$ V_{3} B तमुत्थाय , D_{3} तदो° (for तत्रो°) — (L. 797) D_{3} प्रययावर्घ्यमादाय (for ^{a}) K_{2} रथावतरणोत्थित. (for ^{b}) — (L 799) K $\tilde{N}_{2,3}$ V_{3} B_{2} $D_{1\,2,5}$ T_{4} युक्तं (for युक्त) — (L 800) K_{2} तु , K_{3} [आ]शु- , D_{5} स (for सु-) $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ B Dn_{2} D_{6} T_{4} -विश्रब्धम् , D_{4} -विश्रस्य , G_{2} -सरब्धम् (for विस्रब्ध) K_{3} हयोत्तमात् (for रथो°)- — (L 801) V_{3} -प्रीत्या (for -प्रीतो) $\tilde{N}_{3}$ D_{5} मन्त्र- (for मित्र) — (L 802) $B_{1\,3}$ D_{6} G_{2} राजानं (for स साल्वो) $\tilde{N}_{3}$ V_{1} नृप (for राज-) V_{3} D_{4} -सत्तमम् (for °मः) Bom Poona eds G(ed) शाल्वो राजर्षिसत्तम (for ^{b}) — (L 803) K_{2} स्वार्थहेतोर् ; B V_{2} नार्चार्होऽस्मि (for नार्घा°) V_{3} विशां पते , B_{1} Ds महामते (for °द्युते). V_{1} B_{3} G_{2} नार्घ्यार्होऽस्मि महामते (for ^{b}) — (L. 804) B D_{6} ऽन्तिके (for °कम्) — (L 805) D_{3} भूपैर् (for सार्धं) — (L. 806) $V_{1\,2}$ B_{3} तेन मन्यामहे राजन् (for ^{a}). V_{2} [अ]र्चार्हो (for [अ]र्घा°) K_{1} (marg as above) अर्थो नार्घ्योऽस्मि

कालयवन उवाच ।

जानाम्यहं महाबाहो दौत्येन त्वामिहागतम् ।
संमिते नरदेवानां प्रेषितं मागधेन वै ॥
तेन त्वामर्चये राजन्विशेषेण महामते ।
अर्घपाद्यादिसत्कारैरासनेन यथाविधि ॥ [810]
भवत्यभ्यर्चिते राज्ञां सर्वेषामर्चितं भवेत् ।
आस्यतामासने दिव्ये मया सार्धं जनेश्वर ॥
हस्तालिङ्गनकं कृत्वा पृष्ट्वा च कुशलामयम् ।
सुखोपविष्टौ सहितौ शुभे सिंहासने नृपौ ॥

कालयवन उवाच ।

यद्बाहुबलमाश्रित्य वयं सर्वे नराधिपाः । [815]
वसामो विगतोद्वेगा देवा इव शचीपतिम् ॥
किमसाध्यं भवेदस्य येनासि प्रेषितो मयि ।
वद सत्यं वचस्तस्य किमाज्ञापयति प्रभुः ।
करिष्ये वचनं तस्य अपि कर्म सुदुष्करम् ॥

साल्व उवाच ।

यथा वदति राजेन्द्र मगधाधिपतिस्तव । [820]
तथाहं संप्रवक्ष्यामि श्रूयतां यवनाधिप ॥

जरासंध उवाच ।

जातोऽयं जगतां बाधी कृष्णः परमदुर्जयः ।
विदित्वा तस्य दुर्वृत्तमहं हन्तुं समुद्यतः ॥
पार्थिवैर्बहुभिः सार्धं समग्रबलवाहनैः ।
उपरुद्धा महासेना गोमन्तमचलोत्तमम् ॥ [825]
चेदिराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहम् ।
पदाताभ्यां विनाशाय हुताशनमयोजयम् ॥
ज्वालाशतसहस्राढ्यं युगान्ताग्निसमप्रभम् ।
दृष्ट्वा रामो गिरेः कूटादाप्लुतो हेमतालधृक् ॥
विनिष्पत्य महासेनां मध्ये सागरसंनिभाम् । [830]

राजसु, K2 अर्थवानस्मि रा°, B1 नार्घ्यार्होऽस्मीति मानद, T4 नार्घ्योऽह स नराधिप (for ᵇ) — D3 काल (for कालयवन) — (L 807) K1 3 त्वां (for [अ]हं) D3 महाराज (for °बाहो) B3 G2 दूत्येन (for दौ°) — (L 808) K1 D1 सहितो, K1 (*sup lin*) Ds D3 G2 सुहितं, K4 संगमे, Ñ2 V3 प्रहितं, Ñ3 V1 2 B1 2 T4 D5 सहितं, B3 D4 6 स्वहितं, Dn D2 संमते (D2 °तं) (for समिते) K2 सहितो नरदेवैश्च (for ᵃ) K1, 2 Dn D1 2 प्रेषितो (for °तं) — (L 809) G2 तेन त्वामर्चयिष्यामि (for ᵃ) Ñ2 3 V B1 Ds G2 महाद्युते (for °मते). — (L 811) V1 D4 ह्यर्चिते, T4 [इ]-ह्यर्चितो (for [अ]भ्यर्चिते) K1 Ñ2 V3 B1 2 D1 2 5 भवन्तमर्चितं (Ñ2 °ते) राज्ञा, K2 भगवानर्चितो राज्ञां, B3 Ds D6 भवतो ह्यर्चितो (D6 °तं) राज्ञां; D3 G2 °तोऽभ्यर्चनाद्राज्ञा (for ᵃ) Ñ2 V3 अर्चनं (for अर्चितं) — After line 811, Ñ2 V1 2 Ds D3–6 G2 ins :

22** मानिते तव राजेन्द्र सर्वेषां मानितं भवेत् ।

[D6 मानित (for °ते) D4 5 त्वयि (for तव). D3 मानितेन च राजेन्द्र (for ᵃ) D5 मान्यता (for मानितं)]
— (L 812) K Ñ3 V2 B2 Dn D1–6 T4 शुभ्रे (for दिव्ये) K3 4 Ñ3 V1 3 B1 3 Dn Ds D6 नरेश्वर (for जने°) — Before line 813, all Mss ins वैशपायन. — (L 813) Bomb Poona eds G(ed) स हस्तालिङ्गनं कृत्वा (for ᵃ) K2 कुशलं तत, K3 4 °लादिकम्; Dn1 °लोत्तमम् (for °लामयम्). D3 स्पृष्ट्वा च कुशलाव्यये (for ᵇ) — (L 814) D4 शुभ्रे (for शुभे) Bomb. Poona eds G(ed) स्थितौ (for नृपौ) — (L 815) K1 2 4 V1 D4 5 T4 त्वद्बाहु-, K3 Ñ2 V3 B D1 2 G2 तद्बाहु- (for यद्बाहु-) K3 नृपाधिपा, K4 D5 नराधिप (for °पा) — (L 816) K1 V3 G2 वसाम (for °मो) K2 वसाम विगतद्वेषा, K3 4 B2 D1 2 °म विगतोद्विग्ना, Ñ3 B1 3 Dn Ds D6 T4 °मो विगतोद्विग्ना (for ᵃ) V2 शतक्रतुम्, D3 शचीपते· (for °पतिम्) — (L 817) V3 [अ]त्र (for [अ]सि) B2 3 Ds G2 भवान् (for मयि) Ñ2 येनात्र प्रेषितो भवान् (for ᵇ) — (L 818) D3 तथ्य (for सत्यं) — (L 819) V2 कार्यं (for कर्म) — (L 820) K2 V3 D5 राजेन्द्रो (for °न्द्र) Ñ3 V1 B G2 नृप (foı तव). D6 मागधाधिपतिर्नृप (for ᵇ). — (L 821) D3 यथा (for तथा) G2 श्रूयतां च नराधिप (for ᵇ) — (L. 822) K1 Ñ2, 3 V B3 Dn Ds जगदाबाधी, B2 °तो बाधी, D3 °दाबाध ; G2 °तो हेतो (for °ता बाधी) V3 कृष्ण परपुरंजय (for ᵇ) — (L 823) V1 तद्वृत्तं (for दुर्वृत्तं). D6 विदित्वा दुर्वृत्तं तस्य (for ᵃ) — (L. 824) K Ñ3 B3 D1 2 संग्रामे, V3 समग्र- (for समग्र) V1 संग्रामे बहुवाहनैः (for ᵇ) — (L 825) Dn उपरुध्य महासैन्यैर् (for ᵃ). D4 (*sup. lin* as above) [अ]चलोपमम् (for °त्तमम्). G2 गोमन्ते पर्वतोत्तमे (for ᵇ) — (L 827) K3 Ñ3 Dn यदा तयोर्, B1 3 Ds3 पादाताभ्यां (for प°) — (L 829) V1 2 B1 3 D6 G2 शृङ्गाद्, D1 कूलाद् (for कूटाद्). B हेममाल, D3 वन° (for हेमताल-). D5 आप्लुतो हेममालभृत् (for ᵇ). — (L. 830) K2 विनिक्षिप्य (for °ष्पत्य),

आजघान दुराधर्षो नराश्वरथदन्तिनाम् ॥
सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं विकृष्याकृष्य लाङ्गलम् ।
नरनागाश्ववृन्दानि मुसलेन व्यपोथयत् ॥
गजेन गजमास्फाल्य रथेन रथयोधिनम् ।
हयेन च हयारोहं पदातेन पदातिनम् ॥ [835]
समरे सुमहातेजा नृपार्कशतसंकुले ।
विचरन्विविधान्मार्गान्निदाघे भास्करो यथा ॥
रामादनन्तरं कृष्णः प्रगृह्यार्कसमप्रभम् ।
चक्रं चक्रभृतां श्रेष्ठः सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥
प्रविचाल्य महावीर्यः पादवेगेन तं गिरिम् । [840]
शत्रुसैन्ये पपातोच्चैर्यदुवीरः प्रतापवान् ॥
प्रनृत्यन्निव शैलोऽसौ तोयधाराभिषेचितः ।
घूर्णमानो विवेशोर्वीं विनिर्वाप्य हुताशनम् ॥
आदीप्यमानाच्छिखरादवप्लुत्य जनार्दनः ।
जघान वाहिनीं राजंश्चक्रव्यग्रेण पाणिना ॥ [845]
विक्षिप्य विपुलं चक्रं गदापातादनन्तरम् ।
नरनागाश्ववृन्दानि मुसलेन व्यचूर्णयत् ॥
क्रोधानलसमुद्भूतचक्रलाङ्गलवह्निना ।
निर्दग्धा महती सेना नरेन्द्रार्काभितापिता ॥
नरनागाश्वकलिलं पत्तिध्वजसमाकुलम् । [850]
रथानीकं पदाताभ्यां क्षणेन विरलीकृतम् ॥
सेनां प्रभग्नामालोक्य चक्रानलभयार्दिताम् ।
महता रथवृन्देन परिवार्य समन्ततः ।
तत्राहं युध्यमानस्तु भ्रातास्य बलवान्बली ।
स्थितो ममाग्रतः शूरो गदापाणिर्हलायुधः ॥ [855]
द्वादशाक्षौहिणीर्हत्वा प्रभिन्न इव केसरी ।
हलं सौनन्दमुद्धृत्य गदया मामताडयत् ॥
वज्रपातनिभं वेगं पातयित्वा ममोपरि ।

— (L 831) D1 2 (*sup lin* as above) आजगाम (for °घान) D3 5 G2 दन्तिन॰ (for °नाम्) K2 नरनागाश्वदन्तिनाम् (for ᵇ) —(L 832) K1 (marg as above) 2 सज्जन्तम् (for सर्प°) V2 सर्पेन्द्रमिव सर्पन्तं (for ᵃ) Ñ2 V3 B1 3 D4 5 G2 विक्षिप्य (for विकृष्य). V1 2 विक्षिप्याक्षिप्य लाङ्गलम् (for ᵇ) — (L 833) Ñ2 -कलिलं (for -वृन्दानि) K1 व्यपोहयत्, Ñ2 V2 3 B D6 [अ]वपोथ° (for व्यपोथ°) — (L 834) Ñ3 V1 Ds D4 5 G2 -योधिन॰, B3 °नाम् (for °नम्) — (L 835) Ks हयारूढ, Ñ2 3 V1 3 B1 3 Ds D3–6 G2 °रोहान् (for °रोहं) V2 B2 3 पादातेनं (for प°) V3 G2 पदातिन॰ (for °नम्) Ñ3 V1 B1 Ds पादातेन पदातिन (B1 °नाम्) (for ᵇ) — (L 836) K2 3 Ñ2 4 V1 3 B D1 2 6 T4 समरे स, D4 °रेषु (for °रे सु-) D3. 5 नृपाणां; T4 नरार्क- (for नृपार्क-) K4 नृपाणां शतसंकुलम् (for ᵇ) — (L 837) K2–4 Dn D1 2 दिनान्ते (for निदाघे) — (L 838) K4 प्रसह्य, D3 प्रमथ्य (for प्रगृह्य) D5 -प्रभ. (for -प्रभम्) — K D1–3. 6 T4 om line 839 V3 reads line 839 after line 447 — (L 839) Ñ2 चक्रवता (for °भृतां) V2 B1 -मृगान् (for -मृगं) — For line 839, Dn D5 G2 subst

23** चक्र स च महातेजा काली चैवायसीं गदाम् ।

While D4 subst for line 839

24** चक्रं सुदर्शनं चक्री गवां चैव गदाग्रज ।

— (L 840) T4 विचाल्य च (for प्रविचाल्य). V1 चारेण (for वेगेन). — K2–4 D1 om line 841, K1 D2 read it on marg —(L 841) D5 स तु (for शत्रु-) K1 Dn प्रयातोऽसौ (for पपातोच्चैर्) —(L 842) K2 प्रवर्षन्निव, Ñ2 3 V B D3 6 G2 नृत्यन्निव च, D4 5 नृत्यन्तमिव (for प्रनृत्यन्निव) Bomb Poona eds G(ed) शैलेन्द्रस् (for शैलोऽसौ) Ds नृत्यन्निव च शैलेन्द्रस् (for ᵃ) — (L 843) D3 [अ]ब्धिं, D4 G2 [उ]र्व्यां (for र्वीं) K V2 D1 2 5 विनिवार्य, Ñ2 3 V1 3 B1 3 Ds D6 G2 निर्वाप्य च, D4 निर्वाप्यैव (for विनिर्वाप्य) — (L 844) V2 K Dn D1 2 4 T4 आदीप्यमान (for° मानाच्) — (L 845) K3 जगाम (for जघान) D2 राज्ञश् (for राजश्) — (L 846) D3 विमलं (for विपुलं). K1 2 गदापातमनु द्रुतम्, K3 4 Dn D1 2 °पातनमद्भुतम् (for ᵇ) — (L 847) Ñ2 V3 व्यघूर्णयत्, Ds D3 व्यपोथ° (for व्यचूर्ण°) – (L 848) K1 Ñ3 V1 2 B Dn Ds1 D2–4 T4 क्रोधानिलसमुद्भूता(Ñ3 B1 °द्धूता, D3 °द्धृत्य) (for ᵃ). — (L 849) Ñ2 3 V B Dn Ds D2 3 6 T4 -पालिता (for -तापिता) G2 नरेन्द्रैश्चाभिपालिता (for ᵇ). — (L. 850) D1 तेन (for नर-) — (L 851) K1. 2 उद्यताभ्यां तथानीकं (for ᵃ) Ñ2 3 V3 B D5 D2 (*sup lin*) 6 T4 G2 विदली- (for विरली-) — (L 852) B3 प्रभिन्नाम् (for प्रभग्नाम्). K1 चक्रानिल- (for °नल-) — (L 853) Ñ3 (marg. as above) गज-, G2 राज (for रथ-) — (L 854) Ñ2 ततो (for तत्र) K4 [अ]यं (for [अ]हं). V2 B2 Ds D1 6 बलहा (for °वान्) B1 भ्राता अस्य महाबली (for ᵇ) — (L 855) D6 गदया हि (for गदापाणिर्) — (L 857) Ñ2 3 V B Ds D2 3 6 T4 G2 उत्सृज्य (for उद्धृत्य). K3 गदायुक्तम् (for

भूयः प्रहर्तुकामो मां वैशाखेनास्थितो महीम् ॥
वैशाखं स्थानमास्थाय गुहः क्रौञ्चं यथा पुरा । [860]
तथा मां दीर्घनेत्राभ्यामीक्षते निर्दहन्निव ॥
तादृग्रूपं समालोक्य बलदेवं रणाजिरे ।
जीवितार्थी नृलोकेऽस्मिन्कः पुमान्स्थातुमर्हति ॥
दृष्ट्वा महागदां भीमां कालदण्डमिवोद्धृताम् ।
कालाङ्कुशेन निर्धूतां स्थित एवाग्रतो मम ॥ [865]
ततो जलदगम्भीरस्वरेणापूरयन्नभः ।
वागुवाचाशरीरेण स्वयं लोकपितामहः ।
प्रहर्तव्यो न राजायमवध्योऽयं तवानघ ।
कल्पितोऽस्य वधश्चान्याद्विरमस्व हलायुध ॥
श्रुत्वाहं तेन वाक्येन चिन्ताविष्टो निवर्तितः । [870]
सर्वप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमीरितम् ॥
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया ।
श्रुत्वा त्वमेव राजेन्द्र कर्तुमर्हसि मद्वचः ॥
तपसोग्रेण महता पुत्रार्थी तोष्य शंकरम् ।
प्राप्तवान्देवदेवात्त्वामवध्यं माथुरैर्जनैः ॥ [875]

महामुनिश्चायसचूर्णमश्न-
न्नुपस्थितो द्वादशवार्षिकं व्रतम् ।
सुरासुरैः संस्तुतपादपङ्कजं
स लब्धवानीप्सितकामसंपदम् ॥
तपोबलाद्गार्ग्यमुनेर्महात्मनो [880]
वरप्रभावाच्छकलेन्दुमौलिनः ।
रणे समासाद्य जनार्दनो हिमं
विलीयते भास्कररश्मिना यथा ॥
यतस्व राज्ञां वचनप्रचोदितो
व्रजस्व यात्रां विजयाय केशवम् । [885]
प्रविश्य राष्ट्रं मथुरां वशे नय

गदया माम्) D_{1} स ताडयत् (for अता°) V_{1} B D_{3} गदया समताडयत् (for ^{b}). —(L 858) K_{3} G_{2} घोरं (for वेगं) $\tilde{N}_{2.3}$ (marg as above) V_{3} $B_{1\,3}$ Ds D_{6} G_{2} [उ]रसि (for [उ]परि) —(L. 859) D_{3} भूयो मां हन्तुकामो वै (for ^{a}) K_{2} विशेषेण ; B_{3} वैखानेन, D_{2} (marg) आयुधेन (for वैशाखेन). D_{4} G_{2} स्थितो (for [आ]स्थितो) —(L 860) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} $B_{2\,3}$ D_{6} T_{4} G_{2} आसाद्य , D_{3} आश्रित्य (for आस्थाय). $\tilde{N}_{2}$ पुरा यथा (by transp) —(L 861) Dn D_{3} वीक्षते , D_{4} ईक्षितैर् (for ईक्षते) —(L 862) $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Ds D_{6} तादृशं रूपमालोक्य($\tilde{N}_{3}$ also °स्थाय) (for ^{a}) —(L 863) K_{3} नृपो लोके, D_{3} त्रिलोकेऽस्मिन् (for नृलो°). —(L 864) $K_{3\,4}$ Dn D_{2} गृहीत्वा स (D_{2} च) (for दृष्ट्वा महा-). $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.3}$ B_{3} Ds D_{3} T_{4} दृष्ट्वा गदा महाभीमा (for ^{a}). $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_{3}$ $B_{1\,3}$ Dn T_{4} G_{2} [उ]द्यताम् (for [उ]द्धृ°) —(L. 865) $K_{1.2}$ $\tilde{N}_{3}$ V_{2} $B_{1\,2}$ Dn Ds $D_{2\,4\,6}$ G_{2} कुलाङ्कुशेन, $K_{3\,4}$ कु(K_{4} का)लान्तकेन, $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\,3}$ हलाङ्कुशेन , B_{3} Dn कुशा° (for काला°) D_{3} बलातुलेन निर्धूतः, D_{5} T_{4} कुलाङ्कुशेन धैर्येण (T_{4} निर्घातः) (for ^{a}) D_{3} ह्यहम् (for मम) —(L. 866) D_{4} इव (for नभः) —(L 868) $\tilde{N}_{2}$ वै राम, $\tilde{N}_{3}$ V_{1} Ds ते राजन्, V_{3} वै राजन्, B G_{2} ते राम ; D_{3-5} ते राजा, D_{6} मे राम (for राजायम्). $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,3}$ Ds $D_{2\,5\,6}$ न वध्यो (for अवध्यो). T_{4} तदा (for तव) D_{4} G_{2} न वध्योऽयं त्वया(D_{4} [*sup lin.*] तवा)नघ (for ^{b}) —(L 869) D_{5} वधे (for वधश्). K B_{2} ऽन्यस्माद् , $D_{2.4}$ G_{2} वान्यो , D_{5} चान्यो (for चान्याद्) — B_{3} om lines 870–874 —(L. 870) D_{1} चिन्ताविष्टे निवर्तिते (for ^{b}) —(L 871) K_{4} श्रुत्वा (for सर्व-). $K_{3\,4}$ Dn शब्दम् (for स्वयम्) —(L 873) $\tilde{N}_{2}$ मे वच , $V_{2\,3}$ $D_{2\,3}$ तद्वच. (for म°). —(L 875) K_{1-3} Dn $D_{1\,2\,6}$ देवदेव, $\tilde{N}_{3}$ V_{3} D_{5} G_{2} °देव ; T_{4} नरदेवं (for देवदेवात्) K_{4} स , G_{2} त्वम् (for त्वाम्). —(L. 876) K_{3} D_{1} [आ]यसं (for °स-) K_{4} $D_{4\,5}$ अश्नुवन् (corrupt), V_{3} Ds आशयन् (for अश्नन्) —(L 877) Dn_{1} व्रते (for व्रतम्). —(L 878) D_{3} संनत- (for संस्तुत-). V_{2} $B_{1\,3}$ D_{6} -पादमर्चयन्, B_{2} °पङ्कज- (for °पङ्कजं) —(L. 880) D_{3} मुनिर्महात्मा (for मुनेर्महात्मनो) —(L 881) $\tilde{N}_{2}$ बल- (for वर-) K_{1} $V_{2\,3}$ G_{2} -प्रदानाच् , D_{3} -प्रसादाच् (for -प्रभावाच्) $D_{1\,2}$ च किलेन्दु- , D_{5} सक° (for शक°). K_{4} -मौलेः (for मौलिनः) —(L 882) $K_{3\,4}$ Dn T_{4} भवन्तमासाद्य , $\tilde{N}_{2}$ V_{1} $B_{1\,3}$ D_{1} रणे त्वमा° , V_{3} $D_{2.3}$ रणे त्वया° , G_{2} रणे तमा° (for रणे समा°) K_{1} त्वमाससाद्य च रणे जनार्दनो हिमम् (sic) —(L 883) K_{2} व्यलीयत ; V_{3} संलीयते (for विली°). D_{3} विलीयते सैन्धवमप्सु वै यथा. —(L 884) K_{2} $V_{1\,2}$ B_{2} $D_{1.3}$ वचनं प्रचो(D_{3} °मो)दितं ; K_{3} °नं प्रनोदिनं ; K_{4} °ने प्रचोदितो , $\tilde{N}_{2\,3}$ V_{3} D_{5} °नप्रचोदितं , D_{4} °नप्रनोदितो (for °नप्रचोदितो) K_{2} वचस्तदाज्ञावचनं प्रचोदित. —(L 885) D_{3-5} विजयस्व (for °याय). B D_{6} T_{4} G_{2} केशवे (for केशवम्) —(L 886) Dn $D_{2.4}$ T_{4} च सेनया ; D_{1} चमूचयं, D_{4} स्वसेनया (for वशे नय) $\tilde{N}_{2.3}$ V B Ds $D_{3.6}$ G_{2} प्रमथ्य राष्ट्रं (G_{2} °ज्यं) मथुरां

निहत्य कृष्णं प्रथयस्व वै यशः ॥
माथुरो वासुदेवोऽयं बलदेवश्च बान्धवः ।
तौ विजेष्यसि संग्रामे गत्वा तां मथुरां पुरीम् ॥
सात्व उवाच ।
इत्येवं नरपतिभास्करप्रगीतं [890]
वाक्यं ते कथितमिदं हितं नृपाणाम् ।
तत्सर्वं सह सचिवैर्विमृश्य बुद्ध्या
यद्युक्तं कुरु मनुजेन्द्र आत्मनेष्टम् ॥
Colophon.
वैशंपायन उवाच ।
एवं कथयमानं तं साल्वराजं नृपाज्ञया ।
उवाच परमप्रीतो यवनाधिपतिर्नृपः ॥ [895]
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सफलं जीवितं च मे ।
कृष्णनिग्रहहेतोर्यन्नियुक्तो बहुभिर्नृपैः ॥
दुर्जयं त्रिषु लोकेषु सुरासुरगणैरपि ।
तस्य निग्रहहेतोर्मामवधार्य जयाशिषम् ॥
प्रहृष्टै राजसिंहैस्तैरवधार्य जयो मम । [900]
तेषां वागम्बुवर्षेण विजयो मे भविष्यति ॥
करिष्ये वचनं तेषां नृपसत्तम चोदितम् ।
पराजयोऽपि राजेन्द्र जयेन सदृशो मम ॥
अत्रैव तिथिनक्षत्रं मुहूर्तकरणं शुभम् ।
यास्यामि मथुरां राजन्विजेतुं केशवं रणे ॥ [905]
एवमाभाष्य राजानं सौभस्य पतिमूर्जितम् ।
सत्कृत्य च यथान्यायं महार्हवरभूषणैः ॥
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं सिद्धादेशाय वै नृपः ।
पुरोहिताय राजेन्द्र प्रददौ बहुशो धनम् ॥
हुत्वाग्निं विधिवद्राजा कृतकौतुकमङ्गलः । [910]
प्रस्थानं कृतवान्सम्यग्जेतुकामो जनार्दनम् ॥
साल्वोऽपि भरतश्रेष्ठ कृतार्थो हृष्टमानसः ।
यवनेन्द्रं परिष्वज्य जगाम स्वपुरं नृपः ॥
Colophon.
जनमेजय उवाच ।
विदर्भनगरीं याते शक्रतुल्यपराक्रमे ।
किमर्थं गरुडो नीतः किं च कर्म चकार सः ॥ [915]
न चारुरोह भगवान्वैनतेयं महाबलम् ।
एतं मे संशयं ब्रह्मन्ब्रूहि तत्त्वं महामुने ॥
वैशंपायन उवाच ।
शृणु राजन्सुपर्णेन कृतं कर्म ह्यमानुषम् ।
विदर्भनगरीं याते वैनतेये महाद्युतौ ॥
असंप्राप्ते च नगरीं मथुरां मधुसूदने । [920]

च सेनया· — (L 887) V_3 प्रमथ्य (for निहत्य). T_4 Bom Poona eds G(ed) प्रथयन्स्वकं (for °यस्व वै) — (L. 888) $K_{1\ 2}$ ऽस्य ; $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Ds $D_{1,\ 2,\ 4-6}$ T_4 G_2 स (for च) D_3 बलदेवसहायवान् (for ^{b}) — (L. 889) K Dn T_4 तं, D_1 त्वं (for तौ) Dn_1 G_2 मथुरा- (for °रां) — (L 890) V_1 D_1 नृपति- (for नरपति-) $V_{1\ 3}$ -भास्करप्रणीतं, T_4 °रेण गीतं (for °रप्रगीत) — (L 891) V_1 Ds_1 G_2 मया (for इद) V_3 नराणाम् (for नृपा°) — (L 892) K_4 सर्वैः (for सर्वं) V_1 om सह — (L. 893) $K_{1,\ 2}$ चात्मनस्तत्, $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V Dn D_{1-4} T_4 चात्मनेष्टम् ; D_5 तन्ममेष्टम् (for आत्मने°)

Colophon om in B_1 — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 — *Mention of Khila* $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V $B_{2\ 3}$ Dn Ds_2 D_{1-3}. — *Sub-parvan* $D_{3\ 5}$ पारिजात — *Adhy name* K Dn Ds $D_{1\ 2}$ G_2 शाल्ववाक्यम्, $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ B_3 रुक्मिणीस्वयंवरम् ; B_2 शाल्ववृत्तान्तकथनम्, D_6 दूतप्रेषणम्. — *Adhy no.:* K_3 107, $\tilde{N}_3$ $V_{1,\ 2}$ B_2 111 ; V_3 110, Dn Ds_2 D_4 108, D_1 105, D_3 117, T_4 100, G_2 115.

(L 914) K_4 $\tilde{N}_3$ V B Dn Ds $D_{1\ 4\ 6}$ T_4 G_2 -नगराद् (for °रीं) — (L 917) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1\ 2}$ D T_4 G_2 एतन्मे, K_2 एन वै (for एतं मे) B_3 एतन्मे संशयं राजन् (for ^{a}) D_6 च त्वं (for तत्त्वं) D_3 G_2 महामते (for °मुने) — (L 918) $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds D_6 G_1 [अ]तिमानुषम्, D_3 त्वमा° (for ह्यमा°) — (L 919) $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{3\ 4\ 6}$ T_4 नगराद् (for -नगरीं) D_5 (marg) गत्वा (for याते) G_2 वैदर्भनगरीं गत्वा (for ^{a}) K_4 T_4 महाद्युते, $B_{1\ 3}$ D_6 महाच्युते, D_3 महामतौ (for °द्युतौ) K_2 Bom Poona eds G(ed) वैनतेयो महाद्युतिः (K_2 °ते) ; G_2 °तेयसखेऽच्युते (for ^{b}) — $\tilde{N}_2$ reads lines 920–921 twice — (L 920) D_5 असंप्राप्यैव (for °प्ते च). K_1 D_1 नगरं (for °रीं) — K_2 om line 921 — (L. 921) K_3 $\tilde{N}_2$ (both times) V_3 B_2 Ds D_{4-6} T_4 महाद्युति (for °मति). — (L 922) D_3 -राजेन (for -देवेन) K_3 तदा (for प्रभो) — (L 923) D_3 दिव्यां (for रम्यां)·

मनसा चिन्तयामास वैनतेयो महामतिः ॥
यदुक्तं देवदेवेन नृपाणामग्रतः प्रभो ।
यास्यामि मथुरां रम्यां भोजराजेन पालिताम् ॥
इति तद्वचनस्यान्ते गमिष्येति विचिन्तयन् ।
कृताञ्जलिपुटः श्रीमान्प्रणिपत्याब्रवीदिदम् ॥ [925]
देव यास्यामि नगरीं रैवतस्य कुशस्थलीम् ।
रैवतं च गिरिं रम्यं नन्दनप्रतिमं वनम् ।
राक्षसोद्वासितां रम्यां शैलोदधितटाश्रिताम् ।
वृक्षगुल्मलताकीर्णां पुष्परेणुविभूषिताम् ॥
गजेन्द्रभुजगाकीर्णामृक्षवानरसेविताम् । [930]
वराहमहिषाक्रान्तां मृगयूथैरनेकशः ॥
तां समन्तात्समालोक्य वासार्थं ते क्षमाक्षमम् ।
यदि स्याद्भवते रम्या प्रशस्ता नगरीति च ।
कण्टकोद्धरणं कृत्वा आगमिष्ये तवान्तिकम् ॥
एवं विज्ञाप्य देवेशं प्रणिपत्य जनार्दनम् । [935]
जगाम पतगेन्द्रो वै पश्चिमाभिमुखो बली ।
कृष्णोऽपि यदुभिः सार्धं विवेश मथुरां पुरीम् ॥
स्वैरेण चोग्रसेनश्च नागराश्चैव सर्वशः ।
प्रत्युद्गम्यागतं कृष्णमानर्चुर्जनसंकुलम् ॥

जनमेजय उवाच।

श्रुत्वाभिषिक्तं राजेन्द्रं बहुभिर्वसुधाधिपैः । [940]
किं चकार महाबाहुरुग्रसेनो महीपतिः ॥

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वाभिषिक्तं राजेन्द्रं बहुभिर्वसुधाधिपैः ।
इन्द्रेण कृतसंधानं दूतं चित्राङ्गदं कृतम् ॥
एकैकं नृपतेर्भागं शतसाहस्रसंमितम् ।
राजेन्द्रेष्वर्बुदं दत्तं मानवेषु च वै दश ॥ [945]
ये तत्र समनुप्राप्ता नरेन्द्रास्ते गृहं गताः ।
शङ्खो यादवरूपेण प्रददौ हरिचिन्तितम् ॥
एवं निधिपतिः श्रीमान्दैवतैरनुमोदितः ।

$\tilde{N}_2$ -राजेन्द्र (for °न) — (L 924) K_2 V_1 D_1 T_4 G_2 गमिष्यति, K_4 °ष्यामि (for °ष्येति) $D_{3\ 4}$ गमिष्यामीति चिन्तयन् (for ^{b}) — Before line 926, some Mss ins गरुड उवाच — (L 926) T_4 नगरं (for °री) — (L 927) K_2 तत्र वै, D_6 च पुरं (for च गिरिं) V_2 $B_{1\ 3}$ D_5 D_6 महत् (for वनम्) T_4 नन्दनं प्रतिनन्दनम् (for ^{b}) — (L. 928) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ Dn D_5 $D_{1\ 2\ 6}$ रक्षसो- (K Dn $D_{1\ 2}$ रुक्मिणो)द्वासितां रम्यां (for ^{a}) K_2 -जलाश्रिताम् (for -तटा°) — (L 930) D_3 वृक्ष-, G_2 मृग- (for ऋक्ष-) — (L 931) V_3 गज- (for मृग-) — (L 932) $K_{1\ 2}$ D_6 तान्समन्तान् (D_6 °त्), V_3 तां स यत्नात्, D_4 तां समस्तां (for तां समन्तात्) Poona ed क्षमां क्षमा (for क्षमाक्षमम्) — (L 933) K_5 $D_{3\ 4}$ T_4 G_2 भवतो, $\tilde{N}_3$ D_2 °ने (for °ते) K_2 यदीप्सा भवतो रम्या (for ^{a}) $B_{2\ 3}$ Cal ed नगरावलिः; D_5 D_6 °रावलि· (for °रीति च). — (L. 934) V_3 ततो (for तव) $D_{3\ 5}$ [अ]न्तिके (for [अ]न्तिकम्) — Before line 935, some Mss ins वैशंपायन· — (L 936) D_4 मुखं (for -मुखो) — (L 937) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ Dn D_5 $D_{1\ 2}$ (*sup lin* as above) $_{4-6}$ G_2 शुभाम्, K_4 प्रति (for पुरीम्). — (L 938) K_2 स्वैरिणश्, $D_{1\ 2}$ सैन्येन (for स्वैरेण). K_1 V_2 B D_6 उग्रसेनश् (for चो°) K_4 $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ Dn D_5 D_2 (marg) $_{3-5}$ T_4 G_2 स्वैरि(D_3 सश्रे)ण्य उग्रसेनश्च (for ^{a}) — K_{2-4} D_1 om. lines 939–941 including the ref K_1 reads line 939 and D_2 lines 939–940 on marg — (L 939) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ B D_5 $D_{2\ 4\ 6}$ T_4 G_2 [अ]र्चयन्, V_1 D_6 [आ]र्चयत्, D_5 च यत् (for [आ]गत) $\tilde{N}_{2\ 2}$ V B D_5 D_{2-6} T_4 G_2 प्रहृष्ट- (for आनर्चुर्) — (L. 940) D_6 राजानं (for राजेन्द्र) K_1 वसुधाधिपम् (for °पैः) — $\tilde{N}_2$ om (hapl) lines 941–942 K_1 reads line 941 on marg — (L 941) K_1 महाबली (for महीपतिः) — After line 941, T_4 ins

25** चारेणैवोग्रसेनश्च नागराश्चैव सर्वशः ।

— K_1 D_6 om line 942 — (L 942) B_2 बहुभि. पार्थिवोत्तमै (for ^{b}) — (L 943) K_3 नय- (for कृत-). K_4 इन्द्रेण नृपसंधाने (for ^{a}) — (L 944) V_1 -निर्मितम् (for समि°-) — For line 944, G_2 subst

26** एकैकं शतसाहस्रं संमितं राजमण्डलम् ।

— (L 945) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ B_3 Dn D_5 $D_{2.\ 3}$ T_3 राजेन्द्रे तु, D_1 राजेन्द्रम् (for °न्द्रेषु) $D_{4\ 5}$ दत्त्वा (for दत्त) D_4 मनुष्येषु (for मानवेषु) — For line 945, K_2 subst .

27** गजेन्द्र चार्थयुक्तं च कृत्वा वै मानुषेषु च ।

— (L 946) $K_{1\ 2}$ नरेन्द्रा स्व-; K_3 $\tilde{N}_3$ (marg) Dn D_5 T_4 न रिक्तास्ते, K_4 सधनास्ते, $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ B $D_{1\ 3-6}$ न रिक्ता स्व-, V_1 न ते रिक्त-, D_4 (also on marg) सगृहास्ते ; G_2 ते रिक्ता न (for नरेन्द्रास्ते) D_2 नरेन्द्रा· स्वगृहाग(*sup lin.* °हं ग)ता. (for ^{b}). — (L 947) D_3 शेषेभ्यो देव-

इति श्रुत्वान्तिकजनाल्लोकप्रावृत्तिकान्नरात् ॥
चकार महती पूजां देवतायतनेषु वै । [950]
वसुदेवस्य भवने तोरणोभयपार्श्वतः ॥
नटानां नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः ।
पताकाध्वजमालाढयं कारयामास सर्वतः ॥
कंसराजस्य तु सभां विचित्राम्बरसुप्रभाम् ॥
पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् ॥ [955]
तोरणं गोपुरं चैव सुधापङ्कविलेपनम् ।
कारयामास राजेन्द्र राजेन्द्रस्यासनालयम् ॥
नटानां नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः ।
पताकावनमालाढ्याः पूर्णकुम्भास्ततस्ततः ॥
राजमार्गेषु राजेन्द्र चन्दनोदकसेचिते । [960]
वस्त्रास्तरणकं राजा दापयामास भूतले ॥
धूपपात्रोपगाः पार्श्वे चन्दनागरुगुग्गुलैः ।
गुडसर्जरसाश्चैव दह्यमानाः समन्ततः ॥
वृद्धस्त्रीजनसंघैश्च गायद्भिः स्तुतिमङ्गलम् ।
अलंकृत्वा प्रतीक्षन्ते स्वेषु स्थानेषु योषितः ॥ [965]
एवं कृत्वा पुरानन्दमुग्रसेनो नराधिपः ।
वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यानं निवेद्य च ।
रामेण सह संमन्त्र्य निर्गतो रथमन्तिकम् ॥
तस्मिन्नेवान्तरे राजञ्शङ्खध्वनिरभून्महान् ॥
पाञ्चजन्यस्य निनदं श्रुत्वा मथुरवासिनः । [970]

रूपेण (for ^{a}) D2 -चिन्तनम् (for -चिन्तितम्) D3 प्रददौ चिन्तित हरि (for ^{b}) —(L 948) Ñ2 स नृपति ; D3 धन° (for निधि°) G2 अभिनन्दितः (for अनुमोदित) — Before line 949, D2 (marg) ins वैशंपायन —(L 949) K2 च सकलान्, K3 4 D2 निगदतो, Ñ3 V1 2 B1 3 Dn Ds D1 3–6 T4 G2 [आ]त्मिकजनाल्, B2 [अ]र्थिक° (for [अ]न्तिक°) —(L 951) K3 4 Dn D3 4 भवनं (for °ने) — Dn om line 952 —(L 952) T4 तदा नदितभेर्यादि (for ^{a}) —(L 953) Ñ2 3 V2 3 B Ds D5 6 T4 -मालाढ्यां, D4 G2 °यां (for °ढ्यं) K1 D1 वै नृप ; K2–4 V2 B2 Dn D2 3 T4 वै नृप, D4 सर्वशः (for °तः). —(L 954) Ñ3 V1 3 B2 D1 2 4 T4 -सुप्रभैः, B3 D3 -सप्रभाम्, G2 -सप्रभैः (for -सुप्रभाम्) K1 2 V2 D2 5 पताकां विविधाकारां (for ^{a}) K4 D4 कारयामास (for दाप°). D3 शोभयन् (for भोजराट्) —(L 956) Dn गोपुरे (for °रं) K2 तोरणे गोपुरे चैव (for ^{a}) K1 2 Ñ3 D3 वसुधापङ्कलेपनम्, D2 सुधापङ्कावले° (for ^{b}) —(L 957) K2 Ñ3 V2 Ds D4 T4 राजेन्द्रो, V3 भोजो वै (for राजेन्द्र) — D6 om (hapl.) lines 957^b–960^a V1 3 [अ]मलालयम्, D1 G2 सभा° (for [आ]सना°) — K Ñ2 3 V B2 Ds T4 G2 om line 958 —(L 959) V B3 -ध्वज- (for -वन-) K1 2 D3 -मालाढ्य (for °ढ्याः) Ñ3 V1 2 B1 3 Ds G2 समन्ततः (for ततस्ततः) D3 पूर्णकुम्भमितस्तत (for ^{b}) —(L 960) K4 D3 4 G2 -मार्गे च, D5 -मार्गेण (for °षु) K1 D2 2 (before corr) -सेवितै, K2 -सेचनम्; K3 D4 5 -सेविते, Ñ2 3 V D6 T4 -सेविता (V3 T4 °तान्), B Ds2 D2 सेचिता., Dn सेवितम् (for -सेचिते) —(L 961) Ñ3 (marg as above) V1 2 B वस्त्राभरणकं राजा (for ^{a}) — After line 961, D6 ins

28** दीप पार्श्वोभये चैव दापयामास भूतले ।

—(L 962) D2 3 -पात्रेऽभवत् (for -पात्रोपगा) K1 4 D4 धूपं चैवोभयो पार्श्वे, K2 तथैवोभयपार्श्वे च; Ñ2 3 V1 3 B Ds D1, 5 6 धूपं (Ds D6 दीपं) पार्श्वोभये चै(D5 °योश्चै)व, V2 धूपं चोभयपार्श्वे च, T4 धूपं पार्श्वद्वयं चैव, G2 धूपदीपादिभिश्चैव (for ^{a}) —(L 963) K1 (*sup lin*) Ñ3 V1 B1 2 Ds1 D1 2 4 5 -सर्जरसं, K3 -सार्जरसाश्च (for -स°) V2 D6 T4 G2 गुड सर्जरसं चै(V2 °सांश्चै)व (for ^{a}) K1 2 V1 दह्यमानं (for °नाः) K4 Ñ2 V3 Dn D2 ततस्ततः (for समन्ततः). K3 V2 D1 4 दह्यमानस्ततस्ततः, Ñ3 B Ds D5 6 T4 G2 °मानं ततस्तत, D3 °मानमितस्तत (for ^{b}) —(L 964) Ñ2 V1 3 B2 Ds D6 संघाश्च (for -सघैश्च) Ñ2 V3 B1 D3 D6 गायन्ति, B3 °न्ते (for °द्भि) D5 श्रुति- (for स्तुति-) T4 G2 -मङ्गलैः (for °लम्) K2 गायन्तीभिः सुमङ्गलैः (for ^{b}). —(L 965) Ñ2 3 V2 Dn D4 T4 अर्घं कृत्वा, V1 अर्घ्यं दत्वा, B D3 6 G2 अर्घ्यं कृत्वा (for अलंकृत्वा) D5 प्रतीच्छन्ति (for °क्षन्ते) Ds अर्घं कृत्वा प्रतीक्षन्ति (for ^{a}) K1, 2 B1 तेषु, D2 (*sup lin* as above) सुख- (for स्वेषु). —(L 966) K3 4 महामति ; Ñ2 3 V B Ds D6 G2 तु बुद्धिमान् (for नराधिपः) K1 2 (before corr) 4 5 उग्रसेनेन धीमता (for ^{b}). —(L 967) K2 प्रियस्थानं (for प्रियाख्यानं) D3 न्यवेदयत् (for निवेद्य च) —(L. 968) D4 निर्मन्त्र्य (for संमन्त्र्य) K1 (*sup lin.*) निर्गतो रथमन्तिकात्, K3 °तो नगरान्तिकम्, D1 2 °तो रथसहित (for ^{b}) — After line 968, K2 ins an addl colophon mentioning adhy name कृष्णागमनम् —(L 969) K4 [अ]न्तिके (for [अ]न्तरे) K2, 3 एतस्मिन्नन्तरे राजन् (for ^{a}) Ñ3 V1 B1 2 Ds D6 महानभूत् (by transp) —(L 970) Dn D4 माथुर-; some Mss मधुर- (for मथुर-) —(L. 971) K3, 4 Ñ3 V2 3 B2 Dn D1 2 4 5 T4 G2 स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च (for ^{a}) B2 T4 सूता (for सूत-).

स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च सूतमागधबन्दिनः ॥
ते निर्ययुर्महासेना रामं कृत्वाग्रतो नृप ।
अर्घपाद्यं पुरस्कृत्य उग्रसेनो महीपतिः ॥
अवतीर्य रथाच्छुभ्रात्पादमार्गेण चाग्रतः ।
दृष्ट्वासीनं रथे दिव्ये दिव्यरत्नविभूषिते ॥ [975]
अङ्गेष्वाभरणं चैव दिव्यरत्नप्रभायुतम् ।
वनमालोरसं दिव्यं तपन्तमिव भास्करम् ॥
चामरव्यजनं छत्रं खगेन्द्रध्वजमुच्छ्रितम् ।
राजलक्षणसंपन्नमासन्नार्कमिवोज्ज्वलम् ॥
श्रियाभिभूतं देवेशं दुर्निरीक्ष्यतरं हरिम् । [980]
दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्रं हर्षगद्गदया गिरा ।
बभाषे पुण्डरीकाक्षं रामं बलनिषूदनम् ॥
रथेन न मया गन्तुं युक्तपूर्वं विचिन्त्य वै ।
अवतीर्णो महाभाग गच्छ त्वं स्यन्दनेन च ॥
विष्णुना छद्मरूपेण गत्वेमां मथुरां पुरीम् । [985]
अत्र प्रकाशितात्मानं देवेन्द्रत्वं नृपार्णवे ।
तमहं स्तोतुमिच्छामि सर्वभावेन केशवम् ॥
प्रत्युवाच महातेजा राजानं कृष्णपूर्वजः ।
न युक्तं नृपते स्तोतुं व्रजन्तं देवसत्तमम् ।
अस्तोत्रेणैव संतुष्टस्तव राजञ्जनार्दनः ॥ [990]
तुष्टस्य स्तुतिभिः किं ते दर्शनेन तव स्तुतिः ॥
राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य आगतस्तव वेश्मनि ।
तत्त्वं किं स्तुतवान्राजन्दिव्यैः स्तोत्रैरमानुषैः ।
एवमाब्रुवमाणौ तौ संप्राप्तौ केशवान्तिकम् ॥

—(L 972) K2 4 Ñ3 3 V B1 2 Dn Ds D2 3 5 6 T4 विनिर्ययुर्, B3 विनिर्यासुर् (for ते निर्ययुर्). D1 निर्ययुर्महती सेना, D4 G2 विनिर्ययौ महासेनां (G2 °नो) (for ^{a}) K2 B3 D1 2 G3 नृप॰ (for नृप) —(L. 973) Ñ2 V3 Ds D4 अर्घं पाद्यं, Ñ3 V2 अर्घ्यपाद्यं, V1 B1 3 Dn D6 G2 अर्घ्यं पाद्यं; D3 अर्घ्यपाद्ये (for अर्घपाद्यं) K2 च बुद्धिमान्, V1 2 B1 3 Ds D4 6 ऽथ धीमतः (V1 °ता) (for महीपतिः) K1 3 4 V3 B2 Dn D1. 2 T4 G2 उग्रसेनेन धीमता (for ^{b}) — After line 973, all Mss (Ñ2 D4 om) ins :
29** दृष्टिपन्थानमासाद्य उग्रसेनो महीपतिः ।
[K3 इति (for दृष्टि-) T4 damaged for ^{b})].
— T4 damaged for lines 974–975 D4 om line 974 —(L 974) D3 रथोदग्रात् (for रथाच्छुभ्रात्) Ñ2 3 V1 3 Ds D6 [अ]व्रजत्, V2 B2 D2 (*sup lin*) 3 5 [आ]गतः; B1 [अ]गमत्; B3 [अ]ब्रवीत्; T4 [अ]ब्रुवन् (for [अ]ग्रतः) —(L 975) D3 स तं (for [आ]सीनं). K3 Ñ3 V B2 Dn D1 2 4 (marg) 5 रम्ये, K4 शुभ्रे, Ñ2 तस्य (for दिव्ये) K1. 2 दृष्ट्वा श्रुते रथं रम्यं (for ^{a}) Ds दिव्ये (for दिव्य-) K Ñ3 Dn -विभूषितम् (for °ते) —(L 976) D5 रत्नं (for -रत्न). K3 -शुभायुतम्, Ñ2 V3 B1 3 Ds D6 -प्रभान्वि°; Ñ3 V1 -प्रभोज्ज्वलम्, G2 प्रभाश्रितम् (for °युतम्) —(L 977) K2 -माली रथं (for -मालोरसं) K2 3 Ñ3 (marg) V1 D1 G2 पतन्तम् (for तप°) —(L 978) K4 Ñ2 3 V1 2 B D2 3 6 T4 चामरं (for °र-) K3 खगेन्द्रध्वजमुद्रितम्, V1 खगेन ध्वजमूर्जितम्; Ñ3 B3 D3–5 खगेन्द्रध्वजमूर्छितम् (D3 °मूर्धगम्; D4 5 °भूषितम्) (for ^{b}). —(L 979) K Ñ3 V2 Dn D2–5 T4 -संपूर्णम् (for -संपन्नम्). D1 ध्वजलक्षणसंपूर्णम् (for ^{a}). K3. 4 आसीनार्कम्; D3 वसन्ता° (for आसन्ना°) K1 V1 D2 5 ज्वलन्, V2 [उ]ज्ज्वलन् (for °लम्). —(L 980) Ñ2 V2 D2 3 [अ]न्वितं च, V1 D5 [अ]भियुक्त; Ds °युतं (for °भूतं) —(L 981) K1 3 Ñ2 3 B1 3 Dn Ds D4 5 T4 G2 राजेन्द्र, K2 D1 °न्द्रो (for °न्द्र) —(L 383) V2 समागन्तुं (for मया गन्तुं) V3 B Ds1 D6 T4 -पूर्वेति, D1 पूर्वेण, D4 -पूर्वं सु- (for पूर्वं वि-) K1 Ñ2 युक्तं पूर्वेन (Ñ2 °र्वेति) चिन्त्य वै, D3 मुक्तरूप विचिन्त्य वै (for ^{b}) —(L 984) Ñ2 B3 Ds1 D6 अवतीर्य, D5 °तीर्णोऽहं (hypermetric) (for °तीर्णो) K1 छत्रं स्यन्दनमेव च (for ^{b}). —(L 985) V3 ब्रह्म- (for छद्म-) K2 मत्वेमां, B2 गतेयं (for गत्वेमां) Ñ2 माथुरीं (for मथुरां) K4 गत्वेतो मथुरापुरात्, B1. 3 Ds D6 गतेयं मथुरापुरी (for ^{b}) — After line 985, D1 2 read line 992 repeating it in its proper place —(L 986) K3 V1 D5 तत्र, B2 Dn T4 G2 अनु-; D6 अव- (for अत्र) K4 अनुप्रकाश्य चात्मानं (for ^{a}) K3 नृपेन्द्रत्वं; Ñ3 (marg) V1 2 B1 3 Ds D6 G2 देवेशं (V2 °न्द्रं) वै, V3 °न्द्रत्वे (for °न्द्रत्वं) —(L 987) D5 तेन (for तम्) B1. 3 D1–3 श्रोतुम् (for स्तोतुम्). D4 transp स्तोतुमिच्छामि and सर्वभावेन —(L. 989) K1 श्रोतुं (for स्तोतुं). K3 विना त्व; K4 व्रज त्वं (for व्रजन्तं) —(990) K1 स्तोत्रेणैव च सहृष्टस्; K2 अस्तुतश्चैव सहृष्टस्, K3 4 Dn Ds विना (K3 सदा) स्तोत्रेण सतुष्टम् (for ^{a}) —(L 991) D4 5 कृष्णस्य (for तुष्टस्य) B3 सार्धं (for किं ते). K3 4 तुष्टस्य किं भवेत्स्तुत्या (for ^{a}) —(L 992) V1 सद्मनि (for वेश्मनि) —(L 993) K1. 3 B D2 (*sup lin*) T4 न त्वया; K4 तत्त्वं हि; Ñ2 3 V Ds D1 6 यत्त्वया, D2 यस्त्वया, D4 त्वमेव; D5 त्वामेव (for तत्त्वं किं). D3 तत्त्वया च स्तुतं राजन्; G2

अर्घोद्यतभुजं दृष्ट्वा स्थापयित्वा रथोत्तमम् । [995]
उवाच वदतां श्रेष्ठ उग्रसेनं नराधिपम् ॥
यन्मया चाभिषिक्तस्त्वं मथुरेशो भवत्विति ।
न युक्तमन्यथा कर्तुं मथुराधिपते स्वयम् ॥
अर्घमाचमनीयं च पाद्यं चास्मन्निवेदनम् ।
न दातुमर्हसे राजन्नेतन्मे मनसः प्रियम् ॥ [1000]
तवाभिप्रायं विज्ञाय ब्रवीमि नृपते वचः ।
त्वमेव माथुरो राजा नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥
स्थानं भागं च नृपते दास्यामि तव दक्षिणम् ।
यथा नृपाणां सर्वेषां तथा ते स्थापितोऽग्रतः ॥
शतसाहस्रिको भागो वस्त्राभरणवर्जितः ॥ [1005]
आरुहस्व रथं शुभ्रं चामीकरविभूषितम् ।
चामरव्यजनं छत्रं ध्वजं च मनुजेश्वर ।
दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभम् ॥
धारयस्व महाभाग पालयस्व पुरीमिमाम् ।
पुत्रपौत्रैः परिवृतो मथुरां प्रतिपालय ॥ [1010]
जित्वारिगणसंघानि भोजवंशं विवर्धय ॥
देवदेवाद्यनन्ताय सीरिणे वज्रपाणिना ।
प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमम्बरम् ॥
माथुराणां च सर्वेषां भागा दीनारिका दश ।
सूतमागधबन्दीनामेकैकस्य सहस्रिकम् । [1015]
वृद्धस्त्रीजनसंघानां गणिकानां शतं शतम् ॥
नृपेण सह तिष्ठन्ति विकद्रुप्रमुखाश्च ये ।
दशसाहस्रिको भागस्तेषां धात्रा प्रकल्पितः ॥
एवं सपूज्य राजेन्द्रं माथुराणां चमूमुखे ।
कृत्वा सुमहदानन्दं मथुरां मधुसूदनः ॥ [1020]

यस्त्वया स्तुत एवासौ (for ^{a}) — (L 994) D_5 सस्तूयमानौ, T_4 तु भाषमाणौ, G_2 संब्रुव° (for आब्रुव°) — (L 995) D_3 अर्घ्योदित- (for अर्घोद्यत-) — (L 996) D_5 श्रेष्ठम् (for श्रेष्ठ) — (L 997) Ñ$_2$ यन्मयाद्य, Ñ$_3$ V_3 $B_{1\ 3}$ Ds $D_{3\ 6}$ G_2 यन्मया हि, D_4 यत्तन्मया, D_5 यत्त्वं मया (for यन्मया च) D_1 [अ]पि उक्तस् (for [अ]भिषिक्तस्) V_3 यन्मया भाषित पूर्वं (for ^{a}). K_3 V_3 भविष्यसि, Ñ$_2$ भवेदिति, $D_{1\ 3}$ भवानिति (for भवत्विति) — (L. 998) G_2 भूसुराधिपते स्वयम् (for ^{b}) — (L 999) V_2 $B_{1\ 3}$ D_6 T_4 अर्घ्यमाचमनं चैव (for ^{a}) $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 2\ 5}$ [अ]स्मै नि-, K_4 [अ]स्मिन्नि- (for [अ]स्मन्नि-) Ñ$_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{4\ 6}$ T_4 G_2 पाद्यं चाथ (Ñ$_2$ तव, $V_{1\ 3}$ वाथ, B_2 T_4 चास्मै, D_4 असौ) निवेदितम्, V_2 पाद्यं चास्मिन्निवेदितम्, D_{1-3} पाद्यं चास्मै निवेशनम् (for ^{b}) — (L 1000) $D_{4\ 5}$ अर्हसि (for °से) $K_{1\ 2}$ Ñ$_{2\ 3}$ V B Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ T_4 G_2 एष मे मनसः प्रियः (for ^{b}) — (L 1001) K_2 आज्ञाय, T_4 आलोक्य (for विज्ञाय). K_1 नत्वाभिप्रायमाज्ञाय (for ^{a}). G_2 तव (for वच) — (L 1003) D_3 यथा (for स्थानं) — (L 1004) D_5 यत (for ऽग्रतः) — (L 1005) $D_{3\ 6}$ T_4 -साहस्रको (for °स्रिको) Ñ$_2$ V_3 -संवृत ; V_1 D_2 (marg) -भूषित (for वर्जितः). — (L 1006) V_1 आहरस्व, V_2 G_2 आरोहस्व, V_3 आरुरोह (for आरुहस्व) $B_{1\ 2}$ D_6 शीघ्र, B_3 G_2 दिव्य (for शुभ्रं) — (L 1007) V_1 B मथुरेश्वर (for मनुजे°) — (L 1009) D_5 पालयन्स्व- (for °यस्व). — (L 1010) K_1 (*sup lin*) $_{2\ 3}$ Ñ$_3$ (marg as above) V_2 B_2 Dn D_{1-4} T_4 प्रमुदितो, D_5 समुदितो (for परिवृतो) पुत्रपौत्रौ प्रमुदितौ (for ^{a}) K_4 Ñ$_{2\ 3}$ $V_{1.\ 3}$ $B_{2.\ 3}$ Ds D_6 T_4 G_2 परि- (for प्रति-) — (L 1011) D_4 -जन- (for -गण-) K_2 V_2 D_3 -सघाश्च, K_4 राज्यानि ; Ñ$_3$ -संस्थास्त्वं, Ñ$_3$ (marg) $V_{1\ 3}$ Ds $D_{5\ 6}$ -संघांस्त्वं ; T_4 -सर्वांश्च (for संघानि) Ñ$_2$ जितारिगणसंघस्त्वं ; D_3 जित्वा त्वरातिसंघांश्च, G_2 जित्वारिगणमाजौ त्वं (for ^{a}). K_{1-3} Ñ$_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ T_4 प्र- (for वि-). Ñ$_2$ भोजवंशविवर्धन (for ^{b}) — T_4 om lines 1012–1018 — (L 1012) K_2 देवदेवेन यत्पूर्वं, K_3 देवाय देवानन्ताय, D_3 देवाय वा अन° (for ^{a}) K_1 D_1 शूरिणे वज्रपाणिने (for ^{b}) — (L 1013) Ñ$_2$ दिव्यास्तरणम् (for °भरणम्) — (L 1014) K_4 Ñ$_3$ (marg as above) V_2 B_2 D_2 दीनारका (for °रिका) — (L 1015) K_4 Ñ$_3$ $D_{5\ 6}$ G_2 सहस्रकम्, D_3 °स्रिकः (for °स्रिकम्) — (L 1016) Ds_2 व्रज- (for वृद्ध-) — (L 1018) $K_{2\ 4}$ $D_{1\ 2}$ चात्र (for धात्रा). K_1 तेषां चात्र प्रकल्पितम् (for ^{b}). — For line 1018, G_2 subst

30** दशसाहस्रिकं भागं तेषां धाता प्रकल्पयत् ॥

— Before line 1019, all Mss ins वैशंपायन — (L. 1019) $B_{1\ 2}$ $D_{4\ 6}$ T_4 राजानं (for राजेन्द्रं) $K_{3.\ 4}$ माथुरान्स (for °राणां) B Ds D_6 G_2 वसूत्तमै. (for चमूमुखे). Ñ$_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ मथुराणां (V_3 °यां) वसूत्तमै, D_5 मथुरायां च सत्तमौ (for ^{b}) — (L 1020) T_4 आख्यानं (for आनन्दं). K_2 कृत्वा च सुमहादानं, D_2 कृत्वा तु सुमहानन्दं (for ^{a}). D_3 माथुरो, D_5 माथुरान् (for मथुरां) — (L 1021) Ñ$_3$ (marg) V_1 -विभूषणै (for -विलेपनैः) — (L. 1022) Ñ$_3$ G_2 देवैरिव, D_5 देवैरपि, D_4 देवेशेव (for देवा इव). $K_{3\ 4}$ यथा शक्रस्त्रिविष्टपे, $V_{1.\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Ds $D_{5\ 6}$ देवैरिव त्रिविष्टपे (for ^{b}).

दिव्याभरणमाल्यैश्च दिव्याम्बरविलेपनैः ।
दीप्यमानः समन्ताच्च देवा इव त्रिविष्टपम् ॥
भेरीपटहनादेन शङ्खदुंदुभिनिस्वनैः ।
बृंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च ॥
सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च । [1025]
तुमुलः सुमहानासीन्नादो मेघरवोपमः ॥
बन्दिभिः स्तूयमानं च नमश्चक्रुरपि प्रजाः ।
दत्त्वा दानमनन्तोऽपि न ययौ विस्मयं हरिः ॥
स्वभावोन्नतभावत्वाद्दृष्टपूर्वात्ततोऽधिकम् ।
अनहंकारभावाच्च विस्मयं न जगाम ह ॥ [1030]
दीप्यमानं स्ववपुषा आयान्तं भास्करप्रभम् ।
दृष्ट्वा मथुरवासिन्यो नमश्चक्रुः पदे पदे ॥
एष नारायणः श्रीमान्क्षीरार्णवनिकेतनः ।
नागपर्यङ्कमुत्सृज्य गतोऽयं मथुरां पुरीम् ॥
बध्वा बलिं महावीर्यं दुर्जयं त्रिदशैरपि । [1035]
शक्राय प्रददौ राज्यं त्रैलोक्यं वज्रपाणये ॥
हत्वा दैत्यगणान्सर्वान्कंसं च बलिनां वरम् ।
भोजराजाय मथुरां दत्त्वा केशिनिषूदनः ॥
नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासनम् ।
राजेन्द्रत्वमभीप्सन्वै मथुरामाविशत्ततः ॥ [1040]
एवमन्योन्यसंजल्पं श्रुत्वा पुरनिवासिनाम् ।
सूतमागधबन्दिभ्य इदमूचुर्गणा गिरः ॥
किं वा शक्ष्यामहे वक्तुं गुणानां ते गुणोदधे ।
मानुषेणैकजिह्वेन प्रभावोत्साहसंभवान् ॥
सहस्रभोगी नागेन्द्रः कदाचिद्दैवबुद्धिमान् । [1045]
द्विसहस्रेण जिह्वानां वासुकिः प्रथयिष्यति ॥

— Ñ3 V1 transp line 1024 and line 1025 — (L 1024) G2 अश्वानां (for हयानां) — (L 1025) V3 B3 D6 नादैश्च (for -नादेन) D5 G2 सिंहनादैश्च वीराणां (for ᵃ) G(ed) om lines 1026–1028 — (L 1026) D1 तु (for सु-) K1, 2, 4 Ñ2, 3 V B D5 D T4 G2 महामेघ-, K3 महावेग- (for नादो मेघ-). Poona ed मेघनाद इवाम्बरे (for ᵇ) — (L 1027) K2 D5 स्तूयमानाय, Ñ2 V3 D5 °मानोऽपि, G2 °मानश्च (for °मानं च) — (L 1028) K3, 4 Ñ2, 3 V1 B1, 3 Dn D3, 4, 6 T4 G2 अनन्त च (for °न्तोऽपि) V1 विस्मयं न ययौ हरिः, B1, 3 D5 D6 न विस्मयगतो हरि. (for ᵇ) — (L 1029) D3 -भावाच्च (for भावत्वाद्) V2 B1, 2 D5 D3, 6 दृष्टपूर्वस्; D4 °पूर्वं, D5 दृष्ट्वा पूर्वं (for दृष्टपूर्वात्) — (L 1030) T4 -भावश्च (for -भावाच्) Ñ3 V1 B1, 3 D5 D6 न विस्मयगतो हरि (for ᵇ) — (L 1031) K4 D52 च (for स्व-). D3 श्रिया तं (for आयान्तं) K1 D1, 2 भास्करोपमम् (for °रप्रभम्) — (L 1032) V1 D1, 4 माथुर- (for म°) — (L 1033) Ñ3 (marg as above) B3 -निवासिनः (for -निकेतनः). D4, 5 क्षीरोदार्णवकेतन. (for ᵇ) — (L 1034) K3, 4 Dn जगाम; V2 गत्वेमां, D1 गतो वै; T4 ह्यागतो; Bom Poona eds प्राप्तोऽयं (for गतोऽयं) D2 मथुरां कृष्ण आगतः, D3 मथुरामागमत्पुरीम् (for ᵇ) — K2 om lines 1035–1038 — (L 1335) V2 महावीर्यो (for °र्यं) — (L 1036) D3 यः शक्राय (for शक्राय प्र) D3 त्रिदिवे (for त्रैलोक्यं) — (L 1037) G2 संख्ये (for सर्वान्). — (L 1038) V1 वसुधां, G2 बलवान् (for मथुरां) — (L 1039) K1, 2 राजा (for राज्ये) K1–3 B2 Dn D1 चासीनो; T4 [उ]पासीनो (for [उ]पविष्टो) Ñ2, 3 V1, 3 B3 D3, 6 G2 नृपासने (for °नम्). K5 V2 D2, 4, 5 न चासीनो नृपासने, B1 D5 नोपसृष्टो नृपासनः (for ᵇ) — (L 1040) K1, 2 अभीप्सन्तं, D1, 2 (marg as above) °प्सन्तो, D5 च संप्राप्य, G2 अवाप्यासौ (for अभीप्सन्वै) D5 (marg as above) स्वयम्, G2 शुभाम् (for तत) K2 मथुरा नादिशासनात्, K3, 4 Dn °रातो विशेषितम्, Ñ2 V1, 3 माथुरानभिपालयत्, Ñ3 V2 B D5 D2 (marg) 3, 6 मथुरामभिपा(V2 °च पा)लयत्, D2 (marg) 3 °रामपि पालयन्, D4 °रां न विशत्स्वयम् (for ᵇ) — (L 1041) D3 मथुर- (for पुरनि-) G2 -वासिनः (for °नाम्) — (L 1042) K3, 4 Dn -बन्दीशा, V2 B2 T4 °नाम् (for °भ्य) Ñ2, 3 V1, 3 D5 D3, 6 G2 बन्दिमागधसूतानाम् (D3 °ताश्च) (for ᵃ) K1, 2 D1, 2 गणा यत ; K3, 4 D2 गुणाधिका, Ñ3 गणाधिपाः, D51 G4 गुणा गिर, D3 गुणाय तम् (for गणा गिर) D5 इत्थमूचुर्गणाधिपा (for ᵇ). — (L 1043) K1 शक्यावहे; Ñ2, 3 (marg) V2, 3 B D5 D1–4, 6 G2 शक्यामहे, K3 शिष्यामहे (for शक्ष्या°) K4 गुणांस्तव, D5 गुणांस्ते वै (for गुणानां ते). K1, 2 V2 महोदधे; D5 D3 गुणोदधे., T4 महारथे (for गुणोदधे) — (L. 1044) K3 -वक्त्रेण (for -जिह्वेन) K2 मानुषो यो द्विजिह्वस्तु for ᵃ) K4 Dn1 D52 G2 संभवात् (for °वान्) — (L. 1045) Bom Poona eds G(ed) स तत्र (for सहस्र-). Ñ3 V1 -भोगो, G2 शीर्षो (for भोगी) K1 राजेन्द्र (for नागेन्द्रः) K1, 2 Ñ3 V B D5 D6 G2 बुद्धिना (for °मान्). — (L 1046) K1, 2 V3 B2, 3 D6 G2 जिह्वेन (for जिह्वानां), K3 जिह्वासहस्रद्वयेनैव (hypermetric), K4 सहस्रद्वयजिह्वेन; Ñ3 V1, 2 B1 Dn D5 D4, 5 द्विसाहस्रेण जिह्वेन (for ᵃ). K V2 Dn D1–4 G2 कथयिष्यति (for प्र°) — (L 1047) K1, 2 om तु D3 [अ]द्भुततमं (for °मिदं) — (L. 1049) K1, 2 आगतैः (for °तं) D3 तुराषाडागतः स्वयम् (for

किं त्वद्भुतमिदं लोके मानवेन्द्रेषु भूतले ।
न भूतं न भविष्यं च शक्रादासनमागतम् ॥
सभावतरणं चैव कलशैरागतं स्वयम् ।
न श्रुतं न च दृष्टं वा तेन मन्यामहेऽद्भुतम् ॥ [1050]
धन्या देवी महाभागा देवकी योषितां वरा ।
भवन्तं त्रिदशश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवम् ॥
इति संजल्पमानानां शृण्वन्तौ पृथगीरितम् ।
उग्रसेनं पुरस्कृत्य भ्रातरौ रामकेशवौ ॥
प्राकारद्वारि संप्राप्तावर्चयामास वै तदा । [1055]
अर्घमाचमनं दत्त्वा पाद्यं पाद्येति चाब्रवीत् ॥
उग्रसेनस्ततो धीमान्केशवस्य रथाग्रतः ।
प्रणम्य शिरसा कृष्णं रथमारुह्य वीर्यवान् ॥
घनेन तोयधारेण ववर्ष करकाम्बुभिः ।
घनौघैर्वर्षमाणस्तु संप्राप्तः पितृवेश्मनि ॥ [1060]
मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच मधुसूदनम् ।
राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य न युक्तं पितृवेश्मनि ।
स्थापितं देवराजेन दत्तं सिंहासनं प्रभो ॥
नेष्यामि मथुरेशस्य सभे भुजबलार्जिते ।
प्रसादयिष्ये भगवन्न कोपं कर्तुमर्हसि ॥ [1065]
देवकी वसुदेवश्च रोहिणी च विशां पते ।
न किंचित्करणे शक्ता हर्षक्लमविमोहिताः ॥
कंसमाता ततो राजन्नर्घमादाय केशवम् ।
नानादिग्देशजानीतं कंसेनोपार्जितं धनम् ।
देशकालं समालोक्य पादयुग्मे न्यवेदयत् ॥ [1070]
उग्रसेनं समाहूय उवाच श्लक्ष्णया गिरा ।

कृष्ण उवाच ।

न चाहं मथुराकाङ्क्षी न मया वित्तकाङ्क्षया ।
घातितौ तव पुत्रौ तौ कालेन निधनं गतौ ॥

---

^{b}) — (L 1050) K1 ते (for वा) D1 नैवं श्रुत न दृष्टं वा (for ^{a}) V3 वयम् (for ऽद्भुतम्) — (L 1052) T4 श्रेष्ठ (for -श्रेष्ठं) G2 पुत्रं त्रिभुवनश्रेष्ठं (for ^{a}) K1 धृतं (for धृत्वा) K2 गर्भेण धृतवत्यपि (for ^{b}) — After line 1052, D2 Bom Poona eds G(ed) ins.:

31** कृष्णं पद्मपलाशाक्षं श्रीपुञ्जममरार्चितम् ।
नेत्राभ्यां स्नेहपूर्णाभ्यां वीक्षते मुखपङ्कजम् ॥

[(L 1) D2 कृष्ण कमलपत्राक्ष (for ^{a}) D2 -युक्तम् (for -पुञ्जम्) Bom Poona eds G(ed) सह (for स्नेह-).]

— (L 1053) D4 एवं (for इति). G2 [इ]दं (for सं-) K1 2 D1 शृणुत, K3 शृण्वान: (for शृण्वन्तौ) K4 शृण्वान पृथिवीरितम्, D6 शृण्वन्तौ पृथिवीरितम्, G2 °न्तौ प्रियमीदृशम् (for ^{b}) — (L 1054) K4 Dn G(ed.) उग्रसेन (for °नं) K1 रामकेशवभ्रातरौ (for ^{b}) — (L 1055) Ñ2 V3 B Ds2 D2–4 6 T4 G2 -द्वार- (for द्वारि) K2 संप्राप्य, D1 2 °प्तम् (for °प्तावू) — (L. 1056) B Ds D1 आचमनी (for °नं) Ñ2 3 (marg) V1 अर्घ्यं(Ñ2 °र्घं)माचमनीयं च (for ^{a}) K1 2 पाद्येन (for °ति) D3 [अ]सकृत् (for [अ]ब्रवीत्) — (L 1057) K4 तदाग्रत:; D3 [अ]ग्रतस्तथा (for रथाग्रतः). — (L 1058) K4 विष्णुं (for कृष्णं) K1 B1 Dn2 D1–6 T4 गजम्, K2–4 V2 जगाम (for रथम्) — (L 1059) K3 4 V2 Dn Ds G2 घनवत् (for घनेन) D3 घनेन धारातोयेन (for ^{a}) — (L 1060) D1 वर्षमाणैस् (for °णस्) D3 धारौघैर्वर्षमाणे तु (for ^{a}) — After line 1060, V3 reads line 1063 repeating it in its proper place K3 D3 om (hapl) lines 1061–1062. — (L. 1061) Dn -पतिं (for -पतिः) K3 B2 Dn उवाच मधुसूदन: (for ^{b}) — (L 1062) K1 तं राजेन्द्रम् (for राजेन्द्रत्वम्) Ñ2 B2 युक्तं न (by transp); G3 युक्तं मे D2 नृप- (for पितृ-) K3 4 Dn D1 2 (before corr) युक्तं मे नृपवेश्मनि (for ^{b}) — (L 1063) B2 Dn Ds1 स्थापितुं (for °तं) — (L 1064) K4 नेच्छामि (for नेष्यामि) V2 3 स ते, D3 शुभे, D4 T4 सभां (for सभे) K1 -बलार्जित, D1 °ताम् (for °ते) K2 सभूभृतबलार्जिताम्, K3 4 Dn D2 G2 सभा भुजबलार्जिताम्, B3 स ते बलभुजार्चिताम् (for ^{b}) — (L 1065) K1 भक्त्या त्वां, K2 भक्तानां (for भगवन्) D1 2 कार्यं (for कोपं) — (L 1067) V B Ds D6 G2 -विक्लव-, D4 कृपवि, D5 -कर्मवि- (for -क्लमवि-) Ñ2 3 हर्षविक्लवलोचना (Ñ3 °मोहिता:)(for ^{b}) — V3 om line 1068 — (L 1068) Ñ2 3 V1 2 B Ds D1 5 6 T4 G2 अर्चयामास केशवम् (for ^{b}) — (L 1070) K4 समासाद्य (for °लोक्य) V3 पादपृष्ठे (for °युग्मे) Ñ3 B Ds D1. 2 (before corr) T4 निवेदितम्, D4 न्यवेशयत्, D5 निवेद्य च (for न्यवेदयत्) V1 2 पादमूलनि(V2 °पद्मे नि)वेदितम् (for ^{b}) — (L 1071) K3 4 स आहूय (for समा°) G2 कृष्णो वचनमब्रवीत् (for ^{b}) — G2 भगवान् (for कृष्ण) — (L 1072) Ñ2 चाहं (for मया) V1 B1 3 Ds D6 G2 -काम्यया (for काङ्क्षया). V3 न चाहं वित्तकाम्यया (for ^{b}) — (L 1073) B1 द्वौ; D4 यौ (for तौ). K1 2 D1 घातितास्तव पुत्रा ये, K3 4 Dn T4 °तस्तव पुत्रोऽयं(T4 °त्रस्तु) (for ^{a}) K1 2 D1 गता:, K3 4 Dn गत: (for गतौ). — G(ed) om. line 1074. — (L.

यजस्व विविधान्यज्ञान्ददस्व विपुलं धनम् ।
जयस्व रिपुसैन्यानि मम बाहुबलाश्रयात् ॥ [1075]
त्यजस्व मनसस्तापं कंसनाशोद्भवं भयम् ।
नयस्व वित्तनिचयं मया दत्तं पुनस्तव ॥
इति प्राश्वास्य राजानं कृष्णोऽथ हलिना सह ।
प्रविवेश ततः श्रीमान्मातापित्रोरथान्तिकम् ॥
आनन्दपरिपूर्णाभ्यां हृदयाभ्यां महाबलौ । [1080]
पितृमात्रोस्तु पादौ वै नमश्चक्रतुरानतौ ॥
तस्मिन्मुहूर्ते नगरी मथुरा तु बभूव सा ।
स्वर्गलोकं परित्यज्यावतीर्णेवामरावती ॥
वसुदेवस्य भवनं समीक्ष्य पुरवासिनः ।
मनसा चिन्तयामासुर्देवलोकं न भूतलम् ॥ [1085]
विसृज्य मथुरेशं तु महिषीसहितं तदा ।
भवनं वसुदेवस्य प्रविश्य बलकेशवौ ॥
न्यस्तशस्त्रावुभौ वीरौ तस्थतुः स्वैरचारिणौ ।
ततः कृताह्निकौ भूत्वा सुखासीनौ कथान्तरे ॥
एतस्मिन्नेव काले तु महोत्पातो बभूव ह । [1090]
बभ्रमुश्च घनाकाशे चेलुश्चावनिपर्वताः ॥
समुद्राः क्षोभिताः सर्वे विभ्रान्ता भोगिनां वराः ।
कम्पिता यादवाः सर्वे न्युब्जाश्च पतिता भुवि ।
तौ तान्निपतितान्दृष्ट्वा रामकृष्णौ च निश्चलौ ।
महता पक्षवातेन विज्ञातः पतगोत्तमः ॥ [1095]
ददर्श समनुप्राप्तो दिव्यस्रगनुलेपनः ।
प्रणम्य शिरसा ताभ्यां सौम्यरूपी कृतासनः ॥
तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं सचिवं सांपरायिकम् ।
धृतिमन्तं गरुत्मन्तं जगाद मधुसूदनः ॥
स्वागतं खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्दन । [1100]
विनताहृदयानन्द स्वागतं केशवप्रिय ॥
तमुवाच ततः कृष्णः स्थितं देहमिवापरम् ।
तुल्यसामर्थ्यया वाचा आसीनं विनतात्मजम् ॥

1074) $K_{1\ 2}$ विधिवद्, V_3 D_6 T_4 विपुलान् (for विविधान्) —(L 1075) $\tilde{N}_3$ V_1 Ds D_4 -सेनायां; B $D_{3\ 6}$ T_4 -सेनां च; $D_{1\ 2}$ -सैन्यानां, G_2 -सेनाश्च (for -सैन्यानि) —(L 1076) T_4 परित्यज मनस्तापं (for ^{a}) $B_{1\ 3}$ Ds -नाशोद्गतं (for °द्भवं) —(L 1078) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Ds_1 प्रश्वास्य, D_1 प्रश्राव्य; D_2 T_4 चाश्वास्य, D_{3-5} [आ]श्वास्य स, D_6 ह्याश्वास्य (for प्रा°) K_2 तमाश्वास्य च राजानं (for ^{a}). T_4 हरिणा (for हलिना) —(L 1079) $\tilde{N}_2$ V_3 B Ds यद($B_{1\ 3}$ दा)न्तिकम्, D_3 अथान्तिके (for °कम्) —(L 1081) K_3 मातापित्रोस् (for पितृमा°) K_1 पादे वै, K_2 V_2 $D_{1\ 2}$ पादं वै, $\tilde{N}_2$ B_1 Ds_2 वै पादौ (by transp), $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 3}$ B_3 Ds_1 D_6 वै पादान्, B_2 D_5 पादाभ्यां, D_4 पादाब्जं, T_4 पादान्वै ; G_2 तौ पादं K_4 मातापित्रोश्च पादान्वै (for ^{a}). Ds_2 G_2 आगतौ (for आनतौ) —(L 1083) $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{1,\ 3}$ Ds G_2 देव- (for स्वर्ग-) K_2 $\tilde{N}_3$ V_1 B Ds D_6 अवतीर्णा, G_2 ह्यवतीर्णा (for [अ]वतीर्णेव) V_3 [अ]वतीर्णा वासवावती (for ^{b}) —(L 1085) D_4 महीतलम् (for न भू°) —(L 1086) $\tilde{N}_2$ B Ds D_6 G_2 नृपम्, $\tilde{N}_3$ V_1 नृप (for तदा) —(L 1087) T_4 वसुदेवस्य भवन (for ^{a}) B_3 प्रविष्टौ (for °इय). —(L 1088) K_2 -शस्त्रायुधौ (for शस्त्रावुभौ). G_2 न्यस्तशस्त्रायुधावुभौ (for ^{a}) $B_{1\ 3}$ Ds D_6 T_4 G_2 स्वगृहे (for तस्थतु) V_1 स्वगृहेष्वेव चारिणौ (for ^{b}) —(L 1089) D_5 कृताञ्जली (for °ह्निकौ) —(L 1091) $K_{3\ 4}$ व्योम्नि; D_3 खे वै (for [आ]काशे). $K_{1,\ 2}$ चचाल (for चेलुश्च). Bom Poona eds G(ed) भुवि (for [अ]वनि-) $D_{1,\ 3}$ (before corr) चलितावनिपर्वताः (for ^{b}) —(L 1092) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_3 B_3 Ds $D_{5,\ 6}$ T_4 G_2 क्षुभिताः (for क्षो°) $K_{3,\ 4}$ Dn विभ्रान्तो भोगिनां वर (for ^{b}) —(L 1093) $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1,\ 3}$ D_5 पादपा (for यादवा) G_2 वृक्षाश् (for न्युब्जाश्). —(L 1094) K_2 एतान्, $\tilde{N}_3$ V_3 B Ds D_6 G_2 तान्सं- (for तौ तान्) $\tilde{N}_2$ V_1 तान्संनिपतितान्दृष्ट्वा (for ^{a}) D_4 महाबलौ ; G_2 च निश्चितौ (for च निश्चलौ) —(L 1095) K_1 (marg as above) महापक्षविवातेन (for ^{a}) K $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ B_2 Dn $D_{1\ 2\ 4}$ T_4 विज्ञातौ (V_3 °त्वा, D_2 °य) पतगोत्तमम् (for ^{b}). —(L 1096) $K_{1\ 2}$ B_2 $D_{1\ 2}$ T_4 -प्राप्तं (for -प्राप्तो). K_4 ददृशाते त्वनुप्राप्तं, V_2 ददर्शाते च संप्राप्तं (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ D_6 -स्रग्गन्ध (for स्रगनु-) K $V_{2\ 3}$ B_2 Dn_1 D_{1-3} T_4 लेपनम् (for °नः) —(L 1097) $\tilde{N}_2$ V_2 (marg) $_3$ कृताञ्जलिः (for °सनः) —(L 1099) K D_1 बलसूदनः (for मधु°). Bom. Poona eds G(ed) उवाच बलिसूदनः (for ^{b}). —(L 1100) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{2\ 3}$ B_2 D_5 खेचर- ; K_4 च खग- ; $D_{3\ 4}$ ते खग- (for खचर-) K_4 सुरसेनाविमर्दन (for ^{b}) — Before line 1102, G_2 ins वैशंपायन.. —(L. 1102) Dn पुन (for ततः) D_1 स्थितो (for स्थितं) K_4 $\tilde{N}_3$ V_1 Dn Ds $D_{3\ 6}$ T_4 G_2 देवम् (for देहम्) —(L. 1103) V_3 -सामान्यया (for -सामर्थ्यया) — Before line 1104, all Mss (except G_2) ins श्रीकृष्ण उवाच. —(L. 1104) $K_{1,\ 2}$ V_3 B_3 $D_{1,\ 2}$ यास्यामि, K_4 $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1,\ 2}$ D_6 T

यास्यामः पतगश्रेष्ठ भोजस्यान्तःपुरं महत् ।
तत्र गत्वा सुखासीना मन्त्रयामो मनोगतम् ॥ [1105]
प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ बलदेवजनार्दनौ ।
वैनतेयतृतीयौ च गुह्यं मन्त्रममन्त्रयन् ॥
अवध्योऽसौ कृतोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्बलम् ।
कृतः सैन्यक्षयश्चापि महानिति नराधिपैः ॥
बलानि च ससैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि । [1110]
न शक्ष्यामः क्षयं नेतुं जरासंधस्य वाहिनीम् ॥
अतोऽर्थं वैनतेय त्वां ब्रवीमि मथुरां पुरीम् ।
वसतोरावयोः श्रेयो न भवेदिति मे मतिः ॥

गरुड उवाच ।

देवदेवं नमस्कृत्य गतोऽहं भवतोऽन्तिकात् ।
वासार्थमीक्षितुं भूमिं तव देव कुशस्थलीम् ॥ [1115]
गत्वाहं खे समास्थाय समन्तादवलोक्य ताम् ।
दृष्ट्वा वै विबुधश्रेष्ठ पुरीं लक्षणपूजिताम् ॥
सागरानूपविपुलां प्रागुदक्प्लवशीतलाम् ।
पर्वतोदधिमध्यस्थामभेद्यां त्रिदशैरपि ॥
सर्वरत्नाकरवतीं सर्वकामफलद्रुमाम् । [1120]
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णां सर्वतः सुमनोहराम् ॥
सर्वाश्रमाधिवासां च सर्वकामगुणैर्युताम् ।
नरनारीगणाकीर्णां नित्यामोदविवर्धनीम् ॥
प्राकारपरिखोपेतां गोपुराट्टालमालिनीम् ।
विचित्रचत्वरपथां विपुलद्वारतोरणाम् ॥ [1125]
यन्त्रार्गलविचित्राढ्यां हेमप्राकारशोभिताम् ।
नरनागाश्वकलिलां रथसैन्यसमाकुलाम् ॥
नानादिग्देशजाकीर्णां दिव्यपुष्पफलद्रुमाम् ।
पताकाध्वजमालाढ्यां महाभवनशालिनीम् ॥
भीषणीं रिपुसंघानां मित्राणां हर्षवर्धनीम् । [1130]
मनुजेन्द्राधिवासेभ्यो विशिष्टां नगरोत्तमाम् ॥
रैवतं च गिरिश्रेष्ठं कुरु देव सुरालयम् ।

°म (for °म) — (L 1105) D1 2 5 सुखासीनौ (for °ना). K1 V3 B3 Ds1 D6 मन्त्रयाम (for °मो) K4 B2 Dn D2–5 T4 मनोनुगम्, V2 मनोरथम् (for °गतम्) K3 मन्त्रयाम मनोगतौ, D1 °याव मनोनुगम् (for ^{b}) — Before line 1106, all MSS ins वैशंपायन — (L 1106) V3 सु, D5 तु (for तौ) — (L 1107) Ñ2 V3 -तृतीयास्ते, V1 2 B2 3 D6 °येन, Ds °यौ तु, G2 °यास्तु (for °यौ च). D3 वैनतेयस्तृतीयश्च (for ^{a}) K4 V1 2 Dn D3–5 T4 अथाब्रुवन् (for अमन्त्रयन्) K1–3 गुह्यमन्त्रमथाब्रुवन् (for ^{b}) — (L 1108) V3 ऽयं (for ऽसौ) — (L 1109) Ñ2 3 (marg) V1 3 B Ds D1 5 6 च्रू(D5 ह)तः सैन्येन महता, D3 कृतसैन्यभरश्चापि (for ^{a}) Ñ2 3 (marg) V1 3 B Ds D1 5 6 महद्भिश्च, V2 D4 महानिह (for °ति) — (L 1110) K3 4 Dn T4 बहुलानि च सैन्यानि; V1 बलवन्ति च सै° (for ^{a}). — (L 1111) D3 6 शक्यामः (for शक्ष्याम°) K1 V2 D1–5 क्षयं कर्तुं; Ds क्षपयितुं (for क्षयं नेतुं) D3 वै द्विज (for वाहिनीम्) — (L 1112) K1 2 4 ततोऽर्थं, G2 अतोऽर्थे (for °र्थं) Ñ3 V1 B1 3 Ds D5 6 G2 इह (for पुरीम्) — K4 वैनतेय, D5 गरुत्मान् (for °ड) — (L 1114) K -देव (for -देवं) V2 Dn D6 T4 नमस्कृत्वा (for °त्य) Ds1 D6 भवनान्तिकात्, G2 °तोऽन्तिकम् (for °कात्) — (L 1115) D3 वीक्षितुं (for ई°) D6 वासार्थमीक्षिता भूमि (for ^{a}) B1 2 D5 नरदेव (for तव देव). — (L 1116) K2 खं (for खे). K1 गत्वाहं खं समुत्थाय (for ^{a}) — (L 1117) K Ñ3 V1 Dn D1–5 [अ]हं (for वै). K3 Dn1 पुरी-, B1 3 D3 पुर- (for पुरीं) V1 B2 भूषिताम् (for पूजि°) K2 पुरी लवणभूषिताम् (sic) (for ^{b}) — (L 1118) K2 सागरान्तर- (for °नूप-) K1 2 -शालिनीम् (for -शीतलाम्) — (L 1119) K2 V1 B2 Dn D6 सर्वतोदधि- (for प°) — (L 1120) V2 -रत्न- (for काम-) K2 D3 प्रदाम् (for द्रुमाम्) — (L 1123) B3 समाकीर्णां (for -गणा°) D4 om (hapl) lines 1123^b–1128^a. Ñ2 3 V B D6 -विवर्धिनीम् (for °धंनीम्) — After line 1123, Ñ2 G2 read 1130, while Ds1 reads line 1130 repeating it in its proper place D3 om line 1124. After line 1124, V3 reads line 1130 V3 om line 1125 — (L 1126) V1 3 B1 2 यन्त्राकुल- (for °र्गल-). K4 -तोरणाम् (for -शोभिताम्) D5 विचित्रगृहशालिनीम् (for ^{b}) — After line 1126, Ñ2 D5 read line 1130 — (L 1127) Ñ3 (marg as above) V2 B2 3 Ds D5 6 G2 रथनेमिस्वनाकुलाम् (for ^{b}) — (L 1128) D5 -विवर्धनीम्, T4 -फलप्रदाम् (for °द्रुमाम्) — (L 1129) Ñ2 V3 मालिनीम् (for -शा°) — V1 om (hapl) line 1130 — (L 1130) B3 G2 भीषणां (for °णीं) V3 Dn2 D5 6 -वर्धिनीम् (for वर्ध°) — (L 1131) D1 मनुजेन्द्राधिकजुष्टां (for ^{a}) Ñ3 V1 B1 Ds D5 विशिष्टं नगरो(D5 च नगो)त्तमम् (for ^{b}) — (L 1132) K3 गिरिं, G2 नग- (for गिरि-). K4 स्वमालयम् (for सुरा°). — (L 1135)

नन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरद्वारस्य भूषणम् ॥
कारयित्वाधिवासं तं तत्र गत्वा सुरोत्तम ।
कुमाराणां प्रचारश्च सुरमान्यो भविष्यति ॥ [1135]
नाम्ना द्वारवती नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्येवामरावती ॥
यदि स्यात्संवृतां भूमिं प्रदास्यति महोदधिः ।
यथेष्टं विविधं कर्म विश्वकर्मा करिष्यति ॥
मणिमुक्ताप्रवालैश्च वज्रवैदूर्यसप्रभैः । [1140]
दिव्यैरभिप्राययुतैर्दिव्यरत्नैस्त्रिलोकजैः ॥
दिव्यस्तम्भसमाकीर्णान्स्वर्गे देवसभोपमान् ।
जाम्बूनदमयाञ्शुभ्रान्सर्वरत्नविभूषितान् ।
दिव्यध्वजपताकाढ्यान्देवकिंनरपालितान् ।
चन्द्रसूर्यप्रतीकाशान्प्रासादान्कारय प्रभो ॥ [1145]

वैशंपायन उवाच ।

एवं कृत्वाथ संजल्पं वैनतेयोऽथ केशवम् ।
प्रणम्य शिरसा ताभ्यां निषसाद कृतासनः ॥
कृष्णोऽपि रामसहितो विचिन्त्य हितमीरितम् ।
प्रकाशं कर्तुकामौ तौ विसृज्य विनतात्मजम् ॥
सत्कृत्य विधिवद्राजन्महार्हवरभूषणैः । [1150]
मोदेते सुखिनौ तत्र देवलोके यथामरौ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भोजराजो महायशाः ।
कृष्णं स्नेहेन विस्रब्धं बभाषे वचनामृतम् ॥
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्धन ।
श्रूयतां यदहं त्वाद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥ [1155]
त्वया विहीनाः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमासितुम् ।
पुरेऽस्मिन्विषयान्ते वा पतिहीना इव स्त्रियः ॥
त्वत्सनाथा वयं तात त्वद्बाहुबलमाश्रिताः ।

Bom Poona eds G(ed) कुमारीणां (for °राणां) Ds_1 प्रभावश्, Ds_2 $D_{1\ 2\ 4}$ प्रचारं (for °रश्) $K_{1.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Dn D_6 T_4 सुरमण्यो, Ds_1 सुखमय्यो, Ds सुरम्यं च, D_3 °वर्यं, D_4 °गण्यं, G_2 °म्योऽपि (for °मान्यो) — K_2 D_5 om (hapl) lines 1136–1139 — (L 1136) G_2 नाना- (for नाम्ना) Bom Poona eds G(ed) ज्ञेया (for नाम) — (L 1138) D_3 यदि स्वां, G_2 यतस्त्वां (for यदि स्यात्) $K_{1\ 3\ 4}$ $B_{1\ 3}$ Dn_1 $D_{1\ 2\ 6}$ यदि स्यात्संवृता भूमि. (for ^{a}) — (L 1139) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Ds $D_{3\ 4\ 6}$ G_2 कृत्वा, D_2 राष्ट्रं (for कर्म) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_3 B_1 D_6 T_4 चरिष्यति, $V_{1\ 2}$ B_3 G_2 रचि° (for करि°) — (L 1140) K_1 $\tilde{N}_3$ Dn $D_{1.2}$ T_4 -प्रवालाभिर्, K_{2-4} $D_{3\ 4}$ (*sup. lin*) $_5$ °लादिर्, V_1 G_2 °लाभैर्, Ds D_4 °लानि (for °लैश्च) $\tilde{N}_2$ V_3 G_2 -संयुतै.; $\tilde{N}_3$ V_2 -सुप्रभै', D_{3-5} -संनिभै (for सप्रभैः) — (L. 1141) V_2 B_3 D_5 $D_{4\ 5}$ द्रव्यैर् (for दि°). D_5 दिव्यै'; D_4 द्रव्य (for दिव्य-). — (L 1142) $B_{1\ 3}$ Ds_1 D_6 -रत्न- (for -स्तम्भ) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B_2 Dn $D_{1\ 2\ 4}$ T_4 -शताकीर्णान् (for -समा°) G_2 दिव्यरत्नशताकीर्णान् (for ^{a}) K_1 सर्वदेवसभोपमाम् (for ^{b}) — For line 1143, K_2 D_5 subst

32** जाम्बूनदमयां शुभ्रां सर्वरत्नविभूषिताम् ।

— D_3 om line 1144. — (L 1144) K_2 D_5 -पताकाढ्यां (for °ढ्यान्) K_4 $\tilde{N}_3$ -गन्धर्व-, $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ B Ds $D_{2\ 4\ 6}$ T_4 (marg. as above) G_2 -किंखर- (for -किंकर-) K_2 D_5 -पालिताम् (for °तान्) V_1 दिव्यकिंकरपालितान् (for ^{b}) — (L. 1145) $B_{2\ 3}$ D_6 G_2 प्रभाकीर्णान् (for -प्रतीकाशान्) Dn_2 प्रासादान्विकृतासनान् (for ^{b}). — (L 1146) $K_{1\ 2\ 4}$ V_2 D_{1-3} T_4 G_2 सकल्पं, B_1 तं जल्पं, D_4 संजल्प्य (for संजल्पं) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1.3}$ T_4 G_2 महाबल· (for ऽथ केशवम्). — (L 1147) D_3 महाबल· (for कृतासन) — (L 1148) K_2 D_5 ईप्सितम् (for ईरि°) — (L 1149) K_1 प्रासादं (for प्रकाशं) $\tilde{N}_2$ V_3 B_1 $D_{1-3\ 6}$ G_2 प्रकाशं कर्तुकामश्च (D_3 मोऽसौ), $B_{2\ 3}$ प्रासादं (B_3 [marg] प्रसादं as above) कर्तुकामश्च (for ^{a}) — (L 1150) Ds -मणि (for -वर-). $D_{3\ 4}$ महार्हाम्बरभूषणैः (for ^{b}) — After line 1150, $\tilde{N}_2$ V_2 ins

33** प्रविवेश बली श्रीमान्स्वपितुर्भवनं नृप ।

(L 1151) $K_{1.3\ 4}$ Dn $D_{1.2\ 5}$ T_4 सुर- (for देव-) — (L 1152) D_3 महाद्युतिः (for °यशा). — (L 1153) D_2 विविध, D_2 (marg) विश्रब्धो (for विस्रब्धं) B_3 प्रणम्य कृष्णं विश्रब्धं (for ^{a}) G_2 उवाच (for बभाषे) — Before line 1154, some Mss ins उग्रसेन, some जनमेजय उवाच. Before line 1154, B_3 repeats line 1160 — (L 1155) V_3 Bom Poona eds G(ed) वचनं (for यदहं). K_2 $D_{4\ 6}$ G_2 त्वद्य (for त्वाद्य) D_3 श्रूयतां वचनं त्वद्य (for ^{a}) V_3 मधुसूदन (for रिपु°) — (L 1156) K_2 D_5 ऽस्मिन्, D_1 स्युर् (for स्म) D_2 युक्ता· (for शक्ता·). — (L. 1157) V_1 यथा (for इव) — T_4 om lines 1158–1162 — (L 1158) D_3 नाथ, D_6 तावत् (for तात) — (L. 1160) K_1 विषये त्वं (for विजयाय) — (L. 1162) G_2

विभीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि । [1160]
तत्र त्वं सहितोऽस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ॥
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः ।
यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्तास्म्यसंशयम् ॥

Colophon.

No 21

After adhy. 87 28, D_6 S (except G_2) ins.:

यथार्हं च यथायोगं प्रश्रयं प्रददौ नृपः ॥
विवाहं घोषयामास शिशुपालस्य मागधः ।
सर्वमन्तःपुरं चैव विवाहे सोत्सुकं किल ॥
श्वोभूते तु विवाहः स्याचैद्यस्येति च भूमिपाः ।
संनद्धाः समपद्यन्त विभवैः स्वैर्यथातथम् ॥ [5]
शिशुपालोऽपि राजा तु वरवेषेण संयुतः ।
कुमारैरात्मतुल्यैश्च नियमस्थोऽभवत्तदा ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु नारदो मुनिसत्तमः ।
पृथिव्यां पर्यटन्नेको वीणासक्तकरस्तदा ॥
द्वारवत्यां ततो विष्णुं निवसन्तं यदूत्तमम् । [10]
सभाजयञ्जगन्नाथं प्राप्तो द्वारवतीं किल ।
प्रविश्य च पुरीं रम्यां केशवेनाभिपूजितः ॥
तस्यामेव सभायां तु यदुभिर्वृष्णिभिः सह ।
विहरन्तं जगन्नाथं ददर्श यदुनन्दनम् ॥
तदभ्याशे स्थितं राममुग्रसेनं च सात्यकिम् । [15]
अन्यानपि यदून्सर्वान्ददर्श मुदितान्महान् ॥
तं दृष्ट्वा यादवाः सर्वे प्रत्युज्जग्मुः ससंभ्रमम् ॥
भगवानपि गोविन्दो रामेण सह केशवः ।
उपतस्थे यथायोगमर्घमादाय चासनम् ।
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमित्यूचे तं मुनीश्वरम् ॥ [20]
तच्च सर्वं यथाप्राप्तमुपयुज्य मुनीश्वरः ।
आसने च समास्थाय न्यषीदन्मुदितस्तदा ॥
आसनस्थं मुनिश्रेष्ठं यादवाः सर्व एव ते ।
आसनानि यथायोगं प्राप्नुवन्स्वानि सर्वतः ॥
केशवोऽपि च धर्मात्मा रामेण सह संगतः । [25]
निषसादासने शुभ्रे वृष्णानामग्रणीर्हरिः ॥
उवाच च मुनिश्रेष्ठं वीणासक्तमसङ्गगम् ॥
कुशलं सर्वकार्येषु वद किं मुनिसत्तम ।
अपि ते कुशलं विप्र तपसो मुनिसत्तम ॥

सस्मितो (for °त) — (L 1163) B_3 [अ]हं स्वयम्, G_2 [अ]तन्द्रित (for [अ]संशयम्) V_1 तत्कर्ताऽस्मि न संशय (for [b])

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 V_2 Ds_2 — *Mention of Khila* $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V B Dn_2 Ds D_1 —*Sub-parvan* · D_5 पारिजात — *Adhy name* K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B_1 Dn D_{1-5} मन्त्रोदाहरणम्, $B_{2\ 3}$ Ds D_6 रुक्मिणीस्वयंवरे राजेन्द्राभिषेचनम्. — *Adhy no* K_3 108, $\tilde{N}_3$ 112; $V_{1\ 2}$ B_2 113, Dn Ds_2 D_4 110, D_1 107, D_8 119, T_4 102, G_2 117

21

T_3 reads lines 1–7 (= 992*) for the first time after 87 1 — (L 2) D_6 कारयामास (for घोष°) — (L 3) D_6 $T_{1\ 3\ 4}$ G_{3-5} चोत्सुकं, G_1 चोत्सवं; M_4 चोत्सुका (sic) (for सोत्सुक) $M_{1\ 3}$ विवाहायोत्सुकं किल (for [b]) — (L 4) T_1 विवाहस्य (for °ह स्याच्) — (L 5) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 यथाक्रमम् (for °तथम्) — (L 6) $M_{1\ 3}$ संवृत (for सयुतः).

Colophon om. in D_6 — *Mention of the Epic* . T_3 — *Adhy name* T_2 $G_{1\ 3}$ M_4 सर्वराजसंगमे शिशुपालविवाहोद्योग, M_2 रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ M_{2-4} 115; T_3 124; G_1 117, G_5 118, M_1 105

— D_6 om. the ref — (L 10) M_{1-3} तदा (for ततो) — (L 11) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 सभायां तु (for °जयञ्) — (L 12) D_6 $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M_4 -पूजिताम् (for °त.) — (L 16) T_2 नृपान् (for महान्) D_6 ददर्श मुनिरात्मवान्; $T_{1\ 4}$ G_{3-5} M °र्श मुदितात्मवान् (for [b]) — (L 17) T_4 प्रत्याजग्मु. (for प्रत्युज्जग्मुः — (L 18) M_1 विश्वेशो, M_3 विश्वात्मा (for गोविन्दो) — (L 20) T_4 [उ]वाच (for [ऊ]चे तं) — (L 21) $T_{2\ 3}$ G_1 उपव्रज्य (for °युज्य) — (L 22) D_6 $T_{1\ 4}$ G_{3-5} M आसनं (for °ने). — (L 23) D_6 $T_{1\ 4}$ G_{3-5} M आसनस्थे मुनिश्रेष्ठे (for [a]). — T_2 om. line 24 — (L.

कुशलं तव वीणाया वद विप्र यथातथम् ॥ [30]
जगतामद्य विप्रेन्द्र का वार्ता वद मे प्रभो ॥
अथ वा कुशलं नाम युष्माकं नियतात्मनाम् ।
दिष्ट्या दृष्टोऽसि संप्राप्तः पावयानश्च नो विभो ॥
प्रीता वयं मुनिश्रेष्ठ पूताश्चैव त्वदागमात् ।
अद्येयं यादवकुलं लोके ख्यातिं प्रयास्यति । [35]
त्वादृशां पुण्यकीर्तीनां संयोगाद्वद सांप्रतम् ॥
आद्यो हि मुनिमुख्यानां भवाल्लोके प्रथिष्यति ।
धन्याः खलु वयं विप्र यतो दृष्टास्त्वया विभो ।
एवमादि जगन्नाथः कुशलं पृष्टवान्मुनिम् ॥
तच्छ्रुत्वा कुशलं पृष्टं विष्णुना प्रभविष्णुना । [40]
मुनिः प्रीतमना भूत्वा प्रोवाच यदुसंसदि ॥
रामेण संगतं कृष्णमूर्ध्वबाहुमवस्थितम् ।
सर्वांस्तथा यदून्विप्रः समाभाष्य वचस्तदा ॥
किमयं कुशलप्रश्नः पृष्टः कृष्ण मयि प्रभो ।
न युक्तं प्रतिभात्येतद्देवदेव जगत्पते ॥ [45]
यतस्त्वं सर्वभूतानामादिः कुशलदस्तदा ।
त्वदिच्छया जगत्सर्वं कुशले विनियुज्यते ॥
वयं तु देवदेवेश नित्यं कुशलिनो हरे ।
तथा हि मूलभूत्या वै विष्णो तव युगे युगे ॥
इदं तु चित्रं देवेश यदुक्तं भवतो हरे । [50]
पावयान इति श्रीमल्लोकनाथ सुरेश्वर ॥
त्वं हि शुद्धः सदा योगी पूतः किल ममागमात् ।
किमन्यद्वद देवेश प्रसादात्तव मानद ॥
प्रसादातिशयादेतद्युक्तं वक्तुं जगत्पते ।
इदं निश्चितवानद्य प्रसन्नो मयि मानद ॥ [55]
सर्वथा कृतकृत्योऽस्मि दृष्टो येन त्वया विभो ।
प्रीतिर्मे ह्यतुला विष्णो तव संदर्शनेन हि ॥
इत्युक्त्वा स जगन्नाथं भूयः स्तोतुं प्रचक्रमे ।
पुराणज्ञः सदा विप्रो मुनीनामादिरव्ययः ॥
तत्त्वार्थवित्तदा विष्णोः साक्षाद्वेदार्थतत्त्ववित् । [60]
आदाय निहितां वीणां संस्थाप्य लयमुत्तमम् ॥
तन्त्रीं च सुदृढां कृत्वा जगौ गेयैर्जगत्पतिम् ।
अर्थ्याभिर्वाग्भिरिष्टाभिः सर्वयादवसंसदि ॥

नारद उवाच ।

नमः कृष्णाय हरये वेधसे भूतधारिणे ।
देवदेव जगन्नाथ नमस्ते चक्रधारिणे ॥ [65]
नमस्ते नरसिहाय दैत्यवक्षःप्रदारिणे ।

---

24) D6 प्रापुयु. (for °वन्). T3 G1 प्राप्नुवन्सर्वं एव ते (for ^b). — (L 25) T1 सह, T2–4 G1 3–5 M2. 4 ऽपि स (for ऽपि च) — (L 27) T G1 3–5 M2 4 समागतम् (for असङ्गमम्) — Before line 28, D6 ins कृष्णः, T G1 3 5 M2–4 श्रीभगवानुवाच. — M4 om. lines 29–32 D6 om (hapl) line 29 — (L 31) D6 जगत्याम् (for °ताम्) D6 T G1. 4 5 M2 अत्र (for अद्य) T1 हे (for मे) D6 M3 विभो (for प्रभो) — (L 33) T1 4 M4 पावनाय च नो विभो, T2 3 G1. 4 5 °नाय च मे (G1 मम) प्र(G4 5 वि)भो (for ^b) — (L 34) G3 प्रिया (for प्रीता). G5 चैव (for वय) M2 द्विज- (for मुनि-) — (L 36) D6 एव (for वद). — (L 40) T2 3 G1 4 पृष्टो (for पृष्टं) — (L 42) D6 T G1 M1–3 ऊर्ध्वबाहुरवस्थित (for ^b) — G4 om lines 44–47 — (L 44) D6 किमिद कुशलं प्रश्न (for ^a). D6 कृष्णः पृष्टं (for पृष्टः कृष्ण). T2 पृष्ट कृष्णोऽपि मे प्रभो (for ^b) — (L 45) T G1 3 5 M4 [ए]व (for [ए]तद्). — (L 46) T2 3 यदि (for यतस्). D6 -देवानाम् (for -भूतानाम्) D6 M1 2 सदा, G3 5 तथा (for तदा) T1–3 G1 आदिस्त्वं (T1 °दिगः) कुशलस्तदा. — (L 48) D6 वय (for नित्यं). — D6 om line 50 — (L 50) G3 om (hapl) line 50^b–52^a M2 3 भवता (for °तो) T1 यदुक्तं च वद प्रभो (for ^b) — (L 51) T G1 4 5 M पावनायेति हि श्रीमाँल्ँ (for ^a) M4 लोकाना तु (for लोकनाथ) — (L 52) T2 सिद्ध (for शुद्ध) M2 मदागमात् (for ममा°) — (L. 55) T3 इति (for इदं) — (L 56) M1 3 येन दृष्टस् (M3 °ष्ट) (by transp) — (L 57) T2 3 मयि (for मे हि) — (L 59) M1 3 विष्णोर् (for विप्रो) — (L. 60) D6 सदा (for तदा) D6 T1 3. 4 G3–5 M -तत्परः (for -तत्त्ववित्). — After line 61, T4 ins

34** तन्त्रीं च वीणां सस्फाल्य * * * लयमुत्तमम् ।

— (L 62) T2 बध्वा (for कृत्वा) D6 T G1 3–5 M4 गेयं (for गेयैर्). T3 जगत्पतेः (for °तिम्) — (L 63) D6 M3 अर्घ्याभिर्, M2 अग्र्या° (for अर्थ्या°) — (L 64) D6 कृत्वा च (for कृष्णाय) G3 भूरि- (for भूत-). — After line 64, D6 reads line 70, followed by line

अभूश्च जामदग्न्यस्त्वं गृहीत्वा परशुं प्रभो ।
हतवांस्त्वं महावीर्यं कृतवीर्यसुतं रणे । [100]
निःक्षत्रियमिमं लोकमददाः काश्यपाय वै ॥
इदानीमपि गोविन्द लोकानां हितकाम्यया ।
मानुषं वपुरास्थाय द्वारवत्यां प्रतिष्ठसि ॥
हतवान्पूतनां बाल्ये गोकुले विहरन्प्रभो ।
अर्जुनौ हतवान्भूयो बद्धोलूखलसंपुटः ॥ [105]
पुनश्च क्रीडता विष्णो त्वयैव निहतो हयः ॥
अदधास्त्वं पुनः शैलं गवां संरक्षणाय हि ।
गोवर्धनं महाशैलं सर्वगोपस्य पश्यतः ॥
ननर्त भगवान्भूयो यमुनाया ह्रदे हरे ।
अकरोः कालियं विष्णो विमर्दं यमुनातटे ॥ [110]
रङ्गमध्ये हतौ विष्णो त्वया चाणूरमुष्टिकौ ।
दुःसहं लोकविद्विष्टं हतवान्कंसमोजसा ॥
उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च राज्ये निहतकण्टके ।
स इदानीं स्थितो राज्ये त्वामाश्रित्येन्द्रवद्दिवि ॥
किमनेन जगन्नाथ सर्वं त्वद्वशगं जगत् । [115]
सर्वात्मन्सर्वभूतेश सर्वभावन भावन ।
नमस्ते देवदेवेश नमो भूयो नमो नमः ॥
इति स्तुत्वा जगन्नाथमुपारंसीत्स नारदः ।
तच्छ्रुत्वा यादवाः सर्वे परं विस्मयमागताः ॥
मनसा तुष्टुवुर्विष्णुं नारदाच्छ्रुतविस्तराः । [120]
धन्या वयं जगन्नाथमाश्रित्य सुखिनस्तथा ।
निर्वृता वयमेवेति नारदं च शशंसिरे ॥
पुनः प्रीतियुताः सर्वे विलोक्य च परस्परम् ।
धन्या वयं पुनर्धन्या धन्यानामग्रतः स्थिताः ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

किमर्थमिह संप्राप्तो वद नारद सांप्रतम् । [125]
अलमेतैः स्तुतिपदैर्यथार्थैर्वापि नारद ॥
त्वदागमनजं विप्र तत्कार्यं वद सांप्रतम् ।
कुतूहलं मम विभो वृष्णीनां चैव सर्वशः ॥

नारद उवाच ।

श्रूयतां भगवन्विष्णो ममागमनकारणम् ॥
ह्यस्तने देवदेवेशं शूलिनं वृषभध्वजम् । [130]
अर्चयित्वा हरं शर्वं दक्षिणे सागरे विभुम् ॥
निवृत्तोऽस्मि तमाराध्य दिशं धनदपालिताम् ।
त्वां द्रष्टुं देवदेवेश वसन्तं वृष्णिसंसदि ॥
विन्ध्यस्य दक्षिणं पार्श्वं गतवान्भीष्मपालिताम् ।
प्रविश्य च पुरीं तां तु विदर्भस्य महीपतेः । [135]
स्थितोऽहं भीष्मकेणात्र पूजितो यादवेश्वर ॥
तत्र दृष्टो हृषीकेश राज्ञां समुदयो महान् ॥
जरासंधं पुरस्कृत्य राजानः सर्व एव हि ।
यथासुखं यथायोगं दृष्टाः केशव माचिरम् ॥

हतवांस्) — (L 103) M_4 रूपम् (for वपुर्) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रतिष्ठसे (for °सि) — (L 104) G_4 विभो (for प्रभो) — G_4 om (hapl) lines 106^b–110^a. M_3 om (hapl.) lines 106^b–111^a — (L 108) T_4 M_4 महेन्द्राभं ; M_3 महाभ्राभं (for °शैलं) $T_{2.3}$ -सैन्यस्य, T_4 M_1 -लोकस्य (for -गोपस्य). — (L 109) T_1 यमुनाह्रदतो हरे (for ^{b}) — (L 110) T_1 -ह्रदे, T_2 -तरोः (for -तटे) — (L 111) D_6 M_{1-3} -मल्लक॰ (M_3 °काः), T_4 -मुष्टिक (for °कौ) — (L 112) D_6 अरिष्टं ; T $G_{1\ 3-5}$ M_2 दुष्टं तं (for दुःसहं) — (L 114) M_3 इदानीं सुस्थितो राज्ये (for ^{a}) T_1 om (hapl) lines 116^a–117^a — (L. 116) D_6 भूत- (for the first सर्व-) — Before line 118, $T_{3\ 4}$ G_5 ins वैशंपायनः. — (L 120) D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_2 नारदस्तुतिविस्मिता. (D_6 M_2 °स्तरा) (for ^{b}) — (L. 123) D_6 वाक्यमूचुः (for विलोक्य च).

COLOPHON om in D_6 T_4. — *Mention of the Epic* T_3 — *Adhy name* G_3 M_1 नारदस्तुति ; M_{1-3} रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* $T_{1,2}$ $G_{2,4}$ M 116, T_3 125; G_1 118; G_5 119

D_6 कृष्णः, M_3 वैशंपायन (for श्रीभगवान्). — (L 126) T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ M_4 स्तुतिपरैर् (for °पदैर्). — D_6 om. line 127 — (L. 127) M_{1-3} छिन्धि नो वद नारद (for ^{b}). — (L 128) D_6 कृत्स्नश. (for सर्वशः). — (L. 130) D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_{2-4} अ(D_6 M_2 ह्य)स्तुवन्, T_4 अहं तु (for ह्यस्तने) — (L 132) T_3 तदा (for तम्) — (L. 133) D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M_4 -देवेशं (for °श) — (L. 137) T_4 दृष्ट्वा (for दृष्टो). — (L 140) M_3 चैद्यानाम् (for

शिशुपालो हि नृपतिश्चेदीनामीश्वरश्च सः । [140]
पौण्ड्रको वासुदेवश्च नित्यं त्वां द्वेष्टि यो विभो ॥
दृष्टश्चाथ मया राजा भीष्मको मात्रवीद्वचः ।
शिशुपालस्य विप्रर्षे रुक्मिण्या सह संगमः ।
भविता श्वः प्रभाते तु तदर्थं राजसंगमः ॥
तच्छ्रुत्वा त्वरितो देव प्राप्तस्त्वां वृष्णिपुंगव । [145]
तद्गच्छ वृष्णिभिः सार्धं नगरं तस्य धीमतः ॥
गृहाण रुक्मिणीं कृष्ण जित्वा नृपतिपुंगवान् ॥
शिशुपालोऽथ राजा तु वरवेषेण विष्ठितः ॥
उद्वहेत जगन्नाथ यदि राजा स रुक्मिणीम् ।
अकृत्यमयशस्यं च भवतो नात्र संशयः ॥ [150]
याचिता सा भवद्भिस्तु न दत्ता भीष्मकेण हि ॥
आरक्षको जरासंधः पौण्ड्रश्च नृपपुंगवः ।
एकलव्यो हृषीकेश रुक्मी तस्य तु दास्यति ॥
भवन्तं यः सदा द्वेष्टि न त्वामाह्वयति प्रभो ॥
जरासंधस्तु वृष्णीनां सदा द्वेष्टा न संशयः । [155]
तद्गच्छतु भवाञ्शीघ्रं यानैरश्वैर्गजैरपि ॥
उग्रसेनं पुरस्कृत्य सात्यकिं च महाबलम् ।
तामादाय जगन्नाथ गत्वा यास्यसि माचिरम् ॥
सा च दृष्टा हृषीकेश शोकोपहतचेतना ।
त्वय्येव मन आधाय सदा त्वां स्मरति प्रभो ॥ [160]
यदि भर्ता भवेच्चैद्यः स्यान्मृता रुक्मिणी हरे ।
उज्जीवय हरे विष्णो रुक्मिणीं रुक्मभूषणाम् ॥
इत्यहं देव संप्राप्तः कृत्यशेषं विचिन्त्यताम् ।
न किंचिदपि दुःसाध्यं चक्रपाणे हरे तव ॥
साधयामो वयं देव गच्छेत्युक्त्वा जगाम सः ॥ [165]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा नारदे याते ब्रह्मलोकं सनातनम् ।
वासुदेवस्तु धर्मात्मा यदूनामग्रणीर्हरिः ॥
गमनाय मतिं चक्रे रुक्मिण्याहरणे तदा ।
उवाच च यदून्सर्वान्सज्जीभवत माचिरम् ॥
अस्मिन्नेव मुहूर्ते तु यास्यामः कुण्डिनं प्रति । [170]
रथमानय मे शीघ्रं सारथे दारुक प्रभो ॥
आरुह्यन्तां रथा अश्वा गजाश्च परिकल्पिताः ॥
अग्रतश्चास्तु नो वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
मध्यतो बलभद्रस्तु राजा चैव तु पृष्ठतः ॥
अहं खड्गी गदी चक्री शार्ङ्गी शङ्खी तलत्रवान् । [175]
रथमास्थाय गच्छामि दारुकेण सहायवान् ॥
हत्वा च राजशार्दूलाञ्जरासंधपुरोगमान् ।

चेदी°) — (L 141) D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M पौण्ड्रोऽथ (for पौण्ड्रको). — (L 142) D_6 $M_{1\ 3}$ पृष्टश् (for दृष्टश्) D_6 [अ]पि, M_1 [अ]त्र (for [अ]थ) D_6 भीष्मकश्चाब्रवीच्च स· (for ^{b}) — (L 143) D_6 राजर्षे (for विप्रर्षे). — T_2 om. (hapl) line 144 — (L 144) $M_{1\ 2}$ [अ]त्र (for श्व·). — (L 145) M_1 प्राप्तवान् (for °स्त्वां) — (L 146) D_6 नगरीं (for °रं) $M_{1\ 3}$ तद्विभो (for धीमत.). — (L 147) M_{1-3} विष्णो (for कृष्ण) G_1 दृष्ट्वा (for जित्वा) — (L 148) M_1 वरवेषविलम्बित: (for ^{b}). — (L 149) D_6 T_4 उद्वेक्ष्यति , M_{1-3} उद्वक्ष्यति (for °हेत) — G_1 om (hapl) lines 151–155 — (L. 151) T_1 त्वच्चित्ता साभवद्विष्णो (foi ^{a}) — (L 152) T_1 अरक्षत्स (for आरक्षको) — (L 154) M_{1-3} मानयति (for आह्वयति) — (L 156) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{1\ 3\ 4}$ रथै(T_3 $G_{1\ 3}$ यानै)रश्वैश्च पत्तिभि (for ^{b}) — (L 158) $G_{3\ 5}$ भवान् (for गत्वा) — (L. 159) T_{2-4} $G_{1\ 5}$ M_4 हृष्टा (for दृष्टा). T_2 योगोपहतचेतना (for ^{b}). — (L 160) T_4 G_5 मनसि (for स्मरति) — (L 161) M_2 हर्ता (for भर्ता) — (L 163) D_6 T_4 M_{1-3} इत्यर्थं , G_5 M_4 इत्येवं (for इत्यहं) — (L 164) M_{1-3} दुःसाध्यं (for °ध्यं) $M_{1\ 2}$ चक्रायुध , M_3 चक्रभार (for °पाणे) — (L 165) M_1 [उ]क्तो (for [उ]क्त्वा).

COLOPHON om in D_6 T_4 — *Mention of the Epic* · T_3 — *Adhy name* T_1 M_4 कृष्णनारदसंवाद ; M_3 रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ M 117 , T_3 126 , G_1 119 , G_5 120

(L 170) M_3 पुरम् (for प्रति) — (L 172) $M_{1\ 3}$ गजा (for रथा) $M_{1\ 3}$ रथाश् (for गजाश्) T_1 -कल्पितान् (for °ता·) M_{1-3} गजाश्च बहुविस्तरा (for ^{b}). — (L 175) T $G_{1\ 5}$ रथी (for गदी) D_6 तनुत्रवान् (for तल) — (L 177) D_6 [अ]हं (for च) — (L 178) D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 -विभूषितम् (for -विडम्बिनम्) — M_1 om. line 179 — (L. 180) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 राजानं (for तां

शिशुपालं च राजानं वरवेषविडम्बिनम् ॥
बध्वा वा भीष्मकं सख्ये हत्वा चैव तु रुक्मिणम् ।
आनयिष्यामि तां राजन्रुक्मिणीं मत्प्रियां सदा ॥[180]
सज्जीभवन्तु राजानो रथैरश्वैर्गजैस्तथा ।
किं विलम्बथ राजानो यास्यामः सर्व एव हि ।
इत्युक्त्वा वृष्णयः सर्वे गमनायोपचक्रिरे ॥
कृष्णस्याज्ञां पुरस्कृत्य सर्वे ते यदुपुंगवाः ।
रथानारुह्य यातास्ते संनद्धाः शस्त्रपाणयः ॥ [185]
सात्यकिस्तु महाराज रथमारुह्य दंशितः ।
धन्वी खड्गी रथी बाणी सैन्याग्रे प्रत्यदृश्यत ।
बलदेवोऽपि धर्मात्मा गजमारुह्य दंशितः ॥
सैन्यमध्ये महाराज मृगमध्ये यथा हरिः ॥
भगवानपि गोविन्दो रथं दारुकसंस्कृतम् । [190]
आरुह्य सहसा विष्णुर्दारुकेण समन्वितः ।
गन्तुमैच्छज्जगन्नाथो हर्तुं भोजपतेः सुताम् ॥
सव्यमक्ष्णोर्युगं क्षुब्धं रुक्मिणीशिशुपालयोः ।
समाश्वस्ता तदा सा तु स च राजा सुदुःखितः ॥
वृष्णयोऽपि च राजेन्द्र वासुदेवपुरोगमाः । [195]
आहत्य दुंदुभीन्सर्वे शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ।
क्रमेणैव गतास्ते तु भीष्मकस्य पुरीं प्रति ॥

No. 22

For 87 29-48, S (except G_2) subst.:

पितृष्वसुः प्रियार्थं च रामकृष्णावुभावपि ।
प्रययुर्वृष्णयश्चान्ये मान्यास्तेजोबलान्विताः ॥
दृष्ट्वा तानागतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ।
क्रथकैशिकभर्ता तु प्रतिगृह्य यथाविधि ॥
पूजयामास पूजार्हान्निविष्टान्बहिरेव तान् । [5]
न्यवेशयच्च तान्सर्वान्भीष्मको नगराद्बहिः ॥
स्थिते तस्मिञ्जरासंधे रिपौ तेषां महात्मनि ।
संभारास्तत्र सर्वत्र विवाहाय समाहृताः ॥
शङ्खाश्च पटहाश्चैव सस्वनुः सर्वतस्तदा ।
ब्राह्मणाश्च समायाता नानादिग्भ्यस्तथैव च । [10]
उच्छ्रिताश्चैव सर्वत्र ध्वजा वै समलंकृताः ॥
श्वोभाविनि विवाहे तु रुक्मिणी निर्ययौ बहिः ।
चतुर्युजा रथेनेन्द्रदेवतायतनं शुभा ॥
इन्द्राणीमर्चयिष्यन्ती कृतकौतुकमङ्गला ।
केशवो मे भवेद्भर्ता नान्यः कश्चिद्भवेदिति ॥ [15]
एवं मनसि संकल्पं कुर्वती रुक्मिणी शुभा ।
दीप्यमानेन वपुषा बलेन महता वृता ॥
तां ददर्श तदा कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्थिताम् ।
एवं रूपेण संपन्नां देवतायतनान्तिके ॥

राजन्) T_4 om (hapl ?) lines 180^b-182^a — (L 181) M_3 सदा (for तथा) D_6 G_5 गजैरश्वै रथैस्तथा (for ^{b}). — (L 183) D_6 M_{1-3} प्रचक्रिरे (for [उ]प°) — T_1 $G_{3,5}$ om. lines 187–188 — (L 187) T_3 $G_{1,3}$ सैन्याग्रौ (for °ग्रे) — (L 188) M_{1-3} रथम् (for गजम्) — (L 189) $M_{1\ 3}$ रराजाथ (for महाराज) D_6 T_4 M_{1-3} सिंह- (for मृग) — (L 190) D_6 -संयुतम्, T $G_{1\ 3-5}$ M_4 संस्थितम् (for -संस्कृतम्) — (L 191) M_2 (*sup lin* as above) [अ]थ तदा (for सहसा) — (L 192) T_4 भोक्ष्यन् (for हर्तुं) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 भोक्ष्यन्भोजसुतां विभो ($T_{2\ 3}$ G_4 °भुः); M_{1-3} हर्तुं भोजसुतां वि(M_3 प्र)भो (for ^{b}) — T_4 om (hapl) lines 196-197 — (L 196) D_6 शङ्खं प्राध्माय दंसिता, T_1 $G_{3\ 5}$ M शङ्ख प्र($M_{2\ 4}$ °ङ्खान्प्र)ध्माप्य दसिता (for ^{b}). — (L 197) T_3 पुरं (for पुरी) T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 प्रभोः ; G_4 M_{1-3} प्रभो (for प्रति).

22

[Some portion of the above passage is given in D_6 as star-passages, the numbers of which are noted in the apparatus as they occur.]

(L 1) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3,\ 5}$ M_4 पितृष्वसृ- (for °सु) — (L. 2) G_5 सर्वे (for चान्ये) — Line 3 = D_6 998* — (L. 3) T_3 $G_{4\ 5}$ दृष्टवान् (for दृष्ट्वा तान्) — (L 4) M_1 परि- (for प्रति-) — (L 5) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 राजा तु (for पूजार्हान्) $T_{2,3}$ $G_{1\ 4}$ बहिष्ठान् (for निविष्टान्). — Lines 6–11 = D_6 999* — (L 6) $M_{1\ 3}$ राजा, M_2 राजन् (for सर्वान्) — (L. 8) $G_{1,4\ 5}$ सभाराश् (for सं°). $T_{1,2\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M चैव (for तत्र) $T_{3\ 4}$ G_1 समावृता (for °हृता). — (L. 9) G_5 सर्वतः सस्वनुस्तदा (for ^{b}). — (L 13) $T_{2\ 3}$ चतुर्युग (for °जा). $M_{1\ 3}$ [ऐ]न्द्र (for [इ]न्द्र-) T शुभम् — Lines 15–16 = D_6 1001*. — (L. 16) T_4

वह्नेरिव शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामिव । [20]
पृथिवीमिव गम्भीरामुत्थितां धरणीतलात् ॥
मरीचिमिव सोमस्य सौम्यां स्त्रीविग्रहामिव ।
विना पद्मं श्रियमिव भुजिष्यास्त्रीसहायिनीम् ॥
कृष्णेन मनसा दृष्टा दुर्निरीक्ष्या सुरैरपि ॥
श्यामावदाता सा ह्यासीत्पृथुचार्वञ्चितेक्षणा । [25]
ताम्रोष्ठनयनापाङ्गी पीनोरुजघनस्तनी ॥
बृहती चारुसर्वाङ्गी तन्वी शशिनिभानना ।
ताम्रोत्तुङ्गनखी सुभ्रूर्नीलकुञ्चितमूर्धजा ॥
तीक्ष्णशुक्लनखैर्दन्तैः प्रभासद्भिरलंकृता ।
नास्त्यन्या प्रमदा लोके रूपेण यशसा श्रिया । [30]
रुक्मिणी रूपिणी देवी पाण्डरक्षौमवासिनी ॥
तां दृष्ट्वां ववृधे कामः कृष्णस्य प्रियदर्शनाम् ।
हविषेवालनस्यार्चिर्मनस्तस्यामथादधात् ॥
रुक्मिणी च तथा देवी ददर्शे कृष्णमीश्वरम् ।
अचिन्तयच्च सा देवी दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितम् । [35]
सोऽयं विष्णुर्जगन्नाथः साक्षाद्रामानुजः कृती ॥
अस्य चक्रं सदा शङ्खो भुजयोरुभयोरपि ।
शोभयेतां सदा तौ तु दैत्यदानवदारिणौ ॥
अस्य हस्ते स्थितं शार्ङ्गं दैत्यदानवभीषणम् ।
सदा भाति महाचापं लोके ख्याततरं हरेः ॥ [40]
यमाश्रित्य सदा देवं गदा कौमोदकीति सा ।
दैत्यदानवहन्त्री च तन्मज्जापरिदारिणी ॥
यदनुज्ञां समाश्रित्य खड्गो नन्दकसंज्ञितः ।
रिपून्हन्ति महावीर्यानसह्यान्दैवतैरपि ॥
अस्याभूद्वाहनं विष्णोर्गरुत्मान्पक्षिपुंगवः । [45]
शक्रादीन्यः सुराञ्जित्वा जहारामृतमुत्तमम् ॥
सोऽयं विष्णुर्विभुः साक्षाद्गोपवेषविभूषितः ।
गोपस्त्रीस्तनभारेषु विजहार यथासुखम् ॥
यो ननर्त ह्रदे तस्या यमुनायास्तदा हरिः ।
अयमत्कालियं तस्माद्विषाग्निज्वालमालिनम् ॥ [50]
अयं गोवर्धनं शैलं दधारैकेन पाणिना ।
लीलया स जगन्नाथो गोलकं बालको यथा ॥
अयं स पुण्डरीकाक्षो यो गजं प्रजघान ह ॥
यश्चाणूरं मृधे हत्वा कंसं चैव महाबलम् ।
ननर्त रङ्गे गोविन्दो गोपैः सार्धं सयादवैः ॥ [55]
अयं स यादवश्रेष्ठः पद्मकिञ्जल्कलोचनः ।
श्यामावदातः सश्रीकः साक्षादिन्द्रानुजः कृती ।
युवा हरिः पुराणात्मा पद्माक्षः पद्मसप्रभः ॥
सोऽयमद्य जगन्नाथः प्राप्तो मामिह यादवः ।

संकल्प्य, M_{1-3} सस्थाप्य (for संकल्पं) Some Mss कुर्वन्ती M_4 शुभम् T_4 कृताञ्जलिपुटी भवत्, M_{1-3} पुष्पाञ्जलिपुटा-भवत् (for [b]) —(L 17) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अलंकृता स्ववपुषा (for [a]) —(L 18) T_1 अवस्थिताम्, T_2 $G_{1\ 4}$ इहाग॰ (for इव स्थि॰) —(L 22) T_3 तोयस्य (for सोमस्य) —(L. 23) M_{1-3} श्रियं त्वि(M_3 ॰यामि)व विना पद्मां (for [a]) M_{1-3} भविष्या- (for भुजिष्या-) M_3 श्री- (for स्त्री-) —(L 24) T_1 G_3 दुर्निरीक्ष्यां (for ॰क्ष्या) —(L 25) $M_{1\ 4}$ [अ]पि (for हि). T_4 पृथुचार्वायतेक्षणा (for [b]) —T_4 om lines 27-31 —(L 27) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 मनोज्ञा (for बृहती) —(L 28) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ताम्रतुङ्ग- (for ताम्रोत्तुङ्ग-) —(L 29) M_2 तीक्ष्णैः शुक्लैः शुभैर्दन्तैः (for [a]) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रभावद्भिर् (for ॰सद्भिर्) —(L 32) M_3 -दर्शिनीम् (for -दर्शनाम्) —(L 33) T_4 समादधत् (for अथादधात्) —Lines 34-62 = D_6 1003* —(L 35) G_3 इव, $M_{1\ 3}$ उप- (for अव-) —(L. 37) G_3 तस्य (for अस्य) —(L 38) $T_{1\ 2}$ M_3 तदा (for सदा) M_1 -दारुणौ, $M_{2\ 3}$ -दारणौ, M_4 राविणौ (for -दारिणौ) —(L 40) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 महच्चापं (for महाचाप) —(L 41) $M_{1\ 2}$ तदा (for सदा) —(L 42) T_1 -धारिणी, T_2 -वारिणी; T_4 M_{1-3} -दारुणा (T_4 ॰णी) —(L 44) T_1 अवध्यान् (for असह्यान्) —(L 46) T_4 G_4 $M_{2\ 4}$ असुराञ् (for य सुरान्) —(L 47) M_4 कृष्णो (for विष्णुर्) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 गुरुः (for विभु॰) —(L 50) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 मर्दयन्, M_3 अगमत् (for अयमत्) $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M तस्मिन् (for तस्माद्) $M_{1\ 3}$ -संयुतम् (for -मालिनम्) —(L 51) T_1 चैव (for शैलं) M_{1-3} बाहुना (for पाणिना) —(L 53) M_{1-3} हयं (for गज) T_1 वि- (for प्र) —(L 54) M_3 च शूरं (for चाणूरं) —(L 55) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ गोपालैः सह यादवैः (for [b]) —(L 58) M_{1-3} कृती (for हरि) T_3 $G_{1\ 4}$ -सुप्रभः, M_2 (*inf lin* as above) -संभव (for -सप्रभ). —T_4 om line 60. —(L. 60) T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ M_4 पद्मम् (for युगमम्) —(L.

अमुष्य पादयोर्युग्ममुद्वहामि न संशयः ॥ [60]
शुश्रूषां प्रतियोक्ष्यामि पादयोः पद्मसंज्ञयोः ।
एवं विचिन्तयित्वा सा ववन्दे तं शर्चीं तदा ॥
रामेण सह निश्चित्य केशवस्तु महाबलः ।
तत्प्रस्थाथेऽकरोद्बुद्धिं वृष्णिभिः प्रणिधाय च ॥
कृत्वा तु देवकार्याणि निष्क्रामन्तीं सुरालयात् । [65]
उन्मथ्य सहसा कृष्णः स्वं निनाय रथोत्तमम् ॥
वृक्षमुत्पाट्य रामोऽपि जघानापततः परान् ।
समनह्यन्त दाशार्हास्तदाज्ञाय तु सर्वशः ॥
ते रथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः ।
वाजिभिर्वारणैश्चैव परिवव्रुर्हलायुधम् ॥ [70]
आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगामाशु पुरं प्रति ।
रामे त्वासज्य तं भारं युयुधाने च वीर्यवान् ॥
अक्रूरे विपृथौ चैव गदे च कृतवर्मणि ।
वसुदेवे सुदेवे च सारणे च महाबले ॥
निकृत्तशत्रौ विक्रान्ते भङ्गकारे विदूरथे । [75]
उग्रसेनात्मजे कङ्के शतद्युम्ने च केशवः ॥
राजाधिदेवे मृदरे प्रसेने चित्रके तथा ।
अग्निदत्ते बृहद्दुर्गे श्वफल्के सत्यके पृथौ ॥
वृष्ण्यन्धकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदनः ।
गुरुमासज्य तं भारं ययौ द्वारवतीं प्रति ॥ [80]
ते चापि यादवाः सर्वे युद्धाय समुपस्थिताः ॥

Colophon.

No. 22A

For 87 49-77, D6 S (except G2) subst. :

वैशंपायन उवाच ।

बलभद्रहताः शिष्टाः पुरुपास्तत्र रक्षिणः ।
न्यवेदयन्त तद्वृत्तं जरासंधाय मानद ॥
रुक्मिणे भीष्मकायापि पौण्ड्राय च महात्मने ।
दन्तवक्त्राय शूराय चैद्याय च सुमेधसे ॥
शिशुपालाय राज्ञे तु वरवेषविडम्बिने । [5]
अन्येभ्यश्चापि राजभ्यः प्रशशंसुर्यथातथम् ॥
श्रुत्यैवं तन्नृपबलं विवाहार्थं समागतम् ।
क्षुब्धं नरावरानीकं शिरसि प्रहृतं यथा ॥
चचाल राजकः सर्वस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
अहो वीर्यमहो धैर्यं कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ [10]
हता वयं निरानन्दा अवज्ञाताश्च सवशः ।
इत्यूचुस्ते नृपतयो मागधप्रमुखास्तदा ॥
अतिक्षुब्धो महाराजो जरासंधो महाबलः ।
उवाच राज्ञस्तान्सर्वान्मागधः क्रोधमूर्छितः ।
निष्पीड्य चरणौ राजा दन्तान्कटकटापयन् ॥ [15]
श्रूयतां मम वाक्यानि राजानः सर्व एव हि ।
एप गोपकदायादो यत्करोति ममाग्रतः ।
तस्याद्य फलभाक्सोऽस्तु यदि जीवामि भूमिपाः ॥

---

62) T1 3 यदा , T4 G1 3-5 M4 सदा (for तदा) — (L 64) M1-3 वृष्णिभ्यः (for °भिः) — (L 65) M1 3 -कार्यां तां (for -कार्याणि) T1 4 G3 5 M4 तां कृत्वा देवताकार्यं , T2 3 G1, 4 तां दृष्ट्वा देवकार्यार्थे (for °) — (L 66) M4 उद्यम्य (for उन्मथ्य) — (L 68) T1-3 G1 4 6 सवश (for सर्वशः) T4 तदाज्ञसाश्च सर्वश· — (L 69) T1 4 G3 5 M4 तै रथैर् , T2 3 G1 4 रथैश्च (for ते रथैर्). — (L 71) T2 स्व- (for [आ]शु). M1-3 पुरीं (for पुरं). — (L 72) T1 प्रसज्य (for त्वा°). — (L 76) T1 2 G1 3 5 M4 कण्वे , T3 कंसे (for कङ्के) — (L 77) T2 G4 त्रिवरे , T4 प्रवरे (for मृदरे) — T4 om line 76 — (L 78) M1 अनिदत्ते , M2 अग्निदात्ते , M3 om (for अग्निदत्ते) — (L 79) T2. 3 सैन्येषु (for चा°) T3 G1 4 मुख्येषु यदुनन्दन (for °) — Line 81 = (var.) D6 1004* — (L 81) M1 3 समव- (for समुप-).

COLOPHON. — *Mention of the Epic* T3. — *Adhy. name* T G1 3 4 M रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* · T1 2 G3 4 M 118 , T3 127 , T4 106 , G1 120 , G5 121.

22 A

(L 2) T1 G1 3-5 व्यक्तं (for वृत्तं) D6 T4 भारत (for मानद) — (L 3) D6 पौण्ड्काय (for भीष्म°). D6 भीष्मकाय (for पौण्ड्राय च) — (L 4) D6 सुधन्विने (for सुमेधसे) — (L 7) D6 निवृत- (for तन्नृप-) T G1 3-5 M4 श्रुत्वैव नृपतिर्बालं (for °). M3 पार्थिवं च (for विवाहार्थं) — (L. 8) T2 G1 शिरसे (for °सि) D6 M1, 3

एषोऽहं सगणं हत्वा गोपालं नृपसंज्ञितम् ।
द्वारकां यादवपुरीं भङ्क्त्वानीय च रुक्मिणीम् ॥ [20]
दास्यामि नृपतिश्रेष्ठाः किं तिष्ठथ विलम्बथ ।
संनह्यन्तां रथश्रेष्ठा रथ आयातु मे त्वरात् ॥
इत्युक्त्वा स जरासंधः सिंहनादमथाकरोत् ।
चचाल च बलं सर्वं जरासंधप्रिये स्थितम् ॥
पौण्ड्रोऽप्यथ महाबाहुर्वासुदेवः प्रतापवान् । [25]
आहत्य तु सभास्तम्भं जरासंधमभाषत ॥
स्थातव्यं भवता राजन्स्थिते मयि नराधिप ।
भृत्योऽस्मि तव राजेन्द्र किमेतत्साहसं तव ॥
स्थिते भृत्ये कथं स्वामी कार्यं कुर्याद्विचक्षणः ।
अहमेकः स एवैकः कृष्णो गोपककिल्बिषः ॥ [30]
हत्वा तं गोपकं युद्धे बलभद्रस्य पश्यतः ।
अङ्गानि च महाराज चूर्णयित्वा गदाभृतम् ।
वृकेभ्यो हि प्रयच्छामि नात्र कार्या विचारणा ॥
अहमेव भविष्यामि वासुदेवो महीतले ।
हते तस्मिञ्जरासंध गोपके मम नामके ॥ [35]
इत्युक्त्वा धनुरादाय जगर्ज नृपसंसदि ॥
चैद्योऽप्यथ महाराज सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
वरवेषप्रतिच्छन्नो लज्जया च समन्वितः ।
आदाय परिघं घोरमिदमाह नृपोत्तमान् ॥
अनेनैव तु राजानो यादवान्सबलान्युधि । [40]
हत्वा तु यमराजाय दास्यामि नृपपुंगवाः ।
तिष्ठध्वमिह राजानो ममैवायं पराभवः ॥
नैतद्युक्तं नृपश्रेष्ठाः परादारावमर्शनम् ।
जातानां क्षत्रियकुले नृपाणां नृपपुंगवाः ॥
तत्तु युक्तं यदुकुले क्षत्रिया न हि ते विभो । [45]
विशेषतोऽथ गोपाले बल्लवेषु विवर्धिते ॥
गवां वृत्तिं तु गोपाला वर्तयन्ति सदा तथा ।
कृष्णोऽपि गोकुले वृद्धो गोपैः सहचरः किल ॥
परदाराभियुक्तो हि केशवः सततं विभो ।
सर्वथा तं दुरात्मानं हनिष्ये सगणं रणे । [50]
तां चानयामि राजानस्तिष्ठध्वमिह भूमिपाः ॥
क नु ते बान्धवास्तेषां यानाश्रित्य तु यादवाः ।
अवज्ञां कृतवन्तो नो युष्माभिरिह चिन्त्यताम् ॥
इत्युक्त्वाथ स चैद्यस्तु युद्धाय समुपस्थितः ।
ते च सर्वे नृपतयः क्रुद्धा युद्धाय दंशिताः । [55]
स्वारोपितधनुष्मन्तः साङ्गुलित्राः सचामराः ॥
जरासंधोऽथ नृपती रथमारुह्य दंशितः ।
युद्धाय वै महाराज मनो दध्रे महीपतिः ॥

प्रहतं (for प्रहृतं). — (L 11) T_2 $G_{1.4}$ हत- (for अव) — (L 13) T_4 G_5 transp महाराजो and जरासंधो — (L 15) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 निपीड्य चरणे राजन् (for ^{a}) — (L 17) D_6 गोपस्य (for °क-) M_3 om from यत्करोति up to सिंहना (in line 23) — (L 18) D_6 फलकारो (for °भास्वरो) M_4 जीवति (for जीवामि). — (L. 19) D_6 सगणो (for °णं) D_6 $M_{1.2}$ संज्ञकम्, T_4 -संज्ञिकम् (for °तम्) — (L 20) D_6 नीयत (for [आ]-नीय च) — (L 22) D_6 M_4 नृपश्रेष्ठा (for रथ°). — (L 23) $T_{2.3}$ G_1 [अ]थ (for स) — (L 24) D_6 T $G_{1.3-5}$ M_4 -प्रियोत्थितम् (for -प्रिये स्थितम्) — (L 28) $T_{2.3}$ G_1 त्वया (for the second तव) — After line 29, M_3 ins

1** अहमेव भविष्यामि वासुदेवो महीतले ।

— (L 30) D_6 ऽसौ गोप- (for गोपक-). — (L 31) T_4 G_5 M_4 बलदेवस्य (for °भद्रस्य) — (L 32) D_6 om (hapl) lines 32^b–37^a $T_{2.3}$ G_1 तदा मृतम्, T_4 G_4 M_{1-3} गदाभृतः (for °भृतम्) — (L 33) G_3 विचक्षणा (for विचारणा) — (L 35) T_4 जरासंधे (for °ध) — G_4 om lines 38–40 — (L 40) M_3 बलवान् (for सबलान्). — (L 41) T $G_{1.3-5}$ M_4 धर्मराजाय (for यम°). D_6 T G_{3-5} M_4 नर- (for नृप-) — (L 43) D_6 G_4 M_3 परदाराभिमर्शनम्; T_2 G_1 °भिमर्शिनम्, $T_{3.4}$ G_5 °वमर्शिनः (for ^{b}) — T_4 reads lines 44–45 twice — (L 44) M_3 यदु- (for नृप-) — T_2 om (hapl) lines 46–49. — (L 47) T_3 G_1 भाव-; M_3 गोप- (for गवां) T_3 यथा (for सदा). $M_{1.3}$ सदा (for तथा) — (L 48) D_6 -चरत्, T_1 $G_{1.3-5}$ M_4 -चरन् (for -चरः) — (L 49) G_1 प्रभो (for विभो) — (L 51) T_2 वासयामि, G_1 धार° (for चान°) M_1 राजेन्द्रास्, M_3 राजानं (for °नस्) G_1 दंसिताः (for भूमिपा) $T_{2.3}$ G_4 तिष्ठध्वमि(T_3 °म)ति दंसिताः (for ^{b}) — (L 53) $T_{2.3}$ $G_{1.4}$ आभि- (for इह). — (L 54) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 इत्युक्त्वा स तु वै चैद्यो (for ^{a}) T_1 $G_{3.5}$ M_{1-3} समव- (for समुप-). — (L 55) T_4

पौण्ड्रोऽप्यथ महाराज वासुदेवो महाबलः ।
रथमारुह्य सहसा युद्धायैव मनो दधे ॥ [60]
दन्तवक्त्रो जरासंधः शिशुपालश्च वीर्यवान् ।
संनद्धा निर्ययुः क्रुद्धा जिघांसन्तो जनार्दनम् ॥
अङ्गवङ्गकलिङ्गैशैः सार्धं पौण्ड्रेण वीर्यवान् ।
निर्ययौ चेदिराजश्च भ्रातृभिः सह बन्धुभिः ॥
क्व वासुदेवः क्व च गोपकस्तथा [65]
कुतो नु राजा यदुवंशजन्मनाम् ।
कुतो नु रामो मदमत्तगर्वितः
कुतो नु वीरो युधि सात्यकिः किल ॥
इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा
रणाय युक्ताः सबलाः समागधाः । [70]
शरैश्च खड्गैर्युधि पातयन्तो
महारथा निर्ययुरुग्रवीर्याः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

अथ सैन्ये महाराज मागधस्य महात्मनः ।
शङ्खदुंदुभयश्चैव सस्वनुर्युद्धशंसिनः ।
माधवोऽपि महाराज शङ्खं दध्मौ पृथक्तदा ॥ [75]
भेरीणां च मृदङ्गानां झर्झरीणां च सर्वशः ।
नादाः समभवंस्तत्र यदूनां सैन्यसंचये ॥
ततो युद्धं समभवत्सेनयोरुभयोस्तदा ।
जरासंधप्रमुखतो वृष्णयः प्रस्थितास्तदा ॥
तान्प्रत्यगृह्णात्संरब्धान्वृष्णिवीरान्महारथान् । [80]
जरासंधो महाराजः ससैन्यः सबलानुगः ॥
तं प्रत्यगृह्णन्संरब्धा वृष्णिवीरा महाबलाः ।
संकर्षणं पुरस्कृत्य वासवं त्वमरा इव ॥
आपतन्तं हि वेगेन जरासंधं महाबलम् ।
षड्भिर्विव्याध नाराचैर्युयुधानो महामृधे ॥ [85]
अक्रूरो दन्तवक्त्रं तु विव्याध नवभिः शरैः ।
तं प्रत्यविध्यत्कारूषो बाणैर्दशभिराशुगैः ॥
विपृथुः शिशुपालं तु शरैर्विव्याध सप्तभिः ।
अष्टभिः प्रत्यविध्यत्तं शिशुपालः प्रतापवान् ॥
गवेषणोऽपि चैद्यं तु षड्भिर्विव्याध मार्गणैः । [90]
अनिदन्तिस्तथाष्टाभिर्बृहद्दुर्गस्तु पञ्चभिः ॥
प्रतिविव्याध तांश्चैद्यः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
जघान चाश्वांश्चतुरश्चतुर्भिर्विपृथोः शरैः ।
बृहद्दुर्गस्य भल्लेन शिरश्चिच्छेद चारिहा ।
विपृथोः सारथिं चैव प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ [95]

G1 5 भूपतय: (for नृ°). — M3 om (hapl) 56–57. — (L. 60) T2. 3 G4 तरसा (for सहसा). — From line 61, D6 follows the Crit Text (80 49–77), variants of which are given in proper stanzas and the star-passages wherever they occur are noted here. — (L. 63) T3 -कलिङ्गैश्च (for °ङ्गेशैः). — Lines 65–79 = D6 1005* — (L 66) T1 क्व वा नु- ; T2. 3 G1 3–5 M4 क्व चानु- (for कुतो नु) T2 -जन्मा (for -जन्मनाम्). — (L. 67) T2. 3 G1. 3–5 M4 क्व चानु- (for कुतो नु) T2 3 G1 3–5 M4 मदनानु- (for °मत्त-). — (L 68) T2 3 G1. 3–5 M4 क्व चानु- (for कुतो नु). — (L 70) M1–3 मुक्ता. (for युक्ताः). M1–3 समागताः (for °धाः) T1–3 G1 3–5 M4 रणाय सर्वे सबलाः सबान्धवाः. — (L. 71) T G1. 3–5 M4 वारयन्तो (for पात°).

Colophon — *Mention of the Epic* : T3. —*Sub-parvan*. T4 आश्चर्यपर्व. — *Adhy. name* T1 G3. 4 M4 रुक्मिणीहरणे जरासंधादियुद्धोद्योग. ; T2. 3 G1 जरासंधादियुद्धोद्योग, M1 2 रुक्मिणीहरणम्. — *Adhy no.* T1. 2 G3 4 M 119, T3 128, T4 107, G1 121, G5 122.

(L 74) G2 -दंसिता. (for शंसिन.). — (75) T G1. 3–5 M4 मागधोऽपि ; M2 माधवश्च (for °वोऽपि) T2 om. (hapl) lines 75b–81a T4 प्रतापवान्, G4 M1 पृथक्पृथक् (for पृथक्तदा) M2 3 शङ्खान्दध्मु. पृथक्पृथक् (for b) — M4 om (hapl) lines 76–79. — (L 77) G1 4 M1–3 समभवत् (for °वंस्) T1, 3 G1. 3–5 यदूनामपि भारत (for b). — (L 78) G4 तयोर् (for ततो) — (L 80) T4 M3 संरब्धो (for °ब्धान्) T1 3 4 G1 3–5 M4 महाबलान् (for °रथान्) — (L 81) M1 2 -पदानुगः (for -बलानुगः) — (L 82) M4 तान् (for तं) T4 M3 संरब्धो (for °ब्धा) M1 3 महारथा. (for °बलाः). — (L 83) T G1 3–5 M4 वासवं मरुतो यथा (for b) — (L 86) T4 निशितै. (for नवभिः) — (L 87) T2 3 प्रत्ययुध्यत् (for °विध्यत्) — (89) T2 3 G1. 3–5 M4 अष्टभि. प्रतिविध्यन्तं (for a) — (L. 91) T G1. 3–5 M4 आग्निदत्तस् (for अनि-

हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा विपृथुः सुमहाबलः ।
आरुरोह रथं तूर्णं बृहद्दुर्गस्य वीर्यवान् ।
आरुह्य जवनानश्वान्नियन्तुमुपचक्रमे ॥
ते क्रुद्धाः शरवर्षेण सुनीथं समवाकिरन् ।
नृत्यन्तं रथमार्गेषु चापहस्तमभीतवत् ॥ [100]
शक्रदेवो दन्तवक्त्रं बिभेदोरसि कर्णिना ।
पटुशः पञ्चभिश्चापि विव्याध युधि मार्गणैः ॥
ताभ्यां स विद्धो दशभिर्बाणैर्मर्मातिगैः शितैः ।
ततो बली शक्रदेवं बिभेद दशभिः क्रुधा ॥
पञ्चभिश्चापि विव्याध सोऽविदूराद्विदूरथम् ॥ [105]
विदूरथोऽपि तं षड्भिर्विव्याधाजौ शितैः शरैः ॥
त्रिशता प्रत्यविध्यत्तं बली बाणैर्महारथम् ।
कृतवर्मा बिभेदाशु राजपुत्रं त्रिभिः शरैः ॥
न्यहनत्सारथिं चास्य ध्वजं चिच्छेद सूच्छ्रितम् ।
प्रतिविव्याध तं क्रुद्धः पौण्ड्रः षड्भिः शिलीमुखैः॥ [110]
धनुश्चास्य प्रचिच्छेद भल्लेन नतपर्वणा ।
निकृत्तशत्रुः कालिङ्गं बिभेदाङ्गं च मार्गणैः ॥
तोमरेणांसदेशे तं बिभेद च कलिङ्गजः ।
गजेनासाद्य कह्वस्तु गजमङ्गस्य वीर्यवान् ॥
तोमरेण जघानाशु बिभेदाङ्गं च वीर्यवान् । [115]
चित्रकश्च श्वफल्कश्च सात्यकिश्च महाबलः ।
कलिङ्गस्य रथानीकं नाराचैर्बिभिदुः शितैः ॥
विसृष्टेन हलेनाजौ वङ्गराजस्य वारणम् ।
जघान रामः संक्रुद्धो वङ्गराजं च संयुगे ॥
तं हत्वा गजमारुह्य धनुरादाय वीर्यवान् । [120]
संकर्षणो जघानोग्रैर्नाराचैः काशिकान्बहून् ॥
षड्भिर्निहत्य कारूषान्महेष्वासांश्च वीर्यवान् ।
शतं जघान संरब्धो मागधानां महारथः ॥
निहत्य तान्महाराज जरासंधं ततोऽभ्ययात् ॥
तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्मागधस्त्रिभिः । [125]
तं बिभेदाष्टभिः क्रुद्धो नाराचैर्मुसलायुधः ॥
चिच्छेद चास्य भल्लेन ध्वजं रुक्मविभूषितम् ।
चापं च महादायत्तं शरैरेव हलायुधः ।
रथं चास्य महाराज तिलशश्च समाहनत् ॥
स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामादाय मागधः । [130]
विव्याध बलभद्रं तु चिच्छेद च पुनः पुनः ।
रथं च चूर्णयामास गदयास्य स मागधः ॥
पात्यमानो रथात्तस्मादवप्लुत्य हलायुधः ।
सात्यकेस्तु रथं प्रायात्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
सात्यकिस्तु महाराज शरैर्विव्याध मागधम् ॥ [135]

दन्तिस्) — (L 93) T_1 जघानाश्वांश्च विव्याध (for °) T_1 चतुरै· (for विपृथोः) — (L 96) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 हताश्व. स (for °श्वं तु) — (L 97) T $G_{1,3-5}$ M_4 शीघ्रं (for तूर्णं). — $T_{2\ 3}$ G_1 om (hapl) lines 98–114 — (L 98) G_4 निहन्तुम् (for निय°) — (L 100) T_1 वन- (for रथ-) — (L 101) $T_{1\ 4}$ G_{3-5} $M_{3,4}$ चक्रदेवो (for शक्र°) M_1 चक्रदेवं दन्तवक्रो (for °). — (L 102) T_4 पटुशं (for °शः) — (L 103) T_4 G_4 शरै (for शितै) — (L 104) T_4 बल· (for बली:) T_1 G_{3-5} $M_{1,3\ 4}$ चक्रदेवं (for शक्र°) G_4 शरै· (for क्रुधा) — (L 105) T_4 अविदूराद् (for सोऽवि°) T_4 विदूरथः (for °थम्) — (L 106) G_{3-5} M_4 क्षिप्रं (for षड्भिर्) — (L 109) M_1 [अ]न्यं (for [अ]स्य) $T_{1\ 4}$ G_{3-5} M_4 चोर्जितम् (for सूच्छ्रि°) — (L 110) T_1 G_{3-5} पौण्ड्र् षड्भिः ; M_4 षड्भिः पौण्ड्रं (by transp) — (L 111) $T_{1,4}$ G_{3-5} M_4 धनुरप्यस्य भल्लेन (T_1 चिच्छेद) (for °). T_4 G_{3-5} M_4 चिच्छेद (for भल्लेन) — (L. 113) $T_{1\ 4}$ G_{3-5} M_4 निर्बिभेद कलिङ्गजम् (for °) — (L 114) T_1 G_{3-5} M_4 कण्वस् (for कह्वस्). G_3 भुजम् (for गजम्) — (L. 115) M_2 [आ]जघान (for ज°). $T_{1,4}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ च तं शरैः ; T_2 चतु शरै , T_3 च तंकरै (for च वीर्यवान्) — (L. 116) $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{1,3-5}$ $M_{3,4}$ सत्यकश् (for सात्यकिश्). M_{1-3} महारथ (for °बल·) — (L 117) $T_{2\ 3}$ शरैः (for शितैः). — (L 120) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 रथम् (for गजम्). — (L. 121) M_3 संकर्षणं (for °णो) T_2 [अ]स्त्रैर् (for [उ]ग्रैर्). T $G_{1\ 3-5}$ M_4 कौशिकान् (for का°) — (L 122) G_4 षष्टिं जघान कारूशान् (for °) — (L 123) G_1 स तं (for शतं) $M_{3\ 4}$ संक्रुद्धो (for संरब्धो) — (L 125) T $G_{1,3\ 5}$ उत्पतन्तं (for आप°) T $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{3,4}$ मागधं for °धस्) — (L 126) M_3 मुसलायुधम् — (L. 127). T $G_{1\ 3-5}$ M_4 रत्न- (for रुक्म-) — Lines 128–137 = D_6 1007* G_3 om line 128 — (L. 128) M_3 चापं च

बलदेवो महाराज गदां संगृह्य सत्वरम् ।
जघान मागधं संख्ये वज्रेणेव गिरिं हरिः ॥
तद्युद्धमभवत्तेषां घोरं देवासुरोपमम् ।
सृजतां शरवर्षाणि निघ्नतामितरेतरम् ॥
गजैर्गजाश्च संक्रुद्धाः संनिपेतुः सहस्रशः । [140]
रथा रथैस्तु संरब्धाः सादिभिश्चापि सादिनः ॥
पदातयस्तथा पत्तीञ्शक्तिचर्मासिपाणयः ।
छिन्दन्तश्चोत्तमाङ्गानि विनेदुर्युधि ते पृथक् ॥
असीनां पात्यमानानां कवचेषु महास्वनः ।
शराणां पततामाजौ पक्षिणामिव शुश्रुवे ॥ [145]
भेरीशङ्खमृदङ्गानां वेणूनां च मृधे ध्वनिः ।
बभूव घोषः शस्त्राणां ज्याघोषश्च महात्मनाम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे वीरो बलभद्रो महायशाः ।
जघान गदया वीरं जरासंधं महामृधे ।
मूर्छां जगाम राजा तु निपपात च भूतले ॥ [150]
सात्यकिर्वङ्गराजं तु जघान निशितैः शरैः ।
तत्सैन्यं विमुखं चासीज्जरासंधे निपातिते ॥
सात्यकिर्बलभद्रश्च जित्वा योधान्सहस्रशः ।
शङ्खं दध्मतू राजानौ सर्वेषामग्रतः स्थितौ ।
ततश्च विद्रुते सैन्ये जरासंधे पराजिते ॥ [155]
तयोः शङ्खस्वनं श्रुत्वा गच्छन्नेव जनार्दनः ।
जितं मगधराजस्य सैन्यं बहुनृपाश्रितम् ॥
इत्येवं चिन्तयित्वा तु वासुदेवः प्रतापवान् ।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दध्मौ यदुकुलोद्भवः ॥

Colophon.

No 23

After 88. 34, D_6 S (except G_2) ins.

विवाहं घोषयामासुर्यादवाः शार्ङ्गधन्वनः ।
अलंकुर्वन्तु रथ्याश्च पताकाश्चैव सर्वशः ॥
आहूयन्तां नृपतयो ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ।
सूताश्च मागधाश्चैव बन्दिनश्च तथापरे ॥
कलशाश्च प्रपूर्यन्तां समुद्रैरपि वारिभिः । [5]
उच्छ्रीयन्तां ध्वजाः सर्वे आनेया वारयोषितः ॥
पुरोहिताश्च हूयन्तां कुमाराश्चैव सर्वतः ।
आहन्यन्तां महाभेर्यो मृदङ्गाः सर्वतः क्षितौ ॥
नृत्यन्तां नर्तकाः सर्वे गायन्तां गायकास्तथा ।
भोज्यन्तां ब्राह्मणाः सर्वे दीयन्तां च धनानि च ॥ [10]
अलंक्रियन्तां सर्वत्र प्रासादाः सर्व एव हि ।
एवमाज्ञापयामासुर्यादवा उत्सवोत्सुकाः ॥

महता युक्तं (for ^{a}). T $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 **महारथः** (for **हलायुधः**). — G_5 om (hapl) lines 129-133. T_2 om line 129. —(L 131) $T_{1,2\ 4}$ G_1 M **बिभेद** (for **विव्याध**). $T_{1,2}$ G_1 M **जघान** (for **चिच्छेद**) — (L 133) $T_{1,2\ 4}$ $G_{1,4}$ M **पात्यमानाद्** (for °**मानो**) — (L. 135) $G_{1\ 3,5}$ **सात्यकिं** (for °**किस्**) G_4 om. (hapl) lines 135^b–136^a — (L 138) M_3 **घोरं तेषां** (by transp). — (L 140) T_1 M_3 **गजा ह**; M_4 **गदाभिः** (for **गजाश्च**) T $G_{1\ 4\ 5}$ **निपेतुश्च**; M_3 **संक्रुद्धास्तु** (for **सनिपेतुः**) — (L 141) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 **रथै रथाश्च संरब्धा** (G_1 °**क्रुद्धाः**) (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 **सादिन** (T_1 °**भि**) **श्चाश्वसादिना** (for ^{b}). — (L 142) T_2 $G_{1\ 4}$ **च पत्तिं च** (for **तथा पत्तीञ्**). — (L 143) M_2 **विनेशुर्** (for °**दुर्**) — (L 144) T_1 **असिना** (for **असीनां**). — (L. 145) $T_{2\ 3}$ $G_{1,4}$ **आशु** (for **आजौ**). — (L 146) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 **च महा-**; T_4 **अपि च** (for **च मृधे**). — (L 147) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 **घोर**· (for **घोष.**). — Lines 148-159 = D_6 1010* — (L. 148) $T_{1,3,4}$ $G_{1\ 4\ 5}$ **धीरो** (for **वीरो**) — (L 149) T_4 **विद्धं** (for **वीरं**) — (L 150) M_3 **महीतले** (for **च भूतले**). — (L. 152) $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M_4 **पतत्यपि**; $T_{2,3}$ $G_{1\ 4}$ **पराजिते** (for **निपातिते**). — (L 155) T_1 **विध्रुते** (for **विद्रुते**). $T_{2,3}$ $G_{1,4}$ **पतत्यपि** (for **पराजिते**) — (L 157) T_2 $G_{1,4}$ **-नृपा मृता.**, T_3 **मृता नृपा** (for **नृपाश्रितम्**).

COLOPHON — *Mention of the Epic* T_3 — *Adhy. name* T_1 G_3 M_4 **रुक्मिणीहरणे जरासधपराजयः**, G_4 M_{1-3} **रुक्मिणीहरणम्.** — *Adhy no* $T_{1,2}$ $G_{3\ 4}$ M 120; T_3 129, T_4 108, G_1 122, G_5 123

23

(L 1) T_3 G_4 **-धन्विन** (for **धन्वनः**). — (L. 2) T_2 **सर्वत** (for °**श**). — T_2 om (hapl) from **नृपतयो** (in line 3) up to **आहन्यन्तां** (in line 8). — (L, 5)

ते च सर्वे यथाज्ञप्तं चक्रुश्चैव सहस्रशः ॥
कचिच्च सुस्वरं गेयं गायकाश्चक्रिरे तदा ।
कचिद्भेर्यैः समाघ्नाता महाघोषं प्रपूरिरे । [15]
रोदसी पूरयामासुः पातालं च प्रपूरितम् ॥
कचिच्छङ्खा महाराज व्याध्माता यादवेश्वरैः ।
पृथिवीं कम्पयन्तो वै समुद्रानभ्यवर्धयन् ॥
कचिद्गजा हयाश्चैव हेषां चक्रुर्महोत्सवे ।
कुमारा यदुमुख्यानां सिंहनादमघोषयन् ॥ [20]
अध्यक्षः सात्यकिश्चासीत्केशवे ह्युत्सवोन्मुखे ।
इतश्चेतश्च संयाति नियुङ्क्ते तत्र तत्र ह ॥
यस्य यस्य च यत्कार्यं तं तं तत्र नियुक्तवान् ॥
बलदेवोऽपि धर्मात्मा राजभिः सार्धमच्युतः ।
यथार्हं तु यथायोगं संमानं समयोजयत् ॥ [25]
एवं कोलाहले तस्मिन्केशवः परवीरहा ।
ब्राह्मणांश्च महाराज नानादिग्भ्यः समागतान् ॥
यदुवृद्धांश्च राजेन्द्र उग्रसेनपुरोगमान् ।
नमस्कृत्य हृषीकेशो विवाहाय मनो दधे ॥
अनुज्ञातश्च तै राजन्धौतवासाः स्वलंकृतः । [30]
रुक्मिण्याः केशवः पाणिं जग्राह विधिवत्प्रभुः ॥
जयशब्दः समारब्धो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
तुष्टुवुश्च जगन्नाथं सूतमागधबन्दिनः ॥
आकाशे समपद्यन्त शङ्खभेरीस्वनास्तदा ।
पपात पुष्पवर्षं च ववौ वायुः सुखं तथा ॥ [35]
ब्राह्मणेभ्यस्तदा दत्त्वा रत्नानि च जनार्दनः ।
अष्टौ हयसहस्राणि प्रत्येकं विप्रपुंगवान् ।
संयोज्य च हृषीकेशो वासांसि विविधानि च ॥
गजानां च शतं साग्रं सहस्रमयुतं गवाम् ।
भाराश्चैव सुवर्णानां कोटीशतसहस्रशः ॥ [40]
इदं चोवाच राजेन्द्र केशवः परवीरहा ।
यद्यच्च शोभनं वस्तु दीयतां रत्नसंज्ञितम् ।
अर्चिताश्चार्थिनो राजन्भूयासुश्च महोत्सवे ॥
एवमाज्ञाप्य गोविन्दो रुक्मिण्या सह यादवान् ।
अभिवाद्य स्वपितरं देवकीं तदनन्तरम् ॥ [45]
उग्रसेनं च राजेन्द्रं वृद्धानन्यान्सयादवान् ।
ते सर्वे चक्रुरश्रूणि हर्षजानि यदूत्तमाः ॥
निर्वृत्ते तु तदा राजन्विवाहे केशवस्य ह ।
ये ये समागतास्तत्र नृपा विप्राः समन्ततः ।
अनुभूय विवाहं तु जग्मुः सर्वे यथागतम् ॥ [50]

$T_{1.4}$ G_5 अपि, T_3 $G_{1\,4}$ अभि ; M_4 चापि (for च प्र-) — (L 6) T_3 $G_{4\,5}$ M_4 उच्छ्रियन्त (for उच्छ्रीयन्तां). — (L. 7) G_1 [आ]हूयन्तां (for हू°) T_1 M_4 यादवा (for सर्वतः) — (L 12) T_1 G_3 यादवास्तु महोत्सुकाः (for [b]). — (L 13) D_6 T_1 G_3 M_{1-3} यथाज्ञप्तास्ते (for °ज्ञप्तं) D_6 M_{1-3} तथा चक्रुः (for चक्रुश्चैव) — (L 14) M_4 तावच् (for कचिच्) T_3 G_5 सदा (for तदा) — (L 15) $T_{2.3}$ $G_{1\,4}$ समाघ्नन्तो, G_5 °घ्नन्त्यो (for °घ्नाता). T_1 G_3 महाघोषा (for °षं) — (L 18) T_1 $G_{1\,3\,4}$ अभ्यवर्तयन्; T_3 G_5 अत्यवर्त° (for अभ्यवर्ध°) — (L 19) T_1 $G_{1\,3-5}$ M_4 घोषं (for हेषां) — (L 20) D_6 G_3 M_{1-3} समानदन् (for अघोषयन्) — (L 21) T_1 G_3 M_4 [अ]पि (for [आ]सीत्) — (L 22) D_6 M_{1-3} नियुक्तस् (for °ङ्क्ते) — (L. 23) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ वा येन (for यस्य च) T_4 तत् (for यत्). T_1 G_5 M_4 तस्य तस्य, T_{2-4} $G_{1\,4}$ तत्र तत्र (for तं तं तत्र). — (L 28) G_1 -प्रवृद्धान्, G_4 -प्रवीरान् (for -वृद्धांश्च). — (L 31) G_4 जगृहे (for जग्राह) — (L 36) T_2 G_1 रत्नानि विविधानि च (for [b]) — (L 37) D_6 G_1 M_{1-3} रथ- (for हय-) — T_{2-4} $G_{1\,4\,5}$ om line 38 — (L. 39) D_6 M तथा (for गवाम्) — (L 40) G_4 हयाश्चैव सहस्राणि (for [a]) T_1 G_3 कोटिशस्तु (for कोटीशत-) — (L. 43) D_6 M_{1-3} अर्थिताश्चार्थिनां राजन्, T_1 G_3 अर्थिनां चार्थिता रा° (for [a]) D_6 M_{1-3} भूयात्स महदुत्सवे (for [b]) — (L. 46) T_3 $G_{1\,4}$ च (for स-) T_4 वृद्धानन्यांश्च यादवा (for [b]).

No. 24

K Ñ2 3 V2 B Dn D1–5 S (T3 missing) ins. after adhy. 99 V1. 3 Ds D6 after adhy. 89 :

वैशंपायन उवाच ।

अत्राश्चर्याद्भुतं मन्त्रमाह्निकं जपतां वर ।
यं जप्त्वा तु नृपश्रेष्ठ सायं प्रातः शुभं लभेत् ॥
कीर्तितं बलभद्रेण कृष्णेनैवानुकीर्तितम् ।
धर्मकामैश्च मुनिभिर्ऋषिभिश्चापि कीर्तितम् ॥
सुरासुरगुरुर्ब्रह्मा पातु मां जगतीपतिः । [5]
अथोंकारवषट्कारौ सावित्री विविधाः क्रियाः ॥
ऋचो यजूंषि सामानि च्छन्दांस्याथर्वणानि च ।
चत्वारः सकला वेदाः सहरस्याः सविस्तराः ॥
पुराणमितिहासं च खिलान्युपखिलानि च ।
अङ्गान्युपाङ्गानि तथा सव्याख्यानानि पान्तु माम् ॥ [10]
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सत्त्वं रजस्तमः ॥
व्यानोदानः समानश्च प्राणोऽपानश्च पञ्चमः ।
वायवः सप्त चैवान्ये येष्वायत्तमिदं जगत् ॥
मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । [15]
भृगुर्वसिष्ठो भगवान्पान्तु ते मां महर्षयः ॥
कश्यपाद्याश्च मुनयश्चतुर्दश दिशो दश ।
नरनारायणौ देवौ सगणौ पान्तु मां सदा ॥

No. 24

[Ñ3 *and* V3 *are not collated, and hence their variants could not be incorporated in the Critical Apparatus*]

(L 1) K2 अत्रान्यथाद्भुतं स्तोत्रं, Ñ2 अत्याश्चर्याद्भुतं मन्त्रम्, T1 2 4 G1 3 5 M अन्यच्चाद्भुतमन्त्रैव (M1 2 °त्रासीद्), G2 4 अत्राश्चर्यात्मकं स्तोत्रं (for °) K B2 3 Dn Ds D2 4 G2 4 जयतां, V1 यजतां (for जपतां) — After line 1, K3 Dn Ds D4 ins.

1** प्रद्युम्ने द्वारकां प्राप्ते हत्वा तं कालशम्बरम् ।
बलदेवेन रक्षार्थं प्रोक्तमाह्निकमुच्यते ॥

—(L. 2) K3. 4 Ñ2 V2 B1 3 Dn Ds D5 T1 2 G यज् (for यं). D3 नर- (for नृप-) K2 जपंस्तं नृपतिश्रेष्ठः; V1 यं जप्त्वा नृपतिश्रेष्ठ; D6 T4 M यजप्त्वा नृपतिश्रेष्ठ (for °) M4 शुचिर् (for शुभं) K Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1–5. 6 (marg as above) G2 M2 सायं पू(K2 D2 स्नानपू-; Ñ2 स्नाने पू)तात्मतां व्रजे(M2 [*inf lin*] भवे)त् (for °). — (L 3) K Ñ2 V1 2 B D G2 बलदेवेन (for °भद्रेण). K1. 3. 4 Ñ2 V2 Dn Ds D1 4 5 T2 G1. 2. 4 विष्णुना चैव कीर्तितम्; K2 T1 4 G3 5 M विप्रैश्चैवाभि(K2 °नु)की° (for °) — K2 G2 om (hapl) line 4. —(L 4) D4 अमरैश् (for ऋषिभिश्) T1 2 4 G1 3–5 M सिद्धैश्चैवाभिकी(T4 °वापि की-, G3 M1–3 °वानुकी)र्तितम् (for °) — After line 4, G2 ins

2** महद्भिर्मुनिभिश्चैव ऋषिभिश्चापि कीर्तितम् ।

While Bom Poona eds G(ed) ins after 4

3** कर्हिचिद्रुक्मिणीपुत्रो हलिना संयुतो गृहे ॥
उपविष्टः प्रणम्याथ तमुवाच कृताञ्जलि ॥

प्रद्युम्न उवाच ।
कृष्णाग्रज महाभाग रोहिणीतनय प्रभो ।
किंचित्स्तोत्रं मम ब्रूहि यज्जप्त्वा निर्भयोऽभवम् ॥

[(L 3) Bom Poona eds कृष्णानुज (for °ग्रज)] — Before line 5, Bom Poona eds G(ed) ins श्रीबलदेव उवाच. — (L. 5) V1 2 D1 3 जगतां, Dn D5 G1 2. 5 °त, T4 M1–3 वै शची- (for जगती-). — (L. 6) V1 B2 3 तथा (for अथ) K1 3 4 Ñ2 V1. 2 B Dn Ds D2–3 T4 G2 M1–3 सावित्रीविधयस्त्रय (T4 M1–3 °यः क्रिया) (for °) — (L. 8) K2 Ñ2 V1 2 B Dn सखिला; K3 Ds D1 2 4 5 G2 त्वखिला, K4 चाखिला (for सकला) D6 T1 4 G3 M चत्वारि शाखा वे(T1 G3 M4 °रः सर्ववे)दाश्च (for °) — (L 9) V1 B1 2 Ds2 T1 2 G1 3–5 M2 इतिहासश् (for °सं) — (L 10) K1 3 4 Ñ2 V1 2 B D T4 G2 4 M3 व्या(D3 आ)ख्यातानि च पान्तु माम्; K2 सव्यानानि तु पाण्डव (for °). — (L 11) K1 D4 T2 आकाश (for °शम्). Ñ2 पञ्चम — Ñ2 om. (hapl.) line 13. — (L 13) K2 D2 T1 2 G1–3 व्यानोदानौ, K3 V2 B2 G4 M4 °दान- (for °दानः) D3. 4 T4 G5 व्यानोदानसमानाश्च (for, °) K1 D4 सत्तम; D2 पश्चिम- (for पञ्चम.) — (L. 14) K4 D1 5 पञ्च (for सप्त). K2 यदायत्तम् (for येष्वा°) Ds1 क्वचित् (for जगत्) — After line 14, Ds1 ins

4** आवाहः प्रवहश्चैव उद्वह सवहस्तथा ।
विवहः परावहश्चैव तथा परिवहोऽनिल ॥

— (L. 15) Ds1 [ए]व (for [अ]त्रि.) K1 3 4 Ñ2 V1. 2 B Dn Ds2 D1–3 6 T4 मरीचिरङ्गिरात्रिश्च; K3 °ग्यङ्गिरसौ; D4 मारीचश्चाङ्गिरोऽत्रिश्च (for °) — (L. 16) M1–3 द्युतिमान् (for भगवान्) D3 मां ते (by transp.). — (L. 17) D2 मनवश्, G3 ऋषयश् (for मुन°). K2 सदिगी-

रुद्राश्चैकादश प्रोक्ता आदित्या द्वादशैव तु ॥
अष्टौ च वसवो देवा अश्विनौ द्वौ प्रकीर्तितौ ॥ [20]
ह्रीः श्रीर्लक्ष्मीः स्वधा मेधा तुष्टिः पुष्टिः स्मृतिर्धृतिः ।
अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सिंहिका दैत्यमातरः ॥
हिमवान्हेमकूटश्च निषधः श्वेतपर्वतः ।
ऋषभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्यपर्वतः ॥
सह्यादयश्च मलयो मेरुमन्दरदर्दुराः । [25]
क्रौञ्चकैलासमैनाकाः पान्तु मां धरणीधराः ॥
शेषश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्च तक्षकः ।
एलापत्रः शुक्तिकर्णः कम्बलाश्वतरावुभौ ॥
हस्तिभद्रः पिठरकः कर्कोटकधनंजयौ ।
तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवीरकः ॥ [30]
सुमनास्यो दधिमुखस्तथा शृङ्गारपिण्डकः ।
मणिनागश्च भगवांस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥
नागराड् दधिकर्णश्च तथा हारिद्रकोऽपरः ।
एते चान्ये च बहवो ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥
भूधराः सत्यधर्माणः पान्तु मां भुजगेश्वराः । [35]
समुद्राः पान्तु चत्वारो गङ्गा च सरितां वरा ॥
सरस्वती चन्द्रभागा शतद्रुर्देविका शुभा ।
इरावती विपाशा च शरयूर्यमुना तथा ॥
कुल्माषी रथवामा च बाहुदा च हिरण्यदा ।
प्लक्षा चेक्षुमती चैव तापनी च बृहद्रथा । [40]

शादयो दश (for ^{b}). — (L 18) K_4 मे (for मां) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 पातां मां सगणौ सदा (for ^{b}) — (L 19) Bom ed भोक्ता (for प्रोक्ता) — (L 21) K_2 $T_{1\ 4}$ G_3 M_{1-3} च मेधा च, $\tilde{N}_2$ सुरा मेधा, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 तथा मेधा; Poona ed स्वधा पुष्टिर् (for स्वधा मेधा) Poona ed. मेधा तुष्टि (for तुष्टिः पुष्टि) K_1 D_4 $T_{1\ 2}$ G M धृति. स्मृतिः (by transp) — (L 22) Dn_2 Ds_2 अदितिर्दनुजश्चैव, M_3 °श्च दितिश्चैव (for ^{a}) K_2 [अ]सुर- (for दैत्य-). — (L 23) D_4 चैव (for श्वेत-) — (L 24) V_2 B_3 D_5 पारिजातश् (for °यात्रश्) K_2 एव च (for -पर्वत) — (L 25) $K_{1,3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{5\ 6}$ $T_{1\ 2\ 4}$ G_{1-3} $M_{1\ 2}$ सह्योदयश्, $D_{2\ 4}$ सह्योदयौ, D_3 सह्यपादश्, G_4 सह्याचलश् (for सह्यादयश्) T_4 गिरयो (for मलयो) D_2 -दुर्धरा ; D_3 -दुर्दुरौ, T_4 G_2 दर्दराः, $G_{1\ 4}$ M_4 -दर्दुरौ ; G_5 M_{1-3} -दर्दरौ (for -दर्दुरा) — (L. 26) M_4 मैनाकक्रौञ्चकैलासाः (for ^{a}). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M पृथिवी- (for धरणी-). — M_4 om lines 27–30 — (L 27) D_3 विशालश्चैव तक्षक (for ^{b}) — (L. 28) D_4 एलपुत्र- (for एलापत्र.) D_6 शुक्तिवर्णः ; Bom. Poona eds G(ed) शुक्लवर्ण (for शुक्तिकर्ण.) T_4 एलापत्रांशुक- कर्णि (for ^{a}). — (L. 29) K_2 हस्तिरुद्रः (for °भद्र) B_1 Dn_2 D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ पीठकर (for °रक-) — (L. 30) Ds पूषणकश् (for पूर°) K_2 $T_{1\ 4}$ तथा पूरणकर्णश्च ; $G_{3\ 5}$ M_{1-3} तथा पुराणकर्णश्च (for ^{a}). T_2 $G_{1\ 1\ 5}$ नटश्, G_2 नागाश् ; G_3 नटाश् (for नागश्). — (L 31) $K_{1,3}$ सुमनाश्वो, Ds D_2 °नस्यो, D_3 सुनामास्यो, $T_{1,2}$ G_{3-6} सुमभास्यो, G_1 °नाख्यो (for °नास्यो) K_3 om line 31^b K_2 T_1 $G_{1,3\ 4}$ M_2 मुद्गर- (for शृङ्गार-) G_5 -पीठक- (for पिण्डक) T_3 तथा मुद्गरपीठकः, $M_{1\ 3}$ तथा मुद्गरपिण्डकौ, M_4 तथा मृत्पिण्डकर्मणि (for ^{b}). — (L 32) G_4 मणिनाभश् (for °नागश्). M_4 नाभागश्चैव भगवान् (for ^{a}) — (L 33) $\tilde{N}_2$ V_2 B $G_{1\ 2\ 4}$ अधिकर्णश् ; D_3 बद्ध° ; T_1 M_{1-3} अविक(T_1 °की)र्णश्, M_4 दधिकण्ठश् (for °कर्णश्)- D_5 नागो रौद्रोऽधिकर्णश्च ; T_4 नागरान्धक°, G_3 नागरायवि° (for ^{a}) $G_{4\ 5}$ हारिद्रकोपन, M_4 °कोऽवरः, M_3 °कोटकः (for °कोऽपर) — (L 34) B D_2 नात्र, Ds_1 G_6 चानु- (for नानु-) — (L 35) G_2 M_{1-3} मन्यु (for सत्य-). $K_{1\ 2}$ D_4 -कर्माणः (for ध°) T_1 प्रचरा मन्युधर्माण. ; T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 भूचरा मृत्यु°, T_4 भूधरा मनुष्य° (hypermetric) $G_{3,5}$ भूचरा मन्यु° (for ^{a}). — (L 37) K $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ B D (except D_6) T_1 G_2 शिवा (for शुभा) — (L 38) K_1 Ds_1 D_4 T_4 G_4 द्वारावती, D_6 G_3 M_{1-3} ऐरा° (for इरा°) K_2 पापमोचा ; T_4 विषाङ्गा च (for विपाशा च). K_2 $T_{1,2,4}$ $G_{1\ 3-5}$ M यमुना सरयूस्तथा (K_2 °यू कुहू) — After line 38, $\tilde{N}_2$ Ds ins

5** कौशिकी देविका चैव पुण्या दिव्या दृषद्वती ।

— (L 39) $K_{1\ 2,4}$ $\tilde{N}_2$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds_2 $D_{2-4\ 6}$ $T_{1\ 2\ 4}$ G M कल्माषी (for कु°) $K_{1,3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{1,2\ 4-6}$ $T_{1\ 2\ 4}$ G M_4 च र($K_{3\ 4}$ $D_{1\ 4\ 5}$ त)थोऽमा, K_2 रथबाऽपा ; D_3 तथानन्दा (for रथव मा) M_{1-3} बाहुदा सहिरण्यदा (for ^{b}) — (L 40) K_1 D_4 वेत्रवती (for चेक्षुमती) K_2 कक्षा चन्द्रवता चैव ; T_1 G_3 $M_{1\ 2}$ चक्षुषे(T_1 °रि)क्षुमती चैव, M_3 चक्षकेक्षुमती चैव (for ^{a}). K_2 D_5 (before corr) पाण्डुका, $K_{3,4}$ Dn D_1 अवनी, $\tilde{N}_2$ V_1 B_1 Ds D_5 (after corr) पावनी, D_2 अवन्ती ; D_3 तावती, T_1 G_3 M_{1-3} पातुका, T_4 स्रवन्ती, G_2 M_4 तापिनी (for तापनी). — (L 41) K_3 Ds_1 M_4 चर्मवती (for °ण्वती) K_2 रम्या ; T_1 G_3 M_{1-3} पुण्या (for the first चैव) G_5 वसु-, M_4 वासु- (for the second चैव) G_2 पुण्या च वसुदा धरा (for ^{b}) — (L 42) T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_4 नद्यश् (for चान्याश्). D_3 एताश्च सरितोऽन्याश्च (for ^{a}). K_2 $T_{1,2,4}$ $G_{1,3-5}$ M

ख्याता चर्मण्वती चैव पुण्या चैव वधूसरा ॥
एताश्चान्याश्च सरितो याश्चान्या नानुकीर्तिताः ।
उत्तरापथगामिन्यः सलिलैः स्नपयन्तु माम् ॥
वेण्णा गोदावरी सीता कावेरी काञ्चनावती ॥
कृष्णवेणी शुक्तिमती तमसा पुष्पवाहिनी ।　　[45]
ताम्रपर्णी ज्योतिमती उत्पलोदुम्बरावती ॥
नदी वैतरणी पुण्या विदर्भा नर्मदा शुभा ।
वितस्ता वै भीमरथी एला चैव महानदी ।
कालिन्दी गोमती पुण्या नदः शोणश्च विश्रुतः ॥
एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकीर्तिताः ।　　[50]
दक्षिणापथवाहिन्यः सलिलैः स्नपयन्तु माम् ॥
सिप्रा चर्मण्वती पुण्या मही साभ्रमती तथा ।
सिन्धुर्वेत्रवती चैव भोजा च वनमालिका ॥
पूर्वभद्रापरभद्रा ऊर्मिला च वरद्रुमा ।
ख्याता वेत्रवती चैव चापदासीति विश्रुता ॥　　[55]
प्रस्थावती पुण्यनदी नदी पुण्या सरस्वती ।
मित्रघ्नी चेन्दुमाला च तथा मधुमती नदी ॥
उमा गुरुनदी चैव तापी च विमलोदका ।
विमला विमलोदा च मत्तगङ्गा पयस्विनी ॥
एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकीर्तिताः । [60]

उत्तरां दिशमाश्रिता (for ^{b}). — G_3 om lines 43–61. — (L 43) K_2 $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,4\,5}$ M पुण्याः सलिलवाहिन्य. (for ^{a}) K_2 $T_{1,4}$ G_4 तर्पयन्तु (T_1 °न्ति) च मां सदा, T_2 $G_{1\,5}$ M पाल(M_{1-3} स्नाप)यन्तु च मां सदा (for ^{b}) — After line 43, $B_{1\,3}$ D_6 read line 52, and V_1 reads the same repeating it in its proper place — (L 44) $K_{2\,4}$ $\tilde{N}_2$ Dn Ds $D_{1-3\,5\,6}$ वेणा, V_2 T_1 वेणी (for वेण्णा) K_2 $G_{1,4\,5}$ M_4 चैव, $T_{1\,4}$ M_{1-3} चापि; G_2 स्फीता (for सीता) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ B Dn D_3 D_6 G_2 कावेरी कौङ्कणावती, $T_{1,2}$ $G_{1,4\,5}$ M °री कनकावती (for ^{b}) — After line 44, K_2 reads line 47 — (L 45) $K_{1\,2}$ $\tilde{N}_2$ V_2 Dn_2 M_{1-3} कृष्णा वेणा V_2 M_{1-3} °ण्णा, K_3 B_1 Dn_1 Ds_1 D_6 कृष्णवेणा, V_1 $B_{2\,3}$ Ds_2 °वेण्णा (for °वेणी). $K_{1,2}$ Ds_2 $D_{1,4\,5}$ पुण्यवाहिनी (for पुष्प°) — (L. 46) M_{1-3} ताम्रवेण्णा (for °पर्णी). M_4 चित्ररथा (for ज्योति°). K_2 रसहेला इरावती, $T_{1,2}$ $G_{1\,4\,5}$ M_4 उमा रेखा दुरावती, M_{1-3} तथा (M_3 उमा) रेखा द्रुमावती (for ^{b}) — (L. 47) K_2 शिवा (for शुभा). — (L 48) $T_{1,2}$ $G_{1\,4,6}$ M_{1-3} वितस्तिनी (for °स्ता वै) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ भीमरथा (for °थी) K_2 नदी भीमरथी चैव, $K_{3\,4}$ Dn D_{1-5} वितस्ता भीमरथी च, T_4 G_2 वितस्त्यैरावती सैव (for ^{a}) K_3 $D_{1,4,5}$ वेला; B_3 Dn_1 T_4 G_2 ऐला (for एला) K_2 वेला चैवामरावती, $T_{1\,2}$ $G_{1\,4,5}$ वेद्या चोदुम्बरावती, M_{1-3} वेळा चोदुम्बरावती, M_4 वेद्या चोदुम्बरप्रभा (for ^{b}) — (L 49) K_3 गौतमी (for गोमती). — (L 50) K_2 $T_{1\,2}$ $G_{1\,4}$ M सरितो (for वै नद्यो) D_2 नात्र, T_4 न तु (for नानु-) — (L 51) $K_{1,2}$ $\tilde{N}_2$ B_2 Ds D_{2-4} -गामिन्यः (for -वाहिन्यः) K_2 तर्पयन्तु; K_3 B_2 $D_{3\,4\,6}$ T_2 $G_{1\,2\,4}$ M स्नाप° (for स्नप°) — B_2 om line 52 — (L 52) $\tilde{N}_2$ V_2 B_1 Dn D_6 क्षिप्रा, B_3 $T_{1\,3}$ $G_{1,4,5}$ M सिद्धा (for सिप्रा) $K_{3\,4}$ श्वभ्रवती, Dn शुभ्रवती; D_5 साभ्रवती (for °मती). K_1 B_3 D_6 मही श्वभ्रवती शुभा, B_1 Ds $D_{2\,4}$ T_4 मही शुभ्रवती शुभा; D_3 मही च सुमती शुभा, $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ M म(M_4 मा)-हेश्वरवती शुभा, G_2 मही च भ्रमरी शुभा (for ^{b}). — (L 53) K $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ B Dn Ds $D_{1\,2\,4-6}$ $T_{1\,4}$ G_4 भोजान्ता D_3 भ्राजिता (for भोजा च) M_{1-3} भोजना नवमालिका (for ^{b}) — (L 54) K_1 पूर्णभद्रा, M_{1-3} पुराभद्रा (for पूर्वभद्रा) $K_{2\,3}$ B_2 Dn $D_{2\,3}$ $T_{1\,3}$ M पराभद्रा, B_1 पारभद्रा, D_1 [अ]पभद्रा च; G_2 च भद्रा च (for [अ]परभद्रा) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_2$ B_1 D_5 T_4 G_2 चर्मिला, $B_{2\,3}$ D_6 निर्मिला, Ds $D_{1\,3}$ वर्मिला (for उर्मिला) K_2 $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ M नर्मदा पीवरद्रुमा, D_2 चर्मिला च वरं समा, D_4 चर्मशर्मवरद्रुमा (for ^{b}) — (L 55) K_2 रेवा (for ख्याता) $D_{2,3}$ रेणुमती, D_6 चैत्रवती (for वेत्रवती) K_3 कामदासी, $V_{1\,2}$ वायु°; D_3 ताप° (for चाप°) T_1 बलदामा च विश्रुता; T_2 $G_{1,4\,5}$ M पयो(G_1 जल-; G_5 M_4 बल)दा चैव वि° (for ^{b}) — (L 56) K_2 हृष्टपुण्या, $K_{3\,4}$ $B_{1\,3}$ Dn Ds_1 $D_{1,2\,6}$ लुण्ठ(Dn_1 °ण्ड)नदी; $\tilde{N}_2$ Ds_2 D_5 कुण्ड°, V_1 वेणु°; V_2 वेणुवती, D_4 पुण्यवती, $T_{1\,2}$ $G_{1\,4}$ M हृष्टनदी, G_2 पुण्या नदी, G_5 हृष्टवती (for पुण्यनदी) K_1 पुण्या चर्म-; K_2 रम्या पुण्या, $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ B Ds_1 $D_{2,3,6}$ $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,4,5}$ M पुण्या रम्या (for नदी पुण्या) — (L 57) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_2$ V_1 Ds D_4 मित्रघ्ना; Dn चित्रघ्नी (for मित्रघ्नी) V_2 चन्द्रमाला (for चेन्दु°) K_3 वृत्रघ्नी चात्रवाला च; B_3 मित्रघ्ना चेन्दुनाला च, $D_{1\,5}$ T_4 M_{1-3} वृत्रघ्नी च(D_1 चे)न्द्रमा($M_{1,3}$ °पा, M_2 °बा)ला च, $D_{2,3\,6}$ $G_{2\,5}$ मित्रघ्ना (G_3 विघ्नघ्ना; G_5 मित्रघ्नी) च(D_6 चे)न्द्रमाला च; $T_{1,2}$ G_1 M_4 वृत्रघ्नी चित्रपा(G_1 M_4 °मा)ला च (for ^{a}) V_2 M_{1-3} मधुवती (for °मती) — (L 58) D_2 ग्रहनदी; D_3 गुह°; $T_{1,2}$ G_4 M नन्दा°, $G_{2\,5}$ गुरुमती (for °नदी) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ $B_{2,3}$ D_6 T_4 वापी (for तापी) K_2 नदी विमलपादिका, $T_{1\,2}$ $G_{1\,4}$ M वाग्मी (M_{1-3} °त्री; M_4 °पी) च विषयान्तिका (for ^{b}).

ता मां समभिषिञ्चन्तु पश्चिमामाश्रिता दिशम् ॥
प्रभासं च प्रयागं च नैमिषं पुष्कराणि च ।
गङ्गातीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीक्षेत्रं गौतमाश्रमम् ॥
रामह्रदं विनशनं रामतीर्थं तथैव च ।
गङ्गाद्वारं कनखलं सोमो वै यत्र चोत्थितः ॥ [65]
कपालमोचनं तीर्थं जम्बूमार्गं च विश्रुतम् ।
सुवर्णबिन्दुं विख्यातं तथा कनकपिङ्गलम् ॥
दशाश्वमेधिकं चैव पुण्याश्रमविभूषितम् ।
बदरी चैव विख्याता नरनारायणाश्रमम् ॥
विख्यातं फाल्गुनीतीर्थं तीर्थं भद्रवटं तथा । [70]

कोकामुखं पुण्यनदं गङ्गासागरमेव च ।
मगधेषु तपोदश्च गङ्गोद्भेदश्च विश्रुतः ॥
तीर्थान्येतानि पुण्यानि सेवितानि महर्षिभिः ।
मां पावयन्तु सलिलैः कीर्तिताकीर्तितानि च ॥
धर्मार्थकामविधयो यशःप्राप्तिः शमो दमः । [75]
वरुणोऽशोऽथ धनदो यमो नियम एव च ॥
कालो नयः संनतिश्च क्रोधो मोहः क्षमा धृतिः ।
विद्युतोऽभ्राण्योषधयः प्रमादोन्मादविग्रहाः ॥
यक्षाः पिशाचा गन्धर्वाः किंनराः सिद्धचारणाः ।
नक्तंचराः खेचरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहाः ॥ [80]

— (L 59) T1 त्वर्लासी, G5 विलापी, M1–3 विपली, M2 विलपी (for विमला) K2 D1 5 विमला विमलावर्त्ता (for ᵃ) D3 शतगङ्गा, G1 मत्तगन्धा (for °ङ्गा) D2 3 यशस्विनी (for पय°) T1 G4 5 M मत्तगन्धा (M1 3 °ण्डा) यशस्विनी (for ᵇ) — (L 60) K3 वै बह्व्यो; T1 M3 वाहिन्यो, T2 G1 4 5 बहवो, T4 M1 2 या बह्व्यो; M4 सरितो (for वै नद्यो) — (L 61) K2 T1 3 4 G1 4 5 M4 पश्चिमां दिश(G1 °शि)माश्रिता, (for ᵇ) — After line 61, Ñ2 V1 B1 2 D2 3 T1 ins :

6** भागीरथी पुण्यजला प्राच्यां दिशि समाश्रिता ।
सा तु दहतु मे पाप कीर्तिता शंभुना धृता ॥

[Ñ2 reads line 1 twice T1 om line 2 — (L. 2) Ñ2 विष्णुना (for शंभुना) D3 कीर्तिता सस्तुता स्वयम् (for ᵇ)]

— (L. 62) G4 M1–3 प्रयागश् (for °गं) K2 T1 2 G1 3 5 M4 प्रभासश्च प्रयागश्च (for ᵃ) T1 नैमिषं पुष्कर तथा (for ᵇ). — After line 62, D3 reads line 65. M1–3 om line 63 — (L 63) K3 गङ्गाक्षेत्रं; V2 °तीरं, T1 2 G1 3–5 M4 चक्रतीर्थं (for गङ्गा°) K Ñ2 Dn D1, 2, 4, 5 G2 श्रीकण्ठं (for श्रीक्षेत्रं). K2 गौतमावतम्; K3 °श्रयम्, V1 °र्चितम्; T2 °श्रितस् (for °श्रमम्) T4 कुरुक्षेत्रं वटक्षेत्रं गौतमाश्रममेव च — (L 64) D3 नन्दिह्रदं (for विनशनं) — K3 om lines 65–66 — (L 65) G2 गङ्गातीर्थं (for °द्वारं) — (L 66) D2, 3 चैव; M1, 2 धारा (for तीर्थं) T1 G3 M3 कपालमोचं वाराहं (for ᵃ) V1 2 परिश्रुतम्; T1 G3 M1–3 इति श्रु° (for च विश्रु°) — (L 67) Ñ2 सुपर्ण- (for सुवर्ण) K2 -तीर्थं (for -बिन्दु) K1 D4 स्वर्णं बि- (D6 °र्णबि)न्दु च विख्यातं (for ᵃ) — (L 70) K2 D1 4 फाल्गुनं; Ñ2 T2 G1 2 4 5 M4 फल्गुनी- (for फा°). V1 2 B Dn Ds D3 6 T1 G3 M1 2 विख्यातं फल्गुतीर्थं च; T4 °तं बलतीर्थं च (for ᵃ). D5 चन्द्रवाटं तथैव च (for ᵇ)

— K2 T4 M1–3 om line 71 — (L 71) T1 G3 M4 कोकानदं, T2 G1 4 5 कोकन(G5 °ना)दं (for कोकामुखं). K1 3 4 Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1 2 4 5 G2 पुण्यतमं (for °नदं) D3 6 कोकामुख्यं पुण्यतमं (for ᵃ) B3 उत्तमम् (for एव च) — (L 72) G3 तथोदार्धं, G5 तपोदं च (for °दश्च) T1 2 G1 3 4 M4 गङ्गा शोणश्, M1, 2 गङ्गा द्रोणश् (for गङ्गोद्भेदश्) — After line 72, D2 ins.

7** रेवोऽरिसंगमश्चैव शूलभेदस्तथैव च ।

— (L 73) K4 [अ]न्यानि (for [ए]तानि) D3 तैः सर्वैः (for पुण्यानि) T1 2 G1 3–5 M3 4 तपस्विभिः, G2 मनीषिभि (for महर्षिभि) — Bom. Poona eds G(ed) ins. after line 73 Dn1 after line 74

8** सूकरं योगमार्गं च श्वेतद्वीपं तथैव च ।
ब्रह्मतीर्थं रामतीर्थं वाजिमेधशतोपमम् ॥
धारासपातसंयुक्ता गङ्गा किल्बिषनाशिनी ।
गङ्गावैकुण्ठकेदारं सूकरोद्भेदनं परम् ।
तं शापमोचनं तीर्थं पुनन्त्वेतानि किल्बिषात् ॥ [5]

[(L 2) Dn1 -दशोपमम् (for -शतो°) — (L 5) Dn1 तत्पाप- (for त शाप-)]

— Bom. ed G(ed) om line 74 — (L 74) Mss. प्लावयन्तु (for पा°) D4 यथा सकीर्तितानि वै (for ᵇ). — (L 75) B2 3 Dn -विषयो, G4 -विषयैर् (for -विधयो). — (L 76) B3 D2 6 पर्जन्यो (for धनदो) K2 वरुणश्चाथ पर्जन्यो, B2 वरुणेशोऽथ पर्जन्यो, D3 °णो घोषपर्जन्यो; T1 °णोधीनशुभिनो, T2 G1 3 4 M °णो धनेश पर्जन्यो (G2 प्रद्युम्नो) (hypermetric) (for ᵃ) — (L 77) K3 4 लोको (for कालो) K2 D2 च नियति, D4 समतिश्च (for सन°) — (L 78) K2 Ñ2 V2 Ds D2 [अ]थौषध्य: (for [ओ]षधय:). T1 2 G1 3–5 M1 2 4 विद्युदभ्रानिलौषध्य, M3 °तोऽभ्रानिलोषध्य. (for ᵃ). — K3 B3 D6 M1–3 om lines

लम्बोदराश्च बलिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः ।
मरुतः सहपर्जन्याः कलात्रुटिलवाः क्षणाः ॥
नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव ऋतवः शिशिरादयः ।
मासाहोरात्रयश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ॥
आमोदश्च प्रमोदश्च प्रहर्षः शोक एव च । [85]
मन्युस्तमस्तपः सत्यं सिद्धिर्वृद्धिः श्रुतिर्धृतिः ॥
रुद्राणी भद्रकाली च भद्रषष्ठा च वारुणी ।
भासी च कालिका चैव शाण्डिली चेति विश्रुताः ॥
आर्या कुहूः सिनीवाली भीमा चित्रवती रतिः ।
एकानंशा च कूष्माण्डी देवी कात्यायनी च या ॥ [90]
लोहित्यायनमाता च देवकन्याश्च याः स्मृताः ।
गोनन्दा देवपत्नी च मां रक्षन्तु सबान्धवम् ॥
नानाभरणचेष्टाश्च नानारूपाङ्कितानना ।
नानादेशविचारिण्यो नानाशस्त्रोपशोभिताः ॥
मेदोमज्जाप्रियाश्चैव मद्यमांसवसाप्रियाः । [95]
मार्जारद्वीपिवक्त्राश्च गजसिंहनिभाननाः ॥
कङ्कवायसगृध्राणां क्रौञ्चतुल्याननास्तथा ।
व्यालयज्ञोपवीताश्च चर्मप्रावरणास्तथा ॥
क्षतजोक्षितवक्त्राश्च खरभेरीसमस्वनाः ।
मत्सराः क्रोधनाश्चैव प्रासादरुचिरप्रियाः ॥ [100]

80-81 G2 om lines 80-82 — (L 80) Dn केसरिणो, G5 खेचराश्च (for °रिणो) — (L 81) T1 2 G1 4 जघनिन°, T4 जङ्गलिन, M4 जाघनीन (for च बलिनः) K1 3 4 B2 D1 2 4 5 लम्बोदराक्षव(K3 °ख्याब-, D2 5 °क्षा ब)लिन (for ^{a}) — (L 82) B3 G5 मरुता (for °त) T1 2 G1. 3-5 M1-3 सोमेन (for पर्जन्या) D3 मरुत° सर्वपर्वाणि (for ^{a}) K1 Ñ2 V1 2 B2 3 Dn D1 2. 4-6 कला(D4 काल)त्रुटिलवक्षणा, K2 कालत्रुटिलवास्तथा; K3. 4 B1 कलाकुटिललक्षणा., T1 शालांस्तु खलरक्षिण (sic), T2 4 G1 4 5 क(G5 का)लास्त्रुटिलवक्षणाः, G3 कालस्त्रुटिलवक्षणा, M2 कालस्त्रुटिलवा क्षणा (for ^{b}) — (L 83) K4 शरदादय (for शिशिरा°) — G2 om line 84 — (L. 84) K2 T1 2 4 G1 3 5 M उभौ (for तथा) Ds1 सूर्याचन्द्रवती तथा (for ^{b}). — D6 om lines 85-86 — (L 85) M4 मोद (for शोक) — T2 G1. 4 om. lines 86-91 — (L 86) T1 रजस् (for मन्युस्) K2 तप सिद्धिर् (for तप सत्यं) V2 T4 G1 3. 5 M मन्युस्तपस्तमः सत्यं (V2 °मश्चैव) D3 °प° सत्यमृद्धिर् (for ^{a}) K3 B2 Dn1 Ds D4 बुद्धिः (for वृद्धिः) T4 M1-3 स्मृति, Bom ed श्रुति (for धृति.) K2 वृद्धिः क्षान्ति° श्रुतिः स्मृति° Ñ2 V2 सिद्धिर्बुद्धिः श्रुतिः स्मृतिः, V1 B1 3 श्रु(B1 धृ)तिः सिद्धि° स्मृतिस्तथा, D2 ऋद्धिर्वृद्धिः श्रुतिर्धुतिः, D3 वृद्धिर्वृत्तिर्धृति· श्रुति°; T1 G2 सिद्धिर्बुद्धि° स्मृति श्रुतिः (G2 धृति शुचिः), G3 5 M4 सर्वबुद्धि (G5 सिद्धिवृद्धि°, M4 सिद्धवृद्धि) श्रुति स्मृतिः (for ^{b}) — (L 87) T1 G3 M भद्रा च (for रुद्राणी) K1 2 D3 रुद्रकाली (for भद्र°) K1 D4 भद्रश्रेष्ठा, K2 °संध्या; K3. 4 V1 D1 °ज्येष्ठा, Ñ2 B1 Ds2 भद्रा षष्ठा, V2 D2 5 भद्रा ज्येष्ठा. B2 3 D6 भद्रषष्ठी, Dn Ds1 T4 G3 5 M4 °षष्ठा, D3 °पृष्ठा, M1-3 वृष्टी (for °षष्ठा) Ñ2 K1 4 V2 Dn Ds D1. 2 5 G2 5 M1-3 [अ]थ (for च) — (L 88) K2 भीमा च, Ds2 दासी च, D2 भासीति, T1 ह्रासी च, M4 हसिका (for भासी च), G5 भासीका कलिका चैव (for ^{a}). — T2 G1 4 om (hapl) lines 89-91 — (L 89) K2 T1 4 G3 5 M गौरी (for कुहू°) K1 Ñ2 V1 2 B2 3 Ds D2-4 6 M3 वेत्रवती, T4 G5 M1 2 4 चैत्र°, G2 Bom Poona eds G(ed) चित्ररथी (for °वती) K4 भ्रमा भेरुवती रति, T1 G3 हिमा चैत्रवती रति° (for ^{b}) — (L 90) T1 4 G3 5 M4 एकानंगा, G2 °नंगी (for °नंशा) M1-3 एकादश्याश्चकूष्माण्डी (for ^{a}) T1 4 G3 M स्मृता (for च या) — (L 91) K1 B1 Ds2 लोहितायनमाता च, K2 °त्यायनिमाता च, Dn °त्या धनमित्रा च, Ds1 सौहित्यायनमाता च, D3 लोहिता धनसिद्धा च, D4 °ता जनमाता च, D5 °ता जिनमाता च, T1 G3 5 M4 लोकाध्यक्षा च माता च, M1-3 लोके ह्यायतिमाता च (for ^{a}) — (L 92) Ñ2 गोविन्दा, T1 2 G1 3-5 M4 देवता, M1 2 गौश्छन्दो; M3 गान्धर्व्यो (for गोनन्दा) T1. 2 G1 3-5 M4 देवपत्न्यश् (for °त्नी) T1 2 G1 3 4 M सहान्वयम् (for सबान्धवम्) — (L. 93) T4 M1-3 करण- (for -भरण-) K1 2 Ds2 D4 -वेषाश् (for -चेष्टाश्) T1 2 G1 3-5 M4 नानाकारविचेष्टाश्च (for ^{a}). — G2 om (hapl) lines 94-96 — (L 94) G5 विरविण्यो (for विचारिण्यो) K2 T1 2 4 G1 3-5 M नानाप्रहरणाङ्किता. (K2 °णास्तथा, G3 °णोद्धता); Dn1 D1 °शस्त्रोपशोभिता (for ^{b}) — K2 om lines 95-98. — (L. 95) T2 M4 -प्रियावहा (for -वसाप्रिया) M1-3 मेदस्नायवस्थिप्रियाश्च माल्यमाससुराप्रिया° — (L 96) T1 4 G3. 4 बिडाल- (for मार्जार-) G3 -वर्णाश् (for वक्त्राश्) M3 घनमिश्रघनस्वरा (for ^{b}) — M3 om (hapl) lines 97-99 M4 om lines 97-109 — (L 97) Dn1 -गृध्राणि; T1 -गृध्रौघा, T2 G1 4 5 -गृध्रौघ (for गृध्राणां) D3 क्रौञ्चतुल्यनिभानना° (for ^{b}) — (L 98) T2 G1 3-5 M1. 2 व्यालयज्ञोपवीतिन्यश् (for ^{a}) — (L 99) Cal ed -रक्ताश् (for -वक्त्राश्) M1 2 घनमिश्र- (for खरभेरी-). K2 -निभा-

मत्तोन्मत्तप्रमत्ताश्च प्रहरन्त्यश्च धिष्ठिता ।
पिङ्गाक्ष्यः पिङ्गकेश्यश्च ततोऽन्या लूनमूर्धजाः ॥
ऊर्ध्वकेश्यः कृष्णकेश्यः श्वेतकेश्यस्तथैव च ।
नागायुतबलाश्चैव वायुवेगबलास्तथा ॥
एकहस्ता एकपादा एकाक्ष्यः कम्पिताननाः । [105]
बहुपुत्राल्पपुत्राश्च द्विपुत्राः प्रियमण्डिताः ॥
मुखमण्डी बिडाली च पूतना गन्धपूतना ।
शीतवातोष्णवेतालीरेवतीग्रहसंज्ञिताः ॥
प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियवासाः प्रियंवदाः ।
सुखप्रसादाः सुखदाः सदाद्विजजनप्रियाः ॥ [110]
नक्तंचराः सुखोदर्काः सदा पर्वणि दारुणाः ।
मातरो मातृवत्पुत्रं रक्षन्तु मम नित्यशः ॥
पितामहमुखोद्भूता रौद्रा रुद्राङ्गसंभवाः ।
कुमारस्कन्दजाश्चैव ज्वरा वै वैष्णवादयः ॥
महाभीमा महावीर्या दर्पोद्भूता महाबलाः । [115]
क्रोधनाक्रोधनाः क्रूरासुरविग्रहकारिणः ॥
नक्तंचराः केसरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहाः ।
लम्बोदरा जघनिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः ॥

नना , D1 -समस्वरा (for °ना) — (L 100) K1-3 Ds2 D1 4 5 T1 4 G3 M1 2 प्रामादा (for प्रासाद-) K Ñ2 V1 2 B D G2 -रुचिरालया , G1 4 M3 °रा प्रिया , G5 °रास्तथा (for °रप्रिया) — (L 101) M1-3 मत्तोन्मत्ता. (for °त्त) Dn2 प्रहसन्त्यश्, D5 °रन्तश् (for °रन्त्यश्) V1 2 Ds T2 G1 5 विष्ठिता. , B D6 विस्वरा (for धिष्ठिता) K2 प्रहसन्त्य सुविस्तरा , Ñ2 °रन्तश्च विष्ठिता , T1 G3 M1-3 सरस्वत्याश्च त्रिस्तरा (for [b]) — (L 102) K2 Ñ2 B2 D5 6 T2 G1 3-5 पिङ्गाक्षाः (for °क्ष्य) K2 Dn1 D5 T1 पिङ्गकेशाश् (for °श्यश्) D3 पिङ्गकेश्यो रक्तकेश्यस् (for [a]) K1 V2 B1 2 Ds D4 G2 5 तथा व्यालूनमूर्धजाः, K2 T2 G1 4 तथाप्यालू°, K4 Dn ततो वालू°, V1 तथा घूर्णितमूर्धजा , D1 ततोऽप्यालून°, D2 तथा व्यालम्ब°, D3 तथा चालून°, D5 ततो ज्वलन°, D6 तथा व्यालोल°; T1 ततोऽन्यालक°, T4 लोला व्यालून°, G3 M1-3 तथान्यालक° (for [b]) — (L. 103) T1 2 4 G1 3-5 रक्तकेश्यः (for ऊर्ध्व°) D2 ऊर्ध्वकेशा कृष्णकेशा , D3 ऊर्ध्वकेश्यो बद्धकेश्य (for [a]) D2 श्वेतकेशास् (for °श्यस्) K3 Dn1 D5 T1 वरा (for [ए]व च). — (L 104) T1 2 G1 3-5 गजायुत- (for नागा°) Bom Poona eds G(ed) वायुवेगास्तथापरा (for [b]) — (L 105) K1 -पदा. , T4 पाता (for -पादा). G2 एकपादा एकहस्ता (for [a]) K1 2 4 Ñ2 B Ds D1 3. 4. 6 T2 G3 4 M3 एकाक्षा (for °क्ष्य) D5 एकाक्षा पिङ्गलानना. , G1 °क्षा. कुपितानना. , Bom Poona eds G(ed) °क्षा पिङ्गला मता (for [b]) — T2 G4 om lines 106-109 — (L 106) B3 सपुत्राश् (for [अ]ल्पपु°) M1-3 त्रिपुत्रा' (for द्वि°) K2 बहु- (for प्रिय-) K1 3 4 Ñ2 V1 B1 3 Dn1 Ds1 D1 8 मण्डिका' (for °ता). B2 Dn2 Ds2 D5 द्विपुत्रा पुत्रमण्डिका. , T1 G1 3 5 विसृता (G3 °पुत्राः) प्रियमास्थिता (for [b]) — (L 107) K2 मुण्डतुण्डी, K3 मुखमण्डा (for °ण्डी) T1 मुखमण्डलिबिल्लो च , G1. 3 5 °मण्डलीबलाली च (for [a]) — (L 108) K2 -संनिभा ; Ds D2. 3 संज्ञिका , D4 -शङ्किता. (for -संज्ञिता) T1 G1 3 5 रेवती कामु(T1 नाम)की तथा (for [b]) — (L 109) K2 M1-3 प्रियासवा (101 प्रियहास्या.) T1 गृहसंज्ञा प्रियारूढ्या ; G1 3 5 ग्रहसञ्ज्ञा प्रियहास्या (G3 °या भार्या) (for [a]) K2 G3 प्रियहास्या , G1 5 प्रियक्रोधा , M1 2 °हार्याः , M3 °गेया. (for °वासा) — (L 110) B1 M1-3 सुमुखा. (for सुखदाः). T2 सुखप्रसादसुखिता (for [a]) T1 2 G1 3-5 प्रसन्नाश्च द्विजप्रिया , M1-3 प्रसादत्रिजन°, M4 प्रसन्ना प्रासतोमरा (for [b]) — M4 om lines 111-119 — (L 112) K1 पितृवत् (for मा°) K3 मां सु- (for मम) D2 3 T1 2 4 G M ता मां (D2 3 मां च , M2 [inf lin] 3 समं) रक्षन्तु नित्यश (M1 3 सर्वत) (for [b]) — (L 113) D4 -संभूता. (for संभवा.). — (L 114) K2 D2 3 M1 2 कुबेर- ; T4 कौबेर- ; G3 5 M3 कौबेरा (for कुमार-) G2 -स्वेदजाश् (for -स्कन्द°). T1 स्कन्दजाश्च वैष्णवाश्च (for [a]) T1 2 G1 3-5 M1-3 वैष्णवाश्च ज्वरादय. (for [b]) — (L 115) K2 M1-3 महाभागा (for °भीमा) D3 महावीरा (for °र्या) V1 B D2 6 महावीर्या महाभीमा (for [a]) K4 दर्पोत्कृष्टा , Ñ2 B1 D6 T1 2 G1 3-5 M1-3 °द्वृत्ता (for °द्भूता) — (L 116) K1 Ñ2 V2 Dn1 Ds1 D2 4 5 क्रोधनाक्रोधजा क्रूराः (V2 °जा शूरा , D2 °जाश्चैव), K2 °जाक्रोधजा क्रूरा , K3 4 Ds2 D1 3 G2 M3 °ना क्रोधजा क्रूरा (D3 °जाश्चैव , G2 °जा क्रुद्धा.), V1 B D6 T1. 2 G1 3-5 M1 2 °जा क्रोधनाः क्रूरा. (for [a]) K1 D4 5 काङ्क्षिण. (for कारिणः) K2 मुखविग्रहहारिण. (for [b]) — T2 G1 4. 5 om (hapl) lines 117-118 — (L 117) Ñ2 B1 D3 खेचरिणो , M1-3 विग्रहिणो (for केसरिणो) — (L. 118) K3 जटिलिन. (for जघनिन) M1-3 लम्बोदरास्यक- (M3 °रा मङ्ग)लिन. (for [a]). K2 पिङ्गलाक्षा विरूपिण (for [b]) — (L 119) K1 D2 शक्त्यर्ष्टि- , K4 सकृष्टि- (for शक्त्यृष्टि-) G5 -चर्म- , M1-3 -प्रास- (for -शूल-). K2 शक्त्यृष्टिपरिघप्रास , T1 2 G1 3 शक्त्यष्टिचर्मपरिघ- (for (for [a]) K2 -खड्ग- , K4 मास- , Ñ2 Dn2 -पाश- , M1-3

शक्त्यृष्टिशूलपरिघप्रासचर्मासिपाणयः ॥
पिनाकवज्रमुसलब्रह्मदण्डायुधप्रियाः ॥ [120]
दण्डिनः कुण्डिनः शूरा जटामुकुटधारिणः ।
वेदवेदाङ्गकुशला नित्ययज्ञोपवीतिनः ॥
व्यालापीडाः कुण्डलिनो वीराः केयूरधारिणः ।
नानावसनसंवीताश्चित्रस्रगनुलेपनाः ॥
गजाश्वोष्ट्रर्क्षमार्जारसिंहव्याघ्रनिभाननाः । [125]
वराहोलूकगोमायुमृगाखुमहिषाननाः ॥
वामना विकटाः कुब्जाः कराला लूनमूर्धजाः ।
सहस्रशतशश्चान्ये सहस्रजटधारिणः ॥
श्वेतकैलाससंकाशाः केचिद्दिनकरप्रभाः ।
केचिज्जलदवर्णाभा नीलाञ्जनचयोपमाः ॥ [130]
एकपादा द्विपादाश्च तथा द्विशिरसोऽपरे ।
निर्मांसास्तालजङ्घाश्च व्यादितास्या भयंकराः ॥
वापीकूपतटाकेषु समुद्रेषु सरःसु च ।
श्मशानशैलवृक्षेषु शून्यागारनिवासिनः ।
एते ग्रहाश्च सततं रक्षन्तु मम सर्वतः ॥ [135]
महागणपतिर्नन्दी महाकालो महाबलः ।
माहेश्वरो वैष्णवश्च ज्वरौ लोकभयावहौ ॥
ग्रामणीश्चैव गोपालो भृङ्गरीटिर्गणेश्वरः ।
देवश्च वामदेवश्च घण्टाकर्णः करंधमः ॥
श्वेतमोदः कपाली च जम्भकः शत्रुतापनः । [140]
मज्जनोन्मज्जनौ चोभौ संतापनविलापनौ ॥
निजघासो घसश्चैव स्थूणाकर्णः प्रशोषणः ।

-गदा- (for -प्रास). T1 2 G1 3 5 -तोमर- (for -चर्मासि-). Dn1 -पाशवर्मासिपाणय (for b) — K2 om line 120 — (L 120) V1 2 -ध्वजा (for -प्रियाः) — (L 121) M1-3 मुण्डिनः (for द°) K1 D4 मुष्टिनः (for कुण्डिनः). K2 क्रूरा (for शूरा) — K2 3 D5 om (hapl) lines 122-123. T1 2 G1 3 5 M4 read line 122 afrer line 125 — (L 122) D3 दिव्य (for नित्य-) — (L 123) G1 व्याधिपीडा°, M1-3 बद्धा° (for व्याला°). D8 कुशलिनो (for कुण्ड°) — B1 om (hapl) lines 124-128. — (L 124) Ñ2 V1 D8 -स्रग्गन्ध- (for -स्रगनु-). — D3 om. (hapl.) lines 125-126 — (L 125) M1-3 गजाश्वोष्ट्राजमार्जार- (for a) — (L 126) K2 M1-3 वानरोलूक-; D1 वाराहो° (for व°). K1 D4 -शशाखु-, K2 M1-3 -वराह-; K4 T2 -गोमायु-, G2 -सृगाल- (for -मृगाखु-). — (L 127) Ñ2 कूटका (for विकटाः). K2 बिडालोलूकमूर्धजा, M1-3 करालोद्धूत° (for b) — (L 128) M1 2 शत- (for -जट-) — (L 129) D81 D2 T1 2 G1 3-5 M4 श्वेताः (for श्वेत-) G2 श्वेता (for केचिद्) K2 हिमकर- (for दिन°). — (L 130) K2 M1-3 कृष्णाभा (for -वर्णाभा) K2 चयप्रभाः, D3 -समप्रभा (for चयोपमाः) — (L 131) M1-3 त्रि (for द्वि-) Ñ2 विशिरसो, M1-3 त्रि° (for द्वि°). — (L. 132) D5 T1 2 G4 M4 स्थूल-, G5 काल-; M1 2 काक (for ताल-) D6 -जालाश् (for -जङ्घाश्). K2 T1 2 G1 3-5 M4 भयानका, (for भयंकरा) K1 3 4 Ñ3 Dn D8 D1 2 4 T1. 4 G2 3 वापीतडागकूपेषु; M1-3 °समुद्रोडुपासु (for a) K1 2 Dn D2-4 T1 4 M सरित्सु (for सरःसु) M1-3 चतुष्पथसरित्सु च (for b) — (L. 134) M1-3 चैत्य- (for शैल-) — K2 M1-3 om line 135 — (L 135) T1 रक्षन्तु (for सततं) T1 ये चान्ये मां हि सर्वत (for b). — (L 136) V2 महाव्रत- (for °बल-) M1-3 महाकापाल एव च (for b) — (L 137) M4 om lines 137b-142a T1 2 G1 3-5 भयंकरौ (for -भयावहौ) — (L 138) K4 गोपानां (for गोपालो) T1 2 G1 3-5 M1-3 महाकालो (for भृङ्गरीटिर्) D8 महेश्वरः (for गणे°) — (L 139) K2 छागश्च छागमेषश्च, M1-3 छागश्च नैगमेषश्च (for a). T1 G3 घटोत्कर्णः (for घण्टाकर्ण) — (L 140) K3 शूलमोद; T1 2 G1 3-5 श्वेतगोपः (for °मोद) K1 2 जृम्भक; G2 जम्बुक (for जम्भकः) M1-3 श्रुत (for शत्रु-) — (L 141) K2 T1 2 G1 3-5 M1-3 मज्जनोन्मज्जनश्चैव, K3 °नामज्जनौ चोभौ (for a) Ñ2 B2 -विलेपनौ, V1 D6 विलापिनौ; T2 -वितापिनौ (for -विला°) — (L 142) K1 निजघसौ, T1. 2 G1 3-5 सव्यश्च वि-, G2 घसश्च वि-, M1-3 महाघोषो (for निजघासो) M3 घनश् (for घसश्) G2 स्थूलाकर्ण-; M1-3 शूल° (for स्थूणा°) G2 प्रशोभन, (for °षण). G3 स्थूणाकर्णोपशोषण. (for b) — M4 om lines 142-144 — (L 143) T1 2 G1 3-5 उल्कापति. (for °माली). D1 धमो धर्मो, D2 धर्मधर्मो, D6 धर्मयमो, M1 2 समधर्मो; M3 समधमो (for धम°) D82 ज्वालामाली, M3 ज्वालाकर्णः (for °जिह्वः) K2 Ñ2 Dn M1-3 प्रतर्दन ; D82 G2 प्रदर्शनः (for प्रमर्दन) — (L 144) T1 2 G3-5 सजवन.; T4 संकुटन (for सकुचनः) G1 2 संघाट(G2 °पाद)न संजवनः; M1-3 संघातक संकुचक (for a) K2 काष्ठकूट ; G5 °भूतिः; M1-3 कम्बुकेशो (for काष्ठभूत.) — (L 145) Ñ2 B1 Dn D3 4 T1 2 4 G1-3. 5 कुम्भाण्ड (for कूष्माण्ड) M1. 2 कूर्म-; M4 कूल- (for कुम्भ-). K3 सुभाण्डकुण्डमूर्धा च (for a) K2 विकृत-; T1 2 G1. 3-5 M4 विगत, M1-3 विकृतो

उल्कामाली धमधमो ज्वालाजिह्वः प्रमर्दनः ॥
संघट्टनः संकुचनः काष्ठभूतः शिवंकरः ।
कूष्माण्डः कुम्भमूर्धा च रोचनो वैकृतो ग्रहः ॥ [145]
अनिकेतः सुरारिघ्नः शिवश्चाशिव एव च ।
क्षेमकः पिशिताशी च सुरारिर्हरिलोचनः ॥
भीमको ग्राहकश्चैव तथैवोग्रमहाग्रहः ।
उपग्रहोऽर्यकश्चैव तथा स्कन्दग्रहोऽपरः ॥
वेतालोऽसमवेतालस्तामसः सुमहाकपिः । [150]
हृदयोद्वर्तनश्चण्डः कुण्डाशी कङ्कणप्रियः ॥
हरिश्मश्रुर्गरुत्मन्तो मनोमारुतरंहसः ।
पार्वत्या रोषसंभूताः सहस्राणि शतानि च ॥
शक्तिमन्तो द्युतिमन्तो ब्रह्मण्याः सत्यसंगराः ।
सर्वकामोपहर्तारो हन्तारो द्विषतां मृधे ॥ [155]
रात्रावहनि दुर्गेषु कीर्तिताः सकलैर्गुणैः ।
तेषां गणानां पतयः सगणाः पान्तु मां सदा ॥
नारदः पर्वतश्चैव गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
पितरः कारणं कार्यमाधयो व्याधयस्तथा ॥
अगस्त्यो गालवो गार्ग्यः शक्तिर्धौम्यः पराशरः । [160]
कृष्णात्रेयश्च भगवानसितो देवलोऽमलः ॥
बृहस्पतिरुतथ्यश्च मार्कण्डेयः श्रुतश्रवाः ।
द्वैपायनो विदर्भश्च जैमिनिर्माठरः कठः ॥
विश्वामित्रो वसिष्ठश्च लोमशश्च महानृषिः ।
उत्तङ्कश्चैव रैभ्यश्च पौलोमश्च द्वितस्त्रितः ॥ [165]
ऋषिर्वैकालवृक्षीयो मुनिर्मेधातिथिस्तथा ।
सारस्वतो यवक्रीतः कुशिको गौतमस्तथा ॥
संवर्तो ऋश्यशृङ्गश्च स्वस्त्यात्रेयो विभाण्डकः ।

(for वै°). — (L 146) G_3 M_3 अग्निकेतु (for अनिकेतः) M_{1-3} सुराविघ्न (for °रिघ्न) T_2 $G_{1\,4\,5}$ आग्निकेतुः सुतारिघ्न , G_3 अनिकेतु· सुरारिश्च (for ^{a}) D_3 शुभश् (for शिवश्) — (L 147) T_2 $G_{1\,4}$ क्षेमाङ्क पिशितश्चैव (for ^{a}) K_2 मध्वरिर्, T_2 $G_{1\,4\,5}$ सुराग्निर् (for °रिर्) M_{1-3} ईशानीर्हरिवाहनः (for ^{b}). — (L 148) M_{1-3} भीष्मको (for भीमको) K_3 D_4 [उ]ग्रो , $D_{1\,5}$ [अ]ग्र- (for [उ]ग्र-). $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1\,2}$ -मयो ग्रह (for -महाग्रहः) K_1 V_2 Ds $D_{2\,3}$ $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 तथैवाग्र($T_{1\,2}$ °भ्र)मयो ग्रह. , D_6 °वाग्रहमग्रहः , G_2 °वोक्रामकग्रहः , $M_{1\,2}$ °व ह्लादको ह्रदः , M_3 °व भ्रामको ग्रह. (for ^{b}). — (L 149) K_2 ऽचैकश् (for ऽर्यकश्) K_3 उपग्रहा ग्रहाश्चैव , $T_{1\,2}$ G_{2-5} M_4 °हाश्चैव तथा (for ^{a}) D_2 -मयो ग्रह. , D_3 -ग्रहोपमः , M_{1-3} -परिग्रहः (for -ग्रहोऽपरः) — (L 150) Dn_1 चपलो (for वेतालो). M_{1-3} लोम- (for ऽसम-). K $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ B Dn_2 Ds D_{1-6} $T_{1\,2\,4}$ G M_4 चप(K_2 दु.का)लो लोमवेतालस् (for ^{a}) $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ M_4 तापस· (for तामसः). — (L 151) V_2 चन्द्र ; D_4 चैड (for चण्ड.) $T_{2\,4}$ $G_{1\,2\,4,\,5}$ M_4 कुम्भाशी (for कुण्डाशी) K_2 M_{1-3} शंकर· (for कङ्कण) — (L 153) K_2 M_{1-3} रोम- (for रोष-) — (L 154) K_2 T_1 $G_{3\,5}$ M_{1-3} दयावन्तो , V_3 शङ्कुमन्तो , B_3 Dn_2 D_4 G_2 धृतिमन्तो (for द्यु°) T_2 $G_{1\,4}$ M_4 शान्तिमन्तो दयावन्तो (for ^{a}) K_2 M_{1-3} -वादिन (for -सगरा) — (L 155) K_1 D_4 -कर्तारो (for -हर्तारो) T_1 G_3 विद्विषां (for द्विषतां) K_4 रणे ; M_4 च ये (for मृधे) Bom Poona eds G(ed.) द्विषतां च मृधे मृधे (for ^{b}). — D_3 om lines 156-157. — (L 156) T_4 अध्वनि (for अहनि) K_1 दुर्गे वा (for दुर्गेषु). M_{1-3} कीर्तितास्तु गुणै· शुभै. (for ^{b}) — (L 157) M_{1-3} नित्यशः (for मां सदा) K_1 D_4 पान्तु मा सर्वतो भयात् (for ^{b}) — (L 158) K_2 दिव्याश्चाप्सरसस्तथा (for ^{b}) — M_4 om. line 159 — (L 160) D_2 ऋषिर् (for शक्ति-) K_2 M_{1-3} च्यवनो भार्गवोऽङ्गिरा. (for ^{b}) — (L 161) $K_{1\,4}$ दत्तात्रेयश् (for कृष्णा°) K_3 $\tilde{N}_2$ $D_{2\,5}$ G_4 बल , D_1 ऽचल· (for ऽमल) — M_4 om line 162 — (L 162) $G_{3\,5}$ M_{1-3} उचथ्यश् (for उत°) — (L 163) K_2 विदर्भात्रि- (for °र्भश्च) Ds कच , D_2 क्रतु (for कठ·) T_2 $G_{1\,4}$ M_4 माठरो जैमिनि कठ (for ^{b}) — (L 164) G_1 लोमकश् (for °शश्). D_3 महाऋषिः , Bom Poona eds G(ed) °मुनि (for °नृषि) — $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ repeat line 165 after line 171 — (L 165) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 मतङ्गश् (for उत्तङ्कश्) K_2 T_2 G_1 (last two second time) उदकश्चैकतश्चैव ; T_1 G_3 (both second time) M_{1-3} उदङ्कश्चैकतश्चैव, T_4 उदङ्क श्वेतकश्चैव (for ^{a}) K_2 पौलवश् (for पौलोमश्) $G_{3\,4}$ द्वित स्मृतः (for द्वितस्त्रित) T_1 $G_{1\,5}$ M_4 पौलोमश्चालित· स्मृ(G_1 °त·स्त्रि)तः T_1 G_3 (both second time) द्वितास्त्रि· सूत एव च , T_2 G_1 (both second time) M_{1-3} द्वितश्च त्रित एव च ; T_4 द्वितश्चैव त्रितस्तथा (for ^{b}) — (L 167) $K_{3\,4}$ B_2 D_1 $T_{1,\,3}$ $G_{1\,3}$ M_4 यवक्रीतिः , D_5 यवै क्रीतः (for यवक्रीतः). T_4 M_{1-2} कक्षीवां(T_4 कक्षिर्वा)श्च मनुस्तथा , M_4 गौतम. कौशिकस्तथा (for ^{b}) — T_4 M_{1-3} ins after line 167 K_2 after line 166

9** बृहस्पतिर्दीर्घतमा शुन.शेपस्तथैव च ।

[K_2 बेदमुण्डी (for बृहस्पति) T_4 दीर्घतपा (for °तमा)]

ऋचीको जमदग्निश्च तथौर्वस्तपसां निधिः ॥
भरद्वाजः स्थूलशिराः कश्यपः पुलहः क्रतुः । [170]
बृहदग्निर्हरिश्मश्रुर्विजयः कण्व एव च ॥
वैतण्डी दीर्घतपाश्चैव वेदश्चाथांशुमाञ्शिवः ।
अष्टावक्रो दधीतिश्च श्वेतकेतुस्तथैव च ॥
उद्दालकः क्षारपाणिः शृङ्गी गौरमुखस्तथा ।
अग्निवेश्यः शमीकश्च प्रमुचुर्मुमुचुस्तथा ॥ [175]
एते चान्ये च बहवो ऋषयः संशितव्रताः ।
मुनयः संशितात्मानो ये चान्ये नानुकीर्तिताः ।
ऋजवः श्लाघिनः शान्ता. शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥
त्रयोऽग्नयस्त्रयो वेदास्त्रैविद्यं कौस्तुभो मणिः ।
उच्चैःश्रवा हयः श्रीमान्वैद्यो धन्वंतरिर्हरिः ॥ [180]

अमृतं गौः सुवर्णं च दधिगौराश्च सर्षपाः ।
शुक्लाः सुमनसः कन्याः श्वेतच्छत्रं यवाक्षताः ॥
दूर्वा हिरण्यं गन्धाश्च वालव्यजनमेव च ।
तथाप्रतिहतं चक्रं महोक्षश्चन्दनं विषम् ॥
श्वेतो वृषः करी मत्तः सिंहो व्याघ्रो हयः शराः । [185]
पृथिवी चोद्धृता लाजा ब्राह्मणा मधुपायसम् ॥
स्वस्तिको वर्धमानश्च नन्द्यावर्तः प्रियङ्गवः ।
श्रीफलं गोमयं मत्स्या दुंदुभिः पटहस्वनः ॥
ऋषिपत्न्यश्च कन्याश्च श्रीमद्भद्रासनं धनुः ।
रोचना रुचकश्चैव नदीनां संगमोदकम् ॥ [190]
सुपर्णाः शतपत्राश्च चकोरा जीवजीवकाः ।
नन्दीमुखो मयूरश्च वज्रमुक्तामणिध्वजाः ॥

— (L 168) K3 कक्षशृङ्गश्, V1 Ds D2 4 6 ऋष्य° (for ऋश्य°) T4 G1 3 5 M1–3 विभण्डक M4 सत्यात्रेयो विमुण्डज (for ᵇ) — (L 169) K3 रजिको, Dn D3 ऋचिको, Ds1 ऋजिको (for ऋचीको) K3 4 D1 स्तम्बोर्वस्, D3 तथोध्वंस् (for तथौर्वस्) T4 M1–3 तपसो (for °सां) — (L 170) V1 Dn T4 G3 5 भारद्वाज K2 T4 M1–3 का(K2 क)श्यपो विह्व(K2 °पु)ल कृशः (for ᵇ) — (L 171) K2 जामदग्न्य परशुरामो (hypermetric), T2 G1 3–5 M जामदग्न्योऽप(M1–3ग्न्य प)रः शुक्रो, T4 जामदग्न्यः परं शुक्रो (for ᵃ). T1 G 3 5 M कश्य, T4 काश्यप (hypermetric) (for कण्व) — G5 ins after line 171 T1 2 G1 3 after the repetition of line 165

10** शमीकश्च शुन शेपश्च्यवनो भार्गवोऽङ्गिराः ।

— K2 T4 M om line 172 — (L 172) Hypermetric K3 -तपसा, Ñ2 V1 2 Ds2 -तपाश्च, B1 -तापश्च, D2 -नामाश्च (for -तपाश्चैव) K4 D1 6 वैतण्डो दीर्घतपाश्च, B2. 3 Dn Ds °ण्डी च दीर्घतपा, D3 वितण्डी दीर्घतमाश्च, D4 वैतण्डदीर्घतापश्च, D5 वैपुण्डो दीर्घतपाश्च, T1 2 G1. 3–5 वैतण्डिको दीर्घतपा (for ᵃ). Ñ2 B1 शाखांशुमाञ्, V2 गाथां° ; B2. 3 Ds गाथों°, D1 2 चाप्यं°, T1 G3 चाथांशुमञ्, G2 -छायोऽशुमाञ् (for चाथांशु°) D3 वेदाश्चैवांशुमाञ्शिव, T2 वैशश्चाथांशुमच्छिदः (for ᵇ) — After line 172, B1 Cal ed ins

11** शुनःशेफः शुनःपुच्छ शुनोलाङ्गूल एव च ।

—(L 173) T4 G5 दधीचश् (for °तिश्) —(L 174) K1 4 Dn D2 3 T1. 2 G M4 क्षीरपाणिः ; Ñ2 काल° (for क्षार°) —(L 175) K2 अग्निवेश. (for °श्यः) D4 मुचुकस् (for मुमुचुस्) V1 प्रमुचिर्णमुचिस्तथा ; T2 G4 प्रमुचिर्नमुचि° ; M1–3 रमकश्च प्रति(M3 °मु)रसुक. (for ᵇ). — (L. 176) K4 कथिता, D1 5 ऋषयो, T4 मुनयो (for बहवो) K2 M1–3 मुनय, D1 5 बहव (for ऋषय) T4 बहवः परिकीर्तिता (for ᵇ) —(L 177) K2 T4 M1–3 ऋषय (for मुनय) T4 ऋषयश्च महात्मानो (for ᵃ) — (L 178) K2 सुजपा·, D5 ऋतव, B4 M1–3 ते तप·- (for ऋजव·) Ñ2 T1 G2. 3 ऋतव· शाखिन. शान्ता· (for ᵃ) — (L 179) D3 5 त्रैविद्या., T1 4 G3 4 M त्रैकाल्यं, T2 G1 त्रैकाल्यः ; G2. 5 त्रैलोक्यं (for त्रैविद्यं). B3 मुनिः (for मणिः) K2 त्रैविद्यं पावकास्त्रय (for ᵇ) — (L 180) K2 देवो, T4 M1–3 श्रीमान् (for वैद्यो) — G2 om lines 181–185 — (L 181) D3 5 T2 G1 3 M4 सुपर्णश् (for सुवर्णं) K2 दिवि (for दधि-) — (L 182) D1 5 मुक्ता· ; T4 (also as above) M1–3 शुद्धाः (for शुक्लाः) T4 अधोकृतम्, T4 (also) अथोत्पलम्, M1–3 अथो घृतम् (for यवाक्षताः). — (L 184) K2 तथापद्मं च चक्रं च (for ᵃ). B3 om lines 184ᵇ–189ᵃ. T1 G3 अप्यम्भश् (far महोक्षश्) D5 चन्द्रमा (for चन्दनं). — (L 185) T4 श्वेतवृष. परिमित· (for ᵃ) K Ñ2 V1 2 B1. 2 Dn Ds D1–3 5 6 गिरि ; D4 गिर (for शरा). — (L 186) T2 G3 5 M4 राजा (for लाजा). T4 M1–3 सुमोदकाश्च लाजाश्च (for ᵃ) — (L 187) K2 T1 2 G1. 3–5 M4 प्रियवद, G2 प्रियंसह (for प्रियङ्गव·) —(L 188) K1 Ñ2 V1 2 B2 D2 4 T1 2 4 G1 3 M1 2 मत्स्यो ; K4 D3 मृत्स्ना, M4 मात्स्यं (for मत्स्या) — (L 189) K4 राजासनं (for भद्रा°) T4 धनम् (for धनु). — (L. 190) K2 रोचकश्, M3 कुचकाश् (for रुचकश्) — (L. 191) T4 (also as above) सुपर्णः (for °र्णा). K2 सुवर्णं शतपत्रं च ; D5 6 सुवर्णः शतपर्णश्च (for ᵃ) K2 D2. 3 चकोरो जीवजीवकः (D3 °कः सदा) (for ᵇ) — (L. 192)

आयुष्याणि प्रशस्तानि कार्यसिद्धिकराणि च ।
पुण्यं वै विगतक्लेशं श्रीमद्वै मङ्गलान्वितम् ।
रामेणोदाहृतं पूर्वमायुःश्रीजयकाङ्क्षिणा ॥ [195]
यश्चेदं श्रावयेद्विद्वान्यश्चैवं शृणुयान्नरः ।
मङ्गलाष्टशतं स्नातो जपेत्पर्वणि पर्वणि ॥
वधबन्धपरिक्लेशं व्याधिशोकपराभवम् ।
न च प्राप्नोति वैकल्यं परत्रेह च नन्दति ॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं पवित्रं वेदसंमितम् ॥ [200]
श्रीमत्स्वर्ग्यं सदा पुण्यमपत्यजननं शिवम् ॥
शुभं क्षेमकरं नृणां मेधाजननमुत्तमम् ।
सर्वरोगप्रशमनं सुकीर्तिकुलवर्धनम् ॥
श्रद्दधानो दयाभूतः प्रपठेदात्मवान्नरः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा गतिं च लभते पराम् ॥ [205]

Colophon

No. 25

After 91.6^{*5}, D_6 S (except G_2) ins. ·

चतुर्मुखाल्लब्धवरो बबाधे सुरसत्तमान् ॥
स जातु विस्मयं कुर्वन्दिशां दानवसत्तमः ।
अनेकशतसाहस्रैर्दानवैश्च समन्वितः ।
देवलोकं जगामाशु कुर्वन्सिंहध्वनिं मुहुः ॥
इन्द्रस्य सदनं गत्वा कवाटं घट्टयन्दनुः । [5]
युध्यतामिति होवाच जयो वा प्रतिदीयताम् ॥
तच्छ्रुत्वा देवराजोऽपि देवैः सर्वैः समन्वितः ।
ऐरावतं समारुह्य देवसैन्यैश्च पालितः ॥
युद्धाय दानवेन्द्रेण नरकेण महात्मना ।
निर्जगाम पुरात्तस्माद्दानवानां समीपतः । [10]
ऐरावतं समास्थाय तस्थौ तत्र शचीपतिः ॥
ततो युद्धं समभवद्दानवानां दुरात्मनाम् ।

$T_{2\,4}$ $G_{1\,4}$ नदी(T_4 नान्दी)मुखा मयूरा(G_4 °र)श्च (for ^{a}). $D_{1\,5}$ बद्धा, G_2 बद्ध- (for वज्र) D_3 M_{1-3} -ध्वजः (for ध्वजा) — (L 193) V_2 $D_{1\,3,5}$ G_1 आयुधानि (for °ष्याणि) M_{1-3} कार्याण्यृद्धिकराणि च (for ^{b}) — (L 194) K_2 लिङ्गिनो विगतक्लेशा., T_4 (also as above) पुण्यं चैव गतक्लेश , M_{1-3} पुण्यं स्वस्तिगते क्लेशे (for ^{a}) K_2 श्रीमन्तो, $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_2$ Dn_1 Ds D_{1-5} °न्तं (for °द्वै) D_3 मङ्गलार्चितम् (for °न्वितम्) M_{1-3} श्रीमन्तो मङ्गलानि च (for ^{b}) — (L. 195) T_4 M_{1-3} श्रीधर्म (for -श्रीजय-). — (L 196) K_1 D_4 [ए]नं; G_3 [ए]वं (for [इ]दं). G_3 तथैव (for यश्चैवं) G_2 भावयेन् (for शृणुयान्) — (L 197) K_2 पुण्यं , Ds स्नायाज्, T_4 स्तोत्रं, M_{1-3} नाम (for स्नातो) T_1 सर्वपापविशुद्धात्मा, G_2 मङ्गलार्थं जपेत्स्नातो (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ Bom. Poona eds. G(ed) जपन् (for जपेत्). — (L 198) M_4 भय- (for वध-) M_3 -रिपु- (for -परि-) K_2 G_5 -क्लेश- (for क्लेशं) T_2 $G_{1\,4}$ M_4 -भयापहम् (for -पराभवम्) — (L 199) V_1 $D_{2\,3\,6}$ $T_{2,4}$ $G_{1\,4,5}$ M वैक्लव्यं (for वैकल्यं) K_2 T_4 M_{1-3} प्रेत्य च (for परत्र). $K_{3,4}$ D_1 विन्दति, D_5 शर्मदम् (for नन्दति) M_4 विजयं चानुविन्दति (for ^{b}) — (L 200) K_1 धर्म्यं (for धन्यं) T_4 M_{1-3} आरोग्यं (for आयुष्यं) — (L 201) K_2 D_2 श्रीमत्स्वस्त्ययनं पुण्यम् (for ^{a}) K_2 परम्, T_2 $G_{1\,4}$ M_4 विदुः (for शिवम्) T_4 M_{1-3} सपत्नशमनं शिवम् (for ^{b}) — (L. 202) K_2 शिवं ; Dn_1 $G_{4,5}$ M_3 शुभ- (for शुभं) K_4 क्षेमंकरं — (L 203) K_2 सर्वरोगोपशमनं (for ^{a}). K_1 गुण- (for कुल-) — (L 204) K_2 दयावांश्च , K_4 °पूतः, D_5 (*sup lin*) Bom Poona eds G(ed) दयोपेतो ; M_4 शुचिर्भूतो (for दयाभूतो) M_{1-3} य इदं (for आत्मवान्) K_2 लभते नापद नर (for ^{b}) — (L 205) K_2 धूतपापो (for सर्वपाप-) T_4 M_{1-3} धूतपापो निर्मलात्मा (for ^{a}) K_1 शिवाम्, K_{2-4} $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ B Dn Ds $D_{1\,4-6}$ M_{1-3} शुभाम् (for पराम्) G_2 Bom Poona eds G(ed) लभते च शुभां गतिम् (for ^{b})

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* $K_{1\,2}$ $V_{1\,2}$ B Dn_2 Ds $D_{1\,5}$ — *Sub-parvan* Ds पारिजात — *Adhy name* K $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ $B_{1\,3}$ D बलदेवाह्निकम्, B_2 बलदेवमाहात्म्ये तदाह्निकम्, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,4}$ बलदेवप्रोक्तमङ्गलाष्टकशतम्, T_4 M मङ्गलाष्टशतकम् . — *Adhy no* K_3 63, V_1 B_2 120, V_2 167, Dn Ds_2 165, D_3 G_2 173, D_4 163, T_1 G_3 177, T_2 G_1 179, T_4 146, G_4 170 G_5 M_4 178, M_{1-3} 142.

25

$M_{1\,2}$ om lines 1–3 D_6 om line 1 — (L 1) M_3 बबाध (for °धे) — (L 2) D_6 M_3 विजयं (for विस्मयं). — (L 4) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ महान् ; $M_{1\,2}$ नर., M_3 दनुः (for मुहुः) — (L 5) T_{1-3} $G_{1\,3\,5}$ M_4 भवनं (for सदनं). D_6 कपाट (for कवाटं) — (L 6) D_6 [अ]पि प्र-, G_4 विप्र- (for प्रति-) — (L. 7) T_4 ततो ज्ञात्वा देवराजो (for ^{a}).

देवैः शक्रसहायैश्च निघ्नतामितरेतरम् ॥
देवाः शरैः समाजघ्नुर्दानवान्नगसंनिभान् ।
दानवाश्च महाराज देवानिन्द्रपुरोगमान् । [15]
निजघ्नुः समरे तत्र खड्गैः प्रासैः परश्वधैः ॥
सिंहनादं महच्चक्रुर्दैत्या युधि महाबलाः ।
देवान्बबाधिरे ते तु प्रत्यक्षं च शचीपतेः ॥
आर्ता युद्धपरिश्रान्ता देवागच्छन्दिशो दश ।
शक्रेण वारिताश्चापि स्थातुं शक्ता न देवताः ॥ [20]
तांस्तु विद्रावितान्दृष्ट्वा वृत्रहा बलसूदनः ।
स्थातव्यमिति होवाच निर्जरान्स महाप्रभुः ॥
धनुरादाय विधिवज्ज्याघोषं समवासृजत् ।
ततः शरसहस्राणि मुमोच युधि वासवः ॥
लोकपालास्तथा राजन्समाजग्मुः समन्ततः । [25]
यक्षैश्च गुह्यकैश्चैव सह वैश्रवणस्तथा ॥
वरुणो यादसां राजा वारुणैश्च समन्वितः ।
नागैश्च शतसाहस्रैरनुयातो दिगीश्वरः ॥
यमोऽपि राजा राजेन्द्र कालमृत्युसमन्वितः ।
ययौ योद्धुं महाराज नरकं दानवोत्तमम् ॥ [30]
तैः सार्धं देवराजोऽपि युद्धं चक्रे महामतिः ।
नरकोऽपि महाराज युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥
हयग्रीवो निसुम्भश्च मुरश्च रिपुमर्दनः ।
चक्रुर्युद्धं महाघोरं नरकेण सह प्रभो ॥
लोकपाला महाराज संसक्ता योद्धुमीहते ॥ [35]
हयग्रीवो महाराज वरुणेन समागतः ।
चक्रे युद्धं महाघोरं यथा वृत्रवधे पुरा ॥
निसुम्भो दण्डहस्तेन यमेन सह संगतः ।
मुरोऽपि राजन्विक्रान्तो राजराजेन संगतः ॥
नरकोऽपि महाराज देवराजेन संगतः । [40]
ते च देवा महाराज दानवैः सह संगताः ॥
ते देवा दानवाश्चैव परस्परजयैषिणः ।
युद्धं चक्रुर्महाघोरं प्रासशक्त्यृष्टितोमरैः ॥
हयग्रीवं महाराज वरुणो यादसां पतिः ।
जघान निशितैर्बाणैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ॥ [45]
वरुणं लोकपालेशं यादवो नगसंनिभः ।
परःशतैः शराणां तु विव्याध युधि दानवः ॥
शराणां च सहस्राणि तत्र देवपती रणे ।
मुमोच युधि पाशेशस्तमस्यन्तं शिताञ्शरान् ॥
पुनः क्रुद्धो महाराज दानवो नगसंनिभः । [50]

— (L. 8) $T_{2, 3}$ $G_{1, 4}$ देवसैन्येन पालितम् (T_{3} वारितः) (for ^{b}) — (L. 9) M_{1-3} दुरात्मना (for महा°) — (L. 10) $M_{1, 3}$ देवतानां (for दानवानां) — (L. 11) G_{5} M_{4} तत्र नस्थौ (by transp.) — (L. 12) D_{6} T $G_{1, 3-5}$ M_{4} महात्मनाम् (for दुरा°). — (L. 14) $T_{3, 4}$ G_{5} समाजग्मुर् (for °घ्नुर्) T_{2} G_{1} देवाः शनैः समाजग्मुर् (for ^{a}) — (L. 16) D_{6} T_{4} M_{1-3} खड्गैः पाशैः, $T_{2, 3}$ $G_{1, 4}$ प्रासैः खड्गैः (by transp.) — (L. 17) T_{2} $G_{1, 4}$ ततश् (for महच्) — (L. 18) M_{4} शचीपतौ (for °ते) — (L. 19) M_{1-3} आर्ता युद्धत्वराक्रान्ता (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_{4} जग्मुर् (for [अ]गच्छन्) — (L. 20) G_{1} पातिताश् (for वारि°) — (L. 21) D_{6} M_{1-3} विद्रवतो (for विद्रावितान्) — (L. 22) D_{6} देवान्स च; T_{4} दानवान्वै (for निर्जरान्स) M_{1-3} देवता दैवतप्रभु (for ^{b}). — (L. 23) D_{6} T $G_{1, 3-5}$ M_{4} [अ]वाकिरत् (for °सृजत्) — (L. 25) D_{6} समाजघ्नुः (for °ग्मु). — (L. 26) T_{2} वैश्रवणैस् (for °णस्) — (L. 27) $T_{2, 3}$ $G_{1, 4}$ समन्ततः (for °न्वितः) — T_{1} om. lines 28–29. D_{6} om. line 28 — (L. 28) M_{2} पाशैश् (for नागैश्) — (L. 31) D_{6} दानवेन्द्रो (for देवराजो) — (L. 33) D_{6} M_{1-3} निसुन्दश्, T_{2} निकुम्भश् (for निसु°). — (L. 34) T_{4} महाराज, G_{1} महद्घोरं (for महाघोरं) T_{2} G_{4} समं (for सह) M_{2} प्रासशक्त्यष्टितोमरैः (for ^{b}) — (L. 35) T $G_{1, 3-5}$ M_{4} लोकपालैर् (for °पाला). T $G_{1, 3-5}$ M_{4} प्रसक्ता योद्धुमाहवे (for ^{b}) — (L. 36) D_{6} G_{3} समन्वितः (for समागतः) — M_{3} om. (hapl.) lines 37–40 — (L. 37) T_{3} G_{1} युधि (for यथा). — D_{6} G_{4} om. line 39 — (L. 39) $M_{1, 2}$ राजा (for राजन्) — $M_{1, 2, 4}$ om. line 40. D_{6} om. line 41 — (L. 42) D_{6} T $G_{1, 3-5}$ M_{4} देवाश्च (for ते देवा) T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_{4} -वधैषिणः (for -जयै°) — (L. 43) D_{6} महाघोराः, T_{4} °वेगाः (for °घोरं) T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_{4} युद्धं च सुमहच्चक्रु (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_{4} शर- (for प्रास-) D_{6} -शक्त्यर्ष्टि (for -शक्त्यृष्टि-). — G_{4} om. (hapl.) lines 47–50 — (L. 47) D_{6} ततः; M_{1-3} परं (for परः-) $T_{2, 3}$ -शतं (for -शतैः). — (L. 48) D_{6} -पतिं (for -पती) — (L. 49) D_{6} पाशेशं, T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_{4} पाशी च (for पाशेशस्). T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_{4} हय-

वरुणस्य महच्चापं मुष्टिदेशे बभञ्ज ह ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन देवराजस्य पश्यतः ॥
विसृज्य सशरं चापं पाशमादाय पाशभृत् ।
समाजघ्ने स पाशेन हयग्रीवं महाबलम् ॥
तमापतन्तं वेगेन पाशं जग्राह दानवः । [55]
तेनैव तं समाजघ्ने वरुणं यादसां पतिम् ।
स तु पाशोऽत्र निर्वीर्यः स्वामिनं न बबाध ह ॥
ततः क्रुद्धो हयग्रीवो वरुणं यादसां पतिम् ।
जघान गदया राजन्मूर्ध्नि देशे महाबलम् ॥
स तेनाभिहतो मूर्ध्नि वमञ्शोणितमुल्बणम् । [60]
विसंज्ञोऽथ जगामाशु तस्मात्संग्रामदुस्तरात् ।
वारुणैस्तैः समायुक्तोः निर्जितो दानवोत्तमैः ॥
निसुम्भः पञ्चविंशत्या यमं जघ्ने महाबलः ।
यमोऽपि धनुरादाय शरेण नतपर्वणा ।
जघान दानवं संख्ये पश्यतस्तु शचीपतेः ॥ [65]
निसुम्भो रोषताम्राक्षो धनुश्चिच्छेद तस्य तत् ॥
उत्सृज्य धनुरत्नं च दण्डमुद्यम्य दानवम् ।
धावति स्म यमो राजन्हन्तुकामो महाबलः ॥
उत्सृज्य तु महाराज दानवो धनुरुत्तमम् ।
आदाय निशितं खड्गं प्रायात्प्रेतपतिं तदा ॥ [70]
तयोस्ताभ्यां महायुद्धमायुधाभ्यां तदाभवत् ।
पुरा देवासुरे युद्धे बलिवासवयोरिव ॥
दण्डेनाभ्यहनन्मूर्ध्नि निसुम्भस्य दुरात्मनः ।
आहतो दण्डधारेण यमेन सुमहात्मना ॥
किंचिदायस्तनयनो निसुम्भो दानवोत्तमः । [75]
खड्गेन प्राहरत्तं तु यमं वैवस्वतं युधि ॥
संछिन्नवर्मा देवेशो यमो याम्यैः समन्वितः ।
विसंज्ञेन्द्रियभूतात्मा निःश्वसन्प्राणसंशये ।
जगामाशु पुरं युद्धाद्भीतो दानवसत्तमात् ॥
राजराजस्तथा सार्धं गुह्यकैर्देवसंनिभैः । [80]
यक्षैर्विद्याधरैः सार्धं माणिभद्रपुरोगमैः ॥
मुरं तु मौरवैः सार्धं समाजघ्ने परःशतैः ।
शराणां शितधाराणां राजराजो महामतिः ॥
मुरः सप्रतिसाहस्रैर्मौरवैर्युद्धकोविदैः ।
जघान राजराजं तु शरैः सुनिशितैरपि । [85]
विध्वा तु राजराजं तं गुह्यकांश्च समाहनत् ॥
खड्गैः पाशैः समाजघ्ने यक्षान्देवरिपुस्तदा ।
यक्षाश्च गुह्यकाश्चैव भीता दुद्रुवुराहवात् ।
परित्यज्यायुधं मुख्यं माणिभद्रपुरोगमाः ॥
यक्षसैन्यं पराजित्य मुरो वैश्रवणं तदा । [90]

ग्रीवं रुषान्वित. (for [b]) — (L 51) T_{1-3} $G_{1, 5}$ M_4 ततश् (for महच्) — G_3 om lines 55–58 — (L 55) G_5 जग्राह (for वेगेन) G_5 M_4 वेगेन (for जग्राह) — (L 58) D_6 $T_{1, 4}$ G_5 M_4 वरुणं बाहु(D_6 बल)शालिनम् (for [b]) — (L 59) T $G_{1, 3, 5}$ M_4 महाबल· (for °बलम्) — G_4 om. (hapl) lines 60–63 — (L. 60) D_6 T $G_{1, 3, 5}$ M_4 नि- (for [अ]भि-) T_{1-3} $G_{1, 3, 5}$ M_4 मुखाच्छोणितमुद्वमन् (for [b]) — (L 61) $T_{2, 3}$ G_1 तस्माद्भीमाद्भयातुर (for [b]) — (L 62) T_4 समायुक्तैर् (for °युक्तः). T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_4 वरुणस्तै. समायुक्तैर् (for [ab]) M_{1-3} पीडितैर् (for निर्जितो) T_{1-3} $G_{4, 3, 5}$ M_4 निर्जितो दानवेश्वरै. (for [b]) — T_2 M_1 om (hapl) lines 64–68 — (L 64) D_6 [आ]नत (for नत-) — (L 67) D_6 उत्सृज्य धनुरत्यर्थं (for [ab]) — (L. 68) T_4 $G_{1, 4, 5}$ M_4 महाराज, M_3 यमो राजा (for यमो राजन्) — (L 69) T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_4 स उत्सृज्य (for उत्सृज्य तु) — (L 70) D_6 M_{1-3} आयात् ; $T_{1, 4}$ $G_{3, 5}$ M_4 आगात् (for प्रायात्). — (L 71) D_6 M_{1-3} तदा युद्धम्, $T_{2, 3}$ $G_{1, 3, 5}$ महद्युद्धम् (for महा युद्धम्) — (L 72) T_{2-4} $G_{1, 3-5}$ M_4 बल- (for बलि-). — T_2 $G_{1, 4}$ om line 73 — (L 73) G_3 महात्मन (for दुरा°). — (L 74) T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_4 स हतो (for आहतो). — (L. 75) T_{2-4} $G_{1, 4, 5}$ M_4 आरक्त- (for आयस्त-). — (L 77) $T_{2, 3}$ $G_{1, 3-5}$ M_4 -धन्वा (for -वर्मा). T_1 संछिन्नधन्वा देवोऽसौ (for [a]) — (L. 79) T_4 [आ]स्म- (for [आ]शु) D_6 T $G_{1, 3-5}$ M_4 पुरी (for पुरं). — (L. 80) D_6 M_{1-3} युद्धं (for सार्धं) — (L 82) D_6 $T_{3, 4}$ परश्वधै ; T_2 M_{1-3} परं (T_2 °रै) शतै (for पर शतैः) — (L 83) T_4 अस्त्राणां (for शराणां) T_{2-4} $G_{1, 3-5}$ M_4 महाद्युति (for °मति) — (L 84) M_4 मुरं तु सप्तसाहस्रैर् (for [a]) — (L. 86) G_3 स विध्वा (for विध्वा तु) — (L 87) T_3 -रिपुं तथा (for -रिपुस्तदा) T_1 $G_{1, 5}$ M_4 यक्षा देवरिपु तदा (for [b]). — (L 89) $T_{2, 3}$ $G_{1, 3, 5}$ M_4 [आ]युधान्मुख्यान्, G_4 °धान्सर्वान् (for °धं मुख्यं) T_1 आयुधानि परित्यज्य (for [ab]) — (L 90) G_5 परित्यज्य (for पराजित्य) — (L 91) T_{1-3} G_1.

शरैराशीविषाकारैर्विव्याध युधि दानवः ॥
स्तनयोर्वक्षसि तथा चक्षुषोर्नेत्रसंपुटे ।
यथेष्टं धर्षयामास दानवो युद्धदुर्मदः ।
स चाप्यार्तो विषण्णश्च निर्जगाम रणाजिरात् ॥
ते च यक्षास्तदा राजन्गुह्यकाश्च समन्ततः । [95]
अलकां च समाजग्मुर्भीता युद्धपराङ्मुखाः ॥
यमोऽथ वरुणश्चैव कुबेरश्च महामतिः ।
निर्जिता दानवेन्द्रेण स्वं स्वं नगरमाययुः ॥
देवाश्च निर्जिताः सर्वे दानवैर्नगसंनिभैः ।
दिशो दश द्रुताः सर्वे भीता वृत्तविलोचनाः ॥ [100]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

निर्जितं स्वबलं दृष्ट्वा देवराजः शचीपतिः ।
आरुह्यैरावतं नागं प्रांशुं शशिनिभं तदा ॥
माहेन्द्रमथ चापं च सज्यं कृत्वा सुदारुणम् ।
चक्रे युद्धं महाघोरं नरकेण दुरात्मना ॥
नरकोऽपि महाराज शक्रं दृष्ट्वा शचीपतिम् । [105]
ननाद विविधं नादं सिंहो गजपतिं यथा ॥
आगच्छेति तदोवाच ज्याघोषं च चकार सः ।
तयोः समभवद्युद्धं यथा वृत्रवधे पुरा ॥
आदाय निशितं बाणं नरको दुष्टचेतनः ।
आकर्णपूर्णं संधाय जघ्ने वृत्ररिपुं पुनः ॥ [110]
आहतस्तेन देवेन्द्रो विह्वलः समपद्यत ।
सुस्राव रुधिरं शक्रो गतसंज्ञस्तदाभवत् ॥
समाश्वस्तस्तदा शक्रः शरैर्विव्याध चाष्टभिः ।
रथं विव्याध सप्तत्या सारथिं नवभिः शरैः ॥
क्षुरप्रेण तदा राजन्ध्वजं चिच्छेद चोत्तमम् । [115]
सारथिं प्राहिणोत्तस्य यमाय निशितैः शरैः ॥
जघानाश्वांश्चतुर्भिस्तु बाणैः सुनिशितैरपि ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन नरकस्य दुरात्मनः ॥
स च्छिन्नधन्वा विरथो विबाणो हतसारथिः ।
आदाय निशितं खड्गमुत्पपात शचीपतिम् । [120]
आरुह्यैरावतं कुम्भे देवराजमपोथयत् ॥
व्याविध्य तु पुनर्दैत्यो देवराजस्य वक्षसि ।
खड्गेन पोथयामास देवगन्धर्वसंसदि ॥
विसंज्ञो विह्वलश्चैव देवराजः शतक्रतुः ।
उत्सृज्यैरावतं नागं गच्छति स्म तदार्तवत् ॥ [125]
नागं तं पोथयामास कुम्भदेशे स दानवः ।
स च नागो महाराज प्राद्रवच्च भयात्तदा ॥
जित्वाथ नरको भौमो वृत्रहन्तारमाहवे ।
ननाद विविधान्नादान्रोदसी च विनादयन् ॥

$_{3-5}$ M_4 युधि विव्याध दानव (for $^{\delta}$) —(L 92) D_6 कर्ण- ; T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 श्रोत्र- (for नेत्र-) —(L 94) T_{1-3} $G_{1.}$ $_{3-5}$ M_4 विषण्णात्मा (for °ण्णश्च) —(L 96) T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 विद्याधराः (for अलका च) —(L 99) G_4 गुह्यकाः (for निर्जिता) —(L 100) T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 भीता. (for सर्वे) T_{1-3} G_1 $_5$ सर्वे , G_3 M_4 गता (for भीता)

COLOPHON —*Mention of the Epic* T_3. —*Mention of Khila* D_6 —*Adhy name* T_{1-3} M_4 लोकपालपराजय , T_4 नरकासुरयुद्धे दिक्पालाना ***, G_3 नरकासुरयुद्धे लोकपालपराजय. ; G_4 नरकेण लोकपालपराजय ; M_1 नरकवधः —*Adhy no* $T_{1.2}$ G_4 $M_{1\ 2\ 4}$ 125 ; T_3 134 , T_4 108 ; G_1 127 , G_5 M_3 128

M_4 om the ref —(L 102) T G_1 $_{3-5}$ M_4 गिरि- (for शशि-) —(L 103) T_2 [आ]शु- , G_1 तु (for सु-) —(L 104) G_3 महाराज (for °घोरं). T $G_{1.}$ $_{3-5}$ M_4 महात्मना (for दुरा°). —(L. 105) D_6 T G_1 $_{3-5}$ M_4 दृष्ट्वा शक्रं (by transp) —(L 108) D_6 T G_1 $_{3-5}$ M_4 तयोर्युद्धं समभवद् (for ^{a}) —(L. 109) T_1 स रक्षो (for नरको) —(L 112) M_4 -सत्त्वस् (for संज्ञस्) —(L 113) M_4 समाश्वास्य (for °श्वस्तस्) $M_{1\ 3}$ सप्तभि (for चाष्टभिः). —(L 115) T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 देवराट् (for चोत्तमम्). —(L 118) $M_{1\ 2}$ खड्गेन (for भल्लेन) G_3 महात्मनः (for दुरा°). —(L 119) T_2 G_1 स भिन्न , T_3 G_{3-5} M सच्छिन्न- (for स च्छिन्न) T_1 G_3 M_4 हताश्वो (for विबाणो) —(L 120) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_{2-4} शचीपतिः (for °पतिम्) —(L 122) T_{1-3} $G_{1\ 3,4}$ M_4 तदा दैत्यो , T_4 च वै दोर्भ्यां (for पुनर्दैत्यो) D_6 आविध्यत पुनर्दोर्भ्यां (for ^{a}) — G_4 om line 123 —(L 123) T $G_{1\ 3,5}$ M_4 पातयामास (for पोथ°) —(L 124) T_{1-3} G_1 $_{3-5}$ M_4 विवशश् (for विह्वलश्). —(L 125) D_6 T $G_{1.}$ $_{3-5}$ M_4 आरुह्य (for उत्सृज्य).

निर्जित्याखण्डलं शक्रं लोकपालांस्तथैव च । [130]
जयमाघोषयामास नरको दानवोत्तमः ॥
अमरावतीं तदा दैत्यः प्रविश्य च महासुरैः ।
उर्वशीं च समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
भज मामिह वामोरु निर्जितः शक्र आहवे ।
अहमिन्द्रो यमो राजा वरुणो यादसां पतिः । [135]
अहमेव सदा भद्रे राजराजोऽस्मि सुप्रभे ॥

उर्वश्युवाच ।

ऋषयो यदि ते राजन्यक्ष्यन्ति क्रतुभिः सदा ।
तदा भजामि दैत्येन्द्र नात्र कार्या विचारणा ॥
एवमुक्तस्तदा दैत्यो बाढमित्यब्रवीद्वचः ॥
स्वर्गश्रेणीर्महाराज प्रमथ्य दितिजैः सह । [140]
स्वर्गद्रुमान्समादाय देवकन्यास्तथापराः ॥
अष्टौ राजन्सहस्राणि गृहीत्वा दानवोत्तमः ।
जगाम दैत्यराजस्तु यथेष्टं दानवैः सह ॥

No 26

After the addl. colopon of 91. 21, D_6 S (except G_2) ins

वैशंपायन उवाच ।

संप्राप्य मानुषं लोकं नरको दानवोत्तमः ।
द्वारवत्यां जगन्नाथे तस्मिन्रक्षति भूतलम् ।
बबाधे मानुषान्सर्वानृषीन्विप्रांश्च दानवः ॥
रक्षत्येव जगन्नाथे विप्रान्मुनिगणांस्तथा ।
बाधते स्म तदा दैत्यो विप्रान्मुनिगणांश्च सः ॥ [5]
ततः कदाचिद्दैत्येन्द्र उर्वशीवचनं स्मरन् ।
बदर्यां हि महाराज यष्टुं मुनिगणांस्तदा ।
सत्रेण शक्रं देवेशं तथा देवगणानपि ॥
दृष्ट्वा तान्मुनिवीरांस्तु नरको दानवोत्तमः ।
प्रोवाच वचनं काले यष्टव्योऽस्मि मुनीश्वराः ॥ [10]
अस्मिन्काले जगन्नाथ इन्द्रोऽहं विबुधाधिपः ।
जितः शक्रो रणे विप्रा लोकपालैः सहामरैः ।
तत इज्यो नमस्कार्यो वन्द्यो लोकहिताय वै ॥
तदेतद्वचनं श्रुत्वा नरकस्य दुरात्मनः ।
आहुस्ते मुनयः सर्वे बदरीवासतत्पराः ॥ [15]
यक्ष्यामो न वयं दैत्य दानवोऽसि दुरात्मवान् ।
इन्द्रं देवगणैः सार्धं यक्ष्यामो विगतज्वराः ॥
तच्छ्रुत्वा रोषताम्राक्षो दानवानिदमब्रवीत् ।
वध्यन्तामृषयः सर्वे भिद्यन्तां यज्ञभूमयः ॥
न त्वां यक्ष्याम हे दैत्य इत्यूचुः किल तापसाः ॥ [20]
ते च सर्वं तथा चक्रुर्दानवा दुष्टचेतसः ॥
यज्ञभूमिं समालोड्य यज्ञभारांश्च सर्वशः ।
अग्नीन्संमिश्रयामासुर्ददहुर्दर्भपुञ्जकान् ॥
कमण्डलून्द्विधाकृत्य जटा आच्छिद्य दूरतः ।

— (L. 129) D_6 $T_{1\ 4}$ G_{3-5} M ननाद विविध नादं (for ^{a}) — (L 130) D_6 T_{2-4} G_{3-5} M_4 सगण (for [आ]खण्डलं). T_1 स जित्वा सगणं शक्र, G_1 निर्जित्य सगणं शत्रुं (for ^{a}) — (L 131) T_2 जवेन, G_4 जयं वि- (for जयमा-) — (L 132) D_6 महाबलैः, M_1 सहासुरै· (for म°) — (L 137) D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M_4 सह (for सदा) — (L 139) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 [ए]व तां ब्रुवन् (for [अ]ब्रवीद्वच·) — (L 140) D_6 -श्रेणिं (for -श्रेणीर्). — (141) D_6 तथादाय (for समा°). D_6 वराः (for [अ]पराः)

26

T_3 om lines 1–34. — (L 1) $T_{1\ 2}$ G_{3-5} $M_{3\ 4}$ स (for स-) — (L 3) T_4 बभाषे, $M_{1\ 3}$ बबाध, M_2 संप्राप्य (for बबाधे). T_2 G_5 बबाधे मानुषं लोकम् (for ^{a}) — (L. 4) M_3 च स (for तथा) — G_1 M_3 om (hapl) line 5. — (L 5) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M_4 तथा, G_4 तदा (for च सः) D_6 दुरात्मा दुरतिक्रम (for ^{b}) — (L 7) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 स्थितान्. T_4 तथा (for तदा) — T_1 reads line 8 twice — (L 8) T_1(both times) $_2$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ शक्र- (for शक्रं). T_1 (second time) देवेन्द्र (for °शं) T_1 (first time) M_2 तथा; $M_{1\ 3}$ तदा (for अपि) — (L 9) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 -वर्यांस् (for -वीरांस्) — (L 13) D_6 T_1 G_3 M_4 तस्मादीज्यो; $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 4\ 5}$ तस्मात्पूज्यो (for तत इज्यो) — Before line 14, T_4 ins वैशपायन· Before line 16, M_2 ins वैशपायन·, T_4 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{1\ 2}$ om line 17 — (L 18) T_2 $G_{1\ 4}$ दानवो वाक्यमब्रवीत् (for ^{b}) — (L 21) D_6 T_4 सर्वे (for सर्वं). $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 चेतना· (for चेतस). — (L 22) G_3 समालोक्य (for °लोड्य) D_6 T_4 यज्ञागारांश् (for यज्ञभा°).

प्रक्षिप्य दानवाः सर्वे नरकेण समन्विताः ॥ [25]
यज्ञवाटं समालोड्य चक्रुर्भस्म तदा नृप ।
तावत्तानि हवींष्यत्र भक्षयामासुरोजसा ।
आनीतान्यज्ञसिद्ध्यर्थं पशून्यज्ञसमागमे ।
तेष्वेव चाग्निमुख्येषु दग्ध्वा ते दानवोत्तमाः ॥
एवं ते दानवाः सर्वे चक्रुर्विघ्नक्रियां तदा । [30]
ते च सर्वे मुनिवराः पलायन्ति दिशो दश ॥
तत्र या मुनिकन्यास्तु जहार नरकस्तदा ।
प्राग्ज्योतिषं जगामाशु कन्याभिस्ताभिरेव च ।
यथेष्टं मुमुदे तत्र प्रियाभिः सह दानवः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

गतेषु दैत्यसैन्येषु मुनयो दैन्यपीडिताः । [35]
तस्मिन्नेवाश्रमे रम्ये मन्त्रयित्वा परस्परम् ॥
देवाय लोकनाथाय कृष्णाय च महात्मने ।
निवेदयामः पापस्य दानवस्य कृतं पुनः ॥
यदि स प्रतिकुर्याद्धि तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥
यदि जीवेदसौ पापो नरको दानवोत्तमः । [40]
जगन्न स्थास्यते सम्यग्विनष्टश्च भवेज्जनः ॥
इति संमन्त्र्य मुनयो बदरीसनिवेशिनः ।
यज्ञभारं तदाच्छिन्नं नरकेण दुरात्मना ।
गृहीत्वा मुनयः सर्वे शिष्यैर्धमनिसंतताः ॥
केशवाय च तस्मै तु बदरीफलसंहतिम् । [45]
केशवेनोपभुक्तां तु तस्मिन्नाश्रमसंपुटे ।
ते गत्वा दूरमध्वानं दक्षिणं मार्गमास्थिता. ॥
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यपः ।
कण्वो धूम्रो बृहद्दुर्गो भरद्वाजश्च गालवः ।
कवषो धूम्रकेतुश्च काश्यः कापिलकस्तथा ॥ [50]
एते चान्ये च मुनयो नरकेण दुरात्मना ।
बाधिताः पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुकामास्तपस्विनः ॥
शिष्यैः सह समायाता आर्ता दानवपापिना ।
कृतवेदार्थतत्त्वज्ञा द्रष्टुकामा जनार्दनम् ॥
गङ्गां च समनुप्राप्य स्थितास्तस्यास्तटे तदा । [55]
तत्र स्नातुं समारब्धा मुनयः संशितव्रताः ।
अत्र स्नात्वा वयं यामो द्रष्टुं लोकहितैषिणम् ।
नित्यशुद्धं जगन्नाथं वसन्तं द्वारकापुरे ॥
इति संचिन्त्य मुनयः स्नानं चक्रुर्यथाविधि ।
येन योग्या मुनिवरा द्रष्टुं केशवमव्ययम् । [60]
तस्मिन्गङ्गाम्भसि स्नात्वा सर्वे शुद्धास्तपोधनाः ॥

— (L 23) T_{2} अग्निं (for अग्नीन्) D_{6} अदहन् (for ददहुर्) — (L 24) D_{6} कमण्डलु (for °लून्) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{4} उच्छिद्य (for आ°) — (L 25) $G_{3.\ 5}$ M_{4} प्राक्षिपन् (for प्रक्षिप्य) $G_{1.\ 4}$ om (hapl) lines 25^{b}–29^{a}. — T_{2} om lines 26–30 — (L 27) M_{1} पाचितानि (for तावत्तानि) — (L 30) $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{4} क्रियास् (for क्रियां) — (L 31) D_{6} $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{3-5} पलायन्ते (for °यन्ति)

Colophon om in T_{3} — *Adhy. name* D_{6} नरकासुरयुद्धम्, T_{4} यज्ञविघ्नकरणम्, G_{3} नरकातिक्रमकथनम्, M_{1-3} नरकवध. — *Adhy no* . $T_{1\ 2}$ G_{4} M 127, T_{4} 120, G_{1} 129, G_{5} 130

(L 36) M_{4} अस्मिन् (for त°) D_{6} $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M राजन् (for रम्ये) — For line 38, D_{6} $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M subst :

1** निवेदयिष्याम कृतं तेन दानवपापिना ।

— (L. 39) D_{6} सप्रति- ; T_{3} G_{1} न. प्रति- ; M_{4} सम्यक्प्र- (for स प्रति-) — (L 40) D_{6} T $G_{1,\ 3-5}$ M_{4} दुष्टो (for पापो) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_{4} दानवाधम (for °वोत्तम) — (L 42) T_{1} G_{3} M_{4} बदरीसंनिवेशिता. (G_{3} °शने), $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ °वनवासिन· (for ^{b}) — (L 43) T_{4} G_{3} वज्रभारं, $G_{4\ 5}$ वज्रभावं (for यज्ञभारं) T_{2} ततो नैच्छन्, $M_{1\ 2}$ तदा भिन्नं (for तदाच्छिन्नं) T_{3} यज्ञभावं ततो नैच्छन् (for ^{a}) — (L 44) T_{1-3} $G_{1.\ 3-5}$ M_{4} शिष्यैः सार्धं समागता (for ^{b}) — (L 45) D_{6} T_{1} $G_{1.\ 3-5}$ M_{4} वासुदेवाय तस्मै तु (for ^{a}) G_{3} संगतिम् (for -संह°). — (L 46) D_{6} $T_{1\ 4}$ G_{3-5} M पुरा (M_{4} तदा) भुक्तां, $T_{2.\ 3}$ G_{1} [उ]पभुक्तं तु (T_{2} तत्) (for °क्तां तु) — $M_{1.\ 2}$ om line 47 — (L 47) $T_{3\ 4}$ $G_{1\ 5}$ दीर्घम् (for दूरम्). — D_{6} $T_{1\ 3}$ दक्षिणं मार्गसंस्थिता ; T_{4} °णामार्गसंस्थिता· (for ^{b}). — (L 49) D_{6} धौम्यो (for धूम्रो) T_{1} $G_{4\ 6}$ M_{4} भारद्वाजश् (for भ°) D_{6} $M_{1.\ 3}$ मालव , T_{4} माधवः (for गालव.). M_{2} भारद्वाजश्च मालवः (for ^{b}) — (L 50) M_{4} धूम- (for धूम्र-). D_{6} T $G_{1\ 3-5}$ $M_{3\ 4}$ -काश्यप· (D_{6} कण्वश्च) कपिलस्तथा (for ^{b}). — (L 55) M_{3} स्थित्वा (for स्थितास्) — (L

अवतीर्य ततो गङ्गां नौभिर्मुनिवरास्तदा ।
क्रमेण समनुप्राप्ता द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥
प्रविश्य द्वारकां ते तु वसिष्ठाद्या मुनीश्वराः ।
अतीत्य यदुमुख्यानां भवनानि सहस्रशः ॥ [65]
या सभा लोकविख्याता सुधर्मेति च विश्रुता ।
तस्या द्वारं समास्थाय द्वाःस्थं प्रोचुर्महर्षयः ॥
निवेद्यतां द्वारपाल केशवाय महात्मने ।
बदर्यां वै समुषिता मुनयः संशितव्रताः ।
द्रष्टुं त्वां समनुप्राप्ता पीडिता दानवोत्तमैः ॥ [70]
तच्छ्रुत्वा द्वारपालोऽपि केशवाय महात्मने ।
निवेदयामास तदा यदुक्तं मुनिसत्तमैः ॥
श्रुत्वा तु देवदेवेशो मुनीन्यदुवरार्चितः ।
प्रवेश्यन्तामिति प्रोक्ताः प्रद्युम्नं समचोदयत् ॥
अर्घ्यं पाद्यं तदा पात्रमासनानि समन्ततः । [75]
आनीयन्तां यथायोगं स च सर्वं चकार ह ॥
ते प्रविष्टा मुनिवरास्तां सभां सभ्यपूजिताम् ॥

No. 27

After 91 24, D_6 S (except G_2) ins :

तां सभां विविशुर्हृष्टाः सशिष्या मुनिसत्तमाः ॥
तान्दृष्ट्वा समनुप्राप्तान्केशवः केशिसूदनः ।
नमस्कृत्य मुनीन्सर्वानासनानीत्यवोचत ॥
आसनानि समाविश्य मुनयः संशितव्रताः ।
अर्घ्यं च तेभ्यः प्रददौ पाद्यमाचमनं तथा ॥ [5]
उत्सृज्य गां जगन्नाथो मधुपर्कं ददौ पुनः ।
अन्धका वृष्णयश्चैव प्रणामं चक्रिरे मुनीन् ॥
तैरप्यनुमताः सर्वे यादवा मुनिसत्तमैः ।
स्वं स्वं हि भेजिरे ते तु आसनं लोकविश्रुताः ॥ [10]
केशवोऽपि महाराज स्वं स्थानं समवाप ह ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

आसीनेषु जगन्नाथो मुनिवीरेषु तत्र ह ।
उवाच वचनं काले सोपस्करमिदं हरिः ॥
कुशलं सर्वकार्येषु तपःसु च तपोधनाः ।
युष्मदागमनं मह्यं प्रीणाति सततं भृशम् ॥ [15]
यादवाश्च परां प्रीतिमास्थिता मुनिसत्तमाः ।
युष्मदागमनाद्विप्राः किमु वक्तव्यमत्र ह ॥
कुलं पूतं सदा विप्रा यस्मिन्विप्राः समागताः ।
युष्मदागमनप्रश्नो न युक्तो वक्तुमत्र नः ॥
तथापि नो मनांसीह प्रसह्य मुनिसत्तमाः । [20]
कौतूहलं समायान्ति प्रश्नश्रवणसंनिधौ ।
तस्माद्विप्रा यथातत्त्वं वक्तव्यं कारणं तदा ॥
एवं पृष्टास्तदा विप्राः केशवेन महात्मना ।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे केशवं केशिसूदनम् ॥
शृणु देव जगन्नाथ कारणं कारणात्मक ॥ [25]

---

58) T_4 -सिद्धं (for -शुद्धं). — (L 61) D_6 स्नाताः (for स्नात्वा) D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M शुद्धा. सर्वे (by transp). — (L 62) M_2 अवतेरुस् (for °तीर्य) — (L 64) $M_{1\ 3}$ क्रमेण (for प्रविश्य) — (L 66) D_6 या सुधर्मेति विश्रुता (for [b]). — T_1 om lines 71–72 — (L 71) D_6 T_{2-4} $G_{1\ 3-5}$ M_4 कृष्णाय सु- (for केशवाय) — (L 73) D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ तच्छ्रुत्वा, $M_{1\ 3}$ ताञ्श्रुत्वा (for श्रुत्वा तु) — (L 74) D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रवेश्यतामिति वच (for [a]) — (L 75) T_3 G_4 अर्घ्यं पात्र तदा पाद्यम् (for [a])

27

(L 3) D_6 [इ]त्यचोदयत्, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 न्यवेदयत्, T_4 न्यचोदयत् (for [इ]त्यवोचत). — (L 6) M_2 स (for गां) — (L 8) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ M_4 तदा (for मुनीन्). — (L 10) T_1 $G_{1,\ 3\ 6}$ M_4 -विश्रुतम् (for °ताः) — (L. 11) T $G_{1\ 3-5}$ स्वस्थानं, M_2 स्वासनं (for स्वं स्थानं). M_4 स्वस्थानं समपद्यत (for [b])

Colophon — *Mention of the Epic* $T_{3,\ 4}$. — *Adhy. name* T_1 M_4 कृष्णदर्शनम्, G_3 कृष्णसंदर्शनम्, M_{1-3} नरकवध. — *Adhy no* $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ M 128, T_3 136; T_4 121, G_1 130, G_5 131

M_4 om the ref — (L 12) T_1 -वर्येषु (for -वीरेषु). — (L 13) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 सोपस्थानम्, T_4 °स्कारम् (for °स्करम्) — (L 15) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रीणात्यमृत-सनिभम् (for [b]) — (L. 19) D_6 आगमने; T $G_{1.\ 3-5}$

नरको नाम देवेश भौमो दानवसत्तमः ।
बाधते नो जगन्नाथ दानवैर्दानवाधमः ॥
जघ्नुस्ते दानवा देव हुतं होतव्यमेव च ।
अभक्षयन्त ते देव यज्ञभाण्डान्सहस्रशः ॥
इदं चोवाच दुष्टात्मा इज्योऽस्मीति च माधव । [30]
बिभिदुस्ते दुरात्मानो दानवा नगयोधिनः ।
कमण्डलूञ्जटाश्चैव उटजानि सहस्रशः ।
न क्वचिच्छर्म देवेश लप्स्यामो यदि जीवति ॥
तस्मिन्दुष्टे जगन्नाथ धिग्गता निरयं वयम् ।
जहि तं देवदेवेश दानवं दुष्टचेतसम् ॥ [35]
रक्ष नः सकलान्हत्वा दानवान्दुष्टपौरुषान् ॥
ऋषिपत्नीः समानीय स्वपुरं नीतवान्दनुः ।
रक्षा हि त्वयि गोविन्द स्थिता नित्यं जगत्पते ॥
क्षात्रं वृत्तं समास्थाय द्वारवत्यां वसन्हरे ।
निगृह्य दुष्टान्रक्षस्व साधून्साधुप्रियो ह्यसि । [40]
आर्ता वयं जगन्नाथ हतास्तेन दुरात्मना ॥
इयं च भवते देव नीता ह्यस्माभिरच्युत ।
बदरीसंहतिर्देव पूर्वभुक्ता त्वया विभो ॥
इत्युक्त्वा मुनयस्ते तु ददुः सर्वं जगत्पतेः ।
आहूताञ्छिष्यवर्गेण भिन्नान्दानवसत्तमैः । [45]
यज्ञभारान्महाराज दर्शयामासुरञ्जसा ॥
दृष्ट्वा श्रुत्वा च देवेशो रोषताम्राकुलेक्षणः ।
कष्टं कष्टं महज्जातमृषीणां भावितात्मनाम् ।
इति मत्वा जगन्नाथो नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥
चिन्ताविष्टे जगन्नाथे रक्षमात्मनि चिन्तिते ॥ [50]
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षमृषयो वीतमत्सराः ।
अर्घ्याभिर्वाग्भिरिष्टाभिरीश्वरं प्रणतास्तदा ॥
नमः प्रपन्नार्तिहरादिदेव
जगत्पते कारण कारणात्मन् ।
स्वभावशुद्धान्तपुरोधसे नमः [55]
प्रसन्नगोविन्दगुणानुरूपिणे
नमो नमो देव सनातनात्मने ॥
नमो नमो देव जनार्दनोऽसि
नमो नमो माधव भक्तवत्सल ।
नमो नमो वामन वामनाकृते [60]
नमः स्वभावप्रभव प्रभो हरे ॥
जयाच्युतानन्त जगन्निवास
जय प्रपन्नार्तिहरामरेश ।

M_4 °मनात् (for °मन-). — (L 21) D_6 T $G_{1, 3-5}$ M_4 कुतूहल समायाति (for ^{a}) — (L 22) D_6 T $G_{1, 3-5}$ M_4 सर्वं (for तत्त्वम्) — Before line 25, M_2 ins. मुनयः. — (L 27) M_{1-3} बबाध [for बाधते) T_2 G_5 दानवाधिप (for °धम.) — (L 28) D_6 T_2 $G_{1, 3-5}$ जहुस् (for जघ्नुस्) — (L 29) D_6 T $G_{1, 3-5}$ M_4 भक्षयन्ति सदा देव (for ^{a}) D_6 यज्ञभागान्, T_4 °भारान् (for °भाण्डान्) T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_4 यज्ञशालासु सर्वशः (for ^{b}). — (L 30) T $G_{1, 3-5}$ M_4 केशव (for माधव) — (L 31) $M_{1, 2}$ महात्मानो (for दुरा°) — (L. 32) $T_{2, 3}$ $G_{1, 3, 5}$ M_4 कमण्डलुं (for °लून्) G_4 कमण्डलु जटां चैव (for ^{a}). — (L 33) $M_{1, 3}$ लप्स्यामो (for देवेश). M_2 न क्वचित्सुखमाप्स्यामो (for ^{a}) D_6 T_4 प्राप्स्यामो, $M_{1, 3}$ देवेश (for लप्स्यामो) — (L 34) D_6 निर्गता; T_4 स्थापिता (for धिग्गता) T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_4 स्थापिता निरये ($T_{2, 3}$ $G_{1, 4}$ नरके) वयम् (for ^{b}) — (L. 35) $T_{1, 3}$ -चेतनम् (for °सम्) भौमं दानवसत्तमम् (for ^{b}) — (L 36) T_3 G_1 $M_{1, 2}$ पूरुषान् (for -पौरु°) — (L. 37) D_6 $T_{2, 4}$ G_5 स्वपुरीं (for °रं) T_3 $G_{1, 4}$ स्वपुरं दानवाधम, M_2 °रीं नीतवान्नरः (for ^{b}) — (L 38) T $G_{1, 3-5}$ M_4 तव (for त्वयि). D_6 सा रक्षा तव गोविन्द (for ^{a}) T_1 स्थितस्य जगतः पते (for ^{b}). — (L 39) D_6 T_4 अनुष्ठाय (for समास्थाय) — (L 40) $M_{1, 3}$ निहत्य (for निगृह्य) — (L. 42) D_6 T_4 नीतमस्माभिरद्य हि (for ^{b}) — (L 43) M_3 संगतिर् (for सह°). — (L 44) T_{2-4} $G_{1, 4, 5}$ सर्वे (for ते तु). D_6 सर्वां, $T_{1, 3}$ G_{3-5} सर्वान्, T_4 सर्वे (for सर्वं). — (L 45) T_1 $G_{1, 3-5}$ M_4 -वर्गैर्हि (for -वर्गेण) $T_{2, 3}$ आहूताञ्छिष्यवर्गैर्हि (for ^{a}) — (L 46) $M_{1, 3}$ -भाण्डान् (for -भारान्) — (L 47) D_6 $T_{1, 4}$ G_{3-5} M श्रुत्वा दृष्ट्वा (by transp) — (L 49) D_6 T_4 प्रत्यभाषत (for °पद्यत). — (L 52) D_6 M_3 अर्घ्याभिर् (for अर्घ्या°). D_6 T_4 G_5 M_{1-3} स्थिता (for तदा) — (L 54) D_6 जगत्पते जन्मजराविदूर — D_6 om lines 55–56 — (L 55) T_1 M_4 -सिद्धान्त- (for -शु°) — (L 57) D_6 T_1 $G_{1, 3-5}$ M सनातनात्मन् (for °त्मने) — (L 58) G_1 जनार्दनेति (for °नोऽसि) — $T_{2, 3}$ $G_{1, 4}$ om lines 59–64. — (L. 61)

जयामरेशेश सनातनोऽसि ॥
त्वयि प्रबुद्धे जगदादिदेव [65]
प्रबुद्धमासीत्सकलं सदैवम् ।
सुप्तोत्थिते देव जगन्निवास
प्रबोधमायाति कथं नु लोकः ॥
अनन्यतुल्या तव शक्तिरेपा
दुर्बोधरूपा सकलैः सुरैरपि । [70]
अद्यापि तां वेत्तुमनन्यचेता
ब्रह्मा समीष्टे नियतं जनार्दन ॥
कथं वयं वेत्तुमलं जगत्पते
मग्ना हि संसारमहार्णवे हरे ।
निरूपयन्तः सततं भवन्तं [75]
ज्ञातुं वयं देव यतामहे गुरो ॥
तथापि सूक्ष्मं सकलेश्वरस्य
जगत्पते ते सततं नियामक ।
स्थूलं तु नित्यं जगतां निवास
तमर्चयामो वयमादिदेव ॥ [80]
तमेव नित्यं जनकादयस्ते
भजन्ति सन्तो भगवन्यतीन्द्राः ।
तमर्चयामः सततं पुरातन
प्रभो प्रपन्नार्तिहरादिदेव ॥
नताः स्म नित्यं जगतां निवास [85]
भवत्पदं यत्परमं सनातनम् ।
नताः स्म गोविन्द गुणानुरूप
जगत्पते कारण कारणात्मन् ॥
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं देव देव हरे हरे ।
नमो गोविन्द दुर्ज्ञेय योगिध्येयाङ्घ्रिपङ्कज ॥ [90]
यत्पदं परमं नित्यं तव विष्णो हरे परम् ।
तं नमाम जगन्नाथ यत्तु पश्यन्ति योगिनः ।
नमो नमो हरे विष्णो नमो माधव केशव ॥
यत्तु पश्यन्ति सततं योगिनो यतचेतसः ।
यत्प्राप्य न निवर्तन्ते तन्नमाम पदं तव ॥ [95]
या माया तव गोविन्द दुर्ज्ञेया योगचिन्तकैः ।
तां नताः स्म जगन्नाथ यामाश्रित्य स्थिति स्थिताः ।
या रक्षति जगद्विष्णो तां नमाम हरे सदा ॥
ऋग्यजुश्च तथा साम यं स्तौति सततं हरे ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां त्रिभिश्चैव पञ्चभिश्च जनार्दन ॥ [100]
पुनश्चैव जगन्नाथ द्वाभ्यां स्तौति जगत्पते ।
तं त्वां नताः स्म देवेश ऋग्यजुःसामरूपिणम् ॥
अकारोऽसि जगन्नाथ तथैवोकारसंज्ञितः ।

T_4 $G_{3\ 5}$ M_4 जय (for नम). T_1 जय स्वभावप्रभुरव्ययात्मन् — (L 63) T_1 $G_{3,5}$ M_4 [आ]दिदेव (for [अ]मरेश) D_6 T_4 नम प्र(T_4 जगत्प्र)पन्नार्तिहरो हरेश — (L 66) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 जगच्च, M_{1-3} सदैवतम् (for सदैवम्) — (L 67) D_6 सुप्ते त्वयि देव, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 त्वयि प्रसुप्ते तु, T_4 सुप्ते स्थितो देव (for सुप्तोत्थिते देव) — (L 68) D_6 नृलोक (for नु लोक) — (L 71) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 नाद्यापि (for अ°) — (L 72) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M तु सुरारिसूदन (for नियतं जनार्दन) — (L 76) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अज्ञा (for ज्ञातुं) — (L 77) D_6 T_4 सूक्ष्म (for सूक्ष्मं) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ जगदीश्वरस्य (for सकले°) — (L. 78) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 सकल न (T_1 °लाम) विघ्न (for सततं नियामक) — (L 79) D_6 M_3 स्थूलस् (for स्थूलं). — (L. 81) T $G_{1,3-5}$ M_4 तत्त्वं (for नित्यं) — (L 82) D_6 M भावं (for सन्तो). M_{1-3} जितेन्द्रिया (for यतीन्द्रा) — (L. 83) D_6 T_4 पुरातनं; T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 सनातनं (for पुरातन). — (L 84) D_6 T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 [अ]मरेश (for [आ]दिदेव) T_4 प्रपन्नार्तिहरं हरेश — (L 85) T_3 अधीश (for निवास) — (L 88) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 त्वामिह (for कारण) — D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M om line 90 — (L 90) T_3 -पङ्कजम् (for °ज). — $T_{2,3}$ G_1 om lines 91-96 — (L 91) D_6 G_4 M_4 हरेः पदम् (for हरे परम्) — (L 92) D_6 $T_{1\ 4}$ G_{3-5} M_4 नताः स्म (for नमाम) T_4 सूरय (for योगिनः) — (L. 95) D_6 T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_4 नताः स्म (for नमाम) T_4 तन्नताः स्म वयं तव (for [b]) — (L 96) T_1 $G_{4\ 5}$ -चिन्तनैः (for °कैः). M_4 दुर्ज्ञेया योगिपुंगवैः (for [b]) — (L 97) D_6 $M_{1\ 3}$ नमाम (for नताः स्म) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 4,5}$ M_4 स्थितम्, G_3 स्थितौ (for स्थिताः) T_2 यामाश्रित्य जगत्स्थितम् (for [b]) — (L 98) D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M_4 नताः स्म (for नमाम). — For line 99, T_2 $G_{1,4}$ M_4 subst

1** ऋग्यजुःसामभिर्मन्त्रैः स्तुतस्त्वं जगतीपते ।

— (L 101) $M_{1\ 2}$ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च (for [a]) $M_{1\ 2}$ यः स्तौति च (for द्वाभ्यां स्तौति). — (L 102) $T_{3,4}$ $G_{1,4}$

मकारोऽसि तथा विष्णो नमस्ते प्रणवात्मक ॥
उद्गीथाय नमो नित्यं नमो होत्रे जनार्दन । [105]
अध्वर्यवे नमस्तुभ्यं यष्टृरूपाय ते नमः ॥
चातुर्होत्र नमस्तुभ्यं चातुर्वर्ण्यविभावन ।
जगत्सर्वं त्वमेवासि जगच्च त्वयि तिष्ठति ॥
संहर्ता चासि जगतां तथा पाता जगत्पते ।
स्रष्टासि च तथा देव स्थितौ स्थितिमतां वर ॥ [110]
नमः सर्वात्मने तुभ्यं सर्वभूतहृदिस्थित ।
सर्वात्मन्सर्वकर्तासि सर्वभावनभावन ।
नमः सर्वात्मने तुभ्यं भूयो भूयो नमो नमः ॥
एवं स्तुत्वा जगन्नाथं प्रणामं चक्रिरे हरेः ॥
ततश्च वृष्णयः सर्वे शिनिवीरपुरोगमाः । [115]
उत्थाय चासनात्सर्वे प्रणामं चक्रिरे हरेः ॥
सर्वे ते यादवास्तत्र प्रसन्नमनसोऽभवन् ।
सोऽयमेष जगन्नाथः पाति नोऽस्मिन्वसन्सदा ।
आश्रित्यैनं सुखं सर्वे वत्स्यामो यादवीं पुरीम् ॥
इति मत्वा तदा सर्वे यादवाः कृष्णमव्ययम् ॥ [120]
ववन्दिरे महाभागाः स्तुतं मुनिभिरव्ययम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एवं स्तुतो जगन्नाथो मुनिभिः पुण्यकीर्तिभिः ।
परिबृंहितमात्मानं मेने यादवसत्तमः ॥
अन्तः प्रीतियुतश्चासीत्प्रकृतिस्थोऽपि केशवः ।
प्रतिज्ञामकरोत्तेभ्यो मुनिभ्यो यदुसंसदि ॥ [125]
एषोऽस्मि सगणं हत्वा नरकं दुष्टपूरुषम् ।
निष्कण्टकमिमं लोकं करिष्यामि मुनीश्वराः ॥
स्थावरं जङ्गमं चैव सुखं स्वप्स्यति माचिरम् ।
चक्रेण निशितेनैव शिरश्छेत्स्यामि दानवम् ॥
मुरं च दानवं विप्रा हयग्रीवं च दानवम् । [130]
सर्वानेतान्हनिष्यामि गच्छध्वं विगतज्वराः ।
आरभ्यन्तां क्रियाः सर्वाः किं विलम्बथ माचिरम् ॥
प्रतिज्ञाते जगन्नाथे विनेदुर्यादवास्तदा ।
मुनयश्च तदा देवे प्रतिज्ञाते तु केशवे ।
आशीर्वादांस्तदा विप्रा ददुस्तस्मै महात्मने ॥ [135]
निर्विघ्ना तव देवेश प्रतिज्ञा शत्रुतापन ।
भूयाद्भूतहितार्थाय साधयाम इतो वयम् ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामो बदरीं तव शोभनाम् ॥
इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे प्रणिपत्य च केशवम् ।

तत्त्वां (for तं त्वां) —(L 103) D_6 तथैवोंकारसंज्ञक (for *). —(L 104) $G_{1\ 3\ 5}$ जगन्नाथ, M_{1-3} सदा विष्णो (for तथा विष्णो) G_5 प्रणवात्मने (for °क) T_1 G_4 तथापि प्रणवात्मकः (for ^{b}) —(L 105) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 तुभ्यं (for नित्यं) D_6 गोप, T_4 गोप्त्रे (for होत्रे) —(L 106) D_6 T $G_{1,3-5}$ M_4 यज्ञ- (for यष्टृ-) —(L 107) D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ चातुर्होत्रे (for °त्र) —(L 109) $T_{1\ 2}$ $G_{1,3,4}$ M_4 देवेश (for जगतां) T_1 G_3 M_4 त्वयि सृष्टिर्; $T_{2,3}$ G_1 तथा पासि; G_4 तथा पाहि (for तथा पाता) — After line 109, $T_{2\ 3}$ $G_{1,4}$ ins

2** वासुदेवेश भो विष्णो त्वयि सृष्टिं जगत्पते ।

[T_3 वासुदेव नमो विष्णो (for *)]

—(L. 110) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 स्थितिरूपोऽसि देवेश (for *) —(L 111) D_6 T $G_{1\ 3-5}$ नित्यं (for तुभ्यं). — Before line 114, T_4 ins वैशंपायन· —(L 114) $T_{2\ 3}$ G_4 प्रणतिं (for प्रणामं). —(L 116) M_{1-3} तस्मात् (for सर्वे). G_4 प्रणतिं (for प्रणाम). —(L. 117) D_6 T $G_{1,3-5}$ M_4 -वदना (for -मनसो) —(L 118) D_6 T_2 ऽस्मान् (for ऽस्मिन्) —(L 119) D_6 T $G_{1\ 3-5}$ $M_{3\ 4}$ वयं (for सुखं). —(L 120) D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 [उ]क्त्वा तं (for मत्वा) —(L 121) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अच्युतम् (for अव्ययम्)

Colophon — *Mention of the Epic* T_3 — *Adhy name* T_{1-3} $G_{3,4}$ कृष्णस्तुति·, M_{1-3} नरकवध.. — *Adhy. no* · $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ M 129, T_3 137; T_4 122, G_1 131; G_5 132

(L 123) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 उप (for परि-) —(L. 125) D_6 T_4 चाकरोत् (for अ°). —(L. 126) D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ऽहं (for ऽस्मि). D_6 $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{1,3-5}$ -पौरुषम्, M_4 -मानवम् (for -पूरुषम्) —(L 128) T_1 स्थास्यति; G_4 स्वपिति (for स्वप्स्यति) M_{1-3} निर्भयम् (for माचिरम्). —(L. 129) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 माचिरम् (for दानवम्). —(L. 130) D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M_4 हत्वा (for विप्रा) D_6 T_1 $G_{1\ 3-5}$ महासुरम् (for च दानवम्) —(L 131) $T_{1,3\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 वधिष्यामि (for हनि°) —(L. 132) M_{1-3} आरभन्तां (for °भ्यन्तां). —(L. 133) T_1 M_{1-3} देवतास् (for याद-

जग्मुः शिष्यैर्महाराज बदरीं तां तपोधनाः ॥ [140]
गतेषु तेषु विप्रेषु सहशिष्येषु यादवाः ।
विस्मयं परमं गत्वा यथायोगमुपासते ॥

No 28

D6 S ins after 91 52 : D3 after 91. 52^cd :

शङ्खं प्राध्मापयामास शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥
तस्य शङ्खरवं श्रुत्वा नरको युद्धदुर्मदः ।
धनुरादाय विस्फार्य नादेन महता तदा ।
नादयन्रोदसी यायाद्युद्धाय नरको बली ॥
केशवं पुरतो दृष्ट्वा गदिनं शार्ङ्गिणं तथा । [5]
उवाच नरको दैत्यः को भवान्किमिहागतः ।
दैत्येन्द्रो नरकः स्रष्टा जेता शक्रस्य संयुगे ॥
कोऽयं पक्षी स्थितः पार्श्वे कैषा ते वद सांप्रतम् ।
एनां ग्रहीतुमिच्छामि जानीयां यदि सांप्रतम् ॥
एवमुक्तो जगन्नाथः प्रहस्य सुचिरं तदा । [10]
आलोक्य सत्यभामां तु वचनं चेदमब्रवीत् ॥
वासुदेवोऽस्मि दैत्येन्द्र यदि ते श्रुतिमागतः ।
एषा सत्राजितः पुत्री भार्या मम यवीयसी ॥
एष तार्क्ष्यो गरुत्मांस्तु वाहनं मम दैत्यप ।
त्वां हन्तुमिह संप्राप्तो वदामि किमतः परम् ॥ [15]
श्रुत्वैतद्दानवो घोरो विहस्य सुचिरं तदा ।
वासुदेवोऽसि संप्राप्तो मां हन्तुं किल यादव ॥
दिष्ट्या संप्राप्तवानद्य चिन्तनीयः सदा मया ।
कदासौ दृश्यते युद्धे हनिष्यामीति मे मतिः ॥
क्षणं तिष्ठ यदुश्रेष्ठ कुरु युद्धं यदीच्छसि । [20]
हत्वा त्वामद्य संप्राप्तमानयामि पुरं मम ॥
एनां पद्मपलाशाक्षीं युध्यतां किं विलम्बसे ।
इच्छातः प्रहरस्वेति प्रोवाच यदुनन्दनः ॥

No 28A

D3 6 T G1 3–5 M4 G(ed) ins. after 91. 55 M1–3 after 91. 53 :

शरैरनेकसाहस्रैर्जघान पुरुषोत्तमम् ॥
पुनः सप्ततिसाहस्रैर्बाणैर्निशितकोमलैः ।
गरुडं पोथयामास शराणां च परःशतैः ।
नाराचानां सहस्रेण विव्याध यदुनन्दनम् ॥
किंचिदार्तमना विष्णुर्हृष्टोऽयं दानवोत्तमः । [5]

वास) —(L. 134) D6 T1 4 G3–5 M4 तथा प्रीता ; T2 3 G1 तदा प्रीताः (for तदा देवे). —(L 137) T1 भूयो ह्यात्म- (for भूयाद्भूत-) —(L 139) D6 T G1 3–5 M4 जनार्दनम् (for च केशवम्) —(L 140) T1–3 G1 3–5 M4 ते (for तां) D6 बदरी ते तपोवनम् (for ^b)

28

(L 1) D3 T1 G1–3 5 M3 शङ्खं प्रध्मापयामास, T2 3 M4 शङ्खमाध्मा° (for ^a) D6 T4 जनार्दनः (for गदाधरः). G2 om lines 2–23 —(L 2) T G1 3–5 M4 -ध्वनिं, D3 -स्वनं (for -रवं) —(L 3) D3 विस्फूर्ज्य (for विस्फार्य) —(L 4) D3 सोऽयाद् (for यायाद्) —(L 5) D5 पुरुषं (for पुरतो) D3 6 शार्ङ्गिणं गदिनं तथा (for ^b) —(L 7) T G1, 3 5 M2 4 पृष्टा (for स्रष्टा). D6 समरे (for संयुगे) D3 नरकोऽहं दैत्यपतिर्जित्वा शक्र च संगरे —(L 8) D3 G4 केषां, D6 केय (for कैषा) —(L 9) D3 एतां (for एनां) —(L 10) T2 G1 5 M4 जगन्नाथ (for °थ) —(L 11) D3 G4 ताम् (for तु) D3 G4 इदं वचनमब्रवीत् (for ^b) —(L 12) D6 T2–4 G1 4 5 श्रोत्रम्, T1 स्मृतिम् (for श्रुतिम्) —(L 13) T1–3 G4 M4 यशस्विनी (for यवीयसी) T4 G1 3. 5 मम भार्या यशस्विनी (for ^b) —(L. 16) D3 वाक्यं (for घोरो) T1–3 G1 3–5 M4 श्रुत्वैतद्दानववरो (for ^a) T4 प्रहस्य (for वि°) D3 T4 G4 रुचिरं (for सु°) —(L 17) D3 G4 मां हन्तुं यादव किल (for ^b). —(L 20) D3 चिरं (for क्षणं) —(L 21) D3 तव, G1 5 पुनः (for मम). —(L 22) G3 -विशालाक्षीं (for पलाशाक्षीं) D6 M1–3 विलम्बसि (for °से). — After line 22, T1 G3 M4 ins

1** पुरः संयति साहस्रैर्बाणैर्निशितकोमलैः ।

—(L 23) D3 उत्थाय (for इच्छात) T G1 3–5 M4 प्रोवाच मधुसूदनः (T4 °सत्तमम्) (for ^b) — After line 23, D3 6 G4 M1–3 read and T4 repeats 91 54–55.

28 A

(L 1) G(ed) शरैरेकसहस्रेण (for ^a) —(L 2) T3 -तोमरैः (for -कोमलै) —(L. 3) D3 वेधयामास (for

इति संचिन्त्य मनसा शरैर्विव्याध पञ्चभिः ।
अष्टाभिर्दानवं विष्णुर्नवभिश्च शितैः शरैः ॥
दानवोऽपि महाराज विव्याध निशितैः शरैः ॥
वासुदेवं महाराज सर्वलोकगुरुं हरिम् ॥
षड्भिर्विव्याध नाराचैर्दानवं देवकीसुतः । [10]
दानवोऽपि जगन्नाथं शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥
तौ तु युद्धं महाघोरं चक्रतुर्युद्धलालसौ ।
यथा देवासुरे युद्धे पुरा शम्बरवासवौ ।
यथा युद्धं महाघोरं रामरावणयोर्भुवि ॥
ततः क्रुद्धो हृषीकेशः शरेण नतपर्वणा । [15]
ध्वजं विव्याध राजेन्द्र नरकस्य दुरात्मनः ॥
तमन्तरे शरै राजन्विव्याध युधि दानवः ।
विव्याध गरुडं राजन्नाराचेन महामतिः ॥
विव्यधे गरुडस्तस्य नाराचेन समाहतः ।
सुस्राव रुधिरं घोरं वासुदेवस्य पश्यतः । [20]
पक्षे समाहतः पक्षी चचाल च पुनः पुनः ॥
ततो रोषसमाविष्टो गरुडः पक्षिपुंगवः ।
पक्षेण पक्षिणां श्रेष्ठः पोथयामास दानवम् ॥
आहत्य सहसा भूय आजघ्ने दृढमुष्टिना ।
ततश्चचाल नरको नरकेणेव किल्बिषी ॥ [25]
ततः सज्यं धनुः कृत्वा व्याविध्य च पुनः पुनः ।
दीर्घेण निशितेनाजौ नाराचेन महाबलः ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य जघान हरिमीश्वरम् ॥
नाराचः स च राजेन्द्र ललाटे प्रापतत्तदा ।
चचाल च जगन्नाथस्तोत्रार्दित इव द्विपः ॥ [30]
विसंज्ञश्च ततो भूत्वा रथोपस्थ उपाविशत् ॥
सत्यभामा च तं दृष्ट्वा वासुदेवं तथागतम् ।
चामरैर्वीजयामास पक्षाभ्यां पक्षिपुंगवः ॥
आश्वस्तोऽथ हृषीकेशः संज्ञां प्राप्य च केशवः ।
धनुस्तस्यै ततो दत्त्वा शार्ङ्गं भारसहं रणे । [35]
युध्यस्व नरकं देवि श्रान्तोऽस्मि युधि पीडितः ॥
एवमुक्ता तदा देवी सत्या सत्यवतां वरा ।
तदा युद्धं समारेभे नरकेण दुरात्मना ॥
नाराचैरर्धचन्द्रैश्च भल्लैः सुनिशितैरपि ।
जघान दानवं सत्या महिषी शार्ङ्गधन्वनः । [40]
बबाध दानवं सत्या सत्यं सत्येतरं यथा ॥
युध्यन्तीं तां तथा दृष्ट्वा नरको दानवोत्तमः ।
स्तनमध्येऽथ तस्यास्तु समाजघ्ने शरोत्तमैः ।

पोथ°) M_3 परं शतैः (for पर शतैः) —(L. 4) D_6 मधुसूदनम्, D_3 G_4 यदुनन्दनः (for °नम्). —(L. 5) D_3 कृष्णो (for विष्णुर्). —(L 6) T_1 $G_{3.4}$ निश्चित्य (for संचिन्त्य) —(L. 7) D_3 दशभिश् (for नव°). — $D_{3.6}$ $T_{3.4}$ G_{3-5} om. (hapl) line 8 —(L 9) D_6 T $G_{1.3-5}$ M_4 महाबाहुं (for °राज) — M_4 om (hapl.) lines 12^b–14^a. —(L 13) D_3 पुरा (for यथा) M_{1-3} तदा (for पुरा). D_3 यथा नरकवासवौ (for ^{b}) —(L 14) T_4 यथा घोरं महायुद्धं (for ^{a}) D_3 यथा, D_6 M_{1-3} तदा; $T_{1.4}$ $G_{3.5}$ तथा, $T_{2.3}$ G_4 M_4 इव (for भुवि). —(L 16) D_3 G_4 शिरो (for ध्वजं) — T_4 om line 17. —(L 17) D_3 अम्बरे (for अन्तरे) D_6 चिच्छेद (for विव्याध) T_{1-3} $G_{1.4.5}$ माधवम् (for दानव) D_3 नाराचेन महामतिम् (for ^{b}).
— After line 17, D_3 ins .

1** विद्धोऽथ गरुडस्तेन नरकेण दुरात्मना ।

— T_4 om. lines 18–21 D_3 om lines 18–19. —(L 19) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_4 विव्याध (for विव्यधे). T_3 समन्तत (for समाहतः). —(L. 20) D_3 ववाम (for सुस्राव) —(L 21) D_3 पक्षेण वाहनत्पक्षी; T_1 पक्षेण महता पक्षी (for ^{a}). —(L 22) D_3 -समायुक्तो (for °विष्टो). M_{1-3} गरुडः पततां वर (for ^{b}). —(L 23) D_3 पक्षाभ्यां (for पक्षेण) D_3 योधयायास (for पोथ°) —(L 24) D_6 $T_{3.4}$ $G_{1.5}$ M_3 तरसा (for सहसा) D_3 आकृष्टो दुष्टमुष्टिना (for ^{b}) — T_4 om line 25 —(L 25) D_3 G_4 नारक्य (for नरकेण) —(L 26) D_3 तत स सुधनुर्नत्वा (for ^{a}) $D_{3.6}$ T_4 $G_{3.4}$ विव्याध (for व्याविध्य) T_{1-3} $G_{1.5}$ M_4 विव्याध युधि दानव (for ^{b}) —(L 28) G_5 संकृष्य (for आ°). T_4 G_5 M_4 जघान युधि केशवम् (for ^{b}) —(L. 29) T_4 नारायणस्य राजेन्द्र ललाटे प्रत्यदृश्यत —(L 30) D_3 G_4 क्षणं नाथस् (for जगन्नाथस्) —(L. 31) T_2 निःसंज्ञश् (for वि°) T_1 विसंज्ञवत्तदा भूत्वा (for ^{a}). G_5 om. (hapl) lines 31^b–35^a (L 34) T_3 $G_{1.4}$ अथ स्वस्थो (for आश्वस्तोऽथ). —(L 35) G_5 भामा- (for भार) T_4 शार्ङ्गं भारसहस्रकम् (for ^{b}) — G_3 om (hapl) lines 37^b–41^a —(L 39) T_4 शरैः (for अपि) —(L 40) T_4 विव्याध (for जघान). $M_{1.2}$ om. (hapl) lines 40^b–41^a —(L. 41) D_3 विव्याध

बाह्वन्तरे तथा षड्भिः पार्श्वे सप्तभिराशुगैः ॥
सत्यभामा ततः क्रुद्धा बाणेन निशितेन च । [45]
धनुश्चिच्छेद तस्यापि नरकस्य दुरात्मनः ॥
ध्वजं छत्रं तथा यष्टिं रथमश्वांस्तथैव च ।
एतान्द्विधाकरोत्सर्वान्सत्यभामा बलान्विता ॥
पुनरन्यन्महच्चापमाददे दानवोत्तमः ।
तच्चापि चिच्छिदे चापं महिषी शार्ङ्गधन्वनः । [50]
पुनरन्यत्समादत्ते द्विधा तच्चापि साकरोत् ॥
ततः स दानवः क्रुद्धो गदां सुनिशितां तदा ।
आदाय प्राहिणोत्तस्यै वासुदेवस्य पश्यतः ॥
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य तिलशः साकरोत्तदा ।
ततः शक्तिं समादाय तस्यै दातुं प्रचक्रमे ॥ [55]
सत्यभामाथ सा देवी केशवप्राणवल्लभा ।
तां चापि तिलशः कृत्वा सस्वरं प्रजहास च ॥
ततः परिघमादाय व्याविध्य नरकस्तदा ।
प्राहिणोच्च तदा तस्यै सान्तरे निजघान ह ।
शरैश्च निशितै राजन्सत्या विव्याध दानवम् ॥ [60]
तुष्टुवुश्च तदा सत्यां केशवप्राणवल्लभाम् ।
दिवि स्थिता देवगणा ऋषयश्च तथामलाः ॥
सारथेश्च शिरः कायाच्छरेण निरकृन्तत ।
शक्तिर्भगवतो देवी वासुदेवस्य धीमतः ॥
तत्र प्रीतो महाविष्णुः परिष्वज्य च तां विभुः । [65]
श्रमाम्भश्चापि तस्यास्तु मार्जयामास केशवः ॥
तस्यास्तु कण्ठाभरणं ददौ प्रीतो जनार्दनः ।
न दत्तमथ रुक्मिण्या दत्तं तस्या महात्मना ।
महार्घं लोकविख्यातं हृतं बलिमखे तदा ॥
सत्यभामा तदादाय भूषणं लोकविश्रुतम् । [70]
बध्वा कण्ठे तदा देवी रराज बहुशः शुभा ॥
असकृद्याचमानापि विहारे शयने तथा ।
न हि लब्धवती पूर्वं तदा लब्धं जनार्दनात् ॥
स्थीयतां सांप्रतं देवि श्रमार्तासि वरानने ।
इत्युक्त्वा धनुरादाय युयुधे दानवं रणे ॥ [75]
नरको रथमारुह्य सध्वजं सपताकिनम् ।
आदाय परमं चापं बाणैर्विव्याध चाष्टभिः ॥
स वासुदेवमाविध्य सत्यां च दशभिः शरैः ।
गरुडं पञ्चविंशत्या वासुदेवं च सप्तभिः ॥

(for बबाध) D_6 T $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 पुनर्बबाधे सा सत्या (for ^{a}) D_3 सत्यावरं, G_3 सत्यवरं ; G_4 सत्यतरं (for सत्ये°) — G_3 om lines 44-45 — (L 44) D_6 T_4 स्तनान्तरे (for बाह्व°) — (L 46) T $G_{1\ 5}$ $M_{1\ 4}$ [आ]शु (for [अ]पि) G_1 महात्मन (for दुरा°) — (L 47) D_3 G_4 षड्भी (for यष्टिं). — (L. 51) D_3 G_4 समादत्त, D_6 T $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 °धत्त ; M_{1-3} °धत्ते (for °दत्ते) — (L 52) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 पुनः (for ततः) D_3 ततो हि दानवसुतो (for ^{a}) D_3 G_4 सुनियतां (for °शितां). — (L 54) D_3 G_4 संलभ्य, T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 क्षिप्रं तु (for संप्रेक्ष्य) — (L 56) M_4 केवलं (for केशव-). — D_3 om lines 57-62 — (L 59) D_6 T_4 सान्तरा निपपात ह (for ^{b}) — (L 60) D_6 T $G_{1.\ 3-5}$ M_4 विविधै (for निशितै) — (L 62) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 [अ]पि हर्षिताः (for तथामला) — (L 63) D_3 M_{1-3} शरेण नतपर्वणा (for ^{b}) — (L 64) D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 पश्यतः (for धीमत). — (L 65) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ऽथ तां (M_4 यां) वीक्ष्य (for महाविष्णु) D_6 T_4 M_{1-3} [अ]थ तां, T_1 G_{3-5} M_4 महा- (for च तां) — For line 65, D_3 subst

2** महाविष्णु सस्वजे ता सत्यभामां प्रियां तदा ।

— (L 66) T_2 श्रमाम्बु (for श्रमाम्भश्). D_3 ददावपि च तस्यास्तु (for ^{a}) $D_{3\ 6}$ T_4 M_{1-3} परिमृज्य जनार्दन ; T_1 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 परिमृज्याथ केशव (for ^{b}) — (L 67) D_6 T $G_{1\ 2-5}$ M_4 कर्ण(D_6 T_4 कण्ठ)स्याभरणं तस्यै (for ^{a}). $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M तदा हरि. (for जनार्दन) D_6 ददौ प्रीतमना हरि (for ^{b}) — (L 68) D_3 यच्च (for अथ) D_6 T $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 4}$ तस्यै (for तस्या) — (L 69) G_3 महार्थं ; M_2 अनर्घं (for महार्घ) D_3 पुरा (for तदा) — (L 70) M_3 om (hapl) lines 70^b-75^a $M_{1\ 2}$ -पूजितम् (for -विश्रु°) — (L 71) T_1 G_3 कर्णे (for कण्ठे) D_6 महा- (for तदा) D_3 तथा (for शुभा) — (L 72) D_3 द्योतमाना (for याच°). T_{2-4} $G_{1\ 5}$ M_4 विहार- (for °रे) D_3 G_4 ऽपि वा, D_6 विभो, T $G_{1\ 3-5}$ M_4 रता, G(ed) रतौ (for तथा) — (L 73) D_3 G_4 तत्तु ; D_6 देवी (for पूर्वं). D_3 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 लब्ध्वा (for लब्ध) D_3 G_4 जनार्दनम्. — (L 77) D_6 T $G_{1\ 3.\ 5}$ चापर, M_4 च वरं (for परम). T_{2-4} $G_{1\ 5}$ M_4 शरैर् (for बाणैर्) $D_{3\ 6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M सप्तभि (for चाष्टभि.) — D_3 reads line 78 twice. — (L 78) $D_{3\ 6}$ T $G_{1.\ 3\ 5}$ M_4 वासुदेवं समाविध्य (D_6 °हत्य) (for ^{a}) — (L 79) D_3 G_4 पञ्चभि. (for सप्तभि) — (L 80) D_6 अथ नारायणो देवः (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$

अथो जगत्पतिर्देवः क्रुद्धः संप्रति दानवे । [80]
आदाय निशितं बाणं धनुश्चिच्छेद तस्य हि ।
रथं च सारथिं चापि जघान यदुनन्दनः ॥
ततः क्रुद्धो रथात्तस्मादाप्लुत्य नरकस्तदा ।
गदामादाय गोविन्दं जघानाविध्य वक्षसि ।
गरुडं पोथयमास तलेन नरकस्तदा ॥ [85]
पुनः परिघमादाय वासुदेवं समभ्ययात् ।
तदन्तरेऽथ कृष्णेन द्विधाभूतमभज्यत ॥
ततः शिलाः समादाय प्राहिणोद्यदुनन्दनम् ।
ताश्च सर्वाः समाजघ्ने शरैः शार्ङ्गविनिःसृतैः ॥
शैलैर्वृक्षैस्तथा पाशैर्गदापरिघपट्टसैः । [90]
भिण्डिपालैस्तथा खड्गैः परशुप्रासतोमरैः ॥
तद्युद्धमभवद्घोरं नरके दानवेश्वरे ॥
अथ रोषविरूपाक्षः केशवः केशिसूदनः ।
हन्तुमैच्छज्जगन्नाथो नरकं दानवेश्वरम् ॥
आयुधं लोकविख्यातं देवर्षिगणपूजितम् । [95]
दैत्यशोणितदिग्धाङ्गं दैत्यासृक्पानलालसम् ॥
आदाय निशितं चक्रं दैत्यचक्रविनाशनम् ।
नरकं साधुविद्विष्टं द्विष्टं मुनिगणैः सदा ।
प्रदीप्तचक्रं चक्रेण क्षिप्तेन निशितेन च ॥
नरकस्य महाबाहुर्हृदयं लोकपूजितः । [100]
द्विधा चिच्छेद लोकेशः सर्वलोकस्य पश्यतः ॥

No 29

K Ñ$_{2.3}$ V B D T G M_4 ins after adhy. 92 Ñ$_1$ after App. I (No. 42)

जनमेजय उवाच ।

प्रादुर्भावे मुनिश्रेष्ठ माथुरे चरितं शुभम् ।
शृण्वन्वै नाधिगच्छामि तृप्तिं कृष्णस्य धीमतः ॥
द्वारकायां निवसतः कृतदारस्य यद्गुणम् ।
चरितं ब्रूहि कृष्णस्य सर्वं हि विदितं तव ॥

वैशंपायन उवाच ।

जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य भारत । [5]
निबोध चरितं चित्रं तस्यैव सदृशं प्रभोः ॥

M_4 क्रुद्धस्तं दानवं प्रति, M_{1-3} क्रुद्धस्तं प्रति दानवः (M_1 °वं) (for ^{b}) — G_3 om lines 81–85. —(L 81) T_{1-3} $G_{1, 4, 5}$ $M_{2, 4}$ आदाय निशितैर्बाणैर् (for ^{a}) — (L 82) D_3 G_4 सरथं (for रथं च) — (L. 83) D_3 G_4 उत्प्लुत्य (for आ°) — (L 84) D_6 [आ]हत्य (for [आ]विध्य). — (L 86) T_2 तमभ्ययात् (for स°). — (L 87) D_3 द्विभूतं परिघ महत् (for ^{b}) — (L 88) T $G_{1, 3, 5}$ M शिलां (for शिला) D_3 T_2 -नन्दने (for °नम्). — (L 89) D_3 T $G_{1, 3-5}$ M_4 तां च कृष्ण (for ताश्च सर्वाः). D_3 शरै. सुनिशितैस्तदा (for ^{b}). — (L 90) T_1 शरैर् (for शैलैर्) — (91) D_3 G_4 भिण्डमालैस् (for भिण्डिपा°) — (L 92) $T_{2, 3}$ $G_{1, 3-5}$ M_4 नरके दानवोत्तमे (for ^{b}) — After line 92, G(ed.) ins ·

3** शस्त्रपातं महाघातं नरकेण महात्मना ।
मुहूर्तं योधयामास नरकं मधुसूदन ॥

— (L 93) G(ed) रोषात् (for रोष-). —(L 94) D_6 T_4 $G_{1, 3, 5}$ नरक दानवोत्तमम् (for ^{b}). — (L 95) G_3 आयसं (for आयुधं). D_6 महर्षि- (for देवर्षि). — (L. 96) D_3 दैत्यशोणितमानसम् (for ^{b}). — (L 98) G_4 वन्द्यो (for द्विष्टं) —(L 99) T_{1-3} $G_{1, 3, 5}$ M_4 प्रतिचिक्षेप चक्रेशश् (for ^{a}) D_6 T_4 दीप्तेन, T_{1-3} $G_{1, 3, 5}$ M_4 चक्रेण (for क्षिप्तेन) G(ed) उद्दिश्य प्रतिचिक्षेप चक्रेशस्ताम्रलोचनः. — (L 100) T_4 बिभेदाशु (for महाबाहुर्) D_3 विश्रुतम्; D_6 T_{1-3} $G_{1, 4, 5}$ M_4 दूषितम् (for पूजित) T_4 हृदयं कोपपूरित (for ^{b}) — T_4 G_3 om line 101 — (L 101) M_{1-3} बिभेद (for चिच्छेद) $D_{3, 6}$ द्विधा बिभेद देवेशः (for ^{a})

29

M_4 om the ref T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ ins after the ref.: M_4 before line 1 G(ed) after line 4

1** कथं देवो देवतरुं हृतवान्देवकीसुत ।
तद्वदाशु गुरो मह्यमविग्लानं कथं हरिः ॥

[(L 2) G_4 G(ed) वदस्व (for वदाशु) T_1 G_3 G(ed.) अविग्लान (for °ग्लान) G_4 विविवत्ता कथा हरे. (for ^{b}).]
— T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_4 om lines 1–11 — (L 1) V_1 प्रादुर्भावं (for °भावे) Ñ$_1$ च हितं (for चरितं) — (L. 2) Ñ$_1$ V_2 $B_{1, 2}$ Ds_1 D_5 शृण्वन्नैव, Ñ$_2$ $V_{1, 3}$ B_3 D_6 शृण्वानो न (for शृण्वन्वै न). D_3 शृण्वन्नैवाभिगच्छामि (for ^{a}). —(L. 3) K_2 B_1 (marg) D_5 G_2 सद्गुणम्, Ñ$_1$ V_2 B Dn D_3

प्राप्तदारो महातेजा वासुदेवः प्रतापवान् ।
रुक्मिण्या सहितो देव्या ययौ रैवतकं नृप ॥
उपवासावसानं हि रुक्मिण्याः प्रतिपूजयन् ।
तर्पयिष्यन्स्वयं विप्राञ्जगाम मधुसूदनः ॥ [10]
कुमाराः प्रययुस्तत्र पुत्रा भ्रातर एव च ।
प्रेषिता वासुदेवेन नारदस्याभ्यनुज्ञया ॥
षोडश स्त्रीसहस्राणि जग्मुरेव च धीमतः ।
ऋद्ध्या परमया राजन्विष्णोरेवानुरूपया ॥
ततस्तत्र द्विजातीनां कामान्प्रादादधोक्षजः । [15]
अर्थिनां धर्मनित्यानां बन्दिनामिष्टवादिनाम् ॥
कल्याणनामगोत्राणां महतां पुण्यकर्मणाम् ।
यौनैः श्रौतैश्च माखैश्च शुद्धानां कुरुनन्दन ॥
तर्पयित्वा द्विजान्कामैरिष्टैरिष्टः सतां हरिः ।
ज्ञातीन्संतर्पयामास यथार्हं धर्मवत्सलः ॥ [20]
उपवासावसाने च भगवान्सविशेषतः ।
बहु मेने प्रियां भार्यां रुक्मिणीं भीष्मकात्मजाम् ॥
वसतस्तस्य कृष्णस्य सदारस्यामितौजसः ।
सहासीनस्य रुक्मिण्या नारदोऽभ्याययौ मुनिः ॥
आगतं चाप्रमेयात्मा मुनिमिन्द्रानुजस्तदा । [25]
शास्त्रदृष्टेन विधिना अर्चयामास केशवः ॥
सोऽर्चितो वासुदेवेन मुनिरच्यर्यतमः सताम् ।
पारिजाततरोः पुष्पं ददौ कृष्णाय भारत ॥
तद्वृक्षराजकुसुमं रुक्मिण्याः प्रददौ हरिः ॥
पार्श्वस्था सा हि कृष्णस्य भोज्या नरवराभवत् ॥ [30]
प्रतिगृह्य तु तत्पुष्पं कामारणिरनिन्दिता ।
शिरस्यमलपत्राढ्यं ददौ कृष्णेङ्गितानुगा ॥
त्रैलोक्यरूपसर्वस्वं नारायणमनोहरा ।
शुशुभे तेन पुष्पेण द्विगुणं रुक्मिणी तदा ॥

D_6 षड्गुणम् (for यद्गु°) —(L 4) D_2 तत्सर्वं (for सर्वं हि). —(L 5) D_8 धीमत , D_3 यद्गुणम् (for भारत) —(L. 6) K V_3 B_3 D_{s1} $D_{1\ 2\ 5}$ प्रभो , $Ñ_1$ V_2 B_1 विभो , $Ñ_2$ V_1 $D_{3.6}$ विभो. (for प्रभो) —(L 8) D_3 देवो (for देव्या) —(L 9) K_4 उपवासं वसानां च , V_1 B D_8 $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ T_4 G_2 °सावसाने हि (for [a]) K_4 रुक्मिणी (for °ण्या). —(L 10) D_3 तर्पयित्वा (for °यिष्यन्) —(L 11) $Ñ_{1.2}$ V_1 $B_{1\ 3}$ D_6 च (for प्र-) K_3 $Ñ_1$ B_2 D_5 पुत्र- (for पुत्रा). — Before line 12, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 ins वैशंपायनः —(L 12) K_3 प्रेक्षिता , D_2 तर्पिता (for प्रेषिता). $Ñ_1$ वासुदेवस्य देवस्य ; T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 वासुदेवेन देवेन (for [a]) $Ñ_1$ नारदेन (for °दस्य) — D_3 om lines 13–14 —(L 16) $Ñ_1$ अर्थतां , V_2 अर्हाणां , D_8 सुखिनां (for अर्थिनां) $Ñ_2$ om line 16[b] K_2 M_4 कृतिनाम् (for बन्दि°). K_1 धर्मार्थविदुषां सताम् ; K_4 सदाचारवतां तथा , $Ñ_1$ कृतीनां सुष्टुवादिनाम् (for [b]) —(L 17) V_1 $B_{2.3}$ D_5 -कर्मिणाम् (for -कर्म°) —(L 18) K_3 $Ñ_2$ $B_{2.3}$ D_{n1} D_8 $D_{4\ 5}$ मौखैश्च , V_1 D_2 सौख्यैश्च , D_1 मोक्षैश्च (for माखैश्च). K_1 यौनैः श्रौत्रैश्च मौख्यैश्च , K_2 V_3 व्रतैः (V_3 दानैः) श्राद्धैश्च मुख्यैश्च , K_4 पूतैः श्रौतैश्च मौखैश्च , $Ñ_1$ corrupt , V_2 दानैः श्रौतैश्च वै माखैः , D_3 यौनैः शौचैश्च मौनैश्च , D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1.3\ 4}$ M_4 दिनैः (D_6 दानैः , T_2 G_1 दीनैः , G_4 M_4 दिनैः) श्राद्धैश्च सौख्यैश्च , T_3 दिवैः श्राद्धैश्च माखैश्च (for [a]) K_4 युक्तां तान् (for शुद्धानाम्) —(L 19) K_2 इष्टवतां , K_4 V_3 इष्टः स तान् (for इष्टः सतां). B_1 T_1 G_3 गतिः (for हरिः). —(L. 20) D_3 ज्ञाती सं- , T_4 ज्ञाति तं (for ज्ञातीन्सं-) $D_{2.3}$ यथावद् (for °र्हं) $T_{1\ 4}$ G_3 भक्त- (for धर्म-) —(L 21) G_3 उपवासविधाने च (for [a]) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ भगवान्देवकीसुतः (for [b]) — After line 21, D_6 $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins

2** वैशंपायन उवाच ।
कदाचिदथ रुक्मिण्या वसन्गेहे जनार्दनः ।

— Before line 22, T_3 ins वैशंपायनः —(L 23) K_2 V_1 B_1 D_{n1} D_5 (marg) तत्र (for तस्य) —(L 24) B D_6 सुखासीनस्य (for सहा°) $Ñ_2$ V_2 $B_{1.3}$ D_6 नारदोऽभ्यागमत्ततः (for [b]) —(L 25) K_2 D_5 तमप्रमेयात्मा (for चाप्र°) —(L 26) B_1 (marg as above) -पूतेन (for -दृष्टेन) $Ñ_1$ सर्वशस्त्रभृतां वरः (for [b]) —(L 27) D_2 अर्घ्यतम (for अर्च्य°) —(L 28) G_5 वै तदा (for भारत) —(L 29) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 पारिजात- (for वृक्षराज-) V_3 रुक्मिण्यां ; G_4 °ण्यै (for °ण्याः) —(L 30) D_3 भोज्या नारी- , D_5 (by corr on marg) भैमी नर- ; D_6 भोजा नर- ; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 भोजनारी- , G_8 भोगनारी- (for भोज्या नर-) $D_{1\ 2}$ भीष्मकस्यात्मजाभवत् ; G_2 सदारस्यामितौजसः (for [b]) —(L 31) $Ñ_2$ V_1 $B_{1\ 3}$ $D_{3\ 6}$ ततः पुष्पं ; V_2 तु तत्सर्वं (for तु तत्पुष्पं) D_2 प्रगृह्य च ततः पुष्पं (for [a]) —(L 32) $Ñ_1$ V_1 $B_{1\ 3}$ $D_{1\ 6}$ T_4 -पत्राक्षी , D_4 -मध्वाढ्य (for -पत्राढ्यं) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 शिरस्यम्बुजपत्राक्षी (for [a]) D_3 ददौ कृष्णे हितानुगा , M_4 ददौ कृष्णे नितान्तगा (for [b]) —(L. 33) G_2 त्रैलोक्यानन्दरूपा सा (for [a]).

तां नारदस्तथोवाच मुनिर्ब्रह्मसुतस्तदा । [35]
तवैवौपयिकं पुष्पमेकं देवि पतिव्रते ॥
अलंकृतं पुष्पमेतत्संसर्गात्तव सर्वथा ।
अत्यर्हा च मता मे त्वमेतत्पुष्पं धृतव्रते ॥
कल्याणगुणसंपन्ने सततं भर्तृवत्सले ।
अम्लानमेतत्सततं पुष्पं भवति कामिनि ॥ [40]
संवत्सरपरं कालं कालज्ञे गुणसंमते ।
ईप्सितानपि गन्धांश्च ददाति वदतां वरे ॥
शीतोष्णे चेप्सिते देवि पुष्पमेतत्प्रयच्छति ।
स्रवत्यपि रसान्देवि मनसा काङ्क्षितान्वरान् ॥
सेव्यमानं च सौभाग्यं ददाति वरवर्णिनि । [45]
स्रवत्यपि तथा गन्धानीप्सितान्प्रीतिवर्धनान् ॥

यानि यानि च पुष्पाणि त्वं देव्यभिलषिष्यसि ।
कुसुमं वृक्षराजस्य तानि तानि प्रदास्यति ॥
एतदेव भगाधानं धर्मिष्ठे धर्मदं तथा ।
मति च नाशुभे धत्ते धार्यमाणं सदा शुभे ॥ [50]
यद्यदिच्छसि वर्णं च तत्सर्वं धारयिष्यति ।
स्वल्पं वा यदि वा स्थूलं छन्दतस्ते भविष्यति ॥
अनिष्टगन्धहरणमेतत्सद्गन्धवर्धनम् ।
प्रदीपकर्म रात्रौ च करोति कमलेक्षणे ॥
संतानकस्रजो मालां पुष्पवस्त्रादि वाच्युतम् । [55]
पुष्पमण्डपमुख्यानि चिन्तितेन प्रदास्यति ॥
बुभुक्षा वा पिपासा वा ग्लानिर्वाप्यथ वा जरा ।
देव्येतद्धारयन्त्यास्ते स्वच्छन्देन भविष्यति ॥

B_3 $D_{2\,3}$ -मनोरमा (for °हरा) — (L 34) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_{1\,2}$ V B_2 Dn D_{1-4} $T_{1\,2\,4}$ G M_4 देव- (for तेन) $K_{1\,2}$ भीष्मकी, $K_{3.4}$ $\tilde{N}_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ B D T G_2 भैष्मकी (for रुक्मिणी) V_2 भैष्मिकी द्विगुणं तदा (for ^{b}) — (L 35) G_2 त्वथ ; G_3 तदा (for तथा) $\tilde{N}_{1\,2}$ V_1 $B_{1\,3}$ $D_{2\,6}$ नारदस्तामुवाचाथ (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 मुनिर्ब्रह्मविदां वरः (for ^{b}) — (L 36) K_3 Dn_1 G_4 इदं, D_6 T_1 $G_{2\,3}$ एतद् (for एकं) $T_{2\,3}$ G_1 एतद्देवि वरानने (for ^{b}) — (L. 37) B_1 एकं (for एतत्). Dn_1 संपर्काद् (for संसर्गाद्) B_3 D_2 संस्थितम् (for सर्वथा). — (L 38) V_1 B_1 $D_{3\,4}$ अभ्यर्हा च, T_1 अर्हा सर्व-, $T_{2\,3}$ $G_{1\,5}$ अर्हा चैव (for अत्यर्हा च). K_2 अनन्या हि महार्हाणि, V_3 अनन्यार्हमहार्हत्वम् ; D_1 अत्यर्हार्चनया मे त्वम् ; D_6 अन्यानर्हं च मानार्हम् ; G_2 अनन्यार्हं महार्हं च (for ^{a}) $G_{1\,3}$ एतत्पुष्पाद् (for °त्पुष्पं) B_2 पतिव्रते (for धृत°) G_2 पुष्पमेतद्ध्रुव व्रते (for ^{b}) — After line 38, T_4 repeats line 37 — (L 40) K_2 D_5 T_2 भामिनि (for का°) — (L 41) $T_{1\,4}$ संवत्सरं ; M_4 °त्सरात् (for °त्सर-). D_5 काले (for कालं). D_3 भर्तृ- (for गुण-). K_2 -संमतम् (for °ते) $T_{2\,3}$ G_1 कालज्ञैर्गुणसंभृतैः (T_2 °मतै) (for ^{b}). — (L 42) $\tilde{N}_2$ गन्धाढ्यान् ; D_3 सर्वांश्च (for गन्धांश्च). D_3 G_4 ददाति वरवर्णिनि, $T_{2\,3}$ G_1 °ति हि पतिव्रते (for ^{b}). — D_3 om lines 43–45 G_4 om lines 43–44 — (L 43) T_3 [इ]च्छिते (for [ई]प्सिते) K_2 शीतोष्ण चेप्सितं देवि (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ $B_{1\,3}$ ददात्यपि (for प्रयच्छति) — (L 44) B_3 प्रवात्येनद् (for स्रवत्यपि). T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 रसं (for रसान्) $K_{1.4}$ शुभान्, K_3 Dn Ds_1 D_2 T_4 वरे ; V_3 बहून् (for वरान्) T_{1-3} $G_{1,3,5}$ M_4 मनसा काङ्क्षितं क्षणात् (G_5 च यत्) (for ^{b}) — (L. 46) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 प्रयच्छति (for स्रवत्यपि) — (L 47) K_4 D_1 पुण्यानि (for पुष्पाणि). — (L 48) $\tilde{N}_2$ कुसुमं पारिजातस्य, D_3 °मं राजवृक्षस्य (for ^{a}) — (L. 49) D_3 देवि (for एव) K_4 च धर्मिष्ठे, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 भगाधारं (for °नं) K_2 एतानि कामजनकं, D_3 एतदेव भाग्यधाम (for ^{a}). G_2 धर्मिष्ठ (for °ष्ठे) B_2 Ds_2 T_4 पुत्रदं ; D_1 धर्मदे (for °दं) K_4 धर्मदं पुत्रदं तथा, D_3 धर्मिष्ठे धर्मवत्सले (for ^{b}) — (L. 50) K_1 D_{3-5} G_2 च नाशुभां ; $\tilde{N}_2$ V_1 B_3 D_5 न चाशुभे (for च ना°) K_4 T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 मतिं च नाशुभां यच्छेद् (K_4 दत्ते) (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ न चाशुभे, V_3 तदा शुभे, B_2 सदानघे, $D_{2\,3}$ तथा शुभे (for सदा शुभे). — (L 51) $T_{2\,3}$ $G_{1\,3-5}$ यदिच्छसि सुवर्णं च (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ एतत् (for सर्वं). K_{1-3} $V_{2\,3}$ Dn $D_{2\,5,6}$ $T_{3,4}$ $G_{2,4,5}$ M_4 धारयिष्यसि (for °ष्यति) — (L 52) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1,2}$ B_2 $D_{2\,5\,6}$ [अ]प्यथ (for यदि) V_3 स्वच्छन्दस्, Ds_2 छन्दं तं ; T_1 इच्छतस्, T_2 विन्द° (for छन्द°). — (L. 53) $\tilde{N}_1$ अनिष्टगन्धापहरणम् (hypermetric), V_1 $B_{1\,3}$ D_6 °गन्धापहरम् ; $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ °गन्धावरणम् (for ^{a}) $K_{1\,3}$ V_3 $D_{1\,2\,4}$ T_1 G_3 तत्समं ; $\tilde{N}_2$ D_3 G_2 त्वत्समं (for एतत्सद्-). K_4 तत्सर्वं गन्धमर्दनम् ; $\tilde{N}_1$ B_3 एतद्गन्धानुवर्धनम् ; B_1 एतत्संबन्धव°, G_4 एतद्गन्धविव° (for ^{b}) — (L 55) T_{1-3} $G_{1,3\,5}$ M_4 सांतानिकं स्रजां जालं (for ^{a}). $T_{2\,3}$ $G_{1,5}$ M_4 पुष्पं (for पुष्प-) B_3 D_6 -वस्त्राणि (for °दि) $\tilde{N}_2$ -चारुताम् (for वाच्युतम्) — (L 56) $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ -मण्डल- (for -मण्डप-) K_2 पुण्यमङ्गलमुख्यानि (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ चिन्तिते तु ; $\tilde{N}_2$ विचिन्तेन ; $V_{1\,2}$ B Ds_1 चिन्तिते ते (for °तेन). — (L. 58) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ D_{1-6} $T_{3,4}$ $G_{2\,3}$ देववद् ; T_1 देवि तद्, G_1 देव्यास्तद् (for देव्येतद्) — (L. 59) K_1

अनुगीतानि गीतानि दास्यत्यपि च चिन्तिते ।
सुवादित्रान्सुमधुरांस्तथैव तव संमतान् ॥ [60]
पूर्णे संवत्सरे देवि पुष्पमेतत्तवान्तिकात् ।
निवर्त्स्यते तरुवरं समयेन प्रयास्यति ॥
कृतिरेषा हि भद्रं ते पारिजातस्य सुप्रभे ।
निसर्गतः सर्गकृता सत्कारार्थेऽसुरद्विषाम् ॥
उमा देववरस्येष्टा हिमाचलसुता सती । [65]
धारयेदीश्वरी नित्यं पुष्पाण्येतानि सुप्रभे ॥
अदितिश्च सपौलोमी महेन्द्रसुरतारणी ।
सावित्री वेदमाता च श्रीश्च सर्वगुणोदिते ॥
देवपत्न्यस्तथैवान्या देवाश्च वसुदेवताः ।
संवत्सरः परः कालः सर्वेषां तु न संशयः ॥ [70]
षोडशस्त्रीसहस्राणां मध्ये त्वं खलु वर्तसे ।
अद्येष्टां वासुदेवस्य वेद्मि त्वां भोजनन्दिनि ॥
सपत्न्यस्ते गुणोपेते सर्वाः सर्वेश्वरप्रिये ।
अवमानावसेकेन त्वया सिक्ताद्य भामिनि ॥
प्रकाशमद्य सौभाग्यमनिवार्यं यशश्च ते । [75]
मन्दारकुसुमं दत्तं यत्ते मधुनिघातिना ॥
अद्य सात्राजिती देवी ज्ञास्यते वरवर्णिनी ।
सौभाग्याढ्यं सदा वेत्ति यात्मानं सुभगा सती ॥
साम्बमाताथ गान्धारी भार्याश्चान्या महात्मनः ।
सौभाग्यार्थोद्यताकाङ्क्षामद्य मोक्ष्यन्ति निःस्पृहाः ॥ [80]
सौभाग्यैकरथो जैत्रस्तव देव्यद्य निःसृतः ।
मनोरथरथानां यः सहस्रैरपि दुर्जयः ॥
अद्याहमवगच्छामि सर्वथा सर्वशोभने ।
आत्मा द्वितीयः कृष्णस्य भोजे त्वमिति भामिनि ॥
त्रैलोक्यरत्नसर्वस्वमददाद्यत्तवाच्युतः । [85]
जीवितातिशयस्तेन त्वया प्राप्तो हरिप्रिये ॥
नारदेनैवमुक्तं तु तथ्यं वाक्यं नराधिप ।
तत्रस्थाः शुश्रुवुः प्रेष्याः प्रेषिताः सत्यभामया ॥

हास्यान्यपि, V_1 $B_{1\,3}$ गास्यत्यपि, M_4 ते दास्यति (for दास्यत्यपि) K_2 च चर्चिते, D_3 T_1 G_2 च चि(D_3 विचि)-न्तितम् (for च चिन्तिते) — (L 60) K_4 D_1 सुवादितान् (for °त्रान्) G_2 सुमनस· (for °धुरांस्) K_3 सुवादितान्सु-मधुरांस्, V_1 B_2 सवादित्रान्समधुरांस्; D_S T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 सवादित्रं सुमधुरं (for ^{a}) $V_{1\,3}$ D_1 G_2 सस्मितान् (for सम°) D_{S1} D_4 T_4 तवैव स्तवसंमितम्; T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 स्तवैः स्तवसमान्वितम् (for ^{b}) — (L 62) K_1 (marg) B_3 निर्वर्त्स्यते; $K_{2\,3}$ V_3 $D_{2\,4}$ T_3 $G_{2\,4\,5}$ M_4 निवर्त्स्यते; $D_{1,6}$ °र्त्स्यते (for °र्त्स्यते) G_3 समयेऽभिप्रदास्यति (for ^{b}) — (L 63) K_2 D_5 वै शुभे; V_2 सुव्रते (for सुप्रभे) —After line 63, D_2 reads lines 67–68 — (L 64) D_4 M_4 स्वर्गकृतां, T_2 शर्वकृता, G_2 सर्वगता (for सर्गकृता) $T_{2\,3}$ $G_{1,4}$ -द्विष. (for द्विषाम्) — (L 65) K_2 D_5 उमा चैव हरस्येष्टा, V_3 D_{S2} D_4 उमा देवीवरश्रेष्ठा; T_1 उमा देवि वरा श्रेष्ठा (for ^{a}) B_2 $T_{1\,4}$ G_3 हिमालय- (for °चल-) — (L 66) $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ B_2 D_4 $G_{2\,3}$ धारयन्ती (for °येद्) $\tilde{N}_1$ D_n धारयत्यैश्वरी नित्यं, D_2 °येच्छेश्वरीकृत्य (for ^{a}) — (L 68) $K_{1,3\,4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ B_1 D_n D_S $D_{1\,6}$ $T_{2\,4}$ $G_{1\,3}$ M_4 देवमाता, T_1 देवभूता (for वेदमाता). $\tilde{N}_1$ सावित्री देवता चापि (for ^{a}) $K_{1\,4}$ $\tilde{N}_2$ V_3 B_1 $D_{2\,3}$ $T_{1\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 गुणोचिता, K_3 D_n $D_{1\,4}$ G_2 °चिते, V_2 °र्जिता; $D_{5\,6}$ °दिता (for °दिते). — (L 69) D_3 देवता (for देवाश्च) — (L. 70) $\tilde{N}_1$ सवत्सरावरः कालः, M_4 °त्सरात्परं कालं (for ^{a}). — (L 71) $\tilde{N}_{1\,2}$ षोडशानां (for °शस्त्री) K_4 त्वं परि-, V_1 D_6 खल्वद्य, B_3 खलु सु- (for त्वं खलु) — (L 72) K_1 (marg as above) अद्य त्वां; D_3 G_2 अथेष्टां, G_4 अतीष्टां (for अद्येष्टां) — G_4 om lines 73–74 — (L. 73) $\tilde{N}_1$ स्व- (for ते) K_2 $\tilde{N}_2$ V_3 $D_{1\,4}$ T_2 गुणोपेता. (for °ते) D_2 सपत्न्यस्तु गुणोपेता (for ^{a}) — (L 74) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,5}$ M_4 अवमानावृतास्तेन (for ^{a}) T_1 सक्तेन, M_4 सिक्तेन (for सिक्ताद्य) T_2 $G_{1\,3}$ त्वदास(G_3 °सि)क्तेन भामिनि (for ^{b}) — (L 75) K_2 $D_{4\,5}$ प्रसादम् (for प्रकाशम्) — (L 76) D_3 -निपातिना (for -निघा°). $\tilde{N}_1$ यस्यान्ते मधुघातिना, G_2 यत्ते मधुरभाषिणि (for ^{b}). — (L 77) K_1 $\tilde{N}_2$ V $B_{2\,3}$ $D_{1\,3\,6}$ T_2 G_1 M_4 ज्ञास्यत्यव($\tilde{N}_1$ $V_{1\,3}$ D_6 °म)रवर्णिनि (for ^{b}) — (L 78) K_1 $\tilde{N}_1$ B_1 D_n D_2 सौभाग्याद्यं; K_2 V_3 $D_{4\,6}$ $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ °ग्यार्हं, D_5 °ग्याढ्यां; G_2 सा सौभाग्यं; G_3 M_4 सौभाग्यार्हां (for °ग्याढ्यं) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_1$ B_1 D_n D_S $D_{1\,5}$ T_1 G_{1-3} सुभगां (for °गा) — (L 80) $\tilde{N}_2$ सौभाग्याश्चोद्यताकाङ्क्षाम्; D_4 ता सौभाग्योद्यताकाङ्क्षाम् (for ^{a}) D_2 सद्यो (for अद्य). — (L 81) G_3 -रसो (for -रथो) T_2 G_1 M_4 [अ]त्र (for [अ]द्य) D_6 तव देवाद्य निश्चित· (for ^{b}) — (L 84) D_2 भार्या (for भोजे) K_2 असि (for इति) — (L 85) D_2 अक्षय्यं च (for अददाद्यत्) — (L 86) D_3 जातो वशो हरिर्यत्ते; G_4 जीवितातिशयत्वेन (for ^{a}) — Before line 87, G_2 ins. वैशंपायन . — (L 88) D_1 तत्रत्याः (for

देवीनां च तथान्यासां सपत्नीनां विशां पते ।
दृष्ट्वा ताः सविशेषं च नारदेनाभ्युदाहृतम् ॥ [90]
तच्च श्रुत्वा मुनिखिलं प्रेष्याभिः स्त्रीस्वभावतः ।
प्रकाशीकृतमेवासीद्विष्णोरन्तःपुरे तदा ॥
कर्णाकर्णि ततो देव्यः कौलीनमिव सर्वशः ।
मन्त्रयांचक्रिरे दृष्ट्वा रुक्मिण्यातिगुणोदयम् ॥
अर्हेति पुत्रमातेति ज्येष्ठेति च समागताः । [95]
प्रायेण प्रवदन्ति स्म दृष्ट्वा दामोदरस्त्रियः ॥
ममृषे न सपत्न्यास्तु तत्सौभाग्यगुणोदयम् ।
सत्यभामा प्रिया नित्यं विष्णोरतुलतेजसः ॥
रूपयौवनसंपन्ना स्वसौभाग्येन गर्विता ।
अभिमानवती देवी श्रुत्वैवेर्ष्यावशं गता ॥ [100]
समुत्सृजन्ती वसनं सकुङ्कुमं
शुचिस्मिता शुक्लतमैकमंशुकम् ।
जग्राह रोषाकुलितेन चेतसा
वह्नेः शिखा श्रीरिव वर्धितेन्धना ॥
दंदह्यमाना ज्वलनेन वर्धता [105]
ईर्ष्यासमुत्थेन गतप्रभेव ।
क्रोधान्विता क्रोधगृहं विविक्तं
विवेश तारेव घनं सतोयम् ॥
बध्वा ललाटे हिमचन्द्रशुक्लं
दुकूलपट्टं प्रियरोषचिह्नम् ॥ [110]
पर्यन्तदेशं सरसेन देवी
विलिप्य सा लोहितचन्दनेन ॥
संस्मृत्य संस्मृत्य शिरः सरोषं
प्रकम्पमाना समयोपविष्टा ।
दीर्घोपधाने शयनेऽपनीय [115]
विभूषणान्येकनिबद्धवेणी ॥
अकारणार्थेन विरुध्यमाणा
प्रेष्याजनस्याभिजनेन याचिता ।

°स्था) K_4 दास्य ; V_1 सर्वाः (for प्रेष्या) Ñ$_1$ सुबह्वयः, D_2 प्रहिता. (for प्रेषिता.). — (L 89) $K_{1\ 3\ 4}$ V_3 D_1 Dn Ds T_4 G_4 पत्नीनां च (for सपत्नीनां) — (L 91) B_3 ते श्रुत्वा तु , T_3 M_4 तत्र श्रुत्वा (for तच्च श्रुत्वा) D_3 प्रेष्य-स्त्रीभिश्च , G_2 प्रेष्याभिश्च (for प्रेष्याभिः स्त्री-) K_3 प्रेष्यस्त्री-भिश्च भावतः (for ^{b}) — (L 93) $K_{1\ 3\ 4}$ Ñ$_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4}$ G_2 सघश , D_3 चात्मन (for सर्वशः). — (L 94) V_1 रुष्टा ; D_{2-4} T_{1-3} G_{1-4} दृष्ट्वा, G_5 तत्र (for दृष्टा) D_3 om (hapl.) lines 94^b–96^a — (L 95) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 सा प्रधाना (for पुत्रमाता). T_2 G_1 समाहिता. (for °गता) — (L 96) D_3 सर्वा (for दृष्टा) Ñ$_{1\ 2}$ V_1 $B_{1\ 3}$ नारायण- (for दामोदर-). — (L 97) Dn_1 सा (for न) K_3 ममृषे तु न तत्सत्या ; G_2 सा सेहे न सपत्नी तु , G_3 मन्त्रकोपेन पत्न्यास्तु (for ^{a}). Ñ$_2$ सौभाग्यस्य (for तत्सौभाग्य) — After line 97, D_3 ins .

3** अहो यादवपुत्रस्य मतिभीक्ष्यं तु चागता । (sic)

— (L 98) Ñ$_2$ V_1 $B_{1\ 3}$ D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 अमित- (for अतुल-) — (L 99) Ñ$_1$ B_3 D_6 -मानै. सा , V_1 -साम्यै· सा (for -सपन्ना) B_1 सा (for स्व-) K_2 Cal ed सौभाग्येन च निर्वृता , Ñ$_1$ D_6 सौभाग्येन च गर्विता , D_3 सौभाग्यगुणगर्विता (for ^{b}) — (L 100) Ñ$_1$ V_1 दृढ-मीर्ष्या- , V_3 वृथैवेर्ष्या- , G_4 श्रुत्वा चेर्ष्या- (for श्रुत्वैवेर्ष्या-) B D_6 श्रुत्वेर्ष्यावशमागता , D_3 श्रुत्वा प्रेष्यावचस्तदा (for ^{b}) — After line 100, Ñ$_{1,\ 2}$ $V_{1,\ 3}$ ins. .

4** सा शुभं कौङ्कुम वास. समुत्सृज्य शुचिस्मिता ।
महारजतरागं च शुक्ले जग्राह वाससी ॥

[(L 1) Ñ$_2$ कौसुम (for कौङ्कुम) V_1 सुविस्मिता (for शुचि°) — V_3 om line 2]

— Ñ$_2$ om lines 101–104 — (L 101) D_4 सकौसुमं ; D_6 सुकुङ्कुमं (for स°) — (L 102) $D_{2\ 6}$ सुविस्मितं (D_6 °ता) (for शुचिस्मिता) G_4 शुक्लमथैकम् (for °तमैकम्) — (L 103) V_1 रोषोद्गलितेन (for रोषाकु°) — (L 104) T_2 $G_{1,\ 4\ 5}$ M_4 वने शिखाग्नेरिव वार्धितेन्धना — (G 105) G_5 संद-ह्यमाना (for दंद°). K_4 ज्वलितेन (for ज्वलनेन) $K_{2\ 4}$ D_1 G_2 वार्धिता , Ñ$_1$ V_1 वामा (for वर्धता) D_2 सा दह्यमाना ज्वलनेन तेन — (L 106) Ñ$_1$ V_1 $B_{1,\ 3}$ D_6 सेर्ष्या- (for ईर्ष्या-) — (L 108) Bom ed वन (for घनं). $D_{3,\ 4}$ T_3 M_4 -तोयदम् (for -तोयम्), G_4 विवेश तारा गगनं सतो-यम् — (L 109) K_4 G_2 -चन्द्रशुभ्रं , D_4 -शुक्लचन्द्रं (for -चन्द्रशुक्लं) — (L 110) $T_{2,\ 3}$ $G_{1\ 4}$ -रोषचिह्नितम् , M_4 रोषिचिह्नम् (for -रोष°) — (L 111) D_2 पर्यन्तदेशे निष-साद देवी , D_3 °शे सरसं तु देवी — (L 112) Ñ$_1$ V_2 B_2 लिलेप सा , Ds लिलिम्प सा — (L 113) $T_{2,\ 3}$ संमृज्य (for the first संस्मृत्य) — (L 114) V_3 शयनोपविष्टा ; M_4 समयोपदिष्टा (for °विष्टा) Ñ$_2$ $D_{1\ 2}$ प्रकम्पयामास सृषो-(D_2 सुखो)पविष्टा , D_3 प्रकम्प्यमाना समुपोप° — (L 115) $K_{1,\ 3\ 4}$ दीर्घोपधानं (for °ने) D_4 शयने परीत्य , M_4 °ने निपीड्य (for °नेऽपनीय). — (L. 117) K_2 D_3 अकारणार्थे

विचूर्णयामास कुशेशयं सा
निःश्वस्य निःश्वस्य नखैर्नतभ्रूः ॥ [120]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

उपविष्टं मुनिं ज्ञात्वा रुक्मिण्या सह केशवः ।
निश्चक्रामाप्रमेयात्मा व्यपदेशेन सर्वकृत् ॥
जगाम त्वरितश्चैव सत्यभामागृहं महत् ।
रम्ये रैवतकोद्देशे निर्मितं विश्वकर्मणा ॥
अभिमानवतीमिष्टां प्राणैरपि गरीयसीम् । [125]
जानन्सात्राजितीं विष्णुर्विवेश शनकैरिव ॥
रुषितामिव तां देवीं स्नेहात्संकल्पयन्निव ।
भीतभीतोऽतिशनकैर्विवेश यदुनन्दनः ॥
दारुकं द्वारदेशे तु तिष्ठेत्युक्त्वा विवेश ह ।
नारदस्योपचारार्थं प्रद्युम्नं विनियुज्य च ॥ [130]
स ददर्श प्रियां दूरात्क्रोधागारगतां तदा ।
प्रेष्यामध्यस्थितां क्रोधान्निःश्वसन्तीं मुहुर्मुहुः ॥
करजाग्रावलीढं तु पङ्कजं मुखपङ्कजे ।
संश्लेषयित्वा निःश्वस्य विहरन्तीं पुनः पुनः ॥
किंचिदाकुञ्चिताग्रेण चरणेन वसुंधराम् । [135]
कृत्वा पृष्ठेऽथ वदनं विहसन्तीं पुनः पुनः ॥
करपद्मे पुनः शश्वन्मुखपद्मं निवेश्य च ।
विनतां चारुसर्वाङ्गीं ध्यायन्तीं कमलेक्षणाम् ॥
सरसं चन्दनं गृह्य प्रेष्याहस्तादनिन्दिताम् ।
प्रसाधयित्वा हृदयं क्षिपन्तीं निर्दयं पुनः ॥ [140]
पुनरुत्थाय शयनात्पतन्तीं च पुनः पुनः ।

त्वयि, D2 °र्थेऽत्वपि, T2 3 G1. 5 °र्थेन च (for °र्थेन वि-). T1 G2 3 -कृष्यमाणा (for -हृष्य°) —(L 118) K Ñ1 2 V B D T1 4 G2 -जनान्विताापि (T4 °ता च) (for -जनेन याचिता) —(L 119) K4 Ds2 G5 M4 विघूर्णयामास (for विचू°) K3 या, T4 रसान् (for सा) —(L 120) D4 रोषाच्च (for the second निःश्वस्य) Ñ2 D3 शनैर् (for नखैर्)- Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3. — *Mention of Khila* K3 V B Dn2 D5 D1 4 — *Adhy. name* K V B Dn Ds D2-6 T G1 4 पारिजातहरणम्, Ñ1 मन्दारहरणम्, D1 पारिजातहरणे सत्यभामारोष — *Adhy no* K3 (marg) 119, V1 125, V2 B2 124, V3 123, Dn Ds2 D4 120, D1 117, D3 129, T1 2 G3 4 M4 134, T3 142, T4 127, G1 136, G2 126, G5 137

T2 om the ref —(L 122) K3 4 B2 Dn Ds2 D5 T1 G4 सर्ववित्, D2 कर्मकृत्, G2 सर्वदृक् (for °कृत्) —(L 123) K2 D1 T4 त्वरितं (for °तश्च) D2 तत्र, D3 स्वैरं (for चैव). Ñ2 प्रति (for महत्) Ñ1 स गृहं सत्यभामया, G3 सत्यभामां स्मरन्गृहात् (for ^{b}) —(L 124) K1 D3 रम्यं (for रम्ये) D4 T1-3 G1 4 5 M4 रम्ये मनोहरे (D4 रैवतके) देशे (for ^{a}) —(L 125) Ñ2 B1 3 D4 6 देवीं (for इष्टां) V1 B1 3 Dn2 D3 4 6 T2 3 G1 4 5 M4 प्राणेभ्योऽपि, V2 प्राणैश्चापि (for °रपि) — G2 om line 126 —(L 127) K1 दृष्ट्वा (for देवीं) G2 स्नेहं (for स्नेहात्) K3 D4 संकलयन्, D6 °ल्पयन्; T2 3 G1 °ल्पताम् (for °ल्पयन्), —(L 128) Ñ1 B1 D6 स, B3 च, T3 ऽथ (for ऽति-) Ñ2 om line 128^b Bom Poona eds G(ed) विवेश मधुसूदन (for ^{b}) —(L 129) T1 सेवकं (for दारुकं) K1 स (for ह) —(L 130) K4 D4 विनियोज्य (for °युज्य). Bom Poona eds G(ed) स (for च) —(L. 132) V2 G5 प्रेष्यामध्ये, D5 °मिव (for °मध्य) Ñ1 B3 D6 गतां (for -स्थितां) B2 G1 3 5 कोपात्, G2 क्रूरां, M4 क्रुद्धां (for क्रोधात्) K1 3 4 D1 T1 प्रेक्ष्या (K3 4 D1 °ष्या) मिवस्थितां कोपात्, Ñ2 V1 प्रेष्यामध्ये गता क्रोधात् (for ^{a}) —(L. 134) T2 G1 श्लेषयित्वा तु, G5 संशोषयित्वा (for संश्लेष°). K2 D3 4 विहसन्तीं, K4 विगर्हन्तीं, Ñ1 2 V1 B2 Dn D2 5 T G M4 विसहन्तीं (for °रन्तीं) V3 विहसन्तीं मुहुर्मुहु· — After line 134, Ñ2 repeats line 142 K3 4 D1 2 om (hapl) lines 135-136, K1 reads the same on marg —(L 135) K1 D3 4 T4 अस्पन्दिताग्रेण, B3 Ds2 G2 4 [आ]कुलिता°, T1-3 G1 3 5 M4 लिखन्तीम° (for आकुञ्चिता°) D6 (marg) लिखित्वा कुञ्चिताग्रेण (for ^{a}) —(L 136) T2 G3 4 M4 पृष्ठेन (for °ष्ठे तु) Ñ1 स्पृश्यान्स्पृश्येऽथ धवलां (for ^{a}) K2 विरुदन्तीं, B1 D3 विलिखन्तीं, B2 Ds D5 6 T1 4 G1 3 4 विहरन्तीं (for °सन्तीं) —(L 137) K1-3 Ñ1 V2 B2 Dn Ds1 (marg) 2 D1 T1 सव्ये; K4 शङ्खे, V3 सास्तं (for शश्वन्) D3 करपद्मं सनिःश्वासं (for ^{a}). T3 G4 -पद्मे (for पद्मं) D3 मुखपद्मे निधाय सा (for ^{b}). —(L 138) K2 रुचिरं, B1 3 D6 विविक्ते; B2 D1 T1 2 G3 वनितां, Ds1 (marg) विविक्तं, T3 G1 4 5 वसन्तीं (for विनतां) K4 D1 2 5 कमलेक्षणम् (for °णाम्) — For line 138, V3 D3 4 G2 subst

5** विमना चारुसर्वाङ्गी ध्यायन्ती कमलेक्षणा ।
[V3 कमलेक्षणम् (for °णा)]

—(L 139) V3 D4 G2 अनिन्दिता (for °ताम्) —(L.

तास्ताश्चेष्टास्तथान्याश्च प्रियाया ददृशे हरिः ॥
अवगुण्ठ्य यदा वक्त्रमुपधाने न्यवेशयत् ।
इदमन्तरमित्येव ततो मत्वा जनार्दनः ॥
प्रेष्याजनं समाज्ञाप्य अनाख्येयोऽस्मि संज्ञया । [145]
सशङ्कितप्रचारश्च त्वरितोऽन्वगमच्च ताम् ॥
जग्राह व्यजनं चैव स्थित्वा स परिपार्श्वतः ।
शनैरवासृजद्वातं जहास शनकैरिव ॥
स पारिजातपुष्पस्य संसर्गादनुवासितः ।
बभार भगवान्गन्धं दिव्यं मानुषदुर्लभम् । [150]
अत्यद्भुतं सुगन्धं च जिघ्रित्वा विस्मयान्विता ।
अपावृणोन्मुखं सत्या किमेतदिति चाब्रवीत् ॥
सोत्थिता पृष्ठतो देवमपश्यन्ती सुविस्मिता ।
पर्यपृच्छदथो प्रेष्या गन्धस्य प्रभवं तदा ॥
ताः पृष्टास्त्वप्रभाषन्त्यो जानुभ्यां धरणीं गताः । [155]
अधोमुख्यस्ततस्तस्थुः कृताञ्जलिपुटास्तदा ॥
तदपूर्वमदृष्ट्वैव गन्धं मुञ्चति मेदिनीम् ।
कथमेकतरस्तस्या गन्धोऽयमुदभूत्खलु ॥
किं त्विदं स्यादिति च सा विवेक्षन्ती समन्ततः ।
ददृशे केशवं देवी सहसा लोकभावनम् ॥ [160]
युज्यतीति तदोवाच सहसास्राविलेक्षणा ।
अवसिक्तेव रोषेण बभूव प्रणयान्विता ॥
सा प्रस्फुरितचार्वोष्ठी निःश्वस्याधोमुखी तदा ।
मुहूर्तमसितापाङ्गी तस्थावन्यमुखी शुभा ॥
निबध्य भ्रुकुटीं वामां सम्यगुत्क्षिप्य लोचने । [165]

---

140) K Ñ1.2 V B Dn Ds D1.2.4–6 T2.4 G2 प्र(V3 प्रा)-ह्लादयित्वा, D3 प्रक्लेद° (for प्रसाद्य°) T1–3 G1.3–5 M4 तां पुन· (for निर्दयं). — D3 om line 141. — (L 141) T1.2 G1.3–5 M4 उत्थाय (for पुनर्), T2 G1.5 जपन्तीं, G4 जल्पन्तीं (for पतन्तीं) Ñ1 पतन्तीमभि[नि]र्दयम् (for ^{b}) — (L. 142) T1 Bom. Poona eds G(ed) प्रियायाश् (for तथान्याश्), and तथान्या (for प्रियाया) Ñ1 ददृशे प्रियया हरि (for ^{b}). — (L 143) T1 अवक्रम्य, G2 °गूह्य (for °गुण्ठ्य). G3 अवकुण्ठ्य तथा वक्त्रं (for ^{a}) K3 निवेश्य च (for न्यवेशयत्). — (L 144) K1.3.4 V3 B1 Dn Ds D1.5 T1.3 G3 तदा गत्वा; K2 V2 D3.4 T4 ततो गत्वा (for ततो मत्वा). — (L 145) K1–3 Dn D1–6 T1.4 स संज्ञाय (K3 T1 °प्य); K4 Ñ2 V1 Ds समाज्ञाय, Ñ1 B संज्ञयाथ, T2.3 G1.3–5 M4 च संज्ञाप्य, G2 समाख्याय (for °ज्ञाप्य). Ñ2 नाख्यार्होऽस्मीति संज्ञया, V1.2 D6 नाख्येयोऽस्मीति सं°; B नाख्यायोऽस्मीति संज्ञपन् (for ^{b}). — (L 146) V D3–5 सशङ्कित- (for सश°). B2 -प्रचारं, G3 -प्रकारश् (for -प्रचा°) K2–4 V2 Dn Ds D1–4 T2.3 G2 M4 स (for च). Ñ1.2 V1.3 B1.3 D6 त्वरितोऽन्तिकमभ्ययात्, B2 D5 T1.4 G1.3–5 वारितोऽन्वगमत्स ताम् (for ^{b}) — (L 147) K4 D2.3 T4 गृहीत्वा; Ñ1 B3 Dn प्रहाय (for जग्राह) D2 स्थितः स, D3 संस्थित; D4 स स्थित्वा (by transp). G3 स्थित्वा सं-. D6 स्थित्वा सपदि पार्श्वत; T2.3 G1.4 स्थित्वा चापरपा° (for ^{b}). — G2 om lines 148–149. — (L 148) D6 अवाकिरद् (for °सृजद्) D3 वायुं (for वातं) — (L 149) B3 D6 संस्पर्शेन (for संसर्गाद्) —(L 150) Ñ2 D2 दधार (for बभार). B2 दिव्य गन्धं (by transp). — (L 151) Ñ1 तदद्भुतं (for अत्य°). Ñ2 तदद्भुतमिदं गन्धं, B1.3 D6 अत्यद्भुततमं गन्धं (for ^{a}) T2.3 G1.4.5 M4 घ्रात्वा सा (for जिघ्रित्वा) Ñ1 विस्म ागता (for °न्विता) — (L 152) T2.3 G1.4 सा (for च) — (L. 153) D2 स्थितोऽयं, D3 M4 सा स्थितं (for स त्थिता) K Ñ1.2 V1 B1 Dn Ds2 D1.2.4–6 T1 G2 शुा स्मिता (for सुवि°) G3 पश्यन्ती साधु विस्मिता (for ^{b}) — (L 154) K2 Ñ2 V1 D1.4 T3 प्रेष्यां (for प्रेष्या) — (L 155) K1.4 [अ]भ्यभाषन्त (for [अ]प्रभाषन्त्यो) G2 तया पृष्टाः प्रभाषन्त्यो (for ^{a}) K Ñ1.2 V B D T2.3 G1.4.5 M4 जानुभिर् (for °भ्यां) — (L 156) K1.4 V2.3 Ds D1.2.6 T2.3 G1.4.5 M4 अधोमुखास्; D3 ध्यानोन्मुखास् (for अधोमुख्यस्) Ñ1.2 V1 B1.3 अधोमुखमुखास्तस्थुः (for ^{a}). — (L 157) K3 अदृष्ट्वैनं, Ñ2 °ष्टं च, D2.3 °ष्ट्वं वै; D6 (marg as above) मनुष्येषु (for अदृष्ट्वैव) Ñ1 B1 तत्पूर्वमभिदृष्ट्वैव, T1.3 G1.4.5 अथापूर्वमदृष्टं तु (for ^{a}). — (L 158) D3 कथमेवंविधस्तस्या; T1–3 G1.3–5 M4 अथ वै कतरस्तस्या (for ^{a}) B3 इति ते, T2 G1 अदहत् (for उदभूत्) — (L 159) V1 B3 व्यवेक्षन्ती, T2 G1.5 M4 त्ववे° (for विवे°) —(L 160) T2–4 G1.4.5 देवं (for देवी) —(L 161) K2 युज्यते वा; Ñ1 मुञ्चतीति, V B2 मुञ्चतीति, D3.6 T3, G1.4 M4 युज्यतेति (for °तीति) K3 शुष्यती विगतोत्साहा, D5 मुञ्चती विगतोत्साहा (for ^{a}) Ñ1 B मुक्त्वा सा (for सहसा) —(L. 163) K2 B2 D4.6 G2 -बिम्बोष्ठी (for -चार्वोष्ठी) K1.4 सा रोषात्स्फु(K4 °षस्फु)रमाणोष्ठी, K3 सा प्रास्फारितसर्वाङ्गी (for ^{a}) T1 M4 निःश्वासाभि- (for निःश्वस्याधो-). K3 D5 -मुखं (for -मुखी) K2 G2 शुभा (for तदा). — G1.3 om line 164. — (L 164) D2 अधो- (for अन्य-). D3 स्थिता (for

निवेश्य वदनं हस्ते शोभसीत्यब्रवीद्धरिम् ॥
तस्याः सुस्राव नेत्राभ्यां वारि प्रणयकोपजम् ।
कुशेशयपलाशाभ्यामवश्यायजलं यथा ॥
समुत्पत्य जलं तत्र पतितं वदनाम्बुजात् ।
प्रतिजग्राह पद्माक्षः कराभ्यामपि सत्वरम् ॥ [170]
अथोरसि पतत्तोयं श्रीवत्साङ्कोऽम्बुजेक्षणः ।
प्रियानयनजं देवः परिमृज्येदमब्रवीत् ॥
स्रवत्यसितपत्राक्षि किमर्थं तव भामिनि ।
तोयं सुन्दरि नेत्राभ्यां पुष्कराभ्यामिवोदकम् ॥
प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य मध्याह्ने पङ्कजस्य च । [175]
बिभर्ति तव किं वक्त्रं वपुर्मम मनोहरम् ॥
किमर्थं कौङ्कुमं वासो महारजतमेव च ।
नानुगृह्णासि सुश्रोणि शुक्लं वासोऽनुगृह्यते ॥
वासस्येते तवाभीष्टे महारजतकौङ्कुमे ।
देवाभिगमनादूर्ध्वं शुक्लं नेष्टं हि ते प्रिये ॥ [180]
किं चानाभरणं गात्रं सुगात्रि तव कथ्यताम् ।
चित्रकस्थानमाक्रान्तं कस्माच्च वरवर्णिनि ॥
श्वेतेन तव पट्टेन वाससा प्रियदर्शने ।
ललाटं सेव्यते कस्माच्चन्दनेन सुगन्धिना ॥
सरसेनायतापाङ्गि कान्तेन हृदयप्रिये । [185]
प्रभोपमर्दः केनाथ कारणेनाननस्य च ।
करोषि मम चात्यर्थं मनो ग्लापयसि प्रिये ॥
प्रसृतश्चन्दनरसः कपोलप्रणयी तव ।
पत्रलेखासपत्नत्वं प्राप्तो नातिविराजते ॥
रत्नस्याभरणैर्मुक्ता तव ग्रीवा न शोभते । [190]
ग्रहनक्षत्ररहिता द्यौरिवाव्यक्तशारदी ॥
पूर्णचन्द्रसपत्नेन स्मेरेणाबहुभाषिणा ।
किमु नाभाषसे माद्य मुखेनोत्पलगन्धिना ॥

शुभा) — (L 165) K1 3 4 V1 D1 2 4 5 वामा (for वामां) B1 उत्क्षिप्त- , Bom Poona eds G(ed) विक्षिप्य (for उत्क्षिप्य) Ñ1 D1 लोचनम् (for लोचने) V2 सम्य गुत्क्षिप्तलोचना (for ^{b}) — (L 166) V1 प्रविश्य (for निवेश्य) K2 सत्यभामा , D1 2 शोचन्तीति , T2 G1 4 शोभ यन्ती (for °सीति) — K2 om lines 168–169 — (L. 169) K3 समुत्पतज् , D5 T1–3 G1 3–5 M4 °पेत्य (for °त्पत्य) B1 3 तत कृष्णः (for जलं तत्र) Ñ1 अश्रुधर्मव्रजस्तं तु , D1 समुत्सृज्य जल तत्तु , D6 °पेत्य तत· कृष्ण (for ^{a}) K1 3 4 Ñ2 V D1 2 4 5 पतन्तं , Ñ1 B Ds D6 T2 3 G M4 पतत्तद् (for पतितं) — (L 170) K2 4 V1 3 B1 Dn D1–4 6 सत्वर (for °रम्) Ñ1 B2 Ds1 D5 T1 4 G2 3 कराभ्यामति- सत्वर· (for ^{b}) — (L 171) K1 3 V1 Dn D1–4 स (V1 D4 च) तत्तोयं , K4 स्थितं तोयं ; V3 [अ]पतत्तोयं ; D2 3 गतं तोयं (for पतत्तोयं) D6 अथात्मोरसि तत्तोयं (for ^{a}) —(L 172) D3 प्रियाया नयनं देव· (for ^{a}) K2 3 Ñ2 B Ds D4 परिगृह्य ; V1 विसृज्य (for परिमृज्य) — After line 172, K2 ins an addl. colophon mentioning adhy name सत्यभामाकोपः — Before line 173, K2 ins वैशपायन· — (L 173) V2 Cal ed पद्माक्षि (for -पत्राक्षि) B3 Cal ed किमिदं तव भाविनि (for ^{b}) — (L 175) T1–3 G1 3–5 M4 भास्करस्य (for पङ्कजस्य) — (L 176) T2 3 G1 तावकं (for तव किं) G2 रूप (for वक्त्रं) K4 D5 T1 4 वपुस्तव ; V1 °र्नाम , D6 (marg as above), G3 M4 रूपं मम , T2 G1 4 5 उपमानं , T3 वपुर्मानं (for °र्मम) Ñ1 मनोहरे (for °हरम्) — (L 177) K4 कथं वा , T4 किमद्य (for °र्थं) D3 किमथैकान्तसंवासो — (L 178) K2 शुष्कं (for शुक्लं) G1 शुक्लवासो निगृह्यते (for ^{b}) — (L 179) D4 वाससी तव चाभीष्टे (for ^{a}) — (L 180) K1 3 4 V1 Dn Ds D5 तत्स्त्रिया , Ñ2 तत्प्रिये , V3 न स्त्रिय , D1 ते प्रियम् ; D2 मे प्रिये (for ते प्रिये) D4 शुक्लं श्रेष्ठ हि तत्स्त्रियः (for ^{b}) — (L 181) G1 M4 गात्रे (for गात्रं) K1 कथ्यते , D6 (marg) कङ्कणम् (for कथ्यताम्) — (L. 182) T1 3 G3 5 चित्रकस्थानमात्रं त्वं (G5 तं) (for ^{a}). Ds1 अमर- , D1 तद्वर- (for च वर-) — (L 183) D1 T2 3 G1 4 5 नव (for तव) K3 Dn1 T4 पादेन (for पट्टेन) — (L 185) D3 सरसेनापि तन्वङ्गि (for ^{a}) Ñ2 om lines 185^{b}–186^{a} — K4 om (hapl) lines 186–187 — (L 186) V2 B Dn Ds D5 G2 प्रभोपमर्दं ; D6 प्राप्तोपमर्द· , T2 G1 4 M4 प्रभावमर्दं (M4 °र्दं) (for प्रभोप°) K3 Ñ1 V1 D1 T1 4 G3 प्रभोपमर्दं केनापि , T3 °मर्दनेनाथ (for ^{a}) —(L 187) D3 दुनोषि (for करोषि) — (L 188) K4 प्रसिक्तश्च , B1 D6 प्रभूतश्च ; D2 प्रसू° (for प्रसृ°) T2. 3 G1 4 5 न च (for तव) — (L. 189) T1–3 G1 3–5 M4 -वृतत्वं वा (for -सपत्नत्वं) — (L. 190) D5 T2 3 G4 5 M4 रहसि , T1 4 G1 3 रत्नैश्च (for रत्नस्य) D2 श्रोणी (for ग्रीवा) Ñ1 V3 B1 3 D6 श्रोणिस्ते नातिशोभने (V3 D6 °शोभिता , B3 °शोभना) — (L 192) K4 -सवर्णेन , D4 -प्रसन्नेन (for सपत्नेन) K2 स्वरेण ; K3 D4 स्मरेण (for स्मे°) D1 बहु- (for [अ]बहु-) D2 3 स्मयता- (D3 °रता)द्भुतभाषिणा , G2 M4 स्व(M4 स्म)रेण बहु° , G5 स्मरणे बहु° (for ^{b}) — (L. 193) Ñ1 Dn T2 नो भाषसे

अर्धाक्ष्णापि हि तावन्मां किमर्थं न निरीक्षसे ।
मुञ्चस्येव सनिःश्वासं तोयमञ्जनदुर्दिनम् ॥ [195]
अलमिन्दीवरश्यामे रुदितेन मनस्विनि ।
जलमञ्जनकल्माषं मा मोक्षीराननद्विपम् ॥
त्वदीयोऽहं यदा देवि ख्यातो जगति किंकरः ।
नाज्ञापयसि मां किं त्वं पुरेव वरवर्णिनि ॥
किमकार्षमहं देवि विप्रियं तव भामिनि । [200]
येनातिमात्रमात्मानमायासयसि सुन्दरि ॥
मनसा कर्मणा वाचा न त्वामतिचराम्यहम् ।
सर्वथा सर्वचार्वङ्गि सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥
बहुमानो ममान्यासु स्त्रीषु सर्वासु शोभने ।
स्नेहश्च बहुमानश्च त्वामृतेऽन्यासु नास्ति मे ॥ [205]
नैव त्वां मदनो जह्यादृते मयि मामकः ॥
इति मे निश्चितं विद्धि चेतः सुरसुतोपमे ॥
क्षमादयश्च मेदिन्यां शब्दाद्याश्चाम्बरे गुणाः ।
ध्रुवं पङ्कजगर्भाभे त्वयि स्नेहस्तथा मम ॥
रुचिरग्नौ यथा दिव्या प्रभा चैव दिवाकरे । [210]
कान्तिश्च शाश्वती चन्द्रे स्नेहस्त्वयि तथा मम ॥
एवंवादिनमात्मेष्टं सत्यभामा जनार्दनम् ।
शनैरुवाच नेत्राभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलम् ॥
मदीयस्त्वमिति ह्यासीन्मम नित्यं मनः प्रभो ।
अद्य साधारणस्नेहस्त्वमित्यवगता ह्यहम् ॥ [215]
नाज्ञासिषमहं पूर्वमनित्यं कालपर्ययम् ।
अद्य लोकगतिं कृत्स्नामवगच्छामि न ध्रुवाम् ॥
अमृताया द्वितीयं हि जन्मेदं मम सर्वथा ।
किमत्र बहुनोक्तेन हृदयं वेत्ति तेऽच्युत ॥
वाङ्मात्रमिव पश्यामि माधुर्यं संप्रयुज्यते । [220]
मयि स्नेहश्च कृतकस्तवान्यत्र न कृत्रिम. ॥

(for नाभा°) D8 मे (for मा) K2 किं त्वमाभाषसे नाद्य, Ñ2 V3 B1.3 D6 T4 किं मामाभाषसे नाद्य, D2 3 किमु मां भाषसे नाद्य (D3 न त्वं), D4 M4 किमु नो भाषसे नाद्य (for ᵃ) — (L 194) T1 3 G4 5 M4 मा देवि (for तावन्मां). D8 सुलोचनाभ्यां तावन्मां (for ᵃ) — (L 195) V1 वि-, M4 च (for स-) — (L 197) B1 (marg) G5 M4 अलम् (for ज°) T2 G1 4 अलमम्बुजकल्माषं (for ᵃ). D4 कार्षीर् (for मोक्षीर्) T1 2 G3 मा मोक्षीराननाम्बुजात्, G1.4 5 M4 मा त्याक्षीराननाम्बुजात् (for ᵇ) — (L 198) M4 ऽस्मि तव (for जगति) — (L 199) K1 B2 G2 न ज्ञापयसि मां किं तु (B2 नु) (for ᵇ) — V3 om line 200 — (L 200) K3 महादेवि (for अहं देवि) D2 किमकारि मया देवि (for ᵃ). — K3 M4 om (hapl) line 203 — (L 203) K1 Dn D4 T2 3 G1 3–5 सर्वथा चारुसर्वाङ्गि (for ᵃ). — For line 203, K4 subst

6** द्वितीयं न हि मे किंचिदुक्तं यन्मेति नागरे (sic)।

— (L 204) V3 बहुमान्या (for °नो) Ñ2 न च (for मम) D3 बहुष्वन्यासु मान्यासु, T1–3 G1 3–5 °मान्यासु सर्वासु (for ᵃ) K2 Ñ2 B1 2 Ds D2–5 T G1 3–5 M सर्वाङ्ग (for °सु) V1 स्त्रीषु सर्वाङ्गशोभिनि, B3 D6 सर्वासु स्त्रीषु शोभने (for ᵇ) — (L 205) G1 स्नेहाच्च बहुमानाच्च (for ᵃ) — (L 206) T3 सुमनो (for मदनो) D6 T4 दह्याद् (for ज°) Ñ1 B D2 मृतेऽपि, D5 ऋतेऽपि, G2 मदते (for अमृते) — For line 207, D3 subst

7** निश्चितं विद्धि चेतो मे त्वयि नित्यं सुनिश्चलम् ।

— (L 208) K2 B2 D4 गुणो गन्धश्, B1 3 Dn D5 6 T2 3 G1 3–5 M4 क्षमा गन्धश् (for क्षमादयश्) K3 क्षमा यथा च मेदिन्या (for ᵃ) K1 3 4 Ñ2 Dn D1 यथा, Ñ1 [अ]परे (for [अ]म्बरे). D2 खे शब्दाद्या यथा गुणा (for ᵇ) — For line 208, D3 subst

8** गन्धो गुणश्च मेदिन्या खे शब्दश्च यथा गुण' ।

— (L 209) Dn ध्रुवा (for ध्रुवं) — T1 G3 om (hapl.) lines 210–211 — (L 210) K1 4 तथा, G4 5 प्रभा (for यथा) Ñ1 नित्यं (for दिव्या) G4.5 यथा (for प्रभा) — (L 212) G2 आलोक्य (for आत्मेष्टं) — (L 213) V2 प्रगृह्य; Ds2 प्रयुज्य, D3 प्रसृज्य (for प्रमृज्य) — (L 214) Ñ2 असि (for इति) D3 मतिः (for मन.) D1 मनसीति मम प्रभो (for ᵇ) — (L 215) T4 अन्य- (for अद्य) K4 Ñ1 T1 2 G1.3 5 अद्य साधारणं स्नेहं (for ᵃ) K4 B1 D4 T1 G3 त्वयि तावद्गता ह्य(T1 G3 °तास्म्य)हम्, M4 त्वयीत्यवगतास्म्यहम् (for ᵇ) — (L 216) D3 अनित्यं कामपर्यये; T2 3 G1 4 5 नित्यं कालविपर्ययम् (for ᵇ) — For line 217, D subst

9** अद्यालोक्य गतिं कृत्स्नां नैवं जानामि वा ध्रुवम् ।

— (L 218) D3 अमृतायां (for °ताया) K1.3 4 Ñ1 Dn K1 3 4 Ñ1 Dn द्वितीयोऽपि, V1 °योऽहं; V2 B3 D1 5 6 °योऽयं; D5 °यो हि (for °य हि) K1 4 Ñ1 Dn D1.5 6 जन्मो (Ñ1 Dn °न्मौ) हि, K3 जननो, V1 जन्माहो, B2.3 जन्मापि; D1 जन्मेह, D5 जन्मोऽद्य, G2 जन्म ते (for जन्मेदं). D3 तव (for मम). —(L. 219) Ñ1 D3 T G M4 वेद्मि (for वेत्ति)

ऋजुस्वभावां भक्तां च सर्वथा पुरुषोत्तम ।
अवजानासि जानन्मां कैतवी वृत्तिमास्थितः ॥
एतावत्खलु पर्याप्तं दृष्टं द्रष्टव्यमद्य यत् ।
श्रुतं वाप्यथ वा श्राव्यं दृष्टः स्नेहफलोदयः ॥ [225]
यदि त्वहमनुग्राह्या मामनुज्ञातुमर्हसि ।
तपस्येयं परं कृत्वा निश्चयं पुरुषोत्तम ॥
भर्तुश्छन्देन नारीणां तपो वा व्रतकानि वा ।
निष्फलं खलु यद्भर्तुरच्छन्देन क्रियेत यत् ॥
इतीदमुक्त्वा पुनरेव शोभना [230]
मुमोच तोयं नयनोद्भवं सती ।
प्रहाय पीतं हरिवाससः शुभा
पटान्तमाधाय मुखे शुचिस्मिता ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
नारायणः सत्यभामां पुनरेवाथ भारत ।
प्रोवाच प्रणयात्क्रुद्धामभिमानवती सतीम् ॥ [235]
दहतीव ममाङ्गानि शोकः कमललोचने ।
किमु तत्कारणं येन त्वमेवमतिविक्लवा ॥
शापितासि मम प्राणैराचक्ष्वानत्ययो यदि ।
श्रोतव्यं यदि भक्तेन भर्त्रा सर्वाङ्गशोभने ॥
ततः प्रोवाच भर्तारं सत्या सत्यव्रते स्थितम् । [240]
बाष्पगद्गदया वाचा तथैवाधोमुखी स्थिता ॥
त्वयैव स्थापितं पूर्वं सौभाग्यं मम मानद ।
जगत्यमलपत्राक्ष तत्ख्यातं केशिनाशन ॥
शिरो वहामि चेष्टत्वात्तवाहं देव गर्विता ।
सर्वसीमन्तिनीमध्ये स्पृहणीयास्मि सर्वथा ॥ [245]
साहमद्यावहास्यास्मि सपत्नीनां जनस्य च ।

— (L 220) Ñ1 D1 T3 4 G3 5 एव , V3 अपि (for इव). Dn यत्प्र- , D2 प्रिय (for संप्र-) K3 -योजितम् , Ñ1 T1 G1-3 -युज्यसे (for °ते) — (L 222) K2 रक्तां च , Ñ1 V1 B1 3 D6 मा भक्तां , D1 भक्ता मा (for भक्तां च) — (L 223) K3 कपोती- , K4 Ñ1 Ds1 D5 कैतवां , Ds1 °वी- (for °वी) T1-3 G3-5 आश्रित (for आस्थित) — (L 224) T4 पर्यन्तं (for पर्याप्तं) D4 द्रष्टुं (for दृष्टं) K1 3 4 V3 B2 Dn D1 T1 4 G2 अव्ययम् (for अद्य यत्) T2 3 G1 4 5 द्रष्टव्यं दृष्टमद्य तत् (for ᵇ) — (L 225) K1 2 4 Ñ1 2 V1 2 B3 Ds D1 4-6 T4 G2 यच्छ्राव्यं ; V3 यच्छेषं , B2 D2 यच्छ्रव्यं (for वा श्राव्यं) B1 श्रुतं यच्चाप्यथ श्रव्यं (for ᵃ) — (L 227) K2 Ñ1 2 V B Dn Ds D5 6 T1 G1 तपस्येऽहं (for °स्येयं) K4 T2 ज्ञात्वा (for कृत्वा) D2 तपस्येऽहं पदं कृत्वा ; D3 तपश्चर्तुं परं ज्ञात्वा (for ᵃ) — (L 229) D3 स्त्रिया कृतम् (for क्रियेत यत्) K4 अच्छेदेन क्रियेत हि (for ᵇ) — (L 232) K2 V2 3 B3 D2 3 5 जग्राह , D3 (before corr) आदाय (for प्रहाय) V3 D1 वाससं (for °स). Ñ2 D3 4 शुभं (for शुभा) T3 G1 3-5 M4 प्रहादपेता (G3 4 M4 °तं) हरिवासस. शुभा , G2 जग्राह पीतं हरिवाससं शुभं — (L 233) T3. 4 G1 4 5 आदाय (for आधाय)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* · K3 V B Ds D1 — *Adhy name* · K Ñ1 V B Dn Ds D1 2 4-6 T2 3 G1 पारिजात(K1 °जातक , T3 G1 °जाताप)हरणम् , D3 T1 G4 पारिजात(G4 °जाताप)हरणे सत्यभामासान्त्वनम् (D3 °भामाकोप.); T4 G3 सत्यभामासान्त्वनम् — *Adhy no* K3 (marg) 120 , Ñ1 123 , V1 126 , V2 125 , V3 124 , B2 T4 128 ; Dn Ds2 D4 121 , D1 118 , D3 130 , T1 G3 4 M4 135 , T2 G1 137 , T3 144 , G2 127 , G5 138

— (L 234) K4 D1 [ए]ष (for [अ]थ) V3 D2 पुनरेवाभ्यभाषत (for ᵇ) — (L 235) T2 G1 4 5 सखीम् (for सतीम्) — Before line 236, some Mss ins वासुदेव., some कृष्ण , some भगवान् — (L 236) Ñ1 V1 B2 Ds2 दंदहीति , D2 दंदह्यते , D5 दंदहन्ति , T1 G2 4 5 M4 दहन्तीव (for °तीव) — G3 om lines 237-239. — (L 237) V3 B3 M4 किं तु (M4 नु) तत् , Ds किमेतत् (for किमु तत्) — (L 238) K4 समतासि , T1-3 G1 4 5 प्रियासि च (for शापितासि) M4 प्रियासि मम च प्राणैर् (for ᵃ) K2 वचनं , D1 2 5 [अ]नुग्रहो , T2 G1 [अ]न्यमितो , G2 प्रणयो (for [अ]नत्ययो) D3 आचक्ष्व न भयं क्वचित् (for ᵇ) — (L 239) K4 -शोभिना , Ñ2 -शोधने (for -शोभने) — (L 240) D2 G2 स्थिता (for स्थितम्) K2 सत्या सत्यप्रतिष्ठितम् ; D3 सत्यभामा व्रते स्थिता (for ᵇ) — (L 242) Ñ2 B1 Dn2 Ds1 D4-6 G5 ख्यापितं , M4 [आ]ख्या° (for स्था°) — (L 243) K2 Ñ2 D3 4 [उ]त्पल- (for [अ]मल-). V2 T2 G1 -पद्माक्ष (for -पत्राक्ष) K3 जगत्कमलपत्राक्ष (for ᵃ) K2 तत्कृतं ; D3 प्रख्यातं , T1 4 यत्ख्यातं (for त°) — (L 244) T3 G1 5 M4 गिरा वदामि चेष्टं त्वां (for ᵃ). D6 (marg) तेन (for देव) — (L 245) B3 सर्वसीमन्तिनीना च (for ᵃ).

इति प्रेष्याभिराख्यातं श्रुत्वा तथ्यं ततस्ततः ॥
यत्पारिजातकुसुमं दत्तवान्नारदस्तव ।
तत्किलेष्टजने दत्तं त्वयाहं परिवर्जिता ॥
रत्नातिशयदानेन तस्यामभ्यधिकः किल । [250]
स्नेहश्च बहुमानश्च प्रकाशं गमितस्त्वया ॥
तामस्तौषीत्समक्षं ते प्रियां स किल नारदः ।
तमश्रौषीश्च हृष्टस्त्वं प्रियायाः संस्तवं किल ॥
स्तोतव्या यदि तावत्सा नारदेन तवाग्रतः ।
दुर्भगोऽयं जनस्तत्र किमर्थमनुशब्दितः ॥ [255]
प्रणयस्य रसं दत्त्वा पश्चात्तापः प्रभो यदि ।
अनुज्ञां मे प्रयच्छस्व तपः कर्तुं प्रसीद मे ॥
स्वप्नेनापि न दृष्टाहं श्रद्दध्यां पुष्करेक्षण ।
यदन्यदेव निर्वृत्तमश्रौषं पश्यतस्तव ॥
कामः कामं तु तस्यैव मुनेरतुलतेजसः । [260]
अत्र मन्युस्तु मे देव सांनिध्यं तव तत्र यत् ॥
मानार्थं जीव्यते लोके सद्भिरित्युक्तवानसि ।
तदेवं सति नेच्छामि जीवितुं मानवर्जिता ॥
ममाभवद्यतो रक्षा भयमद्य ततो मम ।
सर्वतो रक्षते यो मां स मां नाद्याभिरक्षति ॥ [265]
हा गतिं कां गमिष्यामि त्यक्ता देव त्वया विभो ।
कुमुद्वतीगतां नूनं गतिं यास्याम्यसंगता ॥
किमकार्षमहं मोहादीश्वराणां प्रियाप्रियम् ।
प्रिया भूत्वाप्रिया भूता यदहं तव मानद ॥
वसन्तकुसुमैश्चित्रं सदा रैवतकं गिरिम् । [270]
प्रिया भूत्वाप्रिया भूता कथं द्रक्ष्याम्यहं पुनः ॥
परपुष्टस्वनोन्मिश्रं पुष्पगन्धवहं शुचिम् ।
कथं नामानिलं द्वेष्या सेवेयं दुर्भगा सती ॥
जलक्रीडां तवाङ्कस्था देव कृत्वा महोदधौ ।

— (L 246) K1 Ñ1 2 V2 3 B1 2 Dn T4 G2 [अ]वहास्यामि (for °स्मि) T1-3 G1 3-5 M4 सा(T1 अ)हं मान्यापहास्यामि (T3 G4 °स्मि) (for [a]) V3 जनेश्वर (for जनस्य च) — (L 247) D1 दासीभिर् (for प्रेष्या°) D6 G4 सत्यं (for तथ्य). B1 D8 वचस् (for ततस्) — (L 248) K1 3 4 D1 G2 तत् (for यत्) T3 G4 तदा (for तव) K2 D4 नारदस्तव दत्तवान् (for [b]) — (L 249) K4 वृत्तं (for दत्तं) D3 -वञ्चिता (for वर्जिता) — (L 250) D3 रत्नपुष्पप्रदानेन, D5 रत्नातिश्रेष्ठदा° (for [a]) Ñ2 अद्याधिकः, D2 अत्य°, G4 अभ्यधिकं (for °कः). G2 कृत. (for किल). — (L 251) T2 G1 4 5 प्रकामं (for °शं) — (L 252) V1 किल स (by transp.) D5 मानद (for नारद). — (L 253) D2 5 अस्तौषीश् (for अश्रौषीश्) — (L. 254) D6 T1 M4 ते यत्सा ; T2 3 G1. 4 ते भार्या (for तावत्सा). T4 G3 स्तोतव्यो यदि तावत्स (for [a]). — (L 255) D3 मादृशो (for दुर्भगो) D3 -शंसित ; T2. 3 G1, 3-5 M4 -वन्दित. (for -शब्दितः). K1 किमर्थं शब्दितस्त्वया (for [b]). — (L 256) Ñ1 2 V2 3 B1 D8 D6 T1-3 G1 3-5 M4 प्रणयं परमं (Ñ2 V3 B1 D6 तु परं) दत्त्वा, G2 प्रणयं स्वजने कृत्वा (for [a]) D6 परो (for प्रभो). K3 V3 T2. 3 G4. 5 पश्चात्तापपरो यदि (for [b]). — (L. 257) Dn2 प्रयच्छ त्वं (for °च्छस्व) Ñ2 B1 3 Dn D8 D3 5 6 T3 चर्तुं (for कर्तुं) — (L 258) Ñ1 स्वप्नेऽपि नैव तद्दृष्टा ; Ñ2 V1 B1 D5 6 स्वप्नेऽपि नैतदृष्टाहं, D2 स्वप्नेऽपि नान्तरं दृष्टा, D6 (marg) T2 3 G1 3 5 M4 स्नेहेनाहं न दृष्टापि ; T1 स्वप्नं· नाहं न दृष्टापि (for [a]) D5 सद्दध्यां (for श्रद्दध्यां) — D3 om. lines 260-261 — (L 260) Ñ1 B2 D8 D5 G2 कामं कामोस्तु तस्यैव (for [a]) — (L. 262) K4 मानार्थं जीवते लोक. (for [a]) K4 D5 सद्भिरित्युक्तमेव हि ; D3 °त्युच्यते सदा (for [b]) — (L 263) D3 तेनाहमेव नेच्छामि (for [a]) V1 2 D2 T3 जीवितं (for °तुं) T2 जीवितं मानवार्जितम् (for [b]) — (L 264) K3 Dn पुरा (for मम) D4 राज्यं (for रक्षा) — (L 266) T1 2 G1 4 5 M4 भो (for हा). D4 कां गतिं (by transp) Ñ2 श्रयिष्यामि (for गमि°) V2 प्रभो (for विभो) — (L 267) Ñ2 B1 D8 D4 -गता (for -गतां) K3 कुमद्वती गता नूनं (for [a]). G4 यास्यति (for यास्यामि) Ñ1 [अ]सङ्गवाम्, Ñ2 D3 4 T3 G2 सगता ; M4 [अ]सगतम् (for °ता). — (L 268) V3 महा- (for अहं) T1-3 G1 3-5 ईश्वरस्य (for °राणां). D8 ईश्वरेऽहं त्वयि प्रियं (for [b]) — (L. 269) T2 G1 3 4 M4 जाता (for भूता) T3 वदाहं (for यदहं) — (L 270) T1-3 G1 3-5 M4 -मारुतैश् (for -कुसुमैश्). — K2 om. line 271 — (L 271) D2 [अ]परा (for [अ]प्रिया). — (L. 272) G4 शुभम् (for शुचिम्). — (L 273) Ñ1 व्योमानिलं (for ना°) Ñ2 सहेयं (for सेवेयं) Ñ1 सुभगा (for दुर्भगा) — (L 274) D3 त्वयि गते (for तवाङ्कस्था). V1 2 जलक्रीडान्तराङ्कस्था (for [a]). D3 देव कर्तुं ; D5 6 कृत्वा देव (by transp) — (L 275) G2 कथं दौर्भाग्यसंपन्ना (for [a]) T2 3 G1 4 5 M4 प्रिय (for अपि) T1 G3 पश्येम प्रिय सं(G3 °सा)गरम् (for [b]). — (L 276) K1 V2 त्वत्तो नास्तीति यद्धि मां (for [b]) — (L 277) V3 क्वचिद्यातम् ; D2 क्व तथ्यं तद् ; T2-4 G4 M4 कृतघ्नस्त्वं (M4

कथं दौर्भाग्यमापन्ना पश्येयमपि सागरम् ॥ [275]
सात्राजिति प्रिया नान्या त्वत्तो मेऽस्तीति विद्धि माम् ।
त्वमवोचः क तद्यातमथ वा कः स्मरिष्यति ॥
यदद्राक्षीद्धि मां श्वश्रूर्बहुमानेन नन्दिनीम् ।
अवज्ञाता त्वया राज्ञी नूनं दौर्भाग्यकीर्तिता ॥
कि तु गूढेन मे प्रेम्णा सुस्निग्धेनापि मानद । [280]
यत्समानां जनैर्देवो मां न पश्यति नित्यदा ॥
नाहं त्वां कितवं धूर्तमज्ञासिषमरिंदम ।
अद्य ज्ञातोऽसि तत्पक्षश्चञ्चलो जनवञ्चकः ॥
स्वरवर्णेङ्गिताकारैर्निगूढो देव यत्नतः ।
चोर ज्ञातोऽसि तत्पक्षो वाङ्मात्रमधुरः शठः ॥ [285]
एवमीर्ष्यावशं प्राप्तां देवीं सात्राजितीं हरिः ।
अभिमानवती देवः सान्त्वपूर्वमथाब्रवीत् ॥
मैवं पद्मपलाशाक्षि ममेश्वरि वद प्रिये ।
किमत्र बहुनोक्तेन त्वदीयमवगच्छ माम् ॥
तत्पारिजातकुसुमं तस्या देवि ममाग्रतः । [290]
नारदो मत्प्रियं कुर्वन्मुनिरक्लिष्टकर्मकृत् ॥
दाक्षिण्यादनुरोधाच्च दत्तवानात्रसंशयः ।
प्रसीदैकापराधं मे मर्षयस्व शुचिस्मिते ॥
पारिजातस्य पुष्पाणि यदीच्छस्यतिकोपने ।
तदा दातास्मि सुश्रोणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ [295]
स्वर्गास्पदादानयित्वा पारिजातं द्रुमेश्वरम् ।
गृहे ते स्थापयिष्यामि यावत्कालं त्वमिच्छसि ॥
एवमुक्ता तु हरिणा प्रोवाच हरिवल्लभा ।
यद्येवं स द्रुमः शक्य इहानयितुमच्युत ॥
मन्युरेष प्रमृष्टो हि भवेद्बहुगुणो मम । [300]
सीमन्तिनीनां सर्वासामधिका स्यामधोक्षज ॥
तथास्तु प्रथमः कल्प इति तां मधुसूदनः ।
प्रोवाचाप्रतिमो देवो जगतः प्रभवोऽव्ययः ॥
तथेत्युक्तेऽथ कृष्णेन तुतोष समितिंजय ।
सत्यभामा सतामिष्टा कंसनाशनवल्लभा ॥ [305]
ततः स्नातो जगन्नाथः सर्वेशः सर्वभावनः ।

°श्रेद्) (for क तद्यातम्) T_1 $G_{1, 3\ 5}$ यदवोचः कृतघ्नस्त्वं (for ^{a}) D_3 मां (for वा). Ds_2 D_2 (*sup lin* as above) $_6$ M_4 करिष्यति (for स्म°) — For line 277, K_1 subst

10** मामुवाच भवांस्तथ्यं न नूनमिति चिन्तये ।

— (L 278) V_2 वर्धमानेन (for बहु°) — (L. 279) K_3 B_1 $D_{3\ 4}$ अवज्ञातां त्वया राज्ञीं ; $\tilde{N}_2$ V $B_{2\ 3}$ D_6 T $G_{1\ 3\ 5}$ °ज्ञातां त्वयाद्राक्षीन् (G_2 °साहं), M_4 °ज्ञातां स्वयं द्राक्षीन् (for ^{b}). K_2 $V_{2, 3}$ D_2 कीर्तिताम् ; $\tilde{N}_{1, 2}$ V_1 B $D_{5\ 6}$ $T_{1\ 4}$ G_{3-5} M_4 -कर्शिताम् , $T_{2\ 3}$ G_1 -दर्शिताम् ; G_2 -चेष्टितम् (for -कीर्तिता) — (L 280) K_4 T_1 G_3 किं तु (T_1 G_3 न) मूढेन मे प्रेम्णा , V_1 किं त्वगूढेन मे प्रेम्णा , D_3 किं नु स्तवेन ते प्रेम्णा (for ^{a}) D_3 (by corr on marg) धिग्देहेन , G_3 संसिद्धेन (for सुस्निग्धेन) $\tilde{N}_2$ कीर्तिता (for मानद) — (L 281) D_4 यत्स मां स्व- (for यत्समानां) $\tilde{N}_1$ यत्समानो जनो देवो (for ^{a}) $T_{1\ 3}$ $G_{3\ 4}$ M_4 पश्यसि (for °ति). — (L 282) B_2 (marg as above) हि (for [अ]हं) V_1 पूर्वम् , G_2 मूर्खम् (for धूर्तम्) — (L 283) K_2 तत्त्वेन ; $\tilde{N}_2$ तत्पक्षे , V_2 तत्प्रेक्ष ; V_3 मत्पक्ष , D_1 तत्पक्षं , G_2 प्रत्यक्षं (for तत्पक्षश्) V_1 B_1 चपलो (for चञ्चलो). K_2 बत (for जन-) — (L 284) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ स्वरवर्णेङ्गिताकारो (for ^{a}). V_2 निगूढेनैव यत्नतः (for ^{b}) — (L 285) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_1$ B_3 Dn $D_{1\ 4}$ $T_{2\ 4}$ G_1 M_4 तत्पक्ष , K_2 तत्त्वज्ञो ; D_3 सुव्यक्तो , D_5 यत्पक्षो (for तत्पक्षो) — (L 286) K_2 D_1 ईर्ष्यां च सं- , D_6 ईर्ष्यावशां (for °वशं) — (L 287) B_3 T_4 देवीं (for देवः) V_1 T_2 साम- , V_2 शम- (for सान्त्व-). — Before line 288, K_3 ins श्रीकृष्ण: — (L 288) T_{1-3} G_3 न (for मा) $T_{1\ 4}$ Gs प्राणेश्वरि (for ममे°). — (L. 290) V_1 $B_{1\ 3}$ D_5 यत् (for तत्) — (L 291) B_2 T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ ऽदात्प्रियं , D_2 यत्प्रियं (for म°). K_2 D_4 कर्तुं (for कुर्वन्) $\tilde{N}_2$ -कर्मवित् (for °कृत्) — (L 292) D_4 तत्तथा (for दत्तवान्) — (L 293) D_1 हर्षयस्व (for म°) — (L 294) T_4 M_4 पारिजातकपुष्पाणि (for ^{a}) V_3 D_4 च कोपने ; D_3 [अ]तिशोभने (for [अ]तिकोपने) K_2 यदिच्छसि च कोपने ; V_1 B_1 $D_{5\ 6}$ त्वं यदीच्छसि कोपने ; D_2 यदिच्छस्यतिशोभने (for ^{b}) — (L 295) D_4 प्रसीद मे (for ब्रवीमि ते) — (L. 296) K_2 स्वर्गादानयित्वा वै (submetric), $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1, 2}$ $D_{5\ 6}$ स्वर्गादिहानयित्वा वा (for ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn Ds D_1 पारिजातद्रु(Dn Ds °तं द्रु)मं परम् (for ^{b}) — (L 297) T_1 तं (for ते) — Before line 299, K_3 ins सत्यभामा उवाच — (L 300) K_1 V_3 प्रनष्टो (for प्रमृष्टो) K $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds D_{1-5} T_4 गुणं (for -गुणो) — (L. 303) T_2 G_1 प्रीतिमान् (for [अ]प्रतिमो). K_1 $\tilde{N}_{1\ 2}$ G_3 जगतः प्रभवाप्यय ; T_3 $G_{4, 5}$ °तः प्रथमोऽव्यय , G_2 °त प्रभुरव्ययः (for ^{b}).

चकारावश्यकं सर्वं सर्वकामप्रदः सताम् ॥
दध्यौ च नारदं देवः स्नातो देवमुनिं नृप ।
अभ्याजगाम स्नानान्ते मुनिश्रेष्ठो महोदधौ ॥
तमागतं नरपते सतां गतिरधोक्षजः । [310]
सत्यया सह धर्मात्मा यथाविधिमपूजयत् ॥
पादौ प्रक्षालयांचक्रे मुनेः सात्राजिती स्वयम् ।
जलं देवः स्वयं कृष्णो भृङ्गारेण ददौ तदा ॥
अथोपकल्पयामास सुखासीनाय केशवः ।
परमान्नं स मुनये प्रयतात्मा जगद्गुरुः ॥ [315]
तल्लोककर्त्रा सत्कृत्य दत्तं मुनिरुदारधीः ।
बुभुजे वदतां श्रेष्ठः श्रद्धया परयान्वितः ॥
उपस्पृश्य ततस्तृप्तः प्रददौ चाशिषः प्रभोः ।
ताश्च प्रीतेन मनसा प्रतिजग्राह केशवः ॥
ततः सात्राजितीं देवीं प्रणतां नारदोऽब्रवीत् । [320]
प्रसार्य दक्षिणं हस्तं सजलं जलजेक्षणाम् ॥
यथेदानीं तथैव त्वं भव देवि पतिव्रता ।
सविशेषं च सुभगा भव त्वं तपसो बलात् ॥
इत्युक्ता मुनिमुख्येन सत्यभामा हरिप्रिया ।
उत्तस्थौ महता युक्ता हर्षेण तु नराधिप ॥ [325]
स कृष्णोऽप्यभ्यनुज्ञां तु लब्ध्वा मुनिवरात्तदा ।
बुभुजे विघसं धीमानप्रमेयपराक्रमः ॥
ततस्त्वावश्यकं कृत्वा सत्यभामापि भारत ।
अनुज्ञया तदा भर्तुर्विवेशान्तर्गृहं मुदा ॥
ततो विनिर्गता देवी कृष्णस्यैवाभ्यनुज्ञया । [330]
स्थिता पार्श्वे च कृष्णस्य नमस्कृत्वा महात्मने ॥
ततो मुहूर्तमासित्वा नारदः कृष्णमब्रवीत् ।
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शक्रलोकमधोक्षज ॥
तत्राद्य देवामीशानं नमस्कृत्य महेश्वरम् ।
गास्यन्ति देवगन्धर्वास्तथैवाप्सरसां वराः ॥ [335]
मासि मास्युचितं ह्येतन्महेन्द्रसदने विभो ।
पूजार्थं देवदेवस्य गान्धर्वं नृत्यमेव च ॥
अन्तर्हितो देवदेवः सोमः सप्रवरो विभुः ।

— Before line 304, some Mss ins वैशंपायन — (L. 304) K_2 B_2 D_2 [उ]क्त्वा (for [उ]क्ते) K_2 B_2 D_4 G_2 तुतोष जनमेजय (for ^{b}) — (L 305) D_3 सती दृष्टा (for सतामिष्टा) — (L 306) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_1 $B_{1\ 3}$ $D_{5\ 6}$ सर्वात्मा, D_1 सर्ववीर्यः, T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ M_4 सर्वग (for सर्वेशः) — (L 307) D_6 (marg) $T_{2\ 3}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_4 कर्म (for सर्वं) T_3 -प्रदं (for -प्रदः) — (L 308) K_2 $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1\ 3}$ $D_{5\ 6}$ ध्यातो (for स्नातो). K_{2-4} $\tilde{N}_{1,\ 2}$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{1\ 4-6}$ T $G_{1-3,\ 5}$ M_4 देवमुनिर् (for °मुनिं) — (L. 309) $\tilde{N}_1$ स्नात्वा स; $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2\ 3}$ $D_{2\ 5\ 6}$ स स्नात्वा, V_3 सुस्नातो, T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 स्नात्वा तु (for स्नानान्ते). G_2 महातपाः (for महोदधौ). — (L 311) K_1 Dn Ds D_3 $T_{1\ 4}$ G_5 M_4 यथाविधि (for °विधिम्) K_3 पूजयेत्तं यथाविधि, K_4 यथाविधिः पूजयन्, D_2 स यथाविध्यपूजयत्, $T_{2\ 3}$ G_1 यथाविध्यभ्यपूजयत्, G_3 °विधि चापूजयत् (for ^{b}) — (L 315) $\tilde{N}_2$ परमात्मा, D_2 स पूतात्मा (for प्रय°) — (L 316) $\tilde{N}_2$ -भर्त्रा (for कर्त्रा) — (L 317) D_4 G_4 युत (for [अ]न्वित) K_4 श्रिया परमयान्वित (for ^{b}) — (L 318) K T_1 अप स्पृश्य, D_6 उपश्रुत्य (for °स्पृश्य) K_4 तत्र (for तृप्त) $\tilde{N}_1$ D_5 (marg as above) $_6$ प्रयुयोजाशिष प्रभो, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ प्रददौ चाशिषं प्रभो (for ^{b}) G_3 om lines 319^b–322^a — (L 321) D_4 G_2 M_4 जलजेक्षणः (for °णाम्) — (L. 322) D_3 (before corr. as above) यथेन्द्राणी (for °दानीं) — (L 323) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V B Dn Ds D_6 $T_{1\ 4}$ G_2 मत्तपसो, $D_{2\ 3}$ मे त° (for त्वं त°). K_4 भव त्व कृष्णवल्लभे (for ^{b}) — (L 325) K D_1 (marg) T_3 मुनिना (for महता) — (L 326) K_1 अथ कृष्णोऽभ्यनुज्ञां तु, $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_1 B $D_{2,\ 6}$ कृष्णोऽभ्यनुज्ञां कौरव्य, D_3 स कृष्णोऽथाभ्यनुज्ञातो (for ^{a}). — (L 327) $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1\ 3}$ $D_{5\ 6}$ पायसं (for विघसं). $D_{2\ 3}$ श्रीमान् (for धी°). V_1 बुभुजे पायसं श्रीमान्, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 °जे विघसान्नं तद् (for ^{a}). — (L. 328) $K_{3\ 4}$ T_3 नारद, D_2 भामिनी (for भारत.) — (L 329) B_3 अनुज्ञाप्य; G_2 °ज्ञाता (for °ज्ञया). T_2 $G_{1\ 4}$ [अ]पि सा, G_3 [अ]थ सा (for तदा) T_1 G_3 [अ]न्तःपुरं (for [अ]न्तर्गृहं) K_1 V_3 G_5 तदा (for मुदा). V $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ M_4 विवेशान्त पुरं तदा (for ^{b}) — (L 330) K_1 विसर्जिता, D_2 सत्राजिती (for विनिर्गता); K_2 ततो विनिर्गतां देवीं (for ^{a}). — (L 331) K_2 स्थितां (for स्थिता) $\tilde{N}_2$ D_5 G_2 नमस्कृत्य (for °त्वा). B_1 (marg) महामुनिम्, T_4 °त्मन (for °त्मने) D_3 नमस्कृत्य महामुनेः (for ^{b}) — (L. 333) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_1 B_1 D_6 आमन्त्र्य (for आपृच्छे) D_3 अरिंदम (for अधोक्षज) — (L. 334) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ पुरस्कृत्य, D_2 T_2 $G_{1\ 2}$ नमस्कृत्वा (for °स्कृत्य). — $\tilde{N}_2$ om line 335. — (L 335) K_1 देवं (for देव-). $\tilde{N}_1$ [अ]प्सरसो (for °सां). $K_{3,\ 4}$ B Dn $D_{1,\ 4\ 6}$ गणाः (for

पश्यत्यमरमुख्येन कृतं भक्त्याद्रिघातिना ॥
निमन्त्रितोऽहं पूर्वेद्युः पुष्पं दातुं महाद्युते । [340]
पारिजातस्य भद्रं ते तरुराज्ञो महात्मनः ॥
यदेतदाहृतं स्वर्गात्तत्त्वदर्थं मया विभो ।
देवोपभोग्यमेतद्धि तरुराजसमुद्भवम् ॥
इष्टः स वृक्षः सततं शच्याः पुष्करलोचन ।
सौभाग्यमावहत्येव पूज्यमानोऽपि नित्यशः ॥ [345]
पुण्यं कर्तुं तदा सृष्टः पारिजातो महाद्रुमः ।
अदित्या धर्मनित्येन कश्यपेन महात्मना ॥
पुरादित्या महातेजास्तोषितः किल कश्यपः ।
वरेण च्छन्दयामास मारीचस्तपसो निधिः ॥
सोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिसत्तम । [350]
स्वलंकृता कामतश्च सर्वैरेव विभूषणैः ॥
ईप्सितं गीतनृत्यं च भवेन्मम तपोधन ।
कुमारी नित्यदा चैव भवेयं तपसां निधे ॥
विरजाः शोकरहिता भवेयमपि नित्यदा ।
पतिभक्तिमती चैव धर्मशीला तथैव च ॥ [355]
पारिजातं ततोऽस्राक्षीददित्याः प्रियकाम्यया ।
सर्वकामप्रदैः पुष्पैरावृतं दिव्यगन्धदैः ॥
त्रिशाखं सर्वदा दृश्यं सर्वभूतमनोहरम् ।
सर्वपुष्पाणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ॥
ईदृशान्यस्य पुष्पाणि बिभर्त्येकातिरूपिणी । [360]
बहुरूपाणि चाप्यन्या पद्मानि च तथापरा ॥
मन्दारादपि वृक्षाच्च सारमुद्धृत्य कश्यपः ।
तस्मादेष तरुश्रेष्ठः सर्वेषां श्रेष्ठतां गतः ॥
ततस्तत्र निबध्याथ कश्यपं प्रददौ शुभा ।
अदितिर्मम पुण्यार्थं सौभाग्यार्थं तथैव च ॥ [365]
निष्क्रयेण मया मुक्तः कश्यपस्तु तपोधनः ।
इन्द्रो दत्तस्तथेन्द्राण्या सौभाग्यार्थं ततो मम ॥
सोमश्चाप्यथ रोहिण्या ऋद्ध्या च धनदस्तथा ।
एवं सौभाग्यदो वृक्षः पारिजातो न संशयः ॥
पारिजातो विष्णुपत्न्याः पारिजातेति शब्दितः । [370]

वराः) — (L 336) D_4 Bom ed माहेन्द्र- (for म°) D_3 भवने (for -सदने) — (L 337) B_2 देवराजस्य (for °देवस्य) V_2 क्रियते (for गान्धर्वं) K_1 गन्धर्वैर्नृत्तमेव च (for ᵇ) — (L 338) K_3 सपार्षदो (for सप्रवरो) K_4 V_3 हरि- (for विभु-) — (L 339) D_3 -राजेन (for -मुख्येन) D_{2-4} M_4 [अ]रि- (for [अ]द्रि-) D_3 कृत शक्त्यारिघातिना (for ᵇ) — (L 340) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_1$ V_3 D_{1-3} $T_{1\ 4}$ G_5 दत्तं, $V_{1\ 2}$ B_2 Dn D_5 दत्त्वा (for दातुं) $\tilde{N}_2$ महामते (for °द्युते) — (L 341) V_1 वृक्ष- (for तरु-) — (L 342) $\tilde{N}_1$ D_2 त्वदर्थं (D_2 °र्थे) भो , $\tilde{N}_2$ B_2 Ds D_5 T_1 G_3 त्वदर्थं तु , V_1 तवार्थं च , $B_{1\ 3}$ D_6 तवार्थं भो (for तत्त्वदर्थं). V_2 त्वदर्थं भो मया प्रभो (for ᵇ) — (L 343) $K_{1\ 3\ 4}$ V_3 B_3 (marg) Ds D_1 -समुद्गतम् (for °द्भवम्) — (L 344) D_4 पङ्कज- (for पुष्कर-) — For line 345, T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ M_4 subst .

11** सौभाग्यार्थं तवैवाहं पुष्पमाहृतवांस्ततः ।

— (L 346) K_1 यदा सृष्ट- , T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ समादिष्ट. (for तदा सृष्टः) — (L 348) B_3 D_6 महातेजाः पुरादित्या (for ᵃ) D_3 प्रार्थित (for तोषित) — (L 349) K_2 कश्यपो , V_1 D_{1-5} T $G_{1,\ 2\ 4\ 5}$ तपसां (for °सो) D_3 बलात् (for निधि) — (L 351) V_1 D_3 अलंकृता (for स्व°) D_{s1} रत्न- , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ अपि (for एव) — (L 352) V_3 गन्धनृत्यं , B_2 D_3 T_5 नृत्यगीतं , $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{3\ 4}$ गीतनृत्तं , $G_{1\ 5}$ नृत्तगीतं (for गीतनृत्यं) — (L 353) K_2 D_4 $T_{2\ 3}$ G_{1-4} M_4 भवेयं तव संनिधौ (for ᵇ) — (L 354) D_6 विजरा , T_4 विरुजा (for विरजा) — (L 356) G_2 साक्षाद् (for ऽस्राक्षीद्) — (L 357) T_4 Bom Poona Cal eds G(ed) नित्य (for दिव्य-) K_2 गन्धजैः , B_3 °कैः , D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 -गन्धिभि (for गन्धदैः) — (L 360) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ रूपाणि (for पुष्पाणि) V_1 D_4 ईदृशान्येव (D_4 °न्यति) रूपाणि , M_4 °शान्यन्यरूपाणि (for ᵃ) — (L 361) $\tilde{N}_2$ $B_{1.\ 2}$ D_6 -वर्णानि (for -रूपाणि) V_1 $D_{2\ 3}$ [अ]न्यानि ; D_1 [अ]प्येतत् (for [अ]प्यन्या) D_3 बिभर्ति च तथापरम् (for ᵇ) — (L 362) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 मन्दा(G_5 °न्द)राणां तु वृक्षाणां (G_4 °क्ष) (for ᵃ) — (L 363) G_2 देव (for [ए]ष) V_1 D_6 ज्येष्ठतां (for श्रेष्ठतां) — After line 363, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins

12** अदित्यै प्रददौ श्रीमान्पारिजातं महाद्रुमम् ।

— (L 364) V_3 निवेश्य (for निबध्य). $K_{1\ 3}$ V_3 Dn $D_{1\ 5}$ T $G_{1\ 3-5}$ शुभे (for शुभा) — (L 365) K_3 ततो मम (for तथैव च) — After line 365, Bom Poona eds G(ed) ins

13** अदित्या कश्यपो दत्तः पुण्यार्थं च ततो मम ।
पुष्पदाम्ना वेष्टयित्वा कण्ठे पुण्यार्थमात्मवान् ॥

मन्दारपुष्पैर्यद्युक्तो मन्दारस्तेन कथ्यते ॥
कोऽप्ययं दारुरित्याहुरजानन्तो यतो जनाः ।
कोविदार इति ख्यातः संततः स महातरुः ॥
मन्दारः कोविदारश्च पारिजातश्च नामभिः ।
स वृक्षो ज्ञायते दिव्यो यस्यैतत्कुसुमोत्तमम् ॥ [375]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो जिगमिषुं तत्र नारदं मुनिसत्तमम् ।
प्रोवाच भगवान्विष्णुरप्रमेयपराक्रमः ॥
महर्षे धर्मतत्त्वज्ञ स्वर्गं गत्वा त्वयानघ ।
दृष्ट्वा सदस्यान्देवस्य त्रिपुरघ्नस्य धीमतः ॥
अनुज्ञया मद्वचनाद्विज्ञाप्यः पाकशासनः । [380]
संवर्णयित्वा भ्रातृत्वं पौराणं वेत्सि यन्मुने ॥
यदस्राक्षीन्मुनिश्रेष्ठो भगवान्कश्यपस्तरुम् ।
पारिजातं पुरादित्याः प्रियार्थं धर्मवित्तम ॥
स पुण्यमतिसौभाग्यं ददाति तरुसत्तमः ।
तव दत्तं पुरा दानं व्रते च तरुसत्तमम् ॥ [385]
देवीभिर्धर्मनित्याभिर्धर्मार्थममरोत्तम ।
दत्तं श्रुत्वाभिकाङ्क्षन्ति दातुं पत्न्यो मम प्रभो ॥
पुण्यार्थं दानधर्मार्थं मम प्रीत्यर्थमेव च ।
आनाय्य च द्वारवतीं पारिजातं महातरुम् ॥
दत्ते दाने पुनः स्वर्गं तत्र तं नाययिष्यसि । [390]
स वाच्य एवं भगवान्बलभिद्भगवंस्त्वया ॥

— (L 366) K_{2} स (for तु) — (L 367) D_{2} ममानया (for ततो मम) — (L 368) T_{1} पुलोम्या (for ऋद्ध्या च) — (L 370) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4\,5}$ विष्णुपद्या, M_{4} °पत्न्या (for °पद्या·) $\tilde{N}_{2}$ विश्रुत (for शब्दित·) — (L 371) D_{3} युक्तोऽयं; D_{4} यास्सिक्तो (for यद्युक्तो) D_{3} चोच्यते (for कथ्यते) — (L 372) D_{3} [ए]वं (for [आ]हुर्) V_{1} जानन्तोऽपि, D_{3} प्राहुरेनं (for अजानन्तो) D_{2} यतो नरा, T_{4} महाजना· (for यतो जना) — (L 373) K_{1} D_{3} तत स तु, K_{2} $\tilde{N}_{2}$ V_{1} B_{3} D_{4} तत्त्वत· स, K_{3} $\tilde{N}_{1}$ V_{2} $B_{1\,2}$ Dn Ds $D_{1\,5\,6}$ T_{1} G_{2} तत· स सु·, V_{3} ततश्च सु·; D_{2} तत· सत्सु, T_{4} ततस्तु सु· (for संतत· स) K_{4} तत स समुदाहृतः (for ^{b}) — (L. 375) T_{2} G_{4} तत् (for [ए]तत्) D_{3} पुष्पित कुसुमोत्तम (for ^{b})

COLOPHON — *Mention of the Epic* · K_{3} Ds_{2} T_{3} — *Mention of Khila* $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_{1\,2}$ V B Dn_{2} Ds D_{1} — *Adhy name* K $\tilde{N}_{1}$ V B Dn Ds $D_{1\,2\,4-6}$ $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,4}$ पारिजात($T_{2\,4}$ G_{1} °जाताप)हरणम्, D_{3} पारिजातहरणे नारदवाक्यम्. — *Adhy no* K_{3} (marg) 121, $\tilde{N}_{1}$ 123, V_{1} 127, V_{2} B_{2} 126, V_{3} 125, Dn Ds_{2} D_{4} 122, D_{1} 119, T_{1} $G_{3\,4}$ M_{4} 136, T_{2} G_{1} 138, T_{3} 145, T_{4} 129, G_{2} 128, G_{5} 139

(L 377) D_{3} उवाच (for प्रो°) — (L 378) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_{4} महर्षे सर्वधर्मज्ञ (for ^{a}) D_{3} स्वर्गं गच्छ त्वनिन्दित (for ^{b}) — (L 379) D_{6} सदसि, T_{4} °स्यं (for °स्यान्) D_{2} देवर्षे (for °स्य) D_{3} दृष्ट्वा सदस्तु देवर्षे (for ^{a}) — (L. 380) K_{3} D_{3-5} ममाज्ञया, $\tilde{N}_{1\,2}$ V B Dn Ds T_{4} अना°, D_{6} तदा°, T_{1} अनुज्ञातुं, G_{3} °ज्ञाय (for °ज्ञया) $K_{1\,4}$ ममाज्ञया स भवता (for ^{a}). — (L 381) K_{4} संवर्णयामि त्वां चाह; D_{1} T_{4} संभावयित्वा भ्रातृत्वं (for ^{a}) — (L 382) Dn Ds $D_{2-4\,6}$ T G M_{4} यम् (for यद्) K_{2} तु तम् (for तरुम्). — (L 383) $K_{1\,4}$ $\tilde{N}_{2}$ धर्मसत्तम·; $K_{2\,3}$ $\tilde{N}_{1}$ B_{1} Dn Ds D_{2-4} G_{2} °वित्तम·, $B_{2.\,3}$ $D_{5\,6}$ $T_{3\,4}$ M_{4} °भृत्तमः (for °वित्तम) D_{1} $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ सुखार्थं धर्मभृ(T_{1} °वि)त्तम· (for ^{b}) — B_{3} om line 384 — (L 384) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ ददाति तरुरुत्तम (for ^{b}) — D_{1} T_{2} G_{1} om (hapl) line 385 — (L 385) $\tilde{N}_{2}$ $B_{1\,3}$ D_{5} तत्र दत्तं, T_{1} $G_{3\,4}$ M_{4} तवाकृत (for तव दत्तं). T_{3} तवाकृत पुरा तेन (for ^{a}) K_{4} V_{1} D_{2} G_{2} व्रतं (for व्रते) K_{1} $\tilde{N}_{2}$ $V_{2\,3}$ $B_{1\,2}$ $D_{5\,6}$ व्रतं च तरुसत्तमे, $\tilde{N}_{1}$ B_{2} G_{5} व्रतेन तरुमुत्तमम्, $T_{1\,4}$ संप्राप्ते (T_{4} वृतेन) तरुसत्तम ; T_{3} $G_{3\,4}$ M_{4} प्राप्तेन तरुसत्तमम् (for ^{b}) — (L 386) D_{1} -निष्ठाभिर् (for -नित्या°) B_{2} देवीधर्मार्थनित्याभिर्, D_{2} देवीभिर्नित्यविश्वा° (for ^{a}) D_{6} T_{4} अमरोपम, T_{1-3} $G_{1,\,3-5}$ M_{4} अमराधिप (for °रोत्तम). — (L 387) G_{2} पत्नी (for पत्न्यो) — (L 388) K_{2} पुण्यार्थं धर्मदानार्थं (for ^{a}). — (L 389) K $\tilde{N}_{1}$ $V_{1\,2}$ B Dn Ds $D_{4\,5}$ G_{2} आनाययद्; $\tilde{N}_{2}$ °ययस्व, V_{3} D_{6} आनीय यद्; D_{3} T_{1} G_{3} आनीय त (for आनाय्य च). D_{1} आनीय द्वारकां चैव; D_{2} आनीय द्वारवतीं च (for ^{a}) K_{2} $\tilde{N}_{1\,2}$ V_{2} B_{3} Dn Ds D_{2-6} T G M_{4} महाद्रुमम् (for °तरुम्) — (L 390) K_{1} $\tilde{N}_{1}$ V_{2} $B_{1\,3}$ D_{5} T_{4} तरु तं, $\tilde{N}_{2}$ तरु ते, V_{1} तं तरु, B_{2} तरुं त्वं (for तत्र तं). K_{2-4} $D_{2\,4}$ तरु तं प्रा(D_{2} स्था)पयिष्यसि, V_{3} D_{3} तरु त्वं प्राप°, D_{1} तरु त्वं नेतुमर्हसि; T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_{4} तरु तं ता(T_{1} धा)रयिष्यसि, G_{2} तरुं तं प्रापयस्व मे (for ^{b}) — (L 391) $K_{2\,3}$ $\tilde{N}_{1\,2}$ V B Dn Ds D_{3-6} T_{1-3} $G_{1,\,2\,4\,5}$ M_{4} प्र- (for स) K_{1} एवं वाच्य स भगवान् (for ^{a}) — (L 392) K_{3} प्रयत्नेन; G_{4} प्रयुक्तश्च (for प्रयत्नश्च). $K_{1.\,3,\,4}$ V_{3} D_{1} कार्योऽपि (K_{1} °र्योऽयं) मुनिसत्तम;

तथा तथा प्रयत्नश्च कार्यो मुनिवर त्वया ।
यथा तरुवरं दद्यात्पारिजातं सुरेश्वरः ॥
तत्र दूतगुणं तावत्पश्यामस्ते तपोधन ।
संभाव्या सर्वकृत्यानां संपद्धि त्वयि मे मता ॥ [395]
एवं नारायणेनोक्तो नारदो भगवानृषिः ।
प्रहस्योवाच केशिघ्नमिदं वाक्यं तपोधनः ॥
बाढमेवं प्रवक्ष्यामि यदुमुख्य सुरेश्वरम् ।
न तु दास्यति देवेन्द्रः पारिजातं कथंचन ॥
मन्दरं पर्वतश्रेष्ठ दानवैस्त्रिदशैस्तथा । [400]
निक्षिप्य तोयधौ पूर्वं पारिजातः समाहृतः ॥
मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा ।
पारिजातं हरेणापि लोककर्त्रा जनार्दन ॥
स्वयं विज्ञापितो गत्वा ततः शक्रेण शंकरः ।
आक्रीडद्रुम उद्याने शच्याः स्यादिति याचितः ॥ [405]
तथास्त्वित्यति वरो दत्तो महादेवेन चानघ ।
न च नीतः पारिजातो मन्दरं चित्रकन्दरम् ॥
क्रीडावृक्षः स शच्येति व्यपदेशेन मोक्षितः ।
महेन्द्रेण महाबाहो पारिजातस्तरुः पुरा ॥
प्रियार्थमुमयास्राक्षीत्पारिजातवनं हरः । [410]
गव्यूतिमात्रविस्तीर्णं मन्दरस्यैककन्दरे ॥
न तत्र सूर्यभाः कृष्णः प्रविशन्ति नगोत्तमे ।
न च चन्द्रप्रभाः शीता नैव कृष्ण सदागतिः ॥
शीतोष्णे छन्दतस्तत्र शैलपुत्र्या भवन्ति हि ।
स्वयंप्रभं वनं तद्धि महादेवस्य तेजसा ॥ [415]
वर्जयित्वा महादेवं सगणं यदुवर्धन ।
मां चान्यस्तद्वनं दिव्यं न प्रयाति कथंचन ॥
स्रवन्ति तत्र वार्ष्णेय पारिजाताः समन्ततः ।
सर्वरत्नानि मुख्यानि मनसा काङ्क्षितानि वै ॥
गणास्तान्युपभुञ्जन्ति प्रवराणां महात्मनाम् । [420]
आज्ञया देवदेवस्य लोकनाथस्य केशव ॥

Bom Poona eds G(ed) कार्योऽस्मिन्मुनिसत्तम (for ^{b}) — (L 393) V_1 $B_{2\ 3}$ D_6 यथा तरुं (for तरुवरं) — (L 394) V_2 अत्र दूत-, D_3 तत्तु दूते, T_1 तत्तदूत- (for तत्र दूत-) K_1 V_1 $B_{2\ 3}$ $D_{2\ 4\ 6}$ -गुणांस्, $K_{2\ 3}$ B_3 D_1 M_4 -गणांस् (for गुणं) — G_2 om (hapl) lines 395–397 —(L 395) K_4 समाधिस्, D_6 सम्यग्धीस् (for संपद्धि) K_2 संपदस्त्वयि मे मता, K_4 सम्यक्त्वं त्वयि मे मतम्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ सम्यक्त्वमसि मे मत (T_3 °ति) — Before line 396, Dn ins वैशंपायन —(L 396) K_4 भगवान्नारदो मुनि (for ^{b}) —(L 398) K_3 $\tilde{N}_1$ V_3 D_2 T_1 G_5 सुरेश्वर (for °श्वरम्) —(L 399) V_1 न प्रदास्यति गोविन्द (for ^{a}) —$G_{4\ 5}$ repeat line 400 after 401 —(L. 400) B_3 पर्वतं (for °त-) $\tilde{N}_1$ D_3 om. (hapl) lines 401^{b}–402^{a}. —(L 401) D_2 वारिधौ (for तोयधौ) —(L 402) K_3 D_5 मन्दरे पर्वतश्रेष्ठे ; G_3 °रात्पर्वतश्रेष्ठान् (for ^{a}) K_4 नेतु सं-, T_1 नायकं, $T_{2\ 3}$ $G_{1,\ 4}$ नायितुं (for न°) $V_{1,\ 2}$ B प्रेषितुं, G_4 पृष्ठतः (for प्रेषित.) D_3 नयितुं प्रेषिता. सुराः (for ^{b}) —(L 403) Dn G_2 पारिजातो (for °तं) V_2 भर्त्रा (for -कर्त्रा) —(L 404) K_4 ज्ञात्वा, G_5 देव (for गत्वा) D_6 $T_{3\ 4}$ $G_{4\ 5}$ M_4 तत्र (for तत). —(L 405) D_5 आक्रीडं (for °ड-) D_2 आक्रीडश्च मनोद्याने (for ^{a}) T_4 G_2 योजित. (for याचित·) $\tilde{N}_1$ शच्या इति प्रयाचित (for ^{b}) —(L 407) D_2 नासौ नीतः, T_{1-3} $G_{1,\ 4\ 5}$ तेनानीतः (for न च नीत) T_3 मन्दराच् (for °रं). T_1 G_3 चित्रकन्दरात् (for °रम्). T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ मन्दराच्चित्रकन्दरात् (for ^{b}) —(L 408) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 शच्यास्तु (for शच्येति) V_3 मोचित, T_4 वै स्थित (for मोक्षित) —(L 409) Dn_2 ततः पुनः (for तरु पुरा). —(L 410) K_1 B_2 Dn_1 $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 4\ 5}$ साक्षात् (for [अ]स्राक्षीत्) K_2 उमाप्रियार्थमस्राक्षित् (for ^{a}) T_3 पुर· (for हर) —(L 411) $V_{1\ 2}$ B_2 $G_{2\ 3}$ शत- (for -मात्र-) $K_{1\ 4}$ $\breve{N}_1$ V_3 B_1 Ds $D_{1\ 2}$ गव्यूतिम(V_3 ° मि)तिविस्तीर्णं (D_1 °र्णे) (for ^{a}) $\breve{N}_1$ D_1 मन्दरस्यैव कन्दरम् (D_1 °र) (for ^{b}) —(L 412) T_4 नक्षत्र- (for न तत्र) $K_{1\ 4}$ $V_{1\ 2}$ B_3 D_2 T G M_4 नगोत्तमम्, K_2 D_3 नरोत्तम, D_6 (marg as above) वनोत्तमे (for नगो°) —(L 413) V_1 B_1 D_6 न चन्द्रस्य प्रभा शीता (for ^{a}). —(L 414) V_2 D_1 G_5 M_4 शीतोष्णं (for °ष्णे) V_1 छन्दशस् (for °तस्). T_{1-3} G M_4 भवत्विति (for °न्ति हि) —(L 415) K_2 स्वप्रकाश-, $\tilde{N}_2$ $G_{2\ 3}$ स्वयंप्रभ-, D_1 स्वयंभवं (for °प्रभं) —(L 416) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_1$ Dn T_4 महादेवौ (for °वं) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_1$ Dn सगणौ (for °णं) B_1 Ds D_{2-5} T_{1-3} G M_4 -नन्दन (for -वर्धन). V_2 T_4 सगणौ यदुनन्दन (for ^{b}) —(L 417) B_3 मदन्यस्तद्, D_2 न चा°, D नान्यस्तच्च (for मा चान्यस्तद्) D_2 रम्यं (for दिव्यं) D_3 T_2 G_1 सं- (for न) D_2 संप्रयाति कदाचन (for ^{b}) —(L 418) V_1 तत्र स्रवति वार्ष्णेय (for ^{a}) V_1 पारिजातः, T_1 °जातात् (for °जाता) K_1 सहस्रश (for समन्तत.). —(L 419) V_1 दिव्यानि ; T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ रम्याणि (for मुख्यानि) T_3 काङ्क्षितेन (for °तानि) —(L 420)

पारिजाताद्बहुगुणं फलं तेषां तथा धनम् ।
अभिमानं प्रभा चैव गुणा भूरिगुणास्तथा ॥
मूर्तिमन्तश्च ते वृक्षाः सोमं देवं वृषध्वजम् ।
उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह केशव ॥ [425]
रौद्रेण तेजसा जुष्टा हीना दुःखैः सुखान्विताः ।
तरवो मन्दरे ते हि दयिताः शैलकन्यया ॥
प्रविवेशान्धको नाम घोरस्तत्र महाबलः ।
दैतेयो वरदानेन दर्पितः पापनिश्चयः ।
स हतो देवदेवेन हरेणामित्रघातिना । [430]
अवध्यः सर्वभूतानां वृत्राद्दशगुणं बली ॥
एवं दुःखेन ते देव पारिजातं प्रदास्यति ।
पुष्कराक्ष सहस्राक्षः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
सततं सहितो देव्या शच्या स हि वरद्रुमः ।
सर्वकामप्रदः कृष्ण तथेन्द्रस्यामितौजसः ॥ [435]

वासुदेव उवाच ।
मुने तद्युज्यते साधु महादेवेन धीमता ।
यच्छची कारणं कृत्वा न नीतः स तरुः पुरा ॥
स ज्येष्ठः सर्वभूतानां लोककृत्प्रभवोऽव्ययः ।
पारावर्यस्य सदृशं कृतवानिति मे मतिः ॥
अहं यवीयान्देवस्य सर्वथा बलघातिनः । [440]
लालनीयश्च भगवञ्जयन्त इव सत्तम ॥
सर्वथा भगवांस्तावदुपायैर्बहुविस्तरैः ।
करोतु यत्नं प्रीत्यर्थं शक्तो ह्यसि तपोधन ॥
मया मुने प्रतिज्ञातं पुण्यार्थं सत्यभामया ।
स्वर्गादिहानयिष्यामि पारिजातमिति प्रभो ॥ [445]
मया तदनृतं शक्यं कथं कर्तुं तपोधन ।
नानृतं हि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वं मयानघ ।
मयि भग्नप्रतिज्ञे हि लोकानां संप्लवो भवेत् ॥

V2 -भुञ्जन्ते, T2–3 G1 4 5 M4 युञ्जन्ति (for -भुञ्जन्ति) D3 6 प्रमथानां, T2 G1 प्रवराणि (for °णा). — (L 422). K2 महाधनम्; Ñ1 2 V1 3 B Ds D5 6 G2 5 तथा वनम्; V2 तपोधन, D2 विशिष्यते (for तथा धनम्) — (L 423) Ñ1 महिमानं, D2 6 अभिमान., D3 अतिमानं (for अभि°) K2 अभिमानप्रभावौ च (for a). D4 बहुगुणास्, G3 5 M4 मणिग° (for भूरिगु°) T2 G1 4 गुणान्मणिगणास्तथा (for b) — (L. 425) K1 प्रवर; D3 6 (marg) G2 प्रमथैः (for प्रवरैः). — (L 426) K1 (*sup lin.* as above). 4 Ñ2 B3 T1–3 G3. 4 युक्ता, K3 D4 5 (marg) पुष्टा, V3 हृष्टा, D5 रुष्टा (for जुष्टा) K1 3 4 Ñ2 V3 Dn D1 2 दुःखेनापि; T1 G3 M4 दुःखैर्हीनाः (by transp); T2 3 G1 5 दुःखहीनाः; T4 दुःखभीताः; G2 हीनदुःखा. G4 दुःखहीना सुदुःखिता (for b) — (L 427) K2 Ñ2 V2 B2 D2 4 T1 3 तर्पिता., G1. 4. 5 दर्पिता (for दयिताः) — (L 429) T1 तर्जितः, G4 तर्पित. (for द°) — (L 430) V2 महता (for स हतो). Ñ1 V1 B1 3 D6 हरेणामिततेजसा (for b). — (L 431) B3 D6 -देवानां (for भूतानां) D3 गुणो (for -गुण). — (L. 432) Dn T4 दुःखं न, G2 पृष्टेऽपि (for दुःखेन) Ñ1 देवः स (for ते देव) — (L 434) T1 G3 5 च (for स-) D1 स हित सततं देव्या, D4 सततं दयितो देव्याः (for a). V2 T1–3 G1 3–5 वरो द्रुम; D4 महातरुः (for वरद्रुम) — G4 om line 435 — (L 435) T4 [अ]मितौजसे (for °सः) K Ñ2 V3 Dn Ds D1–4 G2 तथेन्द्रायामितौजसे, Bom Poona eds G(ed) °न्द्राय महौजसे (for b)

— After line 435, D3 ins. an addl colophon, mentioning Khila, adhy name पारिजातहरणे नारदवाक्यम् and adhy no. 132 — Some Mss कृष्ण, some भगवान् (for वासुदेव) — (L 436) K3 तद्युज्यतां, Ñ1 ऽन्यताकृतं, V1 B D6 तेन कृतं, D5 यद्युज्यते (for त°) — (L 437) T2 G1 4 वर्णित (for न नीतः) — (L 438) K Ñ2 V2 B2 D1 5 T3 D2 प्रभवाव्यय., D4 °वोऽप्यय, M4 °वाप्यय (for °वोऽव्यय) — (L 439) D2 परं धैर्येण, D3 परधैर्येण; G1 परावरस्य (for पारावर्यस्य). B1 सततं (for सदृशं) V3 अपि (for इति). — (L 441) K4 पालनीयश् (for ला°) V3 सर्वथा (for सत्तम) K2 जयन्त इति सर्वश. (for b) — (L 442) M4 तात (for तावद्) V3 उपायैर्बहुभिः स्तवैः (for b) — (L 443) B1 स्थित्यर्थं (for प्री°). — (L 444) K2 पुण्यार्थे (for °र्थं) K1 4 सत्यायाः पुरतो वच. (for b) — (L 446) K4 वाक्यं; B3 D6 T G1 3–5 M4 कर्तुं (for शक्यं) B3 D6 T G1 3. 5 M4 शक्यं (for कर्तुं) — (L. 447) T G1 4. 5 M4 अनृतं (for ना°) K1 वदे (for वचो) D2 वाचा हि नानृतं विप्र (for a) Ñ1 2 V3 B1 3 Ds2 D3–5 प्रोक्तं पूर्वं; T1–3 G1 3 4 M4 नोक्तपूर्वं, G5 पूर्वं नोक्तं (for प्रोक्तपूर्वं) — (L 448) T2 3 G1 4 संशयो (for संप्लवो) — (L 449) K1. 3 B1 G3 लोकधर्मं, Ñ1 Ds2 D5 6 G5 लोका धर्मा, Ñ2 V3 T1 2 4 G1 लोकधर्मा, G2 लोके धर्म- (for लोका धर्म-). — Ñ1 om line 450 — (L 450) K2 Dn D2–4 परिधार्याः, Ñ2 V2 3 B1 Ds T1 G1 3 °वार्या; B3 D1 °चर्याः (for °पाल्याः). K1. 4 V1 B2 D5. 6 T4 G5 M4 परिवार्या-

यन्मया हि मुनिश्रेष्ठ लोका धर्मगुणान्विताः ।
परिपाल्याः स्थितौ सर्वे स कथं ह्यनृतं वदेत् ॥ [450]

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा
न चासुरा नैव च यक्षपन्नगाः ।
मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुद्यताः
सुखाय जीवन्ति चिरं महामुने ॥
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति [455]
प्रयाच्यमानो भवतामरेश्वरः ।
ततः शचीव्यामृदितानुलेपने
गदां विमोक्ष्यामि पुरंदरोरसि ॥
इति प्रवाच्यो यदि सामपूर्वकं
प्रयाच्यमानो न तरुं प्रयच्छति । [460]
सुनिश्चितं मामवगम्य सर्वथा
त्वयापि कार्यः खलु तत्र निश्चयः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

नारदोऽथ मुनिर्गत्वा महेन्द्रसदनं प्रभुः ।
तां रात्रिमवसत्तत्र ददृशे च महोत्सवम् ॥
तत्रादित्या महात्मानो वसवश्च सुरोत्तमाः । [465]
राजर्षयश्च विद्वांसः स्वर्गताः कर्मभिः शुभैः ॥
नागा यक्षाश्च सिद्धाश्च चारणाश्च तपोधनाः ।
ब्रह्मर्षयश्च शतशो देवर्षिमनवस्तथा ॥
सुपर्णाश्च महात्मानो मरुतश्च महाबलाः ।
दिवौकसा निकायाश्च शतशोऽन्ये समागताः ॥ [470]
उपर्युपरि सर्वेषां सोमो देवो महेश्वरः ।
तस्थावमितविक्रान्तः स्वैर्गणैः परिवारितः ॥
देवर्षिभिर्मुनिश्रेष्ठैः संवृतः सर्वभावनः ।
कल्पान्तरसहस्रेषु क्षयो येषां न विद्यते ॥
यानर्चयन्ति सततं देवा देवेश्वरोपमाः । [475]
आत्मज्ञा नावलेपान्धा ये च धर्मपथे स्थिताः ॥

स्थिताः सर्वे, $T_{2\ 3}$ $G_{2\ 4}$ °धार्या स्थिता सर्वे (for ^{a}) —(L 451) D_4 चासुरा (for राक्षसा) —(L 452) K_2 दैत्यसंघा न (for चासुरा नैव) G_2 पन्नगोत्तमा (for यक्षपन्नगा) — For lines 451–452, K_4 subst

14** न देवगन्धर्वगणा राक्षसा नैव चासुरा ।
नैव यक्षपिशाचाश्च न च सर्वेऽपि पन्नगा ॥

—(L 453) K V_2 Dn $D_{1\ 2\ 5}$ G_2 उपहन्तुम्, D_3 अभि°, D_4 उपहर्तुम्, G_4 अपहर्तुम् (for °हन्तुम्) —(L 454) K_2 दुःखाय, D_2 G_2 सुखे न (for सुखाय) $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds_1 (marg as above) $_2$ $D_{5\ 6}$ मुने समर्था. खलु सत्य(Dn Ds भद्र)मस्तु ते —(L 456) D_1 प्रसाद्यमानो (for प्रयाच्य°) K_2 $\tilde{N}_2$ V_1 $D_{4\ 5}$ G_2 सुरेश्वर°, $\tilde{N}_1$ महेश्वर°, D_3 महेन्द्र° (for [अ]मरेश्वर) —(L 459) K_4 V_3 प्रयाच्यो, $D_{2\ 3}$ प्रबोध्यो (for प्रवाच्यो) —(L 460) $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ G_2 प्रदास्यति (for प्रयच्छति) —(L 461) K_3 V_1 D_1 सुनिश्चयं (for °श्चितं) V_3 B_2 G_5 M_4 मद्गमनाय (for मामवगम्य) K_2 $\tilde{N}_2$ V_2 Dn Ds D_{2-4} T_1 G_3 सुनिश्चयं (K_2 मुने स्वयं) मद्गमनाय सर्वथा, $T_{2\ 3}$ G_1 स्वनिश्चितं मद्गमनाय सर्वदा —(L 462) V_1 $B_{1\ 3}$ D_6 निश्चयस्तथा (for तत्र निश्चयः).

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_3 — *Mention of Khila* $\tilde{N}_2$ V B Dn_2 Ds D_1. — *Adhy name* $K_{1,2\ 4}$ $\tilde{N}_1$ V B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3}$ पारिजात(T_3 G_1 °जाताप)हरणम्, D_3 पारिजातहरणे कृष्णसंवाद., T_4 पारिजातोत्पत्तिकथनम् — *Adhy no* K_3 (marg) 122, V_1 128, V_2 127, V_3 B_2 126, Dn Ds_2 D_4 123, D_1 120, D_3 133, T_1 G_3 137, T_2 G_1 139; T_3 146, T_4 130, G_2 129, G_5 140

(L 463) D_4 ऽयं (for ऽथ) $\tilde{N}_2$ $B_{2\ 3}$ Ds $D_{5\ 6}$ नृप; V_2 Dn D_{2-4} T $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रति (for प्रभु) $\tilde{N}_1$ महेन्द्रसदने नृप (for ^{b}) —(L 464) D_3 च वसंस् (for अवसत्). G_2 ददर्श (for ददृशे) —(L 465) T_2 वासव स सुरोत्तम (for ^{b}) —(L 466) G_3 विक्रान्ता (for विद्वांस॰) $K_{1\ 4}$ स्वकै (for शुभै) —(L 467) D_3 गन्धर्वाश् (for सिद्धाश्च) —(L 468) K_1 $D_{2\ 3}$ -मुनयस् (for -मनवस्) —(L. 469) V_3 महाबाहो (for °त्मानो) —(L 471) Ds_2 D_6 T_1 $G_{1,3}$ सोम- (for सोमो) —(L 472) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 विदित- (for अमित-) $\tilde{N}_1$ T_4 G_5 M_4 स्वर्गणैः, $\tilde{N}_2$ V_1 B_1 $D_{1\ 4}$ स्वैर्गुणै, D_2 T_2 G_4 स्वगणै॰ (for स्वैर्गणैः) —(L 473) $\tilde{N}_1$ देवदेवैर् (for °र्षिभिर्) $D_{3\ 4}$ देवर्षिमुनिभि॰ श्रेष्ठैः (for ^{a}) —(L 475) K_2 D_4 यम्, $\tilde{N}_1$ ताव्; V_2 B D_6 तेऽपि (for यान्) $\tilde{N}_2$ G_2 यमर्चयन्त॰ सततं, D_3 ते तमर्चन्ति स°, M_4 विराजन्तश्च स° (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_1 D_4 M_4 देव-, V_2 देवं (for देवा) K_2 देवा देवं नरोत्तमा., Ds देवा देवेश्वरोपमान्, D_3 देवं देववरोपमा (for ^{b}) —(L 476) D_1 -लेपा ये (for लेपान्धा) $\tilde{N}_1$ अलोपका सत्यसधास्, $\tilde{N}_2$ V B_2 $D_{2,3\ 5}$ T G M_4 आत्मज्ञानबलोपेता, B_2 (marg) $_3$ Ds D_6 °ज्ञा सत्यसंधाश्च, D_4 °धर्मावलोकेन (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ ते हि, D_4

रुद्राश्च काश्यपा देवमध्युपासन्त भारत ।
स्कन्दश्च भगवान्रौद्रिर्गङ्गा च सरितां वरा ॥
अर्चिष्मांस्तुम्बुरुश्चैव भारिश्च वदतां वरः ।
नेतारो देवदेवानामेते हि तपसान्विताः ॥ [480]
एताननुविधीयन्ते सर्वदेवगणा नृप ।
धर्मनित्यास्तपोनित्याः सतां मार्गमुपाश्रिताः ॥
ये त्विमे मानुषा देवानर्चयन्ति शुभार्थिनः ।
तानर्चयन्ति ह्यमरास्तथा राजञ्शुभार्थिनः ॥
पितृकृत्येषु देवानां संन्यासं ये त्वनुष्ठिताः । [485]
स्वाध्यायवन्तः कौरव्य सदा नियमचारिणः ॥
गन्धर्वाधिपतिः श्रीमांस्तत्र चित्ररथो नृप ।
सपुत्रो वादयामास देववाद्यानि हृष्टवत् ।
ऊर्णायुश्चित्रसेनश्च हाहा हूहूस्तथैव च ।
डम्बरस्तुम्बुरुश्चैव जगुरन्ये च तद्गणाः ॥ [490]
उर्वशी पूर्वचित्तिश्च हेमा रम्भा च भारत ।
हेमदन्ता घृताची च सहजन्या तथैव च ॥
जुजोष भगवान्देवस्तदुपस्थानमात्मवान् ।
वृत्तेन तुष्टः शक्रस्य जगाम जगतः पतिः ॥
गते भूतपतौ सर्वे नृपा जग्मुर्यथागतम् । [495]
महेन्द्रेणार्चिता देवाः स्वानेव निलयान्गताः ॥
ततः सर्वेषु यातेषु सुखासीनं पुरंदरम् ।
सदस्यैः स्वैः सहासीनं नारदोऽभ्याययौ मुनिः ॥
तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनम् ।
दिदेश कुशगर्भं च पीठमात्मासनोपमम् ॥ [500]
नारदोऽथ महातेजा महेन्द्रमिदमब्रवीत् ।
दूतोऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुलतेजसः ॥
किंचित्कार्यं पुरस्कृत्य प्रेषितोऽस्मि महात्मना ।
आनर्तादार्तिहरणं तस्यैवानघतेजसः ॥
प्रीतिवाक्यानि हृद्यानि प्रयुज्य मुनये तदा । [505]
ततः प्रहृष्टो भगवानब्रवीत्पाकशासन. ॥

स्वे च (for ये च) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ Dn $D_{1\ 4}$ -पथि (for पथे) — (L 477) $B_{1\ 3}$ D_{6} गन्धर्वास्ते स्म भारत , $D_{2\ 3}$ अभ्युपासत भारत , G_{2} यसुपासन्त भारत (for ^{b}) — (L 478) $K_{1\ 4}$ तत्र , $\tilde{N}_{2}$ Dn_{2} $T_{1\ 3\ 4}$ G_{5} आङ्गिर् , D_{1} रुद्रो , D_{2} सौरिर् , D_{3} रौद्रो , G_{2} देवो (for रौद्रिर्). — (L 479) V_{1} आयुष्मास् (for अर्चि°) $K_{1\ 3\ 4}$ D_{1} G_{3} डम्बरश् , V_{2} D_{2-5} तुम्बरश् , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_{4} शम्बरश् (for तुम्बुरुश्) $\tilde{N}_{2}$ भारश्च , V_{1} ऋषिश्च , D_{3} रुचिश्च , D_{4} भास्करो , T_{2} G_{4} हरिश्च , T_{3} $G_{1\ 3\ 5}$ M हारिश्च , G_{2} भानुश्च (for भारिश्च) — (L 480) G_{2} -लोकानाम् (for -देवा°) D_{2} नेतारो देवतानां च (for ^{a}) D_{1} येऽन्ये हि , D_{4} नियते (for एते हि) — (L. 481) D_{2} एते तमनुतिष्ठन्ति (for ^{a}) $\tilde{N}_{1}$ देव- , V_{2} Dn_{1} Ds_{1} D_{1} सर्वे , $B_{1\ 3}$ देवान् (for सर्व-) V_{1} देवान्सर्वगणान्नृप (for ^{b}) — (L 482) K_{2} तपोनिष्ठा (for °नित्यास्) V_{3} B_{2} Ds $D_{2\ 3}$ उप(V_{3} °पा)स्थिता (for उपाश्रिताः) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_{1} B_{2} D_{6} सन्त सन्मार्गमाश्रिता (for ^{b}) — After line 482, D_{2} reads line 486 — (L 483) V_{2} B D_{6} यथेमे , T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_{4} यानिमान् (for ये त्विमे). — D_{3} G_{4} om. line 484 — (L 484) $\tilde{N}_{2}$ $B_{1\ 3}$ तम् (for तान्). — (L 485) K_{3} -कृत्ये तु (for -कृत्येषु) K_{4} सत्थानां , T_{2} G_{4} सांनिध्ये , T_{3} $G_{1\ 5}$ सानिध्यं (for संन्यास) $\tilde{N}_{1}$ V_{1} साध्या. सन्तो भवन्ति ते (for ^{b}) — (L. 486) $\tilde{N}_{1}$ V_{1} B D_{5} सततं धर्मचारिण (for ^{b}) — (L 488) D_{4} स देवो (for सपुत्रो) — (L 489) $\tilde{N}_{1,\ 2}$ V_{1} $B_{1,\ 3}$ D_{6} च भारत (for तथैव च). — (L. 490) K_{1} डम्बरुस्तुम्बरश्चैव , K_{2} जुवोष भगवाश्चैव (for ^{a}) K_{2} ऽथ यद्गुणान् , K_{3} $\tilde{N}_{1\ 2}$ V B Dn Ds $D_{1\ 3\ 4\ 6}$ $T_{1\ 4}$ G_{2} च षड्गुणान् , D_{6} (marg) ऽत्र तद्गुणान् , G_{5} ऽथ षड्गुणान् , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{4} च मागधा. (for च तद्गणा) — (L 491) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V Ds T_{4} $G_{1\ 3}$ विप्रचित्तिश् (for पूर्व°) T $G_{1\ 4\ 5}$ तथैव च (for च भारत) — (L 493) $\tilde{N}_{1}$ V_{2} $D_{2\ 4,\ 6}$ T_{1} जुगोप ; G_{2} तुतोष (for जुजोष) — (L 494) $D_{1\ 2}$ नृत्येन (for वृत्तेन) K_{1} $\tilde{N}_{1\ 2}$ V B Dn Ds $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ G_{2} गति , D_{6} (also marg) जनि: (for पतिः) — (L 495) V_{3} शूलपतौ ; Ds_{2} चमू° (for भूत°) V_{3} यथाविधि (for °गतम्) — (L. 496) V_{1} हृष्टा (for देवा.) $K_{1\ 4}$ D_{4} स्वमेव निलयं गताः (for ^{b}) — (L 498) $\tilde{N}_{2}$ सुखासीनं , V_{3} T_{2} $G_{1\ 3-5}$ M_{4} समा° (for सहा°) K V B_{2} Dn Ds D_{1-5} T_{4} G_{2} ऽभिययौ , $\tilde{N}_{1}$ $B_{1\ 3}$ D_{6} ऽभिगतो , $\tilde{N}_{2}$ ऽभिमुखो (for ऽभ्याययौ) — (L. 499) T_{2} G_{1} तमुत्थाय (for स°) — M_{4} om line 500 — (L. 500) D_{6} -भद्रं (for -गर्भं). — (L 501) D_{4} (marg) महाराज (for °तेजा) — (L 502) D_{3} T_{2} $G_{1\ 4}$ अमित- (for अतुल-) — (L 503) V_{3} समुद्दिश्य (for पुरस्कृत्य) $G_{4,\ 5}$ ऽहं (for ऽस्मि) — B_{1} om line 504 — (L 504) K_{2} V_{3} आर्तानाम् , G_{2} अनर्थाद् (for आनर्ताद्) $\tilde{N}_{1}$ -रहितं , V_{1} -हरणे , D_{6} T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ M_{4} -हरणात् (for -हरण) D_{3} [अ]मित- (for [अ]नघ-) D_{2} तस्यैवामिततेजसा , T_{1-3} $G_{1.\ 3-5}$ M_{4} तस्मादाकर्ण्य तद्वच (for ^{b}) — $\tilde{N}_{1}$ om. line 505 Before line 505, some Mss. ins. वैशंपायन उवाच.

किमाह पुरुषश्रेष्ठः शीघ्रमाचक्ष्व मे मुने ।
चिरस्य खलु कृष्णेन संस्मृताः स्म महात्मना ।
प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्मभृतां वर ॥

नारद उवाच ।

महेन्द्रेन्द्रानुज द्रष्टुं गतोऽहं भ्रातरं तव । [510]
द्वारकां पुरुषश्रेष्ठ काश्यपानां यशस्करम् ॥
तं तु रैवतकेऽद्राक्षं तदासीनमरिंदमम् ।
रुक्मिण्या सहितं वीरमुमयेव वृषध्वजम् ॥
पारिजाततरोः पुष्पं तस्य दत्तं मयानघ ।
विस्मापनार्थं देवेश पत्नीनामुरुतेजसः ॥ [515]
तद्दृष्ट्वा तस्य पत्न्यस्तु विस्मयं परमं ययुः ।
बहुकामप्रदं पुष्पं वृक्षराजसमुद्भवम् ॥
गुणास्तासां मयाख्यातास्तस्य पुष्पस्य मानद ।
सृष्टिश्च पारिजातस्य कश्यपेनातितेजसा ॥
अदित्या कश्यपो दत्तः पुण्यार्थं च यथा मम । [520]
पुष्पदाम्ना वेष्टयित्वा कण्ठे पुण्यार्थमात्मवान् ॥
त्वं च दत्तो यथा शच्या देवाश्चान्ये सुरेश्वर ।
निष्क्रयश्च यथा दत्तः कश्यपाद्यैर्महात्मभिः ॥
तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्येका सत्यभामेति विश्रुता ।
पुण्यकार्थं मनश्चक्रे दयिता ते यवीयसः ॥ [525]
तया चाभ्यर्थितो भर्ता देव्या देवगणेश्वरः ।
प्रतिजज्ञे स धर्मात्मा यवीयांस्तव मानद ॥
ततो मामुक्तवान्वीरो विष्णुर्बलवतां वरः ।
यथावत्सुरमुख्येश ब्रुवतः शृणु भावन ॥
लालनीयो यवीयांस्तु प्रणिपत्याच्युतोऽब्रवीत् । [530]
आनायय सुरश्रेष्ठ पारिजातं वरद्रुमम् ॥
मनोरथोऽस्तु सफलो वध्वास्तेऽसुरसूदन ।
धर्मकृत्ये विशेषेण वध्वास्तेऽमरसत्तम ॥

— (L 505) B_1 प्रिय- (for प्रीति-) Ds_2 चान्यानि (for हृद्यानि) T_2 om (hapl) lines 505^{b}–509^{a} $K_{1\ 3\ 4}$ प्रयुक्त्वा (for °ज्य) D_2 मुनिराट् (for मुनये) —(L. 507) T_3 $G_{1\ 4}$ भगवान् (for पुरुष-) D_4 तन्ममाकथ्यतां मुने (for ^{b}) — (L 508) K_4 चिरं हि (for चिरस्य) K_1 $\tilde{N}_2$ V $B_{1\ 3}$ $D_{1-3\ 6}$ $T_{1\ 4}$ M_4 रास्मृतोऽस्मि महामुने (for ^{b}). — B_1 T_1 G_3 om line 509 —(L 509) D_4 धर्मविदां (for °भृता) —After line 509, K_2 ins an addl colophon mentioning adhy name नारदस्य स्वर्गगमनम् — (L 510) V_3 श्रेष्ठ, D_4 कृष्णं (for द्रष्टु) G_2 तं महेन्द्रानुज द्रष्टु (for ^{a}) — (L 511) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V B_2 Dn Ds $D_{1-3\ 5}$ T G M_4 कथचिद्द्वा(V_3 D_3 कदाचिद्द्वा-, D_2 गतश्च द्वा)रकां तत्र (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ T_1 G_4 यादवानां (for काश्यपानां) $K_{2\ 3}$ Dn $D_{3\ 4}$ यशस्कर (for °स्करम्) G_1 द्वारकाणां यशस्विनम्, G_2 यादवानां यशस्करीम् (for ^{b}) — (L 512) D_5 तत्र (for तं तु). K_2 $\tilde{N}_2$ सुखासीनम्; $\tilde{N}_1$ देवा°, B_1 Ds_2 तत्रा° (for तदा°). — (L. 513) $\tilde{N}_2$ सह सं (for सहितं) $B_{1\ 3}$ D_6 देवम् (for वीरम्) V_1 स्तुवन्तं च (for उमयेव) $K_{1\ 3\ 4}$ V_3 B_2 Dn Ds $D_{1\ 2.\ 4.\ 5}$ T_4 G_2 स्तुवन्तं वृषभध्वजम्, $\tilde{N}_2$ उमेव वृषभ°, D_3 ध्यायन्तमृषभ° (for ^{b}) —(L 515) $\tilde{N}_2$ विस्मापनार्थें (for °र्थं) $\tilde{N}_2$ V_1 B_3 अति- (for उरु-) D_4 पत्नीनाममितौजस· (for ^{b}). — (L 517) D_4 पुण्यं (for पुष्प) — (L 518) $\tilde{N}_2$ V_3 B_1 D_5 G_2 समाख्यातास् (for मया°). — T_2 om (hapl) lines 519-527 — (L 519) V_1 T_4 सृष्टिं (for सृष्टिश्). D_3 यथा कृत पारिजातः (for ^{a}). V_2 महात्मना (for [अ]तितेजसा) — (L 520) Ds_2 पुण्यार्थें च, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ पुण्यस्यार्थं, M_4 पुत्रस्यार्थं (for पुण्यार्थं च) —(L 521) T_3 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 निज- (for कण्ठे) — (L 522) K_1 शक्र (for शच्या) — (L 523) K_1 महाद्युति , $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ D_6 महर्षिभि (for महात्मभि) — (L 524) K_1 सा; D_3 [अ]ङ्ग (for [ए]का) — (L 525) K_4 देव कार्यें, $\tilde{N}_2$ पुण्यं कर्तुं, D_4 पुण्यकार्यें, G_2 संग्रहार्थं (for पुण्यकार्थं) K_4 देवी सा (for दयिता) G_4 यवीयसी (for °सः) D_5 दयिता तस्य मानद (for ^{b}) — (L 527) G_2 प्रतिज्ञाय (for °जज्ञे) T_1 G_3 धर्मार्थं, G_1 °य (for °त्मा) — (L 529) $\tilde{N}_1$ D_6 T_1 $G_{1\ 3-5}$ यथा तत् (for यथावत्) $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{4\ 5}$ मानद, Dn $D_{1\ 3}$ भावत , T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 भाषितम् (for भावन) — (L 530) V_1 $B_{2\ 3}$ D_6 T_{1-3} G_{3-5} M_3 त्वां, G_2 ते (for तु). — (L 531) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_1$ B_2 $G_{2\ 5}$ आनयेय, K_2 D_{2-4} आज्ञापय, K_3 D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{1.\ 4}$ आनीय च (for आनायय) G_5 -श्रेष्ठात् (for -श्रेष्ठ) T_1 G_3 M_4 आनीय च सुरश्रेष्ठात् (for ^{a}). K_2 V_3 Ds $D_{3\ 4}$ महा-; $\tilde{N}_2$ V_1 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 सुर-, D_4 च तं (for वर-) — (L 532) $\tilde{N}_{1\ 2}$ $B_{1\ 3}$ D_6 वध्वास्तेऽसुरनाशन; D_3 °स्ते रिपूसूदन, D_5 °स्ते सुरनन्दन; G_5 वध्वा मे बलसूदन (for ^{b}). — D_3 om line 533 — (L 533) K_2 $\tilde{N}_1$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Ds_2 D_4 T $G_{1\ 3-5}$ M_4 सुरसत्तम, G_2 ऽसुरसूदन (for ऽमर° सत्तम) —(L 534) D_5 दर्शित (for दुर्लभ) K_3 $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_2 $B_{1\ 2}$ Ds $D_{2\ 6}$ $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 4}$ लोको (for लोके) — (L. 535) K_1 D_6 T_4 पश्यतु (for °न्तु) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 5}$ पश्य त्वं मम कल्याणं (for ^{a}). K_4 मत्प्रतापाच्, $\tilde{N}_2$ V_3 °सादाच्

अयं दुर्लभकल्याणो लोके लोकगणेश्वर ।
पश्यन्त्वमरकल्याणं मत्प्रभावाच्च मानुषाः ॥ [535]

वैशंपायन उवाच ।

वासुदेववचः श्रुत्वा महेन्द्रः कुरुनन्दन ।
नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमथाब्रवीत् ॥
भजासनं द्विजश्रेष्ठ श्रुतमुक्तं त्वया द्विज ।
संदेशं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुलतेजसः ॥
आसीने नारदे शक्रो लब्धानुज्ञोऽथ नारदात् । [540]
स्वमासनं ततो भेजे तस्यैव सदृशं विभो ॥
उपविष्टः सुरपतिरथोवाच तपोधनम् ।
निरीक्ष्य स्वबलं वीर्यं पार्षदं वृत्रनाशनः ॥
महर्षे कुशलं पृष्ट्वा वक्तव्यस्ते जनार्दनः ।
वचनान्मम धर्मज्ञ सर्वभूतसुखावहम् ॥ [545]
मदनन्तरमीशस्त्वं जगतो नात्र संशयः ।
त्वदीयः पारिजातश्च रत्नान्यन्यानि चाच्युत ॥
त्वं तु भारावतरणं कर्तुं देव महीं गतः ।
मानुष्यं सर्वभूतानामास्थितः कार्यसिद्धये ॥
त्वयि तीर्णप्रतिज्ञे हि पुनः प्राप्ते त्रिविष्टपम् । [550]
पूरयिष्यामि वध्वास्ते इष्टान्कामानधोक्षज ॥
स्वर्गीयाणि न रत्नानि नयितव्यानि केशव ।
स्वल्पार्थे मानुषं लोकमिति पूर्वकृता स्थितिः ॥
उत्क्रम्य हि स्थितिं दैवी प्रवर्तामि महाबल ।
यद्यहं किं प्रवक्ष्यन्ति प्रजापतिगणाः प्रभो ॥ [555]
ब्रह्मणा सहपुत्रेण सपौत्रेण महात्मना ।
नियमाः सर्वकृत्यानां स्थापिता जगतो ध्रुवाः ॥
प्रजापतिकृतं मार्गमपास्य व्रजतो मम ।
श्रुत्वा प्रजापतिर्धीमाञ्शापमप्युत्सृजेत्प्रभुः ॥
अस्माभिर्भिद्यमानं हि मर्यादासेतुबन्धनम् । [560]

(for °भावाच्) D_6 मानद , T_1 G_3 M_4 मानुषम् , T_4 मानुष° ; Bom Poona eds G(ed) मानवा (for मानुषाः) $\tilde{N}_1$ प्रभावात्तव सर्वथा , T_2 $G_{4\ 5}$ त्वत्प्रसादाच्च मानुषम् (for ^{b}) — (L 536) $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{1\ 3}$ कुल- (for कुरु-) — (L. 537) K_4 इदं वचनमब्रवीत् (for ^{b}) — (L 538) T_{1-3} $G_{4,\ 5}$ मुनि- (for द्विज-) K_3 शुभम् , B_3 ऋतम् , G_3 युक्तम् (for श्रुतम्) D_3 मया (for त्वया) V_2 [अ]नघ (for द्विज). — (L 539) G_1 अमित- (for अतुल-) — (L 540) V_3 लब्धार्थज्ञो , D_3 लब्ध्वानुज्ञां , T_4 लब्धसज्ञो (for लब्धानुज्ञो). — (L 541) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_1 B_3 D_6 स्वमासनवरं भेजे (for ^{a}). — (L 542) K_3 तपोनिधिम् (for °धनम्). — (L. 543) K_4 तद्बलं; D_2 स्वं बलं (for स्वबलं). $\tilde{N}_1$ निरीक्षस्व च मां बली (for ^{a}) $K_{1\ 4}$ पर्षदान् , K_3 पार्षदो , $\tilde{N}_1$ $T_{1\ 4}$ G_3 हर्षदं; Dn Ds_2 पार्षदान् , $T_{2\ 3}$ $G_{1,\ 4\ 5}$ M_4 नारदं (for पार्षदं). K_2 V_3 D_4 प(V_3 ह- , D_4 पा)र्षद वृत्रशासनः ; Ds_1 पार्षदान्वृत्रनाशनः (*sup. lin.* °सूदन°) (for ^{b}). — Before line 544, some Mss. ins शक्र , some इन्द्र. — (L. 544) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ M_4 इन्द्रो (M_4 °न्द्रे) महर्षे कुशलं , G_5 इतो महर्षे कुशलं (for ^{a}) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 प्रष्टव्यस् (for वक्त°) — (L 545) V_3 वचनं (for वचनान्) T $G_{1\ 3\ 4}$ धर्मं तु , G_5 धर्मात्तु (for धर्मज्ञ) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ V B Dn Ds_2 $D_{1\ 5,\ 6}$ T_1 $G_{2\ 3}$ -सुखावह. , $K_{3\ 4}$ Ds_1 D_{2-4} °वह (for °वहम्) — (L 546) $K_{1\ 4}$ अमरेषु न संशयः (for ^{b}) — For line 548, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 subst

15** त्वं तु भारावताराय मह्या देव भुवं गत ।

— D_2 om. line 549. — (L 549) D_3 मानुष्ये ; D_4 °ष्यात् (for °ष्यं) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ B_1 Dn Ds $D_{1\ 5}$ T_1 $G_{2\ 3}$ -वृत्तानाम् , $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_6 T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 -वृत्तान्तम् (for भूतानाम्) V_2 मानुष्य सर्वथा वृत्तं (for ^{a}) V_2 आश्रितः (for आस्थित) $K_{1,\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ Dn Ds $D_{1\ 3\ 5}$ स्थित कार्यप्रसिद्धये , G_2 स्थित. कार्यस्य सिद्धये (for ^{b}). — (L 550) T_2 इति (for त्वयि) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_1 $B_{1\ 3}$ तीर्णप्रतिज्ञ. संप्राप्य (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ B_1 D_6 एव ; $\tilde{N}_2$ आयात् , D_3 प्राप्तस् (for प्राप्ते) — (L 551) D_2 ते वध्वा (by transp), T_4 वध्वास्तु . $\tilde{N}_2$ V_1 B_3 D_6 पूरयिष्यसि वध्वास्त्वं (for ^{a}) B_2 इमान् ; D_4 G_5 सर्वान् (for इष्टान्) — (L 552) K_1 स्वर्गजानि , K_4 स्वर्गतानि (for स्वर्गीयाणि) K_2 स्वर्ग्याणि न च रत्नानि ; $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B D_6 T_4 न स्वर्गीयाणि र° , D_{2-4} स्वर्गौयानि च र° ; T_3 $G_{1\ 4}$ न स्वर्गार्हाणि र° , G_5 M_4 न स्वर्भवानि र° (for ^{a}). $B_{1\ 3}$ D_6 तेऽच्युत (for केशव) D_2 T_1 $G_{2,\ 3}$ न नेतव्यानि केशव (for ^{b}) — (L 553) K_2 $\tilde{N}_2$ V_3 B_2 $D_{2\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{2\ 3\ 5}$ M_4 पूर्वं कृता (V_3 °त-) ; V_1 पूर्वं स्थिता (for पूर्वकृता) — (L 554) K_3 उत्क्राम्य , T_1 G_3 व्युत्क्रम्य (for उ°) K_2 $\tilde{N}_2$ V_2 B $D_{2\ 4,\ 6}$ T_4 G_2 देव (for दैवी) $K_{1\ 4}$ V_3 $D_{1\ 5}$ उत्क्राम्य (V_3 °त्क्रस्य , D_5 °त्क्षिप्य) हि स्थितिं देव , V_1 उत्क्रम्य तु स्थितं देव , D_3 °म्य तां स्थितिं देव ; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ M_4 व्युत्क्रम्य हि स्थितिं देव ; G_5 व्युत्क्रमन्ति स्थितिं देव (for ^{a}) — (L 555) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रवक्ष्यामि (for °क्ष्यन्ति) $T_{1\ 3}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_4 मुखान् (for -गणा.) — (L. 557) $D_{2\ 3}$ -भूतानां (for -कृत्यानां). M_4 ध्रुवम् (for ध्रुवाः) K_1 (marg as above) स्थापयित्वा गतो ध्रुवाः (for ^{b}). — (L 558) G_2 -हितं (for -कृतं) K_4 om. lines 558^b–

भेत्स्यन्त्यशङ्किता दैत्या दैत्यपक्षास्तथापरे ॥
स्त्रीनिमित्तमितो नीते पारिजाते द्रुमेश्वरे ।
स्वर्गौकसो भविष्यन्ति विमनस्काश्च मानद ॥
उपभोगा मनुष्याणां विहिता ये स्वयंभुवा ।
तैस्तु तुष्यतु मे भ्राता संपश्यन्कालपर्ययम् ॥ [565]
इहापि तावत्त्रिदिवे मम यः स्यात्परिग्रहः ।
त्रिदिवस्थोऽपि तं कृष्णः सर्वं भोक्तुमिहार्हति ॥
तृप्तो ह्यामिषभोज्यानामभिमानाज्जनार्दनः ।
ततो धर्मं समुत्सृज्य पापमेवानुवर्तते ॥
स्त्रीवश्यता ख्याप्यमाना कृष्णस्य हि महात्मनः । [570]
जगत्ययशसा योगं जनयेदिति मे मतिः ॥
मानुष्यं मानुषे प्राप्तो यदेतन्मधुसूदनः ।
कुर्यान्निर्बन्धनीयं यद्भ्रात्रा ज्येष्ठेन नारद ॥

स्वर्गरत्नविलोपेन धर्षणा स्यान्ममानघ ।
ज्ञातितो धर्षणा चैव विशेषेण हि गर्हिता ॥ [575]
धर्ममर्थं च कामं च क्रमेण मधुसूदनः ।
सेवत्वेष सतां धर्मान्स्थापितान्पद्मयोनिना ॥
महीतलं पारिजातमर्पयिष्यामि ते यदि ।
पौलोमीमादितः कृत्वा को नु मां बहु मंस्यते ॥
पारिजातं महीपृष्ठे दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च मानुषाः । [580]
स्वर्गार्थं नोद्यमिष्यन्ति दृष्ट्वा स्वर्गफलं क्षितौ ॥
पारिजातगुणान्मर्त्या जुषन्ति यदि नारद ।
देवानां मानुषाणां च न विशेषो भविष्यति ॥
तत्र यत्क्रियते कर्म इह तद्भुज्यते नरैः ।
स्वर्गार्थं न यतिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥ [585]
सर्वरत्नवरः स्वर्गे पारिजातस्तपोधन ।

560^a — (L 559) K_3 प्रजापतिस्तु धीमन्तम् (for ^{a}) K_2 G_3 उत्सृजति, Dn G_2 अभ्युत्सृजेत् (for अप्यु°) $K_{1\,3}$ Ds D_{1-3} T_{2-4} $G_{1\,4\,5}$ M_4 मामप्युत्सृजति प्रभु (for ^{b}) — (L 561) V_1 [अ]शङ्कित (for °ता) — (L 563) V_3 नारद (for मानद) — G_4 om lines 564–603 — (L 564) V_3 B_2 मानुषाणा (for मनुष्याणां) $T_{2\,3}$ $G_{1\,5}$ M_4 कल्पिता (for विहिता) — (L 565) K_1 तुष्यति स (for तु तुष्यति) V_1 B_1 तैस्तुष्यतु स मम भ्राता (hypermetric) — (L 566) $K_{2\,3}$ $\tilde{N}_{1,2}$ $B_{1\,2}$ Dn Ds D_{1-5} T_1 $G_{2\,3}$ M_4 तात (for तावत्) — (L 567) T_3 $G_{1\,5}$ त्रिदिवे (G_5 °दशे) स्थापित कृष्ण (for ^{a}) B_3 D_6 नोप, T_2 स त्वं, $T_{3\,4}$ $G_{1\,5}$ न त्वं (for सर्वं) $\tilde{N}_1$ V_1 $B_{1\,3}$ D_6 (marg) T $G_{1-3\,5}$ ins after line 567 D_4 after line 575

16** ज्येष्ठकानिष्ठ्यभावानां नाभिज्ञ किं जनार्दन ।

[$\tilde{N}_1$ -योगाना, V_1 -भोगाना (for -भावाना). B_1 ज्येष्ठो ज्यायिष्ठभोगाना; B_3 ज्येष्ठज्यायिष्ठभा°, D_4 ज्येष्ठज्यायिष्य-भोज्याना, G_1 ज्येष्ठाश एव भोज्याना (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{2\,3}$ अभिज्ञ (for ना°)]

— $\tilde{N}_1$ T $G_{1-3\,5}$ om line 568 — (L. 568) $K_{1\,3\,4}$ V_2 $B_{1,3}$ Dn Ds $D_{1\,2,6}$ हृष्टो हि, $V_{1\,3}$ B_2 कृष्णोऽपि (for तृप्तो हि) K_1 अभिमानी, V_2 अभिज्ञः किं, B_2 D_1 अतिमानाज् (for अभि°) — (L 569) $V_{1\,2}$ B D_6 यतो, V_3 तथा (for ततो) $\tilde{N}_1$ B_2 G_2 कामम् (for पापम्) — (L 571) K_2 $D_{2\,5}$ G_5 [अ]यशसो (for °सा) — (L 572) $V_{1\,2}$ $B_{1\,3}$ मानुषः (for °षे). Ds प्राप्ते (for प्राप्तो) D_3 मानुष्यं च समासाद्य, D_4 °ष्ये मानुषे प्राप्ते (for ^{a}). D_3 स यावन्, T_{1-3} $G_{1\,3}$ यदिद, M_4 यदीदं (for यदेतन्) — (L 573) V_2 कुर्यान्निर्वचनीयं हि (for ^{a}) G(ed) धात्रा (for भ्रात्रा) V_3 मानद (for नारद) — T_3 om lines 574–576 — (L. 574) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,3}$ स्वर्गे, V_2 स्वर्ग्य (for स्वर्ग-) T_{2-4} $G_{1\,5}$ -विलोभेन (for °पेन) T_1 G_3 M_4 स्वर्ग्यरत्न-विलोभेन (for ^{a}) $\tilde{N}_{1\,2}$ $V_{1\,2}$ $B_{1\,3}$ D_6 परा मम (for ममानघ) — (L 575) $\tilde{N}_1$ नारद, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ M_4 सर्वदा (for गर्हिता) — T_3 om lines 576–577 D_4 om line 576 — (L 577) $\tilde{N}_2$ आस्थिता, B_2 $D_{5\,6}$ $T_{1\,4}$ $G_{1\,3\,5}$ स्थापिता (for °तान्) — T_2 $G_{1\,3}$ om line 578 — (L 578) K_1 नार्पयिष्यामि, K_2 $D_{2\,5}$ G_5 M_4 स्थान°; K_3 $\tilde{N}_2$ V $B_{1\,2}$ Ds D_6 नाय°, B_3 D_1 नान°, Dn_2 D_4 प्राप° (for अर्प°) — (L 579) B_1 अग्रत (for आदित) $T_{2\,3}$ G_1 M_4 पौलोमीममता कृत्वा (sic) (for ^{a}) V $D_{1\,5}$ $T_{2\,4}$ मन्यते (for मंस्यते) $\tilde{N}_2$ को मा बहु न मंस्यते (for ^{b}). — D_3 om lines 580–581 — (L 580) D_2 नीतं तु (for स्पृष्ट्वा च) — (L 581) D_1 मोघमेष्यन्ति, T_2 $G_{1\,2\,5}$ M_4 नो गमि°, G_3 नागमि° (for नोद्यमि°) — After line 581, $\tilde{N}_2$ reads line 584 — (L 582) K_1 इष्यन्ति, D_3 जुषन्तो (for °न्ति) D_2 मानवाः (for नारद) — (L 583) $K_{1\,3\,4}$ $\tilde{N}_1$ Ds D_1 $T_{1\,2}$ देवतानां मनुष्याणा (for ^{a}) K_1 $V_{1\,3}$ B D_6 विशेषो न (by transp), G_2 निर्विशेषो — (L 584) $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1\,3}$ D_6 तदिहाश्नुवते नरा (for ^{b}) — (L 585) K_3 तत्सर्वं न करिष्यन्ति (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ गुणोचिताः (for गुणान्विता) — (L 586) $K_{3\,4}$ D_4 -रत्नधर (for °वरः) — V_2 om (hapl.) lines 587–591. — (L 587) T_3 -सुखैर् (for समैर्) $\tilde{N}_{1,2}$

तुल्यं देवसमैर्मर्त्यैः सर्वदैव जगद्भवेत् ॥
यज्ञैर्मर्त्या न यक्ष्यन्ति लब्धस्वर्गफला भुवि ।
न पूर्तानि प्रदास्यन्ति तुल्यत्वममरैर्गताः ॥
यज्ञैर्जप्याह्निकैश्चैव नित्यमाप्याययन्ति नः । [590]
मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्दधानास्तपोधन ॥
तत्सर्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
निस्तेजसो भविष्यामस्ते गतास्तद्विहीनताम् ॥
इतः सुवृष्ट्या सस्यैस्ते जीवन्ति पुरुषा भुवि ।
आप्याययन्तस्तेऽप्यस्मान्दानैर्यज्ञैस्तथैव च ॥ [595]
न बुभुक्षा पिपासा वा बाधते यदि मानुषान् ।
रोगो जरा वा धर्मज्ञ मृत्युर्वा रतिरेव वा ॥
दौर्गन्ध्यं वा सुघोरा वा ईतयः कर्मसंभवाः ।
किमुद्योगं करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥
सर्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न क्षमम् । [600]
इति वाच्यस्त्वया विप्र विष्णुरक्लिष्टकर्मकृत् ॥
यथा यथा च मे भ्राता तुष्यत्येतद्विचारयन् ।
तथा तथा त्वया कार्यं कार्यं मत्प्रीतिमिच्छता ॥
हारांश्च मणयश्चैव चन्दनान्यगुरूणि च ।
वस्त्राणि च विचित्राणि वध्वास्त्वं द्वारकां नय ॥ [605]
योग्यानि यानि मर्त्यानां यावदिच्छति केशवः ।
न स्वर्गपरिमोषं तु कर्तुमर्हति केशवः ॥
दधामि रत्नानि यथेप्सितान्यहं
बहूनि चित्राणि विभूषणानि च ।
न पारिजातं च कथंचन द्रुमं [610]
मुने प्रदास्यामि दिवौकसां प्रियम् ॥

Colophon.

V1 3 B2. 3 D4 6 भुज्यते (Ñ1 °न्ति) यदि मर्त्यैः स (Ñ2 V2 °र्त्येषु, D6 °र्त्यैः स्म) (for ^{a}). K4 Ñ1 सर्वमेव, Ñ1 °दैवं, V1 3 B2 3 D6 °मेकं, D5 सर्वं देव-, T1 सर्वदेवैर्, G2 °थैव (for °दैव) — (L 588) B3 यदि (for यज्ञैर्) G3 यतिष्यन्ति (for न यक्ष्यन्ति) D1 यज्ञैर्मां नैव यक्ष्यन्ति (for ^{a}) M4 भूय (for लब्ध-) Ñ1 -फल (for -फला) D3 लब्ध्वा स्वर्गफल भुवि (for ^{b}) — (L 589) K4 V3 दानानि, Ñ2 पुण्यानि (for पूर्तानि) — (L 590) K2 D2. 3 यथाह्निकैश्, D4 जाप्यादिकैश्; G जपाह्नि° (for जप्याह्नि°) — (L 591) V1 G1 इच्छन्ति (for इच्छन्तः) Dn2 D1 T2 3 G1. 2 M4 तपोधनाः (for °धन) — (L 593) Ñ1 V1 B1. 2 D6 ततस्तैर्न विवर्जिताः; Ñ2 तद्गतास्तेन वर्जिताः; B3 तत्र तेन विवर्जिता. (for ^{b}). — (L 594) M4 इत सुवृष्टै सस्यैस्तैर् (for ^{a}) — (L 595) D2 3 आप्याययन्ति; D4 °यन्तश्च (for °ययन्तस्) D1 तृप्यन्ति, D6 G1 5 M4 ते ह्यस्मान् (for तेऽप्य°) Ñ1 D5 आप्याययंस्तथाप्यस्मान्, V1 °ययंस्तथास्मांस्ते (for ^{a}). V3 तपोधन (for तथैव च). — (L 596) D1 क्लमो वा, T1–3 G1. 5 श्रयते; M4 श्रयन्ते (for बाधते) K4 बाधते यदि मानवान्, V1 B3 D6 °ते मानुषान्यदि (for ^{b}) — (L 597) K2–4 V3 Dn2 रोगा (for रोगो) Bom. Poona eds. G(ed) मृत्युर्वा (for धर्मज्ञ) K1 रोगा जरा वा मृत्युर्वा (for ^{a}) K1 T1 G3 धर्मज्ञ (for मृत्युर्वा) D2 हानिर्, G2 भ्रान्तिर् (for रतिर्) — (L 598) K2 V1 D2 3 दौर्गत्य, D4 दुर्गन्धो (for दौर्गन्ध्यं) T3 दौर्गत्यं वा सुघोरं वा (for ^{a}). K1 (*sup lin* as above) सर्व (for कर्म-). — (L 600) T1–3 G1. 3. 5 M4 कर्मणि (for न क्षमम्). — (L. 601) T2 3 स च (for इति) D भ्राता (for विप्र) G4 M4 स वाच्यस्त्वया विप्रर्षे (for ^{a}) D3 तुष्यत्येतद्विचारयन् (for ^{b}) — (L. 602) K1 2 4 V1. 2 D4 तुष्यते तद् (for °त्येतद्) Ñ1 B D6 तुष्येत द्विपदां वरः (for ^{b}) — (L 603) K4 विप्र (for the first कार्यं) D8 D3 मम (D3 °यि) प्रीतिमिहेच्छता, T2 G1 3 5 M4 मनस प्रिय(M4 प्रीत)मिच्छता (for ^{b}) — (L 604) D3 रत्नानि (for हारांश्च) V2 B1 3 D6 T2 3 G1 3–5 M4 हारां(V2 B3 T2 G1 °रा)श्च मणिरत्नानि (for ^{a}) — (L 605) Ñ1 V1 B2. 3 वधूनां, T4 वध्वास्तु (for °स्त्वं) — G4 om lines 606–607 — (L. 606) V1 B1 3 D6 योग्यानि मर्त्यलोकानां (for ^{a}) — V3 G1 om line 607 — (L 607) K3 तत्स्वर्गपरिमोष तु; D3 न स्वर्ग्यं परिसौख्यं तु; T4 न स्वर्गं परिमोक्षं तु (for ^{a}). Dn1 सांप्रतम् (for केशवः) K1 3 4 Dn2 D1 2. 5 कर्तुमर्हसि सांप्रतम् (D2 5 केशव) (for ^{b}) — (L. 609) V3 D4. 5 विभूषितानि; T3 G1 च भूषणानि (for विभू°). — (L 610) D2 [इ]मं (for द्रुमं) — (L 611) V3 निधिम्; T1–3 G1 3–5 M4 च (for प्रियम्)

COLOPHON om in D2 — *Mention of the Epic* · K3 B3 D5. — *Mention of Khila* K3. 4 Ñ1 2 V B Dn Ds1 D1 5 — *Sub parvan* Ñ2 पारिजात — *Adhy name* K Dn D1 पारिजातहरणे इन्द्रवाक्यम्, Ñ1 V B D3 D3–6 T1–3 G1 4 पारिजात(T2 3 G1 4 °जाताप)हरणम्; T4 पारिजातसंपातायामिन्द्रवचनम्, G2 इन्द्रवाक्यम् — *Adhy. no* · K3 (marg.) 123, V1 129, V2 B2 128; V3 125;

वैशंपायन उवाच ।
देवराजवचः श्रुत्वा नारदः कुरुनन्दन ।
प्रोवाच वाक्यं वाक्यज्ञो महात्मा धर्मवित्तमः ॥
अवश्यमेव वक्तव्यं हितं बलनिषूदन ।
मया तव महाबाहो बहुमानोऽस्ति मे त्वयि ॥ [615]
उक्तो मया वासुदेवो जानता भवतो मतम् ।
न दत्तः पारिजातो हि हरस्यापि त्वया पुरा ॥
हेतवश्च मया तस्य दर्शिता भोः समासतः ।
न चावगतवान्देवः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
उपेन्द्रोऽहं महेन्द्रेण लालनीयः सदेति माम् । [620]
अथाह पुण्डरीकाक्षस्तत्तदुत्तरमेव च ॥
पुनः पुनर्मया चास्य हेतवो देव दर्शिताः ।
ततो न बुद्धिर्व्यावृत्ता वृत्रनाशन तस्य वै ॥
अपि चाप्युक्तवान्देवो वाक्यं ते मधुसूदनः ।
प्रहस्य पुरुषश्रेष्ठः सरोपमिव वासवः ॥ [625]
न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा
न चासुरा नैव च पन्नगोत्तमाः ।
मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुद्यता
मुने समर्थाः खलु भद्रमस्तु ते ॥
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति [630]
प्रयाच्यमानो भवतामरेश्वरः ।
ततः शचीव्यामृदितानुलेपने
गदां विमोक्ष्यामि पुरंदरोरसि ॥
उपेन्द्रस्य महेन्द्रायं भ्रातुस्ते निश्चयः परः ।
यदत्र मन्यसे न्याय्यं सम्प्रधार्य कुरुष्व तत् ॥ [635]
तत्त्वं हितं च देवेश श्रूयतां वदतो मम ।
नयनं पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते ॥
नारदेनैवमुक्तस्तु प्रव्यक्तं बलदेहभित् ।
रोषाविष्टः सहस्राक्षोऽब्रवीदेतन्नराधिप ॥
अनागसि मयि ज्येष्ठे सोदरे यदि केशवः । [640]

Dn $D_{4\ 5}$ 124, D_1 121, D_3 134, T_1 $G_{3\ 4}$ M_4 138, T_2 G_1 140, T_3 147, T_4 131, G_2 130, G_5 141

(L 612) D_4 -सत्तम (for नन्दन) — (L 613) T_3 G_1 प्रसह्य, G_4 प्रहस्य (for प्रोवाच) K_3 वाक्यज्ञ् (for °ज्ञो) T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 प्राह वाक्य च वाक्यज्ञो (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 T_4 धर्मात्मा (for महात्मा) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 देवेन्द्र ऋषिसत्तम. (for ^{b}) — Before line 614, D_1 ins नारद उवाच — (L 614) K_1 (*sup lin* as above) $_3$ T_3 $G_{1\ 2\ 4}$ कर्तव्यं (for वक्तव्यं) — (L 615) K_3 त्वयि (for तव) B_3 T_2 ऽस्तु (for ऽस्ति). — (L. 616) G_2 दत्तो (for उक्तो) V_3 जानतो (for °ता). — (L. 617) K_1 $\tilde{N}_1$ B_1 D_6 ऽयं (for हि) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ $D_{1\ 4\ 5}$ पुरा त्वया (by transp), D_3 यथा पुरा — (L 618) V_3 तत्र, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 [अ]प्युक्तास् (for तस्य). T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ तस्य वै (for दर्शिता) $K_{1.4}$ वै, D_3 ते, D_5 वः (for भोः) M_4 तस्य वै भो समाहित (for ^{b}) — (L 619) K_3 D_3 देव (for देवः) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 न चैवावमतं देव (for ^{a}) G_1 एव (for एतद्) — (L 620) K_3 महेन्द्रेण लालनीयः (for ^{a}). K_3 (marg) यथावच्च, $G_{3.5}$ M_4 ख्यापनीयः (for लाल°) — After line 620, Ds ins

17** उवाच भगवान्देव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

— (L. 621) K_2 D_5 अवोचत्, $\tilde{N}_1$ मुमोच, V_2 $B_{1\ 3}$ D_6 उवाच, Dn_1 D_3 T_{2-4} $G_{4\ 5}$ अथाहं, D_4 अवोच (for अथाह) V_2 B D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M_4 तदनन्तरम्, D_3 ते तदुत्तरम्, Bom. Poona eds G(ed) दत्तमुत्तरम् (for तत्तदु°) — (L 622) D_3 [उ]क्तो (for [अ]स्य) $\tilde{N}_2$ दर्शिता भोः समास्मतः (for ^{b}). — (L 623) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ D_6 नैव बुद्धिश्च व्यावृत्ता (for ^{a}) T_4 -नाशाय (for -नाशन) V_3 तत्र (for तस्य) $G_{4\ 5}$ तत्र वै वृत्रनाशन (for ^{b}) — (L 624) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 असकृद्धि (for अपि चापि) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_3 $B_{2\ 3}$ Dn Ds D_{4-6} T_1 $G_{3\ 4}$ वाक्यान्ते (for वाक्यं ते) — (L 625) D_1 G_1 प्रत्याह (for प्रहस्य) Ds प्रहस्य पुण्डरीकाक्ष (for ^{a}) G_5 इह (for इव) — (L 627) Ds_1 सासुरा, T_3 $G_{1\ 3-5}$ M_4 चारणा (for चासुरा) — (L 628) K_1 $V_{1\ 3}$ Dn_1 Ds_1 $D_{1\ 4}$ T_3 उपहन्तुम्; $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1\ 3}$ D_6 प्रति°, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ अपहर्तुम् (for °हन्तुम्). — (L 629) K_1 न मे (for मुने.) D_1 प्रतिज्ञा (for समर्था) G_1 किल (for खलु) $\tilde{N}_1$ D_6 सत्यम् (for भद्रम्). — (L 631) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_1$ G_4 महेश्वर, K_2 $\tilde{N}_2$ $D_{4.5}$ सुरे°, Bom Poona eds G(ed) पुरंदर (for [अ]मरेश्वर.) D_3 प्रयाच्यमानो भगवान्महेन्द्र — (L 634) $\tilde{N}_1$ B [ए]ष, $\tilde{N}_2$ [अ]द्य (for [अ]यं) K_3 परम्, B_1 कृत, D_3 पुर. (for परः). — (L 635) D_1 मन्यते (for °से) $\tilde{N}_2$ ऽन्योऽर्थस् (for न्याय्यं) D_1 तं (for सं-) — D_4 om line 636 — (L 636) V_2 वचनं (for वदतो) — (L 638) K_2 G_2 सुव्यक्तं, Ds प्रत्यक्षं (for प्रव्यक्तं) K_1 V_3 B_3 D_2 T_4 प्रव्यक्तं बलदेहहृत्, D_2 °जित्); $\tilde{N}_1$ V_2 B_1 D_6 °क्तं वृत्रदेहभित् ($\tilde{N}_1$ °भृत्), $T_{1\ 3}$ G_3 सुव्यक्तं (T_3 प्रवक्तुं) बलसूदन, $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 प्रव्यक्तं बलसूदन (for ^{b}) — (L 639) $B_{1.3}$ D_6 देवराजः (for सहस्राक्षो). B D_6 सह-

एवं प्रवृत्त. किं शक्यं कर्तुमद्य तपोधन ॥
बहूनि प्रतिलोमानि पुरा स कृतवान्मयि ।
कृष्णो नारद सोढानि भ्रातेति स मयानघ ॥
खाण्डवे चार्जुनरथं पुरा वाहयता सता ।
मदीया वारिता मेघाः शमयन्तोऽभिमुद्धतम् ॥ [645]
गोवर्धनं धारयता विप्रियं च कृतं मम ॥
तथा वृत्रवधे प्राप्ते साहाय्यार्थं वृतो मया ।
समोऽहमिति सर्वेषां भूतानामिति चोक्तवान् ।
स्वबाहुबलमाश्रित्य वृत्रश्च निहतो मया ॥
देवासुरेषु प्राप्तेषु संग्रामेषु च नारद । [650]
युध्यत्यात्मेच्छया कृष्णो मुने सुविदितं तव ॥
बहुनात्र किमुक्तेन तस्मादिष्टया प्रवर्तताम् ।
ज्ञातिभेदो न मे कार्यः साक्षी त्वं मम नारद ॥
ममोरसि गदां मोक्तुमुद्यतो यदि केशवः ।
अनुशोच्याथ पौलोमी गुणः इह दृश्यते ॥ [655]

उद्वासगतो धीमान्पिता नः कश्यपः प्रभुः ।
अदित्या सह मे मात्रा तयोर्वाच्यमिदं भवेत् ॥
अजितात्मा मम भ्राता रजसा महता वृतः ।
कामेन च स्त्रिया वाक्यादेवं मामुक्तवान्गुरुम् ॥
सर्वथा धिक्स्त्रियो विप्र धिग्रजस्तमसी तथा । [660]
यत्राधिक्षिप्तवान्विष्णुरेवं मां स्त्रीजितो द्विज ॥
न दृष्टं कश्यपकुलं व्यपदेश्यं महामुने ।
नैव दक्षकुलं दृष्टं मातुर्मे यत्र संभवः ॥
न ज्येष्ठता न राजत्वं देवानां प्रतिमानितम् ।
कामरागाभिभूतेन कृष्णेन खलु नारद ॥ [665]
पुत्रदारसहस्रैर्हि भ्रातानघ विशिष्यते ।
सद्वृत्तो ज्ञानसंपन्न इति ब्रह्मा पुराब्रवीत् ॥
नास्ति भ्रातृसमो बन्धुराहार्य इतरो जनः ।
इति मामब्रवीन्माता पिता चैव प्रजापतिः ॥
सोदरेषु विशेषं तु पिता मे कश्यपोऽब्रवीत् । [670]

साक्षो(B2 देवराजो)ऽब्रवीदिदम् (for ^{b}) — (L 640) G3 श्रेष्ठे (for ज्येष्ठे) T4 G5 सोदर (for °रे) — (L 641) K4 वाक्यं , T G1 3–5 M4 कर्तु (for शक्य) T1–3 G1 3–5 शक्यते (for कर्तुम्) — (L 642) V3 स पुरा (by transp) ; T2 3 पुरासौ Ñ1 B2 3 D6 मम (for मयि) — (L 643) K1 दयया ; K2 D3 स्मयता , Ñ1 V2 B3 D6 च मया (for स मया) Bom Poona eds G(ed) सदा (for [अ]नघ) D2 5 भ्रातेति स्मरता मया , T2 3 G2 3–5 M4 भ्राता मेति मया(M4 °मा)नघ (for ^{b}) — (L 644) D3 मम , T3 सदा , G4 तदा (for सता) — (L 645) Ñ2 प्रशमन्तो (for शमयन्तो) V D1 2 उद्यतम् , T2 उत्थि° (for उद्ध°) — (L 646) K1 सुमहद्धि प्रियं कृतम् (for ^{b}) — T1 om. lines 650–653 — (L 651) D3 स्वेच्छया (for [आ]त्मे°) Ñ2 प्र- , T4 वै (for सु-) T2 3 G1 4 त्वया (for तव). — (L 652) Ñ1 V2 B3 T3 4 G3 4 प्रवर्तते , V3 °र्तित (for °र्तताम्) — (L 653) G2 प्राप्तः (for कार्यः) Ñ2 मम (for मम) — (L 654) Ñ3 उदितो , D6 प्रोद्यतो (for उ°) T3 युधि (for यदि) — (L 655) D1 -शंसत , D4 (marg) शप्याथ , D4 शक्याथ , T2 -शब्दयाथ (for शोच्याथ) K1 2 D3 अनुशय्या(K1 °प्या)थ पौलोमी ; K4 Ñ1 2 V1 2 B Dn2 D9 D2 T1 4 G2 °शब्दयाथ (B2 °ब्दय च) पौलोमी (for ^{a}) V2 वर्तते (for दृश्यते) T1–3 G1 3–5 M4 रणकर्मणि दृश्यते (for ^{b}) — (L 656) K2 D5 (*sup lin* as above) उद्यासन , Dn उदवासं , T2 3 G3–5 M4 उक्तवान्स (for उद्वास) D1 श्रीमान् (for धी°) G1 उक्तवान्कर्मणो धीमान् (for ^{a}) D3 मे (for न.) K2 D5 प्रभो (for प्रभु) — (L 657) K1 4 Ñ1 B1 D2 T1 2 वाक्यम् (for वाच्यम्) — (L 658) K2 D4 (marg as above) 5 स हि (for मम) B D2 3 4 (marg) 6 T1–3 G M4 तपसा (for महता) V1 महता रजसा वृत (for ^{b}). — (L 659) K1 B1. 3 D2–4 T G M4 स्त्रियो (for स्त्रिया) — (L 660) K1 Ñ1 V2 B1 3 Dn D6 T G M4 धिक्स्त्रिय सर्वथा विप्र , K3 4 सर्वथा विप्र विग्राह्यं (K4 °ह्यो), D9 °था विप्र धिग्राज्यं , D1 2 °था विप्रतिग्राह्य (for ^{a}) K3 4 Ds1 धिक्कि(K4 विक्कि)य स यथा तथा ; Ñ1 2 धिग्रजस्तमसस्तथा ; B D6 T G1 3–5 M4 धिग्रजो (B1 °ग्राजा) धिक्तमस्तथा , Dn1 धिग्राजसमितिं तथा , Ds2 धिक्क्रियः समया तथा ; D1 धिग्धिगस्तु यथा तथा ; D2 धिक्स्त्रियः स यथा तथा , G2 धिग्रजस्तामसं तथा (for ^{b}). — After line 660, Ñ2 ins

18** सर्वं च स्त्रीषु संग्राह्यं धिक्स्त्रिय स यथा तथा ।

— (L 661) T4 यद्यद्वि- ; G2 यत्र वि- (for यत्राधि-). — (L 662) Dn M4 -कुले (for -कुलं) G2 द्रष्टव्यं काश्यपकुलं (for ^{a}). Ñ2 D3. 4 T2 G1 3–5 व्यपदेशं (for °श्यं). — (L 663) Ñ2 नौ (for मे) — (L 664) K3 हीष्टता ; D1 ज्येष्ठतां (for °ता) — (L 666) D2 [अ]वश्यं ; T2–3 G1 4 ननु , G5 M4 चैव (for [अ]नघ) — (L 667) D3 मोदते ज्ञातिसंपन्न , G5 असद्वृत्तोऽथ स° (for ^{a}) — (L 668) D5 भ्रात्रा , D2 3 भ्रातु. (for भ्रातृ-) B2 3 सहाया (for आहार्य) V G2 आहार्या इतरे जना (for ^{b}). — (L. 670)

दृप्ता मया विरुध्यन्ते दानवाः पापनिश्चयाः ॥
काममेतन्न वक्तव्यं स्वयमात्मस्तवान्वितम् ।
प्राप्तस्त्ववसरो विप्र यदिहाद्योच्यते मया ॥
धनुर्ज्यायां मुनिश्रेष्ठ छिन्नायां हि पुरानघ ।
धन्विभिरमराणां च वरदानान्महामते ॥ [675]
उत्कृत्तशिरसो विष्णोः पुरा देहो धृतो मया ।
संधितं च शिरो यत्नाच्छिन्नं रौद्रेण तेजसा ॥
अहं विशिष्टो देवानामित्युक्त्वा पुनरच्युतः ।
धनुरारोप्य दर्पेण स्थितो नारद केशवः ॥
किं मां पिता वा माता वा वक्ष्यतीति मया मुने । [680]
स्नेहेन विधृतं विष्णोः शरीरं मुनिसत्तम ॥
ऐन्द्रं वैष्णवमस्यैव मुने भागमहं ददौ ।
यवीयांसमहं प्रेम्णा कृष्णं पश्यामि नारद ॥
संग्रामेषु प्रहर्तव्यं तेन पूर्वं तपोधन ।
राजा किलाहं समरे प्रहराम्यग्रतो ध्रुवम् ॥ [685]
प्रादुर्भावेषु सर्वेषु स्वशरीरमिवानघ ।
यत्तो रक्षामि धर्मज्ञ केशवं भक्तिमाश्रितम् ॥
इदं भङ्क्त्वा मदीयं च भगवन्विष्णुना कृतम् ।
उपर्युपरि लोकानामधिकं भवनं मुने ॥
अवमानः स च मया पृष्ठतः क्रियते मुने । [690]
लालनीयो मया बाल इत्येवं भ्रातृगौरवात् ॥
बालोऽयं मम पुत्रेति यवीयानिति नारद ।
पित्रा मात्रा च गोविन्दो नातीव परिभाषितः ॥
इष्टस्तत्र जनन्याः स केशव सविशेषतः ।
वयं द्वेष्या न संदेहस्तत्र स्नेहोऽतिरिच्यते ॥ [695]
सर्वज्ञो बलवाञ्शूरः पात्रं मानयिता तथा ।
केशवेत्येव च ध्यानं यत्तद्वितथतां गतम् ॥
गच्छ नारद वक्तव्यः केशवो वचनान्मम ।
आहूतो न निवर्तेयं समरं प्रति शत्रुभिः ॥
यदीच्छसि तदागच्छ सह्यं ते यत्त्वमिच्छसि । [700]

Dn2 सोदरे तु (for °रेषु) V1 3 विशेषस् (for °षं) T3 G4 5 कार्यम् (for कश्यपो) — (L 671) D2 यदा, T1-3 G1 3-9 M4 दृष्टा (for दृप्ता) K3 D1 6 -निश्चयात् (for °या°) —(L 672) K1 3 4 कर्तव्य (for वक्तव्यं). D1 2 काममेव न कर्तव्यं (for ^{a}) D2 3 गुणस्तवम् (for -स्तवान्वितम्) — G3 om lines 673^{b}-683^{a} — (L 675) Ñ2 धनुर्भिर् (for धन्विभिर्) T4 M4 असुराणां (for अम°) V1 2 धनुर्भिरमरारीणां, V3 धनुर्भिश्चामरारीणां, D6 धन्वीनामसुराणां हि (for ^{a}) G4 om lines 675^{b}-686^{a} B3 मया मुने (for महामते). — For line 675, T1-3 G1 3-6 M4 subst

19** धनुर्भिरसुराणां हि दानवानां महामुने ।
— T1-3 G1 5 M4 om lines 676-687 — (L 676) Ñ2 V1 3 B1 D4-6 उत्कृत्तं च शिरो विष्णो (for ^{a}) V1 देहो भृतो, V3 B1 D4 6 देहाद्धृतं, D5 देहे धृतं (for देहो धृतो) — (L 677) K1 4 दत्त्वा, D5 -रत्नं (for यत्नाच्) — (L 679) K3 स्थित्वा (for स्थितो) — (L 680) K2 D5 ममाधुना, Ñ2 V2 3 B1 D1 6 महामुने, D2 3 पुरा मुने, D4 मयाधुना (for मया मुने) — (L 681) K1 4 D1 च स्थितं, K2 Ñ1 2 V B Dn Ds D4-6 T4 G2 च धृतं (for विधृत) V1 2 -पुंगव (for -सत्तम) — (L 682) V2 अप्येवं, T4 अस्येति (for अस्यैव) — (L 683) K1 4 महत्प्रेम्णा (for अहं प्रेम्णा). G3 यदि (for कृष्ण) — (L 684) D5 प्रवर्तव्यं (for प्रह°) K° D4 5 न मे (for तेन) —(L 686) K2 स्वं शरीरमिहानघ (for ^{b}). — (L. 687) Ñ2 V B Dn2 D6 G2 यत्नाद्, G4 युक्तो (for यत्तो) D3 ततो रक्षामि धर्मज्ञ (for ^{a}) V2 B2 शक्तिम् (for भ°) Ñ2 B3 D3 T3 4 आश्रित (for °तम्) K2 केशवं भुवमास्थितम्, B1 D6 °वं शक्तिमाश्रित. (for ^{b}) — (L 688) Ñ1 इम (for इदं) Ñ1 V3 D5 6 T1 3 G1 3-5 M4 त्यक्त्वा, V1 भुङ्क्त्वा, D3 दृष्ट्वा, T4 भुक्त्वा, G2 भक्तं (for भङ्क्त्वा) D6 मदीय (for भगवन्) — (L 689) T G1 4 5 M4 भगवन् (for भवनं) — (L 690) V2 B3 Ds अपमान (for अव°) — (L 691) Ñ2 D2 3 ह्ययं बाल (for मया बाल) V2 T G1 4 5 M4 सौहृदात् (for गौरवात्) — (L 693) D3 नाशिवं, Bom Poona eds G(ed) मानी च (for नातीव) —(L 694) Dn D4 G2 सूनुस् (for तत्र) T2 3 G3 5 जनस्यास्य ; Bom Poona eds G(ed) जनानां च (for जनन्याः स) Ñ1 इष्टं तत्र भवन्त्या स, B1 इष्ट पुत्रो जनन्यास्तु, D1 इष्टस्तत्र जनन्यां स्म, D3 इष्ट· स तु जनन्याश्च (for ^{a}) — T2 3 G1 4 om lines 696-697 — (L 696) Ñ1 V2 3 B2 3 D6 मान्य-, B1 मातुर्, T1 G3 5 M4 मान्यो, G2 पित्रा (for पात्र) — (L 697) D1 ते (for च) Ñ2 V3 B2 केशवेत्यवदद्धीमान्, V1 °वेति वचः ख्यातं ; V2 B1 D6 °वेत्यब्रवीद्धीमान्, D2 °वे तमहं मानं, T1 G3 °वो हि तदस्मिंस्तु ; G2 °वोऽस्त्यवहन्मान, G5 M4 °वो हीति तस्मिंस्तु (for ^{a}) D2 4 तदेतद्वितथं गतम्, D3 एतद्धि वितथां गतम्, T1 G3 5 M4 पित्रोः स्नेहोऽतिरिच्यते, G2 हन्त तद्धि यथा गतम् (for ^{b}) —(L 698) T3 वचनं (for °नान्) — (L 699) B2 निवर्तेऽहं

प्रहरस्व च पूर्वं त्वं भार्याजित यथेच्छसि ॥
रथाङ्गेनाथ शार्ङ्गेण गदया नन्दकेन वा ।
प्रहरारुह्य गरुडं दृढो भूत्वा जनार्दन ॥
प्रहृते प्रहरिष्यामि यथाशक्त्या च केशव ।
अहो धिग्यदि मां स्नेहो विक्लवं न करिष्यति ॥ [705]
यावन्न संग्रामगतो जितोऽहं चक्रपाणिना ।
पारिजातं न दास्यामि तावद्ब्रो मुनिसत्तम ॥
मां समाह्वयते ज्येष्ठं यवीयान्संस्तपोधन ।
अहं तं मर्षयिष्यामि किमर्थं स्त्रीजितं हरिम् ॥
अद्यैव गच्छ भगवन्द्वारकां कृष्णपालिताम् । [710]
विवादः संस्थितः सोऽद्य इति वाच्यस्त्वयाच्युतः ॥
पलाशपत्रार्धमपि त्वयाजितो
न पारिजातस्य तव प्रदास्यति ।
इति प्रवाच्यो मधुसूदनस्त्वया
वचो मदीयं स्मरता तपोधन ॥ [715]
पुनः प्रवाच्यो भगवंस्त्वयाच्युतो
मम प्रियार्थं खलु निर्विशङ्कितम् ।
न मायया हर्तुमिहार्हसि द्रुम
सुयुद्धमेवास्तु धिगस्तु जिह्मताम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

महेन्द्रवचनं श्रुत्वा नारदो वदतां वरः । [720]
विविक्ते देवराजानमिदं वचनमब्रवीत् ॥
कामं प्रियाणि राजानो वक्तव्या नात्र संशयः ।
प्राप्तकालं तु वक्तव्यं हितमप्रियमच्युत ॥
अनियुक्तः पुरोभागो न स्यादिति वदन्ति हि ।
स लोकगतितत्त्वज्ञो नयविज्ञानकोविदः ॥ [725]
कार्याकार्ये समुत्पन्ने परिपृच्छति मां भवान् ।

(for °तैयं) G2 समरे, G5 यत्त्वं मां (for समरं) K2 शत्रुतः (for °भि) T1-3 G1 3 4 M4 यन्मा (T1 अहं, G3 त्वं मां) प्रति च शत्रुभि (for ⁶) —(L 700) K1 (*sup lin*) Ñ2 V1 शक्यं ; D3 6 T2 4 G1 सत्य (for सह्य) D5 शक्यं ते यत्त्वमर्हसि, T3 G4 5 M4 सत्यं ते तद्यदिच्छसि (for ⁶). —(L 701) D3 तच्चरस्व (for प्रहरस्व) K1 जितभार्य (for भार्याजित) — M4 om lines 702-719 —(L 702) K3 D1 तथाङ्गनार्थं शार्ङ्गेण (for ᵃ) —(L 704) K1 प्रहृष्ट., K3 Dn2 Ds1 प्रहृते, K4 हृष्टस्ते (for प्रहृते) V1 3 D5 G2 यथाशक्ति (for °क्त्या) —(L 705) V3 मां यदि (by transp). —(L. 706) Ñ1 -जितो, D6 -गते, T3 -गतिं (for -गतो) K4 यावत्संग्रामगतोऽहम् (for ᵃ) K4 अजितश्च (for जितोऽहं) —(L 707) V3 -पुंगव (for -सत्तम) —(L 708) Ñ1 V2 B समाह्वयति मां ज्येष्ठं, D5 मां स चाह्वयते ज्येष्ठं (for ᵃ) K1, 4 यवीयांस्तु, Ñ1 2 V B3 Ds D2-5 °यान्स, B2 D1 °यांसं (for °यान्संस्). T G1 3-5 यवीयाञ्शत्रु(T4 °स्त्र)योधिनम् (for ⁶) —(L 709) D5 अद्य, T1 G1 अहो (for अहं) —(L 711) Ñ2 विवादे; T4 °द (for °दः). K2-4 D6 T4 G4 शक्र; G1 शक्रे (for सोऽद्य) V1 अमर्षसंस्थित सोऽज्ञ, V2 3 B1 D6 (marg) अहं च संस्थित सज्ज ; B2 अह चात्र स्थित सोऽज्ञ, Dn2 विवादसंस्थित सद्य (for ᵃ) — After line 711, Ñ2 ins .

20** अहं सज्जः स्थितः साङ्ग इति वाच्यस्त्वयाच्युत ।

— After line 711, D1 reads lines 716-719. —(L 712) G2 -पादार्धम् (for पत्रा°) T2 3 G1 4 5 [अ]र्थितो (for [अ]जितो) —(L 713) Ñ1 B न ते (for तव). — T3 G4 om lines 715-716 —(L 715) K4 D4 ऽस्मदीयं (for म°) —(L 716) T2 G1 3-5 पुनश्च वाच्यो मधुसूदनस्त्वया —(L 717) Ñ2 निर्विशङ्कित (for °तम्) —(718) V3 त्व (for द्रुमं) —(L 719) G3 सं- (for सु-) D3 न चास्तु जिह्मता (for धिगस्तु जिह्मताम्)

COLOPHON om in D2 M4 — *Mention of the Epic* : K3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ2 V B Dn2 Ds D1. — *Adhy, name* K Ñ1 V B Dn D1, 3-6 T1-3 G1 4 पारिजात(K1 °जातक, T2 3 °जाताप)हरणम्, D3 पारिजातहरणे इन्द्रवाक्यम्, T4 इन्द्र प्रति सदेशकथनम्. — *Adhy no* K3 (marg) 124, V1 130, V2 B2 129, V3 126, Dn Ds2 D4 125, D1 122, D3 135, T1 G3, 4 139, T2 G1 141, T3 148, T4 132, G2 131, G5 142

T4 om from line 720 up to line 127 of App. I (No. 29A) —(L 721) D6 (marg) निर्जने (for विविक्ते). D4 विविक्ते देवराजं तम् (for ᵃ) —(L 723) T3 G1, 4 इदम् (for हितम्) K2 2 Ñ1 2 B1, 2 Dn Ds D1-3 5 6 G2 अप्युत (for अच्युत) K1 4 सर्वथा सद्भिरप्रियम्, K3 हितमप्रियमप्युत; T1 2 G3 5 M4 इदमप्रियमप्युत (for ⁶) — K4 om lines 724-730, K1 reads the same on marg —(L. 724) D2 अतियुक्त. (for अनि°) T1 G3 M4 पुरा यो वै ; T3 G1, 4, 5 पुरोधा वै (for °भागो) K1 अभियुक्तपरो भागो, T2 अवियुक्तः पुरा योगी (for ᵃ). T1-3 G1 3-5 M4 विनियुक्तो (T1 °क्तं)

यतस्ततः प्रवक्ष्यामि गृह्यतां यदि रोचते ॥
अनुक्तेनापि सुहृदा वक्तव्यं जानता हितम् ।
न्याय्यं च प्राप्तकालं च पराभवमनिच्छता ॥
वक्तव्यं सर्वथा सद्भिरप्रियं चापि यद्धितम् । [730]
आनृण्यमेतत्स्नेहस्य सद्भिरेवाहृतं पुरा ॥
अनृते धर्मभङ्गे च न शुश्रूषति चाप्रिये ।
न प्रियं न हितं वाच्यं सद्भिरेते विनिन्दिताः ॥
सर्वथा देव वक्तव्यं श्रूयतां शृण्वतां वर ।
श्रुत्वा च कुरु सर्वज्ञ मम श्रेयस्करं वचः ॥ [735]
अन्योन्यभेदो भ्रातॄणां सुहृदां वा बलान्तक ।
भवत्यानन्दकृद्देव द्विषतां नात्र संशयः ॥
हितानुबन्धसहितं कार्यं ज्ञेयं सुरेश्वर ।
विपरीतं च तद्बुध्वा नित्यं बुद्धिमतां वर ॥
यत्स्यात्तापकरं पश्चादारब्धं कार्यमीदृशम् । [740]

आरम्भेणैव तद्विद्वानेष बुद्धिमतां नयः ॥
विपाकमस्य कार्यस्य नानुपश्यामि शोभनम् ।
यत्तु तत्कारणं देव निबोध विबुधाधिप ॥
य एको विश्वमध्यास्ते प्रधानं जगतो हरिः ।
प्रकृत्या यं परं सर्वे क्षेत्रज्ञं वै विदुर्बुधाः ॥ [745]
तस्याव्यक्तस्य यो व्यक्तो भागः सर्वभवोद्भवः ।
तस्यात्मा प्रथमो देवो विष्णुः सर्वस्य धीमतः ॥
प्रकृत्याः प्रथमो भाग उमा देवी यशस्विनी ।
व्यक्तः सर्वमयो विष्णुः स्त्रीसंज्ञो लोकभावनः ॥
रुक्मिण्याद्याः स्त्रियस्तस्य व्यक्तत्वे प्रथमो गुणः । [750]
अव्यया प्रकृतिर्देवी गुणदेवो महेश्वरः ॥
न विशेषोऽस्ति रुद्रस्य विष्णोश्चामरसत्तम ।
गुणिनश्चाव्ययः शश्वत्सदा च प्रथमो गुणः ॥
नारायणो महातेजाः सर्वकृल्लोकभावनः ।

हितं वदेत् (for ^{b}) — (L 725) K_3 B_2 D_1 T_3 $G_{2,4}$ M_4 सु- (for स) K_2 $D_{2\ 4\ 5}$ (before corr) सन्तो लोकगताभिज्ञा , $\tilde{N}_1$ सन्तो लोकगतौ तज्ज्ञा (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ Ds ज्ञानवि- , V_2 नयज्ञो (for नयवि-) K_2 $D_{2\ 4\ 5}$ -कोविदा , D_5 °दम् (for °द) $\tilde{N}_4$ नयविद्वांश्च कोविदः (for ^{b}) — (L 726) K_2 G_5 कार्ये कार्ये , $\tilde{N}_2$ V_1 नयकार्ये (for कार्याकार्ये) — (L 727) Ds? प्रीतस् (for यतस्) G_5 प्रवर्तामि (for °क्ष्यामि) — (L 730) $\tilde{N}_1$ अदृष्टैर् (for अप्रिय च) D_2 तद् (for यद्) — (L 731) B_1 आनृण्यमेव स्नेहेन (for ^{a}) V_1 $B_{1\ 3}$ च विदितं , G_1 एव हितं (for एवाहृतं) — $\tilde{N}_1$ om lines 732–733 — (L 732) T_3 M_4 [अ]प्रियम् (for °ये) K_2 न च शुश्रूषति प्रिये , D_4 शुश्रूषयति चाप्रिये (for ^{b}) — (L 733) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ [अ]प्रियं (for प्रिय) $\tilde{N}_2$ नाप्रियं नाहितं वाच्य , D_4 न प्रियं नाहितं वाक्यं (for ^{a}) $D_{5\ 6}$ सद्भिरेतद्विनिन्दितम् , T_{1-3} $G_{1\ 4}$ M_4 °रेवं विनिन्दितम् , $G_{3\ 5}$ °रेभिर्विनिन्दितम् (for ^{b}) — (L 735) Dn धर्मज्ञ (for सर्वज्ञ) — (L. 736) D_3 कुलान्तकः (for बलान्तक) — (L 737) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ तव हि (for भवति) D_5 आनन्दनो (for °न्दकृद्). — (L 738) K_1 $\tilde{N}_2$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3}$ M_4 सदृशं (for -सहित) V_3 हितार्थबन्धुसहितं (for ^{a}) K_4 कर्तव्यं च (for कार्यं ज्ञेयं) D_2 सुविस्तरम् (for सुरेश्वर). — $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ om lines 739–743 G_3 om line 739 — (L 739) K_3 B_1 Ds $D_{4\ 5}$ च ते बु(B_1 Ds_2 तद्बु)द्ध्वा , K_1 तद्बुद्ध्वा वा , T_1 च यद्बुध्वा (for च तद्बुध्वा) D_3 (marg by corr) त्यजेद् (for नित्यं) — (L. 740) B_1 D_1 पश्चात्ताप- ; $D_{2\ 3}$ यत्संताप- (for यत्स्यात्ताप-) $V_{1\ 2}$ B_3 $D_{4\ 6}$ (marg) पश्चात्तापकरं यत्स्याद् (for ^{a}) D_2 अकार्यं (for आरब्धं) — (L 741) G_5 M_4 आरम्भेणैव तद्विद्याद् (for ^{a}) G_5 M_4 एवं (for एष) D_4 धर्मवतां (for बुद्धि°) G_3 एवं बुद्धिमता तथा (for ^{b}) — (L 742) $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1\ 2}$ D_6 [अ]त्र (for [अ]नु-) — (L 743) K_2 सर्वं तत् , $\tilde{N}_2$ महत्तत् , B_1 यत्र तत् , $B_{2\ 3}$ D_6 यतस्तत् , D_5 यत्ते तत् , T_1 M_4 यत्त्वत्र , G_3 यत्र त्वं , G_5 यदत्र (for यत्तु तत्) T_1 G_{3-5} M_4 निबोध विबुधेश्वर (for ^{b}) — (L 744) $\tilde{N}_1$ नयम् , G_5 गुरु (for हरि) — (L 745) K_2 सर्वं (for सर्वे) $D_{1\ 5}$ य (for वै) T_2 G_1 क्षेत्रं वै विविदुर्बुधा (for ^{b}) — (L 746) $D_{4\ 5}$ भाग· सर्वोद्भवोद्भव (for ^{b}) — T_2 G_1 read line 747 twice — (L 747) T_2 G_1 (both second time) प्रकृत्या (for तस्यात्मा) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn $D_{1\ 4}$ (marg) T_1 परमो , $\tilde{N}_2$ प्रथमं (for °मो) — (L 748) K_4 प्रकृत्यां (for °त्या) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4}$ देवो , G_3 देवी (for भाग) K_1 प्रकृत्या प्रथमा नाम , B_3 $D_{1\ 4}$ प्रकृत्या (B_3 °त्यां) प्रथमो भावः (for ^{a}) K_1 उक्ता ; T_2 G_4 रमा (for उमा) — (L. 749) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ B_1 Dn Ds_1 $D_{1\ 4}$ G_3 M_4 विश्व (for विष्णु). B_3 व्यक्त. सर्वेश्वरो विश्वः (for ^{a}) — (L 750) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ B_2 Dn $D_{1\ 2}$ $T_{1\ 2}$ $G_{2\ 3}$ M_4 तस्या , V_1 यस्य (for तस्य) M_4 व्यक्त्यर्थे , Poona ed G(ed) व्यक्तत्व (for °त्वे) — (L 751) $D_{1\ 6}$ G_2 अव्यक्ता ; D_2 आद्या या (for अव्यया) G_4 गौरी (for देवी) D_4 अव्यक्तप्रकृतिर्देवो , T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अव्यक्ता प्रकृतिर्गौरी (for ^{a}) K_3 V_2 Dn $D_{3,5}$ T_{1-3} G M_4 गुणी ; $\tilde{N}_1$ $D_{2\ 6}$ गुणो , B_1 उमा (for गुण-) — (L, 752) T_2

भोक्ता महेश्वरो देवः कर्ता विष्णुरधोक्षजः ॥ [755]
ब्रह्मा देवगणाश्चान्ये पश्चात्सृष्टा महात्मना ।
महादेवेन देवेश प्रजापतिगणास्तथा ॥
एवं पुराणपुरुषो विष्णुर्देवेषु पठ्यते ।
अचिन्त्यश्चाप्रमेयश्च गुणेभ्यश्च परस्तथा ॥
अदित्या तपसा विष्णुर्महात्माराधितः पुरा । [760]
वरेण च्छन्दिता तेन परितुष्टेन चादितिः ॥
तयोक्तस्त्वामहं पुत्रमिच्छामीति सुरोत्तम ।
प्रणतं देव विज्ञाय नारायणमधोक्षजम् ॥
तेनोक्ता भुवने नास्ति मत्समः पुरुषोऽपरः ।
अंशेन तु भविष्यामि पुत्रः खल्वहमेव ते ॥ [765]
स जातः सर्वकृद्देवो भ्राता तव सुरेश्वर ।
नारायणो महातेजा यमुपेन्द्रं प्रचक्षते ॥
इच्छन्नेव हरिर्देवः काश्यपत्वमुपागतः ।
तैस्तैर्भावैर्विकुरुते भूतभव्यभवोऽव्ययः ॥
प्रादुर्भावं गतो देवो जगतो हितकाम्यया । [770]
माथुरं जगतो नाथः कर्ता हर्ता च केशवः ॥
यथा च तिलपिण्डः स्याद्व्याप्तः स्नेहेन मानद ।
तथा जगदिदं व्याप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
ब्रह्मण्यदेवः सर्वात्मा तैस्तैर्भावैर्विकुर्वते ।
जगत्यतिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्वभावनः ॥ [775]
अतः समस्तदेवानां पूज्य एव च केशवः ।
पद्मनाभश्च भगवान्प्रजासर्गकरो विभुः ॥
अनन्तो धारणार्थं च बिभर्ति च महद्यशः ।
यज्ञ इत्यपि सद्भिश्च कथ्यते वेदवादिभिः ॥
श्वेतः कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा । [780]

विष्णोश्चामित्रकर्शन (for ^{b}) — (L 753) K1 स्वस्य, K3 Dn शास्ता, T1-3 G1 3-5 M4 चैव (for शश्वत्) Ñ1 V1 3 B Ds1 (marg as above) D6 [अ]व्यथायाश्च, G2 [अ]व्ययस्यैव (for [अ]व्यय शश्वत्) Ñ1 2 V1 2 B Ds D4 G2 सदार (for सदा च) D6 T2 3 सदार प्रथितो गुणः, G1 3-5 M4 स्वदाराः प्रथितो गुण (for ^{b}) — (L 755) K1 कृती (for कर्ता) — (L 756) K3 यथा, G2 येन (for पश्चात्). K2 D4 5 परात्मना, M4 महात्मन (for °ना) — D3 om (hapl) lines 758–759. — (L 758) K1 3 4 D1 4 एवं स पुरुषो विष्णुर्, G2 पुराणपुरुषो देवो (for ^{a}) Ds1 वेदे च (for देवेषु) Dn2 विष्णुर्वेदेषु विद्यते (for ^{b}) — (L. 759) T3 G1 4 परेषा (for गुणेभ्यश्च) Ñ1 परं (for परस्) G3 परेभ्यश्च गुणैस्तथा (for ^{b}) — (L 760) B1 Ds महता (for महात्मा) G4 नाथितः (for [आ]राधितः). — (L 761) D6 सा (for च) T1-3 G1 3-5 M4 परिव(T2 वरं व)व्रे तदा दितिः (for ^{b}) — K3 4 om lines 762–767, K1 reads the same on marg — (L 762) K2 D4 5 [उ]क्तं (for [उ]क्तस्) Ñ1 2 V2 3 B Dn Ds D2-4 (marg.) 6 T1 3 G2. 3 त्वत्समं (for त्वामहं). V1 D1 त्वयोक्तं त्व(D1 °क्तस्त्व)त्समं पुत्रम् (for ^{a}) — D1 om lines 763–764. K2 om line 763 — (L 763) Ñ2 V1 2 T2 3 G4 5 प्रणम्य देवं विज्ञाय, B2 D6 T1 G1 3 M4 प्रणम्य (B2 °ता) देवं विज्ञाप्य; Dn प्रणिपत्य च विज्ञाय, D2 5 प्रणतां (D3 °शान्तं, D4 3 °णता) चैव वि°, G2 विज्ञाय देवं प्रणता (for ^{a}) — (L 764) D3 T3 G1 3 5 M4 [उ]क्तं (for [उ]क्ता) G2 तेनोक्तमदिते नास्ति (for ^{a}) B1 पुरुषोत्तम; G1 °षो वर (for °षोऽपरः) — (L. 765) D3 तवादिते; T1-3 G1, 3-5 M4 वरानने (for [अ]हमेव ते) — After line 765, T2 3 G1 ins

21** स एवायं देवदेवो लोकस्य हितकाम्यया ।
प्रधानं जगतो नाथः कर्ता भर्ता च केशवः ॥

— (L 766) T2 3 G1 सर्वविद् (for °कृद्) T1 G3 5 M4 स एवायं देवदेवो (for ^{a}) D6 T2 3 G1 4 सुरोत्तम (for सुरेश्वर) — (L 768) B1 3 D5 इत्थमेष, D6 इच्छन्नेष (for °व) T1 G3 काश्यपं तम् (for °पत्वम्). — (L 769) B3 D6 (marg) सर्वभूत- (for भूतभव्य-) Dn D3 -भवाप्ययः (for -भवोऽव्ययः) Ñ1 सर्वभूतभवाप्यय (for ^{b}) — B3 om line 770–775 — (L. 770) V3 प्रादुर्भावयुतो देवो (for ^{a}) V2 जगतां, T3 G5 M4 लोकस्य (for जगतो) — (L 771) K2 Ñ2 V3 माथुरे, T2 3 G1 निधानं, G2 माधवो, G3 5 M4 प्रधानं (for माथुरं) D3 माथुरो जगतां नाथ (for ^{a}) T2 G1 भोक्ता, G3 5 M4 भर्ता (for हर्ता). — (L 772) T1 G3, 5 M4 भारत (for मानद) T2 G1 व्याप्तं तैलेन मानद (for ^{b}). — (L 774) D5 ब्रह्मण्य एष सर्वात्मा; D6 G5 °ण्यः सर्वदेवात्मा (for ^{a}). G1 3 भावं (for भावैर्). B2 Dn2 D1 2 T1 विकुर्वति, D6 विकारयन् (for विकुर्वते). D3 भावैस्तैस्तैर्विसृष्टिकृत् (for ^{b}) — (L. 775) D5 जगत्पति-, T3 जगत्स्वति (for °त्यति-) K3 जगत्पाति गुणी देवो; D6 (marg as above) T2 G1 3 5 M4 जगत्स्वकर्मणा देवो (for ^{a}) Ñ1 सर्वभूतभवाभव, B1 D6 (marg) सर्वभूतभवोऽव्यय, T1-3 G1 3 5 भावयन्भूतभावन (for ^{b}). — (L 776) Ñ1 B1 3 D6 (marg) वैकुण्ठः सर्वदेवानां (for ^{a}) D5 एक स (for एव च) — (L 778) T2 G1 धारणार्थाय (for °र्थं च) — (L 779) T2, 3 G1, 3 5 M4 अनन्त

द्वापरे च यथा पीतः कृष्णः कलियुगे विभुः ॥
अवधीत्स हिरण्याक्षं दिव्यरूपधरो हरिः ।
जघ्ने हिरण्यकशिपुं नारसिंहवपुर्हरिः ॥
दधाराप्सु निमज्जन्तीमेष देवो वसुंधराम् ।
वाराहं वपुराश्रित्य जगतो हितकाम्यया ॥ [785]
जिगाय जगती चैव विष्णुर्वामनरूपधृक् ।
बबन्ध च बलिं देवः श्रीमान्पन्नगबन्धनैः ॥
देवदानवसंभूतामकामयदपि श्रियम् ।
त्वय्यायत्तः पुरा विष्णुरुदारमतिविक्रमः ॥
सावशेषं तपो यस्य तं निहन्ति जनार्दनः । [790]
अलीकेष्वपि वर्तन्तं व्रतमेतन्महात्मनः ॥
जघ्ने च दानवान्मुख्यान्देवानां ये च शत्रवः ।
तव प्रियार्थं गोविन्दो धर्मनित्यः सतां गतिः ॥
रामत्वमपि चावाप्य जघ्ने रावणमात्मवान् ।
भूत्वा कामगुणश्चैव जघान द्विरदं हरि ॥ [795]
हिताय जगतोऽद्यापि लोके वसति मानुषे ।
उपेन्द्रो जगतो नाथः सर्वभूतोत्तमोत्तमः ॥
जटी कृष्णाजिनी दण्डी दृष्टपूर्वो मया हरिः ।
दैतेयेषु चरन्देवस्तृणेष्वग्निरिवोद्धतः ॥
अद्राक्षमपि गोविन्दं दानवैकार्णवं जगत् । [800]
कुर्वाणं दानवैर्हीनं जगतो हितकाम्यया ॥
अवश्यं पारिजातं ते नयिष्यति जनार्दनः ।
द्वारकाममरश्रेष्ठ नानृतं च ब्रवीम्यहम् ॥
भ्रातृस्नेहाभिभूतस्त्वं कृष्णे न प्रहरिष्यसि ।
नापि कृष्णस्त्वयि ज्येष्ठे प्रहरिष्यति वासव ॥ [805]
नैव चेच्छ्रोष्यसि प्रोक्तं मया देव कथंचन ।

इति सन्दिश्य (for ^{a}) —(L 780) K$_2$ कृते पुरा (for कृतयुगे) — G$_3$ om line 781–785 T$_{2\ 3}$ om line 781 —(L 781) K$_3$ G$_1$ तथा , V$_3$ प्रभु (for विभु) — After line 781, D$_5$ ins

22** प्रात कृतयुगो यो मे त्राता वै मध्यमे तथा ।
तृतीये द्वापरो यामे संध्यायां कलिरेव च ॥
चतुर्युगस्य पर्याये वासरस्य प्रयोजने ।
चतुर्युगसमात्राप्तिर्वासरे वासरे तथा ॥

—(L 782) D$_6$ हिरण्याख्यं (for °क्षं) K$_2$ त्रिश्व (for दिव्य-) D$_3$ G$_2$ विभु· (for हरि·) —(L 783) Ñ$_1$ B$_3$ D$_3$ नरसिंह- (for ना°) D$_5$ त्रिभु (for हरिः) —(L 784) K$_1$ (*sup lin.* as above) जहार , D$_4$ धृत्वा च (for दधार) —(L 785) Ñ$_2$ Ds$_2$ रूपम् (for वपुर्) B$_1$ वराहरूपमाश्रित्य (for ^{a}) —(L 786) Ñ$_2$ पृथिवी (for जगतीं) Ñ$_1$ भृत् (for -धृक्) —(L 788) V$_2$ B$_3$ देवीं (for देव-). Ñ$_2$ -भूतानाम् (for -संभूताम्) Ñ$_1$ V$_1$ B$_2$ Ds देवीं दानवसाद्भूताम् , B$_1$ देवदानवसाद्भुताम् (for ^{a}) V$_3$ अपाकर्षद् (for अकामयद्) Ñ$_{1\ 2}$ V$_{1\ 2}$ B$_{1\ 3}$ Ds D$_5$ T$_{1\ 3}$ G$_{1-3,\ 5}$ M$_4$ अकामाम(Ñ$_2$ D$_5$ °द)पि च स्त्रियम् , B$_2$ Dn D$_6$ अकामां यद- (D$_6$ ताम)पि श्रियम् (for ^{b}) — After line 788, D$_3$ ins :

23** अन्यानि रत्नजातानि गजादीनि महायशा· ।

—(L 789) K$_{1\ 3\ 4}$ Ñ$_1$ V$_3$ D$_5$ त्वय्यनन्त. , Ñ$_2$ V$_{1\ 2}$ B Dn Ds D$_3$ (before corr as above) $_{4\ 6}$ T$_1$ त्वय्याधत्त ; D$_2$ त्वय्यधर्ता (for त्वय्यायत्त) K$_1$ Dn D$_6$ उदारामित- ; K$_4$ T$_1$ °रोऽमित- ; Ñ$_2$ °रगति- (for °रमति-) —(L 790) T$_{1-3}$ G$_{1\ 3\ 5}$ M$_4$ तु दैत्यानां (for तपो यस्य) D$_6$ (marg) सहस्राणि भुजा यस्य (for ^{a}) K$_2$ V$_1$ D$_{2-4}$ तं न हन्ति , B$_1$ न तं हन्ति , D$_1$ तत्राहंति (for त निहन्ति) — G$_5$ M$_4$ om lines 791–797 —(L 791) Ñ$_2$ V$_{1\ 3}$ B$_3$ अनीकेषु (for अली°) D$_1$ ध्रुवम् (for व्रतम्) —(L 792) Ñ$_2$ कृत्स्नान् (for मुख्यान्) Ñ$_1$ देव- (for ये च) K$_{1\ 4}$ Ds देवानां चैव (Ds °नामपि) शात्रवान् , V$_3$ °नां देवसत्तम , D$_3$ कालनेमिपुर सरान् (for ^{b}) — D$_3$ om lines 793–794 —(L 793) Ñ$_1$ V$_3$ सनातन (for सतां गति) —(L 794) K$_2$ D$_{4\ 5}$ गत्वा च , Ñ$_1$ च गत्वा , V$_2$ गत्वा यो (for चावाप्य). B$_3$ आत्मन (for °आत्मवान्) —(L 795) K$_{3\ 4}$ D$_5$ कामगुणाच्; Ñ$_{1\ 2}$ Dn T$_1$ G$_1$ काम(Ñ$_1$ कल्प)गुणाश्च , Ds °गुणैश्च (for °गुणश्च) G$_3$ खे च (for चैव) V$_2$ भूत्वा कामगमो ह्येव (for ^{a}) D$_3$ जहार (for जघान) Ñ$_2$ D$_5$ द्विविद , D$_4$ दानवान् , T$_2$ G$_{1\ 3}$ नरकं (for द्विरदं) — D$_2$ om. (hapl) lines 796–798 —(L 796) Ñ$_2$ वा (for ऽद्य) —(L. 797) Ñ$_1$ B$_1$ Dn Ds$_2$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3}$ जगता (for °तो). —(L 799) K$_2$ D$_{3-5}$ दैत्येषु वि- , D$_1$ °षु च (for दैतेयेषु). D$_2$ एष (for देवस्) V$_1$ T$_{2\ 3}$ G$_5$ [उ]त्थित· (for [उ]द्धतः) —(L 800) D$_1$ दानवै कर्शितं जगत् (for ^{b}) —(L 802) Ñ$_1$ B$_{1\ 3}$ Ds D$_6$ असंशयं पारिजातं (for ^{a}) D$_5$ नेष्यतीति (for नयिष्यति) —(L 803) T$_2$ -ज्येष्ठ (for -श्रेष्ठ) G$_5$ द्विजोत्तम (for ब्रवीम्यहम्) K$_2$ Ñ$_2$ नानृतं ते (Ñ$_2$ च) वदाम्यहम् (for ^{b}) —(L 804) Ds G$_{1\ 2\ 5}$ न कृष्णे (by transp) —(L 805) K$_1$ D$_6$ श्रेष्ठे (for ज्येष्ठे) D$_3$ नैव कृष्णस्त्वयि श्रेष्ठे (for ^{a}). K$_1$ (marg as above) वीर्यवान् (for वासव) —(L 806) Ñ$_1$ [ए]व त्वं , D$_1$ चैव ; D$_3$ [ए]व च (for [ए]व चेच्) —(L 807) K$_{1\ 3\ 4}$ -धर्मज्ञ (for

पृच्छ त्वं नयधर्मज्ञान्ये हितास्तव मन्त्रिणः ॥
नारदेनैवमुक्तस्तु महेन्द्रो जनमेजय ।
इदमुत्तरमीशोऽथ प्रत्युवाच जगद्गुरुम् ॥
एवंविधप्रभावं त्वं कृष्णं वदसि यद्द्विज । [810]
एवमेतत्सुबहुशः श्रुतं खलु मया मुने ॥
यतश्चैवंविधः कृष्णस्ततोऽहं तस्य तं तरुम् ।
न प्रदास्यामि दातव्यं सतां धर्ममनुस्मरन् ॥
महाप्रभावो नाल्पार्थे रुष्येदिति विचिन्तयन् ।
व्यवस्थितोऽहं भद्रं ते मुने सर्वगुणोदितः ॥ [815]
महाप्रभावाः सततं भवन्ति हि सहिष्णवः ।
श्रोतारश्चैव सततं वृद्धानां ज्ञानचक्षुषाम् ॥
महात्मा कारणे नाल्पे कृष्णो धर्मभृतां वरः ।
भ्रात्रा ज्येष्ठेन धर्मज्ञो विरोधं गन्तुमर्हति ॥
यथैव मम मातुः स वरं प्रादादधोक्षजः । [820]
तथैव तस्याः पुत्राणां ज्येष्ठानां सोढुमर्हति ॥
यथैवोपेन्द्रतां यातः स्वयमिच्छञ्जनार्दनः ।
तथैव भ्रातुरिन्द्रस्य संमानं कर्तुमर्हति ॥
ज्यैष्ठ्यमेतेन देवेन नारब्धं किं पुरातने ।
अथेदानीमपीच्छेत्स ज्येष्ठोऽस्तु मधुसूदनः ॥ [825]
सुनिश्चितं बलरिपुमीक्ष्य नारदो
विसर्जितस्त्रिदशवरेण धर्मवित् ॥
ययौ पुरीं यदुवृषभाभिरक्षितां
कुशस्थलीं धृतिमतिमांस्तपोधनः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
अथैत्य द्वारकां रम्यां नारदो मुनिसत्तमः । [830]
ददर्श पुरुषश्रेष्ठं नारायणमरिंदमम् ॥
स्ववेश्मनि सुखासीनं सहितं सत्यभामया ।
विराजमानं वपुषा सर्वतेजोतिगामिना ॥
तमेवार्थं महात्मानं चिन्तयन्तं दृढव्रतम् ।

°ज्ञान्) K2 Ñ1 B1 3 D4 5 पृच्छान्यानपि धर्मज्ञ (Ñ1 °ज्ञान्)· Ñ1 B1 3 D6 (marg) वृत्रहन् (for मन्त्रिण.) — Before line 808, some Mss ins वैशंपायन T1-3 G1 3-5 M4 om lines 809-810 — (L 810) Ñ1 B1 3 -भूत (for -विध-). Ñ2 om lines 810^b–811^a — (L 811) K3 D1 सुबहुलं (for °श). G4 सर्वं (for खलु) V3 D2 (*sup lin.* as above) महा- (for मया). — (L 812) Ñ1 B2 D6 भोस्, D3 T1-3 G1 3-5 M4 वै (for तं) — (L 813) Ñ1 D6 प्रयच्छामि, V3 दास्यामि प्र- (for प्रदास्यामि). B3 न प्रयच्छाम्यहं दिव्य (for ^{a}) — (L 814) K1 बाल्यार्थे, K2-4 Ñ2 V B2 Ds D1 2 4 (marg) 5 G2 नाल्पार्थं, D3 ह्यल्पार्थे; D4 मान्यार्थे (for नाल्पार्थे) V1 कुप्येद्; D2 दुष्येद् (for रु°) G2 विचिन्तया (for °यन्) — (L 815) T2. 3 G1 4 5 M4 ऽयं (for ऽहं) K B2. 3 Dn Ds D1 2 4 5 T1 G3 -गुणादिति, Ñ2 V1. 3 -गुणान्वित, V2 -गुणोदित, B1 -गुणादिभिः, D3 6 गुणोदिते, G2 °दितम् (for °दित) —(L 816) V1 महानुभावाः सततं (for ^{a}) D3 भविष्यन्ति (for भवन्ति हि) — (L. 817) Ñ1 तज्ज्ञानां (for वृद्धानां) — (L 818) K2 चाल्पे, K3 नापि (for नाल्पे) — (819) K2 धर्मज्ञ, K3 Ñ1 B1 3 Dn Ds D4. 6 T3 G1 4 5 सर्वज्ञो (for धर्मज्ञो) V1 G2 कर्तुम्, V2 हन्तुम् (for ग°) — T1 M4 om (hapl) lines 820-823 K4 om. (hapl) lines 820-821 — (L 820) D3 यथैवं मम मातुश्च (for ^{a}). — (L. 821) V1. 2 B2. 3 D6 ज्येष्ठतां (for ज्येष्ठानां) Ñ2 क्षन्तुम्, D5 T3 G4 वोढुम् (for सो°). — (L 822) D3 यच्च (for यथा) G2 याति (for यातः) — (L 824) B3 D6 ज्यैष्ठ्यमेव तु; D3 श्रैष्ठ्यमेतेन; D5 ज्येष्ठेनै° (for ज्यैष्ठ्यमे°) G5 देवानाम् (for देवेन). M4 क्षारब्धं (for ना°) D3 यत् (for किं) V3 T1. 2 G5 पुरा मुने, G2 पुरातनम् (for °तने). — (L 825) K1 4 यमिच्छेत्स, V1 अपीच्छसे, D2 °च्छेत; G2 अपि स चेत् (for अपीच्छेत्स) B2 ज्येष्ठस्तु, D3 ज्येष्ठत्वं, T1 3 G1. 5 M4 ज्यैष्ठ्यं तु, G3 ज्येष्ठकृत् (for ज्येष्ठोऽस्तु) — (L. 826) D2 स (for सु-) D3 -रिपुनाथ (for °मीक्ष्य) — (L. 827) K Ñ1 V1 2 B1 2 Dn D2 4 6 T2 G2 4 धर्मभृत् (for °विद्) — (L 828) D2 -पालितां (for -रक्षितां) D3 ययौ पुरीं यदुवृषभेन पालितां

Colophon — *Mention of the Epic* K3 B3 Ds2 T3. — *Mention of Khila* K3 Ñ2 V B Ds2 D1. — *Adhy name* K Ñ1 2 V B D T1-3 G1. 3. 4 पारिजात (T2 3 G1. 4 °जातप) हरणम् — *Adhy no* K3 125; V1 131, V2 130, V3 127, B2 129, Dn Ds2 D4 126, D1 123, D3 136, T1 G3 4 140, T2 G4 142; T3 149, G2 132, G5 143

K4 om the ref. — (L 831) D2 5 अरिंदम (for °मम्) — (L. 832) T2 G1 समासीनं (for सुखा°) — (L 833) D2 3 सर्वतेजोभिभाविना (for ^{b}). — (L. 835) Ñ2 तोषयन्तं (for योज°). K1. 3. 4 भावितम् (for भामिनीम्). M4

केवलं योजयन्तं च वाक्यमात्रेण भामिनीम् ॥ [835]
दृष्ट्वैव नारदं देवः प्रत्युत्थाय अधोक्षजः ।
पूजयामास च तदा विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
सुखोपविष्टं विश्रान्तं प्रहस्य मधुसूदनः ।
वृत्तान्तं परिपप्रच्छ पारिजाततरुं प्रति ॥
अथोवाच मुनिः सर्वं विस्तरेण तपोधनः । [840]
इन्द्रानुजायेन्द्रवाक्यं निखिलं जनमेजय ॥
श्रुत्वा कृष्णस्तु तत्सर्वं नारदं वाक्यमब्रवीत् ।
अमरावतीं पुरीं यास्ये सोऽहं धर्मभृतां वर ॥
इत्युक्त्वा नारदेनैव सहितः सागरं ययौ ।
संदिदेश ततस्तत्र विविक्ते नारदं हरिः ॥ [845]
महेन्द्रभवनं गत्वा वदस्वाद्य तपोधन ।
अभिवाद्य महात्मानं मद्वाक्यममरोत्तमम् ॥
न युद्धे प्रमुखे शक्र स्थातुमर्हसि मे प्रभो ।
पारिजातस्य नयने निश्चितं त्वमवेहि माम् ॥
एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदस्त्रिदिवं गतः । [850]
आचचक्षे च कृष्णोक्तं देवेन्द्रस्यामितौजसः ॥
ततो बृहस्पतेः शक्रः शशंस बलनाशनः ।
श्रुत्वा बृहस्पतिर्देवमुवाच कुरुनन्दन ॥
अहो धिग्ब्रह्मसदनं मयि याते शतक्रतो ।
दुर्नीतमिदमारब्धमत्र भेदो हि दारुणः ॥ [855]
अनाख्याय कथं नाम भवता भुवनेश्वर ॥
ममैतत्कृत्यमारब्धं देव केनापि हेतुना ॥
अथ वा भवितव्येन कर्मजेन प्रमुह्यते ।
जगद्भूत्रन्न न विधिः शक्यः समतिवर्तितुम् ॥
सहसैव तु कार्याणामारम्भो न प्रशस्यते । [860]
तदेतत्सहसारब्धं कार्यं दास्यति लाघवम् ॥
बृहस्पतिं महात्मानं महेन्द्रस्त्वब्रवीद्वचः ।
एवं गतेऽद्य यत्कार्यं तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
तमुवाचाथ धर्मात्मा गतानागततत्त्ववित् ।

वाङ्मात्रेण च भामिनीम् (for [b]) —(L 836) K_2 $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1\,3}$ $D_{5\,6}$ प्रत्युत्तस्थाव् (for °त्थाय) V_3 जनार्दन (for अधोक्षज) — (L 838) T_2 G_1 विक्रान्त (for विश्रान्तं) $\tilde{N}_2$ अथोपविष्टं श्रीमन्त (for [a]) — (L 840) $K_{1\,3}$ $\tilde{N}_2$ V $B_{1\,2}$ Dn Ds $D_{1\,3}$ T_{1-3} G M_4 अथाचष्ट (V_3 D_3 G_2 °ष्टे), D_4 आश्रावयन् (for अथोवाच) K_4 D_5 अथाचष्ट तत सर्वं (D_5 मुनिश्रेष्ठो) (for [a]) $\tilde{N}_1$ $B_{1\,3}$ महात्मने, D_6 महामते (for तपोधन) —(L 843) Hypermetric. $K_{1,4}$ अमराणा (for अमरावती) $\tilde{N}_{1\,2}$ V $B_{1\,2}$ Ds $D_{4\,6}$ T_{1-3} $G_{1-3.5}$ M_4 श्वो, G_4 भो (for सो) —(L 844) D_3 (before corr. as above) $_{4\,5}$ स गिरिं (for सागरं), —(L 845) B_1 तत्तु (for ततस्) T_1 $G_{3\,5}$ गत्वा स्नात्वा च तत्तीरे, $T_{2.3}$ $G_{1.2}$ तत्र कृष्णो मुनिश्रेष्ठम् (for [a]). D_3 विविक्तो, T_1 G_3 ह्यवदन्; $T_{2\,3}$ $G_{1\,4.5}$ अब्रवीन् (for विविक्ते) B_3 नारदं वचनं हरि. (for [b]) — (L. 846) D_2 -भुवनं (for -भ°). $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ गच्छ (for गत्वा) $\tilde{N}_1$ $D_{1,3-5}$ वदत्वद्य, $\tilde{N}_2$ वदाद्य त्वं, V G_2 वद चाद्य, B Ds $T_{2.3}$ $G_{1\,4}$ वद वाक्यं, Dn अद्य ब्रूहि, D_2 वदस्वाथ, T_1 G_{3-5} M_4 वद तावत् (for वदस्वाद्य) —(L 847) V $B_{2\,3}$ D_6 मद्वाक्याद् (for °क्यम्) K_2 D_{3-5} मम वाक्यमनुत्तमम् (for [b]) — (L. 848) K_4 B_{1-3} D_6 स्थातुम् (for शक्र) V_2 विभो (for प्रभो) K_4 $B_{1\,3}$ D_6 अर्हसि त्वं मम प्रभो (for [b]) — (L. 849) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 पारिजातं हरिष्यामि (for [a]) V_3 निश्चितस्, T_{1-3} $G_{1\,3.5}$ M_4 ह्यागतं (for निश्चितं) $B_{1\,3}$ समरे हि (for त्वमवेहि) —(L 851) $\tilde{N}_2$ $B_{1\,3}$ देवेन्द्राय (for °न्द्रस्य) B_2 [अ]मितौजसे (for °जस) — (L 852) V_2 बृहस्पति (for °ते) $K_{1\,4}$ बृहस्पते समक्ष च (for [a]) D_4 $T_{2\,3}$ G_1 सूदन (fot नाशनः) — (L 853) $\tilde{N}_2$ शक्रम्, $B_{1\,3}$ D_6 चेदम् (for देवम्) — (L 854) K_3 D_4 स्वर्ग- (for ब्रह्म) K_3 D_4 (marg) यदिदं ते, $\tilde{N}_2$ D_5 गते मयि, D_1 यदिमं ते (for मयि याते) K_4 यदिदं नारदेन वै (for [b]) — (L 855) V_2 अनीतम्, D_4 दुर्विनीतम् (hypermetric) (for दुर्नीतम्) D_4 om (hapl) lines 855^b–857^a K_2 मध्य-, K_3 मित्र-, K_4 $\tilde{N}_2$ V $B_{2\,3}$ Ds $D_{5\,6}$ T_2 (marg) $_3$ $G_{1\,2\,4\,5}$ मन्त्र- (for अत्र) M_4 विदारणम् (for हि दारुण.) T_2 देवेन्द्रस्यामितौजस (for [b]) — (L 856) $\tilde{N}_1$ V $B_{2\,3}$ Dn Ds D_4 अनाख्यात्वा (for °य) — (L 858) K_3 [अ]त्र मुह्यते; $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B Dn Ds $D_{3\,4\,6}$ T_{1-3} G M_4 प्रयुज्यते, V_2 नियुज्यते (for प्रमुह्यते) — (L 859) K $\tilde{N}_2$ V_3 Dn Ds D_{1-5} G_2 विविध, V_1 त्रिदिवं, V_2 स विधि, T_3 G_1 विधिवच् (for न विधि) K $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ Dn Ds D_{1-5} G_2 न शक्यमतिव($K_{1\,4}$ Ds_2 D_5 °निव-, D_4 °पि व)र्तितुम् (for [b]) —(L 860) K_4 (marg by corr as above) प्रवर्तते (for प्रशस्यते) — (L 861) $K_{1\,3}$ V_3 सर्वम् (for सहसा) — (L 863) D_6 न्याय्यं (for कार्यं) V_1 D_8 कर्तुम् (for वक्तुम्) — (L. 864) K_1 सर्वात्मा (for

अधोमुखश्चिन्तयित्वा बृहस्पतिरुदारधीः ॥ [865]
यतस्व सहपुत्रेण योधयस्व जनार्दनम् ।
तथा शक्र करिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति ॥
बृहस्पतिस्त्वेवमुक्त्वा क्षीरोदं सागरं गतः ।
आचष्ट मुनये सर्वं कश्यपाय महात्मने ॥
तच्छ्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो बृहस्पतिमभाषत । [870]
अवश्यं भाव्यमेतद्धि सर्वथा नात्र संशयः ॥
इच्छतः सदृशीं भार्यां महर्षेर्देवशर्मणः ।
अपध्यानकृतो दोषः पतत्येष शतक्रतोः ॥
अस्य दोषस्य शान्त्यर्थमारब्धश्च मुने मया ।
उदवासः स दोषश्च प्राप्त एव सुदारुणः ॥ [875]
तद्गमिष्यामि मात्रास्य सहादित्या तपोधन ।
उभौ तौ वारयिष्यामि दैवं संवदते यदि ॥
बृहस्पतिस्तु धर्मात्मा मारीचमिदमब्रवीत् ।
प्राप्तकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ॥
तथेति कश्यपश्चोक्त्वा संप्रस्थाप्य बृहस्पतिम् । [880]
जगामार्चयितुं देवं रुद्रं भूतगणेश्वरम् ॥
तत्र सोमं महात्मानमानर्च वृषभध्वजम् ।
वरार्थी कश्यपो धीमानदित्या सहितः प्रभुः ॥
तुष्टाव च तमीशानं मारीचः कश्यपस्तदा ।
वेदोक्तैः स्वकृतैश्चैव स्तवैः स्तव्यं जगद्गुरुम् ॥ [885]

उरुक्रमं विश्वकर्माणमीशं
जगत्स्रष्टारं धर्मदृश्यं परेशम् ।
सर्वेशं त्वां धृतिमद्धाम दिव्यं
विश्वेश्वरं भगवन्तं नमस्ये ॥
यो देवानामधिपः पापहर्ता [890]
ततं विश्वं येन जगन्मयत्वात् ।
आपो गर्भो यस्य शुभा धरित्र्यां

ध°) —(L 868) G_5 ययौ (for गत) —(L 869) K_1 मनुजे (for मुनये) $Ñ_1$ $B_{1\ 3}$ आचष्टे (B_3 °ष्ट) चैव मुनये, D_6 आचष्ट चैवं मुनये (for [a]) —(L 870) $K_{1\ 4}$ G_5 M_4 क्षुब्धो, K_3 क्रूरो (for क्रुद्धो) —(L 871) K_{1-3} D_1 अवश्य- (for °श्यं) D_2 एतावत्, T_1 एतद्ध, G_2 एवैतत् (for एतद्धि) —(L 872) $K_{1\ 4}$ ईहतः, $Ñ_2$ गच्छत (for इ°). G_5 M_4 -वर्मणः (for -श°). —(L 873) K_4 तस्यां ध्यान-, V_3 तिरस्कार-, D_6 $T_{2\ 3}$ G_1 अपज्ञान (for अपध्यान) $G_{4\ 5}$ M_4 अवज्ञानकृताद्दोषात् (for [a]) K_4 शतक्रतौ (for °क्रतोः). —(L 874) T_{1-3} G_1 तस्य (for अस्य) D_3 अस्य शान्त्यर्थमारब्ध (for [a]). $K_{1, 3\ 4}$ $Ñ_2$ B_1 $D_{1\ 2\ 5}$ आरब्धं च, D_3 पुरैव तु, D_4 आरब्धयन् (for आरब्धश्च) T_2 $G_{1\ 4}$ मया मुने (by transp.), T_3 महामुने —(L 875) $Ñ_2$ $D_{2\ 3\ 6}$ उदवासं (for °वास) K_4 सदोष (for स दोषश्) K_1 (marg) D_1 उदवासं सदोषं च, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ उपवासस्तु दोषाच्च (for [a]) —(L 876) $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ शान्त्यर्थं, Dn T_3 मध्येऽस्य; D_3 शर्वस्य, G_3 तत्रास्य (for मात्रास्य) $K_{1\ 4}$ उद्गमिष्यामि मध्यस्य (K_4 °स्थः) (for [a]) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 बृहस्पते (for तपोधन) — K_2 om (hapl) lines 877–879 —(L 877) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 कृष्णं तं (for उभौ तौ) D_5 वारयिष्यावो (for °मि) D_3 देवः (for दैवं) K_2 D_4 (marg) देवौ विवदतौ यदि (D_4 युधि) (for [b]) —(L 879) $K_{1, 3}$ Ds_1 प्राप्तकालस् (for °काल) G_5 विप्र (for तत्र) —(L 880) V_1 प्रोक्त्वा (for चोक्त्वा), D_6 स स्थाप्य च, G_5 त प्रस्थाप्य (for संप्र°)

— G_1 om lines 881–882 —(L 881) K_3 D_2 [अ]र्थयितुं, G_2 चार्चितुं (for [अ]र्चयितुं) T_{1-3} $G_{3\ 5}$ M_4 तदा- (T_2 °था) राधयितु देव (for [b]) —(L 882) $K_{1\ 4}$ $Ñ_1$ $D_{1\ 2\ 4}$ T_1 सौम्यं (for सोमं) K_2 अभ्यर्च्य; G_2 अर्पयेन् (for आनर्च). K_4 स वृष- (for वृषभ-) —(L. 883) K_2 $D_{2\ 3}$ वरार्थं, V_3 °र्थं, T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_4 पुत्रार्थं (for वरार्थी) D_4 श्रीमान् (for धी°) —(L 884) V_3 समासीनं (for तमीशानं) —(L 885) D_1 स्वसूक्तैश् (for स्वकृतैश्) D_3 मन्त्रैः (for चैव) B_2 रतवै स्तुत्यं, D_6 सर्वैः स्तुत्यं, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 तथैवास्तौज् (for स्तवैः स्तव्यं). — Before line 886, some Mss ins. कश्यप उवाच —(L 887) T_1 -वृतं, G_1 -दर्शं (for -दृश्यं). $K_{1\ 3}$ $Ñ_{1, 2}$ B_2 Dn Ds $D_{1\ 3\ 4\ 6}$ T_3 वरेशम्, V_2 B_1 D_2 G_2 वरेण्यम्; V_3 सुरेशम् (for प°) V_1 जगत्स्रष्टारं धर्मदृष्टं वरेण्यम्, B_2 D_5 T_2 $G_{3, 4}$ °रं धर्मदर्शं (B_2 °र्शा) वरेशम्, G_5 °रं धर्मभृतामधीशम्; M_4 °रं धर्मभृतां वरेश्वरम् —(L 888) K_1 तं सर्वेशं त्वा, K_2 शर्वं त्वा, $Ñ_3$ V B Dn Ds_2 $D_{2\ 6}$ G_2 स शर्वं त्वां, D_2 तं सर्वज्ञ, D_5 तत्सर्वं त्वां (for सर्वेशं त्वां). T_1 G_3 सर्वज्ञत्वाद्धृतिमन्तं च दिव्यं, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4, 5}$ M_4 सर्वज्ञ (G_4 स सर्वं) त्वां धृतिमन्तं च दिव्यं. —(L. 889) D_6 विश्वेश्वरं तं शरणं प्रपद्ये —(L 890) $D_{2, 3}$ अधिपतिः (for अधिप) K_4 D_1 पाप्महर्ता (for पाप°) —(L. 891) K_4 $Ñ_{1\ 2}$ $V_{2\ 3}$ B_3 Ds $D_{2-4\ 6}$ G_4 जगन्महत्त्वात् (for °न्मयत्वात्) $K_{1\ 2}$ त(K_2 य)तो विश्वं येन जगन्महत्त्वात्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 नतं (T_1 सत्यं; T_3 G_3

विश्वेश्वरं तं शरणमहं प्रपद्ये ॥
शालावृकान्यो यतिरूपो निजघ्ने
दत्तानिन्द्रेण प्रणुदोऽहितानाम् । [895]
विरूपाक्षं सुदर्शनं पुण्ययोनि
विश्वेश्वरं यामि मूर्ध्ना प्रपद्ये ॥
भुङ्क्ते य एको विभुर्जगतो विश्वमग्र्यं
धाम्नां धाम सुकृतित्वान्न धृष्यः ।
पुष्यात्स मां महसा शाश्वतेन [900]
सोमपानां मरीचिपानां वरिष्ठः ॥
अथर्वाणं सुशिरसं भूतयोनि
कृतिनं वीरं दानवानां च बाधम् ।
वियज्जुष्टं संस्कृतं वैकृतं च
विश्वेश्वरं शरणं यामि देवम् ॥ [905]
जगज्जालं विततं यत्र विश्वं
विश्वात्मानं प्रीतिदेवं नतानाम् ।
यदूर्ध्वगं रथमास्थाय याति
विश्वेश्वरः स सुमना मेऽस्तु नित्यम् ॥
अन्तश्चरं रोचनं चारुशाखं [910]
महाबलं धर्मनेतारमाद्यम् ।
सहस्रनेत्रं शतवर्त्मानमुग्रं
महादेवं विश्वसृजं नमस्ये ॥
शोचिष्केशं शमनं शान्तपापं
शर्वं शंभुं शंकरं भूतनाथम् । [915]
धुरंधरं गोपतिं चन्द्रचिह्नं

ततं) विश्वं वेद (M_4 येन) जगन्महृ(G_5 °म)त्वात् — (L 892) D_2 गतिर् (for गर्भो). K_2 $\tilde{N}_2$ V B_3 Dn Ds $D_{4,6}$ T_2 धरिञ्यो (for °ञ्यां) K_1 $\tilde{N}_1$ आपो गर्भं यस्य शुभा धरित्री ($\tilde{N}_1$ °ञ्यो), B_2 $T_{1\ 3}$ $G_{2\ 4\ 5}$ आपो गर्भो ($G_{2\ 5}$ °र्भे) यस्य शुभां धरिञ्यो, D_3 आपो गर्भे यस्य शुभा धरित्री, G_1 M आपो गर्भो यस्य शुभा धरिञ्या — (L 893) D_3 विश्वेशं तं (for °श्वरं) K_2 $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds_2 $D_{2\ 6}$ T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ शरणं (for शरणमहं) — M_4 om lines 894–917 — (L 894) D_3 यद्विरूपो, D_5 प्रति° (for यति°) K_4 व्यालान्वृकान्पतिरूपो निजघ्ने — (L 895) Dn G_2 दान्तान् (for दत्तान्) $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{3\ 5}$ प्राणदो वै, D_4 प्रददौ, T_2 G_1 प्राणदे वै (for प्रणुदो) B_2 योऽहितानाम् (for ऽहिता°) — (L 896) K_4 विश्वरूपाक्ष (for विरू°) $\tilde{N}_1$ T_1 दुर्दर्शन, D_9 सुन्दरं (for सुदर्शनं) $D_{2\ 3}$ विश्व (for पुण्य-) — (L 897) K_4 तमहं, D_2 (marg) योनिं (for यामि) $\tilde{N}_2$ V_3 B Dn $D_{4\ 6}$ T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ विश्वेश्वरं शरणं यामि मूर्ध्ना (G_3 देवम्), V_1 °रं शरण यास्यामि मूर्ध्ना — G_4 om lines 898–905 — (L 898) $\tilde{N}_2$ विश्वभुङ्नो (for विभुर्जगतो) $K_{1\ 4}$ उग्रं (for अग्र्यं) D_4 एको त्रिभुर्जगतो विश्वमग्र्यं, $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ भुङ्क्ते विभुर्जगतो विश्वमग्र्यं — (L 899) $\tilde{N}_2$ V_3 D_4 सुकृतीनामधृष्य', V_1 °तीनां सुधृक्षः, V_2 B_1 °तित्वान्न प्रधृष्य, $B_{2\ 3}$ D_6 °ती नान्यधृष्यः, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3}$ °तित्वादधृष्य. (for °तित्वान्न धृष्य·) $D_{2\ 3}$ धर्माधीन सुकृतत्वान्न धृष्य — (L 900) D_4 श्रियः पुष्यत्सु (for पुष्यात्स मां) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_2 $B_{2\ 3}$ Ds_1 $D_{2,6}$ महता, V_3 °तां (for °सा). K_4 पुण्यां स मां महता शा°; V_1 B_1 क्षम्यात्स मां महता शा°, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ पुष्यात्स मां महतां चैव यत्स्यात् — (L 901) T_1 स सोमपानां (for सोम°) K_1 वरिष्ठम् (for °ष्ठ) $\tilde{N}_1$ विश्वेश्वर सोमपाना वरिष्ठ·, $\tilde{N}_2$ B D_6 देवदेव सोमपानां व° — (L 902) D_5 सुशिरं (for सुशिरसं) V_3 विश्व- (for भूत) K_2 अथर्वाणं सुरसंभूतयोनिं — (L 903) $\tilde{N}_2$ सुकृतिन, T_2 G_1 कृतीना (for कृतिनं) K_2 $D_{4\ 5}$ दानवानीक-, D_1 °वाना वि- (for °वानां च). $\tilde{N}_1$ कृतिं वीरं नन्दन नानुशोकम् — (L 904) K_2 विज्ञेयं सु-, $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ B $D_{3\ 6}$ वियज्जुष, D_2 विचक्षुषं, D_4 विसह्यं सु- (for वियज्जुष्ट) K_1 यज्ञेयं यज्ञपं सस्कृतं च, K_3 यज्ञे हुतं यज्ञियं संस्कृत च, V_1 ऋग्यजुष संस्कृत प्राकृतं च, Dn Ds D_5 (marg) Bom Poona eds G(ed) यज्ञे हुतं य(Bom Poona eds °तिं या)ज्ञिय सस्कृतं वै — (L 905) G_2 मूर्ध्ना (for देवम्) — (L 906) K_2 जगज्जातं, V_1 °ज्जनं (for °ज्जाल) $\tilde{N}_2$ B_1 D_6 संतत, T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ स° (for वि°) D_3 जगज्जातं यत्रित यत्र विश्वं — (L 907) K_4 प्रीतिमेवं (for °देव) D_2 जनानाम्, T_{1-3} $G_{1,3-5}$ हिता° (for नता°) D_3 G_2 विश्वात्मान प्रीतिदं देवतानाम् — (L. 908) V_1 Dn_2 D_2 T_{1-3} $G_{1\ 3}$ य ऊर्ध्वग, G_2 यमू°, G_4 य उर्ध्वाङ्गं (for यदूर्ध्वगं) — (L 909) K_4 सुसु-, G_2 स्वस्थ- (for स सु-). — (L 910) K_2 रुचिरं (for रोचनं) — (L 911) K_2 $\tilde{N}_2$ V $B_{1\ 2}$ D_{4-6} T_{1-3} G ईड्यम्, B_3 Dn_2 ईशम् (for आद्यम्) — (L 912) K_2 G_5 धन्वानम्, $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ $D_{3\ 5}$ -धर्माणम्, V_2 $D_{1\ 4\ 6}$ -वर्माणम् (for -वर्त्मानम्) — (L 914) $\tilde{N}_2$ B_1 शंसनं, D_6 G_2 शमिनं: $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ शशिन (for शमनं) K $\tilde{N}_1$ Dn Ds $D_{1\ 4\ 5}$ शुचिं योगं शंसनं शान्तपा(K_3 °ता)पं — (L 915) K_1 D_1 शर्वं शुभं, K_2 शर्वं शुभ्रं, D_2 सर्वेश्वरं (for शर्वं शंभु) — (L 916) $\tilde{N}_2$ B_3 धनुर्धर (for धुरंधरं). B_1 Dn_2 T_1 $G_{2,3}$ चन्द्रजिह्व (for °चिह्नं) $\tilde{N}_1$ D_6 धनुर्धरं गोपतिं चन्द्रजिह्वं·

हृषीकाणामयनं यामि मूर्ध्ना ॥
आशुःशिशानं वृषभं रोरुवाणं
कृतं धर्मं वितथं नाशुशेषम् ।
वसुंधरं समृडीकं समर्थं [920]
धृतव्रतं शूलधरं प्रपद्ये ॥
अनन्तवीर्यं धृतकर्माणमाद्यं
यज्ञस्येजं यजतां चातियाज्यम् ।
हविर्भुजं भुवनानां सदैव
ज्येष्ठं द्विजं धर्मभृतां प्रपद्ये ॥ [925]
परं गुणेभ्यः पृश्निगर्भस्वरूपं
यशःशृङ्गं व्यूहनं कान्तरूपम् ।
नभो वृण्वानं पुरुषं सत्यधाम
संमोहनं दुष्कृतिनां नमस्ये ॥

युक्तोकारं सुशिरसं चारुकर्म [930]
दृढव्रतं दृढधन्वानमाजौ ।
शूरं वेत्तारं धनुषोऽस्त्रातिरेकं
पतिं पशूनां शमनं नमस्ये ॥
एकोऽरातिश्चैव भूतं भविष्यं
सर्वातिथिर्यो हि जुषत्यरिघ्नः । [935]
अरुंतुदोऽनुत्तमः सविभागी
विभाजको मां भगवान्पातु देवः ॥
य एको याति जगतां विश्वमीशो
य एकोऽदान्मरुतां प्राणमग्र्यम् ।
येनानृशंस्याच्छाश्वतं साम जुष्टं [940]
स मां जुष्यात्सुकृती श्रेयसे सः ॥
ब्रह्मासृजद्यो भुवनोत्तमोत्तमं

— (L 917) G4 शरणं (for अयनं) — (L 918) K2 D3 चारुबाणं (for रोरुवाणं) — (L 919) V2 3 D2 4 कृत-धर्मं, M4 वृत धर्मं (for कृतं धर्मं) Ñ1 2 V1 Dn Ds D5 T1 G2 3 चाशु, B1 3 आशु- (for नाशु-) K2 कृतधर्मं वितथं नास्तशेषम्, K3 कृतं धर्म्यं वितथ वायु°, D3 कृतिं धर्मं वितत-माश्रयन्तम्, G1 कृत धर्मं वितथं ना सुषेम (sic) — (L 920) D3 देवसृजीक, T2 G2 सत्रजित, T3 सुमृजकं, G2 5 सुमृडिकं (for स°) K1 4 समं त्वा, K2 समन्यु (for समर्थं) Ñ1 B Dn Ds वसुंधर समृजीकं समं त्वां — (L 921) Ñ1 2 V2 B D5 शूलकरं, T1 G3 5 M4 व्रतशूरं, T3 G1 4 शूरमहं (for शूलधरं) T2 श्रुतव्रत शूरमहं प्रपद्ये — (L 922) K2. 3 D1 6 कृतकर्माणम्, D5 धृतध° (for धृतक°) Ñ2 B1 3 D6 ईड्यं, T1 उग्रं, T2 3 G1 M4 अग्निं, G3 अग्र्यं (for आद्य) — (L 923) K2 यज्ञस्य शेषं जयतां चातिजय्यम्, Dn Ds यज्ञाशेषं यजतां चाभियाज्यम्, D4 यज्ञस्य शेषं यजत्रना चातिया°; — K2 om lines 924-927. — (L 925) Ñ2 इष्टं द्विज, B1 G2 स्पष्टं द्विजं, D5 श्रेष्ठं द्विजं; G3 5 M4 इष्टं ध्रुवं (for ज्येष्ठं द्विजं) K3 कर्मभृतां, Ds D1 4 G1 धर्मभृतं (for °भृतां) K1 T1-3 G4 इष्टं ध्रुवं धर्मभृतं प्रपद्ये, V B2 3 स्प(V3 B2 3 इ)ष्टं द्विज धर्मभृतं प्र°, D2 6 स्पृ(D6 स्प)ष्ट द्विज धर्मभृतं प्र° — (L 926) T1-3 G1 3-5 M4 परं गुणेभ्यः पृथगग्निगर्भं (G5 पृथुगर्भं विगर्भं) — (L 927) K4 V3 D6 यश शृङ्ग-, Ñ2 छन्दं शृङ्ग, (for यश शृङ्गं) T2 3 G4 5 M4 कान्ति- (for कान्त-) — M4 om lines 928-933 — (L 928) K1 3 4 V1 2 B2 Dn1 Ds1 D1 5 G2 शुद्धात्मानं, K2 D2 3 शुभात्मानं, Dn2 श्रद्धात्मानं, D4 सुधात्मानं (for नभो वृण्वानं). T2 सत्यभाषं (for °धाम) Ds2 Bom Poona eds. G(ed) शुद्धात्मान पुरुषं सत्यधामं — (L 929) V3 दुष्कृतानां (for °तिना) — K2 om lines 930-935 — (L 930) V3 D2 3 G2 युक्ताकार, D3 मुक्ताकारं (for युक्तोकारं) T1-3 G1 3-5 सुरेश (for सुशिरस) — (L 931) G1 धृतव्रतं (for °दृढ) Ñ2 धर्माणम् (for- धन्वानम्) K1 आद्यम्; D3 ईडे (for आजौ) D2 T3 बृहद्व(T3 धृतव्र)तं धृढधन्वा-नमूर्जौ, G5 धृतव्रतं धृतधन्वानमाजौ — (L 933) T2 3 G1 4 प्रथमं, G2 सतत, G3 5 प्रशमं (for शमनं) — (L 934) K1 4 V2 B1 D1 3 रतिश्, K3 K5 गतिश् (for ऽरातिश्) Ñ2 B2 3 D6 एको रतिर्योऽरतिर्देवभूत; V3 एकोवतीर्यो रतिर्दे-वभूत., D2 4 T1-3 G1 2 4 M4 एको रतिश्चैव (D4 गतिश्चैव, T1 G3 वरीयो, T2 3 G1 4 M4 द्वितीयो) भुवनं भविष्यं. — (L. 935) Ñ1 2 V B1 2 D6 जुषत्यन्तकघ्न, Ds हि शुषत्यरिघ्नः, T1 G3 हि जुषति स्व° (for हि जुषत्य°) T2 3 G1. 2. 4 5 M4 सर्वातिथीन्यो जुषति स्वरिघ्नः — (L. 936) K1 3 4 Ñ1. 2 V1 2 B2. 3 Dn Ds D1 3 6 T3 G1 3 अरितुदो (for अरुं°). K2 T2 अरिंतुदोऽनुत्तमसंविभागी — (L 937) Ñ1 विनायको, V1 B2 D1 3 विभ्राजको; D4 संविभाजको; T1 2 G1 3 5 M4 विश्वात्मको (for विभाजको) — (L 938) K1. 4 एको योनिर्; V B G2 य एकोऽश्नाति (for य एको याति) T3 एको (for ईशो) D6 य एकोऽश्नाति भगवान्विश्वमीशो, T1 2 G1 3 5 M4 य एकोऽश्नाति जगतां विश्वमेको (T2 G1 °मेदो) — (L. 939) K2 धाम्ना दाता, V2 नाम्ना मरुता, D1-3 धाम्ना मरुतां; D4 5 धाम्नां रुद्रता (for ऽदान्मरुतां) T1 3 G1 3-5 M4 प्राण-दस्त्वम् (for °मग्र्यम्) — M4 om lines 940-957. — (L 940) K2 V1 D4 5 येनावृतं स्याच्, V3 °नृणं स्याच्; T1. 2 G1 3 5 °नृतं स्याच्, G4 °व्रतं स्याच् (for °नृशंस्याच्) D8

तृप्तो विद्वान्ब्राह्मणः षड्गुणस्य ।
स्रष्टारं तं व्याहृतिस्थं समग्रं
स मां पायाद्बहुरूपैरिहाङ्गैः ॥ [945]
व्यञ्जनोऽजनोऽथ विद्वान्समग्र.
स्पृशिः शंभुः प्राणदः कृत्तिवासाः ।
रसो ध्रुवः पवमानस्य भर्ता
सपत्नीशः शंकरः सारधाता ॥
त्र्यम्बकं पुष्टिदं वो ब्रुवाणं [950]
धर्मं विप्राणां वरदं यज्वनां च ।
वराद्वरं रणजेतारमीशं
देवं देवानां शरणं यामि रुद्रम् ॥
आस्यं देवानामन्तकं दुष्कृतीनां
त्रिवृत्सोमं वृक्षहं कर्मसाक्षिम् । [955]
भूतायनं भूतपतिं गुणज्ञं
गुणाकारं शरणं यामि रुद्रम् ॥
अनुद्धतं यज्ञकर्तारमन्तं
मध्यं चाद्यं जगतोऽसाम्यरूपम् ।
देवव्रतेषु बहुधा गीतमीश- [960]

रक्ष्यते (for शाश्वत) —(L 941) B_{4} $_{3}$ D_{6} पुष्यात्, D_{1} युज्यात् (for जुष्यात्) —(L 942) D_{2} ब्रह्मासृजद्भुवनोत्तमाङ्गं, T_{2} $_{3}$ °सृजद्भुवनेनोक्तमुक्त, G_{1} $_{5}$ °सृजद्भुवने नोत्तमोत्तम — After line 942, D_{3} ins

24** हर्ता रुद्रो रक्षिता विष्णुरेक ।

—(L 943) D_{2} सृष्टो (for तृप्तो) K_{2} सद्गुणस्य, D_{3} षण्मुखस्य (for षड्गुणस्य) —(L 944) K_{1} B_{3} D_{2} दृष्ट्वा रस, K_{3} $_{4}$ $\tilde{N}_{1}$ V_{1} $_{2}$ B Dn D_{1} $_{3}$ T_{1} $_{3}$ G_{4} सृष्ट्वा वंशं, D_{6} सृष्ट्वा वंशं, G_{2} सृष्ट्वा विंशद् (for स्रष्टारं तं) V_{3} T_{3} G_{1} $_{3}$ $_{5}$ सृ(G_{3} दृ)ष्ट्वा रसं व्याहृतिजं समग्रं — After line 944, D_{3} ins

25** निराकर्ता दुष्कृतिनां च विश्वम् ।

—(L 945) K_{3} स मायादग् (for स मां पायाद्) V_{1} B_{1} ऋजुरूपो (B_{1} °पै), V_{3} दग्रूपो, B_{2} $_{3}$ Dn_{1} बहुरूपो, D_{2} उग्ररूपो (for बहुरूपैर्) K_{1} [अ]ङ्गे (for [अ]ङ्गैः) K_{4} स मायादग्बहुरूपोऽरिहाङ्गे, D_{3} स मां पायादुग्ररूपो विहंगः, D_{6} T_{1} $_{3}$ G_{1} $_{3-5}$ स मां पायादिह बहुरूपोऽथ विद्वान् (D_{6} °पोऽरिहाङ्गैः, G_{3} ऽसि विद्वान्), T_{2} स मां पायाद्बहुरूपोऽथ विद्वान्, G_{2} स मां पायाद्बहुरूपोऽरिहाशैः — K_{2} om lines 946-947 —(L 946) T_{1-3} G_{1} $_{3-5}$ om. up to विद्वान् D_{1} विजनो (for व्यञ्जनो) B_{3} ऽञ्जनो, Dn_{2} D_{6} (marg) व्यञ्जनो, D_{2} विभजको, D_{3} विभञ्जको (for ऽजनो) V_{1} T_{3} G_{4} समग्रं (for °ग्रः) V_{2} अव्यञ्जनो व्यञ्जनोऽथ विद्वान्समग्र, V_{3} व्यञ्जनो ऽजनोऽथ सेवेद्यं समग्र्यं, B_{1} °नो व्यजनोऽथ सेवेद्यं समग्रः ; D_{6} जनो जनेष्वथ विद्वान्समग्रः —(L 947) V_{1} D_{2} $_{3}$ स्पृश, V_{2} सृष्टि·, T_{2} $_{3}$ G_{1} $_{5}$ स्पृशति (for स्पृशि.) —(L 948) K_{1} रासो, T_{1} G_{2-4} रसा· (for रसो). $\tilde{N}_{1}$ ध्रुव, T_{2} द्रव: (for ध्रुवः) V_{3} परमार्थस्य, D_{5} G_{2} पावमानस्य (for प°) — After line 948, T_{1-3} G_{1} $_{3-5}$ ins

26** पवित्र. प्रथितः शूली वदतो देववृन्दै·
शिव सोम पायात्त्वजः . . । (sic)

[(L 1) T_{2} शूली पण्डितो, T_{3} शूली विदन्तो, G_{1} शूली वन्दितो ; G_{3} शूलिवर्मिनो (for शूली वदनो)]

—(L 949) K_{3} पत्नीश, $\tilde{N}_{1}$ मां पायादीशः, $\tilde{N}_{2}$ V_{1} B D_{1} $_{4}$ मां पात्वीश, V_{2} उमापत्नीश, V_{3} स पात्वीश, Ds_{1} समपत्नी (sic), D_{2} ऽसौ पत्नीश, D_{3} रसस्येश, D_{6} पायात्वीश, G_{2} उमादेवी (for सपत्नीश·) T_{1-3} G_{1} $_{5}$ स्मरधारः, G_{3} °सार (for °धाता) K_{1} $_{4}$ पत्नीशः शंकर श्रीधर धत्ताम् — K_{2} om lines 950-951 —(L 950) T_{1} पुष्टिभुवं (for °द वो) V_{1} B_{2} D_{6} त्र्यम्बक पुष्टिदं रोरुवाणं (D_{6} दोदुहानं); T_{2} $_{3}$ G_{1} °कं पुष्टिभु(T_{3} °भ)वनं ध्रुवाणा (G_{1} °ण), G_{3} $_{4}$ °कं पुष्टिभुवं ध्रुवाणा —(L 951) K_{4} D_{3} यज्विनां (for यज्वनां) —(L 952) K_{4} धराधरणं (for वराद्वरं) D_{4} रणे जेतारम्; T_{2-3} G_{1} वरनेतारं, G_{3} $_{5}$ वरण जेतारम् (for रणजे°) K_{2} वराद्वरं रणेजेतारमीशानं, V_{1} वराणां वरणं जेतारमीशं, T_{1} वराद्ध्वरं वरणं जेतार°, G_{4} परात्परं वरनेतार° —(L 953) V_{1} देवानामीश (for देवं देवानां) T_{2} G_{1} $_{4}$ $_{5}$ देवानां वै शरणं यामि रुद्रम् (G_{4} $_{5}$ मूर्ध्ना) — G_{1} om (hapl) lines 954-961, D_{2} $_{3}$ G_{3} $_{5}$ om (hapl) lines 954-957 —(L. 954) T_{2} $_{3}$ आद्यं (for आस्य) K_{1} $_{4}$ $\tilde{N}_{2}$ अन्तरं ($\tilde{N}_{2}$ °कं) दुष्कृता(K_{4} °ती)नां, Dn_{2} अन्तकृद्दुष्कृ° (for अन्तकं दु°) —(L 955) $\tilde{N}_{1}$ Dn_{2} D_{6} T_{3} त्रिवृत्स्तोमं, D_{4} °त्सामं (for °त्सोमं) D_{1} वृषभं (for वृक्षहं) K_{1} साक्षि (for -साक्षिम्) K_{2} त्रिवृत्सौम्यं पापह कर्मसाक्षम्, $\tilde{N}_{2}$ °त्स्तोम वृत्रह कर्मसाक्षिम्; V_{1} °त्सोमं तु कृत कर्मसाक्षिकम्, V_{2} B_{2} °त्स्तोम वृत्रहं कर्मसाक्षि(B_{2} °क्षो), B_{2} °त्सामं वृत्रहं कर्मसाक्षीम्, T_{1} $_{2}$ G_{4} °त्स्तोमं सुकृतिं कर्मसाक्ष्यम्, G_{2} Bomb. Poona eds. G(ed) °त्स्तोमं वृक्षहं कर्मसाक्ष्यम् (G_{2} °साक्षिणम्). —(L 956) K_{1} $_{4}$ भूतानन्दं (for °यनं) K_{3} गुणज्ञ, $\tilde{N}_{1}$ V_{3} B D_{6} T_{3} G_{2} गुरूणां, V_{2} नमस्य (for गुणज्ञं) —(L. 957) K_{1-3} V_{1} $_{2}$ Ds_{1} D_{1} T_{2} गुणाकरं, $\tilde{N}_{1}$ $_{2}$ V_{3} B D_{6} गुरुं देवं (for गुणाकारं) V_{3} नित्यम् (for रुद्रम्). — K_{2} om lines 958-969 —(L 958) T_{3} अनुव्रतं (for °द्धतं) V_{1} आद्यं (for अन्तं) T_{1} $_{2}$ G_{3-5} अनुद्धतं यज्ञकर्मारभन्तं —(L 959) D_{2} वन्द्यं (for मध्यं) $\tilde{N}_{2}$ Ds यज्जगतो, V_{1} B_{2} $_{3}$ यज्जगतो (for जगतो) K_{1} T_{1} ऽशान्त-, D_{1} G_{2} ऽसौम्य-;

मभि त्रिविष्टपं शरणं यामि रुद्रम् ॥
महाजिनं व्रतिनं मेखलालं
सुतोपणं क्रोधनं विपापम् ।
भूतं क्षेत्रज्ञं गुणिनं वा कपर्दिनं
नतोऽस्मीशं वन्दनं वन्दनानाम् ॥ [965]
देवं देवानां पावनं पावनानां
कृतिं कृतीनां महतो महान्तम् ।
शतात्मानं संस्तुतं गोपतीनां
पतिं देवं शरणं यामि रुद्रम् ॥
अन्तश्चरं पुरुषं गुह्यसंज्ञं [970]
प्रभास्वन्तं प्रणवं धीप्रदीपम् ।
हेतुं परं परमस्याक्षरस्य
शुभं देवं गुणिनं संनतोऽस्मि ॥
प्रसूतिरुभयोर्न प्रसूतिश्च सूक्ष्मः
पृथग्भूतेभ्यो न पृथक्चैकभूतः । [975]
स्वयंभूतः पातु मां सर्वसारः
प्रदः स्वादः संमदः पातु रत्नम् ॥
आसन्नः सन्नतरः साधकानां
श्रद्धावतां श्राद्धवृत्तिप्रणेता ।
पतिर्गणानां महतां सत्कृतीनां [980]
पायान्मेशः पूरणः षड्गुणानाम् ॥
अन्तर्बहिर्वृजिनाना निहन्ता
स्वयं कर्ता भूतभावी विकुर्वन् ।
धृतायुधः सुकृतिनामुत्तमौजाः

D3 शान्त- (for ऽसाम्य-) K3 4 मध्यं चाद्यं च जगतां (K4 °तो) साम्यरूपम्; Ñ1 मध्यं चान्य च जगतोऽसाम्य°, V3 मध्यं चाद्यं जगतोऽशास्य°, Dn मध्यं चाद्य च यज्ञकृतां साम्य°; D4 5 मध्यं चाद्यं यज्जगतोऽसौ(D5 °गता सौ)म्य°, D6 मध्यं चाद्यं यज्जगतोऽशान्त°, G5 मध्यं चाद्यं जगदीशाद्य° —(L 960) K3 4 B3 Dn Ds T1 वेदव्रतेषु; D1 वेदव्रतेसु (for देवव्रतेषु) G3 ईशानम् (for ईशम्) —(L 961) D3 उमेति, T2 G4 अथ, T3 अधि (for अभि) Ñ1 प्रयामि (for यामि) G2 शर्वम् (for रुद्रम्) K4 G3 5 अभित्रिविष्टं (G3 अधिष्ठितं) शरणं यामि रुद्रम् —(L. 962) T1 G1 3–5 M4 गजाजिनं (for महाजिनं). K1 (marg) D2 मेखलाङ्क, Ñ2 V1 °लालंकृत (for °लालं) —(L 963) V1, 3 B1 3 D6 G2 क्रोधधरं, Dn Ds T1 °धवं, D1 °वनं; D3 पोषणं वै, T2 3 G1 3–5 M4 क्रोधनं तं (for क्रोधनं). —(L. 964) K3 D5 क्षेत्रं (for क्षेत्रज्ञं) K1 वाक्यदिष्टं (for वा कपर्दिनं). B1 T1–3 G1 3–5 M4 भूतं क्षेत्रज्ञं व्रति(B1 शूलि)नं कपर्दिनं —(L 965) D3 तं (for [ई]शं) K4 चञ्चलं चञ्चलानाम् (for वन्दनं वन्दना°) —(L 967) Ñ2 D4, 6 कृतं (for कृतिं) K3 D2 G2 महतां (for महतो). — M4 *om.* lines 968–1003 —(L. 968) K4 शान्तात्मानं; D2 सदात्मना, D3 सदात्मानं, D5 (*sup lin* as above) सत्यात्मानं (for शता°) Ds गोपतिं; T1 2 संस्कृतं, G4 संस्कृतिं (for संस्तुतं) —(L 970) T2 3 G1 अन्तश्चरन्तं (for °श्चरं). V2 वपुषं (for पुरुषं) D3 देवगुह्यं (for गुह्यसंज्ञं) —(L 971) Ñ2 B1 3 D6 प्रभास्वरं, V1 °षन्तं (for °स्वन्तं) K2 विप्रदीप्तम्; K3 V2 Dn Ds D1–3, 5 T1 G2 विप्रदीपम् (for धीप्र°) K4 प्रशाश्वतं प्रणवं विप्रदीपम्, G4 प्रभास्वन्तं प्राणबन्धं प्रदीपम् —(L. 973) D4 शम्भुं वन्दे; D5 शुभ्रं देवं (for शुभं देवं). D3 तं (for स-) —(L 974) Ñ2 न प्रसू° सूक्ष्मसूक्ष्मं, D4 अप्रसू° सूक्ष्मसूक्ष्म ; D5 न प्रसूतश्च सूक्ष्मं (for न प्रसूतिश्च सूक्ष्मः) K4 V2 B2 3 D2 प्रसूरुभयोर्नप्र(V2 B3 D2 °रप्र)सू सूक्ष्मसूक्ष्मं, V1 3 D6 प्रसूरुभयोरप्रसू सूक्ष्मश्च सूक्ष्मं, B1 प्रसूररूपो न प्रसूश्च सूक्ष्मं; Ds2 सा (*sup lin* °न) व° प्रसूतिर्न प्रसूतश्च सूक्ष्मः, D3 भूतसूक्ष्मं यो नभस प्रसूश्च, T1–3 G1 3–5 प्रसूर्भुवोरप्रसूतिश्च (G3 °ति च) सूक्ष्म° —(L 975) G3 रूपेभ्यो (for भूतेभ्यो) D6 तेन भूतं, T2 3 G1 5 रूपभूतं, G3 रूपमुग्रम्, G4 भूतरूपम् (for चैकभूत) —(L 976) V1 स्वयंभू° (for स्वयंभूत°) Ñ1 2 V B Dn Ds (Ds1 *sup. lin* as above) D5 G3–5 सर्वसाद°; D6 सर्वदा सः; T1 °साधो T3 G1 °धातः, T3 °दाता (for °सारः) —(L 977) Ñ1 V1 3 प्रदध्यानः (for प्रद स्वाद.) K1 4 रुद्रः (for रत्नम्). D2 प्रद° स्वादुसमुद्रः पातु रत्नम्, D3 नमाम्यहं समुद्ररत्नपात्रम्, D5 प्रदो ध्यानः साम्बुदः पातु रत्नम्, T1–3 G1, 3–5 विषास्वा(T2 3 G1 सर्वस्व)दः प्रमद (G4, 5 °थम) पातु नश्च, G2 प्रदध्यान° सुमदः पातु रत्नं समस्तम्. —(L. 978) D5 अनन्तरः (for आसन्न.) K Ñ2 V1 Dn Ds D1–5 साधनानां; B1 श्रद्दधानां (for साधकानां) Ñ1 असंनत. संनतः साधनानां; T1–3 G1 3–5 आ(G5 अ)संनतः सन्नतर श्रद्धधानः (T1 2 G3 °नां) —(L 979) B1 वृत्तिं, D9 G2 वृद्धि- (for -वृत्ति-) T1–3 G1 3 5 श्रद्धादाता श्राद्धसिद्धिप्रणेता —(L 980) K1 4 योनिर्गुणानां (for पतिर्ग°) V2 D4 T1 G5 सुकृती(T1 °ति)नां (for सत्कृ°) K3 पतिर्गुणानां महतां सुकृतीनां; T2 3 G4 °र्ग(T2 °र्गु)णा नाम सुकृतीनां पूज्य, G1 °र्गणानां प्रकृतीनां पूज्य., G3 °र्गतीनां महतां सुकृतीनां —(L 981) Ñ1 2 V2, 3 B1 2 Dn Ds T1 G3 मेष°, D6 मे सः, G2 महेशः (for मेशः). K1 3 4 पापात्मैषां (K3 पापात्मा) पूरणः सद्गुणानाम्; D1 पाया-

प्रणुद्यान्मे वृजिनं देवदेवः ॥ [985]
येनोद्धृतास्त्रैपुरा मायिनो वै
दग्धा घोरेण वितथान्ताः शरेण ।
महत्कुर्वन्तो वृजिनं देवतानां
स मामीशः पातु विश्वस्य धाता ॥
भागीयसां भागमतोऽन्तमिच्छ- [990]
न्मखो दाक्षो येन कृत्तोऽन्वधावत् ।
विद्वान्यज्ञस्यादिरथान्तः स देवः
पायादीशो मां दक्षयज्ञान्तहेतुः ॥
अन्यो धन्यः संस्कृतश्चोत्तमश्च
जगत्स्रष्टा योऽस्ति सर्वातिगुह्यम् । [995]
स मां मुखप्रमुखे पातु नित्यं
विचिन्वानः प्रथमः षड्गुणानाम् ॥
गुणत्रैकाल्यं यस्य देवस्य नित्यं
सत्त्वोद्रेको यस्य भावात्प्रसूतः ।
गोप्ता गोप्तृणां सादनो दुष्कृतीना- [1000]
माद्यो विश्वस्य धावमानस्य क्रुद्धः ॥
धाम्नो यस्य हरिरग्रोऽथ विश्वो
ब्रह्मा पुत्रैः सहितश्च द्विजाश्च ।
पराभूता भुवने यस्य सोमो
जुषत्वेष श्रेयसे साधुगोप्ता ॥ [1005]
यस्माद्भूतानां भूतिरन्तोऽथ मध्यं

न्मेष पूरणः सद्गुणानाम्, D2 पाति नैष पूरण सद्गुणा°, D5 पापान्मोक्ष पूरण सद्गुणा° — G4 om (hapl) lines 982-997 — (L 983) G1 -भर्ता (for कर्ता) K1 D5 भूतभावान्, K3 °भावैर्, K4 °वासी (for °भावी) — (L 984) K1 3 4 D1 5 सुकृताम्, V Dn1 Ds1 D3 सत्कृताम्, D6 सत्कृतीनाम् (for सुकृति°) — (L 985) G1 शृणुयान् (for प्रणुद्यान्) — (L 986) B3 त्रिपुरा (for त्रैपुरा) D1 भाविनो (for मायिनो) K1 4 येनोद्धृतास्ते पु(K1 °स्त्रिपु)रा भाविनो वै, Ñ1 येनावृतास्त्रैपुरा यायिनो वै, T2 येनोद्धृतास्त्रिपुरा घातिनो वै — (L 987) K1 4 D4 घोरा (for घोरेण) D3 [अ]चिंतसत्त्वा, D6 वितताङ्गा (for °थान्ता.) T1 दग्धा घोरेणापि तरसा दिशो रणे, G1 दग्धा घोरेणाविधा शरेण (sic), G3 घोरेणापि दयितादृशो रणे (sic), G5 दग्धा घोरेण विदधातीदृशो रणे — (L 989) K1 4 शापादीश, D3 4 पायादीश (for स मामीशः) Ñ1 2 V B D6 G2 विश्वो दधाता, D1 विश्वो विधात्ता, D5 विश्व दधान. (for विश्वस्य धाता) Dn Ds D2 ज्यायानी-(D2 शापादी)श. पातु विश्वो दधाता. — (L 990) K1 3 D1 भागमुतान्तम्; V1 D5 °युतान्तम्, V3 3 °मादातुम्, D3 °युतत्वम्, G2 °वतोऽन्तम् (for °मतोऽन्तम्) D2 भागीयसं भोगमतोऽन्तमिच्छन्, T1 °सां भागहृता मृग सन्, T2 3 भागी यस्माद्भागभृतां मृग सन्, G1 3-5 भागी यस्माद्भागहर्ता मृगः सन् — (L 991) D2 मखे दाक्षे (for मखो दाक्षो) Ñ1 कृतोऽन्तमाक्षिपन्, V1 B1 D6 हतोऽन्वधावत्, V3 B2 D4 G2 5 क्षतेऽन्व°, D1 क्षतोऽनुधावता, D3 कृतोऽनुधावन्, D5 क्षतोऽप्यधावत् (for कृतोऽन्वधावत्) G1 मखो येन क्षतोऽन्वधावत्. — (L 992) B2 यद्दृष्टादिर्, D2 दक्षस्यादिर् (for यज्ञ°) D6 सदैव (for स देव) T1 G3 विद्वान्यज्ञस्यादिरथ. स देव., T2 3 G1 5 °न्यज्ञ. सातिरथ. स देवः — (L 993) T2 -यज्ञादि (for यज्ञान्त-) — (L 994) Ñ2 B2 3 नान्यो, D6 (marg as above) आढ्यो, T1-3 G1 3 5 आद्यो (for अन्यो) — (L 995) Ñ2 V1 3 B D4 6 जगत्स्रष्टा योऽन्वशाश्वातिगुह्यम् (B3 °ह्य), V2 D1 °त्स्रष्टा यो नु सर्वाति(D1 योनिधाताति)गुह्यम्, D4 5 °त्स्रष्टा ज्योतिषां चातिगुह्यम्, T1 2 G3 °त्स्रष्टा पाति यो हन्ति (T2 G3 योऽस्तीह) सर्वम्, T3 G1 5 °त्सृष्टा पाति योऽस्तीह धर्म(G1 सर्व)म्, G2 °त्स्रष्टा योऽन्वशाश्वातिगुह्यम् — (L 996) K1 मुखप्रमुखो, K4 V1 3 B1 Dn1 D2. 4 5 मखप्रमुखे (K4 °खो), B3 D6 ईश प्र°, T3 G1 5 मुखं प्र° (for मुखप्र°) D3 स मां रक्षन् प्रमुखं यातु नित्यम् — (L 997) Ñ1 विवञ्चन, T2 G3 5 संचिन्वानः (G3 °नं) (for वि°) D1 सद्गुणानाम् (for षड्गु°) T3 संचिन्वान प्रथमं षड्गुणानाम् — (L 999) Ñ1 वाचा प्रभूत, D5 भवान्प्रसूत; G4 भाव प्र° (for भावात्प्र°) — (L 1000) T1-3 G1 3-5 ह्यासाना (for गोप्तृणां) K3 Ñ2 B Dn Ds1 D1. 5 6 संनदो, V2 सददौ, D32 संनद्धो (for सादनो) V1 3 गोप्ता गोप्तृणां संनति संनतीनाम्, D3 गोप्ता गोपानामन्तको दुष्कृतानाम् — (L. 1001) Ñ1 B1 3 पवमानस्य; Ñ2 V2 B2 Dn D4 6 T1 G2 3 बाध°, V1 पच°, V3 पाव°, T2 3 G1 4 5 [आ]धाव° (for धाव°) — (L. 1002) T1 G3 रूप (for धाम्नो) K4 धाम्नो यस्य हरिरुग्रोऽथ विष्णुर्, V2 D6 T2 3 G1 2 4 रूप (V2 D6 G2 धाम्ना) यस्य हरिरग्रेऽथ देवो, D2 धाम्नो यस्य हरिरग्रेऽथ देवो, D3 धाम्ना यस्य हरिरग्रेऽथ देवो, D5 धर्मो यस्य हरिरग्रोऽथ विश्वे, G5 रूपं यस्य हरिरुग्रोऽथ विश्वो — (L 1004) T2 पुराहूता, T3 पुराभूता (for परा°) Ñ2 B पराभूता भुवनेशस्य सोमो, D2 4 परीभूता (D4 पराभूतो) भुवने तस्य सोमो, D3 पराभूता यो भुवनस्य सोमो, D5 °भूता भवने तस्य सोमो, G1 3 पराभूता भवने यस्य सोमो; G5 M4 पराभूता (M4 °तो) भुवनो यस्य सोमो — (L, 1005) K4 जुषन्वैष, Ñ2 °त्वेषः (for जुषत्वेष) B3 D6 साधुभोक्ता (for °गोप्ता) — (L 1006)

धृतिर्भूतिर्यश्च गुहा श्रुतिश्च ।
गुहाभूतस्य पुरुषेश्वरस्य
महात्मनः स मृडवेद्यस्य तस्य ॥
यल्लिङ्गाङ्कं त्र्यम्बकः सर्वमीशो [1010]
भगाङ्कं यत्तद्ध्युमा सर्वधात्री ।
नान्यत्तृतीयं जगतीहास्ति किंचि-
न्महादेवात्सर्वसर्वेश्वरोऽसौ ॥
इति संस्तूयमानस्तु भगवान्वृषभध्वजः ।
दर्शयामास धर्मात्मा कश्यपं धर्मभृद्वरम् ॥ [1015]
उवाच चैनं देवेशः प्रसन्नेनान्तरात्मना ।
येन संस्तौषि कार्येण त्वं तज्जाने प्रजापते ॥
इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ देवौ प्रकृतिमेष्यतः ।
पारिजातं तु धर्मात्मा नयिष्यति जनार्दनः ॥
अपध्यातो महेन्द्रो हि मुनिना देवशर्मणा । [1020]
अस्याकाङ्क्षत्पुरा भार्यां तपोदीप्तस्य कश्यप ॥
गम्यतां तत्र धर्मज्ञ दाक्षायण्या सह त्वया ।
अदित्या शक्रसदनं श्रेयस्ते पुत्रयोर्ध्रुवम् ॥
इति हरवचनं निशम्य विद्वा-
न्कमलभवात्मजसूनुरप्रमेयः । [1025]
त्रिदशगणगुरुं प्रणम्य रुद्रं
मुदितमनाः स्वमथो गृहं जगाम ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ विष्णुर्महातेजा मुहूर्ताभ्युदिते रवौ ।

$K_{1\ 3\ 4}$ B_2 D_4 मध्ये ; $\tilde{N}_2$ V B_1 $D_{1\ 2\ 6}$ $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 2}$ मध्यो (for मध्यं) — (L 1007) $K_{1\ 4}$ गुह्यं (for गुहा) $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 3}$ धृतिर्भूतिः (B_3 °त) श्रुति($\tilde{N}_2$ °त)श्च रुद्र., V_1 °ति संस्मृतिश्च श्रुतिश्च, D_2 वृत्तिर्भूतिर्यस्य गुहानुतस्य, D_3 वृत्तिर्भूतिर्वा यस्य गुहागतस्य ; D_4 वृत्तिर्भूतिर्यस्य गुह्यश्रुतिश्च, D_6 धृतिर्विभूतिर्यस्य नित्योदयश्च, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 °भूमिर्यस्य गुहा धृतस्य, G_2 °भूति श्रुतिभिः श्रीश्च रुद्रः. — (L 1008) K_3 D_4 स्वस्माद्भूतस्य, $\tilde{N}_1$ B_1 गुहाभूतस्य ; D_5 ग्रहाभिभू° (for गुहाभू°) — (L. 1009) $\tilde{N}_1$ B_2 Ds_2 सं- (for स) B_1 मृडं (for मृड-) V_2 महात्मनः सुमृडीकस्य नित्यम् ; V_3 °नः समूहं वेदस्य, D_2 °न सम्यगेव यस्यार्था. ; D_3 °नः सत्त्वमूर्तेर्देवाधिदेवस्य महेश्वरस्य, T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ M_4 °नः शूलपाणेः. — After line 1009, T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ M_4 ins. :

27** स मां पायाद्देवदेवो महात्मा ।

— (L 1010) $\tilde{N}_2$ $B_{1,\ 3}$ D_4 ईशं (for ईशो). — (L 1011) D_2 लिङ्गाङ्कं (for भगाङ्कं). $K_{3\ 4}$ यज्ज्युमा ; D_3 यद्युत्तमा ; D_4 यत्तु ह्युमा, D_5 यद्युमा, D_5 यत्तदुमा (for यत्तद्ध्युमा) $\tilde{N}_1$ भगलिङ्गाङ्कं यदुमा सर्वधात्री, T_{1-3} $G_{1,\ 3}$ विभाकरो या तदुमा स° ; T_3 $G_{4\ 5}$ विभाकरो या तदुमा स° — For lines 1010–1011, D_2 (marg) subst. :

28** यल्लिङ्गाङ्कं यच्च लोके भगाङ्कं
सर्वं सोमस्त्वं त्र्यम्बक सर्वमीश ।

— (1012) T_1 तृतीयं नास्ति जगति किंचिन् — (L 1013) $\tilde{N}_2$ D_5 महादेवो (for °देवात्) D_3 -देवेश्वरो (for -सर्वे°). — Before line 1014, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins वैशंपायनः — (L. 1014) $\tilde{N}_2$ $B_{2,\ 3}$ D_6 G_2 गोवृष- (for वृषभ-). — (L 1015) K_3 $\tilde{N}_1$ V B_2 Dn Ds $D_{2\ 4}$ धर्मधृग्वरम्, $\tilde{N}_2$ °धृत्तमम् (for °भृद्वरम्) — Before line 1017, K_3 ins ईश्वर उवाच — (1017) $\tilde{N}_2$ $B_{1\ 3}$ D_6 जाने (for येन). D_3 मां स्तौषि, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 चाकाङ्क्षि (for संस्तौषि). K_2 D_4 $V_{2,\ 3}$ तत्तु जाने, $\tilde{N}_{1\ 2}$ B_3 D_6 येन मां त्वं ; V_1 जाने तं तु, $D_{2\ 3}$ तत्ते जाने ; D_5 तत्तु जात, T_1 [अ]हं तु जाने ; $G_{1,\ 5}$ अनुजाने, G_2 त्वां तु जाने ; G_3 तं तु जाने, G_4 तत्त्वज्ञाने ; M_4 त्वनुजाने (for त्वं तज्जाने) — (L 1020) B_1 अशक्तोऽपि, $T_{1\ 2}$ G_3 अनुज्ञातो (for अपध्यातो) K_2 महेन्द्रेण ; D_5 सुरेन्द्रो हि (for महेन्द्रो हि) T_3 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 अवज्ञातो महेन्द्रोऽपि (for ᵃ). — (L 1021) K_3 अस्य काङ्क्षन् ; B_1 अध्यकाङ्क्षत्, B_3 तस्या°, $D_{1\ 6}$ $G_{1\ 5}$ M_4 अस्याकाङ्क्षन् ; $D_{4,\ 5}$ आकाङ्क्षत (for अस्याकाङ्क्षत्) $\tilde{N}_2$ पत्नीं (for भार्यां). K_4 -दीर्घस्य (for -दीप्तस्य) — (L. 1022) $\tilde{N}_1$ सहायया ; $B_{1\ 3}$ M_4 सहानया (for सह त्वया) — Before line 1024, T_{1-2} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins वैशंपायन: — (L. 1027) K_1 $\tilde{N}_2$ V $B_{1,\ 3}$ $D_{1\ 2\ 4\ 6}$ स्वमथौकसं, $\tilde{N}_1$ Dn Ds G_2 सुमनौकसं (for स्वमथो गृहं) K_2 मुदितमना: स्वमथौक. संजगाम ; D_5 °मनाः स्वमथौकमाजगाम

COLOPHON — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_3. *Mention of Khila* $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V B Dn_2 Ds D_1. — *Adhy name* K $\tilde{N}_{1,\ 2}$ $V_{1\ 2}$ B Dn $D_{2\ 4\ 6}$ T_{1-3} G_1 पारिजात($T_{2\ 3}$ G_1 जाताप)हरणम्, V_3 G_3 पारिजातहरणे रुद्रस्तोत्रम् (G_3 °स्तुति:) D_5 °णे महादेवस्तवनम् ; D_1 °णे श्रीमहादेवस्तुति ; D_3 °णे ईश्वरवरप्रदानम् — *Adhy. no* : K_3 (marg.) 126, V_1 132, V_2 131, V_3 B_2 130 ; Dn Ds_2 D_4 127, D_1 124, D_3 137, T_1 $G_{3\ 4}$ M_4 141, T_2 G_1 143 ; T_3 150 ; G_3 133, G_5 144,

मृगयाव्यपदेशेन ययौ रैवतकं गिरिम् ॥
आरोप्यैकरथे देवः सात्यकिं नरपुंगवम् । [1030]
प्रद्युम्नमनुगच्छेति प्रोक्त्वा कुरुकुलोद्वह ॥
रैवतं च गिरिं देवो गत्वा दारुकमब्रवीत् ।
मदीयं रथमेतं त्वं गृहीत्वेहैव दारुक ॥
प्रतिपालय मां सौम्य दिनार्धं चारयन्हरीन् ।
रथेनैव प्रवेष्टाहं द्वारकां सूतसत्तम ॥ [1035]
इति संदिश्य भगवानारुरोह जयोद्यतः ।
तार्क्ष्यं ससात्यकिर्धीमानप्रमेयपराक्रमः ॥
पृथग्रथेन कौरव्य प्रद्युम्नः शत्रुसूदनः ।
आकाशगामिना राजन्पृष्ठतः कृष्णमन्वियात् ॥
निमेषान्तरमात्रेण नन्दनं काननं हरिः । [1040]
देवोद्यानं ययौ धीमान्पारिजातजिहीर्षया ॥
ददर्श यत्र भगवान्देवयोधान्दुरासदान् ।
नानायुधधरान्वीरान्नन्दनस्थानधोक्षजः ॥
तेषां संपश्यतामेव पारिजातं महाबलः ।
उत्पाट्यारोपयामास पारिजातं सतां गतिः ॥ [1045]
गरुडं पक्षिराजानमयत्नेनैव भारत ।
उपस्थितो विग्रहवान्पारिजातश्च केशवम् ॥
सान्त्वितो वासुदेवेन पारिजातश्च भारत ।
उक्तश्च वृक्ष मा भैस्त्वं केशवेन महात्मना ॥
तं प्रस्थितं तरुं दृष्ट्वा पारिजातमधोक्षजः । [1050]
अमरावतीं पुरीं श्रेष्ठां ततश्चक्रे प्रदक्षिणम् ॥
ते तु नन्दनगोप्तारः पारिजातं द्रुमोत्तमम् ।
ह्रियतेति महेन्द्राय गत्वा नृप शशंसिरे ॥
अथैरावतमारुह्य निर्ययौ पाकशासनः ।
जयन्तेन रथस्थेन पृष्ठतोऽनुगतः प्रभुः ॥ [1055]
पूर्वमभ्यागतं द्वारं केशवं शत्रुसूदनम् ।
दृष्ट्वोवाच प्रवृत्तं भोः किमिदं मधुसूदन ॥
प्रणम्य गरुडस्थोऽथ केशवः शक्रमब्रवीत् ।

(L 1029) K3.4 V3 D5 D1.4 मृगव्य- (for °या-) K2 गतो (for ययौ) — (L 1030) V3 वीरं, T2.3 दिव्ये (for देवः) Ñ1 B3 सात्यकिं शिनिपुंगवम्; Ñ2 °किं नरपुंगव, B1 °किं सूतमुत्तमम् (for ^{b}) — (L 1031) Ñ1 D4 (by corr) -कुलोद्भव (for °द्वह) — (L 1032) Ñ1 B1.3 D6 स तु रैवतक देवो (for ^{a}) — (L. 1033) K2 एवं, K3 एतत्, Ñ1.2 B1 D2 T1 G3.4 एनं (for एतं) Ñ1 V2 B1.2 Dn D5 D6 ग्रहाय, D1 गृहाय; D2 G1–4 गृहाण; D4 ग्राहय (for गृहीत्वा). K4 [ए]हि च, V3 [ए]व हि (for [इ]हैव) K1 गृहाणैव हि दारुक; K2 ग्राहयेकैव दारुक (sic), D3 गृहाणेह च दारुकः, T1–3 G5 M4 गृहाणैवेह दारुक (for ^{b}) — (L 1034) G5 M4 परि- (for प्रति-). K1–3 D1.2.4 (*sup lin.*) 5 G2 धारयन्, Ñ1 Dn1 वार° (for चार°). Ñ1 V2 B3 D2.6 हयान् (for हरीन्). K4 दिनार्धे धारयन्हरीन् (for ^{b}), — (L 1035) T2.3 G1.4.5 M4 प्रवेष्टव्यं (for °ष्टाहं) G5 -नन्दन (for -सत्तम). B1.3 D6 द्वारकापुरमुत्तमम् (for ^{b}) — D3 reads lines 1036–1037 on marg — (L 1036) T2.3 G1.4.5 प्रति- (for इति). D4 जयान्वितः, T2.3 G3 जवोद्यत. (for जयो°) — (L 1037) K3.4 Ñ1.2 V B D T1 G2.3 ससात्यको (for °त्यकिर्) — (L. 1038) K2 T2 -सूदन, B3 -तापन (for -सूदनः) — (L 1039) T1–3 G1.3–5 M4 तेन (for राजन्). K2.3 Ñ1 V1 B2.3 Dn D3.5.5 T1–3 G3 M4 अन्वयात्, D3 अभ्य° (for अन्वि°) — (L. 1041) D4 (*sup. lin* as above) देवाध्यान (for देवोद्यानं) K4 om (hapl) lines 1041^b–1047^b. K3 om from जिहीर्षया up to महात्मना (in lines 1049) D2 G5 -जिगीषया (for जिहीर्षया). — (L 1042) D1 -संघान् (for -योधान्) — (L 1043) T1–3 G1.3–5 M4 नानाप्रहरणान्धीरान् (T3 G4.5 M4 °मान्) (for ^{a}) — G4 om. line 1044 — (L. 1044) V3 द्रुमोत्तमम्; T1–3 G1.3–5 M4 अधोक्षजः (for महाबल) — (L 1045) K1 उद्यम्य (for उत्पाट्य) K1 देववृक्षं, D4 गरुडे तं, D5 गरुत्मति (for पारिजातं) V1 द्रुमोत्तमम् (for सतां गतिः) — M4 om line 1046 — (L 1047) T1 om. (hapl) lines 1047^b–1048^a D5 केवलम् (for केशवम्) — (L 1050) T3.3 G1 तत्र (for तरुं) G4 तं तत्र प्रस्थितं दृष्ट्वा (for ^{a}) — (L 1051) V2 रम्या (for श्रेष्ठां) Ñ1 B3 Dn D5 D2.3.5 T1 G3.5 M4 प्रदक्षिणाम् (for °णम्) — (L 1052) K3.4 Dn D5 D2 पारिजातो द्रुमोत्तमः (for ^{b}) — (L 1053) K2 Ñ1 V2 B4 Dn D5 D1.5.6 G2 M4 ह्रियतीति; V3 B1 °ते हि, D3 °तेऽयं, T1–3 G1.3–5 हरतीति (for ह्रियतेति) V2 T1 नृप गत्वा (by transp), T1 नृपं गत्वा — (L. 1056) K Ñ2 V B Dn D5 D1.2.4–6 G2 -नाशनम्; D3 -शासनम् (for सूदनम्) Ñ1 केशवं शासनात्मकम् (for ^{b}) — After line 1056, D4 ins

29** ततो विष्णुगणाः सर्वे योधाः संपातनोद्यताः ।
हाहाकारो महानासीद्ध्रुवं यत्रिदिवौकसाम् ॥

वध्वास्ते पुण्यकार्थाय नीयतेऽयं वरद्रुमः ॥
तमुवाच ततः शक्रो मा मैवं पुष्करेक्षण । [1060]
अयोधयित्वा न तरुर्नयितस्त्वयाच्युत ॥
प्रहरस्व महाबाहो प्रथमं मयि केशव ।
प्रतिज्ञा सफला तेऽस्तु मुक्त्वा कौमोदकीमपि ।
ततः कृष्णः शरैस्तीक्ष्णैर्देवराजगजोत्तमम् ।
बिभेदाशनिसंकाशैः प्रहसन्निव भारत ॥ [1065]
विव्याध गरुडं वज्री दिव्यैः शरवरैस्तथा ।
बाणांश्च च्छेदयामास केशवस्य तरस्विनः ॥
यान्यान्मुमोच देवेन्द्रस्तांस्तांश्चिच्छेद माधवः ।
माधवेन प्रयुक्तांश्च चिच्छेद बलवृत्रहा ॥
महेन्द्रस्य च शब्देन धनुषः कुरुनन्दन । [1070]
शार्ङ्गस्य च निनादेन मुमुहुः स्वर्गवासिनः ॥
तयोर्वर्तति संग्रामे गरुडस्थं महाबलः ।
पारिजातं जयन्तोऽथ हर्तुमभ्युद्यतो बली ॥
प्रद्युम्नमथ कंसघ्नो वारयेति तमब्रवीत् ।
ततस्तं वारयामास रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥ [1075]

जयन्तो जयतां श्रेष्ठो रौक्मिणेयमथेषुभिः ।
सर्वगात्रेषु विहसन्नाजघान रथे स्थितः ॥
रथस्थ एव रथिनं कामस्तु कमलेक्षणः ।
ऐन्द्रिमभ्यर्दयामास बाणैराशीविषोपमैः ॥
स सन्निपातस्तुमुलो बभूव कुरुनन्दन । [1080]
जयन्तस्य च वीरस्य रौक्मिणेयस्य चोभयोः ॥
कृतप्रतिकृतं युद्धे चक्रतुस्तौ महाबलौ ।
महेन्द्रोपेन्द्रतनयौ जगत्यस्त्रभृतां वरौ ॥
देवाश्च मुनयश्चैव ददृशुर्विस्मयान्विताः ।
तं संग्रामं महाघोरं सिद्धाश्चैव सचारणाः ॥ [1085]
ततस्तु प्रवरो नाम देवदूतो महाबलः ।
पारिजातं पुनर्हर्तुमियेष कुरुनन्दन ॥
सखा स देवराजस्य महास्त्रविदरिंदमः ।
अवध्यो वरदानेन ब्रह्मणः कुरुनन्दन ॥
ब्राह्मणस्तपसा सिद्धो जम्बुद्वीपाद्दिवं गतः । [1090]
स्वशक्त्या नृप संयातः सखित्वं बलघातिनः ॥
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कृष्णः सात्यकिमब्रवीत् ।

— (L 1057) D1 ते (for भोः) K1 (marg as above) दृष्टं तावत्प्रवृत्तं भो (for ^{a}) — (L 1058) K2 ऽच्यं, T2 3 ऽपि (for ऽथ) B3 om lines 1058^{b}–1063^{a} — (L 1059) K1, 3 कार्यार्थे, K2 4 Ñ1 V3 B1 2 Dn2 Ds2 D2–6 T3 G1 2, 5 -कार्याय, M4 -कामाय (for -कार्थाय) K4 ऽसौ; Ñ2 D5 एष; V1 स; B2 हि (for ऽयं) K1 D2 3 नयाम्येष द्रुमोत्तमम्; K2 नीयतेऽसौ सुरद्रुमः; V2 3 °तेऽथ वरो द्रु(V3 द्रुमोत्त)मः; B1 G2 नयत्येष वरद्रुम. (for ^{b}). — (L 1060) Ñ1 B1 D6 मैवं पुष्करलोचन; V3 मा मैवं पुरुषोत्तम (for ^{b}) — (L. 1061) Ñ1 अतोषयित्वा (for अयोध°) D5 नेतव्यस्तु (for नयितव्यस्). V3 त्वम् (for त्वया). T1–3 G1, 3–5 प्रभो, M4 विभो (for [अ]च्युत). — (L. 1062) G5 दृढं मयि च केशव (for ^{b}). — (L 1063) K Ñ1 V B1 2 Dn Ds D1–5 G2 मयि (for अपि) Ñ2 B2 D6 मुञ्च कौमोदकीं मयि (for ^{b}). — (L 1064) K2 D3 देवराजं सुरोत्तमम्; D5 °राजमनुत्तमम्; D6 °राजं महाबलम् (also marg गजोत्तमम्), T1–3 G1 3–5 M4 °राजमविध्यत (for ^{b}) — T3 om. line 1065 — (L 1066) V1 T2 G1 4 5 M4 शरशतैस् (for °वरैस्) T3 दिव्यै शरशतैस्तदा (for ^{b}) — (L 1067) K3 Dn Ds D5 T1 G3 बाणांश्चिच्छेद सहसा, Ñ1 2 V B °श्च बाणैश्चिच्छेद, D6 बाणैश्च बाणांश्चिच्छेद (for ^{a}) V2 महात्मनः (for तरस्विन.) — T1–3 G1 3–5 M4 om (hapl) lines 1068-1071 — (L 1068) V1 देवेशस् (for °न्द्रस्) — (L 1069) V3 B3 D6 प्रमुक्ताश् (for प्रयु°) — (L 1072) K1 प्रवृत्ते, K4 महति (for वर्तति) M4 गरुडस्थो (for °स्थ) B2 T1 G3 महाबलम्, T2 3 G1 4 °द्रुमम् (for °बल.) — (L. 1073) B1 3 D6 अभ्यपतद् (for अभ्युद्यतो) K2 (marg as above) हरिः; G2 बलात् (for बली) — (L 1074) Dn Ds G2 तदा (for तम्) — (L 1075) D3 महाबल (for प्रतापवान्). — (L. 1077) K1 4 V3 प्र- (for वि-) — (L 1079) B3 T2 3 G4 शरैर् (for बाणैर्) — (L 1080) B3 संनिपातस्तु तुमुलो; G2 स निर्घात सुतु° (for ^{a}). — After line 1080, K1 4 ins

30** ततस्तं वारयामास जयन्त सर्ववीरहा ।

— (L 1081) K4 परस्परं जयन्तस्य (for ^{a}) — (L. 1082) B1 G2 युद्धं, D2 3 चैव (for युद्धे). K2 कृतप्रतिज्ञं युद्धे च (for ^{a}) V3 महारथौ (for °बलौ) — (L 1084) Ñ1 B1, 3 ददृशु कुरुनन्दन (for ^{b}) — After line 1085, K2 ins. an addl colophon mentioning Khila and adhy. name संयुद्धम् — Before line 1086, K2 ins वैशंपायन D4 om (hapl) lines 1088–1089 — (L 1088) K2 T1 2 G1, 3 5 M4 स सखा (by transp), B1 3 D6 सखा यो V1 D1 -राज्ञस्तु (for -राजस्य). — (L. 1090) T3 G1, 4 M4 हि

रथस्थ एव प्रवरं शरैर्वारय सात्यके ॥
न त्वेव निर्दयं बाणा मोक्तव्याः सात्यके त्वया ॥
अस्य ब्राह्मणचापल्यं सोढव्यं खलु सर्वथा ॥ [1095]
ततः षष्ट्या रथेषूणां गरुडस्थं द्विजस्तदा ।
आजघान महाबाहो सात्यकिं प्रवरो भृशम् ॥
शिनेर्नप्ता ततस्तस्य क्षिपतः सायकान्नृप ।
चिच्छेद पुरुषव्याघ्रो वचनं चेदमब्रवीत् ॥
ब्राह्मणो नाभिहन्तव्यस्तिष्ठ विप्र स्ववर्त्मनि । [1100]
अवध्या यादवानां हि स्वपराधेऽपि हि द्विजाः ॥
प्रवरस्तु प्रहस्यैनमुवाच कुरुनन्दन ।
अलं क्षान्त्या नृणां शूर युध्य सर्वात्मना रणे ॥
जामदग्न्यस्य रामस्य शिष्योऽहमपि यादव ।
नामतः प्रवरो नाम सखा शक्रस्य धीमतः ॥ [1105]
न देवा योद्धुमिच्छन्ति मन्यन्तो मधुसूदन ।
आनृण्यं सौहृदस्याहमद्य गन्तास्मि माधव ॥
ततस्तयोस्तदा रौद्रः संग्रामो ववृधे नृप ।
अस्त्रैर्दिव्यैर्नरव्याघ्र शैनेयद्विजमुख्ययोः ॥
द्यौश्चचाल तदा राजन्द्युचराश्च सहस्रशः । [1110]
तस्मिन्वर्तति संग्रामे तेषामतिमहात्मनाम् ॥
नातिशिश्ये रणे कार्ष्णिरैन्द्रिमस्त्रभृतां वरम् ।
ऐन्द्रिः कार्ष्णि महात्मानं मायिनं शूरसमतम् ॥
हन्त गृह्ण प्रतीच्छेति तावुभौ योधसत्तमौ ।
युयुधाते नरश्रेष्ठ परस्परजयैषिणौ ॥ [1115]
अथ शार्ङ्गायुधसुतं शचीपुत्रः प्रतापवान् ।
विभाष्याभ्यहनद्राजन्दिव्येनास्त्रेण सत्वरः ॥
सोऽस्त्र तदतिदीप्यन्तमापतन्तं शितैः शरैः ।

स , G5 स स- (for दिवं) G3 जम्बुद्वीपाभिसंगत (for ᵇ) — (L 1091) K1 4 Ñ2 D1 T1–3 G1 3–5 M4 यात. स, V2 B D2 3 6 ते यात , V3 ते जात , D4 संजात (for संयातः) K2 स्वशक्त्या रोषसंजात , V2 सुशक्त्या नृप ते यात , D5 स्वभक्त्या नृप संप्राप्त. (for ᵃ) K1–3 Ñ1 V B2 3 Dn Ds D4 T1 G2 3 -घातिना (for °न) — (L 1903) K3 रथस्थम् , Ñ1 V2 B1 Dn Ds T1 M4 अत्रस्थ , Ñ2 V1 B2 3 T2 3 G1 3 4 तत्रस्थ (for रथस्थ) D5 द्विज तमेव प्रवरं, G2 रथस्थं प्रवरं चैव (for ᵃ) T3 G1 3–5 शनैर् (for शरैर्) — (L 1094) T2 3 G1 4 बाणैर् (for बाणा) K3 Ñ2 सत्यक (for सात्यके) — (L 1095) G2 -चापल्यात् (for °ल्यं) D3 वैकृतं ब्राह्मणाना हि (for ᵃ) V1 कर्मणा (for सर्वथा) V2 सोढव्यं सात्यके त्वया (for ᵇ) — (L 1096) D1 वरेषूणां , D3 त्वथे° (for रथे°) — (L 1097) V3 B1 3 G5 महाबाहु (for °बाहो) G5 प्रवरः सात्यकिं भृशम् (for ᵇ) — (L 1098) D3 तान्प्रासान् (for शिनेर्नप्ता) Dn Ds T1 G2 3 धनुस्तस्य , T2 3 G1 महावीर (for ततस्तस्य) Ñ1 तस्यास्यतः शिनेर्नप्ता (for ᵃ). — (L 1100) K2 हि , V1 [अ]ति- , G1 4 [अ]पि (for [अ]भि-) K4 ब्राह्मणे नाभिहन्तव्यं (for ᵃ) K1 3 Ñ1 V3 Dn तिष्ठ स्व , M4 विप्रस्य (for विप्र स्व-) — (L 1101) K3 Ñ1 V2 3 B1 Dn Ds D4 T1 G2 3 स्वापराधे , V1 B2 M4 अप° , D5 स्वपराद्धा , G5 त्वपराधे (for स्व°) K1 4 सापराधा अपि द्विजा (for ᵇ) — (L 1103) D2 रणे (for नृणा) K2 सख्ये (for शूर) K1 4 V3 D4 युद्धे , T1–3 G4 M4 युधि (for युध्य) — (L 1104) D2 इति ; D3 अस्मि (for अपि) — (L 1106) Ñ2 युद्धम् (for योद्धुम्) — (L 1107) Ñ1 Dn T1 2 G2 3 अधि- (for अद्य). — (L 1109) T1–3 G1 3–5 अस्त्रै शस्त्रैश्च संग्रामे (for ᵃ) — (L. 1110) D2 भूश् (for द्यौश्) V3 नरव्याघ्र , T1–3 G1 3–5 M4 महाराज (for तदा राजन्) K1 (marg) Ñ2 V1 2 B2 3 D2 6 T1–3 G1 3–5 M4 भूधराश् , Ñ1 Dn2 D4 G2 ह्यचलाश् , V3 B1 भूचराश् (for द्यु°) — (L 1111) K1 प्रवृत्ते (for वर्तति) B1 3 D5 अपि (for अति) — (L 1112) V3 वृष्णिर् (for कार्ष्णिर्) Dn1 रौद्रम् , G1 5 ऐन्द्रम् (for ऐन्द्रिम्) K1 D3 T2 3 वर , T1 G3 वर (for वरम्) K2 इन्द्रसूनुमरिंदमम् , V2 ऐन्द्रिमस्त्रविदां वरः (for ᵇ) — (L 1113) G5 ऐन्द्र (for ऐन्द्रि) G3 कृष्णं (for कार्ष्णि) K1 3 4 V1 B2 Dn Ds D1 4 T1–3 G M4 सत्तमम् ; V3 -सत्तम (for संमतम्) — (L 1114) Ñ2 V1 3 D3 हन (for हन्त) D2 प्रयच्छ (for प्रतीच्छ) K2 हन गृह्ण प्रतीक्षेति (for ᵃ) D3 -संमतौ (for -सत्तमौ) — For line 1114, T1–3 G1 3–5 M4 subst .

31** तौ तु बाणान्प्रतीच्छन्तावुभौ भरतसत्तम ।
[T2 3 G4 -सत्तमौ (for -सत्तम)]

— (L 1115) T1 2 G3 M4 नरश्रेष्ठौ , T3 G1 4 5 रणश्रेष्ठौ (for नरश्रेष्ठ) — B3 om lines 1117–1122 — (L 1117) T1–3 G1 3–5 M4 आभाष्य (for वि°) V3 धीमान् (for राजन्) Ñ1 D2 5 T2 3 G1 4 5 सत्वरम् (for °र) — (L. 1118) K1 3 4 Ñ2 V B1 2 Dn Ds1 D1 4–6 अभि- (for अति-) Ds2 योऽस्त्रं तदभिदीप्यन्तम् , T1–3 G1 3–5 M4 सोऽस्त्रं तदपि दिव्यं तु (G3 दीप्यन्तम्), G2 सोऽस्त्रं तद्दीप्यमानं तम् (for ᵃ) K1 4 आगतं नि- , T1–3 G1 3–5 M4 रुरोध नि- (for आपतन्तं) — (L 1119) K3 निजघ्ने (for तस्तम्भे).

दृष्ट्वा स्थैर्यं च शैघ्र्यं च प्रद्युम्नस्य महात्मनः ॥
प्रवरस्यापि बाणेन शितेन शिनिपुंगवः । [1150]
चिच्छेदेष्वसनं वीरो हस्तावापं च भारत ॥
ततोऽन्यत्स तु जग्राह महत्तद्धनुरुत्तमम् ।
महेन्द्रदत्तं प्रवरो महाशनिसमस्वनम् ॥
स तेन वीरो महता धनुषा विप्रसत्तमः ।
शरान्मुमोच विशिखानर्करश्मिनिभांस्तदा ॥ [1155]
चकर्त च धनुश्चित्रं शैनेयस्यामितौजसः ।
विव्याध सर्वगात्रेषु बाणैरपि च सात्यकिम् ॥
धनुरादाय शैनेयस्ततोऽन्यत्कुरुनन्दन ।
दृढं भारसहं धीमान्विव्याध प्रवरं रणे ॥
उच्चकर्ततुरन्योन्यं वर्मणी तौ शितैः शरैः । [1160]
गात्रेभ्यश्चैव मांसानि मर्मभिद्भिः शरोत्तमैः ।
अथाष्टधारबाणेन पुनरिष्वसनं द्विधा ।
चिच्छेद प्रवरो वीरस्त्रिभिश्चैनमताडयत् ॥
अन्यदिष्वसनं तं तु ग्रहीतुमनसं द्विजः ।
गदया ताडयामास क्षिप्तया लघुहस्तवत् ॥ [1165]
सोऽसि चर्म च जग्राह सात्यकिः प्रहसन्निव ।
न जग्राह धनुर्धीमान्गदयाभिहतो भृशम् ।
ततः शरशतान्येव मुमोच प्रवरस्तदा ॥
विहस्तमिव विज्ञाय सात्यकिं यदुनन्दनम् ।
प्रद्युम्नोऽस्य ददौ खड्गं निर्मलाकाशसंनिभम् ॥ [1170]
तस्य चिच्छेद भल्लेन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ।
त्सरुदेशेऽपातयच्च प्रवरः प्रहसन्निव ॥
व्यधमच्च तथा चर्म शितैर्बाणैरजिह्मगैः ।
आजघान च शक्त्यैनं हृदि विप्रो ननाद च ॥
तं विक्लवमिव ज्ञात्वा पारिजातजिहीर्षया । [1175]
तार्क्ष्याभ्याशे रथेनैव स तस्थौ प्रवरस्तदा ॥
तं पक्षपुटवेगेन चिक्षेप गरुडस्तदा ।
गव्यूतिमेकं सरथः स पपात मुमोह च ॥
तं जयन्तो निपत्याथ पतितं ब्राह्मणं नृप ।
समाश्वास्य रथं शीघ्रं समारोपितवांस्तदा ॥ [1180]
शैनेयमपि मुह्यन्तं पतन्तं च मुहुर्मुहुः ।
आश्वासयानः प्रद्युम्नः पितृव्यं परिषस्वजे ॥

K2 D5 खेचरै, Ñ1 2 V1 2 B Ds D6 T1–3 G1. 3–5 M5 भ्रमरै, Dn2 खचरै (for द्यु°) —(L 1149) D3 T2. 3 G1 4 शौर्यं (for शैघ्र्यं) —(L 1151) K2 4 Ds2 D1 2 4 5 6 (marg) हस्ताच्चापं (for °वापं) —(1152) K1 महात्मा, K2 D1 3 महान्तं, K3 D5 महच्च, K4 महेन्द्र-, Ñ2 V1 B2 सुमहद् (for महत्तद्) V3 T2 G5 महद्धनुरनुत्तमम् (for ᵇ) —(L 1153) D5 -समप्रभम्, D6 -समं स्वयम् (for -समस्वनम्). —(L 1154) K4 D3 धनुषा (for महता) K4 D3 महता, M4 धनुष्मान् (for °षा). B1 3 D5 रिपु- (for विप्र-) —(L 1155) Ñ2 भगवान्, V2 निशितान्, V3 B1 3 Dn2 D6 T1 3 G1 2 4. 5 M4 विविधान् (for विशिखान्) V1 T2 -प्रभांस्तदा, B1. 3 D3 6 -समप्रभान्, G4 -निभं यथा (for -निभांस्तदा) V3 अर्कवह्निसमप्रभान् (for ᵇ) —(L 1156) B3 स चकर्त (for चकर्त च) V2 महौजस (for [अ]मितौ°). —(L 1157) Ñ2 V2 चैव, D5 चैनं (for सर्व-) —(L 1159) K1 G3 दृढ- (for दृढं) Ñ2 B1 2 D3 श्रीमान् (for धी°). —(L 1160) V1 Ds2 D5 चर्मणी (for व°) —(L 1161) G2 शितैः शरैः (for शरोत्तमैः) —(L 1162) Ñ1 V B Ds D6 T1–3 G2. 5 M4 [अ]परेण, Ñ2 [अ]ष्टवर-, D2 [अ]स्य वर-; D3 [अ]स्य चैव (for [अ]ष्टधार-). D4 5 स पुनर्निःश्वसन्द्विधा (for ᵇ) —(L 1165) K1 3 4 Ñ1 2 V1 3 B Dn D3. 4 6 क्षेप्यया (for क्षिप्तया) —(L 1167) K2 4 निहतो, D4 ताडितो, G5 हि हतो (for [अ]भिहतो) V1 रणे (for भृशम्) —(L. 1169) G4 M4 विध्वस्तम् (for विह°) —Ñ1 om line 1170 —(L 1170) K4 विमलाकाशसंनिभम्, G2 निर्मलं तार° (for ᵇ) —(L 1172) K4 मुष्टि., D2 3 जत्रु-, G2 उरो- (for त्सरु-) Ñ1 V3 B1 2 D6 महातेजा; T1 G3 5 M4 समाहत्य, G1 समासाद्य (for ऽपातयच्च) K2 जत्रुदेशे पातयंश्च, B3 जत्रुदेशे महातेजा, T2 3 G1 4 स तद्देहे समाहत्य (for ᵃ) —(L 1173) D4 तत्त्रिधा (for च तथा) K2 अधमत्तत्त्रिधा चर्म, D3 व्यधमच्चर्म खड्गं च (for ᵃ) —(L. 1174) D3 शैनेयं (for शक्त्यैनं) —(L 1175) G1 इमं (for इव) Dn ज्ञाय (for ज्ञात्वा) V2 -जिघृक्षया (for -जिहीर्षया) — V3 om line 1177 —(L 1177) K2 चिच्छेद (for चिक्षेप) T1–3 G1 3–5 M4 प्रवरं (for गरुडस्) —(L 1078) T3 G1 3–5 M4 गव्यूतिमेका स रथात् (for ᵃ) Ñ2 V2 B1 3 D4–6 T1 2 G1 3–5 M4 पपात च (for स पपात) T3 G5 पपात च मुमोच ह (for ᵇ) —(L 1179) K3 पतितं नृपसत्तम (for ᵇ). —(L 1182) V1. 3 आश्वास्यमान; D2 °सयत (for °सयान) —(L 1183) G4 सव्येन (for पस्पर्श). —(L. 1184) K1, 2, 4 Ñ1 D1, 3

तं हि पस्पर्श हस्तेन सव्येन मधुसूदनः ।
नीरुजः स्पृष्टमात्रेण सात्यकिः समपद्यत ॥
प्रद्युम्नो दक्षिणे पार्श्वे वामे तु शिनिपुंगवः । [1185]
तस्थतुः पारिजातस्य युद्धशौण्डतरावुभौ ॥
जयन्तः प्रवरश्चैव रथेनैकेन भारत ।
संपतन्तौ महेन्द्रेण प्रहस्योक्तौ महात्मना ॥
नासन्नमभिगन्तव्यं गरुडस्य कथंचन ।
बलवानेष पततां राजा च विनतासुतः ॥ [1190]
दक्षिणे चैव सव्ये च च पार्श्वे मम धृतायुधौ ।
उभौ स्थितौ युध्यमानं मामेवेह प्रपश्यतम् ॥
एवमुक्तौ स्थितौ वीरौ ततः शक्रस्य पार्श्वयोः ।
ददृशाते युध्यमानौ देवराजजनार्दनौ ॥
अथेन्द्रो गरुडं बाणैर्महाशनिसमस्वनैः । [1195]
विव्याध सर्वगात्रेषु महास्त्रप्रभवैस्तदा ॥
स तान्बाणानगणयन्वैनतेयः प्रतापवान् ।
ससाराभिमुखो वीरः शक्रनागमरिंदमः ॥
उभौ तौ सहसा राजन्बलिनौ गजपक्षिणौ ।
प्रयुद्धौ वीर्यसंपन्नौ महाप्राणौ दुरासदौ ॥ [1200]
रदनैः पन्नगरिपुं करेण शिरसा तदा ।
ऐरावतो गजपतिराजघान नदंस्तदा ॥
तथा नखाङ्कुशैस्तीक्ष्णैर्वैनतेयो बलोत्कटः ।
तथा पक्षनिपातैश्च शक्रनागं जघान ह ॥
मुहूर्तं सुमहानासीत्संपातो गजपक्षिणोः । [1205]
विस्मापनीयो जगतः प्रेक्षकाणां भयावहः ॥
मूर्ध्न्यथैरावतं तार्क्ष्यस्ताडयामास भारत ।
नखाङ्कुशकरालेन चरणेन महाबलः ॥
स प्रहाराभिसंतप्तो निपपात त्रिविष्टपात् ।
पारियात्रे गिरिश्रेष्ठे द्वीपेऽस्मिञ्जनमेजय ॥ [1210]
पतन्तमपि तं शक्रो न मुमोच महाबलः ।
कारुण्यादथ सौहार्दात्पूर्वाभ्युपगमादपि ॥
कृष्णोऽप्यन्वगमच्चैनं पृष्ठतः प्रभवाव्ययः ।
पारिजातवता धीमान्गरुडेन महाबलः ॥

विरुजः (for नी°) $\tilde{N}_2$ B_1 स्पर्श- (for स्पृष्ट-) K_3 Dn विरुजः स्पर्शमात्रेण, B_3 $G_{4.5}$ विरुज (B_3 नीरुज) स्पृष्टमात्रस्तु (for ^{a}). — (L 1186) $\tilde{N}_1$ $B_{1.3}$ शौण्डौ तु ताव्, B_2 -शौण्डौ धृताव् (for -शौण्डतराव्) — (L 1190) G_2 स राजा (for राजा च). K_3 D_1 राजा विनतया स्तु(D_1 सु)त. (for ^{b}). — (L 1191) K_2 मध्ये ; V_2 वामे (for सव्ये) K_2 पार्श्वे च सु-, $\tilde{N}_2$ मम पार्श्वे (by transp). — (L. 1192) K_2 V_3 $D_{3.5}$ T_3 युध्यमानौ (for °मान) K_4 V_2 D_4 G_5 प्रपश्यथ. ; $\tilde{N}_1$ $T_{3.3}$ G_4 °श्यथ, D_6 °श्यताम् (for °श्यतम्) — (L 1193) D_3 पार्श्वतः (for °योः) — After line 1194, K_2 ins an addl colophon mentioning adhy name संकुलयुद्धे ऐरावणगरुडौ — (L 1195) D_3 वज्राशनि (for महा°) — After line 1195, D_4 ins .

32** वरुणो धर्मराजस्तु धर्मदो बहुभिर्वृतः ।
कृष्णं स योधयामास दिव्यास्त्रैश्च नराधिप ॥
सर्वे देवा महेन्द्रेण कृष्णं मत्वा तु मानुषम् ।
यावन्त एव ते देवा ददृशुस्तं तमन्तिके ॥

— (L 1196) D_3 चैव (for सर्व-) B_1 T_2 प्रवरैस् (for -प्रभवैस्) — M_4 om (hapl) lines 1197–1202 — (L 1197) K_3 $V_{2.3}$ Ds_2 $D_{2-4.6}$ न तान्बाणानगणयद् (for ^{a}) — (L 1198) $K_{1.3}$ $D_{3.4.6}$ अरिंदम (for °मः) — (L. 1199) K_3 वाहने (for सहसा). $K_{1.3}$ $D_{3.4}$ वीरौ (for राजन्) — (L 1200) D_6 G_5 प्रवृद्धौ (for प्रयुद्धौ) K_2 $D_{2.5}$ युयुधाते वीर्ययुतौ (D_2 °क्तौ), D_4 युयुधानौ वीर्ययुतौ (for ^{a}) V_3 $B_{1.3}$ D_6 दुराधर्षौ (for महाप्राणौ) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ महास्वनौ (for दुरासदौ) — (L 1201) $\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ वदनैः, D_6 ततस्तु (for रदनैः). T_{1-3} $G_{1.3-5}$ तदा नागरिपुं वीरं (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ तरसा (for शिरसा) — (L 1203) K_3 $D_{1.4}$ तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्). D_3 नखराङ्कुशैस्त तीक्ष्णैर्, D_5 नखाङ्कुशस्तथा तीक्ष्णैर् (for ^{a}). K_4 D_5 महाबलः, $V_{2.3}$ D_1 बलोत्कटैः (for °त्कटः) — (L 1204) $\tilde{N}_2$ -निपातेन, G_1 -निघातैश्च (for -निपा°). $\tilde{N}_1$ $B_{1.3}$ D_6 अताडयत् (for जघान ह) — (L 1205) V_3 B_3 स मुहूर्तं ; B_1 D_5 मुहूर्तं तु (for °र्तं सु) $\tilde{N}_1$ संमर्दो, V_1 D_3 D_4 सपातं ; V_3 D_6 संमर्दौ, B_3 संसर्गौ (for संपातो). — (L 1206) K_3 $\tilde{N}_{1.2}$ $V_{1.3}$ $B_{1.2}$ Dn Ds $D_{2.4.6}$ T_1 G_2 प्रेक्षितॄणां (for प्रेक्षकाणां) — B_3 om. lines 1207 — (L. 1207) K_1 मूर्ध्नि ऐरावतं तार्क्ष्यस् (for ^{a}). — (L 1208) $\tilde{N}_2$ V_1 -प्रहारेण ; (for -करालेन) G_4 गरुडेन (for चरणेन) D_3 महाबली (for °बलः) — (L 1209) D_5 स तत्प्रहाराभिहतो (for ^{a}) K_2 D_5 निपत्य च, $\tilde{N}_1$ $B_{1.3}$ D_5 स पपात (for निप°) — (L 1211) V_1 गतं तम् (for पतन्तम्) — G_2 om. (hapl) lines 1212–1214. — (L. 1212) $\tilde{N}_2$ पूर्वादभिगमादपि, T_2 $G_{1.2.5}$ M_4 सर्वाभ्युपग° (for ^{b}) — (L 1213) D_3 G_1 पृष्ठत प्रभुरव्यय (for ^{b}). — (L 1214) $\tilde{N}_1$ धीर ; $\tilde{N}_2$ श्रीमान्, B D_6 वीरो (for धीमान्). T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 पारि-

स तस्थौ पर्वतश्रेष्ठे पारियात्रे तु वृत्रहा ॥ [1215]
ऐरावते समाश्वस्ते संग्रामो ववृधे पुनः ।
शरैराशीविषप्रख्यैरस्त्रयुक्तैः सुतेजितैः ।
अन्योन्यं कुरुशार्दूल शक्रकेशवयोर्महान् ॥
ततो वज्रायुधो वज्रमशनिं च पुनः पुनः ।
मुमोच गरुडे राजन्नैरावणरिपौ नृप ॥ [1220]
वज्राशनिनिपातांस्तान्सेहे शक्रस्य नागहा ।
अवध्यो बलिनां श्रेष्ठो निसर्गेण तपोबलात् ॥
मुमोच पक्षमेकैकं मानयन्नशनिं तदा ।
वज्रं च देवराज्ञोऽथ भ्रातुः कश्यपसंभवः ॥
आक्रम्यमाणस्तार्क्ष्येण न्यमज्जन्नृपते गिरिः । [1225]
विवेश धरणीं राजञ्शीर्यमाणः समन्ततः ॥
चुकूज बहुमानेन कृष्णस्य स तु पर्वतः ।
तमद्राक्षीत्ततः कृष्णः किंचिच्छेषमधोक्षजः ॥
तं मुक्त्वा गरुडेनाथ तस्थौ देवो विहायसि ।
प्रद्युम्नं च तदोवाच सर्वकृल्लोकभावनः ॥ [1230]
इतो द्वारवतीं गत्वा रथमानय माचिरम् ।
सदारुकं महाबाहो मत्तेजोबलमाश्रितः ॥
वक्तव्यो बलभद्रश्च राजा च कुकुराधिपः ।
श्वो जित्वेन्द्रमागमिष्ये द्वारकामिति मानद ॥
तथेत्युक्त्वा तु धर्मात्मा प्रद्युम्नः पितरं विभुः । [1235]
गत्वा यथोक्तमुक्त्वा च यादवेशबलावुभौ ॥
नाडिकान्तरमात्रेण पुनस्तं देशमाययौ ।
दारुकेण समायुक्तं रथमास्थाय भारत ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तमारुह्य रथं कृष्णः पारियात्रं गिरिं ययौ ।
यत्रैरावतमास्थाय स्थितः सुरपतिः प्रभुः ॥ [1240]
पारियात्रो गिरिश्रेष्ठो दृष्ट्वायान्तं जनार्दनम् ।
शाणपादसमो भूत्वा प्रविवेश वसुंधराम् ॥
प्रियार्थं वासुदेवस्य प्रभावज्ञो महात्मनः ।
तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्वतस्य जनाधिप ॥

जातं वहन्धीमान् (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 महात्मना (for °बल) — (L 1215) $Ñ_1$ Cal ed संभूत(Cal ed °नूद)- पर्वते तस्थौ (for ^{a}) — (L 1216) K_3 $Ñ_1$ Dn $D_{1\ 2}$ ववृते (for °धे) — (L 1217) K_1 अश्वयुक्तैः, $Ñ_{1\ 2}$ T_2 रत्न°, V_2 अस्त्रैर्मुक्तै , M_4 शस्त्रयुक्तैः (for अस्त्र°) K_4 G_2 सुपूजितै , Ds_2 G_1 सुतेजसै., $T_{2\ 3}$ G_4 °जनै· (for °जितै) $G_{3\ 5}$ रत्न- युक्तै. सुतेजनै (for ^{b}) — (L 1219) G_2 कोपाद् (for वज्रम्) D_1 २ साशनिं (for अ°) — (L 1220) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 om (hapl) lines 1220^{b}–1226^{a}. D_3 -गतो (for -रिपौ) — (L 1221) K_3 Dn पक्षिराद् (for नागहा) — (L 1222) Bomb Poona eds G(ed) ततो (for तपो-). — (L 1223) K_3 एकं तु (for एकैकं) — (L 1224) $Ñ_2$ $D_{2\ 3\ 5}$ -राजस्य (for -राज्ञोऽथ) K_4 वज्रेण देवराजोऽथ (for ^{a}) — (L. 1225) K_1 निमज्जन्; V_3 निमज्य (for न्यमज्जन्) G_2 गिरौ (for गिरि·) D_3 निमज्जन्नपतद्गिरि· (for ^{b}) — (L 1227) $Ñ_1$ बहुमानेन कृष्णस्य, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 चुकूज बहुधा पक्षी (for ^{a}) T_1 G_3 M_4 पश्यत· (for पर्वत·) $Ñ_1$ न चुकूज स पर्वत· , T_2 G_5 केशवस्य तु पश्यत. (for ^{b}) — (L 1228) D_3 तत्राद्राक्षीत्स्वयं कृष्ण (for ^{a}). K_3 शिष्टम् (for शेषम्) — (L. 1229) Ds इत्युक्त्वा (for तं मुक्त्वा) K_3 $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ तं मुक्त्वा गरुडं नाथ (for ^{a}) — (L 1230) K_4 धर्मकृल् (for सर्व°) — (L 1232) D_3 मत्तो बलसमाश्रित. (for ^{b}). — (L 1233) V_3 B_2 $T_{2,\ 3}$ $G_{1\ 4,\ 5}$ बलदेवश् (for °भद्रश्) V_1 कुकुराधिपतिस्तथा , T_1 M_4 राजा कुरुकुलाधिप (for ^{b}) — (L 1234) $B_{1\ 3}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ गमिष्यामो ($B_{1\ 3}$ °मि), Dn T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ M_4 त्वागमिष्ये (for आग°) K_4 जित्वेन्द्रमागमिष्ये श्वो , $Ñ_1$ श्वो वर्जयित्वा गन्तास्मि (sic) (for ^{a}) — (L 1235) K_4 ऽवतरन् (for पितरं) $Ñ_2$ V_3 B_1 D_{2-5} प्रभुः , B_3 Ds T_{1-3} G_3 विभुम् , G_2 भुवि , M_4 नृप (for विभुः) — (L 1236) $K_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn D_{2-5} यादवेन्द्र , $Ñ_{1\ 2}$ V B_3 Ds नरदेव- (for यादवेश-) G_2 यादवेन्द्रवरावुभौ (for ^{b}) — (L 1237) K_2 तालिकान्तर-, D_3 निमेषा° (for नाडिका°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K_3 Dn_1 Ds_2 T_3. — *Mention of Khila* K_3 $Ñ_1$ V B Dn Ds D_2. — *Adhy. name* K $Ñ_{1\ 2}$ V B Dn Ds D_{2-6} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 2\ 4}$ M_4 पारिजात(K_1 °जातक- , T_2 G_1 °जाताप)हरणम् , D_1 पारिजातहरणे संकुलयुद्धम् — *Adhy no* K_3 (marg) 127 ; V_1 133 , V_2 132 , V_3 B_2 131 , Dn Ds_2 D_4 128 , D_1 125 ; D_3 139 , T_1 G_{2-4} M_4 142 , T_2 G_1 144 , T_3 151 , G_2 124 ; G_5 145

(L 1239) D_4 समारुह्य (for त°) — (L 1240) B_3 G_1 तत्र (for यत्र) K_3 [ए]व गजम् (for [ऐ]रावतम्) K_4 विभुः (for प्रभु·) — (L 1241) B_2 V_1 गिरिवरो (for °श्रेष्ठो) V_3 पारिपात्रे गिरिश्रेष्ठे (for ^{a}) — (L 1242) D_1 सोऽणुःपाद- (for शाणपाद-) — (L 1243) Dn_1 प्रियार्थे (for °र्थं).

ततः प्रयान्तं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दन । [1245]
सपारिजातो गरुडः पृष्ठतोऽनुययौ बली ॥
प्रद्युम्नः सात्यकिश्चापि गरुडस्थौ महाबलौ ।
गतावुभौ रक्षणार्थं पारिजातमरिंदमौ ॥
ततस्त्वस्तं गतः सूर्यः प्रवृत्ता रजनी नृप ।
उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोस्तदा ॥ [1250]
सुप्रहाराहतं दृष्ट्वा विष्णुरैरावतं गजम् ।
नातिकल्यं महातेजा देवराजानमब्रवीत् ॥
गरुडाभिहतः पूर्वं नातिकल्यो गजोत्तमः ।
ऐरावतो महाबाहो रात्रिश्च समुपोह्यते ॥
श्वः प्रभाते पुनः कामं प्रवर्तस्व यथेच्छसि । [1255]
एवमस्त्विति कृष्णं तु देवराजोऽब्रवीत्प्रभुः ॥
उवास पुष्कराभ्याशे देवराजः पुरंदरः ।
व्रजं गिरिमयं कृत्वा धर्मात्मा नृपसत्तम ॥
ब्रह्मा ततो जगामाथ कश्यपश्च महानृषिः ।
अदितिश्चैव सर्वे च देवा मुनय एव च ॥ [1260]
साध्या विश्वे च कौरव्य नासत्यावश्विनौ तथा ।
आदित्याश्चैव रुद्राश्च वसवश्च जनेश्वर ॥
नारायणश्च पुत्रेण सात्यकेन च भारत ।
सहोवास गिरौ रम्ये पारियात्रे प्रहृष्टवत् ॥
यः स शाणप्रमाणोऽस्य भक्त्या समभवन्नृप । [1265]
वरं प्रादात्ततस्तस्य पर्वतस्य महाद्युतिः ॥
शाणपाद इति ख्यातो भविष्यसि महागिरे ।
पुण्येनार्धेन तुल्यो हि पुण्यो हिमवतः शुभः ॥
एवमेव च भूमिष्ठो भव पर्वतसत्तम ।
मेरुणा स्पर्धमानो हि बहुचित्रमृगायुतः ॥ [1270]

K$_2$ V$_2$ B$_3$ D$_6$ G$_2$ महाबल (for °त्मनः) — (L 1244) K$_2$ जनार्दन (for जनाधिप) — (L 1245) K$_{1, 4}$ प्रियार्थं; K$_1$ (marg) $_3$ B Dn$_1$ D$_{1, 3, 6}$ T$_3$ G$_{2, 4}$ प्रयातं, T$_1$ °ते (for °न्तं) D$_4$ आगत (for अच्युतं) — (L 1246) D$_5$ पृष्ठस्थो (for °तो) K$_{1, 3, 4}$ Dn D$_1$ T$_1$ G$_2$ तदा, Ñ$_2$ पुन· (for बली). Ñ$_1$ पृष्ठतो च बली ययौ (for ^{b}) — (L 1247) T$_2$ महात्मन (for °बलौ) — (L 1248) V$_3$ B$_{1, 3}$ D$_6$ पारिजातं (for रक्षणार्थं) Ñ$_1$ गता यत पारिजातं; D$_1$ तावुभौ रक्षणार्थं च (for ^{a}) Ñ$_1$ D$_6$ ररक्षतुररिंदमौ, V$_3$ B$_{1, 3}$ रक्षितुं जनमेजय (for ^{b}) — (L 1249) Ñ$_1$ V$_3$ B$_{1, 3}$ D$_6$ ऽस्तं गमत् (for त्वस्तं गतः) — (L 1250) K$_1$ (marg as above) स्थितं पुन (for उपस्थितं) Ñ$_1$ B$_3$ युद्धे (for युद्धं) V$_3$ B$_3$ D$_6$ उपस्थिते पुनर्युद्धे (for ^{a}). K Ñ$_2$ V$_{1, 2}$ B$_2$ Dn Ds D$_{1-5}$ G$_2$ इह; Ñ$_1$ B$_{1, 3}$ D$_6$ प्रभो, V$_3$ नृप, T$_2$ तथा (for तदा) — (L 1251) K$_1$ V$_2$ D$_1$ G$_2$ स (for सु-) D$_{2, 3}$ -प्रहारार्दितं, G$_1$ प्रभावहतं (for -प्रहारा°). D$_6$ T$_{1-3}$ G$_{3-5}$ M$_4$ स्वप्रभाव(D$_6$ °प्रहार-; G$_5$ °वाहन-; M$_4$ °प्रवाहा)हतं दृष्ट्वा (for ^{a}). V$_1$ एवागतं, B$_{1, 3}$ D$_5$ ऐरावणं (for °वतं). — (L 1252) T$_2$ G$_4$ महाराज (for °तेजा) K$_1$ (*sup lin* as above) $_2$ V$_2$ देवराजमथा(K$_1$ °नु)ब्रवीत् (for ^{b}) — (L 1253) V$_2$ हतं (for -हत) K$_3$ गरुडाप्रहत पूर्वं, Ñ$_2$ °डोऽभिहतः पूर्वं, D$_3$ °डेनाहत· पूर्वं (for ^{a}). — (L 1254) K$_2$ D$_4$ (marg as above) $_5$ महातेजा (for °बाहो) K$_2$ V$_3$ B$_3$ D$_6$ रात्रिश्च समपद्यत; Ñ$_2$ V$_1$ B$_2$ °श्च समुपागता, V$_2$ °श्च समुपागमत्, B$_1$ रात्रि· सा समपद्यत (for ^{b}) — (L. 1255) Dn D$_3$ यथाकाम (for पुनः कामं) T$_{1, 3}$ G$_{1, 3-5}$ M$_4$ प्रभाते तु पुनः कर्म (for ^{a}) K$_{1, 4}$ वर्तयस्व; D$_3$ प्रहरस्व (for प्रवर्तस्व). — (L 1256) G$_1$ उक्त्वा तु (for अस्त्विति) Ñ$_2$ D$_{2, 3}$ पुनः (for प्रभु) — (L 1257) T$_3$ उवाच (for उवास) K$_2$ देवराजं पुरंदरम् (for ^{b}) — (L. 1258) K$_1$ D$_5$ वज्रं, D$_{2, 3}$ दुर्गं (for व्रजं) Ñ$_2$ दृष्ट्वा (for कृत्वा). T$_{1-3}$ G$_{1, 3, 5}$ M$_4$ शक्रकृष्णाहवं श्रुत्वा (for ^{a}). — (L 1259) V$_{2, 3}$ T$_{1, 2}$ तत्र (for ततो) B$_1$ D$_6$ G$_{1, 3-5}$ M$_4$ ब्रह्मा तत्राजगामाथ (for ^{a}) Ñ$_1$ V$_3$ B$_{1, 3}$ D$_3$ कश्यपश्चैव ता निशाम् (for ^{b}) — (L 1260) K$_{1, 3, 4}$ D$_{1, 5}$ ते सर्वे, D$_2$ सर्वेऽथ, T$_2$ सर्वे वा (for सर्वे च) T$_{2, 3}$ G$_{1, 4}$ देवाश्च मुनयस्तथा (for ^{b}). — (L 1261) G$_3$ सिद्धा (for साध्या). — (L. 1262) K$_4$ T$_{2, 3}$ G$_{4, 5}$ M$_4$ नरेश्वर (for जने°) —(L. 1263) K$_4$ स्व, Ñ$_1$ D$_5$ ऽथ; V$_1$ B$_{1, 3}$ D$_6$ ऽपि, T$_{1-3}$ G$_{1, 3-5}$ M$_4$ तु (for च) K$_2$ सात्यकिश्चैव भारत (for ^{b}) —(L 1264) K$_1$ तस्मिन्; K$_4$ राज्यां (for रम्ये) K$_2$ G$_2$ प्रहृष्टवान्, D$_6$ सहेष्टवत् (for प्रहृष्ट°) — Ñ$_1$ om line 1965. —(L 1265) K$_1$ Ñ$_2$ B$_2$ Dn G$_2$ यत्स शाण-; K$_4$ यतः शाण-, D$_1$ यः समोऽणु·, D$_6$ G$_5$ यश्च शाण (for य· स शाण-) D$_3$ यत्राशाणप्रमाणाख्यो (for ^{a}). — (L 1266) Ñ$_1$ V$_3$ B$_{1, 3}$ D$_6$ सतां गतिः, D$_3$ जनेश्वर (for महाद्युतिः) — (L 1267) Ñ$_2$ शशपाद, D$_1$ सोऽणु° (for शाण°) D$_1$ महागिरिः (for °गिरे) —(L 1268) V$_2$ T$_1$ G$_5$ [अ]नेन (for [अ]र्धेन). V$_3$ D$_6$ T$_{2, 3}$ G$_{1, 4}$ पुण्येनानेन तुल्येन (V$_3$ D$_6$ °ल्यश्च); G$_3$ प्राणेनानेन तुल्यो हि (for ^{a}) D$_6$ गिरेर्, T$_{1-3}$ G$_{1, 4, 5}$ तुल्यो (for पुण्यो) Ñ$_2$ सुत (for शुभः). D$_1$ पुण्यं हिमवतः सुतः (for ^{b}) — Ñ$_1$ om line 1270 — (L 1270) K$_4$ -मृगै· र्युत·; D$_3$ -गुणैर्युतः (for -मृगा°). — After line 1270, Ñ$_{1, 2}$ V B$_2$ Ds ins ;

तथा दत्त्वा वरं तस्य पर्वतस्य तु केशवः ।
दध्यौ गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठां नमस्कृत्वा वृषध्वजम् ॥
अथाययौ विष्णुपदी स्मृता कृष्णेन भारत ।
संपूज्य तां ततः कृष्णः स्नात्वा स्नानमधोक्षजः ॥
उदकं च ग्रहायाथ बिल्वं च हरिरव्ययः । [1275]
देवमावाहयामास रुद्रं सर्वसुरेश्वरम् ॥
ततः प्राप्तो महादेवः सोमः सप्रवरो विभुः ।
तस्थावुपरि बिल्वस्य तथा गङ्गोदकस्य च ॥
तं पारिजातकुसुमैरर्चयामास केशवः ।
तुष्टाव वाग्भिरीशेशं सर्वकर्तारमीश्वरम् ॥ [1280]
रुद्रो देवस्त्वं रुदनाद्रावणाच्च
रोरूयमाणो द्रावणाच्चादिदेवः ।
भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सलानां
कीर्त्या युङ्क्ष्वेशाद्य प्रभवाम्यन्तरेण ॥
ग्राम्यारण्यानां त्वं पतिस्त्वं पशूनां [1285]
ख्यातो देवः पशुपतिः सर्वकर्मा ।
नान्यस्त्वत्तः परमो देवदेव
जगत्पतिः सुरवीरारिहन्ता ॥
यस्मादीशो महतामीश्वराणां
भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदश्च । [1290]
तस्माद्धि त्वामीश्वरं प्राहुरीशं
सन्तो विद्वांसः सर्वशास्त्रार्थतज्ज्ञाः ॥
भूतं यस्माज्जगदत्यन्तधीर
त्वत्तोऽव्यक्तादक्षरादक्षरेश ।
तस्मात्त्वामाहुर्भव इत्येव भूतं [1295]
सर्वेश्वराणां महतामत्युदारम् ॥

33** रमे त्वां पश्यमानोऽहं बहुचित्रमृगायुतम् ।
[V_3 -गणायुतम् , Ds_1 -नगा° (for -मृगा°).]

— Before line 1271, D_6 ins वैशंपायन — (L 1272) $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ $D_{2-4\ 6}$ नमस्कृत्य (for °त्वा) — (L 1273) K_1 (*sup lin* as above) स्मृत्वा पुण्येन भारत (for ^b). — (L 1274) K_2 [ए]तां (for ता) D_2 कृत्वा (for कृष्ण). K_{2-4} $\tilde{N}_2$ V_1 B_2 Dn Ds $D_{1\ 3-5}$ T_{1-3} G M_4 कृत्वा स्नानम् , $\tilde{N}_1$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 3}$ D_6 स्नातस्तस्याम् (for स्नात्वा स्नानम्) K_1 यथाविधि (for अधोक्षज) K_1 (marg) कृत्वा स्नानं यथाविधि (for ^b) — (L 1275) $K_{3\ 4}$ $D_{1-3\ 5}$ T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 गृहीत्वा (for ग्रहाय) $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{1\ 3}$ [ई]शो (for [अ]थ) K_2 उदकं जग्राह ततो, D_4 °कं स गृहीत्वाथ , D_6 °कं च गृहीत्वेशो (for ^a) $\tilde{N}_2$ ईश्वर· (for अव्यय) — (L 1276) K_3 $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{2\ 3}$ B Dn Ds D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 [ई]श्वरेश्वरम् (for सुरे°) — (L 1277) K_2 D_5 ससोम , D_1 सोम स· (for सोम स-) K_3 सोम सपार्षदो विभु ; D_2 सोमः सोमधरो विभु (for ^b) — (L 1279) D_1 पारिजातस्य कुसुमै (for ^a) — (L 1280) $\tilde{N}_2$ ईशानं (for ईशेशं) $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{1\ 3}$ तुष्टाव च स्तवेनेशं ($\tilde{N}_1$ °श); D_3 °व वाग्भिरीशं सः, D_6 °व च तमीशानं (for ^a) — Before line 1281, some Mss ins कृष्ण उवाच — (L 1281) K_1 त्वं देव , $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ Dn Ds $D_{1\ 4}$ देव त्वं (for देवस्त्वं) G_2 रोदनाद् (for रु°). K_2 $\tilde{N}_2$ V $B_{2.3}$ $D_{2\ 5\ 6}$ रुद्रो देव त्वं रोदनाद्रावणाच्च ; D_3 रुद्रो देव त्वं चोदनाद्रावणाद्वा , T_{1-3} G_{3-5} M_4 रुद्रं देवं रोदनाद्रावणाच्च — (L 1282) V_2 [इ]ति देवः ; T_1 G_5 [अ]तिदेवम् , G_4 M_4 [आ]दिदेवम् (for °देवः) K_2 D_6 रोरूयमाणाद्द्रावणाच्चापि दे(D_6 °तिदे)व , D_1 °माणो रवणाच्चातिदेवः — (L 1283) V_3 सेवकाना (for वत्सलानां) $\tilde{N}_1$ भक्तं भक्तानां वत्सलोपमकीर्तिमान् , D_1 भक्तो भक्तानां वत्सलो वत्सलाना — (L 1284) $\tilde{N}_1$ om कीर्त्या. D_5 प्रसाद्य (for युङ्क्ष्वेशाद्य) V_1 प्रभवाम्युत्तरेण , D_5 न प्रभवाम्यन्त° , D_2 प्रभवोऽस्यन्त° (for प्रभवाम्यन्त°) K_2 कीर्त्यायु·प्रदं संप्रसादयाम्यहम् , K_3 D_4 (marg) कीर्त्या जुष्टं त्वां प्रपेदे (D_4 °पद्ये) शरणम् , D_3 कीर्त्या युक्त साद्यकृन्मा तनुष्व , T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ कीर्त्यायुर्दक्षेशाद्य प्रभाम(T_3 °वा)न्तरेण , G_2 कीर्त्या युक्ष्वेशाद्य प्रवरेणा° — (L 1286) V_3 B_3 सर्वकर्मन् , B_1 °कर्मणि , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ °कामः , G_2 °कर्ता (for °कर्मा). — (L 1287) K_2 $\tilde{N}_2$ V_1 D_4 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4-5}$ M_4 -देवो (for -देव). — (L 1288) $B_{2\ 3}$ D_6 जगत्यस्ति , D_1 °त्पते (for °त्पति) D_4 -वीराधि- , T_2 $G_{1\ 3}$ M_4 -संघाधि (for °वीरादि-) B_1 जगत्यस्ति सुरवीरहन्ता , T_3 $G_{4\ 5}$ बृहस्पति सुरसघारि° . — (L. 1290) $\tilde{N}_1$ $V_{1\ 3}$ $B_{2.3}$ D_6 ईड्य (for आद्य). — (L. 1291) K_2 विद्वन् (for हि त्वाम्) T_2 ईश (for ईशं). — L 1292) D_3 वेद्याः (for विद्वांसः) D_4 -शास्त्र (for -शास्त्रार्थ-) V_1 D_2 G_2 -तत्त्वज्ञा , T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 -तत्त्वम् (for तज्ज्ञाः). — (L. 1293) K_3 भवत्यस्माज् (for भूतं य°) V_2 B_2 D_6 जगदाद्यन्त- , B_3 °दाद्यं तु (for °दत्यन्त-) K_1 (*sup. lin*) B_1 D_4 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 भूतं यस्माज्जगदाद्यं तु वी(K_1 B_1 °द्यन्तवी)र. — (L 1294) T_2 ब्यासाद् (for ऽव्यक्तात्). V B_2 अक्षरेण , D_1 T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ °रेश (for °रेश) — (L 1295) K_2 V_1 $D_{4\ 5}$ भवम् (for भव) D_3 भूत- (for भूतं) — (L. 1296) D_3 -गणाना वै महतामप्युदारम् — (L 1297) K_4 तस्माद्यज्ञैर् , $\tilde{N}_2$ $D_{1\ 3,4}$ यस्माज्जनैर् , V_3 °ज्जिनैर् ; T_1

यस्माज्जितैरभिषिक्तोऽसि सर्वै-
र्देवासुरैः सर्वभूतैश्च देव ।
महेश्वरं विश्वकर्माणमाहु-
स्त्वां वै सर्वे तेन देवाधिदेव ॥ [1300]
पूज्यो देवैः पूज्यसे नित्यदा वै
शश्वच्छ्रेयःकाङ्क्षिभिर्वरदामेयवीर्य ।
तस्माद्विख्यातो भगवान्देवदेवः
सतामिष्टः सर्वभूतात्मभावी ॥
भूमिस्त्रयाणां देव यस्मात्प्रतिष्ठा [1305]
मुने लोकानां भावनोऽमेयकीर्तिः ।
त्र्यम्बकेति प्रथमं तेन नाम
तवाप्रमेयेति त्रिदशेशनाथ ॥
शर्वः शत्रूणां शासनादप्रमेय-
स्तथा भूयः शासनाच्चेश्वरेश । [1310]

सर्वव्यापित्वाच्छंकरत्वाच्च सद्भिः
शब्दस्येशानः श्रीकरार्कोग्र्यतेजाः ॥
संसक्तानां नित्यदा यत्करोषि
शर्म भ्रातृव्यान्यद्व्यनैषीः समस्तान् ।
तस्माद्देवः शंकरोऽस्यप्रमेयः [1315]
सद्भिर्धर्मज्ञैः कथ्यसे सर्वनाथ ॥
दत्तः प्रहारः कुलिशेन पूर्वं
तवेशान सुरराज्ञातिवीर्य ।
कण्ठे नैल्यं तेन ते यत्प्रवृत्तं
तस्मात्ख्यातस्त्व नीलकण्ठेति कल्यः ॥ [1320]
यल्लिङ्गाङ्कं यच्च लोके भगाङ्कं
सर्वं सोम त्वं स्थावरं जङ्गमं च ।
प्राहुर्विप्रास्त्वां गुणिनं तत्त्वविज्ञा-
स्तथा ध्येयामम्बिकां भूतधात्रीम् ॥

तस्माज्जितैर् (for य°) K_2 देवैर् (for सर्वैर्) —(L 1298) K_4 वेदै सुरै (for देवासुरै) — (L 1299) $D_{2\ 3}$ विश्वेश्वर (for महे°) B_2 Ds_2 सर्व- (for विश्व-) — (L 1300) D_2 सर्व- (for तेन) Ds त्वां वै सर्वे सर्वदेवातिदेव, D_3 त्वां वै सर्वे देवा देवाधिदेवम्. — (L 1301) D_3 पूज्यैर् (for पूज्यो) V_3 D_1 देव. (for देवै) K_2 नित्यदायान्, $Ñ_1$ D_5 °दा य , D_4 दानवैश्च (for नित्यदा वै) T_2 पूज्यो नित्यं पूजितो नित्यदानै ; T_3 G_{3-5} M_4 पूज्यो नित्यं पूज्यते नित्यदासैः — (L 1302) K_2 V_3 B_1 D_2 वरदोऽमेयवीर्यं ; K_3 °दानेऽतिवीर्यः , $D_{1\ 4}$ °दामोघवीर्यं (for °दामेयवीर्य) $T_{1\ 3}$ G_{3-5} M_4 भूतै श्रेय काङ्क्षितामेयवीर्यै , T_2 भूते श्रेय काङ्क्षतामेयविद्य. — (L 1305) K_3 $Ñ_1$ B_2 Dn Ds $T_{1\ 3}$ $G_{1,3\ 4}$ भूमि- (for भूमिस्) D_1 यस्मादेतत्, D_4 यस्मात्तत्, G_2 तस्मात् (for य°) $K_{1\ 4}$ भूमित्र(K_4 °मिं त्र)याणां देव यस्मादेतत्प्रतिष्ठा , K_2 भूमिस्त्वया विधृता देव यस्मात् — (L 1306) $K_{1\ 4}$ D_1 मुनि- , $Ñ_1$ Dn Ds पुनर् (for मुने) V_3 -वीर्यं, T_1 कीर्तें (for -कीर्ति) K_2 प्रतिष्ठा मुनेर्भावनामेयकीर्तिः , D_2 मुनिर्लोकानां भावनोऽमेयकीर्ति. , D_3 G_2 पुनर्लोकानां भावनो (G_3 भवतो)मेय° , $T_{2\ 3}$ G_4 मुने देवानां भवतोऽमेयकीर्तिः (G_4 °र्तें), $G_{1\ 5}$ M_4 मुने लोकानां भवतोऽमेयकीर्तें. — (L 1307) D_5 देव (for तेन) — (L 1308) K_3 [इ]ति सुपर्व- , D_4 [इ]ति त्रिदश- , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ त्रिदशाधि- (for त्रिदशेश-) V_2 तवाप्रमेयं त्रिदशेशाथ. — (L 1309) K_{1-3} B_3 $D_{1\ 3-5}$ $T_{2\ 3}$ G_4 सर्व- (for शर्व) $V_{2\ 3}$ D_6 अप्रमेय (for °यस्). K_4 सर्वशत्रूणां सादनादप्रमेयस् — T_2 om (hapl) lines 1310–1315 — (L 1310) D_3 शंसनाच् (for शा°) $Ñ_2$ D_4 त्वं सुरेश. , B_2 Dn Ds D_6 G_3 चेश्वरेण , D_1 च स्वरश्च , T_1 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 चेश्वरोऽसि , G_4 हीश्वरोऽसि (for चेश्वरेश) — (L 1311) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 सर्वव्यापित्वाद्व्यापकश्चासि नाना — (L 1312) K_3 V_3 सर्वस्येशान (for शब्दस्येशान) D_3 शंकरश्चार्क- (for श्रीकरार्काग्र्य-) — (L 1313) $K_{1\ 2}$ V_3 D_3 सभक्तानां , V_2 $T_{1\ 3}$ G_{2-5} M_4 शंभुर्भक्तानां ; $B_{1\ 2}$ $D_{5\ 5}$ G_2 शं भक्तानां , B_3 स भ° , G_1 शंभुर्भूतानां (for ससक्तानां) D_3 य करोति (for यत्करोषि) — (L. 1314) K_3 अपूर्वं , $Ñ_1$ च सर्वं , $Ñ_2$ D_1 असर्वं (for समस्तान्) D_3 समं भ्रातृव्यान्युध्यसे वीर शर्वं. , T_1 G_3 शमं (G_3 °र्मं) भ्रातृव्यानप्यवध्यानवैषि , T_3 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 शर्मं भ्रातृव्यानप्यवध्याननैषी — (L 1315) $K_{1\ 4}$ V_1 B_2 D_4 $T_{1\ 3}$ $G_{3\ 5}$ इति (for ऽसि) — (L 1316) D_1 सर्वैर् (for सद्भिर्) $K_{2\ 3}$ $Ñ_1$ B_1 Dn Ds D_2 T_{1-3} $G_{1\ 3}$ M_4 सर्वनाथ. , V_3 G_4 धर्मनाथ (G_4 °थ) (for सर्वनाथ) — (L 1319) K_1 नीलं (for नैल्यं) $K_{1\ 4}$ प्रदत्तं (for प्रवृत्तं) — (L 1320) $Ñ_1$ काय , V_3 काव्ये , B_1 (marg) $_3$ D_6 काव्य , B_2 काव्यः ; T_2 काय (for कल्य.) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 तस्मात्ख्यातस्त्वं नीलकण्ठोऽतिकाय — (L 1322) $K_{1\ 4}$ सोमः सर्वं त्वं ; K_3 D_1 सोम सर्वस्त्वं , $Ñ_2$ V B_3 Ds $D_{2\ 3\ 5}$ सर्वं सोमस्त्वं ; Dn_1 सर्वं सोमस्त्वं , D_4 सोमस्त्वं तत् ; T_{1-3} $G_{4\ 5}$ M_4 सर्वस्योजस्त्वं , T_2 सर्वस्वोजस्त्वं ; G_3 सर्वस्येशस्त्व (for सर्वं सोम त्वं) — (L 1323) K_2 $T_{2\ 3}$ गुणिनस् (for °नं) G_5 प्राहुर्विप्रा मुक्तिदं त्वां त्वभिज्ञास् — (L 1324) K_2 ज्ञेयाम् ;

वेदैर्गीता सा हि तत्त्वं प्रसूता [1325]
यज्ञो दीक्षाणां योगिनां चातिरूपः ।
नात्यद्भुतं त्वत्समं देव भूतं
भूतं भव्यं भव देवाथ नास्ति ॥
अहं ब्रह्मा कपिलोऽथाप्यनन्तः
पुत्राः सर्वे ब्रह्मणश्चातिवीरा. । [1330]
त्वत्तः सर्वे देवदेव प्रसूता
एवं सर्वेशः कारणात्मा त्वमीड्यः ॥
इति संस्तूयमानस्तु भगवान्गोवृषध्वजः ।
प्रसार्य दक्षिणं हस्तं नारायणमथाब्रवीत् ॥
मनीषितानामर्थानां प्राप्तिस्तेऽस्तु सुरोत्तम । [1335]
पारिजातं च हर्तासि मा भूत्ते मनसो व्यथा ॥
यथा मैनाकमाश्रित्य तपस्त्वमकरोः प्रभो ।
तथा मम वरं कृष्ण संस्मृत्य स्थैर्यमाप्नुहि ॥
अवध्यस्त्वमजेयश्च मत्तः शूरतरस्तथा ।
भवितासीत्यवोचं यत्तत्तथा न तदन्यथा ॥ [1340]
यश्च स्तवेन मां भक्त्या स्तोष्यतेऽमरसत्तम ।
त्वया कृतेन धर्मज्ञ धर्मभाक्स भविष्यति ॥
समरे च जयं विष्णो प्राप्य पूजां तथोत्तमाम् ।
बिल्वोदकेश्वरो नाम भविताहमिहानघ ।
देशे त्वया स्थापितो वै देवसिद्धोपयाचनः ॥ [1345]
इहस्थोपोषितो विद्वान्भक्तिमान्मम केशव ।

V3 B2 3 D6 [अ]व्ययम्, T1–3 G1 3 4 M4 ह्युमाम् (for ध्येयाम्) G5 तथा ह्युमां कमला लोकधात्रीम् — (L 1325) K3 B1 D1 G2 तत्त्वप्रसूता, K4 तत्त्वत्प्रसादात्; D2 त्वं तत्प्रसूता, D3 त्वत्त. प्र° (for तत्त्वं प्र°). Ñ1 वेदो वेदाङ्गै सहिता सुप्रभूता, Ñ2 D4 6 देवै(D4 वेदै)र्गीता (D6 °ता) सा हि त्वत्त प्रसूता, V1. 3 B2. 3 T2 3 G1 3 4 M4 वेदा वेदाङ्गैः सहितास्त्वत्प्र°, T1 वेदैर्गीता या गिरेस्त्वत्प्र° — G5 om (hapl) lines 1326–1331 — (L 1326) B1 [अ]भिरूप, T3 [अ]तिरूपम्, G1 [अ]नुरूपम्, G3 [अ]नुरूप (for [अ]तिरूप) Ñ1 2 V1 यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चातिरूप (V1 °णाश्चातिरूपाः), V2 3 B2 3 यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चाभिरूप, D3 यज्ञो दीक्षा योगिना चानिरूप्य, G2 यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चाभिरूपा, T1–3 G1 3 4 M4 यज्ञे दीक्षा दक्षिणा चैव भूता — (L 1327) D1–3 5 6 T1–3 G1–3 नान्यद्भूतं, G2 नास्त्यद्भुतं (for नात्य°) K1 Ñ2 तत्सम (for त्वत्सम) Ñ1 D6 -देव, V3 -भूत· (for भूतं) V1 नान्यद्भूतं त्वत्सम देवदेव — K1 om line 1328 — (L 1328) D5 भव्यं भवं (for भूतं भव्यं) Ñ2 भवतो नाथ (for भव देवाथ) K4 भूतं भव्य न च देवास्ति नाथ, V3 भूतं स्तव्यं भव देवाथ नास्ति, D2 भूतं भवित्रं च देवाथ नास्ति, D3 भूतं भवद्भावि नान्यत्त्वदस्ति, D4 भूतं भव्यं देवताना सुरेश; T1–3 G1 3–5 भव त्वत्तो देवदेवोऽथ नास्ति; G2 भव्यं भवं देवतानां त्वमेव — (L 1329) G3 M4 आद्यो (for अहं) D5 कश्यपो (for कपिलो) K2 चाप्यनन्त·, Ñ1 योऽप्य°, Ñ2 ऽथानन्तश्च, D4 ऽप्यनन्त. (for ऽथाप्य°) T1–3 G1 2 4 आद्यो ब्रह्मा कपिलो वाप्यनन्त· — (1330) K2 ब्राह्मणाश् (for ब्रह्मणश्) D2 3 6 -वीर्या, G2 वीर (for वीरा·) — (L 1332) K2 3 T1–3 G3 M4 त्वं; G4 स त्वं (for एवं) B3 कारणानां (for °णात्मा) V1 आद्यः; G4 ईशः (for ईड्य.). D4 एवं सर्वेषां कारणात्मा त्वमीश·, D5 एव सर्वेषा कारणं नाथ नान्य — Before line 1333, D6 ins वैशंपायन — (L 1333) B3 D6 स (for तु). K1 V1 2 D2–5 वृषभ- (for गोवृष-) — (L 1334) T1–3 G1 3–5 M4 वासुदेवम् (for नारायणम्) K2 नरो नारायणोऽब्रवीत्, Ñ1 नारायणमिदमब्रवीत् (hypermetric), V3 B2 3 गोविन्दमिदम° (for ^{b}) — Before line 1335, G2 ins शिव — (L 1335) D6 समीलितानामर्थाना (for ^{a}) K1 3 Ñ1 2 V1 B2 Dn Ds D1–4 T1 3 G2 3 M4 प्राप्तिस्ते सुरसत्तम (for ^{b}). — (L 1336) T2 3 G1 5 त्वं (for [अ]सि) T1 G3 पारिजातस्य हर्ता त्वं (for ^{a}) D5 मानसी; T1–3 G1 3–5 मनसि (for °सो) — (L 1337) K4 पुरा, Ñ2 V2 B D6 यदा (for यथा) T1–3 G1 4 5 मामकम्, G3 मां कामम् (for मैनाकम्) — (L 1338) K1 3 4 तथ्यं मम; Ñ1 V2 3 B D6 तदा दत्तं (for तथा मम) K3 [ऐ]श्वर्यम् (for स्थैर्यम्) K2 संस्मर्य स्थैर्यमात्मनि, B2 स्मृत्वा धैर्यमवाप्नुहि, D3 संस्मृत्वा धैर्यमा° (for ^{b}) — After line 1338, D4 ins

34** नीत्वोदकेन दिव्येन स्नपयिष्यसि केशव ।

— (L 1339) T2 त्वं (for च) V3 शूरतमस्, D3 च परतस् (for शूरतरस्) — (L 1340) D3 भवितासि त्वमित्येवं T1 2 G3–5 M4 °ता सत्यवादी त्वं (T1 2 G3 °वादित्व); T3 G1 °तासीत्यवादीस्त्वं (for ^{a}) D4 तत्तथैव न चान्यथा (for ^{b}) — (L 1341) Ñ1 कश्चित् (for भक्त्या) V3 B1 3 D6 य संस्तवेन मां कश्चित् (for ^{a}) — (L. 1342) K4 कृष्णेन (for कृतेन) V2 तत्त्वज्ञ (for धर्मज्ञ) — (L 1343) T1 G3 विजयं, T2 3 G5 M4 विजयी (for च जयं). B1 (marg as above) कृष्ण (for विष्णो) K3 कृत्वा (for प्राप्य) V1 अनुत्तमाम् (for तथो°) B2 प्राप्स्यसि त्वं तथोत्तमम् (for ^{b}) — (L 1345) K1 3 Dn Ds D1 2 देवे·

त्रिरात्रमीप्सिताल्लोकान्गमिष्यति जनार्दन ॥
अवन्ध्या नाम देशेऽस्मिन्गङ्गा चैव भविष्यति ।
गङ्गास्नानसमं स्नानं मन्त्रतो भविता तथा ॥
षट्पुरं नाम नगरं दानवानां जनार्दन । [1350]
अत्रान्तर्धरणीदेशे तच्चाक्रम्य महाबलाः ॥
एते दैत्या दुरात्मानो जगतो देवकण्टकाः ।
छन्ना वसन्ति गोविन्द सानावस्य महागिरेः ।
अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणोऽनघ ।
मानुषान्तरितस्तस्मात्त्वमेवाज्ञहि केशव ॥ [1355]
एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
परिष्वज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप ॥
ततो याते महादेवे प्रभातायां नराधिप ।
तस्यां निशायां गोविन्दो भूयः पर्वतमब्रवीत् ॥
तत्राधः पर्वतश्रेष्ठ निवसन्ति महासुराः ॥ [1360]
त्वया रुद्धो हि तन्मार्गो जगतो हितकाम्यया ॥
निर्गमिष्यन्ति ते नैव मया रुद्धा महाबलाः ।
द्वारे निरुद्धे तत्रैव विनङ्क्ष्यन्ति ममाज्ञया ॥
त्वयि संनिहितश्चाहं भविष्यामि महागिरे ।
अधिष्ठाय महाघोरान्निवत्स्यामि च पर्वत ॥ [1365]
आरुह्य मूर्ध्नि मद्रूपं दृष्ट्वा पर्वतसत्तम ।
गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥
त्वत्तोऽश्मभिश्च प्रतिमां कारयित्वेह भक्तितः ।
शुश्रूषिष्यन्ति ये नित्यं मम यास्यन्ति ते गतिम् ॥
इति तं पर्वतं कृष्णो वरदोऽनुगृहीतवान् । [1370]
तदाप्रभृति देवेशस्तत्र सनिहितोऽच्युतः ॥
पाषाणैः प्रतिमां तत्र कारयित्वा च कौरव ।

श्वर त्वया गीतो , K2 देवेश स्थापितो देव , K4 बिल्वेश्वरस्तथा गीतो (for ^{a}) K2 त्वया (for देव-) V3 B2 D6 -सत्योप- (for -सिद्धोप-) T1-3 G1 3-5 M4 याचित·, G2 -सेवित (far -याचन·) K4 देवीसिद्धोपयाचितः (for ^{b}) — (L. 1346) V3 इहोष्य (for इहस्थ) D2 योऽर्च्यते (for [उ]पोषितो) — (L 1347) D5 त्रिरात्राद् (for °त्रम्) K2 Ñ2 कामान् (for लोकान्) Ñ2 आगमिष्यति (hypermetric) (for गमि°) — (L 1348) V1 B1 (marg) आवर्ना, D2 5 अचिन्त्या , T1 G2 4 आवर्ते, G5 M4 आवर्तो (for अवन्ध्या) T2 3 G1 आवर्तनामा देशेऽस्मिन् (for ^{a}) — (L 1349) K2 संततं , G5 M4 मात्रतो (for मन्त्रतो) D5 मन्त्रस्नानं भविष्यति (for ^{b}) — (L 1351) K4 वारुणे (for धरणी-) K1 3 4 Dn D1 T1 G3 पराक्रम्य , Ñ2 तत्रा° ; D5 तं चा° (for तच्चा°) Ñ1 तच्चाक्रम महाबल (for ^{b}) — (L 1352) Ñ1 B1 D6 हिंस्त्रा (for दैत्या) K1 B2 T1-3 G1 3-5 M4 महात्मानो (for दुरा°) V3 B3 एते हिंस्रा महात्मानो (for ^{a}). V1 लोक (for देव-) T1-3 G1 3-5 M4 जगतामपि कण्टकाः (for ^{b}) — (L 1353) M4 वसन्तोऽस्मिन् (for सानावस्य) D5 महात्मनः (for °गिरे·). T1-3 G1 4-5 वसन्तोऽस्मिन्महागिरौ (for ^{b}) — G4 om lines 1354^b-1357^a. — (L 1355) D5 मानुषान्तर्हितस्तस्मात् (for ^{a}) T1 G3 सत्वर , T2, 3 G1 5 M4 सत्वरम् (for केशव) — Before line 1356, G2 ins वैशंपायनः — (L 1356) K3 महाबाहुस् , Ñ1 °बाहो (for °देवम्) — (L 1357) T1-3 G1 3 5 प्रतिपूज्य (for परिष्वज्य) — D6 om line 1358 — (L 1358) D1 ततो यातो महादेवं (for ^{a}) V2 D4 जनाधिप (for नरा°) — (L. 1359) D2 3 रजन्यां (for निशायां). Ñ2 स्वयं (for भूय) — After line 1360, K1 (marg) B2 Dn G2 ins

35** अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मण पुरा ।

[B2 सर्वं (for देव-)]

— K2-4 D1 om. line 1361 — (L 1361) K1 तेन रुद्धो हि भगवान् , Ñ1 Dn D2-6 G2 तेन (G2 तैर्हि) रुद्धो भवानत्र , Ñ2 V B Ds ते निरुद्धा मया चात्र (for ^{a}) — (L 1363) K1 ऽभिरुद्धे (for नि°) K2 विनश्यन्ति (for विनङ्क्ष्यन्ति) Ñ2 V1 महासुरा (for ममाज्ञया) — (L 1365) K3 महारूपं , K4 D4 (marg.) 6 T3 °घोरं , Ñ2 D2 °योगं ; V3 B2 3 [अ]सुरान्घोरान् , D3 महाशृङ्गं , D4 °शूरान् , D5 °शूर (for °घोरान्) K2 D4 5 G2 पर्वते (for °त) — (L. 1366) T2, 3 G1 4 तद्रूपं (for म°) Ñ1 B1 आरोक्ष्यन्त्यूर्ध्वबाहुश्च , D5 नर आरुह्य मद्रूपं , G5 आरुह्य मूर्तिमद्रूपं (for ^{a}). Ñ1 B1 3 यस्त्वा (for दृष्ट्वा) B3 यस्त्वां पर्वतसत्तमम् (for ^{b}) — (L 1367) D4 गोप्रदानसहस्रस्य (for ^{a}). K Ñ2 V2 3 B Dn Ds D1 6 T1 G1-3 5 M4 प्राप्स्यति ; V1 Ds2 °सि (for °न्ति) — (L 1368) K2 त्वत्तोऽस्माकं ; D6 त्वदश्मभिश्च (for त्वत्तोऽश्म°) D3 शक्तित (for भ°). — (L 1369) K2 Ñ2 Ds D2-4 शुश्रूषयन्ति ; T1 G3 5 M4 °षन्ति च (for °षिष्यन्ति) V1 सततं (for ये नित्यं). T2 3 G1, 4 शुश्रूषन्ति च ते नित्यं (for ^{a}) K4 गिरिम् (for गतिम्) T1-3 G1 3-5 M4 आर्या प्राप्स्यन्ति ते गतिम् (for ^{b}). — (L 1371) Ñ1 तद्देव (for देवेशस्) Ñ1 नित्यं (for तत्र) — (L 1372) K2 पाषाणे (for °णैः) K3 4 Ñ2 V2 B2 Dn Ds D1, 2 T1 G2 5 M4 तात , D3 तां तु ; D6

शुश्रूषन्ति कृतात्मानो विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिणः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततो रथवरं कृष्णः समारुह्य महामनाः ।

बिल्वोदकेश्वरं देवं नमस्कृत्य ययौ नृप ॥ [1375]

महेन्द्रमाह्वयामास रथस्थो मधुसूदनः ।

सत्कृतं पुष्कराभ्याशे सर्वैर्देवगणैः सह ॥

ततः शक्रो जयन्तोऽथ हरिमिर्युक्तमुत्तमम् ।

आरुरोह रथं देवः सर्वकामप्रदः सताम् ॥

तयो रथस्थयोर्युद्धमभवत्कुरुनन्दन । [1380]

देवयोर्दैवयोगेन पारिजातकृते तदा ॥

ततोऽहनद्रणे विष्णुर्बाणैः शत्रुबलार्दनः ।

सैन्यानि देवराजस्य बाणजालैरजिह्मगैः ॥

उपेन्द्रं न महेन्द्रोऽथ नैव विष्णुः सुरेश्वरम् ।

ताडयामासतुर्वीरौ शस्त्रैः शक्तावुभौ प्रभो ॥ [1385]

एकैकमश्वं दशभिर्महेन्द्रस्य जनार्दनः ।

विव्याध बाणैर्निशितैरश्वयुक्तैर्जनेश्वर ॥

सैन्यान्यपि च देवेन्द्रः शरैरमरसत्तमः ।

छादयामास राजेन्द्र घोरैरस्त्राभिमन्त्रितैः ॥

स च बाणसहस्रैश्च कृष्णो गजमवाकिरत् । [1390]

गरुडं च महातेजा बलभिद्धरिवाहनः ॥

भूमिष्ठाभ्यां रथाभ्यां तौ ततदहः शत्रुदारणौ ।

कृत्वा (for तत्र) T1–3 G1 4. 5 M4 च केशवम्, G2 तु कौरव, G3 हि भक्तित (for च कौरव). — (L 1373) G4 महात्मानो (for कृता°) B1 शुश्रूषयन्ति ये नित्यं (for ^a) K2 -लोक च (for -लोकाभि-). Ñ1 V3 B1 3 D6 -काङ्क्ष्या (for -काङ्क्षिण·)

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 B3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* · K3 Ñ1 2 V1 3 B Ds D1 — *Adhy name* K Ñ1 2 V B Dn Ds D2 4–6 पारिजातहरणम्, D1 पारिजातहरणे ईशस्तवः, D3 पारिजातहरणे बिल्वोदकेश्वरमाहात्म्यम्, T1 G3 4 पारिजातहरणे बिल्वोदकेश्वरप्रतिष्ठा, T2 3 G1 M4 बिल्वोदकेश्वरप्रतिष्ठा (T2 °ष्ठानम्), G2 पारिजातहरणे बिल्वेश्वरप्रादुर्भाव. — *Adhy no* K3 (marg.) 128, V1 G2 134, V2 133, V3 132, Dn Ds2 D4 129, D1 126, D3 139, T1 G3 4 M4 143, T2 G1 145, T3 155, G5 146

(L 1374) B1 D6 स्वमारुह्य (for स°) Ñ2 Ds T3 महाबल, D3 °बली (for °मना) — (L 1375) Bom Poona eds G(ed) नृप (for नृप) — After line 1376, K1 4 D1 read line 1383 repeating it in its proper place — (L 1377) K1 3 4 D6 यत्कृत, Ñ1 संस्कृतं, Ñ2 संस्थितः, V2 3 B1 3 D5 6 संस्थितं, T2 सततं; G2 सुकृतं, G5 सत्कृत (for °तं) K2 B3 Ds D4 5 G2 सर्व-; T2 समैर् (for सर्वैर्) — (L 1378) Ñ1 V3 B3 D6 ऽपि संयत्तो; V1 जयन्तश्च; V2 (*sup lin* as above) ऽपि जयन्तो; B1 2 ऽथ संयुक्तो, D4 जयन्तोऽपि (for °न्तोऽथ) — (L 1379) G4 -प्रदं (for -प्रद·) — (L 1380) K3–4 Ñ1 2 V2 3 B3 D6 G2 ततो (for तयो) T1–3 G1 3–5 M4 तयोरथ पुनर्युद्धम् (for ^a) — (L 1382) D1 विष्णुं (for विष्णुर्) Ñ2 ततर्द देवराजस्य; V3 B2 2 ततर्द तरसा विष्णुर् (for ^a) K1–3 D4 शक्र-; D1 शक्रो (for शत्रु) B3 D3 बलार्दनम् (for °र्दन) K4 D2 बाणैः शक्रं जना(D2 बला)र्दनम्. — (L 1383) Ñ1 -राजस्तु (for -राजस्य). — (L 1384) K1 4 उपेन्द्रेण; K3 D3 उपेन्द्रं च, Ñ1 न देवेन्द्रं, G2 उपेन्द्र स (for °न्द्रं न) T1–3 G1 3 5 M4 उपेन्द्रं तं (T1 तु) महेन्द्रोऽपि (for ^a) D3 निघ्नन्, T1 M4 न च, G3 4 स च (for नैव) — (L 1385) K Ñ1. 2 V1. 2 B2 3 Dn Ds D1 2 4 6 G2 अपि (for उभौ) V3 B3 शरै शक्तावपि प्रभो, D3 शस्त्रै. शक्राशनिप्रभै, D5 शस्त्रै. शक्तावपि प्रभू (for ^b) — (L 1386) K2 अत्र; D1 4 अस्त्रं (for अश्वं) D2 3 एकैकमस्त्रं बहुभिर् (for ^a) — V3 om line 1387–1393 — (L 1387) K Ñ1 2 V1 Dn Ds D1–5 G3 विशिखैर्, T2 3 G4 दशभिर् (for निशितैश्). V2 B D6 विव्याध विशिखैस्तीक्ष्णैर् (for ^a) K1 (*sup lin.* as above) अश्वयुक्तैर्, B3 अस्त्रयुक्तं, D6 °मुक्तैर् (for °युक्तैर्) K1 D1 4 जनेश्वर.; K2 जनार्दन, K4 नरेश्वर, G5 जनाधिप (for जनेश्वर) — (L 1388) K2 D3 तथोपेन्द्र., D2 च देवेश (for च देवेन्द्र) Ñ1 B1 3 D5 शैल्याद्यानपि देवेन्द्र· ; V1 B2 सैन्यादीनपि दे°, Dn सैन्याद्यानपि दे° (for ^a) K2 D5 -सत्तम, B3 °मै· (for °म) — For line 1388, T1–3 G1. 3–5 M4 subst

36** सैन्यं च ह्यर्दयामास शरैर्यादवसत्तमः ।

— (L 1389) Ñ1 D1 देवेन्द्रो (for राजेन्द्र) T1–3 G1 3–5 M4 अचिरेणैव राजेन्द्र (for ^a) K1 (*sup, lin.* as above). 4 शरैर् (for घोरैर्) — (L 1390) B2 3 बली (for स च). D2 काष्ण्यं रथम् (for कृष्णो गजम्) — (L 1391) Ñ1 गरुडश् (for °डं) K2 महाबाहुर् (for °तेजा) K1 D1 बलिभिर् (for बलभिद्) K3 T1 2 G3 हरिवाहनम् (for °हन) — (L 1392) B2 T1 G3 M4 भूयिष्ठाभ्यां लता-(M4 रथा)भ्यां तु (B2 तौ) K3 दारुणै·, D1 5 -दारणैः (for °णौ) — (L. 1393) K1 महावीर्यौ (for °त्मानौ). — (L,

युयुधाते महात्मानौ नारायणसुराधिपौ ॥
चकम्पे वसुधा कृत्स्ना नौर्जलस्थेव भारत ।
दिशां दाहेन दिग्देशाः संवृताश्च समन्ततः ॥ [1395]
चेलुर्गिरिवराश्चैव पेतुश्च शतशो द्रुमाः ।
पेतुश्च धरणीपृष्ठे मर्त्या धर्मगुणान्विताः ॥
निर्घाताः शतशश्चान्ये पेतुस्तत्र नराधिप ।
ऊहुश्च सरितः सर्वाः प्रतिस्रोतो विशां पते ॥
विष्वग्वाता ववुश्चैव पेतुरुल्काश्च निष्प्रभाः । [1400]
मुहुर्मुहुर्भूतसंघा रथनादेन मोहिताः ॥
प्रजज्वाल जले चैव वह्निर्जनपदेश्वर ।
युयुधुश्च ग्रहैः सार्धं ग्रहा नभसि सर्वतः ॥
ज्योतींषि शतशः पेतुः स्वर्गाच्च धरणीतले ।
दिशां गजाः प्रकुपिता नागाश्च धरणीतले ॥ [1405]
गर्दभारुणसंस्थानैश्छिन्नाभ्रैश्चावृतं नभः ।
विनदद्भिर्महारावैरुल्काशोणितवर्षिभिः ॥
न भूर्न द्यौर्न गगनं नरेन्द्रवृषभाभवन् ।
स्वस्थानि सुरवीरौ तौ दृष्ट्वा युद्धगतौ तदा ॥
जेपुर्मुनिगणा मन्त्राञ्जगतो हितकाम्यया । [1410]
ब्राह्मणाश्च महात्मानो व्यतिष्ठंस्तेषु सत्वरा ॥
ततो ब्रह्मा महातेजा कश्यपं वाक्यमब्रवीत् ।
गच्छ वध्वा सहादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत ॥
स तथेति तदा देवमुक्त्वा पद्मभवं मुनिः ।
जगाम रथमास्थाय तस्थौ नरवरान्तिके ॥ [1415]
स्थितं तु कश्यपं दृष्ट्वा सहादित्या तदान्तरा ।
उभौ रथाभ्यां धरणीमवतीर्णौ महाबलौ ॥
न्यस्तशस्त्रौ च तौ वीरौ ववन्दतुररिंदमौ ।

1395) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 दिशो दाहेन तद्देशा (for ^{a}) K_1 संवृत्य, $K_{2\ 3}$ D_4 °त्ताश्, $\tilde{N}_2$ सधूमाश्, V_2 B_3 D_2 संभृताश्, G_2 संवृक्ताश् (for °ताश्) — (L 1396) K_2 अभिहताश् (for गिरिवराश्) $\tilde{N}_2$ D_S निपेतु (for पेतुश्च) — (L 1398) $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 D_6 [ए]व (for [अ]न्ये) K_3 तेन (for तत्र) — (L 1399) D_3 श्रेष्ठा· (for सर्वा) — (L 1400) D_3 तिर्यग्वाता (for विष्व°) $\tilde{N}_1$ V_3 B_2 D_S D_6 च सप्रभा· ; B_3 सहस्रश., D_4 [अ]शनिप्रभा· (for च निष्प्रभा) — (L 1401) B_3 D_6 -गणा (for -संघा) K_3 $\tilde{N}_2$ V_1 B_2 D_S $D_{4\ 5}$ मुमुहुर्भूतसघाश्च, V_1 स्वर्गं मुहुर्भूतगणा (for ^{a}) B_1 रण- (for रथ) — D_4 om (hapl) lines 1402–1403 — (L. 1403) D_3 विग्रहं (for युयुधुश्) D_3 ग्रहा· कुर्वन्ति सर्वश (for ^{b}) — (L 1404) D_2 च तदा (for शतश) $\tilde{N}_2$ उल्काश् (for स्वर्गाच्) $\tilde{N}_1$ V_3 B D_S $D_{2\ 3\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 -तलम् (for -तले) — $D_{3\ 4}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ om (hapl) line 1405 — (L 1405) K_4 दिग्गजाश्च (for दिशां गजा) K_2 $\tilde{N}_2$ V B D_S $D_{5\ 6}$ प्र(B_3 D_6 सं)क्षुभिता ; D_2 प्रचलिता (for प्रकुपिता) K_2 पतिता (for नागाश्च) — (L 1406) V_2 D_3 G_2 -संकाशैश्, D_2 -संस्थाभैश् (for °नैश्) D_3 चित्राभ्रैश्च, T_{1-3} $G_{1\ 3-6}$ M_4 मेघैश्चैव (for छिन्नाभ्रैश्च) K_3 वृतं नभ, D_4 समन्तत (for [आ]वृतं नभ) — (L. 1407) V_2 निनदद्भिर् (for वि°) K_2 B_2 D_{S1} $D_{2\ 3}$ महानादान्, K_3 $\tilde{N}_1$ D_n $D_{1\ 4\ 5}$ T_3 G_1 °रावान्, K_4 G_2 °राज, $\tilde{N}_2$ B_1 D_{S2} M_4 °नादा, T_1 °रावास् (for °रावैर्) $K_{1\ 4}$ D_n D_S $D_{1\ 2\ 5}$ रूक्ष-, V_1 उल्का:, $T_{1\ 3}$ $G_{1,\ 3}$ रक्त (for उल्का) $\tilde{N}_2$ वृष्टिभि· (for -वर्षिभि) B_1 रूक्षशोणितवृष्टिभि. (for ^{b}). — (L. 1408) K_1 द्यौर्न भूर् (for भूर्न द्यौर्) $T_{2\ 3}$ G_1 भगणो (T_2 °णं) (for गगनं) $K_{1\ 2}$ $V_{1,\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_{1-6} G_2 [अ]भवत् (for °वन्) $\tilde{N}_2$ नरेद्रवृषभावन, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 नरे(G_1 महे)न्द्र प्रबभौ तदा (for ^{b}) — (L 1409) $V_{1\ 3}$ B_3 T_1 G_{3-5} स्वस्थाने (for °नि) D_1 स्वस्थानानि च वीरौ तु, D_2 °ने च सुवीरौ तु, D_3 स्वस्थौ नृसुरवीरौ तु, T_3 $G_{1\ 4}$ स्वस्थाने क्रूरवीरौ तु (for ^{a}) — (L. 1410) V_2 D_6 मन्त्रं (for मन्त्रान्) K_4 जगतां (for °तो) — (L 1411) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ V_2 D_n D_S D_1 ह्यतिष्ठंस् (for व्य°) V_3 B_3 D_6 तेन (for तेषु) K_2 D_{3-5} ह्यतिष्ठञ्जप्य(D_3 °ञ्जाप्य-; D_4 °ञ्जप)तत्पराः, $\tilde{N}_2$ द्युतिमन्तोऽथ सत्वरा., V_1 जातिवन्तोऽथ स°, D_2 G_2 व्य(G_2 ह्य)तिष्ठञ्जपतत्परा, $T_{1\ 2}$ G_{3-5} ह्यतिष्ठंस्तेऽथ (T_2 °स्तेन) सत्वरा ; T_3 ह्यतिष्ठन्ह्यथ स° (for ^{b}) — (L 1412) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ [अ]मरै साकं, T_2 हरै साक (for महातेजा) — (L 1413) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 गच्छस्व सहसादित्या (for ^{a}) — (L 1414) M_4 transp स and तथेति D_4 चैवम् (for देवम्) $K_{1,\ 2,\ 4}$ $D_{1\ 2}$ पद्मभुवं (for °भवं) — (L 1415) V_3 B_3 D_6 आरुह्य (for आस्थाय) K_2 देव- ; G_{1-3} M_4 गिरि- (for नर-) $\tilde{N}_2$ -वरान्तरे (for °न्तिके) $D_{2\ 3}$ तस्थौ मुनिवरोऽन्तिके ; D_6 तस्थौ वररथान्तिके (for ^{b}) — (L 1416) K_2 D_5 G_2 तथाम्बरे, D_6 M_4 तदान्तरे, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ तदन्तरे (for तदान्तरा). — (L 1417) $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 D_6 अवनीम् (for धरणीम्) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 कृष्णशक्रौ तु धरणीम् (for ^{a}) — (L 1418) T_1 -शस्त्रवरौ, G_3 -शस्त्रौ वरौ, M_4 -शस्त्रधरौ (for -शस्त्रौ च तौ) — (L 1419) K_4 भूतज्ञौ (for तत्त्वज्ञौ) V_2 पितरौ सर्वधर्मज्ञौ (for ^{a}) — (L 1420) K_2 D_5 जग्राह ; K_3 $\tilde{N}_2$ V_3 B D_{S2} $D_{2-4,\ 6}$ T_{1-3}

पितरौ धर्मतत्त्वज्ञौ सर्वभूतहिते रतौ ॥
उभौ प्रहाय' हस्ताभ्यामदितिस्त्वब्रवीद्वच. । [1420]
असोदराविवैवं किमन्योन्यं हन्तुमिच्छथ ॥
स्वल्पमर्थं पुरस्कृत्य प्रवृत्तमतिदारुणम् ।
सदृशं नेति पश्यामि सर्वथा मम पुत्रयोः ॥
श्रोतव्यं यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापतेः ।
न्यस्तशस्त्रौ स्थितौ भूत्वा कुरुतं वचनं मम ॥ [1425]
तथेत्युक्त्वा च तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ ।
गङ्गां जग्मतुरेवाथ प्रजल्पन्तौ परस्परम् ॥

शक्र उवाच ।

त्वं प्रभुर्लोककृत्कृष्ण राज्येऽहं स्थापितस्त्वया ।
स्थापयित्वा कथं नाम पुनर्मामवमन्यसे ॥
भ्रातृत्वमुपगम्यैवं ज्येष्ठत्वं प्रतिपूज्य च । [1430]
कथं कमलपत्राक्ष निर्वाणं कर्तुमर्हसि ॥
स्नातौ तु जाह्नवीतोये पुनरभ्यागतौ नृप ।
यत्रादितिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ ॥
प्रियसंगमनं नाम तं देशं मुनयोऽवदन् ।
यत्र तौ संगतौ चोभौ पितृभ्यां कमलेक्षणौ ॥ [1435]
ततः शक्रस्य कौरव्य प्राप्ता वासाजिरं तदा ।
यत्र देवगणाः सर्वे समेता धर्मचारिणः ॥
ततो ययुर्विमानैस्तु देवाः सर्वे त्रिविष्टपम् ।
ऋद्ध्या परमया युक्तास्तेषामेवानुरूपया ॥
कश्यपश्चादितिश्चैव तथा शक्रजनार्दनौ । [1440]
विमानमेकमारुह्य गता राजंस्त्रिविष्टपम् ॥
ते शक्रसदनं प्राप्ता रम्यं सर्वगुणान्वितम् ।
ऊषुरेकत्र कौरव्य मुदिता धर्मचारिणः ॥
शची तु कश्यपं पत्न्या सहितं धर्मवत्सला ।
उपाचरन्महात्मानं सर्वभूतहिते रता ॥ [1445]
ततस्तस्यां प्रभातायां रजन्यामब्रवीद्धरिम् ।
अदितिर्धर्मतत्त्वज्ञा सर्वभूतहितंकरम् ॥

G M_4 गृहीत्वा, V_2 प्रगृह्य (for प्रहाय) Ñ$_1$ तत' (for वचः) — (L 1421) T_1 कथम्, $T_{2\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 च किम् (for [ए]वं किम्) K_4 असोदरवदेवं किम् (for ^{a}) K_2 V_3 D_3 T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 इच्छत , K_3 Ñ$_1$ $V_{1\,2}$ B Dn Ds $D_{2\,4\,5}$ G_2 °थ (for °थ) — (L 1422) Ñ$_1$ $V_{1\,3}$ अल्पमर्थं, V_2 अल्पार्थं च (for स्वल्पमर्थं) — (L 1423) D_3 [ए]व (for [इ]ति) — (L 1425) K_1 Ñ$_1$ स्थिरो , Ñ$_2$ च तौ , D_4 धृतौ (for स्थितौ) G_2 कुरुध्वं (for °तं) — Before line 1426, D_6 ins वैशंपायन — (L 1426) K_4 Ñ$_2$ Ds $D_{2\,3}$ च तौ वीरौ, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 स्थितौ वीरौ (for च तौ देवौ) V_2 स्थातुकामौ ; D_6 (marg as above) T_1 $G_{3\,5}$ M_4 भ्रातरौ तौ, $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ तदा तौ तु (for स्नातुकामौ) — T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 om. lines 1427–1433. — (L 1427) D_6 (marg as above) पद्भ्यां (for गङ्गां) K_4 संबाध (for एवाथ) V_3 B_3 D_6 कथयन्तौ (for प्रजल्पन्तौ) — $D_{4\,6}$ इन्द्र (for शक्र) — (L 1428) V_3 B_3 $D_{5,6}$ त्वं प्रभु' कृष्ण लोकस्य (for ^{a}) — (L 1430) K_1 D_1 [ए]ष , K_2 Ñ$_1$ D_{3-5} [ई]श (for [ए]वं) Ñ$_2$ भ्रातृत्वमवगम्यैव (for ^{a}) K_2 व्यतियुज्य, K_3 Dn चाप्यपोह्य, B_2 प्रतिगृह्य , $D_{3\,5}$ विनियुज्य , D_4 च व्यपोह्य (for प्रतिपूज्य). — (L 1431) K_{1-3} Ñ$_2$ B_2 Dn Ds D_{1-4} इच्छसि (for अर्हसि) — (L 1432) V_3 B_3 D_6 स्नात्वा तौ (for स्नातौ तु) D_4 -तीरे (for -तोये) — (L. 1433) K_2 माता (for यत्र). — (L 1434) Ñ$_2$ संगमजं (for °नं) Dn_1 ते (for तं). D_2 जगु , D_3 विदु' , $T_{2\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 गता (for ऽवदन्). — (L 1435) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 वीरौ (for चोभौ) — Before line 1436, D_6 ins वैशंपायन — (L 1436) D_6 प्राप्तौ (for प्राप्ता) T_1 सर्वेऽचिरं , T_{2-3} $G_{1\,4}$ M_4 सर्वे जितास् , G_{3-5} सर्वेऽजिरं (for वासा°) $K_{1\,2\,4}$ Ñ$_2$ V_2 B_1 Dn Ds D_{1-5} G_2 दत्त्वा चैवा(Ñ$_2$ V_2 Dn वाचा)भयं तदा , K_3 D_5 ददौ वाचाभय तदा , V_1 गत्वा वासाजिरं तथा ; D_4 दत्त्वोवाचाभयं तदा (for ^{b}) — (L 1437) D_3 ब्रह्म- (for धर्म-) — (L 1438) V_1 जग्मु' , G_5 सर्वे (for ययुर्) G_5 ययुर्देवास् (for देवा सर्वे). — (L. 1440) K_2 शक्रश्चैव जनार्दन' (for ^{b}). — (L 1441) B_3 गजराज (for गता राजंस्) — (L. 1442) V_3 B_3 प्राप्य (for प्राप्ता) K_4 तैः शक्रसदनं प्राप्तं , Dn ते शक्रसदनप्राप्ता (for ^{a}) — (L 1443) K_2 चैकत्र , T_3 $G_{4\,5}$ एते तु (for एकत्र) G_1 ऊचुरेते तु कौरव्य (for ^{a}) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ मुदा ते (for मुदिता) — (L 1144) Ñ$_2$ धर्मवर्त्मना , T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 °वत्सलम् (for °वत्सला). — (L 1445) D_2 उवाच तं , $G_{1\,4\,5}$ M_4 उपचारं ; G_2 उपास च (for °चरन्) $K_{1\,3\,4}$ Ñ$_1$ $V_{1\,3}$ Dn D_{1-3} $G_{1\,4}$ -हिते रतम् , K_2 -हितेप्सिता (for -हिते रता) — D_3 om line 1446–1447 — (L 1446) K_2 $D_{4\,5}$ तत्र (for ततस्). — (L 1447) $K_{2\,4}$ -तत्वज्ञं (for °ज्ञा) $K_{1\,2}$ $D_{4\,5}$ -हिते रता , K_4 Dn G_4 -हिते रतम् , B_1 Ds -हितं वच. , B_3 $D_{1\,2}$ G_5 -हितंकरी (for °करम्) V_1 सर्वभूताभयंकरम् (for ^{b}). — (L. 1448) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 हरस्व (for नयस्व).

उपेन्द्र द्वारकां गच्छ पारिजातं नयस्व च ।
वध्वा संप्रापयस्वेमं पुण्यकं हृदयेप्सितम् ॥
पुण्यके सत्यया प्राप्ते पुनरेष त्वया तरुः । [1450]
नन्दने पुरुषश्रेष्ठ स्थाप्यः स्थाने यथोचिते ॥
एवमस्त्विति कृष्णेन देवमाता यशस्विनी ।
उक्ता धर्मगुणैर्युक्ता यादवेन महात्मना ॥
ततोऽभिवाद्य पितरं मातरं च जनार्दनः ।
महेन्द्रं सह शच्या च प्रतस्थे द्वारकां प्रति ॥ [1455]
ददौ कृष्णाय पौलोमी नियोगात्कुरुनन्दन ।
सर्वासामेव कृष्णस्य भार्याणां धर्मचारिणी ॥
दिव्यानां सर्वरत्नानां वाससां च मनस्विनी ।
नानारागविरक्तानां सदैवारजसामपि ॥
भार्याणां च सहस्राणि यानि षोडश माधवे । [1460]
प्रतिगृह्य महातेजाः प्रययौ द्वारकां प्रति ॥
संपूज्यमानो द्युतिमान्खेचरैः पुण्यकर्मभिः ।
ससात्यकिः सपुत्रश्च प्राप्तो रैवतकं गिरिम् ॥
स तत्र स्थापयित्वा च पारिजातं वरद्रुमम् ॥
सात्यकिं प्रेषयामास द्वारकां द्वारमालिनीम् ॥ [1465]

कृष्ण उवाच ।

पारिजातमिहानीतं महेन्द्रसदनान्मया ।
निवेदय महाबाहो भैमानां भैमवर्धन ॥
अद्य द्वारवतीं चैव पारिजातं महाद्रुमम् ।
प्रवेशयिष्ये नगरे शोभा प्रक्रियतां शुभा ॥
इत्युक्तः सत्यको गत्वा तथोक्त्वा पुनरागतः । [1470]
कुमारैर्नागरैः सार्धं साम्बप्रभृतिभिः प्रभो ॥
ततोऽग्रतः पारिजातमारोप्य गरुडे तदा ।
प्रद्युम्नो द्वारकां रम्यां विवेश रथिनां वरः ॥
शैब्यादिहययुक्तेन रथेनानुययौ हरिः ।
तस्यानु रथमुख्येन सत्यकः साम्ब एव च ॥ [1475]
ये त्वन्ये नृप वार्ष्णेया यानैर्बहुविधैस्तथा ।
ययुः प्रहृष्टास्तत्कर्म पूजयन्तो महात्मनः ॥
सत्यकाद्विस्तरं श्रुत्वा यादवा नागरास्तथा ।
विस्मयं परमं जग्मुरप्रमेयस्य कर्मणः ॥
तं दिव्यकुसुमं वृक्षं दृष्ट्वानर्तनिवासिनः । [1480]

— (L 1449) K$_1$ Ñ$_1$ D$_3$ T$_1$ G$_3$ [ई]श, Ñ$_2$ V$_2$ M$_4$ [ए]नं (for [इ]मं) K$_3$ वध्वास्त्व प्रापयस्वेश, B$_1$ वध्वा संपादयस्वेमं, T$_2$ $_3$ G$_4$ वध्वा. समर्पयस्वैनं (for ^{a}). K$_1$ Ñ$_1$ V$_2$ Dn D$_3$ G$_1$ $_2$ पुण्यकं हृदये स्थितम् (for ^{b}) — (L. 1451) D$_3$ स्थाप्य स्थाने यथोचितम् (for ^{b}) — (L. 1453) T$_3$ युक्ता, G$_2$ उक्तं (for उक्ता). K Ñ$_1$ V$_3$ B$_2$ $_3$ Dn D$_3$ D$_1$ $_{2,4}$ $_5$ G$_2$ नारदेन, Ñ$_2$ वरदेन; V$_1$ $_2$ B$_1$ D$_6$ नरदेव, D$_3$ मानदेन (for यादवेन) — (L 1455) D$_1$ महेन्द्रं सहसापृच्छ्य (for ^{a}) — T$_{1-3}$ G$_{1,3-5}$ M$_4$ om (hapl.) lines 1456–1461 — (L 1456) D$_3$ नियोगं (for °गात्). — (L 1458) Ñ$_2$ om (hapl) lines 1458^b–1459^a V$_{2,3}$ B$_1$ D$_2$ यशस्विनी (for मन°) — (L 1459) V$_3$ B$_1$ (marg) $_3$ D$_6$ -विचित्राणां (for -विरक्तानां). — (L. 1460) Ñ$_1$ नियोगानां (for भार्याणां च) K$_4$ Ñ$_1$ $_2$ V$_1$ B$_{1,3}$ D$_6$ G$_2$ माधव. (for माधवे) — After line 1460, D$_4$ $_5$ ins

37** तानि संभावयेथास्त्वं वस्त्रैराभरणैस्तथा ।

— Lines 1461–1515 are lost on a missing folio in Dn$_1$ — (L 1462) Ñ$_1$ द्युवरै, V$_3$ B D$_6$ द्युमरै (for द्युतिमान्) Ñ$_1$ D$_6$ B$_3$ सुकर्मा (for खेचरै) — (L 1464) T$_{1-3}$ G$_{1,3-5}$ तत्र संस्थाप्य च हरि (for ^{a}). V$_2$ महाद्रुमम् (for वर°)

— G$_2$ om (hapl) lines 1465–1468 — (L 1465) K$_{1,4}$ Ñ$_1$ $_2$ B$_2$ $_3$ Dn$_2$ D$_4$ $_5$ -शालिनीम् (for -मा°) — T$_{2,3}$ T$_1$ G$_3$ $_5$ M$_4$ भगवान् (for कृष्ण) — (L 1466) Ñ$_1$ B$_3$ -भवनान् (for -सद°) V$_3$ माहेन्द्रभवनान्मया (for ^{b}). — (L 1467) K$_1$ $_4$ भयानां भीतिवर्धन; K$_2$ $_3$ भीमानां भीमदर्शन (K$_3$ °वर्धन), M$_4$ हैमाङ्गं हेमवर्धनम् (for ^{b}). — (L 1468) K$_4$ V$_1$ B$_1$ Dn$_2$ D$_3$ D$_5$ अहं द्रुमम्; Ñ$_1$ V$_3$ B$_3$ D$_6$ T$_{1-3}$ G$_1$ $_{3-5}$ M$_4$ वरद्रुमम् (for महा°). — (L. 1469) K$_1$ Ñ$_2$ शुभाम्; G$_2$ पुरे (for शुभा) T$_{1-3}$ G$_1$ $_{3-5}$ शोभा प्रतिविधीयताम् (for ^{b}) — (L 1470) K$_2$ V$_3$ D$_{1,5}$ सात्यको, D$_2$ $_3$ T$_{1-3}$ G$_1$ $_{3-5}$ M$_4$ सात्यकिर् (for सत्यको). — (L 1471) Ñ$_1$ B$_1$ $_3$ अपरै (for नागरै) D$_6$ कुकुरैरपरैः सार्ध (for ^{a}) — (L 1472) K$_1$ $_2$ $_4$ D$_3$ D$_{1-4}$ गरुडं (for °डे) K$_3$ ऽनघ (for तदा) T$_{1-3}$ G$_1$ $_{3-5}$ M$_4$ आरोप्य गरुडोपरि (for ^{b}) — (L. 1474) T$_{1-3}$ G$_1$ $_{3-5}$ M$_4$ स दारुकप्रयुक्तेन (for ^{a}) — (L 1475) T$_2$ -युक्तेन (for -मुख्येन) V$_3$ तस्याथ हयमुख्येन (for ^{a}) Ds$_2$ सत्य साम्बश्च एव च (for ^{b}) — (L 1476) Ñ$_1$ अप्यन्ये, B$_3$ D$_6$ अन्वयुर्, D$_1$ ते त्वन्ये; D$_5$ ये चान्ये, T$_1$ एते वै (for ये त्वन्ये). V$_3$ अन्वयुर्नृप राष्ट्रेया (for ^{a}). K$_2$ जनैर् (for यानैर्) T$_{1-3}$ G$_{1,3-5}$ M$_4$ यानैश्च रथिनां वरा (for ^{b}). — (L. 1478) K$_3$ माग-

राजन्न ततृपुर्हृष्टाः पश्यमाना महोदयम् ॥
तमद्भुतमचिन्त्यं च मदकेलिकिलाण्डजम् ।
वृक्षोत्तमं पश्यता वै वृद्धानामगमज्जरा ॥
ये त्वन्धचक्षुषः सर्वे तेऽभवन्दिव्यचक्षुषः ।
विरोगा रोगिणश्चासन्घ्रात्वा गन्धं वनस्पतेः ॥ [1485]
लपन्तः कोकिलाः श्वेताः श्रुत्वानर्तनिवासिनः ।
बभूवुर्हृष्टमनसो ववन्दुश्च जनार्दनम् ॥
नानाविधानि तूर्याणि गेयानि मधुराणि च ।
शुश्रुवुस्तस्य वृक्षस्य नातिदूरगता नराः ॥
यो यं संकल्पयामास गन्धं हृद्यं नरस्तदा । [1490]
स तदैव तमाजघ्रे पारिजातसमुद्भवम् ॥
ततः प्रविश्य रम्यां तु द्वारकां यदुनन्दनः ।
वसुदेवं महात्मानं ददृशे देवकीं तथा ॥
कुकुराधिपतिं चैव बलं भ्रातरमेव च ।
वृद्धांश्च यादवानां ये मानार्हानमरोपमान् ॥ [1495]
विसर्ज्य तान्वै भगवाननादिनिधनोऽच्युतः ।
संपूज्य च यथान्यायं स्वमेव भवनं गतः ॥
स सत्यभामया वासं विवेश मधुसूदनः ।
पारिजातं तरुश्रेष्ठं प्रहाय गदपूर्वजः ॥
सा देवी पूजयामास प्रहृष्टा वासवानुजम् । [1500]
प्रतिजग्राह तं चापि पारिजातं महाद्रुमम् ॥
मनीषितेन स तरुरल्पो भवति भारत ।
महांश्च वासुदेवस्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥
कदाचिद्द्वारकां सर्वां प्रच्छादयति भारत ।
कदाचिद्धस्तधार्यस्तु भवत्यङ्गुष्ठसंनिभः ॥ [1505]
ननन्द सत्या कौरव्य देवी प्राप्य मनोरथम् ।

धास् (for नागरास्) — (L 1479) $D_{2\ 3}$ चक्रुर् (for जग्मुर्) K_1 $\tilde{N}_1$ V_3 B Dn_2 D_6 $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3}$ M_4 कर्मणा (for कर्मणः) — (L 1480) K_2 देशनि-, K_3 नृत्यन्ति, $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ B Ds $D_{1\ 2\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ मर्त्यनि-, G_2 नगर-; G_5 M_4 कर्मनि- (for [आ]नर्तनि) K_4 ननृतुस्ते निवासिन. (for ^{b}) — (L 1481) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 तत्र पुनर् (for न ततृपुर्) $\tilde{N}_2$ राजन्नतिप्रहृष्टास्ते, D_2 राजञ्जातप्रहर्षास्ते, D_3 राजन्प्रहृष्टा ननृतु (for ^{a}) V_1 महोत्सवम् (for °दयम्) — (L 1482) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_1$ $V_{2\ 3}$ B Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ T_{1-3} $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 तदद्भुतम् (for तम°) D_2 -कलागतम्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 -विवर्धनम् (for -किलाण्डजम्) — (L 1483) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 वृक्षेश्वरं (for वृक्षोत्तमं) K_1 अनशज्, T_2 नागमज् (for अ°) — (L 1484) $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 येऽन्धा स, D_3 ये मर्त्य (for ये त्वन्ध-) Ds ये च त्वचक्षुष सर्वे, D_6 येऽन्धा सचक्षुका सर्वे (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 D_6 संबभूवु क्षणादिव (for ^{b}) — (L. 1485) D_3 सर्वे (for चासन्) D_5 च तस्य ते (for वनस्पते) — (L 1486) K_2 D_4 लपन्त्य, D_2 वल्गन्त्य (for लपन्त) $K_{1,\ 3}$ V_1 B_2 Dn_2 D_1 T_1 G M_4 लपन्त (K_1 D_1 जपन्तः; K_3 नदन्तः, V_1 लपत) कोकिलाञ्श्वेतान्; K_4 जपन्त कोकिलांश्चैतान्, D_3 जाताश्च कोकिलाश्चैता (for ^{a}) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_2$ V B Ds $D_{1\ 2\ 6}$ M_4 मर्त्य- (for [आ]नर्त-) $K_{1\ 4}$ श्रुत्वा मर्त्तभवासिन ; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 5}$ दृष्ट्वा मर्त्यनिवा° (for ^{b}) — (L 1487) $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ भूत्वा प्र (for बभूवुर्) K_3 बभूवुश्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 जजल्पुश् (for ववन्दुश्) — (L 1488) $\tilde{N}_1$ D_6 दिव्यानि; $\tilde{N}_2$ V_3 B_3 वाद्यानि, G_4 कार्याणि (for तू°). D_2 वादित्राणि पराणि च (for ^{b}) — (L 1489) B_2 $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3,\ 5}$ M_4 [अ]तिदूरं (for °दूर-). — (L. 1490) G_2 जनस् (for नरस्) — (L 1491) T_1 तमेव (for तदैव) $\tilde{N}_1$ V_2 तदाजघ्रे, $\tilde{N}_2$ B_2 $D_{4\ 5}$ (marg) समा°, B_1 समाजघ्रौ; Ds तमाजिघ्रे, D_5 (also) समाजह्रे (for तमाजघ्रे) V_3 D_6 $T_{2\ 3}$ G_{3-5} M_4 स तमेव समाजघ्रे (V_3 तदाजघ्रौ, T_2 सदाजघ्रे) (for ^{a}) — D_2 om lines 1492–1494 — (L. 1492) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 ता (for तु) D_6 (marg as above) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 द्वारकां मधुसूदन (for ^{b}) — (L 1493) Ds ववन्दे; D_3 मातरं (for ददृशे) — (L 1494) $\tilde{N}_1$ कुकुराधिप च ब्रह्मात्मा, T_1 G_3 M_4 कुरुराजपतिं चैव (for ^{a}) — (L 1495) K_{1-3} B_1 Dn_2 Ds_1 D_5 वृद्धाश् (for वृद्धांश्) V B_3 D_6 यादवानन्यान्, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 °वान्सर्वान्, T_2 °वांश्चैव (for °वानां ये) $\tilde{N}_2$ D_2 वृद्धाश्च यादवानां च (for ^{a}) D_3 दाशार्हान्; D_4 महा° (for माना°). — (L. 1496) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn_2 Ds $D_{1-3\ 6}$ G_2 M_4 -विसृज्य ; T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ प्रणम्य (for विसर्ज्य) $\tilde{N}_1$ विसर्जितस्तैर्भगवान् (for ^{a}) V_1 ऽव्यय. (for ऽच्युत) D_3 रत्नादिभिरथोऽच्युत (for ^{b}) — (L 1497) $\tilde{N}_1$ पूजितश् (for संपूज्य). D_3 $T_{2\ 3}$ यथान्याय्यं (for °न्याय) — (L 1498) K_4 साकं (for वासं) K_1 गृहं च सत्यभामाया, V_3 स सत्यभामाआवासं (for ^{a}) — (L 1499) $K_{1\ 4}$ आहार्य, $K_{2\ 3}$ D_{3-6} T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 गृहीत्वा (for प्रहाय) — (L 1502) $K_{1,\ 4}$ बालो; K_2 अन्यो, M_4 कल्पो (for अल्पो) — (L 1503) K $D_{1\ 4\ 5}$ सुमहान्, $\tilde{N}_2$ V B Ds $D_{2,\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 2\ 5}$ M_4 महत्त्वाद्; D_3 महान्हि (for महांश्च) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{2,\ 3}$ Dn_2 Ds $D_{1\ 2,\ 4-6}$ T_{1-3} G_{2-4} M_4 अभून्महत्, K_3 अभून्महान् (for इवाभवत्) — (L 1504) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 राजन् (for सर्वां) $T_{2,\ 3}$ $G_{1,\ 4,\ 5}$ M_4 सं- (for प्र-). — (L.

पुण्यकार्थं तु संभारान्संभर्तुमुपचक्रमे ॥
यानि द्रव्याणि कौरव्य जम्बुद्वीपे तु कानिचित् ।
योग्यानि तानि कृष्णेन संहृतानि महात्मना ॥
मुनिं तदा संस्मृतवान्स नारदं [1510]
जनार्दनः सर्वगुणान्वितं वशी ।
प्रतिग्रहार्थं व्रतकस्य सत्यया
यथोपदिष्टस्य पुरंदरानुजः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमात्रस्तपोधनः ।
आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदतां वर ॥ [1515]
तं पूजयित्वा विधिवद्वासुदेवो विशां पते ।
प्रतिग्रहार्थं विधिवच्छ्रीमानभिन्यमन्त्रयत् ॥
ततः काले च संप्राप्ते स्नातं देवो महामुनिम् ।
संपूज्य माल्यैर्गन्धैश्च भोजयामास भारत ॥
सार्वकामिकमन्नाद्यं सर्वभूतकृदव्ययः । [1520]
सत्यया प्रियया सार्धं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
पुष्पदामावसज्याथ कण्ठे कृष्णस्य भाविनी ।
बबन्ध कृष्णं सुभगा पारिजाते वनस्पतौ ॥
अद्भिर्ददौ नारदाय ततोऽनुज्ञाप्य केशवम् ॥
देवी धेनुसहस्रं च काञ्चनस्य च पर्वतम् ॥ [1525]
हिरण्यरूप्यमिश्रस्य मणिरत्नप्रभस्य च ।
तिलमिश्रस्य च तथा धान्यैरन्यैर्युतस्य च ॥
प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं नारदो मुनिसत्तमः ।
प्रहृष्टो वदतां श्रेष्ठो भुक्त्वा केशवमब्रवीत् ॥
भोः केशवः मदीयस्त्वमद्भिर्दत्तोऽसि सत्यया । [1530]

1505) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ V B Dn_2 Ds $D_{1-3\ 6}$ हस्त(K_4 वस्त्र)हार्यस् (for °धार्यस्) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 कदाचिद्र-स्वभावेन (for ^{a}) D_6 [अ]ङ्गुलि- (for [अ]ङ्गुष्ठ-). K_2 संमित: (for -संनिभ) —(L 1506) V_3 B_3 D_6 G_5 देवी प्राप्तमनोरथा (for ^{b}) — (L 1507) B_2 पुण्यकार्यं च सद्भावान्, M_4 °कामार्थसंभारान् (for ^{a}) V_1 D_3 D_4 संहर्तुम्; D_5 T_{1-3} $G_{1.\ 3-5}$ D_5 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 आहृ° (for संभ°) — (L 1508) K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Ds_2 D_5 द्वीपे च, B_1 -द्वीपेषु, T_1 -द्वीपे न, $T_{2.\ 3}$ $G_{1\ 4}$ -द्वीपेऽपि (for -द्वीपे तु) — (L. 1509) K_2 संक्रीतानि, K_3 आहृ°, $\tilde{N}_1$ संहि°, $V_{1\ 2}$ B_2 Dn_2 T_3 $G_{1\ 2\ 5}$ M_4 संभृ° (for संहृ°) — (L 1510) $K_{1\ 4}$ D_1 नारदं स (by transp) — (L 1511) $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 D_6 -गुणोदितं, V_2 Dn_2 $T_{1\ 2}$ G_3 -गुणोचित; B_1 गुणार्चितं (for °न्वितं) $K_{3\ 4}$ च (for वशी) — (L 1512) D_3 प्रतिग्रहार्थे (for °र्थं) $T_{1\ 3}$ $G_{3\ 5}$ M_4 किल तस्य (for व्रतकस्य) K_1 श्रीपतिप्रहार्थं व्रतचर्ययास्य सत्यया, K_3 व्रतस्य चर्यस्य च सत्यभामया, T_2 $G_{1\ 4}$ प्रतिग्रहार्थं किल सत्यया तथा — (L 1513) T_{1-3} $G_{1.\ 3-5}$ [उ]क्तमस्यैव (for [उ]पादिष्टस्य)

COLOPHON missing in Dn_1 — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_3. — *Mention of Khila* K_3 $\tilde{N}_1$ V B Ds $D_{1\ 3}$ — *Adhy name* K $\tilde{N}_{1\ 2}$ V B Dn_2 Ds D_{4-6} T_1 $G_{3.\ 4}$ पारिजातहरणम्, D_1 पारिजातहरणे कृष्णस्यागमनम्, D_3 पारिजातस्य द्वारकानयनम्, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 2}$ M_4 पारिजातापहरणम्. — *Adhy no.* K_3 129, V_1 T_3 G_2 135, V_2 134; V_3B_2 133, Dn_2 Ds_2 D_4 130, D_1 127, D_3 140, T_1 $G_{2,\ 4}$ M_4 144; T_2 G_1 146, G_5 147

(L 1514) K_4 कृष्णेन (for कृष्णस्य) K_2 स्मृतमात्रस्; V_3 $B_{2.\ 3}$ D_6 ध्यातमात्रे (for °मात्रस्) — (L 1515) $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ M_4 आययौ च (for आजगाम) D_5 वरः (for वर) — (L 1516) B_3 सं- (for तं) D_4 पूजयित्वा च विधिवद् (for ^{a}) — (L 1517) $K_{1\ 4}$ तं सं-, K_3 $\tilde{N}_2$ Dn T_1 भक्त्या (for अभि-) K_2 -निमन्त्रित (for -न्यमन्त्रयत्) Ds_1 श्रीमानद्य निमन्त्रयत्, D_5 °न्भक्त्या न्यभिमन्त्रयत् (for ^{b}) — (L 1518) V_3 $B_{2\ 3}$ संप्राप्तं (for °प्ते) D_6 तत कालेन सप्राप्तं (for ^{a}) D_2 तत स्नातं (for स्नातं देवो) — (L 1519) D_3 गन्धैर्माल्यैश् (by transp), T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_4 सो(T_1 G_3 चो)पचारैश् V_1 संपूज्यमानैर्गन्धैश्च (for ^{a}) — (L 1520) $K_{3\ 4}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ सर्व- (for सार्व-) V_2 Dn_1 T_2 $G_{1-3\ 5}$ -कृदन्वय, V_3 °व्ययम् (for °व्यय) — (L 1522) K_3 D_5 पुष्पदाम्ना (for °दाम). V_3 B_1 D_6 [अ]वसृज्य (for °सज्य) T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 पुष्पमादाय सत्याथ (for ^{a}) — (L 1523) G_3 सुभगं (for °गा) K_2 V_3 D_2 पारिजात- (for °जाते) — (L 1524) T_2 G_4 हविर् (for अद्भिर्) — (L 1526) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ V B Dn Ds_2 $D_{1\ 2\ 4-6}$ T_1 $G_{2.\ 3}$ -मिश्रं च (for मिश्रस्य) Ds_1 D_3 हिरण्यरूपमिश्रं च (for ^{a}) K_3 -घनस्य, K_4 -भवस्य, $\tilde{N}_2$ V $B_{1\ 2}$ Ds $D_{4\ 6}$ T_{1-3} G M_4 -युतस्य (for -प्रभस्य). B_3 धनरत्नयुतस्य च (for ^{b}) K_2 om lines 1526^{b}–1527^{a} — (L 1527) K_1 $\tilde{N}_2$ Ds_2 D_2 धान्यै रत्नैर्, V_3 $D_{5\ 6}$ तथा धान्यैर्, T_{1-3} $G_{1,\ 4\ 5}$ M_4 धनरत्नैर् (for धान्यैरन्यैर्) K_2 यवैर्माषैस्तिलैर्युतम्, D_3 धान्यै रत्नैर्वृतस्य च (for ^{b}) — T_1 om lines 1528^{b}–1532^{a}. —(1529) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ B_1 Dn Ds_2 D_{2-5} T_2

स त्वं मामनुगच्छस्व कुरु यद्यद्ब्रवीम्यहम् ॥
प्रथमः कल्पः इत्येवमब्रवीन्मधुसूदनः ।
व्रजन्तमनुवव्राज नारदं च जनार्दनः ॥
परिहासं बहुविधं कृत्वा मुनिवरस्तदा ।
तिष्ठस्व गच्छामीत्युक्त्वा परिहासविचक्षणः ॥ [1535]
अपनीय ततः कण्ठात्पुष्पदामैनमब्रवीत् ।
कपिलां गां सवत्सां भो निष्क्रयार्थं प्रयच्छ मे ॥
कृष्णाजिनं तिलैः पूर्णं प्रयच्छ च सकाञ्चनम् ।
एषोऽत्र निष्क्रयः कृष्ण विहितो वृषकेतुना ॥
तथेत्युक्त्वा हृषीकेशस्तथा चक्रे जनाधिप । [1540]
स उवाच मुनिश्रेष्ठं रहिते मधुसूदनः ॥
वरं वरय धर्मज्ञ यस्ते नारद काङ्क्षितः ।
तं ते दातास्मि धर्मज्ञ परा प्रीतिर्हि मे त्वयि ॥

नारद उवाच ।

नित्यमेवास्तु मे प्रीतो भवान्विष्णो सनातन ।
त्वत्प्रभावाच्च सालोक्यं व्रजेयं ते महामते ॥ [1545]
अयोनिजो भवेयं च नारायण सतां गते ।
भवेयं ब्राह्मणश्चैव पुनर्जात्यन्तरेष्वहम् ॥
एवमस्त्विति तं देवो विष्णुः प्रोवाच भारत ।
तुतोष च ततो धीमान्नारदो मुनिसत्तमः ॥
षोडश स्त्रीसहस्राणि विष्णोरतुलतेजसः । [1550]
निमन्त्रितानि कौरव्य सत्यया हरिकान्तया ॥
तासां ददौ संनियोगमेकैकं हरिवल्लभा ।
शच्या यो वासुदेवस्य पुरा दत्तो नराधिप ॥
पारिजातो वसंस्तत्र ततः प्रववृधे तदा ।
आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मनः ॥ [1555]
निमन्त्रिता गणाः सर्वे केशवेन महात्मना ।
विभूतिं पारिजातस्य ददृशुः कुरुनन्दन ॥
पाण्डवांश्चानयामास सहैव पृथया हरिः ।
द्रौपद्या च महातेजास्तथैव च सुभद्रया ॥

G_2 स संप्रहृष्टो भुक्त्वाथ, K_4 प्रहृष्टोऽप्यभवत्कामं, Ds_1 D स संप्रहृष्टोऽथ भुक्त्वा, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 संस्पृष्ट्वा च समुत्थाय ($G_{1\ 5}$ स भुक्त्वाथ) (for ^{a}) K $\tilde{N}_2$ V_1 B_1 Dn Ds D_{1-5} $T_{2\ 3}$ G M_4 भूय (for भुक्त्वा) —(L 1530) T_3 $G_{1\ 3-5}$ M_4 दत्तो भक्तो (for अद्भिर्दत्तो) D_1 नान्यथा (for सत्यया) —(L 1531) V_1 कुरु यत्तद्, V_3 $B_{1\ 3}$ D_6 कुरुष्व यद्, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 सत्यमेतद् (for कुरु यद्यद्) T_3 सत्यमेतद्ब्रुवन्नहम् (for ^{b}) —(L 1532) K_3 Dn Ds पक्ष (for कल्प) —(L 1534) V_3 B_3 D_3 परिहासान्बहुविधान् (for ^{a}) G_5 उक्त्वा (for कृत्वा) —(L 1535) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 तिष्ठ गच्छ त्वमित्युक्त्वा ($G_{1\ 5}$ °त्येव) (for ^{a}) D_{1-3} परिहास (for °हास-) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 -त्रिधानवित् (for -विचक्षण.) —(L 1536) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_2 B_3 D_{2-6} -दामेदम्, D_3 -दामैतम्, T_1 -दामानम् (for -दामैनम्) —(L 1538) Cal ed तिलकृष्णाजिनं सूर्पं (for ^{a}) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V_1 D_1 त्वं च; K_2 Ds_2 $D_{2\ 4\ 5}$ T_{1-3} G M_4 त्वं स- (for च स-) —(L 1539) K_2 त्वं (for ऽत्र) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 पूर्वं (for कृष्ण) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 कल्पितो (for विहितो) —(L 1540) G_3 नराधिप (for जना°) —(L 1541) $\tilde{N}_1$ उवाच स (by transp), V_3 B_3 D_6 उवाच तं; G_2 तमुवाच $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ कुरुश्रेष्ठ (for मुनिश्रेष्ठं) M_4 उवाच स कुरुश्रेष्ठ (for ^{a}) K_4 प्रहितो, $\tilde{N}_2$ D_3 G_4 रहितो, V_2 विहिते, V_3 हितं तन्, B_2 Dn हसित्वा (for रहिते). —(L 1542) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 om (hapl) lines 1542^b–1543^a G_2 यत्ते नारद काङ्क्षितम् (for ^{b}) —(L 1543) $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{2\ 3}$ D_6 तव (for तं ते) $D_{4\ 5}$ (marg) दास्यामि (for दातास्मि) — G_4 om the ref —(L 1544) K_1 (*sup lin* as above) सत्यम् (for नि°) K_4 $\tilde{N}_2$ सु- (for मे) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 भव त्वं मधुसूदन (for ^{b}) —(L 1545) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_2$ B_1 Dn D_4 $T_{2\ 3}$ $G_{2\ 4}$ त्वत्प्रसादाच्, D_6 °तापाच् (for °भावाच्) $\tilde{N}_1$ सता गते (for महामते) — D_1 om (hapl) line 1546 —(L 1546) $\tilde{N}_1$ ते (for च) G_2 महामते (for सता गते) —(L 1547) $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{2\ 3}$ D_6 देव (for पुनर्) V_1 पुनर्जन्मान्तरेष्वपि; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ °र्जात्यन्तरे त्वयि (for ^{b}) —(L. 1548) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रोवाच भरतर्षभ (for ^{b}) —(L 1549) K_4 चतुरो, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-6}$ M_4 वदतो, G_2 [अ]वनतो (for च ततो) —(L 1550) $G_{3\ 4}$ अमित- (for अतुल-) —(L 1552) V_3 B_3 D_6 ददौ तासां संनियोगान् (D_6 °योगम्). $K_{1\ 3}$ -वत्सला (for -वल्लभा) —(L 1553) D_4 सत्याया (for शच्या यो) D_2 G_2 सत्यया (G_2 °त्यायै) वासुदेवेन (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 द्रुमो (for पुरा) —(L 1554) K_2 V_3 B_3 $D_{2\ 4}$ ऽवसत् (for वसंस्) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_1 $B_{1\ 3}$ Dn Ds D_{1-5} $T_{1\ 2}$ प्रववृते (for °धे) —(L. 1555) D_6 नारदस्यैव धीमत, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 °दस्य महात्मन. (for ^{b}) — T_1 om lines 1556–1557 G_1 om line 1556.

श्रुतश्रवां च ससुतां भीष्मकं ससुतं तथा । [1560]
अन्यानपि च कौरव्य मित्रसंबन्धिबान्धवान् ।
रेमे च सह पार्थेन फाल्गुनेन जनार्दनः ।
सान्तःपुरो महातेजाः परमर्द्ध्यावसन्नृप ॥
संवत्सरे ततो याते केशिहामरसंनिभः ।
पारिजातं पुनः स्वर्गमनयत्सर्वभावनः ॥ [1565]
तत्रादितिं कश्यपं च दृष्ट्वा स्वपितरौ प्रभुः ।
शक्रेण सहितो धीमानप्रमेयपराक्रमः ॥
तमुवाचादितिर्माता प्रणतं मधुसूदनम् ।
सौभ्रात्रमस्तु वामेवं नित्यं चामरसत्तम ॥
मनोरथं ममैतं त्वं पूरयस्व जनार्दन । [1570]
तथेत्येवाब्रवीत्कृष्णस्ततो मातरमात्मवान् ॥
आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजानमब्रवीत् ।
वासुदेवो महातेजाः कालप्राप्तमिदं वचः ॥
महादेवेन देवेश संदिष्टोऽस्मि महात्मना ।
अन्तर्भूमितले वध्यानसुरान्प्रति मानद ॥ [1575]
तदितो दशरात्रेण हन्ताहमसुरोत्तमान् ।
तत्रोपरिष्टात्स्थातव्यं प्रवणेन महात्मना ॥
जयन्तेन च वीरेण दानवानां जिघांसया ।
एकोऽत्र मानुषो देवो देवपुत्रस्तथापरः ॥
अवध्याः किल ते देवैर्ब्रह्मणो वरदर्पिताः । [1580]
अस्माभिः किल हन्तव्या मानुषत्वमुपागतैः ॥
तथेति कृष्णं स हरिः प्रीतरूपस्तदाब्रवीत् ।
सस्वजातेऽथ तौ देवावन्योन्यं जनमेजय ॥
ददौ किरीटं कृष्णाय शक्रोऽमृतसमुद्भवम् ।
प्रीतात्मा कुरुशार्दूल कुण्डलद्वयमेव च ॥ [1585]

Colophon.

— (L 1556) $T_{2\,3}$ G_{3-5} षोडशस्त्री- (for निमन्त्रिता). M_4 षोडशस्त्रीसहस्राणा (for ^{a}) $T_{2\,3}$ G_{3-5} M_4 केशवस्य महात्मन (for ^{b}) — (L 1558) G_2 सह (for हरिः) — (L 1560) $T_{2\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 च नृपं (for ससुतं) G_1 भीष्मकं च नृपं तदा (for ^{b}) — (L 1561) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ च तत्र (for अपि च) — (L 1562) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ भीमेन (for रेमे च) — (L 1563) V_3 T_1 सान्त·पुरे ; D_2 G_2 सोऽन्तःपुरे, $T_{2\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_3 अन्त पुरे (for सान्तः°) $\tilde{N}_1$ जनाधिप (for [अ]वसन्नृप) — (L 1564) B_2 Dn [अ]मरसत्तम', T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 मधुसूदन (for [अ]मरसंनिभ) — (L 1565) K_3 जीवन (for -भावन) — (L 1566) $G_{4.\,5}$ दृष्ट्वा (for तत्र) K $\tilde{N}_1$ Dn D_{1-5} T_{1-3} $G_{2\,3}$ M_4 स्वजननीं, $\tilde{N}_2$ V_1 स्वपितरं, V_2 D_6 स पितरौ (for स्वपि°) $G_{1\,4\,5}$ तत्र स्वजननीं प्रभु· (for ^{b}) — (L 1569) V_1 नित्यं (for एवं) K_2 $\tilde{N}_{1\,2}$ V B $D_{5\,6}$ सौभ्रात्रमेव वा नित्यं (for ^{a}). K_1 विबुध-, $D_{1\,4}$ अमर-, D_2 त्वमर- (for चामर-) K_2 $\tilde{N}_{1\,2}$ V B $D_{3\,5\,6}$ भवत्वमरसत्तम (for ^{b}). — (L 1570) K_4 पूरय त्वं (for °यस्व). — (L 1571) K_4 तथैवं च, $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{1\,3}$ D_6 तथास्त्विति, V_2 तथेत्यस्तु (for °त्येव). — (L 1572) T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ M_4 देवराजं वचोऽब्रवीत् ; G_5 शक्रं वचनमब्रवीत् (for ^{b}) — (L 1573) $T_{1\,2}$ $G_{3\,4}$ M_4 देवदेवो (for वासु°) V_1 प्राप्तकालम् (for कालप्राप्तम्) — (L 1574) D_3 देवेन्द्र ; M_4 देवेन (for °श) — (L 1575) G_4 भूतजले (for भूमितले) — (L. 1576) T_1 तत्र स्थितान्महातेजा ; $T_{2\,3}$ $G_{1\,5}$ M_4 तदितोऽहं दिशां त्राण, $G_{3\,4}$ तदितोऽह दिशास्त्राणां (G_4 दशाहेण) (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ तान् (for [अ]हम्). G_5 हन्ता तानसुरान्प्रभो, M_4 दाता तानसुरोपमान् (for ^{b}). — (L 1578) K_4 याचितो नरवीरेण (for ^{a}) — (L. 1579) D_3 एकैव मानुषो देव (for ^{a}) — (L 1580) V_3 B_3 D_6 देवैस्ते (by transp), T_1 ते देव V_1 बल- (for वर-) — (L 1581) T_1 Bom Poona eds G(ed.) उपागते (for °गतै) — (L 1582) K_2 D_4 अरिहा (for स हरि·) — $B_{1\,3}$ Bom Poona (eds) om lines 1584–1585 — (L 1585) M_4 कुलद्वयसमुद्भवम् (for ^{b}).

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_3. — *Mention of Khila* K_3 $\tilde{N}_1$ V B Ds $D_{1\,4}$ — *Adhy name* K_1 $\tilde{N}_1$ $V_{2\,3}$ B D T_{1-3} $G_{1\,2}$ पारिजात($T_{2\,3}$ °जाताप)हरणम्, $\tilde{N}_2$ V_1 पुण्यकव्रतम् — *Adhy no* K_3 (marg) 130, V_1 G_2 136, V_2 135, V_3 B_2 134, Dn Ds_2 D_4 131, D_1 128, D_3 141, T_1 $G_{3.\,4}$ 145, T_2 G_1 147, T_3 154, G_5 148.

No. 29A

K Ñ V B D T G M_4 cont :

जनमेजय उवाच ।

पुण्यकानां ममोत्पत्तिं कथयस्व द्विजोत्तम ।
द्वैपायनप्रसादेन सर्वं हि विदितं तव ॥

वैशंपायन उवाच ।

उमया पुण्यकविधिर्नरेन्द्रोत्पादितः पुरा ।
शृणु येन विधानेन लोके धर्मभृतां वर ॥
स्वर्गान्नीते पारिजाते कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा । [5]
ययौ द्वारवतीं धीमान्नारदो मुनिसत्तमः ॥
देवासुरे नृपश्रेष्ठ संग्रामे समुपस्थिते ।
षट्पुरस्य वधे घोरे महादेवाज्ञयानघ ।
कृष्णेन सहितं विप्रं नारदं धर्मवित्तमम् ।
आसीनं परिपप्रच्छ रुक्मिणी भैष्मकी नृप ॥ [10]
तत्र जाम्बवती देवी सत्यभामा च भामिनी ।
गान्धारराजपुत्री च योगयुक्ता नराधिप ॥
देव्यश्च नृप कृष्णस्य बह्व्योऽन्या वै समागताः ।
कुलशीलगुणोपेता धर्मशीलाः पतिव्रताः ॥

रुक्मिण्युवाच ।

मुने धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्वज्ञानभृतां वर । [15]
उत्पत्तिं पुण्यकानां त्वं वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥
विधिं च फलयोगं य दानकालं तथैव च ।
कौतूहलं नः परमं तच्छिन्धि द्विपदां वर ॥

नारद उवाच ।

शृणु वैदर्भि धर्मज्ञे सपत्नीभिः सहानघे ।
पुण्यकानां विधिः प्रोक्तो यथा देव्योमया पुरा ॥ [20]
चचारोमा व्रतं देवि पुण्यकानां शुचिव्रता ।
व्रतावसानेऽथ तया सख्यो देवि निमन्त्रिनाः ॥
अदित्याद्याः सुताः सर्वा दक्षस्याक्लिष्टकर्मणः ।
पौलोमी च शची देवी ख्याता लोके पतिव्रता ॥
रोहिणी च महाभागा सोमस्य दयिता सती । [25]
फल्गुनी च तथा पूर्वा रेवती च विशां पते ॥
तथा शतभिषा चैव मघा च कुरुनन्दन ।

29A

T_4 om lines 1–127 —(L 1) $Ñ_1$ द्विजोत्पत्तिं; K_2 $D_{2\ 4}$ मथो॰ (for ममो॰) V_3 $B_{1\ 2}$ D_6 तपोधन (for द्विजोत्तम) —(L 2) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ त्वया (for तव) —(L 4) K_2 धर्मविदां (for ॰भृतां) —(L 5) K_2 स्वर्गें, B_2 D_6 T_3 स्वर्गें, T_2 $G_{1\ 5}$ स्वर्गं- (for स्वर्गान्). —(L 8) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 वृत्ते (for घोरे). B_2 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 नृप, D_3 तथा (for [अ]नघ) —(L 9) $K_{3,\ 4}$ $Ñ_2$ V_1 सहिता (for ॰तं) B_3 V_2 Ds_2 D_6 वीर, D_4 देवं (for विप्र) $Ñ_2$ G_2 नारदं मुनिसत्तमम् (for [b]) —(L 11) V_3 $B_{1\ 3}$ ततो (for तत्र) —(L 12) K_3 गान्धारी (for गान्धार-) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4}$ M_4 राग- (for योग) D_1 नरास्तथा, D_3 च भारत (for नराधिप) —(L 13) K_2 वदान्या वै, $K_{3\ 4}$ वध्वोऽन्या वै, $Ñ_1$ बह्व्योऽन्यापि, $Ñ_2$ V_1 B_2 बह्व्यो नार्यं, D_5 वध्वश्चान्या, T $G_{1\ 3-5}$ M_4 देव्योऽन्या वा, G_2 वध्वो धन्या. (for बह्व्योऽन्या वै) V_3 B_3 नराधिप (for समागता) —(L 14) $Ñ_1$ V_2 B_3 D_6 कुलरूप-, T_1 G_3 M_4 गुणशील- (for कुल॰) K_4 -समायुक्ता, T_2 कुलोपेता (for गुणो॰) T_3 $G_{1\ 5}$ गुणशीलकुलोपेता (for [a]) —(L 15) V_3 कर्म (for धर्म-) $Ñ_1$ Dn Ds_2 D_5 G_2 धर्म- (for सर्व-). $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ Ds $D_{2\ 4\ 5}$ T_{1-3} $G_{1,\ 3\ 5}$ M_4 -ज्ञानवतां, D_3 ॰विदां (for ॰भृतां) $Ñ_2$ V_3 B_3 सर्वज्ञ वदतां वर (for [b]) —(L 16) D_1 उमाया (for उत्पत्तिं) $Ñ_1$ V_2 B_3 सुव्रत (for [अ]शेषत) D_3 पुण्यकानां विधिं ब्रूहि पृच्छतीनां त्वमग्रत — D_3 om lines 17–18 —(L 17) D_4 -संयोगं (for -योगं च) $V_{2\ 3}$ B_3 Ds दानं (for दान-). —(L 18) T_3 दानकालं (for कौतूहल) K_1 न तत्सिद्धिं; $K_{3\ 4}$ $Ñ_2$ B_1 Dn $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ G_2 नस्तत्सिद्धिं, D_6 ततस्तास्मिन्; T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 वदस्व त्वं (for नः परम) K $Ñ_2$ V_1 B_1 Dn $D_{1\ 2\ 4-6}$ T_{1-3} G M_4 वदस्व ($T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 अस्माकं) वदतां वर (for [b]) —(L 19) G_3 तत्त्वज्ञे (for धर्मज्ञे) —(L 20) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 पुण्यकस्य (for ॰काना) K $Ñ_{1\ 2}$ V B D T_1 G_3 यथा देवि (D_2 दिवि; T_1 देव्या) पुरा (K_2 V B Dn_2 Ds_1 D_{3-6} पुरो, K_3 मुने) मया. —(L 21) V_2 चकार (for चचार) K_1 च (for [उ]मा) B D_6 T_3 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 पुण्यकार्थं (for ॰नां) V B_3 M_4 शुचिस्मिता; D_3 ॰स्मिते, D_5 G_4 शुभव्रता (for शुचि॰) —(L 22) D_6 देव्यो, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 देव्या (for देवि). —(L. 24) $Ñ_2$ च तथा, $D_{3\ 5}$ वासवी (for च शची) —(L 25) D_3 शुभा (for सती) — $T_{2\ 3}$ om (hapl) lines 26–28 —(L 26) T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_4 रोहिणी (for रेवती). —(L 27) G_3 देवी (for चैव) G_5 M_4 तथा शतभिषज्ञान्या (for [a]). T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_4 मघा चापि वरानने (for [b]) —(L 28) T_1 $G_{1,\ 3-5}$ M_4 अन्याभिश्च (for एताभिर्हि). —(L, 29) $Ñ_2$

एताभिर्हि महादेवी पूर्वमाराधिता सती ॥
गङ्गा सरस्वती चैव चेलगङ्गा च निम्नगा ।
तथा वैतरणी चैव गण्डकी या च भारत ॥ [30]
अन्याश्च सरितो रम्या लोपामुद्रा च भारत ।
सत्यश्चान्या जगद्देवि धारयन्ति हि ताः शुभाः ॥
शुभाश्च गिरिनन्दिन्यो वह्निकन्याश्च सुव्रताः ।
स्वाहा वह्निप्रिया देवी सावित्री च यशस्विनी ॥
ऋद्धिः कुबेरकान्ता च जलेशमहिषी तथा । [35]
भार्या पितृपतेश्चैव वसुपत्न्यस्तथैव च ॥
ह्रीः श्रीर्धृतिस्तथा कीर्तिराशा मेधा च सुव्रता ।
प्रीतिर्मतिश्च ख्यातिश्च संनतिश्च तपोधनाः ।
देव्यः सत्यस्तथैवान्याः सर्वभूतहिते रताः ॥
तासां व्रतावसाने च पूजां चक्रेऽम्बिका तदा । [40]
तिलरत्नमयं दत्त्वा पर्वतं सर्वधान्यवत् ।
वासोभिर्बहुभिर्मुख्यैर्नानारागैः सुमध्यमे ॥
प्रतिगृह्य तु तां पूजां दत्तां देव्या तपोधनाः ।
उपविष्टाः कथाश्चित्राः कुर्वन्त्यो भर्तृदेवताः ॥
पुण्यकार्थं कथास्तासामासन्देवी शशंस याः । [45]
विधिं च पुण्यकस्याथ सतीनां भर्तृदेवते ॥
तासां मतेन साध्वीनां सर्वासां सोमनन्दिनी ।
पर्यपृच्छदुमां देवी पुण्यकानां विधिं वरम् ॥
उमा तासां प्रियार्थं तु पुण्यकान्यब्रवीत्तदा ।
समक्षं मम वैदर्भि सर्वभूतहिते रता ॥ [50]
ममैव चोमया दत्तः स तदा रत्नपर्वतः ।
प्रतिगृह्य मया चैव कृतो ब्राह्मणाच्छुभे ॥
उमा त्वरुन्धतीं साध्वीमामन्त्र्य यदभाषत ।
शृणु कल्याणि वक्ष्यामि सर्वाभिः सहिता शुभे ॥
पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं यथावदनुपूर्वशः । [55]
यथा चैव मया दृष्टस्तत एष विधिः शुभे ॥

Colophon

om (hapl) lines 29^{b}–30^{a} K1 3 Ds D1 वेणुगङ्गा, K2 D4 वेण्णा(D4 °णु)गोला, K4 वैल्वं गङ्गा, Dn G2 वेणा(Dn1 °णु)गोदा, D2 विष्णुगङ्गा, D3 वेण°, D5 बाण°, T1–3 G1 3–5 M4 शैलगङ्गा (T2 °कन्या, G1 4 °शृङ्गा) (for चेलगङ्गा) K2 D4 निम्नगा·, V2 भारत (for निम्नगा) —(L 30) G5 निम्नगा (for भारत) —(L. 31) T1–3 G1 3–5 M4 तथैव च (for च भारत) —(L 32) V3 D1 T3 सत्याश्, G4 5 M4 सत्यां (for सत्यश्) K2 देवैर्, K4 D5 6 T1 G1 3 देव्यो (for देवि) K3 D3 4 या (for ता) —(L 33) V3 [अ]मर- (for गिरि-) V3 वह्निकन्या च सुव्रता, M4 °काश्चैव सुव्रता (for ^{b}) —(L 34) Ñ1 V3 B D6 चाग्नि- (for वह्नि) T1–3 G1 3–5 M4 भवित्री (for सा°) D3 सरस्वती (for यशस्विनी) —(L 35) K2 सिद्धि- (for ऋद्धि·). —(L 36) K3 D1 [अ]पि नृपतेश्, K4 [अ]थ नृ° (for पितृपतेश्) T1–3 G1 4 5 सुरपत्न्यस् (for वसु°) K2 स्मृतास्तु या·, K4 Ñ2 V1. 2 B1 D (except D6) T1–3 G तथा च या, M4 तथैव या. (for °व च) —(L 37) V3 B श्रीर्ह्रीर् (by transp) K1 Ñ1 Ds1 D1 2 T1–3 G1 3–5 M4 च सुव्रता; G2 वसुधरा (for च सुव्रता) —(L 38) D3 क्षान्तिश्, G2 पुष्टिश् (for ख्यातिश्) V3 B2 T1 G3 5 सन्नीतिश् (for संन°) —(L 41) D3 सर्व- (for तिल) K2 B2 D4 कृत्वा, D3 दिव्यं (for दत्त्वा) —(L 42) K1 3 4 D1–3 नारदं (K1. 4 °दो), K3 Ñ1 Dn D4. 5 भूषणैर्, Ñ2 सोदनैर्; V1 सादरं, T2 आवृत्य (for बहुभिर्) T1–3 G1 3–5 M4 नानारत्नै· (for °रागै) —(L 43) D4 T1–3 G1 3 5 M4 प्रत्यगृह्णत (D4 °त्तु, T1 M4 °न्त); D5 प्रत्यगृह्णाच्च (for प्रतिगृह्य तु) —(L 44) D4 चक्रु· (for चित्रा) — K4 om (hapl) lines 45–46 —(L 45) D2 ब्रासन्देवि न संशय (for ^{b}) —(L 47) Ds गङ्गाथ (for साध्वीनां) T1–3 G1 3–5 तासामत्रोपविष्टानां, G2 तासां मते तदा गङ्गा, M4 तासां मन्त्रोपविष्टानां (for ^{a}). K1 4 Ñ1 V1. 2 D4 5 T1–3 G M4 एव (for सोम-) K2 सर्वासामित्यरुन्धती, Ñ2 V3 B D2 3 6 °सां तां त्वरुन्धती (for ^{b}) —(L 48) T1 पर्यपृच्छन् (for °च्छद्) K1 3 Ñ1 Dn D6 T1 वरा, K2 पुन, K4 V1 2 D2 3 5 पुरा, D4 तदा, T2 3 G M4 परम् (for वरम्) —(L 49) K4 V1 पुण्यकं प्र- (V1 °कस्या)ब्रवीत्तदा, T2 °कानां विधिं परम् (for ^{b}) —(L. 50) V3 B2 Ds -सत्त्व- (for -भूत-) —(L 51) T1–3 G1 3–5 M4 दत्तं दानं तु सर्वतः (for ^{b}). —(L 52) T1 G1 3 5 M4 कृतं (for कृतो). —(L 53) Ñ1 V3 B D5 T2 G4 5 M4 [इ]दम् (for यद्) —(L 55) T2 3 G1 4 5 M4 व्रतं (G4 विधिं) चैवानुपूर्वश (for ^{b}) —(L 56) Ñ1 V3 B3 D6 देवि, Ñ2 चैष (for चैव) Ñ2 तत्र चैष; V2 श्रुत एष, V3 B2 3 D6 पुरा ह्येष, T1–3 G1 3–5 M4 यथा पुण्य- (for तत एष) T1–3 G3 M4 शुभः (for शुभे)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3. — *Mention of Khila* V B Ds D1 — *Sub-parvan* K Ñ1 2 V2 3 B D G2 पारिजातहरणम्. — *Adhy name* ·

उमोवाच ।

सर्वज्ञाहं यदा भर्तुः प्रसादेन शुचिस्मिते ।
तदा पुरा मयादिष्टो दृष्टः पुण्यविधिः शुभ. ॥
सनातनः पुण्यविधिरिति बुद्ध्यावगम्यताम् ।
महादेवप्रसादेन मया दृष्टस्त्वरुन्धति ॥ [60]
पुण्यकानि च सर्वाणि चीर्णवत्यस्म्यनिन्दिते ।
अनुज्ञया भगवतो भर्तुः शर्वस्य धीमतः ॥
सतीत्वं धर्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितम् ।
पुण्यकानां विधिस्तस्या पुराणे परिकीर्तितः ॥
दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यप्यरुन्धति । [65]
निष्फलान्यसतीनां हि पुण्यकानि तथा शुभे ॥
या वञ्चयन्ति भर्तारं योनिदुष्टाश्च याः स्त्रियः ।
योनिदोषात्पुण्यफलं नाश्नन्ति निरयंगमाः ॥
साध्व्यो जगद्धारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः ।
अनन्या धर्मनित्याश्च सतां पन्थानमाश्रिताः ॥ [70]
अवाग्दुष्टाः शौचयुक्ता धृतिमत्यः शुभव्रताः ।
सतत साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत्खलु ॥
व्याधितः पतितो वापि दीनो वापि कथंचन ।
न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एष सनातनः ॥
अकार्यकारिणं वापि पतितं वापि निर्गुणम् । [75]
स्त्री पति तारयत्येव तथात्मानं शुभानने ॥
योनिदुष्टस्त्रियो नास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा ।
वाग्दुष्टे विहितं सद्भिः प्रायश्चित्तं पुरातने ।
भर्तुश्छन्देन कर्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रिया ।
उपवासोऽपि वा सत्ये काङ्क्षन्त्या सुकृतां गतिम् ॥ [80]
कल्पान्तरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिम् ।
तिर्यग्योनिसहस्रेषु पच्यते योनिविप्लवात् ॥
यदि स्यान्नाम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती ।

$K_{1\,4}$ Ñ$_2$ V_1 B_1 Dn Ds $D_{1\,2}$ $T_{1\,3}$ G_{2-4} **पुण्यकविधिः**; D_3 **पुण्यकालविधि·** — *Adhy no* K_3 131, Ñ$_2$ Dn Ds_2 D_4 132, V_1 G_2 137, V_2 136, V_3 B_2 135, D_1 129, D_3 142, T_1 $G_{3\,4}$ M_4 146, T_2 G_1 148, T_3 155, G_5 149

Ñ$_1$ B_2 D_6 **भगवती** (for **उमा**) — (L 57) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 **अरुन्धति** (for **सर्वज्ञाहं**). $D_{2\,3}$ **प्रसादेन**, D_5 **सदा भर्तु.** (for **यदा भर्तु**) $D_{2\,3}$ **यदा भर्तु** (for **प्रसादेन**) V_2 **शुचिव्रते** (for °**स्मिते**) — (L 58) K_2 D_2 **मयोद्दिष्टो**, B_1 Ds_2 **ममादिष्टो**, D_5 **मया दृष्टो** (by corr on marg **दिव्यो**), $G_{1\,2}$ **ममादृष्टो** (for **मयादिष्टो**) Ñ$_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ B_3 $D_{4\,6}$ **तदा मया पुरा दिष्टो** (Ñ$_2$ **देव्यो**, V_1 **दिव्यो**, V_3 D_4 **दृष्टो**, D_6 **पृष्टो**), D_1 **तदा मया पुरोद्दिष्टो**, G_3 **तदा पुण्यो ममादृष्टो**, G_5 M_4 **तथा मया पुरा दृष्टो** (for ^{a}) K_4 V_1 **शुभे** (for **शुभः**). — (L 59) G_3 **सनातनं पुण्यविधिम्** (for ^{a}) — (L 61) V_1 B_3 **पुण्यकाले** (for °**कानि**) T_1 M_4 **पुरा व्रतानि सर्वाणि**, $G_{4,5}$ **पुरावृत्तानि स**°, G_3 **पुरा भूतानि स**° (for ^{a}) D_6 **नन्दिनि** (for [**अ**]**निन्दिते**) — (L 62) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 **ह्यहं** (for **भर्तु**) Ds **छन्देन** (for **शर्वस्य**) — For line 63, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 subst

1** **सती या धर्मचारेण भर्तुर्नित्यसुखान्विता ।**

— (L 64) Ñ$_1$ Dn **पुराणैः** (for °**णे**) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 **पुराणे** (T_1 G_3 °**णै**) **पठ्यते पुरा** (for ^{b}) — (L 66) B_3 **पुण्यकाले** (for °**नि**) — (L 68) Ñ$_1$ **या न तासां**, V_2 B_2 D_6 **न तु तासां** (for **योनिदोषात्**) Ñ$_1$ $V_{2\,3}$ B_2 D_6 **अस्तिता** (for **नाश्नन्ति**) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 **न भवेत्तासु सर्वदा** (for ^{b}). — T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 om lines 69–88 — (L 69) $D_{2\,4}$ (marg as above) **सत्यो** (for **साध्व्यो**) K_3 D_4 **तारयन्ति** (for **धा**°) D_3 **सुशीला पतिदेवता**, G_2 **धारयन्ति च देवता** (for ^{b}) — (L 70) K_4 **धर्मशीलाश्** (for °**नित्याश्**) V_3 **अनन्यधर्मा नित्याश्च** (for ^{a}) $K_{1\,2}$ Ñ$_{1\,2}$ Dn D_1 G_2 **सती-**, B_3 **सत्यं**, D_3 **सत्य-** (for **सतां**) — (L 71) B_3 **शौचयुता** (for °**क्ता**) D_3 **वृत्तिमत्यः** (for **धृति**°) Ñ$_1$ **शुभप्रभा** (for °**व्रता**) — (L 73) K_1 **क्लीबो**, K_4 **पापी** (for **वापि**) K_1 **व्यङ्ग पापी**, K_3 **दीनदृष्टि**, K_4 **न द्वेष्यस्तु** (for **दीनो वापि**) — (L 74) D_3 **सदा** (for **स्त्रिया**) K_2 $D_{2\,3\,5}$ **एष धर्म** (by transp) — (L 75) K_1 (*sup lin* as above) **-चारिण** (for **कारिणं**) — (L 76) V_3 **रमयति** (for **तार**°) — (L 77) K_2 D_2 **-दोषात्स्त्रियो**, Ds_2 D_{4-6} **-दुष्टे स्त्रिया** (D_6 °**यो**) (for **-दुष्टस्त्रियो**) K_4 **योनिदुष्टास्तु या नार्य·** (for ^{a}) K_4 **हि न व्रतम्** (for **हतैव सा**) — (L 78) V_2 **वाग्दुष्टा**, V_3 $B_{1\,2}$ °**ष्टया**, D_2 **वाग्दोषे** (for **वाग्दुष्टे**) $K_{1,2\,4}$ $D_{2\,5}$ G_2 **पुरातनैः** — (L. 80) $V_{1\,3}$ **सत्यं**, V_2 $B_{2,3}$ D_6 **धन्ये**, $D_{1\,2}$ **सत्या**, D_4 **कार्यः** (for **सत्ये**). Ñ$_{1,2}$ $B_{2\,3}$ D_6 **शोभनां** (for **सुकृता**) V_3 **काङ्क्षत्या· शोभना गति** (for ^{b}) —G_2 om line 81 — (L 81) D_5 **कल्पान्तेषु** (for °**न्तर-**) K_1 **-सहस्रेण** (for °**षु**) D_2 **पुनः स्त्री** (for **न स्त्री सा**) Ñ$_1$ **न स्त्रीत्वं लभते सती** (for ^{b}) — (L. 82) K_3 $V_{1\,3}$ **-विक्लवात्**; Ñ$_2$ **विप्लुता**, G_2 **-वैक्लवात्** (for **-विप्ल**°) Ñ$_1$ **पच्यते पापनिश्चया** (for ^{b}) — (L 83) Ñ$_1$ Dn D_3 (marg as above) **सा** (for **स्यान्**) — (L, 85) V_2 **तपोधनैः** (for °**ने**).

चण्डालयोनौ दुर्मेधा जायते कुक्कुराशना ॥
भर्ता देवः सदा स्त्रीणां सद्भिर्दिष्टस्तपोधने । [85]
यस्या हि तुष्यते भर्ता सा सती धर्मचारिणी ।
कौतूहलहृतानां तु स्त्रीणां लोको न शोभनः ॥
भर्तर्येव मनो यासां सद्भावेन व्यवस्थितम् ।
कर्मणा मनसा वाचा पतिं नातिचरन्ति याः ।
तासां पुण्यफलं सौम्ये पुण्यकैः समुदाहृतम् ॥ [90]
पुण्यकानां विधिं कृत्स्नं स्वर्लोकं प्रति शोभने ।
निबोध सह सर्वाभिर्दृष्टो यस्तपसा मया ॥
स्नात्वा स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत्सती ।
उपवासार्थमथ वा व्रतकार्थं धृतव्रते ॥
श्वशुराभ्यां च चरणौ सततं संनमस्य च । [95]
प्रहायौदुम्बरं पात्रं सकुशं साक्षतं तथा ॥
गोशृङ्गं दक्षिणं सिच्य प्रतिगृह्णीत तज्जलम् ।
ततो भर्तुः सती दद्यात्स्नातस्य प्रयतस्य च ॥
आत्मनोऽथ निषेक्तव्यं ततः शिरसि तज्जलम् ।
त्रैलोक्ये सर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतम् ॥ [100]
उपवासेषु कर्तव्यमेतद्धि व्रतकेषु च ।
स्नानमेतद्धि सामान्यं स्त्रीणां पुंसां च भाविनि ॥
अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हरतेजसा ।
अशल्यविद्धं शयनमासनं च तथाविधम् ।
स्वयं प्रक्षालनं चापि पादयोरनुशब्दितम् ॥ [105]
अश्रुप्रपातो रोषश्च कलहश्च कृतः सति ।
उपवासाद्व्रताद्वापि सद्यो भ्रंशयति स्त्रियः ॥
शुक्लमेव सदा वासः प्रशस्तं चन्द्रसंभवे ।
अन्तर्वासोऽपरं चैव उपवासे व्रते तथा ॥
पादुकार्थं तृणैः कार्यं सर्वदा व्रतके सति । [110]
उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्रकीर्तितः ॥
अञ्जनं रोचनं चापि गन्धान्सुमनसस्तथा ।
व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् ॥
दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुद्वर्तनमथापि वा ।
विवर्जितं मृदा सर्वः शौचार्थस्तु विधीयते ॥ [115]
बिल्वामृतफलैर्नित्यं श्रीफलैश्च समाचरेत् ।
प्रक्षालनं वै शिरसः सदा मृन्मिश्रितैर्जलैः ॥

— (L. 86) D_4 यस्यां (for यस्या) $\tilde{N}_1$ तथा यथा पतिं भर्ता (for ^{a}) — (L. 87) K_3 -रतानां, $D_{2\,3}$ -हृ° (for -हृ°) D_3 शोभने (for °नः). K_2 D_2 G_2 स्त्रीणां लोका न शोभना. (for ^{b}) — (L. 88) K_2 $D_{4\,5}$ तद्भावेन (for स°) K_3 [अ]प्यवस्थितम् (for व्यव°) — (L 89) V_1 D_{1-3} [अ]भि- (for [अ]ति-) K_4 पतिं नो वञ्चयन्ति याः (for ^{b}). — (L 90) D_5 पुण्यके (for °कैः) — (L 91) V_1 D_4 शोभनम् (for °ने) K_1 स्वर्गलोकयशस्विनि ; $\tilde{N}_{1.2}$ V B_3 D_6 अत प्रभृति शोभने ; T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 अत·प्र(G_5 एतत्प्र)-भृति सर्वदा (for ^{b}). — (L 94) $T_{1.2}$ धृतव्रता (for °व्रते) — (L 95) $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 D_6 सततं (for चरणौ) $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 D_6 चरणौ, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 भर्तारं (for सततं) T_1 G_3 तं, $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ च (for सं-) — (L 96) K $D_{1\,3\,4}$ (marg) $_5$ $T_{2\,3}$ G_4 गृहीत्वा (for प्रहाय) — (L 97) $D_{1\,3}$ -गृह्य च (for -गृह्णीत) — (L 99) G_2 [अ]भिषेक्तव्यं (for निषे°) K_1 पुण्यं (for तत.) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 शरीरं तज्जलेन वै (for ^{b}) — (L 100) $\tilde{N}_1$ $D_{2\,3}$ T_2 G_1 त्रैलोक्य- (for °क्ये) B_2 -तीर्थस्य (for -तीर्थेषु) — (L 101) D_3 इदं वै (for एतद्धि) — (L 103) K_4 सह (for हर-) T_{1-3} $G_{1,3-6}$ M_4 महादेवस्य तेजसा (for ^{b}). — (L. 104) $T_{2,3}$ $G_{1\,4\,5}$ M_4 अनन्य- (for अशल्य-) T_{1-3} G_3 अनन्यसिद्धं श(T_3 °विद्धश)यनं (for ^{a}) — (L 105) D_3 मुख- (for स्वयं) $\tilde{N}_2$ प्रक्षालयेच्च (for °लनं) T_1 अनुदीरितम् (for °शब्दितम्) — (L 107) $\tilde{N}_2$ T_1 G_3 उपवास (for °साद्) B_3 व्रतं (for व्रताद्) — (L 108) K_1 -वर्चसम्, K_4 D_2 -सप्रभम् (for सभवे) $\tilde{N}_2$ शस्तं चन्द्रसमुद्भवे, B_3 प्रशस्त शुभ्रसभवे, T_{1-3} G_{3-5} M_4 °स्तं विहित भवेत् (for ^{b}) — (L 109) K_1 (*sup lin* as above) D_1 व्रतं ; K_3 धृतं, K_4 ऽम्बरं (for ऽपरं). $B_{2\,3}$ अन्तरधोरुकं चैव (for ^{a}) D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ M_4 उपवास- (for °से) — (L. 110) Ds पादुकार्थस् (for °र्थं). Ds D_3 कार्यं (for कार्यं) — (L 111) $\tilde{N}_1$ V_1 व्रतकेऽपि ; V_3 च व्रतके, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 व्रतविधिर् (for ऽपि च वि°). $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ विधिरेष (for एष एव). Dn $D_{1\,3}$ प्रवर्तित (for प्रकीर्तित) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 एष एवमुदाहृत (for ^{b}) — (L 112) $K_{1\,4}$ Dn_2 रोचनां (for °नं) K_3 अञ्जने रोचना वापि, $\tilde{N}_1$ V_3 B D_6 (marg as above) प्रसाधनं चाञ्जनं च, T_{1-3} G_{3-5} अञ्जनालेपनं चापि (for ^{a}). $\tilde{N}_1$ $D_{1,3}$ गन्धाः, D_6 गन्धं (for गन्धान्) — (L 115) K_1 $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds $D_{1\,4-6}$ G_2 M_4 सर्वं ; D_3 सर्वे (for सर्वः). T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ वर्जनीयमिदं सर्वं (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds_2 $D_{1,3,4,6}$ G_2 M_4 शौचार्थं (for °र्थस्). T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 शौच-

शिरसोऽभ्यञ्जनं सौम्ये नैवमेतत्प्रशस्यते ।
न पादयोर्न गात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृता ॥
गोयानमुष्ट्रयानं च खरयानं च वर्जितम् । [120]
नग्नस्नानं च सततं व्रते चाप्युपवासके ॥
नदीजलं प्रस्रवजं प्रशस्तं सोमनन्दिनि ।
शुभे तडागवाप्यादौ विस्तीर्णे जलजायुते ॥
गत्वा स्नानं प्रशस्तं तु सदैव खलु सर्वथा ।
अलाभे त्ववरुद्धा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् ॥ [125]
नवैश्च कुम्भैः स्नातव्य विधिरेष पुरातनः ।
स्नानं च कार्यं शिरसा तपःफलमवाप्नुयात् ॥

Colophon

उमोवाच ।

विधिनैतेन कृत्स्नेन स्त्री सदा भर्तृदेवता ।
चरेत्संवत्सरं दान्ता षण्मासान्मासमेव वा ॥
स्त्रियो ह्यावाहयेत्साध्वीरेकादश समाधिना । [130]
स्वयं चैव विधिर्दृष्टो व्रतकानां विधिः शुभः ॥
अद्भिर्दद्यात्सती सर्वा या मूलव्रतिनी भवेत् ।
तासां तु निष्क्रयो देयो देशकालानुरूपतः ॥
ततो मासान्तशुक्लस्य तिथौ च नवमी तथा ।
आराधयित्वा कर्तव्यं व्रतकस्यापवर्जनम् ॥ [135]
उपवासमहोरात्रं व्रतकस्यापि निश्चिता ।
आदौ चान्ते च कुर्वीत व्रतकस्यापि सिद्धये ॥
क्षुरकर्म ततो भर्तुरात्मनश्चैव कारयेत् ।

मेव वरं स्त्रिय. (for ^{b}) — (L 116) T_1 G_3 बिल्वाम्रक- (for °मृत-) V_3 B_3 D_6 शुद्धै· (for नित्यं) D_6 (marg) तिलामलककैर्नित्यं (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_1 स्नानमेव, $B_{2\,3}$ V_3 D_6 स्नान चैव (for श्रीफलैश्च) — (L 117) $\tilde{N}_1$ स्मृतम् (for जलै) — (L 118) K_3 Dn D_4 G_2 M_4 तावत्, $\tilde{N}_1$ V_2 नैव, $B_{1\,2}$ Ds D_6 T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ [अ]न्येन (for एतत्) K_2 प्रकाश्यते (for प्रशस्यते) D_3 नित्यमेतद्विधीयते (for ^{b}). — (L 119) $\tilde{N}_1$ $B_{1\,3}$ D_6 पादयोर्न च गात्रस्य ; T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 पादयोर्मर्दनं चैव (for ^{a}) V_1 स्मृति (for स्थिति) D_5 स्थिता (for स्मृता) — (L 120) $\tilde{N}_2$ $B_{2\,3}$ D_6 T_1 $G_{3\,5}$ च वर्जयेत्, V_1 विवार्जितम्, V_3 विवर्जयेत् (for च वर्जितम्) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ वर्जयेत्तु प्रयत्नत (for ^{b}) — (L 121) D_3 प्रात.स्नानं (for नग्न°) — (L 122) D_3 प्रस्रवणं (for °जं) $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 नदीजलेन स्नानं च (for ^{a}) — (L 123) $T_{1\,2}$ G_{3-5} M_4 ह्रदकासारवाप्यादौ (for ^{a}) K_4 D_3 जलजैर्युते, D_2 °जाश्रिते (for °जायुते) V_1 विस्तीर्णे जनमेजय (for ^{b}). — (L 124) T_1 प्रशंसन्ति (for प्रशस्त तु) D_3 गङ्गया (for सर्वथा) — (L 125) D_5 (marg as above) अलाभे च चतुर्णां स्त्री (for ^{a}) V_3 घटै· (for घट-) — (L 126) $T_{2\,3}$ G_4 न चैव (for नवैश्च) V_1 नवै· कुम्भैश्च सततं (for ^{a}). — (L 127) G_5 शिरस. (for °सा). $K_{2\,3}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ B_1 Ds $D_{4\,5}$ M_4 तत. (for तपः-) $\tilde{N}_1$ B_3 D_6 स्नानं तु शिरसो दृष्टं (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ B_3 D_6 मया दृष्ट तपोबलात्; $D_{2\,3}$ तपस फलमाप्नुयात् (for ^{b}).

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 T_3 — *Mention of Khila* K_3 $\tilde{N}_1$ V B Ds D_1 — *Sub-parvan* K $\tilde{N}_{1.\,2}$ $V_{2\,3}$ B D G_2 पारिजातहरणम् — *Adhy. name* V_1 उमाव्रतम्, D_1 पुण्यव्रतकविधि , D_3 T_{1-3} G_{1-4} पुण्यकविधि — *Adhy no* K_3 (marg) 132, V_1 G_2 138, V_2 137, V_3 B_2 136, Dn Ds_2 D_4 133, D_1 130, D_3 143, T_1 $G_{3\,4}$ M_4 147, T_2 G_1 149, T_3 156, G_5 150

(L 129) D_2 दान्ते (for दान्ता) V_1 T_3 M_4 षण्मासं, T_2 $G_{1\,3-5}$ षाण्मासं (for षण्मासान्) — (L 130) $\tilde{N}_1$ स्त्रियोऽन्ये वाक्यमेत हि (for ^{a}) K_4 समाहिता (for °धिना). — (L 131) T_{1-3} G_{1-4} M_4 स्त्रीणा (for स्वयं) K_3 वैष (for चैव) D_2 हि निर्दिष्टो (for विधि°) $B_{1\,2}$ Dn Ds_1 मया शुभ·, D_5 तथा शुभ , T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 अरुन्धति (T_3 G_4 °ती) (for विधि शुभ) — (L 132) $\tilde{N}_2$ V_2 Dn Ds D_4 T G M_4 सती (for सती) — (L 133) D_4 निष्कृतिर् (for निष्क्रयो) T $G_{1.\,3-5}$ M_4 तासां निष्कत्रयं देय (for ^{a}) K $\tilde{N}_{1\,2}$ V B D $T_{1\,4}$ कालदेशानुरूपत. (for ^{b}). — (L 134) V B $D_{3\,4}$ T G M_4 ततो मासावसाने तु (D_3 °नस्य) (for ^{a}) B_2 G_2 शुक्लस्य (for तिथौ च) $\tilde{N}_1$ $D_{2\,4}$ तिथौ (for तथा) V $B_{1.\,3}$ $D_{3\,6}$ T $G_{1.\,3-5}$ M_4 शुक्लस्य नवमीतिथौ (for ^{b}) — (L 135) $\tilde{N}_2$ [अ]पि सिद्धये ; B_1 D_3 समापनम्, V_3 [अ]पमार्जनम्, T_{1-3} $G_{1\,3\,5}$ M_4 [अ]भिवर्ध° (for [अ]पवर्ज°) — (L 136) T_{2-4} $G_{1\,3-5}$ M_4 निश्चितम् (for °ता) K_1 व्रतं किं चापि निश्चितम्, K_{2-4} V_1 B_1 Dn Ds $D_{1\,4\,5}$ T_1 G_2 व्रतकं चापि निश्चिता (Dn D_5 T_1 G_2 °तम्); $\tilde{N}_{1\,2}$ $V_{2\,3}$ $B_{2\,3}$ D_6 त्रिरात्रं चापि निश्चिता (D_6 °तम्) (for ^{b}) — (L 137) D_5 ह्येतच् (for चान्ते) K_1 कर्तव्यं; T_4 कुर्वन्ते (for कुर्वीत) $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 D_6 [अ]र्थं-, B_2 D_3 प्र- (for [अ]पि) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ व्रतकार्यस्य सिद्धये (for ^{b}) — (L 138) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 क्षीरपानं (for क्षुरकर्म). — (L. 139) $V_{1.\,3}$ $B_{2\,3}$ D_6 उद्वर्तनं, $T_{2\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 आच्छादनं (for उत्सादनं) K_4 उत्सादने च यत्स्नानं (for ^{a}). K_2 V

उत्सादनं न स्नानं च तस्मिन्नहनि संस्मृतम् ॥
ततो विवाहवत्स्नानं विहितं पुण्यके शुभे ।　　[140]
मण्डनं चैव विहितं माल्यधारणमेव च ॥
कुम्भैस्तु स्नाप्यमानेमं साध्वी मन्त्रमुदीरयेत् ।
भर्तुः पादौ नमस्कृत्य मनसा वाथ वा गिरा ॥
　आपो देव्यो ऋपीणां हि विश्वधात्र्यो
　　दिव्या मदन्त्यो याः शंकरा धर्मधात्र्यः । [145]
　हिरण्यवर्णाः पावकाः शिवतमेन
　　रसेन श्रेयसे मां जुषन्तु ॥
अपामेष स्मृतो मन्त्रः सर्वत्रान्यत्र मे शृणु ।
मन्त्रं पुराणविहितं स्त्रीणां सर्वाङ्गशोभने ॥
　　शुभाव्यया गुणिनी युक्तधर्मा　　[150]
　　　भर्त्रा साकं मम दास्या वरेण्या ।
मा कर्मणा मनसा वापि वाचा
　भर्तुर्भवेयं रुशती स्यां वशंगा ॥
सपत्नीनामधि नित्यं भवेयं
　सुपुत्रा स्यां सुभगा चारुरूपा ।　　[155]
संपन्नहस्ता गुणवादिनी च
　सर्वात्मना स्यां न दरिद्रा भवेयम् ॥
पतिश्च मे स्यात्सुमुखो मत्प्रतीक्षो
　नित्यं मद्भक्तः स्यान्मन्मतिर्मद्गतिश्च ।
प्रीतिश्च नौ स्याच्चक्रवाकानुरूपा　　[160]
　मनोविरागो न भवेत्साधु च स्यात् ॥
लोकान्साध्वीनामुत्तमानां व्रजेयं
　याभिः सर्वं धार्यते विश्वरूपम् ।
उभे कुले याः शुभाः पावयन्ति

B_3 D_6 D_6 G_2 च स्मृतम्, D_4 तत्स्मृतम्, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 च स्थिति, T_4 संस्थितम् (for संस्मृतम्) $K_{1\,3\,4}$ D_1 न त- (K_1 न चा-, K_4 तत्त)स्मिन्नहनि स्मृतम् (for ^{b}) —(L 140) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 तयोरहरह स्नानं (for ^{a}) G_2 विवाहं (for विहित) —(L 141) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ सतत (for विहितं). T_4 मालाभरणमेव च (for ^{b}) —(L 142) D_6 कुम्भैस्तु स्नानमप्येवं, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 °श्च स्नानमाम्नातं (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 एतन् (for साध्वी) —(L 144) D_3 स्त्रियो (for आपो) $K_{1\,4}$ देवा, K_3 देव-, B_3 दिव्य-, Ds_2 देवी (for देव्यो) K_1 D_5 T_2 M_4 विश्वधात्र्या, Ds_2 विश्वविधात्र्यो (for विश्वधात्र्यो) —(L 145) D_6 G_2 दिव्या महत्यो या. शंकरा धर्मराज्य., T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 दिव्या मता या (T_2 दिव्या माया, M_4 दिव्यमाया) शंकरस्यापि (T_4 °स्या) धात्र्यो —(L 146) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 या शिवाश्च (G_3 °य) (for शिवतमेन) —(L 147) K_2 $Ñ_1$ V_3 G_2 श्रेयसो, D_3 °सा (for °से) V_3 जुषस्व, D_3 युञ्जन्तु (for जुषन्तु) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 या वैष्णव्यो ह्यापगा स्नानकाले —(L 148) $K_{1\,2}$ $Ñ_2$ V_1 D_{2-4} T_4 G_3 श्रुतो, $K_{3\,4}$ श्रुतौ (for स्मृतो). T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ आपोऽय (T_3 $G_{1\,5}$ °प्यायं) व. श्रु(T_1 स्मृ)तो मन्त्र, M_4 आपो वाय श्रुतो मन्त्र (for ^{a}) B_2 सर्वतोऽन्यं तु मे शृणु (for ^{b}) —(L 149) K_2 $Ñ_1$ Dn D_4 मन्त्र., Ds मन्त्रा (for मन्त्र) K_2 Dn D_4 -विहित., K_3 Ds °ता (for °तं) B_3 सर्वज्ञ (for सर्वाङ्ग-) —(L 150) V_2 शुभाशया (for °व्यया) K_2 युक्तवर्त्मा, K_3 D_1 धर्मयुक्ता, K_4 युक्तकर्मा, $Ñ_2$ °वस्त्रा, D_3 °वत्सा, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 श्रीमती च, T_4 युक्तपक्षा (for °धर्मा). —(L 151) K_2 D_5 दिश्याद्वरेण्या, K_4 $D_{1,\,2}$ दास्यं वरेण्यं (for दास्या वरेण्या) K_2 भर्त्रा स्वकं मम दास्यं वरेण्यं, K_3 भर्त्रा साकं मम दास्यं वरेण्यम्; $Ñ_2$ V_2 B_3 G_4 भर्ता साकं कामदास्यं वरेण्या, $B_{1\,2}$ D_6 G_2 भर्त्रा साकं कामदास्या वरेण्या, Dn_1 भर्त्रा साकं हिमदास्यो वरेणम्, Dn_2 भर्त्रा साक कर्मदास्या वरेण, D_3 भर्त्रा साकं समदास्यं च नित्य वरेण्यम् —(L 153) $T_{1\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 असङ्गा (for वशंगा) $Ñ_2$ भर्तुर्भवेयं रूपवत्ती स्यामसङ्ग, V_3 $B_{1\,2}$ °यं रुष(V_3 °प)ती स्यां च वशगा, D_6 (marg) °य रूपवती तथात्र —(L 154) K_4 D_4 आधिपत्यं (D_4 °त्ये) (for अधि नित्यं) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M वसेयं (for भवेयं) K_2 $D_{2\,3\,5}$ सपत्नीनामाधिपत्य लभेयं — B_3 om (hapl) lines 155–157 —(L 155) T_4 सर्वत्र (for सुपुत्रा) $K_{1\,2}$ $Ñ_2$ D_4 चानुरूपा (for चारु°) —(L 156) K_2 -रूपा; T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 -भाग्या (for -हस्ता) T_1 -भाविनी (for वादिनी) —(L 157) $K_{1\,3\,4}$ $Ñ_1$ $V_{2\,3}$ B_1 Dn Ds $D_{1-3\,5,\,6}$ T_{2-4} $G_{1\,4\,5}$ M_4 अदरिद्रा, $Ñ_2$ B_2 T_1 $G_{2\,3}$ मा द° (for न द°) K_2 सर्वात्मना स्यां न दरिद्रभावा, V_1 सर्वदा स्यामदरिद्रा भवेयम् —(L 158) K_1 सुसखो; D_2 $T_{2,\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 सुभगो; D_1 मद्भक्तो, D_3 समुखो (for सु°) $K_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ B_3 $D_{2\,3\,6}$ T_4 मत्प्रतीको, K_4 D_4 मत्प्रीतिको, D_1 मत्प्रणीता (for °तीक्षो) —(L 159) D_1 सुभगो नित्यं स्यात्संनतिश्च —(L 161) K_4 D_4 मा, V_2 प्र- (for न) T_4 सुखद (for साधु च) —(L 162) D_1 लोके (for लोकान्) D_1 उत्तमत्व (for °मानां) D_3 च यायां (for व्रजेय) —(L. 163) T_1 G_3 ध्यायते (for धार्यते) —(L 164) Ds पावयन्ते (for °न्ति) K_1 उभे कुले या संभावयन्ते —(L 165) K_3 $Ñ_1$ -भक्त्योर्जिता स, V $B_{2\,3}$ $D_{4\,5\,6}$ -भक्त्यैधिता स; G_2 -भक्त्यै हिताश्च;

पितुर्भर्तुश्च पतिभक्त्योर्जिताश्च ॥ [165]
भूमिर्वायुर्जलमाकाशमग्नि-
रन्तःक्षेत्रज्ञः प्रकृतिर्यो महांश्च ।
अहंकारश्च मम साक्ष्ये नियुक्ताः
स्मरेयुर्मे निश्चयं च व्रतं च ॥
यैरारब्धो देहिनां भौतिकोऽयं [170]
विधिः सत्त्वाद्यैर्भूतयुक्तैः सबीजैः ।
सन्त्वेते मे साक्षिणः सर्वसंस्था
व्रते चास्मिन्निश्चये चापि वृत्ते ॥
चन्द्रादित्यौ पुण्यसाक्षी यमश्च
दिशः सर्वा दश चात्मा च मेऽयम् । [175]
सन्त्वेते वै साक्षिणः सर्व एव
व्रते चास्मिन्निश्चये चापि नित्यम् ॥

मन्त्रैरेतैः पुराणोक्तैः सर्वद्रव्याभिमन्त्रणम् ।
व्रतचर्याप्रभृति वै पुराणे समुदाहृतम् ॥
स्नात्वाथ वाससी दद्याद्भर्तुः कर्त्यं स्वयं शुभे । [180]
अथात्मकर्तितं न स्याच्छुभे विप्रेन केनचित् ॥
वासोऽन्यदेव दद्याच्च श्वेत मुख्यं नवं शुचि ।
स्वकर्तितं सूत्रतन्तुं वाससा तेन मिश्रयेत् ॥
ततो द्विजं शुचि दान्तं ज्ञानविज्ञानकोविदम् ।
भोजयेच्च यथाशक्ति सह भर्त्रा सुमध्यमे ॥ [185]
ब्राह्मणस्यापि दातव्यं वासोयुग्मं महामते ।
शय्या यानं गृहं धान्यं दासीदासं तथैव च ॥
अलंकारः शक्तितश्च रत्नपर्वत एव च ।
सर्वधान्यसमुन्मिश्रस्तिलैश्च सविशेषतः ।
वासोभिश्च प्रतिच्छन्नो नानावर्णैररुन्धति ॥ [190]

M_4 भक्त्यै स्थितास्मि (for -भक्त्योर्जिताश्च) Ñ$_2$ पितुर्भक्तिपतिभक्त्यान्विता स्याम्, D_3 °र्भर्तुश्चाप्यतिभक्त्योषिताश्च, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ पितुश्च भर्तुर्भक्तिमत्यश्च ता स्म — After line 165, G_2 reads lines 174–175 — (L 167) T_2 क्षेत्रं (for अन्त-) — (L 168) K_2 वाक्ये (for साक्ष्ये) D_4 नित्ययुक्ता (for नियुक्ताः) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अहंकार सर्वे साक्षिणो नियुक्ता — (L 169) Ñ$_2$ स्मरयेयुर्मुनयो मे व्रत च, B_3 स्मरेयुर्मे मुनयो निश्चयं च, D_5 °युर्मुनयो मे नियम च व्रतं च, D_6 T $G_{1\ 3-5}$ M_4 °युर्मे नित्यं मुनयो निश्चयं च — (L 170) T_{1-3} $G_{1\ 4}$ M_4 व्रते चैवारब्धे, G_5 व्रतैरारब्धो (for यैरारब्धो) K_4 पुण्यको (for भौतिको) G_3 व्रते चैवारब्धो भोगना भौतिकानां — (L 171) Ñ$_2$ D_5 T_2 भूति- (for भूत-) K_3 Ñ$_1$ $V_{2\ 3}$ B D_6 $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 सजीवै (for सबीजै.) D_1 विभक्ताद्यैर्भूतियुक्तैः प्रयुक्त . — D_5 om (hapl) lines 172–175 B_1 om lines 172–173 — (L 172) T $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 सत्येन (for सन्त्वेते) — (L 173) G_2 मत्ये चास्मि (for व्रते चास्मिन्) $B_{1\ 2}$ Dn $G_{2\ 5}$ नित्यम् (for वृत्ते) — (L 174) K_2 कर्म-, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ सर्व- (for पुण्य-) — (L 175) K_2 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ मे य , M_4 मेधा (for मेऽयम्) D_1 दिशः सर्वा दर्शयामास रिक्ता — G_2 om lines 176–177 — (L 176) K_1 B_3 D_6 -संस्था (for एव). — (L 177) K_4 V_2 Dn Ds_2 $D_{2\ 4}$ नित्ये (for नित्यम्) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 देवाश्चैव मे व्रते चापि नित्यम् — (L 178) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 -मन्त्रितः (for -मन्त्रणम्). — (L 179) K_3 Ñ$_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Dn T_4 G_2 M_4 व्रतचर्यात् D_3 प्रभृतिके, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 °तिभि. (for °ति वै) D_3 पुण्यके (for पुराणे) $D_{1\ 2}$ T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 समुदाहृतै. (for °तम्) — (L 180) Ñ$_2$ om (hapl) lines 180[b]–182[a] D_5 कर्त्यं, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 कर्तुं , G_2 कीर्त्यं (for कर्त्यं) $K_{1\ 3\ 4}$ D_4 T_{1-3} $G_{1\ 3-4}$ शुभा (for शुभे) K_2 शुभे भर्तुं स्वलंकृते, V_1 Ds भर्तुं स्वकर्तिते शुभे, $D_{1\ 2}$ कीर्तिते साधुशीलया, D_3 भर्तुर्वै कर्तितं स्वयम्, D_6 भर्तुर्वस्त्रद्वयं शुभे (for [b]) — (L 181) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अथात्मनोऽन्यद्वसनं (for [a]) D_1 शुभेन येन केनचित्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 गृह्णीयाद्वसनं शुभा (for [b]) — (L 182) K_4 वा दद्याच्, Ñ$_1$ V_3 B_3 दत्त्वाथ, D_1 देयं च, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 विप्राय (for दद्याच्च) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 दद्याच्छ्वेतं (for श्वेतं मुख्यं) — (L 183) $V_{1\ 2}$ तु सूत्र तु, B_1 Ds च सूत्रं च, D_3 नवं तन्तुं, D_4 सूत्रितं तु (for सूत्रतन्तुं) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 स्वनामकी($G_{4\ 5}$ M_4 °म्ना की)र्तितं तन्तुं (for [a]) T_4 देवि (for तेन) D_1 वास श्वेतं समाश्रयेत् (for [b]) — (L 184) Ñ$_2$ D_3 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 शान्तं (for दान्तं) — (L 185) K_3 पूजयेच्च (for भो°) — (L 186) T_4 ब्राह्मणाय (for °णस्य) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ब्राह्मणाय ततो दद्यात् (for [a]) V_1 महत्तपे, D_1 शुचिस्मिते; D_5 महासति (for °मते) K_2 वासोयुग्मे महागुणे (for [b]). — (L 187) K_3 शय्या दानं, K_4 V_1 $D_{5\ 6}$ T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 शय्या यान, Dn $D_{3\ 4}$ G_2 शय्यासन (for शय्या यानं). V_3 B_1 Ds_2 दासीं दासं, Dn दासदासीस्, T_4 दासदानं; G_5 दास दासीं (for दासीदासं) D_5 दासीदासादिकं तथा (for [b]) — (L 188) T_2 $G_{1\ 4}$ नित्यं (for रत्न-) — (L 189) K_2 सर्वधान्यं तु सन्मिश्रं, K_4 सप्तधान्यं समुन्मिश्रं; V_1 सर्वधान्येन सन्मिश्रैस्, $V_{2\ 3}$ $B_{2,3}$ $D_{1\ 6}$ G_1 °न्यैः समु-

हस्त्यश्वाजरथाश्चैव देया गौरेव च ध्रुवम् ॥
लवणप्रतिमां दद्यान्नवनीतस्य चापराम् ।
गुडस्य मधुनश्चैव सुवर्णस्य च शोभनाम् ॥
तथैव सर्वगन्धानां रसानां पृथगेव च ।
तथा सुमनसां दद्याद्रूप्यस्यौदुम्बरस्य च ॥ [195]
फलानां चैव सर्वेषां वाससामपि नन्दिनि ।
चित्रप्रतिकृतिं चैत्र काष्ठस्य प्रतिमां तथा ॥
शिलाप्रतिकृतिं चैव दध्नोऽथ पयसस्तथा ।
सर्पिषा दूर्वया चैव यांश्चान्यानप्यभीप्सति ॥
कालदेशानुरूपं च देयं विभवतः सति । [200]
अल्पं वा बहुलं वापि भर्तुश्छन्देन सर्वदा ॥
तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं न तु शोभने ।
गौस्त्ववश्यं प्रदातव्या कपिला कांस्यमेव च ॥
कृष्णाजिनं च सुभगे सतिलं वाससान्वितम् ।
आदर्शश्चैव कूर्चश्च तथाजिनमनिन्दिते ॥ [205]
एतद्दत्त्वा सर्वकामानाप्नोति वरवर्णिनी ।
पुरोधिका पुत्रवती सुभगा रूपभाविनी ॥
मृष्टहस्ता धनाढ्या च स्त्री भवत्यमलेक्षणा ।
इच्छया लभते चैव कन्यां रूपगुणान्विताम् ॥
भवन्ति सुभगाश्चाढ्यास्तथैव च पुरोधिकाः । [210]
पुत्रवत्यो धनाढ्याश्च शीलवत्यश्च नित्यदा ॥
अरुन्धति कृतं ह्येतन्मयैव प्रथमं यतः ।
उमाव्रतकमित्येवं ख्यातमत्र महीतले ॥
एतदेवोत्तमं स्त्रीणां व्रतं तस्मात्समाचरेत् ।

न्मिश्रैस्, G5 °न्यैश्च संमिश्रं (for ^{a}) — (L 190) K1 3 4 D4 T2 G1 4 5 M4 प्रतिच्छन्नं (for °श्नो) D1 नानावर्णोपशोभित (for ^{b}). — (L 191) K1 3 हस्त्यश्वावयवश्चैव, K1 (*sup lin*) °श्वा वाजिनश्चैव, K2 D1–3 °श्वा बहवश्चैत्र, K4 °श्वा: पशवश्चैव, Ñ1 °न्येऽश्वा च गौश्चैव, Ñ2 °श्वबडवाश्चैव, V1 2 B Ds1 D4 5 G2 °श्वाजावयश्चैत्र, T2 °श्वाजिरथाश्चैव (for ^{a}) K2 गावश्च (for गौरेव) D2 शृणु (for ध्रुवम्) — (L 192) V3 नवनीतेन (for °तस्य) K1 B3 Ds2 D3 6 T4 [अ]परम् (for °राम्) — (L 193) T1–3 G1 3–5 M4 दध्नश्च (for गुडस्य) T1–3 G1 3–5 भामिनि (for शोभनाम्) — T4 om lines 194–204 — (L 194) K2 वाससां ; Ñ1 तिलानां, D3 रथानां (for रसाना) — (L 195) B3 G2 सुमनसो (for °सां) — (L 198) D3 T1–3 G1 3–5 M4 सोम- (for अपि) — M4 om lines 197–201 — (L. 197) T1–3 G1 3–5 विचित्रप्रतिमा चैत्र (for ^{a}) V3 B3 D5 6 काष्ठप्रतिकृतिं तथा (for ^{b}) — T1 G1 om (hapl) line 198 — (L 198) K1 3 4 शैल, K2 Ñ1 Ds2 D2 3 शैलां ; Ñ2 V2 B2 Ds1 D4, 5 T3 G3 शिलां (for शिला-) B1 Ds D2 4 पयसां, D3 °सा (for °सस्) — (L 199) K3 4 V1 2 Dn D2 3 सर्पिषो (for °षा) K2 [अ]भ्यक्तया, D4 दूर्वाया (for दूर्वया). K1 3 V2 3 Dn1 Ds D2 G2 यां चान्याम्, K2 Ñ1 V1 B Dn2 D1 6 या चान्याम् (K2 °न्), T1–3 G1 3–5 यामन्याम् (for यांश्चान्यान्) — (L 200) B3 -देशं च (for देशानु-) G3 काले देशानुरूपं च (for ^{a}) Ñ2 च विभव· (for विभवत) K4 सदा (for सति) — (L 201) B2 D1 स्वल्पं (for अल्पं) D3 बाहुलकं (for वा बहुलं) Ñ1 स्वल्पमल्पबहुं बहुं (for ^{a}) Ñ1 om line 201^b T1–3 G1, 3–5 भामिनि (for सर्वदा) — (L 202) K1, 3 B1 Dn2 Ds1 तिलमात्र, T1–3 G1, 3–5 M4 तदा छत्रं (for तिलपात्रं). K4 अदेयं (for न देयं) K1 Ñ2 V2 Dn Ds M4 न नु, K3 तत्र, V3 B2 3 D3 5 न च (for न तु) T3 शोभति (for °ने) K2 तथैव च सदक्षिणम् ; D1 देयमन्यच्च शोभने, D2 एवं देयं च शो°, D4 सदेमं ननु शो°, D6 न देया केवलास्तिला·, G3 नादेयं चातिशोभने (for ^{b}) — (L 203) B1 कांस्यदोहना, M4 °दोहिनी (for °मेव च) — (L 205) K4 T4 आदर्शं (for °र्शश्) K2 दातव्यस्, K3 D4 कर्पूरं, K4 ऊर्वी च (for कूर्चश्च) T1–3 G M4 आदर्शनं च शूर्पं (G2 कूर्चं) च (for ^{a}) K1 4 G1 [अ]ञ्जनम् (for [अ]-जि°) B1 अनिन्दितम् (for °ते) T1 G3 5 तथा चन्दनमेव च (for ^{b}) — (L 206) T1 G5 M4 एवं (for एतद्) K2 3 D3 -वर्णिनी D6 प्राप्नोति वशवर्तिनी (for ^{b}) — (L 207) K4 गुणाधिका ; T1 G5 M4 परा°, G3 वरा° (for पुरो°) K1 2 Ñ1 V2 3 B D3 5 6 T2–4 G1 2 -भागिनी, K3 T1 G3–5 M4 -शालिनी (for -भाविनी) — (L 208) K2 पुष्पहस्ता (for मृष्ट°) D6 सा (for स्त्री) — (L 209) K2 सा च (for चैव) Ñ1 V2 3 B2 3 Dn2 D2 3, 6 T2–4 G1 2–4 कन्या (D2 कान्त्या) रूपगुणान्विताः, T1 G3 4 M4 कन्या रूपवती तथा (for ^{b}) — (L 210) K2 D2, 4 साध्व्यस्, V2, 3 B2 3 Ds1 D1 6 T4 ताश्च, Dn चाढ्यास् ; D3 तावत् (for चाढ्यास्) Ñ1 2 Ds2 D5 G2 भवन्ति सुभगाश्चर्या, T1–3 G1 3–5 M4 व्रतस्य (T2 3 G1 4 भवन्ति) सुभगत्वाच्च (for ^{a}). K4 गुणाधिका. (for पुरो°) T1 G3 5 M4 भवन्ति च पराधिका (for ^{b}). — (L 211) D2 छत्रवत्यो (for पुत्र°) — (L 212) G5 व्रतं (for कृत) V3 B2 3 दान्ते (for ह्येतन्) T2 3 G4 M4 प्रयतं (for प्रथमं). V3 B3 D3 5, 6 व्रतम्, D4 तप· (for यत·) — (L 213) K4 एतन् (for अत्र) Ñ1 B2 3 D3 5 6 ख्यात सांततिकं खलु (for ^{b}) — (L 214) Ñ1 D3 एतद्दत्त्वा पुनश्चान्ये देयं स्याद्व्रतकं चरेत् (D3 °के वरे) ; T1–3 G3–5 M4 एतदेव व्रतं

सर्वकामानवाप्नोति स्त्री दत्त्वैवमनिन्दिते ॥ [215]
एतद्व्रतकराजे च देवदेवो वृषध्वजः ।
पुराभिषिक्तवान्सौम्ये प्रियार्थं मम सर्वकृत् ॥
व्रतकस्यावसाने तु देयं भोज्यं च नित्यदा ।
स्त्रीणां प्रदेयाः कामाश्च सदृशाः कालदेशयोः ॥
एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि । [220]
छन्दतो ब्राह्मणानां तु देयमन्नं सदक्षिणम् ॥
पायसं तत्र दातव्यं व्रतके नान्यदिष्यते ।
नात्र प्राणिवधः कार्यः पुराणे नियता श्रुतिः ॥
अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं सोमसंभवे ।
महादेवप्रसादेन दृष्टवत्यस्मि यच्छुभे ॥ [225]
सर्वाः पुत्रफलाः नार्यः सद्भिरेतदुदाहृतम् ।
तस्मादन्विष्यती दद्यात्सपुत्रकरकाञ्शुभे ॥

ज्येष्ठाषाढौ शुभौ मासौ पुरोक्तं विधिमाचरेत् ।
अथ वा ज्येष्ठमेवैकमाषाढं वा समाचरेत् ॥
ततो मासद्वये पूर्णे मासे वा वरवर्णिनि । [230]
सपुत्रकरकान्दद्यात्फाणितप्रतिपूरितान् ॥
सर्पिषः पयसश्चैव दध्नोऽथ मधुनोऽनघे ।
जलस्य च तथा दद्यात्पूरयित्वा शशिप्रभे ॥
एकस्मै ज्ञानवृद्धाय सुव्रताय जितात्मने ।
सपुत्रकरकान्दद्याद्यावन्तो मनसः प्रियाः ॥ [235]
इच्छेद्दुहितरं चेद्धि स्त्रीनाम्ना कारयेत्ततः ।
किंचिद्द्रव्यं सुताकामात्सुतां प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
गौर्वाथ काञ्चनं वापि दक्षिणार्थं प्रशस्यते ।
विप्रस्याच्छादनं देयमवश्यं तु शुचिस्मिते ॥
यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यान्नारी शुचिव्रता । [240]

नारी वत्सर हि समाचरेत — (L 215) V_2 B_2 सर्वान् (for सर्व-) K_3 कामम् (for कामान्) K_1 कृत्वैवैतद्, K_2 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 दत्त्वा चैवम्, K_3 $\tilde{N}_2$ V_1 Dn Ds $D_{1\ 4}$ G_2 दत्त्वैवैतद्, K_4 दत्त्वैव तद्, $\tilde{N}_1$ $V_{2\ 3}$ B $D_{3\ 5}$ स्त्री दत्त्वैतद्, D_2 तत्त्व वैतद् (for स्त्री दत्त्वैवम्) — (L 216) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ V B_2 Dn Ds D_4 G_3 एतद्व्रतकरो ह्येव ($\tilde{N}_2$ यत्तु; D_4 ह्यत्र), $K_{2\ 4}$ °तं करोत्येव, B_3 D_3 T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4}$ M_4 °तक-राज्ये च, $D_{1\ 2}$ एतद्व्रतं चचा(D_2 °का)रादौ, D_6 T_1 G_5 °तक-राजेन (for ^a) — (L 217) D_5 [अ]भिसिषिचे (for °षिक्तवान्) D_5 सौम्यकृत् (for सर्व°) G_2 शंकरः सर्वसर्व-कृत् (for ^b). — (L 218) $\tilde{N}_1$ पेयं (for देयं) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ दानं (for भोज्यं) — (L 219) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_1$ Dn स्त्रीणां कामा. प्रदेयाश्च, $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ Ds $D_{1\ 2\ 4}$ T_4 प्रदेया स्त्रीणां कामाश्च, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 देया स्त्रीणां तु कामाश्च (for ^a) — (L. 220) $K_{3.4}$ $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 व्रतके (for °क) $\tilde{N}_1$ चारु- (for वर-) — (L 221) K_2 शक्तितो; V_3 ईहातो; B_1 D_3 इच्छतो, $B_{2\ 3}$ $D_{5\ 6}$ इच्छातो (for छन्दतो) — (L 222) K_4 G_2 च प्र- (for तत्र) T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ M_4 ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः (for ^b) — (L 224) Bom Poona eds G(ed) व्रतं सोमसमुद्भवे (for ^b). — (L 225) $\tilde{N}_3$ कुरु (for शुभे) — (L 226) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 सर्वाः पुत्रं लभन्ते स (for ^a) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 शिवेन (for सद्भिर्) K_3 आर्यैः सद्भिरुदाहृतम् (for ^b) — (L 227) $V_{2,3}$ $D_{3,6}$ G_2 अर्चिष्मतीं; T $G_{1\ 3-5}$ M_4 पुत्रवती (for अन्विष्यती) Dn_2 $D_{3,4}$ सपुत्रा, D_4 (marg) पुत्रार्थं (for सपुत्र-) T_{1-3} $G_{1\ 3-6}$ M_4 सर्वान्पु(T_1 महत्पु)त्रकराञ्शुभे (for ^b). — (L 228) V_1 शुभे (for शुभौ) $T_{2\ 4}$ ज्येष्ठाषाढे शुभे मासे (for ^a) T_{1-3} G_{3-5} M_4 व्रतम् (for विधिम्) V_1 आरभेत् (for आचरेत्) G_2 पुरोक्तविधिना-चरेत् (for ^b) — T $G_{1\ 3-5}$ M_4 om (hapl) line 229 — (L 229) K_1 ज्येष्ठकं चैकं, K_2 D_4 °मेक वा; D_2 °मासै-कम्, D_3 °मासं वा (for °मेवैकम्) D_5 आषाढं ज्येष्ठमाचरेत् (for ^b) — (L 230) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ व्रतिनी सोमनन्दिनि (for ^b) — (L 231) G_3 पुत्रार्थं (for सपुत्र-) K_2 om (hapl) lines 231^b–235^a B_1 (marg as above) फलेन, D_6 (marg.) पायस-, T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 पाणिना, G_2 पाणित., G_3 वारिणा (for फाणित-) — (L 232) D_3 सर्पिषा D_2 T_3 G_1 सर्पिषा पयसा चैव (for ^a) K_1 ऽपि वा, K_4 तथा (for ऽनघे) D_2 $T_{2\ 3}$ G_1 दध्नाथ मधुनानघे (for ^b) — (L 233) D_3 जलेन (for जलस्य). D_2 पूरिताश्च (for पूरयित्वा) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_3 $B_{2\ 3}$ Ds $D_{2,\ 5\ 6}$ सुमध्यमे, G_2 शशिप्रिये (for °प्रभे). — (L 234) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 नियताय सुवृद्धाय (for ^a). B_1 चिदात्मने; T $G_{1\ 3-5}$ M_4 द्विजन्मने (for जितात्मने). — (L 235) K_1 $\tilde{N}_1$ V_1 Dn D_2 सपुत्रकरकानां च, G_5 M_4 स्वपुत्रकारकान्दद्यान् (for ^a) D_2 om. lines 235^b–241^a. T_3 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 मनसो महत प्रियान् (for ^b) — (L. 236) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 स्त्री चेत् (for चेद्धि). K V_2 B_1 D_5 इच्छेत्स्त्री दुहितरं चेत्, Dn इच्छेत स्त्री दुहितरं, T_1 इच्छेद्दुहितरः स्त्री चेत् (for ^a) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds $D_{1\ 3-5\ 6}$ (marg) G_2 स्त्रीणां कामकरं तत, K_3 D_5 (marg) दद्यात्सा करकं तत. (for ^b) — (L 237) D_5 सुतां कामात्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 सुतार्थं वा, T_4 सुताकामः (for °मात्). $K_{1\ 2}$ काचिद्द्रव्यं सुतान्कामान्; K_3 किंचिद्द्रव्ययुतं कासात् (for ^c) T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ M_4 पुत्रानाप्नोत्यसंशय (for ^b). — (L.

सपुत्रकरकाणां तु विधिनैवं विपश्चिता ॥
अपत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिस्मिते ।
संवत्सरं सुसंपूर्णं व्रतधर्मानुपालिनी ॥
करकानपि दद्याच्च पूर्णे संवत्सरे शुभे ।
अनुज्ञया सदा भर्तुः सत्यवादिन्यरुन्धति ॥ [245]
सुवर्णसूत्रं विप्राय कौमुद्यां दातुमर्हति ।
यज्ञोपवीतं विप्रस्य व्रतं संस्थाप्य कामिकम् ॥
यज्ञोपवीतं करकं दक्षिणां च स्वशक्तितः ।
प्रयच्छन्ती सती स्त्रीभिः सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
न च संभक्षयेत्किंचिन्नारी धान्यमथो फलम् । [250]
पुष्पं वा नोपयुञ्जीत यावदेवं समाचरेत् ॥
एकभक्तेन धर्मज्ञे सा त्र्यहं क्षन्तुमर्हति ।

ब्राह्मणाय ततो देयं भर्तुश्च तदनन्तरम् ॥
एवं संवत्सरं कृत्वा सुभगा रूपशालिनी ।
भवत्यविधवा चैव स्त्री धनस्य तथेश्वरी ॥ [255]
वार्ताकानि न खादेद्या स्त्री पूर्णं परिवत्सरम् ।
न सा पुत्रविनाशं हि पश्यतीत्यवगम्यताम् ॥
शशकं मृगमांसं च नित्यमेव विवर्जयेत् ।
नाप्नोति मरणं नारी प्राप्नोति पतिदेवताम् ॥
अलाबुं वर्जयेन्नारी तथैवोपोदिकामपि । [260]
कलम्बूं काञ्चनं दद्याद्या भर्तुः सुखमिच्छति ॥
पूर्णे सवत्सरे दद्यादेकैक शाकमादृता ।
सुदक्षिणं पुत्रवती भवत्येषा पुरोधिका ॥
स्वयं प्रक्षालयाना स्त्री स्वपादावेवमादितः ।

---

238) K2 Ñ2 V B1 D1 3 4 T1 2 4 G M4 दक्षिणा चै (for °णार्थं) K1 3 4 Dn Ds दक्षिणा चैव शक्यते (for ᵇ) —(L. 239) Ñ2 Ds शुचिव्रते (for °स्मिते) — K3 om line 242 —(L 240) K1 2 B1 2 D3 5 G2 शुचिस्मिता, Ds पतिव्रता (for शुचि°) T1–3 G1 3–5 M4 दद्याच्चैव हिरण्मयम् (for ᵇ) — K2 om (hapl) lines 241-242 —(L 241) Dn T3 G2 विधिरुक्तो (for °नैवं) D1 5 विपश्चिते (for °ता) K3 T1 G3–5 M4 विधिनैव विपाश्चिते, D4 °नैतद्विपश्चिते, T4 °श्चैव विपाश्चित (for ᵇ) — G5 om line 242 —(L 242) T4 अपत्यस्यानुयोगेन (for ᵃ) T1 G3 M4 ब्राह्मणाय ; G1 4 °णेन (for °णेभ्य·) K1 3 Ñ1 2 V1 2 B2 3 DnDs D1 2 4 6 G4 शुचिव्रता, K4 V3 B1 D3 5 G2 °स्मिता ; °व्रता (for °स्मिते) —(L 243) V3 B2 D5 6 सुपूर्णं च, B3 सुवर्णं च, T1–3 G1 3–5 M4 अनुष्ठाय (T1 °ष्ठेयं) (for सुसपूर्णं) D1 ध्रुवं (for व्रत-) V2 -कर्मानु- (for -ध°) K2 -पालनम्, D3 -पालिनीम् (for °नी) —(L 244) T2 3 G1 4 कृतकानि (for करकान्) T4 युगे (for शुभे) —(L 246) T1–3 G1 3 5 M4 -वस्त्रं (for -सूत्रं) T2 3 G1 5 M4 द्वादश्यां (for कौमुद्यां) — T2 om (hapl) line 247 —(L 247) T1 3 G1 3–5 यज्ञोपवीतव्रतकं (for ᵃ) Ñ1 V2 3 B2–3 D5, 6 व्रतकं सर्वकामिकम्, T1 3 G1 3–5 M4 कल्पयित्वा द्विजाय च (T3 G1 4 °जन्मने) (for ᵇ) —(L 248) B3 D5 6 कनकं, D3 सततं ; G2 करकान् (for °कं) T2 4 यज्ञोपवीतव्रतकं (for ᵃ) — After line 248, D4 ins ·

2** परस्य पुत्रीति हि ता वैधव्यं प्राप्नुवन्ति हि ।
ब्राह्मणोद्वाहनं तेन कर्तव्यं चास्य शक्तये ॥

—(L. 249) K Ñ1, 2 V1 B3 Dn Ds D1–5 T1, 2 G2, 3 स्त्रीभ्य , V2 3 B1 2 D6 स्त्री हि (for स्त्रीभि.) D3 अवाप्नुते (for समश्नुते) —(L 250) K4 Ñ1 2 V2 3 B Dn D2 3, 5 6 T4 G2 नवं न, D4 न चान्यद् (for न च स-) D2 तथा फलम्, T1–3 G1 3–5 M4 अतोऽधिकम् (for अथो फलम्) —(L 251) K2 3 Ñ2 V2 B1 Dn Ds D4 T4 G2 पुष्पाणि ; T2 3 G1 3–5 भक्त वा (for पुष्प वा) D3 5 6 -भुञ्जीत (for -यु°) K1 4 V1 3 B1 D1 2 M4 पुष्पाणि (M4 भक्तं वा) नोपभुञ्जीत, T1 भक्त वा सोपयुञ्जीत (for ᵃ) D6 यावदेनं समापयेत् (for ᵇ) —(L 252) K4 V2 3 D1 G2 -भुक्तेन (for -भ°) D2 धर्मज्ञा (for °ज्ञे) K1 4 D1 2 पुण्याहं, B2 D6 (marg) त्र्यह हि, G1 या त्र्यहं (for सा त्र्यहं) K2 G2 पुण्याहं कर्तुमर्हति, K3 Dn Ds D5 पुण्यक कर्तुमर्हति, Ñ1 त्र्यहं क्षातुमथार्हति (sic), Ñ2 V D4 त्र्यहं सा (D4 पुण्याहं) कर्तुमर्हति, B1 त्र्यहं क्षेप्तुमिहार्हति, B3 D3 त्र्यहं हि क्षन्तुमर्हसि (for ᵇ) —(L 254) K1 पुत्र- (for रूप-). —(L 256) K4 चैवाद्यात्, V2 खादेच्च (for °द्या). K2 कुत्सितानि न खादेच्च, D1 5 वृन्ताकानि न खादेत (D5 चैवाद्यात्), T1–3 G1 3–5 M4 वार्ताक च तथा दद्यात् (for ᵃ) —(L 257) D5 वियोग (for -विनाशं) T1–3 G1 3–5 M4 पश्यति स्म शुचिव्र(G3 °स्मि)ते (for ᵇ) —(L. 258) T1–3 G1 3–5 M4 वार्ताक (for शशकं) —(L 259) K1 लोकताम्, D3 -देवता (for °ताम्). K3 प्राप्नोति पतिना सह (for ᵇ) —(L 260) T1–3 G1 3–5 M4 तथैव व्रतशालिनी (T2 3 G4 °चारिणी, G1 °कारिणी) (for ᵇ) —(L 261) D3 अलाबु (for कलम्बूं) Ñ2 V2 B1 D2 कलम्बं (B1 °म्बीं ; B2 °म्बु) काञ्चनं नाद्याद्, V3 B2 °म्बिकान्न खादेच्च, B2 °म्बिकां न खादेच्च, Dn Ds D5 अलाबूं काञ्चनीं दद्यात् ; D3 कलम्बिकां न खादेद्या, D5 कलंबिकं न चाद्याच्च ; D6 काञ्चनं (marg कलम्बुं)

प्रतिष्ठां लभते नित्यमुद्वेगं नाधिगच्छति ॥ [265]
दिवा या सूर्यपूतेन वर्तयेत्स्त्री पतिव्रता ।
एवं संवत्सरं पूर्ण रात्रावन्नं विवर्जयेत् ॥
सा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी ।
अधितिष्ठति सर्वाश्च सपत्न्यो नात्र संशयः ॥
पूर्णे संवत्सरे दद्यात्सौवर्णं सूर्यमुत्तमम् । [270]
ब्राह्मणायाभिरूपाय दरिद्राय यशस्विने ॥
फलानि वाथ पुष्पाणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता ।
दद्यादनस्तमितके चरितव्रतका तथा ॥
अथास्तंगमिते सूर्ये भुङ्क्ते स्त्री नियता सती ।
चन्द्रनक्षत्रपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनी ॥ [275]
सा दद्यात्काञ्चनं चन्द्रं नक्षत्राणि ग्रहानपि ।
अभिरूपाय विप्राय वासश्च लवणान्वितम् ॥
चन्द्रशीतलगात्री सा भवत्यमरवर्णिनि ।
सुभगा दर्शनीया च पुत्रवत्यपि भामिनि ॥
पौर्णमास्यां तु सततं प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना । [280]
अर्घ्यं दद्यात्सुमनसा साक्षतं सकुशं तथा ॥
यावकं च बलिं दद्याद्दधिना सह संयुतम् ।
एवं या कुरुते नित्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
अदृष्ट्वा या तु नाश्नाति सूर्यं नारी पतिव्रता ।
दुर्दिने वाथ वा व्यभ्रे सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ [285]
काञ्चनं शक्तितो दद्यात्सा विप्राय मनस्विनी ।
सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्णिनी ॥

Colophon.

च न खादेद्या (for ^{a}) T3 om (hapl) lines 261^{b}–262^{a} Ñ1 V3 B3 D3 5 6 प्राप्नोति सुखमीप्सितम्, D1 भर्तुः सुखमिहेच्छति (for ^{b}) — (L 262) K4 आस्थिता, Ñ1 V3 B3 आदित., T2 3 G1 4 5 M4 अत्र सा (for आदृता) — (L. 263) K1–3 V1 B1 D3. 4 सुदक्षिणा, K4 सुलक्षणा, Ñ1 2 V2 3 B2 3 Dn2 D1 2 5 6 T G1 3–5 M4 सदक्षिणं (for सु°) D3 पुरंधिका, G2 ह्यरुन्धति, G3–5 पराधिका, M4 वरा° (for पुरो°) — (L 264) K4 G2 स्वय प्रक्षाल्यमाना स्त्री, T1–3 G1. 3–5 M4 स्वयं प्रक्षालयन्ती च (for ^{a}) D4 पादावेव समाहिता, T1–3 G1 3–5 M4 विप्रपादावनि(G3 °भिव)न्दिता (for ^{b}) — (L 265) V3 B2 3 D5 6 उद्वेगरहिता सती (for ^{b}) — (L 266) D2 दिवाद्यात्, T1–3 G1. 3–5 M4 वायुना (for दिवा या) K Ñ2 B1 Dn1 Ds D1 2 4 -मार्गेण, V3 -पूर्णेन (for पूतेन) K1 वर्जयेत्, V3 वर्ण°, D2 3 वर्तते (for °येत्) T1–3 G1 3–5 M4 सा (for स्त्री) V1 D4 वर्तयेत पतिव्रता (for ^{b}). — (L 267) K1 3 4 Ñ1 V1 B1 2 Dn D2–4 T2 4 G2 एकं (for एवं) Ñ2 विसर्जयेत्, T1–3 G1. 3–5 M4 समाचरेत् (for विवर्जयेत्) — (L 269) Ñ2 V3 G1 4 5 अति-, T3 प्रति (for अधि-) T3 G1 5 M4 सपत्नीः (for °त्न्यो) — (L 271) K1. 3 V1 3 D3 यशस्विनि, T4 तपस्विने, G2 कुटुम्बिने (for यशस्विने) — (L. 272) D3 मुख्यानि (for पुष्पाणि) K2 4 D2 3 5 G2 सुव्रते, T1–3 G1 3–5 M4 सर्वदा (for सुव्रता) — (L 273) D1 दद्यादनन्तविभवा; T1 °दनस्तंगमिते (for ^{a}) K4 चरितव्रतकेऽथ वा; Ñ1 °तव्रतकं सदा, T3 G1 4 5 °त्रव्रतकां तथा (for ^{b}). — (L 274) Ñ1 अथानस्तंगते सूर्ये, V3 B2 3 D5 6 अथ वास्तंगते सूर्ये, Dn Ds या तथास्तमिते सूर्ये; G2 तथा चास्तंगते सूर्ये (for ^{a}) — (L 276) K1 बिम्ब, T1–3 G1 3–5 M4 दिव्यं (for चन्द्र) T1–3 G1. 3–5 M4 नक्षत्रेशं (for °त्राणि) — (L 277) K4 लक्षणान्वितम् (for लवणा°) — (L 279) K1 वर्णनीया (for दर्श°) T1 om (hapl) lines 279^{b}–281^{b} — (L 281) K1 Ñ1 2 D1 2 4 G2 सुमनसं (for °सा) D3 om lines 281^{b}–283^{a} T2 3 G1 3–5 M4 साक्षतेन च वारिणा (for ^{b}) — (L 282) K4 K4 धूपदीपौ (for यावकं च) V3 B3 D6 कुर्याद् (for दद्याद्) K2 Ñ2 V3 Dn D4 5 G2. 3 दध्ना च, D6 विधिना, T4 बलिना, G1 पत्या च (for दधिना) G3 संगता (for संयुताम्) V2 दध्ना च पयसा युतम्, T2 G4 5 पत्या सह वराङ्गना, T3 M4 पत्या च सह संगता (for ^{b}). — (L 285) D4 व्यभ्रे वा (by transp), D5 वाप्यस्ते T2 3 G1 3–5 M4 दुर्दिने वर्षयोगेन (for ^{a}) K3 Ñ1. 2 V B Dn Ds D4 6 T4 सेष्टान्; D1–3 5 G2 श्रेष्ठान् (for सर्वान्) Ñ1 B3 अवाप्नुते (for °यात्) T2 3 G1 3–5 M4 सा सौभाग्यमवाप्नुयात् (for ^{b}) — (L 286) K1 4 साभिप्राय, K2 सुविप्राय, K3 स्वाभिप्रायान् (for सा विप्राय) V1 D2 3 मनस्विने, B1 यशस्विनी; D1 तपस्विने (for मनस्विनी) — (L. 287) B2 T2 3 G1 4 पुत्रवत्येव भामिनी (for ^{b}).

Colophon — *Mention of the Epic* Ñ2 T3 — *Mention of Khila* K3 V B Ds D1 — *Sub-parvan* K V2 3 B Dn Ds D1 3–6 T4 पारिजातहरणम् — *Adhy name* V1 उमाव्रतम्, B2 व्रतकफलम्, D1 व्रतकविधि; D3 T1 2 4 G1–4 पुण्यकविधिः; T3 पुण्यकथा — *Adhy no* K3 133, Ñ1 120, V1 G2 138, V2 138, V3 B2 137, Dn Ds2 D4 134, D1 131; D4 T4 144; T1 G3 4 M4 148, T2 G1 150, T3 157, G5 151

उमोवाच ।

निर्वेष्टव्यं शरीरं यैर्व्रतकैः पुण्यकैरपि ।
अरुन्धति प्रवक्ष्यामि सहैताभिर्वरे शृणु ॥
कृष्णाष्टमीं या क्षिपति स्याद्वा मूलफलाशिनी । [290]
ब्राह्मणायैकमशनं स्वं दत्त्वा भर्तृदेवता ॥
शुक्लवस्त्रा शुभाचारा गुरुदैवतपूजका ।
एवं संवत्सरं कृत्वा ततो दद्याद्विजातये ॥
गोवालरज्जुसुकृतं चामरं बल्वजं तथा ।
दक्षिणापूर्वमिष्टान्नं शक्त्या वापि शुचिस्मिते ॥ [295]
उर्मिमन्तः स्वरालाग्रा. श्रोणिदेशावलम्बिनः ।
तस्या भवन्ति केशास्तु भवतीष्टा हि भर्तरि ॥
शिरो निर्वेष्टुकामा तु गोमयेन शिरः सती ।
प्रक्षालयेन्मलं धात्र्या बिल्वेन श्रीफलेन च ॥
गोमूत्रं च सदा प्राशेच्छिरःस्नानं च मिश्रयेत् । [300]
कृष्णां चतुर्दशीं त्वेतत्कर्तव्यं वरवर्णिनि ॥
भवत्यविधवा चैव सुभगा विज्वरा तथा ।
शिरोरोगैर्नैव चास्याः शरीरमभितप्यते ॥
दर्शनीयं ललाटं या काङ्क्षति स्त्री शुचिस्मिते ।
तिथिं प्रतिपदं नित्यं सा क्षपेदेकभोजना ॥ [305]
पयसा च तथाश्नीयाद्यावत्संवत्सरो गतः ।
ब्राह्मणस्य ततो दद्यात्पट्टं रूप्यमयं शुभम् ।
ललाटं रूपसंपन्नमाप्नोति स्त्री सुमध्यमा ॥
सततं स्त्री द्वितीयायां भ्रुवोरिच्छेत्सुरूपताम् ।
अनन्तरोपवासेन शाकभक्ताशना सती ॥ [310]

Some Mss भगवती (for उमा) — (L 288) D3 T4 शरीरं वै, T3 °रस्य (for °रं यैर्) T1 2 G1 3–5 M4 निर्वेष्टिं (T2 °र्दिष्टं, G1 4 °र्विष्टं) वै शरीरस्य (for ^{a}). — (L 289) B1 Ds2 सहिताभिर् (for सहै°). Ñ2 व्रतं शृणु, D4 वचः शृणु, G4 वरे वृणु, Bom Poona eds G(ed) वरेण तु (for वरे शृणु) K2 D1 सह ताभिर्व्रतं (D1 °र्वंच·) शृणु (for ^{b}) — (L 290) V B2 3 Ds1 D2 6 क्षपति (for क्षि°) K2 D3 D5 (marg) शाक-, T2 3 G1 4 स्नात्वा (for स्याद्वा). B3 T3 G4 5 -फलाशना (for °शिनी) — (L 291) Ñ2 V B1 D6 G2 सा (for स्वं). G2 दद्याद् (for दत्त्वा) — (L 292) K2 D5 शुक्लवासाः (for °वस्त्रा) D4 शुक्लवासा' शुभा नारी (for ^{a}) V B1 3 D2 3 6 T1 -पूजिका; D4 -पूजना (for -पूजका). — (L 293) K1 ज्ञात्वा (for कृत्वा) T2 G1 4 दत्त्वा (for दद्याद्) — (L 294) G1 3–5 M4 -रज्वा (for -रज्जु-) G2 -संभूतं (for -सुकृतं) D6 T4 गोवालरज्जुं सुकृतां (for ^{a}). K1. 3 4 B2. 3 Dn Ds1 D1 4 5 (after corr on marg) T4 च ध्वजं; K2 बिल्वजं, Ñ2 V व्यजन, D6 बिल्वक (for बल्वजं) T1–3 G1 3–5 M4 शृङ्गजं वालजं तथा (for ^{b}) — (L 295) V2 Dn दाक्षिणापूर्णं, G2 °पूप- (for °पूर्व-). K2 3 -मृष्टान्न (for -मि°) V3 B2 3 D6 T G1 3–5 M4 सदाक्षिणं पतिं (T1 °णावता) पूर्वं (for ^{a}) K1 4 Ñ2 V1 B1 Dn Ds D3 5 शुचिव्रते; K2 V2 °व्रता, G2 °स्मितं (for °स्मिते). V3 B2. 3 D6 T G1 3–5 M4 अनुज्ञाप्य (T4 °य) शुचिव्रते, D4 शक्त्यापि च शुचिव्रते (for ^{b}). — (L 296) K V1 Dn D1–5 T2 3 G1 4 5 M4 स्वरालाश्च. Ñ2 सुवालाश्च, V2 B2 सुचार्वग्रा. (for स्वरालाग्रा) G2 उर्मिमन्तं सुवालाग्रा', G3 °न्तं स्वरालाश्च (for ^{a}) — (L 297) V1 3 B D6 G2 भक्तिमत्या, T1–3 G1. 3–5 M4 भवन्तीह (for °तीष्टा) T4 भवन्तु ज्ञानभर्तरि (sic) (for ^{b}) — (L 298) T1–3 G1. 3 5 M4 शिरोनिवेदन या तु (for ^{a}) — (L 299) T2 3 G1 जलं (for मलं) K B Ds1 D1 2 4–6 T3 G4 कृत्वा, D3 हित्वा, T1 2 G1 3 5 M4 हृत्वा (for धात्र्या) Ñ2 V प्रक्षाल्य निर्मलं कृत्वा, D3 क्षालयेन्निर्मलं कृत्वा (for ^{a}) V2. 3 B D6 पयसा, D6 (marg) तिलैश्च (for बिल्वेन) Ñ2 बिल्वेन पयसा तथा (for ^{b}) — (L 300) K3 प्राश्य (for प्राशेच्) K3 4 D6 G2 स्नाने V1 वर्जयेत् (for मिश्र°) — (L 302) T1–3 G1 3–5 M4 गते संवत्सरे चैव (for ^{a}) T1–3 G3–5 M4 सुभगा विगतज्वरा (for ^{b}) — (L 303) G5 शिरोरुहैश्च नैवास्याः (for ^{a}) K1 -भाव्यते (for -तप्यते) — (L 304) K2 D4 5 काङ्क्षते स्त्री (D5 च); V3 B2 3 D6 स्त्री काङ्क्षति (by transp), D1 G2 काङ्क्षन्ती स्त्री, K2 पतिव्रता (for शुचिस्मिते) — (L 305) T1–3 G1 3–5 M4 तथ्यं प्रतिवदेन्नित्यं (for ^{a}) T2 सा क्षिपेद्देवभाजने; T3 G1 4 सा क्षेपेदेव भाजने; G3. 5 M4 सा क्षेपेदेव भोजने (for ^{b}). — (L 306) Ñ2 V2 T G1 3–5 पायसान्नं (for पयसा च). D3 यावत्संवत्सरं शुभे (for ^{b}) — (L 307) Ñ2 V3 D3 G1 5 ब्राह्मणाय (for °णस्य) Ñ2 रूपमयं, V3 B1 2 D4 6 रुक्म° (for रूप्य°) G5 तथा (for शुभम्) K2 D3 पट्टं रुक्मयुतं (D3 °मयं) तथा; D4 5 पट्टं रूप्ययुतं तथा (D5 शुभा) (for ^{b}). — (L 308) B1 इच्छति (for आप्नोति) K1 2 4 D3–5 G2 सुमध्यमे (for °मा) V3 B2 3 D6 तेनाप्नोत्यङ्गना सती (for ^{b}). — D6 om. lines 309–310 — (L 309) B2 3 द्वितीयां स्त्री सदा सौम्ये (for ^{a}) T1–2 G1 3–5 M4 कर्णौ प्रार्थयते तु या (for ^{b}) — T4 om (hapl) lines 310–319 — (L 310) D1 एक-; D2 सैक- (for शाक-) — (L 311) V2 3 B1 3 D6 G2 ब्राह्मणान् T1 G3 om. (hapl) lines 311^{b}–316^{a}. B2 T2, 3 G1,

ततः संवत्सरे पूर्णे ब्राह्मणं स्वस्ति वाचयेत् ।
फलैः परिणतैः सौम्ये माषाणां दक्षिणान्वितैः ।
लवणेन च भद्रं ते घृतपात्रेण चानघे ॥
आत्मनः शोभनौ कर्णाविच्छन्ती स्त्री सुमध्यमा ।
नक्षत्रे श्रवणे प्राप्ते ध्रुवं भुञ्जीत यावकम् ॥ [315]
ततः संवत्सरे पूर्णे कर्णौ दद्याद्धिरण्मयौ ।
घृते प्रक्षिप्य विप्राय पयसा सहितौ शुभे ।
नासामिच्छेल्ललाटान्तामव्यङ्गां व्याधिवर्जिताम् ।
तिलगुल्मं सदा सिञ्चेद्यावत्पुष्पेद्धि रक्षितः ॥
अनन्तरोपवासेन सेक्तव्यः सलिलैः सदा । [320]
तस्मादादाय पुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् ॥
स्वक्षी भवेयमिति या स्त्री काङ्क्षत्यमृतोद्भवे ।
अनन्तरं वै भुञ्जाना पयसा वा घृतेन वा ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे पद्मपत्राणि पण्डिता ।
तथैवोत्पलपत्राणि न्यसेत्क्षीरे शुचिस्मिते ॥ [325]
प्लवमानानि विप्राय ततो दद्यात्सती सति ।
कृष्णसारसमानाक्षी तद्दत्त्वा भवति स्म वै ॥
इच्छेदोष्ठौ चारुरूपौ या स्त्री धर्मगुणान्विता ॥
सा मृण्मयेन तु पिबेदुदकं वत्सरं सती ॥
अयाचितेन भुञ्जीत नवम्यां धर्मभागिनी । [330]
ततः संवत्सरे पूर्णे विद्रुमं दातुमर्हति ॥
तेन बिम्बफलाभौष्ठी स्त्री भवत्येव शोभने ।
सुभगाथ वपुःपुत्रधनाढ्या गोमती तथा ॥
या चारुरूपानिच्छेत दन्तानमरवर्णिनि ।
शुक्लाष्टमी न साश्नीयाद्भक्तद्वयमनिन्दिता ॥ [335]
ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याद्रूप्यमयान्सती ।
दन्तान्प्रक्षिप्य धर्मज्ञे पयस्यतिगुणोदिते ॥
तेन सा तिलपुष्पाभान्दन्तानाप्नोति सा सती ।

$_{4,5}$ M_4 कर्णौ दद्याद्धिरण्मयौ (for ^{b}) — $T_{2,3}$ $G_{1,4,5}$ om (hapl) lines 312–316 — (L 312) $K_{1,2,4}$ V_3 B_1 $D_{1,2,4,5}$ G_2 सौम्यैर् (for सौम्ये) D_3 पारण दक्षिणान्वितम् (for ^{b}) — (L 313) V_3 B_3 D_6 -मात्रेण (for -पा°) — After line 313, G_2 Cal ed ins

3** श्रुत्वौ विधाय सा दद्यान्मृगनाभिमये शुभे ।

— (L 314) V_3 $B_{2,3}$ D_6 श्रवणौ रूपसंपन्नाव् (for ^{a}) K_2 शुचिस्मिते ; V_3 B_1 D_{3-6} सुमध्यमे (for °मा) — (L 317) D_3 विप्राय वेदविदुषे (for ^{a}) $K_{1,2}$ $\tilde{N}_2$ B $D_{1,4,6}$ T_{1-3} G M_4 सहिते D_5 शर्करासहिते शुभे (for ^{b}) — (L 318) V_1 मध्यगां , D_{3-5} मध्यमा (for अव्यङ्गां) $K_{1,3,4}$ D_8 मध्यमावधिवर्जिताम् (K_1 °तम्), D_1 मध्यगां च विव° ; T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 मध्यगा (T_1 अव्यङ्गा , T_2 मध्यमा , G_3 मध्यगां) सुभगा तु या (for ^{b}). — G_4 om line 319 — (L 319) T_{1-3} $G_{1,3,5}$ M_4 नीलं (for तिल-) D_1 गुल्मान् (for गुल्मं) K_2 V_3 D_{3-5} यावत्पुष्पैर्विराजितम् (D_3 °जति , D_4 °जित·), $T_{2,3}$ G_1 °ष्पेऽपि रक्षितुं , G_4 °ष्येऽधिरक्षितम् (for ^{b}) — (L 320) V_1 $D_{2,3,6}$ सतिल. , T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 स तरुः (for सलिलैः) — (L 321) $K_{2,4}$ V_1 B_2 D_3 T_4 तस्य (for तस्माद्) K_3 Dn Ds D_4 G_2 अवाप्य (for आदाय) — (L 322) D_1 स्वक्षिणी विमले या स्त्री (for ^{a}) K_2 [अ]मरोद्भवे , T_1 $G_{1,3,5}$ M_4 शुचिस्मिते (for [अ]मृतोद्भवे) $\tilde{N}_2$ V_3 B D_{4-6} स्त्री काङ्क्षेत्सोमसभवे ; D_1 काङ्क्षेत्सोमस्य संभवे ; $T_{2,3}$ G_4 स्त्री काङ्क्षन्ती शुचिस्मिते , T_4 काङ्क्षयत्यमृतोद्भवे (for ^{b}) — (L 323) V_3 $B_{2,3}$ D_6 T_4 भजनात् (for भुञ्जाना) — (L 324) Bom Poona eds G(ed) मण्डिता (for पण्डिता) D_5 पद्मपत्रैश्च मण्डिता (for ^{b}) $T_{2,3}$ $G_{1,4}$ om lines 325–328 — (L 326) T_1 G_3 M_4 दद्यात्तु (for विप्राय) G_5 पत्रमानानि दद्यात्तु (for ^{a}) T_1 $G_{3,5}$ M_4 वत्सरं स्त्री (for ततो दद्यात्) — (L 327) V_3 $B_{2,3}$ Ds D_6 स्त्री (for तद्) — (L 328) V_3 B_3 D_6 इच्छन्ति (for इच्छेद्). D_4 चानु- , T_1 G_5 M_4 यथा (for चारु-) V_3 D_3 -गुणान्विते (for °ता) — (L 330) T_4 om lines 330^b–335^a K_2 B_2 D_3 -भाविनी ; K_3 भाजिनी (for -भागिनी) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 नवम्यां वै शुचिव्र(T_3 G_3 °स्मि)ते (for ^{b}) — K_2 om (hapl) lines 331–335 — (L 331) D_3 प्राप्ते (for पूर्णे) — (L 332) K_4 $V_{1,2}$ D_4 T_2 भवत्येव च शोभने (for ^{b}) — (L 333) K_3 D_3 सुभगा बहुपुत्राथ ; K_4 D_6 $G_{1,5}$ M_4 सुभगा सुवपु·पुत्रा , V_3 सुभगा जीवपुत्रा च (for ^{a}) — (L 334) T_2 इच्छेत्सा (for °त) T_{1-3} G M_4 वै वर- (for अमर-) — (L 335) $K_{1,3,4}$ साश्नाति , $\tilde{N}_2$ D_5 साश्नीत (for °याद्) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 शुक्लानि तिलपुष्पाणि (for ^{a}) $K_{1,4}$ D_1 G_2 भुक्त- (for भक्त-) V_3 $B_{1,3}$ अनिन्दिते (for °न्दिता) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 साश्नीयात्सा-ध्वनिन्दिता (for ^{b}) — (L 336) D_3 दत्त्वा (for दद्याद्). K_4 $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds $D_{1,4-6}$ T G रौप्यमयान् (for रू°) K_2 रदान् ; V_3 $B_{2,3}$ D_6 शुभान् (for सती) M_4 दद्याद्रूपगुणं भवेत् (for ^{b}) — (L 337) K_2 B_2 गुणान्विते , V_1 -गुणोदये , D_3 -गुणोदिता (for °ते) — (L 338) K_2 -पुष्पाढ्यान् (for -पुष्पाभान्) D_2 चानघे (for सा सती).

सौभाग्यमपि चाप्नोति सपुत्रत्वं तथानघे ॥
सर्वमेव मुखं कान्तमिच्छेद्या रुचिरानने । [340]
सा पौर्णमास्यामश्नातु प्राप्ते चन्द्रोदये शुभे ॥
यावकं पयसा सिद्धं दत्त्वा विप्राय भामिनी ।
ततः संवत्सरे पूर्णे चन्द्रं रूप्यमयं शुभम् ॥
पद्मे फुल्ले तु विन्यस्य ब्राह्मणान्स्वस्ति वाचयेत् ।
पूर्णचन्द्रमुखी तेन दानेन स्त्री शुभे भवेत् ॥ [345]
स्तनाविच्छति या नारी तृणराजफलोपमौ ।
अयाचितं दशम्यां सा नित्यमश्नीत वाग्यता ॥
संवत्सरे ततः पूर्णे द्वे बिल्वे काञ्चने शुभे ।
सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छतु धृतात्मने ॥
सौभाग्यं परमाप्नोति बहून्पुत्रांस्तथैव च । [350]
सदोन्नतौ स्तनौ सा स्त्री बिभर्त्यमरवर्णिनि ॥
शातोदरत्वमिच्छन्ती क्षपेदेकान्नभोजिनी ।
पञ्चम्यां तु न भोक्तव्यमन्नं तोयेन नित्यदा ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याज्जातीलतां शुभे ।
फुल्लां सदक्षिणां धन्ये ब्राह्मणाय धृतात्मने ॥ [355]
हस्ताविच्छति या नारी रूपयुक्तौ सुमध्यमे ।
द्वादशीं सा क्षपेदेवं शाकैः सर्वैरनिन्दितैः ॥
संवत्सरे ततः पूर्णे रौक्मे पद्मे ददातु सा ।
ब्राह्मणायाभिरूपाय तथा पद्मद्वयं शुभे ॥
श्रोणी विशालामन्विच्छेत्स्त्री क्षपत्वेव सुव्रता । [360]
त्रयोदशीमेकभक्तमश्नात्वेवमयाचितम् ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे लवणं संप्रयच्छतु ।
प्रजापतिमुखाकारं कृत्वा तज्ज्ञा वरानने ॥
काञ्चनं चैव दातव्यं तदाकारस्य सर्वदा ।
अञ्जनेन च धर्मज्ञे शनकैरवचूर्णयेत् ॥ [365]
रत्नानि चैव पूर्णानि वासो रक्तं च दापयेत् ।

— (L 339) V_1 सत्पुत्रत्वं (for सपु°) T_4 तपोधने (for तथानघे) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 सुपुत्रं तु तपोधने (for [b]) — (L 340) K_2 इच्छेद्या तु वरानना (for [b]) — (L. 341) $K_{1\ 3.4}$ D_5 स्नाता तु , K_2 B_1 Dn D_1 G_2 स्नात्वा तु ; D_4 स्नानं तु (for अश्नातु) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ V_1 B_1 Dn Ds $D_{1\ 4\ 5}$ T_1 G_2 प्राप्य (for प्राप्ते) K_2 Dn Ds_1 D_4 G_2 चन्द्रोदयं (for °ये) — (L. 342) $G_{1\ 4\ 5}$ पायसं (for पयसा) D_4 दद्याद् (for दत्त्वा) — (L. 343) V_2 Ds शुभे (for शुभम्) — (L 344) $K_{1.2}$ V_1 G_2 पद्मपुष्पे , K_3 D_1 फुल्लपद्मे , K_4 पद्मकुम्भे , $\tilde{N}_2$ पद्मपत्रे ; $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Ds $D_{2\ 4}$ पद्मफुल्ले , D_5 फुल्ले पद्मे (by transp), T_{1-3} $G_{1\ 5}$ पात्रे फले V_3 $B_{1\ 3}$ D_6 ऽभि- (for तु) K_4 वाडवान् ; V_3 $B_{2.3}$ D_4 ब्राह्मणम् , D_6 °णे (for °णान्) V_1 वाच्य च (for वाचयेत्) — (L 347) V_3 $B_{1\ 2}$ D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अश्नातु (for अश्नीत) — (L 348) D_4 द्वे बिल्वे काञ्चनप्रभे (for [b]) — (L 349) D_3 दक्षिणेय , T_4 सदक्षिणं (for °णे) T_2 तदात्मने , G_4 यता° (for धृता°) V_3 B_3 D_6 बिल्वे चैव प्रयच्छतु (for [b]) — (L 350) D_4 पतिम् (for परम्) — (L 351) K_1 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 साध्वी (for सा स्त्री) V_3 $B_{2\ 3}$ D_6 सदोन्नतस्तनी चैव ; T_4 °ते स्तने सा स्त्री (for [a]) V_3 $B_{2\ 3}$ D_6 भवति (for बिभर्ति) K_1 V_2 T_{2-4} $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 वर- (for [अ]मर-) — (L 352) K_1 V_1 कृशोदरत्वम् , K_2 $D_{4\ 5}$ क्षामोदरि- (D_5 °र)त्वम् , K_3 V_3 $B_{2\ 3}$ Ds शातोदरीत्वम् (for °रत्वम्) B_3 D_6 अन्विच्छेत् (for इच्छन्ती) K_4 V_2 B Dn_1 $D_{2\ 4\ 5}$ T_1 G एकान्त (for °न्न-) $\tilde{N}_2$ Ds_2 D_5 G_5 -भोजनी , $V_{2\ 3}$ B_3 Dn D_6 भोजना (for -भोजिनी) — (L 353) D_1 तया भोज्यम् (for तु भोक्तव्यम्) K_1 भोक्तव्यमन्न पञ्चम्यां (for [a]) — (L 354) K_2 जातीं नवा , D_1 T_4 जातीफलं , T_3 जललतां (for जातीलतां) — (L 355) D_3 स्वर्णां , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 तत (for फुल्लां) K_2 D_2 धन्यां , D_1 दद्यात् , T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 साध्वी (for धन्ये) D_5 महात्मने , T_4 जिता° , G_1 भृता° (for धृता°) — (L 356) B_1 $D_{1\ 3}$ $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1.\ 3-5}$ M_4 च स्त्री (for नारी) — (L 357) V B Ds T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अनिन्दिते (for °तैः) — (L 358) V_3 $B_{2\ 3}$ $D_{3\ 5\ 6}$ G_2 प्राप्ते (for पूर्णे) K_1 $\tilde{N}_2$ V_2 Ds D_4 G_5 ततः संवत्सरे पूर्णे (V_2 G_5 प्राप्ते) (for [a]) V_3 B D_6 पद्मे रौक्मे (by transp) V_1 सुमध्यमा (for ददातु सा) K_3 रौप्ये पद्मे निवेश्य सा (for [b]). — $\tilde{N}_2$ om line 359 — (L 359) K_4 सु- (for [अ]भि-) V_1 Bom Poona eds G(ed) शुभम् (for शुभे) — (L 360) K_2 D_{2-4} इच्छन्ती , V_1 इच्छेत्स्त्री (for अन्विच्छेत्) V_3 B D_6 $T_{1\ 4}$ G_{2-4} सुव्रते (for °ता) K_1 स्त्री क्षिपेच्चैवमादरात् (for [b]). — (L 361) K_4 V $G_{1\ 2}$ -भुक्तम् (for भक्तम्) — (L 362) T_{1-3} G_1 (marg.) $_{3-5}$ M_4 लवणं ब्राह्मणाय च (for [b]) — (L 363) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रयच्छतु (for प्रजापति-) $K_{1\ 3\ 4}$ B_1 Dn $D_{2\ 3.6}$ $T_{1\ 4}$ तत्र ; $\tilde{N}_2$ $D_{4\ 5}$ तं तु (for तज्ज्ञा) — (L 364) $\tilde{N}_2$ चोप- , V_3 $B_{2\ 3}$ तत्र (for चैव) — (L 365) $K_{1\ 3}$ V B Dn Ds D_2 धर्मज्ञा ; $\tilde{N}_2$ सर्वज्ञा (for धर्मज्ञे) D_1 -पूरयेत् (for -चूर्ण°) T_{1-3} $G_{1.\ 3-5}$ M_4 नेत्रयोरस्य ($G_{1.\ 5}$ °त्र) पूरयेत् ; T_4 शनकैरिव पूर्णयेत् (for [b]) — (L 366) K_3 चूर्णानि , V_3

तेन श्रोणीमभिमतां स्त्री सौम्ये प्रतिपद्यते ॥
मधुरां वाचमिच्छन्ती वर्जयेल्लवणं सती ।
संवत्सरं वा मासं वा दापयेल्लवणं ततः ॥
सदक्षिणं ब्राह्मणाय परं माधुर्यमिच्छती । [370]
शुकवाक्याच्छतगुणं भवत्यमरवर्णिनि ॥
गूढगुल्फशिरौ पादाविच्छन्त्या सोमनन्दिनि ।
षष्ठ्यां षष्ठ्यां वरारोहे भोक्तव्यं सतिलौदनम् ॥
अग्निर्वा ब्राह्मणो वापि न स्प्रष्टव्यः पदा सदा ।
पदा यदा स्पृशेत्तं च वन्देत तपसान्विता ॥ [375]
पादेन चैव पादं न प्रक्षालयितुमर्हति ।
एतैर्नित्यव्रतैर्युक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता ॥
कूर्मौ रुक्ममयौ दद्याद्ब्राह्मणाय पतिव्रते ।
तौ वाचयेद्ब्राह्मणाय स्थापयित्वा घृतेऽनघे ॥
पद्मे चाधोमुखे कृत्वा दद्याद्विप्राय नन्दिनि । [380]
रक्तैर्द्रव्यैर्मिश्रयित्वा काञ्चनेनाभ्यलंकृतौ ॥
सर्वमेव तु या गात्रमिच्छत्यतिमनोहरम् ।
त्रिरात्रं पुष्पकाले सा करोतु पतिदेवता ॥
कौमुद्यामथ वाषाढ्यां माघ्यां चाश्वयुजे तथा ।
मातरं पितरं चैव मन्यते यदि दैवतम् ॥ [385]
घृतं च नित्यं विप्रेभ्यो ददातु लवणं तथा ।
संमार्जनं गृहे चैव करोतु पतिदेवता ॥
उपलेपनं च धर्मज्ञे बलिकर्म च मानिनि ।
वाग्दुष्टा चैव मा शुभ्रे भवत्वात्मार्थपण्डिता ॥
पर्यश्नातु च सा कंचिदपि शाकं यशस्विनि । [390]

B D4 6 द्रव्याणि (for पूर्णानि) K3 नक्तं, V1 युक्तं, T1 G3 4 रत्नं (for रक्तं) M4 भावयेत् (for दाप°) —(L 367) T1–3 G1 3–5 M4 सा तु (tor तेन) D4 सौम्ये स्त्री (by transp) —(L 369) K1 3 4 V3 Dn D4 वर्जयेल्, Ñ2 V1 Ds T1 2 प्रयच्छेल् (foi दापयेल्) K1 सती (for तत) —(L 370) D5 T1 4 G3 M4 ऋच्छति (for इच्छती) —(L 371) K1 4 V B1 2 Dn D4 5 श्रुतवाक्याच्, K2 पिक°, D3 शुभ°, G2 श्रुतवर्याच् (for शुकवाक्याच्) T1–3 G1 3–5 M4 शुभ(T1 °क)वाक्याच्च माधुर्यं (for ᵃ) K1 4 जायते (K4 भवेच्च) वरवर्णिनि (for ᵇ) —(L 372) M4 -गुल्फौ (for -गुल्फ-) T1 दृढमल्पं शिर पादाव् (for ᵃ) K1 2 D3 4 इच्छन्ती, G5 इच्छेद्या (for इच्छन्त्या) —(L 373) K1 षष्ठ्यान्तर-, T G3–5 M4 षष्ठ्यां चैव (for षष्ठ्या षष्ठ्या) K1 3 4 V B Ds1 D1 4–6 G1 2 M4 भोक्तव्यं सलिलौदनम्, K2 Dn Ds2 D2 T1 2 4 G3 4 °व्यं सलिलोदनम्; V3 B3 D6 °व्य सलिलोदन (for ᵇ) —(L 374) K2 Ñ2 V1, 3 B1 3 Ds D2 5 6 T G M3 सदा पदा (by transp), K4 सदा तया —(L 375) Ñ2 V2 Dn2 Ds1 यदा पदा (by transp) K2 D4 6 स्पृशेत्तं चापि शिरसा (for ᵃ) K4 D1 3 वन्देत्तं, T1–3 G3–5 M4 साध्वी तु (for वन्देत) —(L 376) V3 B D6 पादेन न च वै पादं, T1–3 G1 3–5 M4 हस्ते(T2 पादे)-न चैव (G3 °नैव च) तत्पादौ, T4 पदे च चैव पादौ च (for ᵃ) —(L 377) G4 एवं (for एतैर्) V1 स्त्री सदा (for धर्मज्ञा) —(L. 378) Ñ2 T1 G3 रूप्य- (for रुक्म-). K2 पतिव्रता —Ñ2 om line 379 —(L 379) K3 Dn D3 वराय, K4 धीराय, D1 धारयेद्, D3 दाप° (for वाच°) T1–3 G1 3–5 M4 तौ चा(G5 M4 ताव)र्चयित्वा श्रेष्ठाय (for ᵃ) D6 T1 3 4 G1, 3–5 M4 घृतेन वै (for घृतेऽनघे) —(L 380) K1 4 दद्याद् (for कृत्वा) T1 3 G1, 4 5 M4 पद्मैश्चाधोमुखै कृत्वा (for ᵃ) K3 नन्दिनीम्, V2 भाविनी, D2 तद्दिने (for नन्दिनि) —(L 381) K1 रत्नैर् (for रक्तैर्) G2 दिव्यैर् (for द्र°) K2 मर्दयित्वा, K4 D4 G2 मुद्र°, Ñ2 मण्ड°, V1 2 T4 म्रक्ष°, D3 म्लक्ष°, D6 अर्च° (for मिश्र°) D5 रक्तैर्दिव्यैर्मर्द(marg °मुद्र)यित्वा (foi ᵃ) T4 चन्दनेन (foi काञ्च°) V3 B3 D6 स्वलंकृते (for [अ]भ्यल°) —T4 om line 382 —(L. 382) T1–3 G1 3–5 M4 गात्रं या (by transp) T1 2 G4 वाञ्छन्ती सु-, T3 G1 3 5 M4 वाञ्छती सु- (for इच्छत्यति) K2 V1 -मनोरमम्, T1 G3 °हरा (for °हरम्) —(L 383) G2 कृत्वा तु (for करोतु) —D3 om (hapl) lines 384–387 —(L 384) K4 D4 कार्तिक्याम् (for कौमुद्याम्) Ñ2 V2 D2 5 6 T2 4 षष्ठ्या (for [आ]षाढ्यां) T1–3 G1 3–5 M4 माघे तु (for माघ्यां च) K2 4 V1 3 B1 2 D2 6 T4 [आ]श्वयुजीं (for °युजे) —(L 385) K3 Dn Ds ऽतिथि-, Ñ2 पति-, V3 B2 3 ऽपि च, D4 5 G2 त्वधि- (for यदि) D1 देववत्; T2 3 G1 4 M4 देवताम् (for दैवतम्) —(L 388) Hypermetric V3 B2 D6 T2 उपलेप च धर्मज्ञा (T2 °ज्ञे) (for ᵃ) K3 4 D3 भामिनि; B3 नारद (for मानिनि) —(L 389) K3 वाग्दुष्टे; V3 वाग्भूषा (for वाग्दुष्टा) D2 सा सुभ्रु, D3 भवतु, G5 M4 अशुभा (for मा शुभ्रे) T2 3 G1 4 वर्षाश्चैवं शुभाः कृत्वा (for ᵃ) K2 भव तत्त्वार्थपण्डिता, D2 सा भवत्यर्थप°, D3 भवत्येवाथ प°, T2 3 G1 3–5 M4 कृत्वात्मान(G5 °र्थे)मप° (for ᵇ) —(L 390) K3 V1 2 B2 3 D1, 2 5 6 T2–4 G2, 4 मा (for सा) K1 3 4 Dn Ds दासं (sic), K2 D2, 4 सायं, V1, 3 मासं (for शाकं) —(L 391) K1 बलिं

बलि सृजत्वतथ्यं च परित्यजतु भामिनि ॥
बान्धवान्सगुणानिच्छेदेकभक्तेन नित्यदा ।
सप्तमीं सप्तमीं नित्यं क्षपेत्स्त्री पतिदेवता ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे वृक्षं दद्याद्धिरण्मयम् ।
सदक्षिणं ब्राह्मणाय शुभबन्धुमती भवेत् ॥ [395]
करञ्जे दीपकं दद्यात्सदा या प्रमदा वरे ।
पूर्णे संवत्सरे दद्यात्सौवर्णं दीपकं तथा ॥
रुच्या सा स्त्री भवेद्भर्तुरिष्टा पुत्रवती तथा ।
सपत्नीनामधि तथा दीपवज्ज्वलते शुभे ॥
या शेषभोजिनी नित्यं नैव च स्यादरुंतुदा । [400]
न च स्याद्व्यशना सौम्ये नित्यं च पतिदेवता ॥
शौचान्विता च सततं न च रूक्षाभिभाषिणी ।
श्वश्रूश्वशुरयोर्नित्यं शुश्रूषानिरता सती ॥
किं तस्या व्रतकैः कार्यं किं वा स्यादुपवासकैः ।
या भर्तृदेवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता ॥ [405]
विधवा स्त्री तु या हि स्याद्दैवयोगात्सती सति ।
तस्या वक्ष्यामि यो धर्मः पुराणोक्तः सुमध्यमे ॥
पतिं संकल्पयित्वा सा चित्रस्थं वाथ मृन्मयम् ।
तस्य पूजां सदा कुर्यात्सतां धर्ममनुस्मरेत् ॥
तत एवाभ्यनुज्ञां च नित्यं याचेत सुव्रता । [410]
व्रतके चोपवासे च भोजने च विशेषतः ॥
भर्तृलोकान्व्रजत्येवं न चेद्व्युच्चरते पतिम् ।
शाण्डिली सूर्यवद्भाति सततं पतिदेवता ॥
अद्यप्रभृति सर्वेषां देवानां चैव योषितः ।

सृजत्यतथ्य च, V_3 बलिं सृजतु तथ्य च, B_2 सृज त्वं तथ्यं त्र बलिं, D_6 (marg) बालि सृजे तथात्यर्थम्; T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 बलिं सृजेत मिथ्यां च, T_4 बलिं सृजेच्च तीर्थं च (for ^{a}) — After line 391, Dn Ds Bom Poona eds G(ed) ins an addl colophon [*Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila*: Ds — *Sub-parvn* Dn Ds पारिजात — *Adhy name* Dn Ds व्रतकविधानम् — *Adhy no* Dn Ds_2 135] — Before line 392, some Mss ins उमोवाच — (L 392) T_4 ब्राह्मणान् (for बान्धवान्). K_4 V_2 भुक्तेन (for -भ°) V_1 कर्मणा, D_3 नित्यश (for °दा) — (L 393) D_2 च क्षिपेन् (for the second सप्तमी) V_3 प्राप्य (for नित्यं). $V_{1\ 3}$ $B_{1.3}$ D_6 T_2 क्षपयेत्स्त्री (V_1 °पेत स्त्री, V_3 °पेत्स्त्री च) पतिव्रता (for ^{b}) — $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ om (hapl) lines 394–401 — (L 395) D_3 सा तु, G_3 बहु- (for शुभ) — (L 396) $K_{1\ 4}$ D_2 T_1 करञ्ज-, D_3 वरं च, G_2 करण्डे (for करञ्जे) K D_4 चरेत्, G_5 परे (for वरे) — After line 396, Ds_1 ins an addl. colophon mentioning adhy no 135 — (L 398) K_2 तुष्टा सा स्त्री, V_3 $B_{2\ 3}$ D_6 दीपभूता, D_5 सेव्या सा स्त्री (for रुच्या सा स्त्री). $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 5}$ भवेत् (for तथा) — (L 399) K_2 D_4 सदा मध्ये, T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 अभिमता (for अधि तथा) — (L 400) K_4 Dn_2 Ds_2 $D_{5\ 6}$ -भोजनी (for -भोजिनी) T_1 देवदेवस्य धर्मयुक्, G_3 नैव च स्यादमर्मयुक्, M_4 नैव यस्मादधर्मयुक् (for ^{b}) — (L 401) T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 न च दुर्वासनाक्रान्ता (for ^{a}) — (L 402) K_1 शोभान्विता (for शौचा°) K_1 -काङ्क्षिणी, V_2 -भाविनी (for -भाषिणी) — (L 403) D_6 om (hapl) lines 403^{b}–405^{a}. $\tilde{N}_2$ Dn_2 $D_{4\ 5}$ शुश्रूषाभिरता सती, T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 °नियता सती, T_4 °नियतां सतीम् (for ^{b}) — (L 404) B_2 कृत्यं (for कार्यं) — (L 405) V_1 या च, Dn_1 सत्यं; D_3 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ सर्व (for सत्य-). — After line 405, Ds_1 (marg.) ins

4** या योनिमिच्छते नारी शुभां सकुचितामपि ।
कृष्णां चतुर्दशीं सा तु संवत्सरमुपोष्य च ॥
दद्याद्धैममयीं योनिं दधिपूर्णां द्विजन्मने ।
मुक्तायुग्मेन संयुक्तां शुभा योनिं लभेत्ततः ॥

— K_3 om line 407 — (L 407) D_3 धर्मास्ते; G_2 ये धर्मा. (for यो धर्म) V_3 $B_{2\ 3}$ D_6 शुचिस्मिते (for सुमध्यमे). — (L 408) K_3 [अ]सौ, G_4 तु (for सा) $\tilde{N}_2$ om वा. T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 हिरण्मयम् (for [अ]थ मृ°). K_3 चित्रसस्थ वा मृण्मयम् (for ^{b}) — (L 409) $D_{4\ 5}$ तस्य पूजा सदा कार्या (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ D_{3-5} सती, K_2 V_3 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 सदा, D_2 सत्यं (for सता) — (L. 410) T_2 नित्यं याचेत्तदादृता (for ^{b}) — (L 412) Dn_2 D_5 T_1 भर्तुर्लोकान्व्रजत्येव (for ^{a}). K_4 उद्विजते, $V_{2.3}$ B_3 अतिक्रमेत्, B_2 अतिचरेत्, D_{3-5} उच्चरते (for व्युच्च°). T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 न चैवातिचरेत्पतिम् (for ^{b}) — (L. 413) G_2 तेजिष्ठा (for शाण्डिली). — (L. 414) D_3 देवानां (for सर्वेषां). $K_{1\ 2\ 4}$ V_1 $D_{1\ 2.4}$ (marg as above) $_5$ G_2 यत्नत., T $G_{1\ 3-5}$ M_4 पत्नय (for योषित). $\tilde{N}_2$ देवतानां च योषित, D_3 सर्वेषां चैव यत्नतः (for ^{b}). — (L 415) G_3 om (hapl) lines 415^{b}–421^{a}. K_2 नित्यमेव सनातना, K_4 पौराणां ये सनातना; D_1 (marg as above) °णे सततं नरा., D_3 पुराणोक्तं सनातनम्, T $G_{1.\ 4\ 5}$ पौराणा ये सनातनाः; M_4 °णा यं सनातनम् (for ^{b}).

द्रक्ष्यन्ति पुण्यकविधिं पौराणो यः सनातनः ॥ [415]
मुनिश्च नारदः कृत्स्नं पौराणं ज्ञास्यते विधिम् ।
उपवासस्य धर्मात्मा व्रतकानां तथैव च ॥
अदितिश्चापि सेन्द्राणी त्वं च सोमसुते वरे ।
प्रवर्तने व्रतकानां पुण्यकानां च सर्वदा ।
कीर्तनीयाः सतीनां हि भविष्यथ गुणान्विताः ॥ [420]
उपवासव्रतविधिं यथावदिह कृत्स्नशः ।
प्रादुर्भावेषु सर्वेषु विष्णोर्भार्या महात्मनः ।
ज्ञास्यन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव सनातनम् ॥
सविशेषं च धर्माणां स्त्रीधर्मेषु प्रशस्यते ।
पतिभक्तिरदुष्टत्वमवाग्दुष्टत्वमेव च ॥ [425]

नारद उवाच ।

एवमुक्तास्तु ताः साध्व्यो महादेव्या तपोधनाः ।
जग्मुर्हृष्टा महादेवीं प्रणिपत्य हरप्रियाम् ॥
अदितिर्व्रतकं चक्रे शृणु यद्धर्मचारिणी ।
उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तया कृतः ॥
पारिजाते निबध्याथ मम दत्तस्तु कश्यपः । [430]
अदितिव्रतकं नाम तद्दत्तं सत्यभामया ॥
तदेव व्रतकं दत्तं सावित्र्या धर्मनित्यया ।
तैरेव युक्तैः संयुक्तमिदं त्वभ्यधिकं कृतम् ॥
संध्याकाले च संप्राप्ते स्थाने स्थाने तथैव च ।
पूजनं वा नमस्कारो जपश्च द्विगुणः स्मृतः ॥ [435]
सावित्र्या व्रतकं कृत्वा तथादित्या व्रतं सती ।
भर्तुः कुलं पितृकुलं तथात्मानं च तारयेत् ॥
इन्द्राणी व्रतकं चक्रे तथैवोमा यथाविधि ।
रक्तमभ्यधिकं वासो भोजनं चैव सामिषम् ॥
चतुर्थे दिवसे चापि पुण्यकार्थविधिः पुनः । [440]
अहोरात्रोपवासश्च देयं कुम्भशतं तथा ॥
गङ्गया व्रतकं दत्तं तदेवौमं यशस्करि ।
स्नानमभ्यधिकं कार्यं प्रत्यूषस्यात्मनो जले ॥
अन्यत्र वा जले माघशुक्लपक्षे हरिप्रिये ।
एतद्गङ्गाव्रतं नाम सर्वकामप्रदं स्मृतम् ॥ [445]

— (L 416) V_2 युज्यते (for ज्ञास्यते). — (L 417) $K_{1 3 4}$ धर्माणां (for °त्मा) M_4 च सर्वदा (for तथैव च). — M_4 om lines 418–419 — (L 419) K_2 प्रवर्तिनी (for °र्तने) $V_{2 3}$ $B_{2 3}$ T_{1-3} $G_{1 4 5}$ पुण्यकानां (for व्रत°) D_6 प्रवर्तके पुण्यकाना (for ^{a}) V_3 $B_{2 3}$ D_6 T_{1-3} $G_{1 4}$ व्रतकानां तथैव च (for ^{b}). — (L 420) D_3 भविष्यन्ति (for °ष्यथ) — (L 421) $B_{2 3}$ D_6 ज्ञास्यथापि च कृत्स्नशः (for ^{b}). — (L 422) T_4 पुण्यकानां महात्मनाम् (for ^{b}) — G_3 om lines 423–426 — (L 423) D_1 द्रक्ष्यन्ति; $G_{1 5}$ ज्ञास्यन्ते (for °न्ति) — (L 424) V_3 $B_{2, 3}$ D_6 विशेषधर्मो धर्माणां (for ^{a}) D_3 स्त्रीधर्मस्तु (for °र्मेषु) D_1 विशिष्यते (for प्रशस्यते). — (L 425) K_4 D_1 $T_{1, 3, 4}$ वागदुष्टत्वम् (for अवाग्दु°) — After line 425, D_{s1} (marg) ins :

5** या पतिं दूषयेन्नारी दुष्टैर्वाक्यैश्च नीचवत् ।
सा याति नरकान्घोरान्यावत्तपति भास्करः ॥
भोजनं कुरुते या तु अग्रतो भर्तुरेव च ।
यावन्ति पांशवो भूमौ तावद्वर्षाणि वल्गुली ॥

— G_2 om the ref — G_2 om lines 426–428 — (L 426) V_2 B_2 D_6 देव्यो; V_3 B_3 देव्या, T $G_{1 4 5}$ M_4 सर्वा (for साध्व्यो). — (L 427) $\tilde{N}_2$ नमस्कृत्य (for प्रणिपत्य). — (L 428) K_3 तु व्रतं (for व्रतकं). K_3 श्रुत्वा सद्धर्मचारिणी (for ^{b}). — Before line 429, G_2 ins. नारदः — (L 429) K_4 पूर्वं दृष्टस् (for पूर्वोद्दिष्टस्) — D_s om lines 430–431 — (L 430) K_4 पारिजातेन बध्वा तु (for ^{a}) — (L 431) K_3 श्रुत्वा, D_4 (*sup. lin*) कृत्वा (for नाम) K_3 तद्वृत्तं, D_2 मे दत्तं, D_5 (before corr) मद्दत्तं, G_1 तदिदं (for तद्दत्तं) — D_2 om lines 432–434 B T_3 om line 432. — (L 433) D_3 मन्त्रै, T_{1-3} $G_{1 5}$ M_4 युक्तं, T_4 युक्तः (for युक्तै) D_1 तैरेव युक्त संयुक्त; G_3 तैरेव दत्तं संयुक्तम् (for ^{a}) — (L 434) G_2 जप- (for the first स्थाने) $T_{2 3}$ $G_{1 3 4}$ स्थितानि (for तथैव) — (L 435) K_1 पूजितं वा, V_3 पूजां चाथ, B_1 मौन चाथ (for पूजनं वा) D_5 T_4 जपश्च द्विगुणं कृ(T_4 स्मृ)तम् (for ^{b}). — (L 436) $B_{2 3}$ D_{n2} $D_{5 6}$ T_1 $G_{2 5}$ M_4 सावित्री-; T_2 सादित्या (for सावित्र्या) K_3 चक्रे; D_4 दृष्ट्वा (for कृत्वा) K_8 om (hapl) lines 436^b–438^a D_5 [अ]दिति- (for °त्या) — (L 437) T_{1-3} $G_{1 3}$ M_4 [आ]त्मनश् (for [आ]त्मानं) — (L. 438) $V_{1 2}$ B D_n D_s D_6 M_4 तदेवौमं V_3 तथैवौमं, D_4 तद्वद्गोर्धं, D_5 तद्वद्धोमं, G_5 तथैवोमं (for °वोमा) — (L. 440) K_4 प्राप्ते (for चापि) K_4 पुण्यकार्थो विधिः स्मृत (for ^{b}) — (L 442) K_2 D_5 सहोमं च, K_4 तदेवं मे, D_3 तदेवेदं (for तदेवौमं) $G_{1 5}$ M_4 यथाविधि (for यशस्करि) D_1 तदेवेमं यशस्करम्, D_4 सहोमं च यथाविधि, T_{1-3} तथैवौमं (T_1 °था कामं) यशस्करम् (for ^{b}) — (L 443) K_3 कृत्वा; D_n D_s त्वत्र (for कार्यं). — (L. 445) D_1

सप्त सप्त च सप्ताथ कुलानि हरिवल्लभे ।
स्त्री तारयति धर्मज्ञा गङ्गाव्रतकचारिणी ॥
देयं कुम्भसहस्रं तु गङ्गाया व्रतके शुभे ।
तारणं पारणं चैव तद्व्रतं सार्वकामिकम् ॥
यमभार्या चकाराथ व्रतं यामरथं शुभम् । [450]
हेमन्ते तत्तु कर्तव्यमाकाशे हरिवल्लभे ॥
इमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमास्थिता ।
स्नाता शुचिसमाचारा नमस्कृत्य पतिं शुभे ॥
चराम्यहं यामरथं हिमं पृष्ठेन धारये ।
पतिव्रता जीवपुत्रा भवेयं च पुरोधिका ॥ [455]
सपत्नीश्चाधितिष्ठेयं पश्येयं चैव मा यमम् ।
सभर्तृपुत्रा जीवेयं चिरं सुसुखमेव च ॥
पतिलोकं च गच्छेयं भवेयं नन्दिनी तथा ।
सुचेला मृष्टहस्ता च स्वजनेष्टा गुणान्विता ॥
एवं कृत्वा ततो विप्रं मधुना स्वस्ति वाचयेत् । [460]
तिलैरपि तथा कृष्णैः पायसेन तु भोजयेत् ॥

एवं व्रतानि देवीभिः कृतान्यमरवर्णिनि ।
महादेव्या पुरोक्तानि रुद्रपत्न्या हरिप्रिये ॥
अहं ब्रवीमि तपसा मदीयेन समन्विता ।
सर्वा द्रक्ष्यथ पुण्यानि व्रतकानि तथैव च ॥ [465]
पौराणान्युमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ।
कल्याणगुणयुक्तानि पावनानि शुभानि च ॥

वैशंपायन उवाच ।

रुक्मिणी व्रतकं चक्रे दृष्ट्वा व्रतकविस्तरम् ।
उमाया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ॥
उमाव्रतेषु सर्वेषु वृषदानं तथाधिकम् । [470]
रत्नमालाप्रदानं च तथान्नं सार्वकामिकम् ॥
तथा जाम्बवती चक्रे पुरोमाव्रतकं तथा ।
ददावभ्यधिकं सा तु रत्नवृक्षं मनोहरम् ॥
सत्या ददौ तथैवाथ पुरोमाव्रतकं यथा ।
पीतमभ्यधिकं वासस्तया दत्तमुमाव्रते ॥ [475]
रोहिण्याथ च फाल्गुन्या मघया च पुरातने ।

$T_{2,3}$ $G_{1\ 2\ 4}$ शुभम् (for स्मृतम्) — (L 446) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 सप्तानि (for °थ) — G_2 om (hapl) lines 445^b–450^a $\tilde{N}_2$ om (hapl) lines 447–451 — (L 447) $T_{1\ 4}$ M_4 धारयति (for तार°) K_2 T_4 धर्मात्मा (for धर्मज्ञा) T_2 स्त्री धारयन्ती धर्मज्ञे (for ^{a}) K_1 या गङ्गाव्रतचारिणी (for ^{b}) — T $G_{1\ 3-5}$ M_4 G(ed) om (hapl) lines 449–453 K_3 om line 448 — (L 449) $V_{1,3}$ पावनं (for पारणं) D_4 (marg as above) भजनं (for तद्व्रतं) V_1 -कामदम् (for -कामिकम्) — (L 450) B_3 व्रतं यामं यशस्करम् (for ^{b}) — (L 452) D_{3-5} जपेद् (for ब्रूयाद्) — (L 453) K $\tilde{N}_2$ V_1 B_2 Dn Ds D_{1-5} स्नात्वा (for स्नाता) — (L 454) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 हिमपृष्ठगतां (T_1 °तं) शुभे (for ^{b}). — (L 456) T_3 V_2 सपत्नीभ्यो, D_3 °त्नीनाम्, G_2 °त्नीषु (for °त्नीश्च) Dn Ds सपत्नीराधितिष्ठेयं (for ^{a}) T_4 माधवम् (for मा यमम्). D_{3-5} पश्येयं मा यमालयम्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 पश्येयं चाप्यनामयम् (for ^{b}). — (L 457) D_5 सुसुखं चिरमेव च (for ^{b}) — (L 458) $\tilde{N}_2$ $B_{2\ 3}$ D_6 धनिनी (for नन्दिनी) T_{1-3} $G_{3\ 4}$ M_4 भवेयं नातिदीनताम् (M_4 °ता), G_5 °यं चाप्यनिन्दिता (for ^{b}) — (L 459) $K_{1\ 3}$ T_3 सुचेष्टा, K_4 D_5 सुवेषा, D_1 सुखेष्टा, D_2 सुबला (for सुचेला) D_3 मृदु- (for मृष्ट-) T_2 सुचेलां मृष्टहस्तां च (for ^{a}). $K_{1\ 4}$ स्वजनेऽथ, D_2 °नेष्ट-, $D_{4\ 5}$ °नेभ्यो (for °नेष्टा). — (L 460) K_2 दत्त्वा, K_3 Ds $D_{1\ 2.5}$ नत्वा, D_3 जप्त्वा ; T_{2-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 उक्त्वा (for कृत्वा). D_6 विप्रैर् (for विप्र) K_2 $D_{3\ 4}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 मधुरं, $D_{1,5}$ (marg) साधुना (for म°) — (L 461) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 अपि मुद्गैश्च भोजयेत् (for ^{b}) — (L. 462) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $D_{3\ 5}$ वर (for [अ]मर-) — (L 465) Bom Poona eds G(ed) गुण्यानि (for पु°) — (L 466) K_2 $D_{4,5}$ संनिर्दिष्टानि वै पुरा (for ^{b}) — (L 467) Dn_1 कल्याणयुक्तानि तथा (for ^{a}) — (L 468) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) V_2 सा व्रत, B_1 [उ]माव्रत- (for व्रतक-) — (L 469) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 उमया च कृतं दृष्ट्वा (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 साध्वी (for दृष्ट्वा) — (L 470) $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_6 उमाव्रतकवत्सर्वं (for ^{a}) K_1 T_3 व्रत- (for वृष-). — T_4 om (hapl) line 471 — (L 471) $\tilde{N}_2$ -माल्य- (for -माला-) — (L 472) V_1 तदोमा-, D_1 पुलोमा- (for पुरोमा-) D_5 T_1 पुलोमाव्रतकं तथा (for ^{b}). — (L 473) D_2 सार्धं ; T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 वासः, G_2 चापि (for सा तु) T_1 G_3 सा तु रक्तं, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ सा तु रत्नं (for रत्नवृक्षं) K_1 D_6 मनोरमम् (for °हरम्). G_5 M_4 सा तु रत्नं मनोहरा (for ^{b}) — (L 475) T_4 महाव्रते (for उमा°). — (L 476) K_2 माघ्यां चाथ ; D_1 मघायां च, T_2 $G_{1\ 4}$ माघेया च (for मघया च) — (L 477) D_1 रत्नानि, D_4 दानानि (for व्रतानि) D_5 (marg) रत्नानि खलु दिव्यानि (for ^{a}) D_6 G_5 कुरुनन्दन ; $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3}$ कुरुवर्धन (for कुलवर्धने).

व्रतानि खलु दत्तानि बहूनि कुलवर्धने ॥
ददौ शतभिषा चैव व्रतकं पुण्यलक्षणम् ।
येन नक्षत्रमुख्यत्वं जगाम कुरुनन्दन ॥

Colophon.

29B

K Ñ$_2$ V B D T G M_4 cont

जनमेजय उवाच ।

वैशंपायन धर्मज्ञ व्यासशिष्य तपोधन ।
पारिजातस्य हरणे षट्पुरं परिकीर्तितम् ॥
निवासोऽसुरमुख्यानां दारुणानां तपोधन ।
तेषां वधं मुनिश्रेष्ठ कीर्तयस्वान्धकस्य च ॥

वैशंपायन उवाच ।

त्रिपुरे निहते वीरे रुद्रेणाक्लिष्टकर्मणा । [5]
तत्र प्रधाना बहवो बभूवुरसुरोत्तमाः ।
शराग्निना न दग्धास्ते रुद्रेण त्रिपुरालयाः ।
षष्टिः शतसहस्राणि न न्यूनान्यधिकानि च ।
ते ज्ञातिवधसंतप्ताश्चक्रुर्वीराः पुरा तपः ।
जम्बूमार्गे सतामिष्टे महर्षिगणसेविते ॥ [10]
आदित्याभिमुखा वीराः सहस्राणां शतं समाः ।
वायुभक्षा नृपश्रेष्ठ स्तुवन्तः पद्मसंभवम् ॥
तेषामुदुम्बरं राजन्गण एकः समाश्रितः ।
वृक्षं तत्रावसन्वीर ते कुर्वन्तो महत्तपः ॥
कपित्थं वृक्षमाश्रित्य केचित्तत्रोषिताः पुरा । [15]
सृगालवाटी त्वपरे चेरुरुग्रं तथा तपः ॥
वटमूले तथा चेरुस्तपः कौरवनन्दन ।
अधीयन्तः परे ब्रह्म वटं गत्वासुरात्मजाः ॥
तेषां तुष्टः प्रजाकर्ता नरदेव पितामहः ।
वरं दातुं सुरश्रेष्ठः प्राप्तो धर्मभृतां वरः ॥ [20]

—(L 478) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 शतभिषक् (for °भिषा). D_4 व्रतकं पुण्यकं तथा, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 व्रतं पुण्यकलक्षण(G_5 °वर्धन)म् (for ^{b}) —(L 479) $D_{1\ 5}$ कुलनन्दिनी°, $D_{2,\ 8}$ कुलनन्दन (for कुरु°) — After line 479, D_4 ins

6** उमामहेश्वरं दानं कार्यं सर्वव्रताशने ।
कपिलागोप्रदानेन विवाहे नीलमुत्सृजेत् ॥
सर्वैरेवासहेन्द्रश्च (sic) उमा वै रुद्रसंयुता ।
स्वे स्थानेन गता राजन्विष्णोर्व्रतकशासनात् (sic) ॥

Colophon — *Mention of the Epic* K_{2-4} $V_{1,\ 2}$ Ds_2 $D_{3\ 5}$ T_3 — *Mention of Khila* K_{2-4} V B Dn Ds $D_{1\ 3\ 5}$ — *Adhy name*. K Ñ$_2$ V $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{1-3\ 5\ 6}$ उमाव्रतकम्, B_3 पारिजातहरणम्; $T_{1\ 2,\ 4}$ $G_{1,\ 4}$ पुण्यकविधि., G_3 पुण्यकविधिवर्धनम् — *Adhy no.*: K_3 (marg) 134, V_1 140, V_3 B_2 138, Dn Ds_2 136, D_1 132, D_3 T_4 145, D_4 135, T_1 $G_{3\ 4}$ M_4 149, T_2 G_1 151, T_3 158, G_2 140, G_5 152

29 B

(L 4) D_3 युद्धं (for वधं). —(L 5) $K_{3\ 4}$ D_{1-4} T_{1-3} $G_{1\ 4}$ M_4 वीर, B_1 दैत्ये (for वीरे). —(L 6) $K_{1\ 4}$ नानायुधाश्च बहवो, K_3 अयुध्यमाना ब°, Cal ed तत्रायुधाना ब° (corrupt) (for ^{a}) K_4 बभूवुरमरोपमाः (for ^{b}) —(L 7) D_1 G_2 निर्दग्धास्तु; D_3 प्रदग्धास्ते (for न द°) V_2 D_4 त्रिपुरालये, T_3 °लयम् (for °लया) —(L 8) $K_{1,\ 3\ 4}$ Ñ$_2$ V $B_{1\ 2}$ Dn $D_{1\ 6}$ T_4 G_2 षष्टिं (for षष्टिः) K_2 D_4 दैत्य- (for शत-) B_1 D_1 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ भोः (for च) D_3 D_4 T_4 G_2 न न्यूनाभ्यधिकानि भो (D_4 ते, G_2 वै) D_2 मन्युनाभ्यधिका विभो, T_1 G_3 न न्यूनानधिकानि भोः (for ^{b}) —(L 9) Ñ$_2$ -बन्ध- (for -वध-) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn D_5 वीर (for वीरा) V_1 D_3 महत्तप, V_2 B_1 G_2 तदा तप, $D_{1\ 4}$ पर तप., T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रदाश्रिणम् (for पुरा तप.) D_2 चक्रुर्घोरा परं तप (for ^{b}) — K_2 om lines 10^b–12^a —(L 12) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 निराहाराः (for नृपश्रेष्ठ) —(L 13) Ñ$_2$ उदुम्बरे, B_3 उडुम्बर, T_2 औदु° (for उदु°) V_1 गणम् (for गण) B_3 सहाश्रित (for समा°) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 गणा एके समाश्रिताः (for ^{b}) —(L 14) Ñ$_2$ $V_{2\ 3}$ B Dn_1 Ds $D_{1\ 3\ 6}$ T_{1-3} G वीरास् (for वीर) K_4 D_6 महातपः (for महत्तप.) — K_4 B_3 G_4 om (hapl) lines 15–16. —(L 15) $K_{1\ 3}$ Ñ$_2$ $B_{1,\ 2}$ Dn $D_{1\ 6}$ $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ कपित्थ (for °त्थं) $T_{2\ 3}$ कपित्थमूलमाश्रित्य (for ^{a}) —(L 16) K_{1-3} Ñ$_2$ Ds_1 $D_{1\ 2\ 4}$ -वाटीस् (for -वाटी) G_2 सृगालपादीमपरे, G_5 M_4 °पादीस्त्वपरे (for ^{a}) V_2 G_2 महत्, B_1 T_3 तदा (for तथा). —(L 18) G_1 अधीयन्ते, M_4 °यानं (for °यन्तः) V_1 Dn_2 Ds $D_{1\ 2}$ पर, V_3 ऽपरे (for परे) K_2 $T_{1\ 2\ 4}$ G_{3-5} अधीयन्तापरे ब्रह्म (for ^{a}) D_3 [अ]सुरोत्तमा (for °रात्मजाः) V_3 तं गत्वा त्रिपुरात्मजा (for ^{b}) —(L 19) K_1 देवदेव, Ñ$_2$ Ds_1 D_1 T_2 नरदेव (for °देव). —(L 21) V_3 वरं वरय इत्युक्तास् (for ^{a}) —(L 22) K_2

वरं वरयतेत्युक्तास्ते राजन्पद्मयोनिना ।
ते नेषुर्वरदानं तु द्विषन्तस्त्र्यम्बकं विभुम् ।
इच्छन्तोऽपचितिं गन्तुं ज्ञातीनां कुरुनन्दन ॥
तानुवाच ततो ब्रह्मा सर्वज्ञः कुरुनन्दन ।
विश्वस्य जगतः कर्तुः संहर्तुश्च महात्मनः । [25]
कः शक्तोऽपचितिं गन्तुं मास्तु वोऽत्र वृथा श्रमः ॥
अनादिमध्यनिधनः सोमो देवो महेश्वरः ।
तमस्तूय सुखं स्वर्गे वस्तुमिच्छन्ति येऽसुराः ॥
ते नेषुस्तत्र केचित्तु दुरात्मानो महासुराः ।
अथेषुरपरे राजन्नसुरा भव्यभावनाः ॥ [30]
नेषुर्ये सुदुरात्मानस्तानुवाच पितामहः ।
वरयध्वं वरं वीरा रुद्रक्रोधमृतेऽसुराः ॥
ते ऊचुः सर्वदेवानामवध्याः स्याम हे विभो ।
पुराणि षट् च नो देव भवन्त्वन्तर्महीतले ॥
सर्वकामसमृद्धार्थं षट्पुरं चास्तु नः प्रभो । [35]
वयं च षट्पुरगता वसेम च सुखं विभो ॥
रुद्राच्च नो भयं न स्याद्येन नो ज्ञातयो हताः ।
निहतं त्रिपुरं दृष्ट्वा भीताः स्म तपसां निधे ॥

पितामह उवाच ।

असुरा भवतावध्या देवानां शंकरस्य च ।
न बाधिष्यथ चेद्विप्रान्सत्पथस्थान्सतां प्रियान् ॥ [40]
विप्रोपघातं मोहाच्चेत्करिष्यथ कथंचन ।
नाशं यास्यथ विप्रा हि जगतः परमा गतिः ॥
नारायणाद्धि भेतव्यं कुर्वद्भिर्ब्राह्मणाहितम् ।
सर्वभूतेषु भगवान्हितं धत्ते जनार्दनः ॥
ते गता असुरा राजन्ब्रह्मणा ये विसर्जिताः । [45]
येऽपि भक्ता महादेवमसुरा धर्मचारिणः ॥
स्वयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरनाशनः ।

ते तेपुर्, B1 Dn Ds नेषुस्तद्, D3 ते सर्वे (for ते नेषुर्) Cal ed तद् (for तु) T1–3 G1 3–5 M4 वरं तु वव्रिरे सर्वे (for ^{a}) — (L 23) Dn1 om (hapl) lines 23^{b}–26^{a} K1 T1–3 G3 5 M ज्ञानिना (for ज्ञातीनां) — T1 G3 om (hapl) line 24 Before line 25, D6 ins ब्रह्मोवाच — (L 26) K3 क शक्तो विग्रहं कर्तुं (for ^{a}) — (L 27) T2 3 G1 4 अनादिनिधन सोमो (for ^{a}) G5 सोम- (for सोमो) — (L 28) K2 नमस्कृत्य, D1 2 तमाश्रित्य, T2–3 G1 3–5 M4 तं सस्तूय ; Poona ed तमासूय (for तमस्तूय) D6 स्वर्गं (for स्वर्गे). K3 के, D2 ते (for ये) G2 नरा· (for ऽसुरा·) G5 वस्तुमिच्छथ हेऽसुरा (for ^{b}) — T2 3 G1 4 om (hapl) lines 29–32 T1 om (hapl) line 29 — (L 29) D5 ते नेषुर्वरदानं तु (for ^{a}) — V3 om line 30 — (L 30) D3 ये च (for राजन्). V1 D1 भव-, Ds2 D4 T1 G3 5 M4 भाव्य- (for भव्य-) K1 3 4 असुरा हव्यवाहना· (for ^{b}) — (L 31) K1 ये नेषुश्च, K2 तेपुर्ये तु ; K4 V1 2 B Dn Ds D1 3 4 6 नेषुर्ये तु (B2 ये), V3 D5 तेषु ये ये (D5 वै), T1 ते नेमुर्ये ; G3–5 M4 ते नेषुर्ये (for नेषुर्ये सु-) G2 -महात्मानस् (for -दुरा°) K3 प्रणेमुर्ये विधिं भक्तास् ; D2 तेषु ये तु महात्मानस् (for ^{a}) — (L 33) Ñ2 B2 D2 T2 G2 3 तमूचुः, G1 ऊचुस्तु (for ते ऊचु·). T3 4 G1. 5 M4 वयम् (for विभो) — (L 34) Ñ2 T1 षट्पुरे (for षट् च नो). D1 पुराणि षट्पुरो देवो (for ^{a}) K2 Ñ2 T2 3 G1 4 5 M4 [अ]त्र ; K3 च (for [अ]न्तर्). — (L. 35) K2. 4 Ñ2 V2, 3 B3 D1–4 -समृद्ध्यर्थं, G4 °द्धं च (for °द्धार्थं) — V3 om (hapl) line 36. — (L 36) K2 Ñ2 V1 2 B Dn D3–5 T1 4 G1 2 वयं च षट्पुरं गत्वा (for ^{a}) Ñ2 V1 2 B3 वत्स्याम, D2 6 वसाम (for वसेम) K2 G2 प्रभो (for विभो) D3 गच्छामः सुखिनो विभो (for ^{b}) — (L 37) K3 न स्याद्, V B1 2 B1 2 Dn D5 6 G2 उग्रं, B3 अग्नि , T2 3 G4 5 M4 न च (for च नो) K2 रुद्रात्वास्तु भयं तस्माद्, Ñ2 T1 G1 3 °द्र च भयं नः स्याद्, D4 भद्रं नोऽस्तु भयं तस्माद् (for ^{a}) K4 [अ]-स्मज्ज्ञातयो, Ds2 वो ज्ञा° (for नो ज्ञा°) — T G1 3 5 M4 ब्रह्मा (for पितामह) — (L 39) K1 4 V3 Dn Ds D4. 5 भवथ, D3 न तथा (for भवत) — (L 40) K2 ते गता असुरा राजन्, G2 न च बाधिष्यतो विप्रान् (for ^{a}). K4 मम (for सता) K1 सत्पथि प्रस्थितान्प्रियान्, K3 हितं धत्ते जनार्दनः, K3 (also) सत्पथिस्थान्हरिप्रियान्, D1 न सत्पथसत· प्रियान्, D2 सत्यस्थानसतां प्रिया (for ^{b}) — (L 42) K4 Ñ2 विप्रो (for विप्रा) T4 जगतः परमो गुरु (for ^{b}). — (L 43) K1 3 4 Dn1 D2 4 6 T1–3 G1 3 M4 बिभेतव्यं, K2 V B1 2 Ds D1 G2 5 वो भे°, Ñ2 G4 वा भे° (for हि भे°) K1 4 कुर्वद्भिर्ब्राह्मणेऽहितम् (for ^{b}) — (L. 44) Ñ2 -भूते हि (for -भूतेषु) K4 हितवान्, Dn2 भगवन् (for °वान्) D1 धर्मं (for धत्ते) — (L 45) D2 रुद्रं (for राजन्) — After line 45, D2 3 5 ins :

1** अन्तर्महीतले कृत्वा षट्पुर रोषवर्जिता. ।

[D2 कोप- (for रोष-) D3 षट्पुर तेऽतिगर्विता· (for ^{b}).]
— (L. 48) T1–3 G1 3 सर्ववर (for सम्र°). V2 D3, 5

श्वेतं वृषभमारुह्य सोमः सप्रवरः प्रभुः ।
उवाच चेदं भगवानसुरान्स सतां गतिः ॥
वैरमुत्सृज्य दम्भं च हिंसां चासुरसत्तमाः । [50]
मामेव चाश्रितास्तस्माद्वरं साधु ददामि वः ॥
यैर्दीक्षिताः स्थ मुनिभिः सत्क्रियापरमेर्द्विजैः ।
सह तैर्गम्यतां स्वर्गः प्रीतोऽहं वः सुकर्मणा ॥
इह ये चैव वत्स्यन्ति तापसा ब्रह्मवादिनः ।
अपि कापित्थिकावृक्षे तेषां लोका यथा मम ॥ [55]
इह मासान्तपक्षान्तौ यः करिष्यति मानवः ।
वानप्रस्थेन विधिना पूजयन्मां तपोधनः ॥
वर्षाणां स सहस्रं तु तपसां प्राप्स्यते फलम् ।
कृत्वा त्रिरात्रं विधिवल्लप्स्यते चेप्सितां गतिम् ॥
अर्कद्वीपे निवसतो द्विगुणं तद्भविष्यति । [60]
नीचे देशे च भद्रं वो वरमेतं ददाम्यहम् ॥
श्वेतवाहननामानं यश्च मां पूजयिष्यति ।
सर्वतो भयचित्तोऽपि गतिं स मम यास्यति ॥
औदुम्बरान्वाटमूलान्द्विजान्कापित्थिकानपि ।
तथा सृगालवाटीयान्धर्मात्मानो दृढव्रतान् ॥ [65]
मुनींश्च ब्रह्मवाटीयान्सविशेषेण ये नराः ।
पूजयिष्यन्ति सततं ते यास्यन्तीप्सितां गतिम् ॥
इत्युक्त्वाथ महादेवो भगवाञ्श्वेतवाहनः ।
तैरेव सहितः सर्वैं रुद्रलोकं जगाम वै ।
जम्बूमार्गं गमिष्यामि जम्बूमार्गे वसाम्यहम् । [70]
एवं संकल्पमानोऽपि रुद्रलोके महीयते ॥

Colophon.

विभु (for प्रभु) — (L 49) K1 3 4 Ñ2 V3 B1 2 Dn Ds D3–6 T1 G2 [इ]द च (by transp), D1 2 [इ]दं स ; T2 3 G1 3–5 M4 देवो K4 तपतां, D1 2 च सतां (for स सतां) — Before line 50, D6 ins ईश्वर — (L 50) D4 दम्भमुत्सृज्य वैरं च (for ^a) — (L 51) T1 हि (for च) V1 [अ]न्वितास्, D5 श्रि° (for [आ]श्रि°) K1 मामेव च श्रिता यस्माद्, K2 D4 यन्मामेवाश्रितास्तस्माद् (for ^a) K3 ददानि, D6 वदामि, T3 वरामि (for ददामि) — (L 52) M4 ये (for यैर्) K2 वीक्षितास्तु (for दीक्षिता स्थ) V1 D2 3 T1 2 G3–5 ये दीक्षितास्तु मुनिभि. (for ^a) — (L 53) Ñ2 सहितैर्, T2 G4 5 संगतैर् (for सह तैर्) D2 स्वर्गं (for स्वर्ग·) — (L 54) D2 इह चैव निवत्स्यन्ति (for ^a) K1 4 V1 3 B D1 3 T2–4 G1 2 4 5 तपसा, V2 तपसे (for तापसा) — (L 55) K2 Ñ2 V B1 D2–5 कापित्थके ; K3 °त्थका-, Dn G2 °त्थिके (for °त्थिका-). T1, 2 M4 इह येऽव स्थिता वृक्षे, T3 G1 3–5 इह येऽपि (T3 ये यं) स्थिता वृक्षे (for ^a) Ñ2 V2, 3 Dn Ds D2 3 6 T1 G3 लोको (for लोका) — (L 56) K1 V1 D3 T4 G2–5 इह मासं तप क्षान्तो (for ^a) — (L 57) B2 D5 पूजयेन् (for °यन्). T1 M4 य· पूजां मां तपोधन , G5 य. पूज्यानां त° (for ^b). — (L 58) G3 5 द्वि- (for स) K2 Ñ2 V B D2–4 6 G1 2 वर्षाणां तु सहस्रस्य (K2 °स्रं च , Ñ2 °स्रेण ; D4 °स्राणां , G1 °स्राणि) (for ^a) Ñ2 M4 तपसा, D4 G5 तपस: , T1 समान (for तपसां) K4 V1 2 Dn1 D2 T2 प्राप्यते, D1 प्राप तत् (for प्राप्स्यते) K3 G2 तपस: प्राप्यते फलम् (for ^b) — (L 59) K2–4 V1 Ds2 D1, 5 G2, 5 विरात्रं (for त्रि°) T4 G2, 5 लभते (for लप्स्यते) D3 लप्स्यते चेप्सितं फलम् (for ^b). — (L 60) K2 निवसतां (for °तो) T G1 3–5 M4 करिष्यति (for भवि°) — (L 61) K1 2 4 V1 3 B1 D2, 5 6 नीचदेशे , K3 D4 तीरदेशे , V2 नीपदेशे ; Dn Ds T1 M4 न विदेशे , D3 जम्बू`शे , G2 निम्नदेशे (for नीचे देशे). Ñ2 निदेशे चैव भद्रं वो (for ^a) — (L 62) D1 -नामाहं (for °नं) — (L 63) D3 -विघ्नो (for -चित्तो) V1 3 D3 मम स (by transp) D6 [अ]वाप्स्यति (for यास्यति). D2 गति मम स चाप्स्यति (for ^b) — (L 64) K2 वटान्मूलान्, D3 निम्बमूलान् (for वाट°) D5 उदुम्बरान्वटमूलान् (for ^a) — (L 65) D3 वाटीया, T3 G5 M4 -पादीयान् (for वाटी°) K2 D4 धृत- (for दृढ-) D3 -व्रता (for -व्रतान्) — (L 66) K3 ब्रह्मचारीयान्, B1 D6 T1–3 G1–3 5 M °वादीयान्, D2 धर्मवाटी° ; D3 धर्मपरमान् (for ब्रह्मवाटीयान्) T4 तदा (for नरा) — (L 68) Ñ2 च, D3 खं, G2 तु (for [अ]थ) — (L 69) K1 B3 D4 5 G2 सहितै (for °त·) D3 स्वर्गं (for सर्वैं) — Bofore line 70, T2 3 G4 ins वैशंपायन· — (L 70) G5 -मार्गं (for -मार्गं) K1 जम्बूमार्गं गमिष्यन्ति, K2 यस्तु कामयते नित्यं (for ^a) — (L 71) D3 एव सजल्पमानो हि (for ^a) D3 रुद्रलोकं (for °लोके)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ds2 T3. — *Mention of Khila* K3 V1 3 B Dn2 Ds1. — *Sub-parvan* पारिजात — *Adhy name* K Ñ2 V B Dn Ds D1–3 5, 6 T1–3 G1 3 4 षट्पुरवध: — *Adhy no* K3 (marg) 135, V1 141, V2 140, V3 B2 139, Dn 127, Ds 137, D1 133, D3 T4 146, D4 136, T1 G3, 4 M4 150, T2 G1 152, T3 159, G2 142, G6 163.

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्वेदषडङ्गवित् ।
ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यस्य शिष्यो धर्मगुणान्वितः ॥
ब्रह्मदत्तेति विख्यातो विप्रो वाजसनेयिवान् ।
अश्वमेधः कृतस्तेन वसुदेवस्य धीमतः ॥ [75]
स सांवत्सरदीक्षायां दीक्षितः षट्पुरालयः ।
आवर्तायाः शुभे तीरे सुनद्या मुनिजुष्टया ॥
सखा च वसुदेवस्य सहाध्यायी द्विजोत्तमः ।
उपाध्यायश्च कौरव्य क्षीरहोता महात्मनः ॥
वसुदेवस्तत्र यातो देवक्या सहितः प्रभो । [80]
यजमानं षट्पुरस्थं यथा शक्रो बृहस्पतिम् ॥
तत्सत्रं ब्रह्मदत्तस्य बह्वन्नं बहुदक्षिणम् ।
उपासन्ति मुनिश्रेष्ठा महात्मानो दृढव्रताः ॥
व्यासोऽहं याज्ञवल्क्यश्च सुमन्तुर्जैमिनिस्तथा ।
धृतिमाञ्जाजलिश्चैव देवलाद्याश्च भारत ॥ [85]
ऋद्ध्यानुरूपया युक्तं वसुदेवस्य धीमतः ।
यत्रेप्सितान्ददौ कामान्देवकी धर्मचारिणी ।
वासुदेवप्रभावेन जगत्स्रष्टुं महीपते ॥
तस्मिन्सत्रे वर्तमाने दैत्याः षट्पुरवासिनः ।
निकुम्भाद्याः समागम्य तमूचुर्वरदर्पिताः ॥ [90]
कल्प्यतां यज्ञभागो नः सोमं पास्यामहे वयम् ।
कन्याश्च ब्रह्मदत्तो नो यजमानः प्रयच्छतु ॥
बह्वयः सन्त्यस्य कन्याश्च रूपवत्यो महात्मनः ।
आहूय ताः प्रदातव्याः सर्वथैव हि नः श्रुतम् ॥
रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विशिष्टानि ददातु नः । [95]
अन्यथा तु न यष्टव्यं वयमाज्ञापयामहे ॥
एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मदत्तस्तानुवाच महासुरान् ।
यज्ञभागो न विहितः पुरा वोऽसुरसत्तमाः ॥

(L 72) T_1 2 G_1 3 M_4 चतुर्व्यूह (T_3 °ह-) (for °र्वेद-) — (L 73) G_4 -गुणोत्तम (for -गुणान्वित) — (L 74) T_1 ब्रह्मण्यो भवविख्यातो, T_2 3 G_1 3 4 ब्राह्मणो (G_3 ब्रह्मण्यो) भुवि वि°, G_5 M_4 ब्रह्मदत्तो भुवि ख्यातो (for ^{a}) K_1 $\tilde{N}_2$ V B D_1 2 विप्रो वाजसनेयिनाम् (for ^{b}) — (L 75) G_3 वासुदेवस्य (for व°) — (L 76) K_2 3 V_2 D_4 T_4 M_4 संवत्सर- (for सां°) D_6 स तु सावत्सरीं दीक्षां, T_1 सखा स वरदीक्षायां (for ^{a}) — $\tilde{N}_2$ om line 77 — (L 77) K_1 आदत्ताया.; K_4 आनर्ताया, D_3 विव° (for आव°) D_1 सुर- (for मुनि-) K_1 4 -सेविते (for जुष्टया) — (L 78) D_3 स (for च). T_{1-3} G_1 3–5 M सहसा स (for सहाध्यायी) — (L 79) K_1 B_3 T_4 क्षीरहेतोर्, K_2 °होतुर्, $\tilde{N}_2$ V_1 3 रक्षाहेतोर्, B_1 रक्षाहोता, D_6 T_{1-3} G_1 3–5 M_4 दीक्षाहेतोर् (for क्षीरहोता) — (L 80) $\tilde{N}_2$ शुभ, V_1 प्रभु, V_2 नृप, D_5 सुधीः (for प्रभो) T_2 देवक्या सह तत्र भो (for ^{b}). — (L 81) K_1 (marg) V_3 B_2 याजमान, K_3 D_5 जगामैनं, K_4 जगाम तं, G_1 याजमान्ये (for यजमानं) — (L. 82) K_4 तत्सत्रे (for °त्रं) T_2 G_1 भूरिदत्तस्य (for ब्रह्म°) G_4 तत्सर्वं भूरिदत्तस्य (for ^{a}) V_2 बह्वर्थं (for °न्नं) T_2 3 G_3 M_4 भूरि- (for बहु-) — (L 83) K_2 उपास्यन्ति, B_1 D_1 5 6 °सन्ते, B_2 T G M_4 °सते, B_3 °सन्त (for °सन्ति) K_3 बहुश्रेष्ठा, D_3 द्विजश्रेष्ठा, M_4 मुनिश्रेष्ठं (for °श्रेष्ठा) K_2 4 धृतव्रताः, $\tilde{N}_2$ बृहद्व्रताः (for दृढव्रता.). — After line 83, D_5 (marg) ins

2** बुद्ध्यानुरूपया युक्त्या वसुदेवस्य याजने ।

— (L. 84) D_6 T $G_{1,3,4}$ M_4 हि, G_5 च (for ऽहं). B_1 शिष्यो धर्मगुणान्वित (for ^{b}) — (L 85) K_1 (*sup lin* as above) G_2 जाबालिश्, K_2 V B_2 प्रजापतिश्, $\tilde{N}_2$ T_1 3 G_4 जाबलिश्, B_1 D_1 जयतिश्, B_2 3 जापतिश्; T_4 जाम्बलिश् (for जाज°) D_3 वृत्तिमाञ्छागलिश्चैव, D_6 द्युतिमाञ्जाबलि°; M_4 जाबालिश्चैव धृतिमान् (for ^{a}) K_2 देवरातश् (for °लाद्याश्) — T_{1-3} G_1 3–5 M_4 om line 86 — (L 87) V_2 यथा, D_2 यच्च (for यत्र) T_1 तथा (for ददौ) — (L 88) K_1 5 T G_1 3–5 M_4 -प्रसादेन (for -प्रभावेन) V_1 वसुदेवप्रसादेन (for ^{a}) K $\tilde{N}_2$ Ds D_{3-6} T_3 जगत्स्रष्टुर् (for °स्रष्टुं). T_4 महीयस (for °पते) V_2 2 B Dn D_1 2–4 (*sup lin*) जगत्स्रष्टुर्महीतले ($D_{1,2}$ °पते); T_1 2 G_1 3–5 M_4 °स्रष्टुर्महीयसः (for ^{b}) —(L 89) T_2 3 G_1 3–5 M_4 यज्ञे (for सत्रे) $\tilde{N}_2$ विद्यमाने (for वर्त°) — (L 91) K_1 2 4 $\tilde{N}_2$ V B Dn_1 Ds D_4 5 6 (marg.) T_1 G_2 कार्यतां D_2 3 क्रियतां, G_1 कल्पतां (for कल्प्यतां) K_1 4 M_4 पश्यामहे (for पास्या°) — (L 92) T_1 बहुदत्तो (for ब्रह्म°) $K_{1,3}$ 4 मे (for नो) D_1 कन्याश्च प्रगृह्य दत्ता नो (hypermetric); G_4 °श्च ब्रह्मदत्तेन (for ^{a}) — (L 93) T_4 वध्व· सत्यश्च कन्याश्च (for ^{a}) K_4 D_5 G(ed) रूपवन्त्यो (for °वत्यो) — K_2 om lines 94–95 — (L 94) T_4 आहूयतां (for °य ता). $\tilde{N}_2$ सर्वं त्वेव, B_1 सर्वदैव, D_2 3 G_2 सर्वाश्चैव, T_1 स तदैव, T_2 G_1 4 M_4 स तथैव, G_5 इति चैव (for सर्वथैव) G_3 स तथैव हि न श्रुति (for ^{b}) — (L 95) $\tilde{N}_2$ V_1 2 रत्नानि ब्रह्मदत्तोऽपि (for ^{a}) K_3 ऽवशिष्टानि (for वि°) D_5 (marg. as above) महात्मनः, G_1 M_4 ददातु सः (for °तु नः). —(L.

कथं सत्रे सोमपानं शक्यं दातुं मया हि वः ।
पृच्छतेह मुनिश्रेष्ठान्वेदभाष्यार्थकोविदान् ॥ [100]
कन्या हि मम या देयास्ताश्च संकल्पिता मया ।
अन्तर्वेद्यां प्रदातव्याः सदृशानामसंशयम् ॥
रत्नानि तु प्रयच्छामि सान्त्वेनाहं विचिन्त्य वै ।
बलान्नैव प्रदास्यामि देवकीपुत्रमाश्रितः ॥
निकुम्भाद्यास्तु रुषिताः पापाः षट्पुरवासिनः । [105]
यज्ञवाटं विलुलुपुर्जह्रुः कन्याश्च तास्तथा ॥
तं दृष्ट्वा संप्रवृत्तं तु दध्यावानकदुंदुभिः ।
वासुदेवं महात्मानं बलभद्रं गदं तथा ॥
विदितार्थस्ततः कृष्णः प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
गच्छ कन्यापरित्राणं कुरु पुत्राशु मायया । [110]
यावद्यादवसैन्येन षट्पुरं याम्यहं प्रभो ॥
स ययौ षट्पुरं वीरः पितुराज्ञाकरस्तदा ॥
निमेषान्तरमात्रेण गत्वा कामो महाबलः ।
कन्यास्ता मायया धीमानाजह्रे स महाबलः ॥
मायामयीश्च कृत्वान्या न्यस्तवान्रुक्मिणीसुतः । [115]
मा भैरिति च धर्मात्मा देवकीमुक्तवांस्तदा ॥
मायामयीस्तु ता हृत्वा सुता ह्यस्य दुरासदाः ।
षट्पुरं विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप ॥
कर्म चासार्य ते तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ।
यद्विशिष्टं बहुगुणं तदभूच्च नराधिप ॥ [120]
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता राजानस्तत्र भारत ।
सत्रे निमन्त्रिताः पूर्वं ब्रह्मदत्तेन धीमता ॥
जरासंधो दन्तवक्त्रः शिशुपालस्तथैव च ।
पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च मालवानां गणास्तथा ॥
रुक्मी चैवाहृतिश्चैव नीलो नाधर्म एव च । [125]
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यः शकुनिरेव च ॥

96) V3 B2 3 न तु (by transp); D3 नैव — (L 97) D2 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) — (L 98) K1, 2 4 Ñ2 V2, 3 B Dn Ds D1–5 T1 G2 4 पुराणे ; K3 V1 पुराणो (for पुरा वो) — (L. 99) K1 यथा (for मया) — (L 100) K1 पृच्छन्तु (for °त) T1 2 G1 3 5 M4 [इ]मान् (for [इ]ह) D3 आपृच्छत मुनिश्रेष्ठान् (for ^a) Ñ2 -वेदार्थ- (for -भाष्यार्थ-) — (L 101) K1 देयाश्च , K4 देयास्ता (for या देयास्) K2 V1 D3 4 कन्या हि न (D4 न हि) मया देयास्, D6 T4 G5 M4 कन्या मया न देया वस् , T1 3 G1 3 4 कन्या मया नैव देयास्, T2 कन्या मयाथ वै दे° (for ^a) K1, 4 याश् (for ताश्) — (L 103) K V B D T4 G2 3 विचिन्त्यताम् , Ñ2 प्रयुज्यताम् (for विचिन्त्य वै) — (L 106) Ñ2 T1 G2 विलिलिपुर् , D3 T2 4 विलुलुठु(D3 °टु)र् , G4 सुररिपुर् (for विलुलुपुर्) T1 श्रुतास्तदा (for च तास्तथा) — (L 107) K1 Dn Ds2 T2–4 G1 4 5 तद्दृष्ट्वा , G2 तान्दृष्ट्वा (for तं दृष्ट्वा) V1 3 B D4 6 T1 सत्प्रवृत्तं (for संप्र°) K3 तान्दृष्ट्वा सत्प्रवृत्तांस्तु , Ñ2 D2 3 G3 तद्दृष्ट्वा सत्प्रवृत्त तु , D1 तान्दृष्ट्वा संप्रवृत्तान् (submetric) (for ^b). — (L 108) D1 खगं तथा , M4 तथा गदम् (by transp) — (L. 109) V3 B3 विदित्वाथ , D5 °तार्थं (for °तार्थस्) K3 सुतं , K4 कृत , D3 तथा (for तत.). — (L 110) K1 D3 [अ]स्त्र , D2 5 स्व (for [आ]शु) V3 कुरुष्वात्राशु मायया (for ^b) — (L 111) D3 च सह (for यादव-) K1 V D2–4 G2 विभो (for प्रभो) — (L 112) D3 गत्वा (for ययौ) V3 आज्ञास्थितस् (for °करस्). T4 प्रद्युम्न सत्वरस्तदा (for ^b). — K1 D6 T4 G4 om. (hapl) line 114 — (L 114) K1 संजहार , Ñ2 प्रजह्रे स , V1 B2 3 अपाजह्रे , V2 आजह्रे च , V3 B1 D2 4 T1 G3 M4 अपजह्रे , Dn T2, 3 G1 5 उपजह्रे , D3 संजह्रे स , G2 स जह्रे स (for आजह्रे स) — (L. 115) B1 यत्नवान् (for न्यस्त°) — G1 om line 116 — (L 116) D6 T4 भैषीरिति (for भैरिति च) Dn2 T1 Bom. Poona eds G(ed) देवकम् (for °कीम्) — (L 117) K3 सुता कृत्वा , K4 D6 तु ता दृष्ट्वा , V2 च ता कृत्वा , Dn Ds ततो हृत्वा , D2 सुता हृत्वा , D3 सुतां दृष्ट्वा , D4 तदा दत्त्वा , T1 2 G1 3–5 M4 तु हृत्वा ता (for तु ता हृत्वा) V2 om lines 117^b–119^b D1 G2 कन्या (for सुता) Ñ2 V1 B2 तस्य (for ह्यस्य). — (L 119) K4 D2 [अ]वसार्य , D1 चोत्सार्य , D3 4 T1, 3 G2 5 M4 चासाद्य (for °र्य). D5 कर्म चासाद्यते यत्र (for ^a). — (L 120) K3 यदगुणं (for बहु°) — (L 121) V1 राजानश्च नराधिप (for ^b) — (L. 122) D2 सर्वे (for सत्रे). — (L 123) T1–3 G1 3–5 M4 शिशुपालो (for जरासंधो) T1–3 G1 3–5 M4 जरासंधस् (for शिशुपालस्) — (L 124) M4 Bom Poona eds. G(ed) मालवा· स- (for °वानां) B Dn Ds D3 T1–3 G1 3–5 मालवास्तद्व(B3 Dn Ds °ङ्ग)-णास्तथा (for ^b). — (L 125) K1, 3 4 V2 Ds2 T4 M4 [आ]हृतिश्, K2 D1 3–5 [आ]कृ° (for [आ]हृ°) V3 रुक्मी चैव कृतिश्चैव (for ^a) B1 नीपो (for नीलो) K2 Dn T1 G2 वा धर्म , V1 D5 6 नामर्द ; D3 वर्धन (for नाधर्म) — T4 om (hapl) line 126. — (L 126) D5 शाल्व ; G शैवः (for शल्य·) — (L 127) K1 2 4 D2 5 6 T3 वीर ; D3

राजानश्चापरे वीरा महात्मानो दृढायुधाः ।
आवासिता नातिदूरे षट्पुरस्य च भारत ॥
तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ।
क्षत्रस्य यादवानां च भविष्यति समागमः ॥ [130]
अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मात्तत्प्रयताम्यहम् ।
एवं संचिन्तयित्वा स निकुम्भभवनं गतः ॥
पूजितः स निकुम्भेन दानवैश्च तथापरैः ।
उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् ॥
कथं विरोधं यदुभिः कृत्वा स्वस्थैरिहास्यते । [135]
यो ब्रह्मदत्तः स कृष्णः स हि तस्य पितुः सखा ॥
शतानि पञ्च भार्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया ॥
शतद्वयं ब्राह्मणीनां राजन्यानां तथा शतम् ।
वैश्यानां शतमेकं च शूद्रीणां शतमेव च ॥ [140]

ताभिः शुश्रूषितो धीमान्दुर्वासा धर्मवित्तमः ।
तेन तासां वरो दत्तो मुनिना पुण्यकर्मणा ॥
एकैकस्तनयो राजन्नेकैका दुहिता तथा ।
रूपेणानुपमाः सर्वा वरदानेन धीमतः ॥
कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुनः पुनः । [145]
संगमे संगमे वीर भर्तृभिः शयने सह ॥
सर्वं पुष्पमयं गन्धं स्रवन्ति च वराङ्गनाः ।
सर्वदा यौवने न्यस्ताः सर्वाश्चैव पतिव्रताः ॥
सर्वा गुणैरप्सरसां गीतनृत्यगुणोदयम् ।
जानन्ति सर्वा दैतेय वरदानेन धीमतः ॥ [150]
पुत्राश्च रूपसंपन्नाः शास्त्रार्थकुशलास्तथा ।
स्वे स्वे स्थिता वर्णधर्मे यथावदनुपूर्वशः ॥
ताः कन्या भैममुख्यानां दत्ताः प्रायेण धीमता ।
अवशेषं शतं त्वेकं यदानीतं किल त्वया ॥

धीरा (for वीरा) V_3 महावीरा (for [अ]परे वीरा) $V_{1\ 3}$ D_4 T_4 दृढव्रता , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 धृतायुधा (for दृढा°). — For line 127, G_2 subst

3** एते चैव महातेजा राजानश्च दृढव्रताः ।

— (L. 128) K_3 अथोषिता (for आवासिता) $\tilde{N}_2$ दूरदेशे (for नातिदूरे) — (L 129) K_1 अचिन्तित· , D_4 G_4 अतन्द्रित. (for अनिन्दित) K_4 अचिन्तयत नन्दितः (for ^{b}) — (L 131) T_3 यत्र , G_4 M_4 तत्र (for अत्र) V_2 B_2 $D_{1\ 5}$ G_2 अहं (for अयं) K_2 Ds $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ तत्र हेतुरहं युद्धे (for ^{a}) K_4 तस्मात्तत्तस्य याम्यहम् , D_3 °त्तत्र व्रजाम्यहम् (for ^{b}) — (L 132) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 वि (for सं-) K_2 -भवने (for °न) — (L 133) B_1 मुनिस्तेन (for निकुम्भेन) — (L 135) V_1 एवं (for कथ) $K_{1\ 4}$ V_3 D_6 T_4 विरोधो (for °धं) K_1 कृत (for कृत्वा). K_3 B_2 $D_{2\ 3}$ T_3 M_4 इव (for इह) — (L 136) K_3 D_4 (marg) स हरि· ; K_4 कृष्णः स (by transp), T_3 $G_{1\ 3-5}$ M_4 स्यात्कृष्ण , G_2 कृष्णस्य $K_{1\ 3\ 4}$ Dn D_1 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 विभु (for पितु) — (L 137) K_4 नारीणां (for भार्याणां) — (L. 138) K_2 आनीत्य (for °ता) D_1 एतस्य , D_3 सुतेन (for सुतस्य) K_3 B_3 -काङ्क्षया (for -काम्यया) — (L 139) $K_{1\ 3\ 4}$ B_3 Dn $D_{4\ 5}$ शत तथा (by transp), T_3 तथैव च T_2 कंजास्यानां तथैव च (for ^{b}) — (L 140) G_2 शूद्राणां च तथा शतम् (for ^{b}) — (L 141) T_{-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 दुर्वासा मुनिस(M_4 °वि)त्तमः (for ^{b}) — (L. 142) $K_{1\ 4}$ तेन (for पुण्य-). D_6 मुनिना ब्रह्मवादिना (for ^{b}) — (L 143) D_4 तनया (for दुहिता) — (L 144) D_{2-4} [अ]प्रतिमाः (for [अ]नुपमा·) — T $G_{1\ 3-5}$ M_4 om (hapl) lines 145–150 — (L 145) Ds_2 $D_{4\ 5}$ [आ]शु च , $D_{2\ 3}$ तासु (for [अ]सुर) K_1 ततस्तस्याः सुतः पुन , K_4 सर्वं एव तथासुर (for ^{b}) — (L 146) D_3 संग्रामे (for the first संगमे) K_2 धीर (for वीर) K_3 Dn भर्त्रा च (for भर्तृभि). — (L. 147) K_2 पुण्यमयं (for पुष्प°) B_2 Dn D_2 G_2 प्रस्रवन्ति (for स्रवन्ति च) K_1 स्रवन्तीव सुराङ्गनाः (for ^{b}) — (L 149) K_4 सर्वैर् (for सर्वा) B_3 अप्सराणा (for °रसा) K_4 गीतनृत्य , $\tilde{N}_2$ Ds नृत्यगीत- (for गीतनृत्य) — (L 150) D_2 दैत्येन्द्र , G_2 दैतेया. (for °य) K_1 जानन्ति सर्वदा दैत्य ; K_2 °न्ति सर्वदैतेया (for ^{a}). — K_4 reads line 151 after line 159 — (L 151) $\tilde{N}_2$ $T_{2\ 3}$ शस्त्रास्त्र (for शास्त्रार्थ-) — After line 151, K_4 ins

4** स्वीकरिष्यन्ति ताश्चैव ये समिष्यन्ति वै नृपा· ।

— K_4 om lines 152–153. — (L 153) K_2 भीम- , D_1 धर्म- (for भैम-) D_5 ता. कन्या वै मनुष्याणा (for ^{a}) K_{1-3} $B_{2\ 3}$ Dn $D_{1\ 4}$ $T_{1\ 2\ 4}$ G_3 प्राणेन , $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ प्रागेव (for प्रायेण) — (L 154) D_1 अत. शेषं ; $D_{2\ 3}$ अवशिष्टं (for °शेषं) T_3 G_1 यथानीतं , G_3 यदि नीतं (for यदानीतं). T_4 कुलं (for किल) — (L 155) K_1 वीरो , $K_{2\ 3}$ V B_1 Dn $D_{5\ 6}$ वरि , B_3 वीरा (for वीरान्) K_4 $\tilde{N}_2$ B_2 Ds D_1 तदर्थं ($\tilde{N}_2$ B_2 यदर्थं) यादवान्वीर , $D_{2\ 3}$ तदर्थं (D_3 °र्थे) यादवा वीरा (for ^{a}) V_1 $B_{1\ 3}$ योधयिष्यामि ; $D_{2\ 3}$ °यिष्यन्ति ; $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 योद्धुमर्हसि (for योधयिष्यसि) T_3 G_1

तदर्थे यादवान्वीरान्योधयिष्यसि सर्वथा । [155]
साहाय्यार्थे तु राजानो व्रियन्तां हेतुपूर्वकम् ॥
ब्रह्मदत्तसुतार्थं च रत्नानि विविधानि च ।
दीयन्तां भूमिपालानां साहाय्यार्थं महात्मनाम् ॥
आतिथ्यं क्रियतां चैव ये समेष्यन्ति वै नृपाः ।
एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽतिहृष्टवत् ॥ [160]
लब्ध्वा पञ्चशतं कन्या रत्नानि विविधानि च ।
यथार्हेण नरेन्द्रैस्ता विभक्ता भक्तिवत्सलाः ॥
ऋते पाण्डुसुतान्वीरान्वारिता नारदेन ते ।
निमेषान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना ॥
तुष्टैस्तैरसुरा ह्युक्ता राजन्भूमिपसत्तमैः । [165]
सर्वकामसमृद्धार्थैर्भवद्भिः खगमैः स्वयम् ॥
अर्चिताः स्म यथान्यायं क्षत्रं किं वः प्रयच्छतु ।
क्षत्रं नार्चितपूर्वं हि दिव्यैर्वा रैर्भवद्विधैः ॥
निकुम्भोऽथाब्रवीद्धृष्टः क्षत्रं सुररिपुस्तदा ।
अनुवर्णयित्वा क्षत्रस्य माहात्म्यं सत्यमेव च ॥ [170]
युद्धं नो रिपुभिः सार्धं भविष्यति नृपोत्तमाः ।
साहाय्यं दत्तमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्वथा ॥
एवमस्त्विति तानूचुः क्षत्रियाः क्षीणकिल्बिषाः ।
पाण्डवेयानृते वीराञ्श्रुतार्थान्नारदाद्विभो ॥
क्षत्रियाः संनिविष्टास्ते युद्धार्थं कुरुनन्दन । [175]
पल्यस्तु ब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाटं गता अपि ॥
कृष्णोऽपि सेनया सार्धं प्रययौ षट्पुरं विभुः ।
महादेवस्य वचनमुद्वहन्मनसा नृप ॥
स्थापयित्वा द्वारवत्यामाहुकं पार्थिवं तदा ।
स तया सेनया सार्धं पौराणां हितकाम्यया ॥ [180]
यज्ञवाटस्याविदूरे देवो निविविशे विभुः ।
देशे प्रवरकल्याणे वसुदेवप्रचोदितः ॥
दत्तागुल्मप्रतिसरं कृत्वा तं विधिवत्प्रभुः ।
प्रद्युम्नमटने श्रीमान्रक्षार्थं विनियुज्य वै ॥

Colophon.

योद्धुमर्हति सर्वदा (for ^b) — (L 156) K1 3 T2–4 G1 2 4 5 M4 प्रीयन्तां, Bom Poona eds G(ed) भ्रियन्तां (for व्रि°) — M4 om lines 158–161 T2 om lines 159–161 — (L. 159) K4 V2 पार्थिवाः, V1 T1 3 4 G1 3–5 भूमिपा. (for वै नृपा.) — (L 160) D4 उक्तास् (for उक्ते) K1 Ds1 D3 ते तु, Ñ2 संप्र-, Ds2 ते च (for तेऽति) — (L 162) K1 2, 4 Ñ2 V Ds2 D3 5 6 T3 भक्त-, T1 3 4 G1 4 5 M4 अति-, G2 धर्म-, G3 [अ]तिथि- (for भक्ति-) K3 Dn -वत्सलैः (for °ला) — (L 163) Ds2 च पाण्डवान् (for पाण्डुसुतान्). K3 4 Ds T4 वारितान् (for °ता) — (L 164) T1–3 G1 3–5 M4 महात्मभिः (for °ना) — (L 165) B3 चैव (for तैर्) K4 Dn1 D1 युक्ता (for ह्युक्ता) — (L 166) K4 D1 4 -समृद्ध्यर्थैर् (for °द्धार्थैर्) — (L 167) K2 अर्थिता स्म, G1 अर्चितोऽस्मि (for °ता स्म) D3 ऽथ यच्छतु (for प्रय°) — (L 168) T2 3 G1 4 5 ह्(G1 हि)तद्विजै (for भवद्विधै) — (L 169) D3 क्षत्रं; T4 सृष्ट (for हृष्ट) D3 रिपु सुररिपोस्तदा (for ^b) — (L 170) Hypermetric M4 राज्ञां तु (for क्षत्रस्य). B1, 3 संवर्तयित्वा क्षत्रस्य (for ^a) — (L 171) K2 नरोत्तमा, T2 3 G1 नराधिपा (for नृपोत्तमा.) — (L 172) Ñ2 V1 B1 3 D4 T G M4 दातुम् (for दत्तम्) D2 इच्छाम (for °मो). — (L 173) K2 V1, 3 B3 D4, 6 कल्मषा. (for -किल्बिषा.). V2 क्षत्रिया वीतकल्मषा (for ^b) — (L 174) T1–3 G1 3–5 M4 प्रभो (for विभो). — K3 om (hapl) lines 175–183 — (L 175) V2 ये (for ते). — (L 176) V3 अन्ये (for पल्यस्) V3 -वाटे (for -वाट) — (L 177) K1 4 D5 स, V2 3 B2 3 D2 6 T2–4 G1 M4 आ-; B1 च (for प्र°) Ñ2 D8 4 आययौ षट्पुरं प्रति (Ñ2 प्रभु) (for ^b) — (L 178) B3 D6 सहसा (for मनसा) — (L 179) Ñ2 नृपतिं (for पार्थिव) — (L 180) K1 यादवैश्च तथा सार्धं (for ^a) — K3 om (hapl) lines 182–183 — (L 182) T1–3 G1 3–5 M4 परम- (for प्रवर) K4 B3 -प्रचोदित (for -प्रणो°) — (L 183) T1–3 G1 3–5 M4 सेनागुल्मविभागं (T2 G1 3 °धानं) च (for ^a) — (L 184) Ñ2 अवटे, D2 सदने, D3 अच्युत, D5 तनयं, T2 3 G1 5 M4 च मखे, G3 च रथे (for अटने) V3 धीमान्, G2 चैव (for श्रीमान्) K1 4 T2 3 G4 रक्षार्थं विनियुज्य ते, V3 °र्थं विनियुज्य तम्; G1 °र्थं विनियुञ्जते (for ^b).

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 D3 T3. — *Mention of Khila* K3 4 V B Ds D1, 3 — *Adhy. name* · K V B D षट्पुरवध·, T1–3 G1 3 4 षट्पुरविजय. — *Adhy no* . K3 (marg) 136, V1 142, V2 141; V3 B2 140, Dn Ds2 138, D1 134; D3 147, D4 137; T1 G3, 4 M4 151, T2 G1 153, T3 160, T4 147, G5 154.

वैशंपायन उवाच ।
मुहूर्ताभ्युदिते सूर्ये जनचक्षुषि निर्मले । [185]
बलः कृष्णः सात्यकिश्च तार्क्ष्यमारुरुहुर्मुदा ॥
बद्धगोधाङ्गुलित्राणा दंशिता युद्धकाङ्क्षिणः ।
बिल्वोदकेश्वरं देवं नमस्कृत्यासुरोत्तमम् ॥
आवर्ताया जले स्नात्वा रुद्रेण वरदत्तया ।
गङ्गायाः कुरुशार्दूल रुद्रवाक्येन पुण्यया ॥ [190]
प्रद्युम्नमग्रे सैन्यस्य वियति स्थाप्य मानद ।
रक्षार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवान्विनियुज्य च ॥
शेषां सेनां गुहाद्वारि भगवान्विनियुज्य च ।
जयन्तमथ सस्मार प्रवरं च सतां गतिः ॥
तावापेततुरेवाथ स्वयं चापश्यतां तथा । [195]
वियत्येव नियुक्तौ तौ प्रद्युम्न इव भारत ॥
ततः कृष्णस्य वचनादाहतो रणदुंदुभिः ।
जलजा मुरजाश्चैव वाद्यान्यप्यपराणि च ॥
माकरो रचितो व्यूहः साम्बेन च गदेन च ॥
सारणश्चोद्धवश्चोभौ भोजो वैतरणस्तथा ॥ [200]
अनाधृष्टिश्च धर्मात्मा विपृथुः पृथुरेव च ।
कृतवर्मा च दंष्ट्रे द्वे विचक्षुररिमर्दनः ॥
सनत्कुमारो धर्मात्मा चारुदेष्णश्च भारत ।
अनिरुद्धसहायौ तौ पृष्ठानीकं ररक्षतुः ॥
शेषा यादवसेना तु व्यूहमध्ये व्यवस्थिता । [205]
रथैरश्वैर्नरैर्नागैराकुला कुलवर्धन ॥
षट्पुरादपि निष्क्रान्ता दानवा युद्धदुर्मदाः ।
आरुह्य मेघनादांश्च गर्दभानपि हस्तिनः ॥
मकराञ्शिशुमारांश्च हयानपि च भारत ।
महिषानथ खड्गांश्च द्रुतानपि च कच्छपान् ॥ [210]
एतैरेव रथैर्युक्तैर्विविधायुधपाणयः ।
किरीटापीडमुकुटैरङ्गदैरपि मण्डिताः ॥
नानर्दमानैर्विविधैस्तूर्यैर्नेमिस्वनाकुलैः ।
प्रध्मायमानैः शङ्खैश्च महाम्बुदसमस्वनैः ॥
तासामसुरसेनानामुद्यतानां जनेश्वर । [215]

K_1 om the ref —(L 185) D_5 मुहूर्तेऽभ्युदिते सूर्ये, T_4 °र्तादुदिते सूर्ये (for °). D_3 जाते (for जन-) T_3 $G_{1\,3-5}$ M_4 जगच्चक्षुषि निर्मले (for ^{b}) —(L 186) $B_{1\,2}$ D_{S2} D_1 G_3 तदा (for मुदा) —(L 188) T_1 बिल्वोदके पुरा देवं (for ^{a}) —(L 189) K_4 आनर्ताया, V_1 B Dn T_4 G आवर्तया (for °र्ताया) $T_{2\,3}$ आवर्तया जले रुद्रे (for ^{a}) —(L 190) D_3 गङ्गायां (for °याः) D_1 विष्णु- (for रुद्र-) —(L 191) D_5 अग्र्यं (for अग्रे) K_2 M_4 प्रद्युम्नमुग्रसेनं च (for ^{a}) K_4 विपत्तौ (for वियति) —(L 192) D_3 अभि- (for विनि) —T_1 om (hapl) line 193 —(L 193) T_{2-4} $G_{1\,3-5}$ M_4 तेषां (for शेषां) —(L 194) $K_{1\,4}$ $\tilde{N}_2$ V_3 D_S M_4 गतिम् (for गति) —(L 195) K V_1 B_1 Dn $D_{1\,2}$ T $G_{1\,3\,5}$ M_4 आययतुर्, D_3 आजग्म° (for आपेत°) T_4 तावाययतुरेवाथो (for ^{a}) G_5 चापधरौ (for चापश्यतां). —(L 196) K $D_{1\,3\,5}$ विमुक्तौ; D_S D_3 (marg) वियुक्तौ, D_2 प्र° (for नि°) T_4 विश्रत्येव नियुक्तास्तु (for ^{a}) —B_3 T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 om (hapl) lines 197–203 —(L 197) K_1 V_3 आहता (for °तो) K_2 आहतानकदुंदुभि° (for ^{b}) —(L 198) D_2 जलजान्मुरजांश्चैव (for ^{a}). $K_{3\,4}$ D_S $D_{1\,3\,4}$ वाद्यान्यथ पराणि च (for ^{b}). —(L 199) $K_{1,3\,4}$ $\tilde{N}_2$ V $B_{1\,2}$ D_S $D_{1-3\,5\,6}$ T_4 मकरो (for मा°). —T_4 om lines 201–203. —(L 201) D_1 om (hapl) lines 201^b–203^a Bom Poona eds G(ed) पृथुर्विपृथुरेव च (for ^{b}) —(L 202) K_4 चारुदेष्णुर्; $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ B_1 D_S D_6 सुदंष्ट्रोऽथ; V_1 च दंष्ट्रोऽथ, B_1 G_2 सुदंष्ट्रश्च, Dn च दष्ट्रश्च, D_3 च वृष्णिश्च, $D_{4\,5}$ चारुदंष्ट्रो (D_5 °देवो) (for च दंष्ट्रे द्वे) K V_2 Dn $D_{3\,4}$ निचक्षुर् (for विच°) —(L 203) G_2 वीर्यवान् (for भारत) —(L 206) D_1 (*sec m*) ध्वजाभिः (for आकुला) $\tilde{N}_2$ नन्द-, T_1 M_4 कुरु- (for कुल-) T_4 आकुला कुरुनन्दन (for ^{b}) —(L 208) K_4 सिंह- (for मेघ-) T_1 आरुह्य ते च गृध्रांश्च (for ^{a}) K_3 वेसरान् (for गर्दभान्) —G_4 om lines 209–211 —(L 209) $T_{1\,3\,4}$ $G_{1\,3}$ शिंशुमारांश् (for शिशु°). T_1 G_1 द्रुतान् (for हयान्) —(L 210) T_4 वेलांश् (for खड्गांश्) K_1 (marg) V_2 B_1 D_{n1} सिंहान्; $\tilde{N}_3$ $V_{1,3}$ $B_{2\,3}$ D_6 T $G_{1-3\,5}$ M_4 उष्ट्रान्; D_{n2} चाषान् (for द्रुतान्) —(L 211) D_4 वर- (for एव) V_3 B D_6 T_{1-3} $G_{1\,3\,5}$ M_4 युक्ता (for युक्तैर्) —(L 212) $K_{1\,2}$ $\tilde{N}_2$ V $B_{2\,3}$ D_{S1} D_6 T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ किरीटपीठ-, K_4 °टै पीठ-; M_4 °टकूट- (for °टापीड) D_3 -कटकैर् (for मुकुटैर्) —(L. 213) K_3 ननर्दमानैर्, $V_{1\,3}$ नानर्द्य°, T $G_{1\,3-5}$ M_4 नानद्य° (for नानर्द°) V_1 D_S D_2 G_3 तूर्य- (for तूर्यैर्) K_2 मेघ- (for नेमि) B_3 -समाकुलै, D_3 -रवा° (for -स्वना°). —(L 214) V_1 B_1 $T_{2,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 प्रध्माप्यमानैः; V_2 आध्माप्य°;

निकुम्भो निर्ययावग्रे देवानामिव वासवः ॥
भूमिं द्यां च ववृधिरे दानवास्ते बलोत्कटाः ।
नदन्तो विविधान्नादान्क्ष्वेडन्तश्च पुनः पुनः ॥
राजसेनापि संयत्ता चेदिराजपुरोगमा ।
असुराणां सहायार्थं निश्चिता जनमेजय ॥ [220]
दुर्योधनभ्रातृशतं चेदिराजानुगाग्रगम् ।
स्थितं नरैर्नरव्याघ्र गन्धर्वनगरोपमैः ॥
कठिना नादिनो वीरा द्रुपदस्यन्दनास्तथा ।
रुक्मी चैवाकृतिश्चैव तस्थतुर्निश्चितौ रणे ।
तालवृक्षप्रतीकाशे धुन्वानो धनुषी शुभे ॥ [225]
शल्यश्च शकुनिश्चोभौ भगदत्तश्च पार्थिवः ।
जरासंधस्त्रिगर्तश्च विराटश्च सहोत्तरः ॥
युद्धार्थमुद्यता वीरा निकुम्भाद्या जयैषिणः ।
युयुत्समाना यदुभिर्देवैरिव महासुराः ॥

ततो निकुम्भः समरे शरैराशीविषोपमैः । [230]
ममर्द समरे सेनां भैमानां भीमदर्शनाम् ॥
सेनापतिरनाधृष्टिर्मम्रृषे तत्र यादवः ।
ममर्द घोरैर्बाणौघैश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
न रथोऽसुरमुख्यस्य ददृशे न च वाजिनः ।
न ध्वजो न निकुम्भश्च सर्वं बाणाभिसंवृतम् ॥ [235]
स परीत्य ततो वीरो निकुम्भो मायिनां वरः ।
अस्तम्भयदनाधृष्टिं मायया भैमसत्तमम् ॥
स्तम्भयित्वानयद्वीरं गुहां षट्पुरसंज्ञिताम् ।
रुध्वा चाभ्यगमद्वीरं मायाबलमुपाश्रितः ॥
पुनरेव निकुम्भस्तु कृतवर्माणमाहवे । [240]
अनयच्चारुदेष्णं च भोजं वैतरणं तथा ॥
सनत्कुमारं तार्क्ष्यं च तथैव निशठोल्मुकौ ।
बहूंश्चैवापरान्भोजान्मायाबलसमाश्रितः ॥

D1 4 प्राध्माय° (for प्रध्माय°) —(L 217) D5 T1-3 G1 4 5 M4 भूमिं दिव, T4 भूमिष्ठाश्च (for भूमिं द्यां च) K4 V3 D3 रुरुधिरे (for ववृ°) G3 भूमिं दिवं प्रपथिरे (for ^{a}) V2 M4 मदोत्कटा (for बलो°) —(L 218) D1 क्ष्वेडयन्त ; T1 क्ष्वेडिताश्च (for क्ष्वेडन्तश्च) V2 परस्परम् (for पुन· पुन) —(L 219) K2 Ñ2 V1 D1 2 5 संप्राप्ता, K3 G2 संनद्धा, D6 T2 संपन्ना (for संयत्ता) D3 मागधेनाभिसंयुक्तास् (for ^{a}) —(L 220) K4 निःसृता ; Ñ2 निश्चयं, T3 G4 5 उद्यता (for निश्चिता) —(L 221) Ñ2 चेदिराजानुगामिनम्, B2 °राजवशानुगम् ; D3 राज्ञामप्यग्रगं स्थितम्, D6 (marg) T4 चेदिराजानुगामि च, T1 °नुजाग्रजम्, G1 5 °नुजाग्रगम् (for ^{b}) —(L 222) K3 गुप्तं (for स्थितं) D5 रथे, T2 3 रथं (for नरैर्). K4 शतै रथैरथापन्नं, D2 3 रथैर्नरवरव्याघ्र (for ^{a}) K2 T2 3 G1 नगरोपमम् (for °मै.) —(L 223) K4 नोदिता, G4 नन्दिनो (for नादिनो). K2, 3 V B Dn Ds D1 2 5 6 T3 वीर (for वीरा). Ñ2 काञ्चना नादिनो वीर, M4 कठिनं नदिनो वीर (for ^{a}). K4 द्रुपदस्य सुतास्तथा, D2 द्रुपद स्यन्दनैस्तथा (for ^{b}) —(L 224) Ñ2 निश्चितं, V1 निर्वृतौ, V3 दंशितौ, G1 नि सृतौ (for निश्चितौ) —(L 225) T2 3 G1 साल- (for ताल-) Ñ2 D5 6 G3 प्रतीकाशौ (for °शे) — D4 om. lines 228-229 —(L 228) T1-3 G1 3-5 M4 राजन् (for वीरा). T1-3 G1 3-5 M4 वीराश्चैव (for निकुम्भाद्या) —(L. 231) K1 2 ननर्द ; Ñ2 V2 3 B2 3 Ds D6 ततर्द, V1 B1 नुनुदे (for ममर्द) T4 ततर्द सहसा सेनां (for ^{a}) D3 यादवी (for भैमानां) D5 G2 -दर्शन (for -दर्शनाम्) T G1 3-5 M4 निकुम्भो (T4 यदूनां) भीमविक्रम (for ^{b}). —(L 233) K1 ननर्द, Ñ2 V1 2 B Ds2 D6 T4 ततर्द (for ममर्द) G4 शिलीमुखै (for शिलाशितै) —(L 235) K1 4 D1 2 5 सर्वबाणाभिसंवृत, K2 3 Ds D4 M4 सर्वं बाणाभिसंवृता (for ^{b}) —(L 236) D6 (marg) स निपात्य महासेनां, T1-3 G1 3-5 M4 अथाग्रणीर्महासेनो, T4 संनिपत्य महासेनां (for ^{a}) K3 रथिनां, K4 योधिनां, D3 यायिनां (for मा°) —(L 237) K1, 4 T2 3 G1 4 5 मायया भीमविक्रमम् (T2 °म), V1 B1 °या दैत्यसत्तमः ; Ds1 °या भैमदर्शनम्, D3 5 °या भोज(D5 भीम)सत्तमम्, T4 मत्या भीममनुत्तमम्, M4 मायया भीमसत्तमः (for ^{b}) —(L 238) D3 द्वारं, T2-4 G1, 3-5 M4 वीरो (for वीरं). T4 शुभा (for गुहां) — D2 om line 239 —(L 239) K1 3 4 Ñ2 Dn Ds T G1 3-5 M4 वीरो, D3 द्वारं, D5, 6 वीर (for वीरं) V2 3 बध्वा चाभ्या(V3 °भ्य)गमद्वीरो (V3 °रं) (for ^{a}) K1 V3 B3 D4-6 T1-3 G1, 3-5 M4 माय(T1 G3 °या)या बलमाश्रितः, V2 B1 D1 मायाबलसमाश्रित. (for ^{b}) —(L. 241) D1 आनीय, D2 अजयच् (for अन°) K3 B3 भोज्यं (fo1 भोजं) —(L. 242) K1 आर्यं च, K3 आर्कं च, K4 आर्जं च, V B2 3 D4 आर्क्षं च, Dn ऋक्षं च, D1 आनीय ; G2 आर्षं च (for तार्क्ष्यं च) T1-3 G1 3-5 M4 तथैव शिनिनैष्ठिकौ (for ^{b}) —(L 243) T2-4 G2 4 5 बभ्रुं (for (fo1 बहूंश्) M4 राजन् (for भोजान्) B3 समन्वित (for -समाश्रितः) K2 स्वमायाबलमाश्रित., Ñ2 B2 D3 T4 माया-

न तस्य ददृशे देहो मायाच्छन्नो जनेश्वर ।
नयतो यादवान्घोरान्गुहां षट्पुरसंज्ञिताम् ॥ [245]
तद्दृष्ट्वा कदनं घोरं भैमानां भीतिवर्धनम् ।
चुकोप भगवान्कृष्णो बलः सत्यक एव च ॥
सविशेषं तथा कामः साम्बश्च परवीरहा ।
अनिरुद्धश्च दुर्धर्षो भैमाश्च बहवोऽपरे ॥
ततः शार्ङ्गायुधः शार्ङ्गं कृत्वा सज्यं नरेश्वर । [250]
दानवेषु प्रवृत्तेषु तृणेष्विव हुताशनः ॥
तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरीश्वरम् ।
शलभाः कालपाशार्ताः प्रदीप्तमिव पावकम् ॥
समुत्सृज्य शतघ्नीश्च परिघांश्च सहस्रशः ।
शूलानि चाग्नितुल्यानि प्रदीप्तांश्च परश्वधान् ॥ [255]
पर्वताग्राणि वृक्षांश्च घोराश्च विपुलाः शिलाः ।
उत्क्षिप्य च गजान्मत्तान्रथानपि हयानपि ॥
नारायणाग्निस्तान्सर्वान्ददाह प्रहसन्निव ।
बाणार्चिषा महातेजा जगद्धितकरो हरिः ॥
शारदं वर्षणं यद्वत्सहेद्वीर गवां पतिः । [260]
तद्वद्यदुवृषः सेहे बाणवर्षमरिंदमः ॥
न सेहिरेऽसुरा बाणान्नारायणधनुश्च्युतान् ।
वर्षं पर्जन्यविहितं वालुकासेतवो यथा ॥
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं कृष्णस्यासुरसत्तमाः ।
व्यादितास्यस्य सिंहस्य वृषभा इव भारत ॥ [265]
ते वध्यमानाः कृष्णेन दिवमाचक्रमुस्तदा ।
जीविताशां वहन्तस्तु नारायणभयार्दिताः ॥
तानाकाशगतानेन्द्रिर्जयन्तः प्रवरस्तदा ।
निजघ्नतुः शरैर्घोरैर्ज्वलनार्चिःसमप्रभैः ॥
निपेतुरसुराणां तु शिरांसि धरणीतले । [270]
तृणराजफलानीव मुक्तानि शिखराग्रतः ॥
निपेतुर्बाहवश्छिन्ना दैत्यानां वसुधातले ।
कालेनोपहता वीर पञ्चवक्त्रा इवोरगाः ॥
रौक्मिणेयस्ततः सृष्ट्वा घोरां मायामयीं गुहाम् ।
अदृश्यनिष्क्रमां वीरः क्षत्रं प्रक्षेप्तुमुद्यतः ॥ [275]

बलमुपा° ; $D_{2\ 4}$ मायया बलमा° (for ^{b}) — (L 244) T_{3} G_{5} न तस्य देहो ददृशे (for ^{a}) — (L. 245) $V_{1\ 3}$ Dn $D_{3\ 4\ 6}$ T_{4} घोरां (for घोरान्) T_{4} शुभां (for गुहां) $Ñ_{2}$ -सस्थिताम् (for -संज्ञि°) — (L 246) K_{1} भीमानां (for भै°) K_{2} भोजानां भोजदर्शनः , K_{3} T_{1} भैमानां भीमदर्शनम् ; K_{4} V_{2} B_{1} Dn Ds D_{2-5} G_{3} M_{4} °नां भीम(K_{4} भीति)-वर्धन (D_{5} G_{3} °नम्), $Ñ_{2}$ V_{3} $B_{2\ 3}$ $D_{1\ 6}$ $G_{2\ 5}$ °नां भैम-(V_{3} B_{3} भव)वर्धन , D_{3} भोजानां भीमदर्शन° , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ भैमानां भीमविक्रम° (for ^{b}) — (L 247) Ds_{2} M_{4} बल-वान् (for भग°) D_{1} $T_{2,\ 3}$ $G_{1\ 4}$ विष्णुर् (for कृष्णो). — (L 249) $Ñ_{2}$ दुर्मर्षी (for दुर्धर्षो) D_{3} भोजाश् (for भैमाश्) — (L 250) K_{3} शार्ङ्गधन्वा (for शार्ङ्गायुध°) D_{3} $G_{4\ 5}$ M_{4} सज्यं कृत्वा (by transp) K_{1} B_{1} G_{2} M_{4} जनेश्वर (for नरे°). — D_{3} om (hapl) lines 251–252 — (L 251) K_{2} प्रवृत्तो वै ; D_{1} (marg) च चिक्षेप , D_{2} प्रववृते , $D_{4\ 5}$ प्रवृत्तस्तु , T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_{4} प्रववृधे (for प्रवृत्तेषु) — (L 253) D_{2} -संज्ञाश्च , D_{6} -पाशाहीं. (for °र्ता.) — (L. 254) K_{4} समुद्यता , $Ñ_{2}$ Ds °त्सृजन्, $V_{1,\ 3}$ B $D_{5\ 6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_{4} °च्छ्रिताः , V_{2} °त्थिताः , D_{3} °त्सृष्टा° , G_{2} °द्धृता° (for °सृज्य). T_{2} शतघ्न्यश् (for °घ्नीश्च). D_{2} समुत्सृष्टाः शतघ्न्यश्च (for ^{a}) D_{6} परिघानां (for °घांश्च) $G_{4\ 5}$ विशेषतः (for सहस्रशः). — (L 255) दीप्तांश्चैव (for प्रदीप्तांश्च). — (L. 256) D_{4} पर्वताग्रांश्च (for °ग्राणि) $K_{3\ 4}$ V_{1} D_{5} घोरांश् (for घोराश्) — (L 257) K_{2} तथान्यांश्च (for रथानपि) B_{3} तथा हयान् (for हयानपि) — (L 258) $K_{1\ 4}$ D_{2} नारा-यणोऽग्निना सर्वान् (for ^{a}) — (L 259) D_{6} बाणार्चिष्मान् (for °र्चिषा) V_{1} महाराज (for °तेजा) K_{2} हि स° (for हरि). — (L 260) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ शारदं शरवर्षं च (for ^{a}) K_{3} $V_{1\ 2}$ D_{2} सेहे वीर , K_{4} V_{3} B_{3} D_{6} G_{5} सहेद्वीरो , $Ñ_{2}$ सेहे वीरो , $T_{2\ 3}$ G_{1} यद्वद्वीर , G_{2} सेहे स्वैरं , G_{4} यद्यद्वीर , M_{4} महद्वीर (for सहे°) — (L 261) K_{1} यदुपति° (for °वृष.). T $G_{1.\ 3-5}$ सर्वं , M_{4} चापि (for सेहे) $Ñ_{2}$ V_{1} Dn Ds T_{4} अरिं-दम , M_{4} ववर्ष ह (for अरिंदम) — (L 262) $D_{2\ 3}$ ऽसुर-गणा (for ऽसुरा बाणान्) $D_{3\ 3}$ -धनुश्च्युतम् (for °तान्). — (L 263) D_{6} सततं , $T_{2\ 3}$ $G_{4\ 5}$ M_{4} -सहितं , T_{4} -विहिता , G_{1} -निर्मुक्त (for -विहित) — (L 265) $D_{2\ 3}$ व्याघ्रस्य (for सिंहस्य) V_{1} न व्यादितास्यं सिंहस्य (for ^{a}) — (L 269) $Ñ_{2}$ G_{2} तीक्ष्णैर् (for घोरैर्) D_{3} ज्वलनार्क- ; $G_{1.\ 5}$ ज्वलिताग्नि- (for ज्वलनार्चिः-) K $Ñ_{2}$ $V_{1\ 2}$ B_{2} Dn Ds D_{2} T_{4} G_{3} M_{4} -समै प्रभो (for -समप्रभैः) — (L 271) $K_{1\ 4}$ शिखरान्तरे (for °राग्रतः) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ धू(T_{3} G_{4} °द्ध)-तानि शिखरोत्तरे (for ^{b}) — (L. 272) K_{4} T_{3} बहवश् , G_{2} बाणवि- (for बाहवश्) K_{2} दैत्यानां वसुधालये , D_{5} G_{4} °नां धरणीतले (for ^{b}). — (L. 273) D_{4} (marg) दैत्याः ;

गदेन सह धर्मात्मा सारणेन शठेन च ।
साम्बेन चापरैश्चापि पूर्वं येन प्रवेशिताः ॥
प्रमथ्य तरसा कर्णं यतन्तं रणमूर्धनि ॥
जग्राह बलवान्कार्ष्णिः प्रस्फुरन्तं ततस्ततः ॥
विनद्य च गुहां वीरो घोरां मायामयीं नृप । [280]
दुर्योधनं च राजानं विराटद्रुपदावपि ॥
शकुनिं चैव शल्यं च नीलं चापि नदीसुतम् ।
विन्दानुविन्दौ राजानौ जरासंधं च भारत ॥
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव वसातींश्च महाबलान् ।
धृष्टद्युम्नादिकांश्चैव पञ्चालानस्त्रकोविदान् ॥ [285]
तथाहूतिमुवाचेदं मातुलं रुक्मिमेव च ।
शिशुपालं च राजानं भगदत्तं च भारत ॥
संबन्धं च गुरुत्वं च मानयामि नराधिपाः ।
गुहामिमां घोररूपां येन प्रक्षेपयामि वः ॥
बिल्वोदकेश्वरेणाहमाज्ञप्तः शूलपाणिना । [290]
प्रक्षेप्तव्या नरेन्द्रास्ते गुहायामिति धीमता ॥
आश्रित्य शाम्बरीं मायां निकुम्भेन महात्मना ।
प्रक्षिप्तान्यादवांश्चैव मोक्षयिष्यामि सर्वथा ॥
इत्युक्ते शिशुपालस्तु राजा सेनापतिस्तथा ।
शरैस्ततर्द तान्भैमान्प्रद्युम्नं सविशेषतः ॥ [295]
बिल्वोदकेश्वरं देवं रौक्मिणेयो नमस्य च ॥
आरभन्नृपतिं बद्धुं शिशुपालं महाबलम् ॥
ततः पाशसहस्राणि प्रगृह्य प्रवरोत्तमः ।
शैलादिरब्रवीद्वीरं रौक्मिणेयं महाबलम् ॥
बिल्वोदकेश्वरो देवः प्राह त्वां यदुनन्दन । [300]
सर्वं कुरु यथा रात्र्यां प्रोक्तस्त्वं भैम मायया ॥

T_1 G_{1-3} M_4 वीरा· (for वीर) — (L 274) K_1 T_3 G_4 ततो दृष्ट्वा, D_2 तु संसृज्य, D_3 तु संस्पृष्ट्वा, D_4 ततः सृज्य, T_2 तथा दृष्ट्वा (for तत सृष्ट्वा) M_4 तदा (for गुहाम्) — (L 275) K_3 -निष्क्रमो (for °मं) K_2 अदृश्यं व्यक्रमद्वीरः, K_4 $V_{2\ 3}$ B Ds $D_{1\ 4\ 6}$ T_{1-3} $G_{1\ 4}$ अदृश्या (V_3 B Ds $D_{1\ 4\ 6}$ °श्यं) निष्क्रमद्वीरः, D_2 G_2 °श्यो निष्क्रमे(G_2 °म)द्वीर, D_3 °श्यो विक्रमन्वीरः, G_5 °श्या निमिषाद्वीर (for ^{a}) — (L 276) $K_{1\ 2\ 4}$ V_1 B_1 (marg as above) Dn $D_{2\ 4}$ T_1 सुतेन च, K_2 शुकेन च, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ च धीमता (for शठेन च). — (L 277) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ शल्यं (for चापि) G_5 साम्बेन चापरे चैव (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ om (hapl) lines 277^b–282^a K_1 पूर्वैं (for पूर्वं) D_5 प्रपीडिताः, T_3 प्रचोदिता (for प्रवेशिता.) — (L 278) D_4 (marg as above) सहसा (for तरसा) D_1 कृष्णं (for कर्णं) D_2 अनन्तं, G_5 सततं (for यतन्तं) — (L 279) $K_{1\ 4}$ D_5 च बलात्, D_4 [अ]तिबलात् (for बलवान्) V_1 D_2 स्फुरन्तं च (D_2 तं) (for प्रस्फुरन्तं) K_4 च सत्तम, T_4 इतस्ततः (for तत°) — (L 280) V_2 Ds_1 निनद्य, D_4 T_4 विनीय, D_6 (marg as above) निनाय (for विनद्य) D_3 व्यपनीय गुहां वीर (for ^{a}) — B_3 om lines 282^b–287^a — (L 283) K_4 V_3 D_6 आवन्त्यौ, D_4 राजानं (for °नौ) — G_2 om (hapl) lines 284–287 — (L 284) G_1 om. (hapl) lines 284^b–285^a K_1 Dn_2 वासन्त्यांश्, K_2 D_3 वसात्यांश्; K_4 चावन्त्यांश्, $\tilde{N}_2$ $D_{4\ 5}$ सामात्यांश्, V_1 बलाद्यांश्, V_3 राजन्यांश्, Dn_1 Ds D_6 वासात्यांश्, D_1 वसन्त्यांश्, T_2 साल्वादींश् (for वसातींश्). — (L. 285) T G_{3-5} M_3 धृष्टद्युम्नमुखांश्चैव (for ^{a}). V_3 $B_{1,\ 2}$ T_3 M_4 पाञ्चालान् (for पञ्चा°) D_2 -कोविदः (for °दान्) K_3 $\tilde{N}_2$ V_1 Ds $D_{4\ 6}$ T_4 पाञ्चाला(K_3 V_1 Ds °ल्या)नस्त्रकोविद, D_3 कौशल्यानस्त्रकोविद (for ^{b}) — (L 286) D_6 -कार्ष्णिम्; D_6 (also marg) -धृतिम् (for [आ]हूतिम्) D_6 रौक्मिम् (for रु°) K_2 T_1 मातुलं रुक्मिणं तथा (for ^{b}) — D_1 om lines 287–290 — (L 288) K_1 सद्बन्धुं (for संबन्धं) T_3 G_5 M_4 मानयित्वा (for °यामि) — (L 289) Dn यत्र (for येन) — D_3 om (hapl) lines 291–292. — (L 291) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ इति मे मति, M_4 इव मे मतम् (for इति धीमता) — (L. 292) T_3 $G_{1\ 4}$ आश्रिता शाम्बरी माया (for ^{a}) — (L 293) K_3 G_5 मोक्षयिष्यति सर्वथा; D_1 मोचयिष्यामि स° (for ^{b}) — (L 294) V_1 B T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 [उ]क्तः (for [उ]क्ते). $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn $D_{3\ 5}$ राज- (for राजा). — (L 295) K_3 ममर्द तान्, D_2 तानर्दयद् (for ततर्द तान्) D_3 शरैः संतर्दयामास, T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ शरै(T_1 °नै)स्तानर्दयद्वैरात्, M_4 शरैस्तानर्दयन्धीमान् (for ^{a}) G_3 प्रद्युम्नस्तु विशेषतः (for ^{b}). — Dn_1 om lines 296–299 — (L 297) D_3 योद्धुं, T_1 $G_{1\ 3.\ 4}$ हन्तु (for बद्धुं) D_2 आरेभे नृपतिं योद्धुं; T_2 आरभन्नृपतीन्हन्तुं (for ^{a}) G_5 महाबल· (for °बलम्) — D_3 om lines 298–299 — (L 298) V_1 -सहस्रं वै (for °स्राणि) K_3 गृहीत्वा, K_4 जग्राह, T_4 विहाय (for प्र°) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रदाय प्रमथोत्तमः (M_4 °थाधिप.) (for ^{b}) — (L 299) $K_{1\ 3\ 4}$ V_1 Dn_2 $D_{4\ 5}$ वीरो, K_2 धीमान्, T_{2-4} $G_{1,\ 3-5}$ देवं, M_4 देवो (for वीरं) $\tilde{N}_2$ स शैल· प्राब्रवीद्वीरं (for ^{a}) — M_4 om (hapl) lines 301–303 — (L. 301) Dn_2 रात्राव् (for रात्र्यां) K_1 यन्मया, B_1 चोमया; G_2 मोहय (for मायया). K_3 Dn_2 उक्तस्त्वं भो यथा मया;

कन्यार्थं रत्नलुब्धांस्तु बधानेमान्नराधिपान् ।
पाशैस्त्वमेव मोक्तुं च प्रमाणं यदुनन्दन ॥
असुरांस्तु महाबाहो निःशेषान्कर्तुमर्हसि ।
एवमेव च वक्तव्यस्त्वया वीर जनार्दनः ॥ [305]
ततः स भगदत्तं च शिशुपालं च भूमिपम् ।
आहृतिं चैव रुक्मिं च शेषांश्चान्यान्नराधिपान् ॥
बबन्ध हरदत्तैस्तैः पाशैरुत्तमवीर्यवान् ।
मायामयीं गुहां चैव निनाय कुरुनन्दन ॥
बध्वा च रौक्मिणेयोऽथ निःश्वसन्त इवोरगान् । [310]
अनिरुद्धं चकाराथ रक्षितारं स्वमात्मजम् ॥
तेषां निरवशेषेण बबन्ध यदुनन्दनः ।
सेनापतिं क्षत्रियांश्च कोशाध्यक्षांश्च भारत ॥
हस्त्यश्वरथवृन्दांश्च चकार च तथात्मसात् ।
अव्यग्रस्तु ततो हन्तुमसुरानुद्यतः प्रभो ॥ [315]
संनद्ध एव चोवाच ब्रह्मदत्तं द्विजोत्तमम् ।
विश्रब्धं वर्ततां कर्म मा भैः पश्य धनंजयम् ॥
न देवेभ्यो नासुरेभ्यो नान्येभ्यो द्विजसत्तम ।
भयं हि विद्यते तस्य गोप्तारो यस्य पाण्डवाः ॥
न चासुरैस्तव सुताः स्पृष्टाः खल्वपि तेजसा । [320]
यज्ञवाटे निरीक्ष्यैतान्मायया निहिता मया ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
रुद्धेषु भूमिपालेषु सानुगेषु विशां पते ।
आविवेशासुरांश्चैव कश्मलं जनमेजय ॥

K4 प्रोक्तस्त्वं नाम यन्मया, Ñ2 V1 2 Ds D1–4 T1 4 G5 चोक्तस्त्वं भैमको (T1 हि यथा, T4 भो यथा, G5 वै हि भो) मया, V3 प्रोक्तस्त्वं भैमको मया, B1 चोक्तस्त्वं भैम चोमया; T2. 3 G1 3 4 चोक्तस्त्वं हि सहोमया (for ^{b}) — (L 302) K2 बध्वा चैतान्, K3 Ds2 G3 बध्वा चैनान्, B3 स्तब्धाने°, D2 बध्वा त्वे°, D4 बधानैतान्, T1 2 G1 4 बाधस्वेमान्, T3 4 G5 वधाये° (for बधाने°) — (L 303) Ds पाशैस्त्वं च मया दत्तैः, T1 G3 पाशैरेव बधान त्वं, T2 3 G1 4 पाशैरेव प्रहार त्व (for ^{a}) T1 2 G1 3 4 प्रबलान् (for प्रमाणं) — (L 304) K1. 4 असुराणां (for °रांस्तु) K1 4 G2 निःशेष (for निःशेषान्) — (L 305) D1 वक्तव्य, T1 3 G3 कर्तव्य, T2 G1 4 कर्तव्यस् (for वक्त°) K1 4 एवमेवं च कर्तव्यस् (K4 वक्तव्यं) (for ^{a}) — (L 306) K2 D3 ततः स भगवद्दत्तं (D3 °त्तैः) (for ^{a}). — (L 307) T1 आह्वयद्रुक्मिण चैव (for ^{a}) — (L 308) B1 वरदत्तैस् (for ह°) Ds अतुल- (for उत्तम-) K3 4 V1 B1 3 Dn D5 6 T3 G5 M4 -वीर्यधृक्; D1 T1 G3 °भृत्, G3 °कै (for °वान्) — (L 309) K2 V1 D2 एना, D1 दैत्यम्, D4 एताम्, D6 T1 3 4 G1 3–5 एतान् (for चैव) Ñ2 V2 T3 4 आनयत्, B2 Dn D1 2. 4 5 T1 G अनयत् (for निनाय) K2 B2 D6 आनयत्कुरुवर्धन (for ^{b}) — D6 om (hapl) lines 310–312 — (L 310) D5 तान्बध्वा (for बध्वा च) K1 [उ]रगम् (for [उ]रगान्) K4 निःश्वसन्तमिवोरगम् (for ^{b}) — (L 312) K2 V1 2 B2–3 D4 (marg as above) T3 वर्धन (for -नन्दन) — K2 om lines 313–315 — (L 313) K3 V3 B3 Dn T1 G1 3–5 M4 सेनापतीन् (for °पतिं) G2 क्षत्रियं (for °यांश्च) D3 सेनापतीन्क्षत्रियाणां (for ^{a}) D2 सेनाध्यक्षांश्च, G2. 4 कोशाध्यक्षं (for °ध्यक्षांश्च) Ñ2 पार्थिव (for भारत) — (L 314) D3 T1 G3 वृन्दानि (for -वृन्दांश्च) D3 G5 [आ]त्मवान् (for °सात्) — (L 315) K1 4 अथोद्यतं, K3 अथायं तु, Dn अव्ययस्तु (for °ग्रस्तु) D3 अव्यग्रस्थस्ततः कार्ष्णिर्, D4 °ग्रं सतत हन्तुम् (for ^{a}) G5 रथी (for प्रभो) D3 असुरान्हन्तुमुद्यत (for ^{b}) — (L 316) D5 प्रसन्न (for संनद्ध) Ds प्रद्युम्नस्तमथोवाच (for ^{a}) — (L 317) D6 (marg as above) T4 G5 M4 मा भै पाण्डवपालित (for ^{b}) — (L 318) Dn2 Ds2 T1 G2 3 नागेभ्यो (for नान्येभ्यो) — V2 3 नान्येभ्योऽपि द्विजोत्तम (for ^{b}) — (L 319) Ñ2 न भय पश्यते तस्य (for ^{a}) G3 द्विज (for यस्य) G2 बान्धवाः (for पाण्डवा) — (L 320) D3 हताः (for स्पृष्टाः) Dn D5 चेतसा, D1 ते प्रभो (for तेजसा) T2 3 G1 3–5 M4 स्प्रष्टुं शक्य हि तेजसा (for ^{b}) — (L 321) G1 2 निरीक्ष्यन्तां (for °क्ष्यैतान्) D1 यज्ञवाटो निरीक्ष्यन्तां (for ^{a}) K2 B3 Ds2 D6 निहता, T3 G1 4 निहतान्, T2 निहितान् (for °ता)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 D3 T3 — *Mention of Khila* V B Ds D1 3 — *Adhy name* K Ñ2 V B Dn Ds D1 2 5 6 T1–3 G1–3 षट्पुरवधः, D3 पारिजातहरणे षट्पुरवध, T4 पारिजातहरणम् — *Adhy no* K3 (marg) 137, V1 143, V2 142, V3 B2 149; Dn Ds2 139, D1 (marg) 135, D3 T4 148; D4 138; T1 G3 4 M4 152, T2 G1 154, T3 161, G2 144, G5 M4 155.

(L 322) Ñ2 D6 Cal ed बद्धेषु (for रु°) T4 सानुजेषु (for °गेषु) D3 गुहायां सानुगेषु च (for ^{b}). — (L 323) K1 3 4 Dn G2 [अ]सुरांश्चाथ, D1 [अ]थासुरांश्च, D5 [अ]थ शूरांश्च (for [अ]सुरांश्चैव) D3 शूराश्च कश्मलं जग्मू (for ^{a}) Ñ2 कल्मषं, D3 राजानो (for

दिशः प्रसस्रुस्ते वीरा वध्यमानाः समन्ततः ।
कृष्णानन्तप्रभृतिभिर्यदुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥ [325]
निकुम्भस्तानथोवाच रुषितो दानवोत्तमः ।
भित्त्वा प्रतिज्ञां किं मोहाद्भयार्ता याथ विह्वलाः ॥
हीनप्रतिज्ञाः काल्लोंकान्प्रयास्यथ पलायिताः ।
अगत्वापचितिं युद्धे ज्ञातीनां कृतनिश्चयाः ॥
फलं जित्वेह भोक्तव्यं रिपून्समरकर्कशान् । [330]
हतेन चापि शूरेण वस्तव्यं त्रिदिवे सुखम् ॥
पलायित्वा गृहं गत्वा कस्य द्रक्ष्यथ हे मुखम् ।
दारान्वक्ष्यथ किं चापि धिग्धिक्किं किं न लज्जथ ॥
एवमुक्ता निवृत्तास्ते लज्जमाना नृपासुराः ।
द्विगुणेन च वेगेन युयुधुर्यदुभिः सह ॥ [335]
उत्सवे युद्धशौण्डानां नानाप्रहरणैर्नृप ।
ये यान्ति यज्ञवाटं तु तान्निहन्ति धनंजयः ॥
यमौ भीमश्च राजा च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
द्यां प्रयाताञ्जघानेन्द्रिः प्रवरश्च द्विजोत्तमः ॥
अथासुरासृक्तोयाढ्या केशशैवलशाड्वला । [340]
चक्रकूर्मरथावर्ता गजशैलानुशोभिनी ॥
ध्वजकुन्ततरुच्छन्ना स्तनितोत्क्रुष्टशब्दिनी ॥
गोविन्दशैलप्रभवा भीरुचित्तप्रमाथिनी ॥
असृग्बुद्बुदफेनाढ्या असिमत्स्यतरंगिणी ।
सुस्राव शोणितनदी नदीव जलदागमे ॥ [345]
तां दृष्ट्वैव निकुम्भस्तु वर्धमानांश्च शात्रवान् ॥
हतान्सर्वान्सहायांश्च वीर्यादिवोत्पपात ह ॥
स वारितो जयन्तेन प्रवरेण च भारत ।
शरैः कुलिशसंकाशैर्निकुम्भो रणकर्कशः ॥
संनिवृत्याथ दष्टौष्ठः परिघेण दुरासदः । [350]
प्रवरं ताडयामास स पपात महीतले ॥
ऐन्द्रिस्तं पतितं भूमौ बाहुभ्यां परिषस्वजे ।
विदित्वा चैव सप्राणं हित्वासुरमभिद्रुतः ॥

कश्मलं) — (L 324) K1 4 प्रशस्य ते, K2 V1 2 B1 D1 4 प्रसुस्रुवुर्, Dn T1 2 4 G1 3 प्रतस्थुस्ते, D2 प्रविविशुर्, D3 5 प्रदुद्रुवुर्, M4 प्रजग्मुस्ते (for प्रसस्रुस्ते) G2 दिश प्रतस्थुर्वीराश्च (for ^{a}). D3 मथ्यमानाः (for वध्य°) — (L 325) D3 यादवैर् (for यदुभिर्) K1 -दुर्मुखा., K3 -दुर्मदा , Ñ2 D4 -कोविदैः (for दुर्मदैः) — (L 326) V2 3 B3 5 D6 रुष्टो दानवसत्तम , G2 रुषितो दानवोत्तमैः , G5 दानवो रुषितस्तथा (for ^{b}) — (L 327) K2 V2 3 B D5 6 T2 3 G3 M4 हित्वा (for भित्त्वा) G1 4 हित्वा प्रतिज्ञां मां च (for ^{a}) K2 Dn D3 4 T4 G2 यात , K3 ग्राम्य-, G5 M4 चाति- (for याथ) V3 विक्लवा (for विह्वलाः) T1–3 G1, 3 4 भयाक्रान्ताश्च विह्वलाः (for ^{b}) — (L 328) V3 -प्रज्ञाश्च (for -प्रतिज्ञाः). D2 3 नरकान् (for काल्लोंकान्) V1 गमिष्यथ, G2 भ्रमिष्यथ (for प्रयास्यथ) — (L 329) D2 T2 3 G1 3 4 अकृत्वा (for अगत्वा) K1 रणे, K4 युधि (for युद्धे) D3, 5 अकृत्वापचितिं नाम (D5 लोके) for ^{a}) D3 पूर्वेषां (for ज्ञातीनां) K4 ज्ञातीनां च हिताय (for ^{b}) — (L 330) K1 यथेह , K3 जित्वा हि, T4 G5 M4 हत्वेह , G(ed) जित्वैव (for जित्वेह) — (L 331) K1 [अ]शूरेण (for शू°) D6 T1–3 G1, 3–5 M4 भोक्तव्य for वस्तव्यं) K1 ऽसुराः (for सुखम्) — (L 332) D3 दर्शयिष्यथ हा मुखम् (for ^{b}) — (L 333) B2 D3 T2, 4 G3, 5 M4 द्रक्ष्यथ (for वक्ष्यथ) K2 प्रेक्षथ., D1 धिक्क्षता , D2 धिक्कृता , T1 नृपा किं (for धिग्धिक्किं) V3 न हि (for किं न) K3 लज्जया , T4 जल्पथ (for लज्जथ) D3 धिग्धिक्किंचिन्न लज्जसे , D4 धिग्धिक्किं त्वं न लज्जसे , D5 धिग्धिक्किंचन लज्जथ , G3 धिक्किं किं न ल° , G5 किं किं धिग्धिङ्न जल्पथ (for ^{b}) — (L 335) K3 युद्धेन (for वेगेन) — (L 336) D1 नानाप्रहरणं नृपा (for ^{b}) — (L 337) D3 निहन्ति स (for तान्निहन्ति) — (L 339) D3 यादवांश्च (for द्यां प्रयाताञ्) — (L 340) Ñ2 Dn D2–4 G2 -तोयौघा, K1 -केशाढ्या (for -तोयाढ्या) K4 कश्मला (for -शाड्वला). — (L 341) K2 वर्मकूर्म , K4 D2 3 चक्रकूर्मा, D4 (marg as above) चर्मकूर्म- (for चक्र°) K2 D4 -शोभना, D2 -शोभिता (for °नी) — (L 342) V2 ध्वजकेतु , B1 °कुम्भ- , T1–3 G1 3–5 M4 कृत्तध्वज- (for ध्वजकुन्त-) K1 (marg) -स्यन्दिनी, Dn T4 नादिनी, D2 -शब्दिनीम्, T1–3 G3 -निस्वना, G1 4 -सस्वना (for -शब्दिनी) — (L 344) D3 T2 3 G3–5 -फेनौघा (for फेनाढ्या) T1 असृग्रुधिरफेनौघा (for ^{a}) K2 -माला-, D5 -मत्स्या (for -मत्स्य-) — (L 346) D4 च दृष्ट्वा (for दृष्ट्वैव) — (L 347) Ñ2 V3 वियत्येव (for वीर्यादिव) D1 देवो दैत्यान्पपात ह, D3 वीर्यादभिससार ह (for ^{b}) — (L 348) T4 परिज्ञातो · G4 5 स चाज्ञातो (for स वारितो) — (L 349) K4 -संस्थानैर् (for संकाशैर्) — (L 350) Ñ2 निविवृत्य च दष्टौष्ठ., D3 संनिपत्य च

अभिद्रुत्य निकुम्भं च निस्त्रिंशेन जघान ह ।
परिघेणापि दैतेयो जयन्तं समताडयत् ॥ [355]
ततश्च बहुलं गात्रं निकुम्भस्यैन्द्रिराहवे ।
स चिन्तयामास तदा वध्यमानो महासुरः ॥
कृष्णेन सह योद्धव्यं वैरिणा ज्ञातिघातिना ।
श्रावयामि किमात्मानमाहवे शक्रसूनुना ॥
एवं स निश्चयं कृत्वा तत्रैवान्तरधीयत । [360]
जगाम चैव युद्धार्थं यत्र कृष्णो महाबलः ॥
तं दृष्ट्वैरावतस्कन्धमास्थितो बलनाशनः ।
द्रष्टुमभ्यागतो युद्धं जहृषे सह दैवतैः ॥
साधु साध्विति पुत्रं च परितुष्टः स सस्वजे ॥
प्रवरं चापि धर्मात्मा सस्वजे मोहवर्जितम् ॥ [365]
देवदुंदुभयश्चापि प्रणेदुर्वासवाज्ञया ।
जयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्जयम् ॥
ददर्शाथ निकुम्भस्तु केशवं रणदुर्जयम् ।
अर्जुनेन स्थितं सार्धं यज्ञवाटाविदूरतः ॥

स नादं सुमहत्कृत्वा पक्षिराजमताडयत् । [370]
परिघेण सुघोरेण बलं सात्यकिमेव च ॥
नारायणं चार्जुनं च भीमं चाथ युधिष्ठिरम् ।
यमौ च वसुदेवं च साम्बं कामं च वीर्यवान् ॥
युयुधे मायया दैत्यः शीघ्रकारी च भारत ।
न चैनं ददृशुः सर्वे सर्वशस्त्रविशारदाः ॥ [375]
यदा तु नैव पश्यन्ति तदा बिल्वोदकेश्वरम् ।
दध्यौ देवं हृषीकेशः प्रमथानां गणेश्वरम् ॥
ततस्ते ददृशुः सर्वे प्रभावादतितेजसः ।
बिल्वोदकेश्वरस्याशु निकुम्भं मायिनां वरम् ॥
कैलासशिखराकारं ग्रसन्तमिव धिष्ठितम् । [380]
आह्वयन्तं रणे कृष्णं वैरिणं ज्ञातिनाशनम् ॥
सज्जगाण्डीव एवाथ पार्थस्तस्य रथेषुभिः ।
परिघं चैव गात्रेषु विव्याधैनमथासकृत् ॥
ते बाणास्तस्य गात्रेषु परिघश्च जनाधिप ।
भग्नाः शिलाशिताः सर्वे निपेतुः कुञ्चिताः क्षितौ ॥ [385]

दैत्येन्द्र०, D6 स संविवृत्तदन्तौष्ठ, T3 G1 4 5 M4 स संनिवृत्य दष्टौष्ठः, G3 स संनिपत्य द° (for ᵃ) — D3 om lines 351ᵇ–357ᵃ T1 om lines 351ᵇ–356ᵃ — (L 352) D2 दृष्ट्वा (for भूमौ) — After line 352, K4 ins

5** तत सुनिश्चयं कृत्वा प्रवरं मुच्य सत्वरम् ।

— (L 353) K1 एवं स निश्चयं कृत्वा (for ᵃ) T2 3 G1 3–5 M4 गृहीत्वा समभिद्रुत (G5 M4 °द्रवत्) (for ᵇ) — (L 356) K1 3 Dn1 D2 तत्कृत, K4 Dn2 D1 6 तत्क्षतं, V2 ततक्षे (for °क्ष) Ds गात्रे (for गात्रं) K1 3 4 V2 Dn D1. 2. 5 G2 त्निकुम्भस्यैन्द्रिणाहवे (V2 °णा मृधे) (for ᵇ) — (L 357) D2 स तदा चिन्तयामास (for ᵃ) D3 युध्यमान (for वध्यमानो) — (L 359) V1 ग्रासयामि, V3 त्रास°; D2 5 (marg) शात°, D3 नोद°, D4 G5 M4 श्रम°, D6 भ्राम°, T3 श्रामयाम (for श्रावयामि) V2 श्रामयामि वृथात्मानम् (for ᵃ) T1 आहवे शत्रुसूदन, T2 °वे शत्रुसूनुना (for ᵇ). — (L 361) K1 सिद्धार्थं, K4 सिद्ध्यर्थं (for युद्धार्थं) — (L. 362) Ñ2 वारण-, V1 [ए]व रण- (for [ऐ]रावत-). K2 T4 आस्थितो बलशासन, D5 T3 G5 M4 आश्रितो बलशास(D5 °सूद)न (for ᵇ) — (L. 363) M4 सर्व- (for सह) V2 G2 जहृषे दैवतै सह (for ᵇ) — (L 365) G5 द्रोह- (for मोह-) T2 G3 -जीवितम्, M4 -वर्जित. (for -वर्जितम्) — (L 367) V1 जयन्तं दुर्जयं रणे (for ᵇ) — T G1 3–5 M4 om (hapl) line 368 — (L 369) B1 यज्ञवाटमदूरत, D5 °टातिदूरतः (for ᵇ) — (L 371) T2 बली (for बल) — (L 373) T4 G5 M4 यदून् (for साम्बं) — (L 374) B1 D1 शीघ्रचारी (for °कारी) — (L 375) Ñ2 V1 B2 D2 3 5 T3 G2 5 M4 -शास्त्र- (for -शस्त्र-) K1 सर्वशास्त्रभृतां वरम्, V3 °शास्त्रार्थकोविदा., D4 सर्वास्त्रार्थविशारदाः (for ᵇ) — (L 376) K1–3 V3 B3 Dn Ds D6 [अ]पश्यन्त, V1 2 B1 3 T4 [अ]पश्यंस्तं (for पश्यन्ति). — (L 377) K2 Ñ2 V B D T2–4 G1 4 5 M4 देवो (for देवं) G(ed) हृषीकेशं — After line 377, M4 ins .

6** यदा तु नैव पश्यन्ति तदा देवं जनार्दनम् ।
दध्युर्देवं जगन्नाथमर्जुनाद्या जनाधिप ॥

— (L 380) D2 प्रसन्नम् (for ग्रसन्तम्) T1 त्रिष्टपम् (for धिष्ठितम्) — (L 381) K1 4 आहूय तं रणे कृष्णो (for ᵃ), B1 D5 G2 -घातिनम्, T4 -शास° (for नाश°) — (L 382) T2–4 G2 -गाण्डीवम् (for -गाण्डीव). K2 D3 -धन्वाथ (for एवाथ) D4 स वै गाण्डीवधन्वाथ (for ᵃ) V1 वरेषुभि, B3 T1 3 रणे° (for रथे°) K4 सज्यं गाण्डीवमादाय पार्थ. शीघ्रतयेषुभि, D5 संधाय चैव गाण्डीवे सज्ज पार्थस्तथेषुभि. — (383) K1 परिघाश्च, D1 °घैश्च; D4 °घेण (for °घं च) T1 G1 5 गात्रे वै (for गात्रेषु) — (L 384) K1 3 4 Ñ2 V2. 3 B Dn1 Ds D2. 5 G2 परिघे च; V1 D3. 4

विफलानस्त्रयुक्तांस्तान्दृष्ट्वा बाणान्धनंजयः ।
पप्रच्छ केशवं वीरः किमेतदिति भारत ॥
पर्वतानपि भिन्दन्ति मम वज्रोपमाः शराः ।
किमिदं देवकीपुत्र विस्मयोऽत्र महान्मम ॥
तमुवाच ततः कृष्णः प्रहसन्निव भारत । [390]
महद्भूतं निकुम्भोऽयं कौन्तेय शृणु विस्तरम् ॥
पुरा गत्वोत्तरकुरूंस्तपश्चक्रे महासुरः ।
शतं वर्षसहस्राणां देवशत्रुर्दुरासदः ॥
अथैनं छन्दयामास वरेण भगवान्हरः ।
स वव्रे त्रीणि रूपाणि नवध्यानि सुरासुरैः ॥ [395]
तमुवाच महादेवो भगवान्वृषभध्वजः ।
मम वा ब्राह्मणानां वा विष्णोर्वाप्रियमाचरन् ॥
भविष्यसि हरेर्वध्यो न त्वन्यस्य महासुर ।
ब्रह्मण्योऽहं च विष्णुश्च विप्रा नः परमा गतिः ॥
स एष सर्वशस्त्राणामवध्यः पाण्डुनन्दन । [400]
त्रिदेहोऽतिप्रमाथी च वरदत्तश्च दानवः ॥
भानुमत्यापहरणे देहोऽस्यैको हतो मया ।
अवध्यं षट्पुरं देहमिदमस्य दुरात्मनः ॥
दितिं शुश्रूषति त्वेको देहोऽस्य तपसान्वितः ।
अन्यस्तु देहो घोरोऽस्य येनावसति षट्पुरम् ॥ [405]
एतत्ते सर्वमाख्यातं निकुम्भचरितं मया ।
त्वरयास्य वधे वीर कथा पश्चाद्भविष्यति ॥
तयोः कथयतोरेवं कृष्णयोरसुरस्तदा ।
गुहां षट्पुरसंज्ञां तां विवेश रणदुर्जयः ॥
अन्विष्य तस्य भगवान्विवेश मधुसूदनः । [410]
तां षट्पुरगुहां घोरां दुर्धर्षां कुरुनन्दन ॥
चन्द्रसूर्यप्रभाहीनां ज्वलन्तीं स्वेन तेजसा ।
सुखदुःखोष्णशीतानि प्रयच्छन्तीं यथेप्सितम् ॥
यत्र प्रविश्य भगवानपश्यत जनाधिपान् ॥
युयुधे सह घोरेण निकुम्भेन जनाधिप ॥ [415]
कृष्णस्यानु प्रविष्टास्तु बलाद्या यादवास्तथा ।
प्रविष्टाश्च ततः सर्वे पाण्डवाश्च महात्मनः ।

°घेण ; D_{n2} °घं च . $T_{2\,3}$ G_3 पतिताश्च , T_4 $G_{1\,4\,5}$ M_4 परिघाश्च (for °घश्च) K_2 परिघे च नराधिप ; T_1 पतिताश्च जनार्दने (for ^{b}) — (L 385) K_4 V_2 D_2 G_5 कुण्ठिता (for कुञ्चिता) — (L 386) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ D_s $D_{1\,5}$ सुप्रमुक्तांस् , T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ तु विमु° (for अस्त्रयु°) — (L 387) T_4 M_4 अपृच्छत् (for पप्रच्छ) K_1 वीरं ; K_3 D_{s2} $D_{3\,5\,6}$ वीर (for वीरः) — (L 388) T_2 $G_{1\,4}$ छिन्दन्ति (for भि°) — (L 389) T_{1-3} $G_{1,3\,4}$ महामते (for °न्मम). — (L 391) $V_{2\,3}$ B_1 D_6 महद्भूतो ; B_3 समुद्भूत , T $G_{1,3-5}$ महाभूतो (for महद्भूतं). K_3 D_n विस्तरात् (for °रम्) — (L 392) $K_{2\,4}$ D_2 T_2 -कुरुं (for -कुरूंस्) D_8 तेपे (for चक्रे) Cal ed महाबल. (for °सुरः) — B_3 om (hapl) lines 393–398 — (L 393) B_1 सर्वशत्रुर् , T_2 अवध्यं च ; T_3 $G_{1\,3-5}$ M_4 अवध्यश्च (for देवशत्रुर्) T_4 अवध्यं चक्रसूदन. (for ^{b}) — D_{n2} om lines 394–395 — Before line 395, D_3 ins निकुम्भ उवाच — (L 395) D_2 भवेयुस्त्रीणि देहानि (for ^{a}). K_1 $T_{3\,4}$ M_4 अवध्यानि (for नव°) D_3 T_2 G_3 अवध्यानि महासुराः (D_3 °सुरैः) (for ^{b}). — After line 395, D_8 ins .

7** त्वत्प्रमादात्पशुपते एतदेवार्थयाम्यहम् ।

— (L 396) V_3 D_6 महाबाहो , M_4 °तेजा (for °देवो) D_2 स वृष- , D_4 ऋषभ , G_2 भो वृष (for वृषभ-) — (L 397) D_2 तमब्रवीद्ब्राह्मणानां (for ^{a}) K_2 D_1 G_5 विप्रियम् ; T_3 वाप्रीतिम् (for वाप्रियम्) $T_{1\,2}$ G_3 विष्णोरप्रीतिमावहन् (for ^{b}) — (L 399) $\tilde{N}_2$ V_2 B_1 $T_{1\,4}$ $G_{1\,2\,4}$ M_4 विप्राणां , D_1 विप्रा नौ , T_3 विप्रा स (for विप्रा न) — (L 400) K_4 $B_{1\,3}$ $T_{2,3}$ $G_{1\,4\,5}$ -शास्त्राणां (for श°) — (L 401) K_3 वि- , $V_{1\,2}$ B_1 D_3 ऽथ (for ऽति-) Bom Poona eds G(ed) -मत्तश् (for -दत्तश्) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ मानद (for दानव) — (L 402) $V_{1\,3}$ $T_{1\,2}$ भानुमत्याश्च हरणे (for ^{a}) B_1 D_3 च (for ऽस्य) — (L 403) D_{s2} D_3 षट्पुरे (for °रं). $K_{1\,3}$ D_3 महात्मनः (for दुरा°) — (L 404) K_4 शुश्रूषते (for °ति) $\tilde{N}_2$ D_4 $T_{1\,2}$ $G_{1\,4}$ दितिं शुश्रूषयत्येको (for ^{a}) T_2 G_3 ह्यस्यैव (for देहोऽस्य) — (L 405) T_4 घोरदेहो (for देहो घोरो) K_3 अयं च घोरो देहश्च , D_1 देहो घोरोपमोऽन्योऽस्य , D_2 अन्य स घोरो देहोऽस्य , T_1 अनन्यदेहो ह्यस्यायं , T_{2-3} $G_{1\,3,4}$ अन्यस्य (G_3 °स्तु) देहो ह्यस्यायं (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ यो वा (for येन) K_3 D_8 षट्पुरे (for °रम्) — (407) K_3 त्वरामो , T_2 त्वरां हि , T_3 $G_{1\,4}$ त्वया हि (for त्वरय) — After line 407, M_4 ins an addl colophon, mentioning adhy no 153 — Before line 408, M_4 ins वैशंपायनः — (L 410) G_2 अन्वीक्ष्य (for अन्विष्य). D_1 तां च (for तस्य). — (L 412) V_1 -हीना (for -हीनां) V_1 ज्वलन्ती (for °न्तीं). — (L 413) D_4 प्रथयन्ती (for

समेतास्तु प्रविष्टास्ते कृष्णस्यानुमतेन वै ॥
युयुधे स तु कृष्णेन रौक्मिणेयः प्रचोदितः ।
अनयद्यादवान्सर्वान्यानयं बद्धवान्पुरा ॥ [420]
ते मुक्ता रौक्मिणेयेन प्राप्ता यत्र जनार्दनः ।
प्रहृष्टमनसः सर्वे निकुम्भवधकाङ्क्षिणः ॥
राजानो वीर मुञ्चेति पुनः काममथाब्रुवन् ।
मुमोच चाथ तान्वीरो रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥
अधोमुखमुखाः सर्वे बद्धमौना नराधिपाः । [425]
लज्जयाभिप्लुता वीरास्तस्थुर्नष्टश्रियस्तथा ॥
निकुम्भमपि गोविन्दः प्रयतन्तं जयं प्रति ।
योधयामास भगवान्घोरमात्मरिपुं हरिः ॥
परिघेणाहतः कृष्णो निकुम्भेन भृशं विभो ।
गदया चापि कृष्णेन निकुम्भस्ताडितो भृशम् ॥ [430]
तावुभौ मोहमापन्नौ सुप्रहारहतौ तदा ॥
ततः प्रव्यथितान्दृष्ट्वा पाण्डवांश्चाथ यादवान् ।
जेपुर्मुनिगणास्तत्र कृष्णस्य हितकाम्यया ।
तुष्टुवुश्च महात्मानं वेदप्रोक्तैस्तथा स्तवैः ॥
ततः प्रत्यागतप्राणो भगवान्केशवस्तदा । [435]
दानवश्च पुनर्वीरावुद्यतौ समरं प्रति ॥
वृषभाविव नर्दन्तौ गजाविव च भारत ।
शालावृकाविव क्रुद्धौ प्रहरन्तौ रणोत्कटौ ॥
अथ कृष्णं तदोवाच नृप वागशरीरिणी ।
चक्रेण शमयस्वैनं देवब्राह्मणकण्टकम् ॥ [440]
इति होवाच भगवान्देवो बिल्वोदकेश्वरः ।
धर्मं यशश्च विपुलं प्राप्नुहि त्वं महाबल ॥
तथेत्युक्त्वा नमस्कृत्वा लोकनाथः सतां गतिः ।
सुदर्शनं मुमोचाथ चक्रं दैत्यकुलान्तकम् ॥
तन्निकुम्भस्य चिच्छेद शिरः प्रवरकुण्डलम् । [445]
नारायणभुजोत्सृष्टं सूर्यमण्डलवर्चसम् ॥
तत्पपात शिरस्तस्य भूमौ ज्वलितकुण्डलम् ।

प्रयच्छन्तीं) —(L 414) K_4 $B_{1,2}$ Dn $D_{1\,5}$ T G M_4 तत्र (for यत्र) $V_{2\,3}$ B_3 Ds D_3 T_1 अपश्यत्तान् (for °श्यत) —(L 415) D_3 युयुधे तु महात्मानं (for ^{a}) T_3 G_5 नराधिप (for जना°) —(L 416) D_1 G_2 बलाढ्या, D_4 साम्बाद्या (for बलाद्या). —(L 417) D_1 महाबला. (for °त्मन) — B_1 om line 418 —(L 418) K_3 समग्राश्च (for समेतास्तु) T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ समेता सर्वं एवैते (for ^{a}). — After line 419, G_5 M_4 ins

8** निकुम्भो दैत्यपुंगव ।
तदा तु वासुदेवेन

K_{1-3} प्रणोदित· (for प्रचो°) —(L 420) K_3 $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ $B_{1\,3}$ Ds $D_{2-4\,6}$ T_4 G_5 M_4 आनयद्, K_4 D_5 आनयन् (for अनयद्) T_2 $G_{1\,4}$ स्त्रेपु (for सर्वान्) T_3 आनयद्यादवान्स्वेषु (for ^{a}) K_2 परान् (for पुरा) D_5 यान्बध्वा ह्यनयत्पुरा (for ^{b}) — K_3 om lines 421–424 —(L 422) B_1 -वदना., T_1 मुदिता (for -मनस) M_4 om (hapl) lines 422^b–425^a T_2 -भय- (for -वध-) —(L 423) D_5 मुच्यन्तां (for मुञ्चेति) —(L 424) K_2 सोऽथ तान्, D_3 तांस्तथा, D_4 [अ]थ स तान् (for चाथ तान्) G_2 वीरान् (for वीरो) —(L 425) K_2 -मुखास्तु ते, T_1 -गतमुखा, $G_{1\,4}$ मुखगतै, G_3 -मुखगता· (for -मुखमुखा·) $T_{2\,3}$ अधोमुखगतै सर्वे. (for ^{a}) T_1 G_3 बध्यमाना (for बद्धमौना) —(L 426) T_3 $G_{1\,4}$ लज्जयाप्लुतवीरास्ते (for ^{a}), — B_3 om (hapl) lines 427–431 —(L 427) K_3 स प्रपन्न, V_3 प्रयच्छन्तं (for °तन्तं) —(L 428) D_1 योजयामास (for योध°) —(L 429) D_4 तदा (for भृशं) K_2 T_4 $G_{3\,5}$ विभु·, D_1 तदा, T_{1-3} $G_{1\,2\,4}$ प्रभुः (for विभो) G_2 निकुम्भेन हृदि प्रभो (for ^{b}) —(L 431) G_2 तावुभौ रूपसंपन्नौ (for ^{b}) T_1 सं (for सु-) K_4 -करौ (for -हतौ) —(L 432) D_1 लोकान्, D_3 देवा (for दृष्ट्वा) D_2 तत्र प्रव्यथिता देवा (for ^{a}) $D_{2\,3}$ पाण्डवाश्चाथ यादवाः; G_5 यादवांश्चाथ पाण्डवान् (for ^{a}) —(L 433) K_4 भेजुर्, D_2 ययुर्, D_5 जग्मुर् (for जेपुर्) T_1 G_3 जय (for हित-) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ कृष्णस्य जयकाङ्क्षिण. (for ^{b}) —(L 435) D_5 तत प्रत्यागते प्राणे (for ^{a}) —(L 437) K_3 वर्धन्तौ; D_1 मर्दन्तौ (for न°) D_3 गर्जन्तौ वृषभाविव (for ^{b}) —(L 438) K_2 D_4 प्रहसन्तौ (for °रन्तौ) K_1 बलोत्कटौ, G_3 रणोत्सुकौ (for °त्कटौ) G_5 तथा केशवदानवौ (for ^{b}) —(L 439) B_2 Dn_2 D_4 $T_{1\,4}$ G नृपं (for नृप) —(L 440) D_3 त्वं मोचय (for शमयस्व) —(L 442) D_5 विमलं (for विपुलं) T_{1-3} $G_{1\,3-4}$ प्राप्नुयास् (for प्राप्नुहि) —(L 443) $\tilde{N}_2$ V_3 B_3 $D_{2-4\,6}$ T_1 लोकनाथं, G_5 देवेशाय, M_4 लोकेशाय (for लोकनाथ) —(L 444) K_1 अथोवाच (for मुमोचाथ) —(L 445) K_2 निकुम्भस्याशु चिच्छेद (for ^{a}) D_3 प्रचल- (for प्रवर-) —(L 446) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,4}$ -करोत्सृष्टं (for -भुजो°) —(L 447) D_3 प्रचल- (for ज्वलित-) $K_{1\,3}$ भूमौ कलितमण्डलम् (for ^{b}) —(L 448) $T_{1,2}$

मेघमत्तो गिरेः शृङ्गान्मयूर इव भूतले ॥
निकुम्भे निहते तस्मिन्देवो बिल्वोदकेश्वरः ।
तुतोष च नरव्याघ्र जगत्त्रासकरे विभो ॥ [450]
पपात पुष्पवृष्टिश्च शक्रसृष्टा नभस्थलात् ।
देवदुंदुभयश्चैव प्रणेदुररिनाशन ।
ननन्द च जगत्कृत्स्नं मुनयश्च विशेषतः ॥
दैत्यकन्याश्च भगवान्यदुभ्यः शतशो ददौ ।
क्षत्रियाणां च भगवान्सान्त्वयित्वा पुनः पुनः । [455]
रत्नानि च विचित्राणि वासांसि प्रवराणि च ॥
रथानां वाजियुक्तानां षट्सहस्राणि केशवः ।
अददात्पाण्डवेयेभ्यः प्रीतात्मा गदपूर्वजः ॥
तदेव चाथ प्रवरं षट्पुरं पुरवर्धनः ।
द्विजाय ब्रह्मदत्ताय ददौ तार्क्ष्यवरध्वजः ॥ [460]
सत्रे समाप्ते च तदा शङ्खचक्रगदाधरः ।
विसर्जयित्वा तत्क्षत्रं पाण्डवांश्च महाबलः ॥
बिल्वोदकेश्वरस्याथ समाजमकरोत्प्रभुः ।
मांससूपसमाकीर्णं बह्वन्नं व्यञ्जनाकुलम् ॥
नियुद्धकुशलान्मल्लान्देवो मल्लप्रियस्तदा । [465]
योधयित्वा ददौ भूरि वित्तं वस्त्राणि चात्मवान् ॥
मातापितृभ्यां सहितो यदुभिश्च महाबलः ।
अभिवाद्य ब्रह्मदत्तं ययौ द्वारवतीं पुरीम् ॥
स विवेश पुरीं रम्यां हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ।
पुष्पचित्रपथां वीरो वन्द्यमानो नरैः पथि ॥ [470]
इमं यः षट्पुरवधं विजयं चक्रपाणिनः ।
शृणुयाद्वा पठेद्वापि स युद्धे जयमाप्नुयात् ॥
अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम् ।
व्याधितो मुच्यते रोगाद्बद्धश्चाप्यथ बन्धनात् ॥
इदं पुंसवनं प्रोक्तं गर्भाधानं च भारत । [475]
श्राद्धेषु पठितं सम्यगक्षय्यकरणं स्मृतम् ॥
इदममरवरस्य भारते
प्रथितबलस्य जयं महात्मनः ।
सततमिह हि यः पठेन्नरः
सुगतिमितो व्रजते गतज्वरः ॥ [480]
मणिकनकविचित्रपाणिपादो
निरतिशयार्कगुणोऽरिहादिमध्यः ।
चतुरुदधिशयश्चतुर्विधात्मा
जयति जगत्पुरुषः सहस्रनामा ॥

Colophon.

$G_{3.5}$ M_4 -मुक्तो, $G_{1\ 4}$ -मुक्ताद् (for -मत्तो) $\tilde{N}_2$ शृङ्गं (for शृङ्गान्) K_3 पूरयन् (for मयूर) — (L 449) D_3 देशे (for देवो) — (L 450) Dn_2 Ds G_5 विभु (for विभो) K_4 Dn_1 D_4 T_1 G_2 जगत्त्रास(K_4 G_2 °ण)करो विभुः (for ^{b}) — (L 452) $V_{1\ 2}$ T_4 -नाशने ; Dn_2 D_4 नाशनम्, D_8 G_4 -नाशना (for नाशन) — M_4 om lines 453–455 — (L 453) K_3 T_3 G_5 सर्वं (for कृत्स्नं) G_2 प्रणेमिरे (for विशेषत) — (L 454) D_3 -कोशांश् (for -कन्याश्) K_4 च ततो (for शतशो) — For line 457, G_5 subst ·

9** रथानां षट्सहस्राणि वाजियुक्तानि केशव ।

— (L 458) $K_{1\ 3\ 4}$ V_2 B_3 Dn Ds D_5 M_4 अददात्पाण्डवेभ्यश्च (for ^{a}) D_5 प्रीतात्मा गरुडध्वज (for ^{b}) — (L 459) D_3 तथा सर्वं (for [अ]थ प्रवरं) D_3 यदु (for पुर-). — (L 460) D_3 -वर प्रभु (for वरध्वज) — (L 461) $\tilde{N}_2$ -गदासिभृत् (for °धर) — (L 462) K_3 क्षिप्रं, K_4 -क्षात्रं ; T_1 सर्वं (for क्षत्रं) K_2 D_4 G_2 महाबलान् (for °बल) — $T_{2.3}$ $G_{1.4}$ om (hapl) lines 463–467. — (L 463) K_2 [अ]र्थं (for [अ]थ) — (L 464) $K_{1\ 3}$ मासपूपशताकीर्णं, $\tilde{N}_2$ B_3 Ds_1 $D_{2\ 5}$ T_1 °सूपशताकीर्णं, V_1 °राशिशताकीर्णं, D_1 °यूषसमाकीर्णं — (L 468) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ प्रति (for पुरीम्) — (L 469) K_1 V_1 B_1 D_3 T_4 G_5 M_4 प्र- (for स) — (L 470) V B_2 D_4 T_2 $G_{2\ 3}$ -रथां, D_3 -रथाद् (for -पथां) T_1 पुष्पच्छत्ररथां वीरो (for ^{a}) $K_{1\ 4}$ वर्ण्यमानो $D_{3\ 5}$ वीक्ष्यमाणो (for वन्द्यमानो) D_6 ऽमरैः (for नरैः) K_3 पूज्यमानो नर पथि (for ^{b}) — (L 472) Dn_2 D_6 युद्धे जयमवाप्नुयात् (for ^{b}) — (L 473) K_3 निर्धनो (for अधनो) $\tilde{N}_2$ विन्दते (for लभते) — (L 474) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{2\ 3}$ T_1 रोगी (for रोगाद्) K_2 D_4 मुच्येत (for चाप्यथ) — $G_{1\ 4}$ om lines 476–480 — (L 476) D_2 श्राद्धे च (for श्राद्धेषु) $\tilde{N}_2$ D_5 शुभम् (for स्मृतम्) — (L 477) $T_{1\ 4}$ G_5 इमम् (for इदम्) $K_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{5\ 6}$ G_3 भारत (for °ते) — (L 478) $\tilde{N}_2$ -वरस्य, T_4 -जयस्य (for -बलस्य) — G_2 om lines 479–484 D_4 T_4 om lines 479–480. — (L 479) Dn इदं (for इह) — (L 481) D_6 गण-

29C

K $\tilde{N}_{2}$ V B D T G M_{4} cont

जनमेजय उवाच ।

श्रुतोऽयं षट्पुरवधो रम्यो मुनिवरोत्तम ।
पुरोक्तमन्धकवधं वैशंपायन कीर्तय ॥
भानुमत्याश्च हरणं निकुम्भस्य वधं तथा ।
प्रब्रूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ॥

वैशंपायन उवाच ।

दितिर्हतेषु पुत्रेषु विष्णुना प्रभविष्णुना । [5]
तपसाराधयामास मारीचं कश्यपं पुरा ॥
तपसा काल्युक्तेन तथा शुश्रूषया मुनेः ।
आनुकूल्येन च तथा माधुर्येण च भारत ॥
परितुष्टः कश्यपस्तु तामुवाच तपोधनाम् ।
परितुष्टोऽस्मि ते भद्रे वरं वरय सुव्रते ॥ [10]

दितिरुवाच ।

हतपुत्रास्मि भगवन्देवैर्धर्मभृतां वर ।
अवश्यं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमम् ॥

कश्यप उवाच ।

अवध्यस्ते सुतो देवि दाक्षायणि भवेदिति ।
देवानां संशयो नात्र कश्चित्कमललोचने ॥
देवदेवमृते रुद्रं तस्य न प्रभवाम्यहम् ॥ [15]
आत्मा ततस्ते पुत्रेण रक्षितव्यो हि सर्वथा ॥
अन्वालभत तां देवी कश्यपः सत्यवागथ ।
अङ्गुल्योदरदेशे तु सा पुत्रं सुषुवे ततः ॥
सहस्रबाहुं कौरव्य सहस्रशिरसं तथा ।
द्विसहस्रेक्षणं चैव तावच्चरणमेव च ॥ [20]
स व्रजत्यन्धवद्यस्मादनन्धोऽपि हि भारत ।
तमन्धकोऽयं नाम्नेति प्रोचुस्तत्रनिवासिनः ॥
अवध्योऽस्मीति लोकान्स सर्वान्बाधति भारत ।
हरत्यपि च रत्नानि सर्वाण्यात्मबलाश्रयात् ॥
वासयत्यात्मवीर्येण निगृह्याप्सरसां गणान् । [25]
स वेश्मन्यूर्जितोऽत्यर्थं सर्वलोकभयंकरः ॥
परदारापहरणं पररत्नविलोपनम् ।
चकार सततं मोहादन्धकः पापनिश्चयः ॥

(for -कनक-) D_{3} मणिवरकनकविचित्रपादैर् —(L 482) K_{2} D_{3} [अ]नादिमध्य ; Dn [आ]दिनाथः, $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ M_{4} [अ]तिमेध्यः (for [आ]दिमध्य) —(L 483) $K_{2\,3}$ चतुर्विधाता (for °त्मा) —(L 484) V_{3} जगति जगत्प्रवरः सहस्रनाम

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_{2} T_{3}. —*Mention of Khila* K_{2-4} V B Dn Ds $D_{1\,4}$ — *Adhy name* K $\tilde{N}_{2}$ V B Dn Ds $D_{1\,3-5\,6}$ T G_{1-3} षट्पुरवधः. — *Adhy no.*. V_{1} 144, V_{2} 143, V_{3} B_{2} 142; Dn Ds_{2} 140; D_{3} 149, D_{4} T_{4} 139; T_{1} $G_{3\,4}$ 153; T_{2} G_{1} M_{5} 155, T_{3} 162; G_{5} 156.

29 C

(L 1) T_{2} G_{1} कृतो (for श्रुतो) T_{1} सम्यग् (for रम्यो). —(L. 2) G_{2} पुरोक्तं तं त्वं धर्मज्ञ (for ^{a}) —(L 3) $\tilde{N}_{2}$ भानुमत्यापहरणं (for ^{a}) $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,3\,4}$ अन्धकस्य (for निकुम्भस्य). $\tilde{N}_{2}$ D_{3} वधस् (for वधं) D_{6} T_{3} अन्धकस्य वधस्तथा (for ^{b}). —(L 4) B_{1} प्रब्रूहि मुनिशार्दूल (for ^{a}) $\tilde{N}_{2}$ हि न·, Ds_{2} D_{4} (*sup lin*) मम, D_{4} प्रिय (for हि मे) —(L. 5) V_{1} B_{1} हतेषु तेषु पुत्रेषु (for ^{a}) V_{3} $B_{2\,3}$ D_{6} तेषु तेषु च दैत्येषु निहतेषु च विष्णुना —(L 6) $V_{1\,3}$ B D_{6} दितिः ; D_{5} पतिम् (for पुरा) —(L 7) $K_{1.4}$ काम- (for काल-). K_{2} V_{1} B_{2} मुनिः (for मुने) —(L 9) D_{3} स (for तु) K_{2} V_{3} Dn Ds_{2} $D_{1\,4\,5}$ T_{1} $G_{1\,2\,4\,5}$ M_{4} तपोधन (for °धनाम्) —(L 10) D_{4} वरं वरय भद्रे तं परितुष्टोऽस्मि सुव्रते —(L 11) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ [अ]हं देव (for भगवन्) —(L 13) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,4}$ भूयाद् (for देवि) T_{1} सुमध्यमे (for भवेदिति) —(L 14) T_{1} न देवानां संशयोऽत्र (for ^{a}) K_{2} D_{4} कच्चिच्च कमलेक्षणे (for ^{b}) —(L. 15) G_{3} नित्यं (for रुद्र) D_{3} भवादृते च भद्रं ते (for ^{a}). D_{4} प्रत्ययामि (for प्रभवामि) —(L 16) B_{3} यतस् (for त°). T_{1} $G_{3\,5}$ रुद्रेण, $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ रुद्राणां (for पुत्रेण). —(L 21) T_{1} अन्धको हीति भारत (for ^{b}). —(L 22) G_{5} ऊचुस् (for प्रो°) —(L 23) T_{2} त्रीन् (for स). T_{4} G_{5} M_{4} हरति (for बाधति) D_{3} सर्वान्बाधितवांस्तदा; D_{5} स सर्वान्बाधते भृशम् (for ^{b}) —(L 24) $K_{1\,4}$ पूर्वाणि (for स°) —(L 25) D_{4} नाशयति, T_{4} बाध° (for वास°) —(L 26) K_{1} $\tilde{N}_{2}$ $V_{2\,3}$ $B_{2,3}$ Dn Ds_{1} $D_{4\,6}$ $T_{2,4}$ स्व- (for स) B_{1} नित्यं (for ऽत्यर्थं) K_{2} D_{1} स्ववेश्मपूजि(D_{1} °वर्धि)- तोऽत्यर्थं ; D_{3} सर्वेषामूर्जितोऽत्यर्थं, D_{5} स्ववेश्मन्पूजितोऽत्यर्थं (for ^{a}) —(L 27) D_{5} -द्रव्य-, G_{2} -वित्त- (for -रत्न-).

त्रैलोक्यविजयं कर्तुमुद्यतः स तु भारत ।
सहायैरसुरैः सार्धं बहुभिः सर्वधर्षिभिः ॥ [30]
तं श्रुत्वा भगवाञ्शक्रः कश्यपं पितरं ब्रवीत् ।
अन्धकेनेदमारब्धमीदृशं मुनिसत्तम ॥
आज्ञापय विभो कार्यमस्माकं समनन्तरम् ।
यवीयसः कथं नाम सोढव्यं स्यान्मुने मया ॥
इष्टपुत्रे प्रहर्तव्यं कथं नाम मया विभो । [35]
इहात्रभवती कुर्यान्मन्युं मयि हते सुते ॥
देवेन्द्रवचनं श्रुत्वा कश्यपोऽथाब्रवीन्मुनिः ।
वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वथा भद्रमस्तु ते ॥
अन्धकं वारयामास दित्या सह तु कश्यपः ।
त्रैलोक्यविजयाद्वीर कृच्छ्रकृच्छ्रेण भारत ॥ [40]
वारितोऽपि स दुष्टात्मा बाधत्येव दिवौकसः ।
तैस्तैरुपायैर्दुष्टात्मा प्रमथ्य च तथा परान् ॥
बभञ्ज कानने वृक्षानुद्यानानि च दुर्मतिः ।
उच्चैःश्रवःसुतानश्वान्बलादप्यानयद्दिवः ॥
नागान्दिशागजसुतान्दिव्यानपि च भारत । [45]
बलाद्धरति देवानां पश्यतां बलदर्पितः ॥
देवानाप्याययन्ते तु ये यज्ञैस्तपसा बलात् ।
तेषां चकार विध्वंसं दुष्टात्मा देवकण्टकः ॥
नेजुर्यज्ञैस्त्रयो वर्णास्तेपुर्नैव तपांस्यपि ।
अन्धकस्य भयाद्राजन्यज्ञविघ्नानि कुर्वतः ॥ [50]
तस्येच्छया वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत ।
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो दृश्यते नैव वा पुनः ॥
न भजन्ति विमानानि विहायसि प्रभां प्रभो ।
अन्धकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्मतेः ॥
निरोंकारवषट्कारं जगद्वीर तदाभवत् । [55]
अन्धकस्यातिघोरस्य भयात्कुरुकुलोद्वह ॥
कुरूनथोत्तरान्पापो द्रावयामास भारत ।
भद्राश्वान्केतुमालांश्च जम्बुद्वीपास्तथैव च ॥

— (L 29) G_2 उद्युक्त (for उद्यत) T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ उद्यतः पापनिश्चय· (for ^{b}) —(L 30) D_5 T_3 सर्वदर्शिभि , M_4 धर्मधर्षिभिः (for सर्व°) — (L 31) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) D_4 प्रणत (for कश्यपं). K_2 D_3 प्रणत (D_3 °श्य) पितुरब्रवीत् , T_1 काश्यपं पितरमब्रवीत् (hypermetric), T_2 $G_{1\,2\,4}$ कश्यपं वाक्यमब्रवीत् , G_3 काश्यं पितरमब्र° (for ^{b}). — (L 32) D_2 समारब्धम् (for [इ]दमा°) — (L 33) T_1 अस्माकं हि तपोधन , $T_{2\,3}$ $G_{1\,3\,4}$ °कं मुनिसत्तम (for ^{b}) — (L 34) V_3 महामुने (for मुने मया) — (L. 35) $D_{1\,2}$ G_2 इष्टे (for इष्ट-) — (L 36) K_4 D_4 G_2 भगवान् , V_3 D_6 -भवतां (for -भवती) K_2 इह त्रिभुवने कुर्यान् ; D_5 इहात्रभवतां कार्य (for ^{a}) $D_{5\,6}$ मन्युर् (for मन्युं) K_1 V_2 मम (for मयि). G_3 मृते (for हते) — $T_{2,3}$ $G_{1\,4}$ om lines 37–40 — (L 39) K_2 D_4 सह स , D_8 सार्धं च (for सह तु) — (L 40) K_2 $Ñ_2$ V_2 B_1 Dn $D_{3,6}$ $T_{1\,4}$ $G_{2\,3,5}$ M_4 वीरं , V_1 वीरो (for वीर). D_1 महाकृच्छ्रेण , D_5 कृच्छ्रेणैव च , D_6 कृच्छ्रंकृच्छ्रेति , M_4 -कृच्छ्रात्कृच्छ्रेण (for कृच्छ्रकृ°) — (L 41) K_2 B_1 G_3 सुदुष्टात्मा , D_4 दुरात्मा स (for स दुष्टात्मा) $D_{3\,5}$ बाधते च (for °त्येव) — (L 42) K_2 D_1 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,4}$ सुरान् , K_3 [आ]त्मजान् ; K_4 Dn D_2 $T_{3\,4}$ [अ]मरान् (for परान्). D_6 बाधत्येव दिवौकस ; M_4 प्रमथ्य तु चराचरान् (for ^{b}) — (L 43) T_4 G_5 बहुशः (for बभञ्ज) $Ñ_2$ सुदुर्मति , D_8 च भारत (for च दुर्मति·), D_3 काननानि घनानि च (for ^{b}). — (L. 45) $K_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,2}$ Dn $D_{2\,4\,6}$ (marg) दिशां गज- , K_4 Ds_2 D_3 दिशो गज- , D_5 दीशान्गज- , T_4 दिशागत- (for °ज). — (L 46) B_3 G_5 वर- (for बल-) — (L 47) K_4 वै याजयन्ते , V_1 आप्याययंस्ते (for °ययन्ते) K_2 देवानाप्याययन्त्येते , T_4 M_4 °ययामासु· , G_2 °ययन्तं च , G_5 °ययामास (for ^{a}) K_2 Ds_2 $D_{2\,4}$ यज्ञैश्च (for ये यज्ञैश्) — (L 48) K_2 च वधं , K_3 Dn $D_{2\,6}$ $T_{1\,3}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 विघ्नं स ; K_4 विघ्नांस्तु , $V_{2\,3}$ B_2 विस्रम्भं , B_1 D_5 विश्रब्धं ; B_3 $D_{1,4}$ विश्रम्भं , T_4 विघ्नान्स , G_2 विष्टम्भं (for विध्वंसं). G_2 दुरात्मा (for दुष्टात्मा) D_5 ब्रह्म- (for देव-) — (L 49) T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ नेष्टुर् (sic) (for नेजुर्) — (L 50) D_3 यज्ञे (for यज्ञ-) — (L 51) Ds_2 वायुर्वाति (by transp) D_2 भयात्पुन. (for तपत्युत) — (L 52) $G_{3,5}$ चन्द्रमा सह नक्षत्रैर् (for ^{a}) — (L 53) B_2 व्रजन्ति ; $G_{1\,4}$ भवन्ति (for भजन्ति). K_2 D_4 स्वकां प्रभाम् ; $Ñ_2$ D_8 प्रभां विभो , B_2 Ds $G_{1\,2\,4}$ भयात्प्रभो , $T_{2\,3}$ महाप्रभो , G_5 M_4 विशां पते (for प्रभां प्रभो) — (L 54) D_6 om. (hapl) lines 54^b–56^a T_1 -दुर्मद- (for -दृप्तस्य) — (L. 55) D_5 एतद् , $G_{1\,4}$ विप्र (for वीर) V_2 (marg) कृत्स्नमेव तदाभवत् , T_2 जगद्विप्र तथा भवेत् (for ^{b}). — (L 56) K (*sup lin.* as above) तथा (for भयात्). — In M_4 lines 57–125 are lost on a missing folio — (L 57) D_1 दस्यो , T_1 G_3 पापी (for पापो) G_5 नाशयामास (for द्राव°) D_2 भूतले (for भारत). — (L 58) $T_{1,2}$ G_3

मानयन्ति च तं देवा दानवाश्च दुरासदाः

भूतानि च तथान्यानि समर्थान्यपि सर्वथा ॥ [60]

ऋषयो वध्यमानास्तु समेता ब्रह्मवादिनः ।

अचिन्तयन्नन्धकस्य वधं धर्मभृतां वर ॥

तेषां बृहस्पतिर्मध्ये धीमानिदमथाब्रवीत् ।

नास्य रुद्रादृते मृत्युर्विद्यते च कथंचन ॥

तथा वरे दीयमाने कश्यपेनापि शब्दितः । [65]

नाहं रुद्रात्परित्रातुं शक्त इत्येव धीमता ॥

तदुपायं चिन्तयामः शर्वो येन सनातनः ।

जानीयात्सर्वभूतानि पीड्यमानानि शंकरः ॥

विदितार्थो हि भगवानवश्यं जगतः प्रभुः ।

अश्रुप्रमार्जनं देवः करिष्यति सतां गतिः ॥ [70]

व्रतं हि देवदेवस्य भवस्य जगतो गुरोः ।

सन्तोऽसद्भ्यो रक्षितव्या ब्राह्मणास्तु विशेषतः ॥

ते वयं नारदं सर्वे प्रयामः शरणं द्विजम् ।

उपायं वेत्स्यते तत्र वयस्यो हि भवस्य सः ॥

बृहस्पतिवचः श्रुत्वा सर्वे तेऽथ तपोधनाः । [75]

त्राणार्थं नारदं प्रोचुस्तांस्तथेति स चोक्तवान् ॥

ऋषिष्वथ प्रयातेषु तत्कार्यं नारदो मुनिः ।

विचार्य मनसा विद्वानिति कार्यं स दृष्टवान् ॥

स देवदेवं भगवान्द्रष्टुं मुनिरथाययौ ।

मन्दारवनमध्यस्थो यत्र नित्यं वृषध्वजः ॥ [80]

स तत्र रजनीमेकामुषित्वा मुनिसत्तमः ।

मन्दाराणां वने रम्ये दयितः शूलपाणिनः ॥

आजगाम पुनः स्वर्गं लब्ध्वानुज्ञां वृषध्वजात् ।

मन्दारपुष्पैः सुकृतां मालामाबध्य भारत ॥

प्रथितां सविशेषां तां सर्वगन्धोत्तमोत्तमाम् । [85]

संतानमाल्यदामं च सर्वैस्तैः कुसुमैः कृतम् ॥

तच्च कण्ठे समासज्य महागन्धं नराधिप ।

आययावन्धको यत्र दुरात्मा बलदर्पितः ॥

अन्धकस्त्वथ तं दृष्ट्वा गन्धमाघ्राय चोत्तमम् ।

संतानकानां स्रङ्मालां महागन्धां महामुनेः ॥ [90]

जम्बुमालांश् (for केतु°). K2 D5 जम्बुद्वीपं (for °द्वीपांस्). — (L 59) T1 2 G2 5 मानवाश् (for दा°) K2 4 दुरासदम् (for °सदा) — T1 om line 60 — (L 60) D6 समस्तानि (for समर्थानि). D2 3 सर्वाण्यपि च सर्वथा (for ^{b}). — (L 61) T1 2 G1 4 मुनयो (for ऋषयो) K2 ये चान्ये (for समेता) — (L 62) D3 महात्मानो (for अन्धकस्य) D3 G4 5 नरा (for वर) — Before line 63, K3 ins बृहस्पतिरुवाच — (L 63) D6 श्रीमान् (for धी°) — (L 64) Ñ2 [अ]न्यो , D5 [अ]स्ति (for [अ]स्य). V3 D5 ऽस्य , T4 G5 ऽत्र (for च) — (L 65) D5 शब्दितम् (for °त) — (L 66) T1 G1 3 धीमतः (for °ता) D3 शक्त इत्यवधीयताम् (for ^{b}) — (L 67) K2 D3 चिन्तयध्वं (for °याम.) G2 तमुपायं चिन्तयध्व (for ^{a}) — (L 69) T3 4 G5 विदितार्थ (for °र्थो) — (L 70) T4 श्रुत्वा प्रमार्जनं देव. (for ^{a}) — (L 71) T4 शिवस्य (for भ°) D4 जगतां (for °तो) T1–3 G1 3–5 जगतो (T2 °तां) रक्षणं गुरो (for ^{b}) — (L 72) K2 D4 सदा (for ऽसद्भ्यो) — (L 73) G2 प्रयता (for प्रयाम) V1 द्विजा (for द्विजम्) — (L 74) K1 4 उपायान्वक्ष्यते तत्र (for ^{a}) G5 वधेऽस्य (for वयस्यो) G4 om lines 75^{b}–116^{a} — After line 75, Ds1 (marg) Bom Poona eds. G(ed.) ins .

1** तावद्ददृशुराकाशे प्राप्तं देवर्षिसत्तमम् ।
पूजयित्वा यथान्यायं सत्कृत्य विधिवन्मुनिम् ॥
देवा ऊचु ।
देवर्षे भगवन्साधो कैलासं व्रज सत्वरम् ।
विज्ञप्तुमर्हसे देवमन्धकस्य वधे हरम् ॥
[Ds1 ऋषय (for देवा)]

— (L 76) D4 आत्मार्थं , Poona ed G(ed) त्राणार्थं (for °र्थं) D3 तान्सर्वान्स तथोक्तवान् (for ^{b}) — (L 79) K1 वरदं (for भगवान्) D4 देवदेवं च भगवान् (for ^{a}). D2 इत्थं (for द्रष्टुं) K4 V1 Dn1 Ds D3 दृष्टुं मुनिरथो (K4 °वरो) ययौ (for ^{b}) — (L 82) D2 वनं रम्यं (for वने रम्ये) D2 दयितं (for °त) K1 निवेद्य शूलपाणिनि , D3 पूजयित्वा जगाम स (for ^{b}) — (L 83) D3 नारद पुनरेवाथ (for ^{a}) D4 G2 लब्धानुज्ञो (for लब्ध्वानुज्ञा) — (L 84) K4 सक्लृप्ता , Ñ2 सुरचिता (hypermetric), T2 ग्रथितां (for सुकृतां) T1 G1 3 मन्दारपुष्पग्रथितां (for ^{a}) — (L 85) B1 सर्वगन्धमनोरमाम् (for ^{b}) — (L 86) V2 संतानदाममाल्यं च , T1–3 G1 3–5 °मालाग्रथितां (for ^{a}) K3 4 V1 D5 6 T1 3 कृताम् (for कृतम्). — (L 87) B2 समावेश्य , B3 D2 °साद्य (for °सज्य) D5 T1 3 G1 5 महागन्धां (for °गन्ध) — (L 88) T2 3 G1 आधावति (for आययाव्). D4 वर- (for बल-). — (L 89) V3 B3 Ds D6

कुतोऽयं पुष्पजातिर्वा कमनीया तपोधन ।
गन्धान्वर्णाञ्शुभांस्तान्हि भोः पुष्यति मुहुर्मुहुः ॥
स्वर्गे संतानकुसुमान्यतिवर्तन्ति सर्वथा ॥
कः प्रभुस्तस्य देशस्य यः स सुकृतवान्मुने ।
आचक्ष्व यद्यनुग्राह्या वयं ते देवतातिथे ॥ [95]
तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहसन्निव भारत ।
प्रहाय दक्षिणे हस्ते महतस्तपसो निधिः ॥
मन्दरः पर्वतश्रेष्ठो वीर कामगमं वनम् ।
तत्र चैवंविधं पुष्पं भोः सृष्टिः शूलपाणिनः ॥
न तु तत्र वनं कश्चिदच्छन्देन महात्मनः । [100]
प्रवेष्टुं लभते तद्धि रक्षन्ति प्रमथोत्तमाः ॥
नानाप्रहरणा घोरा नानावेषा दुरासदाः ।
अवध्याः सर्वभूतानां महादेवाभिरक्षिताः ॥
नित्यं प्रक्रीडते तत्र सोमः सप्रवरो हरः ।
मन्दारद्रुमषण्डेषु सर्वात्मा सर्वभावनः ॥ [105]
तपोविशेषैराराध्य हरं त्रिभुवनेश्वरम् ।
शक्य मन्दारपुष्पाणि प्राप्तुं कश्यपवंशज ॥
क्षीररत्नमणिरत्नानि यानि चान्यानि चाप्यथ ।
काङ्क्षितानि फलन्ति स्म ते द्रुमा हरवल्लभाः ॥
न तत्र सूर्यः सोमोऽथ तपत्यतुलविक्रम । [110]
स्वयंप्रभ तरुवनं तद्धो दुःखविवर्जितम् ॥
तत्र गन्धाः स्रवन्त्यन्ये रत्नान्यन्ये महाद्रुमाः ।
वासांसि विविधान्यन्ये सुगन्धीनि महाबल ॥
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च चोष्यं लेह्यं तथैव च ।

T_3 G_5 ता (for त) — (L 90) $K_{1\,2\,4}$ ता मालां, D_1 सन्मालां, D_3 सा माला, D_5 पुष्पाणा (for स्रङ्मालां) T_3 सतानमाल्यग्रथितां, T_4 °तरुपुष्पाणां (for ^{a}) D_4 मुनेर्गले (for महामुने) — Before line 91, D_4 ins अन्धक उवाच — (L 91) K_2 D_6 क्व चेयं, K_3 B_1 T_{2-3} G_1 कुतोऽसौ, $V_{1\,3}$ B_2 G_2 कुत्रेय, T_4 कुतो या, Bom Poona eds G(ed) कुत्रायं (for कुतोऽय) D_4 कमनीयं (for °या) D_5 द्विजोत्तम (for तपोधन) — (L 92) G_3 वल्गून् (for वर्णान्) $B_{2\,3}$ D_6 च तास्, D_5 तु तास् (for शुभास्) V_1 गन्धान्वर्णाश्च तांस्तानि, D_2 °र्णान्प्रभावास्तान्, D_3 गन्धमाघ्राय मालाया.; T_4 गन्धान्बहून्प्रशस्तान्वा, G_5 गन्धान्वल्गून्प्रशान्तान्हि (for ^{a}) D_3 पुष्पाणां स (for भो· पुष्यति) — (L 93) D_3 स्वर्गेऽपि यानि कुसुमानि (for ^{a}) K_3 om lines 93^b–95^a D_4 प्रतिवर्तन्ति, D_6 न निव° (for [अ]तिव°) K_1 [अ]जातान्यति सर्वथा, $T_{1\,2}$ G_3 [उ]द्भूतानीव स°, T_3 [उ]द्भूतानि च स°, G_1 न्यग्भूतानि च स°, G_5 व्यतिक्रमन्ति स° (for ^{b}) — T_{1-3} $G_{1\,3}$ om lines 94–97 — (L 94) $\tilde{N}_2$ देवस्य, B_1 Dn वृक्षस्य (for देशस्य) D_3 क प्रभुस्तानि देवेपु (for ^{a}) $K_{1\,4}$ देश· (for यः स) K_2 देव शक्रोऽथ वा मुने, $\tilde{N}_2$ V B D_5 D_6 T_4 G_5 शक्यं वा(B_1 °क्यस्त्वा)नयितुं मुने, Dn G_2 देशः स क्व नु वा मुने, D_1 गन्तुं शक्यं न वा मुने, D_2 देव कृत्स्नं भवान्मुने, D_3 शक्तो धारयितुं मुने, D_5 देश· क· स महामुने (for ^{b}) — For line 95, $K_{1\,4}$ subst

2** आचक्ष्व मे मुने सर्वं संदिशस्व वरं हि वै ।

K_4 cont

3** यद्यदिष्टं ममापि स्यात्तद्देयं देवतातिथौ ।

— (L 97) $K_{1\,3\,4}$ जग्राह, $D_{2\,3\,5}$ गृहीत्वा, G_5 निधाय, Bom Poona eds G(ed) आदाय (for प्रहाय) D_6 T_4 G_5 महर्षिस्तपसा निधि (for ^{b}) — Before line 98, $T_{1\,3}$ $G_{1\,3}$ ins नारद — (L 98) $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1\,2}$ Dn T $G_{1-3\,5}$ मन्दरे प(V_1 °न्दारप)र्वतश्रेष्ठे (for ^{a}) $K_{1\,3\,4}$ D_5 काम्यं महद् (for कामगमं) D_3 वीर कामगकानन, G_3 वीर कामनमासनम् (for ^{b}). — (L 99) K_4 $D_{2\,3}$ G_5 भो सृ- (D_3 संसृ)ष्टं शूलपाणिना (for ^{b}) — (L 100) V_3 B_3 $D_{3\,6}$ वने, T_2 G_1 जन (for वनं) D_5 स्वच्छन्देन (for अच्छ°) — (L 101) K_2 पुरुषोत्तमा, K_3 $\tilde{N}_2$ V B Dn D_5 $D_{1\,4-6}$ प्रवरो°, T_1 G_3 प्रमदो° (for प्रमथो°) $K_{1\,4}$ व्रजन्ति प्रवरोत्तमा (for ^{b}) — (L 102) V_2 नानारणविशारदाः, B_3 °वेषधरा सदा (for ^{b}) — (L 103) D_{s2} -देवाना (for -भूतानां) G_2 नानादेवाभिरक्षिता (for ^{b}) — (L 104) $T_{2\,3}$ G_1 सोमधरो (for सप्रवरो) G_5 विभु (for हर) — (L 106) D_4 विशेषाद् (for °षैर्) — (L 107) D_3 पुष्पं तु (for पुष्पाणि) V_2 om lines 107^b–108^a. K_2 $T_{1\,3}$ $G_{1\,3}$ -नन्दन, B_3 -वंशजम्, D_3 -पूर्वजम् (for -वशज) — (L 108) $K_{1\,3\,4}$ T_3 तानि च, T_2 रत्नानि (for यानि च) D_3 प्रोच्छ्रितान्यमितान्यथ (for ^{b}) — (L 109) $T_{1\,3}$ $G_{1\,3}$ प्रयच्छन्ति, T_4 G_5 प्रस्रवन्ति (for फलन्ति स्म) D_3 त उमा- (for ते द्रुमा) T_3 G_5 ते वैते द्रुमवल्लभा (for ^{b}) — (L 110) K_{1-3} B_3 D_{s2} $D_{1\,3-5}$ T $G_{1\,3-5}$ -विक्रम (for °म) — (L 111) $T_{2\,3}$ $G_{1\,5}$ स्वयंप्रभुं (for °भं) D_3 तत्तु वनं (for तरुवनं) $T_{2\,3}$ G_1 तत्प्रभो दु खवर्जितम् (for ^{b}) — K_1 om line 112 — (L 112) K_4 $V_{2\,3}$ $B_{2\,3}$ $D_{1\,5\,6}$ वस्त्राणि, B_1 वज्राणि, Dn D_5 नीराणि, $T_{1\,4}$ $G_{3\,5}$ वसूनि, $T_{2\,3}$ G_1 वसून् (for रत्नानि) — $\tilde{N}_2$ om line 113 — (L 113) K_3 T_2 G_1 सुगन्धानि महाद्रुमा. (K_3 °वने) (for ^{b}). — (L 114)

तरुभ्यः स्रवते तेभ्यो विविधं मनसेप्सितम् ॥ [115]
पिपासा वा बुभुक्षा वा ग्लानिश्चिन्तापि वानघ ।
न मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्यताम् ॥
न ते वर्णयितुं शक्या गुणा वर्षशतैरपि ।
गुणा ये तत्र वर्तन्ते स्वर्गाद्बहुगुणोत्तराः ॥
अतीव विजयेल्लोकान्समहेन्द्रान्न संशयः । [120]
एकाहमपि यस्तत्र वसेद्वै दितिजोत्तम ॥
स्वर्गस्यापि हि तत्स्वर्गं सुखानामपि तत्सुखम् ।
बभूव जगतः सर्वमिति मे धीयते मनः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

अन्धको नारदवचः श्रुत्वा तत्त्वेन भारत ।
मन्दरं पर्वतं गन्तुं मनो दध्रे महासुरः ॥ [125]
सोऽसुरान्सुमहातेजा. समानीय महाबलः ।
जगाम मन्दरं क्रुद्धो महादेवालयं तदा ॥
तं महाभ्रप्रतिच्छन्नं महौषधिसमाकुलम् ।
नानासिद्धसमाकीर्णं महर्षिगणसेवितम् ॥
चन्दनागरुवृक्षाढ्यं सरलद्रुमसंकुलम् । [130]
किंनरोद्गीतरम्यं च बहुनागकुलाकुलम् ॥
वातोद्धूतैर्वनैः फुल्लैर्नृत्यन्तमिव च क्वचित् ।
प्रस्रुतैर्धातुभिश्चित्रैर्विलिप्तमिव च क्वचित् ॥
पक्षिस्वनैः सुमधुरैर्नदन्तमिव च क्वचित् ।
हंसैः शुचिपदैः कीर्णं संपतद्भिरितस्ततः ॥ [135]
महाबलैश्च महिषैश्चरद्भिर्दैत्यनाशनैः ।
चन्द्रांशुविमलैः सिंहैर्भूषितं हिमसंचयम् ॥
मृगराजशताकीर्णं मृगवृन्दनिषेवितम् ॥
स मन्दरं गिरिं प्राह रूपिणं बलदर्पितः ।

$T_{2\ 3}$ G_{1} लेह्यं (for पेयं) $T_{2\ 3}$ G_{1} पेयं (for लेह्यं) —(L 115) G_{3} सूयते (for स्रवते) D_{3} तत्तुल्यं प्रस्रवत्येभ्यो (for ^{a}) T_{3} G_{5} विधेय (for विविधं) —(L 116) T_{1-3} G_{3} तापो (for चिन्ता) G_{5} पुन· (for [अ]नघ) —(L 117) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ भवेदिति (for भवतीति) —(L. 118) Dn वक्तुं (for गुणा) —(L 119) K_{1-3} $\tilde{N}_{2}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds D_{4} T_{1} $G_{1\ 3\ 4}$ वर्धन्ते (for वर्तन्ते) V_{1} गुणास्तत्र प्रवर्धन्ते, D_{3} गुणोपवर्णन तत्र (for ^{a}) —(L 120) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ [अ]तिशयो (for विजयेल्ल्) K_{2} D_{4} महेन्द्रादीन् (for समहेन्द्रान्) —(L 121) K_{1} वसते (for वसेद्वै) —(L 122) D_{1} तत्सर्वं, D_{3} स स्वर्ग, G_{5} तत्स्वर्गः (for तत्स्वर्गं) $T_{2\ 3}$ अधिकं (for अपि तत्) —(L 123) $K_{1\ 4}$ T_{3} बभूवुर् (for बभूव). V_{1} स्वर्गम्, Dn G_{2} पूर्वम् (for सर्वम्) $K_{1\ 4}$ B_{1} $D_{4\ 5}$ मति (for मन.) D_{5} इति संधीयते मति. (for ^{b})

Colophon om. in M_{4} — *Mention of the Epic* Ds_{2} T_{3} — *Mention of Khila* V B Ds $D_{1\ 3}$ — *Adhy name* K $\tilde{N}_{2}$ V B Dn Ds D_{1-5} T_{4} G_{2} अन्धकवध, D_{6} अन्धकासुरवध, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3}$ अन्धकनारदवाक्यम् — *Adhy. no* K_{3} 139, V_{1} T_{4} G_{5} 145, V_{2} 144, V_{3} B_{2} 143, Dn Ds_{2} 141, D_{1} 130, D_{3} 163, D_{4} 140, T_{1} $G_{3\ 4}$ 154, T_{2} G_{1} 156, T_{3} 163

(L. 124) T_{3} G_{5} तथ्येन (for तत्त्वेन) —(L 125) K_{3} गुप्तं (for गन्तुं) V_{1} दध्यौ (for दध्रे) D_{3} महाबल· (for °सुरः) —(L. 126) D_{3} दानवान् (for सोऽसुरान्) T_{4} $G_{3\ 5}$ महाघोरान् (for °तेजा) D_{3} महाबलान् (for °बलः) —(L 127) K_{3} सुभृशं, K_{4} [अ]तिसुखं (for मन्दरं) —(L 128) D_{2} महौषधि-, T_{1-3} $G_{1\ 3-4}$ तं भवान्या (for त महाभ्र-) T_{4} तं महाभूपतिच्छन्नं (for ^{a}) K_{1} $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 4\ 5}$ महोदधि (for महौषधि·) B_{1} -महाकुलम् (for -समा°) — B_{1} om (hapl) lines 129–131. —(L 129) K_{1} तत, $T_{2\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M_{4} नाग- (for नाना-). —(L 130) Dn_{1} -वृक्षाभं (for °ढ्यं) D_{3} चम्पकागुरुवृक्षाढ्यं (for ^{a}). K_{2} D_{4} T $G_{1\ 4\ 5}$ -सेवितम्, G_{2} -शोभितम् (for -संकुलम्) G_{3} सतालद्रुमसेवितम् (for ^{b}) —(L. 131) D_{3} बद्ध- (for बहु) D_{4} T $G_{1\ 3-5}$ M_{4} समाकुलम् (for -कुला°) —(L. 132) V_{1} वरै, G_{2} घनै· (for वनै·) K_{3} V_{1} B_{1} D_{4} G_{2} पुष्पैर्, V_{2} पूर्णै (for फुल्लैर्) G_{2} $\tilde{N}_{2}$ प्रनृत्यन्तमिव क्वचित् (for ^{b}) — G_{1} om lines 133–136, G_{5} om. (hapl) lines 133–134 Ds_{2} G_{2} om (hapl) lines 133 —(L. 133) D_{3} T_{4} प्रसूतैर्, D_{4} प्रस्रवैर्, D_{6} (marg as above) प्रसूनैर् (for प्रस्रुतैर्) D_{5} तद्वनम् (for च क्वचित्) V_{1} G_{3} विलपन्तमिव क्वचित्, D_{4} अवलिप्तमिव क्व°, T_{2} अविविक्तमिव क्व° (for ^{b}) — T $G_{3\ 4}$ M_{4} om. (hapl) line 134 —(L 134) D_{1} सर्वत (for च क्वचित्) —(L 135) $K_{2.\ 3}$ प्रपतद्भिर्, $\tilde{N}_{2}$ V_{1} B_{2} (marg) $D_{3\ 4}$ T_{2-4} $G_{2.\ 3\ 5}$ M_{4} तपस्य° (for संपत°) K_{1} नदद्भिश्च समंतत. (for ^{b}) —(L. 136) D_{3} बृहद्भिर् (for चर°) D_{6} -दानवै. (for -नाशनैः). —(L. 137) $G_{1.\ 4}$ प्रसुप्तैर् (for चन्द्रांशु) K_{1} तदसंशयम्, K_{4} च न सश°, V_{2} B_{1} Dn D_{2} T_{2} हेमसंच°, Ds_{2} रत्नसंच°; D_{3}

वेत्सि त्वं हि यथावध्यो वरदानादहं पितुः ॥ [140]
मम चैव वशे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
प्रतियोद्धुं न मां कश्चिदिच्छत्यपि गिरे भयात् ॥
पारिजातवनं चास्ति तव सानौ महागिरे ।
सर्वकामप्रदैः पुष्पैर्भूषितं रत्नमुत्तमम् ॥
तदाचक्ष्वोपभोक्ष्यामि तद्वनं तव सानुजम् ॥ [145]
किं करिष्यसि क्रुद्धस्त्वं मनो हि त्वरते मम ॥
त्रातारं नानुपश्यामि मया खल्वर्दितस्य ते ।
इत्युक्तो मन्दरस्तेन तत्रैवान्तर्हितोऽभवत् ॥
ततोऽन्धकोऽतिरुषितो वरदानेन दर्पितः ।
मुमोच नादं सुमहदिदं वचनमब्रवीत् ॥ [150]
मया नाम याच्यमानो यस्मान्न बहु मन्यसे ।
अहं चूर्णीकरोमि त्वां बलं पर्वत पश्य मे ॥

एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गमुत्पाट्य बहुयोजनम् ।
निष्पिपेष गिरेस्तस्य शृङ्गेऽथान्यत्र वीर्यवान् ।
सह तैरसुरैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितः ॥ [155]
तं प्रच्छन्ननदीजालं भज्यमानं महागिरिम् ।
विदित्वा भगवान्रुद्रश्चकारानुग्रहं गिरेः ॥
सविशेषतरं वीर मत्तद्विपमृगायुतम् ।
नदीजालैर्बहुतरैराचितं चित्रकाननम् ।
नभश्च्युतैः पुरा यद्वत्तद्वदेव विराजते ॥ [160]
अथ देवप्रभावेन शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु ।
क्षिप्तानि चासुरानेव घ्नन्ति घोराणि भारत ॥
क्षिप्त्वा ये प्रपलायन्ते शृङ्गाणि तु महासुराः ।
शृङ्गैस्तैस्तैः स्म बध्यन्ते पर्वतस्य जनाधिप ॥
ये स्वस्थास्त्वसुरास्तत्र तिष्ठन्ति गिरिसानुषु । [165]

जनमेजय (for हिमसंचयम्) K_1 रुषित तदसंशयम् (for ^{b}) —(L 138) K_2 -गणाकीर्णं , B_3 Dn D_1 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 2\ 4}$ समा° (for -शता°) D_2 चित्रैर्मृगै समाकीर्ण (for ^{a}) D_2 वृष- (for मृग-) D_3 द्वंद्व- , G_2 -बद्ध- (for -वृन्द-) V_2 -विलोडितम् (for -निषेवि°) — After line 138, V_2 ins

4** चमरीगणसंकीर्णं शबरीगणसंकुलम् ॥

—(L 139) K_2 $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ T_4 G_5 मन्दर- (for °रं) K_1 D_3 -दर्पितम् (for °त) —(L 140) D_3 मां त्वं तथा (for त्वं हि यथा) —(L 141) K_3 $\tilde{N}_2$ V_1 वशं , B_1 रणे (for वशे) —(L 142) K_2 इच्छेदपि महाभयात् (for ^{b}) —(L 144) $\tilde{N}_2$ D_4 वनम् (for रत्नम्) K_1 भूषित रत्नसंयुतम् (for ^{b}) —(L 145) $K_{1\ 3\ 4}$ [अ]द्य (for [उ]प-) —(L 146) D_3 क्रुद्धस्ते , T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ रुष्टस्त्व , G_2 सक्रुद्धो , G_5 M_4 रुद्धस्त्वं (for क्रुद्धस्त्वं) K_2 $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 2}$ (marg) $_3$ रमते (for त्वरते) D_3 रुद्रः साहाय्यमीश्वर (for ^{b}) —(L 147) V_2 B_3 $T_{2\ 3}$ G_{3-5} [अ]त्र , D_2 प्र- , D_3 (marg) [ए]व , $G_{2\ 4}$ [अ]धि- (for [अ]नु-) D_3 मनागपि न पश्यामि , D_4 त्राता नात्र प्रप° (for ^{a}) D_3 हतस्य (for [अ]र्दितस्य) —(L 148) K_3 इत्युक्ते (for °क्तो) —(L 149) T_1 $G_{1\ 3\ 4}$ -कुपितो (for -रुषितो) T_{1-3} $G_{1\ 4}$ गर्वित (for दर्पित) —(L 151) K_1 (marg) $_2$ D_4 त्वं वै , K_4 मानाद , Dn $T_{3\ 4}$ वै त्वं , D_1 न मां , D_3 गिरे (for नाम) D_2 त्वं वै मया याच्यमानो , D_6 $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 मया तु याच्यमानोऽथ , G_2 मया त्वं याच्यमानो वै (for ^{a}) K_2 V_1 D_4 यन्मा , T_4 G_5 M_4 यस्त्वं (for यस्मान्) —(L 154) K_3 शृङ्गं , T_1 तत्र (for तस्य) K_3 B_1 Dn_2 T $G_{1\ 4}$ M_4 शृङ्गेषु , $\tilde{N}_2$ D_5 शृङ्गं च (for शृङ्गेऽथ) D_2 शृङ्गाण्यन्यानि वीर्यवान् , D_3 शृङ्गाण्यस्य स वीर्य° (for ^{b}) —(L 155) K_3 V_2 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M_4 सहितैर् (for सह तैर्) K_4 सहितै सोऽसुरै सर्वैर् (for ^{a}) —(L 156) V_1 $B_{1\ 3}$ D_6 प्रस्विन्न- (for प्रच्छन्न-) T $G_{1\ 3-5}$ -लताजालं , M_4 महा° (for -नदी°) D_6 (marg) तं प्रच्छिन्नलताजालं (for ^{a}) Dn_1 Bom Poona eds G(ed) मन्यमान (for भज्य°) D_6 (marg as above) T $G_{1\ 3-5}$ महाद्रुमम् (for °गिरिम्) M_4 मन्यमान लताद्रुमम् (for ^{b}) —(L 157) T_2 $G_{1\ 4}$ शंभुश् (for रुद्रश्) — T_2 om line 158 —(L 158) $\tilde{N}_2$ घोरं , Dn_2 T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 वीरं (for वीर) V $B_{2\ 3}$ $D_{1\ 6}$ $G_{1\ 3}$ M_4 -द्विज- (for -द्विप-) K_2 -गणायुतम् , D_5 -समाकुलम् (for मृगायुतम्) $\tilde{N}_2$ मत्तद्विजगणाकुलम् , B_1 D_5 D_4 मत्तद्विजगणायुतम् , D_3 मत्तद्विजगणैर्युतः (for ^{b}) —(L 159) B_3 T_2 -जलैर् (for -जालैर्) D_2 बहुविधैर् , G_3 °वृत्तैर् (for °तरैर्) D_3 नदीजलैर्बहुविधै (for ^{a}) K_{1-3} $V_{2\ 3}$ B Dn $D_{2\ 4\ 5}$ G_2 आयुतं , D_1 आवृतं , D_6 आप्लुतं (for आचितं) D_3 T $G_{3\ 5}$ आप्लु(D_3 शोभि- , T_1 G_3 आवृ- , T_2 आचि)तश्चित्रकाननः (for ^{b}) —(L 160) K_2 नभश्चरै. , T_4 नगैश्चित्रै (for नभश्च्युतै) D_3 नभश्चरै पुरा युद्धाद् (for ^{a}) D_3 गिरिशृङ्गैर् , M_4 तत्तदेव (for तद्व°) Dn विराजितम् , Ds_1 हि राजते , Ds_2 हि राजितम् (for विराजते) —(L 161) D_3 M_4 -प्रसादेन (for -प्रभावेन) D_3 [अ]भ्युदितानि ; $T_{1\ 2}$ [उ]त्पादि° (for [उ]त्पाटि°) —(L 162) K_4 M_4 [अ]सुरैरेव , D_5 °रैणैव (for °रानेव) Bom Poona eds G(ed) वीराणि (for घो°) —(L 163) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V_1 $D_{1\ 2}$ प्रपलायन्ति (for °यन्ते) D_5 क्षिप्त्वा शीघ्रं पलायन्ति (for ^{a}) —(L 164) K_2 D_6 T_4 G_5 M_4 एव ; V Ds $D_{3\ 5}$ ते स्म,

शृङ्गैस्ते तस्य वध्यन्ते मन्दरस्य महागिरेः ॥
ततोऽन्धकस्तदा दृष्ट्वा सेनां तां सूदितां तथा ।
रुषितः सुमहानादं नदित्वेदं तदाब्रवीत् ॥
आह्वयैतं वनं यस्य युद्धार्थमुपतिष्ठतु ।
किं त्वयाचल युद्धेन हताः स्म च्छद्मना रणे ॥ [170]
एवमुक्ते त्वन्धकेन वृषभेण महेश्वरः ।
संप्राप्तः शूलमुद्यम्य देवोऽन्धकजिघांसया ॥
प्रमथानां गणैर्धीमान्वृतो वै बहुलोचनः ।
तथा भूतगणैश्चैव धीमान्भूतगणेश्वरः ॥
प्रचकम्पे ततः कृत्स्नं त्रैलोक्यं रुषिते हरे । [175]
सिन्धवश्च प्रतिस्रोतमूहुः प्रज्वलितोदकाः ॥
जग्मुर्दिशोऽभिदाहं च सर्वतो हरतेजसा ।
युयुधुश्च ग्रहाः सर्वे विपरीता जनाधिप ॥
चेलुश्च गिरयस्तत्र काले कुरुकुलोद्वह ।
प्रववर्षाथ पर्जन्यः सधूमाङ्गारवृष्टिमान् ॥ [180]
उष्णभाश्चन्द्रमाश्चासीत्सूर्यः शीतप्रभस्तथा ।
न ब्रह्म विविदुस्तत्र मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥
वडवाः सुषुवुर्गाश्च गावोऽश्वानपि चानघ ।
पेतुर्वृक्षाश्च मेदिन्यामच्छिन्ना भस्मसात्कृताः ॥
बाधन्ते वृषभा गाश्च गावश्चारुरुहुर्वृषान् । [185]
राक्षसा यातुधानाश्च पिशाचाश्चापि सर्वशः ॥
विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महादेवस्तथा गतम् ।
मुमोच भगवाञ्शूलं प्रदीप्ताग्निसमप्रभम् ॥
तत्पपात हरोत्सृष्टमन्धकोरसि दुर्धरम् ।
भस्मसाच्चाकरोद्रौद्रमन्धकं साधुकण्टकम् ॥ [190]
ततो देवगणाः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः ।
शंकरं तुष्टुवुश्चैव जगच्छत्रौ निबर्हिते ॥
देवदुंदुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह ।

T_3 ते च (for तै स्म) K_4 D_1 वध्यन्ति (for वध्यन्ते) K_1 $B_{1\ 3}$ D_n शृङ्गैस्तैस्ते स्म बध्यन्ति, B_2 °स्तैर्वध्यमाना (for ^{a}) K_2 D_2 om (hapl) lines 164^{b}–166^{a} K_3 पर्वताश्च (for °तस्य) — (L 165) V_3 [अ]मरास्, D_4 [अ]व° (for [अ]सु°) — (L 166) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ B D_n D_s $D_{1\ 3\ 5\ 6}$ $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{2\ 5}$ M_4 तेन स्म, V_3 तैर्न स्म, D_4 तैस्तै स्म (for ते तस्य) — (L 167) D_2 G_4 स्वां (for तां) $\tilde{N}_2$ V B $D_{3\ 5\ 6}$ मृदितां, G_1 मर्दितां (for सूदितां). T_1 सेनां तां सादितां नृप (for ^{b}) — (L 168) G_2 मर्षित (for रुषित॰) K_4 नदन्नेव, $V_{1\ 2}$ B_1 नर्दित्वेदं, D_2 T_1 G_2 नर्दित्वैवं, T_4 अचलं च (for नदित्वेद) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ नर्दित्वेदमथाब्रवीत् (for ^{b}) — (L 169) $K_{1\ 3\ 4}$ D_4 आह्वयैनं, D_{s1} T_3 °येत, $D_{4\ 3}$ °यैतं, D_6 °यैतद्, G_1 °ये तु, G_5 M_4 °ये तद् (for °ये तं) V_1 बलं (for वन) — (L 170) K_4 किं त्वया बलयुक्तेन (for ^{a}) V_3 om (hapl) lines 170^{b}–171^{a} $T_{2,\ 3}$ $G_{1\ 4}$ महता (for हता स्म) K_3 ब्रह्मणा (for च्छद्मना) — T_1 om lines 171–174 — (L 171) D_5 उक्तस् (for उक्ते) $K_{1\ 4}$ एवमुक्तेऽन्धकेनाशु (for ^{a}) V_3 महासुरम् (for महेश्वर) — (L 172) G_3 शैलम् (for शू°). — (L 173) V_3 B_2 (marg as above) $_3$ D_6 G_2 चैव (for धीमान्) G_2 om 173^{b}–174^{a} — (L 174) D_5 -गणावृतः (for -गणेश्वर) — (L 175) K_4 V_1 $D_{4\ 5}$ कुपिते (for रुषिते) B_3 त्रैलोक्यं रुषितेन वै (for ^{b}) — (L 177) T_1 दानवाश्च (for ऽभिदाहं च) K_2 सर्वाश्च, K_4 सर्वा वै, $\tilde{N}_2$ G_2 सर्वत्र; B_1 सर्वास्ता (for सर्वतो) — (L 178) D_2 नराधिप (for जना°) — (L. 179) B_3 गिरिजास् (for गिरयस्) T_4 G_5 M_4 सर्वे (for तत्र) G_5 M_4 तथा (for काले) — (L 180) D_4 ववर्षाथ च पर्जन्य (for ^{a}). K_1 D_5 (marg) वृष्टिभि, K_2 B D T G M_4 -वृष्टय॰, K_3 -वृष्टिक॰ (for °मान्) K_4 सधूमोद्गारवृष्टय (for ^{b}) — (L 181) G_5 शीतभा सूर्य एव च (for ^{b}) — (L 182) D_4 न ब्राह्मण्य विदुस्तत्र, $\tilde{N}_2$ D_5 न च ब्रह्मविदस्तत्र (for ^{a}) — (L 183) $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{2\ 3\ 5}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 गावो (for गाश्च) T_4 वाडवा सुषुवुर्गावो (for ^{a}) K_1 गाश्च (for गावो). D_4 (marg as above) $_5$ भारत (for चानघ). — K_2 om lines 184–186 — (L 184) D_3 अविच्छिन्ना, G_2 च मेदिन्या (for च मेदिन्याम्) $\tilde{N}_2$ सुच्छिन्ना, V_1 उच्छिन्ना, D_3 विनाग्निं, T_2 $G_{1\ 4}$ अभिन्ना; G_2 संछिन्ना, G_3 अर्चिषा (for अच्छिन्ना) — (L 185) $K_{1\ 4}$ $V_{1\ 3}$ B D_s D_6 बाधन्ति (for °न्ते) T_3 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 गोभि॰; T_4 गावो (for गाश्च) V_2 बाधयन्ति वृषा गाश्च, $D_{1\ 4}$ बाध(D_4 धाव)न्ति वृषभानश्वा; D_5 धावन्ति वृषभान्गावो, $T_{1\ 2}$ G_3 बाध्यन्ते वृषभा गोभिर् (for ^{a}) — (L 186) K_3 राक्षस्यो (for °सा) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ राक्षसा दानवाश्चैव (for ^{a}) — After line 186, $T_{1\ 3}$ G_3 ins .

5** अन्धक पुरत कृत्वा परिवव्रुर्वृषध्वजम् ।
अन्धकोऽपि महातेजा बाणैरपि ववर्ष तम् ॥
[(L 1) T_3 परिवृत्य (for °वव्रुर्)]

— (L 189) V_1 उत्पपात हरोत्क्षिप्तं (for ^{a}) — (L. 190) D_3 रौद्र (for रौद्रम्) G_2 देव- (for साधु-) — (L. 191) D_2 ऋषयश् (for मुन°). — (L 192) D_3 निबर्हि-

त्रैलोक्यं निर्वृतं चासीन्नरेन्द्र विगतज्वरम् ॥
प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः । [195]
जेपुश्च ब्राह्मणा वेदानीजुश्च क्रतुभिस्तथा ॥
ग्रहाः प्रकृतिमापेदुरूहुर्नद्यो यथा पुरा ।
न जज्वाल जले वह्निराशाः सर्वाः प्रसेदिरे ॥
मन्दरः पर्वतश्रेष्ठः पुरेव विरराज ह ।
श्रिया परमया जुष्टः सर्वतेजःसमुच्छ्रयात् ॥ [200]
रेमे सोमश्च भगवान्पारिजातवने हरः ।
सुप्रचारान्सुरान्कृत्वा शक्रादीन्धर्मतः प्रभुः ॥

Colophon

29 D

K Ñ2 V B D T G M4 cont

जनमेजय उवाच ।

मुनेऽन्धकवध. श्राव्यः श्रुतोऽयं खलु भो मया ।
शान्तिस्त्रयाणां लोकानां कृता देवेन धीमता ॥
निकुम्भस्य हतं देहं द्वितीयं चक्रपाणिना ।
यदर्थं च यथा चैव तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

वैशंपायन उवाच ।

श्रद्दधानस्य राजेन्द्र वक्तव्यं भवतोऽनघ । [5]
चरितं लोकनाथस्य हरेरमिततेजसः ॥
द्वारवत्यां निवसतो विष्णोरतुलतेजसः ।
समुद्रयात्रा संप्राप्ता तीर्थे पिण्डारके नृप ॥
उग्रसेनो नरपतिर्वसुदेवश्च भारत ।
निक्षिप्तौ नगराध्यक्षौ शेषाः सर्वे विनिर्गताः ॥ [10]
पृथग्बलः पृथग्धीमाँल्लोकनाथो जनार्दनः ।
गोष्ठ्यः पृथक्कुमाराणां नृदेवामरतेजसाम् ॥
गणिकानां सहस्राणि निःसृतानि नराधिप ।
कुमारैः सह वार्ष्णेयै रूपवद्भिः स्वलंकृतैः ॥
दैत्याधिवासं निर्जित्य यदुभिर्दृढविक्रमैः । [15]
वेश्या निवेशिता वीर द्वारवत्यां सहस्रशः ॥
सामान्यास्ताः कुमाराणां क्रीडानार्यो महात्मनाम् ।
इच्छाभोज्या गुणैरेव राजन्या वेशयोषितः ।
स्थितिरेषा हि भैमानां कृता कृष्णेन धीमता ।
स्त्रीनिमित्तं भवेद्वैरं मा यदूनामिति प्रभो ॥ [20]

तम्, T4 G5 M4 निपातिते (for निबर्हिते) K2 Ñ2 जगच्छत्रोर्निबर्हणे (for ⁶) — (L 193) V1 -वर्षं (for वृष्टि) — (L 194) G1 4 विवृतं (for निर्वृतं) — (L 196) K3 D4 5 जगुश्च (for जेपुश्च) T4 जगच्च ब्राह्मणा देवा (for ᵃ) T4 ईजते (for ईजुश्च) — (L 197) T4 आपन्ना (for आपेदुर्) D3 सर्वमासीद्, T2 3 आसन्नद्यो (for ऊहुर्नद्यो) — (L 198) V1 B1 जले त्वग्निर्, D2 G2 जलेष्वग्निर् (for जले वह्निर्) B1 G1 4 प्रपेदिरे, B3 प्रसेहिरे (for °दिरे) — (L 199) K2 3 V2 पुनरेव (for पुरेव वि-) D4 पुनरेव ररास ह (for ⁶) — (L 200) D5 युक्तः (for जुष्टः) — (L 202) K1 D1 सुप्रवरान्, K3 V2 सप्रचा°, D2 सप्रधानान्, D5 संप्रचारान्, T4 G5 M4 सुप्रसन्नान् (for °चारान्) D4 प्रचरानसुरान्कृत्वा (for ᵃ) K1 3 4 सर्वत°, D1 क्रमत (for धर्मतः).

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 T3 — *Mention of Khila* V B Dn2 Ds D1 — *Adhy name* · K Ñ2 V B D T G1–3 अन्धकवध — *Adhy no* K3 140, V1 146, V2 145, V3 B2 144, Dn Ds2 142; D1 138, D3 T4 151, D4 141, T1 G3 4 M4 155, T2 G1 157, T3 164, G6 158

29 D

(L 1) T1–3 G1 3 4 मृधे (for मुने) K2 श्रुत्य, G2 त्वत्त (for श्राव्य) M4 स्थ (for स्य) K2 यो, D1 5 [अ]तो (for भो) — (L 3) D3 निकुम्भं निहतं वीरं (for ᵃ) V1 त्वयोक्तं (for द्वितीयं) — (L 5) K2 Ñ2 V B D1–6 T1 3 4 G M4 राजर्षे (for राजेन्द्र) B1 M4 मम, D3 मया (for ऽनघ) — V2 T2 3 G3 om (hapl) line 7 — (L 7) D2 (marg as above) G1 4 अमित- (for अतुल-) T4 -वर्चस (for -तेजस-) D3 हरेरुत्तमतेजस (for ⁶) — (L 8) T1–3 G1 3 4 पुण्यकरे (for पिण्डारके). — (L 11) D4 पृथग्वर्गं, T4 °ग्वलं (for °ग्बलः) V1 पृथुर् (for पृथग्) D3 श्रीमान् (for धी°) — (L 12) K4 D1 पृथु- (for पृथक्) K1 3 4 Ñ2 V2 Dn D1 3 5 T1 2 4 G1 3 [अ]मित-, D6 [अ]सम- (for [अ]मर-) — (L. 13) V2 निर्गतानि, T1 निवृत्तानि (for निःसृतानि) — (L 14) G1 4 कुमारा (for °रैः) — (L 16) D2 तीरे, D5 वीरैर् (for वीर) D3 वेश्या निवासितास्तत्र (for ᵃ) G5 द्वारकायां (for °वत्यां) — (L 17) K1 3 4 D1 3 5 क्रीडनार्थं (K3 °र्था, K4 °र्थे, D3 °य) (for क्रीडानार्यो) — (L 18) K3 -भोज्य-, Ñ2 T G1 3–5 M4 -भोग, V B Ds1 D2 6 G2 -भोग्या, D5 -भोगा (for -भोज्या) K2 पुरे चैव

रेवत्या चैकया सार्धं बलो रेमेऽनुकूलया ।
चक्रवाकानुरागेण यदुश्रेष्ठः प्रतापवान् ॥
कादम्बरीपानकलो भूषितो वनमालया ।
चिक्रीड सागरजले रेवत्या सहितो बलः ॥
षोडश स्त्रीसहस्राणि जले जलजलोचनः । [25]
रमयामास गोविन्दो वैश्वरूप्येण सर्वकृत् ॥
अहमिष्टा मया सार्धं जले वसति केशवः ।
इति ता मेनिरे सर्वा नारायणपराः स्त्रियः ॥
सर्वाः सुरतचिह्नाङ्ग्यः सर्वाः सुरततर्पिताः ।
मानमूहुश्च ताः सर्वा गोविन्दे बहुमानजम् ॥ [30]
अहमिष्टाहमिष्टेति स्निग्धे परिजने तदा ।
नारायणस्त्रियः सर्वा मुदा शश्लाघिरे शुभा. ॥
करजद्विजचिह्नानि कुचाधरगतानि ताः ।
दृष्ट्वा दृष्ट्वा जहृषिरे दर्पणेष्वङ्गलक्षणम् ॥
गोत्रमुद्दिश्य कृष्णस्य जगिरे कृष्णयोषितः । [35]
पिबन्त्य इव कृष्णस्य नयनैर्वदनाम्बुजम् ॥
कृष्णार्पितमनोदृष्ट्यः कान्ता नारायणस्त्रियः ।
मनोहरतरा राजन्नभवन्नेकनिश्चयाः ॥
एकार्पितमनोदृष्ट्यो नेर्ष्यां ताश्चक्रिरेऽङ्गनाः ॥
नारायणेन देवेन तर्प्यमाणमनोरथाः ॥ [40]
शिरांसि गर्वितान्यूहुः सर्वा निरवशेषतः ।
वाल्लभ्यं केशवमयं वहन्त्यश्चारुदर्शनाः ॥
ताभिस्तु सह चिक्रीड सर्वाभिर्हरिरात्मवान् ।
वैश्वरूप्येण विधिना समुद्रे विमले जले ॥
उवाह सर्वगन्धाढ्यं स्वच्छं वारि महोदधिः । [45]
तोयं चालवणं वीर वासुदेवस्य शासनात् ॥
गुल्फदघ्नं जानुदघ्नमूरुदघ्नमथापि वा ।
नार्यस्ताः स्तनदघ्नं वा जलं समभिकाङ्क्षितम् ॥
सिषिचुः केशवं पत्न्यो धारा इव महोदधिम् ।
सिषेच ताश्च गोविन्दो मेघः फुल्लता इव ॥ [50]
अवलम्ब्यापराः कण्ठे हरिं हरिणलोचनाः ।
उपगूहस्व मां वीर पतामीत्यब्रुवन्स्त्रियः ॥

(for गुणैरेव) D_3 जात्या वै वारयोषित (for ^{b}) — (L 19) D_3 तेनेयं (for भैमानां). — (L 22) D_5 बलः (for यदु-) — (L 23) G_1 -काले (for -कलो). V_1 वर- (for वन-) — (L 26) $\tilde{N}_2$ $V_{1, 2}$ B_2 Ds D_6 T_4 -रूपेण (for -रूप्येण) K V_3 $B_{1, 3}$ Dn $D_{1-3\ 5}$ T_{1-3} G_{1-4} M_4 विश्व- (G_3 बहु)रूपेण सर्वकृत् (K_3 °दा ; T_1 G_3 °दृक्); D_4 वैश्वरूपेण विश्वकृत् (for ^{b}) — T_2 om lines 27–29 — (L. 27) D_2 विशति (for वसति). — (L 28) D_3 om. lines 28^{b}–32^{a} B_1 M_4 -वर- (for -परा) K $\tilde{N}_2$ Dn D_1 G_2 रात्रौ (K_2 मुदा) नारायणस्त्रियः, D_5 रतौ नारायणे पराः (for ^{b}) — (L 29) D_4 -चिह्नाङ्गा ; D_5 -चित्राङ्गय·, D_3 -बद्धाङ्गयः, T_1 -चिह्नाढ्या (for °ङ्गय·) — (L 31) $K_{3\ 4}$ स्निग्धा· (for स्निग्धे) — (L. 32) D_3 सश्लेषिरे (for शश्लाघिरे) — T_4 om lines 33–37 — (L 33) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ मकरध्व(G_3 °द्वि)जचिह्नानि (for ^{a}) K_2 वक्त्राधर- (for कुचा°) — (L 34) K_4 D_4 जहर्षिरे (for जहृषिरे) D_3 T_3 G_5 दृष्ट्वा जहृषिरे देव्यो (D_3 राजन्) (for ^{a}) K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{4\ 6}$ T $G_{1\ 3-5}$ M_4 दर्पणे (K_4 B_3 D_4 °र्पेण) कमलेक्षणा., D_3 कामाकुलितमानसा (for ^{b}) — (L 35) D_3 दर्पणे गात्रमुद्दिश्य (for ^{a}). $K_{1, 3\ 4}$ om (hapl) lines 35^{b}–36^{a} — (L. 36) D_4 नयनैर्नयनाम्बुजम् (for ^{b}) — (L. 37) G_5 M_4 कृष्णायत्त- (for °र्पित-) — (L 38) K_4 ता भवान्तकनिश्चया· ; T_2 $G_{1, 3\ 4}$ क्रीडाकल्पि(G_3 °कुलि)-तनि° (for ^{b}) — (L 39) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ चक्रुर् (for चक्रिरे). K_3 मताः (for ऽङ्गना) — (L 41) T_4 (also as above) मनांसि (for शिरांसि) $K_{1\ 3\ 4}$ ग्रथितानि (for गर्वि°). T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ दिव्याननुभवन्भोगान् (for ^{a}) — (L 42) V_2 वल्लभ्यः, T_3 सुरागं (for वाल्लभ्यं) K_4 वर्णयन्त्य शिवमयं, D_3 वाल्लभ्यं कृष्णविषयं, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ सुरागं (T_1 या रागं) केशवे नित्यं (for ^{a}) — (L 43) K_3 चिक्रीडे, G_3 विक्रीडन् (for चिक्रीड) — (L 44) D_3 उदप्लवमथापि च (for ^{b}). — D_3 om lines 45–47 — (L 45) T_{1-3} $G_{1\ 4}$ उपेत्य (for उवाह) $K_{3\ 4}$ V_2 D_1 नीरं (for वारि) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ स्वच्छं जलमथो दधौ (T_2 °दौ), G_5 M_4 स्वच्छं सलिलमम्बुधिः (for ^{b}) — T_{1-3} $G_{1\ 3. 4}$ om (hapl.) lines 46–49 — (L 46) $\tilde{N}_2$ B_3 तोयं नारायणसृ(B_3 °णं सृ)ष्ट, V_3 तोयं च लावण सृष्टं, T_4 तोयं विलवण मृष्टं, G_5 तोयेषु लवण वीर (for ^{a}) — (L 47) D_5 उरोदघ्नम् (for ऊरु°) — (L 48) M_4 जलं सङ्किश्च काङ्क्षिण (for ^{b}). — (L 49) Bom ed G(ed) धीरा (for धारा) $\tilde{N}_2$ D_3 महागिरिम् (for महोदधिम्) T_4 धारा शुभमहोदधे (for ^{b}). — (L 50) K_2 सिषिचे (for सिषेच) T_{1-3} $G_{1, 3\ 4}$ ताभिश्च सह गोविन्दो (for ^{a}) K_4 कुललता, D_3 G_2 पुष्पलता (frr फुल्ल°) K_3 मेघाकुलजटा (*sup lin* °ना) इव (for ^{b}) — (L 51) G_2 काले (for कण्ठे) — (L 52) $\tilde{N}_2$ धीर (for वीर) K_2 एषास्मि, K_4 भीतास्मि (for

काश्चित्काष्ठमयैस्तेरुः प्लवैः सर्वाङ्गशोभनाः ।
क्रौञ्चबर्हिणनागानामाकारसदृशैः स्त्रियः ॥
मकराकृतिभिश्चान्या मीनाभैरपि चापराः । [55]
बहुरूपाकृतिधरैः पुप्लुवुश्चापराः स्त्रियः ॥
स्तनकुम्भैस्तथा तेरुः कुम्भैरिव तथापराः ।
समुद्रसलिले रम्ये हर्षयन्त्यो जनार्दनम् ॥
रराम सह रुक्मिण्या जले तस्मिन्मुदा युत ।
येनैव कार्ययोगेन रमत्यमरसत्तमः । [60]
तत्तदेव हि ताश्चक्रुर्मुदा नारायणस्त्रियः ॥
तनुवस्त्रावृतास्तन्व्यो लीलायन्त्यस्तथापराः ।
चिक्रीडुर्वासुदेवस्य जले जलजलोचनाः ॥
यस्या यस्यास्तु यो भावस्तां तां तेनैव केशवः ।
अनुप्रविश्य भावज्ञो निनायात्मवशं वशी ॥ [65]
हृषीकेशोऽपि भगवान्हृषीकेशः सनातनः ।
बभूव वैश्वरूप्येण कान्तावशगतः प्रभुः ॥
कुलशीलसमोऽस्माकं योग्योऽयमिति मेनिरे ।
वैश्वरूप्येण वर्तन्तमङ्गनास्ता जनार्दनम् ॥
दक्षा दाक्षिण्ययुक्तं तं स्मितपूर्वाभिभाषिणम् । [70]
कृष्णं भार्याश्चकमिरे भक्त्या च बहु मेनिरे ॥
पृथग्गोष्ठ्यः कुमाराणां प्रकाशं स्त्रीगणैः सह ।
अलंचक्रुर्जलं वीराः सागरस्य गुणाकराः ॥
गीतनृत्यविधिज्ञानां तासां स्त्रीणां जनेश्वर ।
तेजसाप्याहृतानां ते दाक्षिण्यात्तस्थिरे वशे ॥ [75]
शृण्वन्तश्चारुगीतानि तथा स्वभिनयान्यपि ।
तूर्याण्युत्तमनारीणां मुमुदुर्यदुपुंगवाः ॥
पञ्चचूडास्ततः कृष्णः कौबेर्यश्च वराप्सराः ।
माहेन्द्रीश्चानयामास वैश्वरूप्येण हेतुना ॥
ताः प्रोवाचाप्रमेयात्मा सान्त्वयित्वा जगत्प्रभुः । [80]
उपस्थिताश्च प्रणताः कृताञ्जलिपुटास्तथा ॥
क्रीडायुवत्यो भैमानां प्रविशध्वमशङ्किताः ।
मत्प्रियार्थं वरारोहा रमयध्वं च यादवान् ॥
दर्शयध्वं गुणान्सर्वान्नृत्यगीते रहःसु च ।

पतामि) D_5 प्रिया (for स्त्रिय) — (L 53) K_3 D_2 चेरु , D_3 स्वै स्वैः (for तेरुः) M_4 om (hapl) lines 53^b–57^a — (L 54) G_2 -सदृशा (for °शै) — (L 55) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ कुसूलाकृतिभिश्चान्या , G_3 कृकरा° (for ^{a}) — (L 57) K_1 चेरु , D_5 (before corr) पेतु (for तेरु) G_3 काश्चित्काष्ठमयैस्तेरुः (for ^{a}) — (L 58) Cal ed सलिले तु समुद्रस्य (for ^{a}) — D_2 om line 59 — (L 59) K_2 रामेण, K_3 D_5 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 रेमे च (for रराम) K_3 Dn_2 पुन (for युत) — (L 60) T_{1-3} $G_{1,3,4}$ येनैव देवकार्येण (for ^{a}). K_3 Dn T_{1-3} G_{1-4} रमते (for °ति) — (L 61) V_1 सर्वा (for मुदा) — (L 62) T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ -वस्त्रधरास् (for -वस्त्रावृतास्) D_6 लीलावन्त्यस् , D_6 (marg) विवस्त्राश्च ; T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 लीलावत्यस् (for °यन्त्यस्). — (L 64) K_4 यासा यासा (for यस्या यस्यास्). $\tilde{N}_2$ D_3 तस्यास् (for ता तां) K_2 तास्तास्तेनैव योषित. (for ^{b}) — (L 67) K_1 देशकालज्ञ , K_2 $V_{1\ 2}$ D_2 देश($V_{1\ 2}$ °व)-रूपेण , $K_{3\ 4}$ Dn देशकालेन , V_3 B Ds_1 D_6 T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 वेषरूपेण ; $D_{3\ 5}$ चैव रूपेण , T_4 वररूपेण (for वैश्वरूप्येण) — (L 68) G_5 रेमिरे (for मेनिरे). — (L 69) K B_1 D_2 देश- , $\tilde{N}_2$ Ds_2 वश- , V $B_{2\ 3}$ Dn Ds_1 T_4 वेश- , D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 वेष- (for वैश्व-) D_8 वेषरूपवयोभिस्तम् (for ^{a}) — (L 70) B_2 Bom Poona eds. तदा (for दक्षा) K_4 -युक्तानां (for -युक्तं तं) — (L 71) D_1 हर्षाच् , T_{1-3} $G_{1\ 3}$ भक्ताश् (for भक्त्या) — (L 72) V_1 B_2 प्रकाश- , T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 °मं (for °श) — (L 74) $K_{2\ 3}$ B_2 Dn_1 Ds_2 $D_{1\ 4}$ जनेश्वर , V_1 नरेश्वर , $G_{1\ 4}$ जनार्दन (for जलेश्वर) — (L 75) K_2 V_2 [आ]प्यायितानां , K_3 [अ]थाहृ° , V_3 D_4 व्याहृ° , D_3 [अ]प्याहृतास्ते (for °हृताना) — (L 76) $\tilde{N}_2$ शुद्ध- , $V_{1\ 3}$ D_8 $D_{3\ 4}$ $T_{1\ 2\ 4}$ स्वन- , V_2 स्वस्व- , $B_{1\ 2}$ D_6 स्वनु- , D_2 स्वर- , D_5 तानि , T_3 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 त्वनु- (for चारु-). K_2 D_1 शृण्वन्त्य. स्वर्ग(D_1 °र)गीतानि (for ^{a}). B_2 $D_{2\ 3}$ ह्य(B_2 स्व)भिनयान् , Ds_2 D_1 स्वाभिनयानि (for स्वभि°) — (L 77) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1\ 3}$ Dn $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ T_{2-4} G_{1-4} मुमुदुर् (for °दुर्) — T_4 om lines 78-83 — (L 78) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds $D_{4\ 6}$ T_{1-3} $G_{2\ 3-5}$ M_4 पञ्चचूडा (for °चूडास्) $V_{2\ 3}$ B Ds D_6 $G_{3\ 5}$ M_4 कौबेरीश् , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ °र्यां (for °र्यश्) T_1 कौबेर्यप्सरसस्तथा (for ^{b}) — (L 79) K_2 D_4 महेन्द्रस्य ; D_{1-3} महेन्द्राच्च (for माहेन्द्रीश्च). K_{2-4} Dn D_3 G_2 विश्वरूपेण हेतुना , T_{1-3} $G_{1\ 3,4}$ वैरूप्येण च हे° (for ^{b}) — (L 80) K_1 V_1 तां (for ता) — (L 81) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Ds D_3 $G_{1\ 2}$ उत्थापयित्वा प्रणता. (for ^{a}) — (L 82) D_3 प्रविशन्त्वविशङ्किता (for ^{b}) — (L 83) $T_{2\ 3}$ G_4 वरयध्वं (for रम°) — (L 85) V_2 -योगैश्च , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ -भेदेषु (for -योगेषु) — (L 88) $G_{1\ 3\ 4}$ प्रीत्या (for प्रति-). — (L 89) K_1 $V_{1,3}$

तथाभिनययोगेषु वाद्येषु विविधेषु च ॥ [85]
एवं कृते विधास्यामि श्रेयो वो मनसेप्सितम् ।
मच्छरीरसमा ह्येते सर्वे निरवशेषतः ॥
शिरसाज्ञां तु ताः सर्वाः प्रतिगृह्य हरेस्तदा ।
क्रीडायुवत्यो विविशुर्भैमानामप्सरोवराः ॥
ताभिः प्रविष्टमात्राभिर्द्योतितः स महार्णवः । [90]
सौदामिनीभिर्नभसि घनवृन्द इवानघ ॥
ता जले स्थलवत्स्थित्वा जगुश्चाथाप्यवादयन् ।
चक्रुश्चाभिनयं सम्यक्स्वर्गावास इवाङ्गनाः ॥
गन्धैर्माल्यैश्च ता दिव्यैर्वस्त्रैश्चायतलोचनाः ।
हेलाभिर्हासभावैश्च जह्रुर्भैममनांस्यथ ॥ [95]
कटाक्षैरिङ्गितैर्हासैः कलरोषैः प्रसादितैः ।
मनोनुकूलैर्भैमानां समाजह्रुर्मनांसि ताः ॥
उत्क्षिप्योत्क्षिप्य चाकाशं वातस्कन्धान्बहूंश्च तान् ।
मदिरावशगा भैमा मानयन्ति वराप्सराः ।
कृष्णोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विजह्रे वियति प्रभुः । [100]
सर्वैः षोडशभिः सार्धं स्त्रीसहस्रैर्मुदान्वितः ॥
प्रभावज्ञास्तु ते वीराः कृष्णस्यामिततेजसः ।
न जग्मुर्विस्मयं भैमा गाम्भीर्यं परमास्थिताः ॥
केचिद्रैवतकं गत्वा पुनरायान्ति भारत ।
गृहानन्ये वनान्यन्ये काङ्क्षितान्यरिमर्दन ॥ [105]
अपेयः पेयसलिलः सागरश्चाभवत्तदा ।
आज्ञया लोकनाथस्य विष्णोरतुलतेजसः ॥
अधावन्स्थलवच्चापि जले जलजलोचनाः ।
गृह्य हस्ते तथा नार्यो युक्ता मज्जंस्तथापि च ॥
भक्ष्यभोज्यानि पेयानि चोष्यं लेह्यं तथैव च । [110]
बहुप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भवत्युत ॥
अम्लानमाल्यधारिण्यस्ताः स्त्रियस्ताननिन्दितान् ।

B1.3 D5 6 भैमानां (for विविशुर्) K1 विविशुश्च, V1 3 B1.3 D5 6 ता प्रविष्टा, V2 भीमानाम्, D4 प्रविष्टा हि (for भैमानाम्) K4 Ds2 T4 अप्सरोगणा (for °वराः) D1–3 भैमानप्सरसा वरा (for ᵇ) — (L 90) T1–3 G1 3 4 ज्योतिर्भि, T4 G5 M4 योषिद्भि (for द्योतित) — (L 91) T1 G1.3 तमसि (for नभसि) K3 घनाघन, Ñ2 V3 B1 Dn Ds D3 T1–3 G1 4 5 घनवृन्दम्, V1 मेघवृन्दम् (for घनवृन्द) T1–3 G1 3.4 [आ]बभौ (for [अ]नघ) — (L 92) K4 च स्थले (for स्थलवत्) V1 स्नात्वा (for स्थित्वा) K4 प्रजगु. स्थाप्य यादवान्, Ñ2 V B D6 जलवाद्यान्यवादयन् (for ᵇ). — (L 93) D2 रम्यं (for सम्यक्) T1–3 G1 3 4 स्वर्गावासा शुभाङ्ग(G3 °न)ना (for ᵇ) — (L 94) K2 दिव्यैश्च, V2 विविधैर्, G2 भैमाना (for ता दिव्यैर्) — (L 95) K1 3 4 V2 B1 3 Dn Ds1 D3 T1 G2 हास्यभावैश्; D2 हाव°; T2 3 G1 3 4 हसमानैश्, T4 भावभावैश् (for हास°) Ds2 हेलाभिर्विविधैर्भावैर् (for ᵃ) Bom Poona eds G(ed) ता (for [अ]थ) — (L 96) Ñ2 V1 3 B2 Dn Ds D2 3 T G1 4 M4 हास्यै, G5 नाट्यै. (for हासै.) Ñ2 केलिवाक्यै., V3 B1 D6 T1 G3 केलिरोषै, B2 3 केलिरोष-, Dn D2 3 G2 कलरावै., G5 कलघोषै (for °रोषै) K2 प्रणोदितै; D3 4 प्रसाधितै (for °दितै) — (L 97) T1–3 G3 जलवाद्यैश्च दसिता (for ᵇ) — (L 98) K1 वासं च; K4 चात्रासान्, D5 चाकाशे (foı °शं) T1.2 G3 निजबाहूं-(T2 हा°)श्च तास्तथा, G1 4 तलबाहूंश्च तांश्च ता (for ᵃ) — (L. 99) K2 V1 Ds1 G1 4 M4 भैमान् (for भैमा) K1 D1.2.6 T2–4 G2 मदिरावशगान्भैमान्, D3 महीमाकाशगान्भैमा (for ᵃ) K1 2 V1 Ds1 D6 आनयन्ति, D1 2 G2 रम°, D4 पात°, T1 4 G3 M4 आपतन्ति, T2 3 G1 4 आपतन्त (for मानयन्ति) V1 3 B D5 5 G2 वराङ्गना. (for °प्सरा) — (L 100) K2 D4 चैषा (for तेषां) K2 D3 जगत, Ds2 D4 जगति, T1–3 G1 3–5 M4 जलधौ (for वियति) — (L 101) D3 स तै (for सर्वै) V1 M4 मदान्वित., V2 मुदा युत (for मुदान्वित) — (L 102) B1 -चेतस. (for -तेजस) — T2 3 G1 4 om (hapl) lines 103–107 — (L 103) V1 भीमा, D2 वीरा (for भैमा) — (L 104) Ñ2 दृष्ट्वा (for गत्वा) T4 G5 यादवा (for भारत) — (L 107) T1 G3 पूजया (for आज्ञया) V2 B1 G2 3 M4 अमित- (for अतुल) — (L 108) D1 G5 M4 आधावन्, D4 अगाधे (for अधावन्) T1–3 G1 3 4 अधावंस्ता पयोघैश्च (for ᵃ) — (L 109) K2 हस्तांस्, D1 हस्त; M4 हस्तै (for हस्ते) K1 V1 3 मुक्ता (for युक्ता). K2 युक्ता मज्जन्तथापि च; V2 युक्तलज्जास्तथापि च, D3 युक्ता मज्जन्त्यथापि च, D4 युक्ता मार्जन्त्यथोऽपि च (for ᵇ). — (L 111) K1 याते; D5 ध्याने (for ध्याते) V2 तासां (for तेषां) K2 भवेत्फलम्, Ñ2 भवन्त्युत, D2 भवत्पुनः (for °त्युत) K4 यावत्तेषा महत्पुन (for ᵇ) — (L 112) D4 -माला-, G5 माल- (for -माल्य-) K1 4 अनिन्दिता. — (L 113) D2 -वशानुगा, T1 3 G1 3 4 -मतानुगा; T2 -रतानुगान् (for °नुगा) D3 स्वर्गे देवानिवानुगा (for ᵇ). — (L 114) T4 G5 M4 बहु- (for गृह-) Ñ2 D3 5 प्रकाशाभिश् (for °राभिस्) — (L 115) K2 V1 3 B2 3 Ds1 D3.4.6 T1 3 G1 3 M4 -लिप्ता (foı लिप्त-). K1.4

रहःसु रमयांचक्रुः स्वर्गे देवरतानुगाः ॥
नौभिर्गृहप्रकाराभिश्चिक्रीडुरपराजिताः ।
स्नातानुलिप्तमुदिताः सायाह्नेऽन्धकवृष्णयः ॥ [115]
आयताश्चतुरस्राश्च वृत्ताश्च स्वस्तिकास्तथा ।
प्रासादा नौषु कौरव्य विहिता विश्वकर्मणा ॥
कैलासमन्दरच्छन्दा मेरुच्छन्दास्तथैव च ।
तथा नानावयश्छन्दास्तथेहामृगरूपिणः ॥
वैदूर्यतोरणैश्चित्राश्चित्राभिर्मणिभक्तिभिः । [120]
मसारगल्वर्कमयैश्चित्रभक्तिशतैरपि ॥
प्रक्रीडगरुडच्छन्दाश्चित्रा कनकरीतिभिः ।
क्रौञ्चच्छन्दाः शुकच्छन्दा गजच्छन्दास्तथापरे ॥
कर्णधारैर्गृहीतास्ता नावः कार्तस्वरोज्ज्वलाः ।
सलिलं शोभयामासुः सागरस्य महोर्मिमत् ॥ [125]
समुच्छ्रितैः सितैः पोतैर्यानपात्रैस्तथैव च ।
नौभिश्च झिल्लिकाभिश्च शुशुभे वरुणालयः ॥
पुराण्याकाशगामीनि गन्धर्वाणामितस्ततः ।
बभ्रमुः सागरजले भैमयानानि भारत ॥
नन्दनच्छन्दयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत । [130]
नन्दनप्रतिमं सर्वं विहितं विश्वकर्मणा ॥
उद्यानानि सभा वृक्षा दीर्घिकाः स्यन्दनानि च ।
निवेशितानि स्वल्पानि तादृशान्येव सर्वशः ॥
स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु समासात्स्वर्गसंनिभाः ।
नारायणाज्ञया वीर विहिता विश्वकर्मणा ॥ [135]
वनेषु रुरुवुर्हृद्यं मधुरं चैव पक्षिणः ।
मनोहरतरं चैव भैमानाममितेजसाम् ॥
देवलोकोद्भवाः श्वेता विलेपुः कोकिलास्तदा ।
मधुराणि विचित्राणि यदूनां काङ्क्षितानि च ॥
चन्द्रांशुसमरूपेषु हर्म्यपृष्ठेषु बर्हिणः । [140]
ननृतुर्मधुरारावाः शिखण्डिगणसंवृताः ॥
पताका यानपात्राणां सर्वाः पक्षिगणायुताः ।

स्नानानुलेपनालिप्ता·, D1 2 स्नातानुलिप्ता मुदिता, T4 स्नानातिरिक्तमुदिता (for ^{a}) —(L 116) V2 आप्लुताश्, D3 स्वाय°, M4 आया° (for आय°) Ñ2 सुस्थितास् (for स्वस्तिकास्) — V3 om line 118 —(L 118) V1 2 B1 3 -छन्ना (for -च्छन्दा) T4 om (hapl) lines 118^b–119^a —(L 119) D3 तथा नागहयच्छन्दास्, T1 G3 M4 तथा नानाविधच्छन्दास् (for ^{a}) —(L 120) G2 -मणिभिश् (for तोरणैश्) D2 6 चित्रैश्, T4 अच्छैश् (for चित्राश्) K2 V3 D3 6 T1–3 G M4 -भित्तिभि·, D2 पङ्क्तिभि (for भक्तिभि·) — D3 T1–3 om (hapl) lines 121–122 —(L 121) K4 -गर्भार्कै (for -गल्वर्कै) D1 शोभिता· कनककमलैश् (hypermetric), G2 प्रसादकल्पकमयैश् (for ^{a}) K2 V1 3 B1 3 Ds D1 4 5 चित्रा, G5 M4 चित्रैर् (for चित्र-) D6 T4 G5 M4 -भित्ति-, G2 -पङ्क्ति (for भक्ति-) V2 -समन्वितै (for शतैरपि) B2 चित्रा भक्तगणैरपि (for ^{b}) —(L 122) V2 Dn2 आक्रीड- (for प्रक्रीड-) B2 3 -छन्नाश् (for -च्छन्दाश्) D2 प्रक्रीडगहनच्छन्दाश्, T4 विक्रीडद्गरुडच्छन्दाश् (for ^{a}) V B1 2 वीथिभि·, G2 -भक्तिभि (for -रीतिभि·) K2 चित्रकेतनरीतिभि· (for ^{b}) —(L 123) T1 पिक-; T2 3 G1 3 4 गज (for शुक-) T1–3 G1 3 4 शुक- (for गज-). —(L 125) K2 महोर्मिगम्, K3 °मान्, D4 6 °वत्, T1–3 G1 3 °णः (for °मत्) —(L 126) G1 Bom Poona eds G(ed) समुच्छ्रितः. T2–4 G5 स्थितैः (for सितैः) V3 T4 G5 पात्रैर्, Ds1 पटैर्, D2 5 पीतैर्, D3 G3 पत्रैर् (for पोतैर्) —(L 127) K1 Ñ2 D2 मल्लिकाभिश्, V2 झल्लिका°; D3 मालिका°, G5 M4 कर्णिका° (for झिल्लिका°) K2 T1–3 G1 3 4 नौभि सलिलगाभिश्च (K2 °लीनाभिः), D4 नौभिश्च पुरुषव्याघ्र (for ^{a}) —(L 128) K1 पुण्या आकाशगामीभिः, Ñ2 Dn G2 5 पुराण्याकाशगानीव (for ^{a}) T1–3 G1 3 4 इवाग्रत (for इतस्तत) —(L 129) D5 भ्रेमुर्; T4 हैम- (for भैम-) K1 Dn सर्वत (for भारत) —(L 130) V1 D1 2 मन्दर-, D5 मन्दार- (for नन्दन-) D3 -युक्तेषु (for -पात्रेषु) — G1 2 om (hapl) lines 132–135 —(L 133) K4 B शिल्पानि, Ñ2 Ds D1 2 सर्वाणि; V2 पुण्यानि, M4 रम्याणि (for स्वल्पानि) D6 निवेशनानि शिल्पानि (for ^{a}) —(L 134) V3 देवेषु, B3 (also as above) D6 देशेषु, Ds नान्येषु (for चा°). K3 D1 समानाः, V1 °जा; D2 °सन्, D6 G5 निवासा, M4 निवासात् (for समा°) D3 समाना स्वर्गसंपदा, T1–3 G3 4 देशेषु निलया शुभा (for ^{b}) —(L 136) T1 2 G3 वनेषु नेदुर्हृद्य च (for ^{a}) G2 D5 मधुराश् (for °रं) —(L 137) K3 D2 G2 -तेजसा (for °साम्) T3 G4 5 M4 भैमानाममितौजसाम् (for ^{b}) —(L 138) K2 चैता (for श्वेता) T1–3 G1 3 4 देवपक्ष(T1 G3 °क्षि)निभाश्चैव (for ^{a}) K3 विनेदु (for विलेपु) —(L 141) K1 4 G2 ननृतुर्मधुरावासा, T1–3 G1 3–4 °तुर्विविधा-(T1 °र्विदिता)रावा (for ^{a}) Ñ2 -संभृताः, B1 -सेविता (for -संवृता). —(L 142) K1, 4 पताकोद्यानपा(K4 °प)त्राणां (for

भ्रमरैरुपगीताश्च स्रग्दामासक्तवासिभिः ॥
नारायणाज्ञया वृक्षाः पुष्पाणि मुमुचुर्भृशम् ।
ऋतवश्चानुरूपाणि विहायसिगतास्तदा ॥ [145]
ववौ मनोहरो वातो रतिखेदहरः सुखः ।
रजोभिः सर्वपुष्पाणां युक्तश्चन्दनशैत्यभृत् ॥
शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ।
वासुदेवप्रसादेन भैमानां क्रीडतां तदा ॥
न क्षुत्पिपासा न ग्लानिर्न चिन्ता शोक एव च । [150]
आविवेश तदा भैमान्प्रभावाच्चक्रपाणिनः ॥
अप्रशान्तमहातूर्या गीतनृत्योपशोभिताः ।
बभूवुः सागरक्रीडा भैमानाममितेजसाम् ॥
बहुयोजनविस्तीर्णं समुद्रं सलिलाशयम् ।
रुध्वा चिक्रीडुरिन्द्राभा भैमाः कृष्णाभिरक्षिताः ॥ [155]
परिच्छदस्यानुरूपं यानपात्रं महात्मनः ।
नारायणस्य देवस्य विहितं विश्वकर्मणा ॥
रत्नानि यानि त्रैलोक्ये विशिष्टानि विशां पते ।
कृष्णस्य तानि सर्वाणि यानपात्रेऽतितेजसः ॥
पृथक्पृथङ् निवासाश्च स्त्रीणां कृष्णस्य भारत । [160]
मणिवैदूर्यचित्रान्ताः कार्तस्वरविभूषिताः ॥
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णाः सर्वगन्धाधिवासिनाः ।
यदुसिंहाः शुभैर्जुष्टाः शकुनैः स्वर्गवासिभि. ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

रेमे बलश्चन्दनपङ्कदिग्धः
कादम्बरीपानकलः पृथुश्रीः । [165]
रक्तेक्षणो रेवतिमाश्रयित्वा
प्रलम्बबाहुः स्खलितप्रयातः ॥
नीलाम्बुदाभे वसने वसान-
श्चन्द्रांशुगौरो मदिराविलाक्षः ।
रराज रामोऽम्बुदमध्यमेत्य [170]

ª) K2 V3 सर्वे- (for सर्वा) D1 3 -गणैर्युताः, T1-3 G1 3 4 -गणान्विता (for °युता.) K1 4 सर्वेषां (K4 °र्वास्ते) पक्षिण शुभा (for ᵇ) —(L 143) D2 दामासक्ति-, M4 °सिक्त- (for °सक्त-) —(L. 145) D1 तरवश्च, D2 शतशश्च (for ऋतवश्च) Ñ2 V2 B2 Dn Ds D1 2 T4 चारु- (for चानु) V1 3 B1 -रूपाणा (for °णि) K1 3 4 D4 5 G2 ऋतवश्चारुरूपाणां (for ª) T1 2 G1 3 4 वनानि च; M4 पानान्याभि- (for विहायसि-) —(L 146) D5 ववुर्मनोहरा वाता (for ª). K2 V3 D2 4 T3 रतिस्वेद- (for °खेद-). —(L 147) K1 4 V1 2 B1 Dn Ds D2 T1 2 4 G1 3 4 M4 पृक्तश्च; T3 सिक्तश्च (for युक्तश्च) B1 -शैत्यवत्; M4 °वान् (for °भृत) —(L 148) K2 V3 वसुधातले, V1 D2 °धिप (for °पते) —(L 149) V2 -प्रभावेन (for -प्रसादेन). —(L 150) V1 D3 T2 3 G4 5 M3 क्षुत्पिपासे (for °सा) —(L 151) D2 सदा (for तदा) V3 प्रसादाच् (for प्रभावाच्) —(L 152) K3 अप्रशान्ता, V1 °शान्ते, T3 °काशं (for °शान्त-) —(L 153) K2 D4 T1 3 G3 सागरे (for °र) D1 भैमानाममितौजसाम् (for ᵇ) —(L 155) V3 बध्वा; D1 उच्चैश्च (for रुध्वा) —(L 156) D3 परिग्रहस्य (for °च्छदस्य) — T3 om lines 157–159 —(L 157) G3 विहितं (for देवस्य), and निर्मितं (for विहितं) —(L 158) V2 विसृष्टानि (for विशि°) —(L 159) T1 2 G1 3 4 महात्मन. (for ऽतितेजस) —(L 160) K4 V2 निवासश्च (for साश्च) —(L 161) K3 V2 B Ds D5 T3 G1 4 -चित्रास्ताः, D3 -चित्राभा, D4 -चित्रस्था (for -चित्रान्ता.) —(L. 162) K4 D2 5 T2 सर्वत्र (for °र्तु) V1 गन्धाभि-, G1 -गन्धवि- (for -गन्धाधि-) K2 सर्वगन्धाद्यधिष्ठिता (for ᵇ) —(L. 163) Dn T1-3 G2 3 यदुसिंहै, D2 5 पटुशब्दैः (for यदुसिंहा.) K4 यदुसिंहासनैर्जुष्टा, V1 2 मधुरावासिभिर्हृष्टा, V3 B1 मधुरालापिभिर्जुष्टा (for ª) K4 कुशलैः, D4 स्वकुलैः; T2 3 G1 3-5 M4 त्रिदशै (for शकुनै)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 T3 — *Mention of Khila* · V B Dn2 Ds D1. — *Adhy. name* K1 4 समुद्रक्रीडा; K2 3 V2 V B D (except D6) G2 भानुमतीहरणम्, D6 T1 2 G3 जलक्रीडावर्णनम्, T3. 4 जलक्रीडनम् — *Adhy no* K3 141, V1 147, V2. 3 B2 145, Dn Ds2 143, D1 139, D3 T4 152, D4 142, T1 G4 M4 156, T2 G1 158, T3 G3 165, G5 159

(L 165) D3 -पानरतः (for °कल). —(L 166) M4 रेवतीम् —(L 167) K3 ललितं; K4 तुलितः (for स्खलित-). K2 -प्रशान्त, V1 Dn2 Ds2 D6 T1 4 G1 3 5 -प्रपात, D3 -प्रभाव, T2. 3 G4 M4 -प्रताप. (for -प्रयातः). —(L. 168) D3 प्रवालनीले (for नीलाम्बुदाभे) —(L. 169) T1-3 G1 3-5 चन्द्राभिरामो (for चन्द्रांशुगौरो). —(L 170) D3 सान्द्राम्बुद-, G3 नीलाम्बुद- (for रामोऽम्बुद-) —(L 171) G2 इन्द्र. (sic) (for इन्दु). —(L 172) T1-3 G1 3 4 मनोज्ञ- (for वामैक-) K1 -कुण्डलस्य; K3 °लं सः, K4 D1 °लः स. (for °लश्री.) —(L 173) B2

संपूर्णबिम्बो भगवानिवेन्दुः ॥
वामैककर्णामलकुण्डलश्रीः
स्मेरं मनोज्ञाब्जकृतावतंसः ।
तिर्यक्कटाक्षं प्रियया मुमोद
रामो मुखं चार्वभिवीक्षमाणः ॥ [175]
अथाज्ञया कंसनिकुम्भशत्रो-
रुदाररूपोऽप्सरसां गणः सः ।
द्रष्टुं मुदा रेवतिमाजगाम
बलालयं स्वर्गसमानमृद्ध्या ॥
तां रेवतीं चाप्यथ वापि रामं [180]
सर्वा नमस्कृत्य वराङ्गयष्टयः ।
वाद्यानुरूपं ननृतुः सुगात्र्यः
समन्ततोऽन्या जगिरे च सम्यक् ॥
चक्रुस्तथैवाभिनयेन लब्धं
यथावदेषां प्रियमर्थयुक्तम् ॥ [185]
हृद्यानुकूलं च बलस्य तस्य
तथाज्ञया रैवतराजपुत्र्याः ॥
चिक्रीडुरन्याश्च तथैव तासां
तद्देशभाषाकृतिवेषयुक्ताः ।
सहस्तताले ललितं सलीलं [190]
वराङ्गनाः सर्वरतानताङ्गयः ॥
संकर्षणाधोक्षजनन्दनानि
संकीर्तयन्त्योऽथ च मङ्गलानि ।
कंसप्रलम्बादिवधं च रम्यं
चाणूरघातं च तथैव रङ्गे ॥ [195]
यशोदया च प्रथितं यशोऽथ
दामोदरत्वं च जनार्दनस्य ।
वधं तथारिष्टकधेनुकाभ्यां
व्रजे च वासं शकुनीवधं च ॥
तथा च भग्नौ यमलार्जुनौ च [200]
सृष्टिं वृकाणामपि कालमुक्ताम् ।
स कालियो नागपतिर्ह्रदे च

D8 स्मरन्, D1 स्मेरो, T2 3 G1 4 स्वैरं (for स्मेरं) V4 मनोज्ञानु- (for °ज्ञाब्ज-) K3 D3 कृतावतंसम् (for °तंस) —(L 174) G5 तिर्यक्कटाक्ष॰ V1 2 प्रपेदे (for मुमोद) —(L 175) K2 रेमे, V1 वामा-, Ds1 रामा- (for रामो) K1 3 4 Ñ2 V1 2 D1–5 [अ]ति- (for [अ]भि-) —(L 176) K1 D4 कुम्भ (for कंस) —(L 177) V3 गणस्थम्, Dn1 गणः सन्, D3 गणोऽग्र्यः, T2 3 G1 3 4 M4 गणश्री, G5 गणस्तं (for गण स) —(L 179) K1 Ñ2 B2. 3 Dn Ds G2 वेलालयं, V2 रामा°, Ds1 (marg) वना°, T2–3 G1 3–5 M4 बलाबलां (sic), T4 वरालयं (for बला°) T1–3 G1 3 4 -समानमध्याम् (for °मृद्ध्या) —(L 180) K1 4 तं च, T2 3 G4 5 चाभि- (for वापि) —(L 182) D4 तालानुरूप, T2 वाद्यानुरूपो (for °रूप) G2 प्रगल्भा॰ (for सुगात्र्य) —(L 183) D3 T1 3 G1 3 5 M4 जगुरेव (for जगिरे च) D4 चक्रुर्हरन्त्यश्च तथैव तासाम् —(L 184) K3 रङ्गं; D3 T4 G5 लास्यं, D4 बन्धं, T1–3 G1 3 4 नृत्तं (for लब्धं) —(L 185) K1 अङ्ग-, K4 अंश-; T4 अर्घ्य- (for अर्थ-) —(L 186) Ñ2 हृद्यानुरूपं, V1 कृतानुकूलं, D5 (marg) वाद्यानुरूपं, T2 G3 4 इच्छानुकूलं (G3 °रूप) (for हृद्यानुकूलं) D6 राजन् (for तस्य) —(L 188) K1 चक्रन्दुरन्याश्, K4 Ñ2 चुकूर्दु°; V1 2 B1 T G1 3–5 M4 बभूवु°, Dn Ds D4 चक्रुर्हस(D4 °र)न्त्यश् (for चिक्रीडुरन्याश्) K3 Ñ2 Dn Ds D4 रास, B2 3 V3 D1 चासां, T2 तस्यां (for तासां) —(L 190) K4 V3 D1 3 4 T4 सहस्त- (for °स्त-) K1 4 सलिलं (for ललितं) Dn2 सलीलकं, D3 सुलीलं (for सलीलं) — K3 om lines 191–196 —(L 191) K1 2 वराननामङ्ग(K2 °गीत)रताभृताङ्गय., Ñ2 V3 B Ds G2 5 °ङ्गना सर्वरतावृताङ्गय, V2 °ङ्गना रङ्गरतानताङ्गी॰, Dn °ङ्गना मङ्गलसंभृताङ्गय, D3 °ङ्गना रागभृतो वराङ्गय, D5 °ङ्गना स्वर्गरतानताङ्गय॰, T1–3 G1 3 4 °ङ्गना गर्वितराजताङ्गय॰, M4 °ङ्गना गर्वयुता युवत्य —(L 193) K1 ऽद्य सु-, K4 वर-; D2 5 G2 ऽथ सु- (for ऽथ च) G5 M4 तानि तानि (for मङ्गलानि) K2 D3 4 संकीर्तयन्त्युत्सव(D4 °त्सुक)मङ्गलानि —(L 195) K2 -गानं, T1 2 G1 3 4 -मुष्ट्याश् (for -घातं) K1 4 रङ्गम् (for रङ्गे) —(L 196) K4 V3 Ds D1 [अ]थ, G5 [आ]दौ (for च) Ñ2 D2 यशश्च, D1 च गोष्ठे; D5 यशोदं (for यशोऽथ) T G1 3 4 यशोदयोलूखलबद्ध(T1 G3 °न्ध)भावाद् —(L 197) T2 3 जनार्दनं च (for °नस्य) —(L 198) T1–3 G1 3–5 M4 -धेनुदैत्ययोर् (for -धेनुकाभ्यां) —(L 199) D2 निवास (for च वासं) D4 शकुनेर् (for नी-) K1 3 4 वधश् (for -वधं) —(L 200) K2 B2 Dn Ds D2 6 T1 G1 2 4 तौ (for च) —(L 201) D6 सृष्टिर् (for सृष्टिं) Ds T1 वत्स- (for काल-). —(L 202) K3 वः, T1–3 G1 3. 4 ऽस्मिन् (for च)

कृष्णेन दान्तश्च यथा दुरात्मा ॥
शङ्खह्रदादुद्धरणं च वीर
पद्मोत्पलानां मधुसूदनेन । [205]
गोवर्धनोऽर्थे च गवां धृतोऽभू-
द्यथा च कृष्णेन जनार्दनेन ॥
कुब्जां यथा गन्धकपेषिकां च
कुब्जत्वहीनां कृतवांश्च कृष्णः ।
अवामनं वामनकं च चक्रे [210]
कृष्णो यथात्मानमजोऽप्यनिन्द्यः ॥
सौभप्रमाथं च हलायुधत्वं
वधं मुरस्याप्यथ देवशत्रोः ।
गन्धारकन्यावहने नृपाणां
रथे तथायोजनमूर्जितानाम् ॥ [215]
ततः सुभद्राहरणे जयं च
युद्धे च बालाहकजम्बुमाले ।
रत्नप्रवेकं च युधा जितैर्य-
स्समाहृतं शक्रसमक्षमासीत् ॥
एतानि चान्यानि च चारुरूपा [220]
जगुः स्त्रियः प्रीतिकराणि राजन् ।
संकर्षणाधोक्षजहर्षणानि
चित्राणि चानेककथाश्रयाणि ॥
कादम्बरीपानमदोत्कटस्तु
बलः पृथुश्रीः स चुकूर्द रामः । [225]
सहस्ततालं मधुरं समं च
स भार्यया रेवतराजपुत्र्या ॥
तं कूर्दमानं मधुसूदनश्च
दृष्ट्वा महात्मा हर्षान्वितात्मा ।
चुकूर्द सत्यासहितो महात्मा [230]
बलस्य धीमान्हर्षागमार्थम् ॥
समुद्रयात्रार्थमथागतश्च
चुकूर्द पार्थो नरलोकवीरः ।
कृष्णेन सार्धं मुदितश्चुकूर्द
सुभद्रया चैव वराङ्गयष्ट्या ॥ [235]
गदश्च धीमानथ सारणश्च
प्रद्युम्नसाम्बौ नृप सत्यकश्च ।
सात्राजितीसूनुरुदारवीर्यः
स चारुदेष्णश्च सुचारुरूपः ॥
वीरौ कुमारौ निशठोल्मुकौ च [240]

—(L 203) K_4 बद्धश् (for दान्तश्) —(L 204) T_1 कञ्ज- (for शङ्ख) —(L 206) D_5 ऽर्थेन (for ऽर्थे च) K_2 यस् (for ऽभूद्) —(L 208) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ -वीक्षकां, G_3 -वीक्षिकां, M_4 त्रिष्टकां (for -पेषिका) T_1 कुब्जा यथा गन्धकर्त्रीं च वीक्ष्य —(L 210) D_3 $T_{2\ 3}$ G_3 अवामनो (for °नं) —(L 211) D_3 [अ]नित्य; D_6 [अ]नित्य, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ नित्य (for [अ]निन्द्य.) —(L 212) D_3 भौम- (for सौभ-) D_2 बहुलायुधत्व (for च हला°) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ सुभद्रगात्रस्य हलायुधस्य —(L 213) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ सुधार्मिकस्याप्यथ दैत्यशत्रोः —(L 214) D_2 G_5 गान्धार-; T_{1-3} $G_{1\ 3,\ 4}$ वैदर्भ- (for गन्धार-) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ B_1 हरणे (for -वहने) —(L 215) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ चकार यो मोहनमूर्जितानाम् —(L 216) $D_{2\ 5}$ जयश् (for जय). —(L 217) D_6 (marg as above) G_5 M_4 युद्धे च बालाकृतसारथित्वम्, T_{1-3} $G_{1,\ 3-5}$ युद्धे च बालाहरणं गुरोश्च —(L 218) G_5 युद्ध- (for रत्न-) $K_{1,\ 4}$ प्रवाजितैर्, V_2 युधा जित, T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ युद्धे च, T_{1-3} $G_{1\ 3,\ 4}$ युधा जितो (for युधा जितैर्) —(L 222) V_1 -हर्षकानि, V_2 -नन्दनानि (for -हर्षणानि) —(L 225) $T_{2\ 3}$ G_1 रासम् (for राम) —(L. 226) $K_{3\ 4}$ $D_{1,\ 4}$ सहस्र- (for °स्त) —(L 228) V $B_{1\ 3}$ $D_{1\ 5\ 6}$ स (for च) —(L 229) K_2 जहृषे स्त्रियस्ता', K_4 हरिषान्वितास्ना, D_2 सुसुहर्षितास्ता, D_3 स दर्पान्वितश्च, D_8 G_2 च सुखान्वितोऽभूत्, $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 स च हर्षितात्मा (M_4 °तश्च) (for हर्षान्वितात्मा) V_2 दृष्ट्वा परं हर्षसमन्वितास्ता., D_n D_8 D_4 T_4 दृष्ट्वा महात्मा च मुदान्वितास्ता (D_n °तोऽभूत्, T_4 °तात्मना), $D_{1\ 5}$ (marg) दृष्ट्वा महद्ध- (D_5 महात्मा ह)र्षमुपाजगाम —(L 230) T_{1-3} $G_{1,\ 3\ 4}$ चुकूर्द सत्या तु तदा महाबलो (sic) —(L 231) V_3 अपि हर्षणार्थम्, D_1 सह भार्यया च, D_5 अथ सारणश्च, G_3 सिद्धिहर्षागमार्थम्, M_4 हर्षसमागमार्थम् (for हर्षागमार्थम्) Bom Poona eds G(ed) हर्षागमार्थं च बलस्य धीमान् —(L 232) $D_{1\ 2}$ सुभद्रया सार्धम् (for समुद्रयात्रार्थम्) D_5 [अ]ग्रतश् (for [आ]गतश्) —(L 236) D_3 सह (for अथ) T_{1-3} $G_{1\ 4}$ सारणेन, G_3 सादरेण; G_5 सात्यकिश्च (for सारणश्च) —(L 237) $T_{2\ 3}$ सत्वरश् (for सत्यकश्) —(L 239) D_6 स (for सु-) —(L, 241) V_3 T_{1-3}

रामात्मजौ वीरतमौ चुकूर्दतुः ।
अक्रूरसेनापतिशंकरश्च
तथापरे भैमकुलप्रधानाः ॥
तद्यानपात्रं वबृधे तदानीं
कृष्णप्रभावेन जनेन्द्रपुत्र । [245]
आपूर्णमापूर्णमुदारकीर्ते-
श्चुकूर्दयद्भिर्नृप भैममुख्यैः ॥
तै राससक्तैरतिकूर्दमानै-
र्यदुप्रवीरैरमरप्रकाशैः ।
हर्षान्वितं वीर जगत्तदाभू- [250]
च्छेमुश्च पापानि जनेन्द्रसूनो ॥
देवातिथिस्तत्र च नारदोऽथ
विप्रः प्रियार्थं मधुकेशिशत्रोः ।
चुकूर्द मध्ये यदुसत्तमानां
जटाकलापागलितैकदेशः ॥ [255]
रासप्रणेता धुरि राजपुत्र
स एव तत्राभवदप्रमेयः ।
मध्यं च गत्वा स चुकूर्द भूयो
हेलाविकारैः सविडम्बिताङ्गैः ॥
स सत्यभामामथ केशवं च [260]
पार्थं सुभद्रां च बलं च देवम् ।
देवीं तथा रैवतराजपुत्रीं
संदृश्य संदृश्य जहास धीमान् ॥
ता हासयामास सुधैर्ययुक्ता-
स्तैस्तैरुपायैः परिहासशीलः । [265]
चेष्टानुकारैर्हसितानुकारै-
र्लीलानुकारैरपरैश्च धीमान् ॥
आभाषितं किंचिदिवोपलक्ष्य
नादातिनादान्भगवान्मुमोच ।
हसन्विहासांश्च जहास हर्षा- [270]
द्धास्यागमे कृष्णविनोदनार्थम् ॥
कृष्णाज्ञया सातिशयानि तत्र
यथानुरूपाणि ददुर्युवत्य. ।
रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति
जगत्प्रधानानि नृदेवसूनो ॥ [275]
माल्यानि च स्वर्गसमुद्भवानि
संतानदामान्यतिमुक्तकानि ।
सर्वर्तुकान्यप्यनयंस्तदानी

G1 4 वीरतरौ, D3 G6 M4 °वरौ (for °तमौ) — K3 om lines 242–244 — (L 242) K1 2 4 Ds D1 4 5 G2 -शङ्कवश्; D6 T1–3 G1 3–5 M4 -सभवश् (for -शंकरश्) — B3 om lines 244-251 — (L 245) Ñ2 नरेन्द्रपुत्र, V3 D6 T G1 3–5 M4 जनेश°, B1 (marg as above) महाबलानाम्; D3 नरेशपुत्र (for जनेन्द्र°) — (L 246) K2 Ñ2 D (except D6) G3 -कीर्तिश् (for -कीर्तेश्). T1–3 G1. 3 4 आपूर्णकल्याण उ(T1 G3 °णमु)दारकीर्ते (T2 G3 °र्तिश्). — (L 247) T1 चुकूर्द कृष्णो (for °र्दयद्भिर्) D1 चक्रुर्नदद्भिर्नृप भैममुख्यै, T2 3 G1 4 चुकूर्द कृष्णो नृपवर्यमुख्यै — (L 250) M4 हर्षाहितं (for °न्वितं) B1 [आ]सीच् (for [अ]भूच्) — (L 251) D1 छिन्नानि (for शेमुश्च) K2 G4 नरेन्द्र (for जनेन्द्र-) — (L 253) K1 मुरकस्य, K4 नरकस्य, D3 स्त्वथ केशि- (for मधुकेशि-) — (L 254) V1 चूकुज (for चुकूर्द) — (L 255) K2 जटाकलापोज्ज्वलितैकदेश — (L 256) K2 राज्य, D2 राग (for रास-) K4 [अ]ध्वनि, Ñ2 V1, 2 Dn Ds T4 G3 5 मुनि-, T1–3 G4 M4 कुरु- (for धुरि) D4 6 रासप्रणेताध्वनि (D6 कुरु) राजपुत्र — (L. 258) K4 Dn D3 मध्ये (for मध्यं) T1–3 G1 3 4 मन्त्री (for भूयो) — (L 259) K3 सविडम्बिताङ्ग, D4 °तस्तै (for °ताङ्गैः) — (264) K2 D4 तां हासयामास च धैर्ययुक्तां — (L 265) T G1 3 4 -शीलैः (for -शील) — (L 266) K4 हसितानुरागैर्, T1–3 D3. 4 विविधैश्च हास्यैर्, G1 अपरैश्च धीमान्, G5 M4 वचनानुकारैर् (for हसिता°) — G1 om line 267 — (L 267) V1 क्रीडानुकारैर्, D1 शीला°, D2 गीता° (for लीला°) K2 D4 T4 G5 M4 हसितैश् (for अपरैश्) — (L 268) V3 सुतोषितं, G5 आभाषित (for °तं) D2 [उ]त्पलाक्ष्यो (for [उ]पलक्ष्य) — (L 269) D6 T1–3 G1 4 5 M4 नानानिनादान् (for नादाति°) — (L 270) Cal ed चकार (for जहास) — (L 271) K2 B2 बाष्पागमे; K5 वाक्या° (for हास्या°) D4 बाष्पागमे विष्णुविनोदनार्थम् — (L. 273) Ñ2 यथास्वरूपाणि दधुर्युवत्य· — (L 274) T1 रत्नानि रूपाणि च वस्त्रवन्ति — (L 277) M4 -कामानि (for -दामानि) K1 2 Ñ2 V1 B1 2 (marg) D3. 5 G2 [अ]थ (for [अ]ति-) K4 D2 T1–3 G1 3. 4 स्वर्णानि दा(K4 D2 सतानदा)मान्यथ मौक्तिकानि — (L. 278) K1 सर्वर्तुकं पुष्पमयं तदानी· — T2, 3 G1 4 om lines 280–286 — (L.

ददुर्हरेरिङ्गितकालतज्ज्ञाः ॥
रासावसाने त्वथ गृह्य हस्ते [280]
महामुनिं नारदमप्रमेयः ।
पपात कृष्णो भगवान्समुद्रे
सात्राजिती चार्जुनमेव चाथ ॥
उवाच चामेयपराक्रमोऽथ
शैनेयमीषत्प्रहसन्पृथुश्रीः । [285]
द्विधाकृता॰ स्म पतिताः स्म भूत्वा
क्रीडा जले नोऽस्तु सहाङ्गनाभिः ॥
सरेवतीकोऽस्तु बलोऽर्धनेता
पुत्रा मदीयाश्च सहार्धभैमाः ।
भैमार्धमेवाथ बलात्मजाश्च [290]
मत्पक्षिणः सन्तु समुद्रतोये ॥
आज्ञापयामास ततः समुद्रं
कृष्णः स्थितं प्राञ्जलिनं प्रतीत॰ ।
सुगन्धतोयो भव मृष्टतोय-
स्तथा भव ग्राहविवर्जितश्च ॥ [295]
दृश्या च ते रत्नविभूषिता तु
सा वेलिकाभूरथ पत्सुखा च ।
मनोनुकूलं च जनस्य यत्त-
त्प्रयच्छ विज्ञास्यसि मत्प्रभावात् ॥
भवस्व पेयोऽप्यथ चेष्टपेयो [300]
जनस्य सर्वस्य मनोनुकूलः ।
वैदूर्यमुक्तामणिहेमचित्रा
भवन्तु मत्स्यास्त्वयि सौम्यरूपाः ॥
विधत्स्व च त्वं कमलोत्पलानि
सुगन्धसुस्पर्शरसक्षमाणि । [305]
षट्पादजुष्टानि मनोहराणि

280) D_2 कृष्णो (for हस्ते) T_1 G_3 हासावसाने तु सहाङ्गनाभि — T_1 G_3 om lines 281–287 — (L 281) Ds_1 D_1 Cal ed अप्रमेयम् (for °मेय) — (L. 282) K_3 समुत्थित (for समुद्रे) — (L 283) D_2 एकनाथ ; D_3 एव तत्र (for एव चाथ) — (L 285) K_2 D_3 सलीलम् (for शैनेयम्) — (L 286) K_2 V $B_{1\ 2}$ Ds स्म ($V_{2\ 3}$ B_2 स्म॰) पततां स्म, B_3 स्व॰ पततां स्व ; D_2 संपतत स्म, $D_{3\ 5}$ संपतिता॰ स्म (for स्म पतिता स्म). K_4 द्विधाकृतास्मान्पतताथ भूय , Dn G_2 °कृतास्मिन्पतताशु भूत्वा (G_2 °ता), G_5 M_4 °कृता संप्रति तं (M_4 °पतिता॰) स्म भूय — (L 287) D_5 चाष्ट- (for नोऽस्तु) K_2 B_3 D_3 क्रीडाजनोऽस्तु (K_2 °नो ह्यस्तु) सहाङ्गनाभि॰ , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ तत्रावसाने तु स° — (L. 288) D_1 ऽन्यतो वा (for ऽर्धनेता) — (L 290) D_1 भैमात्मजाश्चापि (for °र्धमेवाथ) — (L 291) K_2 Ds_2 $D_{2\ 3}$ $T_{3\ 4}$ G_2 सत्पक्षिण , T_1 तत्प° (for मत्प°) D_4 पयोधि- (for समुद्र-). — (L 293) $\tilde{N}_2$ V_1 $T_{1,4}$ $G_{1-3\ 5}$ स्मितं (for स्थितं) D_6 प्रतीतम् (for °त॰), V_3 कृष्ण. स्मितं प्राञ्जलिनं प्रतीतम् — (L. 294) $V_{2\ 3}$ $B_{2,3}$ D_6 T_4 G_5 M_4 सुगन्धि- (for °न्ध-) $D_{2,3}$ मिष्ट (for मृष्ट-) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ सुगन्धतोयामृतशीतगन्ध: — T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ om. line 295 — (L 295-) $K_{1\ 2\ 4}$ D_5 (marg as above) -विसर्जितश्च (for -विवर्जि°) — (L 296) K_3 $T_{2\ 3}$ रत्नानि (for ते रत्न-) K_2 विभूतयस् ; M_4 °षणास् (for °षिता) — (L 297) V_3 G_2 वेदिका- (for वेलिका-) K_1 Ds D_5 पत्सुखाय , V_1 मत्सुखा च , D_4 यत्सुखं च (for पत्सुखा च) K_3 सा वल्लिकाभूरथ पत्सुखाय , K_4 सा वेलिकाभूदथ मत्सुखाय , D_1 सा वेलिकाभूश्च मन॰सुखा च ; D_2 स चैलिकाभूरथ मत्सुखाय ; D_3 यथा यदूना भवते सुखाय , T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ सरेविका (T_1 सा रेविका , G_3 सारे स्थिता) भूमिधर सखा च , G_5 M_4 संवर्धिता भूरथ पत्सुखा च (M_4 यत्सुखाय) — (L 298) $\tilde{N}_2$ D_6 $T_{3\ 4}$ तत्तत् , V_2 यत्तु , Ds_2 M_4 यत्नात् , D_3 यत्नत: , G_2 यत्त्वं ; G_5 यत्न: (for यत्तत्) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3,4}$ मनोनुकूलं च जनार्दनस्य (T_2 G_4 °नं च) — $\tilde{N}_2$ om lines 299–304 — (L 299) V_1 न: प्रभावात् ; D_2 मत्प्रसादात् , $T_{2\ 3}$ च प्रभावात् (for मत्प्रभा°) T_1 $G_{1\ 3}$ प्रियं च विज्ञास्यसि च प्रभावाद् — (L 300) K_3 D_6 भवस्यपेयो (for °स्व पेयो). $K_{2\ 4}$ $V_{1\ 3}$ B $D_{3\ 4}$ (marg as above) $_5$ बाष्पपेयो ; D_1 वा सु° , G_2 वापि पेयो (for चेष्टपेयो) K_1 V_2 D_2 T_1 G_5 भवस्यपेयोऽप्यथ वाप्यपे(G_5 चापि पे)यो , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ अभक्ष्यपेयोऽप्यथ वाप्यपेयो , G_3 भवत्वपेयोऽप्यथ वापि पेय: — (L. 301) $K_{1\ 2}$ V $B_{2\ 3}$ D_6 यो यस्य , $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ पेयानि ; G_3 पेयोऽसि , G_5 योधस्य (for जनस्य) — (L 302) T_{1-3} $G_{1,3\ 4}$ -रूपा (for चित्रा) — (L 303) D_3 तव (for त्वयि) M_4 सत्य- (for सौम्य-) — (L 304) K_1 विसृज्य ; K_2 $V_{1\ 3}$ B Dn_2 $D_{1,6}$ G_5 बिभृष्व , K_3 D_5 विभज्य , K_4 विगृह्य ; Dn_1 विमृश्य , D_2 विधृत्य , M_4 बिभर्षि (for विधत्स्व) V_2 T_{1-3} $G_{1\ 3,4}$ विभर्षि स त्वं (V_2 बिभृष्व चित्र) कमलोत्पलानि , G_5 बिभृष्व च त्वं कमलेक्षणानि — (L 305) V_3 D_6 सुगन्धि- (for °न्ध-) D_4 $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 5}$ M_4 -संस्पर्श- , T_2 G_4 -संदर्श- (for सुस्पर्श-) — (L 306) K_3 V_1 -युक्तानि (for -जुष्टानि),

चारूणि कीलालसमन्वितानि ॥
मैरेयमाध्वीकसुरासवानां
कुम्भांश्च पूर्णान्स्थपयस्व तोये ।
जाम्बूनदं पाननिमित्तमेषां [310]
पात्रं पपुर्येषु ददस्व भैमाः ॥
पुष्पोच्चयैर्वासितशीततोयो
भवाप्रमत्तः खलु तोयराशे ।
यथा व्यलीकं न भवेद्यदूनां
सस्त्रीजनानां कुरु तत्प्रयत्नम् ॥ [315]
इतीदमुक्त्वा भगवान्समुद्रं
ततः प्रचिक्रीड सहार्जुनेन ।
सिषेच पूर्वं नृप नारदं तु
सात्राजिती कृष्णमुखेङ्गितज्ञा ॥
ततो मदावर्जितचारुदेहः [320]
पपात रामः सलिले सलीलम् ।
साकारमालम्ब्य करं करेण
मनोहरां रैवतराजपुत्रीम् ॥
कृष्णात्मजा ये त्वथ भैममुख्या
रामस्य पत्न्यः पतिताः समुद्रे । [325]
विरागवस्त्राभरणाः प्रहृष्टाः
क्रीडाभिरामा मदिराविलाक्षाः ॥
शेषास्तु भैमा हरिमभ्युपेताः
क्रीडाभिरामा निशठोल्मुकाद्याः ।
विचित्रवस्त्राभरणाश्च मत्ताः [330]
संतानमाल्यावृतकण्ठदेशाः ॥
वीर्योपपन्नाः कृतचारुचिह्ना
विलिप्तगात्रा जलयन्त्रहस्ताः ।
गीतानि तद्देशमनोहराणि
स्वरोपपन्नान्यथ गायमानाः ॥ [335]
ततः प्रचक्रुर्जलवादितानि
नानास्वराणि प्रियवाद्यघोषाः ।
सहाप्सरोभिस्त्रिदिवालयाभिः

K_2 मनोरमाणि (for °हराणि) — (L 307) K_1 अतीव, K_2 रत्नानि (for चारूणि) D_3 नालानि (for कीलाल-) B_3 -ससंनिभानि (for -समन्वितानि) K_3 Dn D_8 T_4 कीलालवर्णैश्च समन्वितानि, K_4 कीलालपानैश्च मनोहराणि, D_4 रक्तानि कालानि समन्वितानि — (L 308) $\tilde{N}_2$ -सुधासवानां (for -सुरा°) — (L 309) K_2 $D_{2,3}$ पयसश्च, D_1 रचयस्व; $T_{2,3}$ $G_{1,3}$ स्थगयस्व (for स्थप°) $K_{1,4}$ कुम्भांश्च पूर्णान्स्थगयस्व तोयैः. — D_3 om (hapl) lines 310–312 — (L 310) G_3 एकं (for एषां) — (L 311) K_4 पात्रान् (for पात्र). $T_{2,3}$ G_1 येन (for येषु). — (L 312) B T_{1-3} $G_{1,4}$ M_4 पुष्पोडुपैर्, D_4 °त्तमैर्, D_6 पुष्पासवैर् (for पुष्पोच्चयैर्) D_2 वासित इष्ट- (for °तशीत). K_2 पुष्पोदकैर्वासितशीततोयैर् — (L 313) त्वमन्त. (for [अ]प्रमत्त) — (L 315) T_1 G_3 स्व (for स-) K_2 कुरुतात् (for कुरु तत्). Dn प्रयत्नात् (for °त्नम्) — (L 317) $V_{1,3}$ B_3 तु; D_6 च (for प्र-). — (L. 318) T_4 सह (for नृप) — (L 319) $K_{3,4}$ सात्राजितीं कृष्णमुखेङ्गितज्ञाम् — After line 319, G_5 ins

1** स चापि सत्यामथ रुक्मिणी च
सिषेच चान्याः परिहासपूर्वम् ।

— (L 320) D_3 -नेत्र. (for -देहः). — (L 321) T_4 सलील. (for °लम्). — (L 322) K_4 सगाढम्, T_1 $G_{3,4}$ सखेलम् (for साकारम्). K_3 V_8 D_8 $D_{4,6}$ M_4 करे (for करं) D_3 स तूर्णमालम्ब्य करेण रामो, D_5 साकारमालम्ब्य करेण लाङ्गली, D_5 (marg) सा गाढमालम्ब्य करे करेण, $T_{2,3}$ सखेलमालम्ब्य करे करेण — (L 323) Dn_1 मनोहरा रेवतराजपुत्री — (L 325) V_3 B_1 (marg) $_{2,3}$ Dn D_6 T G M_4 रामस्य पश्चात्, B_1 रामेण सार्धं (for रामस्य पत्न्यः) — (L 326) D_6 (marg) विचित्र-, $T_{1,3}$ G_3 सुवर्ण- (for विराग-) T_2 $G_{1,4}$ सुवर्णवर्णाभरणा प्रहृष्टा, G_5 वीरा विचित्राभरणाः प्रविष्टा, M_4 विरागचित्राभरणा. प्रविष्टा — T_4 G_5 M_4 om lines 237–328 — (L 327) $\tilde{N}_2$ $V_{1,2}$ B_1 Ds_1 $D_{2,4,5}$ मदिराविलाक्ष्य, D_1 °विलाक्षी., $T_{2,3}$ $G_{1,4}$ °विलेक्षणा. (for °विलाक्षाः), — (L. 330) V_1 प्रहृष्टा., V_2 D_{2-4} प्रमत्ता., M_4 च मुक्ता (for च मत्ता) K_{3-4} D_1 विचित्रवस्त्रान्तरपानमत्ताः — (L 331) K_2 D_4 -मालावृत (for -माल्या°) — (L 332) $K_{1,3,4}$ -चित्रा, $T_{1,2}$ $G_{1,3,4}$ -वेषा (for -चिह्ना). — (L 333) D_3 विचित्र- (for विलिप्त-). Bom Poona eds G(ed) -पात्र- (for -यन्त्र-) — (L 334) D_3 तादृक्सु-, $T_{1,4}$ G_3 तद्वेष- (for तद्देश-) — (L 336) K_2 T_3 G_5 M_4 -वादनानि (for -वादितानि) — (L 337) K_4 रम्य- (for नाना-) $T_{1,2}$ $G_{3,4}$ -विधानि, T_3 G_5 -स्वरूपाणि (for स्वराणि). — (L. 338) V_1 त्रिदशालयाभि (for त्रिदिवा°) — (L 339) V_1 -जनानि, V_3 -गतानि (for श°). — (L. 340) B_2 -वायु, D_1 -वाद- (for वाद्य-) M_4 आकाशगङ्गाशतशीलतज्ज्ञाः, Bom Poona eds. G(ed) °जलवादनज्ञा .

कृष्णाज्ञया वेशवधूशतानि ॥

आकाशगङ्गाजलवाद्यतज्ज्ञाः [340]

सदायुवत्यो मदनैकचित्ताः ।

अवादयंस्ता जलदर्दुरांश्च

वाद्यानुरूपं जगिरे च हृष्टाः ॥

कुशेशयाकोशविशालनेत्रा.

कुशेशयापीडविभूषिताश्च । [345]

कुशेशयानां रविबोधितानां

जहुः श्रियं ताः सुरवारमुख्याः ॥

स्त्रीवक्त्रचन्द्रैः सकलेन्दुकल्पै

ररराज राजञ्शतशः समुद्रः ।

यदृच्छया देवविधानतो वा [350]

नभो यथा चन्द्रसहस्रकीर्णम् ॥

समुद्रमेघः स रराज राज-

ञ्शतह्रदास्त्रीप्रभयाभिरामः ।

सौदामिनीभिन्न इवाम्बुनाथो

देदीप्यमानो नभसीव मेघः ॥ [355]

नारायणश्चैव स नारदश्च

सिषेच पक्षे कृतचारुचिह्नः ।

बलं सपक्षं कृतचारुचिह्नं

स चैव पक्षं मधुसूदनस्य ॥

हस्तप्रमुक्तैर्जलयन्त्रकैश्च [360]

प्रहृष्टरूपाः सिषिचुस्तदानीम् ।

रागोद्धता वारुणिमण्डमत्ताः

संकर्षणाधोक्षजदेवपत्न्यः ॥

आरक्तनेत्रा जलमुक्तिसिक्ताः

स्त्रीणां समक्षं पुरुषायमाणाः । [365]

ते नोपरेमुः सुचिरं च भैमा

मानं वहन्तो मदनं मदं च ॥

अतिप्रसङ्गं तु विचिन्त्य कृष्ण-

स्तान्वारयामास रथाङ्गपाणिः ।

स्वयं निवृत्तो जलवाद्यशब्दैः [370]

—(L. 342) K_{2} D_{4} -दर्दुराङ्गा K_{3} D_{1} -दुर्दरांश्च V_{1} B_{1} -दर्दुराख्यं, G_{5} M_{4} °राद्यान् (for °रांश्च) G_{2} आवादयन्त्यो जलबर्बराद्याः. —(L 343) G_{1} ₅ वाद्यानुरूपा (for °रूपं) — T_{1-3} G_{1} ₃ ₄ om line 344 —(L 344) D_{1} ₂ कुशेशयाकार- (for °कोश-) D_{3} ₄ -विलास- (for -विशाल-) —(L 345) K_{2} विभूषिताङ्गय (for °ताश्च) —(L 346) $\tilde{N}_{2}$ रविरोधिनीना, V_{2} D_{4} T G_{1} ₃ ₄ च विबोधितानां (for रवि°) —(L. 347) T_{1-3} जगु (for जहु) K_{1} V_{1} D_{5} G_{2} श्रियस्ता., $\tilde{N}_{2}$ प्रीता * (for श्रियं ता) K_{4} तु सुचारु- (for सुरवार). K_{3} जहु श्रिय भासुरचारुमुख्याः, Dn Ds जहु श्रियं ता सुरचारुमुख्य, D_{1} ₂ जहुः श्रियं सुस्वराश्चारुमुख्या., D_{3} जगु श्रियः सुस्वरचारुमुख्या, D_{3} (also) सादृश्यमूहुः किल यन्मुखानि, D_{4} जहु श्रियस्ता सुरचारुमुख्या —(L. 348) V_{3} कमलेन्दु- (for सक°) —(L 350) T_{1-3} G_{1} ₃. ₄ -विधानकल्प- (for °नतो वा) — T_{1-3} G_{1} ₃ ₄ read line 354 twice —(L 354) D_{3} [अ]म्बुवाहो; T_{1-3} G_{1} ₃ ₄ (all first time) °दौघो, G_{5} M_{4} °नादो (for °नाथो) T_{1-3} G_{1} ₃ ₄ (all second time) तस्मिन्समुद्रे विरराज कृष्णो —(L 357) K_{1} ₄ विशेष- (sic) (for सिषेच) D_{3} पक्षै-, D_{6} G_{2} पक्षं (for पक्षे) $\tilde{N}_{2}$ -चिह्नम् (for -चिह्न-) K_{1} D_{2} ₄ सिषेच पक्षं कृतचारुचिह्नम्, K_{3} विशेषपक्ष कृतचारुचिह्न — K_{2} $\tilde{N}_{2}$ D_{4} om (hapl) line 358 —(L. 358) V_{3} G_{3-5} M_{4} बलस्य पक्ष, V_{3} T_{1} बलस्य पङ्कं (T_{1} कृष्णं); T_{4} बलं स पक्षे (for बलं सपक्ष) K_{4} G_{2} बल- सपक्ष कृतचारुचिह्नः —(L 359) K_{1} सदैव दक्षं, K_{4} सदैव चिह्नं, D_{3} तथैव पक्षान्, D_{4} G_{2} सिषेच पक्ष (for स चैव पक्षं) —(L 360) K_{1} हस्ताग्र- (for हस्तप्र-) K_{4} $\tilde{N}_{2}$ $V_{2,3}$ B_{1} Ds D_{4} ₆ T_{4} G_{4} ₅ M_{4} -युक्तैर्, V_{1} -सक्तैर्, D_{2} -वृद्धैर् (for -मुक्तैर्) D_{3} हस्तप्रयुक्तैश्च बलस्य पक्षा. — K_{2} om line 361 —(L 361) D_{2} तथा ते- (for तदानीम्) D_{2} (also) सिषेचु- सहर्षगतास्तदानाम् —(L 362) K_{4} D_{5} G_{1} ₂ -पान-, $\tilde{N}_{2}$ -गन्ध-, D_{2} T_{2} ₃ G_{4} -मद्य- (for -मण्ड-) M_{4} -हस्ता: (for -मत्ता-) T_{1} G_{3} रागोत्थिता वारुणिमद्यमत्ता —(L 363) D_{2} -धर्मपत्न्य-, T_{1} -पूर्वकास्ते (for -देवपत्न्य) $T_{2,3}$ G_{1} ₃ ₄ संकर्षणाधोक्षजयो पुरस्तात् —(L 364) K_{1} ₄ जलयन्त्र- (for °मुक्ति-) K_{2} V_{1} ₂ B Dn Ds_{1} G_{2} ₅ M_{4} -सक्ता, $\tilde{N}_{2}$ -हस्ताः (for -सिक्ता) T_{1-3} G_{1} ₃ ₄ आरक्तनेत्रा तरुणी सुराणां, T_{4} °त्रा स्थितपानपात्रा, D_{3} °त्रा जलशुक्तिहस्ता. — G_{4} om lines 366-381 —(L 366) K_{4} D_{5} ततोपरेमुः, V_{2} तेनोपवेद्य; T_{1-3} G_{1} ₃ तत्राभिरेमु (for ते नोप°). —(L 367) V_{2} हरन्तो (for वहन्तो) K_{3} मद व, D_{4} मदत्वं, G_{3} मदोऽपि (for मद च) — G_{3} om lines 368-373 D_{3} om line 368 —(L 368) K_{3} D_{4} विहृत्य, K_{4} विविच्य (for विचिन्त्य) —(L 369) K_{1} D_{3} धारयामास —(L 370) K_{1} ₂, ₄ $\tilde{N}_{2}$ V B D_{1-6} $T_{3,4}$ G_{2} M_{4} प्रवृत्तो; T_{1}

सनारदः पार्थसहायवांश्च ॥
कृष्णेङ्गितज्ञा जलयुद्धसङ्गा-
द्भैमा निवृत्ता दृढमानिनोऽपि ।
नित्यं तथानन्दकराः प्रियाणां
प्रियाश्च तेषां ननृतुः प्रतीताः ॥ [375]
नृत्यावसाने भगवानुपेन्द्र-
स्तत्याज धीमानथ तोयसङ्गान् ।
उत्तीर्य तोयादनुकूललेपं
जग्राह दत्त्वा मुनिसत्तमाय ॥
उपेन्द्रमुत्तीर्णमथाशु दृष्ट्वा [380]
भैमा हि ते तत्यजुरेव तोयम् ॥
विलिप्तगात्रास्त्वथ पानभूमिं
कृष्णाज्ञया ते ययुरप्रमेयाः ॥
यथानुपूर्व्या च यथावयश्च
यत्संनियोगैश्च तदोपविष्टाः । [385]
अन्नानि वीरा बुभुजुः प्रतीताः
पपुश्च पेयानि यथानुकूलम् ॥
मांसानि पक्वानि फलाम्लकानि
चुक्रोत्तरेणाथ च दाडिमेन ।
निष्टप्तशूलान्सकलान्पशूंश्च [390]
तत्रोपजह्रुः शुचयोऽथ सूदाः ॥
सुस्विन्नशूल्यान्महिषांश्च बाला-
न्स्थूलान्सुनिष्टप्तघृतावसिक्तान् ।
वृक्षाम्लसौवर्चलचुक्रपूर्णा-
न्पौरोगवोक्तानुपजह्रुरेषाम् ॥ [395]
पौरोगवोक्त्या विधिना मृगाणां
मांसानि सिद्धानि च पीवराणि ।
नानाप्रकाराण्युपजह्रुरेषां

G1 प्रमत्तो (for निवृत्तो) — (L 371) D4 पार्श्व- (for पार्थ-) — (L 372) V1 T1-3 G1 -वाद्य- (for -युद्ध-) — (L 374) T1-3 कृष्णं तथा, G5 नृत्यन्त्यथ (for नित्य तथा) D4 सुभैमा (for प्रियाणा) — (L 375) D5 न तु ता. प्रतीपा (for ननृतु प्रतीता) — (L 376) Ds1 D2 T2 3 G5 M4 नृत्तावसाने, D3 कृतावसानो, T4 दत्तावसाने (for नृत्या°) — (L 377) K1 Ñ2 G2 -सङ्गात्, K4 B1 -सघान्, D6 T G1 3 5 M4 -सङ्गम् (for -सङ्गान्) — (L 378) K1 3 4 -तोयं, Ñ2 -लेपन, D1 -लेपान्, D6 (marg as above) T4 G5 M4 -चेल, T3 G1 -वस्त्र (for -लेप) T1 2 G3 उत्तीर्य तोयाच्च दुकूलवस्त्रं — (L 380) K1 [अ]पि, K4 [अ]नु- (for [आ]शु) — (L 382) K1-3 Ñ2 V3 B Dn D1 3 T G1 3-5 M4 विविक्त-, V1 2 Ds D6 विभक्त- (for विलिप्त-) — (L 383) D3 पपुर् (for ययुर्) T2 अप्रमेयम् (for °या.) — After line 383, D6 ins an addl colophon mentioning adhy name भानुमतीहरणम्. Before line 384, D6 ins वैशंपायन — (L 384) K1 2 4 D1 5 T4 G5 M4 यथा च ये च, D4 यथार्चयेव (for °वयश्च) T1-3 G1 3 4 कृष्णानुपूर्व्या च यथाक्रमेण — (L. 385) V2 यत्संनियोगे, Dn Ds °योगात्, D2 यथानियोगैश्, D3 पत्युर्नियो°, T1-3 G1 3 ते तन्नियो°, G2 यत्संनिभैश् (for °नियोगैश्) K2 यथोपदिष्टा. (for तदोपविष्टा.) — (L 386) V3 B3 ते वै (for वीरा) K2 प्रहृष्टाः (for प्रतीताः) D6 अन्नानि ते वै बुभुजु पपुश्च — (L 387) K2 D4 पपुश्च पानानि ; K3 ययुश्च भैमा हि, D6 पेयानि यानीह (for पपुश्च पेयानि) — (L 388) D3 T4 फलाधिकानि, D4 °न्वितानि, D6 T1-3 G1 3 4 °नि तानि, G5 M4 °त्मकानि (for °म्लकानि) — (L 389) M4 तथोत्तरेण (for चुक्रो°). — (L 390) K3 Ñ2 V3 B D5 6 M4 निष्टप्तशूल्यान्, D2 विष्णुप्रयुक्तान्, D3 मिष्टान्नशूल्यान्, D4 मिष्टप्रशूल्यान् (for निष्टप्तशूलान्) K1 V1 G2 3 D1 शकलान् (for सकलान्) K4 मिष्टप्रशूल्यान्छकलान्पलस्य, T2 3 निष्टप्तशल्यान्कृकलान्पशूंश्च, D3 (also) पक्वान्विशेषेण रुचिप्रदांस्ते — (L 391) K3 सूपा (for सूदा) — (L 392) K2 V2 सुस्निग्ध- (for सुस्विन्न) V1 Ds -शूलान् (for -शूल्यान्) T1-3 G1 3-5 M4 स्वादूं(M4 पशु)श्च मेषान्महिषांश्च कोलान् — (L 393) K2 D4 भक्ष्यान्, Ñ2 D3 5 G2 शून्यान्, Dn1 D6 शूलान् (for स्थूलान्) K4 स्थाल्यां निविष्टांश्च घृतावसिक्तान् — (L. 394) V3 चुक्राम्ल- (for वृक्षाम्ल-). K2 -चुक्रपूर्णा, V1 D4 G5 M4 °चूर्णान्, D2 -युक्तचूर्णान्, G2 -चुक्रचक्रान् (for °पूर्णान्) — D1 om (hapl) lines 395–398 — (L 395) D3 पौरोगवास्तेऽपि, T1 G1 4 5 °गवोक्त्या, T2 3 °गवास्तान् (for °गवोक्तान्) — K4 om (hapl) lines 396–398 — (L 396) T1-3 पौरोगवास्ते (for °वोक्त्या) — (L 397) T4 G5 M4 शुद्धानि (for सि°) — Ñ2 om line 398 — (L 398) K1 G6 -प्रकारान् (for °राणि) — D6 om lines 399-402 — (L 399) K2 Ds2 D1 चुक्रभूतै, D3 °धूतै, T1-3 G1 3 4 °भाजि, T4 °शूलै ; G5 °चूर्णै, M4 पूर्णपूर्णै (for चुक्रचूतै.). K2 om line 400-403 — (L. 400) M4 चाश्चर्यं (for तत्र) — (L

मृष्टानि पक्वानि च चुक्रचूतैः ॥
पार्श्वानि चान्ये शकलानि तत्र　　　[400]
　ददुः पशूनां घृतमृक्षितानि ।
सामुद्रचूर्णैरवचूर्णितानि
　चूर्णेन मृष्टेन समारिचेन ॥
समूलकैर्दाडिममातुलुङ्गैः
　पर्णासहिङ्ग्वार्द्रकभूस्तृणैश्च ।　　　[405]
तदोपदंशैः सुमुखोत्तरैस्ते
　पानानि हृष्टाः पपुरप्रमेयाः ॥
कटुङ्गशूलैरपि पक्षिभिश्च
　घृताम्लसौवर्चलतैलसिक्तैः ।
मैरेयमाध्वीकसुरासवांस्ते　　　[410]
　पपुः प्रियाभिः परिवार्यमाणाः ॥
श्वेतेन युक्तानपि शोणितेन
　भक्ष्यान्सुगन्धाल्लँवणान्वितांश्च ।
आर्द्रान्किलाटान्घृतपूर्णकांश्च
　नानाप्रकारानपि खण्डखाद्यान् ॥　　　[415]
अपानपार्श्वोद्भवभोजमिश्राः
　शाकैश्च सूपैश्च बहुप्रकारैः ।
पेयैश्च दध्ना पयसा च वीराः
　स्विन्नानि राजन्बुभुजुः प्रहृष्टाः ॥
तथा रसालांश्च बहुप्रकारा-　　　[420]
　न्पपुः सुगन्धानपि पालवीषु ।
शृतं पयः शर्करया च युक्तं
　फलप्रकारांश्च बहूंश्च खादन् ॥
तृप्ताः प्रवृत्ताः पुनरेव वीरा-
　स्ते भैममुख्या वनितासहायाः ।　　　[425]
गीतानि रम्याणि जगुः प्रहृष्टाः

401) $K_{3\ 4}$ Dn Ds D_1 $T_{2,3}$ G_4 च घृतोक्षितानि (for घृतमृ°). — (L 402) $\tilde{N}_2$ अवघूर्णितानि, $T_{1\ 2}$ $G_{1,4}$ अभिचू° ; T_3 G_5 अभिपूरितानि (for अवचूर्णि°) — (L. 403) D_5 मृष्टेन चूर्णेन च मारिचेन — (L 405) D_5 (marg. as above) पानै स (for पर्णास-) D_2 पर्णासिदिग्धार्द्रकभूस्तृणैश्च, T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 पूर्णानि तत्रा(G_5 M_4 हिङ्गवा)र्द्रकभूतृणैश्च — After line 405, D_2 ins

2** पाठीनमत्स्यैर्महिषैश्च वन्यै
　पशून्हरिद्रार्द्रककर्पटैश्च ।

— (L 406) T_{1-3} G_4 M_4 सुघृ($T_{2\ 3}$ °हृ)तोत्तरैस्ते, G_3 सुमुखोत्तरस्थै (for °रैस्ते) — (L 407) D_1 पेयानि (for पानानि) — (L 408) D_3 कटुम्ल- (for कटुङ्ग-) K_4 कृतं च चूलैरपि पक्षिणा च — (L. 409) $K_{1,4}$ B_3 घृताम्बु- ; $T_{2,3}$ $G_{1\ 3}$ घृताक्त- (for घृताम्ल-) D_2 -सिक्तकैश्च (for -तैलसिक्तै) D_4 T_1 घृताक्तसौवर्चलहिंगुसिक्तैः (T_1 °तैलसेकै.) — (L 412) T_1 Bom Poona eds G(ed) युक्ता नृप (for युक्तानपि) — (L 413) $K_{2\ 4}$ भक्तान्सुगन्धी(K_4 °न्धा)ल्लँ, D_3 भक्तान्सुपक्वाल्लँ, D_5 भक्ष्यान्सुगन्धील्लँ (for °न्धाल्लँ) — (L 414) D_3 फलादीन्, G_5 M_4 किलादान् (for °टान्) K_3 -पूरकं ; D_4 पूरकांश् (for -पूर्ण°) K_4 आर्द्रान्हि वाटान्घृतचूर्णकांश्च — (L 416) $K_{1\ 3\ 4}$ अ(K_4 आ)पारपार्श्वद्वयभोगमिश्रै ; D_3 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 आपानपात्राहित(D_3 °पीनपार्श्वोद्भव)भोज्यमिश्रान्, D_5 अपान(*sup lin* °र)पार्श्वोद्भवभोज्यमिश्रै., T_1 आपानपात्रोद्भवभोज्यमिश्रा — (L 417) B_1 पूपैश् (for सू°) T_4 G_5 M_4 घृतैर्गुलैश्च (for बहुप्रकारै)

— (L. 418) V_3 B_2 (marg as above) $_3$ पिष्टैश्च, D_3 पेयानि ; D_4 पेयाश्च (for पेयैश्च) — G_1 om. line 419. — (L 419) K_2 छिन्नानि, V_2 B_1 D_2 $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M_4 स्व° ; B_3 अ°, G_4 स्विन्नाश्च (for °नि) — (L 420) Dn Ds T_1 G_1 [आ]रनालाश् (for रसालांश्) $K_{1\ 4}$ -प्रकारै. (for °रान्) K_2 V_3 B_3 $D_{1\ 2\ 4}$ तथा रसालाश्च बहुप्रकाराः, K_3 V_2 तथारनालाश्च बहुप्रकारै (V_2 °कारा). — (L 421) B_3 च (for सु-) V_2 पल्लवीषु ; B_1 (marg) सरावेषु, D_6 पाटलीषु ; T_{1-3} G_{3-5} M_4 पात्रकेषु (for पालवीषु) — (L 422) $K_{1\ 4}$ D_4 T_1 घृतं, K_2 जुष्टं, T_3 G_5 M_4 सिक्तं (for युक्तं) — (L 423) D_3 सुभृष्टान्, D_6 च खाद्यान् (for च खादन्) $T_{2\ 3}$ G_4 फलप्रकारान्सुबहूनखादन् — After line 423, K_2 ins .

3** अर्धाढकं सुचिरपर्युषितस्य दध्नः
　खण्डस्य षोडशपलानि शशिप्रभस्य ।
सर्पिः पलं मधु पलं मरिचं द्विकर्षं
　शुण्ठ्याः पलार्धमपि चार्धपलं चतुर्णाम् ॥
श्लक्ष्णे पटे ललनया मृदुपाणिघृष्टे　　　[5]
　कर्पूरधूलिसुरभीकृतचारुभाण्डे ।
एषा वृकोदरकृता सरसा रसाला
　यास्वादिता भगवता मधुसूदनेन ॥

— (L 424) K_2 हृप्ता. (for तृप्ता). D_2 G_5 प्रमत्ता ; D_5 प्रवीरा (for प्रवृत्ता). — (L 425) K_2 वै मनुष्या (for भैममुख्या) — (L 427) $K_{2\ 4}$ कान्ताभिगीतानि ; $\tilde{N}_2$ °भिलीलानि, $T_{2\ 3}$ $G_{1,4}$ °नि गीतानि (for °भिनीतानि).

कान्ताभिनीतानि मनोहराणि ॥
आज्ञापयामास ततः स तस्यां
निशि प्रहृष्टो भगवानुपेन्द्रः ।
छालिक्यगेयं बहुसंविधानं [430]
यद्देवगान्धर्वमुदाहरन्ति ॥
जग्राह वीणामथ नारदस्तु
षड्ग्रामरागादिसमाधियुक्ताम् ।
हल्लीसकं तु स्वयमेव कृष्णः
सुवंशघोषं नरदेव पार्थः ॥ [435]
मृदङ्गवाद्यानपरांश्च वाद्या-
न्वराप्सरास्ता जगृहुः प्रतीताः ।
आसारितान्ते च ततः प्रतीता
रम्भोत्थिता साभिनयार्थतज्ज्ञा ॥
तयाभिनीते वरगात्रयष्टया [440]
तुतोष रामश्च जनार्दनश्च ।
अथोर्वशी चारुविशालनेत्रा
हेमा च राजन्नथ मिश्रकेशी ॥
तिलोत्तमा चाप्यथ मेनका च
एतास्तथान्याश्च हरिप्रियार्थम् । [445]
जगुस्तथैवाभिनयं च चक्रु-
रिष्टैश्च कामैर्मनसोऽनुकूलैः ॥
ता वासुदेवेऽप्यनुरक्तचित्ताः
स्वगीतनृत्याभिनयैरुदारैः ।
नरेन्द्रसूनो परितोषितेन [450]
ताम्बूलयोगाश्च वराप्सरोभिः ॥
तदागताभिर्नृवराहृतास्तु
कृष्णेप्सया मानमयास्तथैव ।
फलानि गन्धोत्तमवन्ति वीरा-
श्छालिक्यगान्धर्वमथाहृतं च ॥ [455]
कृष्णेच्छया च त्रिदिवान्नृदेव
अनुग्रहार्थं भुवि मानुषाणाम् ।
स्थितं च रम्यं हरितेजसैव
प्रयोजयामास स रौक्मिणेयः ॥
छालिक्यगान्धर्वमुदारबुद्धि- [460]
स्तेनैव ताम्बूलमथ प्रयुक्तम् ।
प्रयोजितं पञ्चभिरिन्द्रतुल्यै-

—(L 428) K4 D3 5 6 समस्तान्, Ñ2 V1 स वेश्या; V1 स धर्म्यां, B1 सदस्यान्, T1-3 G1 3-5 मुनीशं (for स तस्यां). —(L 430) V1 Cal ed -गानं (foa -गेयं) V2 Bom Poona eds G(ed) संनिधानं (for संवि°) —(L 431) D2 उदीरयन्ति (for उदाहरन्ति) —(L 433) D2.4 यद्ग्राम- (for षड्ग्राम-) Ñ2 G1 -युक्ता (for -युक्ताम्) —(L. 434) B1 D4 6 झल्लीसकं तु, B2 झिल्लीसकं तु, D1 सलीलकं तु, D3 चकार तत्र, D5 तल्लास्यकं तु, T1-3 G1 3 4 जगौ शृणोति (for हल्लीसकं तु) Ñ2 झल्लीनक तु स्वयमेव हृष्ट; B3 झल्लीसकर्णं स्वयमेव हृष्ट (sic) —(L 435) K1 सघोषवंशं; K3 सचारुवंशं, K4 ववौ स वंशं; V1 सुवंशघोर, G5 °घोषो (for °घोषं) T1 2 -पुत्रम्, T3 G1 -पुत्र, G3 4 -पुत्र (for पार्थः). —(L 438) K4 आकारितान्ते, T1-3 G1. 3 4 आसां च मध्ये, M4 आसंचितान्ते (for आसारि°) —(L. 439) D5 रम्भार्थिता, G3 रङ्गोत्थिता (for रम्भो°) G6 रम्भेप्सिता साभिनया कृतज्ञा —K2 om lines 442-455 —(L 442) V1 -विचित्र-; D4 5 -विलास- (for -विशाल-) —(L. 447) K4 D3 G2 च मनोनुकूलै (for मनसो°). —(L 448) V B3 D T3 G2 ता वा(D3 तैर्वा-, T3 स वा)सुदेवोऽप्यनुरक्तचित्त; T1 G3-5 स वासुदेवेऽप्यनुरक्तचित्तः. —(L 449) Ñ2 V2 3 B2 3 Dn D2-6 G2 5 संगीत- (for स्व°) V1 संगीतवाद्याभिनयैरुदारै, D1 सनृत्यगीताभि°, T1-3 G1 3 4 संगीतनृत्ताभि° —(L 450) K3 परितोषित स, D6 (marg) °षणं वै, T3 G5 °षितोऽथ (for °षितेन). —(L 451) Cal ed. -योगेन (for -योगाश्च) B3 वराप्सराश्च (for °रोभि). D6 (marg) ताम्बूलवासोमणिभिश्च चक्रे —(L 452) D6 [अ]ङ्गनाभिर्, T2 नताभिर् (for [आ]गताभिर्). G5 M4 नृपते गतास् (for नृवराहृ°). —(L 453) D1 G5 कृष्णेच्छया (for °प्सया) K3 4 D4 (*sup lin*) गानमयास्, T1-3 G1. 3 4 मानयुतास् (for °मयास्). K1 कृष्णेच्छया गानमयास्तथैव, D6 (marg) भुक्तानि कृष्णानुमतेन पङ्क्ति —(L 454) B2 D2 T4 G5 वीर (for वीराश्) D3 फलानि गन्धास्त्रिदिवाच्च वीर. —(L 455) D4 G4 उदाहृतं (for अथा°). —(L. 456) T1-3 G1 3 4 ननन्दुर् (for नृदेव) —(L 457) T4 मानवानाम् (for मानुषाणाम्) —(L 458) K2 D5 T1 G1. 3. 4 M4 स्थिरं, D1. 5 (marg) हितं, D5 स्थितश् (for स्थितं). —D3 reads lines 459 twice —(L 459) D3 (second time) यथा बभूव त्रिदिवे सुराणाम् —K2 om lines 460-463 —(L 460) Ñ2 V3 -गन्धर्वम् (for -गा°) —(L 461) T2 G1. 4 तस्मै च (for तेनैव) B1 उदारयुक्तम् (for

श्छालिक्यमिष्टं सततं नराणाम् ॥
शुभावहं वृद्धिकरं प्रशस्तं
मङ्गल्यमेवाथ तथा यशस्यम् । [465]
पुण्यं च पुष्ट्यभ्युदयावहं च
नारायणस्येष्टमुदारकीर्तेः ॥
जयावहं धर्मधुरावहं च
दुःस्वप्ननाशं परिकीर्त्यमानम् ।
करोति पापं च तथा विहन्ति [470]
शृण्वन्सुरावासगतो नरेन्द्र ॥
छालिक्यगान्धर्वमुदारकीर्ति-
र्मेने किलैकं दिवसं सहस्रम् ।
चतुर्युगानां नृप रैवतोऽथ
ततः प्रवृत्ता च कुमारजातिः ॥ [475]
गान्धर्वजातिश्च तथापरापि
दीपाद्यथा दीपशतानि राजन् ।
विवेद कृष्णश्च स नारदश्च
प्रद्युम्नमुख्यैर्नृप भैममुख्यैः ॥
विज्ञातमेतद्धि परैर्यथाव- [480]
दुद्देशमात्राणि जनास्तु लोके ।
जानन्ति छालिक्यगुणोदयानां
तोयं नदीनामथ वा समुद्रः ॥
ज्ञातुं हि शक्यं हि महागिरिर्वा
फलाग्रतो वा गुणतोऽथ वापि । [485]
शक्यं न छालिक्यमृते तपोभि-
स्तालैर्विधानान्यथ मूर्छनासु ॥
षड्ग्रामरागेषु च तत्र कार्यं
तस्यैकदेशावयवेन राजन् ।
लेशाभिधानं सुकुमारजाति [490]

अथ प्र°) — (L 462) V1 बन्धुभिर् (for पञ्च°) T1 2 G1, 3 4 एव दिव्यं, T3 एव तुल्यैश् (for इन्द्रतु°) G5 प्रयोजितैः पञ्चभी रुद्रतुल्यैश् — (L 463) T2 G1 3 4 शालिक्यगीता· (G3 °त) (for °मिष्टं) — After line 463, G5 M4 ins :

4** कृष्णार्जुनाभ्यां गदरामसाम्बैः ।

— (L 464) T1–3 G1 4 शुभाकर (for °वहं) K4 V3 बुद्धिकरं, D4 सिद्धि° (for वृद्धि°). — T4 G5 om line 465 — (L 465) K2–4 D1 3 4 6 माङ्गल्यम् (for म°) T1–3 G1 3 4 च रागबीजम् (for तथा यशस्यम्). — (L 466) G5 M4 पुण्याभ्युदयावहं (for पुष्ट्यभ्यु°) — (L 467) G5 M4 [ए]वम् (for [इ]ष्टम्) — (L 468) K2 V3 B3 D2 -वरावहं, V2 -धना°, B1 T4 G5 M4 -भरा°, D6 -परायणं, T2, 3 G1 3 4 समागमं (for -धुरावहं) K1 भरापह धर्मवराहवं च, K3 Dn Ds1 (marg as above) 2 भयापह धर्मभरावहं च, K4 B2 भयाप(B2 °व)हं धर्मवरावहं च ; T1 जयापह धर्मसमागमं च — D6 om line 469 — (L 470) K2 D2 6 निहन्ति, T2 3 G1 4 च हन्ति (for विहन्ति) D3 करोति पुण्यं विनिहन्ति पापं, T1 पापं तथा हन्ति हरेश्च गीतं, G5 M4 करोति पापक्षयमाशु हन्ति — (L 471) K2–4 V3 B3 Ds D1, 2 4 5 T4 नरेन्द्र (for °न्द्र) T1–3 G1 3 4 शृण्वन्सुरावासमितिश्च यान्ति (sic); G5 M4 शत्रून्सुरावासगतो नरेन्द्र. — T1 G3 read line 472 twice. — (L 472) T1 G3 (both first time) इतश्च याति, T1 (second time) 2–3 G1 3 (second time) 4 इदं निशम्य (for उदारकीर्तिर्) — After line 472, T1 G3 (second occurence) T2 3 G1 4 ins

5** विधे सभायां तदधीनचेता ।

— (L 475) V1 B1 3 D3 सु- (for च) — (L 476) T1 3 G1 3 गन्धर्व- (for गा°) — (L 479) K2 तैर्मनुष्यैः (for भैममुख्यैः) — (L 481) V1 B1 मात्रेण, Dn Ds T4 -मात्राश्च (for °णि) D2 न जातु, D4 (marg) तथा च, G5 वराणि, M4 यथा च (for जनास्तु) K3 उद्देशमात्रा च तथा च लोके — (L 482) Ñ2 -महोदयानां (for -गुणो°) — (L. 484) K1 समर्थं, K3 4 Dn1 D5 (marg) G2 समर्थो (for हि शक्यं) B2 3 D6 G5 हिमवान्गिरिर्वा ; T2 3 G1 4 हिमवान्गरिष्ठ ; G3 हि महान्गिरिर्वा (for हि महागि°) Ñ2 V B1 D5 T4 M4 ज्ञातुं हि शक्यो (Ñ2 हि शक्तो, T4 न शक्यं) हिमवान्गिरिर्वा — K4 om line 485 — (L 485) G5 फलास्मतो (for °ग्रतो) — (L 487) K1 3 4 V2 Dn Ds1 D5 G4 M4 स्थाने, B3 तालो, D4 शीलैर् (for तालैर्) Ñ2 स्थाने विधानान्यथ मूर्छनां च, V1 तालो विधानान्यथ मूर्छनां वा — K2 om lines 488–508 — (L 488) M4 कार्येषु (for -रागेषु). — After line 489, T1 2 G1 3 ins

6** संगीतशास्त्रं भुवि संप्रवृत्तम् ।

— (L 490) Ñ2 B2 Dn G2 लेशा(Ñ2 °खा)भिधानां, D3 लेभे विधानं, T1 3 4 G3 5 लेशाभिमानं (for °धानं) K1, 4 B3 Ds D1 2 4–6 -जातिर् (for -जातिं) K3 लेशाभिधानात्सुकुमारजातिर्, V1 B1 देशाभिमान (B1 लेशाभिधानां) सुकुमारजातेर्; T2 G1 4 M4 लेशाभिमान (M4 °नः) सुकुमारजातिर्

निष्ठां सुदु खेन नराः प्रयान्ति ॥
छालिक्यगान्धर्वगुणोदयेषु
ये देवगन्धर्वमहर्षिसत्त्वाः ।
निष्ठां प्रयान्तीत्यवगच्छ बुद्ध्या ॥
छालिक्यमेवं मधुसूदनेन [495]
भैमोत्तमानां नरदेव दत्तम् ॥
लोकस्य चानुग्रहकाम्ययेह
गतं प्रतिष्ठाममरोपगेयम् ॥
बाला युवानश्च तथैव वृद्धाः
क्रीडन्ति भैमाः प्रवरोत्सवेषु । [500]
पूर्वं तु बालाः समुदाहरन्ति
वृद्धास्तु पश्चात्प्रतिमानयन्ति ॥
[स्थानेषु नित्यं प्रतिमानयन्ति ॥]

मर्त्येषु मर्त्यान्यदवोऽतिवीराः
स्ववंशधर्मं समनुस्मरन्तः । [505]
पुरातनं धर्मविधानतज्ज्ञाः
प्रीतिप्रमाणं ह वयःप्रमाणम् ॥
प्रीतिप्रमाणानि ह सौहृदानि
प्रीतिं पुरस्कृत्य हि ते दशार्हाः ।
वृष्ण्यन्धकाः पुत्रसखा बभूवु- [510]
र्विसर्जिताः केशिविनाशनेन ॥
स्वर्गं गताश्चाप्सरसां समूहाः
कृत्वा प्रणामं मधुकंसशत्रोः ।
प्रहृष्टरूपस्य सुहृष्टरूपाः
विनोदिताः केशिनिषूदनेन ॥ [515]

Colophon

—(L 491) D3 नित्यं, D4 निष्ठा (for निष्ठां) —(L 493) D3 4 देवा स, G5 M4 यद्देव- (for ये देव-) Ñ2 V1 सिद्धा, V2 3 B Ds D6 T1 G2 3 5 M4 -सघा (for -सत्त्वा) T2 3 G1 4 परे च ये देवमहर्षिसघा — After line 493, a line seems to be missing in all Mss, while D6 (marg) ins after line 493

7** छालिक्यगान्धर्वमिदं मनोज्ञं
सृष्टं किलैकं दिवसं विचार्य ।
चतुर्युगाना नृपते सहस्रं
सवाद्यगीताभिनयं विधात्रा ॥

—(L 494) T1 श्रैष्ठ्यं (for निष्ठां) D3 [अ]वगम्य (for °गच्छ) —(L 495) D5 मधुसूदनस्य (for °नेन) —(L 496) T1-3 G1 3 4 भैमा जगुस्ते (for भैमोत्तमाना) —(L 498) T1 2 G3 4 गन्तुं (for गत) K3 गीतं प्रविष्टास्त्वमरोपमेय, K4 गानं प्रविष्टा अमरोपमेय —(L 500) K1 3 V1 2 B1 Dn D1-5 T G M4 प्रसवोत्सवेषु, K4 प्रथमो°, Ñ2 च सुमहो° (for प्रवरो°). —(L 501) T1 Bom Poona eds G(ed) समुदावहन्ति (for °हरन्ति) —(L 502) D3 पश्चाच्च वृद्धात्समुपानयन्ति — K3 G5 M4 om line 503 —(L 503) K4 प्रतिसारयन्ति, T1 °वादयन्ति; T2 G3 4 °पादयन्ति (for °मानयन्ति) — T4 reads line 504 twice —(L 504) K1 3 4 यदधील्य (for °वोऽति-) —(L 505) D2 -वर्ग (for -वंश-) D5 -धर्मान् (for -धर्मं) G2 स्ववंशधर्मान्समनुस्मरन्ति — Ñ2 om line 506 —(L 506) K4 पुरावदन् (for °तन) — D3 T1-3 om line 507 —(L 507) Ñ2 V B Dn D1 5 6 T4 G1 2 4 M4 प्रीतिः (for प्रीति-) K4 Ds D4 -प्रमाणा (for -प्रमाण) K3 प्रीति- प्रमाणा न वय प्रमाणा (corrupt), G2 प्रीति प्रमाणे न वयः प्रमाणम् —(L 508) D6 प्रीतिप्रमाणेन, T2 3 G1 4 प्रतिप्रमाणेन (G1 °णानि) (for प्रीतिप्रमाणानि) D3 प्राप्तां प्रमाणान्यथ सौहृदानि —(L 509) T4 G3 तदर्हा (for दशार्हा). —(L 510) Dn T G1 2 4 5 M4 पुत्रसुखा (for °सखा) —(L 511) Ñ2 V3 B3 D6 -निषूदनेन (for -विनाश°) —(L 512) B2 सुसगताश् (for स्वर्गं गताश्) K3 स्वर्गं गतश्चाप्सरसा समूह —(L 513) V3 D2 3 T2 3 G1 3.4 केशि- (for -कंस-) — T4 om line 514 —(L 514) T1-3 G1 3-5 M4 प्रहृष्टरूपा सुगतासु (G4 M4 °श्च) सर्वे, G2 प्रकृष्टरूपस्य सुहृष्टरूपां — K2-4 D1-4 om line 515, K1 reads it on marg —(L 515) Dn Bom Poona eds बभूव हृष्ट' सुरलोकसंघ, T1-3 G1 3-5 M4 पुष्टाः (M4 हृष्टा) प्रहृष्टा सुमहत्स्व(G3 °त्सु)रूपा, T4 हृष्टप्रहृष्टा सुमहत्स्वरूप, G2 ता योषितस्तत्र तथा बभूवु — After line 515, T1 ins

8** भैमादयो मुमुदु कृष्णचेतस ।

While T4 G5 ins after line 515

9** यदुप्रवीरा मुमुदुस्तदानीम् ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 T3 — *Mention of Khila* V B Ds D1 — *Adhy name* K1 T G1 3 4 जलक्रीडा, K2-4 V B Dn D1-5 G2 भानुमतीहरणम्, Ds भानुमतीहरणे छालिक्यगान्धर्वम्, D6 जलक्रीडावर्णनम्. — *Adhy no* K3 142, V1 148, V2 147, V3 146; Dn Ds2 144; D1 140, D3 T4 153, T1 G3, 4 M4 157; T2 G1 159, T3 166, G5 160.

29E

K $\tilde{N}_2$ V B D T G M_4 cont :

वैशंपायन उवाच ।

तेषां क्रीडाप्रसक्तानां यदूनां पुण्यकर्मणाम् ।
छिद्रमासाद्य दुर्बुद्धिर्देवशत्रुर्दुरासदः ॥
कन्यां भानुमती नाम भानोर्दुहितरं नृप ।
जहारात्मवधाकाङ्क्षी निकुम्भो नाम दानवः ॥
अन्तर्हितो मोहयित्वा यदूनां प्रमदाजनम् । [5]
मायावी मायया राजन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥
भ्रातुर्हि वज्रनाभस्य तस्य कन्या प्रभावती ।
प्रद्युम्नेन हृता वीर वज्रनाभस्तथा हतः ॥
भानोरेव तथारण्ये वसत्यवसरेण हि ।
अस्वाधीने दुराधर्षे छिद्रज्ञो दानवाधमः ॥ [10]
कन्यापुरे महानादः सहसा समुपस्थितः ।
तस्यां हृतायां कन्यायां रुदन्त्यां समितिंजय ॥
वसुदेवाहुकौ वीरौ दंशितौ निर्गतावुभौ ।
आर्तनादमुपश्रुत्य भानोः कन्यापुरे तदा ॥
न दृष्टिगोचरे तौ तु ददृशातेऽपकारिणम् । [15]
तथैव दंशितौ यातौ यत्र कृष्णो महाबलः ॥
श्रुतार्थः स्वं विमानं तदारुरोह जनार्दनः ।
पार्थेन सहितस्तार्क्ष्यं नागशत्रुमरिंदमः ॥
रथे त्वमनुगच्छेति संदिश्य मकरध्वजम् ।
त्वरेति गरुडं वीरः संदिदेश च काश्यपम् ॥ [20]
वज्रं नगरमायान्तं निकुम्भं रणदुर्जयम् ।
पार्थकृष्णौ महात्मानावासेदतुररिंदमौ ।
प्रद्युम्नश्च महातेजा मायिनां प्रवरो नृप ॥
निकुम्भस्त्वथ तं दृष्ट्वा त्रिधात्मानमथाकरोत् ॥
तान्सर्वान्योधयामास निकुम्भः प्रहसन्निव । [25]
बहुकण्टकगुर्वीभिर्गदाभिरमरोपमः ॥
सव्येनालम्ब्य हस्तेन कन्यां भानुमती नृप ।

---

29 E

(L 1) M_4 एषा (for तेषा) D_3 तेषां प्रक्रीडमानानां, D_4 तेषा क्रीडाप्रयुक्तानां, G_3 Poona Cal eds तेषा क्रीडावस° (for ^{a}) — (L 4) B_1 स्म (for [आ]त्म) B_3 निकुम्भो दानवेश्वरः (for ^{b}) — (L 7) D_2 (*sup lin* as above) स सखा (for भ्रातुर्हि) — (L 8) D_5 G_2 चैव (for वीर) — (L 9) T_{1-3} $G_{1\,4\,5}$ वसन् (for वसति) — (L 10) K_4 दुराधर्ष (for °र्षे) $D_{3\,4}$ अस्वाधीनो दुराधर्ष (for ^{a}) — (L 11) G_3 समुपासित (for °पस्थित) — (L 12) $K_{1\,3\,4}$ V_2 B Dn Ds $D_{1\,2\,4-6}$ T_1 G_2 M_4 ह्रियन्त्यां (for हृतायां) $V_{2\,3}$ D_5 रुदत्यां (for रुदन्त्यां). — (L 13) V_3 निशि ताव्, T_4 दंसि° (for निर्ग°) K_2 D_4 G_5 M_4 निर्गतौ दशितावुभौ (for ^{b}) — (L 14) K_2 D_5 उपश्रुत्वा, K_4 उपाश्रुत्य, D_3 ततः श्रुत्य (for उपश्रुत्य) K_1 आदौ नादमुपश्रुत्य (for ^{a}) — (L 15) K_2 तद्दृष्टि-, D_6 न दृष्ट (for न दृष्टि-) $\tilde{N}_2$ $B_{2\,3}$ G_1 -गोचरौ, T_4 G_5 M_4 °रं (for °रे) T_2 $G_{3\,4}$ नादृष्टिगोचरं तौ तु (for ^{a}) — (L 16) D_5 महाबलौ (for °बल) — (L 17) K_3 त्ववमान, K_4 $\tilde{N}_2$ V_2 $D_{4\,5}$ (marg) T_{2-4} $G_{1\,4,\,5}$ M_4 तु वि° (for स्व वि°) K_2 श्रुत्वाथ त्वपमानं तद्; $V_{1\,3}$ B D_6 श्रुत्वावमानं सुमहद्, D_2 श्रुत्वा तदवमान तम्, D_3 स श्रुतार्थस्तत्सकाशाद् (for ^{a}). — (L 18) D_1 G_2 अरिंदमम्; D_2 अरिंदम, T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ जनार्दन (for अरिंदम) — (L 19) Dn रथी, D_4 G_2 रथं (for रथे) V_2 रथी त्वमुपगच्छेति, D_6 रथेन त्वनुग° (for ^{a}). — (L. 20) K_3 त्वरयन्, V_1 D_1 T_{1-3} $G_{1\,4\,5}$ M_4 त्वरते, D_2 त्वरितं (for त्वरेति). B_2 D_3 वीरं (for वीर) K_4 त्वरयेति गारुडं सो वै (hypermetric) (for ^{a}) $T_{3\,4}$ G_5 M_4 काश्यपिम् (for °पम्) — (L 21) K_4 व्रजन्तमासुरी मायां, D_1 व्रजन्नग इवायान्तं, G_2 वज्रनाभगृहं यातं (for ^{a}) V_2 -दुर्मदम् (for -दुर्जयम्) — (L. 22) D_4 G_5 तार्क्ष्य- (for पार्थ-) G_3 अरिंदमम् (for °मौ) — (L 23) G_5 महाराज (for °तेजा) D_3 om lines 23^b–24^a. G_1 ऽनघ (for नृप) — After line 23, D_6 (marg) ins

1** कृष्णप्रद्युम्नपार्थान्स दृष्ट्वात्मानं द्विधाकरोत् ।

— B_3 om (hapl) lines 24–27 — (L 24) $V_{2\,3}$ B_2 $D_{2\,6}$ T_4 प्रद्युम्नस् (for निकुम्भस्) Dn Ds T_1 $G_{2\,3.\,5}$ तान् (for तं) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_2$ V_1 D_4 प्रद्युम्नस्त्वथ तान्दृष्ट्वा, $T_{2.\,3}$ $G_{1\,4}$ गरुडस्थं हरिं दृष्ट्वा, M_4 प्रद्युम्नमथ तं दृष्ट्वा (for ^{a}) G_4 [अ]भयात् (for [अ]करोत्) M_4 तथामायं तथाकरोत् (for ^{b}) — (L 26) D_2 युक्ताभिर् (for -गुर्वीभिर्) K Ds D_5 बहुकण्टकाभिर्गुर्वीभिर् (hypermetric), T_1 G_3 °कया राजन्; $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ -बहुघण्टाकया राजन् (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1,\,3\,4}$ om. lines 26^b–28^a — (L 28) K_4 Dn D_5 गदया प्राहरत्पुनः (for ^{b}) — After line 28, D_5 (marg) ins :

2** पार्थकृष्णौ महात्मानौ कामं च नृपसत्तम ।

— (L 29) $\tilde{N}_2$ कृष्णपार्थौ; V_1 पार्थकृष्णौ; D_5 तौ च कृष्णौ, G_5 नृप कृष्णौ (for न च कृष्णौ) K_2 D_4 पार्थकृष्णौ महा-

दक्षिणेनाथ हस्तेन गदया प्रहरत्युत ॥
कन्यार्थं न च कृष्णौ वा कामो वा नृपसत्तम ।
निर्दयं प्रहरन्ति स्म निकुम्भे च महासुरे ॥ [30]
समर्थास्ते महात्मानः शत्रुं हन्तुं दुरासदाः ।
निशश्वसुर्नरपते दयाभारावपीडिताः ॥
श्रेष्ठो धनुष्मतां पार्थः सर्वथा कुशलो युधि ।
नाराचैर्विधिना दैत्य शरशक्त्या जघान ह ॥
ते तु वैतस्तिकैर्बाणैर्विविधुर्दानवं युधि । [35]
न कन्यां कलया युक्त्या शिक्षया च महीपते ॥
ततः स कन्यया सार्धं तत्रैवान्तरधीयत ।
आसुरीमाश्रितो मायां न तां वेत्ति हि कश्चन ॥
तं कृष्णौ रौक्मिणेयश्च पृष्ठतोऽनुययुस्तदा ।
हारीत. शकुनो भूत्वा तस्थावथ महासुरः ॥ [40]
तं बाणैः पुनरेवाथ वीरो भूयो धनंजयः ।
वैतस्तिकैर्मर्मभिद्भिः कन्यां रक्षन्नताडयत् ॥

स इमां पृथिवीं कृत्स्नां सप्तद्वीपां महासुर. ।
बभ्रामानुगतश्चैव तैर्वीरैररिमर्दनः ॥
गोकर्णस्योपरिष्टात्तु पर्वतस्य महासुरः । [45]
पपात चेलगङ्गायाः पुलिने सह कन्यया ॥
न देवा नासुरा वापि लङ्घयन्ति तपोधनाः ।
गोकर्णं तेजसा गुप्तं महादेवस्य भारत ॥
एतदन्तरमासाद्य प्रद्युम्नः शीघ्रविक्रम ।
कन्यां भानुमतीं भैमो जग्राह रणदुर्जयः ॥ [50]
असुरः सोऽर्दितो राजन्कृष्णाभ्यां निशितैः शरैः ।
त्यक्त्वाथोत्तरगोकर्णं निकुम्भो दक्षिणां दिशम् ।
जगाम पृष्ठतो यातौ कृष्णौ तार्क्ष्यगतौ तदा ॥
विवेश षट्पुरं चैव ज्ञातीनामालयं तदा ।
तत्र वीरौ गुहाद्वारि कृष्णौ रात्रिं तदोषतुः ॥ [55]
रौक्मिणेयोऽपि कृष्णेन संदिष्टो द्वारकां पुरीम् ।
अनयद्भानुतनयां प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥

रमानौ, $V_{2\ 3}$ कन्यार्थे पार्थकृष्णौ वा, $D_{2\ 3}$ कन्यार्थं पार्थकृष्णौ न (for ^{a}) —(L 30) G_2 निर्दया (for °य) —(L. 31) K_4 असमर्था, T_1 समर्था स्युर् (for °र्थास्ते). T_4 शत्रून् (for शत्रुं) K_4 V_3 B_3 D_6 दुरासदम्, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ °सदान् (for °सदा.) —(L 32) K_2 D_4 विनि श्वसुर्, D_6 T_4 G_5 M_4 नि श्वसन्तो, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ विनि श्वसन् (for निशश्वसुर्) K_2 $D_{3\ 4}$ यथा, V_1 D_1 गदा-, G_2 तदा (for दया-) T_1 G_3 गदया भारपीडिता (for ^{b}) —(L 33) K_2 B_1 $D_{2\ 4}$ G_4 सर्वास्त्र- (for सर्वथा) G_3 ह्यसौ (for युधि) — K_2 om lines 34–35 ; K_1 reads the same on marg —(L 34) K_1 $V_{1\ 2}$ B Dn Ds_2 D_5 (by corr as above) $_6$ T G M_4 नागोष्ट्र-, $\tilde{N}_2$ नागास्त्र , V_3 नागेन्द्र-, D_3 नानास्त्र- (for नाराचैर्) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds D_{2-6} $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ -पङ्क्त्या (for -शक्त्या). —(L 35) $K_{3\ 4}$ तैस् (for ते) V_1 D_3 T_4 बिभिदुर्, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ पिदधुर् (for विविधुर्) $K_{3.4}$ Dn Ds T_1 M_4 त्रिविधान्दा(for T_1 °दधुर्दा)नवान्युधि (for ^{b}) —(L 36) K_1 कन्यायां (for न कन्या) K_4 कलयन् (for °या) D_3 G_5 M_4 युक्ता , D_4 युक्ते (for युक्त्या) —(L 38) V_1 आश्रित्य, V_3 B_3 आस्थितो (for आश्रितो) D_4 यां, G_2 M_4 तं (for तां) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn Ds न च (K_1 नैव) तां वेत्ति कश्चन (for ^{b}) —(L 39) T_4 G_5 M_4 तौ (for तं) K_1 (marg as above) $_4$ दृष्ट्वा (for कृष्णौ) T_{1-3} $G_{1.3\ 4}$ ययतुस् (for ऽनुययुस्) —(L 40) T_2 $G_{1\ 4}$ हरित. , G_5 M_4 वारित. (for हारीतः) M_4 शकुनिर् (for °नो) K_4 तथैवासीन्, $\tilde{N}_2$ तस्थावपि, D_3 [अ]न्वधावत, T_1 तदेव च, T_2 $G_{2\ 3\ 4}$ तथैव च (for तस्थावथ) —(L 41) V_2 पुनरेवाथ त बाणैर् (for ^{a}) D_3 वीरं भूयो, D_4 भूयोऽविध्यद् (for वीरो भूयो) —B_3 om lines 42–45 —(L 42) K_1 वैतंसिकैर् (for वैतस्ति°) T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 अमर्दयत्, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ अदर्शयत्, T_4 न नर्दयन् (for अताडयत्) —(L 43) D_3 सर्वां (for कृत्स्ना) M_4 महाबल (for °सुर) —(L 44) D_3 T_2 [अ]नुगतैश् (for °गतश्) K_2 D_6 T_{2-4} M_4 मर्दनै , $V_{1\ 3}$ Cal ed °न (for °न) —(L 45) $K_{1\ 3}$ V_2 पर्वत तं, K_2 D_3 पतमानो, K_4 पर्वते सु-, $\tilde{N}_2$ दशित स, V_1 शंसित स, V_3 B_2 D_5 श्रशित स, D_1 न ससार, T_4 पर्वतं तु, G_5 M_4 °तात्सु- (for °तस्य) D_4 महात्मन (for °सुर) —(L 46) K_1 G_2 वेला, K_{2-4} D_4 T_2 $G_{1\ 4}$ चैव, D_1 [आ]काश-, $D_{2\ 5}$ (marg) बाण-, D_3 वेण , T_1 G_3 शैल-, T_3 देव-, T_4 कूले, G_5 M_4 किल (for चेल) —(L 48) V_3 B_3 D_6 युक्त, G_5 व्याप्तं, M_4 प्राप्तं (for गुप्तं) —(L 49) T_1 आश्रित्य (for आसाद्य) K_1 (*sup. lin* as above) $_{3\ 4}$ प्रच्छन्न (for प्रद्युम्न) D_2 सत्य- (for शीघ्र-) —(L 50) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ वीरो, T_4 शीघ्र, G_5 M_4 तत्र (for भैमो) V_2 Cal ed जहार (for जग्राह) —(L. 52) D_3 [अ]थ स तु, G_5 M_4 चोत्तर- (for [अ]थो°). —(L. 55) T_1 Cal ed गृह- (for गुहा-). D_3 द्वा, (for -द्वारि) $K_{1\ 3}$ V_1 Dn Ds T_1 G_3 रात्रौ, K_4 रात्र्या (for रात्रिं) —(L 56) T_4 G_5 M_4 प्रति (for पुरीम्). —(L 57) $K_{2\ 3}$ $V_{1.2}$ $D_{1\ 4}$ आनयद् (for अन°) —(L. 58) T $G_{1\ 2\ 4}$ दानवाल-

नयित्वा चाययौ वीरः षट्पुरं दानवाकुलम् ।
ददर्श च गुहाद्वारि कृष्णौ भीमपराक्रमौ ॥
ऊषतुर्द्वारमाक्रम्य षट्पुरस्य महाबलौ । [60]
कृष्णौ प्रद्युम्नसहितौ निकुम्भवधकाङ्क्षिणौ ॥
ततोऽनन्तरमेतस्माद्बिलादतिबलस्तदा ।
निर्जगाम बली योद्धुं निकुम्भो भीमविक्रमः ॥
तस्य निर्गच्छतस्तस्माद्बिलात्पार्थो विशां पते ।
रुरोध सर्वतो मार्गं शरैर्गाण्डीवनिःसृतैः ॥ [65]
सोऽभिसृत्य गदां घोरामुद्यम्य बहुकण्टकाम् ।
शिरस्यताडयत्पार्थं निकुम्भो बलिनां वरः ॥
गदयाभिहते पार्थे रक्तं वमति मुह्यति ।
हसित्वा सोऽसुरो दृप्तो रौक्मिणेयमताडयत् ॥
तं प्राङ्मुखमुखं वीरं मायावी मायिनां वरम् । [70]
अदृष्टेनाहतो वीरः शिरस्यथ मुमोह सः ॥
तथागतौ तु दृष्ट्वा तौ मुह्यमानौ सुताडितौ ।
अभिदुद्राव गोविन्दो निकुम्भं क्रोधमूर्छितः ॥
कौमोदकीं समुद्यम्य गदपूर्वोद्भवो गदाम् ।
तावन्योन्यं दुराधर्षौ गर्जन्तावभिपेततुः ॥ [75]
ऐरावतगतः शक्रः सर्वैर्देवगणैः सह ।
ददर्श तन्महायुद्धं घोरं देवासुरं तदा ॥
दृष्ट्वा देवान्हृषीकेशश्चित्रैर्युद्धैररिंदमः ।
इयेष दानवं हन्तुं देवानां हितकाम्यया ॥
स मण्डलानि चित्राणि दर्शयामास केशवः । [80]
कौमोदकीं महाबाहुर्लालयन्युद्धकोविदः ॥
तथैवासुरमुख्योऽपि गदां तां बहुकण्टकाम् ।
शिक्षया भ्रामयाणोऽथ मण्डलानि चचार ह ॥
ऋषभाविव गर्जन्तौ बृंहन्ताविव कुञ्जरौ ।
वासितान्तरमासाद्य क्रुद्धौ सालावृकाविव ॥ [85]
आजघान निकुम्भस्तु गदया गदपूर्वजम् ।
स्पष्टाष्टघण्टया वीर नादं मुक्त्वातिदारुणम् ॥
तत्कालमेव कृष्णोऽपि भ्रामयित्वा महागदाम् ।
निकुम्भमूर्धनि तदा पातयामास भारत ॥
अवष्टभ्य मुहूर्तं तु हरिः कौमोदकीं गदाम् । [90]
तस्थौ जगद्गुरुर्धीमान्मुमोह पतितः क्षितौ ॥
हाहाभूतं जगत्सर्वं तत्कालमभवत्तदा ।
तथा गते वासुदेवे नरदेवे महात्मनि ॥

यम् (for °कुलम्) —(L 59) D_3 ददृशे च गुहाद्वारे (for ^{a}) —(L 60) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ आरुह्य, G_5 M_4 आरुध्य (for आक्रम्य) —(L 63) D_5 महावीर्यो (for बली योद्धुं) D_3 निकुम्भो दानवोत्तम. (for ^{b}) —(L 64) K_1 तस्माच्च निर्गत स्तस्माद्, K_4 स तस्य निर्गतस्याशु (for ^{a}) —(L 65) $G_{1\ 4}$ -निर्गतै (for -निःसृतैः) —(L 66) V_3 ऽभिमृद्य, D_2 [उ]पसृत्य, T_2 $G_{1\ 4}$ ऽभिपत्य (for °सृत्य) K_4 उद्दीप्य (for उद्यम्य) —(L 67) G_5 निकुम्भो भीमविक्रम (for ^{b}) — After line 67, B_3 Bom Poona eds G(ed) repeat line 71 —(L 68) D_2 निहते (for [अ]भिहते) K_1 मुह्यते (for °ति) D_5 निकुम्भे नातिमुह्यति (for ^{b}) —(L 69) T_1 हसित· (for हसित्वा) Dn Ds D_4 G_2 हृष्टो; D_2 $T_{3\ 4}$ हृष्टा (for दृप्तो) — After line 69, B_1 repeats line 71. —(L 70) T_4 $G_{2\ 3}$ वर (for वरम्) T_{1-3} $G_{1\ 4}$ मायावी बलिना वीर (for ^{b}) —(L 71) K_1 [अ]ग्रे (for [अ]थ) —(L 72) B_1 अथागतौ तु तौ दृष्ट्वा (for ^{a}) —(L 73) -मूर्छितम् (for °त) —(L 74) V_1 B_5 समुद्दिश्य (for °द्यम्य) G_5 M_4 गदपूर्वो जवाद्गदाम् (for ^{b}) —(L 75) G_5 M_4 जग्मतु· (for -पेततु) —(L 76) $K_{1,2}$ V_1 B_1 $D_{1,4,5}$ सर्वे- (for सर्वैर्) $\tilde{N}_2$ वृत, T_{2-3} $G_{1,3\ 4}$ अपि (for सह) D_3 सर्वदेवगणैर्वृत (for ^{b}) —(L 77) $\tilde{N}_2$ V_1 B_1 D_{2-6} $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 महद्युद्धं (for महायुद्धं) T G_{2-5} M_4 घोरं देवासुरोपमम् (for ^{b}) —(L 78) V_3 देवो (for देवान्) —(L 79) $K_{1\ 3\ 4}$ Ds D_4 दानवान् (for °वं) —(L 80) V_2 मण्डलानि विचित्राणि (for ^{a}) —(L 81) D_4 T_4 $G_{1\ 2\ 5}$ लोलयन् (for ला°) —(L 83) V_2 भ्राम्यमाणो, D_6 भ्रमयानो (for भ्रामयाणो) $D_{1-3\ 5}$ G_2 शिक्षया भ्रामयामास (for ^{a}) B_3 D_4 G_5 M_4 चकार ह, T_{1-3} G_1 च भारत, G_3 [इ]व भारत (for चचार ह) —(L 84) G_4 नर्दन्तौ (for गर्जन्तौ) K_2 D_2 G_2 बृहिताव् (for बृंहन्ताव्) —(L 85) $K_{3\ 4}$ बाल- (for साला-). —(L 87) D_3 मुक्त्वा घातं तु दारुणम् (for ^{b}) —(L 89) $T_{2\ 3}$ G_1 -मूर्ध्नि च (for -मूर्धनि) —(L 90) V_3 B_2 D_6 T_{2-4} $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 तदा (for गदाम्) —(L 92) D_5 T_4 G_2 M_4 कृत्स्न (for सर्वं) —(L 93) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ V $B_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 4-6}$ $T_{1\ 4}$ $G_{2\ 3}$ M_4 नरदेव (for °देवे) T_4 महामुने (for °त्मनि). —(L 94) D_3 D_3 -वातेन (for -तोयेन) K_2 D_2 शीतलेन, B D_5 शीतेन सु- (for °न च) —(L 95) D_3 [अ]म्बुवि (for [अ]मृत-) D_3 देवेश्वरं (for °श्वर·) $T_{2\ 3}$ $G_{1,4}$ हरिम् (for स्वयम्) T_1 G_3 कृष्णं देवेश्वरेश्वरम् (for ^{b}). — $T_{2,3}$

आकाशगङ्गातोयेन शीतेन च सुगन्धिना ।
सिषेचामृतमिश्रेण कृष्णं देवेश्वरः स्वयम् ॥ [95]
नूनमात्मेच्छया कृष्णस्तथा चक्रे सुरोत्तमः ।
को हि शक्तो महात्मानं युद्धे मोहयितुं हरिम् ॥
कृष्णः प्रत्यागतप्राणश्चक्रमुद्यम्य भारत ।
प्रतीच्छेति दुरात्मानमुवाच रिपुनाशनः ॥
निकुम्भोऽप्यतिमायावी तत्पात दुरासदः । [100]
शरीरं तत्परित्यज्य न तु तं वेत्ति केशवः ॥
मुमूर्षति मृतो वायमिति मत्वा जनार्दनः ।
ररक्ष स्मरमाणोऽथ वीरो वीरव्रतं विभो ॥
अथ प्रद्युम्नकौन्तेयावागतौ लब्धचेतनौ ।
स्थितौ नारायणाभ्याशे निकुम्भवधनिश्चितौ ॥ [105]
प्रद्युम्नोऽप्यथ मायावी विदितः कृष्णमब्रवीत् ।
निकुम्भस्तात नास्त्यत्र गतः क्वापि सुदुर्मतिः ॥
प्रद्युम्नेनैवमुक्ते तु तन्ननाश कलेवरम् ।
प्रजहासाथ भगवानर्जुनेन सह प्रभुः ॥
तथायुतसहस्राणि निकुम्भानां जनाधिप । [110]
ददृशुस्ते तदा वीराः क्षितौ दिवि च सर्वतः ॥
सहस्राण्येव कृष्णं तु तथा पार्थमरिंदमम् ।
रौक्मिणेयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् ॥
पाण्डवस्य धनुः केचित्केचिदस्य महाशरान् ।
अन्येऽस्य जगृहुर्हस्तावन्ये पादौ महासुराः ॥ [115]
एवं प्रहाय ते वीरमगमंस्ते विहायसि ।
पार्थानामपि कोट्यस्तु गृहीतानां तदाभवन् ॥
नान्तं ददर्श कृष्णश्च कार्ष्णिश्च रिपुनाशनौ ।
विच्छिद्य तौ शरैर्वीरौ निकुम्भं पार्थवर्जितौ ॥
एकैकस्तु द्विधा छिन्नो द्वैधीभवति भारत । [120]
दिव्यज्ञानस्तदा कृष्णो भगवानत्र दृष्टवान् ॥
निकुम्भ तत्त्वतश्चापि ददर्श मधुसूदनः ।
स्रष्टारं सर्वमायानां हर्तारं फल्गुनस्य च ॥

G1 4 om (hapl) lines 96–97 — (L 96) T1 G6 M4 श्रमम् (for नूनम्) — (L 97) G3 पुमाल्लोके (for महात्मानं) — (L 98) D4 पार्थिव (for भारत) — (L 99) V2 प्रतीक्ष (for °च्छ) V1 M4 महात्मानम् (for दुरा°) — (L 100) G3 महासुर· (for दुरासद) — (L 101) V1 2 B D6 त वेत्ति च, T4 नून वेत्ति (for तु तं वेत्ति) D2 येन युध्यति केशव (for ^{b}) — (L 102) D1 मुमूर्षुस्तिष्ठते चायम् (for ^{a}) — (L 103) G5 ईक्षते (for ररक्ष) D2 G5 -कृतं (for व्रतं) K2 धीरो वीरव्रतं विभु (for ^{b}) — (L. 104) G5 तत (for अथ) M4 गतौ तौ (for आगतौ). Ñ2 V2 3 D1–6 G2 -चेतसौ, T3 G1 -मेधसौ (for चेतनौ) B3 आगतौ लघुचेतसौ (for ^{b}) — (L 105) V3 -काङ्क्षितौ, D3 -निश्चयौ (for -निश्चितौ) — (L 106) V1 D1 4 5 विदित्वा, D2 °त (for °त) — (L 107) K3 D1 2 स दुर्मति , T1 G3 सुदुर्मद (for °ति) — (L 108) D5 G2 उक्तस् (for उक्ते) D4 नापश्यत, D4 (also marg) न शशाक (for तन्ननाश) — T G1 3–5 M4 om lines 109-112 — (L 109) K1 4 महाप्रभु (for सह प्रभु) — V3 om line 110 — (L 111) K2 D5 G2 महावीरा , K3 4 V3 B3 D5 तथा वीर, V1 2 B1 2 D1 4 तदा वीर (for तदा वीरा) — (L 112) D4 अनुत्तमम् (for अरिंद°) — (L 113) T1–3 G1 3 4 M4 कौरवेय तदा वीर (G3 °रौ) (for ^{a}) — (L 114) G5 पार्थस्य च, M4 पार्थिवस्य (for पाण्डवस्य) V3 स्वध (for धनु.) D2 अभ्यगृह्णन्महासुरा (for ^{b}) — (L 116) K2–4 D1 5 G2 गृहीत्वा, V2 विहाय, D2 प्रगृह्य, T1–3 G1 3–5 M4 आदाय (for प्रहाय) G2 तं (for ते) K1 4 Ñ2 V1 3 B2 3 D3–6 T2–4 G1 4 विहायसम्, K2 °यसा (for °यसि) — (L. 117) K2 अधिको यस्, V3 इव कोटयस्, D4 (marg as above) पथि को°, M4 अपि कोटिस् (for अपि कोटयस्) T1–3 G1 3 4 एव पार्थं स गोप्यस्तु (for ^{a}) D2 गृहीतात्मा तथाभवत्, T1 2 G1 3 °स्त्वान्तर्हितोऽभवत् (for ^{b}) — (L 118) T1 G3 त (for [अ]न्तं) T4 G कार्ष्णिश् (for कृष्णश्) D2 त ददर्शाथ कृष्णश्च, T2 3 G1 4 न तं ददर्श प्रद्युम्न (for ^{a}) T G1 3–5 कृष्णश्च रिपुनाशन (for ^{b}) — (L 119) D5 G2 शरौघेण (for शरैर्वीरौ) Ñ2 D4 M4 वर्जितम् (for °तौ) T2 3 G1 4 निकुम्भं पार्थिवर्षभा (G1 4 °भौ) (for ^{b}) — T2 3 G1 4 om line 120 — (L 120) T1 G3 एकोऽपि स (G3 न) (for एकैकस्तु) D3 छिन्ने (for छिन्नो) D5 त्रिधा, T4 द्वेधा (for द्वैधी-) — (L 121) V2 D3 ज्ञानं (for ज्ञानस्) K1 3 4 Dn D3 T3 4 G1 5 M4 अनु-, K2 Ñ2 D2 4 G2 तत्र, T1 2 G3 4 स तु (for अत्र) V1 भगवान्कृष्णचेतन (sic) (for ^{b}) — (L 122) V1 T1 2 G1 4 तु ततश् (for तत्त्व°) G3 निकुम्भं तु तत पश्चाद् (for ^{a}) — (L 123) T1–3 G4 -भूतानां (for -मायानां) Ñ2 D1 हन्तारं, T4 G5 भर्तारं (for ह°) B3 फाल्गुनेन (for फल्गुनस्य) — (L 124) V2 [अ]रिनि-, D3 रिपु-, G2 मधु- (for [अ]-सुर-) — (L 125) V3 देवानां (for -भूतानां). T4 G4 M4 सर्वभूत- (for भूतभव्य) — (L 127) D2 पपाताथासुरव्याघ्र.

स चक्रेण शिरस्तस्य चकर्तासुरसूदनः ।
पश्यतां सर्वभूतानां भूतभव्यभवो हरिः ॥ [125]
स मुक्त्वा फल्गुनं राजंश्छिन्ने शिरसि भारत ।
पपातासुरमुख्योऽथ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥
अथाकाशगतं पार्थं पतमानं विहायसः ।
कृष्णवाक्येन जग्राह कार्ष्णिर्विर्यति मानद ॥
निकुम्भे पतिते भूमौ समाश्वास्य धनंजयम् । [130]
जगाम द्वारकां देवः पार्थकामसमन्वितः ॥
समियायाथ दाशार्हो द्वारकां मुदितो विभुः ।
नारदं च महात्मानं ववन्दे यदुनन्दनः ॥
नारदोऽथ महातेजा भानुं यादवमब्रवीत् ।
भानो मा कार्षीर्मन्युं त्वं श्रूयतां भैमनन्दन ॥ [135]
क्रीडन्त्या रैवतोद्याने दुर्वासाः कोपितोऽनया ।
स शशाप ततो रोषान्मुनिर्दुहितरं तव ॥
अतिदुर्ललितैः कन्या शत्रुहस्तं गमिष्यति ।
सुतार्थे ते मया सार्धं मुनिभिः स प्रसादितः ॥
बालां व्रतवती कन्यामनागसमिमां मुने । [140]
शप्तवानसि धर्मज्ञ कथं धर्मभृतां वर ।
अनन्तरं विधत्स्वात्र वयं विज्ञापयामहे ॥
अस्माभिरेवमुक्तस्तु दुर्वासा भैमनन्दन ।
उवाचाधोमुखो भूत्वा मुहूर्तं कृपयान्वितः ॥
यदवोचमहं वाक्यं तत्तथा न तदन्यथा । [145]
रिपुहस्तमवश्यं हि गमिष्यति न संशयः ॥
अदूषिता तु धर्मेण भर्तारमुपलप्स्यति ।
बहुपुत्रा बहुधना सुभगा च भविष्यति ॥
सुगन्धगन्धा च सदा कुमारी च पुनः पुनः ।
न च शोकामिमं घोरं तन्वङ्गी धारयिष्यति ॥ [150]
एवं भानुमती वीर सहदेवाय दीयताम् ।
श्रद्धानः स शूरश्च धर्मशीलश्च पाण्डवः ॥
ततो भानुमती भानुर्ददौ माद्रीसुताय वै ।
सहदेवाय धर्मात्मा नारदस्य वचः स्मरन् ॥
आनीतः सहदेवश्च प्रेषिते चक्रपाणिना । [155]
विवाहे च तदा वृत्ते सभार्यः स्वपुरं गतः ॥
इमं कृष्णस्य विजयं यः पठेच्छृणुयादथ ।
विजयं सर्वकृत्येषु श्रद्धानो लभेन्नरः ॥

Colophon

(for ^{a}) — (L 128) V_3 वीरं (for पार्थं) G_5 गतमानं (for पत°) G_5 M_4 विहायसा (for °यसः) — (L 129) K_1 B_2 D_{1-3} $_5$ T_4 G_5 M_4 मानद् (for °द) — (L 131) V_2 वीर, G_5 वीर (for देव) — (L 132) $K_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{1\ 4}$ T G M_4 दशार्होऽथ, B_1 च दाशार्हो (for [अ]थ दा°) D_3 समाययौ दशार्हश्च (for ^{a}) V_2 M_4 प्रभुः (for विभुः) — (L 133) $\tilde{N}_2$ ववन्दे मधुसूदनः (for ^{b}) — (L 135) $T_{2\ 3}$ G_1 मानं (for मन्यु) K_4 भानो मन्युं हि मा कार्षीर्, D_1 भानो मा रोह मन्युं त्व (for ^{a}) D_3 G_2 यदु- (for भैम-) — (L 136) G_5 क्रीडन्त्या देवतोद्याने (for ^{a}) K_4 तया (for ऽनया) — (L 137) $T_{2\ 3}$ G_4 महा- (for ततो) $\tilde{N}_2$ कोपान् (for रोषान्) V_2 नृप, G_3 तदा (for तव) — (L 138) $\tilde{N}_2$ -दुर्ललिता, D_2 °लितं (for °लितैः) M_4 अतीव रुषित कन्या (for ^{a}) — (L 140) K_1 कुम्भवती, K_3 $B_{1\ 3}$ Ds_2 D_6 T_1 वृत्त°; K_4 कुल°; V_3 छत्र°, G_5 M_4 क्रतु° (for व्रत°) D_4 मन्दागसम् (for अना°) K_1 अनागसि च मां मुने, K_4 °गसि महामुने (for ^{b}) — (L 142) K_3 Dn Ds $D_{1\ 2\ 5}$ अनुग्रह (for अनन्तरं) K_1 G_2 विधत्स्वान्तं, K_2 विधिं चात्र; K_4 विधत्स्वातो (for °त्र) — K_2 om line 145 — (L 147) T_2 $G_{1\ 4}$ अधर्षिता (for अदूषिता) D_5 G_2 धर्मज्ञ (for धर्मेण) T_1 G_3 अधर्षितात्मा धर्मेण (for ^{a}) V_3 B $D_{2\ 5}$ T_4 लप्स्यते (for °ति) — D_3 om (hapl) lines 149–150 — (L 149) $\tilde{N}_2$ B Dn D_6 G_5 सुगन्धि- (for °न्ध-) D_2 सुगन्धा च सदा चैव (for ^{a}). D_5 सुकुमारी (for कुमारी च) V_1 D_4 भविष्यति, T_1 तत पुन. (for पुन पुन·) — (L 150) $V_{1\ 2}$ D_4 G_2 इयं (for इमं) — (L 151) K_4 पार्थ, D_4 इयं (for एवं) — (L. 152) D_2 तां वीर (for शूरश्च) — (L 153) T_3 G_5 ददौ (for ततो). D_6 ततो भानुर्भानुमतीं (for ^{a}) — (L 155) K_1 $\tilde{N}_2$ V_2 B_1 Ds $D_{3\ 6}$ T G M_4 प्रेषितश्, B_3 प्रेरिते, D_2 प्रेषित्वा (for प्रेषिते) — (L 156) $K_{1\ 3}$ Dn_1 स पुरीं, K_4 Dn_2 M_4 स्वपुरी, T_1 G_3 स पुरं, G(ed) तां पुरी (for स्वपुरं) Ds सभार्य· सुरपुगव (for ^{b}) — (L 157) V_2 च यः, B_3 T_3 अपि, $D_{2\ 3}$ G_3 तथा (for अथ) — (L. 158) $\tilde{N}_2$ V_1 विजयी (for °यं) D_3 -कृच्छेषु (for कृत्येषु). K_1 यत्फलं सर्वतीर्थेषु (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ D_6 भवेन् (for लभेन्). $K_{1,\ 3,\ 4}$ इति (for नर.)

29 F

K $\tilde{N}_2$ V B D T G M_4 cont

जनमेजय उवाच ।

भानुमत्यापहरणं विजयं केशवस्य च ।
छालिक्यानयनं चैव देवलोकान्महामुने ॥
क्रीडां च सागरे दिव्यां वृष्णीनाममितेजसाम् ।
अश्रौषं परमाश्चर्यं मुने धर्मभृतां वर ॥
वज्रनाभवधं ह्युक्तं निकुम्भवधकीर्तने । [5]
तन्मे कौतूहलं श्रोतुं प्रसादाद्भवतो मुने ॥

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कीर्तयिष्यामि वज्रनाभवधं नृप ।
विजयं चैव कामस्य साम्बस्य च महात्मनः ॥
मेरोः सानौ नरपते तपश्चक्रे महासुरः ।
वज्रनाभ इति ख्यातो निश्चितः समितिंजयः ॥ [10]
तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः ।
वरेण च्छन्दयामास तपसा परितोषितः ॥
अवध्यतां स देवेभ्यो वव्रे दानवसत्तमः ।
पुरं वज्रपुरं चैव सर्वरत्नमयं शुभम् ॥
स्वच्छन्देन प्रवेशश्च न वायोरपि भारत । [15]
अचिन्तितेन कामानामुपपत्तिर्नराधिप ॥
शाखानगरमुख्यानां संवाहानां शतानि च ।
नगरस्याप्रमेयस्य समन्ताज्जनमेजय ॥
तथा तदभवत्तस्य वरदानेन भारत ।
उवास वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः ॥ [20]
कोटिशो वरलब्धं तमसुराः परिवार्य ते ।
ऊषुर्वज्रपुरे राजन्संवाहेषु तथैव च ॥
शाखानगरमुख्येषु रम्येषु च नराधिप ।
हृष्टपुष्टप्रमुदिता नृप देवस्य शत्रवः ॥
वज्रनाभोऽथ दुष्टात्मा वरदानेन दर्पितः । [25]
पुरस्य चात्मनश्चैव जगद्बाधितुमुद्यतः ॥

Colophon — *Mention of the Epic* D_{s2} D_3 T_3 — *Mention of Khila* $V_{1\ 3}$ B D_{n2} D_s $D_{1\ 3}$ — *Adhy name* K $\tilde{N}_2$ V B D T_4 भानुमतीहरणम्, T_1 भानुमतीहरणे निकुम्भवध, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ भानुमतीप्रत्याहरणे निकुम्भवध, G_2 भानुमतीहरणे निकुम्भवध भानुमतीविवाहकथनम्. — *Adhy no* K_3 143, V_1 149, V_2 148, V_3 D_{s2} 147, D_1 141, D_3 T_4 154, D_4 144, T_1 $G_{3\ 4}$ M_4 358; T_2 G_1 160, T_3 167, G_5 161

29F

(L 1) K_2 V_2 B_1 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 भानुमत्याश्च हरणं, V_3 D_5 °त्या प्रहरणं, D_3 °त्यापहारं च; D_4 °त्या हि हरणं (for ^{a}) — $B_{1\ 3}$ T_4 om line 2 — (L 2) V_1 छालिकानयनं चैव (for ^{a}) G_3 देवदेवान् (for °लोकान्) — (L 3) $\tilde{N}_2$ D_2 रम्यां (for दिव्यां) D_2 कृष्णेनामिततेजसा, D_4 G_3 वृष्णीनाममितौजसाम् (for ^{b}) — (L 4) K_2 अश्रौषं परमश्रेयो (for ^{a}) — (L 5) K_1 $\tilde{N}_2$ B_1 D_{n2} T_4 G_1 युक्तं, V_2 गुह्यं, T_2 G_4 व्यक्तं, M_4 प्रोक्त (for ह्युक्तं) $D_{3\ 6}$ G_5 वज्रनाभवध. प्रोक्त (for ^{a}) — (L 6) G_5 वदतो (for भवतो). — (L 7) K_2 $V_{2\ 3}$ $T_{2\ 3}$ वर्णयिष्यामि, $\tilde{N}_2$ B D $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 वर्त° (for कीर्त°) T_4 अहं ते वर्णयिष्यामि (for ^{a}) D_5 प्रति (for नृप) — (L 8) D_5 विक्रमं (for विजयं) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ कृष्णस्य (for कामस्य) D_1 गदस्य च, T_{1-3} $G_{3\ 4}$ विशेषतः, G_1 च भारत (for महात्मना). $K_{1\ 4}$ सात्वतस्यैव भारत, $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_2$ V B D_n D_s D_{2-6} G_2 साम्बस्यैव च भारत (for ^{b}) — $K_{3\ 4}$ om (hapl) lines 9–19 B_3 om lines 10–13 — (L 10) D_{s2} निश्चिन्त (for निश्चित) K_1 निश्चित समरंजय (for ^{b}) — (L 11) K_2 V_3 ब्रह्म (for ब्रह्मा) — T_2 om line 12 — (L 13) D_n $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ अवध्यत्वं (for °ध्यता) — (L 14) D_n चापि, G_5 M_4 नाम (for चैव) — (L 15) K_1 B_2 $D_{2\ 4\ 5}$ T_3 $G_{1\ 4}$ अच्छन्देन, G_2 अच्छेदेन (for स्वच्छन्देन) V_1 D_s $D_{1\ 4}$ T_4 प्रवेश (for °शश्) K_2 $V_{2\ 3}$ B_3 D_3 $T_{1\ 3\ 4}$ G_3 अच्छन्देन प्रवेश च (for ^{a}) D_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ वायोरपि च भारत (for ^{b}) — M_4 om (hapl) lines 16–19 K_1 om line 16 — (L 16) V_1 अचिन्तिते तु कामानाम्, D_6 स्वचिन्तितेन का°; T_{1-3} $G_{1\ 2\ 4}$ अच्छन्देन च का°, G_2 चिन्तितेनैव का°, G_5 G_5 संचिन्तितेन का° (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ D_s D_6 उपपत्तिं (for °पत्तिर्) D_5 G_2 उपपत्ति जनाधिप (for ^{b}) — (L 17) D_4 वाहनानां, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ संवासानां (for °हानां) — (L 19) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ चैवाभवंस्, T_4 नृपाभवत्, G_5 नृपाभवंस् (for तदभवत्) — (L 21) D_1 कोटिशो वा बलं तस्य (for ^{a}) K_2 D_{2-4} परिवार्य च, K_3 °चर्यताम्, D_5 पर्यवारयन् (for परिवार्य ते) — (L 22) K_4 समरेषु (for संवाहेषु) V_1 संवाहनेषु तथैव च (hypermetric), G_5 संवासेषु च भारत (for ^{b}) — (L 23) G_4 नाना- (for शाखा-) — (L 24) D_3 -पुष्टा (for -पुष्ट-) D_5 हृष्टप्रमुदिता दैत्या (for ^{a}) G_5 दैवत- (for देवस्य). — (L 26) B_3 पुरेऽस्य,

महेन्द्रमब्रवीद्गत्वा देवलोकं विशां पते ।
अहमीशितुमिच्छामि त्रैलोक्यं पाकशासन ॥
अथ वा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवगणेश्वर ।
सामान्यं हि जगत्कृत्स्नं काश्यपानां महात्मनाम् ॥ [30]
स बृहस्पतिना सार्धं मन्त्रयित्वा सुरेश्वरः ।
वज्रनाभं सुरश्रेष्ठः प्रोवाच कुरुवंशज ॥
सत्रेषु दीक्षितः सौम्य कश्यपो नः पिता मुनिः ।
तस्मिन्वृत्ते यथा न्याय्यं तथा स हि करिष्यति ॥
ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽब्रवीत् । [35]
यथोक्तं देवराजेन तमुवाचाथ कश्यपः ॥
सत्रे वृत्ते करिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति ।
त्वं तु वज्रपुरे पुत्र वस गच्छ समाश्रितः ॥
एवमुक्ते वज्रनाभः स्वमेव नगरं गतः ।
महेन्द्रोऽपि ययौ देवो द्वारकां द्वारमालिनीम् ॥ [40]
गत्वा चान्तर्हितो देवो वासुदेवमथाब्रवीत् ।
वज्रनाभस्य वृत्तान्तं तमुवाच जनार्दनः ॥
शौरेरुपस्थितो देव वाजिमेधो महाक्रतुः ।
तस्मिन्वृत्ते वज्रनाभं पातयिष्यामि वासव ॥
तत्रोपायं प्रवेशे तु चिन्तयावः सतां गते । [45]
नानिच्छया प्रवेशोऽस्ति तत्र वायोरपि प्रभो ॥
ततो गतो देवराजो वासुदेवेन सत्कृतः ।
वाजिमेधे च संप्राप्ते वसुदेवस्य भारत ॥
तस्मिन्यज्ञे वर्तमाने प्रवेशार्थं सुरोत्तमौ ।
चिन्तयामासतुर्वीरौ देवराजाच्युतावुभौ ॥ [50]
तत्र यज्ञे वर्तमाने सुनाट्येन नटस्तदा ।
महर्षींस्तोपयामास भद्रनामेति नामतः ॥
तं वरेण मुनिश्रेष्ठाश्छन्दयामासुरात्मवान् ।
स वव्रे तु नटो भद्रो वरं देवेश्वरोपमः ॥
देवेन्द्रकृष्णच्छन्देन सरस्वत्या प्रचोदितः । [55]
प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठानश्वमेधे समागतान् ॥

G_2 परस्य (for पुरस्य) —(L 27) D_1 सोऽब्रवीत् (for अब्र°) $K_{1\ 3\ 4}$ D_1 देवलोके (for °लोक) —(L 28) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ शासितुम् (for ईशि°) —(L 29) G_3 प्रयच्छध्व (for °स्व) $\tilde{N}_2$ स्वर्गं (for युद्ध) D_3 गणै सह (for -गणेश्वर —(L 31) $K_{1\ 3}$ B_2 Dn $D_{1\ 3}$ महेश्वर (for सुरेश्वर) —(L 32) K_4 V_2 नन्दन (for -वशज) —(L 33) V_3 B_2 Ds $D_{4\ 6}$ T $G_{3\ 4}$ सत्रे स, B_3 स सत्रे (for सत्रेषु) K_1 D_5 सौम्य , V_1 सम्यक् (for सौम्य) K_2 सत्रे स दीक्षित. सौम्य (for ^{a}) V_2 D_5 पिता न कश्यपो मुनिः (for ^{b}) — G_3 om line 34 —(L 34) $K_{1\ 4}$ $V_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ Ds D_{2-5} T_3 G_5 M_4 -न्यायं (for न्याय्यं) K_4 हि स (by transp) — K_4 om (hapl) lines 35–37 —(L 35) D_6 नत्वा (for गत्वा) K_1 दानवो वाक्यमब्रवीत् (for ^{b}) —(L 36) D_1 [उ]क्तो (for [उ]क्तं) —(L 37) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ D_{1-6} T G_{2-5} M_4 न्याय (for न्याय्यं) $K_{1\ 3}$ G_1 यथान्यायं गमि(G_1 करि)ष्यति (for ^{b}) —(L 38) G_3 वज्ररथ (for °पुरे) V_2 वीर, B_2 D_2 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ तत्र , D_4 वत्स (for पुत्र) D_5 त्वं तु वज्रपुरी वीर (for ^{a}) K_3 T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ वत्स (for वस) K_1 Ds_2 पुत्र (for गच्छ) $V_{2\ 3}$ B Dn D_6 समाहित , D_2 °श्रय (for °श्रित.) D_1 वसागच्छ ममाश्रित , D_3 समागच्छ ममान्तिकात् , D_5 G_2 पुत्र (G_2 वत्स) गच्छ ममाश्रितः (for ^{b}) —(L 39) $V_{1\ 2}$ D_1 T_3 $G_{1\ 5}$ M_4 उक्तो (for उक्ते) B_1 सुमेरु (for स्वमेव) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 $D_{3,6}$ भवन (for नगर) B_3 सुमेरुभवनं गतः (for ^{b}) —(L 40) K $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ B_1 Dn Ds_2 $D_{2\ 4\ 5}$ T_4 $G_{2\ 5}$ M_4 शालिनीम् (for -मा°) —(L 41) D_5 स गत्वा (for गत्वा च) K_1 गत्वा च वृत्रहा देव (for ^{a}) —(L 42) D_3 चरितं (for वृत्तान्तं) — Before line 43, V_1 ins शौरिरुवाच —(L 43) V_1 उपस्थितो देवराज (for ^{a}) —(L 44) D_1 घातयिष्यामि , T_1 G_3 वार° (for पात°) T_3 भारत (for वासव) — K_3 om (hapl) lines 45–48 —(L 45) B_2 D_5 प्रवेशं तु , M_4 प्रवक्ष्यामि (for प्रवेशे तु) D_3 विचिन्तय (for चिन्तयाव) $K_{1\ 4}$ सभा गतौ , $\tilde{N}_2$ B_1 Dn_2 D_6 M_4 सता गते. , $T_{1\ 3}$ G_1 सुरेश्वर (for सतां गते) T_2 G_4 चिन्तयन्त सुरेश्वर , G_3 चिन्तया वा सुरेश्वर (for ^{b}) —(L 47) G_5 M_4 पूज्यो (for गतो) —(L 48) $\tilde{N}_2$ धीमत (for भारत) — K_4 om lines 49–50 G_5 om (hapl) lines 49^b–51^a —(L 50) K_2 सर्वोपायैर्नराधिप (for ^{b}) —(L 51) K_4 $D_{2\ 3}$ T_4 G_2 तस्मिन् (for तत्र) $K_{2\ 4}$ सुवाद्येन , V_3 स्वनाट्येन , M_4 सुरनाट्ये (for सुनाट्येन) G_2 सुनाट्यनटैस्तदा (for ^{b}) —(L 52) D_3 तानृषीस् (for महर्षींस्) K_1 तोषयामास महिषी (for ^{a}) K_2 D_4 भद्रो नाम च नामत· (D_4 भारत), D_1 भद्रनामा स ना° (for ^{b}) —(L 53) K_2 $\tilde{N}_2$ V B Ds $D_{1\ 3\ 5\ 6}$ आत्मवत् , T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ आदरात् ; T_4 आर्तवत् , G_5 आहताः , M_4 आवृताः (for आत्मवान्) —(L 54) V_2 राजन् (for भद्रो) —(L 55) $K_{2\ 3}$ D_4 प्रणोदितः (for प्रचो°) —(L 56) D_3 मखमेव (for अश्वमेधे) T_4 $G_{3\ 4}$ M_4 वचनं प्राह ता(G_2 °पिता)न्नद (for ^{b}) — Before

भोज्यो द्विजानां सर्वेषां भवेयं मुनिसत्तमाः ।
सप्तद्वीपां च पृथिवीं विचरेयमिमामहम् ॥
प्रसिद्धाकाशगमनः सत्कुर्वश्च विशेषत ।
अवध्यः सर्वभूतानां स्थावरा ये च जङ्गमाः ॥ [60]
यस्य यस्य च वेषेण प्रविशेयमहं खलु ।
मृतस्य जीवतो वापि भावेनोत्पादितस्य वा ॥
स भूयस्तादृशः स्यां वै जरारोगविवर्जितः ।
तुष्येयुर्मुनयो नित्यमन्ये च मम सर्वदा ॥
एवमस्त्विति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नटः । [65]
सप्तद्वीपां वसुमतीं पर्यटत्यमरोपमः ॥
पुराणि दानवेन्द्राणामुत्तरांश्च कुरूंस्तथा ।
भद्राश्वान्केतुमालांश्च कालापद्वीपमेव च ॥
पर्वणीसु तु सर्वासु द्वारकां यदुमण्डिताम् ।
आयाति वरदत्तः स लोकवीर महानटः ॥ [70]
ततो हंसान्धार्तराष्ट्रान्देवलोकनिवासिनः ।
उवाच भगवाञ्शक्रः सान्त्वयित्वा सुरेश्वरः ॥

भवन्तो भ्रातरोऽस्माकं काश्यपा देवपक्षिणः ।
विमानवाहा देवानां सुकृतीनां तथैव च ॥
देवानामस्ति कर्तव्यं कार्यं शत्रुवधान्वितम् । [75]
तत्कर्तव्यं न मन्त्रश्च भेत्तव्यो वः कथंचन ॥
अकुर्वतां देवताज्ञामुग्रो दण्डः पतेदपि ।
सर्वत्राप्रतिषिद्धं वो गमनं हंससत्तमाः ॥
गत्वाप्रवेश्यमन्येषां वज्रनाभपुरोत्तमम् ।
इतोऽन्त पुरवापीषु चरध्वमुचितं हि वः ॥ [80]
तस्यास्ति कन्यारत्नं हि त्रैलोक्यातिशयं शुभम् ।
नाम्ना प्रभावती नाम चन्द्राभेव प्रभावती ॥
वरदानेन सा लब्धा मात्रा किल वरानना ।
हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति न श्रुतम् ॥
स्वयवरा च सा कन्या बन्धुभिः स्थापिता सती । [85]
आत्मेच्छया पतिं हंसा वरयिष्यति शोभना ॥
तद्भवद्भिर्गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
सद्भूताः कुलरूपस्य शीलस्य वयसस्तथा ॥

line 57, K Ñ2 V B D T1 G2 ins नट उवाच — (L 57) G(ed) भोग्यो (for भोज्यो) D6 (marg) नटो भोज्यो द्विजातीनां , T2 3 G1 3 4 नटा पूज्या द्विजानां हि (for ᵃ) T2 3 G1 4 सर्वेषा (for भवेयं) V1 D3 द्विज- (for मुनि-) — (L 58) T1 G3 पृथ्वीं च (for पृथिवी) T1–3 G1 3 4 नटो जयतु मामक (T3 G1 °कम्) (for ᵇ) — (L 59) Dn1 Ds -गमनं (for °न) T2 3 G1 3 4 प्रसिद्ध कामगमन (for ᵃ) K1 3 4 Dn G3 M4 शक्रवंश्, K2 प्रकुर्वंश्, D3 शक्तिमाश्, D6 सत्कृतिश् (for सत्कुर्वंश्) — (L 61) K4 यत्र (for the first यस्य) — (L 62) B1 हतस्य ; B3 शूद्रस्य (for मृतस्य) K1 3 Dn G2 भाव्येन , K4 D1 5 भव्येन , D3 भावस्य , T1 भवेन (for भावेन) — (L 63) K Ñ2 V B Ds D4 G2 सतूर्यस्; D1 सरूपस् , D2 स तूर्णस् (for स भूयस्) D6 सुपर्णसदृशश्चाथ , T1–3 G1 3 4 सदृशस्तादृशश्याथ , G5 M4 स तस्य सदृश स्यां वै (for ᵃ) — (L 64) V2 नृत्ये च , B1 मुनयो (for अन्ये च) T2 3 G1 4 वरं मम च सर्वदा (for ᵇ) — (L 65) Ñ2 D2 T1–3 G1 3–5 M4 संप्रोक्तो , D3 प्रोक्तो वै (for स प्रोक्तो) T G M4 ब्राह्मणैर्वेदपारगैः (for ᵇ) — T2 3 om. lines 68–72 — (L 68) K2 भद्राश्व- (for °श्वान्). K2 कलाम्बु- , K4 D1 2 कलाप- , Ñ2 V2 B Dn Ds T4 G1 2 5 कालाम्र- , D3 जलान्त- , D6 T1 G3 कालाग्र- (for कालाप-) — (L 69) T1 पार्वतीयास्तथा देशान् ; G1 पार्वतीयेषु सर्वासु (for ᵃ) — (L 70) K2 सन् , K4 ऽसौ (for स) M4 आयाति वरदानेन (for ᵃ) K4 Dn D5 6 T1 4 G1 2 5 M4 लोकवीरो , Ñ2 °चारी , D3 लोके वीर (for लोकवीर) — (L 72) B3 देव , D4 वज्री (for शक्र) D5 सुरोत्तमः , T1 G3 नरेश्वर (for सुरेश्वर) — (L 74) K1 4 -वाह्या (for -वाहा) T1–3 G1 3 4 सुखावहास्तु देवानां (for ᵃ) D6 सुवृत्तीना (for सुकृतीना) — (L 75) K1 4 ममास्ति कार्यं कर्तव्यं (for ᵃ) K1 2 4 शत्रोर्वधसमन्वितम् (for ᵇ) — (L 76) D3 स शत्रुश् , T4 स मन्त्रश् (for न म°) K3 भेत्तव्यं च , T1–3 G1 3 4 °व्यो मे (for °व्यो व) — (L 79) V1 कृत्वा (for गत्वा) T1 -पुरोगमम् (for °त्तमस्) — (L 80) T1 2 G1 4 गत्वा (for इतो-) K2 3 B1 वासीषु , T1 -वासेषु (for -वापीषु) K4 ततोऽन्त पुनरागत्य (for ᵃ) B1 सुचिरं , G5 M4 उषितं (for उचितं) — (L 82) T1 सा तु (for नाम) V1 चन्द्राभा च , G2 वज्राभेव (for चन्द्रा°) — (L 83) D1 वराङ्गना , T2 °सना (for °नना) — (L 85) D6 M4 स्वयंवरे , T1 G3 सुस्वरूपा , T3 G1 सर्वरूपा (for स्वयंवरा) — (L 86) Ñ2 Ds1 वर (for पतिं) K2 सा हि , T1–3 G1 3–5 M4 सा च (for हंसा) — (L 88) K2 D2–4 सदृशा , T1 G3 सगता , T2 G1 सा गति , T3 G4 सगति , T4 G5 M4 यद्रूपा , G2 सद्रूपा. (for सद्भूता) K1 4 अद्भुताकाररूपस्य (for ᵃ) K3 यशसस् , T4 च यशस् (for वयसस्) — (L 89) M4 संरक्त- (for सा रक्त-) K3 D2 -भावात्र , K4 -भावा स्याद्

यदा सा रक्तभावा च वज्रनाभसुता सती ।
तस्याः सकाशात्संदेशो नयितव्यः समाधिना ॥ [90]
प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयध्वं तथैव च ।
स्वबुद्ध्या प्राप्तकालं च संविधेयं हितं मम ।
नेत्रवक्त्रप्रसादश्च कर्तव्यस्तत्र सर्वथा ॥
तथा तथा गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत्स्थिरम् ॥ [95]
वृत्तान्तश्चानुदिवसं प्रदेयो मम सर्वथा ।
द्वारवत्यां च कृष्णस्य भ्रातुर्मम यवीयसः ॥
तावद्यत्नश्च कर्तव्यः प्रद्युम्नो यावदात्मवित् ।
पर्यावर्तेद्वरारोहां वज्रनाभसुतां विभुः ॥
अवध्यास्ते तु देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिताः । [100]
देवपुत्रैर्हि हन्तव्याः प्रद्युम्नप्रमुखैर्युधि ॥
नटो दत्तवरस्तस्य वेषमास्थाय यादवाः ।
प्रद्युम्नाद्या गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशनाः ॥
एतच्च सर्वं कर्तव्यमन्यच्च स्वयमेव हि ।
प्राप्तकालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यया ॥ [105]
प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसाः कथंचन ।
वज्रनाभेप्सिते तत्र प्रवेशः खलु सर्वथा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ते वासववचः श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययुः ।
पूर्वोचितं हि गमनं तत्र तेषां जनाधिप ॥
ते दीर्घिकासु रम्यासु निपेतुर्वीर पक्षिणः । [110]
पद्मोत्पलैरावृतासु काञ्चनैः स्पर्शनक्षमैः ॥
ते वै नदन्तो मधुरं संस्कृतापूर्वभाषिणः ।
पूर्वमप्यागतास्ते तु विस्मयं जनयन्ति हि ॥
अन्तःपुरोपभोग्यासु चेरुर्वापीषु ते नृप ।
इष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिविष्टपनिवासिनः ॥ [115]
आलपन्तः सुमधुरं धार्तराष्ट्रा जनेश्वर ।
स तानुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिदं वचः ॥
त्रिविष्टपे नित्यरता भवन्तश्चारुभाषिणः ।

(for भावा च) D_3 यथा सा रक्तभावा स्यात् (for ^{a}) — (L 90) $\tilde{N}_2$ D_5 T_4 G_2 सकाशं (for °शात्) D_3 समाहिता (for °धिना) — (L 91) B_1 Dn_2 D_5 $T_{1\,2}$ $G_{3\,5}$ पुरस् (for पुनस्) K_4 तस्य (for तस्माद्) — (L 92) $\tilde{N}_2$ कालेन (for -कालं च) D_1 संधेयं वि (for संविधेयं) — (L 93) $T_{2\,3}$ $G_{1\,3\,4}$ वक्तव्यस् (for कर्त°) — G_2 om (hapl) lines 94–96 — (L 95) K_3 T_1 $G_{1\,3-5}$ स्थितम् (for स्थिरम्) — (L 96) K_3 D_4 वृत्तान्तश्चारुदिवसे (for ^{a}) K_4 प्रदेयं (for °यो) — (L 98) D_1 आत्मवान् (for °वित्) B_1 अन्यच्च स्वयमेव हि (for ^{b}) — B_1 om line 99 — (L 99) K_3 पर्यारोहेद् (for °वर्तेद्) — (L 100) D_3 दैत्यानां (for देवानां) — (L 101) $T_{1\,2}$ न (for हि) $D_{2\,3}$ ते वध्याः (for हन्तव्या) K_2 -पुरुषैर् (for प्रमुखैर्) T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ अपि (for युधि) — (L 102) K_4 विद्याम् (for वेषम्) — (L 103) D_3 वधिष्यन्ति (for गमि°) D_5 देवशत्रु- (for वज्रनाभ-) $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ -विनाशनात् (for °ना) — (L 104) $\tilde{N}_2$ सर्वं प्र-, $T_{2\,3}$ $G_{1\,4}$ सर्वं च (by transp). V_2 Ds_2 $D_{5\,6}$ T_4 $G_{1\,4}$ सर्वम् (for स्वयम्) — (L 105) T G_{2-5} M_4 हित (for प्रिय) — (L 107) $V_{1\,2}$ D_4 वज्रनाभेप्सितस्तत्र, $D_{3\,5}$ T_3 G_5 °नाभे स्थिते तत्र, D_6 (marg. as above) °नाभस्थितानां तु (for ^{a})

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds_2 T_3. — *Mention of Khila* V B Dn_2 Ds D_1 — *Adhy name* K $\tilde{N}_2$ V $B_{1\,2}$ Dn Ds $D_{1\,2\,4}$ वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरम्, B_3 $D_{5\,6}$ प्रद्युम्नोत्तरम्, D_3 वज्रनाभयुद्धम्, T_{1-3} $G_{1\,3\,4}$ वज्रनाभवधोद्योग T_4 G_2 वज्रनाभवध. — *Adhy no* K_3 (marg) 144, V_1 150, V_2 149, V_3 Ds_2 148, D_1 142, D_4 145; T_1 $G_{3\,4}$ M_4 159, T_2 G_1 161, T_3 168, T_4 G_2 155, G_5 162

(L 108) D_4 वज्रपुरे (for °पुरं) — (L 109) B_1 D_1 पूर्वोदित, G_1 M_4 पुरोहितं, G_5 पुरोचित (for पूर्वो°) $V_{1\,3}$ B_3 Ds $D_{2\,4\,6}$ नराधिप (for जना°) D_3 पुरि तेषां नराधिप (for ^{b}) — (L 110) $\tilde{N}_2$ $D_{2\,3}$ G_5 M_4 वर- (for वीर) — K_2 om (hapl) lines 111–112 — (L 111) $\tilde{N}_2$ पद्मोत्तरैर् (for °त्पलैर्) — (L 112) T_1 सर्वे, T_2 तद्वै (for ते वै) D_3 G_1 वदन्तो, T_4 Cal ed नन्दन्तो (for नदन्तो) $K_{1\,4}$ -भाषिता (for °ण) Ds_2 सत्कृतापूर्वभाषिणः, D_3 सस्कृता· पूर्वपक्षिण·, $T_{2\,3}$ सस्तुतै पूर्वभाषिण, $G_{1,3-5}$ M_4 संस्कृतै पू° (for ^{b}) — (L 113) D_4 T $G_{3\,5}$ M_4 अभ्यागतास् (for अप्या°) — (L 115) V_3 $D_{2\,3\,6}$ T_{2-4} $G_{1,4}$ M_4 इष्टास् (for इ°) K_1 इष्टास्ते चक्रनाभस्य (for ^{a}) — (L 116) K_3 V_1 G_5 जनाधिप (for जनेश्वर) — D_5 reads line 117 twice — (L 117) D_2 दैत्येशो (for दैतेयो) D_5 (first time) जनेश्वर (for इदं वचः) — (L 119) $G_{2,5}$

यदैवेहोत्सवोऽस्माकं भवद्भिरवगम्यते ॥
आगन्तव्यं जालपादाः स्वमिदं भवतां गृहम् । [120]
विश्रब्धं च प्रवेष्टव्यं त्रिविष्टपनिवासिभिः ॥
ते तथोक्ताः शकुनयो वज्रनाभेन भारत ।
तथेत्युक्त्वा हि विविशुर्दानवेन्द्रनिवेशनम् ॥
चक्रुः परिचय ते च देवकार्यव्यपेक्षया ।
मानुपालापिनस्ते तु कथाश्चक्रुः पृथग्विधाः ॥ [125]
वंशबद्धाः काश्यपानां सर्वकल्याणभागिनाम् ।
स्त्रियो रेमुर्विशेषेण शृण्वन्त्यः सगताः कथाः ॥
ततो विचरती हंसा ददृशुश्चारुहासिनीम् ।
प्रभावतीं वरारोहां वज्रनाभसुता तदा ।
हंसाः परिचितां चक्रुस्तां ततश्चारुहासिनीम् ॥ [130]
सखी शुचिमुखी चक्रे हंसी राजसुतां तदा ॥

सा तां कदाचित्पप्रच्छ वज्रनाभसुतां सखीम् ।
विश्रम्भितां पृथग्युक्तैराख्यानकशतैर्वराम् ॥
त्रैलोक्यसुन्दरी वेद्मि त्वामहं हि प्रभावति ।
रूपशीलगुणैर्देवि किंचित्त्वां वक्तुमुत्सहे ॥ [135]
व्यतिक्रामति ते भीरु यौवनं चारुहासिनि ।
यदतीत पुनर्नैति गतं स्रोत इवाम्भसः ॥
कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते ।
स्त्रीणां जगति कल्याणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
स्वयवरत्वे न्यस्ता त्वं पित्रा सर्वाङ्गशोभने । [140]
न च किंचिद्वरयसे देवासुरकुलोद्भवम ॥
व्रीडिता यान्ति सुश्रोणि प्रत्याख्यानास्त्वया शुभे ।
रूपशौर्यगुणैर्युक्ताः सदृशास्त्वत्कुलस्य हि ॥
आगतान्नेच्छसे देवि सदृशान्कुलरूपयोः ।

M4 सदा (for यदा) K4 महोत्सवो (for [ए]वेहोत्सवो) D6 सदैवेहोत्सवेऽस्माकं (for ^{a}) T2 3 G1 3 अपि, G2 अभि- (for अव-) G5 M4 -मन्यते (for गम्यते) K2 D1 2 भवद्भिरव- (K2 °नु)गम्यताम् (for ^{b}) — (L 120) K2 Ds2 D3 T2 3 G1 3 4 M4 जलपदाः, V1 G5 जनपदा , V3 B2 जानपदा., D5 जलपादा (for जाल°) G5 ननु (for स्वम्) G2 भवतो (for °ता) — (L 121) D2 विश्लिष्टं (for विश्रब्धं) —(L 122) K2 वज्रनाभस्य (for °नाभेन) — (L 123) T1 2 G3 4 ते तथोक्ता (for तथेत्युक्त्वा) G5 M4 नि- (for हि) D2 दानवस्य (for °वेन्द्र-) — (L 124) T1 -विवक्षया (for -व्यपे°) — (L 125) K3 4 कथा (for कथाश्च) — (L 126) K2 वंशे विद्वान्, K3 4 Ñ2 V1 2 B Dn Ds T1 G2 5 M4 वंशे बद्धाः, D1-4 वंशे विद्वन्, D5 वंशे वृद्धा, T2 G4 वंशलब्धा (for °बद्धा) V3 कर्म- (for सर्व-) Cal ed सुकृतीना सुभागिनाम् (for ^{b}) — G1 om lins 127–130 — (L 127) K1 परमा , K3 4 विविधा , D1 सततं (for संगता.) G2 शृण्वन्त्य. संगता कथाम् (for ^{b}) — (L 128) Ñ2 V1 2 T4 G2 5 M4 विरहिते, T1 G3 हि ते दिव्य- (for विचरती) K2 Dn विचरन्तस्त(K2 °न्तीं त)तो हंसा (for ^{a}) — G3 om (hapl) lines 130–131 — (L 130) Ñ2 V1 हंस्यः (for हंसा) T2 परिवृतां (for °चितां) D2 ततस्ता (by transp), D3 ता तन्वीं, D5 तास्तथा — (L 131) K1 3 शुचिमुखा, K2 V B3 Dn Ds2 D5 6 T2-4 G1 2 5 M4 शुचिमुखीं, K4 Ñ3 T1 सूचिमुखीं (for शुचिमुखी) D2 सखीं शुचिमुखा चक्रुर् (for ^{a}) K2 Dn1 T3 4 G1 M4 हंसीं, D2 हंस (for हसी) K3 शुभाम्, K4 D1 तु ताम्, Ñ2 तत. (for तदा) K1 T2 हसी राजसुतां ननाम् (T2 तथा), V2 Dn2 Ds2 D3 5 G5 हंसी राजसुता तदा (D5 तु ताम्) (for ^{b}) — (L 132) K4 V3 B2 3 M4 ता सा (by transp) G1 ता कदाचिच्च पप्रच्छ (for ^{a}) G5 हसी राज- (for वज्रनाभ-) — (L 133) T1-3 G3 4 वाचमेव (for विश्रम्भिता) K1 पृथग्युक्त्या, K2 °ग्मुख्यैर्, K3 °गुक्तैर्, V B Dn D6 G2 6 M5 °क्सूक्तैर्, D5 °ग्भूतैर् (for °ग्युक्तैर्). Ñ2 T1 विश्रम्भिता पृथक्सूक्तैर्, G1 वाचमेव पृथग्यत्तैर् (for ^{a}). D6 T4 G2 चिरम्; T1-3 G1 2 4 व्रताम्, (for वराम्) K1 4 D4 आख्यानकथनैर्वराम्, G5 °नकुशलैश्चिरम् (for ^{b}). — Before line 134, T2 G1 ins हंसी — (L 134) D4 त्रैलोक्ये (for °क्य-) K1 4 सुन्दरा (for °री) — (L 136) K2 T1 -क्रमति (for क्रा°) K2 भासिनि (for -हासिनि) — (L 138) G2 5 M4 विना वृते (for न विद्यते) — (L 139) B3 ब्रवाणि (for ब्रवीमि) — (L 140) K2 V1 3 B2 3 Ds D2 4-6 T G M4 स्वयवरे च (for °वरत्वे) D1 विन्यस्ता (for न्यस्ता त्वं) D3 स्वयवरे च न्यस्तासि (for ^{a}) — (L. 141) D4 त्व (for च) Ñ2 V B Dn Ds D1 5 6 कांश्चिद् (for किंचिद्) T1-3 G1 3 वा दयसे (for वर°) K4 om (hapl) lines 141^b–144^a G2 M देवि शूर- (for देवासुर-). K2 3 Ñ2 V B Dn Ds D1 4 6 -कुलोद्भवान्, T1 2 G3 4 °द्भवे (for °द्भवम्) — (L 142) G5 व्रीडामा-, M4 व्रीडां न (for व्रीडिता) Ds2 तथा (for त्वया) — (L 143) Ds2 -शील- (for -शौर्य-) Dn D1, 3 G1 4 M4 युक्तान् (for युक्ता) K3 रूपशीलगुणैर्युक्त, V1 रूपसौन्दर्यगुणोपेता (hypermetric), B1 °शौर्यगुणोपेता (for ^{a}) K3 सदृशत्वास्त्वत् (hypermetric), Dn D1 सदृशास्त्वत्, D3 °शान्यत्, T1 G1 Bom Poona eds G(ed.) °शांस्त्वं

इहैष्यति किमर्थं त्वां प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः ॥ [145]
त्रैलोक्ये यस्य रूपेण सदृशोऽथ कुलेन वा ।
गुणैर्वा चारुसर्वाङ्गि शौर्येणाप्यथ वा शुभे ॥
देवेषु देवः सुश्रोणि दानवेषु च दानवः ।
मानुषेष्वपि धर्मात्मा मानुषः स महाबलः ॥
यं सदा देवि दृष्ट्वा हि स्रवन्ति जघनानि हि । [150]
आपीनानीव धेनूनां स्रोतांसि सरितामिव ॥
न पूर्णचन्द्रेण मुखं नयने वा कुशेशयैः ।
उत्सहामोपमातुं हि मृगेन्द्रेणाथ वा गतिम् ॥
जगतः सारमुद्धृत्य पुत्रः स विहितः शुभे ।
कृत्वानङ्गं वशे साङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ [155]
हतेन शम्बरो बाल्ये येन पापो निबर्हितः ।
मायाश्च सर्वाः संप्राप्ता न च शील विनाशितम् ॥
यान्यान्गुणान्पृथुश्रोणि मनसा कल्पयिष्यसि ।
एष्टव्यास्त्रिषु लोकेषु प्रद्युम्ने सर्व एव ते ॥
रुच्या वह्निप्रतीकाशः क्षमया पृथिवीसमः । [160]
तेजसा सूर्यसदृशो गाम्भीर्येण ह्रदोपमः ॥
प्रभावती शुचिमुखीमिति होवाच भाविनी ।
विष्णुर्मानुषलोकस्थः श्रुतः स बहुशो मया ॥
पितुः कथयतः सौम्ये नारदस्य च धीमतः ।
शत्रुः स किल दैत्यानां वर्जनीयः किलानघे ॥ [165]
कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि मानिनि ।
प्रदीप्तेन रथाङ्गेन शार्ङ्गेण गदया तथा ॥
शाखानगरदेशेषु वसन्ति किल येऽसुराः ।
इत्येते दानवेन्द्रेण सदिश्यन्ते हि तं प्रति ॥
मनोरथो हि सर्वासां स्त्रीणामेवं शुचिस्मिते । [170]
भवेद्धि मे पतिकुलं श्रेष्ठं पितृकुलादिति ॥
यदि नामाभ्युपायः स्यात्तस्येहागमनं प्रति ।
महाननुग्रहो मे स्यात्कुलं स्यात्पावितं च मे ॥
समर्थनां मे पृष्टा त्वं प्रयच्छ शुचिलापिनि ।

(for °शास्त्वत्) — (L 144) D3 om line 144^b–146^a K3 4 सदृश (for सदृशान्) — (L 145) D6 (marg) उद्रक्ष्यति (for इहैष्यति) T1 कृतार्थत्वं, T2 G4 कृतार्थस्त्वां (for किमर्थं त्वां) — (L 146) K3 V2 Dn2 D2 3 5 6 T1–3 G3 4 सदृशो न, T4 G2 5 M4 °शोऽस्ति, G1 °शेन (for °शोऽथ) — (L 147) Ñ2 D5 स (for वा) D1 -सर्वाङ्गै (for सर्वाङ्गि) V3 B3 Dn D6 [अ]स्ति, Poona ed G(ed) [अ]ति (for [अ]थ) — (L 149) Ñ2 Dn D3 मनुष्यः (for मानुषः) B1 मनुष्यः सुमहाबल (for ^{b}) — (L 152) D4 न सूर्य-, T1–2 सपूर्ण- (for न पूर्ण) T4 पूर्णचन्द्रेण सुमुख (for ^{a}) — (L 153) K3 Dn D3 T3 4 G1 उत्सहे न (for °हाम) K1 [उ]पमा गन्तु, K4 °मा कर्तुं, Ñ2 D5 °मां दातुं (for °मातुं हि) K2 Ds2 D4 उत्सहाम्युपमा दातु, V2 °हे नोपमा दातुं (for ^{a}) T1 [इ]व तद्गतिः (for [अ]थ वा गतिम्) — (L 154) T2 3 G4 शुभम्, G1 शुभ (for शुभे) D3 विहितस्तनय शुभे (for ^{b}). — B1 om lines 155–159 (L 155) K1 वरं शार्ङ्गी, K2 Ñ2 V2 पुरा साङ्गं (Ñ2 सर्गं), V1, 3 B2 3 Ds D2–3 6 T4 G2 5 M4 वरे साङ्गं, D1 4 (marg) वशे शार्ङ्गं ; D5 वपु. साङ्ग (for वशे साङ्ग) K3 कृत्वानन्दं वशे साक्षाद्, T1 G3 यथा शृङ्गवरे शार्ङ्गं (G3 शृङ्गं) T2 3 G1 4 यथा शृङ्गिवरै शृङ्गं (for ^{a}) — (L 156) G4 एतेन (for ह°) M4 बाले (for बाल्ये) T G1 3–5 M4 निपातित (for निबर्हित). — (L 157) D4 न च शीलविनाशनम् (for ^{b}) — (L 158) T4 धन्यान् (for या°) — (L 159) G5 द्रष्टव्यास् (for ए°) K3 सर्वे- (for त्रिषु) K1 4 पृष्टव्याः सर्वे लोकेषु (for ^{a}) K2 प्रद्युम्नात् (for °म्ने) — (L 160) K4 प्रकाश स (for -प्रतीकाश) — (L 161) Ñ2 G5 -संकाशो (for -सदृशो) D4 गाम्भीर्ये सागरोपमः (for ^{b}) — T4 G3 5 M4 om line 162 — (L 162) Ñ2 D5 T1 सूचिमुखीम् (for शुचि°) — T3 om (hapl) lines 163–166 Before line 163, K Ñ2 V B D G2 5 M4 ins प्रभावती — (L 163) K2 मानव (for मानुष-) Ñ2 -देहस्थ., Ds1 -रूपस्थ, D1 लोकस्य, T2 लोकेऽथ (for -लोकस्थ) — (L. 165) K2 Ñ2 om (hapl) lines 165^b–166^a V2 Dn G1 2 सदा (for किल) D2 वर्जनीयाः किलारय (for ^{b}) — (L 166) D2–4 T2 4 G1 2 4 5 M4 भामिनि (for मानिनि) — (L 169) G3 [ए]तद् (for [ए]ते) D6 संदृश्यते हि संप्रति (for ^{b}) — (L 170) D3 एष (for एवं) — (L 171) K1 3 4 यदि कुलं, Ñ2 प्रतिकूलं (for पतिकुलं) T1 2 G4 भवेद्धि न प्रतिकूलं (for ^{a}) — (L 172) K4 शुभाय (for [अ]भ्युपाय) D1 [आ]नयनं (for [आ]गमन) — (L 173) G1 पालितं तु (for पावितं च) K4 पाचितं कुणप च मे, D2 कुलस्यास्योचितं च मे (for ^{b}) — (L 174) K2 सर्वथा नाम D4 समर्थं नाम, D5 °र्थतां मे, D6 (marg) कार्यनिश्चयं, T2–3 G1–3 प्रियं च नाम (for समर्थना मे) K1 पृष्टात्र ; B3 दृष्ट्वार्थं, D5 हृष्टा त्वं, G2 दृष्ट्वा त्वं (for पृष्टा त्व) T1 G4 प्रियं च नाम दृष्ट्वा त्व, G5 M4 समर्था ननु द(M4 सृ)ष्टा त्व (for ^{a}) K4 च विलासिनि, D1–3 सुविलापिनि (for

प्रद्युम्नः स्याद्यथा भर्ता मम वृष्णिकुलोद्भवः ॥ [175]
अत्यन्तवैरी दैत्यानामुद्वेजनकरो हरिः ।
असुराणां स्त्रियो वृद्धाः कथयन्त्यो मया श्रुताः ॥
प्रद्युम्नस्य तथा जन्म पुरस्तादपि मे श्रुतम् ।
यथा च तेन निहतो बलवान्कालशम्बरः ॥
हृदि मे वर्तते नित्यं प्रद्युम्नः खलु सत्तमे । [180]
हेतुः स नास्ति तस्यार्थे यथा मम समागमः ॥
दासी तवाहं सख्यार्हे दूत्ये त्वां च विसर्जये ॥
पण्डितासि वदोपायं मम तस्य च संगमे ॥
ततस्तां सान्त्वयित्वा सा प्रहसन्तीदमब्रवीत् ।
तत्र दूती गमिष्यामि तवाहं चारुहासिनि । [185]
इमां भक्तिं तवोदारां प्रवक्ष्यामि शुचिस्मिते ॥
तथा चैव करिष्यामि यथैष्यति तवान्तिकम् ।
साक्षात्कामेन सुश्रोणि भविष्यसि सकामिनी ॥
इति मे भाषितं सत्यं स्मरेथाः शुचिलोचने ।
कथाकुशलतां पित्रे कथयस्वायतेक्षणे ॥ [190]
मम त्वं तत्र मे देवि हितं सम्यक्प्रपत्स्यसे ।
इत्युक्त्वा सा तथा चक्रे यत्तत्सा तामथाब्रवीत् ॥
दानवेन्द्रश्च तां हंसीं पप्रच्छान्तःपुरे तदा ।
प्रभावत्या समाख्याता कथाकुशलता तव ॥
तत्त्वं शुचिमुखि ब्रूहि कथां योग्यतया वरे । [195]
किं त्वया दृष्टमाश्चर्यं जगत्युत्तमपक्षिणि ॥
अदृष्टपूर्वमन्यैर्वा योग्यायोग्यमनिन्दिते ।
सोवाच वज्रनाभं तु हंसी नरवरोत्तम ॥
श्रूयतामित्यथामन्त्र्य दानवेन्द्रं महाद्युतिम् ।
दृष्टा मे शाण्डिली नाम साध्वी दानवसत्तम । [200]
आश्चर्यं कर्म कुर्वन्ती मेरुपार्श्वे मनस्विनी ॥
सुमना चैव कौसल्या सर्वभूतहिते रता ।
तथाविदूरे शाण्डिल्याः शैलपुत्र्याः शुभा सखी ॥
नटश्चैव मया दृष्टो मुनिदत्तवरः शुभः ।

शुचि°) K_1 प्रयच्छस्व विलासिनि (for ^{b}) —(L 175) G_2 M_4 विष्णु- (for वृष्णि) V_2 $D_{2\ 3}$ -कुलोद्वह· (for °द्भव) $\tilde{N}_2$ स मे वृष्णिकुलोद्वह (for ^{b}) —(L 178) T_1 G_3 शत्रु (for जन्म) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ प्रद्युम्नश्च यथा शत्रु (for ^{a}) T G M_4 इति न (for अपि मे) —(L 179) K_2 युध्वा (for यथा) —(L 180) T_2 सत्तम (for °मे) —(L 181) K_1 तेन स्याद्, K_2 Ds_2 D_4 तस्याथ, $K_{3\ 4}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds_1 D_{1-3} T_4 $G_{1\ 2\ 5}$ M_4 स्यात्तेन (for तस्यार्थे) D_6 T_1 हेतुर्हि नास्ति स्यात्तेन (G_1 तस्यास्ते) $T_{2\ 3}$ $G_{3\ 4}$ हेतुभिर्नास्ति तस्यास्तैर् (G_3 °स्ते) (for ^{a}) T_{1-3} $G_{3\ 4}$ अय(T_1 G_3 न य)था मम संगम (for ^{b}) —(L 182) $\tilde{N}_2$ तस्यार्थे, V_1 साखि हे, D_1 शिक्ष्यास्मि, D_2 शिष्यास्मि, D_4 सख्यार्थे; D_6 T_4 G_5 M_4 सखि भो, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ सखि मे, G_2 सख्यं ते (for सख्यार्हे) K_1 V_2 $D_{1\ 2\ 5}$ दौत्ये, K_2 $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_S D_4 दूती, K_4 सौम्ये (for दूत्ये) D_3 T_1 दूती तु (T_1 °त्यर्थे) त्वा विसर्जये (for ^{b}) —(L 183) D_2 यथा, G_5 मम (for वद) T_{1-3} $G_{3\ 4}$ पण्डिता रचयोपायं, G_1 °ता च नयोपाय (for ^{a}) K_2 वद (for मम) —(L 184) $\tilde{N}_2$ ततस्ता सान्त्वयद्वाचा (for ^{a}) — Before line 185, K $\tilde{N}_2$ V B D T_{2-4} G M_4 ins शुचिमुखी, T_1 सूचीमुखी —(L 185) B_3 -भाषिणि (for -हासिनि) —(L 186) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ शुभानने (for शुचिस्मिते) —(L 187) $K_{1\ 3\ 4}$ [ए]वेति (for [ए]ष्यति) —(L 188) T_{1-3} G M_4 भविष्यति समागमः (for ^{b}). — Before line 189, D_6 ins. प्रभावत्युवाच —(L 189) Dn T_1 G_3 नित्य (for सत्यं) K_3 स्मरस्व (for स्मरेथा) — For line 190, V_1 subst

1** कथानुकूलता पित्रे कथयायतलोचने ।

—(L 191) G_5 मम त्वत्तस्तत्र देवि (for ^{a}) K_3 V_1 $D_{1\ 2}$ प्रपश्यसे, D_6 $G_{2\ 5}$ M_4 प्रवर्तते, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ प्रवर्तसे (for प्रपत्स्यसे) K_2 तं त्व संप्रतिपत्स्यसे (for ^{b}) — Before line 192, G_2 ins वैशंपायन —(L 192) K_2 यत्तु सत्यम् (for यत्तत्सा ताम्) D_3 यद्वृत्त सा तथाब्रवीत् (for ^{b}) —(L 194) K_1 T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 ममाख्याता (for स°) B_1 कथानुकूलता तव (for ^{b}) —(L 195) D_S D_3 तथ्य (for तत्त्वं) D_5 शुचिस्मिते (for °मुखि) D_3 T_1 G_3 कथा योग्यां तथा परे (T_1 कथा वरे), $T_{2\ 3}$ G_4 कथायोग्यास्तथा परे (G_4 ध्रुवम्) (for ^{b}) —(L 197) G_2 मर्त्यैर् (for अन्यैर्) — D_3 om (hapl) lines 199–200 —(L 199) K_1 T_4 महाद्युति.; K_2 D_5 °द्युते (for °द्युतिम्) —(L 201) $D_{2\ 3}$ G_5 यशस्विनी, T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ तप° (for मन°) —(L 202) $V_{2\ 3}$ B_3 Dn_2 $D_{3\ 5\ 6}$ T $G_{1\ 3-5}$ सुमनाश्, G_2 सुकुमारी (hypermetric) (for सुमना) —(L 203) K_3 कथंचित्तत्र, $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1\ 2}$ D_S कथचिद्वर, $V_{2\ 3}$ B_2 कथंचिद्वीर, T_{1-3} $G_{1\ 3}$ M_4 तथाविदूरं, T_4 G_2 तथाविधा सा, G_4 तथा च वीर (for तथाविदूरे) K_3 T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ सती (for सखी) —(L 205) D_1 भोग्यश्, T_4 $G_{2.5}$ M_4 भोगी (for भोज्यश्) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ कामरूपी चर भोग्य (for ^{a}) K_2 $\tilde{N}_2$ V D_5 $D_{4\ 5}$ T_1 नृत्य(K_2 °प-, T_1 °त्त)समत,

कामरूपी च भोज्यश्च त्रैलोक्ये नित्यसंमतः ॥ [205]
कुरून्यात्युत्तरान्वीर कालाम्रद्वीपमेव च ।
भद्राश्वान्केतुमालांश्च द्वीपानन्यांस्तथानघ ॥
देवगन्धर्वगेयानि नृत्यानि विविधानि च ।
स वेत्ति देवान्नृत्येन विस्मापयति सर्वदा ॥

वज्रनाभ उवाच ।

श्रुतमेतन्मया हंसि नचिरादिव विस्तरम् । [210]
चारणानां कथयतां सिद्धानां च महात्मनाम् ॥
कुतूहलं ममाप्यस्ति सर्वथा पक्षिनन्दिनि ।
नटे दृत्तवरे तस्मिन्संस्तवस्तु न विद्यते ॥

हंस्युवाच ।

सप्तद्वीपान्विचरति नटः स दितिजोत्तम ।
गुणवन्तं जनं श्रुत्वा गुणहार्यः स सर्वथा ॥ [215]
तव चेच्छृणुयाद्वीर सद्भूतं गुणविस्तरम् ।
नटं तदागतं विद्धि पुरं तव महासुर ॥

वज्रनाभ उवाच ।

उपायः सृज्यतां हंसि येनेह स नटः शुभे ।
आगच्छेन्मम भद्रं ते विषयं पक्षिनन्दिनि ॥

ते हंसा वज्रनाभेन कार्यहेतोर्विसर्जिताः । [220]
देवेन्द्रायाथ कृष्णाय शशंसुः सर्वमेव तत् ॥
अधोक्षजेन प्रद्युम्नो नियुक्तस्तत्र कर्मणि ।
प्रभावत्याश्च संसर्गे वज्रनाभवधे तथा ॥
दैवीं मायां समाश्रित्य सविधाय हरिर्नटम् ।
नटवेषेण भैमानां प्रेषयामास भारत ॥ [225]
प्रद्युम्नं नायकं कृत्वा साम्बं कृत्वा विदूषकम् ।
पारिपार्श्वं गदं वीरमन्यान्भैमांस्तथैव च ॥
वारमुख्या नटीः कृत्वा तत्तूर्यसदृशं तदा ।
तथैव भद्रंभद्रस्य सहायांश्च तथाविधान् ॥
प्रद्युम्नविहितं रम्यं विमानं ते महारथाः । [230]
जग्मुरारुह्य कार्यार्थं देवानाममितौजसाम् ॥
एकैकस्य समा रूपे पुरुषाः पुरुषस्य ते ।
स्त्रीणां च सदृशाः सर्वे स्वरूपैर्नराधिप ॥
ते वज्रनगरस्याथ शाखानगरमुत्तमम् ।
जग्मुर्दानवसंकीर्णं सुपुरं नाम नामतः ॥ [235]

Colophon

D_3 G_5 सुरसत्तम, T_{2-4} $G_{1\ 2\ 4}$ नृत्तसत्तम, G_3 M_4 नृपसत्तम (for नित्यसंमत) — (L 206) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 2\ 4}$ अप्युत्तरान्, G_3 अप्युत्तमान् (for यात्युत्तरान्) K_2 कालाम्बु-, K_3 Dn $D_{1\ 4}$ G_5 M_4 कालाप, D_4 कलापं, D_3 कलाप, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ कालाद्रि-, T_3 G_4 कालादि-, G_2 सकल- (for कालाम्र-) — (L 208) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 गीतानि (for -गेयानि) K_2 गन्धर्वगेयानि तथा (for ^{a}) Second part of Ms K_1 begins from line 208^b — (L 213) N_3 संभवस्, D_2 अश्रुतस्, D_6 संवासस्, T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ संशयस् (for संस्तवस्) — (L 214) D_6 संचरति, T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ आच° (for विच°) — (L 215) V_2 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) K_1 गुणकार्यं, D_3 °ग्राह्य', T_4 °भार्य. (for °हार्य·) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ सुखाहार्यस्तु सर्वथा (G_1 °दा) (for ^{b}) — (L 216) G_4 सम्भृतं (for सद्भूतं) — (L 217) D_3 $T_{2\ 3}$ $G_{4\ 5}$ M_4 तमागतं (for तदा°) — (L 218) D_3 उपायैः (for °य) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ M_4 सृजता, G_5 पश्यतां (for सृज्यतां) V_3 उपाय सृजता हंसि (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ येन हन्त नट· शुभे (G_5 °भ·) (for ^{b}) — (L 219) D_1 विषयं च ममानघे (for ^{b}) — (L 222) T_4 स (for नि-) $K_{3\ 4}$ तेन, V_1 सर्व-; D_2 शुभ- (for तत्र). K_3 D_1 T_3 कर्मणा (for °णि)

— (L 224) V_2 उपाश्रित्य (for समा°) T_1 सुतं (for हरिर्) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ हरि कृत्वा सुतं नटम् (for ^{b}) — (L 225) D_3 भैमांस्तान् (for भैमाना) — (L 226) $V_{1\ 2}$ D_3 नाटकं (for नायक) — (L 227) K_3 कृत्वा पार्श्वे, $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds $D_{1\ 4-6}$ G_4 पारिपार्श्वे (for °पार्श्व) — For line 227, K_4 subst

2** पार्श्वे गदा वीरमत्या भैमाना च तथैव हि ।

— (L 228) $\tilde{N}_2$ D_2 वारमुख्या नटीं कृत्वा (for ^{a}) T_1 $G_{1\ 5}$ स तूर्यं, T_4 तत्तूर्यं, G_2 तत्कार्यं (for तत्तूर्यं) Ks तन्नृत्यसदृशास्तथा (for ^{b}) — (L 229) तथा बहून् (for तथाविधान्) — T_1 om line 230 — (L 230) M_4 -सहित (for -वि°) M_4 महासुरा (for °रथा) — (L 231) D_3 अतितेजसाम्, D_6 अमितौजस (for °जसाम्) — (L 232). K_2 एकैकश. (for °कस्य) D_{2-4} रूपै. (for रूपे) G_4 रूपेण (for पुरुषाः) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ रूपेण पुरुषस्य ता (for ^{b}) — (L 233) G_2 M_4 सर्वा· (for सर्वे) K_1 D_4 तै. स्वरूपैर् K_2 Dn_2 ते स्व°, $\tilde{N}_2$ D_6 स्वस्व°, V_1 सुरूपैश्च, V_2 सुररूपैर्, V_3 T_4 G_2 M_4 स्त्रियो रूपैर्, D_3 स्वरूपैस्ते, D_5 वररूपैर्, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ भैमा रू° (for स्वरू°) — B_2 om. line 231–235.

वैशंपायन उवाच ।

ततः सुपुरवासीनामसुराणां नराधिप ।
पूर्वश्रुतो नटः प्राप्तः कौतूहलमजीजनत् ॥
नटस्याथ ददुर्दैत्याः सत्कारं परया मुदा ।
प्रत्ययार्थं ददुश्चापि रत्नानि सुबहून्यथ ॥
ततः स ननृते तत्र वरदत्तो नटस्तदा । [240]
सुपुरे पुरवासीनां परं हर्षं समादधत् ॥
रामायणं महाकाव्यमुद्देशं नाटकीकृतम् ।
जन्म विष्णोरमेयस्य राक्षसेन्द्रवधेप्सया ॥
लोमपादो दशरथ ऋश्यशृङ्गं महामुनिम् ।
शान्तामानाययामास गणिकाभिः सहानघ ॥ [245]
रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्चैव भारत ।
ऋश्यशृङ्गश्च शान्ता च तथारूपैर्नटैः कृतैः ॥
तत्कालजीविनो वृद्धा दानवा विस्मयं गताः ।
आचचक्षुश्च तेषां वै रूपतुल्यत्वमच्युत ॥
संस्काराभिनयौ तेषां प्रस्तावानां च धारणम् । [250]
दृष्ट्वा सर्वे प्रवेशं च दानवा विस्मयं गताः ॥
ते रक्ता विस्मयं नेदुरसुराः परया मुदा ।
उत्थायोत्थाय नाट्यस्य विशेषेषु पुनः पुनः ॥
ददुर्वस्त्राणि तुष्टाश्च ग्रैवेयवलयानि च ।

— (L 234) D5 ते वज्रनगराभ्याशे (for [a]) — (L 235) -सपूर्णं (for °संकीर्णं) T4 षट्पुरं (for सु°)

COLOPHON om in B3 — *Mention of the Epic* Ds2 T3 — *Mention of Khila* V B Ds D1 4 — *Adhy name* K1 2 Ñ2 V B1 2 Dn Ds D1–4 वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरम्, K3 वज्रनाभप्रद्युम्नयुद्धम्, K4 वज्रनाभप्रद्युम्न , D5 वज्रनाभवधे प्रद्युम्नोत्तरम्, T G1 2 4 वज्रनाभवध — *Adhy no* K3 (marg) 145, V1 151, V2 150, V3 Ds3 149, D1 143, D3 T4 G2 156 D4 146, T1 G3, 4 M4 160, T2 G1 162, T3 169, G5 163

B5 om line 236 — (L 236) K3 4 Ds2 D1 T4 स (for सु-) K1 2 Ñ2 V B1 2 D3 4 G3 M4 तत स्वपुरवासी- (D3 T3 °सा)नाम् (for [a]) Ñ2 तथैव च, T4 जनाधिप (for नरा°) — After line 236, K1 Ñ2 Dn D5 ins

3** ददावाज्ञां वज्रनाभो दीयतां गृहमुत्तमम् ।
आतिथ्यं क्रियतामेषां बहुरत्नमुपायनम् ॥
वासांसि सुविचित्राणि सुखाय जनरञ्जनम् ।
भर्तुराज्ञां समालभ्य तथा चक्रुश्च सर्वश ॥

[(L 2) K1 एव , G5 अस्य (for एषां) K1 Ñ2 D5 तथा (for बहु-) — (L 3) Ñ2 मन- (for जन-) D5 सुखाय कुरुनन्दन (for [b]) — (L 4) Ñ2 समाकर्ण्य (for °लभ्य) Ñ2 दानवा (for सर्वश),]

— (L 237) K1 Dn2 D1 5 T1 2 G1 3 M4 पूर्व श्रुतो, V1 B3 D2 T3 G2 पूर्वाश्रुतो (for पूर्व°) Ds1 M4 नर (for नट) G6 कुतूहलम् (for कौ°) — (L 238) G2 सत्कारान् — (L 239) K3 4 V3 B3 Dn T4 M4 पर्यायार्थं (K3 M4 °र्थे), K1 2 D4 D2 पर्ययार्थं, Ñ2 V1 Ds D5 यथेप्सितं, V2 B1 पृथगर्थं (B1 °र्थे), B2 D3 6 G2 सपर्यार्थं, T1–3 G1 3–5 नाट्य(G4 नट)स्यार्थं (for प्रत्ययार्थं) D1 पाद्यार्घ्यमददुश्चापि (for [a]) D5 T1–3 G1 3–5 रत्नानि विविधानि च (for [b]) — (L 240) M4 स तत्र (for तत स) D2, 3 M4 वीर (for तत्र) D2 वरदानान् (for °दत्तो) G2 नटो दत्तवरस्तदा (for [b]) — (L 241) M4 कृत (for पुर-) K3 D1 3 G2 -वासाना (for वासीनां) T2 3 G1 3 5 सुपुरे कृतवासानां (for [a]) Ds1 परि (for परं) V3 B3 D6 अथादधत् (for समा°) — (L 242) K1 4 सुदेशं (K4 °श्य), V2 3 Dn D1 T1 4 G1 3 उद्देश्य , D2 उद्दिश्य , D3 उद्दिश्य , T2 3 G4 5 उद्देशान् (for °शं) — (L 243) D2 -वधे यथा (for वधेप्सया) — (L 244) K1 4 रामप्राप्तौ , D6 लोकपालो , T1–3 G1 3–5 M4 रोमपादाद् (for लोमपादो) D1 2 लोमपादं दशरथम् (for [a]) D3 महामुनि — (L 245) K1 V1 3 Dn शान्तार्थमानयामास , K4 शान्त वनादनयत् , T1 G3 शान्तामप्यानयामास , T2–4 G1 4 5 M4 स शान्तामान° (for [a]) V2 तथा (for सह) — (L 246) V1 B3 D5 T1 2 G3–5 -शत्रुघ्न- (for °घ्ना) V1 Dn2 D5 T1 2 G3–5 -भरताश् (for भरतश्च) — (L 247) K4 शान्तात्मा , D3- 6 शान्ता च (for शान्ता च) K2 Ñ2 Dn D3 6 T G M4 कृता (for कृतैः) — T4 G4 om line 248 — (L 248) K3 वृद्धान् (for वृद्धा) — K1 om (hapl) lines 249–251 — (L. 249) K2 D5 अच्युतम् , K3 D1 °त , K4 V2 B3 T1 2 G3 6 एव च , D4 G2 M4 उच्यते (for अच्युत) V1 रूपतुल्यत्वयाच्युत , T3 G1 4 °स्तथैव च (for [b]). — (L. 250) K3, 4 D3 संस्काराभिनयस्तेषां , T2 सत्काराभिनयौ तेषां (for [a]) — (L 251) T1–3 G3 5 तेषां (for सर्वे). D3 प्रशंसन्तो (for प्रवेश च) — (L 252) D6 T2–4 G1 2 4 6 ते गता , T1 आगता , G3 ते गत्वा (for ते रक्ता) V B2 D2 विस्मयान् (for °य) Ñ2 ते रक्ता विस्मयार्थे तु (for [a]). D3 G6 सुरा परमया मुदा (for [b]) — (L 253) K4 तेऽप्यस्य (for नाट्यस्य) K2 विविशुश्च , B1 Ds2 D5 T1 G5 विषयेषु B2 विशिष्टेषु , D3 विविशु स्वं (for विशेषेषु) — (L 254) D2 भूषाश् , D3 हृष्टाश् (for तु°) Ñ2 B2 Ds2 D6 T2 4 ग्रैवेयं (for °य-) K2 ग्रैवेयं कम्बलानि च , K4 °याभरणानि च (for [b]) — (L 256) V2 पृथगेतेषु , T1 °क्तेषु च , T3 G1

हारान्मनोहरांश्चैव हेमवैदूर्यभूषितान् ॥ [255]
पृथगर्थेषु दत्तेषु श्लोकैस्ते तुष्टुवुर्नटाः ।
असुरांश्च मुनींश्चैव गोत्रैरभिजनैरपि ॥
प्रेषितं वज्रनाभस्य शाखानगरवासिभिः ।
नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रागमनं तदा ॥
पुरा श्रुतार्थो दैत्येशः प्रेषयामास भारत । [260]
आनीयतां वज्रपुरं नटोऽसाविति हर्षितः ॥
दानवेन्द्रवचः श्रुत्वा शाखानगरवासिभिः ।
नीता वज्रपुरं रम्यं नटवेषेण यादवाः ॥
आवासश्च ततो दत्तः सुकृतो विश्वकर्मणा ।
एष्टव्यं यच्च तत्सर्वं दत्तं शतगुणोत्तरम् ॥ [265]
अथ कालोत्सवं चक्रे वज्रनाभो महासुरः ।
कारयामास रम्यं च रङ्गवाटं प्रहृष्टवत् ॥

ततस्तान्परिविश्रान्तान्प्रेक्षार्थाय प्रचोदयत् ।
दत्त्वा रत्नानि भूरीणि वज्रनाभो महासुरः ॥
उपविष्टश्च तान्द्रष्टुं सह ज्ञातिभिरात्मवान् । [270]
छत्रे चान्तःपुरं स्थाप्य चक्षुर्दृश्ये जनाधिप ॥
भैमापि बद्धनेपथ्या नटवेषधरास्तथा ।
कार्यार्थं भीमकर्माणो नृत्यार्थमुपचक्रमुः ॥
ततो घनं सशुषिरं मुरजानकभूषितम् ।
तन्त्रीस्वरगुणैर्विद्धमातोद्यानन्ववादयन् ॥ [275]
ततस्तु देवगान्धारं छालिक्यं श्रवणामृतम् ।
भैमस्त्रियः प्रजगिरे मनःश्रोत्रसुखावहम् ॥
आगान्धारग्राममरागं गङ्गावतरणं तदा ।
विद्धमासारितं रम्यं जगिरे स्वरसंपदा ॥
लयतालसमं श्रुत्वा गङ्गावतरणं शुभम् । [280]

$_{3\ 5}$ °गात्तेषु (sic) (for °गर्थेषु) D_4 वीरेषु (for दत्तेषु) M_4 पृथग्वृत्तेषु सर्वेषु (for [a]) $B_{1\ 3}$ Ds_2 $D_{2\ 5\ 6}$ $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 लोकैस् (for श्लोकैस्) K_3 $D_{1\ 2\ 5}$ तैस् (for ते) D_1 नृपाः (for नटा) — (L 257) K_3 सुराश्चैव (for असुरांश्च) V_3 Bom ed गात्रैर्, D_6 गानैर् (for गोत्रैर्) T_4 अभिनवैर्, G_2 °नयैर् (for °जनैर्) T_1 $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 गा(T_2 दा-, T_3 G_1 ज्ञा)नैरभिनयैरपि, G_5 गानैरपि नयैरपि (for [b]) — T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ om (hapl) lines 259–262 — (L 259) D_5 नटस्य बहुचित्रस्य (for [a]) — (L 260) K_1 Dn दैत्येन्द्र.; T_4 °न (for °श) — (L 261) M_4 [अ]भाषत (for हर्षितः) — (L 264) K_3 D_4 सत्कृतो (for सुकृतो) — (L 265) K_3 D_4 प्रष्टव्यं (for ए°) — K_2 om line 266. — (L 266) D_2 कामोत्सवं (for कालो°) $\tilde{N}_2$ महाबल (for °सुर) — $\tilde{N}_2$ om (hapl) lines 267–269 — (L 267) $K_{1\ 3\ 4}$ V B Dn Ds D_6 T G M_4 चमूवाट, $D_{1\ 2}$ नटरङ्गं, D_3 नृत्यवाट (for रङ्ग°) Dn_2 Ds_2 D_3 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 प्रहृष्टवान्, D_5 महर्द्धिमत् (for प्रहृष्टवत्) — (L 268) B_2 D_3 D_4 ततस्तानपरिश्रान्तान् (for [a]) D_3 प्रेक्ष्यार्थं च (for प्रेक्षार्थाय) K_{2-4} प्रणोदयत्, D_4 प्रनोदयन् (for प्रचोदयत्) — (L 269) K $V_{1\ 2}$ Dn Ds_2 D_{2-5} T_4 G_2 महाबल (for °सुर) — (L 270) D_4 उपविश्य (for °विष्टश्). — (L 271) Ds_2 ~~D_4 [अ]पि (for च)~~ K_2 प्राप्य, B_3 चास्य (for स्थाप्य) D_4 चक्षुर्दत्त्वा (for °दृश्ये) K_1 $V_{2\ 3}$ D_5 G_2 M_4 नराधिप ($V_{2\ 3}$ D_5 °प); $\tilde{N}_2$ B_3 Dn Ds_2 $D_{1\ 2\ 6}$ जनाधिप (for °प) K_3 B_1 चक्षुर्दृश्यं (B_1 °श्य) जनाधिप, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ चोदयामास तान्नटान् (for [b]) — (L 272) The second part of K_1 begins from बद्धनेपथ्या V_2 स्त्रियश्च, B_3 D_3 निबद्ध-, D_5 [अ]पि कृत- (for [अ]पि बद्ध-). — (L 273) K_2 D_4 कार्यार्थं (D_4 °णि) भैमकर्माणि (for [a]) K_2 नृपार्थम्, T $G_{1-3\ 5}$ नृत्ता° (for नृत्या°) T_4 उपचक्रमे (for °मु) — (L 274) $D_{1\ 3}$ ततं (for ततो) K_{1-3} Ds_2 D_2 च शुषिर; K_4 सुशु°, V_2 $B_{2\ 3}$ Dn_2 $D_{1\ 3\ 4}$ G_2 $T_{1\ 4\ 6}$ ससु°, D_5 सुसु° (for सशु°) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 ततो घनान्त(T_2 °ना स)सुषिरं (for [a]) $\tilde{N}_2$ स्वरजालकभूषितम् (for [b]) — (L 275) K_4 स्वन- (for -स्वर-) $\tilde{N}_2$ V B Dn $D_{1\ 5\ 6}$ $G_{1\ 5}$ गणैर् (for -गुणैर्) K_2 V $B_{2\ 3}$ Dn_2 विद्धान्, K_2 $D_{1\ 4}$ विद्वान्, K_3 नद्धम्, Dn_1 विद्धे, $D_{2\ 6}$ G_2 बद्धान्, D_3 बद्धम्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 युक्तम् (for विद्धम्) D_3 ततो दिव्यमवादयत्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 नानावाद्यमवादयन् (for [b]) — (L 276) $K_{3\ 4}$ D_5 -गन्धारं, $\tilde{N}_2$ गन्धर्व-, $D_{2,3}$ T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 गान्धर्वं (for गान्धारं) Ds_2 ततस्ते देवगान्धारे (for [a]) — (L 277) $K_{1\ 2}$ Ds_2 $D_{2\ 4}$ T_1 भैमा (for भैम-) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ om lines 277[b]–278[a] G_2 तस्य (for मन-) T_4 M_4 तच्छ्रोत्रसुखवाहनम् (for [b]) — (L 278) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ -ग्रामरागैर्; K_3 °रागो, V_3 $B_{1\ 3}$ Ds D_4 T_4 °रागे (for राग) $K_{1\ 4}$ $D_{3\ 5}$ गान्धारग्रामरागेण (D_3 °गैस्ते), D_1 आगान्धारे ग्रामरागे, D_2 तथा गान्धारमाधाय (for [a]) D_1 om (hapl) from तदा up to तरण (in line 280) D_3 नटा (for तदा) — K_3 om line 279 — (L 279) D_3 दिव्यम् (for विद्धम्) V_1 आवासितं, $D_{2\ 3}$ T_4 आसादितं, T_1 आहारितं (for आसा°) — (L 280) V_2 -तालमयं (for °सम) T_{1-3} G_{3-5} कृत्वा (for -श्रुत्वा) D_3 नटा (for शुभम्). — (L 281) K_1 D_4 नामयामासुर्, $K_{3\ 4}$ D_1 बोधयामास; $\tilde{N}_2$ श्रावयामास, V_1 B_1 D_6 T_4 $G_{2\ 3\ 5}$ रमयामास ($G_{3,5}$

असुरांस्तोपयामासुरुत्थायोत्थाय भारत ॥
नान्दीं च वादयामास प्रद्युम्नो गद एव च ।
साम्बश्च वीर्यसंपन्नः कार्यार्थं नटतां गतः ॥
नान्द्यन्ते च तदा श्लोकं गङ्गावतरणाश्रितम् ।
रौक्मिणेयस्तदोवाच सम्यक्स्वभिनयान्वितम् ॥ [285]
रम्भाभिसारं कौवेरं नाटकं ननृतुस्ततः ।
शूरो रावणरूपेण रम्भावेषा मनोवती ॥
नलकूबरस्तु प्रद्युम्नः साम्बस्तस्य विदूषकः ।
कैलासो रूपितश्चापि मायया यदुनन्दनैः ॥
शापश्च दत्तः क्रुद्धेन रावणस्य दुरात्मन' । [290]
नलकूबरेणाथ यथा रम्भा चाप्यथ सान्त्विता ॥
एतत्प्रकरणं वीरा ननृतुर्यदुनन्दनाः ।
नारदस्य मुनेः कीर्तिं सर्वज्ञस्य महात्मनः ॥
पादोद्धारेण नृत्येन तथैवाभिनयेन च ।
तुष्टुवुर्दानवा वीरा भैमानमिततेजसः ॥ [295]
ते ददुर्वस्त्रमुख्यानि रत्नान्याभरणानि च ।
हारांस्तरलविद्धांश्च वैदूर्यमणिभूषितान् ॥
विमानानि विचित्राणि रथांश्चाकाशगामिनः ।
गजानाकाशगांश्चैव दिव्यनागकुलोद्भवान ॥
चन्दनानि च दिव्यानि शीतानि रसवन्ति च । [300]
गुरूण्यगुरुमुख्यानि गन्धाढ्यानि च भारत ।
चिन्तामणीनुदारांश्च चिन्तिते सर्वकामदान् ॥
प्रेक्षासु तासु बह्वीपु ददन्तो दानवास्तदा ।
धनरत्नैर्विरहिताः कृताः पुरुपसत्तम ।
स्त्रियो दानवमुख्याना तथैव च जनेश्वर ॥ [305]
ततो हंसी प्रभावत्याः सखी प्राह प्रभावतीम् ।
गतास्मि द्वारकां रम्यां भैमगुप्तामनिन्दिते ॥
प्रद्युम्नश्च मया दृष्टो विविक्ते चारुलोचने ।
भक्तिश्च कथिता तस्य मया तव शुचिस्मिते ॥
तेन हृष्टेन कालश्च कृतः कमललोचने । [310]

°सुर्), $V_{2\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_s रामयामास, D_5 दर्शयामासुर्, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ भ्रा(T_3 G_1 भ्र)मयामासुर् (for तोष°) D_3 om (hapl) lines 281^b–282^a — (L 282) D_4 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ नान्दीश्, $V_{2\ 3}$ Dn_2 D_1 T_1 G_3 नन्दिं (for नान्दीं) K_2 नटश्चि नाटयामास (for ^{a}) D_3 प्रद्युम्नो यदुपुंगव (for ^{b}) — (L 283) K_1 स चैव, D_4 संसत्सु (for कार्यार्थं) — (L 284) K_2 D_2 G_2 नाट्यान्ते (for नान्द्यन्ते) K_2 गङ्गावतरणाश्रिते, $V_{1\ 2}$ °णान्वितम्, G_4 °णं श्रुतम् (for ^{b}) — (L 285) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 5}$ सम्यक्तु विनयान्वित (T_2 °तम्), G_2 सम्यक्स विनयान्वितम्, $G_{3\ 4}$ °क्स्वविनयान्वित (for ^{b}) — (L 286) M_4 रामाभि- (for रम्भाभि-) K_2 -सारे (for सारं) — (L 287) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ रमण- (for रावण-) D_5 -वेषेण (for -रूपेण) D_2 -रूपेण (hypermetric) (for -वेषा) K_2 मनोहरी, B_3 °वतीम् (for °वती) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 रम्भावेषं गदो गत, G_5 गङ्गावेषं गदो गत, M_4 रम्भावेष गतो गद (for ^{b}). — (L 289) V_1 D_5 रचितश्, $\tilde{N}_2$ D_2 (before corr as above) G_3 रोपि°, D_3 तुलि° (for रूपि°) — (L 290) G_5 रावणेन (for °णस्य) — K_4 om (hapl) lines 291–293 — (L 291) D_1 T_1 सा (for च) D_3 रम्भा * यशसान्विता (for ^{b}) — After line 291, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins

4** एवं रामस्य चरितं षट्काण्डमथ सोत्तरम् ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं राज्ञां च विजयावहम् ॥
पूर्वं वाल्मीकिना प्रोक्त शृङ्गारादिरसान्वितम् ।
निषादादिस्वरैर्युक्तं गायन्तो मधुरस्वरा. ॥
[(L 3) G_3 -समन्वितम् (for -रसा°)]

— (L 292) T_2 D_5 वीर (for वीरा) D_5 नृप- (for यदु-) M_4 -पुंगवा (for -नन्दना) — (L 293) K_3 Dn_2 $D_{1\ 3\ 5}$ कीर्तिं. (for कीर्तिं) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ शर्वस्य तु (for सर्वज्ञस्य) — (L 294) Dn $D_{2\ 3}$ T_1 G_5 M_4 नृत्तेन (for नृत्येन). $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ पादोद्धारणनृत्तेन (for ^{a}) — (L 295) Ds_2 तुतुपुर् (for तुष्टुवुर्) B_3 सर्वे (for वीरा) T_4 om lines 295^b–304^b K $\tilde{N}_2$ V B D T_1 G_{1-4} M_4 भैमानामतिते(K_1 D_s M_4 °मितौ)जसाम् (for ^{b}) — (L 296) K_2 D_4 वसु- (for वस्त्र) $\tilde{N}_2$ वस्त्राणि, $T_{2\ 3}$ G_4 M_4 दिव्यानि (for रत्नानि) — (L 297) D_6 (*sup lin*) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 -सिद्धांश् (for -विद्धांश्) D_3 हाराश्च रत्नविद्धाश्च (for ^{a}) D_3 चित्रितान् (for -भूषितान्) — (L 298) D_4 रथाश् (for रथांश्) — (L 299) D_5 दिव्यात्रागकुलोद्वहान् (for ^{b}) — (L 300) D_1 प्रस्रवन्ति, D_3 सुख° (for रस°) — (L 302) V_2 om from नुदारांश्च up to प्रद्युम्नश्च (in line 308) D_3 चिन्तितै. (for °ते) — (L 303) $\tilde{N}_2$ प्रेक्षायुक्तासु बह्वीषु, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ प्रेक्षकासु च पङ्क्तीपु (for ^{a}) K_2 D_2 ददतो, D_1 नन्दन्तो (for ददन्तो) — (L 304) T_1 रथ- (for धन-) M_4 च सहिता (for विरहिता) Dn D_1 T_4 -सत्तमा, D_3 °मै — (L 306) K_2 $D_{2,6}$ सखीं — (L 307) K_1 D_4

अद्य प्रदोषसमये त्वया सह समागमः ॥
तदद्य रुचिरश्रोणि तव प्रियसमागमः ।
न ह्यात्मवन्तो भाषन्ति मिथ्या भैमकुलोद्भवाः ॥
ततः प्रभावती हृष्टा हंसी तामिदमब्रवीत् ।
उषितासि ममावासे स्वप्नुमर्हसि सुन्दरि ॥ [315]
त्वयाहं सहितावासे द्रष्टुमिच्छामि केशविम् ।
निःसाध्वसा भविष्यामि त्वया सह विहंगमे ॥
हंसी तथेति चोवाच सखी कमललोचनाम् ।
आरुरोह च तद्धर्म्यं प्रभावत्या विहंगमा ॥
विश्वकर्मकृते तस्मिन्हर्म्यपृष्ठे प्रभावती । [320]
संविधानं चकाराशु प्रद्युम्नागमनक्षमम् ॥
तस्मिन्कृते संविधाने काममानयितुं ययौ ।
प्रभावतीमनुज्ञाप्य हंसी वायुसमा गतौ ॥

सा गत्वाभ्यागता हंसी प्रभावतिमथाब्रवीत् ।
अभ्येति रौक्मिणेयोऽसावाश्वसायतलोचने ॥ [325]
प्रद्युम्नो नीयमानं तु ददृशे माल्यमात्मवान् ।
भ्रमरैरावृतं वीरः सुगन्धमरिमर्दन ॥
निलिल्ये तत्र माल्ये तु भूत्वा मधुकरस्तदा ।
प्रभावत्या नीयमाने विदितार्थः प्रतापवान् ॥
प्रवेशितं च तन्माल्यं स्त्रीभिर्मधुकरायुतम् । [330]
अविदूरे च विन्यस्तं प्रभावत्या जनाधिप ।
भ्रमरास्ते ययु सौम्य संध्याकाले ह्युपस्थिते ॥
स भैमप्रवरो वीरस्तैः सहायैर्विहीनतः ।
कर्णोत्पले प्रभावत्या निलिल्ये शनकैरिव ॥
ततः प्रभावती हंसीमुवाच वदतां वरा । [335]
उद्यच्छन्तं पूर्णचन्द्रं समीक्ष्यातिमनोहरम् ।

भैमैर् (for भैम-) D_1 अनिन्दितै (for °ते) — (L 308) $Ñ_2$ Ds -हासिनि , V_3 B_3 D_6 लोचन (for °ने) — (L 309) D_1 T_4 G_2 तत्र (for तस्य) — (L 310) K_4 तुष्टेन (for हृ°) — (L 311) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ अद्य प्रदेशे रम्ये च (for ^{a}) K $Ñ_2$ B_2 Dn T G M_4 समागमे , D_1 °मम् (for °म.) — (L 312) Dn_1 G_3 -समागमे — (L 313) $K_{2,3}$ V B Dn Ds $D_{1-3,6}$ T_4 G_2 [आ]त्मवति, $Ñ_2$ Poona ed G (ed) °वातौ (for °वन्तो) $D_{2,3}$ T G M_4 भाषन्ते (for °न्ति) G_3 -कुलोद्वहा· (for °द्भवा) — (L. 315) $Ñ_2$ V_3 B_1 Ds_1 मया (for मम) V_2 om (hapl) lines 315^b–316^a D_6 $T_{2,3}$ $G_{1,3}$ M_4 वस्तुम् (for स्वप्नुम्) — (L 316) V_1 [आ]रामे (for [आ]वासे) $K_{3,4}$ D_5 G_2 M_4 कैशवम् , $D_{2,3}$ T $G_{3,4}$ केशवम् (for कैशविम्) — (L 318) K_2 $G_{1,4}$ होवाच , D_2 सो° , D_5 तामाह , G_5 प्रोवाच (for चो°) T_1 $G_{3,4}$ अतुल- (for कमल-) — (L 320) $K_{3,4}$ Dn T_1 तत्र (for तस्मिन्) — (L 321) $K_{3,4}$ प्रद्युम्नागमनाश्रयम् (for ^{b}) — (L 323) G_5 गता (for गतौ) D_2 हंसी सा वेगतो गता (for ^{b}) — After line 323, Ds_1 Bom Poona eds G(ed) ins

5** नटवेषधरं कामं गत्वोवाच शुचिस्मिता ॥
अद्य भूत· स भगवन्समयो वर्तते निशि ।
तथेति प्राह तां काम सा निवृत्ताथ पक्षिणी ॥

[(L 1) Ds_1 प्रत्युवाच (for गत्वो°) — (L 2) Ds_1 व्रजस्व (for भून' स) — (L 3) Ds_1 काम (for काम)]

— (L 324) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ गत्वा ह्यनुगता हंसी , Bom Poona eds G(ed) अभ्यागता च सा हंसी (for ^{a}) K_1 V_3 T_2 G_1 M_4 प्रभावतीमिदमब्रवीत् (hypermetric), D_1 ह्यब्रवीत्तां प्रभावतीम् , D_6 (marg) तामवोचत्प्रभावतीम् (for ^{b}) — (L 325) $V_{1,2}$ B_1 ऽयं (for ऽसाव्) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ om lines 325^b–329^a. $K_{3,4}$ D_4 वर्तुलायतलोचने , $V_{1,2}$ रा(V_2 वा)ममायत° , V_3 B_3 वासमायत° , D_5 वाशु ह्यायत° (for ^{b}) — (L 326) $V_{1,3}$ D_1 नीयमानस् (for °मानं) D_3 ददर्श (for ददृशे) — (L 327) K_3 Dn आचित (for आवृतं) B_3 सुगन्धिम् , Dn_1 सगन्धम् (for सु°) — (L. 328) D_4 माल्येषु (for माल्ये तु) D_3 निलिल्ये तु स्वयं तस्मिन् (for ^{a}) — (L 329) D_3 प्रभावत्यै (for °त्या) K_3 नीयमानो (for °ने) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ वा गतश्च (for विदितार्थ) — K_2 om line 330 — (L 330) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ प्रेषितं तच्च माल्यं च (for ^{a}) $K_{1,4}$ मधुकरैर्युतम् , $Ñ_2$ D_5 °रान्वितम् , D_3 G_2 °रावृतम् (for °रायुतम्) — After line 330, $K_{1,3,4}$ V B Dn Ds $D_{1,3,6}$ T_{1-3} G_{1-5} M_3 ins :

6** उपनीतं प्रभावत्यै स्त्रीभिस्तद्भ्रमरावृतम् ।
[$V_{1,2}$ भ्रमरायुतम् (for °वृतम्)]

— (L 331) V_1 D_2 M_4 नराधिप , D_3 अरिंदम (for जनाधिप) — (L 332) K_1 साम्यं , K_2 D_4 सौम्या· , V_1 वीर , V_3 सौम्ये (for सौम्य) T_1 ऽभ्युप- (for ह्युप-) — (L 333) $T_{1,4}$ G_3 -भ्रमरो (for -प्रवरो) Ds_2 विनिर्गत D_4 बहिर्गत , M_4 विनाकृतः (for विहीनतः) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ भ्रमरैस्तैर्विनाकृत (for ^{b}) — (L 335) V_1 Dn Ds_2 D_{2-4} T_4 वर (for वरा) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ भगिन्यावपि चाब्रवीत् (for ^{b}). — (L 336) D_3 T_4 G_2 M_4 उद्गच्छन्त , G_4 उद्यन्तं तं (for उद्यच्छन्तं) $Ñ_2$ Ds D_2 उद्यन्तं (Ds_2 °तं) पूर्णचन्द्रं सा (D_2

सखि दह्यन्ति मेऽङ्गानि मुखं च परिशुष्यति ।
औत्सुक्यं हृदि चातीव कोऽयं व्याधिरनौषधः ॥
दधद्द्विगुणमौत्सुक्यमसौ पूर्णनिशाकरः ।
नवोदितः शीतरश्मिः संविहारोचितप्रियः ॥ [340]
न दृष्टपूर्वो हि मया श्रुतिमात्रेण काङ्क्षितः ।
अहो धूमयतेऽङ्गानि स्त्रीस्वभावस्य धिक्खलु ॥
कल्पयामि यथा बुद्ध्या यदि नाभ्येति मे प्रियः ।
कुमुद्वतीगतं मार्गं हा गमिष्याम्यकिंचना ।
मदनाशीविषेणास्मि दष्टा हाहा मनस्विनी ॥ [345]
शीतवीर्याः प्रकृत्यैव जगतो ह्लादनाः सुखाः ।
दहन्ति मम गात्राणि किं नु चन्द्रगभस्तयः ॥
प्रकृत्या शीतलो वायुर्नानापुष्परजोवहः ।
दावाग्निसदृशो मेऽद्य दंदहीति शुभां तनुम् ॥
ततः सकल्पये एव स्थैर्यं कार्यमिवात्मनः । [350]
नावतिष्ठति निर्वीर्यं मनः संकल्पधर्षितम् ॥
विमनस्कास्मि मुह्यामि वेपथुर्मे महान्हृदि ।
बंभ्रमीति च मे दृष्टिर्हा हा यामि ध्रुवं क्षयम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

आविष्टेयं मया बाला सर्वथेत्यवगम्य तु ।
कार्ष्णिर्हृष्टेन मनसा हंसीमिदमुवाच ह ॥ [355]
दैत्येन्द्रतनयां प्राप्तमवगच्छस्व मामिह ।
षट्पदैः सह षट्पादो भूत्वा माल्ये निलीय तु ॥

तं) (for ^{a}) $T_{1\,2}$ G_{3} उदीक्ष्य (for समीक्ष्य) M_{4} समीक्षन्ती मनोरमम् (for ^{b}) — (L 337) T_{1-3} $G_{1\,3\,5}$ दह्यन्ते मम चाङ्गानि (for ^{a}) $K_{3\,4}$ D_{5} -शुष्यते — (L 338) K_{4} निरौषध (for अनौ°) — (L 339) D_{5} दत्त-, $T_{2\,3}$ G_{1} दद्याद्, T_{4} अथ, G_{2} ददौ (for दधद्) M_{4} om from पूर्ण up to यदि (in line 343) D_{2} पौर्णमास्यां निशाकर (for ^{b}) — (L 340) $K_{2\,4}$ Dn सख्य हरति च प्रिय (K_{4} °ये), V $B_{2\,3}$ $D_{1\,6}$ सनीहारो रतिप्रिय, B_{1} सविहारो ह्यतिप्रिय, D_{3} नाद्याप्यायाति मे प्रिय, D_{5} सखि मे नैति च प्रिय, T_{1} सहरेमेति विप्रिय, $T_{2\,3}$ $G_{1\,3-5}$ सहारो मेति विप्रिय (T_{2} °श्रुत), T_{4} G_{2} सविहारोऽतिविप्रिय (for ^{b}) — (L 341) Dn $D_{2\,3}$ T_{4} G_{2} श्रुत (for श्रुति-) — (L 342) K_{2} V_{2} B_{1} Dn_{2} Ds D_{4} धूमायते, D_{3} धूमानि मे, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ दहति च (for धूमयते) D_{2} अहो धूमायतेऽङ्गश्री (for ^{a}) — (L 343) $K_{2\,4}$ $T_{2\,3}$ $G_{1\,3-5}$ [आ]याति (for [अ]भ्येति) $\tilde{N}_{2}$ V_{1} मत्प्रिय (for मे प्रिय) — (L 344) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ कुमुद्वतीं वा गङ्गां वा (for ^{a}) D_{2} हा गमिष्ये पतिं विना, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_{4} गाहयिष्यामि किंचन (for ^{b}) — (L 345) $K_{3\,4}$ Dn G_{2} हाहा दष्टा (by transp) (L 346) K_{2-4} $D_{1\,2}$ $V_{1\,2}$ ह्लादका, B_{3} दहना. (for ह्लादना) D_{3} शुभा (for सुखाः) K_{1} D_{4} जगतो ह्लादिन खलु, T_{2} जगदाह्लादिनोत्सुका (sic), T_{4} °दास्वादनाः सुखाः (for ^{b}) — (L 347) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ चाङ्गानि (गात्राणि) — (L 348) D_{3} -गन्ध- (for -पुष्प-) $G_{2\,4}$ -रसावह (for रजो°). — (L 349) $T_{2\,3}$ $G_{1\,3\,5}$ दवाग्नि (for दावाग्नि-) $K_{1\,2}$ B_{3} M_{4} दहतीति, D_{4} दह्यतीव ; T_{2-4} $G_{1\,3-5}$ दहत्यति, G_{2} दह्यतीव (for ददहीति) — (G 350) $K_{1\,2}$ तत संकल्पयत्ये(K_{2} °यित्वै)षा, K_{3} D_{1} मन संकल्पयत्येतत्, K_{4} $\tilde{N}_{2}$ B_{2} Dn Ds_{1} तत्संकल्पय धैर्यं मे ($\tilde{N}_{2}$ B_{2} °यत्येवैष, Dn Ds_{1} °य एवैषा), $V_{1\,2}$ B_{3} तद्वत्संकल्पयत्येतत्, V_{3} $D_{2\,6}$ तत्संकल्पयते वैष (D_{6} वैतत्), B_{1} तद्वत्सकल्पयत्येव, Ds_{2} D_{3-5} तत सकल्पयत्येष (D_{3} °य कार्यं), D_{6} (marg) T G M_{4} तत संकल्पयत्येव (for ^{a}) $K_{1\,2}$ Dn_{1} $D_{2\,4}$ स्थैर्य-, D_{6} (marg) G_{2} M_{4} शैघ्र्य, T $G_{1\,3-6}$ शीघ्रं, (for स्थैर्यं) K_{4} V_{3} कामम् (for कार्यम्) T_{2} G_{3} इह (for इव) — (L 351) B_{3} T_{4} निर्वार्यं, D_{2} निर्बीज (for निर्वीर्यं) D_{3} मम संकल्पचर्चितम् (for ^{b}) — (L 352) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ [अ]ति- (for [अ]स्मि) $K_{3\,4}$ मुष्टास्मि, B_{3} दह्यामि (for मुह्यामि) — (L 353) K_{2} विभ्राम्यति, $\tilde{N}_{2}$ V_{3} $B_{1\,2}$ D_{6} भ्रमतीव, T_{1-3} G_{3-5} भ्रमत्यपि, G_{1} भवत्यपि (for बंभ्रमीति). T_{2} G_{1} दृष्ट्वा (for दृष्टिर्) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ om lines 353^{b}–426^{b} — M_{4} यास्यामि (for हा यामि) K_{2} ध्रुवा, V_{1} D_{3} यम- (for ध्रुवं)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_{2} — *Mention of Khila* K_{1} V B Dn_{2} Ds D_{1} — *Adhy name* $K_{1\,2\,4}$ V B Dn Ds_{1} $D_{1-4\,6}$ वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम् ; K_{3} प्रद्युम्नोत्तरम्, $\tilde{N}_{2}$ Ds_{2} वज्रनाभपुरे प्रद्युम्नोत्तरम्, D_{5} वज्रनाभवध — *Adhy no* K_{3} 146, V_{1} 152, V_{2} 151, V_{3} Ds_{2} 150, Dn 148, D_{1} 144, D_{3} T_{4} G_{2} 157, D_{4} 147 ; M_{4} 161

K_{2} om the ref — (L 354) D_{2} -गम्यते, $D_{3\,4}$ गम्य तत् (for -गम्य तु) $K_{3\,4}$ Dn_{1} सर्वथा त्ववगम्य तु, D_{1} °थेत्येव गम्यताम् (for ^{b}) — $\tilde{N}_{2}$ om line 356 — (L 356) D_{1} -तनये (for °यां) V_{3} प्राप्तुम् (for प्राप्तम्) D_{3} -गच्छन्तु (for -गच्छस्व) M_{4} अनुगच्छस्व मामिति (for ^{b}) — (L 357) $K_{3\,4}$ $D_{2\,4}$ षट्पदैः षट्पदो भूत्वा (for ^{a}) $K_{3\,4}$ D_{4} माल्ये

विधेयोऽस्मि प्रभावत्या यथेष्टं मयि वर्तताम् ।
इत्युक्त्वा दर्शयामास सुरूपो रूपमात्मनः ॥
तद्धर्म्यपृष्ठं प्रभया द्योतितं तस्य धीमतः । [360]
अभिभूता प्रभा चैव राजंश्चन्द्रोद्भवा शुभा ॥
प्रभावत्यास्तु तं दृष्ट्वा ववृधे कामसागरः ।
चन्द्रस्येवोदये प्राप्ते पर्वण्यां सरितां पतिः ॥
सलज्जाधोमुखी किंचित्किंचित्तिर्यग्गवेक्षिणी ।
प्रभावती तदा तस्थौ निश्चलेवामलेक्षणा ॥ [365]
करेणाधःप्रदेशे तां चारुभूषणभूषिताम् ।
स्पृष्ट्वोवाच वरारोहां रोमाञ्चिततनुस्तनुम् ॥
मनोरथशतैर्लब्धं किं पूर्णेन्दुसमप्रभम् ।
अधोमुखं मुखं कृत्वा न मां किंचित्प्रभाषसे ॥
प्रभोपमर्दं मा कार्षीर्वदनस्य वरानने । [370]
साध्वसं त्यज्यतां भीरु दासः साध्वनुगृह्यताम् ॥
न कालमिव पश्यामि भीरु भीरुत्वमुत्सृज ।
याचाम्येपोऽञ्जलिं कृत्वा प्राप्तकालं निबोध मे ॥
गान्धर्वेण विवाहेन कुरुष्वानुग्रहं मम ।

देशकालानुरूपेण रूपेणानुत्तमा सती ॥ [375]
उपस्पृश्य ततो भैमो मणिस्थं जातवेदसम् ।
जुहाव समये वीरः पुष्पैर्मन्त्रानुदीरयन् ॥
जग्राहाथ करं तस्या वराभरणभूषितम् ।
चक्रे प्रदक्षिणं चैव तं मणिस्थं हुताशनम् ॥
प्रजज्वाल स तेजस्वी मानयन्नच्युतात्मजम् । [380]
भगवाञ्जगतः साक्षी शुभस्याथाशुभस्य च ॥
उद्दिश्य दक्षिणां वीरो विप्राणां यदुनन्दनः ।
उवाच हंसीं द्वारस्थां तिष्ठावां रक्ष पक्षिणि ॥
तस्यां प्रणम्य यातायां कामस्तां चारुलोचनाम् ।
प्रहाय दक्षिणे हस्ते निनाय शयनोत्तमम् ॥ [385]
ऊरावेवोपवेश्यैनां सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ।
चुचुम्ब शनकैर्गण्डे वासयन्मुखमारुतैः ॥
ततोऽस्या आपपौ वक्त्रं पद्मं मधुकरो यथा ।
आलिलिङ्गे च सुश्रोणी क्रमेण रतिकोविदः ॥
अरामयद्रहस्येनां न चोद्विजिगवांस्तदा । [390]
आप कृत्स्नं चरत्यर्थं रतिकार्यविशारदः ।

चैव, D_3 त्वस्मिन्मालये (for भूत्वा मालये) $D_{2\,3}$ निलीनवान् (for °य तु) — (L 358) B_3 यथोक्तं (for यथेष्टं) — (L 359) D_3 स्वरूपमथ चात्मन (for ^{b}) — (L 360) D_3 तद्धर्म्यं प्रभया सर्वं (for ^{a}) — (L 361) K_3 चन्द्रोद्गता, K_4 चन्द्रगता (for चन्द्रोद्भवा) D_6 तदा, G_2 प्रभा (for शुभा). — (L. 363) V_3 [उ]दयात् (for °ये) K_4 यथा चन्द्रोदये प्राप्ते (for ^{a}) K_1 Dn D_4 शर्वर्यां, K_3 D_1 पर्वण्य, K_4 पार्वण्य, T_4 M_4 पार्वण (for पर्वण्यां) — (L 364) $K_{1\,3\,4}$ $B_{2.\,3}$ Ds D_{1-6} -मुखमुखी (for -मुखी किंचित्) K_2 तिर्यग्दृष्ट्या गवेक्षिणी (for ^{b}) — (L 365) V_1 T_4 G_2 M_4 निश्चला कमलेक्षणा, Dn D_5 °लं कमलेक्षणा, D_3 °लेवायतेक्षणा (for ^{b}) — (L 366) T_4 G_2 [अ]थ (for [अ]धः-) $B_{2\,3}$ $D_{1\,6}$ T_4 G_2 M_4 भूषिते (for °ताम्) — (L 367) Dn D_5 -तनुस्तत, D_3 तनुं तदा, D_5 (marg) -तनूरुह' (for -तनुस्तनुम्) — (L 368) D_3 संपूर्णेन्दुसमप्रभे (for ^{b}) — (L 369) $V_{2\,3}$ $D_{4\,6}$ अधोमुख- (for °खं) $\tilde{N}_2$ प्रभावत्यद्भुतं दृष्ट्वा, M_4 अधोमुखमुखा किंचित् (for ^{a}) M_4 कृत्वा (for किंचित्) — (L 370) K_4 D_1 प्रभावमर्दं मा कार्षीर्, D_3 प्रभावति विमर्दं मा (for ^{a}) K_4 वदनस्थं (for °स्य) D_3 कार्षीर्वद शुभानने (for ^{b}). — (L 372) $K_{1\,4}$ अव-, V_2 D_5 इह (for इव) D_3 भीरु ते वदनं प्रिये (for ^{b}) — (L 373) D_3 याचे त्वाम् (for याचाम्येषो) — (L 374) D_5 विधानेन (for विवाहेन) Poona ed मयि (for मम). — (L 375) $K_{3\,4}$ Dn T_4 [अ]प्रतिमा (for [अ]नुत्तमा) D_2 रूपेणानुत्तमा सतीम् (for ^{b}) — (L 376) G(ed) उपस्पृष्टस् (for °स्पृश्य) — (L 377) K_2 जुहुवे, V_1 जहार, D_3 अजुहोत् (for जुहाव) V_2 B_3 मन्त्रम्, G_2 गन्धान् (for मन्त्रान्) — (L 379) $D_{1\,4}$ प्रदक्षिणा (for °णं) M_4 मणिस्थं तं (by transp) — (L 380) D_5 संप्रजज्वाल तेजस्वी (for ^{a}) D_5 मानयन्केशवात्मजम् (for ^{b}) — (L 382) $K_{3\,4}$ उवाच (for विप्राणा) — (L 383) Dn $D_{2\,3\,5}$ T_4 द्वारस्था D_1 तिष्ठ वा गच्छ पक्षिणि (for ^{b}) — (L 385) K_3 Ds_2 जग्राह, K_4 D_{1-3} गृहीत्वा (for प्रहाय) — (L 386) K_2 पुरा चैव, $K_{3\,4}$ D_5 ऊर्वोरेव, Ds (marg as above) जगाद च, D_1 जगौ चैव (for ऊरावेव) — (L 387) K_1 $V_{2\,3}$ Dn Ds_2 $D_{2\,5}$ M_4 गण्ड, $\tilde{N}_2$ कण्ठं; V_1 वक्त्र (for गण्डे). — (L 388) Some Mss च (for आ-) — $\tilde{N}_2$ om line 389 — (L 389) K_2 V_2 $D_{2\,3}$ आलिलिङ्ग (for °ङ्गे) K_4 आलिङ्ग्याङ्गेन सुश्रोणीं (for ^{a}) — (L 390) K_2 V_1 $B_{1\,2}$ Ds_1 (marg) $D_{2\,5}$ T_4 आरामयद् (for अराम°) K_2 D_3 [ए]तां (for [ए]ना) — K_2 om line 391 — (L 391) K_3 $\tilde{N}_2$ Dn $D_{1,\,5\,6}$ अपकृष्टं, T_4 G_2 M_4 स च कृत्स्नं (for

उवास स तया सार्धं रमन्कृष्णसुत. प्रभुः ॥
अरुणोदयकाले च ययौ यत्र नटालयः ।
अकामया प्रभावत्या कथंचित्स विसर्जितः ।
तामेव मनसा कान्तां कान्तरूपः समुद्वहन् ॥ [395]
त ऊषुर्नटवेषेण कार्यार्थं भैमवंशजाः ।
प्रतीक्षन्तस्तदा वाक्यमिन्द्रकेशवयोस्तदा ।
उद्योगं वज्रनाभस्य त्रैलोक्यविजयं प्रति ॥
प्रतीक्षन्तो महात्मानो गुह्यसरक्षणे रताः ।
कश्यपस्य मुनेः सत्रं यावत्तावन्नराधिप ॥ [400]
देवासुराणां सर्वेषामविरोधो महात्मनाम् ।
त्रैलोक्यविजयार्थाय जयतां धर्मचारिणाम् ॥
एवं कालप्रतीक्षाणां वसतां तत्र धीमताम् ।
संप्राप्तः प्रावृषो रम्यः सर्वभूतमनोहरः ॥
अहर्निशं च वृत्तान्तं प्रयच्छन्ति मनोजवाः ॥ [405]
शक्रकेशवयोर्हंसाः कुमाराणां महात्मनाम् ॥
रेमे सह प्रभावत्या प्रद्युम्नश्चानुरूपया ।
रात्रौ रात्रौ महातेजा धार्तराष्ट्राभिरक्षितः ॥
तैर्हि वज्रपुरं हंसैर्वेसद्भिर्वासवाज्ञया ।
व्याप्तं नृप नटांस्तांश्च न विदुः कालमोहिताः ॥ [410]
दिवापि रौक्मिणेयस्तु प्रभावत्या नृपालये ।
तिष्ठत्यन्तर्हितो वीरो हंससंघाभिरक्षितः ॥
माययास्य प्रतिच्छाया दृश्यते हि नटालये ।
देहार्धेन तु कौरव्य सिषेवे स प्रभावतीम् ॥
संनतिं विनयं शीलं लीलां दाक्ष्यं विलासिताम् । [415]
स्पृहयन्त्यसुरा दृष्ट्वा विद्वत्तां च महात्मनाम् ॥
रूपं विलासं गन्धं च मृजां भाषामथार्यताम् ।
तासां यादवनारीणां स्पृहयन्त्यसुरस्त्रियः ॥
वज्रनाभस्य तु भ्राता सुनाभो नाम विश्रुतः ।
दुहितृद्वयं च नृपतेस्तस्य रूपगुणान्वितम् ॥ [420]
एका चन्द्रवती नाम्ना गुणवत्यथ चापरा ।
प्रभावत्यालयं ते तु व्रजतः खलु नित्यदा ॥
ददृशाते तु ते तत्र रतिसक्तां प्रभावतीम् ।
परिपप्रच्छतुश्चैव विश्रम्भोपगतां सतीम् ॥
सोवाच मम विद्यास्ति याधीता काङ्क्षितं पतिम् । [425]

आप कृत्स्न) K_4 B_3 रतिशास्त्र (for °कार्य-) —(L 392) D_3 तदा (for प्रभु) —(L 393) K_4 M_4 नटालयम् , D_3 नटा निजा (for नटालय) —(L 396) K_2 ते तस्थुर् , V_1 तुतुषुर् (for त ऊषुर्) $\tilde{N}_2$ -यादवा (for -वशजा) —(L 398) $\tilde{N}_2$ औत्सुक्याद् (for त्रैलोक्य-) —(L 399) V_3 प्रतीक्षन्तौ महात्मानौ (for [a]) M_4 गूढ- (for गुह्य-) —(L 401) D_4 पूर्वेषाम् (for स°) K_1 आविरोधान् , K_3 D_1 °धे (for °धो) — D_3 om (hapl) lines 402-406 —(L 402) K_1 $\tilde{N}_2$ $D_{4\ 6}$ यजता , $K_{2\ 4}$ Dn M_4 यतता , V_3 B_1 D_1 जगता (for जयतां) — After line 402, Ds_1 (marg) ins .

7** तावद्दिवाया दैत्येन्द्र नाट्यंश्च नटान्नृप ।
दिवासु ननृतुस्ते वै रात्रावेव कदाचन ॥

—(L 403) K_1 B_1 Ds_2 $D_{1\ 2\ 4}$ T_4 G_2 M_4 कालं (for काल-) $\tilde{N}_2$ -प्रतीक्षार्थं (for °क्षाणा) D_5 सतत (for वसता) — K_4 om lines 404-406 K_2 om lines 404-405 —(L 405) M_4 महाजवा (for मनो°) —(L 407) $K_{2\ 3}$ V B_1 Dn_1 Ds_1 $D_{1,3\ 4}$ चारु- (for चानु-) —(L 408) V_1 -पालित (for -रक्षित) —(L 409) K_4 Cal ed. वज्रपुरे (for °रं) —(L 410) K_3 नरांस् ; M_4 भटैस् (for नटांस्) V_1 तत्र (for तांश्च) K_2 B_3 D_6 काम- (for काल-) —(L 412) V_3 [अ]भ्यर्हितो (for [अ]न्त°) $\tilde{N}_2$ हंसहंस्यभिरक्षित , D_2 हंससंघातिरक्षितम् , M_4 हंसेन सह रक्षित (for [b]) —(L 413) $\tilde{N}_2$ प्रतिच्छन्ना (for °च्छाया) D_3 ऽस्य (for हि) —(L. 414) K_3 Dn $D_{4\ 5}$ G_2 ऽसौ , T_4 ऽथ (for स) —(L 415) K_3 संनतिर् , T_4 संनीतिं (for संनतिं) K_2 लीलां दान- , D_2 लीलावाक्य (for लीला दाक्ष्यं) K_1 D_4 M_4 विलासितम् , Dn D_5 अथार्जवम् (for विलासिताम्) K_3 लीला दाक्ष्यविनम्रताम् , $D_{3\ 4\ 6}$ लीलां वाक्यं वि(D_6 दानवि)लासितम् (for [b]) —(L. 416) D_2 (*sup lin* as above) T_4 विद्वत्वं च , M_4 विश्वस्ताना (for विद्वत्ता च) V_1 मनोहराम् (for महात्मनाम्) $\tilde{N}_2$ विविक्ता च मनोहराम् (for [b]). —(L 417) D_3 शिक्षा , T_4 मृदु- , Bom Poona eds G(ed) मञ्जु- (for मृजां) V_1 D_2 अथार्जिताम् , D_3 °र्जवम् , D_6 तथार्यताम् (for अथार्य°) —(L 420) D_6 (*sup lin*) T_4 M_4 कन्या- (for दुहितृ-) $D_{5\ 4}$ नरपते (for च नृपतेस्). —(L 422) $D_{2\ 3}$ व्रजन्त्यौ (for °त) K_2 वज्रनाभस्य नित्यदा (for [b]) —(L 423) D_3 तत्र रहो , T_4 G_2 M_4 तु तां तत्र (for तु ते तत्र) K_2 -युक्तां ; G_3 रक्तां , D_6 -भक्ता (for -सक्ता) —(L 424) $\tilde{N}_2$ सखीम्

रत्यर्थमानयत्याशु सौभाग्यं च प्रयच्छति ।
देवं वा दानवं वापि विवशं सद्य एव हि ॥
साहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता ।
दृश्यतां मत्प्रभावेन प्रद्युम्नः सुप्रियो मम ।
ते दृष्ट्वा विस्मयं याते रूपयौवनसंपदम् ॥ [430]
पुनरेवाब्रवीत्ते तु भगिन्यौ चारुहासिनी ।
प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तमिदं वचः ॥
देवा धर्मरता नित्यं दम्भशीला महासुराः ।
देवास्तपसि रक्ता हि सुखरक्ता महासुराः ॥
देवाः सत्यरता नित्यमनृते तु महासुराः । [435]
धर्मस्तपश्च सत्यं च यत्र तत्र जयो ध्रुवम् ॥
देवपुत्रौ वरयतं पतिविद्यां ददाम्यहम् ।
उचितौ मत्प्रभावेन सद्य एवोपलप्स्यथ ॥

तां तथेत्यूचतुर्हृष्टे भगिन्यौ चारुलोचनाम् ।
परिपप्रच्छ भैमं च कार्यं तत्प्रति मानिनी ॥ [440]
स पितृव्यं गदं वीरं साम्बं चाप्यब्रवीत्तदा ।
रूपान्वितौ सुशीलौ च शूरौ च रणकर्मणि ॥

प्रभावत्युवाच ।

परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्वाससा पुरा ।
परितुष्टेन सौभाग्य सदा कन्यात्वमेव च ॥
देवदानवयक्षाणां यं ध्यास्यसि स ते पतिः । [445]
भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षितः ॥
गृह्णीतं तदिमां विद्यां सद्यो वां प्रियसंगमः ।
ततो जगृहतुर्हृष्टे तां विद्यां भगिनीमुखात् ॥
दध्यतुर्गदसाम्बौ च विद्यामभ्यस्य ते शुभे ।
तौ प्रद्युम्नेन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्दनौ ॥ [450]

(for सतीम्) — (L 425) K_2 सा ध्याता (for याधीता) D_3 यो यो न. काङ्क्षित पति (for ^{b}) — (L 427) D_2 मानवं (for दा°) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ देवो वापि मनुष्यो वा, M_4 देवा वा दानवा वापि (for ^{a}) D_3 विशते (for विवशं) $\tilde{N}_2$ सत्यम् (for सद्य) $G_{1\ 4}$ एष्यति (for एव हि) T_{1-3} $G_{3\ 5}$ मे वश सद्य एष्यति (for ^{b}) — (L 428) D_3 -रूपेण (for -पुत्रेण) — M_4 om line 429 — (L 429) K_3 Dn_1 Ds_2 स प्रियो, T_1 सुनयो (for सुप्रियो) — (L 430) K_4 $D_{3\ 4}$ M_4 -संपदा $\tilde{N}_2$ °द्रि (for °दम्) — V_3 B_3 T_1 G_3 om (hapl) line 434 K_1 D_4 transp lines 434 and 435 — (L 434) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ तु धर्म- (for तपसि) G_2 M_4 संरक्ता (for रक्ता हि) V_1 Ds राज्यरक्ता, B_1 T_4 G_4 सुखे रक्ता, D_2 अप्रवृत्यां, D_6 G_3 M_4 सुखे सक्ता (for सुखरक्ता) — (L 435) $B_{1.2}$ $D_{4\ 6}$ T_4 M_4 सत्ये (for सत्य-) — (L 436) T_4 नित्यं (for सत्यं) — (L 437) K_3 -पुत्र (for -पुत्रौ) $K_{1.2}$ $\tilde{N}_2$ Ds_2 D_{1-5} $T_{1\ 3}$ G M_4 वरयता, K_4 B_2 °यितुं (for °यतं). K_1 $V_{1\ 3}$ B_1 Dn Ds_1 $D_{2\ 4}$ पती, K_4 B_2 पतिं, D_3 एतां, T_1 $G_{3\ 5}$ प्रीति-, T_3 G_4 प्रीति (for पति-) — G_3 om lines 438–442 — (L 438) V_1 D_3 मत्प्रसादेन (for °भावेन). — (L 439) D_2 हृष्टा (for हृष्टे) D_3 -लोचने (for °नाम्) — (L 440) T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ ताभ्यां पृष्टा च सा पश्चात् (for ^{a}) K V_3 Dn $D_{1\ 4}$ G_2 तत्पति (for तत्प्रति). $\tilde{N}_2$ कामिनी, D_6 T_4 G_2 M_4 भामिनी (for मानिनी) T_1 प्रद्युम्नं मम मानिनी, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ प्रद्युम्नमपि भामि(G_5 मानि)नी (for ^{b}) — (L 441) D_2 स्व-, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ तत् (for स) M_4 संस्मृत्वा (for साम्बं च) — (L 442) D_2 रूपार्थिनौ (for °न्वितौ) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ रूपान्वितान्सुशीलांश्च (for ^{a}) T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ शूराश् (for शूरौ) D_5 रणकर्मणि निष्ठुरौ (for ^{b}) — T_3 $G_{2\ 3}$ om G(ed) वैशपायन (for प्रभावती) — (L 443) K_3 पुरा (for परि-) K_1 विद्या (for दत्ता) K_1 दत्ता (for विद्या) K_4 परा (for पुरा) — (L 444) T_1 सौभाग्यदायिनी सत्ये रत्नं सौभाग्यमेव च ; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ सुभर्तृदायिनी सद्यो दत्त (T_3 G_5 °त्ता) सौभाग्यमेव च — (L 445) M_4 ध्यायसि (for ध्यास्यसि) $T_{2.3}$ $G_{1\ 3-5}$ अवध्यो य स मे पति (for ^{b}) — (L 446) D_1 भविष्यति (for °तेति) K_2 अति-, K_4 इति (for अभि-) — After line 446, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ ins

8** प्रद्युम्नं त्वहमेष्यामि युवां तावप्यवाप्स्यथ ।
[T_1 इच्छामि (for एष्यामि)]

— (L 447) K_2 T_4 गृह्णीता (for °तं) B_2 D_6 ताम् (for तद्) G_2 गृह्णीतामुत्तमा विद्यां (for ^{a}) — (L 449) M_4 जग्मतुर् (for दध्य°) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ विन्यस्य (for अभ्यस्य). — (L 450) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 तु प्रद्युम्न- (for प्रद्युम्नेन). D_2 तौ ध्यातमात्रौ च तदा (for ^{a}) G_5 प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ) — K_4 om (hapl) lines 451–452 — (L 451) T_2 प्रभिन्नौ, G_5 पृच्छन्तौ (for प्रच्छन्नौ) K_1 M_4 मायया (for मायिना) — After line 451, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ ins. .

9** ततः प्रभावती दृष्ट्वा प्रद्युम्नप्रमुखानिमान् ।
हंसीमुखविनिर्दिष्टान्हर्षनिर्भरमानसा ॥
उत्थाय संभ्रमाविष्टा प्रद्युम्नं परिरभ्य च ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञा सिञ्चन्ती नेत्रवारिणा ॥
धन्यास्म्यनुगृहीतास्मि यन्मयालिङ्गितो भवान् । [5]
अद्य मामनुगृह्णीष्व भर्तृभावेन मानद ॥

प्रच्छन्नौ मायया वीरौ कार्ष्णिना मायिना नृप ॥
गान्धर्वेण विवाहेन तावप्यखिलार्दनौ ।
पाणि जगृहतुर्वीरौ मन्त्रपूर्व सतां प्रियौ ।
चन्द्रवत्या गदः साम्बो गुणवत्या तु कैशविः ॥
रेमिरेऽसुरकन्याभिर्वीरास्ते यदुपुंगवाः । [455]
मार्गमाणास्त्वनुज्ञां ते शक्रकेशवयोस्तदा ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

नभो नभस्येऽथ निरीक्ष्य मासि
कामस्तदा तोयदवृन्दकीर्णम् ।
प्रभावतीं चारुविशालनेत्रा-
मुवाच पूर्णेन्दुनिकाशवक्त्रः ॥ [460]
तवाननाभो वरगात्रि चन्द्रो
न दृश्यते सुन्दरि चारुबिम्बः ।
त्वत्केशपाशप्रतिमैर्निरुद्धो
बलाहकैश्चारुनिरन्तरोरु ॥
संदृश्यते सुभ्रु तडिद्घनस्था [465]
त्वं हेमचार्वाभरणान्वितेव ।
मुञ्चन्ति धाराश्च घना नदन्त-
स्त्वद्धारयष्टेः सदृशा वराङ्गि ॥
घनप्रदेशेषु बलाकपङ्क्त्य-
स्त्वद्दन्तपङ्क्तिप्रतिमा विभान्ति । [470]
निमग्नपद्मानि सरःसु सुभ्रु
न भान्ति तोयानि रयाकुलानि ॥
अमी घना वायुवशोपयाता
बलाकमालामलचारुदन्ताः ।
अन्योन्यमभ्याहनितुं प्रवृत्ता [475]
वनेषु नागा इव शुक्लदन्ताः ॥
धनुस्त्रिवर्णं वरगात्रि पश्य
कृतं तवापाङ्गमिवाननस्थम् ।
विभूषयन्तं गगनं घनांश्च
प्रहर्षणं कामिजनस्य कान्ते ॥ [480]
घनान्नदन्तः प्रतिनर्दमाना-

इत्युक्तस्तु प्रभावत्या प्रद्युम्नो हृष्टमानसः ।
गान्धर्वेण विवाहेन प्रतिजग्राह तां तदा ॥
— (L 453) T1 G2 -पूतौ, T2 G1 5 M4 -पूतं (for -पूर्व) G2 तदा (for सतां) K1 Ds2 D3 4 T2 प्रिय (for प्रियौ). — (L 454) K2-4 Ñ2 B2 Dn1 Ds1 D2 3 T1 4 G3 M4 गुणवत्यास्, V1 °त्यां (for °त्या) T1 कैशव (for °वि) — (L 455) V1 वरास् (for वीरास्) T1-3 G1 3-5 -नन्दना (for -पुंगवा)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 T3 — *Mention of Khila* K1 V B Dn2 Ds1 D1 — *Adhy name* K1 2 V2 3 B1 3 Ds D2-4 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्; K3 B2 D6 प्रद्युम्नोत्तरम्, K4 V1 Dn D1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभ ; D5 T1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभवध , T2-4 G1-4 वज्रनाभवधः — *Adhy no* K3 (marg) 147, V2 152; V3 B2 Ds2 151, Dn 149, D1 145, D3 T4 G2 158, D4 148, T1 G3 4 161; T2 G1 163, T3 170, G5 165, M4 162

(L 457) K2 मासे (for मासि) —(L 460) K3 पूर्वेन्दु- (for पूर्णेन्दु) Ñ2 V3 B2 -विकाशवक्त्र· ; D2 -विकाशि° D6 G2 विशाल°, T1 G3 5 -विकासनेत्र , T2 3 G1 4 -विकासवक्त्र· (for -निकाश°). — (L 461) G2 तवाननाभे न च भाति चन्द्रो (L 462) T1 बिम्बि (for चारु-) — (L 463) Ñ2 -प्रतिमा- (for °मैर्) — (L 464) D1 4 -निरन्तराभ्रै., D2 °राभ , T4 °रोरु (for °रोरु) — (L 465) Ñ2 तडिद्घनस्थं (for °द्घनस्था) K2 सदृश्यसे सुभ्रु घनप्रकाशा — K3 om lines 467–471 —(L 468) K1 2 D3 4 त्वद्दङ्ग-, D5 त्वद्गात्र- (for त्वद्धार) — Ñ2 om lines 469–470 — (L 469) T1 बलाह- (for °क) K4 V1 B1 D5 6 T2-4 G1-3, 5 M4 -पङ्क्तिस्, V3 B2 3 Ds D1 4 -पङ्क्यस् (for पङ्क्तयस्)· K1 2 D2 घनप्रदेशे तु बलापङ्क्तयस् —(L 470) V1 D5 6 T2 3 G1 3 4 विभाति, V3 भवन्ति (for विभान्ति) — T1-3 G1 3-5 M4 om lines 471–472 T4 G2 om line 471 — (L 471) K2 D4 (marg as above) -पत्राणि (for -पद्मानि) K1 Ñ2 V2 D5 सरित्सु (for सरःसु) K4 D3 निमग्नपत्राणि सरित्सु सुभ्रु — (L 472) D3 G2 वि- (for न) K1 2 V1 D3 निराकुलानि (for रया°) —(L 473) K4 -वेशोपवगा, T1-3 G1 3-5 M4 °नीता (for °याता) — (L 474) D1 बलाहकाश्चामलचारुदन्ता·, K4 °वलिचारुदन्ताः· — G3 om (hapl) lines 475–476 —(L 475) D3 बृहन्तो (for प्रवृत्ता) — (L 476) K2 करेणु- (for वनेषु). K3 श्लिष्ट-, K4 श्लक्ष्ग- (for शुक्ल-) —(L 477) K3 यच्च, K4 यस्य (for पश्य) — (L 479) K1 D5 6 T1-3 G1 4, 5 घनाश् (for घनांश्). T4 G2 3, 5 M4 विभूषयन्तो गगनं

न्निरीक्ष्य सुश्रोणि शिखीन्प्रहृष्टान् ।
समाहृतानुच्छ्रितपिच्छभारा-
न्प्रियाभिरामानुपनृत्यमानान् ॥
हर्म्येषु चान्ये शशिपाण्डुरेषु [485]
राजन्ति सुश्रोणि मयूरसंघाः ।
मुहूर्तशोभामतिचारुरूपां
दत्त्वा पतन्तो वलभीमुखेषु ॥
प्रक्लिन्नपक्षास्तरुमस्तकेषु
मुहूर्तचूडामणितां विधाय । [490]
प्रयान्ति भूमिं नवशाद्वलाना-
माशङ्कमाना धृतचारुदेहाः ॥
प्रवाति धारान्तरनिःसृतश्च
सुखोऽनिलश्चन्दनपङ्कशीतः ।
कदम्बसर्जार्जुनपुष्पभूतं [495]
समावहन्गन्धमनङ्गबन्धुम् ॥
रतिश्रमस्वेदविनाशहेतु-
र्नवोदभारानयने च हेतुः ।
न मारुतः स्याद्यदि चारुगात्रि
न मेघकालो मम वल्लभः स्यात् ॥ [500]
एवंविधेषु प्रियसंगमेषु
रतावसाने यदुपैति वायुः ।
रतिश्रमस्वेदहरः सुगन्धी
ततः परं किं सुखमस्ति लोके ॥
जलाप्लुतानीक्ष्य महानदीनां [505]
सुगात्रि हंसाः पुलिनान्यधृष्टाः ।
गताः श्रमं मानसवासलुब्धाः
ससारसाः क्रौञ्चगणानुविद्धाः ॥
न भान्ति नद्योऽद्य सरांसि चैव
हतत्विषश्चायतचारुनेत्रे । [510]
गतेषु हंसेष्वथ सारसेषु
रथाङ्गतुल्याह्वयनेषु चैव ॥
भोगैकदेशेन शुभं शयानं

घनाश्च —(L 481) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{2\,3}$ Ds D_6 T_2 $G_{1\,4}$ M_4 -नन्दमानान् (for -नर्द°) G_5 घना नदन्ति प्रतिनन्दमानान् —(L 482) K_2 समीक्ष्य (for निरीक्ष्य) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ M_4 शिखिप्रवीरान् (for शिखीन्प्रहृष्टान्) —(L 483) B_1 समाश्रितान्, K_4 B_3 D_3 T_3 G_1 °हितान् (for °हृतान्) B_2 उद्धत- (for उच्छ्रित-) $\tilde{N}_2$ सनाद्यतामुत्सृतपिच्छभारान्; Ds_2 समाहतानुच्छ्रितपक्ष°, D_5 समाहृतानुद्धृतपिच्छ°, G_4 समाहितानुद्धतपिच्छ° —(L 484) K_1 D_4 प्रियानुरामा (D_4 °गा)न्, K_4 D_2 °भिरागान्, D_3 °भिराराद् (for °भिरामान्) T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ अति (for उप-) D_1 प्रियाभिरामादुपनृत्यमाना — K_3 om lines 486–487 —(L 487) M_4 -शोभां (for -रूपां) —(L 488) K_1 D_4 वलभीषु तेषु, $K_{3\,4}$ D_2 °भीतटेषु, V B Dn Ds $D_{5\,6}$ $T_{2\,3}$ $G_{1\,2\,4}$ °भीपुटेषु (for °भीमुखेषु) K_2 दत्त्वा पतगो वलभीषु तेषु, $T_{1\,4}$ $G_{3\,5}$ M_4 दत्त्वा नदन्ती वलभीपुटेषु — K_2 om lines 489–500 —(L 489) D_2 प्रक्लिष्ट- (for प्रक्लिन्न-) V_3 संभवेषु (for -मस्तकेषु) —(L 490) K_3 $T_{1\,3\,4}$ G_{3-5} विहाय (for विधाय) —(L 491) V_3 भोक्तुं (for भूमिं) D_1 मृदु (for नव-) $D_{2\,3}$ -शाड्वलाभाम् (for शाद्वलानाम्) —(L 493) K_1 D_4 -मिश्रितश् (for निःसृतश्) T_{1-3} $G_{1\,4\,5}$ प्रया($T_{2,3}$ $G_{1\,4}$ °वा)ति धारानिकरान्समीरणो, T_4 G_2 प्रवा(G_2 °या)न्ति धारास्तरुनिसृताश्च; G_3 प्रयान्ति धारान्वितरान्समीरणो. —(L. 494) $D_{3,6}$ सुखानिलश्, M_4 समीरणश् (for सुखोऽनिलश्) D_2 सुखानिलः काननशीतलश्च, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ विनिःसृतश्चन्दनपङ्कशीतलः —(L 495) T_{1-3} $G_{1\,4\,5}$ -पुष्पभूषितं, G_2 °सघान् (for °भूत) —(L 496) K_1 Ds_2 $D_{2\,4\,5}$ T_{1-3} $G_{1\,3\,5}$ बन्धु, K_4 -वर्णम्, V_1 -रम्यम् (for बन्धुम्) K_3 समात्रहद्गन्धमनङ्गवर्णम् —(L 498) T_2 G_1 -भारोन्नयने (for भारान°) D_3 नवाम्बुधारानयने च हेतुः —(L 499) G_2 दिशि (for यदि) D_3 वा सुगात्रि, T_{1-3} $G_{1\,3-5}$ चारुगन्धो (for °गात्रि) —(L 500) K_3 Dn न ह्येष, K_4 तदेष (for न मेघ-) T G M_4 वर्णित (for वल्लभ) —(L 503) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B Ds $D_{2\,3\,6}$ T_3 सुगन्धिस्. D_5 °न्धस् (for °न्धी) V_2 रतिश्रमस्वेदविनाशहेतुस् —(L 505) D_6 T_{1-3} $G_{1\,3}$ जलावृ(D_6 T_3 °प्लु)तान्वीक्ष्य; G_5 °वृतानीक्ष्य, M_4 °प्लुतानां तु (for °प्लुतानीक्ष्य) —(L 506) K_4 सुगात्रि हंसाः पुलिनान्प्रकृष्टाः, $\tilde{N}_2$ V_3 B_2 Dn D_4 (*sup lin*) $_5$ °त्रि हंसा पुलिनानि हृष्टा, D_1 °त्रि हंसाः पुलिनात्प्रकृष्टा —(L 507) T_1 गताः श्रमान्, $T_{2\,3}$ $G_{4\,5}$ गतश्रमा (for गताः श्रमं) V_1 -सर्ग-, V_3 Ds -सङ्ग- (for वास-) B D_6 गता ध्रुव (D_6 [marg] नभो) मानससङ्गलुब्धा —(L 508) $K_{1\,2}$ V_3 Dn_2 Ds_2 D_{4-6} $G_{1\,3}$ गुणानु (for ग°) — K_2 om lines 509–548 —(L 509) B_2 $T_{1,3}$ $G_{1\,3-5}$ न (for ऽद्य) —(L 510) K_1 हतत्विषो वा; $\tilde{N}_2$ °षां च, $V_{1,3}$ B_2 Ds $D_{1\,2,4\,6}$ G_2 °षीव; V_2

ध्रुवं जगन्नाथमुपेन्द्रमीशम् ।
निद्राभ्युपेता वरकालतज्ज्ञा [515]
श्रियं प्रणम्योत्तमचारुरूपाम् ॥
निद्रायमाणे भगवत्युपेन्द्रे
मेघाम्बराक्रान्तनिशाकरोऽद्य ।
पद्मामलाभः कमलायताक्षि
कृष्णस्य वक्त्रानुकृतिं करोति ॥ [520]
कदम्बनीपार्जुनकेतकानां
स्रजो ध्रुवं कृष्णमुपानयन्ति ।
पुष्पाणि चान्यान्यृतवः समस्ता
कृष्णात्प्रसादानभिकाङ्क्षमाणाः ॥
नागाश्चरन्तो विषदिग्धवक्त्रा [525]
स्पृशन्ति पुष्पाण्यथ पादपानाम् ।
पेपीयमानान्भ्रमरैर्जनानां
कौतूहलं ते जनयन्त्यतीव ॥
तोयातिभाराम्बुदवृन्दनद्धं
नभः पतिष्यन्तमिवाभिवीक्ष्य । [530]
निपातगम्भीरमतिप्रविष्टं
मनोहरं चारुमुखस्तनोरु ॥
बलाकमालाकुलमाल्यदाम्ना
निरीक्ष्य रम्यं घनवृन्दमेतत् ।
सस्यानि भूमावभिवर्षमाणं [535]
जगद्धितार्थं विमलाङ्गयष्टि ॥
जलावलम्बाम्बुदवृन्दकर्षी
घनैर्घनान्योधयतीव वायुः ।
प्रवृत्तचक्रो नृपतिर्वनस्था-
न्गजान्गजैः स्वैरिव वीर्यदृप्तान् ॥ [540]
अभौममम्भो विसृजन्ति मेघाः
पूतं पवित्रं पवनैः सुगन्धि ।
हर्षावहं चातकबर्हिणानां
वराण्डजानां जलदप्रियाणाम् ॥
प्लवंगमः षोडशपक्षशायी [545]

°षी च, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ जलागमे तु (for हतत्विषश्च) K_3 Dn -चारुलोचने (for °नेत्रे) K_4 हतत्विषा चायतचारुलोचने —(L 513) $K_{1\ 3\ 4}$ नागैकदेशे च (K_3 °शेन) (for भोगैकदेशेन) —(L 514) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 वधूर् (for ध्रुवं) G_4 उपेन्द्र भूमिम् (for °मीशम्) —(L 515) D_6 घन- (for वर-). $V_{2\ 3}$ -गात्रि-, G_2 कर्म (for काल-) M_4 -तत्त्वात् (for -तज्ज्ञा) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ निद्रा ह्युपेता वनकालतज्ज्ञा —(L 516) K_4 प्रगृह्य, Poona ed G(ed) प्रगम्य (for प्रणम्य) B_1 D_3 T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 [उ]त्तर- (for [उ]त्तम-). K_1 श्रियं प्रगृह्योत्तमकान्तरूपाम् —(L 518) Dn_2 मेघान्धकारात्त-, D_4 $T_{2\ 3}$ G °न्तराक्रा(G_5 °का)न्त (for °म्बराक्रान्त-) —(L 519) V_1 पद्माननाभ, V_2 D_5 (marg as above) पद्मोत्पलाभ (for पद्माम°) —(L 520) G_5 चक्राकृतिकं (for वक्त्रानुकृतिं) —(L 521) $K_{1\ 3\ 4}$ V_3 D_{1-5} -केतकीनां (for °कानां) —(L 523) $K_{3\ 4}$ Dn D_4 (marg) स्रवन्ति, $\tilde{N}_2$ समन्तात् (for समस्ता) —(L 524) D_2 T_2 G_4 कृष्ण- (for कृष्णात्) —(L 525) D_3 मद- (for विष) K_4 B_1 -दग्ध (for -दिग्ध-) —(L 526) V_3 पादपस्थान्, B_1 °पाग्रान्, B_{2-3} D_6 °पान्यान् (for °पानाम्) —(L 527) K_1 $D_{3\ 4}$ निपीयमानान्, $K_{3\ 4}$ Dn_1 Ds $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ $T_{3\ 4}$ G_5 पेपीयमाना, V_1 °यमान-; M_4 निलीयमानान् (for पेपीय°) —(L 528) K_1 D_4 सं- (for ते). —(L 529) D_3 -नीलं (for नद्धं) —(L 530) D_5 क्षरिष्यन्तम् (for पति°) —(L 531) B_1 Ds निपान-, G_5 नितान्त (for निपात-) D_3 प्रवृष्ट (for प्रविष्टं) K_1 D_4 निपानगम्भीरमपि प्रवेष्टुं, K_4 निर्यान्ति गम्भीरमभिप्रवेष्टं, $\tilde{N}_2$ V $B_{2\ 3}$ $D_{1\ 6}$ M_4 निपानगम्भीरमभिप्रविष्टं, D_2 T_4 °नगम्भीरमभिप्रवृष्टं, T_{1-3} G_{1-4} नितान्तगम्भीरमभिप्रवि(G_3 °वृ)ष्ट, Bom Poona eds G(ed) निपानगम्भीरमभिप्रवृष्ट —(L 532) K_4 मनोहर चारुमुखि स्वनेन, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ जलान्तरं चारुभुवःस्थलेन —(L 533) V_2 -पुष्प- (for माल्य-) K_1 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 5}$ M_4 -दाम, T_4 -दामा (for -दाम्ना) —(L 534) D_3 बद्धं (for रम्यं) —(L 535) G_3 -वीक्ष्यमाणं (for -वर्ष°) —(L. 536) K_1 $\tilde{N}_2$ V B Ds D_{1-6} त्रिमलाङ्गयष्टे, T_{1-3} G °लानि भान्ति (for °लाङ्गयष्टि) —(L 537) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ व्योमावलम्बाम्बुदवृन्दचारी —(L 539) $\tilde{N}_2$ प्रवृद्ध-; T_1 प्रयुक्त-, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ विवृत्त- (for प्र°) $K_{1\ 4}$ $D_{1\ 4}$ घनस्थान् (for व°) —(L 540) D_1 निजान् (for ग°) K_1 V_3 $B_{2\ 3}$ $D_{4\ 6}$ T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_4 -मत्तान् (for -दृप्तान्) T_4 G_2 गजैर्गजान्स्वैरिव वीर्यमत्तान् — K_2 om lines 541–548 —(L 542) D_4 नून (for पूतं) D_2 द्रुतं पवित्र पवनै सुगन्धै —(L 544) D_6 (marg) कृषीवलानां, T_{1-3} G वनप्रियाणां T_4 M_4 आरण्यकानां (for वराण्डजानां) D_6 वराङ्गनानां जलजप्रियाणाम् —(L 545) M_4 कोटर- (for षोडश-) K_1 -गामी (for -शायी) K_4 विहंगमोऽक्षोडकवृक्षशायी, T_{1-3} G

विरौति गोष्ठः सह कामिनीभिः ।
ऋचो द्विजातिः प्रियसत्यधर्मा
यथा सुशिष्यैः परिचर्यमाणः ॥
गुणो महांस्तोयजकालजोऽयं
प्रवृद्धमेघस्वनभीषिता यत् । [550]
परिष्वजन्त्यः परिवर्धयन्ति
विनापि शय्यासमयं प्रियाणाम् ॥
दोषोऽयमेकः सलिलागमस्य
मां प्रत्युदारान्वयवर्णशीले ।
न दृश्यते यत्तव वक्त्रतुल्यो [555]
घनग्रहग्रस्ततनुः शशाङ्कः ॥
प्रदृश्यते भीरु यदा शशाङ्को
घनान्तरस्थो जगतः प्रदीपः ।
तदा नु पश्यन्ति जनाः प्रहृष्टा
बन्धुं प्रवासादिव संनिवृत्तम् ॥ [560]
विलापसाक्षी प्रियहीनितानां
संदृश्यते भीरु यदा शशाङ्कः ।
नेत्रोत्सवः प्रोषितकामुकानां
दृष्ट्वैव कान्तं भवतीत्यवैमि ॥
नेत्रोत्सवः कान्तसमागतानां [565]
दावाग्नितुल्यः प्रियहीनितानाम् ।
तेनैव देहेन वराङ्गनानां
चन्द्रोऽपि तावत्प्रियविप्रियश्च ॥
विनापि चन्द्रेण पुरे पितुस्ते
यतः प्रभा चन्द्रगभस्तिगौरी । [570]
गुणागुणं चन्द्रमसो न वेत्सि
यतस्ततोऽहं प्रशशंसयिष्ये ॥
अवाप यो ब्राह्मणराज्यमीड्यो

महावृषो गोभिरदीनसत्त्वो — (L 546) G_4 विभाति (for विरौति) K_1 D_3 G_2 M_4 गोष्ठे, D_4 गोष्ठ्य (for गोष्ठः) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ विभाति गोष्ठे सह कामिनीभि . — (L 547) G_3 श्रुतौ (for ऋचो) $K_{1\ 3\ 4}$ $Ñ_2$ B_2 D_S $D_{1\ 4,\ 6}$ -धर्मौ (for -धर्मा) D_3 गुरुर्द्विजाति. प्रियसत्यधर्मौ, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 श्रुतौ (T_1 शुचौ, M_4 रुचा) द्विजातिः प्रियसत्यधर्मौ ($T_{2\ 3}$ $G_{1\ 5}$ °र्मे) — (L 548) $V_{2\ 3}$ B $D_{1\ 2}$ G_2 परिवार्यमाण (for परिच°) K_1 D_S D_{4-6} यथा स शि(D_6 स्वाशि)ष्यैः परिवार्यमाण . — (L 549) K_3 -कालयोगम् ; G_4 °जे यः (for °जोऽयं). — (L 550) K_1 V_1 D_2 अबुद्ध-, $B_{2\ 3}$ Dn प्रबुद्ध ; D_3 उन्नद्ध- (for प्रवृद्ध) D_5 -भीषितानाम् (for °ता यत्) K_{2-4} $D_{1\ 4}$ T_4 अबुद्धमेघस्वनभीषितानाम् (K_2 T_4 °ताया·), D_6 G_2 प्रबुद्धमेघस्वनभीषितो य (G_2 °भूषितोऽयम्), T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ प्रबु(T_3 प्रवृ- ; $G_{1\ 4}$ अनु-, G_5 प्रब)द्धमेघस्वर(T_1 G_3 °न)-भूषितश्च, M_4 आबन्धमेघस्वरभीषिता या — (L. 551) $Ñ_2$ T_1 परिष्वजन्त, T_4 G_2 °जन्त्याः (for °जन्त्य) T_3 G_4 प्रति- (for परि-) K_3 -हर्षयन्ति (for -वर्ध°) T_2 G_1 M_4 परिष्वजन्तः प्रतिवर्ध(M_4 °र्तं)यन्ति — (L 552) D_2 शयनं ; M_4 -शरणं (for समयं) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ स्त्रियोऽपि शय्यासमयं प्रियाश्च — K_2 om lines 553-556 — (L 554) K_4 V_1 $D_{2\ 3\ 6}$ सं (for मां) V_1 -वंशशीले ; Dn -रूप°, M_4 -शीलवर्णे (for -वर्णशीले) D_5 नवाम्बुदाना च सुगन्धशीले — T_2 om. lines 555-562. — (L 556) D_1 घनाघन- (for घनग्रह-). — After line 556, the sequence in V_1 is . lines 567-568, 563-566 ; 557-562, 569-572 K_3 om. (hapl.) lines 557-562 — (L 558) $Ñ_2$ जनान्तरस्थो (for घ°)

— (L 560) K_1 D_4 विधुं (for बन्धुं) — After line 560, K_2 ins ·

10** तन्त्रोत्सव· कामसमागमानां
प्रदृश्यते यत्र सुधाशशाङ्क· ।

— K_2 om lines 561-572 — (L 561) $Ñ_2$ -हारितानां, V_2 Dn_2 $D_{4\ 6}$ T_1 G_3 -हीन° (for -हीनि°) D_1 विलाससाक्षी प्रियसंगतानां . — (L 563) K_3 संत्रासन. ; D_1 संत्रासत· (for नेत्रोत्सव·) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ संगत- (for प्रोषित-) T_1 नेत्रोत्सवत्वं गतकामुकानां — (L 564) K_3 D_1 कामं, K_4 कान्ते, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ कान्तो (for कान्तं) V_3 वेद्मि (for [अ]वैमि) — (L 565) K_1 V_1 D_6 M_4 -समागमानां (for °गतानां) — (L 566) K_1 D_1 पति- (for प्रिय-) K_3 Dn_2 D_6 T_{1-3} $G_{1\ 3}$ M_4 -हीनता(M_4 का)नाम्, V_1 Dn_1 -हानिता° (for -हीनिता°) $Ñ_2$ दावाग्निकामः प्रियहारितानाम्) — (L 267) $T_{1,\ 3}$ G_1 हीनेन (for देहेन) — (L 568) V_3 न भवेत् (for प्रियवि-) $K_{3\ 4}$ D_5 T_4 प्रियं (for प्रियश्च) — (L 569) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ पुरो विभाति (for पुरे पितुस्ते). — (L 670) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ घन- (for यत·) B_1 -तुल्या, G_5 -चौरी (for -गौरी) — (L 571) T_{1-3} M_4 गुणागुणांश्च (for °गुण) Bom Poona eds. G(ed) वेद्मि (for वेत्सि) K_4 गुणे गुणे चन्द्रसमो न वेत्ति ; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3}$ गुणागुणांश्चन्द्रमसोऽथ वेत्सि (G_3 °सो न वेद्मि), G_2 गुणागुणांस्ते मनसा न वेत्सि . — (L 573) T_1 यद् (for यो) B_1 T_4 G_2 इज्यो (for ईड्यो). — (L 574) K_4 दुःप्रापम् (for दुरापम्) T_1 सुकृतं, $T_{2\ 3}$ $G_{1,\ 3-5}$ °ती (for °तैस्) — (L 575) $K_{1,\ 3,\ 4}$

दुरापमन्यैः सुकृतैस्तपोभिः ।
गायन्ति विप्राः पवमानसंज्ञं [575]
यं सामगाः पर्वणि चाप्युदारम् ॥
पिता बुधस्योत्तमवीर्यकर्मा
पुरूरवा यस्य सुतो नृदेवः ।
प्राणाग्निरीड्योऽग्निमजीजनद्यो
नष्टं शमीगर्भभवं भवात्मा ॥ [580]
तथैव पश्चाच्चकमे महात्मा
पुरोर्वशीमप्सरसां वरिष्ठाम् ।
पीतः पुरा योऽमृतसर्वदेहो
मुनिप्रवीरैर्वरगात्रि घोरैः ॥
नृपः कुशाग्नैः पुनरेव यश्च [585]
धीमान्गतोऽग्निर्दिवि पूज्यते च ।
आयुश्च वंशे नहुषश्च यस्य
यो देवराजत्वमवाप वीरः ॥
देवातिदेवो भगवान्प्रसूतो
वंशे हरिर्यस्य जगत्प्रणेता । [590]
भैमप्रवीरः सुरकार्यहेतो-
र्यः सुभ्रु दक्षस्य वृतः सुताभिः ॥
बभूव राजा च वसुश्च यस्य
वंशे महात्मा शशिवंशकेतुः ।
यश्चक्रवर्तित्वमवाप वीरः [595]
स्वैः कर्मभिः शक्रसमप्रभावः ॥
यदुश्च राजा शशिवंशमुख्यो
योऽवाप मह्यामधिराजभावम् ।
भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य
वीराः प्रसूताः सुरराजतुल्याः ॥ [600]
न कुत्सितो यस्य नृपोऽस्ति वंशे
न नास्तिको नैकृतिकोऽथ वापि ।
अश्रद्दधानोऽप्यथ वा कदर्यः
शौर्येण वा वारिरुहाक्षि हीनः ॥
वंशे वधूस्त्वं कमलायताक्षि [605]
श्लाघ्या गुणानामपि पात्रभूता ।
कुरु प्रणामं शिखराग्रदन्ति
तस्य त्वमीशस्य सतां प्रियस्य ॥
नारायणात्मभवायनाय

D_4 (marg) -यज्ञे , K_2 V_1 D_4 -संज्ञे, B_3 -संज्ञि , D_5 (marg) यज्ञं , G_5 -संज्ञित (for -संज्ञ) — (L 576) D_5 समागता (for यं सामगा) $K_{3\ 4}$ [उ]दारा (for [उ]दारम्) — (L 577) V_2 Dn D_1 $G_{2\ 3}$ [उ]त्तर- (for [उ]त्तम-) T_1 सिताम्बुदस्योत्तरवीर्यकर्मा (sic) — (L 578) B_1 यतो (for सुतो) D_5 नृपेन्द्र (for नृदेव) — (L 579) D_2 T_4 G_3 प्राणाग्निम् , G_2 प्राच्याग्निम् (for प्राणाग्निर्) K_2 प्राणान्निरीक्ष्याग्निमजीजनद्यो — (L 580) $\tilde{N}_2$ T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 महात्मा (for भवात्मा) — D_4 om (hapl) line 581 — (L 581) K_4 चायं (for पश्चाच्) — (L 582) $D_{3\ 4}$ अप्सरस (for °रसां) — (L 584) D_3 -गात्रि पौरै , D_6 M_4 -गात्रदेवै (M_4 °है), T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ -गात्रि य सुरै (for -गात्रि घोरैः) — (L 585) D_3 पिताग्ने (for कुशाग्नै) K_2 जीवितो (for यश्च). T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ नृपोडुभिर्यः परिवारितश्च — (L 586) K_2 त्रेता वै, B_1 D_5 अतोऽग्निर् , D_1 नतोऽग्निर् ; D_6 गदोऽग्निर् ; $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ गतोऽसौ (for गतोऽग्निर्) D_2 धीमान्मतो देवि स पूज्यते च , D_3 धीमांस्ततो देवि बभूव भूप , T_1 धीमान्गतोऽसौ दिवि पूज्यतेव , M_4 °नतोऽग्निर्दिवि पूज्य एव — (L 588) K_1 D_4 धीरः (for वीरः). — (L 589) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 देवादि- (for °ति-). — (L 590) K_3 G_3 यत्र (for यस्य) K_4 जगत्प्रसूति (for °त्प्रणेता) — (L 592) D_2 देवस्य (for दक्षस्य) — (L 594) Bom Poona eds G(ed) -दीप (for -केतु) — (L 598) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 5}$ वृद्ध्या ह्यधि- , G_3 मह्या ह्यधि- (for मह्यामधि-) T_1 य उवास मुख्यो ह्यधिराजभावम् — (L 599) V_1 प्रजा D_2 भैमा (for भोजाः) — (L 601) K_1 $B_{1\ 2}$ Ds $D_{2\ 4}$ $T_{1\ 4}$ कूटकृद् , $K_{3\ 4}$ कुनृपो (for कुत्सितो) K_2. $V_{2\ 3}$ B_3 D_6 $T_{2\ 3}$ G_5 न कूटकृद्यस्य नरोऽस्ति ($T_{2,3}$ G_5 नृपस्य) वंशे , D_1 नाभून्नृपो यस्य नृपोऽस्ति वंशे , D_3 नाक्षत्रियो यस्य नृपस्य वंशे — (L 603) D_2 यदि (for ऽप्यथ). — (L 606) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ अस्मि (for अपि) M_4 श्लाघ्या गुणानामसि मातृभूता — (L 608) T_{1-3} $G_{1\ 5}$ तस्मात्त्वम् (for तस्य त्वम्) D_3 सुरप्रियस्य (for सतां प्रि°) — After line 608, Ds ins

11** सदाशिवेनापि धृतस्य मौलौ

— (L 609) K_1 नारायणायात्मभवाय नित्यं , D_3 °य प्रभवाप्ययाय — (L 610) K_3 लोकाय चाथ (for °यनाय) V_3 D_3 लोकान(D_3 °ल)याय त्रिदशालयाय — (L 611)

लोकायनाय त्रिदशायनाय । [610]
खगेन्द्रकेतोः पुरुषोत्तमाय
कुरु प्रणामं श्वशुराय देवि ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
सत्रावसाने तु मुनेः कश्यपस्यातितेजसः ।
जग्मुर्देवासुराः स्वानि स्थानान्यमितविक्रमाः ॥
वज्रनाभोऽपि निर्वृत्ते सत्रे कश्यपमभ्यगात् । [615]
त्रैलोक्यविजयाकाङ्क्षी तमुवाचाथ कश्यप. ॥
वज्रनाभ निबोधस्व श्रोतव्यं यदि चेन्मम ।
वस वज्रपुरे पुत्र स्वजनेन समावृतः ॥
तपसाभ्यधिकः शक्रः शक्रश्चैव स्वभावतः ।
ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च ज्येष्ठः श्रेष्ठतमो गुणैः ॥ [620]
राजा कृत्स्नस्य जगतः पात्रभूतः सतां गतिः ।
संप्राप्तो लोकराज्यं स सर्वभूतहिते रतः ॥
नैव शक्यस्त्वया जेतुं वज्रनाभ विहन्यसे ।
अहि पदा व्युत्क्रमन्वै नचिराद्विनशिष्यसि ॥
वज्रनाभस्तु तद्वाक्यं नाभिनन्दति भारत । [625]
कालपाशपरीताङ्गो मर्तुकाम इवौषधम् ।
अभिवाद्य स दुर्बुद्धिः कश्यपं लोकभावनम् ।
त्रैलोक्यविजयारम्भे गतिं चक्रे दुरासदः ॥
ज्ञातियोधान्समानीय मित्राणि सुबहूनि च ।
प्रतस्थे स्वर्गमेवाग्रे विजिगीषुर्विशां पते ॥ [630]
एतस्मिन्नन्तरे देवौ कृष्णेन्द्रौ च महाबलौ ।
प्रेषयामासतुर्हंसान्वज्रनाभवधं प्रति ॥
समागतास्तु तच्छ्रुत्वा यदुमुख्या महाबलाः ।
मन्त्रयित्वा महात्मानश्चिन्तामापेदिरे तदा ।
वज्रनाभोऽद्य हन्तव्यः प्रद्युम्नेनेत्यसंशयम् । [635]

T1–3 G1 2 5 -धाम्ने (for -केतो) G2 पुरुषोत्तमस्य (for °त्तमाय)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 T3 — *Mention of Khila* K1 V B Dn2 Ds2 D1 6 — *Adhy name* K1 B1 3 D5 प्रद्युम्नोत्तरम्, K2 V2 3 B1 Ds D2 4 6 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्, K4 V1 Dn D1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभ , D3 प्रद्युम्नवज्रनाभम् , T1 G3 प्रद्युम्नप्रभावतीसंलापे वज्रनाभवधोद्योग॰ , T2–4 G1 2 4 वज्रनाभवध — *Adhy no* K3 (marg) 148, V1 154; V2 153, V3 B2 Ds2 152, D1 146, D3 T4 G2 159, D4 149, T1 G3 4 162, T2 G1 164, T3 171, G5 165, M4 163

(L 613) T4 G2 मुनय (for तु मुने॰) B1 [अ]मितौजस (for [अ]तिते॰) — (L 614) D5 तेजस , T2 G5 -विक्रम (for °मा) — (L 615) K2 Ds1 D6 T4 निवृत्ते (for निर्वृत्ते) V2 T G1 2 4 5 M4 अभ्ययात्, G3 °धात् (for °गात्) — (L 617) K3 V2 D1–4 G1 M4 निबोध त्वं , G3 °धेदं (for °धस्व) K3 4 om lines 617[b]–618[a] T1–3 G1 3–5 मे वच (for चेन्मम) — (L 618) G2 त्वं तु (for वस) V2 D5 तत्र (for पुत्र) V3 B1 सहावृत., D5 समन्वित , M4 [अ]भिसंवृत (for समा°) — (L 619) K2 T3 शत्रु (for शक्र) K4 तपस्यप्यधिक॰ शक्र (for [a]). D6 त्वत्तश् (for शक्रश्). K1 समासत , D2 3 प्रभावत (for स्व°) — (L 620) M4 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ) K4, D1 श्रेष्ठस्तपो- (for श्रेष्ठतमो). — (L 621) K3 Dn Ds राजन्; D3 राज्ये (for राजा) G2 तु तस्य (for कृत्स्नस्य) — (L 623) K3 4 Ds D1 शक्यं (for शक्यस्) T1–3 G1 3–5 M4 पुरंदर. (for विहन्यसे) — (L 624) Dn यथा (for पदा) K3 G2 [अ]त्युत्क्रमन्वै , V1 व्युत्क्षिपसि , V3 व्युत्क्रामन्वै , B1 व्युत्क्षिपन्वै , D6 [अ]भ्युत्क्रमन्वै , T2 3 G1 5 व्युत्क्रमसे (for °मन्वै) K4 अहं यदा करोष्येन (sic), T1 G3 अहिंसया व्युत्क्रमसे (for [a]) Ds2 हि नशिष्यति (for विनशिष्यसि) — (L 625) T2 T2 तद्वाचं (for °क्यं) — (L 626) K2 -यान- (for -पाश-) — (L. 627) V2 काल- (for लोक-) K2 -भाविनम्, D3 -भावन , T4 G2 पावनम् (for -भा°) — B1 om lines 628–634 — (L 629) T1 G3–5 M4 ज्ञातिभ्योऽथ , T4 ज्ञातीन्योधान् (for ज्ञातियो°) T2 3 G1 ज्ञातिभ्यो धनमानीय (for [a]) V1 सुहृदानि (for सुबहूनि) — (L 630) K3 4 V2 3 B2 3 Dn Ds D1 2 5 T1 विजिगीषन् (for °पुर्) — (L 631) K2 3 Ñ2 V B2 3 D1–3 देवा॰ , K4 देव , D6 T G M4 वीरौ (for देवौ) — (L 632) M4 वीरौ (for हंसान्). — After line 632, T1–3 G1 3–5 ins

12** तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययु ।
ऊचुश्च वचनं तेषा शक्रकेशवयोस्तदा ॥

— M4 om lines 633–656 — (L 633) K3 G2 समागतांस्तु , T1 2 G1 5 °गतानां (for °गतास्तु) K1 2 Dn Ds D3 4 6 समागतांश्च ताञ्छ्रुत्वा (for [a]) — (L 635) K1 Ñ2 V1 2 Dn Ds D4 [इ]त्यसंशयः , D2 T1 न संशयः , D5 न संशयम् (for [इ]त्यसं°). — (L 636) T1 G1 3 5 दनोर्

तयोर्दुहितरो भार्या भक्त्या ताः सर्वभावनाः ॥
सर्वाः सगर्भास्ताश्चैव किं तु कार्यमनन्तरम् ।
प्राप्तः प्रसवकालश्च तासां नातिचिरादिव ॥
संमन्त्रयित्वैतदर्थं हंसानूचुर्महाबलाः ।
आख्येयमर्थवत्कृत्स्नं शक्रकेशवयोस्तदा ॥ [640]
हंसैर्गत्वा तदाख्यातं देवयोस्तद्यथातथम् ॥
ताभ्यां हंसास्तु संदिष्टा न भेतव्यमिति प्रभो ॥
उत्पत्स्यन्ति गुणैः श्लाघ्याः पुत्रा व कामरूपिणः ।
गर्भस्थाः सर्ववेदांश्च साङ्गान्वेत्स्यन्त्यनिन्दिताः ॥
तथा चानागतं सर्वमस्त्राणि विविधानि च । [645]
सद्य एव युवानश्च भविष्यन्ति सुपण्डिताः ॥
एवमुक्त्वा गता हंसाः पुनर्वज्रपुरं विभो ।
शशंसुश्चैव भैमानां शक्रकेशवभाषितम् ॥
प्रभावती तदा पुत्रं सुषुवे सदृशं पितुः ।
सद्योयौवनसंप्राप्तं सर्वज्ञं चैव भारत ॥ [650]

मासमात्रेण सुषुवे देवी चन्द्रवती नृप ।
चन्द्रप्रभमिति ख्यातं तनयं सदृशं पितुः ॥
सद्यश्च यौवनप्राप्तं सर्वज्ञत्वं च भारत ।
गुणवत्यपि पुत्रं च गुणवन्तमनिन्दिता ॥
युवानावथ सद्यस्तौ सर्वशास्त्रार्थकोविदौ । [655]
इन्द्रोपेन्द्रप्रसादेन संवृत्तौ यदुनन्दनौ ॥
हर्म्यपृष्ठे वर्धमाना दृष्टास्ते यदुनन्दनाः ।
इन्द्रोपेन्द्रेच्छया वीर नान्यथेत्यवधार्यताम् ॥
निवेदिताश्च संभ्रान्तैर्दैत्यैराकाशरक्षिभिः ।
वज्रनाभाय वीराय त्रिविष्टपजयैषिणे ॥ [660]
विचार्य सर्वे गृह्यन्तां समेते गृहधर्षकाः ।
इत्युवाचासुरपतिर्वज्रनाभो दुरासदः ॥
ततः सैन्यं समाज्ञप्तमसुरेन्द्रेण धीमता ।
आवारयामास दिशः सर्वाः कुरुकुलोद्वह ॥
गृह्यन्तामाशु वध्यन्तामिति वाचस्ततस्ततः । [665]

(for तयोर्) K1 2 D2 भक्तास्ता , K4 सन्त्येता , D3 अस्माकं (for भक्त्या ता) — (L 637) D2 सगर्भाश्चैव संजाता (for ^{a}) — (L 638) T1-3 G1 3-5 प्राप्ता वय भोगकालं (for ^{a}) K2 om line 638^b — (L 639) V3 B2 3 D6 T1-3 G1 3-5 [ए]तमर्थं , D2 [इ]दमर्थं (for [ए]तदर्थं) K1 2 4 Ñ2 V B1 3 Ds D3 5 6 हंसानूचे महाबल (for ^{b}) — (L 640) B1 मन्त्रवित् (for अर्थवत्) — (L 641) K1 Ds2 D4 यथार्थवत् , K2 V2 °यथम् , D3 T2 3 G1 5 °तथा (for °तथम्) T1 देवयोस्तु तदागतम् (for ^{b}) — D2 om lines 642-643 — (L 643) T1-3 G1 3 5 पुत्रा' (for श्लाघ्या) T1-3 G1 3 5 श्लाघ्या वै , G2 पुत्रा वै (for पुत्रा व·) — (L 644) V3 D6 ज्ञास्यन्ति (for वेत्स्यन्ति) — (L 645) D3 तथा शास्त्रावगमनम् (for ^{a}) V2 B1 2 Dn D6 T1 G3 मन्त्राणि (for अस्त्राणि) D3 विद्यु सर्वायुधानि च (for ^{b}) — (L 646) D5 सर्वे (for सद्य). K2 सर्वे एव पुमांसश्च (for ^{a}) D5 सर्वे एव च पण्डिता (for ^{b}) — (L 647) K3 4 V3 Dn Ds D2 3 G2 5 उक्ता (for उक्त्वा). T2 3 G1 एवमुक्तास्तदा हसा (for ^{a}) K1 2 Ñ2 V1 B1 D2-4 6 T3 G2 3 5 प्रभो (for विभो) — (L 650) B2 D4 सद्यश्च यौवनं प्राप्त , D2 सद्योऽथ यौवनं प्राप्त , D3 सद्यो वै यौवनं प्राप्तं (for ^{a}) K1 4 T1-3 G1, 3 5 सर्वज्ञत्वं च भारत , D5 सर्वास्त्रज्ञं च भा° (for ^{b}) — D4 om (hapl) lines 651-653 — (L 652) Ñ2 Ds सदृशं तनयं पितु· (for ^{b}) — (L. 653) B1 T3 सद्यो यौवनसंप्राप्तं (for ^{a}) K4 T1-3 G1 ² 5 सर्वज्ञं चैव भारत , D³ प्रसादात्केशवेन्द्रयो , D5 सर्वास्त्रज्ञं च भारत , D6 सर्वज्ञ चापि भा° (for ^{b}) — (L 654) V3 Cal ed अनिन्दितम् (for °ता) — (L 655) V2 D2 3 युवानश्चाथ (D3 °श्चैव) सद्यस्ते , T1-3 G1 ² 5 यौवनं चाथ संप्राप्ता (T1 °प्तौ) (for ^{a}) Ñ2 -शस्त्रास्त्र (for -शा°). V2 D2 T2 3 G1 ² 5 -कोविदा (for °दौ) V1 सर्वशास्त्रविशारदौ (for ^{b}) — (L 656) K B3 Dn D1 6 यदुवर्धनौ , V1 युद्धनन्दनौ , T4 युद्धमर्दनौ (for यदुनन्दनौ) D2 3 संवृत्ता यदुपुंगवा , T1-3 G1 3 5 प्रबुद्धा युद्धदुर्मदा (for ^{b}). — (L 657) K1 D6 (*sup lin*) वर्तमाना (for वर्ध°) — T1-3 G1 3-5 om lines 658 — (L 659) D2 संप्राप्तैर् (for संभ्रान्तैर्) K2 3 Ñ2 V2 D3 दिव्यैर् (for दैत्यैर्) K4 Dn -संस्थितै , D3 -गामिभि (for -रक्षिभि) — D3 om lines 660-661 — (L 661) K1 3 4 V1 D1 वधाय , V2 B2 3 विधार्य (for विचार्य) T1-3 G1-3 5 M4 विचार्य गृह्यतां सर्वै (for ^{a}) K4 -वर्धका , V1 G2 दूषका , T1-3 G1 3 5 -रक्षका (for -धर्षका) — (L 662) D3 सौविदल्लैस्तदा राजन् (for ^{a}) D3 T1 M4 महासुर (for दुरासद·) — (L 663) V3 समरेन्द्रेण धीमता , T2, 3 G1 5 असुरेण च धी° (for ^{b}) — (L 664) K1 V1 B1 2 Dn1 D4 कुलोद्भव (for °द्वह) — (L 665) D5 G2 M4 गृह्यताम् (for °न्ताम्) K4 V1 बध्यन्ताम् , D1 गृह्य° (for वध्य°) D4 गृह्यतामाशु बध्यन्ताम् (for ^{a}) V2 [उ]वाच , Dn2 वाचं (for वाचस्) — (L 666) K1 उच्चकैर् (for उच्चैरुर्) M4 ऊचुश्चैवासुरे-

उच्चैरुरसुरेन्द्रस्य शासनादरिशासन ।।
तच्छ्रुत्वा व्यथितास्तेषां मातरः पुत्रवत्सलाः ।
रुरुदुस्ता रुदन्त्योऽथ प्रद्युम्नः सहसाब्रवीत् ।।
मा भैष्ट जीवमानेषु स्थितेष्वस्मासु सर्वथा ।
किं नो दैत्याः करिष्यन्ति सर्वथा भद्रमस्तु वः ।। [670]
प्रभावतीमथोवाच प्रद्युम्नो विक्लवां स्थिताम् ।
पिता तव गदापाणिः पितृव्यश्च स्थितस्तव ।।
भ्रातरश्चैव ते देवि ज्ञातयश्च तथापरे ।
एते पूज्याश्च मान्याश्च तवार्थे खलु सर्वथा ।।
भगिन्यौ पृच्छ भद्रं ते कालोऽयं खलु दारुणः । [675]
मरणं सहमानानां युध्यतां विजयो ध्रुवम् ।।
दानवेन्द्रादयो ह्येते योत्स्यन्तेऽस्मद्वधैषिणः ।
किमत्र कार्यमस्माभिः सर्वैश्चक्रान्तरस्थितैः ।।
प्रभावती रुदन्ती तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय जानुभ्यां पतिता क्षितौ ।। [680]
गृहाण शस्त्रमात्मानं रक्ष शत्रुनिबर्हण ।
जीवन्पुत्रांश्च दारांश्च द्रष्टासि यदुनन्दन ।।
आर्यां नृवर वैदर्भीमनिरुद्धं च मानद ।
स्मृत्वैतान्मोक्षयात्मानं व्यसनादरिमर्दन ।।
दुर्वाससा वरो दत्तो मुनिना मम धीमता । [685]
वैधव्यरहिता हृद्या जीवपुत्रा भविष्यसि ।।
एष मे हृदयाश्वासो भविता न तदन्यथा ।
सूर्याग्नितेजसो वाक्यं मुनेरिन्द्रानुजात्मज ।।
इत्युक्त्वा सासिमादाय सूपस्पृष्टा मनस्विनी ।
प्रददौ रौक्मिणेयाय जयस्वेति वरं वरा ।। [690]
स तं जग्राह धर्मात्मा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
प्रणम्य शिरसा दत्तं प्रियया भक्तियुक्तया ।।
चन्द्रवत्यपि निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा ।
तथा गुणवती चैव साम्बायासिं महात्मने ।।
हंसकेतुमथोवाच प्रद्युम्नः प्रणतं प्रभुः । [695]

न्द्रस्य (for ᵃ). K1 4 -शासना, K2 3 D1 T2 3 G1 -शासनः, V1 D2 3 -नाशनः, V2 -नाशन, V3 B Dn Ds T1 शासिन, T4 G2 -नाशना. (for -शासन) — (L 667) K3 Dn1 त्वरितास्, K4 दयि° (for व्यथि°) — (L 668) D3 तास्तिस्रोऽपि (for रुरुदुस्ता) युवत्योऽथ; D5 रुदन्तीस्तु, T1-3 G1 3 5 °न्तीश्च (for °न्त्योऽथ) M4 रुरुदुश्चारुमत्योऽथ (for ᵃ) K3 Ñ2 Dn D2 5 T G1-3 5 M4 प्रद्युम्न प्र(D5 प्रा)-हसन्ब्रवीत्, K4 °म्नः स हसन्ब्रवीत्, B1 °म्न. प्राह मन्त्रवित् (for ᵇ) — (L 669) K3. 4 V3 B2 3 Dn Ds D1 2 5 6 T3 स्थिरेषु (for स्थितेषु) — (L 671) K1 विप्लुव, V1 B3 Ds विक्लव, V2 Dn2 G1 M4 विप्लवां (for विक्लवां) D5 सतीम् (for स्थिताम्) D3 प्रद्युम्नोऽथ सुविक्लवाम्, T1 °म्नो विक्लवान्विताम् (for ᵇ) — (L 672) K V B Dn Ds D1 2 5 6 T1. 4 G2 3 M4 पितृव्याश्च स्थितास्तव (T4 °ता यदा) (for ᵇ) — (L 673) D2 त्रातारश् (for भ्रात°) G5 तथा (for [ए]व ते) — (L 674) K4 ते पूज्याश्चैव मान्याश्च (for ᵃ) T2 3 G1 5 परार्थे (for तवार्थे) — (L 675) K3 लोको (for कालो) — (L 676) T1 3 4 वा (for वि-) D6 T4 ध्रुव (for ध्रुवम्) T3 G1 5 युध्यतां वा जयो ध्रुव (for ᵇ) — (L 677) D3 वज्रनाभादयो ह्येते (for ᵃ) K2 V2 D4 T1 2 G1 3-5 मद्वधैषिण (for ऽस्मद्व°) — (L 678) K1 एकान्ततः; K4 D4 (marg as above) चैकान्तर- (for चक्रान्तर) D3 सर्वैश्च ज्ञातिभिः सह, T2. 3 G1 4 °श्चैकतरं स्व(T2 °रस्व)नैः (for ᵇ) — (L 679) D6 तु रुदती (for रुदन्ती तु) — (L 680) K4 शिरसा (for °सि) D1 G1 आदाय (for आधाय) M4 om lines 680ᵇ-681ᵃ V2 भुवि (for क्षितौ) — (L 681) Dn2 G3 शत्रुम् (for शस्त्रम्) K2 D1 -निबर्हणम्, T3 4 °र्हण. (for °र्हण) — (L 682) Ñ2 जीवत्पुत्राश्, D3 जीवपु° (for जीवन्पु°) K3 4 पुष्णासि, D1 दृश्यसि (for द्रष्टासि) — (L 683) B1 भार्यां (for आर्यां) K1 2 नृवीर (for नृवर). D4 अम्बा नृवीर वैदर्भीम्, T1-3 G1. 3-5 आ(T1 2 G3 कु)र्यां नृपवरांश्चैव (for ᵃ) — T1-3 G1 3-5 om lines 684-692 — (L 684) V3 B3 स्मृत्य (for स्मृत्वा) K2 3 V1 2 B1 Dn D1 2 4 5 T4 G2 [ए]तन् (for [ए]तान्) D6 स्मृत्वैतन्मोचयात्मानं (for ᵃ) — (L 686) Dn D1 2 G2 हृष्टा, D3 नित्यं (for हृद्या) — (L 687) V3 एवं (for एष) — (L 688) B1 -सदृशो (for -तेजसो). D2 तुल्यं (for वाक्य) — K2 om lines 689-690. — (L 689) K4 सोपसृष्टा, Ñ2 D2 सूर्यं दृष्ट्वा, V1 अपः स्पृष्ट्वा; B1 स्वपः स्पृष्ट्वा, D1 4 सूर्यं स्पृष्ट्वा, D6 (*sup lin*) सूपविश्य, M4 °स्पृश्य (for °स्पृष्ट्वा) — (L 690) D3 वरं रणे, T4 M4 वराङ्गना (for वरं वरा) — (L 693) T1 2 तथा, T3 G1. 3-5 तदा (for मुदा). D2 गदाय प्रवरं ददौ (for ᵇ) — (L 694) T1-3 G1 3-5 M4 गुणवत्यपि साम्बाय (for ᵃ) T1-3 G1 3-5 ददौ शस्त्र, M4 शक्तिं प्रादात् (for साम्बायासिं) — (L. 695) T1-3 G1. 3-5 M4 गदमेनम् (for हंसकेतुम्) K1. 2 4 V B Ds D1-4 प्रणतः (for °तं) T1-3 G1. 3 4 भुवि (for प्रभुः). — (L. 696) V2 युध्येय; D2 युध्येथा (for युध्यस्व). B1

इहैव साम्बसहितौ युध्यस्व सह दानवैः ॥
आकाशे दिक्षु सर्वासु योत्स्याम्यहमरिंदम ।
इत्युक्त्वाथ रथं चक्रे मायया मायिनां वरः ॥
सहस्रशिरसं नागं कृत्वा सारथिमात्मवान् ।
अनन्तभोगं कौरव्य सर्वनागोत्तमोत्तमम् ॥ [700]
स तेन रथमुख्येन हर्षयन्वै प्रभावतीम् ।
चचारासुरसैन्येषु तृणेष्विव हुताशनः ॥
शरैराशीविषप्रख्यैरर्धचन्द्रानुकारिभिः ।
भेदनैर्गाधनैश्चैव ततर्द दितिसंभवान् ॥
असुराश्च रणे मत्ताः कार्ष्णिं शस्त्रैरितस्ततः । [705]
जघ्नुः कमलपत्राक्षं परं निश्चयमास्थिताः ॥
चिच्छेद बाहून्केषांचित्केयूरवलयोज्ज्वलान् ।
सकुण्डलानि चान्येषां शिरांस्यपि स चिच्छिदे ॥
क्षुरच्छिन्नैः शिरोभिस्तैः कायैश्च शकलैरपि ।
असुराणां मही कीर्णा प्रद्युम्नेनातितेजसा ॥ [710]
देवेश्वरो देवगणैः सहितः समितिंजयः ।
ददर्श मुदितो युद्धं भैमानां दितिजैः सह ॥
ये गदं चैव साम्बं च दैत्याः समभिदुद्रुवुः ।
ते ययुर्निधनं सर्वे यादांसीव महोदधौ ॥
विषमं तु तदा युद्धं दृष्ट्वा देवपतिर्हरिः । [715]
गदाय प्रेषयामास स्वरथं हरिवाहनः ॥
दिदेश मातलिसुतं यन्तारं च सुवर्चसम् ।
साम्बायैरावणं नागं प्रेषयामास चेश्वरः ॥
जयन्तं रौक्मिणेयस्य सहायमददाद्विभुः ।
ऐरावणमधिष्ठातुं प्रवरं स नियुक्तवान् ॥ [720]
देवपुत्रद्विजौ वीरावप्रमेयपराक्रमौ ।
अनुज्ञाप्य वराध्यक्षं ब्रह्माणं लोकभावनम् ॥
तं मातलिसुतं चैव गजमैरावणं तदा ।
देवः प्रेषितवाञ्शक्रो विधिज्ञो वरकर्मसु ॥
क्षीणमस्य तपो वध्यो यदूनामेष दुर्मतिः । [725]
प्रविशन्ति तु भूतानि सर्वत्र तु यथेप्सितम् ॥
प्रद्युम्नश्च जयन्तश्च प्राप्तौ हर्म्यं महाबलौ ।

दानवैः सह (by transp), G1 सर्वदानवैः, Bom Poona eds G(ed) सह यादवैः — (L 697) D1 om lines 697ᵇ–700ᵃ V1 B1 योत्स्येऽहमरिमर्दन (for ᵇ) — (L 698) T1–3 G1 3–5 च चक्रेण (for रथं चक्रे) V1 इत्युक्त्वा त तथा चक्रे (for ᵃ) K4 वरम् (for वर) — (L 699) G3 देव (for नागं) — M4 om (hapl) lines 700–704 — (L 702) D3 दैत्य- (for [अ]सुर) K4 Ñ2 वनेषु (for तृणेषु) — (L 703) T2 3 -सारिभि, T4 कान्तिभि, G4 शालिभि (for कारिभि) — (L 704) K1 Ds2 D4 बन्धनैश्च, K3 मर्द°, Ñ2 V Dn1 छेद°, D3 योध°, D6 माथ°, T1. 2 G1 5 बाध° (for गाध°) K4 D1 ननर्द, D2 स तदा, D3 तुतोद, T1–3 G1 3–5 ममर्द (for ततर्द) G2 नर्दयन्तोऽरिदूषणम् (sic) (for ᵇ) — (L 705) V2 यत्ता., D3 मत्त, T4 युक्ता, G3 युक्तं (for मत्ता) V1 असुरांश्च रणे मत्तान् (for ᵃ) V1 कार्ष्णिरस्त्रैः, D3 कार्ष्णि-वैरम् (for कार्ष्णिं शस्त्रैः) — (L 706) B3 जग्मु (for जघ्नु) G1 निश्चितम् (for निश्चयम्) — (L 708) Bom Poona eds G(ed) केषाचित् (for चान्येषां) K1 2 Ñ2 V D2 4–6 T1–3 G M4 च (for स) — (L 709) K4 B3 T4 ते, Ñ2 D1 तु, B2 D3 5 च (for तै) — (L 710) Ñ2 -रंहसा (for -तेजसा) — (L 711) V1 Dn Ds1 G2 समितिजय, D3 °तिं ययौ (for °तिंजय) — (L 712) D1 तैजसैः (for दितिजैः). — (L 713) D1 ये च साम्बं गदं चैव (for ᵃ) — (L 714) V3 B3 D6 सख्ये (for सर्वे) G2 नदा इव (for यादांसीव) — (L 715) K1 2 4 V2 Dn Ds D2 4 T3 4 G1–3. 5 M4 तत् (for तु) K3 विषं तत्र महायुद्धं (sic) (for ᵃ) — Ñ2 om line 716 — (L 716) K1 2 V1 2 B Dn Ds2 D3–5 T1 G2 स्व, D2 G4 स (for स्व-) — (L 717) K3 देवेश (for दिदेश) D1 M4 दिदेश मातलि सूतं (for ᵃ) Ñ2 सुरवर्चसम्, B1 चन्द्रव°, D3 च सुवास° (for च सुवर्च°) — (L 718) D6 प्रैषयत्स सुरेश्वर (for ᵇ) — (L 719) V1 प्रभु-, G2 विभो (for विभु) — (L. 720) K2–4 V1 B1 3 Dn2 Ds D5 T4 G2 M4 स- (for स) — (L 721) T4 G2 M4 पुत्रावुभौ (for -पुत्रद्विजौ) T1–3 G1 3–5 क्षिप्रम् (for वीराव्) — (L 722) Ñ2 B1 बलाध्यक्षं; V1 3 B2 3 Ds2 T1 3 G3 5 सुरा°, D2 धरा°, T2 G1 4 सुरा-ध्यक्षौ (for वराध्यक्षं) — For line 722, D3 subst

13** अनुज्ञातौ वज्रिणैवं कुशलौ रणकर्मसु ।

— D3 om lines 723–724 — (L 724) V1 D6 रण- (for वर-) — (L 726) D3 कुरुते दुर्विनीतानि; D6 T1–3 G1 2 4 5 प्रविशन्त्विति भूतानि (for ᵃ) D2 सर्वतस् (for सर्वत्र) — (L 727) K4 हर्म्ये (for हर्म्यं) — (L. 728) V1 अम्बरं (for असुरान्) T1–3 G1 3–5 जालेन (for -जालै-वैर्) D6 T2 3 G1 2 4 विक्रमन्तौ, T1 विक्रमात्तौ, G5 विकिरन्तौ (for विक्रामन्तौ). K3 निजघ्नतु, K4 प्रणेमतु., Ñ2 Dn

असुरान्शरजालौघैर्विक्रामन्तौ प्रणेशतुः ।
परिघैर्विक्रमन्तौ च युध्यन्तौ च रणाजिरे ॥
गदं कार्ष्णिस्ततोवाच दुर्वार्य रणदुर्जयः । [730]
उपेन्द्रानुज शक्रेण रथोऽयं प्रेषितस्तव ॥
हरियुङ्मातलिसुतो यन्ता चायं महाबलः ।
प्रवराधिष्ठितश्चायं साम्बस्यैरावणो गजः ॥
अद्योपहारो रुद्रस्य द्वारकायां महाबल ।
श्व एष्यति हृषीकेशस्तस्मिन्वृत्तेऽच्युतानुज ॥ [735]
तस्याज्ञया वधिष्यामो वज्रनाभं सबान्धवम् ।
अभ्युत्थानकृतं पापं त्रिविष्टपजयं प्रति ॥
करिष्यामि विधानं तु नैष शक्रं सुतान्वितम् ।
विजेष्यत्यप्रमादस्तु कर्तव्य इति मे मतिः ॥
कलत्ररक्षणं कार्यं सर्वोपायैर्नरैर्युधि । [740]
कलत्रधर्षणं लोके मरणादतिरिच्यते ॥

एवं संदिश्य भैमः स गदसाम्बौ महाबलौ ।
प्रद्युम्नकोट्यः ससृजे मायया दिव्यरूपया ॥
तमश्च नाशयामास दैत्यसृष्टं दुरासदम् ।
जहृषे देवराजश्च तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनम् ॥ [745]
ददृशुः सर्वभूतानि कार्ष्णिं सर्वेषु शत्रुषु ।
अन्तरात्मनि वर्तन्तं क्षेत्रज्ञमिति तं विदुः ।
एवं व्यतीता रजनी रौक्मिणेयस्य युध्यतः ।
असुराणां त्रिभागश्च निहतो नातितेजसा ॥
यावद्धि योधयामास कार्ष्णिर्दैत्यान्रणाजिरे । [750]
संध्योपास्ता जयन्तेन तावद्विष्णुपदीजले ॥
अयोधयज्जयन्तश्च यावद्दैत्यान्महाबलः ।
तावदाकाशगङ्गायां भैमः सध्यामुपास्तवान् ॥

Colophon.

D1 प्रणश्यतु , V2 B1 3 प्रणम्य तु , D2 प्रतस्थतु , D3 ननर्ततु , D4 ननर्दतु (for प्रणेशतु) K1 Ds2 विक्राम्य तु ननर्दतु , K2 V1 B2 विक्राम्यतौ प्रणम्य तु , G2 M4 विक्रमन्तौ प्रणेदतु , (for ^{b}) — K V B Ds D1-6 T G M4 om line 729 — (L 729) Dn2 परिधं (for °घैर्) Ñ2 विक्रमन्ते (for °न्तौ) — (L 730) K3 4 दुर्वीर्यं , T2 G1 4 दुर्वीरं , G2 दुर्वध्यं (for दुर्वार्य) B1 -दुर्मद , G5 -दुर्जयम् (for °य) — (L 731) Ñ2 प्रेषितोऽय रथस्तव (for ^{b}) — (L 732) K1 2 हरिद्युम्नो , (sic), D1 हरिर्युर् (sic), T1-3 G1 3-5 स हरिर् , G2 M4 अरिद्विण् (for हरियुङ्) — G3 om (hapl) lines 733-734 K4 om line 734 K1 reads lines 733-734 on marg — (L 734) K1 2 D1 अथ (for अद्य) T1-3 G1 4 5 M4 कृतोपहारो विष्णोश्च (for ^{a}) K1-3 V2 3 B D1-6 T G1 2 4 5 M4 महाबल , V1 °बलि (for °बल) — Ñ2 om line 735 — (L 735) K2 स्व पिष्यति , K3 D4 स्वरे° , K4 संतु° , D1 श्व पश्यति , D2 स पुष्यति ; D3 T1 3 G1 3 6 M4 स ए° , T2 सहै° (for श्व ए°) D3 दृष्टे (for वृत्ते) — (L 736) G5 वधिष्यामि (for °मो) V1 महासुरम् (for सबान्धवम्) — (L 738) D2 Cal ed करिष्यामो (for °ष्यामि) K2 Ñ2 Dn D4 शक्र- , V3 शक्तं (for शक्रं) K1 4 नैष शक्तः सुतान्वित ; K3 नैकचक्र सुरान्वितम् , D3 नैष शत्रु सुतान्वितान् , D6 T1-3 G1 3-5 M4 नैव शक्र सुरान्वित (for ^{b}) — (L 739) D6 विजेष्यामि (for °ष्यति) K1 [अ]प्रमादं (for °दस्) K2 विजेष्यामः प्रमादस्तु , K4 विजेतुं न प्रमादस्तु , D5 विजेष्यथ प्रमादो वै , T1-3 G1 3-5 M4 विजेष्य इत्यप्रमाद (for ^{a}) — K1 om line 740 — (L 740) K2 नरैरिह , K3 Ñ2 V B1 2 Dn Ds D1 6 T G M4 °बुंधै , D2 बुधैर्नरै , D3 नरैर्वरं ; D4 (marg as above) नराधिप (for नरैर्युधि) — Dn1 om line 741 — (L 741) K1 2 4 Ñ2 V1 B1 2 Dn2 Ds D1 3 5 T4 -धर्षणा , G3 -रक्षण (for -धर्षणं) T2 3 G1 4 5 कर्षणं योषिता लोके (for ^{a}) — (L 742) K1-3 Ñ2 V B D T1 4 G2 3 M4 महाबल (for °बलौ) — (L 743) B1 G1 3-5 M4 -कोटी (for -कोट्यः) T4 प्रद्युम्नः ससृजे मायां (for ^{a}) — (L 745) B1 om lines 745^{b}-747^{a} K1 Ñ2 V1 3 B2 -मर्दन , K4 सूदनम् , D1 -मर्दनौ (for °नम्) D2 स दृष्ट्वा रिपुमर्दन. (for ^{b}) — (L 747) K2 4 Ñ2 V1 D3 इव (for इति) G2 तद् (for त) — (L 748) K3 अतीता (for व्य°) D4 धीमतः (for युध्यत.) — After line 748, V3 ins

14** समेत्य च यथान्यायं कृष्णो वासवसंनिधौ ।

— (L 749) K3 हतस्तेन , T1 3 G2-5 M4 निहतो हि , T2 4 G1 स हतो हि ; Bom Poona eds G(ed) निहतश्च (for °तो न) — K3 om line 750 — (L 750) K1 2 Ñ2 V2 B Dn Ds1 D1 2 T1 G2 3 वियोधयामास ; Ds2 वियोज° (for हि योध°) — (L 752) G1 3 4 तावद् (for या°) D3 महाबलान् (for °बल) — (L. 753) K3 D1-6 -गङ्गाया (for °या)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 D3 T3. — *Mention of Khila* K1 V B Dn2 Ds2 D1 3. — *Adhy.*

वैशंपायन उवाच ।
जगतश्चक्षुषि ततस्त्रिमुहूर्तोदिते रवौ ।
प्रादुरासीद्धरिर्देवस्तार्क्ष्येणोरगशत्रुणा ॥ [755]
हंसवायुमनोभिश्च सुशीघ्रतरगः खगः ।
तस्थौ वियति शक्रस्य समीपे कुरुनन्दन ॥
समेत्य च यथान्यायं कृष्णो वासवसंनिधौ ।
पाञ्चजन्यं विभुर्दध्मौ दैत्यानां भयवर्धनम् ॥
तं श्रुत्वाभ्यागतस्तत्र प्रद्युम्नः परवीरहा । [760]
वज्रनाभं जहीत्युक्तः केशवेन त्वरेति च ॥
तार्क्ष्यमारुह्य गच्छेति पुनरेव प्रचोदितः ।
चकार स तथा वीरः प्रणिपत्य सुरोत्तमौ ॥
स मनोरंहसा वीरस्तार्क्ष्येणाशु ययौ नृप ।
अभ्याशं वज्रनाभस्य महाद्वंद्वस्य भारत ॥ [765]
ततस्तार्क्ष्यगतो वीरस्ततर्द रणमूर्धनि ।
वज्रनाभं स्थिरो भूत्वा सर्वास्त्रविदनिन्दितः ॥
तेन तार्क्ष्यगतेनैव गदया कृष्णसूनुना ।
उरस्यभिहतो वीरो वज्रनाभो महात्मना ॥
स तेनाभिहतो वीरो दैत्यो मोहवशं गतः । [770]
चक्षार च भृशं रक्तं बभ्राम च गतासुवत् ॥
आश्वसेत्यथ तं कार्ष्णिरुवाच रणदुर्जयः ।
लब्धसंज्ञः स वीरस्तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ॥
साधु यादव वीर्येण श्लाघ्यो मम रिपुर्भवान् ।
प्रतिप्रहारकालोऽयं स्थिरो भव महाबल ॥ [775]
एवमुक्त्वा महानादं मुक्त्वा मेघशतोपमम् ।
गदां मुमोच वेगेन सघण्टां बहुकण्टकाम् ॥
तया ललाटेऽभिहतः प्रद्युम्नो गदया नृप ।
उद्वमन्रुधिरं भूरि मुमोह यदुपुंगवः ॥
तं दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः पाञ्चजन्यं जलोद्भवम् । [780]

---

name K1 2 Ñ2 V2 3 B1 Ds D4 6 वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरम्, K3 4 V1 B2 3 Dn D1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभ, D2 प्रद्युम्नोत्तरम्, D3 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्, D5 वज्रनाभवध. प्रद्युम्नोत्तर, T1 5 4 G1 2 4 वज्रनाभवध — *Adhy no* K3 (marg) 149, V1 155, V2 154, V3 B2 Ds2 153, D1 147; D4 150, T1 G3 4 163, T2 G1 165, T3 172, T4 G2 160, G5 166, M4 164

G2 om the ref — (L 754) K3 तात, V3 T2 3 G1 4 M4 तत्र (for ततस्) D1 T1 4 G3 मुहूर्ताभ्युदिते रवौ, D4 त्रिमुहूर्ते दिने रवौ (for ^{b}) — (L 755) K3 हरिं देवं, T1 अतो देवस् (for हरिर्देवस्) K4 Dn Ds [ए]वाहि (for [उ]रग-) K3 तार्क्ष्येण अहिशत्रुणा (for ^{b}) — (L 756) K4 स तु वायुर्, V2 उह्यमानो (for हंसवायु-) Dn Ds G4 -मनोभ्यश् (for °भिश्) K4 सुशीघ्रश्चारुगौरव (for ^{b}) — (L 757) V1 संदृश्य (for शक्रस्य) — (L 759) K2 पुनर्, G2 3 हरिर् (for विभुर्) D3 -वर्धन (for °नम्) — (L 760) D2 T1-3 G1 3-5 तच् (for तं) V1 Dn [अ]भ्यागतं (for °तस्) K2 तं दृष्ट्वा सागरस्तत्र, D3 तदभ्याशगतस्तत्र (for ^{a}) — (L 761) T1-3 G1 3-5 M4 प्रति (for जहि) K3 4 [उ]क्तं, Ñ2 [उ]ग्रं (for [उ]क्त) B3 त्वरोचत (for त्वरेति च) —(L 762) K3 4 Ds [ए]नं (for [इ]ति) K2 3 V2 D4 प्रणो(K3 °नो)दित (for प्रचो°) — (L 763) D2 स चकार (by transp) T1-3 G1 3-5 M4 चकार संविधा (T1 2 G3 4 °दं) वीर (G5 °र) (for ^{a}) T4 om (hapl) lines 763^b-764^a — (L 764) K1 Ñ2 V2 B2 T1 3 G वीर (for वीरस्) K1 Ds2 D4 समरं सहसा वीर (for ^{a}) D2 [अ]नु- (for [आ]शु) D3 तदा (for नृप) — (L 765) K3 D3 अभ्याशे (for °शं) T4 -दैत्यस्य (for -द्वंद्वस्य) K3 D1 भारत (for °त) —(L 766) D2 4 G2 ननर्द, G3 तं तदा, D6 तत्तदा, T1-3 G1 3-5 M4 ममर्द (for ततर्द) — G3 om lines 767–771 — (L 767) K4 V3 Dn T4 वज्रनाभ (for °भं) Ds1 D6 G1 स्थितो (for स्थिरो) Ñ2 Dn2 D6 T1 2 4 G3 भूत्या (for भूत्वा) K1 D4 सर्वशस्त्रास्त्रनिन्दित, K4 सर्वशस्त्रास्त्र विन्दता, B1 सर्वास्त्रविदारिंदम; T1-3 G1 4 5 M4 °विदि(G5 °जि)तं तन (for ^{b}) — (L 768) K3 D2 ततस् (for तेन) — (L 769) K1-3 D1 T1 4 D4 G2 [अ]भ्याहतो, V3 [अ]थ हतो (for [अ]भिहतो) G1 दैत्यो (for वीरो) V2 3 om (hapl) lines 769^b–770^a — (L 771) Ñ2 B3 D5 6 ववाम (for चक्षार) T1-3 G1 4 5 M4 चक्षुर्भ्यामुद्वमन्रक्त (for ^{a}) Ñ2 D1 [ए]व (for च). M4 स बभ्राज गतासुवत् (for ^{b}) — (L 772) K4 कार्ष्णिस्त (by transp) G3 आश्वसेत्यजितं कार्ष्णिर् (for ^{a}) K3 -दुर्जयम् (for °य) — (L 773) Ñ2 तु, V2 प्र- (for स) — (L 774) Ñ2 श्लाघनीयो (for श्लाघ्यो मम) Cal ed विभुर् (for रिपुर्). D3 महान् (for भवान्) — (L 775) K4 -संहार- (for -प्र°) — (L 776) K1 D4 मुक्त्वा मेघोपमं तदा; K2 मुक्त्वा वज्रस्वनोपमम् (for ^{b}) — (L 777) G5 वीर्येण (for वेगेन) T1 कण्टिका-; T3 4 G1 3 M4 कण्टकां, G5 वेगेन (for सघण्टां) V1 वज्र- (for बहु-) — (L 778) K4 T2 G5 ललाटाभि-

दध्मावाश्वासनकरं पुत्रस्य रिपुनाशनः ॥
तं पाञ्चजन्यशब्देन प्रत्याश्वस्तं महाबलम् ।
दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका विशेषेणेन्द्रकेशवौ ॥
तस्य चक्रं करे जातं कृष्णच्छन्देन भारत ।
क्षुरनेमिसहस्रारं दैत्यसंघकुलान्तकम् ॥ [785]
तं मुमोचाच्युतसुत शत्रुनाशाय भारत ।
नमस्कृत्वा सुरेन्द्राय नमस्कृत्वा महात्मने ॥
वज्रनाभस्य तत्कायादुच्चकर्त शिरस्तदा ।
नारायणसुतोन्मुक्तं दैत्यानामनुपश्यताम् ॥
गदः सुनाभमवधीद्यतमानं रणाजिरे । [790]
हर्म्यपृष्ठे जिघांसन्तं रणदृप्तं भयानकम् ॥
साम्बः समरमध्यस्थानसुरानरिमर्दनः ।
निनाय निशितैर्बाणैः प्रेताधिपपरिग्रहम् ॥
निकुम्भोऽपि हते वीरे वज्रनाभे महासुरे ।
जगाम षट्पुरं वीरो नारायणभयार्दितः ॥ [795]
निबर्हिते देवरिपौ वज्रनाभे दुरासदे ।
अवतीर्णौ महात्मानौ हरी वज्रपुरं तदा ॥
लब्धप्रशमनं चैव चक्रतुः सुरसत्तमौ ।
सान्त्वयामासतुश्चैव बालवृद्धं भयार्दितम् ॥
इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ मन्त्रयित्वा महाबलौ । [800]
आयत्यां च तदात्वे च बृहस्पतिमतानुगौ ॥
वज्रनाभस्य तद्राज्यं चतुर्धा चक्रतुर्नृप ।
विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य वै ॥
प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं रौक्मिणेयसुतस्य च ।
चन्द्रप्रभस्य ददतुश्चतुर्भागं जनेश्वर ॥ [805]
कोट्यश्चतस्रो ग्रामाणामधिकास्ता विशां पते ।
शाखापुरसहस्रं च स्फीतं वज्रपुरोपमम् ।
चतुर्धा चक्रतुस्तत्र संहृष्टौ शक्रकेशवौ ॥

(for °ष्टेऽभि-) T_4 -हतं (for हत') D_2 भृशम् (for नृप) — (L 779) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 भूमौ (for भूरि) D_4 T_4 -नन्दन. (-पुंगव) — T_4 om (hapl) lines 780–781 — (L 780) K_4 क्रुद्धः (for कृष्ण) — (L 781) G_5 -शासन' (for -नाशन') — (L 782) Ds_1 पाञ्चजन्यस्य शब्देन (for ^{a}) — (L 783) K_2 V_2 दृष्ट्वा प्रमुदितो लोको (for ^{a}) — (L 784) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 कृष्णस्य किल भारत (for ^{b}) — (L 785) $Ñ_3$ -सहस्राणां (for °रं) G_3 om (hapl) line 785^b–789^a K_4 शङ्ख दैत्य- (for दैत्यसंघ-) — (L 786) D_1 T_1 तस्य, M_4 दैत्य- (for शत्रु-). — (L 787) K_1 B_3 $D_{2\ 4,\ 5}$ नमस्कृत्य (for °त्वा) D_3 om 787^b–790^a K_3 Dn D_1 T_4 कृष्णाय च, B_3 $D_{2\ 4}$ नमस्कृत्य (for °त्वा) T_4 G_2 M_4 च चक्रिणे (for महात्मने) — (L 789) T_{1-3} $G_{1\ 5}$ करोन्मुक्तं (for -सुतो°) — (L 790) T_1 G_3 तत' (for गद) K_4 तपमानं, V_1 पत°, T_1 G_3 वज्रनाभं (for यतमानं) — G_3 om lines 791–796 — (L 791) K_3 V_3 Dn Ds रणे दुष्ट, K_4 रणदृष्टं, $V_{1\ 2}$ B_1 °धृष्टं, D_2 रणे धृष्टं (for रणदृप्तं) — (L 792) D_2 संगर-, D_3 तान्रण- (for समर-) — (L 793) D_3 प्रेतराज, M_4 प्रेतनाथ- (for प्रेताधिप-) Ds ग्रहान् (for ग्रहम्) — (L 794) $T_{2\ 3}$ निकुम्भेन च ते वीर, T_4 °म्भे निहते वीर (for ^{a}) K_2 D_3 दुरासदे, K_4 महासुर (for °रे) — K_2 om (hapl) lines 795–796 — (L 795) T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 जग्मुश्च षट्पुरं दैत्या (for ^{a}) T_3 G_1 नारायणि (for °ण-) K_3 -भयार्दिताः (for °तः) — (L 796) $Ñ_2$ V_3 B $D_{5\ 6}$ रिपौ तस्मिन् (for देवरिपौ). D_1 T_{1-3} $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 महासुरे (for दुरासदे) — (L 797) K_4 इन्द्रकृष्णौ (for हरी वज्र-) V_1 -धरस्तथा, $D_{1\ 3}$ -पुरं तथा, T_4 -पुरंदरौ (for -पुरं तदा) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ तदा हरिपुरंदरौ, M_4 हरिवज्रधरौ यथ. (for ^{b}) — (L 798) T_{1-3} $G_{1.\ 4\ 5}$ उभौ (for लब्ध). — After line 798, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ ins.

15** राज्यस्याचिरलब्धस्य प्रशमं परिपन्थिनाम् ।
रञ्जनं प्रकृतीनां च लब्धप्रशमनं तदा ॥

— (L 799) G_1 वृद्धान् (for -वृद्धं) $T_{1\ 2}$ $G_{2\ 5}$ बालान्वृ- (G_5 °लवृ)द्धान्भयार्दितान् (for ^{b}) — T_4 om lines 800–812 — (L 800) K_2 परस्परम् (for महाबलौ) — (L 801) K_4 आयान्तौ (for आयत्यां) K_2 आपद्युचितवाक्येन (for ^{a}) B_1 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ -वशानुगौ (for -मता°) — (L 802) B_1 D_5 राष्ट्रं (for राज्यं) — (L 803) $K_{1\ 4}$ विजितस्य (for विजयस्य) D_3 विजयं तस्य ददतुर् (for ^{a}) $K_{3\ 4}$ om lines 803^b–805^a D_5 G_4 om (hapl) lines 803^b–804^a $Ñ_2$ $V_{1\ 2}$ B $D_{3\ 6}$ G_3 M_4 तौ (for वै) Ds रौक्मिणेयसुतस्य तु; T_2 साम्बपुत्रस्य धीमत, G_2 जयन्तस्य सुतस्य तौ (for ^{b}) — (L 804) D_6 यादवस्य (for प्रद्युम्नस्य). D_5 प्रभावत्या (for रौक्मिणेय-) — After line 804, M_4 ins.

16** गुणवते चतुर्भागं गुणवत्या' सुताय वै ।

— (L 805) D_2 गदसाम्बापत्ययोश्च (for ^{a}) $K_{3\ 4}$ तत्र कृ- (K_4 ग)त्वा (for चतुर्भागं) — After line 805, $Ñ_2$ ins.

17** साम्बपुत्रस्य च तदा चतुर्भागं नराधिप ।

कम्बलाजिनवासांसि रत्नानि विविधानि च ।
चतुर्धा चक्रतुर्वीरौ वीर वासवकेशवौ ॥ [810]
ततोऽभिषिक्तास्ते वीरा राजानो वासवाज्ञया ।
देवदुंदुभिवाद्येन नृप विष्णुपदीजलैः ॥
स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धीमता ।
ऋषिवशे महात्मानः शक्रमाधवनन्दनाः ॥
विजयस्य प्रसिद्धैव गतिर्वियति धीमतः । [815]
मातृजेन गुणेनापि माधवानां महात्मनाम् ॥
अभिषिच्य जयन्तं तु भगवान्वासवोऽब्रवीत् ।
त्वयैते वीर सरक्ष्या राजानः समितिंजय ॥
मम वंशकरोऽत्रैकः केशवस्य त्रयोऽनघ ।
अवध्याः सर्वभूतानां भविष्यन्ति ममाज्ञया ॥ [820]
गमनागमनं चैव दिवि सिद्धं भविष्यति ।
त्रिविष्टपं द्वारकां च रम्यां भैमाभिरक्षिताम ॥
दिशागजसुतान्नागान्हयांश्चोच्चैःश्रवोन्वयान् ।
इच्छयैषां प्रयच्छस्व रथांस्त्वष्टृकृतानपि ॥
गजावैरावणसुतौ शत्रुजयरिपुंजयौ । [825]
प्रयच्छाकाशगौ वीर साम्बस्य च गदस्य च ॥
आकाशेन पुरीं यान्तु द्वारकां भैमरक्षिताम् ।
आयान्तु च सुतं द्रष्टुं यथेष्टं भीमनन्दनौ ॥
इति संदिश्य भगवान्देवराजः पुरंदरः ।
जगाम भगवान्स्वर्गं द्वारकामपि केशवः ॥ [830]
षण्मासानुषितस्तत्र गदः प्रद्युम्न एव च ।
साम्बश्च द्वारकां याता यानारूढा महाबलाः ॥
अद्यापि तानि राज्यानि मेरोः पार्श्वे नृपोत्तरे ।
स्थास्यन्ति च जगद्यावत्तावत्तेऽमरसंनिभाः ॥
निवृत्ते मौसले युद्धे स्वर्गं यातेषु वृष्णिषु । [835]
गदप्रद्युम्नसाम्बास्ते गता वज्रपुरं विभो ॥

While, T1 G1 3 5 ins after line 805

18** ददतुश्च चतुर्भागं साम्बपुत्रस्य धीमत ।

— (L 806) D6 च तिस्रो (for चतस्रो) — (L 807) K2 -सहस्राभ (for °स्रं च) G2 M4 स्थित (for स्फीत) K1 V3 D1 4 पुरोत्तमम्, K3 4 Ñ3 B3 Dn °गमम् (for °पमम्) — (L 810) T1–3 G3–5 तस्य, G1 2 M4 तत्र (for वीरौ) T1–3 G2–5 M4 वीरौ (for वीर) — (L 812) K3 4 Dn D2 नादेन (for -वाद्येन) — (L 814) K1 ऋषिवंशैर्, K4 °वर्गैर्, Dn1 D3 मेरुवंशे (D3 °पृष्ठे), T1–3 G1 3–5 M4 ऋषिसंघैर् (for °वशे) — (L 815) K1 4 D3 धीमताम्, T4 °ता (for °त·) — T4 om line 816 — (L 816) G2 माधवेन (for मातृजेन) D2 मातुलेन कुलेनापि (for ^{a}) M4 om lines 816^{b}–820^{a} V2 यादवाना, T2 3 माधवेन (for °वानां) — (L 817) V2 अभिषिक्त (for °च्य) B3 जयन्तस् (for °न्तं). K1, 2 D3 4 वासवोऽथ वचोऽब्रवीत्, K3 4 Ñ2 V B Dn Ds D1 6 T G वासवो भगवान्ब्रवीत् (D6 °न्बली) (for ^{b}) — (L 818) D3 स्थापिताश्च त्वयैवैते (for ^{a}). K1 D1 2 T1 G1 2 5 राजानः समितिंजया·, D3 °नोऽत्र यवीयस· (for ^{b}) — (L 819) V2 -करो वैकः, D2 -करा ह्येते, T1 -करो ह्येकः, T2 3 G3 4 करोऽप्येक (for -करोऽत्रैक.) T1 2 G3 4 [उ]भये (for त्रयो) — (L 820) T1 अवध्य. T1 भाविष्यति, M4 °थ (for °न्ति) — (L 821) T4 दिव्य- (for दिवि) K2 D2 सिद्धिर्, B1 सिद्धि (for सिद्ध) — K2 T1–3 G1 3–5 om (hapl) lines 823–827 — (L 823) K1 3 4 D1 3–5 सुता नागा (for -सुतान्नागान्) T4 हयाश्च (for हयाश्च) K1 3 4 D1 हयाश्चोच्चै श्रवोन्वयाः, V1 हयाश्चोच्चै श्रवानुजान्, Dn Ds1 °च्चै श्रवान्वयान्, D3–5 हयाश्चोच्चै श्रवा(D5 °वो)न्वया, G2 M4 हयाश्चोच्चै श्रव.-सुतान् (for ^{b}) — For line 823, D2 subst

19** राजानस्तेऽपि राजन्ते हयनागै रथोत्तमै ।

— (L 824) D3 त्वकृनकान्, G2 M4 त्वष्टु सुतान् (for त्वष्टृकृतान्) — (L 825) D2 गदसाम्बसुतौ तौ तु (for ^{a}) — (L 826) D1 5 6 M4 वीरौ (for वीर) — (L 827) Ñ2 B Dn2 D3 6 G2 M4 यातुं, V3 Ds1 D4 यातु (for यान्तु) — (L 828) D3 मातरौ (for आयान्तु) K V B D G2 M4 सुतौ (for सुतं) T1–3 G1 3–5 आगन्तव्यं सुतौ द्रष्टु (for ^{a}) — (L 831) K2 षण्मासाध्युषितस्तत्र, D1 3 °नुषितास्तत्र (for ^{a}) — (L 832) K2 अनारूढा, K3 4 Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1 2 6 G5 रूढे राज्ये, D3 गजारूढा, T1–3 G1, 3 4 कृतकार्या, G2 M4 ऋद्धे राज्ये (for यानारूढा) — (L 833) K1 2 D4 राष्ट्राणि (for राज्यानि) T1, 3 G1 3 5 M4 नृपोत्तम, T2 G2 नृपोत्तमा, Bom Poona eds G(ed.) तथोत्तरे (for नृपो°) — (L 834) K1 3 D4 5 T1–3 G M4 तिष्ठन्ति (for स्थास्यन्ति) D2 स्थास्यत्यपि जगद्यावत् (for ^{a}). K1 स्थास्य.न्ति, Ds2 D2 4 (*sup lin* as above) स्थास्यति (for तावत्ते) K4 Ñ2 V B Dn Ds1 D2 5 6 T1–3 G M4 स्थास्यत्य(B2 D3 T1–3 G1 3–5 °न्त्य)मरसंनिभ (for ^{b}) — (L 836) K2 एते (for गता) V3 -पुरी (for पुरं) V3 G3 M4 प्रभो (for विभो) — (L 837) K1 V1 प्राप्य, D3 प्रेक्ष्य, D6 प्रेक्ष्याः (for प्रोक्ष्य) K4 D2, 3 याताः (for यान्ति).

ततः प्रोष्य पुनर्यान्ति स्वर्गं स्वैः कर्मभिः शुभैः ।
प्रसादेन च कृष्णस्य लोककर्तुर्जनेश्वर ॥
प्रद्युम्नोत्तरमेतत्ते नृदेव कथितं मया ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं शत्रुनाशनमेव च ॥ [840]
पुत्रपौत्रा विवर्धन्ते आरोग्यधनसंपदः ।
यशो विपुलमाप्नोति द्वैपायनवचो यथा ॥

Colophon

No. 30

After 99 26, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1-3) G(ed) ins

सर्वमायास्वभिज्ञोऽसौ नाम विश्राव्य चाव्ययः ॥
अहो दानव दुष्टात्मन्केशवस्यात्मजं शिशुम् ।
हरते निर्भयश्चैव भयमद्य करोम्यहम् ॥
कथं वै क्रोधमागच्छेद्वध्यते वा कथं मया ।
प्रथमं किं करिष्यामि येन कुप्यति मन्दधी. ॥ [5]
अस्ति चास्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितम् ।
तोरणं गृहमासाद्य उच्छ्रितं मेरुशृङ्गवत् ॥
एतदुन्मथ्य पातिष्ये भल्लेन निशितेन वै ।
ध्वजच्छेदं विदित्वाथ शम्बरो निष्क्रमिष्यति ।
ततो युद्धेन हत्वाजौ गन्तास्मि द्वारकां प्रति ॥ [10]
इत्युक्त्वा सज्यमाचक्रे सशरं चापमोजसा ।
चिच्छेद ध्वजरत्नं तु शम्बरस्य महाभुजः ॥
तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रद्युम्नेन महात्मना ॥
क्रुद्धस्त्वाज्ञापयामास पुत्रान्वै कालशम्बरः ॥
जिघांसत महावीरा रौक्मिणेयं त्वरान्विताः । [15]
नैतं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकम् ॥
श्रुत्वा तु शम्बराद्वाक्यं सुतास्ते शम्बरस्य ह ।
संनद्धा निर्ययुर्हृष्टाः प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
चित्रसेनोऽतिसेनश्च विष्वक्सेनोऽजितस्तथा ।
श्रुतसेनः सुषेणश्च सोमसेनो दमस्तथा ॥ [20]
सेनानीः सैन्यहन्ता च सेनहा सैनिकस्तथा ॥

D3 ते यदुभि (for स्वैः कर्मभि) K3 तु ते, K4 च तै, Dn Ds1 ततै (for शुभै.) — Before line 839, T1 2 G1 3 4 ins वैशंपायन — (L 840) D6 शोक- (for शत्रु) —(L 841) K3 विवर्धन्ति T2 3 G1 4 M4 पुत्रपौत्राभिवृद्ध्यर्थं (M4 °द्धिं च) (for ᵃ) Ñ2 V2 Dn D3 G1 5 आरोग्यं (for °ग्य-) — (L 842) V1 Ds2 विमलम् (for विपु°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 D3 5 T3 — *Mention of Khila* K1 V B Dn2 Ds D1 4 — *Adhy name* K Ñ2 V B D T2 3 G1 2 4 5 वज्रनाभवध , T1 G3 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभवध. — *Adhy no* K3 150, V1 156, V2 155, V3 Ds2 154, D1 148, D3 G2 161, D4 151, T1 G3 4 164, T2 G1 166, T3 173, G5 M4 165

30

(L. 1) K2-4 V2. 3 विज्ञो (for [अ]भिज्ञो) T1 2 G1 3-5 M4 अभिज्ञ सर्वमायाना (for ᵃ) K1 3 Ñ2 Dn D2-4 [आ]-त्मन , B1 G3 [अ]व्ययम् (for °य) V3 B3 D5 6 विक्रान्त· समरेऽव्यय (for ᵇ) — (L 2) K1 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 5 6 T4 दुष्टात्मा (for °त्मन्) T1 2 G1 3-5 M4 अहो मा दानवो दुष्ट (for ᵃ). D1 सुतम् (for शिशुम्) —(L 3) D2 निर्भय, M4 निर्दयश् (for निर्भ°) K? हरतो निर्भयस्येव (for ᵃ) D2 ह्यद्य:, T1 2 G1 3-5 M4 अस्य (for अद्य) — (L 4) D5 कथं क्रोधं समागच्छेद् (for ᵃ) D3 युध्यते (for बध्यते) T1 तथा (for मया) K1 2 D4 कथं वा वध्यते मया (for ᵇ) — (L 6) K2 D2 3 अस्य चास्ति, D5 आस्ते वास्य (for अस्ति चास्य) K1 सिंहकेतुर् (for °केतु) D1 विभूषणम् (for °षितम्) — (L 8) T1 2 G1 3-5 M4 उन्मथ्य पातयिष्ये तद् (for ᵃ) — (L 10) K3 T1 2 G3-5 हत्वा तं, K4 हत्वेमं, D2 3 हत्वा वै, M4 तं हत्वा (for हत्वाजौ) — (L 12) Ds2 महाबल: (for °भुज.) — (L 15) K1 V2 D3 T4 G2 जिघांसध्व (for °सत) — (L 16) K3 [ए]वैत, K4 [आ]हन्तां, Ñ3 T4 G2 [ए]वं वै, B3 [ए]तावद्; Dn D2 3 M4 G(ed) [ए]नं वै, D1 चैनं (for [ए]तं वै) K1 2 B2 3 D4-6 -कारिणम् (for -कारकम्) — (L 17) D3 सुतो वै (for सुतास्ते) — D2 G3 5 om lines 18-19 — (L 18) D6 संरब्धा (for संनद्धा) K3 D3 दुष्टा· (for हृष्टाः) — (L 19) K3 Dn Ds G2 गदस्, T4 सुतस् (for ऽजितस्) D3 श्येन श्येनजितस्तथा (for ᵇ) — D3 om. (hapl) lines 20-21 — (L 20) K1 2 D4 ऽमरस्, K3 4 Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D1 2 5 6 T1 4 G2 मनस्, B2 मरुस् (for दमस्) M4 सोमसेनमदौ तथा (for ᵇ) — D6 om. (hapl) lines 21-22 V2 om (hapl) line 21 — (L 21) V1 सैन्यहा, V3 सेनक (for सेनहा) D1 सैन्यकस्; G5 सेन° (for सैनि°) T2 G1 4 सैन्यहा सेनकस्तथा (for ᵇ).

सेनस्कन्धोऽतिसेनश्च सेनकोऽसनकस्तथा ।
सुतः साकोच्रविकलः सातुलः सरकः शुचिः ।
कुम्भकेतुः सुदंष्ट्रश्च केशिरित्येवमादयः ॥
चक्रतोमरशूलानि पट्टिशानि परश्वधान । [25]
गृहीत्वा निर्ययुर्हृष्टा मन्युना परिचोदिताः ।
आह्वयन्तममित्रं वै तस्थुः संग्राममूर्धनि ॥
प्रद्युम्नस्तु महाबाहू रथमारुह्य सत्वरः ।
निर्ययौ चापमादाय संग्रामाभिमुखस्तदा ॥
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् । [30]
शम्बरस्य च पुत्राणां केशवस्य च सूनुना ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः समहोरगचारणाः ।
देवराजं पुरस्कृत्य विमानाग्रेषु धिष्ठिताः ॥
नारदस्तुम्बरुश्चैव हाहा हूहूश्च गायनाः ।
अप्सरोभिः परिवृताः सर्वे तत्रावतस्थिरे ॥ [35]
देवराजप्रतीहारो गन्धर्वश्चित्रमद्भुतम् ।
शशंस देवराजाय वज्रिणे चित्रमद्भुतम् ॥
शम्बरस्य शत पुत्रा एकः कृष्णस्य चात्मजः ।
बहूनां युध्यतामेष कथं विजयमाप्नुयात् ॥
तच्छ्रुत्वा भाषित तस्य प्रहस्य बलसूदनः । [40]
उवाच वचनं चेद शृणु योऽस्य पराक्रमः ॥
कामोऽयं पूर्वदेहे तु हरक्रोधाग्निनिर्जितः ।
रत्या प्रसादितो देवः कामपत्न्या त्रिलोचनः ।
परितुष्टेन देवेन वरमस्याः प्रदीयते ॥
विष्णुर्मनुष्यदेहस्तु द्वारकायां भविष्यति । [45]
तस्य पुत्रत्वमस्येव भविष्यति न संशयः ॥
अनङ्ग इति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायशाः ।

— $\tilde{N}_2$ om (hapl.) line 22 — (L 22) T_1 $G_{1\ 4\ 5}$ सेनास्कन्धो, T_4 सैन्य° (for सेन°) B_2 सनको (for से°) $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 3}$ B_3 $T_{2\ 4}$ G M_4 जनकस् (for ऽस°) K_3 D_4 सुत. (for तथा) $K_{1\ 2}$ V_2Dn Ds_2 D_{1-3} T_1 से(D_2 स)नको जनक सुत , Ds_1 सेनकश्च सुतसुत , B_1 D_5 सनको जनकस्तथा (for ^{b}) — (L 23) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ B Dn $D_{2\ 4-6}$ $T_{1\ 2-4}$ G M_4 स कालो ($B_{2\ 3}$ Dn_1 $D_{2\ 6}$ T_2 G_{1-3} सकलो , V_2 शनको , D_5 शकलो) विकल शा(V_1 श्रा)न्त , V_3 सुतकेशा च विकल , D_3 तत्सुत केलिकलिल (for ^{a}) K_1 D_4 शान्तनुः स(D_4 सु)नकोऽशुचि , K_3 सानुभ सारकोऽशुचि , $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 सर्वशा($\tilde{N}_2$ का)न्तिकरो विभु' , V_2 स च शान्तिकरो भुवि , B_1 स च शान्तिकरो विभु , B_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 सुशा(T_1 G_3 स शा)न्तोऽन्तकरो विभु , V_3 B_3 D_6 स शान्तान्तकर शुचि , Dn_2 G_2 स शा(G_2 सुशा)न्तान्तकरो विभु , D_2 सुशान्त शंकरो मुनि , D_3 सात्वत सुचकोऽशुचि , D_5 शान्तनु' शकरो शुचि , T_4 सर्वशान्तकरो विभु (for ^{b}) — (L 24) T_1 G_{2-5} कुम्भसेन' (for °केतु) — (L 25) $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1\ 3}$ D_6 पट्टिशासि- (for °नि) — (L 26) $K_{1,\ 2}$ D_4 तात (for हृष्टा) $\tilde{N}_3$ V $B_{2\ 3}$ D_6 मृत्युना (for मन्युना) $K_{1\ 4}$ परिवारिताः, K_2 °मोदिता. , K_3 Dn Ds D_1 परमाद्भुता , D_4 परिवाहिनाः (for °चोदिता) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया (for ^{b}) — (L 27) $K_{1\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 2\ 4}$ आह्वयस्तम् , K_2 V_2 °यन्तो (for °यन्तम्) $D_{3\ 6}$ $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{4\ 5}$ आह्वयन्तस्त्वमित्रं वै (for ^{a}) — (L 28) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{2\ 4\ 5}$ $T_{1\ 4}$ G_2 M_4 सत्वरम् , K_2 त्रिभुवन् , D_3 शाम्बरम् (for सत्वर') — (L 29) D_5 -मुखात् (for -मुखस्) — (L 30) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_3 B Dn Ds_1 $D_{1\ 3\ 6}$ $T_{1\ 2\ 4}$ G M_4 तत प्रवृत्तं युद्ध तु (for ^{a}) — (L 31) D_3 तेन केशवसूनुना (for ^{b}) — (L 32) G_5 सिद्धाश्च परमर्षय (for ^{b}) — (L 33) $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ [अ]धिष्ठिता , $\tilde{N}_2$ V_3 B Ds D_6 T_4 $G_{2\ 3}$ विष्ठिता , V_1 [अ]त्रस्थिता' (for धिष्ठिता) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 विमानश्रेष्ठविष्ठिता (for ^{b}) — (L 34) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{3\ 5}$ गायका (for °ना) — (L 35) K_3 च सहिता (for परिवृता) Dn_1 ते (submetric) (for तत्र) — V_1 om lines 36–42 — (L 36) D_2 त्वेवम् , D_3 त्विदम् (for चित्रम्) Dn Ds अद्भुत — V_2 G_2 om (hapl) line 37 — (L 37) T_1 M_4 युद्धम् (for चित्रम्) T_2 $G_{1\ 3-5}$ वज्रिणे युद्धमुत्तमम् , T_4 °णे तद्विचेष्टितम् (for ^{b}) — (L 38) G_5 एकोऽयं केशवात्मज (for ^{b}). — (L 39) K_{1-3} $D_{2\ 4}$ एक , K_4 D_1 अस्य (for एष). Dn Ds बहूना युध्यमानश्च (for ^{a}) — (L 40) V_2 D_5 M_4 वचनं (for भाषितं). — (L 41) G_2 [ए]तच् (for [इ]दं) T_1 मेऽद्य (for योऽस्य) $K_{2,\ 3}$ Dn D_1 शृणु चास्य पराक्रमम् , G_2 श्रुत्वा तस्य पराक्रमम् (for ^{b}) — (L 42) K_2 -देहोऽस्य (for -देहे तु) $D_{2\ 3}$ -कोपाग्नि- (for -क्रोधाग्नि-) G_4 -वर्जित (for निर्जित) K_3 D_6 हरक्रोधाद्विनिर्जित ; T_1 M_4 °ग्निना जितः (for ^{b}) — (L 43) K_3 D_2 Dn_1 देवै (for देव) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 -वध्वा (for -पत्न्या) — (L 44) K_4 प्रदापयत् , $\tilde{N}_3$ V $B_{1\ 2}$ T_4 G_5 प्रदीयत , D_3 त्वदीयत ; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 त्वधीयत (for प्रदीयते) — (L 45) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ Dn Ds D_{2-6} $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2}$ मानुष- (V_1 T_4 °ष्य-) (for मनुष्य-) $D_{2\ 3}$ द्वारावत्यां (for द्वारकायां) — (L 46) K_3 तस्य पुत्रत्वमासोऽसौ , $\tilde{N}_3$ V B $D_{2\ 6}$ $T_{1\ 2\ 4}$ G M_4 तस्य पुत्रस्तु ते भर्ता , D_3 तस्य पुत्रत्वमभ्येत्य (for ^{a}).

शम्बरस्य जघानाशु दश पुत्रान्महौजसः ॥
ततोऽपरेण भल्लेन कुपितः केशवात्मजः ।
चिच्छेदाशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य वीर्यवान् ॥ [75]
ततस्ते हतशेषास्तु समेत्य समयुध्यत ।
शरवर्षं विमुञ्चन्तो अभ्यधावञ्जिघांसितुम् ॥
ततः संधाय बाणांस्तु विमुञ्चन्स रणोत्सुकः ।
क्रीडन्निव महातेजास्तेषां शीर्षाण्यपातयत् ॥
निहत्य समरे सर्वाञ्शतमुत्तमधन्विनाम् । [80]
प्रद्युम्न समराकाङ्क्षी तस्थौ संग्राममूर्धनि ॥
हतं पुत्रशतं श्रुत्वा शम्बरः क्रोधमादधे ।
सूतं संचोदयामास रथं मे संप्रयोजय ॥
राज्ञो वाक्यं निशम्याथ प्रणम्य शिरसा भुवि ।
स सैन्यं चोदयामास रथं च सुसमाहितम् ॥ [85]
युक्तमृक्षसहस्रेण सर्पयोक्त्रेण योक्त्रितम् ।
शार्दूलचर्मसंवेष्टं किंकिणीजालमालिनम् ।
ईहामृगगणाकीर्णं पङ्क्तिभक्तिविराजितम् ।
ताराचित्रपिनद्धाङ्गं स्वर्णकूबरभूषितम् ॥
सपताकं महोच्छ्रायं मृगराजोग्रकेतनम् । [90]
सुविभक्तवरूथं च लोहेषावज्रबन्धुरम् ॥
मन्दरोदग्रशिखरं चारुचामरभूषितम् ।
नक्षत्रमालापिहितं हेमदण्डसमाहितम् ।
विराजमानं श्रीमन्तमारोहच्छम्बरस्तदा ॥
काञ्चनं चित्रसंनाहं धनुर्गृह्य शरांस्तथा । [95]
प्रस्थितः समराकाङ्क्षी मृत्युना परिचोदितः ॥
चतुर्भिः सचिवैः सार्धं सैन्येन महता वृतः ।
दुर्धरः केतुमाली च शत्रुहन्ता प्रमर्दनः ।
एतैः परिवृतोऽमात्यैर्युयुत्सुः प्रस्थितो रणे ॥
दश नागसहस्राणि रथानां द्वे शते तथा । [100]
हयानां चाष्टसाहस्रैः प्रयुतैश्च पदातिनाम् ।
एतैः परिवृतो योधैः शम्बरः प्रययौ तदा ॥

---

77) K1 2 V3 B3 D4 6 प्र- (for वि-) K3 मुञ्चन्ति (for °न्तो) T1. 2 G1 3–5 जिघांसया (for °सितुम्) Ñ2 अभ्यवर्षञ्जिघांसया (for ᵇ) —(L 78) K2 तत सधायमानास्ते (for ᵃ) K Ñ2 V B D (except D6) T4 G2 विमुञ्चन्तो रणोत्सुकाः (for ᵇ) —(L 79) K3 4 Ñ2 V1 3 B Ds D1 5 शिरांसि (for शीर्षाणि) K1 2 V2 Dn D4 शिरांस्येषाम(Dn °षां न्य)पातयत् (for ᵇ) —(L 80) D3 शत्रूञ्, T1 2 G1 3 5 सर्वं (for सर्वाञ्) —(L 82) D2 3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) K1 D3 4 G1 3 5 M4 आददे (for °धे) V2 शम्बर॰ क्रोधमूर्छित (for ᵇ) —(L 83) K2 D4 संनोदयामास, D3 संदेश° (for संचोद°) D2 स तं सदेशयामास (for ᵃ) K1 3 D1 T1 2 G1 3–4 M4 संप्रचोदय, D3 संनियोजय (for सप्रयो°). — B3 om lines 85–90 —(L 85) K1 D4 देशयामास, K2 D3 T4 नोद° (for चोद°) K2 D1 G1 4 5 M4 सुसमाहित॰, T2 G1 °श्रित. (for °हितम्) — After line 85, Ñ2 ins

2** अष्टनल्वप्रतीकाशं कामगं कामभिन्नभम् ।

—(L 86) K1 Dn D4 T4 ऋध्य- (for ऋक्ष-) K1–3 V2 3 B2 D2 4 6 योजितम् (for योक्त्रितम्) G1 5 M4 सुप्रयोक्त्रेण योक्त्रिता (M4 °त) (for ᵇ) —(L 87) V1 -शालिनम्, D5 मालितम्, T1 2 G1 4. 5 °कम् (for °नम्) —(L 88) T1 2 G1. 3–5 M4 रत्नपङ्क्ति- (for पङ्क्तिभक्ति) — K2 om (hapl) lines 89–92 —(L 89) D2 नाना (for तारा-) T1. 2 G1 3–5 कूटवि- (for -कूबर-) G2 -शोभितम् (for -भूषि°) —(L 90) V1 Dn1 D1 G2 सु- (for स) K1 4 B2 D4 5 स(K4 सु)पताकोच्छ्रयवता, K3 सुपताकामहोच्छ्राय, D2 सुपताकोच्छ्रयवृत, D5 सपताकाकुलं वृत्तं; M4 सपताकसमुच्छ्रायं (for ᵃ) K1 T2 G1 4 मृगराजाग्रकेतनम्, D6 °जेन शोभितम् (for ᵇ) —(L 91) Dn लोहेष (for °षा-) T2 G1 3 5 बद्ध- (for वज्र-) K3 4 Ñ2 V2 Dn Ds D1 3 5 M4 बन्धनम्, B1 G4 -कूबरम्; D5 (sup lin as above) भूषितम् (for -बन्धुरम्) —(L 92) V1 B1 मन्दरोदारशिखरं (for ᵃ) T1 2 G1 3–5 शोभितम् (for -भूषि°) —(L 93) K1 यम- (for हेम-) D3 T1 2 G1 4 5 -विभूषितम् (for -समाहि°) —(L 94) K2 V3 D2 3 T2 G3 5 आरुहच् (for आरो°) D2 5 (marg as above) T2 G1 4 तथा, D4 रथम् (for तदा) G2 आरुरोह स शम्बर (for ᵇ) —(L 96) K1 D4 प्रथित (for प्रस्थित) M4 प्रति- (for परि-) K1–3 D4 -नोदित (for -चो°) —(L 98) K3 केतुमालश् (for °माली) K2 Ñ2 Ds D3 प्रतर्दन, D5 प्रदर्शन (for प्रमर्दन) —(L 99) D1 स तैः (for एतै) D2 अपि (for परि-) K3 4 सवृतो, D1 5 संस्थितो (for प्र°) T1 2 G M4 रणम् (for रणे) —(L 100) T1 -सहस्र च, G1 3–5 °स्रैश्च (for °स्राणि). T1 2 3–5 द्विशतै (for द्वे शते) —(L 101) G5 रथानां (for हयानां) V1 B1 D5 पदातिभि॰ (for °नाम्) —(L 102) K4 यूथै॰ (for योधै) —(L 103) K3 उत्पाताद्युत्थितानि वै, D2 °ता व्युच्छ्रिताः किल, T1. 2 G1 3–5 °ता उत्थिता इमे,

प्रयातस्य तु संग्रामे उत्पातान्युत्थितानि वै ।
गृध्रचक्राकुले व्योम्नि सध्याकाराभ्रनादिते ॥
गर्जन्ति परुषं मेघा निर्घातश्चाम्बरात्पतत् । [105]
शिवा विनेदुरशिवं सैन्यं संकालयन्महत् ॥
ध्वजशीर्षेऽपतद्गृध्रः काङ्क्षन्वै दानवासृजम् ।
रथाग्रे पतितश्चास्य कबन्धो भुवि दृश्यते ॥
चीचीकूचीति वाशन्ति शम्बरस्य रथोपरि ।
स्वर्भानुग्रस्त आदित्यः परिघैः परिवेष्टितः ॥ [110]
स्फुरते नयनं चास्य सव्यं भयनिवेदनम् ।
बाहुः प्रकम्पते सव्यः प्रास्खलन्रथवाजिनः ॥
ध्वाङ्क्षो मूर्ध्नि निपतितः शम्बरस्य सुरारिणः ।
ववर्ष रुधिरं देवः सीकरोद्गारमिश्रितम् ॥
उल्कापातसहस्राणि निपेतू रणमूर्धनि । [115]
प्रतोदो न्यपतद्धस्तात्सारथेर्हययायिनः ॥
एतानचिन्तयित्वा तु उत्पातान्समुपस्थितान् ।
प्रययौ शम्बरः क्रुद्धः प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
भेरीशङ्खमृदङ्गानां पणवानकदुंदुभेः ।
युगपत्ताड्यमानानां पृथिवी समकम्पत ॥ [120]
तेन शब्देन महता संत्रस्ता मृगपक्षिणः ।
समन्ताद्दुद्रुवुस्तस्माद्भयविक्लवचेतनाः ॥
रणमध्ये स्थितः कार्ष्णिश्चिन्तयन्निधनं रिपोः ॥
सैन्यैः परिवृतः संख्ये युद्धाय कृतनिश्चयः ॥
क्रुद्धः शरसहस्रेण प्रद्युम्नं समताडयत् । [125]
असंप्राप्तांश्च तान्बाणांश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥
प्रद्युम्नो धनुरादाय शरवर्षं मुमोच ह ।
न तस्य सैन्येऽभिमुखो यो न विद्धः शरेण वै ॥

M4 °ता ह्युत्थिताहवे, Bom Poona eds G(ed) उत्पाता बहवोऽभवन् (for b) — (L 104) K2 D4 चक्राकुला (for °ले) D3 गृध्रचक्राकुलं व्योम (for a) K Ñ2 V B Dn Ds D6 T3 G2 -नादिता, D2 G4 °न, D5 G4 °नी, G3 °नि (for °ते) D3 सध्याकारा च मेदिनी, D4 T2 G1 2 M4 °लाभ्रनादिता. (T2 G1 °नि, M4 °न) (for b) — (L 105) K4 M4 परुषा (for °ष) K2 B1 Ds निर्घाताश् (for °तश्) K2 Ds D1 2 पतन् (for पतत्) D3 निर्घाताश्चापतन्दिव, T1 2 G1 3–5 °तश्चाम्बरे पतन्, G(ed) सनिर्घातास्तदा नृप (for b) —(L 106) K1 D2 4 संकलयन्, K4 सङ्काश° (for संकाल°) — (L 107) M4 रथशीर्षे (for ध्वज°) Ñ2 D2 पतन्, D3 रटन् (for ऽपतद्) Ds1 काङ्क्षन्वै दानवक्षयम् (for b) — (L 108) K3 D1 रथ्याग्रे, V3 रथाग्र-, T1 2 G1 3–5 M4 °ग्रात् (for °ग्रे) T1 परितश् (for पति°) V1 चास्ये, D2 चापि, T2 G1 4 5 तस्य (for चास्य) — (L 109) V2 रासन्तं (for वाशन्ति) Ds1 D1 5 चिचीकुचीति वासन्ति (for a) T1 2 G1 3–5 शारिकाश्च (for शम्बरस्य) — (L 110) T1 2 G1 3–5 स्वर्भानुग्रहसंग्रस्त (for a) K1, 4 परिघ; K2 V1 B1 D2 T4 G2 °त, T1 2 G1 3–5 आदित्य (for परिघै) K3 परिघ' प्रतिवेष्टित, Ds2 °घै परिविष्टितै, M4 परिवेषेण वेष्टित. (for b) —(L 112) K1 सद्य, D3 चास्य (for सव्य) K1 3 Ñ2 V1 3 Dn2 Ds2 D4 प्रस्खलन् (for प्रा°) D3 भुवि, M4 नृप- (for रथ-) — K3 om (hapl) lines 113–116 —(L 113) K2 मूर्ध्नि ध्वाङ्क्षो (by transp) K1 ध्वाङ्क्षो मूर्धनि पतित, T1 2 G3–5 M4 ध्वाङ्क्षोऽपि मूर्ध्नि प°, G1 ध्वाङ्क्षोऽभिमूर्ध्नि प° (for a) K1 D4 स(D4 सु)मन्त्रिण, T1, 2 G1 3–5 सुरद्विषः (for सुरारिण) —(L 114) K4 देवा, D4 देव, K1 Ñ2 V3 B2 3 Ds D5 6 T1 G3 शर्कराङ्गारमिश्रितम्, K4 साङ्गारोद्गार°, V1 B1 D1 T2 4 G1 2 4 5 M4 शीकरोद्गार°, V2 सीकराङ्गार°, Dn D3 4 शर्करोद्गार° (for b) — (L 115) K1 T2 G2 4 5 रथ- (for रण) —(L 116) K1 D4 ऽभ्यपतद् (for न्य°) K4 प्रतोदा स्मापतन्त्यस्मात् (for a) V1 B1 (marg) T2 G2–5 M4 रथ- (for हय-) K4 -योधिन, Dn D5 योजिन, D3 -कोविदान् (for -यायिन.) D2 सारथे रथकोविदात् (for b) — (L 117) Ñ2 एत (for एतान्) D3 एतानगणयित्वासौ (for a) K1 2 D4 तदुत्पन्ना- (K2 स उत्पाता)न्समुत्थितान्, K4 Dn D5 उत्पातान्समवस्थितान् (for b) — (L 119) B1 T1 भेरीमृदङ्गशङ्खाना (for a) K3 -डिण्डिमै., K4 Ds D1–3 5 T4 -दुंदुभि (for °भे) — (L 120) D3 समन्तात् (for युगपत्) G3 Bom Poona eds नाद्यमानानां (for ताड्य°) K1 4 Ñ2 D1 5 समकम्पयत्, V3 °कल्पत, B1 °काङ्क्षत; D3 °कम्पयन् (for °कम्पत) —(L 122) Ñ2 Ds D1–3 -चेतस, K2 °सा (for °ना) —(L. 123) Ñ2 रणमध्य- (for °ध्ये) G2 स्थितं कृष्ण (for स्थित. कार्ष्णिश्) K1 3 4 D4 (marg as above) रणे (for रिपो) K2 चिन्तयन्कदनं रणे, D3 °न्निति भारत (for b) — After line 123, T1 2 G1 3–5 ins

3** तं दृष्ट्वा शम्बरो मायी रौक्मिणेय महाबलम् ।

—(L 124) K1 2 Ñ2 V B1 2 Dn Ds D2 4 6 G1 3–5 ऽसंख्यैर्, B3 ऽमात्यैर्, M4 संघैर् (for संख्ये) D1 सैन्ये परिवृता' संख्ये, D5 सैन्यै. परिवृता. सख्यैर् (for a) D1 5 -निश्चया —(L 125) D2 क्रुद्धा D5 प्रद्युम्न· (for °म्नं) D1 3 -ताडयन् — Ñ2 om line 126 —(L 126) K V B D T4 G2 M4 सं(D3 अ)प्राप्तांश्चैव, T2 असप्राप्तश्च;

प्रद्युम्नशरपातेन तत्सैन्यं विमुखीकृतम् ।
शम्बरस्य तथाभ्याशे स्थितं संहृत्य भीतवत् ॥ [130]
स्वबलं विद्रुतं दृष्ट्वा शम्बरः क्रोधमूर्छित. ।
आज्ञापयामास तदा सचिवान्दानवेश्वरः ॥
गच्छध्वं मन्नियोगेन प्रहरध्वं रिपोः सुतम् ।
नोपेक्षणीयः शत्रुर्वै वध्यतां क्षिप्रमेष वै ॥
उपेक्षित इव व्याधिः शरीरं नाशयेद्ध्रुवम् । [135]
तदेष दुर्गतिः पापो वध्यतां मत्प्रियेच्छया ॥
ततस्ते सचिवाः क्रुद्धाः शिरसा गृह्य शासनम् ।
शरवर्षं प्रमुञ्चन्तस्त्वरिताश्चोदयन्रथान् ॥
तान्दृष्ट्वा धावतः संख्ये क्रुद्धो मकरकेतनः ।
चापमुद्यम्य संभ्रान्तस्तस्थौ प्रमुखतो बली ॥ [140]
दुर्धरं पञ्चविंशत्या शरैः संनतपर्वभिः ।
बिभेद सुमहातेजाः केतुमालिं त्रिषष्टिभिः ॥
सप्तत्या शत्रुहन्तारं द्व्यशीत्या तु प्रमर्दनम् ।
बिभेद परमामर्षी रुक्मिण्या नन्दिवर्धनः ॥
ततस्ते सचिवाः क्रुद्धा प्रद्युम्नं शरवृष्टिभिः । [145]
एकैकशो बिभेदाजौ षष्टिभिः षष्टिभिः शरैः ।
तानप्राप्ताञ्शरान्बाणैश्चिच्छेद मकरध्वजः ॥
ततोऽर्धचन्द्रमादाय दुर्धरस्य स सारथिम् ।
जघान पश्यतां राज्ञां सर्वेषां सैनिकस्य वै ॥
चतुर्भिरथ नाराचैः सुपर्वैः कङ्कवाजितैः । [150]
जघान चतुरः सोऽश्वान्दुर्धरस्य रथं प्रति ॥
एकेन योक्त्रं छत्रं च ध्वजमेकेन बन्धुरम् ।
षष्ट्या च युगचक्राक्षं चिच्छेद मकरध्वजः ॥
अथापरं शरं गृह्य कङ्कपत्रं सुतेजितम् ।

G1 °भ्रान्तश्च (for °प्रासाश्च) T1 2 G1 3–5 लघु- (for कृत-). —(L 127) D1 रथम् (for धनुर्) K1.2 Ñ2 V2 3 B1.2 Dn D6 T1 2 G M4 आयम्य; D3 आनम्य (for आदाय) —T1 2 G1 3–5 om (hapl) line 128 —(L 128) K1 3 Dn Ds D4 न तत्सैन्याभि(K3 Dn °न्येऽभि-; Ds °न्येऽति)मुख स, K2 तत्सैन्याभिमुख. सर्वो, Ñ2 V B D1 5 6 T4 G2 तत्र सैन्येन स ह्य(V1 T4 सो ह्य-, D1 5 सोऽप्य-, G2 न ह्य)स्ति; D2 3 न सैन्येऽभि(D3 तत्राभि)मुख शत्रुर्, M4 Bom Poona eds G(ed) तस्मिन्सैन्ये न कोऽप्यस्ति (for a) D3 शरैर्नैवैः (for शरेण वै) K2 निर्विद्धो निशितैः शरैः (for b) —(L 129) V3 B2 3 D2 6 T1 2 G1 3–5 -घातेन, B1 वर्षेण (for -पातेन) K2 विमुखं (for °खी-) —(L 130) K1 V B D6 T1 2 G रथाभ्याशे (for त°) D1 द्रुतं (for स्थितं) K2 V2 3 B1 Ds D2 3 6 T1 2.4 G1 3–5 M4 संत्यज्य; V1 संनह्य, B3 संहत्य (for संहृत्य) K1 D4 स्थितं सैन्यमभीतवत्, K3 4 D1 4 स्थि(D1 द्रु)तं तद्यदभी° (for b) —(L 131) K3 4 स्वं; G5 स (for स्व-) K3 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) —(L 132) T2 सचिवं (for °वान्) —(L 133) D2 मन्त्रयोगेन, G5 मम यो° (for मन्नियो°) K3 D4 नृपाः (for रिपोः) T4 सुत —(L 134) K3 विध्यतां, K4 वध्यन्तां, D3 युध्यतां (for व°) —(L 136) D5 तदेष दुर्मतिप्रायो (for a) K3.4 Ñ2 V1 2 Dn D1 3 5 T1 2 4 G M4 मत्प्रियेप्सया, B1 मत्परीप्सया, Ds1 मच्छ्रियेच्छया (for मत्प्रि°) —(L 138) D3 प्रमुञ्चन्ति K4 त्वरित; T1 2 G1 3–5 त्वरया (for त्वरिताश्) K1 2 D4 नोदयन् (for चो°) D3 त्वरिताश्छादयन्रथम् (for b) —(L 139) T1 2 G दृष्ट्वा तु (for तान्दृष्ट्वा) K1 D4 बाधतः; B1 द्रवत. (for धा°) M4 दृष्ट्वा तु यादव संख्ये (for a) —(L 140) B1 उद्दिश्य (for उद्यम्य) D3 संभ्रान्तं (for °न्तस्) D2 वायुमुद्यम्य सधाय (for a) D5 प्रमुदितो (for °खतो) —After line 141, K3 reads line 146 K2 om line 142 —(L 142) T2 G1 चिच्छेद (for बिभेद) K3 4 B3 D1–3 5 T2 केतुमालं (for °मालिं) —(L 143) K1 4 D1 5 शक्र- (for शत्रु-) D2 3 अशीत्या (for द्व्य°) K1 2 V1 3 B2 Ds D5 प्रतर्दनम् (for प्रम°) D3 अशीत्या चारिमर्दनम्, G2 द्वादशैस्तु प्रत° (for b) —(L 144) K1 D4 परमामर्षाद्, D2 °मेपूर्णा (for °मामर्षी) —(L 145) K4 -वर्षिभिः (for -वृष्टिभि) — After line 145, Dn Cal ed ins

4** निजघ्नुः समरे वीरास्तदद्भुतमिवाभवत् ।

—(L 146) V3 B बिभिदिरे (for बिभेदाजौ) V3 B2 3 यष्टिभिः (for the first षष्टिभिः) D5 निशितैः (for the second षष्टिभि) M4 शितैः (for शरैः) —(L 147) T1 3 G1 5 शरैर्बा(G1 °रान्बा)णान् (for शरान्बाणैश्). G2 तत्र प्राप्ताञ्शितैर्बाणैश्, G3 असंप्राप्ताञ्शरैर्बाणान् (for a) —(L 148) K3 स सारथिः, K4 शरासनम् (for स सारथिम्) —(L 149) D2 3 T2 4 G1 3–5 M4 जघान पश्यतो राज्ञः (D3 °तामत्र) (for a) —(L 150) T2 G1 सह; G4 स तु (for अथ) K1 D4 G4 सुपर्णैः, V1 B1 °त्रैः, T1 4 G1–3 5 M4 सजवैः, T2 सजीवैः (for सुपर्वैः) K2 -वाजिभिः, V B1 D5 -राजितैः, G5 -पत्रिभिः (for -वाजितैः) —(L 151) M4 सचिवैः (for चतुर.). G3 ऽथ (for ऽश्वान्). Ñ2 om lines 151b–152a —(L 152) D4 योक्त्राज् (for योक्त्रं). T1 2 G1 3–5 चिच्छेद (for छत्रं च) T1 2 G1 3–5 रथम् (for ध्वजम्). —(L 153) D2 3 स (for च) —(L 154)

मुमोच हृदये तस्य दुर्धरस्याल्पजीविनः ॥ [155]
स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतप्रभः ।
निपपात रथोपस्थात्क्षीणपुण्य इव ग्रहः ॥
दुर्धरे निहते शूरे दानवे दानवेश्वरः ।
केतुमाली शरव्रातैरभिदुद्राव कृष्णजम् ॥
प्रद्युम्नमभिसंक्रुद्धो भ्रुकुटीभीषणाननम् । [160]
कृत्वाभ्यधावत्सहसा तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
संक्रुद्धः कृष्णसूनुस्तु शरवर्षैरवाकिरत् ।
पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव यथा घनः ॥
स विद्धो दानवामात्यः प्रद्युम्नेन धनुष्मता ।
चक्रमादाय चिक्षेप प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥ [165]
तमप्राप्तं सहस्रारं कृष्णचक्रसमद्युतिम् ।
निपत्योत्पत्य जग्राह सर्वेषामेव पश्यताम् ।
तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालेः शिरस्तदा ॥
तद्दृष्ट्वा कर्म विपुलं रौक्मिणेयस्य देवराट् ।
विस्मयं परमं प्राप्तः सर्वैर्देवगणैः सह । [170]
गन्धर्वाप्सरसश्चैव पुष्पवर्षैरवाकिरन् ॥
केतुमालि हतं दृष्ट्वा शत्रुहन्ता प्रमर्दनः ।
महाबलसमूहेन प्रद्युम्नमथ दुद्रुवे ॥
ते गदां मुसलं चक्रं प्रासतोमरसायकान् ।
भिन्दिपालान्कुठारांश्च भास्वरान्कूटमुद्गरान् । [175]
युगपत्संक्षिपन्ति स्म वधार्थं कृष्णनन्दने ॥
सोऽपि तान्यस्त्रजालानि शस्त्रजालैरनेकधा ।
चिच्छेद बहुधा वीरो दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
गजान्सोऽभ्यहनत्क्रुद्धो गजारोहान्सहस्रशः ।
रथान्सारथिभिः सार्धं हयांश्चैव तु मर्दयन् । [180]
पातयंस्ताञ्शरव्रातैर्नाविद्धः कश्चिदीक्ष्यते ॥
एवं सर्वाणि सैन्यानि ममन्थ मकरध्वजः ।
नदीं प्रावर्तयद्घोरां शोणिताम्बुतरंगिणीम् ॥
मुक्ताहारोर्मिबहुलां मांसमेदोस्थिपङ्किनीम् ।

Cal ed ततोऽर्धचन्द्रमादाय (for ^{a}) D_{s1} कङ्कपत्रैः (for °त्रं). $\tilde{N}_2$ V_2 D_3 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4}$ M_4 सुतेजसम्, G_2 °जनम्, G_3 °जस (for °जितम्) —(L 155) K_4 दुर्बलस्य (for दुर्धरस्य) D_{s2} T_1 G_3 [अ]न्य- (for [अ]ल्प-) —(L 156) V_3 गतायुर् (for °सुर्). — (L 157) G_2 [अ]म्बरात् (for ग्रह) — (L 159) D_3 शरशतैर् (for °व्रातैर्) M_4 कार्ष्णिनम् (for कृष्णजम्) —(L 160) D_3 T_4 अथ, G_4 अपि (for अभि-) T_1 G_3 संक्रुद्धं (for °द्धो) K_1 D_2 भ्रुकुटीभूषणाननम् (D_2 °न.), K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 2}$ B_3 D_{n1} $D_{s\ 2}$ D_2 T_4 G_2 °भीषणानन, B_1 (marg) D_{s1} °कुटिलानन (for ^{b}) —(L 161) G_3 [अ]भ्यतिष्ठत्, M_4 निधावत् (for [अ]भ्यधा°) — (L 162) $D_{2\ 3}$ तनयः (for -सूनुस्तु) — (L 163) K_1 परि-; K_3 D_n जल-, $D_{1\ 5}$ वर्ष- (for वारि-) $\tilde{N}_2$ V_1 D_2 T_4 बलाहक, D_3 यथाम्बुदः (for यथा घन). — (L 164) D_2 वपुष्मता (for धनु°) —(L 165) K_4 वज्रम् (for चक्रम्) — (L 166) K_3 $\tilde{N}_2$ V_1 D_2 T_4 M_4 तदप्राप्तं, T_1 $G_{2\ 3}$ तं तु प्राप्तं (for तमप्राप्तं). K_4 अप्राप्तं शत्रुहन्तारं (for ^{a}) K_1 कृत्वा (for कृष्ण-) K_3 $D_{2,\ 5}$ -द्युतिः (for -द्युतिम्) D_3 कृष्णचक्रोपमं युधि (for ^{b}). —(L. 167) Bom Poona eds G(ed) सहसा (for जग्राह) M_4 परि- (for एव) —(L 168) K_3 D_n T_4 केतुमालि- (for °लेः) —(L 169) D_3 रुचिर (for विपुलं). —(L 170) K_2 V_3 $D_{3\ 4\ 6}$ सर्व-, K_3 D_{s1} D_5 सर्वे (for सर्वैर्). —(L 172) D_2 केतुमालं (for °लिं). $K_{3\ 4}$ B_1 D_s $D_{1\ 2}$ शक्र- (for शत्रु-) K_2 V_3 D_{s1} D_3 प्रतर्दनः (D_3 °न) (for प्रमर्दनः) — K_1 om lines 173–180 —(L 173) B_3 -समृद्धेन (for -समूहेन) $D_{2\ 3}$ अभि- (for अथ) —(L 174) D_2 तोमरं (for ते गदां) $K_{3\ 4}$ D_n $D_{1\ 2,\ 4\ 5}$ प्राश- (for प्रास-) —(L 175) K_2 D_4 भिण्डमालान्, K_3 D_n D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 2,\ 4\ 5}$ M_4 भिण्डिपा°, K_4 D_{1-3} भिण्डिमा°, V_1 भिन्दिपाल- (for °पालान्). D_s भासुरान् (for भास्व°) —(L 176) $D_{2\ 3}$ प्र- (for सं-) $D_{3\ 6}$ -नन्दनम् (for °ने) —(L 177) K_2 क्षेपितानि (for सोऽपि तानि) D_3 पातैर् (for -जालैर्). —(L 178) K_2 बहुश, T_2 $G_{1\ 4}$ °भिर् (for °धा). K_2 सर्व; D_3 धीरो (for वीरो) —(L 179) T_2 G_1 वीरो (for क्रुद्धो) —(L 180) G_2 गजान् (for रथान्) K_2 व्यदर्शयत्, D_{s2} व्यमर्दयत्, D_3 [अ]भ्यमर्दयन्, T_4 स मर्दयत्; G_2 ममर्द ह (for तु मर्दयन्) —(L. 181) M_4 [अ]विद्ध (for °द्ध°) K_2 ईक्षित°; B_3 $D_{1,\ 3\ 5}$ G_2 M_4 ईक्षते (for ईक्ष्यते) K_4 नाविद्ध° कश्च वै रणे (for ^{b}) —(L 182) $\tilde{N}_2$ एवं सैन्यानि सर्वाणि (for ^{a}) —(L 183) K_2 नदीः. K_3 प्राधर्तयन् (foı °यद्) K_4 नदीं प्रावर्तयन्ति स्म (for ^{a}) G_3 om (hapl) lines 183^{b}–193^{a} $K_{1\ 3}$ V_2 $D_{1\ 3-5}$ T_2 $G_{1\ 4,\ 5}$ शोणिताभ्र-; V_1 B_2 शोणितोदां, G_2 M_4 °तार्द्र-; G(ed.) °तौघ- (for °ताम्बु-) K_4 मांसशोणितफेनिलाम् (for ^{b}). —(L 184) K_2 मुक्ताहाराकुलां चैव, K_3 T_4 °रोऽपि बहुलां (sic) (for ^{a}) K_4 D_{n2} $T_{1\ 4}$ वसा- (for मांस-) $\tilde{N}_2$ -मज्जास्थि, V_3 D_5 -मेदोसृक्-, $B_{1\ 2}$ D_s $D_{1\ 2}$ -मेदोस्त्र- (for -मेदोस्थि-) T_2 $G_{1.\ 4,\ 5}$ M_4 -पङ्किलाम् (for °नीम्). K_3 मांस-

छत्रद्वीपशरावर्ता रथैः पुलिनमण्डिताम् ॥ [185]
केयूरकुण्डलाकूर्मा ध्वजमत्स्यविभूषिताम् ॥
नागग्राहवती रौद्री मत्स्यनक्रविभूषिताम् ।
केशशैवालसंछन्नां श्रोणिसूत्रमृणालिकाम् ।
नराननसुपद्मां च हंसचामरवीजिताम् ॥
शिरस्तिमिसमाकीर्णा शोणितौघप्रवर्तिनीम् । [190]
नदीं दुस्तरणीं भीमामनङ्गेन प्रवर्तिताम् ॥
दुष्प्रेक्षां दुर्गमां रौद्रां हीनतेजःसुदुस्तराम् ।
शस्त्रग्राहवतीं घोरां यमराष्ट्रविवर्धनीम् ॥
तान्रुक्मिणीसुतः श्रीमान्विलोडयति धन्विनः ।
शत्रुहन्तारमाश्रित्य शरानभ्यकिरन्बहून् ॥ [195]
शत्रुहन्ता पुनः क्रुद्धो मुमोच शरमुत्तमम् ।
प्रद्युम्नं स समासाद्य हृदये निपपात ह ॥
स विद्धस्तेन बाणेन प्रद्युम्नो न व्यकम्पत ।
शक्तिं जग्राह बलवाञ्शत्रुहन्त्रे मुमूर्षवे ॥
सा क्षिप्ता रौक्मिणेयेन शक्तिर्ज्वालाकुला रणे । [200]
पपात हृदयं भित्त्वा वज्राशनिसमस्वना ॥
भिन्नहृदयः स्रस्ताङ्गो मुक्तमर्मास्थिबन्धनः ।
पपात रुधिरोद्गारी शत्रुहन्ता महाबलः ॥
पतितं शत्रुहन्तारं दृष्ट्वा तस्थौ प्रमर्दनः ।
जग्राह मुसलं सोऽथ वचनं चेदमाददे ॥ [205]
तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिः करिष्यसि रणप्रिय ।
मां योधय सुदुर्बुद्धे ततस्त्वं न भविष्यसि ॥
वृष्णिवंशकुले जातः शत्रुरस्मत्पिता तव ।

मेद.सपङ्किनीम्, V1 Dn1 मांसमेदा(Dn1 °दो)स्रपङ्किनी (for ^{b}) — T1 2 G1 4 5 om (hapl) lines 185–190 — (L 185) K1 D4 छिन्नद्विप-, K3 पुत्रद्वीपां, K4 छत्रचाप-, Dn1 D3 T4 छत्रद्वीपा (for °प-) — T4 om (hapl) lines 186–189 Ñ2 om (hapl) line 186 — (L 186) K2 M4 -कीर्णा, Cal ed -पूर्णां (for -कूर्मा) K2 -मध्य-, Ds1 -माल्य- (for -मत्स्य-). — D3 4 om (hapl) line 187 — (L 187) Bom ed नग- (for नाग-) K2-4 V1 B2 Dn D2 5 G2 M4 रौद्रां (for रौद्रीं) K4 V B2 3 Dn D6 अश्व- (for मत्स्य) K2 -चक्र-, G2 M4 -कूर्म- (for -नक्र-). K3 4 V1 3 B Dn D1 5 6 -विभूषणाम् (for °षिताम्) — (L 188) K3 Ñ2 -संपन्ना (for -संछन्नां) — K1 om line 189 — (L 189) K2 करानन- (for न°) V2 3 B Ds D4 स- (for -सु-) K3 V1 D1 5 वराननसपद्मां च (for ^{a}) M4 छत्रचामररञ्जिताम् (for ^{b}) — (L 190) K4 D6 V1 -तरंगिणीम् (for -प्रवर्तिनीम्) — G2 om (hapl.) lines 191–193 — (L 191) K2 प्रवर्तिनीम् (for °ताम्) — (L 192) K4 V3 Dn2 D2 दुष्प्रेक्ष्या (for °क्षा). K3 4 D1 5 दुर्भगां (for दुर्गमां) K1 2 Ñ2 V2 3 B1 3 D1 2 रौद्रीं (for रौद्रां) K2 दीन-; T1 2 G1 4 5 हत- (for हीन-) — Ds2 om. line 193. — (L 193) Ds1 रौद्रीं (for घोरां) K4 महाराष्ट्र- (for यम°) V1. 3 B3 Dn D2 विवर्धिनीम् (for °र्धनीम्) Ds1 मत्स्यनक्रविभूषिताम् (for ^{b}) — (L 194) K1 2 4 Ñ2 V2 3 B Ds D1 2 4–6 T1 तत्र (T1 °तो) रुक्मि-, Dn तद्रुक्मिणी-, D3 T2. 4 G M4 तत्र कृष्ण- (for तान्रुक्मिणी-). — (L 195) K2 Dn2 Ds D2 शक्र- (for शत्रु-) D3 आसाद्य (for आश्रित्य) Dn D6 T4 अभ्यकिरद्, G3 °हनद् (for °किरन्) D1 शरवर्षैरवाकिरन्, D2 स शरान्विकिरद्बहून्, D3 शरान्विकिरयन्ब° (for ^{b}) — (L 196) D2 मुमोच शरसत्तमम् (for ^{b}) — (L 197) K Ñ2 V B Dn Ds D1–5 T4 G2 प्रद्युम्नस्य, D6 °म्नं च (for °म्न स) T2 G1 4 M4 समाश्रित्य (for °साद्य) D4 हृदय (for °ये) D2 T2 G1 4 निष्पपात (for निप°). — (L 198) K1 3 V2 3 Ds1 D2 4 व्यकम्पयत् (for °म्पत), T1 2 G1 3–5 न व्यकम्पत वीर्यवान् (for ^{b}). — (L 199) K1 D4 मुमोच वै (for मुमूर्षवे) — (L 200) M4 शक्तिर्ज्वालासमाकुला (for ^{b}) — (L 201) Ds2 D1 5 T1 4 G3 शक्राशनि- (for वज्रा°) — (L 202) D1 स भिन्न- (hypermetric) (for भिन्न-) D3 त्रस्तात्मा (for स्रस्ताङ्गो) K1 V1 Dn D4 6 स भिन्नहृदयस्त्रस्ताङ्गो (hypermetric), K3 Ñ2 भिन्नं हृदयशस्त्राङ्गो (Ñ2 °मुष्टात्मा) (sic), B1 स्रस्ताङ्गो भिन्नहृदयो ; D2 स भिन्नचेत.स्रस्ताङ्गो, D5 स सभिन्नहृत्स्रस्ताङ्गो, T1 2 G1 3–5 M4 विभि(T1 G3 5 स भि)न्नवक्षाः स्रस्ताङ्गो, T4 G2 विभिन्नहृदय साङ्ग (for ^{a}) Dn -वर्मास्थि-, D3 -मज्जास्थि-, Cal ed -चर्मास्थि- (for -मर्मास्थि-) — (L 203) D6 पपात हृदयोद्गारी (for ^{a}) — (L 204) K3 4 D1 5 पातितं (for प°) K2 Ñ2 V3 D3 D3 4 G2 प्रतर्दन. (for प्रम°). — (L 205) Ñ3 गृहीत्वा (for जग्राह) T2 G1. 4 च शरं, G5 च शरान् (for मुसल) G3 जग्राह च शरं घोरं (for ^{a}) D5 मुसले (for वचन) K1 D3 T4 M4 अब्रवीत् (for आददे) — (L 206) K4 त्वं (for किं) V1 प्रकृतैर्, V3 प्रह्व° (for प्राकृ°) T2 4 G1 3 5 एतै. (for एभि) D2 करिष्यति (for °सि) K B3 D3 4 T1 2 G1 3 5 M4 रणप्रिय , D1. 2 5 G4 °प्रियम् — (L 207) K1 3 V B2 Dn D6 T1 G3 योधयस्व (for °य सु) D2 मां संयोधय दुर्बुद्धे, D5 मां योधयंस्तु दु° (for ^{a}) D2 om (hapl) lines 207^b–210^a. — (L 208) Cal ed -वंशे (for -वंश-) K3 शत्रुरस्ति महान्मम, K3

पुत्रं हन्तास्म्यहं तस्य ततोऽसौ निहतो भवेत् ॥
मृतेन तेन दुर्बुद्धे सर्वदेवक्षयो भवेत् । [210]
दैतेया दानवाः सर्वे मोदन्तां हतशत्रवः ॥
हते त्वयि ममास्त्रेण त्वत्समुत्थैश्च शोणितैः ।
शम्बरस्य तु पुत्राणां करोम्युदकसत्क्रियाम् ॥
अद्य भीष्मसुता मन्दा करुणं विलपिष्यति ।
निहतं त्वां च श्रुत्वैव यौवनस्थं गतायुषम् ॥ [215]
स ते पिता चक्रधरो विफलाशो भविष्यति ।
हतं त्वां स विदित्वा तु प्राणांस्त्यक्ष्यति मन्दधीः ।
इत्युक्त्वा परिवेणाशु ताडयद्रुक्मिणीसुतम् ॥
स ताडितो महातेजा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥
दोर्भ्यामाक्षिप्य तस्यैव रथमुख्यं व्यचूर्णयत् ॥ [220]
सोऽवप्लुत्य रथात्तस्मात्पदातिरवतस्थिवान् ।
तां गदां गृह्य सहसा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् ।
तथैव गदया कामः प्रमर्दनमपोथयत् ॥
हतं प्रमर्दनं दैत्यं दृष्ट्वा सर्वे प्रदुद्रुवुः ।
न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं सिंहत्रासाद्गजा इव ॥ [225]
सारमेयं यथा दृष्ट्वाविगणो विप्रणश्यते ।
तथा सैन्या विषीदन्ति प्रद्युम्नस्य भयार्दिताः ॥
क्षतजादिग्धवक्त्रा वै मुक्तकेशा ह्यशोभत ।
रजस्वलेव युवतिः सेना समवगूहते ॥
मदनशरविभिन्ना सैनिकानभ्युपाया- [230]
युवतिसदृशवेषा साध्वसैः पीड्यमाना ।
रतिसमरमशक्ता वीक्षितुं सोच्छ्वसन्ती
स्वगृहगमनकामा नेच्छते स्थातुमत्र ॥

Colophon

अस्मच्छत्रु पिता तव (for ^{b}) — (L 209) K3 Ñ2 D1. 5 पुत्र- (for पुत्रं) M4 हन्ता त्वहं (for हन्तास्म्यहं) V3 B2 D6 स (for ऽसौ) — (L 210) D3 मृते त्वयि सुदुर्बुद्धे (for ^{a}) — (L 211) B3 om from मोदन्तां up to ताडय (in line 218) D3 नन्दन्तां (for मोदन्तां) — (L 212) V3 D6 मृते (for हते) K4 मयास्त्रैश्च, V1 D5 मयास्त्रेण, T2 G1 ममास्त्रैश्च (for °स्त्रेण) — (L 214) Bom. Poona eds G(ed) अद्य सा भीष्मकसुता (for ^{a}) — (L 215) V3 D2 गदायुधम् (for गतायुषम्). — (L 216) K2 D1 विफल सो, D4 T1 निष्फलाशो (for विफ°) — (L 217) D3 च त्वां, D4 त्वां स- (for त्वां स) — (L 218) K4 [आ]जौ, D2 3 [अ]थ (for [आ]शु) K4 जघान; D5 ताडयन्, G2 त्रासयन् (for ताडयद्) T1 2 G1 3–5 रौक्मिणेयमताडयत् (for ^{b}) — G3 om lines 219–220 — (L 219) Ds2 ताडितो हि (for स ताडितो). — G2 om (hapl) lines 220–221 — (L 220) Ñ2 V1 B1 Dn D6 T1. 4 G1 5 M4 उत्क्षिप्य, T2 G4 उत्सृज्य (for आक्षिप्य) K V B1 Dn D2–4 6 T4 रथं मह्यां (for रथमुख्यं) B2 3 रथं मह्यां व्यपोथयत्, T1 2 G1 4 5 रथं पद्भ्यामताड(T1 G5 °शात)यत् (for ^{b}) — (L 221) G5 सोप्लुत्य च (for सोऽवप्लुत्य) — (L 222) T2 4 G M4 या (for तां) M4 तरसा (for सहसा) K2 अथाद्रवत् (for उपा°) — (L 223) G3 5 सहसा (for गदया) K1 2 Ñ2 V1 3 Dn2 Ds D3–5 G2 M4 प्रतर्दनम् (for प्रम°) — (L 224) Dn1 दैत्या (for दैत्यं) K1 2 4 Ñ2 V B Ds D1 2 4–6 T1 2 4 G1. 3–5 M4 हते प्रमर्दने दैत्ये (K4 °त्या), Dn2 हतं प्रतर्दनं दैत्या (for ^{a}) — (L 225) M4 शेकु (for शक्ताः) K1 2 B1 D3 4 6 T1 2 G सिंहत्रस्ता (for °त्रासाद्) D3 M4 मृगा (for गजा) — (L 226) T2 G1 4 5 M4 सारमेयान् (for °मेयं) K3 D1 5 वै प्रणश्यते (K3 °ति), V B Ds1 D2–4 6–4 T4 G2 विप्रणश्यति (for °ते) T1 2 G1. 3–5 M4 शार्दूलं तु भयानकम् (for ^{b}) — (L 227) K2 T1 2 G1 3–5 च सीदन्ति, Ñ2 Ds विशीर्यन्ति (for विषीदन्ति) Bom Poona eds G(ed) सेना (for सैन्या) — (L 228) D6 T2 4 G2–5 M4 [आ]जौ (for वै) K1 2 D4 6 G2 अशोभना, K3 विलोभिना, K4 Ds1 [अ]व(Ds1 °त्य)शोभना, V1 2 B1 3 Ds2 D1 ह्यशोभना(V1 °ना), B2 Dn G1 विशोभना, D3 न शोभना, T1 2 G3–5 त्वशोभना (for ह्यशोभत) Ñ2 मुक्तवस्त्रा ह्यशोभना, V3 T4 °केशमशोभना (for ^{b}) — (L 229) K2 D2 समवगूहत, V1 B1 °भिगूहते, V2 °भिगृह्यते, V3 °वगृह्यते, T1 2 G1 3–5 °वदृश्यत, M4 °भिलक्ष्यते (for °वगूहते) B3 सेना समुपगृह्यते, D3 स्वात्मानमवगूहते (for ^{b}). — (L 230) K4 D4 अभ्युपेयाद् (D4 [marg] °तान्); Ñ2 G2 अभ्ययायाद्, V1 D3 अभ्युपेताद् (D3 °ता) (for [अ]भ्युपायाद्) — (L 231) K1 -वेगा (for -वेषा) — (L 232) K3 अति-, Ds इति, T1 पति (for रति-) V3 B -रमणम् (for -समरम्) G2 असक्ता (for अशक्ता) Ñ2 V2 समररतिमशक्ता (for रतिसमर°) — (L 233) D3 आरात् (for अत्र)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Dn Ds2 D1. — *Mention of Khila* K1 V1. 3 B Dn2 Ds2 D1. — *Adhy name* K1. 3 V3 Dn D1–5 T4 शम्बरसैन्यभङ्गः; K2 B3 शम्बरवधे सेना(B3 सैन्य)भङ्गः; K4 Ñ2 V2 Ds2 शम्बरसैन्यवधः, V1 B2 Ds1 D6 शम्बरवधे शम्बरसैन्यभङ्गः

वैशंपायन उवाच ।
शम्बरस्तु ततः क्रुद्धः सूतमाह विशां पते ।
शत्रुप्रमुखतो वीर रथं मे शीघ्रमावह । [235]
यावदेनं शरैर्हन्मि मम विप्रियकारकम् ॥
ततो भर्तुर्वचः श्रुत्वा सूतस्तत्प्रियकारकः ।
ऋक्षान्संचोदयामास चामीकरविभूषितान् ॥
तं दृष्ट्वा रथमायान्तं प्रद्युम्नः फुल्ललोचनः ।
संदधे चापमादाय शरं कनकभूषणम् । [240]
तेनाहनत्सुसंक्रुद्धः कोपयञ्शम्बरं रणे ॥
हृदये ताडितस्तेन देवशत्रुः सुविक्लवः ।
रथोपस्थं समाश्रित्य तस्थौ सोऽथ विचेतनः ॥
स चेतनां पुनः प्राप्य धनुरादाय शम्बर. ।
विव्याध कार्ष्णिं कुपितः सप्तभिर्निशितैः शरैः ॥ [245]
तानप्राप्ताञ्शरान्सोऽथ सप्तभिः सप्तधाच्छिनत् ।
शम्बरं च जघानाथ सप्तत्या निशितैः शरैः ॥
पुनः शरसहस्रेण कङ्कबर्हिणवाससा ।
अहनच्छम्बरं क्रोधाद्धाराभिरिव पर्वतम् ॥
प्रदिशो विदिशश्चैव शरधारासमावृताः । [250]
अन्धकारीकृतं व्योम दिनेशो नैव दृश्यते ॥
ततोऽन्धकारमुत्सार्य वैद्युतास्त्रेण शम्बरः ।
प्रद्युम्नस्य रथोपस्थे शरवर्षं मुमोच ह ॥
तदस्त्रजालं प्रद्युम्नः शरेणानतपर्वणा ।
चिच्छेद बहुधा राजन्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ [255]
हते तस्मिन्महावर्षे शराणां कार्ष्णिना तदा ।
द्रुमवर्षं मुमोचाथ मायया कालशम्बरः ॥
द्रुमवर्षोच्छ्रितं दृष्ट्वा प्रद्युम्नः क्रोधमूर्छितः ।
आग्नेयास्त्रं मुमोचाथ तेन वृक्षानशातयत् ॥
भस्मीभूते वृक्षवर्षे शिलासंघातमुत्सृजत् । [260]
प्रद्युम्नस्तं तु वायव्यैः प्रोत्सारयत संयुगे ।
ततो मायां परां चक्रे देवशत्रुः प्रतापवान् ॥

(Ds1 °वध), B1 शम्बरवध , T1 2 G1 3 4 शम्बरासुरसेनाभङ्ग — *Adhy no* K3 (marg) 159, V1 164, V2 163, V3 Ds2 162, Dn 161; D1 (marg) 156, D3 G2 169, D4 159, T1 G3 173, T3 G1 175, T4 142, G4 173, G6 M4 174

(L 235) K1 D4 प्रमुखता (for °तो) K3 4 D1 5 आहर (for आवह) V1 3 B Ds D6 T1 2 4 G M4 रथं मे वाहय द्रुतम् (for ^{b}) — (L 236) D2 3 अरिं (for शरैर्) — (L 237) B1 3 D2 6 T1 भर्तृवच (for भर्तुर्वच) G6 तस्य (for श्रुत्वा) D5 ततस् (for सूतस्) — (L 238) K4 अश्वान्, Dn ऋश्यान्, D1 5 रथं (for ऋक्षान्) K1 2 D4 रथं स नो(K2 च नो-, D4 संनो)दयामास, K3 D3 ऋक्षान्स नो(D3 °न्सनो)द° (for ^{a}) — (L 239) G3 शत्रुम् (for रथम्) — (L 240) D1 संदधौ (for °धे) M4 काञ्चन- (for कनक) Ñ2 V2 D1 T1 G5 -भूषितम् (for -भूषणम्). — (L 241) V1 आहतं, Ds °तः (for °नत्) D6 शरान्क्रुद्ध (for सुसंक्रुद्धः) Ñ2 V2 Ds रोषयन् (for कोप°) T1 2 G युधि (for रणे) V1 B3 D3 शम्बरं कोपयन्रणे (for ^{b}) — (L 242) K3 स विह्वुत , K1 Dn1 Ds1 G2 सविक्लव , B1 सुविक्रमः, D3 अविक्लव (for सुवि°). — (L 243) K1 रथयाष्टिं, K2-4 V B D (except D6) रथशक्ति (for रथोपस्थं) K3 रथे तस्थौ (for तस्थौ सोऽथ) — (L 244) D3 समाश्रित्य (for पुनः प्राप्य) Ñ2 आयम्य (for आदाय) K2 B3 सत्वरः (for शम्बरः) — (L 245) T2 सप्तत्या (for सप्तभिर्) — D3 5 G2 om (hapl) lines 246–247 — (L 247) Ds1 स शम्बरं (for शम्बरं च) — (L 249) K4 D1 आहरच्, Ñ2 V2 आहनच्, D3 सोऽह° (for अह°) D5 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) — After line 250, Bom Poona eds G(ed) ins

5** स दिशो विदिशश्चैव शरधारा. समावृणोत् ।

—(L 251) K1 2 Ñ2 V B Ds D2-4 6 T4 G2 3 M4 दिनकर्ता (K2 हिम)कर्ता न दृश्यते, T1 2 G1 4 5 दिक्कर्ता च न दृ° (for ^{b}) — (L 252) K1 Ñ2 V D1 2 4-6 उत्साद्य, K2-4 D3 आसाद्य, B3 Ds G2 उत्पाद्य (for उत्सार्य) D5 भास्वतास्त्रेण शम्बर (for ^{b}) — (L 254) K2 T1 G1-3 M4 नत- (for [आ]नत-) — (L 256) D5 महावीर्ये, T1 2 G M4 अस्त्रवर्षे (for महा°) K Ñ2 V B Dn Ds D4 शरेण; D2 शरौघे, D3 शरौघैः (for शराणां) D6 T1 2 4 G M4 शरवर्षेण कार्ष्णिना (for ^{b}) — (L 258) K2 V3 B3 Dn2 D6 G2 -वर्षोत्थितं; D3 वर्षे स्थितं, T1 2 G1 3-5 M4 -वर्षमिमं (G1 4 °द) (for -वर्षोच्छ्रितं) — (L 259) K1 (*sup lin*) T1 4 G2 अनाशयत् (for अशात°) — T1 2 G1 3-5 om line 260. —(L 260) B3 भस्मीकृते (for °भूते) D2 शैलसंपातमुत्सृजन् (for ^{b}) — (L 261) K4 Dn1 T1 2 G1 4 5 तत्तु, V3 तत्र; D3 तास्तु (for तं तु) V2 D3 प्रोत्सारयति (for °यत) Ñ2 वीर्यवान् (for संयुगे) — (L 262) Ds चैव (for चक्रे) D3 परंतप (for प्रतापवान्). — (L 263) K1 2 B3 Ds1 D4 सिंहव्याघ्रान्, Ds2 T2 G1 4 सिंहव्याघ्र- (for सिंहान्व्याघ्रान्).

सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्च तरक्षूनृक्षवानरान् ।
वारणान्वारिदप्रख्यान्हयानुष्ट्रान्विशां पते ॥
मुमोच धनुरायम्य प्रद्युम्नस्य रथोपरि । [265]
गान्धर्वास्त्रेण चिच्छेद सर्वास्तान्खण्डशस्तदा ॥
प्रद्युम्नेन तु सा माया हता तां वीक्ष्य शम्बरः ।
अन्यां मायां मुमोचाथ शम्बर क्रोधमूर्छितः ॥
गजेन्द्रान्भिन्नवदनान्षष्टिहायनयौवनान् ।
महामात्रोत्तमारूढान्कल्पितान्रणगर्वितान् ॥ [270]
तामापतन्तीं मायां तु कार्ष्णिः कमललोचनः ।
सैंहीं मायां समुत्स्रष्टुं चक्रे बुद्धिं महामनाः ॥
सृष्टायां सिंहमायायां रौक्मिणेयेन धीमता ।
माया नागमयी नष्टा आदित्येनेव शर्वरी ॥
निहतां हस्तिमायां तु दृष्ट्वासौ दानवेश्वरः । [275]
मायां संमोहनीं नाम सोऽसृजद्दानवेश्वरः ॥
तां सृष्टां मोहिनीं नाम मायां मयविनिर्मिताम् ।
संज्ञास्त्रेण तु प्रद्युम्नो नाशयामास वीर्यवान् ॥
शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मायया नष्टया तया ।
सैंहीं मायां महातेजाः सोऽसृजद्दानवेश्वरः ॥ [280]
सिंहानापततो दृष्ट्वा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
अस्त्रं गान्धर्वमादाय शरभानसृजत्तदा ॥
तेऽष्टापदा बलोदग्रा नखदंष्ट्रायुधा रणे ।
सिंहान्विद्रावयामासुर्वायुर्जलधरानिव ॥
सिंहान्विद्रावितान्दृष्ट्वा माययाष्टापदेन वै । [285]
शम्बरश्चिन्तयामास कथमेनं निहन्मि वै ॥
अहो मूर्खस्वभावोऽहं मन्मया न हतः शिशुः ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु कृतास्त्रश्चापि दुर्मतिः ।
तत्कथं निहनिष्यामि शत्रुं रणशिरःस्थितम् ॥
माया सा तिष्ठते तीव्रा पन्नगी नाम भीषणा । [290]
दत्ता मे देवदेवेन हरेणासुरघातिना ॥
तां सृजामि महामायामाशीविषसमाकुलाम् ।

— (L 264) T_2 $G_{1\ 3}$ ऋक्षान् (for उष्ट्रान्) — (L 265) $K_{3\ 4}$ Dn $D_{1\ 5}$ आक्रम्य, $D_{2\ 3}$ आदाय (for आयम्य) D_5 रथोपरि स शम्बर (for ^{b}) — (L 266) $D_{2\ 3}$ तिलशस् (for खण्ड°) — (L 267) V_1 D_3 T_1 $G_{2\ 3}$ M_4 तु ता मायां, D_2 [आ]हृता माया, T_2 $G_{1\ 5}$ कृता मायां, T_4 तु स्वां मायां (for तु सा माया) V_1 D_1 हतां सं-, $D_{2\ 3}$ हता (D_3 °तां) वै, T_2 $G_{1\ 3\ 5}$ निहता, G_2 तथा तां, M_4 वितथा (for हता तां) — (L 268) $T_{1\ 2}$ G_3 सत्वर, T_3 सत्वर. (for शम्बर) — (L 270) G_1 तर्पितान् (for कल्पि°) $K_{1\ 4}$ D_2 $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 -गर्जितान्; D_4 -मूर्धनि, Bom Poona eds G(ed) कोविदान् (for -गर्वितान्) D_3 क्रूरान्रणविशारदान् (for ^{b}) — (L 271) V_1 आसाद्य (for मायां तु) — (L 272) K_2 महात्मनाम्; V_2 °बल, D_1 °त्मना (for °मनाः). — After line 272, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins

6** उत्स्रष्टुकामं तं दृष्ट्वा शम्बरोऽपि मुमोच ताम् ।

— M_4 om (hapl) lines 273–280 — (L 273) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V B D (except D_4) T_4 G_2 सा सृ(K_4 प्रासृ)ष्टा सिंहमाया तु, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ ता सृष्टां सिंहमायां तु (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ om (hapl) lines 273^b–281^a — (L 274) K_3 D_1 नागवती (for °मयी) K_2 तम सूर्योदये यथा, K_4 सूर्येणेव च शर्वरी; D_2 आदित्यादिव श° (for ^{b}) — (L 275) K_3 निहिता सिंहमायां तु (for ^{a}) D_3 दृष्ट्वासौ दानवोत्तमः; Bom. Poona eds G(ed) तां समीक्ष्य महासुर (for ^{b}) — V_2 om (hapl) line 276 — (L 276) B_1 T_4 G_2 अन्यां (for मायां) K_4 V_1 B_1 $D_{1\ 6}$ G_2 संमोहिनीं, Dn_1 T_4 °हना (for °हनीं) Bom Poona eds G(ed) मायां (for नाम) K $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 4-6}$ दानवोत्तम (for °वेश्वरः) — (L 277) $\tilde{N}_2$ V_2 B_2 $D_{2\ 3\ 5}$ दृष्ट्वा (for सृष्टा) K_1 $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ Dn_2 Ds D_5 मोहनी (for मोहिनी) — (L. 278) K_2 V_3 B_3 $D_{4\ 6}$ स संज्ञास्त्रेण प्रद्युम्नो, $K_{3\ 4}$ संज्ञानास्त्रेण प्र°, $D_{1\ 5}$ संज्ञास्त्रेणाथ प्र° (for ^{a}) D_2 वारयामास (for नाश°) — (L 280) K_4 D_2 सिंहीं (for सैंहीं) N_3 दानवोत्तमः (for °वेश्वरः) — (L 282) $\tilde{N}_2$ शस्त्रं (for अस्त्रं) K_2 शलभान् (for शर°) — (L 283) T_4 G_2 त्रायसन् (for ऽष्टापदा) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ अत्रासयन्बलोदारान्, $G_{4,\ 5}$ M_4 अत्रासयन्बलोदग्रान् (for ^{a}) V_3 T_2 $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ -दंष्ट्रायुधान् (for °धा). — (L 284) T_2 $G_{1\ 3-5}$ वाता (for वायुर्) K_1 -धराणि च (for °निव) — (L 285) D_3 सैंहीं (for सिंहान्) $\tilde{N}_2$ Ds_2 D_5 विद्रवितान्, T_1 M_4 Bom. Poona eds त्रिद्रवतो (for विद्रावितान्) $\tilde{N}_2$ om line 285^b. $K_{3\ 4}$ Ds_1 $D_{1\ 3}$ मायाम् (for मायया) K_2 मायामष्टापदांस्तथा; D_2 मायामष्टापदैरथ, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ मायया बहुरूपया (for ^{b}). — (L 287) K_1 $\tilde{N}_2$ M_4 अहं (for अहो) K_2 निहत; D_3 [अ]पहृत. (for न हत). — (L 289) B_1 (marg) रणमुखं (for °शिर-) K_1 -स्थित — D_3 om lines 290–294 — (L 290) G_2 विद्यते (for तिष्ठते) K_4 तीक्ष्णा, $T_{1\ 4}$ G M_4 भीमा (for तीव्रा) V $B_{1\ 2}$ Ds T_1 पान्नगी, Dn_1 D_2 पन्नगा (for °गी) $T_{1\ 4}$ G M_4 नामतः (for भीषणा) — (L. 291)

तया दह्येत दुष्टात्मा ह्येष मायामयेन वै ॥
सा सृष्टा पान्नगी माया विषज्वालासमाकुला ।
तया पन्नगमय्या तु सरथं सहवाजिनम् । [295]
ससूतं स हि प्रद्युम्नं बबन्ध शरबन्धनैः ॥
बध्यमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं वृष्णिवंशजः ।
मायां संचिन्तयामास सौपर्णीं सर्पनाशनीम् ॥
सा चिन्तिता महामाया प्रद्युम्नेन महात्मना ।
सुपर्णा विचरन्ति स्म सर्पा नष्टा महाविषाः ॥ [300]
भग्नायां सर्पमायायां प्रशंसन्ति सुरासुराः ॥
साधु वीर महाबाहो साधु रुक्मिणिनन्दन ।
यत्त्वया धर्षिता माया तेन स्म परितोषिताः ॥
हतायां सर्पमायायां शम्बरोऽचिन्तयत्पुनः ।
अस्ति मे कालदण्डाभो मुद्गरो हेमभूषितः ॥ [305]
तमप्रतिहतं युद्धे देवदानवमानुषैः ।
मया सृष्टं स्वदेहेन तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥
पुरा यो मम पार्वत्या दत्तः परमतुष्टया ।
गृहाण शम्बरेमं त्वं मुद्गरं हेमभूषितम् ॥
मायान्तकरणं नाम सर्वासुरविनाशनम् ॥ [310]
अनेन दानवौ रौद्रौ बलिनौ नगचारिणौ ।
शुम्भश्चैव निशुम्भश्च सगणौ सूदितौ मया ॥
प्राणसंशयमापन्ने त्वया मोक्ष्यः स शत्रवे ।
इत्युक्त्वा पार्वती देवी तत्रैवान्तरधीयत ॥
तदहं मुद्गरश्रेष्ठं मोचयिष्यामि शत्रवे ॥ [315]
तस्य विज्ञाय चित्तं तु देवराजोऽभ्यभाषत ।
गच्छ नारद शीघ्रं त्वं प्रद्युम्नस्य रथं प्रति ॥
संबोधय महाबाहुं पूर्वजातिं च स्मारय ।

T1 4 महा (for देव-) Ñ2 V1 2 B3 [अ]मित्र- (for [अ]-सुर-) K2 हरेण सुरघातिनी, B1 हरिणामित्रघातिना (for ^{b}) — (L 292) T1 2, 4 G1 3–5 उत्सृजामि (for तां सृ°) — (L 293) K3 4 Dn Ds यया (for तया) T1 2 G1 5 दश्येत (for दह्येत) K3 सैष (for ह्येष) K3 -महाबली, B2 Dn Ds -मयो बली (for -मयेन वै) K4 मायामयविषेण वै, T1 2 G1 3–5 ह्येष (T1 G3 त्विति) मायां मुमोच वै (for ^{b}). — (L 294) K2 सृष्टा सा (by transp), D4 G1 सा दृष्ट्वा — (L. 295) K2 D3 मायया पन्नगानां वै, K3 तदा पन्नग-मायास्तु (for ^{a}) B1 G5 -वाजिभि (for -वाजिनम्) K1 2 D2 4 सरथः सतुरंगमः, Ñ2 V B2 3 D3 6 T1 2 4 G1–4 M4 सरथः सह वाजिभि (for ^{b}) — (L 296) K4 B1 Dn प्रद्युम्नः K1 2 Ñ2 V B2 3 Ds D2–4 6 T4 G2 ससूत (Ds °तं) स हि प्र(Ñ2 V B3 Ds D6 सह प्र)द्युम्नः, D1 °तं सहप्रद्युम्नं, T1 2 G1 3–5 M4 अबध्यत तदा सूतः (T1 °थावात) (for ^{a}) K1 2 Ñ2 V B Dn Ds D2–4 6 T1 2 G1 2 4 5 M4 संयत, G3 संशितः (for बबन्ध) D3 सर्प (for शर-). — (L 297) T1 2 G1 3–5 सारथिं (for आत्मानं) — After line 299, T1 2 G1 3–5 M4 ins

7** अभ्याजगाम तां सोऽपि मुमोचास्या विनिर्गत ।
[T1 G3 मुमोचास्य विनिर्गता (for ^{b})]

— (L 300) K2 4 Ñ2 Dn Ds1 D1 4 सौपर्णा (for सु°) G2 सुपर्णा विचरन्ती सा (for ^{a}) T1 2 G1 3–5 महाबला (for °विषाः) — (L 301) K2 हतायां, Ñ2 V2 नष्टायां (for भग्नायां) T2 भग्नां मायां प्रशंसन्तीं (for ^{a}) K1 D4 प्रशसंसुः (for प्रशसन्ति) K4 सुरेश्वरा, D2 सुरास्ततः (for °सुराः) — (L. 302) Bom. Poona eds. G(ed) रुक्मिण्यानन्दवर्धन (for ^{b}) — (L 303) K2 Dn Ds1 तेनास्स्म, K4 B2 D1 5 तेन स्म, T1 2 G1–3 5 M4 तेन सं- (for तेन स्म) — (L 305) V2 वै (for मे) Ñ2 -दण्डोऽसौ; D2 -दंष्ट्राभो (for -दण्डाभो) — (L 306) Ñ2 V2 T4 -मानवै (for -मानुषै) — B1 om line 307 — (L 307) K3 B3 स्वदेहो वै, Ñ2 V B2 Ds2 D1 2 4 5 T1 4 G4 °हे वै; Ds1 °हैवैस् (for °हेन) K1 मया सृष्टश्च देहे वै, G2 मया दृष्टा स्वदेहे वै, M4 माया दृष्टास्य देहेन (for ^{a}) K3 4 Dn Ds D1 3–5 सुदुष्करम्, V1 2 °स्तरम् (for °श्चरम्) Bom Poona eds G(ed.) तप. परमदुश्चरम् (for ^{b}) — (L 308) B5 तृप्तया (for -तुष्टया) — B1 om lines 309–312 — (L 309) K4 गृहाण समरे तत्त्व (for ^{a}) — (L 310) D2 सुरा-सुर- (for सर्वा°) Dn2 -निवेशनम्, G5 -विनाशिनम् (for °शनम्) — (L 311) V1 घोरौ (for रौद्रौ) K2 अनेन दानवेन्द्रोऽसौ, T1 °न दानवा रौद्रा (for ^{a}) G3 बलिना (for °नौ) D5 गण-, T2 वन- (for नग-) T1 बलिना नगचारिणा (for ^{b}) — (L 312) Ds निशुम्भश्चैव शुम्भश्च (for ^{a}). T1 सादितौ (for सू°) — (L 313) Dn प्राणे (for प्राण-). D2 3 सु(D3 प्र)शान्तये (for स शत्रवे) — K3 T1 2 G1. 3–5 M4 om (hapl) lines 314–315 — (L 315) D1 यद्, D3 तम् (for तद्) K1 2 4 Ñ2 V2 B2 3 D4 6 T4 T4 मुद्गरं (for °र-) — (L 317) V1 शीघ्रस् (for शीघ्रं). — (L 318) K3 तं बाधय, Dn Ds1 तं बो° (for संबो°) K1 2 4 Ñ2 V1 2 B D1 2 4–6 T1 2 4 G M4 च मोक्षय; V3 च शिक्षय, D3 अनुस्मरन् (for च स्मारय) — (L 320) K3 अच्छेद्य (for अभेद्यं) V3 B2 3 D3 6 G3 चास्मै; Dn2 तस्य; D2 तस्मै (for चास्य). K1 Ñ2 V3 B1 T1 G1. 5 -सूदन,

वैष्णवास्त्रं प्रयच्छास्मै वधार्थं शम्बरस्य च ।
अभेद्यं कवचं चास्य प्रयच्छासुरसूदनम् ॥ [320]
एवमुक्तो मघवता नारदः प्रययौ त्वरन् ।
आकाशेऽधिष्ठितोऽवोचन्मकरध्वजकेतनम् ॥
कुमार पश्य मां प्राप्तं देवगन्धर्वनारदम् ।
प्रेषितं देवराजेन तव संबोधनाय वै ॥
स्मर त्वं पूर्वकं भावं कामदेवोऽसि मानद । [325]
हरकोपानलाद्दग्धस्तेनानङ्ग इहोच्यसे ॥
त्वं वृष्णिवंशे जातोऽसि रुक्मिण्या गर्भसंभवः ।
जातोऽसि केशवेन त्वं प्रद्युम्न इति कीर्त्यसे ॥
आहृत्य शम्बरेण त्वमिहानीतोऽसि मानद ।
सप्तरात्रे त्वसंपूर्णे सूतिकागारमध्यतः ॥ [330]
वधार्थं शम्बरस्य त्वं ह्रियमाणो ह्युपेक्षितः ।
केशवेन महाबाहो देवकार्यार्थसिद्धये ॥
येषा मायावती नाम भार्या वै शम्बरस्य तु ।
रतिं तां विद्धि कल्याणीं तव भार्यां पुरातनीम् ।
तव सा रक्षणार्थाय शम्बरस्य गृहेऽवसत् ॥ [335]
मायां शरीरजां न्यस्य मोहनार्थं दुरात्मनः ॥
रतेरुत्पादनार्थाय प्रेषयत्यनिशं तदा ।
एवं प्रद्युम्न बुद्ध्या वै तव भार्या प्रतिष्ठिता ॥
हत्वा त्वं शम्बरं वीर वैष्णवास्त्रेण संयुगे ।
गृह्य मायावतीं भार्यां द्वारकां गन्तुमर्हसि ॥ [340]
गृहाण वैष्णवं चास्त्रं कवचं च महाप्रभम् ।
शक्रेण तव संगृह्य प्रेषितं शत्रुसूदन ॥
शृणु मे ह्यपरं वाक्यं क्रियतामविशङ्कया ।
अस्य देवरिपोस्तात मुद्गरो नित्यपूजितः ॥
पार्वत्या तुष्टया दत्तः सर्वशत्रुनिबर्हणः । [345]
अमोघश्चैव संग्रामे देवदानवमानवैः ॥

K3 V1 2 B2 3 Dn Ds1 D4 6 T2 4 G4 M3 °ने, D2 -घातिने, Ds2 D3 G2 3 सूदिने (for सूदनम्) — (L 321) K2 भगवता (for मघ°) V1 चरन्, D2 3 तदा (for त्वरन्) — (L 322) K1 D4 चोचैर्, K2 चैव, K4 V2 3 B3 Dn D1 3 5 6 [उ]वाच, B1 वाच (for ऽवोचन्) Ñ2 V1 आकाशे विष्ठितोवाच, Ds1 °शेऽधिष्ठितोऽवोचन्, D2 °शाधिष्ठितो वाच, T1 2 G1 3–5 M4 °शे नि(T1 °शनि)ष्ठितोऽवादीत् (for a) D2 उवाच मकरध्वजम्, D3 कार्ष्णिं कमललोचनम्; T1 2 G1 3–5 M4 कार्ष्णिं मकरकेतनम् (for b) — (L 323) K1 3 D5 6 T4 G2 कुमारं (for °र) Ds पश्यतां (for पश्य मां) D3 G2 -मानदम् (for नार°) T1 2 G1 3–5 M4 देवर्षिमिह नारदम् (for b) — (L 325) K2 त्वर त्वं, K3 V1 स्मर तं, V3 स्मरध्वं (for स्मर त्वं) T2 G1 3–5 स्मर त्व भावकं पूर्व (for a) — G3 om (hapl) lines 326–329 — (L 326) K4 हरकोपानलदग्धं (for a) K2 4 V2 3 Dn2 Ds D1 2 6 T1 2 G2 4 M4 [उ]च्यते (for °से) — (L 327) K1 3 V3 B2 3 Dn2 D2 T4 G1 4 M4 वृष्णिवंश-, T1 °वंशजो (hypermetric) (for °वंशे) V3 रुक्मिणी- (for °ण्या) K1 संभवे, D4 °वम् (for °व.) — (L 328) K4 जनितः (for जातोऽसि) D3 काङ्क्षसे (for कीर्त्यसे) — D3 om lines 330–332 — (L 330) K1 D4 G3 5 M4 च संपूर्णे, K2 ऽप्यस°, K3 त्वं सं°, D1 तु स° (for त्वसं°) T2 सप्तरात्रोऽसि संपूर्णे (sic) (for a) V3 T1 4 G2 3 -मध्यग. (for °त.) K2 सूतिकागारमच्युत (for b) — (L 331) V2 T2 G1 4 5 शम्बरेण (for °रस्य) T1 2 G2 3 ऽप्युपेक्षित (for ह्युपे°) — (L 332) K1 D4 देवकार्यप्रसिद्धये (for b). — (L 333) Ds1 सैषा, T1 M4 एषा (for येषा) — G4 om lines 335–338 — (L 335) T1 2 G1–3 6 M4 सं- (for सा) V2 रक्षणायाथ (for °र्थाय) D3 om (hapl) lines 335b–337a — (L 336) Dn अस्य, D1 5 6 T1 2 4 G1 3 5 M4 तस्य, G2 ह्यस्य (for न्यस्य) — (L 337) Bom Poona eds G(ed) संपादनार्थाय (for उत्पा°) V3 प्रेरयति, M4 प्रेषयित्वा (for °यति) — (L 338) K1 V3 B2 Dn2 T4 G3 प्रद्युम्नं (for °म्न) K1 2 Ñ2 V B Dn Ds D2 4 6 T1 2 4 G1 3. 5 बुध्वा वै, K3 बुद्धा वै, D3 बोद्धव्य, M4 बुध्वा तां (for बुद्ध्या वै) K3 4 B2 Ds2 D1 5 तत्र (for तव) K1 2 V B1 3 Dn D4 6 T4 G2 नय (Dn तव; T4 G2 तत्र) भार्या प्रतिष्ठिताम्, Ñ2 आत्मभार्या प्रतिष्ठिताम्, T1 2 G1 3 5 M4 नय (G3 तत्र) भार्यां पुरातनीम् (for b) — (L 339) K3 Ñ2 V B D1 5 6 T4 G1 2 4 6 तं, K4 T2 तु (for त्वं) — G2 om line 340 — (L 341) V1 2 गृहाण वैष्णवास्त्र च (for a) T2 G1 4 [अ]प्यभेद(T2 °द्य)कम् (for महाप्रभम्) — (L 342) D3 समृश्य (for संगृह्य) — (L 343) K3 4 D5 मह्य परं, V1 2 मे परमं, D2 ह्येष परं, D3 मे प्रवरं (for मे ह्यपरं) K1, 2 V3 B3 D4 6 शृणु मे ह्यपरां वाचं (for a) — (L 344) D3 देवारिणस् (for देवरिपोस्) K Ñ2 V2 B2 3 Dn D1 2 4–6 T4 नित्यमूर्जित· (for °पूजित·) — (L 345) T1 G3 M4 पूर्वं (for दत्त) K3 Ñ2 परितुष्टया च पार्वत्या, K4 V1 3 B D1 5, 6 T4 G2 पार्वत्या परितुष्टाया, V2 यो दत्त शैलपुत्र्या तु, D2 पार्वत्या परितुष्यन्त्या (for a). K2–4 Ñ2 V1 3 B D1 2 5 6 T1 4 G2 3 दत्तः, V2 तस्मै; T2 G1 4. 5 पूर्वं, M4 दत्तं (for सर्व-). — (L 346) K3, 4

तदस्त्रप्रतिघातार्थं देवीं संस्मर्तुमर्हसि ।
स्तव्या चैव नमस्या च महादेवी रणोत्सुकैः ॥
तत्र वै क्रियतां यत्नः संग्रामे रिपुणा सह ।
इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रययौ यत्र वासवः ॥ [350]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मुद्गरं तं समाददे ।
मुद्गरे गृह्यमाणे तु द्वादशार्काः समुत्थिताः ॥
पर्वताश्चलिताः सर्वे चलितं वसुधातलम् ।
उन्मार्गाः सागरा जाताः संक्षुब्धाश्चापि देवताः ।
गृध्रचक्राकुलं व्योम उल्कापातो बभूव ह । [355]
ववर्ष रुधिरं देवः परुषं पवनो ववौ ॥
एवं दृष्ट्वा महोत्पातान्प्रद्युम्न स त्वरान्वितः ।
अवतीर्य रथाद्वीरः कृताञ्जलिपुटः स्थितः ॥
देवीं सस्मार मनसा पार्वतीं शंकरप्रियाम् ।
प्रणम्य शिरसा देवीं स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ [360]

प्रद्युम्न उवाच ।

ओं नमः कात्यायन्यै गुहस्य जनन्यै नमः ।
नमस्त्रैलोक्यमायायै कात्यायन्यै नमो नमः ॥
नमः शत्रुविनाशिन्यै नमो गार्ग्यै गिरीशये ।
नमस्ये शुम्भहननीं निशुम्भहृद्दिदारणीम् ॥
कालरात्रिं नमस्येऽहं कुमारीं चापि नित्यशः । [365]
कान्तारवासिनीं देवीं नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥
विन्ध्यवासिनीं दुर्गघ्नीं रणदुर्गां रणप्रियाम् ।
नमस्यामि महादेवीं जयां च विजयां तथा ॥
अपराजितां नमस्येऽहमजितां शत्रुतापनीम् ।

D1 5 अमोघं, V1 °वैश्र् (for °घश्र्) K1 M4 -मानुषै (for -मानवै) — (L 347) Ñ3 ततस्तत्, D2 ततस्त्वं, D3 तत्तस्य (for तदस्त्र-) D4 -घाताय (for °र्थं) K2 G4 तदस्त्रप्रविघाताय (G2 °तैश्च), K4 °स्त्रविद्यां दिव्यां वै, T1 2 G1 3–5 °स्त्रस्य प्रदात्रीं च (for ᵃ) K2 देव (for देवीं) T1 2 G1 3–5 स्मर्तुमिह (for संस्मर्तुम्) — After line 347, G2 M4 ins

8** गृहाण वैष्णवं चास्त्रं देव्यै चैव नमस्य च ।

— (L 348) K1 D3 D4 पूज्या, K3 D2 तथा, G2 देवैश् (for स्तव्या) — (L 349) B3 तस्य वै, D6 T2 G1 3–5 तत्रैव (for तत्र वै)

COLOPHON. — *Mention of the Epic* Ds2. — *Mention of Khila* K1 4 V B Ds1 D1–3 — *Adhy name* K1 2 D4 नारदवाक्यम्, K3 शम्बरवधानन्तरं नारदवाक्यम्, K4 B V3 Dn Ds D1–3 5 6 T4 शम्बरवधे नारदवाक्यम्, T1 G3 शम्बरवधे नारदोपायकथनम्. — *Adhy no* K3 160; V1 165, V2 164, V3 Ds2 163, D1 157, D3 G2 170, D4 160, T1 G3 174, T2 G1 176, T4 143, G5 M4 175

(L 351) D3 स (for तं) K3 4 V2 Dn समादधे (for °दे). —(L 352) K4 Ds1 D1 समुच्छ्रिता., D3 उपस्थिताः, T1 G1–3 M4 समुद्यता. (for °त्थिता) — (L 353) Ñ2 V1. 2 Ds कम्पिता., D1 स्खलिता, T2 G1 चालिता (for च°) D2 कम्पितं, Bom Poona eds G(ed) तथैव (for चलित). — (L 354) G2 सर्वे (for जाता.) K2 T1 2 4 G M4 संक्रुद्धाश् (for संक्षुब्धाश्). — (L 355) D1 -रक्ताकुलं (for -चक्रा°) K2 उल्काघातो, K4 B3 D1–3 5 °पातं (for °पातो) Ñ2 पपात (for बभूव) D3 उल्कापाताः सहस्रश (for ᵇ) — (L 356) V3 मेघ (for देव) D3 परुष (for °षं) K3 पवन परुष ववौ, T2 परुष पवनोदका (for ᵇ) — (L 358) Ñ2 -युत (for -पुट) T1 2 G5 M4 तथा, G1 3 4 तदा (for स्थित) — (L 359) K3 पार्वती शंकरप्रिया (for ᵇ) —K2 वैशंपायन, D3 G6 om (for प्रद्युम्न) —(L 361) T1 ओं नमो महाजनन्यै, T2 G1 3–5 M4 ओं नमो गुहजनन्यै (for ᵃ) K1 D4 जननी (for °न्यै) T1 2 G1 3–5 M4 कात्यायन्यै (G5 °यिनि) नमो नम (for ᵇ) — V2 om (hapl) line 362 — (L 362) V1 -सारायै, G2 -मातायै, M4 -मायिन्यै (for -मायायै) G1 कौमारिण्यै (for कात्यायन्यै) — (L 363) K1 2 D4 गरीयसे, K4 V1 D1 5 T1 गिरीशायै, V2 G2 Dn1 D6 गिरिशायै, V3 B3 Ds2 गिरिशये (for गिरी°) K3 गिरीशायै नमो नम, Dn2 B1 T4 नमो गौर्यै गिरीशायै, D2 नम शाङ्गर्यै गरीयसे, D3 नमो भार्ग्यै गरीयसि (for ᵇ) — (L 364) Ñ2 V1 नमस्ते (for °स्ये) K2 -वाहिनीं, T1 -मथनीं (for -हननी) V3 G3 नमस्ते शुम्भमथनी, T2 G1 4 5 °स्ते सुम्भहननि (for ᵃ) Ñ2 V Dn D2 4 6 दारिणीं, T1 दारिणि (for दारणीम्) D3 निशुम्भस्यापि दारिणीम्, T2 सुम्भस्य हृदि दारुणि; T4 G M4 निसुम्भहृदि दारिणि (for ᵇ). — (L. 365) B2 T1 G3 5 कालरात्रि, M4 कालि कालि (for कालरात्रिं) Bom Poona eds G(ed) कालरात्रि नमस्तुभ्यं (for ᵃ) B1 Bom Poona eds G(ed) कौमार्यै च नमो नम (for ᵇ) — (L 366) T3 2 G1 3–5 M4 नमस्येऽहं (for °स्यामि) — (L 367) D1 3 -वासिनि (for °नीं) K1. 3. 4 V. B Dn D4 6 दुर्गघ्नां (for दुर्गघ्नीं) K2 विन्ध्यवासिं दुर्गमां च; T1. 2 G1–3 5 M4 सुविन्ध्यावासिनी दुर्गा, G4 सुविन्ध्यवासिनीं दुर्गघ्नां (hypermetric) (for ᵃ) D2 दुर्गे दुर्गा;

घण्टाहस्तां नमस्यामि घण्टामालाकुलां तथा ॥ [370]
त्रिशूलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीम् ।
सिंहवाहां नमस्यामि सिंहप्रवरकेतनाम् ॥
एकानंशां नमस्यामि गायत्रीं यज्ञसत्क्रियाम् ।
सावित्रीं चापि विप्राणां नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ।
रक्ष मां देवि सततं संग्रामे विजयं कुरु ॥ [375]
इति कामवचः श्रुत्वा दुर्गा सुप्रीतमानसा ।
उवाच वचनं देवी सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥
पश्य पश्य महाबाहो रुक्मिण्यानन्दवर्धन ।
वरं वरय वत्स त्वममोघं दर्शनं मम ॥
देव्यास्तु वचनं श्रुत्वा रोमाञ्चोद्गतमानसः । [380]
प्रणम्य शिरसा देवीं विज्ञप्तुमुपचक्रमे ॥
यदि त्वं देवि तुष्टासि दीयतां मे यदीप्सितम् ।
वरं च वरदे याचे सर्वामित्रेषु मे जयः ॥
यस्त्वया मुद्गरो दत्तः शम्बरस्यात्मसंभवः ।
एष मे गात्रमासाद्य माला पद्ममयी भवेत् ॥ [385]
तथास्त्विति च साप्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ।
प्रद्युम्नस्तु महातेजा हृष्टो रथमथारुहत् ॥
मुद्गरं तु गृहीत्वा च शम्बरः क्रोधमूर्छितः ।
भ्रामयित्वा स चिक्षेप प्रद्युम्नोरसि वीर्यवान् ॥
स गत्वा मदनाभ्याशं माला भूत्वाथ पौष्करी । [390]
प्रद्युम्नस्य च कण्ठे सा समायुक्ता व्यराजत ।
नक्षत्राणां तु मालायां यथा परिवृतो विधुः ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
साधु साध्विति वाचोचुः पूजयन्केशवात्मजम् ॥
मुद्गरं पुष्पभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नसंनिधौ । [395]
वैष्णवं परमास्त्रं तु नारदेन यदाहृतम् ।
संदधे चापमायम्य इदं वचनमब्रवीत् ॥
यद्यहं रुक्मिणीपुत्रः केशवस्यात्मजो ह्यहम् ।
तेन सत्येन बाणेमं जहि त्वं शम्बरं रणे ॥
इत्युक्त्वा चापमाकृष्य संधाय च महामनाः । [400]
चिक्षेप शम्बरायाथ दहल्लोकत्रयं त्विषा ॥
स क्षिप्तो वृष्णिसिंहेन बाणः क्रव्यादमोहनः ।
हृदयं शम्बरस्याथ भित्त्वा धरणिमागमत् ॥

D3 महाभीमां (रणदुर्गां) —(L 369) G3 नपराजितां (for अप°) G5 नमस्यामि (for °स्येऽहम्) D4 नमस्येऽहं महामायां (for ^{a}) Ñ2 V1 2 D1 5 T4 G M4 तापिनीम्, T1 -नाश°, T2 -वाहि° (for -ताप°) —(L 370) Bom ed घण्टाहस्तो (for °स्तां) G2 घण्टामालां नमो नम (for ^{b}) V2 D3 om (hapl) lines 371^b–372^a —(L 372) Ds सिंहवाहना (hypermetric); Bom Poona eds G(ed) सिंहाननां (for सिंहवाहां). T2 G4 om (hapl) lines 372^b–373^a K1. 4 V1 B Dn D1–6 T1 4 G2 5 M4 केतनीम् (for °नाम्) —(L 373) K1-3 Ñ2 B2 3 Dn Ds D1 2 4 6 T4 G1 4 -सत्कृतां (K3 °तं), K4 -संस्कृतां (for -सत्क्रियां) —(L 374) B3 नमस्यामि (for °स्येऽह) —(L 376) K1 Ñ2 V B Ds D5 T1 4 G2. 3 5 तुष्टा (for श्रुत्वा) K3 4 B2 D1 5 T1. 2 G3 4 M4 सं- (for सु-) — D5 om line 377 —(L 378) D4 रुक्मिण्यां नन्दवर्धनम् (for ^{b}). —(L 379) D3 [इ]मम् (for त्वम्) —(L 382) Ds परि- (for देवि) —(L 383) D3 देवि (for याचे) K3 मजय ; D5 वै जय. (for मे जय·) T1 2 G1. 3–5 M4 सर्वामित्रे भवेज्जय (for ^{b}) —(L. 385) V1 पद्मवती, D3 पुष्पमयी (for पद्म°) —(L 387) V2 दृष्टा, G1 तुष्टो (for हृष्टो) K1 2 V3 B3 D4, 6 T1, 2, 4 G3–5 प्रहृष्टो रथमारुहत् (for ^{b}) —(L 388) K4 स, V1 B1 [अ]थ (for च) K3 om (hapl) from शम्बर up to स गत्वा (in line 390) —(L 390) K1–3 B1 D2 पौष्करीम्, Ds1 °राम् (for °री) —(L 391) K1 2 Ñ2 V B Ds D4. 6 T1 2 G M4 समासक्ता (for °युक्ता) V1 व्यजायत (for व्यराजत) —(L. 392) Ñ2 D5 मालाभिर्, Ds1 मालया ; T1 2 4 G M4 या माला (for मालायां) K3 4 Ñ2 V B Dn Ds1 D1–3 5 6 T1 2 4 G1 2 4 M4 यथा परिवृतोडु- (K3 4 °तेन्दु)राट् (for ^{b}) K1 2 D4 यथा परिवृतश्चन्द्रो ऋक्षाणां मालया दिवि ; Ds2 यथा परिवृतश्चन्द्रो नक्षत्राणा तु मालया —(L 394) K1, 2 Ds2 D4 चैवोचुः, K4 चाप्युक्त्वा V3 वाक्प्रोचु., D1 5 वाचाभिः (for वाचोचु) K2 अवोचन् (for पूजयन्) —(L 395) M4 परिभूत (for पुष्प°). —(L 396) K3 V1 B1 3 Ds D2 5 T1 यथाहृतम्; Ñ2 यदा कृतम्, G3 यदा श्रुतम् (for यदाहृतम्) —(L 397) K1 2 Ñ2 B2 Dn G3 4 आनम्य, K3 4 D1 5 आकृष्य; V2 D6 आदाय, D3 आनाय (for आयम्य) V3 D5 वचनं चेदमब्रवीत् (for ^{b}) —(L 399) K3 4 D1 4 (*sup lin*) T4 G2 बाणेन, D5 बाणैनं, T1 2 G1. 3–5 M4 बाणाद्य (for बाणेमं) —(L 400) Ñ2 Ds स संधाय (for संधाय च). —(L 401) K1–3 Ñ2 V2. 3 B D T4 G2 शम्बरस्य, K4 °रं

नैवास्य मांसं न स्नायुर्नास्थि न त्वङ् शोणितम् ।
सर्वं तद्भस्मसाद्भूतं वैष्णवास्त्रस्य तेजसा ॥ [405]
हते दैत्ये महाकाये दानवे शम्बरेऽधमे ।
जहृषुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥
उर्वशी मेनका रम्भा विप्रचित्तिस्तिलोत्तमा ।
ननृतुर्हृष्टमनसो जगत्स्थावरजंगमम् ॥
देवराजस्तु सुप्रीतः सर्वैर्देवगणैः सह । [410]
प्रद्युम्नं पुष्पवर्षेण समभ्यर्च्य प्रहृष्टवत् ॥
अथ समरहते तु दैत्यराजे
मधुमथनस्य सुतेन वैष्णवास्त्रैः ।
विगतरिपुभयाः सुराश्च जग्मु-
र्मकरविभूषणकेतनं स्तुवन्तः ॥ [415]
स च समरपरिश्रमं वहन्वै
नगरमुखं प्रविवेश रौक्मिणेयः ।
प्रियतम इव कान्तया प्रहृष्ट-
स्त्वरितपदं रतिदर्शनं चकार ॥

Colophon.

No 31

T2 4 G M1–3 ins after adhy 105. Dn Ds2 D6 T1 M4 after App I (No 42B).

जनमेजय उवाच ।

किमर्थं भगवान्विष्णुर्देवदेवो जनार्दनः ।
गतः कैलासशिखरमालयं शंकरस्य ह ॥
नारदाद्यैस्तपोवृद्धैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
तत्र दृष्टो महादेवः शंकरो नीललोहितः ॥
केशवेन पुरा विप्र कुर्वता तप उत्तमम् । [5]
अर्चितस्तेन देवेन शंकरश्चेति विश्रुतम् ॥
देवास्तत्र जगन्नाथं दृष्टवन्तः पुरातनम् ।
अर्चयांचक्रिरे साक्षाच्छक्राद्यास्तं हरिं हरम् ॥
तौ तु देवौ महादेवावेकीभूतौ द्विधा कृतौ ।
एकात्मानौ जगद्योनी सृष्टिसंहारकारकौ ॥ [10]
परस्परसमावेशाज्जगतः पालने स्थितौ ॥
तयोस्तत्र यथावृत्तं कैलासे पर्वतोत्तमे ।
ऋषयः किमचेष्टन्त दृष्ट्वा तौ पुरुपोत्तमौ ।

च (for °राग्र) — (L. 402) V B2. 3 D2–4 6 T2 4 G1 2 4 M4 -मोदन , G3 5 -नन्दनः (for -मोहन) — (L 403) V2 D3 T4 आविशत् , D5 आगत (for °मत्) — (L 404) Bom Poona eds G(ed) च (for [ए]व) — (L 406) B3 G1 5 महामाये (for °काये) K Ñ2 V1 3 B Dn D1 4 5 6 T2 G1 4 5 दानवे शम्बराधमे (K2 °भिधे), V2 Ds G2 शम्बरे दानवाधमे (for ^{b}). — (L 407) K4 T2 जहर्षुर् (for जहृषुर्) D3 जहृषुर्देवता सर्वा (for ^{a}) — (L 409) V1 जग्मतुर् (for ननृतुर्) — (L 410) K2 प्रीत सन् ; T1 संप्रीत (for सु°) K2 V B D1 2 5 6 T1 2 4 G M4 सर्वे- (for सर्वैर्) — (L 411) T1 G1 2 4 5 तमभ्यर्च्य (for स°) D2 T1 2 4 G M4 प्रहृष्टवान् (for °वत्). — (L 413) B3 मधुमथनसुतेन वैष्णवास्त्रै — (L 415) K4 स्मरन्त· (for स्तुवन्त.) — (L 416) V1 हरन्वै , G1 3–5 M4 च हित्वा (for वहन्वै) — (L 418) K2 काङ्क्षया (for कान्तया) — (L. 419) Ds -दर्शने (for °नं).

Colophon — *Mention of the Epic* . Ds2 — *Mention of Khila* . K1, 4 V B Dn2 Ds D1 3 — *Adhy name* K1 V B Dn Ds2 D4–6 प्रद्युम्नदुर्गास्तव· , K2 Ñ2 प्रद्युम्नकृतो दुर्गास्तव· , K3 प्रद्युम्नदुर्गास्तुति ; K4 दुर्गास्तव , Ds D6 T4 प्रद्युम्नदुर्गास्तव. शम्बरवध , D1 शम्बरवधे प्रद्युम्नदुर्गास्तवः ; D2 प्रद्युम्नेन शम्बरवध , D3 प्रद्युम्नोत्तरे शम्बरवध , T1 वैष्णवास्त्रेण शम्बरवध. , T2 G1 2 4 शम्बरवध , G3 प्रद्युम्नदुर्गास्तवे वैष्णवास्त्रेण शम्बरवध — *Adhy no* K3 161 , V1 166 ; V2 165 , V3 160 , Dn2 163 , Ds2 164 , D1 158 , D3 G2 171 , D4 161 , T1 G3 4 175 , T2 G1 177 , T4 144 ; G5 M4 176

31

(L 2) D6 T1 2 G1 3 गत्वा (for गत.) — (L 3) M4 देवाद्यैश्च (for नारदाद्यैस्) — (L 4) T1 शंकरो लोकशंकर (for ^{b}) — (L 6) Dn Ds2 T1 2 G2 3 M1 3 देव- (for तेन) G2 M2 न· श्रुतम् (for विश्रु°) — (L 7) D6 T2 G1 2 4 5 M1–3 जगन्नाथौ D6 T2 G1 4 5 M1–3 पुरातनौ (for °तनम्) Dn Ds2 T4 G3 M4 देवौ तत्र जगन्नाथौ दृष्टवन्तौ पुरातनौ — (L 8) Dn Ds2 D6 T4 G2, 5 M देवा (for साक्षाच्) G5 इन्द्राद्यास् (for शक्रा°) Dn Ds2 D6 T4 G2 M1–3 शक्रा(Dn Ds2 T4 इन्द्रा)द्याः शंकरं हरिम् , T1 शक्रस्तं हरिं हरम् , M4 इन्द्राद्यास्तं हर हरिम् (for ^{b}). — (L 10) T1, 2 G3 4 एकाकारौ (for °त्मानौ), — (L. 11) Dn -रसा

एतत्सर्वमशेषेण वक्तुमर्हसि सत्तम ॥
यथागतो हरिर्विष्णुः कृष्णो जिष्णुः पुरातनः । [15]
यथा च शंकरः साक्षात्कृतवान्नागभूषणः ।
एतत्सर्वं विप्रवर्य ब्रूहि तत्त्वेन यत्नतः ॥
वैशंपायन उवाच ।
शृणुष्वावहितो राजन्यथा कृष्णो गतो नगम् ।
यथा च दृष्टो देवेशः शंकरो वृषवाहनः ॥
यथा चचार च तपो यथा ते मुनयो गताः । [20]
एकत्वं च तयोर्यद्वत्तथा शृणु नृपोत्तम ॥
द्वैपायनोऽथ भगवान्यथा प्रोवाच मां तथा ।
नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि केशवं खगवाहनम् ।
यथाशक्ति यथाप्रज्ञं शृणु यत्नेन सुव्रत ॥
न ह्यशुश्रूषवे वाच्यं नृशंसायातपस्विने ॥ [25]
नानधीताय वक्तव्यं पुण्यं पुण्यवतां सदा ॥
स्वर्ग्यं यशस्यं धन्यं च बुद्धिशुद्धिकरं सदा ।
ध्येयं पुण्यात्मना नित्यमिदं वेदार्थनिश्चितम् ॥
अनेकारण्यसंयुक्तं सेवन्ते नित्यमीदृशम् ।
मुनयो वेदनिरता नारदाद्यास्तपोधनाः ॥ [30]
अत्यद्भुतं महापुण्यं वृत्तं कैलासपर्वते ।
शिवयोर्देवयोस्तत्र हरेश्चैव भवस्य ह ॥
हतेष्वसुरसंघेषु नरकादिषु भूमिप ।
हतेष्वथ नृपेष्वेव किंचिच्छिष्टेषु शत्रुषु ॥
शासति स्म तदा विष्णुः पृथिवीं पुरुषोत्तमः । [35]
द्वारवत्यां जगन्नाथो वसन्वृष्णिभिरीश्वरः ॥
रुक्मिणीसंगतो देवो वसंस्तत्र पुरे हरिः ।
कदाचिच्च तया सार्धं शेते रात्रौ जगत्पतिः ।
विहरंश्च यथायोगं प्रीतः प्रीतियुजा तया ॥
अथोवाच तदा देवी रुक्मिणी रुक्मभूषणा । [40]
पुत्रमिच्छामि देवेश त्वत्तो देवकिनन्दन ॥
बलिनं रूपसंपन्नं त्वय्यैव सदृशं प्रभो ।
वृष्णीनामपि नेतारं वीर्ययुक्तं तपोन्वितम् ॥
सर्वशास्त्रार्थकुशलं राजविद्यापुरस्कृतम् ।
एवमादिगुणैर्युक्तं दातुमर्हसि सत्तम ॥ [45]
त्वयि सर्वस्य दातृत्वं नित्यमेव प्रतिष्ठितम् ।
त्वं हि सर्वस्य कर्ता च दाता भोक्ता जगत्पते ।
विशेषतस्तु भृत्यानां शुश्रूषानियतात्मनाम् ॥
वक्तव्यं किमु देवेश यदि भक्तास्मि केशव ।
अनुग्रहो यदि स्यान्मे देवदेव जगत्पते । [50]

वेशाज्, T_1 समावेशौ, T_2 $G_{1\ 4}$ °देशाज् (for °वेशाज्) D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M_4 रतौ (for स्थितौ). —(L 13) M_4 (marg) पुरुधाकृतौ (for °षोत्तमौ) —(L 14) T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_4 सुव्रत (for सत्तम). —(L 15) M_2 यथा च स (for यथागतो) G_1 कृष्णो विष्णु.; G_2 अव्ययश्च (for कृष्णो जिष्णु) $M_{2\ 3}$ सनातन. (for पुरा°) M_4 जिष्णुर्विष्णु. सनातन. (for ^{b}) —(L 16) G_5 कृतवान्नगभूषण.; M_1 °न्नागभूषणम् (for ^{b}) —(L 17) D_6 अशेषेण (for विप्रवर्य) —(L 18) G_4 गतागतं, G_5 नगं गत. (for गतो नगम्) — G_1 om lines 19^b–24^a —(L 21) Dn D_{s2} T_4 एव तयोर्यथावृत्त (D_{n1} °त्ते) (for ^{a}) Dn D_{s2} नरोत्तम (for नृपो°) —(L 23) $T_{2\ 4}$ G_3 M_4 नमस्कृत्य (for °त्वा) $M_{1\ 3}$ वृष- (for खग-) —(L 24) G_4 यथावृत्त, Cal ed °युक्तं (for °प्रज्ञ). G_2 यथा यथाप्रतिज्ञं हि (for ^{a}) G_1 तत्त्वेन (for यत्नेन) G(ed) भारत (for सुव्रत) G_5 शृणु तत्त्वेन यत्नत (for ^{b}). —(L 25) D_6 चापि, T_4 नापि (for वाच्यं) $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ M_4 नाशुश्रूषोर्नृशंसाय नाभक्तायातपस्विने —(L 26) M_4 वरम् (for सदा) — G_2 M_4 om line 27. —(L 27) $T_{1\ 2}$ G_4 धर्म्यं (for स्वर्ग्यं) —(L 28) Dn D_{s2} T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ पुण्यात्मनां (for °ना) —(L 29) D_6 T_4 G_2 ईश्वरम् (for ईदृशम्) —(L 30) M_{1-3} निलया (for -निरता) T_4 M_{1-3} तपोबलात्, G_2 °बला, G_5 M_4 तपस्विन. (for तपोधना) —(L 32) G_2 तस्य (for चैव) M_4 हरस्य (for भवस्य) —(L 35) D_{n1} सदा (for तदा) —(L 36) D_6 G_2 वसन्विष्णुर्महे(G_2 °हरी)श्वर (for ^{b}) —(L 38) M_4 रात्रौ ((for सार्धं) M_4 सार्धं (for रात्रौ). —(L. 39) T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ यथाकाम (for °योगं) M_3 प्रीत' प्रीतियुतस्तदा (for ^{b}) —(L 40) T_2 $G_{1\ 4}$ ततो (for तदा) Cal ed रुक्मभूषणम् —(L 41) D_{n2} D_{s2} D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G_{1-4} $M_{2\ 4}$ त्वत्तो माधव नन्दनम् (for ^{b}) —(L 43) Dn D_{s2} T_1 G_5 $M_{2\ 4}$ वीर्यवन्तं (for °युक्त) Dn D_{s2} G_5 M_4 तपोनिधिम् (for °न्वितम्) —(L 44) D_6 -विद्यासु, G_2 -विद्यार्थ- (for शास्त्रार्थ-) M_4 सर्व- (for राज) —(L 46) M_4 सर्वत्र (for °स्य) —(L 47) M_4 सर्वत्र (for सर्वस्य) Dn D_{s2} जगत्पति (for °त्पते). —(L 48) G_2 विशेषसत्यनित्यानां (for ^{a}). —(L. 49) M_4 यदि (for किमु).

दातुमर्हसि पुत्रं त्वं वीर्यवन्तं जनार्दन ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तो देवदेवेशः प्रियया प्रीयमाणया ।
तया महिष्या रुक्मिण्या रुक्मिशत्रुर्यदूद्वहः ॥
प्रोवाच वचनं काले रुक्मिणीं यादवेश्वरः ।
दातास्मि तादृशं पुत्रं यं त्वमिच्छसि भामिनि ॥ [55]
नित्यभक्तासि मे देवि नात्र कार्या विचारणा ।
अवश्यं तव दास्यामि पुत्रं शत्रुनिबर्हणम् ॥
पुत्रेण लोकाञ्जयति सतां कामदुघा हि ये ।
पुदिति नरकस्याख्या दुःखं च नरकं विदुः ॥
पुदस्त्राणात्ततः पुत्रमिहेच्छन्ति परत्र च । [60]
अनन्ताः पुत्रिणो लोकाः पुरुषस्य प्रिये शुभाः ॥
पतिर्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरम् ।
तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥
पुत्रवतां बिभेतीन्द्रः किं नु ते नाजितं भवेत् ।
नापुत्रो विन्दते लोकान्कुपुत्राद्वन्ध्यता वरा ॥ [65]
कुपुत्रो नरको यस्मात्सुपुत्रात्स्वर्ग एव हि ।
तस्माद्विनीतं सत्पुत्रं श्रुतवन्तं दयापरम् ॥
विद्या हि विनतिर्यस्माद्विद्यायुक्तं सुधार्मिकम् ।
इच्छेत्पुत्रं सदा पुत्री पुरुषो यत्नवान्बुधः ॥
तस्माद्दास्यामि ते पुत्रं विद्यावन्तं सुधार्मिकम् । [70]
एष गच्छामि पुत्रार्थं कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥
तत्रोपास्य महादेवं शंकरं नीललोहितम् ।
ततो लब्धास्मि पुत्रं ते भवाद्भूतहिते रतात् ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण भवं शंकरमव्ययम् ।
तोषयित्वा विरूपाक्षमादिदेवमजं विभुम् ॥ [75]
गमिष्याम्यहमद्यैव द्रष्टुं शंकरमव्ययम् ।
स च मे दास्यते पुत्रं तोषितस्तपसा मया ॥
तत्र गत्वा महादेवं नमस्कृत्य सहोमया ।
प्रविश्य बदरीं पुण्यामृषिजुष्टां तपोमयीम् ॥
अग्निहोत्राकुलां दिव्यां गङ्गाम्बुप्लाविता सदा । [80]
मृगपक्षिसमायुक्तां सिंहद्वीपिशताकुलाम् ॥
बदरीफलसंपूर्णां वानरक्षोभितद्रुमाम् ।
वेत्रारूढमहावृक्षां कदलीखण्डमण्डिताम् ॥

— (L 50) D6 ते (for मे)- — (L 51) Ds2 तं, D6 मे (for त्वं) — T1 2 G1 3 4 M4 om the ref — (L 52) D6 इत्युक्ते देवदेवेश (for ^{a}) — M4 om line 53 — (L 53) G1 3 रुक्मिणी च (for °शत्रुर्) — (L 54) कृष्णः प्रोवाच वचनं (for ^{a}) — (L 56) T1 2 G M1 4 नित्यं (for नित्य-) — (L 57) Dn Ds2 T1 M4 नित्यं (for पुत्रं) — (L 58) T1, 2 G4 पुत्रेण लेभिरे लोकान् (for ^{a}) T2 G4 सदा (for सतां) T4 कामदुहा (for °दुघा) Dn2 D6 ते (for ये) — (L 59) M2 पूतीति (for पुदिति) T1, 2 G3 4 विबुधा (for नरकं) Dn Ds2 T1 2 G1 3 5 M4 नरकं पुदि(T1 G1 3 °मि)ति ख्यात (for ^{a}) — (L 60) D6 T4 पूतस्त्राणात, T1 पुदिस्त्रा°, T3 G1 पुमित्रा°, G2 पूतिस्त्रा°, M1–3 पूतित्रा° (for पुदस्त्रा°) T2 प्रीतम् (for पुत्रम्). G3 पुत्राणामाद्दत पुत्रम् (sic) (for ^{a}) T1 4 G2 3 M [इ]च्छति (for °न्ति) — (L 63) T2 G1 तस्मात्, G4 तस्या (for तस्यां) — After line 63, D6 T4 ins

1** तज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनः ।

— (L 64) T4 पुत्रवन्त (for °वतां) D6 बिभर्ति (for बिभेति). G1 4 नाशितं, G3 नार्जित (for नाजितं) — (L 65) M1–3 कुपुत्राद्वरमपुत्रता (hypermetric) (for ^{b}) — (L 66) D6 G(ed.) कुपुत्रान्, M1 3 °त्रे (for °त्रो). Dn Ds2 T1 2 4 G M3 4 नरके (for °को) D6 T4 सत्पुत्रात्, T2 G3 सुपुत्र, M1–3 °त्रे (for °त्रात्) — G2 om lines 67^{b}–68^{a} — (L 68) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 M4 विद्यया (T1 2 G3 4 °द्या च) विनयो यस्माद् (for ^{a}) D6 M4 विद्यावन्तं, T1 2 G1 3 4 तस्मात्पुत्रं (for विद्यायुक्तं) — G2 om. (hapl) lines 69–70 — (L 69) Dn Ds2 D6 T1 2, 4 G1 3–5 पुत्रकाम (for सदा पुत्री) — (L 70) M1–3 श्रुतान्वितम् (for सुधार्मिकम्) — (L 71) Ds2 transp पुत्रार्थं and कैलासं — (L 72) T4 G1–3 5 तत्रोपास्यं, M4 तथोपास्य (for तत्रो°) D6 तारकं (for शंकरं) T4 शंकरं लोकशंकरम् (for ^{b}) — (L 73) G5 लब्धासि (for °स्मि) — M4 om from दास्यते in line 77 up to अग्निहोत्रा (in line 80) — (L 77) G3 ते (for मे) — G4 om line 78 — (L 78) T4 देवि (for गत्वा) D6 M1–3 तत्र देवि (D6 °वं) विरूपाक्षं (for ^{a}) G1 सदा मया (for सहोमया) — (L 79) Dn Ds2 G1 2 M2 मुनिजुष्टां (for ऋषि°). — G3 om (hapl) lined 80–84 — (L 80) T1. 2 4 G1–4 M1–8 -क्षालितां (for -प्लाविता) — (L 81) D6 M1–3 मृगर्क्षपक्षिसंयुक्ता (for ^{a}) Dn1 Ds2 T1 2 4 G2 4 5 -द्विप- (for -द्वीपि-) G1 M4 सिंहद्विपसमाकुलाम् (for ^{b}) — (L. 83) M4 वेत्ररूप- (for वेत्रारूढ-) Ds2 -महाकक्षा (for

मुनिभिर्वेदतत्त्वार्थविचारनिपुणैः सदा ।
तर्कनिश्चिततत्त्वार्थैः प्रमाणकुशलैर्युताम् ॥ [85]
इदमेकमिदं तत्त्वमिति निश्चितमानसैः ।
उपासमानामन्यत्र सिद्धैः सिद्धार्थतत्परैः ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञैः सेव्यमानं महर्षिभि ।
गच्छद्भि. स्वर्गनिलयं परित्यज्य कलेवरम् ॥
प्रसिद्धां महती देवि यास्यामि सुकृतालयाम् । [90]
इत्युक्त्वा विररामैव देवदेवो जनार्दनः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
प्रभातायां तु शर्वर्यां गन्तुमिच्छञ्जनार्दनः ।
हुताग्निः कृतकल्याणः समाप्तवरदक्षिणः ॥
गाश्च दत्त्वाथ विप्रेभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमान् ।
आस्थानमण्डपं कृष्णः प्रविवेश जगत्पतिः ॥ [95]
आसनं महदास्थाय वृष्णीनाहूय सर्वशः ।
बलभद्रं शिनेः पुत्रं हार्दिक्यं शठसारणौ ॥
उग्रसेनं महाबुद्धिमुद्धवं नीतिमत्तरम् ।
यस्य नीतिं समाश्रित्य जीवन्ति यदवः सुखम् ॥
नेता च यदुवृष्णीनां स तु धर्मपरः सदा । [100]
यस्य बिभ्यति देवाश्च नीतेस्तस्य महात्मनः ॥
यस्य बुद्धिवशाद्विष्णुः शशास पृथिवीं सदा ।
तं च वृष्णिवरं वीरमुद्धवं देवसप्रभम् ॥
अन्यानपि यदून्सर्वानुवाच भगवान्हरिः ।
शृण्वन्तु मम वाक्यानि यादवाः सर्व एव हि । [105]
शृणु चापि वचो मह्यं पितरुद्धव मे सखे ॥
बाल्यात्प्रभृति यो यत्नो मम दुष्टनिबर्हणे ।
प्रत्यक्षं भवता दृष्टं पूतनानिधनं नृपाः ॥
केशी च निहतो बाल्ये मया बालेन यादवाः ।
गोवर्धनो धृतः शैलो गावश्च परिपालिताः ॥ [110]
अभिषिक्तोऽस्मि शक्रेण देवानामग्रतः स्थितः ।
कंसोऽपि निधनं नीतो मया चाणूरमल्लकः ॥
उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च कृता द्वारवती मया ।
अन्ये चापि नृपा राजन्बलिनो निहता मया ॥
योऽपि वीरो जरासंधो निगृहीतो बलान्मया । [115]
भीमेन बलिना राजन्नयेन मम यादवाः ॥
सृगालो निहतः संख्ये गोमन्ताद्गच्छता मया ।

°वृक्षां) D6 T1.4 om line 85 — (L 85) Dn Ds2 T2 G M4 वेद- (for तर्क) G3 -तत्त्वार्थं G1.3.4 M सदा, G5 तथा (for युताम्) — (L 87) D6 G2 सिद्धान्त- (for सिद्धार्थ-) — (L 88) Dn Ds2 G2.4.5 M4 इतिहास- (for श्रुतिस्मृति-) Dn Ds2 T2.4 G M1-3 सेव्यमाना, D6 °माना (for °मानं) D6 M1 मनीषिभि (for महर्षिभि.) — (L. 90) D6 T1.2.4 G1.3 वृत्तान्तां, G2 वृत्तान्त (for प्रसिद्धां) Ds2 D6 T1.2.4 G2.3.5 M4 देवीं (for देवि) — (L 91) D6 रमापति·, M1-3 जगत्पति (for जनार्दन·).

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn D6 T1.2.4 G M — *Sub parvan* Dn Ds2 T1.2 G1.3-5 M कैलासयात्रा — *Adhy name* Ds2 रुक्मिणीश्रीकृष्णसंवाद. — *Adhy no* Dn 258, Ds2 257, T1 G3 184, T2 186, T4 153, G1 186, G4 183, G5 M4 185, M1-3 149

(L 92) Dn G2 ऐच्छन् (for इच्छन्) — (L 94) G2 गच्छन् (for गाश्च) — T4 om lines 95-99 — (L 96) T1.2 G1.3 आसाद्य (for आस्थाय). — (L 97) M1-3 पौत्रं (for पुत्र). Dn2 कण्ठसारणौ ; T1.2 G1-4 M4 शुक° ; M1.3 शठमेव च (for शठसारणौ) — (L 98) M4 इन्द्रसेनं (for उग्र°) G4 उत्तम (for उद्धवं) D6 नीतिमत्तमम् (for °त्तरम्) — After line 98, T2 G3 read line 104 — (L 99) Dn Ds2 G5 M4 बुद्धिं (for नीति) Dn Ds2 यादवा — (L 100) G2 प्रभुश् (for नेता) G2 धर्मप्रद, M2 °पथ (for °पर) M1 (*inf lin*) 3 स तु धर्मपथानुग (for ^{b}). — (L 101) G2 M1.3 बि(G2 ल)भ्यन्ति यं सदा देवा (for ^{a}) — (L 102) M1-3 इमाम् (for सदा) — (L 103) T1 कृष्ण परं (for वृष्णिवरं) M4 देवम् (for वीरम्) M2 बुद्धि- (for देव-) Dn T2 G2.5 -सुप्रभम् (for -सप्र°) — Before line 105, T2.4 G3 M1-3 ins भगवान् — (L 105) D6 T4 M1-3 श्रूयन्तां (for शृण्वन्तु) — (L 106) D6 शृणुत (for शृणु च) Dn Ds2 T1.2.4 G M4 पितुर् (for पितर्) T2 ते सखे, G1 हे सखे, G2 नेमिप, M1-3 नीतिप (for मे सखे) — (L 107) T1 ये यत्ना (for यो यत्नो) — (L 108) D6 द्रष्टु (for दृष्टं) M4 -निधने (for -निधन). D6 M4 नृप (for नृपा) — (L 109) Dn2 T1 बाल्येन (for बालेन) — (L. 110) M3 गोपाश् (for गावश्) — (L 112) T2 om. lines 112^b–116^a Dn Ds2 T1 -मुष्टिकौ, G1-4 M4 -मल्लकौ (for -मल्लक) — (L 115) M1-3 ऽसौ (for ऽपि) M4

योऽपि वीरो दुरात्मासौ दानवो नरको हतः ।
निष्कण्टकमिमं लोकं कृतवान्राजसत्तमाः ॥
किं तु वीरो नृपो जज्ञे सखा भौमस्य यादवाः । [120]
पौण्ड्रो वीर्यवतां नेता द्वेष्टा चासौ सदा मम ॥
शिष्यो द्रोणस्य राजेन्द्रो बली ब्रह्मास्त्रवित्कृती ।
शास्त्रज्ञो नीतिमान्साक्षान्नेता सैन्यस्य यत्नवान् ।
योद्धा युद्धप्रियो राजा जामदग्न्य इवापरः ॥
एकान्तशत्रुरस्माकं छिद्रान्वेषी सदा मम । [125]
बाधिष्यते पुरीं योद्धा छिद्रं यदि लभेत सः ॥
न ह्यल्पसाध्यो बलवान्पुण्ड्रस्येशो नृपोत्तमाः ।
यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु प्रगृहीतशरासनाः ।
यथा न बाधते राजा पुरीं यदुकुलाश्रयाम् ॥
अहं तु यास्ये कैलासं कुतश्चित्कारणान्नृपाः । [130]
शंकरं द्रष्टुकामोऽस्मि भूतभावनभावनम् ।
यावदागमनं मह्यं तावद्यत्ता भवन्त्विह ॥
मया विरहितां चेमां यदि जानाति पौण्ड्रकः ।
आगमिष्यति राजेन्द्रो रोत्स्यते च पुरीमिमाम् ।
इमां निर्यादवीं कर्तुं शक्नोतीति च मे मतिः ॥ [135]
यत्ता भवत राजेन्द्राः खड्गैः पाशैः परश्वधैः ।
पाषाणैः कर्पणस्थैश्च सनद्धा भवत स्वकैः ।
पिधाय च कपाटानि महाद्वाराणि यत्नतः ॥
एक एव महाद्वारो गमनागमने सदा ।
मुद्रया सह गच्छन्तु राजानो गन्तुमीप्सवः ॥ [140]
न चामुद्रः प्रवेष्टव्यो द्वारपालस्य रक्षतः ।
यावदागमनं मह्य तावदेव भविष्यति ॥
मृगया नात्र कर्तव्या न च क्रीडा बहिः पुरात् ।
ज्ञातव्याश्च परे स्वे च गमनागमने सदा ॥
एवमादि क्रिया कार्या यावदागमनं मम । [145]
इत्युक्त्वा यादवान्सर्वान्सात्यकिं पुनराह च ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

सात्यके शृणु मद्वाक्यं यत्तो भव युधां वर ।
त्वं तु खड्गी गदी भूत्वा चापी बाणी तलत्रवान् ।

मया बली (for बलान्मया) — G(ed) om (hapl) lines 116-117 — (L 118) $T_{1\ 2}$ G_3 सो (for यो) T_1 [अ]थ (for [अ]सौ) — (L 119) $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 राजसत्तम· — (L 120) T_1 G_1 भीमस्य (for भौ°) — (L 121) T_2 द्वेष्टा (for नेता) T_2 चासौ देव , G_2 द्वेष्टा चास्मान् , M_{1-3} द्विष्यते स (for द्वेष्टा चासौ) D_6 नृपोत्तम· , G_2 नृपोत्तमा (for सदा मम) — (L 122) D_6 T_1 G_3 स हि , T_2 स ह (for बली) — (L 123) $T_{1\ 2}$ G_3 नेता सर्व- (for साक्षान्नेता) Dn Ds_2 सर्वस्य (for सैन्यस्य) — (L 126) Dn_1 पुरी (for पुरीं) — (L 127) Dn_1 स्वल्प (for ह्यल्प-) D_6 $M_{3\ 4}$ पौण्ड्रस्य (for पुण्ड्रस्य) G(ed) नृपोत्तमः — (L 130) M_{1-3} कस्मिंश्चित् (for कुतश्चित्) — (L 133) $T_{2\ 2}$ $G_{1\ 3.\ 4}$ M_3 विरहिणीं (for °हितां) Some Mss पुण्ड्रक (for पौण्ड्रक) — (L 134) T_4 राजेन्द्रा (for °न्द्रो) Dn Ds_2 T_4 G_4 योत्स्यते (for रोत्स्यते) — (L 135) T_1 G_1 M_4 निर्यादवीं — After line 136, G_2 ins

2** वैशपायन ।

इत्युक्ता वासुदेवेन वृष्णयो यदुपुंगवा ।
तेषां मध्ये महाबाहुरुद्धव कृष्णमब्रवीत् ॥

— G_2 om lines 137-172 — (L 137) D_6 कवटस्थैश् ; T_1 करण° , G_1 कवच° , Cal ed G(ed) कर्षणीयैश् (for कर्पणस्थैश्) — (L 138) D_6 T_2 कवाटानि (for कपा°) — G_3 om (hapl) lines 140-144 — (L 140) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{4\ 5}$ $M_{1\ 3\ 4}$ राज्ञो ये (for राजानो) — T_2 om. lines 141-144 — (L 141) Dn Ds_2 T_1 $G_{1\ 4\ 5}$ पश्यत· (for रक्षत) — (L 142) $M_{1\ 2}$ भवत्विति (for भविष्यति) — (L 144) Ds_2 $T_{1\ 4}$ ज्ञातव्यं (for °व्याश्) D_5 स्वपरे (for परे स्वे) — After line 144, D_6 ins

3** चक्राङ्किता प्रवेष्टव्या· यावदागमन मम ।
नामुद्रिता· प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ॥

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M — *Sub-parvan* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3\ 4}$ M कैलासयात्रा — *Adhy name* Ds_2 वृष्णिशिक्षा पुररक्षणम् ; $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3}$ नगरीसविधानम् — *Adhy no* Dn 259 , Ds_2 258 , T_1 G_3 185 , T_2 G_1 187 , T_4 154 , G_4 184 ; G_5 M_4 186 , M_{1-3} 150

— (L 147) D_6 M_1 मे वाक्य (for मद्वाक्यं) T_2 G_1 युद्धवतां (for भव युधां) — (L 148) T_4 चापपाणिस् , M_4 चापबाण- (for चापी बाणी) Poona ed G(ed) तनुत्र- (for

तिष्ठ यत्नेन रक्षस्त्र पुरीं बहुनृपाश्रयाम् ॥
न च निद्रा त्वया कार्या रात्रौ यदुवृष प्रभो । [150]
न च व्याख्या त्वया कार्या शास्त्राणां शास्त्रतत्पर ।
न च वादस्त्वया कार्यो वादिभिः सह वृष्णिप ॥
त्वं हि योद्धा बली जेता धनुर्वेदस्य वेदवित् ।
तथा कुरु यथा वीर नोपहास्या भवेमहि ॥

सात्यकिरुवाच ।

करिष्यामि वचस्तुभ्यं यथाशक्ति जनार्दन । [155]
आज्ञा तव जगन्नाथ धार्या यत्नेन मे सदा ॥
भृत्यवत्प्रचरिष्यामि कामपालस्य माधव ।
यावदागमनं तुभ्यं तावत्स्थास्यामि यत्नतः ॥
प्रसादस्तव गोविन्द यदि स्यान्मयि माधव ।
किं नाम मम दुःसाध्यं शत्रूणां निग्रहे हरे ॥ [160]
यदि शक्रं यमं वापि कुबेरमपि पाशिनम् ।
सर्वानेतान्विजेष्यामि किमु पौण्ड्रं नृपोत्तमम् ।
गच्छ कार्यं कुरुष्वेदं यत्तोऽहं सततं हरे ॥
उद्धवं पुनराहेदं कृष्णः पद्मनिभेक्षणः ।
शृणूद्धव त्व वाक्यं मे कुर्यास्त्वेतत्प्रयत्नवान् ॥ [165]
रक्ष्या नयेन राजेन्द्र पुरी द्वारवती त्वया ।
यत्तो भव सदा तात कुरु साहाय्यमत्र नः ।
लज्जा मम समुत्पन्ना वदतस्तव सांप्रतम् ॥
त्वं हि नेता समस्तस्य विद्यापारस्य सर्वतः ।
को नु शक्ष्यति मेधावी वक्तुं विद्यावतः पुरः ॥ [170]
यत्कार्यं तद्भवान्वेत्ति ह्यकार्यं चापि सर्वतः ।
अतोऽहं विरमे तात वक्तुं संप्रति वृष्णिप ॥

उद्धव उवाच ।

किमिदं तव गोविन्द वर्तते मां प्रति प्रभो ।
अहो प्रसन्नता मह्यं किं तु प्रीतिरियं तव ॥
जानाम्यहं जगन्नाथ प्रसादस्यैष विस्तरः । [175]
यस्य प्रसन्नो भवसि तस्य किं नास्ति केशव ॥
त्वं हि सर्वस्य जगतः कर्ता हर्ता प्रधानकृत् ॥
प्रभवः सर्वकार्याणां वक्ता श्रोता प्रमाणवित् ॥
ध्याता ध्यानमयो ध्येय इति ब्रह्मविदो विदुः ।
जेता देवरिपूणां च गोप्ता नाकसदां भवान् ॥ [180]
त्वन्नाथा वयमेवेति जीवामो निहतद्विषः ।
इयं नीतिरहं मन्ये नेता नीतेर्यतो भवान् ॥
को नु नाम न यो वेद त्वां विना सांप्रतं वद ।
नीतिस्त्वं सर्वकार्याणामिति मे निश्चिता मतिः ॥

तलत्र-) — (L. 149) M_4 पुरीं नृपसमाश्रयाम् (for ^{b}) — (L 150) G_4 M_4 रात्रौ यदुकुलेश्वर (for ^{b}) — (L 151) M_4 [अ]वज्ञा (for व्याख्या) D_6 T_4 G_4 -तत्पर, M_{1-3} -कोविद (for तत्पर) — (L 153) Dn T_4 $G_{4\ 5}$ बली ज्ञाता (G_5 °तो), D_{s2} बली ज्ञात्वा, G_1 बली ख्यातो, M_4 कुलज्ञातो (for बली जेता) G_5 धनुर्वेदाख्य (for °वेदस्य) D_{s2} D_6 तत्त्ववित्; M_{1-3} पारग (for वेदवित्) — (L 154) D_6 $G_{4\ 5}$ M_{1-3} [अ]पहास्या (for [उ]प°) — (L 156) M_4 कार्या (for धार्या) T_2 G_1 सर्वदा (for मे सदा) — (L 157) $M_{1\ 2}$ प्रकरिष्यामि (for प्रच°) — T_1 G_4 M_4 om (hapl) lines 158-159 — (L 158) D_6 तस्य (for तुभ्यं). — (L 159) M_2 मम (for मयि) — (L 160) T_1 G_1 मे च (for मम) M_4 दुर्धार्यं (for दुःसाध्य) T_2 किं नाम यदुभिः साध्यं (for ^{a}) D_6 विग्रहे (for नि°) Dn रणे (for हरे) — (L 161) D_6 T_4 D_6 T_4 वाशिवम्, T_1 शासनम्; M_{1-3} पाशपम् (पाशिनम्) — (L 162) T_2 G_1 वधिष्यामि (for विजे°) Cal ed किमुपेन्द्र- (for किमु पौण्ड्रं) M_{1-3} नृपाधमम् (for नृपोत्तमम्). — (L. 163) M_{1-3} यत्तेऽभिलषितं हरे (for ^{b}) — (L 165) D_6 M_{1-3} कुर्यास्त्वं तत् (for °स्त्वेतत्) M_4 शृणुध्वं यादवा सर्वे सर्वत्रासौ प्रयत्नवान् — (L 169) G_4 M_4 [अ]सि सर्वस्य (for समस्तस्य) — (L 170) M_{1-3} को नु नाम समर्थो हि (for ^{a}) — (L 171) D_6 T_4 M_{1-3} वेद (for वेत्ति) D_{n1} त्वकार्यं, D_6 T_4 M_{1-3} अ° (for ह्य°) — (L 173) M_4 प्रति (for तव). — (L. 174) G_2 प्रधानता (for प्रसन्नता) G_5 प्रीतिकरं (for °रियं). — (L 176) T_4 G_4 भवति, M_2 भगवांस् (for भवति) — (L 177) D_6 $G_{4\ 5}$ M_4 भर्ता (for हर्ता) Dn D_{s2} $G_{3,5}$ M_4 प्रधानत, D_6 प्रधानभृत्, T_1 प्रभाववित्; T_2 प्रधानवत् (for °कृत्) — (L 178) D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{2\ 3}$ प्रमाणकृत्; G_1 प्रधानकृत्, M_3 प्रधानवित् (for प्रमाण°) — (L 179) D_6 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ ध्यानमतो (for °मयो) $M_{3\ 4}$ ध्येयम् (for ध्येय) D_{n2} ब्रह्ममयो; M_4 वेदविदो (for ब्रह्म°) — (L 181) D_6 G_2 M_{1-3} एते हि (for एवेति). — (L 182) $M_{1\ 3}$ त्वां तु नीतिम् (for इयं नीतिर्). D_6 अहं (for यतो) — (L 183) D_6 M_{1-3} देव (for वेद) Cal ed ऋते (for विना) — (L 185) D_6 दुर्गाहो; T_2 °भो (for

दुर्गाढो नयमार्गोऽयमित्याहुस्तद्विदो जनाः । [185]
चतुर्धा प्रोच्यते नीतिः सामदाने जनार्दन ॥
दण्डो भेदो मनुष्याणां निग्रहावग्रहे सदा ।
दण्डयेषु दण्डमिच्छन्ति सामान्यं तु नये हरे ॥
बलवत्स्वथ दानं तु त्रयाणां चेदगोचरे ।
प्रयोक्तव्यो महाभेद इति नीतिमतां मतम् ॥ [190]
तेषु तेष्वथ सर्वेषु प्रमाणं त्वां विदुर्बुधाः ।
किमत्र बहुनोक्तेन सर्वं त्वयि समर्पितम् ।
इत्युक्त्वा विररामैव उद्धवो नीतिमत्तरः ॥
ततः स भगवान्विष्णुरेवमेव नृपोत्तम ।
कामपालं महाबाहुमुवाच यदुसंसदि । [195]
उग्रसेनं नृपं राजंस्तथा हार्दिक्यमेव च ॥
कामपालं पुनर्विष्णुरिदं होवाच तत्त्ववित् ।
न प्रमादस्त्वया कार्यः सर्वदा यत्नवान्भव ॥
स्थिते त्वयि महाबाहो का पीडा जगतो भवेत् ।
गदी भव सदा आर्य न क्रीडा सर्वदा भवेत् ॥ [200]
रक्ष त्वं सर्वदा यत्नात्पुरीं द्वारवतीं प्रभो ।
नोपहास्या यथा स्याम तथा कुरु गदी भव ॥
उत्साहः सर्वथा कार्यो निरुत्साहो न यत्नतः ।
बाढमित्यब्रवीद्रामः कृष्णं वृष्णिकुलोद्वहम् ॥
वृष्णयः सर्व एवैते स्वं स्वं सद्म समाययुः । [205]
गन्तुमैच्छज्जगन्नाथः कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः स चिन्तयामास गरुडं पक्षिपुंगवम् ।
आगच्छ त्वरित तार्क्ष्य इति विष्णुर्जगत्पतिः ॥
ततः स भगवांस्तार्क्ष्यो वेदराशिरिति स्मृतः ।
बलवान्विक्रमी योगी शास्त्रनेता कुरूद्वह ॥ [210]
यज्ञमूर्तिः पुराणात्मा साममूर्धा च पावनः ।
ऋग्वेदपक्षवान्पक्षी पिङ्गलो जटिलाकृतिः ॥
ताम्रतुण्डः सोमहरः शक्रजेता महाशिराः ।
पन्नगारिः पद्मनेत्रः साक्षादिन्द्र इवापरः ॥
वाहनं देवदेवस्य दानवीगर्भकृन्तनः । [215]
राक्षसासुरसंघानां जेता पक्षबलेन यः ॥
प्रादुरासीन्महावीर्यः केशवस्याग्रतस्तदा ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ नमो विष्णो जगत्पते ॥

°ढो) —(L 186) D_6 G_2 M_3 सामदानं (for °दाने) —(L. 187) G_1 दण्डोच्छेदो (for दण्डो भेदो) D_6 विग्रहाविग्रहे स्मृता , $T_{1\,2}$ G_1 विग्रहोऽविग्रह स्मृत , G_2 विग्रहावग्रहे स्मृत., G_{3-5} विग्रहाविग्रह स्मृत , $M_{1\,3}$ विग्रहप्रग्रहे स्मृता , M_2 विग्रहाप्रग्रहे स्मृता , M_4 विग्रह प्रग्रह स्मृत (for ^{b}) — (L 188) G_2 नयम् (for दण्डम्) D_6 समानेऽनुनयो हरे ; T_1 G_3 सा(G_3 स)मान्यनुनये हरे , M_{1-3} सामान्येन नयं हरे (for ^{b}) — (L 189) M_4 [अ]र्थंदान (for [अ]थ दान) $T_{1\,2}$ G_4 त्रयाणां भेदगोचरे , T_4 °णां चैव गोचरे (for ^{b}) — (L 191) G_4 दण्डेषु तेषु सर्वेषु , M_{1-3} एतेष्वथ च स° (for ^{a}) D_6 G_2 ताः प्रमाणं (for प्रमाणं त्वां) — (L 192) G_4 समाहितम् (for समर्पितम्) — Before line 193, Dn Ds_2 ins वैशंपायन उवाच — (L 196) G_2 यदुश्रेष्ठं , G_3 तदा राजंस् (for नृपं राजंस्) — (L 197) D_6 नृपं (for पुनर्) Dn Ds_2 $T_{1\,4}$ G_2 M_3 प्रोवाच (for हो°) — (L 200) T_2 G_1 न च क्रीडा सदा भवेत् (for ^{b}) — (L 201) T_1 पुरं (for पुरीं) $M_{1\,3}$ विभो (for प्रभो) — (L 202) D_6 T_2 $G_{1\,3\,4}$ M_{1-3} [अ]पहास्या , G_2 [उ]पहास्यं (for °हास्या) D_6 G_2 M_{1-3} रामस् ; T_2 $G_{1\,3-5}$ नाम ; T_4 रामस् (for स्याम) — (L 204) Dn Ds_2 $T_{1\,2\,4}$ G $M_{3\,4}$ कुलोद्भवम् (for °द्वहम्) — (L 205) D_6 T_4 G_2 M_2 वेश्म (for सद्म)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2 M_4 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\,2\,4}$ G_{1-4} M — *Sub-parvan* Dn Ds_2 $T_{1\,2}$ $G_{3\,4}$ $M_{2\,4}$ कैलासयात्रा — *Adhy name* Ds_2 श्रीकृष्णशिक्षा , $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ द्वारवतीसंविधानम् — *Adhy no* . Dn 260 , Ds_2 259 , T_1 G_3 186 , T_2 G_1 188 , T_4 155 , G_2 182 , G_4 150 , M_{1-3} 151 ; M_4 187

(L 207) Dn_2 Ds_2 D_6 $T_{1,2}$ G_{2-5} $M_{1\,3}$ स- (for स). — (L 209) D_6 अवस्थितः (for इति स्मृत) T_4 वेदराशिस्थित स्मृत ; $M_{2\,3}$ °स्मृतिस्मृत (for ^{b}) — (L 210) D_6 क्रतूद्वह , M_1 क्रतूद्वह (for कुरूद्वह) — (L 211) D_6 T_4 G_2 M_2 यजुर्मूर्ति (for साममूर्धा). D_6 T_4 G_2 M_2 स (for च) M_{1-3} यज्ञमूर्तिः सनातन (for ^{b}) — (L 212) D_5 G_2 M_{1-3} ऋक्पक्ष (for ऋग्वेद-) — (L. 213) D_6 ताम्रं तुण्डं (for ताम्रतुण्ड) T_2 सोमभर (for °हर). Cal ed शत्रु- (for शक्र-) D_6 शक्रतेजा महासुरः (for ^{b}) — (L 214) Dn Ds_2 $G_{2\,4\,5}$ $M_{1\,4}$ विष्णुर् (for इन्द्र) — M_4 om. lines 215-218. — (L. 215) M_2 वाहनो. — (L 216)

नमस्ते देवदेवेश हरे स्वामिन्निति ब्रुवन् ।
पस्पर्श पाणिना कृष्णः स्वागतं तार्क्ष्यपुंगव ॥ [220]
इत्युवाच तदा तार्क्ष्य यास्ये कैलासपर्वतम् ।
शूलिनं द्रष्टुमिच्छामि शंकरं शाश्वतं शिवम् ॥
बाढमित्यब्रवीत्तार्क्ष्य आरुह्यैनं जनार्दनः ।
तिष्ठध्वमिति ह्योवाच यादवान्पार्श्ववर्तिनः ॥
ततो ययौ जगन्नाथो दिशं प्रागुत्तरां हरिः । [225]
रवेण महता तार्क्ष्यस्त्रैलोक्यं समकम्पयत् ॥
सागरं क्षोभयामास पद्भ्यां पक्षी व्रजंस्तदा ।
पक्षेण पर्वतान्सर्वान्विहन्देवं जनार्दनम् ॥
ततो देवाः सगन्धर्वा आकाशेऽधिष्ठितास्तदा ।
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षं वाग्भिरिष्टाभिरीश्वरम् ॥ [230]
जय देव जगन्नाथ जय विष्णो जगत्पते ।
जयाजेय नमो देव भूतभावनभावन ॥
नमः परमसिंहाय दैत्यदानवनाशन ।
जयाजेय हरे देव योगिध्येय भयापह ॥
नारायण नमो देव कृष्ण कृष्ण हरे हरे । [235]
आदिकर्तः पुराणात्मन्ब्रह्मयोने सनातन ॥
नमस्ते सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
भक्तप्रियाय भक्ताय नमो दानवनाशन ।
अचिन्त्यमूर्तये तुभ्यं नमस्ते सकलेश्वर ॥
इत्यादिभिस्तदा देवं वाग्भिरीशानमव्ययम् ॥ [240]
तुष्टुवुर्देवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥
शृण्वन्नेव जगन्नाथः स्तुतिवाक्यानि तानि च ।
ययौ सार्धं सुरगणैर्मुनिभिर्वेदपारगैः ॥
यत्र पूर्वं स्वयं विष्णुस्तपस्तेपे सुदारुणम् ।
लोकवृद्धिकरः श्रीमाल्ँलोकानां हितकाम्यया ॥ [245]
वर्षायुतं तपस्तप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यत्र विष्णुर्जगन्नाथस्तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ।
द्विधाकरोत्स्वमात्मानं नरनारायणाख्यया ॥
गङ्गा यत्र सरिच्छ्रेष्ठा मध्ये धावति पावनी ॥
यत्र शक्रः स्वयं हत्वा वृत्रं वेदार्थतत्त्वगम् । [250]
ब्रह्महत्याविनाशार्थं तपो वर्षायुतं चरत् ।
यत्र सिद्धाश्च सिद्धाः स्युर्ध्यात्वा देवं जनार्दनम् ॥
यत्र हत्वा रणे रामो रावणं लोकरावणम् ।
एतच्छासनमिच्छंश्च तपो घोरमतप्यत ॥
देवाश्च मुनयश्चैव सिद्धिं यान्ति शुचिव्रताः । [255]
यत्र नित्यं जगन्नाथः साक्षाद्वसति केशवः ॥
यत्र यज्ञाः प्रवर्तन्ते नित्यं मुनिगणैः सह ।
यस्याः स्मरणमात्रेण नरः स्वर्गं गमिष्यति ॥
स्वर्गसोपानमिच्छन्ति यां पुण्यां मुनिसत्तमाः ।
शत्रवो मित्रतां यान्ति यत्र नित्यं नृपोत्तम ॥ [260]

T_2 $G_{1\ 5}$ स (for य.) — (L 220) D_6 T_2 G_{1-3} M_{1-3} बाहुना (for पाणिना) Dn_2 T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{1\ 3\ 4}$ -पुगवम् (for °व). — (L 225) D_6 प्रागुत्तरं (for °रां). — (L. 226) T_4 रयेण (for रवेण). — (L 227) M_3 व्रजांस् (for व्रजंस्). — (L. 228) D_6 T_4 G_2 पक्षिराज. प्रतापवान् (for °). — (L 229) T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{1,3\ 4}$ ऽविष्ठितास् (for ऽधिष्ठितास्) D_6 साकाशे धर्षितास्तदा , T_1 लोकाश्चैविष्टपास्तदा (for °). — (L 230) D_6 अष्टाभिर् (for इ°). — (L. 232) D_6 T_1 $G_{1\ 3}$ जयाजय , T_4 G_4 M_3 जय देव ; G_5 जय जय (for जयाजेय) — (L 233) T_1 M_4 -हसाय (for -सिंहाय) G_2 -नाशने ; G_4 -नाशिने (for -नाशन) — G_2 om. (hapl) lines 234–238. — (L 234) G_4 M_4 नमो देव (for हरे देव). Dn Ds_2 G_5 परागते ; D_6 [अ]द्वयावह (for भयापह) — (L. 237) D_6 कमलेशाय (for सकले°) T_2 नमः परमसिंहाय (for °) — (L 238) Dn T_1 $M_{3,4}$ भक्ति- (for भक्त-) G_4 M_4 -नाशिने (for -नाशन). G(ed.) शक्तिप्रियाय शक्ताय (for °) — (L 241) G_2 सिद्धाश्च परमर्षय· (for °). — (L 242) G_4 श्रुति- (for स्तुति-) — (L 243) G_2 यदुगणैर् (for सुर°) — G_4 om (hapl) lines 245-247 — (L 245) Dn D_6 -वृद्धिकरं (for °र.) — (L. 246) T_4 तह्वा (for तप्त) — (L 247) D_6 तत्र (for यत्र) G_3 तप्तं (for तप्त्वा) — (L 249) G_5 गङ्गा या च , M_{1-3} यत्र गङ्गा (by transp) — (L 250) $T_{1,2}$ $G_{1\ 3}$ -पारगम् (for -तत्त्वगम्) — (L 252) D_6 साध्याश्च (for सिद्धा स्युर्) — T_4 om lines 253-254 — (L 254) M_{1-3} एनःशोधनम् (for एतच्छासनम्) — (L 255) T_2 G_1 सिद्धाश्च (for देवाश्च) D_6 T_2 G_1 शुद्धिं , M_4 सिद्धा (for सिद्धिं) M_4 दृढव्रता (for शुचि°) — (L 257) $M_{1\ 3}$ सदा (for सह). — (L 258) D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1,4}$ यस्य (for यस्याः) — (L. 261) G_1 धन्विनाम् (for -धर्मिणाम्) — (L 263) D_6

यामाहुः पुण्यशीलानां स्थानमुत्तमधर्मिणाम् ।
यत्र विष्णुं समाराध्य देवाः स्वर्गं समाययुः ॥
सिद्धिक्षेत्रमिदं प्राहुर्ऋषयो वीतमत्सराः ।
विशालां बदरीं विष्णुस्तां द्रष्टुं सकलेश्वरः ॥
सायाह्ने चामरगणैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । [265]
प्रविवेश महापुण्यामृषिजुष्टां तपोमयीम् ॥
अग्निहोत्राकुले काले पक्षिव्याहारसंकुले ।
नीडस्थेषु विहंगेषु दुह्यमानासु गोषु च ॥
बृसीष्वथ च तिष्ठत्सु मुनिवीरेषु सर्वतः ।
समाधिस्थेषु सिद्धेषु चिन्तयत्सु जनार्दनम् ॥ [270]
अधिश्रितेषु हविःषु ज्वाल्यमानेषु चाग्निषु ।
हूयमानेषु तत्रैव पावकेषु समन्ततः ।
अतिथौ पूज्यमाने च संध्याविष्टे जगन्मये ॥
स तस्यामथ वेलायां देवैः सह जनार्दनः ।
विवेश बदरीं विष्णुर्मुनिजुष्टां तपोमयीम् ॥ [275]
आश्रमस्याथ मध्यं तु प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
गरुडादवरुह्याथ दीपिकादीपिते तदा ।
प्रदेशे पुण्डरीकाक्षः स्थितस्तावत्सहामरैः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततो मुनिगणा दृष्ट्वा देवदेवमवस्थितम् ।
समाप्य चाग्निहोत्राणि संपूज्यातिथिसत्तमान् ॥ [280]
मुनयो दीर्घतपसः समाधौ कृतनिश्चयाः ।
जटिनो मुण्डिनः केचिच्चिराधमनिसंतताः ॥
निर्मज्जानीरसाः केचिद्वेताला इव केचन ।
अश्मकुट्टाशनपराः पर्णभक्षास्तथापरे ॥
वेदविद्याव्रतस्नाता निराहारा महातपाः । [285]
स्मरन्तः सर्वदा विष्णुं तद्भक्तास्तत्परायणाः ॥
आसन्नमुक्तयः केचित्केचिद्ध्यानैकतत्पराः ।
ध्यानेन मनसा विष्णुं दृष्टवन्तस्तपोधनाः ॥
संवत्सराशिनः केचित्केचिज्जलविचारिणः ।
शक्रस्य भयदातारः श्रुतिस्मृतिपरायणाः ॥ [290]
वसिष्ठो वामदेवश्च रैभ्यो धूम्रस्तथैव च ।
जाबालिः काश्यपः कण्वो भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥
अत्रिरश्वशिरा भद्रः शङ्खः शङ्खनिधिः कुणिः ।
पाराशर्यः पवित्राक्षो याज्ञवल्क्यो महामनाः ॥
कक्षीवानङ्गिराश्चैव मुनिर्दीर्घतमास्तथा । [295]
असितो देवलस्तात वाल्मीकिश्च महातपाः ॥

T1.2 G M4 सिद्धक्षेत्रम् (for सिद्धि°) — (L 264) G2 तद्राष्ट्रं (for तां द्रष्टुं) — G2 om. lines 265–266 — (L 266) Dn Ds2 D6 T1 2 G1 3 5 महापुण्यम्, G4 M4 °रण्यम्, M2 महत्पुण्यम् (for महापुण्याम्) Dn Ds2 D6 T1 4 G1 4 5 M2 4 ऋषिजुष्टं, T2 G3 ऋषिं द्रष्टु (for ऋषिजुष्टां) Dn Ds2 T4 G1 4 M4 तपोवनम्, T1 2 G3 M1.2 °मयम् (for °मयीम्) — G2 om line 269 — (L 269) Dn2 Ds2 ऋषिषु (for बृसीषु). D6 तप स्थितेषु वीरेऽस्मिन्, G3 पृथिवीष्वथ तिष्ठत्सु (for ^{a}) G4 सुव्रत (for सर्वत) — (L 270) D6 जनार्दनः — (L 271) D6 हविषि (for हवि षु) D6 ज्वलमानेषु (for ज्वाल्य°) — (L 272) D6 तथैव हूयमानेषु, T4 तथैवाहूयमानेषु, G2 इहैव हूयमानेषु (for ^{a}) — (L 274) D6 G2 M1–3 एतस्याम् (for स त°) — (L 278) T1 प्राविशत्; G3 प्रवेशे, M4 प्रपेदे (for प्रदेशे)

COLOPHON — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1.2 4 G1–4 M1–3 — *Sub parvan* Dn Ds2 T2 G1 3 4 M2 4 कैलासयात्रा — *Adhy name* T1.2 G1 3 4 M4 बदरिकाश्रमप्रवेशः — *Adhy no.* Dn 261, Ds2 262, T1 G3 187; T2 G1 189, T4 156, G2 183, G4 186; M1–3 152, M4 188

T2 4 G1 3 om the ref — (L 279) D6 नमस्कृतम्, T1 G2 3 M4 उपस्थितम् (for अव°) — T1 om lines 280–286. — (L 281) T4 दीर्घतपसा (for °स) D6 समये, G5 समेयुः (for समाधौ) — M4 om lines 282^b–287^a — (L 283) G3 निर्मेद्मा- (for °ज्जा-) — (L 284) T2 G3 M1–3 अश्मकुट्टा दशतपा (for ^{a}) Ds2 D6 T2 G1 3–5 M1–3 पत्रभक्षास्; G2 अभक्षाश्च, Cal ed परभिक्षास् (for पर्णभक्षास्) — T2 G1 3 om lines 285^b–290^a. Ds2 om lines 286^b–288^a G4 om. lines 287–290 — (L 287) M1 3 -निश्चया (for -तत्परा) — (L 288) M1 3 द्रष्टुकामा (for दृष्टवन्तस्) — (L. 289) G2 M4 -विहारिणः (for -विचा°) — (L 291) D6 T1.2.4 G1.2.4 5 M2 काश्यपो (for वसिष्ठो) — (L 292) G1.4 जाबाली, Cal ed जाजलिः (for जाबालि.) — (L 293) G2 मुनिर् (for अत्रिर्) Cal ed. चैव (for भद्र) D6 T4 G2 क्षाणि (for कुणि) — (L. 294) T1 G2 पाराशरः (for °शर्य). G5 महातपाः, M4 °नृषिः

एते चान्ये च मुनयो द्रष्टुमीश्वरमव्ययम् ।
आदायार्घ्यं यथायोगमुटजात्स्वात्समाययुः ॥
ते च गत्वा हरिं कृष्णं विष्णुमीशं जनार्दनम् ।
भक्तिनम्रास्तदा देवं प्रणेमुर्भक्तवत्सलम् ॥ [300]
नमोऽस्तु कृष्ण कृष्णेति देवदेवेति केशवम् ।
प्रणवात्मञ्जगन्नाथ नताः स्म शिरसा हरे ॥
विष्णो जिष्णो हृषीकेश केशवेति च सर्वदा ।
प्रणामप्रणता विप्राः प्राहुरित्थं जगत्पतिम् ॥
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं विष्टरमेव च । [305]
कृतार्थाः सर्वथा देव प्रसन्नो नो जगत्पतिः ॥
किं कुर्मः किं नु नः कृत्यं कश्चिद्दोषः प्रभो हरे ।
इति प्राञ्जलयः सर्वे स्थिता देवस्य पार्श्वतः ॥
कृष्णोऽपि तद्यथायोगमुपयुज्य सहामरैः ।
कृतं सर्वं मुनिवरा वर्धतां तप उत्तमम् ॥ [310]
इति ब्रुवन्पुराणात्मा प्रीतस्तेन गरुत्मता ।
आसनं लम्भयामास रात्रौ देवो जनार्दनः ॥
कुशलं पृष्टवान्भूयो मुनीनां भावितात्मनाम् ।
अग्निहोत्रेषु तपसि तथा कृत्येषु सर्वशः ।
एवमादि जगन्नाथः पृष्टवानीश्वरस्तदा । [315]
सर्वत्र कुशलं ते तु ब्रूयुः कृष्णस्य तत्त्वतः ॥
आतिथ्यं चक्रिरे ते तु नीवारैः फलमूलकैः ।
देवानामथ सर्वेषां विष्णोः कृष्णस्य यत्नतः ।
आतिथ्यमुपयुञ्जानस्ततः प्रीतोऽभवद्धरिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः । [320]
यत्र पूर्वं तपस्तप्तमात्मना यादवेश्वरः ॥
गङ्गायाश्चोत्तरे तीरे देशं द्रष्टुमुपागतः ।
स्वयमेव हरिः साक्षात्प्रविवेश तमालयम् ॥
प्रविश्य सुचिरं कालं ददर्श च मनोरमम् ।
निषसाद ततस्तस्मिन्नाश्रमे पुण्यवर्धने ॥ [325]
समाधौ योजयामास मनः पद्मनिभेक्षणः ।
किमप्येष जगन्नाथो ध्यात्वा देवेश्वरः स्थितः ॥
स्थिते देवगुरौ तत्र समाधौ दीपवद्धरौ ।
तत्र शब्दो महान्घोरः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
खाद खाद नमो देव यात यात मृगानिमान् ॥ [330]

(for °मना) — (L 295) Dn1 Ds2 D3 T1 2 G1 3–5 दीर्घतपास्, T4 G2 M4 दीप्ततपास् (for दीर्घतमास्) — G2 om lines 296–297 D6 G1 3 T1 2 4 M1–3 om line 296 — (L 297) T2 G1 द्रष्टुमव्ययमीश्वरम् (for b) — D6 om lines 298–299 — (L 299) T2 4 G1–3 M विष्णु, Cal. ed द्रष्टुं (for कृष्णं) M कृष्णम् (for विष्णुम्) T1 2, 4 G1–3 कृष्णमीश्वरमव्ययम् (for b) — T2 om lines 301–304 G1 om lines 301–302 — (L 302) D6 T1 जगन्नाथं — (L 303) Dn Ds2 G1, 2 4 5 M4 कृष्ण विष्णो (for विष्णो जिष्णो) D6 M1–3 ते सदा, T4 G2 ते तदा (for सर्वदा) — (L 304) D6 प्रणेमु (for प्रणाम-). Dn Ds2 T1 G1–4 M4 -प्रवणा (for -प्रणता) D6 M1–3 ब्रूयुर्; T1 आहुर् (for प्राहुर्). M4 आसन् (for इत्थ) G4 जनार्दनम् (for जगत्पतिम्) — (L 306) T2 4 G3 जगत्पते (for °त्पतिः) — (L 307) Dn Ds2 T1, 4 M4 कश्चिद्दोषः; T2 G1, 3–5 M1–3 कश्च शेषः, G2 कच्चित्क्षेमं; G4 कश्च दोषः (for कश्चिद्दोष) D6 कश्च दोष. परो हरे (for b) — (L 308) M2 देव- (for स्थिता) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 M4 प्राहुर्देवस्य पश्यत. (for b). — (L 312) D6 T1 G4 5 M1 3 देवैर् (for देवो) — (L 314) Dn Ds2 T4 G2 3 भृत्येषु (for कृ°) — (L 316) Dn सर्वत, D6 T4 G2 सर्वश (for तत्त्वत.) T1 2 G1 3 ब्रुवन्त. शार्ङ्गधन्वन (for b) — G4 M4 om lines 317–319 Ds2 om lines 317–318

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Sub-parvan* Dn Ds2 G4 M2–4 कैलासयात्रा — *Adhy name* T1, 2 G1 3 कृष्णपूजनम् — *Adhy no.* Dn 262, Ds2 261, T1 G3 188, T2 G1 190, T4 157, G2 184, G4 187; G5 189, M1–3 153, M4 189

Dn1 T2 G1 om the ref — (L 321) G2 परमेश्वर. (for यादवे°) — (L 322) D6 तत्र, G5 देशं (for तीरे) T2 G1 देवं (for देशं). D6 G2 M1 2 उपागमत्, G4 इवागतः (for उपा°) — (L 323) Dn Ds3 D6 G2 M1 2 तपोवनम् (for तमालयम्) — D6 om lines 324–328 — (L 324) Dn Ds2 T4 G1 4 5 M2 4 देशं (for कालं) G4 सुमनोरमम्; M4 सुमनोहरम् (for च मनोरमम्) — (L. 325) M4 पुनस् (for ततस्). Dn Ds2 G5 -वर्धन. (for °ने) — (L. 327)

प्रेषयेह शुनः सर्वान्प्रसादाच्छार्ङ्गधन्वनः ॥
एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरीश इतोऽच्युतः ।
नमोऽस्तु विष्णो देवेश स्वामिन्माधव केशव ॥
इत्यादिशब्दः सुमहानाविरासीत्तदा निशि ॥
ततश्च सुमहानादः सिंहानां मृगविद्विषाम् । [335]
धावतां च शुनां राजन्मृगाननु विनर्दताम् ॥
मृगाणां भीतियुक्तानामृक्षाणां द्वीपिनां तथा ।
गजानां नर्दतां राजन्बृंहितानि ततस्ततः ॥
महावातसमुद्भूतक्षुभितस्येव वारिधेः ।
नादस्त्रैलोक्यवित्रासः प्रादुरासीत्तदा निशि ॥ [340]
श्रुत्वा तं तु हरिर्देवस्तादृशं तत्र विष्ठितः ।
समाधिक्षोभनिपुणं निःश्वस्य च जगत्पतिः ॥
ततः स चिन्तयामास कोऽयमेष महास्वनः ।
कस्यायमीदृशः शब्दः स्तुतियुक्तो मम त्विति ॥
आहोस्विन्मृगयाशब्दः शुनां संचरतां वने । [345]
मृगाणामथ सर्वेषां नादश्च सुमहानयम् ।
व्यामिश्रः स्तुतियुक्ताभिर्वाग्भिर्मम समन्ततः ॥
इति संचिन्त्य मनसा दिशो विप्रेक्ष्य सर्वतः ।
तत आस्ते हरिस्तत्र ज्ञातुं तस्य समुद्भवम् ॥
ततो मृगाः समायान्ति यत्र तिष्ठति केशवः । [350]
तांश्चैवानुचरो राजञ्श्वगणः समपद्यत ॥
अथ वै दीपिका राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततस्तमोऽपि व्यनशद्दिवेव समपद्यत ॥
ततोऽनु भूतसंघाश्च समदृश्यन्त तत्र ह ।
पिशाचाश्च महाघोरा नर्दन्तो बहुविस्वरम् ॥ [355]
भक्षयन्तोऽथ पिशितं पिबन्तो रुधिरं बहु ।
प्रादुरासन्महाघोराः पिशाचा विकृताननाः ॥
हन्यमाना हता राजन्पतन्तः पतिता मृगाः ।
इतश्चेतश्च धावन्तो बाणैर्विद्धा मृगद्विपः ॥
ततो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत । [360]
यत्रासौ तिष्ठते देवस्तत्र यातानि भारत ।
अन्तरीकृत्य देवेशं स्थितानीत्यनुशुश्रुमः ॥
पिशाच्यो विकृताकाराः कराला लोमहर्षणाः ॥
पुत्रवत्यः समापेतुर्यत्र तिष्ठति केशवः ।
श्वगणस्तत्र राजेन्द्र चरत्येव ततस्ततः ॥ [365]
ततः स भगवान्विष्णुः सर्वमालोक्य विष्ठितः ।
विस्मयं परमं गत्वा पश्यन्नास्ते स्म केशवः ॥
कस्यैष विसृतो नादः कस्य वायं जनः पतन् ।

$T_{1, 2, 4}$ $G_{2, 3}$ [ए]वं (for [ए]ष) G_4 ध्यात्वा देवैरवस्थित (for ^{b}) — (L 328) T_1 शिववद् (for दीप°) — (L 331) Dn_1 Ds_2 D_6 प्रेप्सया (for प्रेषय) Dn_2 Ds_2 पुन (for शुन·) — (L 332) G_2 अयं, G_5 एवं (for एष) D_6 पर. (for अयं) G_{1-3} M_3 एष (for ईश) D_6 T_4 $M_{2, 3}$ शिवः (for ऽच्युत·) — Cal ed om lines 334^b–336^a T_2 om lines 336–340 — (L 336) T_1 विवर्धताम्, M_2 विमर्द° (for विनर्द°) — (L 338) Dn Ds_2 $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ M_4 बृंहितं च (for °तानि) D_5 T_4 G_2 M_2 बृंहितानामितस्तत· (for ^{b}) — (L 340) M_4 वने (for निशि) — (L 341) Dn Ds_2 $T_{1, 4}$ $G_{1, 3-5}$ शब्दं (for तं तु) Dn Ds_2 G_4 धिष्ठित, D_6 $T_{1, 2, 4}$ $G_{2, 3}$ विष्ठितम् (for विष्ठित). — (L 342) Dn Ds_2 $G_{1, 3-5}$ M_4 समाधिक्षोभमासाद्य (for ^{a}) — (L 343) G_4 M_4 तत संचिन्तयन्घोर- (M_4 °न्क्रोध)म् (for ^{a}) G_4 M_4 एष कृष्णो (for कोऽयमेष) — (L 344) T_2 स्तुतिशब्दो, M_3 इति युक्तो (for स्तुतियुक्तो) — (L 345) Dn $T_{1, 4}$ G_{2-5} $M_{3, 4}$ अहोऽस्विन् (for आहोस्विन्) — (L. 346) T_1 मया (for अयम्). — (L 347) $G_{1, 5}$ श्रुति- (for स्तुति-) — (L 348) D_6 G_2 M_2 सहसा (for मनसा) — (L 350) Dn Ds_2 $G_{1, 4, 5}$ M_4 समाधावन् (for °यान्ति) — (L 351) $G_{3, 5}$ M_4 सगण (for श्व°) — (L 354) D_6 $T_{1, 2}$ G_1 $M_{1, 3}$ समपद्यन्त; T_4 °पश्यन्त (for °दृश्यन्त) — (L 355) Dn T_2 $G_{1, 3-5}$ M -विस्वनम्, T_4 G_2 विस्तरम् (for -विस्व°). — After line 356, D_6 T_4 G_2 ins.

4** यत्रासौ तिष्ठते देव तानि तत्रैव भारत ॥
ततो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत ।
[(L 2) D_6 मेघ- (for मृग-)]

— (L 357) D_6 प्रादुरासुर् (for °सन्). G_2 पिशिताननाः; G_4 M_4 घोरदर्शना· (for विकृतानना) — (L 358) T_2 G_1 महाराजन् (for हता राजन्) T_2 पतितान्मृगान् — (L 359) $M_{1, 4}$ मृगद्विषाम्, Bom Poona eds G(ed) मृगा द्विपाः, (for मृगद्विष) — D_6 om lines 360–361. — (L 360) M_2 सर्वत (for भारत) — $T_{1, 2}$ G_{1-4} M_{1-3} om line 361 — (L 361) T_4 M_1 तत्र याता निरन्तरम् (for ^{b}) — (L 362) D_6 T_1 $G_{2, 3}$ अन्तरं (for अन्तरी-). — (L,

को नु मां स्तौति भक्त्या तु भविष्ये प्रीतिमानहम् ॥
कस्य मुक्तिः समायाता प्रीते मयि सुदुर्लभा । [370]
इति संचिन्त्य भगवानास्ते प्राकृतवद्धरिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तेषामनु महाघोरौ पिशाचौ विकृताननौ ।
प्रांशू पिङ्गललोमानौ दीर्घजिह्वौ महाहनू ॥
लम्बकेशौ विरूपाक्षौ हीहीहाहेतिवादिनौ ।
खादन्तौ मांसपिटकं पिबन्तौ शोणितं बहु ॥ [375]
आन्त्रवेष्टितसर्वाङ्गौ दीर्घौ कृशकृशोदरौ ।
लम्बमानमहाप्रेतौ शूलप्रोतशिरोधरौ ॥
कर्षन्तौ शवयूथानि बाहुभ्यां तत्र तत्र ह ।
हसन्तौ विविधं हासं स्वजातिसदृशं नृप ॥
वदन्तौ बहुरूपाणि वचांसि प्राकृतानि च । [380]
कम्पयन्तौ महावृक्षावूरुपादप्रघट्टनैः ॥
सृक्किणी लेलिहन्तौ च दन्तान्कटकटायिनौ ।
अस्थिस्नायुसमाकीर्णौ धमनीरज्जुसंततौ ॥
वदन्तौ कृष्ण कृष्णेति माधवेति च संततम् ॥
कदा नु द्रक्ष्यते विष्णुः स इदानीं क्व तिष्ठति ॥ [385]
स्वामी नः कुत्र वसति कुतो द्रष्टुं यतामहे ।
अत्र वा कुत्र देवेशः कुतो नु स्थास्यते हरिः ॥
कुतः पद्मपलाशाक्षः साक्षादिन्द्रानुजो हरिः ।
यमाहुः पुण्डरीकाक्षं ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ।
तमजं पुरुषं विष्णुं द्रष्टुमभ्युद्यता वयम् ॥ [390]
अन्तकाले जगन्नाथं प्रविवेश जगत्त्रयम् ।
तमजं विश्वकर्तारं कुतो द्रक्ष्याम सांप्रतम् ॥
यस्य विस्तार एवैष लोकः प्राणिनिवासित ।
तं देवं द्रष्टुमीशानं यतामः सांप्रतं हरिम् ॥
दशा घोरतमा लोके विद्विष्टा सर्वजन्तुभिः । [395]
पैशाचीयं समुत्पन्ना कथं नौ प्राविशद्बलात् ।
नरमांसास्थिकलिला सर्वभीतिप्रदायिनी ॥
अहो नौ दुष्कृतं कर्म प्राक्तने जन्मसचये ।
अत्रैव महती प्रीतिर्वर्तते सर्वदा तदा ॥
यावन्नो दुष्कृतं कर्म तावत्स्थास्यति तादृशी । [400]
दशा सा सर्वविद्विष्टा प्राणिपीडनकारिणी ॥
सर्वथा दुष्कृतं कर्म बहुभिर्जन्मसंचयैः ।

---

363) D_6 T_3 G_2 M_{1-3} पिशाच्यो विकृता॰ काश्चित् , T_2 G_1 M_4 ॰च्यो विविधाकाराः (for ª) — (L 368) Dn T_2 $G_{1\ 3-5}$ M विस्तृतो , D_6 T_4 विस्वरो , T_1 विश्रुतो , G_2 प्रस्तुतो (for विसृतो) Dn Ds_2 D_6 T_4 $G_{1\ 2}$ $M_{3\ 4}$ ऽपतत् (for पतन्) — (L 370) G_3 भक्ति (for मुक्ति॰) $T_{1\ 2}$ प्रीतिर् (for प्रीते). — (L 371) T_4 $M_{1\ 3}$ मनसा (for भगवान्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2. — *Mention of Khila* . Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{2\ 4}$ M — *Sub-parvan* . Dn Ds_2 D_6 T_4 कैलासयात्रा — *Adhy no* Dn 263, Ds_2 262, T_1 G_3 189, T_2 G_1 191, T_4 G_2 185, G_2 188, $M_{1\ 4}$ 154, $M_{2\ 3}$ 190

T_2 G_1 om lines 373-385 — (L 373) D_6 महातनू (for ॰हनू) — (L 375) Dn Ds_2 D_6 T_4 $G_{2\ 4\ 5}$ M_4 रुधिरं (for शोणितं) — (L 376) T_1 G_4 M_4 अन्त्र- (for आन्त्र-). Dn Ds_2 T_4 G_5 M_{1-3} -कृतोदरौ , D_6 $G_{2\ 3}$ -तरौ॰ , M_2 -तनू॰ (for -कृशो॰) T_1 दीर्घौ क्रूरतरोदरौ (for ᵇ). — (L 377) Dn Ds_2 G_2 -महाप्रान्त (for -महाप्रेतौ) G_5 लम्बमानौ महाप्रोतौ (for ª). — (L 378) M_4 -भूतानि (for -यूथानि). — (L 380) $M_{1,3}$ वचांसि (for वदन्तौ) $M_{1\ 3}$ वदन्तौ (for वचांसि) D_6 M_{1-3} प्राकृतावित्र (for ॰तानि च) — (L 382) G_4 लेलिहानौ (for ॰हन्तौ) M_4 दन्तान्कटकटापयन् (for ᵇ) — (L 383) G_2 दीर्घजिह्वौ महाहनू (for ᵇ). — (L 384) M_4 समन्तत (for च सततम्) — G_4 om. lines 386–389 — (L 386) D_6 T_4 M_2 स्वामिनौ , M_3 स्वामिनो (for स्वामी न) D_6 M_2 यतावहे (for ॰महे) — (L 387) T_4 देवेश , M_3 देशे वा (for देवेश॰) D_6 ऽयं (for नु) T_2 G_1 स्थाप्यते (for स्थास्यते) — (L 390) G_5 अभ्युदिता , M_4 ॰त्थिता (for ॰द्यता) — (L 392) D_6 M_4 द्रक्ष्यामि (for ॰म) — (L 393) Dn_1 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_4 -निवासिनः , G_2 -निदर्शन ; M_3 -निवासन. (for ॰सित) — (L 394) Dn Ds_2 transp देव and द्रष्टुम्. D_6 यत्ता स्म॰ , G_2 $M_{2\ 3}$ यत्ता. स्म (for यताम) — (L 395) T_4 बिन्दुभि. (for -जन्तुभि) — (L 396) M_3 पिशाची (for पै॰) — (L 397) Dn Ds_2 $T_{1\ 2}$ G M_4 -कलुषा (for -कलिला) — (L 398) T_2 अहो नु , G_2 आगतौ (for अहो नौ) Dn Ds_2 T_4 M_4 कर्म (for जन्म) — (L 399) T_2 G_1 वर्तते (for महती) — (L 400) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ यावन्नौ ; G_2 यावत्तु (for यावन्नो) G_2 तादृशम् (for ॰शी). — M_1 om lines 402–403. — (L 402)

तथा हि तत्फलं घोरमद्यापि न निवर्तते ॥
यत्ताः स्मः प्राणिनो हन्तुं श्वगणैः सह सांप्रतम् ।
तथा हि प्राणिनो लोके बाल्यमादौ समास्थिताः । [405]
अज्ञानावृतचित्ताश्च कृत्याकृत्यं न जानते ॥
तथा यौवनिनो मत्ता विषयैर्बहुलीकृताः ।
यतन्ते श्रेयसे नैव ततो विपयसस्थिताः ।
विषयाकृष्टचित्ता हि मनुष्या न विजानते ॥
तथा च वृद्धभावे तु व्याधिभिर्बहुभिर्वृताः । [410]
जरादिभिर्महाघोरैर्नानादुःखविधायिभिः ।
यतन्ते न हि वै श्रेयो विनष्टेन्द्रियगोचराः ॥
ततो मृता गर्भवासे वसन्ति सततं नराः ।
विण्मूत्रकलिले घोरे दुःखैर्बहुभिराचिता ॥
च्यवन्ते तु ततो घोराद्गर्भात्संसारमण्डले । [415]
परस्परं विहिंसन्तः कुर्वन्तः कर्मसंचयम् ॥
महत्येवं सदा घोरे संसारे दुःखसंकुले ।
पापानि बहुरूपाणि कुर्वतेऽज्ञानतः सदा ॥
संसारस्यैष महिमा विसृतः सर्वजन्तुषु ।
अच्छेद्यः शस्त्रसंपातैरुपायैर्बहुभिः सदा । [420]
एतस्मान्न निवर्तन्ते मर्त्याः प्राकृतबुद्धयः ॥
इमं हत्वा मनुष्येन्द्रमिदमस्माद्धराम्यहम् ।
चोरयित्वा धनमिदं हरिष्याम्यद्य याम्यहम् ॥
निर्भर्त्स्यैनमिदं शान्तं हरिष्यामि धनं बली ।
इत्यादि व्याकुला मूर्खा यतन्ते प्राणिपीडनम् । [425]
अस्यैव दुःखमूलस्य ससारस्य सदा हरिः ॥
भेषजं सर्वथा देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
आदिदेवः पुराणात्मा आत्मा ब्रह्मविदां सदा ।
तं वयं सर्वयत्नेन द्रक्ष्याम. सर्वथा हरिम् ।
इत्थं पिशाचौ भाषन्तौ प्रादुरास्तां हरेः पुरः ॥ [430]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततः स भगवान्विष्णुः पिशाचौ मांसभक्षकौ ।
ददर्शाथ महाघोरौ दीपिकास्थकरौ हरिः ॥
विलोकयाचक्रतुस्तौ पिशाचौ देवकीसुतम् ।
स्थितं सुखासने विष्णुं दृष्ट्वा लोकेश्वरं हरिम् ॥
तौ च गत्वा समुद्देशं पिशाचौ केशवस्य ह । [435]
ततस्तावूचतुर्विष्णुमन्तरीकृत्य केशवम् ॥

T1 -संचय (for °यै) — G1 om (hapl) from तत्फल (in line 403) up to तथा हि (in line 405) G3 om lines 404-406 — (L 404) D6 यत्रास्मि (for यत्ता स्म) — (L 405) D6 बाध्यमाना, G2 पाल्यमानाः (for बाल्यमादौ) — (L 406) Dn2 अज्ञानाचित्तवृत्ताश्च (sic) (for °) G2 च कुर्वते, M1 3 न कुर्वते (for न जानते) — (L 407) M4 यौवनिके (for °नो) T2 4 M1-3 मर्त्या, G1 भ्रान्ता (for मत्ता) D6 बहुभि· (for बहुली) — (L 409) T4 G4 विषयाविष्टचित्ता हि (for °) D6 [अ]पि (for वि-). — (L. 411) D6 -विधायकैः (for °यिभिः) — D6 om line 413 — (L 414) T2 सकले, G3 -सलिले, M4 -कलुषे (for -कलिले) T1 G3 4 M4 आवृता (for आचिता.) — (L. 415) D6 मर्त्या, M1 गर्भ- (for गर्भात्) G2 गर्भसंसारमण्डलात् (for ^{b}) — D6 om lines 416-417 — (L 416) G2 विनिघ्नन्त. (for विहिंसन्त·) M4 कुर्वन्त धर्मसंचयम् (for ^{b}). — (L 417) M4 मज्जति (for महति) — (L 418) D6 G2 कुर्वन्तो, G1 कुर्वन्ते (for कुर्वते) M4 ऽज्ञानिन (for °नत.) — (L 419) Dn Ds2 T2, 4 G1 3-5 विस्तृत, D6 विहित ; G2 विष्ठित. (for विसृतः) — (L 420) D6 T2 G1 अभेद्य (for अच्छेद्य) — (L 423) D6 G2 अहं (for इदं) D6 G2 M1-3 ददामि, T2 4 G1 4 5 M4 [आ]ददामि (for [अ]द्य यामि) — (L 424) D6 निर्मथ्यैवम्, T1 निर्मथ्यैनम् (for निर्भर्त्स्यैनम्) G2 निर्मथ्यैनामिमा शान्ता (for °) T2 अमु, M2 3 इदं (for इमं) M1 पद्र (for धन) — (L 425) D6 -पीडने (for °नम्) — (L 426) D6 T4 अद्यैव, T1 M2 अस्यैवं (for °व) M1-3 -रूपस्य (for -मूलस्य) — T2 om (hapl) lines 427-429 — (L 427) T1 भेषजं सर्वदेवेश (for °) — (L 428) M4 ब्रह्मा (for आत्मा) M4 वर (for सदा) — (L 429) Dn T1 G1 3 M2 ते (for तं) T4 द्रक्ष्यामि (for °म·) — (L 430) M4 पुरो हरेः (by transp)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 G M — *Sub parvan* Dn Ds2 G4 M2 3 कैलासयात्रा, — *Adhy name* M2 3 पिशाचदर्शनम् — *Adhy no* Dn 264, Ds2 263, T1 G3 180; T2 G1 192, G2 186, G4 189, G5 M4 191, M1-3 155

(L 431) T4 -भक्षणौ (for °कौ) — (L 432) M1 ददर्श तौ (for °र्शाथ) Dn Ds2 T1 2 G1, 3-5 M4 दीपिकाधारिणौ

को भवान्कस्य वा मर्त्य कुतश्चागम्यते त्वया ।
किमर्थमिह संप्राप्तो वने घोरमृगाकुले ॥
निर्मनुष्ये द्वीपिवृते पिशाचगणसेविते ।
श्वापदैः सेव्यमाने च विपिने व्याघ्रसकुले ॥ [440]
स कुमारोऽनवद्याङ्गः साक्षाद्विष्णुरिवापरः ।
पद्मपत्रेक्षणः श्यामः पद्माभः श्रीपतिः स्वयम् ॥
अस्मत्प्रीतिकरः साक्षात्प्राप्तो विष्णुरिवापरः ।
देवो वा यदि वा यक्षो गन्धर्वः किनरोऽपि वा ॥
इन्द्रो वा धनदो वापि यमोऽथ वरुणोऽपि वा । [445]
एकाकी विपिने घोरे ध्यानार्पितमना इव ॥
ब्रूहि मर्त्य यथातत्त्वं ज्ञातुमिच्छामि मानद ।
एवं पृष्टः पिशाचाभ्यामाह विष्णुरुरुक्रमः ॥
क्षत्रियोऽस्मीति मां प्राहुर्मनुष्याः प्रकृतिस्थिताः ।
यदुवंशे समुत्पन्नः क्षात्रं वृत्तमनुष्ठित ॥ [450]
लोकानामथ पातास्मि शास्ता दुष्टस्य सर्वदा ।
कैलासं गन्तुकामोऽस्मि द्रष्टुं देवमुमापतिम् ॥
इत्येवं मम वृत्तान्तः कथ्यतां कौ युवामिति ।
युवामिह समायातौ किमर्थं ब्राह्मणाश्रमम् ॥
एषा हि बदरी पुण्या नानाविप्रनिषेविता । [455]
बदरीयं समाख्याता न क्षुद्रैराश्रिता क्वचित् ॥
तपस्विभिस्तपोयुक्तैर्जुष्टा सिद्धनिषेविता ।
श्वगणा नात्र दृश्यन्ते पिशाचा मांसभोजनाः ॥
न हन्तव्या मृगाश्चात्र मृगया नात्र वर्तते ।
न तु क्षुद्रैः प्रवेष्टव्या न कृतघ्नैर्न नास्तिकैः ॥ [460]
अहमस्य तु देशस्य रक्षिता नात्र संशयः ।
व्यतिक्रमो यदि भवेत्तस्य शास्तास्मि यत्नतः ॥
कौ भवन्तौ क्व नु युवां कस्येयं महती चमूः ।
नातः परं प्रवेष्टव्यमृषयस्तत्र संस्थिताः ॥
विघ्नस्तत्र प्रवर्तेत तपःसु च तपस्विनाम् । [465]
इहैव स्थीयतां तावद्वक्तव्यं च ततः सुखम् ॥
अन्यथाहं निषेद्धा स्यां बलाद्बाह्वोस्तथैव च ।
एवं पृष्टौ पिशाचौ तु वक्तुमेवं प्रचक्रतुः ॥
तयोरेको महाघोरः पिशाचो दीर्घबाहुकः ।
उवाच वचनं तत्र यथा हृदि समर्पितम् । [470]
श्रूयतामभिधास्यामि समाहितमना भव ॥
नमस्कृत्य जगन्नाथं हरिं कृष्णं जगत्पतिम् ।
आदिदेवमजं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिम् ।
वक्ष्यामि सकलं यद्वृत्तथा शृणु यदीच्छसि ॥
घण्टाकर्णोऽस्मि नाम्नाहं पिशाचो घोरदर्शनः । [475]
मांसादो विकृतो घोरः साक्षान्मृत्युरिवापरः ॥

हरिः (for ^{b}) — (L 434) Dn_2 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 दृष्ट्वा लोकेश्वरेश्वरम् (for ^{b}) — (L 435) $M_{1\,3}$ तमुद्देशं (for समु°) — (L 436) D_6 अन्तरीकृतकेशवौ (for ^{b}) — (L 438) Dn Ds_2 T_1 $G_{1,3}$ M_{1-3} घोरे (for घोर-). D_6 वने घोरे महाकुले (for ^{b}) — (L 439) D_6 द्वीपिवने (for °वृत्ते) — M_4 om lines 440-444. — (L 442) T_1 पद्मनाभ· श्रिय· पतिः, G_2 °नाभो हरि स्वयम् (for ^{b}). — G_1 om line 443 — (L 444) G_3 रक्षो (for यक्षो) — (L 446) M_4 विजने (for विपिने) — (L 447) D_6 $T_{2\,4}$ G_{1-3} M_{1-3} तत्त्वं, T_1 त्वं च (for मर्त्य) D_6 $T_{1\,2}$ G_1 M_{1-3} यथा मर्त्यं, T_4 यथा मर्त्यं (for यथातत्त्वं) Dn Ds_2 G_2 $M_{1\,3}$ इच्छाम, D_6 T_2 $G_{1\,4}$ $M_{2\,4}$ °व (for °मि). G_3 मानव (for °द) — (L 448) T_4 कुरूत्तम (for उरुक्रम·) D_6 T_2 G_{1-3} आह कृष्ण कुरूत्तम (D_6 °द्वह) (for ^{b}) — (L 449) Dn Ds_2 T_4 G_4 M_4 आहुर्; D_6 $T_{1\,2}$ G_{1-3} M° ब्रूयुर् (for प्राहुर्) T_1 प्राकृता (for प्रकृति-) — (L 450) G_5 क्षात्रवृत्तिम् (for क्षात्रं वृत्तम्) G_2 M_3 अनुष्ठितम् — (L 453) M_{1-3} [ए]ष (for [ए]व) — (L 455) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,3-5}$ M महती (for बदरी) — Ds_2 om lines 456-457 — (L 456) M_1 [इ]ति (for [इ]य) — (L 457) G_4 M_4 विप्र- (for सिद्ध-) — (L 458) D_6 T_1 $G_{2\,3}$ M_{1-3} वर्तन्ते (for दृश्यन्ते) — (L 459) G_2 न गन्तव्या मृगैरेषा (for ^{a}) — (L 460) T_2 कृतघ्नै (for तु क्षुद्रै) — (L 461) D_6 G_2 गतभावैर्, T_2 न तु क्षुद्रैर् (for न कृतघ्नैर्) — (L 461) Dn_2 देवस्य (for देशस्य) — (L 464) G_2 प्रवेष्टव्या (for °व्यम्) — (L 465) T_2 तपसश्च, G_2 तपस्विषु (for तप सु च) D_6 M_{1-3} तपस्विषु (for °नाम्) — (L 467) M_2 [अ]स्मि (for स्यां) $T_{1\,4}$ M_4 वाक्यैस् (for बाह्वोस्) — Before line 468, Dn Ds_2 G_4 M ins वैशंपायन उवाच — (L 468) T_2 $G_{1\,3}$ उक्तौ (for पृष्टौ) G_4 M_{1-3} प्रचक्रमु (for °क्रतुः) — Before line 471, Dn Ds_2 $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,3-5}$ M ins पिशाच उवाच — (L. 472) D_6 T_4 च तं विष्णुं

धनदस्यानुगन्ताहं साक्षाद्रुद्रसखस्य च ।
ममायमनुजः साक्षादन्तकस्यान्तको ह्ययम् ॥
मृगयायां समायाता विष्णोः पूजार्थमित्युत ।
ममेयं वर्तते सेना श्वगणोऽपि ममैव तु ॥ [480]
आगतोऽयं महाशैलात्कैलासाद्भूतसेवितात् ।
अहं पिशाचवेषेण संविष्टः पापकर्मकृत् ॥
सततं दूषयन्विष्णुं घण्टामाबध्य कर्णयोः ।
मम न प्रविशेन्नाम विष्णोरिति विचिन्तयन् ॥
अहं कैलासनिलयमासाद्य वृषभध्वजम् । [485]
आराध्य तं महादेवमस्तुवं सततं शिवम् ॥
ततः प्रसन्नो मामाह वृणीष्वेति वरं हरः ।
ततो मुक्तिर्मया तत्र प्रार्थिता देवसंनिधौ ॥
मुक्तिं प्रार्थयमानं मां पुनराह त्रिलोचनः ।
मुक्तिप्रदाता सर्वेषां विष्णुरेव न संशयः ॥ [490]
तस्माद्गत्वा च बदरीं तत्राराध्य जनार्दनम् ।
मुक्तिं प्राप्नुहि गोविन्दान्नरनारायणाश्रमे ॥
इत्युक्तो देवदेवेन शूलिना ज्ञातवानहम् ।
तमेव परमं मत्वा गोविन्दं गरुडध्वजम् ।
तस्मात्प्रार्थयमानः सन्मुक्तिदेशमिमं गतः ॥ [495]
अन्यच्च शृणु मे कार्यं यदि कौतूहलं तव ।
पुरी द्वारवती नाम पश्चिमस्योदधेस्तटे ॥
यदुवृष्णिसमाकीर्णा सागरोर्मिसमाकुला ।
अध्युवास हरिर्विष्णुस्तां पुरीं पुरुषोत्तमः ॥
द्रष्टुं लोकहितार्थाय वसन्तं द्वारकापुरे । [500]
निर्गताः सांप्रतं मर्त्ये वयमेतैः सहानुगैः ।
विष्णुः सर्वेश्वरः साक्षाद्द्रष्टव्योऽस्माभिरद्य हि ॥
लोकानां प्रभवः पाता कर्ता हर्ता जगत्पतिः ।
आदेरादिः समस्तस्य प्रभवं कारणं हरिः ॥
कर्ता समस्तस्य हरिः पुरातनः [505]
प्रभुः प्रभूणामपि यः सदात्मकः ।
तमादिदेवं वरदं वरेण्यं
द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः ॥
यस्य प्रसादाज्जगदेवमासी-
त्सप्राणिगन्धर्वमहोरगौघम् । [510]
देवं जगद्योनिमजं जनार्दनं
द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः ॥
यस्योदराद्विश्वमिदं प्रभूतं
लयं च यस्मिन्समुपैति कल्पे ।
यस्यैव साक्षाद्वशवर्ति विश्वं [515]
द्रक्ष्याम देवं पुरुषोत्तमं हरिम् ॥

(for जगन्नाथं) M4 विष्णुं (for कृष्णं) — (L. 473) G2 om lines 473[b]–477[a] G5 शुभम् (for शुचिम्) — (L 474) D6 T4 यत्तत् (for यद्वत्) — (L 478) Dn Ds2 T1 2 4 G1 3–5 [अ]हम् (for [अ]यम्) D6 [अ]न्तकाह्वय (for °को ह्ययम्) — (L 479) Dn Ds2 T1 4 G4 5 M4 मृगयेयं सुमहती (for [a]) G1 विष्णु- (for विष्णो) — (L 481) G1 कालसंभूतसेवितात् (for [b]) — D6 T4 G2 M1–3 om lines 482–495 — (L 484) T2 G1 सं- (for न) — (L 492) T1 गोविन्दं (for °न्दान्) T1 नरनारायणाश्रमम् (for [b]) — (L 495) M4 इहागत (for इमं गत·) — (L 498) G2 3 समाकीर्णां (for °र्णा) G2 M4 समाकुलाम् (for °ला) — (L 499) Dn Ds2 G4 3 M4 अध्यास्ते स (for अध्युवास) — (L 501) Ds2 D6 T1 2 G1 3–5 M4 निर्गत: (for °ता·) T2 G1 4 M4 मर्त्यं (for मर्त्ये). G2 निर्गताः संप्रवर्तन्ते (for [a]) D6 T4 G2 समाहितैः (for सहानुगै). —(L. 502) G2 M4 अत्र (for अद्य). — (L, 503) D6 कर्ता (for पाता) G3 D6 भर्ता (for कर्ता) — (L 504) Bom Poona eds G(ed) आदि स हि (for आदेरादि) — (L 506) Dn1 सहात्मक· , G4 सदात्मकम् (for °त्मक) — (L 508) M4 दृष्ट्वा (for द्रष्टुं) M1 3 वयं (for हरिं) T1 G4 संयतात्मा (for °ता स्म) — (L 509) M1 3 प्रभावाज् (for प्रसादाज्) — (L 510) M4 -महोरगोरगम् (for °गौघम्) — (L 511) D6 G2 अहं (for अजं) — (L 512) D6 संयतोऽस्मि , G4 °तात्मा (for °ता स्म) M1 3 द्रष्टुं तमीश वयमुद्यता स्म· — G2 om lines 513–515 — (L 513) T2 यस्योदरं (for °दराद्) M4 प्रसूतं (for प्रभूतं) — (L 514) G1 लयाय (for लयं च) M4 तस्मिन् (for य°) M2 काले (for कल्पे). — (L 516) D6 T2 G1 द्रक्ष्यामि (for °म); D6 T4 विश्व (for देवं) — G2 om lines 517–519 — (L 517) D6 [अ]पि च (for च यो) — (L 518) G3 भर्ता (for हर्ता). — (L 519) D6 द्रक्ष्याव , T2 G3 °मि (for °म) T2 G1 2 पुरुषेश्वरं (for भुवने°). — (L 520) M2. 3 ईड्यम् (for

स्रष्टा च योऽसौ सकलस्य देवः
पाता च हर्ता च हरिः स एव ।
द्रक्ष्याम नित्यं भुवनेश्वरं हरि
पुराणमाद्यं प्रभविष्णुमव्ययम् ॥ [520]
अजस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता
भुवश्च कर्ता हरिरेक एव ।
तं योगिनं योगविशुद्धबुद्धि
लभेम केनेति मतिः समाकुला ॥
निगीर्य विश्वं सकलं जगत्पतिः [525]
शेते शिशुत्वं समवाप्य साक्षात् ।
वटस्य पत्रे जगतां निवासः
पादौ च विक्षिप्य करौ च धून्वन् ॥
यस्योदरे देवमुनिः पुरातनो
ददर्श लोकानखिलान्स्वमायया । [530]
प्रविश्य विश्वं सकलं यथाव-
द्बहिर्यथाभूतमभूदिदं महत् ॥
निगीर्य विश्वं जगदादिकाले
शेते महाहौ जलधेर्जलौघे ।
देव्या श्रिया चामरलोलहस्तया [535]
निषेव्यमाणः पुरुषोत्तमस्तदा ॥

नाभेश्च यस्याविरभूत्सपत्रं
पद्मं महत्काञ्चनसप्रभं प्रभो ।
जन्मास्पदं लोकगुरोर्यदासी-
द्विस्तारि पद्मं जगदादिसृष्टौ ॥ [540]
दधार यो भूतपतिर्महान्मही
दंष्ट्राग्रसंस्थापितरूढमूलाम् ।
नदन्महामेघ इवादिकाले
कुर्वन्वराहो मुनिगीतकीर्तिः ॥
हरिः पुराणः पुरुषोत्तमः प्रभुः [545]
कर्ता समस्तस्य समस्तसाक्षी ।
यज्ञात्मको यज्ञपतिर्जगत्पति-
र्द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ॥
केचिद्बहुत्वेन वदन्ति देव-
मेकात्मना केचिदिमं पुरातनाः । [550]
वेदान्तसंस्थापितसत्त्वयुक्तं
द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ॥
अनेकमेकं बहुधा वदन्ति
श्रुतिस्मृतिन्यायनिविष्टचित्ताः ।
आहुर्यमात्मानमजं पुराविदो [555]
द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ॥

अव्ययम्).— After line 520, G2 ins :

5** द्रष्टुं हरिं संप्रति संयता स्म ।

—(L 522) भवस्य (for भुवश्च) —(L 523) T4 G1, 4 5 योगिनो (for °नं) — M4 -सत्त्वं (for -बुद्धिं). —(L. 524) Dn Ds2 D6 T4 G5 M4 तेनैव ; G2 तेनैष (for केनेति) T1 2 G1 3, 4 transp मतिः and समाकुला —(L. 525) D6 उदीर्य , M2 उद्गीर्य (for निगीर्य) —(L 527) M3 निवासं (for °स). —(L 528) M2 वि- (for च) Dn Ds2 D6 T2 4 G1 2 विधुन्वन् (for च धू°). —(L. 530) T2 G1, 3 M1 निखिलान् (for आखि°). Dn2 D6 G2 4 M4 स (for स्व-) —(L 533) D6 निस्तीर्य ; M1–3 उद्गीर्य (for निगीर्य) —(L 534) Dn2 T1 2 4 G1–4 M4 महात्मा (for °हौ) G2 जलोघै (for °घे). —(L. 535) M3 -हस्तलोलया (for -लोलहस्तया) —(L 537) D6 G3 सपद्मं ; M2 सुपत्रं (for सपत्रं) —(L. 538) Dn T1 4 G1, 4, 5 M1, 3, 4 प्रभोः ; D6 विभो (for प्रभो). —(L 540) G2 M4 विस्तार्य (for °रि). —(L 541) Dn1 Ds2 T1 G3 M4 महामहीं ; T2 G1 4 महात्मा महीं (for महान्महीं). —(L 542) Ds2 -गूढमूलाम् ; G3 -मूलरूढां (for -रूढमूलाम्) —(L 543) D6 M2 3 नादं (for नदन्) D6 T2 G3 पदादि- (for इवादि-) —(L 544) Dn Ds2 T2, 4 G1 2 4, 5 M4 -मूर्ति (for -कीर्तिः) —(L 547) D6 पुराण (for जगत्पतिर्) —(L 548) G1 उद्यतात्मा (for °ताः स्म). — T2 G1 3, 4 (hapl) om lines 549–556. D6 om (hapl) lines 549–552. —(L 549) G2 बहुत्वेऽपि (for °त्वेन) —(L 550) T4 M1 अमुं (for इमं) Dn Ds2 T1 G5 M4 पुरातनम् ; Bom Poona Cal. eds G(ed) पुराणम् (for पुरातना·) —(L 551) T1 -सत्ययुक्तं , M1–3 -सत्त्वयुक्ता (for °युक्त) G2 यं सर्वगं देवमयं पुरातनं . —(L. 552) G2 द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्म —(L 553) T1, 4 G5 एके (for एकं). M1–3 वदन्तः (for °न्ति) —(L. 554) T1 -विशिष्ट- (for -निविष्ट-). —(L. 557) G3 सं- (for यं) —(L 558)

यं प्राहुरीड्यं वरदं वरेण्य-
मेकान्ततत्त्वं मुनय. पुरातनाः ।
यं सर्वगं देवमज जनार्दनं
द्रष्टुं हरि संप्रति संयताः स्मः ॥ [560]
यस्मिन्सर्वमिदं प्रोतमादिकाले जगत्पतौ ।
तं द्रष्टुमद्य संवृत्ताः किं नु वक्ष्याम सांप्रतम् ॥
गच्छामो वयमन्यत्र गच्छ त्वं काममन्यतः ।
नियमोऽप्यस्ति नो मर्त्य यथेष्टं गच्छ सांप्रतम् ।
रात्रिमध्यमनुप्राप्तं नात्र कार्या विचारणा ॥ [565]
इत्युक्त्वा घोररूपोऽसौ पिशाचो विकृताननः ।
तस्मिन्नेव समे देशे पीत्वा च रुधिरं बहु ॥
भक्षयित्वा यथाकामं मांसराशिं विचक्षणः ।
अपः संस्पृश्य तत्रैव पार्श्वे संस्थाप्य साधनम् ॥
आन्त्रपाशं महाघोरं संस्थाप्य विपुलं महत् । [570]
आसनं कुशसंयुक्तं कृत्वा चाभ्युक्ष्य वारिणा ॥
उत्सार्य श्वगणान्सर्वान्यत्नेन महता तदा ।
सुखासनं समास्थाय समाधौ यतते श्वपः ॥
एकचित्तस्तदा भूत्वा नमस्कृत्य च केशवम् ।
इमं मन्त्रं पठन्घोरः पिशाचो भक्तवत्सलम् ॥ [575]
नमो भगवते तस्मै वासुदेवाय चक्रिणे ।
नमस्ते गदिने तुभ्यं वासुदेवाय धीमते ॥
ॐ नमो नारायणाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
मम भूयान्मनःशुद्धिः कीर्तनात्तव केशव ॥
जन्मेदमीदृशं घोरं मा भून्मम दुरासदम् । [580]
देवभूतो भविष्यामि स्मरणात्तव गोपते ॥
तव चक्रप्रहारेण कायो नश्यतु मामकः ।
मम भूयो भवो मा भूदेषा मे प्रार्थना तव ॥
अर्थिनां कल्पवृक्षोऽसि दाता सर्वस्य सर्वदा ।
यत्र यत्र भवेज्जन्म तत्र तत्र भवान्हृदि ॥ [585]
वर्ततां मम देवेश प्रार्थनैषा ममापरा ।
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं भवत्वेवं सदा मम ॥
निर्विघ्ना प्रार्थना देव नमस्तेऽस्तु सदा मम ॥
यदा मे मरणं भूयात्तदा मा भूत्स्मृतिभ्रमः ॥
दिने दिने क्षणं चित्तं त्वयि संस्थं भवत्विति । [590]
एवं प्रेरय मां देव मा भूत्ते चित्तमीदृशम् ॥
नृशंसोऽयं पिशाचोऽयं दया कस्मिन्भवेदिति ।
एवं चिन्तय मां देव भृत्यो मह्यमिति प्रभो ॥
परपीडा न मत्तोऽस्तु नमस्ते भगवन्प्रभो ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु मा भूवन्सांप्रतं हि मे ॥ [595]
अन्तकाले ममाप्येवं प्रसादात्तव केशव ।

T_1 G_4 M_1 एकात्मतत्त्वं, M_2 °त्मकत्वं (for °न्ततत्त्वं). G_2 पुराविद. (for °तनाः) —(L. 559) M_1 तं (for य). — (L 560) M_{1-3} वयं (for हरिं) — (L 561) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G_{2-5} $M_{2\ 4}$ विश्वम् (for सर्वम्) T_4 जगत्पिता (for °त्पतौ) —(L 562) T_4 अभि- (for अद्य). M_4 संयुक्ता (for संवृत्ता) D_6 $T_{1\ 2}$ G_{2-4} वक्ष्यामि (for °म) — (L 567) M_2 समुद्देशे (for समे देशे) — (L 568) G_2 मांसाशी स (for मांसराशिं) M_3 मांसानि सुबहूनि च (for ^{b}) — (L 570) G_1 अन्त्रपाशं, G_2 आर्द्रपाशं (for आन्त्रपाशं) — (L. 573) Ds_2 च य. (for श्वप·) — (L 574) T_2 एकधीस्तत्तथा भूत्वा (for ^{a}) G_3 नमश्चक्रे (for °स्कृत्य) — (L 575) T_1 महाघोरं, M_3 पठन्घोरं (for °न्घोरः) $M_{1\ 3\ 4}$ -वत्सलः. — (L. 578) T_2 ब्रह्मविष्णवे (for प्रभ°). — (L. 579) D_6 T_4 G_2 M_{1-3} भूयान्मम मन· शुद्धं (for ^{a}). — (L. 580) D_6 भूयान्; G_2 मोघं (for मा भून्) — (L 581) Dn Ds_2 $T_{2,4}$ G_{2-4} M_4 देवदूतो, T_1 G_1 °पूतो, M_2 तप.पूतो; M_3 भवभूतो (for देवभूतो) G_2 केशव (for गोपते) — After line 581, D_6 ins

6** अत्र पूतो भविष्यामि स्मरणात्तव केशव ।

— (L 582) D_6 -प्रहरणात् (for -प्रहारेण) T_2 M_1 नश्यति (for °तु) — (L 583) Dn Ds_2 $T_{1,2}$ $G_{1\ 3}$ M_4 विभो; M_2 हरे (for तव) — (L 584) Ds_2 अर्थानां (for अर्थिनां). — (L 587) M_1 नमस्कृत्य (for the first °स्तुभ्यं) G_3 सदात्मनि (for सदा मम) — T_2 $G_{1\ 4}$ om (hapl.) line 588 — (L 588) T_1 M_4 निर्विघ्नं (for °घ्ना) $M_{2\ 4}$ हरे (for मम) — (L 589) D_6 मति- (for स्मृति-) T_2 तदाभूत्स्मृतिविभ्रम· (for ^{b}) — (L. 590) D_6 सुस्थं (for संस्थं) T_2 $G_{3\ 4}$ भविष्यति (for भवत्विति). — (L. 591) T_1 चिन्तय (for प्रेरय) T_1 om (hapl) lines 591^b–593^a. M_2 ईदृशं मनः (for चित्तमीदृशम्). — (L. 592) Dn Ds_2 D_6 $T_{2\ 4}$ G_{2-4} M [अ]स्मिन्का (by transp.). M_4 इह (for इति) — T_2 G_1 om. line 593. — (L 593)

पृथिवी पातु मे घ्राणं रसना पातु मे पयः ॥
सूर्यश्च पातु मे चक्षुः स्पर्शं पातु च मारुतः ।
श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनः प्राणं च गच्छतु ॥
जलं मां रक्षतान्नित्यं पृथिवी रक्षतां हरे । [600]
सूर्यो मां रक्षतां विष्णो नमस्ते सूर्यतेजसे ॥
वायुर्मा रक्षतां दुःखादाकाशं च जनार्दन ।
न मनः सर्वगं देव रक्षतां विषयाद्धरे ॥
मनोविपर्ययं घोरं पुरुषान्हन्ति नित्यशः ।
पापेषु योजयेत्पुंसः परपीडादिकेषु च ॥ [605]
मनस्तद्रक्षतां देव भूयो भूयो जनार्दन ।
मा भून्मनसि कालुष्यं मनो मे निर्मलं भवेत् ॥
कलुषं यस्य तच्चित्तं नरके पातयत्यमुम् ।
बाह्यानि निर्मलान्येवमिन्द्रियाणि भवन्ति चेत् ।
न तानि कार्यवन्तीह मनश्चेत्कलुषं भवेत् ॥ [610]
तथा हि मुष्टिनामेध्यं गृहीत्वा यो व्यवस्थितः ।
बहिः प्रक्षालनं कुर्वन्किं भवेत्तस्य केशव ।
व्यर्थो हि केवलं तस्य प्रग्रहो बाह्यगोचरः ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनार्दन ।
बलवानिन्द्रियग्रामो वारयैनं जनार्दन ॥ [615]
परिवादाज्जगन्नाथ वाचं रक्ष दुरुद्वहाम् ।
परद्रव्यान्मनो रक्ष परदाराज्जनार्दन ।
सर्वत्र मे दया भूयात्प्रसादात्तव केशव ॥
त्वय्येव भक्तिरचला भूयाद्भूतेषु मे दया ।
बहुनात्र किमुक्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ॥ [620]
सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा ।
जाग्रत्स्वप्नेषु सर्वत्र त्वय्येव रमतां मनः ॥
मामकं देवदेवेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति ब्रुवन्घोरतमो जात्या हीनो न चित्ततः ॥
पिशाचो भगवद्भक्तः समाधिं समपद्यत । [625]
दृढं बध्वात्मनः कायमात्रपाशेन मांसपः ॥
निश्चलेनैव मनसा सुखमास्ते स मांसपः ।
ध्यायन्हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवम् ॥
कुन्दाभमादिपुरुषमेकाकारमनामयम् ।
नित्यं शुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्वदेहिनाम् ॥ [630]
नासिकाग्रं समालोक्य पठन्ब्रह्म सनातनम् ।
निवातस्थो यथा दीप प्रोच्चरन्प्रणवं सदा ॥

M2 भृत्यं (for भृत्यो). — G2 4 om line 594 — (L 594) T1 नमो देव, T2 G1 च मे मास्तु (for न मत्तोऽस्तु) — (L 595) M2 प्रभो (for हि मे) — (L 597) Dn D6 T1 4 G1 2 4 पृथिवी (for °वी) T1 4 G2 3 M4 रसनां (for °ना) D6 M1-3 पातु मे रसना मया (for ^{b}) — (L 598) Dn Ds2 D6 T1 4 G3 M1-3 सूर्यं ; G2 आर्या (for सूर्यश्च) Dn Ds2 D6 T1 2 G2-4 M मारुतम् (for °त.) — (L 599) G2 om. from मप्येतु up to मनस्तद्रक्ष (in line 606) D6 अभ्येतु (for अप्येतु) T1 पुन. (for मन) D6 रक्षतु (for गच्छतु) — (L 600) T2 M3 पृथिवीं (for °वी) T2 हरि (for हरे) — (L 601) D6 सूर्यो रक्षतु मां नित्यं (for ^{a}) T2 चक्षुषे (for -तेजसे) — (L 602) M1 2 मा (for मां) — T2 G1 om lines 603-606 — (L 603) D6 T1 G3 M1-3 मनः (D6 °म) सर्वत्रगं देव, G4 मम सर्वजगद्देव (for ^{a}) Dn Ds2 T1 4 G3-5 M4 विषयान्तरे (for °द्धरे) — (L 604) Dn Ds2 T1 4 G3-5 M4 -विपर्यये (for °यं) Dn2 T1 G3-5 M4 घोरे (for घोरं) — (L 605) D6 पापेषु येषु पुरुषं (for ^{a}) Dn Ds2 T1 4 G3-5 M4 परपीडात्मकेषु च (for ^{b}) — (L. 608) Dn2 T4 कालुष्यं (for कलुषं). — (L. 609) Dn Ds2 T1 2. 4 G1. 3-5 M4 [उ]त, D6 M2 च (for चेत्) — (L 611) Dn Ds2 नाङ्गानि, D6 M1 3 यथा हि (for तथा हि) — (L 613) M4 प्रग्रहं (for केवलं) M4 केवल (for प्रग्रहो) — G4 om lines 614-617 — (L 616) T1 2 4 G1 3 M2 परवादाज्, G2 M1 परीवादाज् (for परि°) D6 T4 यदूद्वह (for दुरुद्वहाम्) T2 वाचं रक्षतु दुर्वहाम् (for ^{b}) — D6 om (hapl) lines 618-623 — (L 621) M4 भाग्ये (for रागे) — (L 624) D6 घोरतनुर् ; M4 °तरं (for °तमो). M4 om lines 634^{b}-628^{a} T4 तत्त्वत (for चित्तत) D6 जात्या तु न तु चित्तत (for ^{b}) — (L 625) M1 3 समाधौ (for °धिं) — T2 G4 (hapl) om line 627 — (L 627) G2 स्म संयत (for स मांसप) — (L 628) G5 जगन्नाथं (for °द्योनिं) — (L 629) Dn Ds2 T1 2 4 G1 3-5 M4 मुकुन्दम् (for कुन्दाभम्) M1 एकाक्षरम् (for °कारम्). — (L. 630) M1 3 नित्य- (for नित्यं) — (L 631) T2 पर- (for पठन्) — (L 632) T2 निवासस्थो ; T4 निर्वातस्थो (for निवा°) G1 2 5 प्रणत (for °वं) — (L 634) D6 M1 3 संयत, M2 संयत (for सततं) — (L 636) M1 शुभ्र- (for शुभ-) — (L 637) T4 पिशितादस्, G2 वशी स्नानस्, M4 विगताशस् (for पिशि°) — (L 638) D6 M1 3 त्रिशरीरं

प्रणवं वाचकं मत्वा वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः ।
एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विष्णौ समर्पितम् ॥
विकल्परहितं चित्तं हृदि मध्ये न्यवेशयत् । [635]
पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिम् ॥
आस्ते सुखं महायोगी पिशिताशस्तदा महान् ।
त्रिधामानं जपंस्तत्र स्मरन्विष्णुं सनातनम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुः पिशाचं दृष्टवांस्तदा ।
चिन्तयन्तं स्वमात्मानं शुद्धं बुद्धिसमन्वितम् ॥ [640]
आत्मन्येव स्थितं साक्षात्पठन्तं प्रणवं सकृत् ।
प्रार्थयन्तं स्वमात्मानमेकान्ते नियतं हरिः ।
अचिन्तयज्जगन्नाथः कारणं पुण्यसंचये ॥
ध्यात्वा तु सुचिरं विष्णुः कारणं पुण्यकर्मणः ।
धनदस्योपदेशेन पठन्सुबहुशः क्षितौ । [645]
वासुदेवेति कृष्णेति माधवेति च मां सदा ॥
जनार्दन हरे विष्णो भूतभावनभावन ।
नरकारे जगन्नाथ नारायण परायण ॥
इति मां नामभिर्नित्यं पठत्येष दिवानिशम् ।
स्वपञ्जाग्रत्तथा तिष्ठन्भुञ्जन्गाच्छंस्तथा वदन् ॥ [650]

भक्षयन्मांसपिटकं पिबञ्शोणितमेव च ।
बाधमानं च सुचिरं हत्वापि च मृगान्बहून् ॥
हनने भोजने चैव जाग्रत्स्वप्ने तथैव च ।
सर्वेष्वपि च कार्येषु कर्ताहमिति मन्यते ॥
एतस्य कर्मणः पाक एष घोरस्य सर्वतः । [655]
निश्चित्यैवं जगन्नाथः प्रीतस्तस्य बभूव ह ॥
अदर्शयत्स्वमात्मानमनन्यस्य जगत्पतिः ।
शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याथ भूमिप ॥
स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मनि केशवम् ।
पीतकौशेयवसनं पद्माक्षं श्यामलं हरिम् ॥ [660]
शङ्खिनं चक्रिणं विष्णुं स्रग्विणं गदिनं विभुम् ।
किरीटिनं कौस्तुभिनं श्रीवत्साच्छादितोरसम् ॥
नीलमेघनिभं कान्तं गरुडस्थं प्रभञ्जनम् ।
चतुर्भुजं शुभगिरं निश्चलं सर्वगं शुभम् ॥
अनादिमजरं नित्यं मायाविनममायिनम् । [665]
सत्ययुक्तं सदा शुद्धं बुद्धिगम्यं सदामलम् ॥
मनसैव जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा ।
अनिमील्यैव नयने कृतार्थोऽस्मीत्यमन्यत ॥
अद्य दृष्टो हरिर्विष्णुः साक्षात्सर्वत्रगः शुभः ।
प्रसन्नो हि हरिर्मह्यं तेनाहं दृष्टवान्हरिम् ॥ [670]

(for त्रिधामानं) T_1 हरिं (for जपंस्) G_5 जपन् (for स्मरन्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_1 — *Mention of Khila* Dn D_6 $T_{1\ 4}$ G M — *Sub parvan* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2}$ G_1 M कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn Ds_2 $T_{1\ 2}$ G_1 M_4 घण्टाकर्णचित्तसमाधि., G_3 घण्टाकर्णसमाधिविधानम्, M_{1-3} पिशाचदर्शनम् — *Adhy no* Dn 265, Ds_2 264, T_1 G_3 191, T_2 G_1 193, T_4 160, G_2 187, G_4 190, G_5 M_4 192, M_{1-3} 165

(L 640) D_6 शुद्धिं, $T_{1\ 4}$ $G_{4\ 5}$ M_1 शुद्धि-, G_1 शुचिं (for शुद्ध) Dn शुद्धि- (for बुद्धि-) M_4 चित्तशुद्धिसमन्वितम् (for ^{b}) — (L 641) T_4 G_3 M_4 आत्मन्यव-, G_2 °न्येवं (for °न्येव) — (L 642) D_6 T_4 G_2 M_{1-3} एकात्म-, $T_{1\ 2}$ G_1 °न्त-, G_5 °न्तं (for °न्ते) $T_{2\ 4}$ हरिम् (for हरि) — (L 643) $T_{1\ 2\ 4}$ G_3 चिन्तयन्तं जगन्नाथं (for ^{a}) D_6 -संचयम्, G_5 -संक्षये (for -संचये) — (L 644) T_1 G_2 -कर्मणाम् (for °णः) — (L 648) T_4 G_1 नराकार, M_4 नराकृते, Bom. ed नमस्कारी (for नरकारे) — (L 649) T_1 वदति (for पठति) — (L 650) Dn Ds_2 T_2 G M_4 जाग्रंस् (for जाग्रत्) T_1 M_{1-3} गच्छन् (for तिष्ठन्) D_6 T_4 M_{1-3} तिष्ठंस् (for गच्छंस्) G_1 पठन् (for वदन्) — (L 651) T_1 -पिठरं (for -पिटकं) T_1 पिण्डं (for पिबञ्) — (L 652) D_6 G_2 वध्यमानं, $M_{1\ 3}$ वध्यमानश्, M_4 वधमानं (for बाधमानं) M_4 मृगगणान् (for [अ]पि च मृगान्) — (L. 653) M_3 गमने (for हनने) — (L 655) T_4 पाकम् (for पाक). G_1 घोरेषु (for घोरस्य) Dn Ds_2 G_2 कर्मण, $M_{1\ 3}$ सर्वदा; M_4 °श (for °त) — (L 658) D_6 G_3 M_4 शुद्धान्तःकरणे तस्य (for ^{a}) T_2 G_1 भूपते (for भूमिप) — (L 663) G_2 प्रभुं हरिम् (for प्रभञ्जनम्) — (L 664) Dn Ds_2 $G_{2\ 4.\ 5}$ $M_{1\ 4}$ शिवम् (for शुभम्) — M_1 om line 665. — (L. 665) T_4 G_4 M_4 अनादिनिधनं नित्यं, G_5 °मध्यनिधनं (for ^{a}) $M_{2\ 3}$ मायारूपम् (for °विनम्) — (L 666) D_6 सत्त्वयुक्तं; G_2 विबन्धनं (for सत्ययुक्तं) D_6

सिद्धं मे जन्मनः कृत्यं किमतः कृत्यमस्ति मे ।
ग्रन्थयो मम निर्भिन्ना वश्यान्येवेन्द्रियाणि मे ॥
प्रायेण जितमित्येव मनो मन्ये स्मृते हरौ ।
एषणाश्च निरस्ता मे प्रसन्नोऽहं तथाभवम् ॥
एभ्योऽथापि पिशाचेभ्यो निर्मुक्तः सांप्रतं तथा । [675]
योऽसौ ममानुजः साक्षात्स च भक्तस्तथा हरौ ।
कालेन चैव निर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥
इत्येवं चिन्तयित्वा स आत्मपाशं विभिद्य च ।
क्रमेण प्राणमुन्मुच्य विलोक्य च दिशस्तथा ।
शरीरं सुसमं कृत्वा प्रातिष्ठत्स सुखेन ह ॥ [680]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

पिशिताशो जगन्नाथं ददर्श जगतां पतिम् ।
समाधौ च यथा दृष्टं भूमौ चैव जगत्पतिम् ॥
अयं विष्णुरयं विष्णुरित्यूचे पिशिताशनः ।
समाधौ च यथा दृष्टः सोऽयमत्रापि दृश्यते ।
इत्युवाच पुनर्ब्रूते नृत्यन्निव हसन्निव ॥ [685]

अयं स चक्री शरशार्ङ्गधन्वा
गदी रथी सध्वजतूणपाणिः ।
सहस्रमूर्धा सकलामरेशो
जगत्प्रसूतिर्जगतां निवासः ॥
विष्णुर्जिष्णुर्जगन्नाथः पुराणः पुरुषोत्तमः । [690]
विश्वात्मा विश्वकर्ता य. सोऽयमेष सनातनः ॥
अस्यैव देवस्य हरेः स्तनान्तरे
विराजते कौस्तुभरत्नदीपः ।
यस्य प्रसादाज्जगदेतदादौ
विराजते चन्द्रमसेव रात्रिः ॥ [695]
योऽसौ पृथ्वीं दधाराशु दंष्ट्रया जलसंचयात् ।
योऽयमेष हरिः साक्षाद्वाराहं वपुरास्थितः ॥
बध्वा तथा दानवमुग्रपौरुषं
दत्त्वा च शक्राय ततोऽनु राज्यम् ।
बलिं बलादेप हरि. स वामनः [700]
स्तुतश्च भक्त्या मुनिभिः पुरातनैः ॥
दंष्ट्राकरालः सुमहान्हत्वा यो दानवं रणे ।
निःशोकं निखिलं लोकं चकारासौ जनार्दनः ॥

T_4 G_2 सदाशिवम् (for °मलम्) — (L 668) Dn_1 $T_{2\ 4}$ $G_{1, 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अनुन्मील्य, Dn_2 Ds_2 अनुमील्य ; D_6 आनिमील्य, G_2 निमील्य च (for अनिमील्य) — (L 669) D_6 T_4 G_2 M_{1-3} शिव (for शुभ) — (L 674) T_4 M_3 एषणा (for °णाश्) M_4 निवृत्ता (for निरस्ता) — (L. 675) T_4 M_4 एतेभ्यो (for एभ्योऽथ) — (L 677) M_3 [ए]व वि- (for चैव) T_1 विष्णु- (for विष्णो.) — (L 678) D_6 विपाट्य (for विभिद्य) — (L 679) Dn $T_{1, 4}$ $G_{1\ 2\ 5}$ प्राणान्, M_2 चक्षुर्, M_4 पाशम् (for प्राणम्) — (L 680) D_6 सुसुखं, T_1 M_4 सुगमं, G_4 स्वं समं (for सुसमं). G_1 शरीरं सुसमुत्कृत्य (for ^{a}) Dn Ds_2 प्राविशत् (for प्रातिष्ठत्) Ds_2 D_6 $T_{2, 4}$ G_{2-4} M सु- (for स).

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2. — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M — *Sub-parvan* Dn Ds_2 T_4 M_{1-3} कैलासयात्रा — *Adhy name* · Dn Ds_2 पिशाचविष्णुसाक्षात्कारः, $T_{1. 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ M_4 विष्णुसाक्षात्कार, — *Adhy no* Dn 266, Ds_2 265 ; T_1 G_3 192, T_2 G_1 194, T_4 161, G_2 188, G_4 191 ; G_5 M_2 193, $M_{3\ 4}$ 157.

(L. 681) Dn Ds_2 $G_{2\ 4\ 5}$ M_4 ददर्शाथ जगद्गुरुम् (for ^{b}). — (L 682) Dn Ds_2 D_6 $G_{2\ 4}$ M तथा हरिम् (for जगत्पतिम्) — (L 683) G_2 इत्यूचु॰ पिशिताशना॰ (for ^{b}). — (L 685) Dn_2 $T_{1\ 4}$ G_{2-5} $M_{1\ 4}$ [उ]क्त्वा च (for [उ]वाच) — (L 686) D_6 -धन्वी (for -धन्वा) — (L 687) D_6 खड्गी (for गदी) — (L 690) G_2 अयं (for विष्णुर्) — (L 691) G_2 [अ]यं (for य) G_4 जनार्दन (for सनातनः) — (L 693) G_2 -रत्नकान्ति (for °दीप॰) — (L 694) T_1 G_3 प्रभावाज्, M_2 [अ]वभासाज् (for प्रसादाज्). — (L 696) D_5 जलसंचयाम्, T_1 °संश्रयात्, G_2 जगदीश्वरः (for जलसंचयात्) — (L 697) Dn_2 T_4 सो (for यो). D_6 $T_{2\ 4}$ $G_{2\ 3}$ रूपम् (for वपुर्) — (L. 698) T_2 G_1 विध्वा (for बध्वा) M_{1-3} च यो (for तथा) M_4 अप्रय- (for उग्र-) — (L 699) D_6 M_{1-3} ददौ (for दत्त्वा) G_2 स (for ऽनु) — (L 701) D_6 T_4 G_2 नित्यं, $M_{1\ 3}$ तुष्ट्या ; M_2 सत्य (for भक्त्या) D_6 T_4 G_2 सनातनै. (for पुरा°). — (L 702) Dn_2 स (for सु-) $G_{1\ 3}$ $M_{1\ 4}$ दानवान् (for °व) — (L 703) Dn Ds_2 D_6 $T_{1, 2\ 4}$ $G_{1. 2, 5}$ M_4 अखिलं (for नि°). — (L 705) T_2 G_1 महारणे (for °र्णवे). — (L 706) Dn Ds_2 D_6 T_2 G M_2 महान् (for महत्).

आदौ दधारैकभुजेन मन्दरं
निर्जित्य सर्वानसुरान्महार्णवे । [705]
ददौ च शक्राय सुधामयं मह-
त्स एष साक्षादिह मामवस्थितः ॥
यः शेते जलधौ नागे देव्या लक्ष्म्या सुखावहे ।
हत्वा तौ दानवौ घोरौ मधुकैटभसञ्ज्ञितौ ॥
यमाहुराद्यं विबुधा जगत्पति [710]
सर्वस्य धातारमजं जनित्रम् ।
अणोरणीयांसमतिप्रमाणं
स्थूलात्स्थविष्ठं हरिमेव विष्णुम् ॥
यत्र स्थितमिदं सर्वं प्राप्ते लोकस्य नाशने ।
आदौ यस्मात्समुत्पन्नं सोऽयं विष्णुरिह स्थितः ॥ [715]
यस्येच्छया सर्वमिदं प्रवर्तते
निवर्तते चापि जनार्दनस्य ।
अयं स विष्णुः पुरुषोत्तमः शिवः
प्रपद्यते मामिह यादवेश्वरः ॥
भृगोर्वंशे समुत्पन्नो जामदग्न्य इति श्रुतः । [720]
शिष्यत्वं समवाप्यैव मृगव्याधस्य यः स्थितः ॥
जघान वीर्याद्बलिनं महारणे
कुठारशस्त्रेण गिरीशशिष्यः ।
सहस्रबाहुं कृतवीर्यसंभवं
हयैश्च नागैश्च रथैश्च निर्गतम् ॥ [725]
कुरुक्षेत्रं समासाद्य यश्चकार पितृक्रियाम् ।
निःक्षत्रियमिमं लोकं कृतवानेकविंशतिम् ॥

रघोरथ कुले जातो रामो नाम जनार्दनः ।
सीतया च श्रिया युक्तो लक्ष्मणानुचरः कृती ॥
कृत्वा च सेतुं जलधौ जनार्दनो [730]
हत्वा च रक्षःपतिमाशुगैः शरैः ।
दत्त्वा च राज्यं स विभीषणाय
दशाश्वमेधानयजच्च योऽसौ ॥
वसुदेवकुले जातो वासुदेवेति शब्दितः ।
गोकुले क्रीडते योऽसौ सकर्षणसहायवान् ॥ [735]
उत्तानशायी शिशुरूपधारी
पीत्वा स्तनं पूतनिकाप्रदत्तम् ।
व्यसुं चकाराशु जनार्दनस्तदा
दनोः सुतां तामवसत्सुखं हरिः ॥
पयःपानं तथा कुर्वन्भक्षयन्दधिपिण्डकम् । [740]
दाम्ना बद्धोदरो विष्णुर्मात्रा रुषितया दृढम् ॥
ततश्च दाम्ना सुदृढेन बद्धो
जघान योऽसौ यमलार्जुनौ च ।
क्रीडन्हरिर्गोकुलवासवासी
गोपीभिरास्वाद्य मुखं स्तनं च ॥ [745]
वृन्दावने वसन्विष्णुर्गोपैर्गोकुलवासिभिः ।
तत्र हत्वा हयं घोरं विरराजांशुमानिव ॥
यः क्रीडते नागफणे जनार्दनो
निषेव्यमाणः स ह गोपदारकैः ।
महाह्रदे नागपतिं जगत्पति- [750]
र्ममर्द वीर्यातिशयं प्रदर्शयन् ॥

—(L 707) D6 माधवः स्थित, M2 मामुपस्थितः (for मामव°) —(L. 709) M3 -संज्ञिकौ (for °तौ). —(L 712) D6 M1-3 अणु- (for अति-) —(L 714) M1 3 विश्वं (for सर्वं) —(L 715) D6 G2 स्वयं (for सोऽयं) —T2 G1 om (hapl) lines 716-720 —(L 717) Dn1 M1 प्रवर्तते, Bom Poona eds प्रवृत्तं (for निवर्तते) —(L 718) G3 शुभ· (for शिव) —(L 719) Dn Ds2 T4 G2, 4 5 M4 प्रवर्तते (for प्रपद्यते). —(L 720) D6 G2 M2 स्थितः, M1 3 स्मृत (for श्रुत) —(L. 722) G5 जहार (for जघान). —(L 723) T1 G2 3 -शिष्यम् (for -शिष्य. —(L 725) G2 गजैश्चैव (for च नागैश्च) —(L 727) Ds2 एकविंशति, D6 T1 4 G2 M1-3 °विंशकम् (for °विंशतिम्) —(L 728) G4 रवेर् (for रघोर्) G3 om 728^b-733^b D6 M2 रामनाम्ना, M1 रामनामा (for रामो नाम) —(L 731) G2 आत्मन (for आशुगै.). —(L. 733) Dn Ds2 T2 G1 4 5 M4 दशाश्वमेधैर् (for °मेधान्). —(L 739) G2 अवधीत् (for अवसत्). —(L 740) T1 -खण्डकम्, T2 G1 -पिण्डकान् (for °कम्) —(L 741) G4 रोषितया, M4 योषि° (for रुषि°) —(L 742) M1 योऽसौ (for बद्धो) —(L 743) M1 बद्धो (for ऽसौ). —(L. 745) M3 सुख (for मुखं) —(L 747) Dn Ds2 D6 T1 2, 4 G M4 राजन् (for घोरं). —(L 748) Dn Ds2 G3

योधेनुकं तालवने तत्फलैः सममच्छिनत् ।
हत्वा दानवमुग्रं तं गोपान्विस्मापयन्निव ॥
दधार यो गोधरमुग्रपौरुषो
महामतिर्मेघसमागमे सति । [755]
विडम्बयञ्शक्रबलं प्रमोदय-
न्गोपांश्च गोपीश्च सगोकुलं हरिः ॥
गोपीनां स्तनमध्ये तु क्रीडते काममीश्वरः ।
योऽसौ पिबंस्तदधरं मायामानुपदेहवान् ॥
गोपीभिरास्वाद्य मुखं विविक्ते [760]
शेते स्म रात्रौ सुखमेव केशवः ।
स्तनान्तरेष्वेव तदा च तासां
कामीव कान्ताधरपल्लवं पिबन् ॥
अक्रूरेण समाहूतस्तेन गच्छन्हि यामुने ।
जले योऽभ्यर्चितस्तेन नागलोके स एव हि ॥ [765]
ततश्च गच्छन्बलवाञ्जनार्दनो
हत्वा तमुग्रं रजकं बलात्पथि ।
हृत्वा च वस्त्राणि यथेष्टमीश्वरो
ययौ सरामो मथुरां पुरीं हरिः ॥
लब्ध्वा च दामानि बहूनि कामदो [770]
दत्त्वा वरं माल्यकृते महान्तम् ।
लब्ध्वानुलेपं सुरभि च यादवः
कुब्जां चकाराशु महार्हरूपाम् ॥
योऽसौ चापं समादाय मध्ये छित्त्वा महद्धनुः ।
सिंहनादं महच्चक्रे कल्पान्ते जलदो यथा ॥ [775]
हत्वा गजं घोरमुदग्ररूपं
विषाणमादाय ततोऽनु केशवः ।
ननर्त रङ्गे बहुरूपमीश्वरः
कंसस्य दत्त्वा भयमुग्रवीर्यः ॥
योऽसौ हत्वा महामल्लं चाणूरं निहतद्विषम् । [780]
यादवेभ्यो ददौ प्रीतिं कंसस्यैव तु पश्यतः ॥
जघान कंसं रिपुपक्षघातिनं
पितृद्विषं यादवनामवेयम् ।
संस्थाप्य राज्ये हरिरुग्रसेनं
सांदीपनिं काश्यमुपागमद्यः ॥ [785]
विद्यामवाप्य सकलां दत्त्वा पुत्रं महामुनेः ।
साग्रजोऽथ जगामाशु मथुरां यादवीं पुरीम् ॥
हत्वा निशुम्भं नरकं महामतिः
कृत्वा सुघोरं कदनं जनार्दनः ।
ररक्ष विप्रान्मुनिवीरसंघा- [790]
न्देवांश्च सर्वाङ्गगतो जगत्पतिः ॥
स एष भगवान्विष्णुरद्य दृष्टो जनार्दनः ।
कृतकृत्योऽस्मि संजातः सायुज्यं प्राप्नुयामहम् ॥

M_4 नागफणौ, D_6 °फणां (for °फणो) —(L 749) G_3 निक्षिप्यमाण (for निषेव्य°) D_6 गोपबालै (for °दारकै·) —(L 752) T_4 $M_{1\ 3}$ आचिनोत् (for अच्छिनत्). $T_{1,3}$ G_3 प्राच्छिनत्तत्फलै सह (for ᵇ) —(L 753) $M_{1\ 3}$ लोकान् (for गोपान्) —(L 754) T_1 G_{1-3} -पौरुषान् (for °षो). —(L 756) G_2 शत्रुबलं (for शक्र°) —(L 757) M_3 समाकुलं (for सगो°). —(L. 759) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ स्तनं तासां (for तदधरं) —(L 760) D_6 T_2 G_1 विविक्त, T_4 °क्तं (for °क्ते) —(L 761) T_2 G_1 योऽसौ (for रात्रौ) T_2 $G_{1\ 3}$ स्वयम् (for सुखम्) —(L. 762) D_6 G_2 रात्रौ (for तासां) T_1 G_3 क्षणान्तरेषु क्षणदासु तासां, T_2 G_1 स्तनान्तरे च क्षणदासु तासां —(L 764) D_6 M_4 गच्छति (for °न्हि) $T_{1\ 2}$ G M_2 तेन गच्छति यामुनम् (for ᵇ). —(L 765) T_1 यथैव (for स एव) —(L 768) $M_{1,3}$ हित्वा, M_2 छित्त्वा (for हृत्वा). D_6 यथेच्छम् (for °ष्टम्) —(L 769) T_2 G_3 योऽसौ (for ययौ) M_{1-3} मधु (M_3 °थु)-रापथ हरि, M_4 मथुरां महापुरीम् (for °रां पुरीं हरि) —(L 770) M_4 दत्त्वा (for लब्ध्वा) D_6 T_4 M_3 कामतो (for °दो) —(L 771) Ds_2 माल्यवते (for °कृते) — G_1 om lines 772–777 —(L 772) M_4 च (for [अ]नु-) —(L. 773) D_6 G_2 महार्घरूपाम्, T_4 महार्घ्यं°, M_{1-3} महर्घ्यं° (for महार्ह°) —(L 774) G_4 छित्त्वा मध्ये (by transp). —(L 776) D_6 उदार- (for उदग्र-) —(L 779) D_6 T_4 G_2 M_{1-3} उग्रमीडय (for °वीर्यं) —(L 781) D_6 तु स (for [ए]व तु) —(L 782) D_6 -पातिनं (for घा°) —(L 785) G_5 उपागतो (for °गमद्) —(L 786) D_6 G_2 महात्मने; G_1 °मुनिः, $M_{2\ 3}$ °त्मन (for °मुने·) —(L 788) D_6 $M_{1\ 2}$ निसुन्दं, $T_{1\ 2}$ निकुम्भं, $G_{1\ 3-5}$ M_4 निसुम्भं (for निशुम्भं) —(L 789) D_6 T_4 च, T_2 $G_{1-3\ 5}$ M_4 स (for सु-). G_3 नरकं (for कदनं) —(L 790) D_5 मुनि-,

येन दृष्टो हरिः साक्षात्तस्य मुक्तिः करस्थिता ।
सोऽयमेष हरिः साक्षात्प्रत्यक्षमिह वर्तते ॥ [795]
को नु जन्मान्तरे पूर्वं धर्मः संचित एव मे ।
यस्य पाकः समुत्पन्नो येनासौ दृश्यते मया ॥
सर्वथा पुण्यवानस्मि नष्टसंसारबन्धनः ।
किमस्मै दीयते वस्तु किं नु वक्ष्यामि सांप्रतम् ।
करिष्ये किमहं विष्णो वदस्वाद्य यथेप्सितम् ॥ [800]
इत्युक्त्वा विस्वरं नादं ननाद बहुशस्तदा ।
जहास विकृतं भूयो ननर्त पिशिताशनः ॥
नमो नमो हरे कृष्ण यादवेश्वर केशव ।
प्रत्यक्षं च हरेस्तत्र ननर्त विविधं नृप ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

विहस्य विकृतं भूयः प्रनृत्य च यथाबलम् । [805]
ब्राह्मणस्य हतस्याथ शवमादाय सत्वरम् ॥
द्विधाकृत्य महाघोरं पिशितं केशशाड्वलम् ।
ततः खण्डं समादाय अद्भिरभ्युक्ष्य यत्नतः ॥
निधाय पात्रे सुशुभे नमस्कृत्य जनार्दनम् ।
इदं प्रोवाच देवेशं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥ [810]
गृहाणेदं जगन्नाथ भक्ष्यं योग्यं तव प्रभो ।
मयादृशैर्जगन्नाथ ग्राह्यं सर्वात्मना हरे ॥
भक्तिनम्रा वयं विष्णो नात्र कार्या विचारणा ।
दत्तं यद्भक्तिनम्रेण ग्राह्यं तत्स्वामिना हरे ॥
नवं सुसंस्कृतं भक्ष्यं ब्राह्मणं शवमुत्तमम् । [815]
अस्माकं पिशिताशानां शास्त्रे नियतमेव हि ।
ततो गृहाण भगवन्यदि दोषो न विद्यते ॥
इत्युक्त्वा विकृतं भूयो विहस्य स तु कामतः ।
दातुमैच्छत्तदा खण्डमस्पृश्यस्य शवस्य ह ॥
ततः प्रीतो हरिस्तस्मै मनसापूजयच्च तम् । [820]
अहोऽस्य स्नेहकारुण्यं मयि सर्वत्र वर्तते ॥
इति संचिन्त्य मनसा प्रोवाच यदुपुंगवः ।
अलमेतेन सर्वत्र पिशाच पिशितानन ।
अस्पृश्यं मादृशैरेतद्ब्राह्मणं शवमुत्तमम् ॥
ब्राह्मणः सर्वथा पूज्यो जन्तुभिर्धर्मकाङ्क्षिभिः । [825]
पिशाचा घोरकर्माणो यतन्ते ब्रह्महिंसने ॥
न हन्तव्याः सदा विप्रास्तद्धिंसा नरकावहा ।
तस्मादस्पृश्यमस्माभिर्नात्र कार्या विचारणा ॥
तस्मात्प्रीतोऽस्मि भद्रं ते मनोनिर्मलता यथा ।

संघांश्च सर्वान्, M2 °वर्यसघान् (for °वीरसंघान्) — (L 793) Dn Ds2 T2 G1 3–5 M4 प्राप्तवान् (for प्राप्नुयाम्) — (L 794) Dn T1 2 G1 3 M4 करे स्थिता; D6 G2 पुरे दधे, T4 पुर स्थिता (for करस्थिता) — (L 796) T4 G2 M4 नूनं (for को नु) — Before line 801, Dn Ds2 G4 M4 ins वैशंपायन उवाच — (L 801) T1 4 G1–3 M1 4 विस्तरं; G4 विस्वनं (for °रं) Dn Ds2 T4 G3–5 M4 ननर्द (for ननाद) — (L. 803) M4 विष्णो (for कृष्ण) — (L 804) D6 विधिवन् (for विविध)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2. — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G1 3–5 M. — *Sub-parvan* Dn Ds2 D6 T2 4 कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn Ds2 T1 2 4 G1 3 4 घण्टाकर्णस्तुतिः — *Adhy no* Dn 167, Ds2 268, T1 G3 193, T2 G1 195; T4 162, G4 M4 194, M2 3 185.

(L. 805) Cal ed प्रहस्य (for प्रनृत्य) G2 यथाकथम् (for °बलम्) — (L 806) Dn Ds2 T1 2 G1, 2, 4 M4 सत्वरः (for °रम्) D6 om (hapl) lines 805[b]–811[a]. — (L 807) M3 पिशाचं (for पिशितं) — (L 808) M1 2 खड्गं (for खण्डं) T2 G1 3 5 त्वद्भिर् (for अद्भिर्) G3 अभ्यर्च्य (for अभ्युक्ष्य) — (L 811) Dn Ds2 T2 G1 4, 5 M4 मे, T1 G3 [इ]मं (for [इ]दं) Dn2 भोग्यं, T1 भोज्यं (for योग्यं) — (L 815) T4 च (for सु-) Dn2 G5 ब्रह्मण्यं (for ब्राह्मणं) — After line 815, T1 G2 M3 ins:

7** सर्वेषामेव वर्णानां शवं ब्राह्मणमुत्तमम् ।

— D6 om lines 816–820 — (L 816) M1 3 निश्चितम् (for नियं°) T4 G2 शास्त्रैर्निश्चितमेव हि (for [b]) — (L 819) Dn Ds2 G2 5 M4 अस्पृश्यं तु (for °श्यस्य) — (L 820) Dn Ds2 T1 2 4 G M4 ऽभवत् (for हरिस्). — (L. 821) T2 G1 विद्यते (for वर्तते) — (L 822) D6 G2 M1–3 -नन्दन (for -पुंगव). — (L. 824) T2 G1 ब्राह्मणैर्; M1 3 मानुषैर् (for मादृशैर्) G1 ब्राह्मं (for एतद्). D6 G2 M1 3 मानुषं, G4 5 ब्राह्मण्यं (for °णं). — (L 825) D6 T4 M1 3 ब्राह्मणा सर्वथा पूज्या, G (ed) °णेन सदा पूज्यो (for [a]) G4 M4 सर्व- (for धर्म-). — (L. 826) D6 (also

मनः शुद्धिं यदापन्नं ततः प्रीतोऽस्मि मांसप ॥ [830]
अस्मत्संकीर्तनाच्छश्वच्छुद्धं हि करणं तव ।
अतीव मनसा प्रीत इत्युक्त्वा भगवान्हरिः ॥
पस्पर्शाङ्गं तदा विष्णुः पिशाचस्याथ सर्वतः ।
करेण मृदुना देवः पापान्निर्मोचयद्धरिः ।
ततस्तस्य बभौ रूपं कामरूपसमप्रभम् ॥ [835]
दीर्घकुञ्चितकेशाढ्यो दीर्घबाहुः सुलोचनः ।
समाङ्गुलिः समनखः समवक्त्रः समुन्नसः ।
पद्माक्षः पद्मवर्णाभः पद्मकेसरभूषणः ॥
केयूरी चाङ्गदी चैव कौशेयवसनस्तदा ।
ज्ञानवान्सत्त्वसंपन्नः साक्षादिन्द्र इवापरः । [840]
गन्धर्व इव गायंस्तु सिद्धः सिद्ध इव स्वयम् ॥
साक्षात्स्पृष्टं तदा विष्णोः करेण मृदुपूर्वकम् ।
न नूनं तादृशं रूपमासीत्कल्पान्तरेष्वपि ॥
अद्यापि नैव मुनयो लभन्ते तादृशं वपुः ।
कृत्वा सुबहुशो घोरं तपः परमदुश्चरम् ॥ [845]
यच्च लब्धं तदा तेन पिशाचेन नृपोत्तम ।
को नु नाम जगन्नाथमाश्रितः सीदते नृप ॥
न हि सर्वत्र कल्याणो यो हि नित्यं जनार्दनम् ।
ध्यायन्पठञ्जपन्वापि तस्य किं नास्ति भूपते ॥
ततः प्रोवाच भगवान्स्थितं काममिवापरम् । [850]
अक्षयः स्वर्गवासस्ते यावदिन्द्रो भविष्यति ॥
तावत्स्वर्गी भवानस्तु शासनान्मम नान्यतः ।
नष्टे शक्रे ततः स्वर्गात्सायुज्यं मम गच्छतु ॥
योऽयं भ्राता तव स्वर्गी यावदिन्द्रो भवेत्तदा ।
वरं वरय भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते । [855]
दातास्मि सर्वत. सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥

घण्टाकर्ण उवाच ।

यश्चेमं संगमं देव संस्मरेन्नियतात्मवान् ।
भक्तिस्तस्याचला देव त्वयि भूयाज्जनार्दन ॥
मनःशुद्धिर्भवेत्तस्य मा भूत्कलुषता हरे ।
कालुष्यं मनसस्तस्य मा भूदेष वरो मम ॥ [860]
एवमस्त्विति देवेशः स्वर्गं गच्छेति केशवः ।
इन्द्रातिथिर्भवानस्तु त्वां प्रतीक्ष्य हरिः स्थितः ॥
इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्ततो देशादपागमत् ।
यत्र ते मुनयः सिद्धा अग्निहोत्रमुपासते ।
स च स्वर्गी ततः स्वर्गमाज्ञया केशवस्य ह ॥ [865]
तस्मात्पठ सदा राजन्मनःशुद्धिं यदीच्छसि ।

---

as above) यजन्ते (for यतन्ते) D6 T1 4 G2 3 M2 3 -हिंसनम् (for °ने) — (L 829) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 M4 भक्त्या (for तस्मात्) — (L 830) T4 M1 3 शुद्धं (for शुद्धिं) T1 समापन्नः, T2 M2 यदापन्नस्, T4 यथा यत्नं, G(ed) तथापन्नं (for यदा°). T1 2 मांसद (for °प) — (L 834) D6 निर्मोचनं ; T4 M1–3 °चयन् (for °यद्). — (L 835) Dn Ds2 [अ]भवद् (for बभौ). M1–3 कामप्रतिमसंनिभम् (for ^{b}). — (L 836) D6 नील- (for दीर्घ-) — (L 237) T1 2 G3 समवर्ण. (for °वक्त्रः). T2 समुन्नत (for °न्नसः). — (L 838) G2 -वस्त्राभ. (for -वर्णाभः) G2 -केयूर- (for -केसर-) — (840) G4 रुद्र (for इन्द्र) — (L 841) M1, 3 [अ]पर. (for स्वयम्) — (L 842) D6 पृष्टस्, T4 M1 3 स्पृष्टस् (for स्पृष्टं) D6 करेणामृतपूर्वकम्, G2 °ण मृदुपर्वणा (for ^{b}). — (L. 843) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M4 कालान्तरेषु (for कल्पा°) — (L 245) D6 तीर्त्वा, M1–3 चीर्त्वा (for कृत्वा) Dn Ds2 D6 T1. 2 4 G2 4. 5 M4 -दारुणम्, G3 -धारणम् (for -दुश्चरम्) — (L 847) T2 G1 किं (for को) M3 आश्रितं (for °तः). — (L, 848) D6 M3 स (for न) — (L 849) D6 M4 जपन्पठन् (by transp) G1 नित्यं (for तस्य) D6 G2 भूतले (for भूपते) — (L 851) Dn Ds2 D6 T1 2. 4 G1 2 4 5 M2 वसिष्यति (for भवि°). — (L 852) G4 M4 नित्यतः (for नान्यतः). — (L 855) T1. 2. 4 G1 4 5 M4 यस् (for यत्) — (L 856) Dn Ds2 G2–5 M3. 4 दातास्मि सर्वं सर्वत्र (for ^{a}). — T1 G3. 5 M स्वर्गी, T2 G1 4 om. (for घण्टाकर्ण) — (L 857) Dn2 Ds2 G2–5 संस्मरन् (for °रेन्) — (L 859) D6 T4 M1–3 मनः शुद्धं (for मन.शुद्धिर्) T4 तस्मिन् (for तस्य) T2 कालुष्यता (for कलुषता) — (L 861) D6 T4 देवेश (for °शः). — (L. 862) T1 चन्द्रातिथिर् (for इन्द्रा°). — G1 om. from line 863 to the end of the colophon — (L 863) Dn Ds2 T2 G4 5 M4 कृष्णस् (for विष्णुस्) Dn Ds2 T1. 2 G3–5 M4 उत्थाप्य ब्राह्मणं तदा (for ^{b}) — After line 863, Dn Ds2 T1 2 G3–5 M4 ins.

8** तेन स्तुतो जगन्नाथः पूजयित्वा च तं द्विजम् ।
तततो विसृज्य गोविन्दस्तस्माद्देशादुपागमत् ॥

— (L. 864) Dn Ds2 T1. 2 G3, 5 M4 अग्निहोत्रसमन्विता

मनश्च शुद्धं भवति पठतस्ते जगत्पते ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुर्मुनिभ्यस्तत्त्वमादितः ।
कथयामास यद्वृत्तं पिशाचस्य महात्मनः ॥
तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विस्मयं परमं गताः । [870]
अहोऽस्य कर्मणः पाकस्तव सदर्शनादिति ॥
अर्चितो मुनिभिः सर्वैः प्रीतः प्रीतिमतां प्रियः ।
ततः प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति ॥
आरुह्य गरुडं विष्णुर्ययौ कैलासमुत्तमम् ।
भवद्भिस्तत्र गन्तव्यमित्युक्त्वा मुनिसत्तमान् ॥ [875]
यत्र विश्वेश्वराः सिद्धास्तपस्यन्ति यतव्रताः ।
यत्र वैश्रवणः साक्षादुपास्ते शंकरं सदा ।
यत्र तन्मानसं नाम सरो हंसालयं महत् ॥
यत्र भृङ्गी रिटिर्देवमुपास्ते शंकरं शिवम् ।
गाणपत्यमवाप्याथ नित्यं पार्श्वचरो हरे ॥ [880]
यत्र सिंहा वराहाश्च द्विपद्वीपिमृगैः सह ।
क्रीडन्ति वन्यरतयः परस्परहिते रताः ॥
यत्र नद्यः समुत्पन्ना गङ्गाद्याः सागरंगमाः ।
यत्र विश्वेश्वरः शंभुराच्छिनद्ब्रह्मणः शिरः ।
यत्रोत्पन्ना महावेत्रा भूतानां दण्डतां ययुः ॥ [885]
उमया यत्र सहितः शंकरो नीललोहितः ।
ऋषिभिः प्रार्थितः पूर्वं ददौ यत्र नगः सुताम् ।
शंकराय जगद्धात्रे शिवाय पृथिवीपते ॥
यत्र लेभे हरिश्चक्रमुपास्य बहुभिर्दिनैः ।
पुष्करैः शतपत्रैश्च नेत्रेण च जगत्पतिम् ॥ [890]
गुहां यत्र समाश्रित्य क्रीडन्ते सिद्धकिंनराः ।
प्रियाभिः सह मोदन्ते पिबन्ते मधु चोत्तमम् ॥
यमुद्धृत्य भुजैः सर्वैः पौलस्त्यो विरराम ह ।
तमारुह्य महाशैलं देवकीनन्दनो हरिः ।
मानसस्योत्तरं तीरं जगाम यदुनन्दनः ॥ [895]
तपश्चर्तुं किल हरिर्विष्णुः सर्वेश्वरः शिवः ।
जटी चीरी जगन्नाथो मानुषं वपुरास्थितः ।
तपसे धृतचित्तस्तु शुचौ भूमावुपाविशत् ॥
अवरुह्य ततो यानाद्गरुडाद्वेदसंमितात् ।
द्वादशाब्दं तपश्चर्तुं मनो दध्रे जगत्पतिः ॥ [900]
फाल्गुनेन तु मासेन समारेभे जनार्दनः ।
शाकभक्षः कृतजपो वेदाध्ययनतत्परः ॥
किमुद्दिश्य जगन्नाथस्तपश्चरति मानदः ।
तत्र विद्मो यथाकामं दुर्ज्ञेयेश्वरचिन्तना ॥

(for ^{b}) — (L 865) D_6 T_4 $G_{2\,4}$ तत (for स च) T_4 G_3 M_{1-3} गत: (for तत.). — $M_{2\,3}$ om line 667 — (L 867) $T_{1\,2}$ G_3 मन शुद्धिश्च भविता (for ^{a}) T_1 पठन्नेव (for °तस्ते)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\,2}$ G_{2-5} M. — *Subparvan* · Dn Ds_2 D_6 कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn Ds_2 घण्टाकर्णमुक्तिप्रदानम्, $T_{1,2}$ $G_{3\,4}$ M_4 पिशाचदर्शनम् — *Adhy no* Dn 268, Ds_2 267, T_1 G_3 194, T_2 196; G_2 192, G_5 195, M_{1-3} 159

G_1 om the ref — (L 868) G_1 इत्युक्त्वा (for ततः स). — (L 871) G_2 युष्मत्सं- (for तव सं-) T_2 G_1 इत: (for इति). — (L 876) D_6 धृतव्रता. (for यत°) — (L 877) Ds_2 शिवम् (for सदा) — Ds_2 om. lines 878–879 —(L. 879) G_4 सदा (for शिवम्) — (L 880) D_6 ऽभवत् (for हरे) Dn Ds_2 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 हरपार्श्वचर: सदा (for ^{b}) — (L 882) G_2 -पशव (for -रतय) D_6 T_4 क्रीडन्ति वन्या. पशव: (for ^{a}) — (L 884) D_6 योऽच्छिनद्, T_4 आच्छि° (for अच्छि°) — (L 885) D_6 गता (for ययु) T_2 G_3 भूतानां दण्डपाणय: (for ^{b}) — (L 887) D_6 प्रार्थिभि (for °त) Dn Ds_2 T_2 G_4 M_4 गिरि (for नग.) — (L 888) Dn Ds_2 $G_{4\,5}$ $M_{2\,4}$ जगती (for पृथिवी-) M_{1-3} शिवाय परमात्मने (for ^{b}) — D_6 $T_{1\,2,4}$ G om (hapl) lines 889–890 — (L 890) M_3 जगत्पति (for °तिम्). — (L 891) M_1 यस्य (for यत्र) G_2 क्रीडन्तस् (for °न्ते) T_1 यक्ष- (for सिद्ध-) — (L 893) Ds_2 T_1 $M_{1\,3}$ विररास, D_6 °राव (for °राम) — (L 895) G_2 मधुसूदन ; G_4 यदुपुंगव. (for °नन्दन.) — (L 896) $T_{1\,2}$ G_3 शुभ· (for शिव·) — (L. 898) G_5 शुचौ देशे उपागमत् (for ^{b}). — (L 9 0) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\,2,4}$ G_{1-4} ततो हरि· (for जगत्पति) — (L 901) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\,2\,4}$ G M_3 जगत्पति: (for जनार्दन) — (L. 902) T_2 कृततपो (for °जपो) — (L 903) Dn Ds_2 T_2 $G_{1\,3-5}$ मानव: ; D_6 T_1 M_2 °द (for °द:). — (L. 906) Dn Ds_2 $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ गरुड का($G_{1,4}$ क°)श्यपसुत,

तपस्यति तदा विष्णौ पर्वते भूतसेविते । [905]
गरुडस्ताक्ष्यतनय इन्धनानि समाचिनोत् ।
होमार्थं वासुदेवस्य चरतस्तप उत्तमम् ॥
चक्रराजोऽथ पुष्पाणि संचिनोति तदा हरेः ।
दिक्षु सर्वासु सर्वत्र ररक्ष जलजस्तदा ॥
खड्ग आहृत्य यत्नेन कुशान्सुबहुशस्तदा । [910]
गदा कौमोदकी चैव परिचर्यां चकार ह ॥
धनुःप्रवरमत्युग्रं शार्ङ्गं दानवभीषणम् ।
स्थितं हि पुरतस्तस्य यथेष्टं भृत्यवत्स्वयम् ।
जुहोति भगवान्विष्णुरेधोभिर्बहुभिः सदा ॥
आज्यादिभिस्तदा हव्यैरग्निं संपूज्य माधवः । [915]
सप्तार्चिषः समाप्तिं च समस्तव्यस्ततः कृती ॥
एकस्मिन्नेकदा मासे भुञ्जानो नियतात्मवान् ।
द्वितीये त्वथ पर्याये भुञ्जन्नेकेन केनचित् ॥
एकस्मिन्वत्सरे भुञ्जंस्तथैवैकेन केनचित् ।
समाप्य वत्सरं सर्वमेवमेव जगत्पतिः ॥ [920]
द्वादशाब्दे तथा पूर्णे ऊनमासे जगत्पतिः ।
जुह्वन्नग्निं समाध्यायन्पठन्मन्त्राञ्जनार्दनः ॥
आरण्यकं पठन्विष्णुः साक्षात्सर्वेश्वरो हरिः ।
आस्ते ध्यानपरस्तत्र पठन्प्रणवमुत्तमम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तत इन्द्रः स्वयं तत्र आरुह्य गजमुत्तमम् । [925]
द्रष्टुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्यन्तं समाययौ ॥
ततो यमस्तु भगवानारुह्य महिषं वरम् ।
किंकरैश्च स्वयं साक्षादाययौ नगमुत्तमम् ॥
प्रचेता हंसमारुह्य वारुणैश्च समन्वितः ।
श्वेतच्छत्रसमायुक्तः श्वेतव्यजनवीजितः । [930]
ययौ कैलासशिखरं द्रष्टुं केशवमञ्जसा ॥
अन्येऽपि च तथा देवा आदित्या वसवस्तथा ।
रुद्राश्चैव तथा राजन्द्रष्टुं केशवमाययुः ॥
सिद्धाश्च मुनयश्चैव गन्धर्वा यक्षकिंनराः ।
सर्वाश्चाप्सरसो राजन्नृत्तगीतविशारदाः ॥ [935]
ततो देवगणः सर्वः कैलासं समपद्यत ।
पर्वतो नारदश्चैव तथान्ये मुनिसत्तमाः ।
विस्मयस्थितलोलाक्षाः सर्वे देवगणास्तथा ॥
आश्चर्यं खलु पश्यध्वं न भूतं न भविष्यति ।
योगिध्येयः स्वयं कृष्णो यत्तप्यति गुरुः स्वयम् । [940]

T_4 तत. स गरुडस्ताक्ष्यंम्, G_2 गरुडस्ताक्ष्यंतां यात (for ª) —(L 909) Dn_2 D_6 T_2 $G_{1, 2\ 4\ 5}$ M_4 जलदस् (for °जस्) — T_2 om line 910 —(L 915) D_6 T_4 दिव्यैर् (for हव्यैर्) G_3 अयं (for अग्निं) —(L 916) D_6 समाप्तिश् (for °प्तिं) G_2 तत. (for कृती) D_6 समस्तव्यस्तव्याहृती: (for ᵇ). —(L 918) T_1 मध्याह्ने, Cal ed षण्मासे (for पर्याये) Dn Ds_2 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ केशव (for केनचित्) M_1 भुञ्जानो येन केनचित् (for ᵇ) —(L 919) Dn_1 M_2 वासरे (for वत्सरे). G_5 केशव. (for केनचित्). —(L 920) Dn Ds_2 $T_{1, 4}$ $G_{4\ 5}$ तत्तप, Cal ed तु तत· (for वत्सरं) D_6 सम्यग् (for सर्वम्) — $T_{1\ 2}$ $G_{1, 4}$ om line 921. —(L 921) D_6 माघमासे (for ऊन°). —(L 922) G_4 समं ध्यायन् M_3 सदा ध्यायन्, Bom Poona eds. G(ed) समास्थाय (for °ध्यायन्) D_6 T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_1 मन्त्रं (मन्त्रान्). —(L 923) M_4 लोके (for साक्षात) D_6 M_{1-3} लोकेश्वरो (for सर्वे°). G_2 सर्वलोकेश्वरो हरि (for ᵇ) —(L. 924) G_2 यदुवरस् (for ध्यानपरस्)

COLOPHON. — *Mention of the Epic*. Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M — *Sub-parvan* Dn Ds_2 G_4 M_{2-4} कैलासयात्रा — *Adhy no* Dn 269; Ds_2 268, T_1 G_3 195, T_2 G_1 197, T_4 164, G_2 190, G_4 194; G_5 M_4 196, M_{1-3} 160

(L 925) D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3, 5}$ M शक्र (for तत्र) —(L. 927) D_6 स भगवान्; T_4 तु भवनाद्, G_2 $M_{2\ 3}$ स्वभवनाद् (for तु भगवान्) —(L 928) D_6 T_2 $G_{1\ 5}$ M_{1-3} स्वकै· (for स्वयं) — (L 929) T_1 G_5 वारणैश् (for वारु°). (L 930) G_4 वाल- (for श्वेत-) T_3 सयुतम्; G_1 -दीपित. (for -वीजित) — T_2 $G_{1\ 3}$ om (hapl) lines 932–933 G_2 om lines 933-934 —(L 933) Dn_2 अञ्जसा (for आययु) —(L 934) Cal ed तथान्ये मुनिसत्तमा. (for ᵇ) —(L 936) Dn_2 D_6 $T_{1\ 2}$ G -गणा. सर्वे (for -गण: सर्व·) — G_2 om lines 937–938. —(L. 939) T_1 $G_{3\ 5}$ -स्थिति (for स्थित) Dn_2 D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 5}$ M_4 सर्व· (for सर्वे) — After line 938, T_4 G_2 ins

9** को न्वत्र विस्मयो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ।

— M om 939–940 —(L 940) T_1 विष्णुर् (for कृष्णो).

को न्वत्र समयो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ॥
ततः समाप्ते सकले जगत्पते-
र्व्रते समूले सकलेश्वरः शिवः ।
द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं
ययौ भवान्या सह भूतसंघैः ॥ [945]
सार्धं कुबेरेण सगुह्यकेन
प्रियेण सख्या प्रभुरीश्वरः शिवः ।
स्वयं जटी भूतपिशाचसंवृतः
शरी च खड्गी शशिशेखरः शिवः ॥
करेण बिभ्रत्सह दर्भकुण्डिकां [950]
करेण साक्षादपरेण दीपिकाम् ।
अन्येन बिभ्रन्महतीं सडिण्डिमां
शूलं च बिभ्रन्नपरेण बाहुना ॥
गुणान्सरुद्राक्षकृतान्समुद्वह-
ञ्जटाभिरापिङ्गलताम्रमूर्तिभिः । [955]
विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो
वृषेण युक्तः सुसितेन शंकरः ॥
उमास्तनद्वंद्वसमर्पिताननः
स्तया समाश्लिष्य निपीडिताधरः ।
गङ्गाम्बुविक्षालितचन्द्रशेखर- [960]
स्तां चापि वीक्षन्बहुशस्तदा शिवः ॥
भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो
महोरगैर्बद्धजटः सनातनः ।
शिरःकपालैः परिशोभितस्तदा
द्रष्टुं हरिं केशवमभ्ययाच्छिवः ॥ [965]
यमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तं
पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः ।
यस्यापि देवस्य गुणान्समग्रां-
स्तत्त्वांश्चतुर्विंशतिमाहुरेके ॥
यमाहुरेकं पुरुषं पुरातनं [970]
कणादनामानमजं महेश्वरम् ।
दक्षस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै
विनाश्य देवांश्च पुरा पुरातनः ॥
यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूतं भूतेशभावनम् ।
वामदेवं विरूपाक्षमाहुस्तत्त्वविदो जनाः ॥ [975]
महादेवं सहस्राक्षं कालमूर्तिं चतुर्भुजम् ।
रुद्रं रोदननामानमाहुर्विश्वेश्वरं शिवम् ॥
अप्रमेयमनाधारमाहुर्माहेश्वरा जनाः ।
नग्नं नग्नपरीतं तु नागिनं नग्नवर्चसम् ।
आहुर्विश्वेश्वरं शान्तं शिवमादि सनातनम् ॥ [980]
तस्य मूर्तिरिमाः सर्वा धराद्याः सकला नृप ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्यश्च तथा शशी ।
अग्निश्च यजमानश्च प्रकृतिश्चैवमष्टधा ॥
महादेवो महायोगी गिरीशो नीललोहितः ।

T4 हरि G2 गिरौ (for गुरु॰) —T4 G2 om line 941 —(L 941) D6 M विस्मयो (for समयो) —(L. 942) D6 M1–3 सकले जगत्पतिर्, T4 ऽहनि शंकरस्य (for सकले जगत्पतेर्) —(L 943) T1 रत (for व्रते) D6 वृत. स शौरि सकलेश्वरेश्वर — G3 om (hapl) lines 944–949 —(L 944) T3 G1 5 हितं, T4 सदा (हरि) —(L 945) T2 G1 सिद्धसंघै॰ (for भूत॰) —(L 947) Dn Ds2 T4 G4 5 सख्या प्रियेण (by transp) — G2 om (hapl) lines 948–949 —(L. 949) T1 चर्मी (for शरी) Dn1 Ds2 G4 शशिखण्डशेखर॰ (G4 ॰मण्डनः) (for ॰शेखर शिव॰) —(L. 950) G5 दण्ड- (for दर्भ-). —(L 951) D6 अपरे प्र (for अपरेण) —(L 953) M1 3 बिभ्रद् (for बिभ्रन्) G4 पाणिना (for बाहुना). —(L. 954) D8 गणान् (for गु॰) —(L. 955) T1 3 G1 3–5 ताम्रमूर्ति (for ॰र्तिभि.) —(L 957) T1 सुगतेन (for सुसि॰) —(L 961) M2, 4 तया निरीक्षन् (for ता चापि वीक्षन्) D6 G2 सदा (for तदा) —(L. 964) D8 बहु- (for परि) —(L 965) D6 ययौ; M1 3 द्रुतं (for हरिं). — G4 om lines 966–969 —(L 967) M2 पुरातनाः (for ॰तनं) —(L 968) G3 तस्य (for यस्य) —(L 970) M3 एके (for एकं). —(L 973) Dn Ds2 T4 G2 4 असुरान्सनातन॰, D6 T1 2 G1 3 5 M1, 3 असुरान्पुरातनम् (T3 G1 3 ॰न) (for च पुरा सनातन) —(L 979) Dn Ds2 T1, 2 4 त्वग्नि- (for नग्न). —(L 980) T1 शंभुं (for शान्तं). —(L 981) D6 पश्य (for तस्य) —(L 982) G2 अग्निर् (for भूमिर्) Dn1 ऽनिलो (for ऽनलो) —(L 983) M4 तथैव (for अग्निश्च). —(L. 985) Dn2 T2, 4 G2, 4 M4 महाभर्ता;

आदिकर्ता महीभर्ता शूलपाणिरुमापतिः । [985]
द्रष्टुं विश्वेश्वरं विष्णुं भूतसंघैः समाययौ ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तस्याग्रे समपद्यन्त भूतसंघाः सहस्रशः ।
घण्टाकर्णो विरूपाक्षः कुण्डभानुः कुमुद्वहः ॥
दीर्घलोमा दीर्घशिखो दीर्घबाहुर्निरञ्जनः ।
उरुवक्त्रः शतमुखः शतग्रीवः शतोदरः ॥ [990]
कुण्डोदरो महाग्रीवः स्थूलजिह्वो द्विबाहुकः ।
पार्श्ववक्त्रः सिंहमुख उन्नतांसो महाहनुः ।
त्रिबाहुः पञ्चबाहुश्च व्याघ्रवक्त्रः सिताननः ॥
एते चान्ये च बहवो दीर्घास्या दीर्घलोचनाः ।
नृत्यन्तः प्रहसन्तश्च स्फोटयन्तः परस्परम् ॥ [995]
तथान्ये घोररूपाश्च तथान्ये विकृताननाः ।
प्रेतभक्षाः प्रेतवहा मांसशोणितभोजनाः ॥
शवानि सुबहून्याशु भक्षयन्तस्ततस्ततः ।
पिबन्तो रुधिरं घोरं खण्डयन्तः शवं बहु ॥
कराला विनता दीर्घा धमनिस्नायुसंतताः । [1000]
नग्नाश्चैव सचीराश्च शूलाग्रप्रोतमानुषाः ॥
शिरोमालावृताः केचिदान्त्रपाशावपाशिताः ।
डिण्डिमैरट्टहासैश्च नादयन्तो वसुंधराम् ।
कपालिनो भैरवाश्च जटिला मुण्डिनस्तथा ।
एवं बहुविधा घोराः पिशाचा विकृताननाः ॥ [1005]
तथान्ये मुनिवीराश्च ध्यायन्तः परमेश्वरम् ।
पठन्तो वेदशास्त्राणि साङ्गानि विविधानि च ॥
कुण्डिकास्थकराः केचित्केचित्कपिशचीरिणः ।
केचित्कौपीनवसनाः केचित्कर्पटसंवृताः ॥
स्तुवन्तः शंकरं भक्त्या स्तोत्रैर्माहेश्वरैस्तथा । [1010]
एकत्र ते मुनिगणा अपरत्र गणास्तथा ॥
अन्यत्र सिद्धगन्धर्वाः प्रियाभिः सह संगताः ।
नृत्यन्ति नृत्यकुशला गायन्ति स्म च कन्यकाः ॥
विद्याधरास्तथान्यत्र स्तुवन्त. शंकरं शिवम् ।
ननृतुस्तस्य पुरतो गच्छन्तोऽप्सरसां गणाः ॥ [1015]
एवमेतैर्महाघोरैः पिशाचैर्भूतकिंनरैः ।
मुनिभिश्चाप्सरोभिश्च समं शर्वः समाययौ ॥
यत्र विश्वेश्वरो विष्णुस्तपस्तेपे सुदारुणम् ।
यत्र ते लोकपालाश्च तिष्ठन्ति स्म दिदृक्षया ।
उमया लोकभाविन्या गङ्गया चन्द्रशेखरः ॥ [1020]

M1 3 महीकर्ता (for °भर्ता) — (L. 986) M3 सहाययौ (for समा°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Sub-parvan* Dn Ds2 M2–4 कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn 270; Ds2 259 T1 G3 196, T2 G1 198, T4 165, G2 189, G4 165, G4 195, G5 M4 197, M2 3 161

G3 om lines 987–1024 T4 om the ref — (L 988) Dn D6 G1 2 4 5 कुण्डधारः, T1 कुमरश्च (for कुण्डभानु) T4 कुरूद्वह (for कुमु°) T2 कुन्दर सकुमुद्वह (for [b]) — (L 989) Dn Ds2 T4 G2 4 दीर्घभुजो, T1 2 °शिरा; G1 °शिरो (for °शिखो) — G4 om lines 990–993 — (L. 990) Dn1 G2 उरुनेत्र., D6 उग्रवक्त्र (for उरु°). M4 शितोदर. (for शतो°) — (L 992) G1 सिंहमुखी (for °मुख) — (L 994) G5 द्विबाहु (for त्रि°) D6 शतानन ; T1 2 G1. 5 सनातन (for सिताननः). — (L. 996) M1–3 पिशाचा (for the second तथान्ये). D6 तथान्ये सुकृताननाः (for [b]). — (L 997) G2 प्रेतसंघाः ; M4 °रक्षा (for °भक्षा) Dn1 T1 2 G1 2. 4 5 प्रेतवाहा (for °वहा). — (L 998) T2 G1 शवान्सुबहुशस्तत्र (for [a]) — G4 om line 999 — (L 999) Dn Ds2 T1 2 G1 5 शवान्बहून् (for शवं बहु) — (L 1000) D6 T4 M2 4 विकृता (for वितता) T2 घोरा (for दीर्घा) — (L 1001) Dn Ds2 T2 G1 2. 4 नानाविधा., D6 भग्नाश्चैव (for नग्ना°) Dn Ds2 D6 T2 4 G1. 5 M4 सुचीराश्च (for सची°) T1 नग्नाश्च सुचिराश्चैव (for [a]). — (L 1002) T2 M2 शिला- (for शिरो-). D6 आन्त्रपाशैश्च पाशिताः, M3 4 °पाशविपाशिताः (for [b]). — (L 1004) M1 कलापिनो (for कपालिनो) G4 जटिनो (for जटिला) — (L 1005) T1 2 G1 5 M2 4 एव बहुविधाकाराः (for [a]) — (L 1007) Dn Ds2 G2 4 -वाक्यानि (for -शास्त्राणि) — (L 1008) T1 कुण्डिकान्तकराः केचित्; G2 °स्थिकराः केचित् (for [a]) Dn Ds2 D6 T1 2 G1 2 5 केचित्कुशाविचीरिण. (for [b]) — (L 1009) T4 G2 4 कार्पास- (for कर्पट) — (L 1011) D6 T1. 2 G1 4 5 M मुनिवरा (for °गणा) — (L. 1012) Ds2 D6 T1 4 M3 सिद्धा (for सिद्ध-) — (L 1013) Cal ed नृत्येऽपि कुशलाः सर्वे

स सर्वलोकप्रभवो हरिः शिवो
जटी च साक्षात्प्रणवात्मकः कृती ।
द्रष्टुं हरिं विष्णुमुदारविक्रमो
ययौ यथेष्टं पिशिताशनैर्वृतः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एवं बहुविधैर्भूतैः पिशाचैरुरगैः सह । [1025]
आगत्य भगवान्रुद्रः शंकरो वृषवाहनः ॥
ददर्श विष्णुं देवेशं तपन्तं तप उत्तमम् ।
जुह्वानमग्निं विधिवद्द्रव्यैर्मेध्यैर्जगत्पतिम् ॥
गरुडाहृतकाष्ठं तु जटिलं चीरवाससम् ।
चक्रेणानीतकुसुमं खड्गानीतकुशं तथा ॥ [1030]
गदाकृतसमाचारं देवदेवं जनार्दनम् ॥
इन्द्राद्यैर्देवसंघैश्च वृतं मुनिगणैः सह ।
अचिन्त्यं सर्वभूतानां ध्यायन्तं किमपि प्रभुम् ॥
अवरुह्य वृषाच्छर्वो भगवान्भूतभावनः ।
ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा ललाटाक्ष उमापतिः । [1035]
ततो भूतपिशाचाश्च राक्षसा गुह्यकास्तथा ।
मुनयो विप्रवर्याश्च जयशब्दं प्रचक्रिरे ॥
जय देव जगन्नाथ जय रुद्र जनार्दन ।
जय विष्णो हृषीकेश नारायण परायण ॥
जय रुद्र पुराणात्मञ्जय देव हरेश्वर । [1040]
आदिदेव जगन्नाथ जय शंकर भावन ॥
जय कौस्तुभदीप्ताङ्ग जय भस्मविराजित ।
जय चक्रगदापाणे जय शूलिंस्त्रिलोचन ॥
जय मौक्तिकदीप्ताङ्ग जय नागविभूषण ।
इति ते मुनयः सर्वे प्रणाम चक्रिरे हरिम् ॥ [1045]
तत उत्थाय भगवान्दृष्ट्वा देवमवस्थितम् ।
वृषध्वजं विरूपाक्षं शंकरं नीललोहितम् ।
ततो हृष्टमना विष्णुस्तुष्टाव हरमीश्वरम् ॥

भगवानुवाच ।

नमस्ते शितिकण्ठाय नीलग्रीवाय वेधसे ।
नमस्ते अस्तु शोचिषे नमस्ते उपवासिने ॥ [1050]
नमस्ते अस्तु मीढुषे नमस्ते गदिने हर ।
नमस्ते विश्वमूर्तये वृषाय वृषरूपिणे ॥
अमूर्ताय च देवाय नमस्तेऽस्तु पिनाकिने ।

(for ^{a}). — (L 1017) T_4 मुनिभिश्चैव प्रमथै (for ^{a}) — (L 1021) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 2}$ $M_{1\ 2\ 4}$ हर· शिवो , T_4 भवो विभुर् (for हरि शिवो) — (L 1022) T_1 प्रणवात्मकं, $M_{1.4}$ °वाकृति ((for °वात्मक) — (L 1023) D_6 G_2 बिभ्रद् (for विष्णुम्) D_6 उदारविभ्रमं , $T_{1\ 2}$ M °विक्रमं (for °विक्रमो)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 —*Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M — *Sub-parvan* Dn Ds_2 D_6 M कैलासयात्रा — *Adhy no* . Dn 271, Ds_2 270 · T_1 197 , T_2 199 , T_4 G_1 166 , G_2 192 ; G_4 196 , G_5 M_4 198 , M_{1-3} 162

(L 1025) D_6 अनुगै· (for उरगैः) — (L 1028) D_6 G_2 जुह्वन्तम् (for जुह्वानम्) Dn $T_{1\ 4}$ G_{1-4} $M_{1\ 2\ 4}$ द्रव्यैर् (for मेध्यैर्) — T_4 om lines 1029–1032. — (L 1029) G_1 पीत- (for चीर-) — (L 1030) D_6 G_2 चक्रानीतकुशासनम् (G_2 °दिकम्) (for ^{b}). — (L 1032) T_1 -गन्धर्वैर् (for संघैश्च) G_5 तथा (for सह). — M_4 om. line 1033 M_{1-3} om line 1034 — (L 1037) $M_{1-2\ 4}$ -संघाश् (for -वर्याश्). — (L. 1040) M_4 रुद्र (for देव) T_2 $G_{1.2.4}$ M_4 हरे हर , G_3 M_{1-3} हरे हरे (for हरेश्वर) — (L 1043) D_6 T_4 G_2 M_{1-3} कपर्दिने (for त्रिलोचन) — (L 1045) T_2 [इ]मे (for ते) — (L 1046) $M_{2\ 4}$ देवेशो (for भगवान्) D_6 उमापतिम् , G_3 उपस्थितम् (for अवस्थि°) — (L 1048) D_6 ईश्वर (for °रम्) — D_6 कृष्ण (for भगवान्) — (L 1049) D_6 नीलकण्ठाय (for शिति°) G_5 नीलकण्ठाय (for °ग्रीवाय) — (L 1050) G_2 नमस्ते गदिने तुभ्यं , G_4 नमोऽस्तु शोचिषे तुभ्यं , Bom Poona eds G (ed) °स्ते शोचिषे अस्तु (for ^{a}) D_6 T_4 अस्तु मीढुषे , G_2 विश्वमूर्तये (for उपवासिने). — G_2 om line 1051 — (L 1051) T_2 नमस्ते हरये तुभ्यं ; Bom Poona eds. G (ed) °स्ते मीढुषे अस्तु (for ^{a}). T_2 G_{2-5} हरे (for हर) D_6 T_4 नमस्ते विश्वमूर्तये (for ^{b}) —(L. 1052) Dn Ds_2 G_1 विश्वतनवे , T_1 °कर्त्रे ते, T_2 °मूर्ताय (for °मूर्तये) T_4 नमस्ते जटिने तुभ्यं (for ^{a}) D_6 वृषाय वृषसिंहाय वृषरूपाय ते नम ; G_4 नमस्ते गदिने तुभ्यं नमस्ते विश्वमूर्तये — After line 1052, G_4 ins.

10** उपनिर्याय च नमो वृषाय वृषरूपिणे ।

— (L 1053) M_{1-3} अदकाय (for अमूर्ताय) T_1 मूर्ताय (for देवाय) — Afer line 1053, T_4 ins ;

नमः कुब्जाय कूपाय शिवाय शिवरूपिणे ॥
नमस्तुण्डाय तुष्टाय नमस्तुटितुटाय च ।　[1055]
नमः शिवाय शान्ताय गिरिशाय च ते नमः ॥
नमो हराय हिप्राय नमो हरिहराय च ।
नमोऽघोराय घोराय घोरघोरप्रियाय च ॥
नमोऽघण्टाय घण्टाय नमो घटिघटाय च ।
नमः शर्वाय शान्ताय भूताधिपतये नमः ॥　[1060]
नमो नमो विरूपाय पुराय पुरहारिणे ।
नम आद्याय बीजाय शुचये भस्मरूपिणे ॥
नमः पिनाकहस्ताय नमः शूलासिधारिणे ।
नमस्ते खट्वहस्ताय नमस्ते कृत्तिवाससे ॥
नमस्ते वामदेवाय नम आकाशमूर्तये ।　[1065]
हराय हरिरूपाय नमस्ते तिग्मतेजसे ॥
भक्तप्रियाय भक्ताय भक्तानां वरदायिने ।
नमोऽभ्रमूर्तये देव जलमूर्तिधराय च ॥
नमश्चन्द्राय देवाय सूर्याय च नमो नमः ।
नमः प्रधानदेवाय भूतानां पतये नमः ॥　[1070]
नमः करालमुण्डाय विकृताय कपर्दिने ।
अजाय च नमस्तुभ्यं भूतभावन भावन ॥
नमोऽस्तु हरिकेशाय पिङ्गलाय नमो नमः ।
नमस्तेऽभीशुहस्ताय भीरुभीरुहराय च ॥
हराय भीतिरूपाय घोराणां भीतिदायिने ।　[1075]
नमो दक्षमखघ्नाय भगनेत्रापहारिणे ॥
उमापते नमस्तुभ्यं कैलासनिलयाय च ।
आदिदेवाय देवाय भवाय भवरूपिणे ॥
नमः कपालहस्ताय नमोऽजमथनाय च ।
त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्यं त्र्यक्षाय च शिवाय च ॥ [1080]
वरदाय वरेण्याय नमस्ते चन्द्रशेखर ।
नम इध्माय हविषे ध्रुवाय च कुशाय च ॥
नमस्ते शतद्युम्नाय नागपाशप्रियाय च ।
विरूपाय सुरूपाय भद्रपानप्रियाय च ॥
श्मशानरतये नित्यं जयशब्दप्रियाय च ।　[1085]
खरप्रियाय खर्वाय खराय खररूपिणे ॥
भद्रप्रियाय भद्राय भद्ररूपधराय च ।

11** नमो घोराय घोराय घोरघोरप्रियाय च ।
— (L 1054) T_1 कक्ष्याय (for कूपाय). — M_1 om line 1055 — (L 1055) $G_{1, 2, 4}$ नमस्तुष्टाय (for °स्तुण्डाय) Dn Ds_2 G_4 तुष्याय, D_6 T_2 G_1 तुण्डाय, T_4 तुण्ड्याय; G_3 कूप्याय (for तुष्टाय) D_6 नमस्तदितुडाय च, T_2 नमस्त्वपि तृणाय च (for ^{b}) —(L 1056) G_2 हरीशाय (for गिरि°) (L 1057) T_1 हिताय, T_4 हिरण्याय (hypermetric), G_2 ऽङ्गिराय; $G_{3, 5}$ $M_{1, 3, 4}$ हिराय (for हराय) $T_{1, 4}$ विप्राय (for हिप्राय) D_6 नामायाभिप्राय नमो (for ^{a}) $G_{3, 5}$ $M_{2, 4}$ हिरिहिराय (for हरिह°) — (L. 1058) $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ नमोऽस्तु (G_1 °मस्तु) घोरघोराय (for ^{a}) D_6 घोराघोर-; T_1 $G_{3, 5}$ नमो घोर-; M_1 घोररूप- (for घोरघोर-). — (L 1059) G_1 घण्टघटाय (for घटि°) — (L 1060) T_1 शिवाय (for शर्वाय) — (L 1061) Dn Ds_2 T_1 नमो विरूपरूपाय (for ^{a}) — (L 1062) Dn Ds_2 $G_{1, 4}$ शुचयेऽष्टस्वरूपिणे, T_4 °ये भस्मधारिणे (for ^{b}) — G_2 om (hapl) lines 1063^b–1064^a — (L 1064) $T_{1, 2}$ $G_{1, 3}$ खड्ग- (for खट्व-) Dn Ds_2 D_6 T_4 G_4 M नमः खड्गाङ्गहस्ताय (for ^{a}). —(L 1065) Dn Ds_2 T_4 नमस्ते देवदेवाय; T_1 °स्ते मन्यवे देव, T_2 $G_{1, 3-5}$ $M_{1, 3}$ °स्ते वायवे देव (for ^{a}) — (L 1066) T_1 G_3 M_3 हररूपाय (for हरि°) — (L. 1067) D_6 भक्ति- (for भक्त-). D_6 प्रियकामिने, G_2 प्रियदायिने (for वर°) — T_1 om (hapl) lines 1068–1075 —(L 1068) $M_{1, 3}$ भूमूर्तये (for ऽभ्रमू°) Dn Ds_2 T_4 G_4 जगन्मूर्ति (for जलमूर्ति-) — (L 1069) G_2 सूर्याय देवाय (by transp) — G_2 M_3 om line 1070 —(L 1071) M_3 -घोराय (for -मुण्डाय) Dn Ds_2 T_4 G_4 करालाय च मुण्डाय (for ^{a}) — (L 1072) Dn_1 यज्ञ (for भूत) G_2 -मूर्तये (for -भावन) — (1074) D_6 G_2 M -भयाय (for -हराय) —(L 1075) D_6 T_4 घोररूपाय, T_2 G_1 भीम° (for भीति°) G_2 M हरये घोररूपाय (for ^{a}) D_6 T_4 G_2 M भीरूणां (for घोराणा) M भीरु- (for भीति) —(L 1076) T_1 भृगु- (for भग) — $M_{2, 4}$ om (hapl) lines 1078–1080 — (L 1078) G_2 देवाय, G_3 भाचाय (for भवाय) — T_2 G_1 om lines 1081–1085 G_2 om lines 1081–1083 —(L 1082) Dn_1 दध्याय (for इध्माय) D_6 $T_{1, 4}$ G_2 स्रुवाय (for ध्रु°) Dn_2 D_6 G_3 कृशाय (for कु°) — G_4 om (hapl) lines 1083–1085 — (L 1083) Bom Poona eds G (ed) नमस्ते शक्तियुक्ताय (for ^{a}). G_3 om lines 1083^b–1087^a — (L 1084) D_6 विरुद्धाय (for विरूपाय) D_6 भद्रवादि-, T_4 $M_{2, 4}$ °पाद-; M_1 °वाद- (for °पान-) — D_6 M_3 om. (hapl) lines 1085–1091 — (L 1085) $M_{1, 2, 4}$ तुभ्यं (for नित्यं) — (L 1086) $T_{1, 2}$ G_1 शर्वाय (for ख°)

विरूपाय सुरूपाय महाघोराय ते नमः ॥
घण्टाय घण्टनादाय घण्टभूपणभूषिणे ।
तीव्राय तीव्ररूपाय तीव्ररूपप्रियाय च ॥ [1090]
नग्नाय नग्नरूपाय नग्नरूपप्रियाय च ।
भूतावास नमस्तुभ्यं सर्वावास नमो नमः ॥
नमः सर्वात्मने तुभ्यं नमस्ते भूतिदायिने ।
नमस्ते वामदेवाय महादेवाय ते नमः ॥
का नु वाक्स्तुतिरूपा ते को नु स्तोतुं प्रशक्नुयात् । [1095]
कस्य वा स्फुरते जिह्वा स्तुतौ स्तुतिमतां वर ॥
क्षमस्व भगवन्देव भक्तोऽहं ध्याहि मां हर ।
सर्वात्मन्सर्वभूतेश ध्याहि मां सततं हर ॥
रक्ष देव जगन्नाथ लोकान्सर्वात्मना हर ।
ध्याहि भक्तान्सदा देव भक्तप्रिय सदा हर ॥ [1100]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततो वृषध्वजो देवः शूली साक्षादुमापतिः ।
करं करेण संस्पृश्य विष्णोश्चक्रधरस्य ह ॥
प्रोवाच भगवान्रुद्रः केशवं गरुडध्वजम् ।
शृण्वतां सर्वदेवानां मुनीनां भावितात्मनाम् ॥
किमिदं देवदेवेश चक्रपाणे जनार्दन । [1105]
तपश्चर्या किमर्थं ते प्रार्थना तव का विभो ।
स्वयं विष्णुर्भवान्नित्यस्तपस्त्वं तपसां हरे ॥
पुत्रार्थं यदि ते देव तपश्चर्या जनार्दन ।
पुत्रो दत्तो मया देव पूर्वमेव जगत्पते ॥
शृणु तत्रापि भगवन्कारणं कारणात्मक ॥ [1110]
तपश्चर्तुं प्रवृत्तोऽहं कुतश्चित्कारणाद्धरे ।
वर्षायुतं महाघोरं पुरा कृतयुगे तदा ॥
भवानी तत्र मे देव परिचर्तुं तदाभवत् ।
पित्रा नियुक्ता देवेश उमैषा वरवर्णिनी ।
भीत इन्द्रस्तदा देव मारं मां प्रैषयत्तदा ॥ [1115]
मधुना सह संयुक्तो मारो मामागतस्तदा ।
लक्ष्यं मामकरोत्तत्र बाणस्य प्रेषितस्य ह ॥
एषा मां सेवते तत्र दानात्पुष्पादिना हरे ॥
ततः क्रुद्धोऽहमभवं दृष्ट्वा मारं तथाविधम् ।
क्रुध्यतो मम देवेश नेत्रादग्निः पपात ह ॥ [1120]
सोऽयमग्निस्तदा मारं भस्मसात्कृतवांस्तदा ।
अचिन्तयं तदा विष्णो शक्रस्यैतच्चिकीर्षितम् ॥
ततःप्रभृति देवेश दया तं प्रति वर्तते ।

— G2 om 1087[b]-1088[a] — (L 1088) T1 घोररूपाय, M2 महामेघाय (for °घोराय) — (L 1089) Dn Ds2 T4 घण्टभूषाय, G4 °भूताय (for °नादाय) T1 2 G1 3 5 घण्टानादाय घण्टाय (for [a]) G2 घण्टाघण्टाय ते नमः (for [b]) —G4 om line 1091 —(L 1092) Dn Ds2 D6 T4 भूतवास (for भूता°) D6 लोकवास, G2 M3 सर्वं° (for सर्वा°) — D6 om (hapl) lines 1093-1094 — (L. 1093) Dn Ds2 नमस्ते भूतिदायक, T1 4 G3 °स्ते भूतदायिने, G4 °स्ते भूतदायक (for [b]) — (L 1095) D6 सनिरूपा (for स्तुति°) — (L 1096) G3 वाक् (for वा) T1 स्फुरते कस्य जिह्वा तु (for [a]) G3 कृतौ (for स्तुतौ) — (L 1097) Dn Ds2 G3 4 त्राहि (for ध्याहि) — (L 1098) Dn Ds2 D6 T4 G3 4 त्राहि (for ध्याहि) D6 वर, G2 हरे (for हर) — D6 G2 om (hapl) line 1099 — (L. 1099) T2 सह; T4 हरे (for हर) — (L. 1100) Dn Ds3 D6 T1 2 G4 त्राहि (for ध्याहि) T2 भक्तं (for भक्तान्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* · Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1, 2, 4 G4 — *Sub parvan* · Dn Ds2 D6 T4 G4 M4 कैलासयात्रा — *Adhy name*. G3 कृष्णेन स्तुति, G4 ईश्वरस्तुति, M1 रुद्रस्तव. — *Adhy no*. Dn 272, Ds2 271, T1 G3 198, T2 G1 200, T4 167; G2 193, G4 197, G5 199, M1-3 163, M4 199

T2 G1 om. the ref — (L 1101) G4 शिव (for शूली) — (L 1102) G5 करे वा (for करेण) — (L 1104) M3 ऋषीणां (for मुनीनां) — (L 1107) Dn1 D6 T4 G3 नित्यं (for नित्यस्) D6 T4 M1 3 तपतां (for तपसां) G4 तपस्त्वं तपतां वर (for [b]) — (L. 1108) Cal ed प्रति (for यदि) — (L 1109) G4 जनार्दन (for जगत्पते) — (L 1110) D6 करुणात्मक (for कारणा°). — (L 1111) D6 G2 कारणान्तरे (for °णाद्धरे) — (L. 1112) Dn1 ऽनघ (for तदा) — (L 1113) D6 G2 4 तपश्चर्तुं (for परिचर्तुं) D6 गताभवत्, T1 तथावहत् (for तदाभवत्) — (L 1114) G3 4 मम (for उमा) — G4 om lines 1116-1118 — (L 1117) G2 कथं (for लक्ष्यं). — (L 1118) T1 3 G3 देवी (for दानात्) — (L 1121) Dn Ds2 हरे (for तदा) — G4 om. lines 1122-1124.

ब्रह्मणा च नियुक्तोऽस्मि प्रीतस्तत्र जनार्दन ॥
नियुक्तः पुत्ररूपेण स ते देव जगत्पते । [1125]
ज्येष्ठस्तव सुतो देव प्रद्युम्नेत्यभिविश्रुतः ॥
स्मरं तं विद्धि देवेश नात्र कार्या विचारणा ।
इत्युक्त्वा पुनराहेदं याथात्म्यं दर्शयन्निव ।
मुनीनां श्रोतुकामानां याथात्म्यं तत्र सत्तम ॥
अञ्जलिं संपुटं कृत्वा विष्णुमुद्दिश्य शंकरः । [1130]
उमया सार्धमीशानो याथात्म्यं वक्तुमैहत ॥
हरे कुर्वति तत्रैवमञ्जलिं कुरुसत्तम ।
मुनयो देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सहकिंनराः ।
अञ्जलिं चक्रिरे विष्णौ देवदेवेश्वरे हरौ ॥

महेश्वर उवाच ।

यत्तत्कारणमाहुस्तत्सांख्याः प्रकृतिसञ्ज्ञितम् । [1135]
त्रिधाभूतं जगद्योनि प्रधानं कारणात्मकम् ॥
सत्त्वं रजस्तमो विष्णो जगदण्डं जनार्दन ।
तस्य कारणमाहुस्त्वां सांख्यास्तत्त्वविदो हरे ।
तद्रूपेण भवान्विष्णो परिणम्याधितिष्ठति ॥
ततो महान्समुत्पन्नः प्रकृतिर्यस्य कारणम् । [1140]
तस्मात्तु महतो घोरादहंकारो महानभूत् ।
स त्वमादौ जगन्नाथ परिणामस्तथा हि सः ॥
अहंकारात्प्रभो देव कारणानि महान्ति च ।
तन्मात्राणि तथा पञ्च भूतानि प्रभवन्त्युत ॥
तानि त्वामाहुरीशानं भूतानीति जगत्पते । [1145]
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥
चक्षुर्घ्राणं तथा स्पर्शो रसना श्रोत्रमेव च ।
मनः षष्ठं तथा देव प्रेरकं तत्र तत्र ह ॥
कर्मेन्द्रियाणि चाप्याहुः पादादीनि जनार्दन ।
त्वमेव तानि सर्वाणि करोषि नियतात्मवान् ॥ [1150]
स्वेषु स्वेषु जगन्नाथ विषयेषु तथा हरे ।
निवेशयसि देवेश योग्यामिन्द्रियपद्धतिम् ॥
यदा त्वं रजसा युक्तस्तदा भूतानि सृष्टवान् ।
यदा च सत्त्वयुक्तोऽसि तदा पाता जगत्त्रयम् ॥
यदा ते तम उत्कृष्टं तदा संहरसे जगत् ॥ [1155]
त्रिभिरेव गुणैर्युक्तः सृष्टिरक्षाविनाशने ॥
वर्तसे विविधां भूतिमादाय नियतात्मवान् ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु नियोजयसि माधव ॥
प्राणिनामुपभोगार्थमन्तः स्थित्वा जगद्गुरो ।
तस्मात्सर्वत्र भूतेषु वर्तसे सर्वगो भवान् ॥ [1160]
ब्रह्मा त्वं सृष्टिकाले तु स्थितौ विष्णुरसि प्रभो ।
संहारे रुद्रनामासि त्रिधामा त्वमिति प्रभो ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
एताः प्रकृतयो देव भिन्नाः सर्वत्र ते हरे ॥

—(L 1122) D_6 M_{1-3} [इ]दं (for [ए]तच्) —(L 1123) G_3 परि- (for प्रति) —(L 1124) M_3 ऽस्मिन्प्रीतिस् (for ऽस्मि प्रीतस्) M तस्य (for तत्र) —(L 1127) G_4 मम (for विद्धि) — G_4 om lines 1128-1141 —(L 1128) Dn_2 G_3 om (hapl) lines 1128[b]-1129[a]. D_6 यथार्थं; G_2 M_4 याथार्थ्यं (for °त्म्यं). —(L 1129) T_1 $M_{2\ 4}$ याथार्थ्यं (for °त्म्यं) —(L 1131) D_6 M_4 याथार्थ्यं (for °त्म्य) —(L 1132) Dn Ds_2 हरेः (for हरे) Dn_1 Ds_2 कुर्वन्ति —(L 1134) $T_{1.\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ विष्णोर् (for विष्णौ) — G_2 महेश (for महेश्वर). —(L 1135) D_6 महत् (for यत्तत्) T_1 त्वां सख्यम् (for कारणम्) $M_{1\ 2\ 4}$ ते, M_3 तु (for तत्) Dn Ds_2 -सञ्ज्ञकम् (for -संज्ञितम्) —(L. 1140) $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3\ 5}$ M प्रकृतेर्जन्मकारणम्; G_2 जगतो जन्मकारणम् (for [b]) —(L. 1144) T_1 मात्राणि (for भूतानि) D_6 G_2 कारणानि महा(G_2 भव)न्त्युत (for [b]) —(L 1145) D_6 भूतानि जगत पते (for [b]) —(L 1147) D_6 $T_{1.\ 4}$ G M रसनं (for °ना). —(L 1149) Dn Ds_2 $M_{2\ 4}$ [अ]न्यानि (for [अ]प्याहुः) Dn Ds_2 $M_{2\ 4}$ वागादीनि; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ वायवा° (for पादा°). —(L 1152) D_6 M नियोजयसि (for निवेश°). —(L 1154) D_6 T_4 G_2 M जगद्यथा (for जगत्त्रयम्). —(L 1155) Dn Ds_2 T_2 G_{3-5} यदा त्वं तमसाकृष्टस्; T_1 G_1 यदा त्वं तमसा कृष्ण (for [a]) G_2 यथा त्वं नामसंभावं हरसे तत्तथा जगत् —(L 1157) D_6 T_4 $M_{2\ 3}$ भूमिम् (for भूतिम्). —(L 1159) Cal ed. अन्नं सृष्ट्वा (for अन्त. स्थित्वा); T_2 $G_{1\ 3}$ जगत्पते, T_4 °द्गुरुम् (for °द्गुरो) —(L 1162) D_6 त्रियामा (for त्रिधामा) Dn Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ G असि (for इति) —(L. 1164) G_2 एतासां प्रकृतिर्देव (for [a]) G(ed) हिता (for भिन्नाः). G_2 नो भवान् (for ते हरे). —(L 1166) Dn Ds_2

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । [1165]
सहस्रोदरसाहस्री सहस्रात्मा दिवस्पतिः ॥
भूमि सर्वामिमां प्राप्य सप्तद्वीपां ससागराम् ।
अणुः सर्वत्रगो भूत्वा अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥
त्वमेवेदं जगत्सर्वं यद्भूतं यद्भविष्यति ।
त्वत्तो विराट् प्रादुरभूत्सम्राट् चैव जनार्दन ॥ [1170]
तव वक्त्राज्जगन्नाथ ब्राह्मणो लोकरक्षकः ।
प्रादुरासीत्पुराणात्मन्षट्कर्मनिरतः सदा ॥
राजन्यस्तु तथा बाह्वोरासीत्संरक्षणे रतः ।
ऊर्वोर्वैश्यस्तथा विष्णो पादाच्छूद्र उदाहृतः ।
एवं वर्णा जगन्नाथ तव देहात्सनातनात् ॥ [1175]
मनसस्तव देवेश चन्द्रमाः समपद्यत ।
सुखकृत्सर्वभूतानां शीतांशुरमृतप्रभः ॥
अक्ष्णोः सूर्यः समुत्पन्नः सर्वप्राणिविलोचनः ।
यस्य भासा जगत्सर्वं भासते भानुमानसौ ॥
मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत । [1180]
नाभेरन्तरिक्षमुत्पन्नं तव देव जनार्दन ॥
द्यौरासीत्तु महाघोरा शिरसस्तव गोपते ।
पद्भ्यां भूमिः समुत्पन्ना दिशः श्रोत्राज्जगत्पते ।
एवं सृष्ट्वा जगत्सर्वं व्याप्य सर्वं व्यवस्थितः ॥
व्याप्य सर्वानिमाल्लँोकान्स्थितः सर्वत्र केशव । [1185]
ततश्च विष्णुनामासि धातोर्व्याप्तेश्च दर्शनात् ॥
नारा आपः समाख्यातास्तासामयनमादितः ।
यतस्त्वं भूतभव्येश तन्नारायणशब्दितः ॥
वसनाद्देवनाद्देव वासुदेवेति शब्दित. ।
हरसि प्राणिनो देव ततो हरिरिति स्मृतः ॥ [1190]
शं करोषि सदा देव ततः शंकरनामवान् ।
बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्च तस्माद्ब्रह्मेति शब्दितः ।
मधुरिन्द्रियनामेति ततो मधुनिषूदनः ॥
हृषीकाणीन्द्रियाण्याहुस्तेषामीशो यतो भवान् ।
हृषीकेशस्ततो विष्णो ख्यातो वेदेषु पठ्यते ॥ [1195]
को ब्रह्मेति समाख्यात ईशोऽहं सर्वदेहिषु ।
आवां तवाङ्गे संभूतौ ततः केशवनामवान् ॥
मा विद्या च हरे प्रोक्ता तस्या ईशो यतो भवान् ।
तस्मान्माधवनामासि धवः स्वामीति शब्दितः ॥
गौरेषा तु यतो वाणी तां च वेद यतो भवान् । [1200]
गोविन्दस्तु ततो देव मुनिभिः कथ्यते भवान् ॥
त्रिरित्येव त्रयो वेदाः कीर्तिता मुनिसत्तमैः ।
क्रमते तांस्तथा सर्वांस्त्रिविक्रम इति स्मृतः ॥
अणुर्वामननामासि यतस्त्वं वामनाख्यया ।
मननान्मुनिरेवासि यमनाद्यतिरुच्यसे ॥ [1205]
तपश्चरसि यस्मात्त्वं तपस्वीति च शब्दितः ।

सहस्रदारः साहस्री, D_6 सहस्रोरुः सहस्राक्षी, G_2 सहस्रोदरस्साहस्रः (for [a]) T_2 सहस्राख्य- (for °स्रात्मा) —(L 1167) M_2 व्याप्य (for प्राप्य) —(L 1168) M अध्यतिष्ठत् (for अत्य°) — G_2 om lines 1171–1174 —(L 1172) M_3 पुराणात्मा (for °त्मन्) —(L 1174) G_3 शूद्रो (for विष्णो) D_6 पादौ (for पादाच्). —(L 1175) M सनातन (for °तनात्) —(L 1177) $M_{2\ 3}$ -जन्तूनां (for -भूतानां) Dn Ds_2 T_1 $G_{2\ 4}$ M अमित- (for अमृत-) —(L 1178) G_5 अक्ष्ण. (for अक्ष्णो) —(L 1179) D_5 om. (hapl) 1179[b]–1181[a] T_2 व्याप्य रूपं व्यवस्थित. (for [b]) —(L 1180) Submetric T_4 स इन्द्रश्, M त इन्द्रश् (for इन्द्रश्). Dn Ds_2 T_2 G_4 Cal ed मुखादिन्द्र- (Cal. ed °द्प)श्च अग्निश्च (for [a]) —(L 1181) Hypermetric Dn Ds_2 G_3 नाभेरभूदन्तरिक्षं, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ °रथान्तरिक्ष च; T_4 °र्व्योम समुत्पन्नं (for [a]). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ समुत्पन्नं (for तव देव) —(L 1182) $G_{2\ 4}$ भूपते (for गोपते) —(L 1184) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ जगद्रूपं (for °त्सर्वं) —(L 1185) G_5 व्याप्तः (for व्याप्य) D_6 सर्वम् (for सर्वान्) D_6 T_4 एवं (for स्थित·) —(L 1186) M प्र- (for the second च) — Dn Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ G om line 1189 —(L 1190) M_1 हरति स्म नृणां पापं (for [a]) —(L 1191) महादेव (for सदा देव) Dn Ds_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ ततः शंकरतां गत (for [b]) —(L. 1195) G_4 om (hapl) lines 1195[b]–1201[a] $M_{2.5}$ केशव (for पठ्यते) Dn Ds_2 $M_{1\ 3}$ ख्यातो देवेषु केशव (for [b]) —(L 1196) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G क इति ब्रह्मणो नाम (for [a]) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1-3.5}$ M_1 -देहिनाम् (for -देहिषु). —(L 1197) Dn Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 5}$ M_3 तवाङ्ग- (for °ङ्गे) Dn Ds_2 $T_{2\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ तस्मात् (for तत.) —(L 1198) D_6 T_4 G_2 लक्ष्मीश् (for विद्या) —(L 1199) D_6 T_4 G_2 त्वमिति (for स्वामीति) —(L.

वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो हरे ॥
ईशस्त्वं सर्वभूतानामीश्वरोऽसि ततो हरे ।
प्रणवः सर्ववेदानां गायत्री छन्दसां प्रभो ॥
अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्णसंश्रयः । [1210]
रुद्राणामहमेवास्मि वसूनां पावको भवान् ।
आदित्यानां भवान्विष्णुरिन्द्रो देवेश्वरो भवान् ।
अश्वत्थो वृक्षजातीनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान् ।
मेरुस्त्वं पर्वतेन्द्राणां देवर्षीणां च नारदः ॥
दानवानां भवान्दैत्यः प्रह्लादो भक्तवत्सल । [1215]
सर्पाणामेव सर्वेषां भवान्वासुकिसंज्ञकः ॥
गुह्यकानां च सर्वेषां भवान्धनद एव च ।
वरुणो यादसां राजा गङ्गा त्रिपथगा भवान् ॥
आदिस्त्वं सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् ।
त्वत्तः समभवद्विश्वं त्वयि सर्वं प्रलीयते ॥ [1220]
अहं त्वं सर्वगो देव त्वमेवाहं जनार्दन ।
आवयोरन्तरं नास्ति शब्दैरर्थैर्जगत्पते ॥
नामानि तव गोविन्द यानि लोके महान्ति च ।
तान्येव मम नामानि नात्र कार्या विचारणा ॥
त्वदुपासा जगन्नाथ सैवास्तु मम गोपते । [1225]
यश्च त्वां द्वेष्टि देवेश स मां द्वेष्टि न संशयः ॥
त्वद्विस्तारो यतो देव अहं भूतपतिस्ततः ।
न तदस्ति विना देव यत्ते विरहितं हरे ॥
यदासीद्वर्तते यच्च यच्च भावि जगत्पते ।
सर्वं त्वमेव देवेश विना किंचित्त्वया न हि ॥ [1230]
स्तुवन्ति देवाः सततं भवन्तं स्वैर्गुणैः प्रभो ।
ऋक्च त्वं यजुरेवासि सामासि सततं विभो ॥
किमुच्यते मया देव सर्वं त्वं भूतभावनः ।
नमः सर्वात्मने देव विष्णो माधव केशव ॥
नमस्करोमि सर्वात्मन्नमस्तेऽस्तु सदा हरे । [1235]
नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमीश्वर ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा देवदेवेशं मुनीनाह पुनः शिवः ।
एवं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागताः ॥
एतदेव परं वस्तु नैतस्मात्परमस्ति वः ।
एतदेव विजानीध्वमेतद्वः परमं तपः ॥ [1240]
एतदेव सदा विप्रा ध्येयं प्रयतमानसैः ।
एतद्वः परमं श्रेय एतद्वः परमं तपः ॥

1203) M_{1-2} क्रमसे (for °ते) $G_{1\ 5}$ श्रुत. (for स्मृत) — $T_{1\ 2}$ G_1 om line 1208 — (L 1208) M तदा स्मृतः (for ततो हरे). — (L 1209) M भवान् (for प्रभो) — (L. 1210) G_2 प्रभवो (for स्फोटस्त्वं) — Dn Ds_2 G_2 om line 1212 T_1 om lines 1213–1218 — (L 1213) M देव- (for लोक-) D_6 T_4 कृतां (for -गुरुर्) — (L. 1215) Cal ed ज्ञानवान्दैत्यमध्ये तु (for ^{a}). — (L 1216) Dn Ds_2 T_2 $G_{1\ 3-5}$ -सज्ञित (for -संज्ञकः) — D_6 om. lines 1221–1234 T_2 G_1 om (hapl) lines 1226–1229 G_4 om line 1226 — (L 1226) M_1 यश्च त्वां द्विषते देव (for ^{a}) — D_6 om line 1227 — (L 1227) T_4 त्वयि विस्तारितो देव (for ^{a}) G_2 om (hapl) 1227^b–1233^a — (L 1228) D_6 T_4 क्वचित् (for हरे) — T_2 G_1 om line 1229 — (L. 1229) M_3 भाति (for भावि) — (L 1230) T_1 सह (for न हि) — (L 1231) D_6 स्तुवन्ति सर्वे देवाश्च सततं स्वगुणैर्विभो — (L 1232) Dn Ds_2 T_2 G_4 प्रभो (for विभो) — G_4 om line 1233 — (L 1233) M किमुच्यसे जगन्नाथ (for ^{a}). G_3 om. (hapl.) lines 1233^b– 1234^a — After line 1233, T_2 ins

11** नमः सर्वात्मने देव मुनीनाह पुन शिवः ।
एवं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागता· ।
एतदेव परं वस्तु नैतस्मात्परमस्ति वः ॥

— (L 1234) Dn Ds_2 $T_{1\ 4}$ $G_{2\ 4}$ $M_{2\ 4}$ सर्वात्मना (for °त्मने) — (L 1236) T_4 $G_{1\ 3}$ ईश्वरम् (for ईश्वर)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2}$ G M — *Sub-parvan* Dn Ds_2 D_6 T_4 G_4 M कैलासयात्रा — *Adhy name* D_6 T_4 G_4 कृष्णस्तुति· — *Adhy no* Dn 273, Ds_2 272; T_1 G_3 199, T_2 G_1 201, T_4 168, G_2 194, G_4 198; G_5 200; M_{1-3} 164, M_4 200

G_3 om lines 1237–1276. — (L 1238) D_6 G_2 भो (for हे) D_6 द्रष्टुमानसा· (for °गता.) — G_2 om lines 1240–1245 — (L 1240) M_{2-4} एवम् (for the first एतद्) — (L 1241) Dn Ds_2 $T_{1\ 4}$ G_1 M_4 सतत-, D_6 च यत- (for प्रयत-) — (L 1242) D_6 ज्ञेयम् (for श्रेय).

एतद्वो जन्मनः कृत्यमेतद्वस्तपसः फलम् ।
एष वः पुण्यनिचय एष धर्मः सनातनः ॥
एष वो मोक्षवशग एष मार्ग उदाहृतः । [1245]
एष पुण्यप्रदः साक्षादेतद्वः कर्मणां फलम् ॥
एतदेव प्रशंसन्ति विद्वांसो ब्रह्मवादिनः ।
एषा त्रयीगतिर्विप्राः प्रार्थ्या ब्रह्मविदां सदा ॥
एतदेव प्रशसन्ति सांख्ययोगसमाश्रिताः ।
एष ब्रह्मविदां मार्गः कथितो वेदवादिभिः ॥ [1250]
एवमेव विजानीत नात्र कार्या विचारणा ।
हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वसस्थितैः ॥
ओमित्येवं सदा विप्राः पठध्वं ध्यात केशवम् ।
ततो निःश्रेयसप्राप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥
एवं ध्यातो हरिः साक्षात्प्रसन्नो वो भविष्यति । [1255]
भवनाशमयं देवः करिष्यति न संशयः ॥
सदा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्तुमीश्वरम् ।
एष संसारविभवं विनङ्क्ष्यति जगद्गुरुः ॥
स्मरध्वं सर्वदा विष्णुं पठध्वं त्रिशरीरिणम् ॥
मनःसंयमनं विप्राः कुरुध्वं यत्नतः सदा । [1260]
शुद्धेऽन्तःकरणे विष्णुः प्रसीदति तपोधनाः ॥
ध्यात्वा मां सर्वयत्नेन ततो जानीत केशवम् ।
उपास्योऽयं सदा विप्रा उपायोऽस्मि हरे स्मृतौ ॥
उपायोऽयं मया प्रोक्तो नात्र संदेह इत्यपि ।
अयं मायी सदा विप्रा यतध्वं मायनाशने ॥ [1265]
यथा वो बुद्धिरखिला शुद्धा भवति यत्नतः ।
तथा कुरुत विप्रेन्द्रा यथा देवः प्रसीदति ॥
एवमुक्तास्तत सर्वे यतयः पुण्यशालिनः ।
यथावदुपगृह्णाना निरस्ताः संशयान्नृप ॥
एवमेवेति ते विप्राः प्राहुः प्राञ्जलयो हरम् । [1270]
छिन्नो नः संशयः सर्वो गृहीतोऽर्थः स तादृशः ॥
एतदर्थं समायाता वयमद्य तवालयम् ।
संगमाद्युवयोः सर्वो नष्टो मोहो महानिह ।
यथा वदसि देवेश तथा नः श्रेयसे परम् ॥
यथाह भगवान्रुद्रो यतामः सततं हरौ । [1275]
इति ते मुनयः प्रीताः प्रणेमुः केशवं हरिम् ॥

Colophon.

Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 M4 धनम् (for तप.) — T2 G1 om line 1243 — (L 1244) Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 -निलय (for -निचय) — (L 1245) Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 -दाता च (for -वशग) Cal ed मोक्ष (for मार्ग) — D8 om line 1246 — (L 1248) D6 प्राप्या, T1 G4 M प्रार्थ्यो, G2 प्रेक्ष्यो (for प्रार्थ्या) — (L 1249) D6 T2 4 G2 4 साख्ययोगं, G1 सांख्यं योग (for साख्ययोग-). — (L. 1250) D6 G4 M1 ब्रह्म- (for वेद-) — (L 1251) D6 विजानीयान् (for °नीत). — (L 1252) M1 3 एष (for एक) Dn Ds2 G4 सत्त्वमास्थितै (for °सस्थितै). — After line 1252, Dn Ds2 T1, 2 G1 4 5 ins .

12** नान्यो जगति देवोऽस्ति विष्णोर्नारायणात्पर. ।

— (L 1253) Dn Ds2 G2 M4 पठत (for पठध्व) — (L 1254) D6 T1 G1, 4 M1–3 व· श्रेयस- (for नि श्रे°) — (L 1256) Dn Ds2 G2 M दृढ हरि (for न संशयः) — (L 1257) Dn Ds2 T2 G1 4 5 M4 अच्युतम् (for ईश्वरम्) T1 यदीह प्रापुरुत्तमम् (for [b]) — (L 1258) D6 व्यपोहति (for विनङ्क्ष्यति) Dn Ds2 T4 G4 विनाशयति वो गुरु (for [b]) — (L 1259) Dn Ds2 D6 T1 2, 4 G1, 2, 4 5 सततं (for सर्वदा) — G4 om line 1260 — (L 1260) G2 मननं श्रवणं विप्रा (for [a]) — (L 1261) G5 शुद्धान्त - (for शुद्धेऽन्त.-) — (L 1262) M3 [अ]मुं (for मां) — (L 1263) T1 2 G1. 4 5 हरि (for सदा) Dn1 om (hapl) lines 1263[b]–1265[a] Dn Ds1 T1 2 G1 2, 4 5 उपास्ये(T2 G5 °यो)ऽस्मिन्हरौ स्मृत (for [b]) — (L 1264) D6 संशय (for संदेह) T2 4 G1 इष्यते (for इत्यपि) — G2 om line 1265. — (L 1265) T1 मान (for मायी) Dn Ds2 अघ- ; T1 G4 मान-, (for माय-) — Before line 1268, some Mss ins. वैशंपायन उवाच — (L 1268) Dn Ds3 T4 G2 M2 मुनय (for यतय) — (L 1269) M1 2 4 संशयं (for °यान्) Dn Ds2 T1 2 4 G1, 4 5 निरस(T1 2 G1 °स्य)न्संशयं नृप (for [b]) — (L 1270) M1 विप्रेन्द्रा (for तं विप्राः). D6 T2 G2 4 5 M1–3 प्रोचु (for प्राहु.) T1 नृप (for हरम्) — (L 4271) T1 सदाशिव (for स तादृश·) — (L. 1273) T1 G5 M1–3 शर्व (for सर्वो) — (L 1274) T4 G5 M पुरा (for परम्) — (L 1275) T4 हरे (for हरौ) — (L. 1276) M1–3 हरम् (for हरिम्)

COLOPHON. — *Mention of the Epic* . Ds2. — *Mention*

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्रुद्रः सर्वान्विस्मापयन्निव ।
स्तुत्या प्रचक्रमे स्तोतुं विष्णुं विश्वेश्वरं हरिम् ।
अर्थ्याभिः श्रुतियुक्ताभिर्मुनीनां शृण्वतां तदा ॥
नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । [1280]
यस्य भासा जगत्सर्वं भासते नित्यमच्युत ।
नमो भगवते देव नित्यं सूर्यात्मने नमः ॥
यः शीतयति शीतांशुर्लोकान्सर्वानिमान्प्रभुः ।
नमस्ते विष्णवे देव तुभ्यं सोमात्मने नमः ॥
यः प्रजाः प्राणयत्येको विश्वात्मा भूतभावनः । [1285]
नमः सर्वात्मने देव नमो वाय्वात्मने हरे ॥
यो दधार करेणासौ कुशचीरादि यत्सदा ।
दधार वेदान्सर्वांश्च तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः ॥
सर्वान्संहरते यस्तु संहारे विश्वदृक्सदा ।
क्रोधात्मा विश्वरूपोऽसि तुभ्यं रुद्रात्मने नमः ॥ [1290]
सृष्टौ स्रष्टा समस्तानां प्राणिनां प्राणदायिने ।
अजाय विष्णवे तुभ्यं स्रष्ट्रे विश्वसृजे नमः ॥
आदौ प्रकृतिमूलाय भूतानां प्रभवाय च ।
नमस्ते देवदेवेश प्रधानाय नमो नमः ॥
पृथिव्यां गन्धरूपेण संस्थितः प्राणिनां हरे । [1295]
दृढाय दृढरूपाय तुभ्यं गन्धात्मने नमः ॥
अपां रसाय सर्वत्र प्राणिनां सुखहेतवे ।
नमस्ते विश्वरूपाय रसाय च नमो नमः ॥
तेजसा भास्वरो यस्तु गुणो जन्तुहितः सदा ।
तस्मै देव जगन्नाथ नमो भास्वररूपिणे ॥ [1300]
वायोः स्पर्शो गुणो यत्र शीतोष्णसुखदुःखदः ।
नमस्ते वायुरूपाय नमः स्पर्शात्मने हरे ॥
आकाशेऽवस्थितः शब्दः सर्वश्रोत्रनिवेशनः ।
नमस्ते भगवन्विष्णो तुभ्यं शब्दात्मने नमः ॥
यो दधार जगत्सर्वं मायामानुपदेहवान् । [1305]
नमस्तुभ्यं जगन्नाथ मायिनेऽमायदायिने ॥
नम आद्याय बीजाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
अचिन्त्याय सुचिन्त्याय तस्मै चिन्त्यात्मने नमः ॥
हराय हरिरूपाय ब्रह्मणे ब्रह्मवादिने ।
नमो ब्रह्मविदे तुभ्यं ब्रह्मब्रह्मात्मने नमः ॥ [1310]
नमः सहस्रशिरसे सहस्रचरणाय च ।
नमः सहस्रवक्त्राय सहस्रनयनाय च ॥
विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्त्रे नमो नमः ।

---

of Khila Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2.4}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M — *Subparvan* Dn Ds_2 कैलासयात्रा — *Adhy no* DnDs_2 272, T_1 200; T_2 G_1 202, T_4 169, G_2 195, G_4 199; G_5 $M_{1.\ 2\ 4}$ 201, M_3 165

(L 1277) $M_{1\ 3}$ सर्वं (for सर्वान्) — (L 1278) T_2 G_1 सर्वेश्वरं (for विश्वे°) — (L 1279) D_6 अभ्याभि (for अर्थ्याभि·) T_4 G_4 अर्थ्याभिस्तु तदा वाग्भिर् (for ^{a}) — Before line 1280, Dn Ds_2 M ins महेश्वर उवाच — (L. 1281) Dn_2 G_2 उच्यते (for अच्युत) — (L 1282) D_6 सूर्याय ते (for °त्मने) — G_4 om (hapl) lines 1283–1288. G_3 om lines 1283–1284 — (L 1283) D_6 सर्वलोकान् (for लोकान्सर्वान्) Dn Ds_2 M_4 विभु (for प्रभु) — (L 1284) D_3 तुभ्यं, T_4 G_2 नित्यं (for देव) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 3}$ G_1 नित्यं (for तुभ्यं) — D_6 om (hapl) lines 1285–1290 — T_2 om (hapl) lines 1285–1288 — (L. 1285) M_{1-3} प्राणान् (for प्रजा.) G_2 M_4 प्रीणयति (for प्राण°) — (L 1286) Ds_2 G_2 वागात्मने (for वाय्वा°) G_3 तव (for हरे). — (L. 1288) G_1 सर्वान्वेदांश्च (by transp). — (L. 1289) T_4 विश्वसृक्, M_2 °कृत् (for °दृक्) — (L 1290) $T_{2\ 4}$ G_{1-3} रुद्ररूपो (for विश्व°) Dn Ds_2 क्रोधात्मासि विरूपोऽसि (for ^{a}) M_4 विश्वात्मने (for रुद्रा°). — (L 1293) $M_{2\ 4}$ -रूपाय (for -मूलाय) — G_3 om (hapl) lines 1295–1298 G_4 om (hapl) lines 1289–1301 — (L 1299) T_2 $G_{1\ 5}$ $M_{1\ 3}$ तेजसां (for तेजसा) Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 5}$ M भास्करो (for भास्वरो) Dn Ds_2 D_6 G_2 घृणो, M_3 गुहो (for गुणो) — (L 1300) Ds_2 $T_{1\ 2.4}$ $G_{1-3\ 5}$ M_3 भास्कर-, D_6 भासुर- (for भास्वर-) — (L 1301) G_1 वायौ (for वायो.) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G (G_4 om) M स्पर्श- (for स्पर्शो) M_3 यश्च (for यत्र) — (L 1302) D_6 T_4 सत्वात्मने, T_2 स्पर्शात्मनो, G_1 °त्मना (for °त्मने) — (L 1303) D_6 G_2 G_2 M_{1-3} य स्थित· (for ऽवस्थित.) T_1 सत्त्व- (for सर्व-) — (L 1304) $G_{1\ 4\ 5}$ सर्वात्मने (for शब्दा°) — (L 1306) D_6 ऽमायिमायिने; T_2 G_1 °यिदायिने (for °यदायिने) — (L. 1308) D_6 चिन्त्याय ते (for °त्मने) M_2 चिन्त्याचिन्त्यात्मने नमः (for ^{b}) — G_3 om (hapl) lines 1309–1313 — (L 1309) Dn Ds_2 D_6

विश्वहर्त्रे नमो नित्यं भूतावास नमो नमः ॥
इन्द्रियायेन्द्ररूपाय विषयाय सदा हरे । [1315]
नमोऽश्वशिरसे तुभ्यं वेदाहरणरूपिणे ॥
अग्नयेऽग्निपते तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ।
नमः सूर्याय भद्राय तेजसां पतये नमः ॥
नमः सोमाय सौम्याय नमः शीतात्मने हरे ।
नमो वषट्कृते तुभ्यं स्वधास्वाहास्वरूपिणे ॥ [1320]
नमो यज्ञाय ईज्याय हविषे हव्यसंस्कृते ।
नमः स्रुवाय पात्राय यज्ञाङ्गाय पराय च ॥
नमः प्रणवदेहाय क्षरायाप्यक्षराय च ।
वेदाय वेदरूपाय शस्त्रिणे शस्त्ररूपिणे ॥
गदिने खड्गिने तुभ्यं शङ्खिने चक्रिणे नमः । [1325]
शूलिने चर्मिणे नित्यं वरदाय नमो नमः ॥
बुद्धप्रियाय बुद्धाय प्रबुद्धाय सुखाय च ।
हरये विष्णवे तुभ्यं नमः सर्वात्मने गुरो ॥
नमस्ते सर्वलोकेश सर्वकर्त्रे नमो नमः ।
नमः स्वभावशुद्धाय नमस्ते यज्ञसूकर ॥ [1330]
नमो विष्णो नमो विष्णो नमो विष्णो नमो हरे ।
नमस्ते वासुदेवाय वासुदेवाय धीमते ॥
नमः कृष्णाय कृष्णाय सर्वावास नमो नमः ।
नमो भूयो नमस्तेऽस्तु पाहि लोकाञ्जनार्दन ॥
इति स्तुत्वा जगन्नाथमुवाच मुनिसत्तमान् । [1335]
इदं स्तोत्रमधीयाना नित्यं व्रजत केशवम् ।
शरण्यं सर्वभूतानां तत्र श्रेयो विधास्यति ॥
ये चेमं धारयिष्यन्ति स्तवं पापविमोचनम् ।
तेषां प्रीतः प्रसन्नात्मा पठतां शृण्वतां हरिः ।
श्रेयो दास्यति सर्वात्मा नात्र कार्या विचारणा ॥ [1340]
अवश्यं मनसा ध्यात केशवं भक्तवत्सलम् ।
श्रेयः प्राप्तुं यदीच्छन्ति भवन्तः संशितव्रताः ॥
इत्युक्त्वा भगवान्रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ।
सगणः शंकरः साक्षादुमया भूतभावनः ॥
ततस्ते मुनयः सर्वे परां निर्वृतिमाप्नुयुः । [1345]

T1 2 4 G (G4 om) दायिने (for -वादिने) —(L 1310) Cal ed तुभ्यं (for ब्रह्म-) — (L 1311) T1 2 4 G1 4 -किरणाय (for -चर°) G2 om lines 1311ᵇ–1312ᵃ — (L 1314) D6 G1 भूतवास (for भूता°) G4 विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्मे नमो नम —(L 1315) Dn ऐन्द्रियरूपाय (for इन्द्र°) D6 इन्द्राय इन्द्ररूपाय , T4 इन्द्रियोपेन्द्रियोपेन्द्रा (for ᵃ). — G3 om (hapl) lines 1316–1320 (L 1316) Dn Ds2 T4 G2 वेदाभरणरूपिणे (for ᵇ) — G1 om (hapl) lines 1317–1320 — (L 1317) D6 नित्यं (for तुभ्यं) — G2 4 om (hapl) line 1318 —(L 1318) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G5 सूर्याय सूर्यपुत्रा(D6 °रूपा- , T2 G5 °भद्रा)य (for ᵃ) D6 ज्योतिषा (for तेजसां) — (L 1319) T1 शान्तात्मने (for शीता°) Dn2 D6 नम (for हरे). — After line 1319, D6 ins

13** रुद्राय रुद्ररूपाय विषयाय सदा हरे ।

— (L 1320) D6 T4 स्वधास्वाहात्मरूपिणे (for ᵇ) — (L. 1321) T1 हविषे (for ईज्याय) G3 नमो विश्वरसेज्याय (for ᵃ) T1 नित्यं कव्यं च संस्कृते (for ᵇ) — (L 1323) D6 भयायाथ भयाय च (for ᵇ) — After line 1323, T4 ins

14** वेदाय वेदरूपाय अक्षय्याय क्षयाय च ।

— D6 reads line 1324 twice. — (L. 1324) D6 (both times) T1 2 4 G देवाय देवरूपाय , Cal ed वेदरूपाय वेदाय (for ᵃ) D6 (first time) अक्षयाय क्षयाय च , Cal ed शास्त्राय शास्त्ररूपिणे (for ᵇ) — (L 1325) D6 T1 2 4 G चक्रिणे (for खड्गिने) G4 om (hapl) lines 1325ᵇ–1328ᵃ D6 T1 2 4 G1–3 5 खड्गिने (for चक्रिणे) — (L 1327) D6 T2 4 G1–3 5 M2–4 बुद्धिप्रियाय (for बुद्ध°) — (L 1329) D6 T4 G3 नमोऽस्तु ते (for नमो नमः) —(L 1330) D6 -शब्दाय (for शुद्धाय). — (L 1331) M1 3 जिष्णो (for the third विष्णो). T2 G1 हरे नम (by transp); G4 हरे हरे — (L 1333) T2 G1 नीलाय (for the second कृष्णाय) — M1 om line 1335 — (L 1336) Dn2 Ds2 D6 T4 M1 3 इम (for इदं). — (L 1337) D6 T1 2 G M1–3 शरणं (for °ण्यं). — (L. 1838) -विमोचकम् (for °नम्) — (L. 1339) M3 प्रपन्नात्मा (for प्रस°) — (L 1340) Dn Ds2 T1. 2. 4 G1 3–5 धर्मात्मा (for सर्वात्मा) — (L. 1341) D6 ध्येयं ; T1 2 ध्यात्वा , G3 ध्यातं (for ध्यात) G(ed) अप्यहं स्तोतुमिच्छामि (for ᵃ) — (L 1342) M1–3 -प्राप्तिं (for प्राप्तुं). D6 यदिच्छन्ति (for यदी°) — Before line 1343, D6 ins. वैशंपायन उवाच — (L. 1344) G4 सह (for भूत-). — After line 1345, Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 ins :

15** तमेव परमं तत्त्वं मत्वा नारायणं हरिम् ।

विस्मयं परमं गत्वा मेनिरे स्वकृतार्थताम् ॥
लोकपालास्तदा विष्णुं नमस्कृत्य हरिं तदा ।
जग्मुः स्वान्यथ वेश्मानि गणैः सर्वैर्नृपोत्तम ॥
आरुह्य भगवान्विष्णुर्गरुडं पक्षिपुंगवम् ।
शङ्खी चक्री गदी खड्गी शार्ङ्गी तूणीतलत्रवान् ॥ [1350]
यथागतं जगन्नाथो ययौ वदरिकामनु ।
सायाह्ने पुण्डरीकाक्षो नित्यं मुनिनिषेविताम् ॥
तत्र गत्वा यथायोगं विश्रम्य हरिरीश्वरः ।
अर्चितो मुनिभिः सर्वैर्निषसाद सुखासने ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु पौण्ड्रो नृपवरो नृप । [1355]
बलवान्सत्त्वसंपन्नो योद्धा विपुलविक्रमः ॥
वृष्णिशत्रुस्तदा राजा कृष्णद्वेष्टा बलात्तदा ।
नृपान्सर्वान्समाहूय प्रोवाच नृपसंसदि ॥
जिता च पृथिवी सर्वा जिताश्च नृपसत्तमाः ।
वृष्णयस्ते बलोन्मत्ताः कृष्णमाश्रित्य गर्विताः ॥ [1360]
न दास्यन्ति करं सर्वे मम ते कृष्णसंश्रयात् ।
स तु कृष्णश्च बलवान्मामवज्ञाय तिष्ठति ॥
अहं चक्रीति गर्वोऽभूत्तस्य गोपस्य सर्वदा ।
शङ्खी चक्री गदी शार्ङ्गी तूणीशरसहायवान् ।
एवमादिर्महागर्वस्तस्य संप्रति वर्तते ॥ [1365]
लोके च मम यन्नाम वासुदेवेति नित्यशः ।
अगृह्णान्मम तन्नाम गोपो मदबलान्वितः ॥
तस्य चक्रस्य यच्चक्रं ममापि निशितं महत् ।
गर्वहन्तृ सदा तस्य बलि नाम्ना सुदर्शनम् ॥
सहस्रारं महाघोरं तस्य चक्रस्य नाशनम् । [1370]
अनेन महता चक्रं गोपकस्य नृपोत्तमाः ॥
ममाप्येतद्धनुर्दिव्यं शार्ङ्गं नाम महावरम् ।
नाशयामि न संदेहश्चक्रं तस्य यदद्भुतम् ।
पाञ्चजन्यो महाशङ्खो महानादः सदा बभौ ।
तस्य शङ्खस्य जेतासौ पश्यध्वं नृपसत्तमाः ॥ [1375]
गदा कौमोदकी नाम ममेयं महती दृढा ।
कालायससहस्रस्य भारेण सुकृता मया ॥
खड्गो नन्दकनामासौ ममायं विपुलो दृढः ।
अन्तकस्यान्तको घोरस्तस्य खड्गस्य नाशकः ॥

— (L 1346) G2 M2 स्म (for स्व-) M3 मेनिरे परमार्थताम् (for ᵇ) — (L 1347) Dn2 मुदा (for तदा) — (L 1350) G1 शङ्खचक्र- (for शङ्खी चक्री) G3 शङ्खी खड्गी गदी शार्ङ्गी (for ᵃ) M1 3 शृङ्गी- (for तूणी-) — (L 1351) D6 T1 यथागतो (for °गतं) — (L 1352) M3 -निषेवितः (for °ताम्) — (L. 1353) Dn Ds2 T4 G2 विनम्य, T1 M3 विश्राम्य (for विश्रम्य) — (L 1354) G3 (also as above) नित्यं मुनिनिषेविताम् (for ᵇ)

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G — *Sub-parvan* Dn Ds2 D6 M कैलासयात्रा — *Adhy no* Dn1 Ds2 274, T1 G3 201, T2 G1 203, G2 196, G4 M4 200; G5 202, M1-3 166

T2 G1 om the ref — (L 1355) Dn Ds2 T1 2 4 G -वरोत्तम (for -वरो नृप) — (L 1357) T4 G1 कृष्णे (for वृष्णि-) D6 T2 4 G1 5 सदा (for तदा) D6 T2 राजन् (for राजा). Dn Ds2 G2 3 कृष्णद्वेषी, T1 °द्वेषाद् (for °द्वेष्टा) D6 बली (for बलात्) — (L 1358) G3 -सत्तम (for -संसदि) — (L 1360) D6 T1 2, 4 G1, 4, 5 दर्पिताः (for गर्विता.)

— (L 1361) Dn Ds2 T4 दास्यन्ति मे (for न दास्यन्ति). Dn1 सर्वं (for सर्वे) D6 G2 M दास्यन्ति करसर्वस्वं (for ᵃ) Dn1 Ds2 T1 G2 M न हि ते, Dn2 निहते; D6 T4 न हि मे (for मम ते) Cal ed न हि ते मम शत्रव. (for ᵇ) — (L 1362) Dn Ds2 G2 4 स तु कृष्णश्चक्रबलान्, Cal ed कृष्णश्चक्रबलान्मत्तो (for ᵃ) — (L 1363) G2 ऽयं (for ऽभूत्) — (L 1364) Dn Ds2 शरी तूणी (for तूणीशर-) — (L 1366) Dn Ds2 विश्रुतम् (for नित्यश) — (L 1367) D6 T4 गोपालोऽति- (for गोपो मद-) M1 2 गोपो बलमदान्वित (for ᵇ) — (L 1368) G4 ममासीन्निश्चितं महत् (for ᵇ) — (L 1369) D6 G1 5 गर्वहर्तृ, T4 °भङ्गं (for °हन्तृ) Dn Ds2 M1 3 नाम्ना चापि, D6 बभौ नाम्ना, M2 4 नाम चापि (for बलि नाम्ना) — (L. 1370) G4 M2-4 नाशकम् (for °नम्) — (L 1371) Dn Ds2 गोपजस्य (for °कस्य) M गोपस्य नृपसत्तमा· (for ᵇ) — Dn Ds2 M3 om lines 1373-1375 — (L. 1376) D6 T1 4 G2 3 चैव (for नाम) T1, 4 G3 बृहती (for महती) — (L 1377) T2 G1 5 सुकृतं; G3 °तो (for °ता) — (L 1379) D6 T2 G3, 4

ततश्चाहं गदी खड्गी शार्ङ्गी चक्री तलत्रवान् । [1380]
युधि जेतास्मि कृष्णस्य नात्र कार्या विचारणा ॥
मां च ब्रूत नृपाश्चैवं गदिनं चक्रिणं तथा ।
शङ्खिनं शार्ङ्गिणं वीरं ब्रूत नित्यं नृपोत्तमाः ।
वासुदेवेति मां ब्रूत न तु गोपं यदूत्तमम् ॥
एकोऽहं वासुदेवो हि हत्वा तं गोपदारकम् । [1385]
सख्युर्मम निहन्तारं नरकस्य महात्मनः ॥
मां तथा यदि न ब्रूत दण्ड्या भारं शतं शतम् ।
सुवर्णस्य च निष्कस्य धान्यानां बहुशस्तथा ॥
तथा ब्रुवति राजेन्द्रे मनसा दुःसहं तदा ।
केचिल्लज्जासमायुक्ता आसते वीर्यवत्तराः । [1390]
रसज्ञा बलवीर्यस्य केशवस्य सदा नृपाः ॥
अपरे तु नृपा राजन्नेवमेवेति चुक्रुशुः ।
अन्ये बलमदोत्सिक्ता जेष्यामः केशवं रणे ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः कैलासशिखरान्निर्गतो मुनिसत्तमः ।
नारदः सर्वलोकज्ञः पौण्ड्रस्य नगरं प्रति ॥ [1395]
अवतीर्य नभोमार्गात्प्रत्यागम्य नृपोत्तमम् ।
द्वाःस्थेन च समाज्ञप्तः प्रविवेश गृहोत्तमम् ॥
अर्घ्यादिसमुदाचारं नृपाल्लब्ध्वा महामुनिः ।
निषसादासने शुभ्रे स्वास्तृते शुभ्रवाससा ॥
कुशलं पृष्टवान्भूयो नृपस्य मुनिसत्तमः । [1400]
उवाच नारदं भूयः पौण्ड्रको बलगर्वितः ॥
भवान्सर्वत्र कुशलः सर्वकार्येषु पण्डितः ।
प्रथितो देवसिद्धेषु गन्धर्वेषु महात्मसु ॥
सर्वत्रगो निराबाधो गन्ता सर्वत्र सर्वदा ।
अगम्यं तव विप्रेन्द्र ब्रह्माण्डेऽत्र न किंचन ॥ [1405]
नारदैवं वद त्वं हि यत्र यत्र गतः सदा ।
तत्र तत्र तपःसिद्धो लोके प्रथितवीर्यवान् ॥
पौण्ड्र एव बली ख्यातो वासुदेवेति शब्दितः ।
शङ्खी चक्री गदी शार्ङ्गी खड्गी तूणीतलत्रवान् ॥
विजेता राजसिंहानां दाता दानस्य सर्वदा । [1410]
भोक्ता राज्यस्य सर्वस्य शास्ता राज्ञां बलाद्बली ।
अजेयः शत्रुसैन्यानां रक्षिता स्वजनस्य ह ॥
योऽन्यो गोपकनामासौ वासुदेवेति शब्दितः ।

नाशन. (for °क·) — (L 1380) Dn_2 M_2 तत्रायं च, G_3 ततश्चायं (for °श्चाहं) D_6 M_{1-3} चक्री, G_2 शङ्खी (for खड्गी). T_4 ततश्चापाङ्गखड्गी च (for ^{a}) Ds_2 शङ्खी, T_4 चक्री, G_2 शङ्खी (for शार्ङ्गी) Dn शङ्खी, D_6 M_3 खड्गी, T_4 शार्ङ्गी (for चक्री) Dn Ds_2 तनुत्रवान् (for तलत्र°) — (L 1381) D_6 हन्ता च, T_4 पाता च (for जेतास्मि) — (L 1386) Dn Ds_2 D_6 T_4 M बलाद्धन्ता (for निहन्तारं) — (L. 1387) D_6 दण्डो (for दण्ड्या) Dn Ds_2 $M_{1\ 3}$ भारशतै ; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 3}$ भारशतं (for भारं शतं) — (L. 1388) Dn Ds_2 $T_{1\ 4}$ $G_{2\ 3}$ M_2 धान्यस्य ; $M_{1\ 3}$ धनानां (for धान्यानां) — (L 1399) D_6 मनसा दु खसंयुता (for ^{b}) — (L 1390) G_2 om (hapl) 1390^b–1393^a M_4 आसंस्ते (for आसते) Ds_2 बलवत्तरा , D_6 T_4 G_4 वीर्यसत्तमा , G_3 M °वत्तमा (for °वत्तरा) — (L 1391) G_4 नृप (for नृपा·) Bom Poona eds G(ed) राजानस्ते सदा नृप (for ^{b})

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_3 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M — *Adhy name* . Dn Ds_2 M पौण्ड्रवध.. — *Adhy. no.* : Dn Ds_2 275, T_1 G_3 202 , T_2 G_1 204 , T_4 171 , G_3 197 ; G_4 201 , G_5 203 , M_{1-4} 167 , M_4 300.

T_4 om the ref — (L 1394) D_6 निर्गता मुनिसत्तमाः (for ^{b}) — G_1 om lines 1396–1399 — (L 1396) Dn_2 Ds_2 G_2 M_4 नभोभागात् (for °मार्गात्) M_1 प्रतिगम्य ; M_4 प्रत्युद्गम्य (for प्रत्यागम्य) Dn Ds_2 T_4 नरोत्तमम् (for नृपो°). — (L 1397) G_2 द्वारस्थेन (for द्वा स्थेन च). — (L 1399) D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ शुद्धे (for शुभ्रे) Dn_1 Ds_2 M_3 ह्यास्तृते , $T_{1.\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{1\ 2\ 4}$ वि° (for स्वा°). — (L 1400) Dn Ds_2 नृप स मुनिसत्तमम् (for ^{b}) — (L 1401) T_2 $G_{1\ 5\ 4}$ वचनं (for नारदं) — (L 1403) D_6 प्रार्थितो (for प्रथितो) — (L 1405) न हि (for ऽत्र न) — (L. 1406) Dn Ds_2 भवान् (for सदा) — (L 1408) Dn Ds_2 T_4 च विख्यातो ; G_2 बलख्यातो (for बली ख्यातो) T_1 T शब्दयते (for शब्दित). — G_3 om lines 1410-1413. — (L 1409) G_1 शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गी (for ^{a}) Dn Ds_2 -तनुत्रवान् (for -तलत्र°) — (L 1410) Dn Ds_2 सर्वस्य ; T_1 धान्यस्य (for दानस्य) — (L. 1411) Dn Ds_2 राजा (for राज्ञां) — (L. 1413) Dn_1 ऽयं ; Dn_2 Ds_3 T_4 G_3 ऽद्य (for

तस्य वीर्यबले न स्तो नाम्नश्च मम धारणे ॥
स हि गोपो वृथा बाल्याद्धारयत्येव नाम मे । [1415]
इदं निश्चिनु विप्रेन्द्र एक एव भवाम्यहम् ॥
वासुदेवो जगत्यस्मिन्निर्जित्य बलिनं यदुम् ।
वृष्णीन्सर्वान्बलाज्जित्वा निर्दहिष्ये च तां पुरीम् ।
द्वारकां वृष्णिनिलयां योद्धा चाहं महामते ॥
एते च बलिनः सर्वे नृपा मम समागताः । [1420]
अश्वाश्च वेगिनः सन्ति रथा वायुजवा मम ।
नागा मत्ताः सहस्रं च शतं नियुतमेव च ॥
एतेनैव बलेनाजौ हनिष्ये केशवं रणे ।
तस्मादेवं सदा विप्र वद ब्रह्मपुरे मम ॥
इन्द्रस्यापि सदा विप्र वद नारद सांप्रतम् । [1425]
प्रार्थनैषा मम विभो नमस्ये त्वां तपोधन ॥

नारद उवाच ।

सर्वत्रगः सदा चास्मि यावद्ब्रह्माण्डसंस्थितिः ।
अवार्यः सर्वलोकेषु गमने केनचिन्नृप ॥
किं तु वक्तुं तथा राजन्नोत्सहे नृपसत्तम ।
महीं शासति देवेशे चक्रपाणौ जनार्दने ॥ [1430]
विष्णौ सर्वत्रगे देवे दुष्टान्हत्वा सबान्धवान् ।
वासुदेवेति को नाम तिष्ठत्यस्मिन्हराविति ।
को नाम वक्तुमेवं हि कृष्णे शासति गोपतौ ॥
अज्ञानाद्वक्तुमेवं चेत्समर्थः प्राकृतो जनः ।
हरिः सर्वत्रगो विष्णुर्दर्पं ते व्यनेष्यति ॥ [1435]
अचिन्त्यविभवो विष्णुः शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।
आदिदेवः पुराणात्मा दर्पं ते व्यपनेष्यति ॥
हास्यमेतन्महाराजन्यच्चक्रं तव संस्थितम् ।
शार्ङ्गं शङ्खं तथा राजन्गदा घोरतरा हि ते ।
अतीव हासकालोऽयं तव संप्रति वर्तते ॥ [1440]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः क्रुद्धो महाराज पौण्ड्रो बलमदान्वितः ।
नारदं विप्रवर्यं तं प्रोवाच नृपसंसदि ॥
मा मैवं वद देवर्षे राजाहं विजयी सदा ।
गच्छ त्वं काममद्यैव मुनिः शापप्रदः सदा ।
भीतस्त्वत्तो महाबुद्धे गच्छ त्वं काममत्र ह ॥ [1445]
इत्युक्तो नृपवीर्येण तूष्णीमेव स नारदः ।

ऽन्यो) D_6 T_4 G_2 -ह्यरोऽसौ (for -नामासौ) —(L 1416) G_2 वासुदेव (for एक एव) —(L 1417) D_6 पदम् (for यदुम्) —(L 1418) Dn Ds_2 क्षिप्त्वा, G_2 जित्य (for जित्वा) Dn_2 Ds_2 $M_{3\ 4}$ निहनिष्ये (for निर्दहिष्ये) —(L 1419) $G_{1\ 4}$ M_3 विष्णु (for वृष्णि-) G_5 महामुने (for °मते) —(L 1421) D_6 T_4 बहवः (for वेगिनः) G_2 तथा (for रथा) G_1 वायुजिता (for °जवा) —(L 1422) M_4 नानामत्रा (for नागा मत्ता) G_5 नागा सहस्रमत्ताश्च (for ᵃ) Dn Ds_2 गजा (for शत). —(L 1423) Dn Ds_2 [अ]हं (for [ए]व) D_6 $T_{1\ 2,4}$ G [अ]हं (for [आ]जौ —(L 1426) $M_{1\ 3}$ तपोधनम् —(L 1427) D_6 सो (for च) —(L 1428) Dn Ds_2 $T_{2,4}$ $G_{1,2\ 4}$ आचार्यः (for अवार्य) Dn Ds_2 D_6 -कार्येषु (for -लोकेषु) —(L 1429) Dn Ds_2 $T_{2,4}$ G_{1-4} M_1 नु (for तु) Dn Ds_2 $G_{1\ 2}$ G_{1-4} M_4 उत्सहे (for नो°). —(L. 1432) D_6 नृपाविह ; G_2 नराधिप (for हराविति). —(L 1433) Dn Ds_2 M गोमतीम् (for गोपतौ) —(L 1434) Dn Ds_2 समर्था प्राकृता जना (for ᵇ) —(L 1438) Dn D_6 $T_{1,4}$ $G_{1,4}$ M_4 महाराज ; T_2 महद्राजन्, M_2 वहन्रा° (for महारा°). Dn तच्च (for तव) G_2 चक्रं तव सुसंस्थितम् (for ᵇ) —(L 1439) Ds_2 $T_{1\ 4}$ G_2 खड्गं , D_6 M_2 शङ्ख. , G_3 चक्रं (for शङ्खं) G_1 गदा (for तथा) Dn शार्ङ्गंखड्गं तथा राजन् (for ᵃ) D_6 T_4 M_{1-3} घोरतमा (for °तरा) Dn Ds_2 महाघोरं न दाप्यते, T_1 महाघोरतरा हि ते; G_2 महाघोरं तमो हि ते (for ᵇ)

Colophon — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M — *Adhy name* Dn Ds_2 पौण्ड्कनारदसंवाद , D_6 M पौण्ड्कवधः ; T_4 पौण्ड्वधः — *Adhy no* Dn_2 Ds_2 276 ; T_1 G_3 203 , T_2 G_1 205 , T_4 172 , G_2 186 , G_4 202 ; G_5 204 , M_{1-3} 168 M_4 204

(L 1441) T_2 $G_{1\ 5}$ महातेजा· (for °राज). Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G_{1-6} M_1 पौण्ड्रो मदबलान्वित· (for ᵇ) —(L. 1443) T_1 विप्रर्षे (for देवर्षे) Dn_2 किमिदं विप्र विप्रर्षे , Ds_2 किमभिप्रेत्य विप्रर्षे , M_2 मा चैवं वद विप्रर्षे (for ᵃ). M_3 राजानं (for राजाहं) D_6 T_4 G_3 सह (for सदा) Dn Ds_2 राजाह च द्विजैः सह (for ᵇ) —(L 1444) Dn Ds_2 अथ वा (for अद्यैव). Dn Ds_2 मुने (for मुनि·) D_6 T_4 G_3

जगामाकाशगमनो यत्र तिष्ठति केशवः ।
स गत्वा विष्णुसकाशं विष्णोः सर्व शशंस ह ॥
तच्छ्रुत्वा भगवान्विष्णुर्यथेष्टं वदतामिति ।
गर्व तस्यापनेष्यामि श्वोभूते मुनिसत्तम । [1450]
इत्युक्त्वा विररामैव तस्मिन्बदरिकाश्रमे ॥
ततः पौण्ड्रो महावीर्यो बलैर्बहुभिरीश्वरः ।
अश्वैरनेकसाहस्रैर्गजैर्बहुभिरन्वितः ॥
सप्तकोटिरथैर्युक्त ईश्वरः सत्यसंगरः ।
अनेकशतसाहस्रैः पत्तिभिश्च समन्वितः । [1455]
एकलव्यप्रभृतिभी राजभिश्च समन्वितः ॥
अष्टौ हयसहस्राणि नागानां नियुतं तथा ।
प्रयुतं पत्तिसाहस्रं तद्बलं समपद्यत ॥
एतेन तु बलेनाजो प्रस्फुरन्नृपसत्तम ।
विरराज महाराज उदयस्थो यथा रविः ॥ [1460]
ययौ मध्यमरात्रेण नगरीं द्वारकामनु ।
पत्तयो दीपिकाहस्ता रात्रौ महति दारुणे ॥
ययुर्विविधशस्त्रौघाः सपतन्तो महाबलाः ।
द्वारकां वीर्यसंपन्नां महाघोरां नृपोत्तमाः ॥
रथं महान्तमारुह्य शस्त्रौघैश्च समन्वितम् । [1465]
पट्टसासिसमाकीर्णं गदापरिघसंकुलम् ॥
शक्तितोमरसंकीर्णं ध्वजमालासमाचितम् ।
किंकिणीजालसंयुक्तं शरासिप्रासशोभितम् ॥
महाघोरं महारौद्रं युगान्तजलदोपमम् ।
धनुर्गदासमाकीर्णं महावातजवोपमम् । [1470]
अश्यर्कसदृशाकारं ययौ द्वारवतीमनु ॥
गृहीतदीपिको राजा वीर्यवान्बलवान्नृप ।
हन्तुमैच्छज्जगन्नाथं वृष्णींश्चैव समन्ततः ॥
आकर्षन्बलमुख्यांस्तान्राज्ञः सर्वान्महाद्युतिः ।
पूर्वद्वारं समागम्य बलं संस्थाप्य यत्नतः । [1475]
इदं प्रोवाच राजा तु नृपान्सर्वानवस्थितान् ॥
ताड्यतामत्र भेरी तु नाम विश्राव्य मामकम् ।
युध्यतां युध्यतामत्र देयं वा प्रतिदीयताम् ॥
आगतः पौण्ड्रराजोऽयं युद्धार्थी वीर्यवत्तरः ।
हन्तुकामः समग्रान्वः कृष्णबाहुबलाश्रयान् ॥ [1480]

भवान् (for सदा) —(L 1445) Dn Ds2 अद्य हि (for अत्र ह) — G3 om lines 1446–1448 – (L 1446) Ds2 D6 M2 5 इत्युक्तो नृपवर्येण (for ᵃ) —(L 1448) D6 T2 4 G1 4. 5 M गत्वा विष्णुसकाशं स , T1 गत्वा तत्र तथा विष्णोर् (for ᵃ) T1 यथा (for विष्णो) —(L 1450) Dn Ds2 D6 T4 G1 2 M दर्पं (for गर्वं) Dn Ds2 T1 2 4 G द्विज- (for मुनि-) —(L 1451) D6 T1 2 4 G1–4 आसि-न्बदरिकावने (for ᵇ) —(L 1452) Dn Ds2 M2 महाबाहुर् (for °वीर्यो) — G2 om line 1453 G4 om lines 1454–1455. —(L 1454) T1 G2 3 शस्त्र- (for सप्त-) T1 G3 -धनैर्युक्तम् , T2 -धनैर्युक्त (for -रथैर्युक्त·) Dn Ds2 M शस्त्र- (M2 सप्त)कोटिसमायुक्त (for ᵃ) Dn Ds2 स राजा (for ईश्वर) —(L 1455) D6 पङ्क्तिभिश् (for पत्ति°) —G1 om line 1456 —(L. 1456) Dn Ds2 समन्तत. (for °न्वित.). —(L 1457) Dn Ds2 G2 रथ- (for हय-) Dn Ds2 G4 T4 G2 M1 4 अयुतं (for नियुतं) —(L 1458) Dn Ds2 अर्बुदं पत्तिसंघानां (for ᵃ) — —(L 1359) D6 M प्रत्व-रन् (for प्रस्फुरन्) —(L 1460) D6 T2, 4 G1 3, 4, 5 M3 महावीर्यं (for °राज). Dn Ds2 M2 महारविः (for यथा रविः). —(L 1461) Dn Ds2 G4 स ययौ मध्यरात्रेण (for ᵃ) —(L 1462) M पत्तिनो (for पत्तयो). Dn Ds2 D6 तमसि (for महति) —(L 1463) Cal ed. -शस्त्राढ्या (for -शस्त्रौघा) —(L 1465) Dn Ds2 T4 समावृतम् , G1 निरन्त-रम् (for समन्वितम्) —(L 1466) T1 2 G4 3–5 -शोभितम् (for -संकुलम्) G2 महाजलदसंनिभम् (for ᵇ) — G2 om lines 1467–1470 T4 om line 1467 . — (L 1467) Dn1 -समन्वितम् , D6 -समाकुलम् (for °चितम्) T1 ध्वजमालाभि-रञ्जितम् (for ᵇ) —(L 1468) G5 संकीर्णं (for -संयुक्तं) D6 T4 शक्त्यृष्टि- , T1, 2 गदासि- , (for शरासि-) Dn Ds2 -संयुतम् , D6 T4 M1 3 -तोमरम् (for -शोभितम्) —(L 1469) D6 T4 महाघोषं (for °घोरं) — D6 T1 2 4 G1, 3 om line 1470 — (L 1470) G4 5 समायुक्तं (for °कीर्णं) Dn Ds2 महावाद्योपम महत् , Cal ed महामेघोपम महत् (for ᵇ) —(L 1471) D5 T1 2 4 G3 अत्यर्क- , G4 5 अर्कस्य (for अश्यर्क-). —(L 1472) M1 3 राजन् (for राजा) T4 M1–3 नृप (for नृप). —(L 1473) T1, 2 4 G वृष्णिवीरं (for वृष्णींश्चैव) — (L 1474) T1, 2 G1 3 5 राजा (for राज्ञ·). D6 तत्र (for सर्वान्) T1, 2 G1 3, 4 महामतिः (for °द्युतिः) — (L 1475) Dn Ds2 पुरद्वारं समासाद्य (for ᵃ) — (L 1476) T1 उपस्थितान् (for अव°) —(L 1478) G5 वध्यताम्

इति ते प्रेषिताः सर्वे समाघ्नंस्तूर्यकान्बहून् ।
दीपिकाश्च प्रदीप्यन्ते बह्वयः शतसहस्रश. ॥
इतश्चेतश्च राजानो वर्तन्ते युद्धलालसाः ।
पुरीं ते परितस्तस्थुः क्षत्रियाः शस्त्रिणस्तथा ।
सिंहनादं प्रकुर्वन्तः शस्त्रधारासमाकुलाः । [1485]
कुतो नु वृष्णिप्रवरः कुतो राजा जगत्पतिः ॥
कुतश्च सात्यकिर्वीर. कुतो हार्दिक्य एव च ।
कुतो नु बलभद्रश्च सर्वयादवसत्तमः ।
इत्येवं कथयन्तो वै राजानः सर्व एव तु ॥
आदाय शस्त्राणि बहूनि सर्वतः [1490]
शरांश्च चापानि महान्ति सर्वे ।
युद्धाय संनाहनिबद्धदृष्टयो
ययुः पुरीं द्वारवतीं नृपोत्तमाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततश्च यादवाः सर्वे दृष्ट्वा सैनिकसंचयम् ।
रात्रौ च समनुप्राप्तं महाशस्त्रसमाकुलम् ॥ [1495]
महावातसमुद्भूतं कल्पान्ते सागरोपमम् ।
अचिन्त्यं सर्वभूतानां कालान्तकयमोपमम् ॥
संनद्धाः समपद्यन्त शस्त्रिणो युद्धलालसाः ।
गृहीतदीपिकाः सर्वे यादवाः शस्त्रयोधिनः ॥
सात्यकिर्बलभद्रश्च हार्दिक्यो निशठस्तथा । [1500]
उद्धवोऽथ महाबुद्धिरुग्रसेनो महाबलः ॥
अन्ये च यादवाः सर्वे कवचग्रहे रताः ।
सामन्ता युद्धकुशला रात्रौ संनाहयोधिनः ॥
खड्गिनः शस्त्रिणश्चैव सर्वे शस्त्रसमाकुलाः ।
युद्धाय समपद्यन्त बहवो बाहुशालिनः ॥ [1505]
रथिनो गजिनश्चैव सादिनः सायुधास्तथा ।
नित्ययुक्ता महात्मानो धन्विनः पुरुषोत्तमाः ॥
निर्ययुर्नगरात्तूर्णं दीपिकाभिः समन्ततः ।
कुतः पौण्ड्रक इत्येव ब्रुवन्तः सर्वसात्वताः ॥
दीपिकादीपितो देशो निस्तमाः समपद्यत । [1510]
ततो वितिमिरो देशः समन्तात्प्रत्यपद्यत ।
युद्धं समभवद्घोरं वृष्णीनां क्षत्रियैः सह ॥
ततो महान्समभवत्संनादो लोमहर्षणः ।
हया हयैः समायुक्ताः गजाश्च रथयूथपैः ॥

(for युध्यताम्) —(L 1479) Dn Ds$_2$ G$_2$ आगतः पौण्ड्रको राजा (for ^{a}) T$_2$ G$_3$ M$_4$ युद्धार्थं (for °र्थी) D$_6$ T$_{1,2}$ G M वीर्यसत्तम ; T$_4$ °वत्तम (for °वत्तरः) —(L 1480) T$_{1\ 2}$ G हत्वा वृष्णीन् (for हन्तुकाम) M$_4$ -बलाश्रितान् (for °श्रयान्) —(L 1481) Dn Ds$_2$ समीयु· सूर्यकान्बहून्; G$_2$ सवनं सूचका° (for ^{b}) —(L. 1483) Dn Ds$_2$ युध्यन्ते, T$_4$ G$_4$ वर्धन्ते (for वर्तन्ते) —(L 1484) T$_4$ G$_{2\ 4}$ पुरतस् (for परितस्) T$_1$ तत्र (for तस्थुः) Dn Ds$_2$ पुरीं ते पुरतस्तत्र (for ^{a}) —(L 1488) M$_3$ स (for नु) —(L. 1489) Dn Ds$_2$ ते, M$_4$ च (for तु) —(L 1491) Dn Ds$_2$ बहूनि (for महान्ति) T$_2$ G$_1$ संयुगे (for सर्वे) —(L. 1492) Dn Ds$_2$ T$_2$ G$_{2,3}$ -निबद्धशो ययुर् (for °द्धदृष्टयो) —(L. 1493) Dn Ds$_2$ T$_4$ G$_{2\ 3}$ हरे , D$_6$ तत (for ययु·) G$_1$ नृपोत्तम·

Colophon — *Mention of the Epic* , Ds$_2$ — *Mention of Khila* Dn Ds$_2$ D$_6$ T$_{1\ 2\ 4}$ G M — *Adhy name* Dn Ds$_2$ M पौण्ड्रकवध , T$_1$ G$_5$ पौण्ड्रकस्य द्वारकागमनम्, G$_4$ पौण्ड्रवध — *Adhy no* : Dn Ds$_3$ 277, T$_1$ G$_3$ 204; T$_2$ G$_1$ 206; T$_4$ 173, G$_2$ 199, G$_5$ 205, M 169

(L 1494) -संचयान् —(L 1495) Dn Ds$_2$ G$_{2\ 4}$ व्यसन (for समनु-) —(L 1496) D$_6$ T$_{1,2}$ G कल्पान्ते सागरं यथा, Bom Poona eds G(ed) °न्ते समरोपमम् (for ^{b}) —(L 1497) G$_{2\ 3-5}$ -शतोपमम् (for -यमो°) — Dn Ds$_2$ om line 1498 —(L 1498) T$_1$ सनाथा· (for संनद्धा.) G$_1$ शस्त्रेणायुधलालसा. (for ^{b}). —(L. 1499) G$_3$ गृहीत्वा (for गृहीत-) G$_5$ चित्र- (for शस्त्र) —(1501) D$_6$ T$_4$ G$_2$ स (for ऽथ). —(L 1502) D$_6$ T$_4$ कवचावृतमूर्तय. (for ^{b}) —(L 1503) Dn Ds$_2$ M$_1$ समस्त-, D$_6$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_3$ समन्ताद्, G$_2$ समर्था (for सामन्ता) —(L 1504) Dn Ds$_2$ T$_1$ शस्त्रिण खड्गिनश्चैव (for ^{a}) —(L 1506) D$_6$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2-4}$ गदिनश् (for गजि°) G$_2$ वाजिन (for सादिन.) —(L 1509) Dn Ds$_2$ D$_6$ T$_1$ G$_{2\ 4}$ M$_4$ वदन्त·, T$_2$ कुर्वन्तः (for ब्रुवन्त.). —(L 1511) G$_5$ समपद्यत (for प्रत्य°) —(L 1512) D$_6$ पुन (for युद्धं) M वृष्णिभि (for वृष्णीनां). Dn Ds$_2$ वृष्णिभि शत्रुभि· सह (for ^{b}) —(L 1513) D$_6$ G$_1$ संचारो; T$_1$ संनद्धो (for सनादो) —(L 1514) T$_2$ G$_3$ om (hapl.) 1514^b–1516^a. — Dn Ds$_2$ गज- (for रथ-). —(L.

रथा रथैः समायुक्ताः सादिनः सादिभिस्तथा । [1515]
खड्गिभिः खड्गिनो राजन्गदिभिर्गदिनस्तथा ॥
परस्परव्यतिकरो रण आसीत्सुदारुणः ।
महाप्रलयसंक्षोभः शब्दस्तेषां महात्मनाम् ॥
आधावत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ।
निघ्नतैतानित्यवोचन्वृष्णयः सर्वतो नृपान ॥ [1520]
अयमेष महाबाहुः खड्गी पतति वीर्यवान् ।
अयमेष शरी घोरो वर्तते नः सुदारुणः ।
गदी चायं महावीर्यः सर्वान्नो बाधते नृपः ॥
अयं रथी शरी चापी गदी तूणीरवान्प्रभो ।
पट्टसी सर्वतो याति कुन्तपाणिरयं बली ॥ [1525]
अयमत्र महाशूली संस्थितः सर्वतोदिशम् ।
गजोऽयं सुविषाणाग्रो वर्तते सर्वतः पथि ॥
अश्वी सर्वत्रगः शूरो वेगवान्वातसंनिभः ।
शराञ्शरैः समाहन्ति दण्डान्दण्डैर्जगत्पते ॥
कुन्तान्कुन्तैः समाजघ्नुर्गदाभिश्च गदास्तथा । [1530]
परिघान्परिघैश्चैव शूलाञ्शूलैः समन्ततः ॥
एवं तेषां महाराज कुर्वतां रणमुत्तमम् ।
संग्रामः सुमहानासीच्छब्दः समभवन्महान् ॥
तूर्याणि सुबहून्याजौ शब्दवन्ति महान्ति च ।
प्रादुरासन्सहस्राणि शङ्खानां चैव निस्वनाः ॥ [1535]
रात्रौ प्रादुरभूच्छब्दः संग्रामे लोमहर्षणः ।
वर्तमाने महायुद्धे वृष्णीनां चैव तैः सह ॥
केचिद्धताः समापेतुः पृथिव्यां पृथिवीक्षितः ।
केचिन्मथितमस्तिष्का विप्रकीर्णशिरोधराः ।
पेतुरुर्व्यां महावीर्या राजानः शस्त्रपाणयः ॥ [1540]
केचित्तु भिन्नवर्माणः समापेतुस्ततस्तत. ।
परस्परं समाहत्य परस्परवधैषिणः ॥
न्यस्तशस्त्रा महात्मानः समांसारक्तविग्रहाः ।
पेतुर्गतासवः केचिद्यमराष्ट्रविवर्धनाः ।
एवं ते निहता राजन्राजानः सर्व एव तु ॥ [1545]
एतस्मिन्नन्तरे शूर एकलव्यो निषादपः ।
धनुर्गृह्य महाघोरं कालान्तकयमोपमम् ॥
शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामास यादवान् ।

1515) Dn Ds_2 D_6 $G_{3\,4}$ $M_{2\,4}$ सादिभि सादिनस्तथा (for ^{b}) — (L 1516) Dn Ds_2 T_2 $G_{1\,3}$ खड्गिन· खड्गिभि सार्धं (for ^{a}) — T_1 om line 1517 — (L 1517) Dn Ds_2 T_4 -व्यतीकारो (for °करो) — (L 1518) G_4 -सघोष (for -संक्षोभ) — (L 1519) Dn Ds_2 धावन्तः प्रहरन्त्येतान् (for ^{a}) — (L 1520) Dn Ds_2 हन्तैतान् (for वृष्णय) — (L 1521) T_1 चरति (for पतति) — (L 1522) D_6 T_1 शरो ; G_3 महा- (for शरी) Dn Ds_2 ऽति-, D_6 च, G_3 M_4 य. (for न.) T_2 $G_{3.\,4}$ सदा रणे, $G_{1\,5}$ M_4 सुदारुणे (for °रुण.) T_1 वर्तते सर्वदा रणे (for ^{b}) — (L 1523) D_6 T_4 M बाधति नो (for नो बाधते). — (L 1524) T_4 $G_{1\,3\,5}$ transp रथी and शरी Dn Ds_2 तनुत्रवान्, M तलत्र° (for तूणीर°) — (L 1525) Bom Poona eds G(ed) यादृश. (for पट्टसी). — (L 1526) Dn Ds_2 T_1 संश्रित· (for संस्थित) — (L 1527) Dn Ds_2 D_6 T_4 G_2 M_4 स- (for सु-) Dn Ds_2 T_4 M प्रति (for पथि) — (L 1529) D_6 G_2 M_{1-3} शरा (for शराञ्) T_1 शरे (for शरै) G_2 M समाघ्नाता ; $T_{1\,2}$ °जघ्नु (for °हन्ति) D_6 $T_{2\,4}$ G_2 M_{1-3} दण्डं (for दण्डान्) — (L 1530) D_6 T_2 G_3 कुन्ता. कुन्तै — (L 1531) D_6 $T_{1\,2\,4}$ G_3 M_{1-3} परिघा (for °घान्) Dn Ds_2 सार्धं (for चैव) $T_{1.\,2}$ M_{1-3} शूलाः, G_2 शिलाः (for शूलाञ्).

— (L 1533) Dn Ds_2 G_4 $M_{1\,3}$ शब्दश्चापि महानभूत् (for ^{b}) — (L 1534) Dn Ds_2 G_4 M_1 भूतानि, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,5}$ तूर्याणा (for तूर्याणि) — (L 1535) Dn सशस्त्राणि (for सहस्राणि) Dn Ds_2 D_5 T_4 M_{1-3} निस्वन G_2 शङ्खाना भीमनिस्वन (for ^{b}) — (L 1536) D_6 $T_{1\,2\,4}$ G_3 M घोर (for शब्द) Dn D_6 G_3 M संग्रामो (for °मे) — (L. 1537) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ -घोरे (for -युद्धे) Cal ed प्रावर्तत महायुद्धं (for ^{a}) — (L 1538) G_4 M_1 ग्रस्ताः (for हता) T_2 समाजघ्नु (for °पेतु.) — (L 1539) M_4 पतित- (for मथित-) G_3 -मूर्धानो (for -मस्तिष्का) Dn Ds_2 केचित्पतितमाश्लिष्टा (for ^{a}) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ M -शिरोरुहा (for °धरा) — (L 1541) Dn Ds_2 सहस्रशः (for ततस्तत) — (L 1542) Dn Ds_2 समाश्रित्य, G_2 °पत्य ; G_3 सत्यपराः (for समाहत्य) — (L 1543) Dn Ds_2 समन्तात्क्षतविग्रहा ; G_2 समरेष्वाततायिन· (for ^{b}) — (L 1544) G_5 गतासव पेतुरुर्व्यां (for ^{a}) — (L 1545) Dn Ds_2 योजिताः, T_1 योधिता· (for राजान) T_2 G_1 ते (for तु) — (L 1546) D_6 $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,2\,4\,5}$ M महाबलः (for निषादपः) — (L 1547) Dn Ds_2 G_3 -यमोपम· (for °पमम्) — (L 1548) $M_{1\,3}$ दारयामास (for अर्द°) D_6 वीर्यवान् (for याद°) — (L. 1549) Dn Ds_2 M_2 परं शतै., D_6 पृथक्शतै., T_1 परःशतं ;

परःशतैः शराणां तु निशितैर्मर्मभेदिभिः ॥
वृष्णिवीरबलं सर्वं पोथयामास सर्वतः । [1350]
युध्यतः शस्त्रपाणींश्च क्षत्रियान्वीर्यवत्तमान् ॥
निशठं पञ्चविंशत्या शराणां नतपर्वणाम् ।
सारणं दशभिर्विध्वा हार्दिक्यं पञ्चभिः शरैः ॥
उग्रसेनं नवाशीत्या वसुदेवं च सप्तभिः ।
उद्धवं दशभिश्चैव अक्रूरं पञ्चभिः शरैः ॥ [1555]
एवमेकैकशः सर्वान्निहत्य निशितैः शरैः ।
विद्राव्य यादवीं सेनां नाम विश्राव्य वीर्यवान् ॥
एकलव्यो यदूनाह वीर्यवान्बलवानहम् ।
इदानीं सात्यकिर्वीरः क्व यास्यति महाबलः ॥
मदमत्तो हली साक्षात्क्व यातीह गदाधरः । [1560]
इत्याह सिंहनादेन सर्वान्विस्मापयन्निव ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

विद्रुतेषु च सैन्येषु वृष्णिवीरेषु चैव हि ।
भीतेष्वथ महाराज हतेषु युधि सर्वतः ॥
दीपिकासु प्रशान्तासु निःशब्दे सति सर्वतः ।
जितमित्येव तन्मत्वा वृष्णीनां बलमुत्तमम् ॥ [1565]
ततः पौण्ड्रो महावीर्यो बभाषे सैनिकान्स्वकान् ।
शीघ्रं गच्छत राजेन्द्राष्टङ्कैः कुन्तैः पुरीमिमाम् ॥
कुठारैः कुन्तलैश्चैव पाषाणैः सर्वतोदिशम् ।
कर्पणस्थैश्च पाषाणैः सर्वतो यात भूमिपाः ॥
भिद्यन्तां प्राकारचयाः प्रासादाश्च समन्ततः । [1570]
गृह्यन्तामश्वमुख्याश्च धनानि सुबहूनि च ॥
गृह्यन्तां कन्यकाः सर्वा दास्यश्चैव समन्ततः ।
गृह्यन्तामश्वमुख्याश्च धनानि सुबहून्यथ ॥
तथेति ते महात्मानो राजानः सर्व एव तु ।
कुठारैः सर्वतश्चैव चिच्छिदुः पौण्ड्रकाज्ञया । [1575]
प्राकारांश्चैव सर्वत्र प्रासादान्रत्नसंचयान् ॥
अथ तत्र महाशब्दः प्रादुरासीत्समन्ततः ।
टङ्केषु पात्यमानेषु प्राकारेषु महाबलैः ।
पूर्वद्वारे महाराज भिन्नाः प्राकारसंचयाः ॥
श्रुत्वा शब्दं महाघोरं सात्यकिः क्रोधमूर्छितः । [1580]

T_4 परः शरै (for परःशतैः) — (L 1550) Dn Ds_2 G_2 वृष्णीनां च (for वृष्णिवीर-) — (L 1551) Dn Ds_2 वीर्यवत्तरान्, $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ °सत्तमान् (for °वत्तमान्). — G_3 om (hapl) lines 1552–1557 — (L 1552) T_2 निशितं, G_2 निस्त्रिंशं (for निशठं). G_2 -पर्वभि. (for °णाम्). — (L. 1553) D_6 T_4 पञ्चभिर् (for दश°) — (L 1554) Dn Ds_2 M_3 नवत्याशु, G_2 नवत्या च (for नवाशीत्या). — $T_{1\,2}$ $G_{1\,2\,4\,5}$ om line 1555 — (L 1556) Dn Ds_2 $T_{1\,4}$ सर्वे (for सर्वान्) Dn Ds_2 G_2 निहता (for °त्य) — (L 1558) Dn Ds_2 D_6 T_4 M यदुवृषान्, G_2 यदून्वृष्णीन् (for °नाह). T_1 तदा, G_2 द्विष. (for अहम्) G_4 बलवान्वीर्यवानहम् (for ^{b}) — (L 1559) D_6 $T_{2\,4}$ G_1 M_{1-3} याति स्म (for यास्यति) — (L 1560) $T_{1\,2}$ G_1 हरि ; T_4 M बली (for हली). T_4 याति स्म; $G_{4\,5}$ यास्यति (for यातीह) — (L 1561) Dn Ds_2 T_1 G_2 सिंहान् (for सर्वान्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\,2\,4}$ $G_{1,3-5}$ M — *Adhy name* Dn Ds_2 M पौण्ड्रकवध — — *Adhy no* Dn Ds_2 278 T_1 G_3 275, T_2 G_1 277; T_4 174; G_4 204; G_4 206, M 170.

T_2 om the ref — — (L 1562) D_6 तदा तेषु; $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ च मुख्येषु (for च सैन्येषु) Dn Ds_2 निवृत्तेष्वथ सैन्येषु (for ^{a}) — (L 1564) G_4 नि शब्देषु समन्तत (for ^{b}) — (L 1566) D_6 प्रति (for स्वकान्) — (L 1568) G_2 कुठारैश्चैव कुन्तैश्च (for ^{a}) — (L 1569) Cal ed सुघोरैस्तान् (for च पाषाणैः) G_4 यान्तु (for यात) — (L 1570) $T_{1\,2}$ प्रासाद- (for प्राकार-) Ds_2 T_2 $G_{1\,3-5}$ प्राकाराश् (for प्रासादाश्) $G_{2\,3}$ M_4 ins after line 1570, $T_{2\,4}$ $T_{1,4}$ after 1572

16** योषितो वारमुख्याश्च नागाश्चैव समन्ततः ।

— T_4 G_4 om line 1572 — (L 1574) Dn Ds_2 ते तथेति (by transp) — (L 1576) D_6 प्राकार सर्वतश्चैव, G_2 °रान्सर्वतश्चैव (for ^{a}) Dn वरसंचयान्, Ds_2 नर°, D_6 नृपसत्तम, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ वित्तसंचयान्, G_2 नृप°; $G_{4\,5}$ गृह°, M_4 रुक्म° (for रत्न°) — T_1 om (hapl) lines 1577–1579. — (L 1578) D_6 M_3 प्रासादेषु (for प्राकारेषु). — (L. 1579) K_6 M_{1-3} पूर्वद्वारि (for °रे) D_6 T_2 $G_{1\,3\,5}$ $M_{2,4}$ छिन्ना (for भिन्ना.) T_2 $G_{1\,3}$ प्रासाद- (for प्राकार-). — (L 1580) T_4 G_4 -मूर्छितम् — (L 1582) Dn Ds_2 T_4 M_4 शंकरम्, $M_{1\,3\,4}$ ईशानम् (for ईश्वरम्) — G_2 om. line 1583 — (L 1583) Dn Ds_2 हि मया (for सर्वथा).

मयि सर्वं समारोप्य केशवो यादवेश्वरः ।
गतः कैलासशिखरं द्रष्टुमीश्वरमव्ययम् ॥
अवश्यं सर्वथा रक्ष्या पुरी द्वारवती मया ।
इति संचिन्त्य मनसा धनुरादाय सत्वरम् ॥
रथं महान्तमारुह्य दारुकस्य महात्मनः । [1585]
पुत्रेण संस्कृत घोरं यन्ता च स्वयमेव ह ॥
धनुर्महत्तमादाय शरांश्चाशीविषोपमान् ।
आमुच्य कवचं घोरं शस्त्रसंपातदुःसहम् ॥
अङ्गदी कुण्डली तूणी शरी चापी गदासिमान् ।
ययौ युद्धाय वेगेन संस्मरन्केशवं वच. ॥ [1590]
दीपिकादीपिते देशे ययौ सात्यकिरुत्तम. ॥
तथा च बलदेवोऽपि रथमारुह्य भास्वरम् ।
गदी शरासिमान्वीरः प्रायाद्रणचिकीर्षया ॥
सिंहनादं प्रकुर्वंस्तु विमुञ्चन्भैरवं रवम् ।
उद्धवोऽपि बली साक्षाद्गजमारुह्य सत्वरम् ॥ [1595]
मत्तं महारवं घोरं संग्रामं नीतिमत्तरः ।
ययौ नीतिं विचिन्वानः परां प्रीतिं महाबलः ॥
अन्येऽपि वृष्णयः सर्वे ययुः संग्रामलालसाः ।
रथान्गजान्समारुह्य हार्दिक्यप्रमुखास्तदा ॥
दीपिकाभिश्च सर्वत्र पुरोवृत्ताभिरीश्वराः । [1600]

सिंहनाद प्रकुर्वन्तः स्मरन्तः केशवं वचः ॥
पूर्वद्वारि समागम्य वृष्णयो युद्धलालसाः ।
ते समेत्य यथायोगं स्थितास्तत्र महाबलाः ॥
स्थिते सैन्ये महाघोरे दीपिकादीपिते पथि ।
शिनिर्वीरः शरी चापी गदी तूणीरपाणिमान् ॥ [1605]
वायव्यास्त्रं समादाय योजयित्वा महाशरम् ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य धनुः प्रवरमुत्तमम ॥
मुमोच परसैन्येषु शिनिवीरः प्रतापवान ॥
वायव्यास्त्रेण ते सर्वे तत्रस्था नृपसत्तमाः ।
विद्रुता ह्यस्त्रवीर्येण यत्र तिष्ठति पौण्ड्रकः ॥ [1610]
तत्र गत्वा स्थिताः सर्वे निर्धूता वातरंहसा ।
यत्र पूर्वं स्थिताः सर्वे विद्रुता राजसत्तमाः ॥
तत्र स्थित्वा स शैनेयः शरमादाय सत्वरम् ।
निशितं सर्पभोगाभं बभाषे सात्यकिस्तदा ॥
केदानीं स महाबाहुः पौण्ड्रको राजसंज्ञकः । [1615]
स्थितोऽस्मि व्यवसायेन शरी चापी महाबलः ॥
यदि द्रष्टा दुरात्मानं ततो हन्ता नृपाधमम् ।
भृत्योऽस्मि केशवस्याहं जिघांसुः पौण्ड्रकं स्थितः ॥
छित्त्वा शिरस्तु तस्याहं सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
दास्यामि वल्गृध्रेभ्यः श्वभ्यश्चैव दुरात्मनः ॥ [1620]

Dn Ds$_2$ त्वियम् (for मया) —(L 1584) D$_6$ G$_{1\ 3}$ सत्वर (for °रम्) —(L 1585) T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3}$ आदाय (for आरुह्य) —(L 1587) G$_5$ आरुह्य (for आदाय) —(L 1588) Cal ed दृढं (for शस्त्र-) D$_6$ -संघात- (for -संपात-) —(L 1590) Dn Ds$_2$ शैनेय (for वेगेन) —(L 1592) G$_4$ सत्वरम् (for भास्वरम्) —(L 1593) Dn Ds$_2$ गदी शरी महावीर्य ; G$_5$ शरी गदासिमान्वीर' (for ^{a}) —(L 1594) Dn Ds$_2$ T$_4$ G$_2$ प्रकुर्वन्तो , T$_2$ G$_1$ विमुञ्चंस्तु (for प्रकुर्वंस्तु) Dn Ds$_2$ T$_4$ मुञ्चन्वै ; T$_2$ G$_1$ प्रकुर्वन् , G$_2$ मुञ्चन्तो (for विमुञ्चन्) G$_4$ स्वरम् (for रवम्) —(L 1595) G$_{4\ 5}$ गदी (for बली) D$_6$ रथम् (for गजम्) Dn$_2$ भास्वरम् , Cal ed समतम् (for सत्वरम्). —(L 1596) Cal ed कृत्वा (for मत्त) Ds$_2$ G$_1$ नीतिमत्तरम् , T$_1$ G$_{2,\ 3}$ °मत्तमः (for °मत्तरः) Dn T$_4$ M$_4$ संग्रामे नीतिमत्तरम् ; Cal. ed सर्वयादवसत्तम. (for ^{b}) —(L 1597) D$_6$ T$_4$ M$_{1\ 3}$ परान्प्रति (for परां प्रीतिं) —(L. 1599) D$_6$ T$_{1,\ 2\ 4}$ G$_{1-3}$ हयान् (for गजान्) —(L 1602) Dn Ds$_2$ T$_1$ पूर्वद्वारं (for °द्वारि). T$_{1\ 4}$ G$_{1-3}$ समावृत्य , T$_2$ °श्रित्य , M °गत्य (for °गम्य) —(L 1603) G$_5$ तै (for ते) —(L 1604) M$_{1\ 3}$ महारौद्रे (for °घोरे) Cal ed तथा (for पथि) —(L 1605) Dn Ds$_2$ M$_{1\ 3}$ गदी तूणीरवान्विभो (for ^{b}) —(L 1607) T$_1$ G$_3$ M$_1$ आकर्ण (for आकर्ण-). —(L 1609) Dn Ds$_2$ नर- (for नृप-) Dn Ds$_2$ T$_4$ विजिता (for विद्रुता) —(L 1611) D$_6$ T$_{1,\ 2\ 4}$ G$_{1,\ 2,\ 4\ 5}$ याता (for गत्वा) T$_2$ G$_1$ om (hapl) lines 1611^b–1612^a D$_6$ M$_3$ -रंहस (for °सा) —(L. 1615) Dn Ds$_2$ T$_4$ महाबुद्धि (for °बाहुः) Dn Ds$_2$ D$_6$ T$_4$ G$_2$ -सत्तमः ; T$_4$ -संज्ञित (for -संज्ञक) —(L 1616) G$_2$ M$_4$ ऽस्मि (for ऽस्मि) —(L 1617) T$_{1.\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ नराधमम् ; M$_3$ नृपोत्तमम् (for नृपाधमम्) —(L. 1618) G$_4$ जिघांसुः पौण्ड्रकस्य च (for ^{b}) — T$_4$ om line 1619 —(L. 1619) D$_6$ भित्त्वा (for छित्त्वा) Dn Ds$_2$ [अ]थ , M$_{1\ 3}$

को नु नामेदृशं कर्म चोरवच्च समाचरेत् ।
सुप्तेषु निशि सर्वत्र यादवेषु महात्मसु ॥
चोरोऽयं सर्वथा राजा न हि राजा बलान्वितः ।
यदि शक्तो न कुर्याच्च चौर्यमेतन्नृपाधमः ॥
अहोऽस्य बालता राज्ञश्चोरकार्यं प्रकुर्वतः । [1625]
सर्वथा गमनं तस्य न हि पश्यामि सांप्रतम् ॥
इत्युच्चैः सात्यकिर्वीरः प्रजहास महास्वनम् ।
विस्फार्य सुदृढं चापं संदधे कार्मुके शरम् ॥
आकर्ण्य वचनं वीरः सात्यकेस्तस्य धीमतः ।
वासुदेवो महावीर्यः पौण्ड्रको नृपसत्तमः ॥ [1630]
आदाय निशितं बाणमागत्य पुरतो यदोः ।
बभाषे वासुदेवस्तु हसन्बहुविधं नृपः ॥
सात्यके शृणु मे वाक्यं यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
क्व नु कृष्णः क्व गोपालः कुतः स इह वर्तते ॥
स्त्रीहन्ता पशुहन्ता च क्व च स्वामीति शब्द्यते । [1635]
स इदानीं क्व वर्तेत गृहीत्वा मम नाम तत् ।
हन्ता सख्युर्महावीर्यो नरकस्य महात्मनः ॥
ममैव नाम तद्ब्रूयाद्धते तस्मिन्दुरात्मनि ।
गच्छ त्वं कामतो वीर योद्धुं न क्षमते भवान् ॥
अथ वा तिष्ठ किंचित्तु ततो द्रष्टासि मे बलम् । [1640]
शिरस्ते पातयिष्यामि शरैर्घोरैर्दुरासदैः ॥
हतस्य तव वीरस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ।
श्रोष्यते स तथा गोपो हतः सात्यकिरित्यपि ॥
यो गर्वस्तस्य गोपस्य सर्वदा वर्तते महान् ।
विनङ्क्ष्यति स तु क्षिप्रं हते त्वयि यदूत्तम ॥ [1645]
त्वयि रक्षां समादिश्य गोपः कैलासपर्वतम् ।
गत इत्येवमस्माभिः श्रुतं पूर्वं महामते ॥
शरं गृहाण निशितं यदि शक्नोषि मत्पुरः ।
इत्युक्त्वा बाणमादाय योद्धुं व्यवसितः किल ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततः क्रुद्धो महाराज सात्यकिर्वृष्णिपुंगवः । [1650]
उवाच वचनं राजन्वासुदेवं स्मयन्निव ॥
मा वोच ईदृशं वाक्यं वासुदेवं नृपाधम ।
को नाम जगतां नाथमित्थं ब्रूयाज्जिजीविषुः ॥
मृत्युस्त्वां सर्वथा याति वदन्तं तादृशं वचः ।

[अ]स्य, M2 4 [अ]द्य (for [अ]हं). — (L 1620) Dn Ds2 बलिं, T2 G1 तत्र, G2 बहु- (for बळ-) — (L 1621) D6 समारभेत् (for °चरेत्) — (L 1624) Dn Ds2 T4 G3 M1-4 एवं (for एतन्) M1 नृपोत्तम (for नृपाधमः). — (L 1625) G3 बलिनो (for बालता) — (L 1627) Dn Ds2 T4 M4 [उ]क्त्वा (for [उ]च्चै) D6 वीरै, T4 वीरं (for वीर) Dn Ds2 G2 3 M2 महाबल (for °स्वनम्) — (L 1628) T1 कार्मुकी; T3 G3 °कं (for °के) —(L 1629) D6 T1 G2 M2 2 धीर (for वीर.) — Dn Ds2 G2 om. lines 1630-1633 — (L 1630) M4 राजसत्तम (for नृप°) — (L 1631) D6 आरुह्य (for आदाय). T2 आगत· (for °त्य) —(L 1634) M2 3 ऽद्येह (for इह) Dn Ds2 G2 4 M1 कुत सोऽथ प्रवर्तते (for ^{b}) —(L 1635) D6 M1-3 सर्व, T2 G2 स्वयं (for क्व च) Dn Ds2 सेवित (for शब्द्यते) —(L 1636) T2 नामकृत् (for नाम तत्) — (L 1648) Dn Ds3 ममैव तात युद्धेऽस्मिन् (for ^{a}). —(L 1639) G2 क्षमसे (for क्षमते) — (L 1641) G3 शिरश्चोत्पातयिष्यामि (for ^{a}) T1 2 G1 2 महाबलै (for दुरासदैः) —(L 1642) Dn Ds2 वीरेह (for वीरस्य). — (L 1643) D6 ऽस्मान् (for स) — (L. 1644) T1, 2 G3 सर्वदा श्लाघते भवान् (for ^{b}) — (L 1645) Dn1 G1 5 विनश्यति, Dn2 Ds2 °श्यतु (for °ङ्क्ष्यति) M1 2 4 दुरात्मनि (for यदूत्तम) — (L 1646) G1 समावेश्य (for °दिश्य) D6 T4 G2 4 गत, M1-3 पुर्याः (for गोप) — (L 1648) D6 शक्तोऽसि (for शक्नोषि) Dn Ds2 यदि शक्तोऽसि सात्यके (for ^{b}) — (L 1649) Dn Ds2 D6 ययौ (D6 पौण्ड्रो) योद्धुं व्यवस्थित (for ^{b})

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Ds2 M पौण्ड्रकवध — *Adhy no* Dn 279, T1 G3 206, T2 G1 208, T4 175, G2 201, G4 205, G5 207, M1 3 171

G4 om the ref —(L 1650) G2 -नन्दन (for -पुंगव) — (L 1651) Dn Ds2 T1 G3 M4 स्मरन् (for स्मयन्) — (L. 1652) Dn Ds2 अवोचद् G2 M1 3 4 मा वोचं (for मा वोच) M4 यादृशं (for ईदृशं) D6 T1 4 G3 4 M1 2 वासुदेव (for °देवं) Dn Ds2 नृपाधमम्, (for °धम) T1 G1 वासुदेवस्य माधव (for ^{b}) — (L 1653) D6 जगतो (for जगतां) — (L 1154) G4 M3 मृत्युस्थं (for °स्त्वां)

जिह्वा ते शतधा दीर्याद्वदतस्तादृशं वचः ॥ [1655]
एष ते पातयिष्यामि शिरः कायाच्च पौण्ड्रक ।
यन्नाम वासुदेवेति तव संप्रति वर्तते ॥
यावत्पतति कायात्तु शिरस्तावत्तु वर्तताम् ।
स एव श्वो हि भगवान्वासुदेवो भविष्यति ॥
एक एव जगन्नाथः कर्ता सर्वस्य सर्वगः । [1660]
दुरात्मन्सर्वथा देवो भविष्यति न संशयः ॥
एष ते स्वशिरः कायात्पातयिष्यामि राजक ।
यद्यसौ भगवान्विष्णुर्नागमिष्यति सांप्रतम् ॥
अस्त्रं वीर्यं बलं चैव सर्वं दर्शय सांप्रतम् ।
नातः परं बलं राजन्वीर्यं तव च वर्तते ॥ [1665]
सर्वं दर्शय यत्नेन स्थितोऽस्मि व्यवसायवान् ।
शरी चापी गदी खड्गी सर्वथाहमुपस्थितः ॥
नेतो नगरमायासि सत्येनैतद्ब्रवीम्यहम् ।
सर्वथा कृतकृत्योऽस्मि दृष्ट्वा त्वां वासुदेवक ।
तवाङ्गं तिलशः कृत्वा श्वभ्यो दास्यामि राजक ॥ [1670]
इत्युक्त्वा बाणमादाय वासुदेवं महाबलम् ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य विव्याध निशितं शरम् ॥
स तेन विद्धो यदुना वासुदेवः प्रतापवान् ।
वमञ्शोणितमत्युष्णमङ्गान्नेत्रान्नृपोत्तम ॥
ततश्चुक्रोध स नृपो वासुदेवः प्रतापवान् । [1675]
नवभिर्दशभिश्चैव शरैः संनतपर्वभिः ।
विव्याध सात्यकिं राजा नदंश्च बहुधा किल ॥
ततो नाराचमादाय निशितं यमसंनिभम् ।
धनुराकृष्य बलवान्वासुदेवो नृपोत्तमः ।
विव्याध सात्यकिं भूयो निशि प्रह्लादयन्स्वकान् ॥ [1680]
नाराचेन समाविद्धः सात्यकिः सत्यसंगरः ।
ललाटे सुदृढं वीरो वृष्णीनामग्रणीस्तदा ।
निषसाद रथोपस्थे निश्चेष्ट इव सत्तम ॥
ततः स पौण्ड्रको राजा विध्वा दशभिराशुगैः ।
सारथिं पञ्चविंशत्या हयांश्च चतुरो दृढम् ॥ [1685]
ते हया रुधिराक्ताङ्गाः सारथिश्च समन्ततः ।
विह्वलाः समपद्यन्त वासुदेवस्य पश्यतः ।
वासुदेवो रथी चापी सिंहनादं समाददे ॥
तेन नादेन तत्राभूद्विबुद्धः सात्यकिस्तदा ।
विद्धान्हयांस्तथा दृष्ट्वा सारथिं च तथागतम् ॥ [1690]
शैनेयोऽथ महावीर्यो रुषितो नृपसत्तम ।
अरे द्रक्ष्यामि ते वीर्यमित्युक्त्वा बाणमाददे ।

— T_1 $G_{1, 2, 4}$ $M_{1, 3}$ om (hapl) line 1655 — (L 1655) D_6 $G_{3, 5}$ $M_{2, 4}$ दीर्येः (for दीर्याद्) — (L 1657) G_2 तव संपरिवर्तते (for ^{b}) — (L 1658) T_2 कायं (for कायात्) Dn Ds_2 T_4 $G_{1, 2}$ ते (for तु) Dn Ds_2 G_2 प्रवर्तते, G_4 प्रवर्तताम् M_4 तु वर्तते (for तु वर्तताम्) — (L 1659) Dn Ds_2 न; D_6 $G_{2, 3}$ ऽपि (for हि) Dn_1 T_4 $G_{1, 4, 5}$ M_4 भविष्यसि (for °ति) — (L 1662) Dn Ds_2 T_4 ऽहं (for स्व-) — (L 1663) Dn_1 Ds_2 $T_{2, 4}$ M_2 यद् (for यदि) — D_6 om line 1664 — (L 1664) Dn_1 Ds_2 $G_{1, 3}$ M_4 अस्त्र-, Dn_2 अत्र, T_1 अस्य (for अस्त्रं) G_2 मम द्रक्ष्यति सांप्रतम् (for ^{b}) — (L 1665) Dn Ds_2 G_1 परतरं (परं बलं) — (L 1667) D_6 खड्गी (for शरी) G_3 रथी (for गदी) D_6 T_4 तूणी, G_2 M बाणी (for खड्गी) — (L 1668) Dn Ds_2 नैतन् (for नेतो) Dn Ds_2 $T_{1, 2}$ $G_{1, 3}$ M_4 आयासीः (for °सि) M_3 न हि ते नगरं यासि (for ^{a}) Ds_2 T_1 $G_{2, 3}$ सत्यम् (for सत्येन) D_6 $T_{1, 2, 4}$ G_4 M शपामि (for ब्रवीमि) G_1 तेनैव तच्छपाम्यहम् (for ^{b}) — (L. 1671) Dn Ds_2 G_{3-5} M_4 महाबल — (L. 1672) D_6 G_2 विव्याध निशितैः शरैः (for ^{b}) — T_4 $G_{4, 5}$ om (hapl) lines 1674–1675 — (L. 1674) D_6 $T_{1, 2}$ G_2 अत्युग्रम् (for °ष्णम्) D_6 $T_{1, 2}$ G_1 M_{1-2} सुखान् (for अङ्गान्) — (L 1675) Dn Ds_2 G_1 नृपतिर्, T_2 च नृपो (for स नृपो) — (L 1677) $T_{1, 2, 4}$ G M_{1-3} बहुश· (for °धा) — (L 1679) Dn Ds_2 D_6 $G_{1, 2}$ भगवान् (for बलवान्) Dn $T_{1, 4}$ नृपोत्तम, Ds_2 °त्तमम् (for °त्तम·) — (L 1680) M_4 वीरो (for भूयो). — (L 1683) Ds_2 $T_{1, 4}$ $G_{1, 4, 5}$ $M_{1, 4}$ सत्तम — After line 1683, G_2 ins

17** ततस्तत्तत्क्षणेनैव गतमोहः प्रतापवान् ।
सक्रुद्धः शिनिवीरोऽसौ प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
पातयिष्यामि ते वीर्यमित्युक्त्वा बाणमाददे ॥

— G_2 om lines 1684–1692. — (L. 1685) Dn_1 नृपः; Dn_2 Ds_2 नृप (for दृढम्) — (L 1686) D_6 तदा (for हया) D_6 $T_{1, 2}$ M समं तदा (for समन्ततः). — (L. 1688) Dn Ds_2 $G_{1, 4}$ रथे (for रथी). T_1 $G_{1, 3, 5}$ समादधे; T_2 °दधन् (for °ददे) — (L 1689) D_6 प्रबुद्ध·, T_2 G_3 विवृद्धः (for विबुद्धः). Dn Ds_2 नृप; D_6 किल (for तदा)

विव्याध तेन बाणेन वक्षस्येनं महाबलम् ॥
ततश्चचाल तेनाजौ वासुदेवः शरेण ह ।
सुस्रुवे रुधिरं घोरमत्युष्णं वक्षसो नृप ॥ [1695]
रथोपस्थे पपाताशु निःश्वसन्बहुशो नृप ।
कृत्यं चापि न जानाति केवलं निषसाद ह ॥
सात्यकिस्तु रथं विध्वा दशभिः सायकैस्तदा ।
ध्वजं चिच्छेद भल्लेन वासुदेवस्य वृष्णिपः ।
हयांश्च चतुरो हत्वा बाणैः सारथिमेव च ॥ [1700]
युयुधानोऽथ राजेन्द्र भल्लेन निशितेन ह ।
सारथेश्च शिरः कायादहरत्सात्यकिस्तदा ।
रथग्रन्थिं च चिच्छेद हयाश्च व्यसवोऽभवन् ।
अश्वांश्च चतुरो हत्वा चतुर्भिः पत्रिभिस्तदा ।
चक्रं च तिलशः कृत्वा बाणैर्दशभिरञ्जसा । [1705]
जहास विपुलं राजन्वासुदेवो महाबलः ॥
सात्यकिश्च तदा राजन्रथादाप्लुत्य सत्वरम् ।
धनुरादाय विपुलं तस्थौ भूमौ यदूत्तमः ॥
ततो भल्लेन तीक्ष्णेन ज्यां च चिच्छेद सत्वरम् ।
निमेषादिव वीरस्तु सात्यकिः सत्यविक्रमः । [1710]
धनुश्चिच्छेद भल्लेन सर्वान्विस्मापयन्निव ॥
ततस्त्यक्त्वा महाचापमन्यद्घोरं महामृधे ।
अन्यत्कार्मुकमादाय विव्याध निशितैः शरैः ॥
वासुदेवोऽपि निःश्वस्य धनुरादाय सत्वरम् ।
शरांश्च कतिचिद्राजन्गदां खड्गं च यत्नतः । [1715]
यावद्बलं समादाय ततो भूमौ व्यतिष्ठत ॥
भूमिष्ठो वासुदेवस्तु सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामास सत्वरम् ॥
सात्यकेर्ध्वजवंशं तु चिच्छेद रणमूर्धनि ।
रथं जघान निशितैः शरैर्दशभिराशुगैः ॥ [1720]
सात्यकिः क्रूरकर्माणमिन्द्रो वृत्रवधे यथा ॥
ततश्च युयुधानस्तु वासुदेवं नृपोत्तम ।
दशभिर्दशभिश्चैव पञ्चभिः पञ्चभिस्तथा ॥
षड्भिः षड्भिस्तथाष्टाभिर्बिभेद रणमूर्धनि ।
यथा देवासुरे युद्धे बलिं बलिरिपुर्नृप ॥ [1725]
स च चापं महाघोरं पौण्ड्रो यदुवृषस्य ह ।
मुष्टिदेशे द्विधा कृत्वा बाणैर्दशभिरञ्जसा ।
जहास विपुलं राजन्वासुदेवो महाबलः ॥
ततोऽपरं महच्चापं सात्यकिर्वृष्णिपुंगवः ।
सज्यं कृत्वा बली साक्षात्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः । [1730]
शरैः सप्ततिसाहस्रैरर्दयामास सत्वरम् ॥
ते शराः शलभाकारा निपेतुः सर्वतस्तदा ।

— (L 1691) T2 महावीरो (for °र्यो). — (L 1692) Dn Ds2 बलं (for शरे) — (L 1693) Dn1 Ds2 T4 G5 महाबलः (for °बलम्) — (L. 1695) T1 2 G M4 सुस्राव (for सुस्रुवे). Dn Ds2 T2 G1–3 5 M वक्षसा (for °सो) M नृप· — (L 1696) Dn Ds2 निःश्वसन्नुरगो यथा (for b). — (L 1701) Dn Ds2 बाणैः सारथिमेव च, Bom Poona eds पौण्ड्रकस्य च पश्यत. (for b). — (L. 1702) T1 स रथी; T2 G3 M1–3 सारथी (for सात्यकिस्) — (L 1703) D6 G2 4 5 M1–3 स, T2 G1 वि- (for च) G2 हयांश्च विधमद्बली (for b) — Dn Ds2 D6 om. line 1704. — (L 1704) G1 4 5 चतुर्भिश्चतुरस्तथा (for b) — (L 1705) M3 चक्रे (for चक्रं) Dn Ds2 om (hapl.) lines 1705b–1727a. — (L 1706) T2 M1–3 राजा (for राजन्) G2. 4 M4 वासुदेवं (for °वो). — (L. 1707) D6 T2 4 G3 5 M1 सत्वर; G1 सर्वतः (for सत्वरम्). — (L. 1708) T4 G5 भुवि (for भूमौ) — (L 1709) G4, 5 M4 चिच्छेद स (for च चिच्छेद) — (L 1712) D6 T1 2 4 G महाघोरं (for °चापम्) D6 T1, 2 4 G1 2 4, 5 महाचाप (for अन्यद्घोरं) M1–3 महाहवे (for °मृधे) — (L 1713) D6 T4 M सज्यं (for अन्यत्) M3 दशभि, (for निशितै) — G4 om (hapl) lines 1715–1718. — (L 1715) G2 सत्तम (for यत्नत) — (L 1719) D6 M रथवशं, G2 अग्निवर्ण (for ध्वजवंशं) — (L 1721) T2 G2 M3 सात्यकिं (for °कि) D6 D2 M2 4 सत्य- (for क्रूर-) — (L 1722) D6 T1 4 G1 3–5 M1 2 4 नृपोत्तमस् (for °त्तम) — (L 1723) M3 om line 1723a G4 घोरैः (for चैव) T2 दशभिश्चैव नाराचै (for a) — D6 T1 2 4 M om. lines 1725b–1726b — (L 1727) Dn Ds2 अंहसा (for अञ्जसा) — (L 1728) Bom Poona eds G(ed) वासुदेवं (for °वो) — (L 1729) Dn Ds2 परं (for ऽपरं). Dn Ds2 महत्प्रायं, D6 T1 2 4 G2–4 M1–3 महाचापं (for महच्चापं). Dn Ds2 D6 T4 G2 4 M -नन्दन (for -पुंगवः). — (L 1731) Dn Ds2 T2 4 -संख्याकैर् (for -साहस्रैर्).

शिरस्तः पार्श्वतश्चैव पृष्ठतः पुरतस्तथा ॥
आस्ये चैव महाराज जङ्घयोर्जघने तथा ।
व्यथां च ददुरत्यन्तं वासुदेवस्य मर्मगाः ॥ [1735]
संभ्रान्तः पर्वताकारो निश्चलः समपद्यत ।
केवलं धैर्यनिचयस्तृषार्तः शरवान्यथा ।
यथा मनस्वी रिक्तश्च तथा तिष्ठति पौण्ड्रकः ॥
ततश्चुक्रोध बलवान्वासुदेवः प्रतापवान् ।
अर्धचन्द्रं समादाय विव्याध युधि सात्यकिम् । [1740]
विध्वा सप्तभिरायान्तं क्रोधेन प्रस्फुरन्निव ॥
विद्धोऽथ सात्यकिस्तेन शरैः पञ्चभिराशुगैः ।
चापं चिच्छेद पौण्ड्रस्य सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
वासुदेवो गदां गृह्य भ्रामयित्वा पदात्पदम् ।
त्वरितं पातयामास सात्यकेर्वक्षसि प्रभो ॥ [1745]
सव्येन तां समाकृष्य करेण यदुनन्दनः ।
शरं प्रगृह्य विव्याध सात्यकिर्युधि पौण्ड्रकम् ॥
तमन्तरे गृहीत्वाशु वासुदेवः प्रतापवान् ।
शक्तिभिर्दशभिश्चैव सात्यकिं निजघान ह ॥
ताभिर्विद्धो रणे वीरः सात्यकिः सत्यसंगरः । [1750]
अपास्य धनुरत्नं तद्गदामादाय सत्वरम् ।
आजघान तदा वीरो वृष्णीनामग्रणीर्नृप ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
ततः क्रुद्धो गदापाणिः सात्यकिर्वृष्णिनन्दनः ।
वासुदेवं जघानाशु गदया तीक्ष्णया नृप ।
सात्यकिं वासुदेवस्तु गदयाभ्यहनद्बली ॥ [1755]
तावुद्यतगदौ वीरौ शुशुभाते तदा रणे ।
दृप्तौ यथा वने सिंहौ परस्परवधैषिणौ ॥
ततः स सात्यकिः क्रुद्धः सव्यं मण्डलमागमत् ।
जघ्नतुस्तौ तदा युद्धे गदाभ्यां गदिनौ नृप ॥
स्तनयोः पार्श्वयोः पृष्ठे ताडितौ गदधारिणौ । [1760]
उभौ तौ रुधिराक्ताङ्गौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
सिंहनादं प्रकुर्वन्तौ प्रावृषीव महाघनौ ।
तिष्ठ तिष्ठेति भाषन्तौ परस्परवधैषिणौ ॥
दक्षिणं वासुदेवस्तु तं जघान स्तनान्तरे ।
युयुधानोऽथ वीरस्तु बाह्वोर्मध्यमताडयत् ॥ [1765]
दृढं स ताडितो वीरो जानुभ्यामपतद्भुवि ।
तत उत्थाय भूयस्तु ललाटेऽभ्यहनद्यदुम् ॥
विषण्णः किंचिदायस्तस्तत उत्थाय सत्वरम् ।

— D6 om lines 1732–1733 — (L 1733) Ds2 T4 M3 शिरसः (for शिरस्त) M1 3 पार्श्वयोश् (for °तश्) T1 2 G1 3–5 M पृष्ठत स्तनमध्यत (for ^{b}) — Dn Ds2 D6 om lines 1734–1736 — (L 1737) G5 तृणाक्त, M4 तृष्णार्तो (for तृषार्त) D6 T2 G1, 4 5 सारवान् (for शर°) — (L 1738) T2 G1 3 4 मत्तश् (for रिक्तश्) — (L. 1741) T1 2 G1, 3–5 शरै. (for इव) — (L 1742) G4 5 आयसैः (for आशुगै.) — (L 1745) D6 T1 G3–5 प्रेषयामास (for पात°) — (L 1747) G5 स तां (for शरं) — (L 1748) D6 T4 G2 अन्तरेण (for तमन्तरे) — (L 1749) T1 2 G1 3 शरैश्च शक्तिभिश्चैव (for ^{a}) — (L. 1750) G2 शूर (for वीर) G2 सात्यकिर्वृष्णिनन्दन, G5 °कि. सत्यविक्रम. (for ^{b}) — After line 1750, G2 ins

18** वासुदेवं जगन्नाथं न्यहनत्सत्यसंगर· ।

— (L. 1751) Dn D6 M6 धनुरन्यत् (for °रत्नं). Dn Ds2 T4 G1 5 M4 धनुर् (for गदाम्) — (L. 1752) G4 ततो विद्धो (for तदा वीरो)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2. — *Mention of Khila* Dn D6 T1 2 4 G M2–4 — *Adhy name* Dn G4 M2–4 पौण्ड्रकवध, D6 T4 पौण्ड्रयुद्धम् —*Adhy no* · Dn 280, T1 G3 107, T2 G1 209, T4 176; G2 202; G4 206, G5 208, M2–4 172

(L 1753) G5 -पुंगव (for -नन्दनः) — (L 1755) T2 ह्यहनद्, G1 न्यह° (for [अ]भ्य°). — (L 1756) G2 शूरौ (for वीरौ) Dn Ds2 सुदारुणौ (for तदा रणे) — (L 1758) D6 आगत; T4 आवहत् (for आगमत्) — (L 1759) M2 महायुद्धे; M3 गदायुद्धे (for तदा युद्धे). D6 तु तौ (for नृप) — D6 om line 1760 — (L 1760) T2 गदधारणे; M4 गदया रणे (for °धारिणौ) — (L. 1761) D6 उभौ रुधिरसिक्ताङ्गौ (for ^{a}) — (L 1763) D6 M3 वाशन्तौ (for भाषन्तौ) — (L 1766) G2 भृशं (for दृढं) — (L 1767) Dn Ds2 वीरस् (for भूयस्). Dn Ds2 गदाम्, T1 दृढम् (for यदुम्) — (L. 1768) D6 निर्विंघ्न (for विषण्णः) D6 आश्वस्य; G2 आश्वस्तस् (for आयस्तस्) — (L 1769) T2 G3 -विक्रमम् (for -सत्तमम्) — (L 1770) T1 4 G1, 5 बलिर् (for बली). — (L 1772) M1 3 तत स (for स

गदयाभ्यहनद्वीरः सात्यकिः पौण्ड्रसत्तमम् ॥
वासुदेवो बली वीरः साक्षान्मृत्युरिवापरः । [1770]
जघान गदया वृष्णिं निर्दहन्निव चक्षुषा ।
स तया ताडितो वृष्णिर्गदया बाहुमुक्तया ।
आलम्ब्य भूमिं सहसा मृत्योरङ्कगतो यथा ॥
संज्ञां पुनः समालम्ब्य पाणिभ्यां दृढमेव च ।
गदां तस्य महाराज गृहीत्वा प्रग्रहेण ह ॥ [1775]
द्विधा कृत्वा महागुर्वीं गदां कालायसीं शुभाम् ।
उत्सृज्य सहसा वीरः सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
तत उत्प्लुत्य राजा तु वासुदेवो महाबलः ।
सव्येन सात्यकिं गृह्य दक्षिणेन करेण ह ॥
मुष्टिं कृत्वा महाघोरां वासुदेवः प्रतापवान् । [1780]
ताडयामास मध्ये तु स्तनयोः सात्यकिं नृप ॥
शैनेयो वृष्णिवीरस्तु गदामुत्सृज्य सत्वरम् ।
तलेनाभ्यहनद्वीरो वासुदेवं रणाजिरे ॥
तलेन वासुदेवोऽपि सात्यकिं सत्यसंगरम् ।
तयोरेवं महाघोरं तलयुद्धमवर्तत ॥ [1785]
जानुभ्यां मुष्टिभिश्चैव बाहुभ्यां शिरसा तथा ।
उरसोरः समाहत्य जानुभ्यां शिरसा तथा ।
कराभ्यां करमाहत्य तौ युद्धं संप्रचक्रतुः ॥
तालयोस्तत्र राजेन्द्र वृक्षयोः संनिकृष्टयोः ।
वने यथाग्निरुत्पन्नस्तथैवासीत्सुदारुणः ॥ [1790]
तावाजौ प्रथितौ वीरावुभौ पौण्ड्रकसात्यकी ।
निशि स्तिमितमूकायां शस्त्रं त्यक्त्वा महाबलौ ।
युयुधाते महारङ्गे मल्लौ द्वाविव विश्रुतौ ॥
उभे सेने महाराज संशयं जग्मतुस्तदा ।
किं नु स्यात्सात्यकिर्वीरो हतोऽनेन दुरात्मना । [1795]
आहोस्विद्वासुदेवस्तु हतोऽनेन भविष्यति ॥
अथ वैतौ महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
हत्वा परस्परं वीरौ वीरस्वर्गं गमिष्यतः ।
अन्यथा नोपरम्येतां युद्धाद्वीरौ सुविश्रुतौ ॥
अहो वीर्यमहो धैर्यमेतयोर्बलशालिनोः । [1800]
एतौ महाभटौ लोके नैतौ प्राकृतसंमतौ ॥
नैवं युद्धं महाघोरमासीद्देवासुरेष्वपि ।
न श्रुतो न च वा दृष्टः संग्रामोऽयं कदाचन ॥
एवं ते सैनिका ब्रूयुः सेनयोरुभयोरपि ।
रात्रौ निशातमे घोरे दृष्ट्वा युद्धं सुदारुणम् ॥ [1805]
अथ तौ बाहुभिर्घोरैः संनिपेततुरोजसा ।
दशभिर्मुष्टिभिर्जघ्ने सात्यकिः पौण्ड्रनन्दनम् ।
पञ्चभिः सात्यकिं पौण्ड्रः समाजघ्ने महाबलः ॥

तया) — G2 om lines 1774–1778 — (L 1774) D6 T4 M2. 3 समालभ्य (for °लम्ब्य) G5 स संज्ञां पुनरालम्ब्य (for ᵃ). — (L 1776) D6 कालमयीं (for कालायसीं) — (L 1777) D6 T4 उत्सृज्य तां गदा भग्ना (for ᵃ) D5 व्यनादयत् (for व्यनीनदत्) — (L 1778) Dn Ds2 T1 2 G1 3 M1. 2 4 उत्सृज्य (for उत्प्लुत्य). — (L. 1782) T1 नृप- (for वृष्णि-) G3 सत्वरः. — (L 1785) Dn T2 4 G3 प्रवर्तत, Ds2 G1 °र्तते (for अवर्तत). — (L 1789) D6 बद्धयोः (for वृक्षयो) Dn Ds2 G2 M1. 3 संनिकर्षयोः (for °कृष्टयो.) — (L 1790) Dn1 Ds2 D6 T2 G2 M2. 5 निरुत्पन्नस् (for [अ]ग्निरु°) G6 [अ]भूत् (for [आ]सीद्) D6 G2 सुदारुणम्, T2 °रुणौ, M3 महारणः (for सुदारुण) Dn Ds2 M1 2 4 तथैवाभून्महास्वनः (M2 4 °रण.) (for ᵇ). — (L 1791) M1. 4 उभौ तौ पौण्ड्रसात्यकी (for ᵇ) — (L 1772) G3 महाबलम् (for °बलौ) — (1794) T4 उत्सेधने (for उभे सेने) Dn Ds2 G4 महाराज्ञोः (for °राज). — (L 1795) Dn Ds2 हतस्तेन भविष्यति (for ᵇ) — (L. 1796) T1. 2 M2 4 महात्मना, G1 4 दृढात्मना, G2 3 M1 3 दुरात्मना (for भविष्यति) — (L 1797) Dn Ds2 अद्य, D6 तदा, T4 G2 हतौ (for अथ) T2 नैतौ, G1 4 5 द्वौ तौ (for वैतौ) D6 G2 4 5 M2 महावीर्यौ (for °वीरौ) — (L 1798) T1. 4 G1–3 5 परस्परौ (for °स्परं) Dn Ds2 नरौ (for वीर). — (L 1799) D6 T3 G2 अथ वा (for अन्यथा) D6 G2 यथा (for युद्धाद्) Dn Ds2 सुनिश्चितौ (for सुविश्रुतौ) — (L 1801) Dn Ds2 T1 2 4 M1 3 महाबलौ (for °भटौ) T3 तौ च (for नैतौ) Dn Ds2 एतौ प्रकृतिसत्तमौ, T1 2 G1 M4 नैतौ प्रकृतिसमतौ, T4 एतौ प्रकृतसंमतौ; G3 न तौ प्राकृतसंमितौ (for ᵇ) — (L 1804) T4 एते वै (for एवं ते) T1 2 G1 3 उभयोः सेनयोरपि; G4 5 उभयोरपि सेनयो (for ᵇ) — (L 1805) Dn Ds2 रात्रौ निशीथे मेघौघे, T2 G1 2 5 रात्रौ तु तिमिरे घोरे (for ᵃ). — (L 1806) Dn Ds2 वीरौ (for घोरैः) Dn Ds2 T4 G3 अञ्जसा, G2 आसने (for ओजसा) — (L 1807) Dn Ds2 सात्यकिं पौण्ड्रकं तदा (for ᵇ). — (L.

तयोश्चटचटाशब्दो ब्रह्माण्डक्षोभणो महान् ।
प्रादुरासीत्तु सर्वत्र सर्वान्विस्मापयन्निव ॥ [1810]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्ध एकलव्यो निषादपः ।
बलभद्रमभिप्रेक्ष्य धनुरादाय सत्वरम् ।
आरुह्य स रथं वीरो ययौ यत्र हली स्थितः ॥
दृष्ट्वायान्तं निषादेशमेकलव्यं हली तदा ।
रथी गदी शरी भूत्वा तस्थौ तस्याग्रतो बली ॥ [1815]
बलदेवं च विंशत्या जघान शरमालया ।
रथं दशभिराहत्य सूतं दशभिराशुगैः ॥
सिंहनादं प्रकुर्वाणो दशभिस्त्वथ सीरिणम् ।
धनुर्ज्यां दशभिश्छित्त्वा सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
सज्यं च कार्मुकं कृत्वा बलदेवो निषादपम् । [1820]
नाराचैर्दशभिर्विद्ध्वा बाणैश्च दशभिः शितैः ।
चिच्छेद धनुरर्धं तत्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
सूतं दशभिराहत्य रथं त्रिंशद्भिरेव च ।
ध्वजं चिच्छेद भल्लेन निषादस्य जगत्पते ॥
ततोऽपरं महच्चापं निषादो वीर्यवत्तमः । [1825]
दृढमौर्वीसमायुक्तं दशतालप्रमाणतः ।
कामपालं शरेणाशु जघान स्तनदेशतः ॥
बलदेवो महावीर्यः शेषः सर्प इव श्वसन् ।
दशभिस्तद्धनुर्दिव्यं शरैः सर्वसहैर्बली ।
चिच्छेद मुष्टिदेशे तु माधवो माधवाग्रजः ॥ [1830]
एकलव्यो निषादेशः खड्गमादाय सत्वरम् ।
प्राहिणोद्बलदेवाय निशितं घोरविग्रहम् ॥
तमन्तरे यदुवृषो वृष्णिवीरः प्रतापवान् ।
तिलशः पञ्चभिर्बाणैश्चकार यदुनन्दनः ॥
ततोऽपरं महाखड्गं सर्वकालायसं शुभम् । [1835]
प्राहिणोत्सारथेः कायमालोक्याथ निषादपः ॥
तं चापि दशभिर्वीरो माधवो यदुपुंगवः ।
बाणैर्निमेषमात्रेण निर्बिभेद महारणे ॥
ततः शक्तिं समादाय घण्टामालाकुलां नृप ।
निषादो बलदेवाय प्रेषयित्वा महाबलः । [1840]
सिंहनादं महाघोरमकरोत्स निषादराट् ॥
सा शक्तिः सर्वकल्याणी बलदेवमुपागमत् ॥

1810) D_6 T_4 G_3 सर्वं (for सर्वान्).

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila*. Dn Ds_2 D_6 $T_{1\,2\,4}$ G M — *Adhy name* Dn Ds_2 पौण्ड्रकसात्यक्युिद्धम्, $G_{4\,5}$ M पौण्ड्रयुद्धम् — *Adhy no* Dn Ds_2 281; T_1 G_3, 208, T_2 G_1 210, T_4 177, G_2 202, G_4 207, G_5 209, $M_{1\,2,\,4}$ 209, M_3 173

(L 1812) Dn_1 अभिक्षिप्त (for °प्रेक्ष्य) — Dn om. (hapl) lines 1813–1820 — (L 1814) D_6 $T_{1\,2}$ G M_4 स्व- (for स) T_1 $G_{1\,4\,5}$ M घोरं, G_3 वीर (for वीरो) T_2 $G_{1\,4}$ हरि (for हली) — (L 1814) D_6 तु लाङ्गली, T_2 हरिस्तदा, G_2 तदा हली (by transp) — (L 1815) T_4 रथी शरी; G_5 गदी रथी (by transp) D_6 रथी शरी गदी खड्गी, G_2 तदा रथी शरी खड्गी (for ᵃ) D_6 T_4 G_2 भूत्वा (for तस्थौ) — G_1 om lines 1816–1819 — (L 1817) D_6 T_2 $G_{2\,3}$ M आविध्य (for आहत्य) — (L 1819) M_2 चैव (for छित्त्वा), D_6 T_4 G_2 धनुर्द्वादशभिश्छित्त्वा (for ᵃ). — (L 1820) M_4 स (for च) T_2 G_2 छित्त्वा (for कृत्वा) $G_{1\,5}$ निषादप° — (L 1821) Dn Ds_2 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M परै., T_4 शतैः (for शितैः). — (L. 1822) D_6 $T_{1,\,2}$ M धनुरत्न, G_2 °रात्तं (for °रर्धं) — (L 1824) Dn Ds_2 T_4 $M_{1\,3}$ जगत्पति (for °त्पते) — (L 1825) T_2 $G_{1\,5}$ M_{1-8} महा (for महच्) G_5 निषादो वीर्यवत्तमम्, Bom Poona eds G(ed) °दो वीर्यसमत (for ᵇ) — (L 1827) Bom Boona eds G (eds) -मौर्व्या (for -मौर्वी-) — (L 1827) Dn Ds_2 जघान जनमध्यत (for ᵇ) — (L 1829) Dn -सहैर्बलैः, Ds_2 समैर्बलैः, D_6 $T_{3\,4}$ $G_{1\,2\,4,\,5}$ M -समैर्बली (for -सहै°) — (L 1830) D_6 माधवाग्रतः (for °जः). — (L 1831) Dn Ds_2 G_3 सत्वरः (for °रम्) — (L 1832) G_2 बलवीराय; Bom Poona eds G(ed) °देवाय) T_1 घोरविक्रमं, T_2 G_1 °मुत्तमम्, G_2 °विभ्रम (for °विग्रहम्) — (L 1833) Dn यदुर्वीरो, Ds_2 पटुर्वीरो (for यदुवृषो) — (L. 1835) Dn ततो महत्परं खड्गं (for ᵃ) — (L 1836) D_6 G_2 समालोक्य (for आलोक्याथ) Bom Poona eds. G(ed) निषादजः (for °दप) — (L 1337) D_6 चापं (for चापि) Dn Ds_2 यदुनन्दनः, D_6 $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,2\,5}$ M वृष्णिपुंगवः (for यदु°) — (L 1838) Dn Ds_2 बाह्वोरन्तरयोश्चैव; D_6 $T_{1\,2\,4}$ G M बाणैरन्तर एवाशु (for ᵃ). — (L 1841) Dn Ds_2 G_2 निषादप (for °दराट्) — (L 1842) Cal. ed सा शक्तिः प्रेषिता तेन (for ᵃ). — (L 1843) Dn Ds_2

उत्प्लुत्य तां महाघोरां बलभद्रः प्रतापवान् ।
आदायाथ निषादेशं सर्वान्विस्मापयन्निव ।
तथैव तं जघानाशु वक्षोदेशे स माधवः ॥ [1845]
स तया ताडितो वीरः स्वशक्त्याथ निषादपः ।
विह्वलः सर्वगात्रेषु निपपात महीतले ।
प्राणसंशयमापन्नो निषादो रामताडितः ॥
निषादास्तस्य राजेन्द्र शतशोऽथ सहस्रशः ।
अष्टाशीतिसहस्राणि निषादाः शस्त्रयोधिनः । [1850]
गदिनः सादिनश्चैव महेष्वासा महाबलाः ॥
शरैरनेकसाहस्रैः शक्तिभिश्च परश्वधैः ।
गदाभिः पट्टसैः शूलैः परिघैः प्रासतोमरैः ॥
कुन्तैरथ कुठारैश्च व्यद्रवन्राममोजसा ।
शलभा इव राजेन्द्र दीप्यमानं हुताशनम् । [1855]
ते शरैः पातयांचक्रू रामं राममिवापरम् ॥
केचित्कुठारैराजघ्नुः केचित्कुन्तैः परश्वधैः ।
गदाभिः केचिदायान्ति शक्तिभिश्च तथापरे ।
निजघ्नुः सहसा रामं स्फुरन्तं पावकं यथा ॥
ततः क्रुद्धो हली साक्षाद्धलमुद्यम्य सत्वरम् । [1860]
सर्वांस्तान्कर्षयामास मुसलेन व्यपोथयत् ॥
ते हन्यमाना रामेण निषादाः पर्वताश्रयाः ।
निपेतुर्धरणीपृष्ठे शतशोऽथ सहस्रशः ॥
क्षणेन तान्महाराज हत्वा सर्वान्महाबलान् ।
सिंहवद्विनदंस्तत्र तस्थौ रामो महाबलः ॥ [1865]
ततो रात्रौ महाघोराः पिशाचाः पिशिताशनाः ।
आकृष्य मांसयूथानि भक्षयन्तः समासते ।
पिबन्तः शोणितं कोष्णं संकृष्य च शवं बहु ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

क्रव्यादाः सर्व एवाशु भक्षयन्तस्तदा शवम् ।
हसन्तो विविधं घोरं नादयन्तो वसुंधराम् ॥ [1870]
राक्षसाः पिशिताशाश्च पिबन्तो रुधिरं बहु ।
आशिषं युञ्जते राजञ्शवस्य पिशिताशनाः ॥
नृत्यन्ति स्म तदा राजन्नगर्या रणतोषिणः ।
काका बळाश्च गृध्राश्च श्येना गोमायुकास्तथा ।
भक्षयन्तः प्रधावन्तस्ततश्चेतश्च दारुणम् ॥ [1875]
एतस्मिन्नन्तरे वीरो निषादो लब्धसंज्ञकः ।
हतान्सर्वान्समालोक्य निषादानथ सीरिणा ॥
गदामादाय कुपितो राममेव जगाम ह ।

उत्पततीं ; T_4 उत्पत्य नां (for उत्प्लुत्य तां) D_6 T_4 G_2 महाराज (for °घोरां) D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{2\ 4}$ बलदेव (for °भद्र॰) — (L 1844) G_2 तामादाय (for आदायाथ) — (L 1845) Dn Ds_2 D_6 T_2 $G_{2,\ 5}$ तथैव (for तथैव) — T_1 om (hapl) lines 1849[b]–1855[a] G_3 om (hapl) lines 1850–1863 — (L 1850) Dn Ds_2 तस्य (for शस्त्र) — (L 1851) Dn Ds_2 खड्गिनश् (for सादि°) — T_2 om (hapl) lines 1853–1857 — (L 1854) Dn Ds_2 यादवानां महौजसाम् ; G_2 बलभद्रं महौजसम् (for [b]) — (L 1858) Dn Ds_2 आघ्नन्ति (for आयान्ति) — (L 1861) Dn Ds_2 T_1 G_2 M_1 सर्वानाकर्षयामास (for [a]) Dn Ds_2 T_1 $M_{1\ 3}$ हि पीडयन् , D_6 ह्ययोधयत् , G_2 ह्यपोथयत् , $M_{2\ 4}$ निपीडयन् (for व्यपोथयत्). — (L. 1862) Dn Ds_2 राजेन्द्र (for रामेण). — (L 1865) व्यनदत् (for विनदंस्) — (L 1868) Dn Ds_2 M_4 कोष्ठात् ; G_n क्षोभात् (for कोष्णं) Dn Ds_2 D_6 T_4 G_2 M_{1-2} (*inf lin* as above) $_3$ संछिद्य , T_2 संगृह्य (for संकृष्य)

COLOPHON. — *Mention of the Epic* : Ds_2. — *Mention of Khila* Dn_2 Ds D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M. — *Adhy name* : Dn Ds_2 एकलव्यसैन्यवध. — *Adhy no* Dn 283 , Ds_2 282 , T_1 G_3 209 , T_2 G_2 204 , G_4 $M_{1\ 2.\ 4}$ 210, M_3 174.

T_2 G_1 om the ref — (L 1869) $T_{1.\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ शवं बहु (for तदा शवम्) — (L 1870) Dn_2 हसन्ते (for °न्तो) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ नादं , M हास (for घोरं) — (L 1871) Bom Poona eds G(ed) च पिशाचास् (for पिशिताशास्) Dn Ds_2 G_2 शोणिते (for रुधिरं) — (L 1872) Dn Ds_2 $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{1\ 3}$ आशिषो (for °ष) Dn Ds_2 T_4 G_2 M_4 भुञ्जते (for यु°) T_1 राम , T_2 $G_{1\ 3-5}$ रामे (for राजञ्). D_6 T_4 G_2 M रामस्य , $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ जयेति (for शवस्य). — (L 1873) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ M_3 -तोषिता (for °ण:) — (L. 1874) Dn Ds_2 $G_{1\ 5}$ बलाका , D_6 बकाश्च , T_1 व्यालाश्च ; G_3 M_4 बलाश्च (for बळाश्च) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 4}$ G_2 $M_{1\ 3}$ गोमायवस् (for °युकास्) — (L 1875) Dn Ds_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ M प्रवर्तन्ते (for प्रधावन्तस्) Dn Ds_2 D_6 इतस् (for ततस्) Dn Ds_2 राक्षसाश्चैव दारुणाः (for [b]). — (L 1876) T_2 -संज्ञित. , T_4 G_2 -संज्ञिक: (for -संज्ञकः).

जघान गदया राजञ्जत्रुदेशे निषादपः ॥
ततो रामो गदी राजन्निषादं बाहुशालिनम् । [1880]
आजघ्ने गदया क्रूरं मदमत्तो हलायुधः ।
तयोश्च तुमुलं युद्धं गदाभ्यां समवर्तत ॥
आकाशे शब्द आसीत्तु तयोर्युद्धे महारवः ।
समुद्राणां यथा घोषः सर्वेषा सनिगच्छताम् ॥
कल्पक्षये महाराज शब्दः स तुमुलोऽभवत् । [1885]
क्षुभितो नागलोकश्च नागाः क्षोभं समाययुः ।
पृथिवी चान्तरिक्षं च सर्व शब्दमयं बभौ ॥
ततः स पौण्ड्रको राजा सात्यकिं वृष्णिनन्दनम् ।
गदयैव जघानाशु सत्वरं रणकोविदः ।
युयुधानो बली राजन्वासुदेवं जघान ह ॥ [1890]
तयोश्च तुमुलः शब्दः प्रादुरासीन्महारणे ।
चतुर्णां युध्यतां राजन्परस्परवधैषिणाम् ।
ब्रह्माण्डक्षोभणो राजञ्शब्द आसीत्सुभैरवः ॥
ततो रजः प्रादुरभूत्तस्मिन्संग्राममूर्धनि ।
तारका निष्प्रभा आसंस्तमस्येवं क्षयं गते ॥ [1895]
उषसि प्रतिबुद्धायां तमो निःशेषतां ययौ ।
उदितो भगवान्सूर्यश्चन्द्रश्च क्षयमाययौ ॥
ततो युद्धं प्रादुरभूच्चतुर्णां बाहुशालिनाम् ।
देवासुरसमं राजन्नुदिते भास्करे महत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रभाते विमले भगवान्देवकीसुतः । [1900]
गन्तुमैच्छज्जगन्नाथ. पुरीं बदरिकाश्रमात् ॥
नमस्कृत्य मुनीन्सर्वान्ययौ द्वारवतीं प्रभुः ।
आरुह्य गरुडं विष्णुर्वेगेन महता प्रभुः ॥
सुमहाञ्शुश्रुवे शब्दस्तेषां युद्धं प्रकुर्वताम् ।
गच्छता देवदेवेन पुरीं द्वारवतीं नृप ॥ [1905]
अचिन्तयज्जगन्नाथः को न्वयं शब्द उत्थितः ।
संग्रामसंभवो घोर आर्यशैनेयसंयुतः ॥
व्यक्तमागतवान्पौण्ड्रो नगरीं द्वारकामनु ।
तेन युद्धं समभवत्पौण्ड्रकेण दुरात्मना ॥
यदूनां वृष्णिवीराणां युध्यतामितरेतरम् । [1910]
शब्दोऽयं सुमहान्वृत्तो नात्र कार्या विचारणा ॥
इत्येवं चिन्तयित्वा तु दध्मौ शङ्खं महारवम् ।

— Dn2 om lines 1877–1878 —(L 1877) T2 एतान् (for हतान्) D6 शौरिणा, M4 सीरिणम् (for सीरिणा) Dn1 निषादान्नगदारिण, Ds2 °न्नगचारिण T2 °न्विद्धसीरणान् (for ^{b}) —(L 1878) T3 G1 [आ]जगाम (for जगाम) —(L. 1879) T1 2 G1 4 घोरं (for राजन्) Dn Ds2 M1 छत्रदेशे (for जत्रु°) —(L 1880) Cal ed द्वंद्वं (for गदी) —(L 1883) Dn Ds2 महाभुज, G4 सुदारुणम् (for महारव.) —(L 1884) D6 G2 महाघोर, G5 महाघोष. (for यथा घोष) —(L 1885) Dn Ds2 T1 2 4 M सु (for स) G4 महान् (for ऽभवत्) —(L 1886) D6 T4 G4 5 M4 क्षोभितो, G1 क्षुधितो (for क्षुभितो) Dn Ds2 G2 क्षो(G2 क्षु)भितो नागराजश्च (for ^{a}) M1 3 परं ययु· (for समाययु·) —(L 1887) T4 शस्त्रमयं (for शब्द°). D6 सर्वे लोका. सर्वदिश. (for ^{b}) —(L 1889) D6 T4 G2 -कोविदम् (for °द) —(L 1891) G2 समन्ततः (for महारणे) —(L 1893) Dn Ds2 T1 G3 4 सुदारुणः; M4 तु भैरवः (for सुभै°). —(L 1894) D6 G2 M रण. (for रजः) G5 M1 3 आसीत् (for अभूत्) —(L 1895) Dn Ds2 T1, 2 G1 M राजंस् (for आसंस्). G2 [इ]इ (for [ए]व) —(L 1896) G5 उषसा (for °सि) Dn Ds2 T2 G M4 ततो (for तमो) —(L 1897) D6 लयम् (for क्षयम्) —(L 1898) T1 2 G1 3 4 बलशालिनाम् (for बाहु°) — D6 T1 2 4 G om line 1899.

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 G M — *Adhy name* Dn Ds2 D6 पौण्ड्रकयुद्धम्, T4 G4 M1 2 4 पौण्ड्रकवध. — *Adhy no* Dn Ds2 283, T1 G3 210, T2 G1 5 M1, 2 4 211, T4 179, G2 205; G4 209, M3 175

T3 G1 2 om the ref —(L 1901) G2 om. (hapl) 1901^b–1906^a. Dn Ds2 M4 पुर (for पुरी) —(L 1902) T2 G1 4 नमस्कृत्वा (for °स्कृत्य) Dn Ds2 G3 नृप, D6 प्रति, T2 G1 4 प्रभो; M1–3 हरि. (for प्रभु·) — G3 om. lines 1903–1905 —(L 1903) D6 T1 2 4 G1 4 5 हरि (for प्रभु.). —(L 1904) D6 T1 2 G1, 4 5 M1–3 श्रूयते (for शुश्रुवे) —(L 1906) M उत्तमः (for उत्थित.). —(L 1907) D6 T4 -संभ्रमो (for -संभवो) G5 -संवृतः (for -संयुतः) M3 शैनेयेन च संयुत (for ^{b}) —(L 1909)

पाञ्चजन्यं हरिः साक्षात्प्रीणयन्वृष्णिपुंगवान् ॥
रोदसी पूरयामास तेन शब्देन केशवः ।
यादवा वृष्णयश्चैव श्रुत्वा शङ्खस्य तं रवम् ॥ [1915]
व्यक्तमायाति भगवान्पाञ्चजन्यरवो ह्ययम् ।
इति ते मेनिरे राजन्वृष्णयो यादवास्तथा ।
निर्भयाः समपद्यन्त वृष्णयो यादवा नृप ॥
तस्मिन्नेव क्षणे दृष्टस्तार्क्ष्यश्च पततां वरः ।
ततश्च देवकीसूनुर्दृष्टस्तैर्यादवेश्वरैः ॥ [1920]
सूताश्च मागधाश्चैव पुरो यान्ति जगत्पतेः ।
स्तुत्या स्तोतुं हरिं विष्णुमीश्वरं कमलेक्षणम् ॥
ततश्च यादवाः सर्वे परिवव्रुर्जनार्दनम् ।
कृष्णस्तु गरुडं भूयो गच्छ त्वं मेरुमुत्तमम् ॥
इत्युक्त्वा गरुडं विष्णुर्विसृज्य यदुपुंगवः । [1925]
दारुकं पुनराहेदं रथमानय मे प्रभो ॥
स तथेति प्रतिज्ञाय रथमानीय सत्वरम् ।
रथोऽयं भगवन्देव किमतः कृत्यमस्ति मे ।
इत्युक्त्वा रथमादाय प्रणम्याग्रे स्थितो हरेः ॥
गतेऽथ गरुडे विष्णू रथमारुह्य सत्वरम् । [1930]
यत्र युद्धं समभवत्तत्र याति स केशवः ॥
तत्र गत्वा महारङ्गे युध्यतां च महात्मनाम् ।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दध्मौ यदुवृषोत्तमः ॥
पौण्ड्रोऽथ वासुदेवस्तु कृष्णं दृष्ट्वा रणोत्सुकम् ।
सात्यकिं पृष्ठतः कृत्वा वासुदेवमुपागमत् ॥ [1935]
क्रुद्धोऽथ सात्यकी राजन्वारयामास पौण्ड्रकम् ।
न गन्तव्यमितो राजन्नेष धर्मः सनातनः ॥
जित्वा मां गच्छ राजेन्द्र परं योद्धुं महारणे ।
क्षत्रियोऽसि महावीर स्थिते मयि रणोत्सुके ॥
एष ते गर्वमखिलं नाशयिष्यामि संयुगे । [1940]
इत्युक्त्वा चाग्रतस्तस्थौ गच्छतो यादवेश्वरः ॥
पौण्ड्रस्य शिनिनप्ता तु पश्यतः केशवस्य ह ।
अवज्ञाय शिनेः पौत्रं कृष्णमेव जगाम ह ॥
निर्भर्त्स्य सहसा भूयः सात्यकिः क्रोधमूर्छितः ।
गदया प्राहरत्पौण्ड्रं वासुदेवस्य पश्यतः । [1945]
यथाशक्ति यथायोगं सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥
दृष्ट्वाथ भगवानेवं सात्यकिं प्रशशंस ह ॥
निवार्य सात्यकिं कृष्णो यथेष्टं क्रियतामसौ ।
उपारमद्यथायोगं सात्यकिः कृष्णवारितः ॥
ततः स पौण्ड्रको राजा वासुदेवमुवाच ह । [1950]
भो भो यादवगोपाल इदानीं क्व गतो भवान् ॥
त्वां द्रष्टुमद्य संप्राप्तो वासुदेवोऽस्मि सांप्रतम् ॥
हत्वा त्वां सबलं कृष्ण बलैर्बहुभिरन्वितः ।
गतेऽथ यमलोकं तु त्वयि केशव बन्धुभिः ।
अहमेको भविष्यामि वासुदेवो जगत्पतिः ॥ [1955]
यच्चक्रं तव गोविन्द प्रथितं सुप्रभं महत् ।

Cal. ed महात्मना (for दुरा°). — (L 1910) G_3 वृष्णिवर्याणां — (L 1911) Dn Ds_2 T_1 G_2 व्यक्तो (for वृत्तो). — (L 1912) T_2 प्रतापवान् (for महारवम्) — (L 1915) D_6 G_2 M_2 यदवो (for यादवा) Ds_2 T_2 ते (for तं) — (L 1916) G_3 -स्वनो (for -रवो) — (L 1918) G_2 निर्णयं समवाप्यन्त (for ^{a}) Dn Ds_2 T_1 G_3 $M_{1\ 3}$ च ते (for नृप). — (L 1920) Dn Ds_2 T_4 G_4 यादवेश्वर·, T_1 °वैर्नृप (for °वेश्वरैः) — (L 1921) G_2 आगता (for सूताश्च). — (L 1922) Dn Ds_2 G_3 स्तुत, D_6 T_4 G_2 स्तुत्यं ; $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 4}$ [अ]स्तुवन् (for स्तोतु) — (L 1923) $T_{1\ 4}$ G_{1-3} $M_{1\ 2,\ 4}$ गताश् (for ततश्) — (L 1924) Dn Ds_2 नाकम् (for मेरुम्) — (L 1925) D_6 T_4 G_2 व्यसृजद् (for विसृज्य) Dn Ds_2 $M_{1\ 3}$ -नन्दन (for -पुंगव.) — (L 1927) Dn Ds_2 T_2 G_3 M_2 (*inf. lin.* as above) आदाय (for आनीय) — (L 1929) T_4 हरि· (for हरे·) — (L 1931) D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{2\ 3}$ ततो (for तत्र) — (L 1932) Dn Ds_2 T_4 G_3 महाराज (for °रङ्गे) G_2 परस्परम् (for महात्मनाम्) — (L 1934) T_2 $G_{1\ 4}$ पौण्ड्रको (for पौण्ड्रोऽथ) — G_3 om lines 1935–1939 — (L 1942) Cal ed पौण्ड्रकस्य शिनेर्नप्ता (for ^{a}) — (L 1946) Dn Ds_2 यथाप्राण (for यथाशक्ति) D_6 $T_{1\ 2}$ G M यथाप्राणं (for यथायोगं) Cal ed सात्यकिः क्रोधमूर्छित (for ^{b}) — (L 1947) T_2 $G_{1\ 5}$ स, M_4 [आ]शु (for [आ]थ) T_2 $G_{1\ 2\ 5}$ सात्यकिः (for °किं) — (L. 1948) Dn_2 विष्णो (for कृष्णो) — (L 1949) G_1 -पालितः (for -वारित·). — (L 1950) Dn Ds_2 $M_{1\ 3}$ स तत. (by transp) T_2 तत. स पौण्ड्रं राजा तु (for ^{a}) — Dn_2 Ds M_{1-3} om. line 1954 — (L. 1955) Dn Dn_2 $G_{1\ 2}$ महीतले (for जगत्पति). — (L.

अनेन मम चक्रेण पाटितोऽस्मि च तद्रणे ॥
चक्रमस्तीति यद्वीर्यं तव माधव सांप्रतम् ।
नाशयिष्यामि तत्सर्वं सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
शार्ङ्गीति मां विजानीहि न त्वं शार्ङ्गीति शब्दयसे । [1960]
शङ्खी चाहं गदी चाहं चक्रीति च जनार्दन ।
मामेव हि सदा ब्रूयू राजानो वीर्यशालिनः ॥
आदौ त्वं बल्लवैर्वृद्धो हत्वा स्त्रीबालकान्बहून् ।
गाश्च हत्वा महागर्वस्तव संप्रति वर्तते ॥
तत्तेऽहं व्यपनेष्यामि यदि तिष्ठसि मत्पुरः । [1965]
शस्त्रं गृहाण गोविन्द यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
इत्युक्त्वा बाणमादाय तस्थौ पार्श्वे जगत्पतेः ॥
एतद्वचनमाकर्ण्य वासुदेवस्य भाषितम् ।
स्मितं कृत्वा हरिः कृष्णो बभाषे पौण्ड्रकं नृपम् ॥
कामं वद नृप त्वं हि पातक्यसि सदा नृप । [1970]
गोघाती बालघाती च स्त्रीहन्ता सर्वथा नृप ॥
चक्री भव गदी राजञ्शार्ङ्गी च सततं भव ।
नामासीद्यद्वृथा मह्यं वासुदेवेति च प्रभो ॥
शार्ङ्गी चक्री गदी शङ्खीत्येवमादि वृथा मम ।
किं तु वक्ष्यामि किंचित्तु शृणुष्व यदि मन्यसे ॥ [1975]
क्षत्रिया बलिनो ये तु स्थिते मयि जगत्पतौ ।
तथा नु ब्रुवते त्वां हि जीवत्येव मयि प्रभो ॥
यत्ते चक्रं महाघोरं सर्वकालायसं महत् ।
तत्तुल्यं मम चक्रस्य वृत्तनो न तु वीर्यतः ।
आयुधेष्वथ सर्वत्र शब्दसादृश्यमस्ति ते ॥ [1980]
गोपोऽहं सर्वदा राजन्प्राणिनां प्राणदः सदा ।
गोप्ता सर्वेपु लोकेपु शास्ता दुष्टस्य सर्वशः ॥
कत्थनं सर्वदा कार्यं जित्वा शत्रूंरणे नृप ।
अजित्वा किं भवान्ब्रूते स्थिते मयि च शस्त्रिणि ॥
हत्वा मां ब्रूहि राजेन्द्र यदि शक्नोषि पौण्ड्रक । [1985]
स्थितोऽहं चक्रमाश्रित्य रथी चापी गदासिमान् ॥
रथमारुह्य युद्धाय संनद्धो भव मानद ।
इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः सिंहनादं व्यनीनदत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः शरं समादाय वासुदेवः प्रतापवान् ।
पौण्ड्रं जघान सहसा निशितेन शरेण ह ॥ [1990]
पौण्ड्रोऽथ वासुदेवस्तु शरैर्दशभिराशुगैः ।
वासुदेवं जघानाशु वार्ष्णेयं वृष्णिनन्दनम् ॥
दारुकं पञ्चविंशत्या हयान्दशभिरेव च ।
सप्तत्या वासुदेवं तु यादवं वासुदेवकः ॥
ततः प्रहस्य सुचिरं केशवः केशिसूदनः । [1995]
धृष्टोऽसीतीह मनसा संपूज्य यदुनन्दनः ॥

1957) पीडितो (for पाटितो) — (L 1960) Dn Ds2 शिष्यसे (for शब्दयसे) — (L 1962) Dn Ds2 जानन्तो (for राजानो) — T1 om line 1963 — (L. 1963) Dn Ds2 आदौ त्वं बलवद्वृद्धान्; G2 आदौ तु शल्यवेषस्त्वं (for ᵃ) — (L 1972) T2 G2 नृप (for भव) — (L 1973) Dn Ds2 T4 नामधेयं, G2 M4 नाममात्रं, M1-2 नामधेयो (for नामासीद्यत्). — G5 om lines 1974-1976. — (L 1974) Dn यथा (for वृथा) D6 T1. 2 4 G2 4 M2 नृप (for मम) — (L 1977) D6 T2 M1-3 न (for नु) — (L 1978) Ds2 असुरान्तकरं महत् (for ᵇ) — (L 1979) T1 2 G1 3 4 चक्रं तु, G2 M2 वीर्यस्य (for चक्रस्य) — (L 1980) T2 G1. 3-5 मे (for ते). — (L. 1981) G1 सर्वथा; G4 5 प्राणिनां (for सर्वदा) G4. 5 सर्वदा (for प्राणिनां). D6 T4 G2 त्वमेव सर्वदा राजन्प्राणद सर्वदेहिनाम्. — (L. 1982) G4 5 गोप्ता सर्वस्य लोकस्य (for ᵃ) Dn Ds2 M सर्वदा (for सर्वशः) — (L 1983) Bom. Poona. eds G(ed) कत्थनं सर्वकार्यं हि (for ᵃ) Dn1 Ds2 नृपाधम (for रणे नृप) Dn2 जित्वा राजन्नृपाधम (for ᵇ) — (L 1984) T1 शत्रुणा; G2 शार्ङ्गिणि (for शस्त्रिणि). — (L 1985) Dn Ds2 G2 M2 4 शक्तोऽसि (for शक्नोषि). G1 5 शक्नोषि (G5 °क्तोऽसि) यदि पौण्ड्रक (for ᵇ) — (L 1986) T4 शरी (for रथी) — D6 T4 G2 om line 1988. — (L 1988) G4 5 M3 इत्युक्तो (for °क्त्वा). G4 5 कृष्ण (for विष्णु.).

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M —*Adhy name*. Dn Ds2 कृष्णपौण्ड्रकयुद्धम्, D6 T1 M2 4 पौण्ड्रकवधः. —*Adhy no* · Dn Ds2 284, T1 G3 201; T2 G1 213; T4 180, G2 206, G4 212, M1-3 176; M4 112.

(L 1992) D6 जगन्नाथं (for जघानाशु) — (L 1994) D6 T4 G2 यादवान् (for °वं) — (L 1995) G2 केवलं (for केशव). Dn2 -नाशनः (for -सूदनः). — (L 1996) Ds2

आकृष्य शार्ङ्गं बलवान्संधाय रिपुमर्दनः ।
नाराचेन सुतीक्ष्णेन ध्वजं चिच्छेद केशवः ॥
सारथेश्च शिरः कायादाहृत्य यदुपुंगवः ।
अश्वांश्च चतुरो हत्वा चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥ [2000]
रथरज्जूः समाहृत्य तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
चक्रं च तिलशः कृत्वा हसन्किंचिदवस्थितः ॥
पौण्ड्रको वासुदेवस्तु रथादाप्लुत्य सत्वरम् ।
आदाय निशितं खड्गं प्राहिणोत्केशवाय ह ॥
स खड्गं शतधा कृत्वा शरैर्दशभिरेव च । [2005]
बालवत्केशवोऽतिष्ठन्निमील्य नयने हरिः ॥
ततः शक्तिं समादाय निशितां घोरविग्रहाम् ।
प्राहिणोद्वृष्णिवीराय सिंहनादं समाददे ॥
तां चापि तिलशः कृत्वा तूष्णीमासीत्स केशवः ॥
ततोऽपरं महाघोरं परिघं कालसंनिभम् । [2010]
गृहीत्वा वासुदेवाय वासुदेवः प्रतापवान् ॥
प्राहिणोद्वृष्णिवीराय सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
तद्द्विधा जगतां नाथश्चकार यदुनन्दनः ॥
ततश्चक्रं महाघोरं सहस्रारं महाप्रभम् ।
त्रिंशद्धारसमायुक्तमयसा निर्मितं महत् । [2015]
आदायाथ महाराज केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥
पश्येदं निशितं घोरं तव चक्रविनाशनम् ।
अनेन तव गोविन्द दर्पं दर्पवतां वर ।
अपनेष्यामि वार्ष्णेय सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
त्वामुद्दिश्य महाघोरं कृतं मम दुरासदम् । [2020]
यदि शक्तो हरे कृष्ण दारयैनं महास्पदम् ॥
इत्युक्त्वा तच्छतगुणं भ्रामयित्वा महाबलः ।
चिक्षेपाथ महावीर्यः पौण्ड्रको नृपसत्तम ।
हरिमुद्दिश्य सहसा विनदन्भैरवं रवम् ॥
ततः प्रहस्य भगवानापतन्तं महायुधम् । [2025]
गृहीत्वा बलवद्घोरं तेनैव प्राहिणोद्धरिः ॥
दृष्ट्वा तं महदायान्तं पौण्ड्रको नृपसत्तमः ।
अवप्लुत्य तनो देशात्तदुत्सृज्य महाबलः ।
सिंहनादं महाघोरं व्यनदद्वीर्यवांस्तदा ॥
ततो विस्मयमापन्नो भगवान्देवकीसुतः । [2030]
अहो वीर्यमहो धैर्यमस्य पौण्ड्रस्य दुःसहम् ।
इति मत्वा जगन्नाथः स्थित एव रथोत्तमे ॥
ततः शिलाः समादाय प्रेषयामास केशवे ।
ताः शिला: प्रेषयामास तस्मै यादवनन्दनः ॥

दृष्टो; Cal. ed हृष्टो (for घृष्टो) Ds2 G3 M1 3 ऽसाविति; T2 G2 ऽसीति हि, M2 4 ऽसीति च (for ऽसीतीह) G5 मृदुना (for मनसा) — (L 1997) Dn Ds2 T2, 4 G1 5 M1 2 4 -सूदन (for -मर्दन·) — T2 om. line 1999 — (L 1999) G3 om lines 1999ᵇ–2001ᵃ Dn Ds2 आहृत्य यदुनन्दनः (for ᵇ). — (L 2001) Dn Dn2 रथं राज्ञ.; D6 रथरज्जुं, T1 °रज्ज्वा; T2 °रथ्या (for रज्जू.) M1 3 4 प्राष्टि-; M2 प्राष्टि- (for पार्ष्णि-) G2 तस्थौ प्रातिष्ठसारथी (sic) (for ᵇ) — (L 2002) Dn1 T1 4 G2 4 M इव स्थित, D6 इवास्थित (for अव°) — (L 2003) G2 M1 4 उत्प्लुत्य (for आप्लुत्य) G4 5 M3 सत्वर· (for °रम्) Dn Ds2 रथादुत्प्लुत्य सत्वर. (for ᵇ). — (L 2004) Dn Ds2 स (for ह) — (L 2005) T1 2 G1 3–5 M3 दशधा (for शतधा) Dn Ds2 G2 4 om 2005ᵇ–2009ᵃ — (L 2009) Dn Ds2 T1 4 G3 M1 आसीच्च, T2 G1 4 5 M2–4 °त (for °त्स) — (L 2010) Dn Ds2 M3 4 -संमितम् (for -संनिभम्). — (L 2011) वासुदेवं (for °देव). — (L. 2013) M3 द्विधा तं (for तद्द्विधा), T2 G1, 3–5 तद्द्विधं (G3, 4 °धा) तु जगन्नाथश्च (for ᵃ) — (L 2015) D6 T1 2 4 G M विंशद्धार- (for त्रिंश°). T1 2 4 G5 बृहत् (for महत्) Dn Ds2 M4 आयसास्यममित्रहा, M1–3 अयस्मयममित्रहा (for ᵇ) — (L 2016) D6 T4 G2 आदाय पौण्ड्रको राजा (for ᵃ) — (L 2017) G2 [इ]मं, M3 त्वं (for [इ]दं) T4 पश्यैतन्निहितं घोरं (for ᵃ). D6 सहस्रारं महाप्रभम् (for ᵇ) — (L 2018) T2 पौण्ड्र- (for दर्पं) G3 दर्पविदां (for °वतां) — (L 2020) Dn Ds2 M4 कृतमन्यद्, G2 कृतवर्म- (for कृत मम) — (L 2021) Dn Ds2 G2 दारयेदं, D6 वारयेदं; T1 2 4 G1 3–5 M1–3 वारयैनं (for दार°) D6 T1, 4 G3 M1–3 ममास्पदम्, G2 महत्स्वनम् (for महास्पदम्) — Dn Ds2 om (hapl) lines 2024–2027. — (L 2026) D6 प्राहरद् (for प्राहिणोद्). — (L 2027) G2 चक्रं (for दृष्ट्वा). — (L 2031) D6 T1 वर्यिम् (for धैर्यम्) G2 दुष्प्रभम् (for दुःसहम्) — (L 2032) Dn Ds2 उत्थितश्च रथोत्तमात् (for ᵇ) — (L 2033) Dn Ds2 G2 3 शिलां (for शिलाः) Bom Poona eds G(ed) केशवम् (for °वे) — (L 2934) Dn Ds2 T1 G3 4 तां शिलां (for ता शिलाः) Dn Ds2 तस्मै यदुकुलोद्वहः; G2 कृष्णो

पौण्ड्रेण सुचिरं कालं विक्रीड्य भगवान्हरिः । [2035]
ततश्चक्रं समादाय निशितं रक्तभोजनम् ॥
दैत्यमांसप्रदिग्धाङ्गं नारीगर्भविमोचनम् ।
शातकुम्भनिभं घोरं दैत्यदानवनाशनम् ॥
सहस्रारं शतारत्निमद्भुतं दैत्यभीषणम् ।
वैष्णवं परमं चक्रं नित्यं सुरगणार्चितम् ॥ [2040]
विष्णुः कृष्णो रथी शार्ङ्गी नित्ययुक्तः सदा हरिः ।
जघान तेन गोविन्दः पौण्ड्रकं नृपसत्तमम् ॥
तस्य देहं विदार्याशु चक्रं पिशितभोजनम् ।
कृष्णस्याथ करं भूयः प्राप सर्वेश्वरस्य ह ।
ततः स पौण्ड्रको राजा गतासुः प्रापतद्भुवि ॥ [2045]
निहत्य भगवान्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः ।
प्रतिपेदे सुधर्मां तु यादवैः पूजितो हरिः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

निषादेशं ततो रामः शक्त्या वीर्यवतां वरः ।
आजघान स्तनद्वंद्वे सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
ततः क्रुद्धो निषादेशो रामं मत्तं महाबलम् । [2050]
गदया लोकविख्यातो जघान स्तनवक्षसि ॥
आहतः स तु तेनाशु बलभद्रो महाबलः ।
उभाभ्यां चैव रामस्तु कराभ्यां वृष्णिपुंगवः ।
गदां गृह्य महाघोरां निषादाय समाददे ॥
तां दृष्ट्वा महती घोरामायान्तीं प्राणहारिणीम् । [2055]
दुद्रावाथ निषादेशः समुद्रं मकरालयम् ।
अन्वधावत्ततो रामो धावन्तं मकरालयम् ॥
धावत्येवं तदा राजन्नेकलव्ये निषादपे ।
धावत्येव च रामोऽपि यत्र यातो निषादप. ॥
सागरं स प्रविश्याशु गत्वा योजनपञ्चकम् । [2060]
भीत एव तदा राजन्नेकलव्यो निषादपः ।
कंचिद्द्वीपान्तरं राजन्प्रविश्य जडवत्स्थितः ॥
ततो रामो निषादेशं जित्वा यादवनन्दनः ।
तां सभां मणिरत्नाढ्यां प्रविवेश हलायुधः ॥
सात्यकिर्युद्धसंरक्तस्तां सभां प्रविवेश ह । [2065]
अन्ये च यादवा राजन्यथायोगमुपस्थिताः ॥
आसीनेषु च सर्वेषु वृष्णिवीरेषु सर्वतः ।
अभिवाद्य यथायोगं वृद्धान्सर्वान्स केशवः ।
उवाच वचनं काले भगवान्देवकीसुतः ॥
दृष्टः कैलासशिखरे शंकरो नीललोहितः । [2070]
स तु मह्यं यदुवराः प्रीतिमांश्च ददौ वरम् ॥
तत्र देवाः समायाता मुनयश्च तपोधनाः ।
दृष्ट्वा मां शंकरं चैव प्रीतास्तुष्टाः समाययुः ॥
अत्यद्भुतं मया दृष्टं रात्रौ यादवसत्तमाः ।

देवकिनन्दन (for [b]) —(L 2037) M1 -प्रदीप्ताङ्गं (for -प्रदिग्धाङ्गं) —(L 2038) Dn Ds2 शातकुम्भमयं घोरं (for [a]). G4.5 -शासनम् (for -नाशनम्) —(L 2039) Dn Ds2 T4 शतारं तद्, T1 2 G1 3–5 सहस्रांशुम् (for शतारत्निम्) T4 -मारणम् (for -भीषणम्). M4 भूतदैत्यविभीषणम् (for [b]) —(L 2040) Dn Ds2 ऐश्वर्यं वर्म परमं, M ऐश्वरं परमं वर्म (for [a]) —(L 2041) Dn Ds2 T1 M1 3 तथा (for रथी). G2 गदी चक्री (for नित्ययुक्त)

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn D6 T1 2 G1 3 4 M1 4 पौण्ड्रकवध, Ds2 वासुदेववधः — *Adhy no.* Dn Ds2 285, T1 G3 212, T2 G1 214, T4 179; G2 207; G4 211; G5 213, M1–3 177; M4 213

Dn2 G2 om. the ref. —(L 2048) G2 निषादकं (for °देशं) —(L 2049) D6 स्तनद्वंद्वं (for °न्द्वे) —(L 2050) G2 रणोन्मत्तं (for रामं मत्तं) M2 3 महाबल. (for °बलम्) —(L 2052) T1 आहतः स्तन एवाशु (for [a]). T4 बलदेवो (for °भद्रो) —Dn Ds2 D6 om line 2057. —(L 2057) G2 M3 अन्वीयाच्च (for अन्वधावत्) T4 G2 समुद्रं (for धावन्त) D6 निषादेशं जिघांसया (for [b]). —(L. 2058) Dn Ds2 M1 तदा राज्ञि, T2 जवाद्राजन्; T4 G2 ततो राजन् (for तदा राजन्) T4 G1 4 5 M2–4 एकलव्यो निषादप. (for [b]) —(L 2059) D6 ततो राजन्, M3 तदा रामो (for च रामोऽपि) D6 एकलव्यो, T4 G2 यत्र रामो (for यत्र यातो). —(L. 2062) Dn Ds2 प्रविश्य न्यवसत्तदा (for [b]) —(L 2063) Dn Ds2 जिगाय यदुनन्दनः (for [b]) — G3 om line 2065 —(L 2065) Dn Ds2 G1 T2 3 M1 -ससक्तस; D6 -संनद्धस; T4 -सयुक्तस (for -संरक्तस) —(L 2068) Dn Ds2 T1.4 G4 वृष्णीन् (for वृद्धान्). —(L 2070) Dn Ds2

पिशाचौ द्वौ महाघोरौ वदन्तौ मामिकां कथाम् ॥ [2075]
मृगयां चक्रतुस्तौ तु चिन्तयन्तौ तु मां सदा ।
दृष्ट्वा मां तौ तु राजेन्द्राः प्रीतिमन्तौ तपस्विनौ ।
भक्तिनम्रौ महात्मानौ प्रणामं चक्रतुस्तदा ॥
ततोऽहं सर्वथा प्रीतस्तौ दृष्ट्वा स्वर्गमुत्तमम् ।
तोषयित्वा महादेवमह्ना चाहं ततो गतः ॥ [2080]
ततस्ते वृष्णयः सर्वे देवदेवं प्रशंसिरे ।
सर्वथा कृतकृत्यास्ते वृष्णयः केशवाश्रयाः ।
यादवाः सर्व एवात्र स्वं स्वं जग्मुर्यथालयम् ॥
अभ्यन्तरं जगन्नाथः प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
रुक्मिणीसत्यभामाभ्यामाचचक्षे यथाभवत् ॥ [2085]
ते प्रीते प्रीतियुक्तेन केशवेन समन्विते ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं केशवस्य च चेष्टितम् ॥
शशास पृथिवीं कृत्स्नां दुष्टान्हत्वा महाबलः ।
नरकं घोरकर्माणं पौण्ड्रं च नृपसत्तमम् ॥
हयग्रीवं निशुम्भं च तथा सुन्दोपसुन्दकौ । [2090]
ररक्ष विप्रान्देवेशो मुनीन्मुनिवरार्चितः ॥
विप्रेभ्यश्च ददौ वित्तं गाश्च रत्नानि केशवः ।
अग्निहोत्रं प्रयुञ्जानो ब्राह्मणांश्च सुतर्पयन् ॥
मुनींश्च ब्रह्मचर्येण देवान्यज्ञेन केशवः ।
स्वधया च पितॄन्सर्वान्प्रीणयत्येव सर्वदा ॥ [2095]
तस्मिञ्शासति देवेशे राज्यं निष्कण्टकं बभौ ।
सुखमेव प्रजाः सर्वा जीवन्ति ब्राह्मणोत्तराः ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

भूय एव द्विजश्रेष्ठ शङ्खचक्रगदाभृतः ।
चरितं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ।
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतः कैशवीं कथाम् ॥ [2100]
को नु नाम हरेर्विष्णोर्देवदेवस्य चक्रिणः ।
शृण्वन्कथां स्मरन्वापि तृप्तिं याति दिवानिशम् ॥
पुरुषार्थोऽयमेवैको यत्कथाश्रवणं हरेः ॥
कथमासीज्जगद्धेतोर्हंसस्य डिभकस्य च ।
समितिः सर्वभूतानां सदा विस्मयदायिनी ॥ [2105]
विचक्रस्य कथं युद्धं दानवस्य महात्मनः ।
स तयोर्मित्रतां यात इत्येवमनुशुश्रुम ॥
तौ नृपौ वीर्यसंपन्नौ शिष्यौ भृगुसुतस्य ह ।
सर्वास्त्रकुशलौ वीरौ हराङ्कधवरौ किल ॥
संग्रामः सुमहानासीदित्युक्तं भवता पुरा । [2110]

T_1 $G_{2,3}$ $M_{1,4}$ दृष्टं (for दृष्टः). Dn Ds_2 G_3 दृष्टं कैलासशिखरं (for [a]). — (L 2071) T_2 यथा (for ददौ) — (L 2073) Dn Ds_2 शंकरश्च (for °रं) G_5 प्रति· स्तुत्वा समाययौ (for [b]) — (L 2075) पठन्तौ (for वदन्तौ) D_6 G_2 वदन्तौ मामिकाः कथा (for [b]) — (L. 2076) D_6 प्रीणयन्तौ (for चिन्त°). — (L 2077) T_2 $G_{1,4,5}$ राजेन्द्र. — (L. 2078) D_6 भक्तिमन्तौ (for °नम्रौ). — (L. 2079) Dn Ds_2 नीतौ (for दृष्ट्वा) — (L 2080) D_6 $T_{1,4}$ $G_{3,5}$ M प्रेषयित्वा (for तोष°) T_1 $G_{1,3-5}$ महात्मानाव्, T_2 °त्मानम् (for महादेवम्) T_1 आत्मा; T_2 वशं (for अह्ना) Dn Ds_2 मया चाद्य समागतम् (for [b]) — Before line 2081, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 2081) Dn Ds_2 M शशंसिरे (for प्रशं°). — G_3 om lines 2082–2084 — (L 2082) D_6 T_4 G_2 M_{1-3} केशवाश्रयात् (for °श्रयाः) — (L 2083) $G_{4,5}$ यथागतम् (for °लयम्) — (L 2086) M ततस्ते (for ते प्रीते) — After line 2086, G(ed) ins an irrelevant narrative, not connected with the topic — (L 2087) Ds_2 D_6 $T_{1,2,4}$ $G_{1,2,4}$ M वि- (for च). — (L 2088) D_6 $T_{1,2,4}$ $G_{2,2}$ सर्वां (for कृत्स्नां) Dn Ds_2 G_2 M महाबलात् (for °बल) — (L 2089) Dn Ds_2 पौण्ड्रकं (for पौण्ड्रं च) — (L 2092) D_6 T_2 G_2 तदा, G_1 यथा (for ददौ) $G_{4,5}$ रत्नं (for वित्तं) Dn Ds_2 G_2 दत्त्वा स, G_5 वित्तं च, M_{1-3} रत्नान्स (for °नि). — (L 2094) Dn Ds_2 देवान्यज्ञैरनेकधा (for [b]) — (L 2095) D_9 T_1 G_5 M प्रजया (for स्वधया) Dn Ds_2 D_6 T_4 G_2 M प्रीणयन् (for °यति) D_6 केशव (for सर्वदा) — (L 2096) Dn Ds_2 D_6 T_4 G_2 M प्रभो (for बभौ) — (L 2097) Dn Ds_2 $M_{1,3}$ ब्राह्मणादयः, D_6 °णोत्तमाः (for °णोत्तराः).

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2. — *Mention of Khila* Dn Ds_2 $T_{1,2,4}$ G M. — *Adhy. name*· Dn Ds_2 M पौण्ड्रकवधः, $T_{1,2}$ $G_{1,3}$ एकलव्यपराजयः — *Adhy. no* Dn Ds_2 286; T_1 G_3 213, T_2 G_1 215; T_4 188, G_4 112; G_5 214; M_{1-3} 178, M_4 284

(L 2102) T_4 G_3 M_4 तथा (for कथां) Bom Poona eds G(ed) शृण्वंस्तथा रमन्वापि (for [a]) — (L 2104) D_6 T_2 $G_{1,4,5}$ जगद्धातुर्; G_2 °त्पातुं (for °द्धेतोर्). — (L.

तयोश्च नृपयोर्विप्र केशवस्य जगत्पतेः ॥
कस्य पुत्रौ समुत्पन्नौ किंवीर्यौ किंपराक्रमौ ।
सर्वमेतद्द्विजश्रेष्ठ वक्तुमर्हसि सुव्रत ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्महाबाहो कथां पापप्रणाशिनीम् ।
यथा संग्राम आसीत्तु तयोश्चक्रधरस्य च ॥ [2115]
यथा च तौ समुत्पन्नौ यथाभूद्विग्रहो महान् ।
अष्टाशीतिसहस्राणि दानवानां महात्मनाम् ॥
बलान्यथ विचक्रस्य शितशूलधराणि च ।
आसन्युद्धे महाराज दानवस्य महात्मनः ॥
यदूनामन्तरं प्रेप्सुर्विचक्रो युद्धकाङ्क्षया । [2120]
देवासुरे महायुद्धे देवानजयदम्बरे ।
तद्वधार्थं सदा यत्नमकरोच्चैव केशवः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

आसीत्साल्वेषु राजेन्द्र ब्रह्मदत्तो नृपोत्तमः ।
नाम्ना राजन्स भूतात्मा सर्वभूतदयापरः ॥
पञ्चयज्ञपरो नित्यं जितामित्रो जितेन्द्रियः । [2125]
ब्रह्मविद्वेदविच्चैव सदा यज्ञपरः शिवः ॥
तस्य भार्ये महीपाल रूपौदार्यगुणान्विते ।
बभूवतुः सुसपन्ने अनपत्ये नृपोत्तम ।
स ताभ्यां मुमुदे राजा शच्या शक्र इवाम्बरे ॥
नाम्ना मित्रमहो नाम सखा चासीद्द्विजोत्तमः । [2130]
तस्य राज्ञो महायोगी वेदवेदाङ्गपारगः ।
अनपत्यः स विप्रेन्द्रो यथा राजा बभूव ह ॥
स राजा सहितस्ताभ्यामर्चयामास शंकरम् ।
पुत्रार्थं शूलिनं शर्वं दश वर्षाण्यनन्यधीः ।
स विप्रो वैष्णवं सत्रं पुत्रार्थं समयोजयत् ॥ [2135]
अर्चितस्तेन राजेन्द्र शंकरो नीललोहितः ।
आत्मानं दर्शयामास स्वप्ने राजानमब्रवीत् ।
प्रीतोऽस्मि तव भद्रं ते वरं वरय सुव्रत ॥
अथ राजा जगन्नाथमुवाचेदं स्वपन्नपि ।
पुत्रौ मम भवेतां हि तथेत्युक्त्वा वृषध्वजः । [2140]
अन्तर्धानं गतः शंभुः स च प्रीतोऽभवन्नृपः ॥
सोऽपि मित्रसहो विद्वान्देवं केशवमव्ययम् ।
पञ्चवर्षं जगन्नाथमर्चयामास भक्तितः ॥
अर्चितस्तेन विप्रेण देवदेवो जनार्दनः ।

2105) M3 तदा (for सदा) — (L 2107) G2 शत्रवो मित्रता यान्ति (for ^{a}) — (L 2108) Dn Ds2 सुतौ (for नृपौ) — (L 2109) Dn Ds2 T1 2 4 G M3 हरेर् (for हराल्) —(L 2110) M3 स (for सु) —(L 2111) T1 2 G1 3–5 वीर (for विप्र) — Dn Ds2 om (hapl) 2112^b–2116^a —(L 2113) T4 एव (for एतद्) —(L 2117) Dn Ds2 T1 G2. 3 M1 ? 4 तरस्विनाम् (for महात्म°) — (L 2118) G4 5 शत- (for शित-) G2 -धरस्य (for -धराणि) —(L 2119) M1 3 दुरात्मन., Cal ed जयैषिण (for महात्मन) — (L 2120) Dn D6 M2 3 अन्तर-, M1 अन्तरे (for अन्तरं) Dn Ds2 T1 M1 यदूनां (for विचक्रो) — (L 2121) Dn Ds2 M1 देवाञ्जयति दुर्धर (for ^{b}) — (L. 2122) T2 G4 5 तदा (for सदा) — D6 [ए]ष (for [ए]व)

COLOPHON — *Mention of the Epic* · Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1. 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 T1 2 4 G M हंसडिभकोपाख्यानम् — *Adhy no.*. Dn Ds2 287; T1 G3 214; T2 G1 216; T4 183; G2 209, G5 215, M1-3 179, M4 215

(L 2123) Dn1 बलदत्तो (for ब्रह्म°) — (L 2124) Dn Ds2 पूतात्मा (for भू°) — (L 2125) D6 M1 3 जितात्मा (for °मित्रो) Dn Ds2 T1 2 4 G जितात्मा विजितेन्द्रिय (for ^{b}) — (L 2126) Bom Poona eds. G(ed) यज्ञमय (for °पर) D6 T4 शिवे (for शिव.) — (L. 2127) M1-3 महाराज (for महीपाल) — (L 2128) G2 समुत्पन्ने, Cal ed सुसंपन्ने (for °पन्ने) — G1 om. lines 2129–2132 T1 om (hapl) lines 2129–2130 — (L 2130) D6 G3 मित्रसखो (for °सहो) Cal ed महामते (for द्विजोत्तमः) — (L 2131) Dn2 T4 तत्परः (for -पारगः). Dn1 D6 T1 G2 4 5 वेदवेदान्ततत्पर (for ^{b}) — (L 2134) G2 शत- (for दश) M1-3 [अ]नन्यभाक् (for °धी.) — (L. 2135) M1 3 समकल्पयत् (for °योजयत्). — (L. 2137) M1 3 दर्शयित्वा तु (for °यामास). — (L 2139) Dn Ds2 स्वपन्निव; T1. 2 G1 3–5 स्मयन्निव (for स्वपन्नपि) — (L. 2140) D6 T4 M1-3 भवेयाता (for °तां हि) — (L 2141) Dn Ds2 M1 3 प्रतिबुद्धस्ततो नृपः (for ^{b}) — (L. 2142)

पुत्रमेकं ददौ तस्मै स्वात्मना सदृशं हरिः ॥ [2145]
ते भार्ये गर्भमाधत्तां तेजसा शंकरस्य ह ।
विप्रभार्या महाराज वैष्णवं तेज आदधात् ॥
महिष्यौ ते महावीर्यौ पुत्रौ शंकरसंमितौ ।
असूयेतां महीपाल क्रमेणैव नृपस्य ह ॥
स तयोश्च महाराज जातकर्मादिकाः क्रियाः । [2150]
चकार विधिवत्सर्वा विप्रसाच्च महद्धनम् ॥
स च विप्रो विनीतात्मा पुत्रमेकं प्रजज्ञिवान् ।
साक्षादिव जगन्नाथं स्थितं पुत्रात्मना नृप ॥
जातकर्मादिकं सर्वं करणं स चकार ह ।
तौ कुमारावयं चैव त्रयः सवयसोऽभवन् ॥ [2155]
वेदानधीत्य ते सर्वाञ्श्रुत्वा चान्वीक्षिकीं तथा ।
धनुर्वेदे तथास्त्रे च निपुणास्तेऽभवंस्तदा ॥
हंसो ज्येष्ठो नृपसुतो डिभकोऽनन्तरोऽभवत् ।
स च विप्रसुतो राजञ्जनार्दन इति स्मृतः ॥
अन्योन्यं मित्रतां याताः सर्वे चैव कुमारकाः ॥ [2160]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

हंसश्च डिभकश्चैव तपश्चर्तुं महामती ।
मनश्चक्रतुरात्मांशौ शंकरस्य नृपोत्तम ॥
गत्वा तु हिमवत्पार्श्वं तपश्चक्रतुरञ्जसा ।
उद्दिश्य शंकरं शर्वं नीलग्रीवमुमापतिम् ॥
वीर्यास्त्रे चैव नौ स्यातामित्याधाय तु मानसे । [2165]
एकाग्रौ प्रयतौ भूत्वा वाय्वम्बुप्राशिनौ नृप ॥
नमस्ते देवदेवेश शंकरेति दिवानिशम् ।
हर शर्व शिवानन्द नीलग्रीव उमापते ॥
वृषध्वज विरूपाक्ष हर्यक्ष जगतां पते ।
भक्तप्रिय गिरीशेश वामदेव शिवाच्युत ॥ [2170]
सद्योजात महादेव देवदेव गुहाशय ।
भूतभावन भूतेश प्रणवात्मन्सदाशिव ॥
इत्यादिनामभिर्नित्यं स्तुवन्तौ शंकरं भवम् ।
हृदि कृत्वा विरूपाक्षं तपस्तेपतुरञ्जसा ॥
निर्ममौ निरहंकारौ मौनव्रतसमास्थितौ । [2175]
वर्षाणीह तदा राजन्पञ्च चक्रतुरोजसा ॥

D_6 एवं (for देव) — (L 2145) G_2 शिव (for हरि). — (L 2147) Dn Ds_2 $T_{1\ 4\ 4}$ M_4 आदधत् (for °धात्). — (L 2148) Dn $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ महावीर्यें (for °वीर्यौ) M_{1-3} ते राजभार्यें गर्भिण्यौ (for ^{a}) Dn Ds_2 $T_{1\ 2,\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 -निर्मितौ (for -समितौ) — (L 2149) T_2 G_1 असुवातां (for असूयेतां). G_2 कर्मणा (for क्रमेण) — (L 2150) D_6 स तयो परयो राजा, T_4 स तयोः पुत्रयो राजन् (for ^{a}) Dn D_6 $T_{1\ 2}$ G M_4 नाम- (for जात-) — (L 2151) D_6 $T_{2\ 4}$ G_3 सर्वं (for सर्वा) Dn Ds_2 $M_{1\ 3}$ विप्रेभ्योऽदान्, G_2 विप्रेभ्यश्च (for विप्रसाच्च) — (L 2152) G_3 पुत्रो (for विप्रो) Dn Ds_2 $M_{1\ 3}$ हि लब्धवान्, $M_{2\ 4}$ प्रलब्धवान् (for प्रजज्ञिवान्) — (L 2153) M विप्रात्मना (for पुत्रा°) — (L 2154) Dn Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_4 ब्राह्मण (for करण) D_6 G_2 अकरोद्द्विजसत्तम (for ^{b}) — (L 2155) G_2 तत्कुमारद्वयं सोऽपि (for ^{a}) M_{1-3} क्रमेण (for त्रय स-) Cal ed त्रयः सुवपुषोऽभवन् (for ^{b}) — (L 2157) T_4 तथास्त्रेषु, $M_{1\ 3}$ तथा शास्त्रे (for तथास्त्रे च) — (L 2158) G_1 दीपिको (for डिभको) — (L 2159) M श्रुत- (for स्मृत-) — (L 2160) D_6 T_4 M_3 अन्योन्य- (for °यं)

COLOPHON — *Mention of the Epic* : Ds_2. — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G_{2-5} M — *Adhy name* Dn Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ G_{2-5} M हंसडिभकोपाख्यानम् — *Adhy. no* Dn 287, Ds_2 288, T_1 G_4 215, T_2 G_2 217, T_4 184, G_4 214, G_5 216, M_{1-3} 180, M_4 216

— (L 2161) D_6 मही गतौ (for महामती) G(ed.) हंसश्चैव तपश्चर्तुं तथा डिम्भो महानति — (L 2162) Dn_1 D_6 आत्माशौ, T_2 आत्मेशौ (for आत्मांशौ) — (L. 2163) G_3 $M_{1\ 3}$ गत्वा हिमवत- पार्श्वं (for ^{a}) Dn_2 चरतुर् (for चक्र°) — (L 2165) T_1 दिव्यास्त्रे (for वीर्यास्त्रे). G_3 om lines 2166^b–2171^a —(L 2168) D_6 G_2 शिवेशान; T_4 शिवेशान, M_{1-3} शिव शान्त (for शिवानन्द) —(L 2170) Dn_2 भक्तिप्रिय (for भक्त°) D_6 T_2 G_2 वासुदेव (for वाम°). — (L 2171) G_3 गुहाच्युत (for °शय) — (L 2172) Bom Poona eds G(ed) देवेश (for भूतेश) — G_3 om lines 2173–74 —(L 2173) $M_{1\ 3}$ हरम् (for भवम्). —(L 2175) $M_{1\ 3}$ -समन्वितौ ; $M_{2\ 4}$ -परायणौ (for -समास्थितौ) — G_2 M_{1-3} om line 2176 —(L 2176) D_6 महाराज (for तदा राजन्) G_3 ततश्च पञ्च वर्षाणि (for ^{a}) D_6 पञ्च जग्मतुरञ्जसा (for ^{b}) — G_3 om lines 2177–2181 — (L. 2178) G_2 ताभ्यां (for नैजं) D_2 गज- (for व्याघ्र-).

ततः प्रीतोऽभवच्छर्वस्ताभ्यां संयमनेन च ।
स ददौ दर्शनं नैजं व्याघ्रचर्माम्बरो हरः ।
त्रियक्षः शंकरः शर्वः शूलपाणिरुमापतिः ॥
अग्रतः संस्थितं शर्वं चन्द्रार्धकृतशेखरम् । [2180]
तौ दृष्ट्वा प्रीतमनसौ नमश्चक्रतुरञ्जसा ॥
भगवानुवाच ।
वरं वरयतां भद्रौ यथेच्छा वां तथास्तु वै ॥
तावूचतुस्तदा राजन्प्रीतस्त्वं भगवन्यदि ।
देवासुरचमूमुख्यै रक्षोगन्धर्वदानवैः ।
आवामजेयौ सर्वास्मिन्नेष नौ प्रथमो वरः ॥ [2185]
द्वितीयो नौ विरूपाक्ष रौद्रास्त्राणां च संग्रहः ।
माहेश्वरं तथा रौद्रमस्त्रं ब्रह्मशिरो महत् ॥
अभेद्यं कवचं दिव्यमच्छेद्यं चापि कार्मुकम् ।
परशुं च तथा शर्व सदा रक्षार्थमेव च ॥
सहायौ द्वौ महादेव भूतौ युद्धे हि गच्छतोः । [2190]
एवमस्त्विति देवेश आह भृङ्गिरिटी हरः ॥
कुण्डोदरं विरूपाक्षं सर्वप्राणिहिते रतम् ।
युवामथ च भूतेशौ सहायौ सततं रणे ॥
संग्रामं गच्छतां घोरमेतयोर्बलशालिनोः ।
इत्युक्त्वा भगवाञ्शर्वस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ [2195]

ततस्तौ वीर्यसंपन्नौ हंसो डिभक एव च ।
कृतास्त्रौ शस्त्रसंपन्नौ चापिनौ वीर्यवत्तरौ ॥
आमुक्तकवचौ वीरावजेयौ देवदानवैः ।
अत्यन्तभक्तौ देवेशे शंकरे नीललोहिते ॥
नित्योत्सवकरौ देवे भस्मोद्धूलनशोभिनौ । [2200]
कृतत्रिपुण्ड्रकौ नित्यं जटायुक्तशिरोधरौ ।
रुद्राक्षार्पितसर्वाङ्गौ व्याघ्रचर्माम्बरावृतौ ॥
नमः शिवाय शान्ताय महादेवाय धीमते ।
इत्यादिभिः सदा देवं स्तुवन्तौ नामभिः शिवम् ।
साक्षादिव महादेवौ रेजतुः शूलधारिणौ ॥ [2205]
ततः स्वभवनं गत्वा पितुः पादावगृह्णताम् ।
पितुश्च सख्युर्बलिनो मातुश्च चरणौ तदा ॥
जनार्दनोऽपि धर्मात्मा कालेन महता नृप ।
विद्यापारं महाबुद्धिर्यत्नेनासावुपेयिवान् ॥
स च विष्णुं हृषीकेशं पीनकौशेयवाससम् । [2210]
ब्रह्मतत्त्वपरो नित्यमुपास्ते विजितेन्द्रियः ॥
हंसश्च डिभकश्चैव कृतदारौ बभूवतुः ।
जनार्दनश्च धर्मात्मा कृतदारो बभूव ह ॥
सर्वे ते यज्ञपरमाः पञ्चयज्ञपरास्तथा ।
स्वदारनिरताः सर्वे गुरुशुश्रूषणे रताः । [2215]

—(L 2179) D_6 T_2 G_2 त्र्यक्ष' स, T_4 त्र्यक्षर (for त्रियक्ष) —(L 2181) $T_{1\,2}$ $G_{2\,4}$ M_2 प्रीति- (for प्रीत-) — D_6 ईश्वर (for भगवान्) —(L 2182) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,4}$ वरयतं D_6 $T_{2\,4}$ G_{1-4} भद्रं (for भद्रौ) Dn Ds_2 वरं वरय भद्रं वा (for ^{a}) T_4 G_2 यथेच्छेना, M_4 °च्छेह (for °च्छा वां) D_6 T_4 G_2 M_{1-3} वाम् (for वै) —(L 2184) D_6 -मुख्यौ (for -मुख्यैर्). M_4 यक्ष- (for रक्षो-) $M_{1\,3}$ -सत्तमै (for दानवै) —(L 2185) D_6 M_{1-3} अजय्यौ, D_6 नौ समौ (for एष नौ) —(L 2188) D_6 T_4 M_3 देव (for दिव्यम्) —(L 2189) $G_{4\,5}$ शार्वं (for शर्व) — T_2 om (hapl) lines 2190–2123 —(L 2190) $M_{1\,3}$ युद्ध तु, M_4 युद्धस्य (for युद्धे हि) Dn Ds_2 T_1 $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ गच्छताम् (for °तो) —(L 2191) $M_{1\,3}$ सर्वेश; $M_{2\,4}$ भूतेश (for देवेश) D_6 G_{3-5} M भृङ्गिरिटिं; T_4 °रिटं, G_1 °रिटी (for °रिटी) —(L 2192) D_6 द्वितीयो नौ (for कुण्डोदरं). D_6 T_4 G_2 $M_{1\,3}$ त्रिरूपाक्ष. (for °पाक्ष) D_6 $T_{1\,4}$ $G_{2,4}$ M_{1-3} रतः (for रतम्). —(L 2194) D_6 T_4 G_2 M_1 गच्छतोर्, T_2 $G_{1\,4\,5}$ °तं, $M_{2\,3}$ °तो (for °तां) —(L. 2194) D_6 कृतास्त्र- (for °स्त्रौ) Dn_1 Ds_2 शास्त्र-, M सत्त्व (for शस्त्र-) G_3 वीर्यवत्तमौ (for °त्तरौ) — T_4 om lines 2198–2201 —(L 2198) Dn Ds_2 T_1 G_{1-4} M_4 अजय्यौ (for अजेयौ) —(L. 2199) D_6 T_1 $G_{2\,3}$ M_4 देवेश (for °शे). —(L 2200) $M_{1\,3}$ नित्योपासकरौ (M_3 °करे) देवे (for ^{a}) D_6 भस्मोद्धूलितशोभितौ (for ^{b}) —(L 2201) T_2 कृतत्रिपुण्ड्रौ नित्य च (for ^{a}) $G_{4,5}$ -शिरोरुहौ (for °धरौ) —(L 2203) G_2 शंभवे (for धीमते) —(L 2204) Dn Ds_2 महादेवं (for सदा देवं) —(L 2205) Dn Ds_2 T_1 G_5 M_3 जल- (for शूल-) T_2 $G_{1\,3}$ -पाणिनौ (for -धारिणौ) —(L 2206) T_1 $G_{2\,3}$ अगृह्यताम्, T_2 G_1 अवन्द° (for अगृह्ण°). — D_6 om (hapl) lines 2208^b–2213^a. —(L 2209) G_3 विद्याम्पारं (for °पारं) Dn $G_{2\,3\,5}$ $M_{1\,4}$ युक्तेन, Cal. ed योगेन (for यत्नेन) T_1 यत्नेन समुपेयिवान् (for ^{b}). —(L 2210) $M_{1\,3}$ पीतवाससमच्युतम् (for ^{b}). —(L

धर्म एव परं श्रेय इति ते मेनिरे नृप ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः कदाचित्तौ वीरौ मृगयां चक्रतुः किल ।
जनार्दनेन सहितौ रथैरश्वैर्गजैरपि ॥
वनं गत्वा तु तौ वीरौ सिंहव्याघ्रांश्च जघ्नतुः ।
शितैर्बाणैर्महाराज वराहानथ सर्वशः । [2220]
व्यालानन्यान्मृगान्हिंस्रान्श्वभिश्च सहितौ नृप ॥
एष आयाति विपुलो वराहो दीर्घलोचनः ।
एनं बाणेन संछिन्धि याति चायं मृगाधिपः ।
अयमन्योऽथ महिषः शृङ्गप्रोतसरीसृपः ॥
एते खलु मृगाः सार्धं शावैर्धावन्ति सर्वतः । [2225]
एतद्भ्रमति सर्वत्र भीतं शशकुलं महत् ॥
शावैस्तदन्वयैः सार्धं न हन्तव्यमिदं शुभम् ।
ग्रहीतव्यमिदं सर्वं निरुध्य श्वगणैरिह ॥
इत्यादिशब्दः सुमहान्मृगयां कुर्वतां नृप ।
क्षत्रियाणां नृपश्रेष्ठ व्याधानां चैव धावताम् ॥ [2230]
हत्वा मृगान्सुबहुशो व्याघ्रान्सिंहान्नृपोत्तमौ ।
श्रमं च जग्मतुर्वीरौ मध्यं गच्छति भास्करे ॥
अलं हि मृगयास्माकं श्रमः समुपजायते ।
इत्यूचतुर्महाराज पुष्करं जग्मतुः सरः ॥
सरःसमीपमागम्य मुनिसिद्धनिषेवितम् । [2235]
वीजन्मारुतसानूपं श्रमात्तत्र सुखं स्थितौ ॥
ततो जनाः सरः सर्वे विगाह्य श्रमकर्शिताः ।
बिसान्प्रवालान्पद्मानां भक्षयामासुरार्तवत् ॥
जनार्दनेन सहितौ हंसो डिभक एव च ।
सरः कंचित्समाश्रित्य श्रमं संत्यज्य तिष्ठतः ॥ [2240]
विश्रम्य सरसस्तीरे तदासाते सुखं नृपौ ।
अशृण्वतां परं ब्रह्म मुनिमुख्यैः समीरितम् ।
माध्यंदिनं तथा सर्वैः सवनं सस्वरं नृपौ ॥
ततः प्रीतौ नृपौ भूत्वा श्रुत्वा वेदध्वनिं तदा ।
ऐच्छेतां तौ तदा द्रष्टुं यज्ञं मुनिकृतं तदा ॥ [2245]
स्थापयित्वा ततः सेनां सर्वां मृगसमन्विताम् ।
आदाय च महाचापे शरान्कतिचिदेव च ॥
जनार्दनस्तदा वीरो हंसो डिभक एव च ।
पदातिनौ महाराज जग्मतुश्चाश्रमं किल ॥

2211) G_2 नियतेन्द्रिय· ; M सयते° (for विजिते°). — (L 2213) Dn Ds_2 T_1 $G_{2,\,3\,5}$ ऽपि (for च). (L 2214) Dn Ds_2 -निरता· (for परमा) D_6 M_{1-3} पाक- (for पञ्च-) G_2 -परायणा· ; M_4 रतास्तथा (for -परास्तथा) — (L 2216) M_3 ज्ञेय (for श्रेय) G_4 नृपा·

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\,2\,4}$ G M — *Adhy name* Dn Ds_2 G_4 हसडिभकोपाख्यानम् , T_1 G_3 हंसडिबकोपाख्याने वरप्राप्ति· , T_2 G_1 हंसडिबकवरप्राप्ति· , M_4 हंसडिभकस् — *Adhy no* Dn 288 , Ds_2 289 , T_1 G_3 216 , T_2 G_1 218 , T_4 185 ; G_2 211 , G_4 215 , G_5 217 , M_{1-3} 181 , M_4 217

T_2 om the ref — (L 2217) Dn_2 Ds_2 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,4}$ अटतु· ; Dn_1 अटत· , D_6 G_3 जग्मतु· (for चक्रतु) G_2 तदा (for किल) — (L 2218) Poona ed अश्व- (for अश्वैर्) — (L 2219) M_1 सिंहान् (for सिंह-) — (L 2220) M_1 शरैर् (for शितैर्) D_6 T_4 G_2 च सहस्रश (for [अ]थ सर्वश) — (L 2221) D_6 सिंहान् (for हिंस्रान्) — (L 2222) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,4}$ M पृथुलो , G_2 वेगेन (for विपुलो) G_2 विपुलो (for वराहो). — (L 2223) D_6 G_2 पार्श्वतो ; T_4 यात्यतो ; $M_{1\,3}$ चान्यतो , M_4 अन्यतो (for याति च) — (L 2224) D_6 शृङ्गेतर- (for °प्रोत-) — (L 2225) Ds_2 बाधन्ति (for धावन्ति) Dn Ds_2 T_1 $G_{3\,4}$ $M_{3\,4}$ सर्वश (for °त) — (L 2227) $T_{1\,2}$ स्तनंधयै (for तदन्वयै) Bom Poona eds G(ed) शावं स्तनं पिबत्साधु (for ^{a}) — (L 2229) $T_{1\,2}$ $G_{2\,3}$ कुर्वतो , T_4 °ते (for °तां) $G_{4\,5}$ सदा (for नृप) — (L 2231) G_2 G_2 सर्वान् (for सिंहान्) — (L 2232) M_1 गच्छतुर् (for जग्मतुर्) Dn Ds_2 G_5 मध्यं याते दिवाकरे (for ^{b}) — (L 2236) T_1 व्रजन् ; G_2 कूजन् (for वीजन्) $M_{1\,3}$ -सवीतं (for -सानूपं) — (L 2238) D_6 सर्वान् (for बिसान्) D_6 M पद्मांश्च (for पद्मानां). Dn_2 विश्रम्य सरसस्तीरे (for ^{a}). — (L 2239) — For line 2240, D_6 T_4 G_2 subst ·

19** विगाह्य· तत्सर स्वादु शीतं पीत्वा जलं च तौ ।

— (L 2241) D_6 T_4 G_2 समाश्रित्य सरस्तीरे (for ^{a}). D_6 T_4 G_2 नृपोत्तमौ (for सुखं नृपौ) — (L 2243) D_6 मध्यदिने (for माध्यंदिनं) — (L 2244) D_6 तत प्रीतो महाबाहु· (for ^{a}) — (L 2246) D_6 $T_{1\,4}$ $G_{2\,3}$ M_2 सर्वां सेनां (by transp) Dn_1 -समन्वितौ (for °ताम्) — (L·

नित्ययुक्तं विरूपाक्षं भूताधारमनामयम् । [2280]
ध्यायन्तं सर्वदा देवं मनसा सर्वतोमुखम् ॥
दुर्वाससं सदोपास्यं वेदान्तैकरसं गुरुम् ।
तर्कनिश्चिततत्त्वार्थज्ञाननिर्मलचेतसः ॥
हंसाः परमहंसाश्च शिष्या दुर्वाससः प्रभो ।
गत्वा तत्र महात्मानौ दृष्ट्वा तानूर्ध्वरेतसः ॥ [2285]
दुर्वाससं महाबुद्धिं विचिन्वानं परं पदम् ।
क्रुद्धो यदि स दुर्वासा दग्धुं लोकानिमान्क्षमः ॥
देवा अपि च यं द्रष्टुं क्रुद्धं चेन्न क्षमाः सदा ।
रोषमूर्तिः सदा यस्तु विश्वात्मा विश्वरूपधृक् ॥
रक्तकौपीनवसनो हंसः परम एव च । [2290]
दृष्ट्वैनं च तयोरेवं बुद्धिरासीन्महामते ॥
को नामासौ महाभूतः काषायी वर्णवित्तमः ।
कश्चायमाश्रमो नाम विहाय च गृहाश्रमम् ॥
गृहस्थ एव धर्मात्मा गृहस्थो धर्मवित्तमः ।
गृहस्थो धर्मरूपस्तु गृहस्थः स्वर्ग एव च ॥ [2295]
गृहस्थश्च सदा माता प्राणिनां जीवनं सदा ।
तं विनान्येन रूपेण वर्तते यो हि मूर्खवत् ॥
उन्मत्तोऽयं विरूपोऽयमथ वा मूर्ख एव च ।
ध्यायन्निव सदा चायमास्ते वञ्चयितापि वा ॥
किमेते प्राकृतज्ञाना ध्यायन्त इव किंचन । [2300]
वयमेतान्दुरारोहानाश्रमान्तरकल्पितान् ॥
स्थापयिष्यामहे सर्वान्मन्दबुद्धीनिमान्गृहे ।
बलादेव द्विजानेतान्मूढविज्ञानतत्परान् ।
असद्ग्राहगृहीतांश्च बालिशान्दुर्मतीनिमान् ॥
एषां शास्ता च को मूढो न विद्मो वयमत्र ह । [2305]
धर्म्ये वर्त्मनि संस्थाप्य पुनर्यास्याव निर्वृतौ ॥
इति संचिन्त्य तौ वीरौ विप्रेण सहितौ नृप ।
जनार्दनेन राजानौ मोहाद्भाग्यक्षयान्नृप ॥
समीपं तस्य राजेन्द्र यतेः संशितचेतसः ।
गत्वा च प्रोचतुरुभौ दुर्वाससमतीन्द्रियम् । [2310]
यतींश्च नियतान्क्रुद्धौ राजानौ राजसत्तम ॥

Colophon.

शिवम्) — (L. 2278) Dn Ds_2 D_6 T_4 शुभं, $T_{1\ 2}$ G विभुं (for शिवं) — $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ om. (hapl) lines 2279-2281. — (L 2279) D_6 विभुम् (for शिवम्) — (L. 2280) D_6 T_4 M_{1-3} विभुं बभ्रुं (for विरूपाक्षं) — (L 2281) Dn_2 D_6 M_{1-3} ध्यायन्तः (for °न्तं) $M_{1\ 3}$ अनन्तं (for मनसा) — (L 2282) Dn Ds_2 $T_{1\ 2}$ G M_4 दुर्वाससा (for °ससं) Dn_2 -परं (for -रसं) — (L 2283) Cal.- सुवि- (for -ज्ञान-). — G_4 om lines 2284-2285 G_5 om line 2284 — (L 2285) T_1 G_3 M_4 रेतसम् (for °सः). Dn Ds_2 $G_{1\ 5}$ तौ दृष्ट्वा तूर्ध्वरेतसम् (for ^{b}) — (L. 2288) Dn Ds_2 T_1 G_{1-3} वै (for चेन्) — (L 2289) D_6 T_4 G_2 लोक- (for रोष-) Dn Ds_2 T_1 रुद्रात्मा (for विश्वात्मा) — (L 2291) D_6 एकं, T_4 देवं (for एवं) — (L 2292) G_2 स, $M_{1\ 2\ 4}$ [अ]य (for [अ]सौ) — (L 2295) Dn Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ वर्णं, G_4 धर्मं (for स्वर्गं). Ds_2 सः, $M_{2\ 4}$ हि (for च). — (L 2296) $M_{1\ 3}$ जीवदः (for °नं) G_4 धनम् (for सदा) — (L 2297) G_5 तेन (for [अ]न्येन). — (L 2299) T_4 यदा, G_5 सदा (for [अ]पि वा) — (L 2301) Dn Ds_2 T_4 G_2 M -कल्पकान्; G_3 -कर्शितान् (for -कल्पितान्) — (L 2303) G_3 विद्वानेतद् (for बलादेव). — (L 2304) D_6 T_4 G_2 असद्गृहीतास्तु सदा (for ^{a}) D_6 बालस्कन्दमतीनिमान्, T_4 G_2 M_{1-3} बालान्मन्दमतीनिमान् (for ^{b}) — (L 2305) G_2 मूर्खौ (for मूढो) Dn_1 विप्रो (for विद्मो) — (L. 2306) Dn धर्म-; Ds_2 T_1 $G_{4\ 5}$ $M_{1\ 4}$ धर्मे (for धर्म्ये) D_6 G_2 धर्मे ह्येतान्समास्थाप्य (for ^{a}) D_3 $T_{2\ 4}$ $M_{1\ 2\ 4}$ यास्याम (for °व) D_6 $T_{2\ 4}$ G_2 $M_{1\ 3\ 4}$ निर्वृता (for °तौ) — (L 2309) Dn Ds_2 T_1 $G_{1.4\ 5}$ संयत- (for संशित-) — (L 2310) D_6 गत्वा विप्रैश्चतुर्भद्रौ, T_4 गत्वा च भ्रूचतुर्भद्रौ (sic); G_2 गत्वा प्रोचुतुरेवाग्रे (for ^{a}) — (L 2311) D_6 G_4 -सत्तमा., T_2 °मौ (for °म).

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M — *Sub-parvan* T_2 भाविष्यपर्व — *Adhy name* Dn Ds_2 T_2 हंसडिभकोपाख्यानम्; T_1 G_2 मुनिसंदर्शनम्; T_4 $M_{2\ 4}$ हंसडिभकम्; G_1 हंसडिभकोपाख्याने मुनिसंदर्शनम् — *Adhy. no* Dn Ds_2 291; T_1 G_3 218, T_2 107; T_4 170, G_1 220, G_2 213, G_4 217, G_5 M_4 219, M_{1-3} 103.

Before the ref, $T_{1.4}$ G_{2-4} ins also वैशंपायनः G_1 om. lines 2312-2351 G_2 reads line 2312 twice — (L 2312) T_1 ज्ञानलेश-. D_6 $M_{1.2}$ विनीतात्मन् (for विहीना°).

हंसडिभकावूचतुः ।
ज्ञानलेशाद्विहीनात्मन्कि ते व्यवसितं द्विज ।
कश्चायमाश्रमो विप्र भवता यः समाश्रितः ॥
गृहमेधं परित्यज्य किं त्वया साधितं पदम् ।
दम्भ एव भवान्व्यक्त शङ्के नान्यत्र कारणम् ॥ [2315]
लोकांश्चेमान्सदा मूढ नाशयिष्यसि निर्वृतः ।
एतान्सर्वान्विनेतासि नरके पातयिष्यसि ॥
स्वयं नष्टः परान्मूर्ख नाशयिष्यसि यत्नतः ।
अहो शास्ता कथं नास्ति तव मन्दमते द्विज ॥
सर्वथा त्वद्विनेता च पापं नास्त्यत्र संशयः । [2320]
त्यक्त्वेममाश्रमं विप्र गृही भव यतात्मवान् ॥
पञ्च यज्ञान्सदा विप्र कुरु यत्नपरो भव ।
ततः स्वर्गं परं गन्ता स्वर्गे हि सुमहत्सुखम् ।
एष श्रेयःपथो विप्र जीविते चेत्स्पृहा तव ॥
इत्युक्तवन्तौ धर्मात्मा श्रुत्वा विप्रो जनार्दनः । [2325]
उवाच च यतिं दृष्ट्वा प्रणम्यासौ सुभीतवत् ॥
मा ब्रूतामीदृशं वाक्यं राजानौ मन्दचेतसौ ।
अश्राव्यमीदृशं घोरं लोकयोरुभयोरपि ॥
को वक्तुमीशो मन्दात्मा यदि जीवेत्सबान्धवः ।
सर्वथा काल एवायं युवयोर्मन्दचेतसोः । [2330]
समाप्त आयुषः शेषो ब्रह्मदण्डहतौ युवाम् ॥
एते हि यतयः शुद्धा ज्ञानदीपितचेतसः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ॥
ऋते वामीदृशं वाक्यं कः समर्थो ह्यनुब्रुवन् ।
सर्वथा ज्ञातमस्माभिः समाप्तमिह जीवितम् ॥ [2335]
चत्वार आश्रमाः पूर्वमृषिभिर्विहिता नृपौ ।
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः ॥
तेषामग्र्यश्चतुर्थोऽयमाश्रमो भिक्षुकः स्मृतः ।
आस्ते तस्मिन्महाबुद्धिः स हि पुण्यतमः स्मृतः ॥
नोपासिता भवद्भ्यां च वृद्धाः सम्यग्विनीतवत् । [2340]
ज्ञानं नाप्तं ततस्तेभ्यस्तथा चैवं वदेत कः ॥
अश्राव्यमीदृशं घोरं मया प्राणभृता नृप ।
किं करिष्यामि मन्दात्मन्मित्रत्वाद्भवतोर्नृपौ ॥
ज्ञानं यदाप्तं भवता गुरुभ्य-
स्तदत्र दुःखाय हि केवलं नः । [2345]
ज्ञानं हि धर्मप्रभवं यथेष्टं
बलाद्धि पापस्य विधातृरूपम् ॥
युवां विहाय यास्ये वा पतेयं वा शिलातले ।

G_2 (first time) किमर्थं च विजानीत (for ^{a}) D_6 नृप (for द्विज) — (L 2314) M गृहाश्रमं (for गृहमेधं) M_{1-3} वद , M_4 धनम् (for पदम्) — (L. 2315) G_5 हंस (for दम्भ) D_6 तवात्युक्तं (for भवान्व्यक्तं) — (L 2316) G_2 मूर्ख (for मूढ) D_6 T_4 G_2 सुव्रत (for निर्वृत.) — (L 2319) T_4 $M_{1\ 3}$ मन्दमतेर् (for °मते) — (L 2320) D_6 G_2 M_{1-3} विनेतारौ ; T_4 °तारो (for °ता च) D_6 G_2 M_{1-3} भावां , Bom Poona eds पापो (for पापं) — (L 2323) D_6 कथं , M भवान् (for परं) Dn Ds_2 $G_{2\ 3}$ गत्वा (for गन्ता) — (L 2324) T_1 एवं (for एष) D_6 तथा , T_2 पथं ; Cal ed परो (for पथो) — G_2 om line 2326. — (L 2326) M_{2-4} स भीतवत् , Bom Poona eds. G(ed.) सुनी° (for सुभी°) — (L 2327) T_4 M_4 ब्रूत (for ब्रूताम्). $M_{1.3}$ वाचं (for वाक्यं) T_2 -चेतनौ ; Bom Poona eds. G(ed.) -तेजसौ (for -चेतसौ). — (L 2329) T_2 वस्तुम् (for वक्तुम्) D_6 $M_{1.2.4}$ को वक्तुमीदृशो मन्दो (for ^{a}). D_6 T_4 M_3 जीवन् (for जीवेत्) — (L 2331) D_6 ब्रह्मदण्डहतो भवान् ; G_2 °ण्डहतात्मवान् , G_3 °ण्डायुधो हतम् ; M_{1-3} °ण्डहतस्य वाम् ; M_4 °ण्डहतस्य व (for ^{b}) — G_3 om line 2332. — (L. 2332) $M_{1\ 3}$ ज्ञाननिर्धूतकल्मषा, (for ^{b}) — (L. 2334) D_6 T_4 G_2 नरेश्वर , T_2 G_{3-5} मम ब्रुवन् ; M मनुब्रुवः (for ह्यनुब्रुवन्) — (L 2336) G_5 प्रोक्ता (for पूर्वम्). $T_{1\ 2}$ $G_{2\ 3}$ नृप (for नृपौ) D_6 ऋषिभिर्विजिता नृप , T_4 °भिर्विह्वला नृप , G१ °भिर्वेदपारगै , M_{1-3} °भि॰ कल्पिता नृप (for ^{b}) — (L 2339) $G_{2.5}$ पुण्यतरः (for °तम). G_4 स हि पुण्यसमावृत (for ^{b}) — (L 2340) D_6 $T_{1.2.4}$ $G_{2\ 5}$ $M_{1\ 3}$ उपासिता , $M_{2\ 4}$ उपास्याश्च (for नोपासिता). — (L 2341) D_6 $T_{1\ 2}$ G_2 M_{1-3} चाप्तं (for नाप्तं) — Dn_1 om (hapl) lines 2341–2343 — (L. 2341) Dn_2 $T_{2\ 4}$ $G_{2.5}$ M_4 तपस्विभ्यस् (for ततस्तेभ्यस्) — (L. 2342) D_6 T_1 प्राणभृतां (for °भृता) — (L 2343) D_6 $T_{2.4}$ M_{1-3} मन्दात्मा (for मन्दात्मन्) M_4 मित्रार्थी (for मित्रत्वाद्) Dn_2 Ds_2 T_1 $M_{1\ 3\ 4}$ भवतो नृप (for °तोर्नृपौ) — (L. 2344) $T_{2\ 4}$ $G_{4.5}$ $M_{1\ 3}$ भवतो (for °ता). — (L. 2345) Dn Ds_2 M_4 केवलं नृप , T_1 °लं वहेः ; T_2 °लान्नः , G_2 °लाय (for °लं नः) — (L 2346) T_1 -प्रवरं (for -प्रभव) ;

पिबेयं वा विषं घोरं पतेयं वा महोर्मिषु ॥
आत्मानं वात्र संत्यक्ष्ये शृण्वतां पश्यतां नृपौ । [2350]
इत्युक्त्वा विललापैवं मा ब्रूतेति सदा वदन् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः क्रुद्धोऽथ दुर्वासा धक्ष्यन्निव तयोरसून् ।
एकेनाक्ष्णाथ दुर्वासा रौद्रेणाग्नियुजा सदा ॥
पश्यंस्तौ च दुरात्मानौ रोषव्याकुलितेन्द्रियः ।
कुर्वन्निव तदा लोकान्भस्मभूतानिमान्नृप ॥ [2355]
ब्राह्मणं चक्षुषा पश्यन्सौम्येनान्येन केवलम् ।
उवाच वचनं राजन्ध्वंसत ध्वंसतेति ह ॥
इतो गच्छत राजानौ किं विलम्बथ माचिरम् ।
न वां वचनसंभूतं रोषं धारयितुं क्षमः ॥
अन्यथा वो महीपालान्सर्वान्दग्धुमहं क्षमः । [2360]
किमतः साहसं वक्तुं कश्च शक्नोति मत्पुरः ॥
दर्पं वां लोकविख्यातः शङ्खचक्रगदाधरः ।
व्यपनेष्यति मन्दज्ञौ किं वा वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥
तत उत्थाय धर्मात्मा गन्तुमैच्छद्यतीश्वरः ।
ततो निषेद्धुं हंसस्तं यतते स यतीश्वरम् ॥ [2365]
तस्य बाहुं समादाय हंसो नृपवरोत्तमः ।
कौपीनं चिच्छिदे क्रूरः कृतान्त इव सत्तम ॥
यतयोऽन्ये पलायन्ति दिशो दश विचेतसः ॥
कष्टं हेति वदन्विप्रो मित्रभावाज्जनार्दनः ।
न्यवारयद्यथाशक्ति किमिदं साहसं त्विति ॥ [2370]
दुर्वासाः सत्यधर्मस्तु हन्तुमीशोऽपि तं ततः ।
मन्दं मन्दमुवाचेदं हंसं डिभकमेव च ॥
शापेनाहं समर्थोऽपि हन्तुं राजकुलाधमौ ।
तथापि न करोम्येवं यतयो ह्यत्र ते वयम् ॥
यो हि देवो जगन्नाथः केशवो यादवेश्वरः । [2375]
शङ्खचक्रगदापाणिर्गर्वं वां व्यपनेष्यति ॥
लोके तस्मिन्यदुश्रेष्ठे रक्षत्येव जगत्पतौ ।
युवयोः सर्वथा जीवः सुजीव इति मे मतिः ॥
जरासंधोऽपि वां बन्धुः स च वक्तुं न चेच्छति ।
ईदृशं लोकविद्विष्टं स हि धर्मपथे सदा ॥ [2380]

M_3 यदिष्टं (for यथेष्टं) — (L 2347) D_6 T_4 G_{2-4} M_{1-3} कालस्य (for पापस्य) $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ $M_{1\ 4}$ -पापम् (for -रूपम्) — (L 2348) D_6 यास्यावो, T_3 यास्येऽहं (for यास्ये वा) D_{s2} शिलातलम् (for °तले) — (L. 2350) Dn D_{s2} G_2 पुन., $T_{1\ 4}$ G_4 पुर , G_3 पुरा, G_5 तदा (for नृपौ) — (L 2351) D_6 ब्रुवन् (for वदन्) Dn D_{s2} T_2 G_{3-5} मा ब्रूतमिति तौ (G_4 तं) वदन्; T_1 तूष्णीमास जनार्दन (for [b])

COLOPHON — *Mention of the Epic* : D_{s2} — *Mention of Khila* Dn D_{s2} D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G_{2-5} M — *Adhy. name* : Dn D_{s2} $T_{1,\ 2}$ G_4 हंसडिभकोपाख्यनम्, D_6 M हंसडिभकम् — *Adhy. no* Dn_2 291; D_{s2} 292, T_1 219; T_2 221, T_4 181, G_2 214; G_3 219; G_4 218, G_5 220, M_{1-3} 184, M_4 204

(L 2353) D_6 M_{1-2} स (for [अ]थ) M रौद्रेणारुणवर्चसा (for [b]). — (L 2355) D_6 $M_{1\ 2}$ भस्मीभूतान् (for भस्म°) — (L 2356) D_6 T_4 G_2 सदा सौम्येन केवलम् (for (for [b]) — (L 2358) D_{s2} ततो (for इतो) Dn_1 D_{s2} $M_{2,\ 3}$ विलम्बत (for °थ) — (L 2359) M भवद्वचनसंभूतं (for [a]). Dn D_{s2} G_3 क्षमे, T_2 $G_{4\ 5}$ M_4 क्षमम् (for क्षम) — (L 2361) G_2 शक्तो हि (for शक्नोति) — (L 2363) D_6 T_4 M मन्दात्मन् (for मन्दज्ञौ) D_6 वां, $T_{1\ 4}$ M वो (for वा) — D_6 om lines 2364–2366 — (L 2364) G_2 मन्दात्मा (for धर्मात्मा) G_2 यतीश्वरम् (for °श्वर) — (L 2366) M_1 बाह्वो , M_3 बाहो (for बाहुं) $M_{1\ 2}$ -वरोत्तम (for °म) T_2 हसो वरनृपोत्तम (for [b]) — (L 2367) T_4 $G_{2\ 4}$ सत्तम — (L 2371) D_6 $M_{3\ 4}$ सत्यसंधस् (for °धर्मस्) G_2 न तं जनम्, G_3 ऽपि सत्तम ; M_{1-3} न तत्कृतम् (for ऽपि तं तत) — (L 2372) D_6 हंसो (for हंसं). — (L 2373) D_6 M_1 ऽस्मि (for ऽपि). — (L 2374) Dn D_{s2} T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ [अ]न्त, T_4 $M_{1,\ 2\ 4}$ [ए]तद् (for [ए]वं). M_3 तथापि तत्क्षमे राजन् (for [a]). — (L. 2376) D_6 T_4 M दर्पं (for गर्वं). D_6 M_{1-3} वो ; Cal. ed ते (for वां) — (L 2377) $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_{1-3} लोकं (for लोके) D_6 यदुश्रेष्ठो ; T_2 G_1 नृपश्रेष्ठ, $G_{4\ 5}$ नृपश्रेष्ठे ; M_4 यदुश्रेष्ठं (for °श्रेष्ठे) D_6 जगत्यसौ (for °त्पतौ). — (L 2378) G_1 सज्जीव (for सुजीव) M_3 इति मे निश्चिता मति. (for [b]) — (L 2379) T_1 om (hapl) 2379[b]–2381[a] D_6 T_4 G_2 M_{1-3} स च नेच्छ(D_6 °ष्य)ति केवलम् (for [b]) — G_2 om lines 2380–2384 T_2 $G_{1\ 3}$ om. line 2380 — (L 2380) D_6 $G_{4\ 5}$ धर्म- (for लोक-). D_6 T_4 धर्मरत , $G_{4\ 5}$ M धर्मपथः (for °पथे). — (L. 2381) Dn D_{s2} $T_{1,\ 2,\ 4}$ $G_{1,\ 3}$ न हि, $G_{4,\ 5}$ स हि (for न स),

एतावता स वां बन्धुर्न स भूयो भविष्यति ।
विद्वेषो ह्यस्तु वां तस्य मागधस्य महीपतेः ॥
श्रुत्वेदं घोररूपं तु स हि बन्धुः सहेत चेत् ।
धर्मनाशो भवेत्तस्य नात्र कार्या विचारणा ॥
इत्युक्त्वा गच्छ गच्छेति हंसं प्राह पुनः पुनः । [2385]
जनार्दनमुवाचेदं दुर्वासा यतिसत्तमः ॥
स्वस्त्यस्तु तव विप्रेन्द्र भक्तिरस्तु जनार्दने ।
संगतिस्तव तस्यास्तु शङ्खचक्रगदाभृतः ।
अद्य श्वो वा परश्वो वा साधुरेव सदा भवान् ॥
न हि साधोर्विनाशोऽस्ति लोकयोरुभयोरपि । [2390]
गच्छ सर्वं पितुर्ब्रूहि ज्ञात्वा वृत्तं यथाखिलम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तौ हंसडिभकौ क्रुद्धौ कालेन चोदितौ ।
शिक्यं कमण्डलुं चैव विदलं दारुमेव च ॥
दण्डान्पात्रविशेषांश्च छित्त्वा भित्त्वा च सर्वशः ।
तस्मिन्देशे महाराज व्याधैर्मांसान्यदीदहन् । [2395]
भक्षयित्वा ततो देशात्स्वपुरं तौ प्रजग्मतुः ॥
जनार्दनश्च धर्मात्मा स्नेहादनुययौ तयोः ।
नष्टाविमाविति तदा स मेने दुःखितः परम् ॥
गतेषु तेषु सर्वेषु दुर्वासा यतिसत्तमः ।
पलायनपरान्सर्वानिदमाह यतीश्वरान् ॥ [2400]
इतो देशाद्विनिर्गत्य पुष्करात्पुण्यसंयुतात् ।
मन्दं मन्दं समाश्वस्य विश्रम्य च ततस्ततः ।
प्रविश्य द्वारकां देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
दृष्ट्वा च तस्मै प्रभवे वक्ष्यामो यतिसत्तमाः ॥
स हि रक्षञ्जगदिदं धर्मवर्त्मनि संस्थितः । [2405]
आद्यो लोकगुरुर्विष्णुर्यतात्मा तत्त्वविद्प्रियः ।
उद्धृत्य कण्टकान्सर्वाञ्शशास पृथिवीमिमाम् ॥
स च पापान्महाघोरान्सर्वान्पापकृतान्प्रभुः ।
रक्षेन्नः सकलान्सर्वाञ्ज्ञानेषु नियतात्मनः ।
इदमद्य क्षमं विप्रा यानमद्य विधीयताम् ॥ [2410]
साहसं यत्कृतं ताभ्यां पात्रभेदादि सत्तमाः ।
एतत्सर्वमशेषेण दर्शयाम जनार्दनम् ॥
तथेति ते प्रतिज्ञाय यतयो ज्ञानचक्षुषः ।
छिन्नांस्ताभ्यां समादाय शिक्यं दारुमयं तथा ॥
द्विदलं कर्पटं चैव कौपीनमथ वल्कलम् । [2415]
कमण्डलुं तथा राजन्नर्धप्रोतकपालकम् ।

— (L 2383) D6 T4 M1 3 सहेद्यदि, M2.4 भवेद्यदि (for सहेत चेत्). — (L 2385) D6 हंसं प्राहुर्मुनीश्वरा (for [b]) — (2391) Dn1 Ds2 सर्वं (for सर्वं) D6 T2 G1 ब्रूया (for ब्रूहि) D6 T4 M ज्ञानमस्तु तवाखिलम् (for [b])

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 T1 2 4 G M — *Adhy. name* Dn Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्, T1.2 G1 3 हंसडिभकदुर्वासदर्शनम्, M हंसडिभकम्. — *Adhy no* Dn 292; Ds2 293, T1 G3 220, T2 G1 222; T4 189, G2 215; G4 219; G5 M4 221; M1–3 185

(L 2393) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 द्विदलं, G2 वल्कलं (for विदलं) T1 2 G1 3–5 तरुम्, T4 धाम (for दारुम्) — (L 2395) D6 T4 G2 M1–3 मांसम् (for मांसानि). — (L 2396) Dn Ds2 G4 स्वपुरीं (for °रं) — (L 2397) G2 ताभ्याम् (for स्नेहाद्) — (L. 2398) D6 दुःखितं — (L 2399) G1 3 दुःखितो (for दुर्वासा) M2 4 मुनि- (for यति-) — (L 2400) T1 G1.1 प्राह (for आह). — (L. 2401) G2 इदमाह (for इतो देशाद्). T2 G1 -संचयात् (for -संयुतात्) T1 G3 M1 पुष्करान्पुण्यसंयुतान् (for [b]). — (L 2402) D6 T2 समाश्वास्य (for °श्वस्य) G4 5 विश्वस्य (for विश्रम्य) G5 स्थित (for ततः) — (L 2405) Ds2 T2–4 M2 धर्मे, M3 धर्म्ये (for धर्म-) — (L. 2406) G2 आर्यो (for आद्यो) D6 G2 साक्षात् (for विष्णुर्) D6 T2.4 G1–3 M स्वस्थात्मा (for यतात्मा) D6 M स्वस्थवित्; T4 सर्व° (for तत्त्व°) — (L 2407) T1 दुष्टकान् (for कण्टकान्). — (L. 2408) D6 M1–3 महाघोराद् (for °रान्). D6 अस्माद्द्य; M1–3 अस्मात्क्षत्र-, Cal ed पापकर्म- (for सर्वान्पाप-) D6 T4 G2 बहु (for प्रभु) — (L 2409) T2 G1 3 सत्यवान् (for सकलान्) G2 लोकान् (for सर्वान्) G2 एष निश्चितमात्मनः, G3 ज्ञानेषु नियतात्मवान् (for [b]) — (L. 2410) G1 क्षणं (for क्षमं) D6 T4 G2 यन्मयात्र, T1 M यानमत्र; T2 G1 3 यात्रामत्र (for यानमद्य) — (L 2411) M1–3 वस्त्र-, M4 वस्तु- (for पात्र-). — (L. 2412) D6 G2 जनार्दने. — (L 2414) T2 G2 4 5 छिन्नं, G1 भिन्नं, M4 भिन्नांस् (for छिन्नांस्) M1–3 महाराज (for समादाय) — (L. 2415) Ds M1 3 विदलं (for द्विदलं). — (L. 2417) D6

एतानन्यान्समादाय द्रष्टुं केशवमाययुः ॥
पञ्च चैव सहस्राणि पुरस्कृत्य महामुनिम् ।
दुर्वाससं तपोयोनिमीश्वरस्यात्मसंभवम् ॥
अहोरात्रेण ते सर्वे द्वारकां कृष्णपालिताम् । [2420]
ययुर्दान्ता महात्मानो लोमशाः केशवर्जिताः ॥
प्रातः प्रविश्य राजेन्द्र वापिकायां यतीश्वराः ।
स्नात्वोपस्पृश्य शुचयो यत्नेन महता तदा ॥
द्रष्टुमभ्युद्यता विष्णुं कण्टकोद्धृतितत्परम् ।
एकरूपं समास्थाय सुधर्माद्वारमाययुः ॥ [2425]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

अथ सर्वेश्वरो विष्णुः पद्मकिञ्जल्कलोचनः ।
श्यामः पीताम्बरः श्रीमान्प्रलम्बाम्बरभूषणः ॥
किरीटी श्रीपतिः कृष्णो नीलकुञ्चितमूर्धजः ।
अव्यक्तः शाश्वतो देवः सकलो निष्कलः शिवः ॥
क्रीडाविहारोपगतः कदाचिद्भवद्धरिः । [2430]
कुमारैरपरैः सार्धं सात्यकिप्रमुखैर्नृप ॥
गोलक्रीडां सुधर्मायां मध्ये यादवसत्तमः ।
चकार प्रियकृत्कृष्णो युयुधानेन केशवः ॥
ममायं प्रथमो गोलस्तव पश्चाद्भविष्यति ।
इति ब्रुवंस्तदा विष्णुः सात्यकिं कमलेक्षणः ॥ [2435]
पार्श्वस्था यादवास्तस्य वसुदेवपुरोगमाः ।
उद्धवप्रमुखा राजन्नासेदुः कचिदत्र वै ॥
अन्यव्यापाररहितो भूतात्मा भूतभावनः ।
विजहार यथा रामः सुग्रीवेण पुरा नृप ॥
मध्यंदिने महाविष्णुः शैनेयेन सहाच्युतः । [2440]
विक्रीड्य सुचिरं कृष्ण उपारंसीत्सयादवः ॥
द्वाःस्थेन वारिताः पूर्वं द्वार्येव च समास्थिताः ।
इदमन्तरमित्येव विविशुस्तां सभां नृप ॥
यतयो दीर्घतपसः पुरस्कृत्य तपोधनम् ।
दुर्वाससं सुमनसो ददृशुर्यादवेश्वरम् ॥ [2445]
गोलक्रीडासमायुक्तं करसंस्थितगोलकम् ।
विक्षिपन्तं जगन्नाथं पादाङ्गुष्ठेन गोलकम् ॥
पद्मपत्रविशालाक्षं वीक्षन्तं सात्यकिं हरिम् ।
एकेनाक्ष्णा छादयन्तं परेणालोक्य गोलकम् ॥
यतयश्च महाराज प्रत्यदृश्यन्त तत्पुरः । [2450]
वृष्णयः पुण्डरीकाक्षः सात्यकिर्बलभद्रकः ।
वसुदेवस्तथाक्रूर उग्रसेनस्तथा नृपः ॥
अन्ये च यादवाः सर्वे सम्भ्रमं प्रतिपेदिरे ।
इदं किमिदमित्येवं व्यासक्तमनसोऽभवन् ॥
पृष्ठतोऽप्यनुगच्छन्तं दिधक्षन्तं जगत्त्रयम् । [2455]
अर्धकौपीनवसनं स्मरन्तं कमपि द्विजम् ॥

सर्वान् (for अन्यान्) — (L. 2418) T4 पञ्च (for चैव) G4 5 नमस्कृत्य (for पुर°). Dn Ds2 T1 G2 महामुनीन्; G4. 5 M3 °मुनि. (for °मुनीन्). — (L 2421) T4 G3. 5 M1–3 शान्ता; G2 क्रान्ता (for दान्ता) D6 केशवार्चिताः (for °वर्जिता.). — (L. 2423) D6 [उ]पश्रुत्य; T4 G2 °सृत्य (for °स्पृश्य). — (L 2425) T1 G3–5 सुधर्मायामवस्थितम् (for ^{b})

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2. — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M. — *Adhy name* Dn Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्; T1 G3 यतीनां द्वारकाप्रवेश, M हसडिभकम्, — *Adhy no* · Dn 293; Ds3 294; T1 G3 221, T2 G1 223, T4 190, G2 216, G4 220; G5 222, M1–3 186

(L 2427) D6 श्यामः पीताम्बरधरः (for ^{a}) — (L. 2431) T2 G1, 4 नृपैः (for नृप). — (L 2433) D6 T4 G2 चकार प्रियवत्तुष्टो (for ^{a}) — (L. 2436) G4 सर्वे (for तस्य). — (L 2440) G2 M1–3 मध्यंदिनान् (for °दिने). — (L 2442) D6 T4 [आ]वेदिता (for वारिता) D6 द्वारे चैव (for द्वार्येव च) M समाश्रिता (for °स्थिताः) — (L. 2446) Ds2 G3 M -समासक्तं (for °युक्तं) — Dn Ds2 om. line 2447 — (L 2448) Dn Ds2 M4 विष्णुं तं (for वीक्षन्तं). — (L 2449) D6 M3 छादयुतं, T4 M1 2 °यता (for ^{b}यन्तं) Dn T1 2 G [अ]न्येन, Ds2 [अ]नेन (for [आ]लोक्य). G2 प्रत्यदृशंस्ततस्ततः (for ^{b}) — (L 2451) T2 G5 M4 वृष्णिप. (for वृष्णय) T1 2 4 G1 2 4 5 M4 पुण्डरीकाक्षं (for °क्ष) — (L 2452) D6 दृष्ट्वा, M1–3 कह्व (for [अ]क्रूर) — (L 2453) T4 G2 एते (for अन्ये) M1–3 संप्रपेदिरे (for प्रति°) — (L 2455) G1 T1 3 पृष्ठतोऽप्यनुसर्पन्तं (G1 °न्ति); G2 °तो व्यनुसर्पन्त; G4. 5 °तो व्यवसर्पन्ति; M3 °तोऽप्यनुगच्छन्ति (for ^{a}) G3 जनार्दनम् (for जगत्त्र-

अन्तस्तापसमायुक्तं छिन्नदण्डधरं यतिम् ।
अतिज्वलन्तं रोषेण हंसासादितकल्मषम् ॥
नेत्रोत्थितमहावह्निं प्रेक्षन्तं यादवेश्वरम् ।
दुर्वाससं ते ददृशुर्भीता यादवसत्तमाः ॥ [2460]
किं करिष्यत्यसौ क्रुद्धः किं वा वक्ष्यति नः प्रभुः ।
इति प्राञ्जलयः सर्वे यादवाः संप्रपेदिरे ।
इदमासनमित्येवं किंचिदूचुश्च वृष्णयः ॥
ततः कृष्णो हृषीकेशः किंचिदुत्प्लुत्य तत्पुरः ।
इदमासनमित्येव स्थीयतामिह निर्वृतः । [2465]
अहमत्र स्थितो विप्र किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
ततः किंचिदिवासीन आसने यतिविग्रहः ॥
आसने संस्थिते तस्मिन्यतयो वीतमत्सराः ।
आसनानि यथायोगं भेजिरे निर्वृताः किल ॥
अर्घ्यादिसमुदाचारं चक्रे कृष्णः किरीटभृत् । [2470]
आह भूयो हृषीकेशो यतिं दुर्वाससं प्रभुम् ।
किमर्थं ब्रूहि विप्रेन्द्र अस्मिन्प्रत्यागमो हि वः ॥
दृष्टं वाप्यथ वा किंचित्कारणं वोऽस्ति वा महत् ।
संन्यासिनो द्विजश्रेष्ठा यूयं विगतकल्मषाः ॥
निःस्पृहाश्च सदा यूयमस्मत्तो द्विजपुंगवाः । [2475]
प्रार्थ्यं नाम न चैवास्ति स्पृहा नैवास्ति वो यतः ॥
स्पृहाप्रेरितकर्माणः क्षत्रियान्यान्ति सुव्रताः ।
निरूप्यमाणमस्माभिर्विप्र किंचिन्न दृश्यते ॥

न जाने कारणं ब्रह्मन्युष्मदागमनं प्रति ।
एतावता चानुमेयं किंचित्कारणमस्ति हि । [2480]
तद्ब्रूहि यदि विद्येत त्वत्तो ज्ञास्यामहे वयम् ॥
इत्युक्तवति देवेशे चक्रपाणौ जनार्दने ।
तस्यापि राजन्विप्रस्य भूयः कोपो महानभूत् ।
तस्मादभ्यधिकः पूर्वात्कोपः संजायते महान् ॥
दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीन्भक्षयन्निव पश्यतः । [2485]
रोषरक्तेक्षणः क्रुद्धो हसन्निव दहन्निव ।
उवाच वचनं विष्णुं दुर्वासाः क्रोधमूर्छितः ॥
न जान इति कस्मात्त्वं ब्रूषे नो यादवेश्वर ।
जानामि त्वामहं देव वञ्चयन्निव भाषसे ।
पुरातना वयं विष्णो पूर्ववृत्तान्तवेदिनः ॥ [2490]
तथा हि देवदेवोऽसि मायामानुषदेहवान् ।
निगूहसे प्रभुरतः कस्मान्नो जगतीपते ॥
सोऽसि ब्रह्मविदां मूर्तिस्तदेतत्परमं पदम् ।
यदव्यक्तं परं ब्रह्म यच्च ज्ञाता वयं पुरा ॥
यतो विश्वमिदं भूतं तदेतत्परमं पदम् । [2495]
यच्च स्थूलं विजानन्ति पुरा तत्त्वेन चेतसा ॥
पुराविदोऽथ विश्वेश तदेतत्परमं वपुः ।
कर्मणा प्राप्यते यत्तु यत्स्मृत्वा निर्वृता वयम् ॥
प्रत्यक्षमपि यद्रूपं नैव जानन्ति मानुषाः ।
न हि मूढधियो देव न वयं तादृशा हरे ॥ [2500]

यम्) —(L 2458) Dn Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ G अन्तर्ज्वलन्तं (for अतिज्व°). D_6 -कश्मलम् (for -कल्मषम्) T_1 G_5 हंसस्मारितकल्मषम्, T_4 G_5 हंससादित° (for ^{b}) —(L. 2459) G_2 नेत्रोद्भूत (for °त्थित-) —(L. 2461) D_6 T_4 संक्रुद्ध ; G_2 [अ]संक्रुद्ध (for [अ]सौ क्रुद्धः) —(L 2462) Dn Ds_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ प्रतिपेदिरे (for संप्र°). —(L 2464) D_6 G_2 उत्पत्य (for उत्प्लुत्य) T_4 $G_{2\ 3}$ तत्पर (for तत्पुर) —(L 2465) D_6 G_1 इति (for इह) —(L. 2466) $M_{2\ 4}$ अद्य (for अत्र) Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2,\ 4}$ G किंकरोऽस्मि (for किं करोमि) —(L 2469) Ds_2 यथायोग्यं (for °योगं) —(L 2470) G_5 भूय॰ (for कृष्ण.). —(L 2471) G_3 M_{1-3} प्रभु (for प्रभुम्) —(L 2472) $M_{1,\ 2}$ अस्मान् (for अस्मिन्). G_2 नृप (for हि व॰). —(L 2473) D_6 T_3 G_2 [अ]भवत् (for महत्) —(L 2474) D_6 M_1 -मत्सरा (for -कल्मषाः). —(L. 2475) D_6 T_4 M_{1-3} -पुंगव (for °वा). —(L. 2476) D_6 T_4 G_2 प्रार्थ्यं (for प्रार्थ्यं) — D_6 om lines 2477–2481 —(L 2477) M -धर्माण॰ (for -कर्माण॰). —(L 2478) G_4 विद्यते (for दृश्यते) —(L 2479) G_2 M_{1-3} मया (for प्रति). —(L. 2484) D_6 T_4 G_2 M स्म ह (for महान्). —(L 2486) M_3 दुर्वासाथ हसन्निव (for ^{b}) —(L. 2489) Dn Ds_2 $T_{1,\ 2,\ 4}$ $G_{1\ 3\ 5}$ देवं (for देव). —(L. 2491) T_1 -देवेशो (for देवोऽसि). —(L 2493) $T_{1\ 4}$ $G_{1,\ 4\ 5}$ तवैतत् (for तदेतत्) —(L 2494) Dn यद्रा भाव्यं पुरा ब्रह्मा ; Ds_2 $T_{1,\ 2,\ 4}$ G M_4 यदभ्यर्च्य पुरा (T_1 परं) ब्रह्मा, D_6 यदभ्यर्चत्पुरा ब्रह्मा (for ^{a}). —(L. 2497) D_6 T_4 पदम् (for वपु) —(L.

न जान इति कस्मात्त्वं किमतः साहसं वचः ।
ये हि मूलं विजानन्ति तेषां पत्रविवेचनम् ॥
कुर्वतः किं फलं देव तव केशिनिषूदन ।
वेदान्ते प्रथितं तेजस्तव चेदं विभाव्यते ॥
यच्च विज्ञानतृप्तास्तु योगिनो वीतकल्मषाः । [2505]
पश्यन्ति हृत्सरोजे हि तदेवेदं वपुः प्रभो ॥
वेदैर्यद्गीयते तेजो ब्रह्मेति प्रविभज्यते ।
तदेवेदं विजानेऽहं रूपमैश्वरमीश्वर ॥
वैष्णवं परमं तेज इति वेदेषु पठ्यते ।
अवगच्छाम्यहं विष्णो तदेवेदं वपुस्तव ॥ [2510]
य ओमित्युच्यते शब्दो यस्य वागिति गीयते ।
स एवासि प्रभो विष्णो न जान इति मा वद ॥
परोक्षं यदि किंचित्स्यात्तव वक्तुं प्रयुज्यते ।
न जान इति गोविन्द मा वदीः साहसं हरे ॥
विश्वं यतः प्रादुरासीद्यस्मिँल्लीनं क्षये सति । [2515]
इदं तदैश्वरं तेजस्त्ववगच्छामि केशव ॥
कर्ता त्वं भूतभव्येश प्रतिभासि सदा हृदि ।
यद्यद्रूपं स्मरेन्नित्यं तत्तदेवासि मे हृदि ॥
वायुरेव सदा विष्णुरिति मे धीयते मतिः ।
तदा तद्रूपमेवासि हृन्मध्ये संस्थितो विभो ॥ [2520]
आकाशो विष्णुरित्येव कदाचिद्धीयते मतिः ।
तदा तद्रूपमेवासि हृन्मध्ये संस्थितो विभो ॥
पृथिवी विष्णुरित्येतत्कदाचिद्धीयते मतिः ।
तदा पार्थिवरूपोऽसि प्रतिभासि सदा मम ॥
रसोऽयं देव इत्येव कदाचिच्चिन्त्यते मया । [2525]
तदा रसात्मना विष्णो हृन्मध्ये संस्थितो विभो ॥
यदा त्वं तेज इत्येव स्मर्ता स्यां पुरुषोत्तम ।
यदा तद्रूपसंपन्नः प्रतिभासि सदा हृदि ॥
चन्द्रमा हरिरित्येव तदा चान्द्रमसं वपुः ।
निरीक्षंश्चक्षुषा देव ततः प्रीतोऽस्मि केशव ॥ [2530]
यदा सौरं वपुरिति स्मर्ता स्यां जगतीपते ।
तदा तद्भावनायोगात्सूर्य एव विराजसे ॥
तस्मात्सर्वं त्वमेवासि निश्चिता मतिरीदृशी ।
अतो न जानेऽहमिति वक्तुं नेशो जनार्दन ॥
इत्यर्थे संस्थितो विष्णो पीडां नो नैव चिन्त्यसे । [2535]
अत्यन्तदुःखिता विष्णो वयं त्वामनु संस्थिताः ॥
ईदृशीयमवस्था नो नैनां स्मर्तासि केशव ।
तत्पुनर्भागधेयं नो नष्टमित्येव चिन्तये ।

2499) D6 T4 G2 तव (for अपि) D9 न च, T4 G2 M1-3 तव (for नैव) — D6 T1 om lines 2500-2505 —(L 2501) Dn T2 G1-3 5 M4 जाने (for जान) Dn Ds2 यद्रूपे (for कस्मात्त्वं). — (L 2502) T2 -विचेतनम्, M3 -विमोच° (for -विवेच°) —(L. 2503) M1-3 पुंस· (for तव). —(L 2504) M1. 3 तदेव (for तव च) Dn Ds2 T2 G1 4 5 विचार्यंते (for विभाव्यते). G3 सर्वतेजो विचार्यते (for [b]). —(L. 2505) Dn Ds2 T4 ये (for यच्) —(L 2506) D6 तव वेदं (for तदेवेदं) —(L 2507) M1 3 वेदे (for वेदैर्) G2 क्रियते (for गीयते) Dn Ds2 D6 T2. 4 G1. 3-5 ब्रह्मेति प्रतिपाद्य वै, T1 °ति प्रतिपाद्यते, G2 °ति प्रविभज्य वै (for [b]). — (L 2508) D6 T4 [इ]ह (for [इ]दं) Dn Ds2 G2 एव च (for ईश्वर) D6 परमैश्वर्यमीश्वर (for [b]) —(L 2509) G2 न वैष्णव परं तेज (for [a]) — (L 2510) G3 5 तदा (for तव). —(L 2512) T1 भवांस्त्वं (for एवासि) D6 G2 M वदी (for वद) — M4 om lines 2513-2515. —(L 2513) Cal ed परोक्षे (for °क्षं) —(L 2514) G1 2 4 5 M1 वादी (for वदीः) T2 मा वादी. सहसा हरि. (for [b]) — (L 2517) D6 T4 G2 M1-3 स्मर्ता (for कर्ता). G2 [अ]हं (for त्वं) — D6 om line 2518. G5 om (hapl) lines 2520-2525 —(L 2520) D6 M2 तन्मध्ये (for हृन्मध्ये) D6 T2 G5 संस्थिते, G1 °तं (for °तो). — D6 M om (hapl) lines 2521-2523 —(L 2522) T1 [आ]हुर् (for [अ]सि) —(L 2523) Dn D6 T4 G1-3 M4 [इ]व, M1-3 [ए]वं (for [ए]तत्). — (L 2524) Dn Ds2 T1 G2 5 M4 त्वं (for ऽसि). — (L 2525) T2 हरिः (for मया) — G3 om line 3526 — (L 2526) D6 तन्मध्ये (for हृन्मध्ये) T2 4 G1 4 संस्थिते (for °तो). — (L. 2227) D6 T2 4 G1 3 5 M त्वां (for त्वं). M4 त्वं (for स्यां) — (L 2528) D6 -संपन्न, T1 M3 -संभिन्न· (for (for संपन्न) —(L 2530) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M4 निरीक्ष्य (for °क्षंश्च) — (L 2532) G3 संभावना- (for तद्भावना-) — (L 2533) D6 विजानासि (for त्वमेवासि). — (L 2534) G3 तव वक्तुं (for वक्तु नेशो) —(L 2535) T2 G1 4 इत्यर्थे, G3 इत्युक्त (for इत्यर्थे) T1 पिता, M3 पीडा (for पीडां) —(L 2536) T1 वय ते मनसे स्थिताः

मन्दभाग्या वयं विष्णो यतो नो न स्मरेः प्रभो ॥
कौचित्क्षत्रियदायादौ गिरीशवरगर्वितौ । [2540]
नाम्ना च हंसडिभकौ बाधेते नो जनार्दन ।
गार्हस्थ्यं हि सदा श्रेयो वदन्ताविति केशव ॥
इतश्चेतश्च धावन्तौ वदन्तौ बहु किल्बिषम् ।
अयुक्तं बहु भाषन्तौ धर्षयन्तौ च नः सदा ॥
इदमन्यत्कृतं देव असह्यं पापमुच्यते । [2545]
पश्येदं बहुधा देव भिन्नं भिन्नं सहस्रशः ।
शिक्यं च दारवं पात्रं द्विदलान्वेणुकान्बहून् ॥
इदमप्यपरं पश्य तयोः साहसचेष्टितम् ।
कौपीनं बहुधा छिन्नं तदस्माकं महद्धनम् ।
कृतं कपालमात्रेण कमण्डलु जगद्गुरो ॥ [2550]
त्वं तु नो रक्षसे नित्यं क्षात्रवृत्तं समाश्रितः ।
चित्रं चित्रमिदं देव रक्षस्येव दिवानिशम् ॥
किं करिष्यामि मन्दात्मा मन्दभाग्या वयं विभो ।
किं नः शरणमद्यैव तद्ब्रूहि जगतीपते ॥
जीवन्तौ तौ यदि स्यातां नष्टा लोका इमे त्रयः । [2555]
न विप्रा न च राजानो न वैश्या न च पादजाः ॥
अत्यन्तबलिनौ मत्तौ तीक्ष्णदण्डधरौ नृपौ ।
न तयोः पुरतः स्थातुं शक्ता देवाः सवासवाः ॥
न च भीष्मो न वा राजा बाह्लीको भीमविक्रमः ।
यो हि वीरो जरासंधः क्षत्रियाणां भयंकरः ॥ [2560]
नैव च प्रायशः स्थातुं गिरीशवरदर्पिणोः ।
तयोः शक्तो हरे कृष्ण नित्यमप्रतिसङ्गिनोः ॥
तस्मात्त्वं जहि तौ वीरौ रक्ष लोकानिमान्प्रभो ।
अन्यथा रक्षसीत्येवं शब्दो व्यर्थोऽत्र जायते ॥
बहुनात्र किमुक्तेन रक्ष रक्ष जगत्त्रयम् । [2565]
इत्युक्त्वा विरराभैव दुर्वासाः क्रोधमूर्छितः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

यतेर्वचनमाकर्ण्य मन्दमुच्छ्वस्य केशवः ।
दुर्वाससं समालोक्य बभाषे यादवेश्वरः ॥
क्षन्तव्यं भवता पूर्वं दोष एष ममैव हि ।
शृणु वाक्यं ममैतत्तु श्रुत्वा क्षमपरो भव ॥ [2570]
जेष्यामि तौ रणे विप्र हंसं डिभकमेव च ।
गिरीशो वा वरं दद्याच्छक्रो वा धनदोऽपि वा ॥
यमो वा वरुणो वापि ब्रह्मा वाथ चतुर्मुखः ।
सबलौ सानुगौ हत्वा पुनर्दास्यामि वो रतिम् ॥

(for ^{b}) —(L 2537) Dn Ds_2 G_3 [ए]तां (for [ए]नां). Dn Ds_2 $G_{2,3,5}$ M_4 स्मरसि (for स्मर्तासि) — $M_{2,4}$ om line 2541 —(L 2543) T_1 om lines 2543^b–2544^a G_4 किल्बिषौ (for °षम्) —(L 2544) D_6 T_4 G_2 वनजाक्ष- वच॰ सदा (for ^{b}) —(L 2545) Dn_1 Ds_2 असभ्यं, T_2 G_{3-5} त्वसह्यं (for °अ) T_2 G_3 $M_{2,3}$ अच्युत (for उच्यते) —(L 2546) M_{2-4} बहुशो (for °धा) D_6 पश्येदं बहु देवेश (for ^{a}) T_2 छिन्नं (for the first भिन्नं). —(L 2547) D_6 G_2 दारुकं (for दारवं) D_6 विदलद्, M_3 विदलं (for द्विदलान्) —(L 2550) M -मात्रं तु (for -मात्रेण). Dn Ds_2 जगत्प्रभो (for °द्गुरो) —(L 2551) T_4 G_2 M_{1-3} समास्थितः (for °श्रित). Dn Ds_2 $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ क्षात्रं वै व्रत- (T_2 वृत्त)मास्थितः (for ^{b}) —(L 2552) Dn Ds_2 $G_{1,4,5}$ M_4 सदानिशम् (for दिवा°) —(L 2554) D_6 इत्येव; G_2 अद्यैतत् (for अद्यैव). Dn $G_{4,5}$ ब्रूहि तज्जगतां पते; G_2 किं त्वं ब्रूहि जगत्पते (for ^{b}). —(L 2556) च विप्रा (for विप्रा न). D_6 T_4 राजेन्द्रा (for राजानो). M विशो (for वैश्या) —T_1 om lines 2557–2558. —(L. 2557) D_6 मल्लिनौ (for -ब°) Dn Ds_2 D_6 $T_{2,4}$ G M_4 नृप (for नृपौ) —(L 2558) G_2 सदानवा; G_4 सबान्धवा (for सवासवा) —(L 2559) G_4 बाह्लीको ब्रह्मवित्तम (for ^{b}) —(L 2561) G_2 M_1 -गर्विणो., M_3 -गर्विणौ, M_4 गर्विता (for -दर्पिणो.). —(L 2562) Dn Ds_2 T_4 $M_{1,3}$ कृष्ण, G_5 शक्ता (for शक्तो). Dn Ds_2 T_4 $M_{1,3}$ शक्तो (for कृष्ण) G_2 -शङ्किनो. (for -सङ्गिनो.) —(L 2563) D_6 T_2 G_2 M_{1-3} वीर (for वीरौ) G_2 रक्ष चैव स्वकानिमान् (for ^{b}).

COLOPHON —*Mention of the Epic* Ds_2. —*Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{2,4}$ G M. —*Adhy name* Dn Ds_2 हंसडिभकोपाख्याने दुर्वासस॰ समागम, D_6 M_4 हंसडिभकम्, T_2 G_1 हंसडिबकोपाख्याने वासुदेवदुर्वास॰संगमः, G_3 वासुदेवदुर्वाससंगम॰ —*Adhy no.* Dn 294, Ds_2 295; T_2 G_1 224, T_4 191, G_2 217; G_3 222, G_4 121; G_5 M_4 223, M_{1-3} 187

G_5 om. the ref. —(L. 2569) Dn M सर्वं (for पूर्वं). Dn_2 Ds_2 D_6 $T_{2,4}$ G M_3 एव (for एष). —(L, 2570)

सत्येनैव शपाम्यद्य मा रोषवशमन्वगाः । [2575]
रक्षां वोऽहं करिष्यामि हत्वा तौ च नृपाधमौ ॥
जानामि तौ दुरात्मानौ युष्मद्दोषकरौ हि तौ ।
श्रुतं च पूर्वमस्माभिस्तीक्ष्णदण्डधराविति ॥
अत्यन्तबलिनौ मत्तौ गिरीशवरदर्पितौ ।
नाल्पप्रयत्नसंसाध्यौ जरासंधहितैषिणौ ॥ [2580]
प्राणानपि तयो राजा दास्यत्येव न संशयः ।
जरासंधो महीपालो विनानेन यतेमहि ॥
जये तयोर्विप्रवर्य तत्र श्रेयो भवेत नः ।
यत्र यत्र च तौ गत्वा स्थितावित्यनुशुश्रुम ।
तत्र तत्र च हन्ताहं नात्र कार्या विचारणा ॥ [2585]
गच्छध्वं यतयः स्वैरं निजकार्यपरायणाः ।
अचिरेणैव कालेन जेष्यामि रणपुंगवौ ॥
ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा यादवेश्वरमाह सः ।
स्वस्त्यस्तु भवते कृष्ण जगतां स्वस्ति सर्वदा ॥
किं नु नाम जगन्नाथ दुःसाध्यं तव केशव । [2590]
त्रिलोकेश त्रिधामासि सर्गसंहारकारकः ॥
देवानामपि देवेश सर्वत्र समदर्शनः ।
विष्णो देव हरे कृष्ण नमस्ते चक्रपाणये ॥
नमः स्वभावशुद्धाय शुद्धाय नियताय च ।
शब्दागोचर देवेश नमस्ते भक्तवत्सल । [2595]
अज्ञानादथ वा ज्ञानाद्यन्मयोक्तं क्षमस्व तत् ॥
त्वमेवाहं जगन्नाथ नावयोरन्तरं पृथक् ।
अतः क्षमस्व भगवन्क्षमासारा हि साधवः ॥

भगवानुवाच ।

क्षन्तव्यं भवता विप्र क्षमासारा वयं सदा ।
संन्यासिनः क्षमासाराः क्षमा तेषां परं बलम् ॥ [2600]
क्षमा मोक्षकरी नित्यं तत्त्वज्ञानमिव द्विज ।
क्षमा धर्मः क्षमा सत्यं क्षमा दानं क्षमा यशः ॥
क्षमा स्वर्गस्य सोपानमिति वेदविदो विदुः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन क्षमां पालयत स्वकाम् ॥
प्रत्यक्षज्ञानसंयुक्ता यूयं सर्वे यतीश्वराः । [2605]
एते ते यतयो विप्राः पूजनीया मयाद्य वै ॥
भोक्तव्या यतयो विप्रा भिक्षुकाः सर्व एव हि ।
तथेति ते प्रतिज्ञाय भोक्तुमैच्छन्हरेर्गृहे ॥
ततः स्वभवनं विष्णुः प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
चतुर्विधं तदाहारं कारयित्वा यथाविधि । [2610]
भोजयामास तान्सर्वान्यतीन्यतिवरार्चितः ॥
छित्त्वा छित्त्वा च देवेशो दुकूलानि मृदूनि सः ।
ददौ तेभ्यस्तदा विष्णुः सर्वेभ्यो जनमेजय ।
ते च प्रीता यथायोगं यतः पूर्वं ततो गताः ॥

Colophon.

Dn Ds2 क्षमापरो, G1 शान्ति° (for क्षम°) — (L 2573) D6 T4 G2 ब्रह्मा वा चतुरानन (for ^{b}) — (L 2574) Ds2 G3 M1 3 सानुजौ (for °गौ) — (L 2575) M2 4 [अ]त्र (for [अ]द्य). Dn Ds2 T2 4 G1. 3–5 मा रोषवशगो भव (for ^{b}) — (L 2577) D6 T4 युष्मद्द्वेष- (for °द्दोष-) D6 T4 वने; T2 G3 M1–3 यते (for हि तौ) — (L 2579) D6 T1. 2 G2–4 M -गर्वितौ (for -दर्पितौ) — (L. 2580) M1 -साध्यौ तौ (for -संसाध्यौ). — (L 2582) Dn D6 T4 G2 M1–3 तेन (for [अ]नेन) Bom. Poona eds G(ed) विना तौ जयते महीम् (for ^{b}) — (L 2583) D6 G2 ताभ्यां (for तयोर्) M4 भविष्यति, Bom Poona eds G(ed) भवेत्तत· (for भवेत न·). — (L 2585) D6 T4 गन्ता (for हन्ता). — (L 2587) G2 नर- (for रण-) — (L 2588) G2 प्रीतौ (for प्रीत·) — (L. 2589) Dn Ds2 T1. 2 G1 3–5 M4 कुर्वते (for सर्वदा). — (L. 2591) D6 T2 G2 सर्व- (for सर्ग-) M4 -कारण (for कारक) — (L. 2595) Dn Ds2 D6 T1 2 G2 4 5 M1 शब्दगोचर (for शब्दा°) — D6 कृष्ण (for भगवान्) — (L 2602) Cal ed कर्म (for सत्यं) and सत्यं (for दानं) — (L 2605) D6 G2 नित्यं यूयं (for यूयं सर्वे) — (L 2606) Dn1 Ds2 त एते (by transp.), Dn2 Ds2 M4 य एते D6 G5 M1 2 4 विप्र (for विप्राः). D6 T4 प्रसाद्य, T1 G4 5 ममाद्य (for मयाद्य). — (L. 2607) D6 T2 M2 विप्र — (L. 2611) D6 T4 G2 विप्रान् (for सर्वान्) Dn2 -सुरार्चित (for -वरा°) — (L 2612) T2 G1 4 भित्त्वा भित्त्वा, T4 छित्त्वा भित्त्वा (for छित्त्वा छित्त्वा). D6 बहूनि (for मृदूनि). — (L 2614) T2 G1 4 2 M1. 3 यथा (for यत.) G2 यतयस्तत्र ते गता (for ^{b})

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds2. — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name:* Dn Ds2 T1 हंसडिभकोपाख्यानम्, D6 M4 हंसडिभकम्; T2

वैशंपायन उवाच ।

दुर्वासास्त्वथ तत्रैव नारदेन सहायवान् । [2615]
चिन्तयन्ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार यथासुखम् ।
भगवानपि गोविन्दस्तयोर्वधममन्यत ॥
ततस्तौ हंसडिभकौ तस्मिन्काले महीपते ।
ब्रह्मदत्तं महीपालं पितरं वीर्यशालिनम् ।
प्रावोचतामिदं वाक्यं सामन्तजनसंसदि ॥ [2620]
राजसूयं महायज्ञं पितः कुरु सुयन्त्रितः ।
अस्मिन्मासि नृपश्रेष्ठ यतामो यज्ञसिद्धये ॥
आवां तेऽद्य महाराज दिशां विजयतत्परौ ।
यतिष्यावो बलैः सार्धं रथैरश्वैर्गजैरपि ॥
संभारा यज्ञसिद्ध्यर्थमानेतव्या नृपोत्तम । [2625]
तथेति स महाराजो ब्रह्मदत्तोऽब्रवीत्तदा ॥
जनार्दनस्तु विप्रेन्द्रो दृष्ट्वा साहसतत्परौ ।
अशक्यमिति मन्वानो वयस्यं हंसमब्रवीत् ॥
शृणु हंस वचो मह्यं श्रुत्वा निश्चित्य वीर्यवान् ।
आयुष्मन्साहसं कर्तुं निश्चितोऽसि नृपोत्तम ॥ [2630]
स्थिते भीष्मे जरासंधे बाह्लीके च नृपोत्तमे ।
किं च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ॥
भीष्मो हि बलवान्वृद्धः सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं यो जिगाय भृगूत्तमः ।
तं युद्धे जितवान्भीष्मः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥ [2635]
जरासंधस्य यद्वीर्यं तद्भवान्वेत्ति संयुगे ।
वृष्णिवीरास्तु ते सर्वे कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥
तत्र कृष्णो हृषीकेशो जितशत्रुः कृती सदा ।
जरासंधेन सहितः सदा युद्धे जितश्रमः ।
प्रमुखे तस्य न स्थातुं शक्तो जीवन्नृपोत्तम ॥ [2640]
बलभद्रस्तथा मत्तः क्रुद्धो यदि भवेद्बली ।
लोकानिमान्समाहर्तुं शक्नोतीति मतिर्मम ॥
तथा च सात्यकिर्वीरः शक्तो जेतुं रणे रिपून् ।
तथान्ये यादवाः सर्वे कृष्णमाश्रित्य दंशिताः ॥
अस्माभिश्च कृतः पूर्वं विरोधो यतिभिः सह । [2645]
दुर्वासा यतिभिः सार्धं गतो द्रष्टुं स केशवम् ॥
इति श्रुतं नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाद्भोक्तुमागतान् ।
तथा सति यथा सिध्येत्तथा चिन्त्यं च मन्त्रिभिः ।
ततः पश्चाद्विधास्यामो राजसूयं महाक्रतुम् ॥

हंस उवाच ।

को नाम भीष्मो मन्दात्मा वृद्धो हीनबलः सदा । [2650]
आवयोः पुरतः स्थातुं शक्तः किल स वृद्धकः ॥
यादवा इति चित्रं नः शक्ताः स्थातुं रणे द्विज ।
कश्च कृष्णः पुरः स्थातुं बलदेवश्च मत्तकः ॥
शैनेयश्चापि विप्रेन्द्र स्थातुं नालं विचित्रता ।

G1 हंसडिबकम्, G3 हंसडिबके यतिभोजनम् — *Adhy no* Dn1 294; Ds2 296, T1 G4 222; T2 G1 225, T4 192; G2 218; G3 223, G5 M4 224, M1-3 188.

(L 2615) Dn Ds2 T1.2 G1-3 5 महामना (for सहायवान्) — Before lines 2617, G3 ins वैशंपायन — (L 2617) Dn Ds2 T1 2 G1 3-5 M3 वासम्, D6 विघ्नम् (for वधम्) — (L 2618.) Ds2 G1 4 महीपतौ, Bom Poona eds G(ed) °पतिम् (for °पते) — (L 2620) Dn प्रवोचताम्, Ds2 D6 प्रोवाच तम्; M1 2 प्रोवाच ताम्, M3 प्रोवाचेताम् (for प्रावोच°) Dn Ds2 G1 3 5 समन्ताज् (for सामन्त-) — (L. 2621) Dn Ds2 सुयत्नतः, D6 संयन्त्रितः, T2 सुमन्त्रितः (for सुयन्त्रितः) — (L. 2622) Dn Ds2 T1.2 4 G1 3-5 यतावो (for °मो) — (L 2623) M1-3 दिशो (for दिशा). — G2 om (hapl) lines 2624–2627. — (L. 2624) D6 T4 प्रयतावो (for यतिष्यावो). — (L 2626) Dn Ds2 G3 महाबाहो, T1 4 M3 °राज (for °राजो) — (L 2629) T1 2 G1 3-5 नित्यं (for मह्यं). D6 T2 4 G1 4 5 M निश्चिनु (for °त्य) — (L. 2630) Dn Ds2 उद्यतो (for निश्चितो) — (L 2634) M2-4 भृगूद्वहः (for °त्तम) D6 T4 G2 जिगाय भृगुनन्दनः (for ^{b}) — (L. 2635) T2 युद्धेषु (for तं युद्धे). — G5 om lines 2636–2639. — (L 2639) G1 कृतश्रम. (foo जित°) — — (L 2640) D6 T4 M3.4 क (for न) T4 G1.2 4 5 M1 3.4 नृपोत्तमः. — (L 2641) D6 सदा (for तथा) — (L. 2644) M2 4 गर्विता (for दंशिताः). — (L 2645) D6 यदुभिः (for यतिभि) — (L 2646) T4 यदुभि (for यतिभिः). — (L 2647) D6 श्रुत्वा (for श्रुतं). D6 G1 5 M1 3 ब्राह्मणान्भोक्तुमागतान् (for ^{b}) — (L 2652) T2 G1 रणाजिरे (for रणे द्विज) — (L 2653) G2 कश्च सः (for मत्तक.) — (L. 2654) D6 राजेन्द्र (for विप्रेन्द्र). Dn Ds2

जरासंधस्तु धर्मात्मा बन्धुरेव सदा मम ॥ [2655]
गच्छ विप्र यदुश्रेष्ठं ब्रूहि मद्वचनात्त्वरन् ।
दीयतां करसर्वस्वं यज्ञार्थं लवणं बहु ॥
लवणानि बहून्याशु गृह्य केशव माचिरम् ।
आगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्यं विलम्बनम् ।
इति ब्रूहि यदुश्रेष्ठं याहि त्वरितविक्रमः ॥ [2660]
न ब्रूयाश्चोत्तरं विप्र शपेयं त्वां प्रियोऽसि मे ।
मित्रभावादिदं ब्रूहि शपामि त्वां पुनः पुनः ॥
इति संचोदितो विप्रो नोत्तरं प्रत्यभाषत ।
मित्रभावात्तथा राजन्स्नेहाच्च जनमेजय ॥
जनार्दनस्तु धर्मात्मा नित्यं गन्तुं समुद्यतः । [2665]
अद्य श्वो वा परश्वो वा गच्छामीति यतेत सः ॥
देवं द्रष्टुं जगद्योनिं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
एक एव च धर्मात्मा हयमारुह्य सत्वरम् ॥
प्रातरेव जगामाशु द्रष्टुं द्वारवतीं द्विजः ।
हरिं कृष्णं हृषीकेशं मनसा संस्मरन्द्विजः ॥ [2670]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रायाद्धरिं द्रष्टुं ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ।
हयेनैकेन राजेन्द्र त्वरितं स ययौ नृप ॥
यथा निदाघसमये सूर्यांशुपरिपीडितः ।
पान्थो याति जलं दृष्ट्वा त्वरितं तत्पिपासया ।
धावत्येव तथा विप्रो हरिं द्रष्टुं जनार्दनम् ॥ [2675]
गच्छन्स चिन्तयामास चोदयन्हयमुत्तमम् ।
हंस एव यथा नित्यं कुर्यात्प्रियहितं मम ।
तथा हि प्रेषितस्तेन हरिं पश्येत्यहं प्रभुम् ॥
अहमेव सदा धन्यो मत्तो ह्यभ्यधिको न च ।
यतो द्रक्ष्याम्यहं विष्णुं वसन्तं द्वारकापुरे ॥ [2680]
सा हि मे जननी धन्या हरिं दृष्ट्वा पुनर्गतम् ।
कृतार्थं सर्वथा पुत्रं द्रक्ष्यत्येषा मनस्विनी ॥
मुखमुन्निद्रहेमाब्जकिञ्जल्कसदृशप्रभम् ।
द्रक्ष्यामि देवदेवस्य चक्रिणः शार्ङ्गधन्वनः ॥
वपुर्द्रक्ष्याम्यहं विष्णोर्नीलोत्पलदलच्छवि । [2685]
शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवनमालाविभूषितम् ॥
नेत्रे ते देवदेवस्य पद्मकिञ्जल्कसप्रभे ।
पश्याम्यहमदीनात्मा नष्टदुःखोऽस्मि निर्वृतः ॥
अपि द्रक्ष्यति योगात्मा सौम्येनैव स्वचक्षुषा ।
अपि वा मत्प्रियं ब्रूयात्स्वस्ति चेति च वा वदेत् । [2690]

T2 स्थातुं न इति चिन्तय, T1 G1 3–5 M4 स्थातुं न इति चिन्तना (for ^{b}) — (L 2657) Dn Ds2 सुन्दरं (for लवणं) — (L 2658) Bom Poona eds G(ed.) [अ]द्य (for [आ]शु). — (L 2659) T1 2 4 G M2 4 न ते कार्या विलम्बना (for ^{b}). — (L 2660) D6 T1 2 G2. 5 M3 -विक्रम (for °म.). — (L 2661) M2 शपेऽहं (for °यं). — (L 2662) D6 G2 ब्रवीम्येतच्, M इदं वच्मि (for इदं ब्रूहि) Dn2 Ds2 G1 4 5 M4 पश्यामि (for शपामि). — (L 2666) D6 T4 वदस्तु (for यतेत) — (L. 2668) M3 उद्यम्य (for आरुह्य) — (L 2669) M1 3 हरिम् (for द्विज) — T2 om line 2670 — (L 2670) M3 कृष्णं विष्णुं (for हरिं कृष्ण). — After line 2670, G4 ins.

20** प्रभुं कृष्णं हृषीकेशं मनसा संस्मरन्हरिम् ।

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 T1 2 G1 4 हंसडिभकोपाख्याने जनार्दनगमनम्, T4 भविष्यपर्वणि हंसडिभकम्, G5 जनार्दनगमनम्, M हंसडिभकम् — *Adhy. no* Dn2 296, Ds2 297; T1 G3 224, T2 G1 226; T4 193, G2 219, G4 223; M1–3 189, M4 225.

(L 2671) Dn Ds2 T4 G3 विष्णुं (for द्रष्टु) — (L. 2672) M त्वरितं पुण्यवानयम् (for ^{b}) — (L 2673) D6 G2 -दीपित (for -पीडित) M सूर्यांशुप्रतिदीपित. (for ^{b}) — (L 2674) M1–3 ऽमलं (for याति). G2 त्वरितो हि पिपासया (for ^{b}) — (L 2675) Ds2 D6 T2 4 G3 4 M जनार्दन· — (L 2677) Dn Ds2 G2 M प्रियो मह्यं; D6 यथा सत्यं, G1 तथा नित्यं (for यथा नित्यं). D6 M1 3 4 कुर्वन् (for कुर्यात्) — (L. 2678) Dn Ds2 D6 G2 3 पश्याम्यह (for पश्येत्यहं) — (L 2679) G2 सत्यो (for धन्यो) G2 भुवि (for न च) — D6 T2 G2 om. lines 2680^{b}–2685^{a} — (L 2682) Dn Ds2 T2 G1 3–5 देवी; T2 देव (for पुत्रं) — (L 2684) Dn Ds2 T2 G4 M3 -धन्विनः (for धन्वन·) — (L. 2686) D6 G2 -खड्ग- (for -शार्ङ्ग-) — (L 2687) G3 M2 4 -सन्निभे (for -सप्रभे). — (L 2689) M1–3 द्रक्ष्यसि (for °ति). — (L 2690) G4 मां (for वा) — (L 2691) D6 देवम्, T4 G2 देहं (for वर्ष्मं) Bom Poona eds. G(ed) ततस् (for

द्रक्ष्यामि चक्रिणो वर्ष्म अन्तस्त्रैलोक्यसंयुतम् ।
पादाब्जं चक्रिणो द्रष्टुं त्वरयत्येव मां मनः ॥
वक्षःस्थलं सदा विष्णोः स्फुरद्रत्नप्रभायुतम् ।
पश्यन्निव च गच्छामि स्मरन्ननिशमीश्वरम् ॥
पीतकौशेयवसनं लम्बहारविभूषितम् । [2695]
ईषत्स्मिताधरं विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः ॥
स्मरतश्च हरे रूपं लोमहर्षोऽयमीदृशः ।
गच्छतश्च पुरो भाति शङ्खचक्रगदासिमान् ॥
यातीव च पुरो भाति मह्यं देवो जगद्गुरुः ।
एषोऽयमिति मे वक्तुं जिह्वा प्रस्फुरतीव तम् ॥ [2700]
इदं दुःखतरं मन्ये करं देहीति यद्वचः ।
इदं तत्साहसं मन्ये यद्वचस्तस्य भूपतेः ॥
हंसस्य करदो विष्णुस्तदाज्ञापरिचारकः ।
तस्य सर्वं पुरो गत्वा वक्ताहं किल निर्दयः ॥
मूढानामग्रणीरस्मि निर्लज्जश्च तथा वदन् । [2705]
करं देहि हरे विष्णो हंसस्य यदुपुंगव ॥
लवणानि बहून्याशु दातव्यानि करात्मना ।
इति वक्तुं न मे युक्तं पुरतस्तस्य शार्ङ्गिणः ॥
तथापि मित्रभावात्तु वक्तव्यं घोरमीदृशम् ।
कष्टो ह्ययं मित्रभावो मनुष्याणां कृतात्मनाम् ॥ [2710]
अथ वा सर्वविद्विष्णुः सर्वस्य हृदि संस्थितम् ।
जानात्येव सदा भावं प्राणिनां शोभने रतः ॥

तथा सति न मे दोषो मित्रभावो यतो ह्ययम् ।
सर्वथा रक्षतां विष्णुर्घोरं वक्तुं यतस्य मे ॥
द्रक्ष्याम्यहं जगन्नाथं नीलकुञ्चितमूर्धजम् । [2715]
कम्बुग्रीवाधरं विष्णुं श्रीवत्साच्छादितोरसम् ॥
स्फुरत्पद्ममहाबाहुं रत्नच्छायाविराजितम् ।
द्रक्ष्यामि चक्रिणं विष्णुं केशवं यादवेश्वरम् ।
अचिन्त्यविभवं देवं भूतभव्यभवत्प्रभुम् ।
आत्ममायं जगन्मायं द्रक्ष्यामि जलशायिनम् ॥ [2720]
कृतार्थः सर्वथा चाहं भवामि विगतज्वरः ।
अद्य मे सफलं जन्म साक्षात्कृतवतो हरिम् ॥
अद्य मे सफला यज्ञा साक्षात्कृतवतो हरिम् ।
नेत्रे मे सफले विष्णुं पश्यतश्च जगन्मयम् ॥
प्रीतिमानस्तु मे विष्णुर्वक्तुर्घोरस्य कर्मणः । [2725]
उन्मिषन्नेत्रयुग्मेन द्रक्ष्याम्यसकृदीश्वरम् ॥
आमूलमस्तकं विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः ।
पिबामि नेत्रयुग्मेन वपुः कृष्णस्य केवलम् ॥
धारयिष्याम्यहं पांशुं तत्पादप्रभवं शिवम् ।
ततः कृतार्थतां यास्ये स्वर्गमार्गो हि तद्रजः ॥ [2730]
मेघगम्भीरनिर्घोषं श्रोष्यामि च हरेः स्वरम् ।
पादाब्जं चक्रिणो विष्णोः पश्यामि च जगत्पतेः ॥
पश्यामीव हरेर्वक्त्रं पूर्णेन्दुसदृशप्रभम् ।
हरेरिदं जगद्रूपं पश्यामीव च सर्वतः ॥

अन्तस्). Dn Ds2 -संनिभम्, G2 -संस्थितम् (for -संयुतम्) — (L 2692) T2 G2 मे (for मा). Dn Ds2 D6 T1 G1 M4 त्वरत्येव च मे मन· (for ^{b}) — (L 2693) Cal ed -समायुतम् (for -प्रभा°) — (L 2694) Dn Ds2 T1 चानिशम् (for अनि°). — (L 2699) D6 अतीव (for यातिव). — (L 2700) प्रभुम् (for [इ]व तम्). — (L. 2701) D6 T4 G2 दुःखमहं (for °तरं) G1 om (hapl.) lines 2701^{b}–2702^{a} Dn Ds2 तद्वच (for यद्वचः). — (L 2703) D6 T4 G2 4 -पालक, M3 -चारिक (for -चारक) — (L 2705) G2 विष्णुं (for अस्मि) D6 निर्जरश् (for निर्लज्जश्). — (L 2706) G2 हरेर्मन्ये (for हरे विष्णो) — (L 2708) D6 T4 भूपते (for शार्ङ्गिणः) — (L 2710) M3, 4 दुरात्मानम् (for कृता°). — (L 2711) D6 T4 B3 4 संस्थितः (for °तम्). — (L. 2713) G2 मित्रभावे यतोऽस्म्यहम् (for ^{b}) — (L 2714) D6 M1 2 क्षमतां (for रक्षतां) — (L 2716) T2 4 G1 3 5 M1 4 दिव्य- (for कम्बु-). G2 श्रीवत्साच्छादितं हरिम् (for ^{b}) — (L 2717) G3 -विभूषितम् (for -विराजितम्) — (L. 2718) Dn Ds2 केशवं (for चक्रिणं) and चक्रिणं (for केशवं). — (L 2719) D6 भव्यं (for देवं) — (L 2720) D6 M4 आत्मेच्छया (for आत्ममायं). Dn Ds2 T1 2 4 G आत्मेच्छया जगद्रक्ष (T4 °च्छायं) (for ^{a}) — (L 2722) M1–3 दृष्टवतो (for कृत°). — (L 2725) D6 कर्तुर्, T1 वक्तुं (for वक्तुर्) — (L 2726) M3 -युग्मे तु (for युग्मेन). Dn Ds2 T1, 2 G1–3, 5 सकृद् (for [अ]सकृद्) — (L 2727) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M3 आमूलमसकृद्विष्णुं (for ^{a}). — (L 2731) T2 हरीश्वरम् (for हरेः स्वरम्) — Ds2 om. lines 2735–2738 — (L 2736) Dn D6 T1, 2, 4 G2–5 M1

प्रसीदतु सदा विष्णुरयुक्तं वक्तुमिच्छतः ॥ [2735]
आलोलकुण्डलयुगं हरिचन्दनचर्चितम् ।
स्फुरत्केयूररत्नार्चिर्बाहुद्वयविराजितम् ॥
सव्योद्धृतमहाशङ्खं रश्मिजालविराजितम् ।
प्रोद्यद्भास्करवर्णाभं चक्रज्वालावभासितम् ॥
प्रोज्ज्वलत्कङ्कणयुतं तप्तजाम्बूनदाङ्गदम् । [2740]
पीतकौशेयवसनं विस्तीर्णोरस्कमच्युतम् ॥
कदा द्रक्ष्यामि देवेशमिदानीमथ वान्यदा ।
सर्वथा कृतकृत्योऽहं यद्वपुर्द्रष्टुमुद्यतः ॥
नमो मह्यं नमो मह्यं यतो द्रष्टुमहं हरिम् ।
उद्यतोऽस्मि जगन्नाथं बलभद्रकृतास्पदम् । [2745]
द्रक्ष्याम्यवश्यमद्यैव विष्णुं जिष्णुं जगद्गुरुम् ॥

श्रीहारकौस्तुभरुचिस्फुरितोरुवक्षः
पीताम्बरं मकरकुण्डलपङ्कजाक्षम् ।
कृष्णं किरीटदरचक्रगदोर्ध्वहस्तं
तेजोमयं मम हरेर्वपुरस्तु भूत्यै ॥ [2750]
वेदोदधौ विविधशास्त्रमहाभियोग-
निष्णातशुद्धमतिमन्दरमथ्यमाने ।
उद्द्योतमानममरैरनिशं निषेव्यं
नारायणाख्यममृतं प्रपिबामि चाद्यम् ॥
ध्येयं मुमुक्षुभिरमेयमनाद्यनन्तं [2755]
स्थूलं सुसूक्ष्मतरमेकमनेकमाद्यम् ।
ज्योतिस्त्रिलोकजनकं त्रिदशैकवन्द्य-
मक्ष्णोर्ममास्तु सततं हृदयेऽच्युताख्यम् ॥

चिन्तयन्निति विप्रेन्द्रो ययौ द्वारवती पुरीम् ।
मत्वा कृतार्थमात्मानं वाहयन्हयमुत्तमम् । [2760]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

स निवेदितसर्वस्वो द्वाःस्थेन हि जनार्दनः ।
अथ प्रविश्य धर्मात्मा सुधर्मां वै द्विजोत्तमः ॥
अपश्यद्देवदेवेशं सुधर्माकृतिसंस्थितम् ।
बलभद्रेण संयुक्तमध्यासितमहासनम् ॥
अग्रतःस्थितशैनेयं पार्श्वतःस्थितनारदम् । [2765]
दुर्वाससा कृतकथमुग्रसेनपुरःसरम् ॥
गायद्गन्धर्वमुख्यैश्च नृत्यदप्सरसां गणैः ।
सेव्यमानं महाराज सूतमागधबन्दिभिः ॥
उद्गीयमानयशसं माधवं मधुसूदनम् ।
उद्गीयमानं विप्रैश्च सामभिः सामगैर्हरिम् ॥ [2770]
दृष्ट्वा प्रीतमना विष्णुं प्रोवाच पुलकच्छविः ।
नाम्ना जनार्दनोऽस्मीति ननाम चरणौ हरेः ।

-युतं (for -युगं). — (L 2737) D6 G2 स्फुरत्किरीटकेयूररत्नार्चिर्बहुराजितम् — T1 om lines 2738–2739. D6 T4 G2 om line 2738 — (L. 2738) Dn G3. 5 सव्ये द्योतन्; T2 G1. 4 सव्योद्यत- (for सव्योद्धृत-) T2 M1–3 -महाशङ्ख- (for °ङ्खं). — (L 2739) Dn Ds2 T1 G1. 3–5 M1 चक्रज्वालाविराजितम्, D6 °प्रभासितम्, G2 °महासितम् (for °ऽ). — (L. 2742) M1 3 गोविन्दम् (for देवेशम्) — (L 2747) Dn T1 2 G श्रीकौस्तुभोद्भवरुचि- (for श्रीहारकौस्तुभ-) — (L 2748) D6 T4 -पङ्कजालम्, G2 °जाङ्गम् (for °जाक्षम्) — (L 2749) Dn Ds2 T2 G1 2 4 5 M2 -वर-, T1 -धर- (for -दर-) D6 T4 G2 -कृतोर्ध्वहस्तम् (for -गदोर्ध्व°). — Ds2 om lines 2751–2772 — (L 2751) Dn विशद- (for विविध-) T2 -योगे (for -योग-) — (L 2754) D6 प्रविशामि (for प्रपिबामि) Dn D6 वाद्य, T1 2 4 G1–4 चाद्य (for चाद्यम्) — (L. 2755) D6 अनन्तमीड्य; T4 अनन्तमाद्यं (for अनाद्यनन्तं). — (L. 2757) M2. 4 -जननं (for °कं) — (L. 2758) G2 क्षेमं (for अक्ष्णोर्) D6 T4 हृदये (for सततं). D6 T4 अनिशम्, M2 घृतम् (for हृदये) — (L 2760) D6 G2 कृत्वा (for मत्वा) M1 3 चोदयन् (for वाह°) D6 हरिम् (for हयम्)

Colophon om in Ds2 —*Mention of Khila* Dn Ds2 T1 2 4 G1–4 M — *Adhy name* Dn हंसडिभकोपाख्यानम्, T1 2 G1 M4 हंसडिभकोपाख्याने जनार्दनकृतार्थताबुद्धि, T4 हंसडिभकोपाख्याने विप्रस्य द्वारवतीगमनम्, G3 जनार्दनकृतार्थताबुद्धि. — *Adhy no* Dn 297; T1 G3 225; G2 220, G4 224, M1–3 190, M4 226

G2 om the ref — (L 2761) D6 T4 G2 ततो निवेदितः सद्यो (for °) T4 G4 स (for हि) — (L 2763) M4 अथ प्रविश्य देवेशं (for °) D6 T1 4 G3 M1 4 -कृत-; M1. 3 -मध्य- (for -कृति-). — G3 om lines 2766–2770 — (L 2766) Dn T1 2 G4 4 5 -पुरस्कृतम् (for -पुर सरम्). — (L. 2769) D6 G2 M उत्कथ्यमानयशसं (for °) — (L. 2770)

बलभद्रं ततो भूयो ववन्दे शिरसा द्विजः ॥
दूतोऽस्मि देवदेवेश हंसस्य डिभकस्य च ।
इति ब्रुवाणं विप्रेन्द्रमिदमाह स माधवः ॥ [2775]
आस्स्वेदं विष्टरं पूर्वं पश्चाद्ब्रूहि प्रयोजनम् ।
तथेति चाब्रवीद्विप्रो महदासनमास्थितः ॥
वाचा संपूज्य विप्रेन्द्रमपृच्छत्कुशलं हरिः ।
ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र हंसस्य डिभकस्य च ॥
श्रुतं चापि तयोर्वीर्यं ततः प्रीतो द्विजोत्तम । [2780]
अपि वा कुशलं विप्र पितुस्तव जनार्दन ॥
संगतिश्च गिरीशात्तु श्रुता मे वीर्यतस्तयोः ।
इति श्रुत्वा गिरं विष्णोस्तथेत्याह जनार्दनः ॥
कुशलं ब्रह्मदत्तस्य पितुश्च मम केशव ।
तयोरेव जगन्नाथ हंसस्य डिभकस्य च ॥ [2785]

भगवानुवाच ।

किमाहतुर्महीपालौ तौ हंसडिभकौ नृपौ ।
ब्रूहि सर्वमशेषेण नात्र शङ्का द्विजोत्तम ॥
वाच्यं वाप्यथ वावाच्यं कर्तव्यमथ वेतरत् ।
श्रुत्वा तस्य विधास्यामो युक्तरूपं द्विजोत्तम ॥
दूतस्य सर्वथा विप्र न वाच्यावाच्यकल्पना । [2790]
यत्कर्म राजनिर्दिष्टं तद्वाच्यं दूतजन्मना ॥
नात्र शङ्का त्वया कार्या वक्तव्यस्येतरस्य वा ।
अतो वद यथाप्रोक्तं ताभ्यां मम जनार्दन ॥
केशवेनैवमुक्तस्तु प्रोवाचाथो जनार्दनः ।
अजानन्निव किं ब्रूषे सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ [2795]
न चास्ति ते परोक्षं तु जगद्वृत्तान्तमच्युत ।
सर्वं हि मनसा पश्यन्कि त्वमात्थ वदेति माम् ॥
विद्वद्भिर्गीयसे विष्णो त्वमेव जगतीपते ।
इच्छया सर्वमाप्नोषि दृष्टादृष्टविवेचनम् ॥
त्वमेवेदं जगत्सर्वं जगच्च त्वयि तिष्ठति । [2800]
न त्वया रहितो ह्येकः पदार्थः सचराचरः ॥
नास्ति किंचिदवेद्यं ते सर्वगोऽसि जगत्पते ।
त्वमिन्द्रः सर्वभूतानां रुद्रः संहारकर्मकृत् ॥
रक्षितासि सदा विष्णो सर्वलोकस्य माधव ।
संसारस्य भवान्स्रष्टा किं त्वमात्थ वदेति माम् ॥ [2805]
विद्वद्भिर्गीयसे विष्णो ज्ञानात्मेति च माधव ।
प्राणं प्राणविदः प्राहुस्त्वामेव पुरुषोत्तम ॥

D_6 $G_{2\ 4}$ सामगै सामभिर्हरिम् (for ^{b}). — (L 2772) Cal. ed. चरणे (for चरणौ) — (L 2773) Dn $T_{1, 2}$ G $M_{2\ 4}$ देवं, Ds_2 कृष्णं (for भूयो) Ds_2 सहसा (for शिरसा) — M_1 om lines 2775–2776 — (L 2775) D_6 G_2 यादव (for माधव.) — (L 2779) $M_{1, 3}$ विप्रेन्द्र (for राजेन्द्र) D_6 ब्राह्मणस्तस्य राजेन्द्र (for ^{a}) — (L 2780) $T_{1, 2\ 4}$ $G_{1\ 3, 4}$ $M_{2\ 4}$ अत. (for तत). Dn G_5 प्रयोजनमतो द्विज (for ^{b}) — After line 2781, G_5 ins :

21** इति श्रुत्वा गिरं विष्णोस्तथेत्याह जनार्दनः ।

— Dn om (hapl) lines 2782–2783 — (L 2782) D_6 $T_{2\ 4}$ G_3 गिरीशस्य (for °शात्तु) T_1 पतिश्च गिरिशस्तस्य, G_1 M संगतिं च गिरीशस्य (for ^{a}) T_1 श्रुतो; T_2 कृता, $G_{1\ 2}$ M श्रुतं (for श्रुता) — Before line 2784, Dn_2 D_6 ins जनार्दन उवाच T_2 om lines 2784–2785 G_2 om line 2784. D_6 कृष्ण, G_2 om (for भगवान्) — (L 2786) D_6 $M_{1, 3}$ उभौ (for नृपौ) — (L 2787) Ds_2 ह्यविशङ्को, G_6 नात्र कार्या (for नात्र शङ्का) — D_6 om (hapl) lines 2788–2789. — (L 2788) Ds_2 यदि (for [अ]प्यथ). Dn_2 $T_{2, 4}$ G M_1 चेतरत्; M_4 नेतरम् (for वेतरत्) — (L. 2789) Ds_2 M तत्र (for तस्य) — (L 2790) Dn D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G $M_{2\ 4}$ दूतोऽसि (for दूतस्य) — (L 2791) G_2 धिक् (for यत्) Dn $T_{1, 2}$ $G_{1\ 3-5}$ राज्ञा (for राज-) Bom Poona eds G(ed) यत्कर्मकारनिर्दिष्टं (for ^{a}) — (L 2792) D_6 G_2 तत्र किं हि, T_5 न युक्तं हि (for नात्र शङ्का) D_6 T_4 कार्यं (for कार्या) — (L 2793) M_4 अतोऽवदद्यथोक्तं तत् (for ^{a}) Dn $T_{1, 2}$ G इह, D_6 T_4 $M_{2\ 4}$ अथ (for मम) — $T_{1\ 4}$ om (hapl) line 2794 — (L 2794) Dn T_2 G स; D_6 M [अ]थ (for [अ]थो) — (L 2795) T_1 किमिदं (for इव किं) M सर्वं- (for सर्वं) — (L 2797) Ds_2 त्वमद्य, G_1 माधव (for त्वमात्थ) — (L 2798) D_6 ब्रह्मेव (for त्वमेव) Ds_2 -पति (for -पते) — G_3 om (hapl) lines 2799–2802 — (L 2799) T_2 G_2 आप्नोति (for °षि) — (L 2801) D_6 नास्ति, T_4 ह्यस्ति; M_3 ऽप्यस्ति (for ह्येकः) Ds_2 $M_{1\ 2}$ न ते विरह (M_2 रहित) एवैष (for ^{a}) D_6 पदार्थः स चराचरे (for ^{b}) — (L 2802) G_2 सर्वथा हि (for °गोऽसि) — (L 2804) Ds_2 ब्रह्मासि त्वं (for रक्षितासि) Dn D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 विष्णु- (for विष्णो) — Ds_2 G_3 $M_{1\ 3\ 4}$ om. (hapl) lines 2806–2809. — (L. 2806)

शब्दं शब्दविदः प्राहुस्त्वामेव पुरुषोत्तम ।
तथा सति हृषीकेश किं त्वमात्थ वदेति माम् ॥
तथापि शृणु देवेश चोदितोऽसि यतस्त्वया । [2810]
वदेत्यसकृदेवैतत्तस्माद्वक्ष्यामि माधव ॥
राजसूयेन यागेन ब्रह्मदत्तोऽद्य यक्ष्यति ।
तदर्थं प्रेषितस्ताभ्यां हंसेन डिभकेन च ॥
करार्थं यदुमुख्येभ्यस्तव चामन्त्रणाय च ।
लवणं बहु देयं ते यज्ञार्थं तस्य केशव ॥ [2815]
इत्यर्थं प्रेषितस्ताभ्यां करं देहि तदाज्ञया ।
इदमप्यपरं ताभ्यामुक्तं शृणु जगत्पते ॥
लवणानि बहून्याशु प्रगृह्य त्वरितो भवान् ।
आगच्छतु तयो राज्ञोः सेयं केशव वाग्विभो ॥
इत्युक्तवति विप्रेन्द्रे दूते तत्र तयोर्नृप । [2820]
प्रहस्य सुचिरं कृष्णो बभाषे दूतमीश्वरः ॥
शृणु दूत वचो मह्यं युक्तमुक्तं द्विजोत्तम ।
करं ददामि ताभ्यां तु करदोऽस्मि यतो नृप ॥
धाष्टर्यमेतत्तयोर्विप्र मत्तो यत्तु करग्रहः ।
अहो धाष्टर्यमहो धाष्टर्यं तयोः क्षत्रियबीजयोः [2825]
इदमश्रुतपूर्वं मे मत्तो यस्तु करग्रहः ।
इत्युक्त्वा केशवो दूतमिदमाह स यादवान् ॥
हास्यमेतद्यदुश्रेष्ठा मत्तो यत्तु करग्रहः ।
यष्टासौ राजसूयस्य ब्रह्मदत्तो महीपतिः ॥
तौ तं याजयितारौ च हंसो डिभक एव च । [2830]
वोढा किल यदुश्रेष्ठा लवणस्य दुरात्मनोः ॥
करदो वासुदेवोऽहं जीवामि यदुसत्तमाः ।
हास्यं हास्यमिदं हास्यं शृणुध्वं यादवा वचः ॥
इत्युक्तवति दाशार्हे बलभद्रपुरोगमाः ।
यादवाः सर्व एवैते हासाय समवस्थिताः ॥ [2835]
करदः कृष्ण इत्येवं ब्रुवन्तः सर्वसात्वताः ।
हासं मुमुचुरत्यर्थं तलं दत्त्वा परस्परम् ।
तलशब्दो हास्यशब्दो रोदसी पर्यपूरयत् ॥
स च विप्रो नृपश्रेष्ठ निन्दयन्मैत्रमात्मनः ।
अहो कष्टमहो कष्टं दौत्यं यत्कृतवानहम् । [2840]
इति लज्जासमाविष्टस्तूष्णीमासीदवाङ्मुखः ॥

Colophon.

Dn T_1 $G_{1, 5}$ नित्यं (for विष्णो) M_2 ज्ञानात्मेतीह केशव (for ^{b}). — G_2 om (hapl) lines 2807-2811 — (L. 2807) T_2 प्राणमिदं (for °विद॰) D_6 $T_{2, 4}$ M_2 प्रोचुस् (for प्राहुस्) M_2 त्वामेव जगतीपते (for ^{b}) — (L 2810) D_6 T_4 यथा (for यतस्) Ds_2 तथापि श्रूयतां देव (for ^{a}). — (L 2812) Ds_2 D_6 देवेश ; T_4 देवेन , G_2 M यज्ञेन (for यागेन) G_2 ऽत्र (for ऽद्य) Dn $T_{2, 4}$ $G_{1, 2}$ M_4 यक्ष्यते (for °ति) — (L. 2813) D_6 G_2 ततोऽहं , T_4 तयाहं (for तदर्थं) Dn_2 Ds_2 om lines 2813^b–2816^a. — (L 2817) Dn $T_{1, 2}$ G M त्वम् (for अपि) — (L. 2819) D_6 T_4 तयोराज्ञां (for तयो राज्ञो) — (L 2820) इत्युक्ते तत्र विप्रेन्द्रे (for ^{a}). — (L. 2823) $M_{1, 2}$ नृपे (for नृप) — (L 2824) Ds_2 अन्यत् ; T_4 एव (for एतत्). $T_{1, 2}$ $G_{1, 2, 4, 5}$ यस्तु (for यत्तु) — (L 2825) D_6 वीर्यं (for the second धाष्टर्यं) Dn_2 Cal ed -वीरयो (for -बीजयो) — (L 2826) Ds_2 यच्च , D_6 M_2 यत्तु (for यस्तु) — M_4 om (hapl) lines 2827-2828 T_4 om line 2827 — (L 2827) Dn_2 Ds_2 D_6 यादवः (for °वान्) — G_1 M_4 om. (hapl) line 2828 — (L 2829) Ds_2 राजसूयेन (for °यस्य) — (L. 2831) Dn T_1, $G_{2, 4}$ $M_{3, 4}$ यदुश्रेष्ठो (for °ष्ठा) Ds_2 $G_{1, 5}$ दुरात्मनः. — (L 2832) Dn $T_{1, 2}$ $G_{1, 3–5}$ जितोऽस्मि (for जीवामि) M_3 नृप- (for यदु-) — M_4 om lines 2833-2834 — (L 2833) T_2 अस्य (for the first हास्यं) Dn Ds_3 D_6 $T_{1, 2, 4}$ $M_{1–3}$ भूय॰ (for the third हास्यं) — (L 2834) Dn $T_{1, 2}$ $G_{1, 3–5}$ M_2 देवेशे (for दाशार्हे) — (L 2835) Ds_2 शमाच्च (for हासाय) — (L 2837) Ds_2 हास्यं (for हासं) Ds_2 तालान् (for तलं) — (L 2838) बलदर्पा॰ (for तलं दत्त्वा) — (L 2839) Ds_2 स विप्रो नृपतिश्रेष्ठ (for ^{a}) $G_{1, 2, 4}$ M_4 नन्दयन् , G_3 निदधन् , G_5 निन्दया (for निन्दयन्) Dn Ds_2 D_6 $T_{1, 2, 4}$ G M_4 मित्रम् (for मैत्रम्) — (L 2841) G_2 -समायुक्तस् (for °विष्टस्). M_1 अधोमुख (for अवाङ्मुख).

Colophon :— *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1, 2, 4}$ G M — *Adhy name* : Dn Ds_2 $T_{1, 2}$ G_1 हंसडिभकोपाख्याने वासुदेववाक्यम् , G_3 वासुदेववाक्यम् , M हंसडिभकम्. — *Adhy no* Dn 299, Ds_2 298 , T_1 G_3 226 ; T_2 G_1 228 , T_4 195 ; G_4 121 ; G_4 225 ; G_5 227 , M 191.

वैशंपायन उवाच ।

हासं कुर्वत्सु तेष्वेवं केशवः केशिसूदनः ।
उवाच वचनं दूतं गच्छ मद्वचनाद्द्विज ।
तावित्थं हंसडिभकौ ब्रूहि त्वरितविक्रम ॥
बाणैर्दास्यामि निशितैः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाशितैः । [2845]
नवनीताक्तकुसुमै. कङ्कपत्रैः सुवाजितैः ॥
असिना वाथ दास्यामि निशितेन महात्मनोः ।
शिरो वश्छेत्स्यते चक्रं मत्करप्रहितं बलि ॥
यो वरं दत्तवाञ्शर्वो युवयोर्धार्ष्ट्यकारणम् ।
स एव रक्षिता वां स्यात्तं जित्वा वा निहन्म्यहम् ॥ [2850]
देशोऽयं संविधातव्यो यत्र नः संगतिर्भवेत् ।
तत्र गन्ता तथा चास्मि सबलः सहसैनिकः ॥
भवन्तौ निर्भयौ भूत्वा गच्छेतां सबलौ नृपौ ।
पुष्करे वा प्रयागे वा मथुरायामथापि वा ।
तत्राहं सबलो याता नात्र कार्या विचारणा ॥ [2855]
अथ वा मित्रभावाच्च वक्तुमेवं त्वमक्षमः ।
न शक्यं यत्त्वया वक्तुं तत्तु वक्ष्यति सात्यकिः ।
त्वया सह ततो गत्वा साक्षिभूतो भव द्विज ॥
इदं च जाने विप्रेन्द्र स्नेहो मम सदा त्वयि ।
तेन त्वं विजयी भूयाः संसारे दुःखसंकुले । [2860]
मत्कथापरमो नित्यं सदा भव जनार्दन ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा ब्राह्मणं कृष्णः सात्यकिं पुनराह च ।
गच्छ शैनेय विप्रेण ब्रूहि मद्वचनात्तयोः ॥
यन्मयोक्तमशेषेण वद गत्वा तयोर्यदो ।
यथा नः संगतिर्युद्धे तथा वद बलाद्यदो ॥ [2865]
धनुरादाय गच्छ त्वं बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
एकेनाश्वेन गच्छ त्वमसहायो यदूत्तम ॥
सात्यकिस्तं तथेत्युक्त्वा हयमारुह्य शीघ्रगम् ।
गन्तुमैच्छत्ततो राजन्नसहायः स सात्यकिः ॥
जनार्दनं विसृज्याशु दूतं तं यादवेश्वरः । [2870]
अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यमित्युवाच जनार्दनः ॥
नमस्कृत्य ततो दूतो माधवं यादवेश्वरम् ।
स ययौ साल्वनगरं शैनेयेन सह द्विजः ॥
ततः प्रविश्य धर्मात्मा ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ।
आसनं महदास्थाय विसृज्य यदवे पुनः । [2875]
आस्ते यथासुखं विप्रः शैनेयेन समन्वितः ॥
अथ तं हंसडिभयोर्दर्शयामास सात्यकिम् ।
दूतोऽयं सात्यकिः प्राप्तः सव्यो बाहुरयं हरेः ॥

(L. 2842) Ds2 T4 G2 हास्यं (for हासं).— (L 2843) Dn1 Ds2 D6 T4 G2 4 M1–3 वद (for द्विज) — Dn Ds2 om line 2846 —(L 2846) D6 M1–2 -सुमुखै (for -कुसुमै). T1 नवनीतार्द्रकुसुमै (for ᵃ) —(L 2847) Ds2 महामते ; D6 T1 4 G2 M1–3 °त्मना (for °त्मनो) — (L. 2848) Ds2 मत्करात् (for °र-) Ds2 तयो , D6 बलात् , T2 G1 M1 4 बलिम् (for बलि) —(L 2849) Dn T1, 2 4 G1 4 5 रुद्रो (for शर्वो) Ds2 वर दत्तं च शर्वेण (for ᵃ). — (L 2852) T4 गत्वा (for गन्ता) Dn T1 2 G1, 3 5 -वाहन (for सैनिक) — (L 2855) Ds2 यामि (for याता) —(L 2856) Dn T1 2 G1–3 5 न ते क्षमम् , D6 T4 M1 न च क्षम॰ , G4 न च क्षमम् (for त्वमक्षम) — (L 2859) Ds2 इदं हि वक्ष्यते विप्र (for ᵃ) M1 3 तव (for त्वयि). — (L 2860) Dn Dn G1, 2 4 M4 भूत्वा ; Ds2 भूतः (for भूया.)

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* . Ds2 D6 T1, 2 4 G M — *Adhy. name* Dn2 G4 M1–3 हसडिभकोपाख्यानम् Ds2 M4 हंसडिभकम् ; T1, 2 G1 हंसडिबकोपाख्याने वासुदेवकथनम् , G3 वासुदेवकोपकथनम् — *Adhy no* Dn Ds2 299 , T1 G2 227 ; T2 G1 219 , T4 196 , G2 222 , G4 126 , G5 228 , M 192

Dn1 G2 om ; Ds2 भगवान् (for वैशंपायन). — (L. 2862) M1, 3 विष्णु (for कृष्ण.) Dn2 इत्युक्त्वा भगवान्विष्णु (for ᵃ) Dn G1, 4 5 स (for च) — (L 2863) Dn G1 3–5 गत्वा , G4 हत्वा (for गच्छ) — (L 2864) G1 5 [अ]नयोर् (for तयोर्) Dn Ds2 G4 पुर॰ , D6 यथा , T4 G2 यदा (for यदो). — (L. 2865) Dn तदा ; T4 यदा (for यदो) — (L. 2871) M3 [उ]क्त्वा च (for [उ]वाच). M4 जनार्दनम् — T2 G1 3 om lines 2872–2876 — (L. 2872) Dn T1 G5 M4 तदा दूतो , Ds2 D6 T2 G2 जगन्नाथं (for ततो दूतो). Dn Ds2 D6 T1, 4 G2 4 M माधवं माधवेश्वरम् (for ᵇ) —(L 2873) Dn D6 समन्वित॰ (for सह द्विज॰). — D6 om (hapl) lines 2874–2876. — (L. 2875) Dn Ds2 T1, 4 G2, 4 यादवे (for य°). —(L 2876)

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हंसः प्राह वचस्तदा ।
श्रुत्या समागतः पूर्वमद्य दृष्टो मया त्वसौ ॥ [2880]
धनुर्वेदे च वेदे च शस्त्रशास्त्रे तथैव च ।
निपुणोऽयं सदा शूर इत्येवमनुशुश्रुमः ।
अद्य दृष्टिपथं प्राप्तः प्रीतिं मे विदधात्यसौ ॥
कुशलं वासुदेवस्य बलदेवस्य चापि वा ।
कुशलाः सात्वताः सर्वे उग्रसेनपुरोगमाः ॥ [2885]
तथेति सात्यकिः प्राह मन्दमुन्मिषिताननः ।
ततो जनार्दनं प्राह हंसो वाक्यविशारदः ॥
अपि दृष्टस्त्वया चक्री सिद्धं नः कार्यमीहितम् ।
वद सर्वमशेषेण मा वृथा कालमत्यगाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तवति हंसे च धर्मात्माथ जनार्दनः । [2890]
उवाच प्रसहन्वीरः स्तुवन्नारायणं तदा ॥
अद्राक्षमद्राक्षमहं जनार्दनं
करस्थचक्रं वरशङ्खधारिणम् ।
आतप्तजाम्बूनदभूषिताङ्गं
स्फुरत्प्रभाद्योतितरत्नधारिणम् ॥ [2895]
अद्राक्षमेनं यदुभिः पुरोगतं
संसेव्यमानं मुनिवृन्दमुख्यैः ।
संस्तूयमानं प्रभुबन्दिमागधैः
स्मितप्रवालारुणपल्लवाधरम् ॥
अद्राक्षमेनं कविभिः पुरातनै- [2900]
र्विविच्य वेद्यं विधिवत्सहामरैः ।
प्रफुल्लनीलोत्पलशोभितश्रियं
विनिद्रहेमाब्जविराजितोदरम् ॥
भूयोऽहमद्राक्षमजं जगद्गुरुं
प्रसादयन्तं वचनेन यादवान् । [2905]
निरूपयन्तं विधिवन्मुनीश्वरैः
प्रवृद्धवेदार्थविधि पुरातनैः ॥
अद्राक्षमद्राक्षमहं पुनः पुनः

Dn T1 G2 4 सुखं यदा (for यथासुखं) — (L 2877) D6 T1 G3 M1–3 अथ हंसडिबकयोर् (for ᵃ) —(L 2878) T2 ऽहं (for ऽयं). D6 T4 G2 असौ (for अयं) — (L 2880) Dn2 Ds2 G2 M4 श्रुत , T1 G3 5 दूत्या ,T2 G1 4 दूत्यं (for श्रुत्या) G1 समागतं, G2 M4 °गम. (for °गतः) — (L 2881) G5 शास्त्रे (for वेदे). Dn T1 2 G1 3 M4 शास्त्रे शस्त्रे, Ds2 शास्त्रे शास्त्रे, G5 वेदशास्त्रे (for शस्त्रशास्त्रे) — (L. 2882) Dn यः (for ऽयं) Ds2 M4 धीर ; D6 T4 M1–3 वीर (for शूर) — (L. 2883) Dn T1 3 G1 ततो ; Ds2 D6 T4 M4 अथो, G2 अहो, M3 अतो (for अद्य) T2 प्राप्य (for प्राप्त·). Ds2 नो, Bom Poona eds G(ed) नौ (for मे). —(L 2884) Ds2 D6 T4 G M बलभद्रस्य (for °देवस्य) Ds2 वा पुनः (for चापि वा) —(L 2886) G2 ततो हि (for तथेति) Ds2 G2, 3 5 मन्दमुन्मथिताननः (for ᵇ). —(L 2888) G4 संनद्धः (for सिद्धं नः) — (L 2889) T2 अत्यगात् (for °गाः)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 T1 2 G1 हंसडिभकोपाख्याने हंसवाक्यम्; G3 हंसवाक्यम्, M2 4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds2 300, T1 G3 228, T2 G1 230, T4 197, G2 123, G4 227; G5 229; M 193.

D6 T1, 2, 4 G1, 2, 4, 5 M om. lines 2890–2891 with the ref Before, line 2892, Dn1 T2 4 G3 M ins जनार्दनः. —(L 2892) T3 G1 महाधन (for जनार्दनं). —(L 2893) Ds2 T1 4 G2 3 M हस्तस्थ· (for करस्थ-) T2 G1 4 5 -शङ्खं (for -चक्रं) Ds2 T1 2 4 G M -चक्र· (for शङ्ख-). — After line 2895, D6 ins :

22** अद्राक्षमेनं यदुभिः पुरातनै-
र्विविच्य वेद्यं विधिवत्सहामरैः ॥
प्रफुल्लनीलोत्पलशोभितश्रियं
विनिद्रहेमाब्जविराजितोदरम् ॥

—(L. 2896) Dn T1 2 G1 3–5 यतिभि , M4 कविभिः (for यदुभि) Dn Ds2 G2 M4 पुरातनै , D6 पुरागतैः ; T4 G4 पुरोगतै (for °गतं) —(L 2898) Ds2 प्रभुसूतमागधैः ; T4 G2 प्रभवादि°, G1 प्रभुभि स°, G4 5 मुनिवृन्दमुख्यैः (for प्रभुवन्दिमागधैः) —(L 2899) D5 लसत्· (for स्मित-). Ds2 G3 -प्रवालाधर (for °रुण-) Ds2 -पल्लवारुणम् (for °धरम्) — D6 om. lines 2900–2903. —(L 2900) M1–3 कृतिभि· (for कविभिः). —(L 2902) Dn G2 5 -शोभितं श्रिया (for -शोभितश्रियं) —(L 2904) D6 M1–3 अमुं, G3 इमं (for अजं) —(L 2905) Ds2 G2 प्रमोदयन्तं (for प्रसाद°) —(L 2906) T2 विविधं (for विधि ; -वन्) —(L 2907) Ds2 G1 4 5 प्रवृत्त-, D6 T4 प्रबद्ध- G2 प्रबुद्ध-, M1, 2 विवृद्ध-, M3 वेदान्त- (for प्रवृद्ध-). T2

समस्तलोकैकहितं प्रभुं हरिम् ।
वसन्तमस्मिञ्जगतो हिताय [2910]
जगन्मयं तं परिभूय शत्रून् ॥
भूयोऽप्यपश्यं सह यादवेश्वरै-
र्विक्रीड्य विक्रीड्य विहारकाले ।
रमन्तमीडयं रमयन्तमीश्वरा-
न्यदूत्तमान्यादवमुख्यमीश्वरम् ॥ [2915]
भूयोऽप्यपश्यं सरसीरुहेक्षणं
सार्धं तया भीष्मतनूजया हरिम् ।
वसन्तमम्भोनिधिशायिनं विभुं
भक्तप्रियं भक्तजनास्पदं हरिम् ॥
अद्राक्षमद्राक्षमहं सुनिर्वृतः [2920]
पिबन्पिबंस्तस्य वपुः पुनः पुनः ।
नेत्रेण मीलद्विवरेण केवलं
धन्योऽहमेवेति तदा व्यचिन्तयम् ॥
अद्राक्षमम्भोजयुगं दधानं
प्रभुं विभुं भूतभवप्रभावनम् । [2925]
आद्यं ककुद्मानमुरुं विभावसुं
संस्मृत्य संस्मृत्य तमेव निर्वृतः ॥

अद्राक्षं जगतामीशं वक्षोराजितकौस्तुभम् ।
वीज्यमानं हरिं कृष्णं चामराणां शतैः सदा ॥
युवां विद्वेषयुक्तेन चेतसा यादवेश्वरम् । [2930]
स्मरन्तं सर्वदा विष्णुं क्व वा तौ क्व च वेति वा ॥
कुतो द्रक्ष्यामि तौ मन्दौ कुतो वा मत्पुरोगतौ ।
ध्यायन्तमित्थं देवेशं करसंश्रवणात्तदा ॥
हसन्तमेवमद्राक्षं करं देहीत्यतः परम् ।
वदन्तं नारदे वाचं दुर्वाससि यतीश्वरे ॥ [2935]
ब्रह्मसूत्रपदां वाणीं दापयन्तं मुनीश्वरान् ।
दृष्ट्वा दृष्ट्वा हरिं देवं पुनः पुनरचिन्तयम् ॥
असाध्यमिदमारब्धं ताभ्यामिति नृपोत्तम ।
नारब्धव्यमिदं कार्यमितःप्रभृति भूमिप ॥
निवृत्ता सा कथा हंस यत्करग्रहणं तव । [2940]
एष तेऽशेषमखिलं वक्ष्यत्येव हि सात्यकिः ॥
एतद्वचनमाकर्ण्य हंसः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ।
अरे ब्राह्मणदायाद का नाम तव वागियम् ।
आवयोः पुरतो वक्तुं त्रैलोक्यं जेतुमिच्छतोः ॥
मायया त्वां भ्रमत्येष कृष्णो लीलाविधानवित् । [2945]
तं दृष्ट्वा भ्रम एवैष तव संजायते महान् ॥

$G_{1.3-5}$ M_{1-3} -निधिं (for -विधिं) — (L 2908) G_2 पुरातनं (for पुन पुन.) — (L 2909) Ds_2 D_6 T_4 G_2 -हितैषिणं (for हितं प्रभुं) — (L 2911) Ds_2 $G_{1.2.4.5}$ M_4 तान् (for तं) — G_2 om lines 2912–2915. — (L 2913) T_4 G_4 विक्रीड्यमानं च (for °ड्य विक्रीड्य) — (L 2914) $M_{1.2}$ ईशान् (for ईश्वरान्) — (L 2917) Ds_2 T_4 $G_{1.4.5}$ समेतया (for सार्धं तया) — (L 2918) Dn_2 D_6 T_4 हरिं (for विभुं) — (L 2919) Dn_2 विभुम्, Ds_2 D_6 T_4 G_2 M शिवम् (for हरिम्). — M_1 om lines 2920–2923 — (L 2921) Ds_2 D_6 T_4 G_2 पुरातनम् (for पुन· पुनः). — (L. 2922) Ds_2 मौलिभ्रमरेण, $M_{2.3}$ मीलविरहेण (for मीलद्विवरेण). — (L 2923) Dn Ds_2 T_2 G_2 M_4 आसि (for एव) T_1 $G_{1.3}$ विचिन्तयन् (for व्यचिन्तयम्) — (L 2924) T_1 सनातनं (for दधानं) — (L 2925) D_6 भवं (for विभुं). Ds_2 भूतमयं विभावनम्; D_6 M_{1-3} °भवविभावनम्, T_1 °भवं च भव्यम्, G_2 °भवाय भाविनम् (for °भवप्रभावनम्) — (L, 2928) Ds_2 चकोरीचक्रकौस्तुभम् (for ^{b}). —(L 2930) $M_{1.2}$ युष्मद्विद्वेषयुक्तेन (for ^{a}). —(L 2931) Ds_2 स्मरन्तौ, T_2 G_2 °तां (for °न्त) Bom Poona eds. G(ed) क्व चैवं क्व च वेत्ति क्व (for ^{b}) —(L 2932) Ds_2 D_6 T_4 G_2 M क्व च, T_1 क्व तु (for कुतो) — (L 2933) D_6 गायन्तम् (for ध्याय°) Ds_2 इव, D_6 अर्थं (for इत्थं) M_{1-3} तव (for तदा) Ds_2 G_2 करे शङ्ख (G2 शत्रु) वहं सदा (for ^{b}). — (L 2934) Ds_2 T_1 $G_{1.2}$ M_4 एनम् (for एवम्) — (L 2935) D_6 यतीश्वरैः (for °श्वरे) — (L 2936) Ds_2 दीपयन्तं, D_6 T_4 गाय° (for दाप°) Dn Ds_2 $G_{1.2.4.5}$ मुनीश्वरम्, D_6 T_4 यतीश्वरान् (for मुनी°). — (L 2937) Dn_2 G_4 $M_{1.3}$ [अ]हं त, D_6 T_4 चाह (for the second दृष्ट्वा). M_1 विष्णुं (for देवं) Ds_2 अवीवदम् (for अचिन्तयम्) — (L 2940) Ds_2 निवृत्तोऽस्मि (for °त्ता सा). Bom Poona eds G(ed) [अ]चिन्तयद्, Cal ed यत्कथा- (for यत्कर-) — (L 2941) Dn ते सर्वम्, Ds_2 तद्वृत्तम् (for तेऽशेषम्). Bom Poona eds G(ed) तद्वृत्तमखिलं सर्वं (for ^{a}) Ds_2 वदिष्यति (for वक्ष्यत्येव) — Before line 2943, Dn Ds_2 ins हंस उवाच — (L 2943) $M_{1.2}$ रे रे (for अरे). Ds_2 G(ed) तन्मा मातेव वाचि तत् (for ^{b}).

शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवनमालाविभूषितम् ।
वृष्णिवीरसमावेशसमुद्धृतयशोधरम् ॥
सूतमागधसंस्तावप्रकटद्वीरबाहुकम् ।
अत्यद्भुतयशोराशिविलसच्छ्लोकमण्डलम् ॥ [2950]
चतुर्भुजबलाक्रान्तवृष्णियादवसंसदम् ।
अहोऽद्य भ्रम एवैष दर्शनात्तस्य चक्रिणः ॥
इदानीं च महात्मासौ भ्रामयत्येव केशवः ।
त्वामेव विप्र मन्दात्मन्निन्द्रजालकृता हि सा ॥
चापल्यमिदमेवैतत्त्वेव विप्र समुद्भवम् । [2955]
अहो नु खलु सादृश्यं कर्तव्यं भवता मम ॥
अहमेतत्त्वया विप्र मर्षयेऽत्रोदितं वचः ।
सखिभावाद्द्विजश्रेष्ठ अन्यथा कः सहेदिदम् ॥
गच्छ मन्दमते विप्र यथेष्टं सांप्रतं त्वितः ।
गच्छ गच्छ यथेष्टं त्वं पृथिवी पृथिवी तव ॥ [2960]
जित्वा गोपालदायादं हत्वा यादवकान्बहून् ।
एष नः प्रथमः कल्पो जेष्याम इति यादवान् ।
गच्छ नेच्छामि विप्र त्वां द्रष्टुं परुषवादिनम् ॥
शत्रुपक्षस्तुतिपरं सह भुक्त्वा सदा मया ।
न मे विप्रवधः कार्यः कष्टायामपि चापदि ॥ [2965]
इत्युक्त्वा ब्राह्मणं हंसो भूयः सात्यकिमब्रवीत् ।
अरे यादवदायाद किमर्थं प्राप्तवानिह ।
किमब्रवीन्नन्दसुतः किं वा मे नादिशत्करम् ॥

सात्यकिरुवाच ।

इदं तस्य वचो हंस शङ्खचक्रगदाभृतः ।
शरैर्निशितधाराग्रैः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाशितैः ॥ [2970]
दास्यामि करसर्वस्वमसिना वा शितेन च ।
शिरश्छेत्स्यामि ते हंस करदानस्य संग्रहम् ॥
धाष्ट्यं हि तव मन्दात्मन्किमतोऽपि नृपाधम ।
देवदेवाज्जगन्नाथात्करमिच्छति यो नृपः ।
तस्यैष करसंक्षेपो जिह्वाच्छेदो नराधम ॥ [2975]
तस्य शार्ङ्गरवं श्रुत्वा शङ्खस्य च हरेः पुनः ।
को नाम जीवितं काङ्क्षंस्तिष्ठेदानीं त्वमद्य वै ।

— (L 2944) Ds2 इच्छति (for °तोः) — (L 2945) G3 भ्रमयति, M3 °त्येव (for °त्येष) Ds2 मायया भ्रामयत्येष, T1 2, 4 G1 2 4 °या त्वां भ्रमयति, M1 2 4 °या त्वां भ्रामयति (for ^{a}) — (L 2948) Dn G4 5 -समावेशे (for समावेश-) Ds2 G2 M4 वृष्णिवीरं समावेश्य (for ^{a}) Ds2 G2 M4 -समुच्छ्रित-, G4 °द्धृत (for °द्धृत-). Dn M4 -यशोधनम् (for °धरम्) — (L 2949) Ds2 T2 G1 2 4 5 -द्वारबाहुकम् (for -वीर°) — (L 2950) Ds2 D6 T1 2 G M4 -राशिं (for -राशि-) Ds2 G2 विक्रमाल्ल् (for -विलसल्ल्) Ds2 -मण्डनम् (for °लम्) — (L 2951) Ds2 T4 G2 चतुर्भुजं Dn1 Ds2 T1 2 -बलाक्रान्तं, T4 -भुजाक्रान्त-; G2 च वि° (for -बला°). G1, 5 चतुर्भुजं बलाक्रान्तं (for ^{a}) Dn1 -संमदम्; Ds2 G1 2 -संमतम्, T1 -नन्दनम् (for -संसदम्). — (L 2952) G2 3 तव (for तस्य) — (L 2953) Ds2 महाराज, D6 G2 3 M °त्मा सः, T1 2 °त्मानं (for °त्मासौ) T1 G3 [ए]-ष (for [ए]व) Ds2 दुर्मति. (for केशव·). — (L 2954) Dn G2, 5 या, Ds2 ते (for सा) Dn G2 4 M1 ऐन्द्रजालिकता हि सा; D6 T1 2 G1 3 M2 3 इन्द्रजालिकता हि सा (for ^{b}) — (L 2955) Ds2 यद्बाल्यम् (for चाप°) Ds2 भ्रमोद्भवम् (for समु°) — (L 2956) Dn2 D6 T4 G2 न; G3 M1–3 तुं (for नु) M1–3 चापल्यं (for सादृश्य) Ds2 D6 T4 G2 M वक्तव्यं (for कर्तव्यं). — (L 2957) Dn D6 T4 G2, 3 M3 एव (for एतत्) D6 T4 चोदितं (for [अ]त्रो°). — (L 2958) M1–4 सख्यभावाद् (for सखि°) T1 G3, 5 इमम् (for इदम्) — (L 2959) D6 T3 G2 पृथिवीं (for यथेष्टं) Dn द्विज (for त्वितः) — G4 om lines 2960–2962 D6 T4 G2 om. line 2960 — (L 2960) Ds2 M4 द्विज (for the first गच्छ) — G4 om lines 2961–2962 — (L 2961) M1–3 जेष्ये (for जित्वा). Dn1 जित्वा (for हत्वा) Ds2 वै यादवान् (for यादवकान्) — (L 2963) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M4 गच्छेति (for नेच्छामि) Dn Ds2 T1, 2 G1, 3–5 विप्रं तं, D6 T4 विप्रेन्द्रं (for विप्र त्वां) Dn Ds2 T1 G2–5 घृष्टं; T2 G1 भ्रष्टं (for द्रष्टुं). — (L 2964) Dn -स्तुतिपरः (for °रं) Bom Poona eds G(ed) युक्त्वा (for भुक्त्वा) — (L 2965) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M4 कष्टादपि हि सर्वतः (for ^{b}). — (L. 2967) Ds2 G2 4 भो भो, M1 2 रे रे (for अरे) M1 2 असि (for इह) — (L 2968) D6 T4 G2 नाददात्, G3, 4 आदिशत् (for नादि°) — (L 2969) Ds2 T4 G2 4 सत्यं (for तस्य) — (L 2970) T2 G1 3 -धारैश्च (for -धाराग्रैः) — (L. 2971) तव (for कर-) Ds2 T4 G1 निशितेन (for वा शि°). — (L 2972) M1 2 संग्रह — (L 2973) Dn T1, 2 G1, 3 5 धाष्ट्यं धाष्ट्यं तव महन्मन्दात्मन्किमतोऽपि वा — (L. 2974) Dn T1 G3 5 नृपाधम (for देवदेवाज्) Dn T1 2 G1, 3 5 नरः (for नृपः). — G2 om lines 2975–2978 — (L.

गिरीशवरदर्पेण ब्रूयादसदृशं वचः ॥
सहाया वयमेवैते बलभद्रपुरोगमाः ।
प्रथमो बलभद्रोऽसौ द्वितीयोऽहं स सात्यकिः ॥ [2980]
कृतवर्मा तृतीयस्तु चतुर्थो निशठो बली ।
पञ्चमोऽथ च बभ्रुस्तु षष्ठश्चैवोत्कलः स्मृतः ॥
सप्तमः सारणो धीमानस्त्रशस्त्रविशारदः ।
अष्टमस्त्वथ सारङ्गो नवमो विपृथुस्तथा ।
दशमश्चोद्धवो धीमान्वयमेते बलान्विताः ॥ [2985]
तस्यैते पुरतो गोप्तुः शङ्खचक्रगदाभृतः ।
देवदेवस्य युद्धेषु तिष्ठन्त्येव दिवानिशम् ॥
यौ हि वीरौ सुतौ तस्य स्वात्मना सदृशौ बले ।
तावेव वां क्षमौ युद्धे हन्तुं बलमदान्वितौ ॥
यो गिरीशो गिरावेव वरं दत्त्वा स तिष्ठति । [2990]
युवां हि केवलौ युद्धे तिष्ठथः सशरं धनुः ।
गृहीत्वा शत्रुभिः सार्धं युद्धं कर्तुं समुद्यतौ ॥
ईदृशेष्वथ भृत्येषु युद्धं कुर्वत्सु शत्रुभिः ।
त्रैलोक्यं रक्षतस्तस्मात्करमिच्छन्व्रजेत कः ॥
हनिष्यत्येष वां युद्धे त्रैलोक्यं योऽद्य रक्षति । [2995]
शरेण निशितेनाजौ शार्ङ्गमुक्तेन केवलम् ॥
क नः संग्राम इत्येवं पुनराह जगत्पतिः ।
पुष्करे पुण्यदे नित्यमुत गोवर्धने गिरौ ॥
मथुरायां प्रयागे वा दर्शयेतां बलानि मे ।
शङ्खचक्रधरे देवे जगत्पालनतत्परे ॥ [3000]
राजसूयं महायज्ञं यष्टुमिच्छति कः स्वयम् ।
वदन्वा स्वस्तिमान्मर्त्यस्त्वां विना को व्रजेत्सुखम् ॥
इदं जाड्यमिदं मौढ्यमिदमत्यद्भुतं वचः ।
इदमिच्छसि चेन्मूढ हास्यतां यासि भूतले ।
इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरो हसन्निव विभो स्थितः ॥ [3005]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
ततः क्रुद्धो महाराज हंसो डिभक एव च ।
इदं प्रावोचतां वाक्यं रोषव्याकुलितेक्षणौ ॥
दिधक्षन्तौ दिशः सर्वाः सर्वान्वीक्ष्य नृपोत्तमान् ।
करं करेण निष्पीड्य स्मरन्तौ तद्वचो महत् ॥
क नु क वा नन्दसूनुः क वा रामो बलोत्कटः । [3010]
इति ब्रुवाणौ साक्षेपौ सात्यकिं सत्यसंगरम् ॥

2975) G3 नृपाधम (for नरा°) — (L 2977) D6 को नाम जीविताकाङ्क्षी (for ^a) T2 G1 5 तिष्ठत्यावेलमत्र वै (for ^b) — (L 2978) D6 M2 3 -गर्वेण (for -दर्पेण) Dn G2 M4 को ब्रूयादीदृशं वच (for ^b) — (L 2981) G5 तृतीय कृत-वर्मा च (for ^a) — (L 2982) D6 कङ्कस् (for बभ्रुस्). M1 [उ]न्मुख , M2–4 [उ]ल्मुकः (for [उ]त्कल) D6 षष्ठस्तु विपृथु स्मृत. (for ^b) — (L 2983) Dn G3 4 तारणो (for सा°). D6 T4 G2 सप्तमस्तु महाराज यादव· कञ्ज एव हि — (L. 2984) D6 T4 G2 नवमोऽपि विदूरथ. (for ^b). — (L 2986) Dn Ds2 T1 2 G त एते (for तस्यैते) Dn2 M2 3 गोप्तुं (for गोप्तुः) — (L 2987) D6 T4 G2 महाबला (for दिवानिशम्). — Dn G5 om line 2988. — (L 2988) Ds2 T1. 2 G1 4 नासत्यसदृशौ बले (for ^b) — (L 2989) D6 काङ्क्षितौ (for वां क्षमौ) Dn2 हन्तुं मदबलान्वितौ (for ^b) — (L 2990) T2 G1 5 गिरा देवो, G2 हि वरदो (for गिरा-वेव) Dn T1 G3 [अ]धि- , T2 G1 5 [अ]थ (for स). — (L 2991) Dn T1 G5 केवलं (for °लौ) — (L 2992) Dn समावृतौ (for समुद्यतौ) — (L 2994) T2 रक्षणात् (for रक्षतस्) — (L 2997) G2 पक्ष· (for क न·) — (L 2998) Dn G3. 5 पुण्यगे (for °दे). G1 सुखम् (for गिरौ). — (L 2999) Bom Poona eds G(ed) दर्शयन्तौ (for °येता) — (L 3000) D6 शङ्खचक्रधरो देव (for ^a) — (L 3001) Ds2 D6 T1 2 G1–3 5 M1 2 4 कर्तुम् (for यष्टुम्) — (L 3003) G1 बाल्यम् (for जाड्यम्) T2 मौर्ख्यम् (for मौढ्यम्) — (L 3004) Ds2 कर्तुं (for मूढ). — (L 3005) Dn G5 भुवि , Ds2 T2 G1 4 M4 विभु , G3 बहु (for विभो) D3 T4 G2 जगत्पते (for विभो स्थितः)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1. 2 G M — *Adhy name* Dn Ds2 T1 2 G1 3 हंसडिभकोपाख्याने सात्यकिवाक्यम् ; M हंसडि-भकम्. — *Adhy no* Dn Ds2 301 ; T1 G3 229 ; T2 G1 231 ; G2 224 , G4 227 ; G5 230 ; M1–3 194 ; M4 193.

T2 G4 om the ref. — (L 3006) Bom Cal. eds. क्रुद्धौ (for क्रुद्धो) — (L 3007) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 वै प्रोचतुर् (for प्रावोचतां) D6 कोप- (for रोष-) — (L. 3008) Dn2 दश दिश (for दिशः सर्वा) — (L 3009) Ds2 T2 G1 2 5 करेण निष्पीड्य करं (for ^a). G2 कवचं (for तद्वचो). — (L 3010) M1–3 नन्दसुत. (for °सूनु). D6 T4 क नु नन्दसुत कृष्ण· (for ^a). D6 G2 M1–3 मदोत्कट., T4

अरे यादवदायाद किं ब्रूषे नः पुरोगतः ।
इतो निर्गच्छ मन्दात्मन्दूतस्त्वमसि सांप्रतम् ॥
अन्यथा वध्य एव त्वं प्रलपन्परुषं वचः ।
सत्यं निर्लज्ज एवासि यद्ब्रूया ईदृशं वचः ॥ [3015]
आवामिदं जगत्सर्वं शासितुं संयतौ नृपौ ।
को नाम मानुषे लोके करदो नैव जीवति ॥
हत्वा गोपालकं संख्ये बध्वा यादवकान्बहून् ।
गृह्णीम करसर्वस्वं ततो गच्छ नराधम ॥
अवध्यो दूततां प्राप्तो बह्वबद्धं प्रभाषसे । [3020]
ईश्वरो नौ वरं दाता ब्रह्माणामपि च प्रभुः ॥
रक्षितारौ महाभूतौ संग्रामं गच्छतोश्च नौ ।
पितरं याजयिष्यावो हत्वा गोपालकान्रणे ॥
एते प्रोक्ता भृशं युद्धे कातराः सर्व एव ते ।
हत्वा तान्सबलान्युद्धे पुनर्जेष्याव केशवम् ॥ [3025]
संस्कर्तव्या महासेना प्रगृहीतशरासना ।
गृहीतप्रासमुसला गृहीतकवचा सदा ॥
आरूढरथसाहस्रगदापरिघसंकुला ।
सुप्रभूतेन्धनवती प्रभूतयवसाकुला ॥
प्रभूतबलसंयुक्ता सकुटीका सतोमरा । [3030]
सच्छत्रा सध्वजा चैव सभटा साधु साम्बरा ॥
कल्प्यतां वाहिनी घोरा बलाध्यक्षाः समन्ततः ।
अवध्य एव गच्छ त्वं न ते मरणतो भयम् ॥
संग्रामः पुष्करेऽस्माकं श्वः परश्वोऽपि वा नृप ।
ततो ज्ञास्यावहे वीर्यं केशवस्य बलस्य च । [3035]
ये त्वयोक्ता नृपाः संख्ये तेषामपि च यद्बलम् ॥

सात्यकिरुवाच ।

एष गच्छामि वां हन्तुं श्वः परश्वोऽपि वा नृपौ ।
अद्यैव हि मया वध्यौ न चेद्दूतो भवाम्यहम् ॥
न हि श्वो वा परश्वो वा युवां कटुकभाषिणौ ।
दौत्यं हि दुःखमखिलं भवत्येव सदा नृणाम् ॥ [3040]
अन्यथाहं युवां हत्वा ततो यास्यामि निर्वृतिम् ।
स्ववीर्यं बाहुदर्पं च दर्शयंश्च नृपाधमौ ॥
शङ्खचक्रगदापाणिः शार्ङ्गधन्वा किरीटभृत् ।
नीलकुञ्चितकेशाढ्यो लम्बबाहुः श्रिया वृतः ॥
स सर्वलोकप्रभवो विश्वरूपः सुरूपवान् । [3045]
दैत्यदानवहन्तासौ योगिध्येयः पुरातनः ॥

बलोद्धत (for °त्कट) — (L 3011) D_6 T_4 G_2 M_{1-3} साक्षेप (for °पौ) — (L 3012) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ पुरो वद ; T_4 G_2 M_4 पुरो नृप (for पुरोगत). — (L 3015) D_6 M_3 स त्वं (for सत्य) T_4 G_2 यादृशं (for ई°) — (L 3016) T_2 शासितौ (for °तुं) T_4 शंसतौ, G_2 शासितौ (for संयतौ) — (L 3017) D_6 T_4 G_2 करं मे न (T_4 नो) ददाति वै (for ^{b}). — (L 3018) M_1 युद्धे (for संख्ये). Dn $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ हत्वा गोपालकान् सर्वान् (for ^{a}) M_1 हत्वा (for बध्वा). Ds_2 बलात् (for बहून्) — (L 3019) D_6 T_4 M_4 नृपाधम (for नरा°). — (L 3021) Dn D_6 M_2 नो (for नौ) G_2 दद्याद् (for दाता) — (L 3022) Ds_2 तै. ; T_4 तौ (for नौ) — D_6 T_4 G_4 om lines 3023–3029 — (L 3023) Ds_2 $G_{3.\ 5}$ M जित्वा (for हत्वा) Ds_2 $G_{1\ 3}$ M_{1-3} गोपालकं (for °कान्). — (L 3024) M नृपा (for भृशं) — (L 3025) Ds_2 जेष्यामि ; $T_{1\ 2}$ M_{1-3} °म (for °व) — (L 3026) Dn G_1 संहर्तव्या, T_1 सस्म° (for संस्क°) — (L 3028) Ds_2 T_2 $G_{.\ 3-5}$ $M_{?.\ 4}$ साहस्रा (for साहस्र) — (L 3029) Dn $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ प्रभूतबलसाधना (for ^{b}) — Ds_2 om lines 3030–3331. — (L. 3030) T_4 G_2 -संपन्नौ (for -संयुक्ता). D_6 T_4 G_2 सकुठाराः (for °टीका) T_4 G_2 सतोमरौ. — (L. 3031) D_6 T_4 G_2 M_4 वीरा (for चैव) D_6 T_4 G_2 सुभगा (for सभटा) Dn_2 D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ सभटा सायुधाम्बरा (for ^{b}). — (L 3032) T_4 G_2 चाल्यतां (for कल्प्यता) M_{1-3} बलाध्यक्षैः (for °क्षाः) — (L 3033) T_4 वध्याश्च (for अवध्य). D_6 मृत्युर्न ते (for मरणतो) — (L 3035) Ds_2 D_6 $T_{1\ 2}$ G_{1-4} M ज्ञास्यामहे (for °वहे) T_2 सर्वं (for वीर्यं) — (L. 3036) M_3 सर्वे (for संख्ये) Cal ed मयि (for अपि). — G_4 om the ref — (L 3037) Ds_2 हंस, T_1 G_1 हंसा (for एष) T_2 गच्छामहे (for °मि वां) Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 नृप. (for नृपौ) — (L 3040) Ds_2 $G_{1.\ 2\ 4\ 5}$ दौत्ये हि, T_1 भवद्भया, T_2 दूत्य हि (for दौत्यं हि) Ds_2 $T_{1.\ 2\ 4}$ G M अतुलं (for अखिलं) Ds_2 G_4 वहामि, D_6 सहति, T_4 G_2 M वहति (for भवति) D_6 G_3 नृप (for नृणाम्) — (L. 3041) D_6 T_4 G_2 युद्धे हत्वा (for हत्वा ततो) $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 4}$ निर्वृंत, G_3 निष्कृतम् (for निर्वृतिम्) — (L 3042) M_4 बल- (for बाहु-). Ds_2 G_5 M_2 दर्शयन्वां, D_6 T_4 G_2 °यस्व ; T_1 °येयं (for °यंश्च) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ नृपोत्तमौ (for नृपाधमौ). — (L 3045) G_2 विरूपाक्ष (for विश्वरूपः). — (L.

पद्मकिञ्जल्कवदनः श्यामलः सत्यविक्रमः ।
सृष्टिस्थितिलयस्यैकः कर्ता त्रिजगतां पतिः ॥
शरेण निशितेनाजौ दर्पं वां व्यपनेष्यति ।
इत्युक्त्वा रथमारुह्य प्रतस्थे सात्यकिः किल ॥ [3050]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
स प्रविश्य पुरं विष्णोः सात्यकिः शिनिपुंगवः ।
आचचक्षेऽथ कृष्णाय यथा वृत्तं तयोस्तदा ॥
ततः प्रभाते विमले केशवः केशिसूदनः ।
बलाध्यक्षानुवाचेदं कृतमङ्गलतत्परः ॥
संनह्यन्तां बलं सर्वं रथकुञ्जरवाजिमत् । [3055]
अनेकभेरीपणवप्रासासिपरिघाकुलम् ॥
सध्वजं सपताकं च सालंकारपरिच्छदम् ।
तथेति ते प्रतिश्रुत्य सर्वं चक्रुरनीकपाः ॥
आदाय सुदृढं चाप रथमारुह्य दंशिताः ।
अग्रतो जग्मुरत्यर्थं सेनायाः पुरुषोत्तमाः ॥ [3060]
वनमाली हली रामो नीलवासाः सितप्रभः ।
बभौ सैन्याग्रतो राजन्नगामेन्द्रसमप्रभः ॥
सात्यकिश्च तथा राजन्प्रगृहीतशरासनः ।
बभौ क्रोधसमायुक्तो जगामाग्रे महाबलः ॥
अन्ये च यादवाः शूराः प्रगृहीतमहायुधाः । [3065]
सिंहनादं प्रकुर्वन्तो जग्मुरत्यर्थमुत्तमाः ॥
हरिस्तु रथमारुह्य संनद्धं दारुकेण ह ।
शार्ङ्गं भारसहं घोरं गृहीत्वा सशरं धनुः ॥
चक्रपाणिस्तदा शङ्खी गदाशूलशरासिमान् ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणः पीतवासा जनार्दनः ॥ [3070]
पद्ममालाकृतोरस्को नीलकुञ्चितमूर्धजः ।
ययौ रथगतो विप्रैः स्तूयमानो मुदान्वितैः ॥
सूतैर्मागधपुत्रैश्च स्तूयमानस्ततस्ततः ।
आनीय सेनां सकलां ययौ काष्ठामथोत्तराम् ॥
पाञ्चजन्यं मुखे न्यस्य सर्वप्राणेन केशवः । [3075]
दध्मौ महारवं कुर्वञ्शत्रूणां भयवर्धनम् ॥
आध्मातस्तेन हरिणा स चक्रे शङ्खराट् स्वनम् ।
रवः स रोदसी राजन्पूरयामास शङ्खतः ॥

3046) G2 सतातन (for पुरा°) — (L 3047) Ds2 T4 G2 M -नयन , G3 -सनिभ (for -वदन) Ds2 D6 T1 G2 M सिंह- (for सत्य-). — (L 3048) Ds2 T2 4 G1 2 -लयेषु (for -लयस्य) D6 [ए]ष (for [ए]क·). Ds3 D6 T4 G2 M गुरु (for पति) G1 कर्ता त्रिजगतीपति·, Bom Poona eds G(ed) कर्ता त्रिजगतो गुरु (for ᵇ) — (L 3049) M4 अपनेष्यति (for व्यप°) — (L 3050) Dn Ds2 D6 T2 G1 5 M हयम् (for रथम्) Dn1 प्रययौ (for प्रतस्थे)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn हंसडिभकोपाख्याने सात्यकिप्रतिप्रयाणम्; Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्, D6 T4 M4 हंसडिम्भकम्; T1 2 G1 हंसडिम्भकोपाख्याने प्रयाणकरणम् (T1 सात्यकिप्रयाणम्); G3 सात्यके प्रतिप्रयाणम्. — *Adhy no* Dn Ds2 302; T1 G3 230; T2 G1 232, T4 199; G2 250, G4 228, G4 231; M1–3 195; M4 194.

T2 G1 om the ref. — (L. 3051) D6 T2. 4 G2 M4 पुरी (for पुरं) D6 T4 G2 सात्यकि सत्यविक्रमः (for ᵇ). — (L 3052) D6 T2 G2 ततस्तयो (for तयोस्तदा) — (L. 3054) Bom. Poona eds G(ed) चक्रपाणिर्गदाधरः (for ᵇ) — (L 3056) Ds2 D6 T1 2 4 G4 -पणवं (for -पणव-) — (L 3058) Ds2 D6 G2 ते तथेति (by transp) Ds2 T4 G1 2 4 5 M1–3 प्रतिज्ञाय (for °श्रुत्य). Dn1 Ds2 G3 अधीनगा , Dn2 T1 2 G1 4 5 अदीनगाः (for अनीकपा). — (L 3059) D6 T4 M1–3 रथान् (for रथम्) T2 संस्थिता· (for दंशिता·) — (L 3060) T1 पुरुषोत्तम. — Ds2 D6 T1 G M3 4 om lines 3063–6066 — (L. 3065) M1 2 -शरासना. (for -महायुधा·) — (L 3067) Ds2 D6 T4 G2 M3 4 सस्कृतं (for संनद्ध) — (L 3068) D6 सदृशं (for सशरं) — (L 3069) T2 शङ्खं (for शङ्खी) Ds2 T2 G1 4 5 गदाशरवरासिमान्, D6 गदाकुलिशरासिधृक् (for ᵇ). — (L 3071) D6 T2 G2 वनमाला- (for पद्म°) Dn T1. 2 G1 4 5 M1 3 -वृतोरस्को (for -कृतो°) Dn T1 2 G नवजीमूतसंनिभ·; D6 T4 M2 4 नीलजीमूतसंनिभ (for ᵇ) — (L 3072) D6 T4 M4 गच्छाग्निरग्रतो विप्रैः (for ᵃ) D5 दयान्वितैः (for मुदा°) — (L 3073) Dn D6 T1. 4 G2 M गीयमानस् (for स्तूय°) — (L 3076) M4 शङ्खरवं (for महा°). M1 2 4 अतुलं भयम्, M2 तुमुलं भयम् (for भयवर्धनम्) — (L. 3077) D6 दध्मौ (for चक्रे) Dn T1 4 G2. 4. 5 M1. 3 4 ध्रुवम्; Ds2 M2 रवम्, D6 स्वयम् (for स्वनम्). — (L. 3078) Dn Ds2 T2 G4 M4 सर्वतः, T1 G1. 2. 5

तस्मिञ्शङ्खे तथाध्माते नेदुः शङ्खाः सहस्रशः ।
भेर्यश्चापि समाध्माता मृदङ्गा बहुशो नृप । [3080]
नेदुरत्यर्थमतुलं घर्मान्ते जलदा यथा ॥
अथो ययुर्महाराज पुष्करं पुण्यवर्धनम् ।
सरसस्तस्य राजेन्द्र पुष्करस्य नृपोत्तमाः ॥
प्रतीक्ष्य हंसडिभकौ युद्धाय समुपस्थिताः ।
निवेशं कारयामासुर्यादवाः सर्व एव हि । [3085]
स्वं स्वं यथासुखं राजन्प्रगृहीतकुटीमठम् ॥
भगवानपि गोविन्दः सरो दृष्ट्वा सुशोभनम् ।
उपस्पृश्य जले तस्मिन्प्रणम्य यतिपुंगवान् ॥
तयोरागमनं लिप्सुरास्ते तीरे यथासुखम् ।
शृण्वन्वेदध्वनिं विष्णुर्ब्राह्मणानां समन्ततः ॥ [3090]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ तौ हंसडिभकौ जग्मतुः पुष्करं प्रति ।
प्रगृहीतमहाचापौ सरथौ सध्वजौ नृप ॥
पुरःसरमहाभूतौ संहरन्ताविवोल्बणौ ।
प्रकुर्वन्तावुरुरवं भस्मना परिवेष्टितौ ॥
त्रिपुण्ड्रकललाटान्तौ रुद्राक्षपरिशोभितौ । [3095]
अन्यौ द्वाविव रुद्रौ तौ लोकसंहारकारकौ ॥
ततोऽनुजग्मुः शतशः सैन्यानि नृपसत्तम ।
अक्षौहिण्यो दशैवासंस्तयोरथ समागताः ॥
विचक्रस्तु महाराज दानवो नगसंनिभः ।
तयोरेव सखा पूर्वमासीच्च बलशालिनोः । [3100]
शक्रोऽपि यस्य पुरतः स्थातुं शक्तो न वज्रभृत् ॥
यो हि वीरो महाराज देवदैत्यसमागमे ।
देवान्निघ्नंस्तदा युद्धे देवेन्द्रमजयन्महान् ।
अकरोच्च पुरा युद्धं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
यो हि द्वारवतीं प्राप्य बबाधे यदुपुंगवान् । [3105]
स तदानीं महाराज श्रुत्वा युद्धमुपस्थितः ॥
अनेकशतसाहस्रैर्दानवैः परिघायुधैः ।
वृतः समभवद्दैत्यो वृष्णिद्वेषान्नृपोत्तम ।
हंसस्य डिभकस्याथ साहाय्यं कर्तुमुद्यतः ॥
विचक्रस्याथ दैत्यस्य हिडिम्बो राक्षसेश्वरः । [3110]
अतीव मित्रतां यातो दद्यात्प्राणांश्च संयति ॥
राक्षसैरपरैः सार्धं शिलाशूलासिपाणिभिः ।

सर्वेश (for शङ्खत). — (L 3079) Ds2 समाध्माते (for तथा°) Dn Ds2 T1 2 G1 3-5 दध्मु (for नेदु) — (L. 3080) G1 3 5 M4 समाघ्राता (for °ध्माता). D6 T2 G2 सुभेर्यश्चाभ्यहन्यन्त (for ^{a}) T1 2 4 G1 3-5 शतशो (for बहुशो). — (L 3082) Dn T2 4 G M4 अथाग्ययुर् (for अथो य°) — (L 3083) T2 G3-5 राजेन्द्राः (for °न्द्र) — (L 3084) Dn प्रतीक्षन् (for °क्ष्य). Dn M1 2 4 युद्धाय समवस्थिता, D6 °य समुपस्थितौ (for ^{b}) — (L 3086) Ds2 ययुः सुखं, T1 सुखं यथा (for यथासुखं) — (L 3087) D6 स (for सु-). — (L 3088) D6 प्रणम्य यदुपुंगवः; G1 4. 5 °म्य यदुपुंगवाः (for ^{b}) — (L 3089) G5 वीप्सुर् (for लि°) D6 आसीत् (for आस्ते) Ds2 आस्ते यत्र तु तत्सरः (for ^{b})

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* · Dn Ds2 T1 2 4 G M — *Adhy. name* Dn T1 हंसडिभकोपाख्याने कृष्णस्य पुष्करप्रवेशः; Ds2 कृष्णस्य पुष्करगमनम्, D6 M हंसडिभकम्, T2 G1 हंसडिबकोपाख्याने युद्धाय कृष्णप्रवेशः, G3 युद्धाय कृष्णस्य पुरप्रवेशः, G4 हंसडिबकोपाख्यानम् — *Adhy no.* Dn Ds2 303, T1 G3 231; T2 G1 233, T4 200, G2 226, G4 319; G5 232, M1. 2. 4 195; M3 196.

T2 G1 om ref — (L 3091) M1 (*inf lin* as above) स्वपुरं (for पुष्करं) — (L. 3092) T1 सशरौ (for सरथौ) — (L 3094) Dn च वसुधां, Ds2 T1 2 4 G1 3 4 सिंहरवं, D6 G2 धनुरवं (for उरुरवं) Ds2 D6 T1. 2. 4 M4 -लेपितौ, G3 -लेपनौ, M1-3 -लेपिनौ (for -वेष्टितौ) — (L 3096) Dn G5 रौद्रौ तौ; D6 T4 G2 रुद्रेशौ, M3 शोभिनौ (for रुद्रौ तौ) — (L 3098) M समाययु (for °गताः) T1 2 G1 3 5 जग्मतुः शतश सैन्यान्निगृह्य नृपसत्तमौ — G4 om (hapl) 3099^{b}–3102^{a} — (L 3101) G5 तस्य (for यस्य) Dn1 तत्पुर (for पुरत) G (G4 om) शक्नोति पुरतस्तस्य (for ^{a}) — (L 3102) Dn महाबाहुर् (for °राज). — D6 T4 G2 om lines 3103–3106 — (L 3103) Dn G5 तथा राजन् (for तदा युद्धे) — (L. 3105) T2 बलादि-; M1-3 बबाध (for बबाधे) — (L 3106) Dn1 M1 अवस्थितम्; Ds2 T1 2 G1 3 4 M2-4 उपस्थितम्, Cal. ed अवस्थित. (for उपस्थित°) — (L 3108) Dn वृत्र. (for वृत°). G3 विष्णुद्वेषान्; G5 वृष्णिद्वेषो (for °द्वेषान्). G3 नृपोत्तमौ (for °म) — (L 3110) T4 G4 डिबकस्य (for विचक्रस्य). D6 T4 G2 हिडिम्बो राक्षसोत्तमः (for ^{b}). — (L. 3111) D6 T4 G2 सदा रणे (for च संयति). — (L. 3112) D6 G2 M1-3

ययौ तस्य सहायार्थं हिडिम्बः पुरुपादकः ॥
अष्टाशीतिसहस्राणि राक्षसास्तस्य चाभवन्।
अनुयाता महाराज शिलापरिघपाणयः ॥ [3115]
तयोस्तत्र महासैन्यं गच्छतोः केशवं प्रति।
मिश्रितं दैत्यसंघैश्च राक्षसैश्च समन्ततः।
अत्यद्भुतं महारौद्रं त्रैलोक्यभयदायि च ॥
दैत्येन तेन सहितौ जग्मतुः पुष्करं प्रति।
तावेतौ हंसडिभकौ हन्तुं केशवमञ्जसा ॥ [3120]
ततः श्रुत्वा जरासंधो विग्रहं यदुपुंगवैः।
नाकरोन्नृप साहाय्यं शापो मे भवितेति ह ॥
गच्छतोः संयुगं राजन्हंसस्य डिभकस्य च।
अतित्वरितविक्रान्तास्ते ययुः पुष्करं नृप ॥
सिंहनादं विमुञ्चन्तः कथयन्तः परस्परम्। [3125]
अहमेव नृपा युद्ध करोमि प्रथमं हरेः ॥
इत्यब्रुवन्नृपा राजन्गच्छन्तः केशवं प्रति।
संप्राप्तास्ते नृपश्रेष्ठाः पुष्करं पुण्यवर्धनम् ॥
मुनिजुष्टं तपोवृद्धैर्ऋषिभिश्च निषेवितम्।
अत्यन्तभद्रं लोकेषु पुष्करं प्रथमं नृप ॥ [3130]
पुष्करं पुण्डरीकाक्षो द्वावेव जगतीपते।
दर्शनात्स्पर्शनाच्चापि किल्बिषच्छेदिनौ नृप ॥
पुष्करं पुण्डरीकाक्षो द्वावेव नृपसत्तम।
सेव्यमानौ मुनिश्रेष्ठैः सामरौघैर्महात्मभिः ॥
द्वावेव हि नरश्रेष्ठ किल्बिषौघस्य नाशकौ। [3135]
तावुभौ यत्र सहितौ तत्र ते संस्थिता नृपाः ॥
दृष्टवन्तौ हरिं विष्णुं विष्टरश्रवसं परम्।
पुष्करं पुण्यनिलयं तीर्थं ब्रह्मर्षिसेवितम् ॥
तेभ्यः कुरु नमस्कारं मनसा नृपसत्तम।
अघं निःशेषमभवत्तव भूप न संशयः ॥ [3140]
सैन्यं तत्र च संप्राप्तं दैत्यरक्षःसमाकुलम्।
अनेकभेरीपणवझर्झरीडिण्डिमाकुलम्।
तालसंमिश्रपणवं रक्षोनादसमाकुलम् ॥
प्रविश्य सरसस्तीरं पुष्करस्य विशां पते।
अदर्शयत्तत्र देवं युद्धाय समुपस्थितम् ॥ [3145]

Colophon.

शित- (for शिला) — (L 3113) G3 तत्र (for तस्य) Bom Poona eds पुरुषादप- (for °क) — (L 3114) Dn G5 तस्य रक्षांसि चाभवत् (for ⁵) — (L 3115) Ds2 M -बाहव (for -पाणयः) — (L 3116) Dn गच्छतां (for °तो) — (L 3118) D6 महाराज (for °रौद्रं). Ds2 G1 -दायकम् (for -दायि च) — (L 3119) Bom Poona eds G(ed) दैत्येन सहितौ तौ हि (for °) — (L 3121) Ds2 विग्रहं यदुभि सह (for ⁵) — (L 3122) Ds2 पापं (for शापो) — (L 3123) Dn2 गच्छतः (for °तो). D6 T4 G2 M समितिं, T2 G1 संयुगे (for °गं) — (L 3124) T2 अरींस् (for अति-) G4 5 प्र- (for ते) Dn नृपा-; Ds2 G4 प्रति (for नृप) — (L 3125) D6 G1 5 M3 प्रकुर्वन्त; T4 M1 विकुर्वन्तः (for विमुञ्चन्त-) — (L 3127) T2 G1 4 5 गच्छन्त, M2 शतश (for गच्छन्त) — (L 3128) G3 नर- (for नृप-) — (L 3129) D6 T4 G2 मुनीन्द्रैश्च (for मुनिजुष्टं) — T1 om line 3131 — (L 3132) D6 G2 M1-3 स्मरणाच् (for स्पर्शनाच्) — D6 G5 om lines 3133 — (L 3134) D6 G2 M4 सेव्यमानो (for °मानौ) T1 G4 M2 नृपश्रेष्ठै. (for मुनि°) Ds2 अमरौघैर्; T1 सानुरागैर्; Cal ed सामघोषैर् (for °रौघैर्). — (L 3135) Dn2 Ds2 D6 T1. 2 4 G M नृपश्रेष्ठ (for नर°) Dn T1 2 G1 3. 4 किल्बिषाणां च नाशकौ, Ds2 सर्वपापप्रणाशकौ, D6 T2 G2 किल्बिषौघप्रणाशकौ, G5 पुष्कराणा च नाशकौ (for ⁵) — (L 3136) Dn2 T2 G4 सहितौ (for संस्थिता-) D6 T4 G2 नृप (for नृपा) — (L 3137) Cal ed दृष्ट्वा तौ च (for दृष्टवन्तौ) D6 नृपम् (for परम्) Ds2 पुष्कर स्रोतसां परम् (for ⁵) — (L 3138) Dn T1 4 G तीर्थं ब्रह्मनिषेवितम् (for ⁵) — (L 3139) Dn G1 2 ताभ्यां (for तेभ्यः) — (L 3140) Dn Ds2 M1 4 अहो, T1 2 G3 हंसो, G5 अंहो; M2. 3 अघो (for अघं) D6 तव भूतं, G2 तत्र भूयो (for तव भूप) — (L 3141) G2 -समावृतम् (for °कुलम्) — (L 3142) Ds2 -नर्करी- (for -झर्झरी) — (L 3143) Ds2 नाना; Cal ed जाल- (for ताल-) D6 G2 M तालाप (M4 °लं प) णवसंमिश्रं (for °) Ds2 T1 G2 -विनादितम् (for -समाकुलम्). — T1 om line 3145 — (L 3145) Dn D6 T2 4 G1 3 5 दर्शयामास देवेशं; Ds2 ददर्श स च देवेशं (for °) D6 M2 4 समव- (for समुप-)

COLOPHON — *Mention of the Epic* · Ds2. — *Mention of Khila* · Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy. name* Dn Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्; D6 M हंसडिभकम्, T2 G1 हंसडिबकोपाख्याने पुष्करयुद्धोद्योगः, G3 पुष्करे युद्धोद्योगः.

वैशंपायन उवाच ।

द्वे सेने संगते राजन्सध्वजे सपरिच्छदे ।
महापरिघसंकीर्णे गदाशक्तिसमाकुले ॥
भेरीझर्झरसंपूर्णे डिण्डिमारावसंकुले ।
प्रगृहीतमहाशस्त्रे शूलासिवरकार्मुके ।
परस्परकृतोत्साहे चक्राते युद्धमुत्तमम् ॥ [3150]
ते शराः कार्मुकोत्सृष्टा निर्भिद्याथ शरीरिणाम् ।
शरीराणि महाराज जग्मुर्दूरं सहस्रशः ॥
भटबाहुविनिर्मुक्ताः खड्गा निर्भिद्य वक्षसि ।
स्फुटिताश्च तदा राजञ्शिरांस्याहृत्य संययुः ॥
परिघाश्च तदा राज्ञां बाहुभिः परिचोदिताः । [3155]
तिलशश्चक्रुरतुलाः शरीरं नृपरक्षसाम् ।
दैत्यानां कुर्वतां नादमन्योन्यवधकाङ्क्षिणाम् ॥
दैत्या रक्षांसि राजेन्द्र राजानश्च समन्ततः ।
अन्योन्यं परिघैर्जघ्नुश्चापमुक्तैर्महाशरैः ।
शरैश्च भोगिभोगाभैस्तीक्ष्णमन्ये महाबलाः ॥ [3160]
राक्षसा दानवाश्चान्ये मत्तमातङ्गविक्रमाः ।
नागा नागैर्महाराज हयाश्चाश्वैः समन्ततः ॥
रथा रथैः समाजघ्नुः सादिनः सादिभिस्तथा ।
पट्टसासिशरव्रातैः कुन्तैः सायककर्पणैः ॥
सशक्तिपरिघप्रासपरश्वधसमाकुलैः । [3165]
भिण्डिपालैर्महारौद्रैर्जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥
राक्षसा दानवा राजन्क्षत्रियाश्च समन्ततः ।
इतश्चेतश्च धावन्तः कुर्वन्तो विस्वरं रवम् ।
हताः केचिन्महाराज पेतुरुर्व्यां महासिभिः ॥
केचिन्मथितमस्तिष्का गदाभिर्वीर्यवत्तमाः । [3170]
भग्नग्रीवा महाराज परिघैः परिघायुधैः ॥
यमराष्ट्रं गताः केचित्केचित्स्वर्गं समाययुः ।
अप्सरोभिः समासेदुः पश्यन्तः स्वकलेवरम् ।
केचित्स्वांश्च परांश्चैव हत्वा भ्रान्ता इवाभवन् ॥
एतस्मिन्नन्तरे राजञ्शङ्खा भेर्यः सहस्रशः । [3175]
सस्वनुः सर्वतः सैन्ये मृदङ्गा बहवस्तथा ।
मध्यंदिनगते सूर्ये तापं दधति घोरवत् ॥
ततः पिशाचा विकृताः कराला निर्णतोदराः ।
राक्षसाश्च महाघोराः पिशितं केशशाड्वलम् ।
मुदिता भक्षयामासुः पिबन्तः शोणितं बहु ॥ [3180]

— *Adhy no* · Dn Ds2 304; T1 G3 232, T2 G1 234; T4 201; G2 277; G4 230, M1-3 179, M4 215.

(L 3147) D6 T4 -संपूर्णे (for -सकीर्णे) — (L 3148) M1-3 -झर्झरि- (for °र-) — (L 3150) Dn T1 G3 5 उल्बणम्, M अद्भुतम् (for उत्तमम्) — (L 3151) D6 ते शरा· कार्मुकैर्मुक्ता (for ᵃ) D6 T4 [आ]शु (for [अ]थ). — (L 3154) Ds2 स्फुरिताश्, G1 स्फुरन्तश् (for स्फुटिताश्) M1 3 महाराज; G(ed) तथा राज्ञां (for तदा राजन्) D6 T4 G2 स्फुटिताः सहस्रशो राजन् (hypermetric) (for ᵃ) Dn T1 4 G1 3-5 [आ]हृत्य (for [आ]हृत्य) M4 खं (for सं-) Ds2 T2 G2 शिरांस्याहृत्य खं ययु. (for ᵇ). — (L 3156) Dn Ds2 T1. 2 G1 3-5 M4 अतुलं (for °ला·) D6 T4 G2 तिलशः कारयामासु. (for ᵃ) D6 शरीराण्यपि रक्षसाम् (for ᵇ) — M1-3 om line 3157 — (L 3157) Dn2 काङ्क्षिणौ (for °णाम्) — G2 om lines 3158-3162 — (L 3158) G5 राजेन्द्राश् (for राजानश्) — (L 3159) Ds2 T2 4 G1 3 M शिलाशितैः (for महाशरैः) D6 om (hapl) lines 3159ᵇ-3163ᵃ T1 चापयुक्तै शिलाशितै (for ᵇ) — Ds2 T1 4 G1. 3-5 M ins. after line 3161; Dn after line 3167.

23** अन्योन्य जघ्निरे राजंश्चापमुक्तैर्महाशरै ।
[Dn1 D6 शिलाशितै (for महाशरै)]

— (L 3162) G3 G(ed) हयानश्वै (for °श्चाश्वैः). — (L 3163) Ds2 G4 5 M1 2 4 समाजग्मुः (for °जघ्नु·). G2 रथै रथं समाजग्मु (for ᵃ) T4 सादिभि (for °न). M1-3 सादिभि सादिनस्तथा (for ᵇ) — (L 3164) T4 M1-3 शरव्रात-, G2 °प्रास- (for °व्रातैः) G5 कुन्त- (for कुन्तै) G4 साश्मक-, M कणय- (for सायक-) G1 -कर्षणैः (for -कर्पणै·) Dn T4 D6 कुन्तसायककर्ष(D6 °क्षेप)णै (for ᵇ). — (L 3165) M -व्रात- (for -प्रास-). — (L 3166) D6 G2 महाघोरै (for रौद्रै) D6 जिघ्नन्त्यन्योन्यमाहवे (for ᵇ) — (L 3168) D6 T4 भैरवं (for विस्वरं) Ds2 रवान् (for रवम्) G2 कुर्वन्तो भैरवस्वनम् (for ᵇ) — (L. 3171) Ds2 T1 2. 4 G M4 भिन्न (for भग्न-) Cal ed पट्टिशै· परिघैस्तथा (for ᵇ) — (L 3174) D6 स्वान्परमं, G2 स्वार्थपराश् (for स्वांश्च परांश्) — (L 3175) D6 G2 शङ्ख- (for शङ्खा). T2 G1 समन्तत· (for सहस्रश·) T4 शङ्खभेर्य· समन्तत· (for ᵇ) — (L 3176) Dn1 सैन्य, T2 सैन्यैर् (for सैन्ये). — (L. 3177) D6 T4 तावत्तपति घोरवत् (for ᵇ).

संचितानि शवान्यासन्कबन्धाः खड्गपाणयः ।
विभज्य देशं बहुशो युद्धभूमौ शवार्थिनः ॥
अथ श्येना बलाश्चैव कङ्का गृध्रास्तथापरे ।
तुण्डैः शवानि निष्कृष्य भक्षयन्ति ततस्ततः ॥
सप्ताशीतिसहस्राणि हता नागा नृपोत्तम । [3185]
त्रिंशत्सहस्रमयुतं निहता हयसत्तमाः ॥
हतं लक्षं महाराज रथानां रथिभिः सह ।
त्रिंशत्कोट्यो हतास्तत्र सादिनः सायुधा भृशम् ॥
मध्यंदिनगते सूर्ये हताः केचन निर्गताः ।
केचिच्च निहता राजन्पुष्करं प्राविशन्सरः ॥ [3190]
केचिद्भूमिं समालम्ब्य भीता इत्यब्रुवन्रणे ।
मुक्तकेशाः पतन्ति स्म रथं संत्यज्य केचन ॥
संदष्टौष्ठपुटाः केचित्स्वामिनः पुरतो हताः ।
अत्यद्भुतं महायुद्धमासीत्पुष्करतीर्थके ।
यथा देवासुरं युद्धं पूर्वमासीन्नृपोत्तम ॥ [3195]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे राजन्द्वंद्वयुद्धमवर्तत ।
विचक्रं योधयामास शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥
बलभद्रोऽथ हंसेन डिभकेन च सात्यकिः ।
वासुदेवोग्रसेनाभ्यां हिडिम्बः पुरुषादकः ।
शेषाश्च शेषै राजेन्द्र चक्रुर्युद्धमदीनगाः ॥ [3200]
वासुदेवस्त्रिसप्तत्या दैत्यं वक्षस्यताडयत् ।
शरैर्निशितधाराग्रैर्विस्मय दर्शयन्रणे ॥
दानवो देवदेवेशं दृढेन निशितेन च ।
शरेणाकर्णमाकृष्य धनुःप्रवरमीश्वरम् ।
जघान स्तनयोर्मध्ये पश्यतस्तु शचीपतेः ॥ [3205]
तेन विद्धोऽथ भगवान्वक्षोदेशे जनार्दनः ।
अवमच्छोणितं विष्णुरादिकाले यथा प्रजाः ॥
ततः क्रुद्धो हृषीकेशः क्षुरप्रेणाहरद्ध्वजम् ।
अश्वांश्च चतुरो हत्वा सारथिं च शरैस्त्रिभिः ।
ततो दध्मौ शङ्खवरं यथा तारामये रणे ॥ [3210]
रथादुत्प्लुत्य सहसा दानवः क्रोधमूर्छितः ।
गदां गृह्य महाघोरां दुःसहां वीर्यशालिनीम् ॥
तया जघान दैत्येन्द्रः किरीटे केशवस्य ह ।
ललाटे च पुनर्विष्णुं सिंहनादमनीनदत् ॥

— (L. 3178) M1–3 कराला (for पिशाचा) Dn T4 G2 निर्णितोदरा॰, Ds3 निनतो॰; G4 5 निर्वृतो॰ (for निर्णतो॰) M पिशाचा निर्णितोदरा (for ^{b}) — (L. 3179) D6 M1 2 राक्षस्यश् (for ॰साश्) Cal ed पिबन्त (for पिशितं). D6 T4 -संकुलम् (for -शाड्वलम्) G2 पिशिता. केशसकुला (for ^{b}) — (L. 3181) T2 G3 संछिन्नानि (for संचितानि) D6 शिरांसि (for शवानि) Ds2 D6 T1 2 4 G1 3 M पातिता॰ (for -पाणयः). — (L. 3182) G2 विभज्य बहुशो राजन् (for (for ^{a}) Ds2 D6 T4 M1–3 शवाशिन, T1 नरार्थिन, G1 शवादिनः G2 वाश्यति (sic) (for शवार्थिनः). — (L 3183) Ds2 मृगाश्, D6 बकाश् (for बलाश्) M1–3 काका (for कङ्का) — (L 3184) Ds2 D6 T1 4 G1 2 4. 5 M1–3 शवान्वि- (for ॰नि) — (L 3186) D6 त्रिंशत्साहस्रमयुतं; T2 G1 3 त्रिंशत्सहस्रनियुतं (for ^{a}). — (L. 3187) M1–3 हता (for हतं) — (L 3188) D6 T4 G2 सायुधा॰ (T4 ॰धः) सुभटा भृशम् (for ^{b}) — (L. 3189) D6 जिता (for हताः). — T4 G2 om lines 3190–3193. — (L 3190) Ds2 D6 T1. 2 G1 3 4 M तृषिता (for निहता). Ds2 विविशुः पुष्करं सर॰, G3 पुष्करं प्राव्रजन्सर. (for ^{b}). — (L 3191) Dn Ds2 T1. 2 G1 3–5 समालिङ्ग्य (for ॰लम्ब्य) Dn हता (for भीता) — (L 3192) Dn2 Ds2 T2 G1 5 रथान्; D6 रणं (for रथं). — (L 3193) Dn D6 T1. 2 G1 3–5 M4 सादिन (for स्वामिन.).

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M. — *Adhy. name* Dn Ds2 G4 हंसडिभकोपाख्यानम्; T1 G3 हंसडिबकोपाख्याने पुष्करे हंसडिबकयुद्धम्, G3 पुष्करे हंसडिभकयुद्धम्; M1 2 4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn 304; Dn2 Ds2 305, T1 G3 233; T2 G1 285, T4 102; G2 229; G4 231; G5 234, M1 2. 4 197; M3 198

G2 om the ref — (L. 3202) D6 T4 -धारैस्तु; G3 -धारौघैर् (for -धाराग्रैर्) — (L 3204) G5 उत्तमम् (for ईश्वरम्) — (L 3205) Dn1 Ds2 D6 T4 जघान स्तनमध्ये च (for ^{a}) — (L 3208) D6 T4 G2 तदा (for क्रुद्धो). Ds2 D6 T1 4 G M4 ऽहनद् (for ॰रद्) — (L 3210) Ds2 महाशङ्ख (for शङ्खवरं) G2 रामायणे (for तारामये). — (L 3211) D6 T4 रथादुत्पत्य तरसा, G2 तस्मादुत्प्लुत्य तरसा (for ^{a}) — (L 3212) Dn T1 2 G3 दुर्वहां (for दुःसहां). — (L 3214) Dn अथानदत्, Ds2 G3–5 ऽयनी॰;

ततः शिलां च महतीं प्रगृह्य दनुजः किल । [3215]
भ्रामयित्वा शतगुणं प्राहरत्केशवोरसि ॥
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य हस्तेनादाय केशवः ।
जघान च तदा दैत्यं ताडितः स तया क्षितौ ।
गतासुरिव संजज्ञे श्वसन्निव पपात ह ॥
प्राप्य सञ्ज्ञां ततो दैत्यः क्रोधाद्द्विगुणमाबभौ । [3220]
आदाय परिघं घोरमिदमाह जनार्दनम् ॥
अनेन तव गोविन्द दर्पं जातं निहन्म्यहम् ।
विक्रमज्ञः सदा चासि मम देवासुरे रणे ॥
तावेव विपुलौ बाहू स एवासि जनार्दन ।
तथापि युध्यसे वीर ज्ञात्वा वै मामकं बलम् ॥ [3225]
वारयैनं महाबाहो परिघं बाहुनिःसृतम् ।
इत्युक्त्वा देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
चिक्षेप दैत्यो लोकेशं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
तं गृह्य बाहुना कृष्णो दुष्टोऽसीति वदन्हरिः ।
खण्डशः कारयामास खड्गेन निशितेन च ॥ [3230]
उत्पाट्य वृक्षं दैत्येन्द्रः शतशाखं महाशिखम् ।
तेन तं पोथयामास विष्टरश्रवसं विभुम् ।
गृह्य तं चापि खड्गेन तिलशश्च चकार ह ॥
विक्रीड्य सुचिरं कृष्णस्तेन दैत्येन माधवः ।
हन्तुमैच्छत्तदा दैत्यमादाय निशितं शरम् । [3235]
आग्नेयास्त्रेण संयोज्य जघानैनं स तेन ह ॥
प्रदह्य स शरो दैत्यं सर्वलोकस्य पश्यतः ।
यथापूर्वं जगामाशु करं भगवतः पुनः ॥
हतशिष्टास्तदा दैत्याः पलायन्त दिशो दश ।
अद्यापि न निवर्तन्ते गच्छन्तो वै महोदधिम् ॥ [3240]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

बलदेवस्तु धर्मात्मा धनुरादाय सत्वरम् ।
जघान हंसं दशभिर्बाणैर्बाणभृतां वरः ।
तं प्रत्यविध्यन्नाराचैर्हंसः पञ्चभिराशुगैः ॥
तानन्तरे हली छित्त्वा नाराचैर्दशभिः पुनः ।
नाराचेनाशु विव्याध ललाटे हंसमोजसा ॥ [3245]
दृढं पतन्स नाराचस्तस्य संज्ञां समाददे ।
रथोपस्थे चिरं स्थित्वा स्थूणाकर्णं समाददे ॥
लब्ध्वा हंसः स संज्ञां तु विध्वा तेन यदूत्तमम् ।

(for भनी°). — (L 3216) Ds_2 G_1 दश- (for -शत-). D_6 G_3 प्राहिणोत् (for प्राहरत्) — (L 3218) Ds_2 D_6 T_4 $G_{2\ 4\ 5}$ M तया (for तदा) Dn तदा क्षितौ, G_5 तदार्दित (for तथा क्षितौ) Ds_2 स पपातार्दित क्षितौ, D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G_{1-4} M स तया ताडित. क्षितौ (for ^{b}) — (L 3219) T_4 नि.संज्ञ (for संजज्ञे) G_2 स्वनम् (for श्वसन्) — (L. 3222) Bom ed वि- (for नि-). — (L 3225) Dn G_3 न ज्ञात्वा, Ds_2 D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_4 ज्ञात्वा त्वं ; T_4 ज्ञात्वा त्वा (for ज्ञात्वा वै). — (L 3226) D_6 धारय (for वा°) — (L 3227) D_6 देवस्य (for -देवेशं) Ds_2 G(ed) गदाँ-धरे (for °धरम्) — (L 3228) Ds_2 लोकेशो (for °शं) — [L 3229) Dn_1 Ds $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ हतो ; D_6 M_{1-3} धृष्टो (for दुष्टो) — (L 3231) Ds_2 T_1 $G_{1,\ 3-5}$ M_4 दैत्येशः (for °न्द्र.) T_2 महायशा (for °शिखम्) — (L 3232) T_2 रोधयामास (for पोथ°). Dn प्रभुम् (for विभुम्) — (L 3233) Ds_2 छित्त्वा त, T_4 G_4 M_4 गृह्य तच् (for गृह्य तं). — (L 3234) Ds_2 D_6 $T_{1\ 4}$ $G_{1\ 2.\ 4\ 5}$ M विष्णुस् (for कृष्णस्). — (L 3236) D_6 आग्नेयेन च संयोज्य (for ^{a}) Ds_2 महान्हरि. (for स तेन ह). G_2 जघान मुसलेन ह (for ^{b}) — (L 3237) Dn Ds_2 D_6 T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_4 संदह्य (for प्रदह्य) T_1 संदह्य उदरं दैत्य, T_4 प्रसह्य शतशो दैत्यं (for ^{a}) — (L 3238) D_6 T_4 G_2 शर (for पुन.). — (L 3239) G_1 अथ (for हत-) Ds_2 G_3 पलायन्ते, $T_{1.\ 2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4.\ 5}$ M_4 °यन्तो (for °यन्त)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2. — *Mention of Khila* : Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2,\ 4}$ G M — *Adhy name* Dn हंसडिभकोपाख्याने च(Dn_2 विच)क्रवध. ; Ds_2 हंसडिभकोपाख्यानम्, $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ हंसडिबकयुद्धे विचक्रवधः ; G_1 हंसडिबकोपाख्याने हंसडिबकयुद्धे विचक्रवधः, M_1 हंसडिब-कम्. — *Adhy no.* Dn Ds_2 306, T_1 G_3 234 ; T_2 G_1 236, T_4 203, G_2 229 ; G_4 232 ; G_5 235, M_{1-3} 177 ; M_4 198

(L 3242) Ds_2 D_6 T_4 M_3 -भृतां वरम्, G_2 M_3 -भृतां वर ; M_{1-2} -विदां वरम् (for -भृतां वरः) — (L 3244) Cal ed. स्तनान्तरे (for तान°) D_6 स्तनान्तरे हली भित्त्वा (for ^{a}) — (L 3245) D_6 T_4 [अ]थ (for [आ]शु). T_2 अञ्जसा (for ओजसा) D_6 T_4 G_2 ललाटे यादवेश्वर. (for ^{b}) — (L. 3246) Dn_1 T_2 $G_{1\ 3}$ तत्र संज्ञां, T_4 तत्र तत्र (for तस्य संज्ञां).

सिंहवद्व्यनदद्धंसो देवान्विस्मापयन्रणे ॥
ततः क्रुद्धो हली विद्धस्तेन बाणेन माधवः । [3250]
वमञ्शोणितमत्यर्थं निशश्वास रणाजिरे ।
लोहिताविष्टगात्रस्तु कुङ्कुमार्द्र इवाभवत् ॥
नाराचैः सप्तसाहस्रैरर्दयामास यादवः ।
हंसं हंसगतिं वीरं नीलवासा हलायुधः ॥
ते मुक्ता निशिता घोरा नाराचाश्च सुवाजिनः । [3255]
रथे ध्वजे तथा चापे चक्रे तूणीद्वये नृप ।
पतिताः सर्वतो राजन्व्यथां चैव तथा दधुः ॥
ततः क्रुद्धो महाराज हंसो वीर्यबलान्वितः ।
शरेण हलिनं विध्वा ध्वजं चिच्छेद केनचित् ।
शरैश्चतुर्भिरश्वांश्च सूतं प्रेताधिपे ददौ ॥ [3260]
ततः क्रुद्धो हली तस्माद्गदां गृह्य महारणे ।
आपपात महाबाहुर्हंसं शेष इव श्वसन् ॥
तया ध्वजं रथं चक्रमीषां सूतं हलायुधः ।
बभञ्ज तिलशः सर्वं ननाद च पुनः पुनः ॥
भूयश्च गदया हंसं चिक्षेप च हली किल । [3265]
सोऽपि हंसो गदां गृह्य रथात्तस्मादवापतत् ॥
ततस्तौ हंसहलिनौ युयुधाते महारणे ।
महारथौ महाबाहू लोके प्रथिततेजसौ ॥
अत्यद्भुतौ सुविक्रान्तौ परस्परवधैषिणौ ।
कृतश्रमौ महायुद्धे सिंहविक्रान्तगामिनौ ॥ [3270]
यथा देवासुरे युद्धे शक्रवृत्रौ पुराम्बरे ।
उभौ संसिक्तसर्वाङ्गौ शोणितेन महारणे ।
अत्यन्तखेदितौ युद्धे परस्परबलेन ह ॥
ततश्च दक्षिणं मार्गं बलभद्रोऽन्वगृह्णत ।
सव्यं तु हंसो राजेन्द्र व्यगृह्णात्सत्यसंगरः ॥ [3275]
पोथयांचक्रतुर्युद्धे गदाभ्यां गजविक्रमौ ।
यथाप्राणं महाबाहू जघ्नतुर्मरणाय वै ॥
अतिप्रवृद्धं संग्रामं देवासुररणोपमम् ।
विदधाते महारङ्गे पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥
देवाश्च मुनयश्चैव विस्मयं परिजग्मिरे । [3280]
अहो खल्वीदृशं युद्धं दृष्टं पूर्वं न च श्रुतम् ।
इत्यूचुर्विस्मयवशाद्देवगन्धर्वकिंनराः ॥

—(L 3247) Dn Ds2 D6 T1, 2 4 G तूणाद्वाणं (for स्थूणाकर्ण) — (L 3251) Ds2 D6 T1 4 G2 M अत्युष्णं (for अत्यर्थं). Ds2 नि·श्वसंश्च (for निशश्वास) — (L 3253) Ds3 T1 4 G2 4 5 शत (for सप्त-) Dn1 Ds2 T2 G1 3–5 M1 माधव (for यादव·) Dn2 T1 दारयामास माधव. (for ^{b}) — (L 3254) D6 हंसगिरिर्, T2 °गतिर् (for °गतिं). — (L 3255) M2 3 तेन मुक्ता (for ते मुक्ता नि-) T2 सुवाजिभि, M4 °ता: (for °न·) — (L. 3256) छत्रे, M3 चक्री (for चक्रे) M2 3 नृपे (for नृप) — (L 3257) Dn Ds2 T4 M तथा ददु·; D6 समादधुः (for तथा दधुः). — (L 3258) Dn Ds2 -मदान्वित. (for -बला°) — (L. 3259) Poona ed कालवत्, Bomb. ed G(ed) कालवित् (for केनचित्) — (L 3260) Ds2 D6 परैश् (for श°) M1–3 अपरैस्तु त्रिभिश्चाश्वान् (for ^{a}) T4 M4 प्रेताधिपं (for °पे) — (L 3261) T2 बली (for हली) Ds2 M4 तस्मै (for तस्माद्). — (L. 3262) T1 आससाद; G2 परिवाभ-, Cal. ed. अपातयन् (for आपपात) — (L 3263) Ds2 G2 अश्वान्; (for ईषां) M1–5 गदायुध (for हला°) — (L 3264) G5 सर्वान् (for सर्वं) D6 T4 G2 जघान तिलश· सर्वान् (for ^{a}) — (L. 3265) Dn बलं; G3 हलं, G4 M1 बली (for हली) G5 चिक्षेप च बली हली (for ^{b}) — (L. 3266) T2 अपातयत; G1 अवातरत् (for °पतत्) — (L 3267) Dn T2 Cal. ed -बलिनौ (for -ह°) — T2 G3 om (hapl) lines 3268–3272 — (L 3268) G5 महाहासौ (for °बाहू) — (L. 3269) T1 M4 अत्यद्भुत (for °तौ) D6 T2 G2 तौ (for सु-) — (L 3270) Ds2 T4 G1 2 4 5 M4 हंस- (for सिंह-) — (L 3272) Ds2 D6 T1 G1 2 M4 संसक्त- (for संसिक्त-) — (L 3273) Ds2 T2 G M4 -खेदिनौ, D6 -रोषिणौ; T1 -खेदिते (for °तौ) D6 वधैषिणौ (for -बलेन ह). — (L. 3274) Dn M4 ऽन्वगच्छत, Ds2 D6 T4 G2 ह्यगृह्णत, T1 न्यगृह्णत, T1 न्यगृह्यत, G3 ऽन्वगृह्यत, M1–3 ऽप्यगृह्णत (for ऽन्व°) — (L 3275) Dn1 T1 4 G1 3–5 M4 राजेन्द्रो (for °द्र) Dn T1 2 G1 3–5 व्यगृह्णात्स्वयमेव हि (for ^{b}) — (L. 3276) T1 क्रोधयांचक्रतुर्युद्धे (for ^{a}) — (L 3277) T1 महावीर्यौ (for °बाहू) — (L 3278) Dn D6 G2 -प्रवृत्तं (for °द्धं) — (L 3279) D6 T4 व्यदधातां (for विदधाते) — After line 3250, G3 ins an addl colophon, mentioning adhy name हंसबलभद्रयुद्धम् and adhy no 235 — G3 om. lines 3280–3442 — (L 3280) G1 ऋषयश् (for मुन°). T2 सर्वे (for चैव) — (L 3282) T2 G1 -दानवा (for -किंनरा) — (L. 3283) Ds2 D6 T4 G2 उत्तमम् (for अद्भुतम्) Cal ed कृतं युद्धं तथाद्भुतम् (for ^{b}).

परस्परकृतोत्साहौ चक्रतुर्युद्धमद्भुतम् ॥
अथ हंसो महारङ्गे दक्षिणं दक्षिणोत्तमः ।
व्यचरन्मार्गमत्यर्थं सव्यं तु बलवान्बली ॥ [3285]
विकुञ्च्य जानुनी पूर्वं चक्रतुर्गदया भृशम् ।
रणं रणविदां श्रेष्ठौ पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

युद्धं चक्रतुरत्यर्थं ततो डिभकसात्यकी ।
तावुभौ बलिनौ वीरौ प्रख्यातौ क्षत्रियेषु वै ॥
कृतश्रमौ महायुद्धे सततं वृद्धसेविनौ । [3290]
सात्यकिर्दशभिर्वीरो डिभकं सत्यविक्रमम् ।
अविध्यन्निशितैर्बाणैः स्तनमध्ये तथोरसि ॥
स तेन विद्धो बलिना डिभकः क्षत्रियोत्तमः ।
नाराचैः पञ्चसाहस्रैर्विव्याध युधि गर्वितः ॥
तानन्तरे वृष्णिवीरो निषेध्य व्यनदद्रणे ॥ [3295]
अथ क्रुद्धो नृपवरो विध्वा सप्तभिराशुगैः ।
पुनः शतसहस्रेण प्रत्यविध्यत्स सात्यकिम् ॥
सात्यकिस्त्वथ विक्रान्तो धनुश्चिच्छेद तस्य तत् ।
अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन डिभकस्य स यादवः ॥
आजघ्ने डिभको राजन्युयुधानं युधां वरम् । [3300]
क्षुरप्रेणाथ रौद्रेण तैलधौतेन विक्रमी ॥
स तेन विद्धो बाणेन वमञ्शोणितकं नृप ।
अतीव शुशुभे राजन्वसन्ते किंशुको यथा ॥
धनुश्चिच्छेद भूयस्तु यद्गृहीतं पुनर्महत् ॥
ततोऽन्यद्धनुरादाय डिभको यादवेश्वरम् । [3305]
जघान निशितैर्बाणैः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
स धनुः पुनरत्युग्रं चिच्छेद युधि सात्यकिः ।
शरेण तीक्ष्णपुङ्खेन डिभकस्य दुरात्मनः ॥
ततोऽन्यद्धनुरादाय सत्वरं स नृपोत्तमः ।
धनुषा तेन राजेन्द्र सात्यकिं विव्यधे पुनः ॥ [3310]
एवं धनूंषि राजेन्द्र शतं पञ्च च पञ्च च ।
छित्त्वा ननाद शैनेयः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
धनूंषि तौ समुत्सृज्य वीरौ डिभकसात्यकी ।
खड्गौ प्रगृह्य चात्युग्रौ युद्धाय समुपस्थितौ ॥
तौ हि खड्गविदां श्रेष्ठौ वीरौ डिभकसात्यकी । [3315]
दौःशासनिर्महाराज सौमदत्तिस्तथैव च ॥
अभिमन्युश्च विक्रान्तो नकुलश्च तथैव च ।
एते खड्गविदां श्रेष्ठाः कीर्तिता युधि सत्तमाः ॥

— (L 3284) D_6 दक्षिणे (for °णं) — (L 3285) Ds_2 बलः; T_1 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 हली; T_2 हरि. (for बली) — (L 3287) Ds_2 $G_{1\ 2\ 4.5}$ M_4 रणे (for रणं).

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2.4}$ $G_{1\ 2.4.5}$ M — *Adhy. name* Dn_1 हंसडिभकोपाख्याने हंसयुद्धम्, Dn_2 हंसडिभकवधे हंसयुद्धम्, Ds_2 $G_{4\ 5}$ हसबलयुद्धम्, T_2 G_1 हंसडिबकोपाख्याने हंसबलभद्रयुद्धम् $M_{2\ 4}$ हंसडिभकम्. — *Adhy no :* Dn Ds_2 307, T_1 235, T_2 237; T_4 204, G_1 227; G_2 230; G_4 233, G_5 238, M_{1-3} 200, M_4 199

(L 3288) अत्यन्तं (for °र्थं) —(L 3289) Ds_2 T_1 ॰ विख्यातौ (for प्र°) —(L 3291) D_6 वीर; T_4 M_{2-4} वीरं; G_2 बाणैर् (for वीरो) T_2 -विक्रमः (for °मम्) Ds_2 D_6 T_4 G_2 डिभकं वेदपारगम्, M °कं शस्त्रवित्तमम् (for ^{b}). — (L. 3292) Ds_2 T_4 G_2 $M_{1\ 4}$ तेन वक्त्रे, D_6 $M_{2\ 3}$ स्तने वक्त्रे (for स्तनमध्ये) — (L. 3295) T_4 -वरो (for -वीरो) G_2 नृप (for रणे) Dn निषिद्धान्विनदन्भुवन्; D_6 T_4 विवि- (T_4 निषि)ध्य व्यनदन्नृप; $T_{1,2}$ $G_{1\ 4.5}$ M निषिध्य व्यनद-द्रुतम् (for ^{b}) — (L 3296) Ds_2 T_2 $G_{1\ 5}$ विद्धः (for °ध्वा) M_3 सात्यकि (for किम्) — (L 3298) D_6 G_2 तान्निर्भिद्यान्तरे शूरो (for ^{a}) — After line 3299, M_3 ins.

24** अथान्यद्धनुरादाय डिभकः शत्रुकर्शनः ।

— (L 3300) T_4 वीरो (for राजन्) Ds_2 T_1 चापमादाय चापरम् (for ^{b}) — G_1 om lines 3304–3313 — (L. 3304) D_6 T_4 G_4 पुराभवत्, G_2 पुरा धनुः (for पुनर्महत्). Ds_2 T_2 गृहीतं यत्पुरा धनु· (for ^{b}) — G_2 om (hapl.) lines 3305^{b}–3309^{a} M_4 om (hapl) lines 3307–3312. — (L 3307) Dn $T_{1\ 2}$ G_4 अत्यर्थं (for अत्युग्रं). D_6 T_4 अत्रा(for तत्रा)पि धनुरत्युग्रं (for ^{a}). — (L. 3308) D_6 अतितीक्ष्णसुपुङ्खेन, T_4 नवतीक्ष्णसु°, M_{1-3} नवीकृतसु° (for ^{a}) — (L 3309) D_6 T_4 G_2 सात्यकिं (for सत्वरं). — (L 3310) G_2 सारथिं (for सात्यकिं) — (L. 3311) D_6 दश (for शतं) — (L 3312) G_4 भित्त्वा (for छित्त्वा) T_4 G_2 छित्त्वा च (for ननाद) D_6 ननाद छित्त्वा शैनेयः (for ^{a}) G_2 -लोकस्य (for -क्षत्रस्य). — (L 3313) T_4 G_2 M_4 धनुषी (for धनूंषि). Ds_2 $T_{1,2}$ परित्यज्य (for

एष्वेतौ हि नृपश्रेष्ठौ खड्गे हि नृपसत्तमौ ।
तावेतावसिना युद्धं चक्रतुर्युद्धलालसौ ॥ [3320]
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धं प्रविद्धं बाहुनिःसृतम् ।
आकरं विकरं भिन्नं निर्मर्यादममानुषम् ॥
संकोचितं विकुचितं सव्यजानु विजानु च ।
आहितं चित्रकं क्षिप्तं कुडुम्बं लम्बनं धृतम् ॥
सव्यबाहु विनिर्बाहु सव्येतरमथोत्तरम् । [3325]
त्रिबाहुतुङ्गबाहू च सव्योन्नतमुदासि च ॥
पृष्ठतःप्रहरं चैव यौधिकं प्रथितं तथा ।
इति प्रचारान्द्वात्रिंशच्चक्रतुः खड्गयोधिनौ ॥
पुनश्च प्रहरन्तौ तौ न च श्रममुपेयतुः ।
पुष्करस्थौ महाराज युद्धाय कृतनिश्चयौ ॥ [3330]
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
तुष्टुवुस्तौ महाराज जये धृतकृतश्रमौ ।
अहो वीर्यमहो वीर्यमेतयोर्बलशालिनोः ॥
एतावेव रणे शक्तौ खड्गे धनुषि पारगौ ।
एकः शिष्यो गिरीशस्य द्रोणस्यान्यो हि धीमतः ॥ [3335]
अर्जुनः सात्यकिश्चैव वासुदेवो जगत्पतिः ।
त्रय एते महाराज प्रथिताः संगरे सदा ॥
डिभकः शक्तिभृच्छर्वस्त्रय एते महारथाः ।
प्रसिद्धाः सर्व एवैते वीर्येषु च बलेषु च ॥
इति ते देवगन्धर्वाः सिद्धा यक्षा महोरगाः । [3340]
दिवि स्थिताः समं ब्रूयुर्युद्धदर्शनलालसाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

वसुदेवोग्रसेनौ च वृद्धौ युद्धेषु निर्वृतौ ।
जराजरितसर्वाङ्गौ पलिताङ्गशिरोधरौ ॥
ज्ञानविज्ञानसंपन्नौ राजमार्गविशारदौ ।
युयुधाते महारङ्गे राक्षसेन दुरात्मना ॥ [3345]
शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामासतू रणे ।

समुत्सृज्य) Dn G4 धनुषी तौ परित्यज्य (for ᵃ) — G5 om om lines 3315–3319 T2 G2 om lines 3316–3318 — (L 3316) G2 महाभाग· (for °राज) Dn T4 सोमदत्त (for सौमदत्तिस्) — (L 3318) Ds2 M1–3 सत्तम (for °माः) — D6 om lines 3319 — (L 3319) Dn एते-ष्वेतौ ; Ds2 G(ed) एधेतां हि , T2 एष्वेते हि , T4 G2 एवं तौ हि (for एष्वेतौ हि) Dn षट्सु वै , T2 G1 खड्गेषु , G2 खड्गेऽपि , G(ed) खड्गाभ्यां (for खड्गे हि) Cal ed -सत्तम (for °मौ). — (L 3320) Cal ed तत्र तावू (for तावेताव्) D6 तावेव चासिना युद्धं (for ᵃ) — (L 3321) D6 T4 निबद्धं (for प्रविद्धं). Dn1 D6 M1–3 बहु- (for बाहु). — (L 3322) Dn1 आकेरं , Dn2 आकारं (for आकर) M4 विकिरं (for विकरं) T2 छिन्नं (for भिन्नं D6 आकारं विकिरं भिन्नं , G(ed) आकरं निष्करं मित्र (for ᵃ) G2 अमर्यादम् (for निर्म°). — (L 3323) D6 संकुचितं (for संको°) Dn T1, 4 G4 5 कुलचितं (for विकु°). — (L 3324) T1 4 G1 4 5 M2 4 आहिकं , G2 आधिकं (for आहितं) Ds2 G(ed) चक्रकं (for चित्रक). D6 आभिकं चित्रिकं क्षिप्त (for ᵃ) Dn T4 कुटुम्बं , Ds2 G4 5 कुसुम्बं (for कुडुम्बं). D6 कुटुम्बं लवणद्रुतम् , T1 कुसुम्भं लबकं धृतम् ; T2 कुडवं लम्बनं द्रुतम् , G2 कुटुम्बं लम्बनं मृतम् , Cal ed कुद्रवं लवण धृतम् (for ᵇ) — (L 3325) Dn T1 G1 2, 4, 5 सर्वबाहु , D6 सव्य-बाहुं (for °बाहु) — (L 3326) Ds2 T2, 4 G1 4 5 M4 त्रिबाहुस्तुङ्गबाहुश्च (for ᵃ). Ds2 सव्यानतम् ; G2 सव्येनैत्रम् (for सव्योन्नतम्) — (L 3327) Dn G2 4 5 प्रथितं ; D6 T4 प्राहरं (for प्र°) T2 G1 प्रहरं (for प्रथितं) — (L 3328) Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 प्रकारान् ; G2 प्रचारं (for °रान्). — (L 3329) Ds2 D6 T4 G2 5 M पुन पुन. प्रहरन्तौ (for ᵃ) — (L 3331) T4 G2 यक्षाश् (for सिद्धाश्) D6 स-यक्षाश्च महर्षय (for ᵇ) — (L 3332) Dn D6 T2 G1. 4 5 कृतपरि- , G2 जयोद्धत- (for धृतकृत-) — (L 3333) Ds2 T1 4 G2 M धैर्यम् (for the second वीर्यम्) Dn G4 5 अन-योर् (for एतयोर्) Ds2 G4 बाहु- (for बल-) T1 2 G1, 2 अनयोर्बाहुशालिनो (for ᵇ) — (L 3337) T2 एव , G2 युद्धे (for एते). D6 T4 G2 पृथिव्यां कृतिन सदा (for ᵇ). — (L 3341) D6 T4 G2 अम्बरे सस्थिता ब्रूयुर् (for ᵃ)

COLOPHON — *Mention of the Epic* · Ds2 — *Mention of Khila* . Dn Ds2 D6 T1 2 4 G1 2 4 5 M —*Adhy. name* Dn हंसडिभकवधे सात्यकिडिभकयोर्युद्धम् , Ds2 T1 4 हसडिभकोपाख्यानम् , T2 G1 हसडिबकोपाख्याने सात्यकिडिब-कयुद्धम् , M2 4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds2 308 , T1 236 , T2 G1 238 ; T4 205 , G2 231 , G4 230 ; G5 237 , M 200

(L 3342) Dn युद्धे च , Ds2 D6 G1 2 4 5 M1 3, 4 युद्धे सु (for युद्धेषु). M2 युद्धे वृद्धौ सुनिर्वृतौ (for ᵇ). — (L 3343) T1 -जर्जर- (for जरित) Ds2 T1 2 G1, 4 5 M4 -शिरोरुहौ (for °धरौ) — (L. 3345) T2 महावीरौ

राक्षसेन्द्रं दुरात्मानं हिडिम्बं पुरुषादकम् ॥
हिडिम्बो राक्षसेन्द्रस्तु भक्षयन्सर्वतो नरान् ।
अतिप्रवृद्धो दुष्टात्मा लम्बबाहुर्महाहनुः ॥
लम्बोदरो विरूपाक्षः पिङ्गकेशविलोचनः । [3350]
श्येननासो महारौद्र ऊर्ध्वरोमा महाभुजः ॥
पर्वताकारगात्रश्च दीर्घदंष्ट्रः शशाननः ।
लम्बोदरो दीर्घदन्तो जगद्ग्रासकरः सदा ॥
उत्तुङ्गास्यो महोरस्को दीर्घग्रीवो गजोपमः ।
भक्षयन्मांसपिटकं पिबञ्शोणितसंचयम् ॥ [3355]
गजान्गजैः समाघ्नानो हयैरश्वान्नृपोत्तम ।
रथान्रथैः समाहत्य सादिनः सादिभिस्तथा ॥
मनुष्यान्स्वपुरो दृष्ट्वा नास्यग्रासं चकार सः ।
कांश्चिद्धत्वा महाराज वृष्णिपालान्समन्ततः ॥
भक्षयामास सहसा हिडिम्बः पुरुषादकः । [3360]
यान्पश्यति पुरो रक्षस्ताञ्जघान विरूपधृक् ॥
भक्षयन्नपरान्वृष्णीन्पादातान्राक्षसाधिपः ।

चिक्षेप सहसा कांश्चिद्धिडिम्बः पुरुषादकः ॥
अन्तकाले यथा क्रुद्धो रुद्रः प्राणभृतो नृप ।
क्षणेनैकेन सर्वांस्तान्भक्षयामास राक्षसः ॥ [3365]
केचिद्भीता दिशः प्रापुर्वृष्णयो वीर्यशालिनः ।
केचित्तु भक्षितास्तेन रक्षसा वृष्णिपुंगवाः ॥
कुम्भकर्णो यथा राजन्भक्षयामास वानरान् ।
निःशेषं वृष्णिसैन्यं तु चकार पुरुषादकः ॥
निश्चेष्टं वृष्णिसैन्यं तु स्थितं चित्रपटे यथा ॥ [3370]
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धौ वृद्धौ यादवपुंगवौ ।
धनुर्गृह्य महाघोरं राक्षसस्य पुरः स्थितौ ॥
यथा क्रुद्धस्य सिंहस्य मेषौ क्रुद्धतमाविव ।
व्यादायास्यं महद्रक्षस्तौ दृष्ट्वाथाभ्यधावत ॥
चिखादिषुर्विरूपाक्षः पातालतलसंनिभः । [3375]
पर्यधावत्ततो रक्षः खादत्खादत्कलेवरम् ॥
पूरयामासतुर्वीरौ शरैर्यदुवृषौ नृप ।
हिडिम्बास्यं महाघोरं व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥

(for °रङ्गे). T_1 महात्मना (for दुरा°) — (L 3347) Dn महात्मानं (for दुरा°) — (L 3350) Dn $T_{2.4}$ $G_{1\,2\,4\,5}$ M_{1-3} पिङ्गकेशो (for °केश-) — (L. 3351) D_6 T_4 ऊर्ध्वरेता (for °रोमा) — (L 3352) Ds_2 D_6 $T_{1.4}$ G_2 M_4 -वर्ष्मा, M_{1-3} वक्षाश् (for -गात्राश्) Dn Ds_2 T_4 G_2 शिवानन, $T_{1\,2}$ $G_{1\,2\,5}$ शवा°, $M_{2\,4}$ शता° (for शशा°) D_6 शीघ्रदंष्ट्र शितानन (for ^{b}) — (L 3353) Dn दीर्घदण्डो (for °दन्तो) Cal ed गजग्रास- (for जगद्ग्रास-) Ds_2 परस्तथा, D_6 $T_{2.4}$ $G_{1\,2\,4\,5}$ M -परः सदा, T_1 -परः सह (for -कर सदा). — T_2 om lines 3354–3357. — (L 3354) Ds_2 T_4 G_2 M उत्तुङ्गांसो, D_6 °ङ्गाङ्गो (for °ङ्गास्यो). — (L 3355) G_4 -पिण्याक (for -पिटकं) — (L 3356) Dn समाघ्नन्तं, D_6 °जघ्ने; T_4 °जघ्नु; Bom Poona eds. G(ed) °हत्य (for °घ्नानो) Ds_2 गजा नागै समाजग्मु, G_2 गजान्नागै समाजघ्ने (for ^{a}) Dn T_1 G_4 हयानश्वैर् (for हयैरश्वान्) — (L 3357) M सादिभि सादिनस्तथा (for ^{b}) — (L 3358) Dn_2 स्वपुरे, D_6 T_4 $G_{1\,2\,5}$ $M_{1\,2}$ स पुरो, T_2 पुरतो (for स्वपुरो) D_6 नान्य- (for चास्य-) G_4 करोति (for चकार) — (L. 3359) Ds_2 धृत्वा (for हत्वा) — G_1 om. lines 3360–3373 — (L 3360) D_6 T_4 G_2 च (T_4 स, G_2 हि) तदा (for सहसा) — T_2 om. lines 3361–3368. — (L 3361) Dn D_6 T_4 G_2 M यान्पश्यन्पुरतो रक्षस्, T_1 $G_{4\,5}$ यान्पश्येत्पुरतो रक्षस्, Cal ed यानपश्यत्पुरो रक्षस् (for ^{a}). — (L. 3362) D_6 T_4 G_2 M यादवान् (for पादातान्) Dn Cal ed पादातान्राक्षसेश्वर.; Ds_2 T_1 $G_{4\,5}$ यादवान्राक्षसेश्वर (for ^{b}) — (L 3364) D_6 रुद्रस् (for क्रुद्धो) Dn रौद्र. (for रुद्र) D_6 तथा प्राणभृतां नृप (for ^{b}) — (L 3366) M स्म (M_3 तु) धावन्ति (for दिश प्रापु). M राक्षसा (for वृष्णयो) — (L 3368) D_6 T_4 G_2 यथाकामं (for यथा राजन्). Dn T_1 G_4 हरिसैन्यमभक्षयत् (for ^{b}) — Dn $T_{1\,2}$ $G_{2\,4}$ M_4 om lines 3369 — (L 3370) Dn_1 T_1 G_5 $M_{3\,4}$ नि शेषं (for निश्चेष्टं) — (L. 3373) $T_{2\,4}$ $M_{2\,3}$ वृद्ध- (for क्रुद्ध-). Ds_2 G_2 मृगौ वृद्धतमाविव, D_6 महिषौ वृद्धतमाविव (hypermatic); M_1 मेषौ वृद्धतमाविह (for ^{b}) — (L 3374) Dn $T_{1\,2\,4}$ $G_{1\,2.4.5}$ $M_{3\,4}$ महारक्षस्, Ds_2 महाराज (for महद्रक्षस्) D_6 व्यादितास्यो महारक्षो (for ^{a}) Ds_2 T_1 तौ वृद्धावभ्यधावत, D_6 T_4 G_2 हिडिम्बो मानुषादकः (for ^{b}) — (L 3375) Dn Ds_2 M_2 विरूपाक्षं (for °क्ष) D_6 वृद्धौ दशादिशुर्वीरौ (sic), G_2 वृद्धौ चखादिषुर्वीरौ (for ^{a}) Dn D_6 T_4 G_4 -संनिभम् (for °भ') — (L. 3376) D_6 G_2 वृद्धौ (for रक्षः) Bom Poona eds ततो रक्ष पर्यधावत् (for ^{a}) Dn $G_{4\,5}$ M खादन्खादन्, T_2 °न्खादत् (for °त्खादत्) D_6 T_4 G_2 खादन्खादन्कलेवरान् (for ^{b}). — (L 3377) D_6 T_4 मुखम् (for

सर्वांस्तान्खादयामास देवशत्रुर्विरूपधृक् ।
धावति स्म ततो रक्षो व्यादितास्यं भयानकम् ॥ [3380]
तयोर्गृहीत्वा धनुषी बभञ्ज युधि सत्वरम् ।
बाहू प्रसार्य दुष्टात्मा राक्षसो विकृताननः ॥
वसुदेवं महीपालं राजानं वृद्धसेविनम् ।
ग्रहीतुं राक्षसश्रेष्ठो यतते नृपसंसदि ॥

हिडिम्ब उवाच ।

एष वां भक्षयिष्यामि वसुदेव नृपाधम । [3385]
उग्रसेन किमर्थं त्वं तिष्ठसे मत्पुरोऽधम ॥
आगच्छ प्रविशास्यं मे ग्रासभूतौ युवां मम ।
विधिना निर्मितौ वृद्धौ वसुदेव हरेः पितः ॥
बुभुक्षितः श्रमार्तश्च युद्धे त्वरितविक्रमः ।
मन्मुखान्नैव गच्छेतं प्रविशन्तौ त्वरान्वितौ ॥ [3390]
युवयोः शोणितं पीत्वा तृप्तिं यास्यामि निर्वृतः ।
खादामि च पुनर्मांसं वृद्धयोर्युवयोः सुखम् ।
इति ब्रुवंस्तदा क्रुद्धो व्यादितास्यो महाहनुः ।
धावति स्म तदा क्षिप्रं हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ॥
वसुदेवोग्रसेनौ च भीतौ विप्रेक्ष्य सर्वतः । [3395]
दिशोऽभ्यभजतां राजन्निःशस्त्रौ वृष्णिपुंगवौ ॥
एतस्मिन्नन्तरे दृष्ट्वा बलभद्रः प्रतापवान् ।
दृष्ट्वा च तौ तथाभूतौ वसुदेवोग्रसेनकौ ॥
वासुदेवं समादिश्य हंसं युध्यन्तमीश्वरम् ।
निर्गत्य चान्तरं तस्य राक्षसस्य दुरात्मनः ॥ [3400]
मा कृथाः साहसं रक्षो मुञ्चैतौ राजसत्तमौ ।
स्थितोऽस्मि युध्यतां रक्षो मया शत्रूञ्जिघांसता ॥
अहमेव हनिष्ये त्वां का चेयं तव भीषिका ।
इति ब्रुवाणं हलिनं विसृज्यैतौ महारणे ॥
महानयमसौ पुष्टो भक्षयाम्येनमग्रतः । [3405]
विदार्य पूर्ववद्वक्त्रं बलभद्रमुपाद्रवत् ॥
विसृज्य सशरं चापं राक्षसस्य पुरः स्थितः ।
मुष्टिं प्रगृह्य बलवान्स्फोटयन्बाहुमुत्तमम् ॥
हिडिम्बस्त्वथ दुष्टात्मा मुष्टिं कृत्वा महारवम् ।
जघान वक्षो रामस्य व्यादितास्य इवान्तकः ॥ [3410]
क्रुद्धोऽथ बलभद्रस्तु मुष्टिना तेन ताडितः ।
जघान मुष्टिना रामो राक्षसेन्द्रमनिन्दितः ॥
मुष्टियुद्धं समभवन्नरराक्षसवीरयोः ।

(for नृप) — (L 3378) D6 T2 4 G1 2 4 5 M3 4 हिडिम्बस्य (for °म्बास्यं) .— (L 3379) Dn2 T2 G1 4 5 वारयामास (for खाद°) — (L 3380) D6 T4 G2 धावत्येव , T1 °तस्तु (for °ति स्म) M3 व्यादितास्यो (for °स्यं) M4 व्यादितास्यो भयानक (for ^{b}) — (L 3381) Dn Cal ed ग्रसित्वा (for गृहीत्वा) D6 G2 गृहीत्वा धनुषी रक्षो (for ^{a}) — (L 3382) Ds2 बाहुं (for बाहू) Dn Cal ed प्रसार्य बाहू दुष्टात्मा (for ^{a}) — (L 3383) D6 G2 4 M1 -सेवितम् (for °नम्). — (L 3384) Dn रक्षसां (for राक्षस-). — G4 हिडिम्बक (for हिडिम्ब) — (L 3385) D6 T1 4 त्वां (for वां) Ds2 वसुदेवं त्वया सह (for ^{b}) —(L 3386) G1 तिष्ठसे मत्पुरे मम ; M1 °से मत्पुरोगमः (for ^{b}) — (L 3387) Dn1 G1 5 आगत्य (for °च्छ). D6 [ए]तर्हि , G2 [ए]तद्धि (for [आ]स्यं मे) T4 आगच्छ प्रविशेतां हि (for ^{a}). — (L 3388) Dn2 D5 T1 2 G1 2 4. 5 M4 विधिना निर्मितो वृद्धो M3 °ना निर्मितौ युद्धे (for ^{a}) T4 G4 M1 2 वसुदेवो (for °देव) Dn2 पिता (for पितः). Ds2 D6 वसुदेवो हरेः पिता (for ^{b}) — (L 3390) Dn T2 G1 5 M गच्छेतां , T4 °थाः (for °तं). D6 मन्मुखं नैव गच्छेथाः (for ^{a}) Ds2 प्रविशेत , M °शेता (for °शन्तौ) T1 2 त्वरान्वितः (for °न्वितौ) D6 T4 G2 प्रविशेथा विलम्बथ (for ^{b}) — (L 3392) Dn T1 2 युवयोर्वृद्धयो सुखम् (for ^{b}). — (L 3393) Ds2 D6 T4 G2 M रक्षो (for क्रुद्धो) Ds2 T1 4 व्यादितास्यं (for °स्यो) — (L 3396) Ds1 G(ed.) दिशि ह्यभ्राजितौ राजन् , D6 दिशो भजेतां राजेन्द्र ; M1. 2 दिशोऽन्वभूता राजेन्द्र (for ^{a}). — (L 3398) D6 M तथा भीतौ (for तथाभूतौ) — (L 3399) Dn T1 2 4 G1 4. 5 M वासुदेवे (foo °देवं) Dn1 ईश्वर , Dn2 D6 T1 2. 4 G1 2 4. 5 M °रे , Ds2 G(ed) °र (for °रम्) — (L 3401) M3 सङ्गरं (for साहसं) Ds2 T1 मुञ्चतौ ; D6 T4 मुक्त्वैतौ ; M मुच्येतां (for मुञ्चैतौ) T2 G1 4 5 नृप- (for राज-) — G3 om lines 3402–3403 — (L 3402) D6 मया शत्रुजिघांसया (for ^{b}) — (L 3404) T1 तौ विसृज्य (for विसृज्यैतौ) — (L 3405) Dn दृष्टो , Ds2 T1. 2 4 G1 2. 4 5 M4 दुष्टो , D6 भक्ष्यो (for पुष्टो) — (L. 3406) Dn2 विदार्यं पूर्वं वक्त्र च (for ^{a}). D6 T4 बलदेवम् (for °भद्रम्) G4 उपागमत् (for °द्रवत्). — (L. 3409) Dn T1 2 G1. 4 5 भयानकम् ; Bom. ed. भयानकाम् (for

युध्यतोर्युद्धरङ्गेषु नरराक्षससिंहयोः ।
तयोश्चटचटाशब्दः प्रादुरासीद्भयानकः ॥ [3415]
अथ राक्षसराजस्तु मुष्टिना राममाहवे ।
जघान वक्षोदेशे तु वज्रेणेव पुरंदरः ॥
अथ रामो बली साक्षान्मुष्टिं संवर्त्य यत्नतः ।
हिडिम्बं ताडयामास वक्षस्यमरविद्विषम् ॥
तलाभ्यामथ रामस्तु जघ्ने वक्त्रे स राक्षसम् ॥ [3420]
आहतस्तलघातेन हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ गतासुरिव राक्षसः ॥
तत उत्पत्य रामस्तु दोर्भ्यां संगृह्य राक्षसम् ।
आदाय बाहुवेगेन भ्रामयित्वा पदात्पदम् ॥
व्याविध्य सुचिरं रामो दर्शयन्नात्मनो बलम् । [3425]
उत्क्षिप्य राक्षसेन्द्रं तं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
गव्यूतिमात्रं चिक्षेप ततो देशाद्धलायुधः ।
गतासुरिव रक्षस्तु ततो देशान्निराक्रमत् ॥
ये केचिद्राक्षसास्तत्र हतशेषा महारणे ।
बलभद्रात्ततो भीता जग्मुश्चैव दिशो दश ॥ [3430]
अथ भगवानपि भास्करो रविः
संहृत्य तेजांसि सहस्ररश्मिः ।
अस्तं ययौ चक्षुरपि प्रजाना-
मीपत्तमश्चापि समाविवेश ॥
तस्मिन्प्रविष्टेऽथ समुद्रतोयं [3435]
प्रजापतौ विश्वमुखे जगद्गुरौ ।
नक्षत्रनाथः समुपाजगाम
संध्यातमोऽपि व्यनशन्नृपोत्तम ॥
प्रभातकाले नृपसत्तमा रणे
गोवर्धने किंनरगीतनादिते । [3440]
इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा
व्युपारमंस्तत्र रणोत्सवं नृप ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
उभौ तौ हंसडिभकौ रात्रावेव महागिरिम् ।
जग्मतुः सहितौ राजन्गोवर्धनमथो नृप ॥
अथ प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति । [3445]
गोवर्धनं जगामाशु केशवः केशिसूदनः ॥
शैनेयो बलभद्रश्च यादवाः सारणादयः ।
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नादितं बहुधा गिरिम् ॥
तस्योत्तरं नृपश्रेष्ठ पार्श्वं संप्राप्य यादवाः ।

महारवम्) Ds2 मुष्टिं कृत्य भयानकम् (for ^{b}) — (L 3412) Ds2 Bom. Poona eds G(ed) तेन (for रामो). Ds2 D6 T1 4 G4 M राक्षसेशम् (for °सेन्द्रम्) G2 राक्षसेशमनिन्दितम् (for ^{b}). — After line 3412, D6 T4 G2 ins an addl colophon [*Adhy no.* T4 206; G2 232] — M1 2 om line 3414 Before line 3414 D6 T4 G2 ins वैशंपायन —(L 3415) Dn1 Ds2 G2 -रङ्गेऽथ (for -रङ्गेषु) M1 -वीरयोः (for सिंहयो) —M3 om line 3416^{b} —(L 3417) D6 T4 M1 2 4 जघान वक्षसो देशे (for ^{a}) — (L 3419) Cal ed वक्षस्येवं महाद्विषम् (for ^{b}) — (L 3420) Dn Ds2 T1 2 G1 4 M1 वक्त्रे हत्वा , D6 T4 G2 M2–4 हत्वा वक्त्रे (for जघ्ने वक्त्रे) — (L 3422) M4 Bom Poona eds G(ed) वीर- (for इव) — (L 3423) G4 वक्त्रे हत्वा स राक्षसम् (for ^{b}) — (L 3424) Dn D6 T1 4 G1, 4 5 M1 बहु- (for बाहु-) — (L 3425) Ds2 T2 G1 2 4 5 व्याविध्यत् , M1 3 4 आविध्य ; M2 आविध्यत् (for व्याविध्य) T1 व्याविध्यदसुरं रामो (for ^{a}). — (L 3428) Dn Ds2 T1, 2 G1, 4, 5 गतासू राक्षसश्रेष्ठस् (for ^{a}) — (L. 3431) Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 अथांशुमाली भगवान्दिनेशः — (L. 3432) Dn D6 संभृत्य (for संहृत्य) — (L 3434) Ds2 तमो विवेश (for समावि°) — (L 3439) Dn T2 G1 2, 4 5 M2 नृपसत्तमो रणो , D6 T4 °मा रणं (for °मा रणे). — (L 3442) Dn2 G4 5 रणोत्सवे , D6 T4 M4 °त्सवान् (for °त्सव)

Colophon — *Mention of the Epic* · Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M. — *Adhy. name* . Dn हसडिभकवधे हिडिम्बपराभवः , Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम् , T1 हंसडिम्बकोपाख्याने बलभद्रेण हिडिम्बवधः ; T2 G1 4 हसडिबकोख्याने हिडिम्बवध , M2 4 हंसडिभकम्. — *Adhy no* · Dn Ds2 309 ; T1 237 , T2 G1 239 , T4 207 , G2 223 ; G4 334 , G5 238 , M1–3 202 , M4 201.

(L 3445) M3 [अ]भ्युद्यते (for °दिते) — (L 3447) D6 T4 G2 सारणाद्याश्च यादवा (for ^{b}) — G5 om. lines 3448–3450. — After line 3448, Ds2 Bom. Poona eds, G(ed.) ins .

निकषा यमुनां राजंस्ततो युद्धमवर्तत । [3450]
हंसेन डिभकेनाथ यादवैश्च समन्ततः ॥
उग्रसेनस्त्रिसप्तत्या शराणां नतपर्वणाम् ।
विव्याध हंसडिभकौ वसुदेवश्च सप्तभिः ।
सारणः पञ्चविंशत्या दशभिः कङ्क एव च ॥
निशठस्त्रिंशता राजन्सात्यकिश्चापि सप्तभिः । [3455]
अशीत्या विपृथू राजन्नुद्धवो दशभिः शरैः ॥
प्रद्युम्नस्त्रिंशता राजन्साम्बश्चापि च सप्तभिः ।
अनाधृष्टिस्त्वेकषष्ट्या शराणां नतपर्वणाम् ॥
एवं ते सहिता राजंश्चक्रुर्युद्धमदीनवत् ।
अत्यद्भुतं महाघोरं यादवाः सर्व एव च ॥ [3460]
चक्रुस्ताभ्यां महायुद्धं वासुदेवस्य पश्यतः ।
सर्वानथ महाराज यादवान्बलवत्तरान् ॥
तावुभौ हंसडिभकौ नृपांस्तान्प्रत्यविध्यताम् ।
प्रत्येकं दशभिर्विध्वा बाणैश्च कृतसंयतैः ।
जघ्नतुश्च शरैस्तीक्ष्णैरत्यर्थं यादवेश्वरान् ॥ [3465]
व्यथिताः सर्व एवैते वमन्तः शोणितं बहु ।
माधवे किंशुका राजन्पुष्पिता इव ते बभुः ॥
भीताश्च यादवा राजन्पलायनपरायणाः ॥
एतस्मिन्नन्तरे राजन्वनुदेवात्मजो नृप ।
वासुदेवो हली युद्धे प्रमुखे धन्विनो तयोः । [3470]
चक्रतुर्युद्धमतुलं स्कन्दशक्राविवाम्बरे ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धा यक्षा महर्षयः ।
विमानस्थाश्च ददृशुर्युद्धं देवासुरोपमम् ॥
ततः प्रादुरभूतां तौ भूतौ भूतेश्वरस्य ह ।
शूलिना प्रेषितौ युद्धे रक्षार्थं बलिनौ तयोः ॥ [3475]
हंसोऽथ वासुदेवश्च युद्धं चक्रतुरीश्वरौ ।
रामश्च डिभकश्चैव संयुक्तौ युद्धकाङ्क्षया ॥
विक्रान्ताः सर्व एवैते शस्त्रे ह्यस्त्रे तथा बले ।
शङ्खान्दध्मुः पृथग्राजन्स्वे स्वे सर्वे रथे स्थिताः ॥
अथ कृष्णो हृषीकेशः पाञ्चजन्यं महास्वनम् । [3480]
दध्मौ पद्मपलाशाक्षः सर्वान्विस्मापयन्निव ॥
अथ भूतौ महाघोरौ लम्बोदरशरीरिणौ ।
दुद्रुवतुर्महाराज शूलमादाय केशवम् ।
शूलेन पोथयां राजंश्चक्रतुर्यादवेश्वरम् ॥
ताभ्यां समाहतो विष्णुर्देवगन्धर्वसंनिधौ । [3485]

25** जग्मतु सहितौ राजन्गोवर्धनमथो गिरिम् ।
गोधनैरथ सैन्यैश्च नादितं बहुधा गिरिम् ॥

—(L 3449) Cal ed तस्येतर (for तस्योत्तर). G_2 प्रदेशं (for पार्श्व सं-) — G_5 om line 3451 —(L 3451) M [आ]-जौ (for [अ]थ). — G_2 om lines 3453–3458 D_6 om line 3453 —(L 3454) T_2 M कह्व (for कङ्क) —(L 3455) Ds_3 विराटस्, D_6 निशंठ, T_4 विशठ (for निशठस्) Cal ed निशठस्तु त्रिसप्तत्या (for ^{a}) D_6 हार्दिक्यश् (for सात्यकिश्) — D_6 om lines 3456–3458 —(L 3456) T_4 नवभि (for दशभि) —(L 3458) $M_{2\ 3}$ अथो वृष्ट्या (for त्वेकषष्ट्या) —(L 3459) T_2 एतेन (for एवं ते) D_6 बहवो (for सहिता) —(L 3462) Dn Ds_2 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ यादवान्बलदर्पितान् (for ^{b}) — G_3 om (hapl) lines 3463–3465. —(L 3463) T_4 नृपौ तान्, G_2 नृपतीन् (for नृपांस्तान्). M विध्येतां तान्नृपास्तदा (for ^{b}). —(L 3464) Dn निशित- (for च कृत-). D_6 -संनतै', T_2 $G_{1\ 4}$ -संयुगै ; G_2 -संस्कृतै- (for -संयतै) Ds_2 Cal. ed बाणैर्निशितकोमलैः (Cal ed. °सत्तमैः) (for ^{b}) —(L. 3465) D_6 G_2 अत्यन्तं (for °र्थं) —(L 3467) Ds_2 M_3 बहु (for बभु) D_6 G_1 किंशुका इव ते बहु (G_2 तेऽभवन्) (for ^{a}) —(L 3468) G_2 सर्वे चैव यदुश्रेष्ठा. (for ^{a}) D_6 T_4 G_2 -पराभवन् (for °यणा) —(L 3470) M_{1-3} वासुभद्रो (for °देवो) G_2 प्रमुखे धन्विनोर्थयौ, $G_{4\ 5}$ धान्विनौ प्रमुखे तयो (for ^{b}) —(L 3472) Ds_2 Bom Poona eds G(ed) तयोरेव (for ततो देवा'). G_2 M_4 यक्षा(M_4 सिद्धा)श्च परमर्षय. (for ^{b}) —(L 3474) Dn_1 M_4 भूतौ भूतेश्वरौ नृप, Dn_2 Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G दूतौ (D_6 भूमौ) भूतेश्वरौ नृप (for ^{b}) —(L. 3475) D_6 T_4 G_2 राजन् (for युद्धे) Dn_2 साह्यार्थं (for रक्षार्थं) Ds_2 T_2 बलिनोस्, M_1 °नस् (for °नौ) —(L 3477) D_6 वसन्तौ, $G_{1.\ 2}$ संयुतौ (for °क्तौ). —(L 3478) D_6 G_2 M विश्रुता ; T_4 विशून्या (for विक्रान्ता) G_3 शस्त्रैर्ह्यस्त्रैः (for शस्त्रे ह्यस्त्रे) T_2 महाबले (for तथा बले) G_2 ह्यस्त्रे शस्त्रे महाबले (for ^{b}) —(L 3479) G_2 शङ्ख (for शङ्खान्) Ds_2 G_3 हार्दं (for राजन्) D_6 शङ्ख दध्मुरथो राजन् (for ^{a}) —(L 3480) Dn_2 $T_{1\ 2}$ M तत (for अथ) —(L. 3483) D_6 T_4 G_2 शूलाव् (for शूलम्) Dn_2 केशवे, Ds_2 केवलम् (for केशवम्) —(L 3484) D_6 M चक्रतु. पुरुषोत्तमम् (for ^{b}) —(L 3486) D_6 T_4 G_2 M उत्पत्य (for उत्प्लुत्य). —(L.

ईषत्स्मिताधरो देवः किंचिदुत्प्लुत्य सत्वरम् ।
रथाद्रथिवरश्रेष्ठस्तौ प्रगृह्य जगत्पतिः ॥
भ्रामयित्वा शतगुणमलातमिव केशवः ।
कैलासं च समुद्दिश्य प्रचिक्षेप ततो हरिः ॥
तावेत्य तु गिरेः शृङ्गं कैलासस्य महामते । [3490]
दृष्ट्वा तत्कर्म देवस्य विस्मयं जग्मतुः परम् ॥
हंसश्च दृष्ट्वा तत्कर्म रोषताम्रायतेक्षणः ।
उवाच वचनं विष्णुं पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥
किमर्थं राजसूयस्य विघ्नं चरसि केशव ।
ब्रह्मदत्तो महीपालो यष्टा तस्य महाक्रतोः । [3495]
करं दिश यथायोगं यदि प्राणान्प्रकाङ्क्षसे ॥
अथ चेत्त्वं क्षणं तिष्ठ ततो ज्ञात्वा करं बहु ।
ददासि नन्दपुत्र त्वं ततो यष्टा स मे गुरुः ॥
ईश्वरोऽहं सदा राज्ञां देवानामिव शूलधृक् ।
एवं ते वीर्यविभवं नाशयिष्यामि संयुगे ॥ [3500]
इत्युक्त्वा सशरं चापं सालतालोपमं नृप ।
आकृष्य च यथाप्राणं नाराचेन स केशवम् ।
ललाटे चिक्षिपे हंसो ललाम इव सोऽभवत् ॥
उवाच सात्यकिं कृष्णो रथं वाहय मे प्रभो ।
दारुकं पृष्ठवाहं तं कृत्वा केशव ईश्वरः ॥ [3505]
अथ तेन समादिष्टः सात्यकिर्वाहयन्रथम् ।
मण्डलानि बहून्याजौ दर्शयामास सत्वरम् ॥
अथ विद्धो दृढं तेन शरेण हरिरीश्वरः ।
आग्नेयमस्त्रं संयोज्य शरे कस्मिंश्चिदीश्वरः ।
उवाच हंसं राजेन्द्र सात्यकिं प्रेषयन्हयान् ॥ [3510]
अनेन त्वां दहाम्यद्य यदि शक्नोषि वारय ।
अलं ते बहुयुद्धेन क्षत्रियोऽसि सदा शठ ॥
मत्तश्चेत्करमिच्छंस्त्वं दर्शयाद्य पराक्रमम् ।
यतयो बाधिता हंस पुष्करे संस्थितास्त्वया ॥
शास्ता त्वं खलु विप्राणां स्थिते मयि नराधम । [3515]
स्थिते मयि जगन्नाथे हत्वा क्षत्रियकण्टकान् ॥
शास्तास्म्यथोऽसतां लोके दुष्टानां ब्रह्मविद्विषाम् ।
शापेन यतिमुख्यानां हत एव पुराधम ॥
मृत्यवे त्वां निवेद्याद्य रक्षिता ब्राह्मणानहम् ।
इति ब्रुवंस्तदस्त्रं तु मुमोच युधि केशवः । [3520]
तदस्त्रं वारुणेनाथ हंसोऽपि प्रत्यषेधयत् ॥

3487) D_6 T_4 G_2 M रथ- (for रथि-) Ds_2 Bom Poona eds G(ed) जनार्दन॰ (for जगत्पति) — (L 3488) D_6 G_2 मालामिव स केशव॰ (for ^{b}). — (L 3490) Ds_2 D_6 T_4 $G_{1-3, 5}$ तावुपेत्य (for तावेत्य तु) Dn शृङ्गात् (for शृङ्गं) Dn महीभृत॰ , D_8 महामती , G_2 समाहतौ (for महामते). — (L 3491) Ds_2 दृष्ट्वा देवस्य तत्कर्म (for ^{a}) — (L 3493) Ds_2 हंसः ; D_6 T_4 G_2 काले (for विष्णुं). Ds_2 D_6 $T_{1, 2, 4}$ G_{1-3} M शृण्वतां (for पश्यतां). — (L 3494) D_6 राजयज्ञस्य (for °सूयस्य). G_5 विघ्नं गर्यैसि केशव (for ^{b}) — (L 3495) G_2 कर्ता (for यष्टा) — (L 3496) Dn_2 यथायोग्यं (for °गं) Ds_2 हि रक्षसि , T_1 प्ररक्षसे (for प्रकाङ्क्षसे) — (L 3497) D_6 तिष्ठेस् (for तिष्ठ) — (L 3498) $M_{1, 2}$ -सुत (for -पुत्र) Ds_2 ददासि त्वं नन्दपुत्र , M_3 गृह्णामि त्वां नन्दसुत (for ^{a}). — (L 3499) Ds_2 D_6 $T_{1, 4}$ G_2 शूलभृत् (for °धृक्). — (L 3500) T_1 G_4 M एष (for एवं) Ds_2 D_6 T_4 G_2 एष ते वीर्यमतुलं (for ^{a}) G_3 $M_{3, 4}$ संगरे (for संयुगे) — (L 3501) G_5 -तालसमं (for -तालोपमं) — (L 3502) D_6 G_2 विकृष्य (for आ°) $T_{1, 4}$ G_5 यथाप्राणान् (for °प्राणं) — (L 3503) D_6 M ऽपतत् (for ऽभवत्). — (L 3505) G_2 दारुकं पृष्ठत॰ कृत्वा (for ^{a}) G_2 इति (for कृत्वा) Dn_1 केशवम् , Bom Poona eds G(ed) देश तम् (for केशव) $T_{1, 2}$ $G_{1, 3}$ ईश्वरम् (for °र). Ds_2 कृत्वा देशं त्वमीश्वर (for ^{b}) — Cal ed om (hapl) lines 3506–3508 — (L 3508) Dn_2 [आ]विद्धो (for विद्धो) G_2 रथेन (for शरेण) — (L 3509) Poona ed शर (for शरे) Ds_2 D_6 $T_{1, 4}$ G_2 अव्यय (for ईश्वर) — Dn om. line 3510 — (L 3510) D_6 सात्यकि (for °किं). T_4 प्रेरयन् (for प्रेष°) M_{1-3} हये (for हयान्) Ds_2 सात्यकिं प्रेरयन्रणे , M_4 °किं प्रेषयद्धये (for ^{b}) — (L 3511) Ds_2 दहे पाप (for दहाम्यद्य) Dn Ds_2 $G_{2, 4, 5}$ शक्तोऽसि (for शक्नोषि) — (L 3512) Ds_2 D_6 $T_{1, 2, 4}$ $G_{1, 3-5}$ M बद्ध बद्धेन , G_2 बहु ब° (for बहुयु°) — (L 3513) $G_{1, 4}$ M_4 इच्छेस्त्वं (for इच्छंस्त्वं) T_1 यो मत्त॰ करमिच्छेस्त्वं , G_3 ततश्चेत्करमिच्छेस्त्वं (for ^{a}) — G_5 om lines 3514–3516. T_2 G_1 om line 3515 — (L 3515) D_6 नराधिप (for °धम) — (L 3518) Dn $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ नराधम ; Ds_2 G(ed) नृपा° (for पुरा°) — T_1 om (hapl) lines 3519–3523 — (L 3520) M_1 इदं (for इति). — D_6 om (hapl) lines 3521–3526 — (L. 3521) T_4 M_{1-3} [आ]शु (for [अ]थ). M ऽथ (for ऽपि). — (L 3523) T_2 महारौद्रे (for

वायव्यमथ गोविन्दो मुमोच युधि हंसके ।
तदस्त्रं वारयामास माहेन्द्रेण नृपोत्तम ॥
अथ माहेश्वरं कृष्णो मुमोचात्युग्रमाहवे ।
रौद्रेण तत्ततो हंसो वारयामास तत्क्षणात् ॥ [3525]
गान्धर्वं राक्षसं चैव पैशाचमथ केशवः ।
ब्रह्मास्त्रमथ कौबेरमासुरं याम्यमेव च ॥
छित्त्वास्यैतानि हंसस्तु मुमोच युधि सत्वरम् ।
वारणार्थं तदस्त्राणां चतुर्णां माधवस्य ह ॥
अथ ब्रह्मशिरो नाम घोरं शत्रुविनाशनम् । [3530]
मुमोच हंसमुद्दिश्य केशवः क्रोधमूर्छितः ।
हंसोऽपि तेन राजेन्द्र वारयामास तं शरम् ॥
यमुनाप उपस्पृश्य देवदेवो जनार्दनः ।
अस्त्रं वैष्णवमादाय शरे सुनिशिते हरिः ।
योजयामास भूतात्मा भूतभावनभावनः ॥ [3535]
येन देवा रणे हत्वा राज्यमापुः पुरासुरान् ।
तदस्त्रं योजयामास वधार्थं तस्य भूपतेः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
अथ भीतो महारौद्रमस्त्रं दृष्ट्वा नृपोत्तम ।
हंसो राजा महाराज निश्चेष्ट इव संबभौ ॥
उत्प्लुत्य स रथात्तस्माद्यमुनामभ्यधावत । [3540]
यत्र कृष्णो हृषीकेशः कालियं बलशालिनम् ॥
ममर्द च महाघोरं यावत्पातालसंस्थितिः ।
तावद्दीर्घं महानीलं कालाञ्जननिभं महत् ॥
तस्मिन्ह्रदे महाघोरे पपाताथ स हंसकः ।
हंसे पतति तस्मिंस्तु महान्रावो बभूव ह । [3545]
गिरीणां पात्यमानानां समुद्र इव वज्रिणा ॥
रथादुत्प्लुत्य कृष्णोऽपि तस्योपरि पपात ह ।
देवदेवो जगन्नाथो जगद्विस्मापयन्निव ।
प्राहरत्तं महाबाहुं पादाभ्यामथ केशवः ॥
पादक्षेपं ततस्तस्माल्लब्ध्वा हंसो नृपोत्तम । [3550]
ममार च नृपश्रेष्ठ केचिदेवं वदन्ति हि ॥
अन्ये पातालमायातो भक्षितः पन्नगैरिति ।
अद्यापि नैव राजेन्द्र दृष्ट इत्यनुशुश्रुमः ॥
यथापूर्वं जगन्नाथो रथं समुपजग्मिवान् ॥

माहेन्द्रेण) — (L 3524) Cal ed मुमोचास्त्रं महाहवे (for ^{b}) — (L. 3525) Dn2 रौद्रेण तत्तो हसो वा (for ^{a}). Dn G5 तत्क्षणम् (for °णात्) — (L. 3528) Ds2 T1 2 4 G M चत्वारि (for छित्त्वास्य) — (L 3529) G1 2 वारुणास्त्रं (for वारणार्थं) — (L 3530) Ds2 G(ed) घोरं (for नाम) Dn अस्त्र-, G4 अस्त्रं (for शत्रु-) Ds2 G(ed) अस्त्रं शत्रुविनाशकम्; G1 5 घोरमस्त्रं विनाशकम् (for ^{b}) — (L. 3531) Ds2 देवदेवो जनार्दनः (for ^{b}) — After line 3531, Bom Poona eds G(ed) ins

26** योजयामास तद्धंसे महाघोरपराक्रमम् ॥
अथ भीतो महारौद्रमस्त्रं दृष्ट्वा नृपोत्तम ।

— Ds2 om lines 3532–3534 — (L 3533) D6 G3 यमुनायाम् (for °नाप) — (L 3534) Dn सं- (for सु-) M4 शरैः सुनिशितैर्हरिः (for ^{b}) — (L 3535) Ds2 तद्धंस (for भूतात्मा) Ds2 महाघोरपराक्रमम् (for ^{b}) — Ds2 om lines 3536–3537 — (L 3536) M3 4 जित्वा (for हत्वा). G3 सुरा. (for [अ]सुरान्)

COLOPHON. — *Mention of the Epic* Ds2. — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1, 2 4 G M — *Adhy. name* Dn हंसडिभके हंसकेशवयुद्धम्; Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्; T1 G3 कृष्णहंसयुद्धम्, T2 G1 हसडिभकोपाख्याने कृष्णहंसयुद्धम्; M2. 4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds2 310, T1 G3 233, T2 G1 240, T4 208, G2 234, G4 235; G5 239, M1–2 203, M4 202

(L 3538) Dn Ds2 D6 M1 नृपोत्तमः (for °म) — (L. 3539) T4 G2 राजन् (for राजा) D6 हंसो राजन्महारावो (for ^{a}) — (L 3540) T4 उत्पत्य (for उत्प्लुत्य). D6 T2 G1 3–5 M1–3 अन्वधावत, M4 अनुधावति (for अभ्यधावत). — (L 3541) Dn1 T1 G5 कालियाहिं ममर्द ह; T2 G1 3 4 °यं हि ममर्द ह (for ^{b}) — (L 3542) D6 T4 M4 महाह्रदं (for ममर्द च) Dn T1 2 G महाह्रदं महारौद्रं; M1–3 शमयामास तद्घोरं (for ^{a}) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 -संस्थितम् (for °ति) — (L 3543) D6 ह्रदं घोरं; M2 महानीरं (for °नीलं) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 हि यत् (for महत्) — (L. 3545) T4 G4 समुत्पतत् (for बभूव ह) D6 महानाद. समुत्पतत् (for ^{b}) — (L 3547) T4 उत्पत्य (for उत्प्लुत्य) —(L. 3550) D6 पादाक्षेप (for पाद°). Dn T1 G1. 3–5 M4 नृपस् (for ततस्) Ds2 G1 M2–4 नृपोत्तमः (for °त्तम). — (L. 3551) Ds2 G3 नृपश्रेष्ठ. (for °श्रेष्ठ) D6 ममार नृपतिश्रेष्ठ ; G5 °र चक्रे यच्छ्रेष्ठ. (for ^{a}). G2 विशन्ति (for वदन्ति). —(L

हते तस्मिन्महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । [3555]
अकरोद्राजसूयं च तव पूर्वपितामहः ॥
यदि जीवेदसौ हंसः को नु मंस्यति तं क्रतुम् ।
स च सर्वास्त्रविन्नित्यं रुद्राल्लब्धवरः प्रभो ॥
क्षणादेव महाराज वार्तेयं गामगाहत ।
हतो हंसो हतो हंसः कृष्णेन रिपुमर्दिना ॥ [3560]
जगुर्गन्धर्वपतयो देवलोके दिवानिशम् ।
कृष्णेन लोकनाथेन विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यमुनाया ह्रदे घोरे कृष्णेनेति दिवानिशम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा निहतमत्युग्रं भ्रातरं वीर्यशालिनम् ।
बलदेवं परित्यज्य युध्यमानं महारणे ॥ [3565]
डिभको वीर्यसंपन्नो यमुनामनु जग्मिवान् ।
तमन्वधावद्वेगेन बलभद्रो हलायुधः ॥
हंसो हि यत्र पतितस्तत्रासौ निपपात ह ।
यमुनायां महाराज विलोड्य जलसंचयम् ॥
अतिक्रुद्धोऽथ डिभको भ्रामयित्वा जलं बहु । [3570]
उन्मज्योन्मज्य सहसा निमज्य च पुनः पुनः ।
न ददर्श तदा राजन्भ्रातरं वीर्यशालिनम् ॥
उन्मज्याथ महाबाहुर्वासुदेवं विलोक्य च ।
उवाच वचनं राजन्डिभको वीर्यवत्तमः ।
अरे गोपकदायाद कासौ हंस इति स्थितः ॥ [3575]
वासुदेवोऽपि धर्मात्मा यमुनां पृच्छ राजक ।
इत्यब्रवीत्प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ॥
तच्छ्रुत्वा यमुनां भूयः प्रविश्य डिभकः किल ।
बहुप्रकारमुद्वीक्ष्य भ्रातरं भ्रातृवत्सलः ॥
विललाप ततो राजा डिभको भ्रान्तमानसः । [3580]
क नु गच्छसि राजेन्द्र विहायैकमबान्धवम् ॥
कुतो भ्रातरितो गच्छेः परित्यज्यैव मामिह ॥
विलप्यैवं नृपश्रेष्ठ डिभको भ्रातृवत्सलः ।
आत्मत्यागे मनः कुर्वन्यमुनाया महाह्रदे ॥
निमज्योन्मज्य सहसा मरणे कृतनिश्चयः । [3585]
हस्तेन जिह्वामाकृष्य भूयो भूयो विलप्य च ॥
ततः समूलामाकृष्य जिह्वां साहसकृत्स्वयम् ।
ममारान्तर्जले राजन्डिभको नरकाय वै ॥
गते नराधमे हंसे डिभके च तदा हते ।
अगमत्पुण्डरीकाक्षो भूतान्विस्मापयन्निव ॥ [3590]

3553) Dn अथ (for अद्य) T_1 [अ]पि (for [अ]नु-) — (L 3554) D_6 स्वमुप- (for स°) — (L 3557) Ds_2 अयं (for असौ) Dn Ds_2 D_6 नमस्यति ; M नु मंस्येत (for नु मंस्यति). — (L. 3558) T_2 om 3558[b]–3559[a] M प्रभु· (for प्रभो) — (L. 3559) D_6 T_4 जगन्नाथो (for महाराज) — (L. 3560) Cal ed ह्रदे दैत्य (for the second हतो हंसः) D_6 T_4 G_2 ततो हंसो हत इति (for [a]). D_6 $T_{2\,4}$ $G_{1\,3\,5}$ -घातिना (for -मर्दिना) G_2 कृष्णेन परिघातिना (for [b]). — (L 3561) G_2 दयानिधिम् (for दिवानिशम्) — Cal ed om (hapl) lines 3562–3563. — (L 3563) M_1 हंसो हतश्च (for घोरे कृष्णेन) Dn Ds_2 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ हंसो निहत इत्यपि (for [b])

COLOPHON —*Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn D_6 $T_{1\,2\,4}$ G M — *Adhy name* · Dn T_2 G_{1-3} M_3 हंसवध· ; M_2 हंसडिभकम्. — *Adhy. no* · Dn 311, T_1 G_3 239, T_2 G_1 241, T_4 209, G_2 235; $G_{4\,5}$ 240; M_{1-3} 204; M_4 203.

— (L 3564) Ds_2 इत्येवं (for अत्युग्रं). M_3 पितरं (for भ्रा°) — (L 3565) Ds_2 बलभद्रं (for °देवं). — (L. 3566) D_6 T_4 G_2 उप-, T_2 G_1 अपि (for अनु). — D_6 T_4 G_2 om lines 3568–3571 — (L 3568) M_{1-3} हंसो यत्र निपतति (for [a]) M_3 तत्रासौ न्यपतन्नृपः (for [b]) — (L 3569) Dn_1 विलोम, T_2 °ल-, G_1 °ल्य, $M_{1\,2}$ विक्षोभ्य (for विलोड्य) —(L 3570) M जले (for जलं) —G_3 om lines 3572–3573 — (L 3574) D_6 G_5 M_4 वीर्यसत्तमः (for °वत्तम.). — (L 3575) Dn_1 G_2 गोपाल- (for गोपक) — (L 3579) Cal. ed सर्वतो (for भ्रातरं) T_2 G_1 -वत्सलम् (for °ल) — $M_{1\,2\,4}$ om (hapl) lines 3580–3583 — (L 3580) T_2 -चेतन. (for -मानसः). — (L 3581) T_1 परं बलम् (for अबान्धवम्) G(ed.) विहायैनमबान्धवः (for [b]). — T_4 om lines 3582–3583. — (L 3582) D_6 G_2 M_3 केवलम् (for मामिह). — G_3 om lines 3684–3585 — (L 3587) Ds_2 T_2 $M_{1,\,3\,4}$ समूलम्, D_6 च मुखम् (for समूलाम्) — (L 3588) Dn_1 [अ]न्तर्जलं, D_3 T_2 G_2 तज्जले; Cal ed स जले (for [अ]न्तर्जले). G_3 तस्मिन्नराधमे हंसे (for [a]) — (L. 3589) Dn

कुशलं गोधनस्यैवं सर्वकालेषु केशव ॥ [3620]
रक्षणात्तव देवेश सदा कुशलिनो वयम् ।
सगोधनाः सवत्साश्च नीरोगा एव केशव ॥
एकमेव सदा दुःखं न त्वां द्रक्ष्याम केशव ।
यदेतत्केवलं दुःखमिति मे धीयते सदा ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमादि विलप्यन्तं गच्छेत्याह स केशवः । [3625]
मातरं पुनराहेदं मातर्गच्छ गृहं प्रति ॥
ये च त्वां कीर्तयिष्यन्ति ते च स्वर्गमवाप्नुयुः ।
ये केचित्त्वां नमस्यन्ति ते मे प्रियतराः सदा ॥
मद्भक्ताः सर्वदा सन्तु गच्छेत्याह च तां हरिः ।
यशोदा नन्दगोपश्च जग्मतुः स्वगृहं किल ॥ [3630]
ततः कृष्णो हृषीकेशो यादवैर्वृष्णिभिः सह ।
गन्तुमैच्छत्तदा विष्णुः पुरीं द्वारवतीं किल ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

गच्छन्नथ महाविष्णुः पुष्करं प्राप्य यादवैः ।
अपश्यन्मुनिमुख्यांस्तु पुष्करस्थान्नृपोत्तम ॥
ते समेत्य महादेवमृषयो वीतमत्सराः । [3635]
अर्घ्यादिसमुदाचारं कृत्वैनं यादवोत्तमम् ।
प्रोचुर्विश्वेश्वरं विष्णुं भूतभव्यभवत्प्रभुम् ॥
अत्यद्भुतमिदं विष्णो तव वीर्यं जनार्दन ।
येन तौ निहतौ युद्धे हंसो डिभक एव च ॥
यो विचक्रो दुराधर्षो देवैरपि सुदुःसहः । [3640]
संगरे निहतो देव दुःसाध्य इति नो मतिः ॥
क्षेमो नः सर्वकार्येषु चरतां तप उत्तमम् ।
त्वत्प्रसादाज्जगन्नाथ चरामस्तप उत्तमम् ॥
निष्कल्मषा भविष्यामस्तव संस्मरणाद्धरे ।
त्वं हि सर्वस्य दुःखस्य हर्ता त्वां ध्यायतां सदा ॥ [3645]
त्वदनुस्मरणं जन्तोः सदा पुण्यप्रदं प्रभो ।
त्वं हि नः सततं धाता विधाता तपसो हरे ॥
त्वमोंकारो वषट्कारस्त्वं यज्ञस्त्वं पितामहः ।
त्वं ज्योतिर्ब्रह्मणो मूर्तिस्त्वं ब्रह्मा रुद्र एव च ॥
प्राणस्त्वं सर्वभूतानामन्तरात्मेति शब्दयसे । [3650]
उपास्यः सर्वभूतानां यज्ञैर्दानैर्जगत्पते ॥
नमो विश्वसृजे देव नमस्ते विश्वमूर्तये ।
पाहि लोकमिमं देव हत्वा ब्रह्मद्विषः सदा ॥
स तथेति हरिर्विष्णुर्ययौ द्वारवतीं पुरीम् ।
अवसद्वृष्णिभिः सार्धं स्तूयमानः स मागधैः ॥ [3655]
इयं च देवदेवस्य चेष्टा हि जनमेजय ।

---

ref. G_3 om (hapl.) lines 3625–3628 —(L 3625) D_6 एवमादिषु जल्पन्तं (for ^{a}) —(L 3026) G_4 गृहानिति (for गृहं प्रति) —(L 3628) D_6 G_2 प्रियकरा, G_5 प्रीततरा (for प्रिय°) —(L 3629) G_2 सन्तु ते धनिनश्चैव (for ^{a}) — After line 3629, Dn T_4 ins.:

27** इत्युक्त्वा पितरौ देवो वासुदेवः सनातन ।
गाढमालिङ्ग्य तौ प्रीतौ प्रेषयामासः केशवः ॥
[T_4 om line 2]

While G_2 ins after line 3629:

28** इति श्रुत्वा च तद्वाक्यं कृष्णाद्भक्तिपुर सरम् ।

—(L 3630) Dn G_3 प्रति, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ नृप (for किल) Ds_2 जग्मतु स्वगृहान्नृप (for ^{b}) —(L. 3631) Dn यादवैः सह वृष्णिभि (for ^{b}) —(L 3632) D_6 T_4 G_2 प्रति (for किल) — After line 3632, Dn Bom. Poona Cal eds, G(ed.) ins:

29** य एतच्छृणुयान्नित्यं पठेद्वापि समाहित. ।
पुत्रवान्धनवांश्चैव अन्ते मोक्षं च गच्छति ॥

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2. — *Mention of Khila* Dn D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M — *Adhy name* Dn यशोदानन्दगोपबलभद्रकृष्णसमागमः; Ds_2 कृष्णनन्दगोपसमागम, $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3}$ गोवर्धनगिरौ (T_2 G_1 गोवर्धने) नन्दगोपयशोदाबलभद्रकृष्णसमागमः; M_4 हंसडिभकम् — *Adhy. no* Dn 314, Ds_2 312, T_1 G_3 241; T_2 G_1 243; T_4 211, G_2 237, G_4 240, G_4 242; M_{1-3} 206; M_4 205

—(L 3633) D_6 महाबाहु (for °विष्णु) —(L 3635) Dn समेता (for °त्य) —(L 3636) D_6 T_4 M कृत्वैनं यादवेश्वरम् (for ^{b}) —(L 3638) G_1 महाविष्णो (for इदं विष्णो) —(L 3640) D_6 G_2 दैवतैरपि दु सहः (for ^{b}) —(L 3641) $M_{1\ 2}$ दुःसाध्यमिति मे मतिः (for ^{b}) —(L 3642) G_2 क्षेमं (for क्षेमो) —Dn T_1 G $M_{3\ 4}$ om. line 3643 —(L. 3644) Ds_2 निष्कल्मषो भविष्यामि (for ^{a}) —(L. 3645) M_{1-3} त्वं हि दुःखस्य सर्वस्य (for ^{a}) —(L 3650) G_5 om (hapl.) lines 3650^b–3657^a Dn Ds_2 $T_{1,2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ कथ्यसे, D_6 T_4 G_2 शब्दितः (for शब्दयसे).

प्रोक्ता ते पृच्छते राजन्कि भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

Colophon

32

After 107 18, Dn D_6 Bom Poona eds. G(ed) ins :

ततःप्रभृति सा देवी काममोहं गता विभो ।
देव्यास्तु वचनं स्मृत्वा संस्मरन्ती पतिं तदा ॥
निद्रां न भजते रात्रौ न दिवा भोजनं तथा ।
स्मरन्ती पतिभावं सा विललाप नृपात्मजा ॥
निन्दन्ती शशिनं नाके सेवती न च चन्दनम् । [5]
सा बाला मोहिता राजन्कामेन परिपीडिता ॥
उपचर्यन्ति तां सख्यो विज्वरामपि सज्वराम् ।
तप्यते हृदयं तस्या लेपितं चन्दनेन च ॥
कपोले पाण्डिमा चिह्नं नेत्रे जलसमन्विते ।
जृम्भणं च तथा स्वापो देहे तस्या व्यवर्धत ॥ [10]
पद्मिनीकन्दचूर्णानि शीतलानि मुहुर्मुहुः ।
क्षिपन्ति सख्यो हृदये पीडिते मन्मथाग्निना ॥
व्यजनानि प्रकुर्वन्ति पृच्छन्ति च पुनः पुनः ।
का व्यथा किं शरीरं ते किमिदं तव भामिनि ॥
किं तुभ्यं रोचते देवि तदाख्याहि वरानने । [15]
कस्मादिदं समुत्पन्नं दुःखसाध्यं मनोरमे ॥
त्वन्मनोनुगतं वाक्यं वदन्त्येतास्तु सारिकाः ।
शुका नीलतमाः सुभ्रु पठन्ति हि पुमानिव ॥
प्रह्लादजननं वाक्यं किमर्थं नाद्य भाषसे ।
तव तातो महावीरो देवानामपि दुर्जयः ॥ [20]
तस्याग्रे तिष्ठते कोऽपि न भूमौ वरवर्णिनि ।
बलेः पुत्रो महावीरो बाणो हि दुरतिक्रमः ॥
जित्वामरावतीकं च नगरं शोणिताह्वयम् ।
यत्र सतिष्ठते देवः शूलहस्तो महेश्वरः ॥
पुत्रोऽयमिति जानीहि गिरिजां योऽब्रवीद्धरः । [25]
बाणं प्रति महादेवस्तव तातमुपे शृणु ॥
का व्यथेति मुखे चेदं नासाग्रं च विराजते ।
नीहारबिन्दवः पद्मे राजन्ते शरदागमे ॥
संपूर्णचन्द्रप्रतिमं मुखं चन्द्रो यथा घने ।
न शोभते तु विच्छायं किमर्थं कारणं वद ॥ [30]
श्वासान्मुञ्चसि बाले त्वं न रतिं यासि भावतः ।
गृहाण भोजनं दिव्यं यत्ते मनसि वर्तते ॥
ताम्बूलं रोचते पूर्वं तत्किमर्थं न गृह्यते ।
मिष्टानि यानि वस्तूनि दुर्लभानीतरैर्जनैः ।
गृहाण देवि उत्तिष्ठ वद पीडां शरीरजाम् ॥ [35]
इति कोलाहलं श्रुत्वा उषा वेश्मसमुद्भवम् ।
दासीभिः कीर्तितं तत्र मातुरग्रे पृथक्पृथक् ॥
राजपुत्री यदा देवि समायाता गृहे सती ।
जलक्रीडाविहाराच्च मूकेव परिलक्ष्यते ॥
अतो दासीजना देवि वदामस्त्वां वयं जनाः । [40]
को मोहः किमिदं मौनं कः स्वापो म्लानता कथम् ।
विचार्य भिषजो देवि दिश्यन्तां कष्टशान्तये ॥

—(L 3651) T_4 M_2 जन्तूनां (for -भूतानां). —(L 3655) D_6 समागतैः, G_2 सदा गणै. (for स मागधै·) —(L 3657) Dn T_4 अन्यत् (for भूय) G_2 Poona ed G(ed) किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि (for ^{b}).

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M. — *Adhy name* Dn द्वारकाकृष्णप्रत्यागमनम्, Ds_2 T_2 $G_{1\ 3}$ वासुदेवस्तुत्यनन्तरं द्वारकाप्रवेश ; T_1 वासुदेवद्वारकाप्रवेश M हंसडिभकम्. — *Adhy no* · Dn 314, Ds_2 313, T_1 G_3 242; T_2 G_1 344, T_4 212; G_2 238; G_4 245, G_5 243; M_{1-2} 207; M_4 206.

32

(L 2) D_6 देव्या वचन सस्मृत्य (sic) (for ^{a}) —(L. 3) D_6 लभते (for भजते) D_6 भजेत् (for तथा). —(L. 5) D_6 सेवन्ती (for °ती) —(L 8) D_6 तपते (for तप्यते). Dn लेपिते (for °तं). —(L. 13) Dn D_6 व्यजनानिलं (hypermetric) (for °नानि) D_6 स्पृशन्ति (for पृच्छन्ति). —(L 23) Dn D_6 जिता (for जित्वा) —(L 27) D_6 मुखं (for मुखे). D_6 Bom ed नासाग्रे —(L. 29) D_6 पूर्णश्चन्द्रो यथोषसि (for ^{b}). —(L 30) D_6 स (for तु). —(L 32) D_6 रोचते (for वर्तते) —(L 34) D_6 दुर्लभानीतरे जने (for ^{b}) —(L 38) Dn D_6 Poona ed.

शिरीषपुष्पसदृशं यच्छरीरं सुकोमलम् ।
तत्कथं सहते देवि व्याधिभारं वरानने ॥
इति श्रुत्वा तदा देवी सत्वरा हंसगामिनी । [45]
प्राप्य देशमुषा यत्र किमिदं कष्टलक्षणम् ॥
पल्लवाकृतिहस्तेन कोमलं तत्करं तदा ।
स्पृष्ट्वाङ्गुलीरनायासं स्फोटयामास भाविनी ॥
किमस्ति तव कल्याणि का व्यथा तव वर्तते ।
एते वैद्या. समागत्य पृच्छन्ति भवतीं हि तत् ॥ [50]

वैद्या ऊचुः ।

जलक्रीडां गता तत्र राजपुत्री सखीगणैः ।
पार्वत्याः क्रीडितं तत्र जानीमः श्रमसंभवम् ॥
श्रमाद् ग्लानिः समुत्पन्ना जृम्भणं च पुनः पुनः ।
स्वापश्च जायते तेन मा भयं कर्तुमर्हसि ॥

देव्युवाच ।

हृदये निहितं वैद्याश्चन्दनं हिमसंयुतम् । [55]
अमात्याः किमिदं शीघ्रं किमिदं बुद्बुदायते ॥
अतिदाहो महान्स्वेदः पिपासा न बुभुक्षते ।
प्रलाप एव किं तस्यां शाश्वतो ब्रूत निश्चितम् ॥

वैद्या ऊचुः ।

क्रीडाविहारे मिलिताः स्त्रीजना देवसंनिधौ ।
रूपेणाप्रतिमा देवी राजपुत्री च भाविनी । [60]
दृष्टिपातः कृतस्ताभिस्तेन पुत्र्यां व्यथाभवत् ॥
रक्षामन्त्रैस्तथा पीतैः सर्षपैस्तां कुमारिकाम् ।
पानीयैरभिषेकेण परा शान्तिर्भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा भिषजः सर्वे निवृत्ता नृपवेश्मतः ।
सूचयन्त पुनः सर्वे कामाभिप्रायजां व्यथाम् ॥ [65]
मातृपृष्टा वरारोहा चिरकालमुवाच सा ।
लज्जावती महाभागा मातरं रुदती भृशम् ॥
मातर्न रोचते नित्यं भाषणं न च भोजनम् ।
न चाप्युत्सवकं मातः सदाहं हृदयं शृणु ।
इत्युक्त्वा विरराामाथ ह्युषा नारी वराङ्गना ॥ [70]
सर्वाभिः स्त्रीभिरारब्धमन्योन्यं मुखवीक्षणम् ।
लज्जानुकारि नारीणां यौवनं हि भवेदिति ॥
इयं च राजकन्या हि भर्तृयोग्या किमुच्यते ।
पितुः प्रसादान्मातुश्च प्राप्नुयात्सदृशं वरम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

तत्रस्थाः परमा नार्यश्चित्रेण परमाद्भुताः ॥ [75]

33

After the ref of adhy. 108, all Mss. (except Ś1 Ñ1) ins :

अथ द्वारवतीं प्राप्य स्थिता सा भवनान्तिके ।
प्रवृत्तिहरणार्थाय चित्रलेखा व्यचिन्तयत् ॥
अथ चिन्तयती सा तु बुद्धिं वृत्तिविनिश्चिताम् ।
नारदं ददृशे तत्र ध्यायन्तमुदके मुनिम् ॥

G(ed) देवी (for देवि) — (L 41) D5 ग्लानता (for ग्ला°) — (L 42) D6 दिश्यन्ते (for °न्तां) —(L 47) D6 कमलाकृतिकस्तदा (for ^{b}) — (L 50) D6 समागम्य (for °त्य). — (L 53) Poona ed जृम्भणे (f[illegible] °णं) — (L 57) G(ed) खेद. (for स्वेद) — D6 वैद्य उवाच (for वैद्या ऊचुः) — (L 60) D6 भामिनि (for भाविनि) — (L 63) Dn D6 परां शान्तिं गमिष्यति (for ^{b}) — (L 67) D6 Bom. Poona eds रुदतीं (for °ती) — (L 69) D6 [अ]भ्युत्सवं (for [उ]त्सवकं) — (L. 72) Dn2 D6 G(ed) लत्तानुकारि नारीणां (for ^{a}) Bom. Poona eds. G(ed.) यौवने (for °नं).

Colophon. — *Mention of Khila*. Dn2, — *Adhy. name* Dn D6 बाणयुद्धम् Bom Poona eds बाणयुद्धे उषाविरह — *Adhy no* Bom. Poona eds. 117; G(ed) 175.

33

(L 2) V2 3 प्रवृत्तिं; D6 G(ed) प्राद्युम्नि (for प्रवृत्ति-). — (L 3) T1 साधु (for सा तु) D4 अथ सा चिन्तयन्ती तु (for ^{a}) K1 D2 बुद्धिं वृ(D2 बु)द्ध्यर्थनिश्रयाम्, K2 बुद्धिं वृद्धार्थनिश्चिता, K3 4 Dn D5 G1 बुद्धिवृ(Dn1 D5 G1 °बु)-द्ध्यर्थनिश्चयम्, Ñ2 V1.3 D1.3 4 6 बुद्धिं बुद्ध्यर्थनिश्चिताम् (D1 3.4 °श्चयम्; D6 °श्चिता), Ñ3 B1 D5 बुद्धिं वृद्ध्यर्थ-निश्चित(B1 °ता)म्; V2 B2.3 T4 बुद्धिवृद्ध्यर्थनिश्चिताम्, T1 G3

तं दृष्ट्वा चित्रलेखा तु हर्षेणोत्फुल्ललोचना । [5]
उपसृत्याभिवाद्याथ तत्र चाधोमुखी स्थिता ॥
नारदस्त्वाशिषं दत्त्वा चित्रलेखामथाब्रवीत् ।
किमर्थमिह संप्राप्ता श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
देवर्षिमथ तं दिव्यं नारदं लोकपूजितम् ।
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा चित्रलेखाब्रवीद्वचः ॥ [10]
भगवञ्श्रूयतां वाक्यं दौत्येनाहमिहागता ।
अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं च शृणुष्व मे ॥
नगरे शोणितपुरे बाणो नाम महासुरः ।
तस्य कन्या वरारोहा नाम्ना चोषेति विश्रुता ।
भगवन्सानुरक्ता च प्राद्युम्नौ पुरुषोत्तमे ॥ [15]
देव्या वरातिसर्गेण तस्या भर्ता विनिर्मितः ।
तं च नेतुं समायाता तत्र सिद्धिं विधत्स्व मे ॥
मया नीतेऽनिरुद्धे तु नगरं शोणिताह्वयम् ।
प्रवृत्तिः पुण्डरीकाक्षे त्वयाख्येया महामुने ॥
अवश्यं भविता चैव कृष्णेन सह संगमः । [20]
बाणस्य सुमहान्संख्ये दिव्यो हि स महासुरः ॥
न च शक्तोऽनिरुद्धस्तं जेतुं युद्धे महासुरम् ।
सहस्रबाहुमायान्तं जयेत्कृष्णो महाभुजः ॥
भगवत्सनिकर्षेण सिद्धं मे कार्यमीहितम् ।
कथं हि पुण्डरीकाक्षो ज्ञापितोऽसौ भवेदिदम् ॥ [25]
त्वत्प्रसादाच्च भगवन्न मे कृष्णाद्भयं भवेत् ।
स हि तत्त्वार्थदृष्टिस्तु अनिरुद्धः कथं ह्रियेत् ॥
क्रुद्धो हि स महाबाहुस्त्रैलोक्यमपि निर्दहेत् ।

बुद्धिवृद्ध्यर्थनिश्चितम्, T2 M3 4 बुद्धिवृत्त्यर्थनिश्चितम् (M3 °श्रया, M4 °श्रिता), G2 M1 2 बुद्धिबुद्ध्यर्थनिश्चया (G2 °सिद्धये), G4 बुद्धियुक्तिविनिश्चितम् (for ᵇ). — (L 4) K1 3 4 Ñ2, 3 V1 2 Dn Ds D4 पश्यते (for ददृशे) K2 V3 B D1 5 6 T4 अपश्यन्नारदं तत्र (for ᵃ) D3 ध्यायन्तमुदकेशयम्, D4 आयान्तमुदधेर्मुनिम् (for ᵇ) — After lines 4, D6 T1, 2 G M ins .

1** अर्चयन्तं जगन्नाथं मनसा विष्णुमीश्वरम् ॥

— (L 5) D4 प्रहर्षोत्फुल्ललोचना (for ᵇ). — (L. 6) M उपस्पृश्य (for °सृत्य) V3 B1 3 D4 6 [ए]नम् (for [अ]थ) B2 T1 [ए]व (for च) K2 व्रीडयाधोमुखी स्थिता, V3 B1 3 D6 T2 G1–3 M अ(T2 G2 3 M1–3 ह्य)धोमुखमुखी स्थि(T2 °मवस्थि)ता (for ᵇ) — (L 7) G4 5 [आ]सनं (for [आ]शिषं) — K3 D1 om (hapl) lines 8–10. — (L 8) K2 त्वमिह (for इह स-) — (L 9) Ñ3 (marg) V1 2 दृष्ट्वा, G2 दीप्त (for दिव्यं) — (L 10) K1 4 Ñ3 B2 Ds D2, 4, 5 त्वथाब्रवीत्, V2 तमब्रवीत्; Dn T1 तदाब्रवीत्, D3 [अ]ब्रवीदिदम् (for [अ]ब्रवीद्वच) — (L. 11) K3 V3 B3 D6 G5 M1–3 तावद्, M4 चादौ (for वाक्यं) T1 2 G1, 3 4 भगवञ्ज्ञायतां तावद् (for ᵃ) Ñ2 D1, 4, 5 T2 G1 3 दूत्येन (for दौ°) — (L 12) K2 D2 समानेतुं (for मुने नेतुं) — (L 14) N (except Ś1 Ñ1) T1 2 4 G1 3–5 [उ]षेति च (for चोषेति) — (L 15) T1 2 G M पुरुषोत्तमम् (for °मे). K1 2 4 Ñ2 3 V B D T4 प्राद्युम्निं पुरुषोत्तमम्, K3 प्रद्युम्नं पुरुषोत्तमम् (for ᵇ) — (L. 16) N (except Ś1 Ñ1) T4 G5 M4 देव्या वरविसर्गेण (for ᵃ) B1 G5 स (for वि-) K2 तया चाहं विसर्जिता, T1 2 G1–3 M पार्वत्या सह निर्मित (for ᵇ) — K2 T1, 2 G1 3 M om. line 17. — (L 17) V3 B1 3 इहायाता; G2 अह याता (for समायाता) D6 तत्सिद्धिं सं-, G4 तत्र हेतुं, G5 तत्र नेतुं (for तत्र सिद्धिं) — (L 18) K4 मया नीतो भवत्येष, D3 मयानिरुद्धे नीते तु (for ᵃ) M4 शोणिताह्वये (for °यम्) K2 पुरं शोणितमाह्वयम्; T1 2 G1 3–5 M1-3 पुरे (T2 मया) शोणितमाह्वये (for ᵇ). — (L 19) K2 वेद्या, B2 T4 G2 देया, T1 2 G1 3 नेया; M4 ज्ञेया (for [आ]ख्येया) G4 5 M1–3 त्वयानेया मया मुने (M1, 3 महात्मने, M2 महात्मनि) (for ᵇ) — (L 20) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T4 G2 5 विग्रह, G4 संगर (for संगम) K2 कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा (for ᵇ) — (L 21) K1 Ñ3 V2 -महासंख्ये; K2 T1 2 G1 3 M -महद्युद्धं (M1 2 °द्धे), Ds2 D3 G3 -महत्संख्ये (for -महान्संख्ये) K2 दुष्टो, Ñ2 3 (marg) V1 2 दृप्तो (for दिव्यो) D2 महाबल, T1 2 G3 °द्युति (for °सुर) — (L 22) Ds D5 G1 5 युद्धे जेतुं (by transp) — T2 om line 23 — (L 23) T1 G1 3 M आशास्ते (for आयान्तं) M जेतु (for जयेत्) D3 G2 महासुरम् (for °भुजः) — (L 24) T2 G2 4 M2–4 भगवन् (for °वत्-) K2–4 Ñ2 3 V B D T5 भगव(K3 4 D4 °वा)न्संनिकर्षे ते (K4 °र्षेश्च; V2 B1 2 D4 T4 °र्षे च, V3 °र्षेस्ते) (for ᵃ) N (except Ś1 Ñ1) T4 य(Ñ2 3 V1 Ds त)दर्थमहमागता (for ᵇ) — After line 24, K2 D2 ins :

2** हत· प्रवृत्तिं कृत्वा मे सोऽनिरुद्धः कथं भवेत् ।
कथं क्रुद्धो हृषीकेशस्त्रैलोक्यदहनक्षम ॥
[D2 om line 2]

— (L 25) K1 3 4 Ñ2, 3 V1 2 B2 D (except D6) T4 G3 4 5 ज्ञापितस्त(K2 V2 °त त)दिदं भवेत्, T1 2 G1 3 M °स्तत्त्वदर्शिना (for ᵇ) — (L 26) V3 B3 D6 भगवंस्त्वत्प्रसादाच्च (for ᵃ). T1 2 G1, 3 भवेद्भयम् (by transp) — V3 B3 om. line 27 — (L 27) K1 4 V1 Dn Ds D3 6 -वृत्तिस्,

पौत्रशोकाभिसंतप्तः शापेन स दहेत माम् ॥
एतावर्थौ हि भगवंश्चिन्तितुं वै त्वमर्हसि । [30]
यथा ह्युषा लभेत्कान्तं मम चैवाभयं भवेत् ॥
इत्येवमुक्तो भगवांश्चित्रलेखां स नारदः ।
उवाच च शुभं वाक्यं मा भैस्त्वं समयं शृणु ॥
त्वया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्यावेश्म प्रवेशिते ।
यदि युद्धं भवेत्तत्र स्मर्तव्योऽहं शुचिस्मिते ॥ [35]
ममैष परमः कामो युद्धं द्रष्टुं मनोरमे ।
यद्दृष्ट्वा च भवेत्प्रीतिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् ॥
गृह्यतां तामसी विद्या सर्वलोकप्रमोहिनी ।
कृतकृत्या ततो देवि एष विद्यां ददाम्यहम् ॥
एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा । [40]
तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोजवा ॥
अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं वरम् ।
निरैक्षतानिरुद्धस्य गृहं गत्वान्तरिक्षगा ॥

34

K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{1\ 3}$ $D_{1\ 3-5}$ T_4 $G_{2.4.5}$ ins. after 108 5 : B_2 Dn Ds $D_{2\ 6}$ after the first occurrence of 108 6^{ab} T_2 G_1 after 1214*

ततोऽन्तरिक्षादेवाशु प्रासादोपरि विष्ठिता ।
प्राद्युम्निं वचनं प्राह श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥
चक्षुर्दत्त्वा तु सा तस्मै कृत्वा चात्मनिदर्शनम् ।
तं विविक्ते तु वै देशे सा वाक्यमिदमब्रवीत् ॥

D_2 -बुद्धिस् (for -दृष्टिस्) $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{2-4} त्वद्दत्ता हि प्रवृत्तिर्मे (for ^{a}) G_4 हृत (for ह्रियेत्) D_3 अनिरुद्धं कथ ह्रियेे , T_1 $G_{4.5}$ नानिरुद्ध कथं हृत (G_5 °तम्), T_2 $G_{1\ 3}$ [अ]निरुद्ध स्यात्कथं हृत , M_{2-4} सोऽनिरुद्ध. कथं हृत (for ^{b}) — (L 29) Dn_1 -शोकाग्नि- (for °भि-) D_1 शपेत ; G_2 शोकेन (for शापेन) T_1 $G_{1\ 4\ 5}$ दहेन्न (for °त) D_3 शापेनापि च मां दहेत् (for ^{b}). — (L 30) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn $D_{2\ 3}$ तत्रोपायं, $\tilde{N}_{2\ 3}$ $V_{1.3}$ B Ds D_6 T_4 तं चोपायं, $D_{1\ 5}$ एतदर्थं, D_4 तथोपायं (for एतावर्थौ) V_2 त चोपायेन भगवंश्, G_2 एतावदर्थौ भ° (for ^{a}) D_3 शिक्षितु, G_1 विदितुं (for चिन्तितुं) K_2 चिन्तया वेत्तुमर्हसि , $\tilde{N}_2$ V_2 चिन्तितं त्वमिहार्हसि , $D_{1\ 5}$ चिन्ता मे कर्तुम° , D_4 विधातुं चैवमर्हति (for ^{b}) — (L 31) K_2 चोप- , $\tilde{N}_2$ ह्येषा , $T_{1.2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ M ह्युप-, Poona ed ह्यूषा (for ह्युषा) D_3 कामान् (for कान्तं) — (L 32) D_2 उक्ते , G_2 उक्त्वा (for उक्तो) $T_{1\ 2}$ G_{1-4} M वचनं (for भगवाश्) K_2 $\tilde{N}_1$ V_3 B_3 D_6 इति श्रुत्वा (K_2 °त्युक्त स) शुभं वाक्यं (for ^{a}) K_2 $\tilde{N}_2$ V_3 B_3 D_6 नारदश्चित्रलेखया (for ^{b}) — (L 33) K_2 प्रत्युवाच ततस्ता च ; $\tilde{N}_2$ V_3 B_3 D_6 प्रत्युवाच वचस्तथ्यं (V_3 °स्य) (for ^{a}) K Dn $D_{1\ 2\ 4.5}$ T_4 G_3 अभयं (for समयं) D_3 शृणु त्वमविशङ्किता (for ^{b}) — (L 34) $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ -सद्म (for -वेश्म). K_2 निवेशिते, K_3 प्रवेशने (for °शिते) — (L 35) K_2 V_2 B_1 (marg as above). $_3$ D_6 तदा त्वया , $\tilde{N}_2$ त्वया तदा ; B_2 T_2 त्वया शुभे (for शुचिस्मिते) $T_{1\ 2}$ G_{2-5} M सस्मार्योऽह त्वया (M_{1-3} तदा) शुभे (for ^{b}) — (L 36) सत्यं मे , V_3 B_3 D_6 स तु मे , Ds $D_{2\ 4}$ ममैव ; D_1 मयैष , T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M एष मे (for ममैष). D_2 द्रष्टुं युद्धं (by transp). V_2 T_4 मनोरमम् ; V_3 $B_{1.3}$ इहानघे ; $T_{1.3}$ G M_4 समागतम् , M_{2-3} सदा शुभे (for मनोरमे) — (L 37) K_4 $\tilde{N}_{2.3}$ V_1 Dn Ds_1 $D_{1\ 2}$ महा- , T_4 मम (for भवेत्) $K_{1\ 3}$ V_2 D_3 यं च (K_3 यतो , D_3 यत्तु) दृष्ट्वा महाप्रीति , $B_{1\ 2}$ Ds_2 $D_{4\ 5}$ G_2 तद्दृष्ट्वा च (B_1 मे) महाप्रीति (for ^{a}) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ वृथा (for दृढा) $\tilde{N}_2$ मम चेह वरानने (for ^{b}) — K_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ M om lines 38–39 — (L 38) K_1 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $D_{1\ 3\ 4}$ $G_{4\ 5}$ गृह्य(D_4 विश्रु)-ता तामसी विद्या (for ^{a}) $K_{1\ 4}$ D_3 -प्रमर्दनीम् , $V_{2\ 3}$ $D_{1\ 4}$ $G_{4\ 5}$ -प्रमोहिनीम् , B_3 °हनी (for °हिनी). — (L 39) K_1 Ds_2 कृतकृत्यस्तु ते देवि (for ^{a}). K_4 एषा विद्या , B_1 विद्यामेतां (for एष विद्या) — (L 40) $\tilde{N}_2$ महात्मना , B_1 (marg) M_{1-3} सुरर्षिणा (for मह°) — (L 41) K_2 तथेति प्रतिपेदे सा (for ^{a}) T_4 मनोहरा (for °जवा) — (L. 42) K_2 तमाकाशम् (for महात्मानम्) D_6 T_2 G_3 ऋषिं त (for ऋषीणां) K_2 अगमद्वेगगामिनी , $G_{4\ 5}$ ऋषीणा प्रवरं मुनिम् (for ^{b}), — (L 43) $K_{1\ 3\ 4}$ V_3 Dn Ds_1 $D_{3\ 4}$ निरीक्ष्य- (K_1 V_3 Ds_1 °क्ष)न्ती, $D_{1\ 2\ 5}$ सा जगाम , $T_{1\ 2}$ G_{1-3} निरीक्ष्य तु , M_{1-3} निरीक्षति (for निरैक्षत) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V B Dn Ds $D_{1\ 3-6}$ $T_{1\ 4}$ चैव , G_2 M सा तु (for गत्वा). D_2 यत्रैव भवनं महत् (for ^{b})

34

$G_{4.5}$ om lines 1–2 .—(L 1) K_2 D_5 ऽन्तरिक्षे $V_{1\ 3}$ B °रीक्षाद् , (for °रिक्षाद्) K_2 एवास्य , D_2 देवी सा (for एवाशु). $K_{1\ 3\ 4}$ Dn $D_{1\ 3\ 5}$ -धिष्ठिता , K_2 -धिष्ठितं , Bom. Poona eds. G(ed) [अ]धिष्ठिता (for विष्ठिता). D_2 सुप्रसादपरिष्ठिता ; D_4 चित्रलेखा वराप्सरा (for ^{b}) —(L 2) K_3 D_3 सा प्राद्युम्निमिदं प्राह (for ^{a}) —(L 3) D_5 तु तस्मै सा , $G_{2\ 4\ 5}$ तथा तस्मै (G_2 °स्मिन्) (for तु सा तस्मै) K_1 D_4 नीत्वा (for कृत्वा).

अपि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन। [5]
अहस्तावत्प्रदोषो वा कच्चिद्गच्छति ते सुखम्॥
शृणुष्व त्वं महाबाहो विज्ञप्तिं मे रतीसुत।
उषाया मम सख्यास्तु वाक्यं वक्ष्यामि तत्त्वतः॥
स्वप्ने तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावं चापि लम्भिता।
बिभर्ति हृदयेन त्वां तया संप्रेषितास्म्यहम्॥ [10]
रुदती जृम्भती चैव निःश्वसन्ती मुहुर्मुहुः।
त्वद्दर्शनपरा सौम्य कामिनी परितप्यते॥
यदि त्वं यास्यसे वीर धारयिष्यति जीवितम्।
अदर्शनेन मरणं तस्या नास्त्यत्र संशयः॥
यदि नारीसहस्रं ते हृदिस्थं यदुनन्दन। [15]
स्त्रियाः कामयमानायाः कर्तव्या हस्तधारणा॥
त्वं च तस्या वरोत्सर्गे देव्या दत्तो मनोरथः।
चित्रपट्टं मया दत्तं त्वच्चिह्नं वीक्ष्य जीवति॥
सानुक्रोशो यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे।
उषा ते पतते मूर्ध्ना वयं च यदुनन्दन॥ [20]
श्रूयतां चोद्भवस्तस्याः कुलं शीलं च यादृशम्।
सस्थानं प्रकृतिं चास्याः पितरं च ब्रवीमि ते॥
वैरोचनिसुतो वीरो बाणो नाम महासुरः।
स राजा शोणितपुरे तस्य त्वामिच्छते सुता॥
त्वद्ध्यानगतचित्ता सा त्वामृते न हि जीवति। [25]
मनोरथकृतो भर्ता देव्या दत्तो न संशयः।
त्वत्सङ्गमात्सा सुश्रोणी प्राणान्धारयते शुभा॥
चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोऽनिरुद्धोऽब्रवीदिदम्।
दृष्टा स्वप्ने मया सा हि तन्मत्तः शृणु शोभने॥
रूपं कान्तिं मतिं चैव संयोगं रुदितं तथा। [30]

—(L 4) K2 तत्रैवाश्रावयन्ती च, B1 तां सा वै चाश्रवे देशे, Bom Poona eds G(ed) विविक्ते सा च वै देशे (for ᵃ) —(L 5) K3 4 D1 अयि ते, Ñ2 अप्यत्र, D5 अथ ते (for अपि ते) D6 सर्वं ते (for सर्वत्र) —(L 6) K2 B1 D2 3 चापि; G2 तव (for तावत्) K3 सुखे (for सुखम्) D3 किं च ते वर्तते सुखम् (for ᵇ) —(L 7) K4 शृण्वद्य (for शृणुष्व) V1 [ए]व (for त्वं) K2 Ñ2 D3 6 शृणुष्वावहितो मह्य (K2 ह्यद्य, D6 मेऽद्य) (for ᵃ) K1 3 4 Ñ2. 3 V B Dn Ds D2 4 6 G2 विज्ञाप्यं (for विज्ञप्तिं) V2 D1 ते (for मे) D1. 5 रते. सुत, D4 तत सुखम् (for रतीसुत) —(L 8) K2 D3 वाक्यं वाक्यविशारद (for ᵇ) —(L 9) Bom Poona eds भाविना (for लम्भिता) —(L 10) V3 B Ds D5 6 हृदये या, D2 °ये च (for °येन) K2 उषया (for तया सं-) V3 B हि (for [अ]स्मि) K1 D3 4 उषया प्रेरिता ह्यहम्, K3 4 Ñ2 3 V1 2 Dn D1 5 G2 उषया प्रेषिता तया (Dn D5 त्वहम्), D2 T4 G4 5 अहं संप्रेषिता तया (for ᵇ) —(L. 13) G2 यावत् (for यदि) K2 D3 जीवितं धारयिष्यति (for ᵇ) —(L 14) Ñ2 V1 D5 अदर्शने तु (D5 ते) मरणं (for ᵃ) —(L 15) K2 D3 गृहेऽस्ति, B Ds D2 6 G4 गृहस्थं (for हृदिस्थं) —(L 16) D3 तत्स्वयं कामयानायां (for ᵃ) —(L 17) D3 स्वयं (for त्वं च) Bom Poona eds G(ed) दत्तो देव्या (by transp). —(L. 18) G5 चित्रवर्गं (for °पट्टं) K2 मया दत्तं चित्रपट्ट (for ᵃ). V2 त्वां चिरं (for त्वच्चिह्नं) K1 4 Dn D1 4. 5 दृश्य; Ñ3 पश्य; V1 प्राप्य, D2 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) K2 3 त्वच्चित्र (K3 तच्चिह्नं) दृश्य जीवति; D3 त्वच्चिह्नं दृश्य जीवितम् (for ᵇ). — After line 18, Dn Ds D6 ins.

1** तत्रुत्सङ्गे समारोप्य जीवते दर्शनेप्सया।
[Ds2 D6 य(D6 त्व)दुत्सङ्गे Ds दर्शनेच्छया (for °प्सया)]
—(L 19) D3 भवास्याश्च (for भव तस्या). K3 D1. 5 मनोरथै (for °थे) —K2 om line 20 —(L. 20) K4 सैषा (for उषा) —(L 21) V1 B3 D2 कुल (for कुलं) —K2 om line 22 —(L 22) V3 G3 स्वस्थानं (for स°). T4 संस्थानं च तथा पुर्या (for ᵃ) —(L 23) G2 महारथः (for °सुर) —(L 24) K2 D. पिता तस्य महासुर (for ᵇ). (L 25) B2 G2 5 जीवितम् (for जीवति) K Ñ2 3 V1 2 D (except D6) T2 त्वन्मयं चापि जीवितम् (for ᵇ) —(L. 26) V3 B3 G5 ऽस्यसंशयम्, B1 ऽप्यसशय, B2 T4 G2 ऽस्यसशय, D5 न संशयम्, G4 ह्यसंशयम् (for न संशय) —(L 27) D3 त्वत्सङ्गाशा तु सुश्रोणी (for ᵃ) G4 5 सदा (for शुभा) K1 D4 धारयेज्जीवितं शुभा (for ᵇ) — Before line 28, D2 6 T4 ins वैशंपायन उवाच —(L. 28) K4 इति तस्या (for चित्रलेखा-) K2 D2 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्याः (for ᵃ) G2 [अ]निरुद्ध सो (by transp) K2 स हृष्टो वाक्यमब्रवीत्; K4 प्राद्युम्निः प्राह तां सखीम्; D3 हृष्टो वचनमब्रवीत् (for ᵇ) —(L 29) V2 B1 चापि (for सा हि) K4 यदैव सा मया दृष्टा, G4 दृष्टा सा हि मया स्वप्ने (for ᵃ) G4 5 मम तच् (for तन्मत्त.) K4 स्त्रीभावं चापि लम्भिता; Ds2 तन्मत्त शोभने शृणु (for ᵇ) — After line 29, K4 ins

2** ततः प्रबुद्धे न लभे शर्म नैव रतिं सखि।
—(L 30) K2 स्मृतिं, B1 धृतिं (for कान्तिं) K1 Ñ2 V B1. 3 Ds D4 6 G2 4 5 गतिं, K2 D2 धृतिं, D3 गतं (for

एवं सर्वमहोरात्रं मुह्यामि परिचिन्तयन् ॥
यद्यहं समनुग्राह्यो यदि सख्यं त्वमिच्छसि ।
नयस्व चित्रलेखे मां द्रष्टुमिच्छाम्यहं प्रियाम् ॥
कामसंतापसंतप्तः प्रियासंगमकातरः ।
एषोऽञ्जलिर्मया बद्धः सत्यं स्वप्नं कुरुष्व मे ॥ [35]
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा चित्रलेखा वराप्सराः ।
सफलोऽद्य मम क्लेशः सख्या मे यत्प्रयाचितम् ॥
ईप्सितं तस्य विज्ञाय अनिरुद्धस्य भामिनी ।
चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत् ॥

35

$K_{1.3.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V B D $T_{2.4}$ G ins. after adhy 108 . $\acute{S}_1$ after adhy 109

वैशंपायन उवाच ।

यदा बाणपुरे वीरः सोऽनिरुद्धः सहोषया ।
संनिरुद्धो नरेन्द्रेण बाणेन बलिसूनुना ॥
तदा देवी स कौमारी रक्षार्थं शरणं गतः ।
यद्गीतमनिरुद्धेन देव्याः स्तोत्रमिदं शृणु ॥
अनन्तमक्षयं दिव्यमादिदेवं सनातनम् । [5]
नारायणं नमस्कृत्य प्रवरं प्रथमं प्रभुम् ॥
चण्डीं कात्यायनीं देवीमार्यां लोकनमस्कृताम् ।
वरदां कीर्तयिष्यामि नामभिर्हरिसंस्तुतैः ॥
ऋषिभिर्दैवतैश्चैव वाक्पुष्पैरर्चितां शुभाम् ।
तां देवीं सर्वदेहस्थां सर्वदेवनमस्कृताम् ॥ [10]
महेन्द्रविष्णुभगिनीं नमस्यामि हिताय वै ।
मनसा भावशुद्धेन शुचिः स्तोष्ये कृताञ्जलिः ॥
गौतमीं कंसभयदां यशोदानन्दवर्धिनीम् ।
मेध्यां गोकुलसंभूतां नन्दगोपस्य नन्दिनीम् ॥
प्रज्ञां दक्षां शिवां सौम्यां दनुपुत्रप्रमर्दिनीम् । [15]

मतिं) D_3 तस्या सं- (for सयोगं) D_6 $G_{2.4.5}$ च रतिं (for रुदितं). — K_2 om line 31 — (L 31) D_3 अहोरात्रमहं चैव (for °) — (L 33) D_3 तां (for [अ]हं) — After line 33, $\tilde{N}_3$ Dn_2 ins. :

3** ईप्सितं तस्य विज्ञाय सानिरुद्धस्य भाविनी ।
चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत् ॥

— K_{2-4} $\tilde{N}_3$ $V_{1.2}$ $B_{1.3}$ Ds $D_{1.5}$ G_{2-5} T_4 om lines 34–37 — (L. 34) $\tilde{N}_2$ V_3 -दर्शन- (for -संगम-) Bom. Poona eds G(ed) -कामत: (for -कातर.) — (L 35) $\tilde{N}_2$ V_3 B_2 दत्त. (for बद्ध) K_1 D_4 एष क्षणो मया बद्ध (K_1 °द्धा) (for °) $\tilde{N}_2$ V_3 तत् (for मे). — $\tilde{N}_2$ V_3 om. line 36 — (L 37) D_3 एतत् (for मे यत्) K_1 D_4 सख्या मे प्रतियाचितुम् (for ⁶) — Before line 38, K_1 $\tilde{N}_2$ B_2 Dn $D_{4.6}$ ins. वैशंपायन उवाच. Dn_1 om lines 38–39 — (L 38) K_3 $\tilde{N}_2$ $B_{1.3}$ Dn_1 D_6 सानिरुद्धस्य (for अनि°) — After line 39, D_4 ins .

4** वार्तालापै. सुमधरै काङ्क्षितार्थोऽपि निद्रया ।
निमीलिताक्ष. सोऽभवन्नृप शार्दूलविक्रम. ॥
सुकेश्या वचन श्लाघ्यं जहार सह शय्यया ।
द्व्याधिक अयुतं भूप त्रिमुहूर्तमनवेगत:

35

G_4 om the ref — (L. 1) एतद् (for यदा) K_3 बद्ध:; G_2 धीर· (for वीर·) $G_{1.3}$ [उ]षया सह (by transp) — (L 2) D_3 स (for सं-) $\acute{S}_1$ K_1 $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B Ds $D_{2-4.6}$ T_2 G ऽसुरेन्द्रेण , V_3 ऽनिरुद्धेन (for नरेन्द्रेण) — (L 3) $D_{1.5}$ कोटवीं स , Bom Poona eds G(ed) कोटवतीं (for स कौमारीं) $\acute{S}_1$ तदा स देवीं कोवीर्यां , B_1 Dn Ds तदा स कोटवीं देवीं (for °) G_5 रक्षणं (for रक्षार्थं) — (L 4) T_2 $G_{1.3.5}$ यथा तथा (for यद्गीतम्) — (L 5) D_5 अजयं (for अक्षयं). K_3 V_3 देवम् , D_3 वीरम् , T_2 G_1 नित्यम् (for दिव्यम्). — Before line 6, G(ed) ins अनिरुद्ध: — (L 6) $\acute{S}_1$ प्रजाना (for प्रवरं) Bom Poona eds G(ed) जगतां (for प्रथमं) K_1 $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3}$ $D_{2-4.6}$ विभुम् (for प्रभुम्) $T_{2.4}$ G प्रथमं प्रवरं प्र(T_4 G_2 वि)भुम् (for ᵇ) — (L 7) $\acute{S}_1$ चण्डां , D_2 भक्त्या (for चण्डीं) $\acute{S}_1$ परां , K_4 मायां , B_1 आर्य- (for आर्यां). — After line 7, G(ed) ins

1** महेन्द्रविष्णुभगिनीं सर्वदेवनमस्कृताम् ।

— G_2 om line 8 Before line 8, D_2 ins अनिरुद्ध उवाच .— (L. 8) $G_{1.3.5}$ गति- (for हरि-) T_2 G(ed) नामभिर्गीतिसंस्कृतै: (for ᵇ) — (L 9) $\acute{S}_1$ दैवतैर्ऋषिभिश्चैव ; T_2 $G_{1.3.5}$ ऋग्भिर्वेदपरै°) $K_{1.3}$ V_1 Dn $D_{3.4}$ राक्षसैर् , K_4 $D_{1.5}$ चाक्षुषैर् (for वाक्पुष्पैर्). $\acute{S}_1$ शुभै , T_2 $G_{3.5}$ शिवाम् (for शुभाम्) — (L 10) $T_{2.4}$ G तोषयिष्यामि तां देवी (for °) $\acute{S}_1$ V_3 $B_{1.3}$ -भूत- , B_2 -लोक- (for -देव-). — K_3 om (hapl) lines 11–16 . Before line 11, $K_{1.4}$ $\tilde{N}_2$ V B D (except D_2) T_4 $G_{3.4}$ ins अनिरुद्ध उवाच. — (L 11) $\acute{S}_1$ G_2 नमास्यात्म- (for नमस्यामि) — G_3 om lines 12–14 — (L 12) $\acute{S}_1$ -शुद्धात्मा (for -शुद्धेन) V_3 B_1 D_6 मनसा शुद्धभावेन (for °). G_2 आशु (for शुचि). — (L.

तां देवीं सर्वदेहस्थां सर्वभूतनमस्कृताम् ॥
दर्शनी पूरणीं मायां शशिवक्त्रां शशिप्रभाम् ।
शान्ति ध्रुवां च जननी मोहनीं शोषणीं तथा ॥
सेव्यां देवैः सर्षिगणैः सर्वदेवनमस्कृताम् ।
कालीं कात्यायनी देवीं भयदां भयनाशनीम् ॥ [20]
कात्यायनीं कामगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणीम् ।
सौदामिनीं मेघरवां वेताली विपुलाननाम् ॥
यूथस्थाद्यां महाभागां शकुनीं रेवतीं तथा ।
तिथीनां पञ्चमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशीम् ॥
सप्तविंशति ऋक्षाणि नद्यः सर्वा दिशो दश । [25]
नगरोपवनोद्यानद्वाराट्टालकवासिनीम् ॥
ह्रीं श्रीं गङ्गां च गान्धारीं योगिनीं योगदां सताम् ।
कीर्तिमाशां दिशं स्पर्शां नमस्यामि सरस्वतीम् ॥
वेदानां मातरं चैव सावित्री भक्तवत्सलाम् ।
तपस्विनी शान्तिकरीमेकानंशां सनातनीम् ॥ [30]
कौवेरीं मदिरां चण्डामिलां मलयवासिनीम् ।
भूतधात्री भयकरीं कूष्माण्डीं कुसुमप्रियाम् ॥
दारिणीं मदिरावासां विन्ध्यकैलासवासिनीम् ।
वराङ्गनां सिंहरथां बहुरूपां वृषध्वजाम् ॥
दुर्लभां दुर्जयां दुर्गां निशुम्भभयदर्शिनीम् । [35]
सुरप्रियां सुरां देवीं वज्रपाण्यनुजां शिवाम् ॥
किरातीं चीरवसनां चोरसेनानमस्कृताम् ।

---

13) K1 D4 G2 -घातां त्वां (G2 तां), K4 -भेदाय, Ñ2 V1 2 Dn -घातां च, D2 -मथनीं, D3 -पाताय, G4 5 -पातां च (for -भयदां) — (L 14) D3 मध्ये, G4 5 मेधां (for मेध्यां). Ś1 गोपाल- (for -गोकुल) D3 -वर्धनीम् (for नन्दिनमि्). — (L 15) B2 3 D2 T4 G2-5 प्राज्ञां (for प्रज्ञां) K1 Ñ2 V1 2 B1 (marg) 2 3 Ds D2-4 G4 5 शुभा (for शिवां) V3 D6 पुण्यां, B1 (marg as above) मुख्यां (for साम्यां). Ś1 प्राच्यां दिक्स्थां दिशं सौम्यां (for ^{a}) Ñ2 B2 Ds D2 4 T2 -प्रमर्दनीम्, G3 4 -विमर्दिनीम् (for -प्र°). Ś1 दनुपुत्रस्य मर्दनीम् (for ^{b}) — Ś1 V3 B1 3 om line 16. — (L 16) D3 G5 -भूतस्थां, D4 6 -देवस्थां (for -देहस्थां) Ds -देव-, D6 -लोक- (for -भूत-) — (L 17) V दशमीं (for दर्शनीं). D4 दर्शिं नारायणीं मायां (for ^{a}) D5 महामायां, T2 G1 3-5 शुभवक्त्रां, Bom Poona eds G(ed) वह्निसूर्य- (for शशिवक्त्रां) — (L 18) T2 शान्तिद्रुहं (for शान्तिं ध्रुवां) G2 शिवां घोरां (for च जननीं). V1 2 शान्तिं ध्रुवाशां (V2 °णां) जननीं (for ^{a}). Ds2 D1, 2 G3 मोहिनीं (for मोहनीं) K3 Ñ2 V1 B Dn D3 6 तोषणीं (for शो°) Ś1 K1 4 V3 Dn1 Ds1 D4 T2 4 मोहिनीं तोषणी तथा; V2 G2 4 तोषणीं मोहनीं तथा, G3 जनानां तोषणीं तथा (for ^{b}) — T2 4 G om (hapl) lines 19-23. — (L 19) K3 Ñ2 V3 B1 3 Dn D6 स्तव्यां, D1 सध्यां (for सेव्यां) Ś1 ऋषि- (for सर्षि-) K4 संध्यां देवैश्च सगणै., D3 संध्यां देवैर्ऋषिगणै. (for ^{a}) Ś1 Ñ2 V B2 3 Ds1 D2 -भूत-; D3 -भूतैर्, D6 लोक- (for -देव-). — After line 20, Dn ins

2** कन्यां कपालिनीं देवीं सौम्यां त्रिदशपूजिताम् ।

—(L 21) Ś1 D1 2, 5 कालरात्रीं, B1 कापालिनीं, D6 कालायनीं (for कात्या°). — (L 22) B1 सौदामनीं (for °मिनीं) Ñ2 मेघबलां; V1 °वरां, D2, 5 °गमां (for °रवां). Ñ2 V वाचालां, B2 वातालीं (for वे°) — (L 23) V1 B1 Ds D6 यूथस्याम्बां; B2 गुहस्याद्यां, D2 4 पृथुश्यामा, D3 सुन्दरास्यां (for यूथस्याद्या) Ñ2 कुशलां, V1 शकुनां (for °नीं) — (L. 25) V3 B1 2 Ds D6 सप्तविंशतिमृक्षस्य (for ^{a}) — (L. 26) G2 नगरोपवनोद्देशे (for ^{a}) V1 -द्वाराट्टालनिकेतनाम्; V3 B3 D5 -चयाट्टालनि(B3 °क)वासिनीम्, D2 -ग्रामारण्यक°; T2 G1 3 5 चत्वराट्टविलासिनीम्, G2 सदानन्दैकवा° (for ^{b}) — T2 G om (hapl) lines 27-33 — (L 27) K4 D4 (marg) 5 T4 ह्री श्रीं गार्गीं च गन्धर्वीं, Ñ2 V ह्रीं श्रीं गार्गीं च गान्धर्वीं, B2 ह्री श्रीं शाङ्गीं च गान्धर्वीं (for ^{a}) Ś1 K1 3 4 Ñ2 V B D सदा (for सताम्) — (L 28) V3 D6 नमस्येऽहं (for नमस्यामि). — Ñ2 om line 29 — (L 29) Ś1 K1 V3 D4 T4 देवानां (for वेदानां) K1 V1 3 D3 4 भक्ति- (for भक्त-) — (L 30) K1 3, 4 D4 शताननाम् (for सनातनीम्). — (L 31) Ś1 कौटीर्यां, K3 Dn कौटवीं, D1 4, 5 कौबेर्यां (for कौबेरीं) K3 Dn2 D2-4 6 चण्डीम् (for चण्डाम्). — (L 32) D3 कुम्भाण्डी (for कूष्माण्डी) B1 3 D6 समर- (for कुसुम-) Ś1 कूष्माण्डी कुसुमाश्रयाम्; V3 कुम्भाण्डीं समरप्रियाम् (for ^{b}) — (L 33) K3 4 V2 मन्दरावासां (for मदि°) Ś1 K1 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D2, 3 5 T1 दार- (Ś1 Ñ2 B2 Dn1 Ds2 °रु)णी मन्दरावासां (for ^{a}) — (L. 34) Ñ2 V3 B1 Ds D6 सिंहरवा; B2 D1, 5 G5 °रथीं (for °रथां) D3 बहुभूषा (for °रूपां) — (L. 35) G दुर्गमां (for दुर्जया) Ś1 देवीं (for दुर्गां). B2 दुर्जयां दुर्लभां दुर्गां (for ^{a}) G2 निर्भया (for निशुम्भ-). Ds2 -मर्दिनीम् (for दर्शिनीम्) — (L 36) V1 3 B D3 6 सुराप्रियां (for सुर°). T4 शुभाम् (for शिवाम्) — (L 37) Dn2 चारु- (for चीर-). V3 किरातीं चारुसंधानां, Dn1 °तां चारुवसनां (for ^{a}), V3 Ds D6 चोरैर्नित्य-, T2 G शूरसेन- (for चोरसेना-).

आज्यपां सोमपां सौम्यां सर्वपर्वतवासिनीम् ॥
निशुम्भशुम्भमथनी गजकुम्भोपमस्तनीम् ।
जननी सिद्धसेनस्य सिद्धचारणसेविताम् । [40]
वरां कुमारप्रभवां पार्वतीं पर्वतात्मजाम् ॥
पञ्चाशद्देवकन्यानां पत्न्यो देवगणस्य च ।
कद्रूपुत्रसहस्रस्य पुत्रपौत्रवरस्त्रियः ॥
माता पिता जगन्मान्या दिवि देवाप्सरोगणैः ।
ऋषिपत्नीगणानां च यक्षगन्धर्वयोषिताम् ॥ [45]
विद्याधराणां नारीषु साध्वीषु मनुजासु च ।
एवमेतासु नारीषु सर्वभूताश्रया ह्यसि ॥
नमस्कृतासि त्रैलोक्ये किंनरोद्गीतसेविते ।
अचिन्त्या ह्यप्रमेयासि यासि सासि नमोऽस्तु ते ॥
एभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्तिता ह्यसि गौतमि । [50]
त्वत्प्रसादादविघ्नेन क्षिप्रं मुच्येय बन्धनात् ॥
अवेक्षस्व विशालाक्षि पादौ ते शरणं व्रजे ।
सर्वेषामेव बन्धानां मोक्षणं कर्तुमर्हसि ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्याग्निमारुताः ।
अश्विनौ वसवश्चैव धाता भूमिर्दिशो दश ॥ [55]
गावो नक्षत्रवंशाश्च ग्रहा नद्यो ह्रदास्तथा ।
सरितः सागराश्चैव नानाविद्याधरोरगाः ॥
तथा नागाः सुपर्णाश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्तनात् ॥
देव्याः स्तवमिमं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः । [60]
सा देवी सप्तमे मासि वरमग्र्यं प्रयच्छति ॥
अष्टादशभुजा देवी दिव्याभरणभूषिता ।
हारशोभितसर्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषणा ॥
कात्यायनि स्तूयसे त्वं वरदे वामलोचने ।
नमोऽस्तु ते महादेवि सुप्रीता हि भजस्व माम् । [65]

— T_4 om line 38 — (L 38) T_2 $G_{1\,3\,5}$ पूज्यपां (for आ°). $Ś_1$ पूर्व-, V_2 सौम्यां (for सर्व-) G_5 सपर्वतनिवासिनीम् (for ^{b}) — (L 39) B_1 -हननी (for -मथनीं) D_3 निशुम्भमथनी देवी (for ^{a}) $Ś_1$ गजकुम्भोपमर्दिनीम् (for ^{b}) — K_3 om line 40 — (L 40) G_5 महा- (for सिद्ध-) T_3 $G_{1\,3}$ जननी च महासेनां, G_4 महासेनस्य जननी (for ^{a}) — B_1 om (hapl) lines 41–45 — (L 41) G_4 रामां (for वरां) — (L 42) K_1 D_4 -पत्नीनां (for -कन्यानां) $G_{1,3}$ या (for च) — (L 43) V_1 रुद्र-, T_2 $G_{1\,3}$ तस्य; T_4 भ्रातृ-; G_2 शत्रु-, $G_{4\,5}$ तत्र (for कद्रू-). G_1 -जनाश्रयम् (for वरस्त्रिय.) — (L 44) Dn जगन्माया, D_3 °त्सत्या (for °न्मान्या) — G om linee 45 — (L. 45) D_6 देव (for यक्ष) $K_{1\,3\,4}$ $Ñ_2$ V_2 Dn D_{2-5} -सेविताम् (for -योषि°). — V_1 om line 47 — (L 47) $Ś_1$ पूर्वदेवाश्रया ह्यसि, V_3 D_6 सर्वभूतप्रिया ह्यसि, T_4 °ताश्रयासु च (for ^{b}). — (L 49) Ds_2 अर्चिता (for अचिन्त्या) K_4 सा त्वं; D_2 T_4 $G_{3\,5}$ यासि (for सासि). — (L 50) G_2 एभिश्च नामभिर्मुख्यै (for ^{a}). — (L 51) T_2 $G_{1\,3-5}$ शीघ्रं (for क्षिप्र) K_4 D_1 मुञ्चेय, G_2 मुच्येत (for °य) $Ś_1$ तत्क्षणात् (for बन्धनात्) — (L 52) $Ś_1$ अवेक्षसि (for °क्षस्व) — (L 53) V_3 Cal ed बद्धानां (for बन्धानां) — (L 54) G(ed) शक्रश् (for विष्णुश्) G_{2-5} शक्रश् (for रुद्रश्) T_2 G_1 ब्रह्मा शिवश्च शक्रश्च (for ^{a}) — (L 55) $Ñ_2$ $V_{1\,2}$ B Dn Ds D_6 विश्वे साध्यास्तथैव च (for ^{b}) — After line 55, $Ñ_2$ $V_{1\,2}$ B Dn Ds D_6 ins

3** मरुतः सहपर्जन्यो धाता भूमिर्दिशो दश ।

[B_2 Ds D_6 मरुता (for °तः) $Ñ_2$ V_1 -पर्जन्यै (for °न्यो)]

— (L 56) G_3 भगो (for गावो) G_5 ग्रह (for ग्रहा) $Ś_1$ नन्दा (for नद्यो) — (L 57) D_2 यक्षा (for नाना). $Ś_1$ -धरास्तथा, K_4 धरा गणा, V_3 -धरा खशाः, B D_6 -धराः खगा (for -धरोरगा) — (L 58) $D_{1\,6}$ सुपर्वाणो (for °र्णाश्च) K_1 D_4 नागा सुपर्णाश्च तथा (for ^{a}) — (L 59) $V_{2\,3}$ B_2 D_6 T_2 G प्रीतं (for प्रोक्तं) G_2 देवि ते ह्यनुकीर्तनम् (for ^{b}). — D_2 om lines 60–62 — (L 60) $K_{3,4}$ V_1 $B_{1\,2}$ Dn D_5 इदं दिव्यं, $Ñ_2$ V_3 B_4 Ds $D_{3\,4\,6}$ इदं पुण्यं, V_2 D_1 इमं दिव्यं, T_4 इदं सर्वं (for इमं पुण्यं) $Ś_1$ पठेत (for पठेत्सु-) — (L 61) K_1 V_3 $B_{2\,3}$ $D_{4\,6}$ G_2 सा तस्मै, K_2 देवी सा (by transp), V_2 तन्मे सा, B_1 T_2 $G_{1\,3-5}$ तस्मै सा T_4 तस्मै सा त्वं प्रसन्नासि (for ^{a}) K_3 T_2 G_3 प्रयच्छसि (for °ति) — (L 62) $Ś_1$ G_2 -भुजां देवीं (for -भुजा देवी) $Ś_1$ G_2 भूषिताम् (for °ता) — $Ś_1$ om (hapl) line 63 — (L 63) $Ñ_2$ V_3 D_6 -भूषित- (for -शोभित) G_2 सर्वाङ्गी — (L 64) $G_{4\,5}$ त्रायसे (for स्तू°) K_1 नित्यं (hypermetric), K_3 नित्यं (hypermetric), V_1 D_1 त्वं च (hypermetric) (for त्वं). — After line 64^{a}, Ds_2 D_5 Bom Poona eds G(ed) ins

4** वरमग्र्यं प्रयच्छसि ।
अतः स्तवीमि तां देवीं

[(L 1) D_5 प्रयच्छ मे (for °च्छसि). — Ds_2 om line 2 — (L 2) D_5 त्वा (for ता)]

प्रयच्छस्व वरं ह्यायुः पुष्टिं चैव क्षमां धृतिम् ॥
एवं स्तुता महादेवी दुर्गा दुर्गपराक्रमा ।
सांनिध्यं कल्पयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
अनिरुद्धहितार्थाय देवी शरणवत्सला ।
बद्धं बाणपुरे वीरमनिरुद्धं व्यमोक्षयत् ॥ [70]
सान्त्वयामास तं वीरमनिरुद्धममर्षणम् ।
प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
नागपाशेन बद्धस्य तस्योषाहृतचेतसः ।
स्फोटयित्वा कराग्रेण पञ्जरं वज्रसंनिभम् ॥
रुद्धं बाणपुरे वीरं सानिरुद्धमभाषत । [75]
सान्त्वयन्ती वचो देवी प्रसादाभिमुखी तदा ॥
चक्रायुधो मोक्षयितानिरुद्ध
त्वां बन्धनादाशु सहस्व कालम् ।
छित्त्वा तु बाणस्य सहस्रबाहुं
पुरीं निजां नेष्यति दैत्यसूदनः ॥ [80]
ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवी

— G3 om lines 65–68 — (L 65) T4 om (hapl) lines 65^b–67^a Ś1 सुप्रसीद (for सुप्रीता हि) Bom Poona eds G(ed) सदा भव (for भजस्व माम्) — Before line 66, Ś1 V ins श्रीदेव्युवाच — (L 66) Ñ2 V1 प्रयच्छामि, D4 °च्छ मे, Bom Poona eds G(ed) °च्छ त्वं (for °च्छस्व) Dn1 धरे, G2 पर (for वरं) Ś1 V3 दीर्घमायु प्रयच्छस्व (V3 °च्छासि), G1 5 परं ह्यायु॰ प्रयच्छस्व (for ^{a}) Ds1 पुष्टिश्च (for पुष्टिं) — After line 66, Ds2 D6 ins

5** देवी उवाच ।
प्रयच्छामि वरं ह्यायु॰ पुष्टिं चैव क्षमां धृतिम् ।
[D6 दीर्घमायु प्रयच्छामि (for ^{a})]

Ds2 D6 cont Ñ2 V B Ds1 D1 2 5 ins after line 66:

6** बन्धनस्थो विमुच्येय सत्यमेतद्भवेदिति ।

D2 cont

7** श्रुत्वा कामानवाप्नोति काङ्क्षितान्मनुज॰ सदा ।

— Before line 67, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 67) Ds D1–3 तदा (for महा-) — (L 68) T2 G4 5 साध्यं सं-, G1 साध्या स- (for सांनिध्य) K1 सांनिध्यमर्पयामास (for ^{a}) Ñ2 सानिरुद्धस्य (for अ°). Ś1 रक्षणे, Dn1 वेधने, D2 मोक्षणे (for बन्धने) — G5 om (hapl) lines 69–72. V3 om lines 70–71 D4 om (hapl) lines 70^b–75^a — (L 70) K1 D1 2 5 विमोक्षये, G1 अभाषत (for व्यमोक्षयत्) D3 T2 G2 सानिरुद्धमभाषत (for ^{b}) — D3 T2 G1 om (hapl) lines 71–75 V1 2 B1 G1.4 om line 71 — (L 71) K1.3 4 Dn D1 2 5 G2 पूजयामास (for सान्त्व°) D3 मनीषिणम् (for अमर्षणम्) Ñ2 अनिरुद्धस्य बन्धने (for ^{b}) — V B1 3 ins after line 71 B2 Dn Ds1 after line 72

8** पूजयामास तां वीर सोऽनिरुद्धः प्रतापवान् ।

— B3 om line 72 — (L 72) V3 D6 सा तु वै; D2 मोक्षणे (for बन्धने) — (L 73) Ś1 नागपाशप्रबद्धस्य (for ^{a}) D5 [अ]पि, G5 सा (for [उ]षा). — K4 om lines 75–96 D3 om lines 75–94 Ś1 om lines 75–76 — (L 75) K1 Ñ2 V B1 Dn Ds D1 2 5 6 T4 G2 4 5 बद्ध (for रुद्ध) K1 अनिरुद्धम् (for सानि°) — (L 76) Ñ2 V2 महा, G2 च सा (for वचो) — Before line 77, some Mss ins श्रीदेव्युवाच — (L 77) K1 मोचयिता (for मोक्ष°) Ś1 D1 G1 [अ]निरुद्ध — (L 78) T2 G1 तद् (for त्वां) — (L 79) V2 भित्त्वा (for छित्त्वा) K3–4 Ds2 D1 5 T4 G4 स, G2 [आ]शु (for तु) K1 Ñ2 V B Ds D2–4 6 T2 4 G सबाहुचक्र (for सहस्रबाहुं) — (L 80) V2 D3 G1 3 5 पुरं (for पुरीं) T2 G1 3–5 शत्रुसूदन॰ (for दैत्य°) — After line 80, K1 Ñ2 V2 B1 Ds D4 ins

9** वैशंपायन उवाच ।
चक्रायुधो बाहुसहस्रमाजौ
छित्त्वाशु चक्रेण बले सुतस्य ।

K1 Ñ2 V2 B1 Ds D4 cont B2 Dn ins after line 80:

10** वैशंपायन उवाच ।
यदानिरुद्धं सह बाणपुत्र्या
नेतुं खगेन्द्रेण हरि प्रवृत्त ।

K1 Ñ2 V2 B1 2 Dn Ds D4 cont: S1 V1 3 B3 D1. 3 5. 6 T4 G2 4 5 ins after line 80

11** महासुरे बाण उदीर्णचक्रे
न्यक्कारमासन्नतरं निशम्य ।

[(L 1) Ś1 विन्न चक्रे, V2 महासुरो, G5 ततोऽसुरो (for महासुरे) Ś1 G5 -चक्रो (for -चक्रे). — After line 1, Ś1 ins:

11A** पितृत्वबाणस्य स बाहुचक्रम् ।
चक्रायुधो गृह्य तदानिरुद्धं
पुरे महात्माण सुपर्ण चक्रे ।
निपातितो बाहुविशीर्णगात्र

— (L. 2) T2 श्रीकृष्णम् (for न्यक्कारम्). D1 य. कारयामास *****, D3 निपातिते बाहुविशीर्णगात्रे, D4 न्यक्कारयामास पुर निरस्य, D5 य कारयामास च चक्रमोक्षम्.]

While, D2 ins after line 80

तुष्टाव हृष्टः शशिकान्तवक्त्रः ।
नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे
नमोऽस्तु ते देवि सुरारिनाशिनि ॥
नमोऽस्तु ते कामचरे सदा शिवे [85]
नमोऽस्तु ते सर्वहितैषिणि प्रिये ।
नमोऽस्तु ते भीतिकरि द्विषां सदा
नमोऽस्तु ते बन्धनमोक्षकारिणि ॥
ब्रह्माणीन्द्राणि रुद्राणि भूतभव्यभवे शिवे ।
त्राहि मां सर्वदुःखेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ [90]
नमोऽस्तु ते जगन्नाथे प्रिये दान्ते महाव्रते ।
प्रियभक्ते जगन्मातः शैलपुत्रि वसुंधरे ॥
त्राहि मां त्वं विशालाक्षि नारायणि नमोऽस्तु ते ।
त्रायस्व सर्वदुःखेभ्यो दानवानां भयंकरि ॥
आर्यास्तवमिमं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः । [95]

12** दीर्घमायुः प्रयच्छामि यथेयं परमा स्तुतिः ।
बन्धनस्थो विमुच्येत सत्यमेतद्भविष्यति ॥

— Before line 81, D2 ins वैशंपायन उवाच — (L 81) B1 आह (for एव) — (L 82) G1 तुष्ट प्र- (for तुष्टाव) D2 तुष्ट. (for हृष्ट.) D1 G5 -कान्तिवक्त्रः; G1 -शान्त° (for -कान्त°) Ś1 तुष्टः प्रहृष्टोऽनुरतिं प्रयास्ये. — Before line 83, some Mss ins अनिरुद्ध उवाच. — (L 83) K1 वरप्रभे (for °दे) Ś1 K1 V1 B1 Dn Ds D2–4 T2 4 G1 4 5 शुभे (for शिवे). — Ś1 D3 T2 G om (hapl) line 84 K1 Dn T4 transp lines 84 and 85 — (L. 84) K1 नाशने, T4 -मर्दने (for -नाशिनि) — D2 om lines 85–88. — (L 85) K1 D2 ध्रुवे, V3 G3 (also as above) शुभे (for शिवे) Ś1 नमोऽस्तु ते कामलोभमहाशिवे, Dn °ऽस्तु ते कामचरी (Dn2 °वरे) सदा ध्रुवे — Ś1 D1 3 5 T2 G ins after line 85, Ñ2 V2 B2, 3 Ds D6 after line 86:

13** नमोऽस्तु ते महिषसुरारिमर्दिनि ।
[Ś1 महिषासुरविनाशनि, Ñ2 °षासुरारिमर्दिनि; V2 3 B2 3 Ds D5 6 °षमहासुरमर्दिनि (D5 °षहे), D3 °षविनाशने ध्रुवे, G2–4 °षासुरमर्दिनि]

— Ś1 K1 Dn D1 3–5 T2 G om (hapl) line 86 T4 om lines 87–88. — (L 87) Ñ2 D5 भयकरि (for भीति°) Ś1 नमोऽस्तु ते कामवरप्रदे सदा; K1 D4 °ऽस्तु ते भयं (D4 °य)-करि विद्विषां शुभे; V B Ds D3 6 T2 G °ऽस्तु ते भय(V2 3 B2, 3 Ds1 °यं)करि विद्विषां सदा; Dn D1 °ऽस्तु ते भयकारिणि विद्विषां सदा — Ś1 K1 Ñ2 V B Dn Ds D3 4 6 T2 G om line 88 — (L 89) Ś1 D1 2 -यशस्विनि (for -भवे शिवे) K1 Ñ1 V1 2 B2, 3 Ds D3–6 T2 4 G भूतभव्ये (K1 °वे) यशस्विनि; B1 °भाव्ये मनस्विनि, Dn °भव्यविनाशिनि (for [b]) — (L 90) D1, 5 नः (for मां). Ś1 -दुर्गेभ्यो; Ñ2 V1, 2 D1 5 -भूतेभ्यो (for -दुःखेभ्यो) B1 दानवानां भयंकरि (for [b]) — G4 5 om lines 91–94 Dn om (hapl) lines 91–93 — (L 91) T2 G1 3 जनार्दिनि (for नमोऽस्तु ते) V D3 प्रिय- (for प्रिये) B3 महाभुजे (for °व्रते) Ś1 कात्यायनि नमोऽस्तु ते, T2 G1–3 जनार्दिनि नमोऽस्तु ते (for [b]) — For line 91, B1 subst.

14** रुद्रप्रिये जगन्मातर्नारायणि नमोऽस्तु ते ।

— (L 92) Ñ2 प्रियव्रते, G1 °भक्ति-, D5 भक्तप्रिये, Poona ed भक्तिप्रिये (for प्रियभक्ते) B1 T2 G1–3 प्रियताते (B1 °ये दान्ते, G2 °योऽसि ते) जगन्नाथे, T4 प्रीयतां मे जगन्नाथ (for [a]). — Ś1 D2 3 om line 93 — (L 93) K1 Ñ2 V2, 3 B Ds D1 4–6 T2 G1–3 त्रायस्व मां (for त्राहि मां त्वं) V1 त्रायस्व सर्वभूतेभ्यो (for [a]) D3 दुर्गे देवि (for नारायणि) B1 भक्तानामार्तिनाशिनि (for [b]) — Ñ2 V2 B3 D4 om line 94 — (L 94) Ś1 दुर्गेभ्यो, D1 5 -भूतेभ्यो (for -दुःखेभ्यो) K1 D1 5 देवानामभयंकरि (for [b]) — After line 94, K1 V2 B1 Da Dn D1–3 5 ins

15** रुद्रप्रिये महाभागे भक्तानामार्तिनाशिनि ।

K1 B1 Dn D2 3 cont Ñ2 V B2 3 Ds D1 5 6 T2 4 G1–3 ins after line 93. D4 after line 92 G4 5 after line 90

16** नमामि शिरसा देवीं बन्धनस्थो विमोक्षितः ।
[D3 शारदा (for शिरसा) K1 D4 यद्बन्धस्थो (for बन्धनस्थो) V2 B1 D2 T2 4 G विमोचित (for °क्षित)]
K1 Ñ2 V1 3 B Ds1 D1 6 cont

17** रक्ष मां सर्वपापेभ्यो नारायणि नमोऽस्तुते ।
While V2 cont after 15**

18** नमोऽस्तु ते महादेवि शैलपुत्रि वसुंधरे ।
V2 cont V1 3 B2 Ds1 cont after 15** D2 3 cont after 16**.

19** सर्वदुःखभयत्रासात्त्राहि मां परमेश्वरि ।
[V1 2 त्राहि मा भयनाशिनि (for [b])]
Ds1 cont.

20** वैशंपायन उवाच ।
तथेत्युक्त्वा रते पुत्र दुर्गा दुर्गपराक्रमा ।
तमाशु बन्धनान्मुक्त्वा क्षणादन्तरधीयत ॥

— Before line 95, some Mss ins वैशंपायन उवाच. — (L 95) Ś1 K1 Ñ2 V B D1 3 5 6 T2 4 G इदं (for इमं) — (L. 96) Ś1 D2 3 -विशुद्धात्मा (for -विनिर्मुक्तो). — K3 V2 3 B2 3 Dn Ds D1 5, 6 ins after line 96.

सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥

Colophon

36

K Ñ V2 B1. 2 Dn Ds2 D1-6 T2 4 G ins. after the first occurrence of 109 81[cd] V1 3 B3 Ds1 after 109 81 :

प्रणम्याथ वचः प्राह वैनतेयो महाबलः ।
वासुदेवं महात्मानं श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥
पद्मनाभ महाबाहो किमर्थं चिन्तितो ह्यहम् ।
कृत्यं ते यदिहात्रास्ति श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
कस्य पक्षपरिक्षेपैर्नाशयामि पुरीं प्रभो । [5]
प्रभावात्तव गोविन्द को न विद्याद्बलं मम ॥
गदावेगं च ते वीर चक्राग्निं च महाभुज ।
नावबुध्यति मूढात्मा को दर्पान्नाशमेष्यति ॥
हलं सिंहमुखं कस्य वनमाली नियोक्ष्यति ।
कस्य देहस्तु निर्भिन्नो मेदिनीं यास्यति प्रभो ॥ [10]
कस्य शङ्खरवैः प्राणान्मोहयिष्यसि माधव ।
कोऽयं सपरिवारोऽद्य यास्यते यमसादनम् ॥
एवमुक्ते तु वचने वैनतेयेन धीमता ।
वासुदेवो वचः प्राह शृणुष्व पततां वर ॥
बलेः पुत्रेण बाणेन प्राद्युम्निरपराजितः । [15]
उषायाः कारणे बद्धो नगरे शोणिताह्वये ॥
अनिरुद्धस्तु कामार्तो बद्धो नागैर्विषोल्बणैः ।
तस्य मोक्षार्थमाहूतो मया त्वं पतगेश्वर ॥

D3 cont after 23**

21** बन्धनस्थो विमुच्येत सत्यमेतद्भवेदिति ।

[K3 ब्रवीति ते , B2 3 भविष्यति (for भवेदिति)]

Ds1 cont

22** देव्या. स्तोत्रमिदं दिव्यं नित्यं य पठते नरः ।
सा देवी सप्तमे मासि वरमध्यं प्रयच्छति ।

While D3 ins after line 96

23** स्वाधनं स्वायुषस्तुष्टिः पुष्टिश्चैव क्षमा धृति ।

COLOPHON om in K2 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V B Dn2 Ds1 D1 3 4. — *Adhy name* Ś1 अनिरुद्धकृतं देवीस्तोत्रम्, K1 4 V1 3 B3 Dn Ds D1 3-6 बाणयुद्धे अनिरुद्धबन्धमोक्षणे दुर्गा(V3 B3 Ds D6 आर्या)स्तव', K3 अनिरुद्धबन्धमोक्षणे दुर्गास्तव , Ñ2 बाणयुद्धे आर्यास्तवः, V2 अनिरुद्धकृतदुर्गास्तव , B1 2 अनिरुद्ध-(B2 बन्धन)मोक्षणे दुर्गास्तवः, D2 दुर्गास्तव , T2 G1 3 उषा-निरुद्धबन्धन ; G4 देवीस्तोत्रम् — *Adhy no* K3 172, V1 2 177, V3 Dn Ds2 175, D1 169, D3 193, D4 174, T2 G1 5 254, T4 223, G2 243, G3 252, G4 256.

36

(L. 1) T2 श्रुत्वा (for प्राह) — G2 om line 2. — Before line 3, B2 Ds2 Bom Poona eds G(ed) ins गरुड उवाच — (L 3) Bom Poona eds G(ed) संस्मृतो (for चिन्तितो) K Dn D1. 3-5 किमर्थं चिन्ति(D3 °र्थे वित)ता वयम् (for [b]) — (L 4) K1 2 V3 B1 Ds2 D4 6 यदि चेहास्ति, Ñ2 यदि तत्राह ; B1 (marg) T2 G1-3 यदि तत्रास्ति ; B2 3 D2 यदि चात्रास्ति ; G4 5 यदि तत्रास्मिन् (for यदिहात्रास्ति). — (L 5) Ñ2 नाशयेयं (for °यामि) V3 रिपुं , B1 2 D3 6 G1 3-5 पुरं (for पुरीं) Cal ed विभो (for प्रभो) — (L 6) K4 प्रभावं (for °वात्)· G3 विद्वान् (for विद्याद्) — G3 om lines 7-13 — (L 7) K2 चक्राग्र्यं , T2 G1 2.4 5 °दीप्ति (for °ग्निं) — T2 G1 5 om lines 8-13 —(L. 8) V2 धर्मात्मा (for मूढात्मा) D3 नैव वेत्ति च मूढात्मा (for [a]). Ds2 को दर्पान्नाशयिष्यति (for [b]) — G4 om lines 9-13. G2 om. line 9 — (L 9) D3 निधास्यति (for नियोक्ष्यति) — (L. 10) K1 2 4 Ñ2 3 (marg as above) V2 3 B Dn1 Ds D1. 2. 4-6 T4 देहं (for देहस्) K1 2 V2 3 B Ds D6 निर्भिन्नं ; K3 4 V1 Dn1 निर्दग्धो , Ñ2 Dn2 D1 3 5 T4 निर्दग्धं ; D2 निर्भिद्य (for °न्नो) —(L 11) K1 2 D4 खड्गरवैः ; G2 शङ्ख-रवात् (for °रवैः) K1 D4 मोचयिष्यसि , K2 सेव° , K3 4 D1 5 मोक्ष° (for मोह°) G2 मोहं यास्यन्ति माधव (for [b]) — (L 13) K3 वैनतेय प्रतापवान् (for [b]) — (L 14) T2 श्रुत्वा (for प्राह) Ñ3 शृणु त्वं , D1 शृणुध्व (for °ष्व) K Ñ3 V1 2 D1-5 T2 4 G2 4 5 वदतां (for पततां) — K3 4 Ñ3 V B1 3 Dn Ds D1 5 6 T2 4 G1. 2 4 5 om lines 15[b]-16[a] — (L 16) D2 कामी (for बद्धो) — (L 17) T2 G1 नागार्तो (for कामार्तो) D2 मायाबलं समास्थाय (for [a]) T4 बाणैर् (for नागैर्) Ñ2 महाबलैः ; V3 B1 (marg as above) D6 महाविषैः (for विषोल्बणैः) — (L 18) G2 पतगाशन (for °गेश्वर) — After line 18, K1 (marg) B1 2 D4 T2 G1 3 ins :

1** तव वेगसमो नास्ति पक्षिणां प्रवरो भवान् ।

[B1 महान् (for भवान्) D4 T2 G1. 3 पक्षिणा न च ते समः (for [b])]

— T2 G1 om lines 19-32. — (L 19) तमध्वानं (for

अशक्यं च तदध्वानं गन्तुमन्येन वै द्विज ।
तत्र प्रापय मां शीघ्रं प्राद्युम्निर्यत्र तिष्ठति ॥ [20]
वैदर्भी ते स्नुषा वीर रुदते पुत्रगृद्धिनी ।
त्वत्प्रसादाद्भवत्येषा पुत्रेण सह संगता ॥
अमृतं तु हृतं वीर त्वया पन्नगनाशन ।
स मया त्वं समागम्य तस्मिन्काले महाभुज ।
भवान्मम ध्वजश्चैव त्वद्भक्ताः सर्ववृष्णयः ॥ [25]
सखित्वं मानयस्वाद्य भक्तिं च पतगेश्वर ॥
तव वेगसमो नास्ति पक्षिणां न च ते समः ।
सुपर्ण सुकृतेन त्वां शपे पन्नगनाशन ॥
दासीत्वाच्च त्वया माता मोक्षितैकाकिना पुरा ।
पक्षविक्षेपमाश्रित्य हता योधास्त्वया पुरा ॥ [30]
भवान्सुरगणान्सर्वान्पृष्ठमारोप्य विक्रमात् ।
गच्छसे ह्यगमान्देशान्विजयश्च तवाश्रयात् ॥
गुरुत्वान्मेरुतुल्यस्त्वं लघुत्वात्पवनोपमः ।
भूते भव्ये भविष्ये च न ते तुल्योऽस्ति विक्रमे ॥
सत्यसंध महाभाग वैनतेय महाद्युते । [35]
अनिरुद्धे क्षणेनास्य साहाय्यमुपकल्प्यताम् ॥

गरुड उवाच ।

अत्यद्भुतमिदं वाक्यं तव कृष्ण महाभुज ।
त्वत्प्रसादात्तु विजयः सर्वत्र मम केशव ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि संस्तवान्मधुसूदन ।
स्तोतव्यस्त्वं मया कृष्ण स्तौषि मां त्वं महाभुज ॥ [40]
वेदाध्यक्षः सुराध्यक्षः सर्वकामप्रदो भवान् ।
अमोघदर्शनस्त्वं हि वरार्थिषु वरप्रदः ॥
चतुर्भुजश्चतुर्मूर्तिश्चातुर्होत्रप्रवर्तकः ।
चातुराश्रम्यहोता च चतुर्नेता महाकविः ॥
धनुर्धरश्चक्रधरो भवाञ्शङ्खधरो महान् । [45]
भवान्पूर्वेषु देहेषु ख्यातो भूमिधरः प्रभो ॥
लाङ्गली मुसली चक्री देवकीतनयो भवान् ।

तद°) V2 अशक्यश्च स चाध्वा वै; V3 D6 °क्यश्च तदाध्वासौ, B3 °क्यश्च तदाध्वा वै (for °) K V2 3 B Dn D1 3-6 T4 G2.4.5 वै प्रभो, D2 वै खग, Bom Poona eds G(ed) काश्यप (for वै द्विज) — T4 G2 5 om line 20 — (L 20) B3 युधि (for यत्र) K3 4 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1 5 6 G4 यत्र प्राद्युम्निरावसत् (K4 °यत.) (for [b]). — (L 21) G2 वैदर्भी सा; G4 5 वैदेहीति (for वैदर्भी ते) K3 वैदर्भी तत्सुखा वीर, D2 °र्भी ते स्नुषां वीर (for [a]) K1 Dn2 D6 G4 5 रुदती (for °ते) D2 रुदन्ती पुत्रगृद्धिनीम् (for [b]) — (L. 22) K4 Ñ2 3 V B Dn1 Ds D1 3.4.6 भवतु, G4 5 भवेद् (for भवति) — (L 23) Ñ2 V3 B1 3 D5 6 पूर्वं (for वीर) — (L 24) Ñ2 3 V B Ds D2 3 6 T4 G2 4 मया सह (G2 °मं) (for स मया त्वं) — (L 25) Ñ2 अभवन्मे; V3 B1 (marg as above) 3 D6 आत्मा मे त्वं; B2 आत्मासि त्व (for भवान्मम) D3 -यादवा (for -वृष्णयः) V3 B1 (marg as above) 2 3 D6 मद्भक्तश्च महाबल (for [b]) — (L 26) G2 मम तस्य (for मानयस्व) — (L 27) D3 6 वेगे (for वेग-) Dn G3 पक्षिणो (for °णां) Dn समा (for सम) G2 पक्षिणस्तव न क्षमा (for [b]) — (L 28) K3 4 D1 5 [अ]हं (for त्वा) — (L 29) Ñ2 V3 B1 D2 3 6 T4 G2 5 दासीभावात् (for °त्वाच्च) Dn तथा (for त्वया) K4 मोक्षिता पतगेश्वर (for [b]) — (L 30) Ñ2 3 V1 3 B1 2 Ds D6 पक्षविक्षेपमात्रेण (for [a]) B1 2 जिता (for हता) B2 त्वया रणे, G2 पुरा त्वया (by transp) V3 B1 D6 जिता देवास्त्वया रणे, G5 त्वया योधा हता पुरा (for [b]) — (L 31) D2 पुरा (for भवान्) — (L 32) G5 सदा रक्षसि देवाना (for [a]) — (L 33) B3 D1 2 T2 G1 गरुत्मान् (for गुरुत्वान्) — (L 34) Ñ2 कश्चन (for विक्रमे) — (L 35) G3 महाबाहो (for °भाग) K3 सत्यसंधो महाप्राज्ञ वैनतेयो महाद्युति· — (L 36) Ñ2 3 V1 B1 3 D2, 6 क्षणमद्यानिरुद्धार्थं (for [a]) K2 -गम्यताम् (for -कल्प्य°) — (L 37) D3 अत्यद्भुततम वाक्यं (for [a]) — (L 38) D2 सर्वत्र, G2 विजयं (for °य·) Ñ2 तव प्रसादाद्विजय (for [a]) K1 2 D4 सर्वतो मे महाभुज, K3 4 Dn D1 5 T2 4 G सर्वत्र तु महाभुज (D5 °बल), D2 विजयो मे महाभुज (for [b]) —(L 40) K3 श्रौतव्यस् (for स्तोत°) G2 सदा सर्वं (for मया कृष्ण) G2 अमोघस्त्वं महाभुज (for [b]) — (L 41) G1 देवाध्यक्ष· (for वेदा°) D2 महान् (for भवान्) — (L. 42) D2 3 वरार्हेषु, T2 4 G पार्थिवेषु, Bom Poona eds G(ed) वरार्थीना (for °र्थिषु) — (L 43) Ds2 चातुर्होत्रे, D3 चारुहोत्र- (for चातुर्होत्र) — (L 44) D2 -गीतज्ञ, D3 -गाता; D5 (marg) वेत्ता (for होता) K1 2 D4 चातुर्मास्यो (for चतुर्नेता) Ñ2 3 V2 महाहरि. (for °कवि·) D2 3 चातुर्वैर्ण्यस्य रक्षिता, T2 G1 चतुर्होता महारवि· (for [b]) — D3 om. lines 45–47 — (L 45) G1 भवान् (for महान्) — (L· 46) G(ed) सर्वेषु (for पूर्वेषु) D2 पूर्वेषु देवेषु भवान् (for [a]) T2 भूतो (for ख्यातो) K1 Ñ2 V B1 2 D2.4 6 T2.4 G1 2 4 5 प्रभु, B3 विभुः (for प्रभो) — (L. 47) Ds2

चाणूरमथनश्चैव गोप्रियः कंसहा भवान् ॥
गोवर्धनधरश्चैव मल्लारिर्मल्लभावनः ।
मल्लप्रियो महामल्लो महापुरुष इत्यपि ॥ [50]
विप्रप्रियो विप्रहितो विप्रज्ञो विप्रभावनः ।
ब्रह्मण्यश्च वरेण्यश्च भवान्दामोदरः स्मृतः ॥
प्रलम्बमथनश्चैव केशिहा दानवान्तकः ।
असिलोम्नश्च हन्ता च तथा रावणनाशनः ॥
विभीषणस्य भगवान्राज्यदो वालिनाशनः । [55]
सुग्रीवराज्यदाता त्वं बलिराज्यापहारकः ॥
रत्नहर्ता महारत्नः समुद्रोदरसंभवः ।
वरुणश्च भवान्ख्यातो भवांश्च सरिदुद्भवः ॥
भवान्खड्गधरो धन्वी धनुर्धरवरो महान् ।
दाशार्ह इति विख्यातो महाधन्वा धनुःप्रियः ॥ [60]
गोविन्द इति विख्यात उदधिस्त्वं च सुव्रत ।
आकाशश्च तपश्चैव समुद्रमथनो भवान् ॥

भवान्स्वर्गो बहुफलो भवान्स्वर्गधरो महान् ।
त्वमेव च महामेघो बीजनिष्पत्तिरेव च ॥
त्रैलोक्यमथनस्त्वं च क्रोधलोभभयापहः । [65]
भवान्कामप्रदश्चैव कामः सर्वधनुर्धरः ॥
संवर्तो वर्तनश्चैव प्रलयो निलयो महान् ।
हिरण्यगर्भो रूपज्ञो रूपवान्मधुसूदनः ॥
ईशस्त्वं च महादेव असंख्येयगुणान्वितः ।
स्तोतुमिच्छसि मां देव स्तोतव्यस्त्वं यदूत्तम ॥ [70]
चक्षुषा ये त्वया घोराः प्राणिनस्तु निरीक्षिताः ।
हतास्ते यमदण्डेन तिर्यङ्निरयगामिनः ॥
ये त्वया परया प्रीत्या प्राणिनो वै निरीक्षिताः ।
इह च प्रेत्य चापापाः सर्वे ते स्वर्गगामिनः ॥
एष तेऽहं महाबाहो वशगः शासने स्थितः ॥ [75]
जयशब्दं ततः कृत्वा गरुडः प्राह केशवम् ।
अयमस्मि स्थितो वीर आरुहस्व महाबल ॥

D2 5 D4 महान् (for भवान्) V2 देवकीनन्दन· प्रभु , G3 °कार्यमनन्तरम् (for ^{b}) — G3 om lines 48–81 K3 4 D1 om line 48 — (L 48) G2 om lines 48^{b}–49^{a} Dn केशिहा (for कंसहा) D2 T4 महान् (for भवान्) K1 2 D4 गोप्रिय कंसनाशन , T2 G1 5 गोप्रिय (G5 °पति) कंसमर्दन· (for ^{b}) — (L. 49) K Ñ2 3 B2 3 Dn1 Ds D1 2 4 6 T4 मल्लादिर्, D3 मल्लजिन् (for मल्लारिर्) — K1 om line 51 — (L 52) K1 2 V3 B1 3 Dn2 D4 6 शरण्यश् (for वरे°) T2 G1 4 5 om (hapl) lines 52^{b}–58^{a}. — (L 54) K3 -लोमनि-, K4 D1 5 -लोमस्य (for -लोम्नश्च) — K3 Ñ2 om (hapl) lines 55 — (L 55) G2 च भवान् (for भगवान्) — (L 56) K1 D4 G2 वालि- (for बलि-) — (L 57) D5 रत्नगर्भो, T2 °भर्ता (for °हर्ता) Ñ2 -संनिभ (for -संभव.). — (L. 58) K3 Dn भगवान् (for भवांश्च) — (L 59) K1–3 Ñ2 D4 -धरो (for -वरो) — (L 60) D2 धनुर्धर· (for धनु.प्रिय.) — (L 61) Ñ2 विज्ञात (for विख्यात) Cal ed जलधिस् (for उद°) — (L 62) Ñ2 3 V1 आकाशतपनश्चैव , Ds2 °शं तमसश्चैव , D2 °शं च तमश्चैव , G2 सत्त्वश्चैव तमश्चैव (for ^{a}) — G2 om line 63 — (L 63) T2 G1 4 5 स्वर्गो बहुफलो भावाद् (for ^{a}) K3 4 D1 4 (marg) 5 -वरो , Ñ3 T4 -चरो (for -धरो) K3 B2 Dn D3 G4 5 मही ; D2 गृही , T4 वशी (for महान्) T2 भवान्स्वर्गधरोपम (for ^{b}) — (L 64) V3 महाधारो ; T2 G1 4. 5 °बाहो (for °मेघो) K4 जीव- ; B3 राज- , Dn D3 बीजं (for बीज-) — (L 65) G4 5 त्रैलोक्यं त्वमधश्च त्वं (for ^{a}) K3 4 Ñ2 3 V1 2 B1 (marg) Dn D1 3 5 -मनोरथ , T2 G4 5 -भयावह· (for °पह) — (L. 66) T4 कामपरश् (for °प्रदश्) T2 G1 2 om (hapl) lines 66^{b}–67^{a} Dn1 Ds1 (*sup lin*) यमः (for काम) D5 -धनुष्मताम् (for -धनुर्धर·) — (L 67) V2 वरदो (for संवर्तो) D3 प्रलम्बो (for प्रलयो) G2 निर्वृतो (for निलयो). — (L 68) K3 4 Ds1 (*sup lin*) D1 5 यज्ञज्ञो , Cal ed. भूगर्भो (for रूपज्ञो) V3 B1 रूपवान्पुरुषोत्तम (for ^{b}). — (L 69) Ñ2 V1 D3 ईश्वरस्त्वं (for ईशस्त्वं च) Cal ed त्वमसंख्यगुणान्वित (for ^{b}) — (L 70) Ñ3 V1 D3 इच्छाम्यह , G4 5 इच्छति मां (for °सि मां) G1 स्तोमी भवति मा देव (for ^{a}) D2 श्रोतव्यं च (for स्तोतव्यस्त्व) V3 B1 (marg as above) 3 D6 सनातन. (B1 °न), T2 G1 4. 5 जनार्दन (for यदूत्तम) — G5 om (hapl) lines 73–74. — (L 73) V3 D6 T4 परम- (for परया) T2 G1 4 भक्त्या (for प्रीत्या) — (L 74) K4 Dn Ds1 (*sup lin*) D1 2. 5 चोभौ ते, D3 चैवैते (for चापापा) — After line 75, Ñ2 B1 ins :

2** आज्ञापय महाबाहो कृतकृत्योऽस्मि सर्वथा ।

— D1 om lines 76–78, — (L 76) K3. 4 Dn Ds जयस्थानं (for °शब्दं) D3 जयमाणमितो गत्वा (for ^{a}). — (L. 77) T2 G1 4 5 आरुह त्वं (for °हस्व) — After line 77, Ñ2 V2 3 Ds2 D6 read 109. 81^{cd} — (L 78) Ñ2 V2

ततः कण्ठे परिष्वज्य माधवो गरुडं ततः ।
सखे शत्रुविनाशाय अर्घोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥
दत्त्वार्घ्यं परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदासिभृत् । [80]
आरुरोह महाबाहुः सुपर्णं पुरुषोत्तमः ॥

37

After 112 32, K $\tilde{N}_{2\,3}$ V B D T_4 ins :

एतस्मिन्नन्तरे तत्र रुद्रपारिषदा रणे ।
मायायुद्धं समाश्रित्य प्रद्युम्नं पर्यवारयन् ॥
सर्वांस्तु निद्रावशगान्कृत्वा मकरकेतुमान् ।
दानवान्नाशयत्तत्र शरजालेन वीर्यवान् ।
प्रमाथगणभूयिष्ठांस्तत्र तत्र महाबलः ॥ [5]
ततस्तु जृम्भमाणस्य देवस्याक्लिष्टकर्मणः ।
ज्वाला प्रादुरभूद्वक्त्राद्दहन्तीव दिशो दश ॥
ततस्तु धरणी देवी पीड्यमाना महात्मभिः ।
ब्रह्माणं परमोदारं वेपमानाभ्युपागमत् ॥

पृथिव्युवाच ।

देवदेव महाबाहो पीड्यामि परमौजसा । [10]
कृष्णरुद्रभराक्रान्ता भविष्यैकार्णवा पुनः ॥
अविषह्यमिमं भारं चिन्तयस्व पितामह ।
लघ्वीभूता यथा देव धारयेयं चराचरम् ॥
ततस्तु काश्यपीं देवीं प्रत्युवाच पितामहः ।
मुहूर्तं धारयात्मानमाशु लघ्वी भविष्यसि ॥ [15]
दृष्ट्वा तु भगवान्ब्रह्मा रुद्रं वचनमब्रवीत् ।
सृष्टो महासुरवधः किं भूयः परिरक्षसे ॥
न च युद्धं महाबाहो कृष्णेन तव रोचते ।
न च बुध्यसि कृष्णं त्वमात्मानं हि द्विधाकृतम् ॥
ततः शरीरयोगाद्धि भगवानव्ययः प्रभुः । [20]

B_1 (before corr) $_2$ Dn D_3 D_6 $T_{2\,4}$ $G_{1\,2\,4\,5}$ प्राह (for the first तत॰) V_2 $T_{2\,4}$ $G_{1\,4\,5}$ वच॰ (for the second तत॰) — (L 79) $K_{1\,2}$ D_4 शङ्खेन शत्रुनाशाय (for ^{a}) — (L. 80) $\tilde{N}_{2,3}$ परम- (for °या) — (L 81) T_2 $G_{1\,4\,5}$ गरुडं (for सुपर्णं) D_3 सुपर्णं पतगोत्तमम् (for ^{b})

37

Before line 1, T_4 ins

1** एवं स शूलभृत्तत्र पुनर्युद्धं प्रचक्रमे ।

— (L 1) $K_{1\,3}$ Ds_1 $D_{1\,4}$ रुद्रस्य पार्षदा रणे, K_2 रुद्र पार्षतदारुणम् (sic), K_4 रुद्रपार्षदयो रणे, D_6 °पार्श्वचरा रणे (for ^{b}) — (L 2) सर्वे (for माया-) K_2 D_4 समासाद्य (for °श्रित्य) V_3 प्रत्यवारयन् (for पर्य°) — (L 3) K_2 V_1 $D_{1,4\,5}$ केतव (for -केतुमान्) $\tilde{N}_2$ कृत्वा कमलकेतन॰ (for ^{b}) — (L 4) K_1 V_1 $B_{2\,3}$ Dn Ds_1 $D_{3\,4}$ नाशयंस् (for °यत्) D_6 दानवान्नाशयामास (for ^{a}) — (L 5) K_2 $\tilde{N}_3$ $V_{1\,3}$ Ds_2 $D_{2\,4\,5}$ -भूमिष्ठं (for °ष्ठांस्) D_2 तत्र युद्धं, D_3 तत्क्षणात्स (for तत्र तत्र) Bom Poona eds महाबलान् — (L 6) $\tilde{N}_2$ V D_6 हरस्य, D_1 भवस्य, T_4 ततो वै (for ततस्तु) — (L. 7) $\tilde{N}_2$ V_1 D_5 प्रादुर्भवद् (for प्रादुरभूद्) Dn_1 $D_{2\,5\,6}$ दहती (for दहन्ती) V_2 दहन्ती विदिशो दश (for ^{b}) — (L 8) D_1 om lines 8^b–10^a D_6 दीप्यमाना (for पीड्य°). K_2 D_4 महात्मना (for °भिः) — (L 9) Bom. Poona eds ब्रह्माणं विश्वधातारं (for ^{a}) — $K_{1,3\,4}$ Dn $D_{2\,3\,6}$ om , K_2 देवी; $\tilde{N}_{2,3}$ $V_{1\,2}$ $B_{1\,3}$ Ds D_4 T_4 धरणी (for पृथिवी) — (L 10) D_3 महादेव (for °बाहो) $\tilde{N}_3$ B पीड्येऽहं, Cal ed पीड्येम (for पीड्यामि) — (L. 11) D_2 कृष्णभार- (for °रुद्र-) $K_{1\,2}$ B_3 Dn_2 D_4 -पराक्रान्ता, D_3 -शरा° (for -भरा°) D_1 भवाम्यैकार्णवात्पुन॰, D_5 (by corr) यथैवैकार्णवा पुन (for ^{b}) — K_2 om (hapl) lines 13–14 — (L 13) Dn_2 लघु- (for लघ्वी-) K_3 धारयेय, D_4 °येऽहं (for °येयं) — Before line 15, K_2 D_4 ins ब्रह्मा उवाच, D_1 वैशंपायन उवाच — (L 15) K_4 वारय (for धा°) — Before line 16, B_3 Bom Poona eds ins वैशंपायन उवाच — (L 17) K_1 D_2 मयासुर- (for महा°). K_2 D_4 सृष्टा मया रुद्र धरा (for ^{a}) K_2 D_4 -पीड्यते, V_3 D_6 T_4 -रक्ष्यते (for -रक्षसे) — (L 18) $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,2}$ B_1 (marg) Dn_1 Ds $D_{1\,3}$ T_4 रोचये, V_3 $B_{1\,3}$ $D_{5\,6}$ युज्यते (for रोचते) — (L 19) K_2 D_4 भो न ; D_5 नाव- (for न च) K_4 D_4 कृष्ण (for कृष्णं) — (L 21) D_3 लोकांस् (for कृत्स्नांस्) K_3 प्रविश्य पश्य कृत्स्नांस्त्रीन्, D_4 °श्य पश्यन्कृष्णस्त्रीन् (for ^{a}) K_2 लोकास्त्रीन्, D_3 कृत्स्नांस्त्रीन्, D_4 लोकास्तान् (for त्रींल्लोकान्) — After line 21, $\tilde{N}_{2\,3}$ V B Ds $D_{5\,6}$ ins .

2** सशरं सधनुष्कं च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितम् ।

$\tilde{N}_{2\,3}$ V B Ds $D_{5\,6}$ cont K_1 D_{1-3} ins after 1375*

3** प्रविश्य योगं योगात्मा वरांस्ताननुचिन्तयन् ।
द्वारवत्यां यदुक्तं च तदनुस्मृत्य सर्वशः ।
जगाद नोत्तरं किंचिन्निवृत्तोऽसौ भवत्तदा ॥

प्रविश्य पश्यते कृत्स्नांस्त्रीँल्लोकान्सचराचरान् ॥
आत्मानं कृष्णदेहस्थं पश्यते ह्येकयोनिजम् ।
ततो निःसृत्य रुद्रस्तु न्यस्तवादोऽभवन्मृधे ॥
ब्रह्माणं चाब्रवीद्रुद्रो न योत्स्ये भगवन्निति ।
कृष्णेन सह संग्रामे लघ्वी भवतु मेदिनी ॥ [25]
ततः कृष्णोऽथ रुद्रश्च परिष्वज्य परस्परम् ।
परां प्रीतिमुपागम्य संग्रामादपजग्मतुः ॥
न च तौ पश्यते कश्चिद्योगिनौ योगमागतौ ।
एको ब्रह्मा तथा कृत्वापश्यल्लोकपितामहः ॥
उवाचैतत्समुद्दिश्य मार्कण्डेयं सनारदम् । [30]
पार्श्वस्थं परिपप्रच्छ ज्ञात्वा वै दीर्घदर्शिनम् ॥
मन्दरस्य गिरेः पार्श्वे नलिन्यां भवकेशवौ ।
रात्रौ स्वप्नान्तरे ब्रह्मन्मया दृष्टौ हराच्युतौ ॥
हरिं च हररूपेण हरं च हरिरूपिणम् ।
शङ्खचक्रगदापाणिं पीताम्बरधरं हरम् ॥ [35]
त्रिशूलपट्टिसधरं व्याघ्रचर्मधरं हरिम् ।
गरुडस्थं चापि हरं हरिं च वृषभध्वजम् ॥
विस्मयो मे महान्ब्रह्मन्दृष्ट्वा तत्परमाद्भुतम् ।
एतदाचक्ष्व भगवन्याथातथ्येन सुव्रत ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे । [40]
यथान्तरं न पश्यामि तेन तौ दिशतः शिवम् ॥
अनादिमध्यनिधनमेतदक्षरमव्ययम् ।
तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकम् ॥
यो वै विष्णुः स वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः ।
एका मूर्तिस्त्रयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ॥ [45]
वरदा लोककर्तारो लोकनाथाः स्वयंभुवः ।
अर्धनारीश्वरास्ते तु व्रतं तीव्रं समाश्रिताः ॥
यथा जले जलं क्षिप्तं जलमेव तु तद्भवेत् ।
रुद्रं विष्णुः प्रविष्टस्तु तथा रुद्रमयो भवेत् ॥
अग्निमग्निः प्रविष्टस्तु अग्निरेव यथा भवेत् । [50]
तथा विष्णुं प्रविष्टस्तु रुद्रो विष्णुमयो भवेत् ॥
रुद्रमग्निमयं विद्याद्विष्णुः सोमात्मकः स्मृतः ।
अग्नीषोमात्मकं चैव जगत्स्थावरजंगमम् ॥

[(L 1) D_3 योगज्ञो (for योगात्मा) K_1 $D_{1\ 2}$ वर (D_2 बल) तस्यानुचिन्त्य च , $\tilde{N}_3$ V $B_{1,\ 2}$ Ds_1 D_6 वरास्तानचिन्त्य च (for ^{b}) — (L 2) D_2 सत्वरम् (for सर्वश). D_1 अनुस्मृत्य च सर्वश (for ^{b}) — (L 3) D_1 नारदोक्त तत किंचिन् (for ^{a}) $D_{2\ 3}$ निर्द्वंद्वो (for निवृत्तो).]

— (L 22) K_{2-4} Dn $D_{1\ 3\ 4}$ (marg as above) $_5$ -योनिस्थं (for -देहस्थ) K_1 D_2 पश्यते कृष्णयोजितम् , D_6 (marg) T_4 पश्य देवैकयोनिजम् (for ^{b}) — (L 23) K_1 ऽनुसृत्य , K_2 Ds_1 D_5 निश्चित्य , V_3 D_6 ऽपसृत्य , D_3 ऽभिसृत्य (for निःसृत्य) $K_{1,\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $D_{2-5\ 6}$ (marg) कृष्णस्तु ; D_1 कृष्णात्तु (for रुद्रस्तु) K_1, $D_{2\ 5}$ (by corr) न्यस्तशस्त्रो , D_3 °चापो (for °वादो) — Before line 25, K_2 D_4 ins ब्रह्मोवाच — (L 27) K_2 D_4 समागम्य , B_3 सुसं° (for उपा°) K_4 प्रीतिं तौ समुपागम्य (for ^{a}) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ Ds_1 $D_{1\ 3}$ -चक्रतु (for -जग्मतु) — After line 27, K_2 D_4 ins :

4** एतदर्थं पुरा राजन्मार्कण्डेयं तु नारद· ।

— K_2 D_4 om lines 28–29. — (L 28) $\tilde{N}_3$ (marg.) V_1 दृश्यते (for प°) B_3 आस्थितौ (for आगतौ) — (L 29) $\tilde{N}_2$ D_5 गत्वा , D_6 T_4 भूतौ (for कृत्वा) K_3 $D_{1\ 3\ 5}$ लोकान् (for लोक-). — K $\tilde{N}_{2,\ 3}$ V B Ds D_{1-6} T_4 om lines 30–31 Dn om line 30 — (L 30) Cal ed दृष्ट्वा तदद्भुतं ब्रह्मा मार्कण्डेयं महामुनिम् — Before line 32, some Mss ins पितामह उवाच ; some ब्रह्मोवाच — (L 32) D_1 मन्दरस्योत्तरे पार्श्वे , D_4 मन्दरश्मिगिरे पार्श्वे (for ^{a}) — (L 33) $D_{3\ 4}$ भवाच्युतौ (for हरा°) — (L 34) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn $D_{1\ 4}$ हरं च ($K_{3\ 4}$ °रश्च) हरिरूपेण (for ^{a}) $K_{1,\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ Dn $D_{1\ 4}$ हरिं च हररूपिणम् (for ^{b}) — (L 35) K_2 B_1 D_5 (marg as above) हरिम् , T_4 हरः (for हरम्) — (L 36) खट्वाङ्ग- (for -पट्टिस-) — (L. 37) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn_2 Ds D_{1-6} गरुडध्वजं च हरं , T_4 °डध्वजं हरं चैव (for ^{a}) Ds_1 K_1 D_2 हरिं च वृषवाहनम् (for ^{b}) — (L 39) D_1 मे ब्रह्मन् , D_3 तत्त्वेन (for भगवन्). K_{1-3} $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Dn Ds $D_{2\ 4-6}$ यथातत्त्वेन सुव्रत , D_3 यथा भवति सु° (for ^{b}) — (L 41) $K_{1\ 2}$ $D_{2\ 4}$ अत्रान्तरं ; $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Ds_1 $D_{1\ 5}$ अथा° , T_4 येना° (for यथा°). K_4 $\tilde{N}_2$ V_3 B Ds $D_{1\ 5}$ T_4 ते (for तौ). K_1 D_2 तथा मे गदतः शृणु , K_3 D_3 तेन तौ विशत· स्वयम् (for ^{b}) — (L 42) $K_{1\ 2\ 4}$ अक्षयम् (for °रम्) — (L 45) K_3 ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः (for ^{b}) — D_3 om lines 46–81 K_2 $D_{1\ 4}$ om. (hapl.) lines 50–51 — (L. 51) K_1 रुद्रं (for तथा) — (L. 52) $\tilde{N}_2$ सोममय. (for सोमात्मकः) — B_3 om. lines

कर्तारौ चापहर्तारौ स्थावरस्य चरस्य च ।
जगतः शुभकर्तारौ प्रभू विष्णुमहेश्वरौ ॥ [55]
कर्तृकारणकर्तारौ कर्तृकारणकारकौ ।
भूतभव्यभवौ देवौ नारायणमहेश्वरौ ॥
एते चैव प्रवर्षन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च ।
एतत्परतरं गुह्यं कथितं ते पितामह ॥
यश्चैनं पठते नित्यं यश्चैनं शृणुयान्नरः । [60]
प्राप्नोति परमं स्थानं विष्णुरुद्रप्रसादजम् ॥
देवौ हरिहरौ स्तोष्ये ब्रह्मणा सह संगतौ ।
एतौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवाप्ययौ ॥
रुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः शिवः ।
एक एव द्विधा भूतो लोके चरति नित्यशः ॥ [65]
न विना शंकरं विष्णुर्न विना केशवं शिवः ।
तस्मादेकत्वमायातौ रुद्रोपेन्द्रौ तु तौ पुरा ॥
नमो रुद्राय कृष्णाय नमः संहतचारिणे ।
नमः षडर्धनेत्राय द्विनेत्राय च वै नमः ।
नमः पिङ्गलनेत्राय पद्मनेत्राय वै नमः ॥ [70]
नमः कुमारगुरवे प्रद्युम्नगुरवे नमः ।
नमो धरणीधराय गङ्गाधराय वै नमः ॥
नमो मयूरपिच्छाय नमः केयूरधारिणे ।
नमः कपालमालाय वनमालाय वै नमः ॥
नमस्त्रिशूलहस्ताय चक्रहस्ताय वै नमः । [75]
नमः कनकदण्डाय नमस्ते व्रतदण्डिने ॥
नमश्चर्मनिवासाय नमस्ते पीतवाससे ।
नमोऽस्तु लक्ष्मीपतये उमायाः पतये नमः ॥
नमः खट्वाङ्गधाराय नमो मुसलधारिणे ।
नमो भस्माङ्गरागाय नमः कृष्णाङ्गधारिणे ॥ [80]
नमः श्मशानवासाय नमस्त्वाश्रमवासिने ।
नमो वृषभवाहाय नमो गरुडवाहिने ॥
नमोऽस्त्वनेकरूपाय बहुरूपाय वै नमः ।
नमः प्रलयकर्त्रे च नमः सृष्टिकराय च ॥
नमोऽस्तु बहुरूपाय नमो भैरवरूपिणे । [85]
विरूपाक्षाय देवाय नमः सौम्येक्षणाय च ॥
दक्षयज्ञविनाशाय बलेर्नियमनाय च ।

53^b-58^a — (L 55) T4 जगत पालकावेतौ (for ^{a}) K2 D4 om (hapl) lines 55^b–56^a K1 3 4 Ñ3 V2 Dn D2 T4 प्रभविष्णू (for प्रभू विष्णु-) — (L 56) T4 -कर्तृकौ (for -कारकौ) — (L 57) K3 भव- (for भूत-) K3 नाथौ (for देवौ) — After line 57, Ñ2 3 V1 2 B1 2 Ds1 T4 ins :

5** एतौ तौ च प्रवक्तारावेतौ तौ च प्रभामयौ ।

Ñ2 V1 2 B1 2 Ds1 T4 cont , V3 Ds2 D6 ins after line 57 ·

6** जगत. पालकावेतावेतौ सृष्टिकरौ स्मृतौ ।

— T4 om line 58 — (L 59) K3 D4 (marg) महामुने (for पितामह) — (L. 60) K2 D4 शृणुयाच्चापि (D4 °च्चैव) सर्वदा (for ^{b}) — (L 61) B2 3 D2 रुद्रविष्णु- (for विष्णुरुद्र-) K2 D4 विष्णो रु(D4 °ष्णुरु)द्रस्य शाश्वतम् (for ^{b}) — (L 62) D4 संयुतौ (for संगतौ) — (L 63) B3 नारायणमहेश्वरौ (for ^{b}) — (L 64) K3 4 D1 रुद्रश्च (for °स्य) Dn प्रभवो (for परमो) Dn1 प्रभव , Dn2 प्रभवं (for परमः) — (L. 65) K4 -भूत्वा (for -भूतो). D4 वसति (for चरति) — (L 67) Ñ2 V1 2 आपन्नौ (for आयातौ) D6 कृतौ (for तु तौ). — Before line 68, K1 D2 ins. ब्रह्मोवाच. — (L. 68) D1 नमः कृष्णाय रुद्राय (for ^{a}) K2 D2 सहित , D1 स्महति- (for संहत-) T4 नमः केयूरधारिणे (for ^{b}) — (L 69) Dn om (hapl) lines 69^b–70^a K1 4 Ñ2 3 V B Ds D1 2 5 6 T4 सद्रि(K1 D2 सिद्धि- , V2 D1 स्मिद्ध)नेत्राय वै नम· (for ^{b}). — (L 72) K2 D4 नम. पार्वतीनाथाय , K3 नमोऽस्तु रणधीराय (for ^{a}). K2 D4 धरा- (for गङ्गा-) — (L 73) D4 वैनतेयाय वै नमः (for ^{b}) — K4 om (hapl) lines 74–75 — (L 74) T4 वनमालाधृते नमः (for ^{b}) — (L 76) K2 D4 ब्रह्म- (for व्रत-) D1 ब्रह्मदण्डाय वै नम· (for ^{b}). — (L. 77) D6 नमस्ते चर्मवासाय (for ^{a}) — K3 om line 78 — (L. 78) D5 पार्वती- (for उमाया.) — (L 79) K1 D2 -हस्ताय ; K4 B1 Ds2 D1, 5 -धराय (for -धाराय) K3 T4 -पाणये (for -धारिणे) — (L 80) B1 (marg as above) 3 -रागिणे (for -धारिणे) — D3 om line 81 —(L 81) D1 om lines 81^b–85^a D5 (before corr as above) 6 सागर- (for त्वाश्रम-) — (L 84) K1 3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 5 (before corr) 6 नम. सागरशायि(B1 °वासि)ने , D3 नमस्ते सृष्टिकारिणे ; D5 (marg) T4 नमस्त्रैलोक्यधारिणे (for ^{b}). — K3 om (hapl) lines 85–90 —(L 85) K2 D4 विश्व- , K4 शुभ- , Ñ2 3 V1 Dn D5 (also as above) सौम्य- (for बहु-). — (L 87) K2 D4 निर्मथनाय (for

नमः पर्वतवासाय नमः सागरवासिने ॥
नमः सुररिपुघ्नाय त्रिपुरघ्नाय वै नमः ।
नमोऽस्तु नरकघ्नाय नमः कामाङ्गनाशिने ॥ [90]
नमोऽस्त्वन्धकनाशाय नमः कैटभघातिने ।
नमः सहस्रहस्ताय नमोऽसंख्येयबाहवे ॥
नमः सहस्रशीर्षाय बहुशीर्षाय वै नमः ।
दामोदराय देवाय मुञ्जमेखलिने नमः ॥
नमस्ते भगवन्विष्णो नमस्ते भगवञ्शिव । [95]
नमस्ते भगवन्देव नमस्ते देवपूजित ॥
नमस्ते सामभिर्गीत नमस्ते यजुभिः सह ।
नमस्ते सुरशत्रुघ्न नमस्तेऽसुरपूजित ॥
नमस्ते कर्मिणां कर्म नमोऽमितपराक्रम ।
हृषीकेश नमस्तेऽस्तु स्वर्णकेश नमोऽस्तु ते ॥ [100]
इमं स्तवं यो रुद्रस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ।
समेत्य ऋषिभिः सर्वैः स्तुतौ तौ सुमहात्मभिः ॥
व्यासेन वेदविदुषा नारदेन च धीमता ।
भारद्वाजेन गार्ग्येण विश्वामित्रेण वै तथा ।
अगस्त्येन पुलस्त्येन धौम्येन च महात्मना ॥ [105]
यश्चेदं पठते स्तोत्रं नित्यं हरिहरात्मकम् ।
अरोगो बलवांश्चैव जायते नात्र संशयः ।
श्रियं च लभते नित्यं न च स्वर्गान्निवर्तते ॥
अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या विन्दति सत्पतिम् ।
गुर्विणी शृणुते या तु वरं पुत्रं प्रसूयते ॥ [110]
राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूतानि च विनायकाः ।
भयं तत्र न कुर्वन्ति यत्रायं पठ्यते स्तवः ॥

Colophon

38

K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ B Dn Ds D_{3-6} $G_{4\ 5}$ ins. after 113. 5 : $\tilde{N}_3$ $D_{1\ 2}$ $T_{1.\ 2}$ G_{1-3} after 113. 3^c : V_1 after 113. 3 T_4 after 113 3^{ab}

ततो महाबलं देवं बलभद्रं यशस्विनम् ।
अभिवादयते हृष्टः सोऽनिरुद्धो महामनाः ॥
माधवं च महात्मानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
खगोत्तमं महावीर्यं सुपर्णं चाभिवादयत् ॥

नियम°) — (L 88) K_1 V_1 B_1 $D_{2\ 5}$ T_4 -शायिने (for -वासिने) — (L 89) K_2 D_4 त्रिनेत्राय च वै नम (for ^{b}) — $\tilde{N}_2$ ins after line 90 K_1 D_3 after line 94 .

7** पुष्पदन्तविनाशाय नमो मधुविघातिने ।

— (L 91) K_1 $D_{1-3\ 6}$ नाशिने (for -घातिने) — T_4 om lines 92^b–93^a D_1 om line 94 — (L 95) K_2 D_4 नमस्ते शंकराय च (for ^{b}) — $\tilde{N}_2$ om line 96 — (L 96) K_4 Bom ed भगवते (for ते भगवन्) $K_{2\ 3}$ B_3 D_{1-4} -पूजित ; K_4 °ते (for °त) — Bom ed om line 97. — (L 97) $\tilde{N}_2$ यजुषा (for °भि.) $K_{1\ 3}$ Ds $D_{1\ 2}$ T_4 स्तुत. (for सह). — (L 99) $\tilde{N}_2$ नमस्तेऽस्ति- (for नमोऽमित-) K_1 D_2 नमो अमितविक्रम, D_1 नमस्नेऽमितवि° (for ^{b}) — (L. 100) $D_{3\ 4}$ तुभ्यं (for तेऽस्तु) — (L. 101) K_3 य इदं स्तुवते रुद्र; D_3 यदिदं स्तवनं शंभोर् (for ^{a}) — (L 102) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ स्तौति (for तौ सु-) D_3 कृतं स्तोत्र महात्मभिः ; Bom Poona eds G(ed) स्तुतौ स्तौति महर्षिभि (for ^{b}) — (L 104) Bom Poona eds G(ed) गर्गेण (for गार्ग्येण). $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{2\ 3}$ D_6 वशिष्ठेन महात्मना (for ^{b}). — After line 104, $\tilde{N}_2$ B_2 D_6 ins .

8** विश्वामित्रेण वात्स्येन तथा चैव सुमन्तुना ।

— (L 105) T_4 सौम्येन (for धौ°). — (L. 106) K_4 V_2 य इदं (for यश्चेदं) D_1 om (hapl) lines 106^b–108^a — (L 107) K_{2-4} $\tilde{N}_{2\ 3}$ V $B_{2\ 3}$ Dn Ds D_4 अरोगी (for °गो) — (L 108) $K_{3\ 4}$ Dn श्रियश्च (for श्रियं). — (L. 110) T_4 गर्भिणी (for गुर्विणी) — (L 111) D_3 भूता ये ; Bom Poona eds G(ed) विघ्नानि (for भूतानि). K_2 D_4 भयानका , T_4 om., Poona eds विनायक (for °का). — (L 112) B_1 विद्यते (for पठ्यते)

Colophon — *Mention of the Epic* $\tilde{N}_2$ Ds_2 — *Mention of Khila* : $\tilde{N}_3$ V B Dn_2 Ds D_1 — *Adhy name :* K_2 D_2 मार्कण्डेयकृत हरिहरस्तोत्रम्, K_2 $\tilde{N}_3$ V B_2 $D_{3\ 4\ 6}$ T_4 बाणयुद्धे हरिहरात्मकस्तवः , K_3 हरिहरस्तुति ; K_4 $\tilde{N}_2$ हरिहरात्मक ($\tilde{N}_2$ °कम्); $B_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 5}$ हरिहरात्मकस्तवः. — *Adhy no.* K_3 174 , $\tilde{N}_3$ 182 , V_2 183 , V_3 Ds_2 181 ; Dn D_4 179 , D_1 173 , T_4 231 .

38

(L 1) D_1 बलदेवं (for °भद्र) — (L 2) K_2 D_4 कृष्णं ; B_1 कृष्ण. (for हृष्ट) $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 $D_{2\ 3}$ महायशाः , V_3 B_3 D_6 प्रतापवान् (for महामनाः) — (L 3) K_2 $D_{2.\ 4}$ नारदं (for माधवं) $\tilde{N}_{2.\ 3}$ V_1 अभिगम्य (for °वाद्य). — (L. 4) $K_{3.\ 4}$ Dn D_5 [अ]भिवाद्य च (for [अ]भिवा-

ततो मकरकेतुं च चित्रबाणधरं प्रभुम् । [5]
पितरं सोऽभ्युपागम्य प्रद्युम्नमभिवादयत् ॥
सखीगणवृता चैव सा चोषा कुलनन्दिनी ।
बलं चातिबलं चैव वासुदेवं सुदुर्जयम् ॥
असंख्यातगतिं चैव सुपर्णमभिवाद्य च ।
पुष्पबाणधरं चैव लज्जमानाभ्यवादयत् ॥ [10]
ततः शक्रस्य वचनान्नारदः परमद्युतिः ।
वासुदेवसमीपं स प्रहसन्पुनरागतः ॥
वर्धापयति तं देवं गोविन्दं शत्रुसूदनम् ।
दिष्ट्या वर्धसि गोविन्द अनिरुद्धसमागमात् ॥
ततोऽनिरुद्धसहिता नारदं प्रणताः स्थिताः । [15]
आशीर्भिर्वर्धयित्वा च देवर्षिः कृष्णमब्रवीत् ॥
अनिरुद्धस्य वीर्याख्यो विवाहः क्रियतां विभो ।
जम्बूलमालिकां द्रष्टुं श्रद्धा हि मम जायते ॥
ततः प्रहसिताः सर्वे नारदस्य वचःश्रवात् ।
कृष्णः प्रोवाच भगवान्क्रियतामाशु माचिरम् ॥ [20]
एतस्मिन्नन्तरे तात कुम्भाण्डः समुपस्थितः ।
वैवाहिकांस्तु संभारान्गृह्य कृष्णं नमस्य च ॥

कुम्भाण्ड उवाच ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो भव त्वमभयप्रदः ।
शरणागतोऽस्मि ते देव प्रसीदैषोऽञ्जलिस्तव ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा सर्वं प्रागेव सोऽच्युतः । [25]
अभयं यच्छते तस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने ॥
कुम्भाण्ड मन्त्रिणां श्रेष्ठ प्रीतोऽस्मि तव सुव्रत ।
सुकृतं ते विजानामि राष्ट्रिकोऽस्तु भवानिह ॥
सज्ञातिपक्षः सुसुखी निर्वृतोऽस्तु भवानिह ।
राज्यं च ते मया दत्तं चिरं जीव ममाश्रयात् ॥ [30]
एवं दत्त्वा राज्यमस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने ।
विवाहमकरोत्तत्र सोऽनिरुद्धस्य बुद्धिमान् ॥
ततस्तु भगवान्वह्निः स्वयं तत्र उपस्थितः ।
विवाहो ह्यनिरुद्धस्य नक्षत्रे च शुभेऽभवत् ॥
ततोऽप्सरोगणास्तत्र कौतुकं कर्तुमुद्यताः । [35]
स्नातः स्वलंकृतस्तत्र सोऽनिरुद्धः स भार्यया ॥
ततः स्निग्धैः शुभैर्वाक्यैर्गन्धर्वाश्च जगुस्तदा ।
नृत्यन्त्यप्सरसश्चैव विवाहमुपशोभयन् ॥
ततो निर्वर्तयित्वा तु विवाहं शत्रुसूदनः ।

दयत् . — (L 5) G_1 पुष्प- (for चित्र-) $B_{1, 2}$ विभुम् ; G_5 हरिम् (for प्रभुम्) — (L 6) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ $V_{2, 3}$ B Ds $D_{3, 4, 6}$ $T_{1, 4}$ $G_{3, 5}$ अभ्यवादयत् , K_4 अभिवाद्य च , D_1 °दयन् (for °दयत्) — (L 7) K Dn D_{1-5} $T_{1, 2, 4}$ $G_{1, 3-5}$ सा चोषा भवने स्थिता (for ᵇ) — (L 8) $\tilde{N}_2$ om (hapl) lines 8ᵇ–9ᵃ. V_3 B_3 Ds D_6 चतुर्भुजम् (for सुदुर्जयम्) G_5 वासुदेवस्य दुर्जयम् (for ᵇ) — (L 11) T_2 भवनान् (for वच°) — (L 12) T_1 G_3 -समीपस्थं (for °पं स). K_1 आगमत् (for आगतः) — (L 13) $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ विज्ञापयति (for वर्धा°) D_2 T_4 मधु- (for शत्रु-). $K_{1, 2}$ $D_{1, 4}$ -मर्दनम् , V_2 -नाश° (for -सूद°) — (L 14) K_1 D_1 अनिरुद्धः समागत (for ᵇ) — (L 15) K_3 D_6 T_2 $G_{1, 3, 5}$ -सहसा , Dn_2 D_1 -सहितो (for °ता) K_1 तदा (for स्थिता.) D_2 ततोऽनिरुद्ध प्रणतं सहसा नारद· स्थितम् (sic). — (L 16) D_3 तान् (for च) — (L 17) $D_{2, 4}$ वीर्याक्षो (for °ख्यो) K_3 इति (for विभो) — (L 18) K_{2-4} D_4 T_4 जाम्बूल- ; V_3 $D_{2, 3}$ T_2 $G_{1, 3-5}$ ताम्बूल- ; D_1 उत्सव- (for जम्बूल-) T_1 G_3 मल्लिकां (for मालिकां). ❀ D_4 (marg) जाम्बूलमालिका विवाहकाले मधूकादिफलवती जम्बूपल्लवमाला देहाभरणं दंपत्योः तां द्रष्टुम् , Cn · जम्बूलं वरपक्षस्त्रीणामुपहासवचनम् । ❀ — (L 23) T_1 महाभागो (for °बाहो). $K_{1, 2}$ D_4 भगवन्नभयप्रद (for ᵇ). — (L 24) $\tilde{N}_{2, 3}$ V_1 B_2 G_1 देवेश (for ते देव) — (L 25) V_2 ((*sup lin*) $T_{1, 2}$ $G_{3, 5}$ कुभाण्डस्य (for नारदस्य) V_3 B_3 D_6 प्रागेव मधुसूदनः (for ᵇ) — Before lines 27, D_1 ins श्रीकृष्णः , T_4 वासुदेव. — (L 27) T_4 अद्यैव (for कुम्भाण्ड) — T_1 $G_{3, 5}$ om. lines 28–33 — (L. 28) V_2 सुहृदं तव जानामि (for ᵃ). T_2 $G_{1, 4}$ राष्ट्र शास्तु (for राष्ट्रिकोऽस्तु) — (L 29) Bom. eds सु- (for स). — (L 30) $K_{1, 2}$ $D_{1, 4}$ राष्ट्रं (for राज्यं) T_2 $G_{1, 4}$ नित्यं तिष्ठेन् (for चिरं जीव) K_1 $D_{1, 4}$ मदाश्रयात् (for ममा°) — (L 31) V_3 B D_6 [अ]भयं तस्मै , D_2 वरं तस्मै (for राज्यमस्मै). — (L 32) $D_{5, 6}$ T_4 विवाहं कारयामास (for ᵃ) $\tilde{N}_{2, 3}$ $V_{1, 3}$ $B_{1, 3}$ $D_{3, 6}$ वीर्यवान् (for बुद्धिमान्) D_5 Bom Poona eds G(ed) [अ]निरुद्धस्य जनार्दनः (for ᵇ) — (L 33) K_2 रुद्रो , D_3 विष्णुः (for वह्नि.). T_2 $G_{1, 4}$ स्वयंवर (for स्वयं तत्र) — (L 34) $K_{3, 4}$ $\tilde{N}_{3, 3}$ V B Dn Ds_2 D_6 $T_{1, 2}$ $G_{3, 5}$ नक्षत्र च शुभं भवेत् (for ᵇ). — (L 35) Bom. Poona eds. G(ed.) चैव (for तत्र),

अनिरुद्धस्य सुप्राज्ञः सर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥ [40]
आमन्त्र्य वरदं तत्र रुद्रं देवनमस्कृतम् ।
चकार गमने बुद्धिं कृष्णः परपुरंजयः ॥
द्वारकाभिमुखं कृष्णं ज्ञात्वा शत्रुनिषूदनम् ।
कुम्भाण्डो वचनं प्राह प्राञ्जलिर्मधुसूदनम् ॥
बाणस्य गावस्तिष्ठन्ति हस्ते तु वरुणस्य वै । [45]
यासाममृतकल्पं वै क्षीरं क्षरति माधव ।
तत्पीत्वातिबलश्चैव नरो भवति दुर्जयः ॥
कुम्भाण्डेनैवमाख्याते हरिः प्रीतमनास्तदा ।
गमनाय मतिं चक्रे गन्तव्यमिति निश्चितः ॥
ततस्तु भगवान्ब्रह्मा वर्धाप्य स तु केशवम् । [50]
जगाम ब्रह्मलोकं स वृतः स्वभवनालयैः ॥
इन्द्रो मरुद्गणैश्चैव द्वारकाभिमुखं ययौ ।
यतः कृष्णस्ततः सर्वे गच्छन्ति जयकाङ्क्षिणः ॥
वाहनेन मयूरेण सखीभिः परिवारिता ।
द्वारकाभिमुखी सोषा देव्या प्रस्थापिता ययौ ॥ [55]
ततो बलश्च कृष्णश्च प्रद्युम्नश्च महाबलः ।
आरूढवन्तो गरुडमनिरुद्धश्च वीर्यवान् ॥
प्रस्थितश्च स तेजस्वी गरुडः पक्षिणां वरः ।
उन्मूलयंस्तरुगणान्कम्पयंश्चापि मेदिनीम् ॥
आकुलाश्च दिशः सर्वा रेणुध्वस्तमिवाम्बरम् । [60]
गरुडे संप्रयातेऽभून्मन्दरश्मिर्दिवाकरः ॥

39

T1 G3-5 ins after 113.70cd · K1.2 D1 after 1536* : K3 4 Ñ2 V B Dn Ds D2-6 T2 G1 after the addl. colophon (ins. after 1536*)

वैशंपायन उवाच ।

अथाहुको महाबाहुः कृष्णं प्राह महाद्युतिम् ।
हर्षादुत्फुल्लनयनः श्रूयतां यदुनन्दन ॥
एवं गतेऽनिरुद्धस्य क्रियतां महदुत्सवः ।

K3 4 Dn कौतुकान् (for °कं) V3 B3 D6 आगता· (for उद्यताः). — (L 36) K1 2 D1 3-5 T1 2.4 G1 3 4 स्वभार्यया, D2 सहोषया (for स भार्यया) V3 B3 D6 [अ]निरुद्धो भार्यया सह (for b) — (L. 38) K3.4 Dn Ds D1 नृत्यन्ते, B1 नृत्यन्तो, B2 °न्त्यो (for °न्ति) V3 B3 D6 विद्याधरगणा- (B3 °णै)श्चैव (for a) — After line 38, Ñ2 Cal. ed. ins an addl colophon, Cal ed mentioning adhy name as अनिरुद्धविवाह· and adhy no as 188 Before line 39, Ñ2 Cal ed ins वैशंपायन उवाच — (L 39) K3 V2 D1 3 4 T1.2.4 G1.3-5 तं (for तु) — G3 om (hapl) lines 40-43 — (L 41) V3 B Ds D6 रुद्रं (for तत्र) V3 B Ds D6 देवी चैव गुहं च तम् (B2 तथा); D2 3 रुद्रं देवं गुहं ततः (for b) — (L 42) Ñ3 (marg as above) V1 -रिपुं- (for -पुरं-) — (L 43) D5 G4 ज्ञात्वा (for कृष्णं) Ds1 द्वारकायां सुखं कृष्णं (for a) G4 भूत्वा (for ज्ञात्वा). V3 B3 D6 -निबर्हणम् (for -निषूदनम्) — (L 44) V3 B3 Ds D6 प्रीत्यर्थं वासुदेवस्य कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् —K Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D2-6 T1 2.4 G1 4 5 ins after line 44: G3 after line 39

1* शृणु मे पुण्डरीकाक्ष विज्ञाप्यं मधुसूदन ।
[D3 विज्ञप्तिं (for विज्ञाप्यं).]

— (L 45) D1 गृहे तु, D3 हृतास्ता; D6 हृतास्तु (for हस्ते तु) — (L 46) G4 स्रवति (for क्षरति) — (L 47) K1.4 Ñ3 V B3 Ds1 D1-4 6 T2.4 G1.5 यत् (for तत्). K4 स- (for [अ]ति-) B3 दुर्जर (for °य) — (L 48) D3 T2 4 G1 4 आख्यातो (for °ते) — (L 49) K Ñ2 3 V1 Ds D4 5 निश्चयम् (K2 D4 °य), V2 3 B2 3 D1 3 6 निश्चितम्, D2 निश्चयात् (for निश्चित) — (L 50) G3 स (for तु) D6 (marg as above) T2 G1 4 विज्ञाप्य (for वर्धाप्य) — (L 51) V3 जगाम ब्रह्मणो लोक (for a). G5 व्रजन् (for वृत.) B3 D3 T1 G3 वृतः स्वभवनालये (for b). — (L 52) T1 2 G1 3-5 मरुद्गणाश् (for °णैश्) D3 5 सार्धं (for चैव) B2 T4 इन्द्रो मरुद्गणयुतो (for a). G4 साध्याश्च द्वारका ययौ (for b) — (L 53) V3 B2.3 Ds1 D6 प्रिय- (for जय-) — After line 53, T1 G5 ins.:

2** ततोऽनिरुद्ध प्रीतात्मा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
देवदेव महायुद्धे जयेत्त्वां को नु सत्तमम् ॥
शक्तो न प्रमुखे स्थातुं साक्षादपि शतक्रतुः ।
आरोह गरुडं तूर्णं गच्छामो द्वारकां पुरीम् ॥

— (L 58) G5 Bom Poona eds पतता (for पक्षिणां). — (L 60) G5 -ध्वजम् (for ध्वस्तम्) — (L. 61) K Ñ2 3 V1 Dn Ds2 D1.2 4 ऽस्मिन् (for ऽभून्). V3 B2 3 D6 च भास्कर· (for दिवाकर.).

39

T1 2 G1.3 5 om the ref. — (L. 1) T1 G1.3 [आ]गतो (for [आ]हुको). K1 2 D1.4 महाबाहुं, Ñ3 (marg) V1 °भाग (for °बाहु) T2 G1.4 आह (for प्राह) K3.4 Ñ2.3

क्षेमात्प्रत्यागतं दृष्ट्वा सेव्यमानाः सहासते (?) ॥
उषापि च महाभागा सखीभिः परिवारिता । [5]
रमते परया प्रीत्या अनिरुद्धेन संगता ॥
कुम्भाण्डदुहिता रामा उषायाः सखिमण्डले ।
प्रवेश्यतां महाभागा वैदर्भी वर्धयेत्पुनः ॥
साम्बाय दीयतां रामा कुम्भाण्डदुहिता शुभा ।
शेषाश्च कन्या दीयन्तां कुमाराणां यथाक्रमम् ॥ [10]
वर्तते चोत्सवस्तत्र अनिरुद्धस्य वेश्मनि ।
गृहे श्रीधन्विनश्चैव शुभस्तत्र प्रवर्तते ॥
वादयन्ति पुरे तत्र नार्यो मदवशं गताः ।
नृत्यन्ते चापरास्तत्र गायन्ति च तथापराः ॥
काश्चित्प्रमुदितास्तत्र काश्चिदन्योन्यमब्रुवन् । [15]
नानावर्णाम्बरधराः क्रीडमानास्ततस्ततः ॥
अभियान्ति ततोऽन्योन्यं काश्चिन्मदवशात्स्वयम् ।
क्रीडन्ति काश्चिदक्षैस्तु हर्षादुत्फुल्ललोचनाः ॥
मायूरं रथमारुह्य सखीभिः परिवारिता ।
उषा संप्रेषिता देव्या रुद्राण्या प्रतिगृह्यताम् ॥ [20]
इयं चैव कुलश्लाघ्या नाम्नोषा नाम सुन्दरी ।
बाणपुत्री तव वधूः प्रतिगृह्णीष्व भामिनीम् ॥
ततः प्रतिगृहीता सा स्त्रीभिराचारमङ्गलैः ।
प्रवेशिता च सा वेश्म अनिरुद्धस्य शोभना ॥
देवकी रेवती चैव रुक्मिण्यथ विदर्भजा । [25]
दृष्ट्वानिरुद्धं रुरुदुः स्नेहहर्षसमन्विताः ॥
ततस्तूर्यप्रणादैस्ता वरनार्यः शुभाननाः ।
क्रियां चारेभिरे कर्तुमुषा च गृहसंस्थिता ॥
ततो हर्म्यतलस्था सा वृष्णिपुंगवसंश्रिता ।
रमते सर्वसदृशैरुपभोगैर्वरानना ॥ [30]
चित्रलेखा च सुश्रोणी अप्सरोरूपधारिणी ।

V B_3 Dn Ds $D_{2\ 6}$ T_4 G_3 महाद्युति-, D_5 °भुज- (for °द्युतिम्) — (L 2) K_3 प्रफुल्ल- (for उत्फुल्ल-) D_5 प्रहर्षोत्फुल्लनयन- (for ^{a}) — (L 3) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ क्रियतामुत्सवो महान् (for ^{b}) — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ om line 4 — (L 4) $Ñ_2$ V_3 B_1 (marg) $_{2\ 3}$ D_6 सेव्यमानं सहागतैः, B_1 Ds_2 °न- (Ds_2 °ना) समासते, D_1 °न सहासने (for ^{b}). — (L 6) K_2 रमन्तां; D_3 °तां (for °ते) V_3 $B_{2,3}$ $D_{1\ 6}$ परम- (for परया) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ रमतां (T_2 $G_{1,3}$ °ते) परमप्रीता (for ^{a}) — T_2 $G_{1\ 3}$ om (hapl) lines 7–13 T_1 $G_{4\ 5}$ om line 7. — (L 8) B_1 D_5 प्रविश्यतां (for प्रवे°) K_2 $D_{1\ 2\ 4}$ वैदर्भी (for °र्भी) $K_{1\ 3\ 4}$ V_2 B_3 Ds D_4 (marg) वैदर्भी वर्धयन्त्युत (K_4 °न्पुन), $Ñ_{2\ 3}$ $V_{1\ 3}$ $B_{1,2}$ Dn D_6 G_4 °र्भी ($Ñ_3$ B_1 Dn G_4 °र्भी) वर्धयत्युत; D_3 सखीभि परिवारिता, T_1 G_5 विवाहं वर्धयत्युत (for ^{b}) — (L 9) $K_{3\ 4}$ B_1 रामा दीयतां (B_1 °त) साम्बाय (for ^{a}) — (L 10) $K_{1\ 3,4}$ $Ñ_{2,3}$ V B Ds $D_{5\ 6}$ न्यस्यन्तां (for दीयन्तां) — (L. 11) $Ñ_3$ $V_{1\ 2}$ T_1 $G_{4\ 5}$ वर्धते (for वर्तते) — (L 12) K_3 शार्ङ्गधन्वनश् (for श्रीधन्विनश्) B_3 गृहे श्रीमन्बलं चैव (for ^{a}). Dn प्रवर्तताम् (for °ते) — (L 13) V_3 D_6 [अ]परास् (for पुरे) D_5 यदुवश (for मद°) — (L 14) $Ñ_2$ $V_{1,2}$ Ds T_2 $G_{1\ 4}$ नृत्यन्ति (for °न्ते) K_2 अप्सरास्, $B_{2,3}$ V_3 D_6 [अ]प्सरसस्, T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ च परास् (for चापरा°) D_3 om (hapl) 14^b–15^a. $T_{1,2}$ $G_{1\ 5}$ गायन्ते (for °न्ति) — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ om lines 15–19. — (L 15) V_3 D_6 प्रक्रीडितास् (for प्रमुदि°) K_1 अब्रवीत्; $Ñ_2$ V_3 B_3 D_6 आश्रिताः (for अब्रुवन्). — (L 16) $Ñ_2$ V_1 B_1 (marg) D_3 -माल्याम्बर-, V_2 -वस्त्रा° (for -वर्णा°) — (L. 17) K_1 मदवशा (for °वशात्) D_5 काश्चिन्मदवशं गताः (for ^{b}) — (L 19) K_1 V_1 B_2 आस्थाय (for आरुह्य) — (L 20) G_5 संप्रेरिता, G(ed) संतोषिता (for संप्रे°) — (L 21) $Ñ_3$ कुले (for कुल-) $Ñ_3$ $V_{1\ 2}$ [अ]सुर-, V_3 B_3 कुल-, D_5 चैव, D_6 लोक- (for नाम) B_1 (marg as above) नाम्नोषासुरनन्दिनी, Bom Poona eds G(ed) °षा सुन्दरी वरा (for ^{b}) — (L 23) $Ñ_2$ प्रीति-, B_3 $D_{1\ 6}$ परि- (for प्रति-) K_4 कृतैर् (for स्त्रीभिर्) — (L 24) D_3 शोभनम्, T_1 $G_{3\ 5}$ योगतः, $G_{1\ 4}$ वेगित (for शोभना) T_2 प्रवेशितानिरुद्धस्य गृहं तस्य स्ववेश्मन — (L 25) $B_{2,3}$ Ds रोहिणी (for रेवती) — (L 26) $K_{1\ 2}$ $Ñ_3$ $V_{1\ 2}$ B_1 Dn Ds D_{1-5} रोदन्त्यः, K_3 V_3 $B_{2\ 3}$ D_6 (marg as above) रोदन्ति, G_1 यदुषु (for रुरुदु-) — $Ñ_3$ $V_{1,3}$ $B_{2\ 3}$ D_6 ins after line 26 $Ñ_2$ B_1 Ds_2 after line 22

1* रेवती रुक्मिणी चैव गृहमुख्यं प्रवेशयत् ।
वधूर्वर्धसि दिष्ट्या त्वमनिरुद्धस्य दर्शनात् ॥

[(L 1) B_1 Ds_2 रेवतीं रुक्मिणीं चैव (for ^{a}). $V_{1\ 3}$ B Ds_2 गृहमूपा, (for °मुख्यं) — D_5 om line 2]

— (L 27) $K_{1\ 2}$ $B_{2\ 3}$ D_4 -निनादैस् (for -प्रणा°) $Ñ_{2\ 3}$ V_4 D_1 सुशोभना (for शुभाननाः) — T_2 om (hapl.) lines 28–30 — (L 28) T_1 $G_{1\ 3-5}$ क्रीडां (for क्रियां). K_1 स्नुषा (for उषा) $K_{1\ 2}$ T_1 $G_{1\ 4\ 5}$ -संस्थिताम् V_1 -सश्रिता (for -संस्थिता) — (L 29) $G_{1\ 3}$ [उ]षा (for सा). V_2 B_1 Ds $D_{2\ 5}$ $G_{1\ 3}$ -संस्थिता (for -संश्रिता). $Ñ_2$

आपृच्छ्य च सखीवर्गमुषां च त्रिदिवं गता ॥
गतासु तासु सर्वासु सखीष्वसुरसुन्दरी ।
मायावत्या गृहं नीता प्रथमं सा निमन्त्रिता ॥
तासां प्रद्युम्नगृहिणी स्नुषां दृष्ट्वा सुमध्यमाम् । [35]
वासोभिरन्नपानैश्च पूजयामास सुन्दरीम् ॥
ततः क्रमेण सर्वास्ता वधूमूषां यदुस्त्रियः ।
आचारमनुपश्यन्त्यः स्वधर्मं इति चक्रिरे ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं मया कुरुकुलोद्वह ।
यथा बाणो जितः सख्ये जीवन्मुक्तश्च विष्णुना ॥ [40]

40

Ś1 ins after adhy 114 : K Ñ2 3 V B D T1 2 G1 3–5 M2 4 after App I (No 42B):

जनमेजय उवाच ।

भगवन्केन विधिना श्रोतव्यं भारतं बुधैः ।
फलं किं के च देवाश्च पूज्या वै पारणेष्विह ॥
देयं समाप्ते भगवन्किं च पर्वणि पर्वणि ।
वाचकः कीदृशश्चात्र एष्टव्यस्तद्ब्रवीहि मे ॥

वृष्णिपुंगवमास्थिता, Ñ3 B3 D3 °व आश्रिता (for °) — (L 30) V3 B2 3 T1 G1 3–5 तत्र (for सर्व-) K1 2 D4 वराङ्गैणे , Ñ2 D1 °ङ्गना (for °नना) — (L 31) Ñ3 (marg) V B Ds D6 अप्सरा कामरूपि(for B1 °चारि-, Ds1 °धारि)णी (for °) — (L 32) K V3 B2 3 Dn D1–6 आपृष्ट्वा , V2 (*sup lin* as above) आमन्त्र्य (for आपृच्छ्य) — K D1–4 om lines 33–38 — (L 34) V2 निवर्तिता (for निमन्त्रिता) — (L 35) B3 उषा , T1 2 G1 3–5 वधूं (for स्नुषां) B2 T1 2 G1 3–5 सुमध्यमा (for °माम्) — (L 36) Dn रत्नसारैश् (for अन्नपानैश्) — (L 38) G5 -पश्यन्ति Ñ2 3 V B Dn Ds D5 6 स्वधर्ममनु(Dn °मुप)चक्रिरे (for °) — Before line 39, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 40) G1 हृत (for जित) — After line 40, K Ñ2 3 V B D T2 G1 3 4 ins a colophon [*Adhy name* T1 बाणासुरजयान्तरं श्रीकृष्णस्य द्वारकाप्रवेशे इन्द्रादिसकलदेवतासुयात्रा — *Adhy no* T1 264, G5 266]

40

Before the ref D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 ins. .

1** शौनक उवाच ।
सौते सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितम् ।
प्रजानां पतिभिः सार्धं देवानामृषिभिः सह ॥
पितृगन्धर्वभूतानां पिशाचोरगरक्षसाम् ।
दैत्यानां दानवानां च यक्षाणामथ पक्षिणाम् ॥
पाण्डूनां धृतराष्ट्राणां यदूनां वृष्णिभिः सह । [5]
ऐलेयेक्ष्वाकुवंशानां नृपाणां चरितं तथा ॥
दिव्यमानुषसंभूतः प्रादुर्भावोऽनुकीर्तितः ।
माहात्म्यं देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥
अत्यद्भुतानि कर्माणि विक्रमा धर्मनिश्चया. ।
विचित्राश्च कथायोगा जन्म चाग्र्यमनुत्तमम् ॥ [10]
तत्कथ्यमानमस्माकं त्वया वै श्लक्ष्णया गिरा ।
मनःकर्णसुखं सूत प्रीणात्यमृतसंमितम् ॥
महाभारतमाख्यानं विधिना केन श्रूयते ।
पौराणे किं फलं चास्य तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
सूत उवाच ।
पर्वणां श्रवणविधिं पारणेषु च यत्फलम् । [15]
जनमेजयेन यत्पृष्टं तस्मिन्नवभृथे क्रतौ ॥
जनमेजय उवाच ।
व्यासप्रोक्तं महापुण्यं वेदार्थसमलंकृतम् ।
श्रुतमाख्यानमखिलमनेकसमयान्वितम् ॥
श्रुत्वाख्यानमिदं सम्यक्पावनं वै द्विजोत्तम ।
अतो महत्तर भूयो वक्ष्यामि विधिमुत्तमम् । [20]

[G4 om the ref — (L 2] T2 G1 M2 4 मनुभिः (for पतिभिः) — (L 5) D6 T2 M2 4 धार्तराष्ट्राणां (for धृत°). — (L 7) T1 2 G1 3. 5 -संभूत्या (for °त) — (L 10) G1 पवित्राश् (for विचि°) — (L 12) G3 -संनिभम् (for समितम्) — (L 14) D6 प्रदाने , T2 M2 पारणे (for पौराणे) M4 स्यात्तत् (for चास्य) G4 पारायणे किं फलं तु (for °). M2 तत्सर्वं वक्तुमर्हसि (for °) — (L 15) T2 पारण- (for पर्वणां) G4 पारण- (for श्रवण-) M1 पर्वणां श्रावणविधिं (for °) G4 पारणे च तु (for °णेषु च) — (L. 16) T2 M2 4 क्रतो (for क्रतौ) — D6 om , G3 सूत (for जनमेजय) — (L 17) G1 M2 4 महत्पुण्य (for महापुण्यं). — (L 20) D6 अन्ते (for अतो) G1 पृच्छामि (for वक्ष्यामि).]

T1 2 G6 4. 5 M2 4 om the ref — (L 1) D1 येन (for केन). K1 D4 5 भगवन्विधिना केन (for °) D5 प्रोक्तव्यं (for श्रोतव्यं) T1 2 G1. 4 5 M2 4 नरैः (for बुधैः) — (L. 2) G3 किं फलं (by transp) T1 G1. 5 M2 4 केऽत्र ; T2 अत्र ; G4 तेऽत्र (for के च). K2 D5 कार्यं किं देवदेवस्य (for °). K2 का पूजा (for पूज्या वै) V1 पारणे तु (for °णेषु). — (L 3) V3 द्विजाय ; D3 समाप्तौ (for °प्ते) T1. 2 G1. 3 5 किंचित् (for किं च). — (L. 4) T1 2 G1 5 तस्मिन् ;

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्विधिमिमं फलं यच्चापि भारतात् । [5]
श्रुताद्भवति राजेन्द्र यत्त्वं मामनुपृच्छसि ॥
दिवि देवा महीपाल क्रीडार्थमवनिं गताः ।
कृत्वा कार्यमिदं चैव ततश्च दिवमागताः ॥
हन्त यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः ।
ऋषीणां देवतानां च संभवं वसुधातले ॥ [10]
वसुरुद्रास्तथा साध्या विश्वे देवाश्च शाश्वताः ।
आदित्याश्चाश्विनौ देवौ लोकपालाः सहर्षिभिः ॥
गुह्यकाश्च सगन्धर्वा नागा विद्याधरास्तथा ।
सिद्धा धर्मः स्वयंभूश्च मुनिः कात्यायनो वरः ॥
गिरयः सागरा नद्यस्तथैवाप्सरसां गणाः । [15]
ग्रहाः संवत्सराश्चैव अयनान्यृतवस्तथा ॥
स्थावरं जंगमं चैव जगत्सर्वं सुरासुरम् ।
भारते भरतश्रेष्ठ एकस्थमिह दृश्यते ॥
तेषां श्रुत्वा प्रतिष्ठानं नामकर्मानुकीर्तनात् ।
कृत्वापि पातकं घोरं सद्यो मुच्येत मानवः ॥ [20]
इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्वशः ।
संयम्यान्तःशुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारते ॥
तेषां श्रेष्ठानि देयानि श्रुत्वा भारत भारतम् ।
ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या भक्त्या च भरतर्षभ ॥
महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च । [25]

M2 4 चास्मिन् (for चात्र) K1 (*sup. lin*) 2.3 D1.3 5 प्रष्टव्यस्, D2 द्र°, D4 Bom ed य° (for ए°) T1 ब्रवीतु मे, G4 °मि ते (for °हि मे) — After the ref, D6 T1.2 G1 3 5 M2 4 ins :

2** सम्यक्पृष्टोऽस्मि राजेन्द्र त्वया बुद्धिमतां वर ।
मयापि भगवान्व्यास पृष्टो वेदविदां वर ॥
पृष्टेन तु मया गुह्य विधिरुक्तो महात्मना ।
तथा वक्ष्यामि ते सम्यक्समाधाय पुन पुनः ॥

[D6 om line 1 — (L 3) D6 पूर्वं, G3 तेन, M2 4 मह्य (for गुह्यं) T2 G1 पृष्ट स तु मया मह्य (for ^{a}) G1 पृष्टो (for उक्तो). — (L 4) D6 मन शृणु (for पुन पुन)]

— (L. 5) D3 शृणुष्व राजन्विधिना (for ^{a}) Bom Poona eds यच्छति (for यच्चापि) K1 Ñ2 B1 D6 T1 G1 3–5 M2 4 भारत, K2 V1 3 °ते, T2 °तम् (for °तात्). — (L 6) K4 Ñ2 D5 G1 M2 4 श्रुत्वा, T1 G5 कथं· G3 विधेर् (for श्रुताद्) G4 परि- (for अनु-) Ś1 B1 T1 2 G1 3 5 M2 4 यन्मा त्वं परिपृच्छसि (for ^{b}) — (L 7) Ś1 महीपालात्, K2 3 V4 D5 °पाल (for °पाल) T1.2 G1 3–5 M2 4 ये च देवा महीपाला. ; G4 दिवि देव महीपालाः (for ^{a}) — K4 om lines 8–12 — (L 8) V1 श्रुत्वा (for कृत्वा) G3 नृपाश् (for इदं) M2 4 [अ]थ (for [ए]व) T1 2 G1 3–5 M2.4 पुनस्त्रिदिवमाश्रिताः (for ^{b}) — (L 9) Dn यत्तेऽत्र, D3 ते तत्प्र- (for यत्ते प्र-) T1 G1 4 5 हन्त ते कथयिष्यामि· T2 G3 M2 4 हन्त ते संप्रवक्ष्यामि (for ^{a}). D6 T1 G4 शृणुष्व सु- (for तच्छृणुष्व) Ś1 समासत· (for °हित·). — (L. 10) D5 भवन्ति, T1 2 G1 3–5 M2.4 सर्वेषां (for संभवं). — (L 11) K1–3 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1.2.4–6 अत्र (for वसु-) D3 अत्र रुद्रास्तथादित्या ; T1 G1 3–5 M2 4 अ(G1.4 5 य)त्र रुद्राश्च साध्याश्च ; T2 रुद्राश्चैव हि साध्याश्च (for ^{a}) D5 देवता, T1 2 G1 3–5 M2 4 भारत (for शाश्वता·) — (L 12) T1 2 G1 4 5 M2 4 चैव (for देवौ) K1–3 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1.4 6 G3 महर्षय· (for सहर्षिभि·) — (L 14) D4 तु काश्यपो (for कात्यायनो) D6 T1 2 G1 3 5 M2 4 वायु(D6 प्रापु)र्नारायणो नर (for ^{b}) — (L 15) V3 तथैवाप्सरसो वरा (for ^{b}) — (L 16) T2 M2 4 [अ]त्र (for [ए]व) D1 om (hapl) lines 16^b–17^a. Ś1 K2 3 Ñ2 V1 3 D6 अयना, D3 °जान्, T1 G1 5 नक्षत्रम्· T2 नक्षत्रा, G3 M2 4 नक्षत्राणि (for अयनानि) G4 नक्षत्रमुडुप सदा (for ^{b}) — (L 17) Ś1 सुरेश्वरम्, K3 चराच° ; T1 2 G1 3 5 M2 4 सहासु° (for सुरासु°). — (L 18) T1 G1 4 5 एकैकमभवत्तथा, T2 एकस्थमभवत्तथा, M2 4 एवं समभवत्तथा (for ^{b}) — (L 19) V1 कृत्वा, G4 कर्म (for श्रुत्वा) Ś1 ते मा स्वर्गप्रविष्टानां, T1 2 G1 3.5 M2 4 तेषां स्वर्गप्रतिष्ठानां (for ^{a}) D3 -कर्मादि- ; D6 (*sup lin*) -कीर्त्यानु- ; D6 (also) -मात्रानु- (for -कर्मानु-) D5 -कीर्तयन्, T1 2 G1 5 M2 4 °नै (for °नात्). — (L 20) T1 2 G1 M2 4 कृत्वापि पापकं कर्म (for ^{a}) Ś1 मुच्यन्ति (for मुच्येत). K3 पातकात् (for मानव) — (L 21) K2 हरिवंशम् (for इतिहासम्). V1 इदं, D5 अमुं (for इमं) D2 यदा च (for यथावद्) Ś1 T1 2 G1 3 5 M2 4 अनसूयक· (for अनुपूर्वश.). — (L 22) Ś1 V3 B1 3 Ds संयतात्मा, D3 T1 2 G1 3–5 M2 4 सायं प्रात. (for संयम्यान्त -) K2 D3–5 भारत (for °ते). Ś1 पारं गच्छति भारत, D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 परं (D6 पारं, T2 G1 पदं) गत्वा च भारत (for ^{b}) — (L 23) K1–3 Ñ2 V1 3 B D G3 4 श्राद्धानि ; G(ed) देयानि (for श्रेष्ठानि). T1.2 G1 5 M2 4 तेन श्राद्धानि देयानि, Bom. Poona eds. तेषां शृणु त्वं श्राद्धानि (for ^{a}) D5 पाठं श्रुत्वा च भारतम् (for ^{b}). — (L 24) V3 G3 M2 4 यथाशक्ति (for °शक्त्या). K3 D6 शक्त्या (for भक्त्या). K2 भक्ष्यभोज्यानि दापयेत् ;

गावः कांस्योपदोहाश्च कन्याश्चैव स्वलंकृताः ॥
सर्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च ।
भवनानि विचित्राणि भूमिर्वासांसि काञ्चनम् ॥
वाहनानि च देयानि हया मत्ताश्च वारणाः ।
शयनं शिबिकाश्चैव स्यन्दनाश्च स्वलंकृताः ॥ [30]
यद्यद्गृहे वरं किंचिद्यद्यदस्ति महद्वसु ।
तत्तद्देयं द्विजातिभ्य आत्मा दाराश्च सूनवः ॥
श्रद्धया परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः ।
शक्तितः सुमना हृष्टः शुश्रूषुरविकत्थनः ॥
सत्यार्जवरतो दान्तः शुचिः शौचसमन्वितः । [35]
श्रद्दधानो जितक्रोधो यथा सिध्यति तच्छृणु ॥
शुचिः शीलान्विताचारः शुक्लवासा जितेन्द्रियः ।
संस्कृतः सर्वशास्त्रज्ञः श्रद्दधानोऽनसूयकः ॥
रूपवान्सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
दानमानगृहीतश्च कार्यो भवति वाचकः ॥ [40]
अविलम्बमनायस्तमद्रुतं धीरमूर्जितम् ।

D3 दद्याद्भक्त्या च भारत, T1 2 G1 3-5 M2 4 भक्त्या भरतसत्तम (for ^{b}) — K2 om line 25 — (L 25) T2 G1 M4 भवनानि च देवानि (for ^{a}) G3 M2 om line 25^b. T1 2 G4 5 M4 भूमिर्वासांसि चैव ह (for ^{b}) — G4 om lines 26–28 — (L 26) Ś1 कांस्यग- (for कांस्योप-) T1 2 G1 3 M2 -देयाश् (for दोहाश्) — (L 27) T2 G1 M2 4 गुणोपेतं (for °पेता) T2 G1 M2 4 दानानि (for या°). Ś1 शयनानि (for विविधानि) — (L 28) G3 वाहनानि. D4 (marg) भोज°, Poona ed भाज° (for भव°) Ś1 T2 G1 M4 च देयानि (for विचित्राणि) D6 भूमि (for भूमिर्) Ś1 चानघ (for काञ्चनम्) — (L 29) K2 रत्नानि चैव देयानि (for ^{a}). D3 देया (G1 हया) T1 दत्त्वा रत्नाश्च वारणा:, G1 3 5 दत्त्वा (G1 हया) मत्तांश्च वारणान् (for ^{b}). — (L 30) D6 T2 G1 3 5 M2 4 यानानि (for शयनं) Ś1 शिबिका स्यन्दनाश्चैव (for ^{a}) Ś1 गोवृषाश् (for स्यन्दनाश्) — After line 30, Ñ2 ins.:

3** वाचकाय प्रदातव्य गन्धमाल्य सवस्त्रकम् ।
कटक कुण्डलं चैव यज्ञसूत्र तथैव च ॥
छत्र चोपनहोष्णीकं कञ्चुक सविशेषत: ।
एव सपूज्य विधिवत्ततो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥
विधिहीनं च यः कुर्यात्फलं सम्यङ्न चाप्नुयात् ॥ [4
कामाल्लोभात्तथा मोहाच्च कर्तव्यान्यथा नृप ।
कुर्वन्स नरकं याति विपरीतं फलं लभेत् ॥

— (L 31) K2 T1 G5 वरं गृहे (by transp) K1 वस्तु (for किंचित्) Ś1 अस्ति यच्च (for यद्यदस्ति) D4 च यद् (for महद्) D3 यदस्ति च तदद्भुतम्, T1 2 G1 3-5 M2. 4 अस्ति यच्च प्रिय वसु (for ^{b}) — (L 32) T1 2 G1 5 M2 4 द्विजातीनाम् (for °तिभ्य). Ś1 ह्यात्मदानश्च पावन ; T1. 2 G1 4 5 आत्मा दारांस्तथा सुतान्, G3 आत्मा देयस्तथा सुता ; M2 4 आत्मा दारास्तथा सुताः (for ^{b}) — (L 33) K2 देयं, T1 2 G1 4 5 भक्त्या; G2 M2. 4 दत्त्वा, Poona ed G(ed.) युक्त (for दत्तं) Ś1 प्राप्य (for तस्य) K3 क्रमशश्चैव भोजनम्, D5 क्रममाणस्य पारग ; T1. 2 G1 3-5 M2 4 क्रमतः (M2 °श) शास्त्रपारगे (for ^{b}) — (L 34) Ś1 V1 Ds1 शक्तित सुमहा(Ds1 °सभा)हृष्ट: ; K2 शक्तितोऽष्टमहादानं ; D1 °त समताहृष्ट, D3 °त स महाहृष्ट (for ^{a}) Ś1 अविकत्थक, K1 V3 D4 6 अविकल्पन · K3 Ñ2 °ल्पत ; V1 D2 3 °ल्पित, B1 3 D1 5 G4 °ल्पक, B2 G3 अविमत्सर ; Dn °कम्पन (for °कत्थन) K2 शुश्रूष्यश्चैव वाचक: (for ^{b}) — (L 35) D3 T1 2 G1 3-5 M2 2 -परो (for रतो) Dn यत्त (for दान्त) K3Dn -परायण:, B2 -समाहित: (for -समन्वित). T1 2 G1 3-5 M2 4 शुचि शौचान्वितस्तथा (for ^{b}) — (L 36) T2 G1 शुध्यति (for सि°) — After line 36, D6 ins :

4** श्रोतु श्रावयिता राजन्कथयामि समासतः ।

While T1 2 G1. 3-5 M2 4 ins after line 36

5** वाचके च गुणा प्रोक्ता यावन्तस्ताञ्शृणुष्व मे ।

— (L 37) D3 T1. 2 G1 3-5 M2 3 शुचि शीलान्वित प्राज्ञ: (D3 °तो धीर) (for ^{a}) Dn यतेन्द्रिय: (for जि°). — Ś1 K2 D2 6 om lines 38–39 — (L 38) K3 सर्वधर्मरतः शान्त (for ^{a}) — After line 38, T1 2 G1 3-5 M2. 4 ins ·

6** छन्दज्ञो लक्षणज्ञश्च सत्कविः कालवेदिक. ॥

[G3 M2 4 छन्दोज्ञो (for छन्दज्ञो) T2 -वेदिता, G3 -वेदकः (for -वेदिक). M2 4 सत्कवि: काव्यवेदिता (for ^{b})]

— (L 39) T1. 2 G1 3-5 M2 4 रूपवानार्जवोपेत (for ^{a}). T1 2 G3 4 M2 4 जितक्रम (for जितेन्द्रिय:) — (L 40) Dn Bom Poona eds. -ग्रहीता (for -गृहीतश्). — After line 43, D6 ins.·

7** आस्तीकश्च सदाक्रोधी लोभी चैवाजितेन्द्रिय. ।
मन्दबुद्धिरसंतोषी त्याज्यो भवति वाचक ॥

While T1 2 G1 3-5 M2 4 ins after line 40:

8** वेदार्थवित्कृती वाग्मी न्यायवान्पदवित्तमः ॥

[G3 M2 4 वेदार्थज्ञ (for °र्थवित्) T2 G1 3 न्यायवान्पद. वित्तथा, M2 °वित्पदवित्तथा (for ^{b}).].

असंसक्ताक्षरपदं रसभावसमन्वितम् ॥
त्रिषष्टिवर्णसंयुक्तमष्टस्थानसमन्वितम् ।
वाचयेद्वाचकः स्वस्थः स्वासीनः सुसमाहितः ॥
नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । [45]
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥
ईदृशाद्वाचकाद्राजञ्श्रुत्वा भारत भारतम् ।
नियमस्थः शुचिः श्रोता शृण्वन्स फलमश्नुते ॥
पारणं प्रथमं प्राप्य द्विजान्कामैश्च तर्पयेत् ।
अग्निष्टोमस्य यागस्य फलं वै लभते नरः ॥ [50]
अप्सरोगणसंकीर्णं विमानं लभते महत् ।
प्रहृष्टः स तु देवैश्च दिवं याति समाहितः ॥
द्वितीयं पारणं प्राप्य अतिरात्रफलं लभेत् ।
सर्वरत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति ॥
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः । [55]
दिव्याङ्गदधरो नित्यं देवलोके महीयते ॥
तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाहफलं लभेत् ।
वसत्यमरसंकाशो वर्षाण्ययुतशो दिवि ॥
चतुर्थे वाजपेयस्य पञ्चमे द्विगुणं लभेत् ॥

— (L. 41) Ś1 अलम्भितम्, T1 कुलान्वितम्, T2 G1 5 M2. 4 आलम्बितम् (for अविलम्बम्) K1 अनायत्तम्, K3 V1 3 D1–3 6 °कुलम् (for °यस्तम्) K2 D5 अविलम्बितवाणीयो (for a) K3 Dn Ds1 D2 4 अद्भुत, T1 G1 3–5 अश्रुतं (for अद्भुत) Ñ2 V1 वाक्यम् (for धीरम्) K2 D5 मन्दगम्भीरमूर्जित°, V3 Ds2 D3 G4 अद्भुतं वाक्य(Ds2 घोर°, D3 G4 वीर)मूर्जितम् (for b) — (L. 42) V1 3 सुसंस्कृताक्षरपदं (for a) Dn2 Ds2 न च भाव-, Ds1 D6 स्वरभाव-, D5 तरसा च (for रसभाव-) — (L. 43) V1 -ताल- (for -स्थान-) Ś1 Dn G4 -समीरितम् (for -समन्वितम्) — (L. 44) D5 कथयेद् (for वाच°) K 2 4 Ñ2 V1 2 B1 Dn D1–6 T1 2 G1 3–5 M2 4 स्वाधीन, K3 स्वस्थान (for स्वासीन) — (L. 45) G1 नमस्कृत्वा (for °त्य) — (L. 46) K2 3 D1 3 6 T1 G1 3 5 व्यास (for चैव) T2 G1 वाचम्, M2 4 वाणीम् (for जयम्) — (L. 47) D3 भाषितम्, Dn1 भारत (for °तम्) K2 T1 G3 5 श्रुत्वा भारतमुत्तमम् (for b) — (L. 48) K2 यथोक्तं, T1 2 G1 3 5 M2 4 शृणुयात् (for शृण्वन्स) — After line 48, Ñ2 (marg.) ins.:

9** भारतं शतपर्वोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ।
दशभिर्दशभिश्चैव पर्वणां पारणं स्मृतम् ॥
सभान्तं प्रथमं प्रोक्तं द्वितीयं वनवासिकम् ।
उद्योगान्तं तृतीयं तु भीष्मान्तं च चतुर्थकम् ॥
पञ्चमं द्रोणपर्वान्तं कर्णान्तं पारणं ततः । [5]
विशोकान्तं सप्तमं तु शान्तिपर्वान्तमष्टकम् ॥
नवमं स्वर्गपर्वान्तमाश्चर्यान्तं ततः परम् ॥

केचित्तु सङ्ख्याकथनाभावात्समतानियमेन दशसहस्रश्लोकसमाप्ति पारणम् ॥ केचित्तु महाभारतस्य एकावृत्तिरेकपारणमिति च ॥

— (L. 49) Ñ2 पौराणं (for पारणं) K2 श्रुत्वा च हरिवंश वै (for a) Ś1 K1 B1. 2 Ds2 तर्पयन्, D6 पूजयेत् (for तर्प°) — (L. 50) Ś1 K2 3 D3 5 T1. 2 G1 3–5 M2 4 यज्ञस्य (for यागस्य) T1 2 G1. 3 5 M2. 4 स (for वै) — (L. 51) D3 -संकीर्णो, T1 G4 5 -संघैश्च (for -संकीर्णं) D3 नर° (for महत्) Ś1 विमानं कनकोज्ज्वलम्, T1 2 G1 3–5 M2 4 विमानं कामदं- (T2 G1 °मगं, G2 M2. 4 °ङ्गमं) शुभम् (for b) — (L. 52) K2 पूजितः (for प्रहृष्टः) T1 2 G1 3–5 M2. 4 समुपैति स देवैश्च (for a) Ś1 T1 2 G1. 3 5 M2 4 दिवि याति समान(Ś1 °लोक)ताम् (for b) — For line 52, D3 subst.:

10** हंसयुक्तं विमानं स प्रहृष्टः सह दैवतैः ।
सेव्यमानोऽमरगणैर्दिवं याति समाहितः ॥

— (L. 53) T1 2 G1 3 5 M2 4 लभते चातिरात्रकम् (T1 त्रताम्), G4 पौण्डरीकफलं भवेत् (for b) — After line 53, T1 4 G1. 3 5 M2 4 ins.:

11** सदोपनृत्यमानः सन्गन्धर्वाप्सरसां गणैः ।
तप्तहाटकनिर्यूहं विमानमधिरोहति ।
स्वर्गतश्च मुदा युक्तो रमते नन्दने वने ॥

[After line 1, T2 ins.:

11A** चन्द्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तं मनोजवैः ।

G3 om. lines 2–3]

— (L. 54) D2 4 -रोहते (for °ति) — D5 om. line 55. — (L. 55) K4 -मालाम्बर- (for -माल्या°) Ś1 T1 2 G1. 3–5 M2 4 दिव्याम्बरधरः श्रीमान् (for a) T1 2 G1 3–5 M2 4 -माल्यानु- (for -गन्धानु-) K1 D4 -धूपित (for -लेपनः) K3 4 Ñ2 V1. 3 B Dn Ds D1–3. 6 दिव्यगन्धविभूषि(K3 D2 °धूपि)त (for b) — (L. 56) Ś1 K2 D1 4 M2 4 दिव्याम्बर-, T1 5 G1 3–5 दिव्यगन्ध- (for दिव्याङ्गद-) V1. 3 दिव्य- (for देव) — After line 56, D6 ins.:

12** विमानं सुकृतं वासं सुखेनैवोपपद्यते ।
मुकुटेनाग्निवर्णेन जाम्बूनदविभूषिणा ॥

While T1 2 G1 3–4 M2. 4 ins.: after line 56:

13* दिव्याप्सरोवृतश्चैव देवगन्धर्वसेवितः ।

— G3 4 om. line 57. Ś1 transp. lines 57 and 58. — (L. 57) T1. 2 G1. 6 M2. 4 पौण्डरीक- (for द्वादशाह-).

उदितादित्यसंकाशं ज्वलन्तमनलोपमम् । [60]
विमानं विबुधैः सार्धमारुह्य दिवि गच्छति ।
वर्षायुतानि भवने शक्रस्य दिवि मोदते ॥
षष्ठे द्विगुणमस्तीति सप्तमे त्रिगुणं फलम् ।
कैलासशिखराकारं वैदूर्यमयवेदिकम् ॥
परिक्षिप्तं च बहुधा मणिविद्रुमभूषितम् । [65]
विमानं समधिष्ठाय कामगं साप्सरोगणम् ॥
सर्वाल्लँलोकान्विचरते द्वितीय इव भास्करः ॥
अष्टमे राजसूयस्य पारणे लभते फलम् ।
चन्द्रोदयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति ॥
चन्द्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तं मनोजवैः । [70]
सेव्यमानो वरस्त्रीणां चन्द्रात्कान्ततरैर्मुखैः ॥
मेखलानां निनादेन नूपुराणां च निस्वनैः ।
अङ्के परमनारीणां सुखसुप्तो विबुध्यते ॥
नवमे क्रतुराजस्य वाजिमेधस्य भारत ।
काञ्चनस्तम्भनिर्व्यूहं वैदूर्यमयवेदिकम् । [75]
जाम्बूनदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैः सर्वतो वृतम् ॥
सेवितं चाप्सरःसंघैर्गन्धर्वैर्दिविचारिभिः ।
विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन् ॥
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यचन्दनभूषितः ।
मोदते दैवतैः सार्धं दिवि देव इवापरः ॥ [80]
दशमं पारणं प्राप्य द्विजातीनभिवन्द्य च ।

K3 द्वादशाब्दफलं भवेत् (for ^b) — (L 58) T1 G1 3-5 चरति (for वसति) Ñ2 V1 3 वर्षाणामयुतं दिवि (for ^b) — (L 59) T2 G1 M2 4 चतुर्थं (for °र्थे) T1 G4 5 चतुर्थे वासुदेवस्य (for ^a) Ś1 K1 3 4 Ñ2 V1 3 B D फलम्, G3 4 भवेत् (for लभेत्) T1 2 G1 5 पञ्चमं (T1 G5 फलं च) द्विगुणं भवेत् (for ^b) — After line 59, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins :

14** फलं नरवरश्रेष्ठ पारणे पारणे सति ॥

[G3 M2 4 पारिते (for the second पारणे)]

— (L 60) Ś1 T1 2 G1 4 5 M2 4 आदित्योदयसंकाशं (for ^a) — (L 61) Ś1 विमलं (for विमानं) T1 2 G1 5 M2 4 [ए]व स (for दिवि) — (L 62) T1 2 G1 3-5 M2 4 षष्टिं युगानि भवने (for ^a) T1 G1 5 गत स (for शक्रस्य) K3 शक्रस्य स विमोदते (for ^b) — (L 63) D5 षष्ठं (for षष्ठे) Ś1 त्रि- (for द्वि-) K2 G4 आप्नोति, B3 Ds D5 (*sup lin*) अस्तीह (for °ति) K4 षष्ठे हि गुणमश्नाति, T1 2 G1 3 5 M2 4 षष्ठे त्रिगुणमाप्नोति (for ^a) D4 द्विगुणं (for त्रि°) B1 भवेत् (for फलम्) Ś1 T1 2 G1 3-5 M2 4 सप्तमे च च(T2 तु च , G3 तच्च)तुर्गुणम् (for ^b) — (L 64) Ś1 T1 2 G1 3-5 M2 4 कैलासशिखरप्रख्यं (for ^a) Ś1 V1 2 Dn Ds2 G3 -मणि- (for मय-) — (L 65) T1 2 G1 3-5 M2 4 हेमजालपरिक्षिप्तं (for ^a) K3 -वैडूर्य- (for -विद्रुम-) D3 -तोरणम्; M2 4 -शोभितम् (for -भूषि°) — (L 66) D5 सागरोपमम्. T2 G1 साप्सरोगणैः (for °गणम्) — (L 68) G4 राजसूयेन (for °यस्य) — (L 69) Ś1 D2 3 दिव्यं, K1 चैव, T1 G3-5 M2 4 राजन् (for रम्य) T2 G1 चन्द्रोदयमयं राजन् (for ^a) — (L 70) T1 G4 5 महाजवैः (for मनो°) — (L 71) Ś1 Ds सेव्यमानं (for °मानो). K3 D3 T1, 2 G1, 3-5 M2 4 -स्त्रीभि (for -स्त्रीणां). K1 2 4 Ñ2 B1 2 Dn Ds2 D1-3 5 6 चन्द्र- (for चन्द्रात्) K2 चन्द्रकान्तवरैर्मुखैः , T1 2 G1 4 5 M2 4 दिव्यमाल्यविभूषितः, G3 दिव्यभूषणभूषित (for ^b) — (L 72) D6 (*sup lin.*) मृदङ्गानां (for मेखलानां) — (L 73) D3 नाके (for अङ्के) K2 च वर- (for परम-) T1 G4 5 स नित्यमप्सरस्त्रीणां ; T2 G1 3 M2 4 अङ्केषु वरनारीणां (for ^a) K1 B1 Dn2 Ds2 D1 4. 5 T2 G1 M4 सुखं सुप्तो, D2 सुप्तुप्तो सु- , G3 सुखं सुप्त्वा (for सुखसुप्तो) — (L 74) Poona ed नवमं (for °मे) D3 यज्ञ- (for क्रतु-) T1 2 G1 5 राजसूयस्य , M2, 4 अश्वमेधस्य (for वाजि°) — After line 74, D6 T1 2 G4 3-5 M2 4 ins :

15** फलं स लभते मर्त्यो विमानं चैव कामिकम् ।

[G5 यस्य (for चैव) D6 T2 G1 4 कामगम् (for कामिकम्)]

— — (L 75) K1 D4 निर्धूतं, K2 -निवहं, Poona ed. G(ed) -निर्यूह- (for -निर्व्यूह) Ś1 -मणि-, K Ñ2 V1. 3 B Dn Ds D1 2 4-6 G3 -कृत- (for -मय-) D3 वैडूर्यमणितोरणम् (for ^b). — G3 om lines 76-77 — (L. 76) K3 G4 दिव्यं (for दिव्यैः). K1 D4 T1 2 G1 5 M2. 4 जाम्बूनदमयं दिव्यं (for ^a) Dn -दिशम् (for वृतम्) T1 2 G1. 4 5 M2 4 गवाक्षैरभिसंस्कृ(G4 °सत्कृ-, M4 °सवृ)तम् (for ^b) — (L 77) K3 D5 देव- (for दिवि-) T2 -दर्शिभि- (for -चारिभि-) K2 गन्धर्वैर्दिव्यचारणैः., G1 3-5 M2 °र्दिव्यदर्शिभि- (for ^b) — (L 78) Ñ2 गच्छते च श्रिया ज्वलन् (for ^b) — (L 79) Ś1 D5 -मालाम्बर (for -माल्या°). Ś1 -काञ्चन-, D3 -गन्धवि- (for -चन्दन-) K1 2 D4 -चर्चितः ; V1 3 B2 (marg) 3 T1 2 G1. 4. 5 M2 4 -रूषितः; Ds2 -भूषितैः. (for °तः) B3 दिव्यगन्धानुलेपन (for ^b). — (L. 81) T2 om. lines 81^b-86^a K1 2 D4 अभिपूज्य , K3 °वाद्य (for °वन्द्य) Ś1 T1 G1. 3-5 M2. 4 तर्पयित्वा द्विजोत्तमान्

किंकिणीजालनिर्घोषं पताकाध्वजशोभितम् ॥
वज्रवेदिकसंकाशं वैदूर्यमणितोरणम् ।
हेमजालपरिक्षिप्तं प्रवालवलभीमुखम् ॥
गन्धर्वैर्गीतकुशलैरप्सरोभिश्च शोभितम् । [85]
विमानं विबुधावासं सुखेनैवोपपद्यते ॥
मुकुटेनाग्निवर्णेन जाम्बूनदविभूषणः ।
दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गो दिव्यमाल्यविभूषितः ॥
दिव्याँल्लोकान्विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः ।
विबुधानां प्रसादेन श्रिया परमया युतः ॥ [90]
अथ वर्षगणानेवं स्वर्गलोके महीयते ।
ततो गन्धर्वसहितः सहस्राण्येकविंशतिम् ।
पुरंदरपुरे रम्ये शक्रेण सह मोदते ॥
दीप्यमानो विमानेषु लोकेषु विविधेषु च ।
दिव्यनारीगणाकीर्णो निवसत्यमरो यथा ॥ [95]
ततः सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।
शिवस्य भवने राजन्विष्णोर्याति सलोकताम् ॥
एवमेतन्महाराज नात्र कार्या विचारणा ।
श्रद्दधानेन वै भाव्यमेवमाह गुरुर्मम ॥
लेखकस्य तु दातव्यं मनसा यद्यदिच्छति । [100]
हस्त्यश्वरथयानानि वाहनं च विशेषतः ।

(for ^{b}) — (L 82) D2 -मालाढ्यं, G1 -संघोषं (for -निर्घोषं) K1 -सेवितम् (for -शोभि°) D6 पताकध्वजमालिनम् (for ^{b}) — D2 5 om (hapl) lines 83–85 — (L 83) Dn रत्न- (for वज्र-) V3 B2 T1 G1 4 5 M2 4 संबाधं (for -संकाशं) Ś1 वज्रबोधितसंबाधं, K3 वज्रवेदिकसंकाशो, B1 3 Ds D1 (*sup lin*) 6 रत्न(D6 बहु)वेदिकसंबाधं, G3 वज्रवेदिसमायुक्तं (for ^{a}). T1 G1 4 5 M2 4 वैडूर्यमयवेदिकम् (for ^{b}) — (L 84) M2 -माला- (for -जाल-) T1 G1 3 5 M4 -परिक्षिप्त- (for °क्षिप्तं) G1 M2 4 -पुटम् (for -मुखम्) Ś1 प्रधानवलभीपुटम्, T1 G4. 5 प्रवालाभिरतिस्फुटम् (for ^{b}) — (L 85) Ñ2 G1 M2 4 च सेवितम्, Dn2 निषेवि°; D6 D1 5 च नादि° (for च शोभि°) — (L 86) Ś1 K3. 4 Ñ2 V1 3 B Ds D1 3 5 G3 4 विमानं सुकृतावासं, Dn °नं सुकृतां वासं, D6 °नं सुकृताकारं, T1 G5 M2 4 °नं सुकृत चापि; G1 °नं सुगमं चापि (for ^{a}) Ś1 -लभ्यते (for -पद्यते) — (L. 87) B1 3 Dn [अ]र्क-, D3 [अ]ति- (for [अ]ग्नि-) D4 नानाङ्गद- (for जाम्बूनद-) Ś1 Ds -विभूषितम्, K3 4 Ñ2 V3 B D6 °षिणा, D5 °षणैः; T1 2 G1 3–5 M2 4 °षित. (for °षण.) — T1 G1 4 5 om line 88 — (L 88) T1 M2. 4 -लिप्ताङ्गो (for -दिग्धाङ्गो) K1 3 4 Ñ2 D1 5 -चन्दन-, D2 -भूषण- (for -माल्यवि-) K2 दिव्यस्रगनुलेपन, V1 3 D6 °चन्दनरूषित (for ^{b}) — (L 89) K1 D4 आविचरन्; K2 4 Ñ2 V1 3 B2 D1–3 5 6 V2 विचरते, B1 Dn प्रचरति, G1 विरमते (for विचरति) T1 G4 5 दिव्यान्भोगान्विरमते; M2 4 दिव्यलोकान्विचरते (for ^{a}) K2 G3 दिव्यभोग- (for दिव्यैर्भोगै.) — (L 90) T1 2 G1 4 5 M2 4 प्रभावेन (for प्रसादेन) T1 2 G1 3–5 M2 4 ज्वलन् (for युत·) — (L 91) V1 बहु- (for अथ) K2 चैव, K4 D1–3 एव (for एवं) T1 2 G1 5 M2 4 नाग-; G3 नाक- (for स्वर्ग-) — G3 om. lines 92–93 G4 om line 92 — (L 92) B3 अथो, Ds अथ (for ततो). T1. 2 G1. 5 M2 4 -मुख्यानां (for -सहित) — After line 92^{a}, T1 2 G1 5 ins ·

16** निवासेषु वसेत्सुखम् ।
ततो वर्षसहस्राणा

K3 4 Dn D3 G4 M4 विंशति. (for विंशतिम्) — (L 93) K2 सह शक्रेण मोदते (for ^{b}) — (L 94) Ś1 Ñ2 V1 B Dn Ds D2 6 T2 M2 दिव्ययान, K1 V3 G1 दीप्यमान- (for °मानो) K1 दीप्यमानविमानेन, T1 G4 5 M4 दिव्यं वर्षसहस्राणा (for ^{a}) — (L 95) T2 G1 -समाकीर्णो (for -गणा°) — (L 96) T1 G3–5 च सूर्य- (for सूर्यस्य) T2 G1 सूर्यस्य भवने नित्यं (for ^{a}) K1 V1 D4 (*sup lin* as above) रुद्रस्य, D3 शक्रस्य, T1 2 G1 3–5 M2 4 सोमस्य (for चन्द्रस्य) — (L 97) D2 सुरस्य, T1 2 G1 3–5 M2 4 देवस्य (for शिवस्य) — (L 99) Ś1 सेव्यमानो (for एवमाह) K2 एवमाहुर्मनीषिण·, T1 2 G1 5 M4 नित्यं (T2 G1 तुष्टिं) पुष्टिमिहेच्छेत, M2 तुष्टिं पुष्टिं पशून्प्रजाम् (for ^{b}) — T2 G1 M2 om lines 100–104 Ś1 T1 G4 5 M4 om lines 100–102 — (L 100) K1 वाचकाय, K2 Ñ2 B1 Dn Ds2 D2 G3 वाचकस्य, D3 ब्राह्मणस्य (for लेखकस्य) — After line 100, K1 ins

17** पुस्तकं हरिवंशस्य दातव्यं दक्षिणान्वितम् ।
वेष्टनं रज्जुसंयुक्त दद्याद्वैभवसारत: ॥
पुटिके च शुभे चैव फलस्यानन्त्यहेतवे ।
वाचकाय प्रदातव्यमात्मनः पुत्रमिच्छता ॥
कांस्यपात्रं प्रदातव्यं सर्पिःसपूर्णमेव च । [5]
हिरण्यं दक्षिणा चैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

— (L 101) V1 -दानानि, Bom Poona eds -यानादि (for °नि) K1 3 D4 6 वाहनानि (for °नं च) — G3 om line 102 — (L 102) K Ñ2 V1 3 B Ds D1 2 4–6 कटकं कुण्डल चैव, D3 °कं मुकुट चैव (for ^{a}) D6 स्वर्णसूत्रं (for ब्रह्म°) K2 च हेमकम्, D6 तत· परम् (for तथापरम्). — After line 102, K1 3. 4 Ñ2 V1, 3 B D G3 ins ;

कटके कुण्डले चैव ब्रह्मसूत्रं तथापरम् ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देयानि भारत ।
वाच्यमाने च विप्रेभ्यो राजन्पर्वणि पर्वणि ॥
जाति देशं च सत्त्वं च माहात्म्यं भरतर्षभ । [105]
धर्मं वृत्ति च विज्ञाय क्षत्रियाणां नराधिप ॥
स्वस्ति वाच्य द्विजानादौ ततः कार्यं प्रवर्तते ।
समाप्ते पर्वणि ततः स्वशक्त्या तर्पयेद्द्विजान् ॥
आदौ तु भरतश्रेष्ठ गन्धमाल्यार्चितान्द्विजान् ।
विधिवद्भोजयेद्राजन्मधुपायसमुत्तमम् ॥ [110]
ततो मूलफलप्रायं पायसं मधुसर्पिषा ।
आस्तिके भोजयेद्राजन्दद्याच्चैव गुडौदनम् ।
अपूपैश्चैव पूपैश्च मोदकैश्च समन्वितम् ॥
सभापर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ।
आरण्यके मूलफलैस्तर्पयेत द्विजोत्तमान् ॥ [115]
आरण्यपर्वमासाद्य जलकुम्भं प्रदापयेत् ।
तर्पणानि च मुख्यानि वन्यमूलफलानि च ।
सर्वकामगुणोपेतं विप्रेभ्योऽन्नं प्रदापयेत् ॥
विराटपर्वणि तथा वासांसि विविधानि च ॥

18** वस्त्रं चैव विचित्रं च गन्धं चैव विशेषत ।
देववत्पूजयेत्तं तु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥

[G_3 om line 1 —(L 1) D_6 (*inf lin* as above) गाश्चैव च (for गन्धं चैव) D_4 गन्धश्चैव तथैव च (for ^{b}) —(L 2) K_3 D_2 भक्त्या, K_4 B_3 तं च, Ñ$_2$ V_3 $D_{1\ 5}$ तस्य (for न तु) B_2 देववत्पूजयित्वा तं (for ^{a})]

While K_2 ins after line 102

19** दपती परिधानं च देय स्वर्णं तथा वसु ॥
पितर· पितृलोकस्था जल्पन्ति बहुशो वच ।
कोऽपि अस्मत्कुले भूयाद्धरिवंश शृणोति य ।
नूनं वै तारितास्तेन तस्य तुष्टा वरप्रदा ॥
श्रुते तु हरिवशे वै ददाम पुत्रसततिम् ।
पुत्रवान्स भवेन्नून दश जन्मानि पञ्च च ॥
पुत्रान्पवित्रानाप्नोति यज्ञकर्मकरानपि ।
वैष्णवान्विष्णुभक्ताश्च द्विजभक्तांस्तथैव च ॥
हरिवंशस्य वै श्रोता पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥

— Before line 103, K_2 ins वैशंपायन उवाच —(L 103) V_1 B_2 Dn D_{s1} $D_{1\ 4-6}$ भारते (for °त) —(L 104) K_3 D_6 विप्रेन्द्र (for विप्रेभ्यो) G_3 वाचकेभ्यश्च विप्रेभ्यो, G_4 वाच्यमानेषु विप्रेषु (for ^{a}) K_2 देयं भोज्यमसंशयम् (for ^{b}) — K_2 om. lines 105-107 —(L 105) Ñ$_2$ B_1 Dn D_5 सत्यं (for सत्त्वं) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ साम्यं च (for माहात्म्यं) —(L 106) $V_{1\ 3}$ D_{s1} $D_{3-5,\ 6}$ धर्मवृत्तिं, D_2 धर्मवृत्त, D_4 (marg as obove) धर्मं व्युष्टं, T_1 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 धर्मवृद्धिं, T_2 धर्ममर्थं (for धर्मवृत्तिं) Ś$_1$ विशेषत., B_3 तथैव च, G_3 नरर्षभ (for नराधिप) —(L 107) V_3 Poona ed वाच्यं (for वाच्य) T_2 द्विजाश्चैव; G_1 द्विजाच्चैव; G_5 $M_{2\ 4}$ द्विजैश्चैव (for द्विजानादौ) T_1 स्वस्ति वाच्य द्विजैश्चैव, G_3 स्वस्तिं वाच्य द्विजान्साधून् (for ^{a}) B_2 Ds कार्ये (for कार्यं) Ñ$_2$ Dn G_3 प्रवर्तयेत्, T_2 G_4 M_2 °र्तनम् (for °र्तते) Ś$_1$ D_6 तत (D_6 स्वस्ति) कार्यं प्रवर्तयेत्, T_1 $G_{1\ 5}$ M_4 ततः कार्यप्रवर्तनम् (for ^{b}). —(L 108) K_2 समासे हरिवंशे तु (for ^{a}) Ś$_1$ B_3 Ds पूजयेत् (for तर्प°) — For line 109, K Ñ$_2$ $V_{1\ 3}$ B D subst

20** आदौ तु वाचकं चैव वस्त्रगन्धसमन्वितम् ॥
[D_3 वस्तु- (for वस्त्र-)]

While $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins after line 109

21** पौलोमे भरतश्रेष्ठ गन्धमाल्योज्ज्वलान्द्विजान् ।

— M_2 om lines 110-112 —(L 110) V_1 विप्रान् (for राजन्) — Dn Bom Poona eds मधुपायससंयुतम् (for ^{b}). —(L 111) Ś$_1$ -फलं राजन्, K_3 -फलं प्राय, D_3 -फलं प्राप्य (for -फलप्रायं) T_1 $G_{1\ 5}$ पयसा (for पायसं) —(L. 112) K_2 आस्तिक्याद्, D_4 G(ed.) °कान् (for °के). D_3 भोजन च द्विजेन्द्राय (for ^{a}) $D_{1,\ 5}$ दत्त्वा चैव (for दद्याच्चैव) Ñ$_2$ गुडोदकम्, T_1 G_3 गुणोदनम् (for गुडौ°) K_3 मधुपायसमुत्तमम् (for ^{b}) — After line 112, $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_4 ins..

22** तत· सर्वगुणोपेतमन्नं सभवपर्वणि ।

— M_2 om lines 113-114 —(L 113) Ś$_1$ [अ]पि सिद्धैश्, D_6 [ए]व सूपैश् (for [ए]व पूपैश्) D_4 शर्करादुग्धसंयुक्तं, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 फलैश्च पुष्पैश्च तथा (for ^{a}) V_1 मोदक, D_4 अपूपैश् (for मोदकैश्) — K_2 om lines 114–116 —(L 115) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ अरण्ये फलमूलैश्च (for ^{a}) K_3 तर्पयेच्च द्विजोत्तम, $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 5}$ $M_{2,\ 4}$ तर्पणं कारयेद्बुध (T_2 G_1 M_4 °द्बुधान्, G_5 [*sup lin*] °द्विज) (for ^{b}). —(L 116) $K_{1\ 4}$ Ñ$_2$ V_3 B_2 $D_{1\ 2,\ 5}$ अरणी (for आरण्य-). Ś$_1$ V_1 B_3 Ds आरण्यपर्वं चासाद्य, B_1 Dn D_6 अरणीपर्वं आ°; D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अरणी(T_2 G_4 M_4 आरण्य)पर्वणि तथा (for ^{a}) Ś$_1$ K_1 B Dn Ds $D_{3\ 4\ 6}$ G_4 -कुम्भान् (for -कुम्भं) — G(ed) om line 117 —(L 117) $K_{1\ 3}$ D_4 वन-, Ñ$_2$ रम्य- (for वन्य-) Ś$_1$ यज्ञमूलफलं तथा (for ^{b}). —(L 118) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अन्नं दद्याद्द्विजातिषु (for ^{b}). —(L 119) $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{3\ 4}$ वस्त्राणि (for वासांसि). — After line 119, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2,\ 4}$ ins..

उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितम् । [120]
भोजनं भोजयेद्विप्रान्गन्धमाल्यैरलंकृतान् ॥
भीष्मपर्वणि राजेन्द्र दत्त्वा यानमनुत्तमम् ।
ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात्सुसंस्कृतम् ॥
द्रोणपर्वणि विप्रेभ्यो भोजनं परमार्चितम् ।
शराश्च देया राजेन्द्र चापान्यसिवरास्तथा ॥ [125]
कर्णपर्वण्यपि तथा भोजनं सार्वकामिकम् ।
शल्यपर्वणि राजेन्द्र मोदकैः सगुडौदनैः ॥
अपूपैस्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदापयेत् ॥
गदापर्वण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् ॥
स्त्रीपर्वणि तथा रत्नैस्तर्पयेत द्विजोत्तमान् । [130]
घृतौदनं पुरस्ताच्च ऐषीके दापयेत्पुनः ।
ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात्सुसंस्कृतम् ॥
शान्तिपर्वण्यपि गते हविष्यं भोजयेद्विजान् ॥
आश्वमेधिकमासाद्य भोजनं सार्वकामिकम् ।
तथाश्रमनिवासे तु हविष्यं भोजयेद्विजान् ॥ [135]
मौसले सार्वगुणिकं गन्धमाल्यानुलेपनम् ।
महाप्रस्थानिके तद्वत्सर्वकामगुणान्वितम् ॥

23** कांस्योपदोहना गाश्च कारणार्थं प्रदापयेत् ॥
— (L 120) Ś1 D3 -गुणान्विते, D6 -समन्वितम् (for -गुणा°). — For line 120, K2 subst

24** सुवर्णं च तथा दद्यादुद्योगे च श्रुते तथा ।
— K2 om. line 121 — (L 121) B3 T1 M2 4 भोजयेद्भोजनं विप्रान्, T2 G1 भोजने भोजने विप्रान् (for ^{a}) V1 अलकृत., D1 5 °कृतम्, T1 G1 5 M2 4 विभूषितान्, G4 विभूषिता. (for अलंकृतान्) T2 गन्धपूर्वैर्विभूषितान् (for ^{b}) — (L 122) K2 वै दद्याद् (for राजेन्द्र) D6 T1 G4 5 om (hapl) lines 122^b–125^a. Ś1 B3 D3 पानम्, K3 दानम् (for यानम्) K2 अन्नं यानं च भारत, V1 दत्त्वा यानसमन्वितम्; D6 अपूपांश्च वरास्तथा; T2 G1 M2 4 दद्यात्पानीयमुत्तमम्, G3 दत्त्वा पानकमुत्तमम् (for ^{b}) — After line 122, K2 ins :

25** भोजनं चैव मृष्टान्नमष्टौ दानानि दापयेत् ॥
— K2 D2 om lines 123-125 — (L 124) K1 D4 भोजनं परमोचितम् (for ^{b}) — For line 124, T2 G1 M2 4 subst

26** सर्वकामगुणोपेत द्रोणपर्वणि भारत ।
— (L 125) D4 (marg as above) यवाश् (for शराश्) K1 -धरस्; V3 D4 -वरस् (for -वरास्) — After line 125, D6 T1 2 G1, 3–5 M2, 4 ins

27** वर्मवस्त्राण्यलंकारान्पूजयेच्च द्विजोत्तमान् ।
[D6 G4 चर्म- (for वर्म-) G3 [अ]लकारैर् (for °कारान्) G4 भोजयेच्च (for पूज°)]
— (L 126) K1 D4 (marg as above) [अ]पि सदा, K2 राजेन्द्र, D6 विविधं, T1 2 G1 3 5 M2, 4 [अ]पि गते (for [अ]पि तथा). K2 भोजन च सहेमकम्, G4 °येत्सार्वकालिकम् (for ^{b}). — After line 126, Ś1 K1 3 4 Ñ2 V1 3 B1 2 D G3 ins :

28* विप्रेभ्यः संस्कृतं सम्यग्दद्यात्संयतमानसः ।
[B2 D4 (marg as above) कवचं (for संस्कृत) D3 प्रार्थित-, G3 सस्कृत- (for सयत-)]
— B3 om line 127 — (L 127) T2 G1 लड्डुकै, M2 4 मण्डकै (for मोदकै) D3 G4 सगुडौदकै (for °डौदनै) T1 G5 मण्डकै. सगुणोदनै (for ^{b}) — (L 128) V3 T1 2 G1 3–5 M2 4 सापूपैश् (for अ°) K1 5 D5 सर्पिर्भिश्, B1 तर्पयेच्, Dn2 तर्प्यते, D2 सर्पिषा (for तर्पणैश्) V1 सापूपैस्तर्पणाद्यैश्च (for ^{a}) T1 2 G2 3 5 M2 4 युक्तम् (for सर्वम्) K1 D4 रत्नं (for अन्नं) K2 शक्त्या दानानि दापयेत् (for ^{b}) — K1 D4 G4 om line 129 — (L 129) K2 मधुमिश्रं तथा वसु (for ^{b}) — For line 129, T1 2 G1 3–5 M2 4 subst :

29** सौप्तिके पर्वणि तथा भोजन सार्वकामिकम् ॥
— (L 130) V1 स्त्रीपर्वण्यपि रत्नैश्च (for ^{a}) T1 2 G1, 3–5 M2 4 तर्पयित्वा (for °येत) Ś1 द्विजान्नर· (for द्विजोत्तमान्) K1 D4 रत्नैस्तर्पयते द्विजान्, K2 रत्नैश्च तर्पयेद्विजान्, Ñ2 V3 अन्नै (V3 रत्नै.) संतर्पयेद्विजान्, B2 तर्पयेद्विविधान्द्विजान्, D6 रत्नैस्तु तर्पयेद्विजान् (for ^{b}) —T1 G3–5 om line 131 — (L 131) Ś1 नर, B2 T2 G2 4 बुधः (for पुन·) K3 ऐषीके स्वर्णमेव च (for ^{b}) — K2 om line 132 — (L 132) V3 -गुणोत्पन्नम् (for °पेतम्) K3 दत्त्वा (for दद्यात्). — (L 133) Ś1 B1 3 Ds D1 6 T1 G1 5 तथा (for गते) Ś1 कृसरं (for हविष्यं) K2 हविष्यं भोजनं वसु; G3 °ष्यं पायसान्वितम् (for ^{b}) — After line 133, T2 G1 M2 4 ins

30** अनुशासनिके राजन्मृष्टान्नं भोजयेद्विजान् ।
[M2 4 पायसं (for मृष्टान्न)].

— (L 134) K2 आश्वमेधिके सुवर्णं वै (hypermetric) (for ^{a}) K2 om lines 134^b–135^a — (L 135) D4 -निवासेषु (for °से तु) T1 2 G1 4 5 M2 4 तत आश्रमवासे तु (for ^{b}) — (L 136) मौसले पर्वणि तथा (for ^{a}). K2 भोजनं सर्वकामिकम्, D6 गन्धमाल्यानुपनै ; T1, 2 G1, 3–5

स्वर्गपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ॥
हरिवंशसमाप्तौ तु सहस्रं भोजयेद्द्विजान् ।
पारणे पारणे राजन्यथावद्भरतर्षभ ॥ [140]
समाप्य सर्वाः प्रयतः संहिताः शास्त्रकोविदः ।
शुभे देशे निवेश्याथ क्षौमवस्त्राभिसंवृताः ॥
शुक्लाम्बरधरः स्रग्वी शुचिर्भूत्वा स्वलंकृतः ।

$M_{2\,4}$ °ल्यपुरस्कृतम् (for [b]) — K_{2-4} $D_{1\,2}$ om lines 137-139 — (L 137) $Ś_1$ $V_{1\,3}$ $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ दद्यात् (for तद्वत्) $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ $M_{2\,4}$ पानीयं क्षीरमेव च, G_3 भोजन पायसान्वितम् (for [b]) — For line 137, D_3 subst

31** प्रस्थाने भरतश्रेष्ठ दद्याच्चोपानहौ शुभौ ।

While D_5 subst for line 137

32** प्रास्थानिके तथा पर्वे मिष्टान्न दापयेद्द्विजान् ॥

— For line 138, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ subst

33** स्वर्गारोहणके दद्याद्भोजन सर्वकामिकम् ॥
[G_3 भोजन पायसान्वितम् (for [b])]

— After line 138, Ds_1 ins

34** सुवर्णेन च सयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ॥

— For line 139, $Ś_1$ subst :

35** हरिवंशे तत पर्वे पायसं तत्र भोजनम् ।

While D_6 $T_{1\,3}$ $G_{1\,3\,5}$ $M_{2\,4}$ subst for line 139

36** हरिवंशे तु वै देयं यच्चास्य दयित गृहे ।

[D_6 (marg) पायस तत्र भोजयेत्, G_3 यदन्यदधिक भवेत्, $M_{2\,4}$ यच्चान्यद्दयित गृहम् (for [b])]

—After line 139, K $Ñ_2$ $V_{1\,3}$ B Dn Ds $D_{1\,2\,4\,5}$ ins

37** हरिवंशे तथा पर्वे पायसं तत्र भोजयेत् ।

[K_1 D_4 तथा सर्वं, K_2 तथा पुण्य, B Dn Ds पर्वणि च, D_5 तथा पर्व (for तथा पर्वे). K_2 पायसं खण्डमिश्रितम् (for [b])]

D_4 cont

38** निष्कमात्रसुवर्णेन पुस्तकं च प्रदापयेत् ।
श्रवणेन च दानेन पुत्रप्राप्तिर्न संशय ॥

On the other hand, Dn Ds_2 Bom. Poona Cal. eds G(ed) ins after line 139

39** गामेकां निष्कसंयुक्तां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
तदर्धेनापि दातव्या दरिद्रेणापि पार्थिव ॥
प्रतिपर्वसमाप्तौ तु पुस्तकं वै विचक्षण ।
सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ॥
श्लोकं वा श्लोकपाद वा अक्षरं वा नृपात्मज । [5]
शृणुयादेकचित्तस्तु स विष्णुदयितो भवेत् ॥
व्यासं चैव सपत्नीकं पूजयेच्च यथाविधि ।
लक्ष्मीनारायण देवं पूजितं तच्च पूजयेत् ॥
वाचक पूजयेद्यस्तु भूमिवस्त्रसुधेनुभि ।
विष्णु सपूजितस्तेन स साक्षाद्देवकीसुत ॥

[– After line 2, Ds_2 ins

39A** लक्ष्मीनारायणौ पूज्यौ गन्धपुष्पाद्यलंकृतौ ॥
उमामहेश्वर चैव तदग्रे स्थापयेत्सुधीः ।
पुस्तक पूजयित्वा तु वस्त्रगन्धाद्यलंकृतम् ।
श्रवण हरिवंशस्य कर्तव्य च यथाविधि ॥
वाचके हेमकेयूर कुण्डलाभरणादिकम् । [5]
उमामहेश्वर चैव दंपत्योश्च यथाविधि ॥
पुस्तक हरिवंशस्य वाचकाय प्रदापयेत् ॥
जुहुयाच्च दशांशेन तिलमाज्यपरिप्लुतैः ॥
एकादश वर्णनिष्का प्रदातव्या च दक्षिणा ॥]

— K_2 om line 140 — (L 140) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ पारिते (for the second पारणे) $T_{1\,2}$ $G_{1\,5}$ यथान्यत्पुरुषर्षभ (for [b]) — (L 141) $Ś_1$ सर्वां (for सर्वाः) K_2 श्रुत्वा च हरिवंशं वै, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ समापयित्वा सवृत (for [a]) $Ś_1$ सहिता (for °ताः) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ सर्वामेव तु संहिताम् (for [b]) — K_2 om line 142 — (L 142) D_5 दिने (for देशे) $Ś_1$ K_1 $Ñ_2$ V_3 $B_{2\,3}$ Ds_2 $D_{4\,6}$ संवृत, $K_{3\,4}$ $D_{1\,2\,5}$ -शोभिता (for संवृता.) D_3 क्षौमवस्त्रादिसंवृत ; $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ क्षौमवस्त्रेण संवृत (for [b]) — (L 143) Dn Bom. Poona eds श्रीमान् (for स्रग्वी) K_2 प्रिया सह (sic) (for स्वलंकृतः) — After line 143, K_2 ins

40** पुस्तकं प्रयत पूज्य स्वर्णरत्नैर्दुकूलकैः ।
प्रार्थयेत ततो नूनं सर्वकामान्यथेप्सितान् ।
श्रीफलार्घ्यं कराभ्या च गृहीत्वा तत्र दंपती ।
(अथ प्रार्थना ।)
ॐ ब्रह्मन्विष्णो महेशान पुत्रान्देहि ममानघान् ।
सावित्रीसहितो ब्रह्मल्लक्ष्मीसहित केशव ॥ [5]
पार्वतीसहितः स्वामिञ्शिव पुत्रान्ददस्व नः ॥
पुत्रदानेन देवेश पुत्रवन्तं कुरुष्व माम् ।
(इति प्रार्थना ।)
प्रदक्षिणां नमस्कारो हरौ पुस्तकमेव ।
जय देवाधिदेवेश लक्ष्मीवास नमोऽस्तु ते ।
जय त्वं जगता नाथ कामना मम पूरय ॥
यं यं चिन्तयते कामं तं तमाप्नोति निश्चितम् ॥
हरिवंश श्रुतो येन तस्य हस्तगतो जयः ॥
विष्णुरेव महायोगी योगेन स्तूयते हि यः ।
स्तूयते ब्रह्मसहितैर्ऋषिभिः शंकरेण च ।
स्तूयते सर्वदेवैश्च प्रसन्नबलपौरुषैः ॥

अर्चयेत यथान्यायं गन्धमाल्यैः पृथक्पृथक् ॥
संहितापुस्तकान्राजन्प्रयतः सुसमाहितः । [145]
भक्ष्यैर्मांसैश्च पेयैश्च कामैश्च विविधैः शुभैः ।
हिरण्यं च सुवर्णं च दक्षिणामथ दापयेत् ।
देवताः कीर्तयेत्सर्वा नरनारायणौ तथा ॥
ततो गन्धैश्च माल्यैश्च स्वलंकृत्य द्विजोत्तमान् ।
तर्पयेद्विविधैः कामैर्दानैश्चोच्चावचैस्तथा ॥ [150]
अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
प्राप्नुयाच्च क्रतुफलं तथा पर्वणि पर्वणि ॥
वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा स्वलंकृतम् ।
वाचकः परितुष्टश्च शुभां प्रीतिमनुत्तमाम् ॥
ततो हि वरणं कार्यं द्विजानां भरतर्षभ ॥ [155]

— K2 om lines 144–172 — (L 144) T1 2 G1 5 M2 4 अर्चयित्वा, G4 तर्पयित्वा, Bom Poona eds अर्चयेत्तं (for °येत) — After line 144, D6 ins

41** कुर्यात्षोडशभि कर्षैर्मूर्तिं नारायणस्य तु ।
नरस्य दशभि कर्षैं सुवर्णस्य नराधिप ॥
भूषणैः समलक्कृत्य प्रतिष्ठा कारयेत्तयो. ।
महापुरुषसूक्तेन ह्यभिषेक तु कारयेत् ॥
पूजयित्वा गन्धमाल्यै स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
जुहुयाद्वैष्णवैर्मन्त्रैरष्टोत्तरशत तिलै ॥
होमान्ते मूर्तिसहितं हरिवंशस्य पुस्तकम् ।
पूजयेत्प्रयतो भूत्वा श्रद्धानेन चेतसा ॥
सर्वालकारसंयुक्तं मूर्तियुक्तं सवेदनम् ।
चित्रपुष्टद्वययुतमाचार्याय निवेदयेत् ॥
ततश्च ब्राह्मणान्राजन्प्रयत शिष्टमानस ।

— T1. 2 G1 4 5 M2 4 om line 145 — (L 145) Dn1 D3–6 -पुस्तकं (for °कान्) K1 3 4 Ñ2 V1 3 D2 4 5 G3 शिष्टसंमता (K4 D4 [marg] °मिता)न्, Dn2 D6 शिष्टसमत· ; D4 (marg as above) शिष्टसंभवान् (for सुसमाहित) — (L 146) D2 भक्ष्यैश् (for मासैश्) D5 विविधै (for पेयैश्च) Ś1 B3 G4 भक्ष्यैर्माल्यैश्च पेयैश्च, D4 भक्षैर्मांसै पायसैश्च, T1. 2 G1. 3 5 M2 4 भक्ष्यै. पेयैश्च लेह्यैश्च (for ^{a}) D4 खाद्यैश्च, D6 वासोभिर् (for कामैश्च) — (L 147) D4 (marg) रजतं (for हिरण्यं) Dn गां च वस्त्रं च, D1 रजतं चैव (for च सुवर्णं च) — After line 147, Dn Bom Poona Cal eds G(ed) ins

42** सर्वत्र त्रिपलं स्वर्णं दातव्यं प्रयतात्मना ।
तदर्धं पादशेषं वा वित्तशाठ्यविवर्जितम् ॥
यद्यदेवात्मनोऽभीष्टं तत्तद्देयं द्विजातये ।
सर्वथा तोषयेद्भक्त्या वाचकं गुरुमात्मनः ॥

— (L. 148) K1 कीर्तयन् (for °येत्) T1. 2 G1 3 5 M2 4 उभौ (for तथा) G4 नरनारायण प्रभुम् (for ^{b}) — (L 149) T1 2 G1 3–5 M2 4 नाना- (for ततो). T1 2 G1 5 अलंकृत्य, Bom Poona eds स्वलंकृत- (for °कृत्य) Ñ2 मनोरमान् (for द्विजोत्तमान्) — (L 150) Ś1 T1 2 G1 4 5 M2 4 शुभै (for तथा) — T1 2 G1. 3–5 om lines 151–152. — K1. 3. 4 Ñ2 V1 3 B D ins after line 152 : T1. 2 G1 3–5 M2 4 after line 150 .

43** वाचको भरतश्रेष्ठ व्यक्ताक्षरपदस्वर· ।
भविष्य श्रावयेद्विप्रान्भारतं भरतर्षभ ।
भुक्तवत्सु द्विजेन्द्रेषु यथावत्संप्रदापयेत् ॥

[(L 1) T1 G1 4 5 M2 4 वाचको धौतवस्त्रश्च (for ^{a}) T1 2 G3 5 M4 दिव्याक्षर- (for व्यक्ता°) D4 -पटुस्वन (for -पदस्वरः). — (L 2) K1 वाचयेद् (for श्राव°). B3 Ds D5. 6 T1. 2 G1. 3–5 M2 4 विद्वान् (for विप्रान्) D4 भाविष्य वाचयेद्विद्वान् (for ^{a}) T1 2 G1 4 5 M2 4 वदेच्च (for भारत) — (L 3) K3 Dn सम्प्रपूजयेत्, V3 °काशयेत् (for °दापयेत्) T1 2 G1 3–5 M2 4 यथावत्कुरुनन्दन (for ^{b})]

— (L 153) V1 सुसंस्कृत (for स्वलंकृतम्). D6 (marg. as above) T1 2 G1 3–5 M2 4 सर्वै· कामैश्च तोषयेत् (for ^{b}). — Ś1 D6 G3 4 ins after line 153 K1. 3 4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1–5 T1 2 G1 3–5 M2 4 after line 154

44** ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रसन्ना सर्वदेवता ।

[Ś1 T1 2 G1 3–5 M1 4 प्रसन्नेषु, D6 सुतुष्टेषु (for तु तु°). D1 ब्राह्मणे परितुष्टे तु (for ^{a})]

D6 cont

45** अनेन विधिना यस्तु हरिवंशं शृणोति हि ।
अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानव· ॥
वित्तशाठ्यं समाश्रित्य यो नु कुर्यादिमं विधिम् ।
यथोक्त न फलं तस्य भवेदिह न संशयः ॥

While D3 ins after line 153

46** श्रुत्वा तत्पुस्तक देयं प्रतिमा पर्वणि तथा ।
आचार्याय प्रयत्नेन तोषयेद्ब्राह्मणं तथा ॥

— For line 154, K1. 3 4 Ñ2 V1. 3 B D T1 2 G1. 3–5 M2. 4 subst

47** वाचके परितुष्टे तु शुभा प्रीतिरनुत्तमा ।

[D6 T2 G1 4 M4 मम (for शुभा). T1 G3. 4 मम तुष्टिरनुत्तमा (for ^{b})]

— (L 155) D6 हि तोषण, T1 G4. 5 निर्वापणं; T2 G1 M2 4 निर्वपनं (for हि वरणं) T1 G4 5 भवता (for द्विजानां). — After line 155, Ś1 Ñ2 V1 3 B1 2 Dn Ds D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 ins

48** सर्वकामैर्यथान्यायं साधुभिश्च पृथग्विधै. ।

इत्येष विधिरुद्दिष्टो मया ते द्विपदां वर ।

[D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 यथावच्च (for °न्याय) Dn Ds यथाक्रमम् (for पृथग्विधैः) T1 2 G1 3-5 M2 4 मृदु (G3 वन्दु)-मिश्र जनाधिप (for °)]

— (L 156) T1 2 G1 3-5 M2 4 मया वै नृप (G3 नृपति)-सत्तम (for °) — T1 2 G1 3-5 M2 4 ins after line 157 D6 after the colophon

49** जनमेजयः ।

हरिवंशमिमं पुण्यं विधिना केन सुव्रत ।
शृणुयात्पुरुषो नित्यं पठेच्च नियतात्मवान् ॥
वैशंपायनः ।
तथा वक्ष्यामि ते सर्वं शृणुष्वैकमना नृप ।
नमस्कृत्य जगन्नाथं देवं नारायणं हरिम् ।
पाराशर्यं तथा व्यासं मां च त्वा च जगत्पते । [5]
अर्चयेत्पुस्तकं पूर्वं गन्धपुष्पादिना सह ।
स्नात्वा शुचिः प्रसन्नात्मा सव्येनादाय पुस्तकम् ।
दक्षिणेन नमस्कृत्य करेण विधिना नरः ॥
अध्यायमेकं देवेभ्यः श्रावयेत सदा नरः ।
गन्धर्वेभ्यः पिशाचेभ्यो गुह्यकेभ्यस्तथैव च ॥ [10]
वाग्यतः प्रयतो भूत्वा एकमध्यायमाचरेत् ।
ततश्चापि यथाशक्ति पठेत नियतात्मवान् ॥
श्रावयेत्सततं विप्रो नित्यं देवेश्वरे हरौ ।
सुखदुःखे तथा क्रोधे देवकार्ये तथैव च ॥
पितृकार्ये तथा याने विवाहे मङ्गलेऽपि च । [15]
सायं प्रातः सदा राजन्मनःक्षोभे तथैव च ॥
विद्यारम्भे तथा चान्ते विद्याग्रहणसंनिधौ ।
वाचयेत महाराज तत्र तत्र समृद्धये ॥
चरितं देवदेवस्य पुण्यात्पुण्यं दिवानिशम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पठेद्वंशं हरेर्नृप ॥ [20]
न नास्तिकेषु वक्तव्यं कृतघ्ने न च पापिषु ।
वाचयन्नपि राजेन्द्र तदा तूष्णीं तु संयतः ।
अन्यथा किल्बिषी राजन्नात्र कार्या विचारणा ॥
चतुर्वर्गप्रदं नित्यं चरितं केशवस्य हि ।
तस्माद्धि भवता नित्यं गोप्यं सर्वत्र भारत ॥ [25]
शुश्रूषवे च वक्तव्यं नमस्कृत्य जनार्दनम् ।
नियमस्थः शुचिः श्रोता शृणुयान्नान्यमानसः ॥
इदं चाप्यपरं राजञ्शृणु यत्नपरो भव ।
पारणक्रममेवैतत्पात्रे दर्भान्समानयेत् ॥
उदकुम्भान्समानीय कुर्यात्पारणमादितः । [30]
समाप्ते पारणे राजन्स्नानं तेन समारभेत् ॥
वाचकस्यापि राजेन्द्र श्लक्ष्णं वासोयुगं ददेत् ।
माणिक्यं हाटकं वापि भूमिं गाश्चापि यत्नतः ॥
तेन प्रीतो हरिर्विष्णुरात्मसायुज्यमानयेत् ॥
इदं पुण्यमिदं पुण्यमित्युवाच महामुनिः ॥ [35]
यः श्रावयेद्धरेर्नित्यं यथाशक्ति नरः सदा ।
हरेर्वंशं हरेर्वंशं इति वा नित्यमाचरेत् ॥
हरिवंशे स्थिते राजन्को नाम नरकं व्रजेत् ।
कृपणो वा यदि स्यात्तु कस्याद्दुर्नरके भयम् ॥
एतस्य श्रवणे राजन्पारणे च नरोत्तम । [40]
तस्माद्यत्नवता नित्यं श्रेयश्च परमृच्छति ॥
सूत उवाच ।
इत्येतत्पारणे पुण्यं श्रवणेषु च यो विधिः ।
प्रोक्तावेतौ मया विप्र महाभारतकीर्तने ॥
महाग्रन्थं महार्थं च महद्बुद्धसमाश्रयम् ।
महद्भिर्धार्यते यस्मान्महाभारतमुच्यते ॥ [45]
भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्तयेत् ।
भारतं भवने यस्य तस्य हस्ते गतो जयः ॥
यः शृणोति विधिवत्सहितां
श्रावयेद्द्विजवरांश्च भक्तितः ।
सोत्तमां गतिमवाप्य मोदते [50]
देवसंघसहितस्त्रिविष्टपे ॥
द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं
पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥ [55]
यो गोशतं कनकशृङ्गखुरं प्रदद्या-
द्विप्राय वेदविदुषे विनयान्विताय ।
पुण्यां च भारतकथा शृणुयात्सदेमां
तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥
इत्युक्त्वा विररामैवं व्यासशिष्यो महातपाः ॥ [60]
जनमेजयस्तु राजर्षिर्विष्णोर्भक्तिं समुद्वहन् ।
शशास च नृपो राजा राज्यं निहतकण्टकम् ॥

Colophon.

[G4 om lines 1-2 (with the ref) G4 om the ref — (L 5) G3 पराशर (for पाराशर्य). — (L 6) D6 पूजयेत् (for अर्च°) M4 -माल्यादिना (for -पुष्पा°). G4 गन्धपुष्पादिभिः सह, M2 °माल्यादिना तदा (for °). — (L 9) D6 श्रावयेत्तत्समाहितः (for °) — (L 13) M2 भक्त (for नित्य) — (L 14) G4 सुखदुःखैस्तथा क्रोधैः (for °). — (L 15) T2 G3 [आ]धाने (for याने). — (L 16) G3 जन्मर्क्षे तु विशेषतः (for °) — (L 18) D6 समाधये (for समृद्धये) — (L 20) M2 4 तव (for नृप). D6 पठेत नियतात्मवान् (for °) — (L 21) D6 M2 न कृतघ्नेषु पापिषु ; T2 M4 कृतघ्नेषु न पा°, G3 न कृतघ्ने न नास्तिके (for °) — (L 22) D6 G3 तूष्णीमासीत संयतः (for °). — (L. 25) T2 G3 M2 4 यत्नवता (for हि भवता) — (L 29) G3 पारणे क्रम एतेषु (for °) G4 देह (for दर्भान्) G3 समर्पयेत् (for समान°) — (L 30) M2 उदकुम्भ (for °कुम्भान्).

श्रद्दधानेन वै भाव्यं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

— (L 31) D6 M2 समाचरेत् (for °रमेन) — (L 33) G4 माणिक्यहारस्फटिक (for ᵃ) T2 M2 गा (for गाश्) — (L 36) D6 G3 4 M2 श्रावयेद्धारयेन्नित्य (for ᵃ) — (L 37) D6 T2 G7 उच्चरेत् (for आच°) — (L 38) T2 (*inf. lin*) G1 5 हरिवंशस्थितो राजन् (for ᵃ) — (L 39) D6 नास्य (for कस्य) — (L 40) T2 नृपोत्तम (for नरो°) — (L 41) D6 मनसा यत्नवान्राजन्, T1 G5 तत स्याद्यत्नवान्नित्य (for ᵃ) T1 G3 M2 इच्छता, T2 G1 M4 इच्छताम् (ऋच्छति) — D6 T2 G1 3 om the ref — (L 42) D6 धारणे (for पा°) — (L 43) D6 प्रोक्तस्तव (for प्रोक्तावेतौ) M2 महा- (for मया) — (L 44) T1 G3 5 मयाद्यमस्य माहात्म्य (for ᵃ) T1 महद्धन, T2 महारथ- (for महद्बुद्ध-). — (L 45) G4 सान्यते (for वार्यते) — D6 om lines 47–48 — (L 46) G3 यश्च (for नित्य) — After line 46, G3 ins ·

49A** उभौ सुकृतिनौ लोके कृष्णप्रीतिसमन्वितौ
(नियत स्वर्गगामिनौ) ॥
भारतादिविधं पुण्यं भारते विविधा कथा ।
भारत सेवते यश्च दीर्घमायुरवाप्नुयात्
(स याति परम पदम्) ॥
भारत सर्वशास्त्राणामुत्तम भरतर्षभ ॥
भारतात्प्राप्यते श्रेयो मोक्षस्तेन ब्रवीमि ते ।
महाभारतमाख्यान क्षितिं गा च सरस्वतीम् ।
ब्राह्मणान्केशव चैव प्रातरुत्थाय कीर्तयेत्
(कीर्तयन्नावसीदति) ॥
वन्दे मायारणे पुण्ये भारते भरतर्षभ । [10]
आदौ चान्ते च मध्ये च हरि सर्वत्र गीयते ॥
यत्र विष्णुकथा दिव्या श्रूयते च सनातन ।
तच्छ्रोतव्य मनुष्येण पर सुखमिहेच्छता ॥
एत *** महार्थं च महद्बुद्धसमाश्रयम् ।
महद्भिर्ध्रियते यस्मान्महाभारतमुच्यते ॥ [15]
भारत नेह सहिता (sic)
श्रावयेद्बुधजनाश्च भक्तित
सोत्तमा गतिमवाप्य मोदते ।
देवसंघसहितस्त्रिविष्टपे
पुत्रपौत्रसहितश्च वीर्यवान् ॥

— (L 47) T1 G3–5 विद्यते (for भवते) — G3 om lines 48–49 — (L 48) T2 M2 विधिनेह (for विविधेन) — (L 49) G4 द्विजवराच् (for °वराश्) — (L 56) D6 G3 4 -शृङ्गमय (G3 °खुरं) ददाति (for °खुर प्रदद्याद्) — (L 57) D6 G4 स (G4 च) बहुश्रुताण, G3 नियमान्वि° (for विनया°) — (L 58) D6 शृणुयाच्च नित्य, G3 य इमा शृणोति, G4 शृणोति नित्य (for शृणुयात्सदेमा) — (L 59) D6 पुण्य (for तुष्य) — Before line 60, D6 ins सूत — (L 61) G3 विष्णोर्वंशमनुत्तमम् (for ᵇ) — (L 62) G3 श्रुत्वा शशाच स नृपो (for ᵃ)

Colophon — *Mention of the Epic* T2 G3–5 M4. — *Mention of Khila* D6 G1 — *Adhy name* T1 G5 दशपारायणीये पारायणविधि, T2 श्रीपारणीये पारणाविधि, G3 श्रवणाविधि, M2 4 पारणविधि — *Adhy no* T1 340, T2 334, G3 361, G4 352, G5 342, M2 4 308

— After the colophon, D6 reads App I (No 44)
— After the colophon, T1 reads हरिः ॐ ॥ श्रीहरिवंश समाप्त ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीरामचंद्राय नम· ॥ मगल श्रीइममहजेयूनां ॥ सीताराम मगलं ॥ श्रीरंगशायी ॥ *मी पादाले माकु गति ॥ आन्ध्रभाषावाक्यमिदं मी पादाले=तव पादावेव माकु गति अस्माक गति इत्यर्थ ॥ अत्र ग्रन्थसमाप्ति' ॥ — After the colophon, T2 reads दि 28 मार्च 1832 सवत्सरं यी ग्रन्थं मीताविलाचाय तमय्यदि देवरकोड वीरेश्वर शास्त्रि कुलु वारणाशि रामस्वामि बा·
— After the colophon, G1 reads श्रीगोपालकृष्णाय नमः ॥ श्रीरामकृष्णापर्णमस्तु ॥ बिंदुसंततविसर्गविधिका श्री पङ्क्ति - - - - समीक्ष्य सज्जना ॥ इदं हरिवंशपुस्तकं कौशिकगोत्रतिलको सूरि तिरुमलय्यंगार पुत्रन् आत्रेयगोत्रशृंगारं - - - माचिनन् गोवूरिरामन् स्वहस्तलिखितं वाचकदोष क्षतुमर्हथ ॥ हरि ॐ जीयरतिरुवडिकळ् ॥
— After the colophon, G3 reads श्रीकृष्णाय नम· ॥ हरि ॐ । शुभ भवतु ॥ अत्र ग्रन्थसमाप्ति. ॥
— After the colophon, G4 reads हरि· ॐ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ कृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीवासुदेवार्पणमस्तु ॥ हरिवंश समाप्त ॥
— After the colophon, G5 reads हरि ॐ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ हरिवंश समाप्त ॥ अस्मद्गुरुचरणारविंदाभ्यां नम ॥ श्रीवेदव्यासाय नम ॥ श्रीसरस्वत्यै नम ॥

49B** बिन्दु दुर्लिपि विसर्गवीथिका-
शृङ्गपङ्क्तिपदभेदसूचितः ।
हस्तवेगजमबुद्धिपूर्वकं
क्षन्तुमर्हथ समीक्ष्य सज्जना· ॥
करकृतपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ॥
यदक्षरं पद भ्रष्टं मात्राहीन तु यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव नारायण नमोऽस्तु ते ॥
विसर्गबिन्दुमात्राणि पदपादाक्षराणि च ॥
न्यूनानि चातिरिक्तानि क्षमस्व पुरुषोत्तम ॥

प्रमोदत नाम संवत्सरं मार्गशीर्षमासं । भानुवासरमुं पंचमि तिथि यु शतभिषा नक्षत्र मुं कूटिन इन्द शुभदिनात्तिले हरिवंशं लिखितं समाप्तम् ॥ इदं हरिवंशपुस्तकं कटवाशल महाराज राजश्री सुबय्यर् अवर् कळ पुस्तक लिखितं कावेरी नगरं रामन् ॐ ॥

भारतश्रवणे राजन्पारणे च नृपोत्तम ।
सदा यत्नवता भाव्यं श्रेयस्तु परमिच्छता ॥
भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्तयेत् । [160]
भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जयः ॥
भारतं परमं पुण्यं भारते विविधाः कथाः ।
भारतं सेव्यते देवैर्भारतं परमं पदम् ॥
भारतं सर्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ ।
भारतात्प्राप्यते मोक्षस्तत्त्वमेतद्ब्रवीमि ते ॥ [165]
महाभारतमाख्यानं क्षितिं गां च सरस्वतीम् ।
ब्रह्माणं केशवं चैव कीर्तयन्नावसीदति ॥
वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ ।
आदौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ॥
यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतयश्च सनातनाः । [170]
तच्छ्रोतव्यं मनुष्येण परं पदमिहेच्छता ॥
एतत्पवित्रं परममेतद्धर्मनिदर्शनम् ।
एतत्सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ॥

Colophon.

— After the colophon, $M_{2\,4}$ ins :

49C** व्यासायाप्रतिमेतिहासरचनोल्लासाय दुर्वादिनां
त्रासायासकराय सत्सुकृद्विश्वासाय दोषद्विषे ।
भासायामनरम्यतोथसदशायासससेविने
दासायाभयदायिमध्वगुरुहृद्वाय तुभ्यं नम ॥
व्यासाय भयनाशाय श्रीशाय गुणराशये । [5]
हृद्याय शुद्धविद्याय मध्वाय च नमो नमः ॥
कौसल्यासुत ताटकामरमखत्रातमुनिस्त्रीहितं
छिन्नेष्वासन जानकीवृत वनावासिन् खराद्यन्तक ।
मारीचघ्न हनुमदिष्ट रविजार्तिच्छेद बद्धाम्बुधे
सेनाभ्रातृसमेत रावणरिपो सीतेष्ट रामाव माम् ॥ [10]
कृष्ण पूतनिकारिरस्तशकटो वातान्तकः पादबन्धो-
त्तावत्सबकाभिजिद्धृतगिरिर्गोपीष्टदो रिष्टहृत् (?)।
केशिघ्नो विषमल्ल कंसयवनक्ष्माजादि शान्ता बला (?)
साहस्त्रोऽर्जुनसारथि कुरुबलं हत्वा ररक्ष क्षितिम् ॥
पराहतमुखज्वाला पञ्जरान्तर्व्यवस्थिति । [15]
न शौरिमुखसंलापविमुखडातसंवातसंगति ॥

— After line 16, M_2 reads . अनेन हरिवंशग्रन्थलेखनेन श्रीमन्मध्वान्तर्गत श्रीपूर्णत्रयीशात्मकश्रीगोपालकृष्ण प्रीयताम् । श्रीगोपालकृष्णार्पणमस्तु ॥

While M_4 reads after line 16 .

ॐ श्री गणपतये नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नम ॥ काचिद्भगवती तृण च्छन्नं । गणपतिः शरणम् ॥

— (L 158) K_1 D_{3-5} -श्रवणाद् (for °णे) K_2 D_2 राज्ञा, B_3 राज्ञ (for राजन्). K_4 $\tilde{N}_2$ D_8 D_1 भारतश्रवणाद्राज्ञ (for ^{a}) K_1 V_3 $D_{1\,4\,5}$ द्विजोत्तम , V_1 नरोत्तम , D_2 द्विजोत्तमे , D_3 द्विजोत्तमः (for नृपोत्तम). — D_8 om. line 159 — (L. 159) $\acute{S}_1$ श्रेयस्तु परिपृच्छथ (for ^{b}) —(L 160) D_8 राजन् (for नित्यं). — D_2 om lines 161–164. — (L 161) D_3 हि भवे (for भवने). $\tilde{N}_2$ हस्तागतो , D_3 हस्ते गतो (for हस्तगतो) — (L. 162) K_3 भारतं परमं तप , D_5 °तं श्रवणे तथा (for ^{b}). — (L. 163) Bom Poona eds भारतं परिकीर्तयेत् (for ^{b}) — After line 163, $\acute{S}_1$ ins

50** भारते श्रियमभ्येति भारतं याग उच्यते ।

— (L 165) $K_{1\,4}$ V_1 Dn $D_{3\,4.6}$ श्रेयो , $D_{1\,5}$ श्रेष्ठं (for मोक्षस्) V_3 भारते प्राप्यते श्रेयो (for ^{a}) K_1 $\tilde{N}_2$ Dn $D_{2.4}$ मोक्षस्त्वेतद् , K_3 $D_{1\,5}$ मोक्षस्ते तद् , K_4 मोक्षस्तत्र ; $V_{1\,3}$ मोक्षस्तत्वं , B_2 मोक्षः सर्वं , D_3 मोक्षश्चैतद ; D_6 मोक्षस्तेन (for तत्त्वमेतद्) — (L 166) D_5 क्षितिं चाङ्ग , D_6 गङ्गां चैव (for क्षितिं गां च) — (L 167) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_2$ $B_{1.2}$ Dn $D_{1\,3}$ ब्राह्मणं ; $V_{1.3}$ B_3 D_8 $D_{4\,6}$ ब्राह्मणान् (for ब्रह्माणं) K_4 V_1 $D_{1\,3}$ कीर्तयेन् (for °यन्) — (L 168) $\acute{S}_1$ भारते कुरुनन्दन ; V_4 B_1 पुराणे भारते तथा (for ^{b}) — (L 169) K_4 $D_{1.5}$ भवेत्सिद्धिः (for च मध्ये च). $\acute{S}_1$ आदौ मध्ये तथान्ते च (for ^{a}). $\acute{S}_1$ विष्णुः (for हरि) — (L 171) V_3 श्रोतव्यं स (for तच्छ्रोतव्यं) K_1 [इ]च्छसि (for °ता) K_4 $\tilde{N}_2$ V_1 $D_{3\,4}$ परमं पदमिच्छता , V_3 परस्परमिहेच्छया (for ^{b}) —(L 173) $\acute{S}_1$ K_3 सर्वं (for सर्व-) K_4 श्रेय (for भूतिम्) — After line 173, K_3 ins :

51** यद्दत्तं शृणुयान्नित्यं श्रद्धायुक्तेन संयुतम् ।

While Dn Bom Poona eds ins after line 173 :

52** क्रियतेऽसारसंसारे वाञ्छितस्यैव कारणम् ।
हरिवंशस्य श्रवणमिति द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
अश्वमेधसहस्रेण वाजपेयशतैस्तथा ।
यत्फल प्राप्यते पुंभिस्तद्धरेर्वंशपारणात् ॥
अजरममरमेकं ध्येयमाद्यन्तशून्यं [5]
सगुणमगुणमाद्यं स्थूलमत्यन्तसूक्ष्मम् ।
निरुपममनुमेयं योगिना ज्ञानगम्यं
त्रिभुवनगुरुमीशं त्वां प्रपन्नोऽस्मि विष्णो ॥
सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वो भद्राणि पश्यतु ।
सर्वेषां वाञ्छिता अर्था भवन्त्वस्य च पारणात् ॥ [10]

— D_1 ins. after line 173

53** यथानुकीर्तनं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
गोसहस्रसम पुण्यं वाजिमेधशतं फलम् ॥

— D4 ins after line 173.

54** धर्मार्थकाममोक्षांश्च लभते नात्र संशयः ।

Finally, Poona ed ins after line line 173 :

55** कायिकं वाचिकं चैव मनसा समुपार्जितम् ।
तत्सर्वं नाशमायाति तमः सूर्योदये यथा ॥
अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत्फलं भवेत् ।
तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः ॥
स्त्रियश्च पुरुषाश्चैव वैष्णवं पदमाप्नुयुः । [5]
स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यशः ॥
दक्षिणा चात्र देया वै निष्कपञ्चसुवर्णकम् ।
वाचकाय यथाशक्त्या यथोक्तं फलमिच्छता ।
स्वर्णशृंगी च कपिलां सवत्सां वस्त्रसंवृताम् ।
वाचकाय च दद्याद्धि आत्मनःश्रेय इच्छता ॥ [10]
अलंकारं प्रदद्याच्च पाण्योर्वै भरतर्षभ ।
कर्णस्याभरणं दद्याद्वनं चैव विशेषतः ॥
भूमिदानं समादद्याद्वाचकाय नराधिप ।
भूमिदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ।
शृणोति श्रावयेद्वापि सततं चैव यो नरः । [15]
सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
पितॄनुद्धरते सर्वानेकादश समुद्भवान् ।
आत्मानं ससुतं चैव स्त्रियं च भरतर्षभ ॥
दशांशश्चैव होमोऽपि कर्तव्योऽत्र नराधिप ॥
इदं मया तवाग्रे च प्रोक्तं सर्वं नरर्षभ । [20]

COLOPHON. — *Mention of the Epic*. K V1. 3 B1 Ds2 D1. 2 5. 6 — *Mention of Khila* K1. 4 V3 B Dn2 Ds1 D1-3. 6. — *Sub-parvan* K2 D5 पारिजातहरणम्, K4 पारिजातम्; Ds आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ś1 पूजानुकीर्तना; K1 Ñ2 V1 Dn D4-6 पर्वानुकीर्तनम्, B Ds सर्वपर्वानुकीर्तनम् — *Adhy no* · K3 45, V3 258; B2 260; Dn 315, Ds2 257; D3 271, D4 248

— After the colophon, K2 reads समाप्तोऽयं हरिवंशः ॥

— After the colophon, K3 reads हरिवंशपुराणं समाप्तं ॥ श्रीरस्तु ॥ लेखकपाठकयोः कल्याणं भूयात् ॥ श्रीः ॥ संवत् १६८१ वर्षे पौष वदि ६ से लिखितमिदं पुस्तकं ॥

— After the colophon, K4 reads हरिवंशः समाप्तः । श्रीरस्तु ॥ श्री ॥ मंगलमस्तु ॥ श्री ॥ कल्याणमस्तु ॥ श्री संवत् १७६२ वर्षे ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे द्वादश्यां पुण्यतिथौ सोमवासरे व्यतिपातनाम्नि योगे समाप्तमिदं पुस्तकं ॥ लीलापुरवास्तव्यउपाध्यायभवानीशंकरेण लिखितमिदं पुस्तकं बीडजवास्तव्यं पाटव्यंगासु तलहुयाना लेखयित्वा भटतुलसीपठनाय अथवा परोपकाराय दत्तं ॥ लेखकपाठकयोः शुभं ।

— After the colophon, V1 reads श्री हरिवंशे पर्वानुकीर्तनं ॥ श्रीजगदीशशर्मणो मम श्रीहरिवंशपुस्कतमिदं पुत्रपौत्रादिधनधान्यारोग्यदीर्घायुष्यप्रदायकमिति ॥

— After the colophon, V3 reads हरिवंशः समाप्तः ॥ श्रीरस्तु ॥ ॐ नमः पुराणपुरुषोत्तमाय ॥ नमः श्रीभगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमस्त्रैलोक्यनाथाय दीनबन्धवे ॥

खन्तर्कावनिपालयोजितशके क्षोणीशसंवत्सरे
जीवे शम्भुतिथौ मधौ कविमुदे पक्षावलक्षेऽलिखत् ।
यत्नेनात्र धरापतिर्द्विशुलीग्रामे सरिच्छोभिते
पुस्तं श्रीहरिवंशसंज्ञकमिदं दारिद्र्यनाशाय हि ॥

शुभमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥

— After the colophon, D1 reads हरिवंश समाप्तः ॥ संवत् १५२३ वर्षे शाके १४ प्रवर्तमाने उत्तरायणगते श्रीसूर्ये महामाङ्गल्यप्रदे ज्येष्ठे मासे शुक्लपक्षे १३ तिथौ भौमवासरे सपूर्णम् ॥

— After the colophon, D2 reads श्रीरामाय नमः ॥ रघुवीर दयानिधे धरित्रीतनयामानसहंस रावणारे । निजभक्तभृशार्तिशीतभानो तव पादावलम्बनं मम स्तात् ॥

धर्मप्रियो बाहुजवंशवंशे
भास्वन्मणिः सत्यनिधिः प्रतापी ।
चापोत्कटश्चापधरोऽश्ववार-
प्रसिद्धनामा नृपतिः पुराऽभूत् ॥ [5]
यो ददौ द्विजमुख्येभ्यो वारं वारं लसद्गतीन् ।
अश्वान्विचित्ररङ्गाढ्यांस्तत सद्मामगारसताम् ॥
तस्माद्बभूव तनयो विनयोन्नतमानसः ।
भीलाख्यो भामिनीभोक्ता निजाभीलनिवर्तकः ॥ [10]
योऽपालयत्प्रजां प्रेम्णा प्रसादितधरातलः ।
अर्जुनार्जुनकीर्त्याद्यो धर्मसूनुरिवामलः ॥
उदारचरितोदारनिवृत्तविषयस्पृहः ।
उदाराख्यस्ततो जज्ञे दयायज्ञेऽयजद्बुधान् ॥
तस्य सूनुरभूद्वीरः श्यामलः श्यामलप्रियः । [15]
लसत्प्रतापसतापनिर्दग्धारातिमण्डलः ॥
यः सूरभाकविलसद्वरवीरभानु-
साहाय्यमेत्य वसुधावलयं विशालम् ।
वश्यं विधाय विबुधावनलग्नबुद्धि
प्राज्यां ददे भुवमिह प्रथमो नु रामः ॥ [20]
सदर्भाचिह्नभुजजान्वयतोयराशे-
र्जातां मनोज्ञवपुषं गुणकोटिपूर्णाम् ।
पद्माभिधां प्रियतमामुपयच्छते स्म
सेरानना हरिरिवोदधिमन्थकाले ॥
योऽष्टादशपुराणानि सेतिहासानि नित्यशः । [25]
शुश्राव श्रद्धया साक्ष्ये क्षिप्त्वा क्षेत्रज्ञमीश्वरम् ॥
महीमण्डलेशे हतारातिलेशे
वशस्थायिदेशे हृदुल्लासिमेशे ।
स्फुरद्दिव्यवेशे नृपे श्यामलेशे
बुधा यान्ति भेशे शतांकाङ्कमेशे ॥ [30]
तस्माद्बभूव पद्मायां तनया सुनयान्विता ।
सूनबाईति विख्याता तिथिवर्णसुवर्णरुक् ॥
यज्जन्मसमये वाता ववुर्मन्दं दिशो दश ।

प्रसन्ना सुमनोवृष्टिरभूत्सुमनसां करात् ॥
निजकान्तिप्रसारेणारिष्टवेश्मज्वलद्रुच । [35]
क्षणात्क्षपिततेजस्कास्तदा दीपा न दीपिता ॥
यज्जन्म * * * लोका कौतुकावृतचेतस ।
समागता मुदा कन्या वीक्ष्य धाम विसस्मरु ॥
यदा लोका मुदा * * * * * कन्यकां च ताम् ।
हेमसुन्दरदेहाभां वीक्ष्य हेमाभिधां व्यधात् ॥ [40]
पिता पुत्रीं समीक्ष्याशु पुत्रकोटिसमुद्भवाम् ।
मुद प्राप प्रशान्ताधि क्षीराम्भोधिरिवात्मजाम् ॥
दिने दिने सा ललिता कुमारी
    प्रतीकवृन्द वपुषो विशालम् ।
दध्रे पितृस्नेहसुवृष्टियोगा- [45]
    दब्धिर्यथा चन्द्रमसो विवृद्धेः ॥
कुमारीं तां समुद्वीक्ष्य हंसयानाम्बुजालया ।
तत्र स्थातुं मनश्चक्रे हसोब्जसमभूद्धितम् ॥
यदा कुमारी वरदानयोग्या
    जाता तदा तातमन प्रसन्नम् ॥ [50]
गवेषयामास वरं वरेण्यं
    श्रीपत्तनाधीशकुलप्रसक्तम् ॥
श्रीपत्तनाधीशमहीशचापो-
    त्कटान्ववाये नृपति पुराऽभूत् ।
श्रीसिंहदेवो नरसिंहरूपो [55]
    नृसिंहपादाम्बुजचञ्चरीक. ॥
योऽदाद्दानान्यदीनानि दीनेभ्यो दययान्वित. ।
दारिद्यमत्तमातङ्गतुङ्गकुम्भप्रभेदक ॥
तत्सूनुरभवत्काशी काशी नित्यमना मही ।
प्रकाशितमहाधर्मो नीतिशास्त्रनिधिर्युधि ॥ [60]
भागीरथीशिवश्रेणीशोभमानवपु पुरः ॥
विश्वेश्वररुचिर्योऽभूद्विलसन्मणिकर्णक ॥
तदात्मजो भूमिभृतामधीशो-
    ऽधीशोऽप्यभूद्भूवलयोल्लसच्छ्री ।
रणायि राख्यो रणलब्धधामा [65]
    गाम्भीर्यसौन्दर्यजिताब्धिकाम ॥
विद्वत्करतलक्षेत्रे क्षत्रधर्मसमार्जितम् ।
हेमबीजं समुप्त्वा यः कीर्तिवल्लीं व्यधाकृताम् ॥
क्षत्रकान्तयशाः प्रायो नक्षत्रपतितुल्यरुक् ।
सुवर्णदानदक्षोऽपि योऽभूद्दुर्वर्णदानद ॥ [70]
स सागरभुवो जेता पाता नृणां भयाद्भृशम् ॥
दाता विबुधवृक्षेभ्योऽप्यधिकं योऽभवन्नृपः ॥
स वीरः समये कन्यामुपयेमे सुहर्षिताम् ।
हर्षदेवीं सुवचसं हरिः पद्मालयामिव ॥
सापि कान्तं गुणैर्योग्यं प्राप्य संसृतिसंभवम् । [75]
सुखं नानाविधं धन्यं भुनक्ति स्म स्मयान्विता ॥
यथा रमा हरिं प्राप्य यथोमा हरमद्भुतम् ।
यथा शची सुनासीरं तथा सा तं मुदं ययौ ॥
यो महीपतिकिरीटकोटिभिः
    कोटिभिः कृतपदाग्रसेवनः । [80]
दानखण्डधृतदानमण्डली-
    कुण्डली सुललितां व्यधाद्विधुः ॥
हर्षवत्यां सुतं प्राप्य हर्षनिर्भरमानसः ।
रणायिरमहीपाल. शुभे लग्ने शुभे ग्रहे ॥
यद्भवे निखिला भूमिर्भूतिकल्लोलसंकुला । [85]
सुरोचिरुष्णकिरणोऽभवद्भवमुद्भवः ॥
जना. समागता स्वीया हर्षसंहर्षगामिन ।
तद्दर्शनमहानन्दपारावारपरिप्लुता ॥
तात. सुताकृतिं वीक्ष्य वीक्ष्य धात्रीशजित्वराम् ।
वीर इत्यभिधा चक्रे चक्रे * *णधारणाम् ॥ [90]
दैवज्ञा वीरसिंहस्य जन्मपत्रीं व्यधुस्तदा ॥
ग्रहसंयोगसजातराजयोगोक्तवैभवाम् ॥
* * पुत्रजनुः पत्री श्रुत्वा श्रुतिसमां (?)
अददाद्विप्रमुख्येभ्यो गां महीहेंम वाजिनः ॥
दिने दिने दिनेशौजा वर्धमानः प्रियंवदः । [95]
जनयामास संतोष पितु पुत्रो निरन्तरम् ।
कृत्स्नवाङ्मयपाथोजकरहाट * *लिपिम् ।
पठन्नाह्लादयांचक्रे गुरून्गुरुमतीनुरु ॥
यदा पिता पुत्रविवाहकार्यं
    दधार चित्त मुदितः सदार. ॥ [100]
तदा सुतादानकृते स्वगेहा-
    च्छीमल: प्रेषयति स्म विप्रम् ॥
हर्षसंफुल्लवक्त्राब्जो विप्रो वीरवरार्थिन ।
रणायिरनृपागारं प्रापत्पण्डितमण्डितम् ॥
निवेदितसमादिष्टपाणिपीडनसत्कथम् । [105]
विप्रं स भोजयामास नृपो नानात्मसत्कृतैः ॥
लग्नं निश्चित्य विप्रोऽसौ निजगेहमगाज्जवात् ।
सम्बन्धिवरवृत्तान्तमाचचक्षौ मुदा मुहुः ॥
ततो ययुः शताकीर्णा वरयात्रा महाबला ।
संबन्धिभवनं प्राप्य सुतोद्वाहं व्यधान्मुदा ॥ [110]
वीरेण वीररत्नेन वरेण वरदायिना ।
सुवर्णाभा सुवर्णाख्या कन्या सगत्य भूषिता ॥
अथोऽगमद्धाम वरं वधूं च
    रथे वरूथोल्लसिते समृद्धे ।
संस्थाप्य संप्राप्तमनोरथश्री- [115]
    रामन्त्र्य संबन्धिनमासहर्षम् ॥
ततः स्वधाम स प्राप्य वरवीरो वरप्रियाम् ।
सुवर्णाख्यां समागत्य चिरं जीवतु भूतले ॥
धाता हरि. पर्वतराजपुत्री
    * त शचीशो दिननायकोऽब्जः ॥ [120]
एते सुरा वीर सुवर्णसंज्ञा
    स्वस्वामिनो प्रेम ददुः स्थिराङ्गम् ॥
यावाब्धि * * *मायुरग्र्यं
    तावच्चिरं जीवतु वीरसिंहः ।
सुवर्णनाम्ना प्रियया समेतो [125]

41

After adhy. 118, K $\tilde{N}_2$ V B D $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ ins.

जनमेजय उवाच ।

प्रभावं पद्मनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि ।
पुष्करे वै यथोद्भूता देवाः सर्षिगणाः पुरा ॥
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चोष्मपास्तथा ।
अश्विनौ च महाभागौ शतशोऽथ सहस्रशः ।
ऋषयश्च महात्मानः साध्या विश्वेश्वरास्तथा ॥ [5]
एतदाख्याहि निखिलं योगं योगविदां पते ।
शृण्वतस्तस्य मे कीर्ति न तृप्तिरुपजायते ॥
कियन्तं स च कालं वै शेते स पुरुषोत्तमः ।
कियन्तं चैव शयिते कालं कालस्य संभवः ॥
कियता चैव कालेन उत्तिष्ठति सुराधिपः । [10]

जीवातुरुच्चैर्विदुषां सुखाहयै ।
लक्ष्म्या सह यथा विष्णु पार्वत्या सह शंकर ।
स्निह्यति प्रियया सार्धं तथाय स्ताच्चिरं सुखी ॥
ता * * न पीत पतिरपि भृगुणा ताडितो रोषसङ्गाद्
गाढं पादेन वक्षस्यथ ननु कलितो वैरिवाणीविलास ॥
* *विप्रयवैर्निजगृहदलनं यै कृतं वीर तस्मात्
सा श्रीर्विप्रास्त्यजन्ती द्विजवरसदनेऽकारि दासी * * ।
कर्णः श्वेताश्वभोजप्रभृतिनरवराः कर्णदेशं गतास्ते
राम स ब्रह्मनिष्ठो दिवि सुरतरवो नाग * * लीन्द्रः ।
दूरस्थोऽयं विदूराचल इति कृपया चिन्तयित्वा विधाता ।
वीरेन्द्रं भूतलेऽस्मिन्नसृजदनल * *तानां कृपात ।
किं कल्पवल्ली वसुधामुपेता किमिन्दिरा वीरवरं समेता ॥
किं जाह्नवी मूर्तिमती पवित्रा सुवर्णनाम्नी वपुषा पृथिव्याम् ॥
विद्वज्जनाधिज्जबलार्तिहन्त्री सुवर्णविद्यावनिकुम्भदात्री ।
श्रीराम * * * जभक्तिपात्री भर्ता चिर जीवतु सासधात्री ॥
सा सुवर्णलसन्नाम्नी पुत्रप्राप्तिकृतेऽनघ ।
पुस्त * * * *शस्य स्ववंशस्य रिरक्षया ।
अलेखयत्सदालेखभक्तिभावसमान्विता ॥
ष * * प * * * जाति * * * * *
तं कृष्णान्वयपुस्तकं सुललितं नानासुरे गोल्लसत् (?) [145]
पुष्टावेनष्टनादिव्यरज्जु कलितं * * * * ॥
भूमिस्वर्णसुदक्षिणं हरिदिने घातार्कयुक्तेन भो
मासेऽदात्सुतलब्धये कविमहेशाय त्र * * * ॥
एतत्पुस्तकदानेन तुष्टो विष्णु प्रियासखः ।
चिरं रक्षतु वीरेन्द्रं जायापुत्रधनान्वितम् ॥ [150]
* * * हरिवंशस्य महेश्वरकरार्पितम् ॥
वाचयन्तु चिरं पुत्रा महेशस्य विशारदाः ॥
संवद्वेदाश्वयज्ञेन्दुऽसिते * * * * सिते
द्वादश्यामर्कपाते च प्राप पुस्तं महेश्वर. ॥

संवत् १६७४ वर्षे श्रावण वदि १२ * * साठोद्रवास्तव्यस्य उडा श्रीवीरजीकस्य धर्मपत्नी बाई श्रीसूनबाईकेन श्रीहरिवंशे श्रीसुरेश्वरस्य कृष्णार्पणं कृतम् ॥ साहुद्रनिवासी रामकेन लिखितं ॥

* * * * शलीमशाहेऽकबलस्य पुत्रे
प्रशासति क्ष्मावलयं समग्रम् ।
सुरेश्वर स्वात्मजपाठसिद्ध्यै
* प्राप्तो मुदा * * *सुपुस्तमेतत् ॥
श्रीगौडसूरेश्वरवाडवेन
काश्यां प्रदत्तं सुरनन्दनाय ।
तत्पुस्तकस्य श्रीहरिवंशकस्य
चिरं विदतु (?) वाचनाय ॥

41

$\tilde{N}_3$ not collated — (L 1) K_3 प्रभवं, $T_{1.2}$ $G_{1.3.4}$ प्रभावात् (for °वं) K_4 शयत· (for स्वपत) — (L 2) $T_{1.2}$ $G_{1.5}$ $M_{2.4}$ पुष्करेषु (T_2 G_1 °रे तु) कथंभूता, G_4 °रेषु यथा भूता (for ^{a}) D_6 तथा, T_1 G_5 सुरा. (for पुरा) — K V_3 $B_{1.2}$ Dn $D_{1.4}$ $T_{1.2}$ $G_{1.5}$ $M_{2.4}$ om lines 3–5 — (L 3) D_2 T_1 G_4 [अ]ग्नयस् (for [ऊ]ष्मपास्) — (L 4) $\tilde{N}_2$ तथान्ये च (for शतशोऽथ). — (L 5) Ds D_3 महाभागा (for °त्मान) D_3 विश्वे सुरास् (for विश्वेश्व°). $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_3 Ds D_5 ins after line 5 D_6 after line 6

1** व्यासर्षिणा पुरा प्रोक्तमेतदाख्याहि मेऽखिलम् ।
D_5 cont.

2** बृंहित. परमोदारो वेदवेदान्तवित्तथा ।
कियन्तं चैव कालं वै स शेते पुरुषोत्तमः ॥

— $B_{1.3}$ Ds om line 6 B_2 transp line 6 and 7 — (L 6) D_6 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं, T_1 $G_{3.5}$ °दाख्यानमतुलं (for ^{a}) D_2 योगे (for योगं). M_2 योगवतां (for °विदां) K_3 D_6 वर (for पते) G_4 योगं योगवतां वर (for ^{b}) — After line 6, D_2 $G_{3.4}$ ins.

3** त्वं हि न. परमोदारो वेदवेदाङ्गवित्तथा ।
[$G_{3.4}$ -वित्तम (for -वित्तथा)]

— (L 7) K_2 D_4 तां, Dn G_3 वै, T_1 ते (for मे). $K_{3.4}$ $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds $D_{1-3.5}$ $G_{3.4}$ अभि- (for उप-) — (L. 8) $V_{1.3}$ Dn Ds $T_{1.2}$ $G_{1.5}$ $M_{2.4}$ चैव; G_4 च न (for स च) D_6 स (for वै). $K_{1.2}$ $\tilde{N}_2$ B_3 कियता चैव कालेन (for ^{a}). $K_{1.2}$ $B_{1.2}$ $D_{4.5}$ T_2 $G_{1.4}$ $M_{2.4}$ शेते वै, K_3 D_3 शेते च, K_4 शेते हि, V Ds स शेते (by transp.);

यथा च तपसा दृष्ट्वा बृहस्पतिसमद्युतिः ।
पराशरसुतः श्रीमान्गुरुर्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति । [30]
न विज्ञातुं मया शक्यमृषिमात्रेण भारत ॥
कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम् ।
विश्वात्मनोऽयं ब्रह्मापि न वेदयति तत्त्वतः ॥
श्रुतं मे विश्वदेवानां यद्रहस्यं महर्षिणाम् ।
यद्दिव्यं सर्वदेवानां यत्तत्त्वं तत्त्ववादिनाम् ॥ [35]
तदध्यात्मविदां चिन्त्यं कारणं चैव कर्मणाम् ।
अधिदैवं यदध्यात्मं यद्दैवमिति संज्ञितम् ॥
यद्भूतमधिभूतं च यत्परं च महर्षिणाम् ।
तत्सत्यं देवदृष्टं च यत्सत्यं यतयो विदुः ॥
यः कर्ता कारको बुद्धिर्मनः क्षेत्रज्ञ एव च । [40]
प्रधानं पुरुषः शास्ता यः कश्चिदभिशब्दयते ॥
कालः कालं स्वपयति द्रष्टा स्वाधीन एव च ।
प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुवमक्षरमेव च ॥

D_3 प्रवदतां, T_2 $G_{1, 3, 5}$ $M_{2, 4}$ विशेषेण (for च वदतां) $\tilde{N}_2$ $V_{1, 3}$ Ds वदतां ब्राह्मणानां च (for ^{a}) D_6 T_2 $M_{2, 4}$ श्रुत्वा वै सु-, T_1 G_3 श्रुतो वै सु- (for श्रुतोऽस्माभिर्) $G_{1, 5}$ श्रुत्वा वै सुमहात्मनः (for ^{b}) — (L 28) G_3 यथावद् (for (for यथा च) $K_{1, 4}$ $\tilde{N}_2$ Dn_1 दृष्टो, D_1 [आ]विष्टो (for दृष्ट्वा) V_3 यथा च तमसा दृष्टो (for ^{a}). — (L 29) K_4 B_2 Dn Ds_2 पा(Ds_2 प)राशर्यस्तत· श्रीमान् (for ^{a}) B_2 Ds $D_{2, 6}$ $G_{3, 4}$ कृष्ण- (for गुरुर्) — (L 30) D_5 (*sup lin*) व्यासोक्तं (for तत्तेऽहं). K_3 ततोऽहं ब्रह्म वक्ष्यामि, $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2.4}$ तत्तेऽहं कथयिष्यामि (for ^{a}) $V_{1, 3}$ Ds यथाप्रज्ञं (for °शक्ति) B_2 D_6 G_5 $M_{2, 4}$ यथा श्रुतिः, Dn_2 यथासुखम् (for °श्रुति) K_1 B_1 यथाशक्तिर्यथाश्रुति (for ^{b}) — T_1 G_5 om lines 31–34 — (L 31) T_2 G_1 $M_{2, 4}$ यद्- (for न) — (L 32) G_3 क सम्यगीहते ज्ञातुं (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_1 Ds यशो (for परं) — (L 33) K_1 $B_{2, 3}$ Ds_2 D_4 $M_{2, 4}$ विश्वायनो, D_6 °यने, T_2 °त्मको (for °त्मनो) D_3 विश्वात्मकोऽपि ब्रह्मायं, G_1 °त्मकोऽयं ब्रह्मादि (for ^{a}) D_2 G_4 [ए]व वेत्ता हि; D_6 [ए]व वेत्तीह, G_3 [ए]व वेत्तुं हि for वेदयति) — (L. 34) T_2 G_1 $M_{2.4}$ तत्कर्म (for श्रुतं मे) G_1 M_2 तद् (for यद्) B_1 महात्मनाम् (for महर्षिणाम्). T_2 तद्रहस्यं मनीषिणाम् (for ^{b}) — (L 35) K_1 B_1 G_3 तदिज्यं, K_2 तद्दिव्यं, K_3 यदिष्टं, K_4 $D_{1, 5}$ तदिष्टं, $\tilde{N}_2$ $V_{1, 2}$ Dn तदिदं; B_2 यदिदं (for यद्दिव्यं) V_3 तदीड्यं सर्वभूतानां, B_3 $D_{2, 3, 6}$ T_2 G_4 $M_{2, 4}$ तदिज्यं (B_3 यदिज्यं, D_2 यदिष्टं, M_4 तदिदं) सर्वयज्ञानां, D_5 तादिज्यं सर्वलोकानां, T_1 $G_{1, 5}$ तद्यज्ञं सर्वलोकाना, T_1 $G_{1, 5}$ तद्यज्ञं सर्वयज्ञानां (for ^{a}). $K_{1, 2}$ D_4 तत्तत्त्वं; $K_{3, 4}$ V_2 B_1 Dn $D_{1, 5}$ G_3 तत्त्वतस् (for यत्तत्त्वं) $\tilde{N}_2$ $V_{1, 3}$ $B_{2, 3}$ Ds $D_{2, 6}$ G_4 यत्तत्त्वं ($V_{1, 3}$ तत्तत्त्वं, D_2 G_4 तत्त्वं वै) तत्त्ववेदिनाम्, D_3 तत्त्वं यत्तत्त्ववेदि°, T_1 G_5 M_2 तत्तत्त्वं तत्वदर्शि°, T_2 G_1 तत्त्वं तत्त्वविदां वरम्, G_3 M_4 तत्त्व तस्तत्त्ववेदि(M_4 °दर्शि)नाम् (for ^{b}). — $\tilde{N}_2$ om line 36 — (L 36) $B_{1, 3}$ D_6 यद् (for तद्) D_3 वेद्यं, $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{1, 2}$ नित्यं (for चिन्त्यं) D_2 वापि, D_6 $G_{3, 4}$ चापि (for चैव). $V_{2, 3}$ $B_{1, 2}$ Dn Ds $D_{1, 3}$ कार्मिणाम् (for कर्म°). B_3 कारणं चापि कार्मिणाम्, $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 5}$ चिन्त्यं ब्रह्मेति शब्दितम् (for ^{b}). — (L 37) K_2 D_4 आधिदैवं (for अधि°). $K_{3, 4}$ $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds $D_{1, 2, 5, 6}$ $T_{1, 2}$ $G_{1, 3}$ च यद्दैवं, M_2 च यच्चैव (for यदध्यात्मं) V_2 अधिदेवं च यद्देवं, G_5 M_4 अधिदेवं च यच्चैव (for ^{a}) K_4 (marg as above) $\tilde{N}_2$ $V_{2, 3}$ B Dn Ds $D_{1, 2, 5, 6}$ $T_{1, 2}$ $G_{2, 4}$ तद् (for यद्) $G_{3, 4}$ तद्ब्रह्मेति च संज्ञितम्, M_2 तद्दैवमिति शब्दितम् (for ^{b}). — (L 38) D_2 $T_{1, 2}$ $G_{1, 4, 5}$ $M_{2, 4}$ तद् (for यद्) $\tilde{N}_2$ om (hapl) lines 38^b–39^a V D_2 $G_{3, 4}$ तत् (for यत्) T_2 $G_{1, 5}$ $M_{2.4}$ तत्परं परमर्षिणाम् (for ^{b}) — (L 39) V_2 Dn यत् (for तत्) V_1 B Ds $D_{2, 3, 6}$ $G_{3, 4}$ य(V_1 स)त्सत्यं वेददृष्टं च, T_1 यत्सत्यं देवनिर्दिष्ट, T_2 $M_{2, 4}$ स यज्ञो वेदनिर्दिष्टस्, $G_{1, 5}$ स यज्ञो देवनिर्दिष्टं (for ^{a}) $K_{1, 2}$ B_3 तत्त्वं (for सत्यं). $K_{3, 4}$ $\tilde{N}_2$ V $B_{1, 2}$ Dn Ds $D_{1, 3, 5}$ यत्तद्वेदविदो विदु; $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ तत्तपो यत्तपो विदु. (for ^{b}) — (L 40) $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ तत् (for यः) B_1 सर्वथा (for कारको). V_1 यश्च (for बुद्धिर्) G_4 यत्कर्ता कारणं बुद्धि· (for ^{a}) — (L 41) K_4 शान्त (for शास्ता) B_3 यः कस्तद्, Dn_2 एकस्तद् (for य कश्चिद्) D_6 इह (for अभि-) $D_{2, 4}$ -शस्यते, D_5 -दृश्यते (for -शब्दयते) B_2 D_1 एकस्तदभिशक्यते; $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ एकश्चेति विभाव्य(T_2 G_1 व्य)ते, $M_{2, 4}$ एकश्चैव विभाव्यते (for ^{b}) — (L 42) K_1 पचयति, K_3 $B_{1, 2}$ क्षप°, $\tilde{N}_2$ V_1 स पचति, V_3 प्रतिस्रष्टा, Dn_2 D_2 स्वापयति, D_4 परिणमति (hypermetric); D_4(marg) $_5$ शमयति (for स्वप°) K_2 कालः कामं परिणयति (hypermetric), V_2 D_3 कालं काल (D_3 °लं) स्वाप°; D_6 G_3 कालः कालस्य च पतिर्; $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ काल पाकश्च (M_4 °स्तु) पक्ता च (for ^{a}). $\tilde{N}_2$ स्रष्टा, V_3 स च; T_1 $G_{1, 3, 5}$ दिष्ट (for द्रष्टा). — K_4 V_3 om line 43 — (L 43) D_2 प्राणा. पञ्चविधाश्चैव (for ^{a}). V_1 चाक्षय, B_1 $D_{3, 4}$ M_4 अक्षर, Dn Ds_2 अक्षय (for °रम्). — (L 44) V_2 भागैस् (for भावैस्) T_1 स एव (for तस्यैव). D_3 ध्यान- (for [अ]नघ) $\tilde{N}_2$ तत्परः (for °रैः) T_1 $G_{1, 5}$ $M_{2.4}$ स एवायनतत्परैः; G_3 स एतानद्य त° (for ^{b}). — (L. 45) $K_{2, 3}$ B_3 Ds $D_{2, 6}$ एष (for एव). $K_{1, 2}$ $\tilde{N}_2$

उच्यते विविधैर्भावैस्तस्यैवानघ तत्परैः ।
स एव भगवान्सर्वं करोति विकरोति च ॥ [45]
योऽस्मान्कारयते कर्म तेन स्म व्याकुलीकृताः ।
यजामहे तमेवेशं तमेवेच्छाम निर्वृताः ॥
यो वक्ता यश्च वक्तव्यो यश्चाहं प्रब्रवीमि ते ।
इदं शृणुत यच्छ्रेयो यच्चान्यत्परिजल्पथ ॥
याः कथाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो वाथ गह्वराः । [50]
विश्व विश्वपतिर्देवः सर्वं नारायणात्मकम् ॥
यत्सत्यं यदमृतमादिमक्षरं वै
यद्भूतं भवति मिथश्च यद्भविष्यम् ।
यत्किंचिच्चरमचराव्ययं त्रिलोके
तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुर्वरिष्ठः ॥ [55]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा जनमेजय ॥
तत्र धर्मश्चतुष्पादो ह्यधर्मः पादविग्रहः ।
स्वधर्मनिरताः सन्तो यजन्ते चैव मानवाः ॥
विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्ते स्थिता नृपाः । [60]
कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः शुश्रूषवः स्थिताः ॥
सदा सत्त्वं च सत्यं च धर्मश्चैव विवर्धते ।
सद्भिराचरितं यच्च क्रियते ख्यायते च वै ॥
एतत्कृतयुगे वृत्तं सर्वेषामेव भारत ।
प्राणिनां धर्मबुद्धीनामपि चेन्नीचयोनिनाम् ॥ [65]
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्तिता ॥

V1 3 D8 स:, V2 य (for च) — (L 46) T2 G1 5 M2 4 सो (for यो) V1 धारयते (for का°) M2 स (for स्म) — (L 47) T1 2 G1 5 M2 4 यतामहे तमेवाद्यं (for ᵃ) B2 [इ]च्छेम, B2 D3 [ई]क्षेम (for [इ]च्छाम) V1 2 D6 T1 M2 4 निर्वृतिम्, V3 °तम् (for °ताः) D8 तमवेक्षेम निर्वृताः, D5 तमवेक्षाम नि° (for ᵇ) — (L 48) T1 2 G1 5 M2 4 यो वक्ता यच्च वक्तव्य (for ᵃ) K1 2 D1 4 यथा (for यश्च) Ñ2 V1 3 D8 तद् (for प्र-) K4 D5 6 व (for ते) K3 B1 2 Dn यश्चाहं तद्ब्रवीमि व. (K3 ह), V2 D8 यथाहं तद्ब्रवीमि वः, D2 यतश्चाह ब्रवीमि व, T1 G3 यद्वा यत्तद्ब्रवीमि च (G3 वः); T2 G6 यद्वार्यं तद्ब्रवीमि च, M4 यश्चाय तु ब्रवीमि च (for ᵇ) — (L 49) T1 2 G1 5 M3 4 श्रूयते यच्च वै श्राव्यं (for ᵃ) K3 -जल्प्यते, T1 -वर्तितम्; T2 M2. 4 -जल्पत, G3 4 कल्पथ (for -जल्पथ) — (L 50) K3 4 Ñ2 V1 B2 D1 गह्वरे, T1. 2 G1 3 5 M2 4 तत्पराः (for गह्वराः) K1. 2 D4 श्रुता वा यत्र गह्वराः (for ᵇ). — (L 51) G3. 4 स च (for विश्वं) T1 G1. 5 M2 4 यश्च (for देव.) V1 D8 विश्वं विश्वपतिं देवं (for ᵃ) Ds1 सर्वं नारायणात्मक°, T1 2 G1 5 M2 4 स तु नारायण स्मृतः (for ᵇ) — (L 52) K1 2 V2. 3 B2 Dn2 D2-4 यदनृतम् (for °मृतम्) D1 अक्षयं (for अक्षरं) D6 यत्सत्यं यदतमादिरक्षरं वै, T1 G5 M2 °त्य यद्वृत्त चिन्त्यमक्षरं यद्, T2 G1 °त्यं यदतमचिन्त्यमक्षरं यद्; G3 4 °त्यं यदतमनादिश्चा(G4 °दि चा)क्षरं वै, M4 °त्यं यत्तत्तमचिन्त्यमक्षरं यद् — (L 53) V3 B3 D8 D6 भवदमितं च, D2 यदपि भवच्च, T1 M3 4 परममितं (for भवति मिथश्च). — (L 54) K1. 2 D4 अचरमव्ययं; V1 अचराव्ययात्मकं V2 अचरात्मकं, D8 °राश्रयं (for °राव्ययं) Ñ2 D3 च (for त्रि-) V3 B2 D2 6 G3 4 यत्किंचिच्चरमचरं यदस्ति लोके, T1 2 G1 5 M2 2 °च्चरमचरं वदन्ति (T2 G1 यदस्ति) चान्यत् — (L 55) D6 G3 वसिष्ठ T1 2 G1. 5 M2 पुराण, M4 प्रमाण (for वरिष्ठ)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V B Ds D1 3 6 — *Sub parvan:* K3 4 Ñ2 V3 B D2 5 6 G3 पौष्करम् — *Adhy name:* K1 2 V1 Dn Ds D3 4 T1 2 G1 5 M2 4 पु(V1 D3 T2 M2 4 पौ)ष्कर प्रादुर्भाव, K3 D1 प्रधानप्रादुर्भाव — *Adhy. no* K3 182; V2 3 193, Dn M2 4 1, Ds2 192; D1 181, D3 209, D4 128, T1 330, T2 G1 325; G3 334, G4 5 332

(L 56) D3 आसन् (for आहु°) — (L 58) K1-3 Kn1 D4 तदा धर्मश्च, B1 धर्मस्तत्र, (by transp); T1. 2 M2 4 यदा धर्मश्च — (L 59) T2 स्वधर्मे; G4 स्वकर्म- (for स्वधर्म-) V1 2 सर्वे, B2 (marg) शान्ता (for सन्तो). K3 G1 जायन्ते; D5 यजन्तश्च (for °न्ते) V3 T2 तत्र; T1 G3 यत्र (for चैव) G5 M1 2 जायन्ते यत्र मानवा (for ᵇ). — (L. 60) K V1 2 B1 2 Dn D1 3-5 स्थिता धर्मपरा विप्रा (for ᵃ). V3 राजवृत्तिं, T1 G5 °वृत्त-, G3 °वृत्तौ (for °वृत्ते) — (L 61) Ñ2 G3 4 कृष्यादिषु रता (Ñ2 स्थिरा) वैश्याः (for ᵃ). — (L 62) Ñ2 V1 Ds M2 4 तदा (for सदा) Ñ V2 B1 2 Dn D1 3-5 सदा सत्य च सत्त्वं (D1 शौचं) च, V3 B3 D2 6 G3 4 सदा सत्यं (D6 °त्त्वं) तपश्चैव (for ᵃ) — (L 63) Ñ2 V3 B3 D2 3 6 T1 2 G1 3-5 M2 4 कर्म, V2 यद्यत् (for यच्च) K1 न च; K3 4 B2 D5 च तत्, Dn ऽपि च, D8

द्वाभ्यामधर्मः पादाभ्यां त्रिभिर्धर्मो व्यवस्थितः ।
तत्र सत्यं च सत्त्वं च कृते सर्वं विधीयते ॥
त्रेतायां विकृतिं यान्ति वर्णा लौल्येन संयुताः । [70]
चातुर्वर्ण्यस्य वैकृत्याद्यान्ति दौर्बल्यमाश्रिताः ॥
एषा त्रेतायुगगतिर्विचित्रा देवनिर्मिता ।
द्वापरस्यापि या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि ॥
द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां कुरुसत्तम ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्तिता ॥ [75]
तत्राप्यर्थपरा विप्रा ज्ञानिनो रजसावृताः ।
शठा नैकृतिकाः क्षुद्रा जायन्ते कुरुपुंगव ।
द्वाभ्यां धर्मः स्थितः पद्भ्यामधर्मस्त्रिभिरुत्थितः ॥

विपर्ययं यान्ति शनैः कृते ये धर्मसेतवः ।
ब्राह्मण्यभावा नश्यन्ति तथास्तिक्यं विशीर्यते । [80]
व्रतोपवासास्त्यज्यन्ते द्वापरे युगपर्यये ॥
तथा वर्षसहस्रं तु वर्षाणां द्वे शते तथा ।
संध्यायाः परिसंख्यातं क्रूरं कलियुगं स्मृतम् ॥
तत्राधर्मश्चतुष्पादः स्याद्धर्मः पादविग्रहः ।
कामिनस्तमसा छन्ना जायन्ते तत्र मानवाः ॥ [85]
नैवोपवासकृत्कश्चिन्न साधुर्न च सत्यवाक् ।
नास्तिको ब्रह्मवक्ता वा नरो भवति वै तदा ॥
अहंकारगृहीताश्च प्रक्षीणस्नेहबान्धवाः ।
विप्राः शूद्रसमाचाराः शूद्रास्त्वाचारलक्षणाः ॥

ऽति वै, T_{2} जपै G_{1} जनै॰, Bom. Poona eds G(ed) च यत् (for च वै) D_{1} क्रियते ख्यातये भवै, D_{3} °ते ध्रीयते तथा, G_{5} क्रियते ह्रियते च वै (for ^{b}) —(L 64) T_{2} G_{1} M_{4} कृतं सु सं- (for कृतयुगे) T_{1} M_{2} तत्तत्कृतं सुसंवृतं, G_{5} तत्तत्कर्म सुसंवृत्तं (for ^{b}) —(L 65) G_{5} -सिद्धिश्च (for -बुद्धीनाम्) K_{1} अपि चेत्तीव्रयोगिनाम्, K_{2} अपि चातीव योगि°, D_{2} अपवृत्तमयोगि°, T_{2} G_{1} अपि (G_{1} °सि) वै कृतजन्म°, $M_{2.4}$ अपि वै नीचजन्म° (for ^{b}) —(L 67) T_{1} G_{5} तत्र (for तस्य) K_{4} परिवर्त्यते, T_{1} G_{5} M_{2} °कीर्त्यते (for °कीर्तिता) —(L 69) T_{1} G_{5} तथा सत्यं च सिद्धिं च (for ^{a}) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} B_{3} $D_{2\ 6}$ T_{2} $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ प्रवर्तते (for विधीयते) T_{1} कृते सत्त्वं प्रवर्तते (for ^{b}). —(L 70) G_{1} $M_{2\ 4}$ वैकृतिं (for वि°). B_{2} Ds धर्म-, D_{6} ,धर्मा (for वर्णा) D_{3} T_{1} G_{5} M_{2} वत्सालो(D_{3} धर्मलो-, M_{2} वर्णलो)पेन संयुता (for ^{b}) —(L. 71) T_{1} सर्वं तद् (for वैकृत्याद्). $K_{1\ 2}$ D_{4} आस्थिता॰ (for आश्रिता) T_{1} G_{5} याति दौर्बल्यमाश्रमात् (for ^{b}) —(L. 72) Dn -विधिर् (for गतिर्) K_{2} B_{2} $D_{1\ 3\ 4}$ एष त्रेतायुगविधिर्, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2.4}$ एतत्त्रेतायुगं विद्धि (for ^{a}) $K_{3\ 4}$ Dn विहिता (for विचित्रा) $K_{1\ 2}$ B_{2} $D_{1\ 3\ 4}$ विहितो देवनिर्मितः; D_{5} विहिता देवकीर्तिता; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2.4}$ विधिदृष्टेन निर्मितम् (T_{1} G_{5} कर्मणा) (for ^{b}). —(L 73) B_{2} तु या, T_{2} G_{1} द्विधा (for [अ]पि या) —(L 74) Dn_{2} सहस्रं (for °स्रे) D_{2} द्वे सहस्रे तु वर्षाणां, T_{2} G_{1} द्वापरे द्वे सहस्राणि (for ^{a}) —(L 75) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2.4}$ द्विगुणा युगमुच्यते (for ^{b}) —(L 76) K_{2} D_{4} [अ]त्यर्थ- (for [अ]प्यर्थ-) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ तत्रार्थवन्तोऽर्थपरा॰ (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ प्राणिनो (for ज्ञानिनो) $M_{2\ 4}$ प्राणिनो रजसा हताः (for ^{b}) —(L 77) $V_{1\ 2}$ विप्रा, G_{5} रौद्रा (for क्षुद्रा) $\tilde{N}_{2}$ नन्दन (for पुंगव). $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ जायन्ते प्रायशो जना॰ (for ^{b}). —(L. 78) G_{4} वृतः (for स्थितः). K_{4} $B_{1\ 2}$ Ds $D_{1\ 2\ 6}$ उच्छ्रितः, $G_{3\ 4}$ ऊर्जितः (for उत्थित). $G_{1\ 5}$ अधर्मस्थितिरुत्थिता (for ^{b}). —(L 79) Bom. Poona eds शनैर्यान्ति (by transp) D_{3} कृता (for कृते) T_{2} G_{1} $M_{2\ 4}$ भिन्द्येरन्सर्व($M_{2\ 4}$ °न्धर्म)सेतवः (for ^{b}). —(L 80) B_{2} Dn D_{1} नश्यन्ते (for °न्ति) T_{2} G_{1} $M_{2\ 4}$ ब्राह्मण्यभावश्च्यवते (for ^{a}) K_{4} [आ]तिथ्यं (for [आ]स्तिक्यं) —(L 81) K_{4} त्यक्ष्यन्ते, Ds त्याज्यन्ते (for त्य°) —(L. 82) $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 4}$ D_{3} चैक (for वर्ष-) T_{1} G_{5} $M_{2.4}$ वर्षाणां वै शतेऽपि च, T_{2} G_{1} °णां वै शतैरपि (for ^{b}) —(L 83) K_{1} D_{1} सदृशं (for परिसं-) K_{2} B $D_{2\ 4\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ संध्यया सह संख्यातं, K_{4} Ds_{2} D_{3} संध्याया॰ परिसंख्यानं; V_{3} संध्यया सदृशं ख्यातं (for ^{a}) —(L 84) D_{5} धर्मश्च (for स्याद्धर्मः) K_{4} पादैको धर्मसंस्मृतः, $\tilde{N}_{2}$ V_{1} Ds $D_{3.4}$ धर्मं पादप्रतिष्ठित॰ (for ^{b}) —(L 85) K_{2-4} D_{5} कामनिष्ठास्तमश्छन्ना, V_{1} कामिनस्तु समाच्छन्ना (for ^{a}). G_{1} नीयन्ते (for जा°) — G_{3} om (hapl) lines 86–88. —(L 86) $\tilde{N}_{2}$ [उ]पवासिता, V_{3} °कृतकः, B_{3} D_{6} °वसिता (for °वासकृत्) V_{1} Ds G_{1} $M_{2.4}$ नैवोपवासी कश्चिच्च; T_{1} G_{5} न कोऽप्यास्तिकधीः कश्चिन् (for ^{a}). D_{2} T_{1} $G_{1\ 5}$ सत्यवान् (for °वाक्). $B_{2\ 3}$ G_{4} न च साधुर्न सत्यवाक् (G_{4} °वान्) (for ^{b}). —(L 87) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\ 2}$ B_{2} Dn $D_{1\ 2\ 4}$ (marg) -हन्ता, B_{1} -तत्त्वो, G_{4} -भक्तो (for -वक्ता) B_{3} Ds आस्तिको ब्रह्मभक्तो वा, D_{6} आस्ति लोको ब्रह्महन्ता (marg °भक्तो), T_{2} B_{1} $M_{2\ 4}$ आस्तिको ब्रह्मविद्वेड (for ^{a}) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} मानवो (V_{3} न नरो) वै भवेत्तदा (for ^{b}). —(L 88) B_{3} $D_{2\ 6}$ G_{4} -बन्धनाः (for -बान्धवा॰). T_{2} प्रक्षीणस्नेहमेव च (for ^{b}) — T_{2} om lines 89–93 —(L 90) B_{3} दूषयन्ति (for °कास्तु) T_{1} $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ आश्रमाणां विपर्यासो (for ^{a}) K $\tilde{N}_{2}$ $D_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ संकरः; V_{1} दूषका (for संकराः). — T_{1} $G_{1.5}$ M_{4} om. lines 91–93 —(L. 91) D_{3} अग-

दूषकास्त्वाश्रमाणां च वर्णानां चैव संकराः । [90]
अगम्येष्वभिरज्यन्ते वत्स्यन्त्येवं कलौ युगे ॥
एवं द्वादशसाहस्रं तत्रैतद्युगमुच्यते ।
तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तरमिहोच्यते ॥
त्रय्यां चैव तु संदेहो युगान्ते जनमेजय ।
दिव्यां द्वादशसाहस्रीं युगाख्यां कवयो विदुः । [95]
एतत्सहस्रपर्यन्तं तदहो ब्राह्ममुच्यते ॥
ततोऽहनि गते तस्मिन्सर्वेषामेव देहिनाम् ।
शरीरनिर्वृतिं चक्रे रुद्रः संहारबुद्धिमान् ॥
देवतानां च सर्वासां ब्राह्मणानां महीपते ।
दैत्यानां दानवानां च यक्षगन्धर्वरक्षसाम् ॥ [100]
देवर्षीणां ब्रह्मर्षीणां तथा राजर्षिणामपि ।
किंनराणामप्सरसां भुजंगानां तथैव च ॥
पर्वतानां नदीनां च पशूनां चैव भारत ।
तिर्यग्योनिगतानां च सत्त्वानां कृमिणां तथा ॥
महाभूतपतिर्देवः पञ्च भूतानि भूतकृत् । [105]
जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशसं महत् ॥
भूत्वा सूर्यश्चक्षुषी चाददानो
भूत्वा वायुः संहरन्प्राणिजालम् ।
भूत्वा वह्निर्दह्यते सर्वलोका-
न्मेघो भूत्वा भूय एवाभ्यवर्षत् ॥ [110]

Colophon.

म्यासु (for °म्येषु) K1 2 V2 B Dn D2 6 G4 M2 [अ]भिरंस्यन्ते , Ñ2 °स्यन्ति , G3 [ए]व रज्यन्ते (for [अ]भिर°) V2 3 Dn2 D2 5 वत्स्यन्ति , B1 3 G4 M2 वर्तन्ति , G3 वसन्ति (for वत्स्यन्ति) — After line 91, G4 ins

6** आयुस्तथैव संदेहे युगान्ते जनमेजय ।

— B3 M2 om lines 92–93 V3 D2 om line 92 — (L 92) Ñ2 V1 B1 D6 दिव्यं , G4 एतद् (for एवं) K1 2 V1 D2 तत्रैव , Ñ2 B1 2 Ds D6 G3 4 यदेतद् , Dn तदेकं , D1 तथैव , D3 तद्वैवं (for तत्रैतद्) — (L 93) K1 तदेव (for °क-) Ñ2 D6 -युगं , B1 -गणं (for -गुणं) — Ds ins after line 93 : D2 after line 95

7** भूयश्चतुर्दशगुणं तदहो ब्रह्मणः स्मृतम् ॥

—G4 om line 94 — (L. 94) K4 V1 Dn D1 3 4 (*sup lin*) T2 चैव न , V3 B1 3 Ds1 D6 (marg) तथैव , D6 तथा न (for चैव तु) D2 G3 त्रय्यास्तथैव संदेहो , D6 (also) एष चैव न सं° ; T1 G5 M2 4 क्रयश्चैव न सं° , G1 क्रियाश्चैव न सेवन्ते (for ᵃ) — Ds om lines 95–96 Ñ2 om line 95 — (L. 95) V2 3 Dn D2 दिव्यं (D2 एवं) द्वादशसाहस्रं ; T1 2 G1. 5 M2 4 विद्याद्द्वादशसाहस्रीं (for ᵃ) K1 V1 3 B1 युगाभ्यो , K2 °न्ते , Dn युगं तु , (for युगाख्यां) V2 तच्चैतद्युगमुच्यते , B3 D2 यदेतद्युगमुच्यते , T1 2 G1. 5 M2 4 युगाख्य· पूर्वनिर्मिताम् (for ᵇ) — D2 om line 96 — (L 96) Ñ2 B2. 3 D6 एतच्चतुर्दशगुणं (for ᵃ) Ñ2 B2. 3 D6 अहर्ब्राह्ममिहोच्यते (for ᵇ) — (L 97) T1 2 G1 5 M2 3 जीविनाम् (for देहि°) — G1 om line 98 — (L. 98) K1 2 V1. 2 B2 (marg as above) Dn D1. 3 लोक- (for रुद्र) T1 2 G5 M2 4 लोकसंहारबुद्धिना (M2 4 °कारिणा) (for ᵇ) — B1 G3 4 om. line 99 — (L 99) K Ñ2 V2 3 B D T1. 2 G1. 3–5 सर्वेषां (for सर्वासां) Ñ2 D2. 6 G5 M2 4 ब्रह्मणश्च ; V3 Ds T1 ब्राह्मणश्च (for °णानां). D5 महीतले (for °पते) — (L 100) K Dn D1 4 5 मानवानां (for दा°) B1 G3 4 देवदानवयक्षाणां (for ᵃ) G3 4 दैत्य- (for यक्ष-) V3 B3 D2 6 -किंनर- (for -गन्धर्व-) B1 दैत्यदानवरक्षसाम् , D2 गन्धर्वोरग° , T1. 2 G1 5 M2. 4 यक्षराक्षसपक्षिणाम् (for ᵇ) — (L. 101) G3 4 च सर्वेषां (for ब्रह्मर्षीणां) T1 G5 M2 4 ब्रह्मर्षीणां देव(M2 4 राज)र्षीणां (for ᵃ) Ñ2 V1 Ds राजर्षीणां च भारत , B2 राजर्षीणां तथा नृप , T1 2 G1 3 M2. 4 राज(M2 4 देव)र्षीणां तथैव च (for ᵇ) — (L. 102) Ñ2 V2 3 B3 Ds D2. 6 T1- 2 G5 M2. 4 गन्धर्वाणाम् ; G3 4 विद्याधराणाम् (hypermetric) (for किंनराणाम्). T1 2 G1 5 M2 4 च भारत (for तथैव च) G3. 4 पक्षि(G4 यक्ष)-पन्नगशाखिनाम् (for ᵇ) — (L 103) Ds1 पशूनां (for नदीनां) Ds1 (marg) नदीनां मृगपक्षिणाम् ; T1. 2 G1. 5 M2 4 पशूनां पक्षिणां तथा (for ᵇ). — B3 om. line 104. — (L 104) D2 सतां च ; D6 सर्पाणां (for सत्त्वानां). K B2 Dn D1 3–5 सत्त्वानां मृगपक्षिणाम् (for ᵇ) — (L 105) T1 2 G1 5 M2 4 पञ्च (for देवः) T2 G1. 5 M2. 4 भूत्वा ; G3. 4 सर्व- (for पञ्च) D2 सर्वभूतानि भूतभृत् (for ᵇ) — (L 106) D1 वै क्षय , D5 वै शर्म (for वैशसं). — (L 107) K4 ज्योतिर्ददानो (for चाददानो). — (L. 108) K1 Ñ3 V1 3 D6 M2 संहनन् ; K2 °रेत् (for °रन्). V2 D1 प्राण(D1 °णि)जातम् , D2 प्राणजालम् (for प्राणि°). K4 वायुर्भूत्वा सहनन्प्राणिनोऽलम् , Dn D5 T1 भूत्वा वायुः संहनन्प्रा(Dn1 °रन्प्रा)णिजातम् — (L. 109) D5 चाग्निर् (for वह्निर्). K1 निर्दहेत् , K2–4 V1 B1 2 Ds1 D1. 4 दहते ; V2. 3 B3 D6 T1 2 G1 3–5 M2. 4 निर्दहन् (for दह्यते). — (L 110) D2 आपो (for मेघो) K1 Dn [अ]भिवर्षति ; K2 D4 [अ]भिवर्षेत् ; K4 [अ]भ्यवर्षयत् ; V3 °वर्षत ; D1 [अ]-

वैशंपायन उवाच ।
भूत्वा नारायणो योगी सप्तमूर्तिर्विभावसुः ।
गभस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान् ॥
पीत्वार्णवांश्च सर्वान्स नदीकूपांश्च सर्वशः ।
पर्वतानां च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ॥
भित्त्वा सहस्रशश्चैव मही गत्वा रसातलम् । [115]
रसातलगतं कृत्स्नं पिबते रसमुत्तमम् ॥
अप्सु सृजन्क्लेदमन्यद्ददाति प्राणिनां ध्रुवम् ।
तत्सर्वमरविन्दाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ॥
वायुश्च बलवान्भूत्वा स विधूयाखिलं जगत् ।
प्राणोदयं सुराणां च वायुना कुरुते हरिः । [120]
ततो देवगणानां च सर्वेषामेव देहिनाम् ॥
ये चेन्द्रियगणाः सर्वे ये चान्ये रजसोद्भवाः ।
रूपं घ्राणं शरीरं च पृथिवीमाश्रिता गुणाः ॥
जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिलं गुणाः ।
रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः ॥ [125]
स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवनं संश्रिता गुणाः ।
परमेष्ठिनं वरेण्यं च हृषीकेशं समाश्रिताः ॥

भिवर्षन् (for [अ]भ्यवर्षत) D3 भूत्वा मेघो भूय एवाभिवर्षन्; T1. 2 G1 5 M2 4 भूत्वा मेघो भूय उग्रोऽभि(T2 G1 M4 ऽभ्य)-वर्षत

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2. —*Mention of Khila* K1 V B Dn2 Ds1 D1 3 — *Sub-parvan* K1 2. 4 Ñ2 V B Ks D1–3 5. 6 पौष्करम्, K3 पुष्करम् —*Adhy name* Dn पुष्करप्रादुर्भावे द्वितीयप्रश्नोत्तरम्; D4 T1 2 G1. 3 M2 4 पौ(T1 G1 3 पु)ष्करप्रादुर्भाव . — *Adhy no* K3 183, V2. 3 194, Dn M2 4 2, Ds2 193, K1 182, D3 210; D4 189, T1 331, G1 326, G3 335, G4 5 333

T2 om the ref. — (L 111) D3 सप्तसप्तिर्, T1 2 G1 5 M2 सत्त्वमूर्तिर् (for सप्त°) — (L 112) D1 गभांशुभिः (for गभस्तिभिः) Ñ2 प्रदीप्तैस्तु (for °प्ताभि·) — (L. 113) T1. 3 G1 3–5 M2 तत पीत्वार्णवान्सर्वान् (for ª) K1 V3 B2 3 Ds1 नदीः; T1 G5 M2 4 नद्य. (for नदी-) — (L. 114) K Ñ2 V1 2 B1 2 Dn D1 3–5 G4 पीत्वा च (for आदाय) — (L 115) T1 भूत्वा, G4 पीत्वा (for भित्त्वा) B2 समन्ततश्, G3 सहस्रधा (for °स्रशश्) G5 भूत्वा सहस्रधा चैवं (for ª) K3 4 V1 3 B1 2 Dn D4 5 नीत्वा; G1 5 दृष्ट्वा (for गत्वा) T1 2 M2 4 महीं दृष्ट्वा (T1 नीत्वा) रसातलात् (for ᵇ) — (L 116) K3 V2 B1 2 Dn2 D1 -जल (for -गतं) D5 G3. 4 सर्वं (for कृत्स्नं) K4 आलोड्य च जगत्सर्वं, Ñ3 V1 रसातलजल पीत्वा, D3 रसानलेऽनलः कृत्स्नं, T1 2 G1 5 M2 4 रसातलजमादाय (for ª) Ñ2 V1 सर्वं च (for पिबते) M2 4 जलम् (for रसम्) —(L 117) Ñ2 V3 B2 Ds स्रवन् (for सृजन्) K1 3 D1 4 अप्सु यत्सृजतां मेदो (K3 D1 °तामेवं), D3 स सृजन्क्लेदमन्येषा, T1. 2 G1 5 M2–4 नेतास्य क्लेदमन्यच्च, G3 4 असृङ्मज्जाक्लेदमन्यद् (for ª) K3 D1 दधाति, D6 G3–5 यदन्यत्, M2 यदस्य, M4 यदस्ति (for ददाति) B2 3 प्राणिषु (for °नां). Ñ2 V3 Ds1 यदन्यत्प्राणिषु ध्रुवम्, Ds2 यदन्यत्प्राणिदुष्करम्, T1 यदस्य त्रीणि नाध्रुवम् (for ᵇ). — (L 119) K3 G4 संविधूय, V1 परि° (for स वि°) T1 2 G1 5 M2 4 विधूय निखिल जगत् (for ᵇ) — (L 120) V1 3 B3 प्राणोदयान् (for °दयं) T1 2 G3 5 M2 4 प्राणो दानात्मकान्पञ्च (for ª) V2 D1 वायूनां (for वायुना) T1 2 G1 3 5 M2 कर्षते (for कुरुते) G4 वायूनां हरते हरि (for ᵇ) — (L. 121) G4 सुर- (for देव-) G3 ह्यसुराणां च देहिनाम् (for ᵇ) — (L 122) K1. 2 Ñ2 V3 B2 Ds D2 3 -गुणाः (for -गणा·) K3 पञ्चेन्द्रियगणा· सर्वे, T2 G1 5 M2 4 पञ्चेन्द्रियाणां सर्वेषां (for ª) K3 V2 B3 Dn2 D3. 6 G4 च यतोद्भवा·, Ñ2 च यदु°, V1 3 B1 2 D6 च यथो°, Dn1 जगतो°, D1 पवनो°, D2 5 (both marg as above) वचनो°; G4 भवनो° (for रजसो°) T1 G5 भूत्वा जङ्घाः पदानि च, T2 G1 M4 तान्युच्चावचानिति, M2 भूतान्युच्चावचानि च (for ᵇ) — (L. 123) K1 गन्धं घ्राण-, K2 रूपं घ्राण-, Ñ2 V2 B Dn2 Ds D5 (marg as above) G4 M4 पूयं घ्राणं, V1 2 D2 3 6 गन्धं घ्राणं, D1 येयं प्राणाः; T1 2 G1 3 5 M2 4 घ्रेयं घ्राणं (for रूपं घ्राणं) T1 2 G1 5 M2 4 संश्रिता (for आ°) — K2 om (hapl) lines 124–125 — (L 124) Dn G3 क्लेदश् (for स्नेहश्) K4 Ñ2 V2 D5 जिह्वा रसं च घ्राणं (Ñ2 V2 स्नेहं) च (for ª) — (L 125) T1, 2 G1 5 M2 4 एते श्रिता (for एवाश्रिता) — After line 125, D3 ins. .

8** त एकीभूय सर्वेऽपि प्रलये समुपस्थिते ।

— D2 3 om. (hapl) line 126 — (L 126) K1. 4 D4 स्पर्शं घ्राणं, Ñ1 स्पर्शं प्राणश् (for स्पर्शः प्रा°) K2 3 D1 स्पर्शं घ्रा(D1 प्रा)णं च चेष्टां च (for ª) — After line 126, D6 T1 2 G1 3 5 M2 4 ins.

9** शब्दं श्रोत्रं च योनिश्च गगनं संश्रिता गुणाः ।
लोकमाया भगवता मुहूर्तेन विनाशिता ।
मनो बुद्धिश्च सर्वेषां क्षेत्रज्ञश्चेति य श्रुतः ॥

[(L 1) D6 स्व- (for च) — D6 om line 2. —(L. 2) M4 योग- (for लोक-) T2 ततो भगवता तत्र (for ª). — T1 G3 5 om. line 3. — (L. 3) D6 वि- (for य)]

ततो भगवता तत्र रश्मिभिः परिवारिताः ।
वायुनाकृष्यमाणाश्च रूपान्योन्यसमाश्रयात् ॥
तेषां संघर्षजोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् । [130]
अदहन्निखिलाल्लोकानुग्रः संवर्तकोऽनलः ॥
स पर्वतांस्तरूनूगुल्मांल्लतावल्लीस्तृणानि च ।
विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च ॥
आश्रमांश्च तथा पुण्यान्दिव्यान्यायतनानि च ।
यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि सोऽदहत् ॥ [135]
भस्मीभूतांस्ततः सर्वाल्लोकाँल्लोकगुरुर्हरिः ।
भूयो निर्वापयामास जलयुक्तेन कर्मणा ॥
सहस्रदृष्ट्महातेजा भूत्वा कृष्णो महाघनः ।
दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास मेदिनीम् ॥

ततः क्षीरनिकाशेन स्वादुना परमाम्भसा । [140]
शिवेन पुण्येन मही निर्वाणमगमत्परम् ॥
तेन सा जलसछन्ना पयसा सर्वतो धरा ।
एकार्णवजला भूत्वा सर्वसत्त्वविवर्जिता ॥
महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यमितौजसम् ।
नष्टार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जनविवर्जिते ॥ [145]
संशोषयित्वा पीत्वा च कल्पयित्वा च देहिनः ।
दग्ध्वा संतापयित्वा च वसत्येकः सनातनः ॥
पौराणं रूपमास्थाय किमप्यमितबुद्धिमान् ।
एकार्णवजले ह्यासीद्योगी योगमुपागतः ॥
अयुतानां सहस्राणि गतान्येकार्णवेऽम्भसि । [150]
न चैनं कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हति ॥

— T_1 G_5 om lines 127–128 $Ñ_2$ om line 127 — (L 127) $B_{2\ 3}$ एते वै, D_2 $G_{3\ 4}$ एवैते (for वरेण्यं) T_3 G_1 M_2 वरेण्यं परमेष्ठिं ते (for ^{a}) T_2 G_1 $M_{2\ 4}$ उपाश्रिता (for समा°) — (L 128) $G_{3\ 4}$ भगवतस् (for °वता) T_2 G_1 $V_{2\ 4}$ ततो भगवतस्तस्य (for ^{a}) — (L 129) D_2 वायुनाकृष्य रूपाणि (for ^{a}). K_3 $D_{1\ 5}$ रूपान्योन्यं, D_2 तावन्योन्य-, D_3 तथान्योन्य-, G_4 रूपाण्यन्यं (for °न्योन्य-) $T_{1,2}$ $G_{1,3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ द्रुमशाखामुपाश्रिताः (for ^{b}) — (L 130) Ds_2 $D_{3\ 6}$ संघर्षणोद्भूतस्तेषां, T_1 G_5 तेषां निकर्षजैर्भूत (for ^{a}). G_3 सहसा (for शतधा) — (L 131) T_1 निर्दहन् (for अद°). K_4 अखिलाल्ँ (for नि°) D_3 प्रदहन्नखिलाँल्लोकान्, T_2 G_1 $M_{2\ 4}$ अदहन्निखिल सर्वं, G_5 निर्दहन्निखिलं सर्वं (for ^{a}) D_1 ग्रह. (for उग्रः) V_1 G_4 ग्रहः (G_4 उग्र) संवर्तकानल (for ^{b}) — (L. 132) K_4 D_4 G_3 पर्वतास्तु (for स पर्वतास्) $Ñ_2$ V_3 B_3 Ds D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $V_{2\ 4}$ द्रुमान् (for तरून्) K_4 लतावल्ल्यः स्थलानि च (for ^{b}) —V_1 om. (hapl) lines 133–134 Bom ed (hapl) line 133. — (L 133) K_4 पुष्पाणि, D_5 पुण्यानि (for पुराणि) — (L 134) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2,4}$ आश्रमाणि च पुण्यानि (for ^{a}) — (L 136) T_1 G_5 $M_{2\ 4}$ भस्मीकृत्वा, T_2 G_1 °कृत्य (for °भूतांस्) — (L 137) T_1 $G_{1,5}$ $M_{2\ 4}$ सोऽग्निर्; T_2 सोऽग्निं (for भूयो) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ युगान्तेन च कर्मणा (for ^{b}) — (L 138) G_4 महान्भूत्वा (for महातेजा) G_5 सहस्रवृष्टिं महतीं; $M_{2\ 4}$ °वृष्टि शतशो (for ^{a}) G_3 विष्णुर् (for कृष्णो) $Ñ_2$ महाबल ; V_3 Ds_2 °नघः, D_6 °स्वन (for °घन) — (L 139) Ds_2 D_2 G_3 वपुषा (for हविषा). — (L 140) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ ततस्तेनाशुवेगेन (for ^{a}) — (L 141) V_1 निर्वाणमनयत्पुरा (for ^{b}). — (L. 142) $Ñ_2$ V_1 गौर् (for सा) K_1 तेन जालेन सा छन्ना, K_2 D_1 तेन जलेन संछन्ना, V_2 Dn ते नगा जलसंछन्नाः, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ तेन रोधेन संछन्नाः (for ^{a}) K_4 पर्वता (for सर्वतो). $Ñ_2$ V_1 वृता (for धरा) Dn T_1 G_1 M_4 पयसः सर्वतो धराः (for ^{b}) — (L 143) $G_{3\ 5}$ -जले (for -जला) — D_4 om. lines 144–145 — (L 144) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ विभुं (for च तं) — (L 145) K_4 V_1 $D_{2\ 4\ 5}$ जल- (for जन-). $Ñ_2$ V_3 $B_{1\ 3}$ Ds D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सूक्ष्मे जगति संवृते (T_1 G_{3-5} °स्थिते) (for ^{b}) — (L 146) $K_{1\ 2}$ D_4 तु वनं; T_1 G_5 च तरोः (for पीत्वा च) Dn G(ed) om (hapl) lines 146^{b}–148^{a} T_1 $G_{2\ 5}$ प्लावयित्वा, G_1 $M_{2,4}$ रोप° (for कल्प°) T_2 रोपयित्वा च देहिनम् (for ^{b}).— (L 147) D_3 दग्ध्वा रसं तर्पयित्वा, D_5 दग्धान्संतर्पयित्वा च, $T_{1,2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ दग्ध्वा संप्लाव्य च तथा (for ^{a}) — (L 148) D_3 पुराणं (for पौ°) K_3 D_1 तप (for रूपम्) D_2 न कश्चित्तमबुध्यत; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ किमप्यमितमव्ययम् (for ^{b}). — D_2 om. lines 149–155 — (L 149) K_{1-3} $D_{1,4}$ -जलासीनो, $Ñ_2$ V B_3 D_6 $G_{3\ 4}$ -जलावासी; B_1 -जलावासाद्, B_2 -जलेशायी; G_1 जले ध्यानी, G_5 -जले ध्यायी, M_2 -जलाध्यासी (for -जले ह्यासीद्). K_2 उपागमत्, V_3 B_1 D_5 G_4 °सते; D_6 T_1 $G_{3\ 5}$ °श्रित., T_2 G_1 °ययौ (for °गतः). — After line 149, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ ins .

10** वटपत्रं समादाय हरिर्योगेन केनचित् ।
तस्योपरि जगन्नाथः शेते बालत्वमाश्रित ॥

[(L 1) D_6 योगी (for हरिर्) — (L. 2) D_6 T_2 आस्थित (for आश्रित)]

— (L 150) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2,4}$ अनेकानि (for अयुतानां).

जनमेजय उवाच ।

एकार्णवविधिः कोऽयं यश्चैष परिकीर्तितः ।
क एष पुरुषो नाम किं योगः कश्च योगवान् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतावन्तमसौ कालमेकार्णवविधि प्रति ।
करिष्यतीमं भगवानिति कश्चिन्न बुध्यते ॥ [155]
न द्रष्टा नैव वदिता न ज्ञाता नैव पार्श्वतः ।
न स्म विज्ञायते कश्चिदृते तं देवमुत्तमम् ॥
नभः क्षितिं पवनमथ प्रकाशय-
न्प्रजापतिं भुवनपतिं सुरेश्वरम् ।
पितामहं श्रुतिनिलयं महामुनि [160]
महोदधौ शयनमरोचयत्प्रभुः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवमेकार्णवीभूते शेते लोके महाद्युतिः ।
प्रच्छाद्य सलिलं सर्वं हरिर्नारायणः प्रभुः ॥
महतो रजसो मध्ये महार्णवसमस्य वै ।
विरजस्को महाबाहुरक्षरं ब्रह्म यं विदुः ॥ [165]
आत्मरूपप्रकाशेन मनसा संवृतः प्रभुः ।
दिव्यमास्थाय कालं तु ततः सुष्वाप सोऽव्ययः ॥

Ñ2 ज्ञातानि (for ग°) B1 3 Ds2 D5 6 T1 G1 3 5 M2 गतान्येकार्णवाम्भसि (for ᵇ) — (L 151) K1 योगाद्, D3 ध्रुवं, D4 T2 G1. 5 M3 4 वक्तुं (for व्यक्तं). — T1 2 G1. 3 M3 4 om the ref — (L 152) T2 G1 M4 कैष (for कोऽयं) G3 क एष, G4 य एष (for यश्चैष) K4 D5 या चैषा परिकीर्तिता, T1 2 G1. 5 M3. 4 क एष परिवर्तकः (for ᵇ). — (L 153) T1. 2 G1 3 5 M3 4 को (for किं) — T1 2 G1 3 5 M3. 4 om the ref — (L. 154) T1 2 G1 3 5 M3 4 असौ कियन्तं कालं च (for ᵃ) T1 2 G5 M3 4 प्रभु., G1 विभु (for प्रति) G3 एकार्णवविधि. प्रभु· (for ᵇ). — (L 156) K1 2 D4 [अ]नुमाता, V3 रमिता, M3 4 सविता (for वदिता) K3 न द्रष्टा न च वै वक्ता, Dn Bom Poona eds न वै (Dn1 नैव) माता न च द्रष्टा; D1 न दृष्टो नैव कथितो; D5 T1 2 G1 3 5 न दृष्टा नैव से(G3 स)-विता (for ᵃ). K2 [अ]नुज्ञाता, D1 न ज्ञातो (for न ज्ञाता) Dn Ds2 D5 पार्श्वग. (for °त) D3 नैव माता च पार्श्वत; T2 G1 M3 4 न च (G1 नैव) स्थाता च पार्श्वत· (M3 °गः), G3 5 न स्थाता नैव पश्यति (for ᵇ). — (L 157) G3 4 स (for स्म). K4 D5 तस्माद्विज्ञायते किंचिद्; B2 Dn D4 T2 G1 ततोऽवज्ञायते कश्चि(B2 किंचि)द्, D3 न स विज्ञायते किंचिद् (for ᵃ) K V2 B1 2 Dn D3-5 ईश्वरम् (for उत्तमम्) V3 ऋते देवमनुत्तमम्, D1 ऋते वै देवमीश्वरम् (for ᵇ) — (L 158) K3 D1-3 तत (for नभः) T1 G3 पवनमयं; G4 भवनमति- (for पवनमथ) T2 G1 5 M3 4 नभ. क्षितिं पवनमयं प्रकाशं — (L 159) K4 Ñ2 B1 Dn भुवनचरं, Ds D3 °वरं (for °पतिं) T1 G1 5 महेश्वरम् (for सुरे°) V1 प्रजापतिर्भुवनवरं सुरेशम्, V2 °पतिं भुवनवरं महेश्वरम्, D5 °तिर्भुवनचरं सुरेश्वरम्, T2 M3. 4 °पतिं भुवनप(M3 °व)रं महेश्वरम् — (L. 160) K3 D1 T1 G5 प्रजापतिं; G3 पितामह (for °महं). D3 स्तुति- (for श्रुति-) — (L 161) T1 G5 M4 हरिः (for प्रभु) G1 प्रशाम्य वा शयनमरोचत प्रभुः, M3 शशास भू शयनमरोचयद्धरि (sic)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V B Ds D1 — *Sub-parvan* K Ñ2 V B D1-3 5 6 T2 पौष्करम्. — *Adhy name* Dn Ds D4 T1 G1 3 M4 पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no.* K3 184, V1 3 195, Dn M3 4 3, Ds2 184, D3 211, D4 190, T1 332, G1 327, G3 336, G4 5 334

(L 162) K1 3 T2 एकार्णवे (for °र्णवी-) K4 भूत्वा (for -भूते) D3 एवमेकार्णवे घोरे (for ᵃ) — After line 162ᵃ, Ñ2 V1 2 ins

11** नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
नष्टानलानिले लोके नष्टाकाशे महीतले ।
चन्द्रसूर्यग्रहे नष्टे·

Dn2 Bom Poona eds महाश्रुति (for °द्युति·) V3 नष्टे स्थावरजङ्गमे (for ᵇ) — (L 163) G3 प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वी (for ᵃ). K4 V2 पति· (for प्रभुः) — For line 193, T1 2 G4 5 M3 4 subst ·

12** प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वीं हंसो नारायणायते ।

— (— (L 164) T1 G4 -मयस्य (for -समस्य). — (L. 165) V2 3 G1 5 M3 4 अक्षयं (for °रं) K1 2 4 B1 2 D2 4 5 (*sup lin*) ब्रह्मणो, D3 ब्राह्मणा, D3 5 ब्रह्म यद् (for ब्रह्म यं) — (L 166) K3 B Dn Ds D1-3 तपसा, Ñ2 V D5 6 T2 G1 3 4 M3 4 तमसा (for मनसा) K4 तपसा संवृतं प्रभुम्, D5 तमसा संवृते प्रभु, T2 G5 मनसा सुदृढः (G5 °ढ) प्रभु· (for ᵇ) — T1 2 G1 2 5 M3 4 om. line 167 — (L 167) Ñ2 चिरम्, V2 एकम्, Dn Ds D2, 6 (marg as above) त्रिकम् (for दिव्यम्) Cal ed आच्छाद्य (for आस्थाय) K3 D1 सर्वथा; K4 यस्तदा (for सोऽव्ययः). — After line 167, T1 2 G1 2 4 M3, 4 ins :

13** मनसाधिकमास्थाय यत्र तं सत्रमासते ।

पुरुषो यज्ञ इत्येवं यत्परं परिकीर्तितम् ।
यश्चान्यत्पुरुषाख्यं स्यात्सर्वं तत्पुरुषोत्तमः ॥
ये च यज्ञपरा विप्रा ऋत्विजा इति संज्ञिताः । [170]
आत्मदेहात्पुरा भूत्वा यज्ञेभ्यः श्रूयतां तदा ॥
ब्रह्माणं परमं वक्त्रादुद्गातारं च सामगम् ।
होतारमथ चाध्वर्युं बाहुभ्यामसृजत्प्रभुः ॥
ब्राह्मणो ब्राह्मणच्छंसी प्रस्तोतारं च सर्वशः ।
तन्मित्रं वरुणं सृष्ट्वा प्रतिष्ठातारमेव च ॥ [175]
उदरात्प्रतिहर्तारं होतारं चैव भारत ।
अध्यापकमथोरुभ्यां नेष्टारं चैव भारत ॥

पाणिभ्यामथ चाग्नीध्रं ब्रह्मण्यं चैव यज्ञियम् ।
ग्रावाणमथ बाहुभ्यां सुनेतारं च चक्षुषः ॥
एवमेवैष भगवान्षोडशैताञ्जगत्पतिः । [180]
प्रवक्तॄन्सर्वयज्ञानामृत्विजोऽसृजदुत्तमान् ॥
तदेष वै वेदमयः पुरुषो यज्ञसंज्ञितः ।
वेदाश्च तन्मयाः सर्वे साङ्गोपनिषदक्रियाः ॥
स्वपित्येकार्णवे चैव यदाश्चर्यमभूत्तदा ।
श्रूयतां तद्यथावृत्तं मार्कण्डेयोऽनुभूतवान् ॥ [185]
जीर्णो भगवतस्तस्य कुक्षावेव महामुनिः ।
बहुवर्षसहस्रायुस्तस्यैव वरतेजसा ॥

यथातत्त्वं परं ज्ञान सूतं यद्ब्रह्मणो मतम् ।
रहस्यारण्यकोदिष्टं यत्रोपनिषदं स्मृतम् ॥

[(L 1) T2 G1 M2 4 मन सात्त्विकमास्थाय (for ^{a}). — (L 2) G3 तथा तत्त्व, M2 याथातथ्य (for यथा तत्त्व) — (L 3) T2 यच्च, G1 यथा (for यत्र)]

— (L. 168) T1 2 G1 5 M2 [ए]तद् (for [ए]वं). K1 यत्पुरा, Dn1 यत्पारं, D4 यत्पुरं, D6 (*inf lin* as above) तत्परं; T2 G1 M4 यत्पदं (for यत्पर) — (L 169) Ñ2 V1 3 B3 Ds1 यश्चाद्यं पु(Ñ2 Ds1 °न्यत्पु)रुषाख्यस्य (for ^{a}) Ñ2 V1 3 B3 Ds1 D2 6 T2 G3 M2 स एष, T1 G1 4 5 M4 स एव (for सर्वं तत्) — (L 170) V1 धर्मपरा, T2 G1, 5 M2, 4 यज्ञकरा (for °परा) V1 ऋषिजा (for ऋत्विजा) V1 D6 विश्रुता (for संज्ञिता). D3 ऋत्विजश्चेति कीर्तिताः; B3 Ds °ज इति विश्रुता., T1, 2 G1, 3, 5 M2 4 ये ऋत्विज इति स्मृताः, G4 ऋषयश्चैव विश्रुता (for ^{b}) — (L 171) V1 2 आत्मा देवः, T2 M4 अस्मादेव (for आत्मदेहात्) K3 B1 Dn Ds पुरा भूता; K4 D1 (marg) परा भूत्वा; V3 G3 परोद्भूता, B2, 3 पुरोद्भूता (for पुरा भूत्वा) Ñ2 आत्मदेहोऽपरो भूत्वा, D3 आत्मा देव. परा भूत्वा, D6 (marg) T1 G1 M2 अस्मादेव पुराभूता, G5 आत्मा देव पुरा भूत्वा (for ^{a}) V1 Ds K3 श्रूयते (for °तां) Ñ2 V2 3 B D6 G3 यज्ञेभ्य श्रूयते यथा; D5 (marg) देवेभ्य. श्रूयते यथा, T1 G5 यज्ञैश्च श्रूयतां तथा (for ^{b}) — (L 172) G5 M2 4 प्रथमं (for परमं) T2 ब्राह्मणा प्रथम वक्त्राद् (for ^{a}) — (L 174) V2 संस्तोतारं, Dn Ds K4 G4 संप्रस्तारं (for प्रस्तोतारं) — (L 175) K2 B2, 3 स मित्रं, D2 तन्मित्रा- (for तन्मित्रं) K3 4 D4 दृष्ट्वा (for सृष्ट्वा). B1 D1 तन्मित्रावरुणं दृष्ट्वा, Ds स मित्र वरुणं पृष्ट्वा; D6 G3 स मि(G3 तन्मि)त्रं वरुणं पृष्ठात्, T1 G1 5 M2, 4 तौ मित्रावरुणौ पृष्ठात् (for ^{a}) D2 अन्तरात् (for एव च). K1, 2 D4 प्रदेष्टारं च वक्षस., K4 D1 प्रविष्टश्चात्रिरेव च; T1 G1 3 5 M2 4 प्रतिप्रस्थातारमेव च (hypermetric) (for ^{b}) — (L 176) Dn Ds D2 6 G3 पोतारं (for हो°) T1 G5 M2 4 होतारं च तथा विभु·; G1 पोतार च तथा विभु (for ^{b}) — D4 om (hapl) line 177 — (L 177) Bom Poona eds G(ed) अच्छावाकमनोरूभ्यां (sic) (for ^{a}). — (L 178) K1 D1 2 4 ब्रह्माणं (for ब्रह्मण्यं) V1 याज्ञिकम् (for यज्ञियम्). V2 Dn T1 2 G1 3–5 M2, 4 सुब्रह्मण्यं च यज्ञिय(T4 2 G1 3 4 M4 याज्ञिक)म् (for ^{b}) — (L 179) V3 B3 Ds1 पादाभ्यां, B2 D5 पाणिभ्यां (for बाहुभ्यां) Ñ2 V1 गातारमथ पादाभ्यां, T2 G1 3 ग्रावस्तुतं च पादाभ्यां, G5 M2 4 ग्रावस्तुदथ पादाभ्या (for ^{a}) V1 2 D6 उन्नेतार (for सुने°) K1–3 D1 4 यज्ञियम्, B1 3 याज्ञिकम् (for चक्षुष) K4 Ñ2 V3 B2 Dn D2 3 5 उन्नेतारं च यज्ञिय(Ñ2 V3 याज्ञिक)म्, D6 प्रणेतारं च याज्ञिकम्, T1 2 G1 5 M2 4 उन्नेतार च याजुषम् (for ^{b}) — (L 180) V3 B3 प्रजापति (for जगत्पति·) K2 षोडशैवासृजत्पति. (for ^{b}). — (L 181) G3 5 प्रकर्तॄन् (for प्रवक्तॄन्) T1 G3 ऋत्विजः सोऽसृजत्कामात् (for ^{b}) — (L. 182) K4 V2 3 D2 6 यज्ञमय (for वेद°) V3 B2 Ds1 D2 6 वेद- (for यज्ञ-). Dn -संमित, G4 संस्थित. (for -संज्ञित·) — (L 183) T2 G5 M2 [ए]तन्मया. (for तन्मयाः) — (L 184) K3 Dn D1 5 6 (*sup lin*) M2 4 स्वपति, Ñ2 शेते च, B1 शेते हि; D3 शयति (for स्वपिति) V3 B3 Ds D6 T1 2 G1 5 M2 4 पुरा (for तदा) — (L. 185) K4 Ñ2 V1, 2 B2, 3 Dn Ds D3 G3 4 श्रूयते (for °तां) T1, 2 G1 5 M2 विप्रो (for -वृत्तं). K1 ऽनुभूयते, Ñ2 Ds यदन्वभूत्; D1 3 4 ऽनुभूय तत् (for °भूतवान्) — (L 186) K1 Ñ2 V1 3 B2 3 D3 (*sup. lin* as above) तीर्णो (for जीर्णो) D5 जीर्णो यो भगवांस्तस्य (for ^{a}) — (L 187) G5 दश- (for बहु-) M4 -सहस्राणि (for °युस्) T2 G1 5 M4 पर- (for वर-) D4 यस्तस्यैव च तेजसा (for ^{b}). — (L 188) T2 G1 M2, 4 अटंस्

इति तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीतीर्थगोचरः ।
आश्रमानपि पुण्यांश्च तीर्थान्यायतनानि च ॥
देशान्राष्ट्राणि चित्राणि पुराणि विविधानि च । [190]
जपहोमरतः क्षान्तस्तपो घोरं समाश्रितः ॥
मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्राद्विनिःसृतः ।
निष्क्रामन्तं न चात्मानं जानीते देवमायया ॥
निष्क्रान्तस्तस्य वदनादेकार्णवमथो गतः ।
सर्वतस्तपसा छन्नं मार्कण्डेयो निरीक्षते ॥ [195]
तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं संशयश्चात्मजीविते ।
देवदर्शनसंहृष्टो विस्मयं चागमत्परम् ॥
स चिन्तयति मध्यस्थो मार्कण्डेयोऽभिशङ्कितः ।
किं स्विद्भवेदियं चिन्ता मोहः स्वप्नोऽनुभूयते ॥
व्यक्तमन्यतमो भावो ह्येतेषां भविता मम । [200]
न हीदृशमसंक्लिष्टमयुक्तं सत्यमर्हति ॥
नष्टचन्द्रार्कपवने छन्नपर्वतभूतले ।
कतमः स्यादयं लोक इति चिन्तां व्यवस्थितः ॥
अपश्यच्चादिपुरुषं शयानं पर्वतोपमम् ।
तोयार्द्रमिव जीमूतं मध्ये मग्नं महार्णवे ॥ [205]
तपन्तमिव तेजोभिर्भास्वन्तमिव वर्चसा ।
जाग्रन्तमिव गाम्भीर्याच्छ्वसन्तमिव पन्नगम् ॥
स देवं प्रष्टुमायाति को भवानिति विस्मयात् ।
तथैव च शनैर्भूयो मुनिः कुक्षिं प्रवेशितः ॥
स प्रविष्टः पुनः कुक्षौ मार्कण्डेयः सुनिश्चितः ॥ [210]
तथैव चरते भूयोऽविजानन्स्वप्रदर्शनम् ॥

(for इति) T2 G1 M2.4 पृथिवीतीर्थमाचरत् (M2 °रन्) (for ᵇ) —(L 189) V3 D6 सर्वांश् (for पुण्यांश्) K2 D4 आश्रमाण्यपि पुण्यानि, T1 2 G1 5 M2 4 °णि च पुण्यानि (for ᵃ) T1 2 G1 3 5 देवतायतनानि च (for ᵇ) — V3 om. line 190 —(L 190) T1 2 G1 3 5 चान्यानि, M4 दिव्यानि (for चित्राणि) K1 T1 G5 पुण्यानि (for पुराणि). — After line 191, D6, T1 2 G1. 3–5 M2 4 ins

14** रुद्रं सर्वेश्वरं शंभुं ब्रह्माणं कमलासनम् ।
चन्द्रादित्यौ तथा वायुमिन्द्रं वरुणमेव च ॥
अग्निं यम भूतपतिं कालमृत्युं तथैव च ।
पर्वतानथ सर्वांश्च नदीसागरसप्तमान् ॥
ददर्श सर्वं भगवान्महामुनि. [5]
कुक्षौ जगत्कर्तुरसौ जगत्पतेः ।
स्वयं च मूर्तेः पुरुषोत्तमस्य
तत्रैव मायापटले जगन्मये ॥
कदाचित्पर्यटन्भूयो बहुकालं श्रमान्वित· ।

[(L 3) T1 G4 5 अणीयास (for अग्नि यम) D6 T1 G3 M2 काल (for काल-) — (L 5) T1 G3–5 दृष्ट्वा च (for ददर्श) D6 महात्मन (for °मुनि) — (L 7) मूर्तौ, G3 मूढ· (for मूर्तेः) T1 G5 M2 पुरुषोत्तमस्तत (for °त्तमस्य) — (L 8) D6 T2 G1 3 M2 4 मग्नोऽत्र (for तत्रैव).]

—(L. 192) B1 विनिर्गत. (for विनि.सृत) —K2 om line 193 — (L 193) T2 G1 M2 निष्क्रमन्न च सोऽऽत्मानं (for ᵃ). K4 D1 5 लोक- (for देव-) — (L 194) V1 2 निष्क्रामंस्; T1 2 G1 3 5 M2 4 निष्क्रम्य (for निष्क्रान्तस्) G4 अधो (for अथो) — (L 195) D3 सर्वतस्त्वर्णवाच्छन्नं (for ᵃ) D3 6 निरीक्ष्य तत्, D5 निरैक्षत (for निरीक्षते) —After line 196, T1. 2 G1. 3–5 M2 4 ins. :

15** वटपत्रे स्थितं देवं ददर्श मुदितात्मवान् ।

— (L 199) T2 G1 M2 4 किं च स्यान्मम चिन्तेयं (for ᵃ). K4 Dn1 मोहं, B2 मोह-, T2 G1 G2 मोहात् (for मोह·). — T1 G5 om lines 200–203 — (L 201) K3. 4 असंश्लिष्टम् (for °क्लिष्टम्) M2 न हीदृशं समं दृष्टम् (for ᵃ) V3 B3 Ds यदुक्त (for अयुक्तं) — (L 202) V3 B Ds D6 -पवनश्, T2 -पवनं (for -पवने) V3 B Ds D6 -भूतलः (for °ले) — (L 203) D3 कथं तु (for कतमः). K Ñ2 B2 Dn D1 3 5 च्चिन्ता- (for चिन्ता) V3 B3 D6 अवस्थित ; G3 उप° (for व्यव°) T2 G1 M2 4 इत्येवं चिन्तयन्स्थितः (for ᵇ) — (L 204) T2 G1. 5 M2 4 ददर्श (for अपश्यच्च्) T2 G1 5 M2 4 स्वपन्तं (for शयानं). — (L 205) K3 Dn तोयाढ्यम् (for °र्द्रम्) — For line 205, T1 2 G1. 5 M2 4 subst :

16** सलिलाधार्दधो मग्नं जीमूतमिव सागरे ।

—(L 206) Ñ2 V2 B T1 2 G1 5 M2 4 तेजसा (for वर्चसा) — (L 207) K1 Ñ2 गर्जन्तम् (for जाग्र°) — For line 208, T1 2 G1 5 M2 4 subst

17** गाम्भीर्याज्जाग्रतमिव ज्वलन्तमिव तेजसा ॥
[T1 M2 4 चौजसा (for ते°)]

—(L 208) K1 B2 द्रष्टुम् (for प्र°) Ñ2 आयात· (for °ति) T1 2 G1 5 M2 4 देवं प्रष्टुमिवायात· (for ᵃ). K4 T2 G1 विस्मित. (for विस्मयात्) — (L 209) T1 2 G1 5 M2 4 तमेव च पुनः सोऽथ (for ᵃ) — (L 210) D1 3 G3 5 कुक्षिं (for कुक्षौ) M2 संप्रविष्ट. पुन· कुक्षिं (for ᵃ). T1 G5 M2 4 सविस्मय , T2 G1 सुविस्मित· (for सुनिश्चितः). — D1 om line 211 — (L 211) T1 G5 M2 4 च पुनः ; G3 च शनैः (for चरते) — (L 212) K2 D4 चलाम्, Ñ2

स तथैव यथापूर्वं पृथिवीमटते बलात् ।
पुण्यतीर्थानि पूतानि निरीक्षन्निव भूतले ॥
क्रतुभिर्यजमानांश्च समाप्तवरदक्षिणैः ।
पश्यते देवकुक्षिस्थान्यज्ञियाञ्शतशो द्विजान् ॥ [215]
सद्वृत्तमाश्रिताः सर्वे वर्णा ब्राह्मणपूर्वकाः ।
चत्वारश्चाश्रमाः सम्यग्यथोद्दिष्टपदानुगाः ॥
वर्षाणां शतसाहस्रं मार्कण्डेयस्य धीमतः ।
चरतः पृथिवीं कृत्स्नां न च कुक्ष्यन्तमीक्षते ॥
ततः कदाचिदथ वै पुनर्वक्त्राद्विनिःसृतः । [220]
सुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरीक्षते ॥
यथा चैकार्णवजले नीहारेणावृतान्तरे ।
अव्यक्तभीषणे लोके सर्वभूतविवर्जिते ॥
स भूयो विस्मयाविष्टः कौतूहलसमन्वितः ।
बालमादित्यसंकाशं न शक्नोत्युपसर्पितुम् ॥ [225]
सोऽचिन्तयदथैकान्ते स्थित्वा सलिलसंनिधौ ।
पूर्वदृष्टमिदं नेति शङ्कितो देवमायया ॥
अगाधे सलिले स्तब्धे मार्कण्डेयः प्लवन्मुनिः ।
न शान्ति लभते तत्र तेजसा ग्रस्तविक्रमः ॥
तथैव भगवान्हंसो गतो योगेन बालताम् । [230]
बभाषे मेघतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः ॥
मा भैर्वत्स न भेतव्यं ममैवायाहि चान्तिकम् ।
मार्कण्डेय मुने वीर बालस्त्वं श्रमपीडितः ॥

T2 G1 M2 4 बहु॰, V3 B3 Ds D2 6 G3 पुनः (for बलात्) T1 G5 अटते पृथिवीं पुन (for [b]) —(L 213) K3 पूतात्मा, Ñ2 पुण्यानि (for पूतानि) V3 B3 D2 6 G3 तीर्थस्थानानि पुण्यानि (for [a]) V3 B3 D2 6 G3 वीक्षन्नायतनानि च, B1 T1 2 G1 5 M2 4 निरी(G5 °वी)क्षन्नाश्रमाणि च, D3 °क्षन्निव भूतले, Bom Poona eds निरैक्षद्दिवि भूतले (for [b]). —(L 215) V1 T2 G1 3 5 अपश्यद् (for पश्यते) M2 4 अपश्यदेवं कुक्षिस्थान् (for [a]) Ñ2 याजिन, T1 G5 M2 4 जगत॰ (for यज्ञियाञ्). B1 3 Ds D6 यायजूकान्द्विजोत्तमान्, T2 G1 शतशो जगतो द्विजान् (for [b]) —(L 216) K1, 2 D4 G3 स्ववृत्तम्, T2 सुवृत्तिम्; G1 सुवृत्तम् (for सद्वृ°) V3 आस्थिताः (for आश्रिता॰) D3 -पूजिता, T2 -पूजका (for -पूर्वकाः) K4 वर्णास्तत्र द्विजातय, T1 G5 वर्णान्ब्राह्मणपूर्वकान् (for [b]) —(L 217) K3 D2 5 6 यथोद्दिष्टा (for °दिष्ट-) Ñ2 V3 B -पथानुगाः, Ds -यथाक्रमा. (for -पदानुगा॰) T1 G3 5 M2 यथोद्दिष्ट यथान्वया॰, T2 G1 M4 °द्दिष्टा यथावय (for [b]) —(L 218) Ñ2 V2 B1 D5 साहस्यं (for °स्रं). V3 B3 D6 T1 2 G1, 3 5 M2 4 एवं वर्षशत साग्रं (for [a]). V3 B2 3 D6 G3 मार्कण्डेयो महामुनिः (for [b]). —(L 219) V3 B2 3 D6 G3 विचरन् (for चरत) D2 T1 2 G1 5 M2 4 सर्वां (for कृत्स्नां) M4 कुक्षिस्थम् (for कुक्ष्यन्तम्) V3 B3 D2 G3 ऐक्षत (for ईक्षते) K4 न कुक्ष्यन्तं प्रदृश्यते; T1, 2 G1, 5 M2 न कुक्ष्यन्तं समीक्षते (for [b]). —(L 220) T2 G1 कदाचिदथ वै सोऽयं (for [a]) T1 G5 दैवाद् (for पुनर्) Ñ4 K4 विनिर्गत॰ (for विनि सृत) —(L 221) D5 निरैक्षत (for निरीक्षते) —(L 222) K2 Dn3 D5 T2 M4 वृतान्तरे (for [आ]वृ°) —(L 223) T1 G5 M2, 4 अव्यक्ते (for °क्त-) —(L 224) T1 2 G1 5 M2 भूयो विस्मयमापन्नः, M4 स भूयो विस्मयापन्न (for [a]) —(L 225) Ñ2 [उ]पवीक्षितुम्, T2 G1 M2, 4 [अ]भिवीक्षि° (for [उ]पसर्पि°) D5 न शक्तो ह्युपवीक्षितुम्, T1 G5 नाभिपद्येऽभिवीक्षितुम् (for [b]). —(L 226) T1 2 G1 5 M2 4 सचिन्तयंस्तथैकान्ते (for [a]). D1 om lines 226[b]–228[a] —(L 227) Ñ2 Ds1 दृष्टपूर्वम् (for पूर्वदृष्टम्) T1 2 G1 M2 4 इम मेने, G3 इदं नैतच् (for इदं नेति) G5 पूर्वं द्रष्टुमिमं मेने (for [a]) —(L 228) K1 5 Ñ2 V3 B D4 6 मध्ये, V1 2 स्तब्धो, D2 शुद्धे; G3 तस्मिन् (for स्तब्धे) — After line 228, T1 2 G1 3 5 M2, 4 ins

18** बाहुभ्यामसकृद्विप्र प्लवत्येव दिवानिशम् ।
तदा श्रमस्ते बहुधा न पारं तस्य पश्यति ।
तत प्लवति मूढात्मा जानात्येव न किंचन ॥

[(L. 1) T1 स्वपत्येव, G1 प्लवते च (for °त्येव) —(L 2) T2 G1 M4 श्रमार्ते (for श्रमस्ते)]

—(L 229) T2 अगमत् (for लभते). T1 G1 3 5 M2 4 न शान्तिमानभूत्तत्र (for [a]) V3 -विग्रह॰ (for -विक्रमः) K V2 B3 Dn D1, 4 5 श्रमात्सत्रस्तविक्लवः (V2 °ग्रह॰, B3 °क्रमः); B1 T1 2 G1 3 5 M2 4 भयसत्रस्तविक्लव (M2 4 °लोचनः); Ds श्रमात्स तु सुविक्लव (for [b]) — After line 229, T1 2 G1, 3 5 M2 4 ins ·

19** प्लवन्तमेक बहुधा मार्कण्डेयं महामुनिम् ।

—(L 230) T1 2 G1 3, 5 M2 4 अथैनं (for तथैव). —(L 231) G5 M2 4 स्वनेन (for स्वरेण) — After line 331, T1 2 G1 5 M2 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* · T1 G1 M2 4 पौ(T1 पु)ष्करप्रादुर्भाव॰, T2 पौष्करम् — *Adhy. no* T1 333, T1 328, G5 335, M2 4 4]. —(L 232) K V1 2 Dn D1 3 5 इह (for मम) V3 B D2 3 5 G3 संप्रत्येहि ममान्तिकम्, T1 3 G1 5 M2 4 इत आयाहि मेऽन्ति° (for [b]) —(L 233) K3 4 V1 2 B2 D3 D5 T1, 2 G1, 5 M2 4 मुने धीर; Ñ2 मुने प्राज्ञ, V3 B1, 3 D2, 6

मार्कण्डेय उवाच ।

को मां नाम्ना पीडयति तपः परिभवन्मम ।
बहुवर्षसहस्राख्यं धर्षयंश्चैव मे वयः ॥ [235]
न ह्येष समुदाचारो देवेष्वपि समाहितः ।
मां ब्रह्मापि स विश्वेशो दीर्घायुरिति भाषते ॥
कस्तपोघोरशिरसो ममाद्य त्यक्तजीवितः ।
मार्कण्डेयेति मां प्रोक्त्वा मृत्युमीक्षितुमिच्छति ॥
एवमाभाषते क्रोधान्मार्कण्डेयो महामुनिः । [240]
अथैनं भगवान्भूयो बभाषे तत्परायणम् ॥
अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः ।
आयुःप्रदाता पौराणः किमर्थं नोपसर्पसि ॥
मां पुत्रकामः प्रथमं पिता ते ह्यङ्गिरा मुनिः ।
पूर्वमाराधयामास तपस्तीव्रमुपाश्रितः ॥ [245]
ततस्त्वां घोरतपसं दहनोपमतेजसम् ।
दत्तवानहमात्मेष्टं महर्षिममितायुषम् ॥
न मामुत्सहते चान्यो यो न भूयो ममात्मकः ।
द्रष्टुमेकार्णवगतं क्रीडन्तं योगधर्मिणम् ॥
ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्ललोचनः । [250]
मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः ॥
नामगोत्रं ततः श्रुत्वा दीर्घायुर्लोकपूजितः ।
अथाकरोन्नमस्कारं प्रणतः शिरसा प्रभुम् ॥

मार्कण्डेय उवाच ।

इच्छेऽहं तत्त्वतो मायामिमां ज्ञातुं तवानघ ।
यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान् ॥ [255]

महाप्राज्ञ, G3 मुनिश्रेष्ठ (for मुने वीर) B1 D2 विश्रम (for बालस्त्वं) K3 T1 2 G1 3 5 श्रमकर्शित V1 °मास्थितः (for °पीडित) — (L 234) Ñ2 V2 3 B1, 2 (marg) 3 Ds D2 6 G3 कीर्तयति ; Bom Poona eds G(ed) कीर्तयते (for पीडयति) T2 G1 को वा मां बालक इति; G5 कोऽयं मन्नाम कीर्तयति, M2 को मन्नाम कीर्तयति, M4 कोऽयं मन्नाम कीर्तयते (hypermatric) (for ᵃ) — (L 235) V1 -सहस्राग्र्यं, V2 D5 (marg) °स्रायुर्, T1 2 G1 5 M2 4 °स्राग्रं, G3 °स्राढ्यं (for °स्राख्यं) K2 D5 तप· (for वय·) K1 धर्षयति च मे तप , D4 °यन्निव मे तप , T1 2 G1 5 M2 4 परिभूय च मे वय· (for ᵇ) — (L 236) D3 दुरासद·, T2 G4 M2 4 सुपूजित· (for समाहित·) T1 G5 देवेष्वस्मासु पूजित· (for ᵇ) — (L 237) T1 G3 5 यन्मां ब्रह्मापि विश्वेशो (for ᵃ) — After line 237, T1 2 G1 3 5 M2 4 ins ·

20** योऽस्य जगद्गुरु साक्षाद्विष्णु सर्वेश्वरो हरि· ।
स एष वत्स वत्सेति पिता ब्रूते न संशय. ॥

— K2 om line 238 — (L 238) D6 (*sup lin*) T1, 2 G1 3 5 M2 4 कस्तपो घोरमासाद्य (for ᵃ) D1 मदर्थं, T2 G1 3–5 M2 4 यो मया (for ममाद्य) — (L 239) T1 2 G1, 3–5 M2 4 उक्त्वा, G(ed) प्रोच्य (for प्रोक्त्वा) B1 अर्हति (for इच्छति) T1 2 G1 5 M2 4 मृत्युमीशितुमर्हति (for ᵇ). — Before line 240, some Mss ins वैशंपायनः — (L 240) K4 T2 G1 आभाषत (for °षते). Ñ2 V3 B3 Ds D6 मोहान् (for क्रोधान्). — (L 241) V2 तत्परायणः (for °यणम्) T1 2 G1 3 5 M2 4 बभाषे नाम लालयन् (for ᵇ) — Before line 242, some Mss ins श्रीभगवानुवाच — (L 242) T1 G5 हन्त (for अहं) — (L 243) K1 3 D1, 2, 4, 5 पौराणं ; K2 B1 G5 °णां (for °णः) T1 G5 M2 4 किं मां त्वं (for किमर्थं) Dn D3 T1 -सर्पति, Bom ed G(ed) °से (for °सि) — (L 244) T1 2 G1 5 M2 4 ऽङ्गिरसो (for ह्यङ्गिरा) — (L 245) Ñ2 Ds समाश्रित. ; V2 उपास्थित· ; D1 G3 समास्थित· (for उपाश्रित) K3 4 V1 B4 Dn D3 5 तपास्विव्रतमास्थित· (K4 B1 Dn °श्रित·) (for ᵇ) — (L 246) K V1 B1 2 Dn Ds D1 4–6 -शिरसं (for -तपसं) T2 G1 5 द्रविणोपम-, M2 4 द्रुहिणो° (for दहनो°) — (L 247) G1 M2 4 उक्तवान् (for दत्त°) Ñ2 आत्मस्थं, B2 आयुष्यं (for आत्मेष्टं) T1 2 G1 5 M2 4 अमितौजसम् (for °तायुषम्). — After line 247, T1 2 G1 3 5 M2, 4 ins

21** मदंशो हि भवान्वत्सो न कोपं कर्तुमर्हसि ।

— (L 248) T1 2 G1 5 M2 न समुत्सहते चान्यो (for ᵃ) Ñ2 Dn2 D5 भूतो, Bom ed भृत्यो (for भूयो) V3 B1 D9 D6 ममात्मजः, Dn1 D1 °त्मकम् (for °त्मकः) K1, 2 D4 येन भूयो (K2 °तो) ममान्तिकम्, V1 2 D3 यो न भूतो म(D3 °यान्म)मात्मज , B3 न भूयो न ममात्मज , T1 G3 यो नाभून्मामको मतः, T2 यो नाभून्मम कामत , M2 4 येनाभून्मम कामत (for ᵇ) — (L 249) V3 B1 3 D2, 6 T1 2 G1, 3 5 M2 4 -मायया (for -धर्मिणम्) — Before line 250, some Mss ins वैशपायन· — (L 250) Ñ2 प्रसन्न- (for प्रहृष्ट-) —(L 251) Dn1 -युगो (for -पुटो) —(L 252) D5 स्मृत्वा ; G1 प्रोक्त्वा (for श्रुत्वा) V3 B3 G3 गोत्रनामादिकं श्रुत्वा, D2 स्वगोत्रनामकं श्रुत्वा, T1, 2 G5 M2 4 नामगोत्रे तत प्रोक्त्वा (for ᵃ) K1 2 V1 2 D4 विश्रुत (for -पूजित·) — (L. 253) K1 2 प्रभु (for प्रभुम्) D5 प्रणतं शिरसा भुवम् (for ᵇ) — For line 253, T1 2 G1 5 M2 4 subst ·

22** तस्मै भगवते भक्त्या नमस्कारमकुर्वत ।

— (L 254) K3 V2 B2 3 Dn Ds D3, 5, 6 M2 4 इच्छेयं

किंसंज्ञः कश्च भगवाल्लोके विज्ञायसेऽनघ ।
तर्कये त्वां महाभूतं न भूतमिह तिष्ठति ॥

भगवानुवाच ।

अहं नारायणो ब्रह्मा संभवः सर्वदेहिनाम् ।
सर्वभूतोद्भवकरः सर्वभूतविनाशनः ॥
अहमैन्द्रे पदे शक्र ऋतूनामपि वत्सरः । [260]
अहं युगे युगाख्यश्च युगस्यावर्त एव च ॥
अहं सर्वाणि सत्त्वानि दैवतान्यखिलानि च ।
भुजंगानामहं शेषस्तार्क्ष्योऽहं सर्वपक्षिणाम् ॥
अहं सहस्रशीर्षा द्यौर्यैः पदैरभिसंवृतः ।
आदित्यो यज्ञपुरुषो देवो यज्ञमयो मखः । [265]
अहमग्निर्हव्यवाहो यादसां पतिरव्ययः ॥
यः पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनाम् ।
बहुजन्मनिरुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुच्यते ॥
ज्ञानवान्दृष्टविश्वात्मा योगिनां योगवित्तमः ।
कृतान्तः सर्वभूतानां विश्वेषां कालसंज्ञितः ॥ [270]
अहं कर्म क्रिया जीवः सर्वेषां धर्मदर्शनः ।
निष्क्रियः सर्वभूतेषु आत्मज्योतिः सनातनः ॥
प्रधानपुरुषो देवोऽहमाद्यस्त्वक्षयोऽव्ययः ।
अहं धर्मस्तपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासिनाम् ॥
अहं हयशिरो देवः क्षीरोदधिमहार्णवे । [275]
ऋतं सत्यं च परममहमेकः प्रजापतिः ।
अहं सांख्यमहं योगो अहं तत्परमं पदम् ।
अहमीड्यो भवश्चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः ॥

(for इच्छेऽह) T1 2 G1 5 इच्छामि तत्त्वतो ज्ञातुम् (for ^{a}) T1, 2 G1 5 मायां (for ज्ञातु) — (L 255) T1 2 G1 शयने (for शेषे त्वं) V1 G3 -रूपधृक् (for °वान्) — (L 256) D6 (marg) विख्यायसे (for विज्ञा°) V1 2 B3 G4 प्रभो, B1 विभो, M4 विभु. (for ऽनघ) T1 2 G1 5 M2 लोके विज्ञायते प्र(M2 वि)भुः, G3 लोके विख्यायसे प्रभो (for ^{b}) — (L 257) G4 तन्मयं (for तर्कये) V3 B3 महद्भूतम्, M2 (*inf lin*) महात्मानं (for °भूतं) K1 2 D1 4 6 इह तिष्ठति कारणात् (for ^{b}). — After line 257, T1 2 G1 5 M2 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* T1 2 G1 M2 4 पौ(T1 पु)ष्करप्रादुर्भाव. — *Adhy no* T1 334, G1 329, G5 336, M2, 4 5] — D2 नारायण (for भगवान्). — (L. 258) D3 5 G3 ब्रह्मन् (for ब्रह्मा) T1 2 G1, 5 M2 4 रुद्र. स्कन्द. शिवस्तथा (for ^{b}) — (L 259) T1 2 G1 5 M2, 4 मृत्यु सर्वहरश्चैव (for ^{a}) — After line 259, G3 ins ·

23** अहं ब्रह्मा च रुद्रश्च सर्वव्यापी भवाम्यहम् ।

— (L 260) K3, 4 V3 D2 4 T2 G5 M4 ऐन्द्र- (for ऐन्द्रे). D1 क्रतूनाम्; D2 भूता° (for ऋतू°). — (L 261) K1 2 G4 युगाक्षश् (for °ख्यश्). K4 युग· संवर्त; T1 2 G1 5 M3 युगान्ता° (for युगस्या°) — K2 D4 om line 262 — (L 262) Ñ2 Ds भूतानि; G3 तत्त्वानि (for स°). — (L 264) M4 वेदैर् (for पदैर्) T1 2 G1 3 5 M2 यो वेदैरभिसंज्ञि(G3 °शब्दि)तः (for ^{b}) — (L 265) D3 आदित्यसंज्ञ., T1 G1. 3 5 M2 4 °त्यवर्णः (for °त्यो यज्ञ-). K4 Ñ2 V3 B1 2 Dn Ds1 D1, 5 6 देव, D2 वेद-, M4 मुखे (for देवो). K1 दैवयज्ञमयोपमः. D4 देवयज्ञमयो यम. T1 G1 3, 5 मखे ब्रह्ममयोऽमलः; M2 मुखे ब्रह्ममयो मखः (for ^{b}) — (L 266) D3 अहं वायुर्, G1 हव्यवहः (for °वाहो) T1 2 G1 5 M2 4 सदसस्पतिरद्भुत (for ^{b}) — T1 2 G1 4 om lines 267–269. — (L 268) V3 -निबद्धानां, B2 -निरुद्धानां (for °द्धात्मा). D5 गतिर् (for य°) K2 K4 ब्रह्मणो यन्निरुच्यते (for ^{b}) — (L 269) D2 G3 4 योगिनां यतिरुच्यते (for ^{b}) — (L. 270) T1 2 G1 3 5 M2 विश्वेश (for °षां). G4 विश्वेषां धर्मसाधनः (for ^{b}) — T1 2 G1 3 4 om line 271 — (L. 271) Dn1 सर्वं यो (for सर्वेषां) B3 Ds D2 -साधनम् (for -दर्शन) V3 G4 सर्वेषां कर्मसाधनम् (for ^{b}) — (L 272) K4 -भूतेभ्यः, V3 -भूतात्मा, B3 D2 -भूतानां (for -भूतेषु). K3 D1 आत्मयोनि, V3 स्वात्मज्योति ; B2 आत्मा ज्योतिः ; D2 3 G3, 4 आत्मजात, T1 2 G1 5 M2 4 आत्मा चाहं (for आत्मज्योति.) — T1 2 G1 5 M2 4 om line 273 — (L. 273) Ñ2 Dn D3 प्रधानं (for °न-) K2 3 D1 ह्यनाद्यस्; V3 त्वना°, D3, 6 ह्यनादिश् (for ऽहमाद्यस्) G3 4 त्वनादिश्चाक्षयो-(G4 °रो)ऽव्यय· (for ^{b}) — (L 274) T1 G5 अहं धर्मस्य पातास्मि (for ^{a}) — (L 275) Ñ2 V1, 3 B2 3 D2, 3, 5, 6 हयशिरा (for °शिरो) T2 G1 M4 दिव्य (for देवः). G5 M2 अह हयशिरा दिव्यः (for ^{a}) K2 D1 6 क्षीरोदेशे,; K4 क्षीरो देवो, V2 B1 2 Dn D2 3 क्षीरोदे यो, D4 क्षीरदेशे, G3 क्षीरोदक-, G4 °दे वै (for °दधि-) T1 2 G1 5 M2 4 क्षीरोदकमहार्णव· (for ^{b}) — (L 276) T1 2 G1 5 M2 यत्तत् (for ऋतं) Ds महान् (for अहम्) — (L 277) V3 स्नेह (for अहं). K V2 Dn D4 5 T1 2 M2 4 योगम् (for योगो) V3 B2 3 D2 पद तत्परमं तथा (for ^{b}) — (L 278) K2 4 Ñ2 V B1 3 Dn Ds D3 G1 4 इज्यो (for ईड्यो). B2 अहमिज्यो भवश्चैव; D6 (marg) G5 M2 4 अहमिज्यः क्रि(G5 M4 °ज्याक्रि)या चाहम्; T1 °मिज्याक्रियश्चाहम्, T2

अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः ।
अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो दश । [280]
अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः ॥
क्षीरोदः सागरश्चाहं समुद्रो वडवामुखः ।
वह्निः संवर्तको भूत्वा पिबंस्तोयमयं हविः ॥
अहं पुराणं परमं तथैवाहं परायणम् ।
अहं भूतस्य भव्यस्य वर्तमानस्य संभवः ॥ [285]
यत्किंचित्पश्यसे चैव यच्छृणोषि च किंचन ।
यच्चानुभवसे लोके तत्सर्वं मामकं स्मृतम् ॥
विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृजेयं चाद्य पश्य माम् ।
युगे युगे च स्रक्ष्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् ।
तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय । [290]
शुश्रूषुर्मम धर्मेप्सुः कुक्षौ चर सुखी भव ॥
मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवाश्च ऋषिभिः सह ।
व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छापराजितम् ॥
अहमेकाक्षरो मन्त्रस्त्र्यक्षरश्चैव सर्वशः ।
त्रिपदश्चैव परमस्त्रिवर्गार्थनिदर्शनः ॥ [295]
एवमादि पुराणेषु वेदान्ते च महामुनिः ।
व्यक्तमाहृतवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिम् ॥
ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिसत्तमः ।
रराम सुखमासाद्य शुश्रूषुर्हंसमव्ययम् ॥
तदक्षरं विविधमपाश्रितो वपु- [300]
र्महार्णवे व्यपगतचन्द्रभास्करे ।
शनैश्चरन्प्रभुरपि हंससंज्ञितो-
ऽसृजज्जगद्विचरति कालपर्यये ॥

Colophon

°मिज्या क्रिया चाहम्, G3 °मिज्यो हविश्चाहम् (for ᵃ) — (L 279) Ñ2 V1 Ds भूमिर् (for वायुर्). T1 G5 अहं वायुरहं ज्योतिर् (for ᵃ) Ñ2 Ds वायुर् (for भूमिर्) — (L. 281) G3 भानुर् (for वर्षम्) G3 पर्जन्यो वर्षमेव च (for ᵇ) — D3 om (hapl) lines 282–283 — (L 282) T2 M2 4 क्षीरोदे सागरे चाहं (for ᵃ) T1 M4 -मुखे (for -मुखः) T2 G1. 5 M2 समुद्रे वडवामुखे (for ᵇ) — (L 283) V2 3 D4 G3 पिबंस्तोयमहं रवि· (V2 हरिः) (for ᵇ) — (L 284) T2 G1 5 M2 4 अहं पुराण (M2 °णे) प्रथमम् (for ᵃ) — For line 285, K3. 4 Ñ2 B2 Dn Ds D3. 5 T1 2 G1 5 M2. 4 subst

24** भविष्य चैव सर्वत्र भविष्यः सर्वसंभव· ।

—(L 286) T2 G1 M2. 4 दैवं (for चैव) — (L 287) K1 2 D4 मतम् (for स्मृ°) T2 G1 5 M2 4 तत्सर्वं मामनुस्मर (T2 G1 °रेत्) (for ᵇ) — (L 288) B2 विश्वं सर्वं मया सृष्टं (for ᵃ) T1 2 G1 3 5 M2 4 सृजे चाद्यापि पश्य माम् (for ᵇ) — D3 om line 290 — (L 291) V3 D2 5 धर्मेषु (for धर्मेप्सुः) — (L 293) T1 2 G1 5 M2 4 [अ]सुरद्विषम् (for [अ]पराजितम्) — (L 294) Ds2 D3 6 अक्षरश् (for त्र्य°) T1 2 G1 3 M2 4 शाश्वत. (for सर्वश) — (L 295) D2 4 त्रिपदाश्; T1 G5 त्रिदेवश्, T2 G1 M2. 4 त्रिवेदश्, G4 त्रिपुरश् (for त्रिपदश्) K1 2 D4 चित्रवर्गार्थदर्शनः (for ᵇ) — D3 om line 296–297 Before line 296, some Mss ins वैशंपायनः — (L 296) V2 B3 D2 6 T2 G1, 3. 5 M2 4 पुराणेशो (for °णेषु) K2 D4 वेदांश्चैव, Ñ2 V B Ds वदन्नेव, D2 वेदान्तेषु (for °न्ते च) D6 G3 4 वदन्नेव जगद्गुरु, T1 2 G1 5 M2 4 वदन्नेव महाद्युतिम् (for ᵇ) — B1 Ds om line 297 — (L. 297) Ñ2 V3 B2 वक्त्र व्याघृतवानाशु; B3 G4 वक्त्रं व्याहृत° D6 वक्त्रं चावृत°, M2 वक्त्रेणाहृत°; M4 वक्त्रेण हृत° (for ᵃ) —After line 297, Ñ2 V3 B Ds D2 5. 6 G3 4 ins.:

25** प्रवेशयामास ततो जठरं विश्वरूपधृक् ।

— (L 299) K3 D1 रेमे स, B2 G3 रराज (for रराम). B1 D5 सुखम् (for सु°). T1 2 G1 5 M2 एकान्तं (for आसाद्य) T1 G5 उत्तमम् (for अव्ययम्) — (L 300) K4 अथाश्रितं, Dn2 D2 5 अथाश्रितो (for अपा°) Ñ2 V2 Ds T1 M2 तनुं (for वपुर्) Dn1 तदक्षरं त्रिविधमथाश्रितो वपुर्, D3 तदक्षरं विविधपयोमृतस्तनुर्, T1 G1. 5 M2 4 तदक्षयो विविधमपाश्रितस्तनुर् — (L 303) V1. 2 B1 2 D6 सृजन् (for ऽसृजज्) Ñ2 विहरति, Dn M4 विसृजति, T2 G1 4 विरहति (for विचरति) V3 B3 Ds G3 M2 सृजञ्जगद्विहरति कालपर्यये

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 D2 5. —*Mention of Khila*: K1 V B Ds D1 3 —*Sub-parvan*· K2 पुष्करम्, Ñ2 V3 B Ds D1 2 5 6 पौष्करम्, Dn D4 T1 2 G4 3 M2 4 पौ(D4 पु)ष्करप्रादुर्भाव· — *Adhy name* K V B Ds D1–6 मार्कण्डेयदर्शनम् — *Adhy no*· K3 85, V2 3 196; Dn 4; Ks2 195, D1 14; K3 212; D4 191, T1 G4 335; G1 330; G3 336; G4 135; G5 337, M2 4 6,

वैशंपायन उवाच ।

आपवः स विभुर्भूत्वा कारयामास वै तपः ।
छादयित्वात्मनो देहमात्मना कुम्भसंभवः ॥ [305]
ततो महात्मातिबलो मतिं लोकस्य सर्जने ।
महतां पञ्चभूतानां विश्वभूतो व्यचिन्तयत् ॥
तस्य चिन्तयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः ।
निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गह्वरे ॥
ईषत्संक्षोभयामास सोऽर्णवं सलिले स्थितः । [310]
सोऽनन्तरोर्मिणा सूक्ष्ममथ च्छिद्रमभूत्तदा ॥
तत्र शब्दगतिर्भूत्वा मारुतद्रवसभवः ।
स लब्ध्वान्तरमक्षोभ्यं व्यवर्धत समीरणः ॥
विवर्धता बलवता तेन संक्षोभितोऽर्णवः ।
अन्योन्यवेगाभिहता ममन्थुश्चोर्मयो भृशम् ॥ [315]
महार्णवस्य क्षुब्धस्य तस्मिन्नम्भसि मन्थिते ।
कृष्णवर्त्मा समभवत्प्रभुर्वैश्वानरोऽर्चिमान् ॥
ततः संशोषयामास पावकः सलिलं बहु ।
क्षयाज्जलनिधेश्छिद्रमभवद्विस्तृतं नभः ॥
आत्मतेजोपमाः पुण्या आपोऽमृतरसोपमाः । [320]
आकाशं छिद्रसंभूतं वायुराकाशसंभवः ॥
आज्यं संघर्षणोद्भूतं पावकं चाज्यसंभवम् ।
दृष्ट्वा प्रीतियुतो देवो महाभूतविभावनः ॥
दृष्ट्वा भूतानि भगवाल्लोकसृष्ट्यर्थमव्ययः ।
ब्रह्मणो जन्मसहितं बहुरूपो व्यचिन्तयत् ॥ [325]
चतुर्युगादिसख्याते सहस्रयुगपर्यये ।

V_{2} not collated from line 304 up to the end —(L 304) T_{1} $G_{1\,3\,5}$ $M_{2\,4}$ आप एव (for आपवः स) T_{1} $G_{1,5}$ $M_{2\,4}$ चारयामास, G_{3} धार° (for कार°) —(L. 305) K_{3} आत्मानं, D_{6} तत. स (for आत्मना) $V_{1\,3}$ [ए]वात्म-; B_{2} कुल-; D_{2} (*sup lin* as above) ह्यात्म- (for कुम्भ-) D_{5} ततः स कुरुसभव॰, $T_{1\,2}$ G[illegible] $_{2\,5}$ $M_{2\,4}$ तपसा कृत(T_{2} G_{1} M_{2} कुश)संभव., $G_{3\,4}$ तत सलिल(G_{4} स जल)-संभवः (for ^{b}) —(L 307) K_{2} D_{4} महतीं (for °तां) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,5}$ M_{2} चैव (for पञ्च-) D_{2} रूपो (for -भूतो). $K_{1\,2}$ ऽथ चिन्तयन्, (for व्यचिन्तयत्) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ M_{2} विश्वो विश्वमचिन्तयत्; G_{5} M_{4} विश्वेश्वरमचिन्तयत् (for ^{b}). —(L 308) $\tilde{N}_{2}$ V_{2} B_{3} D_{6} G_{3} त्वेवं (for तत्र) $T_{1\,2}$ $G_{1,5}$ $M_{2\,4}$ तस्य चिन्तयमानस्य (for ^{a}) $\tilde{N}_{2}$ D_{6} $T_{1\,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2\,4}$ निवा(T_{1} G_{5} विभा)ते सस्थितेऽर्णवे (for ^{b}). —(L 309) $\tilde{N}_{2}$ निराकारे (for °काशे) —(L 310) K_{4} एष, T_{2} यावत् (for ईषत्). $T_{1\,2}$ सोऽर्णवं सलिलाश्रितः; $G_{1,5}$ सौवर्णं सलिलाश्रितम्, $M_{2\,4}$ सौवर्णात्सलिलाश्रित (M_{4} °श्रितम्) (for ^{b}) —(L. 311) K_{1} D_{4} सोऽनन्तेनोर्मिणा क्षुब्धे (D_{4} सूक्ष्मे), $T_{1,2}$ $G_{1\,5}$ $M_{2\,4}$ अन्वन्तरोर्मिणं (M_{4} °णा) सूक्ष्मम् (for ^{a}) G_{4} om lines 311^{b}–312^{a} K_{1} मध्ये (for अथ). $T_{1\,2}$ $G_{1\,5}$ पुरा (for तदा) V_{3} D_{6} G_{3} तथा छिद्रस्य संभव. (for ^{b}) — D_{6} G_{3} om. line 312 —(L 312) $\tilde{N}_{2}$ $V_{1,3}$ शब्दमयो, D_{3} शब्दो विभुर् (for शब्दगतिर्) $K_{1\,2}$ D_{4} तत्र शब्दमभिश्रुत्वा; $T_{1\,2}$ $G_{1\,5}$ $M_{2\,4}$ शब्दप्रतिहतोद्भूतो (for ^{a}). K_{1} V_{1} मारुतो द्रवसंभवः, K_{2} D_{4} मारुतोद्भव°, V_{3} मारुतो जव°; B_{1} D_{s} T_{1} M_{2} मारुतश्छिद्र°, D_{3} मारुतः शब्द°, G_{4} तथा छिद्रस्य संभव॰, M_{4} मारुताच्छिद्रसं° (for ^{b}). —(L. 313) K_{3} V_{3} B D_{n} $D_{2\,3,6}$ $G_{1\,3\,4}$ अक्षोभ्यो (for °भ्यं) D_{1} समुद्रान्तरमक्षोभ्यं (for ^{a}) —(L. 314) $T_{1\,2}$ G_{5} वेगादक्षोभतार्णव, G_{1} $M_{2\,4}$ वेगादाक्षोभितोऽर्णव. (for ^{b}) —(L 316) K_{3} D_{1} क्रुद्धस्य (for क्षुब्धस्य) $K_{1\,2}$ B_{3} D_{4} संस्थिते, K_{4} B_{1} D_{n} D_{3} T_{2} $G_{1\,5}$ $M_{2\,4}$ मथ्यति, V_{3} मथनत, T_{1} G_{5} मध्यग, G_{4} माद्यति (for मन्थिते) —(L 317) K_{4} V_{1} D_{5} स भगवान् (for समभवत्) D_{6} $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ महान् (for ऽर्चिमान्).—(L. 318) K_{4} D_{5} प्रभु (for बहु) —(L 319) $K_{1\,2}$ D_{4} जलनिधौ (for °निधेश्) T_{1} G_{5} क्षयाम्बुनि गतेश्छिद्रम् (for ^{a}). K_{1-3} V_{1} $B_{1\,2}$ D_{n} D_{s} D_{1-5} नि सृत (for विस्तृतं). $\tilde{N}_{2}$ V_{3} B_{2} (marg) $_{3}$ $G_{3\,4}$ असृजद्विश्वजित्तदा (for ^{b}). — For line 319, K_{4} subst :

26** बहुक्षयाज्जलनिधेश्छिद्रमभवान्नि.सृतम् ।

—(L 320) $K_{1\,2}$ $D_{3\,4}$ -तेजोगमा, K_{4} D_{s} $D_{2\,3}$(marg.) $_{5\,6}$ °भवाः, $\tilde{N}_{2}$ V B D_{n} T_{2} $G_{1,3-5}$ $M_{2\,4}$ °द्भवा॰ (for °पमाः) —(L 322) D_{6} अपा सघर्षजोद्भूतं, T_{2} G_{5} M_{2} आज्यं संघर्षजोद्भूतं (for ^{a}) D_{3} वायु- (for चाज्य) $T_{1,2}$ $G_{1\,3\,5}$ $M_{2\,4}$ पावकश्चाज्यसंभव, G_{4} °कं चाग्निसनिभम् (for ^{b}) —(L 323) V_{3} B_{3} D_{6} प्रीतमना, D_{3} प्रीतिं गतो (for प्रीतियुतो) $T_{1\,2}$ $G_{1\,5}$ $M_{2\,4}$ दृष्ट्वा (T_{2} सृष्ट्वा; G_{1} स्रष्टा) प्रीतो महादेवो (for ^{a}) B_{2} -संभव. (for -भावनः) V_{3} B_{3} D_{6} $G_{3\,4}$ महात्मा भूतसंभव ($G_{3\,4}$ °भावन.) (for ^{b}). —(L 324) K_{2} $\tilde{N}_{2}$ सृष्ट्वा (for दृष्ट्वा). T_{2} G_{5} [अ]द्भुतानि (for भूतानि) $T_{1\,2}$ $G_{1,5}$ $M_{2\,4}$ उत्तमम्, $G_{3\,4}$ अव्ययम् (for °य) K $\tilde{N}_{2}$ V_{1} B_{1} D_{n} D_{s} D_{1-5} लोक(K_{2} D_{4} °के)-सृष्ट्यर्थतत्त्ववित् (for ^{b}) —(L 325) K_{3} D_{2} विचिन्त्य तु, $\tilde{N}_{2}$ B_{1} D_{n} D_{s} $D_{2,5}$ (marg as above) T_{1} विचिन्वति; D_{3} (marg.) विचिन्तयन् (for व्यचिन्तयत्) —(L 326)

यत्पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनाम् ॥
बहुजन्मनिरुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुत्तमः ।
ज्ञानवान्दृष्टविश्वात्मा योगिनां योगवित्तमः ॥
तं योगवन्तं विज्ञाय संपूर्णैश्वर्यविक्रमम् । [330]
देवो ब्रह्मणि विश्वेशो नियोजयति योगवित् ॥
ततस्तस्मिन्महातोये हविषो हरिरच्युतः ।
स्वपन्क्रीडंश्च विविधं मोदते चैष पावकिः ॥
पद्मं नाभ्युद्भवं चैकं समुत्पादितवांस्तदा ।
सहस्रपर्णं विरजो भास्कराभं हिरण्मयम् ॥ [335]

हुताशनज्वलितशिखप्रभं तदा
सुगन्धिनं शरदमलार्कतेजसम् ।
विराजते कमलमुदारवर्चसं
महात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

अथ योगविदां श्रेष्ठमसृजद्भूरितेजसम् । [340]
स्रष्टारं सर्वभूतानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखम् ॥
तस्मिन्हिरण्मये पद्मे बहुयोजनविस्तृते ।
सर्वतेजोगुणमये पार्थिवैर्लक्षणैर्युते ॥
तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरुहमुत्तमम् ।
नारायणांशसंभूतं प्रवदन्ति महर्षयः ॥ [345]
या तु पद्मासना देवी पृथिवीं तां प्रचक्षते ।

$K_{1,3,4}$ D_3 T_1 $G_{1,5}$ -संख्यान्ते ; $G_{3,4}$ -संभूते , M_4 -संघान्ते (for -संख्याते) — (L 327) V_3 B_3 D_5 य पृथिव्या , D_3 पृथिव्या यो (for यत्पृथिव्या) — (L 328) $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2,4}$ -विशुद्धानां (for -निरुद्धात्मा). $\tilde{N}_2$ V_2 $B_{1,3}$ D_6 $G_{3,4}$ उच्यते (for उत्तमः) D_5 ब्राह्मणो गतिरुच्यते , $T_{1,2}$ $G_{1,5}$ $M_{2,4}$ ब्राह्मणो हवि($M_{2,4}$ यति)रुद्य(T_1 G_5 °द्धृ)तम् (for ^{b}) — (L 329) $T_{1,2}$ $G_{1,4}$ $M_{2,4}$ ज्ञान दृष्ट तु विश्वार्थे (for ^{a}) V_3 B_3 D_5 (marg as above) योगिना याति गम्यताम् , T_2 $G_{1,5}$ $M_{2,4}$ °नां याति मुख्यताम् (for ^{b}). — (L 330) Cal ed आत्मतत्त्वं (for योगवन्तं) K $B_{1,3}$ Dn $D_{1,2,4,5}$ विज्ञेयं (for विज्ञाय) T_2 G योगवन्तमभिज्ञाय (for ^{a}) $T_{1,2}$ $G_{1,5}$ -विश्रुतम् (for -विक्रमम्) $B_{1,2}$ D_6 $G_{3,4}$ संपूर्णैश्वर्यमव्ययम् (for ^{b}) — (L 331) V_3 $B_{2,3}$ Ds D_5 पदं (for देवो) D_5 (marg) आत्मनि (for ब्रह्मणि). K_2 D_4 देवब्रह्मर्षिविश्वे च , $\tilde{N}_1$ Dn D_3 T_1 $G_{3,4}$ पदे (Dn T_1 देवो , G_4 परे) ब्रह्मणि विश्वे च , T_2 G_1 $M_{2,4}$ पदे ब्रह्मणि विश्वेशं (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_1 Ds तत्त्ववित् (for योग°) — (L 332) K_3 V_3 Ds $T_{1,3}$ $G_{1,5}$ M_{2-4} हविषो हविरुच्यते (for ^{b}) — (L. 333) K_3 स्वेन , V_1 स्वप्न , B_1 D_5 स्वयं , $T_{1,2}$ $M_{2,4}$ ततः (for स्वपन्) D_3 स च (for चैष) V_1 B_1 पावक (for °कि) $\tilde{N}_2$ B_2 (marg) $_3$ G_4 मोदते स महर्षिभि , D_3 °यामास पावक ; $T_{1,2}$ $G_{1,3,5}$ $M_{2,4}$ °ते सर्वलोककृत् (for ^{b}) — (L 334) B_2 [अ]भ्युद्गत , T_1 G_5 M_2 °दितं (for °द्भवं) $M_{2,4}$ उत्पादयितवांस्तदा (for ^{b}) — (L 335) Dn T_1 $G_{3,4}$ -पत्र (for -पर्णं) — (L 336) K_3 -शिखाप्रभं प्रभं , K_2 $D_{2,5,6}$ -शिखोज्ज्वलप्रभं , G_1 -महोज्ज्वलप्रभं (for -शिखप्रभं तदा) V_1 हुताशनं ज्वलितशिखप्रभवं तदा , V_3 °शनं ज्वलितशिखोज्ज्वलप्रभं , $M_{2,4}$ °शनं ज्वलननिभोज्ज्वलप्रभं. — (L 337) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{2,3}$ D_9 $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2,4}$ समुत्थितं (for सुगन्धिनं) — (L 338) $D_{2,5}$ -वर्चसो , D_3 -दर्शनं (for वर्चसं). — (L 339) D_3 -वर्चसम् , $T_{1,2}$ $G_{1,5}$ $M_{2,4}$ -शैवलम् (for -दर्शनम्)

Colophon — *Mention of the Epic* V_1 Ds_2 D_5. — *Mention of Khila* K_1 $V_{1,3}$ B Ds D_1 — *Sub parvan* $V_{1,3}$ $B_{1,3}$ D_5 D_{1-6} पौ(K_1 पु)करम् , Dn $T_{1,2}$ $G_{1,3}$ $M_{2,4}$ पौ(T_1 G_3 पु)ष्करप्रादुर्भावः. — *Adhy. name* $K_{1,2}$ V_3 $B_{1,2}$ $D_{2,4,5}$ महापद्मोत्पत्ति , $K_{3,4}$ Dn $D_{1,3}$ पद्मोत्पत्ति ; $\tilde{N}_2$ पद्मनाभोत्पत्तिः , V_1 महापद्मनाभोत्पत्ति , B_3 D_5 D_6 महाभूतोत्पत्ति , $M_{2,4}$ पुष्करोत्पत्तिः. — *Adhy no.* K_3 86 ; V_3 197 , Dn Ds_1 5 , Ds_2 196 , D_1 85 , D_2 213 , D_4 192 , T_1 $G_{3,5}$ 338 , G_1 331 , G_4 336 , $M_{2,4}$ 7

— (L 340) G_4 M_2 योगवतां (for °विदां) $K_{1,2}$ D_4 अमृतं (for असृजद्) $K_{3,4}$ V_3 Dn Ds $D_{1,3,5}$ सर्वभूतमनोमय($K_{3,4}$ D_1 °पम)म् (for ^{b}). — (L 342) D_3 D_1 -विस्तरे (for -विस्तृते). — (L 343) $T_{1,2}$ $G_{1,5}$ M_2 -गुणमयं (for °मये) K_1 B_3 युत , T_1 युतम् , T_2 $G_{1,5}$ $M_{2,4}$ वृतम् (for युते) — (L 344) V_3 $B_{2,3}$ Ds D_6 G_4 (marg as above) -तलम् , $T_{1,2}$ $G_{1,3,5}$ $M_{2,4}$ -रूपम् (for -रुहम्) K_1 पृथ्वीरुहमनुत्तमम् , D_2 पृथिवीरुहस° (for ^{b}) — (L 345) K_1 Dn $D_{2,3,6}$ नारायणाङ्गसंभूतं , K_2 °णात्सुसंभूतं ; $\tilde{N}_2$ णं समुत्पन्नं , V_3 B_3 °णांशमुत्पन्नं , D_1 $G_{1,4}$ $M_{2,4}$ °णात्समुद्भूत , D_6 °णात्समुत्पन्न , $T_{1,2}$ G_3 °णसमुद्भूतम् (for (for ^{a}) — (L 346) T_1 $G_{3,4}$ यत्पद्म नाम महति , T_2 G_1 यत्पद्मं नाभि महतीं , $M_{2,4}$ यत्पद्मवसना देवीं (for ^{a}) T_2 $G_{1,3}$ $M_{2,4}$ परि- (for तां प्र-). V_3 B_3 D_6 तां पृथ्वीं परिचक्षते ; — (L 347) K_4 ये गर्भसाराद्वर्तन्ते ; Dn D_5 M_4 ये गर्भ(M_4

ये तु गर्भाङ्कुरासारा तान्दिव्यान्पर्वतान्विदुः ॥
हिमवन्तं च मेरुं च नीलं निषधमेव च ।
कैलासं मुञ्जवन्तं च तथाद्रिं गन्धमादनम् ॥
पुण्यं त्रिशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च । [350]
उदयं च गिरिं श्रेष्ठं विन्ध्यमस्तं च पर्वतम् ॥
एते देवगणानां च सिद्धानां च महात्मनाम् ।
आश्रमाः पुण्यशीलानां सर्वकामयुताद्रयः ॥
एतेषामन्तरो देशो जम्बूद्वीप इति स्मृतः ।
जम्बूद्वीपस्य संख्यानं यज्ञिया यत्र चक्रिरे ॥ [355]
गर्भाद्यत्स्रवते तोयं देवामृतरसोपमम् ।
दिव्यतीर्थशतापाङ्ग्यस्ता दिव्याः सरितः स्मृताः ॥

यान्येतानि तु पद्मस्य केसराणि समन्ततः ।
असंख्याताः पृथिव्यां तु विश्वे ते धातुपर्वताः ॥
यानि पद्मस्य पत्राणि भूरीण्यूर्ध्वं नराधिप । [360]
ते दुर्गमाः शैलचिता म्लेच्छदेशा विकल्पिताः ॥
यान्यधः पद्मपत्राणि वासार्थं तान्विभागशः ।
दैत्यानामुरगाणां च पातालं तन्महात्मनाम् ॥
तेषामधोगतं यत्तदुदकेत्यभिसंज्ञितम् ।
महापातककर्माणो मज्जन्ते यत्र मानवाः ॥ [365]
पद्मस्यान्ते भृशं यत्तदेकार्णवजलं महत् ।
प्रोक्तास्ते दिक्षु संघाताश्चत्वारो जलसागराः ॥
ऋषेर्नारायणस्यायं महापुष्करसंभवः ।

पद्म)साराङ्कुरतस्, D_2 ये तु गर्भेऽङ्कुराकारास् (corrupt); $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ M_2 ये पद्मसारगुरव , $G_{3, 4}$ ये तु गर्भाङ्कुराकारा (for ^{a}) K_{1-3} वर्तन्ते , K_4 D_2 (marg) दिव्यांस्तान् (for तान्दिव्यान्) — (L 348) D_4 om (hapl) lines 348^b-349^a $K_{1, 3}$ V_1 ऋषभम्, D_1 वृषभम् (for निषधम्) — (L 349) V_1 वैजयन्तं, V_3 B D_5 (marg) $_6$ क्रौञ्चवन्त , K_4 ऋक्ष°, T_2 अद्रिमस्तं, G_4 क्रौञ्चचक्रं (for मुञ्जवन्तं) $Ñ_2$ मैनाकं क्रौञ्चवन्तं च, G_3 कैलासं काञ्चनं चक्रं (for ^{a}) — (L 351) K_1 $Ñ_2$ V_3 $B_{1, 2}$ D_6 G_3 गिरि- (for गिरिं) $K_{3, 4}$ V_1 B_2 Dn Ds D_{1-5} G_4 उदयं (B_2 °रं) कन्दरं चैव, $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ उदयं (T_2 °रं) पिञ्जरं चैव (for ^{a}). K_4 $Ñ_2$ V_1 Ds D_5 विन्ध्यमन्तं , D_3 विन्ध्यं सह्यं , $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ चक्रवाकं (for विन्ध्यमस्तं) — (L 352) T_1 G_5 -वराणां (for -गणानां) — (L 353) B_3 D_6 T_2 G_5 M_2 (*inf lin.* as above) आश्रया. (D_6 °मा) सर्वभूता(G_5 M_2 °शैला)-ना ; T_1 °माः सर्वशैलाना (for ^{a}) $Ñ_2$ -फलोदय., V_1 प्रदाद्रय , B_3 (marg) Ds G_4 -युजो°, $T_{1, 2}$ G_1 -फला°, G_5 -फलाश्रया., $M_{2, 4}$ -फलोदया (for -युताद्रयः) V_3 B_3 D_6 पुण्याः कामयुजोऽद्रय (for ^{b}). — (L 354) $G_{3, 4}$ M_2 अन्तरे, Bom. Poona eds G(ed.) इतरो (for अन्तरो) $D_{1, 3-5}$ एतेषामन्तरोद्देशो (for ^{a}) — (L 355) $D_{3, 6}$ सस्थान (for सख्यानं) B_1 T_2 $M_{2, 4}$ च क्रिया , B_3 $D_{1, 3}$ G_5 च क्रिया ; Cal ed कुर्वते (for चक्रिरे) $Ñ_2$ $V_{1, 3}$ B_2 (marg) Ds याज्ञिया यत्र च क्रिया. (for ^{b}). — (L 356) $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ एभ्यो यत्सृजते तोयं (for ^{a}) $Ñ_2$ V_1 Ds_1 दिव्यामृत- (for देवा°). — (L 357) $K_{1, 3}$ $D_{4, 5}$ T_1 -शतापाङ्गास्, K_4 -सितापाङ्गास्, $G_{3, 4}$ -शता गङ्गास् (for -शतापाङ्ग्यस्). T_2 $G_{1, 5}$ $M_{1, 2}$ दिव्यास्तीर्थशतापाङ्गास् (for ^{a}) T_1 $G_{3, 5}$ सुरम्या , T_2 G_1 $M_{2, 4}$ ता रम्या (for ता दिव्या). — (L 359) $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ असंख्येया पृथिव्यां ते (for ^{a}) $Ñ_2$ $V_{1, 3}$ B_3 D_6 G_3 सर्वे ते; D_3 विख्याता , $T_{1, 2}$ G_5 $M_{2, 4}$ विश्वे वै (for विश्वे ते) B_1 विश्वे तेषां तु पर्वता , G_4 सर्वे ते यान्तु पर्वता (for ^{b}) — (L 360) $T_{1, 2}$ $G_{1, 4, 5}$ $M_{2, 4}$ पर्णानि (for पत्राणि) K_2 G_4 om (hapl) lines 360^b–362^a T_1 G_5 भूमिपूर्वं , T_2 भूमि. पूर्णा, G_1 $M_{2, 4}$ भूमिः पूर्वं (for भूरीण्यूर्ध्वं) — (L 361) K_3 शैलबिला , V_3 $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{1, 4}$ °चित्रा , D_3 स्वतितरां (for शैलचिता) V_3 म्लेच्छा देशा (for म्लेच्छदेशा) — (L 362) T_1 $G_{1, 3, 5}$ येऽन्ये च पर्णान्यभवस् , T_2 $M_{2, 4}$ यान्येव पर्णान्यभवंस् (for ^{a}) V_3 B_3 D_6 निवासार्थं विभागश , Dn_2 वासार्थं तानि भा°, $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ $M_{2, 4}$ ते निवासास्तु भा°, G_2 निवासास्ते प्रकीर्तिता (for ^{b}) — (L 363) K_1 असुराणां (for उरगाणां) T_2 $G_{1, 3, 5}$ $M_{2, 4}$ दैत्यासुरगणाना च (for ^{a}). $G_{3, 4}$ पन्नगानां; G_5 यापिताना , M_2 स्थापितानि (for पातालं तन्) T_2 G_1 M_4 या(T_2 स्था)पितानि महात्मना (for ^{b}) — (L 364) D_5 ह्यन्तं , G_3 पर्णं , G_4 पूर्णं (for यत्तद्) T_1 G_5 तेषामधस्तात्पद्मस्य , T_2 G_1 $M_{2, 4}$ तेषामधस्तु यत्पर्णं ($M_{2, 4}$ °त्रं) (for ^{a}) B_1 $D_{5, 6}$ (marg) $G_{1, 3-5}$ $M_{2, 4}$ नरकेति (for उद°) K_3 -शब्दितम् (for -संज्ञि°). D_3 नरकोत्पत्तिसस्थितम् , T_2 नरकेत्यभिसस्थितम् (for ^{b}) — (L 365) D_1 -कर्तारो (for -कर्माणो) Vs सज्जन्ते (for म°) — (L 366) D_1 यत्र (for यत्तद्) ❀ Cn कु = पृथ्वी शेते यस्मिन् कुशं = जलम् । ❀ D_2 पद्मस्यान्तेषु यत्तोयम् (for ^{a}) K_2 V_1 $D_{3, 4}$ तदर्णव- (for एका°) T_2 G_1 $M_{2, 4}$ -गता मही (for -जलं महत्) T_1 G_5 यत्तदेकार्णव गता (for ^{b}) — (L 367) B_1 संभृताश् , T_1 G_5 $M_{2, 4}$ संख्या° (for संघा°) $T_{1, 2}$ $G_{1, 3, 5}$ $M_{2, 4}$ चत्वारः सलिलाकरा (for ^{b}) — (L 368) $Ñ_2$ [आ]द्यो (for [अ]यं) $V_{1, 3}$ $B_{2, 3}$ D_6 $G_{3, 4}$ एष (G_3 °वं) नारायणस्याद्यो , T_1 G_5 एवं नारायणस्येष्टा , T_2 G_1 $M_{2, 4}$ एवं नारायण स्यर्षेर् (for ^{a}) T_2 G_5 $M_{2, 4}$ मही पुष्करसंभवा (for ^{b}). — B_1 D_5 om (hapl) line 369 . — (L. 269) V_1 B_3 Ds

प्रादुर्भावोऽप्ययं तस्मान्नाम्ना पुष्करसंज्ञितः ॥
एतस्मात्कारणात्तज्ज्ञैः पुराणैः परमर्षिभिः । [370]
यज्ञियैर्वेददृष्टार्थैर्यज्ञे पद्मविधिः स्मृतः ॥
एवं भगवतः पद्मे विश्वस्य परमो विधिः ।
पर्वतानां नदीनां च देशानां च विनिर्मितः ॥
विभुस्तथैवाप्रतिमप्रभावः
प्रभाकरो वै भगवान्महात्मा । [375]
स्वयं स्वयंभूः शयनेऽसृजत्तदा
जगन्मयं पद्मविधिं महार्णवे ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
चतुर्युगादिसंभूते सहस्रयुगपर्यये ।
विघ्नस्तमसि संभूतो मधुर्नाम महासुरः ।
तस्यैव च सहायोऽन्यो भूतो रजसि कैटभः ॥ [380]
तौ रजस्तमसाविष्टौ संभूतौ कामरूपिणौ ।
एकार्णवजलं सर्वं क्षोभयन्तौ महासुरौ ।
कृष्णरक्ताम्बरधरौ श्वेतदीप्तोग्रदंष्ट्रिणौ ॥
उभौ मदोत्कटोदग्रौ केयूरवलयोज्ज्वलौ ।
महाविकृतताम्राक्षौ पीनोरस्कौ महाभुजौ ॥ [385]
महच्छिरःसंहननौ जङ्गमाविव पर्वतौ ।
नीलमेघाभ्रसंकाशावादित्यप्रतिमाननौ ॥

D5 ऽव्ययस्, D2 T2 G1, 3 M2 4 ह्ययं (for ऽप्ययं) K2 Dn Ds D2 संभव (for -संज्ञित) K1 D4 नाम्ना पुरुषसंभृश. (D4 °भवः); V1 नाम पुष्करसभव, D3 कारणात्कथितो बुधै (for ^{b}) — (L 370) T1 2 G1 M2 4 प्राज्ञै, G3 तस्मात्, G5 प्राज्ञ (for तज्ज्ञै) D3 नाभिपद्मस्य तत्त्वज्ञै (for ^{a}) — (L 371) K4 T2 G1 याज्ञियैर्, B1 G3 याज्ञिकैर् (for यज्ञियैर्). T1 G5 याज्ञिकैर्हेमभूषान्ते, M2 4 यज्ञिकैर्वेददृष्टान्तैर् (for ^{a}). K3 -चितीकृता; Dn Ds2 D2 5 -चितीकृत, Ds1 -निधिः कृत. (for -विधिः स्मृत) K4 यज्ञपद्मचिता कृता, Ñ2 V1 यज्ञः पद्मनिधि. कृत, D1 यज्ञपद्मवतीकृता, D3 यज्ञा पद्माद्विनिःसृता, T1 G1 5 यज्ञेष्वेव पति कृताः, T2 यज्ञेऽप्यपाचिति कृता; M2 4 यज्ञेष्वपाचिति कृता (for ^{b}) — Ñ2 om line 372 —(L. 372) K3 V1 3 B Dn Ds D1 2 6 G3 4 भगवता (for °वत). T1 G5 एवं भगवदादीनां, T2 G1 एवं भगवता तेन (for ^{a}). T1 G5 om lines 372^b-373^a K3 विप्रस्य (for विश्वस्य) K1 2 विश्वाया धरणे विधि, K4 V3 B D3-6 G3 विश्वया (D3 विद्यया, G3 विश्वाय) परया विधि, T2 G1 M2 4 विश्वमायापरो विधि (for ^{b}) — (L 373) G3 देवानां (for देशानां) K1-3 V1 3 B1 Dn D1, 2 4 5 देवतानां च निर्मित., K4 देवानां च विनिर्मिता, T1 2 G1, 5 M2 4 देवानां चैव निर्मित. (for ^{b}) — After line 373, M2 ins

27** एतस्मादेव सर्वेषां देवगन्धर्वरक्षसाम् ।
उत्पत्ति प्रकृता राजन्नत पौष्करिकास्तु ते ॥

— (L. 374) D3 -स्वभाव. (for प्र°) — (L 375) T2 G1 प्रभाकराभो (for °करो वै) V3 D6 प्रभाकरो योगिवरोऽमितद्युतिः, T4 G5 M2 4 °कराभो वरुणामितद्युतिः — (L 376) G3 M4 जगत् (for तदा) T2 G1 5 M2 शनै. स्वयंभूः शयनेऽसृजज्जगत् — (L 377) K1 4 Ñ2 V1 3 B1 2 Dn Ds D5 T1 G3 पद्मनिधिं, G1 M4 °विधिर् (for °विधिं). D6 T2 जगत्प्रभुः (T2 °न्मय) पद्मविधिर्महार्णवे, G4 M2 जगन्मय पद्मनिधिर्महा°

Colophon — *Mention of the Epic* V1 Ds2 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Ds D1 3 — *Sub-parvan:* K2-4 V1 3 B Dn D1 2 4 5 पौ(K3 पु)ष्करम्, D3 T1 2 G1 M2 4 पौ(T1 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* K Ñ2 V1 3 B1 Dn Ds D1-5 सर्वभूतोत्पत्ति, B2 महापद्मोत्पत्ति., D6 पुष्करोत्पत्तिः — *Adhy no* K3 87, V3 198, Dn 6; Ds2 197, D1 86, D3 214, D4 193, T1 G4 337, G1 332, G3 5 339, M2, 4 78

T1 2 G1 M2 4 om line 378 — (L 378) K4 V3 B Dn D2 G3 -सभूतौ, D5 6 °तिः (for °ते) —(L 380) K2 महानन्यो, T1 2 G1 5 M2 4 सहायोऽभूत् (for °योऽन्यो). G4 जयति (for रजसि) — (L 381) G3 4 -चारिणौ (for -रूपिणौ) — For line 381, T1 2 G1 5 M2 4 subst

28** तपसो विघ्नसंभूतौ तावुभौ मधुकैटभौ ।

— (L 382) D1 एकार्णवे (for °र्णव-) D3 -गताम्रुर्वी; G1 -जगत्सर्वं (for -जलं सर्वं) T2 M2 4 एकार्णवं जगत्सर्वं (for ^{a}). V3 B3 D6 T1 महाबलौ (for °सुरौ) T2 G1 5 M2 4 क्षोभयेतां महाबलौ (for ^{b}) — (L 383) T1, 2 G1 5 M2 4 दिव्य- (for कृष्ण-) D1 रक्तकृष्णाम्बरधरौ (for ^{a}). — B1 om. line 384 — (L 384) K4 B1 Dn Ds D5 T2 M4 उभौ मदकटोदग्रौ, Ñ2 V3 B3 D6 T2 G1 2 4 5 M2 किरीटमुकुटोदग्रौ (for ^{a}) — (L 385) V3 B3 D6 -वृषभ- (for -विकृत-) T1 2 G1 3, 5 M2 4 महाविवृत्तधूम्राक्षौ (for ^{a}) T1 2 G1 3 5 M2 4 महोरस्कौ (for पीनो°) D2 महासुरौ (for °भुजौ) — (L 386) K4 Ds महागिरि-, B2, 3 D6 T1 2 G1 5 M2 4 महागिरे, G2 4 महाशिर- (for महच्छिरः-) — (L. 387) D3 -मेघोग्र- (for -मेघाभ्र-) T1, 2

विद्युदम्भोदताम्राभ्यां कराभ्यामतिभीषणौ ।
पादसंचारवेगाभ्यामुत्क्षिपन्ताविवार्णवम् ॥
कम्पयन्ताविव हरिं शयानमरिसूदनम् । [390]
तौ तत्र विहरन्तौ स्म पुष्करे विश्वतोमुखम् ॥
पश्यतां दीप्तवपुषं योगिनां श्रेष्ठमच्युतम् ।
नारायणसमाज्ञप्तं सृजन्तमखिलाः प्रजाः ।
दैवतानि च विश्वानि मानसांश्च सुतानृषीन् ॥
ततस्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ । [395]
दृप्तौ युयुत्सया क्रुद्धौ रोषसंरक्तलोचनौ ॥
कस्त्वं पुष्करमध्यस्थः सितोष्णीषश्चतुर्मुखः ।
आवामगणयन्मोहादास्से त्वं विगतज्वरः ॥
एह्यागच्छावयोर्युद्धं प्रयच्छ कमलोद्भव ।

आवाभ्यामतिवीराभ्यां न शक्यं स्थातुमाहवे ॥ [400]
कस्त्वं कश्चोद्भवस्तुभ्यं केन वासीह चोदितः ।
कः स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नाम्नाभिधीयसे ॥
ब्रह्मोवाच ।
यः क इत्युच्यते लोके ह्यविज्ञातः सहस्रशः ।
तत्संभवेन योगेन किं मां नाभ्यवगच्छथः ॥
मधुकैटभावूचतुः ।
नावयोः परमं लोके किंचिदस्ति महामुने । [405]
आवाभ्यां छाद्यते विश्वं तमसा रजसा तथा ॥
रजस्तमोमयावावां यतीनां दुःखलक्षणौ ।
छलकौ धर्मशीलानां दुस्तरौ सर्वदेहिनाम् ॥
आवाभ्यां मुह्यते लोक उच्छ्रिताभ्यां युगे युगे ।

G1 3–5 M2. 4 नग(G3 4 नील)मेघप्रतीकाशाव् (for ^{a}). — V3 om line 388 — (L 388) B T1 2 G3 5 M2 4 विद्युदाभोग-, D6 °दभ्रोद- (for °दम्भोद-) K1 2 D4 -तप्ताभ्यां, G(ed) -ताम्राक्षी (for °भ्यां) Ñ2 विद्युदाभोगवाताभ्यां (for ^{a}) — (L 389) T1 G5 विक्षोभाव्, T2 G1 M2 4 -विक्षोभाद् (for -वेगाभ्याम्) T1 2 G1 3 5 M2 4 आक्षिपन्ताव् for उत्क्षि°). — (L 390) K1 स्पर्शयन्ताव्, K2 D4 स्पर्धं° (for कम्प°) K1 2 D6 T1 2 G1 5 M2 4 मधु- (for अरि-) V3 B3 D5 G3 4 शयानं सलिलार्णवे (for ^{b}) — Ñ2 om line 391. — (L 391) V3 B3 D6 विचरन्तौ, T1. 2 G1 5 विनदन्तौ (for विहरन्तौ) K4 Cal ed पुष्करं (for °रे) K2 D4 M4 सर्वतो- (for विश्वतो-) Ds2 -मुखे (for -मुखम्) — (L 392) V1 3 B1 K8 D3 पश्येतां (for पश्यतां) K2 D4 -वपुषा (for °ष) G3 4 ददर्शतुर्दीप्त देहं (G4 °हौ) (for ^{a}). V3 B3 D5 G3. 4 अव्ययम्, Bom Poona eds G(ed) उत्तमम् (for अच्युतम्). — For line 392, T1 2 G4 5 M2 4 subst

29** योगिना श्रेष्ठमासाद्य दीप्तं ददृशतुस्तदा ॥

— (L 394) K1 2 D4 स्वसुतान्; K4 च श्रुतान्, M2 4 च समान् (for च सुतान्). Ñ2 D6 मानवानुरगानृषीन्; B3 मानवान्नगरानृ° (for ^{b}) — (L. 396) D3 हृष्टौ (for दृप्तौ) K1 Ds2 D1 G3 M2 युयुत्सू सं-, D2 °त्सू तौ (for °त्सया) Ñ2 V3 B3 D6 क्रूरौ (for क्रुद्धौ) V1 दृप्तौ युयुत्सू तौ क्रुद्धौ; B1 Ds1 दृष्टौ युयुत्सू सक्रुद्धौ, D4 दृष्ट्वा युयुत्सवौ क्रुद्धौ, D6 (marg) दुष्टौ युयुत्सया क्रूरौ, T1 G5 दीप्तौ युयुत्सू संक्रुद्धौ· T2 G1 तौ युयुत्सू च संक्रुद्धौ (for ^{a}) V3 B3 D6 क्रोध- (for रोष-) D3 रोषपर्याकुलेक्षणौ; T1 2 G1 5 M2. 4 °व्याकुलितेक्षणौ (for ^{b}). — B3 om. lines 397–400, — (L. 397) V3 B1 Ds1 D2 5 पुरुष- (for पुष्कर-) — (L 398) K2 D4 विगणयन् (for अग°) V3 D3 G4 आस्थितो (for आस्से त्वं) — (L. 399) Ñ2 V1 3 B1 2 Ds D6 G3 4 एह्यावयोर्बाहुयुद्धं (for ^{a}) T2 G1 5 M2 ददस्व (for प्रयच्छ) G3 4 प्रयच्छ कमलेक्षण (for ^{b}) — (L 400) Ñ2 V3 Ds D3 G3 -वीर्याभ्यां (for -वीराभ्या). B2 (marg) D6 आवाभ्यां परमेशाभ्यां (for ^{a}) — For line 400, T1 2 G1 5 M2 4 subst.

30** आवाभ्यां परमाभ्यां त्वमशक्त स्थातुमर्णवे ॥

— (L. 401) D2 5 कस्त्वं कस्योद्भवस्त्वं च, D3 कस्त्वं कुतोद्भवस्त्वं तु (for ^{a}) K2 D1 प्रेरित., D4 6 नोदित· (for चो°) T1 2 G1 4 5 M2 4 केन वासि नियोजित (for ^{b}). — (L 403) D3 विज्ञात स (for ह्यविज्ञात) G1 सहस्रदृक् (for °शः) T1 2 G5 M2 4 रविस्त्वन्य· सहस्रदृक् (for ^{b}) — (L 404) K3 4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D2 3 5 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 तत्सभवं योगवन्तं, G2 तं भूतं योगवन्तं च (for ^{a}) D1 6 तं किं मां नाभ्य(D6 °धि)गच्छथः, T1 G1. 5 कर्मणामवशं (G5 °शा) गतम्, T2 M2 4 कर्मणां मां वशं गतम्; G3 4 किं मां नैवाधिगच्छथ (G4 °तः) (for ^{b}). — T1. 2 G1 3–5 असुराव् (for मधुकैटभाव्) — (L 405) K1 D4 T2 G1. 5 M2 4 [आ]वयोः (for ना°) G1 M2 किं तद् (for किंचिद्) V3 B1 3 Ds D6 T1 G3 महामते (for °मुने) — (L 406) G3 छादितं (for छाद्यते) K Ñ2 V1 B1 Dn D1–4 आवां छादयतो (Ñ2 °ता; D1 °तौ) विश्व (for ^{a}) V1 B3 D6 G3 4 रजसा तमसा तथा (for ^{b}). — (L 407) K3 4 रजस्तमोमयौ (K4 °मो यथा) चावां (for ^{a}) — (L 408) T1 2 G5 M2 4 ह्लाद(M2 4 छाद)यानौ धर्मशीलान्, G1 छादयानौ धर्मशीलौ (for ^{a}) — (L 409) G3 पूज्यते; G4 सृज्यते (for मुह्यते) V3 B1 2 Ds D6 व्युत्थि-

आवामर्थश्च कामश्च यज्ञाः सर्वपरिग्रहाः ॥ [410]
सुखं यत्र मुदो यत्र यत्र श्रीः संनतिर्नयः ।
एषां यत्काङ्क्षितं चैव तत्तदावां विचिन्तय ॥
ब्रह्मोवाच ।
यत्तद्योगवतां श्रेष्ठं यच्च पूर्वमयोनिजम् ।
तत्समाधाय गुणवान्सत्त्वे चास्मि प्रतिष्ठितः ॥
यत्परं योगयुक्तानामक्षरं सत्त्वमेव च । [415]
रजसमस्तसश्चैव यः स्रष्टा जीवसंभवः ॥
यतो भूतानि जायन्ते सात्त्विकानीतराणि च ।
स एव युक्तः समरे वशी वां शमयिष्यति ॥
ततः शयानं श्रीमन्तं बहुयोजनविस्तृतम् ।
पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणिपत्याथ तावुभौ ॥ [420]
जानीवस्त्वां विश्वयोनिमेकं पुरुषसत्तमम् ।
तवोपासनहेत्वर्थमिदं नौ बुद्धिकारणम् ॥
अमोघदर्शनं सत्यं यतस्त्वां विश्वविश्वदम् ।
ततस्त्वामभितो देव काङ्क्षाव. प्रतिवीक्षितुम् ॥
तदिच्छावो वरं दत्तं त्वया ह्यावामरिंदम । [425]
अमोघदर्शनं देव नमस्तेऽस्त्वजितंजय ॥

ताभ्यां, T1 2 G1 5 M2 4 पुष्कलाभ्यां, G3 ह्युत्थिताभ्यां, G4 ऽभ्युत्थि° (for उच्छ्रि°) V1 उत्थिताभ्या युगक्षये (for ^{b}) — (L 410) G3 4 धर्मश् (for अर्थश्) D3 आवामर्थाश्च कामाश्च (for ^{a}) Ñ2 B1 3 स्वर्ग- (for सर्व-) T1 2 G1 5 M2 4 यज्ञस्वर्गपरिग्रह· (for ^{b}) — (L 411) T1 2 G1 5 M2 4 स्वर्गं (M2 4 सुखं) यदस्मदायत्तं (for ^{a}) D5 सन्नतिस्तप, D6 T1. 2 G1 5 M2 4 कीर्तिरेव च (for संनतिर्नय) — (L 412) Cal ed किंचित् (for चैव) K3 यत्र देवं, K4 Dn1 D4 तत्र देवं, V1 Dn2 D5 तत्तदेवं, D1 तत्र चावां, D2 तव देयं, D3 तत्तद्देव, G3 तं मत्तोऽत्र, G4 मद्धोक्तात्र (for तत्तदावा) T2 G1 M2 4 तत्तदा वात्मभूनय (for ^{b}). — (L 413) K1. 3 4 Dn D1 4 5 मयार्चितम्, K2 D2 अयाचितम् (for अयोनिजम्) — (L 414) V3 B D6 यत्तत्समाधाय गुणं (for ^{a}) B2 सर्वं चास्य, D1 सत्ये चास्मिन्; D3 समत्वेऽहं, Bom Poona eds G(ed) सत्त्वजोऽस्मि (for सत्त्वे चास्मि) B1 3 D6 तत्त्वं चापि समाहितम् (for ^{b}) — For lines 413-414, T1 2 G1 3-5 M2 4 subst

31** यस्मिन्सर्वमिदं विश्वमुद्भूतं युगपर्यये ।
तमेव देव योगेशमास्थितोऽहं युगे युगे ।

G3 cont ·

32** यूनाद्यो भवती दृष्ट्वा (?) यूयं पूर्वं मया जिता. ।
तं मां पापौ न बाधेतां सत्त्वे चास्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥

— (L 415) G3 4 य· परो (for यत्परं) B1 3 D6 (marg) -गतिनाम् (for -युक्ता°) T1 G5 M4 य परो यो गतिर्मान्यो, T2 G1 M2 य. परो योगमतिमान् (for ^{a}) T1 G5 M4 ह्यक्षर·; T2 G2 योऽक्षरं, M2 योऽक्षर (for अक्षरं) K2 B2 सर्वम् (for सत्त्वम्) B1 3 योऽक्षर सर्वमेव च (for ^{b}) — (L 416) V3 B3 D5 सर्व-, T1 2 G1 5 विश्व- (for जीव-) Ñ2 V1 D8 स स्रष्टा सर्वसभव, B2 यत्स्रष्टा सर्वं°, G4 य· सृष्ट्वा सर्वं° (for ^{b}). — K2 om lines 417-418 — (L 418) Ñ2 V1 3 एव युष्मान्, B1 D1 6 एवमुक्त्वा, B2 एव योक्ता, D2 5 एवमुक्त, D4 एष युक्तः, G3 एष योद्धा, Cal ed एव युध्वा (for एव युक्त) B3 य एष युष्मान्समरे, D3 स एष युष्मानपरो (marg. °न्समरे), T1 2 G1 5 M2 4 स एव च युवां नाशो (for ^{a}). T1 2 G1 5 M2 4 वशी देवो भविष्यति (for ^{b}) — Before line 419, some Mss ins वैशंपायन — (L 419) T1. 2 G1 3-5 M2 4 स्वपन्नेव तत श्रीमान् (for ^{a}) V1 D8 D5 -विस्मृते, G1 -विस्तृतः (for -विस्तृतम्) — After line 419, T1 2 G1, 3-5 M2-4 ins :

33** बाहुर्नारायणो ब्रह्मा कृतवानात्ममायया ॥
कृष्यमाणौ ततस्तस्य बाहुना बाहुशालिनौ ।
न शेकतुस्तौ चलितुं शकुनाविव पीडितौ ॥
ततस्तावाहतुर्गत्वा तदा देव सनातनम् ।

[(L 2) T2 G1 तौ तु (for तस्य) T1 -शालिन (for °नौ) — (L 3) G4 चरितुं (for चलितु) T1 G3 शकुन्ताविव पीडितौ, G4 शकुन्ताविव पाशितौ (for ^{b})]

— (L 420) K1 D3 4 [अ]सुराव्, D2 [अ]च्युताव् (for [अ]थ ताव्) Ñ2 B3 D6 G4 प्रणम्यावोचतामुभौ, V1 3 B1 प्रणिपत्येदमूचतु.; B3 G3 °पत्योचतुश्च तौ, T1 2 G1 5 प्रपद्य प्रयतावुभौ, M2 4 प्रतिपद्यस्व तावुभौ (for ^{b}) — (L. 421) D1 T2 G1 M2 4 जानीमस् (for °वस्) Ñ2 V1 D8 एकं च पुरुषोत्तमम्, B2 एकं पुरुषमव्ययम् (for ^{b}) — (L. 422) D3 तत्त्वोपासन- (for तवो°) T1 2 G1 5 M2 4 कामो- (T2 दमो-, G1 M2 4 तमो)पायं हि हेत्वर्थं (for ^{a}) K1 D1 नो बुद्धि-, K4 तौ बुद्धि-, Ñ2 V1 B1 2 D8 नौ विद्धि, T1 G5 बुद्धि च (for नौ बुद्धि-) V3 B2 इति नो विद्धि कारणम्, D6 इति नौ विद्धि (marg बुद्धि) कारणम्, T2 G1 M2 4 इमां बुद्धिं च कारणम्, G3 4 आगतौ विद्धि नौ सदा (for ^{b}) — (L 423) M2 4 अमोघं (for °घ-) Ñ2 V3 B2 D6 G4 यतस्त्वां विदुरीश्वरम्, V1 °स्त्वां विश्वमीश्वरम्, B1 D8 °स्त्वां विद्म ईश्वरम्; T1 2 G1 5 M2 4 °स्त्वां विद्म शाश्वतम् (for ^{b}) — (L 424) T2 G1 M2 4 त्वद् (for त्वाम्). T1 2 G1 4 5 M2 4 काङ्क्षाव प्रथमेप्सितम् (for ^{b}) — (L 425) V1 दातुं (for दत्त). T1 G5 यदिच्छावो वरं देव, T2 G1 M4 यमिच्छामो वरं

श्रीभगवानुवाच ।

कानिच्छतो द्रुतं ब्रूतं वरानसुरसत्तमौ ।
दत्तायुषौ मया भूयो अहो जीवितुमिच्छथ ॥
तस्माद्यदेष वां यत्नस्तत्प्राप्नुतं महाबलौ ।
उभावपि महात्मानावूर्जितौ क्षत्रतत्परौ ॥ [430]

मधुकैटभावूचतुः ।

यस्मिन्न कश्चिन्मृतवान्देशे तस्मिन्विभो वधम् ।
इच्छावः पुत्रतां चैव तव गन्तुं सुराधिप ॥

श्रीभगवानुवाच ।

बाढं सुतौ मे प्रवरौ भविष्ये कल्पसंभवे ।
भविष्यथो न संदेहः सत्यमेतद्ब्रवीमि वाम् ॥
वरं प्रदायाथ महासुराभ्यां [435]
सनातनो विश्वधरोत्तमो विभुः ।
रजस्तमोभ्यां भवभावनौ तौ
ममन्थ तावूरुतले सुरारी ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

स्थित्वा तस्मिंस्तु कमले ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
ऊर्ध्वबाहुर्महाबाहुस्तपो घोरमथाश्रितः ॥ [440]
ज्वलन्निव च तेजस्वी भाभिः स्वाभिस्तमोनुदः ।
बभासे सर्वधर्मज्ञः सहस्रांशुरिवांशुभिः ॥
अथान्यद्रूपमास्थाय शंभुर्नारायणोऽव्ययः ।

देव, M2 यदिच्छामो वर देव (for ᵃ) T1 2 G1 5 M2 4 दत्तम् (for ह्यावाम्) D3 सुरर्षभ (for अरिंदम) —(L 426) K1 4 Dn1 D1 2 अमोघ (for °घ-) V3 B2 3 D4 अमोघद(B2 घं द)र्शनायैव, T1 °घं दर्शन हि त्वं, T2 M2 4 °घदर्शनोऽसि त्वं, G1 3 5 °घदर्शनो हि त्व (for ᵃ) D3 नमस्तेऽस्त्वजिताय च, T1 3 G1 3–5 M2 4 °स्ते समितिंजय (for ᵇ) —(L 427) D3 कमिच्छथो; T1 G1 5 M2 किमिच्छतं (for कानिच्छतो) K1 4 वर (for द्रुतं) D6 Bom ed ब्रूत (for ब्रूतं) T2 किमिच्छतो ब्रूत वरं, M4 किमिच्छत द्रुतं ब्रूत (for ᵃ). D3 T1 G1 M2 वरं हि (for वरान्) —(L 428) K3 V3 D4 दत्तायुधौ (for °षौ) M2 दत्तायुष्कौ पुनर्भूयो (for ᵃ) T1 M2 आहो जीवितमिच्छतम्, T2 G5 अहो जीवितमिच्छताम्, M4 त्वहो जीवितुमिच्छताम् (for ᵇ) — T1 2 G1 5 M2 4 om lines 429–430. —(L 429) G3 4 प्राप्नुवन्तौ (for तत्प्राप्नुतं) — After line 429, Ñ2 V3 B Ds D6 ins.

34** वध्यौ भवन्तौ तु स्यातां तावित्येवाब्रवीद्धरि· ॥

B1 cont: Ñ2 ins after line 430·

35** एवमस्त्विति त देवं मावयोस्तं हितं वरम् ।
[Ñ2 ऊचतुस्तं महावरम् (for ᵇ).]

— Before line 430, D6 ins असुरावूचतु. —(L 430) K2 4 D3 कर्म· (for क्षत्र-) V1 ऊर्जितौ क्षेत्रसपन्नौ, Bom Poona eds G(ed) ऊर्जितौ क्षतवर्जितौ (for ᵇ) — D6 om the ref —(L 431) T1 2 G1, 5 M2 4 वधको (for मृतवान्) K1 तस्मिन्देशे विभो जहि, D3 तस्मिन्देशे रिपोर्वधम्, T1 2 G1 5 M2 4 देव तस्मिन्प्रभो वधम् (for ᵇ) —(L 432) K V1 B1 2 Dn D1–5 G5 यातुं, T1 G1 M4 तात (for चैव) T2 G5 इच्छाम (G6 °व) पुत्रता तात (for ᵃ). Ds G3 4 सुरारिहन् (for °धिप). Ñ2 भगवन्नसुरारिहन्, V1 3 B3 D6 तव यातु (V1 चैव) सुरारिहन्, B2 तव चैव सुरेश्वर, T1 2 G1 5 M2 4 तव यातुं म(G5 धातुर्म)हातपा. (for ᵇ) — K2 Dn om. the ref —(L 433) T2 गाढौ (for बाढं) Ñ2 पुत्रौ (for सुतौ) T2 G1 भविष्यत्कल्पसंभवौ (for ᵇ) — Before line 435, some Mss ins वैशंपायन· —(L 436) V3 B3 D6 G3 4 विश्वधरो महाद्युतिः, T1 G5 M2 4 °धर· सुरोत्तम; T2 G1 विश्वपरं (G1 °रूप) परेशः (for °धरोत्तमो विभु·) —(L 437) K4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D2 4–6 -भावनोपमौ; D3 °नोत्तमौ, G3 °ने वृतौ, G4 -बन्धनौ तौ (for -भावनौ तौ) T1, 2 G1 5 M2 4 रजस्तमो विश्वभया(M2 4 °वा)यनोपमौ —(L 438) Ñ2 V1 3 B D5 6 G3 4 सुरारिहा, D8 सुरारिहन् (for सुरारी). T1 2 G1 5 M2, 4 मन्मथ तावूरुतलेन वै प्रभु

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 D5. — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Ds D1 — *Sub-parvan* K1, 2, 4 V1 B1 2 Dn Ds D2–6 पौष्करम्, K3 D1 पुष्करम्, T1 2 G1 3 5 M2 4 पौष्करप्रादुर्भाव· — *Adhy. name* K1, 2 Ñ2 V1, 3 B1 3 Ds D4 6 मधुकैटभवध, B2 मधुकैटभयोर्वधः. — *Adhy no* K3 81; V3 199; Dn 7; Ds2 198, D1 188, D3 215, D4 195; T1 342, G1 333, G3 5 340; G4 338, M2 4 9

(L 439) Ñ2 स्थितस् (for स्थित्वा) —(L 440) B2 (marg) T1 2 G1 5 M2 महातेजास् (for °बाहुस्). K1 Dn D3 उपाश्रित, K3 Ñ2 V1 3 B2 Ds D1 4 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 समा°, B1 अपा°; B3 समास्थितः (for अथाश्रित). — (L 441) Ñ2 स तेजोभिर्:, V1 D6 G3 स तेजस्वी, V3 G4 च तेजोभिः (for च तेजस्वी) T1, 2 G1 5 M2 4 स ज्वलन्निव तेजोभिर् (M4 °जस्वी) (for ᵃ). T1, 3 G1, 5 M2 4 यश

द्विधा कृत्वात्मनात्मानमचिन्त्यात्मा सनातनः ॥
आजगाम महातेजा योगाचार्यो महायशाः । [445]
सांख्याचार्यश्च मतिमान्कपिलो ब्रह्मणां वरः ॥
देवर्षिभिः स्तुतावेतौ ब्रह्मब्रह्मविदां वरौ ।
उभावपि महात्मानावूर्जितौ क्षेत्रतत्परौ ॥
तौ प्राप्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणममितौजसम् ।
परावरविशेषज्ञौ पूजितौ परमर्षिभिः ॥ [450]
बहुत्वाद्बहुपादश्च विश्वात्मा जगतः स्थितिः ।
ग्रामणीः सर्वभूतानां ब्रह्मा लोकगुरुर्वरः ॥
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा तिस्रो व्याहृतयो जपन् ।
त्रीनिमान्कृतवाँल्लोकान्यथाह ब्राह्मणी श्रुतिः ॥
तत्र भूसंज्ञकं पुत्रं समुत्पादितवान्प्रभुः । [455
ततो गतागतस्तत्र ब्रह्मा मानसमव्ययम् ॥
सोत्पन्नस्त्वग्रे ब्रह्माणमुवाच मानसः सुतः ।
करोमि किं ते साहाय्यं ब्रवीतु भगवानिति ॥

ब्रह्मोवाच ।

य एष कपिलो नाम ब्रह्मा नारायणस्तथा ।
वदते वरदस्त्वां तु तत्कुरुष्व महामते ॥ [460]
ब्रह्मणोक्ते तदा भूयः संशयं समुपस्थितौ ।
शुश्रूषुरस्मि युवयोः किं कुर्वेति कृताञ्जलिः ॥

परमेश्वरावूचतुः ।

यत्सत्यमक्षरं ब्रह्म ह्यष्टाविंशविधं स्मृतम् ।

भाभिस् (for भाभि· स्वा°) G_{8} भाभिस्ताभिस्तमो नुदन् (for ^{b}). — (L 442) $K_{1\ 2\ 4}$ B_{1} Dn D_{2-6} T_{1} -धर्मस्थ· (for °ज्ञ) T_{3} $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ बभासे सत्त्व(G_{5} यत-, $M_{2\ 4}$ सत्य)-धर्मस्तु (for ^{a}) K V_{3} Dn D_{1-5} [अं]शुमान् (for [अं]शुभि) — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ om line 444. — (L 444) V_{3} D_{6} G_{3} [आ]त्मनो देहम् (for [आ]त्मनात्मानम्) — (L 445) V_{3} B_{3} D_{6} $G_{3\ 4}$ महातपा (for °यशा) — (L 446) $K_{1\ 4}$ योगिनां ; K_{2} D_{1-5} T_{1} $G_{3\ 4}$ ब्राह्मणो (for ब्रह्मणां) T_{2} G_{1} कपिलो ब्राह्मणोऽपर , G_{5} °लो ब्रह्मणोपम , $M_{2\ 4}$ °लो भूतभावन (for ^{b}) — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ om line 447. — (L 447) $\tilde{N}_{2}$ $B_{2\ 3}$ Ds D_{6} युक्तौ , V_{3} मुक्तौ (for the first ब्रह्म-) — B_{2} Ds $D_{1.\ 6}$ om. (hapl.) line 448 — (L 448) $V_{1\ 3}$ पूजितौ (for ऊर्जितौ) $\tilde{N}_{2}$ ब्रह्म-, Dn D_{5} क्षत्र-, $T_{1\ 2}$ G_{1} M_{4} मोक्ष- $G_{3\ 4}$ योग- (for क्षेत्र-) G_{5} M_{2} पूजितौ मोक्षतत्परौ (for ^{b}) — (L 450) V_{3} B_{3} $T_{1\ 2}$ G_{5} M_{2} -विशेषज्ञै (for °षज्ञौ) — After line 450, $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins

36** बृहत्वाद्ब्रह्मणत्वाच्च ब्रह्मासि सततं विभो ।

— (L. 451) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ ब्रह्मात्मा दृढपादश्च (for ^{a}) $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ विशालो (M_{4} °श्चात्मा) जगदास्थित (for ^{b}). — (L 452) K_{3} Bom Poona eds G(ed) -लोकानां (for -भूतानां) $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ ब्रह्मा त्रैलोक्यपूजित· (for ^{b}) — (L 453) D_{4} ऽजपत् , T_{1} G_{5} जगौ , T_{2} G_{1} $M_{3\ 4}$ जगु. (for जपन्) V_{3} $B_{2\ 3}$ Ds D_{5} (marg) $_{6}$ G_{3} स तिस्रो व्याहृतीर्जपन् (G_{3} °तीर्जगौ) (for ^{b}) — (L. 454) K_{4} ब्रह्मणः , T_{2} ब्राह्मण (for °णी) V_{3} B_{3} यथैव ब्रह्मण· श्रुति· , T_{1} G_{5} यथा च ब्रह्मणा श्रुत , G_{1} $M_{2\ 4}$ यथा च ब्रह्मण श्रुतिः (for ^{b}) — (L 455) K_{4} V_{3} तत्र भूसंज्ञिकं चैव ; $\tilde{N}_{2}$ यत्र भूसंज्ञकाश्चैव , $B_{2.\ 3}$ $D_{3\ 6}$ M_{4} पुत्र भूसंज्ञक चैव , Ds एवं भूसंज्ञक चैव , T_{2} G_{1} M_{2} पुत्रं भूसंभवं चैकम् ; G_{3} Bom Poona eds G(ed) यत्र भूसंज्ञकं चैव , T_{1} G_{1} M_{2} पुत्रं भूसंज्ञकं चैव , G_{4} पुत्रं भूसंज्ञिकं चैव (for ^{a}) V_{3} B_{3} D_{6} नृप. (for प्रभुः). $T_{1\ 2}$ G_{1} उत्पादयितवान्प्रभु· , G_{5} $M_{2.\ 4}$ उत्पादयितवानृषि (for ^{b}) — K_{3} om lines 456–457 — (L 456) B_{1} तथा गतागतस्नेहो , $B_{2\ 3}$ Ds $D_{5\ 6}$ $G_{3\ 4}$ ततोऽग्रे तद्ग(D_{5} चाग)-तस्नेहो , D_{3} भुवं ततो गतस्तत्र , T_{1} G_{5} $M_{2\ 4}$ तस्याग्रे जाग्रतस्तस्य , T_{2} G_{1} तस्याग्रे तद्गतस्नेहो (for ^{a}) — (L. 457) K_{1} सोत्पन्नमग्रे ब्रह्माणम् , D_{3} सोऽपश्यदग्रे पितरं , $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ उत्पन्नमात्रो ब्रह्माणम् , G_{3} उत्पन्नस्त्वथ प्रोवाच (for ^{a}) $\tilde{N}_{2}$ G_{3} ब्रह्माणं , V_{3} B_{3} Ds D_{6} अवोचन् , Dn $T_{1.\ 2}$ G_{5} $M_{2\ 4}$ उक्तवान् , D_{3} ब्रह्मणो (for उवाच) — (L 458) M_{4} तव (for किं ते) — T_{1} G_{5} $M_{2\ 4}$ the ref —(L. 460) K_{3} D_{1} तात (for त्वां तु) V_{3} B_{3} D_{5} वदते त्वां वचस्तत्र , T_{1} G_{5} यदेतौ वदतस्तत्त्वं ; T_{2} G_{1} M_{2} वदते तावतस्तत्त्वं , G_{3} तदेतौ वदतस्त्व तु , M_{4} वदते वदतस्तत्त्वं (for ^{a}) V_{3} D_{6} (*inf lin*) महाद्युते , $D_{2\ 3}$ °मुने (for °मते). — Before line 461, some Mss ins वैशंपायनः — (L 461) K_{4} $V_{1.\ 3}$ Ds_{1} ब्रह्मणोक्तौ ; B_{2} D_{3} °णोक्तस् (for °णोक्ते). B_{1} ब्रह्मलोके तदा सोऽथ , B_{3} °णोक्तस्तदा सोऽथ , $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 5}$ $M_{2\ 4}$ ब्राह्मणस्तावथ तदा (for ^{a}) K_{1-3} $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{2\ 4\ 5}$ $G_{3\ 4}$ -स्थित (for -स्थितौ) $\tilde{N}_{2}$ B_{3} भूयशस्तावुपस्थितः , D_{3} सपर्यां समुपस्थित , D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ भूयश्च समुपस्थितः , $M_{2\ 4}$ भूयः समुपतस्थिवान् (for ^{b}) — (L 462) T_{1} G_{5} ब्रह्मा , T_{2} G_{1} कपिल , $G_{3\ 4}$ ईश्वरान् , $M_{2\ 4}$ भगवान् (for परमेश्वराव्). — (L 463) K_{3} Dn $D_{1\ 2\ 4}$ -दशविध (for -विंशविधं) V_{3} B_{3} यच्चैवाष्टविध स्मृतम् , $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ ह्यष्टाविंशत्तु यत्परम् , $G_{3\ 4}$ ह्रांत्रिशाद्व्यूहसंवृत्तम् , G(ed) पथि चाष्टविधं स्मृतम् (for ^{b}) — (L 464) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ यत्सत्यं यद्दतं तत्र (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2.\ 4}$ परं पदमनुस्मर (for ^{b}) — Before line 465, some Mss. ins. वैशंपायनः. — (L. 465) G_{1}

यत्सत्यममृतं चैव परं तत्समनुस्मर ॥
एतद्वचो निशम्याथ स ययौ दिशमुत्तराम् । [465]
गत्वा च तत्र ब्रह्मत्वमगमज्ज्ञानचक्षुषा ॥
ततो ब्रह्मा भुवं नाम द्वितीयमसृजत्प्रभुः ।
तं कल्पयित्वा मनसा मनसैव महामनाः ॥
ततः सोऽप्यब्रवीद्वाक्यं किं कुर्मेति पितामहम् ।
पितामहसमाज्ञप्तो ब्रह्माणं समुपस्थितः ॥ [470]
ब्रह्मभ्यां सहितः सोऽथ भूयो भगवती गतः ।
प्राप्तश्च परमं स्थानं स तयोः पार्श्वमागतः ॥
तस्मिन्नपि गते पुत्रे तृतीयमसृजत्प्रभुः ।
मोक्षोपपत्तिकुशलं भूर्भुवं नाम तद्विदुः ॥
आसाद्य सोऽपि तं धर्मं तयोरेवागमद्गतिम् । [475]
एवं पुत्रास्त्रयोऽप्येते उक्ताः शंभोर्महात्मनः ॥
तान्गृहीत्वा सुतांस्तस्य प्रयातौ स्वार्जितां गतिम् ।
नारायणश्च भगवान्कपिलश्च यतीश्वरः ॥
यं कालं तौ गतौ मुक्तौ ब्रह्मा तत्कालमेव तु ।
तपो घोरतरं भूयः सश्रितः संशितव्रतः ॥ [480]
न रराम ततो ब्रह्मा प्रभुरेकस्तपश्चरन् ।
शरीरार्धात्ततो भार्यां समुत्पादितवाञ्छुभाम् ॥
तपसा तेजसा चैव वर्चसा नियमेन च ।
सदृशीमात्मनो भार्यां समर्थां लोकसर्जने ॥
स तया सहितस्तत्र रेमे ब्रह्मा तपोमयः । [485]
ततः प्रजापतीन्सर्वान्सागरान्सरितस्तथा ॥
ततोऽसृजद्वै त्रिपदां गायत्रीं वेदमातरम् ।
अकरोच्चैव चतुरो वेदान्गायत्रिसंभवान् ॥
आत्मनोऽर्थेऽसृजत्पुत्राल्लोककर्ता पितामहः ।
विश्वे प्रजानां पतयो येभ्यो लोका विनिःसृताः ॥ [490]
विश्वेशं प्रथमं नाम महातपसमात्मजम् ।

[अ]यात् (for [अ]थ) — (L 466) K2 D1 (*sup lin* as above) वर- (for ज्ञान-) T1 2 G5 M2 4 -तेजसा (for -चक्षुषा) — T1 G5 om. lines 467^{b}–470^{a}. — (L 468) Ñ2 B2 Ds2 D6 च पुनर् (for मनसा). V3 B1 (marg) 3 Ds1 G3 संकल्पयित्वा च पुनर् (for ^{a}) D3 तपसा , G1 पुनर्; M2. 4 मन (for मनसा) — (L. 469) K3 D6 करोमि , Bom Poona eds G(ed) कुर्वेति (for कुर्मेति) —(L 470) D2 M2 ब्राह्मणौ , D5 (marg) कपिलं , G3 ब्रह्माऽसौ (for ब्रह्माणं) T1 G5 द्विगुणौ समुपस्थितौ (for ^{b}) — (L 471) D2 गदित , T1 G1 3 M2 4 स्मारितः (for सहित) T1 G5 ब्रह्मभ्यां स्मारितः सोऽहं (for ^{a}) V3 B1 3 Dn Ds D3. 6 भागवती (for भ°) K4 भूयो भगवतीसुत ; D2 भूयो भगवतीगतिम् , T2 G1 M2 4 भूयाश्च जगती गत.; G3. 4 भूयसीं च गतिं गतः (for ^{b}). — (L. 473) K4 Dn Ds2 D2 5 T1 G1 3–5 M1 पुत्रं (for पुत्रे) —(L 474) T1 2 G5 M2 4 मोक्षप्रवृत्तिकुशलं (for ^{a}). K2 D4 भूर्भुवर् (for °वं) Dn1 D3 तं विभुः (for तद्विदुः) K1 भूर्भुवर्नाम तद्विभुः, T1 2 G1. 5 M2. 4 °वं नामतो विभु , G3 °वर्नामतो विदु (for ^{b}) —(L 475) K Ñ2 B2 Dn Ds1 D1–5 G3 आससाद स तं धर्मं , T1 2 G1 5 M2 4 सोऽपि तं धर्ममासाद्य (for ^{a}). — (L 476) V3 B1. 3 D6 G3 प्रोक्ता (for उक्ता.) D3 शस्तास्तेन महात्मना (for ^{b}). — (L 477) K4 D2 4 5 (marg) प्रययौ स्वां गतिं ततः , Dn D3 T1 G4 प्रयातौ स्वां गतिं तत. (for ^{b}) — (L 479) T1 2 G5 M2 4 सुतौ (for गतौ) K1–3 B3 D1 3 6 मुक्तिं , G3 मूर्तिं (for मुक्तौ) V3 B2 D2 य(B2 त)त्कालं तौ गतौ मुक्तिं (D2 युक्तौ) (for ^{a}) — (L 480) D1 G3. 4 तेपे (for तपो) T2 घोरतमं (for °तरं) K3 G1 तेपे घोरतमं भूयः , M2 4 तमो घोरतमं भूयः (for ^{a}) V3 B3 D6 स तेपे ; D5 संस्थित , G1 स तप (for संश्रित) —(L 481) T2 तपश्चर. (for °रन्). — (L 482) T1 2 G3 5 M2 4 शरीरार्धं (°रार्धात्) K4 Ñ2 B1 2 Dn D2 3 5 शरीरार्धमथो भार्यां ; G4 °रात्ममयी भार्यां (for ^{a}) — (L 484) B1 2 T2 G1. 3 M2 4 देवीं (for भार्यां) T1 G5 स्वसमामात्मनो देवीं (for ^{a}). — D1 om lines 485–486 — (L 485) K1 2 D4 तया स संश्रितस्तत्र , Dn Bom Poona eds G(ed.) तया सह ततस्तत्र (for ^{a}). Ñ2 V1 3 B2 Ds D6 महातपा· , M2 (*inf lin*) तपश्चरन् (for तपोमयः). — (L 486) V3 B3 D6 G5 M4 सृजन् (for तत.) V3 B3 D6 जगच्चानेकलक्षणम् , T1 2 G1 5 M2 4 सागराश्च सरांसि च , G3. 4 जगत्स्थावरजंगमम् (for ^{b}). — (L 487) T1 G5 M2 4 जगाम , T2 G1 जगाद (for ऽसृजद्वै) T1 G5 लोक- (for वेद-). M2 (*inf lin*) गायत्रीं वेदपूजिताम् (for ^{b}) — (L 488) D2 ॐ कारं (for अकरोच्) T2 G1 अकरोच्चतुरो वेदान् (for ^{a}). T2 G1 गायत्रीसम्भवांस्तदा (for ^{b}) —(L 489) K1 3 D4 आत्मना च , K4 B1 3 Dn D2 3 आत्मार्थे च (for आत्मनोऽर्थे) T1 2 G1 3–5 आत्मनः सदृशान्पुत्रान् (for ^{a}) B3 D6 लोककर्तॄन् , T1 2 G1. 3–6 M2 4 असृजद्वै (for लोककर्ता) V3 लोककर्तॄन्पितामहान् (for ^{b}) —G(ed.). om line 490 — (L 490) G3. 4 विनिर्गता (for विनिःसृताः) —(L 491) T1 G5 M2 विश्वेशः प्रथमं तावन् (for ^{a}) G4 अव्ययम् (for आत्मजम्) —(L 492) K3 4 B1. 2 Dn D1 5 G3 4 -तमं , Ñ2 V1 Ds -मयं ;

सर्वाश्रमपदं पुण्यं नाम्ना धर्म स सृष्टवान् ।।
दक्षं मरीचिमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
वसिष्ठं गौतमं चैव भृगुमङ्गिरसं मुनिम् ।।
अथर्वभूता इत्येते ख्याता ब्रह्ममहर्षयः । [495]
त्रयोदशसुतानां तु ये वंशास्तु महर्षिणाम् ।।
अदितिर्दितिर्दनुः काला अनायुः सिंहिका मुनिः ।
प्राधा क्रोधा च सुरसा विनता कद्रुरेव च ।।
दक्षस्यैता दुहितरः कन्या द्वादश भारत ।
नक्षत्राणि च भद्रं ते सप्तविंशतिरूर्जिताः ।। [500]
मरीचेः कश्यपः पुत्रस्तपसा निर्मितः प्रभुः ।
तस्मै कन्या द्वादशेमा दक्षस्ता अन्वमन्यत ।।
नक्षत्राख्याश्च सोमाय वसवे दत्तवानृषिः ।
रोहिण्यादीनि सर्वाणि पुण्यानि जनमेजय ।।
लक्ष्मीः कीर्तिस्तथा साध्या विश्वा वसुरता शुभा । [505]
देवी पद्मोद्भवा चैव ब्रह्मणा निर्मिताः पुरा ।।
एताः पञ्च वरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय भारत ।
दत्ता धर्माय भद्रं ते ब्रह्मणा दृष्टधर्मणा ।
या रूपार्धमयी पत्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी ।
सुरभिः सा तु गौर्भूत्वा ब्रह्माणं समुपस्थिता ।। [510]
ततस्तामगमद्ब्रह्मा मैथुने लोकपूजितः ।
लोकसर्जनहेतुज्ञो गवामर्थाय भारत ।।
जज्ञे चैकादश सुतान्विपुलान्धर्मसंहितान् ।
रक्तसंध्याभ्रसदृशान्दधतस्तीव्रतेजसः ।।
ते रुदन्तो द्रवन्तश्च भगवन्तं पितामहम् । [515]
रोदनाद्द्रवणाच्चैव ततो रुद्रा इति स्मृताः ।।
निर्ऋतिश्चैव सर्पश्च तृतीयो ह्यज एकपात् ।
मृगव्याधः पिनाकी च दहनोऽथेश्वरश्च वै ।।
अहिर्बुध्न्यश्च भगवान्कपाली चापराजितः ।
सेनानीश्च महातेजा रुद्रा एकादश स्मृताः ।। [520]
तस्यामेव सुरभ्यां वै जज्ञिवान्गोवृषस्तथा ।

(for -पदं) D3 सर्वाघशमनं पुण्यं, T1 2 G1.5 M2.4 सर्वत्र सहित पुण्यं (for ᵃ) D1 Bom ed धर्मं (for धर्मं) — (L 493) K4 G(ed) मित्रं (for अत्रिं). D3 दाक्षमारीचमत्रिं च (for ᵃ) — (L 494) V1 गौतमश् (for °मं). K4 Ñ2 V1 3 B Ds D3 5 6 G3 4 मनुम् (for मुनिम्). — (L 495) T2 G1.3 4 विख्याताः (for इत्येते) T2 G1 सर्वं एते, G3 4 सर्वं एव (for ख्याता ब्रह्म-) — (L. 496) K2 D4 -सुतास्ते तु, T1 2 G1 5 M2 4 -गुणारामा (for -सुतानां तु) V1 3 B1 3 D3 त्रयोदश सुता येषा (for ᵃ). T1 G1 5 M2 4 मनीषिणाम् (for महर्षिं°). V1.3 B1.3 D6 वंशा वै सुप्रतिष्ठिता (for ᵇ) — (L 497) B3 D6 काष्ठा (for काला) D6 त्वदितिः (for अनायु) G4 मतिः (for मुनि.). — (L 498) G3 4 प्रभा (for प्राधा) K V1 B1 2 Dn D1–5 प्रबोधा सुरमा क्रोधा, T1 G5 M4 प्र(M4 प्रा)पा क्रोधाथ समरा, T2 G1 M2 पापा क्रोधाथ सरमा (for ᵃ) — (L 499) T1 G5 दक्षस्यापत्यमेता वै, T2 G1 M2 4 °स्यापत्यमेतद्वै (for ᵃ) — (L 500) T1 G3 5 यास्तस्य; T2 G1 M2.4 यास्तत्र (for भद्र ते) — After line 501, Ñ2 ins :

37** दत्ता सुता कश्यपस्य दक्षेणामिततेजसा ।

— (L 503) Ñ2 Ds यथावद्, V1.3 B1 D6 (marg as above) महते; T1 2 G1 4 5 M2.4 तदा वै (for वसवे). — (L 505) T1 2 G1 5 M2 4 सरस्वती (for कीर्तिस्तथा) Ñ2 V3 B2 3 Ds D6 कामानुगा, D2 वसुतनुः, T1 G1 5 चानुमतिः (for वसुरता). T2 M2 4 विश्वेशा च मतिः शुभा (for ᵇ). — (L 506) K Ñ2 V1 3 B Ds D1 2 4–6 G3 4 सरस्वती, Dn D3 मरुत्वती (for पद्मोद्भवा) — (L 507) D5 विशिष्टा (for वरिष्ठा) — (L 508) T1 2 G1 5 M2.4 तपसा (for भद्रं ते) — (L 509) K2 3 B1 3 D1.4 (marg as above) 6 G3 4 तु धर्म- (for रूपार्ध-). — (L. 510) T1 G1 5 M2 4 सहिता (for सा तु गौर्). — (L 511) D3 वृषस् (for ततस्). T1 G5 अभवद् (for अगमद्). T1 2 G1 5 M2 4 मैथुनं (for °ने). — (L. 512) G4 भद्राय (for अर्थाय) D6 T1.2 G5 M2 4 भाव(D6 योग)मास्थाय भारत (for ᵇ) — (L 513) V1 Dn -संस्थितान्; B2 T1 G5 संज्ञि° (for संहि°) Ñ2 निपुणान्धर्मसंस्थितान्, D3 T2 M2 4 विपुलान्धूम्रसंज्ञितान् (for ᵇ) — (L 514) T2 G1 3.5 M2.4 -संकाशान् (for -सदृ°) V3 B1 3 Ds D3 5 6 दहतस्तीव्रतेजसा, Dn D2 दहंस्तीव्रेण तेजसा, T1 2 G3.5 M2.4 दहतस्तिग्मतेजस, G1 दहनोपमते°, G4 दहनस्तीव्रतेजसा (for ᵇ). — (L 515) T1 2 G1 3 4 M2.4 गतवन्त. (for भगवन्तं). — K2 om lines 517–518 — (L 517) T2 G5 M2.4 शर्वश्, G3 धर्मश् (for सर्पश्) G1 5 M2.4 तृतीयश्चाप्यजोऽरिजित् (for ᵇ) — (L 518) T1 2 G1.3 5 M4 कपर्दी (for पिनाकी) T1 G3 5 भगहा (for दहनो) D4 दहनो रुद्र इति स्मृत. (for ᵇ) — (L. 520) D3 सेनानी च ततो जज्ञे (for ᵃ) — K3 om lines 521–528 — (L 521) K1 2 4 Dn D1–5 G4 जज्ञे गोवृषभस्तथा, Ñ2 V1 B2 जज्ञिरे गोवृषास्तथा, T1 2 G1 3 5 M2 4 गावो यज्ञार्थमासृजत् (for ᵇ).

अकृष्टाश्च तथा मापाः सिकताः प्रश्नयोऽक्षताः ॥
अजाश्चैकशफाश्चैव तथैवामृतमुत्तमम् ।
ओषध्यः प्रवरा याश्च सुरभ्यां ताः समुत्थिताः ॥
धर्माल्लक्ष्म्युद्भवः कामः साध्यान्साध्या व्यजायत ।[525]
भवं च प्रभवं चैव ईशानमरतिं तथा ॥
अरण्यं मरुतश्चैव विश्वावसुबलध्रुवौ ।
महिषं च तनूजं च विज्ञानमनघं तथा ॥
मत्सरं च विभूतिं च सर्वे सुरभिसूनवः ।
सुवर्चसं वृषं नागं साध्या लोकनमस्कृताः ॥ [530]
वासवानुगता देवी जनयामास वै सुतम् ।
धरं च प्रथमं देवं द्वितीयं ध्रुवमव्ययम् ॥
विश्वावसुं तृतीयं च चतुर्थं सोममीश्वरम् ।
पञ्चमं पर्वतं चैव योगेन्द्रं तदनन्तरम् ।
सप्तमं च ततो वायुमष्टमं निर्ऋतिं वसुम् । [535]
धर्मस्यापत्यमेतद्वै सुरभ्यां समजायत ॥
विश्वे देवाश्च विश्वायां धर्मोद्भूता इति श्रुतिः ।
दक्षश्चैव महाबाहुर्वसुश्च सुत एव च ।
चाक्षुषस्य मनोरेते तथानन्तमहीरणौ ॥
विश्वावसुसुपर्वाणौ विष्टरश्च महायशाः । [540]
रुरुश्च ऋषिपुत्रो वै भास्करप्रतिमद्युतिः ॥

— (L 522) K1 2 अपकृष्टास्तथा मौ(K2 मे)षा (for ^{a}) — For line 522, D8 subst.

38** अवयोऽजा महिष्यश्च तथा प्रस्रवणोक्षिताः ।

— After line 522, G4 ins.

39** लोकसर्जनहेतुज्ञो गवामर्थाय भारत ॥

— (L 523) D8 अश्वाश् (for अजाश्) K4 Dn D2 5. 5 G4 अजाश्चैवैकवंशाश्च, Ñ2 V1 °वैकवत्साश्च; V8 B1. 3 अजश्चैवेकहंसश्च, Ds अजाश्चैवैकपादाश्च; T1 G5 M2. 4 अजाश्चैव हि हंसाश्च, T2 G1 °व हि हिंस्राश्च; G8 °व हि संघाश्च (for ^{a}). — (L 525) T1 G1. 8 लक्ष्म्यास्तथा (for लक्ष्म्युद्भवः). T1 G5 M2 4 धर्मो लक्ष्म्यास्तथा काम· (for ^{a}). —(L 526) K1 D4 चन्द्रभवं, K2 चन्द्रप्रभं; T2 M2 4 च प्रवर (for च प्रभवं) K4 B2 D1 (marg) 2. 5 च्यवनं (D2. 5 °नः) प्रभवश्चै(B2 °वं चै)वम्, Ñ2 T1 G5 भवं च प्रवरं चैवम्; V1 D1 G1. 8. 4 च्यवनं प्रवरं (D1 भवनं; G8 4 प्रभवं) चैवम्, B3 भरतं च प्रभवं चैव (hypermetric); Dn प्रभवं च्यवनं चैवम् (for ^{a}). B2 Dn2 सुरभिं; T1. 2 G1. 5 M2 4 उरगं (for अरतिं). Ds2 ईशानमरतिस्ततः, D8 °नं सुरभी तत· (for ^{b}) — (L. 527) B मरुतं; M2. 4 वारुणीं (for मरुतश्). K4 Ñ2 V1 Dn Ds D1. 2 4 (marg.) अरुन्धत्यारुणी चैव, D8. 6 (*sup. lin.*) आरुणी वारुणी (D6 मरुतं) चैव, T1 2 G5 आरुणीं (T2 °ण्यां) वारुणीं चैव, G1 अरुण्यां वारुणी चैव, G4 अरसं मारुतं चैव (for ^{a}). B3 om lines 527^{b}–534^{a}.—D1 om. lines 528^{a}–529^{a} T2 G5 विश्वामहबलिध्रुवौ (for ^{b}) — (L 528) K4 महिष्यश्; T1 2 G5 M2. 4 बलिष्ठं (for महिषं). V1 महिष्यश्च तनूजश्च; D2. 5 महिषां च तनूजां च (for ^{a}). K1. 2 V8 B1 D6 G8 4 विधानम् (for विज्ञा°) K4 V1 B8 Dn Ds D2 3. 5 विज्ञानमनसावपि, T1. 2 G1. 5 M2. 4 विहीनां सुमनामपि (for ^{b}). — (L. 529) Ñ2 B1 D5. 6 G8 वत्सरं (for म°) T2 G1. 5 M2 मत्सरं चैव भूतं (G5 M2 °मिं) च (for ^{a}). Ñ2 V3 D6 T2 G1 3 4 M2 सर्वासुरनिषूदनम् (G3 °न·) (for ^{b}) — (L 530) Ñ2 V1 Dn Ds D3 G3 सुपर्वत (for सुवर्चसं) K4 V3 D2 5 सुपर्वतं विषं नाग, B1 3 D6 G4 सुपर्वतं बृहन्नागं; T1 G1 सुपर्वाणं बृहन्नागं, T2 सुपर्वाण बृहन्नाव, M2 4 सुपर्वाणं बृहन्नाभि (for ^{a}) G1 M2 4 साध्याल्लोकनमस्कृतान् (for ^{b}). — (L 531) D3 वसुश्चानुमता देवी (for ^{a}) Ñ2 V1 3 B1 2 Ds D6 T1 2 G3–5 सुतान्, G1 M2 4 सुरान् (for सुतम्) — (L 532) Ñ2 मरुतं, D6 Cal ed मरुं च (for धरं च). — (L 533) V3 B1 2 D6 विवस्वन्तं (for विश्वावसुं) V3 D6 Cal ed अव्ययम् (for ईश्वरम्) — After line 533, Ñ2 V1 Ds2 ins.

40** ततो योगायमान च शमस्तस्मादनन्तरम् ।

[V1 ततो यो गोपमान च (for ^{a}) Ñ2 शम (for शमस्)]

— (L 534) K4 ततो योगाजुषानां च, Ds1 ततो योगोपमानं स, T1 2 G1 3–5 M2 4 ततो निरुपमान्पञ्च (for ^{a}) Dn यमस्तस्मादनन्तरम् (for ^{b}) — (L 535) D3 अष्टमं विकृतिं सुतम् (for ^{b}) — (L 536) Ñ2 साध्यायां (for सुरभ्या) G3. 4 सुरसायामजायत, D3 वस्वाख्यायामजा° (for ^{b}). — (L 537) Bom Poona eds G(ed) धर्मज्जाता (for धर्मोद्भूता). — After line 537, B2 ins

41** धन्यश्चैव महाबाहुर्विचस्वांश्च तथैव च ॥

— Ñ2 V1 3 Ds D2 6 G3 4 Cal ed om 538 — (L. 538) Bom ed दक्षयज्ञे, Poona ed G(ed) °यज्ञो (for °श्चैव) Dn वपुष्माश्च तथैव च, T1 G1 5 पुष्करस्तप एव हि; T2 M3. 4 पुष्करं तत एव च (for ^{b}) — After line 538, Ñ2 V1. 3 B Ds D3 6 G3 4 ins.

42** सुधर्मा च महाबाहु शङ्खपाश्च महाबलः ।

— G3 om lines 539–541 — (L 539) T2 चाक्षुषश्च तथामोदी (for ^{a}) Dn तथानुत्तमहारिणौ, Ds2 °नन्दमहोरगौ, D4 (marg.) यथानुत्तमहारिणौ, D6 तथानन्तसमी-

विश्वेदेवान्देवमाता विश्वेशाञ्जनयत्सुतान् ।
मरुत्वती मरुत्वन्तो देवानजनयच्छुभान् ।
अग्निश्चक्षुर्हविर्ज्योतिः सावित्रं मित्रमेव च ।
अमरं शरवृष्टिं च संक्षयं च महाभुजम् ॥ [545]
विरजं चैव शुक्रं च विश्वावसुविभावसू ।
अश्मन्तं चित्ररश्मिं च तथा निष्ठविनं नृपम् ।
कुयोनिं च कृतिं चैव चारित्रं बहुपन्नगम् ।
बृहन्तं च बृहद्रूपं तथैव तपनाननम् ।
मरुत्वती पुरा जज्ञे धर्माद्वै मरुतां गणम् ॥ [550]
अदित्यां जज्ञिरे राजन्नादित्याः कश्यपादथ ।
इन्द्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणोंऽशोऽर्यमा रविः ॥
पूषा मित्रश्च वरदो मनुः पर्जन्य एव च ।
इत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकसः ॥
आदित्यस्य सरस्वत्यां जज्ञे पुत्रद्वयं शुभम् । [555]
रूपश्रेष्ठं वपुःश्रेष्ठं त्रिदिवे रूपिणां वरम् ॥
दनुस्तु दानवाञ्जज्ञे दितिर्दैत्यान्व्यजायत ।
काला तु कालकेयान्वै असुरान्राक्षसांस्तथा ॥
अनायुषायास्तनया व्याधयश्चाधयस्तथा ।
सिंहिका ग्रहमाता च गन्धर्वजननी मुनिः ॥ [560]
प्राधा चाप्सरसां श्रेष्ठा अप्सराश्चाप्यजीजनत् ।
क्रोधायाः सर्वभूतानि पिशाचाश्चैव भारत ॥
तथा पक्षिगणाश्चैव गुह्यकाश्च विशां पते ।

रणौ; T1 2 G1 5 M2 4 तथा मनुमहोरगौ (T1 °दकौ), G4 तथानुत्तमवरिणौ (for ^{b}) — (L 540) K1 2 V1 3 D1 4 निकुम्भश्च, K4 Dn D2 5 विष्णुश्चैव, Ñ2 वैष्णवश्च, B Ds D3 6 G5 निष्कम्भश्च, T1 निष्कन्धश्च, T2 M2.4 निष्कम्भुश्च, G1 निष्कलश्च (for विष्टरश्च) — (L 541) K2 Ds1 Ds1 D1 रुद्रश्च (for रुरुश्च) D3 रुरुश्चातिरसंभोजो, T1 2 G1 5 M2 4 रुद्र(T1 °रु)श्चातिसमृद्धोजा (for ^{a}) — (L 542) K4 D3 विश्व- (for देव-). Dn1 विश्वान्देवान्विश्वमाता (for ^{a}) D3 विशिष्टाञ्ज् (for विश्वेशाञ्ज्) K4 Dn D2 T2 G1 M2 शुभान् (for सुतान्) — D1 T1 G3 om line 543 — (L 543) D6 अरुन्धती (for मरुत्वती) Ds2 मरुद्वती मरुद्वन्तो (for ^{a}) Ñ2 V1 3 B D5 D3 6 सुतान् (for शुभान्) — (L. 544) K1 2 B हरिर्, D2 अहं (for हविर्) B1 सावित्री (for °त्रं) K4 Ñ2 V1 Dn D1-3 5 सावित्रो मित्र एव (for ^{b}). — (L 545), K1 Dn संक्षेपं, T1 2 G1.3 5 M2 4 सुकर्षं (for संक्षयं). — (L 546) G3 4 विराजं (for विरजं). V3 शुक्तं (for शुक्रं) T1 2 G1 5 M2 4 विराजं चैव वित्तं च (for ^{a}). K4 विश्वावसुरिति श्रुतिः, D1 °वसुसुतौ तथा; D6 °वसुर्विभावसु°, T1 G5 °तिं सुमतिर्गणान्, T2 G1 °चिं (G1 °चीं) सुमतिं तथा, M2 4 °तिं सुद(M4 °म)तिं तथा (for ^{b}) — T1 G5 om lines 547-550 — (L 547) T2 M2 4 अश्मवन्तं चित्ररश्मिं (for ^{a}) Dn D2 तथा नियुधिनं नृप, T2 G1 M2 4 तथा विषधरं शुभम् (for ^{b}) — (L 548) K1 2 V1 3 B D4 6 G4 नहुषं चाहुतिं (V1 चाकृतिं, B2 नाहुषं) चैव, D5 जह्नुषं चाकृतिं चैव, T2 G1 भयानकं द्युतिं चैव, G3 दुर्योधनं चाहुतिं च, M2 4 ह(M4 धि)येरतं द्युतिं चैव (for ^{a}) B1 3 D6 चरित्रं ब्रह्मपन्नगम्, B2 चरितं ब्रह्मपन्नगम्, T2 G1 चरित्रं वदनं नगम्, M4 वादित्रं मदनं नगम् (for ^{b}) — (L 549) V3 बृहदर्थं (for °न्तं च) Dn1 बृहद्भूतं (for °द्रूपं). Ñ2 V1. 3 B1. 3 Dn D3 D1. 6 G3 तथैव परतापनम्, D3 °व तपनोद्भवम्, T2 M2 4 ततो वै पूतनाभिधम्, G1 ततो वै परतापनम्, G4 तथैव च सुतापनम् (for ^{b}) — (L 550) B2 अरुन्धती पुरा धर्माद्, Bom Poona eds G(ed) मरुत्वत्यां पुरा धर्माद् (for ^{a}) B2 3 D6 एतं (for धर्माद्) K1. 2 B2 D1 4 जज्ञे पुत्रद्वयं शुभम्, Ñ2 V1 Ds एतद्वै मारुतं गणम्; D3 G4 जज्ञे चैव मरुत्वत (G4 °द्गणम्), T2 G1 M2 4 एतान्वै मरुतान्गणान् (for ^{b}) — (L 551) D3 देवा (for राजन्) K4 आदित्यानज्ञिरा राजन्, V3 Ds1 अदित्या जज्ञिरे देवा; T1 2 G1 5 M2 4 अ(T1 आ)दित्या काश्यपाज्जाता (for ^{a}). B3 om lines 551^b-557^a K1 Dn D3 आदित्या॰ काश्यपादयः, V3 Ds1 दितिर्दैत्यानजायत, T1 2 G1 5 M2 4 आदित्या द्वादशैव हि (for ^{b}) — V3 om lines 552-562 — (L 553) G3 4 विवस्वांश्च (for च वरदो) T1 2 G3 5 M2 4 धाता (for मनु) — (L 554) B2 D2 T2 G5 त्रिदिवौकसाम्, G4 च दिवौकस॰ (for त्रिदिवौ°) — (L 555) T1. 2 G1 3. 5 M2 4 जज्ञाते द्वौ सुतौ वरौ (for ^{b}). — (L. 556) B1 Ds D6 बल- (for वपु:-) T1 2 G1 3-5 M2 4 त(G3 रू)-प श्रेष्ठौ गुणश्रेष्ठौ (for ^{a}) T1 2 G1 5 M2. 4 त्रिदिवस्यापि संमतौ (for ^{b}) — After line 556, Ñ2 ins

43** वैरजं चैव बभ्रं च विश्वावसुमदस्तथा ।

— (L 557) B1 Ds2 D6 अदित्यां जज्ञिरे देवा, B2 Ds1 Cal ed दानवास्तु दनोः पुत्रा॰; D2 दनोस्तु दानवा जाता (for ^{a}) Ñ2 B2 Ds1 Cal ed सुरसायां सरीसृपा. (for ^{b}). — (L 558) D6 कालायां (for काला तु) B1 Cal ed. खशान्वै (for असुरान्) — (L 559) T1 2 G1 5 M2 4 वरिष्ठा सुमहाबला (for ^{b}) — (L 560) T1 G5 सिंहिका भूसुतान्वा वै, T2 G1 °काग्रप्रसूता वै, M2 °कोग्रसुताया वै (for ^{a}) — (L 561) D2 प्रबोधा (for प्राधा च). B1. 2 Ds D4 6 माता (for श्रेष्ठा). K1 2 B3 G3 प्रधा चाप्सरसां श्रेष्ठा; D4 (marg). 5 T1 प्रबोधाप्सरसां माता (for ^{a}). K1 2. 4 V1

चतुष्पदानि सर्वाणि ऋते गावश्च सौरभाः ॥
अरुणो गरुडश्चैव विनतायां व्यजायत । [565]
महीधरान्सर्वनागान्देवी कद्रूर्व्यजायत ॥
एवं विवृद्धिमगमन्विश्वे देवाः परस्परम् ।
तदा पौष्करके राजन्प्रादुर्भावे महात्मनः ॥
पुराणं पुष्करं चैव मया द्वैपायनाच्छ्रुतम् ।
कथितस्तेऽनुपूर्वेण संस्तुतः परमर्षिभिः ॥ [570]

यश्चेदमग्र्यं परमं पुराणं
सदाप्रमत्तः पठते महात्मा ।
अवाप्य कामानिह वीतशोकः
परत्र स स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।

श्रुतं नः परमं ब्रह्मन्स्ववंशचरितं महत् । [575]
दिव्यमन्योन्यसंभूतमर्चितं बहुभिर्गुणैः ॥
छन्दोभिर्वृत्तसंजातैः समासैश्च सुविस्तरैः ।
लघुभिर्मधुराभाषैर्ग्रथितं पदविग्रहैः ॥
त्रिवर्गेणाभिसंपन्नं धर्मेणार्थेन योजितम् ।
कामेन बहुरूपेण शरीरान्तर्गतेन च ॥ [580]
ब्राह्मणानां प्रभावैश्च योधानां च पराक्रमैः ।
वैरनिर्यातनैश्चैव प्रतिज्ञानां च पारगैः ॥
रिपुश्रवसि संभग्नैर्नानुबन्धः प्रचोदितः ।
वंशयोनिविनाशाय मृगेण द्विजविग्रहात् ॥
ये च तस्मिन्महारौद्रे संग्रामे निहता नृपाः । [585]

Dn D_{2-4} $G_{3\ 4}$ पुण्या च भरतोद्भव, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ पुण्यानां भरतोद्भव (for ^{b}) — (L 563) $M_{2\ 4}$ जज्ञे (for तथा) K_4 $B_{1\ 2}$ Dn $D_{2\ 5}$ $G_{3\ 4}$ यक्ष- (for पक्षि-) D_3 पशुपक्षिगणांश्चैव, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ जज्ञे यक्षगणां° (for ^{a}). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ यक्षरक्षांसि चैव हि (for ^{b}) — (L 564) V_3 G_5 M_2 चतुष्पादानि सत्त्वानि (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ चतुष्पदा, V_3 B D_6 G_3 चतुष्पदान् (for च सौरभा) G_4 षड्भिर्गावश्चतुष्पदा· (for ^{b}). — (L 565) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ सुपर्णान्पक्षिणश्चैव (for ^{a}) — (L 566) $B_{1\ 2}$ $T_{1\ 3}$ G_1 M_4 सर्पनागान्; D_5 चैव सर्पान् (for सर्वनागान्) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_3 Dn Ds D_6 सर्पान्महीधरान्नागान् (for ^{a}) $K_{1\ 2}$ D_4 कद्रु' सर्पान्, D_5 नागान्कद्रुर् (for देवी क°) — (L 567) $B_{1\ 3}$ $D_{1\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ लोका (for देवा) — (L 568) $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 5}$ $M_{2\ 4}$ तदा तु वै पु(T_1 पौ)ष्करज, $G_{3\ 4}$ एष पौष्करिको नाम (for ^{a}). D_1 om lines 568^{b}–593^{a} — V_3 B_1 D_6 om lines 569–570 — (L. 569) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ प्रादुर्भाव पौष्करोऽयं (for ^{a}). $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3}$ महान्द्वैपायनेरित., G_5 $M_{2\ 4}$ महाद्वैपायनेरित· (for ^{b}) — (L 570) $\tilde{N}_2$ कथितं ते नु सर्वश (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ संस्कृत, G_1 Bom Poona eds G(ed) यत्कृतं (for संस्तुतः) —(L 571) $K_{1\ 2\ 4}$ V_1 $B_{2\ 3}$ Dn Ds_1 D_{2-5} प्रथम, B_1 D_6 प्रवरं, $T_{1\ 2}$ G_{3-5} $M_{2\ 4}$ शृणुयात् (for परमं) — (L 572) V_3 $B_{1\ 3}$ D_6 शृणुयाद्यथोक्तम् (for पठते महात्मा) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सदा नर पर्वसु चेत्पठेत.

COLOPHON om in K_3 D_1 — *Mention of the Epic*. $\tilde{N}_2$ Ds_2 D_5 — *Mention of Khila* K_1 $V_{1\ 3}$ B Ds D_3 — *Sub-parvan*. $K_{1\ 2\ 4}$ V_3 B Dn_1 $D_{2-4\ 6}$ पौष्करम्; Dn_2 D_5 पुष्करः; Ds_2 $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3,\ 5}$ $M_{2\ 4}$ पौ(T_1 $G_{3\ 5}$ पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ B_1 Dn Ds D_{2-4} सर्वभूतोत्पत्ति, V_1 मरुतोत्पत्ति — *Adhy no* V_3 200, Dn 8, Ds_2 199, D_3 216, D_4 195, T_1 G_4 339; G_3 334, G_{3-5} 341, M_{2-4} 10

$T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2,\ 4}$ om from line 575 up to the end of App I (No 41) Before line 575, $G_{3\ 4}$ ins

44** कृतं न परमं ब्रह्मन्विष्णोश्चरितमद्भुतम् ।
वाराहं चरितं चापि नारसिंहमत परम् ॥
चरित्रं वामनस्यापि श्रुत पौष्करिकं तथा ॥
दक्षस्य चाध्वर ब्रह्मञ्छ्रोतुमिच्छामि तत्त्वत ॥
वैशंपायन ।
कदाचिच्छिखरे मेरोनानारत्नविभूषिते । [5]
सुरैश्च मुनिभि· सार्धं हरिणा शंकरेण च ॥
दक्ष· प्रवर्तयामास वाजिमेधमनुत्तमम् ॥
तस्मिन्प्रवृत्ते यज्ञे तु मुनय संशितव्रता ।
नानाविधानि कर्माणि चक्रु शास्त्रविधानत ॥

[These 9 lines appear to be out of context here]

— D_1 om lines 575–587 K_3 om lines 575–578. — (L 576) K_1 V_1 B_3 $D_{3\ 6}$ (marg as above) दैवम्, $\tilde{N}_2$ B_1 V_3 Ds एवम् (for दिव्यम्) K_4 $D_{2\ 3}$ आचितं; Bom. Poona eds. G(ed) मानित (for अर्चितं) — (L 577) V_1 G_3 -सपक्षै (for -संजातै') — (L 579) K_1 भोगिना; K_3 D_2 शोभितम्, K_4 B_2 Dn भोगिनाम्; D_4 (marg as above) भोगिन, G_4 संहितम् (for योजितम्) — B_2 om line 582. — (L 582) वैरिभिर्घातनैश्चैव; K_2 D_4 वैरिनिर्घात° (for ^{a}) — D_1 om lines 583–587 K_3 om line 583 — (L 583) V_3 $B_{2,\ 3}$ D_6 विप्र- (for रिपु-). K_2 $D_{3,\ 4}$

तेषां सर्वाणि राष्ट्राणि पुत्राः सर्वे प्रपेदिरे ॥
कौरवः प्रथितो राजा भगवच्छासनानुगः ।
धर्मश्च बहुधा प्रोक्तस्त्रयाणां वर्णसंपदाम् ।
शूराणामपि विख्यातः स्वर्गहेतुर्द्विजर्षभ ॥
अनुग्रहार्थं भूतानां नोत्सेकाय कथंचन । [590]
चतुर्णां वर्णसंज्ञानां पृथक्पृथगनेकधा ॥
गर्भवासं पतन्तश्च भूतानां संप्रबोधितः ।
पृच्छतां देवसंचारे क्षीणे पुण्ये च कर्मणि ॥
दाने यश्चापि संयोगः स चापि बहुधा कृतः ।
द्वाभ्यां संयोगविहितं मधुवाग्वचनं तयोः ॥ [395]
नैतच्छक्यं मयाख्यातुं भारताध्ययनं महत् ।
एकाह्नेन महद्ब्रह्मन्नपि दिव्येन चक्षुषा ॥
ब्रह्मणोऽह्नस्तु विस्तारं संक्षेपं च सुसंग्रहम् ।
श्रोतुमिच्छामि भगवन्महत्कौतूहलं हि मे ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

शृणुष्वैकमना राजन्पञ्चेन्द्रियसमाहितः । [600]
कथां कथयतो राजन्निर्विकारेण चेतसा ॥
ब्रह्मसंबन्धसंबद्धमबद्धं कर्मभिर्नृप ।
पुरस्ताद्ब्रह्मसंपन्नं ब्रह्मणो यददक्षिणम् ॥
अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम् ।
निष्कलः पुरुषस्तस्मात्संबभूवात्मयोनिजः ॥ [605]
दिव्यो दिव्येन वपुषा सर्वभूतपतिर्विभुः ।
अचिन्त्यश्चाव्ययश्चैव युगानां प्रभवोऽव्ययः ॥
अभूतश्चाप्यजातश्च सर्वत्र समतां गतः ।
अव्यक्तात्परमं यत्तत्तत्पुराणविदो विदुः ॥
सर्वतःपाणिपादान्तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् । [610]
सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥
असतश्च सतश्चैव विज्ञेयं तत्र कारणम् ।
अव्यक्तो व्यक्तरूपश्च चरन्नपि न दृश्यते ॥

सभग्ने; Ñ2 Ds1 D5 सपन्नैर्, B1 संविघ्नैर् (for संभग्नैर्) Dn रिपुस्तवसुसपन्नैर्, Ds2 युधे श्रवसि संपन्नैर् (for ^{a}) Ds च (for न) K2 प्रचोदितै· (for °तः) G3 4 नानाख्यानै· सुविस्तरै (for ^{b}) — G3 4 om line 584 — (L. 584) Ds -योग- (for -योनि-) K D2 4 मृगेण (for नृ°) Cal ed सह (for द्विज-) — (L 585) G3 4 तस्मिन्महाहवे (G5 °भये) रौद्रे (for ^{a}) G4 संग्रामे निहतान्नृपान् (for ^{b}) — (L 587) K3 कथितो (for प्रथितो) K4 G4 राजन् (for राजा) K4 D2 भगवाञ् (for °वच्) K1, 3 Ñ2 D3 भगवञ्शासनातिग· (for ^{b}) — (L 588) G3 लोक- (for वर्ण-) — (L 590) V1 अनुग्रहाय लोकानां (for ^{a}) D3 औत्सुक्याय (for नोत्सेकाय) — (L 591) G3 4 -संस्थानां (for -संज्ञानां). G3 धर्मश्चापि पृथक्पृथक् (for ^{b}) — (L. 592) M3 प्रपन्नानां (for पतन्तश्च) K1 2 V1 चोदित·, K3 Ñ2 Dn D2 -बोधिता (for °त·) — (L 593) G4 -संजाते (for -संचारे) K3 पततां देवसंचारात्, D3 पृच्छतो देवसंचारः (for ^{a}) K3, 4 Ñ2 V1 3 B Dn1 Ds D2–6 G3 4 क्षीणे (for पुण्ये) — (L 594) Poona ed G(ed) [आ]दि- (for the first [अ]पि) G3 4 श्रुत. (for कृत·) — (L 595) K1 D1 3 5 6 -विहितो K2, 4 Ñ2 V1 B Dn D2 4 °ता, D5 -सहिता (for विहितं) G3 4 धर्मसयोगसहित (for ^{a}) D3 मधुवाग्वचनान्तरे (for ^{b}) — (L 596) K1–3 V1 B3 Ds D1 2 4 G3 4 समाख्यातुं (for मया°) — (L 597) V3 D1 6 मया (for महद्). K4 D2, 4 5 एकाह्नेन महाब्र(D5 °न्ब्र)ह्मन्; V1 °ह्नेनापि मया (sub metric), G4 वरौ हि न मया ब्रह्मन् (for ^{a}) — (L 598) D3 जन्म-, G3 4 दृष्ट- (for ऽह्नस्तु) — (L 599) V1 3 B3 D1 6 परं (for महत्)

Colophon om in V1 D5 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* · K1 Ñ2 V3 B D1. — *sub-parvan* K V3 B Ds D1–4, 6 पौष्करम्, Dn पुष्करप्रादुर्भावः — *Adhy name* D3 जनमेजयप्रश्न · — *Adhy no* K3 D1 89, V3 201; Dn 9, Ds2 200, D3 217; D4 196, G3 342, G4 340

(L 601) मेऽद्य (for राजन्) V3 तेजसा (for चेतसा). — (L. 602) K2 D1 3 4 कर्मभिर्नृपसत्तम (for ^{b}). — (L 603) V3 G4 -संपन्नैर्, D3 (for °न्नं) K1 V1 3 B2 3 D6 G3 4 ब्रह्मणः पददाक्षिणम्, (K1 °ण, G3 4 °णैः), K2 D1 5 ब्राह्मणाय सदक्षिणम्, K3 ब्रह्मणो यत्सदाक्षिणम्, Ds °णो यदि दक्षिण ; D3 ब्राह्मणैरुपपादितम्, D4 ब्राह्मण पददाक्षिणः (for ^{b}) — (L 604) K2 D2 यत्र; Ds यत्तु (for यत्तन्) — (L 605) V1 Dn2 D1 -योनिन. (for °ज). — (L 607) [अ]प्रमेयश्च (for [अ]व्ययश्चैव). K1 2 D4 अविचिन्त्यश्चाव्ययश्च (for ^{a}) Ñ2 युगानां प्रभवाव्यय, D3 योगिनां प्रवरोऽव्यय (for ^{b}) — Ds1 प्रजातश् (for [अ]-व्य°) — (L 609) K4 Ñ2 V1 Dn1 Ds D2 परायण-, Dn2 नारायण- (for तत्पुराण) — (L 613) Cal ed व्यक्ति- (for व्यक्त-) V3 B1 2 (marg as above) 3 Dn2 Ds2 D6 रूपस्थश् (for -रूपश्च). K3 अव्यक्तौ व्यक्तरूपौ च (for ^{a}).

विकारपुरुषोऽव्यक्तो ह्यरूपी रूपमाश्रितः ।
चरत्यचिन्त्यः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दारुषु ॥ [615]
भूतभव्योद्भवो नाथः परमेष्ठी प्रजापतिः ।
प्रभुः सर्वस्य लोकस्य नाम चास्येति तत्त्वतः ॥
अपदात्तु पदो जातस्तस्मान्नारायणोऽभवत् ।
अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नो ब्रह्मयोगेन कामतः ॥
ब्रह्मभावेन तं विद्धि स शब्दं लब्धवान्प्रभुः । [620]
प्रभवः सर्वस्य लोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥
अहं त्विति स होवाच प्रजाः स्रक्ष्यामि भारत ।
प्रभवः सर्वभूतानां यस्य तन्तुरिमाः प्रजाः ॥
स्वभावाज्जायते सर्वं स्वभावाच्च तथाभवत् ।
अहंकारस्वभावाच्च स च सर्वमिदं जगत् ॥ [625]
सर्वव्यापी निरालम्बो अग्राह्योऽथ जयो ध्रुवः ।
एष ब्रह्ममयो ज्योतिर्ब्रह्मशब्देन शब्दितः ॥
अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नः पञ्चभिः क्रतुलक्षणैः ।
धारयन्ब्रह्मणो व्यक्ति विविधं विततश्चरन् ॥

अथ मूर्तिं समाधाय स्वभावाद्ब्रह्मचोदितः । [630]
ससर्ज सलिलं ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततम् ॥
वायुं पूर्वमथो दृष्ट्वा यो धातुर्धातृसत्तमः ।
धारणाद्धातृशब्दं च लभते लोकसंज्ञितम् ॥
तदेतद्वायुसंभूतं कृत्स्नं जगदभूत्पुरा ।
एतद्देवैरतिक्रान्तं पूर्वमेव सरस्वति ॥ [635]
पृथक्त्वं गमितं तोयं पृथिवीशब्दमिच्छता ।
घनत्वाच्च द्रवत्वाच्च निखिलेनोपलभ्यते ॥
फलत्वात्सीदमानाच्च सलिले सलिलोद्भवः ।
व्याजहार शुभां वाणीं समन्तात्पूरयन्निव ॥
ऊर्ध्वं वै स्थातुमिच्छामि संसीदाम्युद्धरस्व माम् । [640]
गम्भीरतोयविवरमूर्मिविक्षोभितान्तरम् ॥
तेजोमूर्तिधरा देवी सर्वभूतप्ररोहिणी ।
यथायोगेन संभूता सर्वत्र विषयैषिणी ॥
श्रुत्वा च गदितं तस्या गिरं तां च सुभाषिताम् ।
वराहरूपमास्थाय निपपात महार्णवे ॥ [645]

—(L 614) D_3 विकारे (for °र-) Ds_2 नित्यो (for ऽव्यक्तो). —(L 616) D_3 बीजं (for नाथः) $\tilde{N}_2$ V_1 Ds D_3 पितामहः (for प्रजापतिः) —(L 617) D_5 प्रभु स सर्वलोकस्य (for ^{a}) D_3 नास्तीति ; $G_{3\ 4}$ चान्वेति (for चास्येति) $K_{1\ 2}$ D_4 लोकत (for तत्त्वत) K_3 तमवाप्स्यति तत्त्ववित्, D_1 अवाप्स्यसि च तत्त्ववित्, D_6 (marg) स्थावरस्येति तत्त्वत· (for ^{b}) —(L 618) B_3 [अ]पद्गो (for पदो) D_3 अपां तु यत्पदे जातस्, D_6 (marg) अयन तु यतो जातस् (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 B_2 Dn_2 Ds_1 D_6 भवान्, $D_{2\ 4}$ भवेत् (for ऽभवत्) —(L. 619) V_3 B_3 D_6 (*inf lin.*) कामदः (for °त) —(L. 620) K_4 Dn $D_{1\ 2}$ -भावे च (for -भावेन) —(L 621) K_1 D_4 भूतस्य (for लोकस्य) $K_{3\ 4}$ V_3 $B_{1\ 3}$ $D_{5\ 6}$ [इ]तरस्य (for चरस्य) —(L 623) $K_{1\ 2}$ D_4 लोकानां (for -भूतानां) —(L 624) K_2 विश्वं (for सर्वं) —(L. 625) $K_{1\ 2}$ -प्रभावाच्, Ds_1 -स्वभावश् (for °वाच्) D_1 अहकारश्च भावश्च (for ^{a}) K_4 $D_{2\ 4}$ (*sup lin*) $_{5\ 6}$ तस्य (for स च). —(L 626) D_6 निरालम्ब (for °लम्बो) D_5 अवग्राह्यो (for अग्राह्योऽथ). D_5 ह्यजो, G_3 [अ]जितो (for जयो) —(L. 627) K_4 $B_{2\ 3}$ $D_{3\ 6}$ ब्रह्ममय (for °मयो) —(L 628) $\tilde{N}_2$ कर्तृ- (for क्रतु-) —(L. 629) Cal ed ब्रह्मणा (for °णो) K_3 D_1 त्रिविध विततं परम्, Dn °धं चिन्तितं त्वरन्, G_3 अव्यक्तं विविधश्चरन्, G_4 विविक्त ब्रह्मणश्चरन् (for ^{b}). —(L 630) D_5 चाञ्चल्याद् (for स्वभावाद्) $K_{1.2}$ G_3 स्वभावब्रह्मवादिन· (for ^{b}) —(L 632) $K_{2\ 3}$ D_6 G_3 वायुपूर्वम् ; K_4 वायु सर्वम्, $D_{2\ 4}$ वायु· पूर्वम् (for वायुं पूर्वम्) $\tilde{N}_2$ धारणाद्, V_3 धातृत्वाद्, D_6 यो धातुं, G_3 यो वा तद् (for यो धातुर्) K_3 D_1 यावन्तं धातुसत्तम. (D_1 °सभव·); K_4 D_1(marg) $_{2\ 5}$ यो धाता नृपसत्तम, G_4 यो धातुर्भ्रातृसत्तमम् (for ^{b}). —(L 633) K_4 $D_{3\ 5}$ Cal ed धातु- (for धातृ-) —(L 635) D_5 एभिर् (for देवैर्) D_3 एतद्ब्रदैरुपक्रान्त (for ^{a}). V_3 सर्वम् (for पूर्वम्) —(L 636) $D_{2.3.4}$ (marg) $_5$ पृथुत्वं (for पृथक्त्वं) —(L 637) V_3 -पद्यते ; B_3 -लक्ष्यते (for -लभ्यते) —(L 638) D_6 चलत्वात् (for फल°) G_4 स्यन्दमानाच् (for सीद°) $\tilde{N}_2$ सलिले सीदमाना च (for ^{a}) —(L 640) $K_{1\ 3\ 4}$ B_2 Dn D_{1-5} ऊर्ध्वोऽहं ; $G_{3\ 4}$ ऊर्ध्वो वै (for ऊर्ध्वं वै) V_3 सीदामीति (for संसीदामि) —(L. 641) K_2 V_1 $B_{2\ 3}$ $D_{1\ 4-6}$ G_4 गम्भीरं (for °र-). G_3 Bom Poona eds G(ed) गम्भीरे तोयविवरे (for ^{a}). B_1 D_5 मूर्तिसं(D_5 ऊर्मिवि)क्षोभिताम्बरम् (for ^{b}) —(L. 642) V_1 Dn G_3 ततो (for तेजो-) $K_{1\ 2}$ ततो मूर्तिधरां देवीं (for ^{a}) D_2 -मूर्ति- (for -भूत-) K_{1-3} $D_{1\ 3.4}$ प्ररोहिणीम् (for °हिणी) —(L 643) K_{1-3} $D_{1\ 3\ 4}$ संभूतां (for °ता) $K_{1\ 3}$ Ds_1 $D_{2\ 4}$ सर्वत्र विषयैषिणीम् (for ^{b}). —(L 645) K $\tilde{N}_2$ B Dn D_{2-4} वाराहं ; Ds $D_{5.6}$ वाराह-

उद्धृत्य सोऽवनिं तोयात्कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
समाधौ प्रलयं गत्वा प्रलीनो न च दृश्यते ॥
यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाशमिति शब्दितम् ।
तत्र ब्रह्मा समुद्भूतः सर्वभूतपितामहः ॥
अद्यापि मनसा धात्रा धार्यते ब्रह्मयोनिना । [650]
ज्ञानयोगेन सूक्ष्मेण भूतानां हितकाम्यया ॥
भित्त्वा तु पृथिवीमध्यमुपयाति समुद्भवम् ।
तपनस्तूर्ध्वमातिष्ठन्रश्मिभिः प्रदहन्निव ॥
तस्य मण्डलमध्यात्तु निःसृतं प्रतिमण्डलम् ।
स सनातनजो ब्रह्मा सौम्यं सोमत्वमन्वगात् ॥ [655]
सोममण्डलपर्यन्तात्पवनः समजायत ।
तदक्षरमयं ज्योतिस्तेजस्तेजोऽभिवर्धयन् ॥
स तु योगमयाज्ज्ञानात्स्वभावाद्ब्रह्मसंभवात् ।
सृजते पुरुषं दिव्यं ब्रह्मयोनिं सनातनम् ॥
द्रवं यत्सलिलं तस्य घनं यत्पृथिवी भवत् । [660]
छिद्रं तत्र तदाकाशं ज्योतिर्यच्चक्षुरेव तत् ॥

वायुना स्पन्दते चैव संघाताज्ज्योतिसंभवः ।
पुरुषात्पुरुषो भावः पञ्चभूतमयो महान् ॥
भूतात्मा वै स मे तस्मिंस्तस्मिन्देहः सनातनः ।
गुहायां निहितं ज्ञानं योगाद्यज्ञः सनातनः ॥ [665]
तपनस्यैव तद्रूपं योऽग्निर्वसति देहिनाम् ।
शरीरे नित्यशो युक्ते धातुभिः सह संगतः ॥
स्वभावात्क्षयमायाति स्वभावाद्भवमेति च ।
स्वभावाद्विन्दते शान्तिं स्वभावाच्च न विन्दति ॥
इन्द्रियैर्व्यतिमूढात्मा मोहितो ब्रह्मणः पदे । [670]
संभवं निधनं चैव कर्मभिः प्रतिपद्यते ॥
यावत्तद्ब्रह्मविषयं नोपयातीह ज्ञानतः ।
तावत्संसारमाप्नोति संभवांश्च पुनः पुनः ॥
इन्द्रियैर्व्यतिरिक्तो वै यदा भवति योगतः ।
तदा ब्रह्मत्वमापन्नः प्रलयाग्रे प्रतिष्ठति ॥ [675]
प्रतिषिद्धममुं लोकं ब्रह्मवांश्च भवत्युत ।
न च रागव्ययैर्याति न च सज्जति कर्हिचित् ॥

(for व°) — (L 646) Ñ2 V3 B1.3 Ds D6 जगतीं (for सोऽवनिं) Ñ2 B1 3 G3 4 स्वभावतः (for सुदुष्करम्). — (L 648) Bom ed. एतद् (for यत्तद्) — (L 650) D1 ध्यात्वा (for धात्रा) K3 Dn D2 5 सर्व- (for ब्रह्म-) K4 D3 G4 -योगिना (for -योनिना) Bom Poona eds G(ed) धार्यते सर्वयोगिना (for ^{b}) — (L 651) V1 लोकानां, Dn D5 प्रजानां (for भूतानां) — (L 652) Ds1 त्वपयाति (for उ°) K4 V3 D2.3 समुद्भवान्, V1 °द्भवः, D1 °द्भवे (for °द्भवम्) — (L 653) K2 संपतंस्, D4 स तपस् (for तपनस्) V1.3 B3 प्रहसन्, Dn स हसन् (for प्रदहन्) D2 अंशुभि स दहान्निव (for ^{b}) — (L 654) K1 -मध्यस्थं, K4 D1.5 -मध्यं तु (for -मध्यात्तु) Dn सोम- (for प्रति-) — (L 655) K D2 3 सौम्यः (for सौम्यं) G3 4 सौम्यं सौम्यत्वमासवान् (for ^{b}) — D2 om lines 656–658. — (L 656) Ñ2 तपन°, D3 पावक° (for पवन.) — (L 657) Ñ2 B3 ऽभिवर्धनम्, B1 Ds1 D6 G3 विवर्धनम् (for ऽभिवर्धयन्) Dn D4 तेजोभिरभिवर्धयन् (for ^{b}) — (L 658) K1 2 स तु योगसमाज्ञानात्, D6 तत्तु योगमयं ज्ञानात् (for ^{a}) B1 2 G4 स्वभावाज्ज्योतिरुद्भवात्; D6 °ज्ज्योतिरेव तत्, G3 संभवाज्ज्योतिरुद्भवात् (for ^{b}) — (L 659) D3 सोऽसृजत् (for सृजते) — (L 660) K2 द्रावयन्, K4 D3 द्रवयन् (for द्रवं यत्), K1–3 B3 Ds1 D4 6 भवेत् (for भवत्) G4 घना यत्पृथिवी भवेत् (for ^{b}). — (L 662) D5 वायुश्च स्कन्दते चैवं (for ^{a}) Ñ2 V1.3 संघातो (for °ताज्) K1 B3 D4 G4 ज्योतिरुद्भव (for °संभव.) B2 (marg as above) Ds D6 संघातो ज्योतिरुद्भवः (for ^{b}) — (L. 663) Ñ2 V3 B1 3 D6 पौरुषो (for पु°). D3 भूय. (for भाव.) — (L 664) D5 जीवात्मा (for भूतात्मा) V1 3 भवेत् (for स मे) K3 समं वसति भूतात्मा (for ^{a}) K1 देहे चैष, K2 D4 देहे तत्र, K3 4 Dn Ds2 D2 तस्मिन्देहे, Dn देहे देहे, D3 तस्मिन्देशे, D5 वसेद्देहे (for तस्मिन्देहे) Ñ2 V1 3 B2.3 D6 तस्मिन्देहे (V1 °शे) सनातने; G4 देहे देहे सनातने (for ^{b}) — (L 666) G4 योगी (for योऽग्निर्) — (L 667) Ñ2 V1 3 B2 G4 युक्तो, D6 भुङ्क्ते (for युक्ते) — (L 668) D5 (marg) अज्ञानात् (for स्वभावात्) V1 क्षेमम् (for क्षयम्) K3 आप्नोति, D2 G4 आयान्ति (for °ति) K1 2 4 V1.3 B1 2 Dn D4 5 G3 4 भयमेति; D3 6 भवमेव (for °मेति) — (L 669) K2 सर्वं (for शान्ति) — (L 670) K1 3 4 D1 2 5 ह्यति-, B1 D1 G3 4 अति- (for व्यति-). K2 D4 -गूढात्मा (for -मू°), — D1 om lines 672–675 — (L 672) B2 तत्त्वतः (for ज्ञानत) V3 B1 3 नोपजानाति तत्त्वतः, D6 यो यज्जानाति तत्त्वत, G3 4 नोपयाति हि जानतः (for ^{b}) — (L 673) Ñ2 D2 G3.4 संभवं (for °वांश्च) — (L 674) G3.4 यदि

आगतिं च गतिं चैव निधनं संभवं तथा ।
भूतेभ्यो वेत्ति सर्वज्ञः परां सिद्धिमुपागतः ॥
आत्मनो गतयश्चैव तथा विषयगोचरम् । [680]
पुरस्तात्कर्मनिर्वृत्तेः पदे ब्राह्मे प्रतिष्ठितः ॥
चित्तग्रन्थींश्च मनसा रुन्ध्यात्पूर्वाश्च यातनाः ।
भिद्यमानाः प्रलोभेन वायुभिन्नमिवार्णवम् ॥
पच्यते हृदयं लीनं परेभ्यो ज्ञानचक्षुषा ।
ब्रह्मप्रोक्तमिहात्मा वै विमुक्तो देहबन्धनात् ॥ [685]
सृजेदपि परं लोकं संहरेदपि विद्यया ।
तेजोमूर्तिरिवाविद्धमिह लोकं च संसृजेत् ॥
तिर्यग्योनौ गतांश्चैव कर्मभिर्निरयोपमैः ।
तान्यपि प्रतिमुच्येत ब्रह्मयुक्तेन चेतसा ॥
अक्षरं च क्षरं चैव योगकर्माति विद्यते । [690]
न क्षरं विद्यते तत्र यद्ब्रह्म कर्मभिर्ध्रुवम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
पृथिव्यां यत्कृतं छिद्रं तपनेन विवर्धता ।
तस्मिन्न्यस्तोऽथ मेनाकः स्वभावविहितोऽचलः ॥
पर्वभिः पर्वतत्वं च लभते नामसंज्ञितम् ।
अचलादचलत्वं च स्वभावान्मेरुरेव सः ॥ [695]
तस्य पृष्ठे सुविस्तीर्णे नगस्य सुमहर्द्धिमान् ।
तस्मिन्स पुरुषो व्यक्तो वसति ज्योतिसंभवः ।
विहितश्च स्वभावेन तेनैव परमात्मना ॥
यत्तद्ब्रह्ममयं तेजो निहितं शिरसोऽन्तरे ।
तस्य ज्योतिर्मयं रूपं दीप्तं पुरुषविग्रहम् ॥ [700]
वदनादभिनिष्क्रान्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
चतुर्भिर्वदनैर्युक्तं चतुर्भिश्च भुजोत्तमैः ॥
वक्त्राद्ब्रह्म समुद्भूतं ब्रह्मा ब्राह्मणपुंगवः ।
तदेवैतन्महाभूतं पुनर्भावत्वमागतम् ॥
उद्धृता पृथिवी देवी पुरस्तात्सलिलाशया । [705]

मुक्तो (for व्यतिरिक्तो) — D_5 om lines 675-677 — (L 675) D_3 प्रलयाग्नौ प्रतिष्ठते (for ^{b}) — (L 676) B_3 प्रतिबुद्धम् (for °षिद्धम्) $\tilde{N}_2$ प्रतिबुद्धमर्थल्लोके (for ^{a}). Dn स्म (for च) $K_{1\,4}$ D_1 [अ]भवत्पुन (for भवत्युत) D_3 ब्रह्मवान्न लभेत्पुनः (for ^{b}) — (L 677) K_2 D_4 रोगव्ययैर् D_3 योगी व्यय, D_6 रोगैर्व्ययं, G_3 रागैर्व्ययं, Bom ed राग-व्ययं (for °व्ययैर्) K_4 मज्जति (for स°) — (L 676) D_2 आगतं च गतं चैव (for ^{a}) — D_3 om lines 681-761. — (L 681) G_3 परस्तात् (for पुर°) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,3}$ पुर-स्तात्कर्मभिर्वृत्ते (for ^{a}) $K_{1\,2}$ Ds ब्रह्म, $K_{3\,4}$ Dn D_2 ब्रह्मा (for ब्राह्मे). $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B $D_{5\,6}$ पदे ब्रह्म प्रतिष्ठितम्, $G_{3\,4}$ परे ब्रह्मणि विष्ठित. (for ^{b}) — (L 682) K_2 Dn_1 Ds D_1 -ग्रन्थि च (for -ग्रन्थीश्च) K_{2-4} $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $B_{2\,3}$ Ds_1 $D_{1\,4}$ ऋद्ध्वा, Dn रुन्ध्यात्, D_6 G_4 रुध्वा (for रुध्यात्). G_3 रुध्वा पूर्वां च यातनाम् (for ^{b}) — (L 683) $B_{1\,3}$ D_6 G_3 वायु-भिन्न इवार्णव. (for ^{b}) — (L 684) $K_{1\,4}$ D_6 पश्यते (for पच्यते) $G_{3\,4}$ दृश्यते हृदय नीलं (for ^{a}). — (L 685) K_3 ब्रह्मप्राप्तेर्, V_1 °णोक्तम् (for °प्रोक्तम्) G_3 ब्रह्मणोक्त इवात्मा वै (for ^{a}) — (L 686) V_3 मायया (for विद्यया) — (L 687) D_6 तेजोमूर्तिमदाविद्धम् (for ^{a}) — (L 688) $B_{1\,3}$ D_6 $G_{3.4}$ गतानां च (for गतांश्चैव) $K_{3\,4}$ $V_{1\,3}$ $B_{2\,3}$ Dn D_5 $G_{3\,4}$ नियमोपमै (for निरयो°) — (L 690) Cal. ed. क्षरैश् (for क्षरं) K_4 वर्तते (for विद्यते) $V_{1\,3}$ योगकर्माभि-पद्यते; B D_6 $G_{3\,4}$ °भिविन्दति; Dn D_2 °भिविद्यते, Cal. ed योगं कर्मभिर्विन्दति (for ^{b}) — (L 691) G_4 अक्षरं (for न क्षरं) $K_{1\,2}$ $D_{1\,4}$ तत्र यद्ब्रह्म सततं (for ^{a}). $K_{1,2}$ $D_{1,4}$ प्राप्तव्यं (for यद्ब्रह्म)

Colophon om. in D_3 — *Mention of the Epic* Ds_2 D_5 — *Mention of Khila* · K_1 $V_{1\,3}$ B Ds D_1 — *Sub-parvan* K V_1 B Ds $D_{1\,2\,5.6}$ पौष्करम्, V_3 Dn D_4 पौ(Dn पु)ष्करप्रादुर्भावः — *Adhy no* K_3 D_1 90; V_3 202, Dn 10, Ds_2 201, D_4 197, G_3 343, G_4 341

(L 692) G_3 विवर्धितम् (for °र्धता) — (L 693) V_3 आस्ते, D_1 पार्श्वे (for न्यस्तो) — (L. 695) D_2 प्रभा-वान् (for स्व°) — (L 696) G_4 स्थानं तस्य (for नगस्य सु-) Ds_2 -महर्द्धिमत् (for °मान्) D_5 नगरस्य महर्द्धिमत्; G_3 स्थानं तस्य महर्द्धिमत् (for ^{b}) — (L 697) K_2 $D_{1.4}$ वसते; V_1 रमति (for वसति) B Ds D_6 $G_{3\,4}$ वसति ज्योति-रुद्भव (for ^{b}) — (L 699) K_4 ज्योतिर् (for तेजो). K_1 $\tilde{N}_2$ $D_{1\,4}$ विहितं (for नि°) K_2 विहितं शिरसोत्तरे, D_2 निहितं शिखरोत्तरे (for ^{b}) — (L 700) Ds_1 तस्य ज्योति-रूपमयं (for ^{a}) — (L. 702) Dn द्विजोत्तमैः (for भु°). — (L 703) $\tilde{N}_2$ om line 703^a. $K_{3\,4}$ V_1 $B_{2.3}$ Dn $D_{2\,5}$ G_4 ब्रह्म वक्त्र, D_2 (marg) व्यक्तं ब्रह्म; V_3 ब्रह्मवक्त्र- (for वक्त्राद्ब्रह्म) B_2 (marg) पद्मगर्भसमुद्भूतो (for ^{a}). — (L. 704) $G_{3\,4}$ एतच्च (for एवैतन्). D_5 तदेव तन्म-हद्भूतं (for ^{a}) G_3 भूतत्वम् (for भाव°). — (L. 705)

ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः स्थानादलोको लोकतां गतः ॥
पदसंधौ ब्रह्मलोकं शृङ्गं मेरोस्तदाभवत् ।
उच्छ्रितं योजनशतं सहस्रशतमेव च ॥
एवमेव च विस्तारं चतुर्भिर्गुणितं गुणैः ।
अथ वा नैव संख्यातुं शक्यं भूतेन केनचित् । [710]
समासहस्रैर्बहुभिरपि दिव्येन चेतसा ॥
चतुर्भिः पार्श्वविस्तारैः शिलाभिरभिसंवृतैः ।
नगस्य यस्य राजेन्द्र विस्तारैः शतयोजनैः ॥
कोटिकोटीशतगुणैर्गुणितं ब्रह्मवादिभिः ।
योगयुक्तैः सदा सिद्धैर्नित्यं ब्रह्मपरायणैः ॥ [715]
मरुद्भिः सह देवेन्द्रै रुद्रैर्वसुभिरेव च ।
आदित्यैर्विश्वसहितै ररक्ष वसुधाधिपान् ॥
ररक्ष पृथिवीं चैव भगवान्विष्णुना सह ।
विवस्वद्वरुणाभ्यां च संघातं गमितां नृप ॥
तेन ब्राह्मेण वपुषा ब्रह्मप्राप्तेन भारत । [720]
यत्तद्विष्णुमयं तेजः सर्वत्र समतां गतम् ॥
यत्तद्ब्रह्मेति वै प्रोक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
नियमैर्बहुभिः प्राप्तैः सत्यव्रतपरायणैः ॥
एवमेते त्रयो लोका ब्राह्मेऽहनि समाहिताः ।
अहनि ब्रह्म चाव्यक्तं व्यक्तं प्राणे प्रतिष्ठितम् ॥ [725]
ब्रह्मणो नियतं कर्म प्रभावेन प्रचोदितम् ।
प्रवर्तमानं भावेन शश्वदच्छलवादिनाम् ॥
एतद्धितमिति प्रोक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
यदेकं ब्रह्म निर्दिष्टं विश्वतां गमितं पदम् ॥
बहुत्वाद्धि प्रभावानां विश्वशब्दः प्रयुज्यते । [730]
ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा सत्यव्रतपरायणैः ॥
विश्वरूपं मनोरूपं बुद्धिरूपत्वमानयन् ।
एवं द्वंद्वं स भगवान्प्रथमं मिथुनं सृजत् ॥
स एव भगवान्विश्वो देव्या सह सनातनः ।
विधाय विपुलान्भोगान्ब्रह्मा चरति सानुगः ॥ [735]
स एष भगवान्ब्रह्मा नित्यं ब्रह्मविदां वरः ।
निर्वाणपथगामीनामकिंचनपथैषिणाम् ॥

Ds_2 उद्धृता प्रथमं देवीं (for ^{a}) K_1 $Ñ_2$ $V_{1\,3}$ D_4 सलिलाश्रया (for °शया) — After line 705, Ds ins

45** पञ्चाशत्कोटिविस्तीर्णा सेह पूर्वा महीपते ।
सहैवाण्डकटाहेन सशैलवनकानना ॥

— (L 706) G_4 अलोके (for °को). D_6 अलोके लोकतां गतम् (for ^{b}) — (L 707) $K_{3,4}$ D_5 यस्य संधौ (for पदसंधौ) $Ñ_2$ $B_{1\,3}$ D_6 -लोके ; D_1 -लोको (for -लोकं) K_3 यदासिद्धौ ब्रह्मलोके (for ^{a}) — (L 708) K_4 B_2 $D_{1,6}$ G_4 सहस्रं (for °स्र-) — (L 709) Dn_2 विस्तारै., Ds °रे (for °रं) $K_{1\,2}$ $D_{1\,4}$ विस्तारं तस्य तु पुनश् (for ^{a}) — (L 710) Dn संख्यान (for °तु) — (L 711) $Ñ_2$ Dn तेजसा, B_2 Ds $G_{3\,4}$ चक्षुषा (for चेतसा) — (L 712) $B_{1\,3}$ Ds D_6 -संवृत (for °तै.) $Ñ_2$ $V_{1\,3}$ शिरोभिरभिसंवृत (for ^{b}) — (L 713) D_1 जगतो (for नगस्य) — (L 714) $G_{3\,4}$ कोटीशतगुणैर्दिव्यैर् (for ^{a}) — (L 715) K_2 शुद्धैर् (for सि°) V_1 धर्म-, B_2 वेद- (for ब्रह्म-) — V_3 om lines 716–722 — (L 717) वसु- (for विश्व-) K_3 V_1 ररक्षुर् (for °क्ष) D_1 चाक्षुषैर्वसुधाधिपै, D_2 ररक्ष वसुधाधिप (for ^{b}) — (L 718) K_4 B_3 जिष्णुना, B_1 आत्मना (for विष्णुना) — (L 719) K_3 धनेशवरुणाभ्यां च (for ^{a}) $Ñ_2$ V_1 B_1 Ds D_2 गमिता (for °ता) K_4 संघातं गमिता नृपाः (for ^{b}) — (L. 721) $D_{1,5}$ ब्रह्ममयं (for विष्णु°) D_1 यद्यद्विष्णुमयं ज्योतिः (for ^{a}) D_5 सर्वत्र समुपागतम् (for ^{b}) — K_2 D_4 om lines 723–728. — (L 723) D_5 ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा (for ^{a}) — G_3 om (hapl) lines 724–731 — (L 724) Cal ed प्रतिष्ठिताः (for समाहिताः) — (L 725) K_1 घ्राणे, D_2 G_4 प्राणैः (for प्राणे) — G_4 om line 726 — (L 726) B_3 निहितं (for नियतं) Ds $D_{5\,6}$ स्वभावेन (for प्र°). K_1 प्रनोदितः ; K_3 D_1 प्रणोदितम्, K_4 प्रचोदित. (for °तम्) — (L 728) K_3 D_1 दिनम्, B_1 छिद्रम् (for हितम्). — (L 729) K_3 D_2 यदेकं ब्राह्मणपदं, K_4 $Ñ_2$ $V_{1\,3}$ B Dn Ds $D_{5\,6}$ °कं ब्रह्मण पादं, G_4 °कं ब्रह्मणि पदम् (for ^{a}) K_1 विश्वगं, $K_{3\,4}$ B_2 D_2 विश्वत्वं, Dn D_5 दिष्टत्व, D_1 यदिष्ट (for विश्वतां). $Ñ_2$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,2}$ Ds D_6 विश्वत्व (Ds D_6 °शुद्धं) गमितं परम् (for ^{b}) — For line 729, D_6 (marg) subst

46** यत्तद्विष्णुमयं तेजो विश्वत्वं गमितं परम् ।

— (L 730) V_3 B_3 D_6 (marg as above) हि प्रभावानां ; D_2 विप्रभावाद्यं (for °नां) $K_{1\,2}$ D_4 प्रमुच्यते (for प्रयुज्यते). — (L 731) V_1 विश्व- (for ब्रह्म-) B_1 -भूतानां (for °त्मा). — (L 732) Dn बुद्धिरूपं च मानयन् (for ^{b}). — (L. 733) Ds_2 Cal ed मिथुने (for °न) — (L 734) V_1 Ds_2 D_1 विष्णु (for विश्वो) G_3 देवै. (for देव्या) — (L. 735) K_4 विहाय (for विधाय) K_3 सानुजः ; K_4 नित्यशः

सोमात्सोमः समुत्पन्नो धारासलिलविग्रहात् ।
यथाभिषिक्तो भूतानां सेनापत्ये महेश्वरः ॥
अभिषिच्य च भूतेशं कृत्वा कर्म स्वभावत । [740]
नदति स्म तदा नादं तेन सा ह्युच्यते नदी ॥
सा ब्रह्मलोकं संभाव्यमभिभूय सहस्रधा ।
गां गता गगनाद्देवी सप्तधा प्रससार ह ॥
सहस्रधा च राजेन्द्र बहुधा च पुनः पुनः ।
इमं लोकममुं चैव भावयन्क्षरसंभवम् ॥ [745]
ततो भूतानि रोहन्ति महाभूतफलानि च ।
ततः सर्वे क्रियारम्भाः प्रावर्तन्त मनीषिणाम् ॥
चतुर्भिर्वदनैस्तस्य मुखपद्माद्विनिःसृता ।
तदाक्षरमयी सिद्धिरीशत्वं समुपागता ॥
तस्य ज्ञानमयं पुण्यं चतुष्पादं सनातनम् । [750]
पतित्वेनाभवद्देवो ब्रह्मा चात्र पितामहः ॥
पादा धर्मस्य चत्वारो यैरिदं धार्यते जगत् ।
ब्रह्मचर्येण व्यक्तेन गृहस्थेन च पावने ॥
गुरुभावेन वाक्येन गुह्यमार्गानुगामिना ।
इत्येते धर्मपादाः स्युः स्वर्गहेतोः प्रचोदिताः ॥ [755]
न्यायाद्धर्मेण गुह्येन सोमो वर्धति मण्डले ।
ब्रह्मा सब्रह्मचरणा वेदा वर्तन्ति शाश्वताः ॥
गृहस्थानमिवाक्येन तृप्यन्ति पितरस्तदा ।
ऋषयोऽपि च धर्मेण नगस्य शिरसि स्थिताः ॥
नगस्य तस्य संपश्य मेरोः शिखरमुत्तमम् । [760]
पद्भ्यां संपीड्य वृषणावृषिभिस्तैर्विचार्यते ॥
ग्रीवां निगृह्य पृष्ठं च विनाम्य प्रहसन्निव ।
नाभिदेशे करौ न्यस्य सर्वशोऽङ्गानि संक्षिपन् ॥
मूर्ध्नि ब्रह्म समुत्क्षिप्य मनसा स पितामहः ।
असृजन्मनसा विष्णुं योगाद्योगेश्वरस्य च ॥ [765]
व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्बिम्बाद्बिम्बमिवोद्धृतः ।
तेजोमूर्तिधरो देवो नभसीन्दुरिवोदितः ॥
रराज ब्रह्मयोगेन सहस्रांशुरिवापरः ।
विराजन्नभसो मध्ये प्रभाभिरतुलं प्रभुः ॥
नोपलभ्यति मूढात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म शाश्वतम् । [770]
ललाटमध्ये तिष्ठन्तं द्विधाभूतं क्रियां प्रति ॥

(for सानुग) — (L 737) Ñ2 B D6 -गन्तृणाम् (for -गामीना) K1 2 D4 निर्वाणमगमन्तृणाम्, V1 2 Ds G3 4 °णपदगन्तृणाम्, Bom Poona eds G(ed) °णभयगन्तृणाम् (for ^{a}) K5 G3 -पदैषिणाम् (for पथै°) — (L 738) G3 सोमार्काग्नि (for सोमात्सोमः). — (L 739) G3 4 देवाना (for भूताना) B3 Cal ed सैनापत्ये, Dn आधि° (for सेना°) G5 गुहो वर (for महेश्वर) — (L 741) K3 G3 महानादं, K4 महानादांस् (for तदा नादं) K1 4 D4 सा क्षुभ्यते, Ds1 सा श्रूयते, D2 सत्युच्यते (for सा ह्यु°) — (L 742) B1 2 Dn D2 G3 संभाव्य (for °व्यम्) — (L 743) सा (for गां) — (L 744) K1 Ñ2 V1 3 B1 3 Ds G3 4 सहस्रधारा राजेन्द्र (for ^{a}) Ñ2 V3 बहुधारा, V1 ब्रह्मधारा D1 वसुधा च (for बहुधा च) — (L 745) K2 D4 भवाय क्षरसंभव (for ^{b}) — (L. 747) Ñ2 फलारम्भा (for क्रिया°) Dn D1 2 6 G3 प्रवर्तन्ते महर्षिणाम् (for ^{b}). — (L 748) K1 2 विनि सृतम् (for °ता) — (L 749) Ds1 सिद्धिं (for सिद्धिर्) K3 D1 सत्यत्वं, D6 विंशत्वं (for ई°) — (L 751) D6 [अ]नयद्देवं (for [अ]भवद्देवो) B1 D6 सर्वं चात्र, G3 4 ऊर्ध्वबाहु, Cal ed ब्रह्मा चापि (for ब्रह्मा चात्र) — (L 753) K1 3 D2 4 धीमता, V3 पालने, B3 Ds1 G4 याचने (G4 °ते), D1 यावता, D6 पाल्यते (for पावने). — (L. 754) K3 गुह्येनागमगामिना (for ^{b}) — (L 755) D1 2 4. 5 प्रणोदिता (for प्रचो°) — K4 D1 om lines 756–757. — (L 756) Ñ2 V1 G4 न्याय- (for न्यायाद्) V3 न्यायवर्त्मेन गुह्येन (for ^{a}) — (L 757) B2 3 Dn D2 6 G3 ब्रह्मणो ब्रह्मचरणाद् (for ^{a}) G4 वर्धन्ति (for वर्तन्ति) V3 नित्यश, D5 निश्चला (for शाश्वता) — (L 758) K1 Ñ2 Ds D6 (*sup lin* as above) G4 -याज्येन, D1 पातेन (for -वाक्येन) V3 गृहस्थेनाभियाज्येन ; B1 °स्थानपि वाक्येन, G3 °स्थानतियाज्येन (for ^{a}) — (L 759) B1 2 D6 G3 शिखरे (for शिरसि) — (L 760) K2 Cal ed सस्पृश्य, Ñ2 B Ds1 D5 (marg) 6 G3 4 संगम्य (for संपश्य). — (L 761) K3 विचार्यं च, B D4 6 विधार्यते (for विचा°). — (L. 762) G3 विनम्य (for निगृह्य) D2 विभाव्य, D6 विनम्य (for विनाम्य) — (L 765) V1 3 विष्णुर् (for विष्णुं) D3 योगाद्योगेश्वर स्वयम् (for ^{b}) — (L 766) K1 B1 3 Ds D4. 6 G3 4 [उ]त्थित (for [उ]द्धृतः) D1 5 विश्वाद्विश्वमिवोद्धृतः (for ^{b}) — (L 767) V1 Cal ed [उ]त्थित (for [उ]दितः). — (L 768) K1, 3 Ñ2 V1 3 B Ds D1 6 G3 -योगात्स, K2 -संयोगात्, D3 -योगाच्च, (for -योगेन) K4 [अ]ह्नि च (for [अ]परः) — (L 769) G3 4 अमल- (for अतुल) K3 D1 प्रभाभिरतुलप्रभः (for ^{b}). — D1 om. lines

ज्योतिश्चक्षुषि संबद्धं बिम्बं भास्करसोमयोः ।
बुद्ध्यापूर्वं तु पश्यन्ति अध्यात्मविषये रताः ॥
ब्राह्मणा वेदविद्वांसः सत्यव्रतपरायणाः ।
नेतरे जातु पश्यन्ति अध्यात्मं नावबुध्यते ॥ [775]
हिंसायोगैरयोगात्मा सर्वप्राणधरैर्नृप ।
भूतयो भुवि भूतेशो मोहप्राप्तेन चेतसा ॥
कर्मभिः कुत्सितैरन्यैः सर्वप्राणवधैषिणाम् ।
नराणां योगमाधाय स्वेषु गात्रेषु भारत ॥
समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्राप्तेन हेतुना । [780]
चन्द्रमण्डलसंस्थानं ज्योतिस्तेजो महत्तदा ॥
प्रविश्य हृदयं क्षिप्रं गायत्र्या नयनान्तरे ।
गर्भस्य संभवो यश्च चतुर्धा पुरुषात्मकः ॥
ब्रह्मतेजोमयोऽव्यक्तः शाश्वतोऽथ ध्रुवोऽव्ययः ।
न चेन्द्रियगुणैर्युक्तो युक्तस्तेजोगुणेन च ॥ [785]
चन्द्रांशुविमलप्रख्यो भ्राजिष्णुर्ब्रह्मसंस्थितः ।
नेत्राभ्यां जनयद्देवो ऋग्वेदं यजुषा सह ॥
सामवेदं च जिह्वाग्रादथर्वाणं च मूर्धतः ।
जातमात्रास्तु ते वेदाः क्षेत्रं विन्दन्ति तत्त्वतः ॥
तेन वेदत्वमापन्ना यस्माद्विन्दन्ति तत्पदम् । [790]
ते सृजन्ति तदा वेदा ब्रह्म पूर्वं सनातनम् ॥
पुरुषं दिव्यरूपाभं स्वैः स्वैर्भावैर्मनोभवैः ।
अथर्वणस्तु यो भागः शीर्षं यज्ञस्य तत्स्मृतम् ॥
ग्रीवाबाह्वन्तरं चैव ऋग्भागः स भवेत्ततः ।
हृदयं चैव पार्श्वं च सामभागस्तु निर्मितः । [795]
बस्तिशीर्षं कटीदेशं जङ्घोरुचरणैः सह ॥
एवमेष यजुर्भागः संघातो यज्ञकल्पितः ।
पुरुषो दिव्यरूपाभः संभूतो ह्यमरात्पदात् ॥
स हि वेदमयो यज्ञः सर्वभूतसुखावहः ।
उभयोर्लोकयोस्तात हिंसावर्ज्यः सनातनः ॥ [800]
योगारम्भं कर्मसाध्यं ब्रह्मचर्यं सनातनम् ।
प्रभवं सर्वभूतानां यो विन्दति स वेदवित् ॥
स सिद्धः प्रोच्यते लोके सिद्धिरेव न संशयः ।
निर्मुक्तैः सर्वकर्मभ्यो मुनिभिर्वेदपारगैः ॥
वैष्णवं यज्ञमित्येवं ब्रुवते वेदपारगाः । [805]

770-771 — (L 770) B_1 Dn मूढानां, D_6 भूतात्मा (for मूढात्मा) — (L 771) K_3 दीप्यन्त (for तिष्ठन्तं) — (L 773) D_3 $G_{3\ 4}$ बुद्धि- (for बुद्ध्या) — (L 775) $\tilde{N}_2$ [ए]व, $G_{3\ 4}$ [अ]नु- (for [अ]व-) — (L 776) अयुक्तात्मा (for अयोगात्मा) K_3 D_1 सत्य- (for सर्व-) $\tilde{N}_2$ V_1 B Ds $D_{2\ 6}$ G_4 -प्राणहरैर्; V_3 °चरो Dn °चरैर्, G_3 -प्राणिहरैर् (for प्राणधरैर्) — (L 777) D_2 भूतयोर्, D_3 रूपतो, D_5 भूतये (for °यो) K_1 विश्वेशो, V_3 B_3 Ds भूतेशं (for °शो) K_2 $\tilde{N}_2$ D_4 भूतयोर्भुवि विश्वेशो (for ᵃ) — (L 779) $B_{1\ 2}$ Ds $D_{5\ 6}$ आस्थाय, $G_{3\ 4}$ आदाय (for आधाय) B_2 (marg) योगेषु (for गात्रेषु) — (L 780) $K_{1\ 2\ 4}$ Dn $D_{1\ 2\ 4}$ G_3 ब्रह्मन् (for ब्रह्मा) — (L 781) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 3\ 4}$ (marg.) $_6$ $G_{3\ 4}$ -संस्थानाज् (for °नं) K_3 $D_{2\ 4}$ चन्द्र-, Dn चान्द्रं (for तेजो) $G_{3\ 4}$ ज्योतिस्थानां म(G_3 बृ)-हत्तदा (for ᵇ) — (L 782) B_3 (marg as above) गायत्र्या नयनात्तदा (for ᵇ) — (L 784) Dn_2 युक्त (for ऽव्यक्त.) G_4 ध्रुवेन्द्रिय (for ध्रुवोऽव्ययः) D_3 शाश्वतो ध्रुवमव्यय (for ᵇ) — (L 785) $\tilde{N}_2$ $B_{1\ 2}$ Ds D_5 यश् (for न) V_1 सर्वेन्द्रियगुणैर्युक्तो (for ᵃ) — (L 786) V_3 चन्द्रांशुसलिलप्रख्यैर् (for ᵃ) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1,3,4,6}$ वर्ण-, D_6 (marg) बल-; G_4 जल- (for ब्रह्म-). — (L 787) B_2 ऋत्विजं (for ऋग्वेदं). — (L 790) B_3 तत्त्वत (for तत्पदम्) — (L 792) K_3 मनोमयै, B_3 °हरै, Ds_1 D_6 °रमै., D_1 °गतै (for °भवैः). D_3 तैर्भावैश्च मनोरमै (for ᵇ) — (L 793) Dn $G_{3\ 4}$ योग· (for भागः) — (L 794) K_2 D_4 -कण्ठान्तरे, D_3 -नाभ्यन्तरं, D_6 -बाह्वन्तरे (for °न्तरं) $K_{1\ 2}$ D_4 ऋग्भागसंभवं ततः, K_3 °ग संभवेत्तदा, $G_{2\ 4}$ °गस्तु प्रकीर्तित (for ᵇ) — (L 795) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ पार्श्वौ (for पार्श्वं). — (L 796) B_2 बस्तिनाभि-, G_4 यस्मिञ्शीर्ष- (for बस्तिशीर्ष) — (L 797) G_3 लोक- (for यज्ञ-) G_4 संभूतो लोककल्पित (for ᵇ) — (L 798) D_6 यज्ञ- (for दिव्य-) K_3 D_1 -रूपस्तु (for -रूपाभः). Dn_2 D_2 सभ्भूतो (for सभूतो) K_4 संभूतो हिमवत्पदात्, $G_{3\ 4}$ संभूतो ह्य(G_4 °तोऽप्य)जरात्परात् (for ᵇ) — (L 799) B_3 Cal ed -सत्त्व (for -भूत-). — (L 801) Ds ब्रह्मभूतं; D_1 °बोध्यं, D_3 पुरुषं च, Bom ed. G(ed.) ब्रह्मचर्ये (for °चर्यं) — (L 803) K_3 सद्भिरेव, D_3 सिद्धैरेवं (for सिद्धिरेव) — (L 804) K_4 $\tilde{N}_2$ B_3 Ds D_6 निर्मुक्त· (for °क्तै) D_5 -कामेभ्यो, G_3 पापेभ्यो (for -कर्मभ्यो). B_2 विमुक्त· सर्वपापेभ्यो (for ᵃ) — Before line 805, $G_{3.4}$ ins जनमेजय. — (L 805) D_3 वैष्णवो यज्ञ इत्येवं (for ᵃ) D_2 G_3 स्तुवन्ते (for ब्रुवते). — (L. 806)

ब्राह्मणा नियमश्रान्ता वेदोपनिषदे पदे ॥

जनमेजय उवाच ।

चेतसस्तूपलम्भो हि मनोग्राह्यस्य कामतः ।
कारणं श्रोतुमिच्छामि यथातत्त्व महामुने ॥

वैशंपायन उवाच ।

न ह्यस्य कारणं किंचिद्ग्राह्यं भवति भारत ।
अन्तर्गतं कारणं तु शारीरं मानसं नृप । [810]
येन वेद्यं विदुर्मर्त्या ब्राह्मणा. संशितव्रताः ॥
अवेद्यमपि वेद्यं च शक्यं वेत्तुं न कर्मणा ।
ब्राह्मणेन विनीतेन सदा ब्रह्मनिषेविणा ।
सदा विदिततत्त्वेन सिद्धिहेतोर्महीपते ॥
सदा चैव शुचिर्भूत्वा नियतो ब्रह्मकर्मणा । [815]
उपतिष्ठेत स गुरुं बद्धाञ्जलिपुटो द्विजः ॥
सायं प्रातश्च तत्त्वज्ञो मोक्षकर्माणि कारयेत् ।
विनीतो ब्रह्मभावेन समाहितमतिर्मुनिः ॥
संप्रपद्येत मनसा वैष्णवं पदमुत्तमम् ।
ध्यायन्नेव प्रसीदेत समाहितमतिर्द्विजः ॥ [820]
स गच्छेत्परमं ब्रह्म निर्विकारेण चेतसा ।
अपुनर्भवभावज्ञो निर्ममो भावबन्धनात् ॥
तदेवाक्षरमित्याहुर्यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।
न हि तत्कर्मयोगेन विद्यायोगेन दर्शितम् ॥
ब्राह्मणानां विनीतानां वैष्णवे पदसंचये । [825]
सर्वद्रव्यातिरिक्तानां कामयोगविगर्हिणाम् ॥
अपुनर्भाविनां लोकाः कर्मयोगप्रतिष्ठिताः ।
अनादानेन मनसा राजन्कर्मणि कर्मणि ॥
आदानाद्बध्यते जन्तुर्निरादानात्प्रमुच्यते ।
ब्राह्मणेभ्यः क्रियाप्राप्तिर्जन्तोः पूर्वाज्जनाधिप ॥ [830]
मुक्तश्चेन्द्रियबन्धेन प्राप्तश्च परमं पदम् ।
न भूयः पुनरायाति मानुषं देहविग्रहम् ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

उपसर्गं च योगं च ध्यातव्यं चैव यत्पदम् ।
सिद्धिं सिद्धिगुणांश्चैव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु विस्तरतः सर्वं यथा पृच्छसि मेधया । [835]

$K_{1\ 2}$ D_3 ब्राह्मणा नियता शान्ता (for ^{a}).– After line 806, B_2 ins. an addl colophon mentioning पौष्करम् as sub-parvan — G_3 om the ref — (L 807) Bom ed मनोग्राहस्य कामत (for ^{b}) — (L 808) Ds_1 यथातथ्यं (for °तत्त्व) B_2 Dn यथा त्वं मन्यसे मुने (for ^{b}) — (L 809) $K_{1\ 2}$ D_4 वाक्य भवति कारणम् (for ^{b}). — K_2 $G_{3\ 4}$ om (hapl) lines 813–815 — (L 813) D_1 सदा चैव शुचिर्भूत्वा (for ^{a}) K_1 V_3 D_4 -निषेवता ; D_2 -निवेदिना (for -निषेविणा). — (L 816) $B_{1\ 3}$ Cal ed उपतिष्ठेच्च (for °ष्ठेत). D_1 सतत (for स गुरुं) Dn_2 G(ed) -परो (for पुटो) — (L 817) मोक्षकर्म च कारयन् (for ^{b}) — D_5 om. (hapl) lines 819–820. — (L 820) K_4 ध्यायते च , $\tilde{N}_2$ $B_{2\ 3}$ ध्यानेन च (for ध्यायन्नेव) — (L. 822) $B_{1\ 3}$ -तत्त्वज्ञो (for भावज्ञो) K_3 भव- (for भाव-) — (L 824) K_1 Dn D_2 तर्हि तत् ; B निहितं (for न हि तत्) D_3 -त्यागेन (for यो°) K_4 ब्रह्म केनापि दार्शितम् (for ^{b}). — (L 825) G_3 च सर्वेषां (for विनीतानां) — (L. 826) V_3 सर्वदस्भातिरिक्तानां , $B_{2\ 3}$ सर्वत्र व्यतिरि° (for ^{a}), B_2 कर्म- , Cal. ed. काल- (for काम-) V_1 D_1 -विगर्हिताम् , Ds विगर्ह(Ds_2 °र्हि)णम् (for -विगर्हिणाम्). — (L 827) V_1 अपुनर्बोधिताल्लोकान् , D_3 °र्भविणां लोकाः (for ^{a}) K_3 कर्माङ्गेन , B_2 कर्मयोगा , Dn Ds $D_{3\ 6}$ °योगे (for °योग-) — (L 828) D_3 आच्छादितेन मनसा (for ^{a}). — (L 829) Cal ed अनादानात् (for निरा°) — (L. 830) V_1 B_1 Dn $D_{2\ 5}$ क्रियावाप्तिर् (for °प्राप्तिर्) K_2 सर्वो , K_3 D_1 प्राप्ता , B_2 D_5 पूर्वा , D_4 पूर्वो , D_6 पूर्वं (for पूर्वाज्) K_1 $\tilde{N}_2$ V_3 G_4 जन्तो पूर्वान्नराधिप , V_1 G_3 जन्तोः पूर्वं नरा° (for ^{b}) — (L 832) K_2 D_1 मानुषं कर्मबन्धनम् ; G_3 मानुषेष्वेव विग्रहम् (for ^{b})

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2 D_5. — *Mention of Khila* K_1 $V_{1\ 3}$ B Ds_1 D_1 — *Sub-parvan* K_1 $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{1\ 2\ 5,\ 6}$ पौष्करम् ; Dn D_4 पु(D_4 पौ)ष्करप्रादुर्भाव· — *Adhy no* K_3 D_1 (marg) 91 , $V_{1\ 3}$ 293 , Dn 11 , Ds_2 202 , D_3 218 , D_4 128 ; G_3 344 , G_4 342

(L 833) G_3 उपसर्गश्च योगश्च (for ^{a}). K_4 ज्ञातव्य (for ध्या°) K_2 सत्पदम् (for यत्प°) G_3 ध्यातव्यश्चैव यत्परः (for ^{b}) — After line 833, B_1 Bom, Poona eds,

उपपन्नेन मनसा ब्रह्मादीनामनेकधा ॥
पञ्चेन्द्रियगुणांस्त्यक्त्वा पश्यतो ब्रह्मणो नृप ।
योगयुक्तेन मनसा पञ्चेन्द्रियनिवासिनः ॥
ब्रह्मणश्चिन्तयानस्य ब्रह्मयज्ञं सनातनम् ।
बहुरूपमनैश्वर्यात्प्रवक्ष्यामि निबोध तत् ॥ [840]
पञ्चेन्द्रियस्य ग्रामस्य नवद्वारस्य भारत ।
कामक्रोधनिरुद्धस्य संनिरुद्धस्य मेधया ॥
तेजसा मूर्ध्नि चाधाय धूमो दोधूयते महान् ।
नीललोहितवर्णाभः पीतैः श्वेतैश्च धातुभिः ॥
मञ्जिष्ठारागवर्णाभैः कपोतसदृशैस्तथा । [845]
शुद्धवैदूर्यवर्णाभः पद्मवर्णदलप्रभैः ॥
स्फाटिकैर्मणिवर्णाभैर्नागेन्द्रसदृशैस्तथा ।
इन्द्रगोपकवर्णाभैश्चन्द्रांशुसलिलप्रभैः ॥
बहुवर्णैः सधूमौघैरिन्द्रायुधसमप्रभैः ।
संपतद्भिश्च युगपन्मेघैरिव समागमे ॥ [850]
निरुध्यन्त इवाकाशं पक्षवद्भिरिवाद्रिभिः ।
ते धूमवर्णसंघाता घनाः सलिलधारिणः ।
निर्वेमुश्चैव तोयौघान्विविशुर्वसुधातलम् ॥
मूर्ध्नि चैव महानग्निर्मानसो धूयते प्रभुः ।
युक्तः परमयोगेन शतशोऽर्चिभिरावृतः ॥ [855]
तस्याग्नेर्विस्फुलिङ्गानां सहस्राणि शतानि च ।
विसस्रुः सर्वगात्रेभ्यो ज्वलन्तीव युगाग्नयः ॥
यावन्त्यो वर्षधाराश्च तावन्त्योऽर्च्योऽनलस्य तु ।
समेयुर्वारिधाराभिर्विपुले वसुधातले ॥
वर्णाभ्यां युज्यमानश्च वायुर्दोधूयते महान् । [860]
दिव्यसिद्धगुणोद्भूतः सूक्ष्मः प्राणविवर्धनः ॥
वेगवान्भीमनिर्घोषो बलवान्प्राणगोचरः ।
तैरेव चाग्निसंघातैर्धातुभिः सह संगतः ॥
सहस्रशोऽथ शतशो मूर्तिं कृत्वा पृथग्विधाम् ।
अग्निर्वायुर्जलं भूमिर्धातवो ब्रह्मचोदिताः ॥ [865]
समवायत्वमापन्ना बीजभूता महीपते ।
संघातं ब्रह्मवेगेन धातवो गमिता नृप ॥

G(ed) repeat line 832 — Bom ed om line 834 — (L 834) D_{s1} Poona ed -गुणाश् (for -गुणांश्) — (L 835) K_4 V_3 B_2 Ds विस्तरश (for °रत) $Ñ_2$ V_3 B_1 D_6 G_4 यन्मां, D_{s1} यत्त्वं, D_{s2} यस्त्वं (for यथा) — (L 837) $K_{3\ 4}$ $V_{1\ 3}$ Dn $D_{1-3\ 5\ 6}$ (marg) पञ्चसिद्धि- (for पञ्चेन्द्रिय-) K_2 पश्यतां (for पश्यतो) — (L 838) D_6 -निवासिना, G_3 समप्रभ (for निवासिन) — (L 839) $K_{1\ 2}$ ब्रह्माण; G_3 ब्रह्मणा (for °णश्) — (L 840) V_3 G_3 ब्रह्म- (for बहु) K_3 प्रवर्तन्ते निबोध तान्, K_4 °र्तन्ति निबोधत, V_1 °र्तन्ति निबोधत, V_3 Dn $D_{1-3\ 5}$ °र्तन्ति निरोधनम्, D_6 °र्तन्ति निबोध यत् (for ^{b}) — (L 842) $K_{1\ 2\ 4}$ $V_{1\ 3}$ $D_{2\ 4-6}$ G_{3-4} -क्रोधाव- (for क्रोधनि-) $Ñ_2$ $B_{1\ 3}$ Ds कामक्रोधस्य मोहस्य, Dn °क्रोधस्य लोभस्य, D_3 °क्रोधस्य रुद्धस्य (for ^{a}) K_2 निरोधस्य च मेधया, D_4 निरुद्धस्य च मे° (for ^{b}) — (L 843) K_1 D_{s2} आघ्राय, V_1 D_{s1} आदाय (for आधाय) D_6 तेजो मूर्धनि चाघ्राय (for ^{a}) — (L 844) $K_{1\ 2}$ $Ñ_2$ B Ds $D_{3\ 4\ 6}$ $G_{3\ 4}$ -वर्णाभैः (for °भः) K_2 om lines 844^b–847^a, D_6 om line 844^b–846^a Ds पद्मरागसमप्रभैः (for ^{b}) — (L 845) B_2 Dn माञ्जिष्ठ- (for मञ्जिष्ठा-) V_1 -वर्णैश्च (for -वर्णाभैः) $G_{3\ 4}$ मञ्जिष्ठागरुवर्णाभैः (for ^{a}) G_4 om lines 845^b–846^a D_3 नागेन्द्र- (for कपोत-) B_2 कपोतसदृशप्रभैः (for ^{b}) — (L 846) K_1 D_4 पत्रदल-, $Ñ_2$ V_3 $B_{1,3}$ Ds D_5 -रागसम-, V_1 -वर्णसम (for -वर्णदल-) D_3 चन्द्रार्कसदृशप्रभैः (for ^{b}) — B_1 om. (hapl) lines 847–849 K_3 $D_{1\ 3}$ om (hapl) lines 847–848 — (L 849) $Ñ_2$ -रक्तैः (for -वर्णैः). D_{s1} धूमौघैश्च; D_6 सधूमाभैर् (for सधूमौघैर्) D_2 शक्रायुध- (for इन्द्रा°). G_3 -समुद्भवैः (for -समप्रभैः) — (L 850) D_3 संनदद्भिश् (for संपत°) K_3 D_1 घनागमे, B_2 D_3 समागतैः, Ds °गमैः (for °गमे) — (L 852) $Ñ_2$ B Dn Ds D_5 G_3 -वर्णा (for वर्ण-) — (L 854) D_6 (marg) मूर्धस् (for मूर्ध्नि) D_3 सधूमोऽग्निर् (for महानग्निर्) — (L 855) D_1 -युक्तेन (for -योगेन) D_4 युक्तं परमया योगं (for ^{a}) — (L 856) D_{n1} तस्यार्चैर्विस्फुलिङ्गानि (for ^{a}) — (L 857) K_4 $D_{2,5}$ विविशुः, D_3 निजग्मुः (for विसस्रुः) $Ñ_2$ ज्वलन्निव हुताशनः; D_3 योगिनो नृपसत्तमः (for ^{b}) — (L 858) K_2 D_5 -धारासु, Dn धारास्ता (for °श्च) $Ñ_2$ यावन्ति पुरराष्ट्राणि, $B_{2\ 3}$ °न्ति वर्षराष्ट्राणि (for ^{a}) V_3 तावन्त्यौर्वानलस्य तु, $D_{1\ 6}$ तावन्तो ह्यनलस्य च, D_2 °न्तश्चानिलस्य च (for ^{b}). — (L 859) G_3 प्रवेशुर् (for समेयुर्) Dn विविशुर् (for विपुले). — (L 860) D_3 उभाभ्यां (for वर्णाभ्यां) — (L 861) D_3 एष (for दिव्य-). $Ñ_2$ V_1 Ds -सिद्धि- (for -सिद्ध-) D_3 सूक्ष्मजीवप्रवर्धन (for ^{b}). — (L 862) V_1 रसवान् (for बल°) V_3 -वर्धन (for -गोचरः) — (L. 863) K_{1-3} $D_{1\ 4}$ -संपातैर्, $Ñ_2$ -संभू° (for -संघा°) $K_{1\ 3}$ $D_{1,4\ 6}$ संगतैः (for °तः) — (L 865) K_3 D_1 वापि, K_4

यद्ब्रह्म चक्षुषोर्मध्ये स सूक्ष्मः पुरुषो विराट् ।
तयोरन्यान्बहून्सूक्ष्मान्ससृजे पुरुषोत्तमः ॥
स एष भगवान्विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः । [870]
आधारः सर्वभूतानां प्रलये प्रलयान्तकृत् ॥
तं मूर्ध्नि धातुभिर्बद्धं विशन्ति ब्रह्मचोदिताः ।
तेऽन्तरा पुरुषाः सर्वे ज्ञातारः सुखदुःखयोः ॥
अथ चेष्टितुमारब्धा मूर्तयो ब्रह्मसंमिताः ।
भित्त्वा च धरणीं देवीं प्रपद्यन्ते दिशो दश ॥ [875]
इत्येते पार्थिवाः सर्वे ऋषयो ब्रह्मनिर्मिताः ।
तत्रैव प्रलयं याता भूमित्वमुपयान्ति च ॥
कर्मक्षयाद्विमुच्यन्ते धातुभिः कर्मबन्धनैः ।
कर्मक्षयाद्विमुक्तत्वादिन्द्रियाणां च बन्धनात् ।
तामेव प्रकृतिं यान्ति अज्ञातां कर्मगोचरैः ॥ [880]
क्षराद्धूममक्षयं चैव अग्निगर्भास्तपोमयाः ।
येन तन्तुरिव च्छन्नो भावाभावः प्रवर्तते ॥
धूमादभ्रास्तु संभूता अभ्रात्तोयं सुनिर्मलम् ।
जगती जलात्तु संभूता जगत्येव च यत्फलम् ॥
फलाद्रसश्च संजज्ञे रसात्प्राणश्च देहिनाम् । [885]
रसस्तु तन्मयो जज्ञे यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ॥
प्रधानं ब्रह्म उद्दिष्टं बहुभिः कारणान्तरैः ।
ब्राह्मणैस्तपसि श्रान्तैः सत्यव्रतपरायणैः ॥
अव्यक्ताद्व्यक्तिमापन्नं स्वेन भावेन भारत ।
अन्तःस्थं सर्वभूतेषु चरन्तं विद्यया सह ॥ [890]
कर्म कर्तेति राजेन्द्र विषयस्थमनेकधा ।
नोपलभ्यति चक्षुर्भ्यां तपसा दग्धकिल्बिषैः ॥
उपलभ्यति चक्षुर्भ्यां ज्ञानिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।
निःसृतस्तु भ्रुवोर्मध्यान्मेघमुक्त इवांशुमान् ॥
चरद्भिः पक्षिवल्लोके निर्द्वंद्वैर्निष्परिग्रहैः । [895]
योगधर्मेण कौरव्य ध्रुवमासाद्यते फलम् ॥
प्रादुर्भावं क्षयं चैव भूतस्य निधनं तथा ।
विधत्ते शतशो ब्रह्मा संक्षये च भवेत्तथा ॥
कर्मणः कर्मयोगज्ञो भूतेभ्ज्ञो नात्र संशयः ।
अविनाशाय लोकस्य धर्मस्याप्यायनेन च ॥ [900]
युगं द्वादशसाहस्रं सहस्रयुगसंज्ञितम् ।
एतद्ब्रह्मयुगं नाम युगानां प्रथमं युगम् ॥
सहस्रयुगयोरन्ते संहारः प्रलयान्तकृत् ।
सूक्ष्मं भवति लोकानां निर्विकारमचेतनम् ॥
तथा प्रलयमापन्नं जगत्सर्वं सनातनम् । [905]

$V_{1\ 3}$ D_5 वायुर् (for भूमिर्) K_3 (marg) $D_{1\ 4}$ -नोदिता (for -चो°) — (L 866) $\tilde{N}_2$ जीव (for बीज-) V_1 $B_{1\ 4}$ D_s महीतले (for °पते) — (L 867) K_3 D_1 संहता (for संघातं) — (L 868) G_3 परमो (for पुरुषो) — (L 869) $K_{1\ 3}$ $D_{1\ 4}$ असृजत्, D_5 सोऽसृजत् (for ससृजे) — (L. 870) K_3 D_1 कृष्णो (for विष्णु°) $\tilde{N}_2$ B_1 (marg) $_3$ D_{s2} प्रजापति· (for सनातन) Cal ed व्यक्तोऽव्यक्तः प्रजापति° (for ^{b}) — (L 871) K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ D_n D_s $D_{2,\ 5}$ -विद्यानां (for -भूतानां) — (L 872) K_4 B_1 D_n $D_{2\ 3\ 5}$ $G_{3\ 4}$ नद्धं (for बद्धं) K_4 -समिता° (for -चोदिता°) — (L 875) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B D_s D_6 $G_{3\ 4}$ प्रापद्यन्त (for प्रपद्यन्ते). — (L 876) D_3 G_3 पार्थवा (for पार्थिवा°) G_4 जले ते पार्थवा° सर्वे (for ^{a}) D_3 -संमिता (for निर्मिता). — (L 877) K_3 D_1 यान्ति (for याता) G_4 भूमिं समुपयान्ति च (for ^{b}) — (L 878) D_{s1} -बन्धनात् (for °नैः). — (L. 879) D_3 नि- (for च) — (L 880) K_3 D_1 ज्ञातार (for अज्ञातां) — (L 881) Cal ed. जातं (for धूम-) V_2 क्षरत्वमक्षयं चैव ; G_3 क्षयाद्धूमक्षयश्चैव (for ^{a}).

— (L 882) D_3 भावाद्भाव: (for भावाभाव°) — (L. 883) K_3 D_1 समुद्भूता (for $_4$ संभूता) $K_{1,\ 2}$ V_3 $B_{1\ 3}$ D_s D_4 G_3 धूमादभ्रं तु संभूतम्, D_3 धूम्रा धूम्राभ्रसंभूतिम्, D_6 धूमादभ्रं समुद्भूतम् (for ^{a}). — (L 885) D_3 संज्ञेयो (for संजज्ञे) D_{n2} फलाद्ब्रह्मरसं जज्ञे (for ^{a}). — (L. 887) $B_{1,\ 3}$ Cal ed ब्रह्मोद्दिष्टं प्रधानं तु (for ^{a}). — (L 888) $D_{2,\ 3\ 6}$ -धर्म- (for -व्रत-) — (L 891) G(ed.) विषयस्थान् (for °स्थम्) — (L 892) $K_{1\ 4}$ B D_n $D_{2,\ 5}$ $G_{3\ 4}$ -लभ्येत (for -लभ्यति) $\tilde{N}_2$ चक्षुर्भ्यां नोपलप्स्यन्ति (for ^{a}) — (L. 893) B_1 G_4 Cal ed यतिभिर् (for ज्ञानि°) — (L 894) B_3 Cal ed मध्ये (for मध्यान्). — (L. 895) G_3 पक्षिभिर् (for पक्षिवल्) B_3 निर्ग्रन्थैर् (for निर्द्वंद्वैर्) — (L 896) $K_{1\ 2}$ परम्, K_3 D_1 पदम् (for फलम्). — K_4 om (hapl.) line 898 — (L 898) K_2 D_4 संक्षय (for °ये) D_6 चोद्भवे (for च भवेत्) — (L. 899) $\tilde{N}_2$ ब्रह्मण, D_1 कर्मणा (for °णः) G_4 -योगस्थो (for °ज्ञो). G_3 कर्मणां कर्मभोगस्थो (for ^{a}). — (L. 901) K_3 D_2 संमितम्; K_4 $\tilde{N}_2$ V_1 D_n $D_{1,\ 5\ 6}$ G_3 सहि° (for -सञ्ज्ञि°). — (L. 903) $V_{1\ 3}$ D_s सहस्रयुगपर्यन्ते;

ब्रह्म संपद्यते सूक्ष्मं निर्मितं कारणैर्गुणैः ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

प्राग्वंशं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महामुने ।
आद्ययोर्युगयोर्ब्रह्मन्ब्रह्मप्राप्तस्य सर्वशः ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु विस्तरश. सर्व यन्मां पृच्छसि मेधया ।
उपपन्नेन मनसा दैवप्रत्ययसाधिना ॥ [910]
ऋद्धिं प्राप्तस्तु भगवान्योगात्मा ब्रह्मसंभवः ।
भूतानां बहुलत्वं च चकारेहेश्वरः प्रभुः ॥
स्थितो ब्रह्मासने ब्रह्माविक्षिप्तः सहसा प्रभुः ।
अचलेनैव भावेन स्थाणुभूतेन भारत ॥
रक्तश्च मोक्षविषये सर्वज्ञानमये पदे । [915]
यस्मात्पदसहस्राणि भवन्ति न भवन्ति च ॥
ब्रह्मयज्ञं तु यजते योगाद्वेदात्मकं सदा ।
ब्रह्मणो विपुलं ज्ञानमैश्वर्यं च प्रजायते ॥
ततः प्रथममैश्वर्यं युञ्जानेन प्रवर्तितम् ।
ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां हितमिच्छता ॥ [920]
यदा त्वाकाशमैश्वर्य युञ्जानस्य प्रवर्तते ।
ब्रह्मणो ब्रह्मभूतस्य निर्विकारेण कर्मणा ॥
तदान्तरिक्षं संप्राप्तं निर्मलं ब्रह्म चाव्ययम् ।
संहारः सर्वभूतानां चराणां ब्रह्मवादिनाम् ।
ध्रुवमैश्वर्ययोगानां प्रतिपद्यन्ति देहिनः ॥ [925]
आकाशैश्वर्यभूतेन संयोगे ब्रह्मवादिनाम् ।
प्रवर्तमानमैश्वर्य वायुभूतं करोति च ।
विकारैर्बहुभिः प्राप्तैः संपतद्भिर्महाबलैः ॥
एतैर्विकारैः संवृत्तैर्निरुद्धैश्च समन्ततः ।
ध्रुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः ॥ [930]
शरीरादभिनिष्क्रम्य आकाशेन प्रधावति ।
निरालम्बो निरालम्बानालम्ब्य मनसा ततः ॥
ऐश्वर्यभूतो भूतात्मा चरन्दिवि न दृश्यते ।
चक्षुर्भिर्बहुभिर्लोके पुरंदरसमैरपि ॥

B D3 6 G3 4 एव युगसहस्रान्ते (for ^{a}) B3 Cal ed प्रलयोऽन्तकृत, D5 °यान्तकः (for °यान्तकृत्) — D1 om lines 904^b–906^a Ñ2 G3 4 om (hapl) lines 905. — (L 906) Ñ2 B2 Ds निर्मुक्तं, B1 3 Dn2 निमित्त (for निर्मितं)

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila :* K1 V1 3 B Ds1 D1 3 4 — *Sub-parvan* K2 4 V1 3 B Ds2 D1 2 5. 6 G3 पौष्करम् ; K3 पुष्करम्, Dn D4 Dn पुष्करप्रादुर्भाव· — *Adhy no.* K3 D1 91 ; V3 204, Dn 12, Ds2 203, D3 219, D4 199, G3 345, G4 340

(L. 907) D3 तपोधन (for महामुने) — G3 om the ref — (L 909) D3 पूर्वं (for सर्वं) B1 D3 यन्मां त्वं परिपृच्छसि (for ^{b}) — (L 910) K3 V3 D5 देवप्रत्यक्षसाधिना (K3 °नाम्), D1 दैवप्रत्यक्षसंधिना (for ^{b}) — (L 911) G3 बुद्धिं (for ऋद्धिं) Ñ2 विश्व-, D3 5 योग- (for ब्रह्म-). — (L 912) V1 3 सुबहुत्वं (for बहुलत्वं) G3 स चकार (for चकारेह) K3. 4 चकारेह (K4 °मं) महेश्वर, B3 चकार ईश्वर प्रभुः, D3 चक्रे योगेश्वरः प्रभु (for ^{b}) — G4 om line 913 — (L. 915) B2 Dn G3 स च (for सर्वं-) — (L 916) K1 2 D4 भवन्ति प्र-, K4 Dn D2 5 6 प्रभवन्ति (for भवन्ति न) Ñ2 V1. 3 B Ds D3 प्रभवन्त्युद्भवन्ति च, G3. 4 प्रभुवन्त्युत्पतन्ति च (for ^{b}). — (L. 917) K2 B2 Ds D4 यजतो ; K3 योगात्मा, D1 यज्ञान्ते (for यजते) B1 स ब्रह्मयज्ञ यजते (for ^{a}) K3 D1 6 वेदात्मकः, Ds2 विश्वात्मकं (for वेदा°). — (L 918) K4 Ñ2 V1. 3 B Dn Ds D2 3 5 G3 4 प्रवर्तते (for प्रजायते) — (L 919) D3 प्रज्ञानेन (for युञ्जानेन) K1–3 D1 प्रकीर्तितम् (for प्रव°) — (L 920) G3 om lines 920^b–924^a D3 भूतानां हितकाम्यया (for ^{b}) — (L 921) B1 om lines 921^b–927^a D3 यजानस्य (for युञ्जा°) K3 D2 प्रवार्तितम् (for °र्तते) — D2 om line 922 — (L. 922) V1 ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन (for ^{a}) D3 चेतसा (for कर्मणा) — (L 923) Ñ2 V1 3 B3 Ds ब्रह्म निर्मलमव्ययम् (for ^{b}) — (L 924) K4 वर्णानां, B3 Dn Ds2 D2 3 G4 नराणां (for च°) — (L 925) V3 -भूतानां (for -योगानां) Ds देहिनम्, G3 4 योगिन (for देहिनः) — (L 926) K3 -संभूतै, G3 -भूतानां (for -भूतेन) V3 D6 G4 संयुगे (for सयोगे) K4 V1 Dn D2 5 G3 संयुगे ब्रह्मवादिना (for ^{b}). — (L 929) Cal ed [ए]व सर्वश (for समन्तत) — (L. 930) D6 ध्रुवमैश्वर्यसंपन्न (for ^{a}) — (L 932) K4 निरालम्बाद्, Ñ2 V1 G3 °लम्बम्, D3 °लम्बे (for °लम्बान्) D1 6 आलक्ष्य, D3 नालभ्यो (for आलम्ब्य) — (L 933) D5 भूतानां (for °त्मा) K2 भूतैर् (for चरन्) — (L 934) B1. 3 G3 4 लोकै (for लोके) K3 D1 -शतैर् (for -समैर्) — (L 935) K1. 2 D1. 4 अधीयन्ति, Ds1 विधीयन्ते (for त्वधी°),

ओकारं ये त्वधीयन्ते मनसा ब्रह्मसत्तमाः । [935]
विभक्ताः सर्वकामेभ्यस्ते तं पश्यन्ति साधवः ॥
एतद्धि परमं ब्रह्म ब्राह्मणानां मनीषिणाम् ।
अन्तश्चरति भूतानां विद्धि चेतनया सह ॥
एष शब्दो महानादः पुराणो ब्रह्मसंभवः ।
वायुभूतोऽक्षरं प्राप्तो वदन्त्येवं द्विजातयः ॥ [940]
अरूपी रूपसंपन्नो धातुभिः सह संगतः ।
अन्तश्चरति भूतेषु कामकारकरो वशी ॥
ततः पूर्वमनुध्याय मनसा पूरयन्निव ।
वेदात्मकं तदा यज्ञं चिन्तयन्तो मनीषिणः ॥
ब्राह्मणाः शुचयो दान्ता यशोऽयुञ्जंस्तदन्वयाः । [945]
ब्रह्मलोकं काङ्क्षमाणा वैष्णवं पदमुत्तमम् ॥
यस्य हेतोः क्रियाः सर्वाः कुर्वन्ति विगतज्वराः ।
न ह्येते प्रसवादाने भवमिच्छन्ति भारत ॥
माल्योपहारैश्च त्रिभिः प्रतिभानैश्च वै द्विजाः ।
यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमम् ॥ [950]
यजनं विक्रमं चैव ब्रह्मपूर्वाः प्रचक्रिरे ।
ब्रह्मा च वैष्णवं तेजो वेदोक्तैर्वचनैर्नृप ॥
ब्राह्मणैर्वेदविद्भिश्च ब्रह्मज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः ।
शुचिभिः कर्मुनिर्मुक्तैः सत्यव्रतपरायणैः ॥
धातुभिर्मोक्षकाले च महात्मा संप्रदृश्यते । [955]
तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं परमाद्भुतम् ॥
रसात्मकं तदैश्वर्यं विकारान्ते प्रदृश्यते ।
घोररूपा विकारास्ते व्यथयन्ति महात्मनः ॥
संछाद्यातीव तोयेन क्षुभ्यमाणो विचेतनः ।
ऊर्मिभिश्छाद्यते चैव शीतोष्णाभिर्विकारतः ॥ [960]
महार्णवगतश्चैव दह्यते न च सज्जते ।
भग्नाश्चैव महानद्यः सलिले चैव सीदति ॥
सीदमानश्च सलिले स शीते पात्यते बलात् ।
अशनाच्छादनाच्चापि युज्यमानो विचेतनः ॥
श्वभ्रे प्रपद्यमानश्च तोयेन परिषिच्यते । [965]
शुक्लवर्णेन बहुना स्रोतसा मूर्ध्नि सर्वशः ॥

V_1 -वादिना (for -सत्तमा) — (L 936) $K_{1\ 2}$ वियुक्ता , K_3 V_3 $D_{1\ 4\ 6}$ विमुक्ता (for विभक्ता) B_1 G_4 -कर्मभ्यस् (for -कामेभ्यस्) K_4 $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2\ 3}$ Dn Ds_1 $D_{2\ 3\ 5}$ G_3 विमु(D_2 °यु)क्ता सर्वकर्मभ्यस् (for ^{a}) Dn यं (for तं) — (L 938) D_5 अन्ते चरन्ति भूताना (for ^{a}) — (L 939) Ds एक (for एष) K_3 $V_{1\ 3}$ B_1 Ds D_1 पुराणे (for °णो). — (L 940) V_1 क्षय (for ऽक्षरं) — (L 941) B_2 (marg as above) रूपमापन्नो (for रूपसं°) Ds_1 चतुर्भि. (for धातुभि) — (L 942) K_1 भूतानां (for भूतेषु) $\tilde{N}_2$ बली (for वशी) — (L 943) K_3 D_1 तत्र पूर्वम्, K_4 D_2 G_3 एतत्सर्वम् , $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds (marg) G_4 एतत्पूर्वम् , Cal ed तत. परम् (for ततः पूर्वम्) K_2 D_4 अभिध्याय (for अनु°). V_1 मनसा पूजयन्निव , D_6 °सा पूजयन्ति च (for ^{b}) — (L 944) K_3 D_2 चिन्तयन्ते (for °यन्तो) — (L 945) K_2 यश पुञ्जास् , D_6 योगयुक्तास् (for यशोऽयुञ्जंस्). G_4 तदाश्रया (for तदन्वया) D_3 यश प्राप्ताः सदान्वया. , G_3 युगयुक्तास्तदाश्रया (for ^{b}) — (L. 946) Ds_2 वैष्णवं परम पदम् (for ^{b}) — (L 947) $K_{1\ 2\ 4}$ $V_{1\ 3}$ B $G_{3\ 4}$ पद- (for यस्य) — (L 948) K_2 D_6 प्रभगादाने , K_4 प्रसवादानैर् (for °दाने) — (L 949) $\tilde{N}_2$ V_1 Ds चिन्वाद्भिः , V_3 शुचिभि , D_6 स्तुतिभि (for च त्रिभि) B Dn D_3 G_3 त्रिभि(D_3 चित्रै)र्माल्योपहारैश्च , D_2 माल्योपकारैश्चरुभिः (for ^{a}) $K_{1\ 2}$ B_3 प्रतिभागैश् , K_3 Dn_1 D_2 °भावैश् , V_1 °मानैश् , V_3 $B_{1\ 2}$ प्रविभागैश् (for °प्रतिभानैश्). D_3 भाव्यमानैर्द्विजातय. (for ^{b}) — (L 950) $B_{2\ 3}$ Ds युञ्जन्ति (for यजन्ति) Ds -परायणम् (for °क्रमम्) — (L 951) $B_{2\ 3}$ G_3 युञ्जाना (for यजनं) D_3 वैष्णवं (for विक्रमं) B_1 Cal ed ब्रह्माद्या सं- (for ब्रह्मपूर्वा) — (L 953) B_2 Bom Poona Cal eds G(ed) ब्रह्म- (for वेद-) K_{1-3} $D_{1\ 4\ 6}$ -विद्भिर्हि (for -विद्भिश्च) D_3 ब्रह्मविद्भिश्च ब्राह्मणै (for ^{b}). — (L 955) K_1 D_3 धातुनिर्मोक्षकाले च (for ^{a}) G_4 -पत्स्यते (for -दृश्यते) G_3 महात्मानं प्रपत्स्यते (for ^{b}) — K_4 om lines 956-957 — (L 956) D_1 न वेद (for तदेव) K_3 न वेद परमं धर्मं , D_6 एतदेव परं ब्रह्म (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Ds_2 वैष्णवं पदमद्भुतम् , Ds_1 °वं पदमुत्तमम् , D_3 °वं परमं ध्रुवम् ; (for ^{b}) — (L 959) V_1 योगेन (for तोयेन). — G_4 om (hapl) lines 960–964 — (L 960) Dn विकारितः (for °रत) — (L 961) $V_{1\ 3}$ D_3 G_3 मज्जते (for स°). — (L 962) $K_{1\ 2}$ Dn $D_{2-4\ 6}$ G_3 मग्नश्चैव महानद्या (K_1 D_6 °द्यां) (for ^{a}) — (L 963) K_3 D_1 सलिलैः (for °ले) K_2 D_4 स सीदन् , $K_{3\ 4}$ स शीत ; $\tilde{N}_2$ B Ds_2 स शीतात् , D_6 शीतात्सं- (for स शीते) — (L 964) K_1 $\tilde{N}_2$ $V_{1,\ 3}$ B_2 Dn_1 Ds_1 $D_{1\ 3\ 6}$ G_3 आसनाच् (for अश°) K_3 आसनाच्छादनैश्चापि (for ^{b}). B_3 G_3 मुह्यमानो

ऊर्ध्वज्योतिरवेक्ष्यश्च शुभ्रैः पीतैश्च छाद्यते ।
वारिपूर्णैः सुगम्भीरैर्विद्युद्भिरिव भासितैः ॥
एतैर्विकारैः संवृत्तैर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः ।
ध्रुवैश्वर्यमथासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः ॥ [970]
रसात्मकं तदैश्वर्यं जिह्वाग्रादभिनिःसृतम् ।
सहस्रधारं विततं मेघत्वं समुपागतम् ॥
रसांश्च विविधान्योगान्स सिद्धः सृजते प्रभुः ।
धात्वर्थं सर्वभूतानां योगप्राप्तेन हेतुना ॥
तेजसो रूपमैश्वर्यं विकारैः सह वर्धते । [975]
आत्मनो विघ्नजननं स्वस्थो ब्राह्मणकारणे ॥
उग्ररूपैर्विकारैश्च हन्यते दण्डपाणिभिः ।
घोररूपैः सुगम्भीरैः पिङ्गाक्षैर्नरविग्रहैः ॥
नेत्रं समुद्धरन्भीमं जिह्वाग्रं चास्य विन्दति ।
नदन्ति युगपन्नादाञ्जृम्भमाणाः पुनः पुनः ॥ [980]
पुनरेव तदा भूत्वा बहुरूपास्तदाभवन् ।
नृत्यमानाः प्रगायन्ति तर्पयन्तो विशेषतः ॥
स्त्रीभूताश्च समं सर्वे युञ्जानाश्चावलम्बिरे ।
कण्ठेषु बहुरूपत्वाद्विघ्नैश्चैव प्रलोभयन् ॥
मधुरैरभिधानैश्च व्याहरन्ति नमीतवत् । [985]
पतन्ति युगपत्सर्वे पादयोर्मूर्धभिर्नताः ॥
प्रसादं काङ्क्षमाणाश्च योगस्यान्तरविघ्नतः ।
बहुप्रकारं कथयन्नृत्यन्ति च रमन्ति च ॥
एतैर्विकारैः संवृत्तैर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः ।
ध्रुवमैश्वर्यमासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः ॥ [990]
तदर्चिष इवाग्नेया आदित्यस्येव रश्मयः ।
तेजोरूपकमैश्वर्यं जनिता जलबिन्दवः ॥
ज्योतींषि चैव संवृत्ता आकाशे गुणसंवृताः ।
चरन्ति सततं लोके सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम् ॥
चन्द्रसूर्यात्मकं दिव्यं ज्योतिष्मद्घनमुत्तमम् । [995]
एतद्विभ्राजते लोके कालचक्रं ध्रुवं चरन् ॥
अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतुसंवत्सराण्यथ ।
क्षणा लवा मुहूर्ताश्च कलाः काष्ठास्तथैव च ॥
अहोरात्रप्रमाणं च निमेषोन्मेषणं तथा ।
ताराणां गतयश्चैव ग्रहाणां च विशेषतः ॥ [1000]
अथ पार्थिवमैश्वर्यं विकारग्रहसंभवम् ।
योगयुक्तास्त्वभिग्रस्ताः पात्यन्ते ह्यचलासनात् ॥

(for युज्य°) — D_4 om. (hapl) lines 967–969 — (L 967) G_3 अवेक्ष्याशु (for °क्ष्यश्च) K_4 B_1 D_2 शुभ्रै , Dn_2 B_2 G_4 शुक्लै° (for शुभ्रैः) — (L 968) D_2 वायु- (for वारि-) G_3 तोयदै. (for भासितै) — (L 970) K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B Dn Ds D_{2-6} $K_{3\,4}$ ध्रुवमैश्वर्यमासाद्य (for ^{a}) $D_{2\,6}$ शुद्धो (for सिद्धो) G_3 वै द्विज (for ब्राह्मण) — G_3 om (hapl) lines 971–990. — (L 971) $K_{1\,3}$ जिह्वाया (for °ग्राद्). — (L. 972) $\tilde{N}_2$ सततं (for विततं) — (L 973) $K_{1\,3}$ B Dn $D_{3\,5}$ G_4 योगात्, D_{s1} सर्वान् (for योगान्) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1\,4}$ Dn Ds_2 $D_{1\,2\,6}$ G_4 सं- (for स). — (L 974) $V_{1\,3}$ धात्वर्थं सर्वभूतात्मा (for ^{a}) — (L 975) K_2 विश्वाकारै प्रवर्तते (for ^{b}) — (L 976) D_6 -कारणै (for °णे) G_4 स्वास्थ्यं ब्राह्मणकारणम् (for ^{b}) — (L 977) B_3 Ds G_4 विरूपैश् (for विकारैश्) — (L 978) D_4 -रूप (for -रूपैः) K_2 घोररूपः स गम्भीरैः (for ^{a}). — (L 979) Ds नेत्रे (for नेत्रं) K_3 D_1 समुद्वहन् (for °द्धरन्) — (L 980) D_3 युगपत्कुर्वते नादान् (for ^{a}). D_5 भञ्जमाना: (for जृम्भमाणा) — (L 981) Poona ed G(ed) वायुरूपस् (for बहुरूपास्) — (L 983) K_{1-3} D_4 (*sup lin* as above) चाश्रमं , $B_{1\,3}$ G_4 च ततः , D_1 स्वाश्रमं (for च समं). — (L 984) K_4 Dn $D_{2\,5}$ कण्ठे तु , D_6 (marg) कर्णेषु (for कण्ठेषु) — (L 985) D_5 व्याहरन्तो (for °रन्ति) — (L 986) $\tilde{N}_2$ नतान्, B_2 युता. (for नताः). — (L 987) B_3 योगस्यान्ते ह्यविघ्नत (for ^{b}) — (L 988) K_4 $D_{2\,5}$ चरन्ति , Dn G(ed) तरन्ति (for रमन्ति) — (L 989) V_3 एभिर् (for एतैर्) B_3 बहुभिर्, D_4 संघृतैर् (for संवृत्तैर्) B_1 Cal ed एभिर्विकारैर्बहुभिर् (for ^{a}) — (L 990) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ हि द्विजः ; G_4 वै द्विज (for ब्राह्मणः) — Before line 991, D_1 ins वैशंपायन — (L 991) Ds_1 D_2 G_3 ज्ञेया (for [आ]ग्नेया) K_2 तदर्चिषवता ज्ञेया (for ^{a}) — (L 992) D_3 तेजोरूपं तमैश्वर्यं (for ^{a}) B Ds G_4 जातास्ते (for जनिता) $V_{1\,3}$ Dn $D_{2\,4}$ (*sup lin*) $_5$ तेज (for जल-) — (L 993) B_2 D_6 ज्योतिषा (for ज्योतींषि) K_2 -संवृत्य (for °त्ता) G(ed) आकाशमुपसंगता (for ^{b}) — (L 995) B_1 बलम् , B_3 गणम् (for घनम्) K_4 Dn $G_{3\,4}$ ज्योति. सघनमुत्तमम् ; V_3 ज्योतिः संज्ञान° , D_2 ज्योतिस्तद्वारमु° (for ^{b}) — (L 996) $B_{1,3}$ Cal. ed. विराजते (for विभ्रा°). — (L. 997) $K_{1,3}$ $D_{1,4,6}$

अलोभाच्छिद्यते सद्यो वेपमानोऽनुकीर्त्यते ।
सीदते वसुधामध्ये भिद्यमानः पुनः पुनः ॥
भूतानां बहुरूपैश्च अन्यैश्च तलवासिभिः । [1005]
विषयैर्युज्यते क्षिप्रं संक्षेपात्संप्ररुध्यते ॥
मूर्तिमद्भिश्च बहुधा धातुभिः स च हन्यते ।
शक्तितोमरनिस्त्रिंशैर्गदाभिश्चाप्यनेकशः ॥
असिभिः पात्यते चैव क्षुरधारैः सहस्रशः ।
भिद्यते चैव बाणाग्रैः सुतीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिः ॥ [1010]
एभिर्विकारैः सकलैर्निरुद्धैश्चापि सर्वशः ।
ध्रुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः ॥
ततः पार्थिवमैश्वर्यं निर्मुक्तस्य विकारतः ।
प्रादुर्भवति युञ्जाने समाधौ प्रलयं गते ॥
दिव्यं तन्द्गधमाघ्राति दिव्यार्थांस्ताञ्शृणोति च । [1015]
दिव्यरूपैश्च पुरुषैर्भिद्यते न च छिद्यते ।
गच्छन्प्रकृतितोऽनन्तः प्रधानात्मा क्षरन्निव ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽन्यां धारणां गत्वा मनसा स पितामहः ।
ब्रह्मकर्मसमारम्भं निर्मुक्तेनान्तरात्मना ॥
सर्वाङ्गधारणां कृत्वा मनसा प्रहसन्निव । [1020]
ब्रह्मयोगेन योगज्ञः सृजते मनसा प्रजाः ॥
मनसा रूपसंपन्ना ह्यप्सराः सृजते प्रभुः ।
नासिकाग्राच्च गन्धर्वान्सुचित्राम्बरवाससः ॥
तुम्बुरुप्रमुखान्सर्वाञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
नृत्यवादित्रकुशलान्कुशलान्सामगीतये । [1025]
ब्रह्मयोगेन योगज्ञः स्वयंभूर्भगवान्प्रभुः ॥
चारुनेत्रां सुकेशान्तां सुभ्रूं चारुनिभाननाम् ।
पद्मेन शतपत्रेण चारुणा सुविराजिताम् ।

ऋतवो (K3 D1 अयने) वत्सराण्यथ (for ^{b}) — (L 998) D3 कला काष्ठा (for कला. काष्ठास्) — (L 1001) G3 सविकारं ससमवम् (for ^{b}) — (L 1002) D6 (marg) योगयुक्तो विकारैस्तै (for ^{a}) K1 यान्त्यन्ते ह्यबलाशनात्, D2 पच्यन्ते ह्यबलासनात् (for ^{b}) — (L 1003) B3 Cal ed. लोके (for सद्यो) V1 3 अलोकाच्छिद्यते लोके (for ^{a}). — (L 1005) K1-3 बल-, V3 D3 वन- ; D4 बलि-, G4 जल- (for तल-) — (L 1006) K3 बुध्यते, D1 बाध्यते (for युज्यते) — After line 1006, K1 2 Ñ2 B1. 2 D4 6 ins :

47** ततः पार्थिवमैश्वर्यं सेवमानश्च सर्वत. ।

— B3 om lines 1007-1012 K2 om (hapl) lines 1009^a-1011^a — (L 1109) K1 3 Dn Ds1 D1 6 पाठ्यते (for पात्यते) Ñ2 V1. 3 D6 तीक्ष्ण- (for क्षुर-) — D6 om (hapl) lines 1010-1011. — (L. 1010) Ds बाणौघैः (for बाणाग्रैः) — (L 1011) K4 V1 3 B1 Dn D2 3 5 G3 4 निर्वृत्तैर्, B2 संवृत्तैर्, Ds निवृत्तैर् (for सकलैर्) Dn संवृतश् (for निरुद्धैश्) — V3 om line 1013 —(L 1013) K2 3 D1 4 नियुक्तस्य, D3 विमु° (for निर्मु°) — (L 1014) K3 D1 6 युक्तात्मा, Dn D2 संजाते, D5 युञ्जानो (for °ने) — (L 1015) Dn Bom Poona eds G(ed) दिव्यं गन्ध समाघ्राय (Dn °ति) (for ^{a}) — (L 1016) B1 3 G3 4 विविधैर् (for पुरुषैर्) Ñ2 विद्यते न च भिद्यते, V1 3 छिद्यते न स भिद्यते, D3 भज्यते न च भिद्यते (for ^{b}).— (L 1017) K3 D1 गच्छता प्रकृतिं चोक्तः, K4 Dn D5 गच्छन्सुकृतिना चान्त , D3 गच्छन्ति प्रकृतेरन्त, D6 गच्छंश्च प्रकृतिं स्वां तु (for ^{a}). K3 D1 क्षय गतः (for क्षरन्निव)

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Ds D1 4 — *Sub-parvan* K1. 2 D4 5 पौष्करप्रादुर्भाव , K3 Dn2 पुष्करम् ; K4 V3 प्रादुर्भाव , Ñ3 V1 B Ds D2 3 6 G3 पौष्करम्, Dn1 D1 पुष्करप्रादुर्भावः — *Adhy no* K3 (marg) D1 93 , V3 206 , Dn 13 , Ds2 204 , D3 4 220 , G3 346 , G4 144

(L 1019) Dn1 Ds1 D3 6 Cal ed समारम्भ- (for °रम्भं). K1 2 D4 नियुक्तेन, Cal ed निर्यु° (for निर्मु°) — G4 om line 1020 — (L 1020) G3 सर्वां च (for सर्वाङ्ग) B1 Ds D1 -धारणं (for °णा) Ñ2 V1 गत्वा (for कृत्वा). V3 सर्वाङ्गे धारणं कृत्वा ; D3 सर्वाः स धारणा गत्वा (for ^{a}) — (L 1021) K4 Ñ2 B3 ब्रह्मज्ञ. (K4 °ज्ञं); Dn च ब्रह्मा, D2 ब्रह्मात्मा, D3 ब्रह्मस्थः (for योगज्ञः) — (L 1022) K1 2 B2 3 Dn Ds2 D4 (marg as above) G3 चक्षुषा , D3 6 G4 चक्षुषो (for मनसा) D5 मनसा (marg. चक्षुषा) रूपमापन्ना (for ^{a}) Ñ2 om lines 1022^b-1023^a. — (L 1023) Ds1 नासिकायां, G3 °कायाश् (for °काग्राच्) K3 4 D1 संपन्ना , D2 संपन्नान् (for गन्धर्वान्) D5 नासिकाग्रात्सुसंपन्ना (for ^{a}) — (L 1025) V3 -गन्धर्वान्, D5 -कुशला. (for °लान्) K1 2 B2 Dn D4 G3 4 -गीतिषु ; D6 -गायने (for -गीतये) Ñ2 सामगा गीतये तदा, V1 सामगा-

धर्म्यां शुचिगिरं सेव्यां ब्राह्मीं मूर्तिमतीं श्रियम् ॥
ससृजे मनसा ब्रह्मा सम्यक्प्रोक्तेन चेतसा । [1030]
भावयोगेन भूतात्मा सर्वप्राणभृतां नृप ॥
चक्षुषा रूपसंपन्नाः सृजन्सोऽप्सरसः प्रभुः ।
नासिकाग्राच्च गन्धर्वान्सुवाचः सुप्रवादितान् ॥
गानप्रभाषं सचक्रे गन्धर्वाणां विशेषतः ।
अन्येषां चैव विप्राणां गानं ब्रह्मप्रभावितम् ॥ [1035]
पद्भ्यां सृजति भूतानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ।
नरकिंनरयक्षांश्च पिशाचोरगराक्षसान् ॥
गजान्सिंहांश्च व्याघ्रांश्च मृगांश्चैव सहस्रशः ।
तृणजातीश्च बहुधा भावहेतोश्चतुष्पदान् ॥
ये तु हस्तान्निखादन्ति कर्मप्राप्तेन हेतुना । [1040]
हस्तेभ्यः कर्म स सृजन्मन्तव्यं मनसा तथा ॥
पायुना स विसर्गं च भूतानां सुखमिच्छताम् ।
उपस्थेन तथानन्दं पञ्चेन्द्रियसमाधिना ॥
हृदयादसृजद्गावो बाहुना पक्षिणस्तथा ।
अन्यानि चैव सत्त्वानि तैस्तैर्वेषैः पृथग्विधैः ॥ [1045]
ऋषिं त्वङ्गिरसं चैव मुनिं ज्वलिततेजसम् ।
ब्रह्मवंशकरं दिव्यं व्यतिरिक्तषडिन्द्रियम् ॥
भ्रुवोऽन्तरे जनयते योगाद्योगीश्वरः प्रभुः ।
ब्रह्मवंशकरं दिव्यं भृगुं परमधार्मिकम् ॥
ललाटदेशादसृजन्नारदं प्रियविग्रहम् । [1050]
सनत्कुमारं मूर्ध्नश्च महायोगी पितामहः ॥
अभिषिक्तं च सोमं च यौवराज्ये पितामहः ।
ब्राह्मणानां च राजानं शाश्वतं रजनीचरम् ॥
तपसा महता युक्तो ग्रहैः सह पुरःसरः ।

न्साम गीयते (for ^{b}) — (L 1026) V3 सृजते मनसा प्रजा- (for ^{b}) — (L 1027) K1 2 D4 सुभ्रुं पद्म-, D3 शुभा चारु-, D6 (marg) सुभ्रूं शशि-, G3 पूर्णचन्द्र, G(ed) सुभ्रूं चन्द्र- (for सुभ्रू चारु) K3 सुभ्रूं चारुतराननाम् (for ^{b}) — (L 1028) D3 शुभ्र- (for शत-) K2 D4 करेण (for चारुणा) V3 सुविभूषिताम्, B1 3 च विराजि°, D1 सुविराजता (for °जिताम्) — (L 1029) K4 B2 Dn स्वक्षां, D3 रम्या (for धर्म्यां) D2 5 स्वक्षा शुचिगिरां सेव्या, G3 4 रम्या शुचिस्मिता सेव्या (for ^{a}) — K2 om lines 1030–1036 — (L 1030) K3 D1 6 सोऽसृजन्, K4 सृजते, B1 3 G3 असृजन्, Ds स सृजन् (for ससृजे) — (L 1031) G3 योगात्मा (for भूतात्मा) G3 4 वर (for नृप) — (L 1032) B2 Dn G4 चक्षुषो (for °षा) V1 3 D6 सृष्ट्वा (for सृजन्) Ñ2 ससृजे सोऽप्सराः प्रभुः, D3 सृजतेऽप्सरस पुनः, D6 असृजत्सोऽप्सरां प्रभु (for ^{b}). — (L 1033) संपन्नान् (for गन्धर्वान्) Dn Bom Poona eds G(ed) सुवासः (for °च) K3 D1 4 6 सुप्रवादिनः ; D2 सुप्रसा(*sup lin* °वा)दितान् (for सुप्रवा°) G3 असृजत्सप्त सादिन (for ^{b}) — (L 1034) K1 Ds1 D3 -प्रभाव, Ñ2 B2 °षां, B3 Cal ed °स (for °षं) V1 3 गानप्रभाषा चक्रे च, Ds1 D6 गानं प्रभावं (D6 °षां) संचक्रे ; D2 गानप्रभाषणं चक्रे, G3 गानप्रशंसां चक्रे वै (for ^{a}). Dn Bom Poona eds G(ed) अशेषत. (for विशे°) — (L 1035) K1 अन्योन्यं (for अन्येषां) G4 ज्ञान (for गान) B2 विप्र- (for ब्रह्म-) K3 D4 6 (marg) -सुभाषितम्, B1 3 Ds -प्रकाशि° (for -प्रभावि°) — (L 1038) K4 विशेषत (for सहस्रश.). — (L 1039) Ñ2 Ds बहुला (for °धा). — (L. 1040) D1 6 G3 हस्तेन (for हस्तान्नि) — (L 1041) D3 हस्तेन (for °भ्य) Ñ2 सृजते, V3 B3 Dn D6 ससृजे (for स सृजन्) B1 हस्तेभ्य संसृजन्कर्म, Ds °भ्य· कर्ममसृजत् ; G3 4 °न कर्म ससृजे (for ^{a}) K3 सुरूपं, G3 कर्तव्यं (for मन्तव्यं), — (L 1042) K4 विसर्गंस्, Dn2 °र्गं च (for °र्गं च) Ñ2 वायूनामविसर्गं च, D3 पायुना स विसर्गांश्च (for ^{a}) — (L 1043) K1 2 D4 समानन्दं, Ñ2 B2 D3 6 G3 4 तदा° (for तथा°) K3 उपास्थिते तदानन्दे, K4 D2 5 उपस्थं च (K4 °स्थानं) तदानन्द, Dn D3 Bom Poona eds G(ed) उपतस्थे (D3 °स्थेन) तदा°, D1 °स्थितवदानन्दं D1 (marg) °स्थाने तथा नादं (for ^{a}) G3 4 -समाधिमान् (for °धिना). — (L 1044) V1 3 B Ds गा वै (for गावो). V3 B1 3 बाहुभ्यां, D1 °त· (for °ना) — (L 1045) K1. 4 Ñ2 V1 B Dn2 Ds D2 5 6 (marg) अब्जानि, K3 आत्मना (for अन्यानि) D3 सर्वाणि (for सत्त्वानि) K3 विषयैस्तैः, K4 तैस्तैर्बोधै., V1 3 तैस्तैर्देशै., D3 तैर्विशेषै (for तैस्तैर्वेषै) B1 वेषैस्तैस्तै पृथग्विधै. (for ^{b}) — (L 1046) Ñ2 V1 3 Dn D3 ज्वलन (for ज्वलित) — (L 1047) K4 B1 om (hapl.) lines 1047^b–1049^a Bom Poona eds G(ed) व्यतिषिक्त- (for °रिक्त-) — (L 1048) K1 V1 Ds1 भ्रुवोरन्तरे जनयते (hympermetric), K3 °रन्तरजनयद्, B2 D1 °रन्तरेण जनयद् (hypermetric), D3 भ्रुवोऽन्तरेण जनयन् (for ^{a}) K3 V1 B2 3 Dn D3 6 G3 4 योगेश्वरः (for योगी°) — (L 1050) K3 4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1–3 5 6 G3. 4 -मध्याद् (for -देशाद्) K3 D1 दर्शनम् (for विग्रहम्). G3 4 नारदं विग्रहप्रियम् (for ^{b}).—(L 1051) K2 D1. 3 मूर्ध्नि

चचार नभसो मध्ये प्रभाभिर्भासयञ्जगत् ॥ [1055]
स गात्रैर्मनसा योगान्भगवान्सिद्धिमागतः ।
सृष्टवान्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥
तत्र स्थानानि भूतानां योगांश्चैव पृथग्विधान् ।
व्यधत्त शतशो ब्रह्मा सर्वभूतपितामहः ॥
एष ब्रह्ममयो यज्ञो योगः सांख्यश्च तत्त्वतः । [1060]
विज्ञानं च स्वभावं च क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ॥
एकत्वं च पृथक्त्वं च संभवो निधनं तथा ।
कालः कालक्षयश्चैव ज्ञेयो विज्ञानमेव च ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

श्रुतं ब्रह्मयुगं ब्रह्मन्युगानां प्रथमं युगम् ।
क्षत्रस्यापि युगं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ [1065]
ससंक्षेपं सविस्तारं नियमैर्बहुभिश्चितम् ।
उपायज्ञैश्च कथितं क्रतुभिश्चैव शोभितम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतत्ते कथयिष्यामि यज्ञकर्मभिरर्चितम् ।
दानधर्मैश्च विविधैः प्रजाभिरुपशोभितम् ॥
तेऽङ्गुष्ठमात्रा मुनय आदत्ताः सूर्यरश्मिभिः । [1070]
मोक्षप्राप्तेन विधिना निराबाधेन कर्मणा ॥
प्रवृत्ते चाप्रवृत्ते च नित्यं ब्रह्मपरायणाः ।[1]
परायणस्य संगम्य ब्रह्मणस्तु महीपते ॥
श्रीवृताः पावनाश्चैव ब्राह्मणाश्च महीपते ।
चरितब्रह्मचर्याश्च ब्रह्मज्ञानेन बोधिताः ॥ [1075]
पूर्णे युगसहस्रान्ते पूर्वं ये प्रलयं गताः ।
ब्राह्मणा वृत्तसंपन्ना ज्ञानसिद्धाः समाहिताः ॥
व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्योगात्मा ब्रह्मसंभवः ।
दक्षः प्रजापतिर्भूत्वा सृजते विमलाः प्रजाः ॥
अक्षराद्ब्राह्मणाः सौम्याः क्षरात्क्षत्रियबान्धवाः । [1080]
वैश्या विकारतश्चैव शूद्रा धूमविकारतः ॥

च, K_4 $D_{2\ 5}$ च मूर्ध्नि, $\tilde{N}_2$ V_1 Dn_2 मूर्ध्ना च (for मूर्ध्नश्च). —(L 1052) K_1 $D_{4\ 6}$ Cal ed अभिषिच्य (for °षिक्त) K_2 अभिषिच्यत सोमं च, $D_{1\ 5}$ °क्तवान्सोमं च (for ^{a}) —B_1 om (hapl) lines 1053–1059 —(L 1053) Ds D_3 रजनीकरम्, Bom Poona eds G(ed) °नीश्वरम् (for °नचिरम्). —(L 1054) Ds_1 G(ed) ग्रह- (for सह) $K_{1\ 4}$ Dn $D_{2\ 4\ 5}$ निशाकर, K_3 $V_{1\ 3}$ D_1 पुरंदर, D_6 पुर सरम् (for °सर) Ds_2 निर्जगाम ग्रहै सह (for ^{b}) —(L 1056) $K_{2\ 4}$ $D_{2\ 5}$ अथातो (for स गात्रैर्) D_3 अन्यान् (for योगान्) Dn_2 स्वगात्रैर्भगवान्वेगान् (for ^{a}) —(L 1057) K_4 Dn $D_{2,5}$ ससृजे, D_3 सृष्ट्वा च (for सृष्टवान्) —(L 1059) K_{1-3} $D_{1\ 4\ 6}$ व्यदधच्; B_3 विधत्ते (for व्यधत्त) Dn D_2 -लोक- (for -भूत-) —(L 1062) Cal ed संभव (for °वो). —(L 1063) G(ed) कालविदां (for °क्षयश्) D_1 G(ed) ज्ञेयं (for ज्ञेयो).

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2. — *Mention of Khila* K_1 $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{1\ 3\ 4}$ — *Sub parvan* $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn $D_{2\ 4\ 6}$ G_3 पौष्करम्, K_3 पुष्करम्, $D_{1\ 3\ 5}$ पौ(D_1 पु)ष्करप्रादुर्भावः — *Adhy no* K_3 D_1 94; V_3 206, Dn 14, Ds_2 205, D_3 221, D_4 201, G_3 347, G_4 345

(L 1064) D_4 ब्रह्ममयं, D_6 (marg) °पुरं (for °युगं) D_2 परमं (for प्रथमं). —(L 1065) $B_{1\ 3}$ Ds D_6 तत्त्वत (for [अ]हं प्रभो) —(L 1066) D_2 ससंख्येयं (for °क्षेप) V_3 ससंहारं (for सविस्तारं) K_3 D_1 नियमैर्ब्रह्मभिः श्रुतम्; G_3 °मे बहु चिन्तितम् (for ^{b}) — G_4 om (hapl) line 1067 —(L 1067) B D_6 Cal ed [उ]प- (for [ए]व). V_3 क्रतुभिश्चोपसेवितम् (for ^{b}) — K_3 om (hapl) lines 1068–1069 with the ref G_4 om the ref —(L. 1068) G_4 अन्वितम् (for अर्चि°) —(L 1069) Ds बहुभिः (for विविधै) —(L 1070) K_3 भुज्यमाना (for ऽङ्गुष्ठमात्रा) $V_{1\ 3}$ आयाता; D_3 आवृताः; D_4 (marg as above) आदित्या, Bom ed अर्दिता (for आदत्ताः) —(L 1071) K_4 धर्मिणा (for कर्मणा) —(L 1072) K_3 $D_{1\ 5}$ निवृत्ते (for [अ]प्र°) K_4 $D_{2\ 5}$ यज्ञ- (for ब्रह्म-) —(L 1073) K_2 $D_{1\ 4}$ परायणं च, Ds D_5 °णस्तु (for °णस्य) D_6 संगत्या (for °म्य) — $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ om (hapl.) line 1074. —(L 1074) B_2 Ds D_3 G_4 श्रीवृत्ताः (for °ताः) $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ श्राविता ($\tilde{N}_2$ सुवृत्ता) मुनयश्चैव, D_6 श्री(*inf lin* स्त्री)वृत्ताः परमाश्चैव, G_3 श्रीवृत्ता ब्राह्मणाश्चैव (for ^{a}) —(L 1075) $K_{1,4}$ B_2 G(ed) चरित, Cal. ed चारित- (for च°) B_2 ज्ञानाव (for -ज्ञानेन) K_3 D_1 तोषिता., D_3 शोधिता (for बो°) —(L 1076) $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{3\ 6}$ $G_{3\ 4}$ प्रभावे (for पूर्वं ये) $K_{2\ 3}$ $D_{1\ 4}$ प्रभावे विलय गता., $\tilde{N}_2$ प्रभावे प्रलयं गते (for ^{b}) —(L 1077) Bom Poona eds G(ed) वित्त (for वृत्त-) D_6 ब्रह्मणा चि(*sup lin.* वृ)त्तसंपन्ना (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ सिद्धा वृद्धा, V_3 $G_{3\ 4}$ ज्ञानवृद्धाः (for °सिद्धाः). —(L 1078) $\tilde{N}_2$ व्यतिरिक्तेन्द्रियैर्विष्णुर् (for ^{a}). — K_3

श्वेतलोहितकैर्वर्णैः पीतैर्नीलैश्च ब्राह्मणाः ।
अभिनिर्वर्तिता वर्णाश्चिन्तयानेन विष्णुना ॥
ततो वर्णत्वमापन्नाः प्रजा लोके चतुर्विधा ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव महीपते ॥ [1085]
एकलिङ्गाः पृथग्धर्मा द्विपदाः परमाद्भुताः ।
यातनायाभिसंपन्ना गतिज्ञाः सर्वकर्मसु ॥
त्रयाणां वर्णजातानां वेदप्रोक्ताः क्रियाः स्मृताः ।
तेन वा ब्रह्मयोगेन वैष्णवेन महीपते ॥
प्रज्ञया तेजसा योगात्तेन प्राचेतसः प्रभुः । [1090]
विष्णुरेव महायोगी कर्मणामन्तरं गतः ॥
ततो निर्माणसंभूताः शूद्राः कर्मविवर्जिताः ।
तस्मान्नार्हन्ति संस्कारं न ह्यत्र ब्रह्म विद्यते ॥
यथाग्नौ धूमसंघातो ह्यरण्या मथ्यमानया ।
प्रादुर्भूतो विसर्पन्वै नोपयुज्यति कर्मणि ॥ [1095]
एवं शूद्रा विसर्पन्ते भुवि कार्त्स्न्येन जन्मना ।
नासंस्कृतेन धर्मेण वेदप्रोक्तेन कर्मणा ॥
ततोऽन्ये दक्षपुत्रास्तु संभूता धर्मयोनयः ।
बलवन्तो महोत्साहा महावीर्या महौजसः ॥
पित्रा प्रोक्ता महात्मानो दक्षेणायज्ञकर्मणा । [1100]
अन्तमिच्छाम्यहं श्रोतुं धात्र्याः पुत्रोऽबलो ह्यहम् ॥
ततो विधास्ये तत्त्वज्ञः प्रजानां विपुलं बलम् ।
विपुलत्वाद्धि क्षेत्राणां ममापि विपुलाः प्रजाः ॥
न तेषां दर्शयेद्देवी चक्षुषा रूपमात्मनः ।
प्रजापतिसुतानां वै विपुलं सारमिच्छताम् ॥ [1105]
आत्मनो भावनिर्वृत्ते भाव्ये कृतयुगे तदा ।
जनित्री सर्वभूतानामण्डजानुद्भिदांस्तथा ॥
संवेदजननी धात्री चेति मात्रा प्रचोदिता ।
अणुतां तनुतां चैव जन्तूनां कर्मभागिनाम् ॥

Colophon.

D4 om lines 1079–1080 — (L 1079) Ñ2 V1 3 B D6 G3 4 विपुला (for विमलाः) D3 ससृजे विविधा. प्रजा (for ^{b}) — (L 1080) K1 अक्षरा (for °राद्) K1 Ñ2 V1 3 Dn1 Ds2 D2 3 5 -संभवा (for -बान्धवा) K3 Ds1 D1 क्षत्रा (Ds1 °राः) क्षत्रियसंभवा (for ^{b}) — (L 1081) K2 D4 [अ]धिकारतश्, D3 विकारजाश् (for °तश्). V1 3 Ds2 D1 3 धर्म- (for धूम-) — (L 1085) D3 विशां पते (for महीपते) — (L 1086) Ñ2 Ds Cal ed द्विपादा. (for द्विपदा) — (L 1087) K1 2 D1 4 यातनाभि. सुसंपन्ना (for ^{a}) Ds1 प्रभिज्ञाः, D3 तितिक्षाः, D4 ज्ञातिज्ञा (for ग°) — (L 1088) K1 2 B2 D2–4 -जातीनां (for जातानां) — (L 1089) K1 Ñ2 V1 3 B Ds D2 3 6 ब्राह्मण-; Dn वो ब्रह्म-, G3 [ए]व ब्रह्म (for वा ब्रह्म-) — (L 1090) B1 चेतसा (for तेजसा). Ñ2 B3 युक्ता, D6 युक्तस्, G3 यत्तस् (for योगात्) K2 (before corr) स्मृतः; D3 प्रजा (for प्रभु) — (L. 1092) V1, 3 निर्वार्य; D4 निर्याण-, G3 द्युमणि- (for निर्माण-) — (L 1093) K1 2 Ñ2 V1 3 B2 3 D2 4–6 G4 सत्कारं; K4 सत्कर्म (for संस्कारं) Ds2 तस्मान्नार्हति सत्कार (for ^{a}) B2 3 क्षत्रे (for ह्यत्र) K3 D1 क्षत्रं ब्रह्म च विद्यते (for ^{b}) — (L 1095) G3 Bom Poona eds G(ed) -युञ्जन्ति (for -युज्यति) D1 कर्मणा (for °णि) — (L 1096) K4 विमुच्यन्ते, Ñ2 B1 2 Dn D3, 4 विसर्पन्तो (for °र्पन्ते) V1 तेजसा, V2 कर्मणा (for जन्मना) — (L 1099) K3 D1 महादक्षा (for महोत्साहा). — (L. 1100) K3 D1 महातेजा (for °त्मानो) K1 4 D1 3 6 यज्ञ- (for [अ]यज्ञ-) K3 दाक्षिणा याज्ञिया गिरा, Dn Ds1 D4 5 G3 4 दक्षिणा यज्ञकर्मणा, D3 दक्षेण यज्ञकर्मणि (for ^{b}). — (L 1101) B1 3 Ds1 D3 6 G3 4 अन्यद् (for अन्तम्) K3 धातु (for धात्र्या). K1 2 4 B2 Dn Ds2 D1, 4 G3 4 पुत्रा (for पुत्रो) K4 धात्र्याः पुत्रा बलादहम्, B1 धात्रा यत्राचलो ह्यहम्, D5 धात्र्या पुत्र्याचलो ह्यहम्, D4 धात्र्याः पुत्रोऽबलो ह्यहम् (marg विलोक्यताम्) — (L 1102) K4 विधाय (for °स्ये) G3 4 तत्त्वज्ञाः (for °ज्ञ.) D5 ततो विधाय तत्त्वज्ञा (for ^{a}) — Ds om line 1103 — (L 1104) K1-3 Ñ2 V1 3 Ds D1 3 4 दर्शनं, Dn D5 G3 4 दर्शयद् (for °येद्) — (L 1105) K1 2 Ñ2 V1, 3 B2(marg) 3 Dn D1 2 4–6 विपुलासारम्, B1 2 Ds Cal ed °लामानम्, G4 °लं घोरम् (for °लं सारम्). K4 विपुलासारमिच्छता (for ^{b}) — (L 1106) Ñ2 V3 Dn भावे, D3 5 भव्ये (for भाव्ये) — (L 1107) B1 D3 जननी (for जनित्री) K4 Ñ2 B Dn Ds2 D4–6 उद्भिजांस् (for °दांस्) D3 असृजन्त द्विजांस्तदा, G3 अण्डजानां ततो हिता. (for ^{b}) — (L 1108) K1, 3 V1, 3 Ds D1 G4 संस्वेद- D3 तां वेद- (for संवेद-). Ñ2 Ds D2 चेति धात्रा; D3 चिन्त्यमाना (for चेति मात्रा) K3 प्रकीर्तिता (for प्रचोदिता) — (L 1109) K1 D4 अण्डतां K3 अत्र तां, V1 अन्वेतां, V3 अथैतां; D1 अत्रैतां (for अणुतां) K2 अण्डतां चातुलां चैव (for ^{a}). V1 जनुषां, G3 जनित्री (for जन्तूना) K1–3 D1, 4 -भाजिनाम्, B1 Dn

जनमेजय उवाच ।

साध्वहं श्रोतुमिच्छामि त्रेतायां ब्राह्मणोत्तम । [1110]

यं ज्ञात्वा सर्वविद्यानां परं पश्येयमव्ययम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

दक्षस्तु पुनरालम्ब्य स्त्रीभाव पुरुषोत्तमः ।

योगाद्योगेश्वरात्मानं निषण्णो गिरिमूर्धनि ॥

सुजानुः पीनजघना सुभ्रूः पद्मनिभानना ।

रक्तान्तनयना कान्ता सर्वभूतमनोरमा ॥ [1115]

दक्षः प्राचेतसस्तस्यां कन्यायां जनयत्प्रभुः ।

देहाद्धि योगविधिना कन्याः पद्मनिभाननाः ॥

दक्षः पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमपहाय च ।

दर्शने सर्वभूतानां कान्तः कान्ततरोऽभवत् ॥

ताः कन्याः प्रददौ दक्षः स्वयं प्राचेतसः प्रभुः । [1120]

ब्रह्मदेयेन विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत ॥

प्रददौ दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।

सप्तविंशति सोमाय पत्नीहेतोः समाहितः ॥

दक्षो दत्त्वाथ ताः कन्या ब्रह्मक्षेत्रं प्रपद्यत ।

ब्रह्मणाध्युषितं पुण्यं समाहितमना मुनिः ॥ [1125]

तप्यमानो मृगैः सार्धं चचार वसुधां नृप ।

तृणमूलफलैर्वृद्धो वृद्धश्च तपसासकृत् ॥

मृगास्तु तस्य मोदन्ति फलं मोदन्ति ब्राह्मणाः ।

दीक्षिताः पुण्यकर्माणस्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥

संग्रामकाले कालज्ञः शरीराधिपतिर्मुनिः । [1130]

कर्मयज्ञकृतां तात सिद्धिं पश्यति लक्षणाम् ॥

दानमानप्रवीराश्च निरुद्वेगा निरामिषाः ।

मृगैः सह जरां यान्ति सपत्नीकाः सपुत्रिणः ॥

ब्राह्मणाः स्तोत्रसंसिद्धा जनित्रे प्रथमे पदे ।

ब्राह्मणाध्युषितत्वाच्च ब्रह्मक्षेत्रमिहोच्यते ॥ [1135]

यतिभिः कर्मनिर्मुक्तैर्जितक्रोधैर्जितेन्द्रियैः ।

चरद्भिर्वसुधां विप्रैर्निष्किंचनपथैषिभिः ॥

-भोगिनाम्, B_2 Poona ed -योगि° (for -भा°)

Colophon om in D_1 — *Mention of the Epic* Ds_2. — *Mention of Khila* K_1 $V_{1\,3}$ B Ds_1 D_4 — *Sub-parvan* $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B Ds_2 $D_{2\,3\,5\,6}$ G_3 पौष्करम्; K_3 Dn_2 पुष्करम्, Dn_1 पुष्करप्रादुर्भाव, Ds_1 D_4 पौष्करप्रादुर्भाव· — *Adhy no* K_3 (marg) 95, V_3 207, Dn 15, Ds_2 206, D_3 222, D_4 292, G_3 341, G_4 346

(L 1110) K_1 त्रेतां च ब्रह्मणोत्तमम्, D_3 त्रेतायां ब्राह्मणोत्तमान् (for ^{b}) — (L 1111) $K_{2\,3}$ $D_{2\,6}$ $G_{3\,4}$ यज् (for य) K_4 V_1 D_5 -भूतानां (for -विद्यानां) D_3 यज्ञार्थं सर्वभूतानां (for ^{a}) V_3 D_6 पारं (for परं) Cal ed अव्यय (for °यम्) D_3 परं पश्येद्यथाव्ययम्, D_5 विद्याना परमव्ययम् (for ^{b}) — (L 1113) D_3 योगात्मना तथात्मान; D_6 योगाद्योगेश्वरात्मा हि (for ^{a}) K_2 निष्पन्नो, V_3 $B_{2\,3}$ Dn D_2 विषण्णो (for नि°) $\tilde{N}_2$ -सानुषु (for -मूर्धनि) — (L 1114) K_3 D_1 सुजात- (for °नु·). K_2 D_4 शुभ्रा (for सुभ्रू) — (L 1115) D_3 G_3 -मनोहरा, D_6 हिते रता (for -मनोरमा) — After line 1115, D_6 ins

48** मनोरमा महाभागा चिन्तयात्मानमात्मना ।

— (L 1116) Dn_2 Ds_1 जनयन् (for °यत्) K_3 D_1 कन्यामजनत्प्रभु (for ^{b}) — (L 1117) Dn $D_{2\,3}$ देहार्धे- (for °द्धि) $G_{3\,4}$ -निभेक्षणा. (for -निभानना·) — (L 1118) K_3 दक्षस्तु पुरुषो राजन् (for ^{a}) D_3 अपहार्य (for °हाय) — (L 1119) V_1 B_1 $D_{5\,6}$ कान्तात् (for कान्त·) — (L. 1121) D_3 ब्रह्मज्ञो येन विधिना (for ^{a}) D_3 $G_{3\,4}$ चेतसा (for भारत) — (L 1122) D_3 ददौ स (for प्रददौ) — (L 1123) K_3 चतस्रोऽरिष्टनेमिने (for ^{b}) — (L 1124) $K_{2.4}$ $V_{1\,3}$ B_3 Ds $D_{2\,4\,6}$ प्रपद्य च, $\tilde{N}_2$ °द्य ह, B_2 D_1 °द्यते (for °द्यत). K_3 B_1 Dn $G_{3\,4}$ ब्रह्मक्षेत्रं प्रपद्य च, D_3 °क्षेत्रं प्रयुज्य च (for ^{b}) — G_2 om (hapl) lines 1126–1130 — (L. 1127) G(ed) वृतश् (for वृद्धश्) — (L 1128) $K_{1.2}$ D_4 तस्याव- (for तु तस्य) Cal ed चरितं (for मोदन्ति) D_3 तथा; D_6 फलैर् (for फलं) — (L 1130) Dn $D_{2\,5}$ शरीरादि- (for °राधि-) D_3 नृप (for मुनिः) Cal ed शशिनाद्रियते मुनि (for ^{b}) — (L 1131) D_4 तां च; D_6 तां तु (for तात) K_1 D_3 कर्म यज्ञः कृतां तां तां (D_3 °तं कर्म); $\tilde{N}_2$ धर्मयज्ञकृतां सिद्धिं (for ^{a}) $V_{1\,3}$ Ds $D_{2\,4-6}$ पश्यन्ति; G_3 G_3 पश्यन्त्रि- (for पश्यति). K_3 लक्षणा· (for °णाम्). $K_{1\,2.4}$ D_1 सिद्धिं पश्यन्ति लक्षणात्, $\tilde{N}_2$ परां पश्यन्ति लक्षणाम् (for ^{b}) — (L 1132) K_4 -प्रवीणाश्, $\tilde{N}_2$ V_3 -शरीराश् (for -प्रवीराश्) K_1 D_4 निरुद्धाङ्गा (for °द्वेगा) K_3 निराशिषः (for °मिषा·) D_1 निरुद्विग्ना निराशिष, D_3 °द्धाङ्गा निरामयाः (for ^{b}) — (L 1133) K_1 सपुत्रिकाः, $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,2}$ $D_{3.6}$ सपुत्रिण, Dn तपस्विन, D_4 सपुत्रका· (for °त्रिण). — (L. 1134) D_3 क्षुभिते (for जनित्रे) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ जनिते प्रथमे तदा (for ^{b}). — (L 1137) V_3 प्रीतैर् (for विप्रैर्). B Dn $D_{2.3\,5\,6}$ अकिंचन- (for निष्किं°) K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ D_3

या प्रजा पूर्वमारूढा मानसी ब्रह्मचारिणी ।
सैवैषा व्यक्तिमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा ।
व्यक्ताव्यक्तगतिश्चैषा कालधर्मान्महीपते ॥ [1140]
स्थावरा जङ्गमाश्चैव स्थूलाः सूक्ष्माश्च भारत ।
कालयोगेन योगज्ञा भवन्ति न भवन्ति च ॥
एताश्चैताः प्रजाः सर्वा दक्षकन्यासु जज्ञिरे ।
कश्यपेनाव्ययेनेह संयुक्ताः कालधर्मणा ॥
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे च समरुद्गणाः । [1145]
नागाश्चानेकशिरसः साध्या वै पन्नगास्तथा ॥
गन्धर्वाः किनरा यक्षाः सुपर्णाश्च तथापरे ।
गरुत्मान्सह यक्षैश्च किनराश्च सुवाससः ॥
गावः पशुगणैः सार्धं नराश्च वसुधाधिप ।
धराधराश्च वसुधा धातारश्च धराधराः । [1150]
गजाः सिंहाश्च व्याघ्राश्च हयाः पक्षधरास्तथा ॥
खड्गा विषाणिनश्चैव वृषभाश्च मृगास्तथा ॥
चतुर्विषाणा नागेन्द्राः पद्माभा वर्णतः शुभाः ।
सर्वलक्षणसंपन्ना प्राणिनः कामरूपिणः ॥
तथारूपैस्तथागात्रैस्तैः शीलैस्तैः पराक्रमैः । [1155]
मुनयः पुनरुद्भूता धर्मक्षेत्रे सनातने ॥
क्षेत्रज्ञा मानुषे लोके धर्मिणो वेदगोचराः ।
यत्रोद्भूताः सुराः सर्वे दिवि लोके प्रतिष्ठिताः ॥
ये चान्ये तपसा सिद्धा गृहस्था मनुजाधिप ।
ब्रह्मचर्येण संसिद्धाः परिचर्या गता गुरोः ॥ [1160]
ये च योगगतिं प्राप्ताः सिद्धिहेतोर्महीपते ।
क्लेशाधिकैः कर्मजन्यैर्वृत्तिं लप्स्यन्ति वै द्विजाः ॥
शिलोञ्छवृत्तयः क्षान्ताः सपत्नीका दृढव्रताः ।
सर्वे त्वेते दिविचरा भवन्ति चरितव्रताः ॥

Colophon.

G3 4 अकिंचनपथैषिण (V1 °दैषिण°, G3 °दैषिभि) (for ^{b}) — (L 1138) Ñ2 V1 3 B1 Dn Ds2 D6 G4 **सर्वम्** (for **पूर्वम्**) D2 **या प्रजा सर्वदा मूढा**, D3 **या प्रजा सर्गमारूढा** (for ^{a}) — (L 1139) Ñ2 V1 3 **सा चैषा**, G4 **नैष्ठिका** (for **सैवैषा**) Dn **सर्वम्** (for **व्यक्तिम्**) D3 **स्वभावाद्दुरतिक्रमात्** (for ^{b}) — After line 1139, K3 4 Ñ2 B2 3 Dn Ds2 D1 2 4 6 G3 ins :

49** **अव्यक्ता व्यक्तिमापन्ना स्वभावाद्दुरतिक्रमा** ॥

[D4 सैवैषा (for अव्यक्ता) K3 D1 व्यक्ताव्यक्तसमापन्ना, B2 व्यक्ता व्यक्तित्वमा° (for ^{a}) K4 Ñ2 B2 3 D2 4 6 स्वभाव (for °वाद्)]

— (L 1140) D1 om line 1140^{a} K1 2 D4 **-समैवैषा**, V3 B3 **-गतिश्चैव**, B2 **-गतिस्त्वेषा**, Ds1 **-गमैरेषा**, D6 **-गतिं चैषां** (for **गतिश्चैषा**) K4 D5 Cal ed **व्यक्ताव्यक्तं गमित्वै-** (K4 °त्ये)**षा**, Ds2 °**द्व्यक्तगमैरेषां**, D2 °**व्यक्तं गतिस्त्वेषां**, D3 **व्यक्तव्यक्तिगता त्वेषा** (for ^{a}) D3 G4 **-धर्मे** (for **-धर्मान्**). — (L 1142) K2 D4 **-वेगेन** (for **-यो°**) B2 3 D1 6 G3 **कालज्ञा** (for **योगज्ञा**) K4 **वि-** (for **न**) — (L 1143) K1 2 V1, 3 D3 **-कन्याश्च**, G3 **-कन्या वि-** (for **-कन्यासु**) K3 K3 D1 **दक्षकन्या व्यजज्ञिरे** (for ^{b}) — (L 1144) D6 **कालेन महता तास्तु** (for ^{a}) — (L. 1145) K1 3 Dn D2 G1 **विश्वे देवा**, D1 **विश्वे चैव** (for **विश्वे च स-**) G4 **विश्वे च मरुतां गणा** (for ^{b}) — (L. 1147) K3 **राक्षसा**, D1 **पन्नगा** (for **किनरा**) — (L 1148) Dn2 **सुरासुराः**, D3 G3 4 **सवासवा** (for **सुवाससः**) — (L 1150) K4 V1 B2 Dn D4, 5 (*inf lin*) 6 G3 **चराचराश्च**, V3 B3 Ds **धाराधराश्च**, D1 2 **धराधरश्च**, G4 °**चराश्च** (for °**धराश्च**) Dn2 G3 **धर्तारश्च**, D6 **धातवश्च** (for **धातारश्च**). D3 **नराधिपा** (for **धराधरा**) — (L 1152) G3 4 **खगा** (for **खड्गा**) D3 **पद्मवर्णानिभा शुभा** (for ^{b}) — (L 1154) V1 **-संपूर्णा** (for **-संपन्ना**) — (L 1155) K4 **तथाशीलैः** (for **तैः शीलैस्तैः**) — (L 1156) K3 **-यज्ञे** (for **क्षेत्रे**) D1 **धर्मज्ञैस्तैः सनातनैः** (for ^{b}) — (L 1157) K3 **मानसा**, K4 Ñ2 V1, 3 B Dn D1 3 6 G3 4 **मानसे** (for **मानुषे**) Ds Cal ed **क्षेत्रज्ञमानसे** (Cal ed °**सो**) **लोके** (for ^{a}) G4 **-पारगाः** (for **-गोचराः**) D4 **धर्मिष्ठा वेदगोचरे** (for ^{b}) — (L 1159) K4 **युक्ता** (for **सिद्धा**) — (L 1160) G3 **गुरौ** (for **गुरोः**) — (L 1161) G3 **सिद्धा योगे** (for **सिद्धिहेतोर्**) — (L 1162) **नश्यन्ति** (for **लप्स्यन्ति**) — (L 1163) K1 2 4 D3 4 G3 **शान्ता**, K3 D2 **सर्वे**, G4 Bom Poona eds G(ed) **ख्याता** (for **क्षान्ता**) — (L 1164) B2 **सर्वत्र ते**, D3 **ते च सर्वे** (for **सर्वे त्वेते**). K3 D1 **सर्वे च ते द्विजवराः** (for ^{a})

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 G4 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Ds1 D1 4 — *Sub-parvan* : K1 2 4 Ñ2 V1 3 B Ds D2 3 5 6 G3 **पौष्करम्**, K3 Dn1 D1 **पुष्करम्**, Dn2 D4 **पौ**(D4 **पु**)**ष्करप्रादुर्भाव** — *Adhy name*. K3 96, V3 208; Dn 16, Ds2 207, D1 95;

वैशंपायन उवाच ।

पितामहं पुरस्कृत्य मेरुपृष्ठे समाहिताः । [1165]
जटाजिनधरा विप्रास्त्यक्तक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥
पर्वतान्तरसंसिद्धे बहुपादपसंवृते ।
धातुसंरञ्जितशिले समे निस्तृणकण्टके ॥
त्रयाणां ब्रह्मवेदानां पञ्चस्वरविराजिते ।
मन्त्रयज्ञपरा नित्यं नित्यं व्रतहिते रताः [1170]
एकमेवाग्निमाधाय सर्वे ब्राह्मणपुंगवाः ।
बिभिदुर्मन्त्रविषयैः सुसमाहितमानसाः ॥
त्रिधा प्रणीतो ज्वलनो मुनिभिर्वेदपारगैः ।
अतस्ते त्रित्वमापन्ना यदेकस्त्रिविधः कृतः ॥
एक एव महानग्निर्हविषा संप्रवर्तते । [1175]
स्वधाकारेण मन्त्रज्ञा मन्त्राणां कार्यसिद्धये ॥
स्वयं च दक्षः संप्राप्तो भगवान्भूतसत्कृतः ।
ब्रह्मा ब्राह्मणनिर्माता सर्वभूतपितामहः ॥
दण्डी चर्मी शरी खड्गी शिखी पद्मनिभाननः ।
अभवन्न्यस्तसंतापो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ [1180]
यजते पुष्करे ब्रह्मा मेधया सह सगतः ।
इन्द्रप्रोक्तानि सामानि गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ॥
घृतं क्षीरं यवा व्रीहिः सर्वं परमकं हविः ।
वेदप्रोक्तं मखे न्यस्तं कल्पितं ब्रह्मणः पदे ॥
निर्मथ्यारणिमाग्नेयीं शमीगर्भसमुत्थिताम् । [1185]
स ब्रह्मा प्रथमं तस्मिन्नग्निमन्यं प्रवर्तयत् ॥
न ह्यन्यद्विहितं द्रव्यं यथाग्निर्यज्ञकर्मणि ।
प्रवर्तयेद्विभागैर्वा हुतहव्यमयं बलम् ॥
फलानि तैः प्रयुक्तानि हवींषि विततेऽध्वरे ।
प्रयुञ्जते प्रयोगज्ञा मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ [1190]
षण्मासांश्चतुरो वेदान्संबभाषे बृहस्पतिः ।
ब्रह्मज्ञो ब्रह्मणो यज्ञे परया वर्णसंपदा ॥
शिक्षास्वरसमेताया मधुरायाः समन्ततः ।

D8 223 · D4 203, G3 349, G4 347

(L 1166) D3 वराजिन (for जटा°) D3 जित- (for त्यक्त-) — (L 1167) Ds2 रूपादि- (for -पादप-) V1 -सेविते (for -संवृते) K3 D1 बहुरूपोदसंस्कृते (for [b]) — (L 1168) D3 धातुभी (for धातुसं-) K1 2 D4 5 धातु-संरञ्जिते शैले (for [a]) D5 संकटे (for -कण्टके) — (L 1169) K1 3 Ñ2 V B1 3 D1 -विराजितम्, K4 °जितै, G3 4 °जिता. (for °जिते) D3 मन्त्रस्वरविराजिता (for [b]) — (L 1170) Ñ1 सत्र- (for मन्त्र) B2 4 D6 G4 Cal ed G (ed) ब्रह्म- (for व्रत-) — (L 1171) D3 Bom ed G(ed) एक (for एकम्) G4 एवमेवाग्निमादाय (for [a]) — (L 1173) K1 त्रिधा प्रणीते ज्वलने (for [a]) — (L 1174) K4 Ñ2 V1 3 B Dn D2 5 G3 4 तत्त्वम् (for त्रित्वम्) D3 ततस्तु त्रित्वमापन्नो (for [a]) K1 3 D1 4 पावकस् (for यदे°) — (L 1175) K1 B1 Ds D1 4 G3 संप्रवर्धते (for °र्तते) — (L 1176) D3 स्वाहाकारेण (for स्वधा°) K4 D6 मन्त्रज्ञो, B Dn D2 G4 °ज्ञ (for °ज्ञा) D6 Cal ed स्वाहाकारेण धर्म(D6 [marg] मन्त्र)ज्ञ. (for [a]) — (L 1177) B2 [इ]हाक्षर (for दक्ष सं) K4 (before corr) -भावन. (for सत्कृत) — (L 1178) K3 -मन्त्रज्ञ (for -निर्माता). — (L. 1179) D3 शरी शङ्खी; D4 च खड्गी च (for शरी खड्गी) K1 दण्डी च वर्मी खड्गी च, K2 दमी चर्मी च खड्गी च (for [a]) D3 खड्गी (for शिखी) — (L. 1180) Ds नष्ट- (for न्यस्त-). — (L. 1184) G4 सुखे (for मखे) — (L 1185) K4 -समन्विताम् (for समुत्थि°) — (L 1186) K3 D1 परमं (for प्रथमं) K1 2 V3 D3 प्रवर्तयन् (for °यत्) — (L 1187) K1-3 V3 [अ]न्य, K4 B1 Dn2 D2 5 [अ]ल्प-, Dn1 Cn [अ]ल्पं (for [अ]न्यद्) G4 न ह्यन्यविहित दिव्यं (for [a]) — (L 1188) K1 2 D4 प्रवर्धयद्, K4 D2 5 प्रवृत्तये, B2 Ds प्रवर्तयद्, G3 निवर्तयेद् (for प्रव°) K3 D1 प्रवर्तेत रुचिर्भागैर् (for [a]) K4 B2 Dn D2 4 5 -द्रव्यमयं (for -हव्य°) K1 Ñ2 V1 3 B1 (marg) D6 फलम्, K3 B1 G4 बलिम्, D3 लिहन् (for बलम्) G3 हुत हव्यमय बलिम् (for [b]) — (L 1189) G3 प्रवृत्तानि (for प्रयुक्तानि) G3 तु ततो (for वितते) — (L 1190) B1 3 G3 4 Cal ed. विशेषज्ञा (for प्रयोगज्ञा) — G3 4 om line 1191 — (L. 1191) K4 D2 4 (marg) 5 पद्मायाश्, Ñ2 B3 D6 षडङ्गांश्, Ñ2 (also) याज्ञयाश्, D3 यज्ञार्थं (for षण्मासाश्) Ñ2 आ- (for सं) — (L 1192) D1 ब्रह्मणो (for °ज्ञो). Ñ2 ब्राह्मणैर्, B2 3 G4 Cal ed ब्रह्मणे (for °णो) K3 ब्रह्मणो ब्रह्मयज्ञस्य, V1 3 ब्रह्मज्ञैर्ब्राह्मणैर्यज्ञे, Dn °णो वितते यज्ञे, D2 °ज्ञो ब्राह्मणो जज्ञे (for [a]) Ñ2 V1 B Dn Ds1 D6 G3, 4 ब्रह्म-, Ds2 यज्ञ- (for वर्ण-) — K2 D4 om lines 1193–1194 — (L 1193) B2 -समेतानां (for °या) B2 D6 मधुरायां (for °या) — (L 1194) K1 4 B3 Dn D2 5 6 -रामाया, Ñ2 V3 -मात्राया; B2 रागाया (for -रागाया). K3 सानुस्वारस्वरान्ताया, Ds1 °स्वारतरा गम्या (for [a])

सानुस्वरितरागायाः सरस्वत्याः प्रभाषते ॥
तेन ब्राह्मणशब्देन ब्रह्मप्रोक्तेन भारत । [1195]
विभाति स मखो व्यक्तं ब्रह्मलोक इवापरः ॥
मखो ब्रह्ममुखोत्तीर्णो ब्रह्मशब्दैरनामयैः ।
प्रयोगैः संप्रयुक्तस्य जल्पन्निव स वर्धते ॥
समिद्भिः सोमकलशैः पात्रैश्चैव सविस्तरैः ।
यवैर्व्रीहिभिराज्यैश्च पूर्णैश्च जलभाजनैः ॥ [1200]
क्रमप्राप्तैश्च वसुभिः कर्मभिश्चापराजितैः ।
गोभिः पयस्विनीभिश्च परिवत्सैश्च कोमलैः ॥
ब्रह्मवृद्धो वयोवृद्धस्तपोवृद्धश्च भारत ।
ब्रह्मज्ञानमयो देवो विद्यया सह संगतः ॥
मानसैश्च क्रियामूर्तिर्ये च भूताः स्वयं नृप । [1205]
ब्रह्मा जुहोति तांस्तस्मान्मरुद्भिः सहितस्तदा ॥
तेजोमूर्तिधरै रूपैर्न च तत्कर्मणास्पृशत् ।
वेदप्रोक्तेन विधिना सर्वप्राणभृतां नृप ॥
निर्मथ्यारणिमाग्नेयीं शमीगर्भसमुत्थिताम् ।
यजते क्रतुना पूर्वमग्निष्टोमेन स प्रभुः । [1210]
सदस्यैस्तत्सदो व्यक्तं शुशुभे यज्ञकर्मणि ।
जल्पन्ति मधुरा वाचः सानुस्वाराः क्रियास्ततः ॥
कर्मभिश्च तपोयुक्तैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
सूर्येन्दुसदृशै राजन्विरराज महाक्रतुः ।
ब्रह्मघोषेण महता ब्रह्मवास इवापरः ॥ [1215]
वसुधामिव संप्राप्तैः सर्वैरेव दिवौकसैः ।
वेदवेदाङ्गविद्भिश्च विनीतैर्ब्रह्मवादिभिः ।
गतागतैस्तपःश्रान्तैः स्वर्गलोके महीयते ॥
ज्वलद्भिरिव विप्रैस्तैस्त्रिभिरेवाध्वरेऽग्निभिः ।
ब्रह्मलोक इवाभाति ब्रह्मणः स महाक्रतुः ॥ [1220]
इन्द्रप्रोक्तानि सामानि गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
वचनानि प्रमुक्तानि यजूंषि विततेऽध्वरे ॥
तपःश्रान्ता ब्रह्मपराः सत्यव्रतसमाहिताः ।
आययुर्मनयः सर्वे मनोभिः श्रोत्रवादिभिः ॥
होता चात्राभवद्राजन्ब्रह्मत्वे च बृहस्पतिः । [1225]

D2 सरस्वत्यां, Dn G3 °स्वत्या (for °स्वत्याः) V3 प्रतायते, Ds1 प्रकाशते (for प्रभाषते) — (L. 1195) V3 -युक्तेन (for -प्रो°) — (L 1196) K4 D2 सुमुखो (for स मखो) Ñ2 (marg as above) नित्य (for व्यक्तं) — (L 1197) V3 सखा ब्रह्मसखोत्तीर्णो, Cal ed मुखैर्ब्रह्मा मखोत्तीर्णो (for [a]) K1-3 D1 4 निरामयै (for अना°) — (L 1198) Cal ed -युक्तैश्च (for -युक्तस्य) D2 3 G3 ज्वलन् (for जल्पन्). B1 Bom Poona eds G(ed) विवर्धते, Cal ed. प्रवर्तते (for स वर्धते) — (L 1199) G4 तोय- (for सोम-) K4 V3 Dn Ds D2 3 बर्हिश्चरै, V1 B2 हविश्चरै, Bom Poona eds, G(ed) बर्हिःखलैः (for सविस्तरै) Ñ2 B1. 3 D6 G3 4 पात्रैश्च बहुविस्तरैः (for [b]) — (L 1200) V3 D1 आद्यैश् (for आज्यैश्) K3 D1 द्रव्यपूर्णैश्च तैर्द्विजैः (for [b]) — (L 1201) Dn कर्म- (for क्रम-) K3 4 V3 B1 2 Ds D1 3 5 6 G3 पशुभिः, B3 पश्यद्भिः, G4 बहुभिः (for वसुभिः) K1 Ñ2 V1 D2 कर्मप्राप्तैश्च पशुभिः (for [a]) K4 B2 3 Dn [अ]परान्वितै, Ñ2 V1 3 B1 Ds D2 5 6 G3 4 परान्वितै; D3 पराक्रमै (for [अ]पराजितैः) — (L 1202) K1 Ñ2 V1. 3 B2 D4 पारिवत्सैश्, K2 पारिवासैश्, Ds D6 पारिवंशैश्, D3 पारिबर्हैश्, Bom ed G(ed) परिवंशैश्, Poona ed परिवेशैश् (for °वत्सैश्) K4 D5 परिवंशैश्च केवलैः (for [b]) — For line 1203, K3 D1 subst

50** ब्रह्मवृद्धा वयोवृद्धास्तपोवृद्धाश्च भारत ।

— (L 1204) Ñ2 दिव्यो (for देवो) — (L 1205) K3 V3 Ds -मूर्तैर्, Ñ2 -सूक्तैर्, Cal ed -मूर्ता (for -मूर्तिर्). — (L 1206) D3 तान्सर्वान्, G3 तस्मात्स (for तांस्तस्मान्) — (L 1307) G4 मूर्तिधरो (for °धरैर्) K1. 2 4 Ñ2 V1 3 Ds D4 G4 स्पृशन् (for [अ]स्पृशत्). — (L 1208) Ñ2 Dn D1 वर (for नृप) — (L 1209) V1 Dn -समुद्भवाम्, G3 4 समाहितः (for -समुत्थिताम्) K4 B3 Ds शमीगर्भं समुत्थितं (for [b]) — (L 1210) Bom Poona eds G(ed) क्रतुना यजते पूर्णम् (for [a]) — (L 1211) Dn1 सदस्यैस्तु; Ds °स्येतत् (for °स्यैस्तत्) — (L 1212) G3 ज्वलन्ति (for जल्पन्ति) Ds1 वाणीः (for वाचः) D3 जल्पन्ते मनुजा वाच (for [a]). B3 सानुस्वरक्रियास्तथा (for [b]) — (L 1218) D6 ब्रह्म- (for स्वर्ग-) K4 V1 महीपते (for °यते) D3 स्वर्गलोकान्मही गतै (for [b]) — (L 1219) विप्रेन्द्रैस् (for विप्रैस्तैस्) — G3 om. lines 1220–1224. Ñ2 om line 1120[a] — (L 1221) ब्रह्म- (for इन्द्र-). Ñ2 V3 B1 3 Ds D6 G4 गायन्ति (Ds सामानि) ब्रह्मवादिन (for [b]) — (L 1223) B1 D3 G(ed) तपःशान्ता (for °श्रान्ता) K? व्रत- (for -ब्रह्म-) K2 D4 -परा हिता; K3 Ñ2 V3 B2 Ds -परायणा (for -समाहिता). — (L. 1224) D3 आबभुर् (for आययुर्) G4 तत्त्व- (for श्रोत्र-). D3 वचोभि श्रौतवादिभि (for [b]) — (L. 1225) D3 धाता (for चात्र) V1 Dn2 ब्रह्मा चैव (for ब्रह्मत्वे च). — (L.

सर्वधर्मविदां श्रेष्ठः पुराणो ब्रह्मसंभवः ॥
यजमानश्च यज्ञान्ते विष्णोः पूजां प्रयुज्य च ।
अदित्याः पश्चिमे गर्भे तपसा संभृते नृप ॥
पदं विष्णुरजो ब्रह्मा निर्द्वंद्वो निष्परिग्रहः ।
यतः पदसहस्राणि भविष्यन्त्युद्भवन्ति च ॥ [1230]
अवन्ध्यं चाप्रमेयं च व्यतिरिक्तं च कर्मभिः ।
आत्मापि यस्य मुनयो भवन्ति निष्परिग्रहाः ॥
परिग्रहाश्च विषया दोषप्राप्ता महीपते ।
दोषांश्च युगपत्सर्वे छादयन्ति मनोबलात् ॥
इन्द्रियग्रामविषये चरन्तो निष्परिग्रहाः । [1235]
परिग्रहं शुभं धर्ममविद्यालक्षणं नृप ॥
विद्यालक्षणसयोगान्न मनश्छाद्यते नृप ।
यदि चेन्मुनिशब्देन गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ॥
वेदविद्याव्रतस्नातैर्नियतै कुरुसत्तम ।
दिवि लोकः सतां स्थानं लोकानां लोक उच्यते ॥ [1240]
यत्र देवा हव्यपुष्टा न क्षयं यान्ति भारत ।
यजमानश्च भागैः स्वैः कर्मप्राप्तोदिते पदे ।
मोदते सह पत्नीभिर्विज्वरो वसुधाधिप ॥
यज्ञावसाने शैलेन्द्रं द्विजेभ्यः प्रददौ प्रभुः ।
ददौ च सर्वभूतानां निर्मलेनान्तरात्मना ॥ [1245]
तं शैलं सर्वगात्राणि परस्परविशेपिणः ।
न शेकुः प्रविभागार्थं भेत्तुं सर्वोद्यमैरपि ॥
ततस्ते ब्राह्मणगणा निषेदुर्वसुधातले ।
श्रमेणाभिहताः सर्वे विवर्णवदना नृप ॥
सुपार्श्वो गिरिमुख्यस्तु वाग्भिर्मधुरभाषिता । [1250]
अब्रवीत्प्रणतः सर्वाञ्शिरसा तान्द्विजोत्तमान् ॥
न हि शक्यो बलाद्भेत्तु युष्माभिरसुसङ्गिभि. ।
अपि वर्षशतैर्दिव्यैः परस्परविरोधिभिः ॥
एकीभूता यदा सर्वे भविष्यथ समाहिताः ।
अविरोधेन युगपद्विभजिष्यथ निर्वृताः ॥ [1255]
बलं हि रागद्वेपाभ्यां वर्धते ब्रह्मसत्तमाः ।
विमुक्तं रागदोषाभ्यां ब्रह्म वर्धति शाश्वतम् ॥
यदाहं भेदयिष्यामि स्वर्गभिन्नैः शिलाशितैः ।
धातुभिश्च विसर्पद्भिः शिखरैश्चानुपातिभिः ॥

1226) K_3 D_1 G_3 धर्मभृता, $\tilde{N}_2$ V_3 -ब्रह्मविदा, V_1 -वेद° (for -धर्म°) B_1 (marg as above) संमत (for संभव) —(L 1228) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ $B_{1\ 3}$ Ds $D_{1\ 6}$ G_3 संवृते (for संभृते) V_3 तपसा संवृतेऽनघ, D_3 °सा सवृतो नृप (for ^{b}) —(L 1229) G_4 परं (for पदं) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Dn $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ निर्द्वंद्वं निष्परिग्रहम् (for ^{b}) —(L 1230) K_1 भवन्ति हि, K_2 D_4 प्रभवन्ति, D_3 विनश्यन्ति, D_5 भवन्त्येव (for भविष्यन्ति) —(L 1231) D_3 अव्यक्तं, G_3 अपत्यं (for अवन्ध्यं) —(L 1232) D_3 भवेयुर्न परिग्रहा (for ^{b}) — $D_{2\ 4}$ om. (hapl) lines 1233–1235 —(L 1233) $V_{1,3}$ B_2 -प्राप्तौ (for -प्राप्ता) —(L. 1234) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn $D_{2\ 3\ 6}$ दोषाश् (for दोषांश्) $G_{3\ 4}$ दोषाश्च बहव सर्वे (for ^{a}) V_1 D_3 तपो- (for मनो-) —(L 1235) V_3 -वलये, D_6 -विषयैश् (for °ये) D_3 नि सङ्गा (for चरन्तो) —(L. 1236) D_3 सुख (for शुभ) K_2 D_4 कर्म (for धर्मम्) Bom. Poona Cal eds G(ed) विदु (for नृप) K_3 D_1 विद्यया-लंकृतं नृप (for ^{b}) —(L 1237) $G_{3\ 4}$ मनसा (for न मनश्) D_3 छाद्यन्ते तमसा न ते (for ^{b}) —(L. 1238) D_2 युज्यते (for गृह्यते) —(L 1239) D_3 -व्रतस्थैश्च (for °स्नातैर्) —(L. 1240) K_3 देवलोक; $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 G_3 दिवि लोके, Dn $D_{2.5}$ दिवि लोका·; D_3 यदि लोके, G_4 दिव्यलोके (for दिवि लोक) G(ed) देवाना (for लोकानां) —(L 1241) B_1 लोका (for देवा) K_2 B_3 D_4 हव्यजुष्टा; D_3 सत्ययुक्ता, Cal ed हव्ययुक्ता (for °पुष्टा) —(L. 1242) K_1 भागैस्तै, K_2 $\tilde{N}_2$ V_1 B Dn $D_{3\ 5}$ भोगै स्वै; $G_{3\ 4}$ भोगैस्तै (for भागै स्वै) K_3 V_3 $D_{1\ 4}$ यजमानैश्च भागस्थै (V_3 भोगै स्वै, D_4 भागैस्तै), D_2 °मानस्य भाग्यै स्वै (for ^{a}) Cal ed. -प्राप्तोऽमृते (for °दिते) —(L. 1244) K_3 B_1 Cal ed विभु·, D_1 द्विज, D_4 प्रभुम् (for प्रभु) D_3 द्विजेभ्य प्रवरो द्विज (for ^{b}) —(L 1245) K_4 $D_{2\ 3}$ ददौ स, $\tilde{N}_2$ B_2 $G_{3\ 4}$ प्रदाय, $B_{1\ 3}$ Dn Ds D_6 दयया, D_5 प्रददौ (for ददौ च) —(L 1246) $K_{1,2}$ -गात्रेषु, D_3 -गोत्राणि (for गा°) $\tilde{N}_2$ -वधैषिण (for -विशे°). —(L 1247) K_3 D_1 क्रतु (for भेत्तुं) —(L. 1248) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ D_4 ततस्ते ब्राह्मणा शान्ता (for ^{a}) —(L 1250) D_2 चाग्निर्, D_6 वाग्मी (for वाग्भिर्) D_1 G(ed) -भाषितै (for °ता) — D_4 om (hapl) line 1253. —(L 1253) B_2 -वधैषिभि (for -विरोधिभि) —(L. 1255) K_3 अविभक्ता विनिर्मिताः (for ^{b}) — K_{1-3} Dn_1 $D_{1\ 4}$ om line 1256 —(L 1256) Ds_1 D_3 द्विज- (for ब्रह्म-) G_3 -वित्तमा (for स°) — B_1 om line 1257. —(L 1257) $V_{1,3}$ निर्मुक्तं (for विमुक्तं). $\tilde{N}_2$ निर्मुक्तं रागद्वे-

विशीर्णैः पार्श्वविवरैर्नागैश्चागलितैर्भुवि । [1260]
बहुभिर्व्यालरूपैश्च चोद्यमानो गुहाशयैः ॥
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं शैलेन्द्रस्य सुभाषितम् ।
तूष्णीं बभूवुस्ते सर्वे तदा ब्राह्मणसत्तमाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

बलिर्होमाश्च वर्धन्ते अहन्यहनि भारत ।
द्विजानां तपसाढ्यानां गृहधर्मे प्रतिष्ठताम् ॥ [1265]
देवताद्याश्च पूज्यन्ते तदाप्रभृति भारत ।
तेषां ब्रह्मविदां राजन्पृथिव्यां ब्रह्मवादिभिः ॥
तत्रैव ब्रह्मसदने समे निस्तृणकण्टके ।
प्राज्येन्धनतृणे देशे पुण्ये पर्वतरोधसि ॥
वासं यत्र प्रकुर्वन्ति दृष्ट्वा भगवतः क्रियाम् । [1270]
तपोर्थिनो महाभागा ब्रह्मचर्यव्रते स्थिताः ॥
गृहस्थधर्मनिरता दानप्राप्तेन चेतसा ।
यतयश्चापि काङ्क्षन्ति धर्मेण हरिकाङ्क्षिणः ॥
अन्ये कर्मफले चैव रता ब्राह्मणपुंगवाः ।
अग्निहोत्रव्रतस्नाता जितक्रोधाः समाहिताः ॥ [1275]
दैवयुक्तेन वा युक्ताः कर्मणा ब्रह्मसत्तमाः ।
चीरवल्कलसंवीता नियता नियतेन्द्रियाः ॥
चरन्तो ब्रह्मचर्यं च यत्नमास्थाय दारुणम् ।
अनेन विधिना राजन्क्रमप्राप्तेन सर्वशः ॥
क्रमाद्ये वेदसंस्कारं पुण्यं प्राप्ताः सनातनम् । [1280]
पूर्वैराचरितं राजन्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥
नावेदविद्वानागच्छेन्नापि रौद्रं व्रतं चरेत् ।
न च त्यागेन गच्छेत गृहधर्मं च न त्यजेत् ॥

षाभ्या, Dn2 बल हि रागदो° (for ^{a}) — (L 1258) B1 विमुक्त (for यदाहं) K1 2 यदाहं भेदमिच्छामि (for ^{a}) Ñ2 B1 3 Ds2 D6 स्वयंभिन्नै, D3 स्थान° (for स्वर्ग°) K3 D1 4 शिलाशतै, B1 2 D3 Cal ed °तलै (for °शितै) V1 शङ्कुभिन्नै शिलातलै, Ds1 स्वय भिन्नै शिलाशतै (for ^{b}) — D2 om. lines 1260–1261 — (L 1260) K1 2 D4 विस्तीर्ण-, D1 विस्तीर्णै (for विशीर्णै) V1 [अ]गणितैर् (for [अ]गलितैर्) B1 G4 नागैश्च गलितैरपि (G4 °तैर्नृप); D3 नागैश्चास्खलितैरपि (for ^{b}) — (L 1261) K1 तोद्यमानो, K3 D4 नोद्य°, V1 चोच्य°, D3 भिद्य°, D6 वाद्य° (for चोद्य°) — (L 1262) Ñ2 V1 3 प्रत्यगृह्णन्त तद्वाक्यं (for ^{a}) D6 G3 शैलेन्द्रेण (for °न्द्रस्य) Ñ2 च (for सु-) — (L 1263) तुष्टा (for तूष्णीं) K4 वै ब्रह्म- (for ब्राह्मण-)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Ds D1 4 — *Sub-parvan* K1 2 4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1–3 5 6 G3 पौष्करम्, K3 पुष्करम्, D4 पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) 97, V3 209, Dn 17, Ds2 208, D1 96, D3 224, D4 204, G3 350, G4 348

(L. 1264) K2 4 V1 3 Ds D3 4 बलि- (for बलिर्) —(L. 1265) V3 B Dn D2 3 6 -धर्मेषु (for -धर्मे प्र-). Ñ2 V1 गृहरत्ने (V1 वर्मे)ष्वतिष्ठताम् (for ^{b}). —(L 1266) K4 Ñ2 Dn D2 5 G3 देवतार्चाश्च (for °द्याश्च) D3 देवताश्चापि पूज्यन्ते, G4 °चर्याश्च युज्यन्ते (for ^{a}) D3 अहन्यहनि भारत (for ^{b}) —(L 1267) धर्म- (for ब्रह्म-) D3 -वादिनाम् (for °भि.). —(L 1269) प्राज्ये नव-, K2 प्राज्ये घन-, K4 प्राज्ये वन- (for प्राज्येन्धन-) — (L 1270) K2 D4 तं तत्र (for यत्र प्र-) Ñ2 B3 G4 भगवती, B2 D6 भागवती (for भगवत) V1 3 B2 Ds क्रिया. (for क्रियाम्) —(L 1271) Ds1 पये (for -व्रते) D1 ब्रह्मचर्ये प्रतिष्ठिता: (for ^{b}) — (L 1272) K3 D1 गृहस्था (for °स्थ-) D1 (*sup lin*) ध्यान-, D6 ज्ञान- (for दान-) Dn G(ed) जितक्रोधा समाहिता (for ^{b}) —(L 1273) K1–3 D1 काङ्क्षतो, K4 कारस्न्येन, B2 3 काङ्क्षेण, D3 6 G3 4 काङ्क्षन्ते (for काङ्क्षन्ति) Ñ1 V1 3 B1 Ds यतयश्चाधि(B1 Ds °वि)-काङ्क्षेण (for ^{a}) K4 D1(*sup lin*) 5 ह विकाङ्क्षिणः, Ñ2 V3 B2 Dn Ds D2 [इ]ह वि°, B1 D6 [अ]वधिका° G3 भुवि का° G4 हविकाङ्क्षिणी (for हरिकाङ्क्षिणः) ❀ Cn विकाक्षिण विशेषेण काक्षा इच्छा तद्वन्त. । इह वस्तुमित्यर्थ. ❀ —(L 1274) K2D4 वाक्ये, Ñ2 V3 B2 D3 वन्ये (for अन्ये) V1 -फलैरेव (for फले चैव) K1 वाक्ये कर्मफलैश्चैव; K3 D1 धन्ये धर्मफले चैव, K4 धन्यैश्चैव फलैश्चैव, Dn D2 5 6 G3 4 वन्यै कर्मफलैश्चैव (for ^{a}) D3 -सत्तमा (for -पुंगवाः) —(L 1275) V1 Ds1 व्रता, D3 -व्रते (for व्रत-) G3 समावृताः (for °हिता) —(L 1276) Dn2 ब्रह्मणा (for कर्मणा). B1 -वित्तमा (for -स°) K4 कर्म ब्राह्मणसत्तमा. (for ^{b}) —(L 1277) D3 चेरुर् (for चीर-) —(L 1278) Dn2 Bom Poona Cal eds G(ed) व्रतम् (for यत्नम्) —(L 1279) K4 D2 कर्म (for क्रम-) —(L 1280) K1–3 D1 4 एव च (for ये वेद-) Ñ2 क्रमार्थे वेदसंस्कारं, V1 धर्मार्थे वेदसंभारं (for ^{a}) V1 पुन (for पुण्यं) Ñ2 D3 सनातना (for °तनम्) —(L 1282) D3 नावेदविद्यां वा गच्छेत्; Cal ed अवेदविद्यो नागच्छेत् (for ^{a}). —(L. 1283) V1

एवं न गच्छेदुत्थानमप्राप्तो वेदसंचयम् ।
ऋचश्च सचयः पूर्वः सामगानां च भारत ॥ [1285]
ये चापि पुत्रिणो न स्युः श्रुत्वापि प्राप्नुयुः फलम् ।
ब्राह्मणास्तपसा श्रान्ता गुरोश्च परिचर्यया ॥
यस्य नैवं श्रुतं ब्रह्मन्न गृहीतं विशां पते ।
कामं तं धार्मिको राजा शूद्रकर्माणि कारयेत् ॥
अथ वा नैव विद्येत यद्ब्रह्म नाद्रियेद्द्विजः । [1290]
द्वाभ्यां तु श्रोत्रविषये मनः पूर्वं समाहिते ॥
एवं सर्वेन्द्रियारम्भान्वेदपूर्वान्समारभेत् ।
ब्राह्मणो भूतिसंपन्नो य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ते तु गोब्राह्मणांस्तांश्च चन्द्रादित्यपुरस्कृताः ।
ब्राह्मणान्पूजयन्राजन्वसुभिर्ब्रह्मसंभवैः ॥ [1295]
नारदप्रमुखाश्चैव गन्धर्वा ऋषयो नृप ।
कुर्वन्ति सततं यज्ञैः क्रमप्राप्तैः पितामहम् ॥
वचोभिर्मधुराभाषैः पञ्चेन्द्रियनिवासिभिः ।
सर्वभूतप्रियकरैः सर्वभूतहितैषिभिः ॥
स्तूयमानश्च यज्ञान्ते पञ्चेन्द्रियसमाहितैः । [1300]
प्रोवाच भगवान्ब्रह्म दिष्ट्या दिष्ट्येति भारत ॥
ततः कश्यपमाभाष्य प्रोवाच भगवान्प्रभुः ।
भवानपि सुतैः सार्धं यक्ष्यते वसुधातले ॥
क्रतुभिः परमप्राप्तैः संपूर्णवरदक्षिणैः ।
यक्षाः सुराश्च ते सर्वे यथाप्रतिगुणैः प्रभो ॥ [1305]
वयं यक्ष्यामहे सर्वे पूर्वं यक्ष्यामहे वयम् ।
एवमन्योन्यसंरम्भाद्द्विद्यन्ते बलदर्पिताः ॥

समाचरेत् (for च न त्यजेत्) — (L 1284) B3 एकार्थं, Dn1 नैव स (for एवं न) B1 Dn2 नैव (Dn2 °वं) गच्छेत दुःस्थानम्, D8 पूतेन गच्छेत्पन्थानम्, G4 एतं न गच्छेदध्वानम् (for ᵃ) — (L 1285) K4 सर्वश्, G8 वयं (for ऋचश्) V1 3 B1 2 संचया (for °य) Ñ2 K V B Dn1 Ds D1-4 6 B1 सर्व॰, Dn2 पूर्वा (for पूर्वः) D5 धर्मश्च संचय सर्वं (for ᵃ) D2 सागमानां, Cal ed सामगानं (for °गानां) — For line 1285, D9 subst

51** असंचयश्च संचय च सामगानं च भारत ॥

— (L 1286) D8 ये पुत्रिणो नरा न स्यु (for ᵃ) — (L 1287) D6 G9 ब्राह्मणास्तु परि(G3 तप)श्रान्ता (for ᵃ) B1 3 D6 परिचर्याणता गुरो (for ᵇ). — (L 1288) G3 धर्मं (for ब्रह्मन) Ds प्रगृहीत, D9 गृहीत च (for न गृहीत) — (L 1289) D8 काम तान्धार्मिको राजन् (for ᵃ) D8 यज्ञ-, Cal ed दास- (for शूद्र-) —G9 om lines 1290–1292 — (L 1290) B3 D6 Cal ed यो ब्रह्म (for यद्ब्रह्म) K3 4 V3 D1 यद्ब्रह्मन्नापि मे द्विज , Ñ2 यो ब्रह्मन्नापि चेद्द्विज , V1 यद्ब्रह्मन्नपि चेद्द्विज , B2 यद्ब्रह्मणापि स द्विज (for ᵇ) — (L 1291) K3 4 Dn1 D2 6 द्वाभ्यां श्रोत्रमविषये (Dn1 °शेषे), Cal ed श्रोत्रादीनामवि° (for ᵃ) V9 सर्वं (for पूर्वं) K4 Dn2 D2 G4 समाहितम्, Cal ed °हरेत् (for °हिते) Dn मनः पूर्वं समाहितम् (for ᵇ) — (L 1292) Ñ2 एवं सर्वक्रियारम्भान् (for ᵃ) K1 2 D1 4 -पूर्णान् (for पूर्वान्) K4 Ñ2 V1 3 B2 Dn Ds2 D2 3 समाचरेत् (for °रभेत्) B1 3 D5 6 G2 वेद- (D5 देव)पूर्वं समाचरेत् (for ᵇ). — K3 om line 1293 — (L 1293) Ñ2 V1 3 Ds G3 4 वेद-, Bom Poona eds भूत- (for भूति). D1 ब्रह्मा भूतिसमुत्पन्नो (for ᵃ).

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 G4 — *Mention of Khila* V1 3 B Ds2 D1 3 — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 3 B Dn D9 D1-3 5 6 G4 पौ(K3 पु)ष्करम्, D4 पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) 98, V3 210, Dn 18, Ds2 209, D1 97, D3 225, D4 205, G3 351, G4 349

G4 om lines 1294–1324 — (L 1294) D3 ये (for ते) K4 B Dn D2 5 6 G3 ते तु गोब्राह्मणा नागाश्, Ñ2 V1 3 D8 D3 ते तु गोब्राह्मणानां च (for ᵃ) ❀ Cn नागाश्—नास्ति भागो विध्यपराधो येषु ते नागा रज प्रकृतिभावा । ❀ B2 G2 -पुरस्कृतान् (for °ता) — (L 1295) Dn2 G3 Cn देवान्; Ds सर्वे (for राजन्) D3 ब्राह्मणानसृजद्ब्रह्मा (for ᵃ) Ñ2 मुनिभिर् (for वसु°) V1 -विस्तरैः (for -संभवैः) K2 ब्रह्मर्षिब्रह्मसंभव (for ᵇ) — (L 1296) K4 D5 गन्धर्व-, Ds °र्वान् (for °र्वा) K3 D1 नृपा (for नृप) — (L 1297) K3 Ñ2 D1 यजन्ति; D3 स्तुवन्ति (for कुर्वन्ति) K4 D2 5 यज्ञे (for यज्ञैः). Dn गन्धर्वा सतत यज्ञे (for ᵃ). K4 Ñ2 V1 B Dn D2 3 5 6 G3 क्रम(K4 D2 कर्म)प्राप्तं (for °प्राप्तैः) — (L 1298) D3 मधुरालापे (for °भाषैः) — B3 om line 1299 — (L 1299) Ñ2 om line 1299ᵃ G3 -हिते रतैः (for हितैषिभिः) — (L 1300) D6 स्तूयमानैश् (for °नश्) V3 सस्तूयमानो यज्ञान्ते (for ᵃ) B3 Cal ed निवासिभि (for -समाहितैः) — (L 1302) Ñ2 V1 3 Ds काश्यपं मुनिमाभाष्य (for ᵃ) — (L 1303) K2 D4 सुरैः (for सुतैः) — (L 1305) K1 2 Ñ2 V1 3 Dn D4 ये सर्वे, K4 D2 5 नागाश्च (for ते सर्वे). B2 भूतगणैः (for -प्रतिगुणैः) — (L. 1306) V3 ईक्षामहे

दैतेयाश्चाप्यदैतेयाः परस्परजयैषिणः ।
युद्धायैव प्रतिष्ठन्ति प्रगृह्य विपुलौ भुजौ ॥
निवार्यमाणा ऋषिभिस्तपसा दग्धकिल्बिषैः । [1310]
अन्यैश्च बहुभिर्विप्रैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
निवार्यमाणा युध्यन्ति वृषभा इव गोकुले ॥
ते युद्धारम्भसंक्रुद्धाः सर्वप्राणिजयैषिणः ।
पश्यतां सर्वभूतानां मृत्योर्विषयमागताः ॥
ततः शब्देन महता परं कृत्वा महाबलाः । [1315]
रुन्धन्ति बाहुभिः क्रुद्धाः सपक्षा इव पक्षिणः ॥
चचाल वसुधा चैव पादाक्रान्ता च रोषिभिः ।
नौर्यथा पुरुषाक्रान्ता भाराक्रान्तावसीदति ।
पर्वताश्च विशीर्यन्ते नर्दमाना वृषा इव ॥
चुक्षुभुश्च महानद्यस्ताडिता मातरिश्वना । [1320]
ततः समभवद्युद्धं मधोर्विष्णोश्च भारत ॥
युगान्तकरणं घोरं सर्वप्राणिभयंकरम् ।
प्रममाथ बलं विष्णुः समग्रबलपौरुषम् ।
वह्नेरिव बलं दीप्तं शमयत्यम्बुना यथा ॥

Colophon.

वैशपायन उवाच ।

बलवान्स तु दैतेयो मधुर्भीमपराक्रमः । [1325]
बबन्ध पाशैर्निशितैर्महेन्द्रं पर्वतान्तरे ॥
तं वै प्रह्लादवचनाल्लक्षणज्ञश्च भारत ।
ऐश्वर्यमैन्द्रमाकाङ्क्षन्भविष्यं बुद्धिसंक्षयात् ॥
बध्वेन्द्रं सहसा मध्ये पाशैर्मर्मविवर्जितैः ।
आयसैर्बहुभिश्चित्रैर्बलवद्भिर्विदारणैः ॥ [1330]
विष्णुमेवाग्रणीरुग्रमाह्वयद्युद्धकोविदः ।
मध्ये गणानां सर्वेषां कालस्य वशमागतः ॥
द्वैधीभूताः काश्यपेया मधोर्वशमुपागताः ।
युद्धार्थमभ्यधावन्त प्रगृह्य विपुला गदाः ॥
गन्धर्वाः किंनराश्चैव वाद्ये गीते च कोविदाः । [1335]
प्रनृत्यन्ति प्रगायन्ति प्रहसन्ति च सर्वशः ॥
तन्त्रीभिः सुप्रयुक्ताभिर्मधुराभिः स्वभावतः ।

(for यक्ष्या°) K3 पूर्वे (for सर्वे) — (L 1307) K1 2 D4 6 संभाराद् (for सरम्भाद्) V1 B1 2 Dn2 D3 G3 विद्यन्ते, D6 बिभ्यते (for भिद्यन्ते) — (L 1308) D3 [अ]देवेया (for [अ]दैतेया) G3 तथा देवाश्च दैतेया (for ^{a}) — G3 om lines 1311-1313 — (L 1311) B1 Bom Poona eds G(ed) विविधैर् (for बहुभिर्) — (L 1313) K4 Ñ2 V1 3 B Ds D1-3 5 6 प्रयुद्धारम्भसंक्रान्ता (V1 °भारा , D3 °आन्ता), Dn प्रयुद्धायुद्धसंक्रान्ता (for ^{a}) K1 V1 3 B2 3 D1 3 4 6 सर्वप्राणैर्, Ñ2 सर्वे प्राणैर्, B1 Dn2 D5 सर्वे प्राण- (for सर्वप्राणि-) — (L 1315) K4 V3 B1 D3 5 Poona ed महाबलः (for °बला) — (L 1316) D1 2 5 युध्यन्ति (for रुन्धन्ति) G3 बहव (for बाहुभि) K3 B2 D3 पर्वता , D2 (*sup lin* as above) पत्रिण (for पक्षिण) — (L 1317) B1 3 रोधिभि , Dn2 रोचिभि. (for रोषिभि·) K4 Dn1 D1 पा(D1 प)दाक्रान्तावरोधिभि , D3 पदाक्रान्ता विरोधिभि (for ^{b}) — D1 om lines 1318-1319 — (L 1318) Ñ2 V3 B Ds D6 निषीदति महाजले (for ^{b}). — (L 1319) Bom Poona eds. G(ed) गजा (for वृषा) — (L 1323) K2 4 D4 प्रमथ्य स (for °माथ) V1 3 बलाद् (for बलं) K4 B1 D6 -पौरुष (for °षम्). — (L. 1324) K3 शमं याति (for शमयति) Ds D1 6 G3 शमयन्नम्बुना यथा (for ^{b}) — After line 1324, Ñ2 B1 2 ins :

52** तथा प्रशामितं तेन भगवत्यपकारिणा ।

[B1 2 यथा प्रकाशि(B2 °शासि)त तेन (for ^{a}) B2 भगवन्न्यायकारिणा (for ^{b})]

Colophon om in K3 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* · V1 3 B Ds2 D1 4 — *Sub-parvan* K1 2 4 Ñ2 V1 3 B Dn1 Ds D1 2 5 6 G3 पौष्करम् , Dn2 पुष्करप्रादुर्भाव , D3 4 पौष्करप्रादुर्भावः — *Adhy no* V3 211 , Dn 19 ; Ds2 210 , D1 98 , D3 225 ; D4 206 , G3 352

(L 1327) Dn स (for वै) D2 तत्क्षणज्ञश् (for लक्ष°) — (L 1329) K4 तच्च (for बध्वा) K1 2 D4 [आ]साद्य (for मध्ये) Ñ2 V1, 3 शर्म- (for मर्म) Ds D3 5, 6 -विसर्जितै· , D6 (*inf lin*) G4 -विघट्टनै. (for -विवर्जितैः) ❀ Cn मर्मविवर्जितै = भेदस्थानरहितैरभेद्यैरित्यर्थ. । ❀ — (L 1331) K4 V1 B2 Ds2 D2 4 5 G3 रुद्रम् (for उग्रम्) K D1 2 4 5 आह्वयन् (for °यद्) Dn -दुर्मद (for -कोविद·) — D2 om lines 1332-1332 — (L 1335) G(ed) मृधे (for मध्ये) — (L 1333) K1 2 द्वेषीभूताः ; G4 द्वैधीभूतं (for °भूता) K3 मृत्योर् (for मधोर्) B2 मनोर्वंशविवर्धनाः ; D1 मानार्थं समुपागता (for ^{b}) — (L 1334) B2 विपुलायुधान् , D1 °लां गदाम् , G3 4 °लान्भुजान् (for °ला गदा.) — (L. 1335) K2 om (hapl) lines 1335^{b}–1340^{a}. K3, 4

मनो मधोर्विधुन्वन्ति युध्यमानस्य रागिणः ॥
मधोर्बलार्थं मधुनो नियोगात्पद्मयोनिनः ।
एतान्विकारान्कुर्वन्ति गन्धर्वाः सत्यवादिनः ॥ [1340]
तत्र सक्ता हि गान्धर्वे तस्मिञ्शब्दे ददुर्मनः ।
दानवाश्चासुराश्चैव प्रत्यक्षं यान्ति प्राणदन् ॥
मधोश्च मन आक्षिप्य पश्यन्योगेन चक्षुषा ।
मन्दरं प्रापतद्विष्णुर्गूढोऽग्निरिव दारुषु ॥
ऋषयो दीप्तमनसः किंचिद्व्यथितमानसाः । [1345]
पितामहं पुरस्कृत्य क्षणेनान्तरधीयत ॥
विष्णुं सोऽभ्यहनत्क्रुद्धो मधुर्मधुनिभेक्षणः ।
भुजेन शङ्खदेशान्ते न चकम्पे पदात्पदम् ॥
विष्णुश्चाभ्यहनद्दैत्यं कराग्रेण स्तनान्तरे ।
स पपात मही तूर्णं जानुभ्यां रुधिरं वमन् ॥ [1350]
न चैनं पतितं हन्ति विष्णुर्युद्धविशारदः ।
बाहुयुद्धेन समयं मत्वाचिन्त्यपराक्रमः ॥
इन्द्रध्वज इवोत्तिष्ठञ्जानुभ्यां स महीतलात् ।
मधू रोषपरीतात्मा निर्दहन्निव चक्षुषा ॥
परुषाभिस्ततो वाग्भिरन्योन्यमभिगर्जतुः । [1355]
समीयतुर्बाहुयुद्धे परस्परवधैषिणौ ॥
उभौ तौ बाहुबलिनावुभौ युद्धविशारदौ ।
उभौ च तपसा श्रान्तावुभौ सत्यपराक्रमौ ॥
दृढप्रहारिणौ वीरावन्योन्यं विचकर्षतुः ।
शैलेन्द्राविव युध्यन्तौ पक्षैः पाषाणसंनिभैः ॥ [1360]
विकर्षन्तौ रमन्तौ च अन्योन्यं वसुधातले ।
गजाविव विषाणाग्रैर्नखाग्रैश्च विचेरतुः ॥
ततो व्रणमुखैश्चैव सुस्राव रुधिरं बहु ।
ग्रीष्मान्ते धातुसंसृष्टं शैलेभ्य इव काञ्चनम् ॥
संसिक्तौ रुधिरौघैश्च स्रवद्भिः समरञ्जितौ । [1365]
अथोद्यतैः पदाग्रैश्च तौ व्यदारयतां महीम् ॥
अभिहत्य तु तौ वीरौ परस्परमनेकधा ।
पतंगाविव युध्येतां पक्षाभ्यां मांसगृद्धिनौ ॥
शुश्रुवुश्चान्तरिक्षेऽथ सर्वभूतानि पुष्करे ।

D2–4 वाद्य- (for वाद्ये) —(L 1336) Dn नृत्यन्ति स्म प्रगायन्ति (for ^{a}) —(L 1337) V3 D1 स (D1 च) भारत (for स्वभावत·) —(L. 1338) Ds1 वितन्वन्ति, D3 विधुन्वन्तो (for °न्ति) —(L 1339) V1 3 B2 Ds मधोर्बलत्वं मधुनो, B1 3 °र्बलं विधुन्वन्ति, D3 °र्बलस्य मथने, D5 °र्बलार्थं-मधुना (for ^{a}). K3 -योनिना, Bom ed G(ed) -योगिनः (for -योनिन·) —(L 1340) Ñ2 V3 गन्धर्वा· सह चोदिता (for ^{b}) —(L 1341) K3 शक्तोऽति-, K4 D1 शक्तानि; B1 2 Ds [आ]सक्ता हि; Dn सक्तोऽति-, D6 सक्त हि (for सक्ता हि) Ñ2 V1, 3 तत्राश(V3 °स)क्ता हि गन्धर्वास्, D5 तत्र शक्ता हि गन्धर्वांस् (for ^{a}). K1 4 D5, 6 मधोर्, K3 Dn Ds1 D1 2 4 G3 Cn मधुर्, V1 3 G4 दधुर् (for ददुर्) —(L. 1342) B1 2 D3 G4 प्राणदा (for °दन्) —(L 1343) D3 आक्षिप्तं (for °प्य) —G4 om line 1344 —(L 1344) K1 प्राविशद्, K3 V1 Ds2 प्रपतेद्, K4 प्रविशेद्, Dn D1 G3 Cn प्रयते, D4 प्रपतन्, D5 प्रथते (for प्रापतद्) Ñ2 D3 मण्डलं (D2 °न्दरे) पर्वते विष्णुर् (for ^{a}) —(L 1345) B3 G4 -मनसं (for °सः). K1 ऋषयो दीनमनसं (for ^{a}) Ñ2 आक्षिप्त-, V1 3 Ds क्षुभित- (for व्यथित-) —(L 1347) K2 विभुं (for विष्णुं). D3 अभ्यहनत् (for सोऽभ्य°) —(L 1348) D3 मुख- (for शङ्ख-) K1 2 D4 -शब्दान्ते (for -देशान्ते) K3 भुजेन शश्वदंसान्ते (for ^{a}) —(L 1349) K4 स्तनान्तरम् (for °न्तरे) — Dn1 om lines 1351–1379 —(L 1351) K4 स (for न) —(L 1352) K3 4 B Dn2 D2 5 6 G4 युद्धे हि; D3 -युद्धस्य; G3 -युद्धं हि (for -युद्धेन) D1 सत्य- (for [अ]चिन्त्य-). B3 -पराक्रमम् (for °क्रम.). —(L 1354) K2 D4 बहु-, D1 स तु (for मधू). —(L 1355) K4 अतिजग्मतु·, Ñ2 च जगर्जत; V1 B2 Ds च जगर्जतुः, B3 D3 5 अभिगर्जत: D1 °जघ्नतुः, D2 °भर्त्सतु· (for °गर्जतु) —(L 1356) D3 समीयुर्बाहुयुद्धेन (for ^{a}). Ñ2 V3 B1 2 Ds D6 जयैषिणः (for -वधै°) —(L 1358) K2 D4 तरसा; D5 परम- (for तपसा). B1 शान्ताव्; G3 4 क्रा° (for श्रा°) Ñ2 V1 3 Ds उभौ तौ तपसा क्रान्ताव् (for ^{a}) —(L 1359) K4 इव कर्षतुः; B3 D6 तौ चक°; D3 अभिक°; G(ed) विचकर्षकौ (for °र्षतुः) —(L. 1360) K3 -सनिभौ, Ds1 -सभवै (for -संनिभैः) —(L. 1361) K1 2 B3 D4 च मत्तौ च, K3 4 V3 B1, 2 Dn2 D2 वमन्तौ च, D3 हसन्तौ ताव्, G3 वमन्तौ वा (for रमन्तौ च). —(L 1362) D1 विकर्षन्तौ (for नखाग्रैश्च) D1 विरेजतुररिंदमौ (for ^{b}). —(L 1365) D3 संसक्तै (for संसिक्तौ). —(L 1366) G3 अथोद्यन्तौ (for °द्यतैः) D1 पदाघातैस् (for °ग्रैश्च) —(L 1368) Ds1 युध्येते (for °तां). V3 B3 -गार्धिनौ; D6 (marg) -गर्वितौ (for -गृद्धिनौ) —(L. 1369) Ñ2 V1 3 B3 Ds2 पौष्करे (for पु°). —(L 1370) D2, 3 सिद्धानां वदनान्मुक्ता. (for ^{a}). —(L 1371) D3 श्रुतयो (for स्तु°). Ds युक्ताः, G4 सत्यं (for सत्या). K4 -पराक्रमाः;

सिद्धानां वदनोन्मुक्ताः परया वर्णसंपदा । [1370]
स्तुतयो विष्णुसंयुक्ताः सत्याः सत्यपराक्रमे ॥
शरीरं धातुसंयुक्तं संयुक्तं चेतनेन च ।
तद्ब्रह्म इन्द्रियैर्युक्तं तेजोभूतं सनातनम् ॥
ध्रुवं तिष्ठन्ति भूतास्ते सूक्ष्मे प्रलयतां गते ।
पुनश्चोद्भवते सूक्ष्मं बहुरूपमनेकधा । [1375]
प्रबोध्य भावं भूतानां त्रिषु लोकेषु कामदः ॥
सुरूपो बहुरूपस्ताल्लोँकान्संचरते वशी ।
मानसीं तनुमास्थाय बहुभिः कारणान्तरैः ॥
योगात्मा धारयन्नुर्वीं नागात्मा नन्दिवर्धनः ।
ब्रह्मभूतं परं चैव सूक्ष्मेणात्मानमीश्वरः ॥ [1380]
ब्राह्मेण विप्रान्वसति युद्धेनैव च क्षत्रियान् ।
प्रदानकर्मणा वैश्याञ्शूद्रान्परिचरेण च ॥
गावः क्षीरप्रदानेन अश्वान्यज्ञेषु प्रोक्षणैः ।
पितरश्चोष्मणैवेह हविर्भागेन देवताः ॥
चतुर्भिर्व्यतिरिक्ताङ्गैस्त्रिभिरन्यैश्च धातुभिः । [1385]
सप्तभिः पितृभिर्नित्यैस्त्रीँल्लोकान्परिरक्षणे ॥
चन्द्रसूर्यात्मकं नित्यं तद्रूपं निहतात्मकम् ।
प्रकाशे चाप्रकाशे च निगूढं स्वेन तेजसा ॥
त्रयस्तु पितरो नित्यं वर्धयन्ति दिवाकरम् ।
चतुर्भिः पितृभिश्चैव चन्द्रो वर्धति मण्डले ॥ [1390]
त्रयः पितृगणा नित्यं पिण्डान्पश्चाददन्ति ते ।
चत्वारोऽन्ये पितृगणाः सिद्धाः पञ्चक आददे ॥
त्वमेव पञ्च तान्धर्मास्त्वमेवापञ्चतान्विभो ।
सनातनमयो दिव्यः शाश्वतो ब्रह्मसंभवः ॥
तस्मात्तत्तेज आदत्ते अग्निर्वायुश्च सर्वशः । [1395]
अतस्त्वं कर्मणा तेन आदित्यः समपद्यथाः ॥
यदश्नासि जगत्सर्वं रश्मिभिः प्रदहन्निव ।
युगान्तकाले संप्राप्ते परां सिद्धिमुपागतः ॥
पक्षसंधावमावास्यां लोकं चरसि मानुषम् ।
ऋषिभिः सह गूढात्मा सूर्येन्दुवसुसप्रभैः ॥ [1400]
सफलं कर्म कुर्वाणो यजतां पुष्टिवर्धनम् ।

B1 -°यणा , D3 °क्रमम् (for °क्रमे) — (L 1373) D1 तथा ब्रह्मेन्द्रियैर्मुक्तं (for ^{a}) — (L 1374) D3 G4 भूतानि (for °स्ते) — (L 1377) K2 D3 अरूपो (for सु°) Ñ2 B बहुरूपांस् (for °रूपस्) Ds सरूपो बहुरूपश्च (Ds2 °पस्थान्); D1 स्वरूपो बहुरूपश्च , G3 4 अरूपो बहुरूपांस्तान् (for ^{a}) D1 संहरते (for संच°). K4 भुवि , V1 बली (for वशी) — (L 1378) V1 B2 3 D1–3 6 (marg) G3 मानुषी (for मानसीं) — (L 1379) K2 नामात्मानन्दवर्धन. , K3 4 Dn2 नागात्मानं दिवंधर. (K4 °धरम्), V3 नागात्मा त्वं दिगम्बर॰, D1 नागात्मानं विवर्धनम्, D3 नगात्मानं व्यवर्धताम् (for ^{b}) — (L. 1380) G3 सूक्ष्मम् (for सूक्ष्मेण) K1–3 D3 ईश्वरम् (for °रः). — (L 1381) V1 3 विप्रो (for विप्रान्) D3 विशति (for वसति) K3 ब्राह्मेण विप्राः शंसन्ति , K4 °ण विप्रा युध्यन्ति (for ^{a}) — (L 1382) D3 उद्योग- ; G4 प्रधान- ; G(ed) प्रादान- (for प्र°) V1 3 वैश्य॰ (for वैश्याञ्) K4 शूद्राः, V1 3 शूद्र॰ (for शूद्रान्) — (L 1383) Ds2 प्रोक्षिताः (for प्रोक्षणैः) — (L 1384) K3 4 Dn D5 6 (marg) वेद (for वेह) Ñ2 V1 3 G3 Cn पितरश्चोष्मणे (Ñ2 G3 Cn °णा) चैव , B Ds D1–3 6 °ष्मणैवेह , D4 °ष्मणे देहा ; G4 °ष्मणा वेद (for ^{a}) D1 भागैश्च , Cn बाष्पेण (for भागेन) — (L. 1385) D6 वर्णैश् (for अन्यैश्). B2 भारत (for धातुभि) — (L 1386) K3 B3 Ds2 नित्य (for नित्यैस्) Dn D3 G3 Cn परिरक्षति ; D6 G4 °ते (for °णे) — D3 om (hapl) lines 1387–1390 — (L 1387) B2 दिव्यं (for नित्यं) B2 Dn Ds तद्रूप- (for °पं) K1 3 तद्विधात्मकम् , V3 नियता° , D6 निहतात्मक , G4 महदात्मकम् (for निहता°) K3 Ñ2 V1 D1 G3 तद्रूपनिहता(G3 °महदा)त्मकम् (for ^{b}) — (L 1388) Dn2 D1 G3 Cn प्रकाश चाप्रकाशं च , D4 प्राक्प्रकाशे चाप्रकाशे (for ^{a}). K2 D4 निरूढं (for निगूढ) — (L 1389) G3 भूयस् (for त्र°) — (L 1390) K3 4 मण्डलम् , V3 वर्णने (for मण्डले) — K3 om lines 1391–1392 — (L 1391) Ds D2 पिण्डानाखादयन्ति च , D3 °श्चैवाददन्ति ते (for ^{b}) — (L 1392) K2 D4 ये (for ऽन्ये) Ñ2 V1 3 B D6 G3 4 पञ्च च (for पञ्चक) Dn आददौ (for °दे) D3 सिद्धा॰ पिण्डग्रहे सदा (for ^{b}) — (L. 1393) D3 त्वमेव ये च ते धर्मा (for ^{a}) — (L 1394) Ñ2 V3 Ds धर्म- (for ब्रह्म-) — (L 1395) K2 तत्तोय , V1. 3 Ds2 D6 G3 4 ते तेज (for तत्तेज) V1 आधत्ते (for आदत्ते). — (L 1396) D1 स्व- (for त्वं) K1 B1 D1 2 6 समपद्यत (K1 °ते) (for °था) K2 D4 अनन्त॰ समपद्यत , G3 आदत्ते समयं च ते , G4 आदित्यः समयश्च ते (for ^{b}) — (L 1397) K1 2 B1 3 Ds D1 G3 4 यदासृजज् , K4 यदसि तं , Ñ2 सदासृजज् , V1 3 यदा हंसि , B2 D6 Cn Poona ed यदादत्सि (for यदश्नासि) D3 यदास्त्रवज्जगत्यत्र (for ^{a}). V3 B3 D1 प्रहसन् ; D3 प्रतपन् (for प्रदहन्) — (L 1398) D6 युगान्ते कालसप्राप्ते (for ^{a}). — (L 1399) K1 2 B2 3 D3 G3 पर्व-

हेतूनामधिकारं च मा भूत्कर्मविपर्ययः ॥
वनस्पत्यौषधीश्चैव युगपत्प्रतिपद्यसे ।
बालभावाय वसुधां पक्षे पक्षे जरां तव ॥
भूतानां भुवि भूतेश भाव्यर्थवसुधातले । [1405]
वसु यद्भुवि किंचिच्च सर्वं तत्त्वन्मयं विभो ॥
त्वमेव द्विविधं धर्म शाश्वतं वसुधातले ।
देवयज्ञं मन्त्रवाक्यमात्मयज्ञं समानुषम् ॥
द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्यश्चन्द्रश्च निर्मलः ।
चन्द्रमाः पितृयानश्च देवयानश्च भास्करः ॥ [1410]
त्वमेव वसुधायुक्तो विश्वं चरसि मायया ।
एकीकृत्य गणान्सर्वान्संक्षिप्यामुत्र संभवः ॥
एकस्त्वमसि संभूतः पुराणः पुरुषो विराट् ।
अक्षयश्चाप्रमेयश्च कामकारकरो वशी ॥
मूर्तस्तेजसि संभूतो वायुः पर्येति खेचरः । [1415]
सप्तमी रूपसंस्थानैर्नित्यमावृत्य तिष्ठति ॥
साधने वापि निर्वाणे संहारे प्रलये तथा ।
धाता धारणकाले च दिशश्चक्षुषि सर्पणे ॥
सेव्यमानो मुनिगणैर्नित्यं विगतकल्मषैः ।
कर्मभिः सत्यमापन्नैः समरागैर्जितेन्द्रियैः ॥ [1420]
स्तूयमानश्च विबुधैः सिद्धैर्मुनिवरैस्तथा ।
सस्मार विपुलं देहं हरिर्हयशिरो महान् ॥
कृत्वा वेदमयं रूपं सर्वदेवमयं वपुः ।
शिरोमध्ये महादेवो ब्रह्मा तु हृदये स्थितः ॥
आदित्यरश्मयो वालाश्चक्षुषी शशिभास्करौ । [1425]
जङ्घे तु वसवः साध्याः सर्वसंधिषु देवताः ॥
जिह्वा वैश्वानरो देवः सत्या देवी सरस्वती ।
मरुतो वरुणश्चैव जानुदेशे व्यवस्थिताः ॥
एवं कृत्वा तथा रूपं सुराणामद्भुतं महत् ।
असुरं पीडयामास क्रोधाद्रक्तान्तलोचनः ॥ [1430]
मधुमेदोवसापूर्णा पृथिवी समदृश्यत ।
प्रमदेव घनान्ते च रक्तांशुकनिवासिनी ॥
मेदिनीत्येव शब्दश्च लब्धः पृथ्व्या नरोत्तम ।
नामासुरसहस्रेण धरण्याः संप्रतिष्ठितम् ॥

Colophon.

(for पक्ष-) — (L 1400) Dn -संभवै , G_3 -सप्रभम् , G_4 °भ (for °भै) — (L 1401) K $\tilde{N}_2$ Dn D_{1-5} $G_{3\ 4}$ कुर्वाणं (for °णो) K_2 जयतां पुष्टिवर्धनः (for ^{b}) — (L 1402) D_3 क्रतूनाम् (for हे°) K_2 $\tilde{N}_2$ $B_{1\ 3}$ हेतूनामविकारं च , K_3 Dn $G_{3\ 4}$ °मविकाराय (for ^{a}) — (L 1403) K_4 वने सस्यौषधीश्चैव (for ^{a}) — (L. 1404) D_2 -भावाच्च (for °य) K_1 जरास्तव , K_2 $V_{1\ 3}$ B $D_{1\ 4\ 6}$ (marg) G_4 जनास्तव , $\tilde{N}_2$ Dn Ds G_3 जनिस्तव , D_3 जनाश्रय , D_6 जनोत्सव (for जरां तव) K_4 एकपक्षे जरास्तव (for ^{b}) — (L 1405) K_3 नाद्यार्थं , Dn_2 G_4 भावार्थं (G_4 °र्थे) (for भाव्यर्थ-) — K_2 V_3 $D_{3,\ 4}$ om lines 1406–1407 — (L. 1406) Dn D_2 G_3 तत्त्वमयं (for तत्त्वन्मयं) — (L 1407) $\tilde{N}_2$ B_3 $D_{1\ 6}$ $G_{3\ 4}$ विविधं (for द्वि°) B_2 $D_{2\ 5}$ कर्म (for धर्म) K_1 Dn त्वमेव विविधं कर्म (for ^{a}) — (L 1408) K_4 तन्त्रवाक्यम् , D_3 मन्त्रयज्ञम् (for °वाक्यम्) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Ds G_3 च मानुषम् (for समा°) — (L 1409) D_5 निश्चलः (for निर्मलः) — (L 1411) K_4 Dn D_6 (marg as above) Cn सीमया (for मायया) — (L 1413) B_1 प्रधान- (for पुराणः) — (L 1414) $K_{3\ 4}$ Dn $D_{1\ 2\ 5}$ कर्मकार- , D_3 कामचार Cal. ed कारकार- , Cn कर्मकार. (for कामकार-) — D_1 om. lines 1415–1416 — (L 1416) Ds तिष्ठसे (for °ति) — (L 1417) D_3 साधनं (for °ने) K_1 Dn Ds निर्माणे , D_4 निर्वाणै (for °णे) $B_{1\ 3}$ D_6 साधनं ह्यभिनि- D_6 °सि नि)र्वाणे , B_2 G_3 साधनं चा(G_3 ह्य)सि निर्वाणे , G_4 साधनस्यासि नि° (for ^{a}) — (L 1418) D_1 कारण- (for धा°) K_3 V_1 Dn D_2 G_4 धारिणि , K_4 धारणे ; V_3 तर्पणे , D_1 सर्पणैः , D_3 °ति (for °णे) — (L 1419) K_2 $D_{3\ 4}$ -कल्मषः ; $\tilde{N}_2$ Dn G_3 -किल्बिषैः (for -कल्मषैः). — (L. 1420) Ds D_6 शमारामैर् (for समरागैर्) — (L 1421) K_4 $V_{2\ 3}$ Ds D_5 G_3 स्तूयमानैश् (for °मानश्) K_1 B_1 $D_{3\ 4}$ विविधैः (for विबुधैः) K_2 $\tilde{N}_2$ B_2 $D_{1\ 6}$ स्तूयमानैश्च विविधैः (for ^{a}). — (L 1422) $K_{3\ 4}$ D_2 हरिशिरो (for हय°) — (L 1425) Dn_2 Bom Cal eds आदित्या (for °त्य-) K_2 D_4 (marg as above) -परमा (for -रश्मयो) — (L 1427) Ds_2 देवी (for देवः) K_2 D_4 तव वाणी (for सत्या देवी) — (L. 1430) D_3 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) — (L 1431) K $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{2\ 4}$ G_4 मधुमेदोवपूर्णा च , Dn G_3 मधोर्मे(Dn_1 °धुमे)दोम्बुपूर्णा च , D_1 मांसमेदोवसापूर्णा , D_3 मधुमेदोवपुष्टा च (for ^{a}) K_1 मेदिनी (for पृथिवी) $B_{1\ 3}$ समराञ्जिता (for °दृश्यत) — (L 1432) K_3 Dn D_1 (marg) $_2$ घना चैव (for घनान्ते च) Dn Bom. Poona eds. G(ed) शुक्लांशुक- (for रक्तां°). — (L 1433) D_1 नराधिप (for नरोत्तम).

वैशंपायन उवाच ।

मधोर्निपातनं दृष्ट्वा सर्वभूतानि पुष्करे । [1435]
प्रहृष्टानि प्रगायन्ति प्रनृत्यन्ति च सर्वशः ॥
सुपार्श्वो गिरिमुख्यस्तु काञ्चनैः शिखरोत्तमैः ।
बहुधातुविचित्रैश्च संलिखन्निव चाबभौ ॥
गिरयश्चापि शोभन्ते धातुभिः समरञ्जिताः ।
प्रांशुभिः शिखराग्रैश्च सविद्युत इवाम्बुदाः ॥ [1440]
पक्षवातोद्धतो रेणुश्चूर्णैः साञ्जनवालुकैः ।
छादयन्पर्वताग्राणि महामेघ इवाबभौ ॥
मेघसंश्लिष्टशिखराः पक्षविक्षिप्तपादपाः ।
काञ्चनोद्भेदबहुलाः खे तिष्ठन्तीव पर्वताः ॥
पक्षवन्तः सशिखरा हेमधातुभिरञ्जिताः । [1445]
पवनेन समुद्धूतास्त्रासयन्ति विहंगमान् ॥
काञ्चनाः पर्वताः सर्वे स्फाटिकैर्मणिभिश्चिताः ।
सूर्यकान्तैश्च बहुभिश्चन्द्रकान्तैश्च निर्मलैः ॥
हिमवांश्च महाशैलः श्वेतैर्धातुभिराचितः ॥
काञ्चनैः शिखराग्रैश्च सूर्यपादप्रकाशितैः ॥ [1450]
मणिभिश्च प्रकाशद्भिः पक्षान्तरविनिःसृतैः ।
ताम्रपुष्पैश्च शिखरैर्दीप्यमानः स्वतेजसा ॥
मन्दरश्चोग्रशिखरः स्फाटिकैर्मणिभिश्चितः ।
वज्रगर्भैर्निरालम्बैः स्वर्गोपम इवाबभौ ॥
सह शृङ्गैश्च कैलासः शिलाधातुविभूषितः । [1455]
तोरणैश्चैव निबिडैः प्रांशुभिश्चैव पादपैः ॥
प्रवादयद्भिर्गन्धर्वैः किंनरैश्च प्रगायिभिः ।
देवकन्याङ्गहारैश्च प्रतिक्रीड इवाबभौ ॥
मधुरैर्वाद्यगीतैश्च नृत्यैश्चाभिनयोद्धतैः ।
शृङ्गारैः साङ्गहारैश्च कैलासो मदनायते ॥ [1460]
आदित्याभासिभिः शृङ्गैर्भिन्नाञ्जनचयप्रभैः ।
विन्ध्यो नीलाम्बुदश्यामो विभिन्न इव तोयदः ॥
धात्र्यर्थं सर्वभूतानां मेरुपृष्ठे महाबले ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* V_3 B Ds $D_{1\ 3\ 4}$ — *Sub-parvan* K $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ B Ds_1 $D_{1-3\ 5\ 6}$ G_3 पौ(K_3 पु)ष्करम्, Dn Ds_2 D_4 पु(Ds_2 D_4 पौ)ष्करप्रादुर्भावः. — *Adhy. no.* K_3 (marg) D_1 99, V_3 212, Dn 20, Ds_2 211, D_3 221, D_4 207; G_3 353, G_4 350.

(L. 1435) $\tilde{N}_2$ V_1 D_3 $G_{3\ 4}$ निपतनं, Dn निपतितं (for निपातनं) V_3 मधोर्निपतनं कृत्वा (for ^{a}) D_3 Cal ed पौष्करे (for पु°) — (L. 1436) Dn प्रविष्टानि (for प्रहृ°) $K_{1,2}$ D_4 नित्यश (for सर्वश) — (L 1437) D_1 -मध्यस्थो (for -मुख्यस्तु) — (L 1439) K_{2-4} B_2 Dn $D_{1\ 2\ 4}$ $G_{3\ 4}$ [अ]भि-, B_3 D_6 [अ]ति- (for [अ]पि) D_5 गिरिपार्श्वाभिशोभन्ते (for ^{a}) B_2 D_3 सह- (for सम-) — (L 1440) D_3 शिखराकारैः (for °ग्रैश्च) — G_3 om. lines 1441–1444 — (L. 1441) K_3 $D_{1-3\ 5\ 6}$ -वातोद्धूतो; D_3 °द्धतौ (for °द्धतो). V_3 पूर्णै (for चूर्णैः) D_3 पूर्णैः काञ्चनवालुकै (for ^{b}). — (L 1443) $K_{1\ 2}$ D_4 -संसृष्ट-; K_4 D_5 -संक्लिष्ट-, D_1 -सम्भृष्ट- (for -संश्लिष्ट-) — (L 1444) V_3 -वदनाः (for -बहुलाः) G_4 च तिष्ठन्ति (for तिष्ठन्तीव) D_6 पादपाः (for पर्वता) — (L. 1445) B_1 आचिता (for अञ्जिताः) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ रञ्जिता हेतुधातुभिः, D_3 हेमधातुविराजिता (for ^{b}) — (L 1446) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Dn D_3 $D_{2,4}$ $G_{3\ 4}$ समाधूतास् (for समुद्धू°). $K_{1,2}$ D_4 त्रासयन्तो, K_4 $D_{3\ 5}$ तापयन्ति (for त्रास°) — (L. 1447) V_3 पादपाः, G_3 प्रतिमाः (for पर्वताः) D_3 बहुभिश् (for मणि°) Dn निर्मला (for °लैः) — (L 1449) Ds_1 अन्वितः, D_4 (marg as above) चित्रितः, D_5 आवृतः; (for आचितः) K_2 श्वेतैर्धातुविचित्रितैः, V_3 श्वेतधातुविराजितः — (L 1450) K_3 काञ्चनाग्रैः शिखराग्रैः (for ^{a}) K_1 Ds_1 -प्रकाशिभिः (for °तैः) — (L 1451) D_1 पक्षान्तैरिव निःसृतैः (for ^{b}) — (L 1452) D_3 पृष्ठैश् (for -पुष्पैश्) D_2 खदिरैर् (for शिखरैर्) $K_{1\ 4}$ B Dn Ds D_{4-6} G_3 दीप्यमानैः (for °मानः) $K_{3\ 4}$ $D_{2\ 3}$ दीप्यमानैश्च तेजसा (for ^{b}) — (L 1453) K_3 V_3 D_3 [अ]ग्र- (for [उ]ग्र-) G_3 मन्दरश्चापि शिखरैः (for ^{a}) — (L. 1454) K_2 D_4 चक्रगर्भैर्, Dn $G_{3\ 4}$ वज्रगर्भो (for °गर्भैर्) — (L 1455) G_3 महा- (for सह) Dn_2 D_5 G_4 सहस्रशृङ्ग कैलास (for ^{a}) — (L. 1456) $K_{1,2}$ $D_{1\ 4}$ विविधै (for निबिडै). — (L. 1457) G_4 किंनरै सान्द्रगायिभि (for ^{b}) — (L 1458) G_3 Bom. Poona eds G(ed) रागैश् (for -हारैश्) K_3 Dn_1 D_2 प्रक्रीडन्निर्, B_2 $G_{3\ 4}$ प्रक्रीडित, Dn_2 Bom Poona ed G(ed) प्रक्रीडाद्रिर्, D_3 प्रनर्तित (for प्रतिक्रीड) — (L 1459) K_2 D_4 घोषगीतैश्; $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ D_3 D_3 गीतवाद्यैश् (for वाद्यगीतैश्) — (L 1460) $K_{3,4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Dn $D_{2\ 5\ 6}$ संप्रहारैश्; B सहृ°, D_3 अङ्ग°, G_4 सहभावैश्; G(ed) साङ्गहृद्यैश् (for °हारैश्) $K_{1\ 2}$ $D_{1\ 4}$ नानाविधैश्च शृङ्गारै (for ^{a}). — (L 1461) D_6 G_3 आदित्यभासिभि शृङ्गैर् (for ^{a}). $\tilde{N}_2$ $V_{1,2}$ -चयोपमै (for -चयप्रभै) — (L 1462) B_1 नीलाञ्जन- (for °म्बुद-). $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ निर्भिन्न (for विभिन्न).

निर्वेमुर्विमलं तोयं मेघजालैरिवोत्तमैः ॥
शिलाभिर्बहुचित्राभिर्धातुभिर्बहुरूपिभिः । [1465]
प्रस्रवद्भिर्गुहाद्वारैः सलिलं स्फाटिकप्रभम् ॥
ग्रीष्मान्ते वायुसंमूढा घना इव सविद्युतः ।
चित्रैः पुष्पैस्तरुगणाः शोभन्त इव भूषिताः ॥
नागाः कनकसंभूतैर्विचित्रैरिव भूषिताः ।
विहंगमाभिर्लीनाश्च लतास्तरुसमाश्रिताः ॥ [1470]
विलम्बन्त्यः सपुष्पाश्च नृत्यन्ते वायुघट्टिताः ।
पवनेन समुद्धूता महता माधवेऽहनि ॥
मुमुचुः पुष्पसंघातं तोयं वेलेव वर्षति ।
बलवद्भिश्च विपुलैः शाखास्कन्धावरोहिभिः ॥
पादपैः पर्णबहुलैर्ध्रियते च वसुंधरा । [1475]
मधुप्रिया मधुकरा मधुमत्ता विहंगमाः ।
घोषयन्तीव गायन्तः कामस्यागमसंभवम् ॥

विष्णुर्मधोर्निहन्ता च चकार मधुवाहिनीम् ।
नदी प्रस्रवनिर्भेदां सुतीर्थां बहुलोदकाम् ॥
अङ्गारवर्णसिकतां मधुतीर्थां मनोरमाम् । [1480]
विमलैरम्बुभिः पूर्णां पुष्पसंचयवाहिनीम् ॥
विवेश पुष्करं सा तु ब्रह्मणो वाक्यचोदिता ।
ऋषिभिश्चानुचरिता ब्रह्मतत्रनिषेविभिः ॥
धात्री कपिलरूपेण गौर्भूत्वा क्षरते पयः ।
मधुरं वितते यज्ञे ब्रह्मणो वाक्यचोदिता ॥ [1485]
शिरश्च पृथिवीभूतं संधातुं प्राप्तवान्महीम् ।
शुद्धं च भजते लोकं शाश्वतं परमाद्भुतम् ॥
सरस्वत्याः समुद्भूतं ब्रह्मक्षेत्रे तमोनुदम् ।
मरुतीर्थमतिक्रम्य पुष्करेषु विसर्पति ॥
सुचारुरूपा धर्मज्ञा अजारूपेण छादयन् । [1490]
रूपं कनकवर्णाभं तपोयुक्तेन तेजसा ॥

— (L 1463) K_2 D_4 वधार्थं, K_3 धात्र्यर्थं, $\tilde{N}_2$ धात्रथं, V_1 B Dn_1 Ds D_1 $G_{3\,4}$ धात्वर्थं, D_3 वृत्त्यर्थं, D_6 यात्रार्थं (for धात्र्यर्थं) $K_{3\,4}$ $B_{2\,3}$ $D_{2\,3\,5}$ G_4 महाचले, $V_{1\,3}$ हिमाचले, B_1 इवाचले (for महाबले) — (L 1464) B_3 D_6 निर्मलं (for विमलं) — (L 1465) $K_{1\,2}$ D_4 शिलाभिर्बहुभिर्भाति (for ^{a}) B_3 D_6 (marg as above) Cal ed -चित्रितैः (for -रूपिभि) — (L 1466) $B_{1\,3}$ Dn Ds_2 $D_{1-3\,5}$ G_4 स्फटिक (for स्फा°) B_3 -द्रुमम् (for -प्रभम्) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ G_3 सलिलै स्फाटिकप्रभै (for ^{b}) — (L 1467) K_4 Dn D_5 $G_{3\,4}$ -संगूढा (for संमूढा) — (L 1468) K_2 $D_{1\,5}$ पुष्पैस्तरु(D_1 °ष्पै. सुर)गणैः सर्वैः, D_1 (marg) पुष्पैस्तरुगणा सर्वे (for ^{a}) — K_2 D_4 om (hapl) 1469 —(L 1469) $B_{1\,3}$ D_3 नगा, $G_{3\,4}$ नरा. (for नागा) $\tilde{N}_2$ V_3 -संभूता (for °तैर्) V_1 नागा. काञ्चनसंभूता (for ^{a}). K_3 भूषणैर् (for विचित्रैर्) $B_{1\,3}$ D_6 $G_{3\,4}$ भूषणै (for भूषिता) — (L 1470) V_3 नीताश्च, Ds D_2 नीलाश्च D_1 निखिला (for लीनाश्च). D_3 विहंगैश्चापि लीनाश्च (for ^{a}) D_3 सानु- (for तरु-) D_1 -समन्विताः (for -समाश्रिता.) $B_{1\,3}$ $D_{5\,6}$ लतास्तरुमु(B_3 °म)पाश्रिताः (for ^{b}) — B_3 om (hapl) line 1471. — (L 1471) K_1 (*sup lin*) बलवन्त्य, K_2 D_4 लम्बवन्त्य ; D_3 विलम्बिन्य (for °म्बन्त्य). K_3 विक्षिपन्त्यश्च पुष्पाणि (for ^{a}) D_6 -वर्धिता (for -घट्टिताः). — (L 1472) $\tilde{N}_2$ Ds समाधूता (for समुद्धूता) D_2 महता माधवेन च (for ^{b}) — (L. 1473) G_3 देवे च (for वेलेव). —(L. 1474) K_3 $\tilde{N}_2$ $B_{1,\,3}$ Ds D_5 (*sup lin*). $_6$ फलवद्भिश् (for बल°) D_3 -रोधिभि. (for -रोहिभिः). — (L 1475) $\tilde{N}_2$ Dn_2 D_5 G_4 वर्ण-, B_1 पत्र- (for पर्ण-) D_3 विपुलैर् (for -बहु°) D_1 हूयन्ते वसुधाधरा. (for ^{b}) — (L 1476) B_3 Cal ed मधुमत्त-, D_6 (marg) प्रमत्ताश्च (for मधुमत्ता) — (L 1478) $B_{1\,3}$ $D_{3\,6}$ मधु- (for मधोर्) — (L 1479) D_2 मधु- (for नदीं). K_2 D_4 नदीं प्रस्रवतीं चैव (for ^{a}) —D_5 om. line 1480 — (L 1480) D_3 बहु- (for मधु-) — (L 1481) K_1 D_1 विपुलैर् (for विम°) — (L 1482) D_3 विवेश पुष्करस्यान्त (for ^{a}). K_{1-3} B_2 Dn $D_{1\,4\,5}$ G_4 -नोदिता (for -चोदिता) —K_4 D_6 G_3 om (hapl) lines 1483-1485 — (L 1483) K_2 B_1 D_4 -तत्त्व- (for तत्र-) D_3 ब्रह्मबन्धुनिषेविता (for ^{b}) — (L 1485) $\tilde{N}_2$ V_3 -देशिता, Ds_1 $D_{1\,5}$ -नोदिता (for -चो°) — (L 1486) K_2 Ds $D_{3,\,5\,6}$ सरश् (for शिरश्). $K_{1\,2}$ $D_{1\,4}$ (both marg as above) सत्त्वान्तं (for संधातुं). — (L 1487) D_3 शुभ (for शुद्धं) G_3 लभते (for भजते). V_3 शुद्धं च लभते लोके (for ^{a}) D_3 पावनं (for शाश्वतं). — (L 1488) K_1 D_6 G_3 Poona ed सारस्वत्याः ; K_4 सरस्वत्यां (for °स्वत्या) D_3 -क्षेत्र (for -क्षेत्रे) — (L. 1489) $K_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ D_4 (*sup lin* as above) $_6$ G_3 मधुतीर्थम्, D_3 मेरु°, Cal ed महा° (for मरु°) $D_{3\,6}$ G_3 पुष्करे तु (for °रेषु) — (L 1490) Ds D_6 सुचारुरूपो धर्मज्ञो (for ^{a}) K_2 $V_{1\,3}$ $B_{1\,3}$ Ds $D_{3\,6}$ अज- (for अजा-). — (L 1491) $\tilde{N}_2$ -चूर्णाभं, D_1 -रूपाभं (for -वर्णाभं). K_3 $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1\,2}$ Dn D_1 (marg. as above), $_{2\,4}$ (marg.), $_5$

अजगन्धकृतोन्मुक्तः संभूतः पर्वतो महान् ।
गुरुद्वारगुणप्राणः शाश्वतः सिद्धसेवितः ॥
वेदिकाभिः सचित्राभिः काञ्चनाभिर्विराजितः ।
पुष्कराणि परीतानि त्वष्ट्रा विपुलदक्षिणः ॥ [1495]
महामेरोर्यथा रूप पञ्चभिर्धातुभिर्वृतम् ।
चेतनायाभिसंपन्नो रूपेणाद्भुतदर्शनः ॥
अथोवाच महादेवस्तीर्थानुग्रहकाम्यया ।
करिष्याम्यहमप्येतन्मनसा धर्मचारिणम् ।
रूपं बहुविधं लोके पार्थिवी चेतना यथा ॥ [1500]
त्रींश्च लोकान्प्रपद्येयं पञ्चभिर्धातुलक्षणैः ।
षष्ठेन च विसर्जेयं मनसा धर्मचारिणीम् ॥
सङ्गेषु भावमोहाभ्यां पश्यन्निव समृद्धयः ।
विमुक्ता. सर्वसङ्गेभ्यो धारयन्ति परिग्रहान् ॥
न च विन्देत मां कश्चिन्मनसा कामरूपिणम् । [1505]
पञ्चधातुनिबद्धाश्च नानाभाषितनोदिताः ॥

ये च विष्णुमधीयन्ते बहुधा पादविग्रहैः ।
ते मां पश्येयुरव्यक्तं तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥
ये च माममिरोहेयुर्नरा धर्मपथे स्थिताः ।
तेऽपि स्वर्गजितः सर्वे पश्येयुर्मां गतक्लमाः ॥ [1510]
यश्चैव पर्वतः प्रांशुर्मेरुपृष्ठे प्रतिष्ठितः ।
एतमारुह्य युध्येयुः प्राणत्यागेषु निर्मलाः ॥
अप्सरोभिः समागम्य विचरेयुर्मनोजवाः ।
नन्दनं वनमासाद्य काम्यकं च महद्वनम् ॥
इमां विद्यां समास्थाय मद्भक्ताः पुष्करेष्विह । [1515]
शरीरं क्षपयिष्यन्ति व्रतैर्बहुविधैः कृशाः ॥
सिद्धिं प्राप्य क्रमेयुस्ते कामैर्बहुविधैर्नराः ।
इमं लोकममुं चैव संपतेयुर्यथासुखम् ॥
गौरी सिद्धेति विख्याता त्रिषु लोकेषु विद्यया ।
प्रभावं तपसो वृत्तं दर्शयन्ति समाहिताः ॥ [1520]
षण्णां ज्ञानाभिसधीनामभिज्ञाशतसंग्रहाः ।

G3 4 चेतसा, B3 Ds वर्चसा (for तेजसा) — (L 1492) K4 V1 अजा-, D1 आज- (for अज-) D3 अजागन्ध कृतो यत्र (for ᵃ) D3 सोऽर्चित. (for सभूल) — (L 1493) D1 -तरु-, D6 -कृतं , D6 (*sup lin*) -गुरु , G3 -कृत- (for -गुण-) K1 गुरुद्वारे गुणप्राणा , K2 °द्वारं गुणा प्राण , B1 3 Ds °द्वारो गुरुप्राण. (for ᵃ) — (L 1494) V3 B1 3 D6 G3–4 सु-, D3 वि- (for स-) — (L 1495) Ds1 प्रणीतानि , Cal ed परीत्यैव (for °तानि) Cal ed स्थितो (for त्वष्ट्रा) — (L 1496) K3 4 B2 Dn D1, 2 G3 4 वृत· ; Ds1 कृतम् (for वृतम्) — (L 1497) D3 चेतनाभियोगसपन्नो (hypermetric) (for ᵃ) — K V1 3 B Dn D1–6 G3 4 om line 1498 — (L 1499) Cal. ed एवं रूपं करिष्यामि (for ᵃ) K4 D6 मनसा धर्मचारिणी, V1 D3 °सा ब्रह्मचारिणम् (D3 °णी) (for ᵇ) — K4 om (hapl) lines 1500-1502 — (L 1500) K2 D1 2 पृथिवी (D1 पार्थिवी) चेतना तथा, V1 B Dn G3 4 पार्थि(V1 B1 पृथि)वीं चेतनां तथा (for ᵇ) — (L 1501) D3 प्रपद्येऽहं (for °द्येयं) — (L 1502) K3 D1 पृष्ठेन (for ष°) K1 ससर्जेदं , D6 समज्येय (for विसर्जेयं) D3 षष्ठेन चात्र ससर्गम् ; G3 °न चात्मने पञ्च (for ᵃ) V3 इच्छया (for मनसा) K1 V1 D3 मनसा धर्मचारिणी, D2 4 °सा ब्रह्मचारिणी (for ᵇ) — (L 1503) K3 D1 सङ्गप्रभावमोहाना, D3 सङ्गेषु भावो येषां न, (for ᵃ) K3 4 V1 B1 Dn D1 6 पश्यन्ति च , Ñ2 V3 B2 2 Ds1 D6 °न्नपि, Ds2 °न्न स (for °न्निव). — (L. 1504) B1 विमुखा (for विमुक्ताः) K3 B2 -सङ्गेषु, D3 -धर्मेभ्यो (for -सङ्गेभ्यो) Ds1 धारयन्न परिग्रहः (for ᵇ) — (L 1505) K1–3 Ñ2 V3 B1 3 D1–6 -चारिणीम् (K3 D3 °णम् , D6 °णी); K4 V1 B2 रूपिणीम् , Cal ed कारिणीम् (for -रूपिणम्) D3 मनसा धर्मचारिणीम् (for ᵇ) — (L 1506) Ds -निबद्धं , G3 Bom. Poona eds G(ed) °द्धश्, G4 Cal ed °द्धां (for °द्धाश्) D3 पञ्चभिर्धातुबद्धं च (for ᵃ) Ñ2 V1 3 B D2 5 6 -चोदिताः Dn -चोदना , D3 -चेष्टिता , G4 -चोदिताम् , Poona ed· -चोदनः (for नोदिता·). — (L 1507) K3 Ñ2 Dn D2 4 5 काम (for पाद) D3 बहुपादपरिग्रहैः (for ᵇ) — (L 1508) Ñ2 अव्यग्रं (for अव्यक्तं) K2 D1 -कल्मषा· (for -किल्बिषा) — (L 1510) K3 4 Ñ2 V1 3 Dn1 D2 3 5 सन्त., B2 3 Ds स्वर्गे , G3 4 स्वर्गं (for सर्वे) Dn2 तेऽपि सर्गजित· सन्त. , D6 G(ed) तेऽपि स्वर्गजिता. स्वर्गे (for ᵃ) G3 जितेन्द्रिया (for गतक्लमा·) — (L 1511) Dn Bom Poona eds G(ed) व्यवस्थितः (for प्रतिष्ठित.) — (L. 1512) D3 पृष्ठम् (for एतम्) K1 Ñ2 V1 3 D3 4 -त्यागेन (for -त्यागेषु) — (L 1514) Dn आरुह्य (for आसाद्य) K2 D1 नन्दनं च समासाद्य (for ᵃ) — (L 1515) Cal ed, इमा विद्या (for इमा विद्यां) K1 D4 समासाद्य (for °स्थाय) D3 मद्भक्त्या पुष्करे त्विह (for ᵇ) — (L. 1516) K1 तदा, Bom Poona eds G(ed) कृतै· (for कृशा) — (L. 1518) Ds सचरेयुर् (for संपते°) K3 4 D2 5 यथाक्रमम् (for °सुखम्). — (L. 1519) गिरि ; Bom. ed गौरा (for गौरी) Ds1

भवेयुस्ते निरारम्भा धातुभिर्मुक्तबन्धनाः ॥
सहस्रगुणमप्यत्र दत्त्वा दानफलादिव ।
अविमानेन विप्राणां मनःशुद्धेन कर्मणा ।
सर्वत्रैवाप्रमेयेन अत्यन्तं फलमाप्नुयुः । [1525]
अमुष्मिल्लँोकधर्मज्ञाः सह सर्वकुलोद्भवैः ॥
येषामिह च सांनिध्यं यज्ञे ब्राह्मणसंकुले ।
ते भूयो यजमानाद्या अभिषिच्य पुनः पुनः
तथा तां मन्यसे गौरी मनसा धर्मचारिणीम् ।
अनुग्रहाय भूतानां ममाग्रे च तपोधने ॥ [1530]
सत्य एष परो दिव्ये भविता नात्र संशयः ।
नाफलो विद्यते धर्मश्चरितो ब्रह्मचारिणा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
दिशं जिगमिषुर्दिव्यामुत्तरां सत्यसाधनः ।
तथा स धातुनिचये पुण्ये पर्वतरोधसि ॥
विष्णुः परमधर्मात्मा एकपादेन तिष्ठति । [1535]
दशवर्षसहस्राणि पुष्करे पुष्करेक्षणः ॥
आत्मन्यात्मानमाधाय तपसा ब्रह्मसंभवः ।
घटते कर्मणोग्रेण लोकमुत्थानकारणात् ॥
भासुरो भस्मनाच्छाद्य गात्राणि स्वयमात्मनः ।
अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं च तपोधनः ॥ [1540]
तेजसा तेन ज्योतींषि विभाव्य ब्राह्मणर्षभः ।
तिष्ठते तपसा मध्ये योगात्मा भावयञ्जगत् ॥
सोमो विषयमाक्षिप्य मनसा धारयन्मनः ।

G4 व्याख्याता (for वि°) K1 2 D1 4 निर्मला (for विद्यया) — (L 1520) G3 4 Bom Poona eds तपसा (for °सो) Dn1 वृत्ते, D3 वृद्धं (for वृत्त) G3 4 Poona ed G(ed) दर्शयन्ती (for °यन्ति) — (L 1521) K1 ऋषीणां ज्ञानसंधीनाम्, K3 D1 पुण्यज्ञानाभिसंधि(D1 °धा)नाम्, K4 ऋषीणां ज्ञानाभिसंधानाम् (hypermetric); D3 वर्णज्ञानाभिसनीता (for ^{a}) B1 3 D4 अभिज्ञा· (for °ज्ञा-) K3 -सम- (for -शत-) V3 -समग्रहात् (for °हा), K3 Dn G4 अभिज्ञानात्ससग्रहात् (Dn G4 °हा), D6 (marg) °ज्ञापनसग्रहा G3 °ज्ञा सर्वसंग्रहाः (for ^{b}) — (L 1522) G4 निरालम्बा (for °रम्भा) K1 2 Ñ2 B1 2 D1 3 धातुनिर्मुक्तबन्धना, D4 (marg) अभिज्ञानां न संग्रह (for ^{b}) —(L 1523) Ñ2 B2 3 D3 6 G3 -फलानि च (for °दिव) K3 दत्त्वा दानं फलं भवेत्, G4 दत्त्वा द्वारफलानि च (for ^{b}) — (L 1524) K2 Dn2 D1 2 G3 4 अवमानेन, B2 अभि°; D3 अविलम्बेन, D6 अपि मानेन (for अविमा°) — (L 1525) K4 अचिन्त्य; V3 B3 Ds D6 अत्यर्थ (for अत्यन्त). — Ñ2 om lines 1526–1531 — (L 1526) K1 B1 3 Dn D5 6 G3 4 लोके (for लोक-) K4 अन्यास्मिँल्लोके धर्मज्ञा·, D3 अमुष्मिल्लोकमप्यत्र (for ^{a}) B3 सव विप्र-, D5 6 सहधर्म- (for सह सर्व-) V3 सह पूर्वं मनोभवैः (for ^{b}) — (L 1527) K1 वसेन्नित्यं, K2 D1 वशा नित्यं (for च सांनिध्यं) — (L 1528) K3 भूतयो, Dn2 भूतेभ्यो, D2 तं भूयो (for ते भूयो) K1 2 D2 4 जनमासाद्य, V3 यजमानानाम्, B1 °मानाद्या, B2 °मानार्थं, Dn1 °मानाया, Ds D3 6 °मानाभ्यां, G3 °मानास्तु (for °मानाद्या) — (L 1529) B3 D6 यथा ता, G3 यथार्हं (for तथा तां). K3 गोपीं (for गौरी) D3 तथा मां मन्यते गौरी (for ^{a}). D3 -चारिणी; G(ed) -कारिणम्ि (for -चा°) — (L. 1530) K3 वार्त्तानां, D2 भवता, D5 भवतां (for भूतानां) K1 समयं च, K3 V1 3 ममाग्रं च, B2 G4 मम मार्गे, Ds1 मामलं च, D4 समग्रं च, G3 मार्गं चापि, Bom Poona eds. तन्ममाग्रे (for ममाग्रे च) K2 4 D1 समग्र (K4 अमार्गे) च तपोधनम्, D6 मा मार्गं च तपोधनैः, G(ed) तन्ममाग्रे तपोधन (for ^{b}) — (L 1531) K1 3 4 V1 3 B3 Dn D4 परो विद्ये, K2 परो विद्यो, D2 वरो विद्ये, D3 परो विप्रो; D6 परो दिव्यो; G3 पदे विद्ये (for परो दिव्ये) — (L 1532) K2 G(ed) धर्म (for धर्मश्च) K1 3 4 D2. 4 धर्मचारिणीं (K3 D2 °णि, K4 D4 °णाम्), K2 व्रतचारिणाम्, Ñ2 V3 Ds ब्रह्मचारिणि (Ñ2 °भि), Dn D5 5 G3 धर्मचारिणा (for ब्रह्मचा°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 Ds2 D5. — *Mention of Khila* V1 3 B Ds D1 3 4 — *Subparvan* K1 2 4 Ñ2 V1 3 B Dn2 Ds D1 2 5 6 G3 पौष्करम्, K3 Dn1 पुष्करम्, D3 4 पौष्करप्रादुर्भाव· — *Adhy. no* K3 (marg) 100, V3 213, Dn 21, Ds2 212; D1 200, D3 228, D4 208, G3 354, G4 351

(L 1533) K2 D1 दिशं जिगीषुर्दिव्यां ताम् (for ^{a}). K3 D2 4 (*sup lin*) 5 दिव्य- (for सत्य-) — (L 1535) V1 B D6 G3 4 तस्थिवान् (for तिष्ठति) Ds पादेनैकेन तस्थिवान् (for ^{b}) — (L 1537) G3 तपसा ब्रह्मणस्तथा (for ^{b}). — D1 om line 1538 — (L 1538) K3 D5 अटते (for घ°) K4 लोके (for लोकम्) Ds1 उत्पात- (for उत्थान-). K3 लोकस्योत्थानकारणात्, D2 लोकेषु स्थानका° (for ^{b}). — K3 D1 4 subst for line 1539 K2 ins after line 1539

53* भस्मनाच्छाद्य गात्राणि स्वयमात्मानमात्मना ।

युक्तः परमधर्मात्मा ब्राह्मीं सिद्धिमुपागतः ॥
सर्वं पश्यति सर्वत्र दिवि भुव्यन्तरे तथा । [1545]
ज्योतिष्णु. कर्म कुर्वाणो बहुरूपः स सपदा ॥
महेश्वरो निगूढात्मा वृषरूपेण तिष्ठति ।
उद्धृत्य दक्षिणं पादं वायुभक्षः समाहितः ॥
अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं शतमेव च ।
महायोगी महादेवो नियमाद्ब्रह्मसंभवः ॥ [1550]
अथ वायुर्घनीभूत्वा अन्ते चरति गोपतेः ।
फेनीभूतं समुद्गारैः पवनं निर्गिरन्मुखात् ॥
स निष्क्रान्तस्ततो वक्त्रात्प्राणेन परमात्मवान् ।
निर्यासभूतः पतितो नैवार्द्रो नैव पार्थिवः ॥
स फेनो वारिणाविश्य चचार वसुधातले । [1555]
नैवार्द्रो नैव शुष्काङ्गो वायुः संघातमागतः ॥
तत्काले फेनमुत्क्षिप्य पवनः सह वारिणा ।
निरालम्बे निरालम्बस्त्वभ्राणि समपद्यत ॥

ते क्षिपन्ति पयो भूमावात्मानं स्वेन घट्टिताः ।
नीलमेघारुणप्रख्या नैवार्द्रा नैव पार्थिवाः ॥ [1560]
ब्राह्मीं मूर्तिं समाधाय वायुः सर्वत्रगो वशी ।
समाः सहस्रं संपूर्णं चचार विपुलं तपः ॥
वह्निर्बहुजटी भूत्वा चीरवल्कलवासभृत् ।
तपस्तप्यदनाहारो मौनमास्थाय पौष्करे ॥
वर्षाणां च सहस्राणि त्रीणि चैकं च यत्नतः । [1565]
तस्याग्नेस्तेजःसंभूतो महानग्निः प्रवर्तते ॥
स्वर्गप्रकाशकृच्चैव स्वर्गवासी तमोनुदः ।
दिवि भूतप्रकाशाख्यस्तपसा ब्रह्मसंभवः ॥
तपश्चरति ब्रह्माग्निर्लोकानां भूतभावनः ।
तत्तमो भुवि राजेन्द्र मानुषेषु प्रतिष्ठितम् । [1570]
भास्करस्तेजसंहारस्ततो भवति सत्तमः ॥
मर्त्यानां सर्वभूतानां तेज आक्षिप्य वर्तते ।
न तु योगबले राजन्ब्राह्मणस्य विशेषतः ।

— D_6 om line 1540 — (L 1540) K_2 D_1 तपो वने (for तपोधन) — (L 1541) K_3 तपसा (for तेजसा) K_2 D_1 विभाव्य भरतर्षभ, $Ñ_2$ °व्य ब्रह्मसंभव, B_2 °व्य पुरुषर्षभ (for [b]) — (L 1542) $K_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{3\ 4\ 6}$ तपसो, $Ñ_2$ B_2 मनसा, $B_{1\ 3}$ मनसो, B_2 नभसो (for तपसा) K_3 भासयञ् (for भाव°). — (L 1543) V_3 साधयन् (for धार°) — (L 1544) Cal ed मुक्तः (for युक्त॰) D_5 ऋद्धिम् (for सिद्धिम्) — (L 1545) K_1 $Ñ_2$ V_1 $B_{1,2}$ Ds_2 $D_{3\ 6}$ (marg) संप्रदृश्यति सर्वत्र, K_2 Dn_2 D_1 G_4 संप्रदृश्यत स°; K_4 सर्वं दृश्यते स°, V_3 B_3 संप्रादिश्यति स°, Dn_1 समदृश्यत स°; D_6 G_3 संप्रपश्यति स° (for [a]) $Ñ_2$ B_2 (marg as above) भुव्यम्बरे, V_1 भूम्यम्बरे; V_3 शुच्यम्बरे (for भुव्यन्तरे) D_6 दिशि भूम्यम्बरे तथा (for [b]) — (L 1546) $K_{1\ 2}$ B_3 D_1 G_3 ज्योतिषः, B_1 Ds D_6 °स्थः, Dn_2 G_4 °ष्णु (for °ष्णु) $Ñ_2$ वसुरूपं (for बहुरूपः) V_3 D_3 बहुरूपं स्वसंपदा (for [b]) — (L 1547) G_4 Poona ed G(ed) ऽति- (for नि-) K_3 D_1 (*sup lin* as above) दृष्ट- (for वृष-) — G_3 om lines 1549-1552 — (L 1550) D_6 भस्म- (for ब्रह्म-) Ds नियमाद्ब्रह्माणि स्थित. (for [b]) — (L 1551) B_2 वाति- (for अथ) K_2 G_4 घनीभूतो (for °भूत्वा) K_4 D_5 [अ]न्तरे, $V_{1.3}$ D_5 अन्तश् (for अन्ते) K_2 D_3 अन्तश्चरति भूपते, K_3 [अ]न्तरे चरति गोपते (for [b]) — (L 1552) B_3 फलीभूतं, D_1 फेन° (for फेनी°) $K_{1\ 2}$ D_4 निर्मितं; $Ñ_2$ $V_{1.3}$ Ds निर्वमन् (for निर्गिरन्). — (L. 1553) B_2 निष्क्रान्त सततं वक्त्रात् (for [a]) K_3 Dn_2 $D_{2\ 4}$ Cal ed परमासवान्; V_3 D_3 °मात्मना (D_3 °न॰) (for °मात्मवान्) — (L 1555) $K_{3\ 4}$ V_1 $B_{1\ 2}$ Dn $D_{1\ 2}$ वारि चाविश्य; D_3 गां समा° (for वारिणा°). — (L 1557) K_2 संपचन् (for पवन) — (L 1559) $K_{3\ 4}$ $D_{2\ 4}$ (*sup lin*) $_5$ फेन, V_3 वायु- (for स्वेन). — (L 1560) D_4 निर्गिरन् (for नैवार्द्रा) D_5 G(ed) नैवार्द्रा न च पार्थिव (for [b]) — (L 1561) K_2 D_1 वृत्तिं (for मूर्तिं) G_3 समास्थाय (for °धाय) D_3 सर्वगतो (for °त्रगो) $Ñ_2$ बली (for वशी) — (L 1563) V_3 B Ds $D_{3\ 6}$ -वासधृक्; Dn_2 °कृत् (for °भृत्) — (L 1564) $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 Ds ऽतप्यद् (for तप्यद्). — (L 1565) D_3 शतं (for त्रीणि) Dn प्र- (for च) — (L. 1567) K_4 सर्व- (for स्वर्ग-) K_2 D_6 स्वर्गप्रकाशत(D_6 °क)श्चैव, Bom Poona eds G(ed) स्वर्गप्रकाशं कृत्वा च (for [b]) — (L 1568) G_4 Cal ed दिव्यो (for दिवि) K_1 D_4 भूते, D_3 भूतं (for भूत-) G_3 -प्रकाशश्च (for °शाख्यस्) K_2 D_1 दिवि भूते प्र(D_1 *sup lin* °मिप्र)काशाख्ये (for [a]) — Bom ed. G(ed) om. line 1569 — (L 1569) Ds G_4 Poona Cal eds धूमाग्निर् (for ब्रह्मा°) D_3 (marg as above) -संभव (for -भावन.). — (L 1570) K_1 D_3 तत्तपो, D_4 यतन्तो (for तत्तमो) K_3 मनुष्येषु (for मानुषेषु) — (L. 1571) K_2 भास्करे (for °रस्) D_1 भास्करे तेजसंहारे, D_3 भास्वरस्तेज संहारस् (for [a]) K_4 $Ñ_3$ $V_{1\ 3}$ B Ds_2 $D_{2.6}$ सत्तम (for सत्तम॰) K_3 तमो भवति सर्वत (for [b]).—(L. 1573) $V_{1\ 3}$ -बलैर्; Ds -बलो;

तत्तमो नाशयेद्रात्रौ नाप्यहो भविता पुनः ॥
पुष्पमित्रो महातेजा यक्षः सर्वत्रगो वशी । [1575]
तपश्चरति धर्मात्मा पुष्करे सुसमाहितः ॥
महेन्द्रशिखराद्धारा यावन्त्यो यान्ति मेदिनीम् ।
तावत्स्वरूपमास्थाय तिष्ठते निखिलाः समाः ॥
जानुभ्यां पतितो भूमौ ज्योतिर्नभसि पश्यति ।
समाः सहस्रं निखिलं नेत्रैरनिमिषैर्जगत् ॥ [1580]
नेत्राणि बहुधा तस्य नेत्रान्तैरभिनिःसृतैः ।
मध्यं दिनकरे प्राप्ते रश्मिवान्सपरिग्रहैः ॥
ते रश्मयः प्रभानेत्रैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
रराज तेजःसयोगाद्विद्युद्भिरिव पावकः ॥
सविस्फुलिङ्गैर्नेत्रान्तैरादित्यमनुवर्तते । [1585]
कर्मणोऽन्ते युगान्ते वा जगतो बहुरूपिणः ॥
बहुधा तु पुनर्भूत्वा निषण्णो वसुधातले ।
समासहस्रं संपूर्णं तपस्तेपे सुदारुणम् ॥
निगृहीतेन्द्रियो भूत्वा अप्सरोभिर्ललाम ह ।
मेरोः शिखरमासाद्य कामं कामेन निर्वमन् ॥ [1590]
तपःकामः स यक्षस्तु कुबेरो नरवाहनः ।
विष्णुरेव तपोध्यक्षस्तेजसोऽन्ते विजृम्भति ॥
न हि कश्चित्पुमानस्ति य एवं तप आचरेत् ।
त्रिषु लोकेषु राजेन्द्र ऋते विष्णुं सनातनम् ॥
वासुकिर्बहुशीर्षश्च नागेन्द्रो मौनमास्थितः । [1595]
तप आचरते सम्यङ् निधाय मनसा मनः ॥
शेषः सत्यधृतिर्नागो बलवान्ब्रह्मसंभवः ।
वृक्षमारुह्य धर्मात्मा अधःशीर्षोऽवलम्बते ॥
जिह्वाभिर्लेलिहानाभिर्गात्रजं विषमुत्सृजन् ।
समाः सहस्रं संपूर्णं निराहारस्तपोधनः ॥ [1600]
कालकूटं विषं तद्धि सुमहत्समपद्यत ।
येन लोको ह्यभिग्रस्तो न सुखं विन्दते नृप ॥
सर्वत्रानुगतं तीक्ष्णं भुजंगेषु महीपते ।
जङ्गमं स्थावरं चैव सर्वत्रानुगतं विषम् ॥
परस्परविवृद्धेन सिंहयुक्तेन भारत । [1605]
नाशयत्यात्मनोऽङ्गानि तेन तीक्ष्णेन भारत ॥
अथ ब्रह्मा महाभागो भूतानां हितकाम्यया ।

D_6 -बलं (for -बले) D_3 तत्तु योगबलं राजन् (for ^{a}).— (L 1574) $Ñ_2$ राजन् (for रात्रौ) $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ B $D_{2\ 6}$ G_3 द्वयम् (for पुनः) $D_{3\ 5}$ नाप्यहो भवति द्वय(D_5 ध्रुव)म् (for ^{b}) — (L 1575) V_3 स यक्ष सर्वगो वशी (for ^{b}). — (L 1576) K_2 D_1 G_3 भूतात्मा (for धर्मात्मा). — (L 1577) $D_{2\ 3}$ G_3 महेन्द्रशिखरद्वाराद् (for ^{a}) $B_{1\ 3}$ Dn_2 Cal ed यावत्यो (for °न्त्यो) — (L 1578) K_1 D_1 तावन्त्यो , G_3 °च्च (for °त्स्व-) — (L 1580) D_3 तपन् (for जगत) — (L 1581) B_2 नेत्राग्निर् (for °णि) K_1 V_1 $B_{1\ 2}$ D_4 -निःसृतः , Dn $D_{2\ 6}$ -नि सृता (for °तैः). G_3 नैत्रान्तैरभितस्तत. (for ^{b}) — (L 1582) K_4 भव्यं , D_6 मध्ये (for मध्य) K_3 सत्यं दिनकर' प्राप्तो (for ^{a}) $K_{1\ 3}$ B D_4 -परिग्रह , K_4 $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ Dn Ds °ग्रहे (for °ग्रहै) — (L 1583) तै रश्मिभि , Ds हिरण्मय' (for ते रश्मयः) — (L 1584) K_4 $V_{1\ 3}$ B_1 Dn $D_{2\ 6}$ (marg as above) विद्वद्भिर् ; G_3 Cal ed ज्वलद्भिर् (for विद्युद्भिर्) D_5 तोयद' (for पावक) — (L 1587) K $V_{1\ 3}$ Dn D_{1-4} G_3 Cn बहुतापः , D_5 °रूपः (for °धा तु) K_1 $D_{1\ 4}$ विवेश ; $K_{3\ 4}$ Dn D_5 विषण्णो (for नि°). K_3 विवेशा बहुधा तले (for ^{b}). — (L. 1588) $K_{2\ 4}$ Dn समारश्मिषु संपूर्णस् , $Ñ_2$ $V_{1,\ 3}$ Ds समासहस्रे संपूर्णे , D_1 समरश्मिसुसंपूर्णस् , D_3 सोमो रश्मिसुसंपूर्णस् , Bom Poona eds G(ed) स यो रश्मिषु सपूर्णं (for ^{a}) $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ पुनस् (for तपस्) — (L 1589) K_2 स कामितः , V_1 चचार ह (for ललाम ह) — (L 1590) B_2 Ds पीडयन् , D_3 निर्दहन् (for निर्वमन्) — (L 1592) $D_{2\ 4}$ (marg) $_5$ तेजस्तेन (for °सोऽन्ते) $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ B Ds न जम्भते (B °ति), D_6 G_3 विजृम्भते (for °ति) K_2 $D_{1\ 3}$ तेजसा तेन क्षोभवान् (D_1 बृंहितः , D_3 वर्धते), K_4 °स्तेन विजृम्भते (for ^{b}) — (L 1596) B_2 तपश्च (for तप आ-). K_3 आचचार तप सम्यक् ; G_2 तपश्चरत्ततः सम्यङ् (for ^{a}) — (L. 1597) G_3 -पतिर् (for -धृ°) — (L 1598) K_3 $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{2,\ 3}$ Dn Ds_1 $D_{2,\ 5\ 6}$ अवाक्शीर्षो (V_1 °क्शिरो), Ds_2 अर्वाक्शीर्षो (for अधः-शीर्षो) G_3 प्रलम्बते (for ऽवल°) — (L. 1599) B_2 उत्क्षिपन् (for उत्सृजन्) D_4 महान्तं विषमुत्सृजेत् (for ^{b}) — (L 1600) D_3 समासहस्रे सपूर्णे (for ^{a}) — D_1 om line 1602. — (L 1602) Dn [अ]यं त्रस्तो , D_4 [अ]भिज्ञस्ते (for °ग्रस्तो). K_2 (before corr) महत् (for नृप) — (L 1603) सर्वगात्रानुगं तीक्ष्णं (for ^{a}) Ds_1 Cal ed भुजगेषु महीतले (for ^{b}) — (L 1605) $Ñ_2$ lacuna ; V_1 असंयुक्तेन ; V_3 हंसयु° ; Dn G_3 हिंसायु° , D_3 धर्तुं मु° (for सिंहयु°). — (L. 1606) D_3 न शेकुरात्मनोऽङ्गानि (for ^{a}). — (L 1608) $K_{2,\ 4}$ $Ñ_2$ $V_{1,\ 3}$ B_2 Dn_1 Ds $D_{1,\ 2,\ 5,\ 6}$ अहिंसितम् , K_3 °सिनाम् , B_1

मन्त्रं विसृजते राजन्ब्रह्माक्षरमहिंसकम् ॥
गरुत्मान्विततैः पक्षैर्नखाग्रैः सलिलं महीम् ।
समासहस्रं संपूर्णं चूलाग्रेणावलम्बिना ॥ [1610]
पर्णभारैश्च विकचैर्विस्तीर्णैर्वसुधातले ।
रराज वसुधा चैव तैः पर्णैर्बहुचित्रितैः ॥
येन वृत्तेन जीवेयुः सर्वभूतानि भारत ।
इहलोके मनुष्येन्द्र देवलोके च भारत ।
द्यौरिवाचितनक्षत्रा महीतलविसर्पिभिः ॥ [1615]
मघवान्हिमसंपाते भवत्येकचरो वशी ।
पुष्करारम्भसि धर्मात्मा मत्स्योल्लिखितमूर्धजः ॥
अथ सुतलमाक्रम्य पृथिवीं प्रांशुदेहिनीम् ।
तपश्चरति धर्मात्मा बाहुमुद्यम्य दक्षिणम् ॥
साग्रं वर्षसहस्रं च शतमेकं च सुव्रत । [1620]
तपश्चरति संयोगाद्वायुभक्षः समाहितः ।
समाधियोगात्संयोगाद्ब्रह्मयोगस्य भारत ॥
येनेयं पृथिवी राजन्धार्यते ब्रह्मयोनिना ।
अनाद्यन्तेन नित्येन सर्वत्र विषयैषिणा ॥
योऽसौ विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निराकृतिः । [1625]
दिने निषण्णो भवति रात्रौ भवति वै स्थिरः ।
सत्यसंधः स धर्मात्मा कामकारकरोऽभवत् ॥
तस्य यः सोद्यतः पाणिः पृथिव्यां पृथिवीसमः ।
रात्रौ स तपनो भवति मण्डलं विपुलं नभः ॥
स चन्द्रविषयं राजञ्शमयामास रुन्धति । [1630]
ग्रहाणां गतयश्चैव ताराणां च विशेषतः ॥
तां छायामाक्षिपत्सोमः स्रवद्भिर्मण्डलेन वै ।
पृथिव्यां दक्षिणो हस्तो महायोगी महामनाः ॥
सैषा छाया शशीभूता शशिमण्डलमाविशत् ।
अलिङ्गा पृथिवीलिङ्गादद्भुतादक्षया दिवि ॥ [1635]

असं हितम्, G3 अगर्हितम् (for आहिंसकम्) D3 ब्रह्माक्षरमयं हितम्, Cal ed ब्रह्माक्षरसमन्वितम् (for ^{b}) — D1 ins after line 1608 K2 after line 1609:

54** आहारश्च ततो योगाद्विहितास्तस्य पन्नगा ॥
वेदविद्भिर्द्विजै श्रेष्ठै. सत्यव्रतपरायणै· ॥

— (L 1609) D1 विगतै· (for विततै) K1 2 D4 नगाग्रं; D5 नखाग्रं (for °ग्रै) K3 D6 G3 सस्पृशन्; D8 प्रलिखन्, D1 च लिखन् (for सलिलं) D3 नगाग्रं संश्रयन्महत् (for ^{b}) — (L 1610) K2 वृक्षाग्रेण, Ds1 भूता°, D3 मूला°; D5 चञ्च्वा° (for चूला°) Cal ed बलाग्रेणावलम्बने (for ^{b}) — (L 1611) D6 G3 पर्णाहारैश् (for पर्णभा°) D3 पर्णहारै र्विकारैश्च (for ^{a}) K2 विस्तीर्णे, K3 विस्तीर्णै, Ñ2 विशीर्ण; V1 3 B1 3 Ds1 D6 विशीर्णैर्, Ds2 विवेश (for विस्तीर्णैर्°). D3 विस्तीर्णवसुधातलम् (for ^{b}). — (L 1612) D3 विस्तृतैः (for -चित्रितैः) K1, 3 4 Dn D2 5, 6 G3 पर्णै (G3 °त्रै) र्बहुविचित्रितैः (for ^{b}). — K1 D4 om (hapl) line 1614 — (L 1614) V1 -लोकेषु (for -लोके च) — K1 om line 1615 — (L. 1615) B3 विराजित-, D4 इवाखिल- (for °चित-) — (L 1616) K2 D1 घनवान्; Ñ2 D3 मघवा, Dn D2 G3 हिमवान् (for मघवान्). D5 -संपातैर् (for °ते). Ñ2 V3 B1 Ds D6 तपति (for भवति) — (L 1617) K2 D1 पुष्करेऽम्भसि (for °राम्भसि) K2 om. (hapl) lines 1617^{b}–1619^{a}. D1 मत्स्यैर्लिखितमूर्धजः (for ^{b}). — (L 1618) K3, 4 V3 D1, 4 स्वबलम्, D3 भूत° (for सुत°) Ds1 अथ सुतलमात्रस्य (for ^{a}). Ñ2 B Dn D5 6 G3 पृथिवी प्रांशुदेहिनी (for ^{b}). — (L 1619) D3 चचार (for चरति) K2 D1 उत्क्षिप्य (for उद्यम्य) — (L 1621) D3 धर्मात्मा (for संयोगाद्) Ñ2 B Dn D6 G3 वायुभक्षा समाहिता (for ^{b}). — (L 1622) Ñ2 V1 3 B1, 3 Dn D3 6 G3 सङ्गाद्वा (for संयोगाद्) K2 D1 सम्यग्वियोगसयोगाद्, Ds समाधियोगसं°; D2 °धियोगेनासङ्गात्, D5 समो योगाच्च संयोगात् (for ^{a}). — (L 1623) K2 4 -योगिना (for -योनिना) — (L. 1624) K1 4 अनाद्येन च (K4 न) नित्येन; K2 Ñ2 B D6 G3 °द्यन्तमनित्येन, V1. 3 Ds °द्यन्तमशेषेण (for ^{a}) — K2 om. line 1625. — (L 1625) K4 योगैर् (for योऽसौ) Ñ2 V1 3 Ds D3 अमेयात्मा; D1 अगाधोऽसौ (for °धात्मा) — (L 1626) B2 D3 विषण्णो (for नि°) K4 स्वपिति (for भवति) K4 Ñ2 D3 स्थित· (for स्थिर·) — (L 1627) K1 D3 सत्यधर्मं (for °संध). K4 कर्मकारकरो भवेत्, D3 कामचारंकरो भवेत् (for ^{b}). — (L 1628) B3 om (hapl-) from पृथिवी up to पृथिव्यां (in line 1933) — K2 om line 1629 — (L 1629) D4 भूत्वा (submetric) (for भवति) B2 रात्रौ तपति नो भाति, D3 विवेश मण्डलं सौम्यं (for ^{a}) D3 विचरन् (for मण्डलं). — (L. 1630) K2 स सूर्यचन्द्रविषयं (for ^{a}) K1 2 D1 4 स्तम्भयामास रुन्धति, K3 D4 (marg) शमयानो न रु°, Ñ2 V1 छायया समपद्यत (for ^{b}) — (L 1632). K2 3 V1 D1 5 6 सोमात् (for सोम·) K4 Ñ2 B2 Dn D3 Cn तां छायामाक्षिपन्सोमाव् (for ^{a}) B1 सुराभिर्, Ds प्लवद्भिर्; D6 स्रवता; G4 स बहिर् (for स्रवद्भिर्). — (L. 1634) K1, 2

अङ्गाङ्गान्युपगृह्यैव तपश्चरति निश्चयात् ।
प्रोक्ष्य पादौ तु सतलौ पृथ्वी वाच्यमुपागता ॥
सूर्यार्चिभिः पीयमानादाक्षिप्यति महीतलात् ।
महीमिवाम्बुवसना युगान्ते विष्णुतेजसा ॥
रराज सूर्यरश्मीभिर्व्यतिषिक्ता महानदी । [1640]
स्फाटिकेव शुभा यैषा काञ्चनैर्धातुभिर्वृता ॥
आदित्येन समादत्ता रश्मितेजोभिसंभवैः ।
मण्डलान्तर्गता देवी चक्षुषा नोपलभ्यते ॥
रश्मिभिः पुनरुत्तीर्णा ततो योगेन धावति ।
आकाशगङ्गा संवृत्ता विपुलैरम्बुविग्रहैः ॥ [1645]
शीतच्छायैश्च तरुभिर्लताभिश्च सुगन्धिभिः ।
पद्मखण्डैश्च विविधैः शुशुभे दिव्यगन्धिभिः ॥
काञ्चनापीडजघना स्फाटिकान्तरमेखला ।
पद्मरेणुभिरापीता चक्रवाकावतंसिका ॥
नीलगर्भसुकेशान्ता पुष्पसंचयसंकुला । [1650]
शोभते प्रविसर्पन्ती प्रमदेव विभूषिता ॥
सख्या गङ्गा फलं लेभे पुष्करेण समाहिता ।
सुतपा चन्द्रविहिता लोकानां धारणे रता ॥
सरस्वती स्वरैर्व्यक्तैरधीते ब्रह्मवादिनी ।
पृष्ठात्प्रयाता शैलेन्द्रे मन्दरे मन्दगामिनी ॥ [1655]
ऋगाद्यांश्चतुरो वेदान्पादैश्चतुर्भिरावृतान् ।
यजुर्भिः सामभिश्चैव ग्रथिताञ्शिक्षया तथा ॥
ऋषिभिर्ज्वलनप्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः ।
सुपार्श्वस्य गिरेः पादे परिदायैः सुदारुणैः ॥
निस्वनं सर्वभूतानि नियमेन च मे शृणु । [1660]
मन्दराग्रे विसर्पन्तं जगत्कृत्स्नमतीन्द्रियम् ॥

B_1 D_1 B_2 D_3 D_5 शेषा (for सैषा) — (L 1635) K_3 D_5 आलिङ्ग्य, V_3 अलिङ्गा, Dn_2 D_6 अलिङ्गात् (for अलिङ्गा) V_3 इच्छया (for अक्षया) — (L 1636) K_1 V_1 B_2 D_6 अङ्गैर्गाम्, $\tilde{N}_2$ अङ्गाङ्गैर्, V_3 °ङ्गम् (for °ङ्गानि) B_1 दुर्जयम्, $B_{2\,3}$ D_6 G_3 दुश्चरम् (for निश्चयात्) — (L 1637) K_2 $\tilde{N}_2$ V_1 Ds_2 D_1 सुतलौ (for स°) B D_6 G_3 निश्चयात्प्रोक्ष्य पादौ तु (for ^{a}) D_2 चार्तिम्, D_3 ताभ्याम् (for वाच्यम्) K_2 $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ D_1 पृथिवी वाच्यमागता, Dn पृथिवी तपसि स्थिता (for ^{b}) — (L 1638) K_4 सूर्यांशुभि (for सूर्यार्चिभि) V_3 पीड्यमानाद् (for पीय°) G_3 सूर्यार्चिष पीड्यमानाद् (for ^{a}) K_1 अक्षिपन्ति, $\tilde{N}_2$ B_3 आक्षिपति, D_3 °प्य तु; G_3 °प्यत (for °प्यति) $K_{3\,4}$ B_2 $D_{2\,5}$ -तले (for -तलात्) Dn Bom Poona eds G(ed) आक्षिप्यत महीतले (for ^{b}). — (L 1639) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{2\,3}$ Dn_2 Ds D_{4-6} G_3 -वसनां; V_1 B_1 -रसनां (for -वसना) D_3 महीमिवांबुवसना (for ^{a}). — (L 1640) K_2 B_3 Dn_1 D_2 व्यतिषक्ता; K_4 $\tilde{N}_2$ V_1 $D_{1\,5}$ °रिक्ता (for °षिक्ता) — (L 1641) Dn सा (for या) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ D_3 G_3 स्फाटिकैर्वसुधा (V_3 °वा) ह्येषा, $B_{1\,3}$ D_6 °कैर्वा शुभा यैषा; D_3 °कैर्वसुधा यैषा (for ^{a}) G_3 तथा (for वृता) — (L 1642) K_1 $D_{4\,5}$ समावृत्ता (for °दत्ता) — (L 1643) D_3 G_3 -पद्यते (for -लभ्यते) — (L. 1644) D_6 तपो- (for ततो). K_3 वर्धते, K_4 वाद्यते (for धावति) — (L 1645) D_3 संवृद्धा (for °ता). D_3 अङ्ग- (for अम्बु-) — (L 1646) $\tilde{N}_2$ B_1 (marg as above) शतशाखैश् (for शीतच्छायैश्) — (L 1648) $\tilde{N}_2$ V_1 काञ्चनापीतजघना (for ^{a}) — (L 1649) K_1 Dn G_3 पद्मरेणुसिता पीता, D_6 °रेणुरिवापीता (for ^{a}). — (L. 1650) B_1 पद्म- (for पुष्प-) — (L 1651) $K_{1\,3\,4}$ B Dn $D_{4\,6}$ G_3 विप्र-, $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ D_3 प्रति-, D_2 ऽति प्र-, D_3 भुवि (for प्रवि-). — D_1 om (hapl) lines 1652–1653 — (L. 1652) K_3 साक्षाद्, V_1 B Dn Ds_1 D_6 G_3 सैषा (for सख्या) Ds_2 सैषा गाङ्गं फल लेभे, D_5 लेभे गङ्गा फलं साख्ये (by corr सम्यक्) (for ^{a}) V_3 $B_{1\,3}$ D_6 G_3 समागता (for °हिता) — D_4 om (hapl) line 1653. — (L 1653) $B_{1\,2}$ Dn D_{4-6} सुतपाश्, G_3 सुधया (for सुतपा) — (L 1654) V_1 Cal. ed व्यक्तम् (for व्यक्तैर्) — (L 1655) G_4 (for पृष्ठात्) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ शैलेन्द्रं (for °न्द्रे) K_4 पृष्ठतः प्रयताः शैले; D_3 पृष्ठात्प्रायच्छच्छैलेन्द्रं (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_1 $D_{3\,5}$ G_3 मन्दरं (for °रे) — (L 1656) K_4 $G_{3\,4}$ साङ्गांश्च, $\tilde{N}_2$ $B_{1\,2}$ Dn Ds $D_{2,4-6}$ ऋङ्मयांश्, $V_{1\,3}$ B_3 वाङ्मयांश् (for ऋगाद्यांश्) — (L 1657) K_1 D_4 प्रस्थिताञ्, K_2 V_1 B_1 D_1 प्रथि° (for ग्रथि°) — (L 1658) G_4 -कल्मषैः (for -किल्बिषैः). — (L 1659) K_2 V_3 D_1 पार्श्वे, B_3 Cal ed पादैः (for पादे) D_3 Cn पार्षदैश्च (for परिदायैः) $B_{2\,3}$ Dn Ds_1 D_5 Cn सुपारणैः (for सुदारुणैः) K_1 पारिदायैः परायणैः, K_2 D_1 परिहार्यैः परायणैः, $\tilde{N}_2$ Ds_2 पारिपादैः (Ds_2 °दायैः) सुपारणैः, V_1 पारिदायैः सुपारगैः, V_3 $G_{3\,4}$ पार्षदैश्च सुपारणैः (V_3 °गैः); D_6 पाणिपादैः (marg. पारपादैः) सुपारणैः, D_6 पाणिपादैः (marg पारदायैः) सुपारणैः (for ^{b}). — (L 1660) D_3 निश्चयात्, Cal ed निस्वनन् (for निस्वनं). K_1 B_1 -भूतानां (for °नि) D_4 निस्वनः सर्वभूतानां (for ^{a}). D_4 विनयेन (for नियमेन) K_1 च वै शृणु, $B_{1\,3}$ न शृण्वते; B_2 न मे शृणु, D_2 युतानि च, D_6 $G_{3\,4}$ च शृण्वते, D_6 (*inf. lin.*) च सृज्यते (for च मे शृणु) $\tilde{N}_2$ V_3 D_3 नियमैर्न च

विरामनियमे प्राप्ते तूष्णींभूता बभूव ह ।
न वाचमीरयेद्देवी नियमात्सत्यवादिनी ॥
अथ भूतानि सर्वाणि तूष्णीभूतानि सर्वशः ।
न शेकुरभिधानार्थं व्याहर्तुं वदनैर्बलात् ॥ [1665]
विभज्य योगं मनसा सर्वभूतेष्वनुग्रहम् ।
सरस्वती स्वरयुता व्याजहार महास्वनम् ॥
सरस्वत्या समायुक्तां शिक्षां गृह्णन्ति देहिनः ।
तस्मिन्नेवाथ ते सर्वे गानं गायन्ति शिक्षया ॥
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विभिः सह । [1670]
जटिलाश्चीरवसना मुञ्जमेखलधारिणः ॥
गन्धर्वाः किंनराश्चैव सनागाः सह चाम्भसः ।
तपश्चरन्ति सहिताः पुष्करेषु मनीषिणः ॥
अपि कीटपतंगैश्च सह सर्वैः सरीसृपैः ।
शोषयन्ति शरीराणि तपसोग्रेण यत्नतः ॥ [1675]
विष्णुर्विष्णुत्वमापन्नो देहान्तरं विसृष्टवान् ।
संरक्षति महायोगी सर्वास्तान्सहचारिणः ॥
पुष्करे रमते विष्णुर्विष्णुरेव द्विधा कृतः ।
दीप्यमानः स्वतेजोभिर्विधूम इव पावकः ॥
सोऽग्निर्मनःसमुद्भूतः पृथिवीं तापयन्निव । [1680]
प्रधावति समं तेन मण्डलं दशयोजनम् ॥
विरराजार्चिभिर्दीप्तैः पृष्ठतश्चावलम्बिभिः ।
विस्तीर्णपर्णविभवैर्मयूखैरिव दीपितः ॥
तस्याग्नेर्विस्फुलिङ्गानां न शेकुर्लङ्घने रताः ।
विप्रकीर्णस्य बहुधा मर्यादामिव भास्करः ॥ [1685]
सोऽग्निर्दीप्य विभज्यांशून्विधूम इव पावकः ।
ऋत्विग्भिर्ज्वलनप्रख्यैर्विक्रीयत इवाध्वरे ॥
सोऽग्निर्धूमगतस्तत्र तिष्ठते विपुलस्तदा ।
यावद्विष्णुः क्रमप्राप्तो नियमस्य समापनात् ॥
रक्षां कृत्वा न तं विद्याद्विष्णुर्विष्णुपराक्रमः । [1690]
भूत्वा शतशरीरो वै नागो बालाहकोऽभवत् ॥
तमग्निमात्मसंसृष्टं लेलिहानं महामतिः ।
अतिप्रवृद्धं तेजोभिर्भूतानां हितकाम्यया ॥

शृण्वते, D_s °मैश्च न शृण्वते (for ^{b}) — (L 1661) K_1 $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B D_s $D_{3\,4.6}$ मन्दराग्र (for °ग्रे) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B_1 D_s $G_{3\,4}$ सर्वम् (for कृत्स्नम्) — (L 1662) K_1 D_4 -नियमं, $D_{2.5}$ °म- (for °मे) K_2 विरामं नियमं प्रोक्तं: D_3 °मनियमै प्राप्तैः (for ^{a}) — (L 1664) K_2 D_1 अद्य (for अथ). — (L 1665) D_3 वचनं (for वदनैर्) — (L 1666) K_1 D_4 विभिद्य (for विभज्य). — (L 1667) K_3 Dn $D_{2\,4}$ Cn तीरयुता, V_1 D_3 सुरसुता (for स्वरयुता) D_5 सरस्वती स्वरयुतां (for ^{a}) K_2 B_2 Dn D_3 महास्वना, $K_{3\,4}$ $D_{2.4\,5}$ °स्मनाम् (for °स्वनम्) — (L 1568) D_3 महाशुक्लां (for समायुक्तां) D_4 सरस्वत्यां स्वरयुतां (for ^{a}) V_3 देहिनम् (for °न) — (L. 1769) K_1 [आ]श्रिते, K_4 [आ]सते, D_{n2} [उ]च्यते, D_4 श्रिते (for [अ]थ ते) V_3 शिक्षिता (for शिक्षया) — (L. 1670) G_3 om lines 1670^{b}–1673^{a} K_2 वसुभिश् (for मरुतश्). D_3 चर्षिभि, G_1 चाग्निभिः (for चाश्विभिः) — (L 1671) K_2 मुण्डा, D_{n1} मुण्ड- (for मुञ्ज-) — D_3 om (hapl) lines 1672–1673 — (L 1672) K_2 D_4 सहनागा सचाम्भस (for ^{b}) — For line 1672, B_2 subst:

55** गन्धर्वाश्चीरवसना किंनराश्चैव सर्वशः ।

— (L. 1674) K_1 D_4 -पतंगाश् (for °गैश्). — (L. 1676) D_5 देहान्तर- (for °रं) — (1677) D_3 महायोगात् (for °योगी) — (L 1678) $\tilde{N}_2$ वसते (for रमते) B D_s D_6 $G_{3\,4}$ पुनर् (for the second विष्णुर्) D_3 एको (for एव) — (L 1681) D_s समत्वेन (for समं तेन) — (L 1682) G_3 शतरङ्गार्चिभिर्दीप्तै (for ^{a}) — (L 1683) $\tilde{N}_2$ B_3 D_3 विशीर्ण- (for विस्तीर्ण-) K_3 Dn D_2 विशीर्णपार्थि(Dn D_2 °र्थं)विभवैर्, K_4 $V_{1\,3}$ B_1 D_s $D_{5\,6}$ विशीर्णप(D_{s1} °र्णं प)र्वैवि°, B_2 G_3 विशीर्णवर्णवि° (for ^{a}). — (L 1685) $K_{3\,4}$ V_3 B_1 Dn $D_{2\,5}$ G_3 Cn वसुधा- (for बहुधा) $K_{2\,4}$ Dn $D_{1-3\,5}$ G_3 भास्करम् (for °रः) — (L 1686) K_{2-4} V_4 B $D_{1\,4}$ सोऽग्नि दीप्यति शय्यासु (K_3 दीप्तांशुर्; K_4 तीव्रांशुर्, $B_{1\,3}$ सह्यांशुर्; B_2 सूर्यांशुर्, D_4 सर्वांशुर्); D_s D_6 सोग्निर्दीप्य- त्यसह्यांशुर् (for ^{a}) — (L 1687) K_2 V_3 $D_{1\,4}$ विहियन्त; K_4 V_1 B D_s $D_{2\,3\,5}$ विक्रीयन्त, D_6 (marg) भूषयन्त (for विक्रीयत). K_1 विहियन्त इवाम्बरे, Cal ed विकृतो वा महाध्वरे (for ^{b}) — (L 1688) D_4 धूमसखम् (for °गतस्) K_2 विपुलं सदा; K_3 V_3 B_1 Dn D_2 G_3 °लं त(K_3 स)दा (for °लस्तदा) — (L 1689) D_{s1} क्रमात्प्राप्तो, D_2 क्रमं प्राप्तो (for क्रमप्राप्तो). D_3 यावद्विष्णुत्वमाप्नोति (for ^{a}). Bom Poona eds G(ed) स्थितं (for न तं). D_5 (marg.) सत्य- (for विष्णु-). — (L. 1691) B_2 (marg,

वारिणा सुखशीतेन प्राणिनां प्राणवर्धनः ।
न्यषिञ्चद्दहनं तत्र नागो बालाहकस्तदा ॥ [1695]
ततः सिद्धगणैर्जुष्टः पुष्करे तप्यते तपः ।
संहृत्य मनसात्मानं महायोगी महाबलः ॥
संहृत्य पादगात्राणि मनो मूर्ध्नि विधारयन् ।
अचलं स्थानमासाद्य तूष्णीभूतो बभूव ह ॥
एष धर्मो हि धर्माणां नोपधानविकल्पितः । [1700]
हितः सर्वेषु भूतेषु इह चामुत्र चोभयोः ॥
अथ दैत्या हतास्तत्र समागम्योद्यतायुधाः ।
मायाप्राप्तैर्बहुविधैर्नगैररभिसंवृताः ॥
अग्निं दैत्याः पर्वताग्रैरभिघ्नन्ति परंतप ।
ज्वलन्तं ज्वलनप्रख्या महाकाया महाबलाः ॥ [1705]
मेघीभूताश्च मायाभिर्वर्षन्ति बलदर्पिताः ।
तस्मिन्नेवाग्निसंघाते संघातं तन्महाबलम् ॥
ते शैलास्त्वर्चिषा दग्धाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
युगान्ते प्रभुरादित्यः प्रजा इव दिधक्षिवान् ॥
न शेकुरग्निं दैत्यास्ते मायाभिमुखमुद्यतम् । [1710]
आदित्यमिव दीप्यन्तं नभः सूर्योदये यथा ॥
विहतैरुद्यमैः सर्वैर्दैत्या भग्नपराक्रमाः ।
गन्धमादनमासाद्य निषण्णा गिरिमूर्धनि ॥
स चाग्निर्वैष्णवे लोके विद्युद्भिरिव संगतः ।
अन्तरिक्षचरान्दैत्यान्निर्दहन्विचरन्दिवि ॥ [1715]
नागो बालाहकश्चैव मेघैः संघातमागतः ।
मुमोच सलिलं भूमौ पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
मन्त्रैः संचोदितो नागो द्विजेभ्यो वदनोद्गतैः ।
मुमोच तोयसंघातं मानयन्विप्रजं जनम् ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

संयुज्य तपसा देवाः किमकुर्वंस्ततः परम् । [1720]
न हि तद्विद्यते लोके तपसा यन्न लभ्यते ॥

---

as above) बहु- (for शत-) K2–4 D2 4 भवेत् (for ऽभवत्) K1 D1 नागो बलाहको भवेत् (for b) — (L. 1692) B Dn2 Ds D6 महामतिम्, G3 °द्युतिम् (for °मति) — (L 1695) D2 ऐरावणस् (for बालाहकस्) — (L 1696) V3 हृष्टः, D3 तत्र (for जुष्ट) — (L 1698) Ñ2 D6 पादौ (for पाद-) D5 संहृत्य पद्मपत्राणि (for a) K2 D1 विचारणात्, K3 निधाय च, Ds1 विधारय, D3 विधारयत् (for °यन्) — (L. 1700) K2 D1 [उ]पधर्मं (for °धान-) — (L 1701) इहामुत्र स चोभयो (for b) — (L 1703) K1 D1 धर्म- (for माया-) — (L 1704) K1 पर्वताग्रे (for °ग्रैर्) — (L. 1705) K4 ज्वलनं, D3 °न्ति (for °न्तं) — (L 1706) V1 मेघीकृताश्च, G3 मेघभू° (for मेघीभू°) — (L. 1707) B2 Dn G3 [अ]भि- (for [अ]ग्नि-) K4 B3 D3 -संघातं, D5 °तै (for °ते) D3 दारुणं तु, G3 ससंघात (for संघातं तन्) K4 संघातं हि महाबल. (for b) — (L 1709) K1 D1 दिधक्षया, V3 D2 दिधिक्षिवान्, B1 3 D6 G3 दिधक्षति, D3 दिधक्षयन् (for °क्षिवान्) Cal ed जनानिव दिधक्षति (for b) — (L 1710) Ds1 अग्निदग्धास् (for अग्निं दैत्यास्) D4 मायाभिरनिवर्तितुम् (for b). — (L 1711) K4 B2 D2 दीप्यन्ते (for °न्तं) K2 D1 G3 आदित्या (G3 °त्य) इव दीप्यन्ते (for a). D4 तम. (for नभः). — (L 1712) K V1 3 B1 2 Ds1 D3 4 G3 विहितैर् (for विहृ°). Dn D2 विहितैरुद्यतै सर्वैर्, D1 निहतैरधमैः सर्वैर् (for a) — (L. 1713) B3 D6 G3 नग- (for गिरि-) — (L 1714) K1 3 4 Ñ3 V1 3 B Dn Ds2 D2 4 5 G3 स चाग्निर्वैष्णवैर्लोकैर् (for a) B1 D6 G3 सह (for इव) Ñ2 V1 B3 Ds1 संवृत (for संगत) — K3 om (hapl) lines 1715–1716 — (L 1715) B1 D4 -गतान् (for -चरान्) V1 D5 व्यचरद् (for विचरन्) D3 G3 विर्दहन्निव सन्ति ये (G3 तेजसा) (for b) — (L 1716) K2 D1 नागैर्बलाहक(D4 °कै)श्चैव (for a) — (L 1718) K1–3 D1 4 सनोदितो (for संचो°) K2 D1 वचनोद्गतै°, D5 वचनाद्गतैः (for वदनोद्गतै) — After line 1718, B3 ins

56** जुहुवुर्मन्त्रविधिना ब्राह्मणा मन्त्रचोदिता. ।
हविषा मन्त्रपूतेन यथा वै विधिरेव च ॥

— (L 1719) Dn4 -संपातं, D4 -संघातान् (for °तं) B1 सोमजं (for विप्रजं) K1 Ñ2 V1 जलम् (for जनम्) K4 मानयित्वा प्रजं जनम्, V3 B2 Ds1 °यन्विपुलं जलम्; Ds2 आनयन्विप्रजं बलम्, D2. 3 °यन्विप्रजम्भितम् (D3 °संगमम्). (for b)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K2 Ds2 D5. — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Ds1 D1–4. — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1 2 5 6 G3 पौ(K3 D1 पु)ष्करम्, D3 4 पौष्करप्रादुर्भाव. — *Adhy no* · K3 1, V3 214, Dn, Ds2 213, D1 201, D3 229, D4 209, G3 355

(L 1720) K3. 4 Dn1 संपूज्य, D3 प्रयुज्य (for सं°).

वैशंपायन उवाच ।

अथ दीक्षां समास्थाय सर्वे विष्णुमया गणाः ।
पुष्करादग्निमुद्धृत्य प्रणीय च यथाविधि ॥
जुहुवुर्मन्त्रविधिना ब्राह्मणा मन्त्रचोदिताः ।
हविषा मन्त्रपूतेन यथा वै विधिरेव च ॥ [1725]
स चाग्निर्विधिवत्तत्र वर्धते ब्रह्मतेजसा ।
तेजोभिर्बहुलीभूतः प्रभुः पुरुषविग्रहः ॥
ब्रह्मदण्ड इति ख्यातो वपुषा निर्दहन्निव ।
दिव्यरूपप्रहरणो ह्यसिचर्मधनुर्धरः ॥
गदी च लाङ्गली चक्री शरी चर्मी परश्वधी । [1730]
शूली वज्री खड्गपाणिः शक्तिमान्वरकार्मुकी ॥
विष्णुश्चक्रधरः खड्गी मुसली लाङ्गलायुधः ।
नरो लाङ्गलमालम्ब्य मुसलं च महाबलः ।
वज्रमिन्द्रस्तपोयोगाच्छतपर्वाणमाक्षिपत् ।
रुद्रः शूलं पिनाकं च मनसाधारयत्प्रभुः ॥ [1735]
मृत्युर्दण्डं सपाशं च कालः शक्तिमगृह्णत ।
जग्राह परशुं त्वष्टा कुबेरश्च परश्वधम् ॥
निर्विकारैः समायुक्ताः शतशोऽथ सहस्रशः ।
विश्वकर्मा च त्वष्टा च चक्राते ह्यायुधानि तु ॥
इन्द्रायाग्नी रथं प्रादात्सूर्याय च प्रतापिने । [1740]
परमात्मा ददौ विष्णू रुद्राय च महात्मने ॥
छन्दोभिरेव त्वष्टा तु स चकाराथ वाहिनीम् ।
विश्वकर्मा विमानानि चकार बहुभिः क्रमैः ॥
शरीरांशं समुद्धृत्य विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
पुष्करात्पर्वणि घनान्पृतनार्थं प्रकल्पयत् ॥ [1745]
द्यां चैव सूर्यऋक्षाणां त्वरया समकल्पयत् ।
ययाभियुज्य संग्रामे शत्रुं निर्बिभिदे रणे ॥
स तं दण्डं समुचितं निर्विकारं समाहितम् ।
ब्रह्मा जग्राह विधिना अन्तर्धानगतः प्रभुः ॥
स्वैः प्रभावैश्च बहुधा सोऽस्त्रग्रामं चतुर्विधम् । [1750]
ऐन्द्रमाग्नेयवायव्यं रौद्रं रौद्रेण वर्चसा ॥
एभिर्विकारैः संयुक्ता दितेः पुत्रा महाबलाः ।

B1 3 Ds2 Cal ed किं कुर्वन्त, D3 कर्म कुर्वंस् (for किमकु°) K1 2 D4 परस्परम्, K4 अत परम् (for तत प°). —(L 1721) B3 अनु- (for यत्न) K3 विद्यते (for लभ्यते) —(L 1722) V1 समासाद्य (for °स्थाय) K1 2 D4 सर्वे विष्णुपरायणाः (for ^{b}). —(L 1724) Ñ2 om line 1724^{a} K1-3 D4 -नोदिता (for चो°) —(L 1725) D3 स (for च) G3 यथाविधि हुतेन च (for ^{b}) —(L 1726) Dn1 -तेजसः, G3 -चेतसा (for -तेजसा) —(L. 1728) Bom ed -दण्डी (for -दण्ड) D3 विमुखान् (for वपुषा) —(L 1730) K4 V3 D1 2 गदया, Ñ2 गदावान्, V1 B Ds D5 6 G3 सगदो (for गदी च) K2 शूली (for शरी) V1 3 वर्मी, D3 चर्म- (for चर्मी) —(L 1731) K1 Ds D6 चक्री (for वज्री) D4 शूली खड्गी वज्रपाणि (for ^{a}) Bom Poona eds G(ed) -कार्मुक (°की) —(L 1732) Ñ2 V3 स्वामी (for खड्गी) Ds2 D3 मुसली लाङ्गलायुध (for ^{b}) —(L 1733) D3 रराज हलमासाद्य (for ^{a}). G3 हलायुधः (for महाबल) —(L 1734) K2 चतु पर्वं समाक्षिपत (for ^{b}) —(L 1735) Bom Poona eds G(ed.) भुवि (for प्रभु). —(L 1736) K3 4 Dn D1 3 5 पाशमापः; D2 पाशमयं, D3 (by corr) च पाशं च (for सपाशं च) —(L 1737) G3 धनुर्महत् (for परश्वधम्) —(L 1738) D3 आदित्य इव दीप्यन्ते (for ^{a}) —(L 1739) K2 B D6 [आ]युधं बहु (K2 धनु.) (for [आ]युधानि तु) —(L. 1740) B1 Dn D5 6 G3 [अ]ग्नि- (for [अ]ग्नी) K1 D4 स सूर्याय (for सूर्याय च) —(L 1741) K1 2 D4 विष्णो; K3 4 D1 2 5 G3 कृष्णो (for विष्णू) —(L. 1742) G3 चकार रथवाहिनीम् (for ^{b}) —(L 4744) Bom. Poona eds तमुत्पत्य, G(ed) समुत्पत्य (for समुद्धृत्य). K2 वरान्पृथगकल्मषान् (for ^{b}) —(L 1745) K1 B2 D2 G3 Cn वनात्, Ñ2 V1 3 B1 3 Dn Ds D2 5 6 घनात् (for घनान्) K1 3 4 Ñ2 B2 Dn1 Ds2 D1-5 प्रकल्पयन्, B1 D6 प्रवर्तयन्, B3 प्रवर्तत, Ds1 G3 प्रकल्पयेत् (for °यत्). —(L. 1746) V1 3 D5 ज्यां, Dn1 या (for द्यां) D4 सर्व- (for सूर्य-) D4 (marg as above) -सेन्द्राणां (for -ऋक्षाणां) K1 या चैव सूर्यसेन्द्राणां, K2 नद्यां स देववत्सूर्यौ, D6 ज्यां (marg. यां) चैव सूर्ययक्षाणां (for ^{a}) K1 D4 रक्षार्थं; D6 त्वचा च; Bom Poona eds G(ed) वाचा वै (for त्वरया). K2 रक्षणार्थमकल्पयत्, V3 त्वचा समवकल्पयत्; Ds1 त्वचया समकल्पयेत्, D3 त्वष्टा वै समकल्पयन् (for ^{b}) — D3 om lines 1547-1548 —(L 1547) K2 ते पूज्य, K3 D2 [अ]भिपूज्य; K4 °युक्त-, Dn1 D1 5 [अ]भिपूज्यः D4 संयुज्य (for [अ]भियुज्य). K1 यथा संयुज्य सग्रामे, Dn2 ययाभिपूज्य सग्रामे (for ^{a}) K1 Ñ2 B1 D4 G3 शत्रून् (for शत्रुं) —(L 1748) K1 3 स तु, K2 4 D1 शत- (for स तं) —(L 1749) B2 बहुधा (for विधिना) —(L 1750) D5 स्वभावैश्च (for प्र°) B1 3 D6 विधिना, D4 बहुना (for °धा). K1

तपसा शिक्षया चैव अस्त्रैः प्रहरणैस्तथा ॥
बलेन चतुरङ्गेण वीर्येण च समाहिताः ।
अप्रधृष्या रणे सर्वे क्षणेनैवाभवंस्तदा ॥ [1755]
ते विहाय गुहामध्ये सभाण्डोपस्करे रथे ।
मन्दरस्य गिरेः पादे विचेरुर्वसुधातले ॥
चतुरङ्गं बलं सर्वं संहृत्य तमसः प्रभुः ।
विष्णुरेव महायोगी चचार वसुधातले ॥
भूयोऽन्यत्तप आसेदुश्चरन्तो ब्राह्मणैः सह । [1760]
तैश्च सर्वैः सुरगणैश्चर्मचीरनिवासिभिः ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।

ब्रह्मन्खिले वर्तमाने निर्मर्यादे महाग्रहे ।
अविनाशे च भूतानां कथमासन्प्रजास्तदा ॥

वैशंपायन उवाच ।

अभ्यषिञ्चत्पृथुं वैन्यं पुरा राज्ये प्रजापतिः ।
राज्याय ऋषिभिः सार्धं प्रजाधर्मपरायणः ॥ [1765]
एष वः परमो राजा अनुरागादजायत ।
त्रेतायां संप्रवृत्तायामन्योन्यमनुजल्पिरे ॥
एष नो वृत्तिदाता च शिल्पानां च समर्पिता ।
निर्माता सर्वभूतानां सत्यप्राप्तेन कर्मणा ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवा गन्धमादनसानुषु । [1770]
बहुभिर्नियमैः श्रान्ता निषण्णा गिरिसानुषु ॥
अथ गन्धं समासाद्य समन्ताद्देवदानवाः ।
माधवे समये प्राप्ते तेन गन्धेन दर्पिताः ॥
पुष्पमात्रस्य यद्वीर्यं मारुतेन विसर्पितम् ।
मनोग्राहि सुखं सर्वं पार्थिवं गन्धमुत्तमम् ॥ [1775]
ते दैत्यास्तेन गन्धेन किंचिद्विस्मयमागताः ।
प्रसन्नमनसो भूत्वा परं सौख्यमुपागताः ॥
ऊचुश्च सहिताः सर्वे तेन गन्धेन दर्पिताः ।
पुष्पमात्रस्य यद्वीर्यं कि तस्य फलतो भवेत् ॥

Ds D4 शस्त्र- (for स्रोऽस्त्र-) —(L 1751) V3 आदाय (for आग्नेय-) G3 -वायव्ये (for °व्यं) D3 तेजसा (for वर्चसा) —(L 1752) Ds1 प्रकारैः (for वि°) —(L 1753) Bom ed स्वस्त्रै , Poona eds G(ed) स्वास्त्रै (for अस्त्रै.) G3 बहुविधैस् (for प्रहरणैस्) Ds1 शस्त्रै प्रहरणेन च (for ^{b}) —(L 1755) K3 4 Dn D1 2 5 (marg as above) क्षणेन समपद्यत , Bom. Poona eds G(ed) समपद्यन्त वै तदा (for ^{b}) —(L 1756) V1 3 गुहां मध्ये , Ds G3 सभामध्ये , D1 5 गुहामध्यं (for °ध्ये) K1 रणे , K2 तथा (for रथे) K4 सभाण्डोपस्करै रथै. , D6 °पस्करं रथम् (for ^{b}) —(L 1757) B1 बहुधा (for वसुधा-) —(L. 1758) K1 D3 तमसा , K3 V1 3 B1 2 Ds तपस , D6 G3 तपसा (for तमसः) —(L. 1759) Bom ed G(ed) महायोगश्च, Poona ed °योगांश्च (for °योगी) —(L 1760) G3 ब्रह्मणा (for ब्राह्मणै) G3 Bom Poona ed G(ed) धर्म- (for चर्म-)

Colophon —*Mention of the Epic* K4 Ds2 D1 5. —*Mention of Khila* V1 3 B Ds1 D1 4 —*Sub-parvan* K Ñ2 V1 3 B Dn1 Ds D1-2 5 6 G3 पौ(K3 पु)ष्करम्, Dn1 D4 पु(D4 पौ)ष्करप्रादुर्भाव· —*Adhy. no* . K3 (marg) 2 , V3 216 , Dn 23 , Ds2 214; D1 202 , D4 210 , G3 356

(L 1762) V3 भगवन् (hypermetric) (for ब्रह्मन्) K [अ]खिले (hypermetric), D2 निखिले (hypermetric) (for खिले) Ñ2 V1 3 Ds परिग्रहे (for महा°) —(L 1763) K1 D4 विनाशे सर्वभूतानां, K2 अचिरात्सर्वभू° ; K4 D1 2 5 अवि(D1 5 °भि)नाशेन भू° (for ^{a}) —(L 1764) K1 अभिषिच्य (for अभ्यषिञ्चत्) K3 राज्ये (for वैन्य)· —For line 1764, Ñ2 V1 3 B1 3 Ds D3 6 G3 subst ·

57** पृथुं वैन्य प्रजापालमभ्यषिञ्चन्प्रजापति ॥

—(L 1765) K2 यज्ञाय , K3 D1 2 5 (*sup lin* as above) याज्याय , K4 V1 Ds न्यायाय , D3 यज्ञार्थ , D6 G3 शशास ; D6 (*inf lin*) राष्ट्राय (for राज्याय) — D3 om. lines 1766-1767. —(L 1766) V1 B1 3 D6 (*sup lin*) न· (for व) B1 3 D6 Cal ed सा(B3 अ)नुरागो ऽय(D6 °गोऽभ्य)जायत (for ^{b}) —(L 1767) V1 G3 अभि- , D2 अपि (for अनु-) K1 अन्योन्यमुपजग्मिरे , K3 °न्यं ते जजल्पिरे (for ^{b}). —(L 1768) K1 D4 वो (for नो) Ñ2 V1 3 B3 Ds D3 प्रवर्तिता (for समर्पिता) Bom Poona eds G(ed) विप्राणां च प्रवर्तिता (for ^{b}). —(L 1769) Dn D1 निर्मिता (for निर्माता) D3 यज्ञ (for सत्य-) —(L. 1770) Ds गन्धमादनमुत्तमम् (for ^{b}) — K2 G3 om (hapl.) line 1771· —(L 1771) D4 बहुभिर्विषयैः शान्ता (for ^{a}) —(L. 1772) Dn -मानवा (for -दा°) —(L 1773) Ñ2 Dn D2 समयं (for °ये) K1 3 4 V1 D1 5 मानवे समये (K3 4 D1 5 °य) प्राप्ते (for ^{a}) Ñ2 V1 3 B3 तर्पिता· (for द°). — G3 om (hapl) lines 1774–1777 K2 om. (hapl.

अनुमानेन विज्ञेया विविधाः कर्मबुद्धयः । [1780]
शुभाश्चैवाशुभाश्चैव बुद्धिप्राणेन देहिनाम् ॥
तस्माद्वयं पयोमध्ये ओषधीर्निर्मथामहे ।
मन्दरेण विशालेन बलिना कामरूपिणा ॥
समुद्रमभिसंरम्भान्मथ्नीमः सोमजं जलम् ।
पीत्वा च सहिताः सर्वे प्रस्थिताः कामरूपिणः ॥ [1785]
विष्णुरेवाग्रणीस्तेषां भविष्यति महाबलः ।
दिवं च वसुधां चैव भोक्ष्यामः सह शत्रुभिः ॥
समूलपत्रशाखाश्च सपुष्पाः सफलाशिनः ।
सर्वग्रहांश्च गृह्णीमः सुधां च वसुधातले ॥
उद्धृत्य गिरिपादेभ्यो गन्धमादनसानुजान् । [1790]
प्रभाष्य वचनं देवा मन्दरस्य प्रकम्पने ॥
समुद्धर्तुं प्रधावन्ति कम्पयन्ति स्म मेदिनीम् ।
निश्चयेन महावीर्या बाहुभिः परिणाहयन् ॥
न शेकुस्ते समुद्धर्तुं शैलेन्द्रं दनुवंशजाः ।
निपेतुर्जानुभिर्जुष्टा विपुले पर्वतान्तरे ॥ [1795]
समाधायात्मनात्मानं तपसा दग्धकिल्बिषाः ।
पितामहं प्रपद्यन्त शिरोभिः कामरूपिणः ॥
तेषां मनोभिलषितं ब्रह्मा सर्वत्रगो वशी ।
ज्ञात्वा बहुविधैर्वाक्यैर्व्याजहार सरस्वतीम् ॥
अशरीरां शरीरस्थां परया वर्णसंपदा । [1800]
सर्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्यया ॥
आदित्यैर्वसुभिश्चैव रुद्रैश्च समरुद्गणैः ।
देवैर्यक्षैः सगन्धर्वैः किंनरैश्च प्रगाथिभिः ॥
समेत्य सहितैः सर्वैः शक्य उद्धरितुं गिरिः ।
अमृतार्थे महातेजा धातुभिः समरञ्जितः ॥ [1805]
सुरासुरगणाः सर्वे समुत्पाट्य महागिरिम् ।
हस्तारूढाः प्रपश्यन्ति वीरुधो हिमवद्रसम् ॥
एतच्छ्रुत्वा च वचनं सर्वेषामन्तिके तदा ।
दैतेया बाहुबलिनो मनोभिर्वाग्भिरेव च ॥
विक्रीडभूता वसुधा बभूव लवणाम्भसः । [1810]
यत्र पुष्कर विन्यस्तं सहितैर्देवदानवैः ॥

lines 1774-1776 — (L 1774) K_4 B_2 D_1 समर्पितम् (for विस°) — (L 1777) K_1 D_4 -वदना (for -मनसो) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ D_8 सर्वे (for भूत्वा) V_3 om (hapl) line 1778 — (L 1778) $\tilde{N}_2$ तर्पिता (for द°) — (L 1780) K_3 $D_{3,5}$ विज्ञाय (for विज्ञेया) $K_{1\ 2}$ D_4 G_3 -वृत्तय., V_3 -भूमय (for बुद्धय.) — (L 1781) K_2 वृत्ति, D_4 बुद्धि (for बुद्धि-) K_4 बुद्धि. प्रायेण देहिनाम् (for ^{b}) — (L 1782) B_1 Dn_1 $D_{1\ 2\ 5}$ ओषध्यो, Dn_2 Bom. ed औषध्यो (for ओषधीर्) — K_4 om (hapl) lines 1784–1785 — (L 1784) $B_{1\ 3}$ D_8 D_6 (marg) संरब्धा (for °म्भान्) Dn_1 जले; D_8 गणा, D_3 बलम् (for जलम्) — (L 1787) D_5 (marg) G_3 शक्तिभि (for शत्रुभि.) — (L. 1788) K_2 सपुष्पा॰ फलसंस्थिता, B_4 Dn G_3 °ष्पा. फलशालिनः (for ^{b}) — (L 1789) B_2 Dn_2 G_3 सर्वे (for सर्व-) D_3 -ग्राह (for -ग्रहाश्) K_3 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B D_8 D_4 वसुधां, K_3 सुखं च (for सुधां च) — (L 1790) K_2 -सानुषु, K_4 B_3 °गान् (for °जान्) — (L 1791) D_3 च वचो (for वचन). K_1 देवो, $K_{3\ 4}$ Dn $D_{1\ 2\ 4}$ (marg) $_5$ G_3 दैत्या (for देवा) K_2 प्रतार्य वचनं देवो (for ^{a}) V_3 B_2 प्रकल्पने (for °म्पने) — (L 1292) Dn_1 G(ed) प्रधावन्त, Dn_2 प्रयाचन्ति (for प्रधावन्ति) — (L 1793) K_1 D_4 निश्वसन्तो (for निश्चयेन) K_1 $\tilde{N}_2$ V_1 B Dn_2 D_8 $D_{2,4,6}$ G_3 Cn परिणाहिभिः (for °हयन्) Dn_1 D_4 बहुभि परिणा(D_4 °वा)हिभि॰ (for ^{b}) — (L 1794) Bom Poona eds G(ed) शक्नुस् (for शेकुस्) — (L 1795) K_2 $\tilde{N}_2$ V_1 B Dn D_8 D_3 G_3 घृष्टा; V_3 घृष्टा (for जुष्टा) — (L 1797) $K_{1\ 4}$ D_4 प्रपद्यन्तः, K_2 प्रापतन्त, B_2 Dn $D_{1\ 5}$ G_3 Cn प्रपद्यन्ते, Ds_1 °द्येत (for -द्यन्त) $K_{2,4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ $B_{2\ 3}$ Dn D_8 $D_{2\ 3\ 6}$ G_3 Cn °रूपिभि (for °ण) — (L 1800) B Dn D_8 D_6 G_3 शरीरस्थः (for °रस्थां) — (L 1801) G_3 Poona ed -मतिर् (for -पतिर्) K_2 (before corr) लोकानां च पितामहः (for ^{b}) — (L 1804) K_1 D_4 उद्वर्तितुं (for उद्धरितुं). $K_{2\ 5}$ $D_{1\ 5}$ शक्यमुद्धरि(K_2 °द्वर्ति)तुं हरिम्, $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_8 D_6 G_3 उद्धर्तुं शक्यते गिरि ($B_{2\ 3}$ °रिम्), B_1 उद्धर्तुं धरितुं गिरि., D_2 उद्धर्तुं तं महागिरिम् (for ^{b}) — (L 1807) Cal ed. हि नवं (for हिमवद्) D_2 भयम् (for रसम्) K_2 D_4 विबुधा हि महद्भृशम्; D_4 (marg.) वीरुधो हि महद्रथम् (for ^{b}) — (L 1810) $\tilde{N}_2$ आक्रीडभूता (for वि°) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn $D_{1\ 2\ 5}$ G_3 बहुधा (for वसुधा) B_1 Dn $D_{1\ 2,5}$ बभूवुर् (for °व). D_3 G_3 लवणाम्भसि (for °स) — After line 1810, $\tilde{N}_2$ ins.:

58** न च केचित्पिबन्त्यन्ये देवा नैव च दानवा॰ ।

— G_3 om. lines 1811–1815. — (L. 1811) Dn Bom.

सुरासुरगणाः सर्वे सहिता लवणाम्भसः ।
मन्दरं पुष्करं कृत्वा नेत्रं वासुकिमेव च ॥
समाः सहस्रं मथितं जलमोषधिभिः सह ।
क्षीरभूतं समायोगादमृतं समपद्यत । [1815]
तज्जह्रुरसुराः पूर्वमाक्रान्ता लोभमन्युना ॥
धन्वन्तरिस्तथा मद्यं श्रीर्देवी कौस्तुभो मणिः ।
शशाङ्को विमलश्चापि समुत्तस्थुः समन्ततः ।
उच्चैःश्रवा हयो रम्यः पीयूषं तदनन्तरम् ॥
पश्चाद्देवास्तदादातुमुद्यता राहुमब्रुवन् । [1820]
न तु केचित्पिबन्त्येते दैत्या नैव च दानवाः ॥
चिच्छेदाथ हरिः संख्ये राहोश्चक्रेण कं तदा ।
अनिर्भुक्तं पितृगणैर्मुनिभिश्च सनातनैः ॥
तन्द्रिहस्तादमृतं जहार पृथिवी स्वयम् ।
जहारान्तर्गता देवी ब्रह्मवाक्यप्रचोदिता ॥ [1825]

Colophon.

जनमेजय उवाच ।

निहते दैत्यसंघाते विष्णोश्चातिपराक्रमे ।
दैतेया दानवेयाश्च किमिच्छन्ति पराक्रमात् ॥

वैशंपायन उवाच ।

दानवा राज्यमिच्छन्ति पराक्रम्य महाबलाः ।
तप इच्छन्ति सहिता देवाः सत्यपराक्रमाः ॥
अथ कालस्य महतो हिरण्यकशिपुस्तदा । [1830]
यजते ब्रह्मणः क्षेत्रे प्राप्तैश्वर्यः स कामदः ॥
यजेद्बहुसुवर्णेन राजसूयेन पार्थिवः ।
क्रतुना दानवश्रेष्ठो वसुधायां महाबलः ॥
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यद्भूद्विपुलं तपः ।

Poona eds G(ed) विन्यस्त॰ (for °स्तं) — (L 1813) D8 नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् (for ^{b}) — After line 1813, Ñ2 V1 3 ins

59** कूर्मपृष्ठं तत प्राप्य मन्दरं न्यस्तवांस्तदा ।
विष्णुरेव महाबाहु पर्वतं यत्नवत्ततः ॥
ततो मथितुमारेभे देवदैत्यसमागमे ।
यत पुच्छं ततो देवा असुरा मस्तके स्थिताः ॥
एतस्य ह सनिश्वासा उक्षिता असुरास्तदा ॥ [5]

[(L 2) V3 महायोगी (for °बाहु) V1 धृत (for तत) — (L 5) V1 ते तस्य फणिन श्वासा, V3 ते तस्य फलविश्वासाच् (for ^{a}) V3 शुष्किता (for उक्षिता)]

— (L 1814) B2 ममन्थुर् (for मथितं) — After line 1815, Ñ2 V3 ins

60** क्षीरादधः समभवन्नवनीतं समुद्धृतम् ।
मथ्यमाने ततस्तस्य समुत्पत्ति क्रमेण सः ॥
उच्चैश्रवास्तथाश्वश्च ऐरावतमनन्तरम् ।
ततो लक्ष्मी समद्भूता विष्णुवक्षःस्थलाश्रया ॥
ततो धन्वन्तरिर्देव उद्भूत कलशान्वित ।
कलशात्तत्समुद्भूतममृतं तत्र दृष्टवान् ॥

— (L 1816) Ds1 उज्जह्रुर् (for तज्जह्रुर्) K4 Ñ2 V3 D4 5 सर्वम्; D3 सर्वे (for पूर्वम्) K2 V1 ते जह्रुरसुरा सर्वम् (for ^{a}) V3 बल- (for लोभ-) — Ñ2 B G3 ins after line 1816 V1 after line 1817

61** तदा पश्चाज्जह्रुर्देवाः कामतेजोबलान्विताः ।

— V3 om line 1817. — (L 1817) V1 सद्य; Ds2 सुरा (for मद्यं) — (L 1818) समुद्भूत (for समुत्तस्थु). — V3 om lines 1819-1820 V1 om line 1819 — (L 1819) D3 चैव (for रम्य) — (L. 1820) K1 2 4 तथा पातुम्, Ñ2 V1 B1 3 D6 तदा पातुम् (for तदादातुम्). — For line 1820, D3 subst

62** दृष्ट्वा दैत्यं स्थितं पातुं मध्ये तं राहुमव्ययम् ।

— (L 1821) K1. 2 B D3-6 [अ]न्ये, Ñ2 V1 3 Ds [ए]व; Dn G3 स्म (for [ए]ते) — (L 1822) K3 om lines 1822^{b}–1824^{a} K1. 2 4 Ñ2 V1 3 B Ds D1 2 4-6 कं मृधे; Dn वै तदा, D3 कंधरम् (for कं तदा) — (L 1823) Ñ2 मुनिर्मितं, V1 3 मुनिर्मुक्तं, D3 अविभक्तं, Cal ed अभियुक्तं (for अनिर्भुक्त) B1 समाहितै, D3 समन्तत (for सनातनै). — Ds om line 1825 — (L 1825) Dn [अ]ङ्कगता (for [अ]न्तर्गता) K1 2 Ñ2 V1 3 B D3 4 6 G3 जगामादर्शनं देवी (for ^{a}) K1-3 D4 -प्रणोदिता (for -प्रचो°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 Ds2 D1 5. — *Mention of Khila* V1. 3 B Ds2 D1 4 — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1-3 5 6 G4 पौष्करम्; Dn D4 पु(D4 पौ)ष्करप्रादुर्भाव. — *Adhy no* K3 3; V3 216, Dn 24, Ds2 215, D1 203; D3 231; D4 211; G3 357

(L 1826) D6 -पराक्रमै. (for °मे). — (L. 1827) K3 V1 3 B2 Ds दैतेया दानवाश्चैव (for ^{a}). D3 ऐच्छन्त (for इच्छन्ति) — (L 1829) Ds1 सहसा (for सहिता) — (L. 1830) Ñ2 B Dn Ds कथं (for अथ). K1 2 V1 3 कथं का- (K2 प्रश्नका)मस्य महतो, D6 G3 कथं काम(G3 °ल)स्य

समेयुस्तत्र सहिता यजमाने महासुरे ॥ [1835]
ब्राह्मणा वेदविद्वांसो महाव्रतपरायणाः ।
यतयश्चापरे सिद्धा योगधर्मेण भारत ॥
मुनयो वालखिल्याश्च धन्या धर्मेण शोधिताः ।
बहवो हि द्विजा मुख्या नित्यं धर्मपरायणाः ॥
ऋषयश्च महाभागा विप्रैः पूज्याः सहस्रशः । [1840]
विपुलै रत्नविभवैर्ह्रियमाणैस्ततस्ततः ॥
शुक्रस्तु सह पुत्रेण दैत्यं याजयते प्रभुः ।
हिरण्यकशिपुर्मध्ये गणानां ज्वलनप्रभः ॥
हिरण्यकशिपुश्चैव व्याजहार सरस्वतीम् ।
कामाद्वरं ददानीति तद्वै संप्रतिपद्यताम् ॥ [1845]
विष्णुर्वामनरूपेण भिक्षां तां प्रत्यगृह्णत ।
हिरण्यकशिपोर्हस्ताद्वै पदे पदमेव च ॥
ततः क्रमितुमारेभे विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
त्रीँल्लोकांस्त्रिपदैः क्रान्त्वा दिव्यं वपुरधारयत् ॥
हृतराज्याश्च दैतेयाः पातालविवरं ययुः । [1850]
ससैन्यगणसंबद्धाः सप्रासाः सासितोमराः ॥
सयन्त्रलगुडाश्चैव सपताकारथध्वजाः ।
सचर्मवर्मकोशाश्च सायुधाः सपरश्वधाः ॥
तथेन्द्रविष्णुसहिताः सद्यस्तेऽभ्युत्थिता गणाः ।
अभ्यषिञ्चन्प्रमुदिता लोकानामधिपं सुराः ॥ [1855]
स तान्स्वधामृतेनाशु पितॄन्वै समतर्पयत् ॥
ब्रह्मा तदमृतं दिव्यं महेन्द्राय प्रयच्छति ।
अक्षयश्चाव्ययश्चैव संवृतस्तेन कर्मणा ॥
ततः शङ्खमुपध्मासीद्धृषितां लोमहर्षणम् ।
पितामहकरोद्भूतं जनित्रे प्रथमे पदे ॥ [1860]
तं श्रुत्वा शङ्खशब्दं तु त्रयो लोकाः समाहिताः ।
निर्वृतिं परमां प्राप्ता इन्द्रं नाथमवाप्य च ॥

सहितो (for [a]) — (L 1831) D8 कामत्त (for कामद) — (L 1832) K3 पार्थिव. स महासुर. (for [b]) — (L 1833) Bom ed G(ed) महाफल· (for °बल) — (L 1834) K2 V3 D4 विमलं (for विपुलं) D6 (inf lin) तदा , G3 सद (for तप·) K1 यदभूद्विमलं यश (for [b]) — (L 1837) D8 -युक्तेन (for -धर्मेण) — (L 1838) D6 नाना- (for धन्या) K1 2 B3 D4 G3 शोभिता ; K3 4 B2 Dn D1, 2, 5 शोषिता , D6 (marg as above) तोषिता: (for शोधिता) Ñ2 नानाधर्मेण शोभिता· , V3 नानाधर्मोपशोभिता: , D3 योगधर्मेण पोषिता. (for [b]) — (L 1839) K1-3 B2 Dn D1 नित्या , D2 3 नित्य- (for नित्यं) — (L 1840) D3 महाभाग (for °भागा) — (L 1841) Dn D2 G3 अत्र (for रत्न-) K1 2 D4 -शोभैश्च (for -विभवैर्) V1 3 B D8 विपुले रत्नवि(V1 3 °त्ने वि)भवे (for [a]) K3 ह्रियमाणस् V1, 3 D D0 °माणे (for °माणैस्) D8 क्रियमाणा इतस्तत: (for [b]) — (L 1842) G(ed) योजयते (tor या°) D1 प्रभुम् (for प्रभु·) — K4 om (hapl) lines 1843 — (L 1843) K1 2 B Dn D1 4 G3 हिरण्यकाशिपुं (for °पुर्) G3 दैत्याना (for गणानां) K1 2 D4 -प्रभम् , K3 V3 B2 (marg as above) 3 D1 5 -प्रभु (for -प्रभ) Dn गणानां प्रभवं प्रभु (for [b]). — (L 1845) K1 2 B1 3 D1-5 ददामि ; K4 Ds1 G3 °ति (for °नि) — (L 1846) D8 वसुधां (for भिक्षां तां) K2-4 Dn D1 2 G3 Cn प्रतिगृह्णति K3 B2 (marg) प्रतिगृह्णाति (for प्रत्यगृह्णत). — (L 1849) B2 मुनिभिः (for त्रिपदै). K1 क्राम्य , G3 कृत्वा (for क्रान्त्वा) K3, 4 B3 Dn D1, 5 त्रीँल्लोकान्मुनिभि· क्रान्तैर् , D2 °कान्मुनिभि संक्रान्ते (hypermetric), D3 °कांस्त्रिपदे क्रान्ते (for [a]) — (L 1850) G(ed) ते दैत्या (for दैतेयाः) Dn पातालं (for °ल-) — K1 2 D4 -विवरे (for °रं) — (L 1851) B2 3 D6 -संनद्धाः (for -संबद्धा.) D3 समेत्य गणसंनद्धाः (for [a]) Ñ2 सित (for सासि-) — (L. 1852) D3 पताकाश्चैव सध्वजा. (for [b]) — (L 1853) V1 D3 -काष्ठाश् (for -कोशाश्) D6 -परिच्छदाः (for -परश्वधाः). — (L 1854) K3 तथैव , N2 V1 2 Dn2 D6 तथैन्द्रं ; B3 तत्रेन्द्रं , G3 अथेन्द्रं (for तथेन्द्र-) K3 om line 1854[b] . K1 साध्यास् (for सद्यस्). B3 D3 ऽभ्युद्यता , D6 G3 ह्युत्थिता (for ऽभ्यु°) K2 D4 साध्यास्तेऽप्युत्थिता गुणा (for [b]) — (L 1856) Ñ2 V3 D8 D5 [अ]थ , D3 [ए]व , D6 [अ]शन् (for [आ]शु) K2 सनातनस्वधामृतै· (for [a]) B1 3 Dn2 Ds1 पितृत्वे (for पितॄन्वै). K4 D1 समतर्पयन् , D4 °तर्पत (for °तर्पयत), K4 Dn1 पितृत्वे समकल्पयत् (Dn1 °तर्पयन्) (for [b]) — (L 1858) K1 2 D4 अजयश्चाप्ययश्चैव , K4 D1 5 अक्षयं चाव्ययं चैव (for [a]) K3 4 Dn Ds1 D1-3 संवृत्तस् , D6 सद्वृत्तस् (for संवृतस्) Ds2 संवृत्त· स्वेन कर्मणा (for [b]) — (L 1859) D2 उपाध्माय (for °ध्मासीद्) — (L 1860) K3 -करोन्मुक्तं (for °द्भूतं) V1 B2 3 D8 जनिते , D3 पतिते , G3 Bom Poona eds G(ed) जनितृ- (for °त्रे) — (L. 1861) V3 श्रुत्वा शङ्खस्य शब्द च (for [a]) — (L 1862) D6 प्राप्य (for प्राप्ता) G(ed) प्राप्यम् (for नाथम्) — (L 1863) B3 अग्नि- (for वह्नि-) Ñ2 V1, 3 D8 संप्रयुक्तानि संभवै ; D6 संसक्ता अग्निसंभवै. (for [b]) — (L 1864) G3 सहितैर् (for विह°).

सर्वैः प्रहरणैश्चैव संयुक्ता वह्निसंभवैः ।
मन्दराभ्रेषु विद्युतैर्ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततो महति वृत्तान्ते स्थिते राज्ये महोदये ।　[1865]
देवानां मानुषाणां च सहवासोऽभवत्तदा ॥
एकतः समधीयन्ते सहिताः प्ररुदन्ति च ।
स्वयं च भागं गृह्णन्ति यज्ञकर्मणि भारत ॥
प्राचेतसं ततो दक्षं दीक्षित्वा वै बृहस्पतिः ।
वाजिमेधाय भगवानृषिभिः परिवारितः ॥　[1870]
तस्मिन्पैतामहे यज्ञे दक्षस्य विदितात्मनः ।
शामित्रमकरोद्रुद्रो भागार्थे सह नन्दिना ॥
रुद्रस्यैव हि तद्रूपं द्विधाभूतं तदीप्सया ।
जातः परमधर्मात्मा नन्दी पुरुषविग्रहः ॥
तेन योगेन राजेन्द्र यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।　[1875]
विहितं सत्यवचनैस्तेनैव परमात्मना ॥
सरूपैश्चाप्यरूपैश्च विरूपाक्षैर्घटोदरैः ।
ऊर्ध्वनेत्रैर्महाकायैर्विकटैर्वामनैस्तथा ॥
शिखिभिर्जटिभिश्चैव त्र्यक्षैर्वै शङ्कुकर्णिभिः ।
चीरिभिश्चर्मिभिश्चैव कूटमुद्गरपाणिभिः ॥　[1880]
सघण्टाचीरिभिश्चैव मुञ्जमेखलधारिभिः ।
सहस्रकटकैश्चापि स्वर्णकुण्डलधारिभिः ॥
सडिण्डिमैः सभेरीकैः समृदङ्गैः सवेणुभिः ।
एतैः परिवृतो देवो मखं तं समुपारुजत् ॥
सशङ्खमुरजैश्चापि सतालतलपाणिभिः ।　[1885]
उग्रायुधधरो देवः सपिनाक इवान्तकः ॥

Colophon — *Mention of the Epic* K1 Ds2 D2 — *Mention of Khila* V1 3 B Ds D1 3 — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 3 B Dn1 Ds D1 2 5 6 G3 पौ(K1 पु)ष्करम्, Dn2 D3 4 पौ(Dn2 पु)ष्करप्रादुर्भाव· — *Adhy no* . K3 4; V3 217, Dn 25, Ds2 216, D1 204, D3 232, D4 212, G3 358

(L 1865) G3 यज्ञ- (for राज्ये) — (L 1866) K3 दानवानां (for मानुषाणां) Dn Bom Poona eds. G(ed) दे- (Dn दै)वतानां मनुष्याणा, D3 G3 देवानां च मनुष्याणा- (G3 °हासत्रे) (for *a*) — (L 1867) K3 V1 3 B1 3 Ds1 D6 समधीयन्ति, D3 °वर्धन्त (for °धीयन्ते) K3 प्रहसन्ति, Ñ2 B2 D4 प्रवदन्ति, D3 प्रचलन्ति, D5 प्रमुदन्ति (for प्ररु°) — For line 1867, G3 subst

63** एकतो वेदघोषांश्च प्रवदन्ति महर्षय. ॥

— G3 om. lines 1868 — (L 1869) D3 G3 दीक्षयित्वा (for दीक्षित्वा वै) V3 प्रजापति (for बृहस्पति) — (L 1870) G3 ऋषिभिर्विदधे क्रतुम् (for *b*) — (L 1871) Ñ2 V1, 3 B Dn Ds D6 मातामहे, D1 पिता°, G3 पैतामहं (for °महे) K3 Bom Poona eds यज्ञं (for यज्ञे) D3 तस्मिन्गतो महायज्ञे (for *a*) K1 Dn [अ]विदितात्मनः, K3 B3 विहि° (for विदि°) — (L. 1872) Ñ2 B3 Ds D6 भागार्थं, V1 भगवान् (for भागार्थे) — (L 1873) K3 D4 यदीप्सया, Ñ2 V1 3 Ds तदिच्छया (for तदीप्सया) K1 द्विधाभूय यदीप्सया (for *b*) — (L 1874) D3 ययौ (for जात·) — (L. 1876) K1, 2 4 Ñ2 V3 B1 3 D1 5 6 -वचने (for °नैस्). G3 विहितं च द्विधाभूतं (for *a*) — After line 1876, G3 ins :

64** एवभूतो महादेव शामित्रमकरोत्प्रभुः ॥
एवं कर्मणि निर्वृत्ते वाजिमेधात्मके तदा ।
देवाश्च भागं गृह्णन्ति दक्षस्य च महात्मनः ॥
तत क्रुद्धो महादेवश्चापमुद्यम्य वीर्यवान् ।
नन्दिना सह भूतैश्च समुत्तस्थौ सभान्तरे ॥ [5]

— (L 1877) K1–3 Ñ2 V1 3 B D4 स्वरूपैश्, Ds अरू°, D6 G3 सुरू° (for सरू°) Dn1 विरूपाक्षैर् (for [अ]प्यरूपैश्) G3 सुरूपैश्च विरूपैश्च (for *a*) K1 2 V2 जटाधरैः (for घटोदरै) D3 जटाजूटैरलंकृतः (for *b*) — (L 1878) V3 विकचैर्, B2 विराटैर्, D2 विकारैर् (for विकटैर्) D3 चाननैस् (for वाम°) — (L 1879) D3 ऋषिभिर् (for शिखि°) D5 जाटिलैश् (for जटिभिश्) Ds शिखाभिर्जटिलैश्चैव (for *a*) D3 त्रिनेत्रै· (for त्र्यक्षैर्वै) — D3 om (hapl) line 1880 — (L 1880) Ñ2 V3 -धारिभिः (for -पाणिभि) — V1 3 om (hapl) line 1881 — (L. 1881) B2 सघण्टैश्, G3 सुपर्ण- (for सघण्टा-) K1 Dn -चारिभिश्, B1 Ds -धारि° (for -चीरि°) D2 सवादनादिभिश्चैव, D2 (also marg) संघट्टनादि°, D3 बलिभिर्वर्म° (for *a*). — K1 2 D4 om (hapl) line 1882 — (L 1882) B Ds D2 6 G3 स्वहस्त-, D3 सकच्छ- (for सहस्र-) — K1 om (hapl) lines 1883–1885 — (L 1883) Poona ed. सभेरीयैः (for °रीकै.) K4 डिण्डिमैर्भैरकैश्चैव (for *a*) — (L. 1884) K2 D4 समुपागमत्, D2 (marg) °द्रवत्, G3 °भजत् (for °रुजत्) — (L 1885) D3 सशब्दैः पूरणैश्चैव (for *a*) D2 चचाल (for सताल-) G3 Bom Poona Cal. eds G(ed) -फल (for -तल-) — (L 1887) K1 2 D4 मखो ; K4 Ñ2 V1 3 B1 Dn2 Ds2 D1, 5, 6 G3 मखे (for मखैर्)

विरराजार्चिभिर्दीप्तैर्मखैर्मखवतां वरः ।
कालाग्निरिव दीप्तार्चिर्जगद्दग्धुमिवोद्यतः ॥
नन्दी पिनाकपाणिश्च जघ्नतुर्मखमुत्तमम् ।
युगान्त इव कालाग्निः क्षिप्रं दग्धुमिवोद्यतः ॥ [1890]
यूपमुत्क्षिप्य धावन्ति निशाचरगणास्ततः ।
त्रासयन्मुनिसंघांश्च चीरचर्मनिवासिनः ॥
हवींष्यन्ये पिबन्त्येव जिह्वाभिस्ताम्रलोचनाः ।
भक्षयन्ति पशूनन्ये रसनान्तैः प्रलम्बिभिः ॥
मुमुचुश्चापरे यूपान्प्रसभं प्रहरन्ति च । [1895]
वह्निमन्ये प्रसिञ्चन्ति वारिभिः प्रहसन्ति च ॥
सोममन्ये जहुः केचिन्नेत्रैस्ताम्रजपोपमैः ।
दर्भान्केचिद्विलुम्पन्ति हस्तैः पद्मदलप्रभैः ॥
बभञ्जिरे च शाला[खा]ग्रान्कलशांश्चापविद्धिरे (?) ।
चिच्छिदुः काञ्चनान्वृक्षाञ्शोभार्थमुपकल्पितान् ॥[1900]
बिभिदुश्चैव बाणैश्च मुमुचुश्च हिरण्मयान् ।
लुलुपुश्चैव पात्राणि ममन्थुश्चारणीमथ ॥
आरुजंश्चैव प्राग्वंशाल्लुँलुलुपुश्च समाहिताः ।
चखादिरे पुरोडाशान्नखाग्रैश्च चकर्तिरे ॥
एवं दिवा च रात्रौ च भिद्यमानो महामखः । [1905]
चुक्रोश च महानादान्भिद्यमान इवार्णवः ॥
धनुः सशरमादाय पूर्वदत्तं स्वयंभुवा ।
कृतं कीचकवेणुभ्यां सशरं सुमहद्बलम् ॥
प्रतिगृह्य महादेवः स शरे समयोजयत् ।
धनुर्विगृह्य जानुभ्यां जघान स महाक्रतुम् ॥ [1910]
स विद्धस्तेन बाणेन खं समुत्पतितः क्रतुः ।
मृगो भूत्वा नर्दमानो ब्रह्माणमुपधावति ॥
शरेणाभिहतस्त्राणं न लेभे प्रशमं भुवि ।
शरणार्थी ह्यहं प्राप्तः शरेणान्तर्गतेन च ॥
तमुवाच मृगं ब्रह्मा शुभं सानुनयं वचः । [1915]
स्वरेणोत्तमवीर्येण गम्भीरेण सुभाषिणा ।

D_3 मखभृतां (for °वतां) — (L 1888) K_2 हर्तुम्, D_4 भत्तुम् (for दग्धुम्) — D_6 om (hapl) lines 1889–1890 — (L 1889) $\tilde{N}_2$ V_3 जग्मतुर् (for जघ्न°) K_3 यज्ञम् (for मखम्) — (L 1890) $\tilde{N}_2$ संप्र-, D_2 (before corr as above) क्षेप्तुं (for क्षिप्रं) —(L 1891) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ D_s आक्षिप्य (for उत्क्षिप्य) — (L 1892) G_3 मृग- (for मुनि-) D_3 निशाचरगणास्तदा (for ^{b}) — (L 1893) K_2 हविष्याणि पिबन्त्यन्ये (for ^{a}) — (L 1894) $K_{1\ 2}$ B $D_{4\ 6}$ रसनाग्रै (for °नान्तै) D_{n2} Bom Poona eds G(ed) रसनान्तावलम्बिभि [G(ed) °न] (for ^{b}) — G_3 om line 1895 — (L 1895) $K_{1\ 3\ 4}$ D_n $D_{1\ 2\ 5}$ पशवः (for प्रसभं) K_2 प्रभवन्ति हसन्ति च, D_4 प्रसभं प्रहसन्ति च (for ^{b}) — (L 1896) D_s वह्निमध्ये (for °न्ये) $K_{1\ 2}$ D_4 नाशयन्ति, K_3 D_n $D_{1-3\ 5}$ G_3 शमयन्ति (for प्रसिञ्चन्ति) D_1 G_3 प्रहरन्ति (for °सन्ति) — (L. 1897) K_3 $D_{1\ 2\ 5}$ मखे जहु, D_6 जहु केचिद्, D_3 पपु के° (for जहु के°) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 D_s $D_{2\ 4}$ G_3 नेत्रै(D_3 वक्त्रै)स्ताम्रान्तलोचनै, K_3 नेत्रै पश्यन्ति चोत्कटम्, $D_{1\ 2\ 5}$ केचिन्नेत्रान्तलोचनै (for ^{b}) — D_3 om line 1898 — (L 1899) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B D_s D_6 (marg) G_3 यूपाग्रान् (for शाला°). $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1\ 2}$ D_s D_4 G_2 [अ]पि चिक्षिपु ; V_3 [अ]पि चिच्छिदु, B_3 D_6 [ए]व चिक्षिपु, D_3 [अ]पजिह्निरे (for °विद्धिरे) K_3 कलशान्विव्यधिरेऽपि च (for ^{b}) — (L 1900) D_3 दिव्याञ् (for वृक्षाञ्) $B_{2\ 3}$ D_6 संप्र- (for उप-) $\tilde{N}_2$ सोमार्थं समकल्पितान् (for ^{b}) — (L 1901) G_3 Bom ed G(ed) ते (for the third च) — (L 1902) G_3 मुमुचुश् (for लुलुपुश्) D_n मुमुचुश् (for ममन्थुश्) — (L 1903) $K_{3\ 4}$ D_n D_s $D_{1-3\ 5}$ प्राग्वंशं (for °शाल्लूँ). $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ अ(V_1 आ)रुजंश्चापि प्राग्वंशं, B D_6 G_3 अरुजश्चैव प्राग्वंशं (for ^{a}) D_3 लुलुबु परिमोहिता (for ^{b}) — (L 1904) B_1 यथा दिवि (for चखादिरे) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 D_n D_{s2} D_6 [अ]वकर्तिरे, B_1 [अ]नुक°, G_3 बभञ्जिरे (for चकर्तिरे) — (L 1906) D_6 Cal ed महानादं (for °दान्). V_3 चुक्रोशाथ महानादं (for ^{a}) — (L 1907) K_1 -वृत्तं (for -दत्तं) — (L 1908) $K_{1\ 4}$ D_4 वेणूनां (for -वेणुभ्यां) $K_{1\ 2}$ D_4 सुस्वर, $\tilde{N}_2$ अजरं, D_s D_5 समरे (for सशरं) $B_{1\ 3}$ समरेषु महाबल, D_n सशरं सुमहद्बली, G_3 °रं स महाबलम्, Bom Poona eds G(ed) समरे सुमहारथ (for ^{b}) — (L 1909) $K_{1\ 2}$ समरे, V_1 D_5 सशरं, B D_s $D_{3\ 6}$ स शरै ; G_3 शरेण (for स शरे) — (L 1910) G_3 विक्रम्य (for विगृह्य) — (L 1911) V_1 B_2 समुत्पतति (for° तित) — (L 1912) D_3 मनोवेगो (for नर्दमानो). — (L 1913) D_6 (marg as above) G(ed) स सुखं (for प्रशम) D_6 (marg) मुनिः (for भुवि) — (L 1914) $K_{1\ 2}$ D_4 शरणार्थं (for र्थी). D_3 गृहं (for ह्यहं). — (L. 1916) $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ D_s G_3 [उ]दात्त (for [उ]त्तम-).

एवंरूपो नभसि त्वं भविष्यसि महामृग ॥
विजितश्च त्रिपर्वेण शरेणानतपर्वणा ।
तिष्ठन्नक्षत्रशिरसि सह रुद्रेण नित्यशः ॥
सोमेन सह संयुक्तो ह्यक्षयेणाव्ययेन च । [1920]
दिवि सचारभूतश्च ताराभिः सह संगतः ॥
ज्योतिषां ज्योतिभूतस्त्वं ध्रुवश्चैव महाध्रुवः ॥
यच्चैतद्रुधिरं दिव्यं क्षतात्समभिनिःसृतम् ।
नभस्युत्पतितं चैव प्रवेगेन प्रधावतः ॥
क्षतजं बहुवर्णं च क्षेत्रमण्डलसंज्ञितम् । [1925]
निमित्तभूतं भूतानां वर्षे वर्षप्रदं तथा ॥
सुखं दुःखं च भूतानां दर्शने संप्रवर्तते ।
इन्द्रियश्रवणाच्चैव नभसीन्द्रायुधोऽभवत् ॥
चक्षुषी मानुषे राजन्विस्मयात्समवेक्षितुम् ।
अद्भुतं बहुचित्रं च मनसा संप्रकल्पितम् ॥ [1930]
न तु रात्रौ प्रदृश्येत खे तु सव्रणसंज्ञितम् ।
दिनस्यैव सदा त्वग्रे महत्कार्यं प्रदृश्यते ।

भूमावेव समुत्तिष्ठेदाकाशे प्रविलीयते ॥
शतशश्च समं सर्वे प्रधावन्ति प्रचेतसः ।
भयाद्रुद्रस्य महतो धन्विनो बाणपाणयः ॥ [1935]
नन्दी रुद्रगणैः सार्धं पिनाकी समतिष्ठत ।
युगान्तकाले ज्वलितो ब्रह्मदण्ड इवोद्यतः ॥
विष्णुः शृङ्गाग्रसंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः ।
प्रातिष्ठत महाबाहुः पाणिना चक्रमादधत् ॥
गदां सघण्टामन्येन खड्गमन्येन पाणिना । [1940]
प्रगृह्याप्यग्रतोऽतिष्ठद्रुद्रायोद्यतपाणये ॥
ततः शृङ्गाग्रसंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः ।
शङ्खं चाप्रतिमं लोके शरांश्च नतपर्वणः ॥
विष्णुरग्रे स्थितो भाति सबल. सहताञ्जलिः ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणः सचन्द्र इव तोयदः ॥ [1945]
आदित्या वसवश्चैव दिव्यैः प्रहरणैः सह ।
विष्णुमेवाभितः सर्वे तिष्ठन्ति ज्वलनप्रभाः ॥
मरुतश्चैव विश्वे च रुद्रमेवाभिपेदिरे ।

— (L 1917) K2 Ñ2 V1 3 B Ds D3-6 G3 महामृगः (for °मृग) — (L 1918) K2 D4 (marg) त्रिपर्णेन, Dn त्रिवर्णेन, Ds1 विपर्णेन, Ds2 त्रिवर्गेण (for त्रिपर्वेण). K4 विजितश्चित्रपर्वेण (before corr °र्णेन) (for ^{a}) — (L 1919) K1 2 Ds2 D3 6 तिष्ठ (for तिष्ठन्) — (L 1920) D6 [अ]क्षरेण (for °येण). — (L 1921) K1 2 Ñ2 V1 3 B D4 G3 -भूताभिः, Ds -भूतानि (for -भूतश्च) K2 D4 अप्सरोभि सहान्वितः (for ^{b}) — (L 1922) D3 ज्योतिर्भूत. स ऋक्षेषु for ^{a}) G3 ततो भव (for महाध्रुवः) V3 B2 5 Ds D3 ध्रुवस्त्वं शाश्वतो भव (D6 °तोऽव्यय) (for ^{b}). — (L 1923) K2 D4 यत्किंचिद्रुधिरं रूक्षं (for ^{a}) K Dn D1 2 4 5 क्षतजादभिनि.सृतम्, D3 तत्क्षणाद° (for ^{b}) — (L 1924) K1 2 D4 दिव्य (for चैव) — (L 1925) K3 बभ्रु- (for बहु-) Ñ2 V3 B Ds D3 6 केतु-; Dn2 G3 क्षेत्रं, D1 5 क्षेत्रे (for क्षेत्र) V1 Cal ed केतुमण्डलसंस्थितम् (for ^{b}). — (L. 1926) Ds देवानां (for भूतानां) D3 om. (hapl) lines 1926^{b}-1927^{a} — (L 1927) B Ds D6 दर्शनात् (for °ने). — (L. 1928) इन्द्रस्य प्रीणनाच्चैव (for ^{a}) — (L 1929) D3 चक्षुषोर्मनसो राजन (for ^{a}) K3 Dn D1 2. 5 समवैक्षत ; D1 5 °वैक्षतम्, G3 °वैक्ष्यते (for °वेक्षितुम्) — (L 1930) B1 रत्न- (for बहु-) K3 मनसा सकल्पितं न तु (hypermetric) (for ^{b}). — (L. 1931) D3 ते तु रात्रौ प्रदृश्यन्ते (for ^{a}).

D3 om lines 1931^{b}-1934^{a} K1-3 V3 B2 D1 2 4 6 (marg) ब्रह्मणि (for सव्रण-) K4 Dn Ds श्वेतव्र(Dn खे सव्र-, Ds खे खं व्र)ह्मणि सज्ञितम्, D2 4 खे ब्रह्मणि स° ; D5 खे ब्रह्मणि च सं°, G1 ह्येतद्व्रणसमुत्थितम् (for ^{b}) — (L. 1932) D2 G3 कार्ये (for कार्यं) — (L 1933) K V1 3 Dn Ds D1 2 4 6 समुत्थेति, Ñ2 °त्थेहि, D5 समभ्येति (for समुत्तिष्ठेद्) G3 भूमावथ समन्वेति (for ^{a}) Ds1 तथाकाशे प्रतीयते, Ds2 D6 तत्राकाशे प्रली°, D2 गुह्यकोशे प्रली° (for ^{b}) — (L. 1934) K1 2 D4 समन्ताद्धि (for सम सर्वे) G3 ततश्च शतशः सर्वे (for ^{a}) K1 2 D4 वि- (for प्र-) — (L 1936 , K1 2 D4 -दृश्यत, D3 -पद्यत (for -तिष्ठत). — (L 1938) V1 Bom Poona eds G(ed) संग्राम- (for शृङ्गाग्र-) — (L 1939) K4 प्रगृह्य च (for प्रातिष्ठत) V1 शङ्खम् (for चक्रम्) Dn आददात् (for °धत्). — (L 1940) K1 2 D4 च घण्टाम्, K3 संघट्टम् (for सघण्टाम्) D3 गदामादाय चान्येन (for ^{a}) — (L 1941) K1 2 B D4 6 G1 सो, V1 [अ]थ, Ds [अ]थो (for [अ]पि) K3 V3 प्रगृह्याप्य(V1 °था)ग्रतस्तिष्ठेद्, K4 Ñ2 Dn D2 °ह्याथाग्रतस्तिष्ठन्; D3 °ह्यार्थोऽग्रतस्तिष्ठ, D5 °ह्य अग्रतस्तिष्ठन् (for ^{a}) K3 Dn1 उग्राय (for रुद्राय) — K1 2 D4 om line 1942 — (L 1944) D3 ततो (for भाति) B1 विष्णुरेवाग्रतो भाति (for ^{a}). G3 सदेवैः (for सबल). D3 संहताङ्गुलिः (for °ञ्जलिः).

गन्धर्वकिंनराश्चैव नागा यक्षाः सपन्नगाः ॥
ऋषयो न्यस्तदण्डाश्च उभयोः पक्षयोर्हिताः । [1950]
ज्वलन्तः शान्तये नित्यं लोकानां हितकाम्यया ॥
रुद्रः शरेणाभ्यहनद्विष्णुमेवाग्रणी रणे ।
हृदि सर्वाङ्गसंधीषु तीक्ष्णाग्रेण सुपत्रिणा ॥
न चकम्पे तदा विष्णुः सर्वात्मा सर्वसंभवः ।
न च रोषमना नित्यं वृतः सर्वैः षडिन्द्रियैः ॥ [1955]
विष्णुश्च धनुरादाय शरेण समयोजयत् ।
जत्रुदेशे मुमोचाशु ब्रह्मदण्डमिबोद्यतम् ॥
स विद्धस्तेन बाणेन महादेवो न कम्पते ।
वज्रेणेव महासंधिर्मन्दरस्य विचाल्यते ॥
ततः प्रसभमाप्लुत्य रुद्रं विष्णुः सनातनम् । [1960]
कण्ठे जग्राह भगवान्नीलकण्ठस्ततोऽभवत् ॥
अनादिनिधनो देवः क्षमतां भगवन्मम ।
सर्वभूतागमाचार्यो मम कर्ता च कर्मणाम् ॥
कर्मणां च प्रकर्ता च विकर्ता चैव भारत ।
अरोषत्वाच भूतानां सर्वभूतेषु चोत्तमः ॥ [1965]
स्वयमेव हि यत्कर्म विधत्ते कर्मयोनिषु ।
तयोः शुभतमो राजन्स्वयमेवं तथाकरोत् ॥
अन्तरिक्षाच्छुभा वाचः श्रूयन्ते परमाद्भुताः ।
सिद्धानां वदनोन्मुक्ताः सनातन नमोऽस्तु ते ॥
नन्दी पिनाकमुद्यम्य बलवान्रुद्रसंभवः । [1970]
मूर्धन्यभिजघानाजौ विष्णुं क्रोधेन मूर्छितः ॥
ततः प्रहसितो विष्णुर्नन्दी दृष्ट्वा सुरोत्तमः ।
स्तम्भयामास भगवान्सर्वभूतपतिर्हरिः ॥
विष्णुर्ब्रह्मसमो भूत्वा तेजसा प्रज्वलन्निव ।
क्षमया च समायुक्तः स्थितः स्थाणुरिवाचलः ॥ [1975]
अचिन्त्यश्चाप्रमेयश्च अजेयश्चाप्यरिंदमः ।
युगान्ताग्निसमो भूत्वा शान्तात्मा हरिरव्ययः ॥
प्रसन्नः कल्पयामास भागं रुद्राय धीमते ।

— (L 1947) D_3 [अ]भ्ययु. (for [अ]भित) $B_{1\ 3}$ अतिष्ठन् (for तिष्ठन्ति) — (L 1949) D_{s1} G_3 सकिंनरा (for सपन्नगा). — (L 1950) $K_{3\ 4}$ Dn $D_{1-3\ 5\ 6}$ (marg) विषये (for ऋषयो) D_3 -शस्त्राश् (for -दण्डाश्) — (L 1951) $K_{1,2}$ V_3 Dn Ds D_4 ज्वलन्ति, $\tilde{N}_2$ B D_6 जपन्ति, V_1 जुह्वन्ति, D_2 ज्वलन्त (for °न्त). D_3 ज्वलन्ति स्म तपोनित्या (for ^{a}) — (L 1952) $B_{1\ 3}$ D_6 शरेण हतवान्रुद्रो (for ^{a}) K_1 [अ]ग्रणी, D_2 °तो (for °णी) — (L 1953) K_4 -देशेषु (for -संधीषु) D_2 विशिखैर्विविधै सर्वै, D_3 हृदि शर्वेण चाविद्धस् (for ^{a}) V_1 D_3 सुपर्वणा, Bom Poona eds G(ed.) सुयत्रिणा (for सुपत्रिणा) — (L 1954) V_3 चकाशे (for चकम्पे) $K_{1\ 2}$ V_1 B Ds $D_{3\ 4\ 6}$ G_3 ब्रह्म-, B_2 (marg) विश्व- (for सर्व-) — (L 1955) D_3 रोषगतो (for °मना) D_3 हृत. सर्वै., Cal ed वृतं बिभ्रत् (for वृत· सर्वै) B_2 Poona ed षडिन्द्रिय , Dn_2 सदिन्द्रियै (for षडि°) — (L 1956) K_2 $\tilde{N}_2$ V_3 आयस्य, K_3 B_2 Ds $D_{1\ 2\ 4}$ आयम्य, K_4 V_1 Dn D_5 आनम्य (for आदाय) — (L 1957) K_3 D_3 [अ]थ, G_3 [अ]स्य (for [आ]शु) — (L 1958) $K_{3\ 4}$ D_2 कम्पयन्, D_1 °त (for °ते) — (L 1959) D_3 वप्रेणेव महाशृङ्ग (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Ds D_6 G_3 न (for वि-) — (L 1960) B_3 आद्रुत्य (for आप्लुत्य) $K_{1\ 2}$ रुद्रो विष्णु (for रुद्रं विष्णु) K_2 $B_{1\ 2}$ Ds $D_{3\ 6}$ सनातन· (for °नम्) — (L 1961) G_3 Cn उमापति (for ततोऽभवत्) — (L. 1962) $K_{1\ 2}$ D_4 क्षम्यता (for क्षमतां) K_4 V_1 B_2 Dn $D_{2\ 5}$ हि भवान्, $B_{1\ 3}$ Ds D_6 भगवान् (for °वन्). K_3 V_3 D_1 क्षम्यतां हि भवान्मम, $\tilde{N}_2$ D_3 G_3 क्ष($\tilde{N}_2$ क्षा)म्यतां भगवान्मम (for ^{b}) — (L. 1963) B_1 सर्वभूतोद्गमाचार्यं; $B_{2\ 3}$ $D_{5\ 6}$ °भूताङ्गमाचार्यं (B_2 D_6 °दाय), D_3 °भूतमयाश्चर्यं (for ^{a}) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ B Ds D_4 अचलत्वाच् ; K_4 D_1 G_3 अव- (G_3 °प)कर्ता, V_1 अचलत्वं ; D_5 एव कर्ता (for मम कर्ता). V_3 D_6 अचलत्वाच्च कर्मणा, D_2 तव कर्ता विकर्मणाम्, D_3 अवलम्ब्याथ कर्मणा, Cal ed कर्मणा च न चाल्यते (for ^{b}). — (L 1964) B_1 -हर्ता (for कर्ता) $K_{1\ 2}$ D_4 प्रतिहर्ता च भारत (for ^{b}) — (L 1965) V_1 Dn G_3 अशेषत्वाच् (for अरो°) — (L 1966) $K_{3\ 4}$ $D_{1\ 2\ 5}$ विधाने (for विधत्ते). D_3 क्रियते सर्वयोनिषु (for ^{b}) — For line 1966, G_3 subst

65** असत्कर्म च सत्कर्म निधत्ते सर्वयोनिषु ॥

— (L 1967) D_3 तप (for तयो) -तमं कर्म (for -तमो राजन्) G_3 सदा कुरु (for तथाकरोत्) — (L 1968) K_2 शुभाचारा ; D_3 श्रुता वाच (for शुभा वाच) V_3 अन्तरीक्षचरा वाच (for ^{a}) $B_{1\ 3}$ D_6 Cal ed श्रूयन्ते मधुराक्षरा: (for ^{b}) — (L 1969) D_3 देवदेव नमस्तुभ्यं (for ^{a}) — (L 1972) D_2 नन्दिमुक्त्वा (for नन्दीं दृष्ट्वा) $D_{1\ 5}$ सुरोत्तमम् (for °त्तम) — (L 1073) G_3 जृम्भणास्त्रेण तं हरिः (for ^{b}). — (L 1974) B_1 $D_{5\ 6}$ ब्रह्मपरो (for °समो) D_{s1} विष्णुर्भूत्वा ब्रह्मसमो (for ^{a}) — (L 1976) D_3 आर्चितश् (for अचिन्त्यश्). — (L 1979) $K_{1\ 2}$ D_4 ब्रह्म-, D_{s1} धर्मात्

विष्णुर्धर्मपरो नित्यं त्यक्तकामः सुरर्षभः ॥
विष्णुना चैव राजेन्द्र स यज्ञः संधितः पुनः । [1980]
यथापक्षं च ते सर्वे गणा आसन्महीपते ।
तस्मिन्युद्धे महाघोरे विष्णो रुद्रस्य चैव ह ॥
पक्षं पक्षं भवद्युद्धं दक्षयज्ञविनाशने ।
विनाशश्चैव यज्ञस्य तदा लोके प्रतिष्ठितः ॥
सर्वभूतेषु राजेन्द्र हितो यज्ञः सनातनः । [1985]
दक्षो यज्ञफलं चैव प्राप्तवान्स प्रजापतिः ॥
इमां दक्षाध्वरां दिव्यां कथाममितबुद्धिमान् ।
श्रावयेद्यस्तु विप्रेभ्यः शुचिः प्रयतमानसः ।
अधीत्य सर्वमध्यात्मं देवलोके महीयते ॥

Colophon.

42

K $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B D $G_{3\ 4}$ cont after App. I (No 41) : $\tilde{N}_1$ cont after adhy. 118 $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 5}$ $M_{2\ 4}$ cont after line 574 of App. I (No. 41)

जनमेजय उवाच ।

प्रादुर्भावः पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः ।
सतां कथयतां विप्र वाराह इति नः श्रुतः ॥
न जाने त्वस्य चरितं निखिलं च सविस्तरम् ।
न धर्मगुणसंस्थानं न हेतुं न मनीषितम् ॥
किमात्मको वराहोऽसौ किंवीर्यः कास्य देवता । [5]
किमाचारः किंप्रभावः किं वा तेन पुरा कृतम् ॥
एतन्मे शंस तत्त्वेन वाराहं श्रुतिविस्तरम् ।
यज्ञार्थं च समेतानां द्विजातीनां महात्मनाम् ॥

(for धर्म-) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1\ 3}$ Ds $D_{3\ 6}$ -क्रोध. (for -काम) K_3 Dn D_2 D_3 सुरोत्तम. (for सुरर्षभ) — G_3 om (hapl) lines 1980^b–1985^a — (L 4983) $K_{1\ 2}$ Dn D_4 यथा- (for the first पक्षं) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{5\ 6}$ यथापक्षं भवेद्युद्ध , D_3 यथाप्रागभवद्युद्धं (for ^{a}) — (L 1984) K_4 $D_{1\ 2\ 5}$ लोकै , V_3 लोकं (for लोके) — (L 1985) V_3 स्थितो , D_3 हरेर् (for हितो) — (L 1987) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 2\ 5\ 6}$ G_3 चोदाहृतां (for दक्षाध्वरां) D_3 इमां चोदाहृतां योग्या (for ^{a}) D_3 कथामखिलबुद्धिना (for ^{b}) — (L 1988) V_1 विधिना (for विप्रेभ्य) — After line 1989, $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 Dn D_4 ins

66** एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मन. ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Dn Ds_2 D_1 — *Mention of Khila* $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Ds D_{1-4}. — *Sub-parvan* · K_1 पौष्कर., K_2 Dn $D_{4\ 6}$ पौ(Dn D_6 पु)ष्करप्रादुर्भाव , $K_{3\ 4}$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Ds $D_{1-3\ 5}$ पु(V_1 $B_{2\ 2}$ Ds $D_{3\ 5}$ पौ)ष्करप्रादुर्भावः, $\tilde{N}_2$ पारिजाते पौष्करप्रादुर्भावः — *Adhy name* G_3 दक्षाध्वरे रुद्रकोपानन्तरं विष्णुना यज्ञसमाप्तिकरणम् — *Adhy no* K_3 5, V_3 218, Dn 26, Ds_2 217, D_1 217, D_3 233, D_4 213, G_3 359 — After the colophon, G_3 reads App I (No 43).

42

(L. 1) K प्रादुर्भावान् (for °व.) $\tilde{N}_2$ $V_{1,\ 3}$ B_1 Ds अतुल- (for अमित-) — (L 2) V_3 D_3 G_2 वराह (for वा°) $G_{3\ 5}$ वि- (for नः) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 2,\ 4-6}$ T_1 G_4 M_4 श्रुतम् (for श्रुत) — (L 3) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D जाने तस्य , K_3 ज्ञातं तस्य , B_1 Bom. Poona eds G(ed) जानतेऽस्य (for जाने त्वस्य). $G_{4\ 5}$ निखिलेन (for लं च) $K_{1\ 2}$ D_4 विधिं नैव च निस्तरम् , $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1-3\ 5\ 6}$ न विधि नैव (K_4 V_3 °धिनैव , $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{3\ 6}$ °धि न च) वि° , M_2 न खिल न च वि° , M_4 नाखिलं नैव वि° (for ^{b}) — (L 4) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B D न कर्मगुणसतानं (K_{1-3} D_{3-4} °सद्भावं , K_4 Dn D_5 °वद्भावं , $\tilde{N}_1$ °संस्तुष्टं) (for ^{a}) $M_{2\ 4}$ न हेत्वन्त मनीषिण. (for ^{b}) — (L 5) T_2 $G_{1\ 4}$ कामात्मको (for किं°) K $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds D_{1-6} T_2 का मूर्ति , $\tilde{N}_1$ किंमूर्ति (for किंवीर्य) $G_{1\ 4}$ किंवीर्यं का च दैवतम् (for ^{b}) — (L 6) T_1 $M_{2,\ 4}$ किमात्मक (for °चार) D_1 $G_{1\ 4}$ M_2 किंप्रभव (for °भाव) D_3 किंभावश्च किमाचार (for ^{a}) — (L 7) $\tilde{N}_{1\ 2}$ B Dn T_3 M_2 एतन्मे सशयत्वेन ; $V_{1\ 3}$ तन्मे संशयतत्त्वेन (for ^{a}) — (L. 8) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Ds_1 $D_{4\ 6}$ यज्ञार्थं समवेताना , K_4 यागार्थं समजातानां (for ^{a}) $K_{1\ 2}$ द्विजानां च (for °तीना). — After line 8, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins

1** ज्ञातीना चापि सर्वेषामृषीणां मोक्षकाङ्क्षिणाम् ।
प्रमाणार्थं द्विजश्रेष्ठ तन्मे वद महामुने ॥

— (L 9) K_4 B_1 Ds_2 $D_{1\ 2,\ 4}$ G_3 एतत् (for हन्त) $K_{1\ 2}$ D_4 धर्म- , $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{1,\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1-3\ 5\ 6}$ ब्रह्म- (for वेद-) K Dn $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ -निर्मितम् (for -संमि°). — After line 9, $\tilde{N}_2$ B Dn Ds $D_{3,\ 5}$ ins.

तेषां भूयः प्रविष्टानां निधनोत्पत्तिरुच्यते । [40]
यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमयाविह ॥
पूर्णे युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते ।
तस्मिञ्जीवकृतं सर्वं निःशेषमवतिष्ठते ॥
संहृत्य लोकान्सर्वान्स सदेवासुरपन्नगान् ।
कृत्वात्मगर्भं भगवानास्त एको जगद्गुरुः ॥ [45]
यः स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ।
अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥
नष्टार्ककिरणे लोके चन्द्ररश्मिविवर्जिते ।
त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीणयज्ञतपःक्रिये ॥
अपक्षिगणसंपाते सर्वप्राण्यचरे पथि । [50]
अमर्यादाकुले रौद्रे सर्वतस्तमसा वृते ॥
अदृश्ये सर्वलोकेऽस्मिन्नभावे सर्वकर्मणाम् ।
प्रशान्ते सर्वसंपाते नष्टे वैरपरिग्रहे ॥
गते स्वभावसंस्थाने लोके नारायणात्मके ।
परमेष्ठी हृषीकेशः शयनायोपचक्रमे ॥ [55]
पीतवासा लोहिताक्षः कृष्णो जीमूतसंनिभः ।
शिखासहस्रविकचं जटाभारं समुद्वहन् ॥
श्रीवत्सकलिलं पुण्यं रक्तचन्दनरूषितम् ।
वक्षो बिभ्रन्महाबाहुः सविद्युदिव तोयदः ॥
पुण्डरीकसहस्रस्य मालास्य शुशुभे तदा । [60]
पत्नी चास्य स्वयं लक्ष्मीर्देहमाश्रित्य तिष्ठति ॥
ततः स्वपिति धर्मात्मा सर्वलोकपितामहः ।
किमप्यमितविक्रान्तो योगनिद्रामुपागतः ॥
ततो युगसहस्रे तु पूर्णे स पुरुषोत्तमः ।
स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबुधाधिपः ॥ [65]
ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् ।
पितृदेवासुरनरान्पारमेष्ठ्येन कर्मणा ॥

(marg) च कोटय , $K_{2\,3}$ D_4 सहस्रश., K_4 च छान्दस. ; B_2 Dn च छन्दत:, $D_{1-3\,5}$ च छन्दस , $G_{3\,5}$ मुकुन्दजा: (for च छन्दजा:) — (L 39) $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ $M_{2\,4}$ महात्मानं (for °योगं) — (L 40) $\tilde{N}_2$ $B_{2\,3}$ D_6 पुनरुत्पत्तिर्, Ds D_6 (marg) प्रलयो°, $D_{1,2}$ विधानो°, T_2 $G_{1\,4}$ M_2 निरोधो° (for निधनो°) T_1 G_{3-5} $M_{2\,4}$ इष्यते (for उच्यते) — (L. 42) G_4 गण- (for युग-) — (L 43) $\tilde{N}_2$ चैव (for जीव-) $T_{1\,2}$ $G_{1,3-5}$ M_4 -कुल (for -कृतं) V_3 कर्म (for सर्वं) V_1 नि:शेषेणावतिष्ठति, V_3 B Ds °षं नावतिष्ठते, D_3 °षमवतिष्ठति , $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ °षं समतिष्ठत (T_2 °ति). (for ^{b}) — (L 44) V_3 अखिलान्, B निखिलान्, D_3 तान्सर्वान् (for सर्वान्स) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 तत संहृत्य लोकान्स (for ^{a}) V_3 -मानुषान् (for पन्नगान्) — (L 45) K_3 $\tilde{N}_{1\,2}$ $V_{1,3}$ B Dn D_6 T_1 $G_{1\,4}$ [आ]त्मगर्भे, D_3 गर्भे च (for [आ]त्मगर्भं) D_3 ह्यनामय (for जगद्गुरु:) — (L 46) $B_{1\,3}$ D_6 स (for य.) V_1 -लोकानां (for -भूतानां) K_4 D_5 कल्पान्ते च ; D_3 °न्ते तु (for °न्तेषु) — (L 47) T_1 G_3 $M_{2\,4}$ अव्यय: (for °क्त) — (L 48) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ -ग्रह- (for -रश्मि-).— (L 49) $K_{1\,2}$ D_4 -भूताग्नि- (for -धूमाग्नि-) K $\tilde{N}_{1\,2}$ V_1 B_2 Dn Ds_2 $D_{1\,2\,4,5}$ -वषट्क्रिये ; (for तपःक्रिये) — (L 50) $K_{1,2}$ $\tilde{N}_2$ B_2 $D_{4\,5}$ T_1 M_4 -संघाते, T_2 G_{3-5} -संबाधे (for संपाते) $K_{1\,3}$ -प्राणाचरे, K_4 D_4 -प्राण°, V_3 G_5 -प्राण्यवरे, B_2 -पुण्यचरे (for -प्राण्य°) — (L 51) $\tilde{N}_1$ अमर्यादावृते लोके (for ^{a}) — (L 52) D_3 -भूते (for -लोके) — (L. 53) D_3 T_1 प्रशान्त- (for °न्ते) T_1 $G_{1\,3-5}$ M_2 नष्ट- (for सर्व-) $K_{1\,2}$ D_4 -संघाते (for -संपाते) K_3 Ds चैव (for वैर-) — (L 54) $G_{4\,5}$ तत (for गते) D_5 स्वभावात्, D_6 °वं, $M_{2\,4}$ °वे (for °व-) T_2 $G_{1\,3}$ M_2 -संस्थानं (for °ने) K_2 D_4 लोके नारायणात्मनि (for ^{b}) — B_1 om line 55 — (L 55) $K_{1,4}$ D_4 स्वपनाय (for शय°) — (L 56) $K_{1\,2}$ Ds_1 D_4 कृष्ण- (for कृष्णो) — (L 57) V_3 B_3 -विकट ; D_2 -विततं ; D_3 -विविक्तं (for -विकच) G_5 जटाचूडं (for °भार). K_2 D_4 स जटाभारमुद्वहन् (for ^{b}) — (L 58) K_{1-3} D_4 -कपिलं (for -कलिलं) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ पुष्टं (for पुण्यं) $K_{1\,2\,4}$ Dn D_{1-5} G_3 -भूषितम्, K_3 -चर्चितम् (for -रूषि°). — (L 60) $M_{2\,4}$ -सहस्रेण (for °स्रस्य) K_3 D_3 मालया, $M_{2,4}$ स्रक्तस्य (for मालास्य) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-4}$ $M_{2\,4}$ शुभा (for तदा) — (L 61) $G_{3\,5}$ $M_{2\,4}$ पद्मा (for पत्नी). $\tilde{N}_1$ देवम् (for देहम्) K_1 व्यावृत्य, K_{2-4} B Dn D_{1-6} $M_{2,4}$ आवृत्य (for आश्रित्य) — (L 62) $T_{1\,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2\,4}$ शान्तात्मा (for धर्मात्मा) $M_{2\,4}$ -सुखावहः (for -पितामहः) — (L 63) K $\tilde{N}_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ B D M_4 निद्रायोगम् (for योगनिद्राम्) — After line 63, T_2 $G_{1\,4\,5}$ $M_{2\,4}$ ins

5** निद्राविष्ट इवाभाति निद्रायोगमुपागतः ।

— (L. 64) K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,3}$ Dn $D_{1-3\,5,6}$ वर्ष- (for युग-) B_2 -सहस्रान्ते (for °स्रे तु) $\tilde{N}_1$ Ds ततो वर्षसहस्रान्ते (for ^{a}) $K_{1,2}$ पूर्णे च , D_3 सपूर्णे (for पूर्णे स) $\tilde{N}_2$ $T_{1,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_2 पूर्णे पुरुषसत्तमः (for ^{b}). — (L. 65) K_3 विधिर्, V_1 प्रभुर् (for विभुर्). M_2 बुध्वा (for भूत्वा).

ततश्चिन्तयते कार्यं देवेषु समितिंजयः ।
संभवं सर्वलोकस्य विदधाति स वाक्पतिः ॥
कर्ता चैव विकर्ता च संहर्ता च प्रजापतिः । [70]
धाता विधाता प्रभवः संयमो नियमो यमः ॥
नारायणपरा देवा नारायणपराः क्रियाः ।
नारायणपरा यज्ञा नारायणपरा श्रुतिः ॥
नारायणपरो मोक्षो नारायणपरा गतिः ।
नारायणपरं सत्यं नारायणपरं पदम् ॥ [75]
स स्वयंभूरिति ज्ञेयः स ब्रह्मा भुवनाधिपः ।
स वायुरिति विज्ञेय एष यज्ञः प्रजापतिः ॥
सदसच्च स विज्ञेयः स यज्ञः स प्रजाकरः ।
यद्वेदितव्यं त्रिदशैस्तदेष परिविन्दति ।
यच्च वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः ॥ [80]
प्रजानां पतयः सप्त ऋषयश्च सहामरैः ।
नास्यान्तमधिगच्छन्ति तेनानन्त इति श्रुतिः ॥
यदस्य परमं रूपं तन्न पश्यन्ति देवताः ।
प्रादुर्भावेषु संभूतं यत्तदर्चन्ति देवताः ॥
दर्शितं यदनेनैव तदवेक्षन्ति देवताः । [85]
यन्न दर्शितवान्देवः कस्तदन्वेष्टुमर्हति ॥
ग्रामणीः सर्वभूतानामग्निमारुतयोर्गतिः ।
तेजसस्तपसश्चैव निधानममृतस्य च ॥
चतुराश्रमधर्मेषु चातुर्होत्रफलाशनः ।
चतुःसागरपर्यन्तचतुर्युगविवर्तकः ॥ [90]
तदेष संहृत्य जगत्कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ।

T1 2 G1 3–5 बुबुधे, M2 प्राबुध्यद् (for बुध्यते). — (L. 66) D5 सर्व-, G3 सृष्ट्वा (for सृष्टि) — (L 67) K3 -यक्षान् (for -नरान्). M2 4 नरान्देवगणांश्चैव (for ᵃ) — Ñ1 om. line 68 — (L 68) K3 B3 Ds2 D6 चिन्तयतः ; B1 स चिन्तयन् (for चिन्तयते) T1 2 G1 3–5 M2 4 तस्थौ विचिन्तयन्कार्यं (for ᵃ) —T1 om (hapl) line 70 — (L 70) T2 G1 विहर्ता (for विकर्ता) K4 संप्रहर्ता (for संहर्ता च) — (L 71) K4 Ñ1, 2 V1 3 B Dn Ds D1–3 5, 6 च तथा (for प्रभव) K1–3 D4 धाता चैव विधाता च, M2 धाता स च विधाता च (for ᵃ). G1 4 5 संभवो (for संयमो) M2 प्रभवः संयमो यम (for ᵇ) — (L 72) K4 B2 3 G5 वेदा (for देवा) M2 नारायणपरं देवं (for ᵃ) Ds1 -पराक्रमाः (for -पराः क्रिया). — Ñ2 D5 om (hapl) line 73 — (L 73) K4 Ñ1 B1 Dn Ds D2 6 T1 G3 -परो यज्ञो, V3 -परा देवा, D1 M2. 4 -परो मोक्षो (for -परा यज्ञा). G3 स्मृतिः (for श्रुतिः) — D3 G3 M2 4 om (hapl) line 74. — (L. 74) Ds2 -परायणः, D6 -परा स्मृतिः (for -परा गतिः) — After line 74, Ñ2 V1 3 B1 2 Ds T1. 2 G4 5 ins .

6** नारायणपरो धर्मो नारायणपरः क्रतुः ।
[T2 G4 2 -परा धर्मा (for -परो धर्मो) V3 -परः प्रभुः, T1. 2 G1. 4 5 परं महत् (-परः क्रतुः)]

Ñ2 V1. 3 B1 2 Ds cont K Ñ1 B3 Dn D1–6 ins after line 74

7** नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरं महत् ।
[K3 V1 3 B Dn Ds D6 तपः (for महत्)]

— (L 75) K1 3 D4 -परात्प(K1 °प)रम् ; Ñ1 2 V1 3 B1. 3 D1. 2 M2. 4 -परं परम्, B2 -परा धियः (for -परं पदम्). — After line 75, Ñ1. 2 V1. 3 B Dn2 D3 D3 5 6 T2 G1, 4 5 M4 ins. :

8** नारायणपरो देवो न भूतो न भविष्यति ।
[M2 यज्ञो (for देवो). V1 भूत (for भूतो) M2 नारायणपरा गिरः) (for ᵇ)]

— (L 76) K4 D1. 2 5 M4 स्वयंभूरिति विज्ञेयः (for ᵃ) — (L 77) T1 2 G1. 3. 4 M2 दैवम् (for वायुर्) K2 D4 5 om (hapl) lines 77ᵇ–78ᵃ D5 सर्व- (for एष) Dn2 -करः (for -पतिः) T1 2 G1 3–5 M2 4 स च सर्वमिदं जगत् (for ᵇ) — (L 78) V3 Ds1 सदसत्स च विज्ञेयः ; M2 4 सदायमेव वि° (for ᵃ). Ñ2 V1. 3 B2 Ds D6 सर्वज्ञः स, T1 2 G1. 3–5 M2 4 एष यज्ञः (for स यज्ञः स) Ñ2 Ds2 T1 2 G1. 3–5 M2 4 -पतिः (for -करः) — (L 79) T1. 2 G1 3–5 M2 4 -गीयते (for -विन्दति). — (L 81) D3 T1. 2 G1 4 5 M2 सर्वे (for सप्त) Ñ1 महासुरैः ; M4 तथामरैः (for सहा°) — (L 82) K4 Ñ1 3 V1 3 B1 3 Dn Ds D1–3 5 ततोऽनन्त ; T1 2 G1. 3–5 M2. 4 विचिन्वन्त (for तेनानन्त). K3 श्रुतः (for श्रुतिः) — D6 om (hapl) lines 83–84. — (L 83) K3 प्रथमं (for परमं). K1 Ñ2 Dn Ds2 D2. 5 T1 तत्र, T2 G1 3–5 M2 4 न तत् (for तन्न). — K2 4 D4 om. (hapl) line 84 — For line 84, T1. 2 G1 3–5 M2 4 subst :

9** प्रादुर्भावे तु यद्रूपं तदर्चन्ति दिवौकसः ।

— K2 B3 D4 5 G4 om. line 85 — (L 85) T1. 2 G1 3 5 M2 4 अन्वेषन्ति (for अवेक्षन्ति). Ñ2 B1 तत्पश्यन्ति दिवौकसः (for ᵇ) — (L 86) Ñ1 कस्तं वेदितुमर्हति (for ᵇ) — (L 87) D3 वह्नि- (for अग्नि-). — (L 89) Ñ3 -वर्णेषु, D6 T1 G1. 3 5 -धर्मेश, T2 -धर्मे च (for -धर्मेषु) B G4 M2 4 चातुराश्रम(B °म्य)धर्मेशश् (for ᵃ) — (L. 90) K1 D4 -विकर्तक, Ñ1. 2 B2 3 D6 -निवर्तकः (for

मुमोचाण्डं महायोगी धृतं वर्षसहस्रिकम् ॥
सुरासुरद्विजभुजगाप्सरोगणै-
र्महौषधिक्षितिधरयक्षगुह्यकैः ।
प्रजापतिः श्रुतिधररक्षसां कुलं [95]
तदासृजज्जगदिदमात्मना प्रभुः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

जगदण्डमिदं सर्वमासीत्पूर्वं हिरण्मयम् ।
प्रजापतेर्भूतिमयमितीयं वैदिकी श्रुतिः ॥
ततो वर्षसहस्रान्ते बिभेदोर्ध्वमुखं विभुः ।
लोकसंजननार्थाय बिभेदाण्डं पुनः पुनः ॥ [100]
भूयोऽष्टधा बिभेदाण्डं विभुर्वै लोकयोनिकृत् ।
चकार जगतश्चात्र विभागं सर्वभागवित् ॥
यच्छिद्रमूर्ध्वमाकाशं परा सुकृतिनां गतिः ।
विहितं विश्वयोगेन यदधस्तद्रसातलम् ॥
यदण्डमकरोत्पूर्वं देवलोकसिसृक्षया । [105]
समन्तादष्टधा योगी छिद्राणि कृतवांस्तु सः ।
दिशश्च विदिशः सर्वा मनसैवाकरोद्विभुः ॥
नानारागविरागाणि यान्यण्डशकलानि वै ।
बहुवर्णधराश्चित्रा बभूवुस्ते बलाहकाः ॥
यदण्डमध्ये स्कन्नं तद्द्रवमासीत्समाहितम् । [110]
जातरूपं तदभवत्तत्सर्वं पृथिवीतले ॥
तस्य क्लेदोऽर्णवौघेन प्राच्छादयत समन्ततः ।
पृथिवी निखिला राजन्युगान्ते सागरैरिव ॥
यच्चाण्डमकरोत्पूर्वं देवलोकचिकीर्षया ।
तत्र यत्सलिलं स्कन्नं सोऽभवत्काञ्चनो गिरिः ॥ [115]

-विव°) — (L 91) T2 M2 4 स एष, G1 4 5 स एव (for तदेष) Ñ2 देहस्थम् (for गर्भं°) — (L 92) T1 2 G1 4 5 M2 4 महातेजा, G3 °भूतं (for °योगी) K3 वृत्तं, Ñ1 योऽयं; B Ds D6 धृत्वा, D5 धृत- (for धृतं) D2 युग- (for वर्ष-) K4 Ñ1 B1 Dn Ds D3 6 T1 2 G1 3–5 -सहस्रकम् (for °स्रिकम्). — After line 92, T1 2 G1, 3–5 M2 4 ins

10** हिरण्यगर्भगर्भस्थः ससृजे पुरुषोत्तम ।
[T4 G3 M2 हिरण्यगर्भ भूगर्भ (for a)]

— (L 94) B2, 3 D6 M2 द्रुमौषधि- (for महौ°). — (L 95) K2–4 V1 Ds2 D1 2 5 प्रजापति- (for °ति) V1 क्षितिधर-, G1, 3–5 M2 श्रुति(M2 °त)धन- (for °धर-). K2, 3 Ñ2 V1 3 Dn D1 2, 4 5 -राक्षसाकुलं, K4 -रक्षसाकुलं, G1, 4, 5 -रक्षिणां कुलं (for -रक्षसां कुलं) — (L 96) D3 जगत्त्रयम् (for जगदिदम्) G1 D5 T1 2 G3 आत्मनः (for °ना).

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ñ2 Dn2 Ds2 D1. — *Mention of Khila* K1 Ñ2 V1, 3 B Ds1 D1 5 — *Sub-parvan* D3 पारिजातपर्व, G5 भविष्यपर्व. — *Adhy name* K V1 3 B2 Dn Ds D1, 2 4 5 वाराहम्, Ñ1 2 D3 6 T1 2 G1 5 M2 4 वाराहप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 6, Ds2 218, D1 205, D4 214; T2 G3 272; G1, 5 274, G4 276, M2 4 1

(L 97) T1 G1, 3, 5 M2, 1 दिव्यं, G(ed) ताद्धि (for पूर्वं) — (L 98) D5 मूर्तिरियम् (for °मयम्) D6 इयं वै, T1 2 G1, 3–5 M2 4 इति वै, Bom. Poona Cal eds. G(ed) इत्येवं (for इतीयं) — (L 99) B1 3 तद्वै; T1 G1 3–5 M2 4 तत्तु (for ततो) K3 [अ]ण्डमिदं (for [ऊ]र्ध्वमुखं) V1 भुवि, T1 2 G1 3 4 M2 4 प्रभु (for विभु.) — (L 100) B1 M2 4 लोकजननहेतुज्ञो, D6 Cal ed लोकोद्भवनहेतुज्ञो (for a) B1 3 Ds D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 [अ]धोमुखं (D6 °खे) (for [अ]ण्डं पुन) — (L 101) B3 D6 G3 प्रभुर्; D3 विष्णुर् (for विभुर्). K1–3 D4 त्रैलोक्य- (for वै लोक-) — (L 102) K Ñ1 2 V1 3 B D T1 M2, 4 सर्व- (for स वि-) D3 -भागकृत् (for °वित्) — (L 103) T2 G1 3–5 M2 तद्वै (for परा) — (L 104) D2 विवरं, D4 विदितं (for विहितं) D3 कृतं तद्, M4 अधस्ताद् (for °स्तद्). — (L 105) T1 2 G1 3–5 तत्र (for यद्) B1 सर्वं (for पूर्वं) Ñ2 V1 दिव्य- (for देव-) K3 -योग-, D6 -लोके (for -लोक-) M2 4 -चिकीर्षया (for -सिसृक्षया) — (L 106) K1 Ñ1 2 V2 3 Dn D3–5 T1 2 G1 4 5 M2 4 यानि (for योगी). G3 बभूवस्ते बलाहका (for b). — (L. 107) K1, 2 4 Dn D4 T2 M2 दिगीशस्ता (T2 °स्था), B1, 3 D1 2 4 (marg) 5 T1 M4 विदिशस्ता, V1 3 G1 3–5 दिगीशांश्च (for दिशश्च वि-) K3 Ñ1, 2 V1 3 B Dn Ds D1–3 5 6 द्विधा, T1 2 G1 3–5 M2 4 प्रभु (for विभु) — (L 108) T1 2 G1 3–5 विकाराणि (for -विरागाणि) D2 तान्यण्ड-, T1 M2 4 यान्यस्य (for °ण्ड-) — (L. 110) D3 रक्तं (for स्कन्नं) D5 रेतम्, G1 5 ऋतम्; G(ed) देवम् (for द्रवम्). — (L 111) Ñ1 B D T1, 1 G1 3–5 समभवत् (for तद°). K3 om lines 111b–114a D3 पूर्वं वै (for तत्सर्वं). — (L 112) D3 T1 2 G1 3–5 M2 4 ऽर्णवो येन (for °वौघेन) K1 2, 4 Ñ1, 2 V1 3 B Dn Ds D1, 2, 4 6 M2 तस्य क्लेदार्ण(D6 [marg] स्वेदार्ण)वौघेन (for a). — T1 G3, 5 M2 4 om. lines 113-114 B3 om. line 114.

तेनाम्भसा प्लुताः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा ।
अन्तरिक्षं च नाकं च यच्चान्यत्किंचिदन्तरम् ॥
यत्र यत्र जलं स्कन्नं तत्र तत्रोत्थितो गिरिः ।
शैलैः सहस्रैर्गहना विषमा मेदिनी कृता ॥
तैः सा पर्वतजालौघैर्बहुयोजनविस्तृतैः । [120]
पीडिता गुरुभिर्देवी पृथिवी व्यथिताभवत् ॥
महामते भूमितले दिव्यं नारायणात्मकम् ।
हिरण्मयं समुद्दिष्टं तेजो विमलरूपि तत् ॥
अशक्ता वै धारयितुमधस्तात्प्रविवेश ह ।
पीड्यमाना भगवतस्तेजसा तेन सा क्षितिः ॥ [125]
पृथिवीं विशतीं दृष्ट्वा तामधो मधुसूदनः ।
उद्धारार्थं मनश्चक्रे तस्याः स हितकाम्यया ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मत्तेज एव बलवत्समासाद्य तपस्विनी ।
रसातलं विशेद्देवी पङ्के गौरिव दुर्बला ॥

धरण्युवाच ।

त्रिविक्रमायामितविक्रमाय [130]
महानृसिंहाय चतुर्भुजाय ।
श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय
नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥
त्वयात्मा धार्यते देव त्वया संधार्यते जगत् ।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥ [135]
यत्त्वया धार्यते किंचित्तेजसा च बलेन च ।
ततस्तव प्रसादेन मया पश्चात्तु धार्यते ॥
त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहम् ।

— (L 114) Ñ2 सर्वं, V3 B1 2 Ds D6 ऊर्ध्वं (for पूर्वं) T2 -जिगीषया (for -चिकीर्षया) — (L 115) T1 G1 3–5 सलिले (for °ल) V1 क्लिन्नं (for स्कन्नं) — K2 om. (hapl) lines 116–118 — (L 116) K1 Dn1 युता. (for प्लुता·) K8 विदिशस् (for [उ]पदि°) — (L 118) K1 T2 G1, 4 [उ]च्छ्रितो ; Ñ1 2 Ds1 D4 स्थितो, V3 [अ]स्थितो (for [उ]-त्थितो) — (L. 119) K1, 2 Ñ1, 2 Dn D6 M3 सहस्र- (for °स्रैर्) K3 शैलै सहस्रमहता, V1 3 B2 3 Ds2 D6 सहस्रशैल-गहना, B1 Ds1 D4 5 शैलः (D5 °लै) समस्तैर्ग°, T2 G1 4 शैलसाहस्रग° (for ^{a}) K1 2 V1 3 B3 Ds2 D6 त्वभूत्, K3 4 Ñ1, 2 Dn Ds1 D1 2 4 5 भवत्, B2 D3 ह्यभूत् ; T1 वृता (for कृता) — (L 120) G1, 4 -संघातैर् (for -जालौघैर्) — (L 121) K3 गिरिभिर्, M1 बहु° (for गुरु°) T1 2 G1, 3, 4 M2 4 व्यथिता मेदिनी कृता (for ^{b}) — D3 om lines 122–123 — (L 122) K4 D2 भूमितलं, D1 M2 भूरिबलं, M4 भूरिजलं (for भूमितले) K1 2 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D4 6 T1 2 G1 3–5 महीतले भूरि जलं (K1 V1 D4 भूमिजलं, T1 G3 भूरिजले) (for ^{a}). — (L 123) K3 समुत्तिष्ठत्, Ñ2 B1 3 D6 T1 G3 5 °त्सृज्य ; T2 G1 4 °त्सृष्टं (for °द्दिष्ट), N2 तु मल-, B1 D6 तु जल-, D1 T1 G3 M2 वै बल- ; T2 G1 4 5 M4 वै जल- (for विमल-) T1 -रूपधृत् (for -रूपि तत्) — (L 124) K3 D5 धरा वापि (for धारयितुम्) K1, 2 4 Ñ1, 2 V1 3 Dn D1 3 4 अध· सा, K3 ततोऽध., D5 तमध· (for अधस्तात्) B1 3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 अधस्तात्प्राविशत्तदा (for ^{b}) — (L 125) K1 समभवत्, D8 भगवना (for °वतस्) D4 महता (for तेन सा) K1 भगवत्तेजसा क्षिति·, K3 तेजसा तेजसा कृति· (for ^{b}) — (L 127) K4 Dn D1 2 लोकानां, Ñ1 2 Ds2 तस्यास्ते, V1 2 तस्यास्तु, B2 तस्यैव (for तस्याः स) T1 2 G1 3–5 M2 4 तस्या एव हितेप्सया (for ^{b}) — (L 128) K4 यत्तेज (for म°) Ñ1 मत्तेजसो हि बलवान्, B1 मत्तेजोबलमासाद्य, B2 D5 6 M2 4 एषा मत्तेजसो वीर्यं (for ^{a}) B1 भाराक्रान्ता (for समासाद्य) T1 2 G1 3–5 दिव्यमन्येन दु सहम् (for ^{b}). — (L 129) B1 3 D6 प्रविशते ; D1 2 5 विशद्देवी (for विशेद्देवी) K3 विशेद्रसातलं देवी, T1 2 G1, 3–5 M2 4 अध-स्तात्प्राविशद्देवी (T2 °द्दीना) (for ^{a}) D6 सीदति (for दुर्बला) — After line 129, T1, 2 G1 3–5 M2 4 ins

11** मत्तेज एषा वसुधा समासाद्य तपस्विनी ।
तदहं धारयिष्यामि पृथिव्या हितकाम्यया ॥
[(L 1) G4 5 M4 यत्तेज एष वसुधा (for ^{a})]

— Ñ1 B D6 T1 2 G1 3 5 M4 पृथिवी (for धरणी) Ñ1 M4 om lines 130–133 — (L 131) D3 च भूभुजाय (for चतुर्भुजाय) — (L 133) B3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 नमोऽस्तु ते कामफल(B3 D6 °वर)प्रदाय — D2 om (hapl.) lines 134–137 — (L 134) G1 [अ]हं (for [आ]त्मा) T1 2 G3 4 M2 4 धार्यतां (for °ते). K2 D4 त्वया च धार्यते विश्व, D5 त्वयात्मना धार्यते वै (for ^{a}) D5 सह्यिते (for संधार्यते) K1 2 D4 त्वया च परिपाल्यते (for ^{b}) — (L. 135) Bom Poona eds G(ed) भूतानां (for °नि) — (L. 136) V3 तपसा (for तेजसा) — K4 om lines 137–143. — (L 137) T1 2 G1 3–5 M2 4 पश्चात् (for ततस्) T1 2 G1, 3–5 M2 4 तन्मयाप्यव(T1 G3 °या व्यव- ; M2, 4 °याप्यनु)-

न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया नावधार्यते ॥
त्वमेव कुरुषे वीर नारायण युगे युगे । [140]
मम भारावतरणं जगतो हितकाम्यया ॥
तवैव तेजसाक्रान्तां रसातलतलं गताम् ।
त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं गताम् ॥
दानवैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः ।
त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनम् ॥ [145]
तावन्मेऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वां ककुद्मिनम् ।
शरणं यामि मनसा शतशोऽप्युपलक्षिता ॥
श्रीभगवानुवाच ।
मा भैर्धरणि कल्याणि शान्तिं व्रज समाहिता ।
एष त्वामुचितं स्थानं मानयामि मनीषितम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् । [150]
किं नु रूपमहं कृत्वा उद्धरामि वसुंधराम् ॥
जले निमग्नां धरणीं येनाहं वै समुद्धरे ।
इत्येवं चिन्तयित्वा तु देवस्तत्करणे मतिम् ॥
जलक्रीडारुचिस्तस्माद्वाराहं वपुरस्मरत् ।
हरिरुद्धरणे युक्तस्तदा भूमेः स भूमिधृक् ॥ [155]
अधृष्यः सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसंमितम् ।
दशयोजनविस्तारमुच्छ्रितं शतयोजनम् ॥
नीलमेघप्रतीकाशं मेघस्तनितनिस्वनम् ।
महागिरेः संहननं श्वेतदीप्तोग्रदंष्ट्रिणम् ॥
विद्युदग्निप्रतीकाशमादित्यसमतेजसम् । [160]
पीनवृत्तायतस्कन्धं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ॥
पीनोन्नतकटीदेशं वृषलक्षणपूजितम् ।
रूपमास्थाय विपुलं वाराहममितं हरिः ।
पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश रसातलम् ॥
वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः । [165]
अग्निजिह्वो दर्भलोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥
अहोरात्रेक्षणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः स्रुवस्तुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥

धार्यते (for ^{b}) — (L 138) T1 2 G1 4 5 M2 4 नाधृतं धारये त्वया (for ^{b}) — (L 139) V3 T1 G3 M4 रूप, G5 वस्तु (for भूत) K1. 3 B2 D4 5 [अ]नु-, Ñ1 B1 3 Ds D6 [इ]ह (for [अ]व-) — (L. 140) K3 Bom Poona eds. G(ed) पुरुषो (for कुरुषे) — (L 141) D1 2 महाभा(D2 °म भा)रापहरण (for ^{a}) D4 कारणम् (for -काम्यया) — (L 142) K1 त्वयैव, V1 तैरेव, B5 तत्रैव, T2 तथैव, Cal ed. दानवैस् (for तवैव) D1 -त्राता (for -क्रान्ता) K1 V1 3 D1 4 गता (for गताम्) K3 रसातलमहं गता (for ^{b}) — (L. 146) T1. 2 G1 3–5 M4 तावन्ममार्तिर्भारश्च (for ^{a}) T1 2 G1. 3–5 M2 4 यावत्त्वाहं (for °न्न त्वां) — (L 147) D3 ते नाथ (for मनसा) K3 4 Ñ1 2 V3 B1 3 Dn Ds1 D1–3. 5. 6 T1 2 G1 3–5 M2. 4 -लक्षये (for -लक्षिता) — (L. 148) T1 G3 5 M2 ममाग्रत., T2 G1 4 मम प्रिये (for समाहिता) — (L 149) K4 एहि ते सुचिरं स्थानं, D6 एष त्वामुचितात्मानं (for ^{a}) V3 समाहितम् (for मनीषितम्) — After line 149, T1 G3 5 M2 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* G3 वाराहप्रादुर्भाव. ; M4 वाराहम् — *Adhy no* T1 G3 273, G5 275, M2 4 2] — (L 150) V3 वपुर् (for रूपम्). — (L 151) V3 किं स्वरूपम्; D5 कोलरू° (for किं नु रू°) B D6 उद्धरेयं (for °रामि) T1 2 G1 3–5 M2 4 ह्युद्धरेयं धरामिमाम् (for ^{b}) — Ñ1 M2. 4 om. lines 152–153 — (L 153) K1–3 V3 B Ds D4–6 इति संचिन्त्य मनसा ह(V3 भगवान्ह)रिर्नारायणः प्रभु — (L 154) K3 B1 रूपम् (for वपुर्) M2 4 आस्थित (for अस्मरत्) T1 2 G1 3–5 वाराह रूपमास्थितः (for ^{b}) — T1 2 G1 3–5 M2 4 om line 155 — (L 155) K1 2 D4 [अ]भूत्तस्य ; Ñ1 V1 3 B2 Ds D1 5 [अ]भूदस्य, Ñ2 B1 3 D6 भूमेस्तु (for भूमे स) — (L 156) K4 Ñ1 2 V1 3 B Ds D6 T1 2 G1 3–5 M2 अधृष्यं (for °ष्य·) K1 2 B1 3 D4 6 -संज्ञितम्, Ñ1 T1 G3 5 -सहितम्, M2 4 संभवम् (for -संमितम्) — (L 157) Ñ1 Ds D5 T1 2 M2 4 शत- (for दश) D3 -विस्तीर्णम् (for -विस्तारम्) T1 2 G1 3–5 M2 4 उच्छ्रितं द्विगुण तत (for ^{b}) — (L. 158) B1 2 D6 T2 G1 4 5 M4 4 नीलजीमूतसंकाशं (for ^{a}) K3 om. (hapl) lines 158^{b}–160^{a} — (L 159) V1 B1 3 Ds D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 गिरिसनहनं भीमं (for ^{a}). T1 कृतदीप्ता-ग्रदंष्ट्रिणम् (for ^{b}). — (L 160) B3 D6 T2 G1 3–5 M2 -प्रकाशाक्षम् (for -प्रतीकाशम्) — (L 161) K1 3 4 Ñ1 V1 Dn D1–5 -गामिनम् (for -विक्रमम्) — (L 162) T1 G3–5 सर्व- (for वृष-) B3 T1 2 G1 3–5 M2. 4 -लक्षितम् (for -पूजितम्) B1 वृषलक्षितलक्षितम् (for ^{b}) — (L 163) B1 3 D6 अमितो (for °त) — (L 164) T1. 2 G1 4. 5 M2 4 पृथिवीमुद्धरामीति (for ^{a}) — (L 165) T1 2 G1 3–5 यज्ञ- (for क्रतु-) B2 3 Ds D6 -हस्तश्र् (for -दन्तश्र्) T2 शिलीमुखः (for चिती°) — (L. 166) D3 शुचि- (for

धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्कृतः ।
क्रियासत्रमहाघोण. पशुजानुर्महाकृति. ॥ [170]
उद्गाताङ्गो महालिङ्गो बीजौषधिमहाफलः ।
वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥
वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् ।
प्राग्वंशकायो मतिमान्नानादीक्षाभिराचितः ॥
दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् । [175]
उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ॥
नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः ।
भूत्वा यज्ञवराहोऽसौ द्रागधः प्राविशद्गुरुः ॥
अद्भिः संछादितामुर्वी स तामार्छत्प्रजापतिः । [180]
रसातलतले मग्नां रसातलतलं गतः ।
प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्राग्रेणोज्जहार गाम् ॥
ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीधरः ।
मुमोच पूर्वं सहसा धारयित्वा धराधरः ॥
ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् । [185]
चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय शंभवे ॥
एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
उद्धृता पृथिवी देवी लोकानां हितकाम्यया ॥
अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगत. स्थापनेच्छया ।
पृथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बुजेक्षणः । [190]
रसातलगतामेवं विचिन्त्य स सुरोत्तमः ॥
　　ततो विभुः प्रवरवराहरूपधृ-
　　　　ग्वृषाकपिः प्रसभमथैकदंष्ट्रया ।
　　समुद्धरद्धरणिमतुल्यविक्रमो

अग्नि-). D_6 महापति (foı °तपा) — (L 167) Ñ$_1$ वेदार्थ- (for °ङ्ग-). — (L 168) K_1 क्रतुस्तुण्डः, K_2 D_2 स्रुचस्तुण्ड., $T_{1,2}$ G_3 M_4 स्रुवातुण्डः, $G_{1\ 5}$ स्रुवादण्ड·, M_2 स्रुवतुण्डः (for °स्तुण्ड) K_4 V_3 $D_{1,2}$ M_4 -स्वरो (for -स्वनो). B_1 सामघोषो महास्वन. (for ^{b}) — (L 169) V_3 सत्य-, D_s T_1 G_3 कर्म- (for क्रम-). V_3 -सत्क्रिय·, D_1 -संस्कृतः (for -सत्कृत) — $M_{2,4}$ om lines 170–174 — (L 170) K_3 $D_{1\ 3}$ क्रियासत्य-, K_4 °शत-, V_1 °मन्त्र-, D_2 °सत्त्व-, T_2 G_1 प्रायश्चित्त-; G_3 क्रियास्तत्र (for °सत्र-) V_3 D_3 -घोष. (for -घोण.) Ñ$_2$ B D_6 प्रायश्चित्तनखो घोर (B_1 °खोद्धारः) (for ^{a}) D_4 पृथु- (for पशु-) $K_{1\ 2}$ N_1 $V_{1,3}$ B D_n D_s $D_{1-3\ 5}$ T_1 G_3 मखाकृति (for महा°) — (L 171) K_4 उद्धृतांशो होमलिङ्गो, Ñ$_1$ D_3 उद्गात्रात्रो महा°, Ñ$_2$ B_1 D_n D_5 उद्गातात्रो होम°, D_1 (befor corr) उद्धृतात्रो होम°, D_4 उद्गाताङ्गो होम°, D_6 उद्गातात्रो होम°, T_1 G_{3-5} उद्गातृहोमलिङ्गोऽथ, T_2 उद्गात्रन्तो हेमलिङ्गो (for ^{a}) D_4 जीवौषधि- (for बीजौ°) K_3 B_3 D_{s2} D_5 $T_{1\ 2}$ $G_{4\ 5}$ -महाबल·, V_3 °फण·; G_3 °बलम् (for °फलः) — (L 172) K_3 बाह्यान्तरात्मा, G_5 बाह्य° (for वाय्व°). $K_{1\ 2}$ मन्त्रस्पृग्, D_5 मन्त्रास्य· (for मन्त्रस्फिग्) — (L 173) $K_{1\ 3}$ D_4 T_1 $G_{1\ 3\ 5}$ वेदस्कन्धो, K_2 देव°; D_5 वेदहोमो (for वेदिस्कन्धो) D_3 महादंष्ट्रो; $G_{1\ 4\ 5}$ हविर्गाढो (for °र्गन्धो) — (L 174) K_4 Ñ$_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B D_n D_s $D_{1\ 2\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ द्युतिमान्, D_3 धृति° (for मति°) T_2 क्रम (for नाना) K_1 D_5 T_2 अर्चितः; Ñ$_2$ B_3 D_s D_6 अन्वितः (foı आचितः). — (L 175) T_2 माया- (for महा-) K_3 $D_{4\ 2}$ -सूत्र-, Ñ$_2$ D_{s1} D_3 -मन्त्र-, V_3 बल-, D_2 -सत्त्व-, M_4 -मात्र- (for -सत्र-). — (L 176) D_2 उपाकर्णौष्ठपुटक· (for ^{a}). — (L 177) K_2 -मतिपथो, K_3 D_5 -गतिर्यज्वा (for -गतिपथो). — (L 178) K_{1-3} $D_{4\ 5}$ हेम- (for मणि-) — Ñ$_1$ om lines 179–180. — (L 179) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ एवं (for भूत्वा). K_4 भूत्वासौ यज्ञवाराहो (for ^{a}) T_1 om. lines 179^b–181^a D_1 युगपत् (for द्रागध.) Ñ$_2$ V_3 D_{s1} प्रभुः, D_{s2} D_4 विभु· (for गुरु.) D_6 प्राविशत्सलिल गुरुः, T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ भूत्वा विष्णुरतन्द्रित (for ^{b}) — T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ om. line 180 — (L 180) K_1 D_{1-4} शताशे(D_3 °तान्ते)न; K_4 शताङ्गेन, D_5 स तामचंन्, D_6 स तामिच्छन् (for स तामार्छत्). — (L 181) D_4 रसातले निमग्नां च (for ^{a}) K_2 $V_{1\ 3}$ D_{1-3} T_2 -तलं गताम्; K_4 -तलगताम् (for -तलं गत·). Ñ$_1$ D_{s2} पातालान्तरसश्रयाम् (for ^{b}) — (L 184) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ मनसा (for सहसा) — (L 185) T_1 $G_{3\ 5}$ शरणं (for निर्वाणं) — (L 186) $M_{2\ 4}$ जगाम (for चकार). Ñ$_2$ $V_{1\ 3}$ B D_s D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ विष्णवे (for शंभवे) — (L 187) B_3 D_6 लोक- (for भूत-) — (L 188) D_4 तेन (for देवी) D_3 भूतानां (for लोकानां) D_6 $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सागराम्बुधरा पुरा (for ^{b}) — (L 189) K_3 अथो धृताक्षितिर्देवो (for ^{a}) K_3 Ñ$_1$ V_3 B_3 D_n D_{4-6} $M_{2\ 4}$ जगत स्थापनेप्सया, K_4 जगत्स्थापनलिप्सया (for ^{b}) — (L. 190) B_1 सम- (for -प्रवि-) — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ om line 191 — (L 193) K_1 D_4 परमम्, D_s D_5 प्रवरम् (for प्रसभम्) — For lines 192–193, $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2\ 4}$ subst :

महायशा लोकहितार्थमच्युतः ॥ [195]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता ।
विततत्वात्तु देहस्य न ययौ संप्लवं मही ॥
ततः स चिन्तयामास प्रविभागं क्षितेर्विभुः ।
समुच्छ्रयं च सर्वेषां पर्वतानां समन्ततः ॥
विलेखनं प्रमाणं च गतिं प्रसवमेव च । [200]
माहात्म्यं च विशेषं च नदीनामन्वचिन्तयत् ॥
चतुरन्तां धरां कृत्वा कृत्वा चैव महार्णवम् ।
मध्ये पृथिव्याः सौवर्णमकरोन्मेरुपर्वतम् ॥
प्राचीं दिशमथो गत्वा चाकरोदयपर्वतम् ।
शतयोजनविस्तारं सहस्रं च समुच्छ्रयात् ॥ [205]
जातरूपमयैः शृङ्गैस्तरुणादित्यसंनिभैः ।
आत्मतेजोगुणमयैर्वेदिकाभोगकल्पितैः ॥
विविधांश्च महास्कन्धान्काञ्चनान्पुष्करेक्षणः ।
नित्यपुष्पफलान्वृक्षान्कृतवांस्तत्र पर्वते ॥
शतयोजनविस्तारं ततस्त्रिगुणमुच्छ्रितम् । [210]
चकार स महादेवः पुनः सौमनसं गिरिम् ॥
नानारत्नसहस्राणां कृत्वा तत्र सुसंचयम् ।
वेदिकां बहुवर्णां च संध्याभ्राभामकल्पयत् ॥
सहस्रशृङ्गं च गिरिं नानामणिशतालयम् ।
कृतवान्वृक्षगहनं षष्टियोजनविस्तृतम् ॥ [215]
आसनं तत्र परमं सर्वभूतनमस्कृतम् ।
कृतवानात्मनः स्थानं विश्वकर्मा प्रजापतिः ॥
शैशिरं च महाशैलं तुषारचयसंनिभम् ।

12** अधोगतामेवमचिन्त्यविक्रमः
सुरोत्तमः प्रवरवराहरूपधृक् ।

— (L. 194) K1 2 D1 अथैक- (for अतुल्य-) T2 G1 3–5 M2 4 समुद्धरद्धरणिमचिन्त्यपौरुष . — (L 195) Ñ2 D3 सकल-, V1 भुवन- (for लोक-) K4 -हितार्थाय (for -हितार्थम्)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds2 D1. — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Dn2 Ds D1 3 4 — *Sub-parvan*. K1 2.4 Ñ1 V1 3 B2 3 Dn Ds D1 2.4 वाराहम् , K3 B1 D3 T2 G1 M2 4 वाराहप्रादुर्भावः , D5 वाराहाख्यानम् — *Adhy name* Ñ2 V1 3 B D6 T1 G1 पृथिव्युद्धरणम् ; D6 आत्मस्वप्रादुर्भावः — *Adhy no* . K3 7 , V3 220 ; Ds2 219 , D1 207 , D3 235 , D4 215 , T1 G3 274, G1 275 , G4 277 , G5 276 , M3 4 3

(L 196) K4 V1 महतो (for °ती) Dn1 T2 [आ]स्थिता (for स्थिता) — (L 197) T1 2 G1 3–5 M2 4 न मही याति संप्लवम् (for ^{b}) — (L 198) K1 2 D4 प्रभुः (for विभुः) — (L 199) K3 4 Ñ1 2 V1 3 Dn D1 2 5 नदीषु च , D3 महीषु च (for समन्तत). — (L 200) T1. 2 G1. 3–5 M2 4 निखिलेन (for विलेखनं) Ñ2 B1 3 Dn D5 6 प्रभवम् ; T2 G1 3–5 M2 4 उद्भवम् (for प्रस°) — (L 201) K3. 4 D6 विशेषेण , M2 °षांश्च (for °षं च) — (L 202) B1 Cal ed चतुरस्रां (for °रन्ता) V1 महीं , D2 वशं (for धरां) Ds1 Bom Poona eds G(ed) तथा (for the second कृत्वा). V1 3 B Ds D1. 3. 6 महार्णवान् (for °वम्) T1 2 G1, 3–5 M2. 4 कृत्वा चै(T2 G1, 4, 5 स्वे)कार्णवं जगत् (for ^{b}). — (L 203) K1 2 D4 पृथिव्यां (for °व्याः) — Ñ1 Dn2 om (hapl) line 204 — (L 204) T1 2 G1 3–5 M2 4 प्राचीं प्रतिदिशं चक्रे (for ^{a}) T1 2 G1 3–5 M2. 4 राजन् (for चकार) — (L 205) K3 दश- (for शत) D3 T2 om (hapl) lines 205^{b}–210^{a} K2 सहस्रं स , D5 स सहस्रं (for सहस्रं च) Ñ2 B D6 समुच्छ्रितम् (for °च्छ्रयात्) — (L. 206) K1 D4 -संभवै (for -संनिभै) — (L 207) K Ñ1 2 V1 3 B2 3 Dn Ds D1 2 4–6 -कल्पितम् , B1 पर्वतम् ; G5 -कल्पनै (for -कल्पितै) — (L 208) Dn स (for च) — (L 210) K3 दश (for शत-) K Ñ2 V1 Dn Ds D1–4 आयतम् , G5 उन्न° (for उच्छ्रि°) V3 B D6 तावद्द्वि(V3 ततो द्वि)गुणमुच्छ्रितम् , D5 तत्र त्रिगुणमायतम् (for ^{b}). — (L 211) D5 T2 K3 T1 G1 3–5 M2 4 तत (for पुनः) — After line 211, T2 G1 3–5 M2 4 ins

13** सर्वकामफलैर्वृक्षैर्वृतं रसमनोरमैः ।

[T2 G1 सर्वकाल- (for °म) M2 रम्यैर् (for रस-).]

— (L 212) M2 4 नानावर्णसमाकीर्णात् (for ^{a}) D5 रत्न- (for तत्र). B1 3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 तु सं(M2 सुसं)चयान् , D1 समं चयम् (for सुसंच°) D2 कृत्वा रत्नस्य संचयम् (for ^{b}) — (L. 213) B2 बहुरूपां (for °वर्णां) — (L. 214) D5 ततः सहस्रशृङ्गा च (for ^{a}) Ñ2 रत्न- (for -मणि-). K2 -समालयम् , B1 -शतार्चितम् , B3 M2 -शताचितम् , D2 -शिलामयम् , D3 -शतान्वितम् , T1 2 G1 3–5 शतावृतम् , M4 -समाचितम् (for -शतालयम्) — (L 215) D5 Cal ed शत- (for षष्टि-) K4 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D2 3 6 T1. 2 G1. 3–5 M2 4 षष्टि(B शत)योजनमुच्छ्रि(D2 T1 °माय)तम् (for ^{b}) — (L. 216) V3 भद्र (for तत्र). K1–3 D4, 5

चकार दुर्गगहनं कन्दरान्तरमण्डितम् ॥
शिशिरप्रभवां चैव नदीं द्विजगणाकुलाम् । [220]
चकार पुलिनोपेतां वसुधारामिति श्रुतिः ॥
सा दिशं निखिलां प्राचीं पुण्यैर्मुखशतैश्चिताम् ।
शोभयत्यमृतप्रख्यैर्मुक्ताशङ्खविभूषितैः ॥
नित्यपुष्पफलोपेतैश्छादयद्भिः सुसंहितैः ।
भूषिताभ्यधिकं कान्तैः सा नदीतीरजैर्द्रुमैः ॥ [225]
कृत्वा प्राचीविभागं तु दक्षिणायामथो दिशि ।
चकार पर्वतं रम्यं सर्वं काञ्चनराजतम् ॥
एकतः सूर्यसंकाशमेकतः शशिसंनिभम् ।
स बिभ्रच्छुशुभेऽतीव द्वौ वर्णौ पर्वतोत्तमः ॥
तेजसा युगपद्व्याप्तं सूर्याचन्द्रमसोरिव । [230]
वपुष्मन्तमथो तत्र भानुमन्तं महागिरिम् ॥
सर्वकामफलैर्वृक्षैर्वृतं रम्यैर्मनोरमैः ।
चकार कुञ्जरं चैव कुञ्जरप्रतिमाकृतिम् ॥
सर्वतः काञ्चनगुहं बहुयोजनविस्तृतम् ।
ऋषभप्रतिमं चैव ऋषभं नाम पर्वतम् ॥ [235]
हेमकाञ्चनवृक्षाढ्यं पुष्पहासं स सृष्टवान् ।
महेन्द्रमथ शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितम् ॥
जातरूपमयैः शृङ्गैः सुपुष्पितमहाद्रुमैः ।
मेदिन्यां कृतवान्देवः प्रतिक्षोभमिवाचलम् ॥
नानारत्नसमाकीर्णं सूर्येन्दुसदृशप्रभम् । [240]
चकार मलयं चाद्रिं चित्रपुष्पितपादपम् ।
मैनाकं च महाशैलं शिलाजालसमाकुलम् ॥
दक्षिणस्यां दिशि शुभं चकार स महाचलम् ।
सहस्रशिरसं विन्ध्यं नानाद्रुमलतायुतम् ।

देव- (for भूत) — (L 217) K1 कृतं महात्मन स्थानं (for ᵃ) — (L 218) K Ñ1 2 V1 3 B1 2 D (except D6) शिशिरं (for शै°) Ñ2 -संचयम् (for -संनिभम्) T2 G1 4 तुषा(G1 गुह)राचलसनिभम् (for ᵇ) — (L 219) D3 दिव्य- (for दुर्ग) Dn गह्वरान्तरमण्डितम् (for ᵇ) — (L 220) K3 -कुलावृताम्, K4 -समाकुलम्; Ñ4 -गणायुताम्, T1 2 G1 3–5 -गणावृताम् (for -गणाकुलाम्) M2 4 शिशिरप्रभवां नद्यो बह्वय सुखजलोपगा — M2 4 om line 221 — (L 221) D3 चकारोपवनोपेतां (for ᵃ) K1 4 वसुंधराम् (for वसुधाराम्) — (L 222) K1 2 D5 (marg) आदिशन्, M2 4 ता दिशं (for सा दिशं) K4 निश्चला (for निखिला) K Ñ1 V1 3 B2 Dn Ds D1–4 पुण्यां (for पुण्यैर्) K4 Ñ1 V1 3 Dn1 D2 4 6 T1 G3 मख- (for मुख-) Ñ1 B1 3 D6 युताम्, T1 G3 5 M2 4 शिवाम् (for चिताम्) D3 पुण्यामेव शनैः स्थिताम् (for ᵇ) — (L 223) V1 3 Ds1 छादयद्भि (V1 इषद्भिश्च, V3 इयद्भिश्च) सुसंस्थानैर (for ᵃ) V1 3 D3 नित्य पुष्पफलद्रुमैः (for ᵇ) — (L 224) G3 दिव्य- (for नित्य-) D6 छायावद्भि (for छादयद्भि) K1 4 V3 B1 3 D3 6 -संहतैः Ñ1 -संयतैः, B2 संगतैः, D1 -स्ववृतैः, T2 G1 3 -सयुगैः, G3 5 M2 4 -स्मयुतैः (for संहितैः) — (L 225) G1 [अ]भ्यधिका, M2 Bom Poona eds °कैः (for °कं) K1 2 4 Ds D2, 3, 5 कामैः, Ñ1 यानैः D6 शान्तैः (for कान्तैः) T1 विभूषिताधिकं कान्तैः (for ᵃ) — (L 226) T2 G1 4 5 M2 दक्षिणस्याम् (for °णायाम्) D5 अगाद् (for अथो) D3 दक्षिणायां गतो दिशि (for ᵇ) — (L 227) V1 B1 T1 G3 दिव्यं (for रम्यं) K3 Ñ1 B1 Dn D1, 5, 6 सर्व-, Ñ2 V1 B2 3 Ds D3 T1 2 G1 3–5 M2 4 अर्ध- (for सर्वं) K4 D3 T1 G4 राजितम् (for -राज°) V3 अर्धराजतकाञ्चनम् (for ᵇ) — (L 228) D3 अन्यत (for एकत.) — D6 M2 4 om line 329 — (L 229) D3 चित्र- (for बिभ्रच्) D8 द्विवर्णं (for द्वौ वर्णौ) — (L 230) K1 तेजोऽस्य (for तेजसा) K3 D5 [अ]स्य जगद् (for युगपद्) T1 2 G1 3–5 M2 भूतं (for व्याप्तं) Ñ2 V3 D3 -चन्द्रमसाव् (for °सोर्) — (L 232) Ds2 -काल- (for -काम-) K4 रत्नैर्, Ñ2 B D6 दिव्यैर् (for रम्यैर्) D5 वृत्तरम्यैर्मनोहरैः (for ᵇ) — (L 233) K1 D4 पर्वतं (for कुञ्जरं) K3 चकार दर्वतं रम्यं (for ᵃ) — (L 234) Ñ2 B1 Ds D6 T1 2 G3–5 M2 4 पर्वतं (for सर्वतः) K3 -मयं, T1 M4 गृहं (for -गुहं) — (L 235) M2 4 पर्वतं दिव्यकाननम् (for ᵇ) — (L 236) K4 -राजत-; B1 Dn T2 G3 M2 4 -चन्दन- (for -काञ्चन-) D3 -पुष्पाढ्यं (for -वृक्षाढ्य) G1 3 5 पुष्पवासं, G3 M2 4 पुष्पावासं (for पुष्पहास). — K3 om line 237 — (L 237) K2 D8 शतयोजनविस्तृतम् (for ᵇ) — (L 238) Ñ2 B1 -फल- (for -महा-) K2 4 Ñ1 3 V1 3 B Dn D1–3 5 6 -द्रुमम् (for -द्रुमैः) — K2 om lines 239–250 — (L 239) D8 उदीच्या (for मेदिन्यां) K3 प्रजा- (for प्रति-) — (L 241) T2 G1 3–5 M2 4 -काननम् (for -पादपम्) T1 चित्रमुत्पातकाननम् (for ᵇ) — (L 242) T2 G1 3–5 -माला- (for -जाल-) K1 D4 -समावृतम् (for °कुलम्) — (L 243) K1 3, 4 Ñ2 D1 4 चकार सुम(K3 °राशु म-, K4 Ñ2 D1 °र स म)हाबलम्, V2 °र मलयाचलम्, B1 3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 °राचलमायतम्, D5 °रासुमहाचल(*sup lin.* °लय)म् for ᵇ) — (L 244) B1 3 D6 -शिखरं (for -शिरसं). Ñ1 D8

नदीं च विपुलावर्तां विपुलश्रोणिभूषिताम् ॥ [245]
क्षीरसंकाशसलिलां पयोधारामिति श्रुतिः ।
सुरम्यां तोयकलिलां विचित्रां दक्षिणां दिशम् ।
दिव्यतीर्थशतापाङ्गीं प्लावयन्ती शुभाम्भसा ॥
दिशं याम्यां प्रतिष्ठाप्य प्रतीचीं दिशमागमत् ।
अकरोत्तत्र शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितम् । [250]
शोभितं शिखरैश्चित्रैः सुप्रवृद्धैर्हिरण्मयैः ॥
काञ्चनीभिः शिलाभिश्च गुहाभिश्च विभूषितम् ।
समाकुलं सूर्यनिभैः सालैस्तालैश्च भास्वरैः ॥
शुशुभे जातरूपैश्च श्रीमद्भिश्चित्रवेदिकैः ।
षष्टिं गिरिसहस्राणि तत्रासौ संन्यवेशयत् । [255]
मेरुप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रभया च ह ॥
सहस्रजलधारं च पर्वतं मेरुसंनिभम् ।
पुण्यतीर्थगुणोपेतं भगवान्संन्यवेशयत् ।
षष्टियोजनविस्तारं तावदेव समुच्छ्रितम् ॥
आत्मरूपोपमं तत्र वाराहं नाम नामतः । [260]
निवेशयामास विभुर्दिव्यं वैदूर्यपर्वतम् ।
राजताः काञ्चनाश्चैव यत्र दिव्याः शिलोच्चयाः ॥
तत्रैव चक्रसदृशं चक्रवन्तं महाबलम् ।
सहस्रकूटं विपुलं भगवान्संन्यवेशयत् ॥
शङ्खप्रतिमरूपं च राजतं पर्वतोत्तमम् । [265]
सितद्रुमलताकीर्णं शङ्खं नाम न्यवेशयत् ॥
सुवर्णरससंभूतं पारिजातं महाद्रुमम् ।
महतः पर्वतस्याग्रे पुष्पहासं न्यवेशयत् ॥
शुभामतिरसां चैव घृतधारामिति श्रुतिः ।
वराहः सरितं पुण्यां प्रतीच्यामकरोत्प्रभुः ॥ [270]
प्रतीच्यां संविधिं कृत्वा पर्वतान्काञ्चनोज्ज्वलान् ।
गुणोत्तरानुत्तरस्यां संन्यवेशयदग्रतः ॥

दिव्यं (for विन्ध्यं) V3 Ds1 D2 लताकुलम्, B1 3 D6 T2 G3 5 M2 4 °वृतम्, D6 -शतायुतम् (for लता°) — (L 245) V1 नदी च पुलिनावर्तां (for a) B D6 पुलिन- (for विपुल-) V3 -द्रुम- (for -श्रोणि-) D3 T1 2 G1 3–5 M2 4 पुलिनद्रुमशोभि(M4 °सेवि)ताम् (for b) — (L 246) V3 -मलिनां (for -सलिलां). T1 2 G1 4 5 श्रुताम् (for श्रुति) — (L 247) D3 सुरसां (for °म्यां) T1 2 G1 3–5 M2 4 तां र(G4 सुर)म्यां शैलकलिलां (T2 G1 3 °तां) (for a) K1 3 4 Ñ1 2 V1, 3 Dn D1–5 T1 विहिता (for विचित्रां) — (L 248) K1 3 4 Ñ1 2 B2 Dn D1–5 T1 G4 दिव्यां (for दिव्य-) K4 -शतभोगां, Ñ1 D2 T1 2 G1 3–5 M2 4 -शतापाङ्गां, Bom. Poona eds G(ed) -शतोपेतां (for शतापाङ्गीं) T1 2 G1 3–5 सुवारिणा (for शुभाम्भसा) M2 4 प्लावयामास वारिणा (for b). — (L 249) M2 4 यामीं (for याम्यां). K3 D5 आगत (for °मत्) — (L 250) D3 उत्तमम् (for उच्छ्रितम्). — G3 om (hapl) lines 251–259 — (L 251) K4 D1 2 सुप्रबुद्धैर्, D5 °सिद्धैर्, T1 सप्रवृद्धैर्, G1 5 सुसं°, M4 सुप्रवृत्तैर् (for °द्धैर्) D3 विहगमै (for हिरण्मयै.) — (L 252) K3 विराजितम् (for विभूषि°) K4 विभूषितमितस्तत. (for b) — (L 253) K3 T1 2 G1 4 5 समावृतं ; D3 °कुलै (for °कुलं) T1 (also as above) शोभितै. (for भास्वरैः) — G4 om lines 254–259 — (L. 254) Bom Poona eds -रूपश्च (for °पैश्च) D3 -भूषितै (for -वेदिकैः) T1 2 G1 5 M2 4 स गिरिर्दिव्यकाननै. (for b). — (L 255) D3 T1 M2 षष्टिर् (for षष्टिं) T1, 3 G1 -सहस्राणां (for °णि) D3 तत्रैव, D3 (also) 1 तथासौ (for तत्रासौ) — D2 om (hapl) lines 256–258 — (L 256) T1 2 M2 4 -रूपाणां (for °णि) K3 Ñ2 Dn Ds D3 सह, B1 D5 तथा, T1, 2 G1 5 M2 4 [अ]पि च (for च ह) — (L 257) T1 -पातं (for -धारं) Ñ1 B1 T1 -संज्ञितम् (for -संनिभम्) T1 G1 5 M2 4 पर्वतं मेघसज्ञितम् (for b) — (L 258) K4 D1 -मयोपेतं, V1 -गुहो°, B2 -जलो° (for गुणो°). B3 om (hapl) lines 258b–264a — (L 259) T1 2 G1 5 तावद्विगुणमुच्छ्रितम् (for b) — (L 260) D5 -रूपान्वयं (for -रूपोपम) D3 पर्वतम् (for नामत·). —(L 261) K Ñ1 2 V1 2 B2 Dn D1 2 4 5 G3 गिरिं (for विभुर्). B2 रम्यं (for दिव्यं) K2 D3 -सनिभम् (for -पर्वतम्) — (L 263) V1 B1 D2 महाचलम्, D3 G5 °गिरिम्, D5 च पर्वतम्, T1 G1 3 4 महाशिलम्, M2 °बल· (for °बलम्) — (L. 265) Ds2 -कूटं (for -रूपं) D2 स शङ्खप्रतिरूपं च (for a). D3 राजतं तु नगोत्तमम् (for b). — (L. 266) K1, 2 4 Ds1 D1 शत- (for सित-) K4 Ñ1 2 V1 3 B1 2 Dn D1 2, 6 -समाकीर्णं, B3 Ds1 T1 2 G1 3–5 M2 4 -शता° (for -लता°). B1 3 D5 6 शङ्खं नाम्ना, D3 शङ्खभासं (for शङ्खं नाम) T2 G1 4 5 M2 4 [अ]करोत्प्रभु (for न्यवेशयत्) T1 G3 शङ्खानामकरोत्प्रभु (for b) — (L 267) Ñ1 2 B Dn G3 -रत्न- (for -रस-). Bom Poona eds सुवर्णं रत्नसंभूतं (for a) — (L 268) T1 1 G3 पुष्पभासं (for °हासं) — (L 269) T1 2 G1 4 5 श्रुताम्, G3 श्रुत (for श्रुतिः) B3 D6 घृतधारेति विश्रुताम् (for b). — (L. 270) Ñ2 चकार (for वराहः).

ततः सौम्यगिरिं सौम्यमन्तरिक्षप्रमाणतः ।
रुक्मधातुप्रतिच्छन्नमकरोद्भास्करोपमम् ॥
स तु देशो विसूर्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते ॥ [275]
तस्य लक्ष्म्याधिकं भाति तपता रविणा यथा ।
सूक्ष्मलक्षणविज्ञेयस्तपतीव दिवाकरः ॥
सहस्रशिखरं चैव नानातीर्थसमाकुलम् ।
चकार रत्नसंकीर्णं भूयोऽस्तं नाम पर्वतम् ॥
मनोहरगुणोपेतं मन्दरं चाचलोत्तमम् । [280]
उद्दामपुष्पगन्धं च पर्वतं गन्धमादनम् ॥
चकार तस्य शृङ्गेषु सुवर्णरससंभवाम् ।
जम्बूं जाम्बूनदमयीमत्यन्ताद्भुतदर्शनाम् ॥
गिरिं त्रिशिखरं चैव तथा पुष्करपर्वतम् ।
शुभ्रं पाण्डुरमेघाभं कैलासं च नगोत्तमम् ॥ [285]
हिमवन्तं च शैलेन्द्रं दिव्यधातुविभूषितम् ।
निवेशयामास हरिर्वाराहीं तनुमास्थितः ॥
नदीं सर्वगुणोपेतामुत्तरस्यां दिशि प्रभुः ।
मधुधारां स कृतवान्दिव्यां मुखशताकुलाम् ॥
सर्वे चैव क्षितिधराः सपक्षाः कामरूपिणः । [290]
तदा कृता भगवता विचित्राः परमेष्ठिना ॥
स कृत्वा प्रविभागं तु पृथिव्या लोकभावनः ।
देवासुरगणोत्पत्तौ कृतवान्बुद्धिमक्षयाम् ॥

सर्वासु दिक्षु क्षतजोपमाक्ष-
श्चकार शैलान्विविधाभिरामान् । [295]
हिताय लोकस्य स लोकनाथः
पुण्याश्च नद्यः सलिलोपगूढाः ॥

Colophon.

Ds1 D3 वाराहसरितां पुण्यां; D1 वाराहः सततं पुण्यां; T1 G3 वराहसहितां (G3 °हशां) पुण्यां (for ^{a}). — (L 271) D3 विविधान् (for संविधिं) B Ds D6 पर्वतं काञ्चनोज्ज्वलम्, T1, 2 G1, 4, 5 M2, 4 °तान्कनकोज्वलान् (for ^{b}) — (L 272) Ñ1 2 B Ds गुणोत्तरम्; T1 G3 °त्तराम् (for °त्तरान्) D3 श्चव्ययः (for श्चग्रत). D5 संनिवेशयदागत (for ^{b}) — (L. 273) V3 T1 2 G3 4 सोमगिरिं (for सौम्य°) — (L 274) D6 रुक्मभार, M2 4 रूप्यधारा (for रुक्मधातु-) T1 2 G1 3–5 रुक्मधारापरिच्छन्नम् (for ^{a}) B1 3 D3 T1 2 G1 3–5 M2 4 भास्करप्रभम् (for °रोपमम्) — M2 om line 276. —(L 276) K D1 4 5 लक्षाधिक, D2 लेख्या° (for लक्ष्म्या°) K2 4 Ds2 D1 4 5 तपसा, D3 संतप्तो (for तपता) T1 2 G1 4 5 तपनोन्ते (T1 °सोऽन्ते, G3 °नोक्ते) विवर्तितः (for ^{b}) — (L 277) D3 रुक्म- (for सूक्ष्म-) K1 3 D4 -संपन्नस् (for -विज्ञेयस्) T1 2 G1, 3–5 M2 हेमलक्ष्म्याभिविज्ञेयस् (for ^{a}) T2 तपसा (for °ति) T1 G1 3 5 M2 4 तपन्निव विभावसु (for ^{b}) — (L 278) K3 D3 5 T2 G2–5 M2 4 -शिरसं (for -शिखरं) D3 -धातु-, T2 G4 -तीर्थैः (for तीर्थ-) — (L. 279) D3 -संपूर्णं; D5 T1 2 G1, 3–5 M2 4 -संछन्न (for -संकीर्णं) D3 मनोज्ञं रत्नसंयुतम् (for ^{b}) — (L 280) T1 2 G1 4 5 M3 4 -मनोरमं (for °हर-) K3 सुन्दरं (for मन्दरं) K4 मदनं च बलोत्तमम् (for ^{b}) — (L 281) D2 उद्दर्प- (for उद्दाम-) K3 D5 -गन्धपुष्पं (for -पुष्पगन्ध). T1 2 G1 3–5 M2 4 पुष्पगन्धोत्कट चैव (for ^{a}) K3 पर्वतं सुमनोहरम् (for ^{b}). — K3 om lines 282–284 — (L 282) G4 -भास्वरम् (for -संभवाम्) — (L. 283) D3 जाम्बूनदमयां चित्राम्, T1, 2 G1, 3–5 M2 4 जम्बूं जम्बूरसनदीं (for ^{a}) T2 G1 4 5 M2 4 अत्यद्भुतनिदर्शनाम् (for ^{b}) — (L 284) T2 G4 त्रिशिरसं, M4 च शिखरं (for त्रिशि°). — (L. 285) K4 Ñ1 V1 3 B1 Ds D3 5 शुभं, D6 प्रांशु, G1 शुभ्र-; G4 भृशं (for शुभ्रं) — (L 287) G5 विभुर् (for हरिर्) T1 G3 5 M4 आश्रित. (for आस्थित) — (L 289) K1 2 D4 दिव्य- (for मधु-) D3 सकृत्कृत्वा (for स कृतवान्). Ñ2 Dn2 ऋषि-, D3 शत- (for मुख-) — (L 290) B1 3 D6 -चारिण, T1 2 G1 3–5 M2 4 -गामिन (for -रूपिणः). — (L 291) V3 उदाहृता (for तदा कृता). Ñ2 B3 D6 T1 2 G1 4 5 M2 4 विधात्रा (for विचित्राः). — (L 292) D3 कृत्वैवं, G3 स गत्वा (for स कृत्वा) — (L 293) Ñ1, 2 V1 3 B D (except D4 5) T1 2 G1 3–5 M2 4 देवासुराणामुत्पत्तौ (for ^{a}) T1, 2 G1 3–5 M2 4 उत्तमाम् (for अक्षयाम्). — (L 294) K2 Ñ2 V1 3 D4 क्षतजोपमांश्च; D3 °पमाख्यां (for °पमाक्षश्) D2 सर्वान्सुदेहोक्षतजोपमाक्षश् — (L. 295) K4 Ñ2 D1 2 T3 G1 3 विविधाभिधानान्, Ñ1 °रामम् (for °रामान्). — (L 297) D3 सलिलोपरुद्धा; G1 4, 5 M2 4 °लावगाढा (for °लोपगूढा) Ñ2 B2 Ds D6 पुण्या नदीश्चापि जलोपगूढा.

Colophon.— *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 3 B Ds2 D1 — *Sub-parvan* K1, 2 4 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds1 D1 2 4–6 वाराहः; K3 T2 G1 3 M2 4 वाराहप्रादुर्भावः, D3 वाराहकल्प. — *Adhy name* · T2 G1 भूमिस्थापनम् — *Adhy no* : V3 221, Ds2 220, D1 207, D3 236; D4 216, T1 G3 275; G1 216; G4 278; G5 277; M2 4 4.

वैशंपायन उवाच ।

जगत्स्रष्टुमना देवश्चिन्तयामास पूर्वजः ।
तस्य चिन्तयतो वक्त्रान्निःसृतः पुरुषः किल ॥
ततः स पुरुषो देवं किं करोमीत्युपस्थितः । [300]
प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा देवदेवो जगत्पतिः ।
विभजात्मानमित्युक्त्वा गतोऽन्तर्धानमीश्वरः ॥
अन्तर्हितस्य देवस्य सशरीरस्य भास्वतः ।
प्रशान्तस्येव दीपस्य गतिस्तस्य न विद्यते ॥
ततस्तेनेरितां वाणीं सोऽन्वचिन्तयत प्रभुः । [305]
हिरण्यगर्भो भगवान्य एष च्छन्दसि श्रुतः ॥
एष प्रजापतिः पूर्वमभवद्भुवनाधिपः ।
तदाप्रभृति तस्याद्यो यज्ञभागो विधीयते ॥

प्रजापतिरुवाच ।

विभजात्मानमित्युक्तस्तेनास्मि सुमहात्मना ।
कथमात्मा विभज्यः स्यात्संशयो ह्यत्र मे महान् ॥ [310]
इति चिन्तयतस्तस्य ओमित्येवोत्थितः स्वरः ।
स भूमावन्तरिक्षे च नाके च कृतवान्स्वनम् ॥
तं चैवाभ्यसतस्तस्य मनसारमयत्प्रभुः ।
हृदयाद्देवदेवस्य वषट्कारः समुत्थितः ॥
भूम्यन्तरिक्षनाकानां भूर्भुवःसुवरात्मिकाः । [315]
महास्मृतिमयाः पुण्या महाव्याहृतयोऽभवन् ॥
छन्दसां प्रवरा देवी चतुर्विंशाक्षराभवत् ।
तत्पदं संस्मरन्दिव्यां सावित्रीमकरोत्प्रभुः ॥
ऋक्सामाथर्वयजुषश्चतुरो भगवान्प्रभुः ।
चकार निखिलान्वेदान्ब्रह्मयुक्तेन कर्मणा ॥ [320]
ततस्तस्यैव मनसः सनः सनक एव च ।
सनातनश्च भगवान्वरदश्च सनन्दनः ॥
सनत्कुमारश्च विभुस्तत्र जज्ञे सनातनः ।

(L 298) D1 3 देवं (for देवश्) —(L 300) B1 दिव्यं (for देवं) D3 (also as above) [अ]थाब्रवीत (for [उ]पस्थित) — Ñ1 B3 D6 M2. 4 om line 301 —(L 301) D3 जगत्प्रभु· (for °पतिः) —(L 303) T1 2 G1 3–5 M2 4 यदा त्वन्तर्हितो देव. (for ^{a}) K2 4 Ñ1 2 V1 3 D1–3 भारत (for भास्वत) K3 V1 3 Dn D5 शरीरस्य च भारत (K3 शाश्वत, D5 भास्वत), T1. 2 G1 3–5 M2 4 सशरीर सनातन (for ^{b}) —(L. 304) Ds युगान्तस्य, D3 प्रवातस्य (for प्रशान्तस्य) B2 3 D6 प्रदीपस्येव शान्तस्य (for ^{a}) G1 3–5 M4 अस्य (for तस्य) — M2 4 om lines 305–306 —(L 305) K4 स चान्वचिन्तयत्प्रभु· (for ^{b}) —(L 306) Dn2 स (for य) Ñ2 V3 Dn2 D4 स्तुतः, T1 2 G1 4 5 स्थित (for श्रुतः) V1 B Ds D6 च्छन्दसा स्तुतः, G3 °सु स्थित. (for °सि श्रुतः) —(L 307) K1 3 4 (before corr as above) Ñ2 V1. 3 B1 2 Dn Ds D3. 4. 6 G4 M1. 4 एक (for एष) K1 2 T2 अभवद्भवनाधिपः, D3 °द्भुवनाधिप (for ^{b}) — After line 308, D3 ins :

14** जाम्बूनदमयान्दिव्यान्कृतवान्भूतदर्शन ।

—K1 G5 om the ref —(L 310) K3 B1 विभाज्यः स्यात्, D3 विभक्तव्य (for °ज्यः स्यात्) V1 योऽद्य, Ds D3 ह्यद्य; D2 यत्र, T1 2 G1 3–5 ऽप्यत्र (for ह्यत्र). — Before line 311, T2 G1 ins वैशंपायन उवाच —(L 311) K1 2 D4 पुरः; K3 D5 प्रभुः, D3 पुरा; M2 4 स्वः (for स्वर) —(L. 312) D6 भूम्याम् (for भूमाव्) K4 D1 2 ततः; Dn1 T1. 2 G1. 3–5 स्वरम्; Dn2 D3. 5 (*sup. lin* as above). 6 M2. 4 स्वयम् (for स्वनम्) K1 3 नाके च कृतवाक्पथम् (for ^{b}). —(L 313) K2 D4 तेनैव, V3 Ñ2 तथैव, T1 G3 M2. 4 तस्य च (for तं चैव) Ñ1 T2 G1 4 5 तस्य चाभ्यस्यतस्तस्य (for ^{a}) V1 3 D5 [अ]धारयत् (for [अ]रम°) K4 पुनः (for प्रभु) Ñ1 B Dn T2 G1 4 5 मनःसारमयः पुनः (B1 प्रभुः), Ñ2 मनसा सव्यधीरयेत्, D1 °सा स्मरयन्पुन·, T1 G3 M2 4 °सा रमतः (T1 °ये) पुनः (for ^{b}) —(L 315) T1 दिव्यन्तरिक्ष-, G1 3–5 M2. 4 उर्व्य° (for भूम्य°) V3 -भूतानां, B1 D5 (*sup lin*) -नागानां; Ds -लोकानां (for -नाकानां) K3 ऊर्ध्वान्तरिक्षलोकानां, Poona ed भूम्यन्तरिक्षकानां च (for ^{a}) K1 2 4 Ñ1 2 V1. 2 B D1–6 T2 G4 M2 4 भूय· सारा(T1 G4 सर्वा)त्मिकाः पराः; Ds भुर्भुवःस्वात्मिका परा ; T1 G3 5 भूयो भूय स्वरात्म(G5 °त्मि)का. (for ^{b}) —(L 316) T1 2 G1 3–5 परमार्हाः स्मृतिमया (for ^{a}). —(L 317) B1 Ds2 प्रवरां (for °रा) M4 देवीं Ñ2 B Ds D6 M2 4 चतुर्विंशाक्षरां (D6 M2 °रा) ततः (for ^{b}).—(L. 318) K2 3 D4 5 तत परं, K4 Ñ2 B1 Dn D1–3 T2 तत्परं सं- (for तत्पदं स-) Ñ1 2 V1 B2 Ds1 D3 6 T1 G3 दिव्यं (for दिव्यां) B3 तत्पदं संस्मरन्त्येवं (for ^{a}) — D3 G3 om (hapl.) line 319 —(L 320) T1 2 G1 3–5 M2 चतुरो (for निखिलान्) T1 2 G1 3–5 M2 4 तेजसा (for कर्मणा)'. —(L 321) B D6 T1 2 G1 3–5 M2. 4 ततो मनसि तस्यैव (for ^{a}) V3 Ds1 सनत्सनक एव च (for ^{b}) —(L. 322) D3 वरदस् (for भगवान्) D3 ततश्चैव (for वरदश्च) K2 Dn2 G5 सनातन. (for सनन्दनः). Ds D6 नारदश्च सनन्दकः

मानसाश्चैव पूर्वाद्या इत्येते षण्महर्षयः ॥
ब्रह्माणं कपिलं चैव षडेतांश्चैव योगिनः । [325]
यतयो योगतत्त्रेषु यान्स्तुवन्ति द्विजातयः ॥
ततो मरीचिमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
भृगुमङ्गिरसं चैव मनुं चैव प्रजापतिम् ॥
पितृंश्च सर्वभूतानां देवतासुररक्षसाम् ।
महर्षीनसृजच्छंभुरष्टावेतांस्तु मानसान् ॥ [330]
एते युगसहस्रान्ते याश्चैषामभवन्प्रजाः ।
कल्पे निःशेषमुक्ते तु ततो गच्छन्ति निर्वृतिम् ॥
भूयो वर्षसहस्रान्ते उत्पत्तिस्तु विधीयते ।
एतेषामेव देवानां प्रजाकारणयोगिनाम् ॥
किं तु कर्मविशेषेण देवतानां युगे युगे । [335]
नामजन्मविशेषाश्च तथा युगविपर्यये ॥
अङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्ष उत्पन्नो भगवानृषिः ।
तस्यैव तु पुनर्भार्या वामाङ्गुष्ठादजायत ॥
तत्र तस्याभवत्कन्या विश्रुता लोकमातरः ।
याभिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः प्रजाभिर्मनुजाधिप ॥ [340]
अदितिं च दितिं कालामनायुं सिंहिकां मुनिम् ।
प्राधां क्रोधां च सुरभिं विनतां सुरसां तथा ॥
दनुं कद्रूं च दुहितॄः प्रददौ कश्यपाय तु ।
प्रजाः संचिन्त्य मनसा गतिज्ञेनान्तरात्मना ॥
अरुन्धतीं वसुं यामीं लम्बां भानुं मरुत्वतीम् । [345]
संकल्पां च मुहूर्तां च साध्यां विश्वां च भारत ॥
मनवे ब्रह्मपुत्राय कन्या दक्षो ददौ दश ।

(for ^{b}) — K_2 om (hapl) line 323. — (L 323) $Ñ_2$ तं जज्ञे लोकभावन (for ^{b}) — (L 324) $Ñ_2$ B_1 D_8 रुद्राद्या (for पूर्वाद्या) $V_{1\,3}$ M_4 मनसा रुद्रपूर्वाद्या, $B_{2\,3}$ मं(B_3 मा)नसा रुद्रपूर्वा वै. $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ मानसा (G_5 मनसा) किल रुद्राद्या (for ^{a}) K_3 वै (for षण्) — (L 325) K_2 om (hapl) from षडेतां up to चैव (in line 328^{a}). $B_{1\,3}$ ब्रह्म- (for चैव) — (L 326) K_3 -तन्त्रिषु, V_3 -तत्त्वे च (for -तन्त्रेषु) — (L 327) Ds_1 ततो मरीचिं मित्रं च (for ^{a}) — (L 328) $D_{1\,2}$ प्रजापति — (L 329) K_1 (*sup lin* as above) -देवानां (for -भूताना) $B_{1,3}$ D_6 स-(B_3 सर्व[hypermetric])देवासुररक्षसाम्, B_2 देवदानव° (for ^{b}). — (L 330) K_2 D_4 $T_{1,3}$ मानवान् (for °सान्) D_3 अथैतांश्चैव मानसान् (for ^{b}) — (L 332) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ कर्मनिःशेषमुक्तास्तु (for ^{a}) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ सद्यो (for ततो) — After line 332, T_2 $G_{1\,3,\,4}$ M_4 ins

15** ततो युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते।

—(333) $B_{1\,3}$ D_6 M_2 ततो वर्षं, $T_{1,2}$ $G_{1\,3-5}$ ततो युग- (for भूयो वर्ष-) — (L. 334) K $V_{1\,2}$ D (except D_6) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ प्रजाकर्तृषु ($T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ °र्ता हि) वै तदा (for ^{b}) — (L 335) K_3 च संभवे, D_4 च संदधौ (for युगे युगे) — (L. 336) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ इमे (for नाम-) K_2 D_4 -यज्ञ- (for -जन्म-) K $Ñ_2$ $V_{1\,3}$ B_2 Dn Ds_1 D_{1-5} T_2 तथैव (D_1 त एव) युगपर्यये (T_2 °यात्), T_1 $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ ततो युगविपर्ययात् (for ^{b}). —(L. 338) T_2 पराङ्गुष्ठाद् (for वामा°) — (L 340) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_2 तासां (for याभिर्) — (L 341) K_3 V_3 B_1 D_6 चैव (for कालाम्) K_2 D_4 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2,4}$ अदितिं दितिं सिंहिकां च ($M_{2,4}$ दनुं चैव) (hypermetric); D_3 अदितिर्दितिर्दनुं देवी (hypermetric) (for ^{a}) K_2 कामनां (for अनायु) $K_{1\,4}$ D_1 पुनः, $Ñ_1$ पराम्, $Ñ_2$ खशाम् (for मुनिम्) K_3 V_3 B D_6 दनुं प्राधां मुनिं तथा, D_3 प्राचा चैव शुनी तथा, G_3 ह्यनाशं कालकां मुनिम्, $M_{2\,4}$ प्राचारिष्टां खषां तथा (for ^{b}) — (L 342) K_3 कलां, D_2 प्रावां, T_1 $G_{1\,3\,4}$ प्राध्वा (for प्राधा) T_1 क्रुद्धा, T_2 क्रोडां (for क्रोधा). $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ सुरसा (for °भिं) V_3 B D_6 खषामनायुषा कद्रुं (for ^{a}) V_3 B $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ सुरभिं (for °सा). D_3 विनता सुरभी तथा, $M_{2\,4}$ मुनिं क्रोधवशामिमाम् (for ^{b}). — After line 342, V_2 B $D_{3\,5\,6}$ ins :

16** इरां क्रोधवशां चैव सुरसां च त्रयोदश ।

[D_5 सुरभिं (for °सां) $B_{2\,3}$ त्रयोदशीम् (for °दश).]

— (L 343) T_2 $G_{1\,5}$ च सुभगां (for च दुहितॄः). K_3 तथा कद्रू दुहितरः ; $Ñ_2$ दनुं कद्रु च दुहिताम्, B_1 प्रजापतिर्दुहितरो, B_2 प्रजापतिः स्वदुहितॄः, B_3 D_6 एताश्चैव तु दु°, D_3 प्रजापतिस्ता दुहितरः, T_1 $G_{3\,4}$ दनुं कद्रुं च सुभगा, $M_{2,4}$ कद्रुर्माता च नागानां (for ^{a}) B_1 ह्यददत् (for प्रददौ). $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ काश्यपाय ददौ प्रभुः (for ^{b}) — $T_{1,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ om line 344 — (L 344) K_{2-4} $Ñ_2$ $V_{1,3}$ B_2 Dn $D_{1\,2\,5}$ प्रजां (for प्रजाः) Dn_1 Ds_1 गतिज्ञेयान्तरात्मनाम् (for ^{b}) — (L 345) $Ñ_2$ $T_{1\,2}$ $G_{1,3-6}$ $M_{2\,4}$ जामिं (for यामी) $K_{1\,3}$ $Ñ_1$ V_3 D_8 D_4 अरुन्धती वसुर्यामी (for ^{a}). D_6 लवा, G_3 बलां (for लम्बां) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ इरावतीम् (for मरुत्व°) $K_{1\,3}$ $Ñ_2$ V_3 Ds_2 D_4 लम्बा भानुर्मरुत्वती; K_4 D_1 लक्ष्मीं (D_1 °म्बा) भानुमरुन्धतीम्; Ds_1 लम्बभानुमनुत्वती (for ^{b}) — (L 346) $K_{1\,3}$ V_3 D_8 D_4 संकल्पा च मुहूर्ता च (for ^{a}) $K_{1\,3}$ V_3 D_8 D_4 साध्या विश्वा (for साध्या विश्वां) — (L 347) V_3 धर्म- (for ब्रह्म-). — (L.

ताश्च सर्वानवद्याङ्ग्यः कन्याः कमललोचनाः ॥
कीर्तिं लक्ष्मीं धृतिं पुष्टिं बुद्धिं मेधां क्रियां तथा ।
मतिं लज्जां वसुं चैव दक्षो धर्माय वै ददौ ॥ [350]
आत्रेयस्तु ततो भूतस्तस्य तोयात्मकः प्रभुः ।
पुत्रो गृहाणामधिपः सहस्रांशुस्तमिस्रहा ॥
तस्मै नक्षत्रयोगिन्यः सप्तविंशतिरुत्तमाः ।
रोहिणीप्रमुखाः कन्या दक्षः प्राचेतसो ददौ ॥
एतासां पुत्रपौत्रं तु प्रोच्यमानं मया शृणु ॥ [355]
कश्यपस्य मनोश्चैव धर्मस्य शशिनस्तथा ।
अर्यमा वरुणो मित्रः पूषा धाता पुरंदरः ।
त्वष्टा भगोंऽशः सविता पर्जन्यश्चेति विश्रुताः ॥
अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः ॥
दित्यां पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतम् । [360]
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् ।
द्वावप्यमितविक्रान्तौ तपसा कश्यपोपमौ ॥
हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्चैव सुमहाबलाः ।

---

348) V1 3 B D6 [अ]नवद्याङ्गी. (for °ङ्ग्यः) K1 2 D4 ता सर्वा ह्यनवद्याङ्ग्य (for ^{a}) — After line 348, K1 2 Ñ2 B1 3 Ds D3-6 ins

17* पूर्णचन्द्राननाः दिव्या गन्धवत्यो मनोरमाः ।
[D3 गन्धमाल्यानुलेपना (for ^{b})]

— (L 349) Ñ2 V1, 3 सृष्टिं, B Ds D3 4 तुष्टिं (for पुष्टिं) K1-3 D3 4 कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृति पुष्टिर् (for ^{a}) D5 कृपां, M4 प्रियां, Bom Poona eds G(ed) क्षमां (for क्रियां) K1 2 D4 वृ(K1 बु)द्धिर्मेधा कृपा तथा, K3 बुद्धिर्मेधा क्रिया तथा, D3 तुष्टिर्मेधा क्रिया तथा (for ^{b}) — (L 350) Dn1 मतिर्लज्जा (for मतिं लज्जां) M2 वपु (for वसुं) K1-3 D3 4 मतिर्लज्जा वसुश्चैव, B D6 मतिं पुष्टिं च लज्जां च 355 (for ^{a}) — After line 350, K4 D1 4 repeat line 355 D3 om (hapl) lines 351-354 — (L 351) K2 D1 अत्रेस्तु तनयो जात, Ñ2 आत्रेयश्चैव बर्हि भूयस् (hypermetric), V1 B1 D6 आत्रे(B1 °त्र)यश्चैव यो भूतस्, V3 अत्रेश्चैव हि यो भूतस्, D3 अत्रिर्यस्तु ततो भूयस्; D5 आत्रेयतनयो भूतस् (for ^{a}) K3 तोकात्मकः, D4 तोयात्मज (for °कः) K2 सुतः, Bom Poona eds G(ed) शशी (for प्रभुः). T1 2 G1 3 5 तत्र सोमात्मकः प्रभुः; M2 4 तस्य सोमात्मजः प्रभुः (for ^{b}) — (L. 352) D1 3 तमोपहः (for तमिस्रहा). — (L. 353) T1 -नाम्नयः स; T2 G1, 3-5 M3, 4 -नामिन्यः (for -योगिन्यः) Ñ1 नक्षत्रयोगिनीस्तस्मै (for ^{a}). Ñ2 V3 V3 B Dn6 D6 सप्त- (for सप्ता-) T1 2 G1, 3-5 M4 सप्तविंशतिमुत्तमाः (for ^{b}) — (L 354) T1 G5 तस्य (for दक्षः) — (L. 335) Ñ2 V1, 3 B1 3 Ds D6 -पौत्रांस् (for -पौत्रं) T1, 2 G1 3-5 M2 4 एतेषां प्रोच्य(G1 प्राप्य)मानांस्तु (for ^{a}) V1 3 B1 3 Dn D6 प्रोच्यमानान्; T1 2 G1 3-5 M2, 4 पुत्रपौत्रान् (for प्रोच्यमानं) — (L 356) Ñ2 V1, 3 मुनेश् (for मनोश्) — (L. 358) K1-3 Ñ2 D1-5 T1, 3 G1 4 5 M4 भगोंऽशु.; V3 भगोऽङ्ग (for भगोंऽशः). D6 (*inf lin* as above) पर्जन्यो विष्णुरेव च (for ^{b}).— (L. 359) B2 D1 अदित्या (for °त्यां). K1, 2, 4 D1, 2 om (hapl) lines 359^b-360^a Dn कश्यपाल्लोकभावना (for ^{b}) — (L 360) K3 Ñ1 B2 D5 T1 G3 5 M2 4 दित्या (for दित्यां) Dn1 युग- (for पुत्र-) D3 चैव (for जज्ञे) — (L. 361) T1 2 G1 3-5 दुर्जयौ, M3 4 दानव (for वीर्यवान्). — (L 362) D5 [अ]तीव (for [अ]मित-). K1 2 D4 मनसा (for तपसा) — After line 362, T1 2 G1 3-5 M3 4 G(ed) ins

18** हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वार संबभूविरे ।
तपःसिद्धा योगसिद्धा ब्रह्मचर्ये च सुस्थिताः ॥
सत्यव्रतपरा नित्यं शान्ताश्चैव जितेन्द्रियाः ।
अहिंसापरमोपेता मोहरागविवर्जिताः ॥
ऋजुप्रभावा दक्षाश्च वीरा निकृतिनिश्चये । [5]
सर्वे तेजस्विनः शूरा सर्वे भवपरायणाः ॥
भवाय तु भवं देवं श्रीगर्भं परमेश्वरम् ।
पिशिताशन[नं] भूतेशं भूतानां पतिमव्ययम् ।
अक्षयं परमं देवमव्ययं भवनं परम् ।
पराच्च परमं देवं परावरपरं परम् ॥ [10]
अनादिमव्यक्तभवमीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
सुरासुरगुरुं देवं सर्वलोकादिमुत्तमम् ॥
परमव्यक्तभूयिष्ठं कृत्तिचर्मनिवाससम् ।
हिरण्यकशिपोः पुत्राः प्रपन्नाश्च पिनाकिनम् ॥

[G4 om lines 1-4. — (L 2) T1 G3 सं- (for सु-). T2 G1 ब्रह्मचर्येण सु(G1 स)स्थिताः (for ^{b}). — (L. 5) T1 -प्रजाश्च (for -प्रभावा) — (L 6) G(ed) वेद- (for भव-). — (L 7) M2 भवन (for तु भव) M4 अमरेश्वरम् (for परमे°) — (L 10) T1 G3 M4 परार्धं, G5 °र्धं (for °च्च). T1 G3 M4 परापर- (for °वर-) — (L 13) T2 G1 4 अव्यग्र- (for °क्त-) T1 परम व्यग्रभूयिष्ठ (for ^{a}) T1 M2 -निवासिनम्; G(ed) °सिन (for °ससम्) — (L 14) T1 G3 M2 प्रसन्नाश् (for प्रप°)]

— T1 2 G1 3-5 M3 4 om line 363 — (L 363) Dn2 विक्रान्ताश्च (for पञ्चैव सु-). — After line 363, K1, 2 Ñ1 B Ds D4, 6 ins. :

प्रह्लादः पूर्वजस्तेषामनुह्लादस्ततोऽपरः ॥
संह्लादश्चैव ह्लादश्च कनीयांसौ बभूवतुः । [365]
विरोचनश्च प्राह्लादिर्दैत्येन्द्रोऽभून्महायशाः ॥
विरोचनश्च जम्भश्च सुजम्भश्चेति विश्रुताः ।
बलिर्विरोचनसुतो बाण एको बलेः सुतः ॥
दनोः पुत्रास्तु बहवो वंशे ख्याता महासुराः ।
विप्रचित्तिः प्रथमजस्तेषां राजा बभूव ह ॥ [370]
गणः प्रजज्ञे क्रोधायाः पुत्रपौत्रमनन्तकम् ।
रौद्राः क्रोधवशा नाम क्रूरकर्माण एव ते ॥
सिंहिका सुषुवे राहुं ग्रहं चन्द्रार्कमर्दनम् ।
प्रस्तारं चैव चन्द्रस्य सूर्यस्य च विनाशनम् ॥
कालायाः कालकल्पस्तु गणः परमदारुणः । [375]
अभवद्दीप्तसूर्याक्षो नीलमेघसमप्रभः ॥
सहस्रशीर्षा शेषश्च वासुकिस्तक्षकस्तथा ।
बहूनां कद्रुपुत्राणामेते प्राधान्यमागताः ॥
धर्मात्मानो वेदविदः सदा प्राणिहिते रताः ।
लोकतन्त्रधराश्चैव वरदाः कामरूपिणः ॥ [380]
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः ।
अरुणश्चारुणिश्चैव विनतायाः सुताः स्मृताः ॥
इमाश्चाप्सरसः पुण्या विविधाः पुण्यलक्षणाः ।
सुषुवेऽष्टौ महाभागा प्राधा देवर्षिपूजिताः ॥
अनवद्यामनूकां च अनूनामरुणप्रियाम् । [385]
अनुगां सुभगां चैव स्त्रियः प्राधा व्यजायत ॥
अलम्बुषा मिश्रकेशी पुण्डरीका तिलोत्तमा ।

19** प्रह्लादश्चैव संह्लादस्तथानुह्लाद एव च ।
ह्रदश्चैव तु विक्रान्त. पञ्चमोऽनुह्रदस्तथा ॥
[(L 2) Dn2 सह्लादश्च ह्रदश्चाथ (for ᵃ)
— K1 2 Ñ2 V1 B1 2 D4 om line 364 — (L 364) K3 च वीर्यवान्, T1 2 G1 3–5 M2, 4 तथैव च (for ततोऽपर). — K Ñ1 2 V1 3 D (except Dn1 D3) om lines 365–366. — (L 365) Dn1 संह्लादश्च ह्रदश्चाथ पञ्चमोनुह्रदस्तथा, D3 संह्लादश्च तथा ह्लादो ह्रदश्चैव तथापर. — After line 365, K1 2 Ñ2 B1 2 Dn Ds D3 4 6 T2 ins :
20** प्रह्लादस्य त्रय' पुत्रा विक्रान्ता सुमहाबला. ।
[D3 महाबलपराक्रमा (for ᵇ)]
— Dn1 D3 om line 366 — (L 367) K1 2 कुम्भश्च, K3 कुम्भाण्ड , D6 जृम्भश्च, G3 शु° (for ज°) K1 2 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D1 2 4–6 कुजम्भश्च, K4 जम्भकश्च, D3 कुम्भश्चैव, T1 G5 M2 निकुम्भश्च, T2 G1 3 निसुम्भश्च, M4 कुम्भजश्च (for सुजम्भश्च) K3 प्राह्लादी इति विश्रुतौ (for ᵇ) — After line 367, D3 ins
21** विरोचनस्तु प्राह्लादिरासीत्समितिदुर्जयः ।
— After line 368, Ñ2 B2 3 ins ·
22** बाणस्य चेन्द्रदमन. पुत्र' परपुरंजय. ।
While, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins after line 368
23** बलेस्तु पुत्रो बलवान्बाण एव प्रतापवान् ॥
अनुह्लादस्य ये पुत्रा ख्याताः सर्वत्र भारत ।
— (L 369) K1 सख्ये ख्याता, K2 3 D4 असंख्याता, B2 (marg as above) विक्रान्ताश्च, T1 G1 3–5 वंशे जाता (for वंशे ख्याता) B1 3 Ds1 D3 6 महाबला (for °सुरा·). — (L. 370) G(ed.) महामना' (for बभूव ह) — (L 372) K1 T1 G1, 3–5 M2, 4 रुद्रः क्रोधवशो नाम (for ᵃ). T1, 2 G1, 3–5 क्रोध(T1 G3 क्रूर)क(T2 °ध)र्मा च निर्घृण' ; M2, 4 क्रूरकर्मा सुनिर्घृण. (for ᵇ) — (L 373) K4 पुत्र (for राहुं). Ñ1 V3 G3 M4 ग्रह- (for ग्रहं) V3 -दर्शनम् (for -मर्द°). — (L 374) T1 2 G1 3–5 M2 4 हन्तारं (for प्रस्तारं) Ñ1 2 B D6 महाप्रभम्, D3 महाग्रहम् (for विनाशनम्) — (L 375) D3 कालकेयाश्च, G3 °पुत्रस्तु (for °कल्पस्तु) K2 D4 ग्रह. (for गण) D3 गणा परमदारुणा· (for ᵇ). — (L 376) D3 अभवन्दीप्तसूर्याक्षा (for ᵃ). — (L 377) K1 2 Ds1 -शीर्ष-, Ñ2 V1 3 B1 2 Ds2 D1–4 G1, 3–5 M2 4 -शीर्ष (for -शीर्षा) T1 सहस्रशिरसः शेषो (for ᵃ) — (L. 378) Ñ1 तेषां (for एते). T1, 3 G1 3–5 M2 4 एते प्राधान्यतां गता (for ᵇ) — K3 M2, 4 om. lines 379–380 — (L. 379) D3 G1 सर्वे (for सदा). — (L 380) G1 -त्रय- (for -तन्त्र-) K1 2 D4, 5 कराश्च (for -धराश्च) D3 लोकतन्त्रप्रधानाश्च (for ᵃ) K2 om (hapl) lines 380ᵇ–382ᵃ — (L 382) Ñ2 B2 Bom. Poona eds G(ed) अरुणिश्च (for °णश्च) T2 [अ]रुणश्च (for °णिश्च) — (L 383) Ñ1 T2 G1 3–5 M2 4 विदिताः (for विविधा.) — (L 384) D2 M4 प्रावा ; D3 प्राचा ; T2 G1 3 M2 प्राप्ता (for प्राधा) — (L 385) K3 अन्वकाराम्, Ñ4 अनूना च, D5 °कां च, T2 G1 4 5 M2 4 °कामाम् (for °का च) D2 अनविद्यामरूकां च (for ᵃ) K1 अनूगाम्; K2 अनुगाम्, V1 G1 4 5 अनूकाम्, V2 °पाम्; D6 अमूनाम् (for अनू°) K3 अन्तकामरुणां प्रियाम्, D3 सुमनां वरुणप्रि° ; D5 अनूकामारुणप्रि°, T2 अनूकां वरुणप्रि°, G(ed) अनूनामगुणप्रि° (for ᵇ) — (L 386) T2 G1, 4 5 M2, 4 अनूपां (for अनुगां) Bom Poona eds. G(ed) भासीं (for चैव). — (L 387) D5 अलम्बुमिश्रकेशी च (for ᵃ). D3 पुण्ड-

सुरूपा लक्ष्मणा क्षेमा तथा रम्भा मनोरमा ॥
अमिता च सुबाहू च सुवृत्ता सुमुखी तथा ।
सुप्रिया च सुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी ॥ [390]
काश्या शारद्वती चैव मौनेयाप्सरसः स्मृताः ।
विश्वावसुर्भरण्या च गन्धर्वाश्चैव विश्रुताः ॥
मेनका सहजन्या च पर्णिनी पुञ्जिकस्थला ।
घृतस्थला घृताची च विश्वाची चोर्वशी तथा ॥
अनुम्लोचेति विख्याता प्रम्लोचेति च ता दश । [395]
मनोवती तथा चैव दिव्या अप्सरसः स्मृताः ।
प्रजापतेस्तु संकल्पात्संभूता भुवनश्रियः ॥
अमृतं ब्राह्मणा गावो रुद्राश्चेति चतुष्टयम् ।
सुरभ्यपत्यमित्येतत्पुराणे निश्चयो महान् ॥
एतद्वै कश्यपापत्यं मनोर्वंशं निबोधत । [400]
संक्षेपेणैव तत्सर्वं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ॥

विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यान्व्यजायत ।
मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवः स्मृताः ।
भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्तास्तु मुहूर्तजाः ॥
लम्बा घोषं विजज्ञेऽथ नागवीथी च जामिजा । [405]
पृथिवीविषयं सर्वं मरुत्वत्यामजायत ॥
संकल्पायास्तु कौरव्य जज्ञे संकल्प एव च ।
धर्मस्य पुत्रो लक्ष्म्यास्तु कामो जज्ञे जगत्प्रियः ॥
यशो हर्षश्च कामस्य रत्यां पुत्रद्वयं स्मृतम् ।
सोमस्य पुत्रो रोहिण्यां जज्ञे वर्चा महाप्रभः ॥ [410]
उदयन्नेव भगवान्वर्चस्वी येन जायते ॥
एवं पुत्रसहस्राणि स्त्रीणां चैव परस्परम् ।
एतावत्तु जगन्मूलं यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
प्रजापतिस्तु भगवान्गुणतः प्रेक्ष्य देहिनः ।
आधिपत्येषु युक्तेषु नियोजयति योगवित् ॥ [415]

रीकां तिलोत्तमाम् (for ^{b}). — (L 388) Ds_{2} अरुणा, T_{2} सुरसा (for सुरूपा) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_{1\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B Ds_{2} $D_{1\ 4-6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ लक्षणा (for लक्ष्मणा) D_{3} सुरूपां लक्ष्मणां क्षेम्यां (for ^{a}) D_{3} तथा रम्भां मनोरमाम् (for ^{b}). — (L 389) $K_{2\ 3}$ आश्रिता, $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B Dn_{1} Ds $D_{3\ 5\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ असिता (for अमिता) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_{1} B Dn Ds $D_{2\ 6}$ $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{2.4}$ च सुबाहुश्, K_{3} चारुबाहु; K_{4} Dn_{1} वसु° (for च सु°) G_{3-5} सुव्रता (for सुवृत्ता) D_{1} सुमुखा सुव्रता तथा; D_{3} सुवृत्तां सुमुखीं तथा (for ^{b}) — D_{3} om lines 390–391 — (L 391) $M_{2\ 4}$ याम्या (for काश्या) K_{2} T_{2} शरद्वती, $\tilde{N}_{2}$ V_{3} सारस्वती: D_{2} द्वारवती (for शारद्वती). T_{1} $G_{1\ 3-5}$ काम्या शरद्वती चैव (for ^{a}) — (L 392) $K_{1\ 4}$ D_{2} शरण्या, $K_{2.3}$ $\tilde{N}_{2}$ V_{1} B $D_{4\ 5}$ भरण्यश्, Dn भुरण्यश्, D_{2} शरण्यश् D_{3} वरेण्यश्; T_{2} $G_{1\ 4}$ हिरण्या (for भरण्या) — (L 393) D_{5} मेना च (for मेनका) K_{4} पार्ष्णिनी, $\tilde{N}_{1}$ वर्णिनी, Dn पर्णिका; D_{3} याजिनी, $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ पद्मिनी, $M_{2\ 4}$ पूर्णिनी (for पर्णिनी) Ds_{1} युञ्जक-; $D_{3\ 6}$ पुञ्जक- (for पुञ्जिक-) — (L. 394) $K_{1\ 2\ 4}$ $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ कृ(K_{1} D_{5} भू)तस्थला, K_{3} तिलोत्तमा; Dn D_{3} क्रतुस्थला; Ds_{2} घृतस्थूला (for °स्थला) — (L 395) T_{2} G_{4} अनुम्लोचन्त्यभिख्याता (for ^{a}) K_{1} D_{4} वरा दश; D_{3} च तादृशी (for च ता दश) T_{1} $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.4}$ प्रम्लोचन्तीति ता दश (for ^{b}) — (L 396) K_{4} $D_{1\ 2\ 4}$ मनोमती (for °वती) K_{4} $\tilde{N}_{1}$ V_{3} $D_{1-3\ 5}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4.5}$ $M_{2.4}$ वैदिक्योऽप्सरसस्तथा (T_{1} $M_{2\ 4}$ °स्तु ता), $\tilde{N}_{2}$ V_{1} B Dn Ds D_{6} G_{3} वैदिक्योऽप्सरस स्मृताः (B_{1} °सा वरा·) (for ^{b}) — (L 397) K_{4} $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_{1} B Dn Ds_{2} $D_{1\ 3\ 5.6}$ T_{4} -प्रिया· (for -श्रिय) — (L 399) $\tilde{N}_{1}$ गत (for महान्) K_{3} B पुराणे निश्चय गतम्, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{4} °णे परिकीर्तितम् (for ^{b}) — (L 401) T_{2} $G_{1\ 4}$ कर्तव्यं (for तत्सर्वं) D_{3} तच्छृणु, $T_{1\ 2}$ G_{3} ते नृप (for तेऽनघ) — D_{6} om (hapl) lines 403–406 — (L 403) K_{4} $\tilde{N}_{2}$ V_{3} $D_{1\ 2}$ अरुन्धत्याम-रुन्धन्तो (for ^{a}) — (L 404) G_{3} भानुजास् (for भानवस्). T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ भानवो भानुजास्तात (for ^{a}) K_{3} मुहूर्तायाश्च मुहूर्तका· (hypermetric) (for ^{b}) — (L 405) $G_{1.3-5}$ $M_{2\ 4}$ घोषो बलायां ($G_{1\ 5}$ या) जज्ञेऽथ (for ^{a}). Dn_{2} वीची च, T_{2} G_{1} $M_{2\ 4}$ -वी(G_{1} वि)थ्यस्तु (for -वीथी च) Ds_{1} D_{2} जामिला, G_{3} °का (for °जा) — (L 406) K_{4} V_{1} $D_{2\ 3}$ पृथिव्या, $\tilde{N}_{2}$ D_{1} °व्यां (for °वी-). $\tilde{N}_{1}$ T_{1} G_{1} M_{4} पृथिव्यां (G_{1} °वीं) विषम सर्वं (for ^{a}) K_{1} B_{1} Ds व्यजायत (for अ°). $K_{3\ 4}$ Dn D_{1-3} अरुन्धत्यां व्यजायत (for ^{b}) — (L 408) T_{2} लक्ष्म्यां T_{1} G_{3} Bom Poona eds G(ed) जगत्प्रभु (for °त्प्रियः) — (L 409) K_{4} $\tilde{N}_{1}$ V_{1} $B_{1.3}$ Dn Ds_{2} D_{1-6} रत्याः (for रत्यां). B_{1} शुभम् (for स्मृतम्) — (L 410) K_{2} महाप्रियम्; K_{4} D_{1-3} °प्रभुः; $\tilde{N}_{2}$ $V_{1.3}$ °बल (for °प्रभ·). — K_{3} om. line 411 — (L 411) $K_{1.2\ 4}$ $\tilde{N}_{1.2}$ V_{1} Dn $D_{1\ 4}$ $T_{1\ 2}$ युज्यते (for जायते). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ वर्चसा येन युज्यते (for ^{b}) — After line 411, K_{3} $\tilde{N}_{2}$ Ds ins.:

24** पुरूरवाश्च भगवानुर्वशी येन युज्यते ।

— (L 413) D_{3} एतावांस्तु (for °वत्तु) — (L 415) V_{1} योगेषु (for युक्तेषु) B Ds D_{6} $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2\ 4}$ न्ययोज-

दिशो दश क्षितिमृषयोऽर्णवान्नगा-
न्द्रुमोषधीरुरगसरित्सुरासुरान् ।
प्रजापतीन्भुवनसृजो नभो भुवः
क्रिया मखानथ कृतवान्गिरीश्च सः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

त्रयाणामपि लोकानामादित्यानां च भारत । [420]
चकार शक्रं राजानमादित्यसमतेजसम् ॥
स वज्री कवची जिष्णुरदित्यामभिजज्ञिवान् ।
स्मृतीसहायो द्युतिमान्यथा सोऽध्वर्युभिः स्तुतः ॥
जातमात्रोऽथ भगवानदित्या स कुशैर्वृतः ।
तदाप्रभृति देवेशः कौशिकत्वमुपागतः ॥ [425]
अभिषिच्याधिराज्ये तु सहस्राक्षं पुरंदरम् ।
ब्रह्मा क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे ॥
यज्ञानां तपसां चैव नक्षत्रग्रहयोस्तथा ।
द्विजानामोषधीनां च सोमं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥
दक्षं प्रजापतीनां तु अम्भसां वरुणं पतिम् । [430]
पितॄणां सर्वनिधनं कालं वैश्वानरप्रभम् ॥
गन्धर्वाणां च सर्वेषां भूतानां च शरीरिणाम् ।
शब्दकालबलानां च वायुरीशस्तदा कृतः ॥
सर्वभूतपिशाचानां मातॄणां च गवां तथा ।
उन्मादग्रहरोगाणां व्याधीनामीतिनां तथा ॥ [435]
प्रेतानां चैव सर्वेषां महादेवः कृतः प्रभुः ।
यक्षाणां राक्षसानां च गुह्यकानां धनस्य च ॥
रत्नानां चैव सर्वेषां कृतो वैश्रवणः प्रभुः ।
सर्वेषां दंष्ट्रिणां शेषो नागानामथ वासुकिः ।

यत योगवित् (for ^{b}) — (L 416) K3 ऽर्णवान्तगान्, Ñ2 V1 B1 Ds D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 ऽणर्वान्खगान्; D5 भुजंगमान् (for ऽर्णवान्नगान्) — (L 418) K2-4 Ñ1 3 V1 3 D1 5-5 T1 2 G4 M4 प्रजापतिर् (for °पतीन्) G1.5 मनोर् (for नभो) — (L 419) D3 श्रियोविनाथान् (for क्रिया मखानथ) T1 G1 3 5 M2 4 च गिरीन्प्रचक्रिरे (for कृतवान्गिरींश्च स)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn2 Ds2 D1. — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Dn2 Ds D1. — *Sub parvan* B Ds D6 वाराहे, T2 G1 भविष्यत्पर्व — *Adhy. name* K1 वराहम्, K2-4 Ñ1 4 V1 3 Dn D1 2 4-6 वाराहम्, D3 T1 M1 4 वाराहप्रादुर्भावः, T2 G1 त्रैलोक्यप्रधानसृष्टि — *Adhy no.* K3 9; V3 222; Ds2 221, D1 209, D3 231, D4 217, T1 G3 276, G1 277, G4 279, G5 278, M2 4 5

The portion from line 420 to line 480 is lost on a missing folio in Dn1 — (L 422) K1 2 4 Ñ1 2 V1 3 Ds2 D1 4-6 T1 2 G1 3-5 M2 विष्णुर्, M4 धृष्णुर् (for जिष्णुर्) T2 G1 4 अदित्यां समजायत (for ^{b}) — (L. 423) V1 स्मृत्या, B1 स्मृत, B3 Ds D5 6 T1 G1 3-5 स्मृतेः, D3 श्रुति- (for स्मृती-) Ds1 श्रुतिमान्, D5 ज्योतिष्मान्, T1 2 G1 3-5 M2 4 मतिमान्, Cal ed भगवान् (for द्युतिमान्) T1 G3 5 यथैवाध्वर्यवे स्थित, M2 4 यथाह्यध्वर्यवे सुतः (for ^{b}) — (L 424) K2 दित्या स, Dn2 D6 T2 G1 4 5 M4 अदित्यां; D5 आदित्या (for अदित्या) V3 अदित्या कुशलैर्वृत., D2 स कुशैर्ब्राह्मणैर्धृत., T1 G3 अदित्या स कुशे वृ(G3 °शैः स्मृ)तः (for ^{b}). — (L 426) K1 Ds2 G4 [अ]थ, Ds1 [अ]द्य (for [अ]धि-) — (L. 427) T2 G1 4.5 M2 4 प्रदेष्टुम् (for व्या°). — (L 428) K3 Dn2 T1 2 G1 3-5 M2 4 ग्रहनक्षत्रयोस्तथा (for ^{b}). — (L 430) B1 3 D3 T2 G1 5 4 M2 दक्षं प्रजानां तु पतिं (for ^{a}) Ñ2 V1 3 प्रभुम्, B1 तथा (for पतिम्) — (L 431) D3 चैव (for सर्व-) K3 4 Ñ1 2 V3 B1 Dn2 Ds D3 5.6 T1 2 G3 M2 4 कालं वैश्वानर प्रभु(K3 पति)म् (for ^{b}). — After line 431, V1 ins

25** गन्धर्वाणां च सर्वेषां महादेव कृतः प्रभु ।

— (L 432) K1-3 Ñ1 V1 B1 Ds D3-6 गन्धानां चैव सर्वेषां (for ^{a}) K4 om. (hapl) lines 432^{b}–436^{a} — (L. 433) K1 2.4 Ñ1 B Ds D4-6 T1 G1 3-5 शब्दाकाश- (for शब्दकाल-) V1 3 -वनानां, T2 -फलानां (for -बलानां). D3 शब्दाकाशवतां चैव (for ^{a}) — (L. 434) K3 om lines 434^{b}–436^{a} K1.2 V3 D4 ऋतूनां, K4 Ñ1 V1 D1 2 मृत्यूनां, Ds पितॄणां (for मातॄणां) B3 D3.5 T2 G1 4 पितॄ(T2 G1 4 मत्रा)णां च तथा गवाम् (for ^{b}). — (L 435) K1 2 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ks D1 2 4.6 उत्पात- (for उन्माद-). Ñ1 व्याधीनामिति नान्यथा; D3 प्राचीनावीतिनं तथा, T1 2 G3 रोषा(T1 ऋषी)णां व्रतिनां तथा, G1 4 रोगाणां प्रतिमां तथा; G5 रोषाणां व्याधिनां तथा; Bom Poona eds G(ed) व्याधिनां तु तथैव च (for ^{b}). — (L 436) K1.2 D1-5 T1 M2 4 व्रतानां, Ñ1 भू° (for प्रे°) V1 D6 om (hapl) lines 436^{b}–438^{a} — (L. — K3 G3 om (hapl) lines 437-438 — (L 438) T1.2 G1 4 5 M2 4 धनदः (for सर्वेषां) — (L 439) G4 5 M4 सर्पाणां (for सर्वेषां) — (L. 440) B D3 Cal,

सरीसृपाणां सर्वेषां प्रभुर्वै तक्षकः कृतः ॥ [440]
सागराणां नदीनां च मेघानां वर्षितस्य च ।
आदित्यानामवरजः पर्जन्योऽधिपतिः कृतः ॥
गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं प्रभुम् ।
सर्वाप्सरोगणानां च कामदेवः कृतः प्रभुः ॥
चतुष्पदानां सर्वेषां वाहनानां च सर्वशः । [445]
महेश्वरध्वजः श्रीमान्गोवृषोऽधिपतिः कृतः ॥
दैत्यानां च महातेजा हिरण्याक्षः प्रभुः कृतः ॥
दानवानां च सर्वेषामनीकानां तथैव च ।
विप्रचित्तिः प्रथमजस्तेषां राज्येऽभिषेचितः ।
हिरण्यकशिपुश्चैव यौवराज्येऽभिषेचितः ॥ [450]
गणानां कालकेयानां महाकालः कृतः प्रभुः ।
अनायुषायाः पुत्राणां वृत्रो राजा तदा कृतः ॥
सिंहिकातनयो यस्तु राहुर्नाम महाग्रहः ।
उत्पातानामनेकानामशुभानां पतिः कृतः ॥
ऋतूनामथ सर्वेषां युगानां चैव भारत । [455]
पक्षाणां च क्षपाणां च तथाहस्तिथिपर्वणाम् ॥
कलाकाष्ठामुहूर्तानां गतेरयनयोस्तथा ।
कृतः संवत्सरो राजा योगस्य गणितस्य च ॥
पक्षिणामथ सर्वेषां नागानां च महाबलः ।
सुपर्णो भोगिनां चैव गरुडोऽधिपतिः कृतः ॥ [460]
अरुणो गरुडभ्राता जपापुष्पचयप्रभः ।
राजा प्राच्यां दिशि तथा वासवोऽधिपतिः कृतः ॥
आदित्यस्य विभोः पुत्रो धर्मराजो महायशाः ।
दक्षिणस्यां दिशि यमो महेन्द्रेणाभिसत्कृतः ॥
कश्यपस्यौरसः पुत्रः सलिलान्तर्गतस्तथा । [465]
अम्बुराज इति ख्यातः प्रतीच्यां दिशि पार्थिवः ॥
पुलस्त्यपुत्रो द्युतिमान्महेन्द्रप्रतिमः प्रभुः ।

---

ed प्रभुत्वे (for प्रभुर्वै) K1 2 V3 D3 4. 5 (*inf. lin*) स्मृत (for कृतः) — (L 441) K3 वर्षणस्य ; K4 पर्वतस्य , T1 G3 5 M2 4 गर्जि° (for वर्षि°). — (L 442) K3 अचरम (for अवरज°) — G1 om. lines 443-450 — (L 443) Ñ1 B Ds D3 6 T1. 2 G4 5 M2 तथा चित्ररथ कृ(Ñ1 स्मृ)तः (for ^{b}) — (L 444) Ñ1 V3 B3 T1 2 G3-5 M2 पति° कृ(T1 स्मृ)त. (for कृतः प्रभुः). — (L 446) K3 माहेश्वर- ; K4 D3 महेश्वरः (for °श्वर-) T2 G4 -रथ- (for -ध्वजः) — (L 447) T1 महाराज, G3 5 °राजा (for °तेजा) K4 दैत्यानां चैव महतां (for ^{a}) — V3 B1. 3 Dn2 D3 4 T1 M3 4 om lines 448-449 G5 om line 418. — (L. 448) T2 असुराणां, G3 अमराणां (for अनीकानां). Ñ2 महाबलः (for तथैव च). Ñ2 वाहनानां च सर्वशः ; Ñ2 (also) V1 B2 Ds D6 असुराणां महाबलः (for ^{b}) — (L 449) D2 पश्चिमजस् (for प्रथ°). G5 असुराणां विप्रचित्तिः (for ^{a}) — M2. 4 lines 450-451 — (L 450) K4 पुरा राज्ये (for यौवराज्ये) K4 ऽभ्यषेचयत् (for ऽभिषेचितः). — (L 451) D3 महाक्रोधः (for °कालः) — (L 452) V3 उदाहृत , T1 2 G3-5 M2 4 [अ]भिषेचित (for तदा कृतः). — After line 452, K1 D4 ins .

26** आदित्यस्य विभोः पुत्रो धर्मराजो महायशा ।

— (L 453) B1 सिंहिकायाश्च तनयो (for ^{a}) K Ñ2 V1 3 Dn2 D1 2 4. 5 T1 2 G1. 3-5 M2. 4 महासुर° , Ds °बलः (for °ग्रहः) — (L. 454) B1 3 D6 अनेकेषाम् ; V1 D3 अशेषाणाम् (for अनेकानाम्). Bom. Poona eds. G(ed.) प्रभुः (for पतिः) — (L 455) Ñ1 B1 Ds1 D3. 6 मासानां (for सर्वेषां) M2 4 om (hapl) lines 455^b-459^a — (L. 456) T1 G3 मासानां (for पक्षाणां). K1 2 4 B3 Dn2 D1 2 4 पक्षाणां चैव मासानां , D5 °णामथ मासानां ; G1 4 5 मासानां च क्षपाणां च (for ^{a}). Ñ1 D3 मुहूर्ते , B3 तथैव (for तथाहस्). — (L 457) Ñ1 -प्रमाणानां (for -मुहूर्तानां) — (L 458) Dn2 D6 युगस्य (for यो°) — (L 459) K3 D4 सर्पाणाम् ; T1 G1 3-5 ऋतूनाम् (for पक्षिणाम्). K4 Ñ1. 2 V1 B Dn2 Ds D1. 2 5 6 चक्षुषां , T1 G1 3-5 M2. 4 वयसां (for नागानां). — M2. 4 om lines 461-462 — (L 461) B D6 -समप्रभः (for -चय°) — After line 461, Ñ2 Bom. Poona eds. G(ed) ins

27** योगानां चैव सर्वेषां साध्यानामधिपः कृतः ॥
पुत्रोऽस्य विरथो नाम कश्यपस्य प्रजापतेः ।
[(L. 2) D3 5 चित्ररथो (for ऽस्य विरथो).]

While, T2 G1. 3-5 ins. after line 461 ; T1 after line 463 :

28** सारथ्ये योजितश्चासीत्सूर्यस्यामिततेजसः ।

— (L. 462) K1 2 4 Ñ1. 2 V1 3 Dn2 Ds D1. 2 4-6 वासवेनाधिप° कृत° ; B1 3 D3 °वेना(for °वो ह्य)भिषेचितः ; B2 °वेनाभिसत्कृत (for ^{b}) — (L. 466) V3 Poona ed G(ed.) अम्बुराज्यं (for °ज). B2 3 D5 अम्बुराजेति विख्यात. (for ^{a}) B1 T1 2 G1. 4 6 M2 4 प्रतीच्यां पार्थिवः कृतः (for ^{b}). — K2 D4 om (hapl.) lines 467-468. — (L. 467) D3 मतिमान् (for द्यु°). Ñ1

एकाक्षः पिङ्गलो नाम सौम्यायां दिशि पार्थिवः ॥
एवं विभज्य राज्यानि स्वयंभूर्लोकभावनः ।
लोकांश्च त्रिदिवे दिव्यानददात्स पृथक्पृथक् ॥ [470]
कस्यचित्सूर्यसंकाशान्कस्यचिद्वह्निसंनिभान् ।
कस्यचिद्विद्युदुद्द्योतान्कस्यचिच्चन्द्रनिर्मलान् ॥
नानावर्णान्कामगमाननेकशतयोजनान् ।
सतां सुकृतिनां लोकान्पापदुष्कृतिदुर्लभान् ॥
ये च भासा विभान्त्यग्रे सौम्यास्तारागणा इव । [475]
एते सुकृतिनां लोका ये जाताः पुण्यकर्मिणः ॥
ये यजन्ति मखैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
स्वदारनिरताः क्षान्ता ऋजवः सत्यवादिनः ॥
दीनानुग्रहकर्तारो ब्राह्मणा लोभवर्जिताः ।
ते त्यक्तरजसः शान्ता यान्ति तत्र तपोज्ज्वलाः ॥ [480]
एवं नियुज्य तनयान्स्वयं लोकपितामहः ।
पुष्करं ब्रह्मसदनमारुरोह प्रजापतिः ॥
सर्वे स्वयंभुदत्तेषु पालनेषु दिवौकसः ।
रेमिरे स्वेषु लोकेषु महेन्द्रेणाभिपालिताः ॥
स्वयंभुवा शक्रपुरःसराः सुराः [485]
कृता यथार्हं प्रतिपालनेषु ते ।
यशो दिवं च प्रतिपेदिरे शुभं
मुदं च जग्मुर्मखभागभोजिनः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
कदाचित्तु सपक्षास्ते पर्वता धरणीधराः ।
प्रस्थिता धरणीं त्यक्त्वा नूनं तस्यैव मायया ॥ [490]
तदासुराणां निलयं हिरण्याक्षेण पालितम् ।
दिशं प्रतीचीमागम्य ह्रदेऽमज्जन्यथा गजाः ॥
तत्रासुरेभ्यः शंसन्त आधिपत्यं सुराश्रयम् ।

-प्रमुख-, T2 G1 -सदृश. (for -प्रतिम). T1 G3-5 M3 4 महेन्द्र-सदृशद्युति. (for b).—(L 468) B1 स सौम्यां (for सौम्यायां). —(L 470) T2 त्रींस् (for च).—(L 471) B3 -सप्रभान्, D1 T1 G3 -सभवान्; D6 -सुप्रभान् (for -सनि°) —(L 472) K2 विद्युद्रुचितान्, K4 विष्णुविद्योतान्, Ñ1 2 सुष्ठुविद्योतान्, V1 विद्युतद्योतान्, V3 विद्युदुद्योगान्; B3 D8 विद्युत्सकाशान्, D1 तु सविद्योतान्; D2 वज्रविद्योतान्, D3 वह्निविद्योतान्; D4 D4 विद्युदुचितान्, D5 विद्युत्सदृशान्, M2 4 धिष्ण्यविद्योतान् (for विद्युदुद्द्योतान्) B3 D6 -सप्रभान् (for -निर्मलान्) —(L 473) V1 कामगणान्, G5 °भोगान् (for °गमान्). K3 Ñ2 Ds2 D6 T1 2 अनेकशतशो जनान्, D5 एकश· शतशो जनान् (for b) —(L 474) K1 4 Ñ1 2 V1 B Ds2 D1 2 6 T1 2 G3 5 M4 स तान्, D3 सभ्यान् (for सतां). K2 D4 om. (hapl) lines 474b–476a D3 -दुर्बलान् (for -दुर्लभान्). K3 पापिनीश्चातिदुर्लभान् (for b) —(L 475) Dn2 T1 येषां भासो, G1 3-5 M2 4 ये स्वभासा (for ये च भासा) D3 येन भास्वन्ति भान्त्यग्रे (for a) —(L 476) B D6 यत्र पुण्यकृतो (D6 सुकृतिनो) गताः; D2 यजतां पुण्यकर्मणाम्, T1 2 G1 3-5 M2 4 ये जि(M2. 4 या)ताः पुण्यकर्म(G1 5 °र्मि)भि. (for b) —(L 477) D3 समस्त- (for समाप्त-). —(L 478) K1 2 Ñ1 2 D4 5 T1 2 G3 शान्ता, B D6 दान्ता, G1 क्षान्त्या (for क्षान्ता) D5 साधव (for ऋजव.) —(L 479) K3 D4 G3 ब्रह्मण्या (for ब्राह्मणा) —(L 480) K4 B D1-3 T2 M2 4 सन्तो यान्ति; D6 सर्वे यान्ति; T1 G1, 3-5 यान्ति तत्र (for शान्ता यान्ति). Ñ1 B D6 तपोन्विताः; T1, 2 G1, 3-5 M2 4 तपोबलात् (for तपोज्ज्वलाः) —(L 481) G1 M2 4 नियोज्य (for नियुज्य), T1 2 G1 3-5 M2 4 भगवान् (for तनयान्). B D6 ब्रह्मा- (for स्वयं) T1 2 G1 3-5 M2, 4 पुत्राँल्लो(G1 °त्रो लो)कपरायण (for b) —(L 485) K3 B1·D5 कृता, D3 कृता (for सुरा) —(L 486) K3 यथार्हमर्हं; T1, 2 G1 3-5 M2 4 कृता यथार्थवत् (for कृता यथार्हं) T1 2 G1 3-5 परि- (for प्रति-) —(L 487) K2 यथोदितं, K3 G5 यशो दिशं; D4 यथोचितं, D5 यशोचितं, T1 2 G1 3 दिशो दिवं, M2, 4 यशो दिश (for यशो दिवं) K4 श्रुतं; Ds1 शुभे, D3 भृशं, G5 दिशां, M2 4 शुभां (for शुभं). —(L 488) T1 G3, 5 यज्ञे पशु-, M2 यज्ञे मख- (for जग्मुर्मख-) K1 V1 B1 D6 G5 -भोगिनः, D5 -भाजिन, T2 G1 4 -भोजना (for -भोजिनः).

Colophon. — *Mention of the Epic* K4 Dn2 Ds2 D1. — *Mention of Khila* V1 3 B Ds2 D1 4 — *Adhy. name* K1, 3 4 V3 B1 Dn D1 2, 5 वाराहम्; Ñ1 V1 D3 M2, 4 वराहप्रादुर्भावः, B2 3 Ds D6 वाराहेऽधिपतिस्थापनम्; T1 G1 वराहप्रादुर्भाव· सर्वेषामाधिपत्यविभागः — *Adhy. no* · V3 223; Ds2 222, D1 210, D4 218; T1 G3 277; G1 278, G4 280, G5 279, M2 4 6

(L 489) T1 2 G1 3-5 M4 प्रस्थिता (for पर्वता) —(L. 490) G1 4 5 मेदिनीं (for धरणी) T1 2 G3 M2 4 पर्वता मेदिनीं त्यक्त्वा (for a) T1 2 G1 3-5 M2 विष्णोस् (for नूनं) —(L 492) K3 अगमन्, D5 G1 4 आगत्य, T1 G3 5 संगम्य (for आगम्य) G1 3 4 तोये (for ह्रदे). —(L. 493) Ds1 संत्रस्ता·; Ds2 शंसन्तम्, D3 शक्यं स्वम् (for शंसन्त). G1, 3-5 M2, 4 शशंसुरसुराणां तद् (for a). B1, 3

तच्छ्रुत्वाथासुराः सर्वे चक्रुरुद्योगमुत्तमम् ॥
क्रूरां च बुद्धिमतुलां पृथिवीहरणे रताः । [495]
आयुधानि च सर्वाणि जगृहुर्भीमविक्रमाः ॥
चक्राशनीस्तथा खड्गान्भुशुण्डीश्च धनूंषि च ।
प्रासान्पाशांश्च शक्तीश्च मुसलानि गदास्तथा ॥
केचित्कवचिनः सज्जा मत्तान्नागान्समास्थिताः ।
केचिदश्वरथान्युक्ता अपरेऽश्वान्महारथाः ॥ [500]
केचिदुष्ट्रांस्तथा खड्गान्महिषान्गर्दभानपि ।
स्वबाहुबलमास्थाय केचिच्चापि पदातयः ॥
परिवार्य हिरण्याक्षं तलबद्धाः पताकिनः ।
इतश्चेतश्च निश्चेरुर्हृष्टाः सर्वे युयुत्सवः ॥
ततो देवगणाः पश्चात्पुरंदरपुरोगमाः । [505]
दैत्यानां विदितोद्योगाश्चक्रुरुद्योगमुत्तमम् ॥
महता चतुरङ्गेण बलेन सुसमाहिताः ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणास्तूणवन्तः समार्गणाः ॥
उग्रायुधधरा देवाः स्वेष्वनीकेष्ववस्थिताः ।
ऐरावतगतं शक्रमन्वगच्छन्त पृष्ठतः ॥ [510]
ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां च महास्वनैः ।
अभ्यद्रवद्धिरण्याक्षो देवराजं पुरंदरम् ॥
तीक्ष्णैः परशुनिस्त्रिंशैर्गदातोमरशक्तिभिः ।
मुसलैः पट्टिसैश्चैव छादयामास वासवम् ॥
ततोऽस्त्रबलवेगेन सार्चिष्मत्यः सुदारुणाः । [515]
घोररूपा महावेगा निपेतुर्बाणवृष्टयः ॥
शिष्टाश्च दैत्या बलिनः शितधारापरश्वधैः ।
परिघैरायसैः खड्गैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥
गण्डशैलैश्च विपुलैरश्मभिश्चाद्रिसंनिभैः ।
घातनीभिश्च गुर्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च ॥ [520]
युगैर्यन्त्रैश्च निर्मुक्तैरर्गलैश्च विदारणैः ।
सर्वान्देवगणान्दैत्याः संनिजघ्नुः सवासवान् ॥
धूम्रकेशं हरिश्मश्रुं नानाप्रहरणायुधम् ।

सुरालये (for °श्रयम्) — (L 495) $K_{1\ 2}$ Dn_{1} D_{4} क्रूराश् (for क्रूरां). T_{1} $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ असुराः (for अतुला). T_{2} G_{1} क्रूरामकुर्वन्नसुराः (for ^{a}) K_{4} D_{1} यता , D_{2} युता· , T_{1} G_{3} कृताम् , T_{2} $G_{1\ 4}$ मतिम् (for रता·) D_{3} पृथिवीहरणक्षमाम् (for ^{b}) — (L. 496) $B_{2\ 3}$ D_{6} दिव्यानि (for सर्वाणि). — (L. 497) K_{3} वज्राशनी , K_{4} $\tilde{N}_{1}$ $B_{1\ 3}$ $D_{1-3\ 5}$ चक्राशनी ; $\tilde{N}_{1}$ Dn °शानिं (for °नीस्). K_{4} शङ्खम् , $\tilde{N}_{1}$ $V_{1.\ 3}$ Dn $D_{2\ 3}$ खड्गम् (for खड्गान्) B_{2} चक्रान्यथाशनीखड्गान् , Ds रथा(Ds_{2} चक्रा)ण्यथाशनीः खड्गं (for ^{a}) K_{3} मुषण्ढीश् , $B_{2\ 3}$ T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ M_{4} पृषत्काश् (for भुशुण्डीश्) — (L 499) $\tilde{N}_{1}$ मत्ता नाग- (for मत्तान्नागान्) Ds_{1} मत्ता नागा. समाश्रिता , D_{3} मत्तनागान्समाहिताः , $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.\ 4}$ मत्ता नागा इव स्थिता. ; Bom Poona eds G(ed) मत्तनागांस्तथापरे (for ^{b}) — (L 550) K_{3} T_{2} $G_{3.\ 5}$ M_{1} अश्वै (for अश्व-). B Ds D_{3} रथानुग्रान् ; D_{1} T_{1} -रथैर्युक्ता (for -रथान्युक्ता). K_{4} $\tilde{N}_{2}$ V_{3} Ds केचिदश्वान् , Dn D_{2} परे चाश्वान् ; T_{2} नागानन्ये (for अपरेऽश्वान्) K_{4} $D_{1\ 3\ 5}$ महासुरा (for °रथाः) — (L. 501) B D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.\ 4}$ वृषानन्ये (for तथा खड्गान्) V_{3} Ds महिषानथ गर्दभान् (for ^{b}) — (L. 502) $T_{1.\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.\ 4}$ आरुह्य समरे दैत्या· (for ^{a}). — (L. 503) K_{4} परिचर्य (for °वार्य). D_{3} बलवन्तं , T_{2} G_{1} तललब्धाः (for तलबद्धाः) $K_{1\ 2}$ V_{1} Ds D_{4} (marg) पिनाकिनः , K_{3} $\tilde{N}_{2}$ V_{1} Dn $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ T_{2} G_{4} कलापिनः , T_{1} $G_{1.\ 3.\ 5}$ $M_{2.\ 4}$ प्रहारिण· (for पताकिनः). — (L. 504) K_{4} निष्पेतुर् ; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ संचेरुर् (for निश्चे°). D_{3} T_{2} G_{3-5} $M_{2\ 4}$ दृप्ता , G_{1} दीप्ता (for हृष्टा·) — (L 505) B_{1} $T_{1\ 2}$ G_{4} $M_{2\ 4}$ सर्वे (for पश्चात्) — (L 507) $K_{1\ 2}$ D_{4} बलेन च समन्विता (for ^{b}) — (L 508) V_{3} B_{3} समाकुलाः (for °र्गणा·) — (L 509) T_{2} G_{2} स्वेष्वनीके व्यवस्थिताः (for ^{b}). — (L 510) B_{1} परिवार्य हिरण्याक्षम् (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अन्व($G_{1\ 3}$ तेऽन्व- , G_{5} तेऽभ्य)गच्छन्युयुत्सवः (for ^{b}). — (L 511) M_{2} -निनादेन (for °दैश्च). T_{2} $G_{1\ 4.\ 5}$ [ए]व निस्वनैः (for महास्वनै) T_{1} G_{3} धरणीं चैव निस्वनैः (for ^{b}). — (L. 513) $\tilde{N}_{1\ 2}$ M_{2} Poona Cal eds. तीक्ष्णः (for तीक्ष्णै) $B_{1\ 3}$ D_{6} मुषलैर्भिण्डिपालैश्च (for ^{a}) — (L. 515) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{2.\ 4}$ -योगेन (for -वे°) T_{1} $G_{3\ 4}$ M_{4} सार्चिर्माला , T_{2} °र्मालं (for °ष्मत्य) — (L. 516) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{4} महारौद्रा (for °वेगा) V_{3} $T_{1\ 1}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.\ 4}$ निष्पेतुर् (for निपे°) — (L 517) M_{2} शिष्टाश्च विफलोदग्रा ; M_{4} °स्त्वपि बलोदग्रा (for ^{a}) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B D T_{1} M_{2} शीतधारै· ; T_{2} $G_{1\ 3-5}$ शितधौतै (for °धारा-) — (L 518) Ds_{1} आयतैः , T_{1} $G_{1\ 4\ 5}$ आयुधै (for आयसै). — (L 519) K_{4} $D_{1.\ 2}$ खड्ग- (for गण्ड-) V_{3} विमलैर् , B_{3} $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ विविधैर् (for विपुलैर्). G_{3} साट्ट- (for चाद्रि-). — (L 520) Ds_{1} $D_{1.\ 4}$ घातिनीभिश् , D_{3} द्योतनीयैश् (for घातनीभिश्). K_{1-5} शुद्धाभि· (for गुर्वीभिः). — (L 521) K_{1} निर्युक्तैर् , K_{4} $D_{1\ 3}$ निर्व्यूढैर् (for निर्मुक्तैर्). D_{3} अमलैश् , D_{6} (*inf. lin* as above) बहु° (for अर्ग°) T_{1} $G_{3\ 5}$ $M_{2.\ 4}$ [अ]ति-

रक्तसंध्याभ्रसंकाशं किरीटोत्तमधारिणम् ॥
नीलपीताम्बरधरं सितोद्वृत्तोग्रदंष्ट्रिणम् । [525]
आजानुबाहुं हर्यक्षं वैदूर्याभरणोज्ज्वलम् ॥
समुद्यतायुधं दृष्ट्वा सर्वे देवगणास्तदा ।
ते हिरण्याक्षमसुरं दैत्यानामग्रतः स्थितम् ॥
युगान्तसमये भीमं स्थितं मृत्युमिवाग्रतः ।
प्रविव्यथुः सुराः सर्वे तदा शक्रपुरोगमाः ॥ [530]
दृष्ट्वायान्तं हिरण्याक्षं महाद्रिमिव जङ्गमम् ।
देवाः संविग्नमनसः प्रगृहीतशरासनाः ।
सहस्राक्षं पुरस्कृत्य तस्थुः संग्राममूर्धनि ॥
सा तु दैत्यचमू रेजे हिरण्यकवचोज्ज्वला ।
प्रवृद्धनक्षत्रगणा शारदी द्यौरिवामला ॥ [535]
तेऽन्योन्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परम् ।
बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून्द्वंद्वमन्ये युयुत्सवः ।
गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च मथितोरसः ॥
विनिपेतुः पृथक्केचित्तथान्ये विजुघूर्णिरे ।
बभञ्जिरे रथान्केचित्केचित्संमृदिता रथैः । [540]
संबाधमन्ये संप्राप्ता न शेकुश्चलितुं रथाः ॥
दानवेन्द्रबलं तत्तु देवानां च महद्बलम् ।
अन्योन्यं बाणवर्षेण युद्धदुर्दिनमावभौ ॥
हिरण्याक्षश्च बलवान्क्रुद्धः स दितिनन्दनः ।
व्यवर्धत महातेजाः समुद्र इव पर्वणि ॥ [545]
तस्य क्रुद्धस्य सहसा मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ।
तैः साग्निधूमपवनैर्व्यदहद्देवतागणान् ॥
शस्त्रजालैर्बहुविधैर्धनुर्भिः परिघैरपि ।
दिव्यमाकाशमावव्रे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव ॥

दारुणैः, T2 G1 4 [अ]पि दारुणै (for विदारणैः) —(L. 522) D5 आजघ्नुस्ते (for संनिजघ्नुः) V3 सवासवा., D3 सबान्धवान् (for सवास°). —(L 523) K1 2 D5 धूमकेशं; Ñ2 D2 (before corr) धूम्रकेतुं, V1 3 G5 धूमकेतुं (for धूम्रकेशं) Ñ2 B1 3 D6 T2 G1 4 5 M4 नानाप्रहरणायुतम् (for ^{b}) —(L 524) K1–3 D4 -सदृशं (for -संकाशं) G4 सुरक्तमकुटोज्वलम् (for ^{b}) — D3 om line 525. —(L. 525) T1 2 G3–5 M2 4 -रक्ताम्बर (for -पीता°). K1. 2 Ñ2 B2 D4 शितदीप्तोग्रदंष्ट्रिणम्; K3 सिंहगुप्तोग्र°, K4 शितदृप्तोर्ध्व°, V1 सितदीप्तोग्रदष्ट्रिणः; V3 सितपीतोग्रदंष्ट्रिणम्, B1 3 Ds D6 T1 G3–5 M2 4 सि(T1 G3 शि)तोद्वृत्तोर्ध्व°, Dn2 शितदीप्तोर्ध्व°, D1 शतदंष्ट्रोर्ध्व°, D5 सिंहदंष्ट्रोग्रदंष्ट्रितम्, T2 सितदीप्तोर्ध्वदंष्ट्रिणम्, G1 शितदंष्ट्रोर्ध्व° (for ^{b}) —(L 526) K3 4 Ds D3 आजानुबाहुहर्यक्षं, D5 °बाहुरक्ताक्षं (for ^{a}) —T1 2 G1 3–5 M2 4 om line 527. —(L 527) B Ds सर्वतस्ते महासुरम् (for ^{b}) —(L. 528) T1 2 G1 4 5 M2 तं (for ते) B Ds D5 6 हिरण्याक्षं महावीर्यं (for ^{a}) B Ds D5 6 दैत्यानामभयप्रद(D5 °यंकर)म्; T1. 2 G1 3–5 M3 4 ददृशु सर्वदेवता (for ^{b}) —(L 529) Ñ1 2 B1 3 Ds D5 युगान्ताग्निसमं भीमं (for ^{a}) T1. 2 G1 3–5 M2. 4 [अ]परम् (for [अ]ग्रत) —(L 530) T1 2 G1 3–5 M2 4 सुरा विव्यथिरे सर्वे (for ^{a}) —(L 531) M4 शृङ्गिणम् (for जङ्गमम्) —(L 532) B1 3 D6 तत (for देवा·) K4 संव्यग्र-, T2 G1. 3–5 M2 4 संदीप्त- (for संविग्न-).—(L 533) B1 3 D6 ते रण-, D5 संयुग- (for संग्राम-). —(L 534) D3 हिरण्याक्षकरोज्वलाः (for ^{b}) —(L 535) T1 G3 M2 4 प्रबुद्ध-, T2 प्रबद्ध- (for प्रवृद्ध-) —(L 536) K1 द्योतयन्तः; K2 D4 T1 G1 3 4 घात° (for पात°) —(L 537) K4 D1 2 6 -बाहुं (for -बाहून्) K3 द्वंद्वयुद्धे (for °मन्ये). —(L 538) D3 सायकैर् (for बाणैश्च) Ñ1 T2 G1 3 4 M2 4 बाणैश्च व्यथितोरस· (for ^{b}) —(L 539) Ñ2 T2 G1 3 4 M2 4 तत· (for पृथक्) K3 V1 3 B1 Ds2 तथान्येऽपि निजाघ्निरे, K4 Ñ1 2 B2 Dn D1–3 °न्येऽपि विजघ्निरे, T1. 2 G1 3–5 M2 4 उर्व्यां संज्ञाहता परे (for ^{b}) —(L. 540) Ñ1 प्रमृदिता; Dn1 D6 G1 5 समृदिता; Ds1 संमथिता, D5 संमर्दिता (for संमृदिता) D3 केचित्तु मृदिता रवै (for ^{b}) —(L 541) K2 D4 संधानम् (for संबाधम्). T1 2 G3 4 M2. 4 संप्राप्य (for संप्राप्ता) Ñ2 V3 रथात् (for रथा.) T1 2 G1 3–5 M2 4 केचित्संमृदिता गजै (for ^{b}). —(L 542) Ñ1. 2 Ds2 V1 -महामेघ (for -बलं तत्तु) B1. 3 D6 दानवौघमहामेघं (D6 °वेगं) (for ^{a}) Ñ1 2 V1 Ds2 देवाशनि(Ñ1 °सुर)विराजितम्, B1 3 D6 °युधतडिद्द्युति. (B3 °तिम्) (for ^{b}) —(L 543) D3 -वर्षैश्च (for -वर्षेण) V1 बद्ध- (for युद्ध-) —(L. 544) T1 2 G1 3–5 M2 4 क्रुद्धः सामितिमर्दनः (for ^{b}) —(L 546) K2 निश्चक्रुर्; T1 2 G1 3–5 M2 4 निष्पेतुर् (for निश्चेरुर्) — Bom ed om line 547. —(L 547) Ñ1 अग्निधूम· सपवनो, Ñ2 B1. 3 D5 6 T2 G1 3–5 M2 4 साग्निधूमश्च पवनो (for ^{a}) D3 व्यधमत् (for व्यदहत्) Ñ1 V1 B1 3 D6 T1. 2 G1 3–5 M2. 4 Poona ed G(ed) ववौ (Ñ1 बभौ; Poona ed. G(ed) ययौ) तस्य समीपतः (for ^{b}) —(L 548) K1–3 Ñ1 2 V1 3 B Ds D3 4 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 सोऽस्त्र-; D5 अस्त्र- (for शस्त्र-) D3 परिघैर्मुद्गरैरपि (for ^{b}). —(L 549) K3 G5 दिवम्, Ñ3 B1 2 D5. 6 T2 G1. 4 सर्वम् (for दिव्यम्).

बहुभिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरसः । [550]
न शेकुश्चलितुं देवा हिरण्याक्षार्दिता युधि ॥
तेन वित्रासिता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।
न शेकुर्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः ॥
तेन शक्रः सहस्राक्षः स्तम्भितोऽस्त्रेण धीमता ।
ऐरावतगतः संख्ये नाशकच्चलितुं भयात् ॥ [555]
सर्वांश्च देवानखिलान्स पराजित्य दानवः ।
स्तम्भयित्वा च देवेशमात्मस्थं मन्यते जगत् ॥
सतोयमेघप्रतिमोग्रनिस्वनं
प्रभिन्नमातङ्गविलासविक्रमम् ।
धनुर्विधुन्वन्तमुदारवर्चसं [560]
तदासुरेन्द्रं ददृशुः सुराः स्थितम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
निष्प्रयत्ने सुरपतौ धर्षितेषु सुरेषु च ।
हिरण्याक्षवधे बुद्धिं चक्रे चक्रगदाधरः ॥
वाराहः पर्वतो नाम यः पूर्वं समुदाहृतः ।
स एष भूत्वा भगवानाजगामासुरान्तकृत् ॥ [565]
ततश्चन्द्रप्रतीकाशं सोऽगृह्णाच्छङ्खमुत्तमम् ।
सहस्रारं च तच्चक्रं चक्रपर्वतसंस्थितम् ॥
महादेवो महाबुद्धिर्महायोगी महेश्वरः ।
जप्यते योऽमरैः सर्वैर्गुह्यैर्नामभिरव्ययः ॥
स च सर्वात्मनि श्रेष्ठः सद्भिर्यः सेव्यते सदा । [570]
इज्यते च पुराणैश्च त्रिलोके लोकभावनः ॥
यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामनन्तो भोगिनामपि ।
विष्णुर्यो योगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्मणि ॥
मखे यस्य प्रसादेन भुवनस्था दिवौकसः ।

T1 2 G1 3-5 कामगै पर्वतैरिव, M2 4 पर्वतैः कामगैरिव (for ^{b}) —(L 550) B1 3 D6 शित- (for शस्त्र-) T1 2 G1 3-5 M2 4 निस्त्रिंशैर्बहुसाहस्रैर् (for ^{a}). G(ed) -शिरोरुहाः (for °रस) D3 भिन्नछिन्नशिरोधरा· (for ^{b}) —(L. 551) M2 हिरण्याक्षेण संयुगे (for ^{b}) —Ñ2 om (hapl) lines 552-553 M4 om (hapl) line 552. —(L 552) सर्वे (for तेन) B1 3 D5 विद्राविता (for वित्रासिता) M2 धीमता (for संयुगे) —(L 553) T2 G1 4 5 M4 युद्धं (for यत्नं) Ñ1 सचेतसः; T1 G1 3-5 अ° (for वि°) — (L 554) T1 G3 M4 तेन (for ऽस्त्रेण). K3 संयुगे, D5 तेजसा (for धीमता) —(L 555) K4 न शेकुश्, D3 न शक्तश् (for नाशकच्) V1 रणे (for (for भयात्). — (L 556) B1 3 D6 सर्वान्देवगणाश्चैव, B2 सर्वांश्च निखिलान्देवान् (for ^{a}) D2 पराजित्य महाबलः (for ^{b}). —(L. 557) T1 G3 M2.4 देवेन्द्रम् (for °शम्) Ñ1 महीम् (for जगत्). T1.2 G1.3-5 M2 4 आत्मनो मन्यते महीम् (T2 G1 4 °तावनिम्) (for ^{b}). —(L. 558) D3 ततोऽथ (for सतोय-) M4 -प्रतिमान- (for °मोग्र-). T1 G3.5 M2.4 -वर्चसं (for -निस्वनं) —(L 559) D2 -विशाल- (for -विलास-) K Ñ2 Dn D1-5 T1 G3 M4 -विग्रहम् (for -विक्रमम्) —(L. 561) K Ñ1 V1 D (except D6) M4 सुराः स्थिताः, Ñ1 समास्थितम्, T1 सुसंस्थितम्; T2 G3 सुरार्चितम् (for सुराः स्थितम्).

COLOPHON — *Mention of the Epic*. K4 V1 Ds2 D1 2 5.—*Mention of Khila*: K1 V1 3 B Ds D1 4 5. —*Sub-parvan*: V1 पारिजातम्. —*Adhy. name* K1 2 4 Ñ1 V1.3 Dn D1 2 4 5 वाराहम्. B1 Ds D6 वाराहे शक्रस्तम्भनम्, D3 T1 M2 4 वाराहप्रादुर्भावः, T2 G1 वराहप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धम् — *Adhy no* K3 11; V3 224; Ds2 223, D1 211, D3 239, D4 219, T1 G3 278, G1 279, G4 581, G5 M2 4 7

(L 562) B Ds निर्जितेषु (for धर्षि°) —(L 563) D3 यत्नं (for बुद्धिं) Dn शङ्ख- (for चक्र-) K4 -गदासिभृत् (for °धरः) —(L 564) K3 तात, V1 3 B Ds D6 नाम्ना (for नाम) —(L 565) D3 गतवान् (for आजगाम) —(L 566) K2 Ñ1 2 V1 B Ds2 D3-5 T1 2 G1 3.5 M2 4 अगृह्णाच्, V3 अकरोच् (for सोऽगृह्णाच्) —(L 567) V1 3 वज्र- (for चक्र-) K4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1-3 5 6 G1 5 सन्निभम् (for -संस्थितम्) — Ñ1 M2.4 om lines 568-571 —(L 568) D3 महायोगी (for °बुद्धिर्) D3 [ई]श्वर. प्रभु· (for महेश्वर.) —(L 569) K4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1-3 6 G1 3-5 पठ्यते (for जप्यते) — K3 om. lines 570-571 —(L 570) K4 Ñ2 B2 V3 Dn Ds D1-3 5 सदसच्चात्मनि श्रेष्ठ, D6 T1 2 G3 5 सदा सर्वात्मना (D6 °क·) श्रेष्ठ (for ^{a}) —(L 571) T1 2 G1 3 4 श्रुत्या स्मृत्या (G1 °ति-) (for इज्यते च). B D5 6 T1 2 G1 3-5 पुराणश् (for °णैश्) K1 4 द्विलोके, K2 द्विश्लोके, V1 3 B1 2 D6 G3 यो लोके; D2 द्युलोके, D3 लोकेषु, D4 ह्यलोके (for त्रिलोके) G5 -पूजित· (for -भावनः). —(L 573) Ñ1 2 B Ds D6 T1.2 G1 3-5 कर्मणाम् V1 धर्मिणाम्; M4 -कर्मिणाम् (for -कर्मणि). K1.2 V3 Ds1 D4 योग(D4 यो

आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवन्ति त्रिधा हुतम् ।। [575]
यो नैधनोऽग्निर्दैत्यानां यः सुराणां परा गतिः ।
यः पवित्रं पवित्राणां स्वयंभोरपि यो विभुः ।।
यस्य चक्रप्रविष्टानि दानवानां युगे युगे ।
कुलान्याकुलतां यान्ति यानि दृप्तानि वीर्यतः ।।
ततो दैत्यद्रवकरं पौराणं शङ्खमुत्तमम् । [580]
दध्मौ प्राणेन बलवान्विक्षिपन्दैत्यजीवितम् ।।
श्रुत्वा शङ्खस्वनं घोरमसुराणां भयावहम् ।
क्षुभिता दानवाः सर्वे दिशो दश विलोकयन् ।।
ततः सरक्तनयनो हिरण्याक्षो महासुरः ।
कोऽयमित्यब्रवीद्रोषान्नारायणमुदैक्षत ।। [585]
वराहरूपिणं देवं संस्थितं पुरुषं यथा ।
शङ्खचक्रोद्यतकरं देवानामार्तिनाशनम् ।।
रराज शङ्खचक्राभ्यां ताभ्यामसुरसूदनः ।
सूर्याचन्द्रमसोर्मध्ये यथा नीलः पयोधरः ।।
ततोऽसुरगणाः सर्वे हिरण्याक्षपुरोगमाः । [590]
उद्यतायुधनिस्त्रिंशा दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ।।
पीड्यमानोऽतिबलिभिर्दैत्यैः सर्वायुधोद्यतैः ।
न चचाल हरिर्युद्धेऽकम्पमान इवाचलः ।।
ततः प्रज्वलितां शक्तिं वराहोरसि दानवः ।
हिरण्याक्षो महातेजाः पातयामास वीर्यवान् । [595]
तस्याः शक्त्याः प्रहारेण ब्रह्मा विस्मयमागतः ।।
तस्यां प्रतिहतायां तु ब्रह्मा साध्विति चाब्रवीत् ।
यः प्रभुः सर्वभूतानां वराहस्तेन ताडितः ।।

य)ज्ञो योगकर्मण· (for ᵇ). —(L 574) K3 T2 मुखे, D1 मखैर्, D4 सुखं (for मखे) Dn1 त्रिदिवस्था (for भुवनस्था) —(L 575) G1 4 M2 4 समश्नन्ति (for अश्नुवन्ति). —(L. 576) K1, 3 4 Dn D1–4 गतिर्नैव, K2 D5 गतिर्देव-; T1 वैतमोऽग्निर् (for नैधनोऽग्निर्) M2 4 भूताना (for दैत्याना). T2 G1, 3–5 M4 सुराणा च (for य· सुराणां) —(L. 577) T1 2 G1 3–5 M2 4 सभव (for यो विभुः). D3 स्वयंभुवोऽपि यः प्रभु· (for ᵇ) —(L 578) V3 योग- (for चक्र-) Ds2 -प्रतिष्ठानि (for -प्रवि°) —(L 579) K1, 2 D1, 3 [अ]कुलतां (for [आ]कु°) K2–4 Dn1 D1 2 4 G1 M2 दृष्टानि, G3 सृष्टानि, G5 भ्रष्टानि, M4 हृष्टानि (for दृप्तानि) Ñ1 धीमतः (for वीर्यत.) D3 यानि दृष्ट्वातिवीर्यवान्, T1 यो विभ्रष्टानि वीर्यत (for ᵇ). —(L 580) D2 ततो दैत्यान्तककरं (for ᵃ) —(L 581) Ñ2 V1 3 B2 Ds2 D5 वक्त्रेण (for प्राणेन). K1 2 D1–4 धमन्वक्त्रेण बलवान्, K3 व्यधमच्चातिब°, K4 Ñ1 धमंश्चक्रेण ब°, Dn धमश्चक्रे स ब°; Ds1 दधौ चक्रेण ब°, T1 2 G1 3–5 M2 4 दधौ वक्त्रेण भग(G5 बल)वान् (for ᵃ) K1 V3 B1 3 D3 5 6 आक्षिपन्, K3 प्रक्षिपन्, M4 चिक्षिपद् (for विक्षिपन्) — M2 4 om. lines 582–583 —(L 582) Ds1 महाभयम् (for भयावहम्) —(L 583) Ñ2 Dn D5 व्यलोकयन् (for वि°) K3 अपश्यंश्च दिशो दश (for ᵇ) —(L. 584) D6 T2 G1 4 महाबलः (for °सुर) —(L 585) D6 कोऽय त्विति ब्रुवन्रोषाद्; T1 2 G1 3–5 M2 4 ब्रुवन्कोऽयमिति क्रोधान् (for ᵃ) —(L 586) B1 3 D6 स्थित (D6 विष्णुं) पुरुषविग्रहम्, D5 T1 2 G1, 3–5 M2 संस्थितं पुरुषोत्तमम् (for ᵇ) —(L 588) D3 द्वाभ्याम् (for ता°) K1–3 D4, 5 महात्मासुरसूदनः, T1 2 G1, 3–5 M2, 4 ताभ्यामरिनिषूदनः (for ᵇ) —(L. 589) B1 T1, 2 G1 3–5 M2 4 पौर्णमास्यामिवा(B1 °स्यां यथा)म्बुजः (for ᵇ). —(L 590) Dn2 देवगणा (for ऽसुरगणाः). —(L 591) K2–4 Ñ1 2 V1 3 Dn D1–4 6 T1 2 G1 4, 5 M2 4 दृप्ता, D5 हृष्टा, G3 घृष्टा (for दृष्ट्वा). K3 उपागमन् (for °द्रवन्) —(L 592) T1 2 G1 3 4 M2 निह(G3, 4 M2 स ह)न्यमानो बलिभिर्, G5 हन्यमान. स ब°, M4 सहमानोरुब° (for ᵃ). B3 T2 G1 3–5 M2–4 दैत्यैः सर्वोद्यतायुधै· (for ᵇ) — After line 593, T1 2 G1 3, 4 M2 4 ins :

29** तत· क्रुद्धो हिरण्याक्षः प्रोवाच हरिमुद्धत· ।
तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्वं मोक्ष्यसे सहजीवित ॥

—(L 596) T1 2 G1 3–5 M2 4 प्रभावेन (for प्रहारेण). T2 G1 3–5 M2 4 आगमत् (for °त) — After line 596, B D4 Bom Poona Cal eds G(ed) ins.

30** समीपमागतां दृष्ट्वा महाशक्तिं महाबलः ।
हुंकारेणैव निर्भर्त्स्य पातयामास भूतले ॥
[D4 om line 1]

— Ñ1 T1 2 G1 3–5 M2 4 om line 597 —(L. 597) V3 साधु (for ब्रह्मा) K1 2 वीर्यवान् (for चाब्रवीत्) —(L 598) Ñ1 B D6 -देवानां, Ñ2 D3 -दैत्यानां, T2 G1 5 -लोकानां (for -भूतानां) T1 लोभितः, G1 5 M2 4 लोळितः; G3 लालितः (for ताडित·) — After line 598, T1, 2 G1, 3–5 M2 4 G(ed) ins

31** तस्यां प्रतिहतायां तु हिरण्याक्ष प्रतापवान् ।
आसाद्य दानवेन्द्रस्तु तलेनाहत्य केशवम् ।
बाहुभ्यां परिजग्राह सिंहनाद समानदत् ॥
ततश्च भगवान्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगति प्रभुः ।
बाहुयुद्धं समारेभे दैत्य प्रति महाबलम् ॥ [5]

ततो भगवता चक्रमाविध्यादित्यसंनिभम् । पातितं दानवेन्द्रस्य शिरस्युत्तमतेजसः ॥ [600]

महावराहं दैत्येन्द्रो मुष्टिना त जघान ह ॥
तयोर्युद्धं महच्चासीद्देवदैत्येन्द्रयोस्तदा ।
तयो शब्दो महानासीद्वाह्वो संक्षोभजस्तदा ॥
क्षुब्धा देवास्तदा सर्वे भीतास्तत्रावतस्थिरे ।
स्वस्तीत्युक्त्वा मुनिगणा देवदैत्यसमागमे ॥ [10]
तस्मिन्युद्धे महाघोरे सनकाद्यास्ततो हरिम् ॥
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षं वाराहं वपुरास्थितम् ॥
जय प्रपन्नार्तिहर प्रभो हरे
जयस्व गोविन्द सनातनात्मन् ।
जयादिदेवेश जयामरेश [15]
जयस्व देव त्रिपुरारिसंस्तुत ॥
नमो नमो देव महामते हरे
महावराहाय नमोऽस्तु भूयः ।
नमः समस्तेश वराहरूपिणे
जनार्दनाय प्रभविष्णवे नमः ॥ [20]
नमो वरेण्याय वराय देव
त्रिविक्रमायादिवराहरूपिणे ।
नमो नमो भूपविलासविक्रम
प्रभो हरे देव सनातनाय ॥
अचिन्त्यरूपाय हिरण्यरेतसे [25]
विनाशकर्त्रे क्षितिपालनाय ।
नता स्म देवं वरदं वरेण्यं
नता स्म विष्णो नियता जनार्दन ॥
नताः स्म शङ्खारिगदासिधारिणे
नताः स्म शार्ङ्गायुध देवदेव ॥ [30]
कृष्ण कृष्ण हृषीकेश देवदेव सनातन ।
नारायण पुराणात्मन्योगिध्येय जगत्पते ॥
जहीमं दानवं विष्णो चक्रेण मधुसूदन ।
निर्विघ्नाः सन्तु लोकाश्च दानवस्य वधाद्धरे ॥
एते देवा नमस्यन्ति भीतास्त्वां शरणं गताः । [35]
जहि क्षिप्रं दुरात्मानं विप्राणां भयवर्धनम् ॥
इत्युक्त्वा ते मुनिवरा वाचमायम्य संस्थिताः ।
देवाश्च मुनयश्चैव संस्थिता भयविक्लवाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
एवं स्तुतो जगन्नाथो ववृधे विष्णुरव्ययः ।
दानवस्य करं गृह्य बलाद्दण्डमिवायसम् ॥ [40]
महावराहो भगवान्ननाद बहुशस्तदा ।
परिबभ्राम सहसा भ्रामयंस्तं महासुरम् ।
तयोश्चटचटाशब्द प्रादुरासीत्समन्तत ॥
महावराह सहसा तदा हरिः
समानदन्भीममतीव हृष्टः । [45]
विघूर्णयन्लोकमिमंससागरं
सुरारिभीतिं विदधन्सनातनः ॥
ततो हिरण्याक्षमहासुर क्रुधा
ननाद भूयोऽपि ततो बलात्स तम् ।
विघूर्णयामास दिश समग्रा [50]
ससागरा सागरपत्तनास्तदा ॥
तयोस्तदा शब्द उदारनिस्वनः
स पूरयामास तथैव रोदसी ।
सुसंमित सोऽथ महारणे तदा
गुहाश्च सर्वा प्रविवेश पर्वतान् ॥ [55]
ते पर्वताश्चापि तथा विनेदु
शब्देन तेन प्रसभं समायुताः ।
महावराह स्फुटतीक्ष्णदंष्ट्रवा-
न्ददंश दैत्य समरे महामतिम् ॥
मुष्टिप्रहारेण च दैत्यसत्तमं [60]
जघान विष्णुः सुरलोकसत्कृत ।
स दैत्यराजोऽथ महावराहं
जघान वीर प्रसभं बलाद्बली ॥
स्तनान्तरे मुष्टिभिरात्तसायक-
स्ततान वृष्टिं पुनरेव वक्षसि ॥ [65]
महावराहस्य च पादसंभ्रम
सोढुं न शक्ता किल भूतधारिणी ।
ननाद दु खाद्बहुश ससागरा
साद्रिद्रुमा पर्वतकन्दरान्तरा ॥
तथैव दैत्यस्य च पादपातनं [70]
सोढुं प्रवीणा युधि विष्णुसंग्रहात् ।
तयो शरीरे सहसा प्रसुस्रुवू
रक्तानि मांसानि बहूनि चासकृत् ।
अस्थीनि मज्जाश्च बभूवुरन्यत
क्षितेः स्थलं शोणितकर्दमं कृतम् ॥ [75]
एवं बहूनि युद्धानि कृत्वा तौ देवदानवौ ।
पीडां नावापतुस्तत्र देवदैत्यसमागमे ।
निश्चेष्टं च जगत्सर्वं प्रादुरासीत्समन्तत ॥
एवं सक्रीड्य बहुधा दैत्यं हन्तुं मनो दधे ॥
ततश्चक्रं समादत्त सहस्रारं महाद्युतिः ॥ [80]
चिक्षेपोरसि दैत्यस्य विनदन्बहुशो हरिः ॥

[M2 4 om line 1. — (L 2) M2 4 ततोऽपि (for आसाद्य) — (L 4) G4 पति (for प्रभु) — (L 5) G1 महाबल (for °लम्) — (L 6) G5 दैत्येन्द्र (for °द्रो). — (L 8) T1 G3 M2 4 बाह्वोरक्षोभ(M4 °ह्वो' सयोग)जस्तथा (for °). — (L 23) T2 भूमि- (for भूप-), G(ed) नमो नमो भूमिविलापहर्त्रे — (L 25) T1 -तेजसे (for -रेतसे). — (L 27) सततं (for वरद) — (L 28) D4 नियत (for नियता) — G3 om lines 30-33 — (L. 31) G5 M4 हरे (for the first कृष्ण) — (L. 34) T2 G1.4 निर्भयाः

ततः स्थितस्यैव शिरस्तस्य भूमौ पपात ह ।
दैत्येन्द्रस्याशनिहतं मेरुशृङ्गमिवोत्तमम् ॥
हिरण्याक्षे हते दैत्ये ये शेषास्तत्र दानवाः ।
सर्वे तस्य भयत्रस्ता जग्मुरार्ता दिशो दश ॥
स सर्वलोकाप्रतिचक्रचक्रो [605]
महाहवेष्वप्रतिमोग्रचक्रः ।
बभौ वराहो युधि चक्रपाणिः
कालो युगान्तेष्विव दण्डपाणिः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

विद्राव्य तु रणे सर्वानसुरान्पुरुषोत्तमः ।
मुमोच तत्र बद्धांस्तान्पुरंदरमुखान्सुरान् ॥ [610]
ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणास्तदा ।
पुरंदरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः ॥

(for निर्विघ्ना॰) T1 M2 सर्व- (for सन्तु) —(L 35) G5 वाचाम् — After line 38, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins an addl colophon [*Adhy name* T2 G1 3 M2 4 वराह-प्रादुर्भाव — *Adhy no* T1 279, T2 100, G1 280, G4 200, G5 281, M2 4 8] —(L 39) T2 स्तुत्वा (for स्तुतो) —(L 40) M1 4 करौ (for कर) —(L 41) T2 G1 3 4 भूताना (for भगवान्) M2 4 मुदा (for तदा). —(L 47) M2 4 पुरातन (for सना°) —(L 48) M2 तदा (for क्रुधा). —(L 50) T1 G3 M2 समस्ता (for °ग्रा) —(L 54) M2 संमिश्रित॰ (for सुसमित॰). —(L 56) G1 सर्वतश् (for पर्वताश्) —(L 57) T2 बलाद्बली, G4 महारणे (for समायुता) —(L 62) T1 G3 M2 वराहरूप (for महावराह) —(L 65) T1 G1. 3. 4 M2 तताड (G1 4 °न) मुष्टिं (for ततान वृष्टिं) —(L 72) M2 शरीरात् (for °रे) G5 प्रदुद्रुवू (for प्रसुस्रुवू) —(L 79) G1 4 विक्रीड्य (for स°) —(L 80) M4 महामतिम् (for °द्युति)]

—(L 599) G5 ततश्चक्रं भगवता (for ^a^). D5 उद्यम्य (for आविध्य). Ñ, V3 Ds2 -सप्रभम्, D2 -संभवम्; (for -संनिभम्). —(L 600) K Ñ1 2 V1 3 B D -कर्मणा (for -तेजस॰) —(L 601) M4 तत शिरसि तस्यैव (for ^a^) T1 2 G1 3–5 M2 4 शिरो भूमौ तदापतत् (for ^b^) —(L 602) K Ñ1 V1 3 B2 D (except D6) हिरण्मयं वज्रहत; T1 2 G1 3–5 M2 4 हिरण्मयं रुक्मचितं (for ^a^) T2 G3 [अ]परम् (for [उ]त्तमम्) T1 G1 4 5 M2 4 मेरोः शृङ्गमिवापरम् (for ^b^) —(L 603) D1 शेषास्ते; T2 G1 4 ये शिष्टास् (for ये शेषास्) D3 दैत्य- (for तत्र) —(L. 604) T1 G3 5 क्षये (for भय-) K3 ते सर्वे भयसंत्रस्ता, D5 सर्वेऽस्य भयवित्रस्ता, T2 G1 सर्वे ते भयवित्रस्ता (for ^a^) K3 4 Ñ1 2 V1 3 B1 2 (marg) 3 Dn Ds D1 2 5. 6 आशु (for आर्ता) —(L 605) V3 -चक्राप्रति-; Dn -लोकेऽप्रति-; D5 -चक्रप्रति- (for -लोकप्रति-) —(L. 606) V1 3 D5 महाहवेषु (D5 °वे य॰) प्रतिमोग्र(V3 °चक्र)चक्रः (for ^b^) —(L. 607) M2 (*sup lin* as above) भुवि (for युधि) —(L 608) K3 वज्रपाणिः, G1 दण्डपाणिनः (for °पाणिः)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds2 D1. 2. 5 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 3 B1 3 Dn2 Ds1 D1–4. — *Adhy name* K Ñ2 V1 Dn D1 2 5 वाराहम्; V3 B Ds D3 6 वाराहे हिरण्याक्षवधः, D4 श्रीवाराहचरित्रम्, T1 G3 हिरण्याक्षवध॰, T2 G1 M2 4 वराहप्रादुर्भावे हिरण्याक्षवधः. — *Adhy. no*: K3 (marg) 92; V3 225, Dn2 Ds2 224; D1 292; D4 220, T1 G3 280, G1 281, G4 283; G5 282, M2. 4 9

T2 om the ref —(L 609) Ñ2 V1 3 [आ]शु (for तु). D3 असुरांस्तान्सुरोत्तम॰ (for ^b^) —(L 610) K1 2 विद्वांस् (for बद्धांस्) T1 G3–5 M2 4 मोक्ष(G4 M4 °च)यामास शस्त्रार्तान्; T2 G1 मोचयामास बद्धांस्तान् (for ^a^). G6 -पुरोगमान् (for -मुखान्सुरान्) —(L 612) D2 उपाश्रिताः, G4 उपगता (for °स्थिताः) — After line 612, B2 D3 ins :

32** कृताञ्जलिपुटा प्रोचुर्जगतीपतिमीश्वरम् ।

वैशंपायन उवाच ।

While, D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 ins after the ref :

33** नताः स्म देवदेवेश त्वां वयं शरणं गताः ॥
नताः स्म विष्णुं सकलं निष्कलं भूतभावनम् ।
नताः स्म विष्णुं देवेश शङ्खचक्रगदाधरम् ॥
नताः स्म भूतभव्येशमीड्यमादिगुरुं हरिम् ।
नताः स्म वरुणं देवमर्चितं भुवनेश्वरम् ॥ [5]
नताः स्म प्रेताधिपतिं कुबेरं देवसत्तमम् ॥
नमस्तुभ्यं जगन्नाथ सनातन जगत्पते ।
नमः सर्वात्मने तुभ्यं सर्वकर्त्रे नमो नमः ॥
नमः आद्याय बीजाय प्रधानाय जगत्पते ।
नमः स्रष्टे नमो हर्त्रे नमः कर्त्रे जगत्पते । [10]
नमो गोप्त्रे जगन्नाथ नमः स्थात्रे नमो नमः ॥
यं प्राप्य न निवर्तन्ते योगिनो यतचेतसः ।
तस्मै तुभ्यं प्रधानात्मन्सर्वाय जगतः पते ॥
सर्वेश भूतभव्येश सर्वलोकनमस्कृत ।
प्रसीद देवदेवेश भक्तानामभयंकर ॥ [15]

[(L 2) M2 गोविन्द (for देवेश) —(L 3) D6 T2 T2 G1 4 नता स्म विष्णो गोविन्द (D6 देवेश) (for ^a^). —(L.

देवा ऊचुः ।

त्वत्प्रसादेन भगवंस्तव बाहुबलेन च ।
जीवामोऽद्य महाबाहो निष्क्रान्ताश्चान्तकाननात् ॥
त्वच्छासनाद्धि भगवन्कि कुर्वन्त्वदितेः सुताः । [615]
इच्छामः पादशुश्रूषां तव कर्तुं सनातन ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुण्डरीकनिभेक्षणः ।
उवाच वचनं देवान्मुदा युक्तो हतद्विषः ॥
योऽयं स भवतां लोको मयैव विहितः पुरा ।
पाल्यतां स तु यत्नेन प्राधान्येन क्वचित्क्वचित् ॥ [620]
ऐश्वर्यं प्रतिपन्नाः स्थ क्रतुभागपुरस्कृतम् ।
मयैव पूर्वं निर्दिष्टो नियोगः परिपाल्यताम् ॥
शक्रं प्रोवाच भगवान्वचनं दुंदुभिस्वनः ।
इदं यथावत्कर्तव्यं सत्सु चासत्सु च त्वया ॥
गच्छन्तु तपसा स्वर्गं मुनयः संशितव्रताः । [625]
यज्ञैरिष्ट्वा यायजूकाः फलं ते प्राप्नुवन्तु च ॥
भावः स्वधर्मशीलानामभावः पापकर्मणाम् ।
सन्तः स्वर्गजितः सन्तु सर्वाश्रमनिवासिनः ॥
सत्यशूरा दानशूरा रणशूराश्च ये नराः ।
ते स्वर्गफलमश्नन्तु सदा ये चानसूयकाः ॥ [630]
अश्रद्दधानाः पुरुषाः कामिनोऽर्थपराः शठाः ।
अब्रह्मण्या नास्तिकाश्च नरकं यान्तु मानवाः ॥
एतावत्क्रियतां वाक्यं मयोक्तं त्रिदशेश्वराः ।
ततो मयि स्थिते सर्वान्बाधिष्यन्ते न चारयः ॥
इत्युक्त्वान्तर्हितो देवः शङ्खचक्रगदाधरः । [635]

---

4) D6 सर्वलोकनमस्कृत (for ᵇ) — (L 5) M2 जलेश (for अर्चित) T2 G1 4 भुवनेश जलेश्वरम् (for ᵇ) — (L 6) D6 -सश्रितम् (for -सत्तमम्) — (L 7) T1 G3 M2 सदा तव (for सनातन) — (L 8) D6 आद्यबीजाय नाथाय (for ᵃ). — (L 10) T2 G1 5 हन्त्रे (for हर्त्रे) — (L 11) D6 पोत्रे, T2 G1 4 धात्रे (for स्थात्रे) — (L 13) D6 नम (for तुभ्य) G5 जगन्नाथ (for प्रधानात्मन्). — D3 T1 om line 15]

— (L 614) V3 निर्मुक्ताश्, B1 D6 विमुक्ताश् (for निष्क्रान्ताश्) — (L 615) Ñ1. 2 V1 3 B1 Ds त्वच्छासनेऽद्य भगवन्, T2 G1 3-5 M2 4 त्वच्छासनपराः सर्वे (for ᵃ) T2 G1 3-5 M2. 4 किं नु (T2 G1 4 5 तु) कुर्वन्तु (G3 M2 °न्ति) देवताः (for ᵇ) — (L 616) M2 इच्छामहे च शुश्रूषां (for ᵃ) — Before line 617, Ñ2 V1 3 B Ds D3 5 6 T2 G1 4 5 M2. 4 ins वैशंपायन उवाच. — (L 617) G5 M2. 4 पुण्डरीकेक्षणः प्रभु (for ᵇ). — (L 618) D2 देवो; G5 तान्वै; M2 4 तांस्तु (for देवान्) K3 G4 M2. 4 युक्तान्, G5 युक्ता (for युक्तो) — Ñ1 D1 T2 G1 3-5 M2 4 om lines 619-620 K2 om line 619 — (L 619) D3 योऽसौ (for ऽयं स) D3 लोके Ñ2 यो यो भगवतां लोको, Bom Poona eds G(ed) यो यस्य भवतो लोको (for ᵃ) — (L 620) Poona ed. यज्ञेन (for यत्नेन). K4 Dn D2 नियोगश्च; Bom ed वियोगश्च (for प्राधान्येन). — (L 621) K4 क्रतुभागे. T2 G1. 4 5 M4 -पुरस्कृताः — (L 622) K3 यथैव पूर्वनिर्दिष्टा (for ᵃ) D5 नियोगः पाल्यतां सुराः (for ᵇ). — (L 623) V1 स्वनम्, D1 2 -स्वनैः (for -स्वनः) — (L 624) D5 त्वया च (for यथावत्) T1 G3-5 वा प्रभो, T2 वा स्वयम् (for च त्वया) K3 D5 शक्र मद्वचनात्त्वया (D5 °नं शृणु) (for ᵇ) — After line 625, Ñ2 Dn Ds ins :

34** तव लोकं सुरश्रेष्ठ सर्वकामदुघं सदा ॥
यायजूकाश्च ये केचिद्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः ।
तेषां कामदुघा लोकाः स्वर्गमादिमनोहराः ॥

[(L 3) Ñ Ds तेषां कामदुघाल्लोकान् (for ᵃ) Ñ2 सुस्थानादि- (for स्वर्गमादि) Ds1 स्वर्गामोदमनोहरान् (for ᵇ).]

— (L 626) T1 G3 5 M2 4 च मामेव (for यायजूकाः). T1 2 G1 3 5 M2 4 तत्फलं (for फलं ते). B2 T1 2 G1 प्राप्नुवन्ति च, Ds °न्त्युत (for °न्तु च). — (L. 627) K4 Ñ1 V3 B Dn D1 2 4 T2 M2. 4 भाव सद्धर्मशीलानाम्; Ñ2 भावश्च धर्म°, Ds तावत्सधर्म°; D3 भाग सधर्म° (for ᵃ). — (L. 629) K1 2. 4 Ñ2 V1 3 B2 D (except D6) रणे (for दान-). K1 2 4 Ñ2 V1 3 B2 3 D (except D6) दान-, Ñ1 B1 रणे (for रण-) K3 सत्यधर्मपराः शूराः संग्रामे चापलायिनः. — (L. 630) T1 G3 नराः स्वर्गम् (for स्वर्गफलम्) K2. 3 Ñ1. 2 V1 3 B Ds D3-6 T1. 2 G1. 3-5 M2 4 [अ]नसूयवः (for °काः) — (L 631) D4 -परायणाः (for -पराः शठाः), D5 कृपणार्थपरायणाः (for ᵇ). — (L 632) K2 मा स्वर्गं यान्त्वसाधवः : D4 मा स्वर्गं यान्तु मानवाः (for ᵇ). — After line 632, T1. 2 G1. 3-5 M2. 4 ins .

35** योगिनो मां तु ये देवं भजन्ते योगतत्पराः ।
नमस्कार्यास्त्वया शक्र भक्तप्रवणचेतसा ॥
सदा मां ध्याहि देवेश श्रेयस्तव भविष्यति ।
मत्परो भव देवेश मां नमस्कुरु यत्नतः ।
इदमेव परं श्रेयो नात्र कार्या विचारणा ॥

— (L. 633) Ds2 D2 (marg as above) मयोक्तं त्रिदिवेश्वराः (for ᵇ). — (L 634) D5 स्थितान् (for स्थिते). B1.

देवतानां च सर्वेषामभवद्विस्मयो महान् ॥
एतदत्यद्भुतं दृष्ट्वा वराहचरितं सुराः ।
नमस्कृत्वा वराहाय नाकपृष्ठमितो गताः ॥
ततः स्वान्याधिपत्यानि प्रतिपन्नानि दैवतैः ।
सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वासवो गतः । [640]
विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरणी गता ॥
स्थैर्यहेतोर्धरण्यास्तु ज्ञात्वा चागस्कृतान्गिरीन् ।
स्वेषु स्थानेषु संस्थाप्य पर्वतानां पुरंदरः ।
चिच्छेद भगवान्पक्षान्वज्रेण शतपर्वणा ॥
सर्वेषामेव पक्षा वै छिन्नाः शक्रेण धीमता । [645]
एकः सपक्षो मैनाकः सुरैस्तत्समयः कृतः ॥
एष नारायणस्याद्यः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
वाराह इति विप्रेन्द्रैः पुराणे परिकीर्तितः ॥
कृष्णद्वैपायनमतं नानाश्रुतिसमाहितम् ।
नाशुचेर्न कृतघ्नाय नृशंसाय न कीर्तयेत् ॥ [650]

आयुष्कामैर्यशस्कामैर्महीकामैश्च मानवैः ।
जयैषिभिश्च श्रोतव्यो देवानामेष वै जयः ॥
पुराणो वेदसंबद्धः शिवः स्वस्त्ययनो महान् ।
पावनः सर्वभूतानां सात्त्विको विजयंकरः ॥
एष कौरव्य तत्त्वेन कथितस्तेऽनुपूर्वशः । [655]
वराहस्य नरश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः ॥
ये यजन्ति मखैः पुण्यैर्दैवतानि पितॄनपि ।
आत्मानमात्मना नित्यं विष्णुमेव यजन्ति ते ॥
लोकायनाय त्रिदशायनाय
ब्रह्मायनायात्मभवायनाय । [660]
नारायणायात्महितायनाय
महावराहाय नमस्कुरुष्व ॥

Colophon

Cal. ed. वो बाधिष्यन्ति नारयः, G5 बाधिष्यन्ति न चाधय· (for ᵇ) — (L 635) K1 3 D4 [अ]न्तर्दधे (for °र्हितो) — (L. 636) T1 2 G1 3–5 M2 त्रिदशानां (for देवतानां) D3 देवानां चैव सर्वेषाम् (for ᵃ) — (L 640) Ñ2 V1 3 D3 सर्वलोकाधिपत्यं च (for ᵃ) — (L 642) Ñ2 T2 G1. 4. 5 M2 4 धैर्यहेतोर्, D3 तत्स्थैर्यं तु (for स्थैर्यहेतोर्) K3 चोपस्थितान्, K4 Ñ1 V1. 3 D1 2 4 5 चावस्थितान् (for चागस्कृतान्) D3 संज्ञायावस्थितान्गिरीन् (for ᵇ) — (L 643) K4 D2 3 संप्राप्य (for संस्थाप्य) — D3 om lines 644–645 — (L 644) T1 2 G1 3–5 M2. 4 चिच्छेद पक्षान्वज्रेण (for ᵃ) T1. 2 G1. 3–5 M2 4 महेन्द्रः (for वज्रेण) — (L 645) G1 4 भिन्ना (for छिन्ना) V3 चक्रेण (for श°) — (L 646) K3 तत्राभय· ; B2 D5. 6 तत्समये (for °यः) B1 सुरैस्तत्समये पुन·, T1. 2 G1 3–5 M2. 4 सुरै· समयतो धृत· (for ᵇ) — (L 647) Bom Poona eds G(ed) [अ]र्यं (for [आ]द्य) D4 एष नारायणः साक्षात् (for ᵃ) — (L 648) K3 Ñ1 Ds D5. 6 पुराणै. (for °णे) B1 -गीयते (for -कीर्तितः). K1 2 D4 पुराणज्ञै· प्रकीर्तितः (for ᵇ) — (L 650) Ñ1 T1 G3 5 M2 4 नाशुचेर्नापि पापाय ; B1 3 D6 नाशुचये न पापाय, D6 (marg) नास्तिकाय कृतघ्नाय, T2 G1 4 नास्तिकाय न पापाय (for ᵃ). — After line 650, Ñ2 Bom Poona eds G(ed) ins

36** न क्षुद्राय न नीचाय न गुरुद्वेषकारिणे ।
नाशिष्याय तथा राजन्न कृतघ्नाय चैव हि ॥
[(L 2) Ñ2 पापिष्ठाय न चैव हि (for ᵇ)]

— (L 651) K3 नराधिपै (for च मानवै·) — (L 652) T1 2 G1 3–5 M2 4 देवानां विजयो महान् (for ᵇ) — (L. 653) D3 पुराणबद्धः शिवद सर्वविस्मयनो महान् — (L 654) K4 Ñ2 V1 3 Dn Ds D1 2 T2 G1 4 -सत्त्वानां ; Ñ1 -यज्ञानां ; M2. 4 -पापानां (for -भूतानां) B D6 T1 सात्त्विको विजयप्रदः (for ᵇ) — (L 656) V1 T1 2 G1 4 नृप- (for नर-) — (L 657) D3 मखै पूर्णैर्, T1 2 G1 3–5 M2 4 सदा यज्ञैर् (for मखै पुण्यैर्) T2 G1 4 5 M2 4 देवानथ (for दैवतानि) — (L. 658) T1 G3 5 स्वात्मना ; M2. 4 चा° (for आ°) — (L 659) D4 त्रिदशाननाय (for °यनाय). — (L 661) D3 नारायणायामितविक्रमाय ; T1 G3 5 सर्वायनायाप्यसकृन्नरेन्द्र ; T2 G1 4 गोभूमिदेवार्तिहराय नित्यं — (L. 662) D2 करोमि (for कुरुष्व)

Colophon — *Mention of the Epic* · K4 V1 Dn2 Ds2 D1 5 —*Mention of Khila* K3 4 Ñ1 V1. 3 B Dn Ds D1–3 5 — *Sub-parvan* V1 Ds D3 पारिजातम्, D5 पारिजातहरणम् — *Adhy name* K Ñ1. 3 V1 3 B D T2 G1 3 5 M2 4 वाराहप्रादुर्भावः, T2 G1 हिरण्याक्षवधे देवेन्द्रादिस्तोत्रम् — *Adhy no* K3 13 ; V3 226, Dn Ds2 225 ; D1 213, D3 241 ; D4 221, T1 G3 281 ; G1 282, G4 284, G5 283 ; M2. 4 10.

42A

K $\tilde{N}_{1.2}$ $V_{1.3}$ B D $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ cont. :

वैशंपायन उवाच ।

वाराह एष कथितो नारसिंहमत. शृणु ।
यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥
पुरा कृतयुगे राजन्हिरण्यकशिपुः प्रभुः ।
दैत्यानामादिपुरुषश्चकार सुमहत्तपः ॥
दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च । [5]
जलवासी समभवत्स्थानमौनधृतव्रतः ॥
ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव ह ।
ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नियमेन च ॥
ततः स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागत्य तत्र ह ।
विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥ [10]
आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैः सह ।
रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिंनरैः ॥
दिग्भिश्चापि विदिग्भिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥
देवैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा । [15]
राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः ॥
चराचरगुरुः श्रीमान्वृतो देवगणैः सह ।
ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥
प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रत ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ [20]

हिरण्यकशिपुरुवाच ।

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
न मानुषाः पिशाचाश्च निहन्युर्मां कथंचन ॥
ऋषयो नैव मां क्रुद्धाः सर्वलोकपितामह ।
शपेयुस्तपसा युक्ता वर एष वृतो मया ॥
न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा । [25]
न शुष्केण न चार्द्रेण न चान्येनापि मे वधः ॥
न स्वर्गेऽप्यथ पाताले नाकाशे नावनिस्थले ।
न चाभ्यन्तररात्र्यह्नोर्न चाप्यन्येन मे वधः ॥

42A

Before the ref , D_6 T_1 G_{3-5} $M_{2.4}$ ins ·

1** जनमेजय उवाच ।

वाराह एष कथितो नारसिंहमत· परम्।
कथयस्व महाभाग हिरण्यकशिपोर्वधम् ॥

—(L. 1) V_1 D_6 T_1 G_3 $M_{2.4}$ (last four *inf lin* as above) परम् (for शृणु) — (L. 3) $\tilde{N}_1$ तात (for राजन्) B_3 हिरण्यकशिपु प्रभुम् (for ^{b}).— (L 4) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ चकार तप उत्तमम् (for ^{b}) — (L 5) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ दशवर्षशतानि च (for ^{b}) — (L 6) K_1 Ds_1 D_1 ध्यान- ; K_3 स्थाणुर्, $V_{1.3}$ T_2 $G_{1.4.5}$ स्नान- (for स्थान-) K_{1-3} Dn $D_{1.2}$ -व्रतस्थितः, K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B_2 Ds $D_{3.4}$ -व्रते स्थितः ; $B_{1.3}$ D_6 -दृढव्रत (for -धृत°). — (L 8) D_8 विनयेन ; D_5 निश्चयेन (for नियमेन) — (L 10) G_5 सुवर्णेन (for [अ]र्क°) Ds_1 सिंह- (for हंस-) K_2 भारत (for भास्वता).— $\tilde{N}_1$ om line 11. — (L 12) V_1 विष्णु-, D_3 T_2 $G_{1.4}$ विश्वैः (for विश्व-) V_1 -पन्नगै (for -किंनरै).—(L 13) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ दिग्भिर्विदिग्भिश्च तदा सरिद्भिश्च स- (T_2 G_1 °द्भिः सह)सागरैः. — V_3 om. (hapl) 14–15 — (L. 14) K_3 ऋषिभिश् (for खेचरैश्) — (L. 15) K_3 सिद्धैः साध्यैश्च देवतै (for ^{b}).— (L. 17) K_4 चचार च (for चराचर-). D_4 चचार गुरुभिः श्रीमान् (for ^{a}) B_3 T_2 $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ वृत सर्वैर्द्युवासिभिः , D_6 T_1 वृतः सर्वैः सुरैस्तथा (for ^{b}). — Before line 19, $\tilde{N}_2$ $B_{1.2}$ Bom Poona Cal eds. G(ed) ins ब्रह्मोवाच. — After line 20, $\tilde{N}_2$ V_1 B Dn Ds D_6 ins

2** ततो हिरण्यकशिपु· प्रीतात्मा दानवोत्तमः।
कृताञ्जलिपुट श्रीमान्वचनं चेदमब्रवीत् ॥
[(L 1) V_1 श्रीमान्दानवसत्तम (for ^{b})]

— (L 22) D_5 ये पिशाचा (for पिशाचाश्च) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ हन्युर्मां देवसत्तम (for ^{b}). — (L. 23) K_2 D_4 मुनयो (for ऋषयो) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ ऋषयोऽपि न मां शापैः शपेयु प्रपितामह — (L. 24) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ यदि मे भगवान्प्रीतो (for ^{a}) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ मतो मम (for वृतो मया) — (L 26) $\tilde{N}_2$ $B_{1.3}$ Dn D_6 स्यान्न चान्येन मे वधः (for ^{b}). — After line 26, T_1 $G_{3.5}$ ins

3** नाकाशे वा न भूमौ वा रात्रौ वा दिवसेऽपि वा।
नान्तर्धाने बहिर्वापि स्याद्वधो मे पितामह।
पशुभिर्वा मृगैर्न स्यात्पक्षिभिर्वा सरीसृपै ॥

T_1 $G_{3.5}$ cont G_4 ins, after line 30. $M_{2.4}$ after line 26.

4** न केनचिद्भवेद्ब्रह्मन्मृत्युर्मे लोकभावन ।

पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनम् ।
यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्भविष्यति ॥ [30]
भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः ।
सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश ॥
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः ।
धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ॥
मूर्तिमन्ति च दिव्यानि ममास्त्राणि महाहवे । [35]
उपतिष्ठन्तु देवेश सर्वलोकपितामह ॥

ब्रह्मोवाच ।

एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः ।
सर्वकामप्रदा वत्स प्राप्स्यसे तान्न संशयः ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा स भगवाञ्जगामाकाशमेव च ।
वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ [40]
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा ऋषिभिः सह ।
वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः ॥

देवा ऊचुः ।

वरेणानेन भगवन्वधिष्यति स नोऽसुरः ।
तत्प्रसीदस्व भगवन्वधोऽप्यस्य विचिन्त्यताम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

भगवान्सर्वभूतानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः । [45]
स्रष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तः प्रकृतिर्ध्रुवः ॥
सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः ।
आश्वासयामास सुरान्सुशीतैर्वचनाम्बुभिः ॥
अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम् ।
तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति ॥ [50]
एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः ।
स्वानि स्थानानि दिव्यानि प्रतिजग्मुर्मुदान्विताः ॥
लब्धमात्रे वरे तस्मिन्सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ॥

— $M_{2\ 4}$ om lines 27–30 K_3 Ñ$_1$ G_5 om lines 27–28 — (L 27) D_1 -स्थिते (for -स्थले) D_3 नाकाशे नावनीतले (for ^{b}) — (L 28) K_2 D_4 न चाभ्यन्तर्न रात्र्यह्नो, D_8 न चाल्पेन न रात्र्याह्ने, T_2 G_1 न बाह्येऽभ्यन्तरे रात्रौ (for ^{a}) T_2 $G_{1,4}$ [अ]हनि (for [अ]न्येन). — (L 33) $G_{4\ 5}$ वामश्च (for का°) — M_4 om lines 34–36 — (L 34) D_6 यम (for यक्ष) — M_2 om. lines 35–36 — (L 35) D_3 ममास्त्राणि (for च दिव्यानि) D_8 दिव्यानि च, D_5 T_2 $G_{1\ 4}$ महास्त्राणि; G_5 सहस्राणि (for ममास्त्राणि) — (L 36) $B_{1\ 3}$ $G_{1\ 4}$ मां देव (for देवेश) Ds D_3 सर्वभूत- (for °लोक-) — After lines 36, T_1 G_{3-5} ins :

5** ददासि चेद्वरानेतान्देवदेव वृणोम्यहम् ।

— Ñ$_2$ B_2 पितामहः, Ds_2 G_4 om (for ब्रह्मा) — (L 37) T_1 [अ]द्य हि (for [अ]द्भुता) — (L 38) Ñ$_2$ V_1 B Dn D_6 सर्वान्कामान्सत्प्र(Bom Poona Cal eds G(ed) °नल्प)भावात् (V_1 °सादात्) (for ^{a}) $K_{1\ 2\ 4}$ Ñ$_1$ V_3 B_2 Dn_1 Ds $D_{1\ 3-5}$ दुर्लभास्त्वति(D_3 °स्ते ह्य)मानुषाः (D_5 °नवै), K_3 दुर्लभा. देवदानवैः; Ñ$_2$ V_1 $B_{1\ 3}$ Dn_1 D_6 प्रा-(V_1 आ)प्स्यसि त्वं न संशय (for ^{b}) — B_3 om. (hapl) lines 39–44 K $D_{1\ 2\ 4\ 5}$ T_2 om the ref — (L. 41) T_1 Bom Poona eds G(ed) मुनिभि· (for ऋषिभिः) — (L. 42) T_1 [इ]दं (for [ए]व). — (L 43) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 वरप्रदानाद्भगवन् (T_1 M_2 °द्भवतो) (for ^{a}). Ñ$_2$ Dn_2 Ds $D_{3\ 5}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ M_2 बाधिष्यति (for वधि°) D_4 बाधयिष्यति नोऽसुर. (for ^{b}) — (L. 44) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 प्रसीद नस्त्वं भगवन् (for ^{a}) $K_{1\ 2}$ D_4 वधोपायो, T_2 वधोऽस्य हि, $G_{3\ 5}$ वधोऽस्य प्र-, M_2 वधोऽस्यैव (for वधोऽप्यस्य) T_1 वधः स्यात्तत्प्रचिन्त्यताम् (for ^{b}) — D_6 om lines 45–46. — (L 45) D_3 भगवन् (for °वान्) $B_{1\ 3}$ -लोकानाम् (for -भूता°) Ñ$_1$ स्वयंभुव., Ds_1 स्वयं विभु (for स्वयं प्रभु.). — (L. 46) Ñ$_{1\ 2}$ V_3 $B_{1\ 2}$ Dn $D_{2\ 4}$ T_1 G_3 $M_{2\ 4}$ अव्यक्त-; D_5 °क्तं (for °क्त) K_4 $D_{1\ 2}$ बुध· (for ध्रुवः) — B_1 Cal ed om line 47 — (L. 47) B_2 (marg) T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 पितामह· (for प्रजापति) T_2 $G_{1\ 4}$ M_2 श्रुत्वा लोक(M_2 देव)-पितामह (for ^{b}) — (L 48) Ñ$_2$ B_1 Dn $T_{1,2}$ G_1 सशीतैर्, V_3 सुप्री° (for सुशी°) — (L 51) $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ श्रुत्वैतत्त्रि(T_1 $M_{2\ 4}$ °व त्रि)दशास्तथ्यं (for ^{a}). Ñ$_1$ कमल-, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अम्भोज- (for पङ्कज-). D_5 सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवा प्रजापते (= var line 47) — (L 52) V_3 [अ]नीकानि, G_5 ते सर्वे (for दिव्यानि) Ñ$_1$ B_1 Ds_1 D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 मुदा युता. (for मुदान्विता). — Before line 53, K $V_{1\ 3}$ B_1 Ds D_{1-6} ins वैशंपायन उवाच — (L. 53) T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सोऽथ (for तस्मिन्). Ñ$_1$ बाधति वै, T_1 $G_{1\ 5}$ संबाधते (for सोऽबाधत) D_8 सर्वशोऽबाधत प्रजा, T_2 सर्वान्वैऽबाधत प्रजा, $G_{1,4}$ सर्वान्बाधयत प्रजा (for ^{b}) — (L 55) K_2 D_4 (marg as above) पुनः सर्वान्, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2,5}$ महाभागान् (for मुनीन्सर्वान्).

आश्रमेषु मुनीन्सर्वान्ब्राह्मणान्संशितव्रतान् । [55]
सत्यधर्मरतान्दान्तान्धर्षयामास वीर्यवान् ॥
देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः ।
त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः ॥
यदा वरमदोन्मत्तश्चोदितः कालधर्मणा ।
यज्ञियानकरोद्दैत्यान्देवांश्चैवाप्ययज्ञियान् ॥ [60]
अथादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा ।
रुद्रा देवगणा यक्षा देवद्विजमहर्षयः ।
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् ।
देवं देवमयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनम् ॥
भूतं भव्यं भविष्यं च प्रजालोकनमस्कृतम् । [65]
नारायणं महादेवं देवास्त्वां शरणं गताः ॥
त्वं हि न परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः ।
त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ।
त्वं फुल्लामलपत्राक्ष शत्रुपक्षक्षयावह ।
क्षयाय दितिवंशस्य शरणं भव नः प्रभो ॥ [70]

T1 2 G1 3-5 M2 4 महर्षीन् (for ब्राह्मणान्) — K2 3 D4 T1 om line 56 — (L 56) Ñ2 om line 56ᵃ K4 सत्य-व्रत- (for °धर्म-). D3 -व्रतान् (for -रतान्) D3 6 शान्तान् (for दा°) G1 3-5 M2 4 तान्द्विजान् (for वीर्यवान्) — T2 G1 3-5 M2 4 ins after line 56 T1 after line 55

6** स्वर्गश्रेणी समालोक्य गृहीत्वैरावतं बलात् ।
इन्द्रं च पोथयामास बबाधे स तु संयुगे ॥
स तु स्वर्गं परित्यज्य गत शक्र शचीपति ॥
यमलोकं समागम्य यमं वैवस्वतं रणे ।
पराजित्य महायुद्धे कालमृत्युं तथैव च । [5]
याम्यानथ समाजघ्ने दैत्यो दानवसंवृत. ॥
नरकस्थान्समानीय स्वर्गस्थांस्तांश्चकार ह ॥
ततोऽथ वरुणं देवं पराजित्य महारणे ।
वारुणांश्च तथा पाशाञ्छित्त्वा दानवपुंगव. ।
दानवान्स्थापयामास यथेष्टं दानवेश्वर. ॥ [10]
सौम्यां दिशमथो गत्वा कुबेरमथ संयुगे ।
गृहीत्वा सबलं त तु पद्मशङ्खौ समाददे ।
अलकायां तथा दैत्यान्स्थापयामास दानव ॥

[(L 1) G3 M2 समालोड्य (for °क्य) — (L 11) T2 G1. 4 M2. 4 यात्वा (for गत्वा)]

— M2 om. lines 57–60 — (L 58) Ñ1 B1 3 D6 दैत्य-राट् (for दानव). — (L 59) V1 M4 बल- (for वर-). B1 3 D5 6 T1 G3-5 -मदोत्सिक्तश् (for °न्मत्तश्) Ñ1 यदा मदबलोन्मत्तश्; T2 G1 यदा मदबलोत्सिक्तश् (for ᵃ) K2 D1 4 -कर्मणा, M4 -नीतिभिः (for -धर्मणा) — (L 60) T1 G3 आग्ने(G3 याज्ञी)या नरका दैत्या (for ᵃ) K3 देवतांश्च (for देवांश्चैव) K4 Ñ1 2 V1 3 Ds D2 3 5 दै(V1 3 दे)-वतानप्यय(V3 D2 °या)ज्ञियान्, B D6 दे(B2 3 दै)वताश्चा-प्ययज्ञियाः; Dn दैवतांश्चाप्ययाज्ञियान्, T1 न चाग्नेयाश्च देवताः; T2 G1 3-5 M4 न य(G3 या)ज्ञीयांश्च देवता (for ᵇ). — After line 60, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

7** यथेष्टं बुभुजे लोकान्दानवो विगतज्वर ।
अनेककाल· सुमहान्व्यतीयाद्दानवस्य ह ॥

— After the above, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins an addl colophon [*Sub parvan* T1 2 G1 3, 5 M2 4 नृसिंह-प्रादुर्भाव· — *Adhy name* T2 G1 5 हिरण्यकशिपुवरप्रदाने त्रैलोक्यबाधनम् — *Adhy. no* T1 282, T2 G3 5 284, G1 283, G4 285, M2 4 1]

— Before line 61, T1 2 G1. 3-5 M2 4 ins वैशंपायनः. — (L 61) T1 G3 तथा सिद्धाश् (for अथादित्याश्) — (L. 62) D5 -गणाध्यक्षा (for -गणा यक्षा) — After line 62, T1 2 G1 3-5 M2. 4 ins

8** जितास्तेन महाराज दैत्येन च महौजसा ।
[G1 दैत्येन प्रथितौजसा (for ᵇ)]

— (L 64) K3 वेदयज्ञमयं देवा (for ᵃ) K3 ब्रह्मभूतं, Ñ1 Bom Poona eds G(ed) °दैवं, B1 °यज्ञ, D4 °वेदं, D5 °देव (for °देवं) — Ñ1 D5 T1 G3 5 M2 4 om. line 65 Before line 65, K Ñ2 Dn D1-4 ins देवा ऊचुः. — (L 65) D5 भवद् (for भव्यं) T2 G1 भविष्यच् (for °ष्यं) D3 भूतभव्यभविष्यज्ञ (for ᵃ) G4 प्रभुं (for प्रजा-) — Before line 66, K3 V1 B Ds D6 T1 G3 5 M2 4 ins देवा ऊचु· — (L 66) K1 D2 T1 महाभागं, D3 °भीमं (for °देवं). K3 4 Ñ1 V1 B2 Dn Ds D1 5 6 T2 G1 M2 4 नारायण महाभाग (T2 G1 M2 °देव) (for ᵃ). K1 2 Ñ1 D1 G3 देव (for देवास्) — (L 69) K2 D4 पुष्पपद्म-; K3 Ñ2 V1 B3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 पद्मामल- (for फुल्लामल-). B1 प्रोत्फुल्लामलपत्राक्ष, D3 प्रफुल्लपद्म° (for ᵃ). K1 2 Ñ1. 2 Ds2 D4. 5 G5 M4 -भयावह (for -क्षया°). — (L 70) Bom. Poona eds G(ed) क्षयाय (for शरणं) D6 हिरण्यं हन वै प्रभो, T1 G3 5 M2 4 शरणं त्वं भवस्व न, T2 G1 °णं भ(T2 त)व न प्रभो (for ᵇ) — K4 Ñ2 V1 3 B1 3 Dn Ds D1-3 ins after line 70. Dn2 D3 ins after the addl. ref. before line 65 Ñ1 Ds2 D6 T1, 2 G1, 3-5 M2, 4 after line 66

9** त्रायस्व जहि दैत्येन्द्रं हिरण्यकशिपुं प्रभो ।
[T1 G1 रक्ष नो (for त्रायस्व) D3 प्रभुम् (for प्रभो).]

विष्णुरुवाच ।

भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् ।
तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपत्स्यथ माचिरम् ॥
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् ।
अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्म्यहम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य त्रिदिवौकसः । [75]
वधं संकल्पयित्वा तु हिरण्यकशिपोः प्रभुः ।
सहायं तु महाबाहुर्जग्राहोंकारमेव च ॥
अथोंकारसहायोऽसौ भगवान्विष्णुरच्युतः ।
हिरण्यकशिपोः स्थानं जगाम प्रभुरीश्वरः ॥
तेजसा भास्कर इव कान्त्या चन्द्र इवापरः । [80]
नरस्य कृत्वार्धतनुं सिंहस्यार्धतनुं प्रभुः ।
नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ॥
ततोऽपश्यत्सुविस्तीर्णां दिव्यां रम्यां मनोरमाम् ।
सर्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः सभाम् ॥
विस्तीर्णां योजनशतं शतमध्यर्धमायताम् । [85]
वैहायसीं कामगमां पञ्चयोजनमुच्छ्रिताम् ॥
जराशोकक्लमत्यक्तां निष्प्रकम्पां शिवां शुभाम् ।
शुभ्रासनवतीं रम्यां ज्वलन्तीमिव तेजसा ॥
अन्तःसलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकर्मणा ।
दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युताम् ॥ [90]

— T1 2 G1 3–5 M2 4 श्रीभगवान् (for विष्णुर्) — (L 71) Ñ1 भयं त्यजत भद्र वै (for ^{a}) K2 नयामि (for ददामि) — (L 72) K1 Dn D3–5 प्रतिपद्यथ, V3 °लप्स्यथ, D8 °पत्स्यत (for °पत्स्यथ) K4 प्रतिपद्य यथाचिरम्, B1 3 D6 अचिरात्प्रतिपत्स्यथ ; M2, 4 प्रतिपत्स्यध्वमाशु वै (for ^{b}). — (L 73) K Ñ2 V1, 3 D G1 4 त (for ऽहं) T1 M2 गर्वितम् (for दर्पि°) — (L. 74) T2 अमरेन्द्रेण (for °न्द्राणा) T1 G3–5 M2 4 तम् (for [अ]हम्) — (L 75) B3 D1, 5 स (for तु). K3 विससर्ज दिवौकसः, B1 D6 T2 G2 4 M2 विसृज्य त्रिदशेश्वरान्, B3 T1 G3 5 M4 °ज्य त्रिदिवेश्वरान् (for ^{b}) — (L 76) B1 3 D5 6 वधं संकल्पयामास, T1 2 G3–5 M2, 4 वधं संकल्प्य च विभुर् (for ^{a}) D2 प्रभो ; T2 G1 4 पुरः, G3, 5 M2 4 पुरा (for प्रभु·) — After line 76, K3 B1 2 Dn Ds D3 5 6 ins

10** सोऽचिरेणैव कालेन हिमवत्पार्श्वमागत ॥
किं नु रूपं समास्थाय निहन्म्येनं महासुरम् ।
यत्सिद्धिकरमाशु स्याद्वधाय विबुधद्विषः ॥
अनुत्पन्नं ततश्चक्रे सोऽत्यन्तं रूपमीश्वर ।
नारसिंहमनाधृष्यं दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ [5]

[(L 2) B2 निहन्मि दानवोत्तमम् (for ^{b}) — (L 3) K3 यत्सिद्धिकारण रूप (for ^{a}) K3 वधे वै, B1 वधेऽस्य (for वधाय) — (L 4) D3 अनुत्पन्न, D6 °त्पाद्य (for °त्पन्न) K3 अन्तरिक्षे मनश्चक्रे, D5 अनुत्पन्नतनुं चक्रे (for ^{a}). K3 Dn2 Ds सोत्पन्न, D5 सोऽनन्त, D6 दैत्यान्त (for सोऽत्यन्त). Ñ2 परम् (for रूपम्) B1 2 ईदृशम्, Bom Poona eds G(ed.) आस्थित (for ईश्वर) — (L 5) Dn1 Ds देव- (for दैत्य-) K3 -राक्षसै (for -रक्षसाम्)]

— (L 77) D3 सभायां (for सहायं) K1 तं, D4 स (for तु). T1, 2 G1 3–5 M2, 4 ओंकारं गृह्य सत्वरम् (for ^{b}). — (L 78) Ñ1 सह (for अथ) T1 2 G1 3–5 M2, 4 -मयो योगी (for -सहायोऽसौ) K1 2 V3 D3 5 अव्यय (for अच्युत) — (L 79) T1 2 G1 3–5 M2 4 हरिर् (for प्रभुर्) — (L 80) K4 Ñ1 2 V1 3 B D (except D4, 5) T1 2 G1 3–5 M2 4 तेजसा भास्कराकार (for ^{a}) T1 G3 M2 शशी कान्त्यैव चापर, T2 G1, 4 5 M4 शशिकान्त्ये(G4 °न्त्यै)व चापरः (for ^{b}) — K2 D4 om line 81 — (L. 81) K1 T1 2 G1 3–5 M2 4 नरस्या(K1 सिंहीम)र्धतनुं कृत्वा (for ^{a}) K1 नरस्य (for सिंहस्य) Ñ2 V3 G5 M2 विभु, B3 तथा; D3 प्रभुम्, T1 G3 M4 पुन (for प्रभुः). — (L 82) D3 पाणिसंपिष्टपाणिना (for ^{b}). — (L 83) K4 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds2 D1–3, 5 T2 G1 ततोऽपश्यत वि(K4 °द्धि वि-, Ds2 °ति वि-, D5 त्सवि)स्तीर्णां (for ^{a}) T1 G4 5 दिव्यरत्न- (for दिव्यां रम्यां) V1 D6 मनोहराम् (for °रमाम्). G3 M2, 4 दिव्वरत्नां म(G3 °त्नम)नोजवाम् (for ^{b}) — (L 84) K1 2 D4 दिव्या, Ds1 शुद्धां (for शुभ्रां) K4 नानाश्चर्यसमन्विताम् (for ^{b}) — K4 om (hapl) lines 85–87 — (L 85) M2 विस्तीर्णयोजनशता (for ^{a}) Bom Poona eds. G(ed) उच्छ्रिताम् (for आय°). B3 D5 6 पञ्चयोजनमुच्छ्रिताम्, D4 शतमप्यर्धमायतम् (for ^{b}) — (L 86) D3 आयताम् (for उच्छ्रि°) B1 3 D6 शतमध्यर्धमायताम्, D5 मध्येऽर्धशतमायताम् (for ^{b}) — After line 86, D5 ins

11** सर्वलोकगुणोपेतां दिव्यां गन्धवहां शुभाम् ।

— (L 87) K4 D5 -परित्यक्तां, T1 2 G1 3–5 M2, 4 -क्लमहरां (for -क्लमत्यक्तां) T1 2 G1 3–5 M2 4 निष्प्रकम्प्यां (for °म्पां) — (L 88) V1, 3 B1 D2 शुभासन- : T1 2 G1, 3–5 M2 4 शय्या° (for शुभ्रा°) — (L 90) D5 -युतैरपि (for -प्रदैर्युताम्) — (L 91) B1 -पीतारुण-, T2 G1 M2 -पीतासितैः, G4 5 -पीतसितै (for -पीतासित-). B1 3 श्वेतैर्; G4

नीलपीतासितश्यामैः सितैर्लोहितकैरपि ।
अवतानैस्तथा गुल्मैर्मञ्जरीशतधारिभिः ॥
सिताभ्रघनसंकाशा प्लवन्तीवाप्सु दृश्यते ।
शय्यासनवती रम्या ज्वलन्तीव च तेजसा ॥
प्रभावती भासुरा च दिव्यगन्धा मनोरमा । [95]
नासुखा न च दुःखा सा न शीता न च घर्मदा ॥
न क्षुत्पिपासे ग्लानिं वा प्राप्य तां प्राप्नुवन्ति ह ।
नानारूपैर्विरचिता विचित्रैरतिभास्वरैः ॥
स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यैः शाश्वती चाक्षया च या ।
अति चन्द्रं च सूर्यं च पावकं च स्वयंप्रभा । [100]
दीप्यते नाकपृष्ठस्था भर्त्सयन्तीव भास्करम् ॥
सर्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः ।
रसवन्तः प्रभूताश्च भक्ष्यं भोज्यं तथाक्षयम् ॥
पुण्यगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः ।
उष्णे शीतानि तोयानि शीते चोष्णानि सन्ति वै । [105]
पुष्पिताग्रा महाशाखाः प्रवालाङ्कुरधारिणः ॥
लतावितानसंछन्नाः सरःसु च सरित्सु च ।
मनोहरांश्च विविधान्ददर्श स तदा प्रभुः ॥
द्रुमान्बहुविधांस्तत्र मृगेन्द्रो ददृशे प्रभुः ।
गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ॥ [110]
तानि शीतानि तोयानि तत्र तत्र सरांसि च ।
अपश्यत्सर्वतीर्थानि सभायां तस्य वै प्रभुः ॥
नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः ।
रक्तैः कुवलयैर्नीलैः कुमुदैः संततानि च ॥

स्थितैर् (for -सितैर्) K_3 D_1 लोकहितैर् (for लोहितकैर्). — (L 92) $\tilde{N}_1$ D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ अवदातैस्, B_3 तरुणैश्च (for अवतानैस्) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ रक्तमञ्जरिधारिभिः (for ^{b}) — (L 93) $K_{1\,2}$ D_4 -संकाशैः, K_3 °शां (for °शा) $K_{1\,3}$ B_2 व्यदृश्यत, B_1 [अ]भ्यतिष्ठत, D_3 नु दृश्यते (for [अ]प्सु दृश्यते). — After line 93, $G_{3\,5}$ $M_{2\,4}$ ins

12** भास्वरा दिव्यगन्धा च रश्मिमत्यपि चातुला ।

— $M_{2\,4}$ om line 94 — (L 94) K_4 $\tilde{N}_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ Dn D_8 $D_{1\,2}$ T_1 $G_{1\,3\,5}$ धन्यास(Dn_2 °ज-; $G_{3\,5}$ °ध)नवती, B_2 धन्या जल° (for शय्यासन°) K_3 D_5 शय्यासनवतीं रम्यां, $B_{1\,3}$ D_6 T_2 G_4 धन्या(B_1 रम्या)सनवती हृद्या (for ^{a}). T_2 $G_{1,\,4}$ द्योतमाना (for ज्वलन्तीव) $B_{1\,3}$ D_6 द्योतमाना च सा शुभा (for ^{b}). — (L 95) K_3 प्रभावतीं भास्वरां; $M_{2\,4}$ रश्मिव(M_4 म°)ती भास्वती च (for ^{a}). $K_{1\,2}$ D_4 दिव्यरूपा, $\tilde{N}_{1.\,2}$ D_3 T_1 G_3 °गन्ध- (for °गन्धा) V_3 मनोहरा (for °रमा) K_3 दिव्यरूपां मनोरमाम् (for ^{b}) — (L 96) K_4 $\tilde{N}_1$ $D_{2\,5}$ न सुखा, $\tilde{N}_2$ V_1 B_3 Dn Ds D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3.\,4}$ सुसुखा; D_3 सा सुखा (for नासुखा) V_3 सुमुखा च सुदुःखा सा; G_5 सुसुखा च न दुःखा सा (for ^{a}). T_1 नर्मदा (for घ°) D_3 न च शीता न घर्मदा (for ^{b}). — (L 97) $K_{2\,3}$ $\tilde{N}_{1\,2}$ V_3 Ds $D_{3\,6}$ ग्लानिर्वा, D_4 G_3 न ग्लानिं (for ग्लानिं वा) D_3 प्राप्यते यत्रवासिभि (for ^{b}) — (L 98) K_{1-3} $\tilde{N}_1$ D_5 विरचितां, K_4 विरोचन्ती; T_1 $G_{3\,5}$ इङ्गितैस्तैर्, $M_{2\,4}$ इवाक्रान्ता (for विरचिता) — (L 99) D_5 सूत्रैर् (for स्तम्भैर्) T_1 $G_{1\,3-5}$ M_2 स्तम्भैर्न विधृता सा वै, T_2 सुस्तम्भैर्विधृता सा वै, M_4 स्तम्भैर्न च धृता सा वै (for ^{a}) $K_{1\,2}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.\,3}$ B_2 Dn Ds $D_{1\,4}$ च सा; K_3 D_3 शुभा; K_4 D_2 वरा (for च या) $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{1,\,3.\,5}$ $M_{2\,4}$ शाश्वती न च साक्षरा; $B_{1\,3}$ D_6 °ती चान्यया च सा, T_2 °ती चाक्षयाय सा; G_4 °ती याक्षया च सा (for ^{b}) — (L 100) T_1 सूर्यमग्निं (for च सूर्यं च) T_2 $G_{1\,3-5}$ अतीत्य सूर्यमग्निं (T_2 G_4 °र्यं वह्निं) च, $M_{2\,4}$ अति सूर्यं च वह्निं च (for ^{a}). $T_{1\,2}$ $G_{1.\,3-5}$ $M_{2\,4}$ शशिनं (for पावक) $\tilde{N}_2$ पावकस्य समप्रभा (for ^{b}) — (L 101) V_1 D_6 आदीप्य (for दीप्यते) $T_{1\,2}$ $G_{1.\,3-5}$ $M_{2\,4}$ भासयन्ती (for भर्त्स°) D_3 भासुराः (for भास्करम्) — (L 102) K_2 $D_{4\,6}$ प्रवरा (for प्रचुराः). — (L 103) K_2 प्रस्रुताश्, V_1 प्रवृत्ताश्, B_3 $D_{2\,4\,5}$ प्रसूताश् (for प्रभू°) T_1 $G_{3\,5}$ भक्ष्यभोज्यास्तथाक्षया (for ^{b}) — (L 104) D_3 पुष्पज पुण्यगन्धश्च (for ^{a}) $T_{1.\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ -काम- (for -पुष्प-) — (L 105) T_2 G_1 तेषा (for शीते) — (L 106) K_1 पुष्पिताश्च (for °ताग्रा) V_1 B Dn_2 $D_{2\,3\,6}$ $T_{1\,2}$ $G_{1.\,3-5}$ $M_{2\,4}$ पुष्पिताग्रान्म(D_2 °ग्रा म)हाशाखान् (for ^{a}) — (L 107) $\tilde{N}_2$ $B_{1\,2}$ $D_{5\,6}$ $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ -सछन्नान् (for °न्नाः). K_3 $\tilde{N}_1$ B_3 $D_{1\,3}$ लतावतानसछन्ना. (V_1 B_3 °न्नान्) (for ^{a}). B_1 D_6 M_2 नदीषु (for सरित्सु) — D_1 om lines 108–111. V_1 $B_{1\,3}$ D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ om (hapl.) line 108. — (L 109) $T_{1\,2}$ $G_{1,\,3-5}$ $M_{2\,4}$ वृक्षान् (for द्रुमान्). $\tilde{N}_1$ D_3 केसरी, Ds_1 दृश्यते (for ददृशे) $K_{1\,3.\,4}$ $\tilde{N}_2$ Dn ऽद्भुतम्, K_2 $V_{1\,3}$ D_4 ऽद्भुत, B_2 ऽद्भुतान्; B_3 विभु; D_2 द्रुतम् (for प्रभुः) — (L 111) K_4 शीतोष्ण- (for शीतानि) $K_{1\,2}$ D_5 रम्याणि, D_4 नोष्णानि (for तोयानि). K_3 नातिशीतानि रम्याणि, B_1 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_2 न शीतानि न चोष्णानि (for ^{a}) — (L 112) T_2 $G_{4\,5}$ M_2 सम- (for सर्व-) K_4 B_2 $D_{1\,2.\,5}$ सभायां शततो ($D_{2\,5}$ °शो) विभु (for ^{b}) — (L 113) D_3 संलीन- (for नलिनै),

सकान्तैर्धार्तराष्ट्रैश्च राजहंसैः सरःप्रियैः । [115]
कादम्बैश्चक्रवाकैश्च सारसैः कुररैरपि ॥
विमलस्फटिकाभानि पाण्डुरच्छदनानि च ।
कलहंसोपगीतानि सारसाभिरुतानि च ॥
गन्धवत्यः शुभास्तत्र पुष्पमञ्जरिधारिणीः ।
दृष्टवान्पादपाग्रेषु नानापुष्पधरा लताः ॥ [120]
केतकाशोकसरलाः पुन्नागतिलकार्जुनाः ।
चूता नीपा नागपुष्पाः कदम्बा बकुला धवाः ॥
प्रियङ्गुपाटला वृक्षाः शाल्मल्यः सहरिद्रवाः ।
सालास्तालाः प्रियालाश्च चम्पकाश्च मनोहराः ॥
तथैवान्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः । [125]
विद्रुमाश्च द्रुमानीका दावाग्निज्वलितप्रभाः ।
स्कन्धवन्तः सुशाखाश्च बहुतालसमुच्छ्रयाः ॥
अञ्जनाशोकवर्णाभा भान्ति वञ्जुलका द्रुमाः ।
वरणा वत्सनाभाश्च असनाः स्यन्दनैः सह ॥
नीलाः सुमनसश्चैव पीताः साश्वत्थतिन्दुकाः ॥ [130]
प्राचीनामलका लोध्रा मल्लिका भद्रदारवः ।
आम्रातकास्तथा जम्बूर्लकुचाश्चैलवालुकाः ॥
सर्जरसाः कुन्दरवाः पतङ्गाः कुटजास्तथा ।
रक्ताः कुरबकाश्चैव नीपाश्चागुरुभिः सह ॥
कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा बीजपूरकाः । [135]
कालीयका दुकूलाश्च हिङ्गवस्तैलपर्णिकाः ॥

K1. 2 Ds1 पुण्डरीकाक्षै· (for °कैश्च) — (L 114) D4 नालै.; T1 नीपै (for नीलै) D5 संयुतानि, T1 2 G1. 3–5 M2. 4 संवृ° (for संत°) — D2 om (hapl) lines 115–117. — (L. 115) D3 संकीर्णैर्, T2 G3 संक्रान्तैर् (for सका°) T1 G3–5 M2 4 धृतराष्ट्रैश् (for धार्त°) — (L 116) B1 D6 T1 कारण्डैश् (for कादम्बैश्) K3 B3 D3 T2 G1 4 5 M2 4 कारण्डवैश्चक्रवाकै (for ^{a}). Ñ1 कामगैः (for सारसै) Ds1 शतपत्रैः सुगन्धिभिः (for ^{b}) — (L. 117) T1 G3 पाण्डुरैश्चन्दनैर्द्विजै, T2 G1 4 5 M2 4 पाण्डरच्छदनैर्द्विजै· (for ^{b}). — (L 118) K2 ब्रह्म-, T2 G1 3 5 M3 4 बहु- (for कल-) Ñ2 V1 3 Ds सारसोप-, T1 G3 Bom Poona eds सारिकाभि- (for सारसाभि-) — (L 119) B D6 गन्धयुक्ता; Ds1 °वतीः, Ds2 D3 °वन्तीः (for °वत्य.) T1 2 G1 3–5 M2 4 शुभगन्धवती तत्र (for ^{a}) — (L 120) T1 2 G3–5 M2 4 दृष्टवान्पर्वताग्रेषु, G1 °न्पर्वतश्रेष्ठ (for ^{a}) — (L 121) K1 2 Ñ1 -तरला; V1 Ds -शबलाः, B1 D6 -बकुला, B3 -बहुला.; D5 शरणाः (for -सरला) D3 केतकीसर्जसरला· (for ^{a}) G5 पुन्नागमरलार्जुनाः (for ^{b}) — (L 122) T1 2 G1 3–5 M2 नाग(T2 ताल)-वृक्षा· (for नागपुष्पा) K3 चूताश्च नागपुष्पाश्च, B1 3 D6 चूतनीपकदम्बाश्च, D5 चूताश्च नीपा पुष्पाश्च (for ^{a}). B1. 3 D6 नागपुष्पा· प्रियंगव· (for ^{b}) — (L 123) B1 3 शाल्मल्यः (for प्रियङ्गु-) B1 3 D6 म(B1 व)ञ्जुला. पा(B3 प)रिभद्रका. (for ^{b}) — (L 124) K2 D3 T1 2 G1 3–5 M2 4 तमालाश्, D4 पिप्प° (for प्रिया°) Ñ2 V1. 3 B1 3 Ds D3 T1. 2 G1 3–5 M2 4 मनोरमा. (for °हरा) — B3 om lines 125–128 — (L 125) B1 तथान्ये विविधा रम्या (for ^{a}). — (L 126) K1 3 4 V3 Dn Ds D1–5 वैद्रुमाश् (for वि°). Ñ2 V1 B1 2 D6 द्रुमा दिव्या; G3 M2 द्रुमोद्रेका; G4 द्रुमानेकान्; (for °नीका) Ñ1 V1 B1 2 D6 वैद्रुमाश्च द्रुमा दिव्या (for ^{a}). B1 D6 T1 G1. 3–5 M2. 4 ज्वलिता(G1 °लना)ग्निसमप्रभाः (for ^{b}) — (L 127) T1 सुस्निग्धा सुप्रभाश्चैव; T3 G4 M2 4 सुस्कन्धशाखान्द(M2 4 °खा द)दृशे, G1 सुस्कन्धछाया ददृशे, G3 5 स्निग्धच्छायासु ददृशे (for ^{a}). D3 बहुद्विजसमाश्रया· (for ^{b}) — (L 128) V1 -बकुला; D5 पर्णाभा, T1 G1 3–5 M2 4 -वृक्षाश्च, T2 -वृक्षांश्च (for -वर्णाभा). T1 2 G1 3–5 M2 4 बहवश्चन्दनद्रुमा (for ^{b}). — (L. 129) V1 बलाभाश्, D2 T1 G3 वत्सनागाश् (for °नाभाश्) Ds चन्दनैः (for स्य°) B1 3 D6 पनसाश्चन्दनैः सह; T1 2 G1 4, 5 M2 4 पनसा· सह चूतकै· (for ^{b}) — K1 om lines 130–131. — (L 130) D3 दिव्या (for नीला) T1 च बर्बराश् (for सुमनसश्) G9 M4 om line 130^b T1 वृक्षा; G3 M2 निम्बाः (for पीताः) Ñ1 2 V1 3 B1. 3 Ds D2. 6 पीताम्राश्वत्थतिन्दुकाः, B2 पलाशा°; D3 पीताम्राश्च सुतिन्दुकाः; D5 प्रीताशाखाश्च ति°, T2 G1. 4 पीताश्मन्त(G4 °श्मात)कति° (for ^{b}) — T1. 2 G1. 4 M2 ins after line 130; G3. 5 after line 134^b M4 after line 130^a

13** निम्बाश्च बर्बराश्चैव वृक्षाः साश्वत्थतिन्दुकाः ।
अङ्कोलोदुम्बराश्चैव किंशुका भूर्जपत्रका ॥

— K1 om line 131 — (L 131) T1 2 G1 3–5 M2 4 पारिजाताश्च लोध्राश्च (for ^{a}) — (L. 132) T2 G1 4 2 M2 लिकुचाश्, G3 नि°; G(ed) वि° (for ल°) B1 पर्णिका; D3 -बाहुका (for -वालुका·) — (L 133) D6 कुञ्जरकाः (for कुन्दरवा) K1 2 T2 G1 सज्ज(K1 °र्जा-; K2 °र्ज)रसाः कुन्दरवा (for ^{a}) T1 om lines 133^b–135^a B1. 3 D6 G3 पुन्नागा. (for पतङ्गा·) K2 कुन्दजास्, V3 कूटकास् (for कुटजास्) — M1 om lines 134^b–136^a — (L 135) K3 रुच्याश् (for भव्याश्) — (L 136) T1. 2 G3–5 M2 कालके-(M2 °की)या (for कालीयका) K1. 2 कालीयाः कामकुलाश्च (for ^{a}). K -पल्लिकाः, Ñ1 -वर्णिकाः (for -पर्णिका). D5

खर्जूरा नारिकेलाश्च धर्मवृक्षा हरीतकी ।
मधुकाः सप्तपर्णाश्च बिल्वाः पारावतास्तथा ॥
पनसाश्च तमालाश्च नानागुल्मलतावृताः ।
लताश्च विविधाकाराः पुष्पपत्रफलोपगाः ॥ [140]
एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः ।
नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः ॥
चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः ।
पुष्पितान्पुष्पिताग्रांश्च संपतन्ति महाद्रुमान् ॥
रक्तपीतारुणास्तत्र पादपाग्रगता द्विजाः । [145]
परस्परमवैक्षन्त प्रहृष्टा जीवजीवकाः ।

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

तस्यां सभायां दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुस्तदा ।
आसीन आसने चित्रे नल्वमात्रे प्रमाणतः ॥
दिवाकरनिभे दिव्ये दिव्यास्तरणसंवृते ।
रराज सुचिरं राजञ्ज्वलत्काञ्चनकुण्डलः ॥ [150]
तस्य दैत्यपतेर्मन्दं विरजस्कः समन्ततः ।
दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ ॥
तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरप्सरसां वृताः ।
दिव्यतालेन दिव्यानि जगुर्गीतानि गायनाः ॥
विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचेत्यभिविश्रुताः । [155]
दिव्या च सौरभेयी च समीची पुञ्जिकस्थला ॥
मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रसेना शुचिस्मिता ।
चारुनेत्रा घृताची च मेनका चोर्वशी तथा ॥
एताः सहस्रशश्चान्या नृत्यवादित्रकोविदाः ।
उपतिष्ठन्ति राजानं हिरण्यकशिपुं तदा ॥ [160]

हिङ्गुलास्तिलपर्णिका., T2 G5 M2 4 हिङ्गवश्चैव वर्णकाः (for ^{b}). — (L 137) B1 3 D5 6 हरि(D5 °री)तक्यो नारिकेलाः (for ^{a}) K2 कर्मवृक्षा, B2 चर्म°, Dn वसु°, Bom Poona eds G(ed.) पूग° (for धर्म°) B1 3 D5 6 खर्जूराश्च(D5 °रा ध)र्मपाद(B1 °रीत)पा, T1 2 G1 4 शमीपत्रा (T1 °वृक्षा) बिभीतका ; G3 5 M2 4 चम्पवृक्षा विभीतका (for ^{b}) — (L. 138) D6 सप्तपर्णाश्च बिल्वाश्च मधुरा विततास्तथा — (L 139) Ñ1 D5 G5 M2 4 अ(D5 आ)सनाश्च (for पनसाश्च) D5 -पुष्प- (for -गुल्म-) — (L 140) T2 नानापुष्प- (for पुष्पपत्र-) K2 Ñ5 D6 -फलोपमा ; K4 -फलागमा, Dn -फलोत्तमा, D1 -फलापगा, T2 G1 4 -फलैर्वृताः (for -फलोपगा) — (L. 142) T2 G1 4 छायाप्रधानाः सफला (for ^{a}) —B3 om lines 143–146 — (L. 143) K3 मत्ताः (for मत्त-). D5 -सारसा (for -सारिका) — (L 144) K2, 3 पुष्पिता. पुष्पिताग्राश्च ; Ñ1 G5 M4 °तान्पुष्पितास्तांस्तान् ; V1 B1, 2 D6 T2 G4 M2 °तान्फलितांस्तांस्तान् ; Dn °तान्फलिताग्राश्च, D3 °ताः फलिताग्राश्च (for ^{a}) K1 G1 5 महाद्रुमा. (for °द्रुमान्) — (L 145) G1 विचित्राभरणाम्बरा (for ^{b}) —(L 146) D5 G1 4 उदैक्षन्त (for अवै°) Ds1 प्रकृष्टा (for प्रहृष्टा).

Colophon om in Ñ1 B3 T1 2 G1, 3–5 M2 4 — *Mention of the Epic* K4 V1 Dn Ds2 D1 2 — *Mention of Khila*. V3 B1 2 Dn Ds D1 3–5 — *Subparvan* K1 2 4 Ñ2 V3 B2 Dn1 Ds D1–4 6 नारासिंहम् ; V1 आश्चर्यम्. — *Adhy name* K3 नारासिंहप्रादुर्भाव. ; B1 D5 6 हिरण्यकशिपुसभावर्णनम्, B2 सभावर्णनम्. — *Adhy no* V3 227, Dn1 Ds2 226, D1 214, D3 242 ; D4 221

Ñ1 T1 2 G1, 3–5 M2 4 om the ref —(L 147) D3 दिव्यायां (for दैत्येन्द्रो) B3 D6 6 प्रभु (for तदा) — (L. 148) K1 V3 D3 आसीनम् (for °न) B1 3 D5, 6 रम्ये ; T1 2 G1 3–5 शुभ्रे (for चित्रे) T1 अल्पमात्र- ; G3 M3 4 दशनल्व- (M2 4 °ल्वे) (for नल्वमात्रे) —(L 149) B1, 3 Ds, 6 दीप्ते, T1 G3 रम्ये (for दिव्ये) K1 T1 -संभृते ; D6 -सयुते (for संवृते) — Ñ1 V3 M2 om lines 150–151. — (L 150) K4 लसत्काञ्चन- (for ज्वल°). — G4 om. lines 151–152 — (L 151) D5 मन्दो (for मन्दं) K B1 Dn D2 4 T1 2 G1 3 5 विरजस्कं (for °स्कः) — (L 152) K1 Ñ1 V3 D2 5 G1 3–5 M4 सुमुखो, D4 ससुखो (for सु°). — (L 153) T2 G1, 4 दिव्याश्च, G3 M2 दिव्या स- (for देवाः स-) G3 गणैः (for वृता.) Ñ1 गणैः संवृतमावृताः, T1, 2 G1 4 5 M2, 4 दिव्यै(T1 देवै)रप्सरसां गणै (for ^{b}). — (L. 154) K3 V1 D3 D5 6 -तानेन, Ñ1 -तालेषु ; T1 -तानानि ; T2 G1 4 5 ताळानि (for -तालेन). M3, 4 दिव्यताळे(M4 °ने)षु गीतानि (for ^{a}). M2 4 दिव्यानि (for गीतानि) K2 D1, 2 (*sup lin* as above) T1 G1 3, 4 M2, 4 गायकाः (for °नाः). —(L. 155) T1 2 G1, 3–5 M2 4 प्रम्लोचन्ती च (G1 °न्तीति) विश्रुताः (for ^{b}). —(L 156) K3 दिव्यवस्त्रेण दिव्या च (for ^{a}) — K1 2 D4 om (hapl) lines 157^{b}–158^{a} —(L 159) D3 गीत- (for नृत्य-). V1 B1 3 D5 6 T1 2 G1, 3–5 M2 4 नृत्यगीतविशारदाः (for ^{b}). —(L. 160) B1, 3 D1 -तिष्ठन्त (for -तिष्ठन्ति). Ds2 उपातिष्ठन्त

हिरण्यकशिपुस्तत्र विचित्राभरणाम्बरः ।
स्त्रीसहस्रैः परिवृतस्तस्थौ ज्वलितकुण्डलः ॥
तत्रासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
उपासन्त दितेः पुत्राः सर्वे लब्धवराः पुरा ॥
बलिर्विरोचनस्तत्र नरकः पृथिवीजयः । [165]
प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च गविष्ठश्च महासुरः ॥
चक्रहन्ता क्रोधहन्ता सुमनाः सुमतिस्वनः ।
घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा ॥
विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपश्च महाद्युतिः ।
दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा महारवः ॥ [170]
घटाभो विकटाभश्च संह्रादश्चेन्द्रतापनः ।
दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ॥
स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सर्वे सुचरितव्रताः ।
सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ॥
एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुम् । [175]
उपासन्ते महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः ॥
विमानैर्विविधैरग्र्यैर्भ्राजमानैरिवार्चिभिः ।
स्रग्विणो भूषिताः सर्वे यान्ति चायान्ति चापरे ॥
महेन्द्रचापसंकाशैर्विचित्रैरङ्गदैर्वरैः ।
भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्त सर्वशः ॥ [180]
तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पर्वतोपमाः ।
हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरकरप्रभाः ॥
कनकमणिविचित्रवेदिकाया-
मुपहितवेदिसवज्रवीथिकायाम् ।

राजानं (for ^{a}) K_2 प्रभुम् (for तदा). — $T_{1\,2}$ $G_{1\,3.5}$ $M_{2\,4}$ subst for line 160 · G_4 ins after line 160:

14** उपचेरुरिमं दैत्यं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।

[T_1 G_1 प्रचेरुरेन दैत्येन्द्रा , G_4 उपचेरुश्च दैत्येन्द्रो ; $M_{2.4}$ °रुरेन दैत्येन्द्र (hypermetric) (for ^{a}). T_2 $G_{1.4.5}$ तदा (for प्रभुम्) .]

— (L. 161) G_3 विचित्राभरणार्थवत् (for ^{b}) — (L 162) $B_{1\,3}$ वृत शूरस् (for परिवृतस्).— (L 165) $\tilde{N}_1$ V_1 $B_{1\,2}$ D_6 T_1 G_3 वैरोचन($B_{1\,3}$ V_1 D_6 °नि)स् (for °विरो). — (L. 166) T_1 वरिष्ठश् (for गवि°) M_2 महारथ· (for °सुरः) — (L 167) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $B_{2\,3}$ D_3 D_6 T_2 $G_{1\,4}$ चन्द्रहन्ता ; D_5 शक्र° (for चक्र°). $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_1$ B_1 D_n D_{1-3} अहन्ता क्रोध- ($\tilde{N}_2$ दु.ख)हन्ता च , T_1 $G_{3.5}$ $M_{2\,4}$ आ(T_1 अ)हर्ता दु ख- हन्ता च (for ^{a}) K_3 सुमनाः सुगति. स्वरः , $\tilde{N}_1$ सुनामाः सुमतिः स्वन· ; $V_{1\,3}$ D_{s2} क्रोधवर्धन एव च ; $B_{1\,3}$ D_6 $T_{1\,2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2\,4}$ सुनामा (T_3 $G_{1\,4}$ °मना) सुवपु(B_1 D_6 °मति- , M_2 °वसु)स्तथा (for ^{b}) — (L 168) G_1 खनकः (for क्रथन) D_2 काठिनः पठिरस्तथा ; T_1 $G_{3\,5}$ M_2 कुनखी (M_2 °खः) पीवर° (for ^{b}) — (L 169) K_1 वि- , D_n D_2 स- , $D_{1\,3\,5}$ च (for सु-) K_3 बहुरूपो (for विरूपश्च) $\tilde{N}_1$ महामतिः ; $B_{1\,3}$ $D_{5.6}$ $T_{1\,2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ °बल (for °द्युति·) — (L 170) $G_{1\,4\,5}$ माली (for वाली). D_3 नयवासा , T_1 G_3 $M_{2\,4}$ दर्प° (for मेघ°) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $B_{1.2}$ D_3 M_2 महाबलः ; D_3 °मख. , $T_{1.2}$ $G_{1.3.4}$ M_4 °रथ (for °रवः). — (L 171) K_4 D_n $D_{1\,2}$ कटाभो (for घ°) D_3 घटांसो विघटसश्च ; $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ विड्रुभ(G_5 °सुम्भ- ; M_2 °धूम- ; M_4 °धूप)श्च घटाभश्च (for ^{a}). T_1 $G_{1\,4}$ तपनश् ; $G_{3,5}$ $M_{2\,4}$ प्रतापश् (for संह्रादश्) $\tilde{N}_1$ प्रवाहश्च हुताशन (for ^{b}) — (L 173) B_3 भूषिताः , $T_{1\,2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2\,4}$ वर्मिण (for वाग्मिन). T_1 om (hapl) 173^b–178^a — (L 174) V_1 $B_{1\,2}$ -मन्यत्र (for -मृत्यव·). $\tilde{N}_1$ सर्वे वेदविदां वराः (for ^{b}) — M_4 om lines 175–179. — (L. 176) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,3}$ D_n D_s $D_{3\,4}$ M_2 उपासन्त ; K_3 °न्ति ; $D_{5.6}$ T_2 $G_{1\,4.5}$ °न्ते (for °न्ते) D_2 -परिग्रहाः (for °च्छदा) — (L 177) K_{1-3} D_s $D_{3\,4}$ उग्रैर् ; V_1 रम्यैर् ; B_2 दिव्यैर् ; (for अग्र्यैर्). $B_{1\,3}$ $D_{5\,6}$ $G_{1\,3\,5}$ M_2 विमानैर्विविधाकारैर् (for ^{a}) V_1 $B_{1\,3}$ D_6 T_2 $G_{1.3-5}$ M_2 [अ]ग्निभि· (for [अ]र्चिभि). — G_5 om lines 178–179. — (L 178) G_1 Bom Poona eds G(ed) स्रग्विणो भूषणधरा , G_3 °णो भूषिण सर्वे (for ^{a}) Bom Poona eds, G(ed) हेलया (for चापरे) $B_{1.3}$ $D_{5\,6}$ गमनागमने रताः , M_2 समुपेत्याभिदर्पिता (for ^{b}) — After line 178, $\tilde{N}_2$ V_1 B D_6 ins :

15** विचित्राभरणोपेता विचित्रवसनास्तथा ।
विचित्रशस्त्रकवचा विचित्रध्वजवाहना. ॥

[(L. 2) B_2 विचित्रकवचोपेता (for ^{a}).]

— (L 179) $B_{1\,3}$ D_6 -सदृशैर् (for -संकाशैर्) $T_{1.2}$ $G_{1\,3\,4}$ M_2 महेन्द्रवपुष सर्वे (for ^{a}). $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,4}$ M_2 विचित्राङ्गदबाहवः (for ^{b}). — (L 180) $\tilde{N}_2$ V_3 भारत , V_1 संघशः ; B_1 $D_{5\,6}$ नित्यश (for सर्वशः) B_3 तमुपासन्ति नित्यश· (for ^{b}) — (L 181) $G_{1\,5}$ पर्वतोत्तमम् (for °पमा) V_1 असुरं पर्वतोत्तमम् (for ^{b}) — (L. 182) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ -वपुष (for -मुकुटा). D_6 सर्वे दिन- (for दिवाकर-) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_1$ V_1 B_2 D_5 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3.5}$ $M_{2\,4}$ -सम· प्रभा (for कर°) — (L 183) K_3 मणिविचित्राणि ; T_1 M_5 -रजतचित्र°- , $G_{4.5}$ M_2 -रचित° (for मणिवि°). — (L 184)

स ददर्श मृगाधिपः सभायां [185]
सुरुचिरदन्तगवाक्षसंवृतायाम् ॥
कनककमलहारभूषिताङ्गं
दितितनयं स मृगाधिपो ददर्श ।
दिवसकरकरप्रभं ज्वलन्त-
मसुरसहस्रगणैर्निषेव्यमाणम् ॥ [190]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततो दृष्ट्वा महाबाहुं कालचक्रमिवागतम् ।
नारसिंहवपुश्छन्नं भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥
विकुञ्चितसटान्तस्य नारसिंहस्य भारत ।
रूपौदार्यं बभौ तत्र समस्तं शशिसंनिभम् ॥
अहो रूपमिदं चित्रं शङ्खकुन्देन्दुसंनिभम् । [195]
अब्रुवन्दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥
एवं हि ब्रुवतां तेषां निर्दग्धानां महात्मनाम् ।
नारसिंहेन चक्षुर्भ्यां चोदिताः कालधर्मणा ॥
हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो नाम वीर्यवान् ।
दिव्येन चक्षुषा सिंहमपश्यद्देवमागतम् ॥ [200]
तं दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वां तनुमास्थितम् ।
विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥

प्रह्लाद उवाच ।

महाराज महाबाहो दैत्यानामादिसंभव ।
न श्रुतं नैव नो दृष्टं नारसिंहमिदं वपुः ॥
अव्यक्तप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमद्भुतम् । [205]
दैत्यान्तकरणं घोरं शंसतीव मनांसि नः ॥
अस्य देवाः शरीरस्थाः सागराः सरितस्तथा ।

K3 D1 2 परिहृत-, Ñ1 2 V3 Ds2 परिवृत-, G3 उपहृत- (for °हित-) Ñ1 -वेदिसवेदि-, Ñ2 V3 B Ds2 D5 -निर्मलवज्र-, V1 Dn रत्नसहस्र- (for वेदिसवज्र) D1 2 -वेदिकायाम् (for -वीथि°) K4 परिहृतवेदनवज्रवेदिकायाम्, D3 6 T1 2 G1 3-5 उपहि(G5 °हृ)तनिर्मलवज्रपीठि° (D3 °कर्णि°), M2 4 परिहृतवीथि(M2 °ति)सवज्रवेदि° — (L 185) K1 2 V1 3 B Ds D4-6 स तु मृगपतिरी(V1 B1 Ds °वी, D6 °निरी)क्षित सभायां — (L 186) V3 -तुङ्ग-, D1 3 -रत्न- (for -दन्त-) D6 (marg as above) -संहितायाम्, G3 -वेदिका° (for -संवृता°) K3 विविधरुचिमादित्य नृपेन्द्रम् — (L 187) Ñ1 B D1. 3 6 T1 G1-5 -विमल (for -क°) M2 -भूषितायां (for °ङ्गं) — (L. 189) T1 Poona ed दिन- (for दिवस-). T1 -घनप्रभं, T2 -कुल°, G3 5 -सहस्रभा (for -करप्रभं) — (L 190) B1 3 D5 6 -दितिज- (for असुर-) T2 G1 3-5 M1. 4 शतैर् (for -गणैर्)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds2 D1 2. — *Mention of Khila* V1 3 B Ds D1. 3-5. — *Subparvan* K Ñ1 2 V1 3 B Dn D1 2 4 नारसिंहम्; D3 पारिजातम्, T2 G1 3 M2 4 नारसिंहप्रादुर्भाव; G5 नृसिंहाविर्भाव — *Adhy name* B1 3 हिरण्यकशिपुदर्शनम्, D3 नारसिंहप्रादुर्भावे हिरण्यकशिपुसभावर्णनम्, D5 6 हिरण्यकशिपुदर्शनम्, T2 G1 हिरण्यकशिपुसभावर्णनम्. — *Adhy no* : K3 15, V3 B2 228; Dn Ds2 227, D1 215, D3 243; D4 222, T1 283, T2 G1 284; G3 5 285; G4 286; M3 4 2

(L. 191) T2 महाबाहु- (for °हुं) D6 [उ]दितम् (for [आ]ग°). — (L 192) K1 D4 सधुक्षन्तम्, B1 T1 G3 भस्मा-च्छन्नम् (for भस्म°) Ñ1 [अ]चलम् (for [अ]न°) — M2 4 om. lines 193-198 — (L 193) K1 V3 Ds D2-4 निकुञ्चित- (for वि°) Ñ1 2 V3 B Dn Ds D5 6 T1 2 G1 3 Col -सटं तस्य (for सटान्तस्य) — (L 494) Ñ2 D3 तस्य (for तत्र) B2 Dn2 G5 सहस्र-, D2 समग्रं (for समस्तं). — D6 om (hapl) line 195 — (L 195) तस्य (for अहो) Ñ1 D5 दृष्ट (for चित्रं) V1 B3 T1 G3 5 -सप्रभम् (for -संनि°) Ñ1 शङ्खवर्णसमप्रभम्, Ds1 शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् (for [b]) — (L 196) G1 4 पुन (for च सः) D3 विस्मयाविष्टमानसाः, T2 हिरण्यकशिपो. पुन. (for [b]). — D3 om lines 197-198 — (L 197) V3 निर्गन्धानां (for निर्दग्धानां) D2 च संसदि (for महात्मनाम्). — (L. 198) D3 4 नोदिता, D6 T2 G1 4 युक्ताना (for चोदिताः). T1 G3 5 कालयुक्तेन क(G5 ध)र्मणा (for [b]) — After line 199, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins.

16** साक्षाद्योगेश्वरो योगी तन्मयस्तत्परायणः ।

— (L 200) Ñ1 V3 वपुषा (for चक्षुषा). T3 G1 4. 5 देवम् (for सिंहम्) T1 स्वयम्, T2 G1 4 सिंहम्, M2 दिव्यम् (for देवम्) — (L 201) T1 2 G1 3 4 M2 4 रूप्य- (for रुक्म-) V1 -शृङ्गाभम् (for -शैला°) T1 2 G1 3-5 आश्रितम् (for आस्थि°). — (L 204) K1-3 D4. 5 श्रुतं च, D2 अश्रुतं (for न श्रुतं) D3 दृष्टं मे, Bom Poona eds दृष्टं च (for नो दृष्टं) — (L 205) K1-3 D5 रूपम् (for दिव्यम्). T1 2 G3-5 M2 आगतम् (for अद्भु°). K1-3 D5 अद्भुतं (D3 °व्यक्तं) लोमहर्षणम् (for [b]) — (L 206) D6 सीदन्ति (for शंसन्ति). — (L. 207) T1 2 G1. 3-5 M2 4 च याः (for तथा) — (L. 208) T1 G3 3 ये चान्ये पर्वतोत्तमा. (for [b]). — (L. 209)

हिमवान्पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः ॥
चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्याश्चाग्निना सह ।
धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीपतिः ॥ [210]
मरुतो देवगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ।
नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा भीमविक्रमाः ॥
ब्रह्मा देवः पशुपतिर्ललाटस्था विभान्ति वै ।
स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च ॥
भवांश्च सहितोऽस्माभिः सर्वदैत्यगणैर्वृतः । [215]
विमानशतसंकीर्णा तथाभ्यन्तरजा सभा ॥
सर्वं त्रिभुवनं राजँल्लोकधर्मश्च शाश्वतः ।
दृश्यते नारसिंहेऽस्मिन्यथेन्दौ विमले जगत् ॥

प्रजापतिश्चात्र मनुर्महात्मा
ग्रहाश्च यागाश्च मही नभश्च । [220]
उत्पातकालश्च धृतिः स्मृतिश्च
रजश्च सत्त्वं च तमो दमश्च ॥
सनत्कुमारश्च महानुभावो
विश्वे च देवा वसवश्च सर्वे ।
क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो [225]
दर्पश्च मोहः पितरश्च सर्वे ॥

Colophon.

K Ñ2 V1 2 B2 D (except D6) [अ]श्विनौ तथा, T1 [अ]श्वभिस्तथा, T2 G1 3-5 M2 4 [अ]श्विभिः सह (for [अ]ग्निना सह) — (L 210) G5 धर्म. (for यम.) — (L 211) G3 Bom Poona eds G(ed) मुनयश् (for ऋष°) — (L 213) T1 महा- (for ब्रह्मा) K1 V1 B Ds D4 6 ललाटस्थो; T1 2 G1 3-5 M2 4 अस्य कुक्षौ (for ललाटस्था) — (L 215) K3.4 Ñ1 V1 B Dn Ds2 D1-3 6 सर्वैर्दैत्य-, V3 सर्वैर्दैवै; T1 G4 सर्वैर्देव-, T2 G1 5 M2 4 सर्वदेव- (for °दैत्य-) T1 सह (for वृतः) — (L 216) K4 -गण- (for -शत-). B1 तथैवान्तरजाः सभाः, B3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 तथै(T1 °दे)वाभ्यन्तरे (B3 D6 °रा) सभा (T2 शुभा) (for ^{b}) — (L 217) Ñ2 Dn2 D3 5 लोकधर्माश्च शाश्वता (for ^{b}) — (L. 218) Ds1 D6 G1 विमलं (for °ले) T1 2 G3-5 M2 4 तथेदम (T1 °देदम-, T2 °देतद) खिलं जगत् (for ^{b}). — (L 220) K D1.2 4 5 नागाश्, Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D3 6 T1 G1.3 M2 यो° (for या°) — (L 221) T1 2 G1 3-5 M2 मतिश् (for स्मृ°) — (L 222) K2 D4 रतिश्, K4 सत्त्वं (for रजश्). K4 तत्त्वं (for सत्त्वं) K2 4 V1 D4 शमो, V3 B D1-3 5 6 G2 M2 तपो (for तमो). B1 Ds1 D2 मदश् (for दमश्) — (L 224) K Ñ1 B1.2 Dn D1-5 [अ]प्सरसश्, T1 2 G1 3-5 M2 4 ऋषयश् (for वसवश्) — (L 225) K3 हर्षश्; D6 मोदश् (for कामश्) K3 लोभस् (for हर्षो) — (L 226) K V1 3 B2 3 Dn D2-4 तमश्, Ñ1 दमश् (for दर्पश्) Ñ1 देहे (for सर्वे) — After line 226, B2 Dn Ds D3 ins

17** इत्येवमुक्त्वा स च दैत्यराजं
हिरण्यनामानमविस्मयेन ।
दध्यौ च दैत्येश्वरपुत्र उग्रं
महामतिः किंचिदधोमुखः प्राक् ॥

[(L. 3) B2 D3 तस्थौ (for दध्यौ) B2 स (for च) B2 मुख्यो (for उग्रं)]

While, D4 ins after line 226:

18** पाहि तीव्र महाराज कालरूपो हि दृश्यते ।
एवं ब्रुवति वै पुत्रे रोषाक्रान्तभयस्तदा ॥

Finally, D6 T1 2 G1.3-5 M4 ins after line 226:

19** यः प्राण सर्वभूतानां यः क्रतु स्वयमेव ह ।
प्रणव. सर्ववेदाना सोऽयं विष्णुः सनातन ॥
प्रमाणैरपरिच्छेद्य. प्रमाणं यः प्रचक्षते ।
आदिदेव· सहस्राक्षुः सामगः सामवाचक ॥
ऋग्ध्यायोऽयं पुराणात्मा यज्ञरूप. सनातनः । [5]
योगिध्येय सदा दान्तः पूज्यो हि सततं प्रभो ॥
सुखद सर्वदो नित्यमादिकर्ता जनार्दन ।
नमस्कुरुष्व यत्नेन भूयो भूयः पितः कुरु ॥

[T1 om line 3-8 M2 om line 3-5 — (L 3) G3 अपरिच्छेद्यै (for °द्य) D6 प्रमाणमपरिच्छेद्यं (for ^{a}) D6 G(ed) य (for य) — (L 4) D6 सागर (for सामग) — (L 5) D6 ऋषयो (for ऋग्ध्यायो) T2 G4 यजुरूप (for यज्ञ°) — (L 6) M2 तात (for दान्त) M2 प्रभु (for प्रभो) — M2 om lines 7-8 — (L 7) D6 सुसुख (for सुखद·) T2 G1 3 5 सर्वदा (for °दो) G3 नित्य (for नित्यम्) — (L. 8) D6 नमस्कुरु प्रयत्नेन (for ^{a}) D6 नमस् (for पितः)]

COLOPHON om in T1 2 G1 3 5 M4 — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1 2 5. — *Mention of Khila:* V1 3 B Dn Ds1 D1.5 — *Sub-parvan* K1 2.4 Ñ1.2 V1 3 B2 3 Dn Ds D1 2 4 6 नारसिंहम् — *Adhy. name:* K3 M2 नारसिंहप्रादुर्भाव, B D6 प्रह्लादवाक्यम्; D3 नारसिंहरूपवर्णनम्, D5 नारसिंहाख्यानम्. — *Adhy no.* V3 229; Dn Ds2 228; D3 244, D4 223; G4 287; M2 3.

वैशंपायन उवाच ।
प्रह्लादस्य ततः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुर्वचः ।
उवाच दानवान्सर्वान्सगणांश्च गणाधिपः ॥
मृगेन्द्रो गृह्यतां शीघ्रमपूर्वां तनुमास्थितः ।
यदि वा संशयः कश्चिद्वध्यतां वनगोचरः ॥ [230]
तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमम् ।
परिक्षिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरोजसा ॥
सिंहनादं विमुच्याथ नरसिंहो महाबलः ।
बभञ्ज तां सभां दिव्यां व्यादितास्य इवान्तकः ॥
सभायां भज्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयम् । [235]
चिक्षेपास्त्राणि सिंहस्य रोषव्याकुललोचनः ॥
सर्वास्त्राणामथ श्रेष्ठं दण्डमस्त्रं सुभैरवम् ।
कालचक्रं तथात्युग्रं विष्णुचक्रं तथापरम् ॥
धर्मचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामतः ।
चक्रमैन्द्रं तथा घोरमृषिचक्रं तथैव च ॥ [240]
पैतामहं तथा चक्रं त्रैलोक्यमहितस्वरम् ।
विचित्रामशनीं चैव शुष्कार्द्रे चाशनिद्वयम् ॥
रौद्रं तदुग्रं शूलं च कङ्कालं मुसलं तथा ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च ॥
ऐषीकमस्त्रमैन्द्रं च आग्नेयं शैशिरं तथा । [245]

T1 G3 om the ref — (L 227) K4 Ñ1 2 V1 3 B2 Dn Ds D1 3 5 तु तच्, B1 3 T1 2 G1 3 5 M4 वच·; G4 च तच् (for तत.) M2 श्रुत्वा तु वचनं तस्य (for [a]) B1 च स, T1 2 G1 3 5 प्रभु (for वच) M2 हिरण्यकशिपोस्तदा (for [b]) — After line 227, D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 ins :

20** ध्वंसेति च तदा पुत्रं रोषादाह नृपोत्तम ।
कोऽयं विष्णुस्त्वया ज्ञेय· कोऽयं देव· सनातनः ।
अयं किल सदा विष्णुर्मोक्षिभिर्ध्येय इत्युत ॥
इत्यबद्ध तदा दैत्य· क्रुद्धो दृष्ट्वा जनार्दनम् ।

[(L 1) G3 तथा पुत्र (for तदा पुत्र) D6 G3 नृपोत्तम . T2 G1 4 ध्वस ध्वसेति च तदा पुत्र रोषान्नृपोऽब्रवीत् —(L 2) D6 क्वासीय', G3 त्वयाज्ञानी, M2 क वा ज्ञानी (for त्वया ज्ञेय). D6 विष्णु (for देव).]
—(L 298) D6 दनुजान् (for दानवान्) D6 सगणान्दनुजाधिपः (for [b]). —(L 229) T1 2 G3–5 M2 4 एष (for शीघ्रम्) V3 आश्रितः (for आस्थित.) —(L 230) D2 4 5 वः (for वा) G5 शस्त्रैर्, M2 तत्र (for कश्चिद्) — After line 230, T1 2 G1 3–5 M3 ins an addl colophon [*Sub-parvan* G1 3–5 M4 नार(G5 नृ)सिंहप्रादुर्भावः — *Adhy name*. T2 G1 हिरण्यकशिपुसभाया भगवद्दर्शनप्रह्लादवाक्यम्. — *Adhy. no* T1 284, T2 285, G3 5 286, G4 287; M4 3]
— After the above, T1 2 G1 3–5 ins :

21** वैशपायन उवाच ।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य हिरण्यकशिपोस्तदा ।

— (L 231) T1 2 G1 3–5 M2 4 ते दानवगणाः सर्वे (for [a]) — (L 232) T1 2 G1 3–5 M2 4 परिवार्य सम तत्र (for [a]) — After line 232, D4 ins :

22** दश पञ्च तथा कोटिर्दानवाथ महाबला ।
न विव्यधुर्महासिंहे सुरास्त्रा दिव्यरूपिण· ॥

— B3 om lines 233-236. — (L 233) G5 M2. 4 स हि (for सिंह-) K Ñ1 2 V1 3 B2 D (except D6) नदित्वा (for विमुच्य) Bom Poona eds पुन. सिंहो (for नरसिंहो). — After line 233, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins :

23** हुंकारेण तदा सर्वान्दानवांस्त्रासयन्हरिः ।

— (L 234) K3 4 Ñ1 2 V1 3 B2 Dn Ds D1–3 T2 G4 सर्वां, T1 G3 5 M2 4 तां तु, Bom Poona eds. G(ed.) रम्यां (for दिव्या) — After line 235, T1. 2 G1 3 5 M2 4 ins

24** उत्थाय चासनात्तस्मात्सिंहनादं व्यमुञ्चत ।

— (L 236) M2 4 क्षिपति (for चिक्षेप) B1 3 D6 (marg) घोराणि, T1 2 G1 3–5 M2–4 संधाय (for सिंहस्य) K3 -चेतन (for -लोचन) Ñ1 2 G1 3–6 M2 4 रोषव्याकुलितेक्षण, B1 3 D6 सिंहायाद्भुतविक्रम. (B1 °कर्मण) (for [b]). — (L 237) K1–3 Ñ1 V1 3 Ds D4 5 T2 G4 M2 4 ज्येष्ठं (for श्रेष्ठं) Ñ2 सुदारुणम् (for सुभैरवम्) — (L 238) K1–3 D4 5 धर्म- (for विष्णु-) K Ñ1. 2 V1 2 B2 D (except D6) [ए]व च (for [अ]परम्) — K2 om lines 239–240 V1 om line 239 — (L 239) K3 D4 5 विष्णु- (for धर्म-), B2 T1 2 G3 5 M4. 4 महच्चक्रम् — (L 240) D3 वज्रम् (for चक्रम्) T1. 2 G1. 3–5 M2. 5 ग्रहचक्रं महाभ(M4 तथा भ)यम् (for [b]). — (L. 241) T1. 2 G1 3 4 M2 4 [अ]त्युग्रं, G5 चोग्र (for चक्रं) K1.2 B2 अहितं वरम् Ñ1 2 V1 3 Dn °तं हितम्, B1. 3 D6 °तं तथा (for °तस्वरम्) K3 त्रैलोक्यशमनं हि तत्, D3 °क्यसंहत हितम्; D3 °क्यमहिताहितम्, T1 2 G1. 3–5 M2 °क्यभयदं परम् (for [b]) — (L. 242) T1. 2 G1 3–5 M2 4 शुष्कार्द्रं (for °द्रे) D3 शुष्कार्द्रे चाशनिद्वये (for [b]). — (L. 243) T1. 2 G3–5 M2–4 तथोग्रं (for तदुग्रं). D2 कपालं (for कङ्कालं) — K2 D4 om lines 245–247. V3 D3 D6 om. line 245 — (L 245) D3 ऐषीकमैन्द्रं च तथा; T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 ऐन्द्रमस्त्रं तथैषीकं (for [a]). — (L. 246)

हंसा इवाभान्ति विशालपक्षाः ॥
तेषां च वायुप्रतिमौजसां वै [275]
केयूरमालावलयोत्कटानि ।
तान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभान्ति
प्रभातसूर्यांशुसमप्रभाणि ॥
क्षिपद्भिरुग्रज्वलितानलोपमै-
र्महास्त्रपूगैः स समावृतो बभौ । [280]
गिरिर्यथा संततवर्षिभिर्घनैः
कृतान्धकारोऽद्भुतकन्दरद्रुमः ॥
तैर्हन्यमानोऽपि महास्त्रजालै-
र्महाबलैर्दैत्यगणैः समेतैः ।
नाकम्पताजौ भगवान्प्रतापवा- [285]
न्स्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ॥
संतापितास्ते नरसिंहरूपिणा
दितेः सुताः पावकदीप्ततेजसः ।
भयाद्विचेलुः पवनोद्धुता यथा
महोर्मयः सागरवारिसंभवाः ॥ [290]
शतैर्धनुर्भिः सुमहातिवेगतो
युगान्तकालप्रतिमाञ्शरौघान् ।
एकायनस्थे मुमुचुर्नृसिंहे
महासुराः क्रोधविदीपिताक्षाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
खराः खरमुखाश्चैव मकराशीविषाननाः । [295]
ईहामृगमुखाश्चान्ये वराहमुखसंस्थिताः ॥
बालसूर्यमुखाश्चैव धूमकेतुमुखास्तथा ।
चन्द्रार्धचन्द्रवक्त्राश्च दीप्ताग्निप्रमुखास्तथा ॥
हंसकुक्कुटवक्त्राश्च व्यादितास्या भयावहाः ।

M2 4 मुक्तावलीभिश्च विभूषिताङ्गा — (L 275) K3 -प्रथितौजसां (for -प्रतिमौ°) — (L 276) T2 G1 4 5 M2 -मौली- (for -माला). K3 D3 -वलयोज्ज्वलानि, V1 B1 3 T1 2 G1 3–5 M2, 4 °त्कटानाम् (for °त्कटानि) — (L 277) K3 विभाति, K4 ऽभिभान्ति (for वि°) — (L 279) K2 3 Ds1 D4 क्षिपद्भिरुद्र- (K3 °रुद्र-), V1 क्षिप्तैरुदग्र- (for क्षिपद्भिरुग्र-) B D6 क्षिप्तैः समग्रज्वलितामलप्रभैर् (B2 °लोपमैर्); D3 क्षिपद्भिरग्र्यैर्ज्वलितानलोपमैर्, D5 Bom Poona eds G(ed) तैः प्रक्षिपद्भिर्ज्वलितानलोपमैर्, T1 2 G1 3–5 M2 4 क्षिपद्भिरुग्रैर्ज्वलिता (T1 G3 M2 °तो) महाबलैर् — (L 280) K1–3 D4 -यूथै सु- (K2 स), Ñ1 2 V3 Ds1 D5 -पूगै सु-; T1 G3 M2 4 पूगाभि-, T2 पूगेण स, G1 5 पूगान्स (for -पूगैः स) Ñ1 -समाहितो (for समावृतो) — D5 om lines 282–283. — (L 282) K1 D4 कृतान्धकाद्भुत-, B2, 3 °रोत्तम- (for °रोऽद्भुत-) Ñ1 B1 G1 -कन्दरद्रुमैः, T1 G3 °रैर्नगै ; T2 G4 °रैर्द्रुमै (for °रद्रुमः) G5 M2, 4 कृतान्धकारोत्तमकन्दरैर्द्रुमैः. (G5 °र्नगै) — (L 284) Bom Poona eds G(ed) सर्वैस्तदा (for महाबलैर्) D1 (*sup lin*) समन्तात्, M2 समस्तैः (for समेतैः) — (L 285) T1 1 G1 3–5 M2 4 नृसिंह (for प्रतापवान्) — D6 om lines 287–290 — (L 287) V1 3 B T1 2 G3–5 M2, 4 संत्रासिता(M2 °त)स् (for संतापितास्). Ñ2 V3 D3 T2 G1 3–5 M2 4 तेन नृसिंह (for ते नरसिंह-) — (L 288) B1 T1 G1 3–5 M2 4 -तुल्य- (for -दीप्त-) K3 D3 T1 M2 4 -तेजसा, B2 -वर्चस (for -तेजस) — (L 289) K3 भग्ना (for भयाद्) K1 3 Ñ1 2 V1, 3 Dn Ds D1, 3–5 पवनोद्धता (for °द्धुता) T1 2 G1 3–5 M2 4 भयाद्विचेलुः सुमहानिलोद्धता — T2 G1 M2 4 om lines 291–294 — (L 291) K3 शूरा, Ñ1 V3 B Dn T1 G3–5 सारैर्; V1 शरैर् (for शतैर्) V1 सुमहोग्र- (for °हाति-) K1 -वेगात्, K2 V1, 3 D2–4 G4 5 वेगान्, Ñ2 B Dn Ds T1 G3 -वेगा (for -वेगतो) — V3 om lines 293–294 — (L 294) K1 महाबला (for °सुरा) K1–3 Ñ1 2 V1 B Ds D4 6 T1 G3–5 -विदीपिताङ्गा (Ds °भि), K4 Dn D1 2 -विदारिताङ्गाः; D3 -सुदीपिताङ्गा. (for विदीपिताक्षाः)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds2 D1, 5. — *Mention of Khila* Ñ1 V1 3 B Dn Ds D1 5 — *Sub-parvan* D3 पारिजातम्. — *Adhy name* K Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D1 2 4–6 नारासिंहम्, D3 G3 M2 4 नारसिंहप्रादुर्भाव, T2 नारासिंहप्रादुर्भावे दैत्यनृसिंहयुद्धम् — *Adhy. no* : K3 17, V3 230, Dn Ds2 229; D2 216, D3 245; D4 224, T1 285; T2 286, G3, 5 287, G4 288, M2 4 4.

(L 295) K2 दुष्टा (for खरा.). K4 धूमकाशी- (for मकराशी-). V1 -मुखानना (for -विषा°). — (L 296) D6 ये च (for चान्ये) D6 -सन्निभा (for -संस्थिताः) B2 Bom, Poona eds G(ed) वराहसदृशानना (for [b]) — Ñ1 om, (hapl) lines 297–301 K4 D1, 2 om (hapl) line 298. — (L 298) T1, 2 G1 3–5 M2 4 अर्धचन्द्रार्धवक्त्राश्च (for [a]) D3 om (hapl) lines 298[b]–300[a] Dn om (hapl) lines 298[b]–299[a]. K3 Ñ2 V1, 3 B2 3 Ds2 D1 प्रदीप्ताग्नि-; B1 D6 वह्निदीप्त-, T1, 2 G1, 3–5 M2 4 अग्निदीप्त- (for दीप्ताग्निप्र-).

पञ्चास्या लेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा ॥ [300]
विद्युज्जिह्वास्त्रिशीर्षाश्च तथोल्कामुखसंस्थिताः ।
महाग्रहनिभाश्चान्ये दानवा बलदर्पिताः ॥
कैलासवपुषस्तस्य शरीरे शरवृष्टयः ।
अवध्यस्य मृगेन्द्रस्य न व्यथां चक्रुराहवे ॥
एवं भूयोऽपरान्घोरानसृजन्दानवाः शरान् । [305]
मृगेन्द्रस्योरसि क्रुद्धा निःश्वसन्त इवोरगाः ॥
ते दानवशरा घोरा मृगेन्द्राय समीरिताः ।
विलयं जग्मुराकाशे खद्योता इव पर्वते ॥
ततश्चक्राणि दिव्यानि दैत्याः क्रोधसमन्विताः ।
मृगेन्द्राय क्षिपन्त्याशु प्रज्वलन्तीव सर्वशः ॥ [310]
तैरासीद्गगनं चक्रैः संपतद्भिः समावृतम् ।
युगान्ते संप्रकाशद्भिश्चन्द्रसूर्यग्रहैरिव ॥
तानि चक्राणि वदनं प्रविशन्ति विभान्ति वै ।
मेघोदरदरीं घोरां चन्द्रसूर्यग्रहाविव ॥
तानि चक्राणि सर्वाणि मृगेन्द्रेण महात्मना । [315]
निगीर्णानि प्रदीप्तानि पावकार्चिःसमानि वै ॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो भूयः प्रासृजदूर्जिताम् ।
शक्तिं प्रज्वलितां घोरां हुताशनतडित्प्रभाम् ॥
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य मृगेन्द्रः शक्तिमुत्तमाम् ।
हुंकारेणैव रौद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा ॥ [320]
रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेन्द्रेण महीतले ।
सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव नभश्च्युता ॥
नाराचपङ्क्तिः सिंहस्य सृष्टा रेजे विदूरतः ।
नीलोत्पलपलाशानां मालेवोज्ज्वलदर्शना ॥
गर्जित्वा तु यथाकामं विक्रम्य च यथासुखम् । [325]
तत्सैन्यमुत्सारितवांस्तृणाग्राणीव मारुतः ॥
ततोऽश्मवर्षं दैत्येन्द्रा व्यसृजन्त नभोगताः ।

— (L 299) K1 2 D4 महाबला (for भयावहाः) G1.4 हतास्याश्च भयानका (for ^{b}) — (L. 300) D6 T1.2 G1 3–5 सिंहास्या (for पञ्चास्या) G4 om lines 300^{b}–303^{a}. D4 कंक- (for काक-) — (L 301) T2 G1 3 5 M2 4 चक्रशीर्षास् (for त्रिशीर्षाश्च). D3 6 -संनिभा (for -संस्थिता.) Bom. Poona eds G(ed) तथोल्कासंनिभानना (for ^{b}) — (L 302) K3 Ñ1.2 V1 3 B Ds D3.6 T1 G3 M4 महाग्राह-. B1 2 D5 -मुखाश् (for -निभाश्) B1 रण- (for बल-). M4 -गर्विता (for दर्पिता) — (L. 303) B1 कैलासशिखराकार- (for ^{a}). V1 B2 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 -वृष्टिभि- (for -वृष्टयः). — (L 304) K3 अवध्यस्यासुरेन्द्रस्य (for ^{a}) — (L 305) T1 G3 5 M2 4 ततस्तु बहवो घोरान्, T2 G1 4 एतांश्चान्यां- (G4 °वं चान्या)श्च ते घोरान् (for ^{a}) K2 सृजन्तो (for असृजन्) Ñ1 दानवाञ् (for °वा) — (L. 306) V1 क्रोधान् (for क्रुद्धा). B2 3 D2 4 मृगेन्द्रोरसि संक्रुद्धा; D3 °न्द्रस्योपरि क्रोधान् (for ^{a}) — (L 307) T1 मृगेन्द्रेण, T1 G1 4 °न्द्रसु- G5 न्द्रे सु-; M2 4 °न्द्रस्य (for °न्द्राय) K3 मृगेन्द्रस्य समर्पिता. (for ^{b}) — (L 308) D3 विरेजुश्च धनुर्मुक्ता (for ^{a}) T2 G1 4 सागरे (for पर्वते) — (L 309) G(ed) चास्त्राणि (for चक्राणि) B1 3 घोराणि, D1 दैत्यानि; T2 G1 4 दीप्तानि (for दिव्यानि) V1 -वशं गता. (for -समन्विताः) — (L. 310) Ñ1.2 V1 B Dn Ds D5 6 T1 G1 3–5 M2 4 [आ]क्षिपन्ति (for क्षिपन्ति) T1 बाणैर् (for [आ]शु) B1 3 प्रज्वलन्ति समन्ततः, D3 प्रलयन्तीव सर्वथा (for ^{b}) — (L 311) D6 ते ह्यायसीं गदां सर्वे (for ^{a}) D6 (marg.) पतद्भिश्च (for संपतद्भि) K3 समाकुलम्; T1 °वृताः, T1 G1 4 M2 4 समन्ततः, G3 समाहताः (for °वृतम्) D6 संपतन्तः समन्ततः (for ^{b}). — (L 312) B1 T1 2 G1.4 5 M2 4 चन्द्रादित्यैर् (for चन्द्रसूर्य-). — After line 312, T1 2 G1.3–5 M2.4 ins

26** तानि चक्राणि दिव्यानि मृगेन्द्रेण महात्मना ।
ग्रस्तान्युदीर्णानि तदा पावकार्चिसमानि वै ॥

— D6 om (hapl) lines 313–314 — (L 313) T1.2 G1.3–5 M2 4 विशमानानि भान्ति वै (for ^{b}) — (L 314) T2 G1 4 श्वेतां (for घोरां). T1 G3 5 M2 4 महीधरदरीं श्वेतां (for ^{a}) — (L 315) T1 सैन्यानि, T2 G1 3 4 M2 4 [आ]दाय च (for चक्राणि) D3 क्षिप्तानि तानि चक्राणि, G5 तान्यादाय च दिव्यानि (for ^{a}) T1 2 G1 3 4.5 M2 4 चखाद हरिरूप(T1 G1 3 5 °रात्म)वान् (for ^{b}). — T1 2 G1.3 4 M2 4 om line 316 — (L 316) G5 ग्रस्तान्युदीर्णानि तदा (for ^{a}) K1.2 D4 सदृशानि (for पावकार्चिः-) — (L 317) Ñ1 ऊर्जया; T1 G3 5 M2 4 उज्ज्वला(G5 °ल)म् (for ऊर्जिताम्). — (L. 318) T1 G3 दृढां शक्र-, G1 6 5 M2.4 धृतां शक्र- (for हुताशन-) Ñ2 V2 -समप्रभाम् (for -तडित्प्र°). — (L 319) T1 2 G1 3–5 M2 उद्यताम् (for उत्तमाम्). — (L 320) D3 चोग्रेण (for रौद्रेण) — (L 322) V1 सज्वाला, D4 ज्वालिता (for ज्व°) T1 G1 3–5 M2 4 दिवश्च्युता (for नभ°) — (L 323) V1 3 B D5 क्षिप्ता, T1 2 G1.3–5 M2.4 प्राप्ता (for सृष्टा) — (L 324) D3 [आ]लक्ष्य (for [उ]ज्ज्वल-). — (L 325) T1 G3, 5 M4 स गर्जित्वा (for

नगमात्रैः शिलाखण्डैर्गिरिकूटैर्महाप्रभैः ॥
तदश्मवर्षं सिंहस्य गात्रे निपतितं महत् ।
दिशो दश प्रकीर्णं हि खद्योतप्रकरो यथा ॥ [330]
तमश्मौघैर्दितिसुतास्तदा सिंहमरिंदमम् ।
प्राच्छादयन्यथा मेघा धाराभिरिव पर्वतम् ॥
न च तं चालयामासुर्दैत्यौघा देवमास्थितम् ।
भीमवेगा बलश्रेष्ठं समुद्र इव मन्दरम् ॥
ततोऽश्मवर्षे निहते जलवर्षमनन्तरम् । [335]
धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवेगाः सहस्रशः ।
आवृण्वन्सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा ॥
धाराणां संनिपातेन वायोर्विस्फूर्जितेन च ।
वर्धता चैव वर्षेण न प्राज्ञायत किंचन ॥ [340]
धारा दिवि च संसक्ता वसुधायां च सर्वशः ।
न स्पृशन्ति स्म तं तत्र निपतन्त्योऽनिशं भुवि ॥
बाह्यतो ववृषे वर्षं नोपरिष्टात्तु वृष्टवान् ।
मृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया ॥
हतेऽश्मवर्षे तुमुले जलवर्षे च शोषिते । [345]
ससृजुर्दानवा मायामग्निं वायुं च सर्वशः ॥
नभसः प्रच्युतश्चैव तिग्मवेगः समन्ततः ।
ज्वालामाली महारौद्रो दीप्ततेजाः समन्ततः ॥
स सृष्टः पावकस्तेन दैत्येन्द्रेण महात्मना ।
न शशाक महातेजा दग्धुमप्रतिमौजसम् ॥ [350]
तमिन्द्रस्तोयदैः सार्धं सहस्राक्षोऽमितद्युतिः ।
महता तोयवर्षेण शमयामास पावकम् ॥
तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि दानवाः ।
ससृजुर्घोरसंकाशं तमस्तीव्रं समन्ततः ॥
तमसा संवृते लोके दैत्येष्वात्तायुधेषु वै । [355]
स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाबभौ ॥
त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुर्दानवा रणे ।
ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ॥

Colophon.

गर्जित्वा तु) T1 G1 4 स गर्जित्वा यथान्यायं (for ^{a}) — (L 326) D5 उत्सादितवांस् (for °रितवांस्) K3 तृणानीव च मारुत. (for ^{b}) — (L 327) K2 दैतेया (for दैत्येन्द्रा) D6 तेऽश्मवर्षं च दैत्येन्द्रा (for ^{a}) — (L 328) V3 D2 -खड्गैर्, G(ed) -गण्डैर् (for -खण्डैर्) T2 G1 4 -शृङ्गैर् (for -कूटैर्) T1 G3–5 M2 4 गिरिशृङ्गनिभैस्तथा (for ^{b}) D6 तस्य गात्रेऽश्मवर्षं हि शिलाखण्डैर्महाप्रभैः. —(L 329) T2 G1 3–5 M2 4 महामूर्ध्नि निपातितम् (for ^{b}) — (L 330) T2 G1 4 5 M2 4 खद्योतप्रवरा इव (for ^{b}) — (L 331) T1 2 G1 3–5 M2, 4 तदश्मौघैर्दैत्यगणा. (for ^{a}) G3 5 M2 4 अथार्दयन् (for अरिंदमम्) — (L 332) T1 2 G1 3–5 M2 4 छादयांचक्रिरे मेघा (for ^{a}) B D1 शैघ्य- (for इव) — D5 om lines 333–360. — (L 333) K1 2 D4 ताडयामासुर् (for चाल°). K1 2 D4 दैतेया (for दैत्यौघा). T1 दैत्यौघा वेगमाश्रिता , T2 G1 4 दैत्येन्द्रा वियदास्थिता , M2 दैत्यौघा देहमास्थिता (for ^{b}). — (L 334) V1 Ds3 भीमवेगं , T1 G3–5 M2 °वेगो (for °वेगा). Ñ1 Bom Poona eds G(ed) पर्वतम् (for मन्दरम्) — (L. 335) Ñ1 विगते , Ñ2 V1 3 Ds G5 विहिते , B1 2 G3 M4 विहते , T1 ऽपि हते (for निहते) D2 ततोऽश्मवर्षेण सम , M2 °र्षमभवज् (for ^{a}). K3 जलवर्षमनन्तरम् (for ^{b}) — (L 336) धाराभी रज्जुमालाभि (for ^{a}) — (L. 337) D1, 2 5 स्निग्ध- (for तिग्म-). T1, 2 G1 3, 4 M2 4 समन्तत (for सहस्रश) —(L 338) D1 2 पर्वतान् (for सर्वतो). D4 (marg) 5 व्योम्नि (for व्योम) D2 om lines 338^b–339^a. — (L 341) V3 Ds2 संयुक्ता , G1 संबाधा (for संसक्ता). T1 G3–5 M2 4 धारा वै दिवि संबद्धा (for ^{a}) —(L 342) Ds सम , T2 स्थितं (for स्म तं). T1 2 G3–5 M2 देवं (for तत्र) T2 G4 भुवः स्थले (for ऽनिशं भुवि) —(L 543) K2 V3 D4 6 ववृधे ; V1 T1 2 G3–5 M2 4 ववृषुर् (for °षे). K2 V1 D2 दृष्टवान् , Ñ1 V3 B2 D3 वृष्टिमान् , B1 3 D5 T1 G1 3–5 M2 4 तोयदा , Dn D6 वृष्टय. (for वृष्टवान्). —(L. 344) G3 5 -रूपेण (for रूपस्य). — (L 346) T2 G1, 4 M4 समन्तत (for च सर्वश) B1 3 अग्निवायुसमीरिताम् ; T1 G3–5 M2 वह्नि(M2 अग्नि)वायू समन्ततः (for ^{b}) — T2 G1 M2 4 om lines 347–350 — (L 347) K3, 4 Ñ1 2 V3 Ds D1 तिग्मवेगा , D2 °तेजा (for °वेग) — K1, 2 D4 om (hapl) line 348 — (L 348) V1 B1 3 हुताशनः (for समन्तत.) — (L 351) B1 3 T1 3 G1 3–5 M2 4 महाद्यु(M2 4 °म)ति (for ऽमितद्युतिः). — (L 353) D6 दानवा युधि मायया (for ^{b}). — G3 om lines 354–357 — (L 354) T1 G5 M2 4 तस्मै (for तीव्रं) — (L. 356) T1, 2 G4 5 M2 4 [अ]भवत् (for [आ]बभौ) — (L. 357) Ñ1 त्रिशाखां (for त्रिशिखां) K2 चास्ये , T1 G5 तस्य (for चास्य) — (L. 358) K3 महेशस्य (for त्रिकूटस्थां).

COLOPHON om. in D3 T1, 2 G1, 3–5 M2, 4. — *Mention*

वैशंपायन उवाच ।
ततः सर्वासु मायासु हतासु दितिनन्दनाः ।
हिरण्यकशिपुं दैत्या विषण्णाः शरणं गताः ॥ [360]
ततः प्रज्वलितः क्रोधात्प्रदहन्निव तेजसा ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यश्चालयामास मेदिनीम् ॥
ततः प्रक्षुभिताः सर्वे सागराः सलिलाकराः ।
चलिता गिरयः सर्वे सकाननवनद्रुमाः ॥
तस्मिन्क्रुद्धे तु दैत्येन्द्रे तमोभूतमभूज्जगत् । [365]
तमसा समवच्छन्नं न प्राज्ञायत किंचन ॥
आवहः प्रवहश्चैव विवहश्च समीरणः ।
परावहः संवहश्च उद्वहश्च महाबलः ॥
तथा परिवहः श्रीमान्मारुता भयशंसिनः ।
इत्येते क्षुभिताः सप्त मारुता गगनेचराः ॥ [370]
ये ग्रहाः सर्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै ।
ते ग्रहा गगने दृष्टा विचरन्ति यथासुखम् ॥
अयोगतश्चचाराशु सर्वेष्वृक्षेषु चन्द्रमाः ।
सग्रहं सहनक्षत्रं प्रजज्वाल नभो निशि ॥
विवर्णत्वं च भगवान्गतो दिवि दिवाकरः । [375]
कृष्णः कबन्धश्च महाँल्लक्ष्यते स्म नभस्तले ॥
अमुञ्चच्चासितां सूर्यो धूमवर्तिं महाभयाम् ।

---

of the Epic K4 Dn Ds2 D1 2 5. — *Mention of Khila* V1 3 B Dn Ds D1 5 — *Adhy name* K Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D1 4–6 नारसिंहम् — *Adhy no* · V3 231, Dn D6 230, D1 217, D4 125

D4 T2 G1 3–5 M2 4 om the ref —(L 359) K4 D2 सर्वास्व- (for °सु) K3 -दानवा (for -नन्दना) T1 G3–5 M2 हतासु युधि दानवा (for ^{b}). —K4 D4 om lines 360–361 —(L 360) Ñ1 D5 G5 दैत्यं, T1 G3 5 सर्वे (for दैत्या) —(L. 361) V3 D3 T1 प्रहसन् (for प्रदहन्). V1 B1 3 D6 चक्षुषा (for तेजसा) — T2 G1 M2 ins after line 361 M4 atfer line 364.

27** नादं महान्तमकरोन्मृगेन्द्रस्येव पश्यत ।

— T2 G1 M2,4 om lines 362–364. —(L 362) Ñ2 ज्वलयन्निव मेदिनीम् (for ^{b}) —(L 363) K4 प्रक्षोभिताः (for प्रक्षु°) D3 सागराश्च समन्ततः (for ^{b}) — K2 3 Ñ1 D3 om lines 364–365. T1 G3 4 om line 364. —(L. 364) V1 3 B Ds D6 काननानि च सर्वशः (for ^{b}). —(L 365) V1 3 युद्धे तु, D2 युध्यति (for क्रुद्धे तु) T2 तमोमयम् (for °भूतम्) — T2 G1 M2 4 om line 366 —(L 366) K2 तेजसा (for तमसा) K2 3 V1 3 D3 T1 G3,4 तमसा समवच्छन्ना (for ^{a}) —After line 366, T1 G3 5 ins

28** तदा हिरण्यकशिपुः क्रुद्धः कालान्तकोपम ।

—(L 367) Bom ed. अवहः (for आ°). D1 G(ed) समन्तत (for समीरण) —After line 367, Ñ1 ins.

29** एते चान्ये च बहवो घोरा दानवयोधिन ।

—(L. 368) Ñ1 Bom ed G(ed) परा(Ñ1 विव)हः संवहश्चैव (for ^{a}) D3 समीरणः (for महाबलः) —(L. 369) B1 2 D6 T1 G3 5 उत्पात-; M2 4 उत्पाता (for मारुता) T2 G1,4 उत्पातानि महान्ति च (for ^{b}). —(L 370) K4 मारुता (for क्षुभिता·) K1 (marg) Ds1 (also as above) सर्वे (for सप्त-) K4 क्षुभिता, G5 M2 4 मरुतो (for मारुता) —(L 371) T1 भयं, G3 5 भये (for क्षये) —(L. 372) Ds1 दुष्टा, D3 T1 G3 5 M2 4 दृष्टा, G1 दृष्टं (for दृष्टा) B1 3 D6 व्यचरन्वै, T1 2 G1, 3–5 M2 4 व्यचरन्त (for विचरन्ति) —After line 372, T1, 2 G1, 3–4 M2, 4 ins:

30** कल्पान्त इव समभवत्क्षुब्धा देवा सवासवा ।
विचेरुर्मारुतास्तत्र तथा कल्पान्तशंसिनः ॥
पुष्कलाद्यास्तथा मेघा प्रावर्षन्त समन्तत ।
तस्मिन्प्ररुषिते दैत्ये क्षुब्धो मूलसमूलकः ।

[L 1) T2 M2 कल्पान्तश्च समुद्भूत (M2 °मभवत्) (for ^{a}) M2 क्रुद्धा (for क्षुब्धा) —(L 3) G4 M2 प्रावर्तन्त (for °र्षन्त) T3 G4 सहस्रश (for समन्तत) —(L 4) G3 प्रवर्षिते (for प्ररुषिते) M2 तस्मिन्रुषितदैत्येन्द्रे (for ^{a}) T1 G4 लोक (for मूल-) T1 -समाकुल (for -समूलक)]

—(L 373) T1 G3 5 अधोगतश् (for अयो°) K1 Ñ1 D2–5 च तारासु, B1 D6 चाभ्यचरद्, B3 G3 5 M4 चाप्यचरद्; T1 G4 चाप्यभजद्, M2 चापि चरद् (for चचाराशु) D5 Bom Poona eds G(ed) संगता· (for चन्द्रमा). K2 3 सर्वमृक्षेषु चन्द्रमा·, V1 3 सर्वेष्वर्क्षेषु च°, B1 3 D6 T1 G3–5 M2 4 योगं दिवि (T1 G4 निशि) निशाक(B3 °च)रः, Ds1 D3 सर्वऋ(D3 °र)क्षेषु चन्द्रमा· (for ^{b}) —(L 374) Ñ1 G3 5 M2 सग्रह, T1 °हाः (for °हं) T1 G3 -नक्षत्रास्, G4 M2 4 °त्रैस्, G5 °त्रस् (for °त्रं). Bom Poona eds G(ed) नृप (for निशि) T1 G3–5 M2 4 तारापतिररिंदम (for ^{b}). —(L 375) T1 G1, 5 M2 विवर्णतां (for °त्वं) —(L 376) T1 2 G3 5 तदा (for महाँल्), K1 4 D1 5स्य, Ñ2 G1 4 M2 सु- (for स्म) K1 2 D4 महीतले; T1, 2 G1 3–5 M2 महान्दिवि (for नभस्तले). —(L. 377) K2, 4 अव-

गगनस्थश्च भगवानभीक्ष्णं परिविष्यते ॥
सप्त धूमनिभा घोराः सूर्या दिवि समुत्थिताः ।
सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहास्तिष्ठन्ति शृङ्गगाः ॥ [380]
वामे च दक्षिणे चैव स्थितौ शुक्रबृहस्पती ।
शनैश्चरो लोहिताङ्गो लोहितार्कसमद्युतिः ॥
समं समभिरोहन्ति दुर्गाणि गगनेचराः ।
शृङ्गाणि शनकैर्घोरा युगान्तावर्तका ग्रहाः ॥
चन्द्रमाः सह नक्षत्रैर्ग्रहैः सप्तभिरावृतः । [385]
चराचरविनाशाय रोहिणी नाभ्यनन्दत ॥
गृहीतो राहुणा चन्द्र उल्काभिरभिहन्यते ।
उल्काः प्रज्वलिताश्चन्द्रे प्रचेलुर्घोरदर्शनाः ॥
देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितम् ।
अपतद्गगनादुल्का विद्युद्रूपाशनिस्वना ॥ [390]
अकाले च द्रुमाः सर्वे पुष्पिताश्च फलन्ति च ।
लताश्च सफलाः सर्वा याः प्राहुर्दैत्यनाशनम् ॥
फले फलान्यजायन्त पुष्पे पुष्पं तथैव च ।
उन्मीलन्ति निमीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च ॥
विक्रोशन्ति च गम्भीरं धूमायन्ति ज्वलन्ति च । [395]
प्रतिमाः सर्वदेवानां कथयन्ति युगक्षयम् ॥
आरण्यैः सह संसृष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः ।
चुक्रुशुर्भैरवं तत्र मृगेन्द्रे समुपस्थिते ॥
नद्यश्च प्रतिलोमानि वहन्ति कलुषोदकाः ।
न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तरेणुसमाकुलाः ॥ [400]
वानस्पत्या न पूज्यन्ते पूजनार्हाः कथंचन ।

र्षच् (for असृक्चच्) T_1 G_{3-5} $M_{2\ 4}$ भूयो, T_2 G_1 छायां (for सूर्यो) Dn धूममूर्तिं (for °वर्तिं) V_3 T_2 G_1 भयावहाम् (for महाभयाम्) T_1 G_{3-5} धूममाला विभावसु', $M_{2\ 4}$ °वर्तिर्विभावसु (for ^{b}) — (L 378) $B_{1\ 3}$ D_6 सततं (for अभीक्ष्णं) $K_{1\ 3\ 4}$ Dn D_{1-6} तप्यते, $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ -दृश्यते, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ -वीक्ष्यते (for -विष्यते) — (L 379) G_3 साग्नि- (for सप्त). B_1 Dn सूर्यादिव (for सूर्या दिवि) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Ds_2 समुच्छ्रिता (for °स्थिताः) — (L 380) D_3 सोमश्च गगनस्थाश्च (for ^{a}) — (L, 381) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ पार्श्वे (for चैव) V_1 सूर्य- (for शुक्र-) — (L 382) K_4 लोहिताक्षो (for °ङ्गो) K_3 अग्रे शनैश्चरस्तस्थौ (for ^{a}) K_2 D_4 T_2 G_4 लोहिताङ्ग- (for °र्क-). — (L 383) $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ Ds_1 G_1 -रोहन्त (for °न्ति) $B_{1\ 3}$ D_6 G_4 समं समध्वरो(B_3 °ध्ये रो)-हन्त, $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ M_2 समं समधिरोहन्त (for ^{a}) K_3 रिष्टानि, $\tilde{N}_1$ पुराणि, $B_{1\ 3}$ D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सर्वे च (for दुर्गाणि). — (L 384) Bom Poona Cal. eds. G(ed.) कनकैर् (for शन°) D युगान्तावर्तसंनिभाः (for ^{b}). — (L 385) $B_{1\ 3}$ D_6 G_{3-5} $M_{2\ 4}$ चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो (for ^{a}) $M_{2\ 4}$ ग्रहैः सह तमोनुद. (for ^{b}) — (L 386) V_1 D_3 चचार च (for चराचर-) K_4 Dn $D_{1\ 2}$ -विनाशार्थं, D_3 -विचारेण (for -विनाशाय) B_1 D_6 -वर्तत, D_5 -नन्दयत् (for °त) — (L 387) $B_{1\ 3}$ D_5 सूर्ये (for चन्द्र) T_1 G_{3-5} $M_{2\ 4}$ इव (for अभि-) D_3 सूर्यश्चैव महाग्रहः (for ^{b}) — (L 388) D_3 M_2 सर्वा; T_1 G_3 चन्द्रं (for चन्द्रे) K_2 $D_{3.\ 4}$ प्रवेतुर्, K_2 D_5 प्रचेरुर्, B_1 ख चेलुर् (for प्रचे°) T_1 G_{3-5} $M_{2\ 4}$ व्यचरन्तं (G_4 विचरन्ति, G_5 व्यचरन्त) यथासुखम् (for ^{b}) — (L 389) K_2 $\tilde{N}_1$ B_1 D_3 $D_{1\ 2}$ T_1 ऽभ्यवर्षत, K_4 ऽव्य°, M_2 ऽद्य वर्षति (for ऽप्यवर्षत). — (L. 390) $V_{1.\ 3}$ विद्युदुल्का- (for °द्रूपा-) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_1$ $D_{1\ 2\ 5}$ विद्युद्रूपा सनिः-स्वना., $\tilde{N}_2$ विद्युदुल्कासमस्वना, B_1 °द्रूपा महाशनि ; D_3 °च्छायासमन्विता., $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ °द्रूपास्तथाशुभा (for ^{b}) — (L 391) $B_{1\ 3}$ D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ स द्रुमाः, Bom Poona Cal eds G(ed) पादपा (for च द्रुमा.). K_4 $\tilde{N}_1$ $V_{1\ 3}$ Dn_2 D_3 $D_{2.\ 6}$ $D_{1\ 6}$ पुष्पन्ति च, $\tilde{N}_2$ B Dn_1 $D_{2\ 3}$ T_1 G_3 पुष्प्यन्ति च; T_2 $G_{1.\ 4\ 5}$ M_4 पुष्पवन्त ; M_2 पुष्पयन्ति (for पुष्पिताश्च) — T_2 G_1 M_4 om. (hapl) lines 392–395 K_2 om (hapl) lines 392–394. — (L 392) V_3 B_2 सकला, D_3 विविधा, D_5 फलिताः (for सफला) D_5 -नाशनाः, T_1 -नाशिन, G_4 -नाशिनीः (for -नाशनम्) M_2 यदाहुर्दहनाशनम् (for ^{b}) — (L 393) [अ]दृश्यन्त (for [अ]जानन्त) — (L. 395) T_1 G_4 क्रोशन्ति स (for विक्रोशन्ति) $B_{1\ 3}$ D_6 $G_{3\ 5}$ M_2 धूमायन्ते; B_2 G_4 धूमयन्ति, G(ed) धूमवन्ति (for धूमायन्ति) — (L. 396) D_5 -भूतानां (for -देवानां) K_1 V_3 $B_{2.\ 3}$ Dn Dn Ds_1 $D_{3\ 6}$ कथयन्त्यो, K_2 $\tilde{N}_{1.\ 2}$ B_1 Ds_2 °यन्तो ; D_4 °यन्ते (for °यन्ति) D_1 पुरा कृतम् (for युगक्षयम्). K_4 D_2 कथयन्ते पुरा कृतम्, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ °न्त्यो (T_2 $G_{1\ 2}$ °न्तो) महद्भयम् (for ^{b}) — (L 397) T_2 M_3 संहृष्टा (for संसृष्टा). — (L 398) Ds_1 चक्रसुर् (for चुक्रुशुर्) T_2 $G_{1.\ 3-5}$ M_{2-4} मृगयूथ ($G_{3\ 5}$ M_2 °युद्ध) उपस्थिते, M_4 मृगयुद्ध इव स्थिते (for ^{b}) — (L 399) B D_6 -लोमं वै, D_5 T_1 -लोमा हि T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ -कूला वै (for -लोमानि) — After line 399, K $\tilde{N}_3$ $V_{1.\ 3}$ B_2 D (except D_6) ins ·

31** अपराह्णगते सूर्ये लोकानां क्षयकारके ।

— (L 400) Ds_1 बहुरेणु-, D_3 सर्वा रेणु- (for रक्तरेणु-). — (L 401) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 3}$ Dn_1 $D_{1.\ 3.\ 5}$ T_2 $G_{1.\ 4}$ $M_{2.\ 4}$ व-

वायुवेगेन हन्यन्ते भिद्यन्ते प्रणुदन्ति च ॥
तदा च सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते ।
अपराह्णगते सूर्ये लोकानां च युगक्षये ॥
तदा हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्योपरि वेश्मनः । [405]
भाण्डागारायुधागारे निविष्टमभवन्मधु ॥
असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च ।
दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा घोरनिदर्शनाः ।
एते चान्ये च बह्वो घोरा ह्युत्पातदर्शनाः ।
दैत्येन्द्राणां विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्मिताः ॥ [410]
ततो हिरण्यकशिपुर्गदामादाय सत्वरम् ।
अभ्यद्रवत वेगेन धरणीमनुकम्पयन् ॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यः पदा संघृष्टवान्महीम् ।
संदष्टौष्ठपुटः क्रोधाद्वराह इव मूर्छितः ॥
मेदिन्यां कम्पमानायां दैत्येन्द्रेण महात्मना । [415]
महीधरेभ्यो नागेन्द्रा निष्पेतुर्भयविक्लवाः ।
विषज्वालाकुलैर्वक्त्रैर्विमुञ्चन्तो हुताशनम् ॥
चतुःशीर्षाः पञ्चशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च पन्नगाः ।
वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटकधनंजयौ ।
एलापत्रः कालियश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ॥ [420]
सहस्रशीर्षधृङ्नागो हेमतालध्वजः प्रभुः ।

V_{1} $_{3}$ Dn_{1} वा)नस्पत्यो D_{2} पूजार्हाश्च (for पूजनार्हा) — (L 402) D_{3} भिद्यन्ते, T_{1} G_{1} नोद्यन्ते (for हन्यन्ते) $\tilde{N}_{2}$ $V_{1, 3}$ B_{3} प्रणदन्ति (for प्रणु°) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{1}$ Dn D_{1-4} भिद्यन्ति (D_{3} हन्यन्ते) प्रणदन्ति च , $B_{1\ 3}$ Ds D_{6} भज्यन्ते (B_{1} °न्ति) प्रणदन्ति च, D_{5} भिदन्ति प्रहसन्ति च, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ भज्यन्ते प्रपत(T_{2} G_{4} च भ्रम)न्ति च (for ^{b}) — (L 403) M_{2} यदा न (for तदा च) — (L 404) T_{1} G_{3-5} M_{4} अपरेण (for अपराह्ण-). T_{3} G_{1} M_{2} अपरेण गतः सूर्यो (for ^{a}) $K_{1\ 2}$ D_{4} दिन- (for युग-) V_{1} $B_{1\ 3}$ D_{6} लोकानां क्षयकारके ; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.\ 4}$ °नां युगसंक्षये (for ^{b}). — After line 406, $\tilde{N}_{3}$ B Dn Ds $D_{5\ 6}$ ins .

32** तथैव चायुधागारे धूमराजिरदृश्यत ॥
स च दृष्ट्वा महोत्पातान्हिरण्यकशिपुस्तदा ।
पुरोहितं तदा शुक्रं वचनं चेदमब्रवीत् ॥
किमर्थं भगवन्नेते महोत्पाताः समुत्थिताः ।
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥ [5]
शुक्र उवाच ।
शृणु राजन्नवहितो वचनं मे महासुर ।
यदर्थमेते दृश्यन्ते महोत्पाता महाभया ॥
यस्यैते सप्रदृश्यन्ते राज्ञो राष्ट्रे महासुर ।
देशो वा ह्रियते तस्य राजा वा वधमर्हति ॥
अतो बुद्ध्या समीक्षस्व यथा सर्वं प्रणश्यति । [10]
बृहद्भयं हि नचिराद्भविष्यति न सशय. ॥
एतावदुक्त्वा शुक्रस्तु हिरण्यकाशिपु तदा ।
स्वस्तीत्युक्त्वा तु दैत्येन्द्रं जगाम स्वं निवेशनम् ।
तस्मिन्गते त दैत्येन्द्रो ध्यातवान्सुचिरं तदा ।
आसाचक्रे सुदीनात्मा ब्रह्मवाक्यमनुस्मरन् ॥ [15]

[(L 1) D_{5} व्यदृश्यत (for अ°) — (L 4) $\tilde{N}_{2}$ किमिद (for किमर्थं) — (L 5) B Ds D_{6} कात्स्न्र्येन (for तत्त्वेन) — (L. 6) $\tilde{N}_{1}$ B $D_{5\ 6}$ वदतो , Dn गदतो (for वचन) — (L 7) Dn इह (for एते). — (L 9) Bom Poona eds G(ed) बन्धम् (for वधम्) B_{1} D_{5} ऋच्छति (for अर्हति). — (L 10) $\tilde{N}_{2}$ B_{1} Ds प्रपश्यासि , B_{3} $D_{5\ 6}$ ग्रहीष्यसि (for प्रणश्याति) — (L 11) $\tilde{N}_{2}$ B_{3} Ds $D_{5\ 6}$ महद्भय (for बृ°). — D_{6} om lines 13–14 — (L 14) D_{5} शक्रदैत्ये (for स दैत्येन्द्रो) $\tilde{N}_{2}$ $B_{1\ 2}$ ध्यात्वा तु , B_{3} Ds D_{5} ह्यध्यास्त (for ध्यातवान्)]

— Ds_{2} om lines 407–410 K_{2} om line 407 T_{2} om. (hapl) lines 407^{b}–410^{a} — (L 408) T_{1} $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ घोरा घोराभि(M_{2} °घ)शंसिनः (for ^{b}) — (L. 409) $\tilde{N}_{1}$ $B_{1\ 3}$ D_{6} -संभवाः (for -दर्शना) T_{1} $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ घोरोत्पाता समुत्थिता (for ^{b}) — (L 410) $B_{1\ 3}$ D_{6} T_{1} $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ दैत्येन्द्रस्य (for °न्द्राणां) D_{3} दृश्यन्त्युल्का विनिर्मिताः (for ^{b}) — T_{2} G_{1} M_{4} om lines 411–412 — (L. 412) K_{4} अभ्यद्रवच्च , Dn_{1} °द्रवन्तं (for °द्रवत) $\tilde{N}_{2}$ कम्पेन (for वेगेन). — (L 413) $K_{3\ 4}$ $D_{1-3\ 5}$ T_{2} G_{5} M_{4} तदा (for पदा) $K_{1\ 4}$ B_{1} D_{1-4} संस्पृष्टवान् , K_{2} $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1, 3}$ B_{3} Ds D_{6} संसृष्ट° , K_{3} D_{5} संदृष्ट° (for संघृष्ट°) B_{2} यदा रोषेण वै महीम् , D_{4} तदा स हृतवान्महीम् (for ^{b}) — After line 413, B_{2} ins ·

33** संस्पृष्टवांस्तदा सर्वं जगदेतदकम्पयत् ।

— (L 414) M_{2} संदष्टोष्ठपुटः क्रोधात् (for ^{a}) $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1, 3}$ B Dn Ds $D_{2\ 3\ 4\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{2\ 4}$ पूर्वजः (for मूर्छितः) — After line 414, T_{1} $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins ·

34** तथा क्रुष्टे नृपश्रेष्ठ तस्मिन्घोरे महासुर ।
चचाल पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ॥

[(L 1) $G_{1\ 3}$ M_{2} क्रुद्धे (for क्रुष्टे) G_{3} M_{1} -श्रेष्ठे (for -श्रेष्ठ)]

— (L 416) Ds_{1} महेन्द्रेभ्यो * नागेन्द्रा , T_{1} G_{3-5} $M_{2, 4}$ महीधरा नागगणा ; T_{2} G_{1} °धराणां च गणा (for ^{a}) $T_{1, 2}$ $G_{1\ 3-4}$ $M_{2\ 4}$ निष्पेतुरमितौजस (for ^{b}). — (L 420) V_{1} -शङ्खश्च , D_{3} -पत्रश्च (for -पद्मश्च) — (L. 422) $T_{1, 2}$ $G_{1, 5-3}$

शेषोऽनन्तो महीपालो दुष्प्रकम्पः प्रकम्पिताः ॥
दीप्तान्यन्तर्जलस्थानि पृथिवीधरणानि च ।
तदा क्रुद्धेन दैत्येन कम्पितानि समन्ततः ॥
आपश्च सहसा क्रुद्धा दुष्प्रकम्प्यरसाः शुभाः । [425]
नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा ॥
यमुना चैव कावेरी कृष्णा वेण्णा तथैव च ।
सुवेण्णा च महाभागा नदी गोदावरी तथा ॥
चर्मण्वती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः ।
मेकलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिभोदकः ॥ [430]
सुस्रोता नर्मदा चैव तथा वेत्रवती नदी ।
गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्वा सरस्वती ॥
मही कालनदी चैव तमसा पुष्पवाहिनी ॥
जम्बूद्वीपं रत्नवन्तं सर्वरत्नोपशोभितम् ।
सुवर्णकूटकं चैव सुवर्णाकरमण्डितम् ॥ [435]
महानदश्च लौहित्यः शैलकाननशोभितः ।
पत्तनं कोशकाराणां द्रुमिलं रजताकरम् ॥
मागधांश्च महाग्रामान्पुण्ड्रान्वङ्गांस्तथैव च ।
सुह्मान्मल्लान्विदेहांश्च मालवान्काशिकोसलान् ॥

M$_{2\ 4}$ महाभागो (for महीपालो) — (L 423) T$_{1.\ 2}$ G$_{1\ 4}$ -धारणानि (for -धर°) — K$_{1\ 2}$ D$_{4}$ om line 424 — (L. 424) T$_{2}$ G$_{1\ 4\ 5}$ M$_{2\ 4}$ सप्त (for तदा) Ñ$_{1}$ B$_{3}$ D$_{6}$ क्रुद्धेन सप्त दैत्येन, B$_{1}$ सप्त दैत्येन क्रुद्धेन, T$_{1}$ G$_{3}$ सप्तकृत्वोऽथ G$_{3}$ °द्धेन) दैत्येन (for ^{a}). — After line 424, K Ñ$_{1\ 2}$ V$_{1\ 3}$ B Dn Ds D$_{1-4\ 6}$ ins :

35** पातालतलचारिण्यो नागतेजोधरा शिवा ।

[B$_{1\ 3}$ D$_{6}$ -वासिन्यो (for -चारिण्यो) D$_{3}$ -लोकचरा (for तेजोधरा) K$_{3}$ नागवध्वो गतप्रभा (for ^{b})]

While, D$_{5}$ T$_{2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ ins after line 424 B$_{2}$ after line 425

36** नागास्तेजोधराश्चापि पातालतलचारिणः ।

[B$_{2}$ -बलधरा (for -धराश्चापि) M$_{4}$ नागतेज पर चाप (for ^{a}). B$_{1}$ G$_{4}$ -वासिन , D$_{5}$ -गोचरा (for -चारिण)]

B$_{3}$ G$_{3}$ M$_{2}$ cont T$_{1}$ ins after line 424

37** पाताले सहसा क्षुब्धे दुष्प्रकम्प्या. प्रकम्पिता ।

[B$_{2}$ क्षुब्धा B$_{2}$ दुष्प्रकम्पा रसागता· (for ^{b})]

— (L 425) K$_{3}$ जाताश्च, T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ M$_{4}$ पाताले (for आपश्च). B$_{2}$ Ds$_{2}$ D$_{2.\ 3}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1.\ 3-5}$ क्षुब्धा ; D$_{3}$ दुष्टा , M$_{4}$ क्षुब्धे (for क्रुद्धा). K$_{3}$ -तमा· शुभा· , Ñ$_{2}$ V$_{1.\ 3}$ -रसावहा ; B$_{2}$ -तरा शुभा (for -रसाः शुभा) T$_{1}$ G$_{3\ 5}$ M$_{2}$ दुष्प्रकम्प्या ध(G$_{5}$ °म्प्याः प)रागता , T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ °म्प्या रसावहा· , M$_{4}$ °म्प्यः प्रकम्पित (for ^{b}) — After line 426, D$_{2}$ ins. .

38* सूर्यदेहा तथा नापी अन्या नद्यस्तथैव च ।

— (L 427) T$_{1}$ यमुना च शुभा प्रोक्ता (for ^{a}) T$_{1}$ om lines 427^{b}–431^{a} T$_{2}$ G$_{1\ 3-5}$ कृष्णा वेणी च गोमती (G$_{3\ 5}$ शोभना) (for ^{b}) — (L 428) K$_{2}$ V$_{3}$ सुवेल्ला च , K$_{4}$ D$_{1}$ सु(Ñ$_{4}$ स)वेला च, Ñ$_{2}$ सुवर्णा च, Ds D$_{6}$ तुङ्गवेणा, D$_{3}$ सुवेण्या च , G$_{1\ 4}$ सुवेणी च , G$_{3\ 5}$ M$_{4}$ तुङ्गभद्रा (for सुवेण्णा च) K$_{3}$ सुदेष्णा चन्द्रभागा च (for ^{a}) — Dn$_{1}$ om lines 429–430. — (L 429) G$_{3\ 5}$ -नदीमयम् (for °पतिः). T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ तथा भोगवती नदी (for ^{b}) — (L 430) G$_{3\ 5}$ मेखला- , Bom ed मेकला- (for मेकल-) M$_{2}$ om (hapl) lines 430^{b}–435^{a}. K$_{3}$ शोणो नदनदीपतिः (for ^{b}) — (L. 431) Ñ$_{2}$ त्रिस्रोता, G(ed) सुश्रोणा (for सुस्रोता) T$_{2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{4}$ नर्मदा च शुभस्रोता (for ^{a}) T$_{2}$ G$_{4}$ चाम्रवती (for वेत्र°) — (L 432) Ñ$_{2}$ Dn$_{2}$ पूर्णा , B$_{1\ 3}$ M$_{4}$ पूर्व- (for पूर्वा) — (L 433) K$_{1\ 3}$ Ñ$_{1\ 2}$ V$_{1\ 3}$ B Dn Ds D$_{3\ 6}$ T$_{2}$ G$_{3-5}$ -मही (for नदी) Ds$_{2}$ तामसा , D$_{3}$ तपत्या ; D$_{5}$ तमत्सा (for तमसा) Ñ$_{1}$ D$_{2\ 3}$ T$_{1}$ G$_{3}$ पुण्य- (for पुष्प-) — After line 433, Ñ$_{2}$ B$_{1\ 3}$ D$_{1\ 3}$ Dn Ds D$_{5\ 6}$ ins

39** सीता चेक्षुमती चैव देविका च महानदी ।

[B$_{3}$ Bom Poona eds G(ed) सिता (for सीता) Ñ$_{2}$ Dn वेदिका (for देविका)]

— (L 434) K$_{2}$ D$_{5}$ रत्नवत्क , T$_{1}$ °परं , T$_{2}$ °हतं , G$_{5}$ °वरं (for °वन्तं) B$_{1\ 3}$ D$_{6}$ जाम्बूनदो रत्नाचित , B$_{2}$ जम्बुद्वीपो रत्नचित· (for ^{a}) B$_{2\ 3}$ शोभित (for °तम्) K$_{1\ 2}$ D$_{4}$ सर्वद्वीपोपशोभितम्, T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ सार्वभौमोप° (for ^{b}) — (L 435) Ñ$_{1}$ B$_{1}$ V$_{1\ 3}$ Ds$_{1}$ -कुड्यकं , B$_{2\ 3}$ D$_{6}$ -कुड्यकश्, Dn -कटकं , Ds$_{2}$ -कुड्यकं T$_{1}$ G$_{3\ 5}$ M$_{4}$ पुटकं , G$_{1\ 4}$ -रूप्यकं (for -कूटकं) B$_{1}$ D$_{6}$ -मण्डित (for °तम्) — (L 436) K$_{4}$ D$_{1}$ लौहित्यं , V$_{3}$ D$_{5}$ लोहित्य , D$_{5}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1.\ 5}$ लोहित्यः K$_{1.\ 2}$ Ñ$_{1}$ M$_{2\ 4}$ महानदं लोहित चैव (hypermeteric), V$_{1}$ Dn D$_{2}$ °नदं च लौहित्य , G$_{3}$ °नादं च लोहित्यं (for ^{a}) K$_{1\ 2}$ Ñ$_{1}$ V$_{3}$ Dn D$_{1-5}$ G$_{3\ 4}$ M$_{2\ 4}$ -शोभितम् (K$_{2}$ °नम्), K$_{6}$ -भूषितम् ; V$_{1}$ -मण्डितम् , B$_{1\ 3}$ D$_{6}$ -भूषित. (for -शोभितः) — (L. 437) K$_{1}$ D$_{5}$ T$_{1}$ पत्तन कौशिकारण्यं , K$_{2\ 3}$ Ñ$_{1\ 3}$ B$_{1\ 3}$ Dn D$_{1\ 2\ 4\ 6}$ T$_{1}$ °न कौशि(K$_{3}$ क्रोश- , T$_{1}$ कोशि)काराणां , D$_{3}$ °नं कौशिकेयानां (for ^{a}) K$_{1}$ द्विविडं , K$_{2}$ Ñ$_{2}$ V$_{1.\ 3}$ B$_{2}$ Dn Ds D$_{4}$ T$_{2}$ G$_{1}$ द्रविडं , K$_{4}$ अद्रिं च , Ñ$_{1}$ द्रिमिरं , D$_{1}$ द्रिमिं च , D$_{2}$ गिरिं च , D$_{5}$ द्रुमं च , D$_{6}$ द्राविडा , M$_{2\ 4}$ भूमिश्च (for द्रुमिलं). B$_{1\ 3}$ द्राविडा रजताकराः (B$_{3}$ °रका), D$_{2}$ अद्रिं रजतकण्टकम् ; T$_{1}$ G$_{3.\ 4}$ भूमिश्च रजताकराः , G$_{5}$ इन्द्रश्च रजताकरः (for ^{b}).

भवनं वैनतेयस्य सुपर्णस्य च कल्पितम् । [440]
कैलासशिखराकारं यत्कृतं विश्वकर्मणा ॥
रक्ततोयो भीमवेगो लोहितो नाम सागरः ।
शुभः पाण्डुरमेघाभः क्षीरोदश्चैव सागरः ॥
उदयश्चैव शैलेन्द्र उच्छ्रितः शतयोजनः ।
सुवर्णवेदिकः श्रीमान्नागपक्षिनिषेवितः ॥ [445]
भ्राजमानोऽर्कसदृशैर्जातरूपमयैर्द्रुमैः ।
सालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पितैः ॥
अयोमुखश्च विपुलः पर्वतो धातुमण्डितः ।
तमालवनगन्धश्च पर्वतो मलयः शुभः ॥
सुराष्ट्राश्च सुबाह्लीकाः शूराभीरास्तथैव च । [450]
भोजाः पाण्ड्याश्च वङ्गाश्च कलिङ्गास्ताम्रलिप्तकाः ॥

तथैवान्ध्राश्च पौण्ड्राश्च वामचूडाः सकेरलाः ।
क्षोभितास्तेन दैत्येन सदेवाः साप्सरोगणाः ॥
अगस्त्यभवनं चैव यदगस्त्यकृतं पुरा ।
सिद्धचारणसंघैश्च सेवितं सुमनोहरम् ॥ [455]
विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितलताद्रुमम् ।
जातरूपमयैः शृङ्गैरप्सरोगणसेवितम् ॥
गिरिः पुष्पितकश्चैव लक्ष्मीवान्प्रियदर्शनः ।
उत्थितः सागरं भित्त्वा वयस्यश्चन्द्रसूर्ययोः ॥
रराज सुमहाशृङ्गैर्गगनं विलिखन्निव । [460]
चन्द्रसूर्यांशुसंकाशैः सागराम्बुसमावृतः ॥
विद्युत्वान्पर्वतः श्रीमानायतः शतयोजनम् ।
विद्युतां यत्र संपाता निपात्यन्ते नगोत्तमे ॥

— (L 438) $K_{1\ 2}$ $Ñ_2$ V_1 B Ds_2 $D_{4\ 6}$ T_1 G_5 मगधाश्च, K_3 $Ñ_2$ $D_{1\ 2}$ मगधाश्च, Ds_2 D_2 G_4 मागधा(D_2 °ध)श्च, T_2 G_1 महागाधा (for मागधांश्च) $K_{1\ 2}$ T_2 G_1 महाग्रामा, K_3 °ग्राहान्, $Ñ_2$ V_3 °भागान्, V_1 $B_{1\ 3}$ $D_{4\ 6}$ G_{3-5} °ग्रामा, B_2 °भागा., Ds °वङ्गा, T_1 °ग्राहा· (for °ग्रामान्) K_1 $Ñ_1$ V_1 B Ds_2 $D_{2\ 4\ 6}$ पुण्ड्रा वङ्गास्, Bom Poona eds G(ed) अङ्गान्वङ्गांस् (for पुण्ड्रान्वङ्गास्) — (L 439) $K_{1\ 2}$ V_1 D_4 सुह्मा मल्ला विदेहाश्च, K_3 सुराष्ट्रांश्च विदेहांश्च, K_4 सुम्भान्मल्लान्वैदेहाश्च, B_1 सुह्मा पद्मा विशेषाश्च; Ds सुह्मा पद्मा. विदेहाश्च, D_1 सुह्मान्मत्तान्वैदेहाश्च, D_8 भोजान्वर्णान्वि°, T_1 G_1 सिंहा माला (G_3 मत्स्या) विदेहाश्च, T_2 $G_{1\ 4}$ सर्वा मल्ला विदेहाश्च (for ^{a}) $Ñ_2$ -कौशिकाः, D_8 -कौशिकान् (for -कोसलान्). $K_{1\ 2}$ V_1 B Ds $D_{4\ 6}$ $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ मालवा का(T_1 G_{3-5} मलदा का-, T_2 G_1 मलया का-, G_4 मगधा का-, $M_{2\ 4}$ मलदान्का)-शिकोशला (for ^{b}). — (L 440) $Ñ_1$ V_2 D_5 भुवन (for भ°) K_2 D_4 भवनं वै तंजसस्य (for ^{a}) T_1 G_{3-5} M_2 सुप(M_2 °व)र्णस्याप्यकल्पयत् ($G_{4\ 5}$ °ल्पत), M_4 सुवर्णं चाप्यकल्पयत् (for ^{b}) — (L 442) D_5 बहु- (for रक्त-) K_4 $Ñ_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 2\ 6}$ T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ लौ($Ñ_2$ V_1 M_2 लो)हित्यो, B_1 रौहिण्यो (for लोहितो) K_{1-3} D_4 नामतः (for सागर). — (L 443) $K_{3\ 4}$ $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Ds $D_{3\ 6}$ T_2 $G_{3\ 4}$ शुभ्र (for शुभ) — (L 444) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ महाशैल, Bom Poona eds G(ed) [ए]व राजेन्द्र (for [ए]व शैलेन्द्र) $Ñ_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1-3\ 5\ 6}$ $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3}$ $M_{2\ 4}$ -योजनम् (for °न·) — (L 445) $K_{1\ 2}$ B_2 D_4 नाना-, $B_{1\ 3}$ D_6 T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_4 मेघ- (for नाग-) $B_{1\ 3}$ D_6 -पङ्क्ति-; Dn_1 Ds_1 -पक्ष-, Dn_2 D_3 -यक्ष- (for -पक्षि-) — (L. 446) Dn T_2 $G_{1\ 4}$ शुभैः, D_3 नगैः (for द्रुमैः) — (L. 447) K_3 Bom Poona eds. G(ed) कर्णिकाभिश् (for °रैश्) D_3 भूषितम् (for पुष्पितै). — (L 448) K_4 अयोमुखैश्, D_3 °गवश् (for °मुखश्) V_1 विमल, D_3 विपुलं (for °ल·) K_3 $Ñ_{1\ 2}$ B_3 Dn Ds_2 $D_{2\ 5\ 6}$ G_1 सर्वतो (for प°). T_1 G_3 धाम- (for धातु-) — (L 449) G_3 -गन्धैश् (for -गन्धश्) B_1 (marg as above) स्मृत· (for शुभः). $Ñ_1$ पर्वतो धातुमण्डितः (for ^{b}) — (L 450) $K_{1\ 4}$ शूरसेनास्, K_3 शूरोऽभीरस्, $B_{1\ 3}$ D_6 मद्राभीरास्; D_3 सुगम्भीरास् (for शूराभीरास्) — (L 451) $B_{1\ 3}$ D_6 अङ्गाश् (for वङ्गाश्) D_6 -मृत्तिका·, T_2 G_4 -दीप्तिका (for -लिप्तकाः). — (L 452) B_1 [ए]व चोला·; B_2 [ए]व चोड्रा·; B_3 रौद्राश्च· Ds [ए]व उद्रा, D_3 [ए]व रौद्रा· (for [ए]वान्ध्राश्च) $K_{1\ 2}$ D_4 मद्राश्, T_2 $G_{1\ 4}$ माषाश् (for पौण्ड्राश्). D_6 तथैव चोग्रा· पाण्ड्याश्च, $M_{2\ 4}$ °व पौण्ड्रा ओड्राश्च (for ^{a}). K_3 मालवश्च, K_4 V_3 B D_{2-6} $M_{2,\ 4}$ वामचूलाः, D_1 वामयूराः, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ चौलाश्चैव (for वामचूडाः) $Ñ_1$ D_2 सकेसरा, (for °रला.) — (L 453) Dn $D_{2\ 3}$ सहदेवा· साप्सरोगणाः (hypermetric), $D_{5\ 6}$ G_5 देवा सा(सदेवा)प्सरसोगणाः (for ^{b}) — (L 454) $K_{1\ 2\ 4}$ $Ñ_1$ Dn Ds $D_{1\ 2\ 4}$ य(D_8 त)दगम्यं, D_3 जामदग्न्य- (for यदगस्त्य-) — (L 455) G_3 -सिद्धैश् (for -सघैश्) $B_{1\ 3}$ D_6 -मनोरमम् (for °हरम्). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ विप्रकीर्णं मनोरम(M_4 °हर)म् (for ^{b}). — (L 456) V_1 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-6}$ $M_{2\ 4}$ -महा-, D_3 -फल- (for -लता-) — (L 457) G_4 om (hapl) lines 457^b–460^a. $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ अप्सरोभिश्च शोभि(T_2 सेवि)तम् (for ^{b}). — (L. 459) Dn_2 D_3 उच्छ्रितः (for उत्थित) — (L. 461) V_1 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ -समावृतै (for °तः) K_4 D_3 सागराम्बुभिरावृतः (for ^{b}) — (L 462) K_4 B_1 विद्युत्मान्, $Ñ_1$

ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान्वृषभसंस्थितः ।
कुञ्जरः पर्वतश्चैव यत्रागस्त्यगृहं महत् ॥ [465]
विशालरथ्या दुर्धर्षा सर्पाणामालया पुरी ।
तेषां भोगवती चापि दैत्येन्द्रेणाभिकम्पिता ॥
महामेघो गिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ।
चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वाराहश्चैव पर्वतः ॥
प्राग्ज्योतिषपुरं चैव जातरूपमयं शुभम् । [470]
यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः ॥
मेघश्च पर्वतश्रेष्ठो मेघगम्भीरनिस्वनः ।
षष्टिस्तत्र सहस्राणि पर्वतानां विशां पते ॥
तरुणादित्यसंकाशो मेरुश्चैव महागिरिः ।
देवावासः शुभः पुण्यो गिरिराजो हिरण्मयः ॥ [475]
हेमशृङ्गो महाशैलस्तथा मेघसखो गिरिः ।
कैलासश्चापि शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कम्पितः ॥
यक्षराक्षसगन्धर्वैर्नित्यं सेवितकंदरः ।
श्रीमान्मनोहरश्चैव नित्यं पुष्पितपादपः ॥
हेमपुष्करसंछन्नं तेन वैखानसं सरः । [480]
कम्पितं मानसं चैव राजहंसैर्निषेवितम् ॥
त्रिशृङ्गपर्वतश्चैव कुमारी च सरिद्वरा ।
तुषारचयसंकाशो मन्दरश्चैव पर्वतः ॥
उशीरबीजश्च गिरी रुद्रोपस्थस्तथाद्रिराट् ।
प्रजापतेश्च निलयस्तथा पुष्करपर्वतः ॥ [485]
देवावृत्पर्वतश्चैव तथा चैवालुको गिरिः ।
क्रौञ्चः सप्तर्षिशैलश्च धूमवर्णश्च पर्वतः ॥
एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा ।
नद्यश्च सागराश्चैव दानवेन्द्रेण कम्पिताः ॥

V1 3 B2 3 Ds D2 T1 G3 M2 4 °द्वान् (for °त्वान्) K3 श्रेष्ठ (for श्रीमान्). V1 D3 T1 G3 4 आयात. (for आयत.), M2, 4 दश- (for शत) K1–3 Ds1 D4 योजन —(L 463) V3 संघ- (for यत्र) T2 G1 3–5 विद्युतो यत्र सपन्ना (for ^{a}) V1 T2 G1 4 नगोत्तमै·, D5 °मा (for °मे) — (L 464) M2 ऋषभं पर्वतं चैव (for ^{a}) K4 -संनिभ·, Ds1 G4 M4 -संज्ञित (for -सस्थितः) — (L 465) K3 G3 om (hapl) lines 465^{b}–468^{a} B1 4 D6 T2 G1 4 M2 शुभम् (for महत्) —(L 466) B1 विशाख-, G(ed) वैशाल- (for वि°) T2 G1 4 5 M2 4 -कक्ष्या (for -रथ्या) D3 आयता; T2 G1 5 आलयः, M2 आलय (for °या) — (L 468) K2 महामेष-, V3 °मेघं, G5 M2 4 °सेन- (for °मेघो) — (L 469) V1 चित्रवांस्, T2 चक्रीवांश् (for चक्र°) T2 G1 4 मैनाकश् (for वाराहश्). — (L 471) Ñ1 निवासे, V1 B1 3 D5 6 T2 G1 4 उवास (for वसति) T1 G3 5 M4 नरको दानवोत्तम· (for ^{b}) — (L 472) Ñ1 B2 मेरुश्च, T2 G1 मेघवान् (for मेघश्च). — (L 473) K4 Ñ1 V3 B D1 2 G1 षष्टिं तत्र, V1 षष्टिं शत-, T1 M2 4 तत्र षष्टि-; Cal ed यत्र षष्टिः (for षष्टिस्तत्र). — (L 474) B2 मेरुश्चन्द्र, Bom Poona eds G(ed) महेन्द्रश्च (for मेरुश्चैव) — K3 D3 om (hapl) lines 475–476 T2 G1 4 M2 4 om line 475 — (L 475) K4 Ñ1 Dn D1 2 5 T1 G3 5 दिव गत· (for हिरण्मय·). —T1 om lines 476 — (L. 476) T2 G1 4 5 हेमगर्भो (for °शृङ्गो) Ds है(Ds2 हे)मशैलो महाशृङ्गस् (for ^{a}) G5 M4 मेरु- (for मेघ-) T2 G1 4 5 -समो (for सखो) —(L 477) K Ñ1 2 V1 3 B2 Dn Ds D1–5 G3 [अ]पि दुष्कम्पो (K3 D3 °म्प्यो), T2 G1 गिरिश्रेष्ठो (for [अ]पि शैलेन्द्रो) Ñ1 दानवेनाभिकम्पित· (for ^{b}) — T2 G1 4 ins after line 477: T1 G1 3 5 M2 4 after line 478 ·

40** विन्ध्यश्च तु महाशैलो नानाद्रुमलतायुत ।
कम्पितो दानवेन्द्रेण कुञ्जरो बाहुशालिना ॥

[(L 4) T1 G3 5 M2 गिरिश्रेष्ठो (for महाशैलो) — (L. 2) G5 -शक्तिना (for -शालिना)]

— D3 om (hapl) lines 478–490 — (L 480) K4 V3 Dn G5 -पुष्परस- (for -पुष्करसं-) —(L 481) K2 3 Ñ2 V1 3 B Ds1 D4–6 राजहस- (for °सैर्) T1 2 G1, 3–5 M2 4 हंसकारण्डवाकुलम् (for ^{b}) —(L 482) Bom. Poona eds विशृङ्ग M4 om (hapl) lines 482^{b}–486^{a}. —(L 483) V3 -सपन्नो, T1 2 G1 3–5 M4 -संछन्नो (for -संकाशो) — (L 484) Ds -भद्रश्, T1 2 G1 3–5 M2 -बिन्दुश् (for -बीजश्) K3 गरुडोपस्, Ñ1 भद्रोपस्थस्, V3 T1 2 G1 3–5 M2 भद्रप्रस्थस्, B1 4 D6 भद्रपृष्ठस् (for रुद्रोपस्थस्) V3 विराट् (for [अ]द्रिराट्) — (L 485) T1 G1, 3 5 M2 प्रजापतिगिरिश्चैव, T2 G4 °पतिश्चैव गिरिस् (for ^{a}). — (L 486) V1 3 देवव्रृत्, T1 2 G1 4 दिवावृन्, G3, 5 दिविस्पृक् (for देवावृत्) K3 देवावृत· पर्वतश्च (for ^{a}) K3 तथा चैवालकोदधि, Ñ2 तथा चैवानगो गिरि· (for ^{b}). — (L 487) K2 D4 क्रोधः (for क्रौञ्चः) T2 G1 4 क्रौञ्चः सप्तर्षिभि शैलो (for ^{a}) T2 G1 4 धूम्र- (for धूम-) D2 -पर्णश् (for -वर्णश्). D5 धूमवर्णस्तथैव च (for ^{b}) — (L. 488) T2 G1 देशो जनपदस्तथा (for ^{b}) — (L 489) B1 3 D6 सर्वे, T2 G4 सर्वास् (for चैव) G1, 3 M2 नद्यः ससागराः सर्वास्; M4 नद्यः सागरगा. सर्वास् (for ^{a}). T1, 2 G1, 3–5

कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्राक्षश्चैव कम्पितः । [490]
खेचराश्च निशापुत्राः पातालतलवासिनः ॥
गणस्तथापरो रौद्रो मेघनादाङ्कुशायुधः ।
ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च सर्व एवाभिकम्पिताः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तत्रादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च मरुतस्तथा ।
रुद्रा देवा महात्मानो वसवश्च महाबलाः॥ [495]
आगम्य ते मृगेन्द्रस्य सकाशं सूर्यवर्चसः ।
ऊचुः संत्रस्तमनसो देवलोकक्षयार्दिताः ॥
जहि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनम् ।
दुर्वृत्तमसदाचारं सह सर्वैर्महासुरैः ॥
त्वं ह्येषामन्तको नान्यो दैत्यानां दैत्यनाशनः । [500]
तन्नाशय हितार्थाय लोकानां स्वस्ति वै कुरु ॥
त्वं गुरुः सर्वलोकानां त्वमिन्द्रस्त्वं पितामहः ।
ऋते त्वदन्यः शरणं न भूतं न भविष्यति ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं देवो देवानामादिसंभवः ।
ननाद सुमहानादमतिगम्भीरनिस्वनः ॥ [505]
पातितान्यसुरेन्द्राणां मृगेन्द्रेण महात्मना ।
सिंहनादेन महता हृदयानि मनांसि च ॥
गणः क्रोधवशो नाम कालकेयस्तथापरः ।
वेगश्च वेगलेयश्च सैंहिकेयश्च वीर्यवान् ॥
संह्रादीयो महानादी महावेगस्तथापरः । [510]
कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्राक्षः क्षितिकम्पनः ।
खेचराश्च निशापुत्राः पातालतलचारिणः ॥
गणस्तथापरो रौद्रो मेघनादोऽङ्कुशायुधः ।

M2 4 तेनाकम्प्यत (T1 °म्पत , G3 M2 °म्प्यन्त) वै तदा (for [b]) — Ñ1 B3 om (hapl) lines 490–493 — (L 490) D6 (also as above) कम्पितश्च (for कपिलश्च) K3 D5 व्याघ्रादश् (for व्याघ्राक्षश्) Ñ2 V1 3 D5 व्याघ्राक्ष· क्षितिकम्पन , T2 G1 4 व्याघ्रश्चैव च कम्पित (for [b]) — (L 421) T2 G1 4 -सेवित (for -वासिन) — (L. 492) K Dn1 D1 2 4 5 M4 गणास्तथापरे रौद्रा ; T1 G1, 3 5 गणनाथेश्व (G1 °थोप)रो रौद्रो (for [a]) K3 D5 G5 M2 मेघानामाङ्कुशायुधाः ; Ñ2 V3 B1 2 D5 मेघनामाङ्कुशायुधः , Dn G3 °नादोऽङ्कुशायुध· , T2 G1 3 4 °नादाङ्कुशस्तथा (for [b]) — G1 4 ins after line 492 T1 2 G3 5 M2, 4 after line 493

41** न ववौ भगवान्वायुर्न प्रभाति स्म भास्करः ।
ब्रह्माण्डं क्षुब्धमभवदापातालं समन्तत ।
एवं क्षुब्ध जगत्सर्वं तस्मिन्क्रुद्धे महासुरे ॥
[(L 3) G4 क्षुब्धे (for क्रुद्धे)]

— G1 4 om line 493 — (L 493) K4 ऊर्ध्वभागो (hypermetric) (for ऊर्ध्वगो)

COLOPHON om in Ñ1 T2 G1 4 — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* V1 3 B Dn2 D5 D1 4 5 — *Adhy name* . K1 2 4 Ñ1 V1, 3 Dn Ds1 D1-6 नारसिंहम् , K3 G3 M2 4 नारसिंहप्रादुर्भावः — *Adhy no* . K3 19 , V3 B2 232 , Dn1 331 , Dn2 Ds 231 , D1 218 , D4 226 , D6 246 , T1 286 , G3 5 288 , M2, 4 5

T2 G1, 4 M2, 4 om. (hapl.) lines 494–514. D1 om. the ref — (L 494) B1 3 D6 T1 G3 5 वसवस् (for मरुतस्) — (L 495) Ñ1 B1 3 D6 मरुतश् (for वसवश्) — (L 496) D5 सकाशे (for °शं) K3 -वर्चसम् (for °सः) — (L 497) D2 संभ्रान्त- (for संत्रस्त-). K1 2 Ñ1, 2 B Dn2 D4 5 T1 G3 5 देवालोक- , D3 देवलोका: (for °क-) K3 D5 -भयार्दिता· (for क्ष°) — (L 499) K4 D1 2 दुर्वृत्तसमुदाचारं (for [a]) — (L 500) T1 Bom Poona eds. G(ed) अन्तकृन् (for °को) K1 4 Ñ1 V1 B Dn Ds2 D2 3 T1 G3 5 नाशन (for °न) — (L 502) K1 प्रभु· , K2 D4 गति. , G5 इन्द्र (for गुरु·) K3 D5 -भूतानां , B3 D3 -देवानां (for लोकाना) G5 गुरुस् (for इन्द्रस्) — (L 503) D3 त्वामन्य- (for त्वदन्य). — (L 505) K4 Ñ1, 2 V1, 3 B1 Dn D1 2 T1 G3 5 -निस्वनम् — (L 506) K1 2 4 Ñ2 V1 3 पातितानि , D2 4 (marg) कम्पि° , D4 पति° (for पाटि°) — (L 508) K1, 4 Ds1 D1 कालिकेयस् , D3 कालेयश्च (for कालकेयस्) — After line 508, B2 3 ins.

42** अङ्गपुत्रो गणश्चापि बाहुशाली तथापर· ।

—G3 om (hapl) lines 509–510 — (L 509) Ñ1 वेपश्च , G5 वेगलो (for °श्च) K1 D5 वेगलोपश् , K4 D1 वैमलेयश् , Ñ1 V1 3 B Dn D6 T1 वैगले° ; Ñ2 वैनते° (for वेगले°) K2 D4 सिंहिकेयश् ; D1 सैंह° , (for सैंहि°) — (L 510) Ñ2 V1 Ds2 D5 6 T1 महानादो (for °दी) D3 संह्रादो नाम दैतेयो (for [a]) Ñ2 महामेघस् , T1 °वेगी (for °वेगस्) Ñ1 B1 3 D6 विद्वेषश्च तथा गण (for [b]) — (L 511) K3 V1 D2 3 महापुत्रो (for मही°) D5 व्याघ्रास्य. (for °क्ष·) — (L 512) K2 4 Ñ2 V1 B1 3 D3 4 6 -वासिनः (for -चारिणः). — (L. 513) D1 6 -गणास् (for -गणस्). K1, 2 महा- ; K4

ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च भीमकर्मार्कलोचनः ।
वज्री शूली करालश्च हिरण्यकशिपुस्ततः ॥ [515]
जीमूतघनसंकाशो जीमूतघनवेगवान् ।
जीमूतघननिर्घोषो जीमूतसदृशद्युतिः ।
देवारिर्दितिजो दृप्तो नृसिंहं समुपाद्रवत् ॥
समुत्पत्य ततस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रेण महानखैः ।
तत्रोंकारसहायेन विदार्य निहतो युधि ॥ [520]
मही च लोकश्च शशी नभश्च
ग्रहाश्च सूर्यश्च दिशश्च सर्वाः ।
नद्यश्च शैलाश्च महार्णवाश्च
गताः प्रकाशं दितिपुत्रनाशात् ॥

Colophon.

B_1 [अ]परे, $\tilde{N}_2$ [अ]परा (for °रो) V_3 रौद्रा (for रौद्रो) — (L 514) V_1 ऊर्ध्वरोमास्तीक्ष्णरोमा (for ^{a}) D_1 -कर्णोऽर्क- (for -कर्मार्क-) — After line 514, T_1 $G_{3.\ 5}$ ins.

43** एते चान्ये च बहवो विविधायुधपाणय ।
नृसिंहमभ्यधावन्त पतंगा इव पावकम् ॥
ततो नृसिंह संक्रुद्धस्तान्सर्वान्दैत्यसत्तमान् ।

T_1 $G_{3\ 5}$ cont.; G_4 ins. after line 514

44** हुकारेणैव सहसा भस्मसादकरोत्प्रभु ॥
ततस्तान्निहतान्दृष्ट्वा नृसिंहेन महात्मना ।
प्रलयानलसंकाश क्रुद्ध कालान्तकोपम ॥

— Before line 515, T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ ins वैशंपायन. —(L 515) D_8 चक्री, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ गदी (for वज्री). $\tilde{N}_1$ कपाली, T_2 G_1 कराली (for °लश्). $\tilde{N}_1$ T_2 G_1 अजितश्च महाबलः ($\tilde{N}_1$ °गण) (for ^{b}) —(L 516) T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ -गण- (for the first -घन-) D_6 -निर्घोषो (for -संकाशो) D_{s2} D_5 $M_{2\ 4}$ इव, T_1 $G_{3.\ 5}$ -गण- (for the second -घन-) T_2 T_2 $G_{1\ 4}$ जीमूतगणनिस्वन (for ^{b}) —(L 517) D_4 -सम-; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4}$ -गण- (for -घन-) K_4 Dn $D_{1\ 2}$ -संनादो (for निर्घोषो) D_1 जीमूतघनसंद्युति ; T_1 $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ °त इव वृष्टिमान्, T_2 $G_{1\ 4}$ °त इव वेगवान् (for ^{b}) — After line 517, B_2 Dn ins

45** दृप्तैर्दैत्यगणैस्तुष्टो मृगेन्द्रेण महात्मना ।
[B_2 गुप्तो (for तुष्टो)]

—(L 518) D_5 दीप्तो, T_1 $G_{3\ 5}$ वीरो (for दृप्तो). T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ दैत्यादि(M_4 °रि)र्दितिजो वीरो (for ^{a}). — After line 518^a, D_3 ins.

46** दृप्तशार्दूलविक्रम. ।
दीप्तैर्दैत्यगणैर्दृप्तान्

D_8 नृसिंहं समुपागता, T_2 G_1 °हं मुसलायुध (for ^{b}) — After line 518, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins.

47** क्रुद्धो दैत्यपतिस्तावद्धनुरादाय सत्वरम् ।
दशयोजनविस्तारं शतयोजनमायतम् ॥
तस्मिन्धनुषि संधाय वैष्णवास्त्र महाद्युतिः ।
नदन्भीमरवं घोरं सिंहस्य पुरत स्थित. ॥
मुमोच चास्त्र दैत्येन्द्र. सिंहोऽपि च तदग्रसत् । [5]
नारायण ततोऽप्यस्त्रं नियोज्य धनुषि स्थितः ॥
दृष्ट्वा तत्कर्म दैत्यस्य नारसिंहो जनार्दन ।
तमभ्यधावद्वेगेन दैत्येन्द्रं पुरत स्थितम् ॥
जग्राह धनुरत्नं तत्तं च बाण महाद्युति ।
धनुरत्नं द्विधा कृत्वा सिंहनादं व्यनीनदत् ॥ [10]
ततो दैत्यपतिश्चैव गदां गृह्य महाबल ।
जघानोरसि सिंहस्य तां बभञ्ज तथाच्युतः ॥
बाहुभ्यां नारसिंहं तु जग्राह युधि दानवः ।
तयो सुतुमुलं युद्धमासीद्दानवदेवयोः ॥
बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव दन्तैर्मस्तकसायकै ॥ [15]
शरैश्चाशनिकल्पैश्च उरसस्ताडनैस्तथा ॥
तयो पादप्रहारेण नमिता भूतधारिणी ।
बाहुभिर्मर्दयामास नृसिंहो दितिनन्दनम् ॥
एवं सक्रीड्य बहुधा देवदेवो जगत्पति ।
वधाय हि मनो दध्रे दैत्यस्य हरिरीश्वर. ॥ [20]
बाहुभ्यां परिजग्राह सर्वलोकस्य पश्यतः ।
असिधारानिभैस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रो हरिरीश्वरः ।
हृदयं दारयामास दैत्येन्द्रस्य महात्मन ॥

[(L 1) T_2 $G_{1\ 4}$ M_2 वीर्यवान् (for सत्वरम्) —(L 2) T_1 $G_{3\ 5}$ M_2 योजनत्र(G_1 M_2 °द्व)यमायतम् (for ^{b}). —(L. 3) T_2 G_4 M_4 महामाति (for °द्युति) —(L 4) G_4 ननर्द भीकर घोर (for ^{a}) —(L 5) T_2 $G_{1\ 4}$ [अ]स्त्र स (for चास्त्रं) T_2 G_1 सिहोऽपि पुरत स्थितः (for ^{b}) — T_2 G_1 om (hapl) lines 6–8. —(L 9) T_2 $G_{1\ 4}$ जहार (for जग्राह) T_2 $G_{1\ 4}$ सह- (for त च) T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 महामति (for °द्युति) —(L 12) M_4 तमभञ्जदथाच्युत (for ^{b}) —(L 16) G_4 तलैश् (for शरैश्). —(L 18) T_2 G_4 $M_{2\ 4}$ घट्टयामास (for मर्द°)]

—(L 519) V_1 समुत्प्लुत्य, D_6 °पेत्य; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2,\ 4}$ °त्पाक्य (for °त्पत्य) $K_{1\ 2}$ D_4 नखैस् (for ततस्) $\tilde{N}_2$ V_3 D_8 तमुपे($\tilde{N}_2$ °त्प)त्य नखैस्तीक्ष्णैर् (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 D_8 महासुरः, T_1 G_3 तदा नखैः (for महानखै) —(L. 520) V_3 ऽसुरः (for युधि) — After line 520, $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins.

48** मृगेन्द्रेण हतं दृष्ट्वा हिरण्यकशिपुं सुरा. ।
हृष्टा प्रमुदिताः सर्वे पूजयन्ति मृगाधिपम् ॥

—(L. 521) T_2 $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ कालश् (for लोकश्). —(L 522) T_2 $G_{1,\ 4}$ तथैव सर्वे (for दिशश्च सर्वाः).

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः । [525]
तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैरादिदेवं सनातनम् ॥
यत्त्वया विहितं देव नारसिंहमिदं वपुः ।
एतद्देवार्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ॥
मृगेन्द्रत्वं च लोकेषु सर्वसत्त्वेषु वा विभो ।
गास्यन्ति त्वां च मुनयो मृगेन्द्र इति नित्यशः । [530]
त्वत्प्रसादात्स्वकं स्थानं प्रतिपन्नाः स्म वै विभो ॥
एवमुक्तो देवसंघैर्नरसिंहो महामनाः ।
ब्रह्मा च परमप्रीतो विष्णोः स्तोत्रमुदैरयत् ॥
भवानक्षरमव्यक्तमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमम् ।
कूटस्थमकृतं कर्तृ सनातनमनामयम् ॥ [535]
सांख्ये योगे च या बुद्धिस्तत्त्वार्थपरिनिष्ठिता ।
भगवान्वेद विद्यात्मा पुरुषः शाश्वतो ध्रुवः ॥
त्वं व्यक्तश्च तथाव्यक्तस्त्वत्तः सर्वमिदं जगत् ।
भवन्मया वयं देवा भवानात्मा भवान्प्रभुः ॥
चतुर्विभक्तमूर्तिस्त्वं सर्वलोकविभुर्गुरुः । [540]
चतुर्युगसहस्रेशः सर्वलोकान्तकान्तकः ॥
प्रतिष्ठा सर्वभूतानामनन्तबलपौरुषः ।
कपिलप्रभृतीनां च यतीनां परमा गतिः ॥

— (L 523) D1 नदाश्च (for नद्यश्च) — (L 524) K3 सकाशं ; B1. 3 D4 T1. 2 G3 4 M2 4 प्रसादं (for प्रकाशं) K B1 Dn2 D1 4 G4 नाशनात् (for -नाशात्)

COLOPHON om in K Ñ1 V3 Dn D1-5 T2 G1 4 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* V1 B Ds1 — *Sub-parvan* Ñ2 V1 B Ds D6 नारासिंहम्; G3 5 M2 4 नारासिंहप्रादुर्भावः — *Adhy. name* · V1 B1 Ds D6 T1 G3 5 M2 हिरण्यकशिपुवध· — *Adhy. no* V1 15; B2 233; Ds2 232; T1 287, G3 5 289; M2 4 6.

K Ñ2 V2 D1-5 T1 2 G1. 4 om the ref — (L. 525) सर्वे (for देवा). — (L. 526) T2 दिव्यैर् (for स्तोत्रैर्) T1 G3-5 M2 4 तुष्टुवुर्नामभिर्दिव्यैर् (for °) — Before line 527, some Mss ins देवा ऊचुः — (L 527) T1 G3 M4 विधृतं (for विहितं) G5 देवा वयं त्वयाविष्ट (for °). — G5 om line 528. — After line 528, T1 G3 M2 ins .

49** वयं चापि त्वयाविष्टं नारासिंहमिदं वपुः ।

[M2 देवा वय (for वय चापि)]

— (L 529) K2 D4 मृगेन्द्र त्वां (for °न्द्रत्वं) V1 देवेषु, T1. 2 G3-5 लोकेऽस्मिन् (for लोकेषु) D2 चाभिभो, T1 G5 दृश्यसे; T2 G1 4 M2. 4 ते विभो (for वा विभो) — After line 529, T1 2 G1 3-5 M2. 4 ins :

50** भजिष्यन्ति महाभागास्त्वद्भावगतमानसा ।

[T1 G5 भविष्यन्ति, M2. 4 लभि° (for भजि°)]

T2 G1 M2 cont

51** श्रीवैशंपायनः ।

स्वानि स्थानानि भूतानि प्रतिपन्नानि देवताः ।

— M4 om lines 530-545. T2 G1 M2 om. lines 530-532. T1 G3. 5 om. line 530 — (L 530) B1 G4 गायन्ति (for गास्यन्ति). D4 विश्रुतम् (for नित्यशः). — (L. 531) K1 2 D4 5 च स्व- (for स्वकं) — G4 om lines 532-545. — (L 532) K1 2 उक्तैर् (for उक्तो) K4 -सिंहैर् (for -संघैर्). B D6 T1 G3. 5 इत्युक्तवत्सु देवेषु नृसिंहस्य महात्मन (T1 G3 5 समीपतः) — (L 533) T1 2 G1. 3 5 M2 विष्णुं वचनमब्रवीत् (for °) — After line 533, T1 2 G1 3. 5 M2 ins :

52** चतुर्वेदोदाहृताभिर्ऋग्भि समभितुष्टुवे ।

(T2 G1 चतुर्वेदोत्थिताभिश्च, M4 °दोपहृताभिश्च (hypermetric) (for °)]

— T2 G1 M2 om. lines 534-545 Before line 534, some Mss ins. ब्रह्मोवाच — (L 534) D3 भगवानक्षरमयम् (for °) D6 अद्भुतम् (for उत्तमम्). — (L 535) Ñ2 V1 3 अक्षयं (for अकृत) — (L 536) G3 5 यस्य (for च या). D1 विद्यास् (for बुद्धिस्) — (L 537) B D6 T1 G3 5 तां भवान्, D2 4 भगवन् (for °वान्) K1-3 D4 वेदात्मा (for विद्यात्मा) K1-3 D4-6 ऽव्यय (for ध्रुवः). — (L. 538) K3 त्वमव्यक्तस्, Ñ2 V1 3 Ds2 त्वं व्यक्तस्त्वं (Ds2 °स्तं), D5 अव्यक्तश्च (for त्वं व्य°), Ñ1 त्वमव्यक्तश्च व्यक्तश्च; B1 3 व्यक्ताव्यक्तश्च भगवांस् (for °) — (L. 539) B1. 3 Ds D6 T1 G3 5 भवानेव (for भवन्मया) K1. 2 Ñ2 Dn D2 4 T1 G3 5 देव; D2 देवो (for देवा) Ñ1 भवान्ममावसन्देव, B2 D3 भवान्मायाधरो (D3 °मयो) देवो, D5 भवान्माया भवान्देवा (for °) — (L 540) D2 चतुर्विभाग-, D3 °विंशति- (for °विभक्त-) — (L 541) K3 D3 सहस्रेषु, K4 Ñ1 2 B2 Dn D1. 2 °स्रेण, T1 °स्राणि (for °स्रेशः) K3 सर्वलोकान्तको विभुः; Ds2 °कारक; T1 G3 5 °कः प्रभु (for °) — After line 541, Ñ2 B2 3 ins ·

53** चतुर्वेदश्चतुर्होत्रश्चतुरात्मा सनातनः ।

[Ñ2 चतुरात्मा चतुर्मूर्ति (for चतुर्होत्रश्चतुरात्मा)]

— (L 542) K1 2. 4 D1. 2, 4 5 अन्तकः; K3 अतिथि- (for

अनादिमध्यनिधनः सर्वात्मा पुरुषोत्तमः ।
स्रष्टा त्वं त्वं च संहर्ता त्वमेको लोकभावनः ॥ [545]
भवान्ब्रह्मा च रुद्रश्च महेन्द्रो वरुणो यमः ।
भवान्कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥
परां च सिद्धिं परमं च देवं
परं च मन्त्रं परमं तपश्च ।
परं च धर्मं परमं यशश्च [550]
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं च सत्यं परमं हविश्च
परं पवित्रं परमं च मार्गम् ।
परं च यज्ञं परमं च होत्रं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ [555]
परं शरीरं परमं च धाम
परं च योगं परमां च वाणीम् ।
परं रहस्यं परमां गतिं च
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं पदं य- [560]
त्परं परस्यापि परं च देवम् ।
परं परस्यापि परं प्रभुं च
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं प्रधानं
परं परस्यापि परं च तत्त्वम् । [565]
परं परस्यापि परं च धातृ
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

प्रतिष्ठा) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ D_3 $D_{1\ 6}$ -लोकानाम् (for -भूता°). — (L 453) K_2 D_4 त्वं योगिनां (for च यतीनां) B_3 D_6 त्वं यतीनां परा गतिः (for [b]) — (L 545) $K_{1\ 2}$ हर्ता च (for संहर्ता) V_3 -पावनः (for -भा°) — Before line 546, $T_{1\ 2}$ $G_{1,3}$ ins ब्रह्मा — (L 546) K_3 त्वं ब्रह्मा त्वं, K_4 ब्रह्मा विष्णुश्, T_2 $G_{1\ 4}$ भवानहं (for भवान्ब्रह्मा) $\tilde{N}_1$ T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 महेन्द्रो देवसत्तमः, D_2 °न्द्रो वरुणोत्तम (for [b]) — (L 547) D_1 भवकर्ता (for भवान्कर्ता) K_2 प्रभवोऽव्यय., K_4 Dn $D_{1\ 4\ 4}$ M_4 °वाव्यय , B_2 T_1 G_3 प्रभुरव्यय., T_2 प्रभवोच्चयम्, G_5 °वव्ययः M_2 °वाप्यय (for °वोऽव्ययः) ❀ Cn परां च सिद्धिमित्यादय सप्त श्लोकाः पुनः पुनस्तमेवार्थं प्रतिपादयन्तीति प्राञ्च. । ❀ — (L. 548) T_1 फलं (for परा). K_4 च मन्त्रं, $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ M_2 च दैवतं, D_5 च तेजः, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 यशश्च (for च देवं). — (L 549) K_4 M_2 वेद्यं, G_5 तन्त्र (for मन्त्रं) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B_2 Dn D_{1-5} मनश्च, G_3 च तेज , M_2 यशश्च (for तपश्च) — G_3 om. (hapl) line 550 — (L 550) D_2 परश्च (for परं). K_4 D_3 धर्मं ; M_2 मन्त्रं (for धर्मं) T_1 G_5 M_4 च तेजः, T_2 $G_{1,4}$ च गुह्यं, M_2 हविश्च (for यशश्च) — T_2 $G_{1\ 4}$ om. line 551 — (L 551) K_2 प्रधानम् (for पुराणम्) — (L 552) T_2 $G_{1\ 4}$ कार्यं (for सत्यं) K_2 T_2 $G_{1\ 3-5}$ हि विश्वं ; B_2 पदं च, M_2 तपश्च (for हविश्च). — (L 554) G_1 पात्रं (for होत्रं) — (L 555) T_2 G_4 आद्यं (for अग्र्यं). — After line 555, D_2 ins

54** परं परस्यापि परं परं य-
त्परं परस्यापि परं च देवम् ।

While M_2 ins after line 555 :

55** परात्परस्यापि परं च लोक
परात्परस्यापि परं च मोक्षम् ।
परात्परस्यापि पर पदं य-
त्वामाहुराद्यं पुरुषं पुराणम् ।

— (L 556) K_4 D_2 योग, D_1 यज्ञं, $M_{3\ 4}$ ब्रह्म (for धाम). — (L 557) K_4 $D_{1\ 2}$ परां च वाणीं परमां च तुष्टिम्. — (L 558) $K_{1\ 2}$ D_4 परा च सिद्धिं (for परं रहस्यं). — After line 559, T_2 $G_{4\ 4}$ ins .

56** परं परस्यापि परं प्रभुं च ।
परं परस्यापि परां च कीर्तिं
त्वामाहुरग्र्यं मुनयश्च सर्वे ॥
परं परस्यापि परं च योग
पर परं चापि पर च मोक्षम् । [5]
परं पदं विष्णु सनातन च ।

[G_1 om line 1. T_2 G_4 om line 6)]

— (L 560) $K_{1\ 2,4}$ $\tilde{N}_1$ Dn D_4 परं यत्, K_3 परं सत् : $\tilde{N}_2$ प्रधानं, D_4 परं य, D_6 प्रभुं परं, T_1 विभूतिं, M_2 च यत्परं (for पदं यत्) D_3 परं परस्मात्परमं प्रधानं. — (L 561) $\tilde{N}_2$ Dn D_3 तत्त्वम्, V_3 देवताम् ; G_3 M_3 दैवम् (for दे°). — (L 562) D_3 परं च धातृ, T_1 परं पदं यत् ; $G_{3,5}$ $M_{2\ 4}$ परं च भूतं (for परं प्रभुं च) — (L 564) K_4 V_3 D_2 च तत्त्वं, D_3 पुराणं (for प्रधानं) — (L. 565) K_4 वेद्यम्, V_3 प्रधानम्, D_2 धाम (for तत्त्वम्) D_3 परं च गुह्यं परमं च मन्त्रम् — D_4 om lines 566–567 — (L. 566) V_3 परां च रात्रिं, G_3 परं च यन्त्रं, G_6 परं च धाता (for परं च धातृ) D_3 परेण योगेन परेण गुह्यं. — After line 567, G_5 ins .

57** परं परस्यापि परं प्रधानं
परं च गुह्यं परमं च मन्त्रम् ।

परं परस्यापि परं रहस्यं
परं परस्यापि परं परं यत् ।
परं परस्यापि परं तपो य- [570]
त्त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं परायणं
परं च गुह्यं परमं च मन्त्रम् ।
परेण योगेन परं सुगुप्तं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥ [575]

वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा तु भगवान्सर्वलोकपितामहः ।
स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥
ततो नदत्सु तूर्येषु नृत्यन्तीष्वप्सरःसु च ।
क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जगाम प्रभुरीश्वरः ॥
नारसिंहीं तनुं त्यक्त्वा स्थापयित्वा च तद्वपुः । [580]
पौराणं रूपमास्थाय ययौ स गरुडध्वजः ॥
अष्टचक्रेण यानेन भूतियुक्तेन शोभिना ।

परेण योगेन परं सुगुप्तं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
— D3 om (hapl.) lines 568–575. K2 B3 om (hapl) lines 568–571 — (L 568) B1 यशो यत्, D6 च यो यत्; T1 पुराणं (for रहस्यं) — (L 569) K3 च यत्परम्, B1 पदं यत्, B2 तपो यत् (for परं यत्). T1 परं च गुह्यं परमं च मन्त्रम्. — (L. 570) K3 तपोबलं च, Ñ2 तपो यतश्च, B1. 2 D6 पर पवित्रं; G3 5 M4 परं पदं यत् (for परं तपो यत्) T1 परेण योगेन परं सुगुप्तं — After line 571, T1 G4 M4 ins.:

58** परं परस्यापि परं परो य-
त्परं परस्यापि परं विभुं च ।
परं परस्यापि परं च दानं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं च योग
परं परस्यापि परं च मोक्षम् ।
परं परस्यापि परां विभूतिं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

T1 cont :

59** परं परस्यापि पर पुराणं
परं च मन्त्रं परमं च मन्त्रम् ।
परेण योगेण परमं च गुह्यं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

— D5 T1 M4 om lines 572–575 — (L 572) K2–4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1 2 4 6 पुराणं, Ñ2 प्रभुं च (for परायणं) — (L 573) K3 परमं पवित्रम्, Bom Poona eds G(ed.) परं च धाम (for परमं च मन्त्रम्) Ñ1 परं परस्यापि परं च पातृस्, D2 परं पवित्रं परमं च गुह्यम् — (L 574) K3 प्रगुप्तं, K4 D1 4 प्रसुप्तं, D2 प्रभुत्वं (for सुगुप्तं) — (L 575) D6 प्रमाणम् (for पुरा°). — Ñ1 T1 G3 M4 om the ref. — (L 576) K3 स्तुत्वा (for उक्त्वा). Bom Poona eds G(ed) स (for तु) D3 -देव- (for -लोक-). B1 -पितामहम्, D2 T1 G3. 5 -नमस्कृतः (for -पितामह) — (L 577) K3 नत्वा (for स्तुत्वा) — After line 577, T1 2 G1. 3–5 M2 4 ins:

60** हत्वा दैत्यपतिं विष्णुरसुरान्द्रावयन्रणे ।
दैत्यराजं ततश्चक्रे प्रह्लादं दानवेश्वरम् ॥
ततो नृसिंहो भगवान्प्रह्लादमिदमब्रवीत् ।
ध्याहि मां सततं दैत्य मन शुद्धिर्भवेत्तव ॥
तथेत्येवाब्रवीद्दैत्य प्रणम्य हरिमीश्वरम् ॥ [5]
आदिदेव जगन्नाथमक्षरं पुष्करेक्षणम् ॥

[M2 om lines 1–3 T2 G1. 4 M4 om line 3 — (L. 4) T1 G3 4 M2 4 -शुद्ध (for -शुद्धिर्) — (L 5) T2 G1. 4 5 हरिर् (for हरिम्) — (L 6) G1 अक्षय (for °रं)]

— (L 579) K2 D2 4 G5 तीरं (for कूलं) K3 जगदीश्वरः (for प्रभुरी°) — (L 580) Ñ1 V2 D1 नारसिंहं; V3 °सिंह- (for °सिंहीं) K1 2 D4 कृत्वा (for त्यक्त्वा) B1 3 D6 T1 G3–5 M2. 4 नारसिंहवपुर्देव ; D3 °हवपुस्त्यक्त्वा, T2 G1 4 °हवपु पश्चात् (for °) B1 3 D6 T1 2 G1. 3–5 सुदीप्तिमत् (T2 G1 4 °मान्) (for च तद्वपु.) — (L 581) G5 वपुर् (for रूपम्). K3 पौराण वैष्णवं रूपं (for °). K3 Ñ1 B D5 6 T1 2 G1 4 5 M4 प्रययौ (for ययौ स) — (L 582) T1 G3 5 M2 4 हंस- (for भूति-). K1 2 D5 भोगिना, K3 शोभित, Ñ1 B1 3 D6 T1 2 G1 3–5 M2. 4 भास्वता (for शोभिना) — (L 583) T2 G4 M2 अव्यक्तां प्रकृतिं देव (for °) T1 2 G1. 3–5 M2. 4 सं(T2 G1 4 स्व)स्थानं गतवान्प्रभुः (for °) — After line 583, Ñ2 V1 3 B Dn Ds D3 5. 6 ins.:

61** एवं महात्मना तेन नृसिंहवपुषा तदा ।
देवारिर्निहतो राजन्हिरण्यकशिपु पुरा ॥

[(L 1) V1 नृसिंहेन पुरा तदा (for °) — (L 2) Ñ2 V1 3 B2 पूर्वं (for राजन्) Dn D5 देवेन निहत पूर्वं (for °)]

While, T1 2 G1 3–5 M2. 4 ins after line 583

62** तत्रापि योगशयनं चक्रे चक्रगदाधरः ।
किमप्यचिन्त्यं योगात्मा चिन्तयामास योगवित् ॥

अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानमगमत्प्रभुः ॥

Colophon.

42 B

K Ñ1. 2 V1. 3 B D T1. 2 G1 3–5 M2 4 cont

वैशंपायन उवाच ।

नारसिंहो मया प्रोक्तो वामनं शृण्वतः परम् ।
यत्र वामनमास्थाय रूपं रूपवतां वरः ॥
बलेर्बलवतो यज्ञे बलिना विष्णुना पुरा ।
विक्रमैस्त्रिभिराक्रम्य त्रैलोक्यमखिलं हृतम् ॥
समुद्रवसना चोर्वी नानानगविभूषिता । [5]
हृत्वा दत्ता सुरेन्द्राय शक्राय प्रभविष्णुना ॥

जनमेजय उवाच ।

अत्र मे संशयो ब्रह्मन्नत्र मे विस्मयो महान् ।
कथं नारायणो देवो वामनत्वमुपागतः ॥
यः पुराणे पुराणात्मा भूत्वा नारायणो विभुः ।
पद्मनाभो महायोगी लोकानां प्रकृतिर्विभुः ॥ [10]
अनादिमध्यनिधनस्त्रैलोक्यादिः सनातनः ।
हव्यकव्यवहः श्रीमान्हव्यकव्यभुगव्ययः ॥
अदित्या देवमातुश्च कथं गर्भेऽभवत्प्रभुः ।
स्रष्टा यो वासवस्यापि स कथं वासवानुजः ॥
प्रसूतो दिवि देवेशो विष्णुत्वं प्राप्तवान्कथम् । [15]
एतदाचक्ष्व मे विप्र प्रादुर्भावं महात्मनः ॥

लोकसंरक्षणपर शेषे शेते जगत्पति ॥
श्रियस्त्वङ्के तथान्यस्य पादौ रक्ततलौ हरि ।
सुखं स्वपिति योगात्मा ब्राह्मणानां हिताय वै ॥

[(L 2) G(ed) लोकात्मा (for योगात्मा) — (L 3) T2 G1 जगत्प्रभु (for °त्पति) — (L 4) T1 पादाम्बुज- (for पादौ रक्त-)]

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 V1 Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* V1 3 B1 3 Ds D1 5 — *Sub-parvan* K1 V1 नारासिंहम्, D3 पारिजातम्, D5 पारिजातहरणम्, T2 भविष्यम् — *Adhy name* K Ñ1 2 V3 B D (except D4) T2 G1 3–5 M2 4 नारासिंहप्रादुर्भाव ; T1 G3 ब्रह्मस्तुति — *Adhy no* K2 219, K3 20, V1 16, Ds2 233, D3 247, D4 227, T1 288, G1 285, G3. 5 290, G4 289, M2 4 7

42 B

Before the ref, D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 ins :

जनमेजय उवाच ।

1 ** प्रादुर्भावो नारसिंह. कीर्तित परमाद्भुतः ।
विष्णोश्च वामनत्वं हि प्रब्रवीहि सनातनम् ॥

[(L 1) T1 कथित (for कीर्तित) D6 M2 4 सुम(M2 स म)हाद्भुत (for परमा°) — (L 2) T1 ब्रूहि मे त्व (for प्रब्रवीहि)]

— After the ref, K Ñ1 2 V1. 3 B2 Dn Ds D1–4 ins :

2 ** नृसिंह एष कथितो भूयोऽयं वामनः परः ।
[Ñ1 नारसिंहस्तु कथितो (for ^a)]

— K1 Ñ1. 2 V1 3 B2 Dn Ds D1–4 om line 1 — (L. 1) T1 वामनः (for °नं) D5 भूयोऽयं वामन पर (for ^b). — (L 2) T1 2 G1 3–5 M2 4 आश्रित्य (for आस्थाय) K Ñ1 2 V1 3 Dn Ds D1 2 5 रूपविदां (for °वतां) — (L. 3) Ds बलेर्बलवता बद्धो (for ^a) D3 बलवान् (for बलिना). B1 3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 विष्णुना प्रभविष्णुना (for ^b). — (L 4) Ñ1 जितम्, V1 जगत् (for हृतम्) — (L 5) G3 M2 4 ससमुद्रवना चोर्वी (for ^a) K1 2 D4 नानारत्न , V3 D6 (*inf lin*) °गण-, D1 D4 °नाग-, D3 °कर- (for °नग-). — (L 6) D3 हृता, T2 G1 भूत्वा (for हृत्वा) M2 हृता दत्तासुरेन्द्रेण (for ^a) K1 2 4 B2 विष्णुना (for शक्राय). V3 शक्राय प्रभविष्णवे (for ^b) — (L 7) K Ñ1 2 V1 B2 Dn Ds D1–5 अत्र (K4 V1 D5 परं, D3 हृदि) कौतूहलं महत्, V3 अत्र मे कौतुक महत् (for ^b) — (L 8) T1. 2 G1 3–5 M2 4 गत प्रभु (for उपागतः). — (L 9) V1 T2 G1 4 पुराण (for °णे) — Dn om lines 10–11 — (L. 10) K Ñ1 2 V1 3 B Dn2 Ds D1–4. 6 महाबाहुर् (for °योगी) T1 G3 5 भूतानां (for लोकानां) K4 ध्रुवम् (for विभुः) D6 लोकाना प्रभुरीश्वरः (for ^b) — After line 11, Ñ2 V1 3 B Dn2 Ds D3. 5 6 ins.

3 ** देवदेव सुराध्यक्षः कृष्णो लोकनमस्कृतः ॥
[Ds वेदाध्यक्ष (for देवदेव) V3 देव- (for लोक-).]

— (L 12) Ñ1 -भुक्ति- (for the seconds -कव्य-). T1 G3–5 ईश्वरः (for अव्यय.) — (L 13) M2 अदित्यां देवमातायां (for ^a) D5 गर्भो (for गर्भे) G3 ऽवसत् (for ऽभवत्). T2 G1 4 M2 4 देवादिर्देवसंभव (for ^b) — (L 14) D3 श्रेष्ठो (for स्रष्टा) Ñ1 वासवात्परः, K4 दितिजानुजः (for वासवा°) — (L 15) Ñ1 प्रकृते (for प्रसूतो). K2 4 Dn Ds D1 2 5 T1 G3–5 देव- (for दिवि) G1 4 वामनं (for विष्णुत्वं) T1 G3–5 M2 4 वामनत्वं गतः कथम् (for ^b). — (L. 16) Ds Cal. ed मे ब्रह्मन्, T1 2 G1. 3–5 M2 देवस्य

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्कथां दिव्यामर्चितामृषिपुंगवैः ।
पुराणैः कविभिः प्रोक्तां ब्रह्मोक्तां ब्राह्मणेरिताम् ॥
मारीचस्य सुरेशस्य कश्यपस्य प्रजापतेः ।
अदितिर्दितिर्द्वे भार्ये भगिन्यौ जनमेजय ॥ [20]
अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः ।
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोंऽशो भगस्तथा ॥
इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दशमस्तथा ।
तथैकादशमस्त्वष्टा द्वादशो विष्णुरुच्यते ॥
दित्यां जातो हि भगवान्हिरण्यकशिपुः प्रभुः । [25]
तस्यानुजश्च दैत्येन्द्रो हिरण्याक्षो महाबलः ॥
हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्च घोरपराक्रमाः ।
प्रह्लादश्चानुह्लादश्च जम्भः संह्लाद एव च ॥
विरोचनस्तु प्राह्लादिस्तस्य पुत्रो बलिः स्मृतः ।
पुत्रपौत्रं च बलवत्तेषामक्षयमव्ययम् ॥ [30]
तेजस्विनां सुरारीणां दैत्येन्द्राणां मनस्विनाम् ।
गणाः सुबहुशो राजन्देशे देशे सहस्रशः ॥
तं दृष्ट्वा नारसिंहेन हिरण्यकशिपुं हतम् ।
दैत्या देववधार्थाय बलिमिन्द्रं प्रचक्रिरे ॥
दृष्ट्वा धर्मपरं नित्यं सत्यवाक्यं जितेन्द्रियम् । [35]
शौर्याध्ययनसंपन्नं सर्वज्ञानविशारदम् ॥
परावरगृहीतार्थं तत्त्वदर्शिनमव्ययम् ।
तेजस्विनं सुररिपुं हिरण्यकशिपुं यथा ॥
अभिषेकेण दिव्येन बलिं वैरोचनिं तदा ।
दैत्याधिपत्ये दितिजास्तदा सर्वे न्ययोजयन् ॥ [40]
अभिषिक्तस्तु दैत्यैस्तैर्बलिर्बलवतां वरः ।
ब्रह्मणा चैव तुष्टेन हिरण्यकशिपोः पदे ॥
अभिषिक्तोऽसुरगणैर्बलिर्वैरोचनिस्तथा ।
काञ्चनैः कलशैः स्फीतैः सर्वतीर्थाम्बुसंभृतैः ॥
जयशब्दं ततश्चक्रुरभिषिक्तस्य दानवाः । [45]

(for मे विप्र) M_4 एतमाचक्ष्व देवस्य (for ^{a}) — After the ref , D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins :

4** नमस्कृत्य जगन्नाथ देवदेवं जनार्दनम् ।
समाहितमना भूत्वा विष्णुमुद्दिश्य भक्तितः ॥

— (L 18) D_6 M_2 पुराणे ; T_2 $G_{1\ 5}$ °ण- (for °णै) K_4 ब्रह्मणोदिताम् , V_1 Ds_2 $D_{1\ 2\ 5\ 9}$ ब्रह्मणेरिताम् ; T_2 $G_{1\ 4}$ ब्राह्मणै सह , M_2 °णैरिमाम् (for °णेरिताम्) — (L 20) D_3 भार्ये च (for द्वे भार्ये) K_4 अदितिश्च दितिर्द्वे वै (for ^{a}). — (L 21) T_2 $G_{1\ 4}$ पुत्रा. (for देवाः) D_4 प्रजापतेः (for महात्मन). — (L 25) प्रसूतो (for जातो हि) Ñ$_2$ $V_{1\ 3}$ Dn_2 Ds D_5 T_2 बलवान् (for भग°) B_2 दित्या जातो हि बलवान् (for ^{a}) — After line 25, D_6 ins :

5** गणा· सुबहुशो राजन्देशे देशे सहस्रशः ।

— (L 26) D_3 [अ]नुजज्ञे (for °जश्च) K Ñ$_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 Dn Ds D_{1-5} G(ed) प्रतापवान् , T_1 $G_{3.\ 5}$ महासुर (for °बलः) Ñ$_1$ बभूवामितविक्रम (for ^{b}) — Ñ$_1$ om lines 27–33 — (L 28) Ds_1 जृम्भ., D_2 कुम्भः (for जम्भः). $B_{1\ 3}$ $D_{5\ 6}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ऽनुह्लाद (for संह्लाद) D_3 जम्भ· संह्लादको ह्रदः , T_1 ततोऽनुह्लाद एव च (for ^{b}) — (L 29) V_3 बलिर्जज्ञे विरोचनात् (for ^{b}) — (L 30) $B_{2\ 3}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 बलवतां (for च बलवत्) M_4 अजम् (for तेषाम्). — (L 31) $V_{1\ 3}$ सुवीराणां (for सुरारीणां). $B_{1.\ 3}$ D_6 महात्मनाम् (for मनस्वि°). — After line 31, D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{4\ 4}$ ins

6** तेषामीशो महावीर्यो हिरण्यकशिपु· प्रभु· ॥
शशास सर्वान्दैत्यैन्द्रो जित्वा देवान्सवासवान् ॥
त दृष्ट्वा भगवान्विष्णुर्जघान हरिरूपधृक् ॥
तस्मिन्हते महावीर्ये विष्णुना प्रभविष्णुना ।

— T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ om lines 32–33. — (L. 32) D_3 सुमनसो (for सुबहुशो) — (L 33) B_2 Ds T_1 ते (for तं). — (L. 35) T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ दैत्यं (for नित्यं). D_3 सत्यवन्तं (for °वाक्यं) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सत्यवादिनमूर्जितम् (for ^{b}) — (L 38) Ñ$_1$ सुरशत्रु , Ñ$_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{1.\ 3}$ Ds D_6 कृतज्ञं च (for सुररिपुं) —For line 38, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.\ 4}$ subst. .

7** कृतज्ञं दृढभक्तं च हिरण्यकशिपो· समम् ॥

[T_1 कृत्यज्ञं (for कृतज्ञ) T_2 M_2 -भक्ति (for -भक्तं). T_1 G_3 सुतम् (for समम्) T_2 $G_{1\ 4}$ हिरण्यकाशिपो(T_2 पू)पमम् (for ^{b})]

— V_3 om line 39 — (L 39) अधिकारेषु देवानां (for ^{a}). — T_1 om lines 40–47 Ñ$_1$ om (hapl.) lines 40–43 — (L 40) K_3 B_3 Dn ऽभ्यपूजयन् (for न्ययोज°) D_3 तदा सर्वानयोजयत् (for ^{b}) — T_2 $G_{1.\ 3-5}$ $M_{2.\ 4}$ om. line 41 — (L 41) $K_{1\ 2}$ D_4 दैत्यस्तैर् , K_4 $D_{1\ 2}$ दैत्यैस्तु ; Ñ$_2$ दैत्येन्द्र (for दैत्यैस्तैर्) B_2 Bom Poona eds G(ed.) अभिषिक्तस्तदा दैत्यैर् (for ^{a}) — (L. 43) $D_{2.\ 3}$ T_2 $G_{1.\ 4}$ $M_{2.\ 4}$

बलेरतुलवीर्यस्य सिंहासनगतस्य वै ॥
कृत्वेन्द्रं दानवाः सर्वे बलिं बलवतां वरम् ।
ततो विज्ञापयामासुः शिरोभिः पतिताः क्षितौ ॥
विदितं तव दैत्येन्द्र हिरण्यकशिपोर्यथा ।
त्रैलोक्यमासीदखिलं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ [50]
पितामहं तु हत्वा ते सुरैः सुरनिषूदन ।
हृतं तदेव त्रैलोक्यं शक्रश्चैवाभिषेचितः ।
तत्पितामहराज्यं स्वं प्रत्याहर्तुमिहार्हसि ॥
अस्माभिः सहितो नाथ त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ।
प्रत्यानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो ॥ [55]
अमुरगणसहस्रसंवृतस्त्वं
जय दिवि देवगणान्सहानुजस्त्वम् ।
अमितबलपराक्रमोऽसि राज-
न्नतिशयसे स्वगुणैः पितामहं स्वम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
निशम्य तेषां वचनं महामति- [60]
र्बलिस्तदा प्रीतमना महाबलः ।
आज्ञापयामास स दैत्यकोटी-
स्त्रैलोक्यमद्यैव जयाम सर्वम् ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलेर्वैरोचनस्य तु ।
उद्योगं परमं चक्रुर्दानवा युद्धदुर्मदाः ॥ [65]
महापद्मो निकुम्भश्च कुम्भकर्णश्च वीर्यवान् ।
काञ्चनाक्षः कपिस्कन्धो मैनाकः क्षितिकम्पनः ॥
सितकेशोर्ध्ववस्त्रश्च वज्रनाभः शिखी जटी ।
सहस्रबाहुर्विकचो व्याघ्राक्षः प्रियदर्शनः ॥

ऽसुरैः सार्धं (for ऽसुरगणैर्) — M_4 om lines 44–47 — (L 44) D_1 कमलै (for कलशैः) D_6 तीर्थैं (for स्फीतै) K_2 -संयुतै , D_5 T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_2 -संस्कृतै. (for -संभृतै). — (L 47) $G_{1\ 3\ 5}$ बलिं वैरोचनिं तदा (for ^{b}) — Before line 49, some Mss ins दैत्या ऊचुः — (L 49) G_4 दैत्या ऊचुश्च दैत्येन्द्र (for ^{a}) — (L 50) B D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सह (for जगत्) — $\tilde{N}_1$ om line 51 — (L 51) D_1 T_1 Bom Poona eds G(ed) सुरेश्वर- (for सुरैः सुर-) — (L. 52) $\tilde{N}_2$ तेनैव ; B_1 $D_{1\ 6}$ G_5 तदेतत् (for तदेव) — After line 52, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins

8** हत्वेन्द्रममरैः सार्धमस्माभिः सह दानव ।

— (L 53) D_1 Bom Poona eds G(ed) त्वं (for स्वं) K_1 $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ D_8 $D_{5\ 6}$ तत्त्वं पैतामह राज्यं, $\tilde{N}_1$ त्वं पितामहराज्यस्य, D_4 तत्पैतामहराज्यं स्वं, T_1 $G_{3\ 5}$ $M_{3\ 4}$ पुनः पैतामहं राज्यं (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ V_3 D_8 प्रत्यानेतुम् (for °हर्तुम्). V_1 प्रत्यानयितुमर्हसि (for ^{b}) — (L 54) T_1 $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ दैत्य, T_2 G_4 राज्यं (for नाथ) — (L 57) $K_{1,\ 2}$ D_4 सहानुगस्त्वम् ; K_4 Dn °नुगान्, $D_{1\ 2}$ महानुभावान् (for सहानुजस्त्वम्) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ D_8 $D_{5\ 6}$ T_1 $G_{1\ 4}$ जय दिवि देवपतिं सहानुगम् ; T_1 $G_{3\ 5}$ $M_{2,\ 4}$ जय दिवि देवपतिं महानुभावम् — (L 58) K_3 अतिशयित-, T_2 G_1 अहतबल- (for अमित°) — (L 59) V_1 अतिशयसे त्वं गुणैः पितामहत्वम्, D_3 °शयसे सत्त्वगुणैः पितामहस्त्वम् (sic)

Colophon om. in D_3 — *Mention of the Epic* Dn D_{s2} D_5. — *Mention of Khila* : $\tilde{N}_1$ $V_{1,\ 3}$ B Dn D_8 $D_{4\ 5}$. — *Sub-parvan* $K_{1,\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ V_3 B_2 Dn D_8 $D_{1.\ 2\ 4,\ 5}$ वामनम्, K_3 $B_{1\ 3}$ D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn $D_{s1\ 2,\ 4\ 5}$ बलेरभिषेक. — *Adhy no* K_3 21, V_3 D_{s2} 234 ; B_2 235, Dn 233, D_1 22, D_4 100, T_1 289, G 286 ; G_3 291, G_4 290, G_5 291, M_2 1

K_2 om the ref — (L 60) T_1 $G_{3\ 5}$ महाबलो (for °मतिर्) — (L 61) T_1 $G_{3\ 5}$ महामना. (for °बलः). — (L 62) $V_{1\ 3}$ D_{1-3} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ $M_{2\ 4}$ -कोटिं (for -कोटीस्) — (L 63) K_3 B $D_{5\ 6}$ जयेम सर्वम्, D_{s1} T_2 G_1 जयाम सर्वे, D_{s2} जयाय सर्वे, $D_{2\ 3}$ जयन्तु सर्वम्, T_1 $G_{3.\ 5}$ पुनर्जयध्वम्, $M_{2\ 4}$ पुनर्जयाय (M_2 °म) (for जयाय सर्वम्) — (L 64) $K_{3.\ 4}$ $B_{1\ 3}$ $D_{3.\ 6}$ बलेर्वैरोचनेस्तदा (for ^{d}) — V_3 om line 66 — (L 66) K_{1-3} $D_{4.\ 5}$ महाकुम्भो (for °पद्मो) D_2 निशुम्भश्च (for निकु°). $B_{1\ 3}$ D_6 Cal ed G(ed) पूर्णकुम्भश्च, $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ M_2 भासकर्णश्च (for कुम्भ°) — (L 67) T_2 $G_{1\ 4}$ प्रभुस्कन्धो (for कपि°) B_3 D_6 Cal ed व्याघ्राक्ष (for मैनाकः). — (L 68) K_3 बहु-, D_4 बभ्रु- (for सित-) D_5 $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ धनुर्वक्रो (for [ऊ]र्ध्ववस्त्रश्च) $K_{1.\ 2}$ बहु (K_2 बभ्रु)-केशोर्ध्वं (K_1 द्वि)केशश्च, D_3 सितकेशार्धवक्राश्च (for ^{a}) D_3 चन्द्रनाभः (for वज्र°) Dn शिखा-, G_3 सुखी ; G_4 शशी (for शिखी) — (L 69) K_3 विकम्भो, T_2 विकटो (for °चो) $B_{1\ 3}$ D_6 Cal ed मीनाक्ष, T_1 $G_{3\ 5}$ व्याघ्रास्यः (for °क्ष.) D_2 मेघदंष्ट्रश्चतुर्भुज (for ^{b}) — After line 69, D_3 ins :

9** विकृतो दीर्घजिह्वश्च मानुषाशन एव च ॥

एकाक्ष एकपान्मुण्डो विद्युदक्षश्चतुर्भुजः । [70]
गजोदरो गजशिरा गजस्कन्धो गजेक्षणः ॥
अष्टदंष्ट्रश्चतुर्वक्त्रो मेघनादी जलंधमः ।
करालो ज्वालजिह्वश्च शताङ्गः शतलोचनः ॥
सहस्रपात्कृष्णमुखः कृष्णश्चैव महासुरः ।
रणोत्कटो दानपतिः शैलकम्पी कुलाकुलिः ॥ [75]
समुद्रो रभसश्चण्डो धूम्रश्चैव प्रियंकरः ।
गोव्रजो गोक्षुरो रौद्रो गोदन्तः स्वस्तिको ध्रुवः ॥
मांसपो मांसभक्षश्च वेगवान्केतुमाञ्शिनिः ।
पङ्कदिग्धशरीरश्च बृहत्कीर्तिर्महाहनुः ॥
समप्रभो विकुम्भाण्डो विरूपाक्षो हराहरौ । [80]
श्वेतशीर्षश्चन्द्रहनुश्चन्द्रहा चन्द्रतापनः ॥
विक्षरो दीर्घबाहुश्च मद्यपो मारुताशनः ।
कालकञ्जो महाक्रोधः सरभः शलभः क्रथः ॥
समुद्रमथनो नादी विततश्च महाबलः ।
प्रलम्बो नरको वाली धेनुकः काललोचनः ॥ [85]
वरिष्ठश्च गविष्ठश्च भूतलोन्मथनो विभुः ।
दुष्प्रसादः किरीटी च सूचीवक्त्रो महासुरः ॥

— D2 om lines 70–72 — (L 70) पक्षपान्, T1 G3–5 कोपवान् (for एकपान्). K3 शुन्दो (for मुण्डो) T1 सुदुर्मुख, T2 G1 3–5 M2 4 चतुर्मुखः (for °भुंजः) — (L 71) Dn गजशीर्षा (for °शिरा) T1 2 G1 3–5 M2 4 अजातकोशो (T1 °केतो; M2 4 °केशो) जठरो (for ᵃ) — After line 71 G3. 5 ins

10** क्षितिस्कन्धः क्षोभणोऽथ भग्ननेत्रो गवेक्षणः ।

While M2 4 ins after line 71

11** कपिस्कन्ध क्षोभणोऽथ काञ्चनाक्षो गवेक्षणः ।

— (L 72) B1 3 D5 T2 G1 3–5 M2 4 चतुर्दंष्ट्रो, T1 मेघनादी (for चतुर्वक्त्रो) K1 2 4 B2 (marg) D1 4 जलंधर, B2 कुलंधन, B3 जलंधमम्, D3 जनंधम (for जलं°) D5 मेघनादो जलंधर, T1 जलंदोऽथ जलाधम (for ᵇ) — (L 73) M2. 4 विश्व- (for ज्वाल-). Bom Poona eds G(ed) -जिह्वास्य- (for -जिह्वश्च) D1 5 M2 (*inf lin*) करालोज्ज्वलजिह्वश्च, T1 G5 करालश्च त्रिजि°, G3 °लश्च क्रियाजिह्वः (for ᵃ) K3 शतांशुः, Ñ2 Dn2 शतास्मः, M2 शताक्ष (for °ङ्गः) K4 D1 शिताङ्ग- शितलोचन- (for ᵇ) — (L 74) K Ñ1. 2 V1 3 B2 Dn D1–5 सहस्रपादः सुमुखः, G4 °वान्कृष्णमुख (for ᵃ) V1 महाखरः (for °सुर) — Ñ1 om. lines 75–76 — (L 75) D3 गजपति, D5 T2 G1 5 M2 बाण° (for दान°). K1 B D5 D3 6 M2 4 कुलाकुल; T1 2 G1 3–5 °चल- (for °कुलि) K3 एते सर्वमहाबलाः, V1 शैलकम्पकुलाकुल. (for ᵇ) — K3 om line 76 — (L 76) D3 चन्द्रो (for चण्डो) Ñ2 K1 2 4 B2 V1 3 Dn D1–5 महासुर (for प्रियंकरः) T1 G3 5 M2 4 धूम्रश्चाथ प्रियंकरः (for ᵇ). — (L 77) K1 4 Ñ1 B2 Dn D1 2 4 5 T1 गोत्रजो (for गोव्रजो) B1 Ds2 गोखुरो, D6 गोमुखो (for °गोक्षुरो) B3 D3 Ds1 गोत्रजो गोखुरो (Ds1 °मुखो) रौद्रो (for ᵃ) K4 गोमत्त, D2 गोमन्त-, T1 दन्तास्य-, G3 5 दन्तान्तः (for गोदन्त) — (L. 78) K1 4 Dn2 T1 2 G1 3 4 M2 4 मांसलो, K3 °दो (for °पो). K2 Ñ1. 2 V1 3 B Dn Ds2 T1 शिवि., K4 D2 शनि, D3 स्थिर-, D5 शिवः, T2 G1. 4 M2 (*inf lin.*) जव, M2 4 शिति (for शिनि). — (L 79) T2 G1 4 कम्पो दीर्घ- (for पङ्कदिग्ध-) G3 5 M2 पङ्कदिग्ध सहस्रश्च (for ᵃ). D3 देवकीर्तिर् (for बृहत्की°). K3 महातनु, D5 °धनु (for °हनु) — (L 80) K2 D4 विकुष्माण्डो, D3 निकुम्भाण्डो, G3 5 विकूटस्थो (for विकुम्भाण्डो) D3 हरो हरि-, T1 Bom Poona eds G(ed) महोदरः (for हराहरौ) — (L 81) D2 शत- (for श्वेत-) K1. 3 B3 Ds2 D6 चतुर्हनुश्, K3 चन्द्रकेतुश्; D5 चारुभानुश् (for चन्द्रहनुश्) D3 श्वेतदीर्घ कृष्णशीर्षः (for ᵃ). D3 श्वेतदीर्घः कृष्णशीर्ष (for ᵃ) D3 सुहनुश् (for चन्द्रहा). T2 G1 4 -कर्शन-, G3 -दर्शनः (for -तापनः) T1 G5 M2. 4 चन्द्रभाश्च (M2 °क्च) न्द्रदर्शनः (for ᵇ). — (L 82) K1. 3 V3 D3 विक्षुरो (for विक्षरो) B3 Ds2 D6 T2 G1 4 5 M2 4 दीर्घकण्ठश्च T1 °कर्णास्य (for °बाहुश्च) B1 Ds1 विक्षुरो दीर्घकण्ठश्च (for ᵃ) Ds D4 मेघपो, D5 मघवान्, T1 चर्मादो (for मद्यपो) D2 मेघपो मरुताशन- (for ᵇ). — (L. 83) Ds1 कालकण्ठो; T1 M2 तालजंघो, T2 G1. 3–5 M4 कालजघो (for °कञ्जो) K3 महानाभ-; K4 Ñ1 B2 D1 3 °भाग; V1 °बाहुः (for °क्रोध) K1 2 V3 Dn D3–5 कालकुम्भो (K1 कालकुञ्जो, V3 कालजंघो; Dn D5 तालजंघो, D3 कालकण्ठो) महानाभ-, K3 कालखञ्जो महानाभ (for ᵃ). D3 कलभ- शलभ- शठ, D5 शलभ- सरभः क्रथ; T1 शरभस्त लभद्रकः (for ᵇ) — (L 84) K3 D3 नन्दी (for नादी). B1 विदितश्, D3 विन°; D4 वितसश्; Cal. ed विवभश् (for विततश्) — (L 85) धेनुको (for नरको). D2 5 T2 व्याली (for वाली) B1 3 Ds D6 G5 M2 खसृमः, T1 G1. 4 वासुकिः (for धेनुक). — (L 86) K1 2 D4 T2 गरिष्ठश् (for वरि°) Ñ1 V1 3 B Dn D1 5. 6 T1 G1–3 गरिष्ठश् (for गवि°) D5 Bom Poona eds G(ed.) भूतलोमा तथा विधुः (D5 °भु) (for ᵇ) — (L. 87) K1–3 Ñ1 B1 3 (marg as above) 3 Dn D3 5 (*sup lin* as above). 6 T2 G1. 3 4 M2 सुप्रसादः, Ñ2 अप्र°, Ds2 अप्रमादः; T1 संप्रसादः

सुबाहुः कुब्जबाहुश्च करुणः कलशोदरः ।
सोमपो देवयाजी च प्रवरो वीरमर्दनः ॥
शुश्रूषुः खण्डशक्तिश्च कुणिनेत्रः शशिध्वजः । [90]
यथास्मृति मया प्रोक्ता मरीचेः कीर्तिवर्धनाः ॥
एते चान्ये च बहवो नानाभूषणभूषिताः ।
रथौघैर्बहुसाहस्रैर्ययुर्योद्धुमरिंदमाः ॥
दिव्याम्बरधरा दैत्या दिव्यमाल्यानुलेपनाः ।
दिव्यैश्च कवचैर्नद्धा दिव्यैश्चैवोच्छ्रितैर्ध्वजैः ॥ [95]
दिव्यायुधधरा दैत्या गर्जमाना यथाम्बुदाः ।
बृहद्भी रथनिर्घोषैश्चालयन्तो वसुंधराम् ॥
महाबला दिव्यबलास्त्रधारिणो
भुजंगभोगप्रतिमैर्महाभुजैः ।
सुदुर्जया दैत्यवृषाः सुरारयो [100]
दितिप्रिया लोहितलोहितेक्षणाः ॥
ते जग्मुरर्कज्वलनोग्रवीर्या
महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगाः ।
विवृद्धदंष्ट्रा हरिधूमकेशा
विनर्दमानाः शरदीव मेघाः ॥ [105]
सहस्रबाहुर्बाणश्च बलेः पुत्रो महासुरः ।
रथातिरथकोट्यासौ संनह्यत महाबलः ॥
सर्वे मायाधरा दैत्याः सर्वे दिव्यास्त्रयोधिनः ।
सर्वे मदबलोत्सिक्ताः सर्वे लब्धवरास्तथा ॥
सर्वे काञ्चनशैलाभाः पीतकौशेयवाससः । [110]
किरीटोष्णीषमुकुटा दिव्यभूषणभूषिताः ॥

(for दुष्प्र°) V3 सुप्रसाद किरीटश्च, Ds1 अप्रमादः किरीटश्च (for ^{a}) D5 स्थूलचक्रो (for सूचीवक्त्रो) K3 महाहनु (for °सुर॰) — (L 88) K3 च सुवीर्यश्च; K4 B2 D3 T2 कञ्ज-बाहुश्च, B3 T1 G1, 3-5 M2 4 कुण्ड° (for कुब्ज°) K3 क्रमण; Ñ2 D5 G1 करण., T1 G3-5 M2 4 तरुण॰ (for करुण). — (L 89) Ds1 D4 M4 सोमपा, G3 5 विप्लवो (for सोमपो) Cal ed यात्री (for याजी) D3 सोमपादो देवयाजी, T1 °देवोऽथ याजी च (for ^{a}) D5 प्रवीरो (for प्रवरो) D6 रण- (for वीर-) — (L 90) K1 2 4 D2 4 सुपथ, K3 सुरूप॰, M4 सुग्रीव (for शुश्रूषु) Ñ1 V1 B2 3 Ds D6 चण्ड-, D3 चन्द्र- (for खण्ड-) D1 सुपथ॰ खण्डशुक्तिश्च: D5 शुश्रूषुः शम्बर. शक्ती, T1 2 G1, 4 5 M2 सुग्रीव (T2 G1 4 श्रमश्च) चण्डशक्तिश्च, G3 सुग्रीवश्च सश° (for ^{a}) K1 Ñ1 B2 3 D4 5 कुशिनेत्र॰, K2 3 B1 D6 कुश°, Ñ2 V1 3 भूत°, Ds फुल्ल°; T1 2 G1 3-5 M2 भूमि° (for कुणि°). K4 D2 शिखिध्वजः (for शशि°) Dn D3 कुशनेत्र शिखिध्वज॰, Bom. Poona eds G(ed) शिखिनेत्र शिखिध्वज (for ^{b}) — After line 90, T1 G3 5 M2 4 ins ·

12 ** विद्युद्दंष्ट्रो भीषणश्च बालनागो महाबल ।
[T1 M2 4 -नाभो (for -नागो)]

— T2 G1 4 M2 4 om line 91 — (L 91) T1 यथामति (for °स्मृति) D3 यथास्मृतिरनुप्रोक्ता (for ^{a}) K2 4 Ñ2 D3 मारीचाः (for मरीचेः) — (L 92) D3 -रूपेण (for -भूषण-) — (L 93) B3 Ds D6 ययुर्युद्धाय दंशिता (for ^{b}) — (L 94) B1, 3 D6 Cal ed दिव्यमाला(D6 °ल्या)म्बर-धरा (for ^{a}). K2 om (hapl.) 94^{b}-96^{a} B1 3 D6 Cal ed -स्रगनु- (for -माल्यानु-) D3 -भूषिताः (for -लेपना॰) — (L 95) K3 युक्ता (for नद्धा). — (L 96) V1 B Ds D6 दिव्याम्बर- (for °युध-) D5 घना॰ (for [अ]म्बुदाः) — (L 97) T1 भीमैश्च, T2 G1 3-5 भीमैश्च (for बृहद्भी) Ñ2 V1 3 B2 Dn Ds D5 घोषैश्च (for निर्घोषैश्च) K4 D1 बृहद्भैरवघोषैश्च, B1 3 D6 °द्भि॰ स्यन्दनाघोषैश्च, D2 °द्भिराव-घोषैश्च (for ^{a}) T2 G1 4 नादयन्तो (for चाल°) — T2 G1 4 M2 4 om lines 98-101 — (L 99) T1 महाबलैः (for °भुजैः) Ñ1 भुजंगभोगप्रतिमा महाभुजा — (L 100) K2 D4 दैत्यरथा., V1 °वरा, G5 °बलाः (for °वृषा॰) — (L. 101) D3 पिङ्गल- (for लोहित-) — (L 102) K3 निर्जग्मुर् (for ते ज°) K4 Ñ1 2 V1 B1 3 Dn Ds2 D1 2 6 -ज्वलनेन्दु-; V3 B2 °नेन्द्र-, Ds1 -ज्वलितेन्दु- (for -ज्वलनोग्र-) D3 ते जग्मुरर्कज्वलनेन्दुवर्चसो; T1 जग्मुश्च सूर्यज्वलनातिवीर्या, T2 G1 3-5 M2 4 ते वायुसूर्यज्वलनेन्दु(G3 °न्द्र)वीर्या — (L 103) V3 B3 -वीर्याशनि- (for -वज्रा°) — (L 104) Ñ1 B Dn1 D6 T2 G1 3-5 M2 4 विवृत्त-, V1 प्रवृद्ध-, T1 प्रवृत्त- (for विवृद्ध-). — (L 105) K3 B2 T2 विवर्धमानाः (for विनर्द°) G3 शरदिन्दु- (for °दीव) — (L 106) Ñ1 B3 T1 2 G1 3-5 M2 4 महाबलः (for °सुर॰) K3 दितेः पुत्रो महाबल. (for ^{b}) — (L 107) D2 T2 G1 4 M2, 4 -कोट्या स, D4 -कोट्यस्ते, T1 -कोट्यां च, G5 -कोट्यश्च (for -कोट्यासौ) Ñ2 Dn समनह्यन् (for संनह्यत) B3 Cal ed स वीर्यवान्; T2 G1 4 महासुर (for °बल॰). B1 D6 समनह्यत वीर्यवान्; M4 संनह्यन्त महाबला॰ (for ^{b}) — (L. 108) Ñ1 B1, 3 D6 T1 G5 M2 4 शूराः (for दैत्याः) T2 G1 सर्वे मायाविद. शूराः (for ^{a}) Ñ1 om. lines 108^{b}-109^{a} — (L. 109) K1-3 Ñ1 2 V1, 3 Ds2 D4 T2 G1 सुरा॰; K4 Dn D1 2, 5 M2 पुरा; Ds1 स्मृता., D3 पराः, G3 4 भृशम् (for तथा) T1 सर्वे बलपरास्तथा (for ^{b}). — (L 110) B1, 3

हिरण्यकवचाः सर्वे हिरण्यध्वजकेतवः ।
स्यन्दनस्था व्यराजन्त शारदाः खे ग्रहा इव ॥
तापनीयैर्वरैर्निष्कैरनलज्वलितप्रभैः ।
हेमपर्वतशृङ्गस्थाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ [115]
तेषां मध्यगतो बाणः प्रावृषीवोत्थितो घनः ।
स्थितः शक्तिगदापाणिस्त्रिनल्वप्रतिमे रथे ॥
चित्राक्षेषाध्वजयुगे चित्रभक्तिविराजिते ।
गदापरिघसंपूर्णे हेमजालविभूषिते ॥
अन्वीयमानो दितिजैर्वालखिल्यैरिवांशुमान् । [120]
नानाप्रहरणैर्घोरैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैरिवोरगैः ॥
पञ्च तस्य महावीर्या दानवा युद्धदुर्मदाः ।
ररक्षू रथमव्यग्रा व्यादितास्या भयावहाः ॥
सुबाहुर्मेघनादश्च भीमवेगश्च वीर्यवान् ।
तथा गगनमूर्धा च वेगवान्केतुमानपि ॥ [125]
कनकरजतभक्तिचित्रपार्श्वे
पतगपतिप्रतिमे रथे स्थितोऽभूत् ।
जलदनिनदतुल्यनेमिघोषे
सुरगणसैन्यवधाय दानवेन्द्रः ॥
अनायुषायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः । [130]
वृतः शतसहस्रेण रथानां भीमवर्चसाम् ॥
युक्तमृक्षसहस्रेण रथमारुह्य वीर्यवान् ।
नीलायसमयं घोरं वायसाङ्कं सुदुर्जयम् ॥
नीलाम्बरधरः श्रीमान्वैडूर्याचलसंनिभः ।
महता रथवृन्देन प्रययौ दानवस्तदा । [135]
तत्रैकार्णवसंकाशे सैन्यमध्ये व्यराजत ।
प्रभातसमये श्रीमान्समुद्रस्थ इवांशुमान् ॥
सुतप्तजाम्बूनदतुल्यवर्चसा
निशाकराकारतडिद्गुणाकरः ।
किरीटमुख्येन विभाति शोभिना [140]
यथा गिरिः शृङ्गवरेण भास्वता ॥

Cal. ed सर्वे (for पीत-) — (L 111) V_3 B_1 D_8 D_6 -मुकुट- (for °टा) G_5 M_4 किरीटमकुटोष्णीषा (for ^{a}). T_2 $G_{3\,5}$ $M_{2\,4}$ दिव्याभरणभूषिता (for ^{b}) — (L 113) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ नभसीव महाग्रहा (for ^{b}) — (L 114) T_1 महादंष्ट्रैर्, $G_{3\,5}$ $M_{3\,4}$ महानिष्कैर् (for वरैर्नि°). $B_{1\,2}$ D_6 Cal ed कालाग्नि-, B_2 अङ्गारैर्, D_5 अशनि-, T_2 $G_{1\,4}$ दावाग्नि- (for अनल-) T_2 G_{3-5} $M_{2\,4}$ ज्वलिताग्निसमप्रभैः (for ^{b}) — (L 115) K_2 D_4 -शृङ्गस्थैः, D_5 -शृङ्गैश्च (for -शृङ्गस्था) K_3 D_4 किंशुकैः (for °का) — (L 116) K_3 [उ]द्यतो (for [उ]त्थितो) — (L. 117) T_1 G_{3-5} M_2 चक्र- (for शक्ति-) — (L 118) K_3 विचित्राक्ष-; $V_{1\,3}$ Dn_2 D_5 चित्राक्षे स (D_5 च) (for °क्षेषा-) M_2 -युते (for -युगे). $K_{2\,4}$ D_2 चित्रध्वजयुगे चित्रे; T_1 G_3 चित्राक्षे ध्वजसंयुक्ते (for ^{a}) V_3 -शक्ति-, D_2 -ध्वज-, G_3 -भित्ति- (for -भक्ति-) — (L 119) T_2 $G_{4\,5}$ $M_{2\,4}$ -भक्ति ; $G_{1\,3}$ -भित्ति- (for -जाल-) T_1 हेमभित्तिविराजिते (for ^{b}) — T_2 $G_{1,4}$ om. lines 120–123 — (L 123) G_5 आरुह्य (for अव्यग्रा) $\tilde{N}_1$ V_3 Ds_1 D_5 महाभयाः, $B_{1\,3}$ D_6 भयानकाः ; T_1 G_{3-5} $M_{2\,4}$ इवान्तकाः (for भयावहाः) — (L 124) D_3 नमुचिर्; T_2 अमोघो (for सुबाहुर्) $G_{1\,4}$ अमोघमेघा नादश्च (for ^{a}). K_4 Dn $D_{1\,2\,5}$ भीमगर्भश्च (for °वेगश्च) — (L 125) D_5 T_1 $G_{1\,3\,4}$ कनक- (for गगन-) — (L 126) K_3 -परिच्छदे, T_2 -वाजिकक्ष्ये, $G_{1\,4}$ -वारिकक्ष्ये, G_5 $M_{2\,4}$ -वा(M_2 -पा)रिरथ्ये (for -चित्रपार्श्वे). D_3 कनकरजतशक्तिचापबाणे ; T_1 °तभक्तवारितथ्ये — (L 127) $\tilde{N}_2$ विशाले (for स्थितोऽभूत्) K_3 पतग ** महारथे स्थितोऽभूत ; D_3 पतंगप्रतिमे रथे- स्थितोऽभूत् — (L 128) T_2 G_4 -तुमुलनिनद- (for -निनदतुल्य-) $\tilde{N}_2$ V_3 D_8 D_3 -घोषैः (for घोषे) — (L 129) D_3 चाययौ (for दानवेन्द्रः). — After line 129, T_1 $G_{3,4}$ $M_{2\,4}$ ins an addl colophon [*Sub parvan.* T_1 G_3 $M_{2\,4}$ वामनप्रादुर्भावः. — *Adhy name* $G_{3\,5}$ बलियुद्धसंनाह — *Adhy no* . T_1 209, $G_{3\,5}$ 292, $M_{2\,4}$ 2]. — Before line 130, T_2 $G_{1\,4}$ M_2 ins वैशंपायन — (L 130) D_3 नलो (for बलो) — (L 131) T_1 सिद्धः, G_5 $M_{2\,4}$ स्थित (for वृत) $\tilde{N}_2$ महतो भीमवर्चसा, T_1 $G_{3\,5}$ $M_{2\,4}$ रथा- (T_1 सिद्धा)नां किङ्किणीकिनाम् (for ^{b}). — (L 132) Dn Ds_1 ऋष्य- (for ऋक्ष-) — (L 133) K_1 -महाघोरं (for -मयं घोरं) K_3 D_{3-5} नीलायसं (K_3 °युधं) महाघोर (for ^{a}). $K_{2,4}$ D_1 वायसाह्वं, V_3 °साङ्गं, B_1 D_8 आयताक्ष (for वायसाङ्कं) K_3 वायसायुक्तमूर्तिकम् (for ^{b}) — D_3 om lines 134^b–153^b. M_2 om (hapl) lines 134^b–137^a — (L 135) K_2 D_8 $D_{2,4}$ -वेगेन, K_3 $\tilde{N}_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ B_2 Dn $D_{1\,5}$ $T_{1,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_4 -वंशेन, K_4 -संघेन (for -वृन्देन) $T_{1,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_2 मेघौघे(T_2 G_1 मखाङ्के)नैव दानवः (for ^{b}) — (L. 137) D_3 धीमान् (for श्री°) V_1 अम्बरस्थ, D_2 समुत्थित, D_5 ससमुद्र (for समुद्रस्थ) — (L 139) D_6 Cal ed -गणारुणः ; $M_{2\,4}$ -गुणाकृता (for °कर) — (L 140) $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ -कूटेन (for -मुख्येन), K_3 रराज (for विभाति) $M_{2,4}$ किरीट-

षष्टि रथसहस्राणि नमुचेरसुरस्य वै ।
खरयुक्तानि सर्वाणि मेघतुल्यरवाणि च ॥
नानाप्रहरणाः सर्वे सर्वे ते चित्रयोधिनः ।
महाभ्रघनसंकाशा वेगवन्तो महाबलाः ॥ [145]
रथो व्याघ्रसहस्रेण युक्तः परमवेगवान् ।
नमुचेरसुरेन्द्रस्य सर्वरत्नविभूषितः ॥
शार्दूलचिह्नः शुशुभे तस्य केतुर्हिरण्मयः ।
रथमध्येऽसुरेशस्य मध्यंदिनरविर्यथा ॥
स भीमवेगश्च महाबलश्च [150]
प्रगृह्य चापं हिमवानिव स्थितः ।
नीलाम्बरः काञ्चनपट्टनद्धो
दिशागजो यद्वदुपेतकक्षः ॥
किंकिणीजालनिर्घोषं तपनीयविभूषितम् ।
सपताकध्वजोपेतं ससंध्यमिव तोयदम् ॥ [155]
चक्रैश्चतुर्भिः संयुक्तमष्टनल्वायतान्तरम् ।
हेमजालाकुलं दीप्तं कालचक्रमिवोद्यतम् ॥
नानायुधधरं दिव्यं व्याघ्रचर्मपरिष्कृतम् ।
ईहामृगगणाकीर्णं चित्रभक्तिविराजितम् ॥
तूणीरशतसंपूर्णं शक्तितोमरसंकुलम् । [160]
गदामुद्गरसंबाधं धनूरत्नविभूषितम् ॥
युक्तमृक्षसहस्रेण लम्बकेसरवर्चसा ।
राजतेन विकीर्णेन शोभितं सिंहकेतुना ॥
स तेन शुशुभे दैत्यो विश्वकर्मा मयो बली ।
रथरत्ने स्थितः श्रीमानुदयस्थ इवांशुमान् ॥ [165]
हिमरजतसुचारुशोभिताङ्गं
मणिकनकोज्ज्वलचारुभक्तिचित्रम् ।
अयुतशतसहस्रमूर्जिताना-
मयमनुयाति महाहवे रथानाम् ॥

Colophon.

कूटेन तथैव (M4 विभाति) शोभता — (L 142) G1 षष्टीरथसहस्रेण (for ^{a}) — (L 143) K3 -खराणि, K4 Dn D1. 2 -बलानि; Ñ2 V1 3 D6 -वराणि (for -रवाणि) — (L 146) B1 3 D6 -वीर्यवान् (for -वेग°) — (L 148) T1 2 G1 3–5 M2 4 केतु (for -चिह्न°) T1 2 G1 3–5 M2 4 दीप्तो (for केतुर्) — (L 149) B1 3 D5 6 दिनमध्ये (for मध्यंदिन-) K3 रविर्मध्ये दिने यथा (for ^{b}) — (L 150) T2 G1 महान्महाबल. (for महाबलश्च) G4 स भीमवेगः सुमहान्महाबलः — (L 152) B2 (marg) D6 नीलाञ्जन , T1 2 G1. 3–5 M2 4 पीताम्बरः (for नीला°) V1 दण्ड- (for -पट्ट-) — (L 153) Ñ1 युद्धमपैति सद्य , T2 G1 वा तपनीयकक्ष° , M2 4 यद्वदुपेत्य कक्षम् (for °तकक्ष) — (L 154) Ñ1 B1 3 Cal ed -परिष्कृतम् (for -विभूषि°) — V1 om. line 155. — (L. 156) G3 5 अष्टनल्वयुतोन्नतिम् (for ^{b}). — Ñ1 om lines 157–158 — (L 157) T1 Bom Poona eds. G(ed) [उ]दितम्, T2 G1 3–5 M2 4 [ऊ]र्जि° (for [उ]द्य°). — (L 158) V3 G3–5 M4 दीप्तं, D1 देव, T1 Bom Poona eds. G(ed.) घोरं (for दिव्यं) B1 3 D5 D6 -परिच्छदम् (for °ष्कृतम्) — (L. 159) K1 हेमरत्नविभूषितम् (for ^{b}) — (L 160) T2 G1 -शर- (for -शत-) B2 D6 -संकीर्णं (for -संपूर्णं). D5 तूणीरशरसंकीर्णं (for ^{a}) T2 G1 4 -संयुतम् (for -संकुलम्) — Ñ1 om line 161. — (L 161) V1 B1 -मुशल- (for -मुद्गर-) K1 2 D4 हेमरत्न-; Ds2 चापरत्नं ; D3 नानारत्न- (for धनू°) B D6 T1 G2 5 आरुरोह मयो रथम् (for ^{b}) — (L 162) B1 हय-, Dn Ds1 ऋष्य- (for ऋक्ष-) K3 पद्मकिंजल्कवर्चसा (for ^{b}) — D3 om lines 163–169 with the colophon — (L 163) Ñ1 B1. 3 D6 T1. 2 G1 3–5 M4 [ए]व शैलेन, Ñ2 V1 3 D5 प्रकीर्णेन, M2 च शैलेन (for विकीर्णेन) K1 2 D4 चित्र-, Dn2 हंस- (for सिंह-) — (L 164) K Ñ2 V1 3 B2 Dn D3 D1 2. 4 5 मयो माया(K3 मायामय)विसर्पिणा, Ñ1 विश्वकर्मसमो बली (for ^{b}) — (L 165) Ñ1 स रथे तु, V1 रथमध्ये, V3 Ds2 D5 °नेमि-, G3 °युक्ते (for °रत्ने). — (L. 166) K1 3 D3 विमलरजत *** शोभिताङ्गं (Ds1 °ङ्गो), K2 विमलरजतमिन्दुशो°, K4 Ñ2 V1 3 B Dn D1 2 4–6 विमलरजतबिन्दुशो°, T1 2 G1 3–5 M2 4 विमलरजतचारु(M2 °शैल)शोभिता(G1 °भना)ङ्गं — (L 167) G3 -भित्तिचित्रिताङ्गम् (for -चारुभक्तिचित्रम्) T1 1 G1 4 5 M2 4 मणिकनकामल(G1 °मणि-, G5 °चित)भक्तिचित्रिताङ्गम् — (L 168) G5 om.; M4 युग (for शत-) — (L · 169) Ñ2 महारथो, D1 2 T1 तदा महा (for महाहवे) K3 सुरभटशतमनुप्रयाति रथानाम्; K4 V1 3 अयमनुयाति रथो महार°, Ñ1 अनुयाति कथामनोर°; B1 Dn अयमनुयाति रथो (B1 °थं) महार°, D5 मयमनु च यान्ति रथा महार°, T2 G1 4. M2. 4 मयमनुजग्मु रथाहवे र°

COLOPHON om in K1 2 D2 3 — *Mention of the Epic* K4 Dn2 Ds2 D1 5. — *Mention of Khila* Ñ1 V1 3 B Dn D3 D1 4 — *Sub-parvan* K3 V1. 3 B2 D3 वामनम्, K4 B1 3 Dn D1 4. 6 T2 G1. 3. 4 M2. 4 वामनप्रादु-

वैशंपायन उवाच ।

पुलोमा तु महादैत्यस्तिमिराकारगह्वरः । [170]
आरुरोहायसं घोरं रथं पररथारुजम् ॥
उत्कीर्णपर्वताकारं लोहजालान्तरान्तरम् ।
नेमिघोषेण महता क्षुभ्यन्तमिव सागरम् ॥
गदापरिघनिस्त्रिंशैः सतोमरपरश्वधैः ।
शक्तिमुद्गरसंकीर्णं सतोयमिव तोयदम् ॥ [175]
रथमुष्ट्रसहस्रेण संयुक्तं वायुवेगिना ।
पुलोमारुह्य युद्धाय प्रस्थितो युद्धदुर्मदः ॥
षष्टिं रथसहस्राणि पुलोमानं महारथम् ।
अन्वयुः सूर्यवर्णानि प्रदीप्तानीव तेजसा ॥
खड्गध्वजेन महता तप्तकाञ्चनवर्चसा । [180]
भ्राजते रथमध्यस्थः पर्वतस्थ इवांशुमान् ॥

स चारुचामीकरपट्टनद्धां
महागदां कालनिभां महाबलः ।
प्रगृह्य बभ्राज स सैन्यमध्ये
कार्ष्णायसः केतुरिवोत्थितोऽर्यम् ॥ [185]
हयग्रीवस्तु बलवान्हयग्रीवो महाबलः ।
वृतः शतसहस्रेण रथानां रथसत्तमः ॥
धराधरनिभाकारं सपत्नानीकमर्दनम् ।
स्यन्दनं भीममास्थाय युद्धायाभिमुखः स्थितः ॥
श्वेतशैलप्रतीकाशः श्वेतकुण्डलभूषणः । [190]
शुशुभे रथमध्यस्थः श्वेतशृङ्ग इवाचलः ॥
महता सप्तशीर्षेण शोभिना नागकेतुना ।
वैदूर्यमणिचित्रेण प्रवालाङ्कुरशोभिना ॥
अमितबलपराक्रमद्युतीनां

र्भाव., D$_5$ वामनाख्यानम्. — *Adhy. name* B$_{1.3}$ D$_6$ मयसंनहनम्, G$_3$ बलिनमुचिमययुद्धसंनाह. — *Adhy no* K$_3$ 22, V$_3$ Ds$_2$ 235, B$_2$ 236, Dn 234, D$_{1.4}$ 229, T$_1$ 291, G$_{1.4}$ 287, G$_{3.5}$ 293, M$_{2.4}$ 3

K$_1$ om. the ref — (L 170) G$_{3.4}$ M$_{2.4}$ तदा (for महा-) Ñ$_1$ B$_{1.3}$ D$_6$ T$_{1.2}$ G$_{1.3-5}$ M$_{2.4}$ -संनिभः, Ñ$_2$ V$_3$ Ds -संनिभम्, B$_2$ Dn -गह्वरम् (for °रः) K$_3$ D$_5$ M$_2$ तिमिराकाशगह्वरम् (M$_2$ °संनिभ°) (for ^{b}). — (L 171) Ñ$_1$ रथ (for [आ]यसं). Ñ$_1$ ते च (for रथं). — (L 172) K$_3$ Ds$_2$ D$_3$ उत्कीर्णं; Ñ$_2$ M$_4$ उत्कर्ण- (for उत्कीर्ण-) Ñ$_1$ पर्वताकारसदृशं, B$_{1.3}$ Ds पर्वतोत्करसकाशं; T$_1$ G$_{3.5}$ M$_2$ पर्वतप्रतिमाकारं, T$_2$ G$_{1.4}$ पर्वतेन्द्रप्रतीकाशं (for ^{a}). — (L 173) K$_3$ निघोषेण महाघोरं (for ^{a}) Ñ$_1$ नृत्यन्तम् (for क्षुभ्य°) T$_1$ G$_{1.3-5}$ M$_{2.4}$ क्षोभयन्त महोदधिम् (for ^{b}). — (L 174) K$_2$ D$_5$ T$_{1.2}$ G$_{1.3-5}$ M$_{2.4}$ -निस्त्रिंश- (for °शैः) B$_3$ D$_6$ Cal ed. तोमरैः स-, T$_2$ G$_{1.3.5}$ तोमराश्म- (G$_5$ °ङ्ग-) (for सतोमर-) T$_1$ G$_3$ तोमराश्वपरश्वध(G$_3$ °परं दृढ)म् (for ^{b}) — (L 175) D$_5$ तोमर- (for -मुद्गर-) B$_3$ D$_6$ T$_{1.2}$ G$_{1.3-5}$ M$_4$ -संपूर्णं (for -संकीर्णं) K$_3$ वारिदम् (for तोय°) — (L. 176) B$_{1.3}$ D$_6$ -वेगितम्, T$_1$ G$_{1.5}$ M$_{2.4}$ °नम् (for °ना) G$_{3.4}$ युक्तं मारुतसेवितम् (G$_4$ °वेगिना) — (L 177) G$_{3.5}$ M$_{2.4}$ वेगेन (for युद्धाय). Ñ$_1$ पुलोमा तु समारुह्य, V$_1$ °मा रथमारुह्य (for ^{a}). — (L. 178) T$_1$ सर्वे (for षष्टिं) B$_{1.3}$ D$_6$ T$_{1.2}$ G$_{1.3.4}$ M$_4$ महाबलम्, D$_3$ °रथाः (for °रथम्) Ñ$_1$ दीप्तानीव सतेजसा (for ^{b}) — (L 179) Ñ$_2$ अन्वीयु (for अन्वयु) K$_3$ प्रदीप्तानां च; K$_4$ °नि सु-, Dn$_1$ D$_4$ °निव; Dn$_2$ °नि च (for °नीव) Ñ$_1$ B$_{1.3}$ D$_6$ भ्राजमानानि तेजसा, T$_2$ आदित्यानिव ते° (for ^{b}) — D$_3$ om (hapl) line 180 — (L. 180) K$_{1.4}$ K$_1$ G(ed) शार्ङ्ग- (for खड्ग-) — (L 181) K$_{1.4}$ Ñ$_2$ Dn D$_1$ राजते; B$_{1.3}$ D$_6$ T$_{1.2}$ G$_{1.3-5}$ M$_{2.4}$ शुशुभे (for भ्राजते) K$_1$ सपर्वत (for पर्वतस्थ). — (L. 182) K$_3$ Ñ$_1$ V$_{1.3}$ B Ds D$_6$ T$_{1.2}$ G$_4$ M$_4$ सु- (for स). D$_5$ चारु- (for पट्ट-). — (L. 183) B$_{1.3}$ D$_{5.6}$ महात्मा (for महाबल) D$_3$ महद्धनुर्दीप्तशरान्महाबल., T$_1$ महाबल° कालनिभ गदां सटम् (sic), T$_2$ G$_{1.4}$ °बलः (T$_2$ °लां) कालनिभा स्वकां गदाम्, G$_{3.5}$ M$_{2.4}$ °बल° कालनिभां गदां स्वाम् — (L 184) T$_2$ G$_{1.4}$ बभ्राम स, M$_{2.4}$ व्यभ्राजत (for बभ्राज स) K$_{3.4}$ Ñ$_{1.2}$ V$_1$ B$_1$ Dn D$_{1-3.5}$ शत्रु- (for सैन्य-). V$_3$ प्रगृह्य बभ्राम स शत्रुमध्ये — (185) Ñ$_2$ Dn Ds D$_{2.5}$ D$_4$ कार्ष्णायसीं (for °स) K$_{2.3}$ B$_2$ [आ]स्थितोऽर्यम् (B$_2$ °ऽग्र्य) (for [उ]त्थि°) B$_{1.2}$ D$_6$ कार्ष्णायसीं केतुरिवोच्छ्रितोऽग्र्य, D$_3$ °यस केतुरिवोत्थितो द्याम्, T$_1$ G$_{3-5}$ कालायस (G$_5$ °सीं) केतुरिवोत्थितोऽसौ, T$_2$ G$_1$ कार्ष्णायसी केतुरिवोच्छ्रितोऽर्यम्, Bom Poona eds G(ed) कार्ष्णायसीं केतुरिवास्थितो°. — (L 186) D$_3$ महासुरै (for °बलः) K$_4$ Ñ$_{1.2}$ V$_{1.3}$ B Dn Ds D$_{1.2.4-6}$ M$_2$ हयग्रीवैर्महासुरैः (B$_1$ D$_4$ °बलैः); T$_1$ G$_{3.5}$ M$_4$ °ग्रीवैस्तु दानवै (for ^{b}) — (L 187) K$_3$ रथि- (for रथ-). — (L 188) T$_2$ धाराधर- (for ध°) D$_3$ -सुताकारं (for -निभा°) — (L 189) D$_{1.2}$ [अ]भिमुख, D$_5$ समुख (for [अ]भि°) G$_5$ ययौ (for स्थितः). Ds$_1$ युद्धायाभिमतस्तथा (for ^{b}) — (L 190) D$_3$ T$_1$ G$_3$ -भूषित° (for -भूषण.) T$_1$ G$_{1.4}$ शातकुम्भविकुण्डलम् (G$_1$ °लः) (for ^{b}). — (L. 192) K$_{3.4}$ Ñ$_{1.2}$ V$_3$ B$_1$ Dn D$_{1.2.5}$ शोभितो;

वररथिनामनुजग्मुरूर्जितानाम् । [195]
अशुरगणशतानि गच्छमानं
त्रिदशगणा इव वासवं प्रयान्तम् ॥
प्रह्लादस्तु महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ।
सर्वमायाधरः श्रीमान्यष्टा क्रतुशतैरपि ॥
समनह्यत तेजस्वी पावकार्चिःसमप्रभः । [200]
रथानीकेन महता दुर्दिनाम्भोदनादिना ॥
शूरेणामितवीर्येण हेमकुण्डलधारिणा ।
वृतो दैत्यसहस्रेण देवैरिव पितामहः ॥
स्ववीर्यादग्रणीर्दृप्तो मत्तवारणविक्रमः ।
सुरसैन्यस्य सर्वस्य प्रतिरोध इव स्थितः ॥ [205]
स धैर्येणोदधेस्तुल्यो वपुषाग्निरिव ज्वलन् ।
तेजसा भास्कराकारः क्षमया पृथिवीसमः ॥
तालध्वजेन दीप्तेन रथेनातिविराजता ।
तं यान्तमनुयान्ति स्म दानवाः शतसंघशः ॥
सर्वे हिरण्यकवचाः सर्वे रत्नविभूषिताः । [210]
दिव्याङ्गरागाभरणाः समरेष्वनिवर्तिनः ॥
जाम्बूनदविचित्राङ्गा वैदूर्यविकृताङ्गदाः ।
दिव्यस्यन्दनमध्यस्थाः खस्था इव महाग्रहाः ॥
आचारवांश्चैव जितेन्द्रियश्च
धर्मे रतः सत्यपरोऽनसूयः । [215]
स्थितोऽग्नितोयाम्बुदवायुकल्पो
रूपी यथा सर्वहरः कृतान्तः ॥
शम्बरस्तु महामायो दैत्यानां रथयूथपः ।
आरुरोह रथं दिव्यं सर्वयुद्धविशारदः ॥
लोहिताक्षो महाबाहुः प्रतप्तोत्तमकुण्डलः । [220]
जीमूतघनसंकाशो दिव्यस्रगनुलेपनः ॥
विद्युद्द्योतनिकाशेन मुकुटेनार्कवर्चसा ।
मणिरत्नविचित्रेण वैदूर्यान्तरशोभिना ॥
तापनीयेन महता कवचेन विराजता ।
संध्याभ्रेणेव संछन्नः श्रीमानस्तशिलोच्चयः ॥ [225]
त्रिंशच्छतसहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिनाम् ।
बलिनां कालकल्पानामन्वयुः शम्बरं तदा ॥
युक्तं हयसहस्रेण शुकवर्णेन राजता ।

B2 शोभता, B3 D5 D6 T1 2 G1. 3–5 M2 4 राजता, D3 भास्वता (for शोभिना) — (L 193) T1 2 G1 3–5 M2 4 प्रवालान्तरशोभिना (for ^b) — (L 194) M2 Bom Poona eds G(ed) -पराक्रमाकृतीना (for °मद्युतीनां) — (L 195) K3 अति-, D2 सुर- (for वर-) T1 G3 5 उत्थितानाम् (for ऊर्जि°) T2 ** रथेनानुजग्मुरूर्जितानाम् — (L 196) T1 G3 M2 Bom Poona eds G(ed) -गणशताभि- (for °नि) —Before line 198, Ñ1 ins वैशपायन उवाच — (L 198) K1 2 महाप्राज्ञ, Cal. ed °प्रज्ञः (for °प्राज्ञः) T1. 2 G1 3–5 M2. 4 ज्ञान- (for -शास्त्र-) — (L 199) -शस्त्र- (for -माया-) B1 विभु, B3 D6 प्रभु (for अपि) — (L 200) K1 V1 D3 4 स संनह्यत तेजस्वी, B1 समनह्य च ते°, T1 G3 संनह्य तु महातेजा, T2 G1 4 5 M2. 4 संनह्यत (G1 °ह्य स) महातेजाः (for ^a) T2 G1. 4 समद्युतिः (for °प्रभ) — (L 201) D5 G(ed) रथाम्भोदेन महता (for ^a) — (L 204) K3 स्ववीर्येण (for °र्याद्) B3 D6 दीप्तो (for दृप्तो) D3 स्ववीर्योदयेन दृप्तो; T1 G1 3–5 °र्यादात्त(G1 °दीप्त)संनाहो; T2 स सवीर्यो दीप्तदीप्तिर्; M2 स्ववीर्योदात्तवीर्यश्च, M4 °र्यादात्तवीर्यश्च (for ^a). T1 G3 5 M2 -मातङ्ग- (for -वारण-) — K3 om lines 205–206. — (L. 205) D5 [अ]परः; T1. 2 G3–5 M2 4 [उ]त्थित (for स्थितः). — (L 206) K1 2 4 Ñ1 2 B2 Dn D1 2 4 5 M4 स्ववीर्येण; V3 T1 G3–5 स्वधै° (for स धै°) K4 Dn2 D1 2 5 T2 G4 प्रदीप्ताग्निर् (for वपुषा°) T1 2 G1 3 5 M2 4 स्वयम् (for ज्वलन्). — (L 208) K3 बाल-, D3 नील- (for ताल-). — (L 209) T1 यान्तं समनुयान्ति स्म (for ^a) K1–3 D4 दैत्या शतसहस्रशः (for ^b) — (L 211) K3 सङ्गरेषु; T1 समरे हि (for °रेषु) — (L 212) B1 3 D6 वैदूर्यरचिताङ्गदा, T1 2 G1. 3–5 M2–4 °कृतभूषणा (for ^b) — (L. 213) दिव्या (for खस्था) — (L 215) T2 G1. 4 धर्मे रतः सत्यपरोत्तमश्च — (L. 216) D6 (*inf lin* as above) T1 2 G1 3–5 M2 4 -तोयाम्बर- (for °म्बुद-) D5 स्थितोऽग्नितोयाम्बुवरस्य कल्पो — (L 217) K3 D4 रूपी कृतान्तः समरेऽतिकोविदः, D3 लये यथा प्राणहर कृतान्तः. — (L 218) K4 Dn D1 2 रथयूथपयूथपः (for ^b). — (L 219) T1 G3 5 शीघ्रं, T2 G1 4 सज्जं (for दिव्यं) K4 सर्वायुध- (for सर्वयुद्ध-) K2 D4 -विशारदम् (for °दः) — (L 220) G1 M2 प्रदी(M2 °क्लृ)प्तोत्तमकुण्डल, G3 4 प्रतप्तमणिकु° (for ^b). — (L 221) T1 2 G1 3 5 M2 4 -गण (for -घन-) — (L. 222) B2 G1 4 विद्युज्ज्योतिर् (for विद्युद्द्योत-). Ñ2 V1. 3 -निकायेन, D5 6 -विकासेन, T1 -निभेनापि (for -निकाशेन). Ñ2 -तेजसा (for -वर्चसा). T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 किरीटेनोत्तमौ-

क्रौञ्चध्वजेन दीप्तेन रथेनाहवशोभिना ॥
व्यासक्तवैदूर्यसुवर्णजालं [230]
नानाविहंगैरपि भक्तिचित्रम् ।
विद्युत्प्रभं भीमरथं सुवेगं
रथं समारुह्य रराज दैत्यः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
अनुह्लादस्तु तत्रैव दैत्यः परमदुर्जयः ।
हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रययौ युद्धलालसः ॥ [235]
चतुश्चक्रेण यानेन त्रिनल्वप्रतिमेन तु ।
युक्तेनाश्वैर्महावीर्यैः सिंहवक्त्रैरजिह्मगैः ॥
भीमगम्भीरनादेन नेमिघोषेण वीर्यवान् ।
चालयन्वसुधां सर्वां सशैलवनकाननाम् ॥
विनर्दमाना दैत्यौघा अनुह्लादं ययुः शुभाः । [240]
शतं शतसहस्राणां रथानां हेममालिनाम् ॥
परिघैर्भिण्डिपालैश्च भल्लैः प्रासैः परश्वधैः ।
विविधायुधहस्तास्ते शूलमुद्गरपाणयः ॥
सुवर्णजालनिर्मुक्तैर्वर्मभिश्च समलंकृताः ।
रथैश्चक्रैश्च कवचैः सज्जमाना महासुराः ॥ [245]
तदा विशालोच्छ्रितशैलरूपे
बभौ रथे काञ्चनचित्रिताङ्गे ।
दैत्याधिपः सर्वबलानुरूपे
समास्थितस्त्वप्रतिमे सुरूपे ॥
विरोचनश्च बलवान्वैश्वानरसमद्युतिः । [250]
महता रथवंशेन सर्वास्त्रकुशलः शुचिः ॥
व्यूहानां विनियोगज्ञो ज्ञानविज्ञानतत्त्ववित् ।

जसा (for [b]) —(L 223) Bom Poona eds G(ed) वैडूर्यवरशोभिना (for [b]) — B1 om line 227 —(L 228) K3 D1 रथ-, B3 D6 हरि- (for हय-) K1 V1 3 B2 3 Ds D6 T1 G1 3–5 शुक्ल-, D3 T2 शुक्र (for शुक-). B1 लम्बकेशरवर्चसा (for [b]) —B1 om lines 229–233 —(L 230) K1 2 D4 आसक्त- (for व्या°) — (L 231) B2 3 Ds D6 -विहंगोज्वल-; T1. 2 G1 3 5 M2 4 °गाकृति- (for °गैरपि) G3 नानाविहंगाकृतिभित्तिचित्रम् — (L 232) T1 G3 5 सु(G5 स)भीमं (for सुवेगं) D3 विद्युत्प्रभं भैरवमुग्रवेगं — (L 233) D3 स दैत्यराज. (for रराज दैत्यः)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 3 Dn Ds D1 3–5 — *Subparvn*. K1–3 Ñ1 2 V1 3 B2 3 Ds D4–6 वामनम्, K4 B1 Dn D1–3 T2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव.. — *Adhy. name* K4 Dn2 D1 2 मयशम्बरादिदैत्यसंनहनम्, B3 शम्बरसंनहनम्; Dn1 मयशम्बरादिदैत्यराजसहनम्; D6 शम्बरदैत्यसंहननम्, G3 पुलोमाहयग्रीवप्रह्लादशम्बरयुद्धसंनाहः — *Adhy no* · K3 23; V1 190; V3 Ds2 236; B2 237, D1 22. D3 248, D4 230, T1 292; G1 4 288, G3 5 294, M2 4 4

(L 234) B1 3 Ds दैत्य. परपुरंजयः (for [b]). — (L. 235) G5 -दुर्मद (for लालस·) — (L 236) G1 अनल्प- (for त्रिनल्व-) — (L 237) महावेगैः; D3 °दीप्त· (for °वीर्यैः). — For line 237, T1 2 G1 3–5 M2 4 subst :

13 ** युक्तेनोष्ट्रमुखैरश्वैर्हेमजालपरिच्छदैः ।

— (L 238) B2 3 D6 T1 G3 5 M2 4 -घोषेण, T2 G1 4 -वेगेन (for -नादेन) K3 D5 मेघ- (for नेमि) B1. 3 D6 T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 वल्गुना (for वीर्यवान्). — (L. 240) K1 दैत्याश्च, D4 दैत्येन्द्रा, Cal ed दैत्यास्तं (for दैत्यौघा). Ds1 तदा (for शुभाः) B1 3 D6 समन्तात्पर्यवारयन् (for [b]) — For line 240, T1 2 G1 3–5 M2 4 subst

14 ** अनुह्लादं विनर्दन्तो दैत्यौघा पर्यवारयन् ॥

—(L 241) T1 2 G1 3–5 M2. 4 -वर्चसाम् (for -मालिनाम्) — (L 242) K1–3 Ñ1. 2 V1 3 Ds D1 4 भल्लै· पाशैः; B1. 3 D5 6 प्रासैः पाशैः (for भल्लै· प्रासै·) — (L 244) T1 G5 Cal ed -निर्युक्तैर् (for -निर्मु°) — (L 245) T2 Bom. Poona eds. चित्रैश् (for चक्रैश्) Ñ1 T1 G1. 3–5 M2. 4 रथै. कवचिनश्चान्ये, B1 3 रथैः कवचिभिश्चान्ये (B1 °न्यैः); Dn D6 रथैश्च कवचैश्चैव ; D3 रथैश्च विविधैश्चित्रैः (for [a]) Ñ1 B1. 3 D5 6 शोभमाना, D3 गर्ज°, T1 G1 3–5 M2 4 नर्द° (for सज्ज°) — (L 246) K5 -दिव्यरूपो, K4 Ñ2 V1 3 B1 2 Dn D1 3 -शैलरूपो, Ñ1 तुल्यरूपे, T2 M2 4 -चारुकूबरे; G3 -जीवरूपे (for शैल°). — (L 247) Ñ2 B1. 3 D6 -रत्नचित्रे, V1 -चित्रिताङ्गः, T1 2 G1 3–5 M2 4 -चित्ररूपे (for -चित्रिताङ्गे) —K4 D4 om lines 248–249 — (L 248) Ñ2 V1 Dn Ds T1 G3 सत्त्व- (for सर्व-) K3 D2 -बलानुरूपैः (for °पे) B1. 3 D5 6 दैत्याधिप सत्त्वबलानुरूप — (L 249) M4 ऽनुरूपे (for सु°) V3 D3 समास्थितस्त्वप्रतिम(D3 °मा)स्वरूपे, B D6 °प्रतिमेयरूपे, T1 G3 5 °प्रतिमानरूपे — (L 250) T1 G1 4 5 M2 4 विरोचन- (for वैश्वानर-) G3 विरोचनसमुद्यतः (for [b]) — (L 251) K1 2 D4 -शब्देन; Ñ2 V3 Ds D2 -वेगेन (for -वंशेन) — (L 252) T2 G1 4 सेनानी (for व्यूहानां) K1 2 D5 -ज्ञानयोगवित्, K4 °वित्तम (for °तत्त्ववित्) K3 सर्वास्त्रकुशलो युधि (for [b]) — (L 253) बलिः सुरासुरवरः (for [a]) — (L. 254) K1 Ñ1 V3 Dn D1. 2. 4. 5

बले: पितासुरवरः सुराणामिव वासवः ॥
सर्वायुधवरोपेतं किंकिणीजालभूषितम् ।
युक्तानां वाजिमुख्यानां सहस्रेणाशुगामिनाम् ॥ [255]
रथमारुह्य दैत्येन्द्रो बभौ मेरुरिवापरः ।
किंकिणीजालपर्यन्तं गजेन्द्रध्वजशोभितम् ।
संध्याभ्रसमवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतम् ॥
प्रवालजाम्बूनदभक्तिचित्रं
व्यालं विमुक्तान्तरनेमिघोषम् । [260]
रथं समारुह्य किरीटमाली
ययौ स युद्धाय महासुरेन्द्रः ॥
विरोचनानुजश्चैव कुजम्भो नाम दानवः ।
स्यन्दनैर्बहुसाहस्रैर्मणिकाञ्चनभूषितैः ॥
वृतो मदबलोत्सिक्तैर्देवारिररिमर्दनः । [265]
प्रासपाशगदाहस्तैर्दानवैर्युद्धकाङ्क्षिभिः ॥
स पर्वतनिभाकारो भिन्नाञ्जनचयप्रभः ।
महता भ्राजमानेन किरीटेन सुवर्चसा ॥
सर्वरत्नविचित्रेण कवचेन च संवृतः ।
महता दीप्तवपुषा रथेनेन्दुरिवांशुमान् ॥ [270]
शातकौम्भेन महता तालवृक्षेण केतुना ।
रराज रथमध्यस्थो मेरुस्थ इव भास्करः ॥
असिलोमा च तत्रैव दानवः पर्वतायुधः ।
दारुणं वपुरास्थाय दारुणो दारुणाननः ॥
रौद्रः शकटचक्राक्षो महामायो महाबलः । [275]
कृष्णवासा महादंष्ट्रो रक्ताक्षो लोहिताननः ॥
वृतो दैत्यसहस्रौघैर्गिरिपादपयोधिभिः ।
नानारूपधरैर्दीप्तैर्दैत्यैस्त्रिदशशत्रुभिः ॥

-समोपेतं, Ñ$_{2}$ -बलो॰, B$_{3}$ D$_{3}$ -धरो॰ (for -वरो॰) T$_{1.2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ समस्तायुधसंपन्न (for ^{a}) K$_{1.3}$ D$_{5}$ M$_{2\ 4}$ -मण्डितम्· T$_{1}$ G$_{3\ 5}$ -संयु॰, T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ सुच्छि॰ (for -भूषि॰) — (L 255) Ñ$_{2}$ B$_{2\ 3}$ G$_{3\ 5}$ M$_{2}$ संयुक्तं, V$_{1}$ B$_{1}$ D$_{6}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 4}$ सुयुक्तं, Dn युक्ताङ्गं (for ॰ना) M$_{2}$ Cal ed -गामिना (for ॰नाम्) — (L 257) T$_{1}$ G$_{3-5}$ -संयुक्तं (for -पर्यन्तं) Ds$_{1}$ -सेवितम्, T$_{1}$ G$_{3\ 5}$ -भूषि॰ (for -शोभि॰) D$_{3}$ गजेन्द्रमिव शोभितम् (for ^{b}) — (L. 258) K$_{3}$ -भीम-, T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ -जाल- (for -सम-) — (L 259) K$_{4}$ प्रकृष्ट-, B$_{3}$ पुराण- (for प्रवाल-) T$_{2}$ G$_{1\ 3}$ -भित्तिचित्र, G$_{4}$ -जालपाङ्क्ति (for -भक्तिचित्रं).— (L 260) K$_{2}$ D$_{4}$ व्यालम्बि- (for व्यालं वि-) K$_{3.4}$ Ñ$_{1}$ D$_{1-3\ 5}$ व्यालं वि(D$_{3}$ महान्ध)कारान्तरनेमिघोषम्, Ñ$_{2}$ V$_{1\ 3}$ B Ds D$_{6}$ व्यालं वि(D$_{6}$ व्यालम्बि)-मुक्तान्तर(B$_{2\ 3}$ ॰फल)शोभितं च, Dn D$_{3}$ व्यालम्बिमुक्ताफलशोभिताङ्गम्, T$_{1}$ G$_{3}$ व्यालं च मुक्तासरशोभितं च; T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ व्यालायुधानामविचित्रभाक्ति(G$_{1}$ ॰भित्ति-; G$_{4}$ ॰पत्ति)म् G$_{5}$ व्यालम्बिमुक्तासरशोभितं च, M$_{2\ 4}$ व्यालायुधागारविचित्रभक्तिम् — (L 261) V$_{3}$ समास्थाय (for ॰रुह्य) K Ñ$_{1.2}$ V$_{3}$ D$_{1\ 3-5}$ -मौलिर् (for -माली) — (L 262) B$_{2}$ सुरेन्द्राय, D$_{2\ 3}$ सुयुद्धाय (for स यु॰). B$_{1\ 3}$ D$_{6}$ Cal. ed ययौ स युद्धाभिमुखोऽसुरेन्द्र·. — (L 263) T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2}$ अनुह्लादानुजश्चैव (for ^{a}) D$_{2}$ कुम्भाण्डो; D$_{3}$ निकुम्भो, T$_{1}$ सुजम्भो, (for कुजम्भो) B$_{1\ 3}$ D$_{6}$ Cal ed वीर्यवान् (for दानव). T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ जम्भो नाम स दानव. (for ^{b}) — (L 264) G$_{1}$ -भूषणै., T$_{1}$ G$_{3\ 5}$ चित्रितै (for -भूषितैः) — (L 265) K$_{2}$ D$_{4}$ -बलोत्क्षिप्तैर् (for ॰त्सिक्तैर्) K$_{1-3}$ Ñ$_{1}$ V$_{1.3}$ B Ds D$_{3\ 6}$ देवादिभिरारिंदम (for ^{b}). — For line 265, T$_{1\ 2}$ G$_{1.\ 3-5}$ M$_{2-4}$ subst

15 ** वरदानमदोत्सिक्तैर्देवतानां च शत्रुभि· ॥
[देवदानवशत्रुभि (for ^{b})]

— (L 266) D$_{1}$ पाशै (for प्रास-) — (L 267) Dn भग्नाञ्जन- (for भिन्ना॰). D$_{1.2}$ -सम- (for -चय-) — (L 268) B Ds D$_{4}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ [अ]र्क- (for सु-). — (L 270) Ñ$_{2}$ B$_{1\ 3}$ Ds D$_{6}$ (marg as above) T$_{1.2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2-4}$ स्वर्गद्वार (for रथेनेन्दुर्). — (L 272) T$_{1.2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ मेघस्थ (for मेरुस्थ) — After line 272, K$_{1\ 2}$ Ñ$_{2}$ V$_{1.3}$ B Dn Ds D$_{4-6}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ ins.:

16 ** रणपटुरतिवीर्यसत्त्वबुद्धि·
सुरसमराभिमुख. प्रयाति तूर्णम् ।
असुरगणसमावृत कुजम्भ-
स्त्रिदशगणैरिव वृत्रहामरेन्द्र ॥

[(L 1) V$_{3}$ -सत्य- (for -सत्त्व-) Ds$_{1}$ -वृद्धिः (for -बुद्धि.). — (L 2) Ñ$_{2}$ V$_{1\ 3}$ D$_{6}$ -सेनाभिरत (for -समराभिमुख). — (L. 3) T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ असुरगणसहस्रसवृतोऽसौ — (L. 4) Ñ$_{2}$ V$_{3}$ Ds सुरेन्द्र, B$_{1}$ D$_{6}$ नरेन्द्र, T$_{1}$ G$_{3}$ M$_{2}$ महेन्द्रः (for [अ]मरेन्द्र)]

— (L 274) D$_{1\ 4}$ दानवं (for दारुणं). D$_{3}$ रथम् (for वपुर्) D$_{1\ 2}$ दानवो (for दारुणो) V$_{1\ 3}$ दारुणोऽनलः (for ॰णानन.) — D$_{3}$ om om (hapl.) lines 275–276. — (L 275) K$_{1}$ Ñ$_{1\ 2}$ B$_{1\ 3}$ D$_{6}$ G$_{1\ 3.4}$ महाकायो (for ॰मायो) Ds महासुर (for ॰बल.) — (L 276) K$_{4}$ Ñ$_{2}$ V$_{1\ 3}$ B Dn Ds D$_{1\ 2\ 6}$ किरीटी (for रक्ताक्षो) Ñ$_{1}$ T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{3\ 4}$ किरीटी लोहिताङ्गद (for ^{b}). — (L. 277) Dn D$_{1.2}$

ते शूलहस्ता गगने चरन्त
इतस्ततस्तोयदवृन्दनादाः । [280]
खं छादयन्तस्तपनीयनिष्का
यथोत्थिताः प्रावृषि कालमेघाः ॥
अनायुषायाः पुत्रस्तु वृत्रो नाम महासुरः ।
देवशत्रुर्महाकायस्ताम्रास्यो निर्णतोदरः ॥
दीप्तजिह्वो हरिश्मश्रुरूर्ध्वरोमा महाहनुः । [285]
नीलाङ्गो लोहितग्रीवः किरीटी लोहिताङ्गदः ॥
आजानुबाहुर्विकृतः श्वेतदंष्ट्रो विभीषणः ।
महामायो महाभीमो हेमकेयूरभूषणः ॥
महता मणिचित्रेण कवचेन सुसंवृतः ।
हेममालाधरो रौद्रश्चक्रकेतुरमर्षणः ॥ [290]
किंकिणीशतसंघुष्टं तपनीयविभूषितम् ।
युक्तं हयसहस्रेण रक्तध्वजपताकिना ॥
रथानीकेन महता युद्धायाभिमुखो ययौ ।
दिव्यं स्यन्दनमास्थाय दैत्यानां नन्दिवर्धनः ॥
तपितकनकबिन्दुपिङ्गलाक्षो [295]
दितितनयोऽसुरसैन्ययुद्धनेता ।
विकसितकमलाभचारुवक्त्रः
सितदशनः शुशुभे रथासनस्थः ॥
एकचक्रस्तु तत्रैव सूर्यचक्र इवोदितः ।
कालचक्रसमो रौद्रश्चक्रायुध इवोद्यतः । [300]
सर्वायुधमयं दिव्यं रथमास्थाय भास्वरम् ।
वृतो दैत्यगणैर्दृप्तैः कालायसशिलायुधैः ॥
तस्याशीतिसहस्राणि रथानां चित्रयोधिनाम् ।
सर्वे कालान्तकप्रख्या रुधिराक्षा महाबलाः ॥
आयसैः काञ्चनैश्चैव संनद्धा वरवर्मिणः । [305]
व्यराजन्तान्तरिक्षस्था नीला इव पयोधराः ॥

रथ- (for दैत्य-) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ -सहस्रेण (for °स्त्रौघैर्) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ गिरि पृथ्वीधरैरिव (for ^{b}) —K_2 D_3 om (hapl) line 278 — (L 278) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_3 B Dn_1 Ds_1 $D_{1\ 2\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ दृप्तैर् , Ds_2 दैत्यैर् (for दीप्तैर्) $K_{1\ 3}$ D_4 नानारूपैर्वृतो दृप्तै(K_3 दुष्टै)र् (for ^{a}) Ds दृप्तैस् (for दैत्यैस्) — (L 279) G_1 M_4 शैल- (for शूल-) — (L. 280) $\tilde{N}_1$ $G_{1\ 4}$ M_4 -वृन्दनीला , B_3 D_6 -भीमनादा , Bom Poona eds G(ed) -वृन्दतुल्या (for °नादा) $T_{1\ 2}$ $G_{3.\ 5}$ M_2 ततस्ततस्तोयदवृन्दनीलाः (T_1 °तुल्या. , G_3 °शीला) — (L. 281) $T_{1.\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ आ- (for खं) K_3 खं तापयन्तस्तपनीयजिह्वा — (L 282) K_4 यथोदिताः , Bom Poona eds G(ed.) °न्नता (for °त्थिता) T_2 $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ मेघसघाः (for कालमेघा) T_1 G_1 यथोन्नताः प्रावृषि मेघसंघा — (L. 283) $\tilde{N}_1$ बलो (for वृत्रो) — (L. 284) D_3 ताम्राक्षो (for °स्यो) K_4 Dn_1 $D_{1\ 4}$ निम्नितोदर ; Ds_1 निहतो° , Ds_2 निह्नुतो° (for निर्णतो°) — (L 285) $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ दीर्घ- (for दीप्त-) Ds_2 महाश्मश्रुर् (for हरि°). $B_{1\ 3}$ Ds D_6 महाबल , D_3 °नन (for °हनु) M_2 दीर्घरोमा महासुर (for ^{b}) — (L 286) K_4 Dn $D_{1.\ 2}$ T_2 -मुख (for -ग्रीवः) $\tilde{N}_1$ $B_{1.\ 3}$ D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ लोहिताम्बरः (for °ङ्गद) — K_4 $D_{1\ 2}$ om (hapl) line 288 — (L 288) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ Dn Ds $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ महामायाधरो भीमो , $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 Ds D_{3-5} °मायामयो भीमो (for ^{a}) — (L. 290) T_1 हेममालाधरं रौद्रं (for ^{a}) K_2 Ds_1 $D_{2.\ 4}$ चित्रकेतुर् , V_1 चन्द्र° (for चक्र°). — (L. 291) K_2 V_3 D_4 संजुष्टं , $T_{1.\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 -निर्घोषं (for -संघुष्टं) $B_{1\ 3}$ D_6 T_2 $G_{1.\ 4}$ $M_{2\ 4}$ -परिष्कृतम् (for -विभूषि°) — (L 292) $\tilde{N}_1$ $D_{1\ 2}$ $T_{1.\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ -पताकिनम् (for °ना) — (L 293) B_3 स्थित (for ययौ) — (L 295) D_3 $G_{3\ 5}$ तपन- , T_1 कदन- (for तपित-) T_2 G_1 $M_{2\ 4}$ -चारु- (for -बिन्दु-). G_4 तपनकिरणचारुपिङ्गलाक्षो . — (L 296) $\tilde{N}_1$ V_1 B_3 D_6 -वृषभो (for -तनयो) $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ दितिवृषभो भुजगत्वगुग्रवासा. — (L 297) D_1 T_1 चारुचक्षुः (for °वक्त्र.) — (L 298) V_1 B D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ $M_{2.\ 4}$ तदा रथस्थः (for रथासनस्थ.). — (L 299) K_2 D_4 स्थित. सूर्य ; D_3 सूर्यचन्द्र (for °चक्र). K_4 Dn D_5 [उ]द्यतः (for [उ]दित) $\tilde{N}_1$ सूर्यचन्द्र इवोद्यत (for ^{b}) — (L 300) $B_{1.\ 3}$ D_6 M_4 Cal ed -चक्रोपमो (for -चक्रसमो). $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ कालचक्रोपमौ दैत्यश् (for ^{a}) T_1 सदा युद्ध (for चक्रायुध) $\tilde{N}_1$ [उ]र्जितः (for [उ]द्यत.) $\tilde{N}_1$ चक्रायुधधरो मतः (for ^{b}) — (L 301) K $\tilde{N}_2$ $V_{1.\ 3}$ B Dn_2 Ds $D_{1\ 3-6}$ सर्वायस- (for °युध-) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ रौद्र (for दिव्यं). T_1 $G_{3\ 5}$ सत्वरम् (for भास्व°) — (L 302) T_1 G_3 M_2 चक्रायुध- (for कालायस-) K_3 -निभाननैः , Dn_2 -शिलायुधः ; D_3 -वरायुधै (for -शिला°) T_2 $G_{1\ 4.\ 5}$ M_4 चक्रायस(G_5 °युध)शिलाधरै (for ^{b}) — (L 303) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ M_2 रथिनां (for रथानां) T_1 $G_{3\ 5}$ रथिनश्चित्रयोधिनः (for ^{b}) — B_1 D_6 M_2 om line 304. — (L 304) Dn_2 महाकाया (for रुधिराक्षा). — (L 305) $T_{1.\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{2-4} चर्म वर्म(T_1 G_3 M_2 °र्मि)भि. , Bom. Poona eds,

सर्वे कालान्तकप्रख्या वीराः समरदुर्जयाः ।
सागरोदरगम्भीरा नीलवक्त्रा दुरासदाः ।
रेजुर्यान्तोऽसुरवरा वेलातीता इवार्णवाः ॥
ते भीममायाः सुसमृद्धकायाः [310]
किरीटिनः काञ्चनभूषिताङ्गाः ।
ययुस्तदा स्वायुधदीप्तहस्ता
नभः सपक्षा इव पर्वतेन्द्राः ॥
संदिष्टो बलिपुत्रेण वृत्रभ्राता महासुरः ।
वधाय सुरसैन्यस्य संनह्यस्वेति वीर्यवान् ॥ [315]
हेममाली महादंष्ट्रः स्रग्वी रुचिरकुण्डलः ।
रक्तमाल्याम्बरधरश्चण्डः समरदुर्जयः ॥
महाविवृत्तनयनः स किरीटी धनुर्धरः ।
प्रभिन्न इव मातङ्गः शार्दूलसमविक्रमः ॥
महातालनिभं चापं महारुचिरसायकम् । [320]
विस्फारयन्महावेगं वज्रनिष्पेपनिस्वनम् ।
रथेन खरयुक्तेन ध्वजेन भुजगेन च ।
शुशुभे स्यन्दनस्थः स संध्यागत इवांशुमान् ॥
रथैस्तु बहुसाहस्रैर्हेमपट्टविभूषितैः ।
शूलमुद्गरसंपूर्णैस्तोयपूर्णैरिवाम्बुदैः । [325]
स दैत्येन्द्रोऽभिचक्राम तस्मिन्युद्ध उपस्थिते ॥
पवनसमगतिर्विशालवक्षा
विकसितपङ्कजचारुगर्भगौरः ।
प्रवररथगतो ययौ स तूर्णं
त्रिदशगणैरभिलक्षितप्रभावः ॥ [330]

G(ed) वरवर्णिन॰ (for °वर्मिण) — (L 306) K_3 पयोमुच (for °धरा) — After line 306, $\tilde{N}_2$ $V_{2\ 3}$ $B_{1\ 2}$ Ds ins

17** संदष्टौष्ठपुटा घोरा महाकाया महोदराः ।
वधाय सुरसैन्यस्य संनह्यन्त महाबलाः ॥

[(L 1) B_1 Poona ed Cal ed महासुरा (for महोदरा) — (L 2) Ds_2 सनह्यत महाबल (for ^{b})]

— $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ om line 337 — (L 307) D_3 लोकान्तक- (for काला°). D_5 सर्वे कालान्तसदृशा (for ^{a}) $B_{1,3}$ D_6 $M_{2\ 4}$ रुधिराक्षा महाबला (for ^{b}) — (L 308) $G_{1\ 3\ 4}$ नीलवस्त्रा (for °वक्त्रा) T_1 नीलवस्त्राकुला. सदा (for ^{b}) — D_3 om line 309. — (L 309) $B_{1\ 3}$ Cal ed नेदुर्, T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ बभुर् (for रेजुर्) B_1 Ds_1 वेलालोला (for °तीता). — (L 310) $\tilde{N}_2$ भीमवेगा ; D_2 °काया , T_2 $G_{1\ 4}$ M_2 भूरिमाया (for भीम°) $K_{1\ 2}$ D_4 सुविनद्ध-, K_3 $\tilde{N}_1$ V_3 B_2 Ds_2 $D_{3\ 6}$ सु($\tilde{N}_1$ प्र)विवृद्ध- (for सुसमृद्ध-) V_1 ते भीमकायाः सुविवृद्धकामाः, T_1 $G_{3\ 5}$ ते भूरिमाया॰ सुसमृद्धकोपा. — (L 311) V_3 -चित्रिताङ्गा॰ (for -भूषि°) — (L 312) B_3 Ds_2 आयुध-, D_2 T_1 $G_{3\ 5}$ M_2 सा° (for स्वा°) — (L 313) K_3 अलून-, D_1 तत स- (for नभ स-) — After line 313, $T_{1\ 2}$ $G_{1,3-5}$ M_2 ins an additionl colophon [*Sub-parvan* T_2 $G_{1\ 3}$ $M_{2\ 4}$ वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* G_3 अनुह्रादविरोचनजम्भासिलोमवृत्रचक्रासुराणां मरणसंनाह. — *Adhy no* T_1 293, G_1 289; $G_{3\ 5}$ 295, G_4 279, $M_{2\ 4}$ 5]

— M_4 om lines 314-315. Before line 314, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3,5}$ M_2 ins वैशंपायन॰ — (L 314) $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ M_2 संदिष्टो (T_1 °दृष्ट्वा) बलित्तेन्द्रेण (for ^{a}) $B_{1\ 3}$ Ds_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 बलोऽसुर (for महासुरः) — (L 315) K_3 संनद्धश्चाति-, D_2 °ह्यास्तेति-, $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ M_2 समनह्यत (for संनह्यस्वेति) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ मेघनादी (T_2 G_1 °दो), Bom. Poona eds G(ed) हेमताली (for °माली) — (L 317) Ds_2 -दुर्जरः (for -दुर्जयः) — (L. 318) $K_{1\ 4}$ D_2 महावृत्त॰ सुनयन , K_2 D_4 स महावृत्तन°. $B_{1\ 3}$ D_1 सुमहावृत्तन° , D_6 महावित्रस्तन° , T_1 $G_{1\ 3-5}$ M_2 महान्विवृत्तन° (for ^{a}) $K_{2\ 3}$ D_4 किरीटी च; K_4 $V_{1,3}$ B_3 Dn_1 Ds D_1 स($V_{1,3}$ सु)किरीटो , $\tilde{N}_1$ Dn_2 किरीटीव (for स किरीटी) D_3 किरीटी धृतमुद्गर (for ^{b}) — (L. 319) K_2 D_2 प्रमत्त (for प्रभिन्न) — (L 320) D_5 M_4 तथा (for महा-) — (L 321) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ स वेगेन (for महावेगं) K_2 D_4 चक्र- (for वज्र-). T_1 $G_{3,5}$ -निर्घात ; T_2 $G_{1,4}$ $M_{2\ 4}$ -निर्घोष- (for -निष्पेष-) — (L. 322) $M_{2\ 4}$ खड्ग- (for खर-) D_6 (marg) खड्गेन (for ध्वजेन) — (L 323) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 शुशुभे रथमध्यस्थ॰ (for ^{a}). — (L. 324) D_4 T_2 $G_{1\ 4}$ -वज्र- (for -पट्ट-) — (L 325) D_3 हेम-; Bom Poona eds G(ed) कूट- (for शूल) T_1 $G_{3\ 5}$ पट्टस- (for -मुद्गर-) $\tilde{N}_1$ D_6 -संकीर्णैर् ; B_3 -संकाशैस् (for -संपूर्णैस्) K_3 M_3 जलपूर्णैर् , K_4 तोयवर्णैर् ; $\tilde{N}_1$ $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 अम्बुपू° , Ds तोयहस्तैर् (for °पूर्णैर्). D_3 [अ]म्बुद. (for °दै) — After line 325, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3,5}$ $M_{2\ 4}$ ins. :

18** संदष्टौष्ठपुटः क्रुद्धो गर्जमानोऽतिभैरवम् ॥

[$G_{3\ 5}$ -भैरव (for °वम्).]

— (L. 326) K_4 एवंभूत॰ स दैत्येन्द्रस् (for ^{a}) $B_{1,3}$ D_6 Cal ed युद्धकाल , Ds_1 D_2 तस्मिन्युद्धम् (for °द्ध) — (L 327) K_2 D_5 -वक्त्रो (for -वक्षा). — (L. 328) B_3 -चारुगर्भ-;

सिंहिकातनयश्चैव राहुर्नाम महासुरः ।
विकटः पर्वताकारः शतशीर्षः शतोदरः ॥
पीतमाल्याम्बरधरो जाम्बूनदविभूषितः ।
स्निग्धवैदूर्यसंकाशः पद्मपत्रनिभेक्षणः ॥
सर्वकाञ्चनसंयुक्तं मणिजालपरिष्कृतम् । [335]
पताकाशतसंकीर्णं युक्तं परमवाजिभिः ॥
आरुरोह रथं दिव्यं दैत्यः परमवीर्यवान् ।
ननाद च महानादं कम्पयन्वसुधातलम् ॥
मयेन विहितो दिव्यस्तस्य केतुर्हिरण्मयः ।
मयूरं सूर्यसंकाशं कवचं चायसप्रभम् ॥ [340]
भीमवेगरवैश्चान्यै रथैर्दिव्यैः सुभासुरैः ।
नानाप्रहरणाकीर्णैः सेव्यमानो महाबलः ॥
असुरगणपतिर्गजेन्द्रगामी
गतिरभवत्सुगतिर्महासुराणाम् ।
अरिगणमभितो विभुः प्रयातो [345]
गिरिवरमस्तमिवांशुमान्प्रयातः ॥
विप्रचित्तिस्तु तत्रैव दनोर्वंशविवर्धनः ।
कश्यपस्यात्मजः श्रीमान्ब्रह्मणस्तेजसा समः ॥
यष्टा क्रतुसहस्राणां वेदवित्तपसान्वितः ।
स्वयंभुवा दत्तवरो वरदश्च स्वयंप्रभुः । [350]
ईशित्वं च वशित्वं च महत्त्वं च महाद्युतेः ॥
ऐश्वर्यगुणसंपन्नो ब्रह्मेव स्वयमूर्जितः ।
सार्धं पुत्रैश्च पौत्रैश्च संनह्यत महाबलः ॥
सर्वे मायाधराः शूराः कृतास्त्रा रणदुर्जयाः ।
सर्वे कमलवर्णाभा हेमकूटोच्छ्रयोच्छ्रिताः ॥ [355]
सर्वे रजतसंकाशाः कैलासशिखरोपमाः ।
मयेन निर्मितास्तेषां सर्वे मायामया रथाः ॥
विचरन्तो व्यराजन्त शारदा इव तोयदाः ।
सर्वे हंसध्वजाः श्वेताः श्वेतदण्डसमुच्छ्रयाः ॥
श्वेताम्बरधरा दैत्याः श्वेतमाल्यविभूषिताः । [360]

T1 चारुगर्भसारः (for °गौर) — (L 330) K3 -संस्तुत-, D2 -भूषित- (for -लक्षित-) M2 -प्रताप (for -प्रभावः). — (L 332) K1 D2 4 T2 G1 4 M4 शतशीर्षा (for °शीर्ष°). — (L 333) K2 D4 -विभूषण° (for °षित°). — (L. 335) T2 G1, 3, 4 M2 4 -निर्युक्तं (for -संयुक्तं). G5 तप्तकाञ्चननिर्मुक्तं (for ^{a}) T1, 2 G1, 3–5 M2, 4 -पुरस्कृतम् (for -परिष्कृ°) — (L. 336) B1 3 D3 6 -संबाधं (for -संकीर्णं). T1 2 G1 3 5 M2, 4 पताकाध्वजसपूर्णं (for ^{a}) — (L. 337) Ñ1 B1, 3 Cal ed तूर्णं (for दिव्यं). D3 -कोपन (for -वीर्यवान्) T1 2 G1 3–5 M2 4 दैत्यः परपुरंजय. (for ^{b}) — (L 338) Cal ed. महाघोर (for °नादं) — (L 339) D5 कल्पितो (for विहितो) — (L 340) Ñ1, 2 Dn Ds2 M2 मयूर- ; V1 मायूरं (for म°) B D6 मयूरपक्षसंकाशं ; D3 T2 G1, 5 मयूरः सू(D3 °रसू)र्यसंकाशः (for ^{a}) K2 Dn2 D4 वायस- (for चा°) B Ds D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 कवचं चायसं महत् (for ^{b}) — (L 341) B1 D6 प्रभास्वरै° (D6 °नैः), B3 सुभासुर°, D3 प्रभासुरैः (for सुभा°). — (L 342) D3 नानाप्रहरणै पूर्णैः, T2 G4 °रणैश्चान्यै (for ^{a}) D3 महासुर°, T1 G3 °रथ° (for °बल°) — (L. 343) M2 -कल्पो (for -गामी). — (L 344) Ñ1 T1 अतिरभसगतिर् ; Ds गतिरभवत्सगतिर्, T2 G1 3, 4 M2 4 °द्युतिमान् (for °त्सुगतिर्) — (L 345) G1 अभिभूर् (for अभितो) Ds1 (marg. as above) गुरुः ; T2 G4 M2 4 ऽभिभूः (for विभु.). D6 प्रयाति (for °तो). — (L 346) K1 2 4 Ñ1 2 V1 B Dn D1 2 4 6 सुदीप्त ; K3 V3 D3 T2 G1, 4 M2 4 प्रदीप्तः (for प्रयातः) — (L. 347) G3 5 -समुद्भवः (for -विवर्धन) — (L 348) T1 2 G1, 3–5 M2, 4 -सहस्रस्य (for °स्राणां°) D5 युतः (for [अ]न्वितः) — (L. 350) G3 वरमत्तः (for °दश्च) K4 Ñ1 B2 Dn D1, 2, 5 स्वयंभुवः (for °प्रभुः) G5 वरमत्त° स्वयंभुव (for ^{b}). — K4 Dn1 D1 2 om line 351 — (L 351) K2 Ds1 D3–5 ईशत्वं (for ईशित्वं) G4 Bom Poona eds महत्त्वं (for वशित्वं) B2 वशित्वं (for महत्त्वं). B3 Ds महाद्युति, T1 G3, 5 गतिः स्वयम् (for महाद्युते) K1, 2 D4 प्राकाम्यं च महाद्युतिः ; G4 माहात्म्यं च गतः स्वयम् (for ^{b}) — (L 352) T1, 2 G1, 3–5 M2 4 ब्रह्मे(G5 °ह्मै)व हि सनातनः (for ^{b}). — Ñ2 om. lines 353^{a}–357^{a}. — (L. 353) B3 D6 Cal ed समनह्यन् (for सनह्यत) T1 2 G1 3–5 M2 4 समनह्यत दुर्जयः (for ^{b}). — (L 354) D3 क्रूराः (for शूरा) Dn कृतार्था (for °स्त्रा) T1, 2 G1 3–5 M2 4 कृतास्त्रा युद्धदुर्मदा (for ^{b}). — (L. 355) B3 T2 G1 3–5 M2 4 -गर्भाभा (for वर्णाभा). T1 सर्वे शुभाङ्गगर्भाभा (for ^{a}) K1–3 Ñ1 B2 Dn D1 2 4 5 हेमकूटोच्छ्रयोच्छ्रयाः (Dn °पमा°), K4 °च्छ्रितोच्छ्रिता°, V1 3 B1 3 Ds2 D6 हेम- (B3 D6 मेरु)शृङ्गोच्छयोच्छ्रिता, T1 मेरुशृङ्ग इवो°, T2 G1, 3–5 M2 4 मेरुशृङ्गमिवो° (for ^{b}) — (L 357) K1 2 D4 सर्वे मायामहारथाः ; B1 3 D6 T2 G1, 3–5 M2 4 रथाः पररथारुजः ; T1 रथाः परमदारुणा° (for ^{b}) — (L 358) V3 विचरन्ते ; Dn2 विरोचन्तो (for विचरन्तो). K4 G5 विराजन्ते, Ñ1

श्वेतातपत्राः सर्वे ते श्वेतकुण्डलमण्डिताः ॥
मुक्ताहारवृतोरस्का भान्ति नागेश्वरा इव ।
महाग्रहनिभाकाराः शत्रूणां लोमहर्षणाः ।
रक्तचित्राम्बरधराश्चित्राभरणभूषिताः ॥
त्रैलोक्यविजयं नाम रथमास्थाय वीर्यवान् । [365]
कैलासशिखराकारमष्टनल्वायतान्तरम् ॥
युक्तं वाजिसहस्रेण सितेन शशिवर्चसा ।
पताकाशतसंछन्नं नानायुधविकल्पितम् ॥
हंसांशुकुन्दप्रतिमं विशालं
सितातपत्रं दनुजेश्वरस्य । [370]
विभाति तस्योपरि धार्यमाणं
श्वेताद्रिमूर्धावगतः शशाङ्कः ॥
केशी दानवमुख्यस्तु जिह्मस्ताम्राक्षदर्शनः ।
नीलमेघचयप्रख्यः कालः पुरुषविग्रहः ॥
महाग्रहनिभाकारः शत्रूणां लोमहर्षणः । [375]
चित्रमाल्याम्बरधरो रक्ताभरणभूषितः ॥
शताक्षः शतबाहुश्च हरिश्मश्रुर्महाबलः ।
शङ्कुकर्णो महानादो वपुषा रौद्रदर्शनः ॥
युक्तं महिषकैर्दिव्यैर्घण्टाकोटिकृतस्वनम् ।
महावारिधराकारमास्थाय रथमुत्तमम् ॥ [380]
ध्वजेनोष्ट्रेण महता नीलकेसरवर्चसा ।
नानारागविचित्राभिः पताकाभिर्विभूषितम् ॥
द्विपञ्चाशत्सहस्राणि रथानामुग्रतेजसाम् ।
ययुस्तस्यासुरेन्द्रस्य प्रयातस्य सुरान्प्रति ॥
भान्ति भिन्नाञ्जननिभाः प्रयातस्य महात्मनः । [385]
दंष्ट्रार्धचन्द्रवदनाः सबलाका इवाम्बुदाः ॥
तत्तस्य वैदूर्यसुवर्णचित्रं
विद्युत्प्रभं भास्कररश्मितुल्यम् ।
किरीटमाभात्यसुरोत्तमस्य
दावाग्निदीप्तं शिखरं यथाद्रेः ॥ [390]

विभान्तीव (for व्यराजन्त) — (L 359) D_5 शुभ्रा., $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ शूरा (for श्वेताः) — (L 360) $Ñ_2$ om (hapl) lines 360^b–361^a $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ श्वेतमाल्यानुलेपना (for ^{b}) — (L 361) T_2 $G_{1.4}$ M_2 हेम- (for श्वेत-). K_4 D_3 T_1 -भूषिताः (for -मण्डिताः) G_{3-5} M_4 हेमकुण्डलभूषिता (for ^{b}). — (L 362) $Ñ_1$ B Dn Ds D_{4-6} नाकेश्वरा (for नागे°) — (L 363) D_2 महागज-, D_6 °ग्राह- (for °ग्रह-) G_1 -निभा शूरा (for -निभाकाराः) Dn_2 शूराणां (for शत्रूणां). — (L 364) $T_{1.2}$ G_{3-5} M_2 -चित्राङ्गद- (for °म्बर-) $Ñ_2$ रक्ताम्बरधराश्चित्राश्, M_4 रत्नचित्राङ्गदधराश् (for ^{a}) T_2 चित्राम्बरविभूषिता (for ^{b}) — $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ om (hapl) lines 365–376 — (L 366) D_5 अष्टनल्वायुतं बलम् (for ^{b}) — (L 367) $K_{1.4}$ B_2 D_2 शिव-, $Ñ_1$ D_3 सित-, (for शशि-) — (L 368) D_3 -संक्षुण्णं (for -संछन्नं). — (L. 369) K_3 Dn_2 D_{2-5} हंसेन्दु-; B_2 D_6 हिमांशु-, Dn_1 हेमेन्दु- (for हंसांशु-). K_2 सहस्रांशुकुन्दप्रतिभं विशाल, Ds हंसाशुशुक्लप्रतिमं वि° — (L 370) $Ñ_1$ $B_{1.3}$ D_6 श्वेतातपत्रं (for सिता°). — (L 372) K_1 $Ñ_1$ $V_{1.3}$ D_4 -मूर्ध्नीव गतः, K_2 -मूर्ध्नि च गत, K_4 D_6 -मूर्ध्नो वितत, $Ñ_2$ $B_{1.2}$ Ds_2 -मूर्धोपगत, D_1 -मूर्धाप° (for -मूर्धाव°) — (L 373) $B_{1.3}$ D_6 दीप्तताम्रविलोचन (for ^{b}) — (L 375) D_3 सुराणां (for शत्रूणां). K_3 D_5 शत्रूणां घोग्र(D_5 मेघ)दर्शन. (for ^{b}) — (L 376) K_4 रक्त- (for चित्र-) — (L. 377) T_2 G_1 शतात्मा (for °क्षः). — (L 378) G_5 विकृतास्यो (for शङ्कुकर्णो) $Ñ_1$ महापादो; T_1 $G_{3.5}$ °पार्श्वो, T_2 $G_{1.4}$ $M_{2.4}$ °बाहुर् (for °नादो). T_1 G_3 (both marg) विकृतास्यो महानासो (for ^{a}) B वपुष्मान्, T_2 G_1 $M_{2.4}$ चतुष्पाद् (for वपुषा) Bom. Poona eds G(ed) घोर- (for रौद्र-) T_1 G_{3-5} चतुष्पात्क्रूरदर्शन (for ^{b}) — (L 379) V_3 युक्तैर् (for युक्त) $Ñ_1$ युक्तं दिव्यमहिषकैर्, $B_{1.3}$ D_6 संयुक्तैर्दिव्यमहिषैर्, $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_{2-4} सयुक्तं महिषैर्दिव्यैर् (for ^{a}) D_3 -समस्वरम् (for -कृतस्वनम्) — (L 380) T_2 $G_{1.4}$ घोरं वारि-, $G_{3.5}$ $M_{2.4}$ रथ वारि- (for महावारि-) T_1 आस्थितो (for आस्थाय). K_{1-3} $D_{4.5}$ रथमास्थाय चोत्तमम्, $Ñ_2$ आस्थाय नरसत्तम., T_2 $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ आस्थितो रथसत्तम (T_2 G_4 °मम्) — (L. 381) $K_{1.3}$ $D_{1.5}$ G_1 सिंह- (for नील-). — (L. 382) D_3 अलंकृतम् (for विभूषि°) — (L. 383) T_1 $G_{1.4}$ -वर्चसाम् (for तेज°) T_2 $G_{3.5}$ $M_{2.4}$ रथिनामुग्रवर्चसाम् (for ^{b}) — T_1 om. lines 385–386 — (L 386) D_6 G_3 -नयना (for वदना). $Ñ_1$ दष्ट्राग्रमुग्रनयनाः (for ^{a}) — (L 388) $B_{1.3}$ D_5 T_2 $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ -संनिकाशम् (for -रश्मितुल्यम्) T_1 विद्युत्प्रभं चाशनिसंनिकाशम् — (L 389) $B_{1.3}$ D_6 $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ [अ]सुरेश्वरस्य (for °रोत्तमस्य) — (L. 390) $K_{1.2}$ D_4 -दग्धं (for -दीप्तं) — After line 390, $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ ins an addl colophon [*Sub-parvan* $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ वामनप्रादुर्भाव — *Adhy. name* $G_{2.5}$ बलासुरराहुविप्रचित्तीनां युद्धसंनाह — *Adhy. no* T_1 294, G_1

वृषपर्वासुरश्चैव श्रीमान्सुरनिषूदनः ।
आरुरोह रथं दिव्यं मेरुशृङ्गमिवांशुमान् ॥
प्रवालजाम्बूनदचित्रकूबरं
महारथं भारसहं महार्हम् ।
स्वलंकृतं राजतहेममण्डलं [395]
गभस्तिनक्षत्रतडिन्निकाशम् ॥
केयूरयुक्ताङ्गदनद्धबाहुः
सहस्रतारेण च चर्मणा सः ।
सांग्रामिकैराभरणैश्च चित्रै-
र्मध्याह्नसूर्यप्रतिमो बभूव ॥ [400]
महाबलो बद्धतलाङ्गुलित्रो
बलोत्कटः किंशुकलोहिताक्षः ।
प्रगृह्य चामीकरचारुचित्रं
चापं स्थितो वृत्तविशालनेत्रः ॥

महासुरेन्द्रश्च महासुरैर्वृतो [405]
बलिस्तदा स्यन्दनमारुरोह ।
वैदूर्यहेमोपचितं विशालं
विद्युत्प्रभं षोडशनल्वमात्रम् ॥
युक्तं सहस्रेण दितेः सुतानां
गजाननानां विकृताननानाम् । [410]
चामीकरोरःस्थलभूषितानां
प्रनर्दतां प्रावृषि चाम्बुदानाम् ॥
महारथं देवरथप्रकाशं
सहस्रमायेन मयेन सृष्टम् ।
ईहामृगाक्रीडितभक्तिचित्रं [415]
दिव्यं रथं वीररथानुयातम् ॥
साकिकिणीकं विमल सुविस्तृतं
हिरण्मयैः पद्मशतैरलंकृतम् ।

290, G2 5 296, G4 284, M2 4 6] — Before line 391, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins वैशपायन· — (L 391) D1 4 असुरसूदन, Bom Poona eds G(ed) च सूरसू° (for सुरानिषू°) — (L 392) K1–3 Ñ1 V1 3 B Ds D3–6 दीप्तं (for दिव्य) — (L. 393) K1 B1 3 D5 6 प्रतप्त- (for प्रवाल-). Ds2 -चित्रकूटं, T1 -जालकुञ्जरं, T2 G1 3 5 M2 4 -जालकूबरं (for -चित्र°) — (L 394) K1 (marg) रथोत्तमम् (for महार्हम्) — (L 395) Bom Poona eds G(ed) -कुण्डलं (for -म°) Ñ2 V1 3 B Ds D6 T1 2 G1.3–5 M2 4 अलंकृतं राजतनेमिमण्डलं — (L 396) K1 Ñ2 B1 3 D3.6 T1.2 G1 3–5 M2 4 -तडित्प्रकाशम् (for -तडिन्नि°) — (L 397) K1.2 V3 B1 3 Dn Ds D1 4 6 -मुक्ताङ्गद-, Ñ2 -चित्रा°, D2 -शुक्ला°, T2 G1 4.5 नद्धा° (for -युक्ता°) D1 नद्धबाहुं; D3 °गात्रो (for °बाहुः) T1 G3 M4 केयूरनद्धा(G3 °चित्रा)ङ्गदचित्रबाहुः, M2 °रनद्धाङ्गविचित्रबाहु — D3 om. lines 398–404 — (L 398) K2 2 B2 3 Ds D1.4 5 वर्मणा सः, Ñ2 V3 चर्मणा य, V1 वर्मणा य·, T1 G3 चर्मणा सह (for °णा यः) — (L 401) K3 महारवो, T1 2 G1 3 5 M2 4 दैत्याधिपो (for महाबलो) G4 दैत्याधिपो विद्धतलाङ्गुलित्रो — (L. 402) V1 B3 रणोत्कट., V3 बलोत्कटै, T1 2 G1.3 4 M2 मदोत्कटः (for बलो°) — (L 403) B1 3 D6 विकृष्य (for प्रगृह्य) T1 2 G1 3–5 M2 4 विकृष्य चा(M2 विचित्रचा)मीकरचारुनद्धं — (L. 404) D5 स्थितो महावृत्तविलासनेत्रः. — After line 404, T1.2 G1 3–5 M2 4 ins

19** सैन्येषु संनाहविधानवत्सु
भटेषु योग्येषु रणाय भूपते ।
रथेषु चित्रीकृतकूबरेषु
नागेषु यत्तेषु रणाय पत्तिभिः ॥

[(L. 1) T1 G3 सैन्येन (for °षु) — (L 2) G1 3 भद्रेषु युग्येषु रणाय भूते — (L. 4) G4 यातेषु, M2 युक्तेषु (for यत्तेषु)]

— (L 405) K4 T1 2 G1 3–5 M2.4 महासुरेन्द्रोऽपि (K4 °न्द्रश्च) महासुरेन्द्रैर् — (L. 406) K4 T1.2 G1 3–5 M2.4 वृतो बलि (for बलिस्तदा). — (L 407) Ñ2 V3 G3 -वज्रोपचित (for -हेमो°) — (L 409) K1 2 D4 5 युक्तं सहस्रैर्दितिनन्दनानां — (L 410) G3 महागजानां (for गजाननाना) K1 2 B Dn D4 6 विकृताकृती(K2 °ता)नाम् (for °ताननानाम्. — (L 411) V1 B Ds T1 G3 चामीकरोरश्छदभूषितानां; T2 G1 4 M2 4 चामीकराच्छादनभू° — (L 412) T1 विनर्दतां चैव तु तोयदानाम्, T2 G1 3–5 M2.4 विनर्दतां प्रावृषि तोय° — (L 413) T2 G1 4 तं समरे (for देवरथ-). — (L 414) Ñ1 निर्मितम् (for सृष्टम्). — (L 415) T1.2 G1 4 5 M2 4 ईहामृगाक्रीडन- (for °डित-) — (L 416) G5 M2 4 भीम-, Bom Poona eds G(ed) दिव्य- (for वीर-). T2 G1 4 दिव्यं रथं भीमरथं सुवेगम् — After line 416, D3 ins

20** सर्वास्त्रपूर्णं च समीरवेगम् ।

— (L 417) K3 D5 सुचित्र (for सुविस्तृतं) K1.2 B D4.6 T1.2 G1.3–5 M2.4 साकिंकिणीकां विमलां सुविस्तृतां (B D6

अभ्याददे वैजयन्तीं जयाय
    स्रजं बलिर्हेमविचित्रपुष्पाम् ॥ [420]
आबध्य मालां प्रबभौ विचित्रां
    बलिस्तदा भाति भुजैर्विशालैः ।
रराज तैः सर्वसमृद्धियुक्तै-
    र्महार्चिषा सूर्य इवाम्बरस्थः ॥
स्रजं तदा बध्यति चास्य दुर्गा [425]
    सर्वासुराणामिव हारभूताम् ।
वैरोचनिः सर्वश्रियाभिजुष्टो
    विभ्राजतेऽसौ शरदीव चन्द्रः ॥
मेरोस्तटैः काञ्चनरागरक्तै-
    रादित्यसंसक्तमिवाभ्रनीलम् । [430]
प्रासाश्च पाशाश्च हिरण्यनद्धा-
    श्चर्माणि खड्गाश्च परश्वधाश्च ॥
धनूंषि वज्रायुधसप्रभाणि
    दिव्या गदा वज्रमुखाश्च शक्त्यः ।
दिव्याश्च खड्गा विशिखाश्च दीप्ता [435]
    नाराचपूर्णा विविधाश्च तूणाः ।
धृता रथे दैत्यवृषस्य तस्य
    चकाशिरे प्रज्वलिता यथोल्काः ॥
तं चामरापीडधराः सुदंष्ट्राः
    सुवर्णमुक्तामणिहेमचित्राः । [440]
वीजन्ति वालव्यजनैर्विनीताः
    स्वलंकृताः स्यन्दनवेदिकास्थाः ॥
अयःशिरा अश्वशिरा दुरापः
    शिबिर्मतङ्गो विकटः शताक्षः ।
अजो निकुम्भः कुपथश्च दानवो [445]
    ररक्षुरेते दश दानवाधिपम् ॥

M2 सुचित्रां) — (L. 418) K1 2 B1 3 D4 6 T1 2 G1. 3–5 M2. 4 अलंकृताम् (for °तम्) — (L 419) K1 2 Ñ2 V1 3 B Da Ds D1 4–6 T1 M2 वैजयिकी, K3 4 G5 °यकीं (for °यन्तीं) D3 अभ्याददे वैजयिकं जयार्थं — (L 421) Ds आमुच्य (for आबध्य). K1 2 तां च (for मालां) K3 प्रययौ, B2 D1. 5 प्रभया, T1 2 G1 3–5 M2 विबभौ (for प्र°) Ñ2 B1 आबध्यमानां प्रबभौ (B1 °भया) विचित्रां, B3 आमुच्यमानां प्रभया वि°, D6 आमुच्य मालां प्रभया वि° — (L. 422) K1 4 दीर्घ-, T1 G5 [अ]तीव (for भाति) Ñ1 काषायवासोऽतिभुजैर्विशालै — Ñ1 T2 G1 4 M2. 4 om lines 423–428 — (L 423) T1 G3 5 एष (for सर्व-) — (L. 425) K4 B3 Ds D1 G4 चास्य दुर्गा, V1. 3 भास्वदग्रां, Dn चारुभुग्नां (for चास्य दुर्गा) D3 स्रज तदाबध्य सुचारुरूपां, T1 G3–5 स्रजं तदा बध्यतु पद्म(T1 रत्न)-चित्रां. — (L 426) K4 D1 2 भारभूताम्, Ñ2 V1. 3 हारभूषाम्, T1 G3. 5 सारभूताम् (for हार°) — (L 427) B3 सूर्य- (for सर्व-) T1 G3 5 -समृद्धि- (for -श्रियाभि-) — (L 428) G3. 5 चन्द्रमाः (for चन्द्र.) — (L 429) K Ñ1. 2 V3 D1 2 4 5 मेरोस्तटैर्वा ज्वलनप्रकाशैर्; V1 °टैर्वाप्यनलप्रकाशैर्, D3 °टैर्ज्वलिनिकप्रकाशैर्, T1. 2 G1 3–5 M2 4 मेरोस्तटे पावकरागमु(T1 G3 5 °र)क्तैर् — (L. 430) K4 D1 2 -संयुक्तम् (for -संस°) K1–3 Ñ2 V1 B Dn Ds D4–6 -जालम् (for नीलम्) T1 2 G1 3–5 M2 4 आदित्यसंक्लिष्टमिवाभ्रजालम् — (L 431) K3 गदाश्च प्रासाश्च (for प्रासाश्च पाशाश्च) K2, 4 V1, 3 B2 Dn D1 2 -बद्धाश् (for -नद्धाश्). — (L 432) T1 2 G1 3–5 M2 4 शूलानि (for खड्गाश्च) — (L. 433) B1 3 D6 T1 2 G1 3 M4 चेन्द्रायुध- ; M2 सेन्द्रा° (for वज्रा°) — (L 434) T2 G4 शक्ती (for शक्त्य.) D6 दिव्यायुधा वज्रमुखाश्च शक्त्य . — V1 om lines 435–436 — (L 435) B1 3 D6 शूला (for खड्गा) D3 [अ]ग्निशिखाव- ; T1 G3 5 विविधाश्च (for विशिखाश्च) K4 राजन् (for दीप्ता) — (L 437) D4 5 वृ(D5 धृ)ता रथैर् (for धृता रथे) T2 G1 3–5 M2 4 -वरस्य (for -वृषस्य) T1 धृते रथे दैत्यवरस्य तस्य — (L 438) K4 V1 3 प्रकाशिरे (for च°). — (L 439) Dn2 G1 ते (for त) K2 D4 सुरेन्द्रा. (for सुदंष्ट्रा.) — (L. 440) K4 सुवर्णचित्रा मणिहेमभूषा. , D3 मुक्तामणिश्रीयुतहेमचित्रा — (L 442) Dn2 D2 T1 महासुरा (for स्वलंकृता) K4 Dn1 D1 महासुराः स्यन्दनवेदिकस्था — (L 443) K2 3 D1 3 अजाशिरा (for अय शिरा). B1 3 D6 T1 G5 वाजिशिरा, D5 गोश्व°, G3 वज्र° (for अश्व°). Ñ1 [अ]सुराधिप , G(ed) दुरालपः (for दुरापः) K4 अजाशिरा दुराप. खराननः , D2 4 अजाशिरा अश्वशिरा दुरापा — (L. 444) K4 V1 3 B Ds2 D1–4 6 विकच , Bom Poona eds. G(ed) विशिरा. (for विकट.) K3 D5 शिबिर्मतङ्गो विकचः सिताक्ष. , T2 G1 3–5 M2 4 शिबी (G3 शङ्खी, G4 M2 शिखी) मतङ्गो विकच. शताक्षः — (L 445) Ñ1 2 V1 Dn D1 T1 अयो , B1. 3 Ds D6 जयो (for अजो) K4 D1 2 क्रयथश् ; D3 करुषश्, T1 G3 M2 क्रथनश् (for कुपथश्) — (L 446) K2–4 D1 2 M2 ररक्षिरे ते (for °क्षुरेते) T1 2 G1 3–5 M4 ररक्षिरे ते दश दानवेश्वरा. (T1 M4 °रम्). — (L. 447) Ñ1, 2 B1

पुरःसराश्चैव सहस्रशोऽसुराः
पदातयो दानवराजरक्षिणः ।
शतघ्निचक्राशनिशक्तिपाणयः
प्रजग्मुरग्रेऽनिलतुल्यवेगिनः ॥ [450]
घण्टासुशब्दास्तपनीयनद्धा
आडम्बरा झर्झरडिण्डिमाश्च ।
महारवा दुन्दुभयश्च नेदू
रथप्रयाणे दितिजेश्वरस्य ॥
तस्योच्छ्रितः काञ्चनवेदिकाढ्यो [455]
हिरण्मयो दिव्यमहापताकः ।
महाध्वजो वै तपनीयनद्धो
रराज वीरस्य यथा विवस्वान् ॥
समुच्छ्रितं काञ्चनमातपत्रं
स्रक्काञ्चनी वक्षसि चास्य भाति । [460]
समन्ततश्चैनमुपाचरन्ति
दैत्यर्षयः प्राञ्जलयो यजन्ति ॥

पुरोहिताः शत्रुवधे समाहिता-
स्तथैव चान्ये श्रुतशीलवृद्धाः ।
जपैश्च मन्त्रैश्च तथौषधीभि- [465]
र्महात्मनः स्वस्त्ययनं प्रचक्रुः ॥
स तत्र वस्त्राणि शुभाश्च गावः
फलानि पुष्पाणि तथैव निष्कान् ।
बलिर्दैत्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छ-
न्विराजतेऽतीव यथा धनेशः ॥ [470]
सहस्रसूर्यो बहुकिंकिणीकः
परार्ध्यजाम्बूनदहेमचित्रः ।
सहस्रचन्द्रायुततारकश्च
रथो बलेरग्निरिवावभाति ॥
तमास्थितो दानवसंगृहीतं [475]
महाबलः कार्मुकधृक्सबाणः ।
उद्वर्तयिष्यंस्त्रिदशेन्द्रसेना-
मतीव रौद्रं स बिभर्ति रूपम् ॥

Dn D3 T2 G1 5 पुरश्चराश् (for पुरःस°) — K4 om lines 448–449 — (L 448) D2 -रागिण (for -रक्षिण) — B3 om lines 449–454 — (L 449) K2 D4 शक्राशनि- (for चक्रा°) T2 G3 M3 4 -वज्र- (for -शक्ति-). — (L 450) Cal ed मंजग्मुर् (for प्र°) V3 B1 एतेऽनिल- , D3 अर्कानिल- , T2 G1 3–5 अग्नेऽशनि- , M2 अन्येऽनिल- (for अग्रेऽनिल-) Ñ1 -विक्रमा (for -वेगिनः) — (L 451) K3 -सुदीप्तास् , Ñ1 सशब्दास् , V3 सुतप्तास् , D6 T1 2 G1 3–5 M2 -सशङ्खास् (for -सुशब्दास्) K4 Dn D5 D1 2 5 -बद्धा (for -नद्धा) B1 M4 घण्टा सशङ्खास्तपनीयबद्धा ; D8 घण्टावनद्धास्तपनीयबद्धा — K3 om (hapl) lines 452–457 — (L 452) T1 कालाम्बरा ; T2 G1 3–5 M2 4 साड° (for आड°) K4 भूरि च , Ñ1 D5 M2 झर्झरि- ; B2 D3 डुर्डुर्- , Dn1 संसर- , D1 M4 गर्गर- , D7 कर्कर- (for झर्झर-) T2 G1 4 -डिम्बराश् (for -डिण्डिमाश्) — (L 453) T1. 2 G1 3–5 M2. 4 सगोमुखा दुन्दुभयश्च भेर्यो — (L 454) D6 Cal ed प्रयाणकाले ; T1 2 G1 3–5 M2 4 गर्जन्ति याने (for रथप्रयाणे). — (L 455) K1 Ñ1 2 Dn Ds1 तस्योत्थितः ; D2 तथोच्छ्रित· (for तस्यो°) V3 T1 G3 5 तस्यो(V3 °थो)-च्छ्रितः काञ्चनवेदिकस्थो . — (L 457) K4 Ñ2 V3 Dn D1 -बद्धो (for -नद्धो) — (L 459) D4 समुद्धृतं (for °च्छ्रितं) — (L. 460) D1. 2 तत्काञ्चनं , T1 स्रक्काञ्चनं (for °नी).

— (L 461) K1 4 Dn D1 2 [अ]प्यसुराश् ; K2. 3 Ñ1. 2 V1 D4 5 [ए]व सुराश् , Ds2 T1 [ए]वमुपा- (for [ए]नमुपा-). T2 -गताश्च (for -चरन्ति) V3 D3 समन्ततश्चैव सुराश्च भा(D3 °स्तव)न्ति — (L 462) K1 4 Ñ1 2 V1 D1. 3. 5 जयन्ति ; K3 जपन्ति , V3 D6 गृणन्ति , B2 3 D8 M2 जपन्तः ; Dn जयन्त. , G3 5 M4 ब्रुवन्त (for यजन्ति). B1 T1 2 G1. 4 दैत्यर्षभा प्राञ्जलयो ब्रुव(B1 जप)न्त.. — (L. 463) T1. 2 G1 3–5 M2 4 पुरोहिता शत्रुवधं (M2 °जयं) ब्रुवाणास् — (L. 465) V1 3 जाप्यैश् ; D5 D8 जप्यैश् (for जपैश्) B1 Cal. ed. महौषधीभिर् , T2 G1 4 M2 तथौषधैश्च ; M4 °धीश्च (for °धीभिर्). B3 D6 जप्यैश्च मन्त्रैश्च महौषधीभिर् . — (L 466) V3 प्रकुर्युः , D2 च चक्रु (for प्रचक्रु) — (L 467) K3 रथाश्च , D3 शुभानि (for °श्च) B1 3 D5 D6 गा वै (for गावः). T1 तत सहस्राणि शुभाश्च गावः — (L 468) B3 D6 ग्रामांश्च रत्नानि , D3 फलानि पुण्यानि (for °नि पुष्पाणि). K4 निष्कम् (for निष्कान्) — (L 469) K1 2 Ñ2 V1 3 B D5 D4. 6 बलिर्द्विजेभ्यः प्रयत· (K1 2 D4 °भ्यो दितिज) प्रयच्छन् ; T1 2 G1 3–5 M2 4 दैत्येश्वरो ब्रह्मविदां प्र° . — (L. 473) B3 D5 -चन्द्रोऽयुत- (for -चन्द्रायुत-). — (L 474) D8 महानभिर् (for बलेर°). K4 B3 [आ]विभाति , Ñ1 M2 [अ]भि° (for [अ]व°) — (L 475) K2 तमास्थितं ; Dn2 समास्थितो ; M2 तदास्थितो (for तमा°) — (L 476) T2 G1. 4 M3

स वेगवान्वीररथौघसंकुलः
प्रयाति देवान्प्रति दैत्यसागरः । [480]
महार्णवो वीचितरंगसंकुलो
यथा जलौघैर्युगसंक्षये तथा ॥
त्रैलोक्यवित्रासकरैर्वपुर्भि-
स्तान्यग्रतो यान्ति बले रथस्य ।
महाबलान्युच्छ्रितकार्मुकाणि [485]
सपर्वतानीव वनानि राजन् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तरो जनमेजय ।
भूयस्त्रिदशसैन्यस्य शृणु विस्तरमादितः ॥
सुराधिपस्तु भगवानाज्ञापयत वै सुरान् ।
मरुद्गणांस्तथादित्यान्विश्वेदेवांश्च वासवः ॥ [490]
वसूनष्टौ भृशं सर्वान्यक्षरक्षोमहोरगान् ।
विद्याधरगणान्सर्वान्गन्धर्वांश्च महाबलान् ॥
महार्णवांश्च शैलांश्च तथा रुद्रान्महौजसः ।
यमवैश्रवणौ चोभौ वरुणं च जलाधिपम् ॥
ये तु सिद्धा महात्मानः पितरश्च मनस्विनः । [495]
राजर्षीश्चापि शतशो योगसिद्धांस्तथैव च ॥
त्रिदशाज्ञापकः शक्र आज्ञापयति वीर्यवान् ।
भवन्तो दैत्यनाशाय संनह्यन्तामिति प्रभुः ॥
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा ततः सर्वे दिवौकसः ।
संनह्यन्त महात्मानः शक्रस्य समविक्रमाः ॥ [500]
नानाकवचिनः सर्वे विचित्रकवचध्वजाः ।
नानायुधोद्यतकरा मत्ता इव महागजाः ॥
केचिदारुरुहुर्व्याघ्रान्केचिदारुरुहुर्गजान् ।
केचिदारुरुहुर्नागान्केचिदारुरुहुर्वृषान् ॥

महारथं (for °बलः) D3 महाध्वजः कार्मुकबाणहस्तः ; T1 G3-5 °रथं काञ्चनचित्रबाणम्, M4 °रथं कार्मुकधृक्सबाणम् . — (L. 479) G5 वीरवरौघ-, M2 द्विरदरथौघ- (for वीरर°). — (L 480) Ñ1 G2 सैन्य- (for दैत्य-) — (L 481) B1 3 D3 महानिलोद्धूत-, T1. 2 G1 3 5 M4 °नलाविद्ध- (for °र्णवो वीचि-) — (L 482) D3 4 Bom Poona eds G(ed) -संशये (for -संक्षये) D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 यथार्णवो लोकविनाशनाय . — (L 483) T1 2 G1 3-5 M2-4 भीमानि सं- (G3 वि-) (for त्रैलोक्यवि-) — (L 484) M4 तस्य (for तानि) B D6 भान्ति (for यान्ति) D3 तान्यग्रतो भान्ति बलानि तस्य, T1 G1. 3-5 M2 तस्या(G4 °था)ग्रतो भान्ति बले रथस्य — (L 485) महारथाभ्युत्थितकार्मुकानि

COLOPHON — *Mention of the Epic* · K4 V1 Dn1 Ds2 D1. 5. — *Mention of Khila* V2 B Dn Ds D1 3-5. — *Sub-parvan* · Ñ1 D1. 5 6 वामनम्, B1. 3 D3 T2 G1 3 M2. 4 वामनप्रादुर्भाव·. — *Adhy name* K Ñ2 V1 3 B2 Dn Ds D1-5 बलेरुद्योग., B1 3 दैत्यसंनहनम्, D5 दैत्येन्द्रसंहननम् ; G3 महाबलिजैत्रयात्रा, M3 सेनावर्णनम् — *Adhy no* · K3 24, V1 200; V3 Ds2 237, Dn 236; D1 223; D3 249, D4 231, T1 G4 295, G1 294, G3 5 297.

G4 om. lines 487-570. — After line 488, T1 G1 3 5 M3 4 ins ·

21** दैत्यानामथ संनाहं दूताच्छ्रुत्वा सुराधिप. ॥
[M3 नराधिप (for सुराधिप.)]

— (L. 489) T1 G3 5 शचीपतिस् (for सुराधिपस्). K1. 2 V1. 3 Ds D3 4 आज्ञापयति (for °यत) B1 3 D6 Cal. ed. आज्ञापयदसौ सुरान् (for *b*) — (L 490) K4 D3 दिव्यान् (for [आ]दित्यान्) B1 3 D6 T1 G1 3-5 M2 4 विश्वान्साध्यांश्; B2 Dn T1 विश्वान्देवांश्, Ds2 विश्वदे° (for विश्वेदे°). — For line 491, T1 2 G1 3-5 M2 4 subst .

22** अष्टौ चापि वसूंस्तूर्णं यक्षराक्षसकिंनरान् ।
[M2 -पन्नगान् (for -किनरान्).]

— (L 492) सिद्धान् (for सर्वान्) B1 Cal ed महारथान् (for °बलान्) — (L 493) T2 G1 द्वीपान् (for रुद्रान्). — (L 494) D6 नराधिपम्, T1. 2 G1 3-5 M2 महाबलम्; Bom Poona eds G(ed) जनाधिपम् (for जला°). M4 वरुणश्च महाबलः (for *b*). — (L 495) K1 सिद्धाश्चैव; K2 D4 सिद्धसंघा (for ये तु सिद्धा) K3 महाबला, V1 महात्मन. (for मनस्विन.) Ñ2 शक्रस्य समविक्रमा (for *b*). — (L. 496) K4 B3 Dn D1 राजर्षयश्च, D5 °र्षयोऽपि (for °र्षीश्चापि). T1 G1 3 राजर्षयश्च बहुशो, T2 G5 M2 4 °र्षींश्चैव बहुशो (for *a*) K1. 2. 4 Ñ1. 2 V3 B1 3 Dn Ds D1 3-5 T1 2 G1 3 -सिद्धास (for -सिद्धांस) — (L 497) B2 D3 T1 2 G1. 5 M2 4 आज्ञापयत (for °ति) V3 वै सुरान् (for वीर्यवान्). — (L 498) D2 संनह्यध्वम् (for °न्ताम्) — (L 500) D3 समनह्यन्त (hypermatric) (for संनह्यन्त) — (L 501) D3 -किरीटिन (for -कवचिन) D3 T2 G1 3 5 -कनक- (for -कवच-). — T2 G1 om lines 502-505 D3 om (hapl) line 502. — (L. 503) Ñ4 om (hapl.) line 503*a*. K3

हरिनेत्रो हरिश्मश्रुर्द्विरदैरावतध्वजम् । [505]
रथं हरिहयैर्युक्त्वा स प्रायात्समरं प्रति ॥
आदित्यवर्णं विरजं सुधौतं
त्वष्ट्रा स्वयं निर्मितमीश्वरार्थम् ।
जालैश्च जाम्बूनदभक्तिचित्रै-
रलंकृतं काञ्चनदामभिश्च ॥ [510]
सकूबरोपस्करबन्धुरेषं
विद्युत्प्रभाभिः कृतमाभिताभ्रम् ।
कैलासशृङ्गोपममिन्द्रयानं
सुचारुचारुप्रतिचक्रचक्रम् ॥
तारासहस्रै रुचिरैर्ज्वलद्भि- [515]
र्देवार्धमाल्यार्चितसर्वदेहम् ।
समुच्छ्रितश्रीध्वजमक्षयाक्षं
जाज्वल्यमानं वपुषोत्तमेन ॥
आस्थाय तं भास्वरमाशुवेगं
शचीपतिर्लोकपतिः सुरेशः । [520]
वज्रस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता
ययौ महात्मा भगवान्महेन्द्रः ॥
आमुच्य वर्माथ सहस्रतारं
हुताशनादित्यसमप्रभावम् ।
सूर्यप्रभं चामुमुचे किरीटं [525]
मालां च जाम्बूनदवैजयन्तीम् ॥
त्वष्ट्रा कृतं भास्वररश्मिदीप्तं
सुतीक्ष्णघोरामलतीक्ष्णधारम् ।
महासुराणां रुधिरार्द्रमुग्रं
प्रगृह्य वज्रं शतपर्वमुख्यम् ॥ [530]
महाशनी द्वे च महाग्रहाभे
दीप्तामभोघां च स शक्तिमुग्राम् ।
चक्रं तथैन्द्रं सुमहच्च चापं
प्रगृह्य शक्रः प्रययौ रणाय ॥
सहस्रदृग्भूतपतिः सनातनः [535]
सनातनानामपि यः सनातनः ।
प्रयाति देवाधिपतिर्महात्मा
वैयाघ्रमादाय च चर्म चित्रम् ॥

---

om line 503^b T_1 $G_{3.5}$ M_2 रथान् (for गजान्). — (L 504) B_1 Ds D_6 Cal ed रथानारुरुहु केचित् (for ^{a}) — (L. 505) $K_{1.4}$ $\tilde{N}_1$ Dn D_1 T_1 द्विरदैरावृत- (for °वत-) M_2 -ध्वज (for -ध्वजम्) — (L 506) K_{2-4} V_3 B_2 Dn D_{3-5} $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ युक्तं (for युक्त्वा) — (L 507) $\tilde{N}_1$ विरजा· ; B_2 विमलं, T_1 G_3 M_2 द्विरद (for विरजं) Ds सुनाभं, M_4 सुधाभं (for सुधौतं) $B_{1.3}$ D_6 आदित्यवर्णं विपुलं सुनाभं (D_6 °धामं); T_2 $G_{1.5}$ °र्णं विश(G_5 द्विर)दं सुधाभं — (L 508) $\tilde{N}_1$ B_3 Ds स्वयंभुवा (for त्वष्ट्रा स्वयं) — (L 511) V_1 -बन्धुरं रथं (for -बन्धुरेषं). D_3 शुक्लाम्बरोपस्करबन्धुरेषं. — (L 514) K_1 D_4 सुचारुचारुं, B_1 D_4 तारासुनारं, B_3 सुचारुतारं (for °चारु) T_1 -प्रतिमं स-(for -प्रतिचक्र-) T_2 G_1 $M_{2.4}$ सुतार(M_4 °चारु)तारप्रतिमं च चक्रम्, $G_{3.5}$ सुचारुताराप्रतिम सुच° — (L. 515) K_1 D_4 रुचिरं, K_3 T_2 G_1 रचितं ; K_4 $\tilde{N}_1$ उचितैर् ; Ds $D_{3.6}$ T_1 $G_{3.5}$ खचितं (for रुचिरैर्). — (L 517) K_1 $\tilde{N}_{1.2}$ Ds D_6 T_1 G_3 समुच्छ्रितं (for °च्छ्रित-) $M_{2.4}$ चारुपक्षं (for अक्षयाक्षं) B_1 समुच्छ्रितं स्वग्ध्वजमक्षयाक्षं, T_2 G_1 °तं श्रीध्वजचारुपक्षं, G_5 °तं श्रीध्वजमायताक्षं — (L 518) $\tilde{N}_2$ D_2 प्रज्वाल्यमानं (for जाज्व°) K_2 D_3 T_1 M_2 °पुरुषोत्तमेन (for वपु°). $K_{3.4}$ D_1 प्रज्वाल्यमानं पुरुषोत्तमेन. — (L 519) $K_{2.3}$ $\tilde{N}_2$ $B_{1.3}$ G_1 भास्करम्, $\tilde{N}_1$ B_2 Ds D_5 भासु° (for भास्व°), V_3 D_5 $T_{1.2}$ $G_{3.5}$ उग्रवेगं, D_2 आशुचारं (for °वेगं) — (L 520) M_2 स श्रीपतिर् (for शची°). T_2 देव- (for लोक-). M_4 स श्रीपतिर्लोकपतिं सुरेशम्. — (L. 521) K_3 Dn धर्ता ; Ds_2 गोप्ता (for भर्ता) — (L 522) D_1 सुरेशः (for महेन्द्रः) — (L 524) G_5 -प्रभासम् (for °वम्) —(L. 525) D_3 वै सुशुभे (for चामुमुचे). $\tilde{N}_2$ सूर्यप्रभावं मुमुचे किरीटं — (L 527) Dn_2 D_5 भास्कर (for भास्वर-). K_3 दीप्ति- (for रश्मि). — (L 528) K_1 $D_{1.2}$ -तीव्र-, B D_6 G_{3-5} M_4 नैक- (for the second तीक्ष्ण-). T_1 सुनीक्ष्णघोरामलमेकधारम्, T_2 G_1 °घोरज्वलनैकधारम्, M_4 °घोरामनलैकधाराम् — (L. 529) $K_{1.2}$ D_4 रुधिराग्रदिग्धं ; K_3 °रौघदीप्तं ; B_3 Dn °राशमुग्र, D_1 रुचिरार्द्र°, D_3 निधनप्रसक्तं ; D_5 रुधिराङ्गदिग्धं (for °र्द्रमुग्रं) — (L 530) K_{1-3} $D_{4.5}$ -पर्वमुग्रम् ; V_1 °णाख्यम्, $B_{1.2}$ Ds $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ $M_{2.4}$ °भीमम् ; D_2 -वर्ममुख्यम् ; D_3 -पत्रतुल्यम् (for -पर्वमुख्यम्) — (L. 531) D_3 महाप्रदीप्ते ; $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ °प्रभावे (for °ग्रहाभे) — (L. 532) K_2 D_4 T_1 वर-, K_3 च सु- (for च स). — (L. 533) Bom. Poona eds सुमहत्प्रताप (for °च्च चापं). —(L. 534) G_5 M_4 चक्रं (for शक्र·) — (L. 535) $\tilde{N}_1$ भूतभवः (for °पतिः). — $\tilde{N}_1$ om. line 536. — (L. 536) D_3 अधिप

क्षीरोदधिक्षोभसमुत्थितानि
पुरामृतादुत्तमभूषणानि । [540]
देवासुराणां श्रमनिर्जितानि
सोमार्कनक्षत्रतडित्प्रभाणि ॥
दत्तान्यदित्या मणिकुण्डलानि
युद्धं प्रयातस्य सुरेश्वरस्य ।
तैर्भूषितो याति सहस्रचक्षु- [545]
रुद्द्योतयन्वै विदिशो दिशश्च ॥
हरिः प्रभुर्नेत्रसहस्रचित्रो
विभाति युद्धाभिमुखः सुरेन्द्रः ।
यथा सितं शारदमभ्रवृन्दं
नभस्तलं ऋक्षसहस्रचित्रम् ॥ [550]
स्तुवन्ति यान्तं विपुलैर्वचोभि-
र्जयाशिषा चोर्जितसत्त्ववीर्यम् ।
अत्रिर्वसिष्ठो जमदग्निरौर्वो
बृहस्पतिर्नारदपर्वतौ च ॥
समन्वयुर्देवगणा महेन्द्रं [555]
प्रयान्तमादित्यसमानवर्चसम् ।
विश्वे च देवा मरुतश्च सर्वे
साध्यास्तथादित्यगणाश्च सर्वे ॥
ते देवराजस्य पुरंदरस्य
हयाश्च ये मातलिसंगृहीताः । [560]
प्रयान्ति देवेश्वरमुद्वहन्तो
नभस्तलं पद्भिरिवाक्षिपन्तः ॥
ब्रह्मर्षयश्चैव सुरर्षयश्च
राजर्षयश्चाक्षयपुण्यलोकाः ॥
सर्वेऽनुजग्मुः सहसा ज्वलन्तं [565]
तेजोन्वितं शक्रममित्रसाहम् ॥
प्रगृह्य शूलानि परश्वधांश्च
दीप्तानि चापान्यशनीर्विचित्राः ।
वर्माणि चामुत्य हिरण्मयानि
प्रयान्ति सूर्यांशुसमप्रभाणि ॥ [570]

(for अपि य) T1 2 G1 3–5 M2 4 सनातनानामपि शाश्वत॰ प्रभु. — (L 537) Ñ2 V3 B1 3 Dn D6 T1 2 G1 3 5 M2 4 खड्गं च (for प्रयाति) — (L 538) K Ñ1 Ds D1–5 सुवर्ण-, V1 च वर्म-, V3 स चर्म-, B2 स वर्म- (for च चर्म) — (L 539) Ñ1 Ds2 D2 6 -समुच्छ्रितानि (for °त्थितानि) K1 3 क्षीरोदविक्षोभसमुच्छ्रितानि. — (L 540) D3 पुराकृतानि, T1 G1 3 5 पुरातनानि (for °पुरामृताद्) — (L 541) K1 2 D4 च विनिर्जितानि, K4 D1 2 समनिर्जि°; Dn2 श्रमवर्जि°, D3 समरे जि° (for श्रमनिर्जि°). — (L 543) T2 G1 5 M2 4 [अ]मृत- (for मणि-) — (L 545) K4 Ñ1. 2 V1 Dn Ds2 D2 4 T1 G3 भाति, T2 G1 5 M2 4 ऽतीव (for याति). D5 सहस्रनेत्र (for °चक्षुर्) — (L 546) K4 उद्द्योतयित्वैव (for °तयन्वै) —(L 547) D3 -धर्ता (for -चित्रो) — M4 om lines 548–552 —(L 548) D3 सुरेश. (for °न्द्रः) — (L 549) D6 स्थित (for सित) K1. 2 4 Ñ1 V1 3 Ds D1 2 4 5 कल्पं, K3 -चित्रं (for -वृन्दं) D3 यथा नभ शारदमभ्रकल्पं, D5 (marg) यथासितैर्वारिधरैर्विचित्रं, T1. 2 G1 3 5 M2 यथा सितं वारिधरैर्विमु- (T2 G1 M2 °भ)क्तं — (L 550) T1 2 G1 3–5 M2 ज्योति- (for ऋक्ष-) K2 -नेत्रम् (for -चि°) — After line 550, T1 G3 5 ins

23** ऐरावतं नागवरं महात्मा
तदा समारुह्य ययौ रणाय ॥

— (L 551) K4 विमलैर् (for विपुलैर्) K3 विचित्रो; T1 2 G1 M2 स्तवैर्हि, G3 स्तवैरिमं (for वचोभिर्) — (L 552) K3 चोद्धृत- (for चोर्जित-) T2 G1 -वीर्यसंज्ञम् (for -सत्त्ववीर्यम्) — K4 om lines 553–557 —(L 556) B1 3 D6 Cal ed -समप्रभावम्; T1 2 G1 3. 5 M2 4 -निभं सुरेशम् (for -समानवर्चसम्) —(L 557) D2 ऋतवश् (for मरुतश्) Bom Poona eds G(ed) तथैव (for च सर्वे). — Ñ2 om line 558 —(L 558) T1 2 G1 3 5 M2 4 समस्ता (for च सर्वे) — (L 560) G1 हरेर्हया (for हयाश्च ये) —(L 561) D2 प्रयान्ति देवेश्वरयुद्धहेतोर् —(L. 563) K Ñ1 2 V1 3 B1 2 Dn Ds D1 2 4 5 G3 महर्षयश् (for सुर°) —(L 564) T1 2 G1 3 5 M2 4 -शीलाः (for -लोकाः). — (L 565) Ñ1 T2 G1 5 यशसा (for सहसा). M2 4 सर्वेऽनुजग्मुर्यशसा ज्वलन्त॰ —(L 566) V1 तेजस्विनं, D3 तेजो बलं, M2 तेजोयुताः, M4 °न्विताः (for °न्वितम्) T1 -कालम् (for -साहम्). K3 तेजस्विनं शक्रममित्रसादनम्. — (L 568) T2 G1. 5 M2 4 दीप्तान्पिनाकान्, G3 °नि चापान् (for °नि चापानि) B1 3 D6 तथा शनीश्च (for [अ]शनीर्विचित्रा.) — (L. 570) D3 सूर्याग्नि- (for सूर्यांशु-). — After line 570, T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 ins. an addl. colophon [*Sub-parvan* T2 G1. 3 M2. 4 वामनप्रादु-

तथा कुबेरोऽश्वसहस्रयुक्तं
श्रेष्ठं रथं सर्वसहं महार्हम् ।
दिव्यं समारुह्य रणाय यातो
धनेश्वरो दीप्तगदाग्रहस्तः ॥
निशाचराः पावकधूम्रकाया [575]
रक्षोवृषा रुद्रसखस्य तस्य ।
विशालनानायुधदीप्तहस्ता
यान्त्यग्रतो वैश्रवणस्य राज्ञः ॥
ते लोहिताक्षाः परिवार्य देवं
व्रजन्ति भिन्नाञ्जनचूर्णवर्णाः । [580]
यक्षोत्तमा यक्षपतिं धनेशं
रक्षन्ति वै प्रासगदासिहस्ताः ॥
पुण्यः प्रभुः प्राणपतिर्यतात्मा
वैवस्वतो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
तडिद्गुणाभं शतवाजियुक्तं [585]
रथं समारोहत सूर्यकल्पम् ॥

तं लोकपालं पितरोऽनुजग्मु-
र्विविक्तपापा ज्वलिता यशोभिः ।
सर्वे च भूता भुवनप्रधाना
नानायुधव्यग्रकरा. सुभीमाः ॥ [590]
दण्डं महास्त्रं परिगृह्य देवो
लोकाङ्कुशं विग्रहनिश्चितार्थम् ।
हिरण्मयानां कमलोत्पलानां
मालां मनोज्ञामवसज्य कण्ठे ॥
स्थितोऽस्थिमेदामिषलोहिताद्रं [595]
सर्वासुराणां निधनं विकाङ्क्षन् ।
तेजोमयं मुद्गरमुग्ररूपं
विकर्षमाणोऽरुणधूम्रनेत्रः ॥
समन्वितो व्याधिशतैरनेकै-
र्ययौ हरिश्मश्रुरुदारसत्त्वः । [600]
महासुराणां निधनाय बुद्धि
चक्रे तदा व्याधिपतिः कृतान्तः ॥

र्भाव — *Adhy name* G3 देवेन्द्रसमरसंनाह॰; G5 पुरंदरसमरसंनाह॰ — *Adhy no* T1 296, G1 292, G3 5 298; M2 4 8].

— Before line 571, T1 G1 3–5 M2 4 ins वैशंपायनः — (L 572) T1 2 G1 3–5 M2 4 श्रेष्ठं नरश्रेष्ठ शुभं शुभार्हम् (T2 °वहम्) — (L 573) T1. 2 G1 3–5 M2 4 रथं (for दिव्यं) G3 समास्थाय (for °रुह्य) — (L. 575) D1 3 -धूमकाया, D5 T1 2 G1. 3–5 M2 4 -धूम्र(T1 G3 °म)वर्णा (for °काया). —(L 577) K1 -दीर्घ- (for -दीप्त-). K2 D4 विशालनागायुधदीर्घहस्ता — (L. 578) D1 सद्यः (for राज्ञः) T1 2 G1 3–5 M2 4 ययुः पुरस्ताद्धनदस्य राज्ञ. —(L. 580) G1 3–5 M2. 4 द्रवन्ति (for व्रजन्ति) D5 -भिन्नाः (for -वर्णा॰) D2 G(ed) व्रजन्ति चूर्णाञ्जनभिन्नवर्णा —(L. 581) G5 यक्षेश्वरा (for यक्षोत्तमा) M2. 4 यक्षोत्तमा राक्षसवद्धनेशम् —(L 582) K2 4 Ñ2 V3 Dn D1. 2 4 T2 पाश- (for प्रास-) — Dn2 om lines 583–587. —(L 583) K3 पुण्यव्रज, Ñ1 पुण्यं प्रभुं, V3 D5 D1 3 4. 6 पुण्यप्रभु (V3 °भः) (for पुण्यः प्रभुः) Bom Poona eds G(ed) जितात्मा (for य°) V1 पुण्यप्रभु प्राणपतिर्महात्मा; T1 2 G1. 3–5 M2 प्राणिप्रभुः प्रेतपतिं यता(G3 5 M2 महा)त्मा. —(L 584) Ñ1 वैवस्वतः सर्वभूतोपहन्ता —(L 585) Ñ1 2 V1 B2 Dn1 D3 5 तडिद्गुणाभं (for तडिद्गु°). T1 M2 -चक्र-, G3 M4 -चन्द्र- (for वाजि-). T2 G1. 4. 5 तडिद्गुणाभं शतचन्द्र(G5 °चक्र)युक्तं. —(L 586) Ñ1 D3 समारोहति (for °हत). —(L 588) Ñ1 M2 4 निर्णिक्त-; G1. 5 निर्मुक्त- (for विविक्त-) K1 Ñ2 B2 Dn D1 3–5 तपोभिः (for यशोभि) K2 विविक्ततापा ज्वलितास्तपोभि॰; K3. 4 V1. 3 B1. 3 D5 D2 6 विमु(B1. 3 D6 निर्णि)क्तपापा ज्वलितास्तपोभिः. — (L. 589) D3 G5 प्रभूता (for च भूता). —(L. 591) V1 महान्तं (for °स्त्रं) — (L. 592) G1. 4 लोकाद्भुतं (for °ङ्कुशं) K4 Ñ1. 2 V1 B2 Dn Ds2 D1. 2. 4 6 निग्रह- (for वि°) T1 G3 5 M4 लोकाद्भुतं निश्चितविग्रहार्थः (M4 °र्था.), T2 M2 °द्भुतं विग्रहनिश्चितार्थः. —(L. 593) K3 D4 कमलोत्तमानां; K3 °ज्वलानां (for °त्पलानां). —(L. 594) D2 4 अवमुच्य (for °सज्य) —(L. 595) G3 मेदोस्थि- (for स्थितोऽस्थि). K4 -लोहिताक्षं (for °द्रं). D6 T1 2 G1 4 5 M2 4 मेदोस्थिमज्जामिषलोहिताद्रं. —(L. 596) K1 3. 4 Ñ2 V3 D1. 3 विरूपम्, Ñ1 निरूप्य; D5 निरूपम् (for विकाङ्क्षन्) T1 2 G1. 3–5 M2. 4 सर्वासुराणां निधनैकरौद्रम् — D2 om. lines 597–601 —(L. 598) K4 D1 T2 -धूम्रनेत्रम्; B1 °लोचन, D3 -ताम्रनेत्र॰ (for -धूम्र°) —(L 599) B1 D6 Cal ed -गणैर् (for -शतैर्). T1 2 G1 3–5 M2 4 सुदर्पितैर्व्याधिशतैः परी(T2 G1. 4 °तैरुपे)तो. —(L. 600) V1 -वीर्यः (for -सत्त्व) —(L. 601) T2 निधनेन, G1 °ने स (for °नाय). M2 चक्रे (for बुद्धिं). —(L. 602) M2 बुद्धिं (for चक्रे). D3 स याम्याधि- (for

ततस्त्रिशीर्षैर्भुजगैर्बृहद्भि-

 र्युक्तं रथं हेमचितं महात्मा ।

आस्थाय कुन्देन्दुनिभं जलेशो [605]

 ययौ रणायासुरदर्पहन्ता ॥

वैदूर्यमुक्तामणिभूषिताङ्ग-

 स्तेजोमयः पाशगृहीतहस्तः ।

महासुराणां निधनाय देवः

 प्रयाति रूप्याकरनद्धबाहुः ॥ [610]

कैलासशृङ्गप्रतिमोऽप्रमेयः

 समुद्रनाथोऽमृतपो महात्मा ।

महोरगैः स्वैस्तनयैश्च गुप्तो

 ययौ रथेनार्कसमप्रभेण ॥

युद्धाय तं यान्तमदीनसत्त्वं [615]

 नभस्तले चन्द्रमिवातिकान्तम् ।

पश्यन्ति भूतानि महानुभावं

 संहृष्टरोमाणि कृताञ्जलीनि ॥

धातार्यमांशोऽथ भगो विवस्वा-

 न्पर्जन्यमित्रौ च शशी च देवः । [620]

त्वष्टा तथैवोर्जितविश्वकर्मा

 पूषा च साक्षादिव देवराजः ॥

सोरश्छदैः सध्वजकिंकिणीकै-

 र्वैदूर्यनिष्कैश्चितहेमकण्ठैः ।

हयैर्वरैः शक्रहयप्रकाशै- [625]

 र्युक्तान्रथानारुरुहुः सुरास्ते ॥

दिवाकराकारनिभानि केचि-

 द्धुताशनार्चिःप्रतिमानि केचित् ।

निशाकरांशुप्रतिमानि केचि-

 त्तडिद्गुणोद्द्योतनिभानि केचित् ॥ [630]

नीलांशुमेघप्रतिमानि केचि-

 त्कार्ष्णायसाकारनिभानि केचित् ।

वर्माणि दिव्यानि महाप्रभाणि

 त्वष्ट्रा कृतान्युत्तमभानुमन्ति ॥

तदा व्याधि-) —(L 603) T_{2} $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ भूयस् (for ततस्) K_{3} Dn महद्भिर् (for बृ°) —(L 604) V_{3} हेमचित्रं ; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4}$ M_{4} °मयं (for °चितं) G_{5} M_{2} युक्त हयं हेममयं महात्मा —(L 605) D_{3} -समं (for -निभं). —(L. 608) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ तेजोज्वलत्पाश- (for °मय पाश-) —(L 609) $K_{1\ 2}$ D_{4} चैव (for देव·) —(L 610) $\tilde{N}_{1}$ $K_{1,\ 4}$ $D_{1\ 5}$ -निर्झराभ ; D_{3} -निर्मलाभ (for -नद्धबाहु) — After line 610, $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{3\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins

24** अन्वीयमानो जलदेवताभि-

 र्निषेव्यमाणो जलजैश्च सत्त्वैः ।

 संस्तूयमानश्च महर्षिवृन्दैः

 संपूज्यमानश्च महाभुजंगैः ॥

[(L 2) $V_{1\ 3}$ D_{3} जलजै(D_{3} °दै)श्च सर्वैं , D_{6} जलसर्वसत्त्वै , M_{2} °जैश्च शङ्खै (for °जैश्च सत्त्वै) —(L 3) $\tilde{N}_{2}$ संस्तूयमानैश् (for °नश्) G_{3-5} M_{2} स (for च)]

—(L 611) $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ महात्मा (for ऽप्रमेय) —(L. 612) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ भगवाञ्जलेशः (for ऽमृतपो महात्मा). —(L. 613) $K_{1,\ 2,\ 4}$ B_{1} $D_{1,\ 3\ 4}$ तैस्तनयैश्, M_{2} स्वस्त्ययनैश् (for स्वैस्तनयैश्) $\tilde{N}_{2}$ V_{3} Ds सु- (for च). $K_{1,\ 2}$ D_{4} युक्तो (for गुप्तो) —(L 614) K_{2} D_{5} -समप्रभाव. (for °भेण). —(L. 616) T_{2} G_{4} अतीव (for इवाति-)

— After line 618, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins an addl. colophon [*Sub-parvan* T_{2} $G_{1\ 3}$ $M_{2\ 4}$ वामनप्रादुर्भाव. — *Adhy. name* G_{3} कुबेरवरुणसंनाह — *Adhy. no* T_{1} 297 , G_{1} 293 , G_{4} 296 , G_{5} 299 , $M_{2\ 4}$ 9] — Before line 619, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins वैशंपायन —(L. 619) K_{4} [अ]थांशुभगौ ; $D_{1\ 2\ 4}$ [अ]प्यांशुभगौ , D_{3} [अं]-शुश्च भगो (for [अं]शोऽथ भगो) —(L 620) T_{1} $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ वरुणस्तथैव , T_{2} वरुणः स देव (for च शशी च देवः). —(L 622) K_{1-3} $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn $D_{1,\ 3-5}$ T_{1} G_{3} दिवि (for इव) —(L 623) D_{3} घोरस्वरैः , D_{6} सौरध्वजैः (for सोरश्छदैः) —(L 624) B Dn D_{6} T_{2} $G_{1\ 4,\ 5}$ $M_{2\ 4}$ -निष्काञ्चित- , T_{1} -निष्काङ्गद- (for -निष्कैश्चित-). D_{3} -हेमदण्डैः (for °कण्ठैः) G_{3} वैडूर्यनिष्काञ्चितहेमतूलैः —(L. 625) $B_{1\ 3}$ D_{6} Cal ed हयोत्तमैः (for हयैर्वरैः) Dn_{2} Bom Poona eds G(ed) -रथ- , T_{2} G_{4} -हयैः , M_{4} -वर· (for -हय-) —(L. 627) T_{1} बलाहकाकार- (for दिवाकरा°) — G_{1} M_{2} om. lines 629–632 —(L 629) T_{1} दिवाकरांशु- (for निशा°) — $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_{3} Ds $D_{1-3\ 5}$ om. line 630 V_{1} B $T_{1\ 2}$ G_{3-5} M_{4} om (hapl) lines 631–632 —(L 931) D_{6} नीलानि (for नीलांशु-). $K_{2,\ 4}$ $\tilde{N}_{1}$ D_{1-4} नीलांशुमेघाभ्रनिभानि केचित् — After line 631, $\tilde{N}_{1}$ ins

दिशां गजैश्चैव महाबलैस्ते [665]
कैलासशृङ्गप्रतिमैर्महद्भिः ॥
प्रजग्मुरुग्रायुधदीप्तहस्ता-
श्चतुर्युगान्ते ज्वलिता इवोल्काः ।
साध्याश्च देवाः सुमहाप्रभावाः
स्वाधीनचक्राः प्रतिदीप्तवक्त्राः । [670]
प्रयान्ति जाम्बूनदभूषिताङ्गा
गङ्गौघमार्गैर्गगने बलौघैः ॥
विद्योतयन्तो विदिशो दिशश्च
महाबलास्ते जयतां वरिष्ठाः ।
वरिष्ठपृष्ठौष्ठभुजाः सुदृप्ता [675]
वैश्वानरार्कप्रतिमप्रभावाः ॥
ते ब्रह्मविद्भिश्च नमस्यमानाः
संपूज्यमानाश्च सुरैः सशक्रैः ॥
गन्धर्वसंघैरनुगम्यमाना
वधाय तेषामसुराधिपानाम् ॥ [680]

वैदूर्यवज्रस्फटिकाग्रचित्रै-
र्वस्त्रैः सुवर्णैश्च परिष्कृतानाम् ।
रूपं बभूवोत्कटभूषणानां
दैत्येन्द्रनाशाय विभूषितानाम् ॥
आत्मप्रभाभिश्च रणोत्कटाभि- [685]
र्वर्मप्रभाभिश्च तमोनुदाभिः ।
विभान्ति ते देववराःससाध्याः
प्रध्मातशङ्खस्वनसिंहनादाः॥
महारथस्थास्त्रिदिवौकसस्ते
महाबलाः शत्रुबलं प्रयान्ति । [690]
महास्त्रहस्ता ययुरुग्ररूपा
महासुराणां निधनाय देवाः ॥
तथैव सर्वे मरुतोऽतिवीर्या
बलोत्कटाः खे समरप्रतीताः ।
ययुर्महामेघसमानवर्णा [695]
बह्वायुधास्तोयदनादनादाः ॥

$T_{1.2}$ $G_{4.5}$ $M_{2.4}$ बृहद्भि (for म°) D_3 बलाहकैश्चापि तथा बृहद्भिः —(L 667) K $Ñ_2$ $V_{1.3}$ B_2 Dn Ds D_{1-5} M_4 -चाप- (for -दीप्त-) $Ñ_1$ प्रजग्मुर्दीप्तायुधचापहस्ताश् —(L. 670) K_1 $Ñ_{1.2}$ $V_{1.3}$ B Ds D_{4-6} T_1 $G_{1.3}$ M_2 -दीप्तचक्राः (for °वक्त्रा) $K_{2.4}$ $D_{1.2}$ स्ववीर्यचक्रप्रतिवीर्य(K_2 °दीप्त)-चक्रा , D_3 स्वाधीनभक्ताः प्रतिदीप्तचक्राः —(L 671) $B_{1.3}$ D_6 T_1 $G_{3.5}$ M_4 ययु· स-, M_2 ययु. सु- (for प्रयान्ति) —(L 672) K_2 V_1 B_3 Ds D_4 गङ्गौघमात्रैर्, K_3 °मात्रे; $Ñ_2$ B_1 D_2 G_5 $M_{2.4}$ गाङ्गौघमात्रैर् (D_2 °मार्गै) (for गङ्गौघमार्गैर्) K_1 संयोज्यमानैर्गगनैर्बलौघैः, K_4 $Ñ_1$ B_2 Dn $D_{1.5.6}$ $T_{1.2}$ G_3 गा(B_2 $D_{5.6}$ ग)ङ्गौघमात्रै(K_4 D_1 °गै)र्गगनैर्ब°, V_3 गङ्गौघवेगप्रतिमैर्ब°; $G_{1.4}$ गाङ्गौघमात्रैर्गगने बलौघाः —(L 673) D_3 संछादयन्तो (for विद्योत°). —(L 675) K_1 -घृष्टौष्ठ , K_4 B_1 D_5 -पुष्टौष्ठ-, $Ñ_2$ $V_{1.3}$ D_5 -पृष्ठा सु-; B_3 -पृष्ठाष्ट-, $D_{2.3}$ -दष्टौष्ठ (for -पृष्ठोष्ठ-). B_2 वरिष्ठपृष्ठाष्टभुजाः सुदीप्ता, D_3 °पृष्ठाश्च भुजंगदीप्ता, $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ देवा (T_1 तेषां) वरिष्ठा सुभुजाः सुदीप्ता —(L 677) K_2 ते ब्रह्मविद्भिश्चरितप्रमाणा· —(L 678) $K_{1.4}$ $D_{2.4}$ G(ed) समस्तै (for सशक्रै) —(L 679) K_3 उपगीयमाना, V_1 अनुगीय° (for अनुगम्य°). —(L 681) B Ds -रत्न- (for -वज्र-) —(L 682) B D_6 ध्वजै (for वस्त्रै) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ वज्रैश्च हेम्ना च परिष्कृतानाम्· —(L. 683) T_1 $G_{3.5}$ [उ]त्तम- (for [उ]त्कट-) —(L 684) K_3 समुद्यतानाम्; T_1 $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ समुद्र° (for विभूषि°) —(L 685) B_1 बलोत्कटाभिर्, $T_{1.2}$ $G_{3.4}$ तथो° (for रणो°) G_5 आत्मप्रभावैश्च तथोत्कटाभिर् —(L 686) T_2 G_4 वज्र- (for वर्म-). — After line 686, $Ñ_2$ B Dn Ds $D_{2.3.6}$ T_1 G_{3-5} ins

28** ध्वजोत्तमाभि. स्वशरीरभाभि-
र्महाप्रभाभिश्च महोज्ज्वलाभि· ।

[(L 1) Dn ध्वजोत्तमाभिश्च, T_1 G_3 °द्रुताभिश्च, G_4 °द्धताभिश्च, G_5 °त्कटाभिश्च (for °त्तमाभि स्व-). —(L. 2) D_8 तवोज्ज्वलाभि (for महो°)]

—(L 687) V_1 देवगणा (for °वराः). —(L 689) T_2 G_4 M_2 -रथौघैस्तु; $G_{3.5}$ M_4 -रथौघैस्त्रि- (for -रथस्थास्त्रि-) V_8 महेन्द्रकेतुप्रतिमा रथस्था· —(L 690) B_3 D_3 व्रजन्ति (for प्रयान्ति) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ महाबला विद्विषतामनीकम् —(L 691) $K_{1.2}$ महास्त्रवन्तो (for °हस्ता) K_4 Dn D_{1-2} G_3 उग्रकाया, B_1 D_6 °वेगा, G_5 °वीर्या (for °रूपा). K_3 महास्त्रवन्त परवीर्यरूपा; D_5 °वन्तः पुरुषार्थरूपा; T_1 °शस्त्रा ययुरुग्रवीर्या —(L 693) Ds_1 $T_{1.2}$ $G_{1.4}$ महतो (for मरुतो) —(L 694) $M_{2.4}$ वै परम- (for खे समर-) —(L 696) K_1 वज्रायुधास्, Dn_1 D_3 बद्धा°, $D_{1.2}$ T_2 चक्रा° (for बह्वा°). K_4 चक्रायुधास्तोयदधीरनादाः. —(L.

महेन्द्रकेतुप्रतिमा महाबलाः
प्रगृह्य सर्वासुरसूदनां गदाम् ।
रणोत्कटा लोहितचन्दनाक्ताः
सहेममाल्याम्बरभूषिताङ्गाः ॥ [700]
ते युद्धशौण्डाः सुभुजास्त्रवीर्या
बलोत्कटाः क्रोधविलोहिताक्षाः ।
ययुः सजाम्बूनदपद्ममाला
यथेष्टनानाविधकामरूपाः ।
वैदूर्यचामीकरचारुरूपा- [705]
ण्याबध्य गात्रेषु महाप्रभाणि ।
वर्माणि दैत्यास्त्रनिवारणानि
प्रयान्ति युद्धाय सपत्नसाहाः ॥
तैरुच्छ्रितैः काञ्चनवेदिकाढ्यै-
र्वरध्वजैर्भास्कररश्मिवर्णैः । [710]
ययौ सुराणां पृतनोग्रतेजाः
समुन्नदन्ती युधि सिंहनादान् ॥
इत्येवमुग्रं त्रिदशेश्वरस्य
सैन्यं तदासीत्सुमहाप्रभावम् ।
योद्धुं प्रयातस्य जयावहस्य [715]
वधाय तेषामसुराधिपानाम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रवृत्तोऽसुरदेवविग्रह-
स्तदाद्भुतो भाति सुरासुराकुलः ।
वेलामतिक्रम्य युगान्तकाले
महार्णवान्योन्यमिवाश्रयन्तः ॥ [720]
नानायुधोद्द्योतविदीपिताङ्गा
महाबला व्यायतकार्मुकास्ते ।

---

697) T2 G1 4 M2 4 यथेन्द्र- (for महेन्द्र-) — (L 698) K8 सूदना गदाः, V1 °नीं गदाम् (for °नां गदाम्). B1. 3 D6 गदां प्रगृह्यासुरसूदनीं युधि (B1 गदाम्), D8 प्रगृह्य सर्वायुधसूदना गदा ; T1 2 G1. 3–5 M2 4 गदा प्रगृह्यासुरसूदनास्त्रदा — (L 699) K1 -चन्दनोक्षिता (for -चन्दनाक्ता) — (L 700) V1 B8 D6 Cal ed सुगन्धि-, T2 G1 4 5 M2 सुगन्ध- (for सहेम-) D3 माल्याङ्गद- (for °म्बर-) — V8 om lines 701-706 — (L 701) Ñ1 सुभुजाः सुवीर्या; B1. 3 D8 D6 T1 G3 5 सुभुजाः सुदीप्ता, B2 T2 G1. 4 M2. 4 स्व(B2 सु)भुजास्त्रदीप्ता — (L 702) K1 2 Ñ1 B1. 3 D4. 6 T1 G3. 5 M2 4 वीर्योत्कटा , T2 G1 4 वीर्योत्तराः (for बलोत्कटा) Bom Poona eds G(ed) -विलोडिताक्षाः (for -विलोहि°). K3 वीर्योत्कटा क्रोधविलोहितास्या — (L. 703) G4 युयुत्सव काञ्चनपद्ममाला — (L 704) B3 D3 6 T2 -नानायुध- (for °विध-) — After line 704, Ñ2 B D8 D6 T1 G3. 5 ins :

29** खड्गप्रभाश्यामलितांसपीठा
पुरंदरं वै परिवार्य देवा ।

— (L 705) T2 G1 4 5 M2 4 -चित्र- (for चारु-) B1 3 D6 -चित्राणि (for -रूपाणि) — (L 706) T2 G1 4 [आ]बध्यमानाश्च (for °ध्य गात्रेषु) — (L. 708) T2 G1 4 ययुश्च ; G5 M2 4 ययु सु- (for प्रयान्ति) B1 -संघाः ; D1 G3 G(ed) -हासा (for -साहा) — (L. 709) Ñ1. 2 G3 तैरुत्थितै (for °च्छ्रितै) V3 -वेदिकाभिः (for °ढ्यैः). — (L. 710) T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 वरध्वजैः काञ्चन(G5 °नी)राशिवर्णैः (T1 G3 5 °चित्रैः) — (L 711) K1–3 Ñ3 V3 Dn2 D8 D5 -भासा, K4 B2 Dn1 D1 2 4 -भासां, T2 G1 4 M2 -तेजसां (for -तेजा) Ñ1 विधृतोग्रभासा, Ñ2 D2 पृतनाग्रभासा (D2 °सां) (for °नोग्रतेजा) — (L 713) K1. 2 V3 D1. 4 त्रिदिवेश्वरस्य (for त्रिदशे°) D2 5 T1 2 G3 इत्येवमुक्तं त्रिदिवेश्वरस्य — (L 715) K Ñ1 2 V1 B D8 D1 2 4–6 युद्धं ; V3 युधि , Dn युद्धे (for योद्धुं) T2 G3 जयाय तस्य , M4 °य तेषां (for °वहस्य) T1 युद्धं प्रयातस्य जयाय तस्य ·

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn D82 D1 5 — *Mention of Khila* V B D8 D1. 4 5 — *Sub-parvan* K1 वामनचरित्रम्, K2 4 Ñ1 2 V1. 3 B Dn D8 D1 2. 4 वामनम्, K3 D3. 5 6 M2 4 वामनप्रादुर्भावः. — *Adhy name* Ñ2 V3 D8 शक्रोद्योगः ; V1 शतक्रतोरुद्योगः ; B D3 5 देवसंनहनम् , G3 देवसैन्यसंनाहः ; M2 देवसेनावर्णनम्. — *Adhy. no* · K3 25 , V3 D82 238 ; Dn 237 ; D1 224 ; D3 250 ; D4 232 ; T1 G4 298 ; G1 294 ; G3. 5 300 ; M2 4 10

(L 718) B1. 3 D6 T1 G1 3 5 M2. 4 तद(B1. 3 °दा)द्भुतो वै त्रिदशासुराकुल , D1 3 तदद्भुतो भाति सुराकुलाकुलः (D3 °सुराकुलम्), T2 G4 ततस्ततो वै त्रिदशाकुलाकुलः. — (L. 720) V1 B Dn D6 महार्णवानामिव सगमो महान् ; T1. 2 G1 3–5 M2 4 °वाना(T2 G1 M2. 4 °भ्या)मिव संगमस्तदा. — (L. 721) Ñ1 महायुधोद्द्योत-, G3. 5 नानाविधो° (for नानायुधो°) T1 -विभूषिताङ्गा (for -विदीपि°) — (L. 722) K3 कार्मुकाः सुराः (for कार्मुकास्ते). — (L. 723) K1. 2 D4

मदोत्कटा वारणहस्तहस्ताः
सुदुर्जयास्तोयदनादनादाः ॥
विस्फारयन्तः सहसा धनूंषि [725]
चक्राणि चादित्यसमप्रभाणि ।
समुत्क्षिपन्तो ह्यशनीश्च घोराः
खड्गांश्च ते वज्रमुखाश्च शक्तीः ॥
महागदाः काञ्चनपट्टनद्धा-
स्तथायसान्कार्मुकमुद्गरांश्च । [730]
शूलांश्च वृक्षांश्च विगृह्य दीप्ता-
न्नदन्ति शूराः शतशो रणस्थाः ॥

T1, 2 G1 4 5 M2, 4 रणोत्कटा, K4 Ñ1 2 V1 3 B2 Dn D1-3 G3 रणोत्सुका (for मदोत्कटा) — K3 om line 724. — (L 724) D3 जगर्जिरे (for सुदुर्जयास्) — (L 727) K3 ह्यशनीः सुघोरा , V3 D1 °नींश्च घोरान् (for °नीश्च घोराः). — (L. 728) K1 D4 वज्रप्रमुखाश्, K2 चक्रप्र°, Ds1 D6 ते वज्रमुखांश्; D5 ते वायुमुखांश्, T2 G1 4 ते वज्रनिभांश् (for ते वज्रमुखाश्) G5 वज्रांश्च ते खड्गमुखाश्च शक्ती — (L 729) K3 -बद्धास् (for -न°). K1 2 4 V1 3 B3 D1 4 5 महागदां काञ्चनपट्टनद्धां — (L 730) K3 D5 काञ्चन- (for कार्मुक-). — (L 731) B1 3 शूलानि (for शूलांश्च) T1 2 G1, 3-5 M2 4 अभि- (for च वि-) K1-3 D4 5 शूलानि गृह्याथ तदा सुदीप्तान्, D6 शूलानि वृक्षांश्च विसृज्य दीप्तान्. — After line 732, K1 3 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D3-6 T1, 2 G1 3-5 M2 4 ins :

30** एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिनिघ्नताम् ।
द्वन्द्वयुद्धान्यवर्तन्त देवानां दानवैः सह ॥

[(L 2) B3 [अ]वर्वन्त (for [अ]वर्तन्त)]

On the other hand, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins after line 732 :

31** शूलैस्तथान्ये परिघैस्तथापरे
खड्गैश्च पाशैरितरे महीपते ।
चापैरथान्ये मुसलैस्तथापरे
कुन्तैश्च केचिद्युधि युद्धवीराः ॥
चक्रैः कुठारैरसिभिस्तथापरे [5]
गदाभिरायामविभूषिताभिः ।
अन्योन्यमाजघ्नुरथात्र वीराः
महासुरा देववराश्च राजन् ॥
शूलैश्च शूलानि समाहतानि
खड्गाश्च खड्गैः सममाहता नृप । [10]
कुन्तैश्च कुन्ता युधि योधवीराः
समाहताः सम्प्रति राजमानाः ॥
शरान्समाहत्य शरा समाहता
बाणान्समाहत्य तथैव बाणाः ।
रथी रथं याति बलान्महारणे [15]
गजी गजं याति स कुन्तपाणिः ।
अश्वी हयं याति सुशीघ्रहस्त
सादी पदातिं स्फुरिताधरोष्ठः ॥
खड्गी च हत्वा युधि युद्धवीरं
ननाद खड्गेन स खड्गपाणिः । [20]
पाशेन बध्वा समरे तु पाशी
पाशं दधानं स्फुरिताधरोष्ठः ॥
गजेन हत्वा गजमेव केवलं
गजाधिपे खड्गवरेण पातिते ।
आकृष्य दन्तौ रिपुमन्यमाशु [25]
जघान ताभ्यां विननाद भूयः ॥
कश्चिद्द्वय सादिनमुग्रवीर्यो
हत्वा तदीयैश्च कुठारकुन्तैः ।
अन्यं समाहत्य तदीयमाशु
जग्राह शस्त्रं समरे महाबलः ॥ [30]
गजाश्च केचित्पतिता महारणे
हयाश्च संभिन्नशिरोधराः क्षितौ ।
रथाश्च केचिद्व्यथितोग्रशक्त्य
भटाश्च केचिन्मथिताक्षकूबराः ॥
तत सपाशा प्रचरन्ति युद्धे [35]
पिशाचसंघा अथ राक्षसोत्तमाः ।
गृध्रा बला श्येनकपोतकाश्च
विकृष्य मांसानि नदन्ति सर्वे ॥
उत्कृष्य चाकृष्य च मांसराशिं
पिबन्ति कामं रुधिरं शवानाम् । [40]
संछिद्य मांसानि बहूनि संख्ये
स्थानं विभज्याथ पिशाचसंघाः ॥
ततश्च तूर्याणि बहूनि संख्ये
नाद महान्तं प्रसभं प्रचक्रुः ।
शङ्खाश्च भेर्य पणवाः सडिण्डिमाः [45]
चक्रुः प्रणाद बहुशः समाहताः ॥
संक्षोभमीयुः सहसा च लोकाः
क्षुब्धाश्च सर्वे जलराशयश्च ।
समागमे दैत्यमहासुराणां
दिवौकसां युद्धसमुत्सुकानाम् ॥ [50]
तस्मिन्सुघोरे महति प्रवृत्ते
रणोत्तमे देवमहासुराणाम् ।
द्वन्द्वानि युद्धानि बभूवुरत्र
देवासुराणां जयमिच्छतां नृप ॥

Colophon

[(L 4) T2 G1 2 ते प्रवीरा (for युद्ध°) — (L. 8) T1 नाकसुताश्, G3, 5 M2, 4 नाकसदश् (for देववराश्). — (L. 9)

मरुतां पञ्चमो यस्तु स बाणेनाभ्ययुध्यत ।
महाबलः सुरवरः सावित्र इति यं विदुः ॥
अनायुषायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः । [735]
सोऽयुध्यत रणेऽत्युग्रो ध्रुवेण वसुना सह ॥
नमुचिश्चासुरश्रेष्ठो धरेण समयुध्यत ।
सार्धं सर्वेण सैन्येन व्यादितास्य इवान्तकः ॥
विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठो मयेन समयुध्यत ।
प्रवरौ विश्वकर्माणौ ख्यातौ देवासुरेश्वरौ ॥ [740]
पुलोमा तु महादैत्यो वायुना समयुध्यत ।
ससैन्यः पर्वताकारो रणेऽयुध्यत दंशितः ।
हयग्रीवस्तु दितिजः सह पूष्णा त्वयुध्यत ।
शूरेणामितवीर्येण भास्कराकारवर्चसा ॥
शम्बरस्तु महावीर्यो महामायो महासुरः । [745]
भगेनायुध्यत तदा सहितो युद्धदुर्मदः ॥
शरभः शलभश्चैव दैत्यानां चन्द्रभास्करौ ।
प्रयुद्धौ सह सोमेन शिशिरास्त्रेण धीमता ॥
विरोचनस्तु बलवान्बलेर्बलवतः पिता ।
विष्वक्सेनेन साध्येन देवेन समयुध्यत ॥ [750]
कुजम्भस्तु महातेजा हिरण्यकशिपोः सुतः ।
अंशेनायुध्यत तदा प्रासप्रहरणेन वै ॥
असिलोमा तु बलिना मारुतेन समं विभो ।
तदायुध्यत दीप्तास्यो विकृतः पर्वतायुधः ॥
अनायुषायाः पुत्रस्तु वृत्रो नाम महासुरः । [755]
अश्विभ्यां देववैद्याभ्यां सहायुध्यत संयुगे ॥
एकचक्रस्तु दितिजश्चक्रहस्तो दुरासदः ।
सहायुध्यत देवेन साध्येन दितिजारिणा ॥

T_1 G_3 M_2 समाहितानि (for समाह°) — (L. 11) T_1 $G_{3.5}$ M_3 युद्धवीरै, M_4 युद्धवीरा (for योध°) — (L. 14) T_1 वाणै (for बाणा) — (L 15) D_5 बल (for बलान्) G_1 रथ रथ याति बल महारणे — (L 16) G_1 गज (for गजी) — (L 17) M_2 -सत्त्व (for -हस्त) — (L 18) T_1 G_3 पत्ती, $G_{1\ 4}$ सादि, G_5 पात्ति (for सादी) $M_{2\ 4}$ च पत्ति (for पदाति) — (L 19) T_2 $G_{1\ 4}$ योधवीर, G_5 युद्धवीरान् (for °वीरं) —(L 21) G_1 हत्वा (for बध्वा) —(L 22) $G_{1\ 5}$ पाशान्दधान° (for पाश दधान) —(L 28) $G_{1.5}$ [अ]तिदीर्घैश् (for तदीयैश्) — (L 34) T_1 M_2 हताश् (for भटाश्) —(L 35) T_1 G_{3-5} शवादा, T_2 G_1 शवाशा (for सपाशा). — (L. 36) M_1 राक्षसाश्च (for राक्षसोत्तमा.) — (L 39) M_4 उत्क्रत्य (for °ष्य) — (L 40) $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ शवाशना (for शवानाम्) — (L. 50) G_5 -समुत्कटानाम् (for °त्सुकानाम्)

Colophon — *Sub-parvan* · T_2 $G_{1.3}$ M_2 **वामनप्रादुर्भावः**. — *Adhy no* T_1 G_4 299; G_1 295, G_3 201; G_5 301; $M_{2\ 4}$ 11]

—(L. 733) $B_{1\ 3}$ D_6 **बाणं सोऽयुध्यतासुरम्**, T_1 $G_{3.5}$ $M_{2\ 4}$ **बाणं सोऽयोधयत्तदा**, T_2 G_1 **बाणेनायोधयत्तदा** (for ^{b}). —(L 734) $\tilde{N}_1$ **महाबलं सुरवरं**, D_3 **°बलैर्महावीर्य**. (for ^{a}) —(L. 735) K_1 **बाणो**, D_3 **बली** (for **बलो**) —(L. 736) M_4 **क्रुद्धो** (for **ऽत्युग्रो**) — T_2 G_1 $M_{2.4}$ om (hapl) lines 737–741 —(L 737) B_3 **ध्रुवेण** (for **धरेण**) — K_2 $\tilde{N}_{1\ 2}$ B om (hapl) lines 738–739 —(L 738) D_6 **वृतः**, T_1 G_{3-5} **दैत्यः** (for **सार्धं**). K_4 **व्यादितास्या इवान्तकाः** (for ^{b}) —(L 739) D_4 **सुरज्येष्ठो** (for **°श्रेष्ठो**). Dn **धरेण सह युध्यत** (for ^{b}) —(L 740) $\tilde{N}_1$ **ख्यातौ देवासुरेषु तौ**, D_5 **ख्यातौ देवेश्वरौ वरौ** (for ^{b}). —(L 741) $B_{1.3}$ Ds D_6 **बलिना वायुना सह** (for ^{b}). — D_3 (hapl.) lines 742–743 —(L 742) V_3 D_5 **युध्यति**, T_1 $G_{3\ 5}$ **दर्पेण** (for **ऽयुध्यत**) —(L 743) T_2 M_2 **दितिजैः** (for **°जः**). V_1 **त्वष्ट्रा** (for **पूष्णा**) —(L 744) $B_{1.3}$ D_6 Cal. ed. **-तेजसा** (for **-वर्चसा**) — G_3 om lines 745–748 —(L. 745) K_4 $D_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ **महादैत्यो**, T_2 M_4 **°कायो**; M_3 **°मायो** (for **°वीर्यो**). Ds_1 T_1 **महाकायो**, T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ **°वीर्यो** (for **°मायो**) Ds_2 **महावीर्यो महाबलः**, D_3 **°बलपराक्रमः** (for ^{b}) —(L 747) K_1 **सरभः**, T_2 **शंबरः** (for **शरभः**). —(L 748) B_2 Bom Poona eds G(ed) **शैशिरास्त्रेण** (for **शि°**) $\tilde{N}_1$ **वीर्यवान्** (for **धीमता**). T_1 **शैशिरास्त्रेण भास्वता** (for ^{b}). —(L 749) D_3 **बाणो बलवतां वरः** (for ^{b}). —(L 750) $\tilde{N}_1$ **सह युध्यते**; Bom Poona eds G(ed.) **च स युध्यत** (for **समयु°**) $B_{1.3}$ D_6 T_1 $G_{3.5}$ **तदायुध्यत दानवः**, T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ **सहायुध्यत दानवः** (for ^{b}). —(L. 751) K_4 **कुसुम्भस्**; V_1 **अज°** (for **कुज°**). —(L 752) K_3 **अंशुना** (for **अंशेन**) T_2 $G_{1.4}$ **अङ्गेनायुध्यत सह** (for ^{a}). $K_{1\ 2}$ $D_{4\ 6}$ **पाश-**; Ds_1 **प्राश-** (for **प्रास-**) —(L. 753) K_3 **समं विभुः**, $B_{1\ 3}$ D_6 **महाहवे** (for **समं विभो**). $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.4}$ **देवेन मरु(** $G_{1\ 4}$ M_4 **°ह)ता विभो** (for ^{b}). —(L 754) D_3 **दीप्तार्चिर्** (for **°स्यो**) —(L 755) D_3 **महाबलः** (for **°सुरः**) —(L. 757) D_3 **पञ्चवक्त्रस्** (for **एकचक्रस्**). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ **महासुरः** (for **दुरासद**). — $\tilde{N}_2$ Poona ed. om. line 758. —(L. 759) T_2 G_1

बलस्तु मधुपिङ्गाक्षो वृत्रभ्राता महासुरः ।
मृगव्याधेन रुद्रेण सहायुध्यत वीर्यवान् ॥ [760]
राहुस्तु विकृताकारः शतशीर्षः शतोदरः ।
अजैकपादेन रणे सहायुध्यत दंशितः ॥
केशी तु दानवश्रेष्ठः प्रावृट्कालाम्बुदप्रभः ।
धनेश्वरेण भीमेन सहायुध्यत संयुगे ॥
वृषपर्वा तु बलिना सह निष्कम्भुना रणे । [765]
विश्वेदेवेन विश्वेशः सहायुध्यत वीर्यवान् ॥
प्रह्लादस्तु महावीर्यो वीरैः स्वैस्तनयैर्वृतः ।
युयुधे सह कालेन रणे काल इव स्थितः ॥
अनुह्लादः कुबेरेण धनदेन महारणे ।
गदाहस्तेन युयुधे क्षोभयन्रिपुवाहिनीम् ॥ [770]
विप्रचित्तिस्तु दैतेयो वरुणेन महात्मना ।
प्रवृत्तो वै रणं कर्तुं दैत्यानां नन्दिवर्धनः ॥
बलिस्तु सह शक्रेण सुरेशेन महात्मना ।
युयुधे देवराजेन बलिना बलवान्रणे ॥
शेषा देवाश्च दैत्याश्च जघ्नुरन्योन्यमाहवे । [775]
विनदन्तो महानादान्प्रासासिशरशक्तिभिः ॥
अदृश्यन्त महोत्पाता ये प्रोक्ता जगतः क्षये ।
मरुतः सप्त ते क्षुब्धा व्यशीर्यन्त महीधराः ॥
सप्त चैवोत्थिताः सूर्याः शोषयन्तो महार्णवान् ।
बहुधाभिद्यत धरा वायुना मथिता यथा ॥ [780]
व्युत्थिताश्च महामेघाः शक्रचापाङ्कितोदराः ।
प्रणेदुः सर्वभूतानि सर्वाः सतिमिरा दिशः ।
देवानामजयो घोरो दृश्यते कालनिर्मितः ॥
न ह्यन्तरिक्षं न दिशो न भूमि-

लोलस् (for ब°) Ds_1 -पिङ्गाख्यो (for °क्षो) — K_2 om lines 760–761 — (L 760) K_3 राजेन्द्र, V_1 M_4 रौद्रेण (for रु°) D_3 दानवः (for वीर्यवान्) — B_1 om (hapl) lines 761–766 — (L 761) B_2 D_3 पर्वताकार·, M_2 वित° (for विकृ°) B_3 D_6 महोदर· (for शतो°) Bom Poona eds G(ed) शतशीर्षा म(Bom ed स)होदर (for ^{b}) — (L 762) B_3 D_6 वीर्यवान् (for दंशित·) D_2 om lines 762^b–765^a — (L 763) D_3 प्रावृट्कालाम्बुदोपमः (for ^{b}) — (L 764) $\tilde{N}_1$ धीरेण, V_3 B_3 D_6 महता (for भीमेन) K_3 रुद्रेण सोऽद्य भीमेन; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 जलेश्वरेण धीरेण (M_2 भीमेन) (for ^{a}) B_2 वीर्यवान्; T_2 $G_{1\ 4}$ दंशितः (for संयुगे) — (L 765) K_4 निष्कम्भिना; D_5 निष्कुम्भुना, T_1 निष्कम्बुना; M_4 °म्पिना (for °म्भुना) $\tilde{N}_1$ पुरा (for रणे). $\tilde{N}_2$ $D_{1\ 5}$ निकुम्भेन महारणे (for ^{b}) — $\tilde{N}_1$ om lines 766–771 — (L 766) K_2 D_4 विश्वेदेवैस्तु, Dn विश्वदेवेन, G_3 वैश्व° (for विश्वे°) K_3 G_1 विश्वेन; $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ साध्येन, B_3 Cal. ed देवेन; D_5 देवेशः (for विश्वेश) T_1 G_5 वैश्वदेवेन विश्वेन (for ^{a}) — (L 767) K_4 तैस् (for स्वैस्) D_3 वीरैस्तैर्नैऋतैर्वृतः (for ^{b}) — (L 768) K_4 Dn $D_{1\ 2}$ T_2 [अ]पर. (for स्थितः). — (L 769) V_1 महात्मना, V_3 $B_{1\ 3}$ Ds D_6 Cal ed °बलः (for °रणे) — (L 770) D_6 T_1 G_3 शोभयन् (for क्षो°) V_3 $B_{1\ 3}$ Ds देव- (for रिपु-) — (L 771) V_3 $B_{1.3}$ D_6 M_4 दैत्येन्द्रो; Ds दैत्येशो (for दैतेयो) T_1 G_3 यमेन च (for वरुणेन). — $K_{1\ 2}$ D_4 om. (hapl.) lines 772-773 — (L 773) M_2 सुरेन्द्रेण (for °शेन) — (L. 774) $T_{1\ 2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2\ 4}$ देवराजश्च (for °राजेन). K_2 D_4 बलिस्तु; T_2 $G_{1,4}$ M_2 बलिश्च (for °ना). — (L 775) V_1 दैतेया (for दैत्याश्च) T_2 M_4 रणाय (for जघ्नुर्) — (L 776) K_1 निनर्दन्तो (for विनदन्तो) $\tilde{N}_1$ -गद- (for -शर-) V_3 D_3 -वृष्टिभिः, D_6 (marg) T_1 $G_{1\ 3-5}$ -पाणय (for शक्तिभिः). D_5 प्रासतोमरवृष्टिभि· (for ^{b}) — (L 777) D_5 महादैत्याः (for महोत्पाताः). $\tilde{N}_1$ अदृश्यस्तत्र चोत्पाता (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 युगसं-, M_4 नृप सं- (for जगत). — (L. 778) K_{1-3} $D_{4\ 5}$ सागरा ; K_4 $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_1 $B_{1\ 2}$ Dn Ds D_{1-3} मारुताः (for मरुतः). T_1 $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ संक्षुब्धा (for ते क्षुब्धा) T_2 $G_{1\ 4}$ मारुताः सप्त संक्षुब्धा (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ V_3 $B_{1\ 3}$ D_6 च पर्वता (for महीधराः). — (L 779) $\tilde{N}_1$ T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ महार्णवम् (for °वान्) — (L 780) M_2 वसुधा (for बहुधा) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.4}$ वसुधाभिद्यत तदा (for ^{a}) $B_{1\ 3}$ D_6 मथ्यमानेन वायुना; T_1 $G_{3\ 5}$ मथ्यमाना च वायुना, T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 मथ्यते (M_4 °ता) वायुना तदा (for ^{b}) — (L 781) D_3 व्यथिताश्, D_5 T_2 $G_{3\ 5}$ उत्थि°, T_1 अर्दि° (for व्युत्थि°) T_2 $G_{1\ 4}$ शक्रचापाङ्किताधराः (for ^{b}) — D_3 om line 782 $\tilde{N}_1$ om line 783 — (L 783) K_3 संक्षयो; B_2 अनयो (for अजयो). $B_{1\ 3}$ Ds D_6 देवानामनय क्रूरो (B_1 कृत्वा) (for ^{a}) — For line 783, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ subst :

32** देवानामरय· शूरा दृश्यन्ते कालनिर्मिताः ।
[T_1 -निर्जिता (for -निर्मिता)]

$T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ cont · V_3 B Ds D_6 ins. after line 783

33** घोरोत्पाताः समुद्भूता युगान्तसमये यथा ।
[B Ds D_6 T_1 G_3 घोरोत्पातः समुद्भूत (for ^{a}).]

— (L. 784) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B Ds D_6 [अ]न्तरीक्षं (for °रिक्षं).

न भास्करोऽदृश्यत रेणुजालैः । [785]
ववुश्च वातास्तुमुलाः सधूमा
दिशश्च सर्वास्तिमिरोपगूढाः ॥
एते चान्ये च बहवो दृश्यन्ते देवनिर्मिताः ।
भूमौ तथान्तरिक्षे च घोरोत्पाताः समन्ततः ॥
तद्युद्धं देवदैत्यानां भीमानां भीमदर्शनम् । [790]
अपश्यत गुरुर्ब्रह्मा सर्वैरेव सुरैः सह ॥
वेदैश्चतुर्भिः साङ्गैश्च विद्याभिश्च सनातनः ।
पद्मयोनिर्वृतः श्रीमान्सिद्धैश्च परमर्षिभिः ॥
नानामणिस्तम्भसहस्रचित्र-
मारुह्य यानं ददृशे स्वयंभूः । [795]
सुभास्वरं भूतसहस्रयुक्तं
प्रदीप्यमानं वपुषा परेण ॥
सुतप्तजाम्बूनदचारुचित्र-
मानन्दभेरीशतसंप्रणादम् ।
नक्षत्रचन्द्रांशुभिरंशुमन्तं [800]
वैदूर्यसोमार्कविभूषिताङ्गम् ॥
तमात्मजो वै पुलहः पुलस्त्य-
स्तथा मरीचिर्भृगुरङ्गिराश्च ।
ऋक्सामभिः सम्यगभिष्टुवन्तः
सेवन्ति देवं वरदं विमाने ॥ [805]
तं पावका लोकगुरुं स्वयंभुवं
साङ्गाश्च वेदा मखदेवताश्च ।
सेवन्ति देवं भुवनेश्वरेशं
भूतानि चान्यानि महानुभावम् ॥
एते च भूयश्च मनुष्यसंघा [810]
वैखानसाः पावकयोनयश्च ।
सर्वे ययुर्देवपुरोहिताश्च

T_1 न बहिर्न च द्यौर्, T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ न (T_2 $G_{1\ 4}$ तु) मही न च द्यौर् (for न दिशो न भूमिर्) — (L 785) K_4 V_3 B_2 D_8 दृश्यते (for ऽदृश्यत) G_5 -जाले (for -जालैः) $\tilde{N}_1$ न भास्करो दृश्यते रश्मिजालैः. — (L 786) D_3 परुषा (for तुमुला) D_5 ववुः सुवातास्तुमुला. सधूम्राः. — Before line 788, K_4 D_4 ins वैशंपायनः — (L 788) $\tilde{N}_1$ बहुधा (for बहवो) $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_4 काल- (for देव-) — (L 789) $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ भौमाश्चैवान्तरिक्षाश्च (for ^{a}) $K_{2,\ 4}$ Dn $D_{1\ 2\ 4}$ T_1 G_3 महोत्पाताः (for घोरो°). T_2 समं चिता (for समन्ततः). — After line 789, T_2 ins

34** युगान्तसमये तथा एते चान्ये च तत्त्वत ।

— (L 790) $\tilde{N}_1$ D_5 -सैन्यानां (for -दैत्यानां) T_2 $G_{1\ 4}$ शूराणां (for भीमानां) T_1 $G_{3\ 5}$ शूराणां भीमदर्शिनाम् (for ^{b}). — (L 791) D_3 अथापश्यद्; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ अवैक्षत (for अपश्यत) D_5 अपश्यदग्रतो ब्रह्मा (for ^{a}) B_1 $G_{1\ 3-5}$ सुतैः (for सुरैः) $T_{1,\ 2}$ सर्वैर्देवसुतैः सह (for ^{b}) — (L 792) D_3 तु संघैः; T_1 G_3 च बहु-, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ च विभुर् (for साङ्गैश्च) V_3 सोपाङ्गैश् (for विद्याभिश्) — (L 793) K_3 प्रसिद्धैः, D_3 वृद्धैश्च (for सिद्धैश्च) — (L. 794) D_1 -विध- (for -मणि-). T_1 G_3 -जालम्; T_2 $M_{2\ 4}$ -पादम् (for -चित्रम्) — (L 795) Dn_1 G_3 स्वयंभुवः (for स्वयंभूः) — (L 796) K_4 शुभस्वरं; D_2 सुभासुरं (for °स्वरं) V_3 हेम-, D_3 हंस- (for भूत-) — (L 796) D_5 संदीप्यमानं (for प्रदी°). $K_{1,\ 2}$ D_4 T_1 $G_{1,\ 3,\ 4}$ M_2 वरेण (for प°) — (L. 798) G_5 स तत्र (for सुतप्त-). T_1 $G_{3,\ 5}$ -चित्रमाल्यम्; Bom Poona eds G(ed) -भक्तिचित्रम् (for -चारु°) $B_{1\ 3}$ D_6 Cal ed प्र(B_1 सु)तप्तजाम्बूनददामचित्रम्; T_1 $G_{1,\ 4}$ $M_{2\ 4}$ सुरत्न($M_{2\ 4}$ °क्त)जाम्बूनदचित्रमाल्य(M_2 °बाहु)म्. — (L 799) $K_{2\ 3}$ V_1 B_1 D_8 D_{3-6} -समसं-; V_3 -पटह- (for -शतसं-) $\tilde{N}_1$ आनन्दभेरीसमसंप्रहारम्. — (L. 800) K_3 -वृन्दांशुभिर्; B_2 D_1 -चण्डांशुभिर्; $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2,\ 4}$ -शीतांशुमद् (for चन्द्रांशुभिर्) — (L. 801) V_3 -विभूषणाङ्गम्, T_1 $G_{1,\ 3-5}$ °षितान्तम् (for °षिताङ्गम्). — (L. 802) $\tilde{N}_2$ Dn D_3 तमात्मजा वै, V_3 T_1 G_5 M_2 तदात्मजा वै, D_2 तमात्मजास्ते (for °त्मजो वै) — D_8 om lines 804–805 — (L 805) $T_{1\ 2}$ $G_{4,\ 5}$ $M_{2\ 4}$ स्तुवन्ति (for से°). $D_{2\ 4}$ (marg.) भुवनेश्वरेशम् (for वरदं विमाने) — (L. 806) K_3 पाठका (for पावका). $\tilde{N}_1$ च सन्तः; V_1 स्वयंभुं; T_2 $G_{1,\ 4}$ दिवीशाः, G_3 $M_{2\ 4}$ दिवशि (for स्वयंभुवं) $B_{1\ 3}$ D_6 तं पावका देवगुरुं दिवी(B_3 गिरी)शं; D_3 ऋतुर्वसिष्ठाश्च तथा स्वयंभुवं, T_1 G_5 तं पावकं लोकगुरुं दिवीशं — (L 808) B_1 सेव्यं (for देवं). K_3 D_2 वरदे (D_2 °दं) विमाने; K_4 भुवने सुरेशं (for °नेश्वरेशं) D_3 सेवन्ति सेव्यं भुवनस्य शंभुं; $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सिषेविरे सेव्य($G_{1,\ 4\ 5}$ देव)मशेषलोकैर्. — (L 809) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ नाथं हि भूतानि महानुभावम् — (L 810) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Dn D_8 $D_{3\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ महर्षिसंघा ($B_{1\ 3}$ D_6 °मुख्या) (for मनुष्य°). D_5 एते बभूवुश्च मनुष्यसंवृता — (L 811) K_4 $\tilde{N}_1$ D_1 $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 4}$ वैश्वानरा (for वैखानसाः) — (L 812) $B_{4\ 3}$ D_6 T_2 $G_{1,\ 4}$ $M_{2,\ 4}$ -पुरोधसश् (for °हिताश्). T_1 $G_{3\ 5}$ सर्वे पुनर्देव-

युद्धोत्सुकाः सर्वसुरासुराणाम् ।
योगेश्वराः षट् च दिवाकराभा
वाग्भूषणैर्भूषितसर्वदेहाः । [815]
अन्तर्हिता वै ददृशुर्नभःस्था
नारायणश्चैव नरश्च देवः ॥
वक्त्रैश्चतुर्वेदधरैश्चतुर्भिः
संपूर्णचन्द्रप्रतिमैः सुकान्तैः ।
सर्वा दिशो निस्तिमिराश्चकार [820]
नवोदितोऽसौ शरदीव चन्द्रः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
उभयोः सेनयो राजंस्तयोर्युद्धमवर्तत ।
नादेन सचालयता त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥
गोमुखाडम्बराणां च भेरीणां मुरजैः सह ।
झर्झरीडिण्डिमाणां च व्यश्रूयन्त महास्वनाः ॥ [825]
प्रवृत्तो युद्धयज्ञस्तु तुमुलो लोमहर्षणः ।
रणभूमौ महानादः स्वर्गीयः शूरसंमतः ॥
स युद्धयज्ञस्य मुखे प्रह्लादो दैत्यसत्तमः ।
विरोचनस्तथाध्वर्युर्युद्धयज्ञप्रवर्तकः ॥
होता चैवात्र नमुचिर्वृत्रः स्तोत्रोपकल्पकः । [830]
मन्त्रा दैत्याः समाख्याता यज्ञकर्मणि तत्र वै ॥

पुरोधसश्च. — (L 813) Ñ1 द्वन्द्वोत्सुका , Ds1 पुरो° (for युद्धो°) — (L 814) K2 D4 चन्द्र-, D3 येन, T1 2 G3–5 M2 4 सप्त (for षट् च) G1 योगीश्वराः सप्त दिवाकराभा — (L 815) K2 Ñ2 V1 3 D4 6 M4 विभूषणैर्, D3 स्रग्भू° (for वाग्भू°). G5 -गात्राः (for -देहाः) T1 G3 विभूषणैर्भूषितसर्वगात्रा — T1 2 G1 3–5 M4 ins after line 815; M2 after line 809 ·

35** जगत्पतिर्देवपतिर्जनार्दन
शिखी च चक्री शरशार्ङ्गधन्वा ।
अन्तर्हितो माधव एव साक्षा-
द्द्रष्टा रण याति नगेन्द्रमीश ।

[T1 om lines 1–2. — (L 2) G3 M2 4 शङ्खी (for शिखी) — (L 4) T2 G1 4 द्रष्टु रणे (for द्रष्टा रणं). M4 ईशम् (for ईश).]

— (L 817) T1 नारायणं चैव नभस्थदेवम्, G3–5 °णं चैव नरं च देवम्. — (L 818) T1 वेदमयैश् (for °धरैश्) — (L. 820) K3 वितिमिराश् (for निस्ति°) — (L 821) T1 G3 द्यां सान्धकारामुदितो यथेन्दु., T2 G1, 4 5 M2 4 द्यां साम्बराम-भ्युदितो यथेन्दु

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn1 Ds2 D1, 5. — *Mention of Khila* Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1, 4 5 — *Sub-parvan* K1 2 4 Ñ1 V1, 3 B2 3 Dn Ds D1, 2 4 वामनम्; K3 B1 D3 5 T2 G1 M2 4 वामनप्रादुर्भावः — *Adhy no* K3 26, V3 Ds2 239; B2 240, Dn 238; D1 225; D3 251; D4 233, T1 G4 300, G1 296, G3, 5 302, M2 4 12.

After the ref, D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 ins :

36** शृणुष्वावहितो राजन्यथा युद्धमवर्तत ।
कीर्तनाद्यस्य युद्धस्य पाप्मा सद्यो विमुच्यते ॥

[(L 2) T1 G4 5 M2 4 अस्य (for यस्य) D6 पापात् (for पाप्मा)]

— (L 822) B1 3 Ds D5 6 G3 M4 भूयो, D2 T1 M2 ततो, T2 G1 तथा, G4 5 यथा (for तयोर्). D3 अवर्धत (for °र्तत) — (L 823) Ñ1 2 Dn Ds D5 T1 सचालयतां, T2 G4 5 M2 व्यचलत्तेषां, G1 3 व्यचलयतां, M4 व्यधमत्तेषा (for संचालयता) K3 B2 3 चालयन्त्य स्वनादेन; B1 D6 संचालयन्त्योर्नादेन (for ^{a}) — (L 824) V3 स्वरजैः (for मु°) T1 G3–5 M2 4 भेरीमुरव(M4 °पटव)नादिनाम्; T2 G1 भेरीमुरवनिस्वनाः (for ^{b}) — (L 825) K1 2 Dn1 D3 जर्जरी-, K3 D1 जल्लरी-, K4 दर्दरी-, B1 Ds1 झर्झरा, D2 घर्घरी-, Bom Poona eds G(ed) झल्लरी- (for झर्झरी-) T1 व्यश्रूयत महास्वन., T2 G1 4 श्रूयते च महास्वन. (for ^{b}) — (L 826) K3 D2 5 प्रवृद्धो (for °त्तो) — (L. 827) K4 D1 2 रणमध्ये (for °भूमौ) G3 5 महाञ्छब्दः (for °नाद). T1 रणमध्ये महाञ्छब्द (for ^{a}) V3 -सपदः (for -संमत.) D2 स्वर्गाय सुरसगमः, T1 2 G1, 3–5 M2 4 स्वर्गं (M2 °र्ग्यं) शूराभिसंमत. (for ^{b}) — (L. 828) Ñ1 K4 V1 B Dn Ds D5 6 युद्धयज्ञस्य नेताभूत् (K4 प्रमुखे); T1, 2 G1, 3–5 M2 4 युद्धयज्ञस्य ब्रह्माभूत् (for ^{a}) Ñ1 V3 B1, 2 D6 प्रह्लादो नाम दानव (Ñ1 नामतः); T1, 2 G1, 3–5 M2 4 प्रह्लादो दानवोत्तमः (for ^{b}) — (L 829) D5 युद्धयज्ञ प्रवर्तते, T1 2 G1 3 4 M1, 4 युद्धयज्ञे(T1 G3 °ज्ञो)-ऽभवत्तदा; G5 यज्ञयुद्धेऽभवत्तदा (for ^{b}) — K1 2 D4 om line 830. — (L 830) K3 Ñ2 V1 3 D6 M4 तंत्रोप-, D3 सू°, M2 एवोप- (for स्तोत्रोप-) V3 G5 -कल्पितः (for कल्पक) Ñ1 G4 वृत्रस्तत्रोपकल्पित. (for ^{b}) — (L 831) D3 अन्ये (for मन्त्रा.) T1 प्रतीता ये (for समाख्याता). Ñ1 मन्त्राय प्रेषिता दैत्या, B1, 3 D6 मन्त्राश्च दैत्या प्रथिता; T2 G1 3–5 M2 4 मन्त्रा(G5 मित्रा)दैत्यप्रपठिता (for ^{a}). —(L.

अनुयातश्च पितरमधिको वा पराक्रमे ।
यष्टा तत्राभवद्बाणः संयुगे चोपतिष्ठति ॥
ऐन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मं स्थूणाकर्णं सुदुर्जयम् ।
मन्त्रास्तत्राभ्यवर्तन्त साध्वनुह्रादयोजिताः ॥ [835]
उद्गाता च मयः श्रीमान्स्थितः सर्वभयंकरः ।
विनदन्दितिजश्रेष्ठो देवानीकं व्यदारयत् ॥
बलिस्तु राजा द्युतिमाञ्शश्वत्तत्र महासुरः ।
जपैर्होमैश्च संयुक्तो ब्रह्मत्वमकरोत्प्रभुः ॥
रणाग्निर्ज्वलितो घोरो वैरेन्धनसमीरितः । [840]
देवो विष्णुः सुरैस्तत्र रथवेद्यां सुसंस्कृतः ॥
शङ्खशब्दैः सुतुमुलैर्भेरीणां च महास्वनैः ।
उद्घुष्टं विपुलं चैव सुब्रह्मण्यं प्रयुज्यते ॥
बलश्च बलकश्चैव पुलोमा च महासुरः ।
प्रशान्तरूपं कृत्वा तु मन्त्रं सम्यक्प्रवर्तयन् ॥ [845]
कल्माषदण्डा विमला विपुला रथपङ्क्तयः ।
यूपाश्च समकल्प्यन्त युद्धयज्ञे महाफले ॥
कर्णिनालीकनाराचवत्सदन्तोपबृंहकाः ।
तोमराः सोमकलशा विचित्राणि धनूंषि च ॥

---

832) K1 D1–4 अनुज्ञातश्, K3 T1 °ह्लादश् (for °यातश्) Ñ2 V1 Dn D6 पितृभिर् (for पितरम्) V3 अनुज्ञातश्च पितृभिर् (for a) Ñ2 V1, 3 B1 3 Ds D5 6 T2 G1 3 5 पराक्रमैः, D3 °क्रम, D4 °क्रमम् (for °क्रमे) — (L 833) K3, 4 D1 2 [उ]पतिष्ठतः, Ñ2 V1 3 B2 Dn Ds D5 °ते (for °ति) K2 D4 संयुगे नोपतिष्ठते (for b) — For line 833, B1 3 D6 subst :

37** यष्टा वै तत्र बाणस्तु सम्यगेवावतिष्ठते ।

On the other hand, T1 2 G1, 3–5 M2 4 subst. for line 833

38** नेष्टा तत्र स बाणस्तु समरे चावतिष्ठत ।

[T1 G2 [उ]पतिष्ठत, M4 [अ]वतिष्ठत (for °त)]

— (L 834) K1 V3 D1 स्थूलाकर्णं, D4 क्षना° (for स्थूणा°). — (L. 835) Ds यत्रास्तत्राश्च वर्तन्ते (for a). K3 D5 सर्वेऽनु- (for साध्वनु-) K1 2 D4 अनुह्रादप्रयोजिताः (for b). — After line 835, T2 G1, 3–5 M2 4 ins. :

39** दैत्याश्च प्रथिता मन्त्रे यज्ञकर्मणि तत्र वै ।

[G3 M2 मन्त्रा (for मन्त्रे).]

— (L. 836) K3 B D5 6 शत्रु- (for सर्व-). Ñ1 आस्थित स महाबलः; Ñ2 V1, 3 D3 °तो वै महाबलः, T1 2 G1 3–5 M2 4 स्थितस्तत्र महाबल (for b) — (L 837) T1 2 G1, 3–5 M2 4 नादेन (for विनदन्) D3 विनदन्ति द्विजश्रेष्ठा (for a). K1 D1 विदारयन् (for व्यदारयत्) B3 देवानीकान्यवर्तयत्; D6 °कान्यवेदयत्, T2 G1 4 °कान्यपूरयत्, M2 4 °न्यपूजयत् (for b). — (L 838) K1 मयस्तत्र, B2 D5 स्वयं तत्र; D3 तत्र तत्र, T1 2 G1 3–5 M2 4 शम्बरश्च (for शश्वत्तत्र). — For line 838, B1 3 D6 subst :

40** बलिस्तु बलवान्राजा वैश्वानरसमद्युति ।

— (L 839) K2 V3 B1 3 Dn2 D1–4 6 G3 M4 जप्यैर्; K4 Ñ1 2 B2 Ds T2 G4 जाप्यैर् (for जपैर्) D5 संयुक्तैर् (for °क्तो) V1 जप्यैश्च होमैः संयुक्तैर्, Dn1 जप्यैर्होमैश्च संयुक्तैर्; G1 5 जा(G5 °ज)प्यैर्होमैश्च संयुक्तं (for a) T1 2 G1 3–5 M2 4 शामित्रम् (for ब्रह्मत्वम्) D3 अगमत् (for अकरोत्) — (L 840) D3 ज्वालितो (for ज्व°). K3 वैरोचनि-, T1, 2 G1 3–5 M2 4 प्राणेन्धन- (for वैरे°) V1 -समन्वितः (for समीरित) — (L 841) K1 2 Ñ2 V1 3 Ds हूयते त्वसुरैस्तत्र, D6 हूयते त्वसुरैः सर्वैं (for a) D6 रण- (for रथ-). B1 Ds सुसंवृतः (for सुसंस्कृत.) Ds1 रथाविद्यां समर्पित, D3 °कव्या सुसंस्थिता, D5 (marg) Bom. Poona eds G(ed) देवो विष्णुः सुरैः सह, T1 2 G1 3–5 M2 रणवेद्यां सुसत्कृतः (for b) — (L 842) D3 शङ्खस्वनै (for °शब्दै) Ñ2 T1 2 G1 3–5 M2 4 शङ्खशब्द सुतुमुलो, B1, 3 D6 °शब्द सुविपुलो (for a) B1 3 D6 T1 2 G3 5 M2 4 महास्वन. (for °स्वनै) K4 Ñ2 V1 Dn D1–3 भेर्यश्च सुमहास्वनाः (for b) — (L 843) D2 विघुष्टं (for उद्घुष्टं) B1 3 D6 तुमुलं, Bom Poona eds G(ed) विमलं (for विपुलं). K3 उद्धृष्टं विमलं चैव, T1 G3 उद्घुष्टस्तुमुलश्चैवं (G3 °व), T2 G1, 4 5 M2, 4 उत्कृष्टस्तु(G5 M2 4 °ष्टं तु)मुलं चैव (for a). K3, 4 Ñ2 V1 3 D1–3 प्रयुज्य च, Ds प्रपद्यत (for प्रयुज्यते). D5 ब्रह्मण्यं सुप्रजायते, Bom Poona eds. G(ed.) ब्रह्मण्यं सुप्रयुज्यते (for b) — (L 844) D6 T1, 2 G3–5 M2, 4 बलश्चातिबलश्चैव (for a). — (L. 845) B Dn Ds D5, 6 T1 प्रशस्तं च समं कृत्वा; T2 G1, 3–5 M2, 4 प्रशास्त्रवच्छ्र(M2, 4 °च्छ)मं कृत्वा (for a) K1 3 Dn सत्रं (for मन्त्रं) D5 प्रवर्तते, T1 2 G1 3–5 M2, 4 प्रचक्रिरे (for प्रवर्तयन्). Ñ1 सत्रं सम्यक्प्रवर्तयत्, V3 सत्रं सम्यगवर्तयन्; B Ds D6 सत्रं सम्यक्प्रचक्रिरे (for b) — (L 846) M2 विपुला (for विमला). D1, 6 विमला (for विपुला) D3 ध्वज- (for रथ-) T1, 2 G1 3 5 M4 -शक्तयः (for -पङ्क्तयः). M2 विमला रथशक्तयः (for b). — (L 847) K1, 2 D4 महाबले; Ñ1 °बला (for फले) T1, 2 G1 4 5 M2 4 तत्र युद्धमहामखे; G3 तत्र युद्धं महाहवे (for b). — (L 848) K1 G4 Bom. Poona eds G(ed) कर्णनालीकनाराचा, Ñ2 T1, 2 G1 3 M2 4 कर्णनालिक-

अस्थीन्यत्र कपालानि पुरोडाशाः शिरांसि च । [850]
आज्यं च रुधिरं रौद्रं तस्मिन्यज्ञेऽभिहूयते ॥
इध्माः परिधयस्तत्र प्रस्तारा विपुला गदाः ।
हयग्रीवोऽसिलोमा च राहुः केशी च दानवाः ॥
विरोचनश्च जम्भश्च कुजम्भश्च महाबलः ।
सदस्यास्तत्र तु मखे विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥ [855]
इषवस्तु स्रुवास्तत्र रथाक्षसदृशाः शुभाः ।
धनुष्कोट्यो धनुर्ज्याश्च स्रुवस्तत्र महामखे ॥
प्रतिप्रस्थानिकं कर्म वृषपर्वाकरोत्तदा ।
दीक्षितस्तत्र तु बलिस्तस्य पत्नी महाचमूः ॥
शम्बरस्तत्र शामित्रमकरोद्दितिनन्दनः । [860]
अतिरात्रे महाबाहुर्वितते यज्ञकर्मणि ॥

दक्षिणास्तस्य यज्ञस्य कालनेमिर्महासुरः ।
वैताने कर्मणि विभो यः ख्यातो हव्यवाडिव ॥
त्रिदशानां तु सैन्यस्य शरीरैर्गतजीवितैः ।
तस्मिन्यज्ञे तु सवनं वर्धते दैत्यनिर्मितम् ॥ [865]
देवानां रुधिरं संख्ये पपुरुग्रा दितेः सुताः ।
नर्दमानाः प्रमुदिताः सोमपानं रणाध्वरे ॥
यदा बलिर्महादैत्यो विजेता समरे सुरान् ।
तदा ह्यवभृथं यज्ञे भविष्यति न संशयः ॥
महासुरेन्द्रपतयो यज्वानो भूरिदक्षिणाः । [870]
वेदवन्तो वृत्तवन्तः शूराः सर्वे तनुत्यजः ॥
त्रैलोक्यहरणे सृष्टा युद्धयज्ञाय दीक्षिताः ।
बद्धकृष्णाजिनाः सर्वे व्रतिनो मुञ्जधारिणः ।

नाराचा (for ^{a}) D_5 $G_{3\ 5}$ -बृंहिताः, T_1 -बृंहिणः ; T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ -बृंहणा·, Bom Poona eds G(ed) -बृंहिकाः (for -बृहका) D_3 वत्सदन्ताश्च वै कुशा· (for ^{b}) — (L 849) $K_{1\ 2}$ D_4 विविधानि (for विचित्राणि) — (L 850) K_3 $B_{1\ 2}$ Ds_3]अ]त्र- (for [अ]त्र) — (L 851) Cal ed. युद्धे (for यज्ञे) — (L 852) D_3 परश्वधास् (for परिधयस्) K_3 प्रस्तरा विमला गदा , T_1 प्रासा· शूलगदास्तथा (for ^{b}) — (L 853) K_4 ऽसिलोमाख्यो (for °लोमा च) — (L 854) $\tilde{N}_2$ कुम्भश् (for ज°) K_2 D_4 बाहुकेशी ; $\tilde{N}_2$ जम्भश्च सु-, D_3 कुम्भश्चैव, T_2 निकुम्भश्च, M_4 कुम्भजश्च (for कुजम्भश्च). — (L 856) K_1 D_4 स(D_4 सु)स्रुवास्, K_4 V_1 D_2 तु स्रुचस्, D_3 त्वासुरास् (for तु स्रुवास्). K_2 om lines 856^b–857^a K_4 Ds_1 D_1 रथाक्षः, V_3 °क्षाः (for °क्ष) Dn तत , T_2 $G_{1,4}$ $M_{2\ 4}$ स्रुच (for शुभाः) T_1 $G_{3\ 5}$ रथाश्चोलूखला शुभा (for ^{b}). — (L 857) $K_{1\ 2\ 4}$ $V_{1\ 3}$ स्रुचस् ; D_3 स्रुवास्, G_1 M_2 ध्रुवास् (for स्रुवस्) T_1 महाहवे (for °मखे) — (L 858) $V_{1,3}$ B Ds $D_{2\ 5\ 6}$ -प्रास्थानिकं (for प्र°) $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ प्रतिप्रास्थातृ(T_2 M_2 °प्रस्थातृ· ; $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 °प्रस्थात्र)कर्माणि (for ^{a}). Bom. Poona eds G(ed) इह (for तदा) — For line 860, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ subst :

41** आग्नीध्रस्तत्र बलवानकरोच्छम्बरस्तदा ।

— (L 862) B_1 दक्षिणा त्वस्य यज्ञस्य (for ^{a}) B_3 D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ प्रतापवान् (for महासुरः). — (L. 863) $K_{1,3}$ $\tilde{N}_2$ B Dn_1 $D_{2\ 3}$ T_2 M_4 विभोर् (for विभो) T_1 विताने कर्माणि तथा (for ^{a}) D_6 (marg.) हव्यवाहन ; M_2 °वाडिति (for °वाडिव). — (L 865) B_1 युद्धे (for यज्ञे). D_2 कदनं (for सवनं). K_4 देव- ; B_2 (marg) D_3 यज्ञ- (for दैत्य-) B_3 निर्मितैः (for °तम्) — (L 866) $T_{1\ 2}$ G_{3-5} $M_{2\ 4}$ तत्र (for संख्ये) K_3 रुधिरं तत्र देवानां, G_1 देवानां च चिरं तत्र (for ^{a}) V_3 उग्र , T_1 रौद्रा (for उग्रा). — G_4 om lines 867–869 — (L 867) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ विनदन्तः (for नर्दमानाः) D_4 तथाध्वरे , M_2 रणाजिरे (for °ध्वरे) — (L 868) M_2 यदा तु सालिले दैत्यो (corrupt) (for ^{a}) D_3 ऽसुर (for सुरान्) — (L 869) $\tilde{N}_1$ V_1 $B_{1\ 3}$ Ds D_6 T_1 $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 ह्यवभृथो , D_3 [अ]प्यवभृथं (for ह्यव°) $B_{1\ 3}$ Ds $T_{1\ 2}$ M_2 भविता वै (for °ष्यति) G_1 (*inf. lin*) $_{3\ 5}$ भविता नैव सशय (for ^{b}). — (L 870) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ भूरयो यज्ञदक्षिणा (for ^{b}). — (L 871) K_4 T_2 G_4 व्रतवन्तः (for वृत्त°) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_2$ B_1 Dn Ds $D_{1\ 4\ 5}$ सुरा· (for शूरा) — $\tilde{N}_1$ om line 872 — (L 872) K_4 D_1 -हरणा (for °णे) $K_{1\ 2}$ $D_{3\ 4}$ श्रेष्ठा , B D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सज्जा (for सृष्टा). — (L. 873) T_1 भूतिनो (for व्र°) $\tilde{N}_1$ $D_{1\ 2}$ मुञ्जचीरिण. , T_2 G_4 $M_{2,4}$ मुक्तची° (for मुञ्जधा°) — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2,4}$ ins. after line 873 D_6 after line 874.

42** स्वं स्वं कर्म यथाशक्त्या युद्धकर्म प्रवर्तते ॥
एवं समभवद्भीमो युद्धयज्ञो महात्मनाम् ।
शक्त्यृष्टिपरशुप्रासैर्निघ्नतामितरेतरम् ॥

[(L 1) T_2 प्रवर्तताम् (for °ते) — For line 1, D_6 subst :

42A** स्वं स्व तथा यथा चक्रुर्युद्धकर्मविशारदा ।

— (L 3) D_6 शक्तिभि· (for शक्त्यृष्टि-)]

— T_2 $G_{1,4}$ $M_{2\ 4}$ om line 874 — (L. 874) T_1 $G_{3,6}$ -कार्याणां (for °श्च). T_1 $G_{2,5}$ -काङ्क्षिणाम् (for °ण.). — D_1

एकनिश्चयकार्याश्च त्रैलोक्यजयकाङ्क्षिणः ॥
सुरदानवसैन्यानां शब्दः समभवन्महान् । [875]
नानायुधनिहस्तानां त्वरितानां प्रधावताम् ॥
क्ष्वेडितोत्कुष्टनिनदैर्गजबृंहितनिस्वनैः ।
रथनेमिस्वनैर्घोरैस्तुमुलः सर्वतोऽभवत् ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्हयहेषितनिस्वनैः ॥
हयानां हेषमाणानां दानवानां च गर्जताम् । [880]
क्ष्वेडितोत्कुष्टनिनदैः पाणिपादरवैस्तथा ॥
दानवानां परेषां च शस्त्रवन्ति महान्ति च ॥
समरे भीमकर्माणि सैन्यानि प्रचकाशिरे ॥
ततो नागा रथाश्चैव जाम्बूनदविभूषिताः ।
भ्राजमाना ह्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ॥ [885]
ऋष्टिखड्गगदास्तीक्ष्णाः शूलशक्तिपरश्वधाः ।
चारु बिभ्राजिरे तत्र स्वेष्वनीकेषु भागशः ॥
रथा बहुविधाकाराः शतशोऽथ सहस्रशः ।
हेमसंछन्नशिखरा ज्वलन्त इव पावकाः ॥
दानवानां सुराणां च समालोक्यन्त सैनिकाः । [890]
काञ्चनैः कवचैः सर्वे ज्वलितार्कसमप्रभैः ॥
संनद्धाः समदृश्यन्त ज्योतींषि गगने यथा ।
उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाः पताकिनः ।
ऋषभाक्षाः सुरगणाश्चमूमुखगता बभुः ॥
नानावर्णाः पताकाश्च ध्वजमालाश्च संयुगे । [895]
युध्यतां रणशौण्डानामीरयामास मारुतः ॥
ध्वजालंकारवस्त्राणि वर्माणि कवचानि च ।
रश्मिभिर्भासयामास रश्मिवर्णानि रश्मिमान् ॥
उभाभ्यामप्रमेयाभ्यां बलाभ्यां पादचारिणाम् ।
रजः प्रच्छादयामास पत्रोर्णाः पाण्डुरा दिशः ॥ [900]
दिव्यायुधधराः सर्वे दीप्तायुधपरिच्छदाः ।

---

om. lines 875-877. —(L 875) K3 4 Ñ2 D2 5 T1 -दैत्यानां (for -सैन्यानां) —(L 876) D3 गर्जतां च (for त्वरितानां) —(L 877) K4 -निर्नादैर् (for -निनदैर्). T1 G5 M2 पाणिपाद(M2 °ताल)स्वनैस्तथा (for ^b) —T1 G5 om lines 878-881 M2 om line 878 —(L 878) G1. 4 -रवैर्घोषैस् (for -स्वनैर्घोरैस्) —M2 om line 880. —(L 881) B1 3 D6 संनादै. (for -निनदै) K4 Dn1 ज्वलितोत्कुष्टनिनदैः D5 क्ष्वेडितोत्कट° (for ^a) M4 -ताल- (for -पाद-). T2 G1 3 4 M4 -स्वनैस् (for -रवैस्) —(L. 882) After line 882^a, T1 2 G1 3-5 M2. 4 ins

43** भिद्यतीव नभस्थलम् ।
दैत्यानां च सुराणां च

T2 G1 4 M2. 4 om lines 882^b-883^b K3 D5 सर्वशस्त्र-, G3 शब्दवन्ति (for शस्त्र°) —K1-3 Ñ1 D4 om line 883. —(L 883) V1 प्रचकम्पिरे (for °काशिरे) —(L 884) V1 3 नाग-, M2 नाना- (for नागा) T2 G1 4 M2 4 संसक्ता दैवतैः सह (for ^b). —(L 885) K1 3 4 Ñ1. 2 V1 3 B2 Dn Ds D1-4 च (K3 स्म) दृश्यन्ते, B1 3 D6 T2 G1 4 M4 व्यदृश्यन्त, Bom Poona eds G(ed.) व्यराजन्त (for ह्यदृश्यन्त) —(L. 886) B2 ऋष्टिशक्ति-, D1 असिखड्ग- (for ऋष्टि°) B1 3 D3 D5 ऋष्टिशक्तिगदा दीप्ताः, T1 2 G1 3. 5 M4 यष्टिशक्तिगदा(G4 °महा)खड्ग-(T1 G3 M4 °ड्गा); M2 यष्टिखड्गगदाशक्ति- (for ^a). B3 D6 शूलखड्ग-, T1 2 G1. 3-5 M4 दीप्तशूल-, M2 शूलदीप्त- (for °शक्ति-) —(L. 887) K3 सेव्यमानेषु, V3 B3 D3 5 G1 4. 5 M2 तेष्वनीकेषु, T2 स्वस्वा° (for स्वेष्व°) B1 सर्वश (for भागशः). B3 D6 T1 G3 तेष्वनीकेषु सर्वशः (T1 G3 दानवाः) (for ^b) —(L 889) V3 -सवृत-, Bom Poona eds G(ed) -प्रच्छन्न- (for -सं°). K3 -शिरसो (for -शिखरा) Ñ2 V1 3 B3 Ds D3 6 पर्वता (for पावकाः) —(L. 890) V1 B2 Ds समालोक्य तु, T2 G1 3-5 M2. 4 °लोक्य च (for °लोक्यन्त). —(L. 891) K3 Ñ2 D2. 3 G5 M2. 4 ज्वलनार्क-; T2 G4 ज्वलनाग्नि- (for ज्वलितार्क-) G1 ज्वलनाग्निसमप्रभाः (for ^b). —(L. 893) K4 Ds1 D1 कपालिनः, K4 (also marg.) Ñ1 V1. 3 Dn Ds2 D5 कलापिनः; T1 2 G1. 3-5 M2 4 प्रहारिणः (for पताकिन·) D2 स्थूणबद्धा कलापिनः (for ^b). —(L. 894) D3 दैत्यर्षभा· (for ऋषभाक्षा·). T1 2 G1. 3-5 M2 4 देवासुराः क्रोधदीप्ताश् (for ^a) —(L 895) T1 रथयुक्ताश् (for ध्वजमालाश्). —(L 896) V3 युद्ध- (for रण-). G(ed.) युद्धमासीत्सुदारुणम् (for ^b) —(L 897) T2 G1. 3-5 M4 -शस्त्राणि (for -व°) T1 G3-5 कवचानि च रश्मिभिः (for ^b). —(L. 898) T1 G3. 5 Bom Poona eds G(ed) भासयामास चर्माणि (Bom Poona eds. G(ed) सर्वाणि) (for ^a). —(L 899) B1 3 Dn D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 सर्वेषामप्रमेयाना (for ^a) Ñ2 B1 3 Dn Ds D5 6 T1 2 G1. 3-5 M2. 4 बलानां (for °भ्यां) —(L 900) K2 कौशेयं, D1 पत्रोर्णा (for °र्णाः) Ñ1 V3 Ds2 D3 5 6 पत्रोर्णं (V3 ख्यं चोर्वी; D3 वीराणा, D6 चित्रोर्णा) पाण्डुरं दिशः, T1 G3 पत्रोर्णं पाण्डरा दिशः, T2 G1 5 पत्रोर्णा· पदपाण्डरा (T2 °रम्); G4 M2. 4 पत्रोर्णा पाद(G4 पाण्डु)पाण्डरम् (for ^b). —(L 901) B2 Cal. ed दिव्याम्बर-; B3 D6 (marg.) T2 G1. 3-5 M2. 4

प्रतितस्तम्भिरेऽन्योन्यमनीकं प्रत्यनीकतः ॥
गिरिकूटोच्छ्रयाः सर्वे तदा ते देवदानवाः ।
अन्योन्यमभिनिघ्नन्तो रणस्थाश्चित्रयोधिनः ।
बाणैः सुरुचिरैस्तीक्ष्णैः पत्रवाजैर्दुरासदैः ॥ [905]
मुद्गरैर्मुसलैः शूलैरयस्तुण्डैरुलूखलैः ।
वज्रैरशनिकल्पैश्च खड्गवृक्षादिभिस्तथा ॥
तथा प्रवर्तिते तेषां विमर्देऽद्भुतविक्रमे ।
सावित्रस्य वधं प्रेप्सुर्बाणो जग्राह कार्मुकम् ॥
शरजालेन दिव्येन छादयानः सुरोत्तमम् । [910]
मन्त्रैर्हुत इवार्चिष्मान्स प्रजज्वाल तेजसा ॥
सागराभ्यां महासेनां देवानां दैत्यपुंगवः ।
संशोषयति बाणौघैरर्कांशुभिरिवार्णवम् ॥

मारुतः स महावेगः सावित्रः शक्तिमुत्तमाम् ।
चिक्षेप बलिपुत्राय शक्रोऽशनिमिवाद्रये ॥ [915]
आपतन्ती च सा शक्तिर्महोल्का ज्वलिता इव ।
द्विधा छिन्ना क्षुरप्रेण बाणेनाद्भुतकर्मणा ॥
हतायामथ शक्त्यां तु सावित्रो देवसत्तमः ।
विश्वकर्मकृतं दिव्यं सुतीक्ष्णं दानवार्दनम् ॥
सुपीतधारं विपुलं विमलं चन्द्रवर्चसम् । [920]
अगृह्णान्निशितं खड्गमाशीविषमिवोरगम् ॥
तं गृहीत्वा रणमुखे प्रज्वलन्तं महाप्रभम् ।
बाणाभ्याशे महातेजाः खड्गपाणिरवस्थितः ॥
स तं स्थितमथालक्ष्य सावित्रं बलिनन्दनः ।
लोहिताक्षं महाकायं चिक्षेप च ननाद च ॥ [925]

दीप्तायुध-, Cal ed दीप्ताम्बर- (for दिव्यायुध-) — After line 901[a], K3 ins

44 ** ते तदा देववानवाः ।
युद्धं प्रचक्रिरे रम्यं

Ñ2 B3 T2 G1 3 4 M2 -पथे स्थिताः, B1 -रथे स्थिता, , T1 -वधे स्थिताः (for -परिच्छदा) G5 M4 दीप्ता युद्धपथे स्थिता (for [b]) — T1 om line 902 — (L 902) T2 G1 4 5 M4 -संरेभिरे (for -तस्तम्भिरे) K4 D1 परितः (D1 व्रतिन) स्तम्भिरेऽन्योन्यम् (for [a]) T2 G1 4 M4 प्रत्यनेकश , G3 5 M2 °नीकिन. (for °नीकतः) — (L 903) K3 युद्धाय कृतनिश्चया (for [b]) — (L 904) B1 -जघ्नुस्ते (for -निघ्नन्तो) T1, 2 G1 3–5 M2 4 अन्योन्यमभितो जघ्नु (for [a]) T1 2 G1 3–5 M2 4 संयुगे (for रणस्थाश्). — Ñ2 om line 905 — (L 905) T1 बाणैरस्त्रैः सुतीक्ष्णैश्च (for [a]) K3 पत्रवाहैर्, Ñ2 V1 Ds D2 °राजैर्, V3 यन्त्रचापैर्; D5 पत्रचापैर्; D6 D8 पत्रवद्भिर्, T1 शिताभिश्च, G1 3–5 M2 4 शिलाधौतैर् (for पत्रवाजैर्) — T2 G1 om lines 906–908 T2 G4 M2 om line 906 — (L. 907) B1 3 T1 G3–5 M2, 4 वज्रैरशनिभिश्चैव (for [a]) T1 G3–5 M2 4 शूलवृक्षासि(M2 °वृक्षाग्र-, M4 °मुद्गर)पट्टसै (for [b]) — After line 907, T1 G3–5 M2, 4 ins :

45** एवं तदभवद्युद्धं मेरुपर्वतमूर्धनि ।
सुरदानवसैन्यानां घोरं क्षयकरं महत् ॥

— (L 908) T1 G4, 5 [अ]पि ग्रथिते, G3 M2 4 विग्रथिते (for प्रवर्तिते) T1 G5 M2 भूरि, G(ed.) द्रुत- (for ऽद्भुत-) B1 (marg.) -कर्मणि (for -विक्रमे) G3 विमर्दैर्भूरिविक्रमे, G4 °र्दें भूरिविस्रवे (for [b]) — (L 909) G4 रथे (for वधं) — (L. 910) G4 भिद्यमान. (for छादयान) T1 महासुर. (for सुरोत्तमम्) D3 T2 G1 छाद्यमानोऽसुरोत्तम, G3 छाद्यमानो महासुर, G4 भिद्यमान सुरोत्तमम्, G5 छाद्यमाने महासुरः, M2 4 छाद्यमा(M4 °दया)नोऽसुरोत्तम (for [b]) — (L, 911) K Ñ1 D1–3 मन्त्राहुतिर् (for मन्त्रैर्हुत) M4 मन्त्रैरिव हुतार्चिष्मान् (for [a]) — (L 912) Ñ1 D3 सागरान्तां (for °राभ्यां) Ñ1 V1 दैत्यानां (for देवानां). — (L 913) B3 D2 G3 M4 संशोषयत, Ds1 T2 G4 M2 अशोषयत, G1 5 अशोषयच्च (for संशोषयति) K4 B2 Dn2 अर्कोंऽशुभिर्; M2 रक्तांशु° (for अर्कांशु°) — (L 915) G1 4 M2, 4 [आ]हवे (for [अ]द्रये). T2 शक्रोऽशनिं महाहवे (for [b]). — (L 916) T2 G1 5 M2 4 तत पतन्ती सा शक्तिर् (for [a]). — (L, 919) T1 संदीप्तं, G3 5 M2 4 सुदीप्तं (for सुतीक्ष्णं). T2 G1 4 सुदीप्तं दानवापहम् (for [b]) — (L 920) K3 सुतीक्ष्णधारं, B3 D6 सुपीनधारं (for सुपीत°) V1, 3 B2 Dn Ds1 D2 विमलं, T2 G1, 4 5 M2 ज्वलितं (for विपुलं). K1 2 D4 सुधौतं शित(K2 शत)धारं च, T1 G3 M4 सुपीनधार (M4 °धारा) ज्वलितं (for [a]). K1, 2 4 Ñ1, 2 V1, 3 B Dn Ds D2 4 5 विपुलं, K3 निर्मलं (for विमलं) T1, 2 G1 3–5 M2, 4 विपुल चन्द्रदर्शनम् (for [b]) — (L 921), Ñ2 B D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 आशीविषविषोपमम् (for [b]) — (L 923) K3 अदृश्यत, Ds1 इव स्थित, T1 2 G1, 3–5 M2 4 व्यतिष्ठत (for अवस्थित) — (L 924) तत्र (for स तं) B1 3 D6 तत्र स्थितं समालक्ष्य, T1 2 G1 3–5 M2, 4 तत्र तं स्थित(T2 G1 4 5 संस्थित)तमालोक्य (for [a]) — (L 925) B1 3 D3 6 T1 2 G1, 3–5 M2 4 लोहिताक्षो महाबाहु (B1, 3 D6 °काय.; D3 °काले) (for [a]) D5 चिच्छेद; T1 2 G1 3 4 M2, 4 व्याक्षिपच् (for चिक्षेप) — (L 926) K1 स्थिरान्; K2 D1 3 4 स्थितान्; K4 B1 3 Ds T2 G1 4 M2, 4 शरान्; D6 चितान् (for शितान्). Dn अशनिप्रतिमाङ्कितान् (for [b]),

ततोऽर्ककिरणाकारानशनिप्रतिमाञ्शितान् ।
संदधे चाशु बाणौघानाशीविषसमान्बली ॥
रुक्मपुङ्खान्प्रदीप्ताग्रानुग्रवेगानलंकृतान् ।
आकर्णपूर्णांश्चिक्षेप शरानुग्रान्समन्ततः ॥
दृढचापप्रमुक्तास्ते शरा वैश्वानरप्रभाः । [930]
सावित्रं छादयामासुः कैलासमिव तोयदाः ॥
संछाद्यमानः शरौघैर्बाणेन बलिसूनुना ।
पराङ्मुखः सुरवरः प्रयातः सरथध्वजः ॥
पराजित्य च सावित्रं बाणः परमहर्षितः ।
प्रगृह्य कार्मुकं घोरं गतः शक्ररथं प्रति ॥ [935]
बलश्चाप्यसुरश्रेष्ठः प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
ध्रुवाय वसवे मूर्ध्नि रौद्रां चिक्षेप दानवः ॥
तस्य निर्मथितो देहो हेमचित्रं च वर्म वै ।
गदावेगेन भीमेन ध्रुवस्य समरे तदा ॥
शेषाश्च वसवः सर्वे दिव्यास्त्रैर्घोरदर्शनैः । [940]
प्राच्छादयन्रणे दैत्यमादित्यमिव तोयदाः ॥
ततः सोऽमर्षितो बाणैर्बलो दानवसत्तमः ।
अवातरद्रथात्तस्माद्गदामुद्यम्य वेगवान् ॥
पातयामास शत्रूणां समाविध्य महासुरः ।
दिशः प्राद्रावयत्सर्वांस्त्रिदशान्सा महागदा । [945]
इन्द्राशनिरिवेन्द्रेण प्रवृद्धाः सुमहास्वनाः ॥
तस्याः सुविद्युद्घोषायास्तेन शब्देन वेजिताः ।
व्यद्रवन्त परिभ्रष्टा रथेभ्यो रथिनस्तदा ॥
तदुदीर्णं रथानीकं सूर्याभं मेघनिस्वनम् ।
देवानां शरधाराभिः समन्तादभ्यवर्षत । [950]
क्षुरप्रैर्विशिखैर्भल्लैर्वत्सदन्तैः शिलीमुखैः ॥

— (L 927) K1 2 -विषोषमान्, K8 -समप्रभान्; K4 Dn D1-3 5 -शिलीमुखान्, T1 2 G1 3-5 M2 -समान्वरान् (for °न्बली). D4 तीक्ष्णानाशीविषोपमान् (for ^{b}) — (L. 928) B2 T2 G1 4 सुदीप्ताग्रान्, D3 तु तीक्ष्णा°, M4 प्रसन्ना° (for प्रदीप्ता°) — (L. 929) K4 V1 3 Dn2 D1 5 -पूरांश् (for -पूर्णांश्) B3 अग्र्यान् (for उग्रान्) — (L. 930) K4 Ñ1 2 V1. 3 B Dn Ds D1-3 -प्रयुक्तास्, D5 G1. 4 -विमु° (for -प्रमु°). M2 दृढचक्रप्रयुक्तास्ते (for ^{a}). — (L 932) V1 सताड्यमानः, B1 Dn D6 स छाद्यमानः (for सछा°) V3 बलेन (for बाणेन) — (L 934) B1. 3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 तं पराजित्य; Bom Poona eds. G(ed) पराजित्य स (for °त्य च). K3 स पराजित्य सावित्र्यं (for ^{a}) B3 बाणः परममर्षितः (for ^{b}). — (L 936) D2 प्रबलश्च, D3 बलवांश्च, T2 G1 4 M4 बलिश्चापि (for बल°) D3 T1 G3 5 विपुलां (for महतीं) — D3 om lines 937-938 — (L. 937) V1. 3 Ds समरे (for वसवे) T1 2 G1 3-5 M2. 4 शीघ्रं (for मूर्ध्नि) T1 2 G1 3-5 M2 4 दर्पितः (for दानवः). — (L 938) B1. 3 D6 ध्वंसो (for देहो) T3 G1 4 M2 4 तस्य निर्मथिता वाहा; G3 तस्य निर्मथितं ध्वंसे (for ^{a}) — (L. 940) V1 3 बहवः (for वसव) D3 सुराश्च बहवः सर्वे, T1. 2 G1 3-5 ततः शेषास्तु वसवो (for ^{a}) T1 भीम- (for घोर-). B3 D6 -दर्शना (for °नै) — (L 941) T2 G2. 4 प्राच्छादयत तान्सर्वान् (for ^{a}) Ñ1 तोयदै (for °दा) — (L. 942) K1 Ñ1 D1-3 T2 G1 3-5 M2 4 समर्पितो; K2 D4 5 G4 स मर्षितो, T1 Bom Poona eds G(ed) संमर्षितो (for सोऽमर्षितो). K3 ततः समर्पितो राजा (marg बाणैर्); K4 ततः समर्थितो बाणो (for ^{a}). D3 बाणो; T2 बलाद्; M4 बली (for बलो). — (L 943) K1 2 Ñ2 Ds2 D4. 5 वीर्यवान्, G1 वेगितः (for वेगवान्) — After line 943, T2 G1 3-5 M2 4 ins :

46** सर्वायसमयीं दिव्यां हेमचित्रां गदोत्तमाम् ।

— (L 944) B2 महास्वनः, G3 शिरांस्युत (for महासुरः). — For line 944, B1 3 Ds D6 subst

47** शिरःसु पातयामास शत्रूणां तां गदां तदा ।

— (L. 945) D3 घोरांस् (for सर्वांस्) K1-3 D4 5 त्रिदशांस्तान्; Ñ1 °शानां (for °शान्सा) D3 त्रिदशानां महाचमूम् (for ^{b}) — (L 946) T1 2 G1 3-5 M2 4 वज्राशनिर् (for इन्द्रा°) T1 2 G1 3-5 M2 4 प्राविद्धा सा महाबला (for ^{b}). — (L 947) K1 तस्याः सुविद्युद्घोषो यस्; D4 तस्यास्तु विद्युतो घोषास्; T2 G1 3 M2 तस्या विद्युत्सघोषायास् (for ^{a}) K1 T1 वेपिताः; K2-4 Ñ2 Dn D1. 2. 4 5 G3-5 M2 4 वै जिताः; Ñ1 ते जिताः, V1 3 B2 रेजिताः, T2 G1 वेगिताः (for वेजिता) — (L 948) B1 D5 परित्रस्ता (for °भ्रष्टा). T1 2 G1 4 5 M2 4 रथेभ्यो रथिनां वराः (for ^{b}) — (L. 949) V1 तद्विकीर्णं (for तदुदीर्णं) — (L 950) T2 G1 M2 4 देवाः सायकधाराभिः (for ^{a}) D5 पर्यवर्तयत्, T3 G1 M2 4 अभ्यवीवृषन् (M4 °षत्) (for °वर्षत). B1. 3 D6 Cal ed अभ्यवर्षत्समन्ततः (for ^{b}) — (L 951) K1 G3 क्षुरकैर्, K3-4 Ñ1 2 V1 3 B3 Dn Ds D1 2 4 5 M2 क्षुद्रकैर्; T2 G1 क्षुरप्र- (for °प्रैर्) G5 विविधैर् (for विशिखैर्). T1 M4 क्षुर(M4 °द्र)कैर्विविधैर्भल्लैर् (for ^{a}). — (L 952) T1 2 G1. 3-5 M2 4 महावीर्याः (for °तेजाः). Ñ1 G5 महासुराः, Ñ3 B1 D5 °सुरम्, Dn D6 T1, 2 G1 M3. 4 °सुरान्

मुहुर्मुहुर्महातेजाः प्रत्यविध्यन्महासुरः ।
बलस्तु स गदापाणिर्व्यादितास्य इवान्तकः ॥
तडिद्गुणार्कसदृशो वैश्वानर इवापरः ।
पिबन्निव शरौघांस्तान्देवचापसमुत्थितान् ॥ [955]
अभ्यद्रवत दैत्येन्द्रो महार्णव इवापरः ।
अवस्फूर्जन्दिशः सर्वाः स्वेन वीर्येण दानवः ॥
अरुजंस्त्रिदशान्दैत्यः सिन्धुवेगो नगानिव ।
समृद्धस्तरसा देवान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ।
शमयंश्च महेष्वासान्वसुभ्यां समसज्जत ॥ [960]
आपश्चैवानिलश्चैव ववर्षतुररिंदमौ ।
शरवर्षाणि दीप्तानि मेघाविव परंतपौ ।
क्षिप्रांस्तान्विशिखान्दीप्तानन्तरिक्षे स चिच्छिदे ॥ .
अमृष्यमाणस्तत्कर्म ध्रुवस्तमभिदुद्रुवे ।
तौ पृथक्शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ [965]
उत्तमाभिजनौ शूरौ देवदैत्ययशस्करौ ।
तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाभ्यकृन्तताम् ॥
निर्भिन्दन्तौ च गात्राणि विलिखन्तौ च सायकैः ।
स्तम्भयन्तौ च बलिनौ प्रतुदन्तौ स्थितौ रणे । [970]
चरन्तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ॥
मुद्गरैर्जघ्नतुः क्रुद्धावन्योन्यमभिमानिनौ ।
असिभ्यां चर्मणी दिव्ये विपुले च शरासने ।
निकृत्याचलसंकाशौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ॥
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ । [975]
बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥
तयोरासीद्भुजाघातनिग्रहः प्रग्रहस्तथा ।
अतीव भीमः संह्रादो वज्रपर्वतयोरिव ॥
द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महावृषौ ।
अन्योन्यमभिसंरब्धौ मुहूर्तं पर्यकर्षताम् ॥ [980]
ततः पराजितो देवो बलकेन तदा ध्रुवः ।

(for °सुर) — (L 953) K2 D4 बलवांस्तु, Ñ1 2 D2 बलाकस्तु (for बलस्तु स) B1 3 D6 बलक(D6 °वां)स्तु महाबाहुर्, T1 2 G1 3–5 M2 बलकस्तु (T2 G1 °लोऽपि च) महावीर्यो (for ᵃ) — (L 954) Ñ1 Dn1 D1 3 5 6 T1 2 G1 4 तडिद्गुणार्क- (for तडिद्गु°) G5 -सदृशान् (for °शो) G3 तडिद्गुणार्कसदृशान् (for ᵃ) B1 समप्रभ., B3 -समद्युति, D6 -गणप्रभः, T1 2 G1 3–5 M2 4 -समप्रभान् (for इवापर) — D4 om (hapl) lines 955–956 — (L 955) D4 -समुद्भवान्, (for °स्थितान्). K1 D5 वधाय समुपस्थितान्, Ñ1 देवचापमुपस्थितान् (for ᵇ) — K3 om line 956 — (L 956) T1 2 G1 3–5 M2 4 अभ्यवर्तत (for °द्रवत्) — (L 957) K1–3 D4 अवस्फुर्य, G5 °पूर्य (for °स्फूर्जन्) — (L. 958) K3 सर्वान् (for दैत्यः) K4 D2 सिन्धुवेगान्नगा इव, D4 सिंहवेगो गजानिव (for ᵇ) — (L 959) Ñ1 G3 समुद्रस्, Ñ2 Dn2 D1 4 T1 स मृद्नंस्; B1 3 अमृद्नात्, T3 G1 M4 प्रमृद्नंस् (for समृद्धस्). K1 देवो (for देवान्) V3 अरुजत्तरसा दैत्यान्, Ds2 स मृद्नन्नुरसा देवान् (for ᵃ) T2 G1 साधु (for वायुर्) — (L 960) V1 B2 D3 महेष्वासो (for °ष्वासान्) — (L 961) K1–3 V1 T3 G1 4 5 [अ]नलश्च for) [अ]नि°) T1. 2 G1 3–5 M2. 4 शत्रुसाहाववर्(T1 °म)र्षताम् (for ᵇ). — (L 962) T1 2 G1 3–5 M3 4 दिव्यानि (for दीप्तानि) — T1 G1 om lines 963–967 — (L 963) Ds वि- (for स) B1. 3 D6 चिच्छेद सं नभस्तले (for ᵇ) — For line 963, G4 subst .

48** प्रासादान्विविधान्दीप्तानन्तरिक्षे च चिच्छिदु- ।
— (L 964) Ds1 सर्वं (for कर्म) — (L. 965) B1 समौ; B3 Ds समं (for पृथक्) K3 क्षुर- (for शर-) — (L 966) K4 B1 T1 G3–5 वीरौ (for शूरौ) D3 द्वा उत्तमाभिजननौ (for ᵃ). B1 3 D3 M2- 4 देवदैत्यौ (for °त्य-) T1 G3 5 देवदैत्यौ यशस्विनौ (for ᵇ). — (L. 967) K3 B3 महागजौ (for °द्विपौ). — (L 968) Dn न्यकृन्तताम्, T2 G1. 4 व्यकृन्त°, G3 [अ]प्यकृष्य° (for [अ]भ्यकृन्त°) — (L 969) V3 निच्छिन्दन्तौ, D2 निर्भिद्यन्तौ (for °न्दन्तौ) — (L. 970) K1 D4 विनदन्तौ, K3 विनिन्दन्तौ, D1 2 3 6 (*inf lin*) M2 प्रणुदन्तौ, D2 प्रनर्दन्तौ (for प्रतुदन्तौ). T2 G3. 4 रथस्थितौ, G1 रथे रणे (for स्थितौ रणे) V1. 3 प्रतर्दन्तौ रथे (V3 °णे) स्थितौ, B2 Ds प्रणदन्तौ रणे स्थितौ; M4 प्रणुदन्तौ रथस्थितौ (for ᵇ) — In D6, lines 671–1305 are lost on missing folios — (L. 971) K1. 2 D4. 5 विविधानि च मार्गाणि (for ᵃ) — (L 972) K4 Ñ1 V1. 3 B1 2 D1 2. 5 T2 G1 4 5 M2 4 मुहुरा- (for मुद्गरैर्). B3 मुहुराजघ्नतुः क्रूराव् (for ᵃ) M4 -मर्षिणौ (for -मानिनौ) T1 2 G1 3–5 M2 तावन्योन्यममर्षिणौ (for ᵇ). — (L 974) D3 विकृष्य; G5 निकृत्वा (for °त्य). — (L 975) G3 दिव्यभुजौ (for दीर्घ°) — K2 om. lines 977–982. G5 om lines 977–981 — (L 977) K1 Ñ2 T1 3 G1. 4 भुजाघातैर्, B1 2 D5 M4 °घातो; D2 4 °घातं (for °घात-). G3 M2 तयोरास्तां भुजाघातो (for ᵃ). — (L. 980) D5

रथं त्यक्त्वा भयात्तस्य प्रनष्टः प्राङ्मुखो वसुः ॥
पुनरेव च तत्रासीन्महद्युद्धं सुदारुणम् ।
क्रुद्धस्य नमुचेश्चैव धरस्य च महात्मनः ॥
संरब्धौ च महाबाहू महेष्वासावरिंदमौ । [985]
परस्परमुदीक्षेतां दहन्ताविव लोचनैः ॥
विस्फार्य च महच्चापं हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
संरम्भात्स वसुश्रेष्ठस्त्यक्त्वा प्राणानयुध्यत ॥
स सायकमयैर्जालैर्वृतो दैत्यरथं प्रति ।
भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्रच्छादयत्प्रभाम् ॥ [990]
ततः प्रहस्य नमुचिर्धरस्य च शिलाशितान् ।
असृजत्सायकान्दीप्तान्भीमवेगान्दुरासदान् ॥
महातेजा महाबाहुर्महावेगो महारथः ।
विव्याधातिरथो दैत्यो नवभिर्निशितैः शरैः ॥
स तोत्रैरिव मातङ्गो दार्यमाणः पतत्रिभिः । [995]
अभ्यधावत संक्रुद्धो नमुचिं वसुसत्तमः ॥
तमापतन्तं वेगेन संरम्भान्नमुची रणे ।
दैत्यः प्रत्यसरद्देवं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
ततः प्राध्मापयच्छङ्खं भेरीशतनिनादितम् ।
विक्षोभ्य तद्बलं हर्षादुद्धूतार्णवसप्रभम् ॥ [1000]
अश्वानृक्षसवर्णाभान्हंसवर्णैः सुवाजिभिः ।
मिश्रयन्समरे दैत्यो वसुं प्राच्छादयच्छरैः ॥
समाश्लिष्टावथान्योन्यं वसुदानवयो रथौ ।
दृष्ट्वा प्राकम्पत मुहुस्त्रिदशानां महद्बलम् ॥
क्रोधसंरक्तताम्राक्षौ प्रेक्षमाणौ मुहुर्मुहुः । [1005]

D5 -धावन्तौ (for -संरब्धौ). D5 पर्यधावताम् (for °कर्षताम्). T1 G3. 5 बाहुभिः समकर्षताम् (for ^{b}) — (L 981) Ñ1 तदा पराजितौ दैत्यौ (for ^{a}). Ñ1, 2 B2 G1 बलाकेन (for बल°). — (L 982) Dn2 भुक्त्वा (for त्यक्त्वा). D3 [अ]नुयातश्च , T1 G3–5 भयार्तश्च (for °त्तस्य) Ñ2 B1 D5 T2 G1 4. 5 प्रतस्थे ; T1 प्रयातः (for प्रनष्ट). M2 ध्रुव· (for वसुः). — After line 982, K1 Ñ3 V1 3 B Ds D5 ins an addl colophon [*Sub-parvan* K1 Ñ2 V1. 3 B2 वामनः ; B1. 3 Dn Ds D5 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy no* . V1 230 , V3 D2s 240 ; Dn 239].

— Before line 983, K1 4 Ñ1 2 V1. 3 B Dn Ds D1–5 ins वैशंपायन· — (L 983) K3 Dn महायुद्धं (for महद्युद्धं). T2 G1 4 तदा रणे , G5 M2 4 महारणे (for सुदारुणम्). — (L. 984) T1 2 G3–5 M2 4 क्रुद्धयोर् (for °स्य) D1 तस्य (for चैव). V1 B3 ध्रुवस्य (for धरस्य). — (L 985) K3 संनद्धौ च ; T2 संरब्धेन (for °ब्धौ च). — (L. 986) Ñ1 B1 2 Dn1 Ds D2 T1 G1 3–5 उदैक्षेतां , D3 उदीक्षन्तौ (for °क्षेतां). — (L 987) Ñ2 V1 3 विस्फारयन् , D3 °र्यं सु- (for °र्यं च) K1–3 Dn D5 T1 G3. 5 महाचापं (for महच्चाप). Ds विस्फारयन्महाचापं (for ^{a}) K3 हेमावृत्तं (for हेमपृष्ठ). G3 M2 4 दुरानमम् (for °सदम्). — (L 988) G3 5 M2. 4 संरब्ध· (for संरम्भात्) K3 V1 सुरश्रेष्ठस् (for वसु°) V3 सरब्धात्स सुरश्रेष्ठस ; D3 संरम्भात्त्रिदशश्रेष्ठस् (for ^{a}) T2 G1 4 M2 4 ततो रणे (for अयुध्यत) — (L 989) K2 यानैर् , K4 बाणैर् (for जालैर्) B3 om. lines 989^{b}–993^{a}. K4 Ñ2 V3 B1 2 Ds D1 2 T1. 2 G1 3–5 M2 4 धरो , V1 ध्रुवो ; Dn क्षिप्तैर् (for वृतो). — (L. 990) K2 3 D1. 4 5 T1. 2 G1. 3 प्रच्छादयन् ; K4 V1 B1, 2 Ds2 D2 M2 प्राच्छादयत् (for प्र°) D3 भित्त्वा प्राच्छादयत्प्रभाम् (for ^{b}) — (L 991) T1. 2 G1 3–5 M2 4 प्रगृह्य (for प्रहस्य) V1 ध्रुवस्य च , T1 G1 3–5 M2 तूर्णं तूर्णाच् , T2 तूर्णं तूणी- , M4 तूर्णं तूर्ण- (for धरस्य च) K4 -शतान् (for -शितान्) — (L. 992) D3 तीक्ष्णान् , T1 2 G3–5 M2 4 चैव (for दीप्तान्) — (L 993) T1 G3 महावेगैर् (for °वेगो) G5 M2 4 महावेगैर्महारथम् (for ^{b}). — (L 995) K2 दन्तैर् (for तोत्रैर्) T1 G3–5 भुक्तैरतिजवैस्तेन (for ^{a}) Ñ2 V1 2 B1 3 Dn1 Ds वार्यमाणः ; दीर्य° , T1 G3 धार्य° (for दार्य°) — (L 996) K1 अभ्यधावत्स ; K2 D4 °त्सु- , G3 Bom Poona eds G(ed) °न्त (for °त) G1 M2 4 सुर- (for वसु-) — (L 997) K2 D4 संरब्धो , T2 G1, 3–5 M2 4 सहसा (for संरम्भान्) Ñ1 D3 नमुचिं रभसं रणे , B1 3 नमुची रभसाद्रणे (for ^{b}) — (L. 998) K4 अभ्यसरद् (for प्रत्य°). G1 मत्तो मत्तमिव द्विप· (for ^{b}) — (L 999) K3 Ñ2 D5 T1 -निनादिनम् ; T2 G1 3 4 M2 4 -विनादित(G3 °न)म् (for -निनादितम्) G5 भेरीनादविनादितम् (for ^{b}) — (L. 1000) Ds1 उद्वृत्तार्णव- ; D3 उद्धता° (for उद्धूता°) K2 V1 -संप्रभम् , G3. 5 M2 -संनिभम्) (for -सप्रभम्) B3 Ds2 D5 उद्धूतार्णवसंप्रभम् ; T1. 2 G1 4 M4 उद्धू(M4 °द्धृ)तार्णवसनि° (for ^{b}) — (L. 1001) Dn दिव्यसु- (for ऋक्षस-) B1. 5 Ds D5 -वर्णांश्च ; T1 G5 M4 -वर्णांस्तु (for -वर्णाभान्) T2 G1 3 M2 अश्वान्दृष्ट्वा सवर्णांस्तु (for ^{a}) T2 G1 M2. 4 सवर्णिभि. (for सुवाजिभिः). Ñ2 हंसयुक्तैः सवाजिभि. (for ^{b}) — (L. 1003) B3 Cal. ed समाश्लिष्टा (Cal. ed °ष्टौ) तथान्योन्यं ; Ds समाश्लिष्य तथा° (for ^{a}) K4 तयो (for रथौ). — (L 1004) स्वर्गस् (for मुहुस्) T1 G3 5 महाचमूः , G1 M2 महाबलम् (for महद्ब°) — (L. 1005) Ñ1, 2 B3 -संरम्भ- (for -संरक्त-).

गर्जन्ताविव शार्दूलौ प्रभिन्नाविव वारणौ ॥
महामेघोपमं रौद्रमासीदायोधनं तयोः ।
रथाश्वनरसंबाधं मत्तवारणसंकुलम् ॥
समाजमिव तं दृष्ट्वा प्रेक्षमाणौ महारथौ ।
आशंसन्ते जयं ताभ्यां योधास्ते गणशः स्थिताः ॥
तयोः प्रैक्षन्त समरं संनिकृष्टं महास्त्रयोः ।
सिद्धगन्धर्वमुनयो देववदानवयोस्तदा ॥
तौ छादयन्तावन्योन्यं समरे निशितैः शरैः ।
शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महाबलौ ॥
तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ । [1015]
प्रेक्षणीयतरावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥
सुवर्णविकृतान्बाणान्प्रमुञ्चन्तावरिंदमौ ।
भास्कराभं तदाकाशमुल्काभिरिव चक्रतुः ॥
तयोः शराः प्रकाशन्ते देवदानवयोस्तदा ।
पङ्क्त्यः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे ॥ [1020]
त्रिदशाश्वगजानां हि शरीरैर्गतजीवितैः ।
क्षणेन संवृता भूमिर्मेघैरिव नभस्तलम् ॥
ततः सुधारं ज्वलितं सूर्यमण्डलसंनिभम् ।
धराय वसवे मुक्तं चक्रं नमुचिना रणे ॥
पतता तेन चक्रेण धरस्य स्यन्दनोत्तमः । [1025]
सध्वजः सपताकश्च दग्धोऽर्ककिरणप्रभः ॥
स त्यक्त्वा स्यन्दनं देवः प्रदीप्तं चक्रतेजसा ।
भयात्तस्यासुरेन्द्रस्य गतः स्वगृहमुत्तमम् ॥
पराजित्य सुरं दैत्यो नमुचिर्बलदर्पितः ।

T2 G4 M2 -रक्ताक्षाव्, G3 5 M4 -नयनाव् (for -ताम्राक्षौ) B3 T1 G1 क्रोधसंरम्भरक्ताक्षाव् (T1 °नयनाव्) (for ᵃ) K1 3 D4 समन्तत , B1 3 Ds परस्परम् (for मुहुर्मुहु.) T1 G3 M2 4 अन्योन्यं समवैक्षताम्, T2 G1 4 5 अन्योन्य समुदैक्षत (G5 °ताम्) (for ᵇ) — (L 1006) T1 गर्जिताव् (for गर्जन्ताव्) — (L 1007) K3 Ñ2 B3 यमराष्ट्रोपमं रौद्रम्, T1 M2 4 महार(T1 °शृ)ङ्गोपमं रौ°, T2 G1 °रम्भोपमं रौ°, G3 5 महारङ्गोपमे तस्मिन् (for ᵃ) — (L 1008) K2 D4 -भर-, T1 3 G1 3 5 M2 4 -वर-, G4 -पत्ति- (for नर-) B1 3 Cal ed नराश्वरथसंबाध (for ᵃ) D3 -मातङ्ग- (for -वारण-) D1 अकृत्वा रणसंकुलम् (for ᵇ). — (L 1009) V1. 3 संसक्तम् (for समाजम्) B1 3 Ds D5 G3 5 प्रेक्षमाणा महारथाः (for ᵇ) — (L 1010) K1 2 Ñ2 V1 3 Dn D3 4 T2 M4 आशंसन्तौ, K3. 4 Ñ1 B Ds D1 2 5 T1 G3 °सन्तो (for °सन्ते) K4 D1 योधाश्चैवैकतोऽश्रयन्, Ñ1 योधा नैवैकमाश्रया , B2 योधा नैकैकतोऽश्रयन्, Dn योधा नैकत्र संश्रया· ; D2 योधा नैवैकत. श्रियम्, D5 योधास्ते गणसंस्थिताः, T1 G3. 5 योधास्तु गणशस्तदा, T1 G1 4 M2 4 परस्परसमाश्रयम् (for ᵇ). — After line 1010, T1 G3 5 ins

49** परस्परं प्रार्थयन्त परस्परसमाश्रयाः ।

— D3 om line 1011 — (L 1011) K3 ऐक्षन्त (for प्रै°) K4 Ñ1 2 V1 3 B2 Dn D1 2 5 T1 2 G1. 3–5 M2 संरम्भं (for समर) M4 तयोर्वैक्षन्त संरम्भं (for ᵃ) K4 D1 2 संनिकृष्टमहाभया· (for ᵇ) — (L 1012) D5 देवता सुरराक्षसाः (for ᵇ). — For line 1012, Ñ1 subst :

50** सिद्धचारणगन्धर्वमुनयो दानवास्तथा ॥

— (L. 1015) K1 महारथैः, Ñ1 °बलौ, T1 शितै· शरै· (for महारथौ). G3–5 रणे च निशितैः शरैः (for ᵇ). — For line 1015, T2 G1 M2 4 subst

51** आसादयेतामन्योन्यं तौ रणे निशितैः शरैः ॥

— (L 1016) D2 T1 2 G1 3 प्रेक्षणीयतमावास्तां (for ᵃ). D3 वृष्टिवाताव् (for °मन्ताव्) — (L 1017) K4 मुञ्चतौ ताव्, T1 2 G1 3–5 M4 विमुञ्चन्ताव् (for प्रमु°). — (L. — (L 1018) T1 2 G1 4 5 M2 4 रणे प्रकाशमाकाशम्; G3 रणे प्रकाशमुल्काभिर् (for ᵃ) K1 उल्काभम् (for उल्काभिर्). M2 तयोश्चैवाविचक्रतु (for ᵇ) — (L 1020) Ñ1 [अ]म्बुदे· (for [अ]म्बरे). — (L 1022) T2 संभृता (for संवृता). — (L 1023) D5 विमलं, T1 G1. 4 M2. 4 विपुलं (for ज्वलितं) G5 तत सुधांशुविपुलं (for ᵃ) — (L 1024) B1 वधाय (for धराय) V1 वधाय समरे मुक्तं (for ᵃ). — (L 1025) D3 तेन मुक्तेन चक्रेण (for ᵃ). T1 2 G1. 3–5 M2 4 धरस्य स रथोत्तमः (for ᵇ) — (L 1026) K1 D4 सध्वज सपताकाश्वो ; V3 B1 3 °ज सायुधः साग्नो, T1 2 G1 3–5 M2 4 सपताकध्वज साश्वो (for ᵃ) K1 दीप्तार्क-, V3 दग्धोऽत्र, Ds1 दग्धार्क- (for दग्धोऽर्क-). — (L 1027) B1 3 तं रथं (for स्यन्दनं) T1 2 G1. 3–5 M2 4 संत्यज्य तं रथं देव (for ᵃ) K1 प्रतप्तं, G4 प्रदग्धं (for प्रदीप्तं) — (L 1028) B1 3 गतः खं वसुसत्तम· ; T1 2 G1 3–5 M2 4 गतः शक्ररथं प्रति (for ᵇ) — (L 1029) D5 [अ]मरं, G3 5 धरं, M2 वसुं (for सुरं) T2 देवं ; M4 देवो (for दैत्यो) B1 3 पराजित्यासुरो देवं (for ᵃ). K1 2 Ñ1. 2 Ds D4 5 T1. 2 G1 3–5 M2 4 -गर्वितः (for -दर्पितः) — (L 1030) D3 M4 ऽसुर (for स्वेन). K1–3 D4 5 स्वेन सैन्येन स ययौ (for ᵃ) D3 इन्द्ररथं ; T2 G1. 4 स च चमूं (for सुरचमूं) — After line 1030, T1. 2 G1, 3–5 M2 4 ins an addl. colophon [*Sub parvan* T2

प्रयातः स्वेन सैन्येन भूयः सुरचमूं प्रति ॥ [1030]
यौ तौ मयश्च त्वष्टा च देवदैत्येषु विश्रुतौ ।
प्रवरौ विश्वकर्माणौ मायाशतविशारदौ ॥
घोरस्तयोः संप्रहारः प्रावर्तत सुदारुणः ।
अन्योन्यस्पर्धिनोस्तत्र चिरात्प्रभृति संयुगे ॥
त्वष्टा तु निशितैर्बाणैर्दैत्यं तु बलदर्पितम् । [1035]
पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध त्रिशता शरैः ॥
मयस्तु प्रतिविव्याध त्वष्टारं निशितैः शरैः ।
सुधौतैः सुप्रसन्नाग्रैः शातकुम्भविभूषितैः ॥
ननाद दितिजश्रेष्ठो हतस्त्वष्टुः शरैर्मयः ॥
संक्रुद्धो दैत्यसैन्यस्य विचिन्वन्निव जीवितम् । [1040]
शक्तिं कनकचित्राक्षां चित्रदण्डां महाप्रभाम् ।
देवो गृहीत्वा समरे दैत्येन्द्रे संन्यपातयत् ।
भीमां सर्वायसीं त्वष्टा पुरंदर इवाशनिम् ॥
तां त्वष्टुर्भुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
मयश्चिच्छेद तीक्ष्णाग्रैस्तूर्णं सप्तभिराशुगैः ॥ [1045]
ततः क्षिण्वन्निव प्राणांस्त्वष्टुः कोपान्महासुरः ।
प्रेषयामास संरब्धः शरान्बर्हिणवाससः ॥
चिच्छेद बाणांस्त्वष्टा ताञ्ज्वलितैर्नतपर्वभिः ।
दैत्यस्य सुमहावेगैः सुवर्णविकृतैः शरैः ॥
तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे । [1050]
शार्दूलाविव चान्योन्यं प्रसक्तावभिजघ्नतुः ॥
अन्योन्यं प्रतिविध्यन्तावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ क्रुद्धावाशीविषाविव ॥

G1. 3 5 M2 4 वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* G3 देवासुरद्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy no* T1 G4 301, G1 297; G3 5 M3 5 303, M2 4 13]

— Before line 1031, B2 Ds T1 G1 3–5 M2 4 ins वैशंपायन उवाच. — (L 1031) B1 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 अथ त्वष्टा मयश्चैव (for ᵃ). — (L 1032) Ñ1 T1 G3. 5 M2. 4 प्रयुद्धौ, T2 G1. 4 प्रसिद्धौ (for प्रवरौ) T1 2 G1. 3–5 M2 4 -सृजौ तदा (for -विशारदौ) — (L 1033) Ñ1 आसीत (for घोरस्) — For line 1033, B1 3 T1 2 G1. 3–5 M2 4 subst :

52** तयो· प्राणहरस्त्वासीत्संप्रहारो महात्मनो: ।
[B1 प्रहरतोस् (for प्राणहरस्).]

— (L 1034) K1 2 D1 4 -स्पर्धिनौ, D5 °तौ (for °नोस्) Ñ1 अन्योन्यस्य विना तत्र, D3 °न्यस्पर्धिनौ तौ तु (for ᵃ) Ñ1 दीप्तिमान्, B1 3 दीप्तयो (for सयुगे) — For line 1034, T1 2 G1 3–5 M2 4 subst :

53** चिरात्प्रभृति संरम्भादन्योन्यस्पर्धिनौ रणे ।
[T1 सरब्धाव् (for °म्भाद्)]

— (L. 1035) Ñ2 D5 दैत्येन्द्रं, V3 Dn D1 2 दैत्यं तं; T1 G1. 3–5 M2 4 आयान्तं (for दैत्यं तु) D4 -दर्पित· (for °तम्). Ñ1 V1 B1 3 D3 दैत्यं तं बलगर्वितम्, D5 दैत्येषु बलदर्पित: (for ᵇ) — (L 1036) K3 त्रिंशतै, B3 बहुभि, D1 5 निशितैः (for त्रिंशता) — K4 om (hapl) line 1037 — (L 1037) Ñ1 त्रिंशता; V3 T2 G1 4 M2 4 बहुभि: (for निशितै·) — (L 1038) B T1 2 G1 3–5 M4 महावेगै: (for सुधौतैः सु-) M2 महावेगै प्रधानाग्रै· (for ᵃ) G1 om. lines 1038ᵇ–1039ᵃ. — T2 M2 4 om line 1039 — (L 1039) V1 ननन्द (for ननाद). B Ds1 D3 -श्रेष्ठं (for -श्रेष्ठो) K1 2 4 Dn D1 2 4 5 G4 हत्वा त्वष्टु·, Ñ1 D3 हत्वा त्वाष्टं, V1 हत्वा त्वष्टा (for हतस्त्वष्टु·) Ñ2 B Ds हत्वा त्वष्टा शरैर्मयम्, T1 G3 5 हतस्त्व(G5 °त्वा त्व)ष्टु· शरान्मयः (for ᵇ) — (L 1040) V3 सुसंक्रुद्धो मयो दैत्यो; T1 2 G3 5 M2 4 संक्रुद्धो मयदैत्यस्य (T1 °स्तु) (for ᵃ). — (L. 1041) B5 चिक्षेप (for कनक-) K1 D4 -चित्राख्या, K3 Ñ1 B1 3 T2 G1 -वैडूर्य-, V1 -चित्राभां, B2 °ङ्गीं, D3 °भा; T1 G3. 5 M2. 4 वैडूर्यैश् (for -चित्राक्षां) T2 G1 M2. 4 अयस्मयीम् (for महाप्रभाम्) T1 चित्रा घोरामयोमयाम्, G3–5 चित्रां घोरामयस्मयीम् (for ᵇ) — K4 om (hapl.) lines 1042–1044 — (L. 1042) Ñ1 B1 3 T1 2 G1 3–5 M2. 4 दैत्येन्द्रं (B1 3 °न्द्रे) प्रत्यवासृजत्; Bom Poona eds. G(ed) °न्द्रं समपातयत् (for ᵇ) — (L 1043) B1 D5 T1. 2 G1 3 4 दृष्ट्वा (foo त्वष्टा) D1 2 पुरंदरम्, G1 4 पुरुरूप (for पुरंदर) — (L 1044) D3 दृष्ट्वा, T2 G4. 5 M2. 4 सूर्य- (for अर्क-). — (L. 1045) B1 3 T1 G3 M2. 4 शीघ्रं (for तूर्णं) — G1 om. lines 1046–1048. — (L. 1046) K1. 2 चिन्वन्, Ñ2 V1 3 B2 D3 G3 4 क्षिपन्, D3 T1 क्षुण्वन्, G5 क्षपन् (for क्षिण्वन्) — (L 1047) T2 G3. 5 M2. 4 संक्रुद्ध: (for संरब्ध·) — (L 1048) V3 बाणैस् (for बाणांस्). — (L 1049) M2 -महाघोरै: (for °वेगै:). — (L. 1050) K2 बलिनावितरेतरम् (for ᵇ) — (L. 1051) Ñ1 प्रसक्तम्; B3 प्रमत्ताव्, T1 2 G1 3–5 M2 4 असक्तम् (for प्रसक्ताव्). K3 4 Dn इव (for अभि-) D3 प्रसक्ताविव जग्मतु: (for ᵇ). — (L 1052) K1–3 Ñ2 B1 D4 5 युध्यन्ताव्, D1 -वध्य° (for -विध्य°). T1 2 G1 3–5 M2. 4 अन्तरं प्रवि(T2 G4 3 °ति)चिन्वन्ताव् (for ᵃ) Ñ2 B1 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 अन्योन्यस्यान्तरेषिणौ (for ᵇ). — (L 1053) B3 G5 M2. 4 -वीक्षेतां (for

महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ [1055]
ततः स विपुलां दीप्तां मयो रुक्माङ्गदां गदाम् ।
त्वष्टुः सम्प्राहिणोत्क्रुद्धः सर्वप्राणहरां रणे ॥
तया जघानातिरथस्त्वष्टुरुत्तमवाजिन ।
गदया दानवः क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवाचलान् ॥
ततः क्रुद्धो महादैत्यः क्षुराभ्यां तस्य संयुगे । [1060]
ध्वजं त्वष्टुरथ च्छित्त्वा सूतं निन्ये यमक्षयम् ॥
दृष्ट्वा त्वष्टा हतं सूतं क्षुराभ्यां विनिपातितम् ।
हताश्वं रथमुत्सृज्य सूतं च पतितं भुवि ।
विस्फारयन्महाचापं स्थितो भूमौ महाबलः ॥

हताश्वसूतं विरथं दृष्ट्वा रिपुमवस्थितम् । [1065]
जयश्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवाचलः ॥
मयः कालान्तकप्रख्यश्चापपाणिरिवान्तकः ।
प्रादहद्देवसैन्यानि दावाग्निरिव काननम् ॥
त्वष्टुः सोऽक्षिपतात्युग्रान्नाराचांस्तिग्मतेजसः ।
चतुर्दश शिलाधौतान्सायकान्विविधाकृतीन् ॥ [1070]
ते पपुस्तस्य देवस्य शोणितं रुक्मभूषणाः ।
आशीविषा इव क्रुद्धा भुजगाः कालचोदिताः ॥
ते क्षितिं समवर्तन्त शोभन्ते रुधिरोक्षिताः ।
अर्धप्रविष्टाः सरब्धा बिलानीव महोरगाः ॥
ते प्रकाशन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुंधराम् । [1075]

-वीक्षन्तौ) K_{2} D_{4} सर्पाद्, D_{3} क्षुब्धा (for क्रुद्धाव्) —(L 1054) K_{4} Dn_{2} $D_{1\,2}$ [आ]सन्नो (for [आ]साद्य) $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\,3}$ D_{5} गजाविव समासाद्य (for [a]) —(L 1055) $K_{1\,2}$ D_{4} शरैः पूर्णायतोत्क्षिप्तैर् (for [a]) — K_{2} om lines 1056-1057 —(L 1056) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ मयस्तु (for ततः स) $T_{1\,2}$ G_{3-5} $M_{2\,4}$ ततो (for मयो) $\tilde{N}_{1}$ D_{5} G_{1} रुक्माङ्गदो, M_{4} रुक्ममयीं (for रुक्माङ्गदां) V_{1} शुभाम्; V_{3} हताम् (for गदाम्) —(L 1057) K_{3} त्वष्टा स, $\tilde{N}_{1}$ V_{3} D_{2-4} त्वष्टुः स; B_{1} D_{3} G_{3} त्वष्टरि, B_{3} त्वष्टारं, $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ $M_{2\,4}$ त्वष्ट्रे स (for त्वष्टुः सं-) D_{4} -प्रहरणां (for -प्राणहरां). —(L 1058) $\tilde{N}_{1}$ -वाजिषु (for °नः) —(L 1059) D_{3} स तया (for गदया) K_{3} गदया दानवश्रेष्ठो (for [a]). K_{4} $\tilde{N}_{1}$ T_{2} G_{4} $M_{2\,4}$ [अ]चलम् (for °लान्). — After line 1060, K $\tilde{N}_{1.2}$ $V_{1\,3}$ B D (D_{6} missing) ins :

54** पुनर्द्वाभ्यां शराभ्यां तु निशिताभ्यां महारणे ।
[$K_{1.2}$ D_{4} क्षुराभ्या (for श°).]

—(L 1061) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ त्वष्टुः पुनश्च (for त्वष्टुरथ). D_{1} ध्वजस्त्वष्टुरथ छित्त्वा (for [a]) K_{4} $\tilde{N}_{2}$ V_{1} Ds_{1} D_{2} प्रेक्ष्य; D_{1} प्रेष्य (for निन्ये) — After line 1061, K $\tilde{N}_{1\,2}$ V B D (D_{6} missing) ins :

55** महाबलान्महावेगान्सदश्वान्गदयाहनत् ।
[K_{3} महाबलो, $B_{1\,3}$ °कायान् (for °बलान्) K_{3} वेगवत (for महावेगान्) K_{1} हृतान्, $K_{2\,3}$ V_{3} $D_{3\,4}$ हतान् (for [अ]हनत्).]

—(L 1062) K_{1} D_{4} च तं सूतं, K_{3} ध्वजं सूतं; $B_{1.3}$ तु समरे (for हतं सूतं). D_{5} दृष्ट्वा ध्वज च सूतं च; $T_{1\,2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ त्वष्टा दृष्ट्वा तु समरे (for [a]) $B_{1\,3}$ ध्वजं सूतं च पातितम्, D_{5} क्षुरप्राभ्यां निपातितम्, $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ सूतमश्वांश्च पातितान्, Bom Poona eds G(ed) अश्वांश्च विनिपातितान् (for [b]) —(L 1063) D_{5} हृताश्व- (for हताश्वं). D_{1} हतम्; T_{2} $G_{1\,4\,5}$ M_{4} सुतम् (for रथम्) $B_{1\,3}$ D_{5} T_{1} G_{3} M_{2} हताश्वसूतमुत्सृज्य (for [a]) $B_{1\,3}$ D_{5} M_{2} रथं भूमौ व्यवस्थित, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_{4} रथं भूमौ व्यतिष्ठत (for [b]). —(L 1064) $B_{1\,3}$ विस्फार्य सुमहच्चापं (for [a]) T_{1} इवाचलः (for महाबल.) $B_{1\,3}$ T_{2} $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ युद्धाय कृतनिश्चय. (for [b]) — $K_{1\,2}$ D_{4} om line 1065 —(L 1065) B_{3} Cal ed कृत्वा रिपुमवस्थित (for [b]) —(L 1066) K_{1-3} $\tilde{N}_{1}$ $B_{1\,2}$ $D_{4\,5}$ T_{1} $G_{1\,3-5}$ M_{4} [अ]नलः (for [अ]चल.). —(L 1067) K_{3} अवस्थितः, $B_{1\,3}$ $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ अदृश्यत (for इवान्तक·) —(L 1068) K_{4} $\tilde{N}_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ D_{3} $D_{2.5}$ प्रदहन्. B_{1} $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ निर्दहन्, D_{3} प्रहरन् (for प्रादहद्) B_{3} निर्दहन्सर्वसैन्यानि (for [a]) V_{3} T_{1} $G_{1.3-5}$ M_{4} पर्वतान् (for काननम्) $\tilde{N}_{2}$ कालाग्निरिव पर्वतम्, Ds_{1} M_{2} दवाग्निरिव पर्वतान् (for [b]) —(L 1069) K_{3} त्वष्टासाव् (for त्वष्टुः सो) D_{2} T_{2} $G_{1\,4\,5}$ $M_{2\,3}$ ऽक्षिपद् (for ऽक्षिपत) $B_{1\,3}$ D_{5} [अ]त्युग्रो (for [अ]त्युग्रान्) —(L 1070) B_{2} D_{3} आयसान् (for सायकान्). $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2.4}$ आयसा(M_{2} °युधा)न्विश्वकर्मण· (for [b]) —(L. 1071) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_{1\,2}$ V_{3} Dn $D_{1\,4}$ G_{3} सैन्यस्य; K_{3} दैत्यस्य, D_{3} देहस्य (for देवस्य) Dn_{2} रक्त- (for रुक्म-). Dn_{1} -भूषणम् (for °णाः) —(L 1072) $K_{1\,2\,5}$ -नोदिता. (for चोदिताः). K_{3} D_{4} भुजंगाः कालनोदिताः (for [b]) —(L. 1073) V_{3} $B_{1\,3}$ ते तु क्षितिं समासाद्य (for [a]). $B_{1\,3}$ स्वासृगोक्षिताः (for रुधिरो°) — For line 1073, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2.4}$ subst :

56** ते पतन्त· क्षितितले दृश्यन्ते स्वासृगुक्षिताः ।

— T_{2} G_{1} om lines 1075-1076 —(L. 1075) $B_{1.3}$

अस्तं गच्छन्तमादित्यं प्रविशन्त इवांशवः ॥
तं प्रत्यविध्यत्त्वष्टा तु जाम्बूनदविभूषितैः ।
चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरभिदारयन् ॥
ते तस्य दैत्यस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ।
विदार्य विविशुर्भूमिं भुजगा इव वेगिताः ॥ [1080]
मयस्त्रिभिरथानर्च्छत्त्वष्टारं तु पतत्रिभिः ।
सपत्रवेगैर्विकृतैर्ज्वलद्भिः प्राणनाशनैः ॥
त्वष्टाथ मयनिर्मुक्तैः सायकैरर्दितः प्रभुः ॥
अपयातो रणं हित्वा व्रीडयाभिसमन्वितः ॥
तं तत्र हतसूताश्वं भुजंगमिव निर्विषम् । [1085]
त्वष्टारं विरथं दृष्ट्वा मुदितः स तु दानवः ॥
विस्फारयन्सुरुचिरं चापं रुक्माङ्गदं दृढम् ।
रणेऽभ्यतिष्ठद्दैत्येन्द्रो ज्वलन्निव हुताशनः ॥
पुलोमा तु बलश्लाघी दृप्तो दानवसत्तमः ।
रणे श्वेताश्वयुक्तेन रथेन प्रत्यदृश्यत ॥ [1090]
सर्वेषामेव भूतानां यः प्राणः कथ्यते द्विजैः ।
बलिना कालकल्पेन वायुना सह संगतः ॥
पुलोम्नस्तत्र पवनः श्रुत्वा ज्यातलनिस्वनम् ।
नामृष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्वनम् ॥
दैत्यचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छादयन्त दिशो दश । [1095]
रश्मिजालैरिवार्कस्य विततं साम्बरं जगत् ॥
स ताम्रनयनः क्रुद्धः श्वसन्निव महोरगः ।
वृतो दैत्यशतैर्वायू रश्मिवानिव भास्करः ॥
दैत्यचापभुजोत्सृष्टाः शरा बर्हिणवाससः ।

व्यकाशन्त (for प्र°) D_{s1} महीधरान्, G_5 M_4 रसातलम् (for वसुंधराम्) — (L. 1076) D_5 च रश्मय. (for इवांशवः). — K_1 $\tilde{N}_1$ V_1 $D_{1\ 2\ 5}$ om line 1077 — (L. 1077) D_8 तं प्रतिविव्याध त्वष्टा (for ^{a}) — (L 1078) T_1 G_1 om lines 1078^{b}–1081^{a}. V_1 आभि दानवान्, D_2 अभ्यदारयत् (for आभिदारयन्) — (L 1079) D_3 सर्वें (for सव्यं) K_3 निर्भिद्य तु पतत्रिण (for ^{b}) — (L 1080) $B_{1\ 3}$ Cal. ed प्राविशन् (for विविशुर्) D_5 वेगिनः ; M_4 चोदिता. (for वेगिताः) T_1 G_3 पन्नगा इव चोदिताः (G_3 वेगत) ; $G_{4.5}$ M_2 भुजंगा इव चोदिताः (for ^{b}) — (L 1081) $\tilde{N}_1$ पुनस् (for मयस्). K_2 [अ]भ्यर्च्य (for [आ]नर्च्छत्) $B_{1\ 3}$ D_3 T_1 G_{3-5} $M_{2.4}$ मयस्तु त्रिभिरत्युग्रैस् (for ^{a}) T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.4}$ त्वष्टारं नतपर्वभि (for ^{b}) — (L 1082) $K_{1\ 2}$ D_4 पतत्रि- ; $\tilde{N}_2$ V_1 सुवर्ण-, V_3 B_2 सुपर्ण- (for सपत्र-) K_3 -रागैर् (for -वेगैर्) D_3 अर्दयामास दैत्येन्द्रो (for ^{a}) D_3 -नाशन (for °नै.). — For line 1082, $B_{1.3}$ $T_{1\ 2}$ G_{3-5} $M_{2\ 4}$ subst :

57** अर्दयामास दैत्येन्द्रो ज्वलितैः शोणिताशनै· ।

[B_1 ज्वलद्भि , T_1 G_{3-5} विशिखै (for ज्वलितै)]

— (L 1083) $B_{1\ 3}$ D_8 भृशम्, T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ तदा (for प्रभुः). T_1 सायुधैरर्दितस्तदा (for ^{b}) — (L 1084) V_1 बलं (for रणं) K_3 त्यक्त्वा (for हित्वा), $B_{1\ 3}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अपायाच्चाप($B_{1\ 3}$ °द्रथ)मुत्सृज्य (for ^{a}). $T_{1\ 2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2\ 4}$ व्रीडया समभिप्लुत· (for ^{b}) — (L. 1085) Bom. Poona eds G(ed) सूतं च (for -सूताश्वं) — (L 1086) $\tilde{N}_1$ निहतं, D_3 तं गतं (for विरथं) B $T_{1\ 2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2\ 4}$ कृत्वा (for दृष्ट्वा) M_3 रथस्थ (for मुदितः) T_1 G_5 मुदितो दानवेश्वर· ; T_2 $G_{1\ 4}$ M_2 °तो दानवोत्तम ; G_3 °तो मानवेश्वरः (for ^{b}). — (L. 1087) $K_{1\ 2\ 4}$ Dn $D_{1.2.4}$ विस्फा(Dn_1 °स्फो)रमाणो रुचिरं, $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B_2 D_8 $D_{3.5}$ °र्यमाणो रुचिर, $T_{1.2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2\ 4}$ विष्फारयानो विपुलं (for ^{a}). D_3 जातरूपाङ्गदं शुभम्, M_4 जातरुक्मविभूषितम् (for ^{b}). — (L 1088) K_4 $\tilde{N}_2$ B_2 Dn D_2 G_2 व्यतिष्ठद् ; T_1 G_5 $M_{2.4}$ ऽवतस्थे, T_2 $G_{1\ 4}$ ऽवतस्थौ (for ऽभ्यतिष्ठद्). — After line 1085 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins an. addl colophon [*Sub-parvan* T_2 $G_{1\ 3}$ $M_{2\ 4}$ वामनप्रादुर्भाव — *Adhy. no* T_1 G_4 802, G_1 298 ; $G_{3\ 5}$ 304 ; $M_{2\ 4}$ 14].
— Before line 1089, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins. वैशंपायन उवाच· — (L 1089) $V_{1\ 3}$ B_3 रण- ; M_4 जय- (for बल-) $K_{1.2}$ दीप्तो (for दृप्तो) — (L 1090) $K_{1.2\ 4}$ $\tilde{N}_1$ B_2 $D_{1.2.4.5}$ रथे श्वेतहयेनेह, K_3 श्वेताश्वरथयुक्तेन, $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ D_8 रणे श्वेतहयेनेह, Dn रथे श्वेतहये तिष्ठन् (for ^{a}) $K_{1\ 2\ 4}$ $V_{1.3}$ B_2 Dn D_{1-5} सार्धं युध्यति वायुना (V_3 दानवः); K_3 [अ]नेहसा समयुध्यत (for ^{b}). — After line 1090, $B_{1\ 3}$ D_8 $T_{1\ 2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins .

58** ततो वै सर्वभूतानां शरीरान्तरचारिणाम् ।

[$T_{1.2}$ G_3 M_2 तत्रासौ, $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 तत्रासन् (for ततो वै).]

— $B_{1\ 3}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ om line 1091 — (L 1091) $\tilde{N}_2$ V_3 D_5 कीर्त्यते (for कथ्यते) V_1 बुधै (for द्विजैः). — (L 1092) $B_{1\ 3}$ D_8 सहायुध्यत वायुना (for ^{b}). — (L. 1093) T_1 G_3 घात- (for -तल-) — D_8 om (hapl) line 1094 — (L 1094) K_2 D_4 [अ]तृप्यत (for [अ]मृष्यत). — (L 1096) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ विततैरग्निसंनिभै. (T_1 °धौ) (for ^{b}) — (L 1097) T_1 G_3 M_2 संरक्त- ; T_2 $G_{1\ 4.5}$ M_4 सरक्त- (for स ताम्र-) — (L 1098) T_2 G_3 $M_{2.4}$ बभौ (for वृतो) K_4 Dn D_{1-3} दैत्यशरैर् (for °शतैर्). K_3 $B_{1.3}$ T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ बभौ दैत्य(K_3 तीक्ष्ण)शरैर्वायू (for ^{a}). T_2

रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥ [1100]
चापध्वजपताकाभ्यः शङ्खा दीप्तमुखाश्च्युताः ।
प्रपतन्तः स्म दृश्यन्ते दैत्यस्यायुतशः शराः ॥
एवं सुतीक्ष्णान्खचराञ्शलभानिव पावके ।
सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोच दितिजः शरान् ॥
तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं स मारुतः । [1105]
त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य विव्याध नवभिः शरैः ॥
तस्य वेगमसंहार्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः ।
उत्तमं जवमास्थाय व्यधमत्सायकव्रजान् ॥
ततो विधम्य बलवाञ्शरजालानि मारुतः ।
विव्याध दैत्यं विंशत्या विशिखैर्नतपर्वभिः ॥ [1110]
मरुद्गणानां प्रवरा दश दिव्या महौजसः ।
साधु साध्विति वेगेन सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
तस्मिन्समुत्थिते शब्दे तुमुले लोमहर्षणे ।
अभ्यधावन्त दितिजाः पौलोमाः क्रोधमूर्छिताः ॥
ते समासाद्य पवनं समावृण्वञ्शरोत्तमैः । [1115]
पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकाः ॥
ते पीडयन्तः पवनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः ।
प्रजासंहरणे घोराः सोमं सप्त ग्रहा इव ॥
ततो दक्षिणमक्षोभ्यं नानारत्नविभूषितम् ।
करं गजकराकारमुद्यम्य युधि मारुतः ॥ [1120]
तेषां मूर्धसु दैत्यानां पातयामास वीर्यवान् ।
निहता वायुवेगेन सप्त तेन महारथाः ॥
त्यक्त्वा प्राणान्पुलोमा तु विव्याध नवभिः शरैः ।
तस्यापि तमसंहार्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः ।
असंचिन्त्य शरौघांस्ताञ्ज्वलितान्वै पुलोमतः ॥ [1125]
तेषां विदार्य तेजांसि दानवानां महात्मनाम् ।
शोणितक्लिन्नमुकुटा गैरिकार्द्रा इवाद्रयः ॥

रश्मिमाली (for °वान्) — (L 1099) T_1 -समुत्सृष्टा·, G_5 -गुणो° (for भुजो°) — (L 1100) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 3}$ व्यकाशन्त, T_1 $G_{3\ 5}$ प्रकाशन्ते, T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ प्रविबभुर् (for व्यराजन्त) T_1 G_5 श्रेणीगता (for °कृता) — (L. 1101) T_1 -पताकेषु, T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ °कासु (for °काभ्य·) B_2 तथा (for शङ्खा) B_1 -मुखाद्युगात् (for °श्च्युताः) B_3 Cal ed छत्रादीषामुखाद्युगात्, D_3 छत्रेषायुगचक्रतः; T_1 G_3 M_2 छत्रेषु युगवाजिषु, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ छत्रेष्वयुगपायुषु (for ^{b}) — (L 1102) B_3 आपतन्त स्म, D_1 प्रास्रवन्तश्च (for प्रपतन्त· स्म) K_4 $D_{1\ 2}$ G_3 [आ]पतत· (for [अ]युतश) D_3 दैत्यचापच्युता शराः (for ^{b}) — (L. 1103) T_1 G_3 वायवे (for पावके) — (L 1104) $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ प्राहिणोन्निशितान्शरान् (for ^{b}) — (L 1105) $T_{1.\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 समन्तत· (for स मारुत) — (L. 1106) $\tilde{N}_1$ D_3 T_1 $G_{3\ 5}$ निशितैः, V_1 बहुभि (for नवभिः). — (L. 1107) D_5 तस्य वेगमहाश्चर्यं (for ^{a}) — (L. 1108) $T_{1.\ 2}$ $G_{1.\ 2-5}$ $M_{2\ 4}$ वेगम् (for जवम्) K_2 D_4 विव्याध (for व्यधमत्) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सायकान्शितान्, G_3 °कान्शरान् (for °कव्रजान्) — (L. 1109) Bom Poona eds. G(ed.) तेजो (for ततो) K_2 विधाय, D_5 विधुन्वन्, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ विमथ्य (for विधम्य) $T_{1.\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ शलभानिव मारुत· ($G_{1.\ 3-5}$ पावक·) (for ^{b}) — After line 1109, D_3 ins ·

59** विव्याधोरसि तीक्ष्णाग्रैः शरै शक्तिभिरायसैः ।

— (L 1110) T_2 $G_{1.\ 3.\ 4}$ $M_{2.\ 4}$ विंशद्भिर् (for °त्या) B_2 विव्याधोरसि तीक्ष्णाभिः, D_3 तमन्तकनिभप्रख्यैर् (for ^{a}) B_2 शरशक्तिभिरायसै (for ^{b}) — (L 1111) G_3 प्रथमं; G_5 प्रथमा (for प्रवरा) D_3 -दिक्षु-, D_5 दिव्यान् (for दिव्या) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ महारथाः (for महौजस). — (L 1112) Bom ed योगेन (for वेगेन). — (L. 1113) K_2 D_4 समुदिते (for °त्थिते) — (L 1114) D_8 अभ्यद्रवन्त (for °धावन्त) — For line 1115, $B_{1\ 3}$ D_8 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ subst

60** तत प्रच्छादयामासु पवनं शरवृष्टिभि ।

— (L 1117) B_3 शतश· (for पवनं) — (L 1118) D_8 रेजु (for प्रजा-) D_5 -संग्रहणे (for -संहरणे) $T_{1\ 2}$ $G_{1.\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ प्रतिया($G_{1\ 4\ 5}$ M_2 °त्तिय)ता रणे घोरे (for ^{a}). D_{s2} महाग्रहा (for ग्रहा इव) — (L 1120) V_3 B Ds D_3 करि· (for गज-) — (L 1122) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ Dn $D_{2\ 3}$ निहिता (for निहता) T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_4 बाहु-, M_2 बाण- (for वायु-). $G_{1\ 4\ 5}$ हते सप्त (for सप्त तेन) — T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ om lines 1124–1126 — (L 1124) K_4 D_1 तदर्पितम्; $\tilde{N}_2$ तस्य वै तम्; D_3 तस्यार्पितम्, T_1 $G_{3\ 5}$ तस्य वेगम्, Bom Poona eds G(ed) प्रदर्पितम् (for तस्यापि तम्) B_2 दृष्ट्वा वेगं स मारुतः, D_5 Bom Poona eds G(ed) दृष्ट्वा वायुं सनातनम् (for ^{b}). — (L 1125) नाचिन्तयच् (for असंचिन्त्य). Bom Poona eds G(ed) सुरौघांस् (for श°) T_1 संछिद्य च सुरौघांस्ताञ्, G_3 स संछिद्य सु° (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ D_{n2} D_1 क्ष्वेडितान्वै पुलोमनः (for ^{b}) — (L 1126) T_1 $G_{3.\ 5}$ तेषां विदारयामास (for ^{a}). T_1 $G_{3.\ 5}$ वपूंषि स (for महा-

ते भिन्नवर्मास्थिभुजाः पतन्तो भान्ति दानवाः ।
मातङ्गयूथसंरुग्णाः पुष्पिता इव पादपाः ॥
तेषां विदारितैर्देहैर्दानवानां महात्मनाम् । [1130]
ततः प्रावर्तत नदी रौद्ररूपा भयावहा ॥
प्रस्रवन्ती रणे रक्तं भीरूणां भयवर्धिनी ।
देवदैत्यगणैश्चैव रुधिरौघपरिप्लुता ।
रणभूमिरभूद्रौद्रा तत्र तत्र सहस्रशः ॥
संभृता गतसत्त्वैश्च यक्षराक्षसखेचरैः । [1135]
सानुकर्षपताकैश्च सोपासङ्गैर्ध्वजै रथैः ॥
शीर्णकुम्भैस्तथा नागैर्घण्टाभिः सुविभूषितैः ।
सुवर्णपुङ्खैर्ज्वलितैर्नाराचैस्तिग्मतेजसैः ॥
देवदानवनिर्मुक्तैः सविषैरुरगैरिव ।
प्रासतोमरनाराचैः शक्तिखड्गपरश्वधैः ॥ [1140]
सुवर्णविकृतैश्चापैर्गदामुसलपट्टिसैः ।
कनकाङ्गदकेयूरैर्मणिभिश्च सकुण्डलैः ॥
तनुत्रैः सतलत्रैश्च हारैर्निष्कैश्च शोभनैः ।
हतैश्च दितिजैस्तत्र शस्त्रस्यन्दनवर्जितैः ॥
पतितैरपविद्धैश्च शतशोऽथ सहस्रशः । [1145]
निपातितध्वजरथो हतवाजिरथद्विपः ।
विमर्दो देवसैन्यानां सदृशः कर्मणां बभौ ॥
अथ दैत्यसहस्रेण पौलोमेन महारथः ।
संवृतः पवनः श्रीमान्गदामुसलपाणिना ॥
ते जघ्नुः शतसाहस्राः पवनं दानवोत्तमाः । [1150]
तैर्वध्यमानः स बभौ समन्तादर्पितैः शरैः ॥

त्मनाम्) — (L 1127) K$_{1\ 4}$ Ñ$_{1\ 2}$ V$_{1\ 3}$ B Dn Ds D$_{3\ 5}$ गैरिकाक्ता, K$_{2}$ D$_{4}$ °काख्या, D$_{1}$ °कान्ता (for °कार्द्रा). — (L 1128) D$_{1\ 2}$ -चर्मास्थि- (for -व°) D$_{4}$ ते मर्मास्थि भुजां सर्वे (for ^{a}) T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ द्रवन्तो दानवा रणे (for ^{b}) — (L 1129) Ñ$_{1}$ -युद्ध- (for -यूथ-) K$_{4}$ -संतुल्या., Ñ$_{2}$ V$_{1\ 3}$ Ds D$_{5}$ संभग्ना (for -संरुग्णा) T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ मातङ्गयूथपै रुग्णा (for ^{a}). T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2.4}$ किंशुका (for पादपा.) — (L 1131) M$_{2\ 4}$ घोर- (for रौद्र-) Ñ$_{1}$ T$_{1}$ G$_{3}$ भयानका (for °वहा) T$_{2}$ G$_{1\ 4\ 5}$ घोररूपा भयानका (for ^{b}) — T$_{2}$ G$_{1\ 4}$ M$_{2\ 4}$ om line 1133 — (L 1133) G(ed) देवैर्दैत्य- (for देवदैत्य-) K$_{4}$ -गणाश्चैव, Ñ$_{2}$ -गजा°, B Dn T$_{1}$ G$_{3.\ 5}$ -गजाश्वाना, D$_{5}$ -गणांश्चैव (for -गणै°) Dn$_{1}$ -परिष्कृता (for °प्लुता) — (L 1134) D$_{5}$ बभौ (for अभूद्) T$_{1}$ समाश्रयै (for सहस्रशः) — (L 1135) K$_{1\ 2}$ Ñ$_{2}$ V$_{1\ 3}$ Ds D$_{3\ 4}$ T$_{1.\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ संवृता, K$_{3}$ सस्तृता ; D$_{5}$ संस्तुता, G$_{1}$ संगता (for संभृता) M$_{3}$ हतैश्च दितिजैश्छिन्नैर् (for ^{a}). T$_{1}$ G$_{3.\ 5}$ -दानवै. (for खेचरैः) — (L 1136) K$_{1\ 2}$ Ñ$_{1\ 2}$ V$_{1\ 3}$ B Ds D$_{4}$ सानुषङ्ग-, K$_{4}$ Dn D$_{1\ 2\ 6}$ T$_{1}$ °गैः स- ; Ñ$_{1}$ °षङ्गैर् (for °कर्ष-) K$_{1\ 3}$ Ñ$_{2}$ V$_{1\ 3}$ Ds D$_{3.\ 4}$ T$_{2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{4}$ सोपासङ्ग- ; B$_{1}$ Cal ed पातितैश्च (for सोपासङ्गैर्) D$_{5}$ M$_{2}$ सोपासङ्गरथध्वजै. (for ^{b}). — (L 1137) B$_{2}$ शीर्णदण्डैस् (for °कुम्भैस्) T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ रथध्वज- (for घण्टाभिः सु-) — (L 1138) K$_{3}$ -रेखैर्, D$_{5}$ -पुङ्ख- (for -पुङ्खैर्) V$_{1}$ विकृतैर् ; D$_{3}$ पतितैर्, G$_{3\ 5}$ विशिखैर् (for ज्वलितैर्) K$_{3}$ om lines 1138^{b}–1139^{a} K$_{1}$ Ñ$_{1}$ B Ds D$_{4}$ तिग्मतेजितै, T$_{2}$ स्निग्धतेजनै, G$_{4\ 5}$ M$_{2\ 4}$ तिग्मतेजनैः (for °सै) — (L 1139) T$_{2}$ G$_{3-5}$ M$_{2\ 4}$ ज्वलद्भिर् (for सविषैर्) D$_{5}$ भुजगैर् (for उरगैर्). — (L. 1140) B$_{1.\ 3}$ Ds -भल्लैश्च, T$_{1}$ G$_{3-5}$ M$_{2.\ 4}$ -शक्तीभि., T$_{2}$ G$_{1}$ -शक्त्यष्टि- (for -नाराचै) T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ खड्गैश्च स- (for शक्तिखड्ग-) — (L 1142) D$_{2}$ काञ्चनाङ्गदकेयूरैर् (for ^{a}). Dn मुकुटैश् (for मणिभिश्) K$_{3}$ च सकुलै, D$_{3}$ स संकुलै (for सकुण्डलै.) Ñ$_{1}$ B$_{1\ 3}$ मुकुटै (Ñ$_{1}$ मणिभि) कुण्डलै. शुभै ; T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ कुण्डलैर्हैमभूषितै (for ^{b}). — (L 1143) B$_{3}$ तलत्रै, T$_{1}$ सभुजै (for तनुत्रैः) V$_{1\ 3}$ स(V$_{3}$ सु)तनुत्रैश्, Ds सुतल° (for सतल°) K$_{1\ 2}$ D$_{4}$ तनुत्रैः सुतलैश्चैव, D$_{3}$ तलत्रै. सतनुत्रैश्च (for ^{a}) D$_{5}$ दिव्यैश् (for निष्कैश्) K$_{3}$ B$_{3}$ शोभितै (for शोभनैः). — (L 1144) B$_{1}$ भिन्नैः, T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2}$ छिन्नैः (for तत्र) B$_{3}$ हतैश्चादितिजैर्भिन्नै ; M$_{4}$ हतैश्च निशितैश्छिन्नै (for ^{a}) K$_{2}$ D$_{5}$ गज- ; T$_{1}$ चित्र, G$_{1\ 3\ 4}$ M$_{2}$ छत्र- (for शस्त्र) D$_{3}$ -वल्गितै, D$_{3}$ -वाहनै (for -वर्जितै) K$_{1}$ D$_{4}$ गजस्यन्दनवल्गितै, T$_{2}$ G$_{5}$ छत्रस्यन्दनदार्शि(G$_{5}$ °वाजि)तैः (for ^{b}) — (L. 1145) D$_{3}$ अपरैर्विद्धैः (for अपविद्धैश्च) B T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2\ 4}$ भूर्बं(B प्रब)भौ द्यौरिव ग्रहै ; D$_{2}$ हारैर्निष्कैश्च शोभनै (for ^{b}). — (L 1146) निनादित- (for निपातित-) D$_{4}$ निपातिते ध्वजरथे (for ^{a}) T$_{2}$ G$_{1\ 4\ 5}$ M$_{4}$ -सुर- (for -रथ-). B$_{3}$ -ध्वजः (for -द्विप) — For line 1146, D$_{3}$ subst. :

61** निपातितैर्ध्वजरथै रथैर्निहतवाजिभिः ।

— (L. 1147) D$_{4}$ ऽभूच्च (for देव-) K$_{3}$ Ñ$_{1}$ B Dn Ds D$_{4}$ कर्मणा (for °णां) T$_{1\ 2}$ G$_{1\ 3-5}$ M$_{2.\ 4}$ विपाक कर्मणामिव (for ^{b}). — (L 1148) T$_{1}$ G$_{3\ 5}$ महाबल, T$_{2}$ M$_{2.\ 4}$ समन्वित, G$_{1\ 4}$ समन्ततः, Bom Poona eds G(ed.) महासुरः (for °रथः) — (L 1149) D$_{5}$ संवृत्य, G$_{1}$ सुवृतः (for सं°). B$_{3}$ T$_{1}$ G$_{3\ 5}$ M$_{2\ 4}$ -मुद्गर- (for -मुसल-). K$_{3}$ -पाणिभिः (for °ना). D$_{3}$ महामुसलपाणिना (for ^{b}). — (L. 1151)

हत्वाष्टौ तत्र योधानां शतानि पवनः प्रभुः ।
कृत्वा मार्गं सुरश्रेष्ठः प्रयातः स महारथः ॥
अद्यापि च सुविस्तीर्णः पन्थाः संदृश्यते दिवि ।
नाम्ना वायुपथो नाम सिद्धाः पश्यन्ति तं दिवि ॥ [1155]
हयग्रीवस्तु दितिजः पूषाणं प्रति वीर्यवान् ।
ननाद सुमहानादं सिंहनादं महारथः ॥
विस्फार्य सुमहच्चापं हेमजालविभूषितम् ।
पूषाणं दितिजोऽपश्यत्क्रुद्धो घोरेण चक्षुषा ॥
भुजाभ्यामाददानस्य संदधानस्य वै शरान् । [1160]
मुञ्चतः कर्षतो वापि ददृशुस्तत्र नान्तरम् ॥
अग्निचक्रोपमं दीप्तं मण्डलीकृतकार्मुकम् ।
तदासीद्दानवेन्द्रस्य सव्यदक्षिणमग्रतः ॥
रुक्मपुङ्खैस्ततस्तस्य चापमुक्तैः शितैः शरैः ।
प्राच्छाद्यन्त शिलाधौतैर्दिशः सूर्यस्य च प्रभाः ॥ [1165]
ततः कनकपुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ।
नभश्चराणां नभसि दृश्यन्ते बह्वो व्रजाः ॥
गिरिकूटनिभाच्चापात्प्रभवन्तः शरोत्तमाः ।
श्रेणीभूता प्रकाशन्ते यान्तः श्येना इवाम्बरे ॥
गृध्रपत्राञ्शिलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान् । [1170]
महावेगान्प्रसन्नाग्रान्मुमोच दितिजः शरान् ॥
ततश्चापबलोद्धूताः शातकुम्भविभूषिताः ।
देहे समवकीर्यन्त पूष्णः सुनिशिताः शराः ॥
ते व्योम्नि विकृताकाराः संप्रकाशन्त सर्वशः ।
खद्योता इव घर्मान्ते खे चरन्तः समन्ततः ॥ [1175]
शिलाधौताः प्रसन्नाग्राः पूषणं विकृताः शराः ।
पर्वतं वारिधाराभिर्यथा प्रावृषि तोयदाः ॥

K1 2 D3 4 अर्दित (for अर्पितै) B Ds T1 2 G1 3–5 M2 4 तोत्रार्दित इव द्विप (for ^{b}) — After line 1151, K1 4 Dn D1 2 ins

62** हत्वा तु दितिज· पृष्ठमासाद्य युधि वर्जितान् ।

— (L 1152) K3 G3 5 M2 4 सैन्यानां, B1 3 T2 G1 4 दैत्यानां (for योधानां) B2 T1 हत्वा तु तत्र दैत्यानां (for ^{a}) — (L 1153) B T1 2 G1 3–5 M2 4 महाबाहु· (for सुरश्रेष्ठ) Bom Poona eds G(ed) ननाद (for प्रयात) K1, 2 Ñ1 Ds D4 5 सु- (for स) B2 T1 2 G1 3–5 M2 4 प्रयातोऽमर सत्तम (for ^{b}) — (L 1154) T1, 2 G1 3–5 M4 स वै दीर्घो (for सुविस्तीर्णः) M2 अद्यापि स च वै दीर्घो (for ^{a}) G5 भुवि (for दिवि) T1 2 G1 3–5 M2 4 विस्तीर्णो (for पन्था सं·) — D3 om (hapl) line 1155 — (L 1155) T2 Bom Poona eds G(ed) वायुरथो (for °पथो) B1 तं सदा, B2 3 तं तदा, T1, 2 G3–5 M2 तं द्विजा, G1 तद्द्विजाः (for तं दिवि) — After line 1155, K3 T1 2 G1 3–5 M2 4 ins an addl. colophon [*Sub-parvan* K3 वामनम्, T2 G1 3 M3 4 वामनप्रादुर्भाव· — *Adhy name* G3 पुलोमपवनद्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy. no* D3 27, T1 303, G3 5 305, G4 304, M2, 4 15].

— Before line 1156, K3 Ñ2 B T1 2 G1 3–5 M2 4 ins वैशंपायन:. — (L 1156) B2 T1, 2 G1, 3–5 M2 4 विचरन् (for दितिजः) K3 4 Dn D1 2 5 पूष्णमासाद्य, Ñ2 V2 T2 G1 3–5 M2 4 पूषाणं प्राप्य, D3 तूर्णमासाद्य, Cn पूषणं देवं (for पूषाणं प्रति) — (L 1157) B1 T1, 2 G1 3–5 M2 4 सिंहवत्सुमहाबल. (for ^{b}) — (L 1158) T1 2 G1, 3–5 M2, 4 -समाकुलम् (for विभूषितम्) — (L, 1159) T1 G1 3–5 M2 4 क्रूरेण (for घोरेण) — (L 1160) K2 D4 जानुभ्याम् (for भुजा°) K4 मर्दमानस्य (for आददा°) B T1 2 G1 3–5 M2 सायकान् (for वै शरान्) K1 2 D4 दधानस्य च वै शरान् (for ^{b}) — (L 1161) B2 3 ददृशे (for °शुस्) — (L 1162) K4 Dn D1 2 T1 2 G1 3–5 M2 4 दिव्यं (for दीप्तं) T1 2 G1 3–5 M2 4 कार्मुक मण्डलीकृतम् (for ^{b}) — (L 1166) B T1 G1 3–5 M2 4 काञ्चन- (for कनक-). T2 तत काञ्चनमुख्यानां (for ^{a}) — (L 1167) T1 G1 4 5 बहुधा (for बह्वो) K3 भुजा, B1 ध्वजा (for व्रजाः). M2 दृश्यन्ते बहुधा प्रभा (for ^{b}) — (L 1168) B1 3 T2 G1 3–5 M4 -शृङ्ग- (for कूट-) D3 -महाचापात् (for -निभाच्चा°) — (L 1169) B1 3 T2 G1 4 श्रेणीकृता प्रकाशन्त, T1 G3 5 M2 4 °कृता व्यराजन्त (for ^{a}) B1 3 Ds2 M4 क्रौञ्चा (for श्येना) D3 शकुन्ता इव चाम्बरे; T1, 2 G1 3–5 M2 याता· क्रौञ्चा इवा° (for ^{b}) — (L. 1170) Ñ1 तत्र चापाञ्, B1 3 Dn Ds गार्ध्रपत्राञ् (for गृध्रपत्राञ्). — For line 1170, D3 subst

63** गृध्रपत्रा· शिलाधौता· कार्तस्वरविभूषिता ।

— (L 1171) Ñ1 T1 G3 प्रशस्ताग्रान् (for प्रसन्ना°) T1 3 G1 3–5 M2 4 ज्वलितान् (for दितिज·) — (L 1172) K3 4 D1 2 -बलोद्धूतै, D5 °द्धूता (for °द्धूता·) K3 4 D1, 2 -विभूषितै. (for °ताः) — (L 1173) T1 G3 5 M2 अङ्गे (for देहे) T2 G1 4 अङ्गे समवतीर्यन्त (for ^{a}). G3 पूर्णाश्च (for पूष्ण· स) T1 G5 च निशिताः; G1 सुविहिता· Bom. Poona eds G(ed) सनिहिता· (for सुनिशिता) K3, 4 D1 2 पूष्णः सुनिशितैः शरै· (for ^{b}). — (L. 1174) B1 1 Ds T1 G1 3 5 M2, 4 रुक्मविकृताः, T2 G4 जग्मुर्विकृता (for विकृ-

ततस्तु पूष्णो देवस्य बलं वीर्यं पराक्रमम् ।
व्यवसायं च सत्त्वं च पश्यन्ति त्रिदशाद्भुतम् ॥
तां समुद्रादिवोद्भूतां शरवृष्टिं समुत्थिताम् । [1180]
नाचिन्तयत्तदा पूषा दैत्यांश्चाभ्यद्रवद्रणे ॥
हेमपृष्ठं महानादं पूष्ण आसीन्महद्धनुः ।
विकृतं मण्डलीभूतं शक्राशनिमिवापरम् ॥
ततः शराः प्रादुरासन्पूरयन्त इवाम्बरम् ।
सुवर्णपुङ्खाः पूष्णस्ते प्रभवन्तः शरासनात् ॥ [1185]
मालेव रुक्मपुङ्खानां वितता व्योम्नि पत्रिणाम् ।
प्रादुरासीन्महाघोरा बृहतः पूषकार्मुकात् ॥
ततो व्योम्नि विभक्तानि शरजालानि सर्वशः ।
आहतानि व्यशीर्यन्त शरैः संनतपर्वभिः ॥
ततः कनकपुङ्खानां छिन्नानां कङ्कवाससाम् । [1190]
पततां पात्यमानानां खमासीत्संवृतं व्रजैः ॥
पूषा प्रापूरयद्बाणैर्हयग्रीवं शिलाशितैः ।
नामाङ्कैरर्कसदृशैर्दिव्यहेमपरिष्कृतैः ॥

ताकारा) — (L 1175) D_5 प्रचरन्त· (for खे च°) $B_{1,3}$ Dn Ds $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2,4}$ सहस्रशः (for समन्तत) — $B_{1\ 3}$ Dn_2 om line 1176. — (L 1176) K_{1-3} D_4 छादयन्तः (for प्रसन्नाग्रा·) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ दैत्य. प्रच्छादयन्क्रुद्ध (for ^{a}) K_4 D_5 सिषिचु ; B_2 Dn_1 बिभिदु , Cal ed विव्यधु· (for विकृता) Ds पूषणे निशिता· शराः , $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ पूषणं शरवृष्टिभि (for ^{b}) — B_2 Dn_1 D_2 T_1 G_1 om line 1177. — (L. 1177) $K_{3\ 4}$ B_1 Dn_2 G_5 छादयन्निव तोयद (for ^{b}) — After line 1177, K_3 $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1,3}$ $B_{2\ 3}$ Dn Ds $D_{1,3,5}$ T_1 $G_{3\ 5}$ ins :

64** दैत्य प्रच्छादयामास पूषणं शरवृष्टिभि· ।
पर्वतं वारिधाराभिश्छादयन्निव तोयदः ॥

[(L 1) Bom Poona eds. तत (for दैत्य) — For line 1, T_1 G_3 subst .

64A** आच्छादयत दैत्येन्द्रो रणे घोरपराक्रम· ।

On the other hand, G_5 subst for line 1 .

64B** शिलाधौतैः प्रसन्नाग्रै पूषणं बिभिदे शरै· ।

— After line 1, D_3 ins

64C** पूषापि दैत्य नवभि शरै [स्ततो]
विव्याध हेमाङ्गदभूषिताङ्गक
निर्भिद्य देह दितिजस्य ते शरा
जग्मु· पृथिव्या रुधिरारुणानना ॥
ते बाणा भूतले मग्ना पूष्णो भाति शिलाशिता । [5]
विक्रम शसितु तूर्णमनन्तस्य च वै गता· ॥

— $\tilde{N}_2$ D_2 ins after line 2 . B_2 after line 1

64D** आच्छादयत दैत्येन्द्र पूषा घोरपराक्रम· ॥

While G_5 ins afer line 2 ·

64E** आच्छाद्यत तदा देवो रणे घोरपराक्रम·
व्यतीते धर्मसमये मेघजालैरिवांशुमान् ॥]

— (L 1178) Cn ऽदेवस्य (for देवस्य) Dn D_2 T_2 $G_{1\ 4,5}$ $M_{2\ 4}$ तत्र स (Dn D_2 M_2 ततः स, G_5 ततः स) पूष्णोऽदेवस्य; D_5 नाचिन्तयंस्तदा दुष्टा (for ^{a}) $D_{1\ 5}$ G_5 बलवीर्यपराक्रमाः (for ^{b}) — (L 1179) B T_2 G_4 $M_{2\ 4}$ ददृशुस् , D_5 पश्यन्तस् (for °न्ति) T_1 $G_{1\ 3-5}$ ददृशुस्त्रिदशा भृशम् (for ^{b}) — (L 1180) $K_{1\ 2}$ Dn $D_{1\ 4}$ M_4 समुद्रम् (for °द्राद्) $K_{3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ $D_{2\ 5}$ T_2 G_4 M_2 तां समुद्रमिवोद्धूतां , D_3 हयग्रीवविसृष्टां तां , T_1 सा समुद्रादिवोद्भूता ; $G_{3,5}$ ता· समुद्रादिवोद्भूता· (for ^{a}) K_3 G_5 शरवृष्टिसमुच्छ्रि- (G_5 °त्थि)ता· , V_1 शराणां वृष्टिमुत्थिताम् , T_1 G_3 शरवृष्टिः समुत्थिता (for ^{b}) — (L 1181) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ Dn Ds_1 D_{1-5} दैत्यमभिद्रवद्रणे , B_1 दैत्यं सोऽभ्यद्रवद्रुषा ; $B_{2\ 3}$ दैत्यमभ्य(B_3 °त्यं चाप्य)द्रवद्रुषा ; Ds_2 T_1 G_3 दैत्यं चाभिद्रवद्रणे (for ^{a}) — (L 1182) T_1 हेमपुष्पं (for °पृष्ठं). B_2 पौष्णस्त्वासीद् ; T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ पौष्णमासीन् (for पूष्ण आ°). — (L 1183) $B_{1\ 2}$ T_1 G_3 विकृष्टं (for °तं). T_1 om. lines 1183^b–1186^a K_1 D_1 शक्राशनिर् ; $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ $B_{1\ 3}$ Dn Ds °युधम् (for °शनिम्) B_2 शक्रायुधमिवोदितम् , D_3 महाशनिरिवापरः ; T_1 $G_{1\ 3-5}$ शक्रायुधमिवोच्छ्रितम् , M_4 °धसमुच्छ्रितम् (for ^{b}) — (L 1184) K_3 om lines 1184^b–1185^b M_4 [अ]म्बुदाः (for [अ]म्बरम्) — (L 1185) D_5 ततः सुवर्णपुङ्खास्ते (for ^{a}) — (L 1186) T_1 $G_{3\ 5}$ च (for [इ]व). $\tilde{N}_2$ Dn_2 विततां (for °ता). $\tilde{N}_1$ वितता व्योम्न्यदृश्यत ; $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2,4}$ वितता खे व्यराजत (for ^{b}) — T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ om line 1187. — (L 1187) $\tilde{N}_1$ $D_{3\ 5}$ प्रादुरासन् ; $G_{3\ 5}$ °भूता (for °रासीन्) B Ds D_5 बृहती (for °त) V_3 पौष्ण- , D_2 पूष्य- (for पूष-) — (L 1188) $B_{1\ 3}$ विमुक्तानि , T_2 G_5 $M_{2\ 4}$ विष° , G_3 विवि° (for विभ°) T_1 वर्षत (for सर्वशः). — (L 1189) K_2 Dn_2 D_1 विशीर्यन्ते ; $G_{1\ 5}$ व्यराजन्त (for व्यशीर्यन्त) — (L 1190) B Ds D_3 शराणां , $G_{3\ 4}$ शीतानां (for छिन्नानां) Dn अर्क- (for कङ्क-) T_1 छिन्नं कनकवाससाम् (for ^{b}). — (L 1191) K_1 $\tilde{N}_1$ V_3 B_2 $D_{2,5}$ चावृतं ; K_{2-4} V_1 Ds $D_{1\ 4}$ च वृतं , Dn आवृतं (for सं°). $V_{1,3}$ ध्वजैः (for व्रजै·) Bom Poona eds G(ed) खमासीच्चावृतं रणे (for ^{b}) — (L 1192) B $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ $M_{2,4}$ स्त्वा($B_{2,3}$ स्त्व)च्छादयद् , D_3 [अ]थो पूर° ; D_4 प्राहारयद् (for प्रापूर°).

ततो व्यसृजदुग्राणि शरजालानि दानवः ।
अमर्षी बलवान्क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः ॥ [1195]
पूष्णस्त्वाजौ ध्वजं चैव पताकां धनुरेव च ।
रश्मीन्योक्त्राणि चाश्वानां हयग्रीवो रणेऽच्छिनत् ॥
अथास्याश्वान्पुनर्हत्वा चतुर्भिः सायकोत्तमैः ।
सारथिं स महातेजा रथोपस्थादपातयत् ॥
कृतस्तु विरथः पूषा हयग्रीवेण संयुगे । [1200]
पूषा तस्य रथाभ्याशात्स ययौ तेन वै जितः ॥
तत्राद्भुतमितो भूयो युद्धं वर्तत दारुणम् ।
कृतप्रतिकृतं घोरं शम्बरस्य भगस्य च ॥
सप्तकिष्कुपरीणाहं द्वादशारत्निकार्मुकम् ।
वासवाशनिनिर्घोषं दृढज्यं भारसाधनम् ॥ [1205]
विक्षिपन्नक्षसदृशान्व्यसृजत्सायकान्बहून् ।
क्रोधसंरक्तनयनः शम्बरः सर्वयोगवित् ॥
तेन वित्रास्यमानानि देवसैन्यानि सर्वशः ।
समकम्पन्त भीतानि सिन्धोरिव महोर्मयः ॥
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणम् । [1210]
भगः प्रस्फुरमाणौष्ठस्त्वरमाणो न्यवारयत् ॥
ततो भगो महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन्धनुः ।
अवाकिरद्दैत्यगणाञ्शरजालेन छादयन् ॥
तमभ्ययाद्भगो दैत्यं तूर्णमस्यन्तमन्तिकात् ।
मातङ्गमिव मातङ्गो वृषः प्रतिवृषं यथा ॥ [1215]
तौ प्रगृह्य महावेगौ धनुषी भारसाधने ।
प्राच्छादयेतामन्योन्यं तक्षमाणौ रणे शरैः ॥

— (L 1193) K4 D1–3 G2 4 M2 अक्ष-, T1 इक्षु-, G1 5 ईषा- (for अर्क-) — V3 om. line 1194. — (L. 1194) Ds1 दुर्गाणि, D2 अस्त्राणि (for उग्राणि) B2 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 -वर्षाणि (for -जालानि) — (L 1195) K4 Dn D1 2 अमर्षाद् (for °र्षी) K2 अमर्षी बलवत्क्रुद्धो (for ^{a}). — (L. 1196) D3 तूणध्वजौ स्रजं चैव (for ^{a}) D2 G1 4 5 पताका, D5 पत्रिणो (for पताकां) — (L 1198) B1 D3 रथाश्वांश्च, T1 2 G1 4 5 अथ चाश्वान् (for अथास्या°) K2 4 अथाश्वान्पुनर्हत्वा च, K3 D5 °श्वान्पुनराहत्य, B3 तथाश्वांश्च पुनर्भित्त्वा, G3 अथ चाश्वान्रणे हत्वा (for ^{a}) T1 2 G1 3–5 M2 4 चतुर्भि सायकैर्वरै (for ^{b}) — In Ñ1, lines 1200–1263 are lost on a missing folio — (L 1200) Ds2 शूरो (for पूषा). — (L 1201) Ñ2 V1, 3 Ds D3 पूषा शक्ररथाभ्याशं (for ^{a}) Ds2 D3 प्रथयौ (for स ययौ) — B1 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 subst for line 1201 K1 2 D4 ins after line 1200: Ds D5 after line 1201

65** गतः शक्ररथाभ्याशं मुक्तो मृत्युमुखादिव ।

[T1 2 G1 3–5 M2 4 मुक्तो मृत्योरिवाननात् (for ^{b})]

— After the above, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins. an addl colophon [*Sub-parvan* T2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* G3 हयग्रीवपूषयुद्धम् — *Adhy. no.* T1 304, G1 300, G3 5 306, M2 4 16]

— Before line 1202, T1 2 G1, 3–5 M2, 4 ins वैशंपायन.

— (L 1202) B Dn D4 इदं भूयो, D3 इदं युद्ध; T1, 2 G1, 3–5 M2, 4 अथो युद्धं (for इतो भूयो) K3 Ñ2 V1, 3 Ds तत्राद्भुतमयं (K3 °तमं, Ñ2 °भय) युद्धं (for ^{a}) B Ds आसीत्सु- (for वर्तत) T1 G3 5 M4 भूयोऽवर्तत तेजसा, T2 G1, 4 भूयोऽभूद्भूरितेजसा, M2 भूयोऽवर्धत तेजसोः (for ^{b}).

— After line 1202, K3 ins an addl. colophon, mentioning sub-parvan वामनम्

— Before line 1203, K3 ins वैशंपायन. — (L. 1203) -कृतैर्घोरै (for -कृतं घोर) — (L 1204) T2 G1 4 5 M2, 4 व्यक्त (for सप्त-) D5 परीमाण (for °णाहं) T1 सप्तकीलयुतं चैव (for ^{a}) — (L 1205) K2–4 Ñ1 V1 3 D1–4 M4 चापं (K2 D4 बाणं) चाशनिनिर्घोष (for ^{a}) — (L 1206) K4 चिक्षिपन् (for वि°) K1 2 विक्षिपन्वज्रसंदश, Ñ2 B G3 5 M2 कर्षन्रथाक्षसदृशान्, D5 विक्षिप्तवज्रस°, T2 G1 4 M4 कर्षन्नथाक्षस° (for ^{a}) — (L 1207) G1 4 -रक्तान्त-; M2 4 -रक्ताक्ष- (for -संरक्त-) K2 4 शस्त्र- (for सर्व-) — (L 1209) Ñ2 G3 भीमानि, D3 भूतानि (for भी°), V1 3 समकल्पन्त भीमानि (for ^{a}) — (L 1210) D4 च शम्बरम् (for विभीषणम्) T2 विरूपाक्षनिभेक्षणम् (for ^{b}) — (L. 1211) T2 G3 4 M2 4 भग. प्रस्फुरमाण सः (M2 °णस्तु), G1 5 भग सत्वरमाण स (for ^{a}) K1, 2 4 V1 3 B1 Dn Ds D1–5 व्यदारयत्, B3 न्यपात°; M2 4 ऽभ्यवार° (for न्यवार°). T1 2 G1 3–5 स्फुरदोष्ठो न्यवारयत् (for ^{b}) — K2 om. lines 1213–1214 — (L 1213) B T1 2 G1 3–5 M2 4 आ(T2 G1 4 प्र)पूरयन्दिश सर्वा (for ^{a}) Ds1 दारयन् (for छाद°). B1 चिक्षेप च निनादयन्, B2 3 ज्याविक्षेपेण नादयन्, T1, 2 G1 3–5 M2 4 ज्याक्षेपेण नि(G4 5 M2 4 वि)नादयन् (for ^{b}). — (L 1214) Ñ2 V1 3 B Dn2 Ds D3–5 अभ्यगाद् (for °याद्) D4 भगं दैत्य (for भगो दैत्यं) D3 तमभ्यगाद्भगं दैत्यस्; T1 G3 5 M2 तलेऽभ्ययाद्भग दैत्यस् (for ^{a}). V1, 3 Ds आयान्तम् (for अस्यन्तम्) T1 तूर्णमभ्यागतो रणे (for ^{b}). — (L 1216) K1 2 D4 5 वि- (for प्र-). Ñ2 महाभागौ (for °वेगौ). B2 M2 4 धनुषी भीमनिस्वने (for ^{b}). — (L.

तयोः सुतुमुलं युद्धमासीद्घोरं महारणे ।
भगशम्बरयोर्भीममप्रमेयं महात्मनोः ॥
अथ पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैः संनतपर्वभिः । [1220]
व्यदारयेतामन्योन्य कार्ष्णे निर्भिद्य वर्मणी ॥
तौ तु विक्षतसर्वाङ्गौ रुधिरेण समुक्षितौ ।
तक्षमाणौ शितैर्बाणैर्नान्वीक्षितुमशक्नुताम् ॥
अथ विव्याध समरे त्वरमाणोऽसुरो भगम् ।
नाराचैः क्रोधताम्राक्षः कालान्तकयमोपमः ॥ [1225]
गरुत्मानिव चाकाशे पोथयानो महोरगान् ।
नाराचा न्यपतन्देहे तूर्णं शम्बरचोदिताः ॥
तानन्तरिक्षे नाराचान्भगश्चिच्छेद पत्रिणा ।
ज्वलन्तमचलप्रख्यं वैश्वानरसमप्रभान् ॥
ततो भगं चतुःषष्ट्या विव्याधासुरसत्तमः । [1230]
शिलीमुखैर्महावेगैर्जाम्बूनदविभूषितैः ॥
तदा तत्सुचिरं कालं युद्धं सममिवाभवत् ।
शम्बरस्य च मायाभिर्नादृश्यत ततोऽम्बरम् ॥
दोर्भ्यां विक्षिपतश्चापं रथं विष्टभ्य तिष्ठतः ।
श्रूयते धनुषः शब्दो विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ [1235]
स भगस्य हयान्हत्वा छित्त्वा च ध्वजमाहवे ।
अभ्यवर्षच्छरैरेनं पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
न तस्यासीदनिर्भिन्नं गात्रे द्व्यङ्गुलमन्तरम् ।
भगदेवस्य दैत्येन शम्बरेणास्त्रघातिना ॥

1217) Ds1 प्रच्छादयन्तावू (for °येताम्) Ds2 प्रच्छादयन्तं त्वन्योन्यं, D2 प्राच्छादयेता त्व° (for a) B Dn Ds महेषुभिः (for रणे शरै). T1 क्षिपन्तौ तौ महेषुभि , T2 G1 ततक्षाते महेषुभि., G3–5 M2 4 संत(M2 4 तौ त)क्षन्तौ महेषुभिः (for b) — (L 1218) T2 G1 4 5 M2 4 सुदारुणम् (for महारणे) — (L 1219) युद्धम् (for भीमम्) D2 महारणे (for °त्मनो) — (L 1221) G3 om lines 1221b–1224a. V1 B2. 3 G1 4. 5 M2 4 कांस्ये (for कार्ष्णे) Ds1 D5 कार्ष्ण्यें निर्भिद्य चर्मणी, T1 विनिर्भिद्य च वर्मणी (for b) — (L. 1222) K1 2 V1 B1 D2 4 5 G5 निकृत- (for विक्षत-) D3 तौ शरै. कृत्तसर्वाङ्गौ (for a) Ñ2 V1. 3 समन्वितौ, T1 परिप्लुतौ (for समुक्षितौ) B Ds T2 G1 4 5 M2 4 शोणितौघपरिप्लुतौ (for b) — After line 1122, K3 Ñ2 B Dn D5 (marg.) T1 2 G1 4 5 M2 4 ins :

66** सप्रेक्षमाणौ रथिनावुभौ परमदुर्मदौ ।
[B1 -दारुणौ, M2 4 -दुर्दभौ (for -दुर्मदौ).]

— T1. 2 G1 4 5 M2 4 om. line 1223. — (L 1225) ततो विव्याध ताम्राक्ष (for a). — (L 1226) T2 G1 4. 5 M2 4 गरुत्मन्त इवाकाशे (for a) Dn D2 G3 M4 महोरगम् (for °रगान्) D3 T2 G1 4 5 M2 प्रार्थयन्तो महोरगम् (for b) — (L 1227) K3 4 V1 3 Ds D1 2 नाराचो न्य(D2 °चो-ऽभ्य)पतद्देहे (for a) T1 G3 पूरणः (for तूर्णं) K1 2 D3 4 -नोदिता.; D5 -योधिनः (for -चोदिता) — (L 1228) K4 Ñ2 V1 3 Dn Ds D1 2 5 T1 G3 तमन्तरीक्षे नाराचं, B1 3 T2 G4 5 M2 4 अप्राप्तानन्तरीक्षे तान् (G5 °क्षस्थान्); G1 अप्राप्ते अन्तरिक्षे तान् (for a) Ñ2 B T1 2 G1 3–5 M2 4 पत्रिभि (for °णा). — (L. 1229) Bom. Poona eds G(ed.) -प्रेक्ष्यं (for -प्रख्य) B ज्वलितान्सुमहावेगान्; D3 ज्वलिताननलप्रख्यान्; T1 G3 ज्वलनार्कसमप्रख्यं; T2 G1 4 5 M2. 4 ज्वलितास्यैर्महावेगैर् (for a) B दिवाकर- (for वैश्वानर-) K Ñ2 V1 3 Dn Ds D1 2 4 5 T1 G3 -समप्रभम्; D3 °प्रभ (for °प्रभान्) T2 G1 4 5 M2 4 दिवाकरसमप्रभै (for b) — (L 1230) K1 2 D4 पुनः षष्ट्या (for चतु षष्ट्या) B1 3 G5 -सत्तमम् (for °म.) — (L 1231) D3 -परिस्कृतै (for -विभूषितै) — For line 1231, B T1 2 G1 3–5 M2 4 subst

67** सायकानां सुतीक्ष्णानां सुमुखानां सुवेगिनाम् ।

— (L 1232) Ñ2 V1. 3 B Ds तयोस्तु; T1 G3 तथा तत्; T2 G1. 4 5 M2. 4 तत्रासीत् (for तदा तत्) G3 नवम् (for समम्) — (L 1233) D3 शरैश्छन्न (for च मायाभिर्) K1. 4 Ñ2 V1 3 B1 3 Dn Ds D1 ततोऽन्तरम्, T1 G3. 5 M2 नदान्तरम्, T2 महासुर, G1 4 तदासुरः (for ततोऽम्बरम्). — (L 1234) K1 2 D4 दिक्षु, T2 M2 4 मुहुर् (for दोर्भ्यां). T1 G1 3 4 मुहुर्विकर्षतश्चापं, G5 मुहुर्विकर्षयश्चापं (for a) K3 4 Ñ2 V2 3 B2 Ds D1–3 5 रथे, Bom Poona eds. G(ed) रणे (for रथ) — (L 1235) T2 G1. 4 M2 घोषो (for शब्दो) G5 श्रूयन्ते धनुषो घोषा (for a) — (L 1236) Bom Poona eds G(ed) सारथिं च महाहवे (for b). — (L 1237) Ñ2 Dn शरौघेन; B T2 G1 3–5 M2. 4 शरैर्दैत्यः (for शरैरेनं) K3 वीर्यवान् (for वृष्टिमान्) — (L. 1238) D3 [ए]तस्य (for तस्य) D1 तस्यासीदपि निर्भिन्नं (for a) V3 त्र्यङ्गुलम्; D2 त्र्यङ्गु° (for द्व्यङ्गु°) D3 गात्रं ह्यङ्गुलमन्तरे, G5 श्रोत्रे द्व्यङ्गुलमन्तरे (for b) — (L. 1239) Ñ2 V1 3 B2 [आ]शु- (for [अ]स्त्र-) — For line 1239, B1 3 T2 G1 4. 5 M2. 4 subst. Ds ins after line 1238 :

68** भगादित्यस्य देवस्य शम्बरास्त्रेण धीमत ।
[B1 3 योधिना (for धीमतः).]

— (L. 1240) T1 सोऽद्भुतं, Bom. ed. चोद्धतं (for चाद्भुतं).

दैत्यस्य चाद्भुतं दिव्यमस्त्रमस्त्रेण वारयन् । [1240]
मायायुद्धेन मायावी शम्बरस्तमयोधयत् ।
अवञ्चयद्भगं दैत्यो मायाभिर्लाघवेन च ॥
सहस्रमायो द्युतिमान्देवसेनां निषूदयन् ।
अदृश्यत शरैश्छन्नः शम्बरः शतधा रणे ॥
अदृश्यत्पतितो भूमौ गतचेता इवासुरः । [1245]
अथ स्म युध्यते भूयः शतधा शैलसंनिभः ॥
दिशागजेन्द्रमारूढो दृश्यते स्म पुनर्बली ।
प्रादेशमात्रश्च पुनर्भूत्वा भवति शैलवत् ।
महामेघ इव श्रीमांस्तिर्यगूर्ध्वं च सोऽभवत् ।
पुनः कृत्वा विरूपाणि विकृतानि च सर्वशः । [1250]
सर्वां भीषयते सेनां देवानां भीमदर्शनः ॥
ततः सोऽन्यं नवं देहं कृत्वा प्रांशुतरं पुनः ।
गच्छत्यूर्ध्वगतिं घोरो दिशः शब्देन पूरयन् ।
नभस्तलगतश्चापि वर्षते वासवो यथा ।
संवर्तकाम्बुदप्रख्यः पूरयन्पृथिवीतलम् ॥ [1255]
संवर्तकोऽनलश्चैव भूत्वा भीमपराक्रमः ।
शतवर्मा शतशिखो ददाह च पुनः सुरान् ॥
मुहूर्ताच्च महाशैलः शतशीर्षः शतोदरः ।
अदृश्यत दिवं स्तब्ध्वा शतशृङ्ग इवाचलः ॥

T2 G1 3-5 M2 4 स दैत्यस्य भगो दिव्यं (for ^{a}). B1 3 अस्त्रेणास्त्रमवारयत्, B2 T2 G1 3 अस्त्रमस्त्रैरवारयन्, Dn D2 G4 5 अस्त्रमस्त्रैर्न्यवारयत् (D2 G4 5 °यन्), M4 अस्त्रमस्त्रैरधारयन् (for ^{b}) — After line 1240, T2 G1 3 5 M2 4 ins.

69** मुमोच क्रोधताम्राक्षो दिधक्षन्दैत्यमाहवे ।

— (L 1241) Bom. Poona eds G(ed) शम्बरोऽस्त्रमयोऽभवत् (for ^{b}) — B3 T2 G1 4 om line 1242 — (L 1242) D3 अवारयद्, T1 अदार° (for अवञ्च°) G3 om lines 1242^b–1245^a. — For line 1242, G4 5 M2 4 subst:

70** अथ दैत्यो भगं सम्यग्वञ्चयामास लाघवैः ।

While K1 2 D4 ins after line 1242:

71** भगस्तस्य रथं साश्वं शरवर्षैरवाकिरत् ।

— B3 T2 G1. 4 om lines 1243–1245. — (L. 1243) K4 दितिजो (for द्युतिमान्). V1 3 D5 देवसैन्यं (for °सेनां). K1 D2 4 न्यसूदयत् (for निषूदयन्) B1 3 Cal ed देवसेनानिसूदन (for ^{b}) — (L 1244) K1 3 छिन्नः (for छन्न). B1 3 G5 M2 4 शम्बरोऽदृश्यत पुन (G5 तत) (for ^{a}) K1 शतशो (for °धा) Ds2 शरैः (for रणे). B1. 3 G5 M2. 4 सछन्न. शतधा शरै (for ^{b}) — (L 1245) D1. 3 अदृश्यः (for °श्यत्). K1. 2 D4 5 T1 अदृश्यत ततो भूमौ; B1. 3 G5 M2. 4 पतितोऽदृश्यत पुनर् (for ^{a}). B1 G5 M2 4 व्यसुर्भूमौ महाबल (for ^{b}). — (L 1246) B1. 3 दृश्यते (for युध्यते) T1 2 G1. 3–5 M2 4 भूयश्चादृश्यत तदा (for ^{a}). V1 शतश (for °धा) — (L 1247) K1 2 Ñ2 V1. 3 Dn D2 4 5 दिशां; K3 दिव्यं, B आशा- (for दिशा-) T2 G1 4 5 M2. 4 दिग्द्विपेन्द्रसमारूढो (for ^{a}) Ñ2 D5 M3 स, B T2 G1. 4. 5 M4 च (for स्म). K3 महाबली (for पुनर्बली). — (L 1248) D4 स्ववपुर् (for च पुनः). Bom Poona eds G(ed.) पुनर् (for भूत्वा) G5 M2 4 भास्करः (for शैलवत्). T2 G1 4 भूत्वा भूप (T2 °त्प्र) तिभास्कर (for ^{b}) — (L 1249) B1 3 Ds T2 G1 3–5 M2 4 -निभ. (for इव). Ñ2 V1 3 शोभयन् (for सोऽभवत्) — After line 1249, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins.

72** गर्जमानोऽनिशं रौद्रं विद्युत्संपातभीषणः ।
[G4 5 गच्छमानो (for गर्ज°)]

— (L 1250) K1 2 D4 5 कृत्वा च, K3 श्रुत्वा च (for कृत्वा वि-) D3 पुनस्तत्त्वसहस्राणि (for ^{a}). B घोराणि विकृतानि वै, T2 G1 3–5 M2 रूपाणि विकृतानि च (for ^{b}). — (L 1251) K4 Dn D1–3 सर्वा भीषयते सेना (for ^{a}). — After line 1251, K1 2 B2 Dn D4 T1 ins:

73** ते भीता. प्रपलायन्ते सिंहत्रस्ता मृगा इव ।

[Dn ते भीता प्रययु सर्वे (for ^{a}) T1 सिंह दृष्ट्वा मृगा यथा (for ^{b})]

— (L 1252) B चान्यं नवं, T1 G1. 3–5 M2 4 च स्यद्भुतं, Bom. Poona eds G(ed) सोऽन्यं वरं (for सोऽन्यं नवं). V1 प्रांशुतरं, T1 2 G3 M2 4 °रभूत्, G4 5 प्रादुरभूत् (for प्रांशुतरं) — (L 1253) Ñ2 V1 B2 D5 -गतिर् (for -गतिं). K1 2 D4 गच्छत्यूर्ध्वं गतिं घोरां (for ^{a}). T2 G1 4 5 M2 4 नभ (for दिश) D1 नादयन् (for पूर°) — (L 1254) T2 G1. 3–5 M2 4 ववर्ष मघवानिव (for ^{b}) — (L 1255) B पूरयन्पृथिवीमिमाम् (for ^{b}) — For line 1255, T1. 2 G1. 3–5 M2 4 subst:

74** तज्जलं शोषयित्वा तु युगान्तादित्यरूपधृक् ।

— T2 G1 4 5 M2 4 om line 1256 — (L 1257) K2 D4 शतवर्षं, B1. 3 °वर्त., Dn1 शान्तवर्मा, Ds1 शतवर्ष्मा; T1 2 G1 3–5 M2 4 कृष्णवर्मा (for शत°) Ds2 शतवर्ष्मा शतमुखो (for ^{a}) ❀ Cs शतवर्ष्मा शतदेह. ❀ । — (L. 1258) G1 5 M2 4 महानील (for °शैल.) D3 महाकाय; Bom Poona eds शतशीर्षा (for °शीर्ष.) — (L. 1259) K1 D5 दिवस्तम्भः, K2 B D4 दिवं स्तम्भन्, K4 दिवं तप्त्वा;

येऽन्ये दैत्याश्च साध्याश्च ये च विश्वे च देवताः ।
क्षिपन्त्यस्त्राणि दिव्यानि तानि सोऽग्रसतासुरः ॥
युध्यमानश्च समरे सरथः सोऽसुरोत्तमः ।
गन्धर्वनगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
ते भीताः समुदैक्षन्त त्रिदशा भीमविक्रमम् ।
सहस्रमायं समरे शम्बरं चित्रयोधिनम् ॥ [1265]
स भग्नो भयसंत्रस्तो दानवेन्द्रस्य संयुगे ।
रथं त्यक्त्वा महाभागो महेन्द्रं शरणं गतः ॥
पराजित्य तु तं देवं दानवेन्द्रः प्रतापवान् ।
गतो यत्र महातेजा जातवेदा महाप्रभः ॥
स वह्निर्वाग्भिरुग्राभिः क्रुद्धस्तर्जयते बली । [1270]
भवाम्येष हि ते मृत्युरित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
एतस्मिन्नन्तरे चैव ब्राह्मणेन्द्रो महाबलः ।
जघान सोमः शीतास्त्रो दानवानां चमूं रणे ॥
कैलासशिखराकारो द्युतिमद्भिर्गणैर्वृतः ।
अवधीद्दानवान्दृप्तान्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ [1275]
पोथयन्रथवृन्दानि वाजिवृन्दानि चाभिभूः ।
दैत्येषु व्यचरच्छ्रीमान्युगान्ते कालवच्छशी ॥
स कर्षन्रथजालानि ऊरुवेगेन चन्द्रमाः ।
ददाह दानवान्सर्वान्दावाग्निरिव चोदितः ॥
मृद्नन्रथेभ्यो रथिनो गजेभ्यो गजयोधिनः । [1280]
सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो भूमौ चापि पदातिनः ॥
शीतेन व्यधमत्सर्वान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ।
चन्द्रमाः सुमहातेजा दानवानां महाचमूम् ॥
तदस्त्रमभवत्तस्य प्रदिग्धं शत्रुशोणितैः ।
पिनाकमिव रुद्रस्य क्रुद्धस्याभिघ्नतः पशून् । [1285]
युगान्तकोपमः श्रीमान्दैत्येषु व्यचरद्बली ॥
आवार्य महतीं सेनां प्रद्रवन्ती पुनः पुनः ।

Ñ2 इदं रुध्वा , V3 दिवं बध्वा (for दिवं स्तब्ध्वा) B T1 G1. 4. 5 M3. 4 कैलास इव पर्वतः (for ^{b}) — (L. 1260) K1 D2 देवाश् (for दैत्याश्) — (L 1261) K1 2 D4 क्षिपन्तो (for °न्ति) B1 3 तान्यसौ ग्रसतेऽसुरः , T1 तान्यग्रसत्ततोऽसुर., G1 4. 5 M2 4 तान्यग्रसत सोऽसुर (for ^{b}) — D3 om line 1262. — (L 1262) D2 (marg) स रथेशो (for सरथः सो) — Ñ1 resumes from line 1264 — (L 1264) T2 G4 M4 घोर- (for भीम-) K Ñ1 D1 2 4 5 G3 -विक्रमाः (for °मम्) — (L 1266) B T1 2 G1 3 4 M2 4 भग्नोऽपि (for स भग्नो) G5 भग्नोऽपि भयवित्रस्तो (for ^{a}) Dn D2 दानवेन्द्रेण (for °न्द्रस्य) — (L 1268) T2 G3–5 M2 भग्नं (for तु तं) — (L 1270) K3 स च तं , Ñ1 सदा तं , D3 स चाग्निर् (for स वह्निर्) K4 तु तर्जते (for तर्जयते) B1 2 T1 G2 M2 4 क्रुद्धस्तर्जयतासकृत् , T2 G1 4 क्रोधात्तर्जयतासकृत् ; G5 क्रुद्धोऽतर्जत सोऽसकृत् (for ^{b}). — (L 1271) स (for [ए]ष) D3 भवत्युपहितो मृत्युर् (for ^{a}). K3 V3 तत्रैवान्तरधीयत , B इत्युक्त्वान्तर्दधे च स (B2 पुनः) (for ^{b}). — Before line 1272, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 1272) Bom Poona eds G(ed) भूत्वा (for चैव) T1 2 G1 3–5 M2 4 तस्मिन्नेव तु संग्रामे (for ^{a}) K3 ब्राह्मणेभ्यो महाबली (for ^{b}) — (L 1273) Ñ2 Dn G5 जगाम (for जघान) B2 D3 शीतांशुर् (for °स्त्रो) T1 नदन्दानवसत्तम , T2 G1 3–5 M2 4 दानवान्स तमोनुदः (for ^{b}) — (L 1274) T2 G2 5 -शिखराकारैर् (for °रो) B G3 ग्रहैर् , G5 सुरैर् , M2 4 स तैर् (for गणैर्). — (L 1275) K1 Ñ1 B2 G3 दृष्ट्वा , V3 दीप्तान् , B1. 3 G1 दीप्तो ; T1 G4 5 M2. 4 दृप्तो (for दृप्तान्) — (L. 1276) D3 पातयन् (for पोथ°) K Ñ1 B2 Dn D3 D1 4 5 वा विभुः , Ñ2 V3 वै प्रभुः , V1 वै प्रभो , B1. 3 वै विभुः (for चाभिभूः) D3 गजयूथानि चाभिभूः (for ^{b}) — K3 om line 1277 — (L 1277) Ñ1 2 B2. 3 Dn D5 T2 G1. 5 M4 विचरञ् (for व्यचरच्) T1 G3 भूमौ (for श्रीमान्) B1 दैत्ये च विचरञ्श्रीमान् (for ^{a}) B1 3 बली (for शशी) — (L 1278) K1 सोऽकर्षत (hypermetric); K2. 4 Ñ1 V1 3 D3 D1–3 5 सोऽकर्षद् , Dn सकर्षद् , T2 G1. 4 स मृद्नन् (for स कर्षन्) B1 3 -वृन्दानि (for -जालानि) K3 बलाद्रणे महातेजा , B2 संकर्षन्रथवृन्दानि , Bom Poona eds. G(ed.) सोऽमर्षाद्रथजालानि (for ^{a}) D1 ऋतु- ; D3 युद्ध T1 ह्यरु- (for ऊरु-) D2 रथावेगेन चन्द्रमा (for ^{b}) — (L 1279) Dn1 दानवाग्निरिवोदितः , T2 G1 3–5 M2. 4 वनान्यग्निरिवोत्थित (for ^{b}) — (L 1280) T2 गृह्णन् (for मृद्नन्). — (L 1281) G5 -वृन्देभ्यो (for -पृष्ठेभ्यो) K4 सादिनोऽश्वांश्च पृष्ठेभ्यो (for ^{a}) T1 भुवि चैव पदातय , T2 G1. 3–5 M2 4 पदातींश्च महीतले (for ^{b}) — (L 1282) B T1. 2 G3–5 M2 4 हिमेन (for शीतेन) D3 व्यथयन् (for व्यधमत्). — (L 1284) K1 3 D4 5 तदा चास्त्रमभूत्तस्य (for ^{a}) K4 प्रवृद्धं शत्रुशोणितम् (for ^{b}) — (L 1285) K2 D4 नि- (for [अ]भि) — T2 G1 4 5 M2 4 om line 1286 — (L. 1286) Ñ2 V1 D3 G3 युगान्तार्कोपम श्रीमान् ; D2 3 °न्तकोपनः श्रीमान् (for ^{a}) K1 2 सोऽचरद् (for व्यच°). T1 G3 भुवि (for बली) — (L 1287) K3 4 Ñ2 B3 Dn D1 2 प्राद्रवन्ती , Ñ1 B1 T1 G3 द्रावयन्तं (T1 °न्तीं); B2 प्रधावन्तं ; T2 G1. 4. 5 M2. 4 दारयन्त (for प्रद्रवन्ती). — (L 1288)

चन्द्रं मृत्युमिवायान्तं दृष्ट्वा योधा विसिस्मियुः ॥
यतो यतः प्रक्षिपति शिशिरास्त्रं तमोनुदः ।
ततस्ततो व्यशीर्यन्त दैत्यसैन्यानि संयुगे ॥ [1290]
व्यदारयत सैन्यानि स्वबलेनाभिसंवृतः ।
ग्रसमानमनीकानि व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥
तं तथा भीमकर्माणं गृहीतास्त्रं महाहवे ।
दृष्ट्वा शशाङ्कमायान्तं दैत्यानां चन्द्रभास्करौ ॥
तालमात्राणि चापानि कर्षमाणौ महाबलौ । [1295]
छादयेतां शरैश्चन्द्रं वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥
अथ विस्फार्यमाणानां कार्मुकाणां सुरासुरैः ।
अभवत्सुमहाशब्दो दिशः संनादयन्निव ॥
विनदद्भिर्महानागैर्हेषमाणैश्च वाजिभिः ।
भेरीशङ्खनिनादैश्च तुमुलं सर्वतोऽभवत् ॥ [1300]
युयुत्सवस्ते संरब्धा जयगृद्धा यशस्विनः ।
अन्योन्यमभिगर्जन्तो गोष्ठेष्विव महावृषाः ॥
शिरसां पात्यमानानां समरे निशितैः शरैः ।
अश्मवृष्टिरिवाकाशे ह्यभवत्सेनयोस्तयोः ॥
कुण्डलोष्णीषधारीणी जातरूपस्रजांसि च । [1305]
पतितानि स्म दृश्यन्ते शिरांसि रणमूर्धनि ॥
विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्च सकार्मुकैः ।
सहस्राभरणैश्चान्यैर्विच्छिन्नै रुचिरैः करैः ॥
कवचैरावृतैर्गात्रैरुरुभिश्चन्दनोक्षितैः ।
मुखैश्च चन्द्रसंकाशैस्तप्तकुण्डलभूषणैः ॥ [1310]
गजवाजिमनुष्याणां सर्वगात्रैः समन्ततः ।
आसीत्सर्वा समाकीर्णा मुहूर्तेन वसुंधरा ॥
चापमेघाश्च विपुलाः शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनः ।
वाहनानां च निर्घोषः स्तनयित्नुसमोऽभवत् ॥
स संप्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः । [1315]

K_3 दैत्या (for योधा). T_2 $G_{1.3-5}$ $M_{2\ 4}$ सर्वेषां विस्मयोऽभवत् (for [b]) —(L 1289) K_2 तोयं (for यतः) $T_{1\ 2}$ G_3 $M_{2\ 4}$ प्रेक्षते स्म, $G_{1.4}$ प्रेक्षतेऽस्मिन्, G_5 प्रेक्षते स्वं (for प्रक्षिपति). —(L 1290) तोयैर्, G(ed) तात (for ततो) $Ñ_1$ T_1 ऽभ्यद्रवन्त, $B_{1.3}$ व्यद्रवन्त, T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ व्यदीर्यन्त (for व्यशी°). T_2 $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ सर्व- (for दैत्य-). $B_{1.3}$ T_1 G_3 सर्वशः (for संयुगे) —(L 1291) $Ñ_2$ व्यदारयत्स सैन्यानि, $D_{3.5}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ विदारयन्तं सै°; D_4 राजतेऽसौ तदा सोमो (for [a]) Dn [अ]पि संहत., $D_{3\ 5}$ [अ]भिसंवृतम्; T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2.4}$ [अ]पराजितः ($M_{2\ 4}$ °तम्) (for [अ]भिसंवृत). —(L 1292) $B_{1.3}$ T_1 $G_{3\ 5}$ M_4 ग्रसन्तमरिसैन्यानि, T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 ग्रसन्तं चारितेजांसि (for [a]) D_2 व्यात्तास्यमिव चान्तकम् (for [b]). —(L 1293) G_5 महारणे (for °हवे). —(L. 1294) $Ñ_1$ T_1 G_3 दैत्याभं (for °नां) —(L. 1295) T_2 $G_{1.3-5}$ $M_{2,4}$ तालमात्रे महाचा(T_2 $G_{1\ 4}$ तदा चा)पे (for [a]). T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ विकर्षन्तौ (for कर्षमाणौ). —(L 1296) T_1 $G_{1\ 4}$ शातयेतां (for छाद°) G_{3-5} चित्रं (for चन्द्रं). —(L 1297) V_1 महासुरैः (for सुरा°) —(L 1298) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अभवत्तुमुल शब्दः (for [a]) $K_{1\ 2}$ दिवं (for दिशः) D_3 संछादयन् (for संनाद°) B_2 T_1 व्योम(T_1 °मा)स्पृक्शमलावह (sic), T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_2 सोऽस्पृशद्गगनं महत् (for [b]). —(L 1299) T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ नदद्भिश्च (for विनदद्भिर्) —(L 1300) D_2 -स्वन- (for -शङ्ख-) $B_{1\ 3}$ Ds T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ मृदङ्गैश् (for -निनादैश्). $Ñ_1$ $B_{1.3}$ वाद्यमानैर्न($Ñ_1$ °ने न)भस्तले, T_2 $G_{1.5}$ $M_{2\ 4}$ तुमुलं समपद्यत (for [b]) —(L 1301) B $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.4}$ सक्रुद्धा (for संरब्धा) T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ जयकामा मनी(G_5 M_4 °ही)षिणः (for [b]) —(L 1302) K_4 महागजाः, $Ñ_1$ महर्षभाः, D_3 महावृषौ (for °वृषा). —(L 1303) K_3 D_9 शिरांसि पात्यमानानि (for [a]). —(L 1304) T_2 G_1 [आ]काशम्, $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ °शाद् (for °शे) —(L 1305) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 -शोभीनि (for -धारीणि) D_6 resumes from स्रजांसि च B हेमस्रग्भूषणानि च, D_3 जातरूपमयानि च, T_2 $G_{1\ 4.5}$ M_4 हेमस्रग्विणि चैव हि (for [b]) —(L 1306) D_6 पतन्ति स्म प्रदृश्यन्ते, T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_4 पतितान्यभ्यदृश्यन्त (for [a]) —(L 1307) $K_{2\ 4}$ D_5 विशेषान्मथितैर्गात्रै, T_1 G_3 M_4 विशिखैर्मं° (for [a]). —(L 1308) G_4 सभिन्नै (for विच्छिन्नै) D_3 रुधिरैः (for रुचिरै) B वि(B_3 प्र)च्छिन्नै रुधिरोक्षितै, G_1 संभिन्नै रुचिरैः शरैः (for [b]) —(L 1309) V_1 D_{n1} Ds D_2 T_1 उरोभिश् (for उरु°) B_1 Cal ed उरुभिश्चापि भास्वरैः; B_3 T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ उरु(T_2 M_2 °रो)भिर्ज्वलिताङ्गदै (for [b]). —(L 1310) $Ñ_1$ -सदृशैस् (for संकाशैस्) $Ñ_2$ $V_{1.3}$ Ds मुखैश्चन्द्रप्रतीकाशैस् (for [a]) $K_{1\ 2}$ $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ B_2 D_{4-6} -भूषितैः, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ -धारिभिः (for -भूषणैः). K_3 सप्तकाञ्चनमण्डलै, G_3 मणिकुण्डलभूषितैः (for [b]) —(L. 1311) $V_{1\ 3}$ सहस्राणां, T_2 $G_{1\ 4}$ -पदातीनां (for -मनुष्याणां) —(L 1312) K_4 $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ Dn Ds D_2 समास्तीर्णा (for °कीर्णा) —(L 1313) D_5 -घोषाश् (for -मेघाश्) T_1 शस्त्रविद्याप्रकाशिता (for [b]) —(L 1314)

प्रावर्तत सुराणां च दानवानां च संयुगे ॥
तस्मिन्महाहवे रौद्रे तुमुले लोमहर्षणे ।
ववर्षुः शरवर्षाणि संरब्धा देवदानवाः ॥
व्यक्रोशन्त गजास्तत्र शरवर्षप्रपीडिताः ।
अश्वाश्च पर्यधावन्त हतारोहा दिशो दश । [1320]
उत्पत्य निपतन्त्यन्ये शरवर्षप्रपीडिताः ॥
देवानां दानवानां च गजाश्वरथिनां रणे ।
समरे तत्र शूराणां प्रवराणां तरस्विनाम् ।
धनुर्ज्यातलशब्देन न प्राज्ञायत किंचन ॥
शरशक्तिगदाभिस्ते खड्गैश्चामिततेजसः । [1325]
निर्जघ्नुर्महती सेनामन्योन्यस्य परंतपाः ॥
बाहूनामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणां च संयुगे ।
राशयस्तत्र दृश्यन्ते देवदैत्यसमागमे ॥
अश्वानां कुञ्जराणां च रथानां च वरूथिनाम् ।
नान्तं समधिगच्छन्ति निहतानां सुरासुरैः ॥ [1330]
गदाभिरसिभिः प्रासैर्भल्लैः संनतपर्वभिः ।
योधास्तत्राभ्यहन्यन्त हस्त्यश्वमपि तद्बहु ॥
प्रावर्तत नदी घोरा शोणितौघतरंगिणी ।
तदा मध्येन सैन्यानां केशशैवलशाड्वला ॥
हाहाकारो महाशब्दो योधानामभवत्तदा । [1335]
दानवैर्हन्यमानानां त्रिदशानां महारणे ॥
एवं तदभवद्युद्धं देवानामसुरैः सह ।
विभीषणं महारौद्रं विकृतं भीमदर्शनम् ॥
विरोचनस्तु तत्रैव विष्वक्सेनं महाहवे ।
जघान रुधिराभाक्षं साध्यं परमधन्विनाम् ॥ [1340]
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य विष्वक्सेनः सुरैर्वृतः ।

D_5 सर्वेषां (for निर्घोषः) B_3 स्तनयित्नोरिवाभवत् (for ^{b}) — After line 1316, Ñ$_2$ V_3 B Dn D_3 G(ed) ins an addl colophon [*Mention of the Epic* B_1 — *Mention of Khila* · Ñ$_2$ V_3 B Dn_2 D_3 — *Sub-parvan* Ñ$_2$ V_3 $B_{3\ 3}$ Dn वामनम्, D_3 वामनप्रादुर्भाव·. — *Adhy name* · B_3 देवासुरसंग्राम. — *Adhy no* V_3 741; Dn 240].

— G_5 om lines (hapl) 1317–1327 — Before line 1317, some Mss ins वैशंपायन — After line 1317, D_5 ins :

75** स सप्रहारस्तुमुलो भीरूणां भयवर्धनः ।

— (L 1318) T_2 $G_{1\ 4}$ M_2 अवर्षन् (for ववर्षु). V_3 Dn $D_{2\ 3}$ -ज्वालानि (for -वर्षाणि) K_3 दैत्य- (for देव-) — (L. 1319) $K_{2\ 3}$ Ñ$_2$ विक्रोशन्तो, $B_{1.3}$ Ds $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ T_1 G_2 व्याक्रोशन्त, T_2 $M_{2\ 4}$ विक्रोशंश्च (for व्यक्रोशन्त) Bom. Poona eds G(ed) -घात- (for -वर्ष-) — $K_{2.3}$ D_2 om. (hapl) lines 1320–1321 —(L 1321) T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2.4}$ -गाढ- (for -वर्ष-). — (L 1322) Ñ$_1$ योधाः शत्रुप्रतापिनः; D_4 निहतानां तदा रणे (for ^{b}). — (L 1323) D_5 Bom. Poona eds G(ed) अन्योन्यमभिधावनाम् (for ^{b}) — (L. 1324) Bom Poona eds. G(ed) धनुषां (for °ज्या-) — (L. 1327) T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ कवचानां (for कार्मुकाणां) — K_2 D_4 om line 1328. — (L 1328) B_3 राशय समदृश्यन्त (for ^{a}). — (L 1329) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ हयानां (for अश्वानां). $V_{1\ 5}$ रथिनां (for रथानां) G(ed) वसुंधराम् (for वरुथिनाम्). — (L 1330) $B_{1\ 3}$ अन्तं स्म नाधिगच्छन्ति, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अन्तरं नाव(T_1 G_3 °धि)ग° (for ^{a}). T_2 $G_{1.4}$ हतानां च (for निहतानां) — (L 1331) V_3 Ds पाशैर् (for प्रासैर्) $B_{1\ 3}$ T_1 G_3 बाणै (for भल्लैः). T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2.4}$ बाणैश्च नतपर्वभि (for ^{b}) — (L 1332) Ñ$_1$ D_6 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_2 चामितं, D_3 सहितं (for अपि तद्). M_4 हस्त्यश्वाश्चामितं बहु (for ^{b}) — (L. 1333) G_5 M_4 महा- (for नदी) K_4 $D_{1\ 2}$ शोणितोर्मि- (for °तौघ-). — (L. 1334) $B_{1\ 3}$ Ds T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ नदी (for तदा). K_3 $D_{3\ 5}$ मध्ये तु, Ñ$_2$ $V_{1\ 3}$ मध्ये च (for मध्येन) K_3 om. (hapl) lines 1334^b–1336^a T_2 $G_{1.4}$ -शैवाल- (for -शैवल-) —(L 1335) T_2 $G_{1.4\ 5}$ M_2 हाहाकृतो महाञ्शब्दो (for ^{a}) — (L 1336) T_2 $G_{1\ 3}$ $M_{2.4}$ महाहवे (for °रणे) — After line 1336, D_3 ins :

76** अभवत्तुमुल शब्दो मेघानामिव गर्जताम् ।

— Before line 1337, some Mss ins वैशपायनः. — (L. 1337) D_5 तेषां (for एवं). D_4 समभवद्, D_6 T_1 तदा° (for तद°) D_3 T_2 $G_{1\ 4}$ दानवैः (for असुरैः). — (L 1338) T_1 विश्रुतं (for विकृतं) G_3 घोर- (for भीमः). — After line 1338, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins an addl. colophon [*Sub-parvan* $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ $M_{2\ 4}$ वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G_3 भगशम्बरयुद्धे चन्द्रपराक्रमाः; $M_{2\ 4}$ भगपराजय — *Adhy no* · T_1 305, G_1 301; $G_{3.5}$ 307, G_4 306, $M_{2\ 4}$ 17]

— Before line 1339, some Mss. ins वैशंपायनः — (L. 1339) $K_{1\ 2}$ $B_{1.3}$ $D_{4.5}$ T_1 G_3 महारणे, G_5 °बलम् (for °हवे) — (L 1340) Dn रुधिराभ्यक्तं; D_3 °राक्षाभं, D_4 °राकाङ्क्षी (for °राभाक्ष). Ñ$_1$ T_2 $G_{1\ 4.5}$ $M_{2.4}$ -संमतम् (for -धन्विनम्). D_3 साध्यं परसमन्वितम् (for ^{b}). — T_1 om lines 1341–1347. — (L, 1341)

अमेयात्मा सुरश्रेष्ठः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥
साध्यस्य बाणाभिहतस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
विरोचनः प्रजज्वाल क्रोधेनाग्निरिवाध्वरे ॥
स कार्मुकविनिर्मुक्तैः शरैर्दानवसत्तमः । [1345]
विष्वक्सेनं बिभेदाजौ दीप्तैः सप्तभिराशुगैः ॥
सोऽतिविद्धो बलवता दानवेन सुरोत्तमः ।
मूर्च्छामभिजगामाशु ध्वजं चाप्याश्रयत्प्रभुः ॥
ततः स पुनराश्वस्य साध्यो युद्धे मनो दधे ।
विस्फार्य च महाचापं दैत्यमध्ये व्यवस्थितः ॥ [1350]
विरोचनश्च बलवानभ्ययुध्यत सर्वशः ।
क्षोभयन्सुरसैन्यानि समन्तान्निशितैः शरैः ॥
ततस्तस्यासुरेन्द्रस्य युध्यमानस्य संयुगे ।
श्रूयते तुमुलः शब्दो जीमूतस्येव गर्जतः ॥
जगर्ज च महाघोषो विनिघ्नन्देववाहिनीम् । [1355]
चण्डमेघोऽश्मवर्षी च सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥
दिशो विद्रावयामास शरवर्षेण दानवः ।
सर्वसैन्यानि देवानामुद्यतास्त्रो महाहवे ॥
ते प्राद्रवन्त वित्रस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा ।
सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो भूमौ चापि पदातयः ॥ [1360]
श्रुत्वा कार्मुकनिर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
सर्वसैन्यानि भीतानि निव्यलीयन्त संयुगे ॥
विरोचनभयत्रस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा ।
पदातीनां ययुः संघा यत्र देवः शचीपतिः ॥
विष्वक्सेनस्य साध्यस्य सर्वतः स महाबलः । [1365]
पादरक्षसहस्राणि निजघान चतुर्दश ॥
अश्ववृन्देषु नागेषु रथानीकेषु चाभिभूः ।
पदातीनां च संघेषु विनिघ्नन्प्रत्यदृश्यत ॥
वितत्य श्येनवत्पक्षौ सर्वतः स वरूथिनीम् ।
भित्त्वा भित्त्वा महाबाहुः शिरांस्याजावकृन्तत ॥ [1370]
सादिनश्च पदाताश्च हतशेषा रथास्तथा ।

T2 G1 3–5 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य (for ^{a}) V1 प्रतापवान्, B Ds शरैस्त्रिभि॰ (for सुरैर्वृत॰) Ñ1 विष्वक्सेनं सुरैर्वृतम् (for ^{b}) — (L 1343) K3 (marg) तोत्राहत, B1 2 °र्पित (for °र्दित) — (L 1344) इवोच्छ्रित , Dn1 इवाम्बरे (for °ध्वरे) T2 G1 3–5 M2 4 क्रोधेनाग्नि समुद्वहन् (for ^{b}). — (L 1345) B1 3 T2 G1 3–5 M2 4 निघ्नन् (for शरैर्) — D4 om (hapl) lines 1346–1347 — (L 1348) M4 [अ]पातयत् (for [अ]प्याश्रयत्) D3 युद्धं चोपाश्रयत्तदा (for ^{b}) — (L 1349) Ñ1 साध्यं साध्ये महारथे (for ^{b}) — K2 3 Ñ1 D3 4 6 om line 1350 — (L 1350) D5 व्यतिष्ठत (for व्यवस्थितः) — (L 1351) K3 D3 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 अयुध्यत च सर्वश॰ (for ^{b}) — (L. 1352) D2 3 T2 M4 सर्व- (for सुर-) B1 समस्तानि शतैः शरै॰ (for ^{b}) — (L. 1353) T2 G1 4 [अ]सुरेशस्य (for °न्द्रस्य) T2 G1, 4 5 M2 4 दैवतैः (for संयुगे) — For line 1353, D3 subst :

77** तस्य वै युध्यमानस्य संयुगे निशितैः शरैः ।

— (L 1354) G5 च धनु॰ (for तुमुल॰) — (L. 1355) B3 D5 स जगर्ज , T2 G1 4 5 M2 4 स गर्जित्वा (for जगर्ज च) Ds G3 महाघोरो , D6 °घोष (for °घोषो) B1 3 स जगर्ज महाघोरो (for ^{a}) — (L 1356) K1 2 D4 5 रौद्र- (for चण्ड-) K3 रौद्रमेघोऽश्मवर्षं च ; V1 3 Dn2 T2 G1 4 5 M2 4 चण्डमेघोऽश्म(V3 T2 G4 °घाश्म)वर्षीव , D6 रौद्रमेघोऽश्मवर्षोऽभूत् (for ^{a}) — (L 1357) K1 2 D4 दिशो विद्रावयामासुः (for ^{a}). — K1–3 Ñ1 V1, 3 D4 om. line 1358 — (L 1358) D3 निघ्नन्स्त्रैर् (for उद्यतास्त्रो) K4 D1, 2 T2 G4, 5 M2 4 महाबल (for °हवे) G1 उद्यतास्त्रा महाबला (for ^{b}) — (L 1359) T1 2 G1 4, 5 M2 4 विरोचनभयत्रस्ता (for ^{a}) K3 रथिभ्यो (for रथेभ्यो) T2 रथेभ्यो रथिनां सदा (for ^{b}) — (L 1360) V1 -पृष्ठस्था (for -पृष्ठेभ्यो). — (L 1361) T2 G1 4 5 M2 4 वज्रघोषमिवाद्रय. (for ^{b}). — After line 1361, T2 G1 3–5 M2 4 ins

78** स्तम्भीभूता निरुत्साहा गतसत्त्वा इवाभवन् ।
ससैन्योऽनुगतो नित्य बलं यत्र समाविशत् ॥

— T3 G1 3–5 M2 4 om lines 1362–1364 — (L. 1362) Dn2 भूतानि (for भी°) D4 सर्वत्र सर्वसैन्यानि (for ^{a}). K3 Ñ1 V1 3 B Dn2 Ds D5 6 T1 व्यव(Dn2 D6 T1 °वा)-लीयन्त संयुगे , K4 D1 विष्वक्सेनस्य युध्यत , D2 प्राद्रवन्त दिशो दश , D4 व्यलीयंस्तत्र सयुगे (for ^{b}). — K4 D1, 2 om lines 1363–1364 B3 om line 1363. K1, 3 om. line 1364 — (L 1364) Dn तु संघाश्च (for ययु॰ सघा) K3 Ñ1 V1 3 D3–6 विनिघ्नन्प्रत्यदृश्यत ; Dn दुद्रुवुः प्रदिशो दिश॰ (for ^{b}) — (L 1365) K4 साध्यस्य देवमुख्यस्य (for ^{a}) — (L 1366) Bom Poona eds G(ed) पादे रक्षः (for पादरक्ष-) K5 Dn D1 2 जघान च (Dn स), D3 विनिजघ्नुश् (for निजघान) — (L 1367) K Dn D1–6 -पृष्ठेषु (for -वृन्देषु) — (L 1368) B1 ययु संघाः ; Dn च सर्वेषु (for च संघेषु) T2 G1 4 M2, 4 स शूर ; G5 स निघ्नन् (for विनि°). — (L. 1370) K1 3 D5 6 भित्त्वा चैव ; Ñ2

विष्वक्सेनेन सहिता विरोचनमभिद्रवन् ॥
तेऽसिचर्मगदाशक्तिपरिघप्रासतोमरैः ।
तमेकमभ्यधावन्तं सिहनादं प्रचक्रिरे ॥
ततः सोऽसि समुद्यम्य जवमास्थाय दानवः । [1375]
चकर्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ॥
रथनागाश्ववृन्देषु बलवानरिसूदनः ।
विरोचनश्चरन्मार्गान्प्रकारानेकविंशतिम् ॥
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं प्लुतम् ।
संपातं समुदीर्णं च दर्शयामास दानवः ॥ [1380]
केचिद्वरासिना रुग्णा दानवेन महात्मना ।
विनेदुश्छिन्नवर्माणो निपेतुश्च गतासवः ॥
छिन्नपृष्ठा हतारोहा दानवेन महात्मना ।
विद्रुताः स्वान्यनीकानि जग्मुस्त्रिदशवारणाः ॥
निपेतुरुर्व्यामाकाशान्निकृत्ता दृढधन्विना । [3885]
विविधास्तोमराश्चापा महामात्रशिरांसि च ।
प्रतीपमाहरन्नागानश्वांश्च दृढविक्रमान् ।
चकर्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ॥
आप्लुत्य रथिनः कांश्चित्परामृश्य महाबलः ।
सूतांश्चिच्छेद खड्गेन रथानपि च दानवः ॥ [1390]
मुहुरुत्पततो दिक्षु धावतश्च यशस्विनः ।
मार्गांश्चरति वै चित्रान्व्यस्मयन्त ततोऽसुराः ॥
निजघान पदा कांश्चिदाक्षिप्यान्यानपोथयत् ।
खड्गेन चान्यांश्चिच्छेद नादेनान्यांश्च भीषयत् ॥
ऊरुस्तम्भगृहीताश्च प्रपतन्त्यपरे भुवि । [1395]

B_2 D_8 भित्त्वा छित्त्वा, D_4 भित्त्वा वै स ; T_1 G_4 $M_{2,4}$ छित्त्वा भित्त्वा (for भित्त्वा भित्त्वा) — (L 1371) D_3 हतशिष्टा (for °शेषा) G_3 महारथाः (for रथास्तथा). — (L. 1372) K_1 D_4 स विष्वक्सेनो विधिवत्, K_2 सविष्वक्सेनसहिता (for ^{a}) K_3 अथाद्रवन्, T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ अयोधयन्, G_5 अपोथयन् (for अभिद्रवन्) — K_3 om lines 1373–1374. — (L 1473) Dn D_2 -हस्ता, D_1 -हस्त-, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ -प्रासैः (for -शक्ति-) K_4 G_5 तेऽपि चर्मगदाहस्तैः (G_5 °प्रासै). (for ^{a}). Dn_2 तमरिं, D_2 परिघैः, T_1 G_3 -परशु- (for -परिघ-). T_2 $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ परिघै शक्तितोमरैः (for ^{b}) — (L. 1374) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ त(T_1 ता)मेवानुप्रधावन्तः (T_1 G_1 °न्त) (for ^{a}). K_4 $Ñ_{1,2}$ $V_{1,3}$ Dn Ds_2 $D_{1\ 2}$ अकुर्वत, B विनेदिरे, D_6 व्यकुर्वत (for प्रचक्रिरे) T_1 G_3 सिहनादान्विनेदि- (G_3 °तेनि)रे (for ^{b}) — (L. 1375) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ बलम् (for जवम्). — (L 1376) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ रथेषां (for शिरांसि). — (L 1377) D_3 -कलिलो (foı -वृन्देषु) $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ D_8 बलवान्रिपुसूदन , $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ °नरिमर्दन. (for ^{b}) — (L 1378) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ प्रचारान् (for प्रका°) — (L 1379) K_4 भ्रान्तविभ्रान्तमाविद्धम् (for ^{b}) K_2 om. lines 1379^b–1383^b K_1 विसृतं, B प्रसृतं (for विप्लुतं) $Ñ_2$ युगम्, T_1 श्रुतम्, G_3 सृतम् (for प्लुतम्) $Ñ_1$ $D_{5\ 6}$ आद्दतं वि($Ñ_1$ प्र)द्रुतं द्रुतम्, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ आप्लुतं प्रसृतं स्थिर- (G_1 °त)म् (for ^{b}) — (L 1380) D_3 भूम्यन्तं, D_6 संयान्तं (for संपातं) K_1 D_4 समुदायं (for °दीर्णं) T_2 G_1 सवृतं समुदीक्षं च (for ^{a}) — (L 1381) K_4 घोरासिना ; T_2 $G_{1\ 4}$ एवा° (for वरा°) T_1 $G_{1,4,5}$ $M_{2\ 4}$ निकृत्ता दृढधन्वना (for ^{b}) — (L 1382) D_3 चित्र-, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ भिन्न- (for छिन्न-). B_1 -मर्माणो (for -व°) G_3 विनेदुर्भिन्नमर्माणो (for ^{a}) — (L 1383) D_3 विनिष्पिष्टा, T_1 G_2 छिन्नहस्ता ; G_5 $M_{2\ 4}$ भिन्नपृष्ठा (for छिन्न°) $Ñ_1$ गजारोहा, B_1 रथा° (for हता°) T_2 $G_{1,4}$ भिन्नपृष्ठ(G_1 °सृष्ट)शिरोदेहा (for ^{a}). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2,4}$ यशस्विना (for महात्मना) — (L. 1384) K_4 Dn $D_{1\ 2}$ विप्रद्रुतान्यनीकानि (for ^{a}) G_3 -शत्रवः (for -वारणा). — (L 1385) K_4 निपेतुर्व्योमसमाकाशे (for ^{a}) D_3 निवृत्ता (for निकृत्ता) $M_{2,4}$ निकृत्ता परमेषुभि (for ^{b}) — (L 1386) K_1 नि कृतास्, K_3 $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ Dn निकृतास्, D_3 विकृत्तास् (for विविधास्). T_2 $G_{1\ 4}$ वाहा ; G_3 घोरा, G_5 घातान्, M_4 पाता (for चापा) K_4 $D_{1\ 5}$ निकृ(D_2 °कृं)तांस्तोमरांश्चापान् (for ^{a}). — (L. 1387) D_6 प्रतीपान् (for °पम्). $Ñ_2$ अवहन् (for आहरन्) D_3 प्रतीपं स्वचरन्ननागा, T_2 G_1 °पमवहन्नागा ; G_{3-5} M_4 प्रतीपमा($G_{4\ 5}$ °म)हरन्नागा (for ^{a}) ❀ Cs · प्रतीपं हस्तियन्तारम् ❀ । K_4 दृढचंक्रमान्, $Ñ_2$ °विक्षतान् ; B भृशविक्षितान्, T_1 M_2 भृशविक्षता. (for दृढविक्रमान्). T_2 $G_{1\ 3-5}$ M_4 अश्वाश्च भृशविक्ष(G_3 °दु.खि)ताः (for ^{b}). — K_3 $Ñ_2$ V_3 B om line 1388 — (L 1389) $Ñ_2$ पराक्रम्य (for °मृश्य) — (L. 1390) Ds_1 D_1 सूतं (for सूतांश्) D_3 भल्लेन (for खड्गेन) T_3 $G_{1\ 3-5}$ M_2 ध्वजान् (for रथान्) K_4 D_5 रथा(K_4 °थि)नामपि दानवः (for ^{b}). — (L 1391) D_5 T_1 G_2 तरस्विन (for यश°) — (L. 1392) K_2 D_4 मार्गान्विचित्रांश्चरतो, K_3 $Ñ_2$ $V_{2,3}$ B Dn D_8 $D_{3\ 5\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{3\ 4}$ मार्गांश्च चरतश्चित्रान् (T_2 $G_{1,\ 3-5}$ M_2 °तस्तस्य) (foı ^{a}) $Ñ_2$ D_3 विस्मयन्तस् (for व्यस्मयन्त). T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ पृथक्सुरा (for ततोऽसुरा). T_1 विस्मयन्त पृथक्सुराः (for ^{b}). — (L. 1393) $D_{3\ 5}$ पदातांश्च (for पदा कांश्चिद्). D_6 अयोधयत् (for अपोथयत्) D_5 परामृष्य

अपरे दैत्यमालोक्य भयात्प्राणानवासृजन् ॥
तस्मिंस्तथा वर्तमाने युद्धे महति दारुणे ।
रथौघवाजिनागानां सुराणां च महाक्षये ॥
कुजम्भो दानवश्रेष्ठो ह्यंशमादित्यमाहवे ।
जघानाचलसंकाशो मत्तवारणविक्रमः ॥ [1400]
देवसेनासहस्राणि सरथानि महाहवे ।
तस्य बाणपथं प्राप्य नाभ्यवर्तन्त सर्वशः ॥
प्रणेदुः सर्वभूतानि बभुः सतिमिरा दिशः ।
देवानामजयः क्रूरः प्रत्यपद्यत दारुणः ॥
अंशश्च दानवेन्द्रस्य जघानोत्तमविक्रमः । [1405]

अनीकं दशसाहस्रं कुञ्जराणां तरस्विनाम् ॥
आपतन्तं गजानीकं कुजम्भो वीक्ष्य दानवः ।
गदापाणिरवारोहद्रथोपस्थादरिंदमः ।
अद्रिसारमयीं गुर्वीं प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
अभ्यद्रवद्गजानीकं व्यादितास्य इवान्तकः ॥ [1410]
स गजान्गदया निघ्नन्व्यचरत्समरे बली ।
कुजम्भो दानवश्रेष्ठो गदापाणिर्बलाधिकः ॥
विशीर्णदन्तांश्च बहून्भिन्नकुम्भांश्च वारणान् ।
अकरोद्दानवश्रेष्ठ उद्दिश्योद्दिश्य तान्बली ॥
कुजम्भस्य च येऽमात्या दानवा घोरविक्रमाः । [1415]

महाबल· (for ^{b}) — (L 1394) K3 B Ds T2 G1 M2 4 अभीषयत् (B2 M2 °न्), Ñ1 2 V1 3 Dn D1.2 3 5 6 च भीषयन्, T1 अपीडयत्, G3 अपोथ° (for च भीष°) — (L. 1395) D5 इतस्ततो (for ऊरुस्तम्भ-) K2 ऊरुस्तम्भं गृहीत्वा च (for ^{a}) K4 Dn निपतन्ति, V3 प्रापतन्, D1 न्यपतन्, D4 प्रपतंश्च (for °तन्ति) — (L 1396) B1 3 T2 G1 3–5 M2 4 चैनम् (for दैत्यम्) T2 G2 4 5 M3 4 समत्यजन् (for (for अवासृजन्) — (L. 1397) B1 3 T2 G1 4 5 M2 4 तस्मिंस्तु वर्तमाने वै (for ^{a}) — (L. 1398) K3.4 Ñ2 V3 Dn Ds D1–3 5 6 T1 G3 अश्वानां (for सुराणा) K4 Ñ2 V1.3 D1 2.5 6 महाक्षय (for °क्षये) — After line 1398, K3 ins an addl colophon [*Adhy name* विष्वक्सेन-विरोचनसंग्राम — *Adhy no* 28].

While D3 ins after line 1398

79** सुराणां कम्पजननकल्पान्तसदृशो भुवि ॥

— Before line 1399, K3 ins वैशंपायनः — (L 1399) B T2 G1 3–5 M2 4 दितिज- (for दानव-) K2 D4 सोमम्, Ñ1 D6 सोंऽशम्, Ds ह्यंशुम् (for ह्यशम्) D3 स सदांशं महाहवे (for ^{b}) — After line 1399, K1.2 4 Ñ2 V1 3 B D T2 ins :

80** योधयामास समरे वृष· प्रतिवृषं यथा ।

— K3 om line 1400 — (L 1400) Ñ1 T1 2 G1 3–5 M2 4 विव्याध (for जघान) T1 2 G1 3–5 M2 4 om line 1400^{b} D5 मातङ्ग- (for -वारण-) K1 2 D4 -निस्वन (for -विक्रम) — After line 1400, Ñ1 B Dn Ds D5.6 T1 2 G1.3–5 M2.4 ins :

81** स्फुरद्भिर्निशितैस्तीक्ष्णै' शरैर्बहुभिराशुगैः ।

[T1 2 G1 3–5 M2 5 om. line 1^{a} B तीक्ष्ण-, Ds बाणैर् (for शरैर्) B1 2 T2 G1.4.5 M2 4 आयसै (for आशुगै).]
— K3 om. line 1401. — (L 1401) T2 G1 -सैन्य- (for -सेना) — (L 1402) D6 बाहुपथं (for बाण°) Ds [अ]भ्यवर्तत; D1 न्यवर्तन्त (for [अ]भ्य°) — (L. 1403) K1–3 D4 बभूवुस् (for बभु स-) —(L 1404) Ñ1.2 V1.3 B Ds D3 T1 2 G1 3–5 M2 4 तत्र (for क्रूर). Ñ1 B2 3 T1 प्रत्यदृश्यत दारुण, T2 G1 4 M4 प्रपद्यत सुदा°; G3.5 प्रावर्तत सुदा° (for ^{b}) — K3 om lines 1405^{b}–1407^{b} — (L. 1403) G2 अनेक- (for अनीकं) — (L 1407) K2 om. (hapl) lines 1407^{b}–1410^{a} Ñ1 T2 G1 4.5 M2.4 दृश्य; V3 नाम (for वीक्ष्य) — (L 1408) D2 वरारोहान्, D3 गजारोहान्, D5 अथारोहान् (for अवारोहद्) T1 2 G1 3.4 M2.4 अवतीर्य महावे (T1 G3 °भा)गो, G5 अवप्लुत्य महावेगो (for ^{a}) K2–4 V3 Ds D1–3 5 6 रथस्थो रथिना वर· (for ^{b}). — (L 1409) T1 G3 अश्म- (for अद्रि-) G5 दार्वी (for गुर्वीं) — T2 G1 4 5 om line 1410 — (L 1410) T1 G3 M2 4 अभ्यधावद् (for °द्रवद्) —(L 1412) K3 बलान्धक.; Ñ1 °धिप (for °धिक.) T2 G1 3–5 M2 4 दण्डपाणिरिवान्तक (for ^{b}) — B3 om lines 1413–1414 — (L 1413) Ñ2 B1 Ds T2 G1 3–5 M2 4 विशीर्णदन्ता (G3 °कुम्भा) बहवो (for ^{a}) Ñ2 B1 Ds2 T2 G1 4 M2 4 तथापरे, D3 च दानव; Bom Poona eds G(ed) च दारुणान् (for च वार°). Ds1 T1 G3 5 भिन्नद(Ds1 °कु)न्तास्तथापरे (for ^{b}) — B1 T1 2 G1 3–5 M2 4 om line 1414. — (L 1414) K3 तद्बली; D3 तानभी (for तान्बली) K4 D1 2 गदापाणिर्बलाद्बली; D4 उद्दिश्यैतान्बली महान् (for ^{b}) — After line 1414, V1 3 B D5 (marg) T1 2 G1.3–5 M2 4 ins.

82** विशीर्णदन्ता बहवो भिन्नकुम्भास्तथापरे ।
कुजम्भेनार्दिता नागा व्यद्रवन्त दिशो दश ॥

[V3 B1 T1 2 G1.3–5 M2 4 om. line 1. — For line 1, V1 subst :
82A** विशीर्णदन्ताश्च बहून्भिन्नकुम्भाश्च वारणान् ।
— (L 2) ह्यद्रवन्तो, G1 व्यदृश्यन्त (for व्यद्रवन्त).]

नाराचैर्विविधैस्तीक्ष्णैरपास्य गजयोधिनः ॥
क्षुरैः क्षुरप्रैर्भल्लैश्च पीतैरञ्जलिकैः शितैः ।
चिच्छेद चोत्तमाङ्गानि कुजम्भो दानवोत्तमः ॥
शिरोभिः प्रपतद्भिश्च गगनं प्रत्यपूर्यत ।
अश्मवृष्टिरिवाभाति बाहुभिश्च सहाङ्कुशैः ॥ [1420]
हृतोत्तमाङ्गाः स्कन्धेषु गजानां गजयोधिनः ।
अदृश्यन्त महाराज ताला विशिरसो यथा ॥
आपतन्तं महानागमंशस्यासुरसत्तमः ।
जघानैकेषुणा क्रुद्धस्ततः स विमुखोऽभवत् ॥
विगाह्यैवं गजानीकं कुजम्भो दानवोत्तमः । [1425]
विनिघ्नन्प्रवरान्सैन्यान्गदया बलिनां वरः ॥
एकप्रहराभिहतान्कुजम्भेन महागजान् ।
अपश्यन्त सुराः सर्वे पर्वतानिव पातितान् ॥
कुजम्भस्य च मार्गेषु विशीर्णास्ते महागजाः ।
वज्राहता इवेन्द्रेण विशीर्णा इव पर्वताः ॥ [1430]
अपश्यंस्त्रिदशाः सर्वे मूर्तिमन्तमिवान्तकम् ।
गन्धादेवास्य दीर्यन्ते सिंहस्येवेतरे मृगाः ॥
स बभौ तां गदां बिभ्रत्प्रोक्षितां गजशोणितैः ।
व्यादितास्योऽनदत्क्रुद्धो रौद्ररूपो भयानकः ।
विक्रीडमानो गदया रणमध्ये महासुरः ॥ [1435]
गोपाल इव दण्डेन कालयन्स महागजान् ।
क्रुद्धं कालमिवाकाशे दण्डमुद्यम्य दानवम् ।
अपश्यन्त सुराः सर्वे कुजम्भं भीमविक्रमम् ॥
हतारोहास्तु तत्रान्ये प्रभिन्ना वारणोत्तमाः ।

— T2 G1 4 5 M2 4 om lines 1415–1420 — (L 1415) Ñ1 च ये चान्ये, V1 च तेऽमात्या, T1 G3 महामात्या (for च येऽमात्या). Ds कुजम्भस्तस्य येऽमात्या (for ᵃ) B D3 T1 G3 -दर्शना (for -विक्रमा) — (L 1416) B2 3 विमलैस् (for विविधैस्) K2 रथाश्व-; Ñ2 V1, 3 B1 3 Ds D3 6 T1 G3 अभ्यघ्नन्; B2 D5 अपास्त- (for °स्य) — (L 1417) K1–3 D4 6 शरैः; V1 क्रूरै. (for क्षुरै) K1 Dn1 D4 T1 G3 पातैर्, Ñ1 पीनैर् (for पीतैर्) K3 अक्षुल्लकैः (for रञ्जलिकै) B2 तथा, D3 ग्रहैः (for शितैः) K4 पीनैरञ्जलिकैः शतै, B1, 3 दात्रैरञ्जलिकैस्तथा (for ᵇ) —(L 1418) K3 दानवाधिपः (for °वोत्तमः) — (L 1419) K2 प्रत्यपूरयन्; Ñ1 °दृश्यत, B2 3 G3 समपूर्यत, Ds2 प्रतिपूर्यते (for प्रत्यपूर्यत) — (L 1420) Bom Poona eds G(ed) आकाशे (for आभाति). K3 बहुभिश्च महाङ्कुशै — (L 1421) K1 4 Ñ1 2 V1 B Dn Ds D1, 2 कृत्तोत्तमाङ्गा (for हृतो°) D1 5 योधिनाम् (for °नः) — (L 1423) Ñ1 T2 G1, 3–5 M2 4 महावेगम्, Dn D5 °भागम् (for °नागम्). K2 D4 समगम्य; T2 G1 4, 5 अंशं तु, M2 अंशस्तु; M4 आजौ तु (for अंशस्य) — K2 D4 om (hapl) lines 1424–1425 — (L 1424) B T1 G3 विव्याध (for जघान) T2 G1 4, 5 M2 4 विव्याधैकेषुणा गाढं (G5 नागं) (for ᵃ). — (L 1425) V1 [उ]ग्र (for [ए]वं) T1 कुजम्भो दानवेश्वर (for ᵇ) — (L 1426) K4 प्रचरन् (for प्रवरान्) V3 D4 सौम्यान् (for सैन्यान्) Ñ2 विनिघ्नन्नागसैन्यानि; B2 Ds D6 T1 °घ्नन्व्यचरन्सै (T1 °त्सै) न्ये, T2 G1, 4, 5 M2 4 °घ्नन्व्यचरत्संख्ये (for ᵃ) B1 3 T2 G1 3 4 M2, 4 गदिनां; T1 रथिनां (for बलिनां) K3 बली (for वर) G5 गदया दानवोत्तमः (for ᵇ) — (L 1427) K3 G5 एकप्रहाराभि (G5 °रनि) हतान् (for ᵃ). Ds1 महाजनान्, D1 °गजा. (for °गजान्) — (L 1428) K4 D2 5 अपश्यन्नसुरा. सर्वे, T2 G1 3–5 M2 4 °श्यंस्त्रिदशास्तत्र (G3 M2 °शाः सर्वे), K1 पतितान्पर्वतानिव (for ᵇ). — K2 T3 G1 4 5 M2 4 om lines 1429–1430 — (L 1429) D3 मार्गेण (for °षु) K1, 4 D1 2 कुम्भस्थलेषु मर्मेषु (for ᵃ) K1, 4 D1 2 विकीर्णास्, K3 Ñ2 विस्ती° (for विशी°). — (L 1430) K3 यथेन्द्रस्य, B3 D6 तवे (D6 °थे) न्द्रेण, D5 यथे° (for इवे°) G3 कुल- (for इव) — (L 1431) K1, 2 B1, 3 D4 T1 G1 3–5 M4 अमन्यन्त सुरास्तं च (T2 G1 4 °स्तत्र) (for ᵃ) G4 पर्वतानिव पातितान् (for ᵇ) — (L 1432) Ñ1, 2 Dn D6 G4 [अ]स्य दीर्यन्त; B Ds T1 व्यशीर्यन्त, D2, 5 [अ]स्य शीर्यन्ते (D5 °न्ति) (for [अ]स्य दी°) Bom Poona eds G(ed.) गजास्तथा व्यदीर्यन्त (for ᵃ). — (L 1433) B1, 2 (marg) G5 स ज्यायसी; B2 Dn2 स ह्यायसीं; T1 वैहायसीं; G3 सोऽप्यायसी (for स बभौ तां). Ds2 स ह्यायसीं गदां बिभ्रन्, T2 M2 4 सैक्या (M4 सैह्या) यसीं गदां बिभ्रन् (for ᵃ) B1 G4 M2 4 उक्षितां (for प्रो°). T2 G1, 5 उक्षितां गणशोणितैः (for ᵇ) — (L 1434) B Ds T1 2 G1 3–5 M2, 4 रौद्रं रूपमधारयत् (for ᵇ) — After line 1434, K1, 2 Ñ1, 2 B Dn Ds D4 T1 G3 ins ·

83** यथा हि भगवान्क्रुद्ध· प्रजानां संक्षये पुरा ।
[Dn रुद्र (for क्रुद्ध)]

— (L 1435) K3 V1 3 D2 चिक्रीडमानो, B3 T2 G1, 4, 5 M2 आक्री°; G3 Cal ed प्रक्री° (for विक्री°) D5 बल- (for रण-) K2 D4 महारणः (for °सुर). — Dn1 om line 1436 — (L 1436) D2 कालयन्तं, D3 5 चालयन्स (for काल°) T2 G1 3–5 M2, 4 कालयामास कुञ्जरान् (for ᵇ). — (L 1437) K Ñ1 B Dn Ds D1–5 T1 [अ]काले; Ñ2

ते हन्यमाना गदया बाणैश्च भृशविक्षताः ॥ [1440]
असहन्तः कुजम्भस्य गदावेगं महाहवे ।
स्वान्यनीकानि मृद्नन्तः प्राद्रवन्त महागजाः ॥
महावात इवाभ्राणि विधमन्गदया गजान् ।
अतिष्ठत्समरे दैत्यः कालः संवर्तको यथा ॥
ततः सर्वाणि सैन्यानि देवराजस्य शासनात् । [1445]
अभ्यद्रवन्त दितिजान्नदन्तो भैरवान्रवान् ॥
तं बलौघमपर्यन्तं देवानां सुदुरासदम् ।
रथनागाश्वकलिलं शङ्खदुंदुभिनिस्वनम् ॥
आपतन्तं सुदुष्पारं रजसा सर्वतो वृतम् ।
सैन्यसागरमक्षोभ्यं वेलेव मकरालयम् ॥ [1450]
तदाश्चर्यमपश्यन्त अश्रद्धेयमिवाद्भुतम् ।
उदीर्णा पृतनां सर्वा साश्वां सरथकुञ्जराम् ॥
आवार्य समरेऽतिष्ठत्कुजम्भस्तरसा बली ।
सैन्यार्णवं देवतानां गिरिर्मेरुरिवाचलः ।
अनीकिनी कुजम्भस्तु गदया संन्यवारयत् ॥ [1455]

V1 3 [आ]यान्तं (for [आ]काशे) K3 V1 3 M2 दानवः (for °वम्) — (L 1438) K4 अपश्यन्नसुरा सर्वे (for ^a) — (L 1439) K2 D4 हस्त्यारोहास् (for हता°) V1 3 तु तत्रासन्, G3 तथा चान्यान् (for तु तत्रान्ये) G5 हस्त्यारोहांस्तथा चान्यान् (for ^a) Ñ1 दानवे (for प्रभिन्ना) G3 5 प्रभिन्नान्वारणोत्तमान् (for ^b) — T2 G1 3–5 M4 om lines 1440–1442 K3 om lines 1440–1441 — (L 1440) D3 पीडिता (for -विक्षता) K2 4 D1, 4 रणमध्ये महासुरै (for ^b) — D3 om lines 1441–1442 — (L 1441) T1 M2, 4 नासहन्त (for असहन्तः) — (L 1442) Ds1 गृह्णन्त· ; D5 मृष्यन्त (for मृद्नन्त·). M2 4 प्रातिष्ठन्त (for प्राद्रवन्त) — (L 1443) K3 G5 व्यधमद्, B1 T2 G1 4 M2 विधम्य, Dn विधूय, T1 प्रविध्य, M4 नियम्य (for विधमन्) — After line 1443, T2 G1 3–5 M2, 4 ins

84** अभ्यधावद्गजानीकं व्यादितास्य इवान्तक ।

— (L 1444) K3 Dn D3 T2 G1 4 5 M2 4 तुमुलो, K4 Ñ1 D2 5 6 G3 तुमुले, D1 तुमुलं (for समरे) — After line 1444, K4 Ñ2 V1 3 B Dn D1–3 5–6 T1 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* · K4 V1 Dn D1 5 (marg.) — *Mention of Khila* V1, 3 B Dn D1, 3, 5. — *Sub-parvan* K4 Ñ2 V1 3 B1 2 Dn D1–3 5 6 वामनम्, B3 वामनप्रादुर्भाव· ; — *Adhy name* V1, 3 B1 D3 देवासुरसंग्राम , D1 युद्धवर्णनम् — *Adhy. no.* . V3 242 ; D1 225, D3 253 ; T1 G 306].

Before line 1445, some Mss ins वैशंपायनः. — (L. 1445) T2 G1 3–5 M2, 4 देवानां शक्रशासनात् (for ^b) — (L 1446) T2 G1, 4 M4 अभ्यवर्तन्त, G5 °वर्षन्त, M2 °इश्यन्त (for °द्रवन्त) K3 दितिजं (for °जान्). T2 M2 4 रवतो, G1 4 5 द्रवतो (for नदन्तो) B2 नदत· सिंहवत्सुरा (for ^b) — After line 1446, T2 G1 3–5 M2, 4 ins.

85** गदया हन्यमानानि बाणक्षतवपूंषि च ।

— (L 1447) Ds तुमुलौघम्, G3 तद्ब° (for तं ब°). — After line 1447, Ñ1 ins

86** आपतन्तमपारं च समुद्रमिव पर्वणि ।

— (L 1448) T2 (*inf lin*) नर- (for रथ-) B1 2 -नादितम् (for -निस्वनम्) T1 G3 समुदीर्णं महाबलम्, T2 G1 4 5 M2 4 पत्तिध्वजसमाकुलम् (for ^b) — T1 G3 om lines 1449–1452 — (L 1449) K3 सुदुस्तारं, D1 च दुःपारं ; D6 सुदुष्प्रापं (for °ष्पारं) K2 D4 तेजसा (for रजसा). — (L 1450) Ñ2 कमलालयम् (for मकरा°) V1 B1 3 D6 (marg) T2 G1 4 5 M2 4 समुद्रमिव पर्वणि (for ^b) — D3 om. lines 1451–1452 — (L 1451) Ds अपर्यन्तम्, D5 °श्यंस्तु (for °श्यन्त) T2 G1 4 M2 4 तत्राश्चर्यमपश्यस्ते, G5 तत्राद्भुतमपश्यस्ते (for ^a) Ñ1 देवदानवसैनिका , T2 G1 4, 5 M2 4 तत्रा(G5 °था- , M2 4 °द)श्रद्धेयमद्भुतम् (for ^b) — T2 G1 4 om. line 1452 — (L 1452) Ñ1 पृथिवी (for पृतना). D5 साश्वां (for सर्वां) — Ds1 M2 4 subst for line 1452 : B1 3 Ds2 G5 ins after line 1451

87** रथनागाश्वकलिलं समुदीर्णं महाबलम् ।
[G5 M2 4 यदुदीर्णं महद्बलम् (for ^b)]

— (L. 1453) Ñ2 B2 आचार्य for आवार्य) B1 Ds2 T1 2 G1 3–5 M2 4 आवार्य तरसा सर्वं (for ^a) K3 V3 कुजम्भं (for °म्भस्). B1 Ds2 T1 2 G1 3, 4 M2 4 कुजम्भो बलिनां वरः , G5 °म्भो दानवोत्तम. (for ^b) — (L 1454) K4 Ñ2 V1 3 तु देवानां, Dn D1 2 च देवाना (for देवतानां) B1 Ds अतिष्ठत्समरे दैत्यो, T1 2 G1 3 4 M2 4 अतिष्ठत्तुमुलो दैत्यो, G5 अतिष्ठद्दानवो दैत्यो (for ^a) K1 2 D4 [अ]परः (for [अ]चलः) — After line 1454, T2 G1 3–5 M2, 4 ins an addl colophon [*Sub parvan* . T2 G1, 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 विष्वक्सेनकुजम्भांशद्वन्द्वयुद्धम्. — *Adhy. no* T2 G1 302, G3, 5 308 ; G4 306 , M2 18]

— Before line 1455, some Mss ins वैशपायनः. — Ñ2 B1 T1 2 G1 3–5 M2, 4 om line 1455. — (L. 1455) K3 B3 Ds2 अनीकानि, Poona ed. G(ed) °किनं (for °किनी). Ñ1 अनीकिनी कुजम्भेन (for ^a) K4 सन्यवर्तयत् (for °वारयत्) — After line 1455, Dn Ds (marg) Bom. Poona eds. G(ed) ins .

तस्मिंस्तथा वर्तमाने संप्रहारे सुदारुणे ।
असिलोमा हरिश्चैव जघ्नतुस्तौ परस्परम् ॥
असिलोमा तु बलवान्दानवो दानवाधिपः ।
देवसैन्यस्य सर्वस्य धूमकेतुरिवोत्थितः ।
तपत्यर्क इवामोघः सुरसैन्यानि संयुगे ॥ [1460]
सहस्ररश्मिप्रतिमो दानवस्य रथोत्तमः ।
शरैर्मेघ इवावर्षद्देवानीकं प्रतापवान् ॥
शरौघरश्मिभिर्दीप्तैः प्रतपद्घोरविक्रमः ।
रौद्रः क्रूरो दुराधर्षो दुर्वार्यो ध्वजिनीमुखे ॥
युध्यते दैवतैः सार्धं ग्रसमान इव प्रभुः । [1465]
उग्रेषुरुग्रवदनो मृद्यमानो महागजान् ॥
सुराणामुत्तमाङ्गानि प्रचिनोति महाबलः ।
ग्रसन्दैवतसैन्यानि शरदंष्ट्रः प्रतापवान् ॥
असिजिह्वश्चक्रहस्तश्चापव्यात्ताननोऽसुरः ।
परश्वधनखः श्रीमान्मृदङ्गापूरितध्वनिः ॥ [1470]
तिष्ठते दानवश्रेष्ठः संयुगे व्याघ्रवद्बली ।
मौर्वीघोषः स्तनयित्नुः पृषत्कप्रथितो महान् ॥
धनुर्विद्युद्गुणाटोपो महामेघ इवापरः ।
इष्वस्त्रसागरो घोरो बाहुग्राहो दुरासदः ॥
कार्मुकोर्मितरंगौघो बाणावर्तमहाह्रदः । [1475]

88** सा तथा वारिता सेना विह्वलाभून्निरुद्यमा ।

—(L. 1456) B1 3 T1 2 G1 3 4 M2 4 तेषां तु संप्रहारे वै, G5 तेषां तु वर्तमाने वै (for ^{a}). G5 महात्मनाम् (for सुदारुणे). B1, 3 D5 T1 2 G1, 3 4 M2 4 वर्तमाने महात्मनाम् (for ^{b}) —K2 3 Ñ2 V1 3 D4–6 om. line 1457 —(L. 1457) K1, 4 B2 3 D1 G4 5 M2 हविश्चैव, Ñ1 बलि°, T1 G3 हल°, T2 G1 M4 च विश्वे च (for हरिश्चैव) Ñ1 जघ्नुरन्योन्यमाहवे, T1 °तुस्तावुभावपि, T2 G1 3–5 M2 4 युध्येतां रणमूर्धनि (for ^{b}) —(L 1458) Ñ1 सक्रुद्धो (for दानवो) G5 दानवोत्तमः (for °वाधिपः) D3 संक्रुद्धो दानवोत्तम· (for ^{b}). —(L. 1460) K3 तपत्यसिर्; Ñ1 सतमोऽर्कं (for तपत्यर्क). V3 B1 3 D5 T2 G1 3–5 M2, 4 तमांस्यर्क इवापोह(G3, 4 °ह्य)त्, T1 तमांस्यर्क इवावाह्य (for ^{a}) K3 सर्व-; G5 M4 देव-, M2 पर- (for सुर-) Ñ1 परसैन्यस्य सयुगे (for ^{b}) —(L 1461) Ñ1 T1 G1 3 4 M2 दानवाना (for °वस्य). —(L 1462) T1 स च; T2 G1 3–5 M2 4 रणे (for शरैर्) Ñ2 B3 T1 2 G1, 3–5 M2 4 देवानीके (for °कं) —T1 om (hapl) lines 1463–1468 —(L 1463) B2 3 D3, 5 शरौघै (for °घ-) K3 V1 3 B D51 D5 6 प्रतपन्, K4 प्रतपैर्, Ñ1 D1, 2 प्रतप्तो, Ñ2 Dn2 प्रपतद्, D52 प्रपतन् (for प्रतपद्). T2 G1 3–5 M2, 4 प्रतपन्घो(G4, 5 °प्तो घो)रदर्शनः (for ^{b}) —(L 1464) K1 2 V3 B2 D4 G5 रौद्र· क्रुद्धो, K3 रौद्र· क्रोधाद्, V1 D3 रौद्रं क्रुद्धो (for रौद्रः क्रूरो) D2 सुदुर्धर्षो (for दुराधर्षो) B1 D5 6 दुरापो (for दुर्वार्यो). D3 M4 रजनी- (for ध्वजिनी-) —D4 om. line 1465 —(L 1465) Ñ1 B1 3 D5 हरिणा (for दैवतैः) T2 G1 3–5 M2 4 हविषा युध्यते सह (for ^{a}) Ñ2 [अ]नलः (for प्रभु·) —(L 1466) K1 2 B D5 D2–4 मर्दमानो, V3 गृह्यमाणो (for मृद्यमानो) T2 G1 4 M2 4 वर्तमानो रथोत्तमे, G3, 5 वर्तमानो महारथे; Bom Poona eds. G(ed.) समारुह्य महागजम् (for ^{b}) —(L. 1467) M2, 4 om. lines 1467^b–1468^a B1 3 प्राचिनोत्सु; D5 प्राचिनोत्स; D5 प्रधुनोति (for प्रचि°), K2 D4 सुरदंष्ट्र प्रतापवान् (for ^{b}). —(L 1468) B1 3 T2 G1 4 ग्रसमान स सैन्यानि, G3, 5 ग्रसमानस्तु सै° (for ^{a}) D3 om lines 1468^b–1470^a. K2 शतदंष्ट्र (for शर°) —After line 1468, G4 ins:

89** शक्रचापमहाचापो महामेघ इवासुरः ।

—G4 om line 1469 —(L 1469) D5 असिहस्तश्च (for °जिह्वश्च) B3 T1 G1 दुराधर्षश्च, G3 M2 4 महारौद्रश्च (for चक्रहस्तश्च) K3 असिद्रश्चक्रहस्तश्च, T2 G1 असिजिह्वे महारौद्रे (for ^{a}) K3 Ñ1 D6 चापव्यात्तो दुरासदः, T1 G3 चापपालो भयकर, T2 G2 चापवक्त्रो महासुर·, G5 चापावर्तो महासुरः; M2 4 आत्तचापो दुरासदः (for ^{b}) —(L 1470) K1–3 Ñ1 2 V1 3 B Dn D5 D4–6 परश्वधधरः (for °नखः) G1 3 बलौघसागरो घोरो (for ^{a}) G1, om. lines 1470^b–1474^b. G4 om lines 1470^b–1474^a K3 D6 मृदङ्गोच्चरितध्वनिः (for ^{b}) —(L 1471) B T1 2 G3, 5 M2 4 अतिष्ठद्दानवव्याघ्रः (T2 °वानीके) (for ^{a}) T2 G5 M2, 4 नदन्व्याघ्र इवाहवे (for ^{b}) —After line 1471, T1, 2 G3–5 M2, 4 ins.:

90** पृषत्कवृष्टिमान्घोरो ज्यामेघ स्तनयित्नुमान् ।
शक्रचापमहाचापो महामेघ इवासुर· ॥

[(L 1) T2 वर्षितो, G5 M4 -प्रेषितो (for -वृष्टिमान्). T2 G5 M4 ज्याघोष (for °ज्यामेघ)]

—(L 1472) V1 3 B -पृषतो Dn2 -पृष्ठतो (for -प्रथितो). K1, 4 D1 2 पृषत्क· पृष्ठतो महान्: Ñ2 पृषत्पृषतको महान्, Dn1 पृषत्कं पृष्ठतो महान्, D5 °त्क पृषतो महान्, D3 °त्कः प्रस्थितो महान् (for ^{b}) —T1 2 G3, 5 M2 4 om lines 1473–1474 —(L 1473) K3 धनुर्विद्युद्गुणावासो, K4 Ñ2 °द्गुणाश्चापो, Ñ1 °द्गुणश्चापो, V1 °द्गुणावार्यो; D2 °द्गुणाश्चैव; D3 °द्गुणचयो (for ^{a}) —(L 1474) K1 2 इषुज्या-; V3 B1 3 D6 T2 G3 M2 बलौघ- (for इष्वस्त्र-) D4 इषुज्यासागरौघौघो; G5 कार्मुकोर्मिशिखावर्त (for ^{a}). K3 om lines 1474^b–

गदासिमकरो रौद्रो ज्यावेलः शिक्षितोऽर्णवः ॥
पदातिमीनः सुमहान्गर्जितोत्कृष्टघोषवान् ।
हयान्गजान्पदातींश्च रथांश्च तरसा बहून् ॥
न्यमज्जयत्स समरे परवीरान्महारथान् ।
आप्लावयत्स देवौघान्दारुणो दानवेश्वरः ॥ [1480]
प्रामर्दत युधि श्रीमान्युधि श्रेष्ठो युधि स्थितः ।
अपश्यंस्त्रिदशाः सर्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभम् ॥
संनद्धं तत्र युध्यन्तं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
मध्यंदिनगतं सूर्यं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
न शेकुः सर्वभूतानि दानवं प्रसमीक्षितुम् ॥ [1485]
यथा प्ररूढे घर्मान्ते दहेत्कक्षं हुताशनः ।
तथा सुरवरान्दैत्यो दहते बलतेजसा ॥
देवानां दानवानां च बलं नर्दति दारुणम् ।
विमूढमभवत्सर्वमाकुलं च समन्ततः ॥
ततः शूरा बलोदग्रा हस्त्यश्वरथधूर्गताः । [1490]
आर्यां बुद्धिं समादाय न त्यजन्ति महारणम् ॥
तदुत्पिञ्जलकं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
देवदानवयोः संख्ये रुधिरस्रावकर्दमम् ।
न दिशं प्रत्यजानन्त भयग्राहनिपीडिताः ॥
अस्त्रघातांश्च विविधान्दानवानां तदा रणे । [1495]
अन्योन्यं मूढचित्तास्ते निजघ्नुर्व्याकुलीकृताः ।
स्वान्परान्नाभिजानन्ति विमूढाः शस्त्रपाणयः ॥
शिरोरुहेषु संगृह्य कश्चिच्छूरस्य संयुगे ।
शूरश्छिनत्ति मूर्धानं संदष्टौष्ठपुटाननम् ॥

1476[a] K4 Ñ1 2 V1 B2 Dn Ds D2 3 5 6 बलग्राहो, V3 वज्र°, D1 बलग्रासो (for बाहुग्राहो) G5 शिलावर्तः शरोपल (for [b]) — G5 om line 1475 — (L 1475) Ñ1 B2 -तरंगौघैर्, G3 -शिखावर्तो (for -तरंगौघो) T1 शूलावर्त-करोपल, T2 G4 M4 शूरावर्तः शराविल, M2 शूलावर्त शरोपलः (for [b]) — (L. 1476) T2 G1 3 4 M2 4 -मकरोद्वेगो; G5 °रोद्वेलो (for °रो रौद्रो). K4 ज्यावेल शिक्षया महान्, Ñ2 °ल शिक्षितोद्धुत; B Ds D4 5 G5 M2 4 °ल शिक्षयोद्धत (M2 °द्धुत), D6 बाणशिक्षातलो महान्, T1 G3 ज्यावेलः शक्तिपन्नग., T2 ज्याघोष. शक्तिरुद्धत; G1 4 ज्याघोष शक्तिपन्नगः (for [b]) — (L 1477) B2 नाराच- (for पदाति-) T2 G1 4 नाराचमीनो द्वीपाष्टि-, G5 नाराचवेगो द्वीप्यष्टि-: M2 4 नाराचमीनो द्वीपर्ष्टिर् (for [a]) Ñ1 शङ्खदुन्दुभिनिस्वनः (for [b]). — (L 1478) K3 सहसा (for तरसा) — (L 1479) Ñ1 विमर्दमान; D3 न्यमज्जयच्च (for °यत्स) D2 न्यमज्जत्समरे सर्वान्, B1 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 °यत संग्रामे (for [a]) K2 D4 परवीरो (for °वीरान्) T1 परवीररथारुजः; T2 G1 3–5 M2 4 देवसैन्य(M2 °दैत्य)रथारुजः (for [b]) — (L. 1480) K3 दैत्यौघान्, D5 देवांश्च (for देवौघान्) K4 सागरे; Ñ2 V1. 3 B2 D2 3 दानवो, D1 दानवान् (for दारुणो). D5 समरे वीरदुर्जय, T1 G1 3–5 M2 4 अनेकान्रण-दुर्जय, T2 अनेकास्त्रेण दुर्जय (for [b]) — D5 om. lines 1481–1529 — (L 1481) T1 प्रामर्दयद् (for °र्दत) T2 G1 4 5 M2 4 प्रामर्दत्तरसा (M2 °त्समरे) श्रीमांस् (for [a]) K1. 2 B1 D4 T1 G3 महाबल, Ñ1 स्मरोत्तम, Dn Ds युधि स्थिर (for युधि स्थितः) B3 Ds दैत्यश्रेष्ठो महासुर (B3 °बल); T2 G1. 4. 5 M2 4 तदा दैत्यो महाबल (for [b]) — (L. 1482) G5 M2. 4 -स्रजम् (for -प्रभम्) — (L 1483) D3 संनह्य (for सनद्धं) T2 G1 4 प्रसिद्धं युध्यमानं तं: G4 5 M2 संनद्ध युध्यमानं त (for [a]) — (L 1484) B3 D3 तपन्तम् (for ज्वल°) T2 G1 3–5 M2 4 प्रतपन्तमिवौजसा (for [b]) — (L 1485) B1 3 T1 G3 -सैन्यानि (for -भूतानि) Ñ1 बभौ तु सर्वसैन्याना (for [a]) Ñ1 T2 G1. 4 5 M2 4 प्रतिवीक्षितुम् (for प्रसमी°). — (L 1486) Ñ2 V1. 3 B2 3 T1 प्ररूढो (for °ढे) T2 G1 4 M2 4 घर्मादौ (for °न्ते). G3 5 यथा प्ररूढो घर्मादौ (for [a]) D2 दहन् (for दहेत्). — (L 1487) Ñ2 B1 G4 [अ]सुरवरो (for सुरवरान्) Ñ1 यथा सुर प्रवहति (for [a]) Ñ1 देवताप तपो यथा (sic); V1 3 B2 T2 G1 3–5 M2 4 दहति स्वास्त्रतेजसा, B1 दहते स सु° (for [b]) — T1 G1 4 5 M2 4 om lines 1488–1503 — (L. 1488) K3 D6 तदति-, D1 मर्दति (for नर्दति) Ñ1 दहन्त-मतिदारुणम् (for [b]) — (L 1489) Ñ1 आकुलं समपद्यत (for [b]) — (L 1490) Bom Poona eds G(ed) शूराश्च ते (for ततः शूरा.). K3 बलोत्सिक्ता (for °दग्रा) Ñ1 -बल- (for -रथ-) V1 -पद्गता; V3 -पत्तय- (for -धूर्गता.) T1 G3 हस्त्यश्वरथमागताः (for [b]) — (L. 1491) K3 D6 [अ]त्य-जन्त (for त्यजन्ति) Ñ1 V1 B2 महाबलम्, V3 स संगरम्; B1 3 महाहवम् (for °रणम्) — (L 1492) K1 D4 उत्पि-ञ्जलिक, T1 ऊर्मिजलकं (for उत्पिञ्ज°) V1 तद्वत्पिञ्जलकं युद्धम् (for [a]) Ñ1 आसीद्रौद्रमतीवभूत् (sic) (for [b]). — (L. 1493) B1. 3 T1 G3 घोरं (for संख्ये) — (L 1494) B1 3 न दिशः संप्रजानन्ति (for [a]) V3 -निवारिताः (for -निपीडिताः). — (L 1495) K1–3 Ñ1 V3 B D3 4 6 शस्त्रघाताश्च; Bom. Poona eds G(ed) शस्त्रपातांश्च (for अस्त्रघातांश्च) T1 G3 त्रिदशा शस्त्रपातैश्च (for [a]) Ñ2 तु संयुगे, D3 महारणे (for तदा रणे). Ñ1 G3 दानवांश्च तथा रणे, B2 T1 °वाश्च तदा र(T1

बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव वज्रकल्पैः सुदारुणैः । [1500]
प्रहरन्ति रणे वीरा आत्तशस्त्राः परस्परम् ॥
योधप्राणहरे रौद्रे स्वर्गद्वारविघट्टने ।
संकुले तुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ॥
हयो हयं गजो नागं वीरो वीरं महाहवे ।
अभ्यद्रवञ्जिघांसन्तो ह्यसमञ्जसमाहवे ॥ [1505]
असुराश्च सुराश्चैव विक्रमाढ्या महारथाः ।
जुह्वतः समरे प्राणान्निजघ्नुरितरेतरम् ॥
मुक्तकेशा विकवचा विरथाश्छिन्नकार्मुकाः ।
हस्तैः पादैश्च युध्यन्ते दानवास्त्रिदशैः सह ॥
हरिस्तु निशितं भल्लं प्रेषयामास संयुगे । [1510]
स तस्य धनुषः कोटिं छित्त्वा भूमावपातयत् ।
पुनश्चापि पृषत्कानां शतानि नतपर्वणाम् ।
प्राहिणोत्सहसा तस्य दानवेन्द्रस्य संयुगे ॥
तस्य देहे विमुक्तास्ते मारुतेन समीरिताः ।
मग्नार्धकाया विविशुः पन्नगा इव पर्वते ॥ [1515]
स तैर्निपतितैर्गात्रैः क्षरद्भिरसृगव्ययम् ।
बभौ दैत्यो महाबाहुर्मेरुर्धातुमिवोत्सृजन् ॥
ततोऽसिलोमा संक्रुद्धः प्रगृह्यान्यन्महद्धनुः ।
रुक्मपुङ्खांश्च निशितान्प्रेषयामास सायकान् ॥
तैस्तु मर्मसु विव्याध सर्पानलविषोपमैः । [1520]
गात्रं संछादयामास महाभ्रैरिव पर्वतम् ॥

महार)णे (for ^{b}) — (L 1496) Ñ$_1$ मुक्तनादास् (for मूढचित्तास्). — (L 1497) K_4 B D_2 [अ]भ्यजानन्त, Ñ$_1$ न्यवर्तन्त (for [अ]भिजानन्ति) Ñ$_2$ $B_{1\,3}$ T_1 G_3 -तेजसा (for -पाणय·) D_4 मूढा· शस्त्रास्त्रपाणय· (for ^{b}) — (L 1499) K_2 शिरश्छिन्नविमूर्धानं; D_4 शूराश्छिन्नविमू° (for ^{a}) Ñ$_1$ B_1 D_3 -पुटानन (for °ननम्) — (L 1501) D_3 शूरा (for वीरा) Ñ$_1$ न्यस्तशस्त्राः, B D_3 न्यस्त°, D_3 शस्त्रहस्ताः, D_6 नष्टशस्त्राः (for आत्त°) — (L 1502) K_1 स्वर्गद्वारावपाटने, K_2 D_4 °द्वारावघाटने, K_4 V_2 B_2 Dn $D_{1\,3\,6}$ T_1 G_3 °द्वारावघट्टने, Ñ$_1$ स्वर्गद्वारेऽनपावृते, Ñ$_2$ °द्वारोपघट्टने (for ^{b}). — (L 1503) B_3 G_3 भयावहे (for महाभये). — K_3 om line 1504. — (L 1504) T_2 $G_{1.\,5}$ गजं नागो (for गजो नागं) — $K_{1\,2}$ D_4 om (hapl) line 1505 — For line 1505, B $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ subst :

91** अभिदुद्राव वेगेन न्यहनच्चैवमन्तिकात् ।

[T_2 G_1 M_4 [ए]नम् (for [ए]वम्)]

— (L 1506) T_1 $G_{3\,4}$ महाबलाः (for °रथाः) T_2 $G_{1\,5}$ $M_{2\,4}$ विक्रमाभ्यां महाबलाः (for ^{b}) — (L 1507) Bom. Poona eds G(ed) जुहुवु· (for जुह्वतः). B T_2 $G_{1\,4.\,5}$ $M_{2\,4}$ उत्सृजन्तो (G_5 M_4 °न्ते) रणे प्राणान्, T_1 G_3 उत्सृजन्त प्रियान्प्रा° (for ^{b}) — (L 1509) Ñ$_2$ $V_{1.\,3}$ च युध्यन्ति, $B_{1\,3}$ T_1 G_3 अयुध्यन्त (for च युध्यन्ते). Ds_1 हस्तैः पट्टैश्च युज्यन्ते; T_2 $G_{1\,5}$ हस्तपादैरयुध्यन्त (for ^{a}). — (L. 1510) $K_{1\,2\,4}$ D_1 $G_{1\,5}$ $M_{2\,4}$ हविस्; T_2 हलिस् (for हरिस्) K_3 प्रेष्यमाण स संयुगे (for ^{b}) — (L 1511) T_2 $G_{1\,4}$ चापि; G_5 $M_{2\,4}$ चास्य (for तस्य) T_1 G_3 छित्त्वा भूमिमथागमत्; T_2 $G_{1\,4\,5}$ छि(G_5 भि)त्वा भूमिमथाविशत्, $M_{2.\,4}$ छित्त्वा भूमिमुपाविशत् (for ^{b}) — (L. 1512) $B_{1.\,3}$ T_2 $G_{1.\,4.\,5}$ $M_{2\,4}$ नवान्यानि, T_1 G_3 तथान्यानि (for पुनश्चापि). — (L. 1513) B_2 धीमत. (for संयुगे) — (L 1514) K_{1-3} Ñ$_1$ B_1 Dn_2 $D_{4\,5}$ $M_{2\,4}$ देह- (for देहे). $V_{1\,3}$ D_3 प्रयुक्तास् (for विमु°) T_1 G_3 तस्य देहपृषत्कानि (G_3 °स्ते) (for ^{a}). T_1 G_3 दानवस्य (for मारुतेन) T_2 $G_{1\,4.\,5}$ $M_{2\,4}$ हविषा दृढमीरिताः (for ^{b}) — (L 1515) $B_{1\,3}$ D_5 $M_{2\,4}$ विबभुः (for विविशु) T_1 G_3 भग्नार्धकायाश्च बभुः, T_2 $G_{1.\,4\,5}$ भ(G_1 भु)ग्नार्धकाया विबभुः (for ^{a}) K_3 पुंनागा (for पन्नगा). — (L 1516) Cal ed निपातितैर् (for निप°) Ñ$_2$ $V_{1\,3}$ D_3 स्रवद्भिर् (for क्षर°) D_2 असृगावलीम्, T_2 $G_{1.\,4}$ $M_{2\,4}$ °गक्षयम् (for °गव्ययम्) T_1 $G_{3\,5}$ स्रवद्भिश्चासृगक्षयम् (for ^{b}) — (L 1517) K_{1-3} $D_{4\,6}$ शुशुभे स (for बभौ दैत्यो). V_3 om. lines 1517^b–1518^a Ñ$_1$ मुखाद्धातुर्; Ñ$_2$ मेरुर्धातुर्; B_2 D_3 °र्धातून्, $T_{1\,2}$ G_{3-5} $M_{2\,4}$ °र्धारा; G_1 मेरोर्धारा (for मेरुर्धातुम्) $K_{2\,4}$ D_4 [अ]सृजत् (for [उ]त्सृजन्) — After line 1517, Ñ$_{1\,2}$ Bom Poona eds G(ed) ins

92** पुनश्चापि पृषत्कानां शतानि नतपर्वणाम् ।

— (L. 1518) T_1 [आ]शु (for [अ]न्यन्) D_3 प्रसज्यान्यन्महाधनु (for ^{b}) — (L 1519) B T_2 $G_{1\,3-5}$ $M_{2.\,4}$ सुनिशितान्, Ds_2 च विशिखान् (for च निशितान्) — (L. 1520) Ñ$_1$ अस्त्रैर्, $B_{1\,3}$ Ds_2 तैस्तं; M_2 स तैर् (for तैस्तु). G_1 तैर्मर्मभिद्भिर्विव्याध (for ^{a}) — (L 1521) K_{1-3} $D_{4.\,6}$ स मेघैर् (for महाभ्रैर्). Ñ$_1$ महाभ्राणीव मारुतः (for ^{b}). — For line 1521, T_2 $G_{1.\,4\,5}$ $M_{2\,4}$ subst. :

93** सर्वाङ्गेषु हविर्देवान्दानवो बलदर्पितः ।

[T_2 G_1 देह; $M_{2\,4}$ देव (for देवान्) T_2 G_1 $M_{2\,4}$ -गर्वित (for दर्पित)]

— (L 1522) $V_{1.\,3}$ संनिभः (for °भम्). — For line 1522, Ñ$_1$ subst. :

भूयः संधाय च शरं मुमोचान्तकसंनिभम् ।
सुपुङ्खं सूर्यसंकाशं बाणमप्रतिमं रणे ॥
तेन बाणप्रहारेण संयुगे भीमकर्मणा ।
मुमोह सहसा देवो भूमौ चापि पपात ह ॥ [1525]
ततो हाहाकृताः सर्वे देवे भूतलमाश्रिते ।
जगत्सदेवमाविग्नं यथार्कपतने तथा ॥
परिवारं तु समरे तस्य हत्वा महासुरः ।
एकत्रिंशत्सहस्राणि योधानां दानवोत्तमः ॥
तत्रैव तु महायुद्धे ससैन्यावश्विनावुभौ । [1530]
प्रयुद्धौ सह वृत्रेण बलिना देवतारिणा ॥
बाणखड्गधनुष्पाणिः समरे त्यक्तजीवितः ।
आसाद्य सोऽश्विनौ दैत्यः स्थितो गिरिरिवाचलः ॥
ततः शङ्खमुपाध्माय द्विषतां लोमहर्षणम् ।
ज्याघोषतलशब्दैश्च सर्वभूतान्यमोहयत् ॥ [1535]
ततः सहृष्टरोमाणः शङ्खशब्दं विशुश्रुवुः ।
यक्षराक्षसदेवौघा वृत्रस्यापि च निस्वनम् ॥
गदातोमरनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधाः ।
प्रगृहीता व्यराजन्त यक्षराक्षसबाहुभिः ॥
तैः प्रयुक्तान्महाकायैः शूलशक्तिपरश्वधान् । [1540]
भल्लैर्वृत्रः प्रचिच्छेद भीमवेगरवैस्तथा ।
अन्तरिक्षचराणां च भूमिष्ठानां च गर्जताम् ।
शरैर्विव्याध गात्राणि देवानां प्रियदर्शनः ॥
वृत्रासुरभुजोत्सृष्टैर्बहुधा यक्षरक्षसाम् ।
निकृत्तान्येव दृश्यन्ते शरीराणि शिरांसि च ॥ [1545]

94** भूयश्च संधयामास सपुङ्खाकालसंनिभः ।

— (L 1523) K3 4 Dn2 Ds1 D1 2 6 सपुङ्ख, Ñ1 B2 T2 G5 M2 4 सुवेगं, D3 सुमुखं (for सुपुङ्खं) Ñ1 B1 G1 M2 4 रौद्रम्, G5 दीप्तम् (for बाणम्) — Ñ1 om line 1524 — (L 1524) B1 3 Cal ed तेन विद्धः स बाणेन (for °). — (L 1525) K2 D4 स तथा (for सहसा) — (L 1526) B3 M4 हाहाकृत (for °ताः) B1 D3 T2 G1 4. 5 M2 ततो हाहाकृतं सर्वं (for °) V1 B1 3 D3 आस्थिते (for आश्रिते) — After line 1526, Ñ2 ins ·

95** ततः स मर्माभिहतो वेपमान इवापतत् ।

— (L 1527) Ñ2 पर्वते, Bom Poona Cal eds G(ed) -पतनं (for °ने). — (L 1528) K4 D2 परिवारस्तु; B D3 D1 °वारांस्तु; T1 G3 °वार्थ (for °वारं तु) B1. 3 T1. 2 G3 M2 4 जघानास्य; B2 जघान स, G1 4. 5 जघानार्यं (for तस्य हत्वा). — (L 1529) G1 4 5 रथानां, M2 4 रथिनां (for योधानां). — After line 1529, K1 2 Ñ2 V3 B Dn Ds D4 6 ins

96** जयश्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवाचलः ।
प्रगृह्य कार्मुकं घोरं गतः शक्ररथं प्रति ॥

[(L. 1) Ñ2 V3 Dn D6 [अ]नलः (for [अ]चल) — (L 2) D6 आगृह्य (for प्र°) B2 दिव्य (for घोर).]

While after line 1529, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan*. T2 G1 M2. 4 वामनप्रादुर्भाव . — *Adhy name* G3 असिलोमहलिद्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy no* T1 G4 307, G1 303, G3 5 309, M2 19]. — Before line 1530, T1. 2 G1 3–5 M2 4 ins वैशंपायन उवाच. — (L. 1530) Bom Poona eds. G(ed) तथा (for तत्र) K3 तुमुले युद्धे, T2 G1 4 5 M2 4 सुमहायुद्धे (for तु महा°) — (L 1531) K3 देववैरिणा (for देवता°). — (L 1532) T1. 2 G1 3–5 M2 4 समभि- (for °रे). — (L. 1533) D3 आच्छाद्य (for आसाद्य). B D3 T2 G1 4. 5 M2 4 वृत्रः (for दैत्यः) T2 G1. 4 ह्यद्रिर् (for गिरिर्) — Dn2 om lines 1534–1535. — (L. 1534) D6 इवाध्माय, T2 G1 4 5 उपादाय (for °ध्माय) G1 द्विषतां रोमहर्षण (for °) — (L 1535) K4 -शब्देन; B3 G5 -निर्घोषैः, D3 T1 G3 M2 4 -घोषैश्च, D6 T2 G1 4 -घोषश्च (for -शब्दैश्च). K1 तलशब्देन ज्याघोष , K2 D4 गदाशरज्याघोषैश्च (for °) K1 V3 [अ]योजयत्, K2-4 Ñ1 V1 Dn1 D1–4 [अ]वेज°, D6 [अ]वेश° (for [अ]मोह°) — (L 1536) G3 5 प्र- (for वि-) — (L 1537) K1 2 D4 गन्धर्वा (for -देवौघा) K1 3 Ñ1 2 V1. 3 B2 Dn1 Ds D2–4. 6 [अ]र्णव- (for [अ]पि च) K4 D1 वृत्रस्यार्णवनिस्वन , B1 °र्णवसमस्वनम् (hypermetric), B2 T2 G1 4 5 M2 4 तस्यार्णवसमस्वनम्, T1 वृत्रस्याभिसमस्वनम् (for °). — (L 1538) B3 T1 2 G1 3–5 M2 4 -परिघ- (for -तोमर-) — (L. 1539) T2 G1. 4. 5 M4 व्यरोचन्त (for व्यराजन्त) — (L. 1540) Ñ1 2 V1 B1 Dn2 D6 T1 G1 3. 5 M2 प्रमुक्तान् (for प्रयु°) K3 महाबाहु· (for °कायै) Ñ1 दानवैर्युद्धदुर्मदैः (for °) — (L 1541) Ds1 D1 वृत्रं (for वृत्रः). — (L 1542) B1 T1 2 G3 M2 4 सोऽन्तरीक्ष- (for अन्तरिक्ष-) D3 चराबाणा (for -चराणां च) G5 सोऽन्तरिक्षगतानां च (for °). K4 भूमिजानां, D1 °गानां (for °ष्ठानां) — Ñ2 om line 1543 — (L 1543) V1 3 D3 भीम- (for प्रिय-). Bom. Poona eds. G(ed.) -दर्शिनाम् (for -दर्शनः) — (L 1544) G5 वृत्रायुधैर् (for °सुर-) Dn1 -सुतोत्सृष्टैर्; D3 -वधो°;

सोऽतिविद्धो महेष्वासः शरैरमितविक्रमः ।
गदां जग्राह बलवान्गदायुद्धविशारदः ॥
तां प्रगृह्य महाभीमामद्रिसारमयीं दृढाम् । [1570]
अश्विनं सहसागम्य ताडयामास वीर्यवान् ॥
दीप्यमानं ततः शूलमश्वी सुविपुलं दृढम् ।
प्रासृजद्वृत्रदैत्याय स हरोपमविक्रमः ॥
भङ्क्त्वा शूलं गदाग्रेण गदायुद्धविशारदः ।
अश्विनं सहसा भर्त्स्य गरुत्मानिव पन्नगम् ॥ [1575]
सोऽन्तरिक्षात्समुत्पत्य विधूय महतीं गदाम् ।
नासत्योपरि चिक्षेप गिरिशृङ्गोपमां बली ॥
गदयाभिहतः सोऽश्वी त्यक्त्वा शूलमनुत्तमम् ।
प्रयातः सहसा तत्र यत्र युध्यति वासवः ॥
पराजित्य तु संग्रामे सोऽश्विनं भीमविक्रमम् । [1580]
जयश्रिया सेव्यमानो वृत्रो युद्धे व्यवस्थितः ।

Colophon.

तत्रैव तु महायुद्धे रणाजिर्देवसत्तमः ।
युध्यते सह दैत्येन एकचक्रेण धीमता ॥
प्रच्छाद्य रथपन्थानमुत्क्रोशन्तं महारवम् ।
एकचक्रस्य सैन्यं तच्छरवर्षैरवाकिरत् ॥ [1585]
महासुरा महावीर्या महापट्टसयोधिनः ।
शूलानि च भुशुण्डीश्च क्षिपन्ति स्म महारणे ॥
तच्छूलवर्षं सुमहद्गदाशक्तिसमाकुलम् ।
अशिवं दितिजैर्मुक्तं दुर्निवार्यं चराचरैः ॥
अन्योन्यमभ्यवर्षन्त देवासुरगणा युधि । [1590]

विव्याध सुरसत्तम , M_2 °धासुरसत्तम (for ^{b}) — $\tilde{N}_1$ om line 1568 — (L 1568) K_3 बाणैर् (for शरैर्) B T_2 $G_{1, 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ वृत्र परमकोपन (for ^{b}) — (L 1569) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ वेगेन (for बलवान्) — D_6 M_2 om line 1570 — (L. 1570) $B_{2\ 3}$ T_2 $G_{4\ 5}$ गदां भीमाम् (for महाभी°). $V_{1, 3}$ D_8 अश्म- ; $D_{1\ 2}$ G_3 M_2 अयः- (for अद्रि-) — (L. 1571) D_2 $T_{1, 2}$ $G_{3, 4}$ अश्विनौ (for °नं). T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ हन्तुम् , $M_{2, 4}$ [अ]गच्छत् (for [आ]गम्य) D_6 $M_{2\ 4}$ om lines 1571^{b}–1575^{a} T_2 $G_{1\ 4, 5}$ आगच्छदसुरोत्तम. (for ^{b}) — (L 1572) $\tilde{N}_1$ महा- (for ततः) K_2 D_4 अस्त्री , D_3 आश्वि (for अश्वी). T_2 $G_{1, 4\ 5}$ अश्वी स विपुलोच्छ्रयम् (T_2 °यः) (for ^{b}). — G_3 om lines 1573–1575 — (L 1573) $B_{1\ 2}$ $T_{1, 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ प्राहिणोद् (for प्रासृजद्). $\tilde{N}_1$ सहसा लोमवाहिनीम् , B D_8 सहसा (B_3 समरे) रो(B_1 लो)महर्षणम् , Dn_2 सहसामितविक्रमः , D_1 संहारोपमवि° , D_3 समरे हरिवि° , T_2 $G_{1, 4}$ सहसा लोह(T_2 °म)वापिनम् , G_5 सहसा लोहवाहिनाम् (for ^{b}). — (L 1574) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ तत (for भङ्क्त्वा) — (L. 1575) K_1 $\tilde{N}_{1\ 2}$ Ds_1 [अ]भ्यर्च्यं , K_2 D_4 [अ]भ्यर्दन् ; K_3 $B_{2\ 3}$ Ds_2 [अ]भ्यर्छेद् , V_1 T_1 G_4 [अ]गच्छद् , V_3 D_6 [अ]भ्यर्दद् , B_1 [अ]भ्यर्चेद् ; D_3 [अ]त्यर्थं , T_2 G_1 [अ]गर्जद् , G_5 हन्तुं (for भर्त्स्य) — (L 1576) V_1 B_1 D_6 ऽन्तरीक्ष (for ऽन्तरिक्षात्) $T_{1, 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सोऽन्तरिक्षमवप्लुत्य (for ^{a}) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ सहसा (for महतीं) — (L 1577) K_2 V_1 $B_{2, 3}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ नासत्योरसि , D_3 °त्याय प्र- (for °त्योपरि) K_3 गदाम् (for बली). $D_{3, 6}$ वज्रपातो(D_6 मेरुशृङ्गो)पमां बली (for ^{b}) — (L 1578) $K_{1, 3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ B_1 D_3 T_1 G_3 सोऽश्विस् , $B_{2\ 3}$ ऽथाश्वी , D_1 सोऽश्वं , G_5 यावत् , $M_{2\ 4}$ ऽप्यश्वी (for सोऽश्वी) T_2 गदयाभिहतौ चाश्वी (for ^{a}). — (L. 1579) B $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ प्रययौ (for प्रयातः) B T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ [अ]युध्यत (for युध्यति) — (L 1580) K_3 परित्यज्य (for पराजित्य) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ Dn $D_{1-4\ 6}$ T_1 अश्विनं (for सोऽश्विनं) G_1 -विक्रम- (for °मम्) — (L. 1581) T_1 नन्दमानो , T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2, 4}$ दीप्य° (for सेव्य°) T_1 उपस्थित. (for व्यव°)

Colophon — *Mention of the Epic* K_4 Dn Ds_2 $D_{1\ 3}$ — *Mention of Khila* $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 3\ 4}$. — *Sub-parvan* K $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ वामनम् ; T_2 G_1 $M_{2\ 4}$ वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* $\tilde{N}_2$ V_3 B_1 देवासुरसंग्रामः , B_3 Ds D_3 देवासुरयुद्धम् , T_1 बलियुद्धम् , G_3 अश्विवृत्रद्वन्द्वयुद्धम् , — *Adhy no* K_3 29 , V_1 250 , V_3 243 , B_2 244 , Dn 242 , Ds_2 241 , D_2 127 ; D_3 254 ; D_4 234 , T_1 G_4 308 , T_2 G_1 304 , $G_{3, 5}$ 310 , M_2 20

(L 1582) K_3 $V_{1\ 3}$ D_3 रणादिर् , K_4 °लिर् , $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{2\ 4}$ °र्थी (for °जिर्) — (L. 1583) V_1 T_1 अयुध्यत् , T_2 $G_{1\ 3}$ $M_{2\ 4}$ युयुधे (for युध्यते) — (L. 1584) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ -मार्गं तु (for पन्थानम्) B_2 उत्क्रोशंश्च , T_1 G_3 आक्रोशंश्च (for उत्क्रोशन्तं) K_3 D_3 महारथम् , K_4 Dn_2 $D_{1\ 2}$ °सुरम् , $\tilde{N}_2$ °बलः , V_1 Ds °बलम् , Dn_1 °सुरे , G_3 °र्णवम् , G_5 °हवे (for °रवम्) T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ स समुद्रेशमाहवे (for ^{b}) — (L 1585) $K_{3\ 4}$ $D_{1-3\ 6}$ दैत्यस्य (for सैन्यं तत्) — (L 1586) $K_{1\ 2}$ $D_{4, 6}$ महाशूरा , T_1 °रथा (for °सुरा) K_3 महेष्वासा (for महावीर्या) — (L. 1588) K_3 महा (for गदा-). V_1 -समन्वितम् , G_5 -परश्वधम् (for -समाकुलम्) — (L. 1589) T_2 $G_{1\ 4}$ न निवार्यं (for दुर्नि°) — (L 1590) $K_{1, 3}$ $G_{3\ 5}$ अभ्यवर्तन्त , K_4 $\tilde{N}_{1, 2}$

महाद्रिशिखराकारा वीर्यवन्तो महाबलाः ॥
तुरंगमाणां तु शतं तस्य युक्तं महारथे ।
महासुरवरस्येव हिरण्यकशिपोर्युधि ॥
तेषां च रणपातेन चक्रनेमिस्वनेन च ।
तस्य बाणनिपातैश्च हता वै शतशः सुराः ॥ [1595]
ततः स लघुभिश्चित्रैः शरैः संनतपर्वभिः ।
आयुधानच्छिनत्क्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
वध्यमानाः शरैस्तीक्ष्णै रथद्विरदवाजिनः ।
गमिताः प्रक्षयं केचित्त्रिदशैर्दानवा रणे ॥
ततः प्रक्षीयमाणांस्तानुत्प्रेक्ष्य च दितेः सुताः । [1600]
त्यक्त्वा प्राणान्व्यवर्तन्त प्रगृहीतवरायुधाः ॥
ते दिशो विदिशश्चैव प्रतिरुध्य प्रहारिणः ।
अभ्यघ्नन्निशितैः शस्त्रैर्देवान्दितिसुता रणे ॥
रणाजिर्ज्वलितं घोरं परमं तिग्मतेजसम् ।
मुमोचास्त्रं महाबाहुर्मथनं नाम संयुगे ॥ [1605]
ततः शस्त्राणि शूलानि निशितानि सहस्रशः ।
अस्त्रवीर्येण महता दितिजः संप्रचिच्छिदे ॥
छित्त्वा शूलांश्च तान्सर्वानेकचक्रो महासुरः ।
अभ्यविध्यत तं साध्यं दशभिर्निशितैः शरैः ॥
अस्त्रवेगं निहत्यैवं सोऽस्त्रैस्तस्यानुसैनिकान् । [1610]
ज्वलितैरपरैः शीघ्रैस्तानविध्यत्सहस्रशः ॥
तेषां छिन्नानि गात्राणि विसृजन्ति स्म शोणितम् ।
प्रावृषीवातिवृष्टानि शृङ्गाणि धरणीभृताम् ॥
इन्द्राशनिसमस्पर्शैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ।
दितिजैः काल्यमानास्ते वित्रेसुः सुरसत्तमाः ॥ [1615]
एकचक्रो रणे तिष्ठन्नपश्यद्गजयूथपान् ।
वराभरणनिर्ह्रादान्समुद्रसमनिस्वनान् ॥
मत्तान्सुविहितान्दृप्तान्महामात्रैरधिष्ठितान् ।

V1 3 Dn2 Ds D1 3 T1 अभिवर्त(Ds °र्ध)न्ते, Dn1 अतिवर्तन्तं, D2 अधिकुर्वन्ति (for अभ्यवर्षन्त) — (L 1591) T2 M2 4 महाद्रिशिखराकारैर् (for ^{a}). T2 G1 5 M2 4 धैर्यवन्तो (for वीर्य°). Ñ1 G5 M4 महार्णवा, B Ds °रथाः; T2 G1. 4 M2 यदार्णवा· (for महाबला) —(L 1592) B1 3 T1. 2 G1. 3–5 M2 4 शतं शतास्तुरंगाणां (B1. 3 T1 °श्च तुरगास्) (for ^{a}). B1 T2 G1 M2 4 युक्ता (for युक्तं) —(L 1593) D4 महासुरस्य दिव्ये च (for ^{a}) —(L 1594) V1 रथ- (for चक्र-) —(L. 1595) K1. 2 Ds1 D4 G3 -निपातेन (for °तैश्च). D3 विद्धा (for हता) —(L 1596) T2 G1. 4 5 M2 4 रौद्रैरस्त्रै सुरेतरान् (for ^{b}) —(L 1597) K1–3 B1 3 Ds D4 6 आ(K2 सा)युधानि, K4 Ñ1 2 V1. 3 Dn D1–3 T2 G1 5 M2 4 सायुधान् (for आ°) T2 वीरः (for क्रुद्ध). T1 G3. 4 सायुधानदयत्क्रुद्धः (for ^{a}). —(L. 1598) V1 G3 युध्यमानाः, M4 वध्यमानै (for °नाः) T2 G1 3–5 M2 4 स्यन्दनद्विपवाजिनः (for ^{b}) — T2 om (hapl) lines 1600–1603 —(L 1600) T1 G1 3–5 M2 स्वान् (for तान्) K1 4 Ñ1 2 V1. 3 Dn D2 3 T1 G3 उपप्रेक्ष्य, B Ds D1 4 5 M2 4 उपलभ्य, D1 उपेक्ष्य च, D6 संप्रेक्ष्य तु (for उत्प्रेक्ष्य च). —(L 1601) K3 G1 4 -महायुधा·, B1 3 शरासना· (for -वरायुधा·) —(L 1602) D3 प्रतिषिद्धा, G5 °क्रुध्य (for °रुध्य) —(L. 1603) M2 4 विविधै· (for निशितैः) D1 तीक्ष्णैः (for शस्त्रैर्) K3 4 Ñ2 V3 Dn2 D2 6 G3 देवा (for देवान्) K2–4 V3 Dn2 D2 6 G1. 5 -सुतान् (for -सुता) D1 शस्त्रैर्देवा दितेः सुतान् (for ^{b}) —(L 1604) K3 T2 G1. 3 4 M2 4 रणाग्नि- (for °जिर्). —(L 1605) D1 मघवान्, T1 मर्दन (for मथन) —(L. 1066) G5 M2 4 ततोद्यता(M2 °भ्यस्ता)नि शूलानि (for ^{a}). K1–3 D4 निर्मितानि, T2 G3 निह° (for निशि°) —(L. 1607) D3 शस्त्र-, T1 G3 अति- (for अस्त्र-) K4 D1 प्रति- (for संप्र-) — B3 om lines 1608–1611. —(L 1608) Bom Poona eds G(ed.) शूलेन (for शूलांश्च) —(L 1609) B1 2 T1 G3 प्रत्यविध्यत तं साध्यं; V1 अभिविध्यत्स त सान्द्रं, G5 M2 अति(M2 °त्य)विध्यत्स त साध्यं (for ^{a}) —(L 1610) V3 अस्त्रवेगैर्निहत्यैवं, G1 4 °गेन हत्वैवं (for ^{a}) V3 शस्त्रैस् (for सोऽस्त्रैस्) T1 विव्याध (for तस्यानु-) —(L 1611) Ds तीक्ष्णैस्, D2 शीघ्रं (for शीघ्रैस्) V3 विव्याध (for अविध्यत्). T1 G3 तानविध्यत सर्वश (for ^{b}) —(L 1612) T1 2 भिन्नानि (for छि°). T1 प्रपतन्ति, T2 G1 3–5 M2 4 प्रस्रवन्ति (for विसृजन्ति). —(L 1613) B3 D2 G3–5 M2 4 [अ]भिवृष्टानि, D3 [अ]तिपु° (for [अ]तिवृ°) —(L 1614) T2 G1 4 5 M2. 4 इन्द्रायुध- (for °शनि-) K1–3 Ñ2 Dn2 D4 6 निपतद्भिर्; K4 V1 Dn1 D1 2 निहन° (for वेगव°). —(L 1615) Ñ1 B Ds D6 T1 2 G1. 3–5 M2 4 वध्यमानास् (for काल्य°). D6 विचेरु. (for वित्रेसुः) —(L 1616) Ñ1 एकचक्रस्तदा पश्यन् (for ^{a}). K2 D1 -यूथपम् (for °पान्). —(L. 1617) Ñ1 V3 B Dn D2 T1 G3 4 -स्वन- (for -सम). K4 समुद्रमभिनिस्वनान्, D1 °स्वननिश्रितान् (for ^{b}). —(L. 1618) B1 2 T1 G3 सुकल्पितान् (for सुविहि°). —(L.

कुलीनान्वीर्यसंपन्नान्प्रतिद्विरदघातिनः ॥
शिक्षितान्गजशिक्षायामैरावतसमान्युधि । [1620]
न्यहनत्सुरसैन्यस्य गजान्गज इवासुरः ॥
विक्षरन्तो महानागान्भीमवेगांस्त्रिधा मदम् ।
मेघस्तनितनिर्घोषान्महाद्रीनिव चोत्थितान् ॥
सहस्रसंमितान्दिव्याञ्जाम्बूनदपरिष्कृतान् ।
सुवर्णजालैर्विततांस्तरुणादित्यवर्चसः ॥ [1625]
एकचक्रो गदापाणिर्बलवान्गदिनां वरः ।
उत्सारयामास गजान्महाभ्राणीव मारुतः ॥
निहत्य गदया सर्वांस्तान्गजान्गजमर्दनः ।
भूयोऽश्वसंघान्बलिनो निरैक्षत महासुरः ॥
शुकवर्णान्हृदयवर्णान्मयूरसदृशांस्तथा । [1630]
पारावतसवर्णाश्च हंसवर्णास्तथैव च ॥
मल्लिकाक्षान्विरूपाक्षान्क्रौञ्चवर्णान्मनोजवान् ।
अश्वसैन्यं महाबाहुस्तदप्रतिमपौरुषः ।
निषूदयामास बली गदया भीमविक्रमः ॥
रणाजिस्तस्य समरे सर्वान्दृष्ट्वासुरद्विषः । [1635]
अचिन्त्यविक्रमः श्रीमानभ्ययाद्देववाहिनीम् ॥
गदायुद्धेषु कुशलो रथेन रथयूथपः ।
हृष्टसैन्यो महाबाहुः प्रस्थितः शक्रसंनिधौ ॥
त्रिंशच्छतसहस्राणि प्राणिनां विनिहत्य सः ।
रणेऽतिष्ठत दैत्येन्द्रो विधूम इव पावकः ॥ [1640]
तस्मिन्नेव तु संग्रामे बलोद्रिक्तो महासुरः ।
मृगव्याधं महात्मानं योधयत्यजितं रणे ॥
मृगव्याधस्य रुद्रस्य महापारिषदास्ततः ।
समुत्पेतुर्बलं दृष्ट्वा हुताग्निसमतेजसः ॥
गजैर्मत्तै रथैर्दिव्यैर्वाजिभिश्च महाजवैः । [1645]
अस्त्रैश्च निशितैस्तीक्ष्णैः शरैश्चानलसंनिभैः ॥

1619) $\tilde{N}_2$ -गामिन , D_3 -पातिनः (for -घातिन) — (L 1620) B_1 $T_{1\ 2}$ G_{3-5} M_2 निष्ठितान् (for शिक्षि°) $K_{1\ 2}$ D_4 -शिक्षासु (for °याम्) — (L. 1621) K_4 न्यहन्वै, D_{s2} व्यनदत् (for न्यहनत्) $B_{1\ 3}$ न्यहनत्परसैन्यस्य , D_2 निहन्यन्सुरसैन्यं तत् , T_2 $G_{1\ 3}$ $M_{2\ 4}$ निहन्तॄन्परसैन्यस्य (for ^{a}) T_2 $G_{1\ 3,\ 5}$ M_2 महागज (for गजान्गज). — (L 1622) K_4 D_1 M_2 महानागा , B_2 यथा मेघान् , D_4 महाभागान् (for °नागान्) B_2 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 भीमरूपास् , B_3 T_1 °रूपांस् (for °वेगांस्). $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ D_3 G_3 मदान् (for मदम्) — (L. 1623) $K_{1\ 2}$ $V_{1,\ 3}$ $B_{2\ 3}$ D_4 T_1 G_3 [उ]च्छ्रितान् (for [उ]त्थि°). D_3 महाश्वैरुपकल्पितान् ; M_2 °द्रिनिचयोत्थितान् (for ^{b}). — D_{n2} om lines 1624–1625 T_1 om. (hapl) line 1624. — (L. 1624) T_2 $G_{1,\ 4\ 5}$ $M_{2,\ 4}$ -विभूषितान् (for -परिष्कृतान्). — (L 1625) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4,\ 5}$ $M_{2,\ 4}$ मेघजालैर- (G_5 °रि)वततांस् (for ^{a}). — (L. 1626) D_1 बलवानाहितान्तरः ; D_3 °न्रुचिराम्बर (for ^{b}). — K_3 om. lines 1627–1629. B_2 om line 1627 — (L 1627) D_3 न स्मारयामास ; T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ उत्साद° (for उत्सार°) — (L. 1628) D_s तरसा (for गदया). T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 स (for तान्). D_3 -विक्रम (for -मर्दन.) — (L. 1629) $\tilde{N}_1$ B स बली (for बलिनो). — (L. 1630) T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ शोण- (for शुक-) $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1,\ 3}$ D_s $D_{3\ 6}$ T_2 $G_{1,\ 4}$ ऋक्षवर्णान् , D_4 पुष्प° ; G_5 तथा शुभ्रान् ; $M_{2\ 4}$ रक्तवर्णान् (for ऋश्य°). — T_2 $G_{1,\ 4,\ 5}$ $M_{2\ 4}$ om lines 1631–1635 $\tilde{N}_1$ om. line 1631. — (L. 1632) $K_{1,\ 2}$ $V_{1\ 3}$ $D_{4,\ 6}$ विर(K_2 D_4 चर)क्ताक्षान् (for विरूपा°). K_4 $D_{2\ 6}$ महाजवान् , B_1 महौजस ; D_1 महागजान् (for मनोजवान्) — D_6 om line 1035. — (L 1635) K_4 Poona ed G(ed) व्यस्य (for तस्य). G_3 रणादीप्तस्य समरे (for ^{a}) D_{n2} रणे द्विष (for [अ]सुरद्विष) — B_3 om. lines 1636–1641 — (L 1636) K_3 V_1 D_{n1} D_6 T_1 G_3 अभ्यघ्नन् (K_3 °द्), K_4 न्यहनद् , D_2 निहनन् (for अभ्ययाद्) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1\ 2}$ D_{n2} D_s D_3 स यु(V_3 संबं)द्धाद्विरराम ह , T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_2 अभ्यघ्नन्देववाजिनः (for ^{b}) — (L 1637) K_4 $D_{1\ 2}$ रथयूथपयूथपः , B_2 रथेन रथिसत्तम ; $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ रणे च (T_1 G_3 °थेषु) रथसत्तम. (for ^{b}) — (L 1638) $V_{1\ 3}$ क्लिष्ट- ; D_6 (marg) ध्वस्त- , $M_{2\ 4}$ भ्रष्ट- (for हृष्ट-) — (L 1639) Bom. Poona eds G(ed) रथानां (for प्राणिनां) — (L 1640) B_2 D_3 ऽतिष्ठत्स (for ऽतिष्ठत) — After line 1640, K_2 ins an addl colophon. Before line 1641, K_3 ins वैशंपायन . — (L 1641) K_4 $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_3 D_{n2} $D_{2\ 3\ 6}$ बलदृप्तो ; V_1 रणदृप्तो , $B_{1\ 2}$ D_{n1} D_s D_1 बलो दृप्तो , T_1 बलो नाम ; T_2 $G_{1,\ 3-5}$ M_2 बलो दुष्टो (for बलोद्रिक्तो) — (L 1642) $D_{1\ 2}$ [ऊ]र्जितं (for [अ]जितं) — (L. 1643) K_3 च ततो (for रुद्रस्य) $\tilde{N}_1$ महापार्श्वमिवात्मनः , D_4 ते महापार्षदास्तदा ; $G_{1,\ 4}$ महत पार्षदास्तत (for ^{b}). — (L 1644) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 -तेजसम् (for °सः) — (L 1646) Bom Poona eds. G(ed) बाणैः (for तीक्ष्णैः) $B_{1\ 3}$ T_1 G_3 भल्लै(T_1 G_3 बलै)श्चोपचिता रणे , T_2 $G_{1\ 4,\ 5}$ व(G_4 श)रैश्चापचितो बली , M_2 वरैश्चैवाचिता बलै (for ^{b}) — (L 1647) Bom. Poona

ततस्ते ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महासुरम् ।
रश्मिवन्तमिवोद्यन्तं स्वतेजोरश्मिमालिनम् ॥
संग्रामस्थं महावेगं महासत्त्वं महाबलम् ।
महामतिं महोत्साहं महाकायं महासुरम् ॥ [1650]
तं समीक्ष्य महायोधं दिक्षु सर्वास्ववस्थितम् ।
ततः प्रहरणैर्घोरैरभिपेतुः समन्ततः ॥
तस्य सर्वायसास्तीक्ष्णाः शराः पीतमुखाः शिताः ।
शिरस्यद्रिप्रतीकाशे मृगव्याधेन पातिताः ॥
तैश्च सप्तभिराविष्टः शरैः शिरसि चार्पितैः । [1655]
उत्पपात तदा व्योम्नि दिशो दश विनादयन् ॥
ततस्तं त्रिदशो वीरः सरथः सज्यकार्मुकः ।
अनुवव्राज संहृष्टः खं तदा स महाबलः ॥
असुरं छादयामास तं व्योम्नि शरवृष्टिभिः ।
वृष्टिमानिव जीमूतो निदाघान्ते धराधरम् ॥ [1660]
अर्द्यमानस्ततस्तेन मृगव्याधेन दानवः ।
चकार निनदं घोरमम्बरे जलदो यथा ॥

स दूरं सहसोत्पत्य मृगव्याधरथं प्रति ।
निपपात महावेगः पक्षवान्वै गिरिर्यथा ॥
बभञ्ज च ततो दैत्यो भग्नेषाकूबरं रथम् । [1665]
मृगव्याधः परित्यज्य स्थितो भूमौ महाबलः ॥
विरथं प्रेक्ष्य रुद्रं तु तस्य पारिषदाः शुभाः ।
उत्थिता घोररक्ताक्षा व्योम्नि मुद्गरपाणयः ॥
स तु तैः सहसोत्थाय विष्ठितो विमलेऽम्बरे ।
मुद्गरैरर्दितो भीमैर्वृक्षः परशुभिर्यथा ॥ [1670]
तेषां वेगवतां वेगं निहत्य स महासुरः ।
निपपात पुनर्भूमौ सुपर्णसमविक्रमः ॥
स सालवृक्षमुत्पाट्य महाशाखं महाबलः ।
सर्वान्पारिषदान्संख्ये सूदयामास दानवः ॥
स तैर्विक्षतदेहस्तु रुधिरौघपरिप्लुतः । [1675]
शुशुभे दानवश्रेष्ठो बालसूर्य इवोदितः ॥
अथोत्पाट्य गिरेः शृङ्गं समृगव्यालपादपम् ।
जघान तान्पारिषदान्समरे दानवेश्वरः ॥

---

eds. G(ed) ददृशुस्ते ततो वीरा (for ^{a}). K1.2 D4.6 G5 दीप्यमाना (for °नं) — D4 om (hapl) lines 1648–1650 — (L 1648) G3 5 रश्मिमन्त समुद्यन्तं (for ^{a}) — (L 1649) B1 T1 2 G1 4 M2 4 महाबाहुं, G3.5 °कायं (for °वेगं). T1.2 G1 4 महाकायं, G3 5 °बाहुं (for °सत्त्वं). — (L. 1650) V1 महाकायं, T2 G1 4 M2 4 महावीर्यं (for महोत्साहं) V1 महाबलम्; B T1 2 G1.3–5 M2 4 °रथम् (for °सुरम्) — (L 1651) K3 महासत्त्वं, T1 °भागं; T2 G1 4 M2 4 °बाहुं, G5 °बाहुः (for °योधं) — (L 1652) T3 G1.4 विनिष्पेतु (for अभिपेतु) — (L 1653) B1 3 G3 पीताः (for तीक्ष्णाः) B1 3 T1 G3 तीक्ष्ण- (for पीत) — (L 1654) Dn2 मृगव्याधे निपातिता (for ^{b}) — (L 1655) Ñ1 B T1 2 G1 3–5 M2 4 तैरर्पितैः समाविष्ट- (T1 °ष्टः) (for ^{a}). Ñ1 B T1 2 G1 3–5 M2 4 दानवा- (for चार्पितैः). — (L. 1656) B D3 व्योम (for व्योम्नि) D3 विलोकयन् (for विनाद°) — For line 1658, T2 G1 4.5 M2 4 subst

100** अवर्षद्गिरिसंकाशं वेगवान्स महाबलः ।

— G5 om (hapl) lines 1659–1666 — (L 1660) D3 धरातले, T1 G3 4 महीधरम् (for धरा°) — (L 1662) D3 कदनं (for निनदं) K4 D1.2 समरे (for अम्बरे). — (L. 1663) K2.3 [उ]पेत्य (for [उ]त्पत्य). B2.3 D6 T1 G3 -रथेऽसुर (for -रथं प्रति) K2 स बलो बलिनां वरः; K3 रथं जम्बूमहाबल·(sic), T2 G1 4 M2 4 मृगव्याधं रणेऽसुरः (for ^{b}) — K2 3 om lines 1664–1665. — (L. 1664) Bom. Poona eds G(ed) पक्षवातैर् (for °वान्वै). B1.3 D2.6 T1 G3 पक्षवानिव पर्वत (for ^{b}). — (L 1665) D1 यत्नतो (for च ततो) D6 महारोषेण कूबरम् (for ^{b}) — T1 om. lines 1667–1671 — (L 1667) D4 तं तस्य पार्षदाद्भुतम् (for ^{b}). — (L 1668) B1 क्रोध-, D6 रोष- (for घोर-) B3 Cal ed उत्थिता रोषताम्राक्षा (for ^{a}) — (L 1669) T2 G1.4 5 M2 4 तत्र (for तु तै) D3 ततस्तै सहसा दैत्य (for ^{a}) K1 Ñ2 B1 Dn D2 6 T2 G4 5 वेष्टितो, K2 3 D4 धिष्ठितो, D3 उत्थिते, G3 प्रविष्टो (for विष्ठितो) K1 D4 रथे (for ऽम्बरे) — (L 1670) T2 V2 दारितो (for अर्दितो) — (L 1671) D3 आपततां (for वेगवतां) B1 D6 Cal ed वेगान् (for वेगं) G3 निपात्य (for निहत्य) Ñ1 G3 M2 4 महाबल, Bom Poona eds °रथ· (for °सुरः). T2 G1 4 निहत्य सहसा बल, G5 °त्य तरसा बली (for ^{b}). — (L 1672) Dn महान्; T2 G1 4 तदा (for पुनर्). — (L 1673) K3 शारि-, Ñ1 T2 G1 4 5 M2 4 ताल- (for साल-) — (L 1674) D3 स पार्षदान् (for पारिषदान्). T2 G1 4 5 M2 4 अर्दयामास (for सूद°) — (L 1675) Dn विकृत-; D3 विकृत्त-; T2 G1.4 M2 4 विहत- (for विक्षत-),

ततस्तेष्ववसन्नेषु महापारिषदेषु वै ।
बलं तदवशेषं स नाशयामास वीर्यवान् ॥ [1680]
अश्वैरश्वान्गजैर्नागान्योधान्योधै रथान्रथैः ।
दानवः सूदयामास युगान्तेऽन्तकवत्प्रजाः ॥
हतैरश्वैश्च नागैश्च भग्नाक्षैश्च महारथैः ।
त्रिदशैश्चाभवद्भूमी रुद्धमार्गा समन्ततः ॥
एवंबलः स दैत्येन्द्रो मृगव्याधश्च वीर्यवान् । [1685]
युधि प्रयुद्धौ बलिनौ प्रभिन्नाविव वारणौ ॥
तत्रैव युध्यते रुद्रो द्वितीयो राहुणा सह ।
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु क्रोधात्मा अज एकपात् ॥
तत्तदा सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
आसीत्प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छताम् ॥ [1690]
देवदानवदेहैस्तु दुस्तरा केशशाड्वला ।
शरीरसंघातवहा प्रसृता लोहितापगा ॥
आजघानाथ संक्रुद्धो रुद्रो रौद्राकृतिः प्रभुः ।
राहुं शतमुखं युद्धे शत्रुसैन्यविदारणम् ॥
तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं साश्वं ससारथिम् । [1695]
जघान समरे श्रीमान्क्रुद्धो दैत्यस्य सायकैः ॥
तस्य पारिषदस्त्वेको रथशक्त्या महाबलः ।
बिभेद समरे हृष्टो दानवं तं स्तनान्तरे ।
स भिन्नगात्रो रुद्रेण तथा पारिषदैरपि ॥
रुद्रस्य रथमायान्तं स राहुर्दानवोत्तमः । [1700]
प्रममाथ तलेनाशु सहसा क्रोधमूर्छितः ॥
भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णै रुद्रेणामिततेजसा ।
रुद्रपारिषदान्सर्वान्निजघान महासुरः ॥
सृजन्तं शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनम् ।
बिभेद समरे रुद्रः शरैः संनतपर्वभिः ॥ [1705]
वर्तमाने महाघोरे संग्रामे लोमहर्षणे ।

G5 स तैर्विहतवेगस्तु (for ᵃ) —(L 1677) K4 व्याघ्र- (for -व्याल-) T1 G3 स मृगव्याधस्य पार्श्वत (hypermetric) (for ᵇ) —(L 1679) B1 Bom Poona eds G(ed) ततस्तेषु च लग्नेषु, G5 °स्तेष्वपसक्तेषु, M2 4 °स्तेष्ववसि(M4 °स)क्तेषु (for ᵃ). D4 सुमहापार्षदेषु वै (for ᵇ). —(L. 1680) K2 3 दानव (for वीर्यवान्) —K4 D1 2 om. line 1681 —(L 1681) K1 D3 अथ (for अश्वान्) —(L 1682) T2 G1 3-5 M2 4 मर्दयामास (for सूद°). T2 G1 3-5 M2 4 कालवत् (for ऽन्तकवत्) D3 6 प्रभुः (for प्रजाः). —(L 1683) B3 D6 भग्नैषैश्च; G5 भटैश्चैव (for भग्नाक्षैश्च). —(L 1685) V1 D3 4 G3 एवंबलं, B1 °बलैश् (for °बलः) —(L 1686) K1-3 Dn D4 तौ तु (for युधि). Ñ1 V1 D3 G1 M4 प्रवृद्धौ (for प्रयुद्धौ) T2 G1, 4 मत्ताविव च वारणौ (for ᵇ). — Before line 1687, K1, 3 D4 ins. वैशंपायन उवाच —(L 1687) G5 रौद्रो (for रुद्रो) —(L. 1688) G3 विख्यातस् (for विश्रुतस्). D4 सक्रोधात्मा अजैकपात् (for ᵇ) —(L. 1689) G3 तदभूत्, Bom. Poona eds G(ed) तद्यथा (for तत्तदा). Ñ1 B1 3 D6 T1 2 G1 4, 5 M2 4 तदभूत्तुमुलं युद्धं (for ᵃ). Ñ1 B1, 3 D6 T1 2 G1 4, 5 M2 2 सुमहत् (for तुमुल). —(L. 1690) Dn घोरं (for रौद्रं). — After line 1690, K3 ins an addl colophon [*Sub-parvan* K3 वामनम्. — *Adhy no.*, K3 30]

—(L. 1692) V1 T1 प्रसूता; D3 प्रवृत्ता (for प्रसृता). V1, 3 T2 G1, 3-5 शोणितापगा (for लोहि°). —(L 1693) B3 D6 निजघान (for आ°) Ñ1 B3 D3 T1 2 G1 3 4 M2 4 [अ]सुरं (for [अ]थ सं-) G1 4 रुद्रो रुद्रगतिं प्रभो (for ᵇ). —(L 1694) K2 3 Dn संख्ये (for युद्धे) Bom. Poona eds. G(ed) -निवारणम् (for -विदा°) —(L 1695) T2 G1, 3-5 M2 4 दृष्ट्वा (for तस्य) K2 3 दिव्यं (for साश्वं). —(L 1696) V1, 3 T2 G1 4 5 M2 4 धीमान् (for श्री°). T2 G1 4 रुद्रस्य, G5 M2, 4 रुद्र स (for दैत्यस्य) —(L 1697) Dn2 Ds2 T1 शर- (for रथ-) —(L. 1698) D3 रुद्रो (for हृष्टो) —(L 1700) B3 T2 G1, 4 आस्थाय (for आयान्तं). K1-3 B1, 3 D4 6 T1 2 G1 3-5 M2 4 राहुर्दानवसत्तमः (for ᵇ) —(L 1701) K1 च तत्त्वेन, K2 3 Ñ1 बलेनाशु; D4 तु तेनाशु (for तलेनाशु) — T2 G1 4 5 M2, 4 om line 1702 —(L 1702) Bom ed G(ed.) भिन्नगात्रं, Poona ed. °नागं (for °गात्र) — After line 1702ᵃ, K1 D4 ins.

101* मेरुं सूर्य इवांशुभिः ।
हतैर्दानवमुख्यैस्तु·

B1 3 D6 स रुद्रममितौजसम् (for ᵇ). —(L 1703) B D6 T2 G1 4, 5 M2 4 जघानाशुपराक्रम (for ᵇ). — Bom. ed, G(ed) om. lines 1704–1705 —(L 1705) V3 D3 चिच्छेद (for बिभेद) K4 om. (hapl) lines 1705ᵇ–1708ᵃ, T1 2 G1 3-5 M2 4 om lines 1706–1707 V1 om. line 1706 —(L 1706) Ñ1 B1 D6 तथा रौद्रे; B3 महारौद्रे (for घोरे) K2 तुमुले (for संग्रामे) K1 D4 नष्टे स्थावरजङ्गमे (for ᵇ). —(L 1707) K1 D3, 4 रुधिरौघ-;

रुधिरौघा महावेगा महानद्यः प्रसुस्रुवुः ॥
दानवः समरे रुद्र नीलाञ्जनचयोपमः ।
निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैर्मेरुं सूर्य इवांशुभिः ॥
हतैर्दानवमुख्यैश्च शक्तिशूलपरश्वधैः । [1710]
पतितैः पर्वताभैश्च दानवैः कामरूपिभिः ॥
वर्तमाने महाघोरे संग्रामे लोमहर्षणे ।
महाभेरीमृदङ्गानां पणवानां च निस्वनैः ॥
शङ्खवेणुस्वनोन्मिश्रः संबभूवाद्भुतोपमः ।
हतानां स्वनतां तत्र दैत्यानां चापि निस्वनैः । [1715]
सुराणामसुराणां च संबभूव महास्वनः ॥
तुरंगमखुरोत्कीर्णं रथनेमिसमुद्धतम् ।
रुरोध मार्गं योधानां चक्षूंषि च धरारजः ॥
शस्त्रपुष्पोपहारा सा तत्रासीद्युद्धमेदिनी ।
दुर्दर्शा दुर्विगाह्या च मांसशोणितकर्दमा ॥ [1720]
भग्नैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टिशैः ।
अपविद्धैश्च भग्नैश्च रथैः सांग्रामिकैर्हतैः ॥
निहतैः कुञ्जरैर्मत्तैस्तथा त्रिदशदानवैः ।
चक्राक्षयुगशस्त्रैश्च भग्नैरवनिपातितैः ।
बभूवायोधनं घोरं पिशिताशनसंकुलम् ॥ [1725]
उत्पेतुश्च कवन्धानि दिक्षु सर्वासु सयुगे ।

$V_{1\ 3}$ B_2 Ds_1 °रोदा (for °रौघा) $\tilde{N}_1$ रुधिरौघपरिच्छन्ना ; B_3 D_6 °घप्रवाहिन्यो (for ^{a}) — (L. 1708) K_1 $\tilde{N}_2$ $B_{2.3}$ D_{1-4} T_2 $G_{1\ 3-5}$ -चयोपमम् , $\tilde{N}_1$ °मै (for °म) — (L. 1709) T_1 प्रबिभेद शरैर्घोरैर् (for ^{a}) G_5 घनं , $M_{2\ 4}$ मेघं (for मेरुं) — D_1 om lines 1710–1711. — (L 1710) D_3 शरशक्ति- (for शक्तिशूल-) — (L. 1711) K_1 अत्युग्रै , T_2 $G_{1.4\ 5}$ $M_{2.4}$ निहतैः (for पतितैः) D_4 पर्वताभैश्च रौद्रैश्च (for ^{a}). $T_{1\ 2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2\ 4}$ राक्षसैः (for दानवैः). — After line 1711, $T_{1\ 3-5}$ $M_{2.4}$ ins :

102** तत स रुद्र समरे मुष्टिनाभिहतस्तदा ।
पपात सरथः साश्वः पुराट्ट इव भूतले ॥

— After the above, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins an addl colophon [*Sub-parvan* . T_2 G_1 $M_{2\ 4}$ वामनप्रादुर्भाव . — *Adhy name* · G_3 चक्रसाध्यबलमृगव्याधराह्वजएकपाद्बुन्द्व-युद्धम् . — *Adhy no.* . T_1 G_4 309 , G_1 350 , $G_{3\ 5}$ 311 ; M_2 21].

— K_{1-3} om line 1712 — (L 1712) T_2 $G_{1\ 4.5}$ $M_{2.4}$ तथा रौद्रे ; G_2 महारौद्रे (for °घोरे) — After line 1712, K_{1-3} Dn $D_{4\ 6}$ ins :

103** विरेजुस्ते तदा दैत्या पुष्पिता इव किंशुकाः ।

While, $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins. afrer line 1712 ·

104** रुधिरोदा महावेगा महानद्यः प्रसुस्रुवुः ।

[T_2 रुधिरौघा (for °रोदा) T_1 G_3 रुधिरौघप्रवाहिन्यो (for ^{a})]

— (L. 1714) K_{1-3} D_4 -स्वनोन्मिश्रै (for °श्रः) $B_{1\ 3}$ D_6 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ शङ्खानां पटहानां च (for ^{a}). $B_{1\ 3}$ D_6 महास्वन (foı [अ]द्भुतोपमः) T_1 G_3 बभूव सुमहास्वन , T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ संबभूवुर्महास्वना. (for ^{b}) — (L 1715) K_4 $V_{1.3}$ D_3 स्तनतां (for स्व°) $K_{2\ 3}$ D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ हतानां हन्यमानानां , B_3 °नां स्तनमानानां , D_4 °नां पतमानानां (for ^{a}) — D_3 om (hapl) line 1716 — (L. 1716) $B_{1\ 3}$ D_6 देवानां च तथा तत्र , B_2 सुराणां वध्यमानानां , $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ नर्दतां त्रिदशानां च (for ^{a}) B_2 महारणे (for °स्वनः). $B_{1\ 3}$ T_1 G_3 शुश्रुवे दारुणो महान् , T_2 $G_{1.4.5}$ $M_{2\ 4}$ संयुगेऽत्र सुदारुणम् (for ^{b}). — (L. 1717) $K_{1.4}$ $\tilde{N}_1$ V_1 Dn -खु- (K_1 -ख)रोद्गीर्णं ; Ds_1 -खुरैर्दीर्णं , T_1 रथोत्कीर्णं (for -खुरो°). Ds_2 T_2 $G_{1.5}$ तुरंगमुखरोत्कीर्ण (for ^{a}). K_1 $D_{2\ 5}$ -स्वनोद्धतम् , K_2 -स्वनोद्भवम् ; K_4 -समुद्भवम् , $B_{1\ 2}$ D_6 G_5 -समुद्धृतम् ; D_1 -स्वनोद्धूतम् ; T_3 $G_{1.3}$ समुत्थितम् (for °द्धतम्). — (L. 1718) $K_{2.3}$ वर्त्म ; B_2 M_2 कण्ठं , T_2 $G_{1.4}$ M_4 कर्णं , G_5 कान्तिं (for मार्गं). T_1 G_3 चक्षुषां समरे रजः , T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2.4}$ धनूंषि च रजस्तु तत् (for ^{b}). — (L. 1719) K_4 $\tilde{N}_2$ V_3 D_3 D_2 अस्त्र- ; D_1 अश्व- (for शस्त्र-) D_3 शस्त्रव्रजैर्महाराज , T_1 अस्त्रपुष्पमहाभासा ; $G_{3.5}$ शतपुष्पोत्कराभासा (for ^{a}) — After line 1719, K_1 ins

105** आसीत्प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छताम् ॥
देवदानवदेहैस्तु दुस्तराभूद्रणोत्कटा ।
शरीरसहने रूढा प्रसृता लोहिता नदी ॥

— (L 1720) T_2 $G_{1.4}$ दुस्तरा (for दुर्दर्शा). D_3 शत्रु- (for मांस). — (L 1721) B_2 (marg) D_3 भल्लैः (for भग्नैः). — For line 1721, T_2 $G_{1.4.5}$ $M_{2\ 4}$ subst. :

106** भग्नैः खड्गगदाशक्तितोमरासिपरश्वधैः ।

— (L 1722) B D_3 D_6 शतशो , D_3 प्रासैश्च ; T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_2 सहसा (for भग्नैश्च) V_1 D_3 हयै ; $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.4}$ अपि (for हतै.). — (L 1724) $K_{2\ 3}$ चित्राक्ष- (for चक्राक्ष-) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_2$ D_4 -हस्तैश् (for -शस्त्रैश्). $V_{1\ 3}$ Ds_2 भल्लैर् (for भग्नैर्) $K_{2\ 3}$ च रथ- (for अवनि-). $B_{1\ 2}$ (marg) $_3$ D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ भग्नैरवनिमाश्रि(T_2 $G_{1.4}$ °स्थि)तै (for ^{b}) — (L. 1725) $T_{1\ 2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ गोमायुवळ(T_1 °गण)संकुलम् (for ^{b}). — After line 1725,

अन्योन्यबद्धवैराणां दैत्यानां जयगृद्धिनाम् ।
संप्रहारस्तदा युद्धे वर्ततेऽतिभयंकरः ॥
सैन्यानां संप्रयुक्तानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
अजस्य चैकपादस्य राहोश्चैव महात्मनः ॥ [1730]
तेषां तु तत्र पततां क्रुद्धानामतिनिस्वनः ।
उद्वर्त इव भूतानां समुद्राणां च शुश्रुवे ॥
तत्रैकस्तु सधूम्राक्षः श्रीमान्रुद्रो मुनीश्वरः ।
बिभेद केशिनं शक्त्या गदापट्टिसशूलधृक् ॥
नानाप्रहरणा घोरा भीमाक्षा भीमदर्शनाः । [1735]
निपेतू रुद्रदयिता महापारिषदास्तदा ॥
रथमास्थाय च श्रीमांस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
दानवैः संवृतः केशी युध्यते युधि दुर्जयैः ॥
तस्य संग्रामशौण्डस्य संग्रामाग्रे युयुत्सवः ।
निष्पेतुरुग्रवीर्यस्य ज्वाला हि प्रसृता मुखात् ॥ [1740]
स तु सिंहाञ्चितस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः ।
महाजलदसंकाशो मृदङ्गध्वनिनिस्वनः ॥
तस्य निष्पतमानस्य दानवैः संवृतस्य वै ।
बभूव सुमहानादः क्षोभयंस्त्रिदिवं तदा ॥
तेन शब्देन वित्रस्ता त्रिदशानां महाचमूः । [1745]
द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुमेवाभ्यवर्तत ॥
तेषां युद्धं महाघोरं संजज्ञे लोमहर्षणम् ।
देवदानवसंघानां प्राणांस्त्यक्त्वा महाहवे ॥
सर्वे ह्यतिबलाः शूराः सर्वे पर्वतसंनिभाः ।
त्रिदशा दानवाश्चैव परस्परजिघांसवः ॥ [1750]

T1 2 G1 3–5 M2 4 ins

107** अष्टाशीतिसहस्राणि रथास्तत्र हताः किल ।
नागा लक्ष हता राजन्नश्वा लक्षत्रयं नृप ॥

— (L 1727) Ñ1 असुराणां दुष्टबुद्धिनाम् (hypermetric), B1 3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 शूराणां जयमिच्छताम् (for ᵇ) — (L 1728) T1 G3 5 M2 4 स सप्रहारस्तुमुलः , T2 G1 5 प्रहारैस्तुमुलं युद्धं (for ᵃ). T1 G3 प्रावर्तत भयंकर , T2 G1 4 5 M2 4 प्रा(G5 प्र)वर्तत महाहवे (for ᵇ) — (L 1729) K1 2 D4 सु- (for सं-) K2 4 Ñ1 2 V1 3 B2 3 Dn Ds D1–3 युद्धाना (for युक्तानां). K3 सैन्यानां सुरयुक्तानां , B1 D6 T2 G1 3–5 M2 4 ससैन्यानां प्रयु(G2 5 M4 °वृ)द्धानां , T1 सैन्यानां प्रतियुद्धानां (for ᵃ) — (L 1730) T2 G1 4 अजैकपादस्य तदा (for ᵃ) — (L 1731) D3 T1 2 G1 4 M2 4 नत्राभि- (for तु तत्र) B1 D6 सैन्यानाम् (for क्रुद्धा°) T1 2 G1 4, 5 M2 4 सैन्यानामभिनिस्वनः (T1 °शुश्रुवे), G3 सैन्यानामथ शुश्रुवे (for ᵇ) — B1 om line 1732 — (L. 1732) K2, 3 संवर्त (for उद्वर्तं). B3 Ds D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 उद्वर्ततामन्तकाले (for ᵃ). B2 D6 T1 G3 4 M2 4 इव स्वनः ; T2 G1 5 इव ध्वनि· (for च शुश्रुवे). — (L 1733) K1 B1, 2 D3 G4 M2 4 सुधूम्राक्ष· , K2 स धूमाक्षः , V3 सहस्राक्ष (for स धूम्राक्ष) Ñ1 V1 B2 महाबलः (for मुनीश्वरः). B1 3 Ds D6 भीमो रुद्रो महाबल. ; T1 G3 भीमो रौद्रो महासुरः (for ᵇ) — (L 1734) T2 G1, 4 5 M2 4 दैत्यो बिभेद शूलेन (for ᵃ) Ñ1 D1 परिघ- , (for -पट्टिस-) T2 G1, 4 5 देवान्पट्टसवृष्टिभि (for ᵇ). — (L 1735) Ñ2 V1 सैन्यानां सप्रयुद्धा(V1 °क्ता)नां , B1, 3 D6 T2 G1 4 5 M2 घोरा नानाप्रहणा (for ᵃ) K4 Bom. Poona eds. G(ed) भीमाख्या (for °क्षा) D3 6 -विक्रमा. (for -दर्शनाः). — (L 1736) V3 -सहिता (for -दयिता) — (L 1737) T1 G3–5 M2 4 -भूषण (for -कुण्डलः) — (L 1738) D5 युद्धः (for युधि) K1 Ñ1 V1 3 B1 2 Ds D3 4 T1 2 G1 3–5 M2, 4 दुर्जयः (for °यै) B3 युध्यते युद्धदुर्जय (for ᵇ) — (L. 1739) K4 V1 D1–3 M2 सग्रामेषु (for °माग्रे) Ds2 संग्रामे प्रयुयुत्सव. (for ᵇ) — Ñ2 om (hapl) lines 1740–1759. — (L. 1740) K B3 Dn Ds2 D1 2 4 T2 G1 निपेतुर् (for निष्पे°) K4 D1 2 प्रतिसृता , T1 G3 वै विवृता (for हि प्रसृता) Ñ1 V3 Dn D3 ज्वालाः (V3 °ला) प्रविसृता मुखात् ; B Ds D6 ज्वाला· (B2 D6 °ला) प्रवितता मुखात् , T2 G1, 4 M2 4 ज्वाला वै निकृतोन्मुखात् , G5 ज्वाला वै विकृताननात् (for ᵇ) — (L 1741) K1 4 सिंहाचित ; Ñ1 V1 T1 G1 4 सिंहर्षभ- , Dn M2 सिंहोचित- , D3 सिंहनिभ- (for सिंहाञ्चित-) — (L 1742) K2 3 B1 3 Ds D6 -सम- (for -ध्वनि-) V1 G1 1–5 M3 4 महाजलदनिस्वनः (for ᵇ). — V1 om (hapl) lines 1744–1763. — (L. 1744) G3 5 त्रिदशांस् (for त्रिदिवं). — (L 1745) K1 D4 T1, 2 G3–5 M2, 4 दृप्तानां , G1 दीप्तानां (for वित्रस्ता). K2, 3 दानवानां , D4 देवतानां (for त्रिदशानां). — (L. 1746) K1–3 D4 शीघ्रम् (for योद्धुम्) K1 D4 T1, 2 G1 3–5 M2 4 योद्धु समभिवर्तते (T1 G5 °त) (for ᵇ). — After line 1746, B Bom Poona eds G(ed.) ins.:

108** तेषां च देवदैत्यानां युयुत्सूनां परस्परम् ।
संनिपात सुतुमुलो रौद्रो लोकभयावहः ॥

— (L. 1747) T1, 2 G1 3–5 M2 4 संजज्ञे भीमनिस्व(M2 4 °दर्श)नम् (for ᵇ) — After line 1749, B Ds D2, 3 6 ins.:

109** सर्वे सर्वास्त्रविद्वांस· सर्वे सर्वायुधोद्यता· ।
[B2 -विदुष· (for -विद्वांस·). D3 सर्वे सर्वायुधाश्चैव (for ᵃ).]

तेषां निनदतां शब्दः संयुगे मेघनिस्वनः ।
शुश्रुवेऽतिमहाघोरश्चरस्थावरकम्पनः ॥
रेणुश्चारुणसकाशः सुभीमः समपद्यत ।
उद्धूतो देवदैत्यौघैः संरुरोध दिशो दश ॥
अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयारुणपाण्डुना । [1755]
संवृता बहुरूपेण ददृशुर्न स्म किंचन ॥
न ध्वजो न पताका वा न वर्म तुरगोऽपि वा ।
आयुधं स्यन्दनं वापि दृश्यते नैव सारथिः ॥
स शब्दस्तुमुलस्तेषामन्योन्यमभिधावताम् ।
निपेतुरुग्रवीर्यस्य ज्वाला हि प्रसृता मुखात् ॥ [1760]
स तु सिंहर्षभस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः ।
महाजलदसंकाशो महाजलदनिस्वनः ॥
तस्य निष्पतमानस्य दानवैः संवृतस्य च ।
श्रूयते तुमुलः शब्दो न रूपाणि चकाशिरे ॥
दानवास्तत्र संक्रुद्धा दानवानेव जघ्निरे । [1765]
त्रिदशास्त्रिदशांश्चैव निजघ्नुस्तुमुले तदा ॥
ते परांश्च विनिघ्नन्तः स्वांश्च युद्धे महासुरान् ।
रुधिरार्द्रां तथा चक्रुर्मेदिनीमसुराः सुराः ॥
ततस्तु रुधिरौघेण संसिक्तं मृदितं रजः ।
शरीरशतसंकीर्णं बभूव सुमहारणम् ॥ [1770]
शूलशक्तिगदाखड्गपरिघप्रासतोमरैः ।
त्रिदशा दानवाश्चैव जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥
बाहुभिः परिघाकारैर्निघ्नन्तः पर्वतैस्तदा ।
रुद्रपारिषदान्सर्वान्सूदयन्ति स्म दानवाः ॥
रुद्रपारिषदाश्चैव महाद्रुममहाश्मभिः । [1775]
व्यदारयन्नतिक्रम्य शस्त्रैश्चादित्यवर्चसैः ॥
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः केशी दानवसत्तमः ।
संग्राममर्षी घोरः स स्वान्यनीकानि हर्षयन् ।
तेषां परमसंक्रुद्धो वज्रमस्त्रमुदीरयत् ॥
वज्रेणास्त्रेण दिव्येन शस्त्रेण च महात्मना । [1780]
महापारिषदाः सर्वे निहता युधि दुर्जयाः ॥
वज्रास्त्रपीडिता भ्रान्ता रुद्रपारिषदा युधि ।

— (L 1751) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ संयुगेऽतितरस्विनाम् (for ^{b}). — After 1751 D_{3} ins ·
110** शुश्रुवेऽतिमहाघोषो गरुडस्येव गच्छतः ।
— (L 1752) $K_{2\ 3}$ स्थाणुजंगमकम्पन. (for ^{b}) — (L 1754) T_{1} निरन्तरम्, G_{3} दिगन्तरम् (for दिशो दश) — (L. 1755) D_{3} कौशिकारुणपाण्डुना (for ^{b}) — (L 1756) $\tilde{N}_{1}$ $B_{1\ 3}$ D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2\ 4}$ ददृशुर्नैव संयुगे (for ^{b}) — (L 1758) $B_{1\ 3}$ D_{6} M_{2} नायुधं (for आ°) $\tilde{N}_{1}$ B $D_{2\ 6}$ T_{1} G_{3} M_{4} स्यन्दनो (for °नं). T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ M_{4} नायुधस्यन्दनो वापि (for ^{b}) V_{3} युधि (for नैव) $\tilde{N}_{1}$ B_{1} D_{6} T_{2} $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ ददृशे (B_{1} दृश्यते) संयुगे तदा; B_{2} T_{1} $G_{3\ 5}$ ददृशे न तु संयुगे (for ^{b}). — (L. 1759) M_{2} Bom. Poona eds G(ed) सम- (for अभि-). D_{3} -गर्जताम् (for -धाव°). — $K_{2\ 3}$ $B_{1,2}$ D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ om lines 1760–1763 —(L 1761) D_{3} सिंहनिभ (for °र्षभ-) — K_{1} $\tilde{N}_{2}$ B_{3} D_{4} om line 1762 — (L. 1764) D_{5} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ श्रूयते तुमुले युद्धे (for ^{a}) — (L 1765) $B_{1,3}$ D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ संरब्धा (for संक्रुद्धा) $B_{1\ 3}$ D_{6} $T_{1\ 2}$ $G_{1,4\ 5}$ M_{2} दानवाञ्जघ्नुराहवे (for ^{b}) — (L 1766) $K_{2\ 3}$ निजघ्नुरितरेतरम् (for ^{b}) — (L 1767) $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1,3}$ D_{5} महासुराः (for °सुरान्). — (L 1768) $\tilde{N}_{1}$ B_{3} मेदिनीं च महासुरा. (B_{3} °रणे); B_{1} °नीं ससुरासुरान्, D_{3} D_{6} मेरुशीर्षे महारणे; $T_{1\ 2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2\ 4}$ मेदिनीं देवदानवाः (for ^{b}). — (L 1769) T_{1} G_{5} संसिक्तमृदितध्वजम्; T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ सरक्ता मृदितध्वजाः (for ^{b}). — (L. 1770) K_{4} B_{2} Dn $D_{1\ 2}$ बभूव धरणी(B_{2} वसुधा)-तलम् (Dn_{1} °ले), $\tilde{N}_{1}$ V_{1} $B_{1\ 3}$ D_{3} D_{6} °व स महारणः; D_{2} °व तु वसुधरा, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ °वायोधनं महत् (for ^{b}). — (L. 1773) Bom Poona eds G(ed) परिघैस् (for पर्वतैस्) — T_{1} om (hapl) line 1774 — (L. 1774) $\tilde{N}_{1}$ B_{3} D_{5} D_{6} T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ M_{2} रुद्रपारिषदा सर्वे, $D_{1\ 4}$ रुद्रश्च (D_{4} °स्य) पार्षदान्सर्वान् (for ^{a}) $B_{1\ 3}$ D_{3} D_{6} T_{2} $G_{1,4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ दानवान् (for °वा) — (L 1775) T_{2} $G_{1\ 4}$ वृक्षैश्चापि ;G_{5} महारौद्रान् (for °द्रुम-) K_{3} -शिलादिभि· (for -महाश्मभि) K_{1} D_{4} महाबलपराक्रमान् (for ^{b}) — (L 1776) B D_{5} D_{6} निजघ्नु समभि(B °ति)क्रम्य, D_{4} अतिवारानति°; T_{2} $G_{1,4,5}$ M_{2} विचेरु. समति° (for ^{a}) $K_{2\ 4}$ T_{1} G_{3} -संनिभैः (for -वर्चसै·) $B_{1,3}$ D_{5} $D_{3\ 6}$ T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ शस्त्रैश्चाप्याद्य दानवा (for ^{b}) — T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2,4}$ om line 1778 — (L 1778) K_{4} संग्राममर्ष, Dn G_{3} °महर्षी, D_{3} $D_{2\ 6}$ °मामर्षी (for °ममर्षी) — (L- 1779) T_{2} $G_{1\ 4,5}$ $M_{2\ 4}$ -संरब्धो (for -सक्रुद्धो). K_{4} $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\ 3}$ $D_{1\ 2\ 4}$ G_{5} उदीरयन् (for °यत्). — (L 1780) $B_{1\ 3}$ D_{5} D_{3} दैत्येन सु- (for शस्त्रेण च) — (L 1781) D_{4} ते महापार्षदाः सर्वे (for ^{a}). B_{3} D_{6} T_{2} $G_{1,4,5}$ $M_{2,4}$ हता युधि सुदुर्जया· (for ^{a})

विप्रकीर्णद्रुमाः पेतुः शैला वज्रहता इव ॥
एवं तत्तुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
केशिनः सह रुद्रेण तदद्भुतमिवाभवत् ॥ [1785]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

वृषपर्वा तु दैत्येन्द्रो विश्वमद्भुतदर्शनम् ।
निष्कुम्भं योधयामास लोहितार्कसमद्युतिम् ॥
क्रोधमूर्छितवक्त्रस्तु धुन्वन्परमकार्मुकम् ।
ध्वजिनीं प्रेक्ष्य शत्रूणां सारथिं त्वरितोऽब्रवीत् ॥
अत्रैव तावत्त्वरितं नयेमं सारथे रथम् । [1790]
एते हि देवाः सहिता घ्नन्ति नः समरे बलम् ॥
एतान्निहन्तुमिच्छामि समरश्लाघिनो रणे ।
एतैर्हि दानवानीकं कृतच्छिद्रमिदं महत् ॥
ततः प्रजविताश्वेन रथेन रथिनां वरः ।
अरीनभ्यहनत्क्रुद्धः शरजालैर्महासुरः ॥ [1795]
न स्थातुं देवताः शक्ताः किं पुनर्योद्धुमाहवे ।
वृषपर्वविनिर्भिन्नाः सर्व एवाभिदुद्रुवुः ॥
तान्मृत्युवशमापन्नान्वैवस्वतवशं गतान् ।
समीक्ष्य निहताञ्ज्ञातीनवतस्थे महासुरः ॥
निष्कुम्भं तत्र तं दृष्ट्वा सर्वे ते त्रिदशोत्तमाः । [1800]
समेत्य सहिताः सर्वे तं द्रुतं पर्यवारयन् ॥
व्यवस्थितं च निष्कुम्भं तं दृष्ट्वा त्रिदशोत्तमाः ।
बभूवुर्बलवन्तो वै तस्यास्त्रबलतेजसा ॥
वृषपर्वा तु शैलाभं निष्कुम्भं समरे स्थितम् ।
महेन्द्र इव धाराभिः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ [1805]
अचिन्तयित्वा तु शराञ्शरीरे पतितान्बहून् ।

— (L 1782) T2 G1 -निहता (for पीडिता) Ñ2 हता युधि सुदुर्जया , Ds1 रुद्रपारिषदैस्तदा , D4 ते रुद्रपार्षदा युधि (for ^{b}) — (L 1783) Dn D2 विकीर्णाः सद्रुमा पेतुः (for ^{a}) — (L 1784) T1 2 G1 3–5 M2 4 अभवद् (for तुमुलं) B1 3 D6 अभवद्भीमदर्शनम् , T1 2 G1 3–5 M2 4 उभयो (T1 G3 तुमुलं) रोमहर्षणम् (for ^{b})

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds2 D1 — *Mention of Khila* V1 3 B1 3 Dn Ds D1 3 4 *Sup-parvan* K Ñ1 2 V1 3 B Dn D1 2 4 6 वामनम् , D3 T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव. — *Adhy name* B1 Ds2 देवासुरसंग्रामः ; B2 Ds1 D6 देवासुरयुद्धम् , G3 केशिधूम्राक्षद्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy. no* K3 31 , V1 26 , V3 244, Dn1 243, Dn2 234; Ds1 242, D1 228, D3 225, G1 306 , G3. 5 312 , G4 310 , M2 4 22

(L 1786) G3 4 नित्यम् (for विश्वम्) K1 V1 D4 6 G3 -विक्रमम् (G3 °मः), T1. 2 G1. 4 5 M2 4 -कर्मकृत (for -दर्शनम्) — K3 om lines 1787^{a}–1790^{a} — (L 1787) K1. 2. 4 D1 2 4 निकुम्भं ; G1 5 निष्कळं , G3 निष्कम्पं (for निष्कुम्भं). Ds D4 T2 G4 -समद्युति.; D3 -महाद्युतिः (for -समद्युतिम्) T1 G1 5 M2 4 लोहिताङ्गस(T1 G5 °तेन स)-मद्युतिः (for ^{b}) — (L 1788) D3 वेगस् (for -वक्त्रस्) D2 विधुन्वन्परकार्मुकम् (for ^{b}) — (L 1789) Bom Poona eds G(ed.) धनूंषि (for ध्वजिनीं) — (L. 1790) K1. 4 Ñ1 2 V1. 3 B Dn Ds D1–3 6 मे (for [इ]मं) — (L 1791) D3 इन्द्रेण सहिता देवा , Bom. Poona eds G(ed) एते देवाश्च सहिता (for ^{a}). — (L 1793) K1 Ñ2 V1 3 B Ds2 D6 दानवानीके ; Ds1 D4 T1. 2 G1. 5 M2. 4 °नीकैः (for °नीकं) — (L 1795) Ñ1 अनीकिनीमभ्यहनत् (for ^{a}) Ñ1 -वर्षैर् (for -जालैर्) T1 2 G1 4 5 M2 4 महारथः (for °सुर.) — After line 1795, T1 2 G1 3–5 M2. 4 ins :

111** तस्य विक्रमत सख्ये दानवेन्द्रस्य धीमत ।

— (L 1796) T2 दानवा (for देवता). — After line 1796, T1 2 G1 3–5 M2. 4 ins :

112** अत्यर्थं वै रणे शूरा संग्रामेष्वनिवर्तिन ।

— (L 1797) B3 Ds D6 G3 4 -पर्वेषु- (for पर्ववि-) B1 2 वृषपर्वेषुभिर्भिन्नाः (for ^{a}) — After line 1797, T2 G1 4 5 M2 ins

113** वृषपर्वविनिर्भिण्णा विनेदुश्चात्र सर्वश ।

[G1 विनेदु सर्वतो दिश (for ^{b}). M2 वृषपवेषुभिभिन्ना ननदुर्हि सर्वश (submetric).]

— (L 1798) T1 2 G1 5 M2 4 पथम् (for -वशम्) —(L. 1799) K3 प्रसमीक्ष्य निकुम्भोऽथ , V1 स वीक्ष्य निष्कम्भुर्ज्ञातीन् , V3 B2 T1 2 G1 3–5 M2 4 ज्ञातीन्समीक्ष्य निष्कम्भुर् (for ^{a}) K3 स्वान्ज्ञातीश्च (for अवतस्थे) B1 2 T1 2 G1. 3–5 M2 4 महाबल· (for °सुर) — (L 1800) Ñ2 निहत (for तत्र त) G3 तं तु तत्रैव निष्कम्पं (for ^{a}) G3 दृष्ट्वा ते (for सर्वे ते) T1 2 G1 4 M2 4 त्रिदशेश्वरा (for °शोत्तमा.) —D3 om (hapl) lines 1801–1802 — (L. 1801) D2 द्रवन्तं (for तं द्रुतं) Ñ1 समरे प्रत्यवारयन् (for ^{b}). — (L. 1802) T1 2 G1 4 5 M2 4 निष्कम्भुं सुस्थितं दृष्ट्वा (for ^{a}) T2 G1. 4 M4 हृ(G1 सृ)ष्टास्त्रिदशपुगवा (M4 °विक्रमाः) (for ^{b}). — (L 1803) Ñ1 बभूवुर्बलमास्थाय (for ^{a}) G3 स्वकास्त्र- (for तस्यास्त्र-) — (L 1804) K2. 3 शैलं तं (for शैलाभं).

स्थितश्च प्रमुखे श्रीमान्ससैन्यः स महाबलः ॥
स प्रहस्य महातेजा वृषपर्वाणमाहवे ।
अभिदुद्राव वेगेन कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥
तस्य त्वाधावमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा । [1810]
बभूव रूपं दुर्धर्षं दीप्तस्येव विभावसोः ॥
रथं त्यक्त्वा स तु श्रीमान्सक्रोधः कमलेक्षणः ।
वृक्षमुत्पाटयामास महाशाखं महोच्छ्रयम् ।
ततश्चिक्षेप तं वृक्षं निष्कुम्भो वृषपर्वणः ॥
तं गृहीत्वा महावृक्षं पाणिनैकेन दानवः । [1815]
विनद्य सुमहानादं भ्रामयित्वा च वीर्यवान् ॥
सगजान्सगजारोहान्सरथान्रथिनस्तथा ॥
जघान दानवस्तेन शाखिना त्रिदशांस्तदा ॥
तमन्तकमिव क्रुद्धं समरे प्राणहारिणम् ।
वृषपर्वाणमासाद्य त्रिदशा विप्रदुद्रुवुः ॥ [1820]

तमापतन्तं संक्रुद्धं त्रिदशानां भयावहम् ।
आलोक्य धन्वी निष्कुम्भश्चुक्रोध च ननाद च ॥
स तत्र निशितैर्बाणैर्विंशद्भिर्मर्मवेधिभिः ।
निर्बिभेद महावीर्यो निष्कुम्भो दानवाधिपम् ।
शरशक्तिभिरुग्राभिर्दैत्यानामधिपं प्रभुम् । [1825]
विद्धः समरमध्यस्थो रुधिरं प्रास्रवद्बहु ॥
उद्विग्ना मुक्तकेशाश्च भग्नदर्पाः पराजिताः ।
श्वसन्तो दुद्रुवुः सर्वे भयार्ता वृषपर्वणः ॥
अन्योन्यं प्रममन्थुस्ते त्रासिता वृषपर्वणा ।
पृष्ठतस्त्राससंविग्नाः प्रेक्षमाणा मुहुर्मुहुः ॥ [1830]
त्यक्तप्रहरणाः सर्वे कृतास्ते वृषपर्वणा ।
संग्रामे युद्धशौण्डेन तदा निष्कुम्भसैनिकाः ॥
तत्रैव तु महावीर्यः प्रह्लादः कालमाहवे ।
योधयामास रक्ताक्षो हिरण्यकशिपोः सुतः ॥

— (L 1806) B1 3 D6 M2 4 बाणांस्ताञ्; T1, 2 G1, 3–5 तान्बाणाञ् (f0r तु शराञ्) T1, 2 G4 5 M2 4 पततो (for पतितान्) D3 शरीरे पतत शितान् (for ᵇ). — (L. 1807) K1 2 V1 B1 Dn Ds D4 चमूमुखे (for च प्र°) — (L 1808) K1 Ñ1 2 V1 3 B3 D3, 4 T1 G3 5 वृषपर्वा महाहवे (for ᵇ) — (L 1810) T1, 2 G1 4 5 M2 4 आधावतस्तदा तस्य (for ᵃ). — (L. 1812) Bom. Poona eds G(ed) महातेजा. (for स तु श्रीमान्) Bom. Poona eds. G(ed) सक्रोधः समपद्यत (for ᵇ) — (L 1813) T1 2 G1, 3–5 M2 4 शैलशृङ्ग(T2 G1 4 महाचल)मिवोच्छ्रितम् (for ᵇ). — (L 1814) D2, 3 G2 om (hapl.) lines 1814ᵇ–1815ᵃ K2 D6 T1 2 G1 4 5 M2 4 निष्कम्भो वृषपर्वणे, B2 (marg as above) महाबलपराक्रम (for ᵇ). — (L 1815) B2 (marg as above) दैत्याधिपतये तूर्णं (for ᵃ) — (L 1816) T2 G1 3–5 M2 4 भ्रामयामास वीर्यवान् (for ᵇ) — (L 1817) D2 सकलान्स-, D4 स जघान ; D6 सगजाश्वान् (for °जान्स-). K2 3 सारोहान् (for सरथान्) — (L 1818) K4 D1 2 कोपितस् (for त्रिदशांस्) T2 शाखिना त्रिदशाग्रणी (for ᵇ) — K4 om (hapl) lines 1819ᵇ–1921ᵃ. — (L 1820) D1 त्रिदशास्ते विदुद्रुवु (for ᵇ) — (L 1821) K8 T2 G1 संक्रुद्ध. (for °द्धं) K2 3 T1 2 G1 4 5 भयंकरम् (for भयावहम्) — (L 1822) B1 3 D6 T1 2 G1, 4, 5 M2 4 ददर्श वीरो (B1 देवो) निष्कम्भुश्; G3 तदा संप्रेक्ष्य निष्कम्पश् (for ᵃ) B1, 3 Ds D6 चुकोप (for चुक्रोध) — (L 1823) B Ds D6 त्रिंशता, D2 विंशत्या (for विंशद्भिर्). G3 देह- (for मर्म). — (L. 1824) K2, 3 निकुम्भो दानवोत्तम. (for ᵇ). — (L 1825) K2 दैत्यनाथो निकुम्भक., Ñ2 दैत्यानामन्तको बली, G3 दैत्येनाभिहता सुराः (for ᵇ) — K1 V1 3 B Dn Ds D3, 4 6 T1, 2 G1 4 5 M2, 4 subst for line 1825. Ñ2 cont after 115**

114** दैत्यानामथ निष्कम्भु शरशक्तिभिरर्दितः ।
[T1 2 G1 4, 5 M2 4 उग्राभि शरवृष्टि(T1 G1, 4 5 °शक्ति)भि (for ᵇ).]

While Ñ2 ins after line 1825 :

115** ततो दैत्योऽभवत्क्रुद्धो दानवानां चमूमुखे ।
बिभेद निशितैर्बाणै निष्कुम्भं दानवोत्तम ॥

— (L 1826) Ds D6 मूर्धस्थो (for मध्यस्थो) B1 विद्धपरममूर्धस्थो, T1 2 G1 4 5 M2 4 विद्धस्तु समरे मूर्ध्नि (for ᵃ) T1 2 G1 4 5 M2 4 प्रस्रवन्रु(M2 °द्रु)धिर बहु (for ᵇ). — (L 1827) G1 4 -कण्ठाश् (for केशाश्) — D1 om (hapl) line 1828 — (L 1829) D3 अन्योन्यं प्रशशंसुस्ते (for ᵃ) — (L 1830) V3 -वक्रासु, B1, 3 Ds T1 G3–5 M2 4 -संमूढा· (for संविग्ना) K B2 Dn D1 2 4 पृष्ठवक्त्राः सुसंविग्नाः, V1 °वक्त्रा· समुद्विग्ना, D3 °वक्त्राश्च संभग्ना ; G1 °तस्तु सुसंमूढा· (for ᵃ) — (L 1831) D3 क्षतास् (for कृतास्) — (L. 1832) Ds संग्राम- (for °मे). — After line 1832, K3 T1 G3, 5 M2 4 ins an addl. colophon [*Sup-parvan* T1 M2, 4 वामनप्रादुर्भावः. — *Adhy. name*. K3 निकुम्भवृषपर्वसंग्रामः; G3 वृषपर्वनिष्कम्पयुद्धम् — *Adhy. no* K2 32; T1 311; G3, 5 313, M2, 4 23].

तस्य दानववीरस्य युद्धकाले जयक्रियाः । [1835]
चकार त्वरया युक्तो भार्गवो विजयावहाः ॥
हुताशनं तर्पयतो ब्राह्मणांश्च नमस्यतः ।
आज्यगन्धप्रतिवहो मारुतः सुरभिर्ववौ ॥
स्रजश्च विविधाश्चित्रा जयार्थमभिमन्त्रिताः ।
प्रह्लादस्य शुभे मूर्ध्नि आबबन्धोशनाः स्वयम् । [1840]
कालेन सह संग्रामे प्रयुद्धः स महासुरः ॥
प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य शान्तिं चक्रे स भार्गवः ।
दश शिष्यसहस्राणि भार्गवस्य महात्मनः ।
तानि दानववीराणां जेपुः शान्तिमनुत्तमाम् ॥
अथर्वाणमथो दिव्यं ब्रह्मसंस्तवचोदितम् । [1845]
रणप्रवेशसदृशं कर्म वैजयिकं कृतम् ॥
ततः सर्वास्त्रविदुषः समरेष्वनिवर्तिनः ।
विद्यातपःसमायुक्ताः कृतस्वस्त्ययनक्रियाः ॥
धनुर्हस्ताः कवचिनो वेगेनाप्लुत्य दानवाः ।
बलिमभ्यर्च्य राजानं प्रह्लादं पर्यवारयन् ॥ [1850]
आस्थाय विपुलं दिव्यं रथं पररथारुजम् ।
नानाप्रहरणाकीर्णं सचक्रमिव पर्वतम् ॥
तद्बभूव मुहूर्तेन क्ष्वेडितास्फोटिताकुलम् ।
मेरोः शिखरमाकीर्णं द्यौरिवाम्बुधरागमे ॥
स्रजः पद्मपलाशानामामुच्य सुविभूषिताः । [1855]
बान्धवान्संपरित्यज्य निपतन्ति रणप्रियाः ॥
महायुधधरः श्रीमाञ्शुभवर्मधरः प्रभुः ।
शिरस्त्राणतनुत्राणी धन्वी परमदुर्जय. ॥
सिंहशार्दूलदर्पाणां नदतां किंकिणीकिनाम् ।
तस्य दैत्यसहस्राणि प्रयान्त्यग्रे महारणे ॥ [1860]
सैन्यपक्षहतास्तस्य रथाः परमदुर्जया. ।
सप्ततिर्वै सहस्राणि गजास्तावन्त एव च ॥
मध्ये व्यूहोदरस्थस्तु कालनेमिर्महासुरः ।
धनुर्विस्फारयन्घोरं ननाद प्रजहास च ॥

— (L. 1833) K Ñ1 2 V1 3 B2 Dn D1–4 T1 2 G1. 3–5 M2 महायुद्धे (for °वीर्ये.) — (L 1835) T1 G5 -राजस्य (for -वीरस्य) T1 2 G1 3–5 M2 4 भक्तस्य जगत पतौ (for ᵇ) — Afer line 1835, T1. 2 G1 3–5 M2 4 ins :

116** लोकनाथे हरौ विष्णौ ज्ञानगम्ये जगन्मये ।
तस्य दानवराजस्य युद्धकालक्षमा. क्रिया ॥

— (L 1836) T1 2 G1. 3–5 M2 4 समरे (for त्वरया) D8 शुक्रो (for युक्तो). D4 चकार तत्र त्वरया (for ᵃ) — (L. 1837) T2 2 G1 5 M2 4 नर्पयतां (for °यतो). K3 नमस्यते, T1 2 G1 4 5 M2 4 °स्यताम् (for °स्यत.). —(L. 1938) Ds2 G4 -प्रतिवहन् (for °वहो) B3 D91 D6 T1 G5 M2. 4 आज्यगन्धं प्रतिवहन् (for ᵃ) K4 V1 B1 बभौ (for ववौ). — (L 1839) B1. 3 D6 T1 2 G1 4 5 M2. 4 विविधाकारा, G3 °कारं (for °श्चित्रा) V3 शब्दिताः (for -मन्त्रिताः). —(L 1841) Ñ1 2 V1. 3 B Dn Ds D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 प्रयुद्धस्य महात्मन (Ñ1 °सुर) (for ᵇ) — (L 1843) K1 D4 शत (for दश). — (L. 1844) B1. 3 D6 -मुखानां (for -वीराणां). D6 चक्रु (for जेपुः). — (L 1845) G5 M2 आथर्वणम् (for °र्वाणम्). K1 D4 अथोद्दिष्टं; D8 अथादिश्य (for अथो दिव्यं) K1 -संश्राव-, V1 3 -संभव- (for -संस्तव-). — K2. 3 D4 ins after line 1845 : K1 after line 1846

117** रणप्रवेशशान्तिं ते क्रमाच्चक्रुश्च दानवाः ।

— K2 3 D4 om line 1846. — (L 1847) Ds2 [अ]नुवर्तिन.; D6 [अ]निवर्तकः (for °र्तिन). — (L. 1848) B1 3 Ds1 D6 T1 G1 4 5 विद्याव्रत-, T2 G3 M2 4 °वृत्त- (for °तप.-) Bom Poona eds G(ed) विद्यया तपसा युक्ता (for ᵃ) D2 कृता, T1 G5 युक्त- (for कृत-). — (L 1849) Ds [उ]त्प्लुत्य (for [आ]प्लुत्य). K2 3 दारुणाः (for दानवाः) — (L 1850) D4 बलिनाभ्यर्चिता राजन्; D6 बलिनं दैत्यराजान (for ᵃ) — (L 1851) Bom. Poona eds G(ed) परमं (for विपुल) — (L 1852) Ñ1 B2 D1 2 सवज्रम्, D8 सवर्णम् (for सचक्रम्) — (L. 1854) B1 3 D6 T1 G1 3–5 M2 4 आपूर्णं (for आकीर्णं). — (L 1855) D4 पलाश च (f01 पलाशानाम्) K2 3 आमुच्य रचितां शुभाम् (for ᵇ) — (L 1856) K Ñ2 V1 3 B2 3 Dn D1–4 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 -परिष्वज्य (for °त्यज्य) B3 Ds D6 संपतन्ति (for निप°). — (L. 1857) T1 2 G1 3–5 M4 मायायुद्ध- (for महायुध-) G5 -रतः (for -धर) G3 शुभ्रवस्त्र-, M4 शुभ्रवर्म- (for शुभ°). T2 G1. 4 अभवन्मन्दरप्रभ (for ᵇ) — (L 1858) B1 3 Ds D6 सतल(B5 °नु)त्रशिरस्त्राणो, T1 2 G1 3–5 M2. 4 विनिबद्धतलत्राणो (for ᵃ). — (L 1860) B1 3 Ds T1 2 G1. 3–5 M2. 4 तस्य सैन्य-, D8 रथानां च (for तस्य दैत्य) K2. 3 रणाजिरे, T1 2 G1 3–5 M2 4 महारणम् (for °रणे). — (L. 1861) D4 दैत्य- (for सैन्य-) V1. 3 B Ds D6 G3 M2. 4 -गतास् (for -हतास्). — (L 1862) V3 Dn1 D2 सप्तर्ति वै; D8 सप्तैव च (for सप्ततिर्वै) Cal ed महाभाग (for सहस्राणि) — (L 1863) K2 3 व्यूहमध्ये रथस्थस्तु, D6 मध्ये

तस्मिञ्शतसहस्राणि पुरो यान्ति महाद्युतेः । [1865]
दानवानां बलवतां शक्रप्रतिमतेजसाम् ॥
स समं वर्तमानस्तु पक्षाभ्यां विस्तृतो महान् ।
अभवद्दानवव्यूहो दुर्भेद्यः सर्वदैवतैः ॥
षष्टिं रथसहस्राणि दानवानां धनुर्भृताम् ।
नानाप्रहरणानां च परिमाणं न विद्यते ॥ [1870]
गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिसैः ।
प्रगृहीतैर्व्यराजन्त दानवाः पर्वतोपमाः ॥
गर्जन्तो विनदन्तश्च विक्रोशन्तः पुनः पुनः ।
अयुध्यन्त महावीर्याः समरेष्वनिवर्तिनः ॥
तत्र तूर्यसहस्राणां संजज्ञे निस्वनो महान् । [1875]
हयानां च गजानां च गर्जतामभितौजसाम् ॥
दुंदुभीनां च निर्घोषः पर्जन्यनिनदोपमः ।
शुश्रुवे शङ्खशब्दश्च पटहानां च निस्वनः ॥
तेन शङ्खनिनादेन भेरीतूर्यरवेण च ।
निर्घोषेण रथानां च क्रोशतीव नभःस्थलम् ॥ [1880]
सागरप्रतिमौघेन बलेन महता वृतः ।
प्रह्लादोऽयुध्यत क्रुद्धः कालान्तकयमोपमः ॥
तस्य नादेन रौद्रेण घोरेणाप्रतिमौजसः ।
विनेदुः सर्वभूतानि त्रैलोक्यविसृतैः स्वरैः ॥
अन्तरिक्षात्पपातोल्का वायुश्च परुषो ववौ । [1885]
वमन्त्यः पावकं घोरं शिवाश्चैव ववाशिरे ॥
प्रह्लादस्तु महावीर्यः प्रहसन्युद्धदुर्मदः ।
उवाच वचनं श्रीमांस्तत्कालक्षमसुत्तमम् ।
अद्याहं दर्शयिष्यामि स्वबाहुबलमूर्जितम् ।
अद्य मद्बाणनिहतान्देवान्द्रक्ष्यथ संयुगे ॥ [1890]
बान्धवा निहता येषां त्रिदशैरिह संयुगे ।
अद्य ते निर्वपिष्यन्ति शत्रुमांसानि दानवाः ॥
इममद्य समुद्धूतं रेणुं समरमूर्धनि ।
अहं संशमयिष्यामि शत्रुशोणितविस्रवैः ॥
तिमिरौघहतार्कं च सैन्यरेण्वरुणीकृतम् । [1895]
आकाशं संपतिष्यन्ति खद्योता इव मे शराः ॥
हृष्टाः संपरिमोदध्वं देवेभ्यस्त्यज्यतां भयम् ।
अद्याहं निहनिष्यामि कालेन्द्रं धनुषा रणे ॥
तोषयिष्यामि राजानं बालिं बलवतां बरम् ।
त्रिदशान्सगणाम्हत्वा रणे चान्तकसंनिभान् ॥ [1900]

व्यूहोदरे चैव (for ^{a}) — (L 1864) Bom. Poona eds. G(ed) धनुर्विस्फारयामास (for ^{a}) — $\tilde{N}_{1}$ T_{2} $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ om lines 1865–1866. K_{2} D_{8} om (hapl.) lines 1865^{b}–1869^{a} — (L 1867) Ds वर्धमानस् (for वर्त°) $K_{1\ 4}$ संवर्तमानस्तु तदा, T_{2} $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{2\ 4}$ जयश्रीवर्धमानस्तु (for ^{a}) G_{3} ऽभवत् (for महान्) D_{4} युयुधे दानवो महान् (for ^{b}). — (L 1869) B_{3} Ds_{1} G_{3} M_{4} ततः शत-, T_{2} $G_{1,4}$ शतं शत- (for षष्टिं रथ-). — (L. 1872) $B_{1,3}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ दानवा पर्वता इव (for ^{b}) — (L 1873) D_{2} विक्रान्ताश्च, D_{4} शक्रशत्रु (for विक्रोशन्तः) $B_{1\ 3}$ D_{6} च दानवाः, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ च भैरवम् (for पुनः पुनः) — (L 1875) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1,3}$ B_{2} D_{1-4} भेरीशङ्खरवाणि च, Dn भेरीणां च महास्वनः (for ^{b}) — (L 1876) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_{1,2}$ $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{3\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ गर्जतामतिवेगिताम् (for ^{b}) — $\tilde{N}_{1}$ om line 1878 — (L 1881) G_{3} सागरप्रतिमेनाथ (for ^{a}) — (L 1882) Ds_{2} रणे (for क्रुद्ध.) — (L 1884) K_{4} Dn_{1} -विस्तृतैः, $B_{1\ 3}$ -विकृतैः (for -विसृतैः) $K_{2\ 3}$ त्रैलोक्यं विस्मितं शनैः, $\tilde{N}_{1}$ °क्यसहितास्तदा, V_{3} $D_{1\ 3\ 4}$ °क्यवि($D_{1\ 3}$ °क्ये वि)स्तृतैः स्वनैः; B_{2} $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2,4}$ °क्यवि(M_{4} °क्ये वि)कृतैः स्वनैः; Ds_{1} D_{6} °क्ये विकृतैः स्वरैः (for ^{b}) — (L 1885) Bom. Poona eds G(ed) परं त्यक्त्वा (for पपातोल्का). — (L 1886) $K_{1,4}$ $D_{1\ 2,4}$ नदन्ति च (for ववाशिरे) — (L 1888) D_{4} योधांस्; T_{2} $G_{3\ 5}$ M_{2} धीमांस् (for श्री°) — V_{3} D_{8} T_{1} $G_{3\ 5}$ om (hapl) line 1891 — (L. 1891) Cal ed. संगरे (for संयुगे) D_{6} त्रिदशैरथ संगरे (for ^{b}) — (L. 1892) $K_{1\ 2}$ Dn_{1} Ds $D_{3\ 4}$ अद्य निर्वर्तयिष्यन्ति, K_{4} D_{1} अद्य ते वर्तयि°, T_{2} $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ अद्य निर्वापयिष्यन्ति(M_{4} °ष्यामि), G_{3} अद्य वै भक्षयिष्यन्ति (for ^{a}) $K_{2\ 3}$ शतशस्तानि दानवा., $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ शत्रुमांसैर्नि(G_{5} M_{4} °सं नि)-शाचरा. (for ^{b}) — V_{3} om line 1893 — (L 1893) K_{4} D_{2} रजः (for रेणु) $K_{2\ 3}$ चरण- (for समर-). — T_{2} $G_{1,4}$ om (hapl) lines 1894^{b}–1898^{a} — (L 1895) T_{1} $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ तिमिरोप(G_{3} °रोम-, M_{4} °रौघ)हताभ्रेव (for ^{a}). — (L 1897) T_{1} G_{5} M_{2} आकाशे (for °शं). K_{1} D_{4} खेचराः (for मे शराः) — (L 1196) $K_{2,3}$ D_{4} दृष्ट्वा (for हृष्टाः) $K_{2\ 3}$ तदारिं (for संपरि) $K_{2\ 3}$ हे दैत्यास् (for देवेभ्यस्). — (L 1898) G_{5} निष्पतिष्यामि (for निहनि°). $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ कालं स्व- (for कालेन्द्रं). — (L. 1899) D_{8} राजेन्द्रं (for राजानं). Bom. Poona eds. G(ed.) रणे (for

अक्षयाः सन्ति मे तूणाः शराश्चाशीविषोपमाः ।
स्थातुं मे पुरतः शक्ताः के रणे जीवितेप्सवः ॥
हत्वा रिपुगणांस्तुष्टिरनुरागश्च राजसु ।
हतस्य त्रिदिवे वासो नास्ति युद्धसमा गतिः ॥
ते भयं पृष्ठतः कृत्वा रणे दानवसत्तमाः । [1905]
निहत्येमानरीन्सर्वान्मोदध्वं नन्दने वने ॥
एवमुक्त्वा महासैन्यं प्रह्लादो दानवोत्तमः ।
कालसैन्यं महारौद्रं तरसामर्दतासुरः ॥
सर्वास्त्रविद्वाञ्शूरश्च नित्यं चाप्यपराजितः ।
युद्धेष्वभिमुखो नित्यं स्वबाहुबलदर्पितः ॥ [1910]
षष्टिं रथसहस्राणि विविधायुधधारिणाम् ।
प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य ये तस्य तनया निजाः ॥
तैस्तु क्रतुशतैरिष्टं विपुलैराप्तदक्षिणैः ।
क्षान्ता धर्मपरा नित्यं सत्यव्रतपरायणाः ॥
दातारः प्रियवक्तारो वक्तारः शास्त्रवस्तुषु । [1915]
स्वदारनिरता नित्यं ब्रह्मण्याः सत्यसंगराः ॥
यष्टारः क्रतुभिर्नित्यं नित्यं चाध्ययने रताः ।
इष्वस्त्रकुशलाः सर्वे बहुशो दृष्टविक्रमाः ॥
मत्तवारणविक्रान्ताः शत्रुसैन्यप्रमर्दकाः ।
दारयन्तः पदाक्षेपैः सुघोरान्वातरेचकान् ॥ [1920]
युद्धोत्सुकधियो नित्यं क्रोधरञ्जितलोचनाः ।
संदष्टौष्ठपुटा दैत्या विनेदुर्भीमविक्रमाः ॥
क्ष्वेडितास्फोटितरवैरन्योन्यं समहर्षयन् ।
वेणुशङ्खरवैश्चैव सिंहनादैश्च पुष्कलैः ॥
आप्लुत्याप्लुत्य सहसा रणे वव्रुरनेकशः । [1925]
तालमात्राणि चापानि विकृष्य सुमहाबलाः ॥
अमृष्यमाणाः सहसा दानवा बाणपाणयः ।
महासुरैरप्यजिता योधयन्ति रणेऽन्तकम् ॥
प्रतप्तहेमाभरणाः सर्वे ते श्वेतवाससः ।
दानवा मानिनः सर्वे सर्वे स्वर्गाभिकाङ्क्षिणः ॥ [1930]

वरम्). —(L 1900) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ सबलान् (for सगणान्). $B_{1\ 3}$ D_{s} D_{6} त्रिदशान्समरे जित्वा (for ^{a}). K $\tilde{N}_{1}$ B_{3} $D_{1\ 2\ 4}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ रणे चान्तकमन्तिकात्, $B_{1\ 3}$ D_{s} D_{6} G_{3} बाणैरन्तकसंनिभै (for ^{b}) —(L 1902) $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ D_{3} समरे (for पुरत) —(L. 1904) K_{2} हतश्च त्रिदशे वासो (for ^{a}) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_{1}$ D_{2} रति. (for गतिः) —(L 1905) T_{1} G_{1} Bom Poona eds तद् (for ते) —(L 1906) T_{2} G_{5} निघ्नत (for निहत्य) Dn D_{6} [ए]तान् (for [इ]मान्) D_{3} (also as above) रिपून् (for अरीन्) —(L 1908) $K_{2\ 3}$ -घोरं (for -रौद्रं) $B_{1\ 3}$ D_{s} D_{6} $T_{1\ 2}$ G_{3-5} $M_{2\ 4}$ कालस्य समरे सैन्यं (for ^{a}) $K_{2\ 3}$ ममर्द तरसासुर (for ^{b}). —(L 1909) $K_{1\ 4}$ असुरो; Bom. Poona eds G(ed) वीरश्च (for शू°) $\tilde{N}_{1, 2}$ $B_{2, 3}$ Dn D_{s} D_{6} $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सर्वास्त्रविश्च ($\tilde{N}_{1\ 2}$ Dn °विद्यः) शूरश्च (for ^{a}) D_{4} न त्वं चापि पराजितः (for ^{b}) —(L 1810) K_{3} om (hapl) lines 1910^{b}–1914^{a} V_{3} स्वबाहुबलमूर्जितः; T_{1} $G_{3\ 5}$ °माश्रितः (for ^{b}) —(L 1911) $K_{1, 4}$ -सहस्राणां (for °णि) —(L 1912) $D_{2, 4}$ जिताः; T_{2} [अ]नुजाः (for निजाः). K_{3} तनया निर्ययुस्तत (for ^{b}). —(L 1913) T_{2} $G_{1, 4, 5}$ सर्वैः क्रतुवरैरिष्टं (for ^{a}). T_{1} G_{5} विविधैर् (for विपुलैर्). K_{3} समाप्तवरदक्षिणैः (for ^{b}). — $T_{1, 2}$ $G_{1\ 4, 5}$ $M_{2\ 4}$ om lines 1914–1915 —(L 1914) K_{1} D_{4} क्षत्र-, K_{3} ख्याता (for क्षान्ता). D_{1} om (hapl.) lines 1914^{b}–1916^{a} B_{3} D_{6} नित्यं (for सत्य). —$\tilde{N}_{1}$ $V_{1\ 3}$ om lines 1916 —(L 1916) $\tilde{N}_{2}$ B D_{s} D_{6} दान्ता; Dn शान्ता (for नित्यं) $T_{1, 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2, 4}$ -वादिनः (for -संगराः) — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2, 4}$ om. lines 1917–1926 —(L 1918) D_{4} इज्यासु (for इष्वस्त्र-). $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ B Dn_{2} Ds_{2} $D_{1, 6}$ दृढ- (for दृष्ट-). — $\tilde{N}_{1}$ V_{1} om (hapl) lines 1919–1922. —(L 1919) $\tilde{N}_{2}$ B_{1} D_{s} D_{6} -विमर्दकाः, Dn_{1} -प्रमर्दनाः, D_{2} प्रवर्तकाः (for -प्रमर्दकाः). —(L 1920) $K_{1, 4}$ $\tilde{N}_{2}$ B Dn D_{s} $D_{1, 2\ 4\ 6}$ G_{3} ईरयन्तः (for दार°) $K_{2\ 3}$ परानीकान् (for पदाक्षेपैः) K_{4} सुघोरास्ते विरेचकाः; D_{2} °न्वा रणेचरान् (for ^{b}). —(L 1921) Bom Poona eds G(ed) धिया (for -धियो) $K_{1\ 4}$ $D_{1\ 2\ 4}$ युद्धोत्सुका(D_{1} °त्सवा)श्च ये नित्यं; $\tilde{N}_{2}$ °द्यतधियो नित्यं (for ^{a}). $K_{2\ 3}$ क्रोधारक्तविलोचनाः (for ^{b}). —(L 1922) $K_{2, 3}$ सिंह- (for भीम-) —(L. 1923) $B_{1\ 3}$ D_{s} D_{6} हर्षयन्त परस्परम् (for ^{b}). —(L. 1924) $K_{2\ 3}$ वेणुवंश- (for °शङ्ख-) —(L. 1925) $K_{2\ 3}$ धावन्, G_{3} जग्मुर् (for वव्रुर्) —(L 1926) $\tilde{N}_{1}$ $B_{1\ 3}$ D_{6} सुमहाभुजाः (for °बलाः) —(L 1927) K_{4} $D_{1, 2}$ शस्त्र-; Dn चाप-; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4, 5}$ $M_{2, 4}$ प्रास- (for बाण-). —(L. 1928) B D_{6} $T_{1, 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ सुरासुरैर् (for महा°). $V_{1, 3}$ B $D_{3\ 6}$ T_{2} $G_{1\ 3\ 4}$ M_{2} [अ]जितं (for °ता) D_{2} ऽन्वहम् (for ऽन्तकम्) —(L 1930) D_{s} D_{6} युद्धाभि- (for स्वर्गाभि-). — After line 1930, $\tilde{N}_{2}$ B D_{s} D_{6} ins.:

शुशुभे सा चमूर्दीप्ता पताकाध्वजमालिनी ।
गजाश्वरथसंबाधा स्वर्गमार्गाभिकाङ्क्षिणी ॥
ततः कालस्तु निर्यातो भीमो भीमपराक्रमः ।
विनदन्सुमहाकायो व्याधिभिर्बहुभिर्वृतः ॥
ददर्श महतीं सेनां दानवानां बलीयसाम् । [1935]
अभिसंजातहर्षाणां कालं समभिगर्जताम् ॥
आपतन्तं तदानीकं दानवानां तरस्विनाम् ।
प्रतिलोमं चकाराशु व्याधिभिः सहितोऽन्तकः ॥
प्रविश्य ध्वजिनीं चैषां घातयामास वीर्यवान् ।
कालो रुधिररक्ताक्षः स्वेनानीकेन संवृतः ॥ [1940]
प्रह्रादबलमत्युग्रं प्रह्रादं च महाबलम् ।
आजघान रणे कालो दण्डमुद्गरपट्टिसैः ॥
शरशक्त्यृष्टिखड्गांश्च शूलानि मुसलानि च ।
गदाश्च परिघाश्चैव विविधाश्च परश्वधाः ॥
धनूंषि च विचित्राणि शतघ्नीश्च स्थिरायसीः । [1945]
पात्यन्ते व्याधिभिर्युद्धे दानवानां चमूमुखे ॥
बहवो व्याधयो युद्धे बहूनसुरपुंगवान् ।
व्याधीनपि च दैत्यौघा निजघ्नुर्बहवो बहून् ॥
शूलैः प्रमथिताः केचित्केचिच्छिन्नाः परश्वधैः ।
परिघैराहताः केचित्केचिच्च परमायुधैः ॥ [1950]
केचिद्द्विधाकृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि ।
व्याधयो दानवैरेवं नानाशस्त्रैर्विदारिताः ॥
ते चापि व्याधिभिः सर्वे विविधैरायुधोत्तमैः ।
खड्गैश्च विपुलैस्तीक्ष्णैः प्रासतोमरमुद्गरैः ।
भिन्नाश्च दानवाः शूलैर्निकृत्ताश्च परश्वधैः ॥ [1955]
मुद्गरैः पट्टिसैश्चैव व्याधिभिश्च महाबलैः ।
क्षताः शस्त्रैरनेकैश्च मुष्टिभिश्च महामृधे ॥
वेमुः शोणितमक्षोभ्यं विष्टब्धदशनेक्षणाः ॥

117** सर्वे जयैषिणो वीरा सर्वे शत्रुवधोद्यता ।
— (L 1831) Ñ2 V3 B3 Ds D6 T1 2 G1 3 4 M2 दृप्ता ; B1 हृष्टा (for दीप्ता) — (L 1933) D2 करालो , T1 G5 M2 4 कालोऽभि- ; Bom Poona eds. G(ed) कालः सु- (for कालस्तु) — (L 1934) K2 3 व्यनदत्सु- , K4 Ñ1 2 V1 B1 3 Ds2 D1 2 6 G3 निनदन्सु- , D8 विविधास्त्रो (for विनदन्सु-) — (L. 1936) Ñ2 रणे (for अभि-) K Ñ2 V1. 3 B2 Dn Ds D1–4 -दर्पाणां (for हर्षाणां) T1. 2 G1 3–5 M2. 4 काले (for कालं) — (L 1937) Ñ1 Dn तमायान्तं ; B2 तदापतत् , Bom Poona eds G(ed) तदायान्त (for आपतन्तं) K4 D1 2 महानीकं (for तदा°) — (L 1939) Ds T1 G3 तेषां ; G3 एकां , M2 चैनां (for चैषां) . Ñ2 V1. 3 Dn1 Ds D1. 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 पातयामास (for घात°) . K4 Ñ1 2 V1. 3 B2 Dn D1–3 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 दानवान् (for वीर्य°) . —(L. 1941) D3 om 1941ᵇ-1942ᵃ Ñ1 B1 D6 महासुरम् (for °बलम्) . — (L 1944) K Ñ1 2 V1. 3 B Dn Ds D1–4 6 G3 विचित्राश् (for विविधाश्) — (L 1945) Ñ2 V1 3 G3 स्थिरायसाः (for °सीः) B2 3 Ds शतघ्न्यश्च स्थिरायसा , T2 G5 विविधाश्चायुधा शिता , T2 G1 शतघ्नीश्चायसाश्चि(G2 °स्थि)ता ; G4 M2 4 °घ्न्यश्चायसा शिता (for ᵇ) . — Dn2 om (hapl.) lines 1946ᵇ-1947ᵃ — After line 1946, T1 2 G1. 3–5 M2 4 ins :

118** अतिसारा ज्वराश्चैव यक्ष्माण श्लेष्मजा रुजा. ।
शिरोरोगाक्षिरोगाश्च औदरीकाश्च येऽगदा ॥
[(L. 1) T3 शोफजा (for श्लेष्मजा) . G3 औदारिकाश् , M2 औदरीयाश् (for °काश्)]

— (L 1947) Ñ1 निहन्ति स्म रणे सुरान् (for ᵇ) — (L. 1948) T1 G3 5 समरे , M4 बहुशो (for बहवो) — (L. 1949) V3 शैलैः प्र , B1 3 D6 शूलेन (for शूलैः प्र-) . T2 G3 शूलै प्रमुदि(G3 °लैर्विदारि)ता केचित् (for ᵃ) . T1 2 G1 3 5 M2 केचिच्च परिघैरपि (for ᵇ) — K2 3 om (hapl.) line 1950 — (L 1950) T1 2 G1. 3–5 M2. 4 परमासिभिः (for °युधैः) . — (L 1951) D1 विद्राविताः (for द्विधाकृताः) D6 तीक्ष्णैः (for खड्गैः) . T1 G5 पतन्तः (for स्फुरन्तः) . G3 स्फुटन्तः पतिता युधि (for ᵇ) — (L 1953) D6 T2 G1 4 M2 4 सख्ये (for सर्वे) B1 D6 M2 तथैव प्रासतोमरैः ; T1 2 G1 4 5 विविधैश्चोत्तमायुधै (for ᵇ) — (L 1954) B1 D3 6 G3–5 विविधैस् , B3 T2 G1 M2. 4 विमलैस् ; T1 मुस° (for विपु°) B1 D6 T2 G1 3–5 M2 4 तथैव प्रासतोमरै (for ᵇ) — (L. 1955) B3 T2 G1 3. 4 M2. 4 विभिन्ना ; D2 छिन्नाश्च , D6 निर्भिन्ना (for भिन्नाश्च) K4 D1 2 T1 सर्वे ; D6 घोरा (for शूलैर्) . G5 विभिन्ना दानवैः शूरै (for ᵃ) . — (L 1956) T1 2 G1 3–5 M2 4 मुसलैश् (for पट्टिसैश्) B1 3 D6 हता भृशम् (for महाबलैः) . — (L 1957) K2 Ñ2 Dn1 D3 कृता. , K3 4 Dn2 कृत्ताः (for क्षताः) K1 B Ds D4 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 हता भृशम् (for महामृधे) . — (L 1958) K Ñ1 2 V1 3 B2 Dn D1–4 वेमुः शोणितमन्योन्यं (B2 °मास्येभ्यो) , T1 2 G1 4 5 M2 4 वमन्त शोणितं वक्त्रैर् (T2 G1 °क्त्राद्) (for ᵃ) T1 2 G1. 5 M2 4 -वदनेक्षणाः (for -दशने°) . — (L. 1959) M2 रुदतां (for नदतां) .

आर्तस्वरं च नदतां सिंहनादांश्च गर्जताम् ।
बभूव तुमुलः शब्दः संग्रामे लोमहर्षणः ॥ [1960]
मुष्टिभिश्चोत्तमाङ्गानि तलैर्गात्राणि चासकृत् ।
सादितानि मही जग्मुस्तिष्ठतामेव संयुगे ॥
अस्त्रफेना ध्वजावर्ता छिन्नबाहुमहोरगा ।
शूलशक्तिमहामत्स्या चापग्राहसमाकुला ॥
रथेषूपलसंबाधा ध्वजद्रुमसमावृता । [1965]
सशब्दघोरविस्तारा लोहितोदाभवन्नदी ॥
स्वधनुःशक्रधनुषौ काञ्चनाङ्गदविद्युतौ ।
तौ दैत्यकालजलदौ शरधारां व्यमुञ्चताम् ॥
तौ महामेघसंकाशौ रथनागगतौ तदा ।
बभूवतुरतिक्रुद्धौ साम्बुगर्भाविवाम्बुदौ ॥ [1970]
तप्तकाञ्चनसंनाहौ दिव्यहारविभूषितौ ।
तौ विरेजतुरायस्तौ सूर्यवैश्वानरोपमौ ॥

तौ महाचलसंकाशावन्योन्यस्य चमूमुखे ।
वज्राशनिसमस्पर्शैर्बाणैर्जघ्नतुराहवे ॥
परस्परं समासाद्य तयोर्युधि दुरासदम् । [1975]
नाशंसन्त तदा योधा जीवितान्यपि संयुगे ॥
शरनिर्भिन्नसर्वाङ्गा युधि प्रक्षीणजीविताः ।
निपेतुर्योधमुख्यास्तु रुधिरोक्षितवक्षसः ॥
पतितैर्निपतद्भिश्च पात्यमानैश्च संयुगे ।
बभूव भूः समाकीर्णा योधैरुद्गतजीवितैः । [1980]
न गृह्णतोः शरान्घोरान्न च संदधतोस्तयोः ।
अन्तरं ददृशे कश्चित्प्रयत्नादपि संयुगे ॥
लघुत्वाच्च महाबाहू युद्धशौण्डौ महाबलौ ।
मण्डलीभूतधनुषौ सकृदेव बभूवतुः ॥
प्रह्लादस्य च बाणौघैर्दुद्रावान्तकवाहिनी । [1985]
तुद्यमाना बलवता वायुनेवाभ्रमण्डलम् ॥

$\tilde{N}_2$ सिंहनादं च कुर्वताम्, T_1 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ °नादं विनर्दताम्, T_2 °नादान्विनर्दताम् (for ^{b}) — (L 1960) T_1 G_3 संग्रामो (for °मे) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 2}$ B Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ -हर्षणे (for °ण) — K_3 om lines 1961–2023 — (L 1961) $\tilde{N}_1$ भल्लैर्दिव्यानि चासकृत् (for ^{b}). — (L 1962) T_2 $G_{1\ 4}$ ताडितानि, G_5 त्रासि° (for सादि°) — (L 1963) K_1 $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ Dn_2 Ds $D_{2\ 4\ 6}$ अस्त्रफेना, B Dn_1 वस्त्र°, $M_{2\ 4}$ शस्त्र° (for अस्त्र°) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ शस्त्रफेना रथावर्ता (for ^{a}). — (L 1964) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ -गदा (for -महा-) T_1 $G_{3\ 5}$ द्विपग्रा(T_1 °ग्र)ह-, T_2 $G_{1\ 4}$ चापग्रह- (for °ग्राह) — (L 1965) K_2 V_3 रथे शै(V_3 °थशै)वलसंबाधा, K_4 रथैश्चोपलसं°; $\tilde{N}_1$ रथेनाचलसंबद्धा, $\tilde{N}_2$ रथाश्च गणसंबाधा, $B_{1\ 3}$ Dn_2 Ds_2 D_6 रथेषोपल°, D_3 शकटोपलसंबद्धा, T_1 G_{3-5} M_2 रथेषाचलसंबाधा; T_2 G_1 रथेषु जलसबन्धा (for ^{a}) K_1 D_4 -वंश- (for -द्रुम-) K_2 -समाकुला, Dn -लतावृता (for -समा°). — (L 1966) T_1 $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ सशब्दा (for सशब्द-) B_1 D_3 -घोष-, $G_{1\ 4}$ भोग- (for -घोर-) V_3 महानदी (for [अ]भवन्नदी). — (L 1967) D_3 सबाणधनुषौ वीरौ (for ^{a}) V_1 -भूषितौ; V_3 -भूषणौ (for -विद्युतौ) — D_3 om (hapl.) lines 1968–1972 G_4 om (hapl) lines 1968–1971 — (L 1968) $B_{1\ 3}$ Ds_2 ववर्षतु (for व्यमुञ्चताम्) Ds_1 D_6 शरधारा ववर्षतु, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ शरतोय(T_2 °या)मवर्षताम् (for ^{b}) — (L 1970) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_1 Dn $D_{1\ 2}$ T_2 G_1 $M_{2\ 4}$ अभिक्रुद्धौ (for अति°) — (L 1971) T_2 $G_{1\ 3}$ दिव्याभरणभूषितौ (for ^{b}) — (L 1972) V_3 विचेरतुर् (for विरेजतुर्) $\tilde{N}_1$ $B_{2\ 3}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ आयत्तौ, V_3 आयान्तौ (for आयस्तौ) — (L 1973) V_3 B_1 G_1 महामेघ- (for °चल) $B_{1\ 3}$ Ds Ds चमूं तदा, B_2 चमूस्तथा (for °मुखे) — (L 1974) K_2 $\tilde{N}_1$ शक्राशनि- (for वज्रा°) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2,4}$ समै(T_1 -शरै-, G_5 शितै)र्बाणैर् (for -समस्पर्शैर्) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ जघ्नतुः कालदानवौ (for ^{b}) — (L 1975) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ M_2 (*inf lin.* as above) शरस्पर्शं (for परस्पर) Bom ed G(ed) समाद्यन्त (for °साद्य) K_1 युद्धं, $D_{3\ 4}$ G_3 युद्धे (for युधि) $\tilde{N}_2$ दुरासदौ, D_6 T_2 G_1 °सदे; T_1 G_5 M_4 सुदारुणे, M_2 (*inf lin* as above) सुदारुणम् (for दुरासदम्) K_4 Dn D_2 तयोर्युद्धे दुरासदे ; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ °द्धे सुदारुणे (for ^{b}) — (L 1976) D_3 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4,\ 5}$ M_4 नाशशसुः (for नाशंसन्त) K_1 योद्धा, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 ह्याजौ (for योधा) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ जीवितेभ्योऽपि संयुगे (for ^{b}). — (L 1977) V_1 B_1 $M_{2\ 4}$ शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गा (for ^{a}). Bom Poona eds. G(ed) बान्धवाः (for जीविता°). — (L 1978) $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ -वाससः (for -वक्षस). — (L 1979) B_1 विनदद्भिश् (for निपत°) T_1 $G_{1,\ 5}$ पला- (G_5 पाल)यद्भिश्, T_2 $G_{3\ 4}$ $M_{2\ 4}$ पतिष्यद्भिश् (for पात्यमानैश्) — (L 1983) K_2 लघुहस्तौ (for °त्वाच्च) — (L. 1984) $B_{1\ 3}$ Ds D_6 मण्डलीकृतचापौ तु (for ^{a}) — (L. 1986) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_{1\ 2}$ V_3 Dn $D_{1-4\ 6}$ उ($\tilde{N}_2$ द)ह्यमाना; Ds ताड्यमाना, G_3 वध्य° (for तुद्य°) D_3 बलाबद्धा (for बलवता) $K_{1\ 4}$ D_{1-3} -मण्डली (for °लम्) — After 1986, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins

119** ततो मुद्गरमादाय प्रह्लादो दानवोत्तमः ।
अन्तकाय प्रचिक्षेप तेन भग्नस्तदान्तकः ।

हतदर्पं तु विज्ञाय प्रह्लादः कालमाहवे ।
अपयातं च समराद्द्विषन्तं संप्रतर्क्य तम् ॥
मत्वा वशगतं चैव प्रह्लादो युद्धदुर्मदः ।
तत्रैवान्यां चमूं भूयः स ममर्द महासुरः ॥ [1990]
कालप्रह्लादयो युद्धमभवद्यादृशं पुरा ।
तादृशं सर्वलोकेषु न भूतं न भविष्यति ॥
एवमद्भुतवीर्यौजा महारणकृतव्रणः ।
प्रह्लादः परिवृद्धोऽत्र कालस्त्वपसृतो रणात् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

धनाध्यक्षमनुह्लादः प्रह्लादस्यानुजो बली । [1995]
ससैन्यो योधयामास क्षोभयन्यक्षवाहिनीम् ॥
महता च बलौघेन अनुह्लादोऽसुरोत्तमः ।
अर्दयामास संक्रुद्धो धनाध्यक्षं प्रतापवान् ॥
अमृष्यमाणस्त्रिदशानाहवस्थानुदायुधान् ।
चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिर्महासुरः ॥ [2000]
आवर्त इव संजज्ञे बलस्य महतो महान् ।
क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्येव संप्लवः ॥
त्रिदशानां शरीरैस्तु दानवानां च मेदिनी ।
बभूव निचिता घोरैः पर्वतैरिव संप्लवे ॥
मेरुपृष्ठं तु रक्तेन रञ्जितं संप्रकाशते । [2005]
सर्वतो माधवे मासि पुष्पितैरिव किंशुकैः ॥
हतैर्वीरैर्गजैरश्वैः प्रावर्तत महानदी ।
शोणितौघमहातोया यमराष्ट्रविवर्धनी ॥
शकृन्मेदोमहापङ्का विप्रकीर्णान्त्रशैवला ।
छिन्नकायशिरोमीना अङ्गावयवशाड्वला ॥ [2010]
गृध्रहंससमाकीर्णा कङ्कसारसनादिता ।
वसाफेनसमाकीर्णा प्रोत्क्रुष्टस्तनितस्वना ॥
तां कापुरुषदुस्तारां युद्धभूमौ महानदीम् ।
नदीमिव जलापाये हंससार्थोपशोभिताम् ॥

प्राणसंशयमापन्नो निपपात महीतले ॥

— (L 1987) K_2 नि प्रयत्नं, T_1 G_5 हतगर्वं (for °दर्पं). — (L 1988) G_5 विषण्णं (for द्विषन्तं) — After line 1988, $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ $M_{2\,4}$ ins·

120** तनूज शार्ङ्गिण इति भीतं नाम तृणाननम् ।

— (L 1992) $V_{1,3}$ $B_{1\,3}$ D_6 $T_{1,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ -भूतेषु (for -लोकेषु) — (L. 1993) D_3 -वीर्याणां, T_2 $G_{1\,4}$ -वीर्यौ तौ (for -वीर्यौजा) T_2 $G_{1\,4}$ व्रणौ, G_5 -व्रणम् (for व्रण) — (L 1994) Bom Poona eds G(ed) त्वथ (for परि-).

COLOPHON[1] — *Mention of the Epic* K_4 Dn Ds_2 D_1 — *Mention of khila*· $V_{1\,3}$ B Dn Ds $D_{1\,3}$ — *Sub-parvan* $K_{1\,2}$ $Ñ_{1\,2}$ $V_{1\,3}$ B Dn Ds $D_{1\,2\,4}$ वामनम्, D_3 $T_{1\,2}$ $G_{1\,3}$ $M_{2\,4}$ वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* B_1 देवासुरसंग्रामे प्रह्लादकालयोर्युद्धम्, B_2 $D_{3\,6}$ प्रह्लादकालयोर्युद्धम्, Ds कालप्रह्लादयुद्धम्, G_3 प्रह्लादकालयोर्द्वन्द्वयुद्धम्, $M_{2\,4}$ कालपराजयः — *Adhy no* K_2 229, V_1 270, V_3 245, Dn 244, Ds_2 243, D_3 256, D_4 236; T_1 312, G_1 307, $G_{3\,5}$ 314, G_4 311, $M_{2\,4}$ 24

(L 1996) K_4 $Ñ_{1\,2}$ Dn $D_{1\,2}$ ससैन्यं (for °न्यो) — (L 1997) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ अनुह्लाद (for °ह्लादो) $B_{1\,3}$ D_6 ऽसुरोत्तमम् (for °म) — (L 1998) V_3 $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2\,4}$ धनाध्यक्षः (for °क्ष) — (L 1999) $K_{1\,2}$ Dn_1 D_3 $G_{3,4}$ अमृष्यमाणास्; B_1 °णांस् (for °णस्) — (L 2000) $Ñ_2$ B_1 महाबल (for °सुरः) — (L. 2002) $Ñ_2$ om lines 2002[b]–2009[a] $Ñ_2$ Ds $D_{3\,6}$ संप्लवे (for °व) — (L 2004) V_3 D_5 घोरा, $B_{1\,3}$ Ds D_6 T_2 सर्वा (for घोरैः) T_1 $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ विभाति निचिता सर्वा (for [a]) B_3 Ds D_6 संवृता, $T_{1\,2}$ $G_{1\,3\,4}$ $M_{2\,4}$ काञ्चनैः; G_5 मेदिनी (for संप्लवे) — (L 2006) T_2 $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ वनानि (for सर्वतो) $Ñ_1$ Poona ed किंशुक. (for कैः). — (L 2008) $K_{1\,4}$ शोणितौघा (for °तौघ-) Dn_2 -महाघोरा (for °तोया) $Ñ_1$ $B_{1\,3}$ Ds D_6 G_3 शोणितोघा ($B_{1\,3}$ °तोदा) महाघोरा (for [a]) — (L 2009) K_2 यन्कृन्मेदो-; D_2 $T_{1,2}$ $G_{1\,3-5}$ M_2 असृङ्मेदो- (for शकृन्मेदो-) K_4 प्रकीर्णा चान्त्रशैवला; Dn_2 संप्रकीर्णान्त्र°, T_2 $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ विनिकीर्णान्त्र° (for [b]) — (L. 2010) D_3 छिन्नबाहु-, $T_{1\,2}$ $G_{1\,4\,5}$ $M_{2\,4}$ भिन्नकाय- (for छिन्न°). $V_{1\,3}$ B Ds D_6 -शर्करा (for -शाड्वला) — (L 2011) $T_{1\,2}$ $G_{1\,3-5}$ $M_{2\,4}$ -कङ्क- (for -हंस-) B_3 D_6 -गणाकीर्णा (for -समा°) G_6 om (hapl) lines 2011[b]–2012[a] T_2 $M_{2\,4}$ काक-, $G_{1\,4}$ केकि-, G_3 हंस- (for कङ्क). $B_{1\,3}$ D_6 $M_{2\,4}$ -नादिनी (for °ता) $Ñ_1$ प्रोत्कृष्टस्तनितस्वरा (for [b]) — (L 2012) $T_{1\,2}$ G_3 -चयाकीर्णा (for -समा°) K_3 प्रावर्तत महानदी, K_4 $M_{2\,4}$ प्रोत्कृष्टस्तननिस्वना (for [b]) — (L 2013) $Ñ_1$ $B_{1\,3}$ Ds D_6 -दुर्धर्षा (for दुस्तारां) — (L. 2014) K_1 $V_{1\,3}$ B Ds $D_{4\,6}$ [आ]तपापाये, G_3 वना° (for जला°). B Dn $D_{3,6}$

त्रिदशा दानवाश्चैव तेरुस्तां दुस्तरां नदीम् । [2015]
यथा पद्मरजोध्वस्तां नलिनीं गजयूथपाः ॥
ततः सृजन्तं बाणौघाननुह्राद रथे स्थितम् ।
ददर्श तरसा देवो निघ्नन्तं यक्षवाहिनीम् ॥
क्रुद्धस्ततो दैत्यबलं सूदयामास वित्तपः ।
विक्षिपन्निव खे वायुर्महाभ्रपटलं बलात् ॥ [2020]
समीक्ष्य तुमुलं युद्धमनुह्रादश्च भूपतिः ।
रथेनादित्यवर्णेन कुबेरमभिदुद्रुवे ॥
स धनुर्धनिनां श्रेष्ठो विकृष्य रणमूर्धनि ।
उत्ससर्ज शितान्बाणान्वित्तेशस्य महात्मनः ॥
कुबेरं प्राप्य ते बाणा निर्भिद्य सुसमाहिताः । [2025]
अपरान्पृष्ठतो जघ्नुर्व्यासक्तान्यक्षराक्षसान् ॥
देवः शरैरभिहतो निशितैर्ज्वलनोपमैः ।
अनुह्रादं प्रत्युदीयात्सक्रुद्धः परमाहवे ॥
ततो वैश्रवणो राजा क्रुद्धो यक्षगणैः सह ।
ववर्ष शरवर्षाणि दानवं प्रति वीर्यवान् ॥ [2030]
तद्यथा शारदं वर्षं गोवृषः शीघ्रमागतम् ।
अपारयन्वारयितुं प्रतिगृह्णन्निमीलितः ॥
एवमेव कुबेरस्य शरवर्षं महासुरः ।
निमीलिताक्षः सहसा दैत्यः सहति दारुणम् ॥
रोषितः शरवर्षेण धनदेन महाबलः । [2035]
इन्द्रकेतुप्रतीकाशमभितोऽपश्यत द्रुमम् ॥
प्रवृद्धशाखाविटपं तरुणाङ्कुरपल्लवम् ।
उत्पाट्य कुपितो दैत्यस्तरुं फलसमन्वितम् ।
निजघान हयाञ्श्रेष्ठान्कुबेरस्य महाजवान् ॥
तस्य कर्म महाघोरं दृष्ट्वा सर्वे महासुराः । [2040]
सिंहनादं नन्दन्ति स्म अनुह्रादप्रहर्षिताः ॥
तयोस्तु तुमुलं युद्धं संजज्ञे देवदैत्ययोः ॥
ततस्तौ क्रोधरक्ताक्षावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
अन्योन्यं विविधैः शस्त्रैर्घोरैर्जघ्नतुराहवे ॥

G_3 -सारस-, T_2 $G_{1.4}$ -नाटोप, Bom Poona eds G(ed) संघोप- (for सार्थोप-) B_1 -सेविताम्, T_1 $G_{1.5}$ शोभिते (for °ताम्) — (L 2015) K_4 $\tilde{N}_1$ $D_{1.2}$ तेरुस्ते, G_3 उत्तेरुर् (for तेरुस्तां) D_6 रुरुधुस्ते दुरासदा (for ^{b}) — D_1 om lines 2016–2017 — (L 2017) G_3 रणे (for रथे) — (L 2019) K_4 Dn D_1 $M_{2.4}$ वित्तद (for °पः) — (L 2020) $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ महदभ्रघनं बलात् (for ^{b}). — (L 2021) K_4 $D_{1.2}$ च वीर्यवान, $\tilde{N}_{1.2}$ $V_{1.3}$ B Dn_2 Ds $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ M_4 चमूपति (for च भू°) — (L 2022) D_4 वित्तेशम् (for कुबेरम्) — (L 2023) D_4 धन्विनः, G_3 दानव- (for धनिनां) D_3 विक्षिपन् (for विकृष्य). — (L 2024) $D_{5.6}$ धनेशस्य (for वित्ते°). T_1 $G_{3.5}$ $M_{2.4}$ वित्तेशे सुमहात्मनि, T_2 $G_{1.4}$ °शे (T_2 °शं) रणमूर्धनि (for ^{b}) — (L 2025) V_3 निर्भिद्यन्त, B_1 Ds_2 बिभेद्य सु-, T_2 $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ विनिर्भिद्य (for निर्भिद्य सु-) — (L 2026) D_3 T_2 $G_{1.4.5}$ जग्मुर् (for जघ्नुर्) $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ -गुह्यकान् (for -राक्षसान्) — (L 2027) $K_{2.3}$ $\tilde{N}_2$ V_2 Ds_1 $D_{1.4}$ ज्वलितोपमै (for ज्वलनो°) — (L 2028) D_1 प्रत्युपेयात्, G_3 प्रत्यविध्यत् (for प्रत्युदीयात्) — (L 2029) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ यक्षरक्षोगणैर्वृत (for ^{b}). — (L 2030) D_3 -जालानि (for -वर्षाणि) $B_{1.3}$ Ds D_6 दानवान्; $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ संयुगे (for वीर्यवान्). — (L. 2031) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ यथा तु (for तद्यथा) $K_{2.3}$ तं यथा शारदे वर्षे (for ^{a}) $K_{1.4}$ गोवृषं (for °षः). — D_4 om lines 2032–2033 — (L. 2032) $K_{1.4}$ प्रतिगृह्य (for °ह्ण-), $V_{1.3}$ Ds_1 D_5 प्रत्यगृह्णन्, $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ प्रत्यगृह्णान् (for प्रतिगृह्णन्) $K_{2.3}$ Dn प्रतिगृह्णाति मीलितम् (Dn °त·) (for ^{b}) — (L 2034) K_1 Bom ed. संहति, $\tilde{N}_1$ B_1 ऽसहत (for सहति) V_3 B_2 Ds D_6 दैत्योऽसहत दारुणम्, $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ दैत्य परमकोपनः (for ^{b}) — (L 2035) Bom Poona eds G(ed) महासुर (for °बल) — After line 2035, $T_{1.2}$ $G_{1.3-4}$ $M_{2.4}$ ins :

121** उत्पपात रथात्तूर्णं क्षितिं पद्भ्यामुपागतः ।

— (L 2036) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ ध्वज (for केतु-) $\tilde{N}_{1.2}$ V_1 B_1 Dn Ds $D_{5.6}$ T_2 G_4 M_2 अभीतो, T_1 $G_{1.5}$ महतो (for अभितो) K_3 $\tilde{N}_{1.2}$ B_3 D_2 पश्यतो (for °ति) (for ऽपश्यत) $K_{1.4}$ आहितं प्राहिणोद्द्रुत(K_4 °म)म्, D_4 अभितोऽप्यास्यत द्रुतम् (for ^{b}) — (L 2037) K_1 शाख, D_2 शाख- (for -शाखा-) — (L 2038) $\tilde{N}_2$ V_1 Ds रुषितो (for कुपितो) D_3 पुष्प- (for फल-) $\tilde{N}_1$ -समावृतम्, $B_{1.3}$ D_6 G_3 -समाकुलम् (for -समन्वितम्) $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ तालं फलसमाकुलम् (for ^{b}) — (L 2039) Bom Poona eds G(ed) महात्मनः (for °जवान्) — (L 2041) K_{1-3} D_4 प्रधर्षिता, D_3 -प्रमोदिता (for -प्रहर्षिता.) $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ अनुह्राद. प्रहर्षितः (for ^{b}). — (L 2042) $T_{1.2}$ G_5 $M_{2.4}$ तयोस्तु तुमुल शब्द (for ^{a}). — After line 2042, $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ ins :

122** बलीन्द्रविजयार्थाय त्रैलोक्यविजयाय च ।

त्रिदशा दानवान्युद्धे मथित्वा प्राणदंस्तदा । [2045]
दानवैस्त्रिदशाश्चापि क्रुद्धैर्भुवि निपातिताः ॥
दानवास्त्वथ संक्रुद्धास्त्रिदशान्निशितैः शरैः ।
विव्यधुर्वह्निसंकाशैः कङ्कपत्रैरजिह्मगैः ॥
विदार्यमाणा दैत्यौघैस्त्रिदशास्तु महाबलाः ।
अमर्षिततरा भूयश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ॥ [2050]
ते गदाभिः सुभीमाभिः पट्टिशैः शूलमुद्गरैः ।
परिघैश्च सुतीक्ष्णाग्रैर्दानवाः पीडिताः सुरैः ॥
शरनिर्भिन्नगात्राश्च खड्गविच्छिन्नवक्षसः ।
जगृहुस्ते शिलाश्चैव द्रुमांश्चासुरसत्तमाः ॥
ते भीमवेगा दितिजा नर्दमानाः पुनः पुनः । [2055]
ममन्थुस्त्रिदशान्वीराञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
ततः सुतुमुलं युद्धं तेषां समभिवर्तत ।
शिलाभिर्विपुलाभिश्च शतशाखैश्च पादपैः ।
परिघैः पट्टिसैर्भल्लैर्भिण्डिपालैः परश्वधैः ॥

केचिन्निकृत्तशिरसः केचिच्च विदलीकृताः । [2060]
केचिद्विनिहता भूमौ रुधिरार्द्राः सुरासुराः ॥
केचिद्विद्राविता नष्टाः परस्परवधार्दिताः ।
विभिन्नहृदयाः केचिच्छिन्नपादाश्च शेरते ।
विदारितास्त्रिशूलैश्च केचित्तत्र गतासवः ॥
तत्सुभीमं महायुद्धं देवदानवसंकुलम् । [2065]
बभूव शस्त्रतुमुलं शिलापादपसकुलम् ॥
धनुर्ज्यातन्त्रिमधुरं हिक्कातालसमन्वितम् ।
आर्तस्तनितघोषाढ्यं युद्धं गान्धर्वमाबभौ ॥
कुबेरः स धनुष्पाणिर्दानवान्रणमूर्धनि ।
दिशो विद्रावयामास संक्रुद्धः शरवृष्टिभिः ॥ [2070]
कुबेरेणार्दितं सैन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवः ।
अभ्यद्रवदनुह्लादः प्रगृह्य विपुलां शिलाम् ॥
क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षः पितुस्तुल्यपराक्रमः ।
शिलां तां पातयामास कुबेरस्य रथोत्तमे ॥

— (L 2043) K1-3 D4 अन्योन्यविजयैषिणौ (for [b]) — (L 2045) Ñ2 Bom Poona eds G(ed) सर्वे (for युद्धे). B1. 3 D6 मथिताः प्राणवत्तरैः; T1 2 G1 4 M2 4 प्रहृ- (M2 °ह)ता प्रभवत्तरैः, G3 निहताः प्रभवः परैः, G5 प्रहृता बलवत्तरै (for [b]) — (L 2046) [अ]न्ये, D4 T1 1 G1 4 5 M2 4 [ए]व (for [अ]पि). V3 दानवास्त्रिदशैश्चापि (for [a]) T2 G1. 4 M2 4 द्रुमैर् (for क्रुद्धैर्) — (L 2048) M4 वज्र- (for वह्नि-) — (L 2049) K2 3 बाणौघैस् (for दैत्यौ°) T1. 2 G1 3-5 M2. 4 निर्भिद्यमाना दैत्यौघैस् (for [a]) B1 3 Ds D3 महाबलै. (for °लाः) — (L 2050) Bom Poona eds G(ed) चक्रुर्युद्ध- (for भूयश्चक्रुः) — (L 2051) B1 कूट- (for शूल-) T1 2 G1 4 5 M2 4 पट्टसैः कूटमुद्गरै (for [b]) — (L 2052) B1 T1 2 G1 3-5 M2 4 त्रिशूलैश्च (for सुतीक्ष्णाग्रैर्) K2-4 Ñ1 2 V3 B1 Ds D1 2 शरैः, D7 रणे (for सुरैः) —(L 2053) K1-3 D4 -संभिन्न- (for -निर्भिन्न) Ds -गात्रैश् (for गात्राश्) K3 -विक्षत-, V3 T1 2 G1 4 5 -निर्भिन्न- (for -विच्छिन्न-) — (L 2054) K2 3 सुराश् (for शिलाश्) D1 द्रुमाश् (for द्रुमांश्) T2 G5 द्रुमांश्चैवासुरोत्तमा· (for [b]) — (L 2055) B1 T1 2 G1 4 5 M2. 4 विनदन्त (B1 नर्दमाना)स्ततस्ततः (for [b]). — (L 2056) K2 ममृदुस् (for ममन्थुस्) K Ñ1 2 V3 B1 2 Dn D2-4 T1 G3 वीर्याञ्, V1 D1 वीर्याञ्, B3 Ds D6 सर्वाञ् (for वीराञ्) — (L. 2057) B2 3 D6 तत्सम- (for समभि-) K1 4 D4 G3 M4 -वर्तते (for °त). — (L. 2058) K1 D4 गदाभिर् (for शिला°) Ñ1 B3 D6 बहु- (for शत-) K1 Dn2 D4 शतशश्चैव पादपै (for [b]) — (L 2059) K1-3 Ñ1. 2 V1 3 B1 2 Ds2 D3 4 शूलैर्, B3 D6 चैव (for भल्लैर्). Ds1 पट्टिशैः परिघै. शूलैर्, D1 पट्टिशैश्चैव भल्लैश्च, T1 2 G1 3-5 M2 4 परिघै. पट्टसै· शूलैर् (for [a]) — (L 2060) K1-3 D4 विशकली-, M2 चैव दली- (for च विदली-). — (L 2061) K1-3 D4 G3 महासुरा, B2 सुदारुणा·, D3 तदासुराः, T1. 2 G1 5 M2 4 सुरासुरै (for °सुरा.) — (L 2062) Bom. Poona eds, G(ed) रणाजिरान् (for विद्राविता). — (L. 2063) T2 G1 3 5 M2 4 -पार्श्वाश् (for -पादाश्) T2 G5 छिन्नपार्श्वाश्च दारिता (for [b]) — (L 2064) T1 G5 केचिद्धतास् (for विदारितास्) T1. 2 G1. 3-5 M2 4 पतन्त्यन्ये सुरासुराः (G3 गतासवः) (for [b]) — (L 2066) K1 D4 तथा भीमं, K2. 3 तत्र भीमं (for तत्सुभीमं) V3 तत्र युद्धं महाभीमं, B1 D6 तद्युद्धं सुमहद्भीमं, G3 तद्युद्धमभवद्भीमं (for [a]). — Ñ1 om lines 2066-2067 D3 G5 om (hapl.) line 2066 — (L 2066) T1 शब्द- (for शस्त्र-). K4 D2 G3 बभूव तुमुलं युद्धं, T2 G1 4 M2 4 °वास्त्रस्वनकुलं (for [a]). — (L 2067) V3 रथज्या- (for धनुर्ज्या-) B2. 3 -तन्त्रि-; T1 G1 5 तन्तु-, T2 G4 तन्त्र- (for -तन्त्रि-). — (L. 2068) Ñ1 B D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 -निर्घोषं (for -घोषाढ्यं). Ñ1 युद्धगन्धर्वमद्भुतम् (for [b]). — (L. 2072) K2-4 D1. 2 महती (for विपुलां) G3 प्रतिगृह्य हतां शिलाम् (for [b]). — (L. 2073) G3 शक्तो (for क्रोधाद्). T2 G1. 4 V4 पितृ-

आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः । [2075]
रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ॥
सचक्रकूबरहयं सध्वजं सशरासनम् ।
भङ्क्त्वा रथोत्तमं तस्य निपपात शिला भुवि ॥
विमथ्य तु कुबेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथम् ।
सुराणां कदनं चक्रे सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः ॥ [2080]
विभिन्नशिरसो भग्नास्त्रिदशाः शोणितोक्षिताः ।
द्रुमैः प्रमथिताङ्गाश्च निपेतुर्धरणीतले ॥
विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुह्लादोऽसुरोत्तमः ।
गिरिशृङ्गं महद्गृह्य कुबेरमभिदुद्रुवे ॥
तमापतन्तं धनदो गदामुद्यम्य वीर्यवान् । [2085]
विनर्दन्नाह्वयामास दानवेन्द्रं महाबलम् ॥
तस्य क्रुद्धस्य सक्रुद्धो गदां तां बहुकण्टकाम् ।
न्यपातयत वित्तेशो दानवस्योरसि प्रभुः ॥
दैत्यस्तु क्रोधताम्राक्षस्तं प्रहारमचिन्तयन् ।
वित्तेशस्योपरि तदा गिरिशृङ्गमपातयत् ॥ [2090]
स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः ।
पपात सहसा भूमौ विशीर्ण इव पर्वतः ॥
वित्तेशं विह्वलं दृष्ट्वा सर्वे ते यक्षराक्षसाः ।
परिवार्य महात्मानं ररक्षुर्भीमविक्रमाः ॥
मुहूर्तं विह्वलो भूत्वा प्रभुर्विश्रवसः सुतः । [2095]
उत्थितः सहसा भूयः पिङ्गाक्षः स महाबलः ॥
ननाद च महानादं त्रैलोक्यमभिनादयन् ।
जनयन्निव निर्घोषं विधमन्निव पर्वतान् ॥
तमवध्यं तु विज्ञाय निहतं पुनरुत्थितम् ।
प्रेक्ष्य पिङ्गाक्षमायान्तं दानवा विप्रदुद्रुवुः ॥ [2100]
तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा अनुह्लादोऽसुरोऽब्रवीत् ।
कालनेमिं च नेमिं च महानेमिं च दानवम् ॥
आत्मानं चैव वीर्यं च विस्मृत्याभिजनं तदा ।
क्व गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता इव दानवाः ॥

तुल्य- (for पितुस्तुल्य) —(L 2074) K3 Ñ4 V1 3 रथोपरि (for °त्तमे) —(L 2075) B2 नराधिप., D6 गणा° (for धना°) —(L 2076) V1 T1 2 G1 5 उत्प्लुत्य, D3 आकृष्य (for आप्लुत्य) K2 3 सहसा (for वेगेन) D3 व्यवस्थितः (for व्यतिष्ठत) — T1 G5 om lines 2077–2082 —(L 2077) T2 G1 4 M2, 4 सचक्रकूबरं साश्वं (for ^{a}). —(L. 2078) Ñ2 V1 Ds संपपात (for निप°). —(L 2080) K4 Ñ1, 2 B2 Dn D1–3 G4 शूराणां (for सु°) K2 3 प्र-; V3 M4 सु- (for स-). —(L 2081) V1 त्रिदशा रुधिरोक्षिता (for ^{b}). —(L. 2082) D4 Bom. Poona eds G(ed) द्रुमप्रव्य(D4 °म)थिताङ्गाश्च (for ^{a}). — (L. 2083) K4 Ñ1 B1, 3 D1, 2, 6 T1 2 G1, 3–5 M2, 4 महासुरः; D3 रथोत्तमान् (for ऽसुरोत्तमः) — V1 om. line 2084. —(L. 2084) K4 Ñ1 Dn D1 2 गृहीत्वा तु (for महद्गृह्य) Ñ2 -दुद्रुवु (for °वे). —(L. 2085) V3 वेगवान् (for वीर्य°) —(L 2086) B1 3 Ds D6 M4 महाबल (for °लम्). —(L. 2087) K4 D1, 2 दैत्यस्य (for क्रुद्धस्य) D4 विपुलां (for गदां तां). Ñ1 गिरिखण्डं दुरासदम् (for ^{b}) —(L 2088) K2 निपपात च वित्तेशो, Ñ2 V1, 3 Ds2 D2 3 अ(D2 3 नि)पातयत वि°; D4 चिक्षेपायतवित्रस्तो (for ^{a}). K2 (before corr). 4 B1 Dn D2 प्रभो, D1 प्रभो· (for प्रभुः). —(L. 2089) B1 3 D3 -रक्ताक्षस् (for -ताम्रा°). —(L. 2090) Ds2 M2 [उ]रसि (for [उ]परि) T1 2 G1 3–5 M2 महत् (for तदा). D3 गिरिशृङ्गेण ताडयेत् (for ^{b}). — D3 om (hapl) line 2091 —(L 2091) T1 2 G1, 3 4 M2 4 शृङ्गाभि- (for शृङ्गेण) G5 गिरिशृङ्गाभिपीडिता (for ^{b}). —(L 2092) T1 2 G1 3–5 M2 4 विकीर्ण (for विशीर्ण) K1–3 Ñ1 2 V1, 3 B Dn D3 4 6 पिङ्गैका(K3 पिङ्गिका-, Ñ1 2 D3 6 पिङ्गला-, Dn सपिङ्गा)क्षो महाबल. (for ^{b}) — After line 2095, K1–3 Ñ1 Dn1 Ds D3 4 6 ins

123** रराज पतितो भूमौ छिन्नपक्ष इवाचल ।
[D6 विकीर्ण इव पर्वत (for ^{b})]

—(L. 2093) T1 2 G1, 3–5 M2 4 -सत्तमा (for राक्षसाः). —(L 2095) K4 V1 B3 Dn D1 2 पुनर् (for प्रभुर्). —(L. 2096) B2, 3 D6 M2 देवः (for भूय) K1–3 Ñ1, 2 V1, 3 Dn Ds D3, 4 उपतस्थे च सहसा (for ^{a}). B3 T1, 2 G1 4, 5 M4 पिङ्गैकाक्षो, Ds2 D6 M2 पिङ्गलाक्षो (for पिङ्गाक्ष· स). K1–3 Ñ1 2 V1, 3 B2 Dn Ds D3 5 G3 धनदः क्रोधमूर्छितः (for ^{b}) —(L 2097) K1 B1 D2 T1, 2 G1 4 5 M2 4 स ननाद, D3 ननाद सु- (for °द च). D6 महानादैस् (for °नादं). —(L 2098) Ñ1 T2 G1 4 5 निर्घातं; G3 निर्घातान् (for निर्घोषं) —(L 2099) D3 तस्य देहं (for तमवध्यं) —(L 2102) K1 महादैत्यं, K2 3 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D4 6 T1 2 G1, 3–5 M2 4 सुनेमिं च; Bom. Poona eds G(ed) दानवं च (for च नेमिं च) K4 कालं च दानवं नेमिं (for ^{a}). K1 सुनेमिं चैव दानवम्; K4 D1, 2 वीर्यदर्पसमन्वितम्, D4 दानवं युद्धलालसम् (for ^{b}). —(L. 9103) K2 संस्मृत्वा; K3 संस्मृत्य (for वि°).

निवर्तध्वं महावीर्याः किं प्राणान्परिरक्षथ । [2105]
नालं युद्धाय यक्षोऽयं महतीयं विभीषिका ॥
एतां समुत्थितामद्य दानवानां विभीषिकाम् ।
विक्रम्य विधमिष्यामि निवर्तध्वं महासुराः ॥
तेऽसुराः संनिवृत्याथ समदा इव कुञ्जराः ।
निजघ्नुः परमक्रुद्धा देवसैन्यं महासुराः ॥ [2110]
क्षीणप्रहरणाः केचिन्महामेघनिभस्वनाः ।
दर्पोत्कटा भुजैरेव सप्रहारं प्रचक्रिरे ॥
पांसुभिश्चैव काष्ठैश्च शिलाभिश्च महाबलाः ।
बाहुभिश्च तथान्योन्यमाक्षिपन्ति स्म वेगिताः ॥
मुष्टिभिश्च तलैश्चैव नखपातैर्महाबलाः । [2115]
पादपैश्च महाशाखैरयुध्यन्त रणाजिरे ॥
अनुह्लादस्तु संक्रुद्धो देवतानां महाचमूम् ।
ममन्थ परमायस्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः ॥
रुधिरार्द्रास्तु बहवः शेरते योधसत्तमाः ।
निकृत्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः ॥ [2120]
अनुह्लादस्तु विक्रान्तो देवांस्त्वाशीविषोपमान् ।
युध्यमानांश्च समरे व्यसृजन्निशिताञ्शरान् ॥
धनाधिपेन विद्धस्य अनुह्लादस्य संयुगे ।
अङ्गारमिश्राः क्रुद्धस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥
अथ बाणसहस्रेण वित्तेशं दानवोत्तमः । [2125]
विव्याध समरे क्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
कुबेरस्तु शरैर्भिन्नः समन्तात्क्षतजोक्षितः ।
रुधिरं परिसुस्राव गिरिः प्रस्रवणैरिव ॥
गदामथ समासाद्य भीमां भीमपराक्रमः ।
चिक्षेप दैत्यमुद्दिश्य बलात्क्रोधेन मूर्छितः ॥ [2130]
अप्राप्तामन्तरे सोऽथ तां गदां गदयासुरः ।
बभञ्ज विनदन्क्रुद्धस्तदाश्चर्यमभूत्तदा ।

T1 2 G1 5 विस्मृताभिजनं तथा (for ^{b}) — (L 2104) K2 4 V1 3 B3 Dn Ds1 D1 2 T1 M4 गच्छथ (for °त) — (L 2105) T1 2 G1 3–5 M2 4 -दैत्या (for -वीर्याः) Ñ2 V1 3 अभि- (for परि-). — (L 2106) K1–3 Ñ2 V1 3 Ds2 D3 4 वै यक्षो; T1 G5 रक्षो वै, G3 वै रक्षो (for यक्षोऽयं) — (L 2107) B2 3 एव, Ds1 एता (for एतां) K2 समुद्यताम्, D1 4 विभीषि(D4 °क्षि)काम् (for समुत्थिताम्) K4 एषां विभीषिकामद्य (for ^{a}) T1 2 G1, 4 5 M2 भयावहाम् (for बिभीषिकाम्) — (L 2108) D2 निष्क्रम्य (for विक्रम्य) M4 विक्रम्य च वधिष्यामि (for ^{a}) Ñ2 V3 Ds महाबला. (for °सुरा) — (L 2109) K2, 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 शूरा (for ऽसुरा.) K3 Ñ1 2 V1 3 D3 संनिवृत्ताश्च, D2 °वृत्ता ये (for °वृत्याथ). K1 D4 संनिवृत्याथ ते सर्वे (D1 समरात्) D3 दानवा संनिवर्त्याथ (for ^{b}) — (L. 2110) K1 महाबलम् (for °सुराः) T1 2 G2 3–5 M2 4 देवसैन्यानि दानवा (for ^{b}) — (L 2111) T2 G3 M2 4 -समस्वनाः (for -निभ°) B1 3 D6 मेघगम्भीरनिस्वनाः, D4 समहामेघनिस्वना (for ^{b}) — (L 2112) K1 दर्पोत्कट- (for °टा) K2 3 प्रहारं संप्रचक्रिरे (for ^{b}) — K3 Ñ1 D3 T1 2 G1 4 5 M2 4 om (hapl) lines 2114–2115 — (L 2114) K3 पादपैश् (for बाहुभिश्) — (L 2115) K2 Ds तलत्रैश्च, Ñ2 V1 3 तलाग्रैश्च (for तलैश्चैव) K4 D1 2 -घातैर् (for -पा°) V1 महासुरा (for °बला.). — (L 2116) K4 B1 3 D1 2 6 महारणे (for रणाजिरे) — (L 2117) T1 2 G1, 4, 5 संह्लादस् (for संक्रुद्धो). T1, 2 G1 3–5 M2, 4 त्रिदशानां (for देवतानां) — (L 2118) V1 3 B1 D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 ममन्थ परमायत्तो (for ^{a}) Ñ1 वनादग्निर्; T1 G5 धूमकेतुर् (for वनान्यग्निर्) — B3 om lines 2119–2124. Dn2 om line 2119 — (L 2120) K4 V3 B3 Dn1 D1 2 T1 2 G1 3–5 M4 विकृता (for निकृत्ताः) K1–3 D4 पुष्पिताङ्गा (K1 D4 °ग्रा) (for ताम्रपुष्पा) — (L 2122) K1–3 Ñ1, 2 V1 3 B1 2 Dn Ds D1–4 6 G3 4 युध्यमानस्य (K3 °नाश्च, D4 °नश्च) समरे, K4 °मानस्य व्यसृजन्; T1 2 G1 5 M2 4 °मानो रणमुखे (for ^{a}) K4 निशितान्सायकांस्तदा (for ^{b}) — (L 2123) Ds T1 2 G1, 5 M2 विक्रम्य (for विद्धस्य) — (L 2424) T1 G5 निष्पेतुर् (for निश्चेरुर्). — (L 2126) T1 2 G1 3–5 M2 4 परम- (for समरे). — (L 2127) K2 3 विद्ध (for भिन्न) K2 3 समन्ताद्भुवि विक्षत, Ñ1 B2 D3 G3 °त्क्षतविक्षतः (for ^{b}) — After line 2128, Ñ2 V3 ins

124** विह्वलश्चाप्यभूद्देवो मुहूर्तं धनदाधिपः ।
[V3 पिङ्गलश् (for विह्व°) V3 मुहूर्तं स धनाधिप (for ^{b})]

Ñ2 V3 cont K4 Dn D1 2 ins after line 2128

125** लब्ध्वा स तु पुन. संज्ञां रोषरक्तेक्षण सुर. ।

— (L 2129) T1 2 G1 3–5 M2 4 समाविध्य (for °साद्य). V3 भीमं, M2 4 भीमो (for भीमा) — (L 2130) T1, 2 G1 4 M2 4 आसाद्य (for उद्दिश्य) K1–3 Ñ1, 3 D4 बलवान्बल(V1 °न्धन)दर्पित, B1 3 Ds D6 T1, 2 G1 3–5 M2, 4 बलवान्क्रोधमूर्छितः, D3 बलवान्बलसूदन (for ^{b}) — (L 2132) B1 T1 2 G1, 4 5 M4 निनदन् (for वि°). — Ñ1 T1, 2

प्रगृह्य तु गदां भूयो ह्यभिदुद्राव दानवम् ॥
तमापतन्तं दृष्ट्वैव अनुह्रादो महाबलः ।
गिरिशृङ्गमथोत्पाट्य कैलासाचलसंनिभम् । [2135]
धनाधिपं प्रदुद्राव व्यादितास्य इवान्तकः ॥
तमन्तकमिवायान्तमजेयं सकलै सुरैः ।
ग्रसन्तमिव तं दैत्यं त्रैलोक्यमखिलं रुषा ॥
तमालोक्य तथारूपं धनाध्यक्षो रणं भयात् ।
अपहाय ययौ तत्र यत्र शक्रः सुराधिपः ॥ [2140]
तस्य चापि महत्कर्म दृष्ट्वा वित्तपतिस्तदा ।
जगाम भयसंत्रस्तो यत्र देवः शचीपतिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

विप्रचित्तिस्तु वरुणं दैत्यानामादिरव्ययम् ।
जघानेषुगणैः क्रुद्धो दीप्तैरिव महोरगैः ॥
स दह्यमानो दैत्येन दीप्तैः शरगभस्तिभिः । [2145]
नाभ्यजानत कर्तव्यं संग्रामे स जलेश्वरः ॥
सर्वलोकेश्वरस्येव परमेष्ठी प्रजापतिः ।
न शक्नोत्यग्रतः स्थातुं विप्रचित्तेर्जलाधिपः ॥
वज्रो नाम महाव्यूहो निर्भयः सर्वतोमुखः ।
तं व्यूह्य प्रत्ययुध्यन्त दानवा देववाहिनीम् ॥ [2150]
वह्निज्वालासमं तत्र रविमण्डलसंनिभम् ।
मुखमाभाति दैत्यस्य विप्रचित्तेर्महात्मनः ॥
वरुणस्तु महातेजा विप्रचित्ति महासुरम् ।
प्रदहन्निव तेजोभिर्जिगीषुः प्रत्यवैक्षत ॥
स्रग्दाममालाभरणः केयूराङ्गदशोभितः । [2155]
जग्राह परिघं दैत्यः कैलासशिखरोपमम् ॥

G1 4 5 M2 4 om lines 2133–2139 — (L 2134) D3 तमायान्तं ततो दृष्ट्वा (for ^{a}) K2 4 B1 महासुर, D3 सुरोत्तम, G(ed) महाभुज (for °बल) — (L 2137) V1 व्यात्तास्यं, B Dn G3 अजय्यं (for अजेय) K2 3 सबलैः (for सकलै) — (L 2138) B1 3 D6 दैतेय (for तं दैत्यं) K1–3 Ñ2 V1 3 B2 Ds D3 4 ग्रसन्निव (B2 °न्नपि) तदा दैत्यस् (for ^{a}) — (L 2139) K2 3 रणे भयात्, K4 D1 2 भयाद्रणात् (for रणं भयात्) — (L 2140) B3 D6 यत्र देवः शचीपति (for ^{b}) — (L 2141) G3 दानवेन्द्रं तथारूपं (for ^{a}). T1 2 G3 धन-, G1 सुर-, G4 M2 4 वसु- (for वित्त-) D3 विपतितस् (for वित्तपतिस्) — After line 2141, G1 3–5 M2 4 ins :

126** नाहं शक्तो रणे योद्धुमिति मत्वा धनाधिपः ।

— (L 2142) Dn शक्र (for देव)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1 — *Mention of Khila* V1 3 B Dn Ds D1 3 4 — *Sub-parvan* K1–3 Ñ1 V1 3 B Ds D4 6 वामनम्, K4 Dn D1–3 T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* B1. 2 Ds धनाध्यक्षानुह्रादयोर्युद्धम्, D6 G3 कुबेरानुह्रादयोर्युद्धम्. — *Adhy no*. V1 280, V3 246, B2 247, Dn 245; Ds2 244; D1 230, D3 257, D4 237, T1 313; G1 308, G3 5 315; G4 112, M2 4 25

(L 2143) K3 Dn1 D3 4 देवानाम् (for दैत्या°) Ñ1 V1 आदिम्; V3 इदम् (for आदिर्) K4 D1. 2 M2. 4 अव्ययः (for °यम्). K1. 2 Ñ2 B2 Dn2 देवानामादिमव्ययम्; B1 3 Ds D6 दैत्यानामधिपोऽव्यय (for ^{b}) — (L 2144) Poona ed महोरग (for °गै) — Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 om lines 2145–2146 — (L 2145) V3 B1 3 Ds D6 G3 Cal ed. सं- (for स), Poona ed दीप्त (for दीप्तैः) — (L 2146) V1 स जनेश्वर, G3 सलिले° (for स जले°) — (L 2147) T1 2 G1 5 M2 4 सर्व (T2 G1 5 सप्त) लोकेश्वरश्चापि (for ^{a}) — After line 2147^{a}, G3 ins :

127** विष्णोरमिततेजसः ।
नारायणस्य बलवान्

V1 पितामहः (for प्रजापतिः) — Ñ1 om line 2148. — (L 2148) B3 D6 नाशक्नोद् (for न शक्नोति) T1 2 G1 3–5 M2 4 नाशकत्पुरतः स्थातुं (for ^{a}) B1 महात्मन, G3 जलेश्वर (for जलाधिप) — (L 2149) K2 3 शक्रो (for वज्रो) D2 4 महाबाहो, G3 °शूरो (for °व्यूहो) — (L. 2150) D2 व्यूहं (for व्यूह्य) G(ed) प्रत्यदृश्यन्त (for °युध्यन्त) K1–3 V1 3 D2. 4 सत्तमम् (for -वाहिनीम्) D4 दानवो देवसत्तमम् (for ^{b}) — (L. 2151) B1 3 D6 अग्नि- (for वह्नि-) T2 G1 4 M2 4 -ज्वालावृत, G5 °त्रिलं (for °समं) — (L 2153) T2 G1 4 महाभागो (for °तेजा) Ñ2 V3 विप्रचितिर् (for °त्ति) — (L 2154) V3 प्रहसन् (for प्रदहन्) B1 3 Ds D6 G1 M2 4 नेत्र (for इव) K1–3 D4 जिगीषन् (for जिगीषुः) — After line 2154, T1 2 G1 3–5 M2. 4 ins

128** कृतस्यन्दनमात्र तु दत्तपञ्चाङ्गुलान्तरम् ।
[G4 M2 4 -स्रग्दाम- (for -स्यन्दन-)]

— T1 2 G1 3–5 M2. 4 om. line 2155 — (L. 2155)

पिनद्धं काञ्चनैः पट्टैर्हेममालिनमायसम् ।
यमदण्डोपमं घोरं दैत्यानां भयनाशनम् ॥
तमाविध्य महातेजा महाशक्रध्वजोपमम् ।
विननाद विवृत्तास्यो विप्रचित्तिर्महासुरः ॥ [2160]
स कण्ठस्थेन निष्केण भुजस्थैरपि चाङ्गदैः ।
कुण्डलाभ्यां विचित्राभ्यां स्रजा चैव विचित्रया ॥
दानवो भूषणैर्भाति परिघेणायसेन च ।
यथेन्द्रधनुषा मेघः सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥
प्रस्फोट्य परिघाग्रेण वातस्कन्धान्महास्वनः । [2165]
प्रजज्वाल सधूमार्चिः संघर्षेण यथानलः ॥
विद्याधरगणैः सार्धं गन्धर्वनगराण्यपि ।
सह चैवामरावत्या सिद्धलोकैस्तथा सह ॥
ग्रहनक्षत्रचरितं सार्कचन्द्रविभूषितम् ।
दैत्येन्द्रपरिघोद्धूतं भ्रमतीव नभःस्थलम् ॥ [2170]
दुरासदः स संजज्ञे परिघाभरणः प्रभुः ।
सुरेन्धनोऽसुरेन्द्राग्निर्युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥
त्रिदशा वरुणश्चैव न शेकुः स्पन्दितुं भयात् ।
तत्रासीन्निर्भयस्त्वेकः कौशिको वासवः प्रभुः ॥
भास्करप्रतिमं घोरं परिघं रौद्रदर्शनम् । [2175]
पातयामास सेनायां जलेशस्य महात्मनः ॥
पतता तेन संग्रामे जलेशस्य महात्मनः ।
भूतानां दशसाहस्रं परिघेण समाहतम् ।
तेषां गात्राणि चासाद्य व्यशीर्यत सहस्रशः ।
विशीर्यमाणो विबभावुल्काशतमिवाम्बरे ॥ [2180]

K3 4 B1 3 D3 D1 3 6 -भरणं (for °ण.) K3 -शोभितम्; K4 Dn D1, 2 -भूषणः, D3 -भूषितः (for -शोभितः). B1 3 Ds D6 दत्तपञ्चाङ्गुलान्तरम् (for ^{b}) — (L 2156) D3 घोरं (for दैत्यः) K2 कैलासपरिघोपमम्, Ñ2 °चलसंनिभ, D3 कालदण्डोपमं महत् (for ^{b}). — (L 2157) Ñ1 D1 आयसैः (for °सम्) D4 हेममालमनामयम् (for ^{b}) — (L. 2159) K4 B1 3 Dn Ds D1 3 6 भ्रामयामास संक्रु(K4 Dn D2 तं क्रु)द्धो, T1 2 G1 3-5 M2 4 भ्रामयामास वेगेन (for ^{a}) T1, 2 G1, 4 शत्रुसैन्यविनाशनम्, G5 M2 4 शत्रुसेनावमर्द(M2 °र्द)नम् (for ^{b}). — (L 2160) T2 G1 विवृत्ताक्षो (for °स्यो) T1 महासुरम् (for °रः) — (L 2161) T1 G5 स्व- ; G3 सु- (for स) — (L 2162) D3 तथा चैव, T1 2 G1, 3-5 M2 4 च दीप्ताभ्यां (for विचित्राभ्यां). K1-3 Ñ1 V1, 3 Dn D3 4 भ्राजते काञ्चनस्रजा (K1 D4 °प्रभ-), K4 D1 G(ed) प्रजाश्चैव विचित्रयन्, D6 राजा चैव विचिन्तयन् (for ^{b}). — (L 2163) D3 अतीवाभूषणैर्भाति (for ^{a}) T1 G5 परिघैरायसैरपि (for ^{b}) — After line 2164, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins.

129** आविद्धः परिघस्तेन स्फोटयानो नभस्थलम् ।

— (L 2165) T1 2 G1, 3-5 M2 पुस्फोट (प्रस्फोट्य). K4 Ñ2 V1 3 B1 2 D1 2 परिघास्त्रेण (for °ग्रेण) K1-3 Dn D3, 4 6 प्रास्फोट्य (D3 प्रसह्य) परिघास्त्रेण, Bom Poona eds. G(ed) प्रस्फुरत्परिघास्त्रेण (for ^{a}). K1 3 D4 वातस्कन्धं (K1 °न्ध-), K4 Ñ1 B3 Ds1 D1 2 वायुस्कन्ध; Ds2 D6 T1, 2 G1 4 5 M2 4 वायुस्कन्धो, D3 वातस्कन्धे (for °स्कधान्) Ñ2 V1 3 B1 वातस्कन्धं महासुर (for ^{b}) — (L 2166) T1 2 G1 4 5 M2 4 जज्वाल स विधूमोऽग्र (for ^{a}) Ñ1 दानवा दीप्ततेजसः; B1, 3 D6 T1, 2 G1, 3-5 M2, 4 संघर्षजनितोऽनल ; D3 सहर्षेण महाबलः; Bom Poona eds. G(ed) साङ्कर्षण इवानलः (for ^{b}) — (L 2167) Ñ2 V1 B Dn Ds D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 -नगरैः (for -नगराणि) V3 D3 गन्धर्वनगरैरिव (for ^{b}) — (L 2168) D3 स ह चैवामरैर्दैत्यै (for ^{a}) — (L 2169) K3 Ñ1 2 V1 3 B1, 3 Dn D3 D3 T2 G1 3 4 M2, 4 -रचितं ; T1 G5 -रुचिरं (for -चरितं). K2 सार्कं, D1 सार्धं-, D2 सार्धं (for सार्क-) — (L 2170) Ds2 -परिघं घोरं, T1 G5 °घैर्धूतम् (for °घोद्धूतं) — (L. 2171) Dn समाजज्ञे, T1 2 G1 4, 5 M2, 4 पैरासीत् (for स संजज्ञे). K1 3 V3 D4, 6 G3 Bom. Poona eds G(ed) परिघाभरणप्रभ [Bom. Poona eds G(ed.) °क्षम] (for ^{b}). — (L 2172) D3 शुशुभेऽथ (for सुरेन्धनो) — (L. 2174) K2 3 नापर कौशिकात्प्रभो; K4 D1 2, 6 कौशिको हरिवाहनः (for ^{b}) — (L 2175) M2 4 रौद्रं (for घोरं). Ñ2 V1 3 Ds G3 M2 4 घोर- (for रौद्र) D4 -निस्वनम् (for -दर्शनम्) G5 दैत्यानां भयनाशनम् (for ^{b}) — (L. 2176) Ñ1 समरे (for सेनायां). K4 V1 B1 3 Dn Ds D1 2, 6 G2 स (D6 च) दानव- (for महात्मनः). — D3 T1, 2 G1, 4 5 M2 4 om line 2177 — (L 2177) D6 पतितं (for पतता) — Afer line 2178 T1 2 G1 4 5 M2 4 ins .

130** पपात स पुनस्तूर्णं वरुणस्येव वक्षसि ।
तस्य गात्रं समासाद्य व्यशीर्यत सहस्रधा ॥

— T2 G1 4 M2 4 om line 2179. — T1 G5 [आ]हत्य (for [आ]साद्य) K1 तेषां गात्र समासाद्य, D4 तेषां गात्रमिवा° (for ^{a}) K4 Ñ1 V1 B2 3 व्यशीर्यन्त सहस्रधा (for ^{b}) — (L. 2180) T2 M2 विशीर्यमाणं ह बभावू (for ^{a}) K2 3 [अ]म्बरम् (for °रे) —T1 2 G1, 4, 5 M2, 4 om lines 2181-2183. — (L. 2181) V1 समुद्भ्राम्य; D4 तदानाम्य, G3 परिभ्राम्य

भूयश्चैनं तदा भ्राम्य वरुणाय न्यपातयत् ॥
स भिन्नः परिघो घोरो देवगात्रे व्यशीर्यत ।
शीर्यमाणस्य चूर्णानि खद्योता इव चाम्बरे ॥
स तु तेन प्रहारेण चचाल सलिलाधिपः ।
परिघेणाहतः संख्ये यथा भूमिचलेऽचलः ॥ [2185]
स सैन्येष्वथ भग्नेषु भिन्नदेहेषु चाहवे ।
मुहूर्तमगमत्क्षोभमपां पतिरमर्षणः ॥
सोऽमर्षवशमापन्नो वरुणोऽमितविक्रमः ।
सर्वसंहारमकरोत्स्वपक्षस्यारिमर्दनः ॥
स सागरैश्चतुर्भिस्तु वृतो दीप्तैः सपन्नगैः । [2190]
शङ्खमुक्तामणिनिभो बिभ्रत्तोयमयं वपुः ॥
पाण्डुरोद्धूतवसनो नानारत्नचिताङ्गदः ।
वरुणः पाशधृक्श्रीमान्कूर्ममीनसमाकुलः ॥
वरुणस्तु तदा क्रुद्धस्तान्निरीक्ष्य स्वसैनिकान् ।
उवाच हृष्टा युध्यध्वं दानवानां जिघांसया ॥ [2195]
ततस्ते पन्नगाः सर्वे महार्णवजलाश्रयाः ।
जघ्नुर्दैत्यान्रणमुखे नदन्तो जयगृद्धिनः ॥
ते तु नालीकनाराचैर्गदाभिः परिघैरपि ।
अभ्यघ्नन्दानवान्दृप्तान्मुदिता वरुणानुगाः ॥
विप्रचित्तिस्तु संक्रुद्धो महाबलपराक्रमः । [2200]
पन्नगानां शरीराणि व्यधमद्रणमूर्धनि ॥
गारुडेन तु सोऽस्त्रेण पन्नगान्दानवोत्तमः ।
घातयामास समरे गरुडैः पन्नगाशनैः ॥
स शरैः सूर्यसंकाशैः शातकुम्भविभूषितैः ।

(for तदा भ्राम्य) K_4 $D_{1,2}$ वरुणे पर्यपातयत् (for ^{b}). — For line 2181, G_3 subst

131** स पपात पुनस्तूर्णं वरुणस्येह वक्षसि ।

While, K_4 Dn $D_{1\ 2\ 6}$ ins after line 2181

132** पात्यमाने तदा तस्मिञ्शरीरे वरुणस्तदा ।
[Dn D_2 शरीरे वरुणस्य ह (for ^{b})]

— $\tilde{N}_2$ om. line 2182 — (L 2182) G_3 भीमः (for भिन्नः). $V_{1,3}$ Ds_1 रौद्रो (for घोरो) Ds_2 संभिन्नः परिघो रौद्रो (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ व्यदृश्यत, $B_{1\ 2}$ व्यराजत, B_3 व्यरोचत (for व्यशीर्यत) — (L 2183) D_3 बभूवुस्तस्य चूर्णानि (for ^{a}) — (L 2184) D_4 परिघेण विनिर्भिन्नः (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ Dn $D_{1\ 2\ 6}$ न च($B_{1\ 3}$ संच)चाल जलाधिपः, T_1 $G_{1\ 3-5}$ चचाल स जलाधिपः (for ^{b}) — (L. 2185) Bom Poona eds. G(ed) वज्रहतो (for भूमिचले) — $\tilde{N}_2$ om lines 2186–2218 K_2 om lines 2186–2187. — (L. 2186) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ ततस्तेषु निमग्नेषु ; G_3 ततस्तेष्ववभ° (for ^{a}) D_3 नैवाकम्पत चाहवे, D_6 भिन्नदेहस्तथा°, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ भिन्नवर्मसु संयुगे (for ^{b}) — (L 2187) $\tilde{N}_1$ B_1 Dn_2 G_5 M_4 मूहूर्तमभवत्क्षोभ्यम्, $T_{1\ 2}$ °मभवद्घोर(T_2 °त्क्रोध)म्, $G_{1\ 4}$ °मभवत्क्रोधात्, M_2 °मवहत्क्रोधम् (for ^{a}). T_2 $G_{1,4}$ $M_{2\ 4}$ अमर्षजम् (for °र्षणः) T_1 G_5 अपां पत्युरमर्षजम् (for ^{b}) — (L 2188) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ अमर्ष- (for सोऽमर्ष-) $\tilde{N}_1$ सोऽमर्षं च समापन्नो (for ^{a}). — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ om line 2189 — (L 2189) K_4 D_2 -संघातम् (for -संहारम्) ❀ D_5 सर्वसंहारं = सर्वमेलनम् । ❀ B_3 $D_{3\ 6}$ Cal ed स्वपक्षस्थो (for °क्षस्य) — (L. 2191) K_1 $\tilde{N}_1$ D_4 G_3 -मणिचितो, K_4 $D_{1\ 2\ 6}$ °प्रख्यं (for °निभो). $T_{1,2}$ $G_{1,4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ शङ्खमुक्ताङ्गदचितो (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ वहंस् (for बिभ्रत्) G_3 रमणीयवपुस्तदा (for ^{b}). — (L. 2192) K_{1-3} $\tilde{N}_1$ $V_{1\ 3}$ B_2 Dn D_8 $D_{3\ 4}$ -विभूषित- (for -चिताङ्गदः) — (L 2193) K_4 $D_{1\ 2}$ ऊर्मिवेग-, T_2 $G_{1\ 4,5}$ $M_{2\ 4}$ ऊर्मीशत- (for कूर्ममीन-) — (L. 2194) T_1 G_6 पाशभृत् ; T_2 $G_{1\ 4}$ तु सुसं- (for तु तदा) — (L. 2195) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_1$ $V_{1\ 3}$ B_2 D_{1-4} D_6 M_4 दृष्ट्वा, B_3 Cal ed हृष्ट्वा, T_1 $G_{3,5}$ शीघ्रं (for हृष्टा) — After line 2195, K_4 Dn $D_{1,2,6}$ ins. :

133** अहमेन हनिष्यामि भयं मुक्त्वा तु युध्यत ।

— (L 2196) $K_{2\ 3}$ -जलेशया-, K_4 D_6 -जलानुगा ; V_1 -बलाश्रया-, B_1 Ds_2 -समा° ; B_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4,5}$ $M_{2\ 4}$ -तला° ; B_3 Ds_1 -महा°, $D_{1\ 2}$ -जलानुगा. (for -जलाश्रया-) G_3 रसातलतलाश्रया- (for ^{b}). — (L 2197) B_1 D_3 M_2 Cal ed. नर्दन्तो, T_1 नदन्ते (for °न्तो) D_6 -वादिनः, G_3 -गृध्नवः (for गृद्धिनः) T_2 $G_{1\ 4}$ नर्दन्तो जयमिच्छवः (for ^{b}). — (L. 2198) G_3 मुसलैर् (for परिघैर्) K_4 $B_{1\ 3}$ Dn $D_{1,2,6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ गदाभिर्मुसलैस्तथा (for ^{b}) — (L. 2199) K_4 $\tilde{N}_1$ $D_{1,4}$ M_4 हृष्टा, B_1 G_1 दीप्ता, B_3 दीप्तान् ; D_3 सर्वान् ; D_6 दृष्ट्वा ; M_2 दृप्ता (for दृप्तान्). — (L. 2200) Dn_2 -यत्न-, T_1 $M_{2\ 4}$ -सत्त्व- (for बल-) — D_3 om. (hapl) lines 2201–2202 — (L 2201) V_1 $G_{4\ 5}$ सहस्राणि (for शरीराणि) K_4 Dn $D_{1,2\ 4\ 5}$ $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2\ 4}$ व्यधमद्युद्धदुर्मदः, B_1 °मन्युधि दुर्जयः (for ^{b}). — (L. 2202) $V_{1\ 3}$ D_5 शस्त्रेण (for सोऽस्त्रेण) $\tilde{N}_1$ Dn_1 $D_{2,6}$ ग(D_5 गा)रुडेनापि चास्त्रेण (for ^{a}). — (L 2203) $B_{2,3}$ D_3 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ पातयामास (for घा°) K_1 $\tilde{N}_1$ B D_8 D_4 G_3 गारुडै ; Poona ed गरुडः (for °डैः). $V_{1,3}$ ग(V_3 गा)रुडैः पन्नगान्शरैः (for ^{b}). — (L. 2204) D_3

पन्नगान्समरे वीरः प्रममाथ सुदुर्जयः ॥ [2205]
ते भिन्नगात्राः समरे पन्नगाः शरपीडिताः ।
पेतुर्मथितसर्वाङ्गा गजा इव महागजैः ॥
प्रतपन्तमिवादित्यं दीप्तैर्बाणगभस्तिभिः ।
अभ्यधावत संक्रुद्धः समरे वरुणः प्रभुः ॥
ततस्तु दानवास्तत्र भिन्नदेहाः सहस्रशः । [2210]
व्यथिता विद्रवन्ति स्म दिशो दश विचेतसः ।
इन्द्रस्यार्थे पराक्रम्य वरुणस्त्यक्तजीवितः ।
विनर्दमानो युयुधे समरे पाशभृद्वरः ॥
वारुणाः पन्नगाश्चैव मुष्टिभिः समरोत्कटाः ।
अभ्यवर्तन्त समरे विप्रचित्तिं महासुरम् ॥ [2215]
ततोऽस्त्रैश्च शिलाभिश्च प्रहरन्स बलोत्कटः ।
व्यपोहत महातेजा विप्रचित्तिर्महासुरः ॥
ततः पावकसंकाशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
वरुणस्य महावेगान्बिभेद समरे हयान् ॥
कर्मणा तेन महता विप्रचित्तेर्महात्मनः । [2220]
अग्नेराज्याहुतस्येव तेजः समभिवर्धत ॥
स शरैः सूर्यसंकाशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
वारुणीं तां महासेनां निर्ममन्थ महासुरः ॥
क्षीणास्त्रां सायकाक्रान्तां शरजालेन मोहिताम् ।
शूलशक्त्यृष्टिभिन्नां च चकार रुधिरोक्षिताम् ॥ [2225]
अभिद्रुतोऽथ दैत्येन ससैन्यः सलिलाधिपः ।
महेन्द्रं शरणं प्राप्तो विप्रचित्तेर्भयार्दितः ॥

Colophon.

समरे सूर्यसंकाश (for ᵃ) B2 (marg.) -विराजितैः; T1 G5 -विचित्रितैः (for -विभूषितैः). — (L. 2205) K4 D1–3 सुदुर्जयान्, D6 स दुर्जय (for सुदु°). — (L. 2206) K4 D1 2 6 समरे भिन्नगात्रास्ते (for ᵃ). — (L. 2207) T2 G4 M2 4 हता गजैः (for महागजैः). — (L. 2208) K1, 4 V1 3 Dn Ds D2 4, 6 T1, 2 G1, 3 5 M2, 4 तं तपन्तम्, Ñ1 तपन्तं तम् (for प्रतपन्तम्) T1, 2 G1 3–5 M2 शर- (for बाण-). — (L. 2209) D1 अभ्यधावत्स (for °वत). M3 4 समरे भीमविक्रमः (for ᵇ) — After line 2209, T1, 2 G1, 3–5 M2 4 ins :

134** तं दृष्ट्वा क्रुद्धमायान्तं हन्तारं दानवान्बहून् ।

[T2 G1 M2, 4 सैनिकान् (for दानवान्).]

— (L. 2210) B1, 3 Cal. ed. ते (for तु). K4 त्रस्ता (for तत्र). G1 छिन्न- (for भिन्न-). — (L. 2213) K2 3 समरे पाशधृक्प्रभु (for ᵇ). — (L. 2214) V1 पर्वताश्च (for पन्नगाश्). K2 B1 2 (marg.). 3 Dn Ds D3 4 वारुणा पर्वताग्रै (B2 °स्त्रै)श्च, V3 °णः पर्वताश्चैव; D5 T1, 2 G1 3–5 M2, 4 वरुणः पर्वताग्रैश्च (for ᵃ). K1, 2 Ñ1 V1 3 D3 4 मुष्टि- (K2 °नि)भिश्च रणोत्कटा ; B1 3 °श्च बलोत्कटाः, D5 शिलाग्रैश्च रणोत्कटैः ; T1 G3 M3 मुष्टिभिश्चरणैर्द्रुमैः ; T2 G1. 4 5 M4 °भिश्च रणे द्रुमैः (for ᵇ). — D1 om. (hapl.) lines 2215–2216. — (L. 2215) G1 4, 5 M4 वै क्षिप्रं (for समरे) V1, 3 Ds अभ्यधावन्त समरे ; D5 अमर्दयन्त स°, T1 2 G3 M2 अभ्यवर्तत वै क्षिप्रं (for ᵃ) K4 D2 6 महाबलम्, T2 G1 4 M4 °सुरः (for °सुरम्) K3 D4 M2 विप्रचित्तिर्महासुरः (for ᵇ) — K3 om. (hapl.) lines 2216–2217 — (L. 2216) K4 नानास्त्रैश्च ; V1 ते शस्त्रैश्च, B1, 3 D6 ताञ्शस्त्रैश्च, B2 ततः शस्त्रैः ; Ds D1 तानस्त्रैश्च ; T1, 2 G1, 3–5 M2 4 तमस्त्रैश्च (for ततोऽस्त्रैश्च) Ñ1 Dn D2 3 प्राहरत् ; D5 प्रहारैः (for प्रहरन्). K1 B1, 3 Ds D4 प्रहरन्तो बलोत्कटाः, K4 प्राहरन्सुबलोत्कटाः, V1 3 प्राहरन्त रणो(V3 बलो)त्कटा, B2 प्राहरत्स बलोत्कटान् ; D6 प्राहरन्समरोत्कटाः, T1 G1 3–5 प्राहरद्रणकर्कशः, T2 M2, 4 प्रहरन्रणकर्कशः (for ᵇ). — (L. 2217) T1 2 G1, 3–5 M2, 4 भयंकर (for महासुरः). — (L. 2218) V1 3 सुमुखैः, B1 प्रयुक्तैः, B3 प्रमुक्तैः, Dn D3 5 6 T1 G3–5 स मुक्तैः, M2, 4 सुरक्तैः (for सुमुक्तैः) — K2 D2 om. (hapl.) lines 2219–2222 — (L. 2219) K4 Dn D1 शरान् (for हयान्) D5 शरा वक्षस्थलेऽपतन् (for ᵇ). — (L. 2220) D3 विप्रचित्तिर्महासुरः (for ᵇ). — (L. 2222) Cal. ed. सुयुक्तैः (for सुमुक्तैः) — (L. 2223) D5 उग्रसेनां (for महा°). K4 B1 3 Dn Ds D1 2 G4 5 M2 4 महाबलः (for °सुरः) — (L. 2224) D1 क्षीणास्त्रं सायकाक्रान्तं ; D3 °स्त्रसायकाक्रान्तां, T1 2 G1 3–5 M2 4 °स्त्रसायक क्रान्त (for ᵃ). D1 मोहितम् ; T1 2 G1 3–5 M2 4 °तः (for °ताम्) — Ñ1 om. line 2225. — (L. 2225) K1–3 Ñ2 V1, 3 B2 D3–5 गदाभिन्नां (for [ऋ]ष्टिभिन्नां च) B1 3 प्रहृष्टः परमप्रीत्या (for ᵃ). — For line 2225, T1 2 G1 3–5 M2 4 subst. :

135** शूलशक्त्यष्टिसंभिन्नः शररुद्धः शरक्षत ।

[G3 शर- (for शूल-).]

While K4 Dn D1 2 ins. after line 2225 :

136** स शरैर्वह्निसंकाशैः सुमुक्तैर्नतपर्वभिः ।
वरुणस्य महावेगान्बिभेद समरे हयान् ॥

— (L. 2226) B1 Cal. ed. अभिद्रुतस्तु ; B3 °भूतस्तु ; D5 अतिविद्धोऽथ, G1 अभिदुद्राव (for °द्रुतोऽथ). V1 सैन्येन (for दैत्येन) K1, 3 4 Ñ2 V1 B2 Ds D2–5 स जलाधिपः

वैशंपायन उवाच ।

पराजयं तु देवानां दृष्ट्वाग्निस्त्रिदशोत्तमः ।
चकार बुद्धिं दैत्यानां वधे ब्रह्मर्षिभिः स्तुतः ॥
स्वयंप्रभायाः शाण्डिल्या यः पुत्रो हव्यवाहनः । [2230]
हिरण्यरेताः पिङ्गाक्षो देवदूतो हुताशनः ॥
लोहितो लोहितग्रीवो हर्ता दाता हविः कविः ।
पावको विश्वभुग्देवः सर्वदेवाननः प्रभुः ॥
सुब्रह्मात्मा सुवर्चस्कः सहस्रार्चिर्विभावसुः ।
कृष्णवर्त्मा चित्रभानुर्देवाग्र्यश्चित्र एकराट् ॥ [2235]
लोकसाक्षी द्विजहुतो वषट्कारप्रियोऽर्चिमान् ।
हव्यभक्षः शमीगर्भः स्वयोनिः सर्वकर्मकृत् ॥
पावनः सर्वभूतानां त्रिदशानां तपोनिधिः ।
शमनः सर्वपापानां लेलिहानस्तपोमयः ॥
प्रदक्षिणावर्तशिखः शुचिलोमा मखाकृतिः । [2240]
हव्यभुग्भूतभव्येशो हव्यभागहरो हरिः ॥
सोमपः सुमहातेजा भूतेशः सर्वभूतहा ।
अधृष्यः पावको भूतिर्भूतात्मा वै स्वधाधिपः ॥
स्वाहापतिः सामगीतः सोमपूताशनोऽद्रिधृक् ।
देवदेवो महाक्रोधो रुद्रात्मा ब्रह्मसंभवः ॥ [2245]
लोहिताश्वं वायुचक्रं रथमास्थाय भूतकृत् ।

(for सलिला°) —(L 2227) K2 3 Ñ2 V1 3 B2 D3 5 अ(V1, 3 D3 5 आ)गच्छच्छरणं शक्रं (for ᵃ) V1 3 B1 Dn1 Ds D1–6 M2 विप्रचित्ति- (for °चित्तेर्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K1 Dn Ds2 D1 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Dn Ds D1 3 4 — *Sub parvan* K1–3 Ñ1, 2 V1, 3 B D4 6 वामनः, K4 Dn D1–3 5 T1 G3 M2 4 वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* K1 4 Dn D1 2 विप्रचित्तियुद्धम्, B1 देवासुरयुद्धे विप्रचित्तिवरुणयोर्युद्धम्, B3 Ds D6 विप्रचित्तिवरुणयोर्युद्धम्, G3 विप्रचित्तिवरुणद्वंद्वयुद्धम् — *Adhy no*. K3 34, V1 290, V3 247, B2 248, Dn 246, Ds2 245; D1 (marg) 231, D3 258, D4 238, T1 314, G1 309, G3, 5 316, M2 4 26.

(L 2228) Cal ed दैत्यानां (for देवानां) K4 D1 2 6 T1 G3 देवसत्तमः, Ñ1 सुरस° (for त्रिदशो°) —(L 2229) K2, 3 D4 D4 विप्रर्षिभि, B1 3 ब्रह्मर्षिस- (for °र्षिभि) D5 विविधैर्ऋषिभिः स्तुतः, T1 2 G1 3–5 M2 4 वधे ब्रह्मर्षिसत्कृतः (for ᵇ). —(L 2230) K4 Ñ2 Dn D1 शाण्डिल्यो, T1 2 G1, 3–5 M2 4 पुत्रस्तु (for शाण्डिल्या) D3 स्वयंप्रभायां शाण्डिल्याद् (for ᵃ). K3 य पुरा, Ñ1 स पुत्रो, T1 G1 3–5 M2, 4 शाण्डिल्यो (for यः पुत्रो) —(L 2231) V1 B2 देवभूतो, Dn1 D2 M2 °हुतो (for °दूतो) Ñ1 देवभूतो हुताशिष. (for ᵇ) —(L 2232) T1 G5 भक्त्या, G3 4 भर्ता, M2 4 कर्ता (for हर्ता) V1 Ds धाता (for दाता) K4 हुत, B1 हरि (for हवि) D2 हर्ता दत्तो हुताशन· (for ᵇ) —(L. 2233) T2 G1 4 M2 4 विश्वकृद् (for °भुग्). T1 G3–5 सर्वकृद्देवपावन (for ᵇ) —(L. 2234) V1 3 B3 Ds1 स ब्रह्मात्मा; D3 स ब्रह्मण्यः, D5 सुब्राह्मणः (for सुब्रह्मात्मा) K4 D1 2, 4 6 सुधर्मात्मा, T2 G1 4 M2 4 सुवर्चात्मा (for °र्चस्कः). T1 G5 प्रभुर्ब्रह्मा सुवर्चात्मा (for ᵃ) —(L. 2235) T1 G5 चित्रभा विराट्, G3 चित्र एकपात्, G4 चित्रभानुराट्, M2, 4 चित्रभागराट् (for चित्र एक°) K4 Dn D1 2 6 देवानामपि देवराट्, D4 देवोऽग्निश्चित्र एव च —(L 2236) K2 3 D1 6 द्विजहितो; T1 2 G1 5 M2, 4 °सुतो; G4 °नुतो (for °हुतो) K4 B D1 2 6 महा(B प्रियो)र्चिष्मान्वषट्कृत·, T1 G1 3–5 M2 4 महोष्माथ (M4 °ष्मा च) वषट्कृत, Bom Poona eds G(ed) सद(Bom ed. °दा)र्चिष्मान्वषट्कृतः (for ᵇ) —(L 2237) D5 हव्यभुग्यः, D6 °भुक्स (for °भक्षः) D2 अयोनि (for स्व°). —(L 2238) K4 भावनः, Ñ1 2 पावक, D5 पवनः (for पा°). K2 om lines 2238ᵇ–2239ᵃ Ñ1 तपोविधि· (for °निधिः) —(L 2239) Ñ1 2 B2 3 G3 -भूतानां (for -पापानां). Ñ2 V1 3 B Ds तनूनपात् (for तपोमयः) —(L 2240) B3 -शिखं (for -शिख) D1 शरी, D2 दर्भ-; D4 सूची- (for शुचि-) K2, 3 सुखाकृतिः (for मखा°) —(L. 2241) V1 -हव्येशो; T1 -दि° (for भ°) V3 कव्यभुग्भूतहव्येशो (for ᵃ). K4 V3 Dn D1 2 5 यज्ञ- (for हव्य-). T2 G1 4 M2 4 -वहो (for हरो). K1–3 D4 हव्यहा भाग(K3 भार-, D4 भग)हा हरि., V1 यज्ञभागहरो हविः, D3 5 हव्यहर्ता (D5 °वाह) महाहरिः (for ᵇ). —(L 2842) D6 G4 M2 4 सोमपा (for °पः). B1 स (for सु-). K4 D1 2, 6 सुमहातपाः; V1 3 T1 2 G1, 5 M2, 4 सर्वभूतभाक्, B1 3 Ds °भूतपात्; G3 °भूतभुक् (for °भूतहा). —(L 2243) T1 G1 5 भविष्यात् (G1 5 °न्), G3 अदृष्ट· (for अधृष्य) K2 3 भूतैर् (for भूतिर्) V1, 3 D5 सुराधिप, G4 स्वधात्मक (for °धिप). K2 D1 6 भूतात्मा वसुधाधिप· (for ᵇ). —(L 2244) K4 D1 2 सामगीति; Ñ2 B3 D3 सोमगीत· (for सा°) V1 3 B Ds D6 सोमपू(V3 °भू)ताशनोऽर्चिधृक्, D3 °पीत्यशनोऽद्रिधृक्, T1 G5 °भूतशरोऽद्रिधृक्; T2 G3 4 °भूताशनो धृतिः (for ᵇ). —(L. 2245) B Ds D6 T1, 2 G1 3–5 M2 4 -संस्तुतः (for -संभव·) —(L 2246) K2 3 Ds1 D5 लोहिताक्षं; D3–6 °ताश्वो, T1 M2 4 रोहिताश्वं (for लोहि°). G6 रोहिताश्वं

धूमकेतुर्धूमशिखो नीलवासाः सुरोत्तमः ॥
उद्यम्य दिव्यमाग्नेयमस्त्रं देवो रणे महत् ।
दानवानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥
ददाह भगवान्वह्निः संक्रुद्धः प्रलये यथा । [2250]
प्राणो यः सर्वभूतानां हृदि तिष्ठति पञ्चधा ॥
यन्ता यश्च हुताशस्य सखा च प्रभुरीश्वरः ।
प्रभञ्जनो यो लोकानां युगान्ते सर्वनाशनः ॥
सप्तस्वरगता यस्य योनिर्गीर्भिरुदीर्यते ।
यो ह्याकाशगतो देवो दूरगः शब्दसंभवः ॥ [2255]
यश्च कर्ता विकर्ता च गतिर्गतिमतां प्रभुः ।
देवकर्ता समो लोके ब्रह्मणा यः सनातनः ॥
अमूर्तिमन्तं यं प्राहुर्महाभूतं महत्तरम् ।
सोऽग्निं समीरयामास शमीगर्भं समीरणः ॥
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश । [2260]
दानवानामभावाय युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥
मेदोमज्जामहापङ्कां केशशैवलशाड्वलाम् ।
योधशीर्षोपलवहां मृतद्विपतटोत्कटाम् ॥
शोणितोदां रणे दृष्ट्वा संग्रामसरितं विभुः ।
वह्निः प्रस्कन्दयामास दैत्यानां भयवर्धनः ॥ [2265]
अग्निस्तु सर्वान्दितिजान्प्रह्लादप्रमुखांस्तदा ।
पराजयामास विभुः क्रोशमानान्महाहवे ॥
केचित्प्रदीप्तैर्मुकुटैः केचिद्दीप्तैः शिरोरुहैः ।
केचित्प्रदीप्तैर्वसनैः केचिद्दीप्तैर्भुजाननैः ॥
असुरास्तत्र दृश्यन्ते प्रदीप्तेनाग्निना वृताः । [2270]
पताकाश्च पराश्चान्ये मुकुटेष्वङ्गदेषु च ॥
सैन्यास्ते च न दीप्यन्ते पावकाभिहता रणे ।
असुरा भयवित्रस्ता विद्रुताश्च दिशो दश ॥
त्यक्त्वायुधानि सर्वाणि सध्वजांश्च रथोत्तमान् ।

ब्रह्मचक्रं (for ᵃ). Ñ1 T1 G2 5 भूतभृत्, Bom Poona eds G(ed) °धृक् (for °कृत्) — Ñ1 om lines 2248–2252 T1 2 G1 4 5 M2 4 om. line 2250 — For line 2250, B1. 3 Cal. ed. subst :

137** समरे विजयाकाङ्क्षी ददाहानिलसारथिः ।

— (L. 2251) D6 पञ्च- (for सर्व-) K Dn D1–5 नृषु, Ñ2 V3 B Ds देहे, V1 त्रिषु (for हृदि). — (L. 2254) K1–3 V1 3 D4 5 अगीयत (for उदीर्यते) D3 योनिरुद्गीयते बुधै (for ᵇ) —(L 2255) T2 G5 M2. 4 -शयो (for -गतो). K4 V1 3 D1–3 6 सर्वं (for शब्द-). T1 G5 -भावन (for -संभवः) — Ñ1 T1 2 G1 4 5 M2 4 om line 2256 —(L 2256) D3 च हर्ता (for विकर्ता) K4 D1 2 य स कर्ता च पाता च, Ñ2 V1. 3 B2 Ds D5 य स (D5 भवः) कर्ता च हर्ता च; Dn1 य स कर्ता चापहर्ता च, Dn2 य· स कर्तापहर्ता च (for ᵃ) V1 D3 वर· (for प्रभु·) — (L 2257) K1 D4 ब्रह्मणो यः; V1 3 °ण्यो य, T1 G3 5 M2. 4 °योने; T2 G1. 4 °योगे (for °णा य) — (L. 2260) D5 विदिशारोहिभिर्ज्वालैर् (for ᵃ) — (L 2261) T1 महापायं, G5 महापायो (for अभावाय) B1 3 Cal ed [अ]भवत् (for [उ]त्थितः) — (L 2262) G3 -वसापङ्कां (for -महा°) V1 B1 T1 -शैवाल- (for -शैवल-) K4 D1 2 शालिनीम् (for -शाड्वलाम्) — (L 2263) B2 हत- (for मृत-) K2–4 D1 -कटोत्कटाम्, B1 बलो°; T1. 2 G1 3–5 -मदो°, M2 4 -महो° (for तटो°). —(L. 2264) T1 G1 5 रणे दृप्तां, T2 G4 रणोद्रिक्तां, G3 M2. 4 रणे दृप्तः (for रणे दृष्ट्वा). K1–3 Ñ2 V3 B2 D3. 4 भुवि (for विभु) — (L 2265) K2 3 Ñ1 G3. 4 M2 प्रस्यन्दयामास, Ñ2 च स्कन्द°, T1 G5 प्रवर्त° (for प्रस्कन्द°). T1. 2 G3 4 M2 -वर्धनीम् (for -वर्धनः) — (L 2266) K4 B Dn D1 2 4 6 T1. 2 G1 3–5 M2 4 ततोऽग्निर्दितिजान्सर्वा(T1 G5 °न्प्रासा)न् (for ᵃ). K1–3 Ñ2 V1 3 B1 2 Ds D3 5 रणे (for तदा) — (L 2267) Ñ1 M4 Bom. Poona eds. G(ed) पराजयान· स विभु (for ᵃ) G3 क्रोशमानो (for °मानान्) K4 Dn D1–3 महामृधे (for °हवे) T1 G5 क्रुध्यमानान्महारणे (for ᵇ) — D6 om line 2268 —(L 2268) K1 D4 दीप्त (for दीप्तै·) — (L 2269) T1 2 G1. 3–5 M2 4 कवचै. (for वसनैः). B1 3 Ds केचिद्गात्रै· प्रदीप्तैश्च (for ᵃ) T1. 2 G1 3–5 M2 4 रथद्विपैः (for भुजाननै·). — After line 2269, K4 Ñ2 Dn D1–3 6 T1 2 G1. 3–5 M2 4 ins

138** केचित्प्रदीप्तैर्वचनै केचिच्छत्रैर्ध्वजै रथै ।

[T1 2 G1 3–5 M2 4 केचिद्दीप्तैर्भुजा(G3 °वैरा)ननैः (for ᵇ).] — Ñ2 om line 2270 — (L 2270) B1 2 (marg) T1 2 G1 4 5 M2 4 दह्यन्ते (for दृश्यन्ते). T1 G3 रणे (for वृताः). Ñ1 T2 G1 4 5 M2 4 ज्वलितेनाग्निना रणे (for ᵇ) — K1 3 Ñ1 V1 3 B Ds D3–6 T1 2 G1 3–5 M2 4 om lines 2271–2273 Ñ2 Dn om lines 2271–2272 — (L 2271) K4 D1 मुकुटान्यङ्गदानि च (for ᵇ) — (L 2272) K4 D1 सैन्यसेना स्म दीप्यन्ते (for ᵃ). — (L 2274) Ñ1 रथानि (for [आ]युधानि) V3 युक्तायुधानि सर्वाणि (for ᵃ). K2 3 सतुरंगान् (for सध्वजांश्च). B3 विप्रकीर्णरथध्वजाः (for ᵇ).

दग्धाङ्गाः समरे भीताः पावकेन पराजिताः ॥ [2275]
न च पश्यन्ति ते सर्वे रूपिणं ध्वजिनीमुखे ।
दिशः खं गां च मेघांश्च दीप्तान्पश्यन्ति दानवाः ॥
ध्रुवं स्वयंभुवा सृष्टो युगान्तस्तोययोनिना ।
इत्येवं दानवाः सर्वे मेनिरे त्रस्तचेतसः ॥
मयश्च शम्बरश्चैव महामायाधरौ तदा । [2280]
पार्जन्यवारुणी माये व्यधत्तां वारिविक्षरे ॥
ताभ्यां वह्निः स मायाभ्यां शाम्यते व्युत्थितस्तदा ।
तोयौघैः पर्वतनिभैर्मृद्वर्चिरभवद्रणे ॥
शाम्यमाने तु समरे पावके दैत्यनाशने ।
बृहत्कीर्तिर्बृहत्तेजा वह्निमाह बृहस्पतिः ॥ [2285]
हिरण्यरेतः सुशिख ज्वलनाक्षय सर्वभुक् ।
सप्तजिह्वानन क्षाम लेलिहान महाबल ॥
आत्मा वायुस्तव विभो शरीरमुत वीरुधः ।
योनिरापश्च ते शुक्रे योनिस्त्वमसि चाम्भसः ॥
ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति संचरन्ति च पार्श्वतः । [2290]
अर्चिषस्ते महाभाग सर्वतः प्रभवन्ति च ॥
त्वमेवाग्ने सर्वमसि त्वयि सर्वमिदं जगत् ।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥
त्वमेवाग्ने हव्यवाडेकस्त्वमेव परमं हविः ।
यजन्ति च सदा सन्तस्त्वामेव परमाध्वरे ॥ [2295]
त्वमन्नं प्राणिनां भुङ्क्षे जग्धपीताशितं विभो ।

—(L 2275) B प्रयान्ति, T1 2 G1 3–5 M4 भग्नाङ्गाः (for दग्धाङ्गा) V3 भीमा· (for भीताः). —(L 2276) Ñ2 B1 Ds D6 G3 ते वह्निं, V3 D3 ते वह्नि-, B3 G3 वह्निं ते (for ते सर्वे) Ñ1 G4 5 M1 2 न चापश्यन्त वह्निं ते (for ^{a}) K2 रूपिणी, Ñ2 B1 प्रदीप्त-, T1 G3 रूपेण, T2 G1 4 रूपाणि (for रूपिणं) B3 Cal ed संप्रदीप्तं महाहवे (for ^{b}) —(L 2277) B1 दिशं, B3 देशं (for दिश) T2 G1 दशन्खङ्गांश्च मेघांश्च (for ^{a}) K2 दीप्ता· (for दीप्तान्) —(L 2278) K3 4 Dn2 D1 T2 G1 3–5 M4 ध्रुव (for ध्रुवं). Ñ2 युगान्तं, D5 °न्ते (for °न्तस्) K2, 3 पद्म-; D1 तेन (for तोय-). —(L 2279) D1 रेमिरे, D4 ऊचिरे (for मेनिरे) K2 3 ग्रस्त-, V1 B1 भ्रष्ट- (for त्रस्त-). —(L. 2280) B1 3 D6 G3 उभौ (for तदा). T1 2 G1 4, 5 मायाशतनुदौ तदा (for ^{b}) —(L 2281) Ñ1 T2 G1 M2, 4 विधत्तां, T1 G4 5 नि° (for व्य°) K4 D1, 2 व्यसृजेतां परिक्षिते, G3 व्यधत्तां वाहिनीमुखे (for ^{b}) —(L. 2282) D3 सहायाभ्यां; D5 समेताभ्यां (for स मायाभ्यां) — After line 2282^a, K3 ins.:

139** स वह्नि· शामितस्तदा ।
दैत्याभ्यां घोररूपाभ्यां शामितो वह्निरद्भुतः ॥
घनैश्च वृष्टिमद्भिश्च जलौघान्बहुशस्तदा ।
नीतो वह्निस्तदा शान्तिं मयेन शम्बरेण च ॥

V1 3 D3 छाद्यते; D2 शाश्वतो (for शाम्यते) K1, 2 D4 5 छाद्यतेऽप्युत्थितस्तदा, Ñ2 B Ds G3 सिच्य(Ds विध्य)मान समन्तत, T1 2 G1 4 5 M2 4 ताड्यमानः समुक्षित (for ^{b}). —(L 2283) K4 D1 2 6 तोयौघै पर्वताकारैर्, T1 G5 °घैः परिघै सप्त, T2 G1, 4 5 M2 4 °घैः परिसंक्षिप्तैर् (for ^{a}). K1 D4 मृद्वभिर्, K4 D1 2, 6 महाब्धि(D6 °र्चि)र् (for मृद्वर्चिर्). T2 G3, 4 M2 तदा (for रणे). —(L. 2284) T2 Bom Poona eds नाशिनि (for -नाशने) B1 3 Ds D9 पावकं दैत्यनाशनम् (for ^{b}) —(L 2285) B1 बृहस्पतिर् (for °त्कीर्तिर्). B3 T1 2 G4 5 M2 4 महातेजा (for बृहत्तेजा) B1 महाद्युतिः (for बृहस्पति) — Before line 2286, K1 2 4 Ñ2 V1, 3 B1 3 Ds D1–6 ins बृहस्पतिरुवाच, B2 गुरुरुवाच —(L. 2286) B1 2 सुमुख, D2 6 T1 M4 सुशिखो; G3 सशिख; (for सुशिख) D3 4 T2 G1 5 M2 हिरण्यरेता सुशिखो (for ^{a}) K2 3 Ñ1 ज्वलनाह्वय सर्वभुक् (for ^{b}) —(L 2287) T1 2 G1 4 5 M2 4 स(T1 G5 दी)प्तजिह्वानल विभो (for ^{a}). K2 3 D1 2 4 महाबल·, T1 G4 5 महामुख, G3 °मुख (for °बल) D3 लेलिहानो महाबलः, T2 G1 M2 4 °हानो महामुख (M2 4 °मखे) (for ^{b}). —(L 2288) T1 G1, 4 M2, 4 तमश्चैव (for तव विभो) G5 आत्मवायुस्तमश्चैव (for ^{a}). K1 D4 अपि; K2 3 D5 उप, K4 Ñ1 2 B2 Dn Ds D1, 2, 6 T2 M4 सर्व-, D3 वृक्ष- (for उत) —(L 2289) K1 2 Ñ2 V1 3 D4 5 च ते शुक्रो, K4 Ñ1 Dn D1 2, 6 G3 च ते प्रोक्ता, B1 च शुक्रश्च, B2, 3 D6 च ते शुक्र, D3 स्तुतो गर्भो (for च ते शुक्रे) T1, 2 G1 2 5 चाम्भसाम् (for °सः). D6 योनिस्त्वं शिशिराम्भस· (for ^{b}) —(L 2290) D4 ऊर्ध्वंश्चाधश्च गच्छन्तं (for ^{a}) D4 संचरन्तं च, D6 °श्रित (for °न्ति च) Ds सर्वश (for पार्श्वत) —(L 2291) T1, 2 G1 4 5 M2 4 महावीर्य (for °भाग) —(L 2293) D3 तारयसि (for धा°) V1 भूतानां (for °नि) — D3 om. line 2294 —(L 2294) K1 एक-, T2 G1 4 5 M2 4 अग्निर् (for अग्ने) V3 हव्यराडेकस्, D1 °वाहस्त्वं, D3 °वाहश्च; D5 °भागेकस् (for °वाडेकस्) V3 शरणं (for परमं). B1 हरिः (for हवि) D5 त्वमेव च हविर्मुखः (for ^{b}) —(L 2295) T1 2 G1, 4 5 परमाहवे (for °ध्वरे) —(L 2296) Ñ1 B1, 3 Ds अन्तः (for अन्नं) T1 2 G5 M2 पक्ता; G4 भोक्ता, M4

त्वयि प्रवृत्तो विजयस्त्वयि लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
सर्वाँल्लोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाह्
प्राप्ते काले पचसि त्वं समिद्धः ।
त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो [2300]
नान्यस्तप्ता विद्यते गोषु देव ॥
वृषाकपिः सिन्धुपतिस्त्वमग्ने
महामखेष्वग्रहरस्त्वमेव ।
विश्वस्य भूम्नस्त्वमसि प्रसूति-
स्त्वं च प्रतिष्ठा भगवन्प्रजानाम् ॥ [2305]
सृजस्यपो रश्मिभिर्जातवेद-
स्तथौषधीरोषधीनां रसांश्च ।
विश्वं त्वमादाय युगान्तकाले
स्रष्टा भवस्यानल सर्गकाले ॥
त्वमग्ने सर्वभूतानां योनिर्वेदेषु गीयसे । [2310]
त्वया देवहितार्थाय निहता दानवा रणे ॥
स्वयोनिस्ते महातेजस्तोयं नखशतार्चितः ।
तां स्वयोनिं समासाद्य किं विषीदसि पावक ॥
त्रायस्व देवान्समरे दैत्येभ्यः सुरसत्तम ।
पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन्हुताशन ॥ [2315]

Colophon.

भर्ता (for भुङ्क्षे). — After 2296*a*, T2 G1 M4 ins :

140** लीढा पीतासि च प्रभो ।
त्वमन्ते प्राणिनामसि

K1 D3 जगत्पातासि त्वं प्रभो, Ñ1 B2 D1. 4 T2 G1 जग्धपीताशितं प्रभो, V1 3 D5 जग्धं पीताशितं प्रभो : T1 G4 5 M2. 4 लीढपीताशितं प्रभो (for *b*) — After line 2296, T1 G3 M3 ins :

141** त्वमन्तः प्राणिनामासीज्जग्धपीताशनः प्रभो ।

— (L. 2297) K1. 4 त्वयि लोक॰ प्रतिष्ठितः (for *a*) — Ñ1 om. lines 2298–2299 — (L 2298) B D3 सृष्ट्वा (for सर्वाँल्लोँ). — (L 2299) K1. 4 Ñ2 V1. 3 D T1 G1. 4 M2 4 पुन (for त्वं). B प्राप्ते काले त्वं पचस्येव दीप्तः; T1 G3 5 प्राप्ते काले चासि पुनः समिद्ध — M1 om line 2300–2303. — (L. 2301) K1–3 B2 Dn D2. 4 5 T1 G3 त्वत्तो (for तप्ता). V1 3 D3 गोषु देवः; T2 G1. 4 जातवेद (for गोषु देव) K4 Ñ2 Dn1 D1 नान्यस्त्वत्तो विद्यते गोषु देव — (L 2302) K2 3 एको (for अग्ने) — (L 2303) D1 एकः (for एव). K2 3 महामखेष्वग्र्यहरस्त्वमेक. — (L 2304) K2 3 भूतस्य, V3 B1 D3 D3 6 भूतिस्, D3 भूमंस् (for भूम्नस्) D4 शिखीभूतस्त्वमसि प्रसूतिस्, T1. 2 G1. 4. 5 M2. 4 विश्वस्य धाम्नस्त्वमसीह जन्म — D5 om line 2304 T1. 2 G1. 4. 5 om lines 2306–2310 D5 om. lines 2306–2309. — (L 2306) K2 V1 3 D6 M2 सृ(K2 ते)जस्यापो; K3 तेजश्चापो (for सृजस्यपो) — (L 2307) B1. 3 M2 त्वमोषधीर्, Ds2 तथोषधि-, D4 तथौषधं; D3 त्वयोषधीर् (for तथौ॰). D3 रसश्, Cal ed G(ed) रसाश् (for रसांश्) K2 तथौषधीनां च रसाधिपश्च, K3 त्वमेव वेद्यस्तथौषधीनां रसांश्च. — (L. 2308) K3 तमादाय, V3 D3 स॰, D2 त्वमग्नेऽसि (for त्वमादाय). — (L 2310) V1 एव; D3 अग्नि॰ (for अग्ने). — (L 2311) T1. 2 G1. 4 5 त्वयैव त्रिदशश्रेष्ठ (for *a*). Ñ2 विहता (for नि॰). — (L 2312) D2 त्वं योनिस्त्वं महातेजास् (for *a*). D3 6 T1 G5 -शतार्चित॰ (for ॰त) Ñ2 तोयं शतमखार्चितम्, D2 4 सोऽय मखशतार्चित॰; T2 G1 4 तोय मुख्यशतार्चितम् (for *b*) — K2 3 Ñ1 Dn D5 om. line 2313 — (L 2313) K1 त्वत्स-, K4 D1 त्वां स्व-, Ñ2 V1 B Ds D4 तत्स्व-, D2 6 त्वं स्व- (for तां स्व-). V3 D2 तत स्वयोनिमासाद्य (for *a*) — After line 2313, D3 ins. :

142** गतिस्त्वमप्रतिहता भवत शरणं विभो ।

— (L 2314) Ñ2 दैत्येभ्यो (for समरे). Ñ2 शक्तस्त्वं रक्षितुं प्रजा॰ (for *b*) — After line 2314, V1 B Ds1 (marg) D6 Cal ed. ins :

143** युगान्ताभ सुरारिघ्न विश्वकर्मन्सहस्रभुक् ।
[Cal ed [अ]मरारिघ्न (for सुरा॰) V1 B1 D3 विश्वकर्म (for ॰कर्मन्)]

—Ñ2 om line 2315 — (L 2315) V1 पिङ्गाक्षो (for ॰क्ष). T1 -श्रीमन् (for ग्रीव) D3 पिङ्गाक्षो लोहितग्रीवः (for *a*). K1–3 B1 D1 4 हुताशन. (for ॰न) D3–5 कृष्णवर्त्मा हुताशनः (for *b*) — After line 2315, T1 2 G1 3–5 M2. 4. ins. :

144** नमस्ते हव्यवाडेको नमस्ते दाहशक्तये ।
[T2 G1. 4 M2 4 -शक्तिप (for -शक्तये).]

COLOPHON om in K2 — *Mention of the Epic:* K4 Dn1 Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* K4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1 3 — *Sup-parvan* K1 3 Ñ2 V1. 3 B D3 D4 5 वामन॰, K4 Ñ1 Dn D3 5 T1 G5 M2. 4 वामनप्रादुर्भावः. — *Adhy. name* K4 Ñ1 B1 3 Dn D1. 2 6 अग्निस्तवः, Dn D1 2 6 G3 अग्निपराक्रमे बृहस्पतिना कृताग्निस्तुतिः. — *Adhy. no* K3 35, V1 300, V3 248, B2 249; Dn 247; Ds2 246; D1 232, D3 259; D4 239; T1 315, G1 310; G3. 5 317, G4 314; M2. 4 27.

वैशंपायन उवाच ।
बृहस्पतेस्तु वचनं श्रुत्वाग्निः सत्यमीरितम् ।
भूयः प्रजज्वाल रणे हविषेव महामखे ॥
हतास्तु माया दैत्यानां संप्रदीप्ताग्निना रणे ।
हतमाया हतबला बलि ते समुपस्थिताः ॥
पराजितेषु दैत्येषु वह्निनाद्भुतकर्मणा । [2320]
प्रह्लादस्तूत्तरं वाक्यमाह दैत्यपतिं बलिम् ॥
भवानग्निश्च वायुश्च भास्करः सलिलं शशी ।
नक्षत्राणि दिशो व्योम भूश्च दानवसत्तम ॥
भविष्यं चैव भूतं च भवच्चासुरसत्तम ।
दत्तं हि ते भगवता वरहेतोः स्वयंभुवा ॥ [2325]
इन्द्रत्वं चामरत्वं च युद्धे चाप्यपराजयः ।
ईशित्वं च वशित्वं च बलं चैवामितं तव ।
सर्वभूतेश्वरत्वं च प्रभुत्वं च सदा तव ।
महायोगीश्वरत्वं च शूरत्वं च महामृधे ॥
अमितत्वं लघुत्वं च ये चान्ये सात्त्विका गुणाः ॥
तत्पराजय देवेन्द्रं देवान्सर्वांश्च सानुगान् ।
यथोक्तं ब्रह्मणा राजंस्तत्तथा न तदन्यथा ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रह्लादस्य महात्मनः ।
बलिः परमसंहृष्टो गतः शत्रुरथो यतः ॥
ततः प्रयान्तं त्रिदशेन्द्रसंनिधौ [2335]
महासुरेन्द्रं बलिमुत्तमश्रियम् ।
तमञ्जसा चक्रुरभिप्रदक्षिणं
द्विजाश्च मुख्याः पशवश्च मङ्गलाः ॥
महाजटाभारधरास्तपस्विन-
स्तदा तमाहुर्विधिमन्त्रमङ्गलैः । [2340]

(L 2316) K_4 Dn $D_{1\ 2}$ श्रुत्वा सत्यं समीरितम्, B_2 श्रुत्वा चाग्निसमी° (for ^{b}) — (L 2317) D_4 भयात् (for भूय) G(ed) प्रजज्वाल रणे वह्निर् (for ^{a}) D_3 महाहवे (for °मखे) — (L 2318) K_1 D_3 हता सु-; D_5 न्यस्ताश्च; M_4 हता तु (for हतास्तु) D_1 हतां तु मायां दैत्यानां (for ^{a}) V_1 [आ]हवे (for रणे) K_4 B Ds $D_{1\ 2}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1.4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ प्रदीप्तेनाग्निना रणे (for ^{b}) —(L 2319) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4.5}$ $M_{2\ 4}$ ततो दैत्या (for हतमाया) $\tilde{N}_1$ ततो मायाबलहता; D_1 हतमायां हतबलां (for ^{a}) D_3 बलिनं; D_5 बलिं च (for बलिं ते) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ बलिं दैत्यमुपागता. (for ^{b}) — (L 2320) $T_{1\ 2}$ G_1 $M_{2\ 4}$ एवं (for परा-) — Before line 2321, K_3 ins प्रह्लाद — (L 2321) B_1 Ds तु परं, D_4 तु ततो, G_3 सत्वरं (for तूत्तरं) T_2 $G_{1.4}$ $M_{2\ 4}$ प्रह्लादस्तूपसंह्य($M_{2\ 4}$ °वा)र्थं, G_5 °पसंवाह्य (for ^{a}) $K_{2\ 3}$ प्राह (for आह). $\tilde{N}_1$ दैत्यासुरं, M_4 दैत्येश्वरं (for दैत्यपतिं) D_2 आददेऽश्वपतिं बलिम्, D_5 महादैत्यपतिर्बलिः ,$T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4.5}$ M_2 प्राह दैत्येश्वरं बलिम् (for ^{b}). — $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_2$ V_3 D_6 om line 2324 — (L 2324) D_4 भविष्यश्च, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{2\ 4}$ °ष्यच् (for °ष्य). — (L 2325) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B_1 Dn Ds D_4 M_4 चैतद्, D_3 वै तद्, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_2 च ते (for हि ते) D_6 बलवता (for भग°) $K_{1\ 4}$ $\tilde{N}_1$ B $D_{1.2}$ G_3 $M_{2\ 4}$ वरदेन, $K_{2\ 3}$ D_4 वरार्हेण; D_5 यज्वहेतोः, $T_{1.2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ वरदाने (for °हेतोः) — (L 2326) B_3 Ds च मरुत्त्वं, D_5 वामरत्वं; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अ°(for चा°) D_6 सङ्ग्रामेषु (for युद्धे चापि) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{4\ 5}$ [अ]-पराजयम् (for °यः) — (L 2327) K_{1-3} D_4 ईशत्वं (for ईशित्वं). K_4 $\tilde{N}_1$ B_2 Dn $D_{1-3.6}$ $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ शुभम् (for तव) — K_3 $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ om line 2328 — (L 2328) $K_{1\ 4}$ Ds $D_{1\ 2\ 6}$ दैत्यराज, $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ इन्द्रत्वं च, D_4 सप्रभुत्व (for प्रभुत्वं च) — (L 2329) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ महोयोगेश्वरत्वं च (for ^{a}) V_2 om. 2329^b–2330^a. $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4.5}$ $M_{2\ 4}$ तथा दृढम् (for महामृधे). G_3 प्रभुत्वं च सदा तव (for ^{b}) — (L 2330) K_4 B_2 (marg) $D_{1.2.6}$ अणिमा लघिमा चैव; G_3 अणुत्वमलघुत्वं च (for ^{a}). — (L 2331) K_4 Dn $D_{1\ 2}$ T_2 G_{3-5} M_4 दैत्येन्द्र (for देवेन्द्रं) K_1 D_4 तत पराजयस्वेन्द्रं, $K_{2\ 3}$ ततः पराजिताश्चेन्द्रं, G_1 Bom Poona eds G(ed) तत्पराजित्य दैत्येन्द्र (for ^{a}) K_2 सात्त्विकान्; K_3 साग्निकान् (for सानुगान्). — (L 2332) B_2 G_3 यदुक्तं (for यथोक्तं) Dn तेन (for राजंस्). K_{1-3} $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ Ds D_{3-5} यदुक्तं ब्रह्मणा तेन (D_5 तात) (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ तथा तच्चान्यथाभवत्, T_1 $G_{1\ 5}$ तथा ते नान्यथा भवेत्, T_2 G_4 $M_{2\ 4}$ तथा तच्चान्यथा भवेत् (for ^{b}). —(L 2334) संक्रुद्धो, Dn_1 -संतुष्टो (for -संहृष्टो) K_1 $V_{1.3}$ $B_{2\ 3}$ Ds D_5 शक्र- (for शत्रु-). K_4 $\tilde{N}_1$ B_1 Dn D_{1-3} $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ प्रायाच्छक्ररथं प्रति ($\tilde{N}_1$ प्रभुः), $\tilde{N}_2$ D_6 गतः शक्ररथं प्रति (for ^{b}) — (L. 2335) $K_{2\ 3}$ $T_{1\ 2}$ $M_{2\ 4}$ त्रिदशेश- (for °न्द्र-) — (L. 2336) G_3 महासुरं त (for °सुरेन्द्रं) G(ed) बलम् (for बलिम्) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2.4}$ महासुरं ह्यप्रतिमोत्तमश्रियम् — (L 2337) K_4 V_1 $D_{1\ 2\ 6}$ $T_{1.2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ जग्मुर् (for चक्रुर्) — (L 2338) K_4 $D_{1\ 2\ 6}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ द्विजाश्च पुण्याः; $V_{1\ 3}$ °प्रमुख्याः (for °श्च मुख्या) $K_{2\ 3}$ च मङ्गलम्; K_4 $D_{1\ 2}$ च सत्तमाः; $\tilde{N}_1$ D_6 च संमताः; D_5 सुमङ्गलाः (for च म°) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ द्विजाश्च पुण्यास्त्वपरे तपस्विनः. — B_1 om. lines

अभिष्टुवन्तः कवयः स्वलंकृतं
बलिं प्रयान्तं रणमूर्धनि स्थितम् ॥
प्रतप्तजाम्बूनदचित्रभूषणै-
र्दिव्यैश्च रत्नैर्विविधैरलंकृतः ।
विराजमानः परमेण वर्चसा [2345]
रणे विभात्यग्निशिखेव दानवः ॥
स वै तदा शत्रुबलार्दितं बलं
बलिर्ददर्शोत्तमवीर्यविक्रमः ।
जलागमे श्रीमदिवाभ्रमण्डलं
विकीर्यमाणं नभसीव वायुना ॥ [2350]
ततो ददर्शाथ बलानि सर्वतो
रणे सुगुप्तानि हुताशनेन वै ।
समुत्थितान्युत्तमवीर्यवन्ति
समुद्रवेगानिव पर्वसंधिषु ॥
स शूलशक्त्यृष्टिगदासिसायका- [2355]
न्क्षिपन्रिपूणां समुदग्रतेजाः ।
ननाद सिंहर्षभमत्तनागव-
ज्जलागमे तोयदवच्च वीर्यवान् ॥
दिव्यास्त्रधूमः सुभुजौघवायु-
र्महाबलः पौरुषविक्रमेन्धनः । [2360]
प्रजा दिधक्षन्निव कालवह्निः
सुघोररूपो विबभौ रणे बलिः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

बलिना तु सुराः सर्वे वर्जयित्वा सुराधिपम् ।
रणे शरशतैर्भिन्नाः ससैन्या वै पराजिताः ॥

2339–2348 — (L 2339) D_3 तपोराशि- (for -जटाभार-) — (L. 2340) D_2 विविधै सु-, D_3 विविधैश्च (for विधिमन्त्र-) K_3 -मन्त्रै- (for मङ्गलै) — (L 2341) V_1 सुमङ्गलं, T_1 ऽप्यलंकृता, $M_{2\ 4}$ ह्यलंकृता (for स्वलंकृत). — (L. 2342) $\tilde{N}_1$ $V_{1\ 3}$ B_3 D_8 D_5 $G_{1\ 3}$ स्थिताः (for स्थितम्). — After line 2342, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3.4}$ $M_{2.4}$ ins.:

145** जयाय मन्त्र कवयस्त्वलकृतं
बालिं समेत्योचुरथाग्रतः स्थितम् ।

— (L 2343) $K_{2.3}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ D_5 -भूषणं (for °णैर्) — (L 2344) $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 4}$ M_2 वरैश्च (for दिव्यैश्च). K_1 D_4 स्वलंकृत., $K_{2\ 3}$ स्वलंकृतम्, $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ Dn_2 $D_{3\ 5\ 6}$ T_1 $M_{2\ 4}$ अलंकृतम्, G_1 °कृतै (for °कृतः). — T_1 G_5 om. lines 2345–2348. — (L. 2345) $\tilde{N}_2$ V_1 D_8 $D_{2.5}$ M_2 विराजमानं (for °मान.) $K_{2\ 3}$ विराजमानं परमेण तेजसा. —(L. 2346) K_4 D_1 [अ]र्क- (for [अ]ग्नि-) $\tilde{N}_1$ $B_{2.3}$ T_2 $G_{1\ 3.4}$ $M_{2\ 4}$ रणे विभात्यग्निनिभोऽसु(B_2 T_2 G_1 °रिवासु)रेश्वरः. — (L 2347) $\tilde{N}_1$ T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{2\ 4}$ स दानवः (for स वै तदा) D_4 G_3 शक्र- (for शत्रु-) — (L. 2348) K_4 $D_{2.6}$ -सत्त्ववीर्यवान्, $\tilde{N}_1$ B_2 -वीर्यसत्त्ववान्, T_2 $G_{1.4}$ M_2 (marg.) -बन्धनीकृतम् (for -वीर्यविक्रम-) D_5 बालिं ददृशुरनुत्तमवीर्यविक्रमा, G_3 बलिर्ददर्शोन्नतसत्त्ववीर्यवान् — (L 2349) T_1 M_2 ऽभ्यर्दितम्, T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ ह्यर्दितम्, M_4 ऽभ्युद्यतम् (for श्रीमदिव) D_8 जलागमे चैव महाभ्रमण्डलं — (L 2350) $\tilde{N}_1$ Dn_2 M_2 विशीर्यमाणं (for विकीर्य°) — (L. 2351) $\tilde{N}_1$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ अपश्यदग्नेश्च (for ततो ददर्शाथ). — (L. 2352) $K_{2.3}$ D_8 रणेषु गुप्तानि; K_4 V_3 B_2 $D_{1\ 2}$ रणे प्र(V_3 स्व)गु°, B_3 D_8 रणे सु(D_3 प्र)तप्तानि (for रणे सुगु°) — (L 2353) K_{1-3} $V_{1\ 3}$ B_2 D_4 समुच्छ्रितानि (for °त्थितानि) K_4 $D_{2\ 6}$ [उ]ग्रतराणि तत्र (for [उ]त्तमवीर्यवन्ति) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ D_8 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.4}$ समुच्छ्रितान्युग्रत(T_2 $G_{1\ 3}$ M_4 °श)राणि तत्र वै —(L 2354) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ -वेलाम् (for -वेगान्). $T_{1\ 2}$ $G_{1.4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ समिद्ध-($G_{4.5}$ °मुद्र)वेगानि बहूं(M_2 °हि)श्च संयुगे — (L. 2355) D_3 -महासि- (for -गदासि-) — (L 2356) K_4 $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1.3}$ B Ds_1 $D_{1.2}$ समरे महात्मनाम्; D_3 समुदग्रतेजसाम् (for °तेजा). Ds_2 क्षिप्रं रिपूणां समरे महात्मनाम्; T_1 G_{3-5} क्षिपंश्च शूलानि बलिश्च संयुगे, T_2 $M_{2\ 4}$ क्षिपञ्च्छिशूलांश्च बलिस्तदा रणे; G_1 क्षिपंश्च शूलानि बलिस्तदा रणे — (L 2358) K_1 $\tilde{N}_2$ V_3 तोयदवर्च-; $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ वीर्यमदाच्च (for तोयदवच्च) — (L 2359) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ D_8 D_6 G_3 भुजवेग-, $\tilde{N}_2$ Dn स्वभुजौघ-; V_3 सबलौघ-; D_2 Bom Poona eds G(ed) सुभुजोग्र-, D_3 °जोत्थ- (for °जौघ-). $T_{1\ 2}$ G_{3-5} $M_{2\ 4}$ चित्रास्त्रहस्तो भुजवेगवायुर् — (L. 2362) महाबलि (for रणे बलिः).

Colophon — *Mention of the Epic*: K_4 Dn Ds_2 $D_{1\ 5}$. — *Mention of Khila*. $\tilde{N}_1$ $V_{1\ 3}$ B Dn D_8 $D_{1.3.4}$. — *Sub-parvan*. K_{1-3} $\tilde{N}_2$ V_3 B D_{4-6} वामनः; K_4 $\tilde{N}_1$ Dn D_8 D_{1-3} T_1 G_3 $M_{2.4}$ वामनप्रादुर्भाव. — *Adhy. name* D_8 देवासुरयुद्धम्, G_3 प्रह्लादस्तुत्यनन्तरं महाबलिप्रस्थानम् — *Adhy. no* K_3 36, V_1 310, V_3 249, B_3 250, Dn 248, Ds_2 247, D_1 233; D_8 260, D_4 240, T_1 316, G_1 311, $G_{3.5}$ 318; G_4 315, $M_{2.4}$ 28.

विमुखा सा तु दैत्येन्द्रैर्वध्यमाना महाचमूः । [2365]
जिताश्च बलिना देवाः शक्रमाहुर्महाबलम् ॥
भवानिन्द्रश्च धाता च लोकानां प्रभुरव्ययः ।
त्वमप्रतिमकर्मा च तथैवानुपमद्युतिः ॥
विद्रुतानीह सैन्यानि सहास्माभिः सुरेश्वर ।
रथचक्रध्वजाक्षाणि विभिन्नानि महासुरैः ॥ [2370]
रथहस्त्यश्वयोधाश्च पदाताश्च सहस्रशः ।
भिन्नाश्छिन्नाश्च शतशो गदामुसलपट्टिसैः ॥
महाभैरवरूपं हि दैत्येन्द्रेण कृतं रणे ।
किमुपेक्षसि दैत्येन्द्रैर्हन्यमानां महाचमूम् ।
त्रायस्व त्रिदशश्रेष्ठ शरण्य शरणागतान् ॥ [2375]
श्रुत्वा तु वचनं तेषां देवानाममराधिपः ।
संवर्तकमिव क्रुद्धः सर्वान्दहति दानवान् ॥

दिवाकरकराकारं किरीटं धारयन्प्रभुः ।
वैदूर्यवर्णसंकाशो नानारत्नचिताङ्गदः ।
मयूरलोमा धूम्राक्षः शतबाहुः सहस्रदृक् ॥ [2380]
हरिकेशो हरिश्मश्रुर्नागकेतुर्महाबलः ।
वज्रप्रहरणः श्रीमान्योगी शतशिरोधरः ॥
स धनुर्बद्धसंनाहः शतादित्यसमप्रभः ।
देवगन्धर्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः ॥
सामगैः सुजपैश्चापि स्तूयमानो महर्षिभिः । [2385]
शतपर्वं महारौद्रं स्फोटनं सर्वतोमुखम् ॥
प्रगृह्य रुचिरं वज्रं दीप्तं रौद्राट्टहासिनम् ।
दैत्यानयोधयत्सर्वान्महेन्द्रः पाकशासनः ।
अधृष्यः सर्वभूतानामदित्या दयितः सुतः ॥
ततः प्रवृत्तः संग्रामो बलिवासवयोस्तदा । [2390]

(L 2363) T1 2 G1 4 5 M2 4 सुरेश्वरम् (for सुराधिपम्) — (L 2364) T1 2 G1 3–5 M2 4 विद्धा (for भिन्ना) Ñ1 T1 2 G1 4 5 M2 4 सह सैन्यैः (for ससैन्या वै) G3 सह सैन्यैः पराजिताः (for ᵇ) — Ñ1 T1 2 G1 3–5 M2 4 om line 2365 — (L 2365) K4 D1 2 याति (for सा तु) K2 3 विमुखा तु स दैत्येन्द्रेण (hypermetric) (for ᵃ) — Before line 2367, K Ñ2 V1 3 B D ins देवा ऊचुः — (L. 2367) K1 D4 देवानां (for लोकानां) Ñ1 T1 2 G1 4 5 M2 4 ईश्वर (for अव्यय) — Ñ1 T1 2 G1 4 5 M2 4 om line 2368 — (L 2368) D6 सुमहाद्युति (for [अ]नुपम°) — Ñ1 T1 2 G1 4 5 M2 4 om lines 2369–2373 — (L 2370) B1 D5 -ध्वजाग्राणि, B3 Cal ed °ग्र्याणि (for °क्षाणि) Ñ1 V1 3 D5 निर्भिन्नानि (for विभि°) — (L 2371) K1, 4 B Dn Ds पादाताश्, D5 प्रया° (for पदा°). — (L. 2373) G3 हि निर्मितम् (for कृतं रणे) — (L 2374) T1 2 G1 3–5 M2 4 किमद्योपेक्षसे दैत्यं (for ᵃ). T1 G3–5 मथ्यमानामिमां चमूम्, D5 हन्यमाना महाचमूः (for ᵇ) — (L 2375) D4 त्रायस्व त्रिदशान्सर्वान् (for ᵃ) Ñ1 D5 T1 G1 3 5 M2 4 शरण्यं, Ñ2 V1 B2 Ds D1 6 T2 G4 शरण्य, D3 खिन्नाश्च (for शरण्य) D3 शरणं शरणे गतान् M2 °ण्यं शरणं गता. (for ᵇ). — Before line 2736, D6 ins वैशंपायन . — (L 2376) Ñ1 T1 2 G1 3–5 M2 4 देवानां देवसत्तमः, Ñ2 °नामसुराधिपः, D5 °नां च सुराधिपः (for ᵇ) — (L 2377) K1 V1 3 B2 3 Dn Ds D4 संवर्तकाग्निवत्क्रुद्ध, Ñ1 2 B1 D3, 5 5 T2 G1 3 5 M2 °र्ताग्निरिव क्रुद्धः (for ᵃ) D5 हन्ति स्म (for दहति) B1 Cal ed सर्वानदहतासुरान्, B3 T1, 2 G1 3–5 M4 सर्वानग्रगतान्सु(G3 4 °सतासु)रान् (for ᵇ).

— K3 om lines 2378–2379 — (L 2378) T2 -कराभं च (for °कार) — (L 2379) K3 D3 4 वैदूर्यरत्न-, Ñ1 T1 G4 5 M2 4 °र्योत्कीर्ण-, B1 3 °र्योत्कर-, D1 °र्यपूर्ण-, T2 G1 °र्याकीर्ण- (for °र्यवर्ण-) — (L 2380) K1–3 D4 ताम्राक्षः, Bom Poona eds G(ed.) रक्ताक्ष (for धूम्राक्ष°) — (L 2381) M4 Bom Poona eds G(ed) हरिरेको (for °केशो) K4 D2 6 G4 M4 नाना- (for नाग-) — (L 2382) K2 3 -शिरोरुह, Ñ2 V1 D5 °दर° (for °धर) — (L 2383) V3 -धनुर्धर-, D3 °वज्र- (for -बद्ध-) Ñ1 M2 शतादित्य इवाम्बर; B1 °त्य इवोदित, T1 2 G1 4 5 °त्य इवाम्बरम् (for ᵇ) —(L. 2385) Ñ1 G5 M2 4 स्वागमैः (for सामगैः) K1 सजपैश्; K2 3 सहजैश्, K4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D2–4 G3 सजपैश्, D5 6 सहजैश् (for सुजपैश्) T1 2 G4 स्वागमैः सुगमैः(T1 °जवैः)श्चापि, G1 सागमैः सुगमैश्चापि (for ᵃ). T1 2 G1 4 5 M2 4 सुरर्षिभिः (for मह°) — (L 2386) K1 Ñ1 2 B Dn2 D1 2 6 T2 G3 4 M2 शतपर्वं (for °पर्वं) K4 D1 2 स्फुटितं, Ñ1 स्फोटन्तं, D3 °न., D5 स्फारणं (for स्फोटनं) — (L 2387) B T1 2 G1 3–5 M2 4 विकृतं (for रुचिरं) Ds प्रगृह्य विकृतं रौद्रं (for ᵃ) V1 3 D5 दीप्त- (for दीप्तं) G4 उग्राट्ट- (for रौद्राट्ट) K2 3 दीप्तं रौद्रं दहासिनम्, Ñ1 T2 G3 M2 4 दीप्तं रौद्रा(T2 G3 °समुग्रा)ट्टहासि वै; G1 5 दीप्तमुग्र ददासि वै (for ᵇ) — (2388) D2 स योधयन्; T1 G5 अरोधयत्, G3 अपोथयत् (for अयोध°) T2 G1 4 श्रीमान् (for सर्वान्) — (L 2389) Ñ2 V1, 3 D4 5 अधृष्टः, D1 2 अदृश्य-, D3 अवध्यः, G3 अदृष्टः (for अधृष्य) —(L. 2390) Ñ2 B1 2 (marg). 3 Ds T1 2 G1 3 5 M2 4 बलेर्देवेश्वरस्य च (for ᵇ) — T1, 2 G1, 3–5 M2, 4 om. lines 2391.

उभाभ्यां देवदैत्याभ्यामचिरान्महदद्भुतः ।
अतिवीर्यबलोदग्रस्तुमुलो लोमहर्षणः ॥
महादेवस्तुतिशतैः कर्मभिर्जयसंमितैः ।
प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिद्ध इवाबभौ ॥
सुरासुरेन्द्रयोर्दृष्ट्वा संग्रामं लोमहर्षणम् । [2395]
देवानां दानवानां च भूयो युद्धमभूत्तदा ॥
ततोऽविध्यन्महेन्द्रस्तं बलिं शस्त्रैर्महाबलः ।
तान्यस्त्राणि महाबाहुश्चिच्छेद शतधा रणे ॥
ततः क्रुद्धः पुनस्तत्र निजघ्ने दानवं महत् ।
आग्नेयमथ शत्रुघ्नं चिक्षेपेन्द्रो महाबलः । [2400]
शातयामास तच्चैन्द्रं वारुणास्त्रेण धीमता ॥
संक्रुद्धो मघवा वज्रमगृह्णात्पर्वतोपमम् ।
हन्तुकामो बलश्लाघी बलिं दैत्याधिपं रणे ॥
ततः शुश्राव देवेन्द्रः कौशिको हरिवाहनः ।

— (L 2391) Ñ1 B1. 3 D8 उभाभ्यामतिवीर्याभ्यां (for ^{a}) Ñ1 D8 om lines 2391^b–2392^a V3 अचिन्त्यो (for अचिरान्) K2 सुमहाद्भुत ; B2 D3 महदद्भुतम् (for °तः). V1 अचिन्त्यं मदद्भुत B1 3 तुमुलो लोमहर्षण. (for ^{b}) — (L. 2392) K2 V1 B D8 G3 -बलोदग्रं (for °ग्रस्) K2. 3 V3 अनिवा(V3 °वती)र्यबलोदग्रं, D6 T1 2 G1. 4 5 M2 4 अनिवार्यातिबलयोस् (for ^{a}) K4 अतुलो (for तुमुलो) K1–3 V1. 3 B D1. 3 5 तुमु(D1 अतु)लं रोमहर्षणम् (for ^{b}). — D6 T1. 2 G1. 4. 5 M2 4 ins after line 2392 ; G3 after line 2397 :

146** शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामास वासव ।
बलिं बलवतां श्रेष्ठं बलिश्चापि सुरेश्वरम् ॥
उभौ तौ लोकविख्यातौ बलिवासवशब्दितौ ॥
ततः क्रुद्धो बलिर्दैत्य शक्रं हन्तुं महामृधे ।
नारायणं महारौद्रमस्त्रमादाय दानव । [5]
सिंहनादं विनद्याशु तिष्ठेत्यसकृदब्रवीत् ॥
शक्रोऽपि तेन देवेशो वारयित्वा समुद्यतम् ।
पर्जन्यमथ माहेन्द्रं वारुणं वायुसंज्ञितम् ।
चत्वार्येतानि संगृह्य शक्रस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
तैस्तानि च समाहत्य ननाद विपुलं बलिः । [10]
स पाशुपतमादाय बलिर्बलवतां वरः ।
अनेन त्वां हनिष्यामि बलिराह शतक्रतुम् ॥
तेनैव तत्समाहत्य शक्रो दीप्तत्वमाययौ ॥
अस्त्रे पाशुपते चैव निर्भग्ने वैष्णवे तदा ।
कृत्ये चैव तदा मूढे शक्रो वज्रं समाददे ॥ [15]
भ्रामयित्वा शतगुणं मोक्तुमैच्छच्छतक्रतुः ।
ततो हाहाकृतं सर्वं जगदासीज्जगत्पते ॥
ततो बलिर्महातेजा ब्रह्मास्त्रं च समाददे ।
तेन तत्प्रहतं घोरं वज्रमस्त्रं महारणे ॥
इत्थं वृत्ते महाघोरे संग्रामे देवदैत्ययोः । [20]
उभौ तौ कृत्यसंमूढौ वीर्यवन्तौ महारणे ।
विजेतुकामावन्योन्यमीश्वरौ लोकविश्रुतौ ॥
उभाभ्यां देवदैत्याभ्यामचिरान्महदद्भुतः ।

[(L. 2) D6 M2 श्रेष्ठो (for श्रेष्ठं) G3 रणेश्वरम् (for सुरे°) — (L 3) T1 G3. 5 अयुध्येतां महामृधे (for ^{b}) — (L 6) T1 G3 5 [उ]च्चैस् (for [आ]शु). — (L 7) G1 4 M4 देवेश (for °शो) D6 M2 4 तमुद्यतम् (for स°) — (L 8) D6 T1 2 G3 M2 पार्जन्यम् (for प°) — (L 10) T2 G1 समासाद्य (for °हत्य) — (L 13) T1 G1 3–5 शक्रो दीप्त समाययौ (for ^{b}) — G3 om line 15 — (L 15) D6 M2 मूढः (for मूढे) — (L 16) G3 मोक्तुकामै. (for °मैच्छत्) — (L 19) T2 प्रहत (for प्रहृत) D6 तेनापि तत्प्रहर्तव्यं ; G3 ब्रह्मास्त्रेण प्रतिहत (for ^{a}) D6 घोरं वज्र (for वज्रमस्त्र) — (L 21) D6 T1 वीर्य- (for कृत्य-) — (L 22) T1 G1 4 5 M4 विजेय- (for °तु-)]

— Ñ1 T1 2 G1 4 5 M2 4 om lines 2393–2403 — (L. 2393) B2 D2 5 G3 -संमतैः , Dn -संस्तुतैः , D3 -शंसिभि (for -संमितैः). — (L. 2394) K4 D1. 2 6 प्रचोदितो (for प्रबोधितो) D5 और्व (for इद्ध) — (L 2395) Ñ2 दृष्टं (for दृष्ट्वा) — (L 2397) Dn2 D6 अस्त्रैर् (for शस्त्रैर्) G3 महासुरम् (for °बल). B2. 3 D8 Cal ed बलिमस्त्रैर्महासुरम् , Bom Poona eds बलिमस्त्रैर्महाबलम् (for ^{b}) — (L 2398) G3 तानि शस्त्राणि दिव्यानि (for ^{a}). D2 चिच्छिदे (for चिच्छेद). K1 दशधा , V3 बहुधा (for शतधा) Ñ2 B Dn D8 बलिः (for रणे). G3 चिच्छेद शतशोऽसुरः (for ^{b}) — (L. 2399) K2 3 D2 क्रुद्धं (for क्रुद्धः). K4 शक्रो (for तत्र). B D8 D3 6 सोऽस्त्रं दुर्वारणं महत् (D3 रणे), D5 निजघ्ने दानवो महान् (for ^{b}). — (L. 2400) V1 3 Dn D3 5 अस्त्रं (for अथ). — After line 2400, K1 Ñ2 V1 3 B D8 D4 6 G3 ins :

147** तं दृष्ट्वा खे समागच्छत्प्रलयानलसंनिभम् ।

[V3 समायान्त (for °गच्छत्) B2 दृष्ट्वा खे समुपागच्छत् (for ^{a}).]

— (L 2401) K1 D4 पातयामास , V3 D5 शमया° , D3 वारया° (for पातया°). Ñ2 V3 G3 वारयामास दैत्येन्द्रो , B D8 शमयामास दैत्येन्द्रो , D6 शान्तयामास दैत्येन्द्रो (for ^{a}) K1 D4 धीमतः , Dn दानव. , Cal ed बुद्धिमान् (for धीमता). — G3 om. line 2402 — (L 2402) Cal ed. अग्रहीत् (for अगृह्णात्). — (L 2403) K4 बलं सर्वं ; V1. 3 B3 रणश्लाघी (for बल°) — (L. 2404) K2 चाकाशे ;

अशरीरां शुभां वाणीं तस्मिन्महति वैशसे ॥ [2405]
निवर्तस्व महाबाहो सुराणां नन्दिवर्धन ।
पुरंदर सुरश्रेष्ठ न जेष्यसि बलिं रणे ॥
तपसा ह्युत्तमो दैत्यो वरदानेन चाधिकः ।
स्वयंभूपरितोषाच्च सत्यधर्माच्च वासव ।
नैष शक्यस्त्वया जेतुं त्रिदशैर्वा सुरेश्वर ॥ [2410]
यो ह्यस्य जेता भगवांस्तं शृणुष्व समाहितः ।
ब्रह्मणः स हि सर्वस्वं देवानां चैव सा गतिः ॥
परं रहस्यं धर्मस्य परस्य च परा गतिः ।
परात्परतरः श्रीमान्परावरगतिः प्रभुः ॥
सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । [2415]
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासाः सुरारिहा ।
जेताजेयो जयः श्रीमान्सोऽस्य जेता भविष्यति ॥
श्रुत्वा दिव्यां तु मधुरां वाणीं तामशरीरिणीम् ।
अपयातो रणाच्छक्रः सार्धं सर्वैर्मरुद्गणैः ॥
अपयाते तु देवेन्द्रे कौशिके हरिवाहने । [2420]
सिंहनादो महानासीद्दानवानां महामृधे ॥
ततः किलकिलाशब्दः क्ष्वेडितास्फोटितस्वनः ।
शङ्खानां निनदश्चात्र योधानां वल्गितस्वनः ॥
वादित्राणां च निर्घोषस्तुमुलश्चाभवत्तदा ।
जयशब्दरवश्चैव देवानां तु पराजये ॥ [2425]
ससैन्यो दैत्यराजस्तु स्तूयमानः सुहृद्गणैः ।
बलिरिन्द्रो बभौ दैत्यो हिरण्यकशिपुर्यथा ॥

Colophon

K_3 $\tilde{N}_2$ V_3 दैत्येन्द्र॰ (for देवेन्द्र) K_2 बलवान्, D_8 कुपितो (for कौशिको) — (L 2405) $\tilde{N}_1$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2,4}$ तस्मिन्युद्ध उपस्थिते (for ^{b}). — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ om line 2406 — (L 2407) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ निवर्तस्व (for पुरंदर) — (L. 2408) K_4 $\tilde{N}_{1\ 2}$ B_1 Dn D_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ [अ]त्युत्तमो (for ह्यु॰) — (L 2409) $K_{2\ 3}$ स्वयंभूपरितोषार्थं (for ^{a}) $V_{1\ 3}$ B_3 Ds $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 सत्याद् (for सत्य॰) — (L 2410) $\tilde{N}_1$ G_3 कुतोऽन्यैस्त्रिदिवा(G_3 ॰दशा)लयैः (for ^{b}) — For line 2410, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ subst

148** न शक्यो भवता जेतुं कुतोऽन्यैस्त्रिदशालयैः ।

[M_2 त्रिदिवालयैः (for त्रिदशा॰)]

— (L 2411) K_4 V_3 D_1 G_3 तच् (for तं) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1,4,5}$ $M_{2\ 4}$ तं शृणु (G_4 तच्छृणु) त्व सनातनम्, D_5 परस्परपरां गति (for ^{b}) — D_5 om lines 2412–2413 — (L 2412) K_2 त्वं, $B_{1\ 3}$ Cal ed यो (for स). $B_{1\ 3}$ वै परा॰; $T_{1\ 2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2\ 4}$ च स वै (for चैव सा) — $\tilde{N}_2$ B_3 om. line 2413. — (L 2413) D_1 परस्पर॰, D_3 धर्मस्य च (for परस्य च) — (L 2414) G_1 परगति॰ (for ॰तर॰) B_1 D_3 $T_{1,2}$ $G_{4\ 5}$ M_2 पराप(D_3 ॰व)रगतिः श्रीमान् (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ D_5 परात्पर, $V_{1,3}$ परापर॰, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_2 धराधर॰ (for परावर॰) — After line 2414, K $V_{1\ 3}$ B_2 Dn Ds D_{1-6} $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins .

149** व्यक्ताव्यक्तमहाभूतो भूतभव्यभवत्प्रभुः ।

[$T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 ॰महाभूत (for ॰भूतो). M_2 व्यक्ताव्यक्तं महद्भूतं (for ^{a}) $T_{1\ 2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2,4}$ भूत भ(M_2 ॰तभ)व्यभवो विभुः (for ^{b})]

— (L 2415) V_3 B_1 Ds G_5 Cal ed. ॰शीर्षं (for ॰शीर्षा) $\tilde{N}_2$ सहस्रास्य (for ॰स्राक्ष) — $K_{2\ 3}$ $\tilde{N}_1$ D_3 om line 2416 — (L 2416) T_2 G_1 परात्पर॰, G_4 परतपः (for सुरारिहा) — (L 2417) K_4 D_1 तेजो जयो, $V_{1\ 3}$ Ds D_{4-6} जेता जयो, B_1 T_2 G_{3-5} $M_{2\ 4}$ जेताजितो, G_1 जिताजितो (for जेताजेयो) D_3 जेता जयोऽनय. श्रीमान् (for ^{a}). — (L 2418) $\tilde{N}_1$ B_3 $T_{1,2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ तु परमां; Dn_2 सुमधुरा (for तु म॰) $T_{1\ 2}$ $G_{1,4\ 5}$ अमृतोपमाम् (for अशरीरिणीम्) — (L 2419) $K_{2\ 3}$ om lines 2419^b–2420^a. B_3 Dn Cal ed सह (for सार्धं) V_3 देवैर्, D_3 सर्वं॰ (for सर्वैर्). Bom Poona eds G(ed) सुरोत्तमैः (for मरुद्गणैः). — (L 2420) $\tilde{N}_2$ दैत्येन्द्रे (for देवेन्द्रे) Dn अपयाति तु दैत्येन्द्रे (for ^{a}) D_5 नर॰, G_3 मेघ॰, G_5 हत॰ (for हरि॰). $K_{2\ 3}$ कौशिको हरिवाहन (for ^{b}). — G_5 ins after line 2420 : $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 4}$ $M_{2\ 4}$ after line 2421

150** जितं त्रिभुवनं सर्वं बलिनेति महामृधे ।

— G_5 om lines 2421–2427 $\tilde{N}_2$ T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ om. lines 2422–2427 — (L 2422) Ds ॰ध्वनिः (for ॰स्वनः) K_2 D_6 क्ष्वेडितास्फोटितारव॰, B_1 G_3 Cal ed क्ष्वेडितास्फोटनिस्वनः, D_5 क्रीडितास्फोटितस्वन (for ^{b}). — (L 2423) $K_{3\ 4}$ वलित॰, D_4 चापि स॰, D_5 च स्थितः, G_3 जनित॰ (for वल्गित॰) D_3 स्वनैर् (for ॰स्वन॰) — (L. 2425) B_3 Dn G_3 Cal ed ॰रवैश् (for रवश्) $K_{2,3}$ D_4 पराजय॰ (for ॰ये) — (L. 2426) K_4 V_3 Dn_2 $D_{1\ 2}$ देव॰ (for दैत्य॰) B_3 Cal ed प्रयात स (for स्तूयमान). K_4 V_3 मरुद्गणैः (for सुहृ॰) — (L 2427) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ $B_{1,3}$ Dn Ds D_{3-5} बलीन्द्रो वि॰ (for बलिरिन्द्रो)

COLOPHON. — *Mention of the Epic* . K_4 Dn_2 Ds_2 D_1,

वैशंपायन उवाच ।

निष्प्रयत्नेषु देवेषु त्रैलोक्ये दैत्यपालिते ।
जये बलेर्बलवतो मयशम्बरयोस्तथा ॥
शुद्धासु दिक्षु सर्वासु प्रवृत्ते धर्मकर्मणि । [2430]
अपावृते देवपथे अयनस्थे दिवाकरे ॥
प्रह्लादशम्बरमयैरनुह्लादेन चैव हि ।
दिक्षु सर्वासु गुप्तासु गगने दैत्यपालिते ॥
देवेषु मखशोभाश्च स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च ।
प्रकृतिस्थे तदा लोके वर्तमाने च सत्पथे ॥ [2435]
अभावे सर्वपापानां भावे चैव तथा स्थिते ।
भावे तपसि सिद्धानां सर्वत्राश्रमरक्षिषु ॥
चतुष्पादे स्थिते धर्मे अधर्मे पादविग्रहे ।
प्रजापालनयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ॥
स्वधर्मसंप्रयुक्तेषु सर्वाश्रमनिवासिषु । [2440]
अभिषिक्तोऽसुरैः सर्वैर्दैवराज्ये बलिस्तदा ॥
हृष्टेष्वसुरसंघेषु नदत्सु मुदितेषु च ।
अथाभ्युपगता लक्ष्मीर्बलिं पद्मासने स्थिता ।
पद्मोद्यतकरा देवी वरदासुरसेविनी ॥

श्रीरुवाच ।

बले बलवतां श्रेष्ठ महाराज महाद्युते । [2445]
प्रीतास्मि तव भद्रं ते देवतानां पराजये ॥
यत्त्वया युधि विक्रम्य देवराजः पराजितः ।

— *Mention of Khila* K4 Ñ1 V1.3 B1 3 Dn Ds D1.4 — *Sub-parvan* K2-4 Ñ2 V3 B Dn Ds D1-6 वामन॰, T1 2 G1 3 वामनप्रादुर्भावः — *Adhy. name* K D2-6 देवासुरसंग्राम, Ñ2 V1 देवासुरयुद्धम्, V3 T2 G1 M2 4 बलिविजयः, B शक्रापयानम्, Ds देवासुरसग्रामे बलेरिन्द्रप्राप्तिः; D1 बलियुद्धम्, G3 बलिना इन्द्रपराजय॰ — *Adhy no* K3 (marg) 37, V1 320, V3 250, B2 251; Dn 249, Ds2 248, D1 234, D3 261, D4 241, T1 G4 317, G1 312, G3 5 319, M2 4 29

(L 2428) K2 Ds2 T1 G4 दैत्येषु, D2 सर्वेषु (for देवेषु). — (L 2429) K1 B1 Ds D6 मयशम्बरघोषिते; D4 मयस्य स्वरघोषिते (for ᵇ) — (L. 2430) Ñ1 Bom Poona eds G(ed) सुधासु, D5 ततस्तु (for शुद्धासु) ❀ Cn : सुधासु =अमृतमयीषु। ❀ T1 G3 सर्व- G(ed) नर्म- (for धर्म-). — (L 2431) K1 B2 3 Dn2 Ds D4 चन्द्रमसि, K4 Dn1 D1.2 धर्मपथे, Ñ1 D5 तु दैतेये, Ñ2 चन्द्रपथे; V1 ॰दैत्य॰ (for देव॰). B1 D6 अपवृत्ते चन्द्रमसि (D6 धर्मपथे); D3 T1 G1.4 5 M2 4 अपावृते दैत्यपथे (for ᵃ) ❀ Cn अपवृत्ते = उद्धरिते। ❀ — (L 2433) T1.2 G1 3-5 M2.4 भुवने (for गगने) — (L 2434) K1-3 Ñ2 V1 B2 Dn2 D2-4 6 दैत्येषु, Dn1 दैत्ये तु (for देवेषु) T1 2 G1 5 M2 4 -जाताश्च (for शोभाश्च) K4 दैत्येषु गर्वशोभाश्च, V3 दैत्येषु मखशोभासु, B1 3 दैत्येषु मखशोभी च, D1 दैत्येषु अश्वशोभाश्च, D5 दैत्येषु मखभागेषु, G3.4 वेदेषु मखजातां च (for ᵃ) — (L. 2435) K1-3 D2 T1 G5 M2.4 सत्पथि, V3 तत्पथे (for सत्पथे) —D5 om lines 2436-2437 —(L 2436) K1 Dn D4 -भावानां, K2 Ñ2 V1.3 भूतानां, K4 D1 2 -देवानां (for -पापानां) T1 G5 पापे (for भावे). B3 Cal. ed. स्थिरे (for स्थिते). — Ñ1 T1.2 G1.4 5 M2 4 om. line 2437. — (L 2437) K2 सिद्धार्थाश्रय-, Ñ2 V1 सद्धर्माश्रय-, V3 सद्वृत्ताश्रय-, B1 D6 सद्वार्ताश्रय-, B2 (marg.) Ds1 सद्धर्माश्रम-, D2 सर्वाश्रमसु-, D4 सिद्धार्थे नय- (for सर्वत्राश्रम-) Dn Cal. ed अभावे पापकर्मणाम् (for ᵇ) — For line 2437, G3 subst

151** भावे च कार्यसिद्धीनां सद्वार्तानयशीलिषु ।

— K1 D4 om (hapl) lines 2438-2440. — (L. 2438) K2-4 V1 3 Dn T1 2 G1 5 चतुष्पाद-, D3 चतुःपदे, G4 चतुष्पथ- (for ॰ष्पादे). D5 धर्मे त्रिपादमात्रर्थे (for ᵃ) — (L. 2439) D5 भजमानेषु (for भ्राज॰). — (L. 2440) K3 स्वधर्मे सं-, D3 सम्यग्धर्मे-, D6 स्वधर्मे सं- (for ॰र्मसं-) T1.2 G1. 3-5 -प्रवृत्तेषु (for प्रयुक्तेषु) M2 4 स्वधर्मे संप्रवृत्तेषु (for ᵃ). — K3 om lines 2441-2448 — (L 2441) K1 Ñ1 V3 D3-5 G1 M4 देवराजो, K4 V1 B2 3 D3 D1 2 T1 2 दैत्यराजो, Dn2 दैत्यराज्ये (for देव॰) Ñ2 दैत्यराज्ये बलिं तदा (for ᵇ) — (L 2442) K4 V3 B1 सुर (for [अ]सुर-). D1 हृष्टेषु सुरसंघेषु (for ᵃ) D3 नर्दत्सु सुदिनेषु च (for ᵇ). — (L 2443) D1 [अ]भ्युपागमत्, G5 चाभ्युदिता (for [अ]भ्युपगता) D5 T2 G1 M2 4 पद्मासन- (for ॰सने) Ñ2 D1 स्थितम् (for स्थिता) — (L 2444) Dn चञ्चला, D4 शारदा (for वरदा) V1.3 B2 D2 3 T1 G3 5 M2.4 शूर- (for ऽसुर-) K2 D6 -सेविता, K4 D1 -मेदिनी, Bom. Poona eds G(ed.) -मोहिनी (for -सेविनी) — After line 2444, B2 ins

152** श्रीरुवाचासुरपतिं सुप्रसन्नमुखी तदा ।

— (L. 2445) K1 Ñ1 B2 3 D4 T1.2 G3-5 M2 4 दैत्यराज; G(ed) महाभाग (for ॰राज). — (L 2446) Ñ1 B2 देवराज- (for ॰तानां) T1 2 G1.3-5 M2.4 पराजयात् (for ᵇ). — (L. 2447) K4 Ñ1.2 B3 Ds2 D1.3 T1 G3 यस् (for

दृष्ट्वा ते परमं सत्त्वं ततोऽहं स्वयमागता ॥
नाश्चर्यं दानवश्रेष्ठ हिरण्यकशिपोः कुले ।
प्रसूतस्यासुरेन्द्रस्य तव कर्मेदमीदृशम् ॥ [2450]
विशेषितस्त्वया राजन्दैत्येन्द्रः स पितामहः ।
येन भुक्तं हि निखिलं त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥
एवमुक्त्वा हि सा देवी लक्ष्मीर्दैत्यपतिं बलिम् ।
प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्वभूतमनोरमा ॥
शिष्टाश्च देव्यः प्रवरा ह्रीः कीर्तिर्द्युतिरेव च । [2455]
प्रभा धृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्विद्या दया मतिः ॥
स्मृतिर्मेधा तथा लज्जा लक्ष्मीरीडा गतिस्तथा ।
श्रुतिः प्रीतिस्तथा कान्तिः शान्तिः पुष्टिः क्रिया तथा ॥
सर्वाश्चाप्सरसो दिव्या नृत्यगीतविशारदाः ।
उपतस्थुर्महात्मानं बलिमिन्द्रं महारथम् ॥ [2460]
प्रतिपन्नं तु दैतेयैस्त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
प्राप्तमैश्वर्यममितं बलिना ब्रह्मवादिना ॥

Colophon.

यत्) Ñ1 T1 2 G1 4 5 M2 4 स देवो देवराड् जित (for ᵇ) — (L 2448) M4 विस्मयम् (for ऽहं स्वयम्) V3 समुपागता (for स्वयमा°) — (L 2449) T1 2 G1.4 5 -व्याघ्र- (for -श्रेष्ठ) M2 4 आश्चर्यं दानवव्याघ्र (for ᵃ) — (L 2450) K2 4 [अ]सुरश्रेष्ठ, T1 2 G1 3-5 [अ]सुरेन्द्राद्य (for °न्द्रस्य). — (L 2451) K2-4 Dn1 D1 3 6 T1 2 G1 3-5 M2 4 विशेषतस् (for °षितस्). D5 दैत्येन्द्र (for °न्द्रः). Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 दैतेय प्रपितामह°, Dn1 D2 G3 4 दैत्येन्द्र प्रपि° (for ᵇ) — After line 2451, D4 ins .

153** रसो दिव्या नृत्यसीमा स्वर्गस्था सर्वसपद° ।

— (L 2452) D2 [इ]ह भुक्तं, D6 युक्तं हि (for भुक्तं हि). — After line 2452, K1.4 Ñ2 B Ds D1 2 4 6 ins :

154** विशेषतस्तव विभो सर्वो धर्म स्थित पथि ।
तेन त्रैलोक्यमक्षय्य भोक्ष्यस्यमितविक्रम ॥

[(L 1) B2 धर्मे (for धर्म) D1 2 6 पथे स्थित (for स्थित पथि) — (L 2) D4 6 आखिल (for अक्षय्य) K4 D1 तेन त्रैलोक्यमुख्येन (for ᵃ) K4 D1 2 6 भुक्त्वा च, D4 अवासि (for भोक्ष्यासि)]

— Before line 2453, M2 4 ins वैशंपायन.. — (L 2453) Ñ1 2 V1.3 B Dn Ds दैत्यवृषं; D1 2 6 °नृप (for °पतिं). — (L 2455) K4 सख्यश्च; T2 G1 M2 4 दृष्ट्वा (for (for शिष्टाश्च). D5 शिष्टांश्च देवप्रवरान् (for ᵃ) T2 G1 4 M2 श्री (for ह्रीः) D1 श्री कीर्तिः कान्तिरेव च (for ᵇ) —T1 G5 om lines 2456-2458 — (L 2456) V1 द्युतिर्, D5 भूतिर् (for भूतिर्) K3 Ñ1 D5 विद्या च या, T2 M2 दिव्यौ च या (for विद्या दया) D3 [अ]पि च, Bom. Poona eds. G(ed) स्मृति. (for मति) K2 नीतिर्विद्या च या धृतिः (for ᵇ). — K2 3 B1.3 D3 5 T2 G1 4 M2.4 om line 2457 — (L. 2457) V1 शक्तिर्; V3 Ds D4 मुक्तिर्, B2 Dn कीर्तिर् (for लज्जा) Ñ1 कृतिर्लज्जा तथा मेधा, Ñ2 कृतिर्मेधा तथा युक्तिर्, G3 स्मृतिर्धर्मे तथा तुष्टिर् (for ᵃ). K4 Ñ1 D1 इहा (for इडा). D2 मतिस् (for गतिस्) K1 D4 तुष्टिः पुष्टिस्तथैव च, Ñ2 V1.3 Ds पुष्टिरिष्टिस्तथैव च, B2 Dn वपुः (Dn तुष्टि) पुष्टिस्तथैव च, D6 लक्ष्मीरीहा मतिस्तथा; G3 पुष्टि. कान्तिस्तथा क्रिया, Cal ed पुष्टिर्मुक्तिस्तथैव च (for ᵇ) — D4 om lines 2458-2462 — (L 2458) K3 धृति. (for श्रुति) K1 इवोदारा, Ñ2 D2 G5 इला कीर्तिः; V1 3 B Dn Ds2 D3 6 इला (B Dn °डा) कान्ति (for तथा कान्ति) Ñ1 श्रुतिर्लक्ष्मीरिला कान्तिः Ds1 श्रुतिः प्रीतिरिला कान्तिः, T2 G1 M2 4 श्रुति स्मृतिरिला कान्ति° (for ᵃ) V3 बुद्धि°, D5 वृद्धि (for पुष्टि) K4 D2 क्रियास्तथा, D6 कृपास्तथा, G1 तथा प्रिया (for क्रिया तथा) K1-3 तुष्टि (K2 कान्ति) पुष्टि क्रियास्तथा, B2 शान्तिर्वृद्धिस्तथा क्रिया, Dn शान्तिर्वृद्धि क्रियास्तथा, D1 कान्तिः शान्ति क्रियास्तथा, D5 तुष्टि पुष्टिर्यथा तथा (for ᵇ). — After line 2458, T G1 3 4 M2 4 ins

155** अनुप्रविष्टास्ता सर्वा दैत्यनाथं महाबलम् ॥

— (L 2459) D6 देव्यो (for दिव्या) — K Ñ1 2 V1.3 B3 D1-5 om line 2460 — (L 2460) B1 3 T1 2 G1 3-5 M2 4 महासत्त्वं (for °त्मानं) D6 महासुरम्, T1 G5 °बलम् (for °रथम्). — (L 2461) Dn Ds D6 प्रतिप्राप्तं (for °पन्नं) —K1 4 D1 पतिं प्राप्तास्तु (D1 °स्ते) दैतेय, K2 3 Ñ2 V1 3 D3 प्रतिप्राप्तास्तु दैत्येन्द्र (K2 3 °तेयं), D2 पतिं प्राप्तास्तु दैत्येन्द्रं, D5 प्रीतिप्राप्तास्तु दैत्येन (for ᵃ) K Ñ2 V1 3 D1-3 5 त्रैलोक्ये सचराचरे (for ᵇ) — (L 2462) Ñ1 V1 3 B Ds D3 अतुलं; D5 अन्विच्छन् (for अमितं). K2 3 Ñ2 V1.3 Dn D1 3-5 बलिना ब्रह्मणा यथा (for ᵇ)

Colophon om in D4 — *Mention of the Epic* . K1 4 Ds2 D1. — *Mention of Akhila* . K1 4 Ñ1 V1 3 B Dn Ds D1 3 — *Sub-parvan* K V1 B3 Dn Ds D1 2 5 6 वामन., Ñ1 B1 2 D3 T1 2 G1 3 M2.4 वामनप्रादुर्भावः. — *Adhy name* V1 3 B देवासुरसग्राम ; Dn बलिवासवसंग्रामः; Ds बलेर्लक्ष्मीसमागम., G3 महाबलेस्त्रैलोक्याधिपत्यम् — *Adhy no* K3 (marg) 38, V1 33; V3 251, B2 252, Dn 250; Ds2 249; D1 235; D3 262; T1 G4 318; T2 G1 313, G3 5 320 M2 4 30,

जनमेजय उवाच ।

पराजिताः सुरा दैत्यैः किमकुर्वत वै मुने ।
कथं च त्रिदिवं लब्धं भूयो देवैर्द्विजोत्तम ॥

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा वाणीं तु तां दिव्यां सह देवैः सुराधिपः ।[2465]
प्राग्दिशं प्रस्थितः श्रीमानदित्यालयमुत्तमम् ॥
प्राप्यादित्यालयं शक्रः कथयामास तां गिरम् ।
अदित्या सा यथा युद्धे तेन वाणी पुरा श्रुता ॥

अदितिरुवाच ।

यद्येवं पुत्र युष्माभिर्न शक्यो हन्तुमाहवे ।
बलिर्विरोचनसुतः सर्वैश्चैव मरुद्गणैः ॥ [2470]
सहस्रशिरसा हन्तुं केवलं शक्यतेऽसुरः ।
तेनैकेन सहस्राक्ष न ह्यन्येन शतक्रतो ॥
तद्वः पृच्छामि पितरं कश्यपं सत्यवादिनम् ।
पराजयार्थं दैत्यस्य बलेस्तस्य महात्मनः ॥
ततोऽदित्या सह सुराः संप्राप्ताः कश्यपान्तिकम् ।[2475]
अपश्यन्कश्यपं तत्र मुनिं दीप्ततपोनिधिम् ॥
आद्यं देवगुरुं दिव्यं क्लिन्नं त्रिषवणाम्बुभिः ।
तेजसा भास्कराकारं गौरमग्निशिखाप्रभम् ॥
न्यस्तदण्डं तपोयुक्तं बद्धकृष्णाजिनोत्तरम् ।
वल्कलाजिनसंवीतं प्रदीप्तं ब्रह्मवर्चसा ॥ [2480]
हुताशमिव दीप्यन्तमाज्यमन्त्रपुरस्कृतम् ।
स्वाध्यायनिरतं नित्यं वपुष्मन्तमिवानलम् ॥
तं ब्रह्मवादिनां श्रेष्ठं सुरासुरगुरुं प्रभुम् ।
प्रतपन्तमिवादित्यं मारीचं दीप्ततेजसम् ॥
यः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रजानां पतिरुत्तमः । [2485]

D_4 om line 2463 with the ref D_5 om lines 2463–2464. — (L 2464) D_3 त्रिविष्टप (for च त्रिदिवं) $K_{2, 3}$ प्राप्त ; G_5 सर्वं (for लब्धं). $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ भूयस्तैर्द्विजसत्तम (for ^{b}). — D_5 om the ref — (L 2465) $\tilde{N}_1$ $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ $M_{2, 4}$ पुरंदरः (for सुराधिपः) — M_4 om line 2466 — (L 2466) $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ M_2 अदित्या निलयं शुभम् (for ^{b}) — After line 2466, $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ M_2 ins. :

156** देवमातुः सुरश्रेष्ठो देवैः सह पुरंदरः ।

— (L 2467) $\tilde{N}_1$ $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ $M_{2, 4}$ समीपं प्राप्य मातुस्तु (for ^{a}). D_4 तां गतिम्, T_2 G_1 वै तदा (for तां गिरम्) — (L 2468) B अदित्यायास्तदा युद्धे , D_4 G_3 °त्याः स युवा (G_3 तदा) युद्धे (for ^{a}) B_3 Cal. ed दिव्या (for वाणी) $\tilde{N}_1$ $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ M_2 श्रुताभवत्, D_3 यथा श्रुता (for पुरा श्रुता). — (L 2469) Dn अद्यैवं , D_5 यं पुरा (for यद्येव). $\tilde{N}_1$ शक्यं (for शक्यो) — (L 2471) D_5 देव (for हन्तुं) $\tilde{N}_1$ स हि ; D_4 सुतः (for ऽसुरः). $T_{1, 2}$ $G_{1, 3, 5}$ केवलं शक्य एव हि (for ^{b}) — (L 2472) D_3 न तु ह्यन्येन शक्यते (for ^{b}) — (L 2473) B_2 Bom Poona eds. G(ed) पृच्छस्व (for पृच्छामि) $\tilde{N}_1$ $B_{1, 2}$ (marg) $G_{3, 4}$ ब्रह्म- (for सत्य-). — For line 2473, $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ subst .

157** तद्गच्छ पितरं पृच्छ काश्यपं ब्रह्मवादिनम् ॥

— (L 2474) $K_{2, 3}$ Dn $D_{3, 5, 6}$ पराजयार्थं (for °र्थं) — Before line 2475, T_2 G_1 $M_{2, 5}$ ins वैशंपायन . — (L 2475) K_3 देव्या (for ऽदित्या) $\tilde{N}_2$ ततोऽदितिः सह सुरैः (for ^{a}). — (L 2476) $\tilde{N}_1$ $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ तत्राप(G_5 °तोऽप)- श्यन्त मारीचं ; D_5 अवश्यं कश्यपस्तत्र (for ^{a}). K_3 दिव्यं ; D_2 T_1 G_{3-5} $M_{2, 4}$ दिव्य- (for दीप्त-) G_4 मुनिं दीप्तं तपोधनम् (for ^{b}). — (L 2477) K_3 विप्रं ; $\tilde{N}_1$ दीप्तं (for दिव्यं) — (L 2478) G_3 भास्करनिभं (for °राकारं). Dn D_3 -शिखोपमम् (for -शिखाप्रभम्). — (L 2479) K_4 $\tilde{N}_1$ D_2 -कृष्णाजिनोत्तमम् , B_2 T_2 $G_{1, 3-4}$ $M_{2, 4}$ °नाम्बरम् , D_3 °नोपमम् , T_1 G_5 -कक्ष्याजिनाम्बरम् (for कृष्णाजिनोत्त°) — (L 2480) K_3 $\tilde{N}_1$ V_3 $D_{1, 3}$ G_4 -वर्चसम् ; Dn -तेजसा (for -वर्चसा) $B_{1, 3}$ D_3 Cal. ed. जटामण्डलभूषितम् (for ^{b}) — After line 2480, $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ $M_{2, 4}$ ins :

158** सवेष्टितजटाभारं प्रदीप्तमिव पावकम् ।
[T_2 G_1 $M_{2, 4}$ प्रदीप्त ब्रह्मतेजसा , $G_{3, 4}$ उपविष्टं वरा(G_4 कुशा)सने (for ^{b})]

— (L 2481) D_5 $T_{1, 2}$ G_1 $M_{2, 4}$ हुताशनमिवादीप्तम् ; D_6 °शननिभं दीप्तम् , G_5 °शनमतिज्वालम् (for ^{a}) B_3 साज्यमन्त्र- , D_4 अग्नित्रय- , D_6 साज्यं मन्त्र- (for आज्यमन्त्र-). D_5 आद्यमन्त्रपुरस्करम् , T_1 G_5 आद्यन्त पुरत स्थितम् (for ^{b}). — (L 2482) K_1 Dn D_6 शान्तं (for नित्यं) $K_{2, 3}$ $\tilde{N}_1$ D_5 $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ [अ]र्णवम् , V_1 [अ]चलम् (for [अ]नलम्) — (L 2483) T_1 G_5 सत्यवाचं ब्रह्मगुरुं ; T_2 $G_{1, 3, 4}$ $M_{2, 4}$ सत्यवाचं ब्रह्मविद ($G_{3, 4}$ °पौत्रं) (for ^{a}) — After line 2483, $T_{1, 2}$ $G_{1, 5}$ $M_{2, 4}$ ins.

159** ब्रह्मवादी सत्यवादी सुरासुरगुरुश्च स ।

— (L 2484) D_5 प्रभवन्तम् (for °प्रतप°) — For line 2484, $\tilde{N}_1$ $T_{1, 2}$ $G_{1, 3-5}$ $M_{2, 4}$ subst :

160** त्रैलोक्येऽप्रतिमं लक्ष्म्या काश्यपं दीप्ततेजसम् ।
[$\tilde{N}_1$ ब्रह्माण्डप्रतिमं लक्ष्म्या (for ^{a}).]

आत्मभावविशेषेण तृतीयो यः प्रजापतिः ॥
ततः प्रणम्य ते वीराः सहादित्या सुरर्षभाः ।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे ब्रह्माणमिव मानसाः ॥
यच्छ्रुतं युधि शक्रेण सरस्वत्या समीरितम् ।
अजेयस्त्रिदशैः सर्वैर्बलिर्दानवसत्तमः ॥ [2490]
श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुत्राणां कश्यपस्तदा ।
चकार गमने बुद्धिं ब्रह्मलोकाय लोककृत् ॥

कश्यप उवाच ।

गच्छाम ब्रह्मसदनं ब्रह्मघोषनिनादितम् ।
यथाश्रुतं च तत्रैव ब्रह्मणे वदतानघाः ॥
ततोऽदित्या सह सुरा यान्तं कश्यपमन्वयुः । [2495]
प्रस्थितं ब्रह्मसदनं देवर्षिगणसेवितम् ॥
ते मुहूर्तेन संप्राप्ता ब्रह्मलोकं दिवौकसः ।
दिव्यैः कामगमैर्यानैर्महार्हैः सुमनोहरैः ॥
दिदृक्षवस्ते ब्रह्माणं तपसो राशिमव्ययम् ।
अभ्यगच्छन्त विस्तीर्णां ब्रह्मणः परमां सभाम् ॥ [2500]
षट्पदोद्गीतनिनदां सामगीतविमिश्रिताम् ।
शुश्रुवुर्मधुरां देवा ब्रह्मणः सदने स्थिताः ॥
ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणैः पदक्रमैः ।
शुश्रुवुस्तेऽमरव्याघ्रा विततेषु च कर्मसु ॥

— (L 2485) D3 श्रेष्ठ (for स्रष्टा) Ñ1 T1 2 G1 3–5 M2, 4 लोकानां (for -भूतानां) K1 D4 प्रजापतिरनुत्तम (for ^{b}) — (L 2486) G3 4 M2 4 प्रजापते (for °पति). — (L 2488) G3 4 मानवाः (for °सा) — (L 2489) Dn2 Ds2 Bom Poona Cal eds G(ed) तच्छ्रुतं (for य°) Ñ1 यच्छ्रुत्वा युधि शक्रस्य (for ^{a}) — (L 2490) Ñ1 B1, 3 T1, 2 G1 3–5 M2 4 बलिर्दानव इत्युत (for ^{b}) — (L 2491) Ñ1 B2 (marg as above) T1 2 G1 3–5 M2 4 प्रभु (for तदा) — (L 2492) D5 चकार बुद्धिं च तदा (for ^{a}) K1 D4 ब्रह्मकृत्; V1 लोकधृक् (for °कृत्) D5 गमने ब्रह्मलोककृत् (for ^{b}) — (L 2493) T1 2 G1 3–5 M2 4 पुत्राः (for ब्रह्म-) K1 D4 गच्छाम सदनं ब्राह्म, Ñ1 B D6 G4 पुत्रा (Ñ1 D6 G4 °त्र) गच्छाम सदनं, D3 गच्छामो देवसदनं (for ^{a}) K1 -लोकवि- (for -घोषनि) Ñ1 B1 3 T1 2 G1 3–5 M2, 4 ब्रह्मणः परमाद्भुतम् (for ^{b}) — (L 2494) Ñ1 T1, 2 तत्सर्वं, B2 (marg) निखिलं (for तत्रैव) K2 3 ब्रह्मणो (for °णे) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 ब्रह्मणे (Ñ1 °ण.) ख्यात पुत्रकाः (for ^{b}) — Before line 2495, Ñ2 B Ds G1 ins वैशंपायन उवाच — (L. 2495) Ñ1 T1, 2 G1 5 M2 4 सह्रा- (M2, 4 ते चा)दित्या ततो देव्या (for ^{a}) — (L 2496) K4 Ñ1 D3 देव- (for ब्रह्म-) Ñ1 T2 G1, 3–5 M2 4 ब्रह्मर्षि- (for देवर्षि-) — (L 2497) Ñ1 T1, 2 G1 5 M2 4 सुवर्चसः (for दिवौकसः). — (L 2498) B1 T1 2 G1 सुमहाबला, G4 °नोरमैः (for °नोहरैः) Ñ1 B3 G5 M2 4 यथार्हैः (B3 °र्हैं) सुमहाबला (for ^{b}). — Ñ1 om line 2499. — (L 2499) B T1, 2 G1 5 M2 4 ब्रह्माणं द्रष्टुमिच्छन्तस् (for ^{a}) D4 T2 G1 4 तपसां (for °सो). — (L 2500) D2 अन्वगच्छन्त, T1, 2 G1 3 5 M2 4 अभ्य(M2 4 °न्व)गच्छन्सु- (for °च्छन्त) — T1 2 G1 3–5 M4 ins after line 2500: G4 M2 after line 2501

161** षट्पदोद्गीतिनिनदां सामगैः समुदीरिताम् ।
यजुर्वदार्थतत्त्वज्ञैरावृतां वेदपारगैः ।
अध्वर्युवृषभैश्चैव नादिता सर्वतः शुभाम् ॥
ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च प्रोक्ता. पुण्यपराक्षरा ।

[G4 M2 om line 1 — (L 2) G4 आस्थिता (for आवृता) — (L 3) G4 नादिता (for °ता) G4 सभाम् (for शुभाम्) — M2 om. line 4. — (L 4) ऋषिभिर्ब्रह्म-मुख्यैश्च (for ^{a}) G1 -पदाक्षरा, G3 -पराक्षरैः (for °क्षरा). G4 प्रोक्ता प्राणपदाक्षराम् (for ^{b})]

— G3 om line 2501 — (L 2501) K3 G5 षट्पदोद्गीति- (for °द्गीत-) B1 3 D3 6 (marg) -मधुरां (for -निनदां). V3 -गीति-, D2 -गीर्भिर् (for -गीत-) K2 3 विनिसृताम् (for -विमिश्रि°) T2 G1 5 M2 4 सामगस्वननादिताम्; G4 °गैश्च समावृताम् (for ^{b}). — K1 Ñ1 V1 3 B Ds D4 6 T1 2 G1 5 M2 4 ins after line 2501; Ñ2 after line 2502 :

162** श्रेयस्करीममित्रघ्नीं दृष्ट्वा सजहृषुर्मुदा ॥

[(M4 अमित्रघ्ना (for °घ्नीं) T2 श्रेयस्तराममित्रघ्ना (for ^{a}). V1 3 श्रुत्वा, Ds1 तृष्णा (for दृष्ट्वा) K1 D4 तदा (for मुदा)]
T1 2 G1, 5 M2 4 cont :

163** सर्वकामदुघां दिव्यां शीतान्ते घर्मदामिव ।

— T1 2 G1 3–5 M2, 4 om lines 2502–2503 Ñ1 V1 B1, 3 Ds D6 om line 2502 — (L 2502) K1 V3 D4 दिव्यां (for देवा) K4 B3 Dn D1–3 5 शुश्रुवुर्मधुरा दिव्या; Ñ2 °रं दिव्यं (for ^{a}). K1 D4 सदनेरिताम्, K4 Ñ2 B2 Dn D1, 2 5 °नेरिता, (Ñ2 °तम्), V3 °ने गिरम्, D3 वदनेरिताः (for सदने स्थिताः) — After line 2502, K1 V1, 3 B D3 D4 6 ins :

164** ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।

While Ñ2 ins after line 2502.

165** श्रेयस्करीममित्रघ्नीं श्रुत्वा संजहृषुर्मुदा ।

— (L 2503) D4 अवोचद्देवमुख्यैश्च (for ^{a}) Ñ1 M2 om.

यज्ञवेदाङ्गविद्भिश्च क्रमशिक्षाविशारदैः । [2505]
घोषेण परमर्षीणां सा बभूव विनादिता ॥
यज्ञसंस्तवविद्भिश्च शिक्षाविद्भिस्तथा द्विजैः ।
शब्दनिर्वचनार्थज्ञैः सर्वविद्याविशारदैः ।
वाक्यैर्नानार्थसंयोगैः समवायविशारदैः ।
हृष्टपुष्टस्वरैस्तत्र द्विजेन्द्रैर्वल्गुवादिभिः । [2510]
नादितं ब्रह्मसदनं प्रवरं देवसद्मवत् ॥
ते तत्र समनुप्राप्य शृण्वन्तो वै ध्वनिं सुराः ।
पूतान्यात्मशरीराणि मेनिरे ते न संशयः ॥
तूष्णीभूता एकचित्ता ब्रह्मण्यगतमानसाः ।
विस्मयोत्फुल्लनयना निरीक्षन्तः परस्परम् ॥ [2515]
नमस्कुर्वन्ति च पुनर्गुरुं लोकगुरुं प्रभुम् ।
मनसैव सुरश्रेष्ठाः पुरस्कृत्य तु कश्यपम् ॥
पुनः प्रहृष्टाः परमं वेदोच्चारणनिस्वनम् ।
गम्भीरोदारमधुरं सुस्वरं हंसगद्गदम् ॥
लोकायतिकमुख्यैश्च शुश्रुवुः स्वनमीरितम् ॥ [2520]
तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान्नियतान्संशितव्रतान् ।
जपहोमपरान्मुख्यान्ददृशुः कश्यपात्मजाः ॥
तस्यां सभायामास्ते स्म ब्रह्मा लोकपितामहः ।
सुरासुरगुरुः श्रीमान्विधिवद्देवमायया ॥

---

line 2503^b K4 V1 3 B1 D3 प्रेर्यमाणाः (for °माणैः) B2 3 पू(B3 प्रे)र्यमाणपदाक्षराः, Dn D6 Bom Poona eds शिक्षा-(D6 लीला)विद्भिस्तथा द्विजै , D6 प्रेर्यमाणामनुक्रमै. (for ^b) — After line 2503, Ñ1 B3 Dn M3 ins :

166** शब्दनिर्वचनार्थं च प्रेर्यमाणपदाक्षरा ।

[Ñ2 M2 om ^a Ñ2 M2 प्रोक्ता पुण्य- (for प्रेर्यमाण-) Dn D6 प्रेर्यमाणै पदक्रमै (for ^b)]

— B2 om lines 2504–2507 — (L 2504) K2–4 Ñ2 V1 3 Dn D1 3 5 ततस्ते वै; Ds तुष्टुवुस्ते, D2 ततस्तेषु (for शुश्रुवुस्ते) Ñ2 ऽसुरव्याघ्रा , B2 ऽमरश्रेष्ठा , B3 °व्याघ्रा; T1. 2 G1 5 सुरा सर्वे , G3 4 सुरा व्यग्रा (for ऽमरव्याघ्रा) K2. 3 चिन्तितेषु (for वित°) K1 D4 विवृतेष्विव कर्मसु , Ñ1 वितते सुरक° (for ^b). — (L 2505) B2 3 Ds D6 G3 4 -विदुषा (for विद्भिश्च) Ñ1 T1 2 G1 5 M2. 4 यज्ञविद्यावेदविदां (for ^a) D3 om (hapl) lines 2505^b–2507^a T2 G1 पदक्रम- (for क्रमशिक्षा) Ñ1 B2. 3 Ds D6 T2 G3–5 M2 4 पदक्रमविदां तथा (D6 °दामथ), D5 शिक्षाविद्भिस्तथा द्विजै (for ^b) — (L 2506) B3 T1 2 G1 3 4 M2 4 Cal ed ब्रह्मर्षीणा च घोषेण (for ^a) B3 निनादिता (for वि°) T1 2 G1 M2 4 समन्तादनुनादिता (for ^b) — D5 om line 2507. — (L 2507) K4 -संभ्रम- ; V1 -संभव- ; D4 -सचय- ; T1 -संस्कार- , G3 -विस्तर- , M2 -सस्तर- (for -संस्तव) K1 ब्रह्मविद्भिस्, D4 विद्वद्भिस्तु (for शिक्षाविद्भिस्) G4 जनै (for द्विजै) — (L 2508) V3 Dn शब्दनिर्वचनानुज्ञै (Dn °नार्थं तै.), T1 2 G1 5 M2 4 °निर्णयतत्त्वज्ञैः (for ^a) — T1 2 G1 5 om lines 2509–2519 K2 Dn D3 6 om 2509 — (L 2509) Ñ1 2 B3 Ds2 G3 4 M2 4 मीमांसाहेतु(Ñ2 °हित)वाक्य(G4 °द)ज्ञै , B1 मीमांसावाक्यहेतुज्ञ (for ^a) Ñ1 2 B1 G3 4 सर्ववाद- , B3 G(ed.) सर्वविद्या- , Ds2 सर्वशास्त्र- ; M2. 4 सर्ववेद- (for समवाय-) — Ñ1 M2 4 om lines 2510–2519. G3 4 om. lines 2510-2511 — (L 2510) K1 4 V1 Dn1 D1 2 6 -सुरैस् , V3 Ds2 -स्वनैस् (for -स्वरैस्) V1 वर्ण- , V3 ब्रह्म- (for वल्गु-) Ñ2 -नादितै , B1 3 Ds -भाषितै (for -वादिभि) K1–3 D4 द्विजेन्द्रैर्वर्णदर्शिभि (for ^b) — (L 2511) D4 नृप- (for देव) D2 प्रचुरं देवसंघवत् (for ^b). — (L 2512) V1 B1 3 Ds समनुप्राप्ता. (for °प्राप्य) D3 शृण्वन्तो ध्वनिमुत्तमम् (for ^b) — (L 2513) D2 3 शुभानि (for पूतानि) K2 3 मेनिरे ते दिवौकस (for ^b) — (L 2514) K1 2 4 Ñ2 V1 3 Ds2 D1 4 5 ब्रह्मणो , B Ds1 D6 °णे , D2 °ण्ये , D3 ब्रह्माणं (for ब्रह्मण्य-) K3 ब्रह्मणो मानसा. सुताः , G3 4 ब्रह्मण्यास्थितमानसः (for ^b) — (L 2515) D5 -वदना (for -नयना) V3 B1 3 Ds निरैक्षन्त ; G3 उदैक्षन्त (for निरीक्षन्त). — (L 2516) D6 नमस्कृत्वाथ , G3 4 नम प्रकुर्वन्ति (for नमस्कुर्वन्ति च) K4 D1. 6 स्वयं (for गुरुं) B3 Ds Cal ed ब्रह्माणं परम प्रभुम् (for ^b). — (L 2517) K1 नमस्कृत्य (for पुर°) — G3 4 om. lines 2518-2519. – (L 2518) Ñ2 V3 B Ds1 D6 संघुष्ट- (Ds1 °ष्ट); Dn संपूज्य , D6 प्रहृष्य (for °ष्टाः) K2 3 -पूर्वकम् , D3 -निस्वनैः (for °नम्) V3 वेदोद्धारणनिस्वन. , Ds1 Cal ed °द्धरणनिस्वनम् (for ^b) — (L 2519) B1 -परमं (for -मधुरं) D3 -गह्वरम् (for -गद्गदम्) — After line 2519, K1 B Ds D4 6 Bom Poona ed. G(ed) ins :

167** मीमांसाहेतुवाक्यज्ञै सर्ववादविशारदै ।

[D6 -वाक्यैश्च (for -वाक्यज्ञै) B1 3 Ds समवाय- , D6 सर्वशास्त्र- (for सर्ववाद-)]

— (L 2520) D3 शुश्रुवु सुसमीरितम् (for ^b) — (L. 2521) V3 नियता ब्रह्मचारिण (for ^b) — (L. 2523) K2–4 V3 ब्रह्मलोक (K4 °के) (for ब्रह्मा लोक-) — (L. 2524) Ñ1 D4 विदधन् , V1 B3 G4 विदधे , D3 वेदविद् (for

उपासते च तत्रैनं प्रजानां पतयः प्रभुम् । [2525]
दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिश्च द्विजोत्तमः ॥
भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गोतमो नारदस्तथा ।
मनो द्यौरन्तरिक्षं च वायुस्तेजो जलं मही ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।
प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं महत् ॥ [2530]
साङ्गोपाङ्गाश्चतुर्वेदाः सरहस्यपदक्रमाः ।
क्रियाश्च क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च ॥
एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
अर्थो धर्मश्च कामश्च द्वेषो हर्षश्च नित्यदा ॥
शुको बृहस्पतिश्चैव सवर्तो बुध एव च । [2535]
शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे ह्यशेषतः ॥
मरुतो विश्वकर्मा च नक्षत्राणि च भारत ।
दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपासते ।
सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा ॥
सर्वाणि श्रुतिशास्त्राणि गाथाश्च नियमास्तथा । [2540]
भाष्याणि सर्वशास्त्राणि देहवन्ति विशां पते ॥
क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिश्च भारत ।
अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षट् तथैव च ॥
संवत्सराश्चतुर्युगं मासा रात्रिश्चतुर्विधाः ।
कालचक्रं च यद्दिव्यं नित्यमध्रुवमव्ययम् ॥ [2545]
एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
ते प्रविष्टाः सभां दिव्यां ब्रह्मणः सर्वकामदाम् ॥
कश्यपस्त्रिदशैः सार्धं पुत्रैर्धर्मविशारदैः ।
सर्वतेजोमयीं दिव्यां ब्रह्मर्षिगणसेविताम् ॥
ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानमचिन्त्यं विगतक्लमम् । [2550]
ब्रह्माणं वीक्ष्य ते सर्वे आसीनं परमासने ।
जग्मुर्मूर्ध्ना शुभौ पादौ ब्रह्मणस्ते दिवौकसः ॥

विधिवद्) K3 मरीच्यादिभिरन्वित , D5 विदधे देवमञ्जसा ; T1 G5 M2 4 विविधाद्भुतकर्मकृत , T2 G1 द्विविधात्मककर्मकृत् (for ^{b}) — K3 om lines 2528–2530 — (L 2528) K1 नभो द्यौर् , K2 D5 मनो द्याम् ; Ñ1 2 B2 Ds D6 T2 G1 M2 4 विद्या मनो , V3 G4 विद्यमानो , B1 Dn मनुर्द्यौर् , G3 5 विद्याधरो (for मनो द्यौर्) D4 हीनमम्भोऽन्तरिक्षश्च , T1 विद्याधरोऽन्तरिक्षश्च (for ^{a}) Ñ1 G3 M2 बल (for जलं) — (L 2529) Bom Poona eds G(ed) शब्दस्पर्शौ (for शब्द. स्पर्शश्) — (L 2530) K1 Ñ2 V1 3 B1 D3–6 भुव , K2 भुवि (for महत्) — (L 2531) Ñ1 T1 2 G5 M2, 4 च चत्वारो , D5 च धर्मश्च (for चतुर्वेदाः) Ñ1 वेदा लोकपतेस्तदा , T1, 2 G5 M2 4 वेदा लोकपतिं तदा (for ^{b}). — (L. 2532) Ñ1 नयाश् (for क्रि°) G3 4 G(ed) कल्प प्रणव एव च (for ^{b}) — (L 2533) T1 2 G1 3 5 M2 4 उपासते (for उपस्थिता). — (L 2534) D6 कीर्तिश् (for कामश्) D4 अपवर्गश् , Bom Poona eds G(ed) द्वेषो दर्पश् (for द्वेषो हर्षश्) T1 G5 हर्षो वेगस्तथैव च , T2 G1 M2 4 हर्षोद्वेग- (M2 4 °द्वेष)स्तथैव च (for ^{b}) — T1 G5 om lines 2535–2539 — (L 2535) K1 Ñ1 B1 3 D2 G3 4 शुक्रो (for शुको) D3 सावर्णो (for संवर्तो) — (L 2536) B1 3 T2 G1 3 4 M2 4 तथैव च (for ह्यशेषत·) — (L 2537) Ñ1 वातपाश्चापि भारत ; T2 G1 3 4 M2, 4 वरुणश्च महायशा· (for ^{b}) — (L ›538) D5 समुपास्महे (for °सते) — (L 2539) K4 गायत्री (for सावित्री). D4 भद्रासप्त- (for वाणी सप्त) — (L. 2540) Ñ1 V1, 3 B2 D1, 4 स्तुति- , Ñ2 B1 Ds G3 स्मृति- (for श्रुति-) Dn सर्वाणि स्तुतशास्त्राणि (for ^{a}) K2 om (hapl) lines 2540^{b}–2541^{a}. V1 विविधास् ; B निगमास् (for निय°) — (L. 2541) Ñ1 M2 -शास्त्राणां (for °णि) — K3 om lines 2543–2544 — (L 2543) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 च सर्वश., G2 4 च व(G4 सव)त्सराः (for तथैव च) — Ñ1. T1 2 G1 3–5 M2 4 om lines 2544–2546 — (L 2544) B1 3 D4 पञ्चयुगं ; D6 चातुर्युगं ; D6 च युगपन् (for चतुर्युगं) K2 संवत्सरश्चातुर्युगं (for ^{a}), B1 3 Cal ed संध्या- , D4 श्यामा (for मासा). — (L. 2545) K2 दिव्यं च (for यद्दिव्यं) K4 D1 2 6 अनित्यं ध्रुवम् , Ñ2 च नित्यं ध्रुवम् , B3 Ds नित्यगं ध्रुवम् (for नित्यमध्रुवम्) B1 नित्यगं ध्रुवमक्षयम् , G3, 4 ब्रह्माणं नित्यमव्ययम् (for ^{b}) — D1 om lines 2546–2547. — (L. 2546) G4 व्रजेशं समुपास्थिता (for ^{b}) — (L 2548) K1 D4 -विशारद· , Ñ1 T1 2 G1, 3–5 M2 4 भृतां वरः , B1 3 Cal ed. -विदां वर. (for -विशारदैः). — (L 2549) D3 -रत्नमयीं (for तेजो°). B Dn D6 T1 G1, 3 4 M2 4 सर्वतेजोमयं दिव्यं (for ^{a}) — D4 om line 2550 — (L. 2550) K2 D5 T1 G5 ब्रह्म- , B3 ब्राह्म- , D2 ब्राह्म्य- (for ब्राह्म्या). V3 सेव्यमानम् (for दीप्य°) D5 ब्रह्मश्रिया दीप्यमानाम् (for ^{a}). K2 -ज्वरम् (for -क्लमम्) K3 Ñ1 अचिन्त्यां विगतज्वरा(Ñ1 °क्लमा)म् — (L 2551) T1 2 G1 5 M2 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य). K1 D4 ब्रह्माणमीक्षते सर्वे (for ^{a}) Ñ1 B1, 3 T1 2 G1, 3–5 M2 4 परमासनमास्थितम् (for ^{b}) — After line 2551, Ñ1 B T1 2 G1, 3–5 M2, 4 ins ,

शिरोभिः स्पृश्य चरणौ तस्य ते परमेष्ठिनः ।
विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः शान्ता विगतकल्मषाः ॥
दृष्ट्वा तु तान्सुरान्सर्वान्कश्यपेन सहागतान् । [2555]
आह ब्रह्मा महातेजा देवानां प्रभुरीश्वरः ॥

Colophon.

ब्रह्मोवाच ।
यदर्थमिह संप्राप्ता भवन्तः सर्व एव हि ।
विजानाम्यहमव्यग्रमेनमर्थं महाबलाः ॥
भविष्यति च वः सोऽर्थः काङ्क्षितो यः सुरोत्तमाः ।
बलेर्दानवमुख्यस्य यो वै जेता भविष्यति ॥ [2560]
न खल्वसुरसंघानामेको जेता स विश्वकृत् ।
त्रैलोक्यस्यापि जेतासौ देवानामपि चोत्तमः ॥
धाता चैव हि लोकानां विश्वयोनिः सनातनः ।
पूर्वदेवं सदा प्राहुर्हेमगर्भनिदर्शनम् ॥
आत्मा वै येन विभुना कृतोऽजेयो महात्मना । [2565]
बलेरसुरमुख्यस्य विश्वस्य जगतस्तथा ॥
प्रभवः स हि सर्वेषामस्माकमपि पूर्वजः ।
अचिन्त्यः स हि विश्वात्मा योगयुक्तः परं तपः ॥
तं देवापि महात्मानं न विदुः कोऽप्यसाविति ।
वेदात्मानं च विश्वं च स देवः पुरुषोत्तमः ॥ [2570]

168** शिरोभि प्रणता: सर्वे देवाः काश्यप एव च ।
[B दूरे (for सर्वे). B1 3 परमेष्ठिनमव्ययम् (for ^{b})]
—Ñ1 B1 3 T1 2 G1, 3–5 M2 4 om line 2552. —(L. 2552) D6 नेमुर् (for जग्मुर्) V1 भुजौ (for शुभौ). — K3 om. line 2553 —(L 2553) T1, 2 G1, 3, 5 M2 4 स्पृष्ट्वा शिरोभिश्चरणौ (for ^{a}) Ñ1 B3 T1 2 G1 3–5 M2 नियताः परमात्मन (for ^{b}) —(L 2555) T1, 2 G1 3–5 M2, 4 स दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा तु) Ñ1 V3 D2 T1, 2 G1, 3–5 M2, 4 समागतान्, D1 महात्मना (for सहागतान्) —(L. 2556) D4 ततो देवान् (for महातेजा). Ñ1 T2 G1 5 M2, 4 देवताः (for देवानां)

Colophon — *Mention of the Epic* · K4 Dn Ds2 D1, 5 — *Mention of Khila* · Ñ1 V1 3 B1, 3 Dn Ds D1 5. — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 3 B2 3 Dn Ds D1 2 4–6 वामन·, Ñ1 B1 D3 T1 2 G1, 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव· — *Adhy name* · B1, 3 D4 देवानां ब्रह्मलोकगमनम्; D1 देवासुरसंग्राम., G3 काश्यपमहेन्द्रादीनां ब्रह्मभवनगमनम् — *Adhy no.* K3 39; V1 340; V3 Ds2 252, B2 253; Dn 251; D1 226, D3 263, D4 242; T1 319; G1 314; G3, 5 321, G4 119, M2, 4 31

M4 om. the ref —(L. 2558) K1 4 Ñ1, 2 V1 3 B1 2 D G4 M4 अव्यग्र (for °ग्रम्) K1, 4 Ñ1 2 B Ds D1 4 5 G5 एतदर्थं, M2 Bom Poona eds G(ed.) एतत्सर्वं (for एनमर्थं) V3 महासुराः (for °बला.). V1 एतदर्थं महासुराः (for ^{b}) —(L 2559) K2, 3 वधः (for च वः) K4 D3 स्वार्थः, (for सोऽर्थः) —(L 2560) D5 सर्व- (for बलेर्) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 ऽस्य, Ñ2 V1 3 B1 3 Ds D3 6 वि- (for वै) —(L. 2561) Ñ1 B1 3 Cal ed. न केवलं सुरारीणाम् (for ^{a}) D6 सुराद्विष (for स विश्वकृत्) — For line 2561, T1 2 G1, 3–5 M2 4 subst.

169** न केवलं सुरारीणां विजेता विश्वकर्मकृत् ।
—(L 2562) Ñ1 G5 M2 4 जेता स; T2 G1 यो जेता (for जेतासौ). Ñ1 B1 3 G3 M4 च प्रभु; B2 T2 G1 यः प्रभु; D3 सत्तम., T1 G5 M2 स प्रभु (for चोत्तमः) —(L. 2563) D3 एष एव (for धाता चैव) G3, 4 भूतानां (for लोकानां). Ñ1 T2 M2 4 य स धाता च भूतानां, B1, 3 यो धाता सर्वभूतानां, G1, 5 य· सर्वपाता भूतानां (for ^{a}) Ñ1 विश्वं यस्य; B1 विश्वं यश्च; B3 G4 M2 विश्वं यश्च (for विश्वयोनिः). T1 G6 M3 विश्वं यश्च (G5 पश्य) सनातनम् (for ^{b}) — After line 2563, Ñ2 ins

170** यो मान्य· सर्वभूतानां यश्च भूतः सनातन· ।
—(L. 2564) B G3, 4 पूर्वजं यं, Dn1 G1 पूर्वदेहं; D4 पूर्वं देवं, T1, 3 G5 M2 4 सर्वजयं (for पूर्वदेवं). D3 पूर्वदेवा सदाप्रज्ञाः (for ^{a}) B1, 3 D1 3 -निदर्शनात्; D3 °र्शनः (for °र्शनम्) —(L 2565) K4 Ñ2 V1 3 D3 आत्मदेवेन विभुना; Ñ1 T2 G1 आत्मना येन वि°; Dn Ds D1, 2 आत्मा देवेन वि°; T1 G5 आत्मत्रयेण भूतानां, G3 4 आत्मा देवेन विधिना; M2, 4 आत्मना येन विधिना (for ^{a}) K2, 3 जेता, D3 जयो; D5 यो वै; T2 G1 देवो, M2 4 जय्यो (for ऽजेयो) G3 महात्मनाम्; Poona Cal. eds. °त्मन (for °त्मना) T1 G5 ततो जय्यो महात्मनाम् (for ^{b}) —(L. 2566) T1, 2 G1, 3–5 M2 4 -राजस्य (for -मुख्यस्य) Ñ2 B1 3 बलेरतुलवीर्यस्य (for ^{a}) T1 G4 प्रभु., T2 G1 M2 4 पिता (for तथा). — After line 2566, T1 2 G1 5 M2 4 ins:

171** परं देवस्य विश्वस्य जगतः शाश्वतस्तथा ।
— D4 om line 2567 —(L. 2567) G3 4 पूर्वेषाम् (for अस्माकम्) —(L 2568) D4 प्रभव· (for अचिन्त्यः) D3 विश्वस्य, T1 M2 4 धर्मात्मा, T2 G1 3–5 सर्वात्मा (for विश्वात्मा). —(L. 2569) K2 3 देवा अपि; G3 4 तं देवाश्च (for तं देवापि) M4 न विद्युर्यो ह्यसाविति (for ^{b}) —(L. 2570) K4 D1 चिदात्मानं; Ñ1 वेदानसांङ्ग, B1 3 D3 T1 3–5 M2, 4 देवानसांङ्ग; B2 विश्वात्मानं (for वेदा°). D4 विश्वात्मा (for

तस्यैव तु प्रसादेन तस्य वक्ष्ये परां गतिम् ।
यत्र योगं समास्थाय तपश्चरति दुश्चरम् ॥
क्षीरोदस्योत्तरे कूले उदीच्यां दिशि देवताः ।
अमृतं नाम परमं स्थानमाहुर्मनीषिणः ॥
भवन्तस्तत्र वै गत्वा तपसा संशितव्रताः । [2575]
अमृतं स्थानमासाद्य तपश्चरत दुश्चरम् ॥
तत्र श्रोष्यथ विस्पष्टां स्निग्धगम्भीरनिस्वनाम् ।
उष्णगे तोयपूर्णस्य तोयदस्य समस्वनाम् ॥
युक्ताक्षरपदस्निग्धां रम्यामभयदां शिवाम् ।
वाणीं परमसंस्कारां वरदां ब्रह्मवादिनीम् ॥ [2580]
दिव्यां सरस्वतीं सत्यां सर्वकिल्बिषनाशिनीम् ।
सर्वदेवाधिदेवस्य भाषितां भावितात्मनः ॥
तस्य व्रतसमाप्त्यां तु यावद्व्रतविसर्जनात् ।
अमोघां तस्य देवस्य विश्वे देवा महात्मनः ॥
स्वागतं वः सुरश्रेष्ठा मत्सकाशे व्यवस्थिताः । [2585]
कस्य कं वा वरं देवा ददामि वरदः स्थितः ॥
तं कश्यपोऽदितिश्चैव वरं गृह्णीत वै ततः ।
प्रणम्य शिरसा पादौ तस्मै योगात्मने तदा ।
भगवानेव नः पुत्रो भवत्विति न संशयः ।
उक्तश्च परया भक्त्या तथास्त्विति स वक्ष्यति ॥ [2590]
देवा ब्रुवन्तु ते सर्वे भ्राता नस्त्वं भवेति च ।
तथास्त्विति च स श्रीमान्वक्ष्यते सर्वलोककृत् ॥
तस्मादेवं गृहीत्वा तु वरं त्रिदशसत्तमाः ।
कृतकृत्याः पुनः सर्वे गच्छध्वं स्वं स्वमालयम् ॥

विश्वे च) Ñ1 B1 2 G1 3–5 वेत्ति (for देव.) — (L 2571) K4 ततो वक्ष्ये , Ñ1 प्रवक्ष्येऽस्य , D6 त प्रवक्ष्ये , T1 2 G1 3 M2 4 वक्ष्याम्यस्य , Bom Poona eds G(ed) प्रवक्ष्येऽह (for तस्य वक्ष्ये) B3 प्रवक्ष्ये परमां गतिम् (for ^{b}) — (L 2572) D8 योगी , G3 लोक (for योग) T1 G5 अत्र वै योगमास्थाय (for ^{a}) — K3 om (hapl) 2573–2576 — (L 2573) T1 2 G1 3–5 तीरे (for कूले) Ñ1 B2 T1. 2 G1 5 M2 4 देवकृत् , V3 °ज (for °ता) — (L. 2576) T1 अत्र त (for अमृतं) Ñ1 D3 आस्थाय (for आसाद्य) D5 आसाद्याथ परंतपम् (for ^{b}) — (L 2577) B1 Ds1 Cal ed तत (for तत्र) Ñ1 B2 संघुष्टां , T1 2 G1 5 M2 4 संघुष्टं , G3. 4 सुस्पष्टां (for वि°) G5 स्निग्धं गम्भीरनिस्वनम् (for ^{b}). — (L 2578) D8 महास्वनाम् ; D5 महात्म° (for समस्व°) K2 3 तोयदस्वननिस्वनाम् ; Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 तोयदस्येव निस्वनाम् (T1 G5 °नम्) (for ^{b}) — (L 2579) K1 Dn D4. 6 G3 -पदां , Ñ2 पर- , D3 -पदै (for पद-). D5 -स्निग्धं (for -स्निग्धां) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 रक्तपुष्टाक्षरपदां (Ñ1 °समां , T1 G5 °पदं) , B1 2 स्पष्टाक्षरपदां दिव्या , B3 Cal ed दिव्यां स्पष्टाक्षरपदाम् (for ^{a}). D3 T2 G1. 3 4 M2. 4 शुभाम् (for शिवाम्) T1 G5 रम्यामपि सदा शुभाम् (for ^{b}) — (L 2580) Ñ2 V1 3 उदारा (for वरदां) — (L 2581) B2 T2 G1 5 M2 4 सत्यकरीं , Dn1 सत्यवती (for सरस्वतीं). D4 (marg.) वाणीं , G4 रम्यां (for सत्यां) Ñ1 V1 B3 D3 G1 3–5 M2 4 -कल्मष- (for -किल्बिष-) — (L 2582) B2 भावितां , T2 G1 भवित्री (for भाषितां) — (L 2583) Ñ1 D3 M2 4 तस्यां (for तस्य) B2 3 D2 6 G4 -समाप्तौ तु ; D5 -समास्थाय (for °प्त्यां तु) V1 B1 D3 G3 तस्यां व्रतसमाप्तौ तु (for ^{a}) B3 योगव्रत- , D2 तपोव्रत- (for यावद्व्रत) Ñ1 B1 -विसर्जने , V1 -समापने , Dn -विसर्जनम् (for °नात्). B3 D6 T1. 2 G1 3–5 M2 4 योगव्रतविवर्जिते (B3 D6 G3 4 °सर्जने) (for ^{b}) — (L 2584) D2 3 अमोघं (for °घां). Ñ1 M2 4 मख , B2 T1 2 G1 3–5 अथ (for तस्य) K1 Ñ2 V1 3 B1 3 D3 D4 6 अमोघस्य तु देवस्य , K2 4 Dn1 D1 5 अमोघम (K4 °सु- ; D1 °सु)खदे° ; G4 अमोघमथ दे° (for ^{a}) — After line 2584^a, G3 4 ins

172** दर्शनं वो भविष्यति ।
अथ युष्मान्हरिर्ब्रूयात्किमागमनकारणम् ॥

G3 4 om line 2584^b K1 V3 D4 6 विश्वरूप , Ñ1 विश्वेदेवान् , Ñ2 विश्वरूपा ; V1 B Ds विश्वरूपा (for विश्वे देवा). T1. 2 G1 5 M4 विश्वे दे(T2 G1 °श्वदे)वास्मनात्मन (for ^{b}) — Before line 2585, K3 ins विष्णुरुवाच — (L 2585) B3 स्वागतार्थं (for °तं वः) Ñ1 B1 3 T1 2 G1 3–5 M2 4 मत्सकाशं समाग(Ñ1 महाव्र)ता. (for ^{b}) — (L 2587) Ñ1 B1 3 D3 T1 2 G1. 3–5 M2 4 ततोऽदितिः कश्यपश्च , B2 कश्यपोऽथादितिश्चैव (for ^{a}) Ñ1 B D3 D2. 3 6 T1 2 G1. 3–5 M2 4 गृह्णीया(D2 वरये)तां वरं तदा (for ^{b}) — (L. 2588) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 तस्मै योगा(T2 G1 देवा)य धीमते (for ^{b}) — (L 2589) K4 Dn D1 G3 भवानेव च नः पुत्रो (for ^{a}) — (L 2590) T1 G4 उक्तं (for उक्तश्च). — (L 2591) Ñ1 देवा ब्रुवन्ति सर्वे ते , T1 G1. 5 M2 4 देवा अपि ब्रूयुरेनं वै , T2 देवा अब्रूयुरेनं वै (for ^{a}) — T1 2 om. lines 2592–2594 — (L 2592) K2. 3 M2 वच , D2 स व (for च स) G5 प्रीतोऽस्मीति वच. श्रीमान् (for ^{a}) G5 om lines 2592^b–2593^a — (L 2593) K4 Ñ2 V1 3 D3 D1 [आ]ग्र , Ñ1 है (for तु) G1 M4 तस्मादमुं (M4 °देवं) विदित्वेम (for ^{a}) — (L 2594) V3 om (hapl) lines 2594^b–2595^a G1 M2. 4 स्वकम् (for स्वं स्वम्) — Before

तथास्त्विति सुराः सर्वे कश्यपोऽदितिरेव च । [2595]
वन्दित्वा ब्रह्मचरणौ गताः सौम्यां दिशं प्रति ॥
तेऽचिरेणैव संप्राप्ताः क्षीरोदस्योत्तरं तटम् ।
यथोद्दिष्टं भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ॥
तेऽतीत्य सागरान्सर्वान्पर्वतांश्च बहून्क्षणात् ।
नदीश्च विविधा दिव्याः पृथिव्यां सुरसत्तमाः ॥ [2600]
पश्यन्ति च सुघोरां वै सर्वसत्त्वविवर्जिताम् ।
अभास्कराममर्यादां तमसा संवृतां दिशम् ॥
अमृतं स्थानमासाद्य कश्यपेन सुराः सह ।
दीक्षिताः कामदं दिव्यं व्रतं वर्षसहस्रकम् ॥
प्रसादार्थं सुरेशाय तस्मै योगाय धीमते । [2605]
नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भूतये ॥
ब्रह्मचर्येण मौनेन स्थानवीरासनेन च ।
दमेन च सुराः सर्वे तपो दुश्चरमास्थिताः ॥
कश्यपस्तत्र भगवान्प्रसादार्थं महात्मनः ।
उदीरयति वेदोक्तं यमाहुः परमं स्तवम् ॥ [2610]

Colophon

कश्यप उवाच ।

नमोऽस्तु ते देवदेव एकशृङ्ग वराह वृषार्चिष वृषसिन्धो वृषाकपे सुरवृषभ सुरनिर्मित अनिर्मित भद्र कपिल विष्वक्सेन ध्रुवधर्म धर्मराज वैकुण्ठ शतावर्त अनादिमध्यनिधन धनंजय शुचिश्रवः अग्निज वृष्णिज अज अजय अमृतेश सनातन विधातः त्रिकाम त्रिधाम त्रिककुत् ककुद्मिन् दुंदुभे महानाभ लोकनाभ पद्मनाभ विरिञ्चे वरिष्ठ बहुरूप विरूप विश्वरूप अक्षय अक्षर सत्याक्षर हंसाक्षर हव्यभुज खण्डपरशो शुक्र मुञ्जकेश हंस महदक्षर हृषीकेश सूक्ष्म परमसूक्ष्म तुराषाट् विश्वमूर्ते सुराग्रज नील निस्तम विरज तमोरजःसत्त्वधाम सर्वलोकप्रतिष्ठ शिपिविष्ट

---

line 2595, B2 D6 G1 M4 ins वैशंपायन — (L 2596) Ñ1 B1. 3 M2 4 ब्रह्मणो वन्द्य चरणौ, T1 G5 ब्रह्मणे वन्दमानास्तु, T2 G1 ब्रह्मणा समनुज्ञाता (for ^{a}). — D3 om lines 2597-2598 — (L. 2597) D1 प्रति (for तटम्). Ñ1 2 B1 3 G1 3 M2 4 क्षीरोदं सरितां पतिम्, T1 2 °दं सागरं प्रति (for ^{b}). — T1 om line 2598. — (L 2598) D2 तथादिष्टं, D6 यथादिष्टं (for यथोद्दिष्टं) — (L 2599) G1 M4 तीर्त्वा (for ऽतीत्य). Ñ1 तेऽतीताः सागरं सर्वे, D3 वनानि समतिक्रम्य, T1 G5 ते गत्वा सरितश्चैव, T2 ते तीर्त्वा सागराश्चैव (for ^{a}) Ñ1 B1 3 D3 T2 G1 M2 4 सकाननान्, D5 [पु]त्र तत्क्षणात्; T1 G5 सनातनान् (for बहून्क्षणात्) — (L 2600) निर्दिश्य (G5 °र्जित्य) विविधान्देशान् (for ^{a}) T1. 2 G1 3-5 M2 4 पृथिव्यां त्रिदशोत्तमा (for ^{b}). — T2 G1 om lines 2601-2603 — (L 2601) B1 3 अपश्यंस्ते, D2 6 पश्यन्ति स्म, M2. 4 अपश्यन्त (for पश्यन्ति च) T1 G5 अपश्यन्तः सुघोरांश्च, G4 पश्यन्ति स्म सुरौघाश्च (for ^{a}). — (L 2602) G5 अभास्करममर्यादं (for ^{a}) G3 तपसा शंसितव्रतम् (for ^{b}) — (L 2603) K1 B2 D1 सुरैः सह, T1 M2 4 सहामरा, G3 4 सहासुराः, G5 महामना. (for सुरा सह) — (L 2604) K2 T1 कामगं (for °दं) — (L 2605) T1 2 G1 3-5 M2 4 सुरेशस्य (for °शाय) T1 2 G1. 3-5 M2 4 तस्य देवस्य धीमत (for ^{b}) — (L. 2606) T1 2 G1 3-5 M2 4 नारायणस्य देवस्य (for ^{a}) Ds2 शाश्वते; D1 भूतले, Bom Poona eds G(ed.) धीमते (for भूतये) T1 2 G1 3 5 M2 4 सहस्राक्षस्य मीढुषः (for ^{b}). — (L 2607) G5 स्थिर- (for स्थान-) G4 Cal ed वीरासनेन (for -वी°) G3 स्थानस्य वसनेन च (for ^{b}) — V3 om. line 2608. — (L 2608) B2 3 Cal ed आश्रिता. (for आस्थिता.) — (L 2610) K1 Ñ1. 2 V1 3 B1 3 Dn D3 D2. 6 G4 -उदैरयत; K3 उदीरयतो, D4 °यते (for °यति) T1 G1. 3-5 M2 4 उदीरयामास तदा (for ^{a}). K4 अपरे; D1 अपर- (for परमं) — After line 2610, T1 2 G1. 3-5 M2 4 ins :

173** सर्वकामयुतं चैव कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।

G4 cont.

174** कृताञ्जलिपुटो भूत्वा प्रोचार्य प्रणवं सकृत् ।
एकाग्र प्रयतो भूत्वा तुष्टाव जगतीपतिम् ॥

COLOPHON om in B3 — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1. — *Mention of Khila* K4 Ñ1 V1. 3 B2 Dn D5 D1 3 4 6 — *Subparvan* K Ñ1 V1. 3 B2 Dn D1 2 4-6 वामनः, Ñ1 D3 D3 T1 2 G1 3 5 M2. 4 वामनप्रादुर्भाव. — *Adhy name* अमृतस्थानगमनानन्तरं काश्यपेन विष्णुस्तवारम्भ, M2. 4 क्षीरोदोपयान — *Adhy no* K3 40, V1 350, V3 253, B2 254, Dn2 252, Ds2 251; D1 (marg) 237, D4 243, T1 G4 320, G1 315; G3. 5 322, M2-4 32.

For the prayer in prose to Visnu in this adhy., no variants are recorded as most of the various readings are of the nature of transpositions.

सुतपः तपोग्र अग्र अग्रज धर्मनाभ गभस्तिनाभ धर्मनेमे सत्यधाम सत्याक्षर गभस्तिनेमे विपाप्मन् चन्द्ररथ त्वमेव समुद्रवासी अज एकपात् सहस्रशीर्ष सहस्रसंमित महाशीर्ष सहस्रदृक् सहस्रपात् अधोमुख महामुख महापुरुष पुरुषोत्तम सहस्रबाहो सहस्रमूर्ते सहस्रास्य सहस्राक्ष सहस्रभुज सहस्रभुव सहस्रशस्त्वामाहुर्वेदाः॥१

विश्वदेव विश्वसंभव सर्वेषामेव देवानां सौभग आदौ गतिः विश्वं त्वमाप्यायनः विश्वं त्वामाहुः पुष्पहास परमवरदस्त्वमेव त्वमेव वौषट् । ओंकार वषट्कारं त्वामेकमाहुरग्र्यं मखभागप्राशिनम् । शतधार सहस्रधार भूर्दे भुवर्दे स्वर्दे भूर्भुवःस्वर्दे त्वमेव भूतं भुवनं त्वं स्वधा त्वमेव ब्रह्मशय ब्रह्ममय ब्रह्मादिस्त्वमेव ॥

द्यौरसि पृथिव्यसि पूषासि मातरिश्वासि धर्मोऽसि मघवासि होता पोता नेता हन्ता मन्ता होम्यहोता परात्परस्त्वं होम्यहोता त्वमेव ॥

आपोऽसि विश्ववाक् धात्रा परमेण धाम्ना त्वमेव दिग्भ्यः स्रुक् स्रुग्भाण्ड इज्योऽसि ईड्योऽसि त्वष्टा त्वमेव समिद्धः त्वमेव गतिर्गतिमतामसि मोक्षोऽसि योगोऽसि गुह्योऽसि सिद्धोऽसि धन्योऽसि धातासि परमोऽसि यज्ञोऽसि सोमोऽसि यूपोऽसि दक्षिणासि दीक्षासि विश्वमसि ॥

स्थविष्ठ स्थविर विश्वतुराषाट् हिरण्यगर्भ हिरण्यनाभ हिरण्यनारायण नारायणान्तर नृणामयन आदित्यवर्ण आदित्यतेजः महापुरुष सुरोत्तम आदिदेव पद्मनाभ पद्मेशय पद्माक्ष पद्मगर्भ हिरण्याग्रकेश शुक्र विश्वदेव विश्वतोमुख विश्वाक्ष विश्वसंभव विश्वभुक् त्वमेव ॥

भूरिविक्रम चक्रक्रम त्रिभुवनसुविक्रम स्वविक्रम स्वर्विक्रम बभ्रुः सुविभुः प्रभाकरः शंभुः स्वयंभूश्च भूतादिः भूतात्मन् महाभूत विश्वभुक् त्वमेव विश्वगोप्तासि विश्वंभर पवित्रमसि हविर्विशारद हविःकर्मा अमृतेन्धन सुरासुरगुरो महादिदेव नृदेव ऊर्ध्वकर्मन् पूतात्मन् अमृतेश दिवस्पृक् विश्वस्यपते घृताच्यसि अनन्तकर्मन् द्रुहिणवंश स्ववंश विश्वपास्त्वं त्वमेव विश्वं बिभर्षि वरार्थिनो नस्त्रायस्वेति ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

नारायणस्तु भगवाञ्श्रुत्वेमं परमं स्तवम् ।
ब्रह्मज्ञेन द्विजेन्द्रेण कश्यपेन समीरितम् ॥
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं जीमूतस्वननिस्वनम् ।
मनसा प्रीतियुक्तेन विबुधानां महात्मनाम् ॥
उवाच वचनं सम्यग्हृष्टपुष्टपदाक्षरम् । [2615]
आकाशाच्छुश्रुवुर्देवा दर्शनं नोपलभ्यते ।
श्रीमान्प्रीतमना देवः प्रोवाच प्रभुरीश्वरः ॥
प्रीतोऽस्मि वः सुरश्रेष्ठाः सर्वे मत्तो विनिश्चयम् ।
वरं वृणुत भद्रं वो वरदोऽस्मि सुरोत्तमाः ॥

कश्यप उवाच ।

यदैव भगवान्प्रीतः सर्वेषाममरोत्तम ।
तदैव कृतकृत्याः स्म त्वं हि नः परमा गतिः ॥ [2620]
यदि प्रसन्नो भगवान्दातव्यो वा परो यदि ।
वासवस्यानुजो भ्राता ज्ञातीनां नन्दिवर्धनः ।

(L 2611) K_{1-3} $\tilde{N}_{1, 2}$ $V_{1\ 3}$ $B_{2, 3}$ Dn D_{2-5} M_4 श्रुत्वैतत्, B_1 Ds $D_{1\ 6}$ T_2 G_1 श्रुत्वैवं, T_1 ज्ञात्वैतत्, G_5 ज्ञात्वेमं (for श्रु°) — $\tilde{N}_1$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ om lines 2613–2614. — (L 2613) B_3 Cal ed -घन- (for -स्वन-). $K_{2\ 3}$ -संनिभम् (for निस्वनम्) — (L 2615) B_1 सर्वं, D_3 रम्यं (for सम्यग्) $K_{2, 3}$ Ds $D_{2\ 5\ 6}$ T_2 G_1 तुष्टपुष्ट (for हृष्ट°). D_4 तुष्टपुष्टान्ययाक्षरम्, T_1 कृपादिष्टपदाक्षरः (for ^{b}) — $\tilde{N}_1$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ $M_{2\ 4}$ om line 2616 — (L. 2616) K_4 $\tilde{N}_2$ B_2 Dn $D_{1\ 2}$ G_3 आकाशाच्छुश्रुवे शब्दो (K_4 $D_{1\ 2}$ देव, B_2 देवा (for ^{a}). Ds_2 दर्शनं नोपलेभिरे (for ^{b}) — (L 2617) $\tilde{N}_1$ T_2 G_1 यद्वेद, $V_{1\ 3}$ वचस., B_1 T_1 G_3 $M_{2\ 4}$ यद्वदेत्, G_3 यो देव, G_4 यो वेद (for प्रोवाच). — Before line 2617, K $\tilde{N}_1$. $V_{1\ 2}$ B D M_2 G(ed.) ins. विष्णुरुवाच, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 श्रीभगवान्. — (L 2618) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ सर्वेषामेव निश्चयात् (for ^{b}) — (L 2619) T_1 $G_{3\ 5}$ वृणीध्व (for वृणुत). — $K_{2\ 3}$ T_2 G_1 om lines 2620–2622 with the ref, $\tilde{N}_1$ D_5 T_1 $M_{2\ 4}$ om lines 2620-2622 — (L 2620) K_1 D_4 यदेवं (for यदैव) K_1 D_4 $G_{3\ 4}$ न सुरोत्तम (for अमरो°). — Before line 2623, $K_{2\ 3}$ ins. कश्यपः. — (L. 2624)

अदित्यां वै मम श्रीमान्भगवानस्तु वै सुतः ॥
वैशंपायन उवाच ।
अदितिर्देवमाता च एतमेवार्थमुत्तमम् । [2625]
पुत्रार्थे वरदं प्राह भगवन्तं वरार्थिनी ॥
याचते पुत्रकामा वै भवान्पुत्रो भवत्विति ।
निःश्रेयसार्थं सर्वेषां देवानां हि महात्मनाम् ।
भ्राता भर्ता च धाता च शरणं च भवस्व नः ॥
अदित्याः पुत्रतां याते त्वयि देवाः सवासवाः ।[2630]
देवशब्दं वहिष्यन्ति कश्यपस्यात्मजो भव ॥
वैशंपायन उवाच ।
ततस्तानब्रवीद्विष्णुर्देवान्कश्यपमेव च ।
सर्वेषामेव युष्माकं ये भविष्यन्ति शत्रवः ।
मुहूर्तमपि ते सर्वे न स्थास्यन्ति ममाग्रतः ॥
हत्वासुरगणान्सर्वान्ये चान्ये देवशत्रवः । [2635]
करिष्ये देवताः सर्वा यज्ञभागाग्रभोजिनः ।
हव्यादांश्च सुरान्सर्वान्कव्यादांश्च पितॄनपि ॥
करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेष्ठ्येन कर्मणा ।
यथागतेन मार्गेण निवर्तध्वं सुरोत्तमाः ॥
देवमातुस्तथादित्याः कश्यपस्यामितात्मनः । [2640]
यथामनीषितं कर्ता गच्छध्वं स्वं स्वमालयम् ॥
एवमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रभविष्णुना ।
देवाः प्रहृष्टमनसः पूजयन्ति स्म सर्वशः ।
विश्वे देवा महात्मानः कश्यपोऽदितिरेव च ॥
नमस्कृत्य सुरेशाय तस्मै देवाय रंहसे । [2645]
प्रयाताः प्राग्दिशं दिव्यं विपुलं कश्यपाश्रमम् ॥
गत्वा तमाश्रमं तत्र ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ।

B2 M4 वामन॰ (for वै मम) D8 अदित्या. केशव श्रीमान्, T1 2 G1 3-5 M2 अदित्या मम च श्रीमान् (for ᵃ) V1. 3 B3 Ds D3 मे सुत , B2 व. सुतः, Bom. Poona eds. व सुरः; G(ed) वै सुरः (for वै सुतः). B1 अस्तु वै भगवान्सुतः (for ᵇ) —Ñ1 T1 2 G1. 5 M2 4 om the ref. — (L 2625) T1 G3 5 तमेवार्थमनुत्तमम् (for ᵇ) — (L 2626) T1 G5 हितार्थिभि , T2 G1 3 4 हितार्थिनी (for वरा॰) — Before 2627, K4 D1 2 ins. देवा ऊचुः , Ñ2 B2 Bom Poona eds G(ed) अदितिरुवाच Ñ1 T1. 2 G1. 5 M2 4 om line 2627. — (L 2627) Ñ2 Dn याचे त्वां, D3 याच्यते (for याचते). B1 D5 भविष्यति, B3 भवेदिति (for भवत्विति). — Before line 2628, K2 3 Ñ1 V1 3 B Ds D3-6 T1. 2 G1 5 M4 ins देवा उचु॰ — (L 2628) K1 D3 D4 5 महाभयात्, V3 B3 Ds2 ॰तपा॰ (for ॰त्मनाम्) K3 देवतानां महाभयात्; Ñ1 T1. 2 G1 5 M2 4 देवतानां महातपाः, V1 सर्वेषां हि महातपा॰, D8 सार्थवाहो महातपा., G3 4 सर्वेषां च परंतप (for ᵇ) — Before line 2629, Ñ2 B2 Dn Bom Poona eds. ins देवा उचु. — (L 2629) K1. 3 D4 त्राता (for भ्राता) B2-3 Dn दाता (for धाता) K2 T1 2 G1. 3. 5 M2. 4 त्राता भर्ता च गोप्ता (K2 G3 दाता) च (for ᵃ) B3 शरण्यं च, B3 Cal ed ॰णं त्वं , D6 ॰ण्यं दे (for ॰णं च) T1. 2 G1 5 M2. 4 [अ]पि नो भव (T1 G5 ॰वान्) (for भवस्व न.). — Ñ1 T1 2 G1 5 M2. 4 om lines 2630-2631. — (L 2631) K2 3 वदिष्यन्ति , D5 लभि॰ (for वहि॰) — Ñ1 G3 4 om the ref. After line 2632, Ñ2 V1 3 B Ds D3 6 G3. 4 ins.:

175** एवं भवतु भद्र वो यथेष्टं काममाप्नुत ।

— (L 2633) G3 सर्वेषामेवमस्माक (for ᵃ) D3 न (for ये) — D5 om (hapl) lines 2634-2635. — After line 2634, T1 2 G1. 3-5 M2 4 ins ·

176** परैर्मम सुखं चापि तत्करिष्यामि चादरात् ॥
परितुष्टोऽस्मि वो देवा ममैवं नियमेन च ।
पितामहवरान्मत्तान्महेश्वरवरैस्तथा ।
हनिष्यामि च दुर्वृत्तान्दानवानमरद्विषः ॥
[(L. 2) T2 M2 दमेन (for ममैवं).]

— K3 om (hapl) lines 2635ᵇ-2637ᵃ D4 om. (hapl.) lines 2635ᵇ-2636ᵃ — (L 2636) K1. 2 4 V1 Dn D1 2 5 करिष्ये दे(K4 Dn दै)वतान्सर्वान्, D3 ॰ष्ये त्रिदशान्सर्वान् (for ᵃ) Ñ2 V1 D2 -भाजिन , B D6 M2 4 -भोजनाः (for -भोजिन) D3 पूर्ववद्यज्ञभोजिन॰ (for ᵇ). — (L 2637) G3 सुरान् (for पितॄन्) — (L 2639) Ñ1 T1. 2 G1. 5 M2 4 -यातेन (for -गतेन) — Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 om. lines 2640-2641 — Before line 2642, K Ñ1 2 V B D G3 M2 4 ins वैशंपायन उवाच — (L 2643) K1-3 Ñ2 D1 D5 देवं प्र-, D3 ते देवा, T1. 2 G1 3. 5 M2 4 तं देवा: (for देवाः प्र-). D3 व्रजन्ति स्म च सर्वश॰ (for ᵇ). — After line 2644, K1 Ñ2 V1 3 B Ds D3. 4. 5 ins.:

177** साध्या मरुद्गणाश्चैव शक्रश्चैव महाबल. ।
[D3 वसुरुद्रा महाबला (for ᵇ).]

— (L 2645) D3 रंहसा, T2 G1 वेधसे (for रंहसे). — (L. 2646) B Ds1 पुण्यां, D3 सर्वे, D5 दिव्यां, T2 G1 5 M2. 4 देवा, G3 4 रम्या (for दिव्यं) T1 प्रयाताः प्रदिशं देवा (for

चेरुः स्वाध्यायनिरता अदित्या गर्भमीप्सवः ॥
अदितिर्देवमाता च गर्भं दध्रेऽतितेजसम् ।
भूतात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्षसहस्रिकम् ॥ [2650]
पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रसूता गर्भमुत्तमम् ।
सुराणां शरणं देवमसुराणां विनाशनम् ॥
गर्भस्थेन तु देवेन परित्राताः सुरास्तदा ।
आददानेन तेजांसि त्रैलोक्यस्य महात्मना ॥
तस्मिञ्जाते तु देवेशे त्रैलोक्यस्य सुखावहे । [2655]
भयदे दैत्यसंघानां सुराणां नन्दिवर्धने ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
प्रजानां पतयः सप्त सप्त चैव महर्षयः ।
तस्य देवस्य जातस्य नमस्कारं प्रचक्रिरे ॥
भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च
विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठः । [2660]
यश्चोदितो भास्करो विप्रनष्टे
सोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ॥
मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे ॥
और्वो वसिष्ठपुत्रश्च स्तम्बः कश्यप एव च । [2665]
कपीवानकपीवांश्च दत्तो निश्च्यवनस्तथा ॥
वसिष्ठपुत्राः सप्तासन्वासिष्ठा इति विश्रुताः ।
हिरण्यगर्भस्य सुताः और्वाज्जाताः सुतेजसः ॥
गार्ग्यः पृथुस्तथैवाग्र्यो याम्यो वामन एव च ।

---

^{a}). K2 3 विपुलं कश्यपालयम्, T1 2 G1. 5 M4 °लं काश्यपात्मजा (for ^{b}) — (L 2647) Ñ1 B1 3 Ds T1 2 G1 3. 5 M2 4 ते कश्यपाश्रमं गत्वा, Ñ2 V1 D4 गत्वा त (V1 तु) आश्रमं दिव्यं; D5 गत्वा तु आश्रमं तद्वद् (for ^{a}) — (L 2648) T1 2 G1. 5 M2 4 ते तु (for चेरु) Bom Poona eds G(ed) -नियता (for -निरता). D8 अदित्या गर्भसंभवम् (for ^{b}) — (L 2649) गर्भं दधाति तेजसा (for ^{b}). — (L 2650) D8 दिव्यवर्षसहस्रकम् (for ^{b}). — After line 2650, T1. 2 G1 3–5 M2 4 G(ed) ins:

178** कुक्षिं प्रविष्टे जगतां निवासे
सुरेन्द्रमातुः सुरलोकवन्द्ये ।
क्षुब्धाश्च दैत्या सकला महाबला
क्षोभं समायान्ति जगद्गुरौ हरौ ॥
गर्भस्रावं समायान्ति दैत्यदानवयोषित. । [5]
अकस्मात्क्षोभमायान्ति दैत्यानां बलशालिनाम् ।
मनांसि भूतभव्येशे वर्धमाने जगद्गुरौ ॥

[(L 2) G(ed) -मध्ये (for -वन्द्ये) — (L. 3) M2. 4 महाबलिः, G(ed) °बलै (for °बला) — (L 5) G(ed.) गर्भस्रावान् (for °स्राव). — (L 6) G3 जय-, G4 जल- (for बल-). — (L 7) T2 -वसने, G1 3–5 M4 -विप्रेशे (for -भव्येशे).]

— (L. 2651) K4 पूर्णवर्षसहस्रेण, B3 पूर्णे सहस्रे तुमुले (for ^{a}). — (L. 2653) Ñ1 B1. 3 Ds T1 G3 4 M2 4 तेनैव (for देवेन) K1 V1 D4 सुरास्तथा, T1 2 G1 3 5 M2 4 तदामराः; G4 तथा सुराः (for सुरास्तदा). — (L. 2654) G1 दानवानां (for त्रैलोक्यस्य) T1 2 G2 5 दानवाना महात्मनाम् (for ^{b}) — After line 2656, D6 T1 3 G1 3–5 M2 4 G(ed) ins.

179** विशोका हृष्टमनस सर्वे देवा. सवासवाः ।
[G4 G(ed) विश्वतो (for विशोका)]

Colophon — *Mention of the Epic* · K4 Dn1 Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* K4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds2 D1 — *Sub-parvan* K2–4 Ñ2 V1 3 B1 2 Dn Ds1 D1 2 4–6 वामन, Ñ1 Ds T1 3 G1–3 वामनप्रादुर्भावः. — *Adhy name* B Ds वामनप्रसूतिः, G3 पुरुषोत्तमस्य अदितिगर्भप्रादुर्भाव., M2. 4 वामनोत्पत्ति. — *Adhy. no.:* K2 42, V1 370, B2 256, Dn 254, Ds2 253; D1 23; D8 266, D4 245, T1 322, G1 307, G3 5 324, G4 322; M2 4 34

(L 2657) K2–4 D5 सर्वे (for the first सप्त) — (L. 2658) D8 तस्य देवादिदेवस्य (for ^{a}) — (L 2660) T1 G3 4 वामदेवो (for जमदग्निर्) — (L 2661) K2 2 विप्रकृष्टे; K4 Ñ2 Dn D1–3 संप्रनष्टे, V1 3 B1 2 D8 D6 ऽभूत्प्रनष्टे, B2 वै प्र° (for विप्र°). — (L 2662) K3 कुत्सोऽप्यत्रिर्; G3 स चाप्यत्रिर् (for सोऽप्यत्रात्रिर्) Ñ2 वै बभूव (for आजगाम). — Ñ1 T1 2 G1 5 M2. 4 om. lines 2665–2673 — (L. 2665) D5 अत्रेर्, G4 जाल्वो (for और्वो) D6 शङ्कुः; G3 4 सूत (for स्तम्बः) — (L 2666) K4 कपीनां कपिवांश्चैव, G3 4 कक्षीवांश्च कपीवांश्च (for ^{a}) D8 त्रिच्यवनस्; G3. 4 विश्वास°, Bom ed त्रिश्च्यव° (for निश्च्यव°) — (L. 2667) D8 नः श्रुता (for विश्रुता). — (L 2668) K1 B Dn1 D2 और्वजाताः, K2 ऊर्वाज्जाता; K4 D1 ऊर्वजाताः; Dn2 पूर्वजाताः (for और्वाज्जाता) G3 सहस्रशः (for सुते. जस.). D5 ऊर्ध्वरेताः सुतेजस. (for ^{b}). — (L 2669) D4 पुत्रस् (for पृथुस्). K1 B1 Dn D2 4 5 G4 [ए]वान्यो, K3 V1 Ds °ग्र्यो, D3 गर्गो, D6 [ए]वाग्रे (for °ग्र्यो) K1–3 V3 B1. 2 Dn Ds D8 6 G3 जन्यो, Ñ3 जयो, D1 यमो, D2

देवबाहुर्यदुध्रश्च पर्जन्यश्चैव सोमजः ॥ [2670]
हिरण्यरोमा वेदशिराः सत्यनेत्रस्तथैव च ।
विश्वोऽतिविश्वश्च्यवनः सुधामा विरजास्तथा ।
अतिनामा सहिष्णुश्च नमस्कारमकुर्वत ॥
विद्योतमाना वपुषा सर्वाभरणभूषिताः ।
उपनृत्यन्ति देवेशं विष्णुमप्सरसां वराः ॥ [2675]
ततो गन्धर्वतूर्येषु प्रणदत्सु विहायसि ।
बहुभिः सह गन्धर्वैः प्रागायत च तुम्बुरुः ॥
महाश्रुतिश्चित्रशिरा ऊर्णायुरनघस्तथा ।
गोमायुः सूर्यवर्चाश्च सोमवर्चाश्च सप्तमः ॥
युगपस्तृणपः कार्ष्णिर्नन्दिश्चित्ररथस्तथा । [2680]
त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दश ॥
कलिः पञ्चदशश्चात्र नारदश्चैव षोडशः ।
षट्पञ्चाशदिमे प्रोक्तास्तत्रैव तु महीपते ॥
हाहा हूहूश्च गन्धर्वौ हंसश्चैव महाद्युतिः ।
सर्वे ते देवगन्धर्वा उपगायन्ति केशवम् ॥ [2685]
तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वालंकारभूषिताः ।
वपुष्मन्त्यः सुजघनाः सर्वाङ्गशुभदर्शनाः ॥
ननृतुश्च महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ।
सुमध्याश्चारुमध्याश्च प्रियमुख्यो वराननाः ॥
अनूका च तथा जामी मिश्रकेशी अलंबुसा । [2690]
मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ॥
अद्रिका लक्ष्मणा चैव रम्भा तद्वन्मनोरमा ।
असिता च सुबाहुश्च सुप्रिया सुभगा तथा ।
उर्वशी चित्रलेखा च सुग्रीवा च सुलोचना ॥
पुण्डरीका सुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी । [2695]

यम्यो (for याम्यो) V1 जयो विजय एव च, D5 वामनो वाम एव च — (for ^{b}) — (L 2670) V1 3 D5 च दुर्धर्षः, D3 हविर्ध्रुश्च (for यदुध्रश्च) — (L 2671) Hypermetric. K1 D4 देवेश॰; D2 प्रशिरा (for वेदशिरा) D3 हिरण्यरेताः सत्यशिरा॰ (for ^{a}) K1 Dn1 D2–4 G3 4 सप्त- (for सत्य-). — (L 2672) Ds2 -विश्वस्तवन, D1 ॰च्युततः (for ॰श्च्यवनः) D3 विश्वोत्पत्तिर्वसुधामा (for ^{a}) G3 4 सुदामा (for सुधामा). V3 स्वधामा विजयस्तथा; D3 विगमो विरजस्तथा (for ^{b}) — (L 2673) K2 3 अतिधामा, G3 अभिमानो (for अतिनामा) K1-3 D4 प्रकुर्वते (for अकुर्वत). — (L. 2674) K Ñ2 V1 3 Dn D1-5 G1 उद्द्योत- (for विद्योत-) D3 विद्योतमानवपुष (for ^{a}) — (L 2675) D3 उपानृत्यन्त देवेशं (for ^{a}) K Ñ1 2 Ds1 D1 2 5 अप्सरसो (for ॰सा) B1, 3 Ds D4 6 T1 2 G3–5 M2 4 गणा॰ (for वराः) — (L. 2676) D2 नदत्सु च (for प्रणदत्सु) — (L. 2677) G3, 4 प्रागायति (for ॰यत) K1 D4 प्रागगायत तुम्बरु॰ (for ^{b}) — (L 2678) K4 Ds2 D1, 2 M2 4 महाद्युतिश्; D3 ॰रतिश्; G4 ॰रथश् (for ॰श्रुतिश्) T1 2 G1 5 M2 4 चित्रसेन, G4 ॰रथ (for ॰शिरा) K B1 D1 2 4, 5 G3 पूर्णायुर् (for ऊ॰). K4 अतमस्, Ñ2 बलयस्, D1 परमस् (for अनघस्) — (L. 2679) K2 3 गौ(K3 ॰गो)तमाय सूर्यवर्चाः (for ^{a}) T1, 2 G1 5 M2 4 सूर्यसोमश् (for सोमवर्चास्) D3 सोमोऽर्चिश्चैव सप्तमः (for ^{b}) — (L 2680) G1 सुतपस्, M4 सुतपास् (for युगपस्) T1 G3 5 सुतपस्तरुण॰ कार्ष्णिर्, T2 M2 सुतपास्तृणक॰ कार्ष्णिर् (for ^{a}) K2 वेदश्; V3 D2 6 नन्दश्; T1 G3, 5 M2, 4 नळश्, T2 G1 जगुश् (for नन्दिश्) B1 Dn1 च त्रिशिरास्, Dn2 चित्रशिरास् (for ॰रथस्). — G1 om lines 2682–2683. — (L 2682) Ñ1 शोभन (for षोडश॰) — Ñ1 B1 3 D3 D6 T1 2 G3–5 M2 4 om line 2683 — (L 2683) Dn दशपञ्च त्विमे प्रोक्ता, D2 इमे पञ्चदश प्रोक्तास्, D3 गन्धर्वाप्सरसस्तथा प्रोक्तास्, D4 गानमेते प्रकुर्वन्ति (for ^{a}) Ñ2 V1 महीपति॰, V3 D3 ॰पतेः, D4 महामते (for महीपते) — After line 2684, D6 M2 4 ins

180** पर्वतश्च महावाग्मी तन्त्रीलयविशारदः ।

[D6 महावातस् (for ॰वाग्मी) M4 -समन्वित (for विशारद॰)]

— (L 2685) Ñ1 V3 B3 T2 G1, 3–5 M2 4 इत्येते (for सर्वे ते) — Ñ1 T1 2 G1 5 M2, 4 om lines 2686–2687. — (L 2687) D3 वर्ष्मवत्य. (for वपुष्मन्त्यः). B1, 3 उपानृत्यन्त देवेश (for ^{a}) — (L. 2689) Ñ2 V1, 3 B1 3 D3 D3–6 सुमध्या चारुमध्या च (for ^{a}) K Ñ2 V1 3 B D G3 4 प्रियमुख्या (for ॰ख्यो). — (L. 2690) K2 3 Ds1 अरुका, D1 3 अन्तका (for अनूका) Ds1 D4 गामी (for जामी) — (L 2691) Ñ2 B2 Dn G3 विद्युत्पूर्णा; D2 ॰पर्णी, G4 ॰त्पुञ्जा (for त्पर्णा) — (L 2692) G3 4 चैव (for तद्वन्). V3 मनोजवा (for ॰रमा). — (L 2693) B1 मुदिता, D1 अनन्ता (for असिता) B1 3 अविष्ठा (for सुप्रिया). — (L 2694) B2 विलोचना (for सु॰) — After line 2694, G3 ins

181** रक्ताङ्गा सुगरा चैव सुरथा च प्रमादिनी ।
नन्दा सरस्वती चैव तथान्यास्तत्र संपदा ।

G3 om. lines 2695–2698 — (L 2695) B1 पौण्डरीका (for पुण्ड॰). K2, 3 D4, 5 सुप्रचित्ता, D3 सुरसा च (for ॰था

नन्दा सारस्वती चैव तथान्यास्तत्र संघशः ॥
मेनका सहजन्या च पर्णिका पुञ्जिकस्थला ।
एताश्चाप्सरसोऽन्याश्च प्रनृत्यन्ति सहस्रशः ॥
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोऽशो भगस्तथा ।
इन्द्रो विवस्वान्पूषा च त्वष्टा च सविता तथा । [2700]
कथितो विष्णुरित्येवं काश्यपेयो गणस्तथा ॥
इत्येते द्वादशादित्या ज्वलन्तः सूर्यवर्चसः ।
चक्रुस्तस्य सुरेशस्य नमस्कारं महात्मनः ॥
मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महायशाः ।
अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी चापराजितः ॥ [2705]
दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च विशां पते ।
स्थाणुर्भगश्च भगवान्रुद्रस्तत्रावतस्थिरे ॥
अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः ।
विश्वेदेवाश्च साध्याश्च तस्य प्राञ्जलयः स्थिताः ।
शेषानुजा महाभागा वासुकिप्रमुखास्तथा । [2710]
कच्छपश्चापहन्ता च तक्षकश्च महाबलः ॥
अधृष्यास्तेजसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः ।
एते नागा महात्मानस्तस्मै प्राञ्जलयः स्थिताः ॥
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः ।
अरुणश्चारुणिश्चैव वैनतेया ह्युपस्थिताः ॥ [2715]
पितामहश्च भगवान्स्वयमागम्य लोककृत् ।
प्राह देवगुरुः श्रीमान्सह सर्वैर्महात्मभिः ॥

च) G_4 प्रमादिनी (for °थिनी) — (L 2696) B_1 काम्या; B_3 काश्या (for नन्दा) K B D G_4 शा(K_{2-4} $D_{1\ 2\ 5}$ सा)-रद्वती (for सारस्वती) D_5 कन्यास्तत्र सहस्रश· (for ^{b}). — $K_{2\ 3}$ om lines 2697–2698 — (L 2697) Ds प-(Ds_2 पु)ञ्जिका, D_5 पर्णका, D_6 पार्ष्णिका (for पर्णिका). — (L 2698) B_3 Ds प्रनृत्यन्ते (B_3 °न्त), D_4 नृत्यन्ति च (for प्रनृत्यन्ति) — (L 2699) G_3 वरुणो भगवांस्तथा (for ^{b}) — (L 2700) T_1 $G_{3, 5}$ नन्दो (for इन्द्रो). — $Ñ_1$ om. (hapl) line 2701 — (L 2702) $B_{1\ 3}$ D_6 आदित्या द्वादशैते तु (for ^{a}) $Ñ_2$ $B_{1\ 3}$ वह्नि-, D_5 ब्रह्म-, D_6 बहु- (for सूर्य-). $K_{2\ 3}$ D_3 -तेजसा (for -वर्चसः). $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3, 5}$ $M_{2\ 4}$ तथा वै सत्यकर्मणः (for ^{b}) — (L 2703) G_5 वरेशस्य (for सुरे°) $Ñ_1$ प्रचक्रिरे (for महात्मनः) — (L 2704) K_2 $Ñ_1$ D_2 $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ शर्वश्च; K_3 Dn_1 सर्वश्च (for सर्पश्च) $K_{1\ 2}$ B_2 $D_{4\ 6}$ महामनाः; K_4 $D_{1, 2}$ °त्मनः (for °यशाः). — (L 2705) $Ñ_1$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ परंतप (for [अ]पराजित·) — (L 2706) $K_{1\ 3}$ B Ds $D_{4\ 5}$ हवनोऽथ, K_2 वहनोऽपि; $T_{1, 2}$ $G_{1, 3, 5}$ $M_{2, 4}$ ईशानश्च (for दहनोऽथ) D_3 त्र्यम्बको वृषवाहश्च (for ^{a}) G_3 परंतपः (for विशां पते) — (L. 2707) D_1 गर्भश्च (for भगश्च) K_1 रुद्रस्तत्रैव तस्थिरे (for ^{a}). — For line 2707, T_1 $G_{3\ 5}$ subst .

182** स्थाणुश्च भगवान्रुद्रस्तथा एकादशापरे ।

— (L. 2708) $Ñ_1$ अश्विनौ मरुतस्त्वष्टौ, $M_{2\ 4}$ °नौ वसवोऽष्टौ च (for ^{a}). $Ñ_1$ वसवश्च, D_3 मनवश्च (for मरुतश्च) — (L 2709) Ds_2 तस्थु (for तस्य) — V_1 om (hapl.) lines 2710–2715, K_2 $Ñ_1$ om (hapl) lines 2710–2713 D_2 om. lines 2710–2711 — (L 2710) V_3 शेषाम्बुजा (for °नुजा). G_5 महानागा (for °भागा) D_3 पन्नगाश्च महाभीमा (for ^{a}) — (L. 2711) $B_{1\ 3}$ Ds -कुञ्जश्च; Dn -हर्ता (for -हन्ता) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ कश्यपश्चाथ कुण्ड- (T_1 $G_{3\ 5}$ कण्व)श्च (for ^{a}) B_1 कम्पनाश्वतरावुभौ; B_3 Ds धृतराष्ट्रबलाहकौ (for ^{b}) — After line 2711, $T_{1, 2}$ $G_{1, 3, 5}$ $M_{2, 4}$ ins :

183** विषोल्बणा महावीर्या बलवन्तो यशस्विन ।

— K_4 om (hapl) lines 2712–2714. — (L. 2712) $Ñ_3$ V_1 D_5 M_4 अधृष्टास्, D_1 अदृश्यास् (for अधृष्यास्). $T_{1, 2}$ $G_{1, 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ दीप्ता (for युक्ता) B_1 महाकाया; D_3 °वीर्या (for °क्रोधा) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ महाविषा· (for °बलाः). — (L 2713) T_1 $G_{1\ 3, 5}$ $M_{2, 4}$ तस्मिन् (for तस्मै). — After line 2713, B_1 Cal ed ins

184** एते चान्ये च बहवो नागास्तस्य महात्मनः ।
तस्थु प्राञ्जलयः सर्वे नमस्कारं प्रचक्रिरे ॥
[B_1 om line 1.]

— G_4 om. line 2715 — (L 2715) B_3 अरुणिश्च (for अरुणश्च) D_3 ततो घोरा (for वैनतेया). D_2 खगेश्वरा·; D_5 ह्युपस्थितान् (for °स्थिताः). — After line 2715, K_1 D_4 ins :

185** सर्वे प्राञ्जलयस्तस्थुर्नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
स्वर्गस्था देवताश्चैव शचीपतिपुरोगमा· ॥
ऋषयः पितरश्चैव सोमपाश्चाम्बुपाश्च ये ॥
त्रैलोक्यमदहत्कृत्स्नं साध्या ये च तपोधनाः ।
चक्रुस्तस्य नमस्कारं सुरेशस्य महात्मनः ॥

— After line 2716, D_6 $G_{1\ 4}$ ins :

186** चकार विधिवत्प्रीत्या जातकर्मादिकाः क्रिया ।

— (L 2717) K_1 $Ñ_2$ $V_{1\ 3}$ Dn Ds $D_{1\ 3-5}$ चैव गुरुः; $K_{2, 3}$ लोकगुरु·; K_4 वै गरुडः (for देवगुरुः). K_4 धर्मैर्;

यस्मात्प्रसूयते लोकः प्रभविष्णुः सनातनः ।
तस्माल्लोकेश्वरः श्रीमान्विष्णुरेव भवत्वयम् ॥
एवमुक्त्वा तु भगवान्सार्धं देवर्षिभिः प्रभुः । [2720]
नमस्कृत्वा सुरेशाय जगाम त्रिदिवं पुनः ॥
स तु जातः सुरेशानः कश्यपस्यात्मजः प्रभुः ।
नवदुर्दिनमेघाभो रक्ताक्षो वामनाकृतिः ॥
श्रीवत्सेनोरसि श्रीमाँल्लोमजातेन राजता ।
उत्फुल्ललोचनाः सर्वाः पश्यन्त्यप्सरसस्तदा ॥ [2725]
दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥
सुरर्षिप्रतिमः श्रीमान्भूर्भुवो भूतभावनः ।
शुचिलोमा महास्कन्धः सर्वतेजोमयः प्रभुः ॥
यो गतिः पुण्यकीर्तीनामगतिः पापकर्मिणाम् । [2730]
योगसिद्धं महात्मानं यं विदुर्योगमुत्तमम् ॥
यस्याष्टगुणमैश्वर्यं यमाहुर्देवसत्तमम् ।
यं प्राप्य शाश्वतं विप्रा नियता मोक्षकाङ्क्षिणः ।
जन्मतो मरणाच्चैव मुच्यन्ते भवभीरवः ॥
यदेतत्तप इत्याहुः सर्वाश्रयनिवासिनः । [2735]
सेवन्ते यं यताहारा दुश्चरं व्रतमास्थिताः ॥
योऽनन्त इति नागेषु सेव्यते सर्वभोगिभिः ।
सहस्रमूर्धा रक्ताक्षः शेषादिभिरनुत्तमैः ॥
यो यज्ञ इति विप्रेन्द्रैरिज्यते स्वर्गलिप्सुभिः ।
नानास्थानगतः श्रीमानेकः कविरनुत्तमः ॥ [2740]
यं वेदा गान्ति वेत्तारं यज्ञभागप्रदायिनम् ।
वृषार्चिश्चन्द्रसूर्याक्षं देवमाकाशविग्रहम् ॥
स प्राह त्रिदशान्सर्वान्वाचा वै परया विभुः ।

Dn1 D3 सर्वें; D1 धर्म्यैर् (for सर्वैर्) Ñ1 T1 2 G1 3. 5 M2 4 महर्षिभिः (for महात्मभि) — Before line 2718, K Ñ1 2 V1 3 B D G3 ins ब्रह्मोवाच. — (L 2718) T2 प्राह विष्णु सनातनम्; M2 4 प्रभविष्णो सनातनात् (for [b]). — (L 2719) K2 3 D3 भव स्वयम्; D1 2 भवत्ययम् (for °त्वयम्). — (L 2720) D3 सार्धं देवैर्महर्षिभि (for [b]). — K3 4 om. (hapl) lines 2721–2722 — After line 2721, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins. an addl colophon [*Subparvan*. T1 2 M2 4 वामनप्रादुर्भावः. — *Adhy. name* G3 विष्णुप्रादुर्भावानन्तरं सकलदेवमुनिस्तुतस्य भगवतो ब्रह्मणाम्. — *Adhy no* T1 G4 323, G1 318; G3 5 325; M2 4 35]. — Before line 2722, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins वैशंपायनः — (L 2722) D1 सुतो; G4 स सं- (for स तु). — (L 2724) D2 6 -जालेन (for -जातेन) — Ñ1 T1 2 G1 5 M2, 4 om. lines 2725–2727. G3 4 om line 2725 — (L 2725) B1 स्म सुरास् (for [अ]प्सरसस्). — (L 2726) D3 चन्द्र- (for दिवि) V3 भवेद्युगपदुत्थिते (for [b]). — (L 2727) K1 Ñ2 B1 Dn2 भासा (for भासस्): — (L. 2728) D2 देवर्षि-, G3 सुरेश- (for सुरर्षि) T1, 2 G1, 5 M2 4 विष्णुर् (for श्रीमान्). T1 G3 5 माधवो (for भूर्भुवो). D3 भूतो भूतविनाशन (for [b]) — (L 2729) K4 D1 सर्वरोमा, (for शुचि°) Ñ2 V1 B1 3 D3 T2 G3–5 M2, 4 महोरस्क. (for महास्कन्ध) T1 2 G1 3 5 M2 4 शुभ (for प्रभु). — (L 2730) Ñ1 B1 3 M2 4 -शीलानाम्, D1 5 -कर्तृणास् (for -कीर्तीनाम्) — (L 2731) K1 D4–6 T2 योगसिद्धा; Dn D3 M2, 4 °सिद्धिं (for °सिद्धं) K2 3 B G3 5 योगयुक्ता (K2 3 B2 °सिद्धा) महात्मानो (for [a]). V1 T1 2 G3 M2 योगसत्तमम्; G1, 5 M4 °सत्तमा (for °मुत्तमम्). — D5 om (hapl) line 2732 — (L 2732) K2 3 -संमितम्; M2 -सत्तमाः (for °मम्) K1 D4 यमाहुर्देवमुत्तमम् (for [b]). — (L 2733) T1 G5 निर्मना (for नियता). Ñ1 -गामिनः (for -काङ्क्षिण) — After line 2733, T1 2 G1 5 M2, 4 ins :

187** प्रविशन्ति महात्मानं योगसिद्धिं सनातनम् ॥
यं प्राहु शाश्वतं दिव्यं गीयतां मोक्षकाङ्क्षिणः ॥

[(L 1) T1, 2 M4 योगसिद्ध (for °द्धि) — T2 G1 om. line 2. — (L 2) T1 प्राप्य (for प्राहुः).]

— T1, 2 G1, 5 M2 4 om. line 2734 — (L. 2734) K1 V1 3 B1 2 Dn D1 5 G3 4 जन्मनो (for °तो). V1, 3 D3 D6 भय- (for भव-). Ñ1 B1, 3 G3, 4 मुच्यन्ते योगभाविताः (for [b]) — V3 om. line 2735. — (L 2735) T1 G5 M2 4 यं चापि, T2 G1 यच्चापि; G3 यमेव (for यदेतत्). — (L. 2736) K4 D1, 2 5 G4 M2 सं-; D3, 6 T1 G5 नि- (for यं) K2 3 जिताहाराः; D4 निरा° (for यता°). — (L. 2737) K4 V1 3 D1 G3, 5 -योगिभिः, D3 -भोगिषु (for °भिः) — (L 2739) D5 इष्यते (for इज्यते). K2 इज्यते स्वर्गमीप्सुभि (for [b]). — (L 2740) K2 3 B1 3 T2 M2 -गतिः (for -गतः) — (L 2741) K4 B2 D1 2 4 देवा यान्ति, G4 विदु शान्ति-; G5 वेदाङ्गानि (for वेदा गान्ति). V1 D3 6 वेदा गायन्ति वेत्तार, Dn1 ये देवा यान्ति वे°, D5 यं देवा यन्ति नेतारं (for [a]). K2 3 -प्रगायिनम्, Dn2 -प्रदायिनाम्; D3 °यनम्; T1 G5 °यिनः (for °यिनम्); — (L 2742) D5 वृषार्चि-; D6 °र्षि, T1 पूषाग्निश्; G4 M2 वृषा-

जानन्नपि महातेजा गतो योगेन बालताम् ॥
किं करोमि सुरश्रेष्ठाः कं वरं च ददामि वः । [2745]
यत्काङ्क्षितं वः सर्वेषां तद्वै ब्रूत मुदा युताः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महात्मनः ।
सर्वे ते हृष्टमनसो देवाः कश्यपनन्दनाः ।
ऊचुः प्राञ्जलयो विष्णुं सुराः शक्रपुरोगमाः ॥
ब्रह्मणो वरदानेन हृतं नो निखिलं जगत् । [2750]
तपसा महता चैव विक्रमेण दमेन च ॥
बलिना दैत्यमुख्येन सर्वज्ञेन महात्मना ।
अवध्यः किल सर्वेषां सोऽस्माकं देवसत्तम ॥
भवान्प्रभवते तस्य नान्यः कश्चन सुव्रत ।
तत्प्रपद्यामहे सर्वे भवन्तं शरणार्थिनः । [2755]
शरण्यं वरदं देवं सर्वदेवभयापहम् ॥
ऋषीणां च हितार्थाय लोकानां च सुरेश्वर ।
प्रियार्थं च तथादित्याः कश्यपस्य तथैव च ॥
कव्यं पितॄणामुचितं सुराणां हव्यमुत्तमम् ।
प्रवर्ततां महाबाहो यथापूर्वं सुरोत्तम ॥ [2760]
आनृण्यार्थं सुरेशस्य वासवस्य महात्मनः ।
प्रत्यानय महेन्द्रस्य त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥
क्रतुना वाजिमेधेन यजते स हि दानवः ।
यत्प्रत्यानयने युक्तं लोकानां तद्विचिन्तय ॥
एवमुक्तस्तदा देवैर्विष्णुर्वामनरूपधृक् । [2765]
प्रहर्षयन्नुवाचाथ सर्वान्देवानिदं वचः ॥
तस्य यज्ञसकाशं मां महर्षिर्वेदपारगः ।

मिश्र, M2 (*inf lin*) 4 हृष्टाग्निश्च (for वृषार्चिश्च). D8 -सूर्याभं (for °क्षं) D1 G5 वृषाग्निसूर्यचन्द्राक्षं (for a) — (L 2743) Ñ1 B1.3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 स उवाच सुरान्सर्वान् (for a) K2 3 परमया (for वै परया) T1 G5 याचते परया प्रभुः (for b) — (L 2744) G3 महायोगी (for °तेजा) — Before line 2745, K2 3 T2 G1 3 M2 4 ins श्रीभगवानुवाच — (L 2745) K3 करोम (for °मि) — (L 2746) K1-3 D4 5 सर्वेषां प्रीतिसंयुक्तस् (for a) T2 G1 तच्छृण्वन्तु, G3 4 M2 4 तन्मे ब्रूत (for तद्वै ब्रूत) V3 मुदान्विता. (for मुदा युताः). D8 तद्वै वृण्वन्तु संयुता (for b) — (L 2748) K Ñ1 B D (except D1) G3 4 -नन्दनम् (for °नाः) — (L 2749) D2 G3 देवाः; G4 सर्वे (for सुरा) T1 G5 -समागमाः (for -पुरो°) — Before line 2750, T1 2 M2 4 ins देवा उचु — (L 2750) T1 G5 सकलं (for निखिलं) — (L 2751) K4 ब्रह्मणा (for महता) K3 बलेन (for दमेन) — (L 2752) D8 सर्वेषा च (for सर्वज्ञेन) — D5 om lines 2753–2755 — (L 2754) K4 ऽस्यैव (for तस्य) K2 3 भगवान्प्रभवेत्तस्य, G3 भगवान्प्रभवस्यस्य (for a). — (L 2755) G4 देवं (for सर्वे). T1 G5 न तत्पश्यामहे सर्वे (for a). — (L 2756) K3 D8 शरणं (for °ण्यं) K1 V1 D4 T1.2 G1 5 M2 4 शरणं (for वरदं) B1 3 Ds सर्वभूत- (for °देव-). B2 -हितावहम्; D8 T1 2 G5 M2.4 -भवोद्भवम्, D5 -भवाभवम् (for -भयापहम्) K1 Ñ2 V1 3 D4 G3 4 सर्वदैवतभावनम्, K2 3 °देवाभयप्रदम् (for b). — (L. 2759) K2 3 हितम् (for हव्यम्) — After line 2759, G3 4 M2.4 ins. .

188** अस्माकं च हितार्थाय त्रैलोक्यस्य च सत्तम ।

— (L 2760) K2 3 D4 5 G3.4 प्रवर्तय, K4 V1.3 Ds D1 °र्तेथा, Ñ1 B3 Dn2 T2 G1 M4 °र्तेत, Ñ2 वर्तेतां तु, D8 प्रवर्तेय; T1 G5 M2 °र्तेते (for °र्ततां)- T1 2 G1 5 सुरेश्वर (for सुरोत्तम). — After line 2760, T1 2 G1 5 M2 4 ins :

189** प्रियहेतोरदित्याश्च काश्यपस्य तथैव च ।

— (L 2761) K4 D2 T2 G1 3 4 M2 4 आनृण्याच्च; D8 अनृणत्व, D5 आनृण्यश्च, T1 G5 कारुण्यश्च (for आनृण्यार्थं) D8 कश्यपस्य (for वासवस्य) — (L 2762) Cal ed सुरेन्द्रस्य (for महे°) — (L 2763) K2 3 महासुरः (for हि दानवः). — After line 2763, D6 T1 2 G1, 3-5 M2 4 ins .

190** सर्वर्तुगुणयुक्तेन विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
अस्मिन्स्थाने तु ते नाथ त्रैलोक्यस्य गतैः सह ।

[(L 1) D6 समृद्ध-, T2 G1 3 4 सर्वार्थ- (for सर्वर्तु-). — D6 G3 4 om line 2 — (L 2) M4 हितै (for गतै).]

— (L 2764) Ds2 प्रत्याययने, D8 °नयनं (for °नयने) D8 त्रैलोक्यहरणाय वै (for b) — After line 2764, B Ds D3 6 ins an addl. colophon [*Mention of the Epic*: Ds2. — *Mention of Khila* B Ds — *Sub-parvan*: B2 Ds2 वामनम्, D3 वामनप्रादुर्भाव, D6 वामनावतार.. — *Adhy name* B1 3 Ds D6 यज्ञविध्वंसनारम्भः — *Adhy. no* B2 257; Ds2 254, D8 267] — Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 om lines 2765–2766. Before line 2765, K Ñ2 V1 3 B D G3 4 ins. वैशंपायन उवाच — (L 2766) G3 संहर्षयन् (for प्र°). K1 इदं देवः, B1 उवाच ह (for इद वचः) — Before line 2767, K1 4 Ñ1 2 V1.3 B1 2 D T2 G1 M2.4 ins विष्णुरुवाच; B3 T1 G5 श्रीवामन उवाच, G3.4 श्रीभगवानुवाच. — (L 2767) Dn2 महर्षि D3 °र्षे (for °र्षिर्). — (L. 2768) D3 बृहस्पते

बृहस्पतिर्बृहत्तेजा नयतामङ्गिरःसुतः ॥
तस्माहं समनुप्राप्तो यज्ञवाटं सुरोत्तमाः ।
विचरिष्ये यथायुक्तं त्रैलोक्यहरणाय वै ॥ [2770]
ततो बृहस्पतिः श्रीमाननयद्वामनं प्रभुम् ।
यज्ञवाटं महातेजा दानवेन्द्रस्य धीमतः ॥
मौञ्जी यज्ञोपवीती च छत्री दण्डी ध्वजी तथा ।
वामनो धूम्ररक्ताक्षो भगवान्बालरूपधृक् ॥
तं गत्वा यज्ञवाटं तु ब्रह्मर्षिगणसेवितम् । [2775]
आत्मानमेव भगवान्वर्णयामास तं क्रतुम् ॥
अहो यज्ञोऽसुरेशस्य बहुभक्ष्यः सुसंस्कृतः ।

(for °तिर्). K2 व्रतज्ञानो, K3 Ñ1. 2 V1 B1 2 Ds D2 T1 2 G1. 3–5 M2. 4 महातेजा, D3 बृहत्तेजो (for °जा). K1 2 Ñ2 B Dn Ds D4–6 नयत्वङ्गिरस सुत· (for ^{b}). — (L. 2770) B1 T1 G5 -कामं ; T2 G1 M2 4 -कालं (for -युक्तं). — After line 2770, T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan :* T1. 2 G1. 4 M2 4 वामनप्रादुर्भावः. — *Adhy name* G3 वामनस्य देवैः सह त्रैलोक्यहरणविचार — *Adhy. no.* T1 G4 324, G1 319; G3 5 326, M2. 4 36]. — Before line 2771, K Ñ2 V1. 3 B D T1 2 G1 3–5 M2. 3 ins वैशंपायन उवाच —(L 2771) Ñ1 T1 2 G5 M2. 4 अनयत्तं सनातनम् (for ^{b}). — (L. 2772) M2 दानवेशस्य (for °न्द्रस्य). K2 दैत्येन्द्रस्यामितौजस (for ^{b}) —(L 2773) Ñ1 B1 D6 (*inf lin*) जटी (for छत्री) Ñ2 B Ds D6 (*inf lin.* as above) G4 दण्डाजिनी (for दण्डी ध्वजी) T2 G1 5 शिखी (for तथा) T1 M2 (*inf lin*). 4 जटी मुण्डी ध्वजी शिखी, G3 छत्री दण्ड्यजिनी शिखी (for ^{b}). —(L. 2774) D3 बलिपक्ष- ; T1 G5 लोकरूप-, G1 काल° (for बाल°). —B2 om lines 2775–2776. —(L 2775) K2 3 V1. 3 D3 महर्षि- (for ब्रह्मर्षि-). K2–4 Ñ2 B3 Dn D1. 2. 5. 6 -संकुलम् (for -सेवितम्). — After line 2775, K1 D4 ins. .

191** प्रविशन्नेव स श्रीमान्यज्ञवाटं सुरेश्वर ।

—(L. 2776) K V1 Dn D1. 2 5 आत्मना चैव भगवान् (for ^{a}). — After line 2776, K1 Ñ2 V1. 3 B Dn Ds D3. 4. 6 T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 ins :

192** लोकेश्वरेश्वरः श्रीमान्सुरैर्ब्रह्मपुरोगमैः ।
अन्वास्यमानो भगवानवृद्धोऽप्यथ वृद्धवत् ॥
दानवाधिपतेस्तस्य बलेर्वैरोचनस्य ह ।
यज्ञवाटमचिन्त्यात्मा जगाम सुरसत्तमः ॥
पालितोऽपि हि दैतेयैः सांग्रामिकपरिच्छदैः । [5]
द्वारे दानवसंबाधे सहसैव विवेश ह ॥
ऋत्विग्भिश्चैव मन्त्राद्यैः सर्वतः परिवारितम् ।
दैत्यदानवराजेन्द्रमुपतस्थे बलिं बली ॥
वर्णयित्वा यथान्यायं यज्ञं यज्ञ· सनातनः ।
विस्तरेणामरश्रेष्ठ प्रयोगैर्विविधैस्तथा ॥ [10]
शुक्रादीनृत्विजश्चापि यज्ञकर्मविचक्षणान् ।
सर्वानेवाभिजग्राह चकार च निरुत्तरान् ॥
आरादथ बलेस्तस्य ऋत्विजामभितस्तथा ।
यज्ञमात्मानमेवासौ हेतुभि· कारणैर्विभु ॥
वैदिकैरप्रकाशैश्च पुनरप्यथ भारत । [15]
प्रत्यक्षमृषिसंघानां वर्णयामास चित्रगुः ॥
ततो निरुत्तरान्दृष्ट्वा सोपाध्यायानृषींश्च तान् ।
अवृद्धेनापि वृद्धांस्तान्वामनेन महौजसा ॥
अद्भुत चापि मेने स विरोचनसुतो बली ।
मूर्ध्ना कृताञ्जलिश्चेदमब्रवीद्धृष्टवद्वच· ॥ [20]
कुतस्त्व कोऽसि कस्यासि किं चेहास्ति प्रयोजनम् ।
नैवंविधः परिज्ञातो दृष्टपूर्वो मया द्विजः ॥
बालो मतिमता श्रेष्ठो ज्ञानविज्ञानकोविदः ।
शिष्टवाग्रूपसंपन्नो मनोज्ञः प्रियदर्शन ॥
नेदृशाः सन्ति देवानामृषीणामपि सूनव· । [25]
न नागाना न यक्षाणां नासुराणां न रक्षसाम् ॥
न पितृणां न सिद्धाना गन्धर्वाणां तथैव च ।
योऽसि सोऽसि नमस्तेऽस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
उक्त एवं ह्यचिन्त्यात्मा बलिना वामनस्तदा ।
प्रोवाचोपायतत्त्वज्ञः स्मितपूर्वमिदं वच । [30]

[D3 om lines 1–8. —(L. 1) D6 सर्वैर् (for सुरैर्). —(L 2) Dn D6 अध्यारयमानो ; D4 आयास्य° ; T1 G5 अवाच्य° (for अन्वास्य°). T1. 2 G5 M2 (*inf lin.*). 4 वृद्ध-वान् (for °वत्) K1 ऽयापि (for ऽप्यथ). —(L 4) T1 जगामासुरसत्तमम् (for ^{b}). —(L 5) K1 B3 Dn Ds D4 6 T2 M2 4 पालिते, T1 °तं, G3 4 वारिते (for पालितो). —(L 7) Ñ2 B1 Dn G5 M4 ऋषिभिश् (for ऋत्विग्भिश्) K1 विप्रौघै, V1 B G4 M2 मन्त्राढ्यै, D4 मन्त्रौघै·, D6 मन्त्रशै, G1 पुत्राद्यै (for मन्त्राद्यै). —(L. 8) K1 D4 देव- (for दैत्य-). K1 G4 T2 M2 -राजानम् (for -राजेन्द्रम्). —(L. 9) T2 G1 स तं (for यज्ञ) D3 (by corr.) राज्ञः (for यज्ञ). —(L 10) B2 3 Dn T1 2 G1. 3 5 नरश्रेष्ठ (for [अ]मरश्रेष्ठ). —(L. 11) T1 G5 स चरन् (for शुकादीन्) V1 ऋत्विज (for °जश्). Ñ2 V1 3 B1 3 Dn Ds D6 विचक्षण (for °णान्). —(L 12) K1 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D4 6 निजग्राह (for [अ]भि°) —(L 13) T1 M2. 4 वारितस्, T2 वारिदस्, G3–5 वारितास् (for अभितस्) —(L. 14) D3 [अ]ग्रे (for [अ]सौ). Ñ2 V1. 3 B कारण (for °णैर्). K1 D4 T1. 2 G1 5 M2. 4 च स· (for विभु·). —(L. 15) T1. 2 G1. 5 वैदिकै स प्रभावै(T1 G5 °गै)श्च, M2. 4 स वैदिकैः प्रभागैश्च (for ^{a}). —(L. 16) V3 D3 -सिद्धानां (for

पितामहस्येव पुरा यजतः परमेष्ठिनः ॥
सुरेश्वरस्य शक्रस्य यमस्य वरुणस्य च ।
विशेषितास्त्वया यज्ञा दानवेन्द्र महाबल ॥ [2780]
यजता वाजिमेधेन क्रतूनां प्रवरेण ह ।
सर्वपापविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शिना ॥
सर्वकाममयो ह्येष संमतो ब्रह्मवादिनाम् ।
क्रतूनां प्रवरः श्रीमानश्वमेध इति स्मृतः ॥
सुवर्णशृङ्गो हि महानुभावो [2785]
लोकेश्वरो वायुमयो महात्मा ।
स्वर्गेक्षणः काञ्चनगर्भगौरः
स विश्वयोनिः परमो हि मेध्यः ॥
आस्थाय वै वाजिनमाश्वमेधिक-
मिष्ट्वा नरा दुष्कृतमुत्तरन्ति । [2790]
यमाहुर्वै वेदविदो द्विजेन्द्रा
वैश्वानरं वाजिनमाश्वमेधिकम् ॥
यथाश्रमाणां प्रवरो गृहाश्रमो
यथा नृणां प्रवरा ब्राह्मणाश्च ।
यथासुराणां प्रवरो भवानिह [2795]

-सधाना). D3 त प्रभुम्, T1 2 G1 5 M2 तं क्रतुम् (for चित्रगु) — (L 17) D3 बलिर् (for ततो). T1 ऽग्निरन्तरान् (for निरुत्त°) Ñ2 V1 3 B D3 4 6 G4 कृतान्, T1 2 G1. 5 M2. 4 तत., G3 तथा (for च तान्) — (L 18) T1 G5 प्रसन्नेन (for अवृद्धेन) K1 अवृद्धैर्नापि वृद्धास्तान् (for °). K1 D4 M4 महौजस, V3 महात्मना (for महौजसा) — (L. 19) T1 2 G1 5 M2. 4 सोमेन (for मेने स) Ñ3 V1 B1 3 D4 6 वलि (for बली) — (L 20) Ñ2 V1 3 B Dn Ds D3 6 विस्मितो, G3 धर्मवद् (for धृष्ट°). — Before line 21, D3 ins बालिरुवाच. — (L 22) K1 V1 3 B3 Ds1 D6 G4 5 [ए]वंविध-, G3 °विवि- (for °विध-). Ñ1 V1 3 B Ds1 D6 G3 4 परिज्ञानो, T1 G5 M2 4 °ज्ञानाद् (for °ज्ञातो) Dn1 T1 2 G1 5 दृष्टपूर्वा (for °र्वो) B3 D4 द्विज, T1 2 G1 5 द्विजा (for द्विज). — (L 23) T2 G1 महान् (for बालो). D3 बालो ज्ञानवतामेषा (for °) — B3 om. lines 24–30 — (L 24) K1 इष्टवाग्; D5 धृष्ट° (for शिष्ट°) — (L. 25) G5 सदृशा (for ने°) — (L 26) T2 G1 M2 4 दानवाना, G5 मानवाना (for न नागाना). V1 3 D3 नागानां न च यक्षाणा, D3 न नागनरयक्षाणा (for °). K1 D4 देवाना (for [अ]सुराणा) V3 पिशाचोरगरक्षसाम् (for °). — After line 27, D3 ins..

192A** पतत्रिणा किंनराणा नासुराणा च कुत्रचित् ।

— Before line 29, Dn1 D6 ins वैशंपायन उवाच. — (L. 29) V1 3 देवदेवो (for उक्त एव) D6 उक्तस्तेन च प्रीतात्मा (for °) — (L 30) D3 नय-, D6 यज्ञे, T1 2 G5 M2 वाचं, G3 वाचा, G4 वाचा (for [उ]पाय-) K1 तस्मिन् (for स्मित-).]

— K1 Ñ1 D3 4 ins. an. addl colophon after line 2778, K2–4 D1 2 5 after line 2776, Ñ2 Dn after 192** [*Mention of the Epic* K4 D1. 5 — *Mention of Khila* · Ñ1 Dn2 D1. 5 — *Sub-parvan* K1 Ñ1 D1. 4 **वामनप्रादुर्भावः**; K2–4 Dn2 D2. 5 **वामनम्**. — *Adhy name*. K1 D4 **यज्ञवाटदर्शनम्**; Dn **बलिवामनसंवादः**; D1 **वामनागमनम्** — *Adhy no* K3 43, D1 241, D4 246] — Before line 2777, K1 Ñ1 2 V1. 3 B Dn Ds D2 5 6 G1 ins **विष्णुरुवाच**, G3 4 वामन — D5 om lines 2777–2778 — (L 2777) K2 **महा-** (for **अहो**). Cal. ed. ऽसुरेन्द्रस्य (for °शस्य) — Before line 2779, K2–4 D1 3 4 ins **विष्णुरुवाच**. — (L 2779) K2. 4 Ñ1 2 Dn D1 2 5 6 T1 G3 M4 **सुरेशस्य च शक्रस्य** (for °) — (L. 2780) K4 Ñ1 2 Dn D6 T1 2 G1 3–5 M4 **विशेषितस्त्वया यज्ञो**, M2 °**तः स्वयं यज्ञो** (for °) — (L 2782) K2 B2 T1. 2 G1 3–5 M2 4 **-प्रणाशाय** (for **विना°**). M4 Bom. Poona eds G(ed) **त्वया स्वर्ग-** (for **स्वर्गमार्ग-**). — (L. 2783) Ñ2 B2 **-कामप्रदो**, D2 **कर्ममयो** (for **-काम°**). — (L 2784) M2 **परम** (for **प्रवर**) K1 3 B2 D3 **श्रुतः**; K2 4 Ñ2 V1 3 Dn Ds D1 2 4–6 G1 **श्रुतिः**; B1 **स्मृति** (for **स्मृत.**) — (L 2785) T2 **हिरण्य-** (for **सुवर्ण-**) — (L. 2786) K3 **लोकेक्षणो**, Ñ1 D1 5 T1 G1 3 **लोहक्षुरो**, B Dn Ds **वेदीखुरो**; D6 **लोहज्वरो**, M2 4 **लोकेऽक्षरो** (for **लोकेश्वरो**). Ñ2 B Dn Ds D5 6 **वायुजवो**, V1 **°सखो** (for **°मयो**). Dn **महारयः** (for **महात्मा**) — (L 2787) Ñ2 **सलक्षण.**, B Dn Ds D6 G3 **सत्येक्षण**, T2 G4 5 **सर्वे°** (for **स्वर्गे°**) Ds **-वर्णगौर**; D3 **-गौरवर्ण.** (for **-गर्भगौरः**) — (L. 2789) T1 2 G3 5 M2 **आघ्राय** (for **आस्थाय**). K1 2 4 Ñ1 D1 3. 5 T1 2 M4 **अश्वमेधिकम्**, B Dn Ds D6 G1 3. 4 **अश्वमेधम्** (for **आश्वमेधिकम्**) — D1 om. (hapl) lines 2790–2792. — (L 2790) K D2 6 T2 G5 M2 4 **दृष्ट्वा** (for **इष्ट्वा**). K3 Ñ1 T2 M2 4 **दुष्कृतादुत्तरन्ति** (K3 **°न्ते**), K4 V1 **°तिनस्तरन्ति** (for **°तमुत्तरन्ति**) — (L 2791) Ñ1 3 V1. 3 B Ds G4 **आहुश्चायं**, Dn1 **यथाहुर्वै**, T1 G5 **बहु ह्येनं**; T2 M2. 4 **आहुर्ह्येनं**, G3 **आहु परं** (for **यमाहुर्वै**) V1 2 T1 2 G1 5 M2 4 **नरेन्द्रा**; D4 **महान्तो** (for **द्विजेन्द्रा**) — (L. 2794) K4 D4 **नराणां**, D5 **नृपाणां** (for **नृणां**) K1 2 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D3. 6 G3 4 **यथा नराणां** (V1 3 **च नृणां**) **प्रवरा द्विजातयः**; K3 **यथा च नृणां प्रवराश्च ब्राह्मणाः**, Ñ1 T2

तथा क्रतूनां प्रवरोऽश्वमेधः ॥
एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रो वामनेन समीरितम् ।
मुदा परमया युक्तः प्राह दैत्यपतिर्बलिः ॥
कस्यासि ब्राह्मणश्रेष्ठ किमिच्छसि ददामि ते ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥ [2800]

वामन उवाच ।

न राज्यं न च यानानि न रत्नानि न च स्त्रियः ।
कामये यदि तुष्टोऽसि धर्मे च यदि ते मतिः ॥
गुर्वर्थं मे प्रयच्छस्व पदानि त्रीणि दानव ।
त्वमग्निशरणार्थाय एष मे परमो वरः ॥

बलिरुवाच ।

त्रिभिः किं तव विप्रेन्द्र पदैः प्रवदतां वर । [2805]
शतं शतसहस्राणां पदानां मार्गतां भवान् ॥

शुक्र उवाच ।

मा ददस्व महाबाहो न तं वेत्सि महासुर ।
एष मायाप्रतिच्छन्नो भगवान्प्रवरो हरिः ॥
वामनं रूपमास्थाय शक्रप्रियहितेप्सया ।
त्वां वञ्चयितुमायातो बटुरूपधरो विभुः ॥ [2810]
एवमुक्तः स शुक्रेण चिरं संचिन्त्य वै बलिः ।
प्रहर्षेण समायुक्तः किमतः पात्रमिष्यते ॥
गृह्य हस्ते त्वसंभ्रान्तो भृङ्गारं कनकामयम् ।

बलिरुवाच ।

विप्रेन्द्र प्राङ्मुखस्तिष्ठ स्थितोऽसि कमलेक्षण ॥
प्रतीच्छ देहि किं भूमिं किमात्रा भोः पदत्रयम् । [2815]
दत्तं वः पातय जलं नैव मिथ्या भवेद्गुरुः ॥

शुक्र उवाच ।

भो न देयं कुतो दैत्य विज्ञातोऽयं यथा ध्रुवम् ।
कोऽयं विष्णुरहो प्रीतिर्वञ्चितस्त्वं न वञ्चितः ॥

बलिरुवाच ।

कथं स नाथोऽयं विष्णुर्यज्ञे स्वयमुपस्थितः ।

$M_{2.4}$ यथा नराणां ($M_{2\ 4}$ नृणां) प्रवरो ब्राह्मणश्च; T_2 G_5 °यथात्मजानां प्रवरो ब्राह्मणश्च — (L 2795) D_5 यथाश्रमाणां° (for °सुराणां) V_1 प्रभवो (for प्रवरो). — After line 2796, $G_{3\ 4}$ ins. an addl colophon [*Sub-parvan* वामनप्रादुर्भाव — *Adhy. name* G_3 यज्ञवाटगमनानन्तरं वामनेनाश्वमेधस्तुति , G_4 बलस्तुति. — *Adhy no.* G_3 327, G4 327].

— Before line 2797, K $\tilde{N}_{1.2}$ $V_{1.3}$ B D $G_{3.4}$ ins वैशंपायन उवाच — (L 2797) $\tilde{N}_2$ Dn वचन (for दैत्येन्द्रो). — (L 2798) $\tilde{N}_2$ $T_{1\ 2}$ G_5 $M_{2\ 4}$ -शतैर्वृत , D_{s2} -पतिर्वच (for °र्बलिः) B_1 प्राह वैरोचनिर्बलि (for ^{b}) — Before line 2799, $K_{1\ 3\ 4}$ $V_{1.3}$ $B_{1\ 2}$ D ins बलिरुवाच. — (L 2799) $B_{1\ 3}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ ददानि ते; D_3 महाद्युते (for ददामि ते). — (L 2800) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ यथेष्टं तदवाप्नुहि (for ^{b}) — D_1 G_4 om the ref K_2 भगवान् (for वामन). D_1 om line 2801–2806 $K_{3\ 4}$ D_2 om lines 2801–2802. — (L. 2801) D_4 दानानि, D_6 ग्रामाणि (for यानानि). — (L 2802) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ मनः (for मति). — (L. 2803) D_3 गुर्वर्थमेव यच्छस्व (for ^{a}) — (L 2804) $\tilde{N}_2$ -धारणार्थाय (for -श°) K_{2-4} $\tilde{N}_1$ B_1 Dn Ds $D_{2.5.6}$ T_1 प्रवरो; D_3 G_5 प्रथमो (for परमो) — After line 2804, Dn ins.:

193** वामनस्य वच श्रुत्वा प्राह दैत्यपतिर्बलिः ।

While, D_6 $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins. after line 2804.

194** एवमुक्तोऽसुरश्रेष्ठ सुरश्रेष्ठेन भारत ।
वीतभी सुरसघातमुवाचेदं ततो बलि. ॥
[(L 2) T_2 गतभी (for वी°).]

$T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ om the ref — (L. 2806) $\tilde{N}_1$ $T_{1\ 2}$ G_{3-5} -सहस्रं वा (for °स्राणां) D_4 शतं शतं पदानां वा (for ^{a}). D_4 त्रैलोक्ये ; D_5 पादानां (for प°). — $\tilde{N}_1$ $T_{1.2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2.4}$ om. (hapl) lines 2807–2822 G_4 om. lines 2807–2808. — (L 2808) V_1 एवमायाति प्रच्छन्नो भगवान्विष्णुरागतः — (L 2809) D_5 शक्रं प्रति (for शक्रप्रिय-) G_3 -चिकीर्षया (for -हितेप्सया) —(L 2810) $B_{1\ 3}$ $G_{3\ 4}$ हरि (for विभु) — Before line 2811, D_6 ins. वैशंपायनः. — (L 2811) K_2 संचिन्त्य सुचिरं बलि (for ^{b}). — After line 2811, G_3 ins

195** बलिर्दानवराजस्तु अवज्ञाय तु तद्वचः ।

— G_4 om lines 2812–2822 — (L 2813) $K_{1.2}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B Ds D_{1-6} गृह्य हस्तेन संभ्रान्तौ ; Dn प्रगृह्य हस्ते सं° (for ^{a}) K_3 कनकाश्रयम्, Dn D_6 °कोद्भवम्, D_6 °कालुकम् (for °कामयम्). — (L 2814) D_6 प्रसीद (for स्थितोऽस्मि) — (L 2815) $K_{1.4}$ V_3 $B_{1.2}$ D_{n1} Ds $D_{2\ 3\ 5\ 6}$ का मात्रा (for किंमात्रा). — (L 2816) V_1 दत्तं वः पातु. यजनं (for ^{a}). $K_{1\ 2}$ D_{3-5} [अ]वदद् (for भवेद्) V_1 ध्रुव (for गुरुः). D_6 न देहीत्याह वै गुरुः (for ^{b}). — K $V_{1.3}$ $D_{1-3\ 5}$ om. line 2817. — (L. 2818)

दास्यामि देवदेवाय यद्यदिच्छत्ययं प्रभुः ॥ [2820]
को वान्यः पात्रभूतोऽस्माद्विष्णोः परतरं भवेत् ।
एवमुक्त्वा बलिः शीघ्रं पातयामास वै जलम् ॥

वामन उवाच ।
पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र पर्याप्तानि ममानघ ।
यन्मया पूर्वमुक्तं हि तत्तथा न तदन्यथा ॥

D4 प्रीतो (for प्रीतिर्) K4 D1 2 ऽहं (for त्वं) —K V1 3 B1 2 D (except D6) om the ref —(L 2819) K2 विष्णुर्वै, D6 ऽह विष्णुर् (for ऽयं विष्णुर्) K3 किं स नाथः स्वयं विष्णुर् (for °) K1 2 D4 5 यज्वा(D5 °व)टम् (for यज्ञे स्वयम्) —(L 2820) V3 ददामि (for दास्यामि) K4 -देवोऽयं (for -देवाय) —(L 2821) K1 2 D4 5 तु, K3 4 Ñ2 V1 3 Dn D1 2 [अ]स्य (for [अ]न्यः) K1 2 Ñ2 Dn D3-5 परतरो (for °रं) — D5 विष्णुर् (for वामन) —(L 2823) D5 पादानि त्रीणि राजेन्द्र (for °) — After line 2824, K1 Ñ2 V1.3 B Dn Ds D4 6 T1 2 G1 3-5 M2.4 ins :

196** वैशंपायन उवाच ।
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महौजसः ।
कृष्णाजिनोत्तरीयं स कृत्वा वैरोचनिस्तदा ॥
एवमस्त्विति दैत्येशो वाक्यमुक्त्वारिसूदनः ।
ततो वारिसमापूर्णं भृङ्गार स परामृशत् ॥
वामनो ह्यसुरेन्द्रस्य चिकीर्षुं कदनं महत् । [5]
क्षिप्रं प्रसारयामास दैत्यक्षयकरं करम् ।
प्राङ्मुखश्चापि दैत्येशस्तस्मै सुमनसा जलम् ।
दातुकामः करे यावत्तावत्तं प्रत्यबोधयत् ॥
तस्य तद्रूपमालोक्य अचिन्त्यस्यामितौजस ।
अभूतपूर्वं देवार्थं जिहीर्षो श्रियमासुरीम् । [10]
इङ्गितज्ञोऽग्रतःस्थित्वा प्रह्लादस्त्वब्रवीद्वचः ॥
प्रह्लाद उवाच ।
मा ददस्व जलं हस्ते बटोर्वामनरूपिण· ।
स त्वसौ येन ते पूर्वं निहत प्रपितामह ।
विष्णुरेव महाप्राज्ञस्त्वां वञ्चयितुमागतः ॥
बलिरुवाच ।
हन्त तस्मै प्रदास्यामि देवायेमं प्रतिग्रहम् । [15]
अनुग्रहकरं देवमीदृशं जगतः प्रभुम् ॥
ब्रह्मणोऽपि गरीयांसं पात्र लप्स्यामहे वयम् ।
अवश्यं चासुरश्रेष्ठ दातव्यं दीक्षितेन वै ॥
इत्युक्त्वासुरसघानां मध्ये वैरोचनिस्तदा ।
देवाय प्रददौ तस्मै पदानि त्रीणि विष्णवे ॥ [20]
प्रह्लाद उवाच ।
दानवेश्वर मा दास्त्वं विप्रायास्मै प्रतिग्रहम् ।
नैन विप्रशिशु मन्ये नेदृशो भवति द्विज· ॥
रूपेणानेन दैत्येन्द्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
नारसिंहमहं मन्ये तमेव पुनरागतम् ॥
एवमुक्तस्तदा तेन प्रह्लादेनामितौजसा । [25]
प्रह्लादमब्रवीद्वाक्यमिदं निर्भर्त्सयन्निव ॥
बलिरुवाच ।
देहीति याचते यो हि प्रत्याख्याति च योऽसुर ।
उभयोरप्यलक्ष्या वै भागस्त विशते नरम् ॥
प्रतिज्ञाय तु यो विप्रे न ददाति प्रतिग्रहम् ।
स याति नरक पापी मित्रगोत्रसमन्वितः ॥ [30]
अलक्ष्मीभयभीतोऽहं ददाम्यस्मै वसुंधराम् ।
प्रतिग्रहीता चाप्यन्य कश्चिदस्माद्द्विजोऽथ वै ॥
नाधिको विद्यते यस्मात्तद्ददामि वसुंधराम् ।
हृदयस्य च मे तुष्टि परा भवति दानव ॥
दृष्ट्वा वामनरूपेण याचन्त द्विजपुंगवम् । [35]
एष तस्मात्प्रदास्यामि न स्थास्यामि निवारित· ॥
भूयश्च प्राबवीदेनं वामनं बटुरूपिणम् ।
स्वल्पैः स्वल्पमते किं ते पदैस्त्रिभिरनुत्तमम् ।
कृत्स्नां ददामि ते विप्र पृथिवीं सागरैर्वृताम् ॥
वामन उवाच ।
न पृथ्वीं कामये कृत्स्नां सतुष्टोऽस्मि पदैस्त्रिभिः । [40]
एष एव रुचिष्यो मे वरो दानवसत्तम ॥

[K1 D4 om lines 1-4 —(L 1) B2 महात्मन (for महौजस) —(L 3) T1 दैत्येन्द्रो (for °शो) V1 वाचम् (for वाक्यम्) —(L 4) B2 कृत्वा (for ततो) B2 समानयत् (for परामृशत्) —(L 6) G4 दैत्यस्य क्षयकारकम् (for °) —(L 7) T1 2 G1.5 M2 4 तस्मात्सौमनस जलम् (for °) —(L 8) V3 तावत्तं दैत्यपुगवम् (for °) —(L 9) V3 राजानमब्रवीद्वाक्यम् (for °) T1 2 G1 3 5 M2 4 अचिन्त्यम् (for °न्त्यस्य) D6 महौजस (for [अ]मितौजस) Dn ह्यचिन्त्य च महात्मन (for °) — K1 D4 om lines 9-10 —(L. 10) Ñ2 V1 3 B Ds देवार्थे (for °र्थं) V1 जिहीर्षुं, Ds2 जिगीषो, T1 G5 जिहीर्षुं, T2 चिकीर्षो (for जिहीर्षो·). —(L 11) Ñ2 B1 2 Ds महाप्राज्ञ, G4 धृतिं स्मृत्वा (for ऽग्रत स्थित्वा) K1 D4 शुक्रश्चैव, Ñ2 B1 2 Ds प्रह्लादश्च (for °दस्तु). G3 4 [इ]दमब्रवीत् (for [अ]ब्रवीद्वच) — K1 V1 3 D4 T1 2 G1 3-5 M2 4 om the ref K1 D4 om line 13. —(L 13) T1 2 G5 M2 4 न, G3.4 व (for ते) —(L 14) Ñ2 B1 2 Dn2 Ds2 D6 T1 2 G1 3 5 एष (for एव) K1 D4 उद्यत (for आगत) —(L 15) Ñ2 V1 B1 3 Ds2 प्रदास्यामो (for °मि) V3 वयं तस्मै प्रदास्यामो (for °) V1 om line 16 —(L 17) K1 D4 गरीयान्स (for °यास). T2 G1 लक्ष्यामहे (for लप्स्या°) —(L 18) K1 D4 हि द्विज- (for चासुर-) V1 दक्षिणेन, T2 भिक्षितेन (for दीक्षि°) — G3 om line 19 —(L 19) Ñ2 -सत्त्वानां (for -सघानां).

वैशंपायन उवाच ।

तथास्त्विति बलिः प्रोच्य स्पर्शयामास दानवः । [2825]
पदानि त्रीणि देवाय विष्णवेऽमिततेजसे ॥
तोये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूदवामनः ।
सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास वै प्रभुः ॥
भूः पादौ द्यौः शिरश्चास्य चन्द्रादित्यौ च चक्षुषी ।
पादाङ्गुल्यः पिशाचाश्च हस्ताङ्गुल्यश्च गुह्यकाः ॥ [2830]
विश्वेदेवाश्च जानुस्था जङ्घे साध्याः सुरोत्तमाः ।
यक्षा नखेषु संभूता लेखाश्चाप्सरसस्तथा ॥
दृष्टिर्धिष्ण्यानि विपुलाः केशाः सूर्यांशवस्तथा ।
तारका लोमकूपानि लोमानि च महर्षयः ॥
बाहवो विदिशश्चास्य दिशः श्रोत्रे तथैव च । [2835]

— (L. 20) G3.4 तस्मै देवाय दास्यामि (for ^{a}). — (L. 22) V1 T1.2 G1.3.5 विप्र (for विप्र-) B2 नैव विप्रमहं मन्ये (for ^{a}) — (L. 23) T1.3 M2.4 दैत्येश (for °न्द्र) — (L. 24) V1 D6 इमं ((for अहं) Ñ2 हतो येन पितामहः (for ^{b}). — After line 24, Ñ2 ins.:

196A** कृत्वार्धं तनु सिंहस्य नरस्यैव परं तथा ।
देवकार्यप्रतिच्छन्न सर्वभूतसुखावह ॥
देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं नानांशो नि*तः पुनः ।
करोति कदनं नेत्र(?)दुष्टानां पापकर्मिणाम् ॥
एक एव असौ देवः कार्यार्थे बहुतां गतः ।
आपो भूः खं सर्षिगणा देवा ज्योतिर्गणादयः ॥
वायुः अनिलेन्दुद्यौभूधरा वीरुधादयः ।
यदंशभूताः सर्वे ते स एव पुनरागतः ॥
आत्मानं बहुमास्थाय ययाच त्वां सुरेश्वर ।
न देयं हि न देयं हि इति मे निश्चिता मतिः ॥

— (L. 25) K1 D4 भार्गवेण (for प्रह्लादेन) — (L. 26) K1 D4 भार्गवम् (for प्रह्लादम्) T2 G3.5 बलिं (for इदं). — (L. 27) G5 याचितो (for याचतो) K1 ऽसुरा, V3 नरः (for ऽसुर) — (L. 28) T1 G5 महत्त्वादपलक्ष्म्या वै, G3 अलक्ष्म्या याचितुश्चैव (for ^{a}) G3.5 भावस्त्वा- (for भागस्तं). — T1.2 G5 M2.4 om. line 30 — (L. 31) B2 अलक्ष्म्या (for °क्ष्मी-) T1 G3.5 M2.4 अस्मै दद्मि, T2 अस्मै दत्ता; G4 दद्यामस्मै (for ददाम्यस्मै) — (L. 32) K1 D4 [अ]स्य (for [अ]न्यः). T1.2 G1.5 M2.4 द्विजादथो; G3 द्विजोत्तमः (for द्विजोऽथ वै) — (L. 33) D6 चास्मात्; G(ed.) तस्मात् (for य°) T2 G1.3.5 M2.4 तेन दाद्मि (for तद्ददामि). — After line 33, Ñ2 ins.:

196B** स कथं याचते मां तु बटुर्भूत्वा हरिः स्वयम् ।
पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र यज्ञवाटे ततः पुनः ॥
न विद्यते सुकृतं तात येन स दृष्टिमागतः ।
यं ध्यायन्ति च मनसा योगिनो नियमे स्थिताः ।
ब्रह्मदेवो भवश्चैव यं न पश्यति चक्षुषा ॥
नियमेन विना तात भक्त्या वा भजता मयि ।
ईदृशो यदि सो भूतः अतः परं करोमि किम् ॥

— (L. 34) K1 D4 भार्गव (for दानव) — (L. 36) T1 G5 स्यातास्मि (for स्थास्यामि) — After line 36, T1.2 G1.3.5 M2.4 ins.:

196C** ततः शुक्रो महातेजा निववार महाबलिम् ।
कर्तव्यं नैतदित्येव मायेयं प्रायिकी नृप ॥
बलिर्दानिवराजस्तु अवज्ञाय च तद्वचः ।
[(L. 1) G3 तमुवाच (for निववार).]

— (L. 37) T1.2 G3 M4 एव (for एत) Dn D6 M4 विप्र-, T1 G1.4.5 वर- (for बटु-) — (L. 38) K1 D4 अनुक्रमात्, V1.3 B Dn1 Ds T1.2 G4 M2 °त्तम, D6 °त्तमैः (for °त्तमम्) — (L. 39) V1 पृथिवीं (for ते विप्र) K1 D4 सागरावृताम्, T2 G3.5 M2.4 °राम्बराम् (for °रैर्वृताम्). — (L. 40) K1 Ñ2 Ds D4 G5 काङ्क्षे (for कामये) G5 पृथिव्या काञ्चनात्कृत्स्नात् (for ^{a}) — (L. 41) G6 M2.4 रुचितो (for °च्यो). K1 D4 एष एव रुचिष्यामि, V3 एनमेव वरिष्यामि; T2 G1 एतमेव परं मह्यं, G4 एष मे रुचितोऽभीक्ष्ण (for ^{a}). T2 G1 त्वत्तो (for वरो). — After line 41, D6 ins. an addl. colophon, mentioning sub-parvan as वामनप्रादुर्भाव.]

— Ñ1 T2.2 G1.5 M2.4 om. the ref. — (L. 2825) M2 वच (for बलिः) B2 मन्त्रयामास (for स्पर्श°). — After line 2825, Ñ1 ins.:

197** कम्पयाम्यशयामास तुजेन हृदयेन च (?) ।

— (L. 2826) D6 देयानि (for देवाय) K3 वामनाय (hypermetric) (for विष्णवे). Ñ1 विष्णवे ब्रह्मवादिने, T2 G2 °वे दितिजेश्वरः (for ^{b}). — After line 2826, D6 T1.2 G1.3–5 M2.4 ins.:

198** ददौ च सोदकं दैत्यो वामनाय जगत्पतिः ।
असकृत्प्रतिषिद्धोऽपि शुक्रेण प्रभुमन्त्रिणा ॥

[(L. 2) G3 प्रिय- (for प्रभु-) D6 मानिते (for -मन्त्रिणा).]

— (L. 2827) T2 M2.4 पाणौ (for हस्ते) T1 G5 तोये तु पाणौ पतिते (for ^{a}). K4 Ñ1 D2 M2.4 वामनो भूतभावनः (for ^{b}) — (L. 2829) Ds2 पादौ च शिरसश्चास्य (for ^{a}) Ñ1 T1 G1.5 M2.4 चन्द्रसूर्यौ (for चन्द्रादित्यौ). — (L. 2830) K2.4 V3 पदाङ्गुल्यः (for पादा°) G3 कराङ्गुल्यश् (for हस्ता°) V3 (marg. as above) सिद्धकाः (for गुह्यका). — (L. 2832) D3 मेढ्रे च (for नखेषु) B1 Ds स्मृताः (for तथा) — (L. 2833) K1 V3 B Ds D4 G3.4 विद्युतो विपुला दृष्टिः, K2 तदा हृष्टाश्च विपुलाः; K4 दृष्टिर्विद्युतो

अश्विनौ श्रवणौ चास्य नासा वायुर्महाबलः ॥
प्रसादश्चन्द्रमाश्चैव मनो धर्मस्तथैव च ।
सत्यमस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ॥
ग्रीवादितिर्महादेवी तालुः सूर्यश्च दीप्तिमान् ।
द्वारं स्वर्गस्य नाभिर्वै मित्रस्त्वष्टा च वै भ्रुवौ ॥ [2840]
मुखं वैश्वानरश्चास्य वृषणौ तु प्रजापतिः ।
हृदयं भगवान्ब्रह्मा पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः ॥
पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्वसंधिषु ।
सर्वच्छन्दांसि दशना ज्योतींषि विमलाः प्रभाः ॥
उरो रुद्रो महादेवो धैर्यं चास्य महार्णवः । [2845]
उदरं चास्य गन्धर्वा भुजगाश्च महाबलाः ॥
लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः ।
ललाटमस्य परमं स्वस्थानं परमात्मनः ॥
सर्वज्योतींषि यानीह तपः शक्रस्तु देवराट् ।
तस्य देवाधिदेवस्य तेजश्चासीन्महात्मनः ॥ [2850]
स्तनौ कक्षौ च वेदाश्च ओष्ठौ चास्य मखाः स्थिताः ।
इष्टयः पशुबन्धाश्च द्विजानां चेष्टितानि च ॥
तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्महासुराः ।
अभिसर्पन्ति संक्रुद्धाः पतंगा इव पावकम् ॥

Colophon.

शृणु नामानि सर्वेषां रूपाण्यभिजनानि च । [2855]
आयुधानि च मुख्यानि दानवानां महात्मनाम् ॥

विपुला., Dn ताडिद्वृष्टि सुविपुला, D1 षाष्टि विद्युता विपुला°, D3 दृष्टिर्दृष्ट्यां हि विपुलां, D6 विद्युतो दृष्टिविपुला°; G5 द्रष्टुं दुर्धिष्ण्या विपुला (sic) (for ^{a}). K2 D5 केशाश्च वसवस्तथा (for ^{b}) — (L 2835) Ñ1 V2 B Ds T1 2 G1 3–5 M2 4 श्रोत्रे (for श्रोत्र) — (L 2836) K1 Ñ2 V1 3 B1 M2 4 श्रवणे (for °णौ) T1 2 G1 3 5 महात्मनः (for °बल) — (L 2838) T1 G5 साम चास्य (for सत्यमस्य) — (L 2840) K3 द्वारसर्गश्च नाभिश्च (for ^{a}) — (L 2842) K3 बभौ (for ब्रह्मा) Ds1 D5 T1 2 G1 3–5 M2 4 काश्यपो, Bom Poona eds G(ed) विश्वतो (for कश्यपो) — (L 2843) T1 Bom. Poona eds. G(ed) पाद- (for सर्व-) — (L 2844) T1 G5 -तेजांसि (for -च्छन्दांसि) B Ds T2 M2 4 विपुला (for विमलाः) T1 नक्षत्राणि च वै प्रभा (for ^{b}) — (L 2845) Ñ1 B1 Dn Ds D3 T2 G1 5 M4 ऊरू, V3 उर्वौ, D6 ओष्ठे (for उरो) K4 वीर्यं (for धैर्यं) G4 महाबल. (for °र्णव). — (L 2846) Ñ1 Dn T1 2 G1 4 5 M2 4 उदरे (for °रं) — (L 2847) K3 Ds V3 क्षान्तिः, G3 4 कीर्ति° (for कान्तिः) D3 हनु° (for कटिः) — (L 2848) Ñ1. 2 B Ds T1 2 G3–5 M2 4 यत्स्थान; V1. 3 D4 स्वस्थानं, Dn D6 G1 स्थानं च (for खस्थानं). K2 मुखस्थानं महात्मन (for ^{b}). — (L 2849) K1 V1 3 D3–5 जानीहि, T1 तपस, T2 च तपाः, G3 5 तपनः (for यानीह) D3 जीव°, T2 शक्र° (for तप). D5 तथा शक्रस्य वेदराट्; T1 G5 शक्रः शुक्रश्च देवराट्, G3 सर्वे शक्रादिदेवता. (for ^{b}) — (L 2850) D3 तस्य देवस्य तेजश्च (for ^{b}). Ñ1 B Ds D4 तेजो ह्याहुर्; Ñ2 V1 3 तेजो ह्यासीन्; D3 आसीत्तीव्रं; G3 4 तेजोऽग्याहुर् (for तेजश्चासीन्) T1 2 G1 5 M2 4 तेजो ह्या(G5 °जोऽप्या)हुर्मनीषिणः (for ^{b}). — (L 2851) K1. 4 D2 V1 3 वसवश्; D3 G3 देवाश्च, T2 M2 4 देवस्य (for वेदाश्च). T1 G5 स्तनौ कुक्षिश्च देवस्य (for ^{a}). K2 कुक्षौ, V1 3 चाष्टौ, Dn2 D3–5 अष्टौ (for ओष्ठौ) B1. 3 Ds D3 G3–5 M2. 4 म(Ds G5 मु)खास्तथा, (for मखाः स्थिता) — (L 2852) K1 -बन्धश् (for -बन्धाश्) Ñ1 पशुचेष्टा द्विजा विदु (for ^{b}) — (L 2853) D3 सर्व- (for देव-). T2 G1 विष्णुं (for विष्णोर्) — (L 2854) Ñ1 V3 D6 T1 अभ्यसर्पन्त संक्रुद्धा, B1 3 Ds D3 5 G3 4 उपा(D3 शुभा)सर्पन्त सं°, T2 G1 3 5 M2 4 अभिपेतु° (G5 °जग्मुः) सु(M4 स)सं° (for ^{a}) D5 पावके (for °कम्).

Colophon om in K1 2 D4–6. — *Mention of the Epic* Dn Ds2 D1 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 3 B Dn Ds2 D1 — *Sub parvan* K3 4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D2 वामनम्; Ñ1 D1 3 T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव. — *Adhy name* V3 विश्वरूपदर्शनम्; B1 3 Ds1 G3 विश्वरूपप्रकाशनम्, Ds2 विश्वप्रकाशनम् — *Adhy no* K3 44; V1 340, V3 256, B2 258, Dn 256; Ds2 255, D1 32, D2 269; T1 325, G1 320, G3 328, G4 326; G6 327, M2. 4 37.

Before line 2855, D6 T1 2 G1. 3–5 M2 4 ins.

199** वैशंपायनः ।

एतस्मिन्नन्तरे देव जृम्भमाणं जनार्दनम् ।
ऋषयो जनलोकस्था दृष्ट्वा देवं तथाविधम् ।
अस्तुवन्भक्तिनम्रास्ते सनकाद्या मुनीश्वराः ॥
जय देव जगन्नाथ भूतभावन भावन ।
जय विश्व प्रभो विष्णो जय वामन माधव ॥ [5]
नम सहस्रशिरसे देवदेव जगत्पते ।
जयाच्युत हरे विष्णो जयाजेय जगत्पते ॥
नता स्म भूताधिपमादिदेवं
जगज्जनित्रं सकलस्य जन्तोः ।
परावरेशं परमं वरेण्यं [10]

विप्रचित्तिः शिबिः शङ्कुरयःशङ्कुस्तथैव च ।
अयःशिरा अश्वशिरा हयग्रीवश्च वीर्यवान् ॥
वेगवान्केतुमानुग्रः सोग्रव्यग्रो महासुरः ।
पुष्करः पुष्कलश्चैव साश्वोऽश्वपतिरेव च ॥ [2860]
प्रह्लादोऽश्वशिराः कुम्भः संह्रादो गगनप्रियः ।
अनुह्लादो हरिहरौ वराहः संहरोऽरुजः ।

नमो नमः सत्यजगत्पते ते ॥
विश्वस्य धातारमणीयसामणुं
वेदान्तवेद्यं परमामनन्ति ।
तमादिदेवं वरदं वरेण्यं
नता स्म तं जगतां पतिमादिभूतम् [15]
नमो नमो जगन्नाथ विष्णो देव जगत्पते ।
त्वामेव विविधा वेदा वदन्ति ब्रह्म शाश्वतम् ॥
जय देव हरे कृष्ण जय वामन पावन ।
त्वय्येव सकलं लोकं पश्यामो जगतीपते ॥
सर्वात्मन्सर्वभूतेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन । [20]
इति स्तुतो जगन्नाथो व्यजृम्भत जगत्पतिः ।
समक्षं सर्वभूतानां यावद्ब्रह्माण्डसंस्थित ॥
दक्षिणोऽप्यस्य देवस्य पादपद्मदलं प्रभुम् ।
ब्रह्मलोकं समायाति ब्रह्मणा तत्र पूजितः ॥
इतरश्च महापादः पद्मकिंजल्कसंनिभः । [25]
रसातलगतस्याथ शेषस्योपरि सस्थितः ।
तत्र नागाः परिवृताः समानर्चुः पदं महत् ॥
एवं विजृम्भतस्तस्य बाहवो विविधाभवन् ।
सहस्रबाहवो विष्णोः पूर्वां दिशमुपाययु ॥
याम्यां सहस्रमन्ये तु वारुणीं च तथापरे । [30]
कौबेरीमपरे विष्णोः सहस्रं बाहवोऽभवन् ॥
अन्तरा च सहस्राणि बाहूनां यान्ति चक्रिणः ॥
केचिच्छङ्खं समादध्मु केचिच्छार्ङ्गं विचिक्षिपुः ।
अन्ये खड्गान्समाजह्रुरपरे शक्तितोमरान् ॥
अन्ये परिघसक्ताः स्युरितरे पाशिनोऽभवन् । [35]
बहूनि सुबहून्यासन्भीमरूपाणि सततम् ।
एवं विचित्ररूपोऽसौ व्यजृम्भत जगत्पतिः ॥

Colophon.

वैशंपायनः ।
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धा दानवाः शस्त्रयोधिनः ।
अभिपेतुर्जगन्नाथं जृम्भमाणमितस्ततः ॥

[(L 2) G4 तथागतम् (for °विधम्). — M4 om line 6. — (L 7) T2 G3 जयाजय (for °जेय). (L 9) D6 T2 G3 M4 अज (for जगज्-) — (L 10) T2 G3 M2.4 वरदं (for परमं) — D6 T2 जगत्पते पते; G3 सत्यपते (for सत्यजगत्पते ते) — (L 13) D6 T1 G5 ऋषयो ह्यामनन्ति, T2 G1 M2 4 ऋषय पदमा° (for परमा°). — (L. 15) आत्म- (for आदि-). — For line 15, D6 subst..

199A** नता स हे भूपतिमादिदेवम् ।
— (L 16) D6 नमस्तेऽस्तु जनार्दन (for ^{b}) — (L. 17) D6 सर्वगम्, T3 G2 M2 -शब्दताम्; M4 -शब्दितम् (for शाश्व°). — After line 17, D6 ins..

199B** इति स्तुतो जगन्नाथो व्यजृम्भत जगत्पति ।
— (L 18) D6 समक्ष सर्वभूतानां (for ^{a}). — After line 18^{a}, T2 G1-2 4 M2 4 ins

199C** जय भावन वामन ।
त्वय्येव सकल लोक पश्यामो जगतीपते ॥
सर्वात्मि सर्वभूतेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति स्तुतो जगन्नाथो व्यजृम्भत जगत्पति ।
समक्षं सर्वभूतानां.
[T2 G1 4 M4 om. line 2.]

— (L. 22) T2 G1 जय (for यावद्). D6 T1 G3 -संस्थिति; T2 M4 om (for °त). — (L 23) D6 T2 M4 पाद पद्मदलप्रभ (for ^{b}) — (L 24) M4 सत्कृत (for पूजित). — (L. 25) D6 T1 G5 M2 महाभाग (for °पाद). D6 T2 -सप्रभः (for -संनिभः) — (L 27) T1.2 G1 3.5 M2 पर (for पदं) — (L 28) D6 विवृता (for विविधा) — (L 29) D6 सहस्र (for °स्र) D6 G4 पूर्वस्यां दिशि चाययु., T2 पूर्वस्यां दिशमाययु (for ^{b}) —(L 31) T1 G1 3 5 गमन् (for ऽभवन्) — (L. 32) G4 अन्तराणि (for °रा च). — (L. 33) D6 उपादध्मु (for समा°). D6 शार्ङ्गाणि (for शार्ङ्गं वि-). —(L. 35) D6 मध्ये परिवहस्ता स्युर् (for ^{a}). T2 G1 M2 4 बभुः (for ऽभवन्) — (L 36) T2 G1 एव तदा (for बहूनि सु-). G4 सहस्रं सुबहूनासन् (for ^{a}) G4 एक- (for भीम). — COLOPHON. — *Mention of Khila* : D6. *Sub-parvan* T1. 2 G1 3 M2. 4 वामनप्रादुर्भाव.. — *Adhy. name* D6 वामनावतार ; G3 वामनस्तुति — *Adhy. no.* : T1 326; T2 300, G1 321, G3 329, G4 327, G5 328; M2 4 38.]

T2 G1 5 M2. 4 om. the ref. — (L. 2855) Ñ1 **भीमानि** (for **ना°**) Ñ2 V1 B1 3 D3 T1 2 G1. 5 M4 **[आ]भरणानि** (for **[अ]भिजनानि**). Ñ1 **वेषाण्याभरणानि च** (for ^{b}). — (L. 2856) T2 G1. 5 M2. 4 **अथायुधानि** (for **आयुधानि च**). V1 **दिव्यानि** (for **मुख्यानि**). D5 **आयुधानि च वक्ष्यामि** (for ^{a}). — (L 2857) K4 **उपशङ्कुस्** (for **अयःश°**). — D5 om. (hapl.) lines 2858^{a}-2860^{a} — (L. 2858) V3 **अणुशिरा** (for **अश्व°**). — (L 2859) K2 **वीर्यवान्**, B3 **दुर्धरः** (for **वेगवान्**). D6 **वेगवान्केतुभानुश्च** (for ^{a}). T1.2 G1 5 **साम्र-**; M2. 4 **सोम-** (for **सोग्र-**) D3 **साम्रव्यग्रौ महासुरौ** (for ^{b}) — (L. 2860) D3 **परुषश्** (for **पुष्कलश्**). — K1 D4 **साम्बस्तु** (for **साश्वोऽश्व**). — (L. 2861) D3

वृषपर्वा विरूपाक्षो अतिचन्द्रः सुलोचनः ।
निष्प्रभः सुप्रभः श्रीमांस्तथैव च निरूदरः ॥
एकचक्रो महाचक्रो द्विचक्रः कालसंनिभः । [2865]
शरभः शलभश्चैव कुणपः कुलपः क्रथः ॥
बृहत्कीर्तिर्महागर्भः शङ्कुकर्णो महाध्वनिः ।
दीर्घजिह्वोऽर्कवदनो मृदुबाहुर्मृदुप्रियः ॥
वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्बरो विक्षरो महान् ।
चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्धन एव च ॥ [2870]
कालकः कालकाक्षश्च वृत्रः क्रोधो विमोक्षणः ।
गविष्ठश्च हविष्ठश्च प्रलम्बो नरकः पृथुः ॥
चन्द्रतापनवातापी केतुमान्बलदर्पितः ।
असिलोमा पुलोमा च बाष्कलः प्रमदो मदः ॥
शृगालवदनश्चैव करालः केशिरेव च । [2875]
एकाक्षश्च वराहश्च तुहुण्डः सृमलः सृपः ॥
एते चान्ये च बहवः क्रममाणं त्रिविक्रमम् ।
उपतस्थुर्महात्मानं विष्णुं दैत्यगणास्तदा ॥
पाशोद्यतकराः केऽपि व्यादितास्याः खरस्वनाः ।
शतघ्नीचक्रहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथापरे ॥ [2880]
खड्गपट्टिशहस्ताश्च परश्वधधराः परे ।
प्रासमुद्गरहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ॥

शङ्कु (for कुम्भ) D4 सहादो विहदस्तथा (for ^{b}) — (L. 2862) T1 G3 5 भारभरौ (for हरिहरौ) D4 तथा हरिहरौ देवौ (for ^{a}) T1 G3–5 सर्वतो, G3 M2 4 सहतो (for °रो) Ñ1 हर (for ऽरुज) T2 G1 प्रहृतः संहतोऽरुज (for ^{b}). — (L 2863) G3 निश्चन्द्रश्च (for अतिचन्द्र) Ñ1 B1. 3 Ds मुनीन्द्रश्चन्द्रलोचन. ; T1 G5 नीरुजश्च प्रतापवान्, T2 G1 M2 4 निश्चन्द्रश्चन्द्रतापनः (for ^{b}) — (L 2864) D2 श्रीप्रभ , T2 G1 संप्रभः, G3 5 M2 स° (for सु°) D5 धीमांस् (for श्री°). K4 निष्प्रभो निष्कल श्रीमान्, D1 श्रीमान्निप्रभस्तत्रैव (for ^{a}) Ñ2 अनुह्रादो (for तथैव च) G5 M2 निरूदकः (for °दरः). K1 D6 तत्रैव च निरूदनः (for ^{b}) — (L 2865) T1 एकवक्त्रो (for °चक्रो) Ñ1 2 V1 B Dn Ds G4 5 M4 एकवक्त्रो महावक्त्रो (for ^{a}). Ñ2 V1 B Dn Ds D4 द्विवक्त्र (for द्विचक्रः). Ñ1 द्विवक्त्रो बलसंनिभः, T1 द्विवक्त्रो नलसंभव , T2 G1 विचक्रो नलसंप्रभ ; G3 5 M2 4 विचक्रो नलसंनिभ. (M2 °भव), G4 विद्युद्दंष्ट्रोग्रकर्मकृत् (for ^{b}) — Afer line 2865, T1. 2 G1 3–5 M2 4 ins ·

200** एकवक्त्रो महावक्त्रो विद्युज्जिह्वोग्रकर्मकृत् ।
[M4 विद्युद्दष्ट्रोग्रकर्मकृत् (for ^{b})]

— (L. 2866) K2 Ñ2 V1 B2 Dn1 D6 G3 4 कुपथः, K3 V3 क्रथप (for कुलप.) K4 D1 कुलपः कुशलः क्रथः, Ñ1 Dn2 कुणथ· (Dn2 °पाणः) कुपथ क्रथ ; B1. 3 Ds T1 2 G1 5 M2 4 कुपथः कापथ. क्रथ (M2 4 °थस्तथा), D4 कुणपः कुथदः कुथः (for ^{b}) — (L 2867) G4 वृद्धकीर्तिर् (for बृहत्की°). K1 D4. 6 महाभाग , Ñ1 B Ds G3 °जिह्व , T1 G5 M2 °कीर्ति., G4 °बाहु (for °गर्भ) T1 G5 महाद्युति. (for °ध्वनि) — (L. 2868) K4 -जह्वो (for -जिह्वो) Ñ1 B1 3 Ds T2 G1 3. 4 M2 4 ऽर्कनयनो, T1 [ए]कनयनो (for ऽर्कवदनो). K2 मृदुवाक्यो, V3 °रावो, B Ds D6 °चापो, D1 °वाद्यो, D3 T2 G1. 5 °वादो, M2 4 °पापो (for °बाहुर्) — (L 2869) D4. 6 यविष्ठो (for ग°). K2 गाविर्गविज्यो नमुचि. (for ^{a}). K2 वैक्षुरो ; D3 विष्टरो (for विक्षरो) Ñ1 बृहत् (for महान्). — (L 2870) B2 चक्रहन्ता ; D1 चण्ड° (for चन्द्र°). — (L 2871) T1 G1 कलह (for कालक). M2 4 °कालकक्षश् (for °काक्षश्) K2 क्रोधी, T2 G1 5 M2 4 क्रोध- (for क्रोधो) N1 विमोचन (for विमोक्षण.) D3 वृत्रकोऽप्यरिमोक्षणः (for ^{b}) — (L 2872) B3 गरिष्ठश् (for गवि°) D3 गरिष्ठश्, D4 हवि°, T2 G4 M4 वरि° (for हवि°) Ñ1 V1 3 गरिष्ठश्च वरिष्ठश्च (for ^{a}). K2 प्रभुः (for पृथु.) D6 नरकः सुमनः पृथु (for ^{b}). — (L. 2873) V1 B1 3 Ds T1 2 G1, 3 M2 4 इन्द्र- (for चन्द्र-). K3 D2 -प्रतापो, K4 D1 -प्रताप- (for -तापन-) D6 क्रतुमान (for के°) G4 वर- (for बल-) — (L 2874) T1 G5 प्रलोमा (for पु°) T2 G1 दम (for मद.) K2 बाष्कलश्च महोदरः (for ^{b}) — (L 2875) Ñ2 B D3 G3 खसृम· कालवदन (for ^{a}). D1 कलशः (for करालः) — (L. 2876) K2 4 Ñ1 2 V3 Ds D1 5 6 T1 2 G1. 3 [ए]व राहुश्, K3 V1 B2 3 Dn2 D6 G1 4 5 M2. 4 [ए]कबा(D6 G1 °रा)हुश् (for वराहश्) K2 रुणक , K4 तुहण्डः (for तुहुण्डः). D2 सृम ; G4 स्रव. (for सृपः). K1 तुमल शृगल सृप ; V3 तुर्गण्डश्च सरः सृप., D6 मुद्गलः शमलः सृपः ; G5 वितुण्डः सृमरः श्रवः (for ^{b}) — (L 2877) T1 G3 M2 त्रिभिः क्रमैः ; T2 M4 त्रिविक्रमै (for °क्रमम्) G1 5 क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः (for ^{b}) — (L 2878) Ds2 विश्व (for विष्णुं). Ñ1 विष्णु दैत्यगणार्दिता., T1 G5 विष्णुं दैत्या जनार्दनम्, T2 G1 3. 4 M2. 4 विष्णुं दैत्यगणार्दनम् (for ^{b}) — (L 2879) K5 Ñ1 B2 Dn D2 T1 प्रासोद्यत-, D6 शस्त्रो°, G4 पाशोद्धत- (for °द्यत-). — (L 2880) Ñ2 -चन्द्र- (for -चक्र-). G1 T2 G4 om. (hapl) lines 2880^{b}–2881^{a} Ñ1 परश्वधधराः परे ; Ñ2 B3 T1 G1 3 5 M2 4 महाकाया महाबला (for ^{b}) — (L. 2881) Ñ1 T1 G1 3 5 शूलोलूखलहस्ताश्च ; B2 3 नानाप्रहरणा घोरा (for ^{a}) G4 तथा (for परे) Ñ1 भिन्दिपालधरास्तथा ; D5

महाशनिव्यग्रकरा शूलहस्ता महाबलाः ।
महावृक्षोद्यतकरास्तथैव च धनुर्धराः ॥
गदाभुशुण्डिहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथापरे । [2885]
असिकम्पनहस्ताश्च दानवा युद्धदुर्मदाः ।
नानाप्रहरणा घोरा नानावेषा महाबलाः ॥
कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च हस्तिवक्त्रास्तथापरे ।
खरोष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा ॥
भीमा मकरवक्त्राश्च शिशुमारमुखास्तथा । [2890]
मार्जारशुकवक्त्राश्च दीर्घवक्त्राश्च दानवाः ॥

गरुडाननाः खड्गमुखा मयूरवदनास्तथा ।
अश्ववक्त्रा बभ्रुवक्त्रा घोरा मृगमुखास्तथा ॥
उष्ट्रशल्यकवक्त्राश्च क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवाः ।
नकुलश्येनवक्त्राश्च पारावतमुखास्तथा ॥ [2895]
चक्रवाकमुखाश्चैव गोधावक्त्रास्तथापरे ।
तथा मृगाननाः शूरा गोजाविमहिषाननाः ॥
कृकलासमुखाश्चैव व्याघ्रवक्त्रास्तथापरे ।
ऋक्षशार्दूलवक्त्राश्च सिंहवक्त्रास्तथापरे ॥
गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः । [2900]

तथा परिघबाहव (for ^{b}). — D5 om line 2882 — (L 2882) Ñ1 T1 M2 4 दृप्ताः (for तथा). K Ñ2 V1 B2 D1-4 6 -बाहवः (for -पाणय-) — G5 om. line 2883 — (L 2883) Ñ2 V1 B Ds T1 2 G1 5 M2.4 महाशिला-, G4 °बला° (for °शनि) Ñ1 व्याघ्रशीर्षोद्यतकराः; V3 महाशिलाव्यस्त° (for ^{a}). K2 Dn1 मौशला सु-, K3 4 Ñ2 B2 Dn2 D2 3 मौशलास्तु (B2 °स्ता) Ds स्थूलहस्ता, T1 2 G1 5 M2 4 स्थूणाहस्ता (for शूलहस्ता) V3 मौसलास्तु महासुरा (for ^{b}). — After line 2883, V3 ins

201** महामुद्गरहस्ताश्च गदाहस्तास्तथा परे ।

— V3 om lines 2884-2885 Ñ1 om lines 2884^b-2885^b. — Ñ2 V1 B Ds2 T1.2 G1 4-5 M2 4 ins after line 2884 Ñ1 Dn D3 after line 2885 .

202** महापट्टिशहस्ताश्च तथा मुसलपाणयः ।
[D3 खड्ग- (for महा-) Dn परिघ- (for मुसल-).]

— (L. 2885) Ñ2 वज्र-, T1 G5 मुद्गर- (for गदा-). — Ñ1 om lines 2886-2891 D2 om lines 2886-2888 — (L. 2886) D3 -कार्मुक-, D6 -पन्नग-, T2 G1 3 4 M2 4 -कर्पण- (for -कम्पन-) T1 2 G1.3 5 M2 4 दण्डहस्ताश्च दानवा (for ^{b}) — (L. 2887) T1 G5 नानाबाहु (G5 °ण)प्रहरणा (for ^{a}) T1 G5 -चेष्टा (for वेषा). — (L. 2888) D5 -कुकुर- (for -कुक्कुट-). D2 -वेषाश्च (for -वक्त्राश्च) K1 om (hapl) lines 2888^b-2890^a. B Ds Cal ed. हंस-, D1 हरि- (for हस्ति-) Dn2 च दानवाः (for तथापरे). T1.2 G1. 3 3 M2 4 शशोलूकमुखास्तथा (for ^{b}). — D4 om lines 2889-2895. G3 om lines 2889-2893 G4 om lines 2889-2892 M2 om line 2889 K2 om. lines 2890-2892 — (L. 2890) D3 करभ- (for मकर-) T1 G5 दानवा विकृताननाः, T2 G1 M2 4 द्वीपिवक्त्राश्च दानवाः (for ^{b}) — (L 2891) Ñ2 V1 3 मार्जारशूकरवक्त्रा (for ^{a}) G5 om 2891^b B1 3 Ds2 अश्ववक्त्राश्च; D5 क्रौञ्च° (for दीर्घ°). T1 पारावतमुखास्तथा, T2 G1 M2 4 क्रौञ्चवक्त्रास्तथापरे (for ^{b}). — D2 6 om lines 2892-2894, B1 3 Ds om line 2892. — (L 2892) Hypermetric Ñ1 खड्गानना (for गरुडानना.) Ñ2 V3 B3 खड्गि (for खड्ग-) — T1 om lines 2193-2895. G5 om lines 2893^a-2895^a D3 om. lines 2893-2894. — (L 2893) T2 G1 घोर-, G4 अभ्र- (for बभ्रु-). G1.3 Ks गोवक्त्रा बभ्रुवक्त्राश्च (for ^{a}) G4 वृक- (for मृग) — Ds ins after line 2893 V1 3 Cal ed. after line 2895 ·

203** शाखामृगानना. शूरा छागाविमहिषानना. ।
सारमेयमुखा रौद्राः क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवा ॥

— (L 2894) Ñ1 गज-, G3 4 क्रोष्टु- (for उष्ट्र-) B1.3 -शल्यकि-, Ds2 -शावक- (for -शल्यक-). K1 4 उष्ट्रास्याः शल्यवक्त्राश्च Ñ2 औष्ट्रशल्यकिव°, V1.3 B2 क्रोष्टुशल्य(V3 °ल्ल)किव° (for ^{a}) B1 3 T2 G1.3 4 M2 गज-, Dn M4 दीर्घ- (for क्रौञ्च-) — Ds om line 2895. — (L 2895) Ñ1.2 Dn2 Bom. Poona eds. G(ed.) नकुलस्यैव वक्त्राश्च (for ^{a}). G4 द्वीपिवक्त्राश्च दानवाः (for ^{b}). — (L 2896) Bom. Poona eds गोध- (for गोधा) T1 2 G1 5 M2 4 चाष्टा- (T2 G1 M2 चाष, M4 झष)वक्त्राश्च दानवा (for ^{b}). — B3 Ds ins. after line 2896 B1 after line 2897 :

204** नक्रघोराननाः क्रूरा ऋक्षशार्दूलवक्त्रकाः ।
खड्गिसिंहमुखाश्चैव मयूरवदनास्तथा ॥

— B3 Ds om. line 2897 — (L 2897) D2 मृगमुखाः (for मृगानना) D3 क्रूरा (for शूरा) Ñ1 नक्राननास्तथा क्रूरा, B1 2 G3 4 शाखामृगाननाः (B2 °गमुखाः) शूरा, B3 नक्रघोरानना' क्रूरा, T1 2 G1 5 M2 4 नक्रमेषानना' शूरा (for ^{a}) B1 G4 छागावि-, D3 अजावि-; D4 गोधास्य-; G3 छागास्य- (for गोजावि-). — After line 2897, G3.4 ins. :

205** सारमेयमुखा रौद्राश्चाष्टवक्त्राश्च दानवा. ।

— B1 G1 om lines 2898-2899 Ñ1 T1.2 G3-5 M2 om. line 2898 K1.4 Ñ2 B3 D1 4-6 om. line 2899. — (L.

चीरसंवृतगात्राश्च तथा फलकवाससः ॥
उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽसुराः ।
किरीटिनो लम्बशिखाः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः ॥
नानावेषधरा दैत्या नानामाल्यानुलेपनाः ।
स्वान्यायुधानि दीप्तानि प्रगृह्यासुरसत्तमाः। [2905]
क्रममाणं हृषीकेशमुपतिष्ठन्ति दानवाः ॥
प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान्पादहस्ततलैः प्रभुः ।
रूपं कृत्वा महाकायं जहाराशु स मेदिनीम् ॥
तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ।
नभः प्रक्रममाणस्य सक्थिदेशे व्यवस्थितौ ॥ [2910]
परं विक्रममाणस्य जानुदेशे व्यवस्थितौ ।
विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्त्येवं द्विजातयः ॥
जित्वा लोकत्रयं कृत्स्नं हत्वा चासुरपुंगवान् ।
ददौ शक्राय वसुधां हरिर्लोकनमस्कृतः ॥
सुतलं नाम पातालमधस्ताद्वसुधातले । [2915]
बलेर्दत्तं भगवता विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
तदवाप्यासुरश्रेष्ठश्चकार मतिमुत्तमाम् ।
रसातलतले वासमकरोदसुराधिपः ॥
तत्रस्थश्च महातेजा ध्यानं परममास्थितः ।
उवाच वचनं धीमान्विष्णुं लोकनमस्कृतम् । [2020]

2899) K_3 शिव-, D_3 कपि- (fot सिंह-) $\tilde{N}_1$ दीर्घवक्त्राश्च दानवा (for ^{b}) — After line 2899, G_3 ins :

206** नक्रमेषानना क्रूरा अन्ये च गरुडानना. ।
खड्गश्येनमुखाश्चैव मयूरवदनास्तथा ॥

—(L 2900) D_3 -संवीतास् (for वसनास्) D_1 तथा काश्याजिनाम्बरा (for ^{b}) — K_1 om lines 2901–2902 — (L. 2901) $\tilde{N}_1$ D_{s2} -वक्त्राश्च, G_5 -गात्रास्ते (for °श्च). $\tilde{N}_1$ काषाय-; B_2 कनक-, T_1 G_5 कपिल-, $G_{3\ 4}$ वल्कल- (for फलक-) — (L 2902) $B_{1\ 3}$ D_s Cal ed ऽपरे (for ऽसुरा) K_2 तथा कुण्डलधारिण. (for ^{b}) — (L 2903) $\tilde{N}_2$ सुवाससः (for सुवर्चस) — (L 2904) T_4 G_5 गन्धानु- (for माल्यानु-) — (L 2905) D_s D_3 (also) दिव्यानि (for दीप्तानि) K_1 नानायुधानि दीप्तानि (for ^{a}) $\tilde{N}_1$ प्रदीप्तानीव तेजसा (for ^{b}) — (L 2906) G_3 क्रममाणा (for °णं) K_3 B D_n D_s D_6 $M_{2\ 4}$ दंसिता. (for दानवाः) $\tilde{N}_1$ T_1 G_5 उपातिष्ठन्त सर्वश (T_1 G_5 दंसिता), T_2 $G_{1\ 3.4}$ उपातिष्ठन्त दानवा. (for ^{b}) — After line 2906, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2.4}$ ins

207** केचिच्छूलैः समाजघ्नुरन्ये परिघसायकैः ।
कुन्तैः कुठारैः परिघैरसिभिस्तोमरैः शरैः ॥
बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव तलैर्दन्तैर्नखैस्तथा ।
यथाशक्ति यथायोगं कुर्युर्युद्धं हि दानवाः ॥

— (L. 2907) T_2 G_1 प्रबुध्य (for प्रमथ्य). — After line 2907, $V_{1\ 3}$ B_1 Cal ed. ins :

208** जहार त्रिदिवं देवस्त्रिभिर्विक्रमणैर्हरिः ।

On the other hand, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins after line 2907

209** दैत्येन्द्रान्स समागत्य बाहुभिश्च तथा परान् ।
निःशेषं दानवबलं चकार हरिरीश्वरः ॥
[(L 1) G_3 दैत्या दैत्यान्समाहृत्य (for ^{a})]

— (L 2908) K_1 $D_{4\ 6}$ [अ]सुर-, K_3 स च, D_6 [आ]शु च (for [आ]शु स) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2\ 4}$ संजहाराशु मेदिनीम् (for ^{b}) — After line 2908, $\tilde{N}_2$ $B_{1\ 2}$ T_2 G_1 ins.

210** त्रैलोक्य क्रममाणस्य द्युतिरादित्यसंभवा ।
[T_2 G_1 om ^{b} $\tilde{N}_2$ $B_{1.2}$ -सन्निभा (for -संभवा).]

— T_1 G_{3-5} om lines 2909–2910 T_2 G_1 om line 2909^a–2910^a —(L 2909) $M_{2\ 4}$ भूमिं विक्रममाणस्य (for ^{a}) — K_2 om line 2910 — (L 2210) D_4 सकृद् (for सक्थि-) B_3 Cal ed महात्मन (for व्यवस्थितौ) $\tilde{N}_1$ नाभ्या किल तदोत्थितौ, B_1 D_s जानुमूले महात्मन. (for ^{b}) — $K_{3.}$ $_{3\ 4}$ D_6 om line 2911 — (L 2911) T_1 G_{3-5} भूमिं (for परं) $\tilde{N}_1$ परं प्रक्रमतस्तस्य, D_1 विकारेऽमिततेजस्य, D_4 विष्णोरमिततेजस्य (for ^{a}) K_2 जानुमध्ये, $B_{1.3}$ D_3 पादमूले (for जानुदेशे) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ पादमूले प्रभाकरे (for ^{b}). — T_1 om line 2912–2913 — (L 2912) K_1 $\tilde{N}_1$ $V_{1.3}$ T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ अतुल- (for अमित-) K_4 D_1 -तेजस्य (for -वीर्यस्य) D_4 विष्णोरतुलतेजस्य (for ^{a}) K_1 $D_{4\ 6}$ प्रवदन्ति, $\tilde{N}_3$ वदन्त्येव, D_3 °न्ति च (for °न्त्येवं) $M_{2\ 4}$ द्विजोत्तमाः (for द्विजातयः) — D_5 om lines 2913^a–2916^a G_5 om lines 2913–2914 — (L 2913) $\tilde{N}_1$ हत्वा स मेदिनीं कृत्स्नां; D_s Cal ed. जित्वा लोकांस्तत कृत्स्नान् (for ^{a}) T_2 $G_{3\ 4}$ $M_{2\ 4}$ -सत्तमान् (for -पुंगवान्) — T_2 G_1 $M_{2.4}$ om line 2914 — (L 2914) $G_{3\ 4}$ पुरंदराय प्रददौ (for ^{a}). — After line 2914, T_2 $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins .

211** पुरंदराय प्रददौ त्रैलोक्यं पुरुषोत्तम ।
प्रीतस्तस्मै सुरेशाय ददौ विष्णुरुरुक्रमः ॥

— (L 2915) D_3 तृतीयं सुतलं प्रोक्तम् (for ^{a}). $K_{1.4}$ तलात् (for -तले). — (L 2916) $\tilde{N}_2$ $B_{1\ 3}$ D_s D_6 निवा- (D_6 च वा)साय (for भगवता) $\tilde{N}_1$ दत्तं बलेर्निवासार्थं (for ^{a}) — (L 2918) K_{2-4} V_1 $D_{1\ 3-5}$ -तलावासम् (for -तले वा°) D_s D_6 अकरोद्वसुधाधिप (for ^{b}). — After line 2918,

किं मया देव कर्तव्यं ब्रूहि सर्वमशेषतः ॥
विष्णुरुवाच ।
ददामि ते महाभाग परितुष्टोऽस्मि तेऽसुर ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥
मा च शक्रस्य वचनं प्रतिहासीः कथंचन ।
अहमाज्ञापयामि त्वां श्रेयश्चैवमवाप्स्यसि ॥ [2925]
अथ दैत्याधिपं प्राह विष्णुर्देवाधिपानुजः ।
वाचा परमया देवो वरेण्यः प्रभुरीश्वरः ॥
यत्त्वया सलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया ।
तस्मात्ते दैत्य देवेभ्यो नास्ति जातु भयं क्वचित् ॥
सुतलं नाम पातालं तत्र त्वं सानुगो वस । [2930]
सर्वदैत्यगणैः सार्धं मत्प्रसादान्महासुर ॥
न च ते देवदेवस्य शक्रस्यामिततेजसः ।
शासनं प्रतिहन्तव्यं स्मरता शासनं मम ।
देवताश्चापि ते सर्वाः पूज्या एव महासुर ॥
प्राप्स्यसे च महाभाग दिव्यान्कामान्यथेप्सितान् ।
इह चामुत्र चाक्षय्यान्विविधांश्च परिच्छदान् ॥
दैत्याधिपत्यं च सदा मत्प्रसादादवाप्स्यसि ।
भोगांश्च विविधान्सम्यग्यज्ञांश्च सहदक्षिणान् ॥
यदा चैतां मया प्रोक्तां मर्यादां चालयिष्यसि ।

T1. 2 G1 3–5 M2 4 ins. an addl. colophon [*Sub-parvan* T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भावः. — *Adhy name* G3 महाबलिपराजयः — *Adhy no.* T1 G3 330, G1 328; G4 328, G5 329; M2 4 39]. — (L 2920) V1. 3 B2 D2–5 श्रीमान् (for धी°). — Before line 2921, G4 5 ins. बलिः. — (L 2921) After line 2921[a], D6 T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 ins :

212** पाताले वसता प्रभो ।
शासनं तव विश्वेश·
[(L. 1) T1 G5 दत्तं किं पतिना प्रभो.]

D3 तत्त्वम् (for सर्वम्) T1 G5 विशेषतः (for अ°). — After line 2921, Ñ2 V3 T1 G4 ins :

213** ततो दैत्याधिपं प्राह देवो विष्णुः सुरोत्तमः ।
[V3 त्रिविक्रम (for सुरोत्तम). T1 विष्णुर्देवाधिपानुजः (for [b])]

— B1. 3 D5 G3 om the ref K2 T2 G1 4 भगवान् (for विष्णुर्). — (L 2922) B1. 3 Cal. ed ददानि (for °मि). V3 तेऽनघ ; D3 ते पुरा, T1 2 G1 5 M2 दानव (for तेऽसुर). B1 3 D5 G3. 4 वर वरय सुव्रत (for [b]) — (L 2923) B1. 3 D5 G3 4 परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते (for [a]) T1 G1 M2 बलम् ; M4 वरम् (for कामम्). — Ñ1 ins after line 2923 B1. 3 D5 subst for line 2926

214** एवमुक्त्वा ततो विष्णुरथ भूयोऽसुराधिपम् ।

— Ñ1 om lines 2924–2926. — (L 2924) G5 सम्राट् (for मा च). K3 D1 प्रतिहासीत्, Ñ2 V1 3 T2 G1 3–5 M2 4 °हन्या· ; D3 °हंसि, D5 परिहासी , D6 प्रजहिथाः ; T1 प्रतिहास्या (for °हासीः) — (L 2925) K2 G4 अवाप्नुहि (for °प्स्यसे) T1 G1 5 नूनं (G1 नित्यं) श्रेयोऽनुयोक्ष्यसे ; T2 नित्यत्वं चानुयोक्ष्यसि ; M2 4 नित्यं श्रेयोऽनुयोक्ष्यसि (for [b]). — After line 2925, G3 4 ins :

215** एवमुक्त्वा तदा विष्णुर्नरकेश· सुराधिपम् ।
[G4 ददौ (for तदा).]

— G4 om line 2926 — (L 2926) G3 देवो विष्णुः सुरोत्तम. (for [b]). — (L. 2927) B1 3 D5 G3 4 प्राह (for देवो) T1 प्रसाद्य ; T2 G1 ऽवदत्स (for वरेण्य·) B1 3 D5 G3. 5 सान्त्वयन्सर्वलोककृत् (for [b]) — (L 2928) T1 G5 तद्गृहीतं च पाणिना (for [b]) — Ñ1 om line 2929. — (L. 2929) V1 सर्व- (for दैत्य) B3 T1 G5 तस्मात्ते देवदैत्येभ्यो (for [a]) B D5 T1 2 G1 3–5 M2. 4 नास्ति जीवितसंक्षयः (for [b]) — After line 2929, Ñ1 ins .

216** ते तस्मिन्परितुष्टिश्च वर चैतच्छृणुष्व मे ।
देवदानवसंघानां न ते जीवितसक्षय· ॥

On the other hand, T1. 2 G1 3–5 M2. 4 ins. after line 2929

217** अमरत्वं हि भवतो नास्ति मृत्युः पितुस्तव ।
ध्याहि मां सततं दैत्य मत्कथापरमो भव ॥
[(L 1) G4 भवतु ते (for हि भवतो). T2 G1 प्रभोस् (for पितुस्) G4 नैव मृत्यु प्रभुस्तव (for [b]). G4 मत्कर्म- (for मत्कथा-)]

— (L 2930) V1 भद्र (for तत्र) Ñ1 T1. 2 M2 4 सागरे तत्र वै तव (Ñ1 वस) (for [b]) — (L 2932) Ñ1 दैत्य (for देव-) — (L. 2933) T2 G1 सुतरां (for स्मरता) — Ñ1 om lines 2934–2937 — (L 2934) V1 3 D1 T2 G1 ताः (for ते) K1 D4 देवाश्चापि च ते सर्वे (for [a]). — After line 2934, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins

218** पातालवासिनो नित्यं मान्यास्तव महर्षयः ।
[G2 M2 पाताले वसतो नित्य (for [a])

— (L 2935) B1 3 D5 प्राप्स्यस्येवं (for °से च). K4 महाभोगान् ; D6 °बाहो (for °भाग) — G3 om line 2936. — (L. 2936) B1 3 D6 T1 1 G1 4. 5 M2. 4 सुखं (for [अ]क्षय्यान्). K1. 2 D4. 5 मनोनुगान्, D5 सपरिच्छदान् (for च परि°),

बन्धिष्यन्ति तदा हि त्वां नागपाशा महाबलाः ॥ [2940]
नमस्कार्यश्च ते नित्यं महेन्द्राद्या दिवौकसः ।
मम ज्येष्ठः सुरश्रेष्ठः शासनं प्रतिगृह्यताम् ॥

बलिरुवाच ।

देवदेव महाभाग शङ्खचक्रगदाधर ।
सुरासुरगुरुश्रेष्ठ सर्वलोकमहेश्वर ।
तत्रासतो मे पाताले भागं ब्रूहि सुरोत्तम ॥ [2945]
ममान्नमशनं देव प्राशनार्थमरिंदम ।
तद्वदस्व सुरश्रेष्ठ तृप्तिर्येन ममाक्षया ॥

भगवानुवाच ।

अश्रोत्रियं श्राद्धमधीतमव्रत-
मदक्षिणं यज्ञमनृत्विजा हुतम् ।
अश्रद्धया दत्तमसंस्कृतं हवि- [2950]
रेते प्रदत्तास्तव दैत्य भागाः ॥
पुण्यं मद्द्वेषिणां यच्च मद्भक्तद्वेषिणां तथा ।
क्रयविक्रयसक्तानां पुण्यं यच्चाग्निहोत्रिणाम् ॥

—(L. 2938) T1.2 G1.3–5 M2.4 तथाष्टगुणमैश्वर्यं (for ^{a}). —(L. 2939) M2.4 अथ त्वमेतां मत्प्रोक्तां (for ^{a}). K1.2 Ñ1 B Ds D4–6 T1.2 G1.3.5 M2.4 लङ्घयिष्यसि (for चाल°) —(L. 2940) K2.4 Ñ1.2 B1.3 Dn1 D1.2.5 वधिष्यन्ति, G3.4 M2.4 निबध्नन्ति (for बन्धिष्यन्ति). T1.2 G1.5 निबध्नन्ति नागपाशा (for ^{a}) K1 D4.6 नागाः पाशैर्; K3 Dn D5 नागपाशैर्, Ñ1 M2 °भोगा, B2.3 नागा भोगैर् (for नागपाशा) B1 Ds नागा भोगैर्महौजस·; T1.2 G1.3–5 वारुणास्त्वां न संशयः (for ^{b}) —(L. 2941) B2 Ds नमस्कार्यश्च, T1.2 G1.3–5 M2.4 पूजनीयश्च (for नमस्कार्यश्च) D5 महेन्द्रादि- (for °द्या) Ñ2 V1 B Ds T1.2 G1.5 M2.4 महेन्द्रस्त्रिदशाधिप. (for ^{b}) —(L. 2942) Ñ1 संप्रतिष्ठताम्, M2.4 प्रतिमान्य° (for प्रतिगृह्य°) —Ñ1 om lines 2943–2944 T1.2 G1.5 M2.4 om line 2944 —(L. 2944) K3 -गुरुश्चैव, B3 Dn1 D1 G3.4 -गुरो श्रेष्ठ (for -गुरुश्रेष्ठ) D5 सुरश्रेष्ठ गुरो श्रेष्ठ (for ^{a}) G3.4 नमस्कृत (for -महेश्वर) — After line 2944, D6 T1.2 G1.3–5 M2.4 ins :

219** नमस्करोमि देवेशं त्वां सदा जगतीपते ।
त्वमेव मम गोविन्द शरणं नान्य एव हि ॥
चिन्तयामि जगन्नाथ त्वामेव सततं हरे ।
इदं मम हरे विष्णो वदस्वाद्य हितं विभो ॥

[(L. 1) D6 त्वां सदाह जगत्पते (for ^{b}) —(L. 4) D6 D6 भवान् (for हरे).]

—(L. 2945) G3.4 वसतो मम पाताले (for ^{a}). K3 भोगान्, Ñ1 भागान् (for भाग) B2 Ds T1.2 G1.3–5 M2.4 सुरेश्वर (for सुरोत्तम) — After line 2945, Ñ2 V1.3 B2 Ds D3 T1.2 G1.3–5 M2.4 ins. :

220** कथं तत्र मया स्थेयं विबुधानां महेश्वर ।
[T1.2 G1.3–5 M2.4 धुरंधर (for महेश्वर)]

—(L. 2946) D3 मम किम् (for ममान्नम्) D5 देयं (for देव) Ñ1 T1.2 G1.3–5 M2.4 मम यन्मन्यसे देव; B1.3 Ds मम किं त्रिदशश्रेष्ठ (for ^{a}). B1.3 Ds भविष्यति (for अरिंदम). — Ñ1 B1.3 T1.2 G1.5 M2.4 om. line 2947. —(L. 2947) B2 विधत्स्व (for वदस्व). — B1–3 Ds त्रिविक्रम, D3 विष्णुर् (for भगवान्) —(L. 2949) G5 अनृत्विजं (for अदक्षिण) K2 अनृत्विजं, Ñ1 T2 G1.4 अनर्त्विजा (for अनृत्विजा) ❀Cs अनृत्विजा = क्षत्रियव्यतिरिक्तेन। ❀ —(L. 2951) K2 ते मत्प्रसादात्, D3 एते प्रदेयास्, D5 ते मत्प्रदत्तास् (for एते प्र°) Ñ1 भागास्त्वेते शरणोऽस्य दैत्य, B Ds G3.4 भागाः षडेते तव दैत्यसत्तम, T1 G5 भवन्तु बाह्यास्तव सर्व एव, T2 M2.4 भागा ह्येते तव सर्वेऽसुरेन्द्र — K3.4 Ñ1 D1–3.5 om. lines 2952–2955 —(L. 2952) Dn Bom ed G(ed) सद्घोषितं (for मद्द्वेषिणां) K2 पुण्यं मद्द्वेषिणां नित्यं, D4 सतां निन्दतां यत्पुण्यं (for ^{a}) Dn मद्भाग- (for मद्भक्त-) Ñ2 V1 यच्च मद्भक्तवैरिणाम्, D4 पुण्यं मद्द्वेषिणां तथा, T2 M2.4 मद्भक्तद्विषता च यत् (for ^{b}) — After line 2952, D6 T1.2 G1.3–5 M2.4 ins :

221** कथासु मम दैत्येन्द्र कथ्यमानासु यत्र ह ।
अशृण्वन्यो नरो गच्छेत्तस्य संवत्सरार्जितम् ।
यत्नेन महता वापि तव सर्वं भविष्यति ॥
अशुश्रूषुर्हरेर्द्विद्यां सा तवास्तु बले परा ॥
शूद्रान्नमश्नतां येषां पुण्यं यच्चार्जितं महत् । [5]
क्षुद्रविद्यार्जित पुण्यं श्रुतिस्मृतिविवर्जितम् ।
वेदोक्तं यत्परित्यज्य धर्ममन्यं प्रकुर्वत ॥

[(L. 2) D6 अशृण्वानो (for °ण्वन्यो). T1 G1.3.5 तस्य सर्वं तवार्पितम्, M2.4 तस्य सवत्सरार्पि° (for ^{b}). — G4 om, lines 3–6 —(L. 3) G3 तत्पुण्य ते (for तव सर्वं). —(L. 4) T2 G1 अशुश्रूषुर्यो, G3 योऽशुश्रूषुर् G5 शुश्रूषुभिर् (for अशुश्रूषुर्) T1 G3 M2 या तवास्तु बले परान्, G5 यावदस्तु बले परात् (for ^{b}) —(L. 5) T1 G5 शूद्राणा प्रतिगृह्यैषा (for ^{a}). T2 G5 M2 यच्च जित, G1 यच्चाजित (for °र्जित). —(L. 6) T2 G पुण्य श्रुति- (for श्रुतिस्मृति-)]

—(L. 2953) D6 -कर्मस्था (for -सक्तानां) K1 D4 क्रयविक्रयमापन्न, B °क्रयमग्नानां, T1.2 G1.3–5 M2.4 °क्रयमाणानां (for ^{a}) —(L. 2954) V1.3 यजतां जपतां तथा (for ^{b}). — After line 2955, K2 ins .

अश्रद्धया च यद्दानं ददतां यजतां तथा ।
तत्सर्वं तत्र दैत्येन्द्र मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ [2955]

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं बलिर्विष्णोर्महात्मनः ।
एवमस्त्विति तं प्रोक्त्वा पातालमसुरो गतः ।
प्रविवेश महाभागो देवाज्ञां प्रतिपालयन् ॥

भगवानपि राज्यानां प्रविभागं चकार ह ।
ददौ पूर्वां दिशं चैन्द्रीं शक्रायामिततेजसे । [2960]
याम्यां यमाय देवाय पितृराज्ञे महात्मने ॥
पश्चिमां तु दिशं प्रादाद्वरुणाय महात्मने ।
उत्तरां च कुबेराय यक्षाधिपतये दिशम् ।
अधस्तान्नागराजाय सोमायोर्ध्वां दिशं ददौ ॥

222** शरद्गतौ दिनैकं च राज्य तव भविष्यति ।
पानभोजनसंयुक्तं लक्ष्म्यायु कीर्तिकारि च ॥
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रबन्दिनां सुरपूजितम् ।
सर्वकामसुसंपूर्णं मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥

— K_2 T_2 om the ref — (L. 2956) D_5 महाबलः (for °त्मनः). — After line 2956, $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins.:

223** प्रणम्य पातालतलं ययौ वासाय भारत ।

— After the above $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins an addl. colophon [*Sub-parvan* $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* G_3 विष्णुना बलेर्वरप्रदानम् ; $M_{2\ 4}$ बलिपातालगमनम्. — *Adhy no* T_1 338, G_1 323, G_3 331 ; G_4 329 ; G_5 330, $M_{2\ 4}$ 40]. — $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_2 om lines 2957–2958 — After line 2857, $\tilde{N}_1$ ins.:

224** गतेऽथ महाबाहुर्विष्णु: सत्यपराक्रम ।
चिन्तयामास भगवान्प्रविभागं जिते(?)स्तदा ॥
अथ चिन्तयतस्तस्य देवा ब्रह्मादयो नृप ।
ते गता जत्वरे(?) चैनं भगवन्तं महाद्युतिम् ।
दिव्यां वै सुरराज्यञ्च सत्त्वोपायानि निस्वनैः ।
पातालं पातितो दिव्या निगृहाणं च ते क्षयाः ।
निषेकमिद सर्वं कृत तेऽसुरसूदन ।
कृष्णाषिष महाबाहो विभागं चिन्तयस्तदा ।
अब्रवीच्च महाबाहो रूपेन्द्रो दानवान्तकृत् ।
इन्द्रो मधुरया वाचा पाल्यतां त्रिदिवं पुन ॥

— $\tilde{N}_1$ om. lines 2958–2959 G_4 M_4 om. line 2958. — (L 2958) V_3 महाप्राज्ञो, Bom Poona eds G(ed.) °नादो (for °भागो). $K_{2,\ 4}$ देवानां (for °ज्ञां). — After line 2958, $\tilde{N}_2$ ins an. addl. colophon, mentioning sub-parvan as वामन — B D_5 D_6 $T_{1,\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2,\ 4}$ ins after line 2958 $\tilde{N}_2$ after the addl colophon :

225** एतस्मिन्नन्तरे चापि विष्णुस्त्रिदशपूजित ।

[D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2,\ 4}$ विष्णु (for चापि) D_6 T_2 $G_{1\ 3}$ $M_{2,\ 4}$ श्रीमास् (for विष्णुस्) T_1 G_5 श्रीमास्त्रिदशपुगवः (for ᵇ)] D_6 $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ cont :

226** जाम्बवन्तं समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ।
मच्छासन समादाय भेरी संताड्यतामिति ॥
जाम्बवानथ तच्छ्रुत्वा भेरी संनादयन्बहु ।
यथेष्टं संप्रवर्तन्ता क्रियाः सर्वा मुनीश्वर ॥
देवाः स्वस्थानमायान्तु दैत्या सर्वे हताश्रया । [5]
न भयं विद्यते किंचिज्जितं भगवता जगत् ॥
बालि प्रविष्टोऽथ रसातलं मह-
दैत्या गताः सागरमेव शेषाः ।
स्वस्थ जगत्सर्वमिद मुनीश्वराः
क्रिया क्रियतां महतीस्तपोधना ॥ [10]
विमुच्यन्तां गुहाः सर्वाः पर्वतस्याथ देवताः ।
सदा वेदा ह्यधीयन्ता शीघ्रं नाकं प्रपद्यताम् ।
ब्राह्मणाः स्वास्ति वो नित्यं न भय विद्यते क्वचित् ।
विष्णुर्विक्रमितो राज्यं जहार बलिकण्टकात् ।
इत्युक्त्वा जाम्बवानृक्षः स्थितो मेरोश्च मस्तके । [15]
समाघ्नन्बहुशस्तूर्यमाज्ञया केशवस्य हि ॥
तस्य भेरीरवं सर्वं जगद्विक्षोभ्य संस्थितम् ।
पृथिवीमन्तरिक्षं च पातालं च समस्पृशत् ॥
श्रुत्वा तु भेरीरवमादिमूर्तेः
राज्ञाकृतं सागरघोषकल्पम् । [20]
लोकाश्च सर्वे सचराचराश्च
स्वस्थानमायान्ति भयं विमुच्य ॥

[Before line 2, G_4 ins भगवान्. — (L. 3) G_5 मुहुः (for बहु) G_4 भेरीं संताडयन्मुहु (for ᵇ) — (L. 5) D_6 हताश्च न , T_2 G_1 गतागताः ; G_4 $M_{1\ 2}$ हता गताः (for हताश्रया) — (L 10) D_6 मुनयस्, $M_{1\ 2}$ असकृत् (for महतीस्) — (L 11) T_1 $G_{3,\ 5}$ पर्वताना च (for °तस्याथ). — (L 12) T_1 $G_{3\ 5}$ M_2 शीघ्रेणाङ्गं (for शीघ्र नाक). — (L. 14) D_6 च विक्रमन् (for विक्रमितो). T_1 G_5 -पालिताम्, T_2 G_1 सयुताम् (for -कण्टकात्). — (L. 15) D_6 दिक्षु (for ऋक्ष). — (L 16) D_6 T_2 समघ्नन् (for समा°) — (L. 18) D_4 समाव्रजत् (for समस्पृशत्) — (L 21) T_1 D_3 M_2 लोकश् (for लोकाश्).]

— (L 2959) T_2 $G_{1\ 5}$ M_4 राज्यानि (for °नां). Bom. Poona eds G(ed) प्रविभागांश् (for °भागं) $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3-5}$ M_2 अथाकरोत्, M_4 अकुर्वत (for चकार ह) — (L 2960) M_4 ऐन्द्रीं (for पूर्वां) $\tilde{N}_1$ ततो ददौ दिशं पूर्वां (for ᵃ). — (L. 2961) Dn_2 $D_{3\ 6}$ पितृराज्यं (for °राज्ञे). $T_{1,\ 2}$ G_1,

एवं विभज्य त्रैलोक्यं विष्णुर्बलवतां वरः । [2965]
जगाम त्रिदिवं देवः पूज्यमानो महर्षिभिः ।
वामनः सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्यैव वासवम् ॥
तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे वामनेऽमिततेजसि ।
सर्वे मुमुदिरे देवाः पुरस्कृत्य शतक्रतुम् ॥
गते तु त्रिदिवं कृष्णे बध्वा वैरोचनिं बलिम् । [2970]
नागैः सप्तशिरोभिश्च कम्बलाश्वतरादिभिः ॥
नागबन्धनदुःखार्तं बलिं वैरोचनिं ततः ।
पप्रच्छयासौ देवर्षिर्नारदः प्रत्यपद्यत ॥
स तं कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कृपयाभिपरिप्लुतः ।
उवाच दानवश्रेष्ठं मोक्षोपायं ददामि ते ॥ [2975]
स्तवं देवाधिदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः ।
अनादिनिधनस्यास्य अक्षयस्याव्ययस्य च ॥

तमधीष्वाथ दैत्येन्द्र विशुद्धेनान्तरात्मना ।
तद्गतस्तन्मना भूत्वा द्रुतं मोक्षमवाप्स्यसि ॥
ततो विरोचनसुतः प्राञ्जलिः प्रयतः शुचिः । [2980]
मोक्षविशकमव्यग्रो नारदात्समधीतवान् ॥
तमधीत्य स्तवं दिव्यं नारदेन समीरितम् ।
पृथिवी चोद्धृता येन तं जजाप महासुरः ॥
ॐनमोऽस्त्वनन्तपतये अक्षयाय महात्मने ।
जलेशयाय देवाय पद्मनाभाय विष्णवे ॥ [2985]
सप्तसूर्यवपुः कृत्वा त्रींल्लोकान्क्रान्तवानसि ।
भगवन्कालकालस्त्वं तेन सत्येन मोक्षय ॥
नष्टचन्द्रार्कगगने क्षीणयज्ञतपःक्रिये ।
पुनश्चिन्तयसे लोकांस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
ब्रह्मरुद्रेन्द्रवाय्वग्निसरिद्भुजगपर्वताः । [2990]

$_{3-5}$ $M_{3\ 4}$ पितृराजाय धीमते (for ^{b}) — D_{4} om. (hapl) line 2962 — (L 2962) B_{3} Ds D_{6} देवो (for प्रादाद्) B_{3} Ds D_{6} ददौ प्रभुः (for महात्मने) — (L 2964) $\tilde{N}_{1}$ $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ M_{2} अधस्था (for °स्तान्) — (L 2965) G_{5} विसृज्य (for विभज्य) — After line 2965, $\tilde{N}_{1}$ ins

227** वासवे च प्रतिष्ठाप्य त्रैलोक्याधिपतिर्महान् ।

While, $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 3}$ Ds D_{6} ins after line 2965 .

228** शोकापनयनं चक्रे देवानामजितः प्रभु ।

On the other hand, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3-5}$ $M_{2\ 4}$ ins after line 2965

229** अक्षय चामृतत्वं च ददौ जाम्बवते हरि ।
शोकापनयनं दत्त्वा देवानां सुरपूजित ॥
[(L 1) G_{4} अभय (for अक्षय)]

— (L 2966) $\tilde{N}_{1}$ प्रययौ भगवान्देव (for ^{a}) $\tilde{N}_{1}$ स्तूयमानो (for पूज्य°) T_{1} $G_{3\ 5}$ $M_{2\ 4}$ सुरर्षिभि (for मह°). T_{2} G_{1} देवर्षिगणपूजितः (for ^{b}). — After line 2966, $T_{1\ 2}$ $G_{1,\ 3,\ 5}$ $M_{2\ 4}$ ins.

230** नारदेन जगन्नाथ स्तुतो देवैश्च पूजित ।
[G_{1} सहाच्युत (for च पूजित)]

— $\tilde{N}_{1}$ om. line 2967–3073 — (L 2967) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_{2}$ V_{3} $B_{1\ 2}$ Dn D_{3-6} -भूतेशः , $K_{3\ 4}$ V_{1} $D_{1\ 2}$ °शं (for °षु). $T_{1,\ 2}$ $G_{1,\ 5}$ केशव (for वासवम्) — After line 2967, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ $M_{2\ 4}$ ins.

231** आधिकं सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्य च केशवः ॥
इति ते कथितं सर्वं वामनत्वं यथागतम् ।
हरिः सर्वेश्वरो विष्णु प्राप्तं देवैर्यथा दिवम् ॥

— $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 5}$ $M_{2,\ 4}$ om lines 2968–3063. — (L 2968) $K_{2,\ 4}$ V_{1} D_{4-6} विष्णाव् , D_{2} विष्णोर् ; D_{3} वैष्णवे (for वामने) — (L 2969) $G_{3\ 4}$ पुरंदरम् (for शतक्रतुम्) — After line 2969, $G_{3\ 4}$ ins an addl colophon [*Subparvan* G_{3} वामनप्रादुर्भाव. — *Adhy name* $G_{3\ 4}$ इन्द्रादीनां तत्तत्स्थानविभाग — *Adhy no* G_{3} 333 , G_{4} 330]. — Before line 2970, K $\tilde{N}_{2}$ $T_{1\ 3}$ B D $G_{3,\ 4}$ ins वैशंपायनः. — (L 2970) K_{2} D_{1} विष्णौ , K_{3} Dn हृष्टे (for कृष्णे) D_{3} गच्छति त्रिदिवं देवे (for ^{a}). — (L 2972) K_{2} बलिर्वैरोचनिस्तत (for ^{b}) — (L 2973) K_{2} $\tilde{N}_{2}$ V_{3} B Ds $D_{4\ 5}$ $G_{3\ 4}$ प्रत्यदृश्यत (for °पद्यत). — (L 2976) K_{4} $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\ 3}$ B Ds D_{6} देवाति- , D_{1} G_{4} °दि- (for °धि-) — (L 2978) $K_{1,\ 4}$ $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\ 3}$ B Ds $D_{1\ 2\ 4-6}$ अधीष्वाद्य , K_{2} अवेक्ष्याद्य , G_{3} अधिकृत्य (for अधीष्वाथ). K_{2} तद्गतेन (for विशुद्धेन). — (L 2979) K_{2} विशुद्धस् (for तद्गतस्) — (L. 2981) G_{3} मोक्षदं स्तवमव्यग्रो (for ^{a}). K_{2} तमधीतवान् (for स°). — (L. 2984) K $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\ 3}$ B_{3} Ds $D_{1\ 3-6}$ G_{3} om. ॐ. K_{2} अजेयाय (for अक्ष°) — (L 2985) G(ed.) दले शयाय (for जलेश°) K_{1} D_{4} ते नम. (for विष्णवे). — (L. 2986) $K_{1\ 2}$ $D_{4\ 5}$ शतसूर्यं ; V_{3} Ds सप्तसूर्यं (for °सूर्य-) D_{3} दग्धवान् , G_{3} प्राप्त° , G_{4} व्याप्त° (for क्रान्त°) D_{6} त्रींल्लोकाञ्जेतुमर्हसि (for ^{b}) — (L 2987) K_{2} D_{5} -भूतेन ; B_{2} कल्पस्त्वं , D_{2} -कायस्त्वं ; D_{3} -कालस्तु , D_{6} -भूतस्त्वं (for कालस्त्वं) V_{3} भगवान्कालकामस्त्वं (for ^{a}) — K_{2} $D_{3\ 6}$ om (hapl) lines 2988–2989. — (L. 2988) V_{1}

त्वमस्या दृष्टा द्विजेन्द्रेण तेन सत्येन मोक्षय ॥
मार्कण्डेन पुराकल्पे प्रविश्य जठरं तव ।
चराचरगतं दृष्टं तेन सत्येन मोक्षय ॥
एको विद्यासहायस्त्वं योगी योगमुपागतः ।
पुनस्त्रैलोक्यमुत्सृज्य तेन सत्येन मोक्षय ॥ [2995]
जन्मशय्यामुपासीनो योगनिद्रामुपागतः ।
लोकांश्चिन्तयसे भूयस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
वाराहं रूपमास्थाय वेदयज्ञपुरस्कृतम् ।
धरा जलोद्धृता येन तेन सत्येन मोक्षय ॥
उद्धृत्य दंष्ट्र्या यज्ञांस्त्रीपिण्डान्कृतवानसि । [3000]
त्वं पितॄणामपि हरे तेन सत्येन मोक्षय ॥
प्रदुद्रुवुः सुराः सर्वे हिरण्याक्षभयार्दिताः ।
परित्रातास्त्वया देव तेन सत्येन मोक्षय ॥
दीर्घवक्त्रेण रूपेण हिरण्याक्षस्य संयुगे ।
शिरो जहार चक्रेण तेन सत्येन मोक्षय ॥ [3005]
भग्नमूर्धास्थिमस्तिष्को हिरण्यकशिपुः पुरा ।
हुंकारेण हतो दैत्यस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
दानवाभ्यां हता वेदा ब्रह्मणः पश्यतः पुरा ।
परित्रातास्त्वया देव तेन सत्येन मोक्षय ॥
कृत्वा हयशिरोरूपं हत्वा तु मधुकैटभौ । [3010]
ब्रह्मणे तेऽर्पिता वेदास्तेन सत्येन मोक्षय ॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षसिद्धमहोरगाः ।
अन्तं तव न पश्यन्ति तेन सत्येन मोक्षय ॥
अपान्तरतमा नाम जातो देवस्य वै सुतः ।
कृताश्च तेन वेदार्थास्तेन सत्येन मोक्षय ॥ [3015]
वेदयज्ञाग्निहोत्राणि पितृयज्ञहवींषि च ।
रहस्यं तव देवस्य तेन सत्येन मोक्षय ॥
ऋषिर्दीर्घतमा नाम जात्यन्धो गुरुशापतः ।
त्वत्प्रसादाच्च चक्षुष्मांस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
ग्राहग्रस्तं गजेन्द्रं च दीनं मृत्युवशं गतम् । [3020]
भक्तं मोक्षितवांस्त्वं हि तेन सत्येन मोक्षय ॥
अक्षयश्चाव्ययश्च त्वं ब्रह्मण्यो भक्तवत्सलः ।
उच्छ्रितानां नियन्तासि तेन सत्येन मोक्षय ॥
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शार्ङ्गं गरुडमेव च ।

-चन्द्राग्नि (for °र्क-). Ñ2 B3 -पवने (for -गगने) — Ds1 om lines 2989–2994. G3 om. (hapl) lines 2990–2993. —(L 2990) G4 -वपुषा (for -वाय्वग्नि-). D3 समुद्रोपवनानि च G4 हिरण्यकशिपुः पुरा (for [b]). —(L. 2991) D3 त्वया सृष्टानि देवेन्द्र (for [a]) ❀ Cs द्विजेन्द्रेण मार्कण्डेयेन। ❀ — G4 om lines 2992–2995 —(L. 2992). K1 V1 Dn1 Ds2 D4 मार्कण्डेयेन (hypermetric), Dn2 D3 5 6 °ण्डेय (for °ण्डेन) K3, 4 D3 जठरे (for °रं). —(L 2993) Ñ2 V1, 3 चराचरमिदं दृष्टं; D5 °चरगुरो दृष्ट्वा (for [a]) — D3 om (hapl) lines 2995–2996 —(L 2996) K1 D4 योगी योगम्, G3 योगीन्द्रत्वम् (for योगनिद्राम्) — G4 om. (hapl) lines 2998–3001. —(L 2999) K3 4 V1 D1, 3 धरा जलादुद्धृता येन (K3 V1 यत्ते) (hypermetric); D2 धरा जलादुद्धृतेयं; G3 धरां जलादुद्धृतवान् (for [a]) —(L. 3000) K4 D5 यज्ञं, B2 Cal ed. यद्गां; D6 पङ्कं (for यज्ञांस्) —(L 3001) K2 पितॄणां तृप्तये देव (for [a]) —(L 3002) G3 ये चैव दुद्रुवु सर्वे (for [a]). —(L 3003) Ñ2 संरक्षितास् (for परित्रातास्) V1 संरक्षितास्त्वया देवास् (for [a]) — G4 om lines 3004–3006. —(L 3005) D3 -मूर्धाक्षि (for °स्थि-) V1 -मस्तको (for -मस्तिष्को). G3 ब्रह्मरुद्रेन्द्रवपुषा (for [a]). —(L 3007) G3 4 ईश्वरेण (for हुंका°) — K3 D1, 5 om (hapl) lines 3008–3009. —(L. 3008) D2 दानवास्याद् (for °वाभ्यां) —(L. 3009) D3 प्रत्याहृतास् (for परित्रा°). — K1 om. (hapl) lines 3010–3011 —(L 3011) Ñ2 K3 ऽर्पिता; D2 चार्पिता, D4 त्वार्पिता (for तेऽर्पिता) K2, 3 ब्रह्मणश्चार्पिता वेदा; V3 ब्रह्मणा तर्पिता देवास्, D5 ब्राह्मणास्तर्पिता येन (for [a]). —(L 3012) K4 -चारण- (for -दानव-) Dn2 G(ed.) -सिद्धा (for -सिद्ध-). —(L. 3013) D4 अनन्तं तव पश्यन्ति (for [a]). — G3 om. lines 3014–3015 —(L 3014) D4 अपरां तनुमादाय (for [a]). —(L 3015) D3 -दृष्टाश् (for कृताश्) — D1 5 om (hapl.) lines 3016–3017 —(L 3016) K1 पितॄणां च (for पितृयज्ञ-). —(L 3018) V3 जातोऽन्धो (for जात्यन्धो) D6 -शापितः (for -शापतः) —(L 3020) B1 3 Ds -वशे स्थितम् (for -वशं गतम्) —(L 3022) V1 B1 त्वं हि, G(ed) चैव (for च त्वं) K2 अजेयश्चाव्ययस्त्वं हि; G3 अक्षय्यश्चाप्रमेयस्त्वं (for [a]). —(L. 3023) K1 2 Ñ2 V3 B Ds D4 निहन्तासि, D3 विह°; G3 4 निहन्ता च (for नियन्तासि) V1 D6 उद्धृत्ताना निहन्तासि (for [a]). —(L. 3024) K1 3, 4 Dn D1 2 4–6 शङ्खचक्रगदातूण; G3, 4 खड्गं चक्रे गदा तूणं (for [a]). G4 शार्ङ्गं शङ्खं तथैव च (for [b]). —V3 om. lines 3025–3026, —(L. 3025) K4 तेन बन्धान्मो-

प्रसादयामि शिरसा ते बन्धान्मोक्षयन्तु माम् ॥ [3025]
शङ्खचक्रगदातूणशार्ङ्गं च गरुडादयः ।
हरिं प्रसादयामासुर्बलिं मोक्षय बन्धनात् ॥
ततः प्रसन्नो भगवानादिदेश खगेश्वरम् ।
गरुडं नागहन्तारं बलिं मोक्षय बन्धनात् ॥
ततो विक्षिप्य गरुडः पक्षावतुलविक्रमः । [3030]
जगाम वसुधामूलं यत्रास्ते संयतो बलिः ॥
आगमं तस्य विज्ञाय नागा मुक्त्वा महासुरम् ।
ययुः पुरीं भोगवतीं वैनतेयभयार्दिताः ॥
मुक्तं कृष्णप्रसादेन चिन्तयानमधोमुखम् ।
भ्रष्टश्रियमुवाचेदं गरुत्मानपपन्नगम् ॥ [3035]
दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्वामब्रवीत्प्रभुः ।
मुक्तो निवस पाताले सपुत्रजनबान्धवः ॥
इतस्त्वया न गन्तव्यं गव्यूतिमपि दानव ।
समयं यदि भिन्द्यास्त्वं मूर्धा ते शतधा व्रजेत् ॥
पक्षीन्द्रवचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रोऽब्रवीदिदम् । [3040]
स्थितोऽस्मि समये तस्य अनन्तस्य महात्मनः ॥
जीव्योपायं तु भगवान्मम किंचित्करोतु सः ।
इहस्थोऽहं सुखासीनो येनाप्याये खगेश्वर ॥
बलेस्तु वचनं श्रुत्वा गरुत्मानिदमब्रवीत् ।
पूर्वमेव कृतस्तेन जीव्योपायो महात्मना ॥ [3045]
प्रवर्तिष्यन्ति ये यज्ञा विधिहीना ह्यनृत्विजः ।
प्रायश्चित्तमजानन्तो यज्ञभागास्ततस्तव ॥
न तेषां यज्ञभागं वै प्रतिगृह्णन्ति देवताः ।
अनेनाप्यायितबलः सुखमत्र निवत्स्यसि ॥
संदेशमेतं भगवान्दत्तवान्कश्यपात्मजः । [3050]
दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्रैलोक्यभावनः ॥
इमं स्तवमनन्तस्य सर्वपापप्रमोचनम् ।
यः पठेत नरो भक्त्या तस्य नश्यति किल्बिषम् ॥
गोहत्यायाः प्रमुच्येत ब्रह्मघ्नो ब्रह्महत्यया ।
अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेप्सितं पतिम् । [3055]
लग्नगर्भात्प्रमुच्येत गर्भिणी जनयेत्सुतम् ॥
ये च मोक्षैषिणो लोके योगिनः सांख्यकापिलाः ।
स्तवेनानेन गच्छन्ति श्वेतद्वीपमकल्मषाः ।

क्षयेन्माम् (for ^{b}) — K_2 $B_{1\,3}$ D_5 D_6 $G_{3\,4}$ om lines 3026–3027. — (L 3026) K_3 D_2 -रूपा, D_6 पाणिं (for -तूण-) K_4 $D_{1\,3\,5}$ शार्ङ्गचक्रा(D_3 °र्मा)सिपाणिनम्, $\tilde{N}_2$ शार्ङ्गं च गरुडध्वजम् (for ^{b}) —(L 3028) K_1 $D_{3\,4}$ आदिदेव ; $G_{3.4}$ व्यादिदेश (for आदि°) K_2 $B_{1\,3}$ खगोत्तमम् (for खगेश्वरम्) — (L 3031) G(ed) जगाम वसुधां सत्रं (for ^{a}). D_6 सवृतो (for संयतो) — (L 3032) D_5 गमनं (for आगमं). — (L 3034) $D_{1\,5}$ उक्तं कृत्वा, Cal ed मुक्तं विष्णु- (for मुक्तं कृष्ण-) B_3 D_5 Cal ed अधोक्षजम् (for °मुखम्) — (L. 3035) D_3 उपासीनं (for उवाचेदं). K_1 D_4 दितिपुंगवम् ; K_2 दितिनन्दनम्, K_3 अप्रपन्नगम्, K_4 $D_{1\,5}$ इव पन्नगेश्वर., V_3 D_2 आशु (D_2 अपि) दानवम्, B_2 Dn D_6 $G_{3\,4}$ पन्नगाशनः (for अपपन्नगम्) V_1 बलिं तं पन्नगाशन. (for ^{b}) — Before line 3036, $K_{1\,3.4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B D $G_{3\,4}$ ins गरुड उवाच. — (L 3036) D_5 K_2 V_3 विष्णुस्त्वामिदमब्रवीत् (for ^{b}) —(L. 3037) D_5 संमुक्तो भव पाताले (for ^{a}) — (L 3038) V_3 मानद (for दानव). — (L 3039) V_3 दशधा (for शतधा). K_2 पतेत्, Dn D_5 G_4 भवेत् (for व्रजेत्) — (L 3142) Dn_2 Bom, ed G(ed.) जीवोपायं (for जीव्यो°). G_4 श्रीमान्मम (for मम किंचित्). — (L. 3045) $\tilde{N}_2$ जीवोपायो (for जीव्यो°) — (L 3046) $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{2\,4}$ Dn_2 वर्तयिष्यन्ति (for प्रवर्ति°) B_1 D_5 वर्तयिष्यन्ति ये यज्ञं (for ^{a}) K_1 च ऋत्विज (for ह्यनृत्विज) D_3 विधिहीनाननृत्विजान् (for ^{b}) — (L 3047) K_1 $D_{4\,6}$ यज्ञभागास्ततस्तत ; K_2 °भागास्तु ते तव, $\tilde{N}_2$ B_1 D_5 D_3 °भागं ततस्तत. (for ^{b}) — D_5 om lines 3050–3051. — (L. 3048) K_1 B_1 नैवै- (B_1 न ते)षां यज्ञभागान्वै (for ^{a}) —(L 3049) K_4 $D_{5.6}$ अनेनाप्यायतबले (for ^{a}) K_3 सुखं यत्र, Dn_2 Bom Poona eds G(ed) सुखमात्रं (for °मत्र). $K_{1.4}$ निवत्स्यति (for °त्स्यसि) — Before line 3050, K $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B D (except D_3) $G_{3.4}$ ins. वैशंपायन — (L 3051) B_1 Cal ed दानवेन्द्रे, B_3 G(ed) °वेन्द्रं (for °वेन्द्र) — (L 3052) D_3 य इदं स्तवनं तस्य (for ^{a}) K_3 D_5 D_1 प्रणाशनम् (for -प्रमोचनम्) —(L 3053) K_1 पठेत्स, V_3 °त्तु, D_5 °च्च (for °त) K_2 om (hapl) lines 3054^b–3056^a. — D_1 om lines 3055 — (L 3055) K_1 पुत्रान् (for पुत्रं) — (L. 3056) K_3 मग्नगर्भा, K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B_2 Dn D_5 $D_{1\,5.6}$ लग्नगर्भा, B_1 सद्यो गर्भात् (for लग्नगर्भात्). D_3 भग्नगर्भा प्रमुच्यन्ते (for ^{a}) B_1 D_6 Cal. ed. गुर्विणी (for गर्भिणी) D_3 लभते (for जनयेत्) Dn_1 सुते (for सुतम्) — (L 3057) $D_{3.5}$ योगिन. सांख्यवेदिनः ;

सर्वकामप्रदो ह्येष स्तवोऽनन्तस्य कीर्त्यते ॥
यः पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः । [3060]
सर्वकाममवाप्नोति मानवो नात्र संशयः ॥
एष वै वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ।
वेदविद्भिर्द्विजैरेव पठ्यते वैष्णवं यशः ॥
यस्त्विमं वामनं दिव्यं प्रादुर्भावं महात्मनः ।
शृणुयान्नियतो भक्त्या सदा पर्वसु पर्वसु ॥ [3065]
परान्विजयते राजा यथा विष्णुर्महाबलः ।
यशो विपुलमाप्नोति विपुलं चाप्नुते वसु ॥
प्रियो भवति भूतानां सर्वेषां वामनो यथा ।
पुत्रपौत्राश्च वर्धन्ते आरोग्यगुणसंपदा ॥
प्रीयते पठतश्चास्य देवदेवो जनार्दनः । [3070]
सर्वकामयुतश्चैव कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥

Colophon

D6 °नो मोक्षकाङ्क्षिण (for ^{b}) — (L 3058) K1 D4 अकल्मषम् (for °षा) — (L 3059) D3 सर्वकाममवाप्नोति (for ^{a}) D3 om (hapl) lines 3059^b–3061^a. K2 D8 कीर्तित·, D5 कीर्तयेत् (for कीर्त्यते) — (L 3061) K3 V3 Dn D3 -कामान् (foı -कामम्) — D1 om lines 3063–3064 — (L. 3063) B D8 कथ्यते (for पठ्यते) D5 पठ्यते वैष्णवैर्यतः (for ^{b}). — (L 3065) K2 Ñ2 V1 3 शृण्वन्वै, B1 D8 D1 5 शृणुते; G4 यो नरो (for शृणुयान्) V3 शृण्वन्वै प्रयतो भूत्वा; T1 2 G1 3 5 M2. 4 यो नरः शृणुयाद्भक्त्या (for ^{a}). T2 G1 3, 4 M2 4 तत्पर (for the second पर्वसु) T1 G5 सदा पर्वणि तत्पर· (for ^{b}). — Ñ1 om line 3066 — (L 3066) K2 परान्विजयसे राजन् (for ^{a}) K2 महासुरान्, T2 G1 M2 4 °यशाः, G3 °बलिम् (for °बल·) — (L. 3067) Ñ2 Dn विमलम्; B1 3 D8 T2 G1 M2 4 च महद् (for विमलम्). T1 G5 यशश्च सुमहत्प्राप्य (for ^{a}). K3 Ñ2 विमलं (for विपुलं). K1 चाप्नुयात् (for °ते) D2 सुखम् (for वसु). Ñ1 विन्दति श्रियमुत्तमाम्, B1 3 D8 G3, 4 प्रेत्य सद्गतिमाप्नुयात्; D1 वसुधाया यथा वसुः; D5 विपुलं चाश्नुते वसुम्, T2 G5 M2 प्रेत्य चानन्तमश्नुते (for ^{b}) — (L 3068) Ñ1 सर्वेषामेव मानवः, B1 3 T1 2 G1 3–5 M2, 4 °षां नात्र संशयः (for ^{b}). — After line 3068, B1 3 D6 G3, 4 ins. .

232** पुत्रांश्च लभते धन्यान्मेधागुणसमन्विता ।
धर्मायुरर्था वर्धन्ते आरोग्यगुणसंपदः ॥

On the other hand, T1 2 G1 5 M2 4 ins. after line 3068 G3 4 after line 3266

233** पठन्नित्यमिदं सर्वं चरितं वामनस्य ह ।
भक्त्या निष्कल्मषो भूत्वा दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥

[(L. 1) G3 4 पठेन्नित्यमिदं यस्तु (for ^{a}) — (L 2) G3, 4 स तु (for भक्त्या) G5 निष्कलुषो (for °ल्मषो)]

T1 2 G1, 5 M2 4 cont G3 4 ins after line 3070.

234** चिन्तयेद्वामनं नित्यं श्रियः प्राप्तुं यदिच्छसि ।
श्रावयेद्दिव्यमाख्यानं ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने ॥

[(L 1) T1 G5 दिव्य (for नित्यं). T1 G3, 5 M2 श्रेयः (for श्रिय). — (L. 2) T1 G3–5 इदम् (for दिव्यम्).]

— Ñ1 T1 2 G1 5 M2, 4 om. lines 3069–3073. B1 3 D5 G4 om. line 3069 — (L 3069) K4 Dn G3 -संपदः (for °दा) D6 आरोग्यधनसंपद (for ^{b})· — (L. 3071) Ñ2 V1 3 -प्रदश्च् (for -युतश्च्) Ñ1 पुत्र, T1 2 G1 3–5 M2 4 चेति (for चैव). — Afler line 3071, T1 2 G1 3–5 M2, 4 ins

235** अभीक्ष्णं गर्भिणी श्रुत्वा नमस्यति च वामनम् ।
ध्रुवं पुत्रं जनयते देवदेवस्य कीर्तनात् ॥
यस्त्विमां हरिवंशस्य संहितां निखिलां पठेत् ।
सोऽसुक्षये ब्रह्मलोकं गन्ता वै नात्र संशय· ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामह· । [5]
पितामहः पिता चैव विष्णुरेव न संशय· ॥
परिवादो न कर्तव्यो विष्णुरुद्रस्वयंभुवाम् ।
परिवादात्कृमिर्भूत्वा तत्रैव परिवर्तते ॥
मनसा कर्मणा वाचा द्वेषमेतेषु वर्जयेत् ।
प्रेत्यानन्त्य फलं भुङ्क्ते इह चैव न संशय· ॥ [10]
कृष्णद्वैपायन व्यासं विद्धि नारायणं प्रभुम् ।
को ह्यन्य· पुण्डरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेत् ॥
धर्माणां भाविनां चैव को ब्रूयात्तमृते प्रभुम्
वर्ततां ते महायज्ञो यथा संकल्पितस्त्वया ॥
संकल्पिताश्वमेधस्त्वं श्रुत्वा धर्मांश्च शाश्वतान् । [15]
आयुषोऽन्ते तपस्तप्त्वा गन्तासि त्व नराधिप ॥
एतत्ते महदाख्यानं श्रुत्वा त्वं पार्थिवोत्तम ।
ततो यज्ञसमाप्त्यर्थं क्रिया· सर्वाः समारभ ॥
प्रादुर्भावो वामनस्य कथितश्चैष ते मया ।
राजर्षीणामृषीणां च नारदस्य च संनिधौ ॥ [20]
एषा ते वैष्णवी चर्या मया कार्त्स्न्येन कीर्तिता ।
पृच्छतस्तात यज्ञेऽस्मिन्निवृत्ते जनमेजय ॥
आश्चर्यपर्वमखिलं यो हीदं शृणुयान्नरः ।
नाशुभ प्राप्नुयात्किंचिद्दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥
यश्चेदं ब्राह्मणोऽधीते शुचिर्भूत्वा सनातनः । [25]
भक्तो नारायणं देवं श्रद्दधानो जितेन्द्रियः ॥
सखिलानां सकल्पानां सपादानां क्रमै· सह ।
चतुर्णामपि वेदाना फलभागी भविष्यति ॥
आ ब्रह्मभवनाच्चापि यशःख्यातिमसंशयम् ।

43

K1 V1 3 B Dn Ds D3-5 cont after App. I (No. 40) Ñ2 ins. after adhy. 118 · V2 after line 13 of App. I (No. 41): D6 cont. after App I (No 42B): G3 after App I (No. 41)

जनमेजय उवाच ।

त्र्यक्षाद्वधमहं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
त्रयाणां पुरसंज्ञानां खेचराणां समासतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु विस्तरतः सर्वं यन्मां पृच्छसि नैधनम् ।
दैत्यानां बाहुबलिनां सर्वप्राणिविरोधिनाम् ॥
शंकरेण वधं राजञ्शूलैस्त्रिभिरजिह्मगैः । [5]
कृतं पुरासुरेन्द्राणां सर्वभूतवधैषिणाम् ॥
त्रिपुरं पुरुषव्याघ्र बृहद्धातुसमीरितम् ।
विक्रामति नभोमध्ये मेघवृन्दमिवोत्थितम् ॥
प्राकारेण प्रवृद्धेन काञ्चनेन विराजिता ।
मणिभिश्च प्रकाशद्भिः सर्वरत्नैश्च तोरणैः ॥ [10]
बभासे नभसो मध्ये श्रिया परमया ज्वलत् ।
गन्धर्वाणामिवोदग्रं कर्मणा साधितं पुरम् ॥
वाजिनः पक्षसंयुक्ता वहन्ति बलदर्पिताः ।
पुरं प्रभाकरं श्रेष्ठं मनोभिः कामचारिणः ॥
धावन्तो ह्रेषमाणास्ते विक्रमैः प्राणसभृतैः । [15]
आह्वयन्त इवाकाशं खुरैः श्यामदलप्रभैः ॥
वायुवेगसमैर्वेगैः कम्पयन्त इवाम्बरम् ।
सर्वतः समदृश्यन्त चक्षुर्भिर्विहितात्मभिः ॥

भविष्यति नृपश्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ [30]
सूत ।
इति पारिक्षितो राजा वैशंपायनभाषितम् ।
श्रुत्वा निष्कल्मषोऽभूत्स हरिवंशं द्विजर्षभात् ॥
शौनकाद्यैर्हि संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च ।
प्रोक्तस्ते हरिवंशस्तु किमन्यत्कथयामि ते ॥

[(L 1) T1 M2 अभीष्ट, G3 4 अवश्य (for अभीक्ष्णं). — (L 4) T1 G5 आयु क्षये (for सोऽसु°) — (L 5) G1 5 M4 पितामहाश् (for °महश्) T2 G3 4 पितामहश्चैव तथा, M2 माता मातामहश्चैव (for ᵃ) T2 G1 4 5 M2 4 प्रपितामहा (for °ह). —(L 6) M4 माता मातामहश्चैव (for ᵃ). —(L 10) T1 M2 प्रेत्यानन्तं, G3 विप्रोऽनन्त (for प्रेत्यानन्त्य) — (L 13) T2 M2 4 धर्मांश्चानाविधाश्चैव (for ᵃ) — (L 15) T1 G3. 5 सनातनान् (for च शाश्वतान्) — (L 16) G3 गत्वा सिद्धिं (for गन्तासि त्व) — (L 17) G5 सर्वम् (for महद्). T1 G3 5 कथित (for श्रुत्वा त्व) — (L 22) G4 प्रवृत्ते (for नि°). — (L 25) M2 ऽधीयाच् (for ऽधीते) G1 यश्चैन ब्राह्मणोऽधीयाच् (for ᵃ). — (L 27) G3 ससहितामधीताना (for ᵃ) —(L 29) G4 यश· ख्यातमसशय (for ᵇ) —M4 om lines 31-33 G3 om. line 32 —(L 33) T1 प्राप्तस्; G5 प्राप्तास् (for प्रोक्तस्)]

COLOPHON — *Mention of the Epic:* K3 4 Ñ1 V3 B2 Dn Ds2 D1 5 — *Mention of Khila:* K2 4 Ñ1 V1. 3 B Dn D1. 5 — *Sub-parvan* · K Ñ1 V1. 3 B1. 3 Dn Ds D1 3 5 T1 G3 वामनप्रादुर्भावः समाप्त ; B2 M2. 4 आश्चर्यपर्व वामनप्रादुर्भावः — *Adhy. name :* Ñ1 त्रैलोक्यक्रमणम्; D1 देवासुरसंग्रामे बलिबन्धने बलिमोक्षे देवानां जयः, T1 G1 M2 4 त्रैलोक्यविजय., T2 त्रैलोक्यविजये वामनप्रादुर्भावः समाप्त.; G4 फलश्रुतिकथनम् — *Adhy no* K3 45, V1 390, V3 Dn 257; B2 259, Ds2 256, D3 270; D4 247, T1 329, G1 324, G3 333, G4 5 331, M2 4 41

43

— (L 2) Ñ2 V Dn2 D3 5 6 समन्ततः (for समासतः). D4 चराणां वै समन्ततः (for ᵇ) — (L 3) K1 वै वधम्; D5 वै ध्रुवम् (for नैधनम्) — (L 4) D5 शूराणां बाहुशालिनाम् (for ᵇ). — (L 5) Ñ2 V1 2 D3 शरैस्; D3 बाणैस् (for शूलैस्) —(L 6) G3 -हितैषिणाम् (for -वधै°) V3 सर्व· प्राणविरोधिनाम्; D4 त्रिपुरस्य निषूदनम् (for ᵇ) — (L 7) K1 D4 6 बहुधातु-, V G3 म(V3 व)हद्धात-, D3 बलीनां तद् (for बृहद्धातु-) — (L. 8) D3 विकासति (for विक्रामति). — V2 om line 10. — (L 10) K1 रश्मिभिश् (for मणि°). — (L 12) V2 D3 पुरा, Dn B2 परम् (for पुरम्). K1 कर्मणा साधिताः पुरा (for ᵇ) — D3 om line 13. —(L 14) K1 Ñ2 V Ds ज्येष्ठं (for श्रेष्ठं). D3 -कारिणम्, Bom. Poona eds G(ed) -वृंहणैः (for -चारिणः) — (L. 15) Bom Poona eds G(ed) धावन्ति (for °न्तो) V1 B Ds D3 6 हेष-, V3 D4 5 हर्ष- (for ह्रेष-). V1 -संमितैः, B2 Ds D3 G(ed) -संवृतै., D5 -संवृताः (for -संभृतैः) —(L 16) K1 आकम्पयन्तश्चाकाशं (for ᵃ). Ñ2 V1 3 B Dn शष्प-, D6 G3 शङ्ख- (for श्याम-) K1 खुरैः सर्वदलैस्तत(for ᵇ). — (L. 17) K1 -वेगमयैर्; D6 -वेगोपमैर् (for -वेगसमैर्). Dn

ऋषिभिर्ज्वलनप्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः ।
गीतवादित्रबहुलं गन्धर्वनगरोपमम् ॥ [20]
चित्रायुधसमाकीर्णैः प्रतप्तकनकप्रभैः ।
भवनैर्बहुवर्णैश्च प्रांशुभिः समलंकृतैः ॥
देवेन्द्रभवनाकारैः शुशुभे तन्महाद्युति ।
प्रासादाग्रैः प्रवृद्धैश्च कैलासशिखरप्रभैः ॥
शुशुभे दैत्यनगरं बहुसूर्यमिवाम्बरम् । [25]
चयाट्टालकसंपन्नं तप्तकाञ्चनसप्रभम् ॥
क्ष्वेडितोत्क्रुष्टबहुलं सिंहनादविनादितम् ।
बभौ वल्गुजनाकीर्णं वनं चैत्ररथं यथा ॥
समुद्भूतपताकं तदसिभिश्च विराजितम् ।
रराज त्रिपुरं राजन्महद्विद्युदिवाम्बरम् ॥ [30]
सूर्यनाभश्च दैत्येन्द्रश्चन्द्रनाभश्च भारत ।
तथान्ये च महावीर्या दानवा बलदर्पिताः ॥
मम्रदुश्च बभञ्जुश्च मोहिताः परमेष्ठिना ।
पन्थानं देवगमनं पितृयानं च भारत ॥
तैरेवमसुराग्रैश्च प्रगृहीतशरासनैः । [35]
दानवैर्नरशार्दूल देवयाने महापथे ।
पितृवह्निबलोपेते हृते भरतसत्तम ॥
ब्रह्माणमभ्यधावन्त सर्वे सुरगणास्तथा ।
विवर्णवदना दीनाश्छिन्ने च गतिकर्मणि ॥
अब्रुवंश्चाग्रतः स्थित्वा स्वरेणार्तनिनादिना । [40]
हन्यामहे शत्रुगणैर्भागोच्छेदेन भागद ॥
तेषां चैव वधोपायं वदस्व वदतां वर ।
यं ज्ञात्वा बाहुबलिनो वधेम समरे परान् ॥
सान्त्वयित्वाथ वरदो ब्रह्मा प्रोवाच देवताः ।
शृणुध्वं देवताः सर्वाः शत्रुप्रतिकृतिं पराम् । [45]
अवध्या दानवाः सर्वे ऋते शंकरमव्ययम् ॥
प्रतिगृह्य च तद्वाक्यं मनोभिर्वाग्भिरेव च ।
भूमौ प्रपेदिरे सर्वे सह रुद्रैश्च भारत ॥
विन्ध्यपादे च मेरौ च मध्ये च पृथिवीतले ।
तपसोग्रेण योगज्ञाः सर्वे ते मुनयोऽभवन् । [50]

D4 कालयन्त (for कम्प°) V3 [अ]र्णवम् (for [अ]म्बरम्). K1 कालान्तकयमोपमम् (for ^{b}). — (L. 18) Bom. Poona eds. G(ed) असुराः (for सर्वत°). K1 सर्वतः सदृशं दृश्यं (for ^{a}). — (L. 19) K1 स्तवने, G3 ईक्षितं (for तपसा) — (L. 21) B3 -प्रभम् (for -प्रभैः). — D3 om line 22. — (L 22) K1 Dn D5 भवनैर्ब (K1 रत्नैश्च ब)हुभिश्चैव; D4 धनैश्च बहुलैश्चैत्यैः (for ^{a}). D5 पाण्डुरैः (for प्रांशुभिः). — (L 24) K1 प्रासादजैः सुवृक्षैश्च (for ^{a}) D3 कैलासशिखरोपमैः (for ^{b}). — (L 26) B1 Dn G3 वराट्टालक- (for चया°) V2 -संपूर्णं (for -संपन्नं) K1 तथा प्रच्छन्नसंकाशं; D3 तूर्यघोषसमाच्छिन्नं (for ^{a}). D4 तदा (for तप्त-) B2 -कनक (for -काञ्चन-) D5 काञ्चनस्य समप्रभम् (for ^{b}). — After line 26, Ñ2 V2 Dn D5 ins.:

1** प्रदीप्तमिव तेजोभी रराजाथ महाप्रभो ।
[V2 महाप्रभम् (for °भो).]

— V2 om. line 27. — (L 27) K1 -नादेन, D4 -नादैः सु- (for -नादवि) — (L 28) K1 फल्गु-; V1 2 D3 4 G3 बहु- (for वल्गु-). D6 -समाकीर्णं (for -जना°). — (L 29) Dn समुच्छ्रित (for °द्भूत-) D4 ऋषिभिश्च; D5 बन्दि°; G3 ध्वजैश्चैव (for असिभिश्च). — (L 30) D5 नाम (for राजन्). Dn D3 महाविद्युदिवाम्बरे (for ^{b}) — (L. 31) B1 3 D3 विक्रान्तश्च (for दैत्येन्द्रश्च). K1 दिव्य-; D3 अश्व- (for चन्द्र-) — (L 33) V3 D4 6 मुमुदुश्च; D3 मुमुचुश्च (for मम्रदुश्च). — (L 34) D4 भोगोच्छेदेन भारत (for ^{b}). — K1 D4 om. lines 35-41 — (L. 35) Ñ2 असुरेन्द्रैश्च; V3 D5 D6 °राड्यैस्तु (V3 °श्च) (for °राग्रैश्च). — (L. 36) G3 नृप- (for नर-) — D3 om. lines 36^{b}–39^{a}. — (L. 37) Ñ2 V2 3 -विलोपैश्च (for -बलोपेते) — (L. 40) G3 अवदंश्च (foo अब्रुवंश्च) B2 Bom Poona eds. G(ed) गताः (for [अ]ग्रतः) Ñ2 [अ]न्तर्नि-, D52 [आ]र्तेन (for [आ]र्तनि-) D3 स्वरेणार्तेन नादितम् (for ^{b}) — (L 41) G3 हता वयं (for हन्यामहे) — (L 42) G3 त्वं च (for चैव). — (L 43) Ñ2 V3 वधेयु°, V1 वधेयम्; V2 B Dn D5 D3 बाधेम (for वधेम). V2 गणान् (for परान्). — K1 om. lines 44-52 — After line 44, D5 ins

2** गच्छध्वममराः सर्वे रुद्रमाराधितुं भुवि ।
स एव निग्रहे शक्तो दैत्यानां नात्र संशयः ॥

While, D6 ins. after line 44

3** तपसा तस्य देवस्य समर्थो वै ततो भवेत् ।
रुद्रस्याराधनार्थाय देवदेवस्य शाश्वतः ॥

On the other hand, G3 ins after line 44.

4** महादेवं विरूपाक्षं भजध्वं त्रिदशोत्तमाः ।
स एव हत्वा तान्सर्वान्कुशलं वो विधास्यति ॥

— G3 om. lines 45–50 Ñ2 V B D5 D3–6 om. lines

काश्यपेया हरं प्राप्ता जपन्तो ब्रह्मसंहिताम् ॥
तेषां परमनारीणामभवद्धव्यवाहने ।
विन्यस्तदर्भनिचये ताम्रं लोहं च भूषणम् ॥
परिधानानि चर्माणि मृदूनि च शुभानि च ।
स्वयंमृतानां कृष्णानां मृगाणां कुरुसत्तम । [55]
गृहीतानि विमुक्तानि देहेभ्यो वनचारिणाम् ॥
तेऽन्तरिक्षमथोपेत्य विविशुर्मायया वृताः ।
हरालयं सुराः सर्वे व्याघ्रचर्मनिवासिनः ॥
प्रणिपत्याथ ते दीना भगवन्तं जगत्पतिम् ।
सुव्यक्तेनाभिधानेन प्रभाषन्ते हरं ततः ॥ [60]
हविर्दत्तमिवाज्ञानाद्भस्मच्छन्नेषु वह्निषु ।
वरदानं वृथास्मासु भगवन्विमुखे त्वयि ॥
यथादेशं यथाकालं क्रियतां ब्रह्मणो वचः ।
यदुक्तं देवदेवेन खेचराणां समीपतः ॥
एवं देववचोभिश्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् । [65]
समनह्यन्महादेवो देवैः सह सवासवैः ॥
आदित्या रथमास्थाय संनद्धाः समलंकृताः ।
सर्वे काञ्चनवर्णाभा बभुर्दीप्ता इवाग्नयः ॥
रुद्रेण सहिता रुद्रा दहन्त इव तेजसा ।
संनद्धाश्चारुमुकुटाः प्रांशवः पर्वता इव ॥ [70]
विश्वे विश्वेन वपुषा बलिनः कामरूपिणः ।
समनह्यन्महात्मानो दानवान्तं विधित्सवः ॥
एभिः सह बलाध्यक्षैः समन्तात्परिवारितः ।
त्रिपुरं योधयत्त्र्यक्षः प्रगृह्य सशरं धनुः ॥
अथ दैत्या भिन्नदेहाः पुराट्टालगता इव । [75]
न्यपतन्भुवि देहैस्ते विशीर्णा इव पर्वताः ॥
अभिविद्धाः प्रविद्धाश्च चयाट्टालगता नृप ।
न्यपतन्दैत्यसंघाश्च वज्रेणेव हता नगाः ॥
असिभिश्च हता देवैः शक्तिचक्रपरश्वधैः ।
बाणैश्च भिन्नमर्माणो दैत्येन्द्रा युधि गोचरे । [80]

45–46 V_3 om line 48 —(L 48) V_2 D_3 पुत्रैश्; D_5 साध्यैश् (for रुद्रैश्) —(L 50) $Ñ_2$ V B Ds D_{3-6} नृप (for ऽभवन्) —(L 51) Bom Poona eds G(ed) काश्यपेयं (for °या) D_3 कश्यपेयाद्धरं प्राप्ता (for ^{a}) $Ñ_2$ $V_{2, 3}$ $D_{4, 5}$ यजन्तो (for जपन्तो) V_1 व्रत- (for ब्रह्म-) $Ñ_3$ B_1 संहिताः, D_6 शाश्वतम्, G_3 -संज्ञितम् (for -संहिताम्) —(L 52) G_3 -देवानाम् (for -नारीणाम्) D_4 निशम्य नरनारीणाम् (for ^{a}) $Ñ_2$ B Ds_1 अभवद्धव्यभोजने, $V_{2, 3}$ $D_{3, 5}$ °द्धव्यभोजने ($D_{3, 5}$ °नम्) D_6 °द्धव्यभोजनैः, G_3 °त्तस्य भोजने (for ^{b}) —(L 53) $B_{1, 3}$ Ds D_5 विन्यस्तं (for °स्त-) G_3 नैराश्यमभवत्तेषां (for ^{a}) —(L 54) K_1 माणिक्य- (for चर्माणि) D_3 बहूनि (for शुभानि) —(L 56) $D_{4, 6}$ (marg.) नियुक्तानि (for विमु°) — K_1 om. lines 57–58. —(L 57) $B_{2, 3}$ Dn Ds_1 अन्तरिक्षम् (for तेऽन्त°). $Ñ_2$ $V_{1, 3}$ समुत्पत्य; Ds_2 $D_{4, 6}$ अथोत्पत्य; (for °पेत्य). B_1 अन्तरीक्षमथोत्पत्य, D_3 तेऽन्तरिक्षमथोत्पत्य; G_3 अन्तरिक्षादथोत्पत्य (for ^{a}) —(L 59) K_1 देवा (for दीना) —(L 60) V_3 अव्यक्तेन (for सु°) K_1 प्रधावन्त; D_{4-6} प्रभाषन्त (for °न्ते) D_3 प्रभाषन्तो हरं वच (for ^{b}). —(L 61) B_1 Dn D_5 अविज्ञानाद्, D_3 इति ज्ञा° (for इवाज्ञा°) D_3 देहिषु (for वह्निषु) —(L. 63) $Ñ_2$ G_3 यथोद्देशं (for यथादेशं) — After line 64, D_5 ins :

5** एवमाराधितो देवैः सुरासुरनमस्कृतः ।
प्रसन्नचेता भगवान्देवदेवो वृषध्वजः ।
प्रतिजज्ञेऽसुरवधं सभृत्यबलवाहनम् ॥
ततः प्रोवाच भगवान्पुरंदरपुरोगमान् ।
सर्वे मामनुगच्छन्तु त्रिपुरस्य जिघांसया ॥

—(L. 65) G_3 Bom Poona eds G(ed) वैभवात् (for वै बलात्) —(L. 66) B_3 महात्मानो (for °देवो) V_3 न संशय (for सवासवै) K_1 सदेवै सहदानवै· (for ^{b}) —(L. 67) Dn Ds आदित्यपथम्, D_3 G_3 °त्यरथम् (for °त्या रथम्) B_3 संनद्धाश्चारुकुण्डलाः (for ^{b}) —(L 68) D_3 नानारूपधरा सर्वे (for ^{a}) —(L 70) K_1 Dn संनद्धाः कुशला सर्वे (for ^{a}) —(L 72) D_3 महात्मानं (for °नो) —(L. 73) K_1 $Ñ_2$ $V_{2, 3}$ B_2 Dn Ds $D_{2, 6}$ धनाध्यक्षै· (for बलाध्यक्षैः) D_5 G_3 एभि· समं (G_3 च स) धनाध्यक्ष (for ^{a}). —(L 74) D_3 विपुल (for सशरं) —(L. 76) V_2 Dn D_4 न्यपतन्त विदेहा(D_4 °है)स्ते, B_1 °तन्दैत्यसंघाश्च, G_3 -तञ्छिन्नदेहास्ते (for ^{a}) —(L 77) $Ñ_2$ B_2 अनिविद्धा (for अभि°) D_3 (before corr) प्रविध्याश्, G_3 प्रवृद्धाश् (for प्रवि°) $V_{1, 2}$ $B_{1, 3}$ Dn Ds $D_{4, 6}$ अतिविद्धा प्रवृ(Dn सुवि)द्धाश्च (for ^{a}). Dn $D_{4, 6}$ रणमध्य- (for चयाट्टाल-). V_3 B_3 गता इव, G_3 -गणा इव (for गता नृप). D_3 (by corr) चराचरगता इव (for ^{b}) —(L 78) $Ñ_2$ $V_{1, 3}$ B_2 $D_{3, 5, 6}$ -संघाता (for °श्च) K_1 चक्रेण (for वज्रेण) G_3 वज्रेणेवाहतानगात् (for ^{b}) —(L 79) $D_{3, 5}$ शक्तिभिश्च, $D_{4, 6}$ °वज्र- (for °चक्र-) V_3 शक्तिचक्रेण वापरैः (for ^{b}) —(L 80) D_6 -वर्माणो (for -म°). $Ñ_2$ V B Dn_2 Ds $D_{5, 6}$ युद्ध-

प्रपेतुः सहिता उर्व्यां छिन्नपक्षा इवाचलाः ॥
तत्र संज्ञां व्यमुञ्चन्त तेन दीप्तेन तेजसा ।
एवं तेऽन्योन्यसंबाधे क्षीयन्ते क्षयकर्मणा ।
नोपालभ्यन्त चक्षुर्भ्यामपि दिव्येन चक्षुषा ॥
अस्तं प्राप्ते दिनकरे सुरेन्द्रास्ते निशामुखे । [85]
छिन्नभिन्नक्षतमुखा निपेतुर्वसुधातले ॥
अथ दैत्या जयं प्राप्ता निशायां निशितैः शरैः ।
विनेदुर्विपुलैर्नादैर्मेघा इव महारवाः ॥
जयप्राप्त्यासुराश्चैव तेऽन्योन्यमभिजल्पिरे ।
त्रासितास्त्रिदशा सर्वे संग्रामे जयकाङ्क्षिणः । [90]
अस्माभिर्बलसंपन्नैः सह प्रासासितोमरैः ॥
विरेजुश्च जयं प्राप्ता उशनोहव्यबोधिताः ।
समरे बलसंपन्नाः सायुधा दैत्यसत्तमाः ॥
सुरैश्च सहितः सर्वैं रथमास्थाय शंकरः ।
दर्पितानभिनद्दैत्यान्प्रभिन्दन्निव वै दिशः ॥ [95]
युगान्तकाले विततो रश्मिवानिव निर्दहन् ।
सर्वभूतानि भूताग्र्यः प्रलये समुपस्थिते ॥
स रथो वाजिभिः शीघ्रैरुह्यमानो मनोजवैः ॥
विबभौ नभसो मध्ये सविद्युदिव तोयदः ॥
वृषभेण ध्वजाग्रेण गर्जमानेन भारत । [100]
भाति स्म स रथो राजन्सेन्द्रायुध इवाम्बुदः ॥
ततोऽम्बरगताः सिद्धास्तुष्टुवुर्वृषभध्वजम् ।
कर्मभिः पूर्वजं पूर्वैः शुचिभिस्त्र्यम्बकं तदा ॥
ऋषयश्च तपःश्रान्ताः सत्यव्रतपरायणाः ।
अमृतप्राशिनश्चैव सुरसंघाः सहस्रशः ॥ [105]
गन्धर्वाश्चोपगायन्ति गान्धर्वेण स्वरेण वै ।
प्रहृष्टवदनाः सौम्याः पैत्र्ये स्थानान्तरे नृप ॥
चयाट्टालकसंपन्ने शतघ्नीशतसंकुले ।
तस्मिंस्तु दैत्यनगरे सर्वभूतभयावहे ॥
ततस्तु शरवर्षाणि मुमुचुर्दैत्यदानवाः । [110]
सुराणामरयो मध्ये तीक्ष्णाग्राणि समन्ततः ॥
शतघ्नीभिश्च निघ्नन्तो भल्लैः शूलैश्च भारत ।
ते चक्रिरे महत्कर्म दानवा युद्धकोविदाः ॥
गदाभिश्च गदा जघ्नुर्भल्लैर्भल्लांश्च चिच्छिदुः ।
अस्त्रैरस्त्राण्यबाधन्त मायां मायाभिरेव च ॥ [115]
ततोऽपरे समुद्यम्य शरशक्तिपरश्वधान् ।

(for युधि) — (L 81) D_{3} निपेतु सहिता सर्वे; D_{6} सहितास्तैर्गता उर्वीं (for ^{a}) — (L 82) $\tilde{N}_{2}$ V_{2} Dn D_{4-6} G_{3} विमुञ्चन्ति, D_{3} प्रमुञ्चन्तस् (for व्यमुञ्चन्त) Bom, Poona eds. G(ed.) दीप्य(Bom ed. °ध्य)मानेन तेजसा (for ^{b}) — (L 83) B_{3} -संबाधा· (for °धे) — (L. 84) K_{1} संज्ञां वै समचक्षुषा (for ^{b}) — (L 85) V_{1} असुरास्ते : $V_{2\ 3}$ असुरेन्द्रा (for सुरेन्द्रास्ते) — (L 86) $\tilde{N}_{2}$ -मुखा पेतुर् (for क्षतमुखा) — (L. 87) G(ed) निशासु (for °यां) — (L. 88) G_{3} घोषैर् (for मेघा). $\tilde{N}_{2}$ D_{3} महाबला· , V B_{1} $D_{4\ 5}$ G_{3} °रथा (for °रवाः) — V_{2} om. line 89 — (L 89) K_{1} $\tilde{N}_{2}$ V_{3} $D_{4\ 5}$ जजल्पुस्ते परस्परम् (for ^{b}). — (L 90) K_{1} $D_{4\ 5}$ हर्षितास् (for त्रासि°) — (L 91) $\tilde{N}_{2}$ अश्मभिर्, G_{3} असुरैर् (for अस्माभिर्) V_{1} जय (for बल-) $\tilde{N}_{2}$ $V_{1\ 2}$ सप्रासासिसतोमरैः (for ^{b}). — (L. 92) B_{2} -वाहिता (for -बोधिता) G_{3} उशनोवाक्यचोदिताः (for ^{b}) — (L 94) $\tilde{N}_{2}$ V $D_{5\ 6}$ G_{3} सहिता (for °तः) V_{3} Ds_{1} D_{3} स्वर्वे (for सर्वै) — (L 95) $\tilde{N}_{2}$ अनहद् ; D_{2} B_{3} अहनद् , V_{3} अदहद् , B_{1} Dn D_{6} निनदन्; D_{5} निहनन् (for अभिनद्). $\tilde{N}_{2}$ Ds_{2} प्रदहन्; $V_{2,\ 3}$ प्रतर्दन् (for प्रभिन्दन्) K_{1} Dn D_{4-6} प्रदहन्निव तेजसा ; G_{3} प्रभिन्दन्वै दिशो दश (for ^{b}) — (L 96) V_{1} Dn D_{3} $D_{5,\ 6}$ G_{3} वितते (for °तो) — V_{3} om line 97 — (L. 98) K_{1} स रथो बलिभि शीघ्रं (for ^{a}). K_{1} पात्यमानो (for उह्य°). K_{1} $V_{1,\ 2}$ $B_{2,\ 3}$ D_{4-6} महाजवैः ; $\tilde{N}_{3}$ मनोजव· (for °वै) G_{3} उह्यमानैर्महाबलैः (for ^{b}) — (L 99) Bom Poona eds. मध्यं (for मध्ये) — (L 101) K_{1} D_{5} विभाति स्म (for भाति स्म स) $\tilde{N}_{2}$ $V_{2\ 3}$ B_{2} गच्छन् (for राजन्). — (L. 103) कर्मजै (for पूर्वजं) K_{1} पूर्णैं , V_{1} पूर्वं (for पूर्वैः) — (L. 105) D_{4} G_{3} -प्राशनाश् (for -प्राशिनश्) — (L 106) Dn गन्धर्वाप्सरश्चैव (for ^{a}) K_{1} D_{4} स्तवेन (for स्वरेण). — (L 107) $\tilde{N}_{2}$ $V_{2\ 3}$ B_{1} शैवे , V_{1} शिवे ; G(ed.) प्रेत्य (for पैत्र्ये) — V_{2} om line 108. — (L 110) K_{1} -वर्षेण (for -वर्षाणि). V_{1} B_{2} देव- (for दैत्य-). G_{3} -वैरिणः (for -दानवाः) — (L 111) G_{3} सुराणामसुराणां च (for ^{a}) K_{1} $\tilde{N}_{2}$ $V_{2,\ 3}$ B_{2} $D_{4\ 5}$ तीक्ष्णाग्रैश्च (for °ग्राणि). — (L 112) K_{1} शरै , G_{3} प्रासै (for भल्लैः) — (L. 113) K_{1} चक्रिरे सु- (for ते चक्रिरे) G_{4} -दुर्मदाः (for -कोविदाः). — (L. 114) V_{1} चिच्छिदे (for चिच्छिदुः). — (L. 115)

अशनीश्च महाघोरा युक्ताः शतसहस्रशः ॥
असिभिर्मायाविहितैर्मृत्योर्विषयगोचरैः ।
ते वध्यमाना विबुधाः शरवर्षैरवस्थिताः ॥
गन्धर्वनगराकारः सोऽसीदत्सहरो रथः । [120]
हन्यमानोऽसुरगणैः सार्धं प्रासासितोमरैः ॥
दैत्यप्रहरणैस्तैश्च गुरुभिर्भारसादिभिः ।
चित्रैश्च बहुभिः शस्त्रैरतिष्ठत शचीपतिः ॥
ततो मध्ये दिव्यशब्दः प्रादुरासीन्महीपते ।
ऋषीणां ब्रह्मपुत्राणां महतामपि भारत ॥ [125]
स एष शंकरस्याग्रे रथो भूमिं प्रतिष्ठितः ।
अजेयो जय्यतां प्राप्तः सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
तस्मिन्निपतिते राजन्रथानां प्रवरे रथे ।
निपेतुः सर्वभूतानि वसुधां वसुधाधिप ॥
विचेलुः पर्वताग्राणि चेलुश्चैव महाद्रुमाः । [130]
विचुक्षुभुः समुद्राश्च न रेजुश्च दिशो दश ॥
वृद्धाश्च ब्राह्मणास्तत्र जेपुश्च परमं जपम् ।
यत्तद्ब्रह्ममयं तेजः सर्वत्र विजयैषिणाम् ॥
शान्त्यर्थमिह भूतानामिह लोके परत्र च ।
समाधायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन हेतुना ॥ [135]
रथन्तरेण साम्नाथ ब्रह्मभूतेन भारत ।
तेजसा ज्वलयन्विष्णोरव्ययस्य च महात्मनः ॥
सर्वेषां चैव देवानां बलिनां कामरूपिणाम् ।
ऋषीणां तपसाढ्यानां वसतां विजने वने ॥
अथ विष्णुर्महायोगी सर्वतो दृश्य तत्त्वतः । [140]
वृषरूपं समास्थाय प्रोज्जहार रथोत्तमम् ।
समाक्रान्तं देवगणैः समग्रबलपौरुषैः ॥
बलवांस्तोलयित्वा तु विषाणाभ्यां महाबलः ।
ननाद प्राणयोगेन मथ्यमान इवार्णवः ॥
तृतीयं वायुविषयं समाक्रम्य विषाणवान् । [145]
ननाद बलवन्नादं समुद्र इव पर्वणि ॥
ततो नादेन वित्रस्ता दैतेया युद्धदुर्मदाः ।
पुनस्ते कृतसंनाहा युयुधुः सुमहाबलाः ॥
सर्वे वै बाहुबलिनः समर्थबलपौरुषाः ।
सुरसैन्यं प्रमर्दन्ति प्रगृहीतशरासनाः ॥ [150]

B_2 [अ]वर्तन्त, D_4 [अ]वध्यन्त (for [अ]बाधन्त) K_1 D_3 मायी (for मायां) — (L 116) D_5 ततोऽपरैः समुद्दिश्य (for ^{a}) — (L 117) K_1 सशरांश् (for अशनीश्) $\tilde{N}_2$ गदां घोरां, B Dn Ds G_3 महाघोरान् (for °रा) $\tilde{N}_2$ $B_{1\ 3}$ Dn Ds G_3 मुक्तास्, V B_2 $D_{3\ 4\ 6}$ मुक्ता (for युक्ता) — G_3 om line 118 — (L 118) D_3 मायाभिहतैर् (for °विहितैर्) $\tilde{N}_2$ मृधे (for मृत्योर्) $V_{1\ 2}$ $B_{1,\ 3}$ Ds D_6 -गोचरे (for -गोचरैः) — (L 119) K_1 बहुधा (for विबुधाः). K_1 D_5 शरवर्षेण संस्थिताः (for ^{b}) — (L 120) D_6 ऽभवत् (for ऽसीदत्). D_4 संहतो (for सहरो). — (L 121) V_3 om lines 121^b–122^b. K_1 $B_{1\ 2}$ Dn $D_{4\ 5}$ प्रासासिशर(D_4 सित)तोमरैः; V_3 सप्रासासिततो° (for ^{b}) — After line 121, D_3 ins an addl colophon mentioning adhy name as त्रिपुरदाहः and adhy no as 272. — (L 122) G_3 विद्धो (for तैश्च). G_3 बल- (for भार) $\tilde{N}_2$ B_2 Dn D_6 -साहिभिः (for -सादिभिः) K_1 D_5 गुरुभिर्भरतर्षभ, D_3 °भिर्भारसाधनै (for ^{b}) — (L. 123) G_3 शक्रश् (for चित्रैश्) K_1 विचित्रैश्च बहुभिश्च (for ^{a}) V_3 न तिष्ठति, D_6 अतिष्ठत्स (for °त) — (L 124) K_1 महीतले (for °पते) — (L 125) K_1 ऋषीणां तापसानां च शोभने विजने वने — K_1 om. lines 126-139. — (L. 126) D_6 (marg) अशक्त (for स एष) $D_{4\ 5}$ भूमौ (for भूमिं) — (L. 128) D_4 देवेन (for रथानां). — (L 129) Dn $D_{4\ 6}$ भूतले (for वसुधां) $\tilde{N}_2$ स्थावराणि चराणि च; D_5 वसुधाधिपते बभु (for ^{b}) — (L. 131) D_5 चुक्षुभुः सागरा सप्त (for ^{a}) — (L 132) D_5 प्रवृद्धा (for वृद्धाश्च). D_4 जघ्नुस्ते च पराजयम्, D_5 जजल्पुस्ते परस्परम्; D_6 जेपुस्ते च परं जयम् (for ^{b}) — (L 133) G_6 ब्रह्मणि यत् (for ब्रह्ममयं) B_2 (marg) शान्त्यर्थं (for सर्वत्र) — (L 135) G_3 चक्षुषा (for हेतुना) — (L 136) D_3 रथं नारायणः साम्ना (for ^{a}). D_3 भास्वता (for भारत). G_3 स्तुवन्ति मुनयो हरिम् (for ^{b}). — (L 137) V_1 B_2 प्रज्वलन् (for ज्वलयन्). G_5 तेजसा ज्वलिताः संघा. (for ^{a}) — (L 139) G_3 ऋषीणामथ साध्याना (for ^{a}) — (L 142) Bom ed रमाकान्तं (for समाक्रान्तं). K_1 D_5 समं संप्राप्तपौरुषैः (for ^{b}) — V_2 om. line 143 — (L. 144) D_4 क्षुभ्यमाण (for मथ्यमान). — (L 145) K_4 D_5 -समयं (for -विषयं) — (L 146) K_1 $\tilde{N}_2$ V_2 B Dn Ds_2 $D_{5\ 6}$ G_3 बलवान् (for °वन्) — (L. 147) D_3 -गर्विताः (for -दुर्मदा) — (L. 148) D_6 -संधाना (for -संनाहा). $\tilde{N}_2$ om lines 148^b–153^a. — (L 149) G_3 चैवाङ्ग- (for वै बाहु-) — (L 150) G_3 प्रमृद्नन्ति (for प्रमर्दन्ति). — (L. 151) D_{4-6} शितं (for तं च), V_1 B_3

अग्निं संधाय धनुषि तं च बाणं सुयन्त्रितम् ।
ब्रह्मास्त्रेणाभिसंयोज्य ब्रह्मदण्डमिवाव्ययः ।
मुमुचे दैत्यनगरे त्रिधा शब्देन संज्ञितम् ॥
तं बाणं त्रिविधं वीर्यात्संधाय मनसा प्रभुः ।
सत्येन ब्रह्मयोगेन तपोग्रेण च भारत ॥ [155]
मुमुचे दैत्यनगरे सर्वप्राणहराञ्शरान् ।
दीप्तान्कनकवर्णाभान्सुपर्णांश्च सुनिर्मलान् ॥
मुक्त्वा शरवरान्घोरान्सविषानिव पन्नगान् ।
सुप्रदीप्तैस्त्रिभिर्बाणैर्वेगिभिस्तद्विदारितम् ॥
शरपातप्रदीप्तानि विन्ध्याग्राणीव भारत । [160]
गोपुराण्यसुरैः सार्धं दह्यमानानि भारत ।
विशीर्यन्त इवाभान्ति मनुजेन्द्र धराधराः ॥
अग्निना संप्रदीप्तानि वह्निगर्भाणि भारत ।
धरणीं प्रत्यपद्यन्त पुराणि वसुधाधिप ॥
तानि तस्य तु दग्धानि वैदूर्यसदृशानि वै । [165]
निपेतुर्दह्यमानानि शिखराणि गिरेरिव ।
शंकरेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्त्रेणापतन्नृप ॥
हते तु त्रिपुरे देवैर्वाचो हर्षात्किलेरिताः ।
सर्वाञ्जहीति शत्रूंस्त्वं प्रवृद्धान्पुरुषोत्तम ॥
विष्णुरेव महायोगी योगेन प्रस्मयन्निव । [170]
स्तूयते ब्रह्मसदृशैर्ऋषिभिः शंकरेण च ।
ब्रह्मणा सहितैर्देवैः संपन्नबलपौरुषैः ॥

Colophon.

Ds सुपत्रिणम् (for सुयन्त्रितम्) V2.3 B1 3 Dn शितं बाणं सुपत्रिण(V2 3 °मन्त्रित)म्; G3 वह्निं मन्त्रसुमन्त्रितम् (for ^{b}) — (L 152) V1 B1 2 (marg as above). 3 Dn Ds D6 G3 शिवो (for इव) K1 D5 दृष्टोऽयं युधि वा प्रभुः (D5 चाव्ययः), D3 ब्रह्मदण्डशिरोऽव्यय· (for ^{b}). — (L 153) B1 Dn G3 मुमोच (for मुमुचे). B1 Bom ed. नगरं (for °रे). K1 D4 मात्रासु-, D6 G3 मन्त्रासु- (for शब्देन). V2 सर्वप्राणहराञ्शरान् (for ^{b}). — V3 om. lines 154–156. — (L 154) D5 धनुषि (for मनसा). — (L 155) K1 Ñ2 V1 D4-6 सत्त्वेन (for सत्येन). — (L. 156) Dn1 D4 5 मुमुचुर्; Dn2 मुमोच (for मुमुचे) K1 -पाप- (for -प्राण-). D5 सर्वप्रहरणाञ्शरान् (for ^{b}) — (L 157) K1 अनेक- (for कनक-). D6 -वर्णांश्च (for -वर्णाभान्). Ñ2 D6 प्रदीप्तानल(D6 °नेक)वर्णाभान् (for ^{a}) Ñ2 सुवर्णाभान्, V3 सुपर्णाभान्, D4 निशितांश्च; D6 शिलाधौतान् (for सुवर्णांश्च) K1 सुवर्णान्निशिताञ्शरान् (for ^{b}). — (L 158) B1 त्यक्त्वा (for मुक्त्वा) Dn वरशरान् (for शरवरान्) D4 दीप्तान् (for घोरान्) — (L 159) B2 सुप्रदीप्तं त्रिधा बाणैर् (for ^{a}). D4 विदारितान् (for °तम्) — V2 om (hapl) line 160 — (L. 160) B Dn Ds1 शरघात-, Ds2 Cal ed शतघात- (for शरपात-) — (L. 161) K1 सुरैः, Ñ2 V1 3 B Dn Ds D4 5 पुरैः, V2 शरैः (for [अ]सुरैः) D3 गोपुराणां सुरैः सार्धं (for ^{a}). Ñ2 B1 Dn D4 5. 6 व्यशी(D5 प्राशी)र्यन्त नराधिप (for ^{b}). — Dn om lines 162–164. B Ds G3 om line 162. — (L 163) V3 -तप्तानि (for -दीप्तानि). D5 अग्निना दह्यमानानि, G3 विशीर्णानि गृहाणीव (for ^{a}) — (L. 164) B2 3 संप्रपद्यन्त (for प्रत्य°). — B Dn Ds G3 om. line 165. — (L 165) Ñ2 V2 D3-6 तत्तस्य; V3 ते तस्य (for तस्य तु). — (L 166) B Dn Ds G3 तानि वैदूर्यवर्णानि (for ^{a}). — (L. 167) D5 [प्र]दग्धानि (for प्रद°). — After line 167, G3 ins:

6** ततस्तु विजयी रुद्रः सेव्यमानो महर्षिभिः ।
वृषरूपं तदा विष्णु पूजयन्प्रययौ गिरिम् ॥
य इमं शृणुयान्नित्यं विजयं शंकरस्य च ।
सर्वत्र विजयं प्राप्तः स तु दीर्घायुराप्नुयात् ॥

— (L. 168) K1 V2 दैत्ये; D3 देवे (for देवैर्) D6 वाचो हर्षाकुलेरिता (for ^{b}) — (L 170) D3 योगेन प्रश्रयेच्छिवम् (for ^{b}). — (L 171) D3 स्तूयसे, D4 तपते (for स्तूयते). — (L 172) V3 संवृतैर्, D3 विष्णुना; D5 सहितो (for °तैर्) D3 समग्र- (for संपन्न-). K1 -पौरुष (for °षैः).

Colophon. — *Mention of the Epic* V1 B D5 D3 5. — *Mention of Khila* V B Dn Ds D3. 4. 6 — *Sub-parvan* · B आश्चर्यपर्व; Ds पारिजात — *Adhy. name:* K1 त्रिपुरवधकीर्तनम्; Ñ2 V2 3 पुष्करप्रादुर्भावः; B2 3 Dn Ds D4 त्रिपुरवध·; B3 D6 त्रिपुरदाह., D5 त्रिपुरवृत्तानुकीर्तनम्, G3 त्रिपुरविजय — *Adhy no:* V1 41; V3 192; Dn 316; Ds2 258; D3 272, D4 249; G3 360,

44

K_1 $\tilde{N}_2$ V_1 B_2 Dn Ds $D_{4.5}$ cont. after App. I (No. 43) K_2 cont. after App I (No. 42B): D_3 ins. after line 26 of App. I (No 45) D_6 cont after App I (No. 40)

वैशंपायन उवाच ।

हरिवंशेऽत्र वृत्तान्ताः क्रमादेते इहोदिताः ॥
तत्राद्य आदिसर्गस्तु भूतसर्गस्ततः परः ।
पृथोर्वैन्यस्य चाख्यानं मनूनां कीर्तनं तथा ॥
वैवस्वतकुलोत्पत्तिर्धुन्धुमारकथा तथा ।
गालवोत्पत्तिरिक्ष्वाकुवंशस्याप्यनुकीर्तनम् ॥ [5]
पितृकल्पस्तथोत्पत्तिः सोमस्य च बुधस्य च ।
अमावसोरन्वयस्य कीर्तनं कीर्तिवर्धनम् ॥
च्युतिप्रतिष्ठे शक्रस्य प्रसवः क्षत्रवृद्धिजः ।
ययातिचरितं चैव पूरुवंशानुकीर्तनम् ॥
कीर्तनं कृष्णसंभूतेः स्यमन्तकमणेस्तथा । [10]
संक्षेपात्कीर्तिता विष्णोः प्रादुर्भावास्ततः परम् ॥
तारकामययुद्धं च ब्रह्मलोकस्य वर्णनम् ।
योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्यं च वेधसः ॥
पृथ्वीवाक्यं च देवानामंशावतरणं तथा ।
ततो नारदवाक्यं च स्वप्नगर्भविधिस्तथा ॥ [15]
आर्यास्तवः पुनः कृष्णसमुत्पत्तिः प्रपञ्चतः ।
गोव्रजे गमनं विष्णोः शकटस्य निवर्तनम् ॥
पूतनाया वधो भङ्गो यमलार्जुनयोरपि ।
वृकसंदर्शनं चैव वृन्दावननिवेशनम् ॥
प्रावृषो वर्णनं चापि यमुनाह्रददर्शनम् । [20]
दमनं कालियस्यापि धेनुकस्य वधस्तथा ॥
प्रलम्बनिधनं चैव शरद्वर्णनमेव च ।
गिरियज्ञप्रवृत्तिश्च गोवर्धनविधारणम् ॥
गोविन्दस्याभिषेकं च गोपीसंक्रीडनं तथा ।
रिष्टासुरस्य निधनमक्रूरप्रेषणं तथा ॥ [25]
अन्धकस्य च वाक्यानि केशिनो निधनं तथा ।
अक्रूरागमनं चैव नागलोकस्य दर्शनम् ॥
धनुर्भङ्गस्य कथनं कंसवाक्यमतः परम् ।
कुवलयापीडवधश्चाणूरस्य वधस्तथा ॥

44

K_2 V_1 Ds $D_{3.4.6}$ om. the ref — (L 1) K_2 -वंशस्य V_1 -वंशे तु, $D_{4.5}$ -वंशेऽनु- (for -वंशेऽत्र) $\tilde{N}_2$ V_1 B_2 Ds $D_{3.6}$ कीर्त्यन्तेऽमी(D_3 °तेऽभि)क्रमोदिताः ; Dn प्रकीर्त्यन्ते क्रमो°, D_4 क्रमादेतदिहोदिताः (for ^{b}). — K_1 om line 2 — (L. 2) Dn [आ]द्यम् (for [अ]द्य) K_2 V_1 B_2 Ds_1 $D_{3.4.6}$ तथापर (for ततः पर) — K_1 om lines 3^b–4^a — (L. 4) K_1 -वधस् (for -कथा). — (L 5) $D_{4.6}$ इक्ष्वाकोर् (for °कु-) D_1 -सगरस्य (for -वंशस्यापि). D_4 वंशस्यानुप्रकीर्तनम् (for ^{b}) — K_2 om (hapl.) lines 6–7. — (L. 6) K_1 ध्रुवस्य (for बुधस्य) — (L 7) D_5 अमेयस्य (for अन्व°) D_4 कीर्तितः कीर्तिवर्धन· (for ^{b}). — (L. 8) Ds -प्रतिष्ठा (for °ष्ठे) Ds_1 D_3 -वृद्धुतः (for -वृद्धिजः) — After line 9, Dn ins.

1** दिवोदासप्रतिष्ठा च त्रिशङ्को क्षत्रियस्य च ।

— (L. 9) Dn पुरुवंशस्य कीर्तनम् (for ^{b}) — (L. 10) D_6 चरितं विष्णुसंभूतेः (for ^{a}). — (L 12) D_3 कीर्तनम् (for वर्ण°). — (L. 14) Cal ed. पृथ्वीवासश्च (for °वाक्यं). — After line 14, D_5 ins

2** प्रलम्बनिधनं चैव शरद्वर्णनमेव च ।
गिरियज्ञप्रवृत्तिस्तु गोवर्धनविधारणे ।

— (L 15) D_4 सप्त- (for स्वप्न-) — (L 16) K_2 -स्तुतिः (for -स्तव·) Dn_2 Bom ed G(ed) कृष्णे (for कृष्ण-). — (L 17) K_2 व्रजे च (for गोव्रजे) $\tilde{N}_2$ $D_{3.5}$ विवर्तनम् ; V_1 प्रवर्त° (for निवर्त°) — (L 19) V_1 वृकानां (for वृकसं·). — (L 20) V_1 कालीय- (for यमुना-) — (L. 21) Dn कालि(Dn_2 °ली)यस्यापि दमनं , D_5 कालीयनागदमनं (for ^{a}). Dn च भञ्जनम्, D_6 वधस्तत (for °था). — D_5 om. lines 22–23 — (L 22) K_2 Ds -मथनं (for -निधन). — (L 23) K_2 -विधारणा (for °णम्) — (L 24) D_8 गोपीनां (गोपीसं-) — (L 25) D_4 रिष्टासुरवधश्चैव , $D_{5.6}$ अरिष्टासुरस्य वधो (for ^{a}) D_4 -प्रेरणं (for -प्रेषणं) D_5 अन्धकोत्तरवाक्यानि (for ^{a}) — After line 27, $\tilde{N}_2$ ins.:

3** राजमार्गस्य गमनं रजके वस्त्रयाचनम् ।
मालाकारे माल्ययाच्ञा वरदानं च तस्य वै ॥
कुब्जाया दर्शनं चात्र अनुलेपनयाचनम् ।

कंसस्य निधनं चापि विलापः कंसयोषिताम् । [30]
कंससत्कारकरणमुग्रसेनाभिषेचनम् ॥
प्रत्यागतिर्गुरुकुलादथोक्ता रामकृष्णयोः ।
मथुरायाश्चोपरोधो जरासंधनिवर्तनम् ॥
विकद्रुवाक्यं रामस्य दर्शनं भाषणं तथा ।
गोमन्तारोहणं चापि जरासंधागतिस्तथा ॥ [35]
गोमन्तस्य गिरेर्दाहः करवीरपुरे गतिः ।
शृगालस्य वधस्तत्र मथुरागमनं ततः ॥
यमुनाकर्षणं चैव मथुरापक्रमस्तथा ।
उपायेन वधः कालयवनस्य प्रकीर्तितः ॥
निर्माणं द्वारवत्यास्तु रुक्मिणीहरणं तथा । [40]
विवाहश्चैव रुक्मिण्या रुक्मिणो निधनं तथा ॥
बलदेवाह्निकं पुण्यं बलमाहात्म्यमेव च ।
नरकस्य वधः पारिजातस्य हरणं तथा ॥
द्वारवत्या विशेषेण पुनर्निर्माणकीर्तनम् ।
द्वारकायां प्रवेशश्च सभायां च प्रवेशनम् ॥ [45]
नारदस्य च वाक्यानि वृष्णिवंशानुकीर्तनम् ।
षट्पुरस्य वधाख्यानमन्धकस्य निबर्हणम् ॥
समुद्रयात्रा कृष्णस्य जलक्रीडाकुतूहलम् ।
तथा भैमप्रवीराणां मधुपानप्रवर्तनम् ॥
ततश्छालिक्यगान्धर्वकमुदाहरणं हरेः । [50]
भानोश्च दुहितुर्भानुमत्याहरणकीर्तनम् ॥
निकुम्भस्य वधाख्यानं प्रपञ्चेनैव कीर्तितम् ॥
अथ वज्रपुरे भूरिविचित्रोपायकल्पनैः ।
वज्रनाभवधश्चात्र प्रपञ्चेनैव दर्शितः ॥
शम्बरस्य वधश्चैव धन्योपाख्यानमेव च । [55]
वासुदेवस्य माहात्म्यं बाणयुद्धं प्रपञ्चितम् ॥
भविष्यं पुष्करं चैव प्रपञ्चेनैव कीर्तितम् ।
वाराहं नारसिंहं च वामनं बहुविस्तरम् ।
त्रिपुरस्यापि दाहश्च इति वृत्तान्तसंग्रहः ॥

Colophon.

व्यवस्था चात्र कुब्जाया अक्षतस्त्वाविहंमनम् ॥

— After line 28, Ñ2 ins

4** मल्लस्य मन्त्रणा चात्र महामात्रे निवेदनम् ।

— (L. 29) Ñ2 V1 B2 Dn Ds D5.6 चाणूरान्ध्र- (for °रस्य) — (L 31) Ñ2 कथनम् (for करणम्) D5 पौराणां माननं तथा (for ^{b}) — For line 31, Dn subst :

5** उग्रसेनाभिषेकश्च यादवाश्वासनं तथा ।

— K2 om. lines 32^{b}–35^{a} — (L 33) D5 संरोधो (for [उ]प°). Ñ2 मथुरायां चावरोधो (for ^{a}) D4 जरासंधानुवर्धनम् (for ^{b}). — (L 34) D5 दर्शनं चैव भाषणम् (for ^{b}) — (L 38) D5 मथुराप्रक्रमस्तथा, Cal. ed. °रापक्रमं तथा (for ^{b}) — (L. 40) D6 द्वारकायास् (for °वत्यास्). — For line 43, K2 V1 D4 5 subst.:

6** नरकस्य वधश्चैव पारिजातहरस्तथा ।

While, Ñ2 subst for line 43.

7** नरकस्य वधश्चात्र पारिजातापहारणम् ।

— (L 45) K1 Ñ2 D4 सभायाश् (for यां). — K2 om. (hapl) lines 47–57 K1 D4 5 om (hapl) lines 47–51. — (L. 47) B2 Dc2 मेध्यकस्य, Dn1 मन्ध्य-°, Bom. ed. मेध° (for अन्ध°). — (L 51) V1 भानुमत्यानुकीर्तनम् (for ^{b}). —Dn D3.5 6 om. lines 52–54. — (L 52) V1 दर्शनम्, Ds कीर्तनम् (for कीर्तितम्). — (L 54) V1 रुद्र- (for वज्र-). Ñ2 Ds -वधाश्चर्यं (for -वधश्चात्र). Ds कीर्तितम् (for दर्शितः) — (L. 56) K1 Ñ2 V1 B2 Ds D5.6 प्रपञ्चतः; Dn1 °ञ्चित (for °ञ्चितम्). — After line 56, Ñ2 ins :

8** भविष्यं चात्र दाहश्च त्रिपुरस्य उदाहृतः ।

— (L. 57) K1 V1 Ds D4 6 पौष्करं (for पु°). K2 Ds कीर्तनम् (for कीर्नितम्). — After line 58, Dn Ds2 Bom Poona eds G(ed) ins .

9** कैलासयात्रा कृष्णस्य पौण्ड्रकस्य वधस्तथा ।
हंसस्य डिम्भकस्यैव वधश्चैव प्रकीर्तित ॥

[After line 1, G(ed.) ins

9A** सुदर्शनेन कृत्यास्तु द्रावणं दहन तथा ।

— (L 2) G(ed) बाणस्य च वधस्तत· (for ^{b})]

While, D8 ins after line 58·

10** त्रिपुरस्यापि संदाहो भारतश्रवणस्य तु ।
फलमाहात्म्यनियमं वाचकस्य च पूजनम् ।
इत्येष हरिवंशस्य प्रोक्तो वृत्तान्तसंग्रह· ॥
शताश्वमेधस्य यदत्र पुण्यं
चतु.सहस्रं च शतक्रतोश्च ।
भवेदनन्तं हरिवंशदाना-

तथा पादानि यावन्ति वर्णा यावन्त ।
यावन्त्यपि च मात्राणि यावन्त्यः पत्रपङ्क्तय ।
गुणे सूत्राणि यावन्ति यावन्त. पटतन्तव ।
चित्ररूपाणि रम्य पुस्तके ।
तावद्युगसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ।
अपुत्र शृणुयाद्यस्तु सुस्नात श्रद्धयान्वित: ।
तस्य पुत्रा भवन्त्येव नारायणप्रभावत: ।
एतच्छ्रवणत: पुंसां सर्वत्र विजयो भवेत् ।
सौभाग्यं चापि सर्वत्र प्राप्नुयान्निर्मलाशय ।
यस्य विश्वेश्वरस्तुष्टस्तस्मै तच्छ्रवणे मति ।
जायते पुण्ययुक्तस्य महानिर्मलचेतस. ॥
तच्छ्रोतव्यं मनुष्येण परमं पदमिच्छता ॥
एतत्पवित्रं परमं एतद्धर्मनिदर्शनम् ।
एतत्सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं श्रेय इच्छता ।
धर्मार्थकाममोक्ष्यांश्च लभते नात्र सशय. ॥

COLOPHON om in K2 Ds2 D6 — *Mention of the Epic* K1 Ñ2 V1 B2 Dn Ds1 D3–5 — *Mention of Khila* K1 Ñ2 B2 Dn Ds1 D3–5 — *Sub-parvan* . B2 Ds1 आश्चर्यपर्व, V1 Ds1 (also) पारिजात, D5 पारिजातहारणाख्यम् — *Adhy name* Dn वृत्तान्तसंग्रहः, Ds1 अनुक्रमणिका, वृत्तान्तकथनम् — *Adhy. no* Dn 317; D4 250

— After the colophon, K1 reads Śloka no 6069 ग्रंथसंख्या 18000 सन्ति। संवत् 1586 वर्षे आसो शुदि १० रवौ। श्रीरस्तु।

Ñ2 reads .

शुभमस्तु सर्वदा ।
श्रीराम राम रघुनन्दन राम राम
श्रीराम राम भरताग्रज राम राम ।
श्रीराम राम रणकर्कश राम राम
श्रीराम राम शरणं भव राम राम ।
आदर्शदोषान्मतिविभ्रमाद्वा
त्वराविशेषाल्लिखनस्य वेगात् ।
यदत्र शुद्धं तमशुद्धवर्णं
क्षमन्तु सन्त. खलु लेखकस्य ।
विद्वानेव हि जानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
न हि वन्ध्या विजानाति गुर्वीं प्रसववेदनाम् ॥
शुभ ॥

संवत् ८११ आषाढ शुक्ल तृतीया पुष्यनक्षत्रे हर्षनयोगेबृहस्पतिवासरेश्वकूलू सिधयकादिने लिखिति अमृतसिंह वैद्य।

V1 reads

श्रीमल्लक्ष्मणभूपतेरनुमते वर्षेऽस्रपक्षेसुभिर्म्मासे माघसुसंज्ञके सितदले पक्षेऽवलक्षे तथा ।
आशु श्रीहरिवशपुस्तकमिदं श्रीविश्वनाथात्मज:
स्वार्थे श्रीजगदीशनामवसुधादेवोऽलिखन्निर्मलम् ॥

ल स ५२८ माघ शुक्लसप्तम्यां तिथौ हारीतापान्तर्गत पौरीग्रामे कुजौलीसों सदुपाध्याय श्रीजगदीशेन लिखितमिदं पुस्तकमिति शुभमस्तु। श्रीरस्तु।

B2 reads

शुभमस्तु यजमानस्य। श्रीहरये नम । ॐ नमो भगवते वासुदेवाय। ॐ नम: कृष्णाय। ॐ नमो दुर्गायै। ॐ नमो वेदव्यासाय। ॐ नमो गुरवे। श्री श्रीधराय नम । ॐ नमो दधिवामनाय। ॐ नमो लिपिलम्बोदराय। पञ्चशतसप्तपत्रे समाप्तोऽय हरिवंश:। ॐ नम शिवाय। श्रीगुरुचरणे मम भक्तिरस्तु ॥

Ds1 reads

स्वस्ति संवत् १७२७ वर्षे माघ मासे कृष्णपक्ष दशम्यां बुधवासरे श्रीमन्नागरज्ञातीय सदाचार शुद्ध श्रीमज्जगदीश चरणारविन्दध्यानै निर्मलीकृतान्त करण· ब्राह्मणमंडलीचरणारविन्दमकरन्दभ्रमरायमाणेन श्रीसूरदासेन लिखापितमिदं हरिवशपुस्तक सभाष्यं श्रीमद्विदुषां प्रीतये परोपकृतये। यादृशमिति न्यायान्न मे दोष ।
वंशीविभूषितकरो नवनीरदाभा-
त्पीताम्बरादरुणबिम्बफलाधरोष्ठात् ।
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रा-
त्कृष्णात्परं किमपि तत्त्वमहं न जाने ॥
संभूष्यं सदपत्यवत्परकराद्रक्षं च सुक्षेत्रवत्
संशोध्यं व्रणितागवत्प्रतिदिन वीक्षन्तु सन्मित्रवत् ।
बध्यं बध्यवदश्लथं न च हि विस्मर्यं हरेर्नामवत्
नैव सीदति पुस्तक किल कदाप्येतद्गुरूणां ॥
.... शुभं भव · श्रीकल्याणमस्तु। श्रीमद्गुरुगोपालगौरीगणपतिभ्यो श्रीरामाय नमः।
पुस्तकं हरिवंशस्य सूरदासोऽतिथिप्रिय ।
द्विवेदी जगदीशाय प्रादा शंकरतुष्टये। १।
विश्वेश्वरो विजयते ।

D3 reads :

श्रीरामो जयोस्तु ।
यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम् ।

D4 reads

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।
संवत १६०७ वर्षे श्रीमाघमासे शुक्लपक्षे पूर्णिमास्यां तिथौ बुधदिने अद्येह राजपुरनास्तव्ये उदीच्यज्ञातीयभट्टश्रीभाईनाथसुतेन गोवालेनात्मनोध्ययनार्थं तथा पुत्रपौत्रशिष्याणामध्ययनार्थं तथान्येषां परोपकारार्थं इद पुस्तकमलीलिषत्। शिवमस्तु लेखकपाठकवाचकाना।
यादृशं पुस्तके दृष्टं तादृशं लिखित मया ।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम् ।
श्रीकृष्णाय नमः ।

D5 reads .

अथ कार्तिकमासि शुक्लपक्षे पञ्चम्यां बुधवासरे पूर्वाषाढानक्षत्रे दक्षणायने हेमन्तऋतौ ज्ञाति जिजाहुति राघव दुवे तस्यथा भट्टुवबे

45

Dn $D_{3\ 5\ 6}$ cont. after App I (No. 44):

जनमेजय उवाच ।

हरिवंशे पुराणे तु श्रुते मुनिवरोत्तम ।
किं फलं किं च देयं वै तद्ब्रूहि त्वं ममाग्रतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

हरिवंशे पुराणे तु श्रुते च भरतोत्तम ।
कायिकं वाचिकं चैव मनसा समुपार्जितम् ।
तत्सर्वं नाशमायाति हिमं सूर्योदये यथा ॥ [5]
अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत्फलं लभेत् ।
तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः ॥
श्लोकार्धं श्लोकपादं वा हरिवंशसमुद्भवम् ।
शृण्वन्तः श्रद्धया युक्ता वैष्णवं पदमाप्नुयुः ॥
जम्बूद्वीपं समाश्रित्य श्रोतारो दुर्लभाः कलौ । [10]
भविष्यन्ति नरा राजन्सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥
स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यशः ।
दक्षिणा चात्र देया वै निष्कत्रयसुवर्णकम् ।
वाचकाय यथाशक्त्या यथोक्तं फलमिच्छता ॥
स्वर्णशृङ्गीं च कपिलां सवत्सां वस्त्रसंयुताम् । [15]
वाचकाय प्रदद्याद्वै आत्मनः श्रेयकाङ्क्षया ॥
अलंकारं प्रदद्याच्च पाण्योर्वै भरतर्षभ ।
कर्णस्याभरणं दद्याद्यानं च सविशेषतः ॥
भूमिदानं समादद्याद्ब्राह्मणाय नराधिप ।
भूमिदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ [20]
शृणोति श्रावयेद्वापि हरिवंशं तु यो नरः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
पितॄनुद्धरते सर्वानेकादश समुद्भवान् ।
आत्मानं ससुतं चैव स्त्रियं च भरतर्षभ ।

सुंदर दुबेण लिखितग्रंथमिद । शुभं भवतु । लेखकपाठकयोर्मङ्गलं भूयात् । श्रीरामकृष्ण । वष्टवेशीनो हरिवश पु माटे वेचाली लिखो छे । अर्कसुतु रिपुसारथिसुगोरन्तकस्य रिपसि प्रतिभाति । या मुनिन्द्र सुरसिचसे

— After App. I (No 44), K_1 reads

अथ फलश्रुतिः ।

य एतच्छृणुयान्नित्यं भक्तियुक्तेन चेतसा ।
अखिलानि पुराणानि श्रुतानि तेन नान्यथा ॥ १ ॥
य एतत्पुस्तकं रम्यं लेखयित्वा समर्पयेत् ।
अखिलानि पुराणानि तेन दत्तानि नान्यथा ॥ २ ॥
अत्राख्यानानि यावन्ति श्लोका यावन्त एव हि ।
अथ पदानि यावन्ति वर्णा यावन्त एव हि ॥ ३ ॥
यावन्त्यपि च पत्राणि यावन्त्य. पत्रपङ्क्तय ।
गुणे सूत्राणि यावन्ति यावत' पठतस्तव ॥ ४ ॥
चित्ररूपाणि यावन्ति रम्यपुस्तकसंचयम् ।
तावद्युगसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ॥ ५ ॥
किं बहुनोक्तेन जल्पेन यस्य यस्य मनोरथा' ।
यावन्तस्तं समासाद्य श्रुत्वैतत्प्राप्नुयात्सुधीः ॥ ६ ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि नश्यन्ति श्रुतिमात्रतः ।
सर्वदानानि देयानि नात्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥

संवत् १५८६ वर्षे मार्ग्र सख दि १ भौमे · स्तव्यं ज्ञाती ... ... श्रीमस्तु · .. . .

45

Dn_1 reads lines 1–10 on marg — (L 1) Dn_2 श्रुते च भरतोत्तम (for ^{b}) — (L 3) D_5 श्रुते नरवरोत्तमे; D_6 श्रुते भरतसत्तम (for ^{b}) — (L 4) Cal ed. यदुपार्जितम् (for समु°) — (L 6) भवेत् (for लभेत्). D_5 D_5 श्रवणात्फलमश्नुते (for ^{b}). — (L 7) D_5 सम्यगाप्नोति (for समवा°) G(ed) मानवो (for वैष्णवो) — After line 7, $D_{3\ 5\ 6}$ ins

1** स्त्रियश्च पुरुषाश्चैव वैष्णवं पदमाप्नुयु ।

— D_5 om lines 11^b–12^b — (L 15) $D_{3\ 6}$ -सत्कृताम्; D_5 -संस्कृ° (for -संयु°) — (L 16) D_5 स्वर्णेन कीर्णं दत्त्वा च (for ^{a}) D_6 आत्मन पुण्यमिच्छता (for ^{b}) — (L 17) Cal ed पारणे (for पाण्योर्वै) — (L 18) D_5 दम्पतीभ्यामलंकृतः (for ^{b}) — After line 20, D_5 ins :

2** घोटकं जविनं दद्याद्वृषं च धुरि योजितम् ।

— (L 21) Poona ed G(ed) हरिवंशे (for °शं) — (L. 22) Bom Poona eds G(ed) सर्वथा पापनिर्मुक्तो (for ^{a}), — After line 22, D_5 (marg.) ins. :

3** कुण्डले चैव दातव्ये ऊर्णावस्त्रं तथैव च ।
समासौ विधिवद्वस्त्रं देयं क्षौमं द्विजातये ॥

— D_6 om line 25–36 — (L 25) $D_{3\ 5}$ दशांशश्चैव होमश्च (for ^{a}) — (L 26) $D_{3,\ 5}$ द्विजर्षभ (for नर°) — After line 26, D_3 ins a passage given in App. I (No 44),

दशांशश्चात्र होमो वै कार्यः श्रोत्रा नराधिप ॥ [25]
इदं मया तवाग्रे च सर्वं प्रोक्तं नरर्षभ ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनो धनमाप्नुयात् ॥
नरमेधाश्वमेधाभ्यां यत्फलं प्राप्यते नरैः ।
तत्फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्धरेः ॥ [30]
ब्रह्महा भ्रूणहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
सकृत्पुराणश्रवणात्पूतो भवति नान्यथा ॥
इदं मया ते परिकीर्तितं मह-
च्छ्रीकृष्णमाहात्म्यमपारमद्भुतम् ।
शृण्वन्पठन्नाशु समाप्नुयात्फलं [35]
यच्चापि लोकेषु सुदुर्लभं महत् ॥

Colophon.

— D5 om lines 27-36 — (L 27) Bom. Poona eds. G(ed) स्मरण- (for श्रवण-)

COLOPHON om in D3 6. — *Mention of the Epic* Dn D5. — *Mention of Khila* Dn. — *Adhy. name* · Dn श्रवणफलम्, D5 श्रवणमहात्म्यम् — *Adhy no* Bom. Poona eds 135.

— After the colophon, Dn1 reads.

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । हरिवंशः समाप्त । संवत् १८१० मिति कार्तिक सुदि पुरवांशीके हरिवंश· समाप्ति ।

Dn2 reads

शुभमस्तु । शके १६७९। ईश्वरनाम संवत्सरे आश्वीन शुद्ध ॥ १ ॥ प्रतिपदा भृगुवासरे तद्दिने हरिवंश समाप्तमगमत्। श्री कृष्णार्पणमस्तु।

Cal ed. reads

समाप्तोऽयं खिलसंज्ञको हरिवंशभट्टारकः ।
समाप्ता चेयं महाभारतसंहिता ।

G(ed) reads

भविष्यपर्व संपूर्णम् । संपूर्णश्च हरिवंशग्रन्थः ।
ॐ तत्सत्कृष्णार्पणमस्तु । शुभमस्तु ।
तं वेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धिं
चर्माम्बरं सुरमुनीन्द्रसुतं कवीन्द्रम् ।
कृष्णत्विषं कनकपिङ्गजटाकलापं
व्यासं नमामि शिरसा तिलकं द्विजानाम् ॥
श्रीगोपालकृष्णः प्रीयताम् । संपूर्णम् ।

APPENDIX II

(शेषधर्मप्रकरणम्)

The App. No II to the Critical Edition of the Harivaṃśa contains a long passage called *Śesadharmaprakarana* found in few isolated Mss of the text and in a few independent Mss as well as in a separate printed edition called G(ed) here It should be noted that the G(ed) used for this App II is *not a part* of the printed edition of HV in Grantha script used for our Critical text and passages printed in App I In fact, G(ed) here is our independent printed tract of this passage only The text of this Appendix No. II is the latest or youngest addition to the Mahābhārata, presumbly made to it and to HV called Āścarya Parvan by South Indian Paṇḍits perhaps coming from regions where Grantha and Malayālam scripts were current There is only a single Devanāgarī Ms of this passage No Telugu Ms was available I give below the description of the printed edition and Mss used for constituting the text of the passage :

G(ed) = The printed edition of the passage in Grantha script

D1 This Ms, No 257 of 1895-1902, belongs to Government MSS collection formerly deposited in the Deccan College, Poona, but now transferred to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It is a paper Ms containing 118 folios with 14 lines to page and about 35 letters to a line The writer of this Ms is रामचद्र यशवत The text is divided into 58 adhys It is not a part of any HV Ms and is undated

G1— This Ms belongs to the Oriental Research Institute, Mysore The script is Grantha It is a palm-leaf Ms with 334 folios It has 14 to 15 lines to a folio and about 70 letters to a line It is not dated and is a continuation of HV Ms

G2— This Ms belongs to the Government Oriental Mss Library, Madras It bears No 8257 It is a palm-leaf Ms The script is Grantha, and has 355 folios with 11 lines to a page and about 103 letters to a line The scribe's name is रामन् of कावेरीनगरम् The above passage in the Ms is a continuation of HV

M1— This MS bslongs to Avanapparampu Mana Library and has no number It contains only this passage. It is also a palm-leaf Ms. containing folios 94 with 9 to 13 lines to a folio and 64-68 letters to a line It has 75 adhys It mentions no date nor the name of its scribe

---

अथ ते मुनय· सर्वे शौनकाद्या महौजसः ।
सूतं धर्मविदां श्रेष्ठं पप्रच्छुरिदमादृता· ॥
सूत सूत महाभाग सर्वशास्त्रविशारद ।
व्यासप्रसादात्सर्वं त्व वेत्सि धर्ममशेषत ॥
भारतीयानि शास्त्राणि विचित्रफलवन्ति च । [5]
विचित्रकथयोपेता भारतीया· श्रुता कथा ॥
श्रीकृष्णचरिते दिव्ये हरिवंशे यदद्भुतम् ।
धर्मं धर्मविदां श्रेष्ठ तं न· शंसितुमर्हसि ॥

D1 begins with

श्रीगणेशाय नम ॥ हरि ॐ,

G2 begins with ·

1** शुक्लाम्बरधर विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदन ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥
वेदव्यसितनाथाय पराशरसुताय च ।
सुखायानन्दरूपाय तस्मै व्यासाय ते नम ॥
श्रीकृष्णाय नम· ॥ अविघ्नमस्तु ॥

M1 begins with

हरि । श्रीगणपतये नम । स्वस्ति श्रीवेदव्यासाय नमः ॥

(L. 1) G1 अत्र (for अथ). M1 महर्षय (for महौजस). — (L 2) G1 G(ed) धर्मभृतां (for °विदा). — Before line 3, M1 ins ऋषय ऊचु — (L 3) G2 सर्वतत्त्वार्थकोविद (for ⁵) — (L 4) D1 सकल (for सर्वं त्व) G(ed.) विशेषत (for अ°). D1 वेत्सि त्व तु विशेषत (for ⁵). — (L 6) वैकुण्ठचरितोपेता (for ᵃ). — (L. 8) G1 G(ed.) धर्मभृतां

सूत उवाच ।

एतदर्थं महाप्राज्ञो जनमेजयभूपतिः ।
पृष्टवान्मुनिशार्दूलं वैशपायनमर्थवित् ॥ [10]

जनमेजय उवाच ।

भारते सर्वशास्त्राणि श्रुतानि विविधानि च ।
धर्माणि च विचित्राणि प्रथितानि महात्मनाम् ॥
पाण्डूनां कौरवेन्द्राणां कथा· पुण्यार्थदायिका ।
यादवेन्द्रस्य कृष्णस्य चरितं महदद्भुतम् ॥
हरिवंशे भगवता पितृदेवोद्भवा. कथाः । [15]
यादवेन्द्रस्य चरितं भौमकंसनिबर्हणम् ॥
कैलासयात्राप्रमुखाश्चरिता· सर्वत· शुभा ।
प्रोक्ताश्च बहवो धर्मा श्रुता· परमपावना. ॥
अनुक्त भवता तत्र किंचिच्छेष भवेद्यदि ।
विमृश्य च भवान्नूनं सूक्ष्मं धर्म्यं बहुप्रदम् । [20]
ब्रूहि मे कृपया विप्र लोकस्यास्य विशुद्धये ॥
यद्यद्रहस्यमाचष्ट पाण्डूनां वृष्णिनन्दनः ।
तत्तत्संगृह्य कृपया वद मे भूसुरोत्तम ॥

सूत उवाच ।

इत्युक्तो राजसिंहेन भारतेन महात्मना ।
ध्यात्वा मुहूर्तं विप्रेन्द्रो ह्यपश्यद्धर्मसंहिताम् ॥ [25]

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्महाश्चर्यं गदितं धर्मवित्तमैः ॥
कृष्णामृतमिति ख्यातं साक्षाद्भगवतोदितम् ॥
धर्माणि च विचित्राणि सर्वेषां सुलभानि च ।
नरकाणि च सर्वाणि यातना बहुविस्तराः ॥
देवदेवस्य कर्माणि विष्णो सर्वात्मनः प्रभोः । [30]
मुक्तिप्रदानि भक्तानां चरितानि महात्मनाम् ॥
अन्नगोभूमिदानानि सत्सङ्गात्प्राप्यते तु यत् ।
साळग्रामशिलायां तु यत्फलं प्रोच्यते बुधैः ॥
एकादशीव्रते चैव गङ्गास्नाने च यत्फलम् ॥
अन्नपानीयदाने तु ह्यतिथीनां च पूजने । [35]
विष्णो प्रदक्षिणे यच्च नमस्कारे महात्मनाम् ॥
गर्भे जनन्या यद्घोरं संसारस्य च कष्टताम् ।
ऋणिनां धनिनां चैव नरकं स्वर्गमेव च ॥
कावेर्या महिमां चैव पम्पाया फलमुत्तमम् ॥
कुम्भकोणे च कावेर्याश्चन्द्रपुष्करिणीतटे ॥ [40]
रङ्गनाथस्य माहात्म्यं कावेर्या स्नानवैभवम् ॥
श्रीशैलशिखरे यच्च वेङ्कटाद्रौ महागिरौ ।
श्रीहस्तिशिखरे पुण्यं प्रविष्टानां महात्मनाम् ॥
सिंहाद्रौ हेमकूटे च विरूपाक्षस्य दर्शने ।
जयन्त्या महिमा चैव नवम्या महिमा तथा । [45]
शिवार्चनेन यत्पुण्यं शिवरात्रिव्रते तथा ।
चातुर्मास्यव्रते पुण्यं चैत्रादौ मासि यत्फलम् ॥
रवीन्दुवारयोः पुण्यं धनुर्मासप्रपूजनम् ।
पूजने यत्तु महतां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥
विचित्राणि च दानानि फलानि विविधानि च । [50]
मार्गाणि नरकाम्भोधे· पापिनां दुर्गगामिनाम् ।
पथि भोगं च यानानि मार्गाणि स्वर्गगामिनाम् ॥
एतानन्यान्महाभागो धर्मपुत्र सहानुजः ।
द्रौपद्या सह धर्मात्मा यादवेन्द्रात्प्रशुश्रुवे ॥
देवतानामृषीणां च द्विजानां यज्ञशीलिनाम् । [55]
मध्ये धर्मान्प्रशुश्राव कृष्णे वदति धर्मवित् ॥

जनमेजय उवाच ।

कदा प्रोवाच भगवान्कस्मिन्देशे यदूत्तमः ॥
एतदाचक्ष्व विप्रेन्द्र कृष्णवाक्यामृतं हि मे ॥

(for °विदां) D1 त्व (for तं). — (L. 9) G1 इमम् (for एतद्). G(ed) इममर्थं पुरा प्राज्ञो (for ᵃ) —(L 12) G1 G(ed.) चरितानि (for प्रथि°), — (L 13) D1 M1 पाण्डूना कौरवाणां च (for ᵃ). D1 G1 M1 चरित्रा पुण्यदायका (for ᵇ). — (L 14) M1 तु महाद्भुतम् (for महद°) — (L. 15) G(ed.) ऽपि कथिता· (for भगवता) — (L 16) D1 M1 -निबर्हणा· (for °णम्). — (L. 17) G1 G(ed) M1 कैलासाद्रिप्रभृतयश्च (hypermetric) (for ᵃ) G1 गिरय , G(ed.) विषया· (for चरिता). — (L. 19) D1 G1 M1 किंचिच् (for तत्र) D1 G1 M1 शेष तेष्वखिल महत् (for ᵇ) — (L 20) G(ed) विमृश्य तद्भवान्सम्यक् (for ᵃ).— (L 22) G1 G(ed) -वल्लभ (for -नन्दन) — G2 om the ref. — (L 25) G2 -संहतिम् (for -सहिताम्) — (L. 26) G2 सर्वभूतहित त्विदम् (for ᵇ). – (L. 29) G(ed) नरकाश्चैव विविधान् (for ᵃ). G1 यातनाबहुलानि च (for ᵇ) —(L 30) D1 सर्वाणि, G1 धर्माणि (for क°). — (L 33) G(ed) सालग्रामस्य पूजायाम् (for ᵃ) —(L 35) G1 G(ed.) प्र- (for च). — (L 36) G1 G(ed.) गवां (for विष्णो·). — (L. 37) G2 जनन्यां (for °न्या) G(ed) सकटम् (for कष्टताम्) — (L 38) G2 मोक्षम् (for स्वर्गम्). — For line 38, G(ed) subst

2** ऋणिनामृणदातॄणा हीनोत्तमगतिस्तथा ।

— (L 39) G1 कावेरीमहिमा चैव, G(ed) कावेर्याः सुप्रभावं च (for ᵃ). G(ed) पम्पाया· सरसस्तथा (for ᵇ) — (L. 40) G(ed) कुम्भघोणे (for °कोणे) G1, 2 कुम्भघोणे च कावेर्यां (for ᵃ) — (L 42) M1 वेङ्कटाख्ये (for °द्रौ). — (L. 43) M1 रम्ये (for पुण्यं) — (L 44) G(ed.) हिमाद्रौ (for सिंहाद्रौ) — For line 45, G(ed) subst

3** श्रीजयन्त्या· प्रभाव च नवम्याश्च तथैव च ।

—(L. 47) D1 चातुर्मास्ये (for °स्य-) G2 चातुर्मास्ये तु यत्पुण्यं (for ᵃ) G(ed) चित्रादावपि यत्फलम् (for ᵇ). — (L. 48) D1 -वारे यत्, G(ed) -व्रतयो (for -वारयो) G1 रवीन्दुवारव्रते पुण्यं (hypermetric), M1 इन्दुवारव्रते पुण्य (for ᵃ). D1 धनुर्मासे (for °मास-) M1 G(ed) -प्रपूजने (for °नम्). -- For line 49, G(ed) subst.

4** पूजने यत्तु देवाना यत्पुण्यं लभते नर· ।

— (L 51) D1 मार्गाश्च, G(ed.) मार्गाश्च (for मार्गाणि).

वैशंपायन उवाच

राज्याद्भ्रष्टो महातेजा धर्मपुत्र सहानुज ।
पाञ्चाल्या सह धर्मात्मा काम्यकं वनमाविशत् ॥ [60]
दु खिते समनुप्राप्ते धर्मपुत्रे महावनम् ।
एतज्ज्ञात्वा यदुश्रेष्ठो ह्यन्तर्यामी जगत्पति ॥
पत्तीनां शतसाहस्रै काञ्चनाढ्यैर्महारथै ।
नियुतै. पताकसयुक्तै' किंकिणीदामशोभितै ॥
सप्तभि: सप्तसाहस्रैरश्वै काश्मीरजैर्वृत । [65]
नीलजीमूतसंकाशैर्मत्तद्विरदकोटिभि ॥
सैन्यैस्तु संवृत शूर' श्याममूर्ति प्रतापवान् ।
आययौ हस्तिनपुर विदुरेण समागत. ॥
समागतं हरि ज्ञात्वा भीष्मो वै भीतिसंयुत: ।
द्रुतमागत्य भवनात्स्वगृह समुपानयत् । [70]
कल्पयित्कल्पयामास ह्यर्घं पाद्यं महात्मने ॥
स्वागतं ते जगन्नाथ कृतार्थोऽहं तवागमात् ।
तव संस्मरणादेव सर्वपापक्षयो भवेत् ।
असंस्तवे वा स्वप्ने वा कीर्तिस्तव सुखप्रदा ॥
दृष्टमात्रे जगद्योनौ किं सपन्नं भवेन्मम । [75]
तवैव चरणाम्भोज योगिनामपि दुर्लभम् ॥
पुरा संचितपुण्येन लब्धमेतन्मयानघ ।'
भवान्तरेऽहं निष्पापो भवेयं जगदीश्वर ।
अन्यथा दुर्लभं ह्यद्य कथं त्वद्दर्शनं मम ॥
इत्येवं प्रभुरव्यक्त. स्वप्रकाशो निरञ्जन । [80]
गाङ्गेयेन महाभागो बभाषे वदतां वर: ॥
उभाभ्यां सत्कृतो नाथो लोकानां प्रभुरव्ययः ।
भासयन्तं दिशो भाभिर्विचित्रमणिमण्डपम् ॥
सस्मितं विदुरं दृष्ट्वा भीष्मं चेदमुवाच ह ।
गाङ्गेय शृणु मद्वाक्यं पाण्डवा धर्मतत्परा ॥ [95]
स्थितेऽपि त्वयि धर्मिष्ठे किमर्थं वनवासिन: ।
मद्भक्तान्पाण्डवान्विद्धि तेषां स्युः कथमापद' ।
साधूनां वै कृत' क्लेशस्तेषा भवति शाश्वतम् ॥
इत्युक्त्वा तूर्णमुत्थाय गृहीत्वा करपल्लवम् ।
भीष्मस्य भीतिमुत्पाद्य गान्धार्यास्तनयस्य च ॥ [90]
आपृच्छ्य विदुरं कृष्ण प्रययौ काम्यकं वनम् ।
गाङ्गेयसहितो धीमान्कृष्णो यदुकुलोत्तमः ॥
अपश्याद्भ्रातृभिर्दीप्तैं सेव्यमानं युधिष्ठिरम् ।
एकत्रस्थमुदाराङ्ग यज्वभि परिवेष्टितम् ॥
ऋषिविप्रगणै सार्धैर्धर्मसवादतत्परै: । [95]
पुराणधर्मशास्त्रज्ञैस्तथा वेदान्तवेदिभि ॥
शाब्दिकैस्तार्किकैश्चैव ज्योति शास्त्रविशारदै ।
ऋग्यजु'सामाथर्वज्ञै श्रौतस्मार्तविशारदै' ॥
काव्यालंकारतत्त्वज्ञै षड्भाषानिरतैर्द्विजै ।
काव्यकर्तृभिरन्यैश्च नाटकेषु विशारदै ॥ [100]
गान्धर्वशास्त्रनिपुणैर्लक्षणज्ञैर्महात्मभि: ।
एतैरन्यैर्महाभागै. सेव्यमान ददर्श ह ॥
तस्मिन्नवसरे धीमान्धर्मपुत्र: प्रतापवान् ।
भ्रातृभिर्बोधितो दृप्तैर्बलिभिर्युद्धकाङ्क्षिभि: ॥
युद्धमेव वरं ज्ञात्वा कौरवेन्द्रेण शत्रुणा । [105]

— (L. 52) G(ed) मार्गाश्च (for मार्गाणि) — (L 53) M1 धर्मान् (for अन्यान्) — (L. 55) G1 -शीलिनाम्, G2 G2 शिल्पि° (for -शालि°). — (L 58) G2 मे ब्रह्मन् (for विप्रेन्द्र) — (L 59) G1 महाराज (for °तेजा) — (L 62) G2 तत्स- (for एतज्) — (L. 63) G1 2 M1 G(ed) पत्तीनां (for पत्तीनां) M1 युतै पताकासयुक्तै (for ^{a}) — (L 64) G1 -नाद- (for -दाम-) — For line 64, G(ed) subst

5** ध्वजयष्टिपताकाढ्यै किङ्किणीनादशोभितै ।

— (L 65) G(ed) अपि काम्भोजजैर्वृत (for ^{b}) — (L. 67) M1 श्रीमान् (for शूर') D1 सैन्यैस्तु सभृत श्रीमान् (for ^{a}). G(ed.) साधु- (for श्याम-). — (L 69) D1 G2 M1 सम गत (for समागतं). — (L. 73) D1 G1 2 M1 सदर्शनाद् (for संस्मरणाद्). — G(ed.) om line 74 — (L 74) D1 शुभ- (for सुख-) — (L 75) M1 जगद्योने, G(ed.) त्वयि श्रीमन् (for जगद्योनौ) G1 कि सिद्धिर्न; M1 का सपन्ना; G(ed) का सिद्धिर्न (for कि संपन्न) — (L 76) G(ed) [ए]तच् (for [ए]व) G(ed) शरणं योगिनामपि (for ^{b}) — (L 77) G2 -कृतेन (for सचित-) G1 2 M1 एव (for एतन्) D1 लब्धमेव मयाधुना (for ^{b}). — After line 77, G(ed) ins

6** मामुद्धर जगन्नाथ भवाम्भोधेर्महाभयात् ।
देहि मे ह्यचला भक्ति तव पादाब्जयो· सदा ॥

— G(ed) om lines 78-79 — (L 79) G1 कथंचिद्दर्शन मम (for ^{b}) — (L. 80) G(ed) [उ]क्त (for [ए]व) M1 अव्यग्र' (for °क्त) — G(ed) om line 82 — (L 83) D1 G1 2 G(ed) भासयन्दन्तशोभाभिर् (for ^{a}) — Before line 85, D1 ins श्रीभगवान् — (L 85) M1 पाण्डवान्धर्मतत्परान् (for ^{b}). — (L 88) G2 कृता क्लेशास् (for कृत क्लेशस्) D1 साधूना यत्कृत क्लेश (for ^{a}) G1 M1 शाश्वत (for °तम्) G(ed) स्वाहितायोपकल्पते (for ^{b}) — (L 90) G1 2 G(ed) तु सुतस्य (for तनयस्य) — (L 91) G1 2 M1 प्रति (for वनम्) — (L 92) G2 -कुलोद्वह (for °त्तम) —(L. 93) G(ed) तत्र (for दीप्तै) — (L 94) G(ed) शान्तं दान्तम् (for एकत्रस्थम्) — (L 95) ऋषिभिर्विप्रवर्यैश्च (for ^{a}) — (L 96) M1 पुराणशास्त्रतत्त्वज्ञैस्, G(ed) °संप्रदायज्ञैर् (for ^{a}) D1 -पारगै, M1 -वादिभि (for -वे°) G1 वेदान्तनिरतैर्द्विजै (for ^{b}) — G1 om lines 97-99. — (L 97) D1 G2 M1 शब्दतार्किकमुख्यैश्च (for ^{a}) —(L 99) D1 षडङ्ग- (for षड्भाषा) — For lines 99^b–100^b, G(ed) subst .

7** कुशलैर्भाषणे तथा ।
बन्दिमागधमुख्यैश्च गायकैर्वैणिकैरपि ॥

— (L 101) G5 निचय- (for निपुणैर्) — (L 102) सुदर्शनम्, G2 ददर्शतु (for °र्श ह). — (L 103) G(ed) तु समये

दिग्दन्तिसदृशैः शूरैः खड्गशूलधरैः शुभैः ।
रक्ताक्षैर्भीमवदनैर्गदादण्डभयंकरैः ॥
सुयोधनमहं हन्मि पास्यामि रुधिरं भृशम् ।
इति वादिभिरत्युग्रैर्भ्रातृभिः सहितोत्थितः ।
गमनाय मतिं चक्रे धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥ [110]
सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ।
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ।
एतज्ज्ञात्वा तु मतिमान् सङ्गं परिहरेद्बुधः ॥
श्रीकृष्ण जगतामीश धर्मबन्धो महेश्वर । [115]
पाहि सत्यं प्रतिज्ञा च लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
इत्येव धर्मज्ञो विद्वान्धर्मलोपभयात्सुधीः ।
चिन्तयामास गोविन्दं सर्वगं भक्तवत्सलम् ॥
तर्षस्तथा हि सुकृतान्न लोपयति किंचन ।
सुरवृक्षो यथा काममीप्सितानां प्रयच्छति ॥ [120]
दूरे निवेशितदलौ कृष्णगङ्गासुतावुभौ ।
ददर्श धर्मज श्रीमान्सुकृती भ्रातृभिः सह ॥
तदा विप्रान्पुरस्कृत्य कन्दमूलफलैः सह ।
आलिङ्गनं नमस्कारमर्घ्यपाद्यं चकार ह ॥
मध्ये तु पर्णशालायामुपवेश्य तु विष्टरे । [125]
पप्रच्छ कुशलं राजा कृष्णगङ्गासुतावुभौ ॥
स्वागतं ते यदुश्रेष्ठ किमिहागमनं प्रभो ।
बन्धुहीनान्कृशानस्मान्बन्धुभिः परिवर्जितान् ।
पश्य कृष्ण महाभाग प्रीतिर्ननु तवैव हि ॥
सकामो भविता तत्र प्रज्ञाचक्षुस्तदात्मजा । [130]
तात प्रियमिदं सर्वमस्माकं चरितं तव ॥
एवमुक्त्वा धर्मसुतो बाष्पव्याकुललोचनः ।
कृष्णं तु सर्वगं ज्ञात्वा तन्मायां च दुरत्ययाम् ।
अतिष्ठन्मौनमाश्रित्य भ्रातृभिः परिवेष्टितः ॥
कृष्णो भक्तप्रिय श्रीमान्भक्तानां दुःखनाशनः । [135]
भक्तानां चरितं दृष्ट्वा प्राह भीष्मं महामनाः ॥
पश्य भीष्म महाभागान्सत्यशीलान्दृढव्रतान् ।
मत्प्रियान्धर्मनिरतान्मयि संसक्तमानसान् ।
निरसूयापरानेतानहंकारविवर्जितान् ॥
भीष्म उवाच ।
किमाश्चर्यमिदं देव त्वद्भक्तानां महात्मनाम् । [140]
त्वय्यावेशितचित्तानामाश्रमाचारचारिणाम् ॥
त्वां विना देवदेवेश गतिरन्या न लक्ष्यते ।
तस्मादेतान्महाभाग रक्ष त्वं भक्तवत्सल ॥
कृशानामपि भक्तानां सायुज्यं हि प्रयच्छसि ।
तेजस्विनामभक्तानां ध्रुवं निरयमेव हि ॥ [145]
श्रीभगवानुवाच ।
भीष्म त्वमेतानाश्वास्य सत्यशीलान्महाबलान् ।
बोधयस्व मम ज्ञानं मयि भक्तिं सुखप्रदाम् ॥

(for अवसरे) G1 2 श्रीमान् (for धी°) — (L 104) M1 बोधितैर्) (for °तो) M1 वहुभिर् (for वालिभिर्) — G(ed) om line 105 — (L 106) M1 क्रूरै (for शूरै). G(ed) तथा (for शुभै) — (L 107) G(ed) आहोपुरुषिकावृतै (for ^{b}). — For line 108, G(ed) subst .

8** सुयोधनमुखान्सर्वाञ्जेष्यामस्तव पश्यतः ।

— (L. 109) G(ed) तु स ([उ]त्थितः). — After line 109, G(ed.) ins .

9** युद्धमेव परं मत्वा कौरवेन्द्रेण शत्रुणा ।

— (L 111) G(ed) वर्धते (for जायते). — (L 114) D1 G1 M1 सुधी (for बुधः) — For line 114, G(ed) subst.:

10** एवं ज्ञात्वा स धर्मात्मा कृष्णमेवानुचिन्तयत् ।

— (L 116) D1 सत्य- (for सत्य) G1 भो (for च) G(ed) पाहि सत्यप्रतिज्ञा मे (for ^{a}). — After line 117, G(ed) ins

11** ततो ज्ञानबलात्तत्र निश्चितात्मा नराधिप ।

— (L. 118) G1 देवेश (for सर्वग). — G(ed) om. lines 119-120 — (L 119) G1 यदि मे सुकृतोद्भवो (for ^{a}) — (L 120) D1 आश्रितानां (for ईप्सि°). — For line 122, G(ed.) subst

12** तौ ददर्श ततस्तत्र धर्मजो भ्रातृभिः सदा ॥

— (L. 124) G(ed.) आलिङ्ग्य विनतो भूत्वा (for ^{a}) — (L. 125) D1 उपविष्ट (for °वेश्य) — For lines 125-126, G(ed) subst

13** तत आनीय विनयान्मध्येशालं तु विष्टरे ।
समावेश्याथ तावेवमप्राक्षीत्कुशलं नृप ॥

— G(ed.) om line 126 — (L. 128) G(ed) प्रीतेस्तव फलं त्विदम् (for ^{b}) — (L. 130) D1 सहात्मजा , G(ed.) सदा° (for तदा°) — (L 131) G(ed) अस्मदाचरितं तव (for ^{b}) — (L 133) G1 चिन्तामाप (for तन्मायां च) (L 134) G2 -वारित (for -वेष्टित) — (L. 135) D1 G2 M1 G(ed) वृष्णिवर. (for भक्तप्रियः) — (L 136) D1 G1 2 M1 भृत्यानां (for भक्तानां). G1. 2 M1 महात्मनाम्, G(ed) हसंस्तदा (for महामना) — (L. 137) G1 सुसवृतान् (for दृढव्र°) — (L. 138) G(ed) सन्यस्त- (for संसक्त-) (L 139) G(ed) आपत्स्वप्यविचलितान् (for ^{b}) — (L 140) G(ed) भगवन्देवदेवेश (for ^{a}) — (L 141) G1 2 M1 आश्रयाचारचा(G1 °का)रिणाम्, G(ed) त्वदेकशरणैरपि (for ^{b}) — (L 142) G(ed.) त्वां विना सर्वदातार (for ^{a}) — (L 143) D1 G2 M1 महाभाग (for भागान्). — For line 144, G(ed.) subst

14** अकिंचनानां भक्तानां सायुज्यं हि प्रयच्छसि ।

— (L 145) G(ed) ध्रुवं निरयदो ह्यसि (for ^{b}) — G2 श्रीकृष्ण (for श्रीभगवान्) — For line 146, G(ed.) subst. :

15** भीष्म त्वमेको मा वेत्सि नान्यो वै प्राकृतो जनः ।

मन्निवेशितचित्तानां मय्यावेशितकर्मणाम् ।
इह लोके परत्रापि नास्ति नास्ति महद्भयम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तु लोकस्य चराचरस्य [150]
त्रातारमीशं प्रभुमप्रमेयम् ।
सृष्ट्यन्तकं तं प्रणमय्य मूर्ध्ना
गङ्गासुतो वक्तुमुपक्रमे च ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

सुरसिन्धुसुत श्रीमानाज्ञप्तो वै मुरारिणा ।
आत्मना त नमस्कृत्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ [155]

भीष्म उवाच ।

विद्धि पाण्डव देवेशं सर्वदातारमच्युतम् ।
लोकत्राणाय संभूत कृष्णं साक्षाज्जगद्गुरुम् ॥
आधारं सर्वभूताना पालयन्तमशेषकम् ।
हरन्तं सर्वसंतापं कृष्णं विद्धि जगद्गुरुम् ॥
धर्मं धर्मभृतां पार्थ ह्यर्थमर्थवतां प्रभुम् । [160]
सत्यं सत्यवतां कृष्णं कामदं विद्धि कामिनाम् ।
सुखदु.खस्य कर्तासौ भक्तानामसतामपि ॥
अयमेव परो मन्त्रो ह्ययमेव परं तप ।
अयमेव पर ज्ञानमयमेव परा गति ॥
अयमेव परो बन्धुरयमेव सुहृत्तम. । [165]
तस्माद्भजस्व कौन्तेय सर्वसंपद्भवेत्तव ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
कृष्णे धर्मे च मे भक्तिर्यथा स्याद्धि तथा वद ॥
श्रोतुकामा अमी पार्था ऋषयश्च तपोधना. । [170]
यज्वानो देवताः सर्वास्तथा देवा दिवि स्थिता ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि हरिभक्तिं सुदुर्लभाम् ।
श्रोतॄणा सर्वपापघ्नी वदता च युधिष्ठिर ॥
नारायणं जगद्योनिं सच्चिदानन्दविग्रहम् ।
यजस्व नरशार्दूल कृष्णं ब्रह्मस्वरूपिणम् ॥ [175]
रिपवस्तं न हिंसन्ति न बाधन्ते ग्रहाश्च तम् ।
राक्षसाश्च न खादन्ते ह्येनं कृष्णपरायणम् ॥
भक्तिर्दृढा भवेद्यस्य देवदेवे जनार्दने ।
श्रेयांसि तस्य सिध्यन्ति भक्तिमानधिकस्ततः ॥
तौ पादौ सफलौ पुंसां विष्ण्वायतनगामिनौ । [180]
तौ करौ भाग्यनिलयौ विष्णुपूजापरायणौ ॥
ते च नेत्रे महाभागे पश्यतो ये जनार्दनम् ।
सा जिह्वा प्रोच्यते सद्भिर्हरिनामपरायणा ॥
सत्यं सत्यं पुन सत्यमुत्क्षिप्य भुजमुच्यते ।
वेदशास्त्रात्परं नास्ति न दैवं केशवात्परम् ॥ [185]
सत्यं वच्मि हित वच्मि सारं वच्मि पुन. पुन ।
असारे दग्धसंसारे सारं यद्विष्णुपूजनम् ॥
सर्वभूतदयायुक्तो विष्णुपूजापरायणः ।
मातापित्रोश्च शुश्रूषुस्तस्य तुष्टो जनार्दन ॥
सत्कथायां च रमते सत्कथां च करोति य. । [190]
सत्यवाङ् निरहंकारस्तस्य प्रीतो रमापति. ॥
नामसंकीर्तनं विष्णो क्षुतप्रस्खलनादिषु ।
करोति सततं पार्थ तस्य विष्णु· प्रसीदति ॥
या तु नारी पतिप्राणा पतिपूजापरायणा ।
तस्यास्तुष्टो जगन्नाथ कृष्णो लोकहिते रतः ॥ [195]
तस्माच्छृणुष्व कौन्तेय यजस्व सततं विभुम् ।
मा कुरु त्वमहंकारं विद्युल्लोला श्रियो यत ॥

—(L 147) G1 महाप्राज्ञान्, G1 M1 ममाज्ञा वै (for मम ज्ञान) G(ed.) तद्वेयैतान्वर्मज्ञ (for ^{a}) —(L. 149) G(ed) कदाचिन्नास्ति वै भयम् (for ^{b}) —(L 152) G2 सृष्ट्यन्तनाश (for °क त) G2 प्रणिपत्य (for प्रणमय्य) G(ed.) सर्वस्य दातारमनीशभाद्य — (L 153) G(ed) भीष्मो नमस्कृत्य तदाब्रवीदिदम्

Colophon — *Mention of the Epic* : G1 G(ed.) —*Sub-parvan* D1 महाश्चर्यपर्व , G1 M1 G(ed) आश्चर्यपर्व — *Adhy. name* G1 2 M1 शेषधर्मा , G(ed) श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसवाद.. — *Adhy no* D1 G1 2 M1 G(ed) 1

(L 154) G(ed) गङ्गातनूभव श्रीमान् (for ^{a}). —(L 156) G1 M1 -धातारम् (for दा°). —(L 157) G1 G(ed) जगत्प्रभुम् (for जगद्गुरुम्) —(L 158) D1 धातार (for आधार) G1 2 G(ed) अकल्मषम् (for अशेषकम्). —(L 160) G2 G(ed) धर्मवता (for °भृता). G(ed) वरम् (for प्रभुम्) G1 ह्यर्थं ह्यर्थभृता वरम् (for ^{b}) —(L 161) G1 कामं तं (for कामद). — (L. 162) G1 कर्तारं (for °सौ) —(L 166) D1 G1 2 G(ed) इम (for तस्माद्). —(L. 169) G2 कुरु (for वद) —(L 170) G1 G(ed) श्रोतु-कामास्त्वमी पार्थ (for ^{a}) —(L 171) G1 2 M1 G(ed) सर्वे (for सर्वास्) —(L 173) G1 2 M2 G(ed) -पापघ्न (for °घ्नी) —(L 175) G1 G(ed) राज (for नर-) D1 G1 2 M1 कृष्ण दयदभीप्सितम् (G1 °प्ससि) (for ^{b}) —(L. 177) G1 G(ed) बाधन्ते (for खादन्ते) G1 G(ed) [अ]मुं (for [ए]न) —(L 181) G1 G(ed) हरि- (for विष्णु-). —(L 182) D1 G1 2 M1 पश्येते (for पश्यतो) —(L. 183) G1. 2 विप्रैर् (for सद्भिर्) G(ed) विष्णु- (for हरि-). —(L 185) G(ed) प्रमाण नापरं वेदान् (for ^{a}) D1 न देवः केशवात्पर (for ^{b}) —(L. 186) M1 बुद्धि (for सार). —(L 191) G(ed) सत्य- (for तस्य) D1 तुष्टो (for प्रीतो) G2 जनार्दन (for रमापति) —(L 193) G(ed) य. करोति सदा पार्थ (for ^{a}) —(L 195) G1 2 G(ed) तुष्टे (for तुष्टो) —(L 196) G(ed) यजध्व (for °स्व) G2 यजध्व सततं हरिम् (for ^{b}). —(L. 197) D1 G1 कुरुध्वम्; G2 M1

शरीरं मृत्युसंयुक्त जीवितं चापि चञ्चलम् ।
बलाधिकैर्धनं ग्राह्यं संपद. क्षणभङ्गुरा. ॥
तस्माद्भजस्व कौन्तेय पुण्डरीकाक्षमव्ययम् ॥ [200]
हे पार्थाः किं न जानीध्वमायुषोऽर्धं तु निद्रया ।
हृतं च भोजनाद्यैश्च कियदायु' समाहृतम् ॥
कियदायुर्बालभावात्कियदायुश्च वार्धकात् ।
कियद्विषयभोगैश्च कदा धर्मं करिष्यथ ॥
बालभावे च वृद्धत्वे न घटेताच्युतार्चनम् । [205]
वयस्येव च धर्मान्वै कुरुध्वमनहकृता. ।
शरीरं रोगनिलयं मलाद्यै' परिदूषितम् ।
किमर्थं शाश्वतधिया पापं कुर्वन्ति मानवा: ॥
असारभूते संसारे नानादु.खसमन्विते ।
विश्वासो नात्र कर्तव्यो निश्चितं नाशमेष्यति ॥ [210]
शृणुध्वं पाण्डवश्रेष्ठा· सत्यमेव मयोच्यते ।
काय संनिहितापाय' पूज्य एव जनार्दनः ॥
मानं त्यजथाहंकारं कामक्रोधादिसंयुतम् ।
यजध्वं सततं विष्णु मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥
कोटिजन्मसहस्रेषु स्थावरादिषु पाण्डव । [215]
संभ्रान्तस्य च मानुष्यं कथचित्परिलभ्यते ॥
तत्रापि देवताबुद्धिर्दानबुद्धिश्च पाण्डव ।
भोगबुद्धिस्तदा नृणां जन्मान्तरतप फलम् ॥
मानुष्यं दुर्लभ प्राप्य यो हरिं नार्चयेत्सकृत् ।
मूर्खः परतर पार्थ कोऽन्यस्तस्मादचेतस' ॥ [220]
आराधितो जगन्नाथो ददात्यभिहित फलम् ।
कस्तं न पूजयेद्विद्वान्सम्साराग्निप्रपीडित ।
यस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं यत सर्वगतो हरि' ॥
यथा हस्तिपदे सर्वं पादमात्रं प्रलीयते ।
आकाशेन यथा व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् । [225]
तथैव हरिणा व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
जनने मरणं पार्थ मरणे जन्मसाधनम् ।
उभे ते निकटे नृणां तन्नाशो हरिसेवया ।
ध्यात स्मृत. पूजितो वा स्तुतो वा नमितोऽपि वा ।
संसारपाशविच्छेदी कस्तं न प्रतिपूजयेत् । [230]
यन्नामोच्चारणादेव महापातकनाशनम् ।
यं समभ्यर्च्य राजेन्द्र पदं मोक्षमवाप्स्यथ ॥
अहो चित्रमहो चित्रमहो चित्रं हि पाण्डव ।
हरिनाम्नि स्थिते लोक संसारे वर्तते पुनः ॥
यावन्नेन्द्रियवैकल्यं यावद्व्याधिर्न बाधते । [235]
तावदेवार्चयेन्नित्यं यदि मुक्तिरतो नृप ॥
भूयो भूयो हितं वच्मि भुजमुद्धृत्य पाण्डव ।
कृष्णोऽयं सर्वथा पूज्यो भुक्तिमुक्तिप्रदो नृणाम् ॥
क्रोधमूलं मनः पार्थ क्रोध संसारसाधनम् ।
धर्मक्षयकर क्रोधस्तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥ [240]
मन एव मनुष्याणा कारणं बन्धमोक्षयो ।

कृणुध्वम् (for कुरु त्वम्). G_2 विद्युल्लोला (for विद्युल्लोला). D_1 विद्धि लोला श्रिय यथा (for ^{b}). — D_1 om line 198. — (L. 199) D_1 G_1 बाध्य (for ग्राह्य). — (L 200) G_1 G(ed.) यजस्व (for भ°). — (L. 201) G(ed.) हे पार्थ किं न जानीषे (for ^{a}) — G_1 G(ed) om line 203. — (L 203) G_2 M_1 स(M_1 म)माहृतम् (for च वार्धकात्) — (L. 204) M_1 कर्म (for धर्म) G(ed.) चरिष्यासि (for करिष्यथ) — (L. 205) D_1 $G_{1,2}$ M_1 वार्धक्ये (for वृद्धत्वे). G_1 यौवने च (for न घटेत) — (L 206) $G_{1,2}$ G(ed.) [ए]व (for [इ]व). D_1 यौवने चैव धर्मान्वै (for ^{a}) — (L 207) M_1 भोग- (for रोग-). G_2 अपि (for परि-) G_1 -पूरितम् (for -दूषि°). — (L 208) D_1 सर्वदा (for मानवा) $G_{1,2}$ M_1 पाप कुरुत (M_1 °र्वन्तु) सर्वदा (for ^{b}). — (L 210) M_1 निश्चय (for निश्चित) G(ed) नाशो निश्चित एव हि (for ^{b}). — (L. 211) G(ed) शृणु त्वं पाण्डवश्रेष्ठ (for ^{a}) — After line 212^{a}, D_1 ins

16** सपदोऽपि च चञ्चला ।
यौवन क्षणविध्वांसि·

G(ed.) इति निश्चिनु सर्वदा (for ^{b}) — (L 213) G(ed) त्यजन् (for त्यजथ) — (L 214) G(ed) यजस्व (for °ध्वं). D_1 G_2 M_1 कृष्णं (for विष्णु) G(ed) गतिरन्या न विद्यते (for ^{b}) — (L 217) G(ed) -भक्तिश् (for -बुद्धिश्) — (L, 218) $G_{1,2}$ G(ed.) योग- (for भोग-). D_1 G_2 M_1 -फलप्रदा (for -तप फलम्) — (L 220) G_1 स पतित·; G(ed.) पापरत (for परतर) — (L 221) G_2 दद्याद् (for ददाति). G_1 G(ed) [अ]भिमत (for °हित) — (L 222) D_1 G_2 -प्रदीपित', M_1 -प्रतापित (for -प्रपीडित) — (L. 223) D_1 M_1 सर्वमयो (for °गतो) — (L 224) G_1 G(ed) पदमात्र तु लीयते (for ^{b}) — For line 226, G(ed) subst

17** तथा व्याप्त भगवता विष्णुना प्रभविष्णुना ।

— (L 227) G(ed) मरणे जनन तथा (for ^{b}). — (L. 228) G(ed) उभे ते सन्निकृष्टे हि (for ^{a}) D_1 ते नष्टे (for तन्नाशो) — (L 229) D_1 ज्ञात (for ध्यात.). G(ed.) स्तुत (for स्मृत.) M_1 कीर्तितो (for पूजितो) D_1 ध्यातो वा; G_1 दृष्टो वा, M_1 पूजितो (for स्तुतो वा). G(ed.) दृष्टो वा स स्मृतोऽपि वा (for ^{b}) — (L. 230) G_1 M_1 -दूर (for -पाश-). D_1 -विच्छेत्ता (for °दी) G(ed) य' क्षणाद्भवविच्छेदी (for ^{a}). G(ed) देवं न (for न प्रति-) — (L 231) D_1 यन्नामस्मरणादेव (for ^{a}) — For lines 231–232, G(ed.) subst. .

18** प्रायश्चित्त भवेत्सद्य कर्मलोपे सदा नृणाम् ।
तमर्चय महाबाहो मनोवाक्कायकर्मभिः ॥

— (L 234) G_2 G(ed) लोके (for लोक.). G(ed) संसारो (for °रे). — (L 235) D_1 G_2 M_1 बाध्यते (for बाधते). — (L 236) G_1 [अ]र्चन (for [अ]र्चयेन्). G(ed.) तावदेवार्चनीयो हि (for ^{a}) G(ed) सम्यग्योगेश्वरेश्वर (for ^{b}). — (L. 238) M_1 G(ed.) सर्वदा (for °था). G_2 -मुक्तिप्रदं

तस्मात्तदेव संयोज्य तस्मिन्कृष्णे सुखी भव ॥
अनाराध्य जगन्नाथं सर्वकामफलप्रदम् ।
संसारसागरे मग्ना कथं पारं गमिष्यथ ॥
अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभेषजात् । [245]
नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥
हरिश्रद्धावतां पुंसां न सुतैर्नापि बान्धवैः ।
तस्माच्च सर्वदेवेशे भक्तिं कुरुत पाण्डवा ॥
बन्धुमत्त्वं धनाढ्यत्वं पुत्रवत्त्वं च पाण्डव ।
विष्णुभक्तिमतां नृणां भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ [250]
इहामुत्रफलं लिप्सुः पूजयेत्सततं हरिः ।
इहामुत्रफलं नेच्छन्परनिन्दापरो भवेत् ॥
न नमेद्विष्णवे यस्य शरीरं कर्मभेदिने ।
पापानामाकरं तद्धि ज्ञेयं कुरुकुलोत्तम ॥
तस्माच्छृणुत राजेन्द्र हरिभक्तिपरायणाः । [255]
श्रेष्ठाः सर्वत्र विख्याता ह्यतो भक्तिः सुदुर्लभा ॥
असूयारहिता ये च विप्रत्राणपरायणाः ।
कामादिरहिता ये च तेषां तुष्यति केशव ॥
तस्मात्संसारतप्तानां हरिरेव परा गतिः ।
यन्नामश्रवणादेव प्रयाति परमं पदम् ॥ [260]
यादवेन्द्रममुं विद्धि कृष्णं लोकेश्वरं हरिम् ।
अस्य प्रसादात्ते सर्वं भविष्यति न संशयः ॥
स्रष्टा पालयिता हन्ता कृष्णो हि जगतीपतिः ।
अस्माद्वै सकलान्धर्माञ्छृणुष्व च सुखी भव ॥

वैशंपायन उवाच ।

इति देवव्रतेनोक्तं निशम्य कुरुनन्दनः । [265]
संतुष्टमानसो भूत्वा श्रोतुकामोऽभवत्तदा ॥
य इदं कीर्तयेन्नित्यं पुण्यं पापप्रणाशनम् ।
हरिभक्तिकरं नृणां स्मृतानामघनाशनम् ।
ब्राह्मणानां समाजे च तथा विष्ण्वालये पठेत् ।
परं विमानमारूढो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ [270]

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एवं प्रबोधितस्तेन भागीरथ्यात्मजेन वै ।
धर्मपुत्रो महाप्राज्ञो यादवेन्द्रमभाषत ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष मायातीत जगत्पते ।
त्वद्भक्तिः शाश्वती मेऽस्तु तथा मोक्षो भवेद्ध्रुवम् ॥
राज्यभ्रष्टा वयं सर्वे त्वत्पादकमलं गताः । [275]
पाह्यस्मान्पुण्डरीकाक्ष धर्मशास्त्रोपदेशतः ॥
त्वां धर्मं सत्यमित्याहुः सर्वशास्त्रविशारदाः ।
प्राणभूतं मनुष्याणां जन्तूनामपि सर्वशः ॥
त्वमेव बन्धुश्च गुरुस्त्वमेव
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव । [280]
त्वमेव माता च पिता त्वमेव
त्वमेव साक्षान्मम जीवितं च ॥
बलानि सर्वाणि तुरंगमाद्या
नागा रथाः शास्त्रभृतः सुहृच्च ।
सर्वे च राष्ट्रा गिरिदुर्गमाश्च [285]
कृपास्ति चेत्सन्ति तथैव नाथ ॥
त्वदाज्ञां किं नु लङ्घेयमहमव्यय मुक्तिद ।

(for °दो). — (L 239) D_1 क्रोधो मूलमनर्थाना (for ^{a}). G_2 M_1 कारणम् (for -साधनम्) — (L 243) G_1 -लोक-, G(ed) -कर्म- (for -काम-) — (L 247) G_2 नयनैर्, M_1 न धनं (for न सुतैर्). D_1 नयनैर्न च बान्धवै (for ^{b}). — For line 247, G(ed) subst

19** हरिभक्त्या जिता लोका जितं सर्वं तथैव हि ।

— (L 251) G_2 ईप्सु (for लिप्सुः). — After line 251, G(ed) ins

20** ध्यायेच्च संस्मरेच्चैव सर्वसिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् ॥

— G(ed.) om. line 252. — (L. 253) G_1 G(ed.) शरीर सर्व(G_1 काम)दायिने (for ^{b}) — (L 254) D_1 विद्धि (for तद्धि) D_1 सोऽय कुरुकुलोद्वह, M_1 विज्ञेय कुरुकुलोद्वह (hypermetric), G(ed.) ज्ञेय मलकरण्डकम् (for ^{b}) — G(ed) om. lines 255–257 G_2 om lines 257^b–858^a — (L 260) D_1 सयाति, G(ed) प्राप्यते (for प्रयाति) G_2 प्रयाति परमा गतिम् (for ^{b}). — (L 261) G_1 G(ed) विष्णु (for विद्धि) G_2 योगेश्वर (for लोके°). G_1 G(ed.) प्रभुम् (for हरिम्). — (L. 263) D_1 विष्णुर् (for कृष्णो). — After line 263, G(ed) ins. :

21** अस्मात्परतर नास्ति सत्य सत्य वदाम्यहम् ॥

— G(ed) om line 264 — (L 268) G(ed) सर्वपापप्रणाशनम् (for ^{b}) — (L. 270) G(ed) वर (for पर) — After line 270, G(ed) ins

22** सर्वदा सस्मरेद्यस्तु वासुदेव रमापतिम् ।
सर्वबन्धविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥

Colophon — *Sub parvan* D_1 G_1 G(ed) आश्चर्यपर्व ; G_2 भाविष्यपर्व — *Adhy name* G_1 हरिभक्तिकथनम्, M_1 शेषधर्माः, G(ed) शातनवप्रतिपादितहरिभक्तिमाहात्म्यकथनम्. — *Adhy no* D_1 G_1, 1 M_1 G(ed.) 2

G_1 om. the ref G(ed) धर्मराज (for युधिष्ठिर) — (L. 273) $G_{1,2}$ G(ed) महामते (for जगत्पते) — (L. 275) G_1 राज्याद्भ्रष्टा (for राज्यभ्रष्टा) — G(ed) om lines 277–288 — (L 277) G_2 M_1 सर्व- (for धर्म-) — After line 277, G_2 ins

23** त्वा धर्मसत्यमित्याहु सर्वशास्त्रविशारदम् ।

— (L 282) D_1 (marg.) त्वमेव सर्वं मम देवदेव — (L. 285) D_1 -दुर्गकाश् (for °माश्) — (L 286) D_1 तवैव नान्यथा (for तथैव नाथ). — (L 287) D_1 मुक्तिदाम् (for

किमर्थं पुण्डरीकाक्ष कटाक्षैरपि नेक्षसे ॥
रक्ष मां देवदेवेश धर्मेण जगदीश्वर ॥
श्रीकामो यो हि योगीन्द्र यद्दत्त्वा विन्दते श्रियम् । [290]
प्राप्नोति विपुलान्कामान्रक्ष रक्ष महामते ॥
त्वया नाविदितं किंचित्त्रिषु लोकेषु सुव्रत ।
सर्वान्धर्मान्ममाचक्ष्व कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥
सुव्रतानि च सर्वाणि तीर्थानि च विशेषतः ।
धर्माधर्माणि सर्वाणि क्षेत्राणि फलवन्ति च । [295]
धर्मानन्यान्ममाचक्ष्व देवदेव नमोऽस्तु ते ॥
इत्युक्त्वा योगिनां नाथं कृष्णं कमललोचनम् ।
धर्मपुत्रो महाप्राज्ञस्तूष्णीमास्ते सतां प्रिय ॥
तस्य चित्तं समाज्ञाय ऋषीणामग्रजन्मनाम् ।
प्रोवाच वचनं धीमान्धर्मश्रवणमिच्छताम् ॥ [300]

श्रीभगवानुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ मतिस्ते विमलोज्ज्वला ।
यस्माद्धर्मे सदा भक्तिर्वर्तते तव सुव्रत ॥
धर्मे श्रुते सदा भक्त्या मनुजैर्मनुजेश्वर ।
प्रापयन्ते सदा साधूञ्छ्रोतॄन्वै धर्मतत्परान् ॥
शृणु पाण्डव वक्ष्यामि दानानामुत्तमं वरम् । [305]
भूमिदानं वरं ज्ञेयं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
भूमिदानात्तु सर्वाणि संभवन्ति न संशयः ।
तस्माद्भूमिप्रदो राजन्सर्वद प्रोच्यते बुधैः ॥
भूमिं सर्वगुणोपेतां यो दद्यात्सस्यशालिनीम् ।
न तस्य लोकाः क्षीयन्ते यावदाचन्द्रतारकम् ॥ [310]
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वापि बहुदक्षिणैः ।
न तत्फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदश्नुते ॥
तपस्विनोऽथ यज्वान सत्यवन्तो बहुश्रुताः ।
गुरुदेवरताश्चैव नातिक्रामन्ति भूमिदम् ॥
दिवि देवाः प्रशंसन्ति सिद्धाश्च परमर्षयः । [315]
भूमिदानं प्रशंसन्ति तस्माद्भूमिप्रदो वर ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
श्रोतॄणां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुरा कृतयुगे राजन्ब्राह्मणो योगभूषणः ।
सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञः सदा दान्तश्च शीलवान् ॥ [320]
अध्यात्मविद्यानिरतो निर्धनो ब्रह्मवित्तम ।
निष्किंचनत्वात्सुभृशं बाध्यते चानिशं सुतैः ।
तथापि मन्युं न प्राप शून्यजन्मान्तरप्रदः ॥
कदाचिद्वैश्वदेवान्ते बलिं दत्त्वा गृहाङ्गणे ।
आयान्तं तं द्विजं प्राह कल्याणी तत्प्रिया सती ॥ [325]
एते तवात्मजा नाथ क्षुधिताः पतिता भुवि ।
लुठन्ति भृशदुःखार्ता रुदन्तो रोदयन्ति माम् ॥
त्वं निरीक्षयसे नैताञ्जठराग्निप्रपीडितान् ।
अशक्ता रक्षणे चैषां किं करोमि च तद्वद ॥
पानीयमेव पीत्वाहं वर्तेयं शाकमेव वा । [330]
त्वद्भुक्तशेषं भुञ्जन्ति ह्येते वै तव सूनवः ॥
पुत्रग्राहसमायुक्तां पतिधिक्कारशङ्किनीम् ।

°द) — (L 288) D_1 G_1 २ किमह (for किमर्थं) — After line 289, G(ed.) ins

24** श्रीकामस्तुष्टिकामो वा पुष्टिकामोऽथ वा नरः ।
यजते श्रद्धया यस्तु तां तां प्राप्नोत्यसंशयम् ॥

— G(ed) om lines 290–291 — (L 291) D_1 तान्वदस्व, M_1 तद्वदस्व (for रक्ष रक्ष). — (L 292) D_1 विद्यते (for सुव्रत) — D_1 om (hapl) line 294^{b} — (L 296) G_1 M_1 G(ed) सर्वान् (for धर्मान्) — After line 296, G (ed) ins.

25** त्वद्भक्तिरचला मेऽस्तु सर्वाघौघविनाशिनी ॥
त्वमेव स्रष्टासि चराचराणां
त्वं सर्वगोप्तासि जनार्दनस्त्वम् ।
त्वं रुद्ररूपोऽसि विनाशहेतु-
स्त्रिमूर्तिरूपाय नमो नमस्ते ॥

— Before line 297, D_1 M_1 ins वैशंपायन — (L 297) G_2 जगतां (for योगिनां) — (L 298) G_2 महातेजास् (for °प्राज्ञस्) M_1 आसीत् (for आस्ते) G(ed) तूष्णीभूतोऽभवत्सदा (for ^{b}) — (L 299) G(ed) ऋषीणामुग्रतेजसाम् (for ^{b}) — (L 300) G_1 श्रीमान् (for धी°) — (L 301) G(ed.) मतिस्ते साधुसमता (for ^{b}) — (L 303) G_1 G(ed.) धर्मं श्रुत (for धर्मे श्रुते) D_1 मनुजाधिप (for °जेश्वर) — (L 304) G_2 G(ed.) स प्राप यदि तान्साधून् (for ^{a}). G(ed.) मत्पादसलिलं यथा (for ^{b}) — (L 305) G(ed) दानानामुत्तमोत्तमम् (for ^{b}) — After line 305, G(ed) ins

26** सर्वेषामेव भूतानां भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
भूमिर्विश्वंभरा धात्री वसुधेति च कथ्यते ॥

— (L 306) D_1 G_1 भूदानं परमं ज्ञेयं (for ^{a}) — G(ed) om. line 307. — (L 309) G_2 यो दद्याद्धान्यमालिनीम् (for ^{b}). — (L. 311) G_2 इष्ट्वा बहुसुवर्णकैः, M_1 इष्ट्वा बहुलदक्षिणैः (for ^{b}) — After line 313, G(ed) ins. .

27** भूमिदातृफलांशांशकलां नैव भजन्ति ते ॥

— G(ed) om line 314 — After line 315, G(ed.) ins

28** भूदानादेव देवत्व लब्धमित्यहो ॥

— G(ed) om line 316 — (L. 316) G_1 भूदान सं- (for भूमिदान) — (L 320) D_1 सर्वदा दानशीलवान् (for ^{b}). — (L. 321) D_1 -सेवी च (for -निरतो). G_2 अध्यात्मविद्या वर्तेत, M_1 °विद्या वृत्तिश्च (for ^{a}) — (L 322) G_1 G(ed.) स भृशं (for सु°). — (L 323) G_2 आन्त्य- (for शून्य-). G(ed) ज्ञात्वा तान्स्वकृत द्विज (for ^{b}). — (L 325) D_1 आचान्त (for आयान्त) — (L 326) G(ed) त्वदात्मजा (for तवा°). G_2 एते तव सुताः सर्वे (for ^{b}). — (L. 327) G_1 G(ed.) भूरि- (for भृश-) — (L. 328) G_2 स त्वं निरी-

दारिद्र्यवारिधौ मग्नां धिङ् मां निर्घृणवल्लभाम् ॥
अन्या गृहिण्यस्तिष्ठन्ति निष्ककण्ठ्यो धनान्विता ।
वर्तन्ते गोधनैश्चान्या धान्यैर्माहिषिकै परा । [335]
दीर्घशृङ्गैरनडुद्भि शकटैर्दासिभि परा ॥
दासै: परिकरै क्षेत्रैर्बन्धुभि सहिता परे ।
मादृश्यो नैव दृश्यन्ते त्वादृशा गृहमेधिन ।
आत्मजा इव दृश्यन्ते कुत्रचिन्न च दु खिता ॥
एवमुक्त्वा तदा चण्डी जठरं प्रत्यताडयत् । [340]
प्रकीर्य कबरी चण्डी क्षुपलेन शिरोऽहनत् ॥
आक्रोशन्ती रुदन्तीं तामात्मजै परिवेष्टिताम्।
आश्वास्य धीमान्विप्रेन्द्र इद वचनमब्रवीत् ॥
किमर्थं कोपसंयुक्ता भद्रे रोदिषि कोपने ।
न ह्यसंचितपुण्यानामेकं शोकं हि शोभने ॥ [345]
सत्पात्रे ये प्रयच्छन्ति स्वल्पामपि वसुंधराम् ।
ते नेक्षन्ते ह्यलक्ष्मी च दु खां नरकयातनाम् ॥
तस्मात्किं शोचसे मूढे यत्कृतं तत्प्रभुज्यते ।
त्वया मया च यत्किंचिन्न दत्तं पूर्वजन्मनि ॥
मासमात्र क्षमस्व त्वं पुत्रान्सरक्ष शोभने । [350]
आहरिष्ये श्रिय गेहे तपसा साधु रम्यताम् ॥
आश्वास्य धीमान्विप्रेन्द्रस्तपसे कृतनिश्चय ।
श्लोकमेकं जगौ सारं सत्यवाक्प्रियदर्शन ॥
दारिद्र्याय नमस्तुभ्य सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादत ।
अह तु सर्वान्पश्यामि मां च कोऽपि न पश्यति ॥ [355]
इत्युक्त्वा सोऽपि विप्रेन्द्रो जगाम तपसे वनम् ।
तत्र चाग्निं प्रतिष्ठाप्य चचार तप उत्तमम् ॥

ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो वायुभक्षो जितेन्द्रिय: ।
निरुध्य हृदये वायुमात्माकाशं समागत ।
बाह्यस्थान्विषयान्किंचिन्न विवेद स योगवित् ॥ [360]
शङ्खचक्रगदापाणि खड्गशार्ङ्गधरं शुभम् ।
कौस्तुभेन विराजन्तं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥
पीताम्बरधर देव वनमालाविराजितम् ।
कालमेघनिभ देवं विद्युच्चञ्चललोचनम् ॥
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च मनसा कृतनिश्चय । [365]
मद्भक्तो भारतश्रेष्ठ तस्मिन्नास्ते तपोवने ॥
सुरैस्तु तत्तपोविघ्नै रम्भामेनादिभि कृतम् ।
तपोविघ्नं कुरुश्रेष्ठ यद्यत्तन्न च वेद स: ॥
पक्षमात्रे गते तस्मिन्ब्रह्मनाडीसमुद्भव ।
ददाह पावको लोकान्संत्रस्ता ससुरासुरा ॥ [370]
ततो देवपतिर्भीतो ब्राह्मणोद्योगशङ्कया ।
ब्रह्मलोक ययौ देवैर्दिक्पालै सह धर्मज ॥
तुष्टाव देव लोकानामीश्वरं प्रपितामहम् ।
नत्वा पूर्वमपूर्वार्थं नत्वा पूर्वमरिदम ॥

देव उवाच ।

नमो विश्वाय देवाय ईश्वराय कपर्दिने । [375]
शम्भवे ब्रह्मणे तुभ्य मायिने विष्णुरूपिणे ॥
देवाय देवरूपाय वेदान्ताय नमो नम ।
सर्वज्ञाय स्वरूपाय पुराणाय नमो नम ॥
यमाय यमरूपाय धर्मरूपाय ते नम ।
मृत्यवे शत्रुरूपाय नमस्ते जलमूर्तये ॥ [380]

क्षसे नैतान् (for ^{a}) D1 G2 M2 पति(D1 पीडि)ताञ्जाठरा-ग्निना (G2 °पु) (for ^{b}).— (L 332) G1 2 M1 G(ed) द्युति-(M1 वर)धिक्कारभङ्गिनी (for ^{b}) — (L 335) G2 [अ]न्यैर् (for [अ]न्या) G1 G(ed) वर्त(G1 °र्ध)न्ते गोधनाश्वाद्यैर् (for ^{a}) G1 G(ed) धान्यैर्माहिषिकादिभि (for ^{b}) — (L 336) G1(ed) अनडुहै (for °द्भि). D1 सगुणैश्च सुरूपेण (for ^{a}). G1 G(ed) शकटैर्दासिकादिभि (for ^{b}) — (L 338) D1 G(ed) मादृशा (for °श्यो) — (L 339) G(ed) अपि (for इव) G(ed) कुताश्चिन् (for कुत्रचिन्) — (L 340) G(ed) दु सा (for तदा). G1 उदर (for जठर) G(ed) रुरोद भृश-दु खिता (for ^{b}) — (L 341) G(ed) स्वस्य (for चण्डी). — (L 342) G2 G(ed) लुठन्ती (for रुदन्ती) — (L 344) G1 किमर्थं शोकसंतप्ता , G2 G(ed) °र्थं शोकसंयुक्ते (G2 °क्ता) (for ^{a}) — (L 345) D1 शोको , M1 कोप (for शोकं) G(ed) ऋद्धिर्भवति शाश्वती (for ^{b}) — (L 347) G2 [अ]लक्ष्मं (for °क्ष्मी) — (L 348) G(ed) यत्कृत (for °तं) — (L 350) G(ed) कंचित्काल (for मासमात्रं) — (L 351) G(ed) पश्य माम् (for रम्यताम्) G2 तपसा साधुरुध्य-ताम् (for ^{b}) — (L 352) G(ed.) [ए]व स (for धीमान्) — (L 359) G2 M1 वागन् (for वायु). — (L. 364) G2 विद्युच्चपल-, M1 °ज्ज्वलित- (for °च्चञ्चल) — After line 365, G(ed) ins

29** चचार स तपो घोर दुष्कर सर्वमानवै ।

— (L 367) G(ed.) सुरैस्तत्तपसोद्विग्नै (for ^{a}) — (L. 368) G1 मद्भक्तो न विवेद च (for ^{b}) — (L 369) D1 क्षण-मात्रं (for पक्ष°) G(ed) एव तपस्यतस्तस्य (for ^{a}) — (L 370) D1 सत्रस्ता सासुरा सुरा , G1 G(ed) °स्ता सुरसत्तमा (for ^{b}) — (L 371) D1 G2 M1 ब्राह्मणान्भोगसक्षयात (G2 °शङ्कया), G(ed) ब्राह्मण मनसा स्मरन् (for ^{b}) — (L 372) D1 गतो (for ययौ) — (L 373) D1 सर्वे (for देव). — (L 374) G1 M1 अपूर्वार्थैर् (for °र्थं) — For lines 373–374, G(ed) subst

30** तुष्टाव देवराजोऽसौ ब्रह्माण पद्मसभवम् ।
तेन सार्धं तदा देवास्तुष्टुवुर्विविधै: स्तवै ।

— G1 om the ref. — (L 377) D1 वेदाय (for देवाय). G1 G(ed) वेदाय वेदरूपाय (for ^{a}) — After line 377, D1 ins

31** मन्त्राणा पतये तुभ्य व्रताना पतये नम ।

— (L 378) G1 सर्वयज्ञ- (for सर्वज्ञाय) G(ed.) नमस्तुभ्य (for स्वरूपाय). G(ed) भास्कराय (for पुराणाय). — (L. 379)

नमः पङ्कजनेत्राय हिरण्यपतये नमः ।
सर्वोपनिषदर्थाय वेदानां पतये नमः ॥
क्रतूना पतये तुभ्यं व्रतानां पतये नमः ।
हिरण्यरेतसे तुभ्यं वेदराशे नमोऽस्तु ते ॥
आर्तानां दुःखनाशाय देवानां प्रपितामह । [385]
करोषि यत्नं देवेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

ब्रह्मोवाच ।

अहो हि भगवान्विष्णुरन्तर्यामी जगद्गुरुः ।
महाविष्णुः प्रसन्नात्मा कर्मणां फलदायकः ॥
तमृते पुण्डरीकाक्षं सर्गस्थित्यन्तकारिणम् ।
कर्मणां फलदाता हि कः समर्थो महीतले ॥ [390]
तमेव शरणं गत्वा ते सर्वे सर्वतोमुखम् ।
प्रार्थयामो वयं देवा इति चिन्तापरोऽभवत् ॥
तस्मिंश्चिन्ताकुले पार्थ प्रविष्टो भगवान्हरिः ।
चोदयामास तद्वृत्तं फलं तस्मै न्यवेदयत् ॥
ततो हर्षाकुलो ब्रह्मा कृपया मुरवैरिणः ॥ [395]
प्रत्युवाच च तान्देवाञ्शतक्रतुपुरोगमान् ॥
मा भैषीर्देवराज त्वं स्तोत्रेण परितोषितः ।
ददातु भगवान्विष्णुर्यद्यच्चेतसि वर्तते ॥

इन्द्र उवाच ।

तपसा योगभूषस्य सतप्तं हि जगत्त्रयम् ।
तस्य चित्तगतं कामं ज्ञात्वा चेष्टं ददस्व ह ॥ [400]

वैशंपायन उवाच ।

तथेति ब्रह्मा सर्वात्मा देवैः सार्धमरिंदम ।
तं देशमगमद्विद्वान्वरं दातुं महात्मने ॥
तपश्चरन्तं विप्रेन्द्र संप्रेक्ष्य च पितामह ।
पिधाय ब्रह्मनाडीं तामिदं वचनमब्रवीत् ॥
योगभूषण मद्वाक्यं तपसा तोषितः शृणु । [405]
वरं वरय भद्रं ते ब्रह्माणं विद्धि मामिह ॥
निवृत्तयोगो विप्रेन्द्रो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।
बद्धाञ्जलिर्नमस्कृत्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥
ऐश्वर्यं देहि मे ब्रह्मन्दारिद्र्याद्भृशदुःखितः ।
अष्टैश्वर्यं ददस्व त्वमन्यापेक्षा यथा न मे ॥ [410]

ब्रह्मोवाच ।

तथास्तु ब्राह्मणश्रेष्ठ मद्दत्तां द्रव्यसंपदम् ।
ब्राह्मणेभ्यो ददस्व त्वं भूयो वृद्धिमवाप्स्यसि ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो देवैः सार्धं पितामहः ।
स्वपुरं प्राप्तवान्राजन्ब्राह्मणश्च गृहं गतः ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

संप्राप्तश्रीर्द्विजवरः किं चकार गृहे स्वके । [415]
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवदेव जगत्पते ॥

G1 धर्माय धर्मरूपाय (for ᵃ) — (L. 380) G1 G(ed.) शत-; G2 शान्त-, M1 ऽश्त्रु- (for शत्रु-). G(ed.) मूल (for जल-) — After line 380, M1 ins

32** सर्वेशाय स्वरूपाय पुराणाय नमो नमः ।

— (L. 382) G(ed.) देवाना (for वेदानां) — D1 om. line 383 — (L. 383) M1 पशूनां (for क्रतूना). — (L. 384) D1 M1 हिरण्यरिपवे, G1 2 °पतये (for °रेतसे) G1 नमः (for ऽस्तु ते) M1 देवेशाय नमो नमः (for ᵇ). — (L. 385) G(ed.) देवानां पतये नमः (for ᵇ) — (L. 386) D1 कुरुष्व (for करोषि). G1 कुरुष्व यत्नं भूतेश; G(ed.) पाह्यस्मान्सर्वलोकेश (for ᵃ) D1 M1 नमः (for ऽस्तु ते). — (L. 387) G1 G(ed.) जगन्मय (for °द्गुरुः). — (L. 390) G(ed.) जगत्त्रये (for महीतले). — For lines 391–392, G(ed.) subst:

33** तस्मात्तमेव शरणं गच्छामो वयमञ्जसा ।
इत्युक्त्वा स सुरैः सार्धं विष्णुमेवान्वचिन्तयत् ॥

— (L. 393) G1 प्राप्ते (for पार्थ). G(ed.) तस्मिन्ध्यानपरे तत्र (for ᵃ). — (L. 394) G1 M1 तच्चित्त (for तद्वृत्त) D1 M1 निवेद्य च (for न्यवेदयत्) G1 फलमस्मै निवेद्य (for ᵇ) — For line 394, G(ed.) subst

34** तत्र संचोदयामास सर्वं कुर्विति तं तदा ।

— (L. 395) G(ed.) सुर- (for मुर-). — (L. 396) G1 2 M1 ततो; G(ed.) स तान् (for च तान्). — (L. 397) G(ed.) स्तोत्रैर्वै (for स्तोत्रेण). — (L. 398) G(ed.) मामेवाज्ञापयद्विष्णुर् (for ᵃ). D1 यथा (for यद्यच्). — G1 M1 om. the ref — (L. 400) G(ed.) [अ]भीष्टं (for चेष्टं) — (L. 401) G1 G(ed.) वेधा (for ब्रह्मा) M1 तथेति ब्रह्मणा सर्व- (for ᵃ). — (L. 402) G(ed.) शीघ्राद् (for विद्वान्) — (L. 404) D1 विहाय (for पिधाय) G1 -नाडीकाम्, G(ed.) -नाडीं स (for -नाडीं ताम्) — (L. 405) G1 तोषित (for °तः). — For line 405, G(ed.) subst

35** योगभूषण तुष्टोऽस्मि तपसा ते तपोनिधे ।

— (L. 406) G(ed.) मा भैषीर्मम संनिधौ (for ᵇ). — Before line 409, G(ed.) ins योगभूषण. — After line 409ᵃ, G(ed.) ins

36** यदि प्रीतो मयि ध्रुवम् ।
दारिद्र्यादहमत्युग्रात्पीडितोऽस्मि पितामह ॥

— (L. 410) D1 M1 अत्यैश्वर्य (for अष्टै°). G2 G(ed.) ददं सत्यम् (for ददस्व त्वम्). D1 न मे भवेत् (for यथा न मे). — (L. 411) D1 मद्दत्तद्रव्यसंपदाम्; G1 दत्त दिव्यस्य संपदः; M1 मद्दत्ता दिव्यसंपदः, G(ed.) तव दत्ता हि संपदः (for ᵇ). — For line 412, G(ed.) subst:

37** तद्वृद्धिर्भवता कार्या ब्राह्मणेषु समर्पणात् ॥

— (L. 414) M1 दिवं (for गृहं) — For line 414, G(ed.) subst:

38** ततो जगाम स्वं लोकं ब्राह्मणोऽपि गृहं गतः ॥

Colophon — *Sub-parvan*: D1 आश्चर्यपर्व; G1 2 भविष्यपर्व. — *Adhy. name*: G1 भूदानप्रशंसनम्, G(ed.) भूदानमाहात्म्यवर्णनम्. — *Adhy. no.*: D1 G1. 2 M1 G(ed.) 3.

श्रीभगवानुवाच ।

ब्राह्मणेऽभ्यागते तस्मिन्वरादानसमुत्सुके ।
हेमप्राकारनिचयं हेमतोरणमण्डितम् ।
शरच्चन्द्रनिभैः सौधैः क्रीडाशालैर्विराजितम् ॥
दीर्घिकाभिर्विचित्राभिश्चन्द्रोपलविनिर्मितैः । [420]
दासीभिर्दासवर्गैश्च सेवकैश्च पुरोहितैः ।
रमणीयं गृहं दृष्ट्वा मुदमाप द्विजोत्तमः ॥
समागतं द्विजं ज्ञात्वा कल्याणी तत्प्रिया सती ।
नीराजनपुरोगाभिः कामिनीभिः पुरो दधे ॥
निष्ककण्ठी स्वकां भार्यां काञ्चीदामविभूषिताम् । [425]
मुक्तादामविचित्राङ्गीं कर्णपत्रविराजिताम् ॥
वज्रवैडूर्यवलयैरङ्गदैरुपशोभिताम् ।
एवंभूतां विचित्राङ्गीं दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥
गृहं विवेश धर्मात्मा सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ।
चित्रैर्विषयभोगैश्च ह्यनुभूय द्विजोत्तमः । [430]
उपविष्टां स्वकां भार्यां वचनं चेदमब्रवीत् ॥
मद्वाक्यं श्रूयतां भद्रे धर्मे बुद्धिं सदा कुरु ।
अन्नदानमहोरात्रं ब्राह्मणानां ददस्व ह ॥
मया कृतानां धर्माणामानुकूल्यं सदा कुरु ।
प्रातिकूल्येन न श्रेयः सर्वं वै नाशमेष्यति ॥ [435]
पतिवाक्यमिदं श्रुत्वा ब्राह्मणी क्रोधमूर्छिता ।
रक्ताक्षी भीमवदना वचनं चेदमब्रवीत् ॥
न दास्ये किंचिद्विप्राणां बन्धूनां च विशेषतः ।
पुत्रान्संप्रति वर्धिष्ये पुत्रा एव परा गतिः ॥
को वा बन्धुजनो नाथ मां पूर्वं प्रत्यपालयत् । [440]
भवन्तमात्मजान्वापि तं वदस्व महामते ॥
मूढवत्प्रतिभासि त्वं भवानद्य हि धर्मकृत् ।
भुक्त्वा गृहे मदीये तु तूष्णीं तिष्ठ मदाज्ञया ॥
इत्युक्त्वा सा मदोन्मत्ता निपीड्य करसंपुटम् ।
आगतानतिथीन्बन्धून्भर्त्सयामास सत्वरम् ॥ [445]
यथाकामं स्वयं भुक्त्वा पतिवाक्यविरोधिनी ।
विनिन्दन्ती स्वकान्बन्धूनास्ते तत्र गृहोत्तमे ॥
ब्राह्मणावज्ञया चैव बन्धूनां परिवर्जनात् ।
क्षयं प्रयाता धर्मात्मन्दग्धारण्यमिव ध्रुवम् ॥
नष्टश्रियं तदा दृष्ट्वा सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् । [450]
सर्वनीतिमयीं प्राज्ञ इमां गीतिमगायत ॥
वश्या सुता वृत्तकरी च विद्या
नीरोगता सज्जनसंगतिश्च ।
इष्टा च भार्या वशवर्तिनी च
दुःखस्य मूलोद्धरणानि पञ्च ॥ [455]
अनुकूला प्रिया भार्या यस्य नास्ति कुटुम्बिनः ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥
धर्मविघ्नकरी भार्या यस्य तिष्ठति मन्दिरे ।
मर्तव्यं तेन विदुषा न चेद्दुःखोदधिं व्रजेत् ॥
अत्युन्नतपदारूढः पूज्यान्नैवावमानयेत् । [460]
नहुषः शक्रतां प्राप्य च्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥
इत्युक्त्वा ब्राह्मणश्रेष्ठः स्वकां पत्नीमभाषत ।
त्वया कृतमिदं दोषं पश्य मूर्खे फलं त्विदम् ।
गृहं दग्धं विशेषेण चौरैरपहृतं धनम् ॥
अनाकर्ण्य तु मद्वाक्यमास्ये भस्म न्यनिष्पतत् । [465]
तत्फलं भुङ्क्ष्व यास्यामि अत्र स्थातुं न शक्यते ॥
पतिवाक्यं तदा श्रुत्वा दुःखिता वाक्यमब्रवीत् ।
यत्करोषि हि धर्मात्मंस्तत्करोमि ददामि च ॥
त्वद्दास्या यत्कृतं नाथ कर्म तत्क्षम्यतामिति ॥

(L. 415) D1 M1 वसन् (for स्वके) — G1 2 lines 417-420. — (L. 417) M1 ऽत्यगमद् (for ऽभ्यागते) M1 -समुत्सुकी (for °के) — (L. 419) M1 क्रीडामौधैर् (for °शालैर्) — (L. 421) D1 सेवकैरुपशोभिनम् (for ^{b}) —(L. 422) M1 पुरं दृष्ट्वा, G(ed) स्वभवनं (for गृहं दृष्ट्वा) G(ed) दृष्ट्वा मुदमवाप स. (for ^{b}) —(L. 424) D1 ययौ (for दधे) — For line 424, G° subst.

39** गृहान्निर्गत्य कल्याणी नीराजनमथाकरोत् ।

— (L. 426) G2 G(ed) मुक्तादामैर् (for °दाम-). — D1 M1 om. line 430 — (L. 431) D1 उपविष्टः, G(ed.) °रिष्टात् (for °विष्टां). — (L. 433) G(ed) सदा कुरु (for ददस्व ह) — (L. 434) G(ed) अनुकूला सदा भव (for ^{b}). — (L. 435) D1 G1 प्रातिकूल्यं न च (G1 न) श्रेयः (for ^{a}). —(L. 436) G(ed) तु सा (for इदं). D1 M1 -सयुना (for °मूर्छिता) —(L. 437) G1 2 रक्ताक्षा (for °क्षी). G1, 2 M1 G(ed) अनु(G1 2 मान)भूतं मया पुरा (for ^{b}). —(L. 440) G1 G(ed) पर्यपालयत्, G2 प्रतिपाल° (for प्रत्य°). —(L. 446) G1 भुङ्क्ते (for भुक्त्वा). M1 यथा स्वयं धनं भुक्त्वा (for ^{a}) —(L. 447) G(ed) विनिन्दती (for °न्ती) —(L. 449) G1 च्येयाय, G2 ह्याय (for प्रयाता) D1 क्षयं निनाय धर्मात्मा, G(ed) क्षयं प्राप्ता सदा संपद् (for ^{a}) D1 [अ]भवत् (for ध्रुवम्) G1 2 दण्डारण्यमिव द्रुतम् (G2 °मिवाभवत्), G(ed) दण्डारण्यमिव द्रुमः (for ^{b}) — (L. 450) G1 G(ed) नष्टा (for नष्ट-) — (L. 451) G1 गिरम् (for गीतिम्). — For line 451, G(ed) subst.

40** नीतियुक्तां गिरं प्राज्ञः स्त्रियं तां प्रत्यभाषत ।

— Before line 452, G(ed) ins ब्राह्मण — (L. 452) G(ed) वित्तकारी (for वृत्त°) — (L. 453) G1 -संनतिश्, G2 -सगती (for °तिश्) — (L. 458) G(ed) सद्गृहे (for मन्दिरे) — (L. 459) D1 G(ed) गन्तव्यं; M1 न ग्राह्या (for मर्तव्यं) G2 दुःखाधिकं (for दुःखोदधिं) — (L. 460) G1 पूज्यश्चैवावमाननं, G2 M1 पूज्यानेवावमानयेत्, G(ed) सर्वदेवैः सुपूजितः (for ^{b}) — (L. 461) M1 एवाव- (for ऽगस्त्याव). —(L. 463) G1 2 देवि (for दोषं). G(ed) त्वया कृतेन दोषेण (for ^{a}). G(ed) निरन्तरम् (for फलं त्विदम्). — (L. 465) G1, 2 M1 विनिष्पतत्, G(ed.) निवेशितम् (for

इत्युक्त्वा पतिता मूलं पादयोर्ब्राह्मणस्य सा । [470]
क्षमस्वेति पुनर्नम्रा धर्मकार्यरताभवत् ॥
तदाप्रभृति सा चण्डी भर्तृशुश्रूषणोद्यता ।
अवशिष्टैस्त्वसौ विप्रो द्रव्यैर्दानपरोऽभवत् ॥
अवशिष्टं तु सौवर्णं रत्नानि विविधानि च ।
द्विजेभ्यो ब्राह्मणो वाक्य विसृज्यान्नं ददौ च सः ॥ [475]
गृहक्षेत्रमृते सर्वं वस्त्रधान्यानि धर्मज ।
ब्राह्मणाना तु सर्वेषां पात्रसादकरोद्द्विजः ॥
एवं भूते तदा विप्रे वागुवाचाशरीरिणी ।
किमिदं ब्राह्मणश्रेष्ठ निर्वेदमधिगच्छसि ॥
भूदानं कुरु विप्राणां श्रोत्रियाणा महात्मनाम् । [480]
अचिरात्प्राप्य सौभाग्यं पूर्ववत्सुखमेष्यसि ।
ऋषिदेवगणास्तात भूदान प्रार्थयन्ति हि ॥
इति खे संगता वाणीं श्रुत्वा प्रीतो द्विजोत्तम ।
गृहं क्षेत्राणि सर्वाणि ब्राह्मणेभ्यः प्रदत्तवान् ॥
कृपया ब्राह्मणानां वै श्रोत्रियाणा महात्मनाम् । [485]
अचिरात्प्राप्य सौभाग्यं मुमुदे भार्यया सह ॥
अन्नगोभूमिदानानि लिङ्गकृष्णाजिनानि च ।
शालग्रामशिलादीनि कुर्वन्नास्ते द्विजोत्तमः ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भूदानं कुरु सर्वथा ।
श्रोत्रियाणा दरिद्राणा दीक्षितानां महात्मनाम् ॥ [490]
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति भूमिदानात्तदश्नुते ॥
सर्वभाग्यकरं पुण्यमायुर्वर्धनकारणम् ।
स्वर्गदं पुत्रदं पार्थ भूदानं कवयो विदु ॥
मन्निवेशितचित्तस्तु ममैवैति ददाति यत् । [495]
ददामि तस्य सायुज्यं सोऽहं पार्थ न संशय ॥
दानहोमादिकाले तु भोजने च विशेषत ।
मां ध्यायन्कारयेद्यस्तु तस्याहं मुक्तिदो नृप ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

काँल्लोकान्समवाप्नोति स विप्रो भुवनेश्वर ।
एतदाचक्ष्व योगीन्द्र त्वद्भक्तस्य नमोऽस्तु ते ॥ [500]
चराचराणां भूतानामन्तर्यामिन्यदूत्तम ।
त्वया न विदित किंचित्सर्वलोकेषु सुव्रत ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स विप्रो योगयुक्तात्मा सर्वलोकेषु मां स्मरन् ।
बुभुजे विषयान्सर्वान्सत्यवागनहंकृती ॥
वर्षाणामयुतं श्रीमान्स्थित्वा योगबलेन वै । [505]
अन्ते जगाम मल्लोकं देवर्षिगणसेवितम् ॥
भूदानस्य प्रभावेन मदनुध्यानसंपदा ।
भविष्यति हि ते पार्थ मल्लोकं चोत्तमोत्तमम् ॥
एतत्ते कथितं पार्थ भूदानस्य फलं महत् ।
ब्रवीमि सर्व ते धर्मं किं भूय. श्रोतुमिच्छसि ॥ [510]
धर्मं श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कथितोऽपि वा ।
अनुमोदितो वा राजेन्द्र नयतीन्द्रपुरं नरम् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति श्रद्धयान्वित ।
सर्वपापविनिर्मुक्त स्वर्गलोकं स गच्छति ॥
ब्राह्मणानां समाजे च तथा देवालये पठेत् । [515]

व्यन्निष्पतत्) — (L. 466) G1 2 M1 वस्तु (for स्यातु) G(ed) नात्र स्यातु ममोचितम् (for [b]) — (L 468) G(ed) यत्कर्तव्य मया ब्रह्मस (for [a]) G1 वस्तु तत्तद्दरव न, G2 वस्तु यद्यद्दासि च; M1 अस्तु तत्ते ददानि च, G(ed) तद्ददस्वाद्य तत्त्वतः (for [b]) — (L. 469) G(ed) कर्म तत्क्षन्तुमर्हसि (for [b]). — (L. 470) G(ed) सा तु (for मूल). — (L 471) G1 नत्वा (for नम्रा) G1 -परा- (for -रता-) — For line 471, G(ed.) subst

41** ततस्तेन समादिष्टा धर्ममाचर्य सत्वरम् ।

— (L 472) G1 G(ed) भर्तृशुश्रूषणे रता (for [b]) — (L. 473) G(ed) अवशिष्टस् (for °ष्टैस्) D1 तु स द्रव्यै; G2 तु सो विप्रो (for त्वसौ विप्रो). M1 अविशिष्टैस्तु विप्रोऽसौ (for [a]) D1 पुनर् (for द्रव्यैर्) — (L. 475) D1 G1 वाक्याद् (for वाक्य) G(ed) द्विजेभ्यो ब्राह्मणी चापि (for [a]) D1 G2 सा (for स.) G(ed) दातु समुपचक्रमे (for [b]) — (L 476) D1 गृह क्षेत्रमृते सर्वं (for [a]). M1 -धान्यादि (for °नि). D1 धर्मवित् (for °ज) G(ed) वस्त्रधान्यादिक तथा (for [b]) — For line 477, G(ed) subst

42** ब्राह्मणाना दरिद्राणा भक्त्या विप्र समर्पयत् ।

— (L. 478) D1 गते निर्वेदने तस्मिन्, G1, 2 दत्ते (G2 गते) तस्मिन्द्विजवरे, M1 गते तस्मिश्च राजेन्द्र (for [a]). D1 G1, 2 ख्यु- (G2 ऽभ्यु) च्चचार वचोऽम्बरे, M1 उच्चैरुश्च गिरोऽम्बरे (for [b]). — (L 480) D1 G1 ब्राह्मणाना (for श्रोत्रियाणा). — (L 481) G2 M1 ऽप्स्यसि (for एष्यसि). — (L. 482) D1 ते तु; G2 तत्र (for तात) G(ed) ऋषयो देवता सर्वा (for [a]). — For line 483, G° subst.

43** इति खे सगता वाणी तच्छ्रुत्वा प्रीतगेद्विज (?) ।

— (L 484) D1 G2 M1 G(ed) गृह- (for गृहं) — (L 492) G2 भूमिदान (for °दानात्). — (L 498) G(ed) मा स्मरन्कुरुते यस्तु (for [a]) — (L 500) M1 त्वद्भक्तस्य (for त्वद्भृत्यस्य) — For lines 499-500, G(ed.) ins. :

44** कान्लोकानभजत्पुण्यान्स विप्रः पुण्यकृत्तम ।
तत्सर्वं मे समाचक्ष्व कृपया मुनिसत्तम ।

— (L 502) G1 G(ed) ह्यविदित (for न वि°). D1 विश्रुते (for सुव्रत) — (L 503) M1 -युक्त य (for -युक्तात्मा). — (L 508) G(ed) स्वपद (for मल्लोक) D1 मल्लोकश्चोत्तमोत्त (for [b]). — (L 510) G(ed.) ब्रवीमि सर्वांस्ते धर्मान् (for [a]) — (L. 511) G(ed) पालितो (for कथितो). — (L. 512) Hypermetric G(ed) अङ्गीकृतो वा राजेन्द्र (for [a]). M1 -पद (for -पुर) — (L. 513) D1 M1 नरः (for [अ]न्वित.). — (L 514) G1 G(ed.) नर. (for सर्व-). M1 गमिष्यति (for स गच्छति). — (L. 515) G(ed.) सदा (for

शृण्वता वदतां चैव मल्लोको भवति ध्रुवम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

गोदान हि महत्पुण्यमिति चाहुर्महर्षय ।
विस्तरेण जगन्नाथ तन्मे त्वं कृपया वद ॥
केन चादौ पुरा दत्ता प्राप्यते सुमहत्फलम् ।
तत्सर्वं हि भवान्वेत्ति कृपया वद सुव्रत ॥ [520]

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् ।
सुशर्मणस्तु चरित सर्वं मङ्गलदायकम् ॥
सुशर्मा नाम विप्रेन्द्रो ब्राह्मणो वेदपारग ।
शान्तो जितेन्द्रियो राजन्सर्वसंपत्समायुत ॥
सर्वक्रतु सदा यज्वा विशेषेण मम प्रिय । [525]
नित्यं दानरतो नित्यं सदा सर्वहिते रत ।
पुराणवक्ता कौन्तेय बन्धूना हितकृत्सदा ॥
एवं प्रवर्तमानस्य बहुपुत्रस्य धीमत ।
जरा प्राप्ता तदा राजन्सपत्नीव नृपात्मज ॥
पलितं तु स्वक देहं दृष्ट्वा राजेन्द्र स द्विज । [530]
वनं विवेश धर्मात्मा मुनिवृन्दनिषेवितम् ॥
तत्राराध्य परं देवं वासुदेवाख्यमव्ययम् ।
जगाम तपसा स्वर्गं संशोषितकलेवर ॥
तत्र तिष्ठति धर्मिष्ठे विप्रवर्ये युधिष्ठिर ।
वृत्रारेर्निकटं प्राप्ता देवदूता महाबला ॥ [535]
ऊचु ससंभ्रमं राजन्देवराजं पुरंदरम् ।
बलभिच्छ्रूयतां देव यदर्थमिह चागता ॥
यमदूता महात्मान पाशहस्ता भयंकरा ।
स्वर्गार्हान्मनुजान्नाथ ह्यस्माकं वशवर्तिन ।
निरुध्य पथि ते दूता. प्रापयन्ति यमालयम् ॥ [540]
तै सार्धं बहुधायुध्य ह्यशक्तास्त्वामुपागता ।
तदुपाय वदस्व त्वं येनेदं प्राप्नुवन्ति ते ॥

इन्द्र उवाच ।

दिवं ममाज्ञया यान्तु धर्मिष्ठा मनुजोत्तमा ।
पापिनां नरकं ज्ञेयं धर्मिष्ठाना त्रिविष्टपम् ॥
सर्वेषां गोप्रदानेन पापराशि प्रणश्यति । [545]
तत्पर यान्तु धर्मिष्ठा गोदानाद्धूतकल्मषा ।
तदाप्रभृति धर्मिष्ठा दृष्ट्वा यान्ति यमं दिवम् ॥
तदद्भुतमिदं दृष्ट्वा ब्राह्मणो देवसंनिधौ ।
उपदेष्टुं स्वकान्पुत्रानियेष द्विजसत्तमः ॥
पुत्राणा तत्सकाशं तु विमानेन समेत्य च । [550]
पुत्रा शृणुत मद्वाक्यं यूयं स्वर्गं यदीप्सथ ।
दातव्यं गोप्रदान हि युष्माभिस्तु प्रयत्नत ॥
अशरीरं वच श्रुत्वा पुत्रा बन्धुजना अपि ।
आश्चर्यं परमं जग्मुर्घोषयन्ति स्म नित्यश ॥
तच्छ्रुत्वा विस्मिता सर्वे द्विजा गोदानतत्परा. । [555]
अभवन्नन्त्यकालेऽपि निश्रेय इति सर्वत ॥
तस्माद्ददध्वं गोदानमपमृत्युविदारकम् ।

तथा) —(L 516) D_1 ददता (for व°) G_2 शृण्वतामपि सर्वेपा (for ^{a}) G(ed.) मत्पद (for मल्लोको)

Colophon — *Sub-parvan* D_1 आश्चर्यपर्व , — *Adhy. name* D_1 भूदानप्रशसा , G_1 भूदानप्रशसनम् , G_2 भूमिदान-प्रशसा , M_1 भूदानवर्णनम् ; G(ed) भूदानमाहात्म्यकथनम्. — *Adhy. no* D_1 $G_{1,2}$ M_1 G(ed.) 4.

(L 517) G(ed) महापुण्यम् (for महत्पु°) D_1 मनीपिण (for महर्षय.). — (L 519) D_1 [इ]यं (for [आ]दौ) M_1 दत्त (for दत्ता) D_1 प्राप्यत च , G(ed) प्राप्त केन (for प्राप्यते सु-).—(L 520) G_2 भगवान् (for हि भवान्) —(L. 521) G_2 पार्थ प्र- (for पाण्डव). — After line 522, G_2 ins. :

45** अत्रैवोदाहरन्तीमामितिहास पुरातनम् ।

—(L 524) G_1 दान्तो (for शान्तो) G(ed) -समन्वित (for -समायुत). — (L. 525) G(ed.) -क्रतुपरो (for -क्रतु सदा). — (L. 526) G_1 G(ed.) ऽतीव (for the second नित्यं). G_2 धर्मे (for र्वे) —(L. 527) D_1 कौरव्य (for कौन्तेय) — (L 529) $G_{1,2}$ M_1 G(ed) समभवद् (for प्राप्ता तदा). — (L. 532) G(ed.) प्रभुं (for पर) — (L 534) G(ed.) अत्र (for तत्र). — (L 535) M_1 प्राप्य (for प्राप्ता) — (L. 537) G_2 भवद्भि: (for बलभिच्). M_1 राजन् (for देव). — (L. 541) D_1 G(ed.) युध्वा (for युध्य). — (L. 542) $G_{1,2}$ केन (for येन) — (L 543) $G_{1,2}$ M_2 यमाज्ञया (for म°). G_1 धर्मिष्ठा मनुजेश्वरा , G(ed) °ष्ठा खलु ते नरा (for ^{b}) — For line 544, G(ed) subst

46** पापिना नरक स्थान न तु पुण्यकृता हि स. ।

— After line 545^{a}, G(ed) ins

47** सुरलोक: कथस्थित ॥
तस्मात्ते गोप्रदातारो भुवि पापरता अपि ।
आयान्तु मत्पद शीघ्र नात्र कार्या विचारणा ॥
अज्ञानाद्यमदूतैस्ते गृहीता न तु धर्मत ।
इत्युक्त्वा यमराजाय तानानायत माचिरम् ॥
एवमुक्तास्तदा दूताश्चक्रुरिन्द्राज्ञया तदा ।

—G(ed) om. lines 545^{b}–547^{a}. — (L 546) M_1 तत्पापिनस्तु धर्मिष्ठा (for ^{a}) D_1 धौत- (for धूत-) — (L. 547) G_2 दिवि (for दिवम्). D_1 सर्वे गोदानतत्परा (for ^{b}), — (L. 548) G_2 G(ed) इम (for इद) —(L 550) D_2 च सकाश , G(ed) स स° (for तत्स°). — After line 550, D_1 ins .

48** उवाच वचन धीमान्धर्मपुत्रो महाबल: ।

— (L 551) G(ed.) शृणुध्व (for °त) — (553) $G_{1,2}$ G(ed) अशरीर- (for °रं) — (L. 554) D_1 G(ed) अपर (for परम) D_1 G_2 M_1 सर्वश. (for नित्यश) — (L 556) G_2 अन्त (for अन्त्य-). D_1 अभूवन्नन्तकालेऽपि (for ^{a}). D_1

स्वर्गदं स्वर्गकामानां श्रीकरं श्रियमिच्छताम् ॥
तदाप्रभृति धर्मिष्ठा यमेन परिपूजिता ।
गोप्रदानरता मर्त्या दिवं यान्ति स्ववंशजैः ॥ [560]
एका च दशगुर्दद्याद्दश दद्याच्च गोशती ।
शतं सहस्रगुर्दद्यात्सममेतत्त्रयं फलम् ।
गोदानात्परमं दानं नैव किंचिज्जगत्त्रये ।
सा गौर्न्यायार्जिता दत्ता कृत्स्नं तारयते कुलम् ॥
अमृतं वै गवां क्षीरमित्युवाच प्रजापतिः । [565]
तस्माद्ददाति यो राजन्नमृतत्वं च गच्छति ॥
वृद्धाय यूने यो दद्यात्तथैव ब्रह्मचारिणे ।
गा दद्याच्छ्रुतविद्याय दरिद्राय कुटुम्बिने ॥
पौराणिकाय भूपाल श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
वृत्तिहीनाय वै देयं गोदानं स्वर्गमिच्छता ॥ [570]
पुण्यक्षेत्रे पुण्यकाले मातापितृदिने तथा ।
चन्द्रसूर्योपरागे च दातव्या गौः प्रयत्नतः ॥
संक्रान्तौ जन्मनक्षत्रे ह्ययने विषुवे तथा ।
प्रेताहे च सपिण्डे च व्यतिपाते महालये ।
यो ददाति गवां दानं मम लोकं स गच्छति ॥ [575]
गवामभावे सौवर्णं द्विनिष्कं पुष्पपूजितम् ।
मत्संनिधौ च मां ध्यात्वा दद्याद्गच्छेन्ममालयम् ।
यत्र वै ब्राह्मणं पश्येच्छ्रोत्रियं नियतेन्द्रियम् ।
एतत्कालमहं मन्ये परमं श्राद्धदानयोः ॥
श्रियमायुष्करं दानं पुत्रपौत्रप्रवर्धनम् । [580]
गोदानात्परमं दानं नास्ति किंचिज्जगत्त्रये ।
नित्यं ददस्व भूपाल यदि स्वर्गं त्वमिच्छसि ।
श्रियं च विपुलां लोके गमिष्यसि न संशयः ॥
इत्येतच्छृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
स्वर्लोकं समवाप्नोति गोप्रदानफलं लभेत् ॥ [585]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
गोदानस्य फलं श्रुत्वा धर्मराजो महामतिः ।
पुनरेवापरं धर्मं पप्रच्छ द्विजसंसदि ॥

युधिष्ठिर उवाच ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु नमस्ते भक्तवत्सल ।
त्राहि मां पुण्डरीकाक्ष धर्मशास्त्रोपदेशतः ॥
सर्वेषामेव दानानां यद्दानं सुमहत्फलम् । [590]
सद्यस्तुष्टिकरं चैव सर्वपापप्रणाशनम् ॥
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं लोकनाथ यदुत्तम ।
त्वद्भक्त्यान्पाहि धर्मात्मन्सत्कथाश्रवणेन च ॥

श्रीभगवानुवाच ।
वक्ष्यामि पाण्डवश्रेष्ठ दानानामुत्तमं वरम् ।
सद्यस्तुष्टिकर पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ॥ [595]
अन्नदानात्परं दानं नास्ति किंचिज्जगत्त्रये ।
अन्नेन जायते लोको ह्यन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
तस्मादन्नात्परं दानं नास्ति पार्थ हि मे मतम् ॥
अद्य तेऽहं प्रवक्ष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
शृण्वतां सर्वपापघ्नं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ [600]
पुरा किल महाराज ब्राह्मणो वेदभूषणः ।
सर्वशास्त्रार्थसंपन्नो बहुपुत्रो महाधनी ॥
अतिथिप्रियकृन्नित्यं बन्धूनां हितकृन्नृप ।
अन्नमेव परं दानमित्युक्त्वासौ करोति च ॥

G1 M1 न॰ (for नि-) G1 सद्युना (for सर्वतः). — (L. 557) D1 G(ed) ददस्व (for °स्व). G(ed.) -विदारकम् (for °णम्). — (L 558) G1 द्विजाना (for श्रीकरं). — (L 562) G(ed) फलात् (for फलम्). — (L. 566) सोऽसृतत्व (for अमृ°) G1 G(ed.) स (for च). — (L. 567) D1 G(ed.) नो (for यो). — (L. 569) D1 विदुषे (for भूपाल) — (L. 571) D1 -मृते दिने; G1 -दिने नृप; M1 -मृतौ नृप (for दिने तथा) — (L. 573) D4 ह्ययनेषु च पर्वणि, G2 G(ed) °ने विष्णुपर्वसु (G2 °णि) (for ^{b}) — (L. 574) G2 मताहे च साविण्डयौ च (for ^{a}). — (L 576) D1 G2 -पूरितम् (for पूजि°) — (L 577) G(ed) विशेषेण (for तु मा ध्यात्वा). — (L 579) G1 G(ed) एत (for एतत्). — After line 579, G(ed) ins :

49** गोदानाग्निर्ज्वलत्पापतूलराशि प्रधक्ष्यति ।

— G(ed.) om line 580 — (L 581) G2 दानात् (for दान) — For line 581, G(ed) subst. :

50** तस्माद्गोदानसदृशं दान नास्ति जगत्त्रये ।

— (L 583) G3 निमला (for विपुला). D1 श्रियं च विपुलान्भोगान् (for ^{a}) — (L. 585) D1 गोदानस्य (for गोप्रदान-).

COLOPHON. — *Sub-parvan* D1 G1.2 M1 G(ed) आश्चर्यपर्व — *Adhy name* G1 गोप्रदानप्रशंसनम्, G2 गोदानम्, M1 गोदानप्रशंसनम्, G(ed) गोदानप्रशंसा. — *Adhy. no* · D1 G1 2 M1 G(ed) 5.

(L 586) M1 धर्मपुत्रो (for °राजो). G1 महीपतिः, G(ed.) युधिष्ठिरः (for महामतिः) — (L 587) G(ed.) अपृच्छद् (for पप्रच्छ) G1 G(ed) जन- (for द्विज-) — (L. 594) G1 वदामि (for वक्ष्यामि). G1 M1 परम्, G(ed) शृणु (for वरम्). — (L 595) D1 -पुष्टिदम् (for -वर्धनम्). — After line 595, D1 ins .

51** गजतुरगसहस्रं गोकुलानां सहस्रं
कनकरजतपात्रं मेदिनीसागरान्तम् ।
उभयकुलविशुद्धं कोटिकन्याप्रदानं
न भवति समदानमन्नदानस्य लोके ॥

— (L. 597) G(ed.) लोका जायन्ते (for जायते लोको). — (L 598) G(ed.) पार्थ नास्तीति मे मतिः (for ^{b}). — (L. 600) M1 शृणु त्वं (for शृण्वतां). — (L. 601) D1 G(ed.) खलु (for किल) — (L 602) G1 G(ed.) तत्त्वज्ञो (for -संपन्नो) — (L. 603) D1 -प्रियकरो (hypermetric)

दुर्भिक्षे वा सुभिक्षे वा ह्यन्नमेव सदा ददत् । [605]
द्विजशूद्रान्तवर्णानां प्रमृष्टान्नं ददाति च ॥
अन्नदानं दृढं कृत्वा स्थिते तस्मिन्महात्मनि ।
सुरलोकेऽथ गन्धर्वा कीर्तयन्ति स्म त द्विजम् ॥
एतच्छ्रुत्वा देवपति. परीक्षायां समुत्सुकः ।
आजगामाथ विप्रस्य मन्दिरं ब्रह्मपूजितम् ॥ [610]
संदिश्य च महामेघान्पुष्कलावर्तकान्द्रुतम् ।
वृष्टिमुत्पादयामास सप्तरात्रं निरन्तरम् ॥
जलाकुलमभूत्सर्वं दशयोजनमात्रकम् ।
तस्मिन्कालेऽप्यसौ देवश्चाययौ विप्ररूपधृत् ॥
कृश· खञ्जो यष्टिहस्त सूक्ष्मदृष्टि क्षुधातुर । [615]
स्वस्तीत्युक्त्वा ययाचेऽन्नं घर्घराघोषसंयुतः ॥
विप्ररूपधरं देवं दृष्ट्वा राजेन्द्र धर्मवित् ।
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पादौ चापि प्रपीड्य च ॥
उवाच मतिमान्धर्मी ब्राह्मणेषु दृढव्रत ।
कृतार्थोऽस्मि महाभाग भवदागमनेन हि ॥ [620]
कुल वित्तं श्रुत गेह पुत्रपौत्रादय. सुहृत् ।
सर्वे ते मम पत्न्यश्च धन्या एव त्वदागमे ॥
पितरो मे महाभाग गावो मे जन्म चैव हि ।
धन्या एवाद्यय· सर्वा भूत्वा जन्मान्तराणि च ॥
इदानी सुदिनं जातं जीवितं च सुजीवितम् ॥ [625]
एवं वदति विप्रेन्द्रे तस्मिन्धाराकुले दिने ।
अग्निं प्रज्वाल्य यत्नेन साध्वी पाकमथाकरोत् ॥
तत प्रक्षाल्य विप्रेन्द्र. पादौ तस्य द्विजस्य च ।
तदन्नं पात्रसात्कृत्वा विष्णुबुद्ध्या ननाम ह ॥
तास्मिन्नवसरे शक्रो ब्रह्मरूपी सुरेश्वर· । [630]
मनसाचिन्तयद्देवांस्तेऽपि तत्र समागताः ॥
ब्रह्मरूपा महात्मानो ज्वलनार्कसमप्रभाः ।
अन्नं ययाचिरे विप्रं स्वस्तीत्युक्त्वा समुच्छ्रिता ॥
भोक्तु समुद्यत· शक्र श्रुत्वा तु करुणां गिरम् ।
सुराणा तु समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥ [635]
शृणुष्व मद्वचो विप्र ते सर्वे क्षुधिता भृशम् ।
तैश्च सार्धमह भोक्तुमिच्छामि न च तैर्विना ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य ब्राह्मणोऽतिथिवत्सल ।
कुरु पाकं क्षणेन त्वमिति पत्नीमभाषत ॥

ब्राह्मण्युवाच ।

किं करोमि च धर्मात्मन्निन्धनं नास्ति मद्गृहे । [640]
क्षुधिता ब्राह्मणश्रेष्ठा यदुपायं वदस्व तत् ।

ब्राह्मण उवाच ।

वस्त्राणि च बहून्यत्र घृततैलघटास्तथा ।
संयोज्य वर्तिका तेषु दीपयस्व समृद्धवत् ॥

वैशंपायन उवाच ।

भर्तृवाक्यं तथा श्रुत्वा वस्त्रमेकं यथा भवेत् ।
घृतं तैलं तु नि शेषं तथा साध्वी चकार ह ॥ [645]
सर्वाभावे पतिं प्राह श्रूयतां वचनं प्रभो ।
वस्त्राज्यतैलं निःशेष मा भूत्कि करवाण्यहम् ।
पाकश्च नाभवद्विद्वन्कर्तव्यं किमत परम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

श्रुत्वा वच पुनस्तस्या कोपात्संरक्तलोचन ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं साक्षाद्दैवेन चोदित· । [650]
दु खिताश्चैव तिष्ठन्ति क्षुधिता ब्राह्मणोत्तमा. ।
पादौ प्रसार्य ते चाग्नौ कुरु पाकं हि दुर्जने ॥
पतिवाक्यं तदा श्रुत्वा प्रीता साध्वी नृपोत्तम ।

(for प्रियकृन्) G_2 प्रिय (for हित-) — (L 604) $G_{1,2}$ अनेन परम दा(G_1 ज्ञा.नम् (for ^{a}). D_1 मत्वा , G_1 G(ed) [उ]क्त्वा हि (for [उ]क्त्वासौ) — (L 605) G_2 M_1 ह्यन्न वै सर्वदा ददत् ; G(ed) ह्यन्नमेव ददाति स (for ^{b}) — (L 606) G_1 G(ed) प्रहृष्टोऽन्न (for प्रमृष्टान्न). — (L. 607) G(ed) अन्नदाने मतिं कृत्वा (for ^{a}). — (L 608) G_1 पर- (for सुर-) G_1 सदा , G(ed) हित (for स्म त). — (L 609) D_1 G_2 परीक्षार्थं (for °या) G_1 महामति· (for समुत्सुकः). — (L. 610) D_1 $G_{1,2}$ G(ed) पूरितम् (for -पूजि°). — (L 611) $G_{1,2}$ G(ed) तदा (for महा-) — (L 614) G_2 M_2 हि (for ऽपि) D_1 G_2 ऽपि , M_1 हि (for च). G_1 M_1 वृद्धरूपभाक् (M_1 °धृक्) (for °धृत) — (L. 615) G_1 G(ed) -धर (for -हस्त) — (L 616) G_1 -सयुतम् (for °त). — (L. 617) M_1 दृष्ट्वा (for देवं) M_1 देवराज च धर्मवित् (for ^{b}). — (L. 619) G(ed) धर्म (for धर्मी) — (L 621) G_1 श्रुत (for कुल) G(ed.) हि न (for वित्त) D_1 वयं (for श्रुत). — (L. 623) M_1 भावो मे जन्म एव च , G(ed) ह्यागामिनि न जन्मानि (for ^{b}). — M_1 एवान्तराणि (for जन्मा°). — (L 626) D_1 G_2 M_1 -वादिनि (for वदति) G_2 क्षणे (for दिने). — (L 627) G_2 परम् (for पाकम्) — (L 629) G_2 -कृत्य (for कृत्वा) — (L 633) D_1 G_1 समूर्छिता· , M_1 समर्चिता , G(ed) सुमूर्छिता (for समुच्छ्रिता·) — (L 634) G(ed) तत् (for सु-) — (L 635) तमजमा (for सुराणां तु) — (L 637) G_1 G(ed) सावम् (for सार्धम्) — (L 638) G(ed) ब्राह्मणो बाढमित्यथ (for ^{b}) — (L 640) G(ed) वै गृहे (for मद्गृहे) — (L. 641) G(ed) आसते वेदिकान्तरे (for ^{b}) — (L 642) D_1 घृतानि च (for घटास्तथा). — (L 643) D_1 समृद्धिमत् , M_1 °द्धिवत् , यथामति (for समृद्धवत्) — $G_{1,2}$ om the ref — (L 647) अभूत् (for मा भूत्) — For lines 644^{b}–647^{b}, G(ed) subst .

52** तदा प्राज्वालयत्सती ।
वस्त्राण्यनल्पमूलानि तैलाक्तान्यतिभक्तित ।
तथापि पाकपूर्तिर्हि न जातेन्द्रप्रभावत ॥
ब्राह्मणी ।
वस्त्राण्यनल्पमूलानि भस्मसात्कृतवत्यहम् ।

— (L. 650) D_1 दैवेन (for दे°). — (L. 653) G_1 प्रीता

तथाकरोत्स्वपादौ च तैलसेचनचर्चितौ ॥
पाकस्तदाभवच्छीघ्रं जङ्घाकाण्डेन वह्निना । [655]
सा साध्वी वेद नाकिंचिन्नैव विन्दति नादुनोत् ॥
पतिस्तु पाककर्ता च कृत्वा पाकाननेकश. ।
तत: प्रक्षाल्य पादौ च पूजयामास चाक्षतैः ॥
प्रसार्य भाजनं दीर्घं स्थापयित्वा स धर्मवित् ।
दातुमन्नं समारेभे संभ्रमादविचारयन् ॥ [660]
तत पुरंदर प्राह ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ।
पत्नी समानयस्वेति ह्यन्नं सा दातुमर्हति ॥
पत्न्या विरहिते गेहे वस्तुमद्य न शक्यते ।
भोक्तुं किमुत विप्रेन्द्र गृहिणी गृहमुच्यते ॥
यस्य भार्या गृहे नास्ति सद्वृत्ता धर्मचारिणी । [665]
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥
पत्न्या विरहिते गेहे भर्तुः सौख्यं न विद्यते ।
तथैव द्विज सर्वेषां मद्विधानां किमुच्यते ॥
अतिथीनां यथा साध्वी प्रीता दास्यति पुत्रवत् ।
प्रीता भवन्ति ते देवाः कर्मश्रद्धासमीप्सवः ॥ [670]
मौनं बलं हि योगीनां द्विजातीनां श्रुतं बलम् ।
पत्नी बलं गृहस्थानां पक्षौ वै पक्षिणां बलम् ॥
अन्नं बलं मनुष्याणां पुरुषाणां धनं बलम् ।
राजा बलं दुर्बलानां योधानां तु धृतिर्बलम् ॥
चक्षुर्बलं हि जन्तूनां धर्म वै संपदां बलम् । [675]
शील बलं हि नारीणां गृहिणी गृहमेधिनाम् ॥
तस्मात्त्वं बलहीनश्च किं करोषि वृथा मम ।
भार्या न चेत्तु यास्यामस्तिष्ठ त्वं तु सुखं द्विज ॥
इति देवपतेर्वाक्य श्रुत्वा भीतिसमन्वित· ।
ध्यात्वाथ मां विवेशाशु पाकशाला कुरूद्वह ॥ [680]
पारिप्लवाक्षी वेष्टन्ती भुवि दीना सुमूर्छिताम् ।
हीनजङ्घां स्वका भार्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥
अहोऽह पापधीर्नित्यं क्रूरवाङ् निर्घृणोऽसुर ।
अनुकूलां स्वकां भार्यामीदृशी करवाणि यत् ॥
अविवेको हि सर्वेषामापदां परमं पदम् । [685]
विवेकरहितो यस्तु पशुरेव न संशयः ॥
अतर्कयन्तं विद्वांसमपि शास्त्रविशारदम् ।
प्रविशन्ति यथा नद्यो दु खानि च महार्णवम् ॥
इत्युक्त्वा त्व क्षमस्वेति मद्वच परुषाक्षरम् ।
अब्रवीत्पुनरेवाशु कल्याणीं तां पतिव्रताम् ॥ [690]
किमिदं सुव्रते साध्वि प्राकृतस्त्रीजनो यथा ।
आगतानतिथीन्सर्वान्पालयस्व च मामिह ॥
त्वया विना कथं वस्तुमुत्सहे धर्मचारिणि ।
कालो ह्ययं नैव दृष्टो नोक्तपूर्वं मयेदृशम् ॥
त्वं धर्मस्त्वं प्रिया प्राणा देवता च त्वमेव मे । [695]
अतिथीनामयं धर्मस्त्वय्येव च निवर्तते ॥
एवमुक्त्वापतद्भूमौ शोकमोहसमन्वितः ।
उत्थिता पुरुहूतस्य कृपया सा पतिव्रता ॥
विस्मिता जातजङ्घोरू जाम्बूनदविभूषिता ।
भोजयामास तान्सर्वान्ब्रह्मरूपधरान्सुरान् ॥ [700]
तृप्ताः प्रमुदिताः सर्वे सुखासीना द्विजोत्तमा· ।

(for श्रुत्वा) G1 साध्वी मा च (for प्रीता साध्वी). — (L. 654) M1 सा (for स्व-) D1 M1 -सेकन- (for सेचन-) — (L. 655) G1 M1 पाकं तथा (for पाकस्तदा) D1 तीव्रं (for शीघ्र) G(ed) पाक तदाकरोच्छीघ्र (for ^{a}) — (L 656) D1 व हृद्दत् (for नादुनोत्). G(ed) नाविन्दत्पतिभक्तित· (for ^{b}) — After line 656, G(ed) ins .

53** तत आहूय तान्भक्त्या पूजयित्वा यथाविधि ।

— G(ed.) om lines 657-659 — (L 657) D1 कृतपाकक्रियां सोऽथ (for ^{a}). D1 श्रुत्वा (for कृत्वा). — (L 658) G2 M1 सो (for the second च). — (L 659) G2 धर्मज (for °वित्) — (L 662) D1 समाह्वयस्व (for समान°). — (L. 665) G1 2 सुव्रता (for सद्वृत्ता) — G1 G(ed.) om. lines 667-668 — (L. 670) M1 श्रद्धा (for श्रद्धा). — (L 671) G(ed) बल हि योगिना मौन (for ^{a}). G1 G(ed) द्विजाना तु (for °तीना) — (L. 672) D1 G1 M1 भार्या (for पत्नी) G2 om lines 672^b-674^a D1 M1 अपि (for बलम्) — (L 676) G(ed) बल ज्ञान महात्मनाम् (for ^{b}) — (L 678) G1 G(ed) न भोक्ष्यामि कदाचन (G1 तथा द्विज) (for ^{b}) — (L 680) G(ed) क्षण (for [अ]थ मा) G2 [अ]थ (for [आ]शु) — After line 680, G(ed.) ins. :

54** तदापश्यद्वेपमाना हाहाकारेण संयुताम् ।

— G(ed) om line 681 — (L 681) M1 लुठ्यन्तीं (for वेष्टन्ती) G2 भुवि नीना समुच्छ्रिताम् (for ^{b}) — (L 683) G(ed) बत (for अहो) M1 दृष्टवान् (for क्रूरवाक्). G1 दुष्टवाग्निर्घृणोऽधुना, G(ed) दुष्टा धृष्टश्च निर्घृण· (for ^{b}). — (L 684) G(ed) य साध्वीमबलां भार्याम् (for ^{a}). G2 ईदृश (for °शीं) G(ed) ईदृशीं कृतवानहम् (for ^{b}) — (L. 685) M1 मनुष्याणा (for हि सर्वेषा) and सर्वेषा (for आपदां). D1 जन्तूनामापदां पदम् (for ^{b}) — (L 687) G(ed) -विदां वरम् (for -विशारदम्) — (L 688) G(ed) हि दु खानि (for यथा नद्यो) and यथा नद्यो (for दुःखानि च) G2 यथार्णवम् (for महा°). — (L 689) G2 मद्वाक्य (for मद्वच). G(ed.) स द्विजो भृशदु.खित (for ^{b}). — (L. 692) G(ed) अनादृत्येह तिष्ठसि (for ^{b}) — (L 693) G2 M1 हीन (for विना)· G(ed) त्वया हीनः कथ पूजा ह्यतिथीनां भवेदिह. — After line 693, G(ed) ins. .

55** नाह वस्तुमिहाकाङ्क्षे प्रस्थितायां दिव त्वयि ।

— G(ed.) om. line 624 — (L. 694) D1 वेद् (for दृष्टो). — (L 696) G(ed) परि- (for च नि-). — (L. 697) G(ed) मूर्छितः सहसा द्विज. (for ^{b}). — (L 698) G(ed.) ततः सा (for उपस्थिता). G(ed) कृपया स्वस्तसकटा (for ^{b}).

भर्तारमानयस्वेति तामूचुर्धर्मनन्दन ॥
शोकार्णवे पतिं दृष्ट्वा पतितं तं सुदुःखितम् ।
किमेतदिति सा साध्वी व्याजहार सुदुःखिता ॥
किं त्वं शोचसि कल्याण नितरां प्राकृतो यथा । [705]
भुक्त्वा तुष्टा द्विजवरा करिष्यन्त्याशिषं शुभाम् ।
तेषां सकाशं गच्छ त्वं प्रार्थयस्व शुभान्द्विजान् ॥
शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स्वप्नदृष्टेव तत्सर्वं विचिन्त्य च मुहुर्मुहुः । [710]
गत्वा प्रणम्य तान्सर्वानुवाच कुरुनन्दन ॥
अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाभिवन्दनात् ।
अद्य मे वंशजाः सर्वे याता वोऽनुग्रहाद्दिवम् ॥
पत्रशाकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशा ।
तत्क्लेशजातं चित्तेषु विस्मृत्य क्षन्तुमर्हथ ॥ [715]
एवमुक्त्वा ननामाशु स विप्रो वै पुनः पुनः ।
ज्योतिर्मयांस्तदा दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ॥
ततो देवपतिः प्राह प्रहसन्ब्राह्मणोत्तमम् ।
तृप्तोऽस्मि देवास्तृप्यन्ति मामिन्द्रं विद्धि धर्मभृत् ॥
देवा ह्येते वयं प्राप्तास्त्वत्परीक्षाभिलिप्सवः । [720]
यावात्स्थितोऽहं स्वर्लोके तावत्त्वं स्थितिमेष्यसि ॥
तव धर्मस्य विप्रेन्द्र प्रत्यूहो न भविष्यति ।
इत्युक्त्वा तां धर्मपत्नीमभिनन्द्य मुहुर्मुहुः ।
तिरोदधे स सुत्रामा देवैः सार्धमरिंदम ॥
स विप्रो भार्यया सार्धं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् । [725]
अन्ते जगाम स्वर्लोकं भार्यया सह धर्मज्ञ ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र ददस्वान्नं नराधिप ।
अन्नदानेन ते स्वर्गं भविष्यति न संशयः ॥
भक्त्या परमया युक्तः स्त्रिया सार्धमरिंदम ।
सपत्नीको यथा विप्रस्तथा त्वं कीर्तिमेष्यसि ॥ [730]
ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे समवस्थितः ।
तस्मादतिथयः पूज्या भोक्ता च परमेश्वरः ॥
यस्य गेहे यदा तुष्टो ह्यतिथिर्भक्ष्यभोजनैः ।
तदा देवाश्च तुष्यन्ति तस्मादन्नप्रदो वरः ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवमुक्तं यदुपुंगवेन [735]
धर्मं महात्मा कुरुनन्दनश्च ।
पुनस्तथोवाच निपत्य मूर्ध्ना
पादारविन्दं परमस्य पुंसः ।

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष शरणागतपालक ।
त्वमेव संशयच्छेत्ता सर्वदा मम सुव्रत ॥ [740]
धनाढ्या देवताभक्ता ब्रह्मभक्ता बहुप्रदाः ।
सत्पात्रे दानशीलाश्च प्रयान्ति परमं पदम् ॥

— (L 699) G1 2 M1 -हेमाङ्गी (for -जङ्घोरू) G(ed) उत्थिता हृष्टरोमाङ्गी (for [a]) G2 जातवेद- (for जाम्बूनद-). G(ed) पतिभक्तिसमन्विता (for [b]) — (L 701) D1 भुक्ता (for तृप्ताः) G2 च तेऽमराः (for द्विजोत्तमाः) — (L 702) M2 आह्वयस्व (for आन°). — (L 704) G2 M1 ह्याजुहाव (for व्याजहार) D1 पतिं दुःखाकुलं तथा (for [b]). — (L. 706) G(ed) सर्वे (for तुष्टा) — (L 707) G(ed) शुभं (for शुभान्). — After the ref, D1 ins.:

56** इति तस्या वचः श्रुत्वा स विप्रो ज्ञानशीलवान् ।
मा पश्यन्सर्वतो गत्वा यत्रास्ते भुवि देवता. ॥

— (L 710) D1 विचिन्तयाति स द्विजः (for [b]). — For line 710, G(ed) subst.:

57** स्वप्ने दृष्ट्वा तु तत्सर्वं देवकृत्यं द्विजस्ततः ।

— (L 711) M1 स गत्वा प्रणमन्सर्वान्, G(ed.) झटित्युत्थाय तान्सर्वान् (for [a]) — (L. 714) D1 G2 ईदृशम् (for °शा) — (L. 715) D1 M1 चित्ते तु, G2 चित्तेन (for °षु) — (L 717) M1 ज्योतिर्मय (for °यास्) — For line 717, G(ed) subst.:

58** ततो ज्योतिःस्वरूपास्तु तान्दृष्ट्वा विस्मयं गतः ।

— (L 719) M1 तृप्यन्तु; G(ed) तृप्ताः स्युः (for तृप्यन्ति). G(ed.) भूसुर (for धर्मभृत्). — (L. 720) G2 वयमिह (for ह्येते वयं) — (L 721) M1 सुखम् (for स्थितिम्) — (L. 724) G(ed) तिरोहितोऽभूत्सुत्रामा (for [a]) M1 साकम् (for सार्धम्). — G2 om lines 725–726 — (L 725) M1 अभि- (for यथा) — (L 727) M1 समाहित (for नराधिप) — D1 om lines 728–729 — (L 728) M1 स्वर्गो (for स्वर्गं) — (L 731) G(ed) हृद्देशे वत्स तिष्ठति (for [b]). — (L 733) G2 भक्ति- (for भक्ष्य-) — After line 734, G(ed) ins.:

59** अद्य वेत्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते ।

— D1 G(ed) om the ref. — (L 735) G1 G(ed) -नन्दनेन (for -पुंगवेन). — (L 736) M1 महान्त (for महात्मा). G(ed) धर्मं समाकर्ण्य कुरुप्रवीरः. — (L 737) G1 तदा; G2 च च, M1 स च (for तथा). — After line 738, G1 G(ed) ins.:

60** य इदं पुण्यमाख्यानं शृणुयाद्देवसंनिधौ ।
ब्राह्मणानां समाजे वा स विप्रो नाकमश्नुते ।

Colophon.—*Sub-parvan*: D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः; G2 M1 G(ed) शेषधर्माः. —*Adhy. name*: D1 G1 M1 अन्नदानप्रशंसनम्; G2 अन्नदानमाहिमा, G(ed) अन्नदानप्रशंसा. —*Adhy. no.*: D1 G1.3 M1 G(ed) 6.

(L. 742) G(ed.) प्रयान्ति परमां गतिम् (for [b]). — (L.

रिक्तास्तु सर्वे मनुजा ह्यशक्ता दानकर्मसु ।
का गतिः कानि दानानि तेषां मे कृपया वद ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् । [745]
यस्य श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं भवेत् ॥
निष्किंचना हि मुनयः सर्वे धर्मपरायणाः ।
सदा सर्वहिते युक्तास्तोयदानाद्दिवं गताः ॥
काञ्चनादीनि दानानि गृह्णन्ति गृहमेधिनः ।
उपर्युपरि वाञ्छन्ति तोयात्तृप्ता भवन्ति हि ॥ [750]
दानानामुत्तमं दानमन्नदानं तथा जलम् ।
सद्यस्तुष्टिकरं दानं प्राणिनां जीवनं च यत् ॥
प्रीणनमपि सर्वेषां प्राणा वारिणि संस्थिताः ।
तज्जलं ये प्रयच्छन्ति प्राणदाः परिकीर्तिताः ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । [755]
श्रोतॄणां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुरा किल महाराज सुशीलो ब्राह्मणोत्तमः ।
शान्तो जितेन्द्रियो विद्वान्मद्भक्तो निःस्पृहः शुचिः ॥
वेदे च धर्मशास्त्रे च वेदान्ते परिनिष्ठितः ।
उञ्छवृत्तिः सदानन्दः सदा सर्वहिते रतः ॥ [760]
आतिथेयः सदा मौनी जलदाने सदा रतः ।
पशुपक्षिमृगादीनां मनुजानां विशेषतः ।
मां च सर्वगतं ध्यात्वा जलदानं करोति सः ॥
पुण्यवृक्षान्समारोप्य सुपुष्पानपि पादपान् ।
पशुपक्षिमृगादीनां शीतलं तोयमुत्तमम् ॥ [765]

अवग्रहेऽपि राजेन्द्र महाकूपात्समुद्धृतम् ।
जलं ददन्सर्वकालमास्ते बदरिकाश्रमे ॥
देवा यक्षास्तथा सिद्धा गुह्यका अपि चारणाः ।
तस्याश्रमपदं प्राप्य सदा क्रीडन्ति निःस्पृहाः ॥
कदाचिद्द्वलभिद्देव. शङ्कितस्तस्य कर्मणा । [770]
सहार्चिषा समागम्य ययाचे जलमार्तवत् ॥
मित्रातपातपरिक्लिष्टौ जलपानसमुत्सुकौ ।
आवाभ्यां दीयतां विप्र जलं परमशीतलम् ॥

सुशील उवाच ।

कृतार्थोऽस्मि महाभागौ युवाभ्यां तारितोऽस्म्यहम् ।
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् । [775]
अद्य मे वंशजाः सर्वे मुक्ता एव न संशयः ॥
एवमुक्त्वा सुशीलस्तु पादौ प्रक्षाल्य तौ द्विज ।
अद्य मे प्रीयतां विष्णुरित्युक्त्वासौ ददौ जलम् ॥
स पीत्वा तज्जलं सर्वमपि तृप्तः पुरंदरः ।
दीयतां दीयतामस्मै शीतवारि च सत्वरम् ॥ [780]
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य ब्राह्मणो मयि तत्परः ।
पानीयशालिकामध्ये शून्यं भाण्डं ददर्श ह ॥
किमेतच्छून्यमभवद्भाण्डं पानीयपूरितम् ।
ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुं पाहि पाहीत्यचिन्तयत् ॥
पानीयं नैव पश्यामि पिपासुर्ब्राह्मणोत्तमः । [785]
किं करोमि जगन्नाथ पाहि मां ब्राह्मणोत्तमम् ॥
कर्ता त्वं मम धर्मस्य देवदेव जगत्पते ।
कथं धर्मं तु भृत्यस्य भङ्गीकर्तुमिहार्हसि ॥

---

743) M1 सक्तास् (for रि°). — (L. 746) D1 M1 लभेत् (for भवेत्). — (L. 747) G1.2 M1 G(ed) पूर्वे (for सर्वे). — (L. 748) G2 सर्वदा सर्वतो युक्तास् (for ^{a}). — (L. 749) G(ed) गृह्णन्ते (for °न्ति). — (L. 750) M1 तोय- (for तोयात्). G(ed) ते (for हि). — (L. 752) G1 द्वयम् (for च यत्). D1 G2 प्राणिना जीवन(G2 °वित)द्वयम् (for ^{b}). — (L. 754) D1 ते प्र- (for परि-). — (L. 757) G(ed) सुशीलो नाम ब्राह्मण. (for ^{b}). — (L. 758) G2 श्रीमान् (for विद्वान्). — (L. 761) G(ed) सदा धर्मरत. सुधीः (for ^{b}). — (L. 762) M1 मनुष्याणा (for °जाना). G(ed) om. lines 762^{b}–765^{a}. — (L. 764) D1 सुफलान् (for सुपुष्पान्). — (L. 766) G1 G(ed) महाकूपात (for ऽपि राजेन्द्र) and रज्ज्वा चैव (for महाकूपात्). — (L. 767) G(ed) सार्वकालम् (for सर्व°). — (L. 770) G1.2 ययाचे (for कदाचिद्). — (L. 771) G(ed) आदरात् (for आर्तवत्). —After line 771, G(ed) ins.:

61** विप्रावूचतु. ।
आवां विद्धि महाप्राज्ञ चण्डातपसमाहतौ ।

— (L. 772) D1 मित्रांशुतापितौ क्लिष्टौ (for ^{a}). D1 G1.2 G(ed)) -पानात् (for -पान-). (L. 773) D1 अवश्यं (for आवाभ्यां) G1 अद्य (for विप्र) G(ed) तस्मात्त्वं दीयतां क्षिप्र (for ^{a}). G(ed) -शीतकम (for °लम्). — After line 773, G(ed) ins.:

62** तद्दीनवचनं श्रुत्वा स विप्रो वेदवित्तमः ।
प्रोवाचातिविनीतात्मा वचनं चेदमादरात् ॥

— G1 G(ed.) om. the ref. — (L. 774) G(ed) पारितौ (for ता°). — (L. 778) D1 G2 M1 ददाति च (for ददौ जलम्). — (L. 779) M1 अपितृप्तः (for अपि तृप्तः). — For line 778, G(ed) subst.:

63** तत्पीत्वा निमिषादिन्द्रो ययाचे पुनरप्यहो ।

— (L. 780) M1 मेति, G(ed) मह्य (for अस्मै). M1 प्रोवाच न्यायविस्तरम्, G(ed) शीत वारीति सत्वरः (for ^{b}). — (L. 781) D1 ब्राह्मणो मत्प्रियः परः, G(ed) °णो मत्परायणः (for ^{b}). — After line 781, G(ed.) ins.:

64** मा स्मरन्नगमच्छीघ्र पानीयागारमुत्तमम् ।
तत्रापश्यद्भाण्डजातं सर्वं विरहितं जलैः ॥

— G(ed.) om. line 782. — G1.2 M1 G(ed.) -शालिकां (for °का-). — (L. 783) M1 पात्र (for भाण्डं). G(ed.) भाण्डजातमिति स ह (for ^{b}). — (L. 786) D1 पाहि मां

पिता माता गुरुस्तीर्थं धर्मो बन्धु सुहृत्तमः ।
अतस्त्वं मम देवेश व्रतं पाहि नमोऽस्तु ते ॥ [790]
तथा वदति तस्मिन्वै ब्राह्मणे पाण्डुनन्दन ।
पूरयामास तद्ब्राण्डमन्तर्यामी जगद्गुरु ॥
शिखावान्समनुप्राप्य जलं वै सर्वतोदिशम् ।
अपिबत्सहसा राजन्कल्पान्ते वारिधि यथा ।
भूयोऽपिबद्ददस्वेति प्रार्थयित्वा स धर्मज । [795]
ययौ पुरंदरपुरं वज्रिणा सह विस्मित. ॥
आश्चर्यं परमं गत्वा स विप्रो भार्यया सह ॥
खानयामास तत्कूपं तदा पातालसंनिभम् ।
प्रार्थयामास लोकेशं मामेवं पाण्डुनन्दन ॥
नमस्ते लोकनाथाय भुक्तिमुक्तिप्रदाय च । [800]
नमस्ते वासुदेवाय देवानां मूलरूपिणे ।
पाहि मां पुण्डरीकाक्ष त्वद्भक्तं कमलापते ॥
यथा हि मम धर्मस्य ह्यन्तराया न सन्ति हि ।
तथा मा पालयस्वेति भूयो भूयो ननाम च ॥
एवं भक्त्याददत्तोयं सर्वेषां प्राणिनामिह । [805]
आस्ते तत्र च विप्रेन्द्र ऋषिसंघनिषेवित ॥
तत पुरंदरो देवैरागत्य सह धर्मज ।
पपौ तत्र जलं सर्वं ग्रीष्मे तु पथिको यथा ॥
त्रि सप्तकृत्वस्तत्रैनं परीक्ष्य च पुन. पुनः ।
तद्धर्ममपहर्तुं वै न शशाक स वृत्रहा ॥ [810]
तथा हि मम भृत्यस्य कामाल्लोके व्यपोहितुम् ।
क समर्थो महाराज ममापि च न शक्यते ॥

भक्ताधीनो ह्यहं पार्थ तेषामिष्टं ददामि च ।
ताल्लोकेऽप्यन्यथा कर्तुं क समर्थो नु पण्डितः ॥
स्वर्लोकं समनुप्राप्य शङ्कितस्तस्य कर्मणा । [815]
द्वादशाब्दं सहस्राक्षो न ववर्ष तदाश्रमे ॥
कृपया मम धर्मात्मन्वर्धितं तोयमुत्तमम् ।
ददन्वै सर्वभूतानामास्ते तत्र मम प्रिय ॥
ततस्तु प्रेषयामास ग्रहान्सर्वाञ्शचीपति. ।
ते सर्वे समनुप्राप्य पपु पानीयमुत्सुका ॥ [820]
स्थितेषु तेषु सर्वेषु ह्येकत्र कुरुनन्दन ।
वृष्टिस्तदाभवच्छीघ्र कल्पान्ते ब्रह्मणो यथा ॥

इन्द्र उवाच ।

अन्यथा चिन्तितं कार्यं दैवेन कृतमन्यथा ।
अहमन्यच्चिन्तयामि दैवमन्यत्र चिन्तयेत् ॥
एवं चिन्ताकुलो राजन्सुत्रामा तु सुरै सह । [825]
स्वर्गार्होऽयमिति ज्ञात्वा तान्ग्रहान्समचिन्तयत् ॥
अर्दितान्वृष्टिभि सम्यक्कम्पमानान्महीसुरान् ।
सुखोत्थिता ग्रहा सर्वे ह्यब्रुवन्ब्राह्मणोत्तमम् ॥
सुशील सर्वधर्मज्ञ तृप्ता. सर्वे दिवौकस ।
पितरस्तव सुप्रीता प्रशंसन्तो दिवं गता ॥ [830]
कर्मणा तव धर्मात्मल्लोका सर्वे चराचराः ।
तुष्टो हि पुण्डरीकाक्षो वेत्ति धर्मं न चेतर. ॥
त्वमद्य गच्छ स्वर्लोकमनया भार्यया सह ।
सुत्रामा प्रार्थते त्वा तु वस्तुं धर्मभृतां वर ॥
वय ग्रहा इति ख्याता सूर्यचन्द्रादयो द्विज । [835]

जगदीश्वर (for ^{b}) —(L 788) G(ed) विनष्ट कर्तुमर्हसि (for ^{b}) —(L 789) G1 -सुहृत् (for गुरुस्) D1 धर्म- (for धर्मो) —(L 790) G(ed) सर्व (for अतस्) G1 द्रुतं, G(ed.) धर्म (for व्रत). —(L. 792) G1 जगत्पति (for °द्गुरु.). — For line 792, G(ed) subst .

65** जलेन पूर्णमकरोद्ब्राण्डजात जगत्पति ॥

— After the above, G(ed) cont

66** तत' शिखावास्तत्सर्वं विलीनमकरोज्जलम् ।
देवदेवा तच्च पुन पूर्णमभूत्तदा ॥
एताच्चित्रं विलोक्येन्द्रो विप्र समान्य सत्वर ।
ययौ स्वर्गं स्वच्छन्दं विप्र साधैनामकम् ॥
तत' स विप्रप्रवरस्तत्र कूपान्बहूदकान् ।
कारयामास राजेन्द्र स्वधर्मपरिपालक ॥

— G(ed) om lines 793-798 —(L. 794) G1 जलधि (for वारिधि) —(L 795) M1 ऽपि स (for ऽपिबद्). D1 D2 तमुक्त्वा तु (for प्रार्थयित्वा) —(L 802) D1 त्वद्भृत्य (for त्वद्भक्त) —(L 804) G2 नमामि (for ननाम). —(L. 805) G(ed) बहु (for इह) —(L. 806) G(ed) सुवृत्त स च विप्रेन्द्र (for ^{a}) D1 G2 -निषेविते (for °त'). —(L 807) G(ed) पुनः (for तत) G(ed) सार्धमागत्य धर्मज (for ^{b}). —(L. 808) G(ed.) पपौ जलं यथापूर्वं (for ^{a}). —(L 813) G2 M1 भृत्याधीनो (for भक्ता°) G(ed) तदभीष्टप्रदो ह्ययम् (for ^{b}) —(L 814) M1 न पण्डित ; G(ed) महीपते (for नु पण्डित.) — After line 814, G(ed) ins

67** तस्मिन्द्वेष समुत्पाद्य सहस्राक्षोऽतिशङ्कित ।

— G(ed) om line 815 —(L 816) G(ed) तदा राजन् (for सहस्राक्षो) —(L 817) G1 वासित (for वर्धित). —(L 818) G(ed) मुमुदे तत्र स द्विज (for ^{b}) —(L 820) G(ed) तत्र (for सर्वे) — G1 om. the ref —(L 824) D1 G1 2 M1 अहमन्यत्र चिन्तामि (for ^{a}) G1 M1 चिन्तितम् (for चिन्तयेत्). G(ed) दैवमन्यदचिन्तयत् (for ^{b}). —(L 825) G(ed) सुत्रामा तमृपि तदा (for ^{b}). — For line 826, G(ed) subst

68** महाभागवत ज्ञात्वा विनयादब्रवीदिदम् ।

— G(ed.) om lines 827-828. D1 om line 827. —(L 828) G2 सुरा (for ग्रहा) —(L. 831) धर्मज्ञ (for धर्मात्मल्ँ) — After line 831, G(ed) ins .

69** सुप्रीता अभवन्विप्रा नात्र कार्या विचारणा ।

—(L 834) D1 वस्तु धर्मभृता वर (for ^{b}). — For line 834, G(ed) subst. :

70** सुत्रामाह द्विजश्रेष्ठ तुष्टोऽसि तव धर्मत ।

विमानं सूर्यसंकाशं त्वदर्थं वै समागतम् ।
पश्यारोहतु यास्यामो भवान्भुङ्क्ष्व सुखं दिवि ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ग्रहाणां तच्छ्रुतं वाक्यं निशम्य कुरुनन्दन ।
ययाचे लोकरक्षार्थं वरं नत्वा पुनः पुनः ॥
अत्रत्यानां तु सर्वेषामद्यप्रभृति धर्मिणाम् । [840]
दूरस्थानामपि यदि मुक्तिरत्र भविष्यति ।
नाकं भवतु लोकानां यदि मा नेतुमिच्छथ ॥
अन्यथा चेदहं ह्यत्र वसेयं तु यथासुखम् ।
नाकं गच्छथ यूयं वै प्रार्थयिष्ये रमापतिम् ।

ग्रहा ऊचुः ।

तरुगुल्मलतानां तु मृगाणामाततायिनाम् । [845]
सानिध्याल्लोकनाथस्य मुक्तिश्चापि भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा तं समारोप्य विमाने सूर्यवर्चसि ।
सपत्नीकं समारोप्य विविशुर्नाकमव्ययम् ॥
चतुर्युगसहस्राणि भुक्त्वा भोगाननेकशः ।
ततस्तु ब्रह्मणो लोकमवाप्य सुखमश्नुते ॥ [850]
तस्मात्त्वं सर्वदा राजन्प्रपां कृत्वा सुशोभनाम् ।
पानीयं शीतलं राजन्ददस्व सततं नृणाम् ॥
दरिद्राणामयं धर्मः स्वर्गमोक्षप्रदायकः ।
सुराणां दुर्लभो ह्येष सुरलोके सुखप्रदः ॥
वरमिममितिहासं यः शृणोतीह नित्यं [855]
सकलकलुषशान्तिः सद्य एवेति विद्धि ।
सुरपतिवरलोके शृण्वतां भूसुराणां
भवति हि खलु वासो नात्र संदेहमस्ति ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रियः पते नमस्तुभ्यं वृष्णीनां वंशवर्धन ।
त्वमेव सर्वशास्त्राणि वेदांश्चापि महामते ॥ [860]
तस्मात्त्वा प्रार्थयाम्यद्य पातुं धर्मामृतं प्रभो ।
पालयस्व च धर्मेण शास्त्रेण जगतीपते ॥
कन्यादानं प्रशंसन्ति मुनयः पुण्यदर्शिनः ।
धर्मं तं वद तत्त्वेन लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
दानस्य को विधिस्तस्य कः कालः समुदाहृतः । [865]
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं कृष्ण संप्रति कथ्यताम् ॥
भगवंस्त्वद्वचः सत्यं हितं परमपावनम् ।
अस्माकं हितकृन्नित्यं साक्षाज्जगतः प्रभुः ॥
काल्लोकान्समवाप्नोति कन्यादाता सुरोत्तम ।
तद्भवान्वेत्ति तत्त्वेन वद संप्रति मेऽनघ ॥ [870]

श्रीभगवानुवाच ।

साधु पृष्टं महाबाहो त्वया कुरुकुलोत्तम ।
धर्मश्रवे यथाप्रीतिस्तथा ख्यातिर्भविष्यति ॥

—(L 835) एते (for वय). —(L 837) G1 G(ed) पत्नी (for पश्य). G(ed) मुने (for भवान्) G2 सुखानि च (for सुखं दिवि). —(L 838) D1 तु (for तद्) G(ed) इन्द्रेणोक्तं तु तद्वाक्य (for °) —(L 839) D1 वदन् (for वरं.) —(L 840) G1 2 अमर्त्यानां, M1 तत्रत्यानां (for अ°) D1 कर्मणा (for धर्मिणाम्) — For line 841, G(ed.) subst.

71** दूरदेशादिहागन्तृजनानां च पुरंदर ।
G(ed) cont.

72** स्वर्गप्राप्तिर्भवेन्नित्या मत्कूपजलपानतः ।
—(L 842) G2 लोकार्हं (for °नां). G(ed.) एवं वरं प्रयच्छ त्वं (for °). — For line 844, G(ed) subst

73** यूयं गच्छत वै नाकं नाहमागन्तुमुत्सहे ।
—(L 845) G(ed.) -लतादीनां (for °नां तु) — For line 846, G(ed) subst

74** भवत्कूपोदकस्पर्शान्मुक्तिश्चापि भवेद् ध्रुवम् ।
—(L 847) G(ed) समाहूय (for °रोप्य) —(L 848) G(ed) जगाम त्रिदिवं हरिं (for °) —(L. 849) G(ed) त्रिविष्टपे (for अनेकशः) —(L 850) G(ed) स (for तु). G(ed) सुखभोगभुक् (for °मश्नुते) —(L 855) G1 परम् (for वरम्) G2 M1 इदम् (for इमम्) G(ed.) भक्त्या (for नित्यं). —(L. 856) G1.2 अथ एवाभवद्धि; M1 सद्य एवाभिवृद्धिः; G(ed) धर्मबुद्धिश्च सद्य (for सद्य एवेति विद्धि). —(L 857) G1 -वरपर- (for -पतिवर-) —(L. 858) G(ed) [अ]स्ति सदेहबुद्धि (for [अ]त्र संदेहमस्ति)

COLOPHON. — *Sub-parvan* D1 G1.2 M1 G(ed.) ऐप-धर्मा, G1 2 भविष्यपर्व — *Adhy. name* D1 G1 G(ed.) पानीयदानप्रशंसा, G2 पानीयदानम्, M1 पानीयप्रशंसनम्. — *Adhy. no* D1 G1.2 M1 G(ed) 7.

(L 860) G(ed) त्वमेव वेत्सि वेदांश्च (for °). D1 वेत्सि, G1 चैव (for चापि). G(ed) वेदाङ्गानि च सर्वशः (for °). —(L 861) M1 ज्ञातुं (for पातुं) —(L. 862) G(ed) मामद्य (for धर्मेण) D1 शास्त्रेण जगतां पते; M1 °ण च महीपते, G(ed) धर्मतत्त्वोपदेशतः (for °) —(L. 863) M1 -शालिनः (for दर्शिनः). —(L 864) G1 नमः (for ऽस्तु ते). — For line 864, G(ed.) subst

75** तद्दानस्य च माहात्म्यं कृपया वद सुव्रत ।
—(L 865) G1 ऽहो लोकेश, G2 ऽहो नाथ कः (for विधिस्तस्य) M1 दानस्य लोके को नाथ (for °). — G(ed.) om. lines 866-868 —(L 868) D1 जगतां (for °तः) M1 त्वं साक्षाज्जगतीपतिः (for °). —(L 869) G1 G(ed.) -दानात्; G2 M1 -दाने (for -दाता) — G1 G(ed.) om line 870. —(L. 871) D1 G(ed) महाभाग (for °बाहो). — For line 872, G(ed.) subst.:

76** धर्मान्प्रष्टुं तथा ज्ञातुं त्वमेवार्हसि नेतरः ।

सुरूपाय सुशीलाय कुलीनाय निरोगिणे ।
कन्या दद्याच्छुभाल्लोकाल्लभते नात्र संशय ॥
सुश्रुताय दरिद्राय श्रोत्रियस्यात्मजाय च । [875]
यो दद्यात्तु स्वका कन्या ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
कन्याभावे धन दत्त्वा विवाह कारयेद्बुध ।
न तस्य लोका क्षीयन्ते यावदाचन्द्रतारकम् ॥
विषुवायनसंक्रान्तौ चन्द्रसूर्योपरागयो ।
पुण्यक्षेत्रे पुण्यतीर्थे कन्यादो मोक्षमश्नुते ॥ [880]
पितृदेवगणास्तात कन्यादानात्सुपूजिता ।
गन्धर्वै स्तूयमानास्ते प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सर्वपापप्रशमनमायुर्वर्धनकारणम् ॥
पुरा कृतयुगे राजन्नर्मदायास्तटे शुभे । [885]
धर्मव्रतो महानासीत्कौण्डिन्यकुलसंभव ॥
शान्तो जितेन्द्रियो विद्वान्वेदवेदाङ्गपारग ।
अग्निहोत्री सदामौनी तस्मिन्नास्ते तपोवने ॥
स कदाचिन्महाभाग शिष्यैः सह जितेन्द्रिय ।
वनं जगाम धर्मात्मा ह्येधानाहर्तुमुद्यत ॥ [890]
कन्दमूलफलाकीर्णे समित्पुष्पकुशावृते ।
इन्धनार्थं विसृज्यैतान्वनमन्यदुपाविशत् ॥
महावराहनिचयै कस्तूरीमृगसेवितम् ।
शार्दूलै श्वापदैः सिंहैर्गजैरश्वैर्वृकैरपि ॥
ऋक्षजम्बूकनागैश्च वानरीचमरीगणै । [895]
डाकिन्यादिगणैः क्रूरैर्वृकनादैरनेकशः ॥
महाघोरैरजगरै राक्षसै पिशिताशनै ।
एवं बहुविधैरन्यैर्जन्तुभिः परिवारितम् ।
पश्यन्वनं भयकरं प्रविवेश महामति ॥
वनशोभां क्वचित्पश्यंस्तिष्ठन्नासीन एव च । [900]
शुश्राव च महानादं रक्ष रक्षेति चाग्रतः ॥
तेन शब्देन महता विस्मयं परमं गत ।
भयंकरे महाघोरे मन्दं मन्दं चचार ह ॥
तमन्वेष्टुमना विप्र किंचिद्दूरतरे नृप ।
वृक्षवल्लीसमाकीर्णं कूपमेकं ददर्श ह ॥ [905]
कण्टकीद्रुमसंकीर्णं द्रुमैराच्छादितं महत् ।
हुंकारनादितं घोरं महोरगनिषेवितम् ॥
तं दृष्ट्वा सहसा राजन्किंचित्साध्वससंयुतः ।
आश्रम पुनरागन्तुमुपचक्राम धर्मवित ॥
तस्मिन्नवसरे राजन्महाकूपे महास्वन । [910]
आयाहि पश्य रक्षेति तदाराद्वुत्थितो भृशम् ॥
श्रुत्वा तदद्भुताकारं पुनर्वीक्ष्य महाबलम् ।
को भवान्वद तत्त्वेन किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य तदाराद्धूम उत्थित ।
तस्मात्कूपात्समाकृष्य मा भैषीरित्युवाच तम् ॥ [915]
धर्मव्रत महाभाग ह्यस्मान्पश्य महामते ।
पितॄनेतांस्त्वदीयान्वै विद्धि तथ्यं ब्रवीमि ते ॥

धर्मव्रत उवाच ।

किमर्थमत्र स्थीयन्ते युष्माभि पितृमूर्तिभि ।
पितृलोकं विसृज्यैव सत्यमेवं ब्रुवन्तु मे ॥

पितर ऊचु ।

येनेमामीदृशी प्राप्ता गतिं गतिमतां वर । [920]
वक्ष्यामो वयमत्रैव शृणु नान्यमना हि ताम् ॥
अस्मिन्कुले महाभाग धर्मिणो नैव सन्ति हि ।
तस्मादिमामवस्था वै प्राप्ता एव न संशयः ॥
अन्नदा गृहदाश्चैव भूप्रदा गोप्रदास्तथा ।
गङ्गास्नानरता नैव गङ्गायां पिण्डदास्तथा ॥ [925]
पुण्यतीर्थरता नैव सत्पात्रे दानतत्परा ।
तिलदा घृतदा नैव अन्नदा जलदास्तथा ॥
अयने विषुसंक्रान्तौ व्यतिपाते तथाष्टके ।
सोमसूर्योपरागे च नार्चयन्ति हि किंचन ॥

—G1 om. lines 873–875 —(L. 873) G(ed) ह्यरोगिणे (for नि°).—(L 879) D1 M1 अयने विषुवि(M1 °स)क्रान्तौ (for ᵃ) —(L. 880) D1 कल्पादौ (for कन्यादो) —(L 881) M1 पितृमातृ- (for °देव-) G(ed.) तस्य (for तात). G(ed) भवन्ति हि (for कन्यादानात्). —(L 883) M1 अत्रैवोदाहरिष्येऽहम् (for ᵃ) —(L. 884) G2 आयुरारोग्यवर्धनम्, M1 °वर्धनमुत्तमम् (for ᵇ). —(L 886) G(ed) भूषण (for -संभव). —(L 889) G1 G2 M1 G(ed) महाभाग (for °भागः) —(L 891) D1 -फलान्वितम्, G1 -कुशान्विते (for °वृते). G(ed) वृक्षसंघाकुले वने (for ᵇ) —(L 892) G1 G(ed) दूरम् (for अन्यद).—(L 893) G(ed) कस्तूरीभिश्च सेवितम् (for ᵇ) —(L 894) G1 च गवयैर् (for अश्वैर्वृकैर्) —(L 895) G(ed) -हरिणैर् (for -नागैश्च) G(ed) वानरैश् (for °री-). —(L. 896) G1 G(ed) उलूकाद्यैर् (for वृकनादैर्) —(L 898) D1 परिपूरितम् (for परिवा°). —(L. 899) G(ed.) स पश्यन्वै (for पश्यन्वनं). —(L. 901) G(ed.) शु- (for च) —(L 903) M1 महारण्ये (for °घोरे) —(L 904) D1 तमन्वेष्टु समाविष्ट (for ᵃ) M1 दूरचरो, G(ed.) दूरान्तरे (for दूरतरे) —(L 906) D1 कण्टक- (for °की-) —(L. 909) G1 G(ed) आयातुम् (for आगन्तुम्) D1 M1 G(ed) धर्मज (for °वित्). —(L 911) G1 2 दु खितो (for उत्थितो) —(L 912) G(ed) महास्वनम् (for °बलम्). —(L 915) D1 समाकर्ण्य, G2 M1 G(ed) तमाकृष्य (for स°) G2 मा भैषीरिति चाब्रवीत् (for ᵇ) — Before line 916, G2 ins धूम —(L 917) G(ed) ब्रुवाम (for ब्रवीमि). G1 विद्धि तत्त्व ब्रुवाम ते (for ᵇ) —(L 918) G(ed) किमत्र ताता स्थीयन्ते (for ᵃ) —(L 919) M1 -लोकान् (for -लोक) —(L. 920) D1 एते अमीदृशीं प्राप्ता (for ᵃ). —(L. 924) D1 भूमिदाश् (for गृह°) G(ed) गृहदा (for भूप्रदा) — D1 om line 925 —(L 928) G1 2 विषुवायनसक्रान्तौ (for ᵃ) —(L 929) G(ed) नार्पयन्तीह किंचन (for ᵇ). —(L. 931) D1 -रताश् (for -पराश्). G2 साति-

न स्मरन्ति पितृस्तात कथं कुर्वन्ति तेऽधुना [930]
पञ्चयज्ञपराश्चैव ह्यातिथेया न सन्ति हि ॥
वासन्तिके तथा काले जलदा पुण्यदा न च ।
वसुदा न तु धर्मिष्ठास्तथा ताम्बूलदा न च ।
शाकमूलफलाना तु दातारो नैव सन्ति हि ।
प्रात स्नानरताश्चैव मध्याह्ने स्नानतत्पराः ॥ [935]
कार्त्तिके मासि माघे च दीपदा देववेश्मनि ।
नैव सन्ति हि यज्वानो त्वद्वते वत्स सप्रति ॥
उपवासरता नैव ह्येकादश्यां शुभे दिने ।
अनन्तफलदे माघे ह्येकभुक्तरता न च ॥
उपवासरता नैव शिवरात्रिशुभे दिने । [940]
वृषोत्सर्गं न कुर्वन्ति कार्त्तिके मासि कन्यदा. ॥
नैव सन्ति हि धर्मात्मन्नुपरागे तथान्नदाः ॥
माघस्नानरता नैव व्यतीपातव्रते परा ।
स्वकर्मनिरताश्चैव नैव सन्ति हि केचन ॥
पुराणधर्मशास्त्रज्ञा वेदवेदाङ्गपारगा । [945]
पुराणश्रवणे सक्ता क्षणमात्रमपि द्विज ॥
पुराणे भक्तिमन्तश्च श्रौतस्मार्तेषु तत्पराः ।
अर्कद्विपर्वरात्रीषु ह्येकभुक्तरता न च ॥
कन्यागते यदा सूर्ये पितृंश्च प्रीणयन्ति च ।
ज्ञानिनो विष्णुभक्ताश्च सूर्यभक्तास्तथा न च ॥ [950]
अग्निशुश्रूषवश्चैव काले काले न सन्ति हि ।
शुश्रूषवश्च महता सेवकाः केशवं प्रभुम् ॥
अभिषेकरता नैव विष्णौ रुद्रे महामते ।
रुद्रपौरुषसूक्ते च जपशीला न सन्ति हि ॥
अध्यात्मशास्त्रपठने नमस्कारे विवस्वत । [955]
सौराघ्र्यनिरता विप्रा नैव सन्ति हि मत्कुले ।
तेनेमामीदृशीं प्राप्ता गतिं धर्मभृतां वर ॥

श्रीभगवानुवाच ।

एतान्धर्मांस्तदा श्रुत्वा कम्पमानो महामति. ।
क्षमध्वमिति मत्कर्म पपात भुवि मूर्छित ॥

वैशंपायन उवाच ।

आश्वास्य विप्रं ते देवा पितृमूर्तिधराः शुभा । [960]
मैवं तेऽप्युक्तमात्रे तु विस्मितो ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥

ब्राह्मण उवाच ।

किं करोमि च हे तात युष्माकमपि यत्प्रियम् ।
तत्सर्वमद्य मे यूय ब्रुवन्तु ह्यविशङ्कया ॥
येन धर्मेण युष्माकं ब्रह्मलोको भविष्यति ।
तदद्य एव वः प्रीत्यै यतिष्ये कर्तुमुत्तमम् ॥ [965]

पितर ऊचुः ।

पितॄणां मोक्षदं दानमसंख्यातं महीतले ।
तथापि शृणु वक्ष्यामः सर्वदानफलात्मकम् ॥
ब्रह्मणा हि पुरा दत्तं पितॄणां मुक्तयेऽनघ ।
वक्ष्यामस्तद्वच सत्यं श्लोकरूपस्तवाग्रत ॥
दास्यन्ति यदि कन्या त्वां सर्वदानफलात्मिकाम् । [970]
युष्माकं स्वप्रसूतां वै ब्रह्मलोको भविष्यति ॥
कन्याभावे स्वकाद्द्रव्याद्विवाहं कारयन्ति ये ।
तेषामपि पितॄणा च ब्रह्मलोको भविष्यति ॥
स्वयंभुवा पुरादत्तं पितृमुक्तिकरं परम् ।
तदाप्रभृति धर्मिष्ठा वाञ्छन्ति पितरोऽनिशम् ॥ [975]
ब्रह्मलोकप्रदं ह्येतत्कन्यादानमनुत्तमम् ॥
पश्य कूपं महाभाग पूरितं विषजन्तुभिः ।
धूमाकुलान्कुशान्दीनान्प्रार्थ्यमानास्तिलोदकम् ॥

थेया (for ह्या°) — M1 om. lines 932–934. — (L. 933) D1 वस्त्रदा न, G2 वस्त्रदा ये (for वसुदा न) — (L. 934) G(ed.) -फलादीना (for °ना तु) — (L 935) G(ed) माध्याह्निकपरा न च (for ^{b}) — (L 936) D1 G2 माघमासे (for मासि माघे) — (L 937) D1 त्वादृशा, M1 G(ed) त्वामृते (for त्वद्वते). — D1 om. lines 938-939. — (L 940) D1 -व्रता. शुभे (for -शुभे दिने). — (L 941) G(ed) पामरा. (for कन्यदा.) — (L 943) G(ed) रता (for परा) — (L 945) D1 G1 -वेदाङ्ग- (for -वेदान्त-) — (L 946) D1 पुराणश्रवणासक्ता (for ^{a}). — (L 948) G1 2 रात्रौ च (for -रात्रीषु). — (L. 954) G1 -सूक्ताभ्या, G(ed) -सूक्ताना (for -सूक्ते च) G(ed.) जापका नैव सन्ति हि (for ^{b}) — (L 955) G1 अध्यात्मशास्त्रोत्पन्नेन (for ^{a}) G(ed) विवस्वाति (for °त.) — (L. 956) G1 सौराख्य- (for °र्घ्य-) D1 नियता (for -निरता). — For line 956, G(ed) subst

77** सौराख्यसूक्तपठने निरता नैव सन्ति हि ।

— (L. 958) G(ed.) वाच धर्म्यामिमा श्रुत्वा (for ^{a}). — (L 959) G1 प्रापतद्, G(ed) सोऽपतद् (for पपात) D1 चाशु स (for मूर्छित.) — G2 श्रीभगवान् (for वैशंपायन). — After the ref, G(ed.) ins. .

78** ततस्त प्रणत भूमौ विषण्णमतिविह्वलम् ।

— After line 960, G(ed) ins .

79** उत्तिष्ठ साधो विप्रर्षे शृण्वस्मद्वाक्यमादरात् ।

— (L. 961) G1 G(ed.) एतावद् (for मैव तेऽपि). — (L. 965) G1 तदद्यैव वच. प्रीत्यै (for ^{a}). — For lines 965-966, G(ed) subst.

80** तदद्यैव च संप्रीत्या वक्तुमर्हथ सादरा. ।
पितरः ।
पितृणा मोक्षदान्यत्र बहुदानानि सन्ति हि ॥

— (L 967) G1 -फलाधिकम् (for °त्मकं) G(ed.) दानं सर्वोत्तमं महत् (for ^{b}) — (L. 968) G(ed.) सृष्ट (for दत्त). — (L 969) G1 G(ed) वक्ष्यामस्तव यत्कृत्य (for ^{a}). G2 मोक्षरूप, M1 श्लोकरूपं (for °रूपस्त). G(ed.) कर्तव्यं श्लोकरूपतः (for ^{b}). — (L 970) D1 -फलात्मकाम्; G2 °त्मकम् (for °त्मिकाम्). — (L. 971) G(ed) सुता ब्राह्मेण विधिना (for ^{a}).

न कृतं चेदिदं नूनं भवद्भिर्लोकविश्रुतैः ।
अस्मिन्कूपे वयं मग्ना जीर्णदूर्वास्थिता ध्रुवम् ॥ [980]
तद्गच्छ साधो तत्सर्वं कारयस्वास्मदाज्ञया ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्याम इत्युक्त्वान्तर्दधुस्तदा ॥
ब्राह्मणो विस्मयाविष्ट प्रणम्य च मुहुर्मुहु ।
स्वाश्रमं प्राप धर्मिष्ठ शिष्यै सह महामते ॥
सर्वेषामपि विप्राणां तन्निवेद्य युधिष्ठिर । [985]
कारयामास तत्सर्वं विप्रै सर्वैर्नरैरपि ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र बहु दत्त्वा वसु स्वकम् ।
कारयस्व विवाहं वै विप्रान्विप्रहिते रत· ॥
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति देवास्तृप्ता भवन्ति हि ।
कन्यादानाच्च ते वृद्धिर्भविष्यति न संशय· । [990]
सर्वदानफलं तेऽस्तु कन्यादाने युधिष्ठिर ॥
श्राद्धकाले नु यो विप्र कीर्तयेत्पितृसंनिधौ ।
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति सोऽपि पापै प्रमुच्यते ॥

वैशंपायन उवाच ।

इदं रहस्यं परमं पवित्रं
य श्रावयेद्ब्रह्मसभासु विद्वान् । [995]
ज्ञातैरपि ज्ञानकृतैरघौघैः
सद्यो विमुक्त सुरलोकमेति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

मुरारेः पादकमलं धर्मपुत्र प्रणम्य च ।
पुनरेवापरं धर्मं पृष्टवान्गरुडध्वजम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वेषामेव धर्माणां सत्यमाहुरनुत्तमम् । [1000]
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु सत्यरूपं वदस्व मे ॥
येन देवा दिवं यान्ति येन सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
येन वेदविदो यान्ति तथापि मनुजोत्तमा ॥
येन पुत्रान्प्राप्नुवन्ति ह्यद्यापि पुरुषोत्तम ।
येन बन्धुजनं विद्यां कीर्तिं च विपुलां श्रियम् । [1005]
तद्धर्मं वद तत्त्वेन लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
हरिश्चन्द्रादयो भूपा धर्मिष्ठा सत्यवादिन ।
सुरलोके वासुदेव तिष्ठन्त्यद्यापि न श्रुतम् ॥
तस्मिन्नवसरे देवी द्रौपदी शुभदर्शना ।
यदूनां पतिमव्यक्तं जगौ लोकगुरुं प्रति ॥ [1010]

द्रौपद्युवाच ।

भगवन्पुण्डरीकाक्ष मायातीत महामते ।
अजातशत्रोर्व्याजेन मामुपाकर्तुमर्हसि ॥

वैशंपायन उवाच ।

उभयोस्तद्वच श्रुत्वा कृष्णस्तु जगतीपति ।
सस्मितं वचनं चेदमब्रवीद्वदतां वर ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ प्रसिद्धोऽसि जगत्त्रये । [1015]
यस्माद्धर्मे मतिस्ते वै जायते धर्मवल्लभे ॥
सत्य पिता च माता च सखा भ्राता युधिष्ठिर ।
भोक्ता पालयिता हन्ता सत्यमाहुर्विपश्चित ।
सत्येन जायते मुक्ति सत्यात्पापक्षयो भवेत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

असत्यवादिनो देव स्वर्गं यान्तीति न श्रुतम् । [1020]
तत्कथं देवदेवेश भवान्वेत्तीति मे मति· ॥

श्रीभगवानुवाच ।

गोब्राह्मणार्थे चात्मार्थे स्त्र्यर्थे च भरतर्षभ ।

G(ed.) भवेद् ध्रुवम् (for भविष्यति). — G2 om lines 972–973. — (L. 979) G(ed) तद् (for चेद्). D1 त्वया (for इद). G1 दान (for नून) — (L 980) G(ed) जीर्णदूर्वावलम्बिन· (for [b]) — (L. 981) D1 ममाज्ञया, G1 सुता° (for [अ]स्मदा°). — (L. 984) G(ed) स्वाश्रय प्राप्य स सुधीः (for [a]) D1 महामाति· (for °मते) — (L. 985) D1 निगद्य (for निवेद्य). G(ed) यथाश्रुतम् (for युधिष्ठिर) — (L. 986) G(ed) अपि द्रुतम् (for नरैरपि). — (L 988) G(ed) विवाहान् (for °ह) — (L 989) G(ed) देवाश्च त्रिदिवौकस· (for [b]) — (L 990) G(ed) मुक्तिर् (for वृद्धिर्) — (L 991) G(ed) कृते सति (for युधिष्ठिर) — (L 993) M1 देवास्तृप्ता भवन्ति हि (for [b]) — (L 996) G(ed) अविज्ञात- (for अपि ज्ञान) G2 अमोघै (for अघौघै·) D1 ज्ञानैरविज्ञानकृतैरमोघै

COLOPHON — *Sub parvan :* D1 आश्चर्यपर्व. — *Adhy name :* D1 G1 M1 G(ed.) कन्यादानप्रशंसनम् (D1 °सा), G1 कन्यादानम् — *Adhy. no. :* D1 G1, 2 M1 G(ed.) 8

(L 999) G1 G(ed) पप्रच्छ (for पृष्टवान्) — (L 1000) D1 G1 2 M1 विपश्चित (for अनुत्तमम्) — (L 1002) G(ed) यस्मिन् (for the second येन) — G1 M1 om line 1003 — (L 1003) G2 पुत्रा दिव (for वेदविदो). — For line 1003, G(ed) subst

81** यच्च स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव ।

— G(ed) om line 1004 — (L 1005) G(ed) येन बन्धुषु विख्यात· (for [a]) G(ed) प्राप्नोति (for कीर्तिं च) — (L 1009) G2 देव (for देवी) — (L 1010) G(ed) अव्यग्र (for °क्त) — (L 1013) G1 वचन (for तद्वच) — (L. 1015) D1 महाभागे, G(ed) °प्राज्ञे (for °प्राज्ञ) D1 M1 प्रसिद्धा (for °द्धो) — (L 1016) G2 ततो भक्तिर् (for मतिस्ते वै) D1 M1 यस्माद्धर्मेषु ते भक्तिर् (for [a]) G2 -वत्सल (for -वल्लभे). — (L 1019) G1, 2 M1 G(ed.) सत्यै (for सत्यात्) — (L 1020) D1 M1 देवा (for देव). G(ed) याता (for यान्ति) — (L 1021) G2 G(ed) वेत्तीह (for °ति) G(ed.) वद (for मति·) — (L. 1023) G1 तदघ तस्य

विपत्तावनृतं ब्रूयादर्थं तस्य न विद्यते ॥
एतानृते तु राजेन्द्र वदेच्चेदनृतं नरः ।
नरकं तस्य विज्ञेयं युगानामयुतं प्रभो ॥ [1025]
सत्यं ममेति संकल्प्य योऽवतिष्ठति भूतले ।
तेन पूतमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
सत्येन स्थापिता पूर्वं चन्द्रसूर्यादयो ग्रहाः ।
दिवि देवगणा सर्वे सेन्द्रा दिग्दन्तिनस्तथा ॥
बहुविद्याप्रदं सत्यं बहुकीर्तिप्रदं शुभम् ॥ [1030]
पापघ्नं दुरितघ्नं च सत्यं तस्माद्वदेत्सुधीः ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
वक्ष्ये पापहरं नृणां श्रोतॄणां च सुखप्रदम् ॥
सुमतिर्नाम विप्रेन्द्रो वेदवेदाङ्गपारगः ।
व्याघ्रस्य काञ्चनाक्षस्य सत्यमुक्त्वा दिवं गतः ॥ [1035]

युधिष्ठिर उवाच ।

सुमतिव्याघ्रयोः सत्यं कथं जातं महामते ।
कुत्र स्थितौ महात्मानौ सर्वं तत्कथयस्व मे ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पुरा कृतयुगे राजन्कावेर्याः सरितस्तटे ।
शङ्खतीर्थमिति ख्यातं सर्वसिद्धनिषेवितम् ॥
यक्षगन्धर्वनिचयैर्मुनिवृन्दैर्निषेवितम् । [1040]
चम्पकाश्वत्थपुंनागपनसैः फलमण्डितैः ॥
कपित्थचूतबिल्वैश्च कदलीजम्बुनिम्बकैः ।
एतैरन्यैः पुण्यवृक्षैर्नानामृगगणैरपि ।
मयूरैः परभृताभिश्च चक्रवाकोपशोभितम् ॥
तत्रासीत्सुमतिर्नाम ब्राह्मणो वेदपारगः । [1045]
शिष्यैः प्रशिष्यैस्तच्छिष्यैः साक्षादिव पितामहः ॥
एकदा तु महाराज शिष्यैः परिवृतो वशी ।
कन्दमूलफलान्येधांस्याहर्तुं वनमाविशत् ॥
आहूय सर्वान्मतिमाञ्शिष्यान्प्राज्ञान्सुशीलवान् ।
अब्रवीच्च तदा वाक्यमेकैकं प्रति धर्मज्ञ ॥ [1050]
शृण्वन्तु मद्वचः शिष्या यदर्थं वयमागताः ।
कन्दमूलफलान्येधांस्यानयध्वं ममान्तिकम् ॥
तावदत्र समित्पुष्पमाहरिष्ये कुशानपि ।
व्याघ्रचोरभयं नास्ति युष्माकं तु वने द्विजाः ॥
इत्युक्त्वा तु महातेजाः सर्वांस्तान्पर्यमोचयत् । [1055]
पश्यन्वनानि पुण्यार्थमेक एवाचरत्तदा ॥
विषोल्बणैर्महानागैर्वृकजम्बुकसंकुले ।
ऋक्षव्याघ्रसमूहैश्च वृकनादैर्भयंकरम् ॥
वनमेवं बहुविधं पश्यन्सुमतिरात्मवान् ।
ध्यायन्सर्वगतं मा च विचचार नृपोत्तम ॥ [1060]
एतस्मिन्नन्तरे मूर्खो व्याघ्रो वै मांसलोलुपः ।
उड्डीयोड्डीय वेगेन द्विजस्य निकटं गतः ॥
ब्राह्मणो विस्मयाविष्टो दिशो दश विलोकयन् ।
पश्यन्व्याघ्रं भयकरं गन्तुं समुपचक्रमे ॥
गच्छन्तं ब्राह्मणं प्रेक्ष्य लाङ्गूलं विनिहत्य च । [1065]
समुल्लिखन्पदाभ्यां तु जगृहे दक्षिणं भुजम् ॥
हन्तुं कृतमतिं व्याघ्रं ब्राह्मणो गतभीस्तदा ।
रक्ताक्षं दीर्घलाङ्गूलं दीर्घदंष्ट्रं तदाब्रवीत् ॥
भो भो साधो वृथा मां त्वं हनिष्यसि निरागसम् ।
मया किमपराधं ते कृतं व्याघ्र वदस्व तत् ॥ [1070]
कृतापराधिनं लोके शिक्षां कुर्वन्ति भूमिपाः ।
न हिंसन्ति वृथा सौम्य सज्जना अपि प्राणिनम् ॥
अस्मिञ्जन्मनि हे व्याघ्र मया कस्यापि विप्रियम् ॥
न कृतं पूर्वजनने ह्यस्ति चेत्तद्वदस्व मे ॥
कन्दमूलफलाहारैर्वर्तयन्तमनागसम् । [1075]
मां वृथा बाधसे व्याघ्र व्रतैः कृच्छ्रादिभिः कृशम् ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थं हेमन्ते जलवासिनम् ।
वर्षर्तौ पतितां वृष्टिं मेघवृन्दात्समन्ततः ॥
सहिष्णुं सर्वदा शुद्धं मुकुन्दप्रियदर्शनम् ।
मां वृथा बाधसे व्याघ्र निर्मांसं मांसलोलुपः ॥ [1080]
परपीडापरं नित्यं परनिन्दापरायणम् ।
असत्यनिरतं मूर्खं देवब्राह्मणनिन्दकम् ॥
गुरुनिन्दं दुराचारं धर्मविक्रयिणं खलम् ।
पञ्चयज्ञविहीनं च प्रातःस्नानविवर्जितम् ॥
जपोपासनहीनं च संध्यावन्दनवर्जितम् । [1085]
राक्षसाश्च पिशाचाश्च बाधन्ते त्वादृशा अपि ॥

विद्यते (for [b]) —(L. 1026) G_1 यावत्; G_2 यो वा (for योऽव-) —(L. 1029) G_1 प्रभो (for तथा). —(L. 1031) G(ed) दुःखनाशं (for दुरितघ्नं). G_1 कृत्स्नं (for सत्यं) —G_1 om lines 1032–1033 G_2 G(ed) om line 1033. —(L. 1037) G_1 G(ed) कुत्र स्थितो महात्मासौ, G_2 कुत्रत्य को महात्मासौ (for [a]) —(L. 1039) $G_{1, 2}$ G(ed) -सिद्धि (for -सिद्ध-) —(L. 1043) G_1 G(ed) पुष्प- (for पुण्य-). —(L. 1044) Hypermetric D_1 परभृद्भिश्च, M_1 °पुष्टाभिश् (for °भृताभिश्च) D_1 G(ed) चक्रवाकैश्च शोभि(D_1 सेवि)-तम् (for [b]) —(L. 1046) G(ed) शिष्यवृन्दान्वितो नित्य (for [a]) —(L. 1048) $G_{1, 2}$ corrupt; G(ed) फलादीनि हि (for °न्येधांसि). —(L. 1049) M_1 आदाय (for आहूय). D_1 धृतिमान् (for मति°). G(ed) सुशीलतः (for-°वान्) —(L. 1051) D_1 $G_{1, 2}$ M_1 पुत्रा (for शिष्या). —(L. 1052) G(ed) एतान् (for °एधांसि). —(L. 1054) M_1 G(ed) सुताः (for द्विजाः). D_1 G_1 युष्माक शृणु तद्वचः; G_2 °क शृण्वता सुता (for [b]) —(L. 1056) G(ed) चित्राणि हि (for पुण्यार्थम्). G_2 चरन् (for [अ]चरत्). —(L. 1058) G_2 -वराहैश् (for -समू°) M_1 सूकराद्यैर् (for वृकनादैर्). G(ed.) तथा नादैर्भयंकरै (for [b]). —(L. 1066) D_1 समुल्लिख्य (for °खन्). —(L. 1070) G(ed.) अपराद्धं (for °धं). G_2 मे (for तत्). —(L. 1072) G(ed.) दुर्जना अप्यपापिनम् (for [b]). —G(ed) om. (hapl.) lines 1076[b]–1080[a]. —(L. 1081) G_1 G(ed.) -करं (for -परं). G_2 -बाधा-, G(ed) पीडा- (for -निन्दा-). —(L. 1082). G_1 -हिंसकम् (for -निन्द°). —(L. 1083) G(ed.) गुरुनिन्दा-

शुचिं गोविन्दभक्तं मां वृथा त्वं बाधसेऽधुना ।
शुष्केनानेन देहेन तव चेन्न प्रयोजनम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

निशम्य वचन तस्य ब्राह्मणस्य नृपोत्तम ।
व्याघ्रोऽवदन्महाघोरो ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ॥ [1090]
शृणुष्व विप्रशार्दूल क्षुधितस्य च मद्वच ।
अस्थि वापि त्वचं वापि भक्षिष्ये त्वत्कलेवरम् ॥
महापापानि कृत्वापि परपीडामथापि वा ।
आत्मा संरक्षणीयो हि सर्वथा सर्वदेहिनाम् ॥
एवं निशम्य वचनं घोरं व्याघ्रस्य धर्मज्ञ । [1095]
प्रहसन्ब्राह्मणोऽप्याह व्याघ्रं प्रति सुनिर्भय ॥
मांसमूत्रमलैश्चैव पूरित श्लेष्मराशिभि. ।
पित्तास्थिनिचयै पूर्णमेतद्दग्धं कलेवरम् ॥
रजस्वलमनित्यं च दुर्गन्धपरिचर्चितम् ।
ईदृक्शरीरक व्यर्थमस्वतन्त्र विनिन्दितम् ॥ [1100]
प्रयोजनविहीनेन शुष्कास्थिनिचयेन मे ।
तव तृप्तिर्यदि भवेन्मत्त कोऽप्यधिको भुवि ॥
कृतार्थोऽस्मि महाभाग ह्यात्मान ते ददाम्यहम् ।
आत्मा हि परितुष्ट्यर्थं भवेद्यदि मम प्रियम् ॥
मद्वाक्यं श्रूयता व्याघ्र सत्यं परमपावनम् । [1105]
गत्वा ममाश्रमं तूर्णमागमिष्ये तवान्तिकम् ॥

व्याघ्र उवाच ।

बान्धवैर्विप्रकृष्टस्य मृत्युवक्त्रगतस्य ते ।
किं कार्यमाश्रमे ब्रह्मन्नस्ति चेत्तद्वदस्व मे ॥

सुमतिरुवाच ।

समारोप्य कृतानग्नीनग्निहोत्रगृहं गतान् ।
शिष्यानाश्वास्य पश्चात्त्वागमिष्ये तवान्तिकम ॥ [1110]

व्याघ्र उवाच ।

अनागते यदि त्वं तु ब्रह्मन्भूयो समान्तिकम् ।
तदुपायं वद त्वं मे तप्येऽहं जाठराग्निना ॥

सुमतिरुवाच ।

करोमि तेऽहं शपथं येन चित्तं सुनिश्चितम् ।
यथा भवेत्तव व्याघ्र तद्ब्रवीमि हि संप्रति ॥
ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पग । [1115]
महापातकिनश्चैते तत्संयोगी च पञ्चम ॥
मातृहा पितृहा चैव ह्यात्महा भ्रूणहा तथा ।
गोहन्ता वीरहन्ता च अश्वहा नृपहा तथा ॥
स्त्रीहन्ता पुत्रहन्ता च भ्रातृहा भार्यहा तथा ।
यां गतिं प्राप्नुवन्त्येते महापातकिनोऽधमा । [1120]
अनागतश्चेद्भवतु सा गति सर्वथा मम ॥
यन्मातृगमने पापं भगिन्या गमने तथा ।
पुत्रिकागमने यत्तु स्नुषाया गमने तथा ॥
व्याधस्त्रीगमने यत्तु पुल्कसागमने तथा ।
विश्वस्तागमने यत्तु यज्ञपत्न्यास्तु संगमे ॥ [1125]
विधवागमने यत्तु उदक्यागमने तथा ।
एतासां गमने यत्तु तत्पापं तु भवेन्मम ॥
पति त्यक्त्वा तु या नारी अन्यसगमतत्परा ।
प्रतिकूला पतौ या तु बहुभाषी विरोधिनी ॥
सदा कलहशीला च सदा निष्ठुरभाषिणी । [1130]
सदा रोदनशीला या सदा द्वारपुर स्थिता ॥
पुत्रताडनशीला या पुत्रद्वेषपराकृता ।
दानविघ्नकरा या तु सदा मलिनमूर्धजा ॥
सदा मलिनवस्त्रा च सदा कार्पण्यभाषिणी ।
आत्मनिन्दापरा या तु परनिन्दापरा तु या ॥ [1135]
श्वशुरं श्वशुरी चैव विनिन्दन्ती स्वकं शिशुम् ।
भर्तृबन्धुषु या नारी ह्यौदासीन्यपरा तु या ॥
भर्तारं वञ्चयित्वा या संचितार्थपरा सती ।
अन्यसंभाषणपरा ह्यन्यवेश्मनि या स्थिता ॥

परं दार- (for °). — D1 om line 1085 — (L 1088) G1 नास्ति (for चेन्न). G(ed) कि भवेत्तव तद्वद (for ᵇ) — (L 1089) G(ed.) सत्य (for तस्य) — (L 1097) G1 -पुरीषैश् (for मलैश्चैश्). — For line 1103, G(ed) subst.

82** भगवान्सर्वसाक्षी यश्चकारैतन्मम प्रियम्।

— (L 1105) G1 2 G(ed) नित्य (for सत्य) — (L 1106) G1 G(ed.) [आ]श्रमपदम् (for [आ]श्रम तूर्णम्) — (L. 1109) G1 M1 G(ed) तु तान् (for कृतान्) — (L 1110) G1 2 शिष्यास्तान्बोधयित्वा च; G(ed) शिष्यान्सुतान्बोधयित्वा (for °) — (L. 1111) M1 G(ed.) अनागतो (for °गते) — (L 1112) M1 G(ed.) वदस्व त्वं (for वद त्व मे). — (L. 1115) M1 च सुरापश्; G(ed) मद्यपायी (for च सुरापी) — (L 1118) G2 नृप- (for वीर-), G2 गजहा (for नृपहा) M1 भ्रातृहन्ता यथा तथा, G(ed) °हन्तार्यहा तथा (for ᵇ) — After line 1119, G(ed) ins.

83** परदारपरद्रव्यक्षेत्राण्यपहरन्ति ये ।
विश्वासघातका ये च दीनाना दुःखदास्तथा ॥
असत्यवादिनो ये च पिशुना गरदास्तथा ।
हव्यकव्यविहीनाश्च अग्निदाश्च तथा परे ॥

— D1 G2 om line 1123 — (L 1123) G1 M1 पुत्रस्त्रीगमने यत्तु (for °) G1 ह्यात्मजा-, M1 पुष्पिता- (for स्नुषाया) — (L 1124) M1 बान्धवी- (for व्याधस्त्री-) M1 पुल्कस्या; G(ed) °स्त्री- (for °सा-). — (L 1125) G2 विश्वास- (for विश्वस्ता-) — After line 1126, G(ed) ins

84** शूद्रस्त्रीगमने यत्तु भ्रष्टस्त्रीगमने तथा।

— (L 1129) G(ed) धवे (for पतौ) — After line 1199, D1 ins

85** गन्धानुलेपनैर्हीना सदा ताम्बूलवर्जिता ।

— (L 1131) G1 दानविघ्नकरी या तु, G(ed) सदा विघ्नकरी या तु (for °) — (L. 1132) G1 -परा तु या; M1 -करा तु या;

मलिनाङ्गी तु या नारी वेश्यालावण्यकारिणी । [1140]
होमकाले विप्रयुक्ता या नारी शयने तथा ॥
अनुत्थिता तु या नारी तल्पाच्चैव पते पुरः ।
भर्तुं पूर्वं स्वपन्ती या दीर्घनिद्रापरा तु या ॥
पुंश्चली दीर्घनिद्रा च ऋतुकालमदर्शिनी ।
आत्मताडनशीला या कुटिला दुःखभाषिणी ॥ [1145]
असूयायां परा या तु विधवासहचारिणी ।
परप्रेष्यपरा या तु या नारी पितृनिन्दका ॥
भ्रातृस्त्रीभ्रातृनिन्दा च मातृनिन्दात्मजांस्तथा ।
अग्रभोजनशीला या स्वकृतं पाकसंचयम् ॥
सदा कलहकल्याणी चोरवृत्तिपरा दृढा । [1150]
अग्निदा गरदा या तु रज्जुभिर्मरणं गता ॥
कूपान्ते पतिता या तु तटाके देहनाशिनी ।
विषं पीत्वा मृता या तु अग्निदग्धा स्वयं रुषा ॥
आसां तु पतिपत्नीनां नरकं यद्विदुर्बुधा ।
अनागते यदि मयि तन्मे भवतु शाश्वतम् ॥ [1155]
किं तु वक्ष्यामि शार्दूल वैधव्ये दुष्टचारिणी ।
स्नानहीना तु या नारी विधवा सङ्गलोलुपा ॥
हरिसेवाविहीना या विधवा केशधारिणी ।
उपवासविहीना या व्रतहीनातिदुःखिता ॥
कामादिकलहैर्युक्ता सदाताम्बूलभक्षिणी । [1160]
सदामण्डनशीला च विधवा कामचारिणी ॥
सदारोदनशीला या सदामलिनवस्त्रका ।
उष्णोदकेन या स्नाति सदा तु जपवर्जिता ॥
नामत्रयविहीना या मातृवाक्यविरोधिनी ।
विप्रपादोदकं या तु शिरसा नैव धारिणी । [1165]
प्रदक्षिणानमस्कारविहीना देवतागृहे ॥
पूर्वभागे तु या भुङ्क्ते दिवसस्य पदे पदे ।
बहुभाषी स्तोत्रहीना व्रतहीना ह्यनिर्मला ॥
गर्भिणी विधवा या तु तद्भीत्या मरणं गता ।
काषायवस्त्रहीना या नीलीवस्त्रधरा तु या ॥ [1170]
द्विभुक्तानिरता या तु भक्ष्यभोज्यरता तु या ।
तैलनिर्मलदेहा तु शिरस्तैलं तु धारिणी ॥
अलंकाररता या तु भूषणादिसुवस्त्रकैः ।
सुतीर्थविमुखा या तु सत्पात्रे दानवर्जिता ॥
पाददृष्टिविहीना या तिर्यग्दृष्टिरता तु या । [1175]
सदा कर्मविहीना या सदा सलापतत्परा ॥
यां गतिं प्राप्नुवन्त्येताः सा मे भवतु शाश्वती ।
न दास्ये यदि मद्देहस्तव तृप्त्यै मृगाधिप ॥

श्रीभगवानुवाच ।

तां वाचं सत्यसंयुक्तां निशम्य कुरुनन्दन ।
नमस्कृत्य द्विजवरं गच्छ सौम्येत्यथाब्रवीत् ॥ [1180]
गत्वा स्वमाश्रमपदं पुनरेव महामते ।
आगच्छ मम तृप्त्यर्थं प्राणान्रक्ष नमोऽस्तु ते ॥
ब्राह्मणो दक्षिणकरं दत्त्वा व्याघ्रस्य मूर्धनि ।
मा भैषीरुक्तवान्राजन्निर्भयः स्वाश्रमं ययौ ॥

Colophon.

G(ed) -परायणा (for °कृता). —D1 om lines 1133–1134 —(L. 1135) G(ed) पर- (for पति-). —(L 1137) D1 -परायणा, G(ed) -परा सदा (for परा तु या) G2 ह्युदासीनपरायणा (for $^{\delta}$). —(L 1138) D1 -परा तु या; G2 परायणा (for परा सती). G(ed) संचिनोत्यर्थसंचयम् (for $^{\delta}$). —(L 1142) G(ed) तल्पात्पत्यौ समुत्थिते (for $^{\delta}$) — For lines 1143–1144, G(ed) subst.

86** स्वभर्तुं पुरतो या तु सपत्नी गाढनिद्रया ।
पुंश्चली सङ्गनिरता या नारी पतिवर्जिता ॥

—(L 1146) G1, 2 M1 अन्या(G2 °न्य)सूयापरा ये तु, G(ed) सदासूयापरा ये तु (for $^{\alpha}$) —(L 1147) D1 M1 -प्रेष्यरता (for °परा) G2 विप्र- (for पितृ-) G(ed) -दूषिणी (for -निन्दका) —(L 1148) G1 -परा (for [आ]त्मजास्) G(ed) भ्रातृस्त्रीभ्रातृमात्रादिनिन्दाया रमते तु या —(L. 1149) D1 G1 2 M1 पाप- (for पाक-) —(L 1150) M1 -कार्याणि, G(ed.) -शीला या (for -कल्याणी). G(ed) शठा (for दृढा) —(L. 1152) G1 कूपान्त-; G2 कूपे नि-, G(ed) कूपान्त (for °न्ते) G(ed) तटाके पतिताथ वा (for $^{\delta}$) —(L. 1153) G1 2 M1 विषपीत- (for विषं पीत्वा) —(L. 1154) G(ed.) दुष्ट- (for पति-). G2 आसा च मृगशार्दूल (for $^{\alpha}$). —(L. 1156) G2 M1 -चारिणाम् (for °णी). — G2 om. lines 1159–1162 G1 om lines 1159–1161 —(L. 1160) G(ed) कामार्ता कलहे युक्ता (for $^{\alpha}$). —(L 1162) G1 G(ed) विमल- (for मलिन-) —(L 1163) G1 G(ed) सदा जपविवर्जिता (for $^{\delta}$) — G2 om line 1167. —(L. 1167) D1 G1 च सस्मिता (for पदे पदे) —(L. 1168) G(ed) वृत्त- (for व्रत-) G2 च कल्मषा (for ह्यनिर्मला). D1 पितृवाक्याविरोधिनी (for $^{\delta}$). — For line 1169, G(ed.) subst ·

87** विधवा गर्भिणी या तु गर्भं भित्त्वा मृता तु या ।

—(L. 1170) G1 2 M1 G(ed.) शुक्ल- (for नीली-). — G2 om. line 1173 —(L 1176) G(ed) -धर्म- (for -कर्म-). —(L. 1177) D1 G2 M1 शाश्वतम् (for °ती) — After line 1177, G2 ins. :

88** कृच्छ्रलब्धधनं क्षेत्रमन्यायेन बलाद्धरेत् ।
योऽतिघोरेण पापेन लिप्येयं मय्यनागते ॥

—(L. 1178) G(ed.) भयंकर (for मृगाधिप). —(L. 1179) G1 G(ed.) -युक्ता च (for -संयुक्ता) —(L. 1181) G2 तु स्वाश्रम- (for स्वमा°) —(L. 1182) G2 मृग- (for मम). —(L 1184) G1, 2 [इ]त्युक्तवान् (for उक्तवान्) M1 मा भैरित्युक्तवान्राजन्; G(ed.) मा भैषीरित्यवोचत्स (for $^{\alpha}$).

COLOPHON.—*Sub-parvan :* D1 G1, 2 G(ed.) आश्चर्यपर्वणि

युधिष्ठिर उवाच ।

गत्वा स्वमाश्रमपदं ब्राह्मणो बन्धुवत्सल । [1185]
किमब्रवीन्महाभाग भार्यां चैव स्वपुत्रकान् ॥
सत्यवाक्यः पुनर्ज्ञात्वा व्याघ्रपार्श्वं कथं गत ।
तन्मे कथय सर्वेश पाण्डूना हितकृत्तम ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मां ध्यायन्सर्वलोकेशं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
मामकं पौरुषं सूक्तं जपन्नाश्रममाययौ ॥ [1190]
आश्रमस्थान्स्वकाञ्शिष्यानाहूय ब्रह्मवित्तमः ।
स्वपत्नीमात्मजांश्चैव इदं वचनमब्रवीत् ।
शृण्वन्तु मद्वचः पुत्रा सत्यं ब्रूयां हिताय च ॥
वेदे च धर्मशास्त्रे च यो धर्मः प्रोच्यते बुधैः ।
तमेव सर्वकालेषु कुरुध्वमविशङ्कया ॥ [1195]
चराचरात्मकं विश्वं देवतिर्यङ्नरादिकम् ।
विष्णुरूपमिदं सर्वं पश्यध्वमविशङ्कया ॥
वाङ्मन कर्मभिर्नित्यं हीनैश्च द्रव्यसंचयैः ।
मा वृत्तिं सर्वथा हीना कुरुध्वमविशङ्कया ॥
सर्वधर्ममयं सारं वक्ष्यामि च हिताय व । [1200]
परदारान्परद्रव्यं स्वप्ने वा न स्मरिष्यथ ॥
इत्युक्त्वा ब्राह्मणश्रेष्ठ सत्यवागनहंकृतिः ।
अग्निहोत्रगृहं विद्वानासमादातिहर्षित ॥
अग्नौ हुत्वा सदारस्तु प्रणम्य प्रयतेन्द्रियः ।
समारोपयदग्नीस्तान्स्वस्यात्मनि मदाश्रये ॥ [1205]
स्वकां पुत्रवती भार्यां साध्वी ता प्रियवादिनीम् ।
आहूय वचनं वाग्मी प्रोवाच भरतर्षभ ॥
हे प्रिये शृणु मद्वाक्यं कल्याणि ह्यतिथिप्रिये ।
पुत्रान्संरक्ष धर्मेण परं श्रेयो गमिष्यसि ॥
धर्मं भजस्व सततं भूतहिंसां सदा त्यज । [1210]
जहि कामान्स्वदेहस्थान्साधुसङ्ग सदा कुरु ॥
हरिमर्चय भद्रे त्वं सत्यशीला तथा भव ।
देहेऽस्मिन्बुद्बुदाकारे ममतां त्यज सर्वदा ॥
इति वादिनि धार्मिष्ठे भार्या तस्य प्रिया सती ।
शिरसाञ्जलिमाधाय दुःखिता वाक्यमब्रवीत् ॥ [1215]
भगवन्नीदृशी वाणी नोक्तपूर्वा त्वयानघ ।
साशङ्का इव मे भाति कथं वक्तुं त्वमर्हसि ॥

सुमतिरुवाच ।

समित्पुष्पकुशार्थं तु ह्यागतस्य तनुर्मम ।
व्याघ्रस्य दत्ता तृप्त्यर्थं क्षुधितस्य मयानघे ।
तन्निमित्तमहं वच्मि तत्सकाश व्रजाम्यहम् ॥ [1220]
एवमुक्ता तदा साध्वी ब्राह्मणी शोककर्शिता ।
पपात सहसा भूमौ हा हतास्मीति दुःखिता ॥
समुत्थाप्य तदा साध्वी ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तम ।
निःस्पृह सर्वकामेषु तदा वाक्यमभाषत ॥
मद्वच श्रूयता भीरु धर्मबुद्धि सदा कुरु । [1225]
धर्ममार्गपराणा तु धर्म एव परा गति ॥
पतिवाक्यरताना तु स्त्रीणां चैव सुशोभने ।
स्त्रीजन्म नास्ति नास्त्येव देवा एवं वदन्ति हि ॥
धर्मनिष्ठा तपोनिष्ठा सत्यनिष्ठा सदा भव ।
मदर्थं कुरु कल्याणि यत्किंचिद्दै ददासि च ॥ [1230]
एवमुक्ता तदा साध्वी ब्राह्मणी धर्मनन्दन ।
तथा करोमीत्युटजं प्रविवेश सुतान्विता ॥
ध्यायन्ती पर्णशालायां सर्वधातारमच्युतम् ।

शेषधर्मा॰, M_1 शेषधर्मा॰. —*Adhy name* D_1 व्याघ्रद्विजसवाद, G_1 सत्यप्रनिशा; G(ed.) सत्यव्रतप्रशसाया द्विजव्याघ्रसवाद. — *Adhy. no.*: D_1 $G_{7,2}$ M_1 G(ed) 9

(L. 1185) G_2 G(ed.) धर्म- (for बन्धु-). — (L. 1186) G(ed) स्वभार्यां च (for भार्यां चैव) — (L 1187) $G_{1,2}$ M_1 -वाक्यात् (for -वाक्य) — For line 1187, G(ed.) subst.

89** स सत्यवचनो धीमान्पुनर्व्याघ्रं कथं गतः ।

—(L. 1188) G_2 तत्त्वेन (for सर्वेश). — (L. 1189) D_1 -कारणम्; G_2 -कारकम् (for -कारिणम्). — (L. 1191) M_1 सर्वांश्च ब्राह्मणोत्तमः (for ^{b}). — Before line 1193, D_1 M_1 ins. सुमतिरुवाच — (L 1193) G_2 शृणुध्व (for शृण्वन्तु). G_1 G(ed) ब्रूत, G_2 वच्मि (for ब्रूयां) — (L 1194) $G_{1,2}$ ये धर्माः (for यो धर्मः). — (L. 1195) G_2 तान् (for तम्) M_1 -लोकेषु (for -कालेषु). D_1 शृणुध्वम् (for कुरु॰) — (L 1196) G_2 पक्षितिर्यग्जनादिकम् (for ^{b}). —(L. 1197) G(ed) विश्व (for सर्वं). — G_2 om. line 1198–1199 —(L 1198) G_1 धनैश्चैव कलेवरैः (for ^{b}). — (L. 1199) परतुष्टि सदा यूय (for ^{a}). — (L. 1200) G_2 -तत्त्व- (for -धर्म-). — (L. 1201) G(ed) परार्थान्वै (for परद्रव्य) — (L 1202) G_2 M_1 अनहङ्कृत (for ॰ति). — (L 1203) G(ed) स्मरन्विभुम् (for [अ]तिहर्षित) — (L 1204) G(ed) तदारात्तु, G_2 [आ]हुतीर्धीमान्, M_1 चादरात्तु (for सदारस्तु) G(ed) विजितेन्द्रिय (for प्रय॰) — (L 1205) D_1 मदाश्रयः (for ॰ये). — (L. 1206) G_1 M_1 ब्रह्म- (for प्रिय-) — (L. 1207) G(ed) सोऽथ (for वाग्मी) —(L 1209) G(ed) भविष्यति (for गमिष्यसि) —(L 1210) G_1 G(ed) समुत्सृज, G_2 परित्यज (for सदा त्यज) — (L 1215) D_1 D_2 आस्थाय (for आधाय). — Before line 1216, D_1 M_1 ins ब्राह्मणी उवाच — (L. 1216) D_1 कथ त्वम् (for भगवन्). $G_{1,2}$ M_1 ईदृशा (for ॰शी). D_1 G_2 -पूर्वं (for पूर्वा). — For line 1217, G(ed) subst

90** किमकाण्डे प्रवक्तुं वै कारण वद मानद ।

— D_1 ब्राह्मण (for सुमतिर्) — (L. 1218) G_2 M_1 -फलार्थं (for -कुशार्थं) G(ed) वन यातस्य मे तनुः (for ^{b}). — (L. 1220) D_1 G_1 व्रजामि च; G_2 M_1 प्रयामि च (for व्रजाम्यहम्) — (L 1225) M_1 धर्मबुद्धि सदा भव (for ^{b}). —(L. 1227) G(ed.) स्त्रीणामिव सुशोभनम् (for ^{b}). —(L. 1233)

तुष्टाव पुण्डरीकाक्षं योगिध्येयमरिंदमम् ॥

ब्राह्मणी उवाच ।

लक्ष्मीपते नमस्तुभ्यं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणे । [1235]
चिरकालं ममानन्तं सौमङ्गल्यं ददस्व ह ॥
अनाथबन्धो देवेश पाहि मां पतिदानतः ।
त्वत्पादकमलादन्या गतिर्मम न विद्यते ॥
कालात्मन्सर्वभूतात्मन्बालापत्यां तपस्विनीम् ।
पाहि मां सर्वलोकेश पतिदानात्प्रजापते ॥ [1240]
शिष्येषु वा मयि सुते कृपा यदि तवास्ति चेत् ।
सौमङ्गल्यं ददस्व त्वं भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
ध्यायन्ती देवदेवेशमिति नत्वा पुनः पुनः ।
अध्यास्ते पर्णशाला तु गतशोका पतिव्रता ॥
ब्राह्मणो गतवांस्तूर्णं शिष्यैः परिवृतो वशी । [1245]
व्याघ्रो मृगारिर्यत्रास्ते तं देशं पाण्डुनन्दन ॥
स्थाप्य दूरे स्वकाञ्शिष्याञ्शान्तिसूक्त निवेद्य च ।
व्याघ्रस्य संमुखं चागाद्गतभीः कीर्तिवर्धनः ॥
तस्मिन्नवसरे शिष्या जप्त्वा सूक्तानि पौरुषान् ।
दिशां पतीन्नमस्कृत्य प्रार्थयामासुरव्ययान् ॥ [1250]
नताः स्म देवराज त्वा पाहि लोकपते प्रभो ।
यज्ञांशभागिने तुभ्यमस्मद्गुरुमकल्मषम् ॥
वैवस्वत नताः स्म त्वां धर्मरूप सतां पते ।
अपमृत्युभयात्पाहि गुरुं नो लोकवन्दितम् ॥
अपां पते नताः स्म त्वां पाहि नः पाशधारिणे । [1255]
व्याघ्रचोरभयाद्देव गुरुं निष्कल्मषं प्रभो ॥
निधीश निःस्पृहं शान्तं पाहि नो गुरुमव्ययम् ।
त्वत्पादं तु वयं सर्वे प्रपन्ना एव धर्मप ॥
इति स्तुता दिक्पतयो देवगन्धर्वकोटिभिः ।
उद्गीयमानाः सर्वत्र तं देशमगमन्नृप ॥ [1260]
पिण्डीकृतां तनुं दृष्ट्वा ब्राह्मणस्य नृपोत्तम ।
विस्मयं परमं जग्मुर्देवाः सर्वे दिवि स्थिताः ॥
भक्ष्यता भक्ष्यतां व्याघ्र क्षुधितोऽसि तनुर्मम ।
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सर्वे विस्मयमागताः ॥
सर्वे दिवौकसो राजन्सर्वशास्त्रविशारदम् । [1265]
पुरस्कृत्य गुरुं श्रेष्ठं सुत्रामाणं बभाषिरे ॥
तृप्तिमस्मै प्रयच्छ त्वं व्याघ्राय त्रिदशेश्वर ।
त्रिविष्टपं ददस्व त्वं ब्राह्मणाय महात्मने ॥
तथेति च समाहूय ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ।
दिवस्पतिरुवाचेदं सर्वभूतहिते रतम् ॥ [1270]
सुमते ब्राह्मणश्रेष्ठ व्रज स्वर्गं ददामि ते ।
सत्यप्रतिज्ञा दृष्टा हि मयैव हि तवैव हि ॥
सुरलोके तथा सौख्यं तेन सत्येन सुव्रत ।
भुङ्क्ष्व भोगान्विचित्रान्वै यानमारोह तेऽर्पितम् ॥
दिवस्पतिवचः श्रुत्वा सुमतिर्ब्राह्मणोत्तमः । [1275]
दृष्ट्वा देवान्दिविस्थान्वै ननाम च सुविस्मितः ॥

सुमतिरुवाच ।

शिष्याणां चैव सर्वेषां भार्यायाश्च दिवस्पते ।
यदि नाकं ददासि त्वं व्याघ्रस्य च तथास्तु मे ॥
सुमतेस्तु वचः श्रुत्वा तदा देवपतिः प्रभुः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं ब्राह्मणं गतकल्मषम् ॥ [1280]
भुक्त्वा भोगान्यथेष्टं त्वं सशिष्यैर्भार्यया सह ।
दिवं गच्छ महाभाग कीर्तिस्ते शाश्वती भवेत् ॥
शत्रौ ते मित्रताबुद्धिर्दृष्टा नान्येषु सुव्रत ।
तस्मात्तवेप्सितं सर्वं प्रदास्यामि वरं द्विज ॥
परीक्षार्थपरा सर्वे ह्येते त्रिदशपुंगवाः । [1285]

G(ed) -दातारम् (for -धा°) — (L 1234) G2 अनुत्तमम् (for अरिंद°) — G1 G(ed) om. the ref. — (L 1235) D1 -कारणम् (for कारिणे) — (L. 1236) D1 [आ]नन्द (for [अ]नन्त). — (L. 1240) D1 G1 -कालेषु, M1 -कामेषु; G(ed) -कार्येषु (for -लोकेश). — (L 1241) G(ed) मयि (for यदि) — (L 1245) G(ed) शीघ्र (for तूर्णं) — (L 1247) G(ed) -सूक्तान् (for सूक्त) G1 जपन्द्विज॰ (for निवेद्य च) — (L. 1248) G1 2 G(ed) यायात् (for चागात्) — (L 1249) M1 G(ed.) सूक्तांश्च (for सूक्तानि). D1 जप्त्वा सूक्तान्हि वैष्णवान् (for [b]). — (L 1251) G(ed) नमस्कुर्मो देवराज (for [a]). — For line 1252, G(ed) subst.

91** यज्ञांशभागी भगवानस्मद्गुरुरकल्मषः ।

— (L 1253) G(ed) नमस्तुभ्य (for नताः स त्वा) G1 M1 -रूपिन् (for रूप) — (L 1254) G(ed.) -विश्रुतम् (for -वन्दि°) G2 गुरुनो लोकवन्दित (for [b]). — (L 1255) G(ed.) पाहि नः परमं गुरुम् (for [b]) — (L. 1256) D1 G2 एव (for देव) — For line 1256, G(ed) subst.

92** पाहि व्याघ्रभयादस्मात्पाशहस्त महाप्रभो ।

— (L 1257) G(ed) निधीश (for °श). M1 निधीश भयात्पाहि गुरुं (hypermetric) (for [a]) — (L. 1258) G1 धर्मज, G(ed) सर्वदा (for धर्मप) — (L 1261) G(ed.) -कृत- (for -कृता). D1 ब्राह्मण सुरसत्तमा (for [b]). — (L. 1266) D1 नमस्कृत्य (for पु°) M1 सख॰ (for श्रेष्ठं). — (L. 1267) D1 G(ed) त्रिदिवेश्वर (for त्रिदशे°) — (L. 1268) G(ed.) महामत (for °त्मने). — (L. 1269) G1 समाशाय; G2 तमाहूय, G(ed) समाधाय (for °हूय) G(ed.) -ज्वरम् (for -स्पृहम्) — (L 1270) G(ed.) रतः (for रतम्). 1272) G1 त्वय्येव च न मानवे; G2 M1 त्वयेव न च मानव; G(ed.) त्वयेव च न सशयः (for [b]) — (L. 1273) G(ed.) मया सार्धं (for तथा सौख्य) — (L. 1277) D1 M1 महामते (for दिवस्पते) — (L 1278) G(ed) दिवस्पते (for तथास्तु मे) — After line 1278, G(ed.) ins.

93** तदा मे जायते तुष्टिरन्यथा नोत्सहे दिवम् ।

— (L. 1280) G1 -किल्बिषम (for -कल्म°). — (L. 1283) M1 शत्रौ समानं च ते बुद्धिः; G(ed.) शत्रौ ते मित्रबुद्धिश्च (for [a]). — (L. 1285) G(ed.) परीक्षार्थं सुराः सर्वे (for [a]). G(ed.)

व्याघ्रव्याजेन सुप्रीतास्तवान्तिकमुपागता ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे पार्थ गोत्रभित्सपुरोहित. ।
विमाने व्याघ्रमारोप्य ह्यादितेया दिवं गता ॥
ब्राह्मणो विस्मयाविष्ट शिष्यै. सह युधिष्ठिर ।
आश्रमं प्राप धर्मज्ञो भार्यायास्तद्‌न्यवेदयत् ॥ [1290]
कर्मकाण्डमशेषेण कृत्वा शिष्यान्विवाह्य च ।
भुक्त्वा भोगान्यथेष्टं तु शिष्यैः सह दिवं गत ॥
तस्मात्सत्यं परं धर्म दैवतैरपि दुर्लभम् ।
स्वर्गलोकप्रद पार्थ सत्यमेव वदन्ति हि ॥
सत्यशीलो भव त्वं च धृतिं मा मुञ्च संप्रति । [1295]
सत्येन ते भवेत्स्वर्गस्त्वमप्येवं समाचर ॥
य इद पुण्यमाख्यानं शृणोति श्रद्धया नरः ।
स विधूयेह पापानि स्वर्गलोके महीयते ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

प्राणिनां रक्षणे पुण्यं सर्वलोकप्रदायकम् ।
एवं वदन्ति धर्मिष्ठं मुनयो मुनिकीर्तन ॥ [1300]
तस्य धर्मफलं देव दर्शयाद्य यदूत्तम ।
मम प्रीत्या वद श्रीमन्भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

यो ददात्यभय भूप भयविह्वलचेतसाम् ।
तस्य पुण्यफलं वक्तुं नालं वर्षशतैरपि ॥
एकत. क्रतवः सर्वे समग्रवरदक्षिणाः । [1305]
एकतो भयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥
संरक्षति महीपाल भयविह्वलचेतसम् ।
स स्नातोऽब्दशतं साग्रं गङ्गायां नात्र संशयः ॥
कपोतस्याभयं दत्त्वा शिबिर्नाम जनेश्वर ।
प्राप्तवान्वैष्णव लोकं सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥ [1310]

युधिष्ठिर उवाच ।

शिबिर्नाम महातेजा राजा धर्मपरायण ।
कपोतस्याभयं दत्त्वा कथ मुक्तिमवाप्तवान् ॥
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं लोकनाथ नमोऽस्तु ते ।
मयि कारुण्यभावेन कृष्ण संप्रति कथ्यताम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

आसीत्पुरा महाराज सत्यवादी दृढव्रत । [1315]
शिबिर्नाम महातेजा सर्वैश्वर्यसमन्वित ॥
वर्तमाने महायज्ञे शिबेस्तस्य महात्मन ।
देवलोकेऽथ गन्धर्वा गायन्ति स्म हि तद्यशः ॥
तत्परीक्षां करोमीति वृत्रारि समचिन्तयत् ।
सखायं वरयामास वैश्वानरमरिंदम । [1320]
इन्द्र श्येन कपोतोऽग्निर्भूत्वा तत्रोपजग्मतु ॥
कपोतो भीतिसंयुक्त श्येनात्तस्मान्महामते ।
राजानं शरणं गत्वा प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥
भो भो राजन्महाराज शोभनं चरित तव ।
श्येनो हिंसितुमुद्युक्तो मा पालय कृपालय ॥ [1325]
इत्युक्त्वा सहसा राजन्राजानं शरणं ययौ ।
राजापि भयसंविग्न कम्पमानं वचोऽब्रवीत् ॥
इत एहि कपोत त्व भयशोकौ विमुञ्च ह ।
मृत्युतोऽपि भयं नास्ति मत्समीपे स्थितस्य ते ।
किमुतान्यन्महाबुद्धे त्यज कम्पं सुखी भव ॥ [1330]
एवमुक्ते तु राजेन्द्रे श्येनरूपी सुरेश्वरः ।
आजगाम नृपस्याशु यज्ञवाटं महामते ।

-सभवा. (for -पुंगवा). —D_1 om lines 1287–1288. —(L. 1287) G(ed) बलभित् (for गोत्र°) — (L 1289) D_1 तदा गत (for युधिष्ठिर). — (L. 1290) G(ed) धर्मिष्ठो (for धर्मज्ञो) G_1 आश्रम प्राप्य धर्मिष्ठो (for ^{a}) — For lines 1293–1294, G(ed) subst ·

94** तस्मात्सत्य परो धर्म सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
तदेव नाकसोपान पारावारस्य नौर्यथा ॥

— (L 1295) G(ed) सुव्रत (for संप्रति). — (L 1297) D_1 G(ed.) [अ]न्वित. (for नरः). — (L. 1298) M_1 G(ed.) सत्य- (for स्वर्ग-) — After line 1299 G(ed) ins. :

95** सत्यं सत्यमहं वच्मि नात्र कार्या विचारणा ।

Colophon — *Sub-parvan* D_1 $G_{1\ 2}$ M_1 आश्चर्यपर्व — *Adhy. name* D_1 M_1 सत्यप्रशंसनम्, $G_{1\ 2}$ सत्यप्रशसा, G(ed) सत्यव्रतप्रशसाया विप्रव्याघ्रसंवादपरिसमाप्ति —*Adhy. no* · D_1 $G_{1\ 2}$ M_1 G(ed) 10

(L 1299) G(ed.) रक्षण (for °णे) G(ed) स्वर्ग- (for सर्व-). —(L 1300) G(ed.) सर्वे (for एव) M_1 धर्मिष्ठा (for °ष्ठं). D_1 -कीर्तित (for -कीर्तन). —(L. 1301) G(ed) पुण्य- (for धर्म-). G_2 तस्य धर्मस्य रूपं हि (for ^{a}). G(ed.) श्रवणात्पापनाशनम् (for ^{b}) — (L 1302) G(ed) मयि (for मम) G_1 G(ed) नमोऽस्तु ते (for नमाम्यहम्) — D_1 om lines 1304–1307 — (L 1304) G(ed) नाह शक्तो नराधिप (for ^{b}) — (L 1308) D_1 G_1 G(ed) स स्नाते; G_2 सुस्नाते (for स स्नातो). — (L 1309) G(ed) नराधिप (for जनेश्वर) —(L 1310) G_1 [ई]रितम् (for [उ]दितम्) G(ed) सर्वदेवै सुपूजित (for ^{b}) — (L 1312) D_1 अवाप्नुयात् (for °प्तवान्) — After the ref, D_1 ins

96** अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
श्रवणात्सर्वपापघ्न यशस्य पुण्यवर्धनम् ॥

— (L 1316) G(ed) शिबिर्नामातिविख्यात (for ^{a}). — (L. 1318) D_1 M_1 -लोकेषु (for लोकेऽथ) D_1 G_2 महामते (for हि तद्यश) — (L 1320) G_1 G(ed) सहाय (for सखाय). D_1 सहाय कारयामास (for ^{a}) — (L 1322) D_1 श्येनार्तस्तु, G_1 °त्त स (for °त्तस्मात्) — (L. 1325) G_1 कृपानिधे (for °लय) — (L 1326) G_1 G(ed.) गत (for ययौ). — (L 1327) G(ed) -सत्रस्तः (for संविग्नं). — (L 1328) G_2 एह्येहि च (for इत एहि). D_1 भयशोक (for °कौ) — For line 1330, G(ed.) subst. :

नृपस्य निकटं प्राप्य इदं वचनमब्रवीत् ॥
राजन्धर्मभृता श्रेष्ठ प्रसिद्धोऽसि जगत्त्रये ।
कथं धर्मविरुद्धं त्वं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ [1335]
कपोतोऽयं ममाहारस्त्वया संरक्षित खलु ।
क्षुधया पीडितोऽहं वै मोचयस्व कपोतकम् ॥
न मुञ्चसि यदि त्वं तु राजन्द्विजमनुत्तमम् ।
मम प्राणा हि यास्यन्ति प्राणान्रक्ष नृपोत्तम ॥

राजोवाच ।

प्राणार्थी रक्ष रक्षेति कपोत शरणं गतः । [1340]
कथं त्यजेयमेनं ते वद द्विजकुलोत्तम ॥
शरणागतं तु यो राजा विसृजेत्स तु पातकी ।
प्रायश्चित्तं न तस्याहु शरणागतघातिनः ॥
ब्रह्महत्यादिपापानां कथंचिन्निष्कृतिर्भवेत् ।
शरणागतहन्तुस्तु नेहामुत्र च निष्कृति. ॥ [1345]
अन्यद्यथेष्टं मांसं ते दास्ये खगकुलोत्तम ।
तन्मांसं भक्षय त्वं हि पुत्रपौत्रैर्यथासुखम् ॥

श्येन उवाच ।

कपोतोऽयं ममाहारो ह्यन्यापेक्षा न मे नृप ।
श्येना· कपोतान्खादन्ति श्रुतिरेषा सनातनी ॥
ब्रह्मणा हि पुरा सृष्टं श्येनानां तु कपोतकम् । [1350]
तस्मादेनं ददस्व त्वं मा पालय सबान्धवम् ॥
किं प्रयोजनमस्तीह यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ।
प्राणिनां रक्षणं श्रेष्ठं देहं त्यक्त्वापि मानद ॥
एकं रक्षति बह्वर्थे स मूढो यो नृपोत्तम ।
एकं हित्वा तथा राजन्बहून्रक्षन्सुखी भवेत् ॥ [1355]
तस्मात्त्वं राजशार्दूल पुत्रपौत्रादिसंयुतम् ।
मां रक्ष त्यज्यतामेष लोके कीर्तिं गमिष्यसि ॥

राजोवाच ।

धनराज्यशरीरेच्छा पुत्रदारस्पृहा न च ।
यथैकस्य तु रक्षार्थे स्पृहा गुरुतरायते ॥
शरीरं वापि संत्यक्ष्ये दुस्त्यजं सर्वदेहिनाम् । [1360]
शरणागतमेनं तु न त्यजेयं खगोत्तम ॥

श्येन उवाच ।

तथा कुरु महाभाग तदभावे स्वका तनुम् ।
कपोतदेहमात्रं त्वं प्रयच्छ तुलया धृतम् ॥

राजोवाच ।

कृतार्थोऽस्मि महाभाग आत्ममांसं ददामि ते ।
आत्मा हि परतुष्ट्यर्थमभूदिति महत्प्रियम् ॥ [1365]
एवमुक्त्वा महाराज राजा सत्यपरायण ।
प्रगृह्य विपुलं खड्गं स देहं प्रत्यकृन्तत ॥
प्रगृह्य मांसं बहुशोणितस्रवं
तुलान्तरे चैव समागतस्य ।
समं द्विजस्य प्रददौ महात्मा [1370]
तृणं करोतीति महान्महत्सुखम् ॥
कपोतेन स्थितं पार्श्वे तन्मात्रादतिरिच्यते ।
पुनश्चोत्कृत्य मांसानि तुलायामक्षिपत्प्रभुः ॥
अधिकं तेन मांसेन कपोतस्तुलया धृत· ।
मांसाभावे निरीक्ष्यैनां स्वयमेव तुलां गत । [1375]
त्यक्त्वा कपोतरूपं तु तदाराद्भिरास्थित. ॥

इन्द्र उवाच ।

साधु साधु महाराज धैर्यं ते ह्यन्यदुर्लभम् ।
त्वय्येव दृष्टमेतद्धि न दृष्टं प्राकृतेषु च ॥
इन्द्रोऽहं खलु राजेन्द्र कपोतो हव्यवाडयम् ।
त्वत्परीक्षापरौ राजंस्तव दास्यावहे वयम् । [1380]
वरं वृणीष्व धर्मज्ञ कीर्तिस्ते शाश्वती भवेत् ॥

राजोवाच ।

युष्मत्सेवापरोऽहं वै दानयज्ञादिसंभवः ।
यो धर्मो विद्यते मेऽद्य तत्सर्वं सफलं कुरु· ॥
दिवस्पते त्वदर्थं तु ह्ययं यज्ञ· प्रवर्तते ।
अविघ्नं कुरु कल्याण भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥ [1385]

97** अन्यस्माकिमुत श्येनाज्जहि कम्प सुखी भव ।

— (L 1336) D_1 सवर्धित· (for सराक्षितः). — (L 1337) D_1 G_2 क्षुधा च ; G(ed) क्षुधा स- (for क्षुधया) — (L. 1339) D_1 मम देह प्रतप्तोऽद्य (for ^{a}). — (L. 1341) G(ed) त्यजेऽहम् (for त्यजेयम्) — (L. 1342) G(ed) यो राजा शरण प्राप्तं (for ^{a}) – (L 1347) $G_{1,2}$ G(ed) त मास भक्षयित्वा हि (for ^{a}) — (L. 1350) G(ed) श्येनाहार· कपोतक (for ^{b}) — (G 1351) G(ed) शुभप्रद (for सबान्धवम्) — (L 1355) G_1 बहून्राजन् , M_1 G(ed) महाराज (for तथा राजन्) D_1 G_2 बहूनि सुकृती भवेत् (for ^{b}) — G_2 G(ed) om the ref — (L 1360) G(ed) [अ]हं (for सं-) $G_{1,2}$ दुर्जयं (for दुस्त्यज) — Before line 1361, $G_{1,2}$ ins. राजा . — (L 1362) M_1 स्वकामिषम् ; G(ed) तवामिषम् (for स्वका तनुम्). — (L 1363) D_1 कपोतमात्र त्वं भारं (for ^{a}) — (L. 1364) D_1 M_1 खगेत्याह (for महाभाग) D_1 om lines 1364^b–1366^a. — (L. 1365) G(ed.) आत्मन (for आत्मा हि). G_1 G(ed.) मम (for महत्). — For line 1365, M_1 subst. :

98** आत्मा हि तुष्ट्यर्थमभूदिति च मे महाप्रियम् ।

— (L. 1370) G(ed) मत्वा तृणैरतुल्यमतीव कायम् . — (L. 1374) M_1 अथ कृत्तेन , G(ed) अधिकस्तेन (for °कं तेन). D_1 G_2 कपोत तुलया धृतान् (for ^{b}). — After line 1374, D_1 ins :

99** एवं तु बहुशो राजन्राजा सत्यपराक्रम· ।

— (L. 1375) D_1 G(ed) [ए]नं (for [ए]नां). — After line 1375, D_1 G_1 G(ed) ins. .

100** तस्मिन्क्षणे महाराज तुलामौशीनरे गते ।

विभावसो नमस्तेऽस्तु गृह्यतां मन्त्रवद्धविः ।
काले पुण्ये महाभाग पालयस्व नमोऽस्तु ते ॥
कर्मण्योर्यजमानस्य वाचं श्रुत्वा मनोरमाम् ।
प्रादादग्निश्च शक्रश्च वरं लोके बहुश्रुतम् ॥
यावत्कालं चन्द्रसूर्यौ दिवि देवनिषेवितौ । [1390]
तावत्ते कीर्तिरतुला लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
दिव्यरूपधरो भूत्वा भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया ।
ब्रह्मलोकं व्रज श्रीमन्नित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र पौरुषं कुरु सर्वदा ।
पुरुषार्थाद्दिवं यान्ति बहवोऽन्ये नरोत्तमाः ॥ [1395]
प्राणेन मनसा वाचा कर्मणा कुरुनन्दन ।
परेषां दुःखितानां तु साहाय्यं कुरु सर्वदा ॥
अप्यहं भक्तवर्गाणां मयि संन्यस्तकर्मणाम् ।
करोम्यहर्निशं पार्थ योगक्षेमं महात्मनाम् ॥
परेषां हितकृन्नित्यं यो वा को वापि भूपते । [1400]
सद्भृत्यः स हि विज्ञेयस्तस्याहं सुलभोऽनिशम् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणुयाद्भक्तिमान्नरः ।
यथा ययौ शिबिर्लोकं ब्रह्मणोऽभ्येति सोऽपि च ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रियः पते नमस्तेऽस्तु सर्वलोकस्य कारण ।
त्वत्पादाम्बुजनिष्ठस्य सर्वसंपत्प्रदायक ॥ [1405]
अष्टादशपुराणेषु यो धर्मः प्रोच्यते बुधैः ।
तत्सर्वं भगवान्वेत्ति स्वयं धर्मेश्वरो यतः ॥
सूक्ष्मधर्ममनेकार्थं बहुलोकप्रदं ध्रुवम् ।
सुलभं सर्वजन्तूनां मादृशामपि कामदम् ॥
पुण्यदं पुण्यशीलानां स्वर्गदं स्वर्गगामिनाम् । [1410]
मोक्षदं मोक्षकामानां पुत्रदं पुत्रकामिनाम् ॥
पापघ्नं पापजन्तूनां स्वत्पादाद्धर्मादपीश्वर ।
सर्वयज्ञफलं तात सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥
शिवमायुष्करं देव कीर्तनीयं स्वदाश्रयम् ।
ज्ञानदं भक्तिदं नाथ त्वत्प्रियं परमेष्ठिन ॥ [1415]
प्रियं शक्रस्य धर्मस्य वरुणस्य तथा प्रियम् ।
धनदस्य च शर्वस्य तथा वै चन्द्रसूर्ययोः ॥
नक्षत्राणां च सर्वेषां गन्धर्वाप्सरसामपि ।
देवतानामृषीणां च ब्राह्मणानां प्रियं च यत् ॥
पुण्यदेशं पुण्यकालं पुण्ययोगं तथा क्षयम् । [1420]
एतान्सर्वान्महाभाग विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥
अस्माकं त्वद्वचः पथ्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
श्रोतुकामा अमी विप्रा यज्वानो ऋषयस्तथा ।
भ्रातरो मे महाभाग पाञ्चाली पापवर्जिता ॥
नताः स्म सर्वे जगतां निवास [1425]
पाण्डोः सुतानां प्रियकृत्सुरेश ।
त्वत्पादमूलं तु वयं हि सर्वे
गताः स्म पाहीति तमित्यवोचत् ॥

वैशंपायन उवाच ।

भक्तिं विज्ञाय भृत्यानां पाण्डूनां हितकृद्धरिः ।
उवाच मधुरं वाक्यं प्रीणयन्सर्वमानसः ॥ [1430]

श्रीभगवानुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ मतिस्ते विमलोज्ज्वला ।
धर्मे ते वर्तते बुद्धिस्तस्मात्त्वं लोकविश्रुतः ॥
शृणु पार्थ महाभाग सर्वशास्त्रविशारद ।
वक्ष्यामि तव संप्रीत्यै धर्मसारसमुच्चयम् ।
नारदाय पुरा गीतं नैमिषारण्यवासिने ॥ [1435]
मरुत्वन्तं दिवि स्थाप्य बदरीवनवासिना ।
विस्तराद्वदितुं नालं मया वर्षशतैरपि ॥
तस्मात्समासतो वक्ष्ये शृणु नान्यमनाः प्रभो ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
धर्मः श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कारितोऽपि वा । [1440]
अनुमोदितो वा राजेन्द्र नयतीन्द्रपुरं महत् ॥

देवदुन्दुभयो नेदुर्दिव्या कुसुमवृष्टयः ।
श्येनरूपी सहस्राक्षः स्वदेहं प्राप्तवांस्तदा ॥
— (L. 1379) D1 G2 हव्यवाहन (for °ड्यम्). — (L 1380) M1 G(ed.) वरम् (for वयम्). — (L 1381) D1 M1 धर्मिष्ठ; G1 भद्रं ते (for धर्मज्ञ). — G2 om line 1383 — (L 1387) G(ed) मा पालय (for पालयस्व) — (L. 1389) D1 वराल्लोके बहुश्रुतान् (for ᵃ) — (L 1390) G2 -निषेविते (for °तौ) — (L 1392) D1 यथेप्सितम्, G1 °प्सितान् (for °च्छया) — (L. 1395) D1 G(ed) नृपोत्तम. (for नरो°) — (L 1396) G(ed) कायेन (for प्राणेन). — (L 1398) D1 G(ed) भृत्य-, G1 2 भ्रातृ- (for भक्त-).

COLOPHON. — *Sub-parvan* D1 G1 2 आश्चर्यपर्व. — *Adhy name*: D1 अभयदानप्रशंसनम्, G1 अभयप्रदानम्, M1 G(ed) अभयप्रदानप्रशंसनम् — *Adhy no*: D1 G1. 2 M1 G(ed,) 11.

— (L 1407) G(ed) तु भवान् (for भगवान्). G1 G(ed) सर्वलोकेश्वरो यतः (for ᵇ) — (L 1408) G3 G(ed) यच्च सूक्ष्मम् (for सूक्ष्मधर्मम्) — (L 1410) M1 -लोकिनाम्; G(ed) -कामि° (for गामि°) — (L 1413) D1 -यज्ञ- (for -तीर्थ-) — (L 1414) D1 श्रियम्, G2 दीर्घम् (for शिवम्). — (L 1416) D1 सोमस्य (for धर्मस्य) D1 धर्मस्य वरुणस्य च (for ᵇ) — (L 1421) G1 एतान्धर्मान्, G(ed) एतत्सर्वं (for एतान्सर्वान्) — (L 1424) G(ed) पाञ्चाली भृशमाकुला (for ᵇ) — Before line 1425, D1 ins वैशंपायन उवाच. — (L 1425) G1 M1 G(ed) अधीश (for निवास) — (L. 1428) G(ed) [उ]वाच (for [अ]वोचत्) — D1 om the ref — (L 1430) D1 -भूसुरान्, G1 -मानसम् (for °सः). — (L 1433) D1 महाप्राज्ञ, G2 °राज (for °भाग) — (L. 1434) M1 G(ed) सु- (for स-). D1 धर्मसारमनुत्तमम् (for ᵇ). — (L. 1439) D1 G3 स्मरण- (for श्रवण-). — (L. 1440)

धर्मा बहुविधा प्रोक्ताः पुण्यलोकप्रदायकाः ।
तेषां मध्ये यदेकैकं कृतवान्नाकमश्नुते ॥
तनूना मम सर्वासां ब्राह्मणो हि विशिष्यते ।
तत्राप्यध्यात्मविदुषे दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ [1445]
कलत्रिणं वा शास्त्रज्ञं श्रोत्रियं वा गुणान्वितम् ।
यो दत्त्वा स्थापयेद्वृत्तिं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
मातृतः पितृतश्चैव द्विकोटिकुलसंयुतः ।
मम लोकमवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥
गण्यन्ते पांसवो भूमेर्गण्यन्ते वर्षबिन्दवः । [1450]
न गण्यते विधात्रापि ब्रह्मसंस्थापने फलम् ॥
समस्तदेवतारूपो ब्राह्मणः परिकीर्तितः ।
जीवनं ददतस्तस्य कः पुण्यं गदितुं क्षमः ॥
देवपूजासु सक्ताय पुराणश्रवणे तथा ।
देयं प्रयत्नतो राजन्पुराणपठकाय च ॥ [1455]
यो विप्रहितकृन्नित्यं स सर्वान्कृतवान्मखान् ।
स स्नातः सर्वतीर्थेषु तप्तं तेनाखिलं तपः ॥
यो ददस्वेति विप्राणां जीवनं प्रोच्यते नरः ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥
भूमिदानसमं दानं सर्वलोकेषु नो नृप । [1460]
परं निर्वाणमाप्नोति भूमिदो नात्र संशयः ॥
भूमिदः सर्वदः प्रोक्तो भूमिदो मोक्षभाग्भवेत् ।
भूमिदानं तु यो दद्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
द्विजस्य वृत्तिहीनस्य सदाचाररतस्य च ।
जीवनार्थं महीं दत्त्वा तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ [1465]
गङ्गातीरेऽश्वमेधानां शतानि विधिवन्नरः ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति भूमिदस्तु तदश्नुते ॥
भूमिदानं महादानमतिदानं प्रकीर्तितम् ।
सर्वपापप्रशमनमपवर्गफलप्रदम् ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भूदानं कुरु सर्वदा । [1470]
पुराणवेदशास्त्राणां वक्तृणा त्वं ददस्व ह ॥
तटाकं कारयेद्यस्तु स्वयमेव करोति वा ।
तस्यैव वंशजाः सर्वे ब्रह्मलोकं व्रजन्ति हि ॥
कर्तुं तटाकं यो मर्त्यः प्रारम्भं कुरुते यदि ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति तदुपायप्रदश्च यः ॥ [1475]
मृदं तु भारमात्रं यस्तत्तटाकाद्बहिः क्षिपेत् ।
त्रिविष्टपमवाप्नोति यावदाचन्द्रतारकम् ॥
तटाकार्धफलं राजन्कासारे परिकीर्तितम् ।
कूपं पादफलं ज्ञेयं कुल्यायां तच्छतोत्तरम् ॥
देवालयं तटाकं वा ग्रामं वा पालयेत्तु यः । [1480]
तेषां शतगुणं ज्ञेयं कर्तृभ्योऽपि महीयते ॥
देवतायतनं यस्तु कुरुते कारयत्यपि ।
स चन्द्रधवलैर्यानैर्मम लोके सुखी भवेत् ॥
शिवस्य वा हरेर्वापि यः करोति महालयम् ।
ब्रह्मलोकादिकान्भुक्त्वा तदन्ते मामुपैति सः ॥ [1485]
दृषद्भिः कारयेद्यस्तु धनाढ्यो देवतागृहम् ।
मृदा दरिद्रः कुरुते समपुण्यं प्रकीर्तितम् ॥
आरामं कारयेद्यस्तु बहुजन्तूपकारकम् ।
स चन्द्रधवलैर्यानैर्मम लोकं हि गच्छति ॥
स्थापयेद्वृक्षमेकं वा दरिद्रो लोकसाधनम् । [1490]
स याति ब्रह्मणो लोकं यमेन परिपूजितः ॥
गावो वा ब्राह्मणो वापि पथिको वा नृपोत्तम ।
क्षणार्धमपि तच्छाया तिष्ठन्नाकं नयत्यमुम् ॥
पुरोपकण्ठे पथि च वृक्षाराममप्रवर्तकः ।
तत्र यावन्ति पर्णानि बीजानि कुसुमानि च । [1495]
तावत्कालं वसन्नाके शतकोटिकुलान्वितः ॥
तुलसीरोपणं ये तु कुर्वन्ति मनुजोत्तमाः ।

D1 G2 कथितो (for कारितो) —(L 1441) Hypermetric G(ed) प्र- (for अनु-) D1 जनान्, G1 G(ed) जनम् (for महत्). M1 स याति परमां गतिम् (for [b]) —(L 1442) G(ed) च बहुधा (for बहुविधा). —(L. 1444) G1, 2 दानानामपि सर्वेषां (for [a]). —(L 1450) G2 भूमौ (for भूमे). G(ed) वृष्टि (for वर्ष-). —(L 1453) D1 च ददस् (for ददतस्) —After line 1453, D1 M1 G(ed) ins:

101** सर्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः ।
तस्य देयानि दानानि स तारयति पण्डितः ॥
सत्कर्मनिरतायैव श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
वृत्तिहीनाय वै देयं दरिद्राय कुटुम्बिने ॥
[(L. 2) D1 M1 नारकान् (for पण्डितः)]

—(L 1456) G1, 2 G(ed) सर्वं (for सर्वान्) G2 मखम् (for मखान्) —(L 1458) G1 M1 G(ed) जीवनं वक्ति मानवः (for [b]) —(L 1460) D1 M1 त्रिषु (for सर्व) —(L. 1461) D1 भूमिदानान्न संशयः, G2 °दानं न संशयः (for [b]). —(L 1463) G1, 2 G(ed) सर्वपापप्रणाशनम् (for [b]) —(L. 1465) G(ed) दयायुक्तः (for महीं दत्त्वा) —(L. 1466) D1 विधिना (for विधिवन्) — G2 om. lines 1471-1472. —(L. 1471) G(ed) -धर्म- (for -वेद-). —(L 1473) G1, 2 तव (for तस्य) D1 M1 मम (for ब्रह्म-). —After line 1473, D1 G(ed) ins.

102** यः कश्चिदध्वगो वापि तटाकेषु जलं पिबेत् ।
कर्तुः सर्वाणि पापानि नाशयति न संशयः ॥
एकाहमपि कौन्तेय भूमिस्थमुदकं कुरु ।
[(L. 1) D1 राजस् (for वापि) —(L. 3) D1 भूमिष्ठमधिकं कुरु (for [b]).]

—(L. 1475) G2 M1 तत्क्षणम् (for तत्फलम्) —(L. 1476) G(ed.) मात्रा (for -मात्र) D1 तटाकाच्च (for तत्तटाकाद्). G(ed) तटाकात्प्रक्षिपेद्बहिः (for [b]) —(L. 1478) M1 कासार (for °रे) G3 कासारं परिकीर्तितं (for [b]). —(L 1479) G(ed) कूपे (for कू.) M1 वा फलदं (for पादफल). —(L. 1480) D1 M1 मठं ग्रामं च पालयेत् (for [b]). —(L. 1485) G2 मम लोकं स गच्छति (for [b]). —(L. 1488) G1 सर्व- (for

सर्वान्वंशान्ममुद्धृत्य यमेन परिपूजिता. ।
तप्तहाटकवर्णैश्च यामैर्यान्ति ममालयम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रकरो यस्तु तुलसीमूलमृत्कणै । [1500]
तत्रैव नेत्रं तत्रासीन्मूर्ध्नीन्दोर्बिभृयात्कलाम् ॥
तृणानि तुलसीमूलाद्यावदुत्पाटितानि वै ।
तावती ब्रह्महत्या वै च्छिनत्त्येव न संशय ॥
तुलसी सेचयेद्यस्तु चुलुकोदकमात्रकम् ।
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति ब्रह्मलोकं व्रजन्ति हि ॥ [1505]
ददाति ब्राह्मणाना यस्तुलसीदलकोमलम् ।
यमेन पूजितो याति मम लोकं च शाश्वतम् ॥
तुलसीकाष्ठमणिना निर्मितेन प्रयत्नत ।
गायत्र्यादिजपं कुर्यात्तस्य नास्ति महद्भयम् ॥
सदा संधारयेद्यस्तु तुलसीमणिमालिकाम् । [1510]
भूतप्रेतपिशाचैस्तु न दृष्टो वर्तते सुखी ॥
कण्ठे भुजद्वये यस्तु धारयेत्तुलसीमणिम् ।
यमदूता महात्मानो नमस्यन्ति हि तं द्विजम् ॥
कण्टकावरणं वापि प्राकारं वापि भूपते ।
तुलस्या कुरुते यस्तु मम लोकं स गच्छति ॥ [1515]
योऽर्चयेद्धरिपादाब्ज तुलसीकोमलैर्दलैः ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥
तुलसीकाननं यत्र यत्र पद्मवनानि च ।
वसन्ति वैष्णवा यत्र तत्र संनिहितो हरि ॥
तुलसीमञ्जरीभिस्तु पितॄनर्चन्ति ये नराः । [1520]
प्रहृष्टा पितर सर्वे मम लोकं व्रजन्ति हि ॥
गङ्गा तु तुलसीं चैव सर्वकालेषु संस्मरेत् ।
दु स्वप्ने दुर्निमित्ते च दुष्टभावे क्षुते खले ॥
तस्मात्त्वं पितृकार्येषु पितॄनर्चय मा स्मरन् ।
पितरस्ते प्रदास्यन्ति यत्ते मनसि रोचते ॥ [1525]
ब्रह्मा देवास्तथा सिद्धा यक्षगन्धर्वकिनरा ।
पितरो लोकपालाश्च पार्थैता मम मूर्तय· ॥
अमृतांशु कठोरांशुराकाशो भूमिरेव च ।
आप पर्वतजालानि विद्धि पार्थ ममांशव ॥
महानद्यो महाभाग वायुरग्निश्च सागर । [1530]
अव्यक्त व्यक्तरूप च विद्धि मां पाण्डुनन्दन ॥
अर्च्यो वन्द्यस्तथा ध्येयो जप्य स्तुत्यः परा गतिः ।
मामेवं विद्धि भूपाल मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
ममार्चनपरो नित्यं मामेव समुपैष्यसि ।
तव देहाभिमानस्य कर्ताह सर्वदानघ ॥ [1535]
किं तु वक्ष्याम्यहं पार्थ यत्ते मनसि वर्तते ।
तदाचक्ष्व विचार्य त्वमत्र मुञ्चसि साध्वसम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तो देवदेवेन धर्मपुत्रो महामतिः ।
मति चक्रे पुनर्धर्माञ्श्रोतुं देवे जनार्दने ॥
इद भगवता प्रोक्तं देवदेवेन चक्रिणा । [1540]
य श्रृणोति सदा भक्त्या पातकेभ्य स मुच्यते ।

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

कृपां विज्ञाय देवस्य धर्मराजो महामति ।
पुनरेवापरं धर्मं पप्रच्छ द्विजसंसदि ॥

बहु). — (L. 1492) G(ed) गौर्वापि (for गावो वा) — (L 1493) G(ed) क्षणार्थं वातच्छायाया (for ^{a}) D_1 तिष्ठन्तोके (for °न्नाक) — (L 1497) D_1 मनुजोत्तम (for °मा) — (L. 1498) G(ed) सर्वान्लोकान्समुत्तीर्य (for ^{a}) — (L 1500) G_1 G(ed) धरो (for करो) D_1 -मृत्तिका , G_2 -मृद्गणै (for मृत्कणै.). — (L 1501) G_1 धन्यस्य , M_1 तस्य स्यान् , G(ed) शिरासि (for तत्रासीन्). D_1 तस्येव पत्र तत्रस्थो (for ^{a}) G(ed) कला चन्द्रस्य धारयेत् (for ^{b}). — (L 1502) D_1 G(ed) यावन्त्यु(D_1 °न्त्य)पहृतानि वै , G_1 °न्त्युत्पाटयान्ति वै (for ^{b}). — (L. 1504) G(ed) -मात्रत. (for °कम्). — (L 1506) G(ed.) यो ददाति ब्राह्मणाय (for ^{a}). D_1 M_1 G(ed) तुलस्या कोमलं दलम् (for ^{a}). — (L. 1507) G(ed) सनातनम् (for च शाश्वतम्) — (L 1509) G_2 कुर्वन् (for कुर्यात्) G(ed) तस्य स्थानं ममालय (for ^{b}) — (L 1511) G(ed) स्पृष्टो (for दृष्टो). — (L 1512) After line 1512^a, G(ed) ins

103** कर्णयोर्वा शिरस्यथ ।
धारयेद्यस्तु तुलसीमणिमाला नरोत्तम ॥

— (L 1513) G(ed) महात्मानं (for °नो) — (L 1514) D_1 भूतले (for भूपते). — (L 1520) D_1 मानवा· (for ये नरा·). — (L. 1521) G(ed) तुष्यन्ति पितरस्तस्य (for ^{a}). — (L 1523) M_1 दु स्वप्ने वा दुर्निमित्ते (for ^{a}) D_1 M_1 क्षुतस्खले , G_2 क्षुधे खिले (for क्षुते खले) — (L 1525) G_2 G(ed) प्रदास्यन्ते (for °न्ति) — (L 1526) G_1 यक्षा (for सिद्धा). G_1 रक्षो (for यक्ष-) — (L. 1529) G(ed) [ए]ते वै (for पार्थ) D_1 G_1 M_1 ममांशका (for °व·) — (L 1530) G(ed) सागरा (for °र) — For line 1531, D_1 subst.

104** आद्यो वन्द्य श्रिया ध्येयो सदा जप्यपरा गति· ।

— (L. 1535) कर्ताहं पाण्डुनन्दन (for ^{b}) — (L 1538) G(ed) महात्मना (for °मति) — (L 1539) M_1 तथा (for पुनर्) G(ed.) ध्यात्वा (for धर्मान्) G(ed) श्रोतु धर्माञ्जनार्दनात् (for ^{b}) — (L 1541) G_1 पातकैस्तु , G_2 °कैस्तद् (for °केभ्य). M_1 पातकै स तु मुच्यते (for ^{b})

Colophon — *Sub-parvan* D_1 G_1 M_1 आश्चर्यपर्व , G_2 M_1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D_1 शेषधर्मे सकळधर्मप्रशमनम् , G(ed) नानाधर्मप्रशंसा — *Adhy no* D_1 $G_{1,2}$ M_1 G(ed) 12.

D_1 G_2 युधिष्ठिर (for वैशंपायन). — (L. 1542) G(ed) धर्मपुत्रो (for °राजो). — (L. 1543) G(ed.) पृष्टवान्गरुड-

युधिष्ठिर उवाच ।

यज्ञमूर्ते सहस्राक्ष धर्ममूर्ते नमोऽस्तु ते ।
पूजाभिषेककर्माणि कथयस्व ममानघ ॥ [1545]

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि पुण्यकालं च पूजनम् ।
पूजाद्रव्यं च धर्मं च ब्राह्मणानां प्रपूजनम् ॥
द्वादश्यां पौर्णमास्यां च एकादश्यां नृपोत्तम ।
सोमसूर्योपरागे च संक्रान्तावयने शुभे ।
सिद्धयोगे पुण्यदिने व्यतीपाते च वैधृतौ ॥ [1550]
पुण्यक्षेत्रे पुण्यकाले पुण्यर्क्षे पाण्डुनन्दन ॥
शन्यश्विन्यां बुधाश्विन्यां माघमासे नृपात्मज ।
वस्त्रपूतेन पयसा तथा पञ्चामृतेन च ।
पुष्पगन्धोदकैश्चैव य स्नापयति केशवम् ॥
नैवेद्यैर्विविधाकारैर्भक्ष्यमुख्यैर्नृपोत्तम । [1555]
यः पूजयति मां पार्थ शूलपाणिमथापि वा ॥
मातृत पितृतश्चैव प्रियाया वंशजानपि ।
सर्वान्वंशान्समुद्धृत्य देवगन्धर्वसेवित ॥
तप्तकाञ्चनसंवीतैर्नानामणिविराजितैः ।
किङ्किणीजालसंयुक्तैर्यानैर्हंसनियच्त्रितैः ॥ [1560]
अप्सरोगणसकीर्णैर्विमानैरुपशोभितः ।
याम्यादिषु च लोकेषु भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया ।
मम लोकमनुप्राप्य तत्रैव परिमुच्यते ॥
शंकरं मां च सर्वेशं भेदबुद्धिविवर्जित ।
यः पूजयेत्सदा भक्त्या काङ्क्षितं लोकमेष्यति ॥ [1565]
केतकीकरवीराब्जचम्पकाजातिमल्लिकाः ।
अमूनि ये प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि मे ॥
तां पूजां प्रतिगृह्णाति रुद्रो वै लोकशासन ।
पालकोऽहं च राजेन्द्र ह्यावयोरन्तरं न च ॥
पूजयस्व च मां पार्थ तत्र त्वं सुखमेष्यसि ॥ [1570]
तिलतैलान्वितं दीपं मम रुद्रस्य भारत ।
दत्त्वा नर सर्वकामान्संप्राप्नोति न संशय ॥
घृतदीपं तु यो दद्यान्महादेवस्य संनिधौ ।
स मुक्त॰ सर्वपापेभ्यः सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥
यद्यदिष्टतमं भोज्यं तत्तदीशाय दापयेत् । [1575]
सर्वपापविनिर्मुक्तो मम लोकं स गच्छति ॥
कार्त्तिके मासि माघे च दीपं मम गृहे सदा ।
वर्तयस्व च कौन्तेय ब्राह्मणान्भोजयस्व ह ।
भोजिते ब्राह्मणे सृष्टं मम तृप्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥
यद्यदिष्टतम भोज्यं तत्तद्विप्राय दापयेत् । [1580]
स याति ब्रह्मभवनं सर्वमोहविवर्जितम् ॥
भ्रूणहाप्यन्नदानेन शुद्धो भवति भूपते ।
नान्नतोयसमं दानं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकै ।
शृणुष्व चित्रं भूपाल शुद्ध्यत्यन्नजलप्रद॰ ॥ [1585]
शरीरमन्नज प्राहु प्राणमन्न प्रचक्षते ।
तस्मादन्नप्रदो ज्ञेयः प्राणदो नात्र संशय॰ ॥
अन्नदस्य कुले जाता आसहस्रं नृपोत्तम ।
नरकं ते न पश्यन्ति तस्मादन्नप्रदो वर ॥
पथि श्रान्तं द्विजं दृष्ट्वा यस्तु भक्त्या प्रपूजयेत् । [1590]
सर्वदेवगणाः पूर्वमन्न दत्त्वा तु धर्मज ॥
अन्नदानेन मतिमान्ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
आयान्मम तिथिं राजन्सर्वदेवा अनुव्रता ।
तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं देवास्तृप्यन्ति धर्मज ॥
दिवं प्रपेदिरे मुक्तास्तस्मादन्नप्रदो वरः । [1595]
नास्तिवाक्यं स कृत्वा यो ब्राह्मणे गृहमागते ।
तस्य पापं महाघोरं रौरवं नरकं भवेत् ॥
अन्नं ददाति यो राजन्स सर्वान्कृतवान्मखान् ।
पशुराज्यधनापत्यस्वर्गमोक्षाल्लभेन्नर॰ ।
अन्नदानेन कौन्तेय तस्मादन्नप्रदो वरः ॥ [1600]
विप्ररूपेण भोक्ताहं विप्ररूपेण पूजित॰ ।
ददामि विप्ररूपेण सर्वान्कामान्नृपोत्तम ॥
पादाभ्यङ्गं भक्तियुक्तो ब्राह्मणानां करोति यः ।
स स्नातः सर्वतीर्थेषु गङ्गास्नानपुरःसरम् ॥
तैलाभ्यङ्गं महाराज ब्राह्मणानां करोति य॰ । [1605]
स स्नातोऽब्दशत साग्रं गङ्गायां नात्र संशयः ॥
उष्णोदकेन यो राजन्ब्राह्मणान्स्नापयेन्नर॰ ।
स कोटिकुलसंयुक्तो वसेद्ब्रह्मपुरे नरः ॥
कर्मणा मनसा वाचा यो रक्षेदामयान्वितम् ।

ध्वजम् (for ⁵) — G2 om the ref — (L 1548) M1 नराधिप (for नृपोत्तम). — G2 om lines 1551-1552. — (L 1554) G2 G(ed) -गन्धादिभिश् (for -गन्धोदकैश्). — (L 1559) G1 -विचित्रितै , D2 -विकुट्टिमै , M1 -विघट्टितैः (for -विराजितै). — (L. 1561) G1 संवीतैर् (for -सकीर्णैर्) — (L 1562) D1 सत्यादिषु (for याम्या°). D1 यथेप्सितान् (for °च्छया) — (L. 1566) G1 -मल्लिकै॰ (for °का) — (L 1568) G(ed) -नाशन॰ (for -शासन॰). — (L 1571) G(ed) संनिधौ (for भारत) — (L 1572) G2 संवृणोति (for संप्राप्नोति). —(L. 1573) G2 मम रुद्रस्य संनिधौ , M1 G(ed.) मम देवस्य सं° (for ⁵) —(L. 1577) G(ed.) च संनिधौ (for गृहे सदा). — (L 1579) G(ed) भोजनं (for भोजिते) G(ed) तृप्त्यै (for तृप्तिर्) — (L 1580) ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् (for ⁵) — (L 1584) G(ed.) -संयुक्तो (for युक्तो वा).—(L 1585) G2 शुद्ध्यर्थं च (for शुध्यत्यन्न-). — G1 om lines 1586-1589. — (L 1587) G2 प्राणदः परिकीर्तित (for ⁵) — (L 1588) D1 आसाहस्रं (for आस°). — D1 om lines 1590-1600. — (L 1593) G1 अनुद्रुता॰ (for °व्रता) — M1 om. (hapl.) lines 1596-1600. — (L 1596) G1 अकृत्वा च ; G(ed.) अकृत्वा तु (for स कृत्वा यो). — G1 G(ed.) om line 1597. — G2 om. lines 1604-1605. —(L. 1607) D1 G(ed.) प्रियाम्

स याति वज्रिणो लोकं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ [1610]
यो ददाति महीपाल निवासं ब्राह्मणाय च ।
दिने दिनेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥
अन्येभ्य प्रतिगृह्यापि स्वां गामपि पयस्विनीम् ।
यो ददाति च विप्राय स याति ब्रह्मण पदम् ॥
कपिलां वेदविदुषे यो ददाति पयस्विनीम् । [1615]
स एव रुद्रो भूपाल सर्वदेवप्रपूजित. ॥
विप्राय ब्रह्मविदुषे दद्यादुभयतोमुखीम् ।
तस्यैव वंशजा. सर्वे मम लोके वसन्ति हि ॥
यो मृत्युकाले संप्राप्ते गां ददाति पयस्विनीम् ।
गवां दर्शितमार्गेण ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ [1620]
व्याधिना पीडितो यस्तु ग्रहनक्षत्रपीडया ।
अपमृत्युं च तान्सर्वान्स तीर्त्वा सुखमश्नुते ॥
अपत्यधनरत्नानि राज्यानि विविधानि च ।
गोदानात्प्राप्यते मर्त्यो निष्पापश्च दिवं व्रजेत् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गोदानं कुरु भूपते । [1625]
अनेन ते भवेद्वृद्धि स्वर्गमोक्षौ च सुव्रत ॥
वरिष्ठ· सर्वलोकानां गोप्रदाता नृपोत्तम ।
मत्प्रियो मम भक्तश्च पूज्यो लोकेषु विश्रुत ॥
सदा दानेषु निष्ठस्य सदा शास्त्रानुवादिनः ।
प्रियंवदस्य साधोश्च कृपा मम सदा भवेत् ॥ [1630]
सर्वलोकप्रभुं वीरं सर्वधातारमच्युतम् ।
योगीश्वर सदानन्दं विद्धि मां भरतर्षभ ॥
स्रष्टारं सर्वभूतानां रक्षितारं जगत्त्रयम् ।
संसारोत्तारणं देव विद्धि मा भरतर्षभ ॥
धर्मदं धर्मशीलानां तापसाना तपःफलम् । [1635]
ध्यातॄणां ध्यानयोगं मां विद्धि त्व धर्मनन्दन ॥
मया प्रोक्तमिमं धर्मं यः शृणोति मदाश्रय ।
ददामि तस्य वै स्वर्गं यावदाचन्द्रतारकम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

नानाद्रव्याणि देयानि वस्त्रादीनि फलानि च ।
सुगन्धश्च सुपुष्पाणि धान्यानि विविधानि च । [1640]
कस्य देयानि योगीन्द्र तन्मे त्वं कृपया वद ॥

श्रीभगवानुवाच ।

सर्वेषामपि दानानां कर्ताहं पाण्डुनन्दन ।
मम मूर्तिधरायेह विप्रायैव ददस्व ह ॥
वस्त्रं ददाति यो राजन्ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ।
शिवलोकमवाप्नोति शतवंशसमन्वित ॥ [1645]
कौबेरं कम्बलाद्यानि कञ्चुकान्सूर्यसंनिधिम् ।
चित्राम्बरप्रदाता च स्वर्गलोकाधिपो भवेत् ॥
सुरक्तवस्त्रदश्चैव नृप माञ्जिष्ठदस्तथा ।
चीराम्बरप्रदाता च मम लोकं स गच्छति ॥
यानदश्छत्रदश्चैव पादुकां च ददाति यः । [1650]
उपानह्प्रदाता च सर्वलोकवरो भवेत् ॥
गजाश्वमहिषान्राजन्यो ददाति सदक्षिणम् ।
अपमृत्युभयान्मुक्तस्तथा मेषप्रद सुखी ॥
शत्रूञ्जयति संग्रामे राजा जयति मण्डलम् ।
तस्य भृत्यः शत्रुजन' पूज्य सर्वधनुर्भृताम् ॥ [1655]
तस्मात्त्वं भूभृता श्रेष्ठ कुरु दानं मयोदितम् ॥
अजकृष्णाजिनं दान सर्वव्याधिविनाशनम् ।
आयुष्करं प्रियं मृत्यो· स्वर्गदं स्वर्गमिच्छताम् ॥
अनड्वान्दत्तमात्रेण पापव्याधिविनाशनम् ।
दातारं ब्रह्मणो लोकं नयत्येव न संशय । [1660]
कृष्णाजिनप्रदातॄणां क्षयगुल्मादिनाशनः ॥

(for नर·). — (L. 1612) G(ed.) आप्नोति (for प्रा°). G2 मानव· (for पुष्कलम्). — (L. 1613) D1 -गृह्णाति (for -गृह्यापि). G1 अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च (for ^{a}) D1 यस्तु गा हि (for स्वा गामपि). — (L. 1616) D1 रुद्रलोके (for एव रुद्रो). — (L 1617) D1 प्रियाय वेदविदुषे (for ^{a}) — (L. 1620) D1 G1 G(ed.) गवा (for गवां). — (L 1621) D1 M1 व्याध्यादि (for व्याधिना). D1 -पीडित' (for -पीडया) — (L. 1622) M1 गा दत्त्वा (for तान्सर्वान्) — (L. 1626) G(ed.) ऋद्धि (for वृद्धि) G2 च भारत, G(ed) सुखप्रदौ (for च सुव्रत). D1 स्वर्गमोक्षसुखानि च (for ^{b}) — (L 1627) D1 गोदानं च ; G1 G(ed.) गोप्रदानाम्, M1 °दान (for °दाता). — (L 1629) G1 दानैक-, G(ed) दाने सु- (for दानेषु). G(ed) दानेषु (for शास्त्रानु-) — (L 1631) G(ed) -दातारम् (for -धा°) — (L 1634) D1 संसाररोगोत्तरण, M1 G(ed) °रोत्तारकं देवं (for ^{a}). — (L 1636) M1 सिद्धिद पाण्डुनन्दन (for ^{b}).

COLOPHON. — *Sub-parvan :* D1 आश्चर्यपर्व· — *Adhy. name* D1 G(ed) शेषधर्मे दानप्रशसा, G1 2 शेषधर्माः. — *Adhy no.* D1 G1. 2 M1 G(ed) 13

G2 om. line 1640 — (L 1640) D1 गन्धधूप-, M1 सुगन्धानि (for सुगन्धश्च). — (L. 1641) D1 त्वमेव (for तन्मे त्व) — (L 1643) D1 रूप- (for मूर्ति-). — (L 1646) G(ed) कौशेय कम्बलादीनि (for ^{a}) G(ed) कञ्चुक सूर्यसनिभम् (for ^{b}) — For line 1646, G(ed) ins. ·

105** यो ददाति च विप्राय स्वर्गलोक स गच्छति ।

— (L 1647) D1 स्वर्गलोक स गच्छति (for ^{b}). — (L. 1649) M1 G(ed.) चीनाम्बर- (for चीरा°). — After line 1649, G(ed) ins

106** वैशाखपौर्णमास्या च ब्राह्मणाना विशेषत ।

— (L 1651) G1 लोकेश्वरो, M1 G(ed) -लोकचरो (for °वरो) — (L 1653) D1 G1 M1 अपमृत्यु जयत्याशु (for ^{a}) — (L. 1655) G1 M1 पुण्यजना ; G1 G(ed.) शत्रुजनै. (for °जन·). D1 पूज्य· सर्वधनुर्भृत' (for ^{b}) — (L 1657) D1 G(ed) आर्द्र-

दारिद्र्यनाशनं राजन्नपमृत्युभयापहम् ।
दारुणा निर्मितं पात्रं पूरितं गन्धवारिणा ॥
यो राजन्सुखजेभ्यस्तु दक्षिणां च ददाति च ।
उपेन्द्रो भगवान्विष्णु. सुधामस्मै प्रयच्छति । [1665]
सुधां पिबन्रुक्मपात्रे स्वर्गलोके महीयते ॥
यो राजल्लोहपात्रं तु स्वादुपानप्रपूरितम् ।
ददाति भूसुरेभ्यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
मार्गे सुधां पिबन्राजन्यमलोकं स गच्छति ।
पूजितो धर्मराजेन चन्द्रलोकं स गच्छति ॥ [1670]
ताम्रपात्रं महाराज गन्धोदकसमन्वितम् ।
ददाति ब्राह्मणानां य सूर्यलोकं स गच्छति ॥
रजतं राजशार्दूल पात्रं जलसमन्वितम् ।
वेदशास्त्रविदे दद्यात्तस्य पुण्यं ब्रवीमि ते ॥
पञ्चाशद्युगपर्यन्तं चन्द्रलोके सुखी भवेत् । [1675]
ततो भूमिं समासाद्य चक्रवर्तीह जायते ॥
सौवर्णनिर्मितं पात्रं स्वादुपानप्रपूरितम् ।
श्रोत्रियाय तु यो दद्याद्दरिद्राय विशेषत· ।
तस्य पुण्यफलं चित्रं सावधानमति. शृणु ॥
यक्षकिंनरगन्धर्वैश्चारणाद्यैरभिष्टुतः । [1680]
सुधापानं प्रकुर्वाण प्रयाति मम मन्दिरम् ॥
पञ्चकोटिकुलैर्युक्तो मेरुमूर्ध्नि चिरं वसेत् ।
भूलोकं समनुप्राप्य सार्वभौमश्च जायते ॥
इष्ट्वा दिव्यक्रतून्सर्वांस्तथा जित्वा भुवःस्थलम् ।
दत्त्वा सर्वाणि दानानि मम सायुज्यमश्नुते ॥ [1685]
कांस्यपात्रं तु यो दद्याद्वस्त्रदक्षिणसंयुतम् ।
ददामि विष्णवेत्युक्त्वा यो ददाति सुवाग्मिने ।
कोटिवंशसमायुक्तः सत्यलोके सुखी भवेत् ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु यत्किंचिद्वै ददाति च ।
मम बुद्ध्या महीपाल तत्सर्वं मेरुतां व्रजेत् ॥ [1690]
नव वै मृण्मयं पात्रं स्वादूदकसमन्वितम् ।
दरिद्रोऽपि च मां ध्यात्वा मम सालोक्यमश्नुते ॥
वृद्धेभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तु यतये योगिने नृप ।
यद्दत्तं यद्धुतं तप्तं तत्सर्वं मदनुग्रहात् ॥
कोटिकोटिगुणं राजन्स्वल्पं वापि महद्भवेत् । [1095]
अक्षय्यलोकमाप्नोति ह्यक्षय्यं सुखमश्नुते ॥
वृद्धेभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तु यतये रोगिणे नृप ।
वस्त्रयष्ट्यजिन पथ्यमौषधं च ददाति य ।
सर्वान्वंशान्समुद्धृत्य ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
हिरण्यं राजतं वापि यो दद्याद्दानमुत्तमम् । [1700]
महदैश्वर्यमाप्नोति ब्रह्मणा परिपूजित ॥
पशुपुत्रधनादीन्वै विन्देत्सौवर्णदानतः ।
पुण्यलोकानिमान्सर्वानमृतत्वं च गच्छति ॥
रजतं निष्कमात्रं तु यो दद्यात्पाण्डुनन्दन ।
शिवलोकमवाप्नोति शतवंशसमन्वितः ॥ [1705]
सीसं कांस्यं तथा ताम्रं पलत्रितयसंमितम् ॥
यो ददाति नरश्रेष्ठो रुद्रलोकं स गच्छति ॥
अयस्कान्तं(?) यतीनां तु यो दद्यात्पात्रमुत्तमम् ।
स कोटिकुलसंयुक्तो देवलोके चिरं वसेत् ॥
काषायं च तथा भैक्षं कौपीनं कम्बलं तु वा । [1710]
यो ददाति यतीनां तु स मुक्तो नात्र संशय· ॥
कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां वा आषाढे वापि भूपते ।
वृषभं विसृजेद्यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
सर्वजन्मार्जितै पापैर्विमुक्तो रुद्ररूपभाक् ।
कुलसप्ततिसंयुक्तो रुद्रेण सह मोदते ॥ [1715]
पितरस्तस्य तृप्यन्ति देवास्त्रिदशपुंगवाः ।
नरकस्था दिवं यान्ति दिविस्था ब्रह्मणः पदम् ।
ब्रह्मस्था विष्णुलोकं च सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
शिवलिङ्गाकृतिं कृत्वा महिषं य समुत्सृजेत् ।
यमस्य यातना तस्य नैव तत्र मयोदितम् ॥ [1720]
यमेन पूजित· सम्यक्सुरलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
अनड्वाहं चिरं कालं कर्षयित्वा नृपोत्तम ।
उत्सृजेद्वार्धके भावे तस्य पुण्यं वदामि ते ॥
इहलोके सुखं भुक्त्वा पुत्रपौत्रादिसंयुतः ।

(for अज-) — G_2 om. lines 1660–1661.—(L 1662) D_1 अपमृत्यु प्रणश्यति, G_1 M_1 °मृत्युश्च नश्यति, G(ed) °मृत्यु च नाशयेत् (for ^{b}) —(L 1664) G(ed) स द्विजेभ्यश् (for सुख°) —(L 1667) D_1 -पानं प्र-; G_2 -पानक- (for -पान-प्र-) —(L 1670) D_1 M_1 यम- (for धर्म-). —(L. 1673) M_1 G(ed) राजत (for र°) G_1 पात्र जल-; M_1 पात्र वारि- (for पात्रे जल-) —(L 1675) $G_{1\ 2}$ ब्रह्मलोके (for (for चन्द्र°) G(ed.) महीयते (for सुखी भवेत्) —(L. 1679) D_1 G_2 -मना (for मति) —(L 1684) M_1 दिव्यान्कुरून् (for दिव्यक्रतून्) G(ed) राजस् (for सर्वांस्) and निर्जित्य च (for तथा जित्वा). —(L 1685) G_2 मम लोकं स गच्छति (for ^{b}) —(L 1686) G(ed) -द्वितय- (for -दक्षिण-).—(L. 1687) G(ed.) भक्तियुक्तस्तु वाग्मिने (for ^{b}). —(L. 1688) G_1 महीयते (for सुखी भवेत्). —(L 1690) G(ed) मयि भक्त्या (for मम बुद्ध्या) — $G_{1\ 2}$ om lines 1694–1696 —(L 1702) G_2 -वस्त्र- (for -पुत्र-) — D_1 — D_1 om (hapl) lines 1704–1707 —(L. 1706) G(ed) -सगुतम् (for -संमि°) —(L 1707) M_1 विष्णु- (for रुद्र-). —(L 1708) D_1 आयरकं तु; G(ed) मृण्मयं च (for अयस्कान्त) —(L 1710) D_1 पादुका; G_2 M_1 चन्दन (for च तथा). —(L 1712) G(ed) आषाढ्यां (for °ढे) —(L 1714) G_2 M_1 रूपधृक् (for °भाक्). —(L. 1715) G_2 कुल सप्तकुलैर्युक्तो (for ^{a}) M_1 विष्णुना (for रुद्रेण) —(L 1718) G(ed) तत्रस्था (for ब्रह्मस्था). —(L. 1719) M_1 -लिङ्गाङ्कित (for लिङ्गाकृति) —(L. 1721) G(ed) व्रजत्यसौ (for व्रजेद् ध्रुवम्) —(L 1722) G(ed.) वृषभं य (for अनड्वाह) — (L. 1723) G(ed) काले (for भावे). G_2 योत्सृजेद् (for उ°). — For line 1723, D_1 subst. :

सर्वान्वंशान्समुद्धृत्य मम सालोक्यमश्नुते ॥ [1725]
ददाति च सुवृत्ताय महिषीं च पयस्विनीम् ।
अपमृत्युं जयत्येव यमेन सह मोदते ॥
दर्शे प्रसूतिका गा च महिषीं च नृपोत्तम ।
अपमृत्यु दरिद्राय दत्त्वा तीर्त्वा दिवं व्रजेत् ॥
ताम्बूलं नित्यशो राजन्यो दद्याद्ब्राह्मणाय च । [1730]
तस्याहं च कुरुश्रेष्ठ ददामि श्रीयुतं पदम् ।
अष्टैश्वर्यं भवेदत्र ताम्बूलात्कुरुनन्दन ॥
क्षीरदानं शिशूना तु स्वर्गलोकप्रदं ध्रुवम् ।
शूलादिरोगयुक्ताय ब्राह्मणाय ददाति यः ॥
क्षीरोदस्योत्तरे तीरे पिबति क्षीरमुत्तमम् । [1735]
मधूनि दधितक्राणि घृतानि च नृपोत्तम ।
यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तु तस्य नो मृत्युतो भयम् ॥
इक्षुदण्डं गुडं क्षीरं ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।
पथि श्रान्ताय यो दद्यात्सततं मयि तत्परः ॥
सर्वलोकप्रभुश्चैव सर्वयज्ञेषु दीक्षित । [1740]
सर्वदानफल तस्य सर्वलोकं च शाश्वतम् ॥
नालिकेरफलं दद्याच्चैत्रवैशाखमासयो ।
कौबेरं लोकमाप्नोति यमेन परिपूजितः ॥
युगाना त्रिदशं स्थित्वा तत कैलासमेति च ।
तत्र पञ्चयुगं स्थित्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ [1745]
शर्करारससयुक्तं नालिकेरं ददाति य ।
तस्य पार्श्वे प्रसन्नोऽहं देवास्तस्य वशानुगाः ॥
एलालवङ्गकर्पूरमिश्रित शीतलं जलम् ।
ददन्मार्गे सुधां पीत्वा मम लोकं स गच्छति ॥
मार्गशीर्षे महाराज मरीचि लवणं ददन् । [1750]
सर्वपापविनिर्मुक्तो व्रजेद्रुद्रस्य मन्दिरम् ॥
इन्धनं कम्बलं वस्त्रमुपानत्कुङ्कुमं घृतम् ।
मित्रलोकमवाप्नोति सर्वसिद्धनिषेवित ॥
ज्येष्ठे तु सर्वबीजानि कृषिक्षेत्रशकृज्जलै ।
ब्राह्मणानां सहायार्थं धनैरपि च कर्मणा । [1755]
कुरुते यः सदा भक्त्या तस्य पुण्यफल शृणु ॥
मातृत पितृतश्चैव दशकोटिकुलान्वित ।
गन्धर्वै. स्तूयमानस्तु मम लोकं स गच्छति ॥
सुशीलो ब्राह्मणो भक्त. स च मे सतत प्रिय ।
तेन पूतमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ [1760]

घ्नन्तं शपन्त परुषं वदन्त
यो ब्राह्मणं न प्रणमेद्यथार्हम् ।
स पापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो
दण्ड्यश्च वध्यश्च न चास्मदीय ॥
प्रियो यथा ब्राह्मणपुगवो मे [1765]
तथा न लक्ष्मी स्वपुर महात्मन् ।
त्रिविष्टपे ब्रह्मपुरे वसेत्स
त्वया हि पूज्यो गुरुदेवतात्मा ॥

तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र ब्रह्मभक्त सदा भव ।
तस्मिंस्तुष्टे धरा सर्वा फलत्येव न संशय ॥ [1770]
एवमाद्या महाभाग धर्मा बहुविधा नृप ।
तत्र सारं प्रवक्ष्यामि धर्मं तव हिताय च ॥
मयि भक्तिर्यदि भवेद्दानकाले नृपोत्तम ।
अनन्तफलद ज्ञेयं तद्दानं सात्त्विकं भवेत् ॥
इद रहस्यमायुष्यं य शृणोति सदा नर । [1775]
सर्वदानफलं तस्य सर्वपापक्षयो भवेत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
श्रुत्वैवं धर्मसंवाद धर्मपुत्रो यदूत्तमात् ।

107** य उत्सृजेदर्द्धकेपि तस्य पुण्यफलं शृणु ।
— (L. 1725) G2 मम लोक स गच्छति (for ^{b}) — D1 om. (hapl.) lines 1729-1736 — (L 1729) G1 दरिद्राच, G2 G(ed.) °द्रे च (for °द्राय). — (1732) M1 G(ed.) अत्यैश्वर्यं (for अष्टै°). — (L 1738) D1 G2 M1 G(ed) इक्षुक्षीरं गुड (M1 घृतं) दण्डं (for ^{a}). G(ed) महात्मने (for प्रयच्छति) — (L 1741) M1 सर्वलोकश्च शाश्वत (for ^{b}) — (L 1745) M1 पञ्चशत (for °युग). — (L 1746) M1 -मधु- (for रस-). — (L 1747) D1 देवस्तस्य च शंकर (for ^{b}). — (L 1748) G2 -समितं (for -मिश्रित) — (L 1750) G(ed) तथा माघे (for महाराज) — (L 1751) G2 इन्द्रस्य, M1 विष्णोश्च (for रुद्रस्य) D1 सनिधिम् (for मन्दिरम्) — (L 1752) G1 छत्र ; G(ed.) चित्रं (for वस्त्र) D1 G2 कञ्चुकं (for कुङ्कुम). — (L 1753) M1 -निषेवितम् (for °त) D1 मित्रसिद्धनिषेवितम् (for ^{b}). — After line 1753, D1 M1 ins

108** पुष्ये माघे ददन्नेतत्सर्वेषां मित्रता व्रजेत् ।
[M1 पुष्यमासे ददत्तैलं (for ^{a}).]

While G(ed) ins after line 1553

109** पुष्यमासे ददन्नेतान्सर्वचारित्रता व्रजेत् ।
— (L 1755) G1 G(ed) ब्राह्मणव्य(G1 °णे व्य)वसायार्थं (for ^{a}) — (L 1759) D1 तस्याहं स च मत्प्रिय , G1 मम देहाच्च स प्रिय , M1 तस्य मेऽह स च प्रिय , G(ed) यत्स्वहंकारवर्जित (for ^{b}) —(L 1763) G1 2 -मध्ये (for -दग्धो). — (L. 1764) D1 G1 2 G(ed) दण्डश्च (for दण्ड्यश्च) — (L 1765) G2 -पुंगवेन (for °वो मे) — (L 1766) M1 च लक्ष्म्या (for न लक्ष्मी) D1 यथा च लक्ष्मी स्वपुर यथात्मन् , G2 मेवा च लक्ष्म्या स्वपुरे महात्मन — (L 1770) G(ed) सर्वधर्मा फलन्ति (for धरा सर्वा फलति) —(L 1771) D1 G2 महाभागा , G1 °राज- (for °भाग) G(ed) बहुगुणा (for °विधा) — Before line 1775, D1 G(ed) ins वैशपायन

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 आश्चर्यपर्व , D1 G1 2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy. name* G1 दानप्रशंसा , G(ed) नानादानप्रशंसा. — *Adhy no* D1 G1, 2 M1 G(ed.) 14.

पप्रच्छ तं नमस्कृत्य धर्मं तव पितामह ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

शङ्खचक्रगदापाणे द्वारकानिलयाच्युत ।
गोविन्द पुण्डरीकाक्ष रक्ष मां शरणागतम् ॥ [1780]
यानि मङ्गलपुष्पाणि फलानि रसवन्ति च ।
साळग्रामशिलादाने लिङ्गदाने च यत्फलम् ॥
पुष्पदानानि चित्राणि स्फटिकादीनि वृष्णिप ।
एषां दानेषु यत्पुण्यं तन्ममाचक्ष्व विश्वधृक् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

माघमासं पुरस्कृत्य प्रपां कृत्वा सुशोभनाम् । [1785]
सर्वेषामेव दानानां शीतं पानीयमुत्तमम् ।
यो ददाति दयायुक्तस्तस्य पुण्यं वदामि ते ॥
इहलोके चिरं भुक्त्वा सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
चतुष्पथे महामार्गे शालां कृत्वा सुशोभनाम् । [1790]
पानीयं च यवागूं च कृष्णधान्यमयीमपि ।
पथि श्रान्ताय यो दद्यात्तस्य पुण्यं वदामि ते ॥
शिबिकायानमारोप्य देवदूता प्रियंवदाः ।
व्यजनानि प्रधून्वन्तो विशन्ति च सुरालयम् ॥
विमाने सूर्यसंकाशे समारोप्य ममाज्ञया । [1795]
प्रविशन्ति च तं लोके ततस्तु ब्रह्मण पदम् ॥
तत्र कोटियुगं स्थित्वा द्विकोटिकुलसंयुतः ।
मम लोकमवाप्नोति तत्रैव परिमुच्यते ॥
कस्तूरीकर्पूरयुतं श्रीगन्धं तु द्विजातये ।
यो ददाति नरश्रेष्ठ सोमलोके सुखी भवेत् ॥ [1800]
कपित्थदो दिवं याति कौबेरं पनसप्रद ।
चूतजम्बूफलं दत्त्वा सूर्यलोके महीयते ॥
शर्करामधुरायुक्तं पक्वं रम्भाफलं नर ।
यो ददाति द्विजेभ्यस्तु सुरलोके सुखी भवेत् ॥
अपूपभक्ष्यभोज्यानि ददन्विप्राय भक्तिमान् । [1805]
ध्रुवलोकमवाप्नोति यावदाचन्द्रतारकम् ॥
वारुणं लोकमाप्नोति महेशं लवणप्रदः ॥
रूक्षद्रव्यप्रदानेन तिलगोधूममुद्गकान् ।
कृष्णधान्यं यवव्रीहीन्गन्धकं पिप्पलादिकम् ।
एतेषां तु प्रदानेन ब्रह्मलोकं प्रयाति वै ॥ [1810]
शाकमूलप्रदातॄणां तथा भोजनपात्रकान् ।
सुरलोकं स्थिरं राजन्मम भक्तिपरो यदि ॥
मल्लिकाजातिपुष्पाणि केतकीचम्पकानि च ।
ददामि विष्णवेत्युक्त्वा यो ददाति द्विजातये ।
तस्य चैवानिशं पार्थ योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ [1815]
साळग्रामशिलादाने ह्येतेषां तु फलं भवेत् ॥
साळग्रामशिलादानं यो ददाति कुरूद्वह ।
तस्य पुण्यफलं चित्रं सावधानमना शृणु ॥
चतुःसागरपर्यन्ता सशैलवनकाननाम् ।
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति साळग्रामात्तदश्नुते ॥ [1820]
साळग्रामशिलायास्तु मम चक्रं प्रशस्यते ।
तद्दानं ये प्रयच्छन्ति मत्प्रियान्विद्धि तान्प्रभो ॥
साळग्रामशिला यत्र तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ।
तत्रैव मुक्तिं यास्यन्ति मदर्चनपरायणाः ॥
साळग्रामशिलादानमतिदानं प्रकीर्तितम् । [1825]
सर्वेषामेव दानानामुत्तमं तत्प्रचक्षते ॥
साळग्रामं तथा लिङ्गं यो ददाति कुरूद्वह ।
मम लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
ब्रह्माण्डकोटिदानेन यत्फलं भवति प्रभो ।
तत्फलं समवाप्नोति शिवलिङ्गप्रदानतः ॥ [1830]
यो ददाति नरो दीपं साळग्रामस्य संनिधौ ।

(L 1778) G2 धर्मरूप महामति (for [b]) —(L 1781) G1, 2 विविधानि (for रसवन्ति) —(L. 1783) D1 कृच्छ्राणि, M1 च विभो (for चित्राणि). D1 सुप्रसिद्धानि वृष्णिप (for [b]) —(L 1784) M1 G(ed) दाने च (for दानेषु). M1 विश्वसृट् (for °धृक्) D1 तदिहाचक्ष्व विश्वसृट् (for [b]). — D1 om. (hapl.) lines 1786–1790. —(L. 1786) G1 शीत-, G(ed) शिव (for शीतं) —(L 1788) G2 स्थिर स्थित्वा; M1 चिर स्थित्वा (for चिर भुक्त्वा) —(L 1789) G2 वदाम्यहम् (for मयोदितम्) —(L 1790) G2 महाभाग (for °मार्गे). —(L 1793) D1 M1 शिबिकाया तमारोप्य (for [a]). —(L 1794) D1 M1 प्रधुन्वन्ति (for °न्तो) —(L 1795) G1, 2 G(ed) यमाज्ञया (for म°) —(L 1796) G2 M1 प्रशंसन्ति (for प्रविशन्ति) D1 च लोकेषु, G1 च तं लोकं, G(ed) वसोर्लोके (for च तं लोके) —(L 1798) D1 तत्रैव सुखमश्नुते (for [b]) — For line 1799, G(ed) subst :

110** कर्पूरागरुकस्तूरीयुतं गन्धं द्विजातये ।

—(L. 1800) M1 महीयते (for सुखी भवेत्). —G(ed.) om. lines 1801-1802 —(L. 1803) G1 M1 शर्करामधुसंयुक्तं (for [a]). D1 रम्भापक्वफल नृप (for [b]). — For line 1804, G2 subst. :

111** यो ददन्भूसुरेभ्यस्तु सुरलोके महीयते ।

—(L. 1806) G1, 2 मम (for ध्रुव-). —(L. 1808) G(ed.) रूक्षद्रव्य प्रदत्त्वा च (for [a]) —(L. 1809) G1 G(ed.) यवान् (for यव-) G2 व्रीहिं (for व्रीहीन्) D1 कटुकं; G(ed.) ह्यादक (for गन्धक) —(L. 1810) G(ed) एतदादि- (for एतेषा तु) —(L 1811) G1 -फलादीना; G2 -प्रदा नृणां; G(ed) -प्रदाता च (for °तॄणा) D1 -पात्रकम्, G(ed) °दः (for °कान्) —(L 1812) D1 -लोकस्थितो; M1 -लोकं स्थिर) G(ed) सुरलोके स्थितिस्तस्य (for [a]) — D1 om. line 1816. —(L 1818) D1 M1 -मति. (for -मनाः). —(L. 1820) G(ed) दत्त्वा भूमिमाप्नोति (sic) (for [a]). —D1 om lines 1821–1826 —(L. 1821) G(ed.) -शिलायां तु; M1 -शिलाचक्रं (for °यास्तु) M1 अर्चनं तु (for मम चक्रं). G1 प्रदृश्यते (for प्रशस्यते). —(L. 1827) D1 साळग्राम-

योगसिद्धिर्भवेत्तस्य ज्ञानं च भुवि दुर्लभम् ॥
महतां च यतीनां च मठे दीपप्रदायकः ।
गङ्गास्नानफलं तस्य दिनेनैकेन सभवेत् ॥
रत्नान्वितसुवर्णस्य प्रदानेन नृपोत्तम । [1835]
परं मोक्षमवाप्नोति महादानं यत स्मृतम् ॥
वज्रमाणिक्यरत्नं यो ददाति नृपसत्तम ।
मम लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
वैडूर्यविद्रुमान्राजन्ब्राह्मणाय ददाति य ।
रुद्रलोकमवाप्नोति पुष्परागप्रदश्च य ॥ [1840]
शेषरत्नप्रदानेन ह्यलंकारप्रदश्च य ।
सर्वत्र सुलभो लोक सर्वत्र सुखमश्नुते ॥
गवा तृणप्रदानेन सेवया भरतर्षभ ।
रुद्रलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
आश्रमाचारनिरता सद्धर्मेषु सदोद्यता । [1845]
अदाम्भिका गतासूया प्रयान्ति सुरमन्दिरम् ॥
परोपदेशनिरता वीतरागा विमत्सराः ।
मम पादार्चनरताः प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
सत्सङ्गाह्लादनिरताः सर्वभूतहिते रता ।
परापवादविमुखा. प्रयान्ति ब्रह्मण. पदम् ॥ [1850]
नित्यं हितकरो यस्तु ब्राह्मणेषु च गोषु च ।
परस्त्रीसङ्गविमुखो न पश्यति यमालयम् ॥
सत्यवादी तथा मौनी मृदुभाषी क्षमारतः ।
परापवादविमुखाः प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
अग्निशुश्रूषवश्चैव गुरुशुश्रूषवस्तथा । [1855]
यतिशुश्रूषवश्चैव न यान्ति यमयातनाम् ॥
अनाथं विप्रकुणपं यो वहेत्कुरुसत्तम ।
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥
पूजया रहितं विष्णु लिङ्गं वा पूजयेत्तु य ।
ब्रह्मलोके सुखं भुक्त्वा ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ [1860]
देवतायतने यस्तु समार्जनपरो भवेत् ।
पांसवस्तस्य पापानि नाशयन्ति न संशय ॥
जलेन गोमयेनापि सेचनं देवतागृहे ।
करोति य सदा भक्त्या सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
गन्धोदकेन धूपेन कर्पूरसहितेन च । [1865]
धूपसेचनकृन्मर्त्यो गच्छेच्च मम मन्दिरम् ॥
प्रदक्षिणनमस्कारं काले काले करोति य ।
सर्वपापविशुद्धात्मा वाजपेयफलं लभेत् ॥
राजन्प्रदक्षिणैकेन सर्वपापं व्यपोहति ।
द्वितीयेन दिव याति तृतीयेनेन्द्रसंपदम् ॥ [1870]
चतुर्भिर्मम लोकः स्यात्पञ्चमे सर्वलोकभाक् ।
षष्ठे तु महदैश्वर्यं सप्तमे मम किंकर. ॥
अष्टमे मम सालोक्यं सामीप्यं नवमे नृप ।
सारूप्यं दशमे विद्धि सङ्गमेकादशे तथा ॥
सायुज्य द्वादशे विद्धि सायुज्यादपरो न च ॥ [1875]
साङ्गप्रदक्षिणैकेन सर्वपापप्रणाशनम् ।
त्वग्दोष व्याधिपीडा च न च मृत्योर्भयं पुन ॥
शिवप्रदक्षिणे मर्त्यः सोमसूत्रं न लङ्घयेत् ।
लङ्घने त्वेकमेकं स्यादलङ्घये ह्ययुतत्रयम् ॥
रुद्रसूक्तेन यो विप्र प्रभाते स्नानतत्परः । [1880]
अभिषेकपरो रुद्रे शिवसालोक्यमश्नुते ॥
वामदेवादिमन्त्रेण तथा त्रैयम्बकेन च ।
अभिषेकनमस्काराच्छिवसालोक्यतां व्रजेत् ।
एककाल द्विकालं वा त्रिकालं वापि नित्यश ।
शिवदर्शनमात्रेण पातकैः परिमुच्यते ॥ [1885]
वृषस्य वृषणं स्पृष्ट्वा शृङ्गमध्ये पिनाकिनम् ।
दृष्टमात्रे नरो याति कैलासे शिवसंनिधिम् ॥

शिलाचक्र (for ^{a}) —(L 1829) D1 ब्रह्माण्ड (for °ण्ड-). —(L 1830) D1 शालग्राम- (for शिवलिङ्ग-) —(L. 1834) D1 -सम (for -फल) G1 M1 G(ed) तद्भवेत् (for सभ°). D1 फलसारं च संभवेत् (for ^{b}) —(L 1835) G2 रत्नश्रुति- (for रत्नान्वित-). —(L 1837) D1 G(ed.) -रत्नानि (for -रत्न यो). D1 G1 M1 G(ed) यो ददाति नृपोत्तम (for ^{b}) — For line 1838, D1 G2 subst. .

112** पर मोक्षमवाप्नोति महादान तु तत्स्मृतम् ।

—(L 1140) G2 G(ed) ब्रह्म- (for रुद्र-) M1 पुनरावृत्तिवर्जितम् (for ^{b}). — M1 om lines 1841–1842 G(ed) om line 1841 —(L 1842) G(ed) सर्वलोकमवाप्नोति (for ^{a}) —(L 1845) G(ed) स्वधर्मेषु सदा रता (for ^{b}) —(L 1846) G2 G(ed) मम (for सुर-). —(L 1848) G2 G(ed) प्रयान्ति मम मन्दिरम् (for ^{b}). —(L 1849) D1 सदागमेषु निरता , M1 सत्सङ्गाभ्यासानि° (for ^{a}) —(L. 1851) G1 नित्यं हितकरा ये तु (for ^{a}) —(L 1952) G2 M1 -विमुखाः (for °खो). D1 प्रयाति ब्रह्मण पदम् (for ^{b}) — G2 G(ed) om lines 1853–1854 —(L 1853) D1 M1 -भाषी (for वादी). M1 क्षमान्वित. (for °रत) — For line 1854, D1 M1 subst

113** मन्मना योगयुक्ताश्च न पश्यन्ति यमालयम् ।

—(L 1857) D1 दहेत् (foa वहेत्) —(L 1859) G2 च हित (for रहित) G(ed) शिव (for लिङ्ग) —(L. 1860) D1 G2 चिर भुक्त्वा , G(ed) सुखी भूत्वा (for सुखं भुक्त्वा) G1 अवाप्यते (for °नुयात्). —(L 1870) M1 G(ed) याति (for यान्ति) —(L 1871) G(ed) चतुर्भिर्ब्रह्मणो लोक (for ^{a}) G(ed) पञ्चभि (for °मे) — G2 om. lines 1872–1874 D1 om line 1874 —(L 1874) M1 सग च (for सङ्गम्) —(L 1875) D1 om line 1875^{a}. D1 अपरेण , G1 अपर न , G(ed) अधिक न (for अपरो न) —(L. 1876) G(ed) सर्वपाप प्रणश्यति (for ^{b}) —(L 1877) D1 त्वग्दोषव्याधिपापेभ्यो (for ^{a}) —(L 1878) M1 युक्त (for मर्त्य) —(L 1779) G1 G(ed) अलङ्घयम् (for °ङ्घये). —(L. 1883) G1 -नमस्कारै (for °रात्). G2 G(ed.) शिव-

मृदङ्गगीतवाद्यैश्च घण्टाकाहलशङ्खकैः ।
देवं मां सेवयेद्यस्तु स मुक्तो नात्र संशय ॥
संमार्जयित्वा प्रथम गोमयेन तु लेपयेत् । [1890]
तस्य पुण्यफल चित्रं शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥
सर्वयज्ञफल प्राप्य सर्वलोकान्विजित्य च ।
कोटिविंशसमायुक्तो मम लोकं स गच्छति ॥
देवतायतने यस्तु ध्वजस्तम्भं प्रकल्पयेत् ।
तेन पुण्यप्रभावेन ध्वजी राजा भवेद्ध्रुवम् ॥ [1895]
अखण्डदीप य कुर्यान्मम रुद्रस्य संनिधौ ।
दिने दिनेऽश्वमेधस्य प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥
एवमाद्या महाभाग धर्मा बहुविधाः नृप ।
यस्मिन्धर्मे यस्य रुचिस्तेनैव सुखमश्नुते ॥
एतेषां धर्मकरणे प्रीतिरस्ति तवापि चेत् । [1900]
कुरुष्व नृपशार्दूल पर श्रेयो गमिष्यसि ॥
धर्मार्दर्थश्च कामश्च मोक्षश्च भरतर्षभ ।
तस्मान्मयि सदा भक्तिं कुरुष्व च ददस्व च ॥
युधिष्ठिर त्वं भुवन[illegible]गोप्ता
गन्ता पुर सर्वमहीपतीनाम् । [1905]
शृणुष्व चित्र पुनरेव वक्ष्ये
धर्मस्वरूपं परिपालनाय ॥
वैशंपायन उवाच ।
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति सततं नरः ।
तस्य धर्मे स्थिरा बुद्धिर्जायते कुरुनन्दन ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तस्तु कृष्णेन धर्मपुत्रो महामति । [1910]
पुनरेव शुभं वाक्यं जगन्नाथमुवाच ह ॥
अणोरणीयांसमज पुराणं
ब्रह्माणमीशं च विशां पतीनाम् ।
भक्तप्रियं त्वां यदुनाथमीड्यं
नमामि विश्वेश्वर शेषशायिन् ॥ [1915]
दिनोदितानि कर्माणि वक्तुमर्हसि मे प्रभो ।
त्वत्पादकमलादन्यद्गतिर्मम न विद्यते ॥
श्रीभगवानुवाच ।
शृणु पार्थ महाभाग सर्वधर्मार्थकोविद ।
धर्मसारं प्रवक्ष्यामि पुनरेव महामते ॥
प्रातःकाले समुत्थाय धर्मकीर्तनतत्पर । [1920]
स्नानं करोति राजेन्द्र स गच्छेद्वै सुरालयम् ॥
याम्यं तु नरकं घोरं नित्यस्नायी न पश्यति ।
नित्यस्नानेन शुद्धात्मा प्रयाति सुरमन्दिरम् ॥
प्रात स्नानं हरेद्भूप सबाह्याभ्यन्तरं मलम् ।
मध्याह्ने वापि राजेन्द्र यो गच्छेत्सुरमन्दिरम् ॥ [1925]
स्नानाद्विना तु यो भुङ्क्ते स मलाशी न संशय ।
तस्मात्स्नात्वा तु योऽश्नीयात्स भृत्यो मम उच्यते ॥
स्नात्वा देवानृषींश्चैव पितॄनपि च तर्पयेत् ।
दिव्यनामानि मे जप्त्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥
धौतवस्त्रो नरश्रेष्ठ शुचिर्मौनी समाहित । [1930]
अर्घ्यं दत्त्वा च मां ध्यायन्पूज्यते च सदामरैः ॥
यदर्घ्यं यो नमस्कारो या पूजा क्रियते विभो ।
यज्जप्यं या स्तुतिर्भानोस्तन्मामेव प्रपद्यते ॥
समाधानमतिर्यस्तु जपं कुर्यात्कुरूद्वह ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफल लभेत् ॥ [1935]
अष्टोत्तरशतं यस्तु गायत्रीं वेदमातरम् ।
जपेत्प्रयत्नतो यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
दिने दिने च यत्किंचिज्ज्ञानाज्ञानकृतं च यत् ।
तत्सर्वं विलयं याति पातकं पापवर्जित ॥
अष्टोत्तरसहस्रं यो गायत्रीं लोकवन्दिताम् । [1940]
जपेत्तस्य फलं वक्ष्ये शृणु नान्यमना प्रभो ॥
षण्मासात्सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशय ।
संवत्सरजपाद्राजन्सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
अपत्यधनरत्नानि पशुक्षेत्रं च भारत ।
जपमानो लभेद्विद्वान्गायत्र्यास्तु प्रभावत ॥ [1945]
सत्कर्मणा जपानां तु स्नानं मूलं हि पाण्डव ।
प्रभाते स्नानशीलानां नास्ति नास्ति महद्भयम् ।
तस्मात्स्नात्वा तु कौन्तेय सर्वान्धर्मांस्ततः कुरु ॥

सालोक्यमश्नुते (for ^{b}) — (L 1885) G(ed) -कृन्मर्त्यं (for -मात्रेण) — (L 1887) G1 दृष्टमात्रो , G(ed) °क्षणान् (for °मात्रे) — (L 1888) G2 शङ्खकाहलघण्टकै (for ^{b}) — (L. 1889) D1 शिवमासेवयेद्यस्तु (for ^{a}) — (L 1895) G2 ध्वजराजो , M1 महाराजो (for ध्वजी राजा) — (L. 1896) G2 M1 आज्यदीप तु य कुर्यान् (for ^{a}) — (L 1901) G1 नर- (for नृप) — (L 1902) G1 G(ed) धर्मश्चार्थश्च (for धर्माद°). — (L 1903) G(ed) भवेन् (for तस्मान्) D1 G2 धर्मे (for मयि) — (L 1907) M1 पशु-, G(ed) द्विज- (for परि-) G1 धर्मस्य रूप जगरक्षणेन — D1 om lines 1908–1909.

COLOPHON — *Sub-parvan* आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा , G2 M1 G(ed,) शेषधर्माः . — *Adhy name* . G(ed) सर्वधर्मप्रशसा. — *Adhy no* · D1 G1, 2 M1 G(ed) 15.

(L. 1910) G1 महाद्युति ; G2 युधिष्ठिरः (for महामति). — (L 1911) अभाषत (for उवाच ह). — Before line 1912, D1 ins युधिष्ठिर — (L. 1917) D1 अन्या (for अन्यद्). — (L. 1920) M1 G(ed) मम (for धर्म-). — (L 1922) G1 2 प्रात स्नायी (for नित्य°). — G1 om. lines 1924–1925. — (L 1925) G(ed) स याति (for यो गच्छेत्) — (L 1927) G(ed) स तु भृत्यो ममोच्यते (for ^{b}). — (L 1933) M1 यत् (for या) G2 जप्य या च स्तुतिर्गीतिस् (for ^{a}) — (L 1934) G2 समाराध (for °न-). — (L. 1936) D1 जप्त्वा (for यस्तु). — (L 1937) G(ed.) नित्य (for यस्तु). — (L. 1944) G2 बहु- (for पशु-). G(ed) पशुं

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेव जगन्नाथ यदूनां कुरुवर्धन ।
काल्लोकान्समवाप्नोति गायत्र्यास्तु प्रभावत ॥ [1950]
तत्सर्वं च भवान्वेत्ति मन्त्राधीनो महामते ।
कृपया वद सर्वेश लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

गायत्र्यास्तु समं किंचित्रिषु लोकेषु नो नृप ॥
गायत्री मोक्षदा ज्ञेया गायत्री पापनाशिनी ।
स्वर्गलोकप्रदा देवी ब्रह्मलोकप्रदायिनी ॥ [1955]
रुद्रलोकप्रदा सैव सूर्यलोकप्रदा तु सा ।
ध्रुवलोकप्रदा देवी चन्द्रलोकप्रदा तु सा ।
मम लोकं च कौन्तेय गायत्री संप्रयच्छति ॥
स स्नात· सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षित· ।
गायत्री सेव्यते येन तप्तं तेनाखिलं तप. ॥ [1960]
गायत्रीं भजते यस्तु मन्मना हि महीपते ।
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु मम लोकं स गच्छति ॥
ब्रह्मयज्ञफलं वक्ष्ये शृणु सोमकुलोद्भव ।
ब्रह्मयज्ञं तु य. कुर्याद्ब्रह्मणो रूपमव्ययम् ।
मम सालोक्यमाप्नोति सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥ [1965]
प्रणव व्याहृति चोक्त्वा गायत्री वेदमातरम् ।
पाद पादं जपं कुर्यात्ततो वेदं यथाक्रमम् ॥
इदं तु मन्मतं राजन्मत्प्रियं कुरु पाण्डव ।
यज्जप्त्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशय ॥
ब्रह्मयज्ञमिदं श्रौतं यः करोति स मुक्तिभाक् । [1970]
ब्रह्मयज्ञात्तपोवृद्धिर्ब्रह्मतेज. प्रवर्धते ॥
यशो बलं च कौन्तेय धर्मवृद्धिः प्रजायते ।
कुरुते यदि पापानि ह्यवधूय दिवं व्रजेत् ॥
वैश्वदेवं तत पश्चाद्बलिकर्म विधानत ।
क्रियते येन राजेन्द्र जितं तेन त्रिविष्टपम् ॥ [1975]
बलिकर्म प्रकुर्वन्ति चक्राकारं द्विजोत्तमाः ।
ते सर्वे चक्रिणो भूत्वा प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
राज्यकामो ध्वजाकारं पुत्रार्थी शूर्पवन्नृप ।
चक्राकारं तु भोगार्थी वल्मीकं बहुपुत्रवान् ॥
चक्राकारप्रदातॄणामेतेषां फलदो ह्यहम् । [1980]
एवं चतुर्विधं ज्ञेयं बलिकर्म नृपोत्तम ॥
तुर्यं तव हित ज्ञेयं चक्राकारं नृपोत्तम ।
मोक्षं संप्राप्यत्याशु कामांश्च विविधान्नृप ॥
मां ध्यायन्भोजने काले मौनी संस्तुतवाग्द्विजः ।
कुरुते भोजनं यस्तु अमृतत्वं स गच्छति । [1985]
द्वात्रिंशत्कवलं यस्तु भोजनं कुरुते द्विजः ।
सुरलोकमवाप्नोति गन्धर्वैरुपसेवित ॥
मिताहारो भवेद्यस्तु नीरुजो गतकल्मष. ।
पुण्यलोकमवाप्नोति पूजितो दिवि दैवतै· ॥
पश्चिमां तु तथा संध्यां सादित्यां प्रार्थयेत्तु यः । [1990]
भानौ ह्यनुदिते पूर्वां संगच्छेत्सूर्यसंनिधिम् ॥
देवानृषींस्तु संतर्प्य रवौ मध्याह्नमागते ।
नमस्कारं प्रकुर्वीत ततोऽर्घ्यं सवितु· कुरु ॥
यद्येवं कुरुते नित्यं स मुक्तो नात्र संशयः ॥
काले काले तु यः कुर्याद्देवतापूजन गृहे । [1995]
पुरुषसूक्तविधानेन स मुक्तो नात्र संशय ॥
गृहार्चना गृहस्थस्य सर्वपापप्रणाशिनी ।
मन्मूर्तिं सर्वदा पूज्या संसारं तर्तुमिच्छता ॥

क्षेत्र च भारतीम् (for ^{b}) — For line 1945, G2 subst .

114** जप्यमाने भवेद्विद्वान् गायत्रीया (sic) प्रभावत ।

— G2 वैशपायन (for युधिष्ठिर). — (L 1949) D1 कुलनन्दन , G1 कीर्तिवर्धन , M1 कुल° (for कुरु°). — (L 1951) G(ed.) मन्त्राधीन (for °नो) — (L 1956) D1 देवी (for सैव). D1 G2 -प्रदायिनी (for -प्रदा तु सा). — G2 om line 1957 — (L. 1958) G(ed) ध्रुव- (for मम). G2 द्विजाना (for गायत्री). — (L 1961) D1 जपते (for भजते) — (L 1963) D1 -कुलोत्तम (for °द्भव). — (L. 1964) D1 ब्रह्मणो लोकमुत्तमम् (for ^{b}) — (L 1965) G1 G(ed.) मम लोकमवाप्नोति (for ^{a}) — (L 1968) G2 सर्वदा (for पाण्डव) — (L 1970) D1 मुक्तिमान् ; G2 M1 मुक्तवान् (for मुक्तिभाक्) — (L 1973) G(ed) व्यवधूय (for ह्य°) — After line 1973, D1 ins .

115** सध्या माध्याह्निकीं कुर्याच्च श्रुत्यनुकूलत ।
समभ्यर्च्य तथा देव मा क्षीरोदनिवासिनम् ।
पौरुषेण तु सूक्तेन षोडशैरुपचारकै ॥
धूपदीपादिनैवेद्यदीपपुष्पाञ्जलीनपि ।
समर्प्य देवदेवाय तद्भक्ताश्च विशेषत ॥

— (L 1975) D1 यदि (for येन) — G(ed) om lines 1976-1977 — (L 1978) D1 भाग्यार्थी तु (for राज्यकामो). — (L 1979) M1 G(ed) छत्राकार (for चक्रा°). D1 योगार्थी (for भो°) D1 वल्मीकान् (for °क). G2 वल्मीकान्बहुपुत्रकान् (for ^{b}) — (L 1980) D1 -कृता नृणाम् (for -प्रदातॄणाम्). — (L 1982) D1 कार्यं ; M1 तुल्य (for तुर्यं). M1 G(ed.) नरोत्तम (for नृपो°) — (L 1983) D1 च ; G(ed.) त्वां (for स-) M1 मोक्षस्थान प्रयात्याशु (for ^{a}) — (L 1984) G(ed) संरुद्धवाग् (for संस्तुत°). D1 मौनी सस्कृतवाग्बुध· ; G2 मौनी सस्तुतवान्नर: (for ^{b}) — (L. 1986) G2 नरः (for द्विजः) — (L 1987) G1 M1 -शोभित (for -सेवितः). — After line 1987, D1 ins

116** रसमास्वादयन्भुञ्जन्नातित्वराविवर्जित· ।
त्वरया भुङ्क्ते यस्तु स देवान्भोक्षयेद्ध्रुशम् ॥

— (L 1988) G(ed) निरोगो (for नीरुजो). — (L 1990) G(ed) सावित्री (for सादित्या). — (L. 1991) G2 अर्के (for भानौ). — (L. 1993) D1 स्तोत्रं तु (for ततोऽर्घ्यं). — (L 1995) G2 G(ed.) प्रात काले (for काले काले). M1

कुशोदकं तु राजेन्द्र गायत्र्या ह्यभिमन्त्रितम् ।
पिबेदनुदिनं यस्तु सोऽन्नदोषैर्न लिप्यते ॥ [2000]
मृदुभाषी सदा मौनी कामक्रोधविवर्जितः ।
यः समः सर्वभूतेषु सोऽहं पार्थ न संशयः ॥
चराचरात्मकं विश्वमहमेवेति यो वदेत् ।
स एवाहं नरश्रेष्ठ त्वमप्येवं विचारय ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भज मां पाण्डुनन्दन ॥ [2005]
योगाभ्यासरता ये तु प्राणायामपरायणाः ।
जितेन्द्रिया नरा ये च परस्त्रीषु पराङ्मुखाः ।
ते नरा राजशार्दूल सर्वत्र परिपूजिताः ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतद्भगवता प्रोक्तं धर्मं पापप्रणाशनम् ।
शृणुयाद्यो हि राजेन्द्र व्रजत्येव त्रिविष्टपम् ॥ [2010]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवं दुर्लभान्धर्माञ्श्रुत्वा प्रीतो महीपतिः ।
पुनरेव शुभं वाक्यं प्रत्युवाच जगत्पतिम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

नमामि पुण्डरीकाक्ष वासुदेव जगत्पते ।
त्वत्पादकमलं वन्द्यं योगिनामपि दुर्लभम् ॥
चतुर्णामपि वर्णानामाश्रमाणां च वृष्णिप । [2015]
आचारं वद धर्मेश कर्माणि जगतीपते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

सर्वेषामपि वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः ।
श्रुतेन तपसा तात पाति लोकान्स्वकर्मणा ॥
वेदाध्ययनसंपन्नः सर्वशास्त्रविशारदः ।
पुराणवक्ता कौन्तेय पालयत्यखिलं जगत् ॥ [2020]
अग्निष्टोमादिकान्यज्ञानिष्ट्वा विहितदक्षिणान् ।
मय्यर्पितमना विद्वान्मामेव प्रतिपद्यते ॥
इतरेषां तु वर्णानां शिक्षिता धर्मतत्परः ।
सदा शास्त्ररतो विद्वान्मामेव प्रतिपद्यते ॥
निष्किंचनोऽपि राजेन्द्र वेदशास्त्राणि चाभ्यसेत् । [2025]
सन्मार्गपरिनिष्ठानां मम लोकं च शाश्वतम् ॥
विद्यामुखेन यो राजन्ब्राह्मणो वर्ततेऽनिशम् ।
स स्नातः सर्वतीर्थेषु तप्तं तेनाखिलं तपः ॥
विद्यया संचितं द्रव्यं यस्य वै संप्रयच्छति ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो मेरुमूर्ध्नि चिरं वसेत् ॥ [2030]
विद्ययोपार्जितं द्रव्यं ब्राह्मणानां सुखावहम् ।
सांग्रामिकं च कृष्यंशं क्षत्रियाणां सुखप्रदम् ॥
क्रयविक्रयजं द्रव्यं वैश्यानां तत्सुखावहम् ।
कृषिभिः शूद्रजातीनां यत्तद्द्रव्यं सुखावहम् ॥
द्वितृतीयचतुर्थानां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । [2035]
तस्मै देयं प्रयत्नेन ग्रहीतव्यं ततो द्विजैः ॥
श्रोत्रियान्नं तु यो भुङ्क्ते जन्मजन्मान्तरेष्वपि ।
तस्य जन्मान्यनेकानि भवन्ति ब्रह्मयोनिषु ॥
सर्वज्ञः श्रोत्रियः प्रोक्तः श्रोत्रियो वैष्णवः स्मृतः ।
विद्वान्वै श्रोत्रियः प्रोक्तो ज्ञानी श्रोत्रिय उच्यते ॥ [2040]
पुराणसंहितावक्ता श्रोत्रियो ह्यभिधीयते ॥
ममैवाज्ञेति यो राजन्पुराणानि च यो वदेत् ।
तस्यैव सर्वश्रेयांसि ददामि कुरुनन्दन ॥
एवं वाच्यं पुराणं तु शब्दभावसमन्वितम् ।
पदं पदं संविभज्य पूर्वापरविमिश्रितम् ॥ [2045]
सुव्यक्तं मधुरं राजन्गम्भीरं शास्त्रगर्भितम् ।
अथ वा रागसंयुक्तं श्रीरागमथ वा नृप ॥
मन्द्रमध्यमतारैश्च ध्वनिभिः संमितं वदेत् ।
एवं वदन्द्विजो दक्षः श्रोतॄणामघनाशनम् ।
अथ वा सर्वरागैश्च वदन्स्वर्गे महीयते ॥ [2050]
पुराणश्रवणे बुद्धिर्यस्य पुंसः प्रजायते ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः सुरलोके महीयते ॥

नृप (for गृहे) —(L 1996) Hypermetric G(ed) °विधिना (for °विधानेन). —(L 1997) D1 गृहार्चनं; G(ed.) ग्रहार्चना (for गृ°). D1 प्रणाशनम् (for °शिनी). —(L 2000) D1 ह्यन्नदोषो न विद्यते (for b) —(L 2002) D1 G2 संसारं तर्तुमिच्छति (for b) — After line 2005, G(ed) ins

117** कृतकृत्योऽसि सर्वत्र प्राप्स्यसे सर्वतो जयम् ।

—(L 2009) G1 G(ed) सर्व- (for धर्मं) —(L 2010) D1 यः शृणोति (for शृणुयाद्यो) G2 व्रजेदेव (for व्रजत्येव).

COLOPHON —*Sub-parvan*: D1 G1 G(ed) आश्चर्यपर्व शेषधर्माः, G2 M1 शेषधर्माः —*Adhy no*: D1 G1,2 M1 G(ed) 16.

(L. 2013) G(ed) देवदेव (for वासु°). —(L 2017) G1 प्रथमो (for परमो). —(L. 2020) G1 M1 पावयति (for पाल°) —(L 2021) G1 M1 बहुल- (for विहित-) —For line 2021, G(ed) subst

118** अग्निष्टोमादिकैर्यज्ञैरिष्ट्वा विपुलदक्षिणैः ।

—(L 2025) G1,2 वेदशास्त्रान्समभ्यसेत् (for b). —(L. 2026) G(ed) मम लोकस्तु शाश्वतः (for b) —(L 2032) D1 तथा राजन्, G1 षड्वशं, G2 M1 कृष्यशं, G(ed) षड्भाग: (for कृष्यंशं) D1 M1 सुखावहम् (for सुखप्रदम्) —(L. 2033) D1 क्रयविक्रयद्रव्यं च (for a) D1 वैश्यानां तु सुखप्रदम्; G2 °नां तु सुखं भवेत् (for b) —(L 2036) G1,2 द्विजोत्तमैः (for ततो द्विजैः). —(L 2038) G(ed) भवेयुर् (for भवन्ति) —D1 om line 2040 —(L 2042) G(ed.) पुमान् (for च यो). —After line 2043, G(ed.) ins.:

119** सर्वपापविनिर्मुक्तः सुरलोके महीयते ।

—(L. 2045) G1 पादमध्य (for पदं पदं). —(L. 2046)

य संसारार्णवं तर्तुमुद्योगं कुरुते यदि ।
शृणुयात्स पुराणानि सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
सर्वधर्माणि वक्ष्यन्ति पुराणानि महामते । [2055]
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुराणेषु मतिं कुरु ॥
वेदव्यासस्तु धर्मात्मा वेदशास्त्रविभागकृत् ।
प्रोक्तवान्सर्वशास्त्राणि पुराणे पाण्डुनन्दन ॥
पुरार्जितानि पापानि नाशमायान्ति यस्य वै ।
पुराणश्रवणे बुद्धिस्तस्य पुंस प्रजायते ॥ [2060]
शृण्वता वदता चैव पुराणं मोक्षदायकम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रोतव्यं जन्मभीरुभिः ॥
श्रोतॄणां सर्वपापानि पुराणं दहति ध्रुवम् ।
ज्ञानाज्ञानकृत पापं जन्मान्तरकृतं च यत् ।
पुराणश्रवणादेव तत्क्षणादेव नश्यति ॥ [2065]
गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नातानां यत्फलं भवेत् ।
तत्फलं समवाप्नोति पुराणश्रवणान्नृप ॥
य शृणोति पुराणानि प्रभाते तत्कुरूद्वह ।
रजन्यां यत्कृत पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
क्षपायां मद्गृह नित्य य शृणोति नृपोत्तम । [2070]
दिवाकृत तु यत्पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
यः शृणोति पुराणानि नित्यं भक्तिसमन्वितः ।
विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
पुराणं शृण्वतां नॄणां नास्ति नास्ति महद्भयम् ।
तस्मात्पाण्डव राजेन्द्र पुराणेषु मतिं कुरु ॥ [2075]
क्षत्रियाणां सुवृत्तानां यथाशपरजीविनाम् ।
यथापराधदण्डानां ब्रह्मलोकं तु शाश्वतम् ॥
गुरुसेवापरो यस्तु ब्रह्मचारी सदा शुचिः ।
भैक्षान्ननिरत. स्नाने स याति ब्रह्मण. पदम् ॥
ऊरुजाना सुशीलानां स्वपुण्ये सत्यवादिनाम् । [2080]
महतां सेवया तात ब्रह्मलोकं तु शाश्वतम् ॥
कृषिमार्गरतानां च चतुर्थानां नृपोत्तम ।
शुश्रूषया पूर्वजानां ब्रह्मलोकस्तु शाश्वत' ॥
यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च गृहस्थो ब्रह्मसेवया ।
आतिथेय सत्यवादी शुचिरेति ममालयम् ॥ [2085]
षोडशग्रासनिरतो वानप्रस्थाश्रमे रत ।
वेदशास्त्ररतो नित्यं त्रिस्नायी मां च गच्छति ॥
त्रिदण्डमेकदण्डं वा सदा काषायचेलवान् ।
सदा प्रणवशीलश्च संन्यासी मां च गच्छति ॥
चराचरात्मकं विष्णुमेकमव्यक्तमक्षरम् । [2090]
ध्यायन्सर्वत्र योगीन्द्र स दु खात्परिमुच्यते ॥
तत्त्वज्ञानं तु यो दद्याद्यथा ब्रह्मवित्तम ।
स मामेव प्रपद्येत सर्वभूतहिते रत ।
पतिव्रता पतिप्राणा पतिसेवापरायणा ।
प्रियंवदा च कल्याणी नारी गच्छति मत्पदम् ॥ [2095]
पतिरेव परो बन्धु पतिरेव परो गुरु ।
पतिरेव मम प्राणा यथा संगिरतेति च ।
तया जितो ब्रह्मलोके नात्र कार्या विचारणा ॥
स्त्रीणां पुरुषमुख्यानां द्विजानामग्रजन्मनाम् ।
मनुजानां तु सर्वेषां धर्म एव परा गतिः ॥ [2100]
किमत्र बहुनोक्तेन धर्म कलिमलापह. ।
धर्मं भजस्व सततं पुराणेषु मतिं कुरु ।
पुराणधर्मशास्त्राणां कीर्तनान्नाकमश्नुते ॥
धर्ममार्गरतानां तु श्रोतॄणां धर्मसंहिताम् ।
नरकं नास्ति नास्त्येव सत्यमेव मयोदितम् ॥ [2105]
धर्मस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता
मन्त्रस्य कर्ता गुरुरप्रमेय ।
मोक्षस्य कर्ता पतिरीश्वराणां
सर्वान्तरात्मा ह्यहमेक एव ॥
विश्वप्रभुं विश्वसृजं कृतज्ञं [2110]
भक्तार्तिहं विश्वतनुं महान्तम् ।
भजस्व नित्यं बहुरूपभाजं
त्वं पार्थ मा सर्वजनाभिवन्द्यम् ॥
एवं तु गदितं पार्थ धर्मं धर्मभृतां वर ।
किं ते प्रीतिकरं वच्मि तद्ब्रूहि मम संप्रति ॥ [2115]

वैशंपायन उवाच ।

धर्मसारमिदं राजञ्शृणोति सततं नर' ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

Colophon.

D1 -गूदितम्, M1 -चोर्द° (for गर्भि°) —(L 2047) G(ed.) श्रीरङ्गेणाथ वा युतम् (for [b]). —(L 2049) D1 एव वदेद्धि यो राजन् (for [a]) —(L. 2054) G2 शृणुयात्सर्वशास्त्राणि (for [a]) —(L 2057) G2 G(ed.) -शास्त्रार्थ- (for -शास्त्रवि-) G1 वेदशास्त्रार्थभाववित् (for [b]) —(L 2060) G1 बुद्धि' (for पुंस') —(L 2061) G1 G(ed) पठता (for वदता) G2 साधनम् (for -दायकम्). G1 पुराण पापमोचकम् (for [b]) —(L 2063) G1 G(ed) क्षणात् (for ध्रुवम्). —(L 2065) G1 तत्क्षणेन विनश्यति (for [b]) —D1 om (hapl) lines 2066–2071 —(L 2070) G2 कुरूद्वह (for नृपोत्तम) —(L. 2076) D1 यथासंभवजीविनाम्; G1 G(ed.) यथाक्रपरि°; G(ed) यथाश परि° (for [b]). —(L. 2077) G(ed) ब्रह्मलोकस्तु शाश्वत. (for [b]). —(L 2078) G1 -पूजारतो, M1 -सेवारतो (for °परो) —(L 2079) D1 भैक्ष्याग्निनिरतस्नायी, G1 G(ed) °न्ननिरतस्नात, M1 भिक्षान्ननिरत स्नाति (for [a]) —(L 2081) G(ed) ब्रह्मलोकस्तु शाश्वतः (for [b]) —(L 2085) ममान्तिकम् (for °लयम्). —D1 om (hapl) lines 2088–2089 —(L. 2088) G(ed) त्रिदण्डी वैकदण्डी वा (for [a]) —(L. 2090) G1 अक्षयम्; G(ed) अव्ययम् (for अक्षरम्) —(L 2095) D1 प्रियं वदति कल्याणी (for [a]) —(L 2097) D1 यथा संस्मर्यते सदा, G1 पति स्वर्गतिरेव च, G(ed) यथा सगीयतेति च (for [b]). —(L. 2101) G2 धर्मं कलिमलापहम् (for [b]). —(L. 2105) D1 तथ्यम् (for सत्यम्). —(L 2110) M1 विश्वमज (for °सृज).

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रीमते विश्वरूपाय वासुदेवाय चक्रिणे ।
भक्तप्रियाय देवाय देवानां पतये नमः ॥
प्राणेश्वराय योगीन्द्र सर्वसंपत्कराय च । [2120]
बलाय वासुदेवाय कृष्ण विष्णो नमोऽस्तु ते ॥
भूतात्मन्भूतकृद्देव पाण्डूना हितवर्धन ।
त्वत्प्रसादात्प्रसन्नात्मन्पापैरद्य विमोचित. ॥
धर्मशास्त्रोपदेशेन कृपालो मधुसूदन ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि पापानां तु यदाश्रयम् ॥ [2125]
पापिनो येषु पच्यन्ते नरकेषु च संततम् ।
वदस्व मे विशालाक्ष तथा घोराश्च यातना ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पापभेदान्प्रवक्ष्यामि तथा स्थूलाश्च यातना ।
शृणुष्व धैर्यमास्थाय रौद्रा हि नरका यत ।
यस्य पापस्य यः प्रोक्तो नरको ब्रह्मवादिभिः । [2230]
तमहं संप्रवक्ष्यामि शृणु नान्यमना नृप ॥
ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पग. ।
महापातकिनश्चैव तत्संयोगी च पञ्चम. ॥
एतेषां पापबाहुल्यं प्रवक्ष्यामि यथामति ।
पञ्चानां पातकानां च तत्समानां नृपोत्तम ॥ [2135]
ब्रह्महा तपनं घोरं व्याघ्रशूलप्रमर्दनम् ।
तपने तप्यमानश्च शूले व्याघ्रैश्च भक्षितः ॥
प्रमर्दनो मर्दमानस्तिष्ठेद्वर्षायुतं नरः ।
तस्माय.पिण्डवदनो रुदन्बहुविधं मुहु ।
हा हतोऽस्मि हतोऽस्मीति रक्ष रक्षेति तिष्ठति ॥ [2140]
तत परं तमाकृष्य कुम्भीपाकेन पच्यते ।
पुनर्वर्षसहस्राणि दह्यमानो महाग्निना ॥
नरकेषु च सर्वेषु भुक्त्वा भोगाननेकशः ।
स पश्चाद्भुवमासाद्य भवति ब्रह्मराक्षसः ।
तत्र पञ्चयुगं स्थित्वा चण्डालेष्वभिजायते ॥ [2145]
सुरापस्य गतिं वक्ष्ये नारकीं शृणु पाण्डव ।
सुरापी मलमूत्रं च पिबेद्वर्षायुतं नृप ॥
तस्माय पिण्डमादाय ताडयन्ति च किंकराः ।
तस्माय:पिण्डवदनः सूचिपूरितलोचन. ॥
नखलधिषु सर्वेषु पाट्यमानश्च शङ्कुभिः । [2150]
अङ्गारशयने घोरे लुठन्युगशत बहु ॥
स्थित्वा युगाष्टकं राजन्धूमपानं व्रजेत्तत ।
तत्र तप्तसुरां पीत्वा हा हतेति रुदन्बहु ॥
पिशाचत्वमवाप्नोति तत्र स्थित्वा युगाष्टकम् ।
अनुभूय च सर्वाणि हीनजन्मानि भारत । [2155]
पौल्कसादिषु संजातो व्याधो भवति भूतले ॥
स्तेयिनस्तु गति वक्ष्ये दु खदा शृणु भूपते ।
निष्कत्रयप्रमाणं तु सौवर्णं यो हरेन्नृप ॥
स्तेयीति स हि विज्ञेय सर्वकर्मबहिष्कृत ।
प्रायश्चित्तविहीनस्य वक्ष्ये तस्य च यातनाः ॥ [2160]
मूषावस्था तथा कूपं मूषिकैः परिपूरितम् ।
हिमोत्कट शूलयन्त्रं श्वभक्षो मांसभोजनः ॥
एतान्युगशतान्पञ्च ह्यनुभूय नृपोत्तम ।
क्रकचैश्चूर्ण्यमानस्तु ताड्यमानस्तु चर्मभिः ॥
स्थावरादिषु जायेत तस्मिन्स्थित्वा युगाष्टकम् । [2165]
तत. किरातयोनीषु जायते नात्र संशयः ॥
पापिनां नरकं वक्ष्ये गुरुदाराभिगामिनाम् ।
ज्येष्ठमाता भ्रातृपत्नी. यज्ञपत्नी नृपोत्तम ॥
अध्यापकस्य या पत्नी श्वश्रुरी मातुलस्य च ।
पितृमातृष्वसा चैव माता गुरुसुता गुरोः । [2170]
गुरुतल्पसमानानामेतेषां शृणु पातकम् ॥
मन्वादिषु च शास्त्रेषु प्रायश्चित्तादिकल्पनैः ।
नैव शुध्यति य पापी तस्य पीडां वदामि ते ॥

D1 कृतिशं (for कृनशं) —(L. 2111) M1 -रत्नं (for तनु).

COLOPHON. — *Sub-parvan* D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा., G2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* · D1 M1 पुराणप्रशंसनम्, G(ed) पुराणप्रशंसा —*Adhy. no* D1 G1, 2 M1 G(ed.) 17.

(L. 2118) D1 G1 श्रीपते (for श्रीमते). —(L 2121) G(ed) बलाय बलभद्राय (for ^{a}) —(L 2123) G(ed) वियोजित (for विमोचित) —(L 2125) G(ed) पापाना च क्रमात्फलम् (for ^{b}) —(L 2127) G1 2 G(ed.) वद तान् (for वदस्व). G(ed) वै (for मे) — G2 om line 2128. —(L. 2128) M1 घोराश् (for स्थूलाश्) — G2 om lines 2130–2133 —(L 2134) G2 यथामतम्; M1 °विधि (for °मति) —(L 2136) G(ed) गच्छेद् (for घोरं) —(L. 2139) G2 नर (for मुहु·) —(L. 2141) G(ed.) समाकृष्ट (for तमाकृष्य). —(L 2144) D1 पश्चाद्भवनमासाद्य (for ^{a}). —(L. 2146) D1 नरकान्, G1 नारक (for °कीं).

— After line 2146, G(ed) ins.

120** विहितां धर्मराजेन रौद्ररूपा भयानकाम् ।

—(L 2147) D1 G(ed) मूत्रे (for -मूत्र) —(L 2150) D1 पीड्यमानश्, M1 ताड्य° (for पाट्य°). —(L. 2153) G1 हा हन्तेति, G(ed) हाहेति प्र- (for हा हतेति) G2 हा हन्तेति रुदन्मुहु (for ^{b}) —(L 2155) G2 पार्थिव (for भारत) —(L 2157) M1 दु सह, G2 दु खिता (for दुःखदां). G1 भूतले (for भूपते). —(L 2160) D1 G1 2 G(ed) यातनाम् (for °ना). —(L 2161) D1 मूषावस्था तथा कूपे; G(ed) °स्थानक कूप (for ^{a}) —(L. 2162) D1 श्वभक्षं मासभक्षणम् (for ^{b}) —(L 2163) G(ed) एतान्युगशतान्यङ्ग (for ^{a}) —(L 2164) D1 G2 स्वकरौ (G2 नरके) चूर्णमानस्तु (for ^{a}) —(L 2166) D1 -योनौ वै (for -योनीषु) G1 सजातो (for जायते). —(L. 2168) D1 गुरु- (for यज्ञ-) —(L 2171) G(ed.) गुरुतल्पगतुल्याना (for ^{a}). —(L. 2172) G1 मन्वादिकेषु शास्त्रेषु (for ^{a}). G1 G(ed.)

रेतःपानं महादारं सर्वसंधिषु दाहनम् ॥
अङ्गारशयनं चैव कबन्धभ्रामयन्त्रकम् ।
क्षणिकच्छेदनं चैव तपनोत्पातने तथा ॥
पाशबन्धं धूमपानं तथा शूलानुरोहणम् ।
अस्थिभेदं पित्तपानं तथा लवणभक्षणम् ॥ [2610]
स्नायुच्छेदं शिलापीडा तथा पाषाणवारणम् ।
श्लेष्ममासमयाहारं वृक्षाग्रपतनं तथा ॥
जलान्तर्मज्जनं चैव शयनं कण्टकोपरि ।
पिपीलिकादिदशनं तथा वृश्चिकपीडनम् ॥
अस्त्रशस्त्रादिशयनं तथा महिषमर्दनम् । [2615]
सूचिप्रक्षेपणं चैव नेत्रयोर्नखसंधिषु ॥
शिश्ने च वृषणे चैव ह्ययोभारस्य बन्धनम् ।
तप्ताय·शयनं चैव तप्तशीताम्बुसेचनम् ॥
अत्युष्णसिकतास्नानं तथा दृषदि शीर्णनम् ।
व्याघ्रराक्षसपीडा च तप्तपाषाणभक्षणम् ॥ [2620]
एवमाद्या महाभाग नरका कोटिकोटिश ।
अहं वक्तुं न शक्नोमि किमुतान्यो महीपते ॥
शृणु पाण्डव वक्ष्यामि यममार्गं सुदु सहम् ।
सुखदं पुण्यशीलाना पापिना भयदायकम् ॥
षडशीतिसहस्राणि योजनानि नरेश्वर । [2625]
यमगार्गस्य विस्तारः पापिनां भयदायक ॥
ये नरा पुण्यशीलास्तु ते यान्ति सुखिनो नृप ।
गन्धर्वैः स्तूयमानाश्च अप्सरोगणसेविता. ।
सुधापानं प्रकुर्वन्तः प्रयान्ति स्वर्गमन्दिरम् ॥
धर्मशून्या नरा यान्ति दुःखेन यमयातनाम् । [2630]
प्रेतभूता विवस्त्राश्च शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः ।
क्रन्दन्तो विस्वरं दीना यान्ति तत्पथि पापिन· ॥
हन्यमाना यमभटै प्रतोदाद्यैस्तथायुधैः ।
इतस्तत. प्रधावन्तो यान्ति दु·खेन तत्पथि ॥
श्वानजम्बूकशब्दैश्च कम्पमाना सुदारुणै । [2635]
दंशयन्तो महानागैर्यान्ति दु खेन तत्पथि ॥
क्वचित्तापः क्वचिद्वह्नि क्वचित्संतप्तकर्दमः ।
सतप्तसैकताश्चैव तीक्ष्णधारा· शिला क्वचित् ॥
क्वचिदङ्गारवृष्टिश्च शिलावृष्टिश्च दु·सहा ।
जलोपलसमावृष्टिरुष्णाम्बुवर्षणं तथा ॥ [2640]
क्षारकर्दमवृष्टिश्च महावातान्वितो मरुत् ।
उष्णकर्दमवृष्टिश्च शिखावान्समरुत्क्वचित् ॥
क्वचित्कण्टकवृष्टिश्च दु खारोहशिला क्वचित् ।
गाढान्धकारकूपाश्च कण्टकावरणं महत् ॥
वप्राग्रारोहणं चैव कन्दरस्य प्रवेशनम् । [2645]
शर्कराश्च तथा लोष्टा सूचीतुल्याश्च कण्टका ।
शैवालं च क्वचिन्मार्गे क्वचित्कीचकपङ्कय· ॥
व्याघ्रराक्षसयूथैश्च मत्तदन्तिसमाकुले ।
वृकगोमायुसंकीर्णे ऋक्षसिंहभयाकुले ।
शुष्कपादपसंकीर्णे छायाहीने हिमोत्कटे ॥ [2650]
विषज्वालाकुलैर्नागैर्वृश्चिकै परिपूरिते ।
कङ्कवायसगृध्राणा छायायुक्ते महास्वने ॥
निरूदके महाघोरे यूथनादैर्भयंकरे ।
चण्डार्ककिरणैर्घोरे यान्ति दु खेन तत्पथि ॥
पुरोग्रै शङ्कुभिस्तीक्ष्णै खचिते भृशदारुणे । [2655]
अधोमुखा कृष्यमाणा पापिनो यान्ति तत्पथि ॥
एवं बहुविधै क्लेशैर्निरुच्छ्वासे तु तत्पथि ।
क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च म्लानवक्त्राश्च पापिन ॥
पाशेन यन्त्रिता केचित्कृष्यमाणास्तथाङ्कुशै ।
शस्त्राग्रैस्तुद्यमानाश्च पृष्ठत पार्श्वत पथि ॥ [2660]
नासाग्रपाशकृष्टाश्च कण्ठपाशैस्तथापरे ।

G2 कंधरं ग्रामयन्त्रकम् (for [b]) —(L 2608) G1 2 तपनोत्पतन तथा ; M1 पतनोत्पतने तथा (for [b]) —(L 2610) D1 अस्थिच्छेद (for °भेद). G2 अस्थिच्छेद रक्तपान (for [a]) —(L 2611) G(ed) दारणम् (for धा°) —(L 2619) D1 हृदय-, G(ed) दृष्टिवि (for दृषादि) — After line 2620, G(ed) ins. ·

132** कुम्भीपाक महाघोरं क्रिमिविष्ठामयस्तथा ।

—(L 2623) D1 G1 M1 -मार्गस्य (for -मार्गं सु-). — After line 2625, G(ed) ins .

133** षडशीतिशतान्यत्र तिर्यग्वै विस्तरस्तथा ।

—(L. 2626) G2 शृण्वता भयदायकम् ; G(ed) एवंभूतो नराधिप (for [b]). —(L 2627) G1 सुखदा, G2 सुखिता (for °नो) —(L. 2629) G(ed) यम- (for स्वर्ग-) —(L. 2630) G2 M1 दु खेन शृणु यातना (for [b]) —(L. 2633) G2 प्रोताद्यैश्च (for प्रतोदाद्यैस) —(L 2634) D1 यान्ति तत्पथि पापिन· (for [b]). —(L 2636) G(ed) सदष्टाश्च (for दंशयन्तो). — G1 M1 G(ed.) ins. after line 2638 : D1 after line 2656

134** क्वचिदङ्गारराशिश्च महाधूमाकूल क्वचित् ।
क्वचिद्दु सहशीत च महावायुविशोषणम् ॥

— D1 om (hapl) lines 2639–2643 —(L 2640) M1 G(ed) क्वचिदुष्णाम्बुवर्षणम् (for [b]) —(L 2641) G(ed) महावातान्विते दक्रम् (for [b]) —(L 2645) D1 वृक्षाग्रारोहण, M1 वप्रस्या° (for वप्राग्रा°) —(L. 2646) D1 -कल्पाश् (for -तुल्याश्). —(L 2648) G2 क्रूरैरेव (for (मत्तदन्ति-). —(L. 2649) G2 सिहवानरसकुले (for [b]). —(L 2654) G2 M1 -किरणे (for °णैर्) — G(ed) om (hapl) lines 2655–2656 —(L. 2655) G1 M1 खचितैर्भृशदारुणै (for [b]) —(L 2658) G1 क्लिश्यन्तश् (for क्रोश°) G1 ध्वनयन्तश् (for म्लानवक्त्राश्) M1 पापिनं प्रापयन्ति ता , G(ed) ताडिता यान्ति पापिन (for [b]) — M1 om line 2659. —(L 2659) D1 पाशैर्यान्ति नरा केचित् (for [a]). — After line 2659, G1 ins

135** क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च पापिनः प्रापयन्ति हि ।

कर्णपाशैः कृष्णमाणा गले प्रोतास्तथापरे ॥
पादाग्रपाशकृष्टाश्च केचिच्छस्त्रैः प्रबाधिताः ।
वहन्तश्चायसं भारं शिश्नाग्रेण प्रयान्ति वै ॥
अधोभारद्वयं केचिन्नासाग्रेण तथापरे । [2665]
कर्णाभ्यां च तथा केचिद्वहन्तो यान्ति पापिनः ॥
केचित्पृष्ठस्थपाषाणा अश्मभिर्घट्टिताः परे ।
केचिच्छृङ्खलिता यान्ति ताड्यमानास्तथापरे ॥
निरुच्छ्वासतया केचित्केचिच्छादितलोचनाः ।
छायाजलविहीने तु पथि यान्ति सुदुःखिताः ॥ [2670]
शोचन्तः स्वानि कर्माणि रुदन्तश्च मुहुर्मुहुः ।
शूलप्रोतमुखाः केचित्प्रयान्ति यममन्दिरम् ।
प्रदीपैर्दह्यमानाश्च ह्युल्कैर्दारुणैर्भृशम् ॥
तृणैराच्छादिताः केचिद्दह्यमानाः समन्ततः ।
अधोमुखाः कृष्यमाणाः केचित्संतप्तकर्दमे ॥ [2675]
तप्तसैकतमार्गेषु केचिन्मग्नाः प्रयान्ति वै ।
बृहच्छिला वहन्तश्च शवं केचित्प्रयान्ति वै ॥
भक्ष्यमाणाः स्वमांसानि पिबन्तो रुधिरं स्वकम् ।
गळबन्धैर्महानागैर्दश्यमाना विषाग्निभिः ॥
वहन्तः कण्टकचयं श्वभिर्दष्टाः प्रयान्ति वै । [2680]
गळप्रोतैर्घटीयन्त्रैर्लम्बमानाः प्रयान्ति वै ॥
खरमारुह्य केचित्तु केचिद्वै श्वानजम्बुकौ ।
काकगृध्रं तथोलूकं सिंहं व्याघ्रं तथा वृकम् ।
आरुह्य पापिनो यान्ति यमलोकं भयावहम् ॥
खरश्वमांसनिचयं भुञ्जन्तो यान्ति पापिनः । [2685]
पुरीषमूत्रनिचयं पिबन्तः पापिनः पथि ॥
हा हतोऽस्मि हतोऽस्मीति क्रन्दमानास्तथा परे ।
तप्तायःपिण्डवदनाः सूचिपूरितलोचनाः ॥
भग्नदन्तोरुजङ्घाश्च गजदन्तैः प्रहारिताः ।
सुदुःखिताः प्रयान्त्येव पापिनः पाण्डुनन्दन ॥ [2690]
पिशाचैर्भक्षिताः केचिद्व्याघ्रैर्वृकगणैस्तथा ।
राक्षसैर्भक्षिताः केचिड्डाकिनीकुलसंकुलैः ॥
कूष्माण्डभैरवगणैर्महागजकरादिभिः ।
ऋषभैः खादिताः केचिन्महिषैः खड्गशृङ्गिभिः ।
जीर्णमांसं वहन्तश्च शुष्कास्थिनिचयानि ते ॥ [2695]
महावराहयूथैश्च दारिता यान्ति पापिनः ।
अहंकारयुता ह्यत्र तत्र राक्षसभक्षिताः ॥
परदाररता ह्यत्र तत्र शिश्नैर्वियोजिताः ।
परद्रव्यापहर्तारः कराभ्यां विनियोजिताः ॥
मग्नदेहा महाकूपे कृष्यमाणाः श्वभिस्तथा । [2700]
प्रयान्ति नरशार्दूल नरकं दारुणं भृशम् ॥
शूलैरुत्कृष्य मांसानि छिन्नदेहास्तथापरे ।
छिन्नदेहा वहन्तश्च स्वशिरः करसंपुटे ।
प्रयान्ति प्राणिनः पापा ब्रह्मघ्ना निर्घृणास्तथा ॥
स्वभुजं केचिदुत्कृत्य खादन्तो यान्ति पापिनः । [2705]
हा पुत्रेति रुदन्तश्च हा तातेति तथापरे ॥
हा अम्बेति तथा चान्ये हा सखेति तथापरे ।
प्रिये कान्ते मम सखि त्राहीत्युक्त्वा तथापरे ॥
महाराज महाभाग रक्ष मां शरणागतम् ।
त्वं पालयेति सततं प्रयान्ति प्राणलोलुपाः ॥ [2710]
विस्मृत्य स्वानि कर्माणि मूढा एवं वदन्ति हि ।
मौनमाश्रित्य यान्त्येव कर्मज्ञाः कुरुनन्दन ।
एवं बहुविधाकारं पापिनो यान्ति तत्पथि ॥
श्रुत्वैवं नरकं राजन्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
मूर्च्छितो भ्रातृभिः सार्धं भीतभीतो व्यतिष्ठत ॥ [2515]
ज्ञात्वा तं पुण्डरीकाक्षः कम्पमानं युधिष्ठिरम् ।
मा भैषीरित्युवाचेदं त्वं राजन्धर्मतत्पर ॥

श्रीभगवानुवाच ।

धर्मिष्ठानां गतिं वक्ष्ये तव प्रीत्यै नराधिप ।
निबोधत सुरैर्जुष्टां सुखदां तत्र शाश्वतीम् ॥
धर्मिष्ठा ये नरश्रेष्ठा दानशीलाः सुबुद्धयः । [2720]
अतीव सुखसंपन्नाः प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥
अन्नदा ये च धर्मिष्ठा भुञ्जन्तः स्वादु यान्ति वै ।

—(L. 2660) G(ed) ताड्यमानाश् (for तुद्य°). —(L. 2661) G2 M1 -पात-, G(ed) -पाशैः (for -पाश-) — D1 G(ed) om line 2662 —(L. 2662) G1 कण्ठ- (for कर्ण-). —(L. 2663) G1 पादाग्रा पादकृष्टाश्च (for [a]). —(L. 2666) M1 कर्णाग्रेण (for °भ्या च). — G2 om. lines 2672–2675 G1 M1 om line 2673 —(L. 2674) G1 तृणैराच्छादिते कूपे (for [a]) — G1 M1 om line 2675. D1 om line 2676 —(L. 2677) G2 पङ्के (for शव) — For line 2680, G1 subst

136** कण्टकैः क्रकचैर्दंष्टा प्रयान्ति यमसादनम् ।

— M1 om line 2681 — (L. 2681) D1 G(ed) दीर्घ- (for घटी-) G(ed) वध्यमानाः (for लम्ब°) —(L. 2682) G1 आरोप्य (for आरुह्य) —(L. 2683) G(ed.) सिंहव्याघ्रौ (for सिंहं व्याघ्रं) —(L. 2685) G(ed.) भक्षयन्तः प्रयान्ति वै (for [b]). — M1 om. lines 2688–2689. —(L. 2689) G(ed) -दण्डाश् (for जङ्घाश्). — M1 om. lines 2691–2695 —(L, 2691) D1 महिषैः खड्गशाङ्गिभिः (for [b]). —(L. 2692) G1 शुनकीगणसंकुलैः, G(ed.) डाकिनीगणपीडिताः (for [b]) —(L 2693) G(ed.) शाकिन्यजगरायुतैः (for [b]) — D1 om. (hapl) line 2694. —(L 2694) G1 घट्टिता, G(ed) भक्षिता (for खादिताः) —(L. 2695) G(ed) निचयानपि (for °नि ते). — D1 om (hapl) line 2699 —(L. 2705) G1 M1 उत्कृष्य (for °त्य). G2 स्वमांसं केचिदुद्धृत्य (for [a]). — For line 2707, G(ed) subst.:

137** तथा हा मातरित्यन्ये सखे हाहेति चापरे ।

—(L. 2710) G2 प्रयान्ति प्राणिनः पथि (for [b]). — Before line 2714, all Mss ins वैशंपायनः. —(L. 2714) M1 G(ed) दृढव्रत (for युधिष्ठिरः). —(L 2715) G2 पपात धरणीतले (for [b]). — M1 om the ref. —(L. 2722) M1 G(ed.) नरश्रेष्ठ (for च धर्मिष्ठा). D1 अन्नदाने तु धर्मिष्ठा (for

नीरदा ये तु सुखिन· पिबन्त· क्षीरमुत्तमम् ॥
घृतदा मधुदाश्चैव क्षीरदाश्च नृपोत्तम ।
सुधापानं प्रकुर्वन्ति प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥ [2725]
शाकदः पायसं भुञ्जन्दीपद प्रज्वलन्दिशः ।
वस्त्रदो राजशार्दूल दिव्याम्बरधरो ययौ ॥
अलंकारप्रदो याति पूज्यमानोऽमरैः सह ।
गोदानेन नरो याति सर्वकामसमन्वित. ॥
भूमिदो गृहदश्चैव विमाने सर्वसंपदा । [2730]
अप्सरोगणसंकीर्णे क्रीडन्याति यमालयम् ॥
हयदो गजदश्चापि यानदश्च नृपोत्तम ।
यमालय विमानेन याति भोगसमन्वित. ॥
अजदोऽनड्डदश्चैव कृष्णाजिनमहीप्रद ।
फलद पुष्पदश्चैव याति संतोषसंयुत· ॥ [2735]
ताम्बूलदो नरो याति तुष्टात्मा यममन्दिरम् ।
विद्यादानरतो याति पूज्यमानोऽब्जजन्मना ॥
सर्वभूतदयायुक्त· पूज्यमानोऽमरैः सदा ।
पुराणपठको याति पूज्यमानो मुनीश्वरैः ॥
शृण्वन्ति सततं ये तु पुराणं मनुजेश्वर ॥ [2740]
ते चन्द्रधवलैर्यानैः प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥
ज्ञानपूर्णा नरा यान्ति कृते ये तु यमालयम् ।
त्रेतायां तपसा लोकं मम प्राणेश्वरस्य ह ॥
द्वापरे यज्ञविधिना प्रयान्ति पदमव्ययम् ।
कलौ युगे नरश्रेष्ठ पुराणश्रवणान्नर· । [2745]
प्रयाति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥
कलौ युगे मनुष्याणां पुराणश्रवणान्मम ।
कीर्तनाद्राजशार्दूल मम लोकं भविष्यति ॥
पुराणश्रवणान्मर्त्यं पुत्रपौत्रादिसंयुतः ।
भुक्त्वा भोगान्यथाकाम तदन्ते मामुपैति च ॥ [2750]
कलौ देवाः प्रशंसन्ति पुराणश्रवणं परम् ।
परां मुक्तिमवाप्नोति सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
आत्मार्थं वा परार्थं वा यो वदेद्धर्मसंहिताम् ।
प्रयाति सुखमार्गेण देवलोकं सुखावहम् ॥
धर्मशास्त्रे मतिर्यस्य वर्तते कुरुनन्दन । [2755]
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु स याति यममन्दिरम् ॥
उत्तमाश्वैर्नरा यान्ति केचिद्यानेन धर्मिण ।
गजोष्ट्रवृषभैर्यान्ति विमानेन च भारत ॥
चतुर्दन्तमयं यानमारूढा यान्ति तत्पथि ।
यान्ति देवगणैः सार्धं दिव्यरूपधरा दिवम् ॥ [2760]
रथं मणिमयं दिव्यं जाम्बूनदपरिष्कृतम् ।
आरुह्य सुखिता यान्ति धर्मिष्ठा· पाण्डुनन्दन ॥
केचिद्विमानमारुह्य सूर्यकान्तिसमप्रभम् ।
प्रयान्ति नरशार्दूल मम लोकं सुखप्रदम् ॥
छत्रचामरसंयुक्त सेव्यमाना·प्सरोगणैः । [2765]
ते चन्द्रधवलैर्यानैः प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
चैत्रनन्दनसंकाशं वनं प्राप्य पथि प्रभो ।
क्रीडयित्वा यथाकामं प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
शाङ्खिनश्चक्रिणो भूत्वा तुलसीवनरोपका ।
प्रयान्ति मम लोकं वै पुष्पारामप्रवर्तका ॥ [2770]
व्रतोपवासनिरता पञ्चयज्ञपरायणाः ।
ज्वलन्तो यान्ति राजेन्द्र सत्यलोकं बहुश्रुता ॥
ब्रह्मप्रतिष्ठाकर्तारस्तथा वैवाहधर्मदा ।
अनाथविप्रभर्तारः प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
नित्यदानपरा राजन्नित्यं विप्रप्रपूजका । [2775]
विप्रपादोदकपरा ज्वलन्तो यान्ति मत्पदम् ॥
एव धर्मपरा यान्ति सुखेन मम मन्दिरम् ।
परत्रेह च राजेन्द्र धर्म एव सदा सखा ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं धर्माधर्मं हि पाण्डव ।
शृणोति सततं भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥ [2780]

Colophon

---

^{a}). — (L 2725) D1 प्रकुर्वन्त (for °न्ति) M1 मधुपान प्रकुर्वन्त· (for ^{a}). — (L 2728) G2 M1 यश्च (for याति). G1 सदा (for सह). — For line 2728, G1 subst. .

138** अलंकारप्रदा यान्ति पूज्यमानामरैः सह ।

— (L 2732) G2 अश्वदो (for हयदो) — (L. 2734) G(ed) वृषदश्च (for ऽनड्डदश्च). — (L 2735) G(ed) याति सहृष्टमानस (for ^{b}). — (L. 2736) M1 नरो भृत्यजनैर्वृत· (for ^{b}) — M1 om lines 2737–2739 — (L 2737) D1 -दानप्रदो, G1 G(ed) °परो (for °रतो) — (2739) G1 G(ed) पुराणपा(G1 °प)ठका यान्ति (for ^{a}) G1 G(ed.) पूज्यमाना (for °नो). — (L 2741) D1 मम (for यम-). — (L. 2742) D1 कृतौ तु न (for कृते ये तु) G1 ममालयम् (for य°) — (L. 2749) G(ed) पुत्रदारसमन्वित (for ^{b}) — (L 2750) M1 यथान्यायं (for °काम). G2 भुक्त्वा भोग यथाभोज्यं (for ^{a}). — (L. 2752) D1 G(ed) पुराणान्मुक्तिमाप्नोति (for ^{a}) — (L 2754) G2 च शाश्वतम् (for सुखावहम्) — (L 2757) G2 याने च (for यानेन) G(ed) भारत (for धर्मिण) G1 विमानेन च भारत (for ^{b}) — G1 om line 2758 — (L. 2758) D1 गजै स (for गजोष्ट्र-) G2 विमानैर्भरतर्षभ, G(ed) °नेनार्कवर्चसा (for ^{b}) — (L 2763) G2 G(ed) -कान्तिमय- (for °सम-) — (L 2765) G(ed) ह्यप्सरोगणसेविताः (for ^{b}) — (L 2766) G2 प्रयान्ति परमं पदम् (for ^{b}) — (L. 2768) G(ed) क्रीडित्वा तु (for क्रीडयित्वा). — G(ed) om. lines 2773–2774 — (L 2777) G2 G(ed) यम- (for मम) — (L 2778) G2 परा गति (for सदा सखा) — (L. 2779) G(ed) धर्माधर्मनिरूपणम् (for ^{b})

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 आश्चर्यपर्व शेषधर्माः, G2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D1 धर्मसारयममार्गविस्तारः, G1 यममार्गविस्तारम्, M1 मार्गनिस्तार·, G(ed) यममार्गादिगमननिर्णय·. — *Adhy no* . D1 G1, 2 M1 G(ed.) 21.

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन्देवदेवेश मायातीत महामते ।
नमामि पुण्डरीकाक्ष त्वत्पादकमलं शुभम् ॥
पापिनो ये तु मनुजाः पापं कृत्वा सुदारुणम् ।
नरकं यान्ति ते नाथ मुच्यन्ते ते कथं प्रभो ॥
यदि मुक्ताः प्रयत्नेन तेषां का गतिरुच्यते । [2785]
किं भवन्ति च ते नाथ कथं गर्भं विशन्ति ते ॥
गर्भस्थाः किं नु कुर्वन्ति जातमात्रा यदूत्तम ।
वृक्षत्वे च पशुत्वे च मृगत्वे कृमियोनिषु ॥
पक्षित्वे पापकर्माणो मत्स्यत्वे च महामते ।
एतान्सर्वान्ममानन्त स्पष्टीकर्तुं त्वमर्हसि ॥ [2790]

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि नराणां पापकर्मणाम् ।
गर्भस्थानां बहिस्थानां जन्तूनां वर्तनं प्रभो ॥
नरकेषु चिरं मग्ना जन्तवो नित्यदुःखिता ।
शोचन्तः स्वानि कर्माणि बहुकालं रुदन्ति हि ॥
सर्वानेतान्महाघोरान्नरकाननुभूय च । [2795]
क्रमेण दैवयोगात्ते निर्विशन्ति महीतलम् ॥
सर्वदुःखसमायुक्ते सर्वोपद्रवसंकटे ।
स्थावरत्वे नियोज्यन्ते नश्यन्ति प्रभवन्ति च ॥
वृक्षगुल्मलतावल्लीगिरयश्च तृणानि च ।
स्थावरा इति विख्याता महामोहसमावृता ॥ [2800]
दवाग्निना हि दह्यन्ते छिद्यन्ते पापकर्मभिः ।
वेपन्ते हि महावातैः शुष्यन्ते चण्डरश्मिभिः ।
हृष्यन्ते वृष्टिभिस्तात शुष्कायन्ते ह्यवृष्टिभिः ॥
फलार्थं छिद्यमानाश्च गृहार्थं भरतर्षभ ।
चितार्थमिन्धनार्थं च महामोहसमावृताः ॥ [2805]
एवं क्लेशसमायुक्ताश्चिरं तिष्ठन्ति भूतले ।
ततः पञ्चत्वमापन्ना जायन्ते कृमियोनिषु ॥
कृमयस्ते महाभाग सदा दुःखोपजीविनः ।
क्षणार्धमुपजीवन्ति क्षणार्धं तु म्रियन्ति च ॥
बलवद्भिश्च खाद्यन्ते ह्यशक्ता ह्यात्मरक्षणे । [2810]
शीतवातातपक्लेशभूयिष्ठाः क्षुधिता भृशम् ॥
मलमूत्रादिमांसेषु संचरन्तो नृपोत्तम ।
सुखलेशमजानन्तो म्रियन्ते दुःखजीविन ॥
पक्षियोनिं ततः प्राप्य बलिभिः पक्षिभिर्हताः ।
चरणान्निधनं प्राप्ताः खादिता मांसलोलुपैः ॥ [2815]
म्रियन्ते केचिदण्डेषु द्विजाता मांसजीविन ।
केचिद्गृहाङ्गणे बद्धा नीडेषु प्रचरन्ति च ॥
पक्षैर्वियोजिताः केचिद्भक्ष्यन्ते मनुजैर्भुवि ।
केचित्परार्थमाहारमुत्पाद्य क्षुधिता भृशम् ।
बल्यर्थं निहताः केचिच्चेष्टन्ते भुवि मानवैः ॥ [2820]
केचित्तु भूभृतां गेहे भुक्त्वा ह्याहारमुत्तमम् ।
बध्यन्ते वागुरैः केचिन्म्रियन्ते मनुजैः सह ॥
मार्जारोरगदंष्ट्राद्यैः खाद्यन्ते केचिदन्यथा ।
एवं क्लेशसमायुक्ता निधनं यान्ति पाण्डव ।
पशुयोनिं तदागत्य क्लिश्यन्ते बहुधा नृप ॥ [2825]
वक्ष्ये तान्मूढधीन्मत्तानात्मपापमजानतः ।
शृङ्गिणो दंष्ट्रिण केचित्केचित्पादनखायुधाः ।
केचिद्वहन्ति मनुजान्केचिद्भारान्वहन्ति च ।
कुर्वन्ति कलहं केचिदन्योन्यं मदगर्विताः ।
केचित्पदाभ्यां शिरसा केचिद्दंष्ट्रैर्नखैः परे । [2830]
कुर्वन्ति कलहं केचिच्छृङ्गैर्मत्ता वृथा नृप ॥
कर्षन्ति केचिद्दुःखार्ता बद्धास्तिष्ठन्ति केचन ।
मांसाशिनो दुरात्मानः केचित्स्वकर्मविशेषतः ॥
भुञ्जन्ति केचिद्राजेन्द्र दुहन्ति च पिबन्ति च ।
मरणं यान्ति केचित्तु ह्यन्योन्यकलहान्नृप ॥ [2835]
महापापसमायुक्ता वर्तन्ते नृप कानने ।
पिबन्ति रुधिरं केचित्फलानि च तथापरे ॥
खादन्ति कन्दमूलानि तुषारान्विलिहन्ति च ।
खादन्ति दुर्बलान्केचिद्रमन्ते मातरं परे ।
कामयन्ते तथा चान्ये मातरं स्वसखीजनम् ॥ [2840]
जातिभेदमविज्ञाय रमन्ते काममोहिताः ।
प्राप्नुवन्ति तथा चान्ये बन्धनं त्वविशङ्कया ॥

G_1 om the ref D_1 राजा (for युधिष्ठिर) — (L 2781) D_1 जगत्पते (for महामते) — (L 2784) G(ed.) केन (for नाथ). — (L 2787) G_2 जातमात्रे (for °मात्रा). — (L 2788) G_2 M_1 कृमि- (for क्रिमि-). — After line 2788, D_1 ins

139** पाषाणत्वे लताभावे तृणगुल्माकृतौ हरे ।
केन दोषेण जायन्ते पुमांसस्तद्वदस्व मे ॥
वृकव्याघ्रवराहादिशशवानरयोनिषु ।
जायन्ते केन दोषेण तत्सर्वं कथ्यतां प्रभो ॥
उष्ट्रवाजीखराकारे गजसिंहादियोनिषु । [5]
कस्य पापस्य कर्तारः समुत्पन्ना महामते ॥
रक्षःपिशाचभावेषु शाकिनीडाकिनीतनौ ।
कस्माद्दोषात्प्रजायन्ते कियन्मात्रा यदूत्तम ॥

— (L. 2799) D_1 -निश्चयश् (for -गिर°) — (L 2815) G(ed) चरणैर् (for चरणान्). D_1 चिरेण निधनं याताः (for ^{a}). D_1 G(ed.) खाद्यन्ते (for खादिता). — (L 2816) G_1 जाता वै मांसजीविभिः (for ^{b}). — (L. 2817) G_1 महाङ्गणे (for गृहा°) D_1 प्रविशन्ति ; M_1 प्रचलन्ति (for °रन्ति). G_2 व्याधैश्च निधनं गता (for ^{b}) — (L. 2821) D_1 भ्रमन्ति द्वारमुत्तमम् (for ^{b}) — (L 2825) G(ed.) ततः प्राप्य (for तदागत्य). — For line 2826, G_1 subst. :

140** मध्ये तान्मदमत्तानां पापजन्मपरिग्रहान् ।

— (L 2829) M_1 केचिदन्योन्यगर्विताः (for ^{b}). — (L. 2832) क्लिश्यन्ते (for कर्षन्ति) — (L 2834) G(ed) मुह्यन्ति (for दुहन्ति). — (L. 2840) D_1 मातरं सुखहेतवे (for ^{b}). — (L 2841) G_1 M_1 रमन्ते कामुका हि ताम् (for ^{b}).

खड्गैर्निकृत्य मांसानि भक्ष्यन्ते केन केचन ।
ताड्यन्ते रज्जुभिर्नित्यं तोत्राद्यैर्दण्डघट्टनैः ॥
शीतवातातपक्लिष्टास्तृणभक्षा सुदारुणा । [2845]
व्याधिभि पीड्यमानाश्च ह्यमेध्यामिषभोजिनः ।
प्रबलैस्ताड्यमानास्ते म्रियन्ते पाण्डुनन्दन ॥
परदेशं प्राप्नुवन्ति रुदन्त क्रयविक्रयैः ।
स्वजनैस्तु परित्यागाद्बाध्यन्ते व्यजनैरपि ॥
एवं पापा प्रलीयन्ते कर्मभि पूर्वसंचितै । [2850]
मृता पुन पुनर्जाता शतश कोटिजन्मसु ॥
तदन्ते दैवयोगेन पूर्वकर्मफलेन वै ।
मानुष्यं प्राप्नुवन्त्येते जन्तव कुरुनन्दन ॥
उत्कृष्टनीचकर्माणो जायन्ते बहुयोनिषु ।
तान्वक्ष्ये भरतश्रेष्ठ पुण्यपापविमिश्रितान् ॥ [2855]
उत्कृष्टा मुखजा प्रोक्ता मध्यमा बाहुजा. स्मृता ।
अधमाश्चोरुजा प्रोक्ता पादजा ह्यधमाधमा ॥
चित्रिण शिल्पिकर्माणः केचित्क्रूरेण कर्मणा ।
रजकाः कुम्भकाराश्च लोहकारास्तथापरे ॥
सौवर्णकाश्च राजेन्द्र कुविन्दा नटपुल्कसाः । [2860]
अन्त्याः किरातवैणाद्या घोषवस्त्रीकुलेषु च ॥
म्लेच्छास्तु पापशेषेण पुलिन्दा व्यधनाविका ।
आन्ध्रास्तुरुष्ककाम्बोजा पारसीकाश्च कोङ्कणा ॥
आम्लायकास्तु तुळुवा आर्यकर्णाटकुञ्जरा ।
लालद्राविडचोलाश्च पाण्ड्या भरतसत्तम ॥ [2865]
एवमाद्या महाभागा कर्मशेषेण निर्मिता ।
स्वेनैव कर्मशेषेण भवन्ति ह्यामयाविन ॥
अन्धा कुब्जा जडा मूका हीनाङ्गा बधिरा परे ।
खञ्जाः काणास्तथा क्लीबा कृशाङ्गाः स्थूलकायिन ॥
केचित्पुण्यावशेषेण साक्षरा प्रभवन्ति हि । [2870]
विद्यादानेषु निरता ब्राह्मणा पुण्यकर्मिणः ॥
एवं भवन्ति भूपाल अल्पविद्याप्रदा अपि ।
वेदान्तवादिनश्चैव शब्दशास्त्रविद परे ॥
काव्यालंकारशीलाश्च पुराणनिपुणाः परे ।
षडङ्गनिपुणा केचिन्मीमांसातर्कवादिन ॥ [2875]
ज्योतिषे गानभैषज्ये निपुणा नर्तका परे ।
भरते वाद्यभेदे च गणिका सेवका अपि ॥
भुञ्जन्ति मेदिनी केचिद्देशं ग्रामं तु भूप्रदाः ॥
इदं विष्णुरहं विष्णुरहं दासस्तु शार्ङ्गिण ।
अनेकजन्मसंसिद्धा केचिदेवं वदन्ति हि ॥ [2880]
ब्रह्मध्यानपरा केचिन्मोक्षशास्त्रविद. परे ।
विश्वं मामेव पश्यन्तो दण्डकाषायधारिण ॥
ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये कर्मयज्ञेन चापरे ।
नमस्यन्तश्च मामेव जपन्तो मामकं जपम् ।
एवं मुमुक्षव पार्थ मय्येवार्पितमानसा ॥ [2885]
काषायधारिण केचिल्लम्पटा विषयेष्विह ।
एकदण्डास्त्रिदण्डाश्च मुण्डिनो लोकवञ्चका ॥
शिश्नोदरपराश्चान्ये वेश्यासक्तास्तथापरे ।
कपटा नास्तिका केचिद्वृथा वै वेषधारिण ॥
राजसेवां प्रकुर्वन्ति पिबन्ति रुधिर परे । [2890]
खादन्ति मांसं राजेन्द्र पिबन्ति मधु गर्विता ।
कापालिनो जटाधारा वञ्चका प्राणिहिंसका ॥
केचित्पुण्यविशेषेण प्रभव प्रभवन्ति हि ।
दरिद्रा व्याधिता मूर्खा निर्घृणा प्राणिहिंसकाः ॥
नीचसेवां प्रकुर्वन्ति ह्युत्तमा मध्यमाधमान् । [2895]
एवंभूता दुरात्मान पापिन पुण्यकर्मिणः ।
प्रहृष्टा दु खिता सर्वे प्रहसन्ति रुदन्ति च ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष पुराणपुरुषोत्तम ।
तापत्रयान्नरा सर्वे मृगमीना हि पक्षिणः ॥
बाध्यन्ते कर्मणा केन गर्भे च बहि च स्थिता । [2900]
तत्सर्वं वद तत्त्वेन यदुनाथ नमोऽस्तु ते ॥

वैशंपायन उवाच ।

धर्मसूनोरिद वाक्य श्रुत्वा भक्तिसमन्वितम् ।
भगवान्वासुदेवस्तु वक्तुं समुपचक्रमे ॥
प्रोक्तं भगवता यस्तु शृणोति श्रद्धया नरः ।

— (L 2845) D_1 -क्लिष्टास् (for -श्लि°) — (L 2846) D_1 G_1 भोजना ; G_2 G(ed) भोजनै (for भोजिन) — (L 2854) -जन्मानो (for -कर्माणो) M_1 पर- (for बहु-). — (L. 2857) G_1 M_1 ह्यवमा पादजा नृप (M_1 °जाधमाः) (for ^{b}). — (L. 2860) G(ed) स्वर्णकाराश् (for सौवर्णकाश्). — After line 2862^a, D_1 ins

141** भवन्ति ह्यामयायिन· ।
अन्धा कुब्जा जडा मूका ·

D_1 G_2 -नापिता (G_2 °का) (for नाविका). — (L. 2863) D_1 आन्ध्रास्तु पुष्करम्भोजा (for ^{a}) — (L 2864) G_1 G(ed) आमदादास् ; G(ed) आमलादास् (for आम्लायकास्) D_1 आर्या कन्नोजगुर्जराः (for ^{b}). — (L. 2868) D_1 G_2 मूर्खा (for मूका). — (L 2874) M_1 -निरता (for -निपुणा·) — (L 2875) G_1 -निरता (for -निपुणा). — (L 2876) D_1 ज्योतिपेयाश्च भैषज्ये (for ^{a}) — (L. 2881) D_1 -ज्ञानरताः (for -ध्यानपरा) — (L 2883) M_1 ज्ञान- (for कर्म-). — For line 2887, G_2 subst :

142** एकदण्ड्यस्त्रिदण्ड्यश्च मुण्डिन्यो लोकवञ्चका ।

— (L 2889) G(ed) कुटिला (for कपटा) — (L. 2891) D_1 -गर्हिता (for -गर्विता). — (L. 2892) G_1 कलापिनो ; G_2 G(ed) कपालिनो (for का°) $G_{1,2}$ वृथामुण्डाश्च वृत्तयः (for ^{b}) — (L. 2895) G_1 G(ed) ह्युत्तमाधममध्यमा (G_1 °मान्) (for ^{b}) — (L 2896) D_1 G(ed) पापिन पाण्डुनन्दन (for ^{b}) — (L 2897) G_1 G(ed) प्रभवन्ति (for प्रहसन्ति). — (L 2900) M_1 गर्भे च बहिरास्थिता (for ^{b}). — (L. 2901) G(ed) लोक- (for यदु-). — (L. 2904) G(ed.)

विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ [2905]

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

धर्मात्मन्धर्मिणां श्रेष्ठ जितामित्र शुभव्रत ।
आजन्ममरणान्तानि शृणु कर्माणि देहिनाम् ॥
कामेन बाधिताः सर्वे नरास्तु पशुजातयः ।
मैथुनं भावमाश्रित्य क्रीडन्ति च परस्परम् ॥
स्तनाश्रयं तु नारीणां शोणितं शुक्रवर्धनम् । [2910]
पुंसां बीजाश्रयं शुक्रं स्त्रीणां सङ्गेन वर्धते ॥
पुनश्च शुक्रवृद्ध्या च नारीशोणितवर्धनम् ।
शुक्रस्य पतने काले जीवांशः पुरुषस्य हि ॥
अन्तर्विशति तद्गर्भे शोणितेन विवर्धते ।
जीवप्रवेशात्तद्गर्भे पुरुषस्य कुरूत्तम ॥ [2915]
मयूरपिण्डवन्मांसान्मृदुत्वं प्रतिपद्यते ।
चैतन्यमुल्बमभवन्मासादुपरि पाण्डव ॥
मलमूत्रादिदोषेण बद्धो भ्रमति सर्वशः ।
पूर्णे मासद्वये पश्चान्मत्स्याकारं प्रपत्स्यते ॥
पूर्णे मासत्रये गर्भो हस्तपादैः प्रयुज्यते । [2920]
मासानां पञ्चमे वृद्धिः षष्ठे जीवप्रवेशनम् ॥
सप्तमे रोमवृद्धिः स्यादष्टमे वृद्धिमेति च ।
वर्धिष्यति यथा गर्भस्तथा मूत्रं पुरीषकम् ॥
तेनैव लिप्तसर्वाङ्गः क्लेशमेति रुदन्बहु ।
कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षेण तप्यते । [2925]
भ्रमन्वै क्लेशमसहन्नास्ते गर्भे नरोत्तम ॥
पूर्वजन्मकृतं पापं स्मरन्क्लेशाद्रुदन्बहु ।
समृद्धज्ञानसंपन्नः स्वयमाश्वास्य वर्तते ॥
गर्भस्य वेदनां सोढुमशक्त प्रलपन्बहु ।
मलमूत्रादिसंबद्धो निन्दन्नास्ते कुरूद्वह ॥ [2930]

युधिष्ठिर उवाच ।

त्रैलोक्यनाथ सर्वज्ञ मायातीत महामते ।
कथं निन्दन्स्वमात्मानं कथं वै विलपन्प्रभो ।
गर्भे तिष्ठति पापेन तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मलमूत्रादिसंबद्धो देही गर्भे तु यद्वदेत् ।
तं वदामि च ते प्रीत्या शृणु नान्यमनाः प्रभो ॥ [2935]

जीव उवाच ।

अहोऽह पापधीर्नित्यं जन्मकोटिशतेषु च ।
पुत्रमित्रकलत्रार्थमपहृत्य वसूनि च ॥
क्षेत्राण्यपि च साधूनामीदृशीं गर्भवेदनाम् ।
प्राप्तोऽहमीदृशः पापी कदा मोक्षो भविष्यति ॥
परेषां धर्मपत्नीनां सङ्गं कृत्वा तु मोहित । [2940]
मलमूत्रादिपङ्केषु गर्भेषु परिदुःखितः ।
पापस्य मे कदा मोक्षो भविष्यति न वा खलु ॥
एकोऽहं पापकर्मा हि स्थावरत्वमवाप्य च ।
तत्रापि दुःखं बहुलमनुभूतं मया पुरा ॥
मातुस्तापाद्दह्यमानो जरायुपरिवेष्टित । [2945]
मलपङ्कमहाब्धौ च मग्नदेहो दुनोमि च ॥
मया पोषितपुत्राद्या स्वकर्मवशवर्तिन ।
गतान्यत्र स्त्रियो मित्रं दह्याम्यत्रात्मना त्वहम् ॥
अहो दुःखमहो दुःखमहो दुःखं हि देहिनाम् ।
देहस्तु पापात्संजातास्तस्मात्पापं न कारयेत् ॥ [2950]
पुत्रमित्रकलत्रार्थमन्यद्द्रव्यं हृतं मया ।
तेन पापेन दह्यामि जरायुपरिवेष्टितः ॥
दृष्ट्वान्यस्य स्त्रिय पूर्वं संतप्तोऽहमसूयया ।
गर्भाग्निना तु दह्यामि पापात्मा पापसंभवः ॥
कायेन मनसा वाचा परपीडामकारिषम् । [2955]

[अ]न्वित. (for नर.). — After line 2904, G1 ins .

143** आजन्ममरणान्तानि सचितानि यदृच्छया ।

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 M1 G(ed) आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा ; G2 शेषधर्मा . — *Adhy name* G(ed) धर्मसार. — *Adhy no* D1 G1 2 M1 G(ed) 22

(L. 2906) D1 श्रुतव्रत (for शुभ°). — (L. 2908) M1 कामिनो मनुजा. सर्वे (for [a]). G1 -वृत्तय. (for -जातयः) —(L 2910) G2 सङ्गाश्रय (for स्तना°) — M1 om (hapl) lines 2912–2914. — (L. 2912) D1 पुस शुक्रस्य वृद्धया च (for [a]) — (L. 2915) G1 G(ed) तद्गर्भ (for °र्भे) D1 जीवप्रवेशस्तद्गर्भे, G2 °शनाद्गर्भे (for [a]). D1 G(ed) कुरूद्वह (for °त्तम) — (L. 2916) D1 प्रसूनपिण्डवन्मासं, G1 मयूरवर्णवन्मासो, G2 मयूराकारवन्मासान्, M1 मयूरकाण्डवन्मासान् (for [b]) — (L. 2918) G(ed) बद्धो भ्राम्यति सर्वत (for [b]) — (L 2919) D1 M1 प्रपद्यते (for °त्स्यते). G1 पिण्डाकार प्रपद्यते (for [b]). — (L. 2920) G2 पूर्णे मासे तुरीये च (for [a]) — (L 2923) G(ed) वर्धते नवमे गर्भे (for [a]). — (L. 2925) D1 G2 -तृष्णारूक्षैश्च (G2 °षेण) तप्यते (for [b]). — (L. 2927) G1 भृशम्, M1 वदन् (for बहु). D1 स्मरन्क्लेशान्रुदन्भृशम् (for [b]). — (L 2930) D1 निन्दन्नात्मनमात्मना (for [b]). —(L. 2934) G1 G(ed) -सयुक्तो (for -सबद्धो). D1 देही गर्भे विचिन्तयन् (for [b]) — M1 G(ed.) om. the ref G2 जन्तुर् (for जीव) — (L 2938) G2 ईदृशं गर्भवेदनम् (for [b]). — (L. 2945) M1 मनस्तापाद् ; D1 मातु कुक्षौ (for मातुस्तापाद्). — (L 2946) D1 G2 G(ed) अग्नि-, M1 मल- (for मग्न-). — (L 2947) M1 स्वकर्मपरिवर्तिन (for [b]) — (L 2948) D1 गता स्त्रियस्तथा मित्रा, G(ed) गतान्यत स्त्री च मित्र (for [a]) D1 दह्यामि स्वात्मना त्वहम्, G(ed.) दग्धो ह्यत्र स्वकर्मणा (for [b]) — (L 2950) D1 देहास्तु पापातसजातास्; G1 देहं पापाच्च संजात (for [a]). G(ed.) तु नाचरेत् (for न कारयेत्). — (L. 2952) G(ed) दग्धोऽस्मि (for दह्यामि) and -पीडित (for -वेष्टित). —(L. 2953) G2 स तु दृष्ट्वा स्त्रियं

तेन पापेन दह्यामि अहमेकोऽतिदु खित ॥
अकृत्वा देवकार्याणि पितृकार्याणि लौकिकान् ।
अग्निदेवगृहान्विप्रानीदृशी यातना गत ॥
जपस्नानविहीनत्वादसद्भि सहवासनात् ।
सदा पापरतत्वाच्च प्राप्तोऽहं गर्भवेदनाम् ॥ [2960]
सदा शास्त्रविहीनोऽहं श्रवणेषु तथालस ।
अनिन्द्यान्निन्द्यमानोऽहमेवं प्राप्तो महद्भयम् ॥
एवं बहुविधं जन्तुर्विलप्य स्वयमेव हि ।
आत्मनात्मानमाश्वास्य बुद्धिं धर्मे नियुज्य च ॥
धर्मं कृत्वा यथान्यायं सत्सङ्गेषु प्रवर्त्य च । [2965]
कृत्वा देवाग्निपूजां च यास्येऽहं परमां गतिम् ॥
आराध्य तु जगन्नाथं सर्वकामार्थद प्रभुम् ।
जगद्योनिमुदाराङ्गं विश्वरूपं जगद्गुरुम् ॥
देवगन्धर्वनिचयैर्विद्याधरमुनीश्वरै ।
दिग्दन्तिभिश्च दिक्पालैश्चन्द्रसूर्यादिभिर्ग्रहै ॥ [2970]
ऋषिदेवगणैर्विप्रैरिन्द्राद्यै ससुरासुरै ।
अर्च्यमानं सदा शुद्धं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ॥
सर्वगं सर्वलोकानामीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
आनन्दमक्षरं नित्यं स्वप्रकाशं निरञ्जनम् ॥
सूर्यकोटिप्रतीकाशं चन्द्रकोटिसुशीतलम् । [2975]
कालमेघनिभं देवं विद्युच्चञ्चललोचनम् ॥
पीताम्बरधरं देवं शङ्खचक्रादिसेवितम् ।
लक्ष्मीपतिं विशालाक्षं सर्वालंकारशोभितम् ॥
अनन्तमजरं विष्णुं ध्यात्वा नित्यमतन्द्रित: ।
गर्भात्तु निर्गतोऽहं वै मुक्तिं यास्यामि निश्चितम् ॥ [2980]
अतिक्रमिष्ये संसारं घोरं जलधिसंनिभम् ॥
सर्वत्र हि भयं नास्ति सर्वत्र सुखमेव मे ।
इति वै चिन्तमानस्य जन्तोर्गर्भगतस्य च ।
प्रसूतिकालवायुश्च पुर स्थित्वा च कर्षति ॥
तेनैव वायुना बद्धः प्राजापत्येन पाण्डव । [2985]
मातुश्च दुःखमतुलं कुर्वन्कर्मबलेन च ।
आकृष्यमाणो निर्गच्छेद्योनियन्त्रप्रपीडित ॥
नि संज्ञं तु विचेष्टन्तं रुदन्तं च विलक्षणम् ।
उज्जीवयति तं वायुर्बाह्यवर्ती कुरूद्वह ॥
स्पर्शनाद्बाह्यवायोश्चानन्तरं स शिशुर्नृप । [2990]
नष्टस्मृतिस्तथा दु खमतुलं च प्रपद्यते ॥
दैवाद्बालत्वमापन्नो जन्तुर्दु खाद्विमुच्यते ।
वक्तुं स तु न शक्नोति किंचिच्चापि न वेद स: ॥
स्वदेहमलमूत्रैश्च लिप्ताङ्गो दुःखकर्शित ।
आध्यात्मिकादिदु खैश्च पीड्यमानो रुदन्वसेत् ॥ [2995]
क्षुत्तृड्भ्यां पीडितो नित्यं मशकैर्यूकदंशकैः ।
स्वपन्रुदश्च बहुशो वर्तते पेटके नृप ॥
क्षुधया पीडिते बाले जननी बान्धवा अपि ।
उदरे वेदनास्तीति शिशोरस्य वदन्ति हि ॥
स्तन्यं देयमहो कष्ट शिशो किंचिन्न विद्यते । [3000]
वदन्त्यौषधमन्योऽपि देयं देयमिति प्रभो ॥
एवं भोगमनुप्राप्य ह्यन्याधीनतया नृप ।
पीडितो मलदंशाद्यैर्बाल्यभावं प्रपद्यते ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं श्रुत्वा महाभागो धर्मपुत्रो महामतिः ।
आश्चर्यं परमं गत्वा नमस्कृत्येदमब्रवीत् ॥ [3005]

युधिष्ठिर उवाच ।

पाहि लोकपते देव वासुदेवारिमर्दन ।
त्वमेव गतिरस्माकं सर्वकाले यदूत्तम ॥
पाञ्चालीं पाण्डवान्साधून्कुन्तीं धर्मभृतां वर ।
पालयास्यनिशं भक्तानित्युवाच पुरा प्रभो ॥
तस्मात्त्वां प्रार्थयाम्यद्य त्वद्वक्त्रकमलस्तुतम् । [3010]

पूर्वम् (for ^{a}). D1 अन्यद्रव्य हृतं मया, G2 अन्यद्रव्यमसूयया (for ^{a}) —(L 2954) G(ed) सुदग्धोऽस्मि (for तु दह्यामि). —(L 2955) G(ed) परपीडा मया कृता (for ^{b}). —(L 2956) G(ed.) दग्धोऽस्मि (for दह्यामि) —(L. 2958) G1 वेदना (for यातना) — For line 2958, G(ed) subst. :

144** ग्रहविप्राग्निपूजां च यातनामीदृशी गत ।

—(L. 2961) D1 -पुराणाना (for -विहीनोऽह) —(L. 2962) G2 अनिन्द्यैर् (for °न्द्यान्) G(ed) अनिन्द्यान्निन्दयन्साधून् (for ^{a}). —(L 2966) M1 कृत्वाग्निपूजा धर्मांश्च (for ^{a}). G(ed) प्राप्स्ये (for यास्ये) D1 G2 परम पदम् (for °मां गतिम्). —(L 2967) D1 आराध्य जगतां नाथ (for ^{a}) —(L 2968) G2 मुरारिं च (for उदाराङ्गं) D1 M1 -योनिं (for -रूप). —(L 2969) M1 -मनुजैर् (for -निचयैर्). — G2 om lines 2970–2971 —(L 2971) G(ed) सिद्धयोगि- (for ऋषिदेव-). —(L. 2972) D1 सर्गस्थित्यन्तकारणम् (for ^{b}) —(L 2974) G(ed) दिव्य (for नित्य). G2 अनन्तमक्षय नित्य (for ^{a}) —(L 2976) G(ed) पीताम्बरधर विभुम् (for ^{b}) —(L 2977) G(ed.) अभयं वरदं शान्तं (for ^{a}) D1 -सयुतम् (for -सेवि°). G2 शङ्खचक्रगदाधरम्; G(ed) °चक्रादिभिर्युतम् (for ^{b}) —(L 2979) D1 अचलं (for अजरं) —(L 2980) G1 गर्भात्तु निर्गम प्राप्य (for ^{a}). —(L 2982) D1 सुखं (fo भय) —(L 2983) G(ed.) इति चिन्तयतो नित्य (for ^{a}). —(L. 2987) G2 M1 -प्रपीडित (for -निपी°) —(L 2988) G1 2 M1 G(ed) निसज्ञ भुवि वेष्टन्तं (for ^{a}). —(L 2990) G2 जन्तोस्तस्य च धीमत. (for ^{b}) —(L 2992) D1 जन्तुर्दु खं प्रपद्यते (for ^{a}). —(L 2993) D1 गन्तुं (for स तु). G(ed) स्ववेदनाम् (for न वेद स). —(L. 2997) D1 स्वपु रुदन्सुबहुशो (for ^{a}). —(L 2998) G1, 2 M1 G(ed.) क्षुवा च (for क्षुधया). D1 क्षुधया पीडितो बालो (for ^{a}). —(L 3002) M1 ह्यन्याधीनस्तथा नृप (for ^{a}) —(L 3004) G2 G(ed) महाभाग

पातुं धर्मामृतं नाथ यदुपुंगव संप्रति ॥
भगवन्सर्वलोकेश प्रणतार्तिप्रणाशन ।
नतोऽस्मि ते पादमूलं भक्तं मां परिपालय ॥
बाल्ये च यौवने कृष्ण वार्धके चरमेऽनघ ।
का बाधा किं सुखं तात तन्मे त्वं कृपया वद ॥ [3015]

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तो जगन्नाथो योगिध्येयो मुनीश्वरः ।
प्रत्युवाच स धर्मात्मा पाण्डुपुत्रं बहुश्रुतम् ॥
गदितं धर्मराजाय वासुदेवेन विष्णुना ।
शृणोति यः सदा भक्त्या गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि जन्तूनां पापकर्मणाम् । [3020]
बालत्वे यौवनत्वे च वृद्धत्वे यत्कृतं तु तत् ॥
बाल्ये मातरमभ्येत्य ददस्वेति फलादिकान् ।
रुदन्भूमौ लुठन्केशांस्ताडनं प्राप्यते सदा ॥
निर्धना बहुपुत्रा सा रुदन्ती पुत्रगृद्धिनी ।
उदरं तु शिरोभागं विनिहत्य ब्रवीति च ॥ [3025]
अहो दरिद्रता कष्टं तत्रापि बहुपुत्रता ।
निर्घृणस्य पतेर्भार्या तस्यापि मरणं वरम् ॥
धिग्जन्म भाग्यरहितं धिग्जन्म ख्यातिवर्जितम् ।
नरस्य बहुपुत्रस्य दरिद्रस्य च धिग्बलम् ॥
इति क्लेशं वर्धयित्वा भर्तुश्च नितरां प्रभो । [3030]
लेखकानां वशे बालं नियुज्य सुखमश्नुते ॥
गृहोपद्रवमालोक्योपाध्यायवशवर्तिनम् ।
पिता च तं सुतं धीमान्करोति च सुदुःखितम् ॥
असोढा वेदना तेषां यत्र कुत्रापि लीयते ।
अनागते शिशौ तस्मिन्रुदन्ति पितरो भृशम् ॥ [3035]
क्व गतो बालको मेऽद्य किं करोमि च संप्रति ।
कुलतन्तोर्वियोगेन ममैव मरणं ध्रुवम् ॥
न चिरायति तातोऽयमहो कष्टमुपस्थितम् ।
हा पुत्र क्व नु गन्तासि किं करोमि त्वया विना ॥
कुलं धनं गृहं क्षेत्रं वासांस्याभरणानि च । [3040]
सर्वं नष्टं त्वया हीनं हा पुत्रक करोमि किम् ॥
गौर्धेनोर्महिष्यश्च शकटं यानवाहनम् ।
कुलं चानडुहां पुत्र दासीदासकुलं हतम् ॥
घृतं धान्यं गुळं तैलं शर्करापूपसंहतिः ।
श्वेतताम्बूलकर्पूरचन्दनानि हतानि मे ॥ [3045]
वस्त्रकञ्चुककौशेयपट्टमाञ्जिष्ठकम्बला ।
त्वया हीनानि किं मेऽद्य हतानि च सुखं सुत ॥
एवं विलप्य पितरौ बन्धुभिः सह धर्मज ।
त्यक्ताहारास्त्यक्तनिद्राः सर्वे तिष्ठन्ति दुःखिताः ॥
मार्गमाणौ भृशं लब्ध्वा प्रलप्य बहु दुःखितौ । [3050]
पांसुभिर्धूलितं पुत्रं तृष्णया परिपीडितम् ।
हा हतेति तमालिङ्ग्य वर्तेते पितरः परे ॥
भक्ष्यभोज्यानि वस्त्राणि फलानि रसवन्ति च ।
दत्त्वा समृद्धं राजेन्द्र कारयेते गुरोर्वशे ॥
ताडनं कलहं कुर्वन्नत्यन्गच्छन्रुदन्स्वपन् । [3055]
पीडयन्पीडितो नित्यं गुरुणा पीडितो भृशम् ।
अक्षराणि लिखन्भूमौ वर्तते च गुरोर्वशे ॥
क्रीडनं कलहं कुर्वन्बहुव्यापारसंयुतः ।
सदाशुचित्वमापन्नो गृहे वसति वै क्षणम् ॥
एवं बहुतरं क्लेशं सुखं समनुभूय च । [3060]
ततस्तु यौवनं प्राप्य धनार्जनपरो भवेत् ॥
समुद्रलङ्घनं कृत्वा वञ्चयित्वा परानपि ।
व्यापाराच्चैव कृष्यंशाद्याचनात्प्राप्नुते धनम् ॥
रक्षणार्थं धनस्याशु बहुप्राकारसंयुतम् ।
दृढं कृत्वा प्रयत्नेन वेश्म पालयते धनम् ॥ [3065]
राजतस्करदुर्वृत्तैस्तद्धने विलयं गते ।
रुदन्बहुविधं क्लेशाज्जठरं विनिहत्य च ।

(for °भागो). G1 महाद्युतिः (for °मतिः) — D1 G2 M1 om. the ref. — (L. 3008) G1 G(ed) बन्धून् (for साधून्) — (L 3012) G(ed.) -विनाशन (for प्रणा°). — (L. 3015) D1 किं वाधिकं (for का बाधा किं)

Colophon — *Sub parvan* D1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः, G1 आश्चर्यपर्व, G2 G(ed) शेषधर्माः — *Adhy name* · D1 M1 कृष्णयुधिष्ठिरसंवाद ; G1 जन्तुजननक्रम ; G(ed) पिण्डोत्पत्तिकथनम् — *Adhy no* D1 G1, 2 M1 G(ed.) 23

G(ed) om the ref. G1 श्रीकृष्ण (for श्रीभगवान्) — (L 3024) G2 -वार्धिनी, G(ed) -कर्शिता (for -गृद्धिनी). D1 कृपणा गृध्रपुत्रिणी (for ^{b}) — (L 3025) G(ed) [अ]-ब्रवीदिति (for ब्रवीति च) — (L 3026) D1 G1 निर्धनता (for दरिद्रता). — (L. 3027) G(ed) च भार्यात्व (for पतेर्भार्या) — (L. 3029) D1 M1 नरस्य बहुपत्नस्य (for ^{a}). — (L 3032) G(ed) स्वाध्याय- (for [उ]पाध्याय-) — (L 3033) G2 कशापातं (for पिता च तं). M1 सुख (for सुतं). — (L. 3034) D1 G2 असोढुं (for °ढा) — (L. 3035) M1 G(ed.) रुदन्तौ पितरौ भृशम् (for ^{b}). — (L. 3038) G1 न विचारयिता दोषम्; G(ed.) अविचार्यं च वै दोषम् (for ^{a}). — (L. 3042) D1 G2 गा (for गौर्) G(ed) चाश्व- (for यान-) — (L. 3045) G(ed) गन्ध- (for श्वेत-) G(ed) -दुकूलानि (for -चन्दनानि) — (L 3046) G1 -वस्त्र- (for -पट्ट-). M1 -कम्बलम् (for °ला) G(ed) पट्टमाञ्जिष्ठकादि च (for ^{b}). — (L. 3050) G2 लब्वा (for लब्ध्वा) G(ed) विलप्य शिशुसंहतौ (for ^{b}) — (L 3051) M1 लुलितं; G(ed) धूसरं (for धूलितं) — (L 3053) M1 G(ed) सर्वाणि (for वस्त्राणि). — D1 om. (hapl) lines 3055–3056. — (L. 3055) G1 G(ed.) लुठन्रुदन्, M1 रुदन्परान् (for रुदन्स्वपन्). — (L. 3056) G2 पीडयन् (for पीडितो). — (L. 3058) G2 क्रुद्ध

आस्यं शिरश्च राजेन्द्र तूष्णीमास्ते सुबोधित· ॥
तत परं समुत्थाय रुदन्भूमौ पतन्भृशम् ।
विलपन्वर्तते मोहादविज्ञाय स्वकर्म च ॥ [3070]
अहोऽहं पापधीर्नित्य सर्वै लक्ष्म्या समावृता: ।
पुरार्जितेन पापेन निर्भाग्योऽहं भवामि च ॥
बहुक्लेशसमापन्नं नष्टमासीद्धि मे धनम् ।
मत्तोऽधिकाश्च तिष्ठन्ति ममैवमभवद्धत ॥
देव एव हि जानाति पुरा येन च यत्कृतम् । [3075]
तदेव मयि दृष्टं च किमन्यैर्बहुभाषितै. ॥
गृहक्षेत्रादिकं कर्म किंचिन्नापि विचारितम् ।
समृद्धस्य कुदुम्बस्य कथं भवति जीवनम् ॥
मम मूलधनं नास्ति वृष्टिश्चापि न वर्षति ।
न लभ्यते वर्तन च राजबाधातिदु:सहा ॥ [3080]
रिपवो मां च बाधन्ते कथमन्यत्र वर्तनम् ।
व्यवसायाक्षमश्चाहं प्राप्त प्राणहरो रिपु ॥
सखिमित्रसुहृद्वर्गा मातुलश्वशुरात्मजा· ।
पोषितापि मया नूनं मा त्यजन्ति हि निर्धनम् ॥
एवं चिन्ताकुलो राजन्निवारयितुमक्षम । [3085]
आध्यात्मिकानि दु.खानि ह्यवशोऽनुभवंश्च स ॥
ततो वृद्धत्वमापन्न क्षीयमाणबलस्तदा ।
जरापलितदेहोऽसौ कम्पते सततं नृप ॥
श्वासकासादिसंयुक्त पीडितो घूर्णलोचन ।
श्लेष्मव्यावृतकण्ठत्वात्पुत्रैर्निर्भर्त्स्यते सदा ॥ [3090]
बाधसे किं वृथा मूढ त्वं वृद्धकुणप शृणु ।
जीवितं तव धिक्कष्टं कदा मरणमेष्यसि ॥
दग्ध्वारण्ये कदा यामि सौख्यं त्वां पापकर्मिणम् ।
त्वयि तिष्ठति मे किंचिद्भाग्यं नैव मृतो भव ॥
धनं विश्राण्य सर्वं त्वं वृथा त्वं शोचसे पित· । [3095]
अस्मान्वै पातयित्वा च कथं मरणमेष्यसि ॥
निर्घृणस्य तवेदानीं परं मरणमेव च ।
परलोके च ते मूढ नरकं भवति ध्रुवम् ॥
चोरयित्वा धनं सर्वं वञ्चयित्वा तु मामकान् ।
क्व गन्तासि कथं त्वां तु हनिष्ये मृत्युवद्ध्रुवम् ॥ [3100]
एतत्कष्टतरं वाक्यं पित्रादीनां रुदंस्तदा ।
श्रुत्वा करुणया वाचा प्रलपन्वदते तदा ॥
अहो कष्टमहो कष्टं वृद्धानां पापजीवनम् ।
मृतं मारयते चैव पुत्रोऽयं बाधते भृशम् ॥
कदा मरणमेष्यामि कदा तृप्तिर्भवेत्तव । [3105]
यद्दु खं मम संप्राप्तं तत्तवैव भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा प्रलपन्मूढो ह्यज्ञानात्प्रेमबन्धनात् ।
पुत्रान्प्रति महाभाग कृपया वदते तदा ॥
गृहक्षेत्रादिक वस्तु मया नैवोपपादितम् ।
कथं वर्तनमन्यत्र शिशोरस्य भविष्यति ॥ [3110]
परस्य चेद्धन सर्वं पुत्रादीना कथं भवेत् ।
वर्तनं कि नु भविता जीविष्यन्ति च ते कथम् ॥
मम दु ख बहुतरं किं न यास्ये परा गतिम् ।
हा तात अम्ब कान्तेति रुदञ्जन्तुर्विमोहित ॥
मोहात्प्रजल्पति पुन. काले तु समुपस्थिते । [3115]
उपार्जित धनं सर्वमानयस्वेति संप्रति ॥
आस्ये चार्ध करे चार्धं भुञ्जन्मध्यं च पुत्रक ।
पूरयस्व च पाहीति लुठन्नास्ते विमोहित· ॥
एव क्लेशं बहुतर निन्दन्कुर्वन्परस्य च ।
क्षुत्तृड्भ्यां पीडितो नित्यं वदते च पुन· पुनः ॥ [3120]
देहि मे चोदकं शीतं गाढतापान्मृतोऽस्म्यहम् ।
हा हेति पर्यटन्मूर्छन्घर्घरायति धर्मज ॥
ततो बन्धुजना सर्वे निराहारातिदु खिता· ।
किमर्थं जल्पसे पापिन्नोचितं शीतलं जलम् ।
मृतवत्तिष्ठ तिष्ठेति तदा वाचा दहन्ति च ॥ [3125]
इत्येवं प्रलपञ्जन्तुर्विवश कर्मसंक्षयात् ।
निश्चैतन्यो भवेच्छीघ्र बान्धवै परिवेष्टित ॥
ततो यमभटैर्बध्वा भर्त्स्यमानो यमालयम् ।
प्राप्यते घोरमार्गेण वृकराक्षसभक्षित ।
श्वभि काकैर्गृध्रगणै शार्दूलैर्डाकिनीगणै ॥ [3130]
खड्गसूचीसमायुक्ते तप्तसैकतविस्तृते ।
तप्तपाषाणसंबाधे तप्तकर्दमसंकटे ॥
वह्निवृष्टिसमायुक्ते ह्यस्त्रवृष्टिभिरुत्कटे ।
शिलावृष्टिसमायुक्ते नानाबाधासमन्विते ॥
मार्गे महोपले घोरे कृष्यमाणो ह्यधोमुख: । [3135]
नरकं पूर्ववत्प्राप्य दु खमेव प्रपद्यते ॥
एवं ते मामविज्ञाय मूढा. संसारपाशगा ।
पुनः पुनश्च गच्छन्ति जायन्ते च पुन पुनः ॥
संसारपाशविच्छेदकारणं मां भजन्ति ये ।
ते यान्ति परमं स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ [3140]
तस्मात्संसारतापार्तो ह्यभ्यसेद्योगमुत्तमम् ।

न्कुर्वन्सबालश्च (for [a]). — (L 3059) G(ed.) मठे वै वसति क्षणम् (for [b]) — (L. 3063) D1 कार्पण्याद् (for कृष्यशाद्). — (L 3066) G(ed.) तद्धन च हृत यदि (for [b]) — (L. 3868) M1 अध शिराश् (for आस्यं शिरश्) — (L 3069) D1 लुठन्भृशम् ; G2 लुठन्पतन् (for पतन्भृशम्) — (L. 3072) D1 भ्रमामि (for भवामि). — (L 3074) D1 विभवेन समन्विता· (for [b]) — (L 3075) G1 G(ed.) दैवम् (for देव). — (L. 3076) D1 तदेव कथितं कर्म (for [a]). — (L. 3080) G(ed) सुवृत्तिश् (for वर्तन). — (L 3083) D1 आपि मित्रसुहृद्भार्या (for [a]) — (L 3086) D1 G(ed.) आध्यात्मिकादिदु खानि (for [c]) D1 बाध्यमानश्च सर्वत (for [b]) — (L 3091) G(ed) त्व वृद्धकुणपो यथा (for [b]). — G2 om lines 3099-3100 — (L 3102) G2 श्रुत्वा कष्टतर वाक्यं (for [a]) G(ed) वक्ति वै (for वदते) — (L. 3119) D1 निन्दाक्लेश परस्य ह (for [b]). — (L 3120) D1 क्षुत्तुष्णा- (for क्षुत्तृड्भ्यां) — (L. 3131) G2 अतिघोर- (for खड्गसूची-).

योगाज्ज्ञानं भवेत्सम्यग्ज्ञानान्मोक्षमवाप्यते ॥
ज्ञानशून्या नरा ये तु पशव· परिकीर्तिताः ।
तस्मात्संसारमोक्षाय परं ज्ञानं समभ्यसेत् ॥
मानुष्यं जन्म संप्राप्य सर्वधर्मप्रसाधकम् । [3145]
ज्ञानं नैवाभ्यसेद्यस्तु कोऽन्यस्तस्मादचेतन ॥
अनेककोटिजन्मानि भ्रान्तस्य मनुजेश्वर ।
मानुष्यं प्राप्यते दैवाद्भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥
मानुष्ये मरणं प्राहुस्तत्तु मिथ्या हि बान्धवा· ।
ज्ञानाद्वा मयि भक्त्या वा ह्यमृतत्वं स गच्छति ॥ [3150]
सत्सङ्गेन विशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनम् ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्मम लोकात्कदाचन ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भज मां मुक्तिदं शुभम् ।
अस्ति चेत्तव संसाराद्भीतिर्जन्मान्तरप्रदा ।
भज मां देवदेवेशं सर्वधातारमच्युतम् ॥ [3155]
ये भजन्ति च मां नित्य सर्वसंसारभेषजम् ।
तेषामेवाचिरान्मुक्तिर्जायते धर्मनन्दन ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं प्रबोधितस्तेन कृष्णेन ब्रह्मरूपिणा ।
प्रहृष्टात्मा तदा पार्थो नमस्कृत्येदमब्रवीत् ॥
कृतार्थोऽस्मि महाभाग जगन्नाथ कृपाकर । [3160]
भवता पालितोऽहं वै धर्मशास्त्रोपदेशतः ॥
कृपया तव देवेश संस्थानं प्राप्य शाश्वतम् ।
त्वयोक्तान्सकलान्धर्मान्करिष्ये वचनात्तव ॥
तावत्कालमिमं देहं मनुजान्पाहि धर्मतः ।
गुणदोषं यदास्मासु तत्सर्वं त्वयि वर्तते ॥ [3165]
ते वयं न विजानीम पुण्यदोषफलं प्रभो ।
त्वत्पादाम्बुजभक्तानां रक्षिता त्वं विशेषतः ॥
त्वत्पादमूलं तु वयं हि सर्वे
गता. स्म लोकेश कविः कवीनाम् ।
ईशो विरिञ्चश्च हरिस्त्वमेव [3170]
यज्ञेश्वरो यज्ञभुजां प्रधानः ॥
पतिं पतीनां पतिदेवतानां
गतिं गुरूणां गुरुमप्रमेयम् ।
नमामि नित्य बहुरूपमीशं
तथा वधूना वरदं यदूनाम् ॥ [3175]
भक्तानिमान्संप्रति देवराज
त्वत्पादमूल सततं प्रपन्नान् ।
पातुं समर्थोऽसि सहस्रनेत्र
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥
किं नु व्रतं करिष्यामि किं नु तीर्थनिषेवणम् । [3180]
इदानीमुचितं ब्रूहि नित्यं वै लोकनायक ॥
क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं तीर्थानां च तथोत्तरम् ।
किं वासुदेव लोकेश कृपया वद सुव्रत ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तो वै जगन्नाथो धर्मपुत्रेण धीमता ।
विचार्य मनसा राजञ्गौ भागीरथीं प्रति ॥ [3185]

सूत उवाच ।

यः पठेदिमध्यायं नूनं वैराग्यकारणम् ।
जनने मरणे चैव तस्य नास्ति महद्भयम् ॥
शृणुयाद्य इमं नित्यमर्थतो मुनिसत्तम· ।
अचिरात्तस्य वैराग्यं जायते भक्तिरेव च ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

तीर्थानामुत्तम तीर्थं क्षेत्राणां च तथोत्तमम् । [3190]
गङ्गायमुनयोर्योगं वदन्ति परमर्षय. ॥
सितासितोदकं तीर्थं ब्रह्माद्याः सर्वदेवताः ।
मुनयो मानवाश्चैव सेवन्ते पुण्यकाङ्क्षिण ॥
गङ्गा पुण्यनदी ज्ञेया त्रैविक्रमपदोद्भवा ।
पापहा यमुना प्रोक्ता तयोर्योगमनुत्तमम् ॥ [3195]
स्मृतार्तिनाशिनी गङ्गा नदीनां प्रवरा शुभा ।
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि समुद्रान्ते महीतले ।
तेषां पुण्यतमं ज्ञेयं प्रयागाख्यं महीतले ॥

— D_1 G_2 om. line 3134 — (L 3145) D_1 -काम- (for -धर्म-). G_1 M_1 सर्वकर्मप्रणाशनम् (for ^{b}). — After line 3146, M_2 ins ·

145** न तस्य पुनरावृत्तिर्मम लोकात्कदाचन ।
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भज मा मुक्तिद शुभम् ॥

— (L 3147) G(ed) गच्छता (for भ्रान्तस्य) — (L. 3149) M_1 तत्तुं मिथ्या हि पाण्डव, G(ed.) तत्तु विद्यां हि साधनम् (for ^{b}) — G_2 om lines 3150–3153 — (L 3157) D_1 मदर्चनात् (for एवाचिरान्) — Before line 3160, G(ed) ins युधिष्ठिर.. — (L 3173) G_1 गुरुरप्रमेय G_2 गणयेऽप्रमेयम्, M_1 गतिमप्र° (for गुरु°) — (L 3178) G_2 वक्तु (for पातु) — G(ed) om lines 3180–3181. — (L 3182) D_1 निषेवणम्; G_1 M_1 तथोत्तमम् (for °त्तरम्). G(ed) तीर्थानामुत्तम तथा (for ^{b}) — D_1 G_1 M_1 om. the ref. G(ed.) वैशपायन (for सूत) — (L. 3189) M_1 G(ed.) जायते मुक्तिमेव स (M_1 °मेष्याति (for ^{b}).

COLOPHON — *Sub-parvan*. D_1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः; G_1 M_1 आश्चर्यपर्वणि हरिवंशे उपरिभागः, G_2 शेषधर्मा·, G(ed.) शेषधर्मे उपरिभाग· — *Adhy name*: D_1 अवस्थात्रयवर्णने धर्मोपदेश; M_1 नरकधर्मा; G(ed) नरकधर्मादिवर्णनम्. — *Adhy no*. D_1 $G_{1\,2}$ M_1 G(ed) 24.

— (L 3191) D_1 प्रवदन्ति मनीषिण (for ^{b}). — (L. 3192) M_1 ब्राह्मणा (for ब्रह्माद्याः). — (L. 3193) G(ed.) ऋषयो (for मुनयो) — (L. 3195) G(ed.) तयोर्योगस्त्वनुत्तमः (for ^{b}) — (L 3198) D_1 G(ed.) महीपते (for °तले). — (L. 3200) D_1 योजनाना शतैरपि, G_2 °नानां विदूरतः (for

गङ्गे गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनायुतदूरतः । [3200]
मुच्यते सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
मम पादोद्भवा देवी विश्वेश्वरसमीपगा ।
संसेव्या सर्वदा देवैः संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥
तत्सैकतं ललाटे तु ध्रियते येन पाण्डव ।
तत्रैव नेत्रं शिरसि विधोरर्धं च धारयेत् ॥ [3205]
यन्मज्जनं महापुण्यं दुर्लभं ह्यकृतात्मनाम् ।
साधूनां सुलभा गङ्गा प्रीता मोक्षप्रदायिनी ॥
यत्र स्नाताः पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
स स्नातः सर्वतीर्थेषु गङ्गां स्मरति यः सदा । [3210]
पुण्यक्षेत्रेषु सर्वेषु स्थितवान्नात्र संशयः ।
योजनत्रितयं गत्वा गङ्गायामिति गच्छति ॥
यत्र स्नातं नरं दृष्ट्वा नराः पापवृता अपि ।
मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥
यदम्भःस्पर्शमात्रेण सर्वपापविमोचितः । [3215]
यन्मृदं मस्तके धृत्वा देवेशो भवति ध्रुवम् ॥
देहेऽनुलेपनं कृत्वा देहबन्धो न जायते ॥
कदा यास्याम्यहं गङ्गा कदा यास्यामि तामहम् ।
अनुतप्यति यो नित्यं स विष्णुर्नात्र संशयः ॥
योजनत्रितयं यस्तु गङ्गायामिति गच्छति । [3220]
सर्वपापविनिर्मुक्तो गङ्गास्नानफलं भवेत् ॥
सेयं गङ्गा महापुण्या नदीरन्याः प्रविश्य वै ।
मेषादिषु च मासेषु पावयत्यखिलं जगत् ॥
गोदावरी भीमरथी कृष्णा रेवा सरस्वती ।
तुङ्गभद्रा च कावेरी कालिन्दी सरयूर्नृप ॥ [3225]
वेत्रावती ताम्रपर्णी शतद्रुश्च महानदी ।
एवमादिषु सर्वासु नदीषु सततं स्थिता ॥
या पुण्यतिथयः प्रोक्ताः शास्त्रेषु मुनिपुंगवैः ।
तासु सर्वजलस्था सा पावयत्यखिलं जगत् ॥
मकरस्थे रवौ गङ्गा जलमात्रे व्यवस्थिता । [3230]
पुनाति स्नानपानाद्यैः पावयत्यखिलं जगत् ॥
गङ्गायाः सदृशो नास्ति पापारण्यदवानलः ।
भवव्याधिहरा गङ्गा तस्मात्सेव्या प्रयत्नतः ॥
गङ्गाजलकणेनापि यः सिक्तो मनुजेश्वर ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिम् । [3235]
आकल्पजन्मभिः पापं संचितं यन्नरैर्नृप ।
तत्सर्वं लयमायाति प्रयागे माघमज्जनात् ॥
ब्रह्मादयः सुरा सर्वे रुद्रादित्या मरुद्गणाः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च यक्षगुह्यककिंनराः ॥
ब्राह्मी माहेश्वरी लक्ष्मी शुचिर्मेनादितिर्दितिः । [3240]
घृताची मेनका रम्भा ह्युर्वशी च तिलोत्तमा ॥
सर्वास्ता देवपत्न्यश्च देवाः सर्वे युधिष्ठिर ।
माघमासे च संक्रान्त्यां चन्द्रसूर्यग्रहे नृप ।
व्यतीपाते पुण्यदिने स्नातुमायान्ति देवताः ॥
अश्वमेधसहस्रेण वाजपेयायुतेन च । [3245]
यत्फलं प्राप्यते सद्भिर्गङ्गायां तद्दिने दिने ॥
किमत्र बहुनोक्तेन गङ्गायाः सदृशं भुवि ।
नास्ति नास्ति नृपश्रेष्ठ तस्मात्सेव्या प्रयत्नतः ॥
सर्वकामप्रदा देवी सर्वोपद्रवनाशिनी ।
गङ्गा सेव्या प्रयत्नेन ह्यक्षयं भोगमिच्छता ॥ [3250]

युधिष्ठिर उवाच ।

गङ्गां गन्तुमशक्तानां का गतिः पुरुषोत्तम ।
तीर्थं किं पुण्डरीकाक्ष पवित्रं पापनाशनम् ॥
लोकं पुनाति किं नाथ पूज्यं किं पुण्यकर्मणाम् ।
एतन्मे ब्रूहि लोकेश त्वदन्यः को वदेन्मुने ॥

भगवानुवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि पवित्रं पापनाशनम् । [3255]
सालग्रामशिलातीर्थमशक्तानां परं नृप ॥
सालग्रामार्चनाद्राजन्मानवा गतकिल्बिषाः ।
प्रयान्ति मम लोकं वै दीप्यमाना दिशो दश ॥
महद्विमानमारूढा गन्धर्वैरुपसेविताः ।
मम लोकं प्रयान्त्येव विश्वासं कुरु पाण्डव ॥ [3260]
मुमुक्षुभिरहं पार्थ पूज्य एव हि सर्वदा ।
सालग्रामशिलाचक्रे वज्रकीटविनिर्मिते ॥
यः पूजयति मां चक्रे सालग्रामे नृपोत्तम ।
राजसूयसहस्रेण तेनेष्टं प्रतिवत्सरम् ॥
अपि पापसमायुक्ता धर्मकार्यविदूषकाः । [3265]
सालग्रामार्चनात्पार्थ नैव यान्ति यमक्षयम् ॥
साळग्रामे यथा प्रीतिस्तथा लक्ष्म्यां न विद्यते ।

---

[b]). — (L. 3211) D1 तीर्थेषु (for सर्वेषु). — D1 G1 M1 G(ed.) om. line 3212 — (L. 3215) G1, 2 M1 G(ed) यदङ्ग- (for यदम्भ-). — (L 3218) G1 2 M1 G(ed.) द्रक्ष्यामि (for यास्यामि). — (L 3219) D1 विष्णुलोके महीयते (for [b]). — G2 om. line 3220 — (L. 3224) G2 G(ed) भीमनदी (for °रथी). — (L 3227) G2 पुण्यासु (for सर्वासु). — D1 om. (hapl.) lines 3228–3230. — (L 3229) G(ed) -जलस्नानात् (for °स्था सा) — (L 3233) G1 G(ed) ध्येया (for सेव्या) — (L 3238) M1 रुद्रादित्यमरुद्गणैः (for [b]). — (L 3240) G2 मेना दनुर् (for मेनादितिर्). — G2 om. lines 3244–3246. — (L. 3248) D1 क्षेत्र (for नास्ति) — (L 3250) G2 सर्वथा मनुजैः शुभैः (for [b]) — (L. 3251) G2 गङ्गाया तु च सिक्ताना (for [a]) — (L 3254) G2 त्वद्भक्तस्य महामते (for [b]). — G1 कृष्ण (for भगवान्). — (L. 3255) G2 शृणु त्वं, M1 अहं ते (for हन्त ते). — (L 3256) D1 भवेन्नृप, G1 G(ed) परंतप (for परं नृप). G2 भक्ताना परम नृप (for [b]) — G2 om. lines 3257–3260 — (L 3257) D1 M1 शालग्रामार्चका राजन् (for [a]). — After line 3264, G2 ins

146** पूजयेन्मां च विश्वेश विश्वासं कुरु पाण्डव ।

— G2 om. lines 3264–3266. — (L 3264) D1 M1 -वास-

तथा मम पुरे पार्थ सनकादिनिषेविते ॥
सागरान्तामिमां पृथ्वीं दत्त्वा विप्राय यत्फलम् ।
तत्फल समवाप्नोति सालग्रामशिलार्चनात् ॥ [3270]
सालग्रामशिलाचक्रं द्विपद्ममथ वापि वा ।
पूजयेत्परया भक्त्या तस्य पुण्यं वदामि ते ॥
गङ्गातीरेऽश्वमेधाना सहस्राणा फलं भवेत् ।
यो नित्यं पूजयेद्भक्त्या सालग्रामशिलां नृप ।
मम लोके चिरं स्थित्वा चक्रवर्तीह जायते ॥ [3275]
स स्नात सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षित ।
सालग्रामशिलातोयैर्योऽभिषेकं करोति च ॥
गङ्गा गोदावरी रेवा नद्यो मुक्तिप्रदास्तु या ।
निवसन्ति सदा तीर्थे सालग्रामशिलोद्भवे ॥
सालग्रामशिलाग्रे तु यः श्राद्धं कुरुते नृप । [3280]
पितरस्तस्य तुष्यन्ति यावदाचन्द्रतारकम् ॥
ये पिबन्ति नरा नित्यं सालग्रामशिलाजलम् ।
ज्ञानाज्ञानकृतैः पापैर्मुच्यन्ते नात्र संशय ॥
सालग्रामशिलाचक्रं यस्य तिष्ठन्ति मन्दिरे ।
तन्मन्दिरगता सर्वे न पश्यन्ति यमालयम् ॥ [3285]
सालग्रामशिलातोयं य पिबेद्बिन्दुमात्रकम् ।
सोऽपि दोषैर्न लिप्येत नरकेषु न मज्जति ॥
सालग्रामशिलाग्रे तु यो वा को वापि भूतले ।
मृतिं याति स धर्मात्मा सर्वलोकाधिपो भवेत् ॥
अहं पशुपतिश्चैव विश्वसृट् सकलामराः । [3290]
सालग्रामशिलाचक्रे निवसाम यथासुखम् ॥
तत्तीर्थे ये नरा राजन्पिबन्त्यनुदिनं सुखम् ।
सालोक्यं देवताना तु लभन्ते नात्र संशयः ॥
सर्वतीर्थमयी राजन्सर्वदेवमयी ननु ।
सर्वधर्ममयं सारं सालग्रामशिलामला ॥ [3295]
दर्शनात्स्पर्शनान्नृणा पूजनाद्वन्दनादिभिः ।
सालग्रामशिला राजन्सर्वपापहरा शुभा ॥

पुरुषसूक्तेन मन्त्रेण यः स्नापयति नित्यश ।
सालग्रामशिलां भूप स गच्छेद्ब्रह्मण पदम् ॥
पुरुषसूक्तविधानेन द्वारवत्या शिलायुताम् । [3300]
तुलसीशङ्खपयसा पूजको मामुपैति हि ॥
षड्भि षड्भिश्चतुर्भिश्च चतुर्विंशतिवर्णया ।
द्विर्द्वयोर्द्विर्द्वितीया च सालग्रामप्रपूजका ॥
पातकैर्बहुभिः क्रूरैर्जन्मान्तरकृतैरपि ।
मुक्ता मम पदं यान्ति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ [3305]
किमत्र बहुनोक्तेन सालग्रामशिलार्चनम् ।
सदा कुरुष्व हे पार्थ सर्वतीर्थफल भवेत् ॥
गन्धर्वप्रमुखा देवा दिक्पालाश्चाप्सरोगणाः ।
वाञ्छन्ति पूजां सततं सालग्रामे मुत्र स्थले ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

सालग्रामस्य गङ्गायास्तीर्थं तीर्थनिषेवितम् । [3310]
फलमुक्तं विशेषेण श्रुत्वाहं पावनीकृत ॥
त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि भूय कमललोचन ।
तीर्थयोरुभयोस्तुल्यं व्रतं यत्तद्वदस्व मे ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु पार्थ महाप्राज्ञ प्रसिद्धोऽसि जगत्त्रये ।
यस्माद्धर्मे सदा भक्तिर्महतामपि दुर्लभा ॥ [3315]
त्रैकालिकज्ञानविदो मुनय पूर्णदर्शनाः ।
एकादशीं प्रशंसन्ति व्रतानामुत्तमां शुभाम् ॥
एकादशीव्रतं पार्थ सर्वेषां पापनाशनम् ।
सर्वकामप्रद नृणां सर्वोपद्रवनाशनम् ॥
ब्रह्मक्षत्रविशां चैव शूद्राणां चैव योषिताम् । [3320]
मोक्षद कुर्वतां भक्त्या मम प्रियकरं प्रभो ॥
एकादश्या न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
यदि भुङ्क्ते स पापी स्याद्रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
उपवासफलं लिप्सुर्जह्याद्भुक्तिचतुष्टयम् ।
पूर्वापरदिने रात्रावहोरात्रे तु मध्यमे ॥ [3325]

रम् (for वत्स°) —(L. 3266) D1 M1 यमालयम् (for यमक्ष°) —(L 3267) G2 स्थिता (for तथा). — After line 3267, G2 ins

147** सालग्रामशिला यत्र य श्राद्ध कुरुते नर ।

— G2 om lines 3268–3279. — After line 3273, D1 G1 ins. .

148** मातृत पितृतश्चैव कुलकोटीशतान्वित ।
प्रियाया शतकोट्या च मम लोकं स गच्छति ॥

— D1 om. lines 3280–3282 G2 om lines 3282–3290 —(L. 3288) D1 M1 भूपते (for भूतले) —(L. 3291) G1 G(ed) निवसामो ; G2 °मि (for °म) — (L 3295) M1 सर्वधर्ममयी सारा (for ^{a}) D1 -शिलार्चनम्, G2 °जलम् (for °मला) — (L 3296) D1 स्तवनान् (for स्पर्श°) G2 मुक्तिद सर्वदेहिनाम् (for ^{b}).— G2 om. lines 3297–3305 — After line 3299, G2 ins .

149** सालग्राम तु यो राजंस्तुलसीदलपूजनात् ।
मामुपैति नरश्रेष्ठ सत्य सत्य वदाम्यहम् ॥

—(L 3302) D1 G1 M1 षड्द्विषड्द्वि- (for षड्भि षड्भिश्). —(L. 3303) D1 G1 विद्यया हि तृतीया हि , M1 विद्यया द्वितृतीयाभि (for ^{a}) —(L 3308) D1 अप्सरसां (for चाप्सरो-) G2 सकिंनरमहोरगा (for ^{b}). —(L. 3309) G2 G(ed.) राजेन्द्र (for सतत) D1 शालग्रामस्य वै नृप (for ^{b}).—After line 3309, G2 ins. ·

150** युधिष्ठिर ।
सालग्रामशिलायास्तु गङ्गायास्तु महातले ।

— G2 om. lines 3310–3312 —(L 3310) M1 तीर्थानां तु विशेषित (for ^{b}). —(L. 3311) G(ed) श्रुत्वाह पापवर्जित (for ^{b}). — (L 3314) G(ed) साधु (for पार्थ) —(L. 3316) D1 मुनयः पुण्यकर्मिण (for ^{b}) —(L 3317) D1 तिथीनामुत्तमा तिथिः (for ^{b}). —(L. 3320) M1 ब्राह्मणानां

एकादश्यां दिने यस्तु भोक्तुमिच्छति सुव्रत ।
स भोक्तुं सर्वपापानि स्पृहयालुर्न संशय ॥
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥
अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति संप्राप्ते हरिवासरे ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः । [3330]
एकादश्यां निराहारः स्थित्वा याति परां गतिम् ॥
एकादशी महापुण्या मम प्रियकरा तिथिः ।
संसेव्या सर्वदा विप्रैः संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥
स्वर्गमोक्षप्रदा ह्येषा सर्वपापप्रणाशिनी ।
सर्वसंपत्करी ह्येषा सुकलत्रप्रदायिनी । [3335]
सुपुत्रदायिनी ह्येषा सर्वविद्याप्रदायिनी ॥
बाल्ये वयसि वार्धक्ये यौवने वा नरेश्वर ।
उपोष्यैकादशीं भक्त्या गमिष्यन्ति दिवं हि ते ॥
किमत्र बहुनोक्तेन मोक्षदं पाण्डुनन्दन ।
तस्मात्त्वं सर्वकालेषु ह्येकादश्यां व्रतं कुरु ॥ [3340]
इति ते कथितं सर्वं पुण्यमेकादशीव्रतम् ।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुक्तोऽनन्तं समश्नुते ॥

Colophon

सूत उवाच ।

एवं वदति विप्रेन्द्रा धर्मं कृष्णे जनार्दने ।
आज्ञप्तो बलदेवेन दूतोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ॥
नमस्ते सर्वलोकेश वासुदेव जगत्पते । [3345]
शत्रुभिः पीडितान्बन्धूंस्त्वकीयान्पाहि सुव्रत ॥
द्वारवत्युपकण्ठं तु निरुद्धं पौण्ड्रकेण ते ॥
बलेन महता देव सप्तलक्षशतेन हि ।
अहं योद्धाथ वा त्वं वा किं करोमि च तद्वद ॥
सम्मुखेन भवानित्थमुक्तस्त्वं सीरपाणिना । [3350]
न शक्यमत्र वस्तुं मे यास्यामि भवदाज्ञया ।
ज्ञातुं तत्रोचितं कार्यं तद्भवान्गन्तुमर्हति ॥
एवमुक्तो जगन्नाथः प्रहृष्टः सर्ववेदिता ।
दूतेन तं सहस्वेति गाङ्गेयं प्रत्युवाच ह ॥
देवव्रत महाभाग श्रूयतां वचनं मम । [3355]
पाण्डूनां त्वं हितार्थाय शेषधर्मं वद प्रभो ॥
त्वया नाविदितं किंचिन्नारदादखिलं श्रुतम् ।
नारदाय मया पूर्वमिमं धर्मं सुविस्तरम् ॥
प्रोक्तं सुरनदीतीरे तस्मादेतत्त्वया श्रुतम् ।
तत्सर्वं वद तत्त्वेन पाण्डवेभ्यो बहुश्रुतम् ॥ [3360]
धर्मेण रक्ष तान्सर्वानिमांस्त्वं सततं प्रियान् ।
तव कीर्तिर्भवेच्छुद्धा लोकेऽद्यापि विसारिणी ।
अस्य शेषं भवान्वेत्ति पाण्डुपुत्रान्प्रबोधय ॥
इत्युक्तो वै जगन्नाथो देवदेवो यदूत्तमः ।

(for ब्रह्मक्षत्र-) —(L 3321) G2 मोक्षदं सर्वदाभ्यर्च्य (for ^{a}) — G2 om 3324–3325 —(L 3328) G1 M1 ब्रह्महत्यासमानि च (for ^{b}). — After line 3333, D1 ins

151** आशौचादौ यथा श्राद्धमाशौचान्त विधीयते ।
तथैवैकादशीश्राद्धं द्वादश्यामेव कारयेत् ॥
ग्रस्तास्तमिते सूर्ये यथा श्राद्धं परेऽहनि ।
तथैवैकादशीश्राद्धं द्वादश्यामेव कारयेत ॥
एकादश्यां न होतव्यं तिथित्रयफलेप्सुभिः [5]
जुहुयाद्यदि मूढात्मा स गोवधफलं लभेत् ॥
कर्मलोपभयाद्यस्तु व्रतभङ्गं करोति यः ।
सोभयव्रतभङ्गं हि प्राप्नोत्येव न संशय ॥
श्रुतौ हि राजधर्मश्च तिथित्रयफलेप्सुभिः ।
व्रतलोपभयाद्वापि कार्यं तत्फलदायकम् ॥ [10]
प्रायश्चित्तादिकं कर्म तथा मत्स्मरणं विभो ।
तेनैव सकलं पापं विनश्यति न संशयः ।
तस्मात्तिथित्रयं युक्ता कार्यैवैकादशी तिथिः ॥

—(L 3334) G(ed) सर्वसंपत्करी ह्येषा (for ^{b}). —(L. 3335) G(ed.) सर्वमोक्षप्रदा ह्येषा (for ^{a}) G1 सर्वपापप्रकाशिनी ; G(ed.) पुत्रपौत्रप्रदायिनी (for ^{b}). — D1 om line 3336 —(L. 3336) G(ed) कलत्र- (for सुपुत्र-) —(L 3337) D1 यौवने च नृपोत्तम (for ^{a}). — For line 3337, G(ed) subst ;

152** बाल्ययौवनकौमारवार्धक्येषु नरेश्वर ।

— After line 3340, G2 ins. .

153** सर्वकामप्रदा ह्येषा मोक्षदा मुक्तिदा विभो ।

— After line 3341, D1 G2 ins

154** श्रोतृणां सर्वपापघ्न चक्रिणां च तथा विभो ।

—(L 3342) G2 मुक्ता नाकं व्रजन्ति हि (for ^{b}). — For line 3342, G(ed) subst

155** शृणोति य स पापेभ्यो मुक्त सन्नाकमश्नुते ॥

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा, G2 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* · D1 तीर्थानामेकादशीवर्णनम्, G(ed) भागीरथ्यादिमाहिमावर्णनम् .— *Adhy. no* D1 G1 2 M1 G(ed) 25

— After the above, G(ed) reads lines 6550–6646. (L 3345) D1 नमोऽस्तु ते (for जगत्पते). —(L 3347) D1 पौण्ड्रकै सह, G(ed) °कादिना (for °केण ते). —(L. 3350) G2 श्रीकृष्ण सम्मुखेनोक्तं, G(ed.) संमुखे भगवन्नित्थ (for ^{a}) — G2 om. lines 3352–3355 —(L. 3352) M1 वक्तुम् (for गन्तुम्). — Before line 3355, M1 ins. श्रीभगवान् · —(L 3355) D1 महाप्राज्ञ (for °भाग) —(L 3356) G(ed.) पाण्डवानां (for पाण्डूनां त्व). —(L 3358) G(ed.) अयं धर्मं (for इमं धर्मं) —(L. 3359) G(ed) प्रोक्त (for प्रोक्तं). G(ed) तस्मादेव त्वया श्रुत· (for ^{b}) —(L 3361) G(ed.) धर्मं च निरतान्सर्वान् (for ^{a}) G(ed) विद्धि ते (for सततं) —(L 3362) G(ed) भीष्म (for ऽद्यापि) — Before line 3364, D1 ins. सूत उवाच —(L 3365) G(ed) स्मित- (for मित-) — Before line 3366, D1 ins. श्रीभग-

प्राह धर्मसुतं धीमान्सस्मितं मितभाषिणम् ॥ [3365]
शृणु पार्थ महाभाग गाङ्गेयोऽयमरिंदम ।
यद्ब्रवीति च तत्सर्वं तस्मिन्वर्तय मा शुच ॥
भीष्मस्य चरित वेद्मि भक्तो नान्योऽस्ति कश्चन ।
स एवाहं मनस्तापं मुञ्च सत्यव्रतो भव ॥
धैर्यं विपदि कर्तव्यमुदये च क्षमा विभो । [3370]
विक्रमो युधि वै श्रेयान्व्यसनं च सदा श्रुतौ ॥
तस्माद्धर्मे मतिं कृत्वा परं श्रेयो गमिष्यसि ।
वर्तन्तां भ्रातर' सर्वे तवाज्ञां शिरसा ध्रुवम् ॥
राज्य कुरूणां सतत सदा सत्यरतस्य ते ।
भवितव्यं चिरं भोक्तुं विशालं जितकण्टकम् ॥ [3375]
धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।
तस्माद्धर्मो मनुष्याणां रक्षिता शिक्षिता सखा ॥
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥
अदृश्यो धर्मरूपेण पालयामि च धर्मिणम् । [3380]
नाशं करोमि पापानां कर्तारं धर्मनन्दन ॥
कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा पार्थानामग्रजो विभुः ।
आलिङ्ग्यालिङ्ग्य च पुनर्नत्वा हृदि पुनर्जगौ ॥
देवदेवारविन्दाक्ष शत्रूणामन्तकोपम ।
पाहि पाहि जगन्नाथ भक्तानस्मांस्त्वदाश्रयान् ॥ [3385]
तत्र चात्र तवानन्त नास्ति भेदो हि सर्वग ।
वक्तव्यं नास्ति मेऽनन्त सर्वावस्थासु पालय ॥

सूत उवाच ।

तथा करोमीत्युक्त्वाथ फल्गुनं मरुतात्मजम् ।
आश्वास्य च यमौ धीमान्प्रतस्थे द्वारकां प्रति ॥
ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य ऋषिभ्यो वेदवादिनाम् । [3390]
भीष्माय कुरुवृद्धाय ययौ द्वारवती प्रति ॥
मुमुहुः पाण्डवाः सर्वे विरहाच्छार्ङ्गधन्विन ।
निश्चेष्टाः सर्व एवैते निधिभ्रष्टा यथा नराः ॥
क्व पश्यामः क्व यास्यामः कृष्णं कमललोचनम् ।
इति जल्पन्ति ते सर्वे विसृष्टाः प्राणवल्लभाः ॥ [3395]
आनन्दं परमं जग्मुर्यथा बहिस्तथा हृदि ।
दृष्ट्वा हरिं ब्रह्मविदो दीक्षिताः पाण्डुनन्दना' ॥
पशव पक्षिणश्चैव मृगाद्या ब्राह्मणोत्तमाः ।
अन्धा इव च दृश्यन्ते पतिहीना यथा स्त्रिय ॥
नृपहीनो यथा देशस्तोयहीना यथा सरित । [3400]
मित्रहीना यथा लोका मातृहीनो यथा शिशु ॥
विद्याहीनो यथा विप्रो धर्महीनं यथा धनम् ।
अभ्राजमाना' सर्वे ते पाण्डवाश्च द्विजोत्तमा' ॥
दु खिताः किमिदं चेति स्वप्नं दृष्ट्वेव विस्मिताः ।
गाथा मिथ' प्रकुर्वाणास्तत्र तत्र च संस्थिताः ॥ [3405]
तस्मिन्नवसरे देवैरम्बरं समुपागतैः ।
मुक्ता पुष्पमयी वृष्टि' पपात नृपमूर्धनि ।
यादवेन्द्रस्य सेनासु द्वारवत्यां तु सर्वत' ॥
ततो ध्यात्वा हृषीकेशं प्रत्यग्रजलदच्छविम् ।
नदीसुतं नमस्कृत्य धर्मसूनुरुवाच ह ॥ [3410]
गाङ्गेय योगिनां श्रेष्ठ कृष्णभक्त महामते ।
त्वया वै दर्शन लब्धमस्माकं जगतीपते' ।
अन्यथा दर्शनं तस्य लभ्यते मादृशः कथम् ॥
अपालयद्यथा धर्मैरस्मान्वै यदुपुंगवः ।
तथैव धर्मश्रवणात्पाहि भागीरथीसुत ॥ [3415]

भीष्म उवाच ।

यादवेन्द्रो महायोगी योगेश' सर्वग' प्रभु. ।
तं ध्यात्वा सर्वकालेषु पापात्मापि विमुच्यते ॥
स्रष्टा पालयिता हन्ता जगन्मूर्तिरमूर्तिमान् ।
सूर्यमण्डलमध्यस्थ कर्मसाक्षी जगद्गुरु. ॥
इन्द्रो वसुश्च रुद्रश्च मारुतो लोकपावनः । [3420]
एतान्कृष्णमयान्विद्धि कर्मकर्तॄन्महामते ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कृष्णदेहांशभागेषु जज्ञिरे ये नरोत्तमा ।
ऋषिदेवगणान्राज्ञो वद संप्रति मेऽनघ ॥

भीष्म उवाच ।

कृष्णांशसंभवान्वक्ष्ये पुण्यश्लोकान्नृपोत्तम ।
तेषां तु स्मृतिमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ [3425]

वान्. — (L. 3366) D1 गाङ्गेयोक्तम् (for ऽयम्). — (L. 3369) D1 हि संदेहं (for मनस्ताप). — (L 3371) G1 2 व्यवसायं (G2 °सनं न) तदा श्रुतम्; M1 व्यसनं तु सदा श्रुतम् (for [b]). — (L. 3373) G(ed) तवाज्ञावशवर्तिन· (for [b]). — (L 3374) G1 M1 -व्रतस्य (for -रतस्य) — (L 3375) D1 प्राप्त (for भोक्तु). G(ed.) हत- (for जित-). — For line 3376, G2 ins.

156** धर्मा एव रिपून्घ्नन्ति धर्मा रक्षन्ति रक्षितम् ।

— (L. 3381) G(ed) कर्तुर्वै (for कर्तार) G2 कर्तारं स्वेन कर्मणा (for [b]) — (L. 3383) G(ed) ध्यात्वा (for नत्वा) G1 देव, G2 नत्वा (for हृदि). — Before line 3384, D1 ins. युधिष्ठिरः. — (L 3389) M1 यमौ श्रीमान्, G(ed) यथान्याय (for यमौ धीमान्). — (L. 3390) G(ed.) ऋषिभ्यश्च गदाग्रज' (for [b]) — M1 om. lines 3396–3397. — (L 3396) G(ed) बाह्य (for बहिस्) G1 यथा बाल्ये तथा धृतिम् (for [b]). — (L 3398) D1 मृगाद्या ब्रह्मवित्तमा (for [b]). — (L. 3402) D1 M1 मित्रहीनो यथा लोको (for [a]) — (L. 3405) G2 M1 संश्रिता' (for संस्थिता.) — (L 3409) D1 नीलमेघच्छविं प्रभुम् (for [b]) — (L 3416) D1 महाभागो (for °योगी) — (L 3417) G2 G(ed) पापादपि (for °त्मापि). — (L 3420) D1 मरुतो लोकपावना (for [b]) — G2 om the ref — (L 3422) M1 -देहाङ्ग-, G(ed) -तेजोंश- (for -देहांश-). D1 कृष्णतेजोंशभागेन (for [a]). — G2 G(ed.) om the ref — (L 3424) G2 पुण्यश्लोका नृपोत्तमा (for [b]). — (L. 3427) G1 2 G(ed.) आङ्गिरो (for °रा). D1 सुमित्रश् (for सुमतिस्). — D1 om. lines 3431–3434. — (L,

अत्रिर्वसिष्ठोऽथ भृगु पुलस्त्यः पुलह क्रतुः ।
आङ्गिरा गौतमोऽगस्त्यो सुमतिस्त्वायुरात्मवान् ॥
विश्वामित्र स्थूलशिराः संवर्त प्रमतिर्दम ।
रैभ्यो बृहस्पतिर्व्यासो च्यवन काश्यपो ध्रुवः ॥
दुर्वासा जमदग्निश्च मार्कण्डेयोऽथ गालवः । [3430]
उशनाथ भरद्वाजो यवक्रीतस्त्रितस्तथा ॥
स्थूलाक्षश्च महाकक्ष कण्वो मेधातिथि कुश ।
नारद पर्वतश्चैव सुशर्मा सोमशर्मवान् ॥
मित्रो भृगु सत्यकीर्तिः शतानन्दः कृतव्रण ॥
जामदग्न्यस्तथा राम सौम्यः संवर्तकस्तथा । [3435]
मन्वादिस्मृतिकर्तारः कृष्णाज्ञान्विद्धि भारत ॥
कृष्णः सर्वगुरु साक्षाद्भक्ताना हितकृत्प्रिय ।
सर्वग सर्वभूतात्मा सर्वयोगीश्वरो विभु ॥
आदित्यश्चन्द्रमा राजन्नक्षत्राणि च भूतलम् ।
अमृत देवतानां च नराणा च नराधिप ॥ [3440]
पितॄणां च स्वधा सोम पशूनां तृणसंचयः ।
पुरुषाणां बलं रूपं धनं विद्या सुख महत् ॥
स्त्रीणा सौन्दर्यसौभाग्यं पातिव्रत्यं परं प्रिय ।
यतात्मा मुनयो योगी विबुधाश्चाप्सरोगणा ।
इन्द्राद्या लोकपालाश्च कृष्णो हि जगतीपति ॥ [3445]
यो राजा धर्मवाल्लोके यादवेन्द्र तु विद्धि तम् ॥
पुराणधर्मशास्त्रेषु निष्ठा यस्य प्रवर्तते ।
तं विद्धि भरतश्रेष्ठ वृष्णीनां पतिमव्ययम् ॥
अगोचरोऽव्ययोऽनन्तो महीभर्ता महाद्युतिः ।
तीर्थरूपी शुभाचारस्तथा पुण्यतिथिर्गुरुः ॥ [3450]
मत्स्यः कूर्मवराहश्च नारसिंहश्च वामन ।
रामो रामश्च कृष्णश्च बौद्ध कल्की कलात्मक ॥
त्रिविक्रमो नरश्चैव नारायणसुरेश्वरौ ।
कृतत्रेताद्वापराश्च धर्मनाशकरः कलि ॥
उद्धवो वासुदेवश्च सात्यकि साम्ब एव च । [3455]
अनिरुद्धो गदश्चैव प्रद्युम्नो लोकनायकः ॥
वसुदेवो नन्दगोपो अश्वत्थामा कृपश्च सः ।
द्रोणो भीष्माभिधानोऽहं कर्णशल्यौ महाबलौ ॥
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदी यज्ञसंभवा ।
भीमार्जुनौ यमौ कुन्ती विराटो विदुरस्तथा । [3460]
त्वं च सर्वे नरेन्द्राश्च कृष्ण एव न संशयः ॥
भूभारहरणार्थाय एतान्सृष्ट्वा स्वमायया ।
वसुदेवकुले जातो लोकानुग्रहकाम्यया ।
हरिष्यति भुवो भारमल्पकाले नृपोत्तम ॥
धार्तराष्ट्रानिमान्सर्वानन्यान्वै पापकर्मिण । [3465]
हरिष्यति नृपानद्य त्वदर्थं पाण्डुनन्दन ॥
महाभारतनाम्ना ते महद्युद्धं भविष्यति ।
राजंस्त्वं राज्यलाभाय कृष्ण पूजय भक्तित ॥

वैशंपायन उवाच ।

विभूतिं वासुदेवस्य श्रुत्वा प्रीतो महीपतिः ।
युद्धेप्सुभिश्च भीमाद्यैः सहितो वाक्यमब्रवीत् ॥ [3470]
किं करिष्यति गाङ्गेय कृष्णः कपटवेषधृक् ।
पालयिष्यति नो देव संहरिष्यति वा वद ॥
भवान्वेत्ति हि तत्सर्वं तस्य भृत्योऽसि सुव्रत ।
तं ममाचक्ष्व गाङ्गेय पाहि मा शत्रुपीडितम् ।

भीष्म उवाच ।

पालयिष्यति धर्मात्मा कृष्णो युष्मान्न संशयः । [3475]
तस्माद्धर्मे सदा भक्तिर्जायते ते नराधिप ॥
धर्मं भजस्व कौन्तेय सत्सङ्गं कुरु सर्वदा ।
तस्य पूजामहोरात्रं कृत्वा सिद्धिं गमिष्यसि ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्मप्रदानि तीर्थानि पुण्यक्षेत्राणि भारत ।
यानि पुण्यप्रदानीह तानि मे परिकीर्तय ॥ [3480]

भीष्म उवाच ।

पुरा सनत्कुमारेण समेत्य गजसाह्वयम् ।
प्रज्ञाचक्षोस्तु गान्धार्या ममापि विदुरस्य च ।
द्रोणस्य सकलं धर्मं प्रोक्तं तेन महात्मना ॥
पुरा भगवता प्रोक्तं लोकनाथेन विष्णुना ।
नारदाय ततस्तेन गदितं ब्रह्मसूनवे । [3485]
सनत्कुमारमुनये तस्माच्छ्रुतमिदं मया ॥
एवं परंपराप्रोक्तमिमं धर्मं हि पाण्डव ।
ततेऽहं संप्रवक्ष्यामि यदुसिंहस्य चाज्ञया ॥
स वै नारायणो देव परमात्मा जगद्गुरुः ।
अन्तर्यामी जगद्रूपी वेदराशिरतन्द्रित ॥ [3490]
तं ध्यात्वा सर्वलोकेषु नत्वा चैव पुनः पुन ।
प्रवक्ष्यामि कुरुश्रेष्ठ तदीयं धर्ममुत्तमम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं गदितुमुद्युक्तं धर्मं धर्मभृतां वराः ।

3433) M1 सुवर्ण (for सुशर्मा). G2 सुधर्मा च सुशर्मवान् (for ⁶). — (L. 3434) G2 G(ed.) शतनन्दो कृ(G2 धृ)तव्रत (for ⁵). — (L 3435) D1 उशना जामदग्न्योऽथ (for ᵃ). — (L. 3438) G(ed.) प्रिय (for विभु) — For line 3444, D1 subst

157** यताश्च मुनयो योगा विबुधेन्द्रा स्त्रियो गणा ।

— (L 3450) D1 महाचार°; G2 M1 सदा° (for शुभा°). — (L 3452) G1, 2 M1 G(ed.) रामश्च (for कृष्णश्च). G1 2 G(ed.) कृष्ण (for बौद्ध) M1 कृष्ण कल्की जनार्दन (for ⁵) — (L 3454) D1 M1 कृत त्रेता द्वापरश्च (for ᵃ). — (L. 3457) G1 उग्रसेनो, G(ed.) वासुदेवो (for व°). — (L. 3458) G2 G(ed) भीमो (for द्रोणो). — (L 3460) D1 द्रुपदस् (for विदुरस्) — (L 3463) G(ed) -काङ्क्षया (for -काम्यया) — G2 om. the ref — Before line 3471, M1 G(ed) ins युधिष्ठिर — (L. 3478) G(ed) पूज्य सर्वम् (for तस्य पूजाम्). — (L. 3479) G1 क्षेत्राणि (for तीर्थानि)

पाण्डवा श्रोतुकामास्ते प्रणम्य निभृताः स्थिताः ॥
ऋषयो द्विजमुख्याश्च दीक्षिता वनवासिन· । [3495]
संप्रहृष्टा स्थिता· सर्वे श्रोतुं धर्मकथामृतम् ॥
कृते दृष्टे श्रुते धर्मे कीर्तिते चानुमोदिते ।
नाशयेत्सर्वपापानि कृष्ण एव जगन्मयः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

इति संप्रणताः पार्था धर्मे कृष्णे जनार्दने ।
श्रोतुकामाश्च ते सर्वे ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः ॥ [3500]
वासुदेवं चिरं ध्यात्वा धर्मपुत्र प्रतापवान् ।
नत्वा पप्रच्छ धर्मात्मा धर्मं सुरनदीसुतम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कर्मणा येन मनुजा नरकं यान्ति दुःखिताः ।
केषां सङ्गेन वा तात लभते स्वर्गसंपदम् ॥
ऋणीनां च प्रदातॄणां ऋणस्थस्य गतिस्तु का । [3505]
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवव्रत महामते ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्पुरा वृत्तमाश्चर्यं पुण्यवर्धनम् ।
भद्रकस्य तु संवादं गोवृषस्य महात्मन· ॥
काश्मीरे पुण्यदेशे तु सर्वसंपत्समायुते ।
ब्राह्मणो भद्रको नाम सर्वाचारविवर्जित ॥ [3510]
कृषिको दुःखभाङ् मूर्खो सदा वेदविरोधकृत् ।
पितृमातृकुलैस्त्यक्त· शूद्रभोजी तु कामुक. ।
राजदण्डभयाद्भीतो देशान्तरमुपागमत् ॥
तस्मिन्देशे चिरं कालं स्थित्वा राजेन्द्र दुर्मतिः ।
नीलवर्णमनड्वाहं महिषं समचोरयत् । [3515]
तौ वञ्चयित्वा तद्रात्रौ स्वदेश प्राप्तवान्पुन· ॥

वैशंपायन उवाच ।

पितामहस्य वचन श्रुत्वा विस्मयकारकम् ।
धर्मसूनुर्महाप्राज्ञ इद वचनमब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किं कर्म कृतवांस्तात स्वदेशे ब्राह्मणाधमः ।
कया वृत्त्या प्रवृत्तोऽभूद्बान्धवेभ्यः किमब्रवीत् ॥ [3520]
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवव्रत महामते ।
कृष्णो यदा मे कृपया ह्यवोचदखिलेश्वरः ॥

भीष्म उवाच ।

भद्रके ह्यागते तस्मिन्बान्धवाः परिशङ्किता. ।
ऊचुः परमधर्मज्ञा पुरस्तस्यातिकोपिता ॥
किमर्थमागतो भद्र पापरूप भयंकर । [3525]
गच्छ गच्छ पुनस्तूर्णं बन्धूनामहितंकर ॥
परुष स्वजनस्येदं निशम्य वचनं तदा ।
भद्रकः प्राह तान्सर्वान्वञ्चयन्धर्मनन्दन ॥
भो भो बन्धुजनाः सर्वे शृणुध्वं वचनं मम ।
यदा भवद्भिर्निरस्तस्तदा गङ्गामुपागमम् ॥ [3530]
तत्रत्या ब्राह्मणाः सर्वे सत्कर्मपरितोषिताः ।
युग्मावेतौ महाभागा मम सर्वे ददुश्च ते ॥
तच्छ्रुत्वा बान्धवा· सर्वे वचनं चेदमब्रुवन् ।
सुखी भव महाभाग गार्हस्थ्यं वै सदा कुरु ।
गार्हस्थ्येन तु धर्मेण महच्छ्रेयो भवेद्ध्रुवम् ॥ [3535]
तानेव वञ्चयित्वा स भद्रक पापनिश्चयः ।
युगंधरौ तु तौ कृत्वा ययौ कृषिभुवं प्रति ॥
किमिदं बन्धुभिः पृष्टो गूढरूपोऽतिपापकृत् ।
प्रारम्भं करवाणीति बान्धवेभ्यस्तदाब्रवीत् ।
संभ्रमं कृतवान्राजन्भद्रक. पापनिश्चयः ॥ [3540]
ततो हलं समादाय दीर्घकूबरमद्भुतम् ।
उपानहौ चर्मरज्जुं वेणुदण्डसमन्वितम् ॥
स्कन्धे राजन्वहन्सीरं कम्बलेनावगुण्ठित ।
पूर्वपश्चिमलाङ्गूलः कौपीनपरिशोभितः ।
ययौ कृषिभुवं राजन्भद्रक पापनिश्चय ॥ [3545]
गच्छ गच्छेति पापात्मन्पास्यामि रुधिरं तव ।
इति जल्पन्स मूर्खो वै तृष्णया परिपीडितः ।
भद्रकः पापकृत्क्रूरो द्रुतं भूमिं चकर्ष सः ॥
मध्याह्नसमये श्रान्तं महिषं समपीडयत् ।
गाढदु.खं विशेषेण भानुरश्मिप्रपीडितम् ॥
आश्वास्य वेदनां स्वेन रसनालम्बिताननः । [3550]
अपतत्सहसा भूमौ मृतवद्घोरदर्शनः ॥
तं विलोक्य तृषायुक्तं विह्वलं भुवि चेष्टितम् ।

— (L. 3491) G1 M1 -कालेषु, G(ed) -लोकेश (for °षु) — G2 om the ref — (L. 3494) D1 निर्वृता (for निभृता·) — (L 3496) G2 श्रोतु धर्मामृतं द्विजा· (for ^{b}). — (L. 3497) G(ed) दृष्टे (for धर्मे). G2 कृतधर्मे श्रुते दृष्टे (for ^{a}).

Colophon — *Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः; G1. 2 M1 शेषधर्मा, G(ed) आश्चर्यपर्व — *Adhy. name* · G(ed.) श्रीकृष्णमहिमा — *Adhy no* · D1 G1. 2 M1 26, G(ed) 27.

(L. 3500) G2 G(ed.) लोककामाश् (for श्रोतु°). — G1. 2 om. the ref — (L 3505) D1 G(ed) ऋणानां (for ऋणीना) — (L 3509) M1 G(ed) -समावृते (for °युते). — (L 3511) G2 -विरोधक. (for °कृत्). — (L 3512) G(ed) -भोगे (for -भोजी). — (L. 3516) G1 तद्राष्ट्रात् (for तद्रात्रौ) — (L 3517) G2 G(ed) तद्वाक्य (for वचनं). D1 श्रुत्वा विस्मयमागत (for ^{b}). — G2 M1 om. the ref. — (L. 3519) G(ed) स्वदेशे भद्रको द्विज (for ^{b}). — (L. 3520) M1 G(ed) प्रवर्तेन (for प्रवृत्तोऽभूद्) — (L. 3530) G(ed.) सत्यक्तस् (for निरस्तस्). G1 G(ed.) उपागतः (for °गमम्). — (L. 3532) M1 महासत्त्वौ (for °भागा). — (L.

दण्डैरघट्टयन्मूर्खो रज्जुभि काष्ठमृत्तिकै ।
अश्मभिश्च तथा शाखैः पादाभ्यां च तथाहनत् ॥
ताडयित्वा बहुविधं मुष्टिना च विशेषत । [3555]
चिन्तयामास राजेन्द्र मुहुर्नि श्वस्य दु खितः ।
सिषेवे धरणीं मूढः क्षुधा च परिपीडित ॥
ततः परं समुत्थाय कोपात्संरक्तलोचन ।
अब्रवीत्परुष वाक्यमनड्वाहं सुदु खितम् ॥
कालमेघ महावीर्यं गच्छ त्वं स्वयमेव हि । [3560]
महिषोऽयं जड पापी त्वत्समो न विचक्षण. ॥
प्रज्ञाहीनस्य तद्वाक्यं युक्तिहीन भयंकरम् ।
आकर्ण्य परितो वीक्ष्य गोपतिर्वाक्यमब्रवीत् ।
भो भो ब्राह्मणदायाद वृथा पापं करोषि हि ।
अनित्येन शरीरेण नित्यत्वमवगच्छसि ॥ [3565]
अणुमात्र त्वया मूढ न कृतं धर्मसंचयम् ।
कृतं पापं विशेषेण घोरजन्मान्तरप्रदम् ॥
लोके पातकिनः सन्ति त्वत्समो नैव पापकृत् ।
त्वया कृतेन पापेन त्वद्वंश्या निरयं गताः ॥
तानुद्धरस्व धर्मेण तपसा च दिवं व्रज । [3570]
धर्म एव मनुष्याणां स्वर्गमोक्षप्रदायक. ॥

भीष्म उवाच ।

अत्याश्चर्यतमं वाक्य श्रुत्वासौ भीतिसंयुत ।
रोमाञ्चिततनुर्भूत्वा भद्रको वाक्यमब्रवीत् ॥

भद्रक उवाच ।

पापोऽहं पापकर्माहं पापात्मा पापनिश्चयः ।
त्राहि मां कृपया देव सर्वधर्मविवर्जितम् ॥ [3575]
इत्युक्त्वा सहसा राजन्दण्डवत्प्रणिपत्य तम् ।
क्षमस्वेति वदन्भूयो भद्रको वाक्यमब्रवीत् ॥
भो स्वामिन्सर्वधर्मज्ञ धर्मरूप वदस्व मे ।
तीर्थज्ञाः परिरक्षन्ति मूढबुद्धिं सकल्मषम् ॥

भीष्म उवाच ।

अतिदीनतरं वाक्यं श्रुत्वा भद्रस्य धर्मज । [3580]
मेघगम्भीरया वाचा गोपतिर्वाक्यमब्रवीत् ॥

गौरुवाच ।

धर्माधर्मं प्रवक्ष्यामि शृणु नान्यमनाः प्रभो ।
यस्य स्मरणमात्रेण पापान्मुक्तिर्भविष्यति ॥
सर्वेषामेव दानानामन्नदानं विशिष्यते ।
तस्मादन्नप्रदो नित्यं सायुज्यं लभते हरे ॥ [3585]
गोभूतिलहिरण्यानि गाव. पृथ्वी सरस्वती ।
कन्याकनकदानानि नृणां स्वर्गप्रदानि वै ॥
साळग्रामं तथा लिङ्गं क्षेत्रं कृष्णाजिनं महत् ।
यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तु स विष्णो पदमश्नुते ॥

भद्रक उवाच ।

दानप्रदाने योग्योऽहं नैवात्र खलु निर्धनः । [3590]
विना दानेन यत्पुण्यमस्ति चेत्तद्वदस्व मे ॥

गोपतिरुवाच ।

प्रातःकाले समुत्थाय विष्णुं सर्वात्मकं प्रभुम् ।
कीर्तयेद्यः प्रसन्नात्मा स विष्णोः पदमश्नुते ॥
स्नाने जपे तथा होमे भोजने च विशेषत. ।
पूजायां देवदेवस्य मौनी स्वर्गपदं व्रजेत् ॥ [3595]
तीर्थेऽतिथौ तथा विष्णौ मातापित्रोर्यतौ गुरौ ।
भक्तिं कुर्यात्प्रयत्नेन स गच्छेद्ब्राह्म पदम् ॥
विष्णोश्च पूजने भक्तिः पुराणश्रवणे श्रुतौ ।
धर्मशास्त्रे तथा स्नाने यस्य नित्यं स मुक्तिभाक् ॥
द्रव्येण कर्मणा वाचा दानाद्विप्रहिते रत. । [3600]
स याति ब्रह्मभवन पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
य सम सर्वभूतेषु तथा शत्रुसुहृत्सु च ।
सर्वत्र हितकारी य स विन्देद्वै सुरालयम् ॥
परदारपरद्रव्यपरनिन्दापराङ्मुखाः ।
सत्यवादरता ये च ते सर्वे त्रिदिवौकस ॥ [3605]

भीष्म उवाच ।

इत्यद्भुततमं वाक्यं श्रुत्वा भद्र कुरूत्तम ।
पुनरेव शुभं वाक्य नमस्कृत्येदमब्रवीत् ॥

भद्रक उवाच ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
पापस्य कारण ब्रूहि यस्माच्च नरकं व्रजेत् ॥

अनड्वानुवाच ।

निर्दय सर्वभूतेषु तथानिष्ठुरवाचकः । [3610]
स पापी नारकी ज्ञेयो योऽधर्मे वर्तते चिरम् ॥

3535) G2 G(ed) भाविष्यति (for भवेद्ध्रुवम्). — After line 3547, G2 ins.

158** भद्रक पापकृत्क्रूरो द्रुतं भूमि चकर्ष स ।

— (L. 3450) D1 G2 वेदन (for °नां). — (L. 3553) G(ed) लोष्ट (for काष्ठ-). — (L 3554) G(ed) अश्मभिः पञ्चशाखैश्च (for ^{a}). — G2 om lines 3557–3559 — (L. 3563) G2 M1 गौर्वाक्यमिदमब्रवीत् (for ^{b}). — (L. 3564) G(ed) भो भद्र ब्राह्मणेदानीं (for ^{a}).— (L. 3566) G(ed) न कृतो धर्मसंचय. (for ^{b}).— (L 3572) M1 श्रुत्वा भीतिसमन्वितः (for ^{b}). — (L. 3579) G(ed.) धर्मज्ञाः (for तीर्थज्ञाः). G(ed) धर्महीन (for मूढबुद्धिं) — (L 3580) D1 अतिकारुण्यवाक्यं तु , G2 °दारुणतम वाक्य (for ^{a}). G2 सुव्रत (for धर्मज) — (L. 3585) G2 M1 नर (for हरे.). — After line 3589, G2 ins an addl colophon, mentioning शेषधर्म as sub-parvan and 27 as adhy no — (L 3592) M1 शुभम् (for प्रभुम्). — (L 3593) G2 सदा भक्त्या (for प्रसन्नात्मा) G2 सर्वपापै प्रमुच्यते (for ^{b}). — G2 om. lines 3594–3645 — (L. 3599) M1 ज्ञाने यश्च स मुक्तवान् (for ^{b}). — (L 3603) D1 स विन्देद्वैष्णव पदम् (for ^{b}). — (L. 3605) D1 M1 ते सर्वत्राधिका (M1 °पा) स्मृता (for ^{b}).

स्नानहीनः सदा पापी तथा पितृविदूषकः ।
गुरुदेवान्द्विजान्बन्धूनग्निं मित्रं गवा कुलम् ।
पुराणधर्मशास्त्राणि निन्दको नरकं व्रजेत् ॥
स्नाने जपे तथा होमे भोजने देवसंनिधौ । [3615]
बहुभाषी नरो यस्तु दारुणं नरक व्रजेत् ॥
परदारपरद्रव्यपरक्षेत्रापहारका ।
परनिन्दापरा मूर्खास्ते वै निरयगामिनः ॥
ब्राह्मणेभ्य प्रतिश्रुत्य दास्यामीति धनादिकम् ।
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ [3620]
नास्ति नास्तीति यो ब्रूयादतिथौ गृहमागते ।
तस्य जिह्वा समुद्धृत्य घोरास्तु यमकिंकरा ।
दहन्ति युगपर्यन्त कुम्भीपाकेऽतिदारुणे ॥
पानीयमन्नदानं च तथा ताम्बूलभोजने ।
तृणकाष्ठाग्निशाकानां ह्यदाता नरकं व्रजेत् ॥ [3625]
सर्वेषामेव पापानां पापमेक महत्तरम् ।
लाङ्गलाकर्षणं पार्थ महापापं प्रकीर्तितम् ।
यः सदा कर्षते मूर्खो ब्राह्मणो भ्रूणहा हि सः ॥
देवा पितृगणा विप्रास्तथा गन्धर्वचारणा ।
हलकर्म प्रकुर्वाणं तथा लक्ष्मीपतिः प्रभु । [3630]
शेपुस्ते तु समुद्वीक्ष्य निर्भाग्यो भव नारकी ॥
युष्मत्कुलप्रसूता ये सर्वकर्मबहिष्कृताः ।
दरिद्रा अङ्गहीनाश्च सर्वे संतानवर्जिताः ।
बन्धुभि. संपरित्यक्ता गन्तारो नरकं ध्रुवम् ॥
कुम्भीरौरवकाकोलक्षेपयन्त्रासिपत्रकम् । [3635]
तप्ततैलं तप्तकुम्भं घटीयन्त्रमधोमुखम् ॥
व्याघ्रशूल वज्रकीटं वृकराक्षसभक्षणम् ।
एतेषु नरकेष्वेते पतिष्यन्ति न संशय ॥
एवं शप्ताः पूर्वकाले स्वं स्वं धाम ययुस्तदा ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु कृती पापं न कारयेत् ॥ [3640]
सर्वभूतहित शान्तो दान्तः परमबुद्धिमान् ।
स्वधर्मनिरतो यो वै स याति परमां गतिम् ॥

भीष्म उवाच ।

एवं निशम्य राजेन्द्र रुदन्भूमौ पपात ह ।
पापबुद्धिं विसृज्याशु किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
कृतकृत्योऽसि भद्रं ते गच्छ सौम्य यथासुखम् । [3645]
त्वत्प्रसादादहं मुक्तः पापात्खलु सुदारुणात् ॥

गोपतिरुवाच ।

न गच्छामि महाभाग पूर्वं तव ऋणं गतः ।
तद्धनं तव हस्ते च दत्त्वा यास्यामि निर्वृतिम् ॥

भद्रक उवाच ।

कथं त्वमृणवांस्तात महिषो वापि किं नु मे ।
ऋणप्रदः कथमहं तत्सर्वं कृपया वद ॥ [3650]

गोपतिरुवाच ।

निष्कत्रयं गृहीत्वा तु तव हस्तान्महामते ।
ईदृशं जन्म संप्राप्तं ततो घोरं भयावहम् ॥
इदानीमुचितं ब्रूहि ऋणात्तस्माद्भयंकरात् ।
मुच्येय हि कथं तात तदुपायं वदस्व ह ॥

भद्रक उवाच ।

त्वयोक्तं तद्धनं दत्त्वा मम हस्ते महामते । [3655]
महिषेण समं गच्छ ऋणान्मुक्तो न संशयः ॥

गोपतिरुवाच ।

पौरुषं कुरु विप्रेन्द्र यथातथ्यं ब्रवीमि ते ।
आवयोर्ऋणवान्कश्चिच्चतुर्थो ह्यागमिष्यति ।
निष्कत्रयं तस्य हस्ताद्गृहीत्वावां विसर्जय ॥

भीष्म उवाच ।

एवमुक्त्वा तु राजेन्द्र नमस्कृत्वा तु त द्विजम् । [3660]
तूष्णीमास्ते गवा नाथो ब्राह्मणो विस्मयं वहन् ॥
एतस्मिन्नन्तरे शूद्रोऽप्यायग्रौ विप्रसंनिधिम् ।
सोऽतीव त्वरया युक्तो वाक्यमेतदुवाच ह ॥
विप्राद्य श्रूयतामेतौ विक्रीयेते त्वया यदि ।
निष्कत्रयं प्रदास्यामि मूल्यमेतौ प्रदीयताम् ॥ [3665]

विप्र उवाच ।

तथा करोमि ते शूद्र तद्धनं च ददस्व मे ।
गोपतिं महिष चेमौ तव दास्ये न संशयः ॥

भीष्म उवाच ।

ब्राह्मणस्य वच श्रुत्वा वृषलो दत्तवान्धनम् ।
स्वगृहं प्राप्तवान्राजंस्तावादाय ततः परम् ॥
बध्वा गोष्ठे दृढं शूद्रे भुञ्जमाने सुतै सह । [3670]
अन्योन्यकलहाद्राजन्रज्जुभिः परिपीडितौ ।
अभूतां तत्क्षणादेव परासू पतितौ भुवि ॥

— After line 3607, D1 G1 M1 G(ed.) ins an addl colophon [*Sub-parvan:* D1 आश्चर्यपर्वशेषधर्मा., G1 M1 G(ed.) शेषधर्मा.. — *Adhy. name* D1 G1 M1 27, G(ed.) 28]. — D1 गोपतिर् (for अनड्वान्) —(L 3612) M1 अस्नात: सर्वदा पापी (for ᵃ) — M1 om. lines 3615-3616. — (L. 3620) G(ed) वक्ति (for ब्रूयाद्) G(ed.) दारुण नरक व्रजेत् (for ᵇ) — After line 3620, D1 G1 ins. :

159** पितृपूजा गृहार्चां च ह्यग्नेर्मातुर्गुरो शुभाम् ।
शिष्टबन्धुगवा पूजामकृत्वा नरक व्रजेत् ॥

—(L. 3625) D1 तृणकाष्ठानि शाकानि (for ᵃ) —(L. 3643) G1 M1 च रुदन् (for राजेन्द्र) and भूमौ भद्रः (for रुदन्भूमौ) — Before line 3646, G2 ins. भद्रकः. — For line 3646, G2 subst

160** तद्धन्धन च निर्मुच्य गच्छ गच्छ सुदारुणात् ।

—(L 3648) M1 G(ed.) ऽह् (for च). —(L. 3652) D1 G(ed.) सुघोरं च (for ततो घोरं) —(L 3658) D1 ऋणतः (for ऋणवान्) — (L. 3664) D1 विप्राहं; G2 हे विप्र (for विप्राद्य). —(L. 3665) G(ed.) प्रदेहि मे (for प्रदीयताम्).

हा हतोऽस्मि हतोऽस्मीति बन्धुभिः परिवेष्टितः
कृत्वा तु रोदनं दुःखात्प्रपेदे धरणीतलम् ॥
एवं प्रवर्तमाने तु गोपतिर्महिषस्तथा । [3675]
दिव्यं विमानमारूढावम्बरं समुपागतौ ॥
ऊचतुर्दुःखितं शूद्रं किमर्थं रुद्यते त्वया ।
त्वं हि नः पूर्वजनने ऋणवानत्र संशय ॥
ऋणवन्तौ द्विजस्त्वावामृणाद्धि परिमोचितौ ।
मोचितश्च ऋणात्त्वं हि व्रज शीघ्रं त्रिविष्टपम् ॥ [3680]
एवं निशम्य वचनं मधुरं रोमहर्षणम् ।
सकुटुम्बो ययौ नाकं शूद्रो महिषगोपती ॥
गन्धर्वैः स्तूयमानास्ते सर्वे नाकं समाययुः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किं कर्म कृतवांस्तात ब्राह्मणो वेदवर्जितः ।
तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कृपया वद सुव्रत ॥ [3685]

भीष्म उवाच ।

द्रव्येणानेन विप्रोऽसौ प्रायश्चित्तं चचार ह ।
प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा तपस्तेपे सुदुष्करम् ॥
कृष्णेति परमात्मेति सर्वलोकेश्वरेति च ।
विश्वरूप सदानन्द पाहि मां शरणागतम् ॥
एवं भक्त्या प्रार्थयन्तं ब्राह्मणं गतकल्मषम् । [3690]
हृदि स्थितो जगन्नाथस्तं प्रत्याह स्थितोऽम्बरे ॥

श्रीभगवानुवाच ।

यद्यदिष्टतमं वस्तु तत्तदेवेह भुङ्क्ष्व च ।
स्वर्गं गच्छ महाभाग सर्वान्कामानवाप्नुहि ।
इन्द्रस्य संनिधौ तिष्ठ यावदाचन्द्रतारकम् ॥
इति खे संगतां वाणीं श्रुत्वा प्रीतिसमन्वितः । [3695]
कर्मकाण्डमशेषेण यथावदकरोद्द्विजः ॥
पुत्रपौत्रैः परिवृतो बन्धुभिश्च समन्वितः ।
प्रपेदे सकलान्कामान्सत्सङ्गस्य प्रभावतः ॥
ततः परं व्योमचरैरभिष्टुतो
गन्धर्वमुख्यैरुपसेव्यमानः । [3700]
दिव्यं प्रपेदे स तु विप्रवर्यं

सत्सङ्गतो नास्ति परं नरेन्द्र ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र सत्सङ्गं कुरु सर्वदा ।
सत्सङ्गान्मुक्तिमाप्नोति नरः पापरतोऽपि च ॥
सर्वेषामपि सङ्गानां सत्सङ्गो दुर्लभः खलु । [3705]
सत्सङ्गादिष्टकामांश्च संप्राप्नोति नरोत्तमः ॥
ऋणादाने सुखं पूर्वं प्रदाने प्राणसंकटम् ।
जनने च विपत्तौ च ऋणिनां न सुखं खलु ॥
शाकाहारं वरं पथ्यं पञ्चमेऽहनि भोजनम् ।
ऋणाद्राज्यप्रदाद्वापि निराहारोदभोजनम् ॥ [3710]
एवं कष्टमृणं राजन्निहामुत्र च जन्मसु ।
ऋणी न भूयाः सततं परं श्रेयो गमिष्यसि ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणुयाद्वै समाहितः ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति नारदेन प्रभाषितम् ॥
यः शृणोति ऋणी नित्यं भक्तिपूर्वं निरन्तरम् । [3715]
षण्मासश्रवणादेव ऋणान्मुच्येत भूमिप ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु धर्ममेव सदा कुरु ।
धर्मेण ते भवेद्वृद्धिरिह स्वर्गे च भूमिप ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्येव धर्ममाश्चर्यं सत्सङ्गस्य ऋणस्य च ।
श्रुत्वा प्रीतो महाभागो धर्मसूनुरुवाच तम् ॥ [3720]

युधिष्ठिर उवाच ।

कुरुवृद्ध नमस्तेऽस्तु वसूनामग्रयायिने ।
भक्तोऽसि देवदेवस्य समस्तजगतां पते ॥
दाता प्रतिग्रहीता च किं करिष्यति वर्तनम् ।
इह लोके ह्यभावे तु सुखदुःखं कथं भवेत् ॥
वृद्धलाभे महालाभे ह्यथ वा मूलनष्टके । [3725]
इह लोके परत्रापि किं करिष्यति तद्वद ॥

भीष्म उवाच ।

महता ब्रह्मपुत्रेण नारदेन सुधीमता ।
तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणु नान्यमनाः प्रभो ॥
पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापहरं शुभम् ।

— D1 भद्रक ; M1 ब्राह्मण (for विप्र). — (L 3673) [इ]ति हा तात (for हतोऽस्मीति). — (L 3675) G1 M1 गोवृषो (for गोपतिर्). — (L. 3677) M1 दुर्मति (for दु खित) — (L 3686) D1 द्रव्येण तु ह्यसौ विप्र॰ , G2 सोऽपि विप्रो महाभाग (for ᵃ) — (L 3687) M1 -दुश्चरम् , G(ed) -दारुणम् (for -दुष्करम्) — (L 3691) G1 G(ed.) ततो (for स्थितो) — (L 3695) M1 संगदिता (for खे सगता). — (L 3697) D1 G2 बन्धुभि सह धर्मज (for ᵃ) — (L 3704) G2 नर पापाद्विमुच्यते (for ᵇ). — (L 3706) D1 न मंशय ; G(ed) नरो नृप (for नरोत्तम) — (L 3708) M1 G(ed.) ऋणिनो (for °नां) — (L. 3710) D1 निराहारो वरो मत , M1 °हारादभोजनम् ; G(ed.) °हारः पर स्मृत॰ (for ᵇ). — (L. 3715) G1 य इद शृणुयान्नित्य (for ᵃ) — (L 3718) D1 सिद्धिर् (for वृद्धिर्) G(ed) [अ]मुत्र (for स्वर्गे).

Colophon — *Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा॰ ; G1 2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* ऋणप्रशसा॰ — *Adhy no* D1 G1 2 M1 28, G(ed) 29

(L 3725) G1 G(ed) महाबाहो (for °लाभे) — After line 3727, D1 ins

161** गादेत लोकरहसि इतिहास पुरातनम् ।

While G(ed) ins after line 3727

162** कथित यत्पुरावृत्त मदनुग्रहकाङ्क्षया ।

—(L 3731) M1 [अ]दानेन (for [अ]दत्तेन) —(L,

ऋणमोचनकं नाम सर्वेषां पुष्टिवर्धनम् ॥ [3730]
दत्तेन धनवाँल्लोके ह्यदत्तेन च निर्धनः ।
सुकृतेन च पापेन भवत्येव न कारणम् ॥
ऋणकर्ता पिता शत्रुर्धनकर्ता पिता सखा ।
पतिव्रता च जननी ह्यसती च पिता तथा ॥
भार्या च वशिनी नित्यं पुत्रोऽपि श्रुतवान्सखा । [3735]
ऋणी दुःखी सुखी दाता परलोके च पाण्डव ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ऋणवान्न भवेन्नृप ॥

अत्र ते कथयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
श्रोतॄणां सर्वपापघ्नं वैराग्यजननं शुभम् ॥
आसीत्पुरा कृतयुगे ब्राह्मणो बन्धुवत्सलः । [3740]
सर्वधर्मसमायुक्तः कौशिको नाम शीलवान् ॥
वसुमान्बहुपुत्रश्च श्रुतधर्मो बहुप्रदः ।
उपार्जयामास धनं विद्याकृषिमुखेन च ॥
प्रवृद्धमभवद्वित्तं विदुषो ब्राह्मणस्य हि ।
धर्मवृद्ध्या महाराज लक्षाणां तु सहस्रकम् ॥ [3745]
सत्यशीलो महानासीत्सखा तस्य युधिष्ठिर ।
दरिद्रो बहुपुत्रश्च कृशाङ्गो व्याधितो भृशम् ॥
कौशिकः स तु धर्मात्मा ददाति च धनं स्वकम् ।
अन्नाभावात्तथा स्नेहान्निर्धनत्वाच्च सर्वथा ।
सख्युः स्नेहाद्वृद्धिलोभाद्धर्मतः कुरुनन्दन ॥ [3750]
ततो बहुतिथे काले द्विजौ तौ तु क्षयं गतौ ।
ततो यमभटैर्नीतौ दर्शितौ च विशेषतः ॥
ततो दाता यमं दृष्ट्वा सत्वरं प्रणिपत्य च ।
तदा निवेदयामास धर्मराजाय सत्वरम् ।
श्रूयतां धर्मराजेदं सत्यशीलेन यत्कृतम् ॥ [3755]
दत्तापहारी भूलोके कृतघ्नो लोकदूषकः ।
अप्रदाय मया दत्तमिमं लोकमुपागतः ॥
असत्यवादी धर्मात्मन्सत्यशील इति श्रुतः ।
राजतस्करदुर्वृत्तैर्मया यत्संचितं धनम् ।
तत्सर्वं लयमायाति किं करिष्ये महामते ॥ [3760]
शृङ्खलाशतसंयुक्तः काष्ठपाषाणपीडितः ।
बहुधा भग्नमानोऽपि तदा नो दत्तवान्धनम् ॥
स्ववित्तमस्य दत्त्वा तु रिक्तोऽहमभवं प्रभो ।
पुत्रदारास्तथा भृत्याः सर्वे वै रिक्ततां गताः ॥
अयं चाप्यत्र संप्राप्तः किं करिष्यामि सूर्यज । [3765]
अस्य वेषेण विश्वासं वाचि कर्मणि चेष्टिते ॥
कुरु दीनस्य पापस्य गोमुखव्याघ्ररूपिणः ।
कुटुम्बघातकस्यास्य सदा कार्पण्यभाषिणः ।
अभावे निन्दितस्यास्य विश्वासं वाचि मा कृथाः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कौशिकस्य तु धर्मज । [3770]
सत्यशीलो ऋणी प्राह प्रेतराजं भयंकरम् ।
पापोऽहं पापकर्माहं पापात्मा पापसंभवः ।
त्राहि मां वचनं देव त्वदग्रे वक्तुमक्षमः ॥
पापिनो वचनं देव सर्वत्रापि विगर्हितम् ।
तथापि वक्ष्ये कार्पण्यं धर्मराजस्य तेऽग्रतः ॥ [3775]
पापिना बहुपुत्रेण निर्भाग्येन मया खलु ।
कौशिकात्तु धनं गृह्य कुटुम्बभरणं कृतम् ॥
क्षेत्रोत्पत्त्यास्य दास्येऽहमिति मत्वा ऋणं कृतम् ।
ऋणं वै धर्मसाक्ष्या च न दत्तं धर्मराज हि ॥
तस्मिन्काले महापीडा राजचोरसमुद्भवा । [3780]
आसील्लोकश्च दुर्भिक्षो व्याधिभिः परिपीडनम् ॥
कृषिभिः फलिता भूमिर्नैव दण्डधरः प्रभो ।
क्षुद्बाधा ग्रामबाधा च चोरबाधातिदुःसहा ॥
गृहक्षेत्रं व्यपहृतं सुता देशान्तरं गता ।
व्याधिना पीडितोऽहं तु ह्यपत्यानि मृतानि मे ॥ [3785]
वेश्म दग्धं विशालं मे गोधनं तस्करैर्हृतम् ।
काले काले न वृष्टिश्च कृषिं कर्तुं न हि क्षमः ॥
अनड्वाहश्च शकटास्तुरंगा दासदासिकाः ।
राजभृत्यैरपहृताः कराभावात्कथंचन ।
जीवामि भिक्षया देव व्याधिना परिपीडितः ॥ [3790]
एवं स्थिते मयि कृशे ह्यन्तकालः समागतः ।
तस्मिन्नवसरे देव त्वद्भटाश्चातिदारुणाः ॥
कालपाशैर्दृढं बध्वा प्रापयन्ति स्म मामिह ।
किं करिष्याम्यहं देव ह्यत्रार्थं मां प्रबाधते ॥
अन्यथा चिन्तितं कार्यं दैवेन कृतमन्यथा । [3795]
अहमन्यत्र चिन्तामि दैवमन्यत्र चिन्तयेत् ॥
त्वमेव चिन्तयत्वद्य कृशो दीनो विवस्त्रकः ।
शुष्ककण्ठोष्ठतालुश्च नित्यदुःख्यतिदारुणः ॥
क्षुत्क्षामोऽहं मुमूर्षुश्च बाधितस्तव किंकरैः ।

3733) G(ed.) अन्नकर्ता पिता सुहृत् (for ^{b}). — For line 3734, G(ed.) subst.

163** पतिव्रता च भगिनी सती चैव सुता तथा ।

—(L 3744) G(ed) प्रवृद्धिमगमद्वित्तं, G_2 प्रवृद्धं वित्तमभवद् (for ^{a}). M_1 विपुल (for विदुषो). —(L 3749) D_1 निर्धनाच्च हि सर्वदा (for ^{b}) —(L 3751) G(ed) द्विजाती (for द्विजौ तौ) —(L 3757) M_1 अमुं लोकमुपागमत् (for ^{b}) — After line 3762, G_1 ins ·

164** ऋणी च ब्रह्महा चैव तावुभौ तु लयं गतौ ।
कम्पिते ब्रह्महा मुक्त ऋणी तु न कदाचन ॥

—(L. 3766) D_1 G_2 पाप- (for वाचि) —(L. 3778) G(ed) क्षेत्रादुत्पाद्य दास्येऽहम् (for ^{b}) —(L 3781) G(ed.) आसील्लोकस्य दुर्भिक्षं (for ^{a}). —(L. 3783) G(ed.) राज- (for ग्राम-) —(L. 3787) M_1 कालेन नष्टा वृष्टिश्च (for ^{a}). —(L 3788) D_1 G_1 M_1 शकटाननडुहश्चैव (for ^{a}), G_2 दासी दासश्च धर्मप (for ^{b}). —(L 3790). G(ed) भिक्षया चापि जीवामि (for ^{a}). G_2 त्वद्भक्ताश्चातिदारुणाः (for ^{b}). — G_2 om lines 3791–3792. — For line 3796, G(ed.) subst. .

165** चिन्तयाम्यहमन्यत्तु दैवमन्यत्त्वचिन्तयत् ।

किं करोमि च सूर्यात्मन्नृणाद्वै मोचनं कथम् ॥ [3800]
कौशिकोऽसौ महाप्राज्ञो देवतागणसेवितः ।
अप्सरोभि परिवृतो विमानशतसेविभि ।
वर्तते तव धर्मेश निकटे दीपयन्दिशः ॥
मम सख्युर्महाप्रीतिर्मयि नित्यं समाश्रिता ।
इदानीं सर्वधर्मज्ञ विपरीताभवन्मयि ॥ [3805]
वनानि दहतो वह्नेः सखा भवति मारुत ।
स एव दीपनाशाय कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ॥

धर्मराज उवाच ।

ऋणप्रदाता धनवान्दाता पात्रविशेषवित् ।
भूर्लोके सुरलोके वा पूज्य एव धनी सदा ॥
सुशीलो बन्धुमान्वाग्मी नित्यं चातिथिपूजक । [3810]
कृतघ्नो ऋणवान्भृत्यो दुःखी सर्वत्र निन्दकः ॥
कुचेलः कुत्सितो धूर्तो दुराचारी तु कामुकः ।
श्ववृत्तिः पिशुनो जारो ऋणी सर्वत्र दुःखितः ॥
अदत्तदोषेण भवेद्दरिद्रो
दरिद्रदोषेण करोति पापम् । [3815]
पापादवश्यं नरकं प्रयाति
पुनर्दरिद्रः पुनरेव पापी ॥
न्यायसारमिदं वच्मि लोकाना युवयोः कृते ।
शृण्वन्तु पितरः सर्वे राजवर्याश्च येऽनघा ॥
ऋणी दातुश्च पुत्रत्वं दास्यापत्यं पशुत्वताम् । [3820]
अनड्वांश्च पशुत्वं च गमिष्यति न संशय ॥
ऋणाद्यावद्विमुक्तोऽसौ कृषिव्यापारजीवनैः ।
तावद्वै पुत्रदासत्वमल्पायुष्ट्वं गमिष्यति ॥
एवं निश्चित्य भगवान्ब्रह्मा लोकपितामह ।
आज्ञां दत्त्वा ममेमां तु स्वर्लोके सुप्रतिष्ठित ॥ [3825]

भीष्म उवाच ।

एवं निश्चित्य ऋणिनं विकर्तनसुतो वशी ।
पालयामास धर्मेण स्वं लोकं धर्मनन्दन ॥
एतद्विज्ञाय मतिमानृणवान्न भविष्यति ।
सुखी सर्वत्र भविता शाश्वतं लोकमेष्यति ॥
इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं ऋणविमोचनम् । [3830]
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते च ऋणाद्धि सः ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

आश्चर्यमतुलं धर्मं श्रुत्वा प्रीतो युधिष्ठिर ।
किमपृच्छन्मुनिश्रेष्ठ ब्रूहि तन्मे पितामहम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

आश्चर्यं पृष्टवान्धर्मं धर्मसूनु पितामहम् ।
सर्वभाग्यकरं पुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ [3835]

युधिष्ठिर उवाच ।

केन व्रतेन मे राज्यं भविष्यति पितामह ।
तद्व्रतं तस्य माहात्म्यं वद प्रियकरं हरेः ॥
पितामह विशेषेण भक्तोऽसि जगतीपतेः ।
त्वं सदा सर्वधर्मज्ञ ब्रूहि व्रतमनुत्तमम् ॥

भीष्म उवाच ।

व्रतानामपि सर्वेषामुत्तमं यद्विदुर्बुधाः । [3840]
तद्व्रतं शृणु कौन्तेय नारदोक्तं मया श्रुतम् ॥
विख्यातं त्रिषु लोकेषु जयन्तीत्यभिधानत ।
तस्य व्रतस्य माहात्म्यं प्रवक्ष्यामि हिताय ते ॥
वक्ष्ये जयन्तीमाहात्म्यं शृणु राजकुलोत्तम ।
यस्य श्रवणमात्रेण वाजपेयफल लभेत् ॥ [3845]
पुरा सनत्कुमारेण नारदाय प्रभाषितम् ।
आश्चर्यं नित्यमाख्यातं सर्वदानफलप्रदम् ।
जयन्त्या सदृशं पुण्यं त्रिषु लोकेषु नो नृप ॥
मोक्षदं कुर्वतां भक्त्या जयन्तीव्रतमुत्तमम् ।

—(L 3798) M1 G(ed.) शुष्ककण्ठः शुष्कतालुश् (for [a]). —(L. 3799) G(ed.) च मूर्छैश् (for मुमूर्षुश्) —(L 3801) M1 महाभागो (for °प्राज्ञो) —(L 3802) G(ed) संतानशतसेवितः (for [b]). —(L 3803) G2 निकटे दीपदर्शन (for [b]). —(L 3807) M1 काश्ये (for कृशे) — G1 om the ref G2 यम (for धर्मराज) —(L 3810) G1 आसीन् G(ed.) श्रीमान् (for वाग्मी) — After line 3810, D1 G(ed.) ins :

166** मृदुभाषी सदा दान्तः कृपालुर्भूतसंचये ।
पुरुषो ह्यधनी यस्तु तत्राप्यत्र सुखी हि सः ॥

D1 cont. :

167** अदाता कृपणो मूर्खो शास्त्रहीनोऽतिकामुक ।

—(L. 3812) G1.2 मूर्खो (for धूर्तो) —(L 3816) G1 पाप प्रकुर्वन् (for पापादवश्यं) —(L. 3819) G1.2 नरा (for ऽनघा). —(L 3820) D1 दास्या पुत्रत्वपुत्रताम्, G(ed.) दासापत्यकलत्रताम् (for [b]) —(L 3822) G2 -जीवितै (for -जीवनै) — M1 om lines 3823-3825 —(L. 3825) D1 स्वर्लोके स-, G1 स्वर्लोकेषु ; G(ed) स्वर्गलोके (for स्वर्लोके सु-) — M1 om the ref —(L 3827) D1 G2 M1 भूलोक (for धर्मेण) D1 G2 M1 धर्मतो (for स्व लोकं). G1 पाण्डु- (for धर्म-)

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः, G2 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* . D1 G1 G(ed) ऋणविमोचनम् — *Adhy no* D1 G1,2 M1 29 ; G(ed) 30.

M1 om. lines 3833-3835 G1 om (hapl) line 3834-3836 with the ref. —(L. 3834) G(ed) अतुल (for (for पृष्टवान्). —After line 3835, G(ed) ins. :

168** वासुदेवं नमस्कृत्य पृष्टवान्द्विजसंनिधौ ।

—(L 3838) M1 भक्तोऽतीव जगत्पतेः (for [b]) —(L. 3841) D1 पुरा लोकहितार्थाय (for [a]). D1 M1 नारदात्तु (for

जयन्तीं वै प्रशंसन्ति मुनय पुण्यकाङ्क्षिणः । [3850]
व्रतानां चैव सर्वेषामुत्तमं तत्प्रचक्षते ॥
ब्रह्मक्षत्रविशां चैव शूद्राणां चैव योषिताम् ।
मोक्षदं कुर्वतां भक्त्या विष्णुप्रियकरं प्रभो ॥
जयन्त्यां नैव भुञ्जीत धर्मे बुद्धिर्यदि स्थिता ।
भुङ्क्ते यदि स पापी स्याद्रौरव नरकं व्रजेत् ॥ [3855]
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
जयन्त्यां तु निराहार स्थित्वा याति हरेः पदम् ॥
श्रीजयन्ती महापुण्या विष्णोः प्रियकरा तिथि· ।
संसेव्या सर्वदा विप्रैः संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥
जयन्त्यां प्रातरुत्थाय निगृहीताखिलेन्द्रिय । [3860]
स्नात्वा च विधिवद्विष्णुमर्चयेत्प्रयतेन्द्रिय ॥
विष्णोः समीपे शयीत नारायणपरायण· ।
रात्रौ जागरणं कृत्वा हरिसायुज्यमश्नुते ॥
नृत्तगीतादिवाद्यैश्च पुराणश्रवणादिभिः ।
सेवां कृत्वा हरे रम्यां हरिसालोक्यमश्नुते ॥ [3865]
पुत्रकामो लभेत्पुत्रं धनकामो लभेद्धनम् ।
राज्यकामो लभेद्राज्यं जयन्त्यास्तु प्रभावत ॥
उपवासव्रतपरो धर्मकारी भवेन्नृप ।
चण्डालान्पतितान्वापि वाङ्मात्रेणापि नालपेत् ॥
श्रीजयन्त्या व्रतं ये तु कुर्वन्ति श्रद्धया नराः । [3870]
ते यान्ति विष्णुभवनं परमानन्ददायकम् ॥
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति जयन्त्यास्तत्फलं ध्रुवम् ॥
यदृच्छया कृता यैस्तु तेषां पापं छिनत्ति हि ।
सुपुत्रदायिनी ह्येषा शरीरारोग्यदायिनी । [3875]
सुकलत्रप्रदा ह्येषा विष्णुलोकप्रदायिनी ॥
जयन्त्यां कुरुते यस्तु यत्किंचिद्दानमुत्तमम् ।
स वै ब्रह्म समाप्नोति साक्षात्कृष्णमुखोदितम् ॥
तिलकन्यागवां दानं यो ददाति नृपोत्तम ।
कोटिवंशसमायुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ [3880]
अष्टमी च जयन्ती च देवदेवस्य चक्रिण ।
शुभे ह्येते महाभाग विष्णोः प्रियकरे तिथी ।
जयन्ती मोक्षदा प्रोक्ता सर्वेषां व्रतकारिणाम् ॥
अष्टमी भुक्तिदा प्रोक्ता ब्रह्मलोकप्रदायिनी ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । [3885]
धर्मव्रतस्य चरितं सर्वमङ्गलदायकम् ॥
कुरुक्षेत्रे पुरा राजन्सोमवंशसमुद्भवः ।
धर्मव्रतो महानासीच्चन्द्रकान्तसुतः प्रभु ।
धर्मेण पालितास्तेन जना जनपदास्तथा ॥
कालिन्दीतीरमाश्रित्य स राजा जनमेजय । [3890]
राजसूयाश्वकारासौ पञ्चत्रिंशत्प्रतापवान् ।
अश्वमेधांश्च राजेन्द्र षट्त्रिंशन्नर्मदातटे ॥
पृथिवी पालिता तेन शरदामयुतं नृप ।
तावत्पुत्रसमायोगो नैवाभूत्तस्य भूपते ॥
शत्रुभिः पीडितो राजा राज्याद्भ्रष्टो महामना । [3895]
पुरीं निवेश्य सचिवे वर्जितं सर्वसंपदा ।
वनं जगाम धर्मात्मा तपस्तप्तुमपुत्रवान्
तत्राराध्य चिरं काल ब्रह्माणं भुवनेश्वरम् ।
सहस्रत्रयमब्दानामेकाहमिव सोऽभवत् ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षतौ निष्कुटी नृप । [3900]
हेमन्ते तु ह्रदेवासी कालिन्द्या सरितः प्रभो ॥
त्यक्ताहारस्त्यक्तनिद्रस्त्यक्तभोगः प्रतापवान् ।
आचरत्तप उग्रं तु रवौ संन्यस्तलोचन. ॥
तपसा तस्य राजेन्द्र देवा भीता दिवं गता· ।
रम्भातिलोत्तमाभ्यां तु निवारयितुमक्षमाः । [3905]
सत्यलोकं तदा जग्मुर्विज्ञप्तुं परमेष्ठिन ॥
तत्र स्थित्वा चिरं कालं स्तवैः स्तुत्वा पितामहम् ।
इदमूचुरनूचाना कृताञ्जलिपुटास्तदा ॥
पाहि लोकपते तात धर्मव्रतभयार्दितान् ।
वस्तुं त्रिविष्टपे शक्यं नैवास्माभिरकण्टकै. ॥ [3910]
तस्य चित्तं भवान्वेत्ति न हि विन्दामहे वयम् ।
अस्मास्वपि च ते प्रीतिरस्ति चेत्पालयस्व ह ॥
ब्रह्मोवाच ।
शृणुध्वं मद्वचः पुत्रा युष्मद्धितकरं परम् ।
धर्मव्रतस्तु राजेन्द्रो मामेव स्तुवते प्रभु· ।
तस्माद्भयमिदं नास्ति युष्माकं मम चैव हि ॥ [3915]
सर्वेषामेव देवानां मा भूद्राज्ञो महद्भयम् ।

°दोक्तं) — (L 3844) G1 कुलोद्भव (for °त्तम). — (L. 3846) D1 G2 M1 पुरा सनत्कुमाराय (for ^{a}) D1 G2 M1 नारदेन (for °दाय) — (L. 3847) G(ed.) आख्यान (for °तं) D1 आश्चर्यं पुण्यमाख्यानं (for ^{b}). — (L 3849) D1 om. (hapl) lines 3849^b–3853^a G(ed) विष्णोः प्रियदिनं हि तत् (for ^{b}) — (L. 3861) G(ed.) अर्चयेत्प्रयतो द्विजः (for ^{b}). — (L 3864) M1 नृत्तगीतादिभिर्वाद्यै (for ^{a}). — (L 3866) D1 G1 M1 हरिसालोक्यतां व्रजेत् (for ^{b}) — (L. 3870) G1 G(ed) [अ]न्विता (for नरा·) — M1 om (hapl.) lines 3875^b–3876^a. — (L. 3882) M1 उभे ह्येते महाराज (for ^{b}). — (L. 3891) D1 G1, 2 M1 राजसूयं (for °याश्व). — (L 3892) D1 G2 M1 अश्वमेधं (for °धांश्च). — (L. 3895) G(ed) महीपति· (for महामना). — (L. 3896) D1 G1 2 पुरीं निवेश्य सचिवैः (for ^{a}). D1 वर्जित·, G2 वञ्चितां (for वर्जित) — (L. 3899) G(ed) पार्थिव. (for सोऽभवत्). D1 G2 एकाह(G2 °म)मकरोत्तप (for ^{b}) — After line 3899, G(ed) ins.

169** गमयामास राजेन्द्र पुत्रकामो महामतिः ।

—(L. 3900) G2 वर्षे जलनिवासक (for ^{b}) — (L. 3901) G2 हेमन्ते जलधारायां (for ^{a}). M1 कालिन्द्यां सरिति प्रभो (for ^{a}). — (L 3904) D1 दिवि स्थिता (for दिव गता·). — (L. 3908) G(ed) विधातारं (for अनूचाना.). — (L. 3913)

गच्छध्वं पूर्ववत्तूर्णं त्रिविष्टपमरिंदमा ॥
इत्युक्ता देवताः सर्वाश्चन्द्रादित्यमरुद्गणाः ।
त्रिविष्टपं पुनः प्रापुर्मुक्तदु खा महाबलाः ॥
तस्मिन्नवसरे धाता विश्वयोनि समाधिमान् । [3920]
आजगाम नृपस्याशु प्रदातुं वरमुत्तमम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

धर्मव्रत महाभाग तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽहमिहागतः ॥

भीष्म उवाच ।

ब्रह्मणोदीरितं वाक्यं श्रुत्वा प्रीतो नृपोत्तम ।
कृताञ्जलिपुटो धीमान्नमस्कृत्वा वचोऽब्रवीत् ॥ [3925]
कृतार्थोऽस्मि महाभाग पुत्रं देहि पितामह ।
अपुत्राणां तु लोकोऽस्ति नैवेति यमतः श्रुतम् ॥
कृताञ्जलिपुटं दीनं कृशाङ्गं प्रेक्ष्य विश्वसृट् ।
स्पृशन्प्रोवाच राजेन्द्र वर्धयंस्तस्य मानसम् ॥
धर्मव्रत महाभाग पुत्रोत्पत्तेस्तु कारणम् । [3930]
दिव्यभोगप्रदं नृणा यद्व्रतं तद्वदामि ते ॥
जयन्ती भवता सेव्या विशेषेण नृपोत्तम ।
हरिप्रिया तु सा देवी जयन्ती लोकविश्रुता ।
सा दास्यति च ते पुत्रं दिव्यरूपमरिंदम ॥

धर्मव्रत उवाच ।

शत्रुभिर्हृतराज्यस्य सपुत्रस्य च मेऽनघ । [3935]
कथं वस्तुं मया शक्यं स्वपुरे देववल्लभ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अत्युन्नतपदं राजन्काङ्क्षिणा ब्रह्मयोनिना ।
कृता मया जयन्तीयं यया प्राप्तमिदं पदम् ॥
इच्छता राज्यपुत्रौ च त्वया सेव्या प्रयत्नतः ।
जयन्ती राजशार्दूल सर्वसंपद्भवेन्नृप ॥ [3940]

इत्युक्त्वा राजशार्दूलं परमेष्ठी जगत्प्रभुः ।
स प्रहृष्टो महाराज स्वप्नं दृष्ट्वेव धर्मज ॥
तिरोदधे स भूपालो विस्मयं परमं गतः ।
उत्तस्थौ स्वपुरीं प्राप चित्रध्वजपताकिनीम् ॥
ब्रह्मणोदीरितं वाक्यं मन्त्रिवृद्धे निवेद्य च । [3945]
श्रीजयन्तीव्रत भूपो अकरोद्भार्यया सह ॥
तेन पुण्यप्रभावेन सुतं चन्द्रप्रभं किल ।
लेभे राज्यं च कोशं च शत्रूणामन्तकोऽभवत् ।
रिपून्निर्जित्य संग्रामे राज्ञां चैवाग्रतोऽभवत् ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र पुत्रकामो यदि प्रभो । [3950]
राज्यकामोऽपि वा तात कुरु व्रतमनुत्तमम् ॥
ककुत्स्थस्य प्रिया साध्वी मागधी पद्मलोचना ।
तेन सार्धमिदं कृत्वा रघुं लेभे सुदक्षिणा ॥
आज्ञां दशरथस्यास्य रामोऽपि शिरसा वहन् ।
वैदेह्या सह धर्मात्मा सुमित्रातनयेन च । [3955]
प्रपेदे दण्डकारण्य तत्रेदमकरोत्सुधीः ॥
खरादीन्राक्षसान्हत्वा लेभे राज्यं सुतं कुशम् ।
इन्द्राणी ह्यलभत्पुत्रं जयन्तं सुरनायकम् ॥
पार्वती षण्मुखं लेभे व्रतेनानेन सुव्रत ॥
गान्धारी चैव माद्री च कुन्ती च पतिना सह । [3960]
युष्मान्वै सुषुवे कुन्ती माद्री गान्धारसंभवा ॥
पुत्रदं पुत्रकामाना राज्यदं राज्यकामिनाम् ।
जयप्रदमिदं तात पापिनामपि पापहृत् ॥
स्वर्गमोक्षप्रदं नृणां जयन्तीव्रतमुत्तमम् ।
त्वं राजन्सर्वपापघ्नं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् । [3965]
कुरु वृद्धिं च पुत्रांश्च अचिरात्प्राप्स्यसे ध्रुवम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वेदं पुण्यमाख्यानं प्रीतो धर्मसुतो वशी ।
नत्वा कृष्णं जगन्नाथं पुन श्रोतुं मनो दधे ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो नरो नाकं समश्नुते ॥ [3970]

Colophon

G(ed) शुभम् (for परम्). G1 युष्मात्प्रियकरं शुभम् (for [b]). — (L. 3914) G(ed.) मामेव स्तौति वै सदा (for [b]) — (L 3918) G2 इत्युक्ता अपि ते सर्वे (for [a]) — (L. 3919) G(ed) त्यक्त- (for मुक्त-). — (L. 3920) G2 G(ed) एतस्मिन्नन्तरे धाता (for [a]). — (L. 3924) ब्रह्मणो गदितं वाक्यं (for [a]). — (L. 3925) G(ed) नमस्कृत्येदमब्रवीत् (for [b]). — After line 3926, D1 ins.

170** शत्रुभिर्हृतराज्यस्य अपुत्रस्य च मेऽनघ ।
कथं वस्तुं मया शक्य स्वपुरे देववल्लभ ॥

— (L. 3927) M1 अपुत्रिणा न लोकोऽस्ति (for [a]) D1 नैवेति श्रुतित परम्; G2 नैव चेति मया श्रुतम् (for [b]).—(L. 3929) G1 वचनं (for राजेन्द्र). G(ed.) वेद्मयह तव मानसम् (for [b]).—(L. 3930) D1 महाप्राज्ञ (for °भाग). — (L. 3931) G(ed.) सर्वकाम- (for दिव्यभोग-).—D1 om the ref before line 3935 and that before line 3937. — (L. 3940) G1 सर्वसंपत्प्रदा यथा, G(ed) °सपत्करी तव (for [b]) — (L 3943) G(ed.) सप्रहृष्टो महाराजः (for [a]). — (L 3944) G(ed) रथस्थ. स्वपुरीं प्राप (for [a]) — (L 3946) M1 जयन्तीय (for श्रीजयन्ती-) D1 जयन्तीव्रतमिद भूपो; G1 जयन्तीव्रतमेतच्च; G(ed.) स जयन्तीवदमिद (for [a]). —(L 3958) G(ed) लेभे पुत्रं तथेन्द्राणी (for [a]) —(L 3961) M1 गान्धारी चैव सुव्रता (for [b]) — M1 om line 3963 — (L 3963) G(ed.) श्रीजयन्तीव्रत तात (for [a]) G2 पापिनां पापनाशनम् (for [b]) — G2 G(ed) om. lines 3967–3968 — (L. 3970) G1 विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् (for [b]).

Colophon — *Sub-parvan* · D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्म-; G1 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy. name:* D1 G1 M1 G(ed) जयन्तीमाहात्म्यम्. — *Adhy. no* · D1 G1 1 M1 30; G(ed) 31.

वैशंपायन उवाच ।
देवदेवारविन्दाक्ष मायातीत महामते ।
त्वत्पादकमलं वन्द्यं नमामि सततं विभो ॥
इति निश्चित्य मनसा धर्मराजः पितामहम् ।
विनयावनतो भूत्वा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद । [3975]
मोक्षोपायं सतां सङ्ग यन्मे तद्ब्रूहि पापहम् ॥
भीष्म उवाच ।
पापिनो मनुजस्येह सत्सङ्गान्मुक्तिरिष्यते ।
परया हरिभक्त्या च शाश्वती भवति प्रभो ॥
शृणु पार्थ महाभाग माहात्म्यं शार्ङ्गधन्विन· ।
तस्य संनिधिमात्रेण नराणां मुक्तिरव्यया ॥ [3980]
नारायणः पर ज्योतिर्ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम् ।
ये प्रपन्ना महात्मानस्तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सर्वपापहरं पुण्यमायुर्वर्धनमुत्तमम् ॥
आसीत्पुरा महाराज क्षत्रियो लोककण्टक । [3985]
नक्षत्रवर्मा बलवान्मूर्खो वै लोकपीडकः ॥
परदारपरद्रव्यग्रहणे सततोद्यत ।
अधर्मनिरतो नित्यं बहुधा जनपीडकः ॥
हतवान्ब्राह्मणान्गाश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
देवस्वहरणे नित्यं परस्वहरणे तथा । [3990]
उद्युक्त सर्वदा राजंश्चोरव्याधैश्च सेवितः ॥
तेन पापान्यनेकानि कृतानि सुबहूनि च ।
न तेषां शक्यते वक्तुं संख्या वत्सरकोटिभिः ॥
स कदाचिन्महाभाग सर्वेषामन्तकोपम· ।
विदेहनगरं राजन्सर्वसंपत्समायुतम् ॥ [3995]
योषिद्भिर्भूषिताभिश्च पुरुषै· पद्मसायुधै· ।
सर्वमङ्गलसंयुक्तैर्विविधैश्च पदातिभिः ॥
अलंकृतं विपणिभिस्तोरणैः सर्वतोमुखैः ।
ययौ पुरं बहुविधैः पूरितं धनराशिभि ॥
तस्योपकण्ठे देवस्य मन्दिरं मणिपूरितम् । [4000]
हाटकैर्निर्मितै· कुम्भैः शलाकैः काञ्चनैश्चितम् ।
तप्तकाञ्चनसाहस्रैर्निर्मितैस्तोरणैर्युतम् ॥
एवंभूतं देवगृहं नानागोपुरशोभितम् ।
नक्षत्रवर्मा बलवान्दृष्ट्वा तत्र मुदं ययौ ॥
हराम्यत्र सुवर्णानि बहूनीति विनिश्चितः । [4005]
जगाम विष्णुभवन नक्षत्रश्चौर्यलोलुप· ॥
तत्रापश्यद्द्विजवरं शान्त तत्त्वार्थकोविदम् ।
परिचर्यापर विष्णोरुदङ्कं तपसां निधिम् ।
एकाकिनं दयालुं च नि स्पृहं ध्यानलोलुपम् ॥
दृष्ट्वा नक्षत्रवर्मासौ स्वचौर्यस्यान्तरायिनम् । [4010]
देवताद्रव्यजालं तु समादातुमना निशि ।
उदङ्कं हन्तुमारेभे विवृतासिर्मदोद्धत ॥
पादेनाक्रम्य तद्वक्षो जटां संगृह्य पाणिना ।
हन्तुं कृतमतिं क्रूरमुदङ्क· प्रेक्ष्य चाब्रवीत् ॥
भो भो साधो वृथा मा त्वं हनिष्यसि निरागसम् । [4015]
मया किमपराद्धं ते कृतं तद्ब्रूहि सुव्रत ॥
कृतापराधिनं लोके शिक्षां कुर्वन्ति यत्नत ।
न हिंसन्ति वृथा सौम्य सज्जना अपि पापिनम् ॥
विरोधिष्वपि मूर्खेषु दृष्ट्वा वै चोत्तमान्गुणान् ।
विरोध नाधिगच्छन्ति सज्जनाः शान्तचेतसः ॥ [4020]
बहुधा बाध्यमानोऽपि यो नर क्षमयान्वितः ।
तमुत्तमं नरं प्राहुर्विष्णोः प्रियकरः स्मृत· ॥
अहो विधिर्वै बलवान्बाधते विविधं जनान् ।
सर्वसङ्गविहीनोऽपि बाध्यते हि दुरात्मना ॥
अहो निष्कारणं लोके बाध्यन्ते पापिनो जनान् । [4025]
तत्रापि साधून्बाधन्ते न समानान्कथंचन ॥
अहो माया बलवती मोहयत्यखिलं जगत् ।
पुत्रमित्रकलत्रार्थं सर्वदु·खे नियोक्ष्यते ॥
परद्रव्यापहरणे कलत्रं पोषितं त्वया ।
अन्ते तत्सर्वमुत्सृज्य एक एव प्रयाति हि ॥ [4030]
मम माता मम पिता मम भार्या ममात्मजः ।
ममेदमिति जन्तूनां ममता बाधते वृथा ॥
यावदर्जयसि द्रव्यं तावदेव हि बान्धवाः ।
धर्माधर्मौ सहैवास्तां धनादीनां समार्जने ॥
यद्भावि तद्भवत्येव यन्न भावि न तद्भवेत् । [4035]

(L. 3971) G1 प्रपन्नार्तिहर प्रभो (for [b]) — D1 om the ref. — (L 3976) G(ed) शुभं मे ब्रूहि पावनम् (for [b]). — G2 om. the ref — (L 3977) G2 पापिनो मनुजाः सर्वे (for [a]) — (L. 3980) D1 स्मरण- (for सांनिधि-) — (L. 3981) D1 ब्रह्म (for ज्योति·). — (L 3984) G1 M1 आयुर्वर्धनकारणम् (for [b]). — (L. 3987) G(ed) -हरणे सततोद्यत (for [b]). — (L 3998) D1 G1 M1 G(ed) तोमरैः (for तोरणै). — (L. 4002) G(ed) -चित्रैश्च (for -साहस्रैर्). G2 M1 वृतम् (for युतम्) — (L 4004) G(ed)) सु- (for वि). G1 बहून्यत्र सुनिश्चित (for [b]). — (L 4006) M1 क्षत्रियश् (for नक्षत्रश्) — (L. 4009) G2 नि :स्पृहं धनलोलुप· (for [b]). — (L 4011) D1 समादातुमगान्निशि (for [b]). — (L 4014) M1 G(ed.) शूरम (for क्रूरम्). — (L. 4016) M1 कृतापराध लोके हि (for [b]) — (L. 4020) G2 साधु- (for शान्त·). — (L 4022) D1 M1 विष्णो प्रियकर नरा (for [b]) — (L. 4023) D1 G2 विदितान् (for विविध) G1 जनम् (for जनान्). M1 बाधते विदितात्मना (for [b]). — (L 4025) G(ed) नरान् (for जनान्). G1 बाध्यन्ते विविधा जनाः (for [b]). — (L 4028) G1, 2 सर्वदु·खं (for °दु खे). D1 सर्वदुःखेन बाध्यते (for [b]) — (L 4029) M1 G(ed) कलत्र पोपयत्यपि (for [b]). — (L. 4031) D1 नृपात्मज (for ममात्मज·). — (L. 4034) D1 समं जनैः (for

इति निश्चितबुद्धीनां न चिन्ता बाधते क्वचित् ॥
अहो दुःखं मनुष्याणां ममताकुलचेतसाम् ।
महापापानि कृत्वापि परांस्तुष्यन्ति यत्नतः ॥
अर्जितं तु धनं सर्वं भुञ्जते बान्धवाः सदा ।
स्वयमेकस्तमोमूढस्तत्पापफलमश्नुते ॥ [4040]
इति ब्रुवाणं तमृषिं विमुच्य भयविह्वलः ।
नक्षत्रः प्राञ्जलिः प्राह क्षमस्वेति पुनः पुनः ॥
सतां सङ्गप्रभावेन हरिसंनिधिमात्रतः ।
गतपापो ववन्देऽथ ह्यनुतापीदमब्रवीत् ॥
मया मूढेन पापानि कृतानि सुबहूनि च । [4045]
तानि सर्वाणि नष्टानि विप्रेन्द्र तव दर्शनात् ॥
अहोऽहं पापधीर्नित्यं महापापं समाचरन् ।
कथं मे निष्कृतिर्भूयात्कं यामि शरणं प्रभो ॥
पूर्वजन्मार्जितैः पापैर्लुब्धकत्वमवाप्तवान् ।
क्षत्रियोऽपि च पापानि कृत्वा कां गतिमाप्नुयात् ॥ [4050]

अहो ममायुः क्षयमेति सर्वं
पापान्यनेकानि समार्जितानि ।
प्रतिक्रिया नापि कृता मयैषां
गतिश्च का स्यान्मम जन्म किं वा ॥
अहो विधिः पापशताकुलं मां [4055]
किं सृष्टवान्भारतरं च मह्याः ।
कृतं च पापं च मया च भोज्य
कियत्सु जन्मस्वहमुग्रजन्मा ॥

भीष्म उवाच ।

एवं विनिन्द्य चात्मानं नक्षत्रो ह्यात्मना तदा ।
अन्तस्तापाग्निना दग्धः सद्यः पञ्चत्वमागतः ॥ [4060]
उदङ्कः पतितं प्रेक्ष्य नक्षत्रं तु दयापरः ।
हरिपादोदकेनैव ह्यभ्यषिञ्चन्महामतिः ॥
हरिपादोदकस्पर्शान्नक्षत्रो गतकल्मषः ।
दिव्यं विमानमारुह्य मुनिमेनमथाब्रवीत् ॥
उदङ्क मुनिशार्दूल गुरुस्त्वं मम सुव्रत । [4065]
विमुक्तस्त्वत्प्रसादेन महापातककञ्चुकात् ॥
ज्ञानं त्वदुपदेशान्मे संजातं मुनिपुंगव ।
तेन मे पापजालानि विनष्टान्यतिवेगतः ॥
हरिपादोदकं यस्मान्मयि त्वं सिक्तवान्मुने ।
प्रापितोऽस्मि त्वया तस्मात्तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ [4070]
त्वयाहं कृतकृत्योऽस्मि प्राप्तवानुत्तमं पदम् ।
तस्मान्नतोऽस्मि ते विद्वन्यत्कृतं तत्क्षमस्व मे ॥
इत्युक्त्वा देवकुसुमैर्मुनिमेनमवाकिरत् ।
प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा नमस्कारं चकार ह ॥
ततो विमानमारुह्य सर्वकामसमन्वितम् । [4075]
अप्सरोगणसंकीर्णं प्रपेदे हरिमन्दिरम् ॥
एतद्दृष्ट्वा विस्मयानो ह्युदङ्कस्तपसां निधिः ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय अस्तौषीत्कमलापतिम् ॥
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु सर्वभूतदयापर ।
पाहि मां पुण्डरीकाक्ष संसारभृशपीडितम् ॥ [4080]
त्वयाहं तारितो देव सर्वजन्मकृतैरघैः ।
त्वत्संनिधिं प्रविष्टस्य क्षत्रबन्धोर्दुरात्मनः ।
पश्यतो मे महाभाग मुक्तिमद्य प्रदत्तवान् ।
त्वत्पादकमलादन्या गतिर्मेऽत्र न विद्यते ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन । [4085]
त्वमेव जगतां नाथ गतिर्मे भक्तवत्सल ॥

भीष्म उवाच ।

एवं वै कृतकृत्येन मुनिना प्रार्थितो हरिः ।
दर्शयित्वा स्वकं रूपं तमादाय स्वकं पदम् ।
गत्वा तं स्थापयामास मुनिं सारूप्यतां गतम् ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र सत्सङ्गं कुरु सर्वदा । [4090]
सत्सङ्गान्मुक्तिमाप्नोति सत्यं नारदभाषितम् ॥
त्वया सर्वेषु कालेषु सन्तः पूज्या युधिष्ठिर ।
तुष्टास्ते तु प्रदास्यन्ति भुक्तिं मुक्तिं च शाश्वतीम् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
शृणोति सततं भक्त्या ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ [4095]
विषयेषु विरक्तिः स्याद्विष्णुभक्तिर्दृढा भवेत् ।
केशवस्य पदं गत्वा सर्वान्वंशान्समुद्धरेत् ॥

Colophon

समार्जने). — After line 4041 D1 ins.:
171** जीवसद्भावमात्रेण कर्मभोगक्षयेण च ।
While G2 ins. after line 4042 :
172** यानि सर्वाणि तिष्ठन्ति तानि विप्रेन्द्रशासनात् ।
— (L 4045) G2 G(ed) पापेन (for पापानि). — (L 4047) D1 पापयोनित्वान् (for °धीर्नित्यं) D1 अकारिषम्, M1 समाचरम् (for °रन्) G1 मम पाप चिरं कृतम् (for ^{b}) — (L. 4054) G1 गतिश्च काम मम जन्म उग्रम् — (4055) D1 -गतिकुलं (for -शताकुल). — (L. 4056) M1 त्वमव्यय (for च मह्या:) G2 किं सृष्टवान्भारतभूमिभागे — (L 4058) G1. 2 अयमुग्रजन्मना (G2 °न्मन्) (for अहमुग्रजन्मा) — Before line 4065, D1 ins. नक्षत्र:. G2 om. lines 4069^b–4070^a; M1 om. lines 4070–4071 — (L 4070) तस्माद्विष्णोः परं पदम् (for ^{b}). — (L 4072) G1 M1 यत्कृत्य तद्वदस्व मे (for ^{a}) — (L 4078) D1 तुष्टाव (for अस्तौषीत्). — Before line 4079, G2 ins उदङ्क — After lines 4088, G2 ins :
173** जगाम भगवान्विष्णुर्भक्तानामिष्टदायक ।
— G2 om. lines 4089–4094, M1 om. (hapl) lines 4093–4095 — (L 4096) M1 G(ed) विरक्तस्य (for °क्तिः स्याद्) — (L 4097) G2 सर्वं पश्यन्, G(ed.) सर्वान्वंश्यान् (for °शान्)

COLOPHON. — *Sub parvan:* D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा., G2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D1 सत्सङ्गमाहिमा; M1 G(ed.) सत्सङ्गप्रशंसा. — *Adhy. no.:* D1 G1, 2 M1

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतत्पुण्यमाख्यानं प्रसन्नवदनो नृप ।
कृष्णं भक्तप्रियं नत्वा पाहि पाहीति चाब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

शङ्खतीर्थमिति ख्यातं कावेर्या दक्षिणे तटे । [4100]
कृष्णेन सूचितं देव तस्योत्पत्तिं वदस्व मे ॥
कावेर्याः पुण्यनद्यास्तु स्थानं यत्पुण्यवर्धनम् ।
यस्मिन्देशे ऋषिगणा देवताः सततं स्थिता ॥
पुण्याश्रमसमायुक्तमुभयोस्तीरयोरपि ।
प्रख्यातं पापहं स्थानं तात मे संप्रकीर्तय ॥ [4105]
ब्रह्मक्षत्रियवैश्यानां शूद्राणां चैव योषिताम् ।
मुक्तिप्रदेति विख्याता कावेरीं तां प्रकीर्तय ॥

भीष्म उवाच ।

ब्रह्मणा हि पुरा गीतं नारदाय महात्मने ।
तेनेदं मम धर्मात्मन्कारुण्याद्गदितं खलु ॥
भूप्रदक्षिणकाले तु मया वै सेविता पुरा । [4110]
सर्वपापहरा देवी कावेरी कलिनाशिनी ॥
त्वदर्थं सप्रवक्ष्यामि ह्यनुभूतं मया श्रुतम् ।
तृप्त्यर्थं तव वक्ष्यामि शृणु नान्यमनाः प्रभो ॥
कावेर्या दक्षिणे पार्श्वे श्रीनिवासस्य पृष्ठतः ।
शङ्खतीर्थमिति ख्यातं तीर्थानामुत्तमं परम् ॥ [4115]
पुरा सुधांशुर्धर्मात्मा चचार तप उत्तमम् ।
मधुकैटभहन्तुर्वै प्रसादात्कान्तिमाप्तवान् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं तप्यते तेन ताराणामधिपेन वै ।
तस्मै वरं कथं दत्तं विष्णुना सर्वजिष्णुना ॥
देवव्रत महाभाग कथ्यतां मे कुतूहलम् । [4120]
अस्ति चेन्मयि कारुण्यं तव देवव्रत प्रभो ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा बृहस्पतेर्भार्यां शीतांशुः सौम्यरूपवान् ।
अपहृत्य चिरं कालं तया सार्धं मुमोद ह ॥
विज्ञाय चरितं त्वेतद्भार्यायाः शशिनः प्रभो ।
मा मेति प्रार्थयित्वा तं पश्चाच्चैनं शशाप ह ॥ [4125]
क्षयी भव दुराचारः सर्वलोकेषु निन्दित ।
इति शप्त्वा क्षमस्वेति देवैः स प्रार्थितो विभुः ।
सुरलोकं विसृज्यैव प्रपेदे ब्रह्मणः सभाम् ॥
तदाप्रभृति धर्मात्मा विसृज्य च वराननाम् ।
अस्मिन्क्षेत्रे तपश्चक्रे बृहस्पतिभयार्दितः ॥ [4130]
वर्षाणामयुतं राजंश्चचार तप उत्तमम् ।
शापाच्च तपसा चैव कृशाङ्गो भाति चन्द्रमाः ।
अवशिष्टकलामात्रो देवानामग्रभुक्तदा ॥
वागीशं तुष्टुवुर्देवाः क्षम्यतां क्षम्यतां प्रभो ।
वृद्धिं ददस्व भूयस्त्वमस्माक हितकाम्यया ॥ [4135]

भीष्म उवाच ।

तथाकरोद्देवगुरुर्देवानां हितकाम्यया ।
तपसा कृपया चैव भूयो वृद्धिमवाप्तवान् ॥
तस्मिन्काले जगन्नाथमस्तौषीत्कमलापतिम् ।
स्रष्टारं सर्वलोकानां योगिध्येयमरिंदमम् ॥

चन्द्रमा उवाच ॥

नमस्ते लोकनाथाय नमस्ते धर्मरूपिणे । [4140]
नमस्ते कमलाकान्त प्रणतार्तिप्रणाशन ॥
आद्यन्तशून्यं देवेशं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
वेदमूर्तिं सहस्राक्षं नौमि सर्वात्मकं हरिम् ।
जगद्रूपमुदाराङ्गं पीताम्बरधरं हरिम् ।
कौस्तुभेन विराजन्तं सर्वगं तं नमाम्यहम् ॥ [4145]
पापघ्नं सर्वभक्तानां दिव्यमालाविभूषितम् ।
नीलजीमूतसंकाशं तं नतोऽस्मि रमापतिम् ॥
आकाशमध्यगं देवमनन्तमपराजितम् ।
वासुदेवं प्रपन्नोऽस्मि सर्वपापक्षयोऽस्तु मे ।
नमस्कारप्रभावेन नश्यत्वद्यामयः प्रभो ॥ [4150]
स्तूयमानं सदा देवैर्वेदैश्च ब्रह्मवादिभिः ।
नतोऽस्मि तं हरिं सूक्ष्मं नाशं यातु च मे जरा ॥
अन्तर्यामिञ्जगत्साक्षिन्भक्तवत्सल सर्वग ।
मत्कल्मषाणि सर्वाणि यान्तु नाशं नतोऽस्मि ते ॥
इति स्तुतो जगन्नाथः सर्वसिद्धनिषेवितः । [4155]
आययौ गरुडारूढो यत्रास्ते रोहिणीपतिः ॥
ध्यायन्तं सर्वगं देवं हृदि शङ्खादिभूषितम् ।
दृष्ट्वा सर्वगतो विष्णुर्विधुमाह सविस्मयः ॥
वरं वरय भद्रं ते निशाकर सुधाकर ।
स्तोत्रेण तपसा चैव तुष्टोऽहं नितरां प्रभो ॥ [4160]

---

31 ; G(ed.) 32.

(L. 4099) D1 G1 कृष्णभक्ति- (for कृष्ण भक्त-). —(L. 4101) G(ed.) वदाथ (for वदस्व) —(L 4106) G2 ब्राह्मणक्षत्रियविशां (for °) —For lines 4106–4109, D1 subst. ·

174** भीष्म ।
तातहं सप्रवक्ष्यामि शृणु नान्यमना प्रभो ।

—(L. 4110) D1 कावेर्या दक्षिणे कूले (for °) —(L. 4122) G(ed.) काम्य- (for सौम्य-). —(L. 4127) D1 शप्तः (for शप्त्वा). —(L 4131) D1 वायुभक्षः सदा श्रीमांश्च (for °). — D1 om lines 4135–4137 —(L. 4139) D1 अरिंदम ; G1 अनुत्तमम् (for अरिंदमम्) — G1 M1 शशी (for चन्द्रमा). D1 om. line 4140. —(L. 4141) M1 नमस्ते लोकमूर्तये (for °) —(L. 4143) M1 सर्वार्थगं (for °त्मकं). —(L. 4149) D1 -क्षयं कुरु; G1 -क्षयान्मम ; G2 -क्षयो मम (for -क्षयोऽस्तु मे) —(L 4151) G(ed.) मुनिभिर् (for वेदैश्च) —(L. 4153) D1 G1, 2 अन्तर्यामी जगत्साक्षी (for °). D1 G1 M1 सर्वगो (D1 °शो) भक्तवत्सलः). G2 श्रीपते पुरुषो-

इत्युक्तो देवदेवेन सुधांशुस्तं प्रणम्य च ।
ययाचे श्रीपतिं देव वराणामुत्तमं वरम् ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ कान्तिं मे वर्धयस्व ह ।
सौभाग्यमण्डलं देहि गुरोः शाप निवारय ॥
इत्युक्तो वै जगन्नाथ शङ्खपूतेन वारिणा । [4165]
अभिषिच्य वर तस्मै ददौ सर्वगत प्रभु ॥
तमाह शर्वरीनाथं नमन्तं सौम्यवर्चसम् ।
परिपूर्णाः कला सर्वा ह्रासवृद्ध्या भवन्तु ते ॥
शृणु सौम्य महाभाग त्वया यत्सेवितं स्थलम् ।
शङ्खतीर्थमिति ख्यातिं गमिष्यति न सशय ॥ [4170]
त्वया च यत्कृतं स्तोत्रं पठतां शृण्वतामपि ।
सर्वपापानि नश्यन्तु रोगाणि बलवन्ति च ॥
अस्मिन्वै मज्जनात्तीर्थे सर्वसंपद्भविष्यति ।
अस्नायिनां मनुष्याणां दारिद्र्य भवति ध्रुवम् ॥
एवमुक्त्वा जगन्नाथ शीतांशुं धर्मनन्दन । [4175]
अदूरे तस्य पुरत श्रीनिवासस्थलं गत ॥
स्थित्वा तत्र मुहूर्तं तु पूजितो देवतागणै ।
स्वधाम प्रययौ श्रीमान्नारदाद्यैरभिष्टुत ॥
निशाकरोऽपि धर्मात्मा मुनिभिः परिपूजित ।
तस्मादेशाद्ययौ स्वर्गं प्रपेदे च स्वकं पदम् ॥ [4180]
सर्वे ऋषिगणा विद्वन्स्तत्र चक्रुरकल्मषाः ।
यज्ञैर्यज्ञपतिं केचिज्ज्ञानयोगविचक्षणाः ।
आराध्य त चिर कालं तत्पदं ते प्रपेदिरे ॥
पौलस्त्यनिधनं कृत्वा रामचन्द्र प्रतापवान् ।
अत्र स्नात्वा कपिगणै पुनीत स्वपुरं ययौ ॥ [4185]
पुरा हि भार्गवो रामो राजवंश्यान्निहत्य च ।
स्नात्वात्रैव चिरं कालं प्रपेदे परमं पदम् ॥
सुत्रामा देवराजश्च अहल्यां काममोहित ।
गत्वा तु तत्फलं प्राप्य स्त्रीचिह्नं गौतमात्खलु ॥
तद्दोषपरिहारार्थं स्नात्वा चाब्दत्रयं प्रभो । [4190]
अत्रैव प्राप्तवान्रूपं सर्वतेजोमयं शुभम् ॥
श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं शङ्खतीर्थात्पुरः स्थितम् ।
स्नातानां सर्वपापघ्नं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
कावेरीमज्जनं पुण्यं दुर्लभ ह्यकृतात्मनाम् ।
पुरा संचितपुण्यानामप्रयत्नेन लभ्यते ॥ [4195]
पुरा लोकहितार्थाय ब्रह्मणा निर्मिता त्वियम् ।
तस्मात्स्थातव्यमत्रैव नित्यशः पापभीरुभिः ॥
करोमि मज्जनं देव्यां कावेर्यां यो वदेत्सुधी ।
वदते तस्य पापौघो नाशकालो ममेति च ॥
आकल्पजन्मभिः पापं संचित यन्नरै प्रभो । [4200]
तत्सर्वं भस्मसान्माघे कावेरीमज्जनाद्भवेत् ॥
तेजोमयेषु लोकेषु भुक्त्वा भोगाननेकशः ।
पश्चान्मोक्षमवाप्नोति कावेर्यां स्नाति यो नर ॥
कावेरी तु महापुण्या स्मृता पापप्रणाशिनी ।
संसेव्या सर्वदा विप्रै संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥ [4205]
पापक्षयकरं स्नानं सृष्टिकर्ता पितामहः ।
इय लोकहितार्थाय निर्ममे निपुण क्षितौ ॥
दक्षिणस्यां दिशि विभु कावेरीं कलिनाशिनीम् ।
गङ्गामुत्तरदिग्भागे नश्यन्ती पापिनामघम् ।
सृष्ट्वा मुदं ययौ श्रीमांस्तस्यां स्नात्वा तु नो भयम् ॥
विष्णुपादोद्भवा देवी कावेरी पापनाशिनी ।
मज्जतां सर्वपापानि छिनत्त्येव न संशय ॥
चन्द्रसूर्यग्रहे चैव संक्रान्तावयने तथा ।
सिद्धयोगे पुण्यदिने चन्द्रादित्यमरुद्गणा ॥
गन्धर्वा लोकपालाश्च यक्षविद्याधरा नृप । [4215]
ब्राह्मी माहेश्वरी लक्ष्मी शची मेनादितिर्दितिः ॥
घृताची मेनका रम्भा ह्युर्वशी च तिलोत्तमा ।
अन्याश्चाप्सरसां संघाः कावेर्यां स्नानतत्पराः ।
माघे चैतासु तिथिषु स्नात्वा यान्ति सुरालयम् ॥
भस्मानि यत्र दृश्यन्ते कावेर्यां पार्श्वयोरपि । [4220]
सुराणां तु मखस्थान विद्धि तत्रैव भारत ॥
तपः कुर्वन्ति मुनयो ह्यद्यापि मनुजेश्वर ।
शान्ता जितारिषड्वर्गा ह्यदृष्टा पापकर्मभिः ॥
स्नातव्यं यत्नतो राजन्कावेर्यां धर्ममिच्छता ।
स्नातानां तु शुभो लोको भविष्यति न सशयः ॥ [4225]
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र कावेरीस्नानमाचर ।
वाञ्छितार्थप्रदा देवी कावेरी पापनाशिनी ॥

वैशंपायन उवाच ।

या इदं पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

Colophon.

सम (for ^{b}) —(L. 4159) D1 महामते (for सुधाकर). —(L. 4163) D1 कान्तिं मे वर्धय प्रभो (for ^{b}) — D1 om. lines 4173–4174. —(L 4174) M1 मज्जता (for °नात्). —(L. 4479) M1 मुनिभिः पूजितस्तदा (for ^{b}).—(L 4185) D1 G1 M1 मुनि-; G(ed.) त्वृषि- (for कपि-) —(L 4186) G(ed) निगृह्य (for निहत्य). —(L. 4188) M1 अहल्याकामलोलुपः (for ^{b}) — G1 2 om lines 4192–4194 —(L. 4192) D1 दैवतैरपि पूजितम् (for ^{b}) —(L 4195) G2 प्रयत्नेन हि लभ्यते (for ^{b}). —(L 4197) G1 स्नातव्यम् (for स्था°). D1 तस्मात्संस्नाप्य मन्त्रेण (for ^{a}). —(L. 4198) G(ed.) कावेर्यां रङ्गसंनिधौ (for ^{b}) —(L. 4199) G1, 2 M1 G(ed.) वेपन्ते तस्य पापानि (for ^{a}). —(L 4201) D1 M1 -स्नानतो; G2 -संगतो (for -मज्जनाद्) —(L. 4208) G1 G(ed) भुव (for विभु) —(L. 4216) G(ed.) धृतिर् (for दितिर्). G1 धृति (for दिति). G2 चण्डी मेना दितिः शुभा (for ^{b}). — After line 4219, D1 ins : 175** स्नातव्यं सतत राजन्कावेर्यां धर्ममिच्छता । —(L 4223) D1 ते प्रशान्तारिषड्वर्गा (for ^{a}). — D1 om. line 4224. — (L 4224) G2 सुखम् (for धर्मम्). —(L. 4229) G(ed.) शृणोति पापनिर्मुक्तो (for ^{a}).

गमिष्ये त्वत्प्रसादेन हरिं जेतुं पितामहे ।
इत्युक्त्वा प्रययौ पार्थ क्षीरोद बलदर्पित: ॥
तत्र सर्वगतं विष्णुमदृष्ट्वा विस्मयं गत. ।
किं करोमि क यास्यामि क च पश्यामि संप्रति ॥
कर्मणा फलदो विष्णुर्भूलोके स्थितिमेष्यति । [4300]
इति निश्चित्य मनसा भूलोकं प्राप्तवान्प्रभु ॥
तस्य बुद्धिरियं जाता मदान्धस्यातिदुर्मते: ।
विवेकं नैव पश्यन्ति बलिन. कामुकाः खलु ॥
अहो हरि सर्वगतो भूमौ संप्रति संस्थित ।
पातालं नेतुमिच्छामि सप्तद्वीपां वसुंधराम् ॥ [4305]
इति निश्चित्य मनसा सागर समुपाविशत् ।
कण्ठमात्रमभूत्तोय तस्य दैत्यस्य धर्मज ॥
प्रसार्य हस्तं पाताळे वाम दक्षिणमुत्तरे ।
चालयामास पृथिवीं कल्पान्ते दिग्गजा इव ॥
वसुधा लोकमातेयं कम्पमाना पुन. पुनः । [4310]
अस्तौषीज्जगतामीश सर्वगं भक्तवत्सलम् ॥

वसुधोवाच ।

श्रीनिवास नमस्तेऽस्तु नमो विश्वकुटुम्बिने ।
नमो विश्वपते तुभ्यं नमस्ते जलशायिने ॥
नम क्षीराब्धिवासाय नमस्ते सूक्ष्मरूपिणे ।
नमो देवाधिदेवाय नमो विद्युत्प्रभाय च ॥ [4315]
नमस्ते वसुधानाथ नमस्ते भक्तवत्सल ।
शङ्खचक्रगदापाणे नमो नन्दकधारिणे ॥
पाहि मां भयसंत्रस्तां पद्मनाभाय ते नमः ।
नमश्चैतन्यरूपाय पृथ्वीधर नमोऽस्तु ते ॥
मत्स्यवामनरूपाय कूर्मरूपाय ते नमः । [4320]
नारसिंहाय रामाय नमो दामोदराय च ॥
कृष्णाय यादवेन्द्राय वासुदेवाय चक्रिणे ।
नमस्ते पुण्डरीकाक्ष पाहि लोकपते प्रभो ॥
इति स्तुतो जगन्नाथो धरण्या पाण्डुनन्दन ।
सांनिध्यमगमद्विष्णुरन्तर्यामी जगन्मय ॥ [4325]
मा भैषीत्युक्तमात्रे तु विद्युन्मण्डलवत्प्रभुः ।
चक्रमादाय चिच्छेद कैटभस्य शिरस्तदा ॥
धरामाश्वास्य विश्वात्मा तया सार्धमरिंदम ।
इद क्षेत्रं समागत्य सोऽतिष्ठत्प्रभुरव्यय ॥
अत्र स्थित हरिं ज्ञात्वा सर्वलोकधरः प्रभु । [4330]
अनन्त प्रेषयामास स्वसुतं शङ्खपालकम् ॥

अनन्त उवाच ।

शृणु पुत्रक मद्वाक्यं श्रीनिवासो जगन्मय ।
कावेर्यां दक्षिणे पार्श्वे कावेर्या च तरंगिते ॥
ऋषेरौद्दालकस्यैव ह्याश्रमे मुनिसेविते ।
सिद्धविद्याधरगणै सेविते पुण्यपादपै । [4335]
श्वेततिन्त्रिणिबिल्वैश्च श्वेतजम्बूकपित्थकै ॥
एवं भूते जगन्नाथ श्रीनिवासो जगन्मयः ।
श्रिया च वसुमत्या च सेव्यमानस्तु तिष्ठति ॥
तमेव सेवमानस्तु वर्तयस्व तदन्तिके ।
अदृष्ट. सर्वमनुजैः परां सिद्धिं गमिष्यसि ॥ [4340]
एवं प्रबोधितस्तेन ह्यनन्तेन महात्मना ।
शङ्खपालो नमस्कृत्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥
भगवन्सर्वनागेन्द्र सर्वशास्त्रविशारद ।
किमर्थं तप्यते तेन ऋषिणा करुणात्मना ॥
तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महामते । [4345]
यदर्थं सर्वनागेन्द्र कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥
इत्युक्त शङ्खपालेन शेषो लोकधर प्रभु ।
औद्दालकस्य चरितमब्रवीत्कामदं शुभम् ॥

Colophon

अनन्त उवाच ।

ऋषिरौद्दालको नाम वेदवेदाङ्गपारगः ।
शान्तो जितेन्द्रियो मौनी सदा ध्यानपरायण ॥ [4350]
अत्रैव सुचिरं कालं तपश्चक्रे महामतिः ।
चत्वारिंशद्युगं तात ह्यहोरात्रमिवाकरोत् ॥
तेनैव तपसा तुष्टो ब्रह्मा लोकपितामह ।
यत्र तिष्ठति धर्मात्मा ऋषिरौद्दालको मुनि ।
तं देशमधिगम्याशु वचनं चेदमब्रवीत् ॥ [4355]
औद्दालक महाभाग तुष्टोऽहं तपसा हि ते ।
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽहं प्रजापतिः ॥

आगम्य (for °त्य).—(L 4294) G_1 जिताश्च लोकास्त्वत्तोऽहं ; G_2 M_1 जिता स्म लोकास्तातार्हं (for ^{a}) —(L 4298) G_2 दृष्ट्वा विस्मयमागत. , G_2 अदृष्ट्वा ध्यानमागत (for ^{b}). —(L 4310) G(ed) मुहुर्मुहु (for पुन पुन). —(L 4318) G(ed) -वित्रस्तां (for -सं°) —(L 4320) G_2 कूर्मवाराहरूपिणे , M_1 °रूप नमोऽस्तु ते (for ^{b}) —(L 4321) D_1 नमो दाशरथे नम. (for ^{b}) —(L 4322) D_1 वासुदेव त्रिविक्रम (for ^{b}). —(L 4325) G_2 अन्तर्धाम जगद्गुरु (for ^{b}). —(L 4326) G(ed) मा भैषीरिति तामुक्त्वा (for ^{a}).—(L 4328) M_1 धर्मात्मा (for विश्वात्मा) —(L 4333) D_1 कावेर्या चतुरान्तिके ; G_2 पुलिने च मनोरमे (for ^{b}) — G_2 om line 4334. —(L. 4336) G_2 G(ed.) श्वेतैश्च (G_2 केतकी) तिन्त्रिणीबिल्वै (for ^{a}) —(L 4339) D_1 तस्य वै सेवनार्थं तु ; G_2 तस्य वै सेव्यमानस्य (for ^{a}) — (L. 4343) M_1 कृपा मयि तवास्ति चेत् (for ^{b}) — (L 4346) D_1 तत्सर्वं वद नागेन्द्र (for ^{a}). M_1 सर्वशास्त्रविशारद (for ^{b}). —Before line 4347, M_1 ins. भीष्म

COLOPHON — *Sub-parvan* D_1 G_1 G(ed.) आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा , G_2 M_1 शेषधर्मा — *Adhy name* G(ed) कावेरीमाहात्म्यम्. — *Adhy no.* D_1 $G_{1\ 2}$ M_1 33, G(ed) 34.

D_1 G_2 M_1 शेष (for अनन्त) — (L 4352). D_1 [अ]ग्निहोत्रम् , G_2 [अ]होरात्रिम् (for °त्रम्). —(L 4354) G(ed) महान् (for मुनि). — Before line 4356, M_1 ins. ब्रह्मा. —(L 4356) D_1 $G_{1\ 2}$ तृप्तो (for तुष्टो) D_2 तव

ब्रह्मणोदीरितं वाक्य श्रुत्वा मुनिवरोऽब्रवीत् ।
भगवन्देवदेवेश कृतार्थोऽस्मि त्वदागमे ।
यथा प्रीणाति मे विष्णुस्तथा कुरु महामते ॥ [4360]
शृणुष्व मद्वचः पुत्र यत्रा लोकेश्वरो हरि ।
हनिष्यत्यसुरं मूर्खं तदा ते दर्शनं भवेत् ॥
स्थित्वात्र कतिचित्कालं श्रीनिवासो जगन्मयः ।
वेदान्तैः सेव्यमान सन्स्वं धाम सम्प्रपत्स्यति ॥
राज्ञां तु दुर्विनीतानां पौलस्त्यस्य दुरात्मनः । [4365]
कृत्वा तु निधनं तेषामत्रैव स्त्रालुमेष्यति ।
रामाख्यो भगवान्विष्णुः सत्यं सत्यं न संशयः ॥
पुरंदरमुखा देवा स्थास्यन्त्यत्रैव नित्यशः ।
श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे पार्थ देवानां प्रपितामहः । [4370]
तदाप्रभृति धर्मिष्ठ ऋषिरौद्दालको बुध ।
प्रसन्नं देवदेवस्य पश्यन्नास्ते मुखं द्विजः ॥
आविर्बभूव धर्मात्मा देवोऽपि जगतीपति ।
श्रीनिवासस्य सेवार्थं गच्छ पुत्र कुरुष्व ह ॥
शेषेणैवं प्रयुक्तोऽसौ शङ्खपाल प्रतापवान् । [4375]
अमुं क्षेत्रं समागत्य परिचर्यापरो मुनिः ।
विष्णोः सर्वात्मनो राजन्नद्यापि कुरुते सुखी ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पातालात्कुत्र सांनिध्यमगमच्छङ्खपालक ।
देवव्रत महाभाग तं देशं मे वदस्व ह ॥

भीष्म उवाच ।

अगस्त्ये पश्चिमे तीर्थे शङ्खाख्ये तु महाह्रदे । [4380]
आविर्बभूव शेषेण चोदित शङ्खपालक ॥
तदिदं चाभवत्क्षेत्रं क्षेत्राणामुत्तमं परम् ।
तीर्थानां चैव सर्वेषामुत्तमं तत्प्रचक्षते ॥
अगस्त्यो भगवानत्र लिङ्गभूतात्तु शंकरात् ।
तपस्तप्त्वा महातेजा ह्यणिमादिगुणी ह्यभूत् ॥ [4385]

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थमत्र दृश्यन्ते नैव ते द्रुमजातय ।
एको वसति बिल्वोऽसौ श्वेतः पुण्यतरुः किल ॥

भीष्म उवाच ।

कृते कपित्थस्त्रेतायां तिन्त्रिणी द्वापरे नृप ।
जम्बू कलौ युगे बिल्वो युगानां तु क्रमाद्रुताः ॥
श्रीनिवासपुरं ज्ञेयं कावेर्या दक्षिणे तटे । [4390]
युगत्रयावधिस्तस्य ततो वै लयमेष्यति ॥
देवता श्रीनिवासस्य ऋषिरौद्दालकः स्मृतः ।
स्मर्तृणां मुक्तिदं विद्धि गतानां वसतां किमु ॥
अद्यापि निर्जराः सर्वे परमस्थानकाङ्क्षया ।
वाञ्छन्ति वस्तुमत्रैव ऋषयश्च तपोधनाः । [4395]
मृतानां सर्वपापानि छित्त्वा मुक्तिं ददाति च ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

औद्दालको मुनिश्रेष्ठ किं कार्यमकरोत्ततः ।
तस्मै वर कथं दत्तो विष्णुना प्रभविष्णुना ।
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवव्रत महामते ॥

भीष्म उवाच ।

तपः कुर्वति धर्मिष्ठे श्रीनिवासो जगन्मयः । [4400]
सांनिध्यमगमद्राजञ्श्रिया सार्धमरिंदम ॥
स्पृष्टस्तस्य शरीरं तु सर्वलोकेश्वरो हरि ।
ददौ वरं तमाहूय ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

तुष्टोऽस्मि तव धर्मज्ञ तपो निवर्त्यतां द्विज ।
द्विवारं ते मम ब्रह्मन्दर्शनं तु भविष्यति ॥ [4405]
मम रामस्य रामस्य ततो मल्लोकमेष्यसि ।
त्वया स्थितमिदं स्थानं धर्मवृद्धिर्भविष्यति ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो देवाना हितकृद्धरि. ।
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र श्रीनिवासं भजस्व ह ॥
स्नातव्यं यत्नतो जप्यं कावेर्यां हरिसंनिधौ । [4410]
श्रीनिवासमिदं क्षेत्र दुर्लभं तु कलौ युगे ।
पुरा संचितपुण्यानामप्रयत्नेन वर्धते ॥
तत्र स्नाताः पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य विष्णुलोकं व्रजन्ति हि ॥
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी । [4415]
स्मृतार्तिनाशिनी राजन्कावेरी पुण्यदायिनी ॥
दृष्टमात्रा हि कावेरी श्रीनिवासस्य संनिधौ ।
ददाति श्रीयुतं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥
स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
श्रीनिवासं च कावेरीं नित्यं स्मरति यो नरः ॥ [4420]
स्वर्गलोकप्रदा नृणां ब्रह्मलोकप्रदा तु सा ।

(for हि ते) —(L 4357). M1 उपागत (for प्रजापतिः) — Before line 4359, M1 ins औद्दालकि and before line 4361, D1 M1 ins ब्रह्मोवाच. —(L. 4361) G1 यथा योगेश्वरो हरि (for ᵇ). —(L 4365) G(ed) महात्मनः (for दुरा°) — D1 om. line 4368. —(L 4372) G(ed) -देवेश (for -देवस्य). D1 G2 G(ed) द्विजोत्तम (for मुख द्विज) —(L 4376) D1 G2 ऽभवत् (for मुनि) —(L 4379) G1 कथयस्व ; G(ed.) मे वदाद्य (for मे वदस्व) — (L 4380) G2 M1 शङ्खाह्वे (for °ख्ये).—(L. 4383) G1 G(ed) तीर्थानामुत्तम चैव (for ᵃ). G1 G(ed.) सर्वेषा (for उत्तमं). —(L. 4385) G2 महाघोर (for °तेजा). G1 M1 -गुणान्वितः ; G(ed.) -गुणान्ययौ (for -गुणी ह्यभूत्).— G2 om lines 4392-4396 —(L 4393) D1 G1 M1 स्थितानां (for स्मर्तृणां). —(L. 4401) G2 श्रीनिवासो महामते (for ᵇ). — G1 om. the ref —(L 4404) D1 तृप्तो (for तुष्टो). —(L 4405) G(ed) द्वापरान्ते (for द्विवार ते) —(L. 4406) G2 ततो लोकं गमिष्यसि, M1 ततो लोकमुपे° (for ᵇ).—(L. 4407) D1 धर्मवृद्ध, G(ed.) पुण्यवृद्धिर् (for धर्म°). —(L. 4408) M1 शुभ-

सूर्यलोकप्रदा देवी चन्द्रलोकप्रदा तथा ।
सूर्याचन्द्रमसोर्लोकं शिवलोकप्रदायिनी ॥
स्नातानां संगमे चास्या. श्रीनिवासस्य चाग्रत. ।
विष्णुलोकप्रदा नृणा साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥ [4425]
षण्मासं पुत्रकामस्तु स्नाति तत्र हि यो नर ।
कृपया वासुदेवस्य पुत्रांश्च लभते ध्रुवम् ।
राज्यकामो लभेद्राज्यं धनकामो लभेद्धनम् ॥
अब्दत्रयं व्रत कृत्वा कावेर्या स्नाति यो नर ।
इह लोके सुखं भुक्त्वा वैकुण्ठे सोऽश्नुते सुखम् ॥ [4430]
एवं प्रबोधितस्तेन कावेर्या स्नानवैभवम् ।
देवव्रतेन धर्मात्मा धर्मपुत्रो महामति. ॥
प्रणम्य वैभव देव्या कावेर्या विविधं स्थलम् ।
श्रोतुकामो महातेजा गाङ्गेय पुनरब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह नमस्तेऽस्तु पीत्वा तव वचोऽमृतम् । [4435]
तृप्तिरद्य न मे जाता कावेर्यास्तीर्थसंश्रवे ॥
संगमे कपिलायास्तु कावेर्याश्च महामते ।
यत्फल तु भवेन्नृणां तन्मे त्वं कृपया वद ॥
चन्द्रार्कपुष्करिण्योस्तु वह्निपुष्करिणी तटे ।
कुम्भघोणे महाक्षेत्रे हेमवत्यास्तु संगमे ॥ [4440]
विश्वेश्वरे भृगुक्षेत्रे गजारण्यस्य वैभवम् ।
तद्वेदं तस्य विवरं ऋषीणा तत्र वर्तनम् ॥
अन्यच्चैव भवान्वेत्ति कावेर्या स्नानवैभवम् ।
कीर्तयस्व महाभाग कीर्तनादघनाशनम् ॥

सूत उवाच ।

प्रार्थितो धर्मपुत्रेण भीष्म· कुरुकुलोत्तमः । [4445]
चिरं ध्यात्वा नमस्कृत्य गङ्गां यदुकुलोत्तमम् ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं धर्मसूनुमरिंदमम् ॥
परोपकारिण सन्तो धर्मार्थैं स्वकलेवरै· ।
वाचा किमुत सर्वेषां कुर्वन्ति प्रीणयन्ति च ॥
ये लोके भूसुरा विप्रा धर्मान्विक्ष्यन्त्यमिथ्यया । [4450]
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
रात्रौ दिनमुखे विप्रा निरुद्योगमना प्रभो ।
शृण्वन्ति सत्कथा ये ते यान्ति विष्णो परं पदम् ॥
कावेर्या· कीर्तनं ये तु कुर्वन्ति ह्यनिशं नरा· ।
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥ [4455]
श्रीनिवासस्य माहात्म्यं कावेर्या स्नानवैभवम् ।
शृणोति य सदा भक्त्या सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
य इद पुण्यमाख्यानं शृणोति श्रद्धया नरः ।
सर्वपापविमुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रीनिवासस्य माहात्म्य श्रुत्वा प्रीतो महामतिः । [4460]
धर्मराजः पुन. प्राह कावेरी कीर्तयेति च ॥

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि माहात्म्य कावेर्या कुरुनन्दन ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
वह्न्यर्कपुष्करिण्योश्च माहात्म्यं प्रवदामि ते ।
पुष्करिण्योस्तयोर्मध्यं पापिनामघनाशनम् ॥ [4465]
वह्निपुष्करिणी गत्वा नरा· पापावृता अपि ।
प्रयान्ति विष्णुभवनं परमानन्ददायकम् ॥
वह्निपुष्करिणीस्नानं ईश्वरस्यावलोकनम् ।
कुर्वन्ति ये नरा भक्त्या उद्यत्लार्कसमप्रभाः ।
हंसयुक्तेन यानेन यान्ति विष्णो परं पदम् ॥ [4470]
वह्निपुष्करिणी राम आदित्यकुलसंभवः ।
अकरोद्भार्यया सार्धं लक्ष्मणेन महात्मना ॥
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा सहरिः सविभीषण ।
गायत्र्याख्यां शिला राजन्नविरुह्य जजाप च ॥
देवानां चैव सर्वेषां मातर भुवनेश्वरीम् । [4475]
आराध्य मनसा राजन्कावेरीं वै ननाम च ॥

(for हित-). — G2 om lines 4410–4414 — (L 4410) G(ed.) स्नानं यद्यत्तपो जप्यं (for ^{a}). — (L 4412) G(ed) लभ्यते (for वर्धते).— G2 om lines 4419–4429 M1 om. line 4422.— (L. 4423) G(ed) सकृत्स्मरणमात्रेण (for ^{a}). D1 शिवलोकं ददाति सा (for ^{b}) — (L. 4425) G(ed) विष्णुलोको भवेन्नृणां (for ^{a}) — (L 4427) D1 M1 देवदेवस्य (for वासु°) — (L 4428) G1 G(ed) धनलाभो (for °कामो) — D1 G1 2 M1 om line 4429 — After line 4430, G(ed.) ins. .

177** इह लोके सुखं भुक्त्वा वैकुण्ठ सोऽश्नुते सुखम् ।

— Before line 4431, D1 G1 ins सूत and G(ed) वैशंपायन — — (L 4433) G(ed) शिरसा (for वैभवं) G1 कावेर्यां स्नानवैभवम् , G(ed.) °र्या विविधस्थलम् (for ^{b}) — G2 om. the ref.— (L. 4438) G2 यद्भवेत्तु फलं नृणा (for ^{a})

— (L 4439) D1 चन्द्र- (for वह्नि-) — (L 4441) G(ed) गजारण्ये च वैभवम् (for ^{b}) — (L 4446) G1 हरिं (for गङ्गा). — (L 4447) D1 अरिंदम , G1 अनुत्तमम् (for अरिंद°). — (L 4448) D1 धनैरर्थैं (for धनार्थैः स्व-). — G1 M1 om (hapl) 4452–4455 — (L 4452) D1 निरुद्योगे महात्मसु , G(ed) °गा जितेन्द्रिया (for ^{b}). — (L. 4454) D1 कुर्वन्तेऽहर्निशं नरा (for ^{b})

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा , G2 G(ed) शेषधर्मा .— *Adhy name* M1 G(ed.) कावेरीमाहात्म्यम् — *Adhy no.* D1 G1 2 M1 34 , G(ed.) 35

(L 4460) G(ed) महीपाति (for महामाति) — (L. 4461) G1 G(ed) धर्मपुत्र (for °राज) — (L 4462) D1 कावेर्या स्नानवैभवम् (for ^{b}) — (L. 4463) G2 M1 नरः

आहूय सीतया सार्धं तत्र विश्रवसः सुतम् ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं सर्वलोकोपकारकम् ॥
विभीषण महाभाग ब्राह्मणेभ्यो ददस्व ह ।
सौवर्णानि च रत्नानि धनानि विविधानि च ॥ [4480]
रावणो निहतः संख्ये सीतार्थं सर्वराक्षसैः ।
राक्षसाना च सर्वेषां तृप्तिरद्य भविष्यति ॥
यत्त्वया सेविता देवी कावेरी पापनाशिनी ।
निवापः क्रियतामत्र युष्मत्पितृगणं प्रति ॥
अत्र कुर्वन्ति ये श्राद्धं पितृणा मुक्तयेऽनघ । [4485]
तेषां पुरातनास्तात प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥
जप कुर्वन्ति ये विप्रा ह्यत्र पापविवर्जिता ।
प्रयान्ति हरिसालोक्यं नारदात्तु मया श्रुतम् ॥
सङ्गात्तु यत्कृतं पापमग्रजेन त्वयापि वा ।
तत्सर्वं लयमायातु ह्यगस्त्यानुग्रहात्प्रभो ॥ [4490]
सत्सङ्गात्प्राप्यते स्वर्गो दुःसङ्गान्निरयो ध्रुवम् ।
तस्मात्त्वया कृत सङ्गस्तेनैव लयमेष्यति ॥
कृतकृत्यो भवानेको राक्षसानां दुरात्मनाम् ।
सत्सङ्गतोऽप्यसङ्गित्वं तव जातं महामते ॥
अगस्त्येन पुरा तात कावेरी पुण्यदायिनी । [4495]
सर्वलोकहितार्थाय निर्मिता पुण्यकर्मणा ॥
वैदेहि पश्य कावेरीं गङ्गाद्यां सर्वतोमुखाम् ।
कवेरकन्यां सर्वासां नदीनां प्रवरां शुभाम् ॥
अगस्त्यपत्नीं पापघ्नीं ब्रह्मणो मानसीं सुताम् ।
स्नातव्यमत्र वै भीरु त्वया दानानि यत्नतः ॥ [4500]
दातव्यानि च विप्रेभ्यो वासांसि विविधानि च ।
रत्नानि विप्रमुख्येभ्यो भूमिदानमनुत्तमम् ॥

भीष्म उवाच ।

राघवेन्द्रस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा परमपावनम् ।
पौलस्त्यप्रमुखाः सर्वे स्नाताश्च कपिराक्षसाः ॥
वैदेही च महाभागा स्नात्वा दत्त्वा वसूनि च । [4505]
कान्ति लेभे स्वकां तत्र सर्वतेजोमयीं शुभाम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे धीमान्मुनीनामग्रणीः प्रभुः ।
मुनीनामपि सर्वेषामगस्त्यो भगवानृषिः ।
सेव्यमानो मुनिगणैराययौ रामसंनिधिम् ॥
बोधायनस्तु भगवानापस्तम्बोऽथ गालव । [4510]
शातातपो मयः शङ्ख कात्यायनबृहस्पती ॥
संवर्तो यमकण्वौ च गौतम पुलहः क्रतुः ।
विश्वामित्र. स्थूलशिरा कचश्च्यवनभार्गवौ ॥
सत्याषाढ शतानन्दो देवलो लोमश प्रभुः ।
व्यास. पराशरश्चैव याज्ञवल्क्यश्च भारत ॥ [4515]
एवमाद्या महात्मानो मुनय. संशितव्रताः ।
राममालोकितुं जग्मुर्दर्शनान्मुक्तिदं प्रभुम् ।
अगस्त्यमग्रतः कृत्वा सर्वे वै मुनिपुंगवाः ॥
कृताशिषं राममुदीक्ष्य सर्वे
संत्यक्तकृच्छ्रं सह लक्ष्मणेन । [4520]
निरीक्ष्य सेनां महतीं विमानं
सविस्मयं पुष्पकमाजगाम ॥
अथ रामो महातेजा गाधश्याख्यशिलातले ।
नत्वा मुनीनां सर्वेषामर्घ्यं पाद्यं चकार ह ॥
विनयावनतो भूत्वा रामो धर्मभृता वर । [4525]
सस्मित वचन चेदमुवाच वदतां वरः ॥
कुशलं वो मुनिश्रेष्ठा. पुनीतो भवदागमे ।
सौमित्रिर्जानकी चाहं ऋक्षवानरराक्षसा ॥
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
अद्य मे पापजालानि ध्वस्तानि भवदागमे ॥ [4530]
इत्युक्त्वा तु मुनीन्सर्वान्पुनर्नत्वा महामति ।
प्राञ्जलि सीतया सार्धमुत्तस्थे लक्ष्मणेन च ॥
गृहीतार्घ्यैर्मुनिगणैर्निषीदेत्यनुसञ्ज्ञितम् ।
अगस्त्योऽप्याह धर्मात्मा रामचन्द्रमकल्मषम् ॥
काकुत्स्थ करुणासिन्धो राम राम हितंकर । [4535]
दिष्ट्या प्राप्तोऽसि वैदेह्या लक्ष्मणेन महात्मना ॥
त्वया संरक्षितो लोको अद्य वै करुणाकर ।
निहत्य रावणं संख्ये यज्ञशत्रुं दुरासदम् ॥
ऋषीणामग्निकल्पानां रक्षितानि तपांसि ते ॥
अस्माभिर्यानि कर्माणि कृतानि सुबहूनि च । [4540]
सफलानि भवन्त्यद्य राम त्वद्दर्शनात्प्रभो ॥

पापात् (for सर्वपापै) — (L 4470) D1 हसयुक्तविमानेन (for ᵃ) — (L. 4471) G(ed) वह्निपुष्करिणीस्नानम् (for ᵃ) — (L 4481) M1 सीतार्थे तव राक्षसै (for ᵇ). — G2 om line 4484 — (L 4486) G2 नष्टा स्यु पापकर्मण (for ᵇ) — (L. 4488) G2 नात्र कार्या विचारणा (for ᵇ). — (L 4491) G2 दु सङ्गान्नरक व्रजेत् (for ᵇ). — G2 om lines 4492–4498 D1 om line 4494 — (L. 4500) D1 संतर्प्य चात्र वैदेहि (for ᵃ) — G2 om lines 4502–4504 M1 om the ref — (L 4507) D1 G(ed) योगिनाम् (for मुनी°) — D1 G2 M1 om line 4508 — (L 4509) D1 M1 ऋषि- (for मुनि-) — (L 4512) G2 संवर्तकश्च कण्वश्च (for ᵃ). — (L 4514) D1 सत्यायुप. (for °षाढ) — (L 4516) G2 महाभागा (for °त्मानो) D1 ऋषयश्च मुनीश्वरा. (for ᵇ), — (L 4520) M1 संत्यज्य सर्वं (for °क्तकृच्छ्रं) — (L 4522) D1 सविरिग। तस्थुरकल्मषा द्विजाः; M1 °य ते गतकल्मषा जनाः; G(ed.) °यास्तस्थुरकल्मषाः पुरः — Before line 4527, G(ed.) ins. श्रीरामः. — (L. 4527) G1 कुल च मे; M1 कुशलं वै (for °लं वो). — (L. 4529) G2 अद्य मे जन्मसाफल्यं (for ᵃ) — (L 4532) D1 उत्तस्थौ (for °स्थे) — For line 4533, G2 subst. :

178** गृहीतार्घ्ये मुनिगणे ऋषि परमपावन ।

— (L 4533) D1 [उ]क्तमञ्जसा (for [अ]नुसंज्ञितम्. — Before line 4535, D1 ins. अगस्त्य . — D1 om. (hapl) lines 4544–4545. M1 om. (hapl.) lines 4544ᵇ–4545ᵃ. — After line 4547, D1 ins. :

हिताय सर्वलोकानां जातं रघुकुले शुभे ।
विष्णुं पुरातनं वेद्मि त्वामद्य रघुनन्दन ॥
संशास्ता सर्वलोकानां रक्षिता शिक्षितानघ ।
आवासः सर्वभूतानां त्वमेव रघुनन्दन ॥ [4545]
ब्रह्मविष्णुमहेशानां सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
विदुस्त्वां राजशार्दूल रघुवंशविवर्धन ॥
इक्ष्वाकूणामयं वंशस्त्वया राम महामते ।
दिवो मार्गो यथा नूनं सवित्रा पावनीकृत. ॥
एव ब्रुवाणं तं रामो मुनिं नत्वा पुनः पुन । [4550]
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विनयावनतो नृप ॥
अगस्त्य मुनिशार्दूल ब्रह्मन्साक्षात्पिता यथा ।
संरक्षिता वयं सर्वे युष्माभिर्दण्डकावने ॥
कृपया तव विप्रेन्द्र पौलस्त्यं जितवानहम् ।
त्वया दत्तौ मुनिश्रेष्ठ तूणी चाक्षयसायकौ ॥ [4555]
खड्गो दत्तो जितामित्रो लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
तेनैवेन्द्रजितं हत्वा त्वया संरक्षितो रणे ॥
सीता संरक्षिता तात राक्षसीगणसेविता ।
अदृष्टा राक्षसैर्मूर्खैः कृपया तव सुव्रत ॥
भूयोऽपि दर्शनं प्राप्ता त्वया मुनिवरोत्तम । [4560]
अत्र किं करणीयं मे तद्ब्रूहि करवाण्यहम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

सुधासारमयं वाक्यं श्रुत्वा प्रीतो मुनीश्वरः ।
उवाच रामं धर्मज्ञं वदतां वरमव्ययम् ॥
गायत्र्याख्या शिला चेयं सर्वपापप्रणाशिनी ।
अस्यास्तु पुरतो राजन्कर्तव्या तु गवाकृतिः । [4565]
कुरु गोप्रसरं तस्या. कुक्षौ सिद्धिं गमिष्यसि ॥
तथेति मुनिवाक्येन प्रीतो रघुकुलोत्तमः ।
गां तु स्वर्णमयीं कृत्वा तस्या. कुक्षौ प्रविश्य च ।
दानानि च बहून्यत्र ब्राह्मणेभ्यो ददौ नृप. ॥
ऋषयोऽपि कपीन्द्राश्च राक्षसा भीमदर्शनाः । [4570]
कृत्वा गोप्रसरं सर्वे पापैस्तत्र विमोचिताः ॥
शिवलिङ्गप्रतिष्ठां च कृत्वा तत्र मुनीश्वरैः ।
पूजयित्वा तु धर्मात्मा गायत्र्याख्यां शिलां गत ॥
लक्ष्मण पूजयामास शंकर दक्षिणे तटे ।
वानराश्चैव रक्षांसि पूजयामासुरव्ययम् ॥ [4575]
दक्षिणे लक्ष्मणक्षेत्रमुत्तरे राघवस्य च ।
सेव्यमानं सदा देवैर्मुक्तिभुक्तिफलप्रदम् ॥
गायत्र्युपलमध्यस्थो रामो रघुकुलोत्तमः ।
अगस्त्यं प्राह धर्मात्मा कृताञ्जलिपुटस्तदा ॥
भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद । [4580]
इयं शिला तु गायत्र्या नाम्ना ख्यातिं कथं ययौ ।
नूनं तत्तु भवान्वेत्ति कृपया वद सुव्रत ॥

अगस्त्य उवाच ।

पुरा वृत्रवधं कृत्वा सुत्रामा रघुनन्दन ।
तद्दोषपरिहारार्थं कावेर्यां स्नातुमागत ॥
ब्रह्मणो वचनाद्राम गायत्रीं वेदमातरम् । [4585]
अस्यां शिलायामारुह्य जजाप च चतुर्युगम् ॥
सान्निध्यमकरोद्देवी गायत्री द्विजवन्दिता ।
तमब्रवीन्महाभाग मरुत्वन्तमरिंदमम् ॥
तृप्ताहं तव सुत्रामंस्तपसा तोषितास्म्यहम् ।
वरं वरय भद्रं ते वरदाहमिहागता ॥ [4590]

इन्द्र उवाच ।

वृत्रस्य निधनाद्देवि महापापमुपस्थितम् ।
तद्दोषपरिहारार्थं त्वं मयोपासितानघे ॥
अघं मे नाशय क्षिप्रं पाहि मा स्वपुरे शुभे ।
बुद्धिस्वास्थ्यं मन स्वास्थ्यं कुरु मे सर्वमङ्गले ॥

गायत्र्युवाच ।

तथा भवतु धर्मिष्ठ त्वया या सेविता शिला । [4595]
गायत्री नामतो वज्रिँल्लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
अत्र जप्त्वा दिवं याति गतपापो महामते ॥
इति तस्मै वरं दत्त्वा गायत्री तु तिरोदधे ।

179** ब्रह्माणि ब्रह्मरूपोऽसौ शिवरूप शिवे स्थित. ।
स्वय हि भगवान्विष्णु' पालयत्यखिलं जगत् ॥
— (L. 4549) D1 नृणा (for नूनं). — Before line 4550, D1 G1 G(ed.) ins. भीष्म — (L 4553) D1 त्वया वै दण्डके वने (for ^{b}). — (L 4558) G1 M1 G(ed) -संवृता (for -सेविता) — (L 4559) G2 M1 रक्षिता (for अदृष्टा). — G2 om lines 4560-4561 — G2 om. the ref. G1 भीष्म (for वैशंपायन). — (L 4562) G2 -धारामृत , M1 -धारामय (for -सार°). — (L. 4563) G1 राजन् , G(ed.) वाक्य (for रामं). D1 उवाच मधुरं वाक्य (for ^{a}) — For line 4563, G2 subst.

180** उवाच राजशार्दूलं धर्मज्ञं वदतां वरम् ।
— Before line 4564, D1 G1 G(ed.) ins. अगस्त्य. and before line 4567, D1 M1 ins भीष्मः — (L 4569) G2 ददौ नत्वा पुन पुन (for ^{b}) — (L 4570) G2 ऋषयः कपयश्चैव (for ^{a}) — (L. 4572) D1 शिवलिङ्गं प्रतिष्ठाप्य (for ^{a}) — (L 4573) G(ed) पूजयामास धर्मात्मा (for ^{a}). —M1 om (hapl) line 4575.— (L 4575) G(ed) ईश्वरम् (for अव्ययम्) — (L 4576) D1 दक्षिणे लक्ष्मण तीर्थम् (for ^{a}) D1 उत्तरे रामतीर्थकम्, G1 M1 °रे राममव्ययम्, G(ed) °रे रामसेविते (for ^{b}) — (L 4581) D1 नाम्ना सेय च गायत्र्या ; G1 नाम्ना गायत्र्याख्या चेयं (for ^{a}) D1 G1 M1 कथ ख्यातिमगात्प्रभो , G2 कथ ख्यातिं गमिष्यति (for ^{b}) — (L 4586) G1 आरोप्य ; G2 M1 आरूढो (for आरुह्य) — (L 4591) D1 अवास्थितम् , G(ed) समुत्थि° (for उपस्थि°) — (L.4593) G2 पाहि मा शुभदर्शने (for ^{b}). — After line 4602, D1

तस्माद्राघव जप्या सा गायत्री लोकवन्दिता ॥ [4600]
ब्रह्मपुत्रो हि पौलस्त्यस्त्वया वै निहतो रणे ।
तद्दोषपहारार्थं गायत्र्यास्तु जप कुरु ॥

राम उवाच ।

तथा करोमि भगवस्त्वद्वचो मे हितं शुभम् ।
अयोध्यामृषिभि· सार्धं गन्तुमद्य त्वमर्हसि ।
यास्ये वानरमुख्यैश्च सार्धं रक्षोगणैः प्रभो ॥ [4605]

भीष्म उवाच ।

इत्युक्त्वा तं नमस्कृत्य पुन. स्नात्वा युधिष्ठिर ।
छन्दसा मातरं जह्वा पुनर्दानानि दत्तवान् ॥
अगस्त्यो भगवानाह धर्मज्ञं सत्यसंगरम् ।
हरन्तं सर्वसंतापं देहिनामीश्वरं शुभम् ॥
तथा कुरु रघुश्रेष्ठ यास्ये पश्चाद्द्विजै सह । [4610]
स्नात्वात्र ऋषिभिः सार्धं जह्वा वै वेदमातरम् ॥
इति मुनिवचनं निशम्य रामो
भुजविजितं विमानमेत्य सर्वैः ।
सपदि समुपगतवानयोध्यां
मुनिवरनिकरैरभिष्टुतात्मा ॥ [4615]
स्नाता नरा ह्यत्र महाघसंयुता
दिवं प्रयान्त्येव कुमार्गगा अपि ।
तस्मादियं पाण्डव दुर्लभा भुवि
गङ्गा यथा ह्युत्तरदेशगामिनी ॥
अश्वमेधसहस्रं हि सविता त्वजयञ्जप । [4620]
तेन पुण्यप्रभावेन सहस्रांशुरभूत्प्रभुः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रीमता राघवेणेयं तप्तहाटकनिर्मिता ।
दृषद्रूपं समास्थाय दृश्यते धेनुरुत्तमा ।
एतन्मे कथ्यतां तात पापघ्नी पापनाशिनी ॥

भीष्म उवाच ।

क्रूराः कलौ युगे राजन्प्रभविष्यन्ति हिंसकाः । [4625]
मत्वैवं मतिमान्विद्वानगस्त्यः कृतवान्दृषत् ।
तस्मादगस्त्यशापेन दृषद्रूपमुपागता ॥
पापानां नाशिनी धेनुर्दुर्लभा पापिनां कलौ ॥
वाञ्छितार्थप्रदा देवी कावेरी पापनाशिनी ।
शिला मोक्षप्रदा ह्येषा गायत्र्याख्या युधिष्ठिर ॥ [4630]
महापातकयुक्तो वा यो वा को वा नृपोत्तम ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो रामलिङ्गस्य दर्शनात् ॥
य इद पुण्यमाख्यानं राघवेन्द्रस्य चेष्टितम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥

Colophon

भीष्म उवाच ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ह्यर्कपुष्करिणीं नृप । [4635]
यस्या· श्रवणमात्रेण नर पापै प्रमुच्यते ॥
अर्कपुष्करिणीतीरं गतानां सर्वदेहिनाम् ।
नश्यन्ति सर्वपापानि स्नातानां किमिहोच्यते ॥
पुरा विभावसुर्धीमांस्तपस्तेपे सुदुश्चरम् ।
तपसा तोषितो रुद्र सांनिध्यमगमत्प्रभु ॥ [4640]
तं निरीक्ष्य तपस्यन्त दिवाकरमरिंदमम् ।
प्राह गम्भीरया वाचा पार्वतीपतिरव्ययः ॥
सवित पश्य मा देवमुमापतिमरिंदमम् ।
वाञ्छितार्थप्रद विद्धि तपसा तोषितं तव ॥
एवमुक्तो महातेजाश्चण्डांशुश्च महामति· । [4645]
प्रणम्य शूलिनं देवं सविता स्तौति शंकरम् ॥

आदित्य उवाच ।

नम शिवाय रुद्राय देवाना पतये नमः ।
ईशाय विष्णुरूपाय शूलिने परमात्मने ॥
नम शर्वाय देवाय शंकराय नमो नमः ।
भूतेशाय नमस्तुभ्यं गिरीशाय नमो नमः ॥ [4650]
मृत्युंजय विरूपाक्ष नमस्ते वेदरूपिणे ।
नमः पिनाकहस्ताय कृत्तिवासाय ते नमः ॥
भूताय भूतरूपाय भूतेशाय नमो नम· ।
उग्राय भीमरूपाय श्रीकण्ठाय नमो नमः ॥

(marg.) ins.

181** इति तस्य वच श्रुत्वा राघवो मुनिरब्रवीत् ।

— G2 om lines 4603^b–4604^a — (L. 4604) G2 गन्तु-मर्हसि सुव्रत (for ^{b}) — (L 4605) G2 अयोध्यां राक्षसैः सह (for ^{b}). — G(ed.) om the ref. — (L. 4622) G2 M1 राघवेन्द्रेण (for °णेय) — (L. 4624) G2 पापघ्न पापनाशनम्, G(ed.) [illegible] (for ^{b}) — (L 4625) G2 M1 शूरा (for क्रूरा) D1 तस्करा (for हिंसका) — (L. 4626) G(ed) अगस्त्यश्च शशाप गाम् (for ^{b}) — G2 om. lines 4630–4632 — (L 4632) D1 G1 M1 कोटि- (for सर्व-). — (L. 4634) G2 M1 G(ed) तु पाप- (for पापवि-).

Colophon — *Sub-parvan :* D1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः; G1 2 G(ed.) शेषधर्माः. — *Adhy. name :* D1 G(ed.) वह्निपुष्करिणीप्रशंसा. — *Adhy. no.* . D1 G1, 2 M1 35; G(ed.) 36.

(L 4636) G1 सर्व- (for नर·). — G2 om. lines 4637–4638. — (L. 4638) G(ed.) स्नातानां किमुतानघ (for ^{b}). — (L, 4643) D1 अवस्थितम् (for अरिंदमम्). — G1 om. the ref G2 सविता (for आदित्य). — (L. 4649) G1, 2 शिवाय (for शर्वाय) — D1 om. (hapl.) line 4650· G1 M1 om (hapl.) lines 4651–4656. — (L. 4651) D1 G(ed) -मूर्तये (for -रूपिणे). — (L. 4652) D1 G(ed.) नमस्ते कृत्तिवाससे (for). — M1 om. (hapl) lines 4653–

चन्द्रचूडामणे तुभ्यं वामदेवाय ते नमः । [4655]
कृशानुरेतसे तुभ्य सर्वज्ञाय नमो नम ॥
त्रिपुरान्तक नमस्तेऽस्तु मृत्युरूपाय ते नमः ।
धर्माय धर्मरूपाय सुधर्मपतये नम. ॥
यज्ञाय यज्ञरूपाय यज्ञानां फलदायिने ।
वेदमूर्ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मविष्णुशिवात्मने ॥ [4660]
एवं स्तुत्वा वर वव्रे नन्दिवाहनमव्ययम् ॥
आदित्य उवाच ।
त्रयाणामपि मूर्तीनां शक्तिं मे शंकर प्रभो ।
देहि देहभृतां मोक्ष मामेव स्तुवतां सदा ॥
मया कृतमिदं स्तोत्र शृण्वतां वदतामपि ।
सर्वपापक्षयं देव कुर्वस्यास्तीरवासिनाम् ॥ [4665]
स्नातानामत्र कावेर्यामाख्यान शृण्वतामपि ।
एतान्सर्वान्पशुपते देहि मे करुणाकर ॥
इति स्तुतो महादेवो दत्त्वा तस्मै वरान्बहून् ।
तथास्त्विति तमामन्त्र्य भूतै· सह तिरोदधे ॥
स भानुस्तत्र तं देवं चिरमाराध्य भक्तित । [4670]
क्रतुं पशुपतेरिष्ट्वा ह्यश्वमेधमनेकश ॥
प्रीणयित्वा तदा देवान्पुरंदरपुरोगमान् ।
त्रिदशैः प्रार्थ्यमानोऽसौ पुरंदरपुरं ययौ ॥
सर्वतेजोमय दृष्ट्वा ह्यदितेरात्मसंभवम् ।
यष्टुं तत्र समाजग्मुः कावेर्यास्तटमुत्तमम् ॥ [4675]
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वा बहुलदक्षिणै· ।
ईशानं प्रीणयित्वा ते द्योतमाना दिवं ययुः ॥
भस्मानि तत्र दृश्यन्ते ह्यद्यापि मनुजेश्वर ।
तैरालेपितसर्वाङ्गः सर्वपापै· प्रमुच्यते ॥
आराध्य तत्र वै देवं बहवो मनुजेश्वर । [4680]
स्वर्गं प्रपेदिरे पूर्वमद्यापि मनुजेश्वर ॥
शूलपाणिनमुद्दिश्य मुक्त्यर्थं मनुजोत्तमाः ।
जमदग्निर्भरद्वाजः कच कण्वो युधिष्ठिर ॥
एते वै द्विजमुख्याश्च तप· कुर्वन्ति चाधुना ।
शान्ता जितारिषड्वर्गा ह्यदृष्टा· पापकर्मभि· ॥ [4685]
करोति यः सदा स्नानमर्कपुष्करिणीतटे ।
मासमेकं नृपश्रेष्ठ तस्य मोक्षो भवेद्ध्रुवम् ॥
कावेर्यां स्नाति यो विद्वानर्कनाथस्य संनिधौ ।
सूर्यलोकमवाप्नोति ह्यादित्यकृपया नृप ॥
अत्र स्नाताः पापिनोऽपि ज्वलनार्कसमप्रभा· । [4690]
पितृमातृकुलै सार्धं ब्रह्मलोकं व्रजन्ति हि ॥
तत्र स्नानप्रभावेन तपसा परमेष्ठिना ।
प्रापिता सूर्यलोकं तु सूर्यरक्षार्थमादृताः ।
त्वं चासौ मारुतिर्भीम· सव्यसाची यमौ नृप ॥
अर्कपुष्करिणीस्नान कुरुध्व वै द्विजै· सह ॥ [4695]
प्रीतोऽसौ भास्करो देव सर्वदेवाभिपूजित ।
स्वस्थानं स्नानमात्रेण सर्वान्कामान्प्रयच्छति ॥
कलौ तु दुर्लभं नृणां पापिनां मनुजेश्वर ।
अर्कपुष्करिणीस्नानं प्राप्यते पुण्यकर्मभिः ॥
यज्ञभुक्सर्वगो विष्णु कर्मणां फलदायक· । [4700]
स्नानेन तपसा यज्ञै रवेस्तुष्टो जनार्दन ॥
कालमूर्तिधरं दिव्य ब्रह्मण कालकारकम् ।
उदयान्तकरं दिव्य वेदमण्डलमध्यगम् ॥
सप्ताश्वयुग्यं देवालिसेवितं ब्रह्मकोटिभिः ।
तप्तहाटकरत्नैश्च चित्रित ब्रह्ममूर्तिमत् ॥ [4705]
स्वरथं लोकरक्षार्थं ददौ तस्य जनार्दन· ।
स एव वेत्ति भगवान्स्नातानामत्र वै फलम् ।
न वेद्मि राजशार्दूल नारदोऽप्येवमब्रवीत् ॥
अथ वै सप्रवक्ष्यामि कावेर्यास्तीर्थमुत्तमम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण नर· पापै प्रमुच्यते ॥ [4710]
कण्वतीर्थं प्रवक्ष्यामि कावेर्याश्चोत्तरे तटे ।
कण्वस्य चरितं राजन्सर्वमङ्गळदायकम् ॥
कण्वाश्रमसमीपे तु कावेर्यां स्नाति यो नरः ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
अत्राश्चर्यतमं पुण्यमितिहासं पुरातनम् । [4715]
वक्ष्यामि भरतश्रेष्ठ सर्वपापप्रणाशनम् ॥
कावेर्यास्तु नदीतीरे हैमवत्यास्तु संगमे ।
पुरं हैमवतं नाम सर्वैश्वर्यसमन्वितम् ॥
चित्रकेतुसुत श्रीमान्व्याघ्रकेतु प्रतापवान् ।
रैवतस्य मनोर्वंशे संजातो हेमभूषण ॥ [4720]
वह्न्यर्कपुष्करिण्योऽस्तु मध्य परमपावनम् ।
यज्ञवाट चकारासौ व्याघ्रकेतुर्महामति ॥
राजसूयशतं धीमानश्वमेधशत नृप ।
अकरोद्गुणा सार्धं गुरुणा वशिना वशी ॥
कण्वाय ब्रह्मविदुषे स राजा वदतां वर । [4725]
ग्रामाणामेकपञ्चाशद्दक्षिणार्थं प्रदत्तवान् ॥
तस्य भृत्यो वसुर्नाम ब्राह्मणो वेदपारग· ।

4658. G1. 2 om (hapl) lines 4653–4656 — For line 4655, D1 subst.:
182** चन्द्रमूर्धमणे तुभ्य सर्वज्ञाय नमो नम. ।
—D1 om (hapl.) line 4656 — (L 4657) G2 त्रिपुरघ्नाय देवाय; G(ed) पुरान्तक नमस्तेऽस्तु (for ^{a}) — G1 G(ed.) om. the ref G2 om lines 4665–4666 — (L 4671) D1 G2 M1 क्रतुं पशुपतिं दृष्ट्वा (G2 यज्ञम्, M1 यष्टुम्) (for ^{a}). G(ed.) ह्यश्वमेधान् (for °मेधम्). — (L 4675) D1 स्नातु (for यष्टु) — (L 4676) G(ed) अश्वमेधादिभिर्यज्ञैर् (for ^{a}) G2 द्योतमान दिव गताः (for ^{b}). — G(ed.) om lines 4680–4681 — (L 4681) D1 मनुजोत्तमा (for °जेश्वर) — G1 om line 4682 — (L. 4687) G2 नरश्रेष्ठ G(ed) द्विज° (for नृप°) — G2 om lines 4690–4710 G1 M1 om (hapl) lines 4695^b–4699^a. — (L 4704) M1 स्थापित ब्रह्ममूर्तिमत् (for ^{b}). — M1 om line 4705 — (L. 4709) D1 कावेर्याश्चोत्तरे तटे; G1 M1

बाल्यात्प्रभृति शिष्यश्च ह्यनुकूलार्थविद्बुधः ।
ग्रामाणां चैव सर्वेषामाधिपत्यं चकार ह ॥
वञ्चयित्वा मुनिवरं निष्काणां तु शतत्रयम् । [4730]
कृष्यंशैरर्जयामास सहस्रं राजसत्तम ॥
चोरतस्करदुर्वृत्तैस्तद्धन तु विनाशितम् ।
पापानां पाण्डवश्रेष्ठ पात्रमासीद्द्विजोत्तमः ।
तथापि मन्युं न प्राप कण्वो वेदविदां वर॰ ॥
स निर्जितेन्द्रियग्राम समलोष्टाश्मकाञ्चनः । [4735]
शिष्याणां चैव सर्वेषां ददौ ग्रामान्पृथक्पृथक् ।
सोऽतिष्ठत्सर्वधर्मज्ञो निर्द्वन्द्वो गतकल्मषः ॥
स वसुश्चाल्पकालेन गुरुद्रोहात्कुबुद्धिमान् ।
पञ्चत्वमगमद्राजंस्तेषु तेषु स्थितेषु च ॥
विप्रसाधारणद्रव्यग्रहणोत्पन्नपातकात् । [4740]
आदौ पपात तामिस्रे व्याघ्रशूलं तत॰ परम् ॥
तप्तकुम्भं तप्तशूलं तप्तसैकतमञ्जनम् ।
कृमिभोजनमत्युग्रं वृकराक्षसभक्षणम् ॥
एतान्सर्वान्महाघोरान्नरकाननुभूय च ।
षष्टिवर्षसहस्राणि तदन्ते ब्रह्मराक्षस ॥ [4745]
तत्रापि युगपर्यन्तं तदन्ते वृषलोऽभवत् ।
जातिस्मरणसंपन्न॰ सदा देवप्रपूजक ।
उद्युक्तः सर्वथा राजन्कण्वं पुनरथागमत् ।
नमस्कृत्य द्विजवरं प्राञ्जलिः पुरत॰ स्थितः ॥
तमब्रवीन्महाभाग पाहि मां मुनिपुंगव । [4750]
त्वत्पादकमलादन्या गतिर्मम न विद्यते ॥
रक्ष मां नरके मग्नं दैवयोगाद्विनिर्गतम् ।
दीनं कृतघ्नं दुर्वृत्तं ब्रह्मद्रव्यापहारकम् ॥

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठः शूद्रस्य करुणां गिरम् ।
दृष्ट्वा तमब्रवीद्विद्वांस्तस्य निर्वेदकारणम् ॥ [4755]

कण्व उवाच ।

अवैमि तेऽधुना वृत्तं भो शूद्रः प्राकृतः खलु ।
तद्दोषपरिहारार्थमुपायं ते वदामि च ॥
ईश्वरं सर्वभूतानां कर्तारं भुवनेश्वरम् ।
अमुं पुरातनं देवं शूलपाणिमरिंदमम् ॥
त्रिकालमर्चयन्नित्यं प्रदक्षिणपुर सरम् । [4760]
जन्मान्तरशतैः पापैर्विमुक्तो ध्रुवमेष्यसि ॥

तथेति तं नमस्कृत्य नाम्ना वै शूद्रशूलकः ।
त्रिंशदब्दत्रयं राजन्कुर्वाणो देवपूजनम् ॥
स्नात्वा स्नात्वा पुन स्नात्वा कावेर्यां भक्तिमान्दृढम् ।
पूजयामास राजेन्द्र तदा निष्कल्मषोऽभवत् । [4765]
पूजयित्वा चिरं कालं धर्मतो धर्मनन्दन ॥
स्नात्वा कदाचित्कावेर्यां देवदेवस्य चाग्रतः ।
दिष्टान्तमाययौ शूद्रो नमस्कारात्प्रकाशितः ॥
दिव्यं विमानमारुह्य देवगन्धर्वसेवित॰ ।
अप्सरोगणसंकीर्णो मुनिमेनमथाब्रवीत् ॥ [4770]
भगवन्मुनिशार्दूल सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ।
ते कीर्तिर्लोकविख्याता भविष्यति नमोऽस्तु ते ॥
एकाहमपि यः कुर्वन्पूजनं तु पिनाकिन ।
स्नात्वा प्रदक्षिणं कृत्वा तस्य मोक्षो भविष्यति ॥
देवस्यास्य पुरो विद्वान्कावेर्यां स्नाति यो नरः । [4775]
तस्य मुक्तिर्भवेच्छुद्धा मया दृष्टा हि संप्रति ॥
मया वसूनि सर्वाणि पूर्वं त्वपहृतानि ते ॥
तत्सर्वं क्षम्यतां विप्र भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
इत्युक्त्वा देवकुसुमैरभिषिच्य मुनिं प्रभुम् ।
भूतसंघैः परिवृत॰ शिवसायुज्यमाप्तवान् ॥ [4780]
प्रदक्षिणनमस्कारं य॰ कुर्यात्स्नानपूर्वकम् ।
तस्य मुक्तिर्भवेत्पार्थ कावेर्यां नात्र संशय॰ ॥
वह्न्यर्कपुष्करिण्योस्तु स्नातानां तीर्थं उत्तमे ।
मुक्तिरेव भवेद्राजन्हैमवत्यास्तु संगमे ॥
संगमे हैमवत्यास्तु कावेर्याश्च महाजले । [4785]
स्नातानां ब्रह्मणो लोकं स्थिरमाह च नारदः ॥
एकवारं तु य स्नायात्कावेरीहैमसंगमे ।
जन्मान्तरकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥
यज्ञदत्त॰ पुरा विद्वान्निर्धनो ब्रह्मवित्तमः ।
सर्वतीर्थेषु स स्नात्वा पितॄन्संतर्प्य वारिणा ॥ [4790]
पितरो मे न तृप्ताः स्युरिति मत्वा सुबुद्धिमान् ।
कावेरीहैमवत्योस्तु संगमं प्राप्तवान्द्विज॰ ॥
स्नात्वा जप्त्वा तथा देवान्प्रीणयित्वा तु तर्पणैः ।
उद्दिश्य स्वपितॄंस्तत्र निवापं दत्तवान्किल ॥
गोत्रनामानि संकीर्त्य निवापे दत्तमात्रके । [4795]
मूर्तिमन्त॰ पितृगणा ह्यग्रे तस्थुश्च संगमे ॥
अब्रुवन्विप्रशार्दूलं यज्ञदत्तमकल्मषम् ।

°र्या॰ स्नानवैभवम् (for ^{b}). — D1 om line 4710–4711 —(L 4715) D1 अत्राश्चर्यमयं पुण्यम् (for ^{a}) —(L 4717) D1 महाभाग (for नदीतीरे) —(L 4727) G(ed) शिष्यो (for भृत्यो) —(L 4740) M1 -कारणात् (for पातकात्). —(L 4754) G1 मुनि- (for द्विज-) —(L. 4759) G2 महेश्वरम् (for अरिंदमम्) —(L. 4761) G1 G(ed) -कृतै (for शतै). G(ed) दिवम् (for ध्रुवम्) —(L 4762) G(ed) तदा वै स तु शूद्रक (for ^{b}) —(L 4764) D1 स्नात्वा च तर्पण कृत्वा (for ^{a}). D1 स्थित , G1 दृढ (for दृढम्) —(L 4768) D1 नमस्कारप्रदार्शितः ; G(ed.) °रान्प्रकाशयन् (for ^{b}) — D1 om lines 4769–4773. —(L. 4774) D1 च तर्पणं (for प्रदक्षिणं). G(ed) भवेद् ध्रुवम् (for भविष्यति) —(L. 4776) G2 शुद्धिर् ; G(ed.) दृष्टा (for शुद्धा) G(ed) सृष्टा (for दृष्टा) —(L 4777) G(ed) पूर्वं तव हृतानि वै (for ^{b}) —(L. 4779) G(ed.) अभ्यर्च्य मुनिपुंगवम् (for ^{b}) — Before line 4781, G1 ins. भीष्मः. G2 om lines 4783–4788. — (L. 4788) M1 -शतैः (for -कृतैः). — G1, 2 om. lines 4791–4793. — (L. 4794) G2 निवा-

पितरः प्रीतिमापन्ना दिव्यरूपधरामला ॥
पितर ऊचु ।
अद्य तृप्ताः स्म वत्स त्वं कावेरीहेमसंगमे ।
निवापं दत्तवानस्मानुद्दिश्य हि शुभे जले ॥ [4800]
तस्मात्प्रीता स्म ते वत्स सर्वसंपद्भविष्यति ।
ब्रह्मणो लोकमायामो यत्र गत्वा न शोचति ॥
इत्युक्त्वा पितर सर्वे यज्ञदत्तमकल्मषम् ।
तिरोऽभवन्स विप्रेन्द्रो विस्मयं परमं गत ॥
देहावसानपर्यन्तं स विप्रो भार्यया सह । [4805]
पुत्रपौत्रैः परिवृत सर्वान्कामानवाप्तवान् ॥
देहावसानसमये सुरलोकेषु पूजितः ।
ततो वै भुवमासाद्य चक्रवर्ती ह्यजायत ॥
स विप्र पुत्रपौत्रैश्च भुक्त्वा स्वर्लोकमाप्तवान् ।
ततो वै भुवमासाद्य चक्रवर्तीह जायते ॥ [4810]
हेमभूषणनाम्नासौ विख्यातो भुवि भूपते ।
पुरं हैमवतं नाम चक्रे राजन्स्वनामत ॥
तत्र दिव्यक्रतूनिष्ट्वा सर्वान्देवान्प्रपूज्य च ।
वर्षाणामयुतं श्रीमान्प्रजा धर्मेण पालयत् ॥
इष्ट्वा तु विविधान्यज्ञान्प्रजा धर्मेण पालयन् । [4815]
अन्ते जगाम भवन विष्णो सर्वात्मन प्रभो ।
तत्र भोगांश्चिरं भुक्त्वा तत्रैव स्म प्रमुच्यते ॥
तस्मात्सेव्या त्वया राजन्कावेरी हैमसगमे ।
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति तव मुक्तिर्भविष्यति ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं कावेरीहेमसंगमे । [4820]
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
प्रहृष्टात्मा महातेजा धर्मपुत्रो महामति ।
पुनरेव शुभं वाक्य नमस्कृत्वेदमब्रवीत् ॥
ब्रूहि मे कपिलायाश्च कावेर्या संगमे फलम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण तृप्तिर्मे भवितानघ ॥ [4825]
भीष्म उवाच ।
कावेर्या कपिलायाश्च माहात्म्यं स्नानजं फलम् ।
वक्ष्यामि तव संप्रीत्यै शृणु नान्यमनाः प्रभो ॥
कावेर्या कपिलायाश्च संगमे वासिनः प्रभो ।
श्रीकण्ठस्य शिवस्यास्य कीर्तनं प्रवदामि ते ॥
कावेरी पाविता येन नीलकण्ठेन शंभुना । [4830]
स्नातानामप्रतस्तस्य कैवल्यं भवति प्रभो ॥
कवेरकन्या कपिला स्मृता पापप्रणाशिनी ।
स्नातानां मोक्षदा देवी कपिला सर्वकामदा ॥
क्षेत्राणामुत्तम क्षेत्रं तीर्थानां च तथोत्तमम् ।
कावेरीकपिलायोगं वदन्ति परमर्षय ॥ [4835]
कावेरीकपिलातीरं ब्रह्माद्याः सर्वदेवता ।
मुनयो मानवाश्चैव सेवन्ते पुण्यकाङ्क्षिण ॥
कावेरी पुण्यदा ज्ञेया निर्मिता परमेष्ठिना ।
पापहा कपिला ज्ञेया तयोर्योगस्त्वनुत्तमः ॥
स्मृतार्तिनाशिनी देवी कावेरी पुण्यदायिनी ॥ [4840]
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि दक्षिणस्यां दिशि प्रभो ।
तेषां पुण्यतमं ज्ञेयं कावेरीकपिलाव्रजम् ॥
यन्मज्जनं महापुण्यं दुर्लभं ह्यकृतात्मनाम् ।
साधूनां सुलभा देवी प्रीता मोक्षप्रदायिनी ॥ [4845]
ईजे च विश्वसृग्धीमान्नीलकण्ठं प्रति प्रभो ।

पान् (for °प). — (L. 4795) G2 सकल्प्य (for सकीर्त्य). — (L. 4797) G2 अब्रुवन्राजशार्दूल (for ^{a}) M1 यज्ञमूर्तिम् (for °दत्तम्) — G1 om the ref — (L 4802) D1 ब्रह्मलोकमितो यामो (for ^{a}) — G2 om lines 4805–4808 G1 M1 G(ed.) om line 4809 — (L 4811) G2 विख्यातो भुवनत्रये (for ^{b}) — G1 om. lines 4813 — (L 4814) G1 M1 (also in text) इष्ट्वा तु विविधान्यज्ञान् (for ^{a}). —G2 om. lines 4816–4818. — (L 4821) G(ed) शृणोति पापनिर्मुक्तो (for ^{a}). D1 M1 व्रजेद् ध्रुवम् (for स गच्छति).

COLOPHON. — *Sub-parvan* D1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः, G1. 2 G(ed) शेषधर्मा.. — *Adhy name* D1 कावेरीहैमवतीसंगमे अर्कपुष्करिणीप्रशंसा, M1 G(ed) अर्कपुष्करिणीप्रशंसा (M1 °सनम्) — *Adhy. no* D1 G1 2 M1 36; G(ed.) 37

D1 om lines 4822–4823 with the ref — (L 4822) G(ed) सप्रहृष्टो (for प्रहृष्टात्मा). — Before line 4824, D1 ins. युधिष्ठिर — (L 4824) G(ed) प्रब्रूहि (for ब्रूहि मे).

D1 माहात्म्यं स्नानज फलम् (for ^{b}).— D1 om. lines 4826–4827. — (L 4826) G(ed) स्नानवैभवम् (for °जं फलम्). — (L 4830) G(ed) कपिला (for पाविता). G(ed.) भूषिता (for शंभुना). — (L 4831) D1 M1 G(ed) ध्रुवम् (for प्रभो) — G2 om lines 4832–4841 — (L. 4832) G(ed) कावेरीकपिलासगे (for ^{a}) — (L 4833) G1 कावेरी पुण्यदायिनी (for ^{b}) — (L 4834) G(ed) तीर्थानामुत्तमं तीर्थं (for ^{a}) G(ed.) क्षेत्राणा (for तीर्थानां). — (L. 4839) D1 M1 तयोर्योगमनुत्तमम् (for ^{b}). — (L. 4842) G1 दिव्यानि (for पुण्यानि) G(ed) यानि पुण्यानि तीर्थानि (for ^{a}) — After line 4842, G2 ins. :

183** तानि मुक्तिप्रदायीनि सत्य सत्य वदाम्यहम् ॥
अधुना किं प्रलापेन कावेरी सरितां वरा ।
दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्कीर्तनस्नानमुक्तिदा ॥
अन्नादिसर्वदानानि कावेर्यास्तु तटे शुभे ।
मोक्षदायीनि सर्वाणि सत्य सत्यं मयोदितम् ।
समस्तदेवताः सर्वे ऋषिसिद्धाप्सरास्तथा ।

तथा च मुनयः सर्वे चक्रुश्च विविधान्मखान् ॥
कावेरी कपिला लोकं त्रायते पुण्यवारिणा ।
स्नातानां सर्वपापानि छित्त्वा मुक्तिं ददाति च ॥
यत्र स्नाताः पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च । [4850]
सहस्राणि समुद्धृत्य प्रयान्ति परमं पदम् ॥
कावेर्याः कपिलायाश्च महिमा केन गण्यते ।
नाहं शक्नोमि गदितुं स्नातानां संगमे फलम् ॥
तुलामासे महाराज गङ्गाद्याः सकलापगाः ।
कावेर्यावर्तनं तात कुर्वन्त्यात्मविशुद्धये ॥ [4855]
याः पुण्यतिथयः प्रोक्ता शास्त्रेषु मुनिपुंगवैः ।
तासु स्नाति नरो भक्त्या ब्रह्मलोकं प्रयाति वै ॥
मकरस्थे रवौ माघे संगमे स्नाति यो नरः ।
सर्वाँल्लोकान्विनिर्जित्य विष्णुलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
यस्या दर्शनमात्रेण कावेर्या संगमे नृणाम् । [4860]
सर्वपापानि नश्यन्ति जन्मान्तरकृतानि च ॥
मकरस्थे रवौ माघे यो वा स्नाति त्र्यहं नृप ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
माघमासे महाराज पक्षमात्रमतन्द्रितः ।
स्नाति यः सकलान्वंश्यानुद्धार्य स दिवं व्रजेत् ॥ [4865]
मासमात्रं नरो माघे कावेर्यां कपिलागमम् ॥
कोटिवंशसमायुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयायुतानि च ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति स्नातानामत्र तद्भवेत् ॥
कावेरीं स्मरतो नित्यं लोकानां हितकृत्तमाम् । [4870]
सर्वदानफलं तस्य भवेत्तत्र स्थितस्य च ॥
ददाति संगमे यस्तु सौवर्णं रजतं तु वा ।
कोटिकोटिगुणं तस्य भवेत्फलमनुत्तमम् ॥
यो ददाति च गोदानं कावेरीकपिलातटे ।
एकस्य कोटिगुणितं फलमाप्नोति धर्मज ॥ [4875]
अन्नं ददाति यो राजन्कावेरीकपिलातटे ।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति तृप्ताः स्युः सर्वदेवताः ॥
कन्यादानं महाराज कावेरीकपिलातटे ।
ददाति ब्राह्मणेभ्यो यः स विष्णोः पदमश्नुते ॥
जपं दानं च होमश्च सर्वं कोटिगुणं भवेत् । [4880]
कुर्वतस्तस्य कावेर्यां पापं च कुरुनन्दन ॥
चन्द्रसूर्यग्रहे चैव संक्रान्तावयने तथा ।
व्यतीपाते वैधृतौ च तथा पर्वणि धर्मज ॥
यः स्नाति संगमे देव्याः कपिलायाः शुभे दिने ।
मातृतः पितृतश्चैव तथा श्वशुरवंशतः । [4885]
त्रिकोटिकुलसंयुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे योगिनः सनकादयः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।
अणिमादिगुणैर्युक्ता ये चान्ये तत्त्वदर्शिनः ॥
ब्राह्मी माहेश्वरी लक्ष्मीः शची मेनादितिर्दितिः । [4890]
घृताची मेनका रम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा ॥
गणाश्चाप्सरसां सर्वे पितॄणां च गणास्तथा ।
स्नातुमायान्ति ते सर्वे कावेर्याः कपिलागमे ॥
किमत्र बहुनोक्तेन ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ।
प्रजानां पापभीरूणां शुद्धये मुक्तये नृप ॥ [4895]
अत्र वर्षसहस्राणि तपः कृत्वा सुदारुणम् ।
नीलकण्ठप्रसादेन पुरा विश्रवसः सुतः ॥
धनानामाधिपत्यं च सखित्वं शूलपाणिनः ।
प्राप्तवानलकां राजन्देवगन्धर्वसेविताः ॥
चन्द्रकान्तमहामेघविजया ब्राह्मणोत्तमाः । [4900]
तपः कृत्वा चिरं कालमत्र मुक्तिं प्रपेदिरे ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

चन्द्रकान्तमहामेघविजया ब्राह्मणोत्तमाः ।
कथं मुक्तिं गताः स्नातास्तन्मे त्वं कृपया वद ॥

भीष्म उवाच ।

याज्ञवल्क्यसुता राजन्नेते वै लोकविश्रुताः ।
चन्द्रकान्तमहामेघविजयाश्चन्द्रभूषणा ॥ [4905]
ज्येष्ठं गृहे प्रतिष्ठाप्य चन्द्रभूषमकल्मषम् ।
कावेरीकपिलामध्यवर्तिनं भुवनेश्वरम् ॥
आराध्य सुचिरं कालं तपसा ब्राह्मणोत्तमाः ।
मुक्तिकामा महात्मानस्तपः कुर्वन्ति च स्म ते ॥
चतुर्दशसहस्राणि शिष्यास्तेषां महात्मनाम् । [4910]
अद्वैतवादिनः सर्वे तपसा दीर्घदर्शिनः ॥
ध्यायन्तः पुरुषं शंभुं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
आराधयन्तस्तं देवमजमक्षरमव्ययम् ।
स्तुवन्ति विविधैः स्तोत्रैर्नमस्यन्ति हि केचन ॥
ध्यायन्तः पुरुषं केचित्तिष्ठन्ति च निरङ्कुशाः । [4915]
अत्युग्रमतुलं राजन्कुर्वन्तस्तप उत्तमम् ॥
पार्वतीवल्लभस्तेषां सांनिध्यमकरोत्प्रभुः ।
अष्टमूर्तिधरः श्रीमान्प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥

स्नातुमायान्ति भूपाल अद्यापि मनुजेश्वर ॥
— G2 om. lines 4843-4893 —(L. 4845) D1 सेव्यतां मोक्षदायिनी (for b). —(L. 4846) M1 इयाज विश्वसृग्धीमान् (for a). —(L. 4862) D1 यः स्नाति त्रिदिनं नृप (for b) —(L 4869) G1 M1 यत्फलं समवाप्नोति (for a). —(L. 4873) लभते फलमुत्तमम् (for b). — M1 om (hapl) lines 4875-4876 —(L 4884) D1 M1 शुभप्रदे (for शुभे दिने). —(L 4899) D1 -सेविताम् (for °तः) —(L 4901) D1 G1 तत्र (for अत्र) —(L. 4902) M1 तात (for स्नाता स्) —(L. 4904) G1, 2 M1 G(ed.) त्रयो (for एते).—(L. 4906) D1 गृह (for गृहे). D1 चन्द्रभूषणकल्मषम् (for b) —(L. 4907) G2 -वर्तिनं परमेष्ठिनम् (for b) —(L 4913) D1 आराधयस्तु तं देव (for a). —(L. 4915) D1 G2 M1 निराकुलाः (D1 °लम्) (for निरङ्कुशाः). —(L. 4916) G(ed.) कुर्वन्ति (for °न्तस्). G2 कुर्वन्ति स्तोत्रमुत्तमम् (for b). —(L. 4917) D1 -नन्दनस् (for -वल्ल-

किमर्थमिदमारब्धं तद्ब्रूत द्विजसत्तमा ।
दास्यामि किमहं सर्वमिति सर्वान्वचोऽब्रवीत् ॥ [4920]
सर्वे ते द्विजमुख्याश्च सशिष्या पाण्डुनन्दन ।
संसारविषवृक्षस्य छेत्ता भव महेश्वर ॥
शंकर उवाच ।
अहो वाक्यं कटुतरं युष्मद्वक्त्रात्समुत्थितम् ।
तस्माद्व क्रूररूपेण देहेन भविता मृतम् ॥
विष्णुर्दाशरथिर्भूत्वा मोक्षयिष्यति सुव्रताः । [4925]
युष्माभिर्यादृशं प्रोक्तं तादृशं स करिष्यति ।
वचसा सदृशं रूपं यूयमत्र गमिष्यथ ॥
तादृशं रूपमास्थाय पालयिष्यति स प्रभु ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो भूतैः सह महेश्वरः ॥
ततो विष्णुर्देवदेवो रामत्वमगमत्प्रभु । [4930]
चन्द्रकान्तमहामेघविजया ब्राह्मणोत्तमा ॥
खरश्च दूषणश्चैव त्रिशिरा ब्राह्मणोत्तमा ।
आसन्नेषां प्रशिष्याश्च चतुर्दशसहस्रधा ॥
तत्र रामो महातेजा महादेवप्रचोदितः ।
जटावल्कलधारी च प्रययौ दण्डकावनम् । [4935]
पैनाकं तु धनुर्गृह्य चिच्छेद सकलाञ्शरैः ॥
ते मुक्ताः पुण्यकर्माणः संसारात्पाण्डुनन्दन ।
तत्पादकमलं दिव्यं तत्क्षणात्तु प्रपेदिरे ॥
ईशस्य संगमे यस्य पूजनात्फलमीदृशम् ।
तस्मादद्यैव मुनयः स्नात्वा कपिलसंगमे । [4940]
पूजां कुर्वन्ति यत्नेन मुक्त्यर्थं भरतर्षभ ॥
कावेर्याः कपिलायाश्च संगमे भुवि दुर्लभे ।
स्नात्वा नत्वा स पापोऽपि तत्रैव परिमुच्यते ॥
दुर्लभो माघमासस्तु कावेरी च सुदुर्लभा ।
दुर्लभः शंकरो देव कपिलासंगमध्यगः ॥ [4945]

त्रयमेतन्मनुष्याणां पापिनां पाण्डुनन्दन ।
किमत्र बहुनोक्तेन कावेरी दुर्लभा कलौ ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं नारदात्तु मया श्रुतम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

Colophon

भीष्म उवाच ।
शृणु विश्वेश्वरस्थान वक्ष्यामि भरतर्षभ । [4950]
दक्षिणे भार्गवक्षेत्रं कावेर्याः सरितः शुभम् ॥
ऐशान्ये श्रीनिवासस्य न्यूने योजनमात्रके ।
संवर्तकस्य विप्रर्षे स्थानं परमपावनम् ॥
तत्रैव चयनं चक्रे महाचयनमेव च ।
इष्टकाभिरनेकाभिर्वेदिं संस्थाप्य शाश्वतः ॥ [4955]
संवर्तकस्तु भगवानापस्तम्बसखा मुनिः ।
कात्यायनस्तु भगवानापस्तम्बसमन्वितः ।
भरद्वाजो मुनिवरो यज्ञकर्माण्यकारयत् ॥
ब्राह्मणा वृत्तसंपन्नाः कुलीना वेदपारगाः ।
राजानो धर्मशीलाश्च ते चक्रुर्विविधान्मखान् । [4960]
कारयामासुरन्यांश्च मुक्तिकामाननेकश ॥
तत्र यज्ञशिला नाम गायत्र्यास्तु शिलोपमा ।
तत्रैव तु शिलापृष्ठे नाम्ना संवर्तकस्य च ॥
लिङ्गं वै लोकविख्यातं रमणीयं नृपोत्तम ।
नलेन स्थापितं पूर्वं ऋषिनाम्ना जयेच्छया । [4965]
तमाराध्य नलो राजा राज्यं लेभे युधिष्ठिर ॥
संवर्तकस्य लिङ्गस्य दक्षिणे चोत्तरा नदीम् ।
अल्पतोयसमृद्धा च शिला परमपावनी ॥
संवर्तकस्य लिङ्गस्य त्वाग्नेय्यां दिशि सुव्रत ।
कावेरी द्विविधा भिन्ना तन्मध्ये गालवाश्रमः ॥ [4970]
दक्षिणे चोत्तरे चैव कावेरी पूर्वगामिनी ।

मम्). — Before line 4919, M1 ins. शंकरः. — (L. 4922) D1 छेत्ता स भव नः प्रभो; G1 2 M1 छेत्ता त्वं भुवनेश्वर (for ^{b}). — After line 4922, G(ed.) ins.:

184** इति तेषां वचः श्रुत्वा भगवानिदमब्रवीत् ।

— G2 M1 ईश्वरः (for शंकरः). — (L. 4923) G1 G(ed.) विनिःसृतम् (for समुत्थि°). D1 युष्माकं च वचःस्थितम् (for ^{b}). — (L. 4924) D1 G2 युतम् (for मृतम्). D1 यूयमद्य भविष्यथ (for ^{b}). — After line 4927^{a}, G(ed.) ins.:

185** भूतैः सह महेश्वर ।
ततो विष्णुर्देवदेवो

— D1 om. line 4932. — (L. 4931) G(ed.) त्रिशिरा राक्षसोत्तमा (for ^{b}). — (L. 4934) D1 महादेवो (for °तेजा). D1 ब्रह्मणा च (for महादेव-) — (L. 4935) G1 G(ed.) प्राविशद् (for प्रययौ) — (L. 4937) G2 M1 सत्सङ्गात् (for संसारात्). — (L. 4940) G(ed.) स्नात्वा तु कपिलागमे (for ^{b}). — (L. 4942) G2 कपिला भुवि दुर्लभा (for ^{b}). — After line 4944, D1 ins.:

186** दुर्लभं वैष्णवं ज्ञानं मुक्तिर्भक्त्या तु दुर्लभा ॥

— (L. 4946) G(ed.) पापिना दुर्लभं खलु (for ^{b}) — (L. 4947) G(ed.) कपिला (for दुर्लभा). — After line 4947, G(ed.) ins.:

187** तत्सगमध्यगं शंभुर्मुक्तिमुक्तिप्रदः स्मृतः ॥

— (L. 4949) G(ed.) शृणोति पापनिर्मुक्तो (for ^{a})

COLOPHON — *Sub-parvan*: D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा, G2 M1 G(ed.) शेषधर्मा — *Adhy. name*: D1 कावेरीकपिलासंगमप्रशंसा, G(ed.) कावेरीकपिलासगमप्रभाव.. — *Adhy. no.*: D1 G1 2 M1 37, G(ed.) 38

(L. 4951) G2 स्थानं; M1 -क्षेत्रे (for -क्षेत्रं) G2 कावेरीसरितस्तटे (for ^{b}) — (L. 4956) G1 -महामुनि (for -सखा मुनिः). — For lines 4959–4960, D1 G1, 2 M1 subst.:

188** ब्राह्मणान्वृत्तसपन्नान्कुलीनान्वेदपारगान् ।
राज्ञश्च धर्मशीलास्ते ते चक्रुर्विविधान्मखान् ।
[(L. 2) D1 ऽन्याश्च (for ते चक्रुः).]

— (L. 4962) G(ed.) गायत्र्याख्य- (for °त्र्यास्तु). — D1 om.

तत्रैव मुनयः सर्वे तपः कुर्वन्ति धर्मज ॥
संवर्तकस्य लिङ्गस्य पश्चिमे पुण्यमाश्रमम् ।
पादपैः फलितैर्युक्तं पनसैः फलमण्डितैः ।
कौशिकस्याश्रमो राजन्क्रोशमात्रे युधिष्ठिर ॥ [4975]
पुरा राजर्षिमुख्यश्च सेवितो ब्रह्मवादिभिः ।
चचार तप उग्रं तु कौशिको मुनिसत्तमः ॥
तत्र दीर्घशिला नाम रमणीया पवित्रदा ।
तत्र दानं जपं स्नानं कृतं कोटिगुणं भवेत् ॥
स्नानं प्रकुर्वतस्तत्र सदा तु जपशीलिनः । [4980]
भवन्ति संपदस्तस्य यस्य कस्यापि च प्रभो ॥
कुशलिङ्गमिति ख्यातं कौशिकेन प्रतिष्ठितम् ।
स्नात्वा तत्र महादेवं पूजयित्वा तु नित्यशः ।
स वै गोत्रऋषिर्लोके पूजितोऽभूद्द्विजन्मभिः ॥
वसिष्ठस्याश्रमं पश्चात्तस्याश्रमसमीपतः । [4985]
कुण्डिनो नाम विप्रेन्द्रश्चचार तप उत्तमम् ॥
तपसा तोषितो रुद्रो वृषमारुह्य सत्वरम् ।
तत्र गत्वा भूतगणैः शास्त्रं तस्योपदिष्टवान् ॥
तव गोत्रऋषिर्ब्रह्मन्ख्यातिमत्र गमिष्यसि ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवः स विप्रो विस्मयं गतः ॥ [4990]
नन्दिवाहननाम्ना वै प्रतिष्ठाप्य महेश्वरम् ।
सिद्धोऽभूद्ब्राह्मणश्रेष्ठः कावेर्यां स्नानवैभवात् ॥
नन्दिवाहनलिङ्गस्य कृपया तीरवासिनाम् ।
कुशनाभस्य लिङ्गस्य तथा संवर्तकस्य च ।
स्नातानां तत्र वै काले सर्वसंपद्भविष्यति ॥ [4995]
इत्युक्त्वा देवता सोमः स्नाति नित्यं तु भक्तितः ।
संवर्तकस्य लिङ्गस्य पुरस्तात्पनसाश्रमे ॥
तत्र राजा हरिश्चन्द्रः सुरलोकस्य काङ्क्षया ।
राजसूयशतं चक्रे वसिष्ठमुनिनेरितः ॥
चक्रुश्च विविधान्यज्ञानृषयो ब्राह्मणोत्तमाः । [5000]
महाध्वरविदो विप्राः कावेर्यां स्नानतत्पराः ।
तोषयित्वा यज्ञपतिं सुरलोकं प्रपेदिरे ॥
कृतवीर्यकुमारश्च कार्तवीर्यो महामतिः ।
भौमस्याश्रममासाद्य पनसाख्यमिति श्रुतम् ।
राजसूयशतं कृत्वा मुख्योऽभूच्चक्रवर्तिनाम् ॥ [5005]
भूसुतस्तत्र तपसा यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
आदावाराध्य धातारं ग्रहाणामग्रगोऽभवत् ॥
पुरस्तादस्ति कावेर्या विश्वेश्वर उमापतिः ।
बोधायनो मुनिस्तत्र तपः कुर्वन्महामतिः ॥
आराध्य तं भूतपतिं भूतेशं भक्तवत्सलम् । [5010]
आप्तवान्सर्वशास्त्राणि वेदार्थांश्च महामतिः ॥
सर्वेषां सूत्रकर्तॄणामग्रणीर्मुनिसत्तमः ।
चकार सूत्रं मतिमाञ्श्रौतस्मार्तविदां वरः ।
तद्धि विश्वेश्वरस्थानमद्यापि परिदृश्यते ॥
वटवृक्षोत्तरे भागे सर्वपुण्यफलप्रदः । [5015]
निर्मितस्तपसा तेन मुनिना धर्मनन्दन ॥
आग्नेय्यामरविन्दाक्ष दक्षिणे सरसस्तटे ।
विष्णुं सर्वगतं ध्यायन्नास्ते भृगुमुनीश्वरः ॥
तेनारोपितमश्वत्थं सेवन्ते स्वर्गकाङ्क्षिणः ।
तस्य मूले चिरं स्थित्वा चचार तप उत्तमम् ॥ [5020]
याज्ञवल्क्यो मुनिः पार्थ कृपया तस्य सुव्रत ।
अवाप योगसामर्थ्यमणिमादिगुणांस्तथा ॥
विश्वेश्वरं सदा ध्यायंस्तत्र योगेश्वरं विभुम् ।
वर्तते शास्त्रमार्गं च दर्शयन्ब्रह्मचारिणाम् ॥
अगस्त्यो भगवांस्तत्र लिङ्गं विश्वेश्वराख्यया । [5025]
प्रतिष्ठाप्य सदा भक्त्या भजते मुक्तिकाङ्क्षया ॥
शिवश्च रुद्रश्च हरिः स एव
ब्रह्मा च देव्यश्च दिशां पतिश्च ।
राजा च राज्यं च विराट् स एव
धनप्रदो वै लयकृत्स एव ॥ [5030]
बन्धुश्च विद्याविभवः स एव
स्वामी समस्तस्य गुरुः स एव ।
उर्वी शरच्चन्द्रदिवाकरौ च
तीर्थानि चाग्निर्वियदादिदेव ॥
नक्षत्रतारामुनयः स एव [5035]
ग्रहाः समुद्राश्च तदन्तराश्च ।
शैला द्रुमाः पार्थिव एव विष्णु-
स्तस्मात्परं नास्ति समस्तलोके ॥
तस्य विश्वेश्वरस्याहं नमस्कृत्य च तानृषीन् ।

---

line 4963. — (L 4967) G(ed) [उ]त्तरे (for °रा). — (L 4968) G(ed) अल्पतोया हि तत्रैव (for ^{a}). — G2 om lines 4969^b–4981^b — (L 4973) D1 पादपैः फलसंयुक्तैः (for ^{a}) — (L. 4985) D1 G(ed) [आ]त्मजः (for [आ]श्रमं) — (L 4988) G2 ऋषि- (for भूत-) — For line 4989, M1 subst

189** तव गोत्रमिति ख्यातिं भवानत्र गमिष्यति ।

— (L 4990) G2 सोऽपि विस्मयमागतः (for ^{b}). — After line 4990, G1, 2 ins :

190** किमत्र बहुनोक्तेन स्थानं विश्वेश्वरस्य तु ।
एवमन्ये महात्मानः नत्वा स्तुत्वा दिवं गताः ॥

— G2 om. lines 4991–5039 — (L 4995) G(ed.) कावेर्यां (for वै काले). — (L. 4997) M1 पुरस्ताद्ब्राह्मणोत्तमाः (for ^{b}). — M1 om (hapl.) lines 4998–5000. — (L. 5006) G1 विपुल- (for विविध-) — (L. 5008) D1 G1 M1 विश्वेश्वरमरिंदमम् (for ^{b}) — (L 5010) D1 भूतेशं (for विश्वेशं). — (L. 5013) D1 -विशारदः (for -विदां वरः) — (L. 5015) G(ed) तदुत्तरे वटतरुः (for ^{a}). — M1 om. lines 5028–5032 — (L. 5029) D1 G1 हरिः (for विराट्). — After line 5039, G2 ins .

191** किमत्र बहुनोक्तेन स्थानं विश्वेश्वरस्य तु ।
एवमन्ये महात्मानो नत्वा स्तुत्वा दिवं गताः ।

गजारण्यस्य माहात्म्यं वक्ष्यामि कुरुनन्दन ॥ [5040]
आसीत्पुरा महीपाल ब्राह्मणो वृत्तिकर्शितः ।
सोमदत्त इति ख्यातो वसिष्ठस्य कुलोद्भवः ।
शंकरं तोषयामास तपोभिर्विविधैर्मखैः ॥
काशीक्षेत्रे महाराज देवर्षिगणसेविते ॥
स तुष्टोऽपि विरूपाक्षो देवो दिव्यपराक्रमः । [5045]
दर्शयित्वा स्वकं रूपं सस्मितं वाक्यमब्रवीत् ॥
सोमदत्त महाभाग तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
क्रतुभिश्च विशेषेण भक्त्या चैव द्विजोत्तम ॥
एकमेव वरं दास्ये द्वितीयं तव न प्रभो ।
इत्युक्तो देवदेवेन शंभुना पाण्डुनन्दन । [5050]
ध्यात्वा चिरं त्रिकालज्ञो वचनं चेदमब्रवीत् ॥
अनेककोटिजन्मानि संभ्रान्तस्य च मे शिव ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्ददस्व च मे शिव ॥
तथास्त्विति तमामन्त्र्य वचनं चेदमब्रवीत् ।
कावेरी कपिला यत्र संगता ब्राह्मणोत्तम । [5055]
पुरतः संगमस्यास्य योजनार्धेऽस्ति वै स्थलम् ।
गजारण्यमिति ख्यातिं सर्वसिद्धनिषेवितम् ॥
आश्रमं तद्यथोकस्य शान्तैर्मृगगणैर्वृतम् ।
तत्र ते भविता मुक्तिः शिष्याणामपि सत्तम ॥
अहं तत्र गमिष्यामि त्वं तु बन्धुजनैः सह । [5060]
दारिद्र्याद्दुःखितो ह्यत्र भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया ॥
याहि पश्चाद्द्विजश्रेष्ठ तव मुक्तिर्भविष्यति ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो भूतैः सह युधिष्ठिर ॥
ब्राह्मणोऽपि कुरुश्रेष्ठ भुक्त्वा भोगाननेकशः ।
अनेकैर्द्विजमुख्यैश्च प्रतस्थे मुक्तिकाङ्क्षया ॥ [5065]
विन्ध्यं प्रयातो विप्रेन्द्रो द्विजानामग्रणीर्बली ।
मदोन्मत्तो महानागो ब्राह्मणांस्तानमर्दयत् ॥
मर्दिता ब्राह्मणाः सर्वे तद्भावेन समन्विताः ।
गजा जातिस्मरा जाताः प्रवृद्धबलदर्पिताः ॥
कृपया नीलकण्ठस्य तं देशं ते प्रपेदिरे ॥ [5070]
तत्र स्नात्वा जगन्नाथं प्रणतार्तिप्रणाशनम् ।
स्नात्वा स्नात्वा तु कावेर्यां जीवन्ति निरहंकृताः ॥
नीलकण्ठो महादेवो नन्दिमारुह्य तान्द्विजान् ।
आत्मन्यारोपयामास मुनीनां पश्यतां प्रभो ॥
सशरीरं गता सर्वे ब्राह्मणा गजरूपिणः । [5075]
तिरोऽभूत्तत्र देवेशस्तत्स्थानं दृश्यतेऽधुना ॥
तदाप्रभृति तत्क्षेत्रं गजारण्यमिति श्रुतम् ॥
लिङ्गं तत्रायुतं राजन्प्रतिष्ठाप्य नृपोत्तमा ।
आराध्य मुनिभिः सार्धं तत्पदं ते प्रपेदिरे ॥
गजारण्यस्य माहात्म्यमहं वक्तुं हि न क्षमः । [5080]
स एव भगवान्वेत्ति तत्फलं स्नानवैभवम् ॥
गजारण्यमिति क्षेत्रं दुर्लभं तु कलौ युगे ।
पुरा सचितपुण्यानामनायासेन लभ्यते ॥
य स्नाति वै त्र्यहं राजन्निगृहीताखिलेन्द्रियः ।
सर्वदानफलं तस्य सर्वक्रतुफलं भवेत् ॥ [5085]
गजारण्यस्य माहात्म्यं य पठेच्छृणुयादपि ।
सर्वान्कामानवाप्नोति स्वर्गलोके सुखी भवेत् ॥

Colophon

भीष्म उवाच ।

कावेरीमहिमा केन वर्ण्यते युगकोटिभिः ।
नारायणस्तु भगवान्वेत्ति नान्यो महीतले ॥
तीरयोरुभयो क्षेत्र मुनिना शुद्धचेतसाम् । [5090]
योजने योजनार्धे च क्रोशमात्रे तु चाश्रमः ॥
आ समुद्रात्तु सह्याद्रेर्मध्य देवैर्निषेवितम् ।
कावेरीमाश्रयन्त्यत्र सुगोचरजले शुभे ॥
सर्वलोकहितार्थाय सर्वत्र हितकारिण ।
ऋषयो मुनिविप्राश्च कावेरीं समुपासते ॥ [5095]
सर्वत्र सुलभस्थाने पुण्याश्रमसमन्विते ।
वसन्ति लोकरक्षार्थं कावेर्यां तु मुनीश्वरा ॥
दैत्यदानवरक्षांसि ह्यसुरा मृगजातिषु ।
उग्रेषु रूपमास्थाय चरन्ति सरितस्तटे ॥
मुख्यस्थानं प्रवक्ष्यामि कावेर्या मध्यवर्तिनाम् । [5100]
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
कावेर्याः पुण्यनद्यास्तु तीरयोरुभयोरपि ।
देवा ऋषिगणाश्चैव सिद्धाश्चारणगुह्यकाः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च सेवन्ते पुण्यकाङ्क्षया ॥

—(L. 5041) G1 M1 महाराज (for महीपाल). —(L. 5043) G1 तपोभिर्विनयोज्ज्वलैः (for ^{b}). —(L. 5049) G(ed.) द्विज (for प्रभो). G2 द्वितीयं तपनप्रभ (for ^{b}). —(L. —) G1 M1 om. line 5059 — For line 5059, G2 subst.:

192** याहि पूर्वं द्विजश्रेष्ठ ततो मुक्तिर्भविष्यति ।

—(L. 5062) G2 मम पादाम्बुजद्वयम् (for ^{b}). —(L. 5071) D1 नत्वा तत्र; G(ed.) तत्र गत्वा (for तत्र स्नात्वा). —(L. 5074) G1 प्रवरः (for पश्यतां). —(L. 5075) D1 अशरीरा गणाः सर्वे (for ^{a}). —(L. 5077) G(ed.) शिवलोकं (for तत्पदं ते). —(L 5084) D1 त्रिदिनं (for वै त्र्यहं). —(L. 5087) D1 M1 स्वर्लोके तु (for स्वर्गलोके). G2 कैलासे सुखमश्नुते (for ^{b}).

Colophon — *Sub-parvan :* D1 G1 आश्रयपर्वणि शेषधर्मा; G2 M1 G(ed) शेषधर्मा. — *Adhy name* D1 नारदोपदेशः, G(ed) गजारण्यप्रशंसा — *Adhy. no. :* D1 G1 M1 38, G(ed) 39

After line 5092, D1 G1 M1 ins.:

193** मृगभूरुहपक्षीणा मूर्तिमद्भिर्नृणां क्वचित् ।
देवाः पर्वततीरेषु निर्जने तु महावने ॥

—(L. 5093) G2 कावेरीमाश्रयन्नित्यं (for ^{a}). D1 अगोचरजने शुभे (for ^{b}). —(L. 5097) G(ed.) राजिषु

तरुरूपधरा देवाश्चारणा पक्षिरूपिण । [5105]
ऋषयो विप्ररूपाश्च वर्तन्ते तीरमाश्रिताः ॥
शास्त्रज्ञा लोकविख्याताः सदा सत्कर्मशीलिनः ।
वेदशास्त्रसुसंपन्ना सदा ध्यानपरायणाः ।
कावेर्यां मरणं यान्ति ते गच्छन्ति हरे पदम् ॥
ये तत्र पापकर्माणश्चण्डालाद्या युधिष्ठिर । [5110]
दानवासुररक्षांसि तान्विद्धि भरतर्षभ ॥
पापानां लयहेतोऽस्तु सदा क्रीडन्ति राक्षसाः ।
तत्कलेवरमुत्सृज्य प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
त्रिरात्रं जाह्नवितीरे पञ्चरात्रं तु यामुने ।
सद्यः पुनाति कावेरी पापमामरणान्तिकम् ॥ [5115]
गौतम्या सप्तरात्रं तु नर्मदाया चतुर्दिनम् ।
तुङ्गायां दशरात्रं तु हेमकूटे दशाधिकम् ॥
तुलामासे तु संप्राप्ते गङ्गाद्याः सकलापगा ।
स्नातुमायान्ति ताः सर्वा ह्यात्मदोषजिगीषया ॥
गजारण्यपुरोभागे कावेर्या योजनद्वये । [5120]
भीमेश्वरेति विख्याते सर्वसिद्धनिषेविते ॥
प्रसन्नसलिला देवी कावेरी पादपैर्वृता ।
भीमरूपी शिव साक्षात्तत्र तिष्ठति भूमिप ॥
पुरा वै कलिदोषेण नळः परमदारुणः ।
अज्ञातवासमावेदे कान्तिनिर्यासकारणात् ॥ [5125]
श्वशुरस्तस्य विख्यातो भीमराजो महामतिः ।
लब्धुं कन्यां नळं शंभुं तत्र चाराधयत्प्रभुम् ॥
नीलकण्ठप्रसादेन कावेर्या स्नानवैभवात् ।
शुद्धात्मा स्तोत्रमकरोच्छंकरं प्रति धर्मज ॥
नीलकण्ठविरूपाक्ष विश्वेशाय च शूलिने । [5130]
सदाशिवाय लोकानामीश्वराय नमो नमः ॥
मृत्युंजय सदानन्द नन्दिवाहन विश्वदृक् ।
मनोभवहरायेति सर्वज्ञाय नमो नमः ॥
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्ग नागचर्मधराय च ।
नागभूषण लोकेश शंकराय नमो नमः ॥ [5135]
कैलासवासनिलय पार्वतीवल्लभ प्रभो ।
त्रिपुरान्तक भूतात्मन्गङ्गाधर नमोऽस्तु ते ॥
त्रिशूलपाणिने तुभ्यं कपालाभरणाय च ।
गिरीश गिरिजानाथ मृत्युंजय नमोऽस्तु ते ।
त्वमेव गतिरस्माकं पाहि पाहि जगत्पते ॥ [5140]
इति स्तुतो जगन्नाथो भीमराजेन शंकर ।
अष्टमूर्तिधरो भूत्वा राजानमिदमब्रवीत् ॥
अभीष्टसिद्धिर्भविता जामाता च तवात्मजा ।
आगमिष्यन्ति भद्रं ते तनुजा पतिमेष्यति ।
तव नाम्ना भवेल्लिङ्गमत्र वै ख्यातिमेष्यति ॥ [5145]
नामसंकीर्तनं मेऽद्य त्वया कृतमरिंदम ।
यः पठेत्सततं भक्त्या मम लोको भविष्यति ॥
भीमेश्वरमिदं स्थानं कावेर्या मध्यमं शुभम् ।
सर्वपापप्रशमन भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
अत्र स्नाताः पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च । [5150]
सहस्राणि समुद्धृत्य ब्रह्मलोकं प्रयान्ति वै ॥
दानं श्राद्धं तथा होमं जपं स्नानमकल्मषम् ।
य कुर्यात्पितरस्तस्य प्रविशन्ति त्रिविष्टपम् ॥
अद्य नो भविता मुक्तिरद्य नो वैष्णवं पदम् ।
भविता नः पदं शंभोर्ब्रह्मणो मरुतां पतेः ॥ [5155]
हृष्यन्त्येवं पितृगणा देवगन्धर्वकोटिभिः ।
पुण्यलोकान्प्रयान्त्येव सेविताः पितरोऽमला ॥
अत्र स्नातं नर दृष्ट्वा पापिनो वा नरेश्वर ।
पुनीता स्वर्गमायान्ति सेवितं पुण्यकर्मभिः ॥
अत्र भूतगणान्विद्धि भूरुहान्वेणुकीचकान् । [5160]
ये च कण्ठकिनो वृक्षाः पिशाचान्विद्धि पाण्डव ॥
अहमत्र चिर स्थित्वा गतानामत्र कर्मिणाम् ।
क्षयं करोमि पापानां पुण्यलोकं ददामि च ॥
अत्र स्नात्वा च मां दृष्ट्वा कावेरीमध्यवर्तिनम् ।
नत्वा दिवं नरो याति मम लोकं च शाश्वतम् ॥ [5165]
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो भूतैः सह सदाशिवः ।
भीमराजो महातेजा विस्मयं परमं गतः ॥
प्रणिपत्य जगन्नाथ मनसा च पुनः पुनः ।
प्रययौ नगरं पार्थ पुण्यं मित्रनिषेवितम् ॥
अत्राद्भुततमं दृष्ट्वा शंकरं लोकशंकरम् । [5170]
भृगुस्तत्र समासीनो जपन्नास्ते स्म वै मुनिः ॥
कदा पश्यामि देवेशं कदा तं नौमि निर्गुणम् ।
कदा मे जन्मसाफल्यं भविता शाश्वतं तपः ॥
इत्युक्त्वा स्नाप्य सलिलैः स्वयं स्नात्वा सदाशिवम् ।

(for जातिषु). —(L 5104) G(ed) मोक्ष- (for पुण्य-). G2 वसन्ते मुक्तिकाङ्क्षया (for ᵇ) — G2 om. lines 5105ᵇ–5108ᵃ —(L 5116) M1 गोदावर्यां; G(ed.) कृष्णवेण्यां (for नर्मदाया) D1 कृष्णाया तु दिनत्रयम् (for ᵇ). —(L. 5122) D1 -कमला (for -सलिला). —(L 5126) M1 महाद्युति- (for °मति) — Before line 5130, D1 ins. भीमराजोवाच M1 om lines 5132–5134. —(L. 5134) G1 नागचर्मधराव्यय (for ᵇ) — M1 om. lines 5136–5137 —(L. 5134) D1 -निरत (for -निलय).— D1 om. lines 5138–5139. —(L. 5140) G1, 2 देवदेव सदाशिव (for ᵇ) —(L 5141) G1 G(ed.) जगन्नाथ (for भूतनाथो) — D1 om lines 5142–5143. —(L. 5148) D1 इति ख्यातं; G2 इदं लिङ्गं (for इदं स्थानं). — After line 5148ᵃ, G2 ins.:

194** नत्वा स्नात्वा समाहितः ।
मम सायुज्यमाप्नोति सत्य सत्यं वदाम्यहम् ॥

— G2 om. lines 5148ᵇ–5165ᵃ. —(L 5152) D1 आद्यम् (for स्नानम्) —(L. 5153) M1 प्रशंसन्ति त्रिविष्टपे (for ᵇ). —(L 5155) M1 भवितव्य शुभं शंभोः (for ᵃ). —(L. 5162) D1 अपामत्र चिर पीत्वा (for ᵃ). — G2 om. lines

रुद्रसूक्तमहामन्त्रैस्तोषयामास शंकरम् ॥ [5175]
वैशंपायन उवाच ।
तस्मिन्नवसरे राजन्नलो नाम महामति ।
कलिना पीडित सम्यगाययौ भीमसंनिधिम् ॥
स्नात्वा नत्वा च कावेर्यां भीमनाथं तु शूलिनम् ।
जपं प्रदक्षिणं कुर्वन्संददर्श च भार्गवम् ॥
प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठं त्रिकालज्ञमकल्मषम् । [5180]
निवेदयामास मुने कलिबाधां सुदुःसहाम् ॥
ज्ञात्वा तदद्भुतं रूपमीदृशं घोरदर्शनम् ॥
प्रोवाच कृपया विद्वांस्तैषधं प्रति धर्मवित् ॥
राजंस्त्वेदृशं रूप कुत्सितं लोकनिन्दितम् ।
भीमेश्वरस्य कृपया स्वच्छतामेष्यति ध्रुवम् ॥ [5185]
तपसा भीमराजस्य कृपया शूलिनः प्रभोः ।
जगन्मोहनकं रूपमचिरात्त्वं समेष्यसि ॥
लोकेषु पञ्च विख्यातं सद्यः कलिमलापहम् ।
काशीभीमेश्वरमिदं तच्च पुष्करिणीत्रयम् ॥
अत्र त्वं कृतकृत्योऽसि पापैरद्य विमोचित । [5190]
नत्वा देवं विरूपाक्षं त्रिकाल स्नानमाचर ॥
ऋतुपर्णो महाराज स्नात्वात्र सुचिरं नृप ।
कृपया नीलकण्ठस्य कलिदोषहरोऽभवत् ॥
तक्षकस्य कुले जातः कार्कोटक इति श्रुतः ।
शाकल्यस्य तु शापेन महानजगरोऽभवत् ॥ [5195]
प्रापितो दैवयोगेन भीमनाथस्य संनिधिम् ।
स्नात्वा तल्लिङ्गमचलं नत्वा नत्वा तु वेष्टते ॥
अतिक्रूरतरं रूपं विहाय कृपया नृप ।
भूषणत्वमवाप्नोत्सु सर्वं च कलिदोषहा ॥
तवाङ्गस्पर्शनाद्देवी भैमी सुरसुतोपमा । [5200]
कलिदोषहरा ख्याता भविष्यति न संशयः ॥
कर्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नळस्य च ।
ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्तनं कलिनाशनम् ॥
स्नात्वा संपूज्य विधिवद्भीमेशमघनाशनम् ।
ऋतुपर्णपुरं गच्छ तेन स्वस्थानमेष्यसि ॥ [5205]
भीष्म उवाच ।
इत्युक्तो मुनिना तेन नळो वै गतकल्मषः ।
स्थित्वा तु कतिचित्कालं तेन सार्धं युधिष्ठिर ।
स्वस्थानं प्राप्य धर्मात्मा भैम्या सह ननन्द ह ॥
त्वं च गच्छ महाराज पूजयित्वा महेश्वरम् ।
अचिरात्प्राप्यसे स्थान मनसा यद्यदिच्छसि । [5210]

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
श्रुत्वा राजा महातेजा कावेर्याः स्नानवैभवम् ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नानात्फलं पप्रच्छ धर्मजः ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं कुर्वतां किं फलं प्रभो ।
कावेर्यां रङ्गनाथस्य दर्शने किं फल भवेत् ॥
चकार वासं लोकानामीश्वरः प्रभवोऽव्ययः । [5215]
नारायणो जगद्योनिर्भक्ताधीनो जगन्मयः ।
दर्शनं यत्फलं ब्रूहि पितामह महामते ॥
किमर्थं वासमकरोज्जगदानन्दकारणम् ।
एतानन्यांश्च गाङ्गेय विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥
भीष्म उवाच ।
चन्द्रपुष्करिणीक्षेत्रं क्षेत्राणामुत्तमं विदुः । [5220]
योगीश्वरो हरि. साक्षाद्यस्मात्प्रत्यक्षतां गतः ॥
तस्य विष्णोः प्रसन्नस्य महिमानं तु यो नरः ।
कीर्तयेत्सकलान्वंशानुद्धरिष्यति स द्रुतम् ॥
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गमण्डपदर्शनम् ।
मानुष्यं जन्म राजेन्द्र दुर्लभ तु कलौ त्रयम् ॥ [5225]
मनुष्यजन्म संप्राप्य रङ्गेशं ये नमन्ति नो ।
जायन्ते मरणायैव ते नरा पापकर्मिणः ॥
चन्द्रपुष्करिणीं गत्वा य स्नाति प्रयतेन्द्रियः ।
रङ्गेश्वरं नमस्कृत्वा स विष्णुपदमश्नुते ॥

5170–5175 — (L. 5171) D1 M1 महेश्वरम् (for स्म वै मुनिः). — (L. 5174) D1 G M1 पुरा शिवम् (for सदाशिवम्). — G2 om the ref. — (L. 5176) G1 महाद्युतिः, M1 महीपतिः (for महामतिः). — (L. 5178) M1 स्नानं कृत्वा (for स्नात्वा नत्वा) — (L. 5181) G2 दुरत्ययाम् M1 दुरुत्सहाम् (for सुदुःसहाम्). — Before line 5184, G(ed.) ins. भार्गवः. — (L. 5184) G2 कुत्सित घोरदर्शनम् (for [5]). — (L. 5185) G2 स्वच्छन्दमेति च ध्रुवम् (for [5]). — (L. 5192) D1 स्नात्वात्र शुचिरेव च (for [5]). — (L. 5199) G1 -दोषजम्; M1 दोषहम् (for °हा).

. Colophon. — *Sub-parvan:* D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः. G1, 2 M1 G(ed.) शेषधर्मा . — *Adhy name*. D1 भीमेश्वरमहिमावर्णनम्; G1 भीमेश्वरमाहात्म्यम्, G(ed.) भीमेश्वरप्रशंसा — *Adhy. no.:* D1 G1, 2 M1 39, G(ed.) 40.

— (L. 5213) G2 कावेरीरङ्गनाथयोः (for [5]) — G2 om. lines 5214–5216 — (L 5216) D1 महामुनिः, G1 M1 मुनेर्मुनि (for जगन्मयः) G2 किमर्थमकरोद्व्यास (for [*]). — G2 om line 5219 — (L 5220) G2 क्षेत्राणामुत्तमोत्तमम् (for [5]), — G2 om lines 5222–5223 — (L 5222) D1 M1 निश्चितम् (for स द्रुतम्). —(L 5224) M1 -मन्दिर-; G(ed) -नाथस्य (for -मण्डप-) — G1 om lines 5225–5227. — (L. 5227) G2 जायन्ते च म्रियन्ते च (for [*]) G(ed.) -कारिण (for -कर्मिण) D1 G1 M1 G(ed) रङ्गेश्वरं तत्र नत्वा (for [*]). — After line 5229, G2 ins

195** चन्द्रपुष्करिणीतीरे देवर्षिपितृमानवा ।
स्व स्व काममभीप्सन्तो वसन्ति पितर सदा ॥
अत्र वक्ष्ये महापुण्यमादितेश्चरित महत् ।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो भुवि ॥

चन्द्रपुष्करिणीस्नानं कुर्वन्ति ह्यनिशं नराः । [5230]
गन्धर्वा लोकपालाश्च मुनयस्त्वृषयस्तथा ॥
सिद्धाश्च वसवश्चैव चन्द्रादित्यमरुद्गणाः ।
अणिमादिगुणैर्युक्ता ये चान्ये तत्त्वदर्शिन ॥
वसन्ति ह्यनिशं पार्थ ब्रह्मरूपाः सुरोत्तमाः ।
मुक्तिकामा महाराज केचिद्वै भोगकामिन· । [5235]
केचिद्वैराग्यकामाश्च वर्तन्ते भूमिलिप्सवः ।
अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्य वक्ष्यामि कुरुपुंगव ।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र सशयः ॥
शृणु राजन्पुरा तत्र ह्याश्चर्यं पुण्यवर्धनम् ।
अतिलेश्चरितं साक्षान्नारदेन प्रभाषितम् ॥ [5240]
अदिति' पुत्रकामा तु कश्यपस्य प्रिया सती ।
धर्मिष्ठा लोकविख्याता तपश्चक्रे चिरं नृप ॥
चन्द्रपुष्करिणीतीरे ह्यनन्तमपराजितम् ।
ध्यायन्ती लोकमाता सा लोकानां हितकाम्यया ॥
अयुतत्रयमब्दाना कुर्वती तप उत्तमम् । [5245]
तत्रास्ते देवकल्याणी चन्द्रपुष्करिणीतटे ॥
विज्ञाय चरित तस्या देवदेवो जनार्दनः ।
आययौ गरुडारूढो यत्रास्ते देववल्लभा ॥
पीताम्बरधर श्रीमान्दिव्यमालाविभूषितः ।
स्वरूपं दर्शयामास योगिनामपि दुर्लभम् ॥ [5250]
स्पृशन्करेण पुण्याङ्गी बोधयित्वा पुन पुनः ।
सस्मितं वचनं चेदमुवाच मधुरं तदा ॥
किमर्थं देवि कल्याणि करोषि तप उत्तमम् ।
तुष्टोऽस्मि तपसा तेन किं ददामि तवानघे ॥

भीष्म उवाच ।

अदितिर्देवमाता सा देवदेवेन चक्रिणा । [5255]
स्पृष्टा परमकल्याणी ह्युक्ता वचनमब्रवीत् ॥

अदितिरुवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष पुराणपुरुषोत्तम ।
पाहि मां सर्वलोकेश भक्तानामभयंकर ॥
लक्ष्मीपते नमस्तुभ्यं निःस्पृहाय नमो नमः ।
ब्रह्मणे विष्णुरूपाय रुद्ररूपाय चक्रिणे । [5260]
आदित्याग्निस्वरूपाय चन्द्रकान्ताय ते नम. ॥
भूधराय सुवर्णाय मेरुमूर्ध्नि स्थिताय च ।
रजताद्रिनिवासाय सदा सागरवासिने ।
चन्द्रपुष्करिणीनाथ पाहि मां भक्तवत्सल ॥
इति स्तुतो देवमात्रा देवयोनिरतीन्द्रियः । [5265]
भगवान्पुण्डरीकाक्षः प्रसन्नो वाक्यमब्रवीत् ॥
स्तोत्रेण तपसानेन तुष्टो दक्षसुते शुभे ।
वरं वृणीष्व भद्रं ते वरदोऽहमिहागतः ॥
त्वया कृतमिदं स्तोत्र शृण्वतां वदतामपि ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नानाद्यत्फलं तद्भविष्यति ॥ [5270]

अदितिरुवाच ।

पुत्रं मे त्वादृशं देहि दैत्यानां विजयक्षमम् ।
पुरंदरस्य पुत्रस्य स्वर्गं दास्यसि मेऽनघ ॥
त्रैलोक्यसंपदं देहि दैत्यानेतानध कुरु ।
एतान्सर्वान्ममानन्त तव दास्यं सुरेश्वर ॥
दातुमर्हसि भूतेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥ [5275]
संप्रार्थितो देवमात्रा भगवान्मधुसूदन· ।
क्षणं ध्यात्वा दक्षसुतामाह लोकेश्वरो हरिः ॥
स्वपुत्रमसुरं जेतुं शक्तं ते लोकवन्दिते ।
न तं पश्यामि लोकेऽस्मिन्मामन्यत्र मनस्विनि ॥
तस्मात्तवाहं पुत्रत्वं यतिष्ये गन्तुमव्यय । [5280]
अत्रैव मे चिरं वासो भविष्यति न संशयः ॥
स्थितानामत्र कैवल्यं दिनमेकमपि क्वचित् ।
भविष्यतीति तामुक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥
देवमाता ततो देवी सती कश्यपवल्लभा ।
नत्वा हरिं जगद्योनिं स्वाश्रमं प्रययौ नृप ॥ [5285]
निवेद्य वृत्तं स्वं भर्तुं सुषुवे लोकनायकम् ।
शङ्खचक्रधरं देवं वनमालाविभूषितम् ॥
चतुर्भुजमुदाराङ्गं कोटिसूर्यसमप्रभम् ।
चन्द्रादित्यदृशं देवं वामनं जगतां पतिम् ।
वेदराशिं विशालाक्षं चन्द्रकोटिसुशीतकम् ॥ [5290]
तं दृष्ट्वा कश्यपो विष्णुं स्तुत्वा नत्वा पुनः पुनः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं कृताञ्जलिपुटो नृप ॥
देवदेव जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
पाहि देवान्समस्तांस्त्वं त्वत्पादकमलाश्रयान् ॥

भीष्म उवाच ।

प्रार्थितो देवमात्रा च विश्वयोनिर्बलेर्मखम् । [5295]
गत्वा यज्ञफलं तस्य दत्त्वा वचनमब्रवीत् ॥
कैवल्यं तव दास्यामि ह्यागच्छागच्छ सुव्रत ।

—(L. 5232) D1 ऋषयो , G1 M1 मनवो (for सिद्धाश्च). —(L. 5239) D1 -वृत्त (for तत्र) —(L 5248) G(ed) यत्रास्तेऽदितिरुत्तमा (for [b]) — G2 G(ed) om the ref. —(L. 5256) D1 दृष्ट्वा , G1 सृष्टा , G2 इष्टा , M1 दृष्टा (for स्पृष्टा) — G1 M1 G(ed) om the ref G1 om. lines 5261-5264 —(L 5265) G2 अरिंदम (for अतीन्द्रिय·). —(L 5267) G2 उग्रेण (for स्तोत्रेण) — G2 om lines 5269-5270. —(L. 5271) D1 M1 विजये , G2 निधने (for विजय-). —(L. 5272) G(ed.) अर्थदातारमञ्जसा (for [b]).

—(L 5280) G2 गमिष्यामि सुशोभने (for [b]). — After line 5280, G2 ins .

196** अत्रैव कुरु वासस्य इत्युक्त्वान्तर्दधे हरिः ॥
देवी स्वमाश्रमं प्राप्य भर्तुर्वृत्तं निवेदयत् ।
कालेन सुषुवे देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥

— G2 om lines 5282-5290 —(L 5287) D1 -गदायुक्तं (for धरं देव) —(L. 5291) G2 नमस्कृत्वा (for स्तुत्वा नत्वा). — After line 5292, G2 ins. :

197** कृष्ण कृष्ण जगन्नाथ त्वद्भक्तान्पाहि सुव्रत ।

मम सेवापरो नित्यं मम ध्यानपरायणः ॥
चन्द्रपुष्करिणीतीरे मामर्चय सदानघ ।
आसुरं भावमुत्सृज्य ब्राह्मणी तनुमाश्रितः । [5300]
मम पूजां सदा कुर्वन्परं श्रेयो गमिष्यसि ॥
दिव्य ददामि ते चक्षुर्मम रूपमनुत्तमम् ।
पश्य पश्येति तं चोक्त्वा दर्शयामास भैरवम् ॥
ब्रह्माण्डकटहं यावत्पूरित तन्नृपोत्तम ।
तावत्कृत्वा स्तुतो देवैर्मानुष्यं रूपमाश्रितः ॥ [5305]
इक्ष्वाकुपूजितो देवो जगद्रूपी सुरेश्वरः ।
चन्द्रपुष्करिणीतीरं गन्तुं समुपचक्रमे ॥
पौलस्त्यकुलसंजातो बली दैत्यपतिर्नृप ।
विभीषणोऽभूद्धर्मात्मा भक्तानामग्रग प्रभु ॥
विष्णुर्नृणा स्वभक्तानामपवर्गप्रदो विभु । [5310]
संप्रार्थितो देवगणैर्भूत्वा रघुकुलोत्तम ।
विनिहत्य दशग्रीवमयोध्यां प्राप धर्मवित् ॥
श्रीरामचन्द्रो भगवान्सीतया लक्ष्मणेन च ।
सुग्रीवप्रमुखैर्वीरैर्वानरै स्वपुरं ययौ ॥
तत्राहूय रघुश्रेष्ठो विभीषणमरिंदमम् । [5315]
ददौ पूजा स इक्ष्वाको हरेरंशात्तु मुक्तिदाम् ॥
सोऽपि पूजां समादाय गच्छंस्तस्मै प्रणम्य च ।
चन्द्रपुष्करिणीतीरं प्राप्तवान्धर्मनन्दन ॥
तत्र शङ्कानिवृत्त्यर्थं तं देव तु शुभे तटे ।
निक्षिप्याचम्य वै गन्तुं शुद्धात्मा ह्यन्वियेष स ॥ [5320]
तमुत्थापयितुं गृह्य न शशाक विभीषण ।
पुन पुनस्तमालिङ्ग्य श्रममाप विभीषणः ॥
तस्मिंश्चिन्ताकुले नाथो देवदेवो विभीषणे ।
अदृश्यखेचरो भूत्वा तमाहूयेदमब्रवीत् ॥
विभीषण महाभाग शृणु मे परमं वच । [5325]
अत्र मेऽस्तु वने वासः कावेर्या परिवेष्टिते ॥
रक्षोभिर्दूषितं देशं नाहं गच्छामि सुव्रत ॥
अत्रैवागत्य मां नित्यमर्चयित्वा विभीषण ।
षण्मासे वापि पौलस्त्य प्रत्यब्दमथ वा कुरु ।
अस्मिञ्जन्मनि ते मुक्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ [5330]
रङ्गस्थानमिदं विद्धि भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
अस्य क्षेत्रस्य सदृशं पृथिव्यां नास्ति किंचन ॥
इत्युक्त्वा भगवा राजन्रङ्गस्थानं प्रविश्य च ।
श्रीरङ्गशायी भगवानत्रास्ते कमलापतिः ॥
अथ पूजा प्रयत्नेन कृत्वा तं प्रणिपत्य च । [5335]
ययौ लङ्कां स पापिष्ठैर्विहीनां समलंकृताम् ॥
तदाप्रभृति देवाश्च देवमाता युधिष्ठिर ।
पूजां कुर्वन्ति यत्नेन रङ्गेशं मुक्तिकाङ्क्षया ॥
रङ्गमित्यब्रवीद्धीमान्यो वा को वा नृपोत्तम ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं भजेद्ध्रुवम् ॥ [5340]
रङ्गं रङ्गमिति ब्रूयात्संप्राप्ते पापकर्मणि ।
दूरे तिष्ठन्ति पापौघा यद्येवं समुदीरयेत् ॥
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गमण्डपदर्शनम् ।
पुरा सचितपुण्यानामप्रयत्नेन लभ्यते ॥
ब्रह्मादय. सुराः सर्वे योगिन सनकादयः । [5345]
पूजां कुर्वन्ति यत्नेन प्रत्यब्दं पाण्डुनन्दन ॥
संसारसागरं तर्तुं य इच्छेत्पाण्डुनन्दन ।
स भजेद्रङ्गमध्यस्थं देवदेवं चतुर्भुजम् ॥
दृष्ट स्मृत पूजितो वा ध्यातो वा नमितोऽपि वा ।
तमुद्धरति रङ्गेशो दुस्तराद्भवसागरात् ॥ [5350]
रङ्गभक्तिपरा ये तु रङ्गनामपरास्तु ये ।
दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा तेषा मुक्तिर्भविष्यति ॥
य इदं पुण्यमाख्यान शृणोति सततं नरः ।
रङ्गेशे विद्यते भक्ति पातकै स न लिप्यते ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणी ह्येषा केनादौ सेवितानघ । [5355]
तन्मे कथय तत्त्वेन गङ्गासुत नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गेशस्य च दर्शनम् ।
दम्भाल्लोभाद्वञ्चनाद्वा यः करोति स मुक्तिमान् ॥
ते वन्द्यास्ते प्रपूज्याश्च नमस्कार्या विशेषत ।
येऽर्चयन्ति च रङ्गेशं प्रणतार्तिप्रणाशनम् ॥ [5360]

— (L. 5294) D_1 त्वत्पादकमलाश्रितान् (for ^{b}). — G_2 om line 5296 — (L. 5298) D_1 M_1 मदर्चन- (for मम ध्यान-) G_2 मदर्चनपरायणम् (for ^{b}). — G_2 om lines 5300–5301 — (L. 5300) G(ed.) आसुरीं तनुमुत्सृज्य (for ^{a}) — After line 5302, G_2 ins .

198** बलिं बध्वा महातेजा वैकुण्ठं संप्रपद्यत ॥
पुरा दाशरथिः श्रीमान्हत्वा रावणमाहवे ।
चन्द्रपुष्करिणी स्नात्वा अयोध्यां पुनराप ह ॥

— G_2 om. lines 5303–5342 — (L 5306) M_1 महेश्वर (for सुरे°) — (L. 5321) D_1 उत्थापयाति तं गृह्य (for ^{a}) —Before line 5324, M_1 ins. श्रीभगवानुवाच.— (L. 5325) M_1 शृणु मे वचनं परम् (for ^{b}). — (L 5333) G_1 M_1 इत्युक्त्वा देवमार्गे तु (for ^{a}) — (L. 5340) G_1 स गच्छति (for भजेद् ध्रुवम्) — (L 5341) G_1 रङ्गरङ्गेति यो ब्रूयात् (for ^{a}). — (L 5342) M_1 यदेव समुदीरयन् (for ^{a}). — For line 5342, D_1 subst.

199** दूरे तिष्ठति पापौघो यद्येव समुदीर्यते ।

— G_2 om lines 5345–5360 — (L 5354) G(ed) जायते (for विद्यते) D_1 पातकैस्तु न विद्यते (for ^{b})

COLOPHON — *Sub-parvan* $D_1G_{1,2}$ M_1 G(ed.) शेषधर्मा — *Adhy name*. D_1 M_1 G(ed) श्रीरङ्गमाहात्म्यम् G_1 रङ्गेशमाहात्म्यम्, — *Adhy no.*. D_1 $G_{1,2}$ M_1 40;

स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं यः करोति नराधिप ॥
तीर्थस्नानतपोभिश्च व्रतदानमखैरपि ।
यजन्ति कर्मयोगेन रङ्गेशं मुक्तिदं विभुम् ॥
शान्ता जितारिषड्वर्गा योगेनाप्यनहंकृता । [5365]
यजन्ति ज्ञानयोगेन रङ्गेशं मनुजेश्वर ॥
दुर्वृत्तानां भवेन्मोक्षः सुवृत्तानां किमुच्यते ।
रङ्गभूमिगतानां च सर्वेषां च नृपोत्तम ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
शृण्वतां वदतां चैव सर्वपातकनाशनम् ॥ [5370]
आसीत्पुरा महीपालः सोमवंशसमुद्भवः ।
धर्मकेतुरिति ख्यातो नारायणपरायणः ॥
चन्द्रपुष्करिणीतीरे देवेशं पूज्य भक्तितः ।
अकरोद्यज्ञसा[illegible]ं मातापित्रोश्च पूजनम् ।
हेमवस्त्रान्नदानानि गोभूतिलवराणि च ॥ [5375]
तेन पुण्यप्रभावेन सर्वैर्बन्धुजनैः सह ।
प्राप्तवान्वैष्णवं लोकं योगिनामपि दुर्लभम् ॥
तस्मिन्काले महाभाग ब्राह्मणो यज्ञवत्सलः ।
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञस्तथा वै ग्रामयाजकः ॥
अयाज्ययाजकश्चैव धनार्जनपरः सदा । [5380]
पिशुनो निष्ठुरः क्रूरो ह्यपण्यानां च विक्रयी ।
निषिद्धकर्माचरणात्परित्यक्तश्च बन्धुभिः ।
कृषिको दुःखितो दीनो हीनाङ्गो व्याधिपीडितः ॥
स कदाचिद्धनार्थं तु पृथिव्यां पर्यटन्नृप ।
जगाम नर्मदातीरं श्वासकासप्रपीडितः । [5385]
तत्र पञ्चत्वमापन्नो न लेभे चौर्ध्वदेहिकम् ॥
तस्मिन्गते तस्य भार्या सुरूपा च सुयौवना ।
कामचाररता भूत्वा परित्यक्ता च बन्धुभिः ॥
तस्यां जातो महाराज चण्डालात्तु नराधमः ।
पापबुद्धिरिति ख्यातो जन्तूनामन्तकोपमः ॥ [5390]

महापापरतो नित्यं ब्रह्मद्वेषपरस्तथा ।
परदारपरद्रव्यलोलुपो बन्धुवर्जितः ॥
गावश्च बहवो नित्यं निहत्य बहुपक्षिणः ।
चतुर्लक्षसुवर्णानि बहून्यपहृतानि च ।
मद्यमांसरतो नित्यं बहुशो मार्गरोधकृत् ॥ [5395]
स कदाचिद्धनार्थं तु पृथिव्यां सचरन्नृप ।
कावेरीमध्यगां देवीं चन्द्रपुष्करिणीं गतः ॥
छादितं हेमकलशैर्दिव्यालंकारशोभितम् ।
रङ्गेशस्य निवासं तु दृष्ट्वान्निशि धर्मज ॥
त दृष्ट्वा मुदमापन्नश्चोराणामधिपो नृप । [5400]
हराम्यत्र सुवर्णानि बहूनीति मुदं ययौ ॥
स्नात्वा तत्र महाराज नत्वा तं भक्तिमानिव ।
विलोक्य बहुधा रत्नकाञ्चनानि बहूनि च ।
अपहर्तुमना रात्रौ वासं तत्राकरोन्नृप ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवी कावेरी पापनाशिनी । [5405]
जलौघैः प्लावयामास निशि चोरांस्तटे स्थितान् ।
चौरैः सह स्वकैः सोऽपि पापबुद्धिर्लयं गतः ॥
तस्मिन्नवसरे देवा विमानानां सहस्रकम् ।
आदाय तान्समारोप्य दिवं जग्मुः सहस्रशः ॥
सेव्यमानास्तु गन्धर्वैः पूज्यमानास्तु वज्रिणा । [5410]
ब्रह्मलोकं गताश्चोरा यस्य संनिधिमात्रतः ॥
पापबुद्ध्या गता ह्येते पापिनोऽपि नरेश्वर ।
भक्त्या तु कुर्वतां नृणां सेवामात्रं किमुच्यते ॥
सहस्रयुगपर्यन्तं भुक्त्वा भोगाननेकशः ।
तस्माच्च ब्रह्मणो लोकाद्विष्णुलोकं प्रयान्ति ते । [5415]
वैष्णवे तु स वै लोके तावद्भुक्त्वा दिवं गतः ॥
प्रवृद्धज्ञानसंपन्नो बन्धुमान्नाम भूपतिः ।
सोमवंशोद्भवः श्रीमान्सप्तद्वीपैकराडभूत् ॥
आसन्पदातयश्चोराः प्रभवस्तेऽतिधर्मिणः ॥
जातिस्मरत्वमापन्नो विशेषेण हरिप्रियः । [5420]

G(ed) 41.

(L. 5355) G2 निर्मिता (for सेविता). G(ed.) पुरा (for [अ]नघ). — (L. 5357) G2 रङ्गनाथस्य दर्शनम् (for [b]). —(L. 5358) G2 लोभान्मोहाद् (for डम्भाल्लोभाद्).— G2 om. lines 5359–5364. — (L 5368) G(ed.) पुनर्जन्म न विद्यते (for [b]). — (L 5370) D1 G1 M1 सद्यः (for सर्व-).— (L. 5376) G1 G(ed.) स नृपः स्व- (for सर्वैर्बन्धु-) — (L. 5379) D1 -सपन्नस् (for -तत्त्वज्ञस्). — (L 5380) G1 मूर्खो (for चैव). D1 G1 2 M1 तथा च (for दुर्वृत्तो). — After line 5388, G(ed) ins. :

200** अधर्मनिरतो मूर्खो दुर्वृत्तो वृषलीपति ।

— (L. 5387) M1 सुलोचना (for सुयौवना) — (L. 5390) G2 जनानाम् (for जन्तू°). — (L, 5393) D1 G(ed) गावश्च तेन वै (D1 निहता) राजन् (for [a]). D1 G(ed) निहता (for °त्य). M1 -भक्षकः (for -पक्षिणः). —(L 5399) G1 G(ed) विमानं (for निवास). — (L. 5404) G1 G(ed.) अपहर्तुमहो-रात्रं (for [a]). — After line 5404, G1 ins. :

201** तत्र स्नानप्रभावेन चौर्यबुद्धिर्लयं गता ।
मनो विकृतिमापेदे पश्चात्स अभून्नृप ॥

— (L. 5406) M1 पूरयामास (for प्लाव°) — (L. 5407) M1 स्वसेवकैः (for सह स्वकै) D1 चोरैः स्वसेवकैः पापी (for [a]). — (L 5412) G2 दिवं गताः (for नरेश्वर). — After line 5412, D1 ins :

202** पापबुद्धिर्लयं गत्वा संप्राप्य ज्ञानमुत्तमम् ।
यस्या वै स्नानमात्रेण उत्तमा सद्गतिं ययुः ॥

— G2 om. lines 5413–5414 — (L. 5416) D1 तत्र भुक्त्वा भुवं गतः (for [b]). — For line 5416, G2 subst. :

203** विष्णुलोके बहून्भुक्त्वा भुवि राजा हि जायते ।

G2 cont. :

204** बन्धुमानिति विख्यातो सोमवंशः प्रतापवान् ।

विष्णोर्देवालये नित्यं संमार्जनपरायण ।
दीपदानरतश्चैव रङ्गेशे भक्तिमानभूत् ॥
स कदाचिन्महीपालो रङ्गेशं प्राप्य धर्मवित् ।
विचित्रकलशोपेतं प्राकारमकरोत्प्रभु ॥
तन्मध्ये मण्डपं विद्वान्विस्तीर्णं चतुरस्रकम् । [5425]
कारयामास धर्मात्मा चित्रस्थानविराजितम् ॥
तन्मध्ये पुण्डरीकाक्ष रङ्गेशं बन्धुमान्नृप ।
पूजयामास विविधैर्महारजतभूषणै ॥
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं कावेर्याश्च तथामलम् ।
स्वभृत्यै पूजनं कुर्वंस्तत्र स परिमुच्यते ॥ [5430]
एतद्दृष्ट्वा विस्मयानो ब्रह्मपुत्रोऽथ नारदः ।
अब्रवीन्मे कृपां कृत्वा गङ्गातीरे मनोरमे ॥

वैशंपायन उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गेशस्य च दर्शनम् ।
कुर्वन्ति ये कलौ भक्त्या तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती ॥
रङ्गेशो देवदेवेशश्चन्द्रपुष्करिणीतटे । [5435]
तिष्ठन्ददाति भूतानां मोक्षमक्षयमव्ययम् ॥
जन्मकोटिसहस्रेषु पुण्यं यै समुपार्जितम् ।
तेषां भक्तिर्भवेच्छुद्धा रङ्गेशे तत्सरोवरे ॥
जन्मकोट्ययुत पुण्यं यत्करोति नरो भुवि ।
तत्सर्वं दिनमेकं तु रङ्गेशे वसतो भवेत् ॥ [5440]
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति सततं नरः ।
रङ्गेशदर्शनफलं भवेत्तस्य न संशय. ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतद्रङ्गनाथस्य वैभवं भाग्यवर्धनम् ।
विस्मयानं महाप्राज्ञं भीष्मो धर्मसुतं जगौ ॥

भीष्म उवाच ।

अथात संप्रवक्ष्यामि रङ्गनाथस्य वैभवम् । [5445]
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
चन्द्रपुष्करिणी नाम शाश्वती मुक्तिदायिनी ।
तत्रास्ते जगतां नाथः सर्वकालमरिंदम ॥
तां विसृज्य च धर्मात्मा भगवानव्ययः प्रभु ।
भक्तानां कामदः श्रीमांस्तत क्वापि न गच्छति ॥ [5450]
सर्वानन्दकरी राजन्सर्वभाग्यप्रदायिनी ।
चन्द्रपुष्करिणी रम्या प्रीता सारूप्यदायिनी ॥
चन्द्रपुष्करिणी दिव्या यत्र तिष्ठति केशवः ।
स्नातानामत्र सा देवी संसारभयनाशिनी ॥
पुत्रदा पुत्रकामानां पापहा पापकारिणाम् । [5455]
क्रतूनां फलदा देवी सर्वेषां भरतर्षभ ॥
तीर्थानां भुवि मुख्यानां क्षेत्राणां च नृपोत्तम ।
चन्द्रपुष्करिणी मुख्या यत्र तिष्ठति केशव ॥
सिद्धचारणगन्धर्वयक्षविद्याधरान्वितः ।
दिव्यस्त्रीनिकरैः सेव्यो भुक्त्यर्थं च विमुक्तये ॥ [5460]
सा राजन्दुर्लभा लोके विशेषेण कलौ युगे ।
हिमांशुस्तत्र धर्मात्मा तपस्तेपे सुदुश्चरम् ।
आराध्य देवदेवेशं ग्रहाणामधिपोऽभवत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं तप्यते तेन ताराणामधिपेन वै ।
एतन्मे विस्तराद्ब्रूहि कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥ [5465]

भीष्म उवाच ।

आदौ तावन्महाभाग सविता च त्रयीमय ।
तपसा हरिमाराध्य लोकचक्षुस्तथाभवत् ॥
ज्ञात्वा तं सर्वभूतानां जीवभूतं दुरासदम् ।
अत्रिनेत्रोद्भवः श्रीमांतपस्तप्तुं मनो दधे ॥
तपसा लोकविख्यातो देवान्सेन्द्रानकम्पयत् । [5470]
वायुभक्षो निराहारो जितक्रोधो महामतिः ॥
चन्द्रमा देवदेवेशं चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च चचार तप उत्तमम् ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थं हेमन्ते जलवासिनम् ।
जलधाराकुले राजन्वर्षतौं हि निराश्रयम् ॥ [5475]
ध्यायन्तमतुलं देवं वासुदेवं जनार्दनम् ।
नीलजीमूतसंकाशं पीताम्बरधरं शुभम् ॥

— G2 om lines 5417-5418. — (L. 5417) D1 धर्मसेतुश्च भूपतिः (for °). — (L 5421) G(ed) स तु विष्ण्वालये नित्यं (for °). — G2 om line 5422. M1 om. lines 5423-5427. — (L 5424) G(ed) नृपः (for प्रभुः). — (L. 5427) D1 भक्तिमान्, G1 बुद्धि° (for बन्धु°). G2 रङ्गेश पूजयेत्सदा (for ᵇ). — (L. 5429) G2 कावेर्यां रङ्गदर्शनम् (for ᵇ) — For line 5430, G2 subst. :
205** कृत्वा तत्रैव राजेन्द्र मुक्तिमाप सुदुर्लभाम् ॥
— G2 om. the ref — (L 5434) G1 G(ed) कलियुगे (for कलौ भक्त्या) — G2 om lines 5435-5440. — (L 5436) D1 इष्टं (for तिष्ठन्) M1 मुक्तिम् (for मोक्षम्). D1 पुनरावृत्तिवर्जितम् (for ᵇ) — (L. 5437) G1 पुण्यं यत्सुसमार्जितम्; M1 पुण्यं वै सुमहा° (for ᵇ) — D1 G1 om. lines 5438-5439. M1 om. lines 5439-5440.

COLOPHON — *Mention of the Epic* · G1. — *Subparvan* G1. 2 M1 G(ed) शेषधर्मा . — *Adhy name :* D1 श्रीरङ्गमाहात्म्यम्, G G(ed) श्रीरङ्गेशमाहात्म्यम्, M1 चन्द्रपुष्करिणीमाहात्म्यम् — *Adhy no* D1 G1. 2 M1 41, G(ed) 42

(L 5444) G(ed) महाप्राज्ञो (for °प्राज्ञ) G1. 2 विस्मयानो महाप्राज्ञो (for °). G2 भीष्मो धर्मजमब्रवीत् (for ᵇ). — G2 om the ref G2 om line 5447-5461. — (L. 5447) G(ed) पुण्या (for नाम) — D1 om lines 5448-5457. G1 M1 om. line 5453 M1 om line 5458.— (L. 5461) M1 सुलभा (for दुर्लभा). — For line 5462, G2 subst. :

चन्द्रार्कनेत्रममलं विद्युच्चञ्चललोचनम् ।
सहस्रादित्यसंकाशो वेदमूर्तिमकल्मषम् ॥
अणिमादिगुणोपेतमार्तत्राणपरायणम् । [5480]
कल्पवृक्षतरोर्मूलं स्वर्गिणामास्पदं शिवम् ॥
कामधेनोर्मूलधनं सनकादिनिषेवितम् ।
जीवभूतमशेषाणां लोकाना पाण्डुनन्दन ।
सर्वगं तु सहस्राक्षं सहस्रकिरणं प्रभुम् ॥
एवं भक्त्या प्रार्थयन्तमन्तर्यामी जगन्मयः । [5485]
आविर्बभूव धर्मात्मन्गरुडोपरि संस्थितः ॥
तमुवाच कुरुश्रेष्ठ देवगन्धर्वसेवितः ।
अत्रिनेत्रोद्भव श्रीमान्किमर्थं तप्यते त्वया ॥
तोषितस्तपसानेन तद्ददामि तवेप्सितम् ।
वरदं पश्य मां तात यत्ते मनसि रोचते ॥ [5490]
लोकनाथवचः श्रुत्वा शीतांशुस्तं प्रणम्य च ।
वरदं पुण्डरीकाक्षमस्तौषीत्कमलापतिम् ॥
नमो भगवते तुभ्यं सर्गस्थित्यन्तकारिणे ।
गुणत्रयस्वरूपाय तस्य भेदकराय च ॥
विश्वयोने जगन्नाथ सहस्रशिरसे नमः । [5495]
सहस्रचक्षुषे तुभ्यं सहस्रभुजशालिने ॥
सहस्रपादमूलाय कर्मणां फलदायिने ।
यज्ञाय यज्ञरूपाय यज्ञानां पतये नमः ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
ध्रुवं पदमसामान्यं देहि मे भक्तवत्सल ॥ [5500]
सौभाग्यमण्डलं देहि कान्तिं शीतकरीं प्रभो ।
अत्र तिष्ठ सदा देव चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
मम नाम्ना पुष्करिण्या नामधेयं कुरु स्वयम् ॥
स्नातानामत्र देवेश भुक्तिं मुक्तिं प्रयच्छ ह ।
मां पाहि सर्वलोकेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥ [5505]

भीष्म उवाच ।

तथास्त्विति तमामन्त्र्य पुनर्वचनमब्रवीत् ।
ग्रहाणामग्रणीः श्रीमानादित्योऽयं हुताशनः ।
भवितासि द्वितीयो मे त्वमेवाहं न संशयः ॥
चन्द्रपुष्करिणी ह्येषा लोके ख्यातिं गमिष्यति ।
स्नातानामत्र सायुज्यं भविष्यति च मेऽनघ ॥ [5510]
लोकमातुर्महालक्ष्म्या वरं दत्त्वा ततः परम् ।
अत्रैव स्थिरमेष्यामि तत्रांशेन सुधाकर ॥

सोम उवाच ।

अशेषजननी सा तु कुत्रास्ते मापते सती ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु वद तत्कारणं प्रभो ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पुराहं लोकरक्षार्थं संभवामि पुनः पुनः । [5515]
परित्राणाय साधूनामसतां निधनाय च ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥
तपश्चरति सा देवी सोढुं विरहमक्षमा ।
कुम्भघोणे महाक्षेत्रे सर्वसिद्धनिषेविते ॥
लक्ष्मीसरोवरे देवी स्वर्णपङ्कजकानने । [5520]
ध्यायन्ती मां सदा देवी सर्वगं भक्तवत्सलम् ॥
सदा सेवितुमिच्छन्ती योगिध्येयं महामते ।
युगान्तं षट्शतं सोम ध्यायन्त्या मां तपः कृतम् ॥
तत्कारणात्तु यास्यामि चन्द्र संप्रति तत्र वै ।
गच्छ त्वं लोकमतुलं ज्योतिर्गणनिषेवित ॥ [5525]
पतिस्त्वं सर्वऋक्षाणामद्यप्रभृति चन्द्रमाः ।
तरुगुल्मलतादीनामोषधीना द्विजन्मनाम् ॥

चन्द्र उवाच ।

कियद्दूरे स्थिता देवी तत्क्षेत्रस्य फलं तु किम् ।
एतद्वेदितुमिच्छामि लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्राचीभागे तपस्यन्ती योजनानां चतुष्टये । [5530]
आस्ते तत्र सरस्तीरे स्वर्णपङ्कजकानने ।
कुम्भघोणमिति ख्यातं क्षेत्राणामुत्तमं विदुः ॥
लक्ष्मीसरोवरं नाम तत्र तिष्ठति संप्रति ।
निर्मितं तपसा देव्या परिशुद्धह्रदा तया ॥
आदावपि च तत्क्षेत्रं देवर्षिगणसेवितम् । [5535]
धर्मवृद्धिकरं क्षेत्रं कुम्भघोणं विदुर्बुधाः ॥
कुम्भकोणे मूर्तिरियं तस्य लोको ममैव हि ।
ब्रह्मणा सेवितं स्थानं लोकानां सृष्टिमिच्छता ॥
गङ्गादिसर्वतीर्थानि संगृह्य च पुरा रमा ।
निर्ममे लोकरक्षार्थं पावनं तत्सरोवरम् ॥ [5540]

206** चन्द्रपुष्करिणीतीरे हिमांशुस्तप आस्थित ।
— After line 5470, G2 ins :
207** लोकानामीश्वरं देव स्तोत्रैः श्रुतिमनोहरैः ।
स्तुत्वा लक्ष्मीपतेरेवं तूष्णीमास महामना ।
— G2 om lines 5471–5485. — (L. 5477) G(ed.) शुभम् (for हरिम्) — (L. 5484) M1 सहस्रकिरणप्रभम् (for ᵇ), — (L 5488) G(ed.) सर्वात्मा (for धर्मात्मन्). — (L. 5489) D1 ददामि च यथेप्सितम्; G1 वरदोऽहमिहागत (for ᵇ). — (5490) D1 वरयस्व च मां तात (for ᵃ). — G2 om. lines 5491–5501. Before line 5493, D1 ins. चन्द्रमा — (5498) M1 भूतानां (for यज्ञानां). — Before line 5502, G2 ins. चन्द्र — (L 5503) G2 मम नाम्नः पुष्करिणीं (for ᵃ) — M1 om. lines 5504–5506. — Before line 5507, M1 ins. श्रीभगवान् — (L 5507) D1 अग्रतः; G1 M °ग. (for °णी.). G(ed.) सुधाकर (for हुताशनः). — G2 om. line 5509 — (L. 5512) M1 सिद्धिम्; G(ed.) स्थितिम् (for स्थिरम्). M1 निशाकर (for सुधा°). — G(ed.) चन्द्र (for सोम) — (L. 5514) G2 भगवन्वद विस्तरात् (for ᵇ) — (L 5515) G2 G(ed.) युगे युगे (for पुनः पुनः) — G2 om. lines 5521–5531. — (L. 5527)

वर्षे वर्षे समागम्य ब्रह्माद्यास्तत्र देवताः।
स्नात्वा मुनिवरा सर्वे यान्ति स्थान स्वक पुनः ॥
एकाहमपि य कुर्यात्स्नानं तत्र सुधाकर ।
प्राप्नोति सुरलोकं स पूजित सिद्धचारणै ॥
त्रिरात्रं वसता तत्र कुम्भघोणे सुरालये । [5545]
ब्रह्मलोको भवेत्तेषा यावदाभूतसंप्लवम् ॥
लक्ष्मीसरोवरे स्नात्वा पूज्य मां भक्तिसंयुतः ।
यो ददाति च यद्दानं तद्दानं पितृमुक्तिदम् ॥
पुण्यक्षेत्राणि सर्वाणि तीर्थानि सुमहान्ति च ।
वसन्ति तत्र वै सोम ह्यनिश पुण्यकाङ्क्षया ॥ [5550]
तस्यैव सदृशं नास्ति त्रिषु लोकेषु सुव्रत ।
अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति ॥
पुण्यक्षेत्रे कृतं पाप वाराणस्या विनश्यति ।
वाराणस्या कृतं पाप कुम्भघोणे विनश्यति ।
कुम्भघोणे कृतं पाप कुम्भघोणे विनश्यति ॥ [5555]
तस्याः सकाशं गच्छामि सुखी भव सुधाकर ।
तत्रापि मा भजस्वेति तत्रैवान्तरधीयत ॥
इति श्रुत्वा हरेर्वाक्यं हिमांशुर्विस्मयान्वित ।
ध्यायंस्तत्रापि देवेशमास्ते चिरतरं नृप ॥
भूसुतोऽपि च तं दृष्ट्वा हिमांशुं च सुधाकरम् । [5560]
उग्रेण तपसा तत्र स तृतीयो ग्रहोऽभवत् ॥
पितुराज्ञां पुरस्कृत्य सौम्योऽपि तपसात्र च ।
अवाप रविसालोक्यं ग्रहाणा मध्यमेव च ॥
गुरु. कमलपत्राक्षीं स्वका भार्यां हिमांशुना ।
हृतां परमकल्याणीमवापात्र च सेवनात् ॥ [5565]
दैत्यमन्त्री चिरं कालं तत्र तप्त्वा तप परम् ।
अवाप्य मध्यं तेषा तु ग्रहाणां शुभदोऽभवत् ॥
शनिस्तु रविजः श्रीमान्राहुकेतू च तावुभौ ।
ते सर्वे सुचिरं तप्त्वा ग्रहसख्यामुपागताः ॥
इन्द्रो यमः प्रचेताश्च कुबेरनलकूबरौ । [5570]
कुम्भघोणे महाविष्णुमाराध्य प्रययुर्दिवम् ॥
दिशां पतित्वमापन्ना नित्यं देवै प्रपूजिता ।
आराध्य देवदेवेशं दिक्पालत्वमुपागताः ॥
हरिश्चन्द्रो नलो राजा पुरुकुत्स पुरूरवा ।
सगर. कार्तवीर्यश्च षडेते चक्रवर्तिन ॥ [5575]
ख्यातिं लोके महत्सत्त्वं धर्मश्रद्धां महद्धनम् ।
अवापुस्तस्य कृपया तपसा च शुभव्रताः ।
शृण्वता वदता चेदमेतद्भाग्यं भवेद्ध्रुवम् ॥

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवो जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
शिवमूर्ति प्रसन्नात्मा लोके प्रत्यक्षतां गत: ॥ [5580]
कथ शंभुरिति ख्यात. पूज्यते विधिवद्द्विजै. ।
कथं ददाति भक्तानां प्रसन्नात्मा वरं परम् ॥
तस्य देवस्य पूजाया फल किं केन पूजितः ।
क. प्राप्नोति शुभाँल्लोकानेतान्सर्वान्वदस्व मे ॥
देवव्रत महाभाग कृपा मयि तवास्ति चेत् । [5585]
तस्मात्त्वां प्रार्थयाम्यद्य पातुं धर्मामृतं प्रभो ।

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि ते पार्थ भूतनाथस्य वैभवम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै· प्रमुच्यते ॥
आद्यन्तशून्यो देवेशः सृष्टिस्थित्यन्तकारकः ।
ब्रह्मा रुद्रस्तथा विष्णु कुबेरो देवराट् प्रभुः ॥ [5590]
इन्द्रोऽग्निर्यमधर्मेशो निरृतिर्वरुण प्रभु. ।
वायुः सूर्यः सहस्राक्षः सर्वेशो भूर्भुव.सुव ॥
कालरूपस्य धर्मस्य लोकनाथस्य धर्मज ।
नाहं वक्तुमशक्तोऽस्मि तत्स्वभावमशेषतः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

तेषामीश्वरभक्तानां विष्णुलोकः कथं भवेत् । [5595]

G(ed.) तृण- (for तरु-) — G2 om. lines 5534–5535. G2 om. lines 5537–5542. — (L. 5540) G1 पापाना नाशकं परम् (for ^{b}). — (L. 5543) D1 G2 M1 स्नानमात्र (for स्नानं तत्र). — (L. 5544) D1 G2 M1 सर्वपापविवर्जित: (for ^{b}). — G2 om. lines 5545–5548. — (L. 5549) G2 सुबहूनि (for सुमहान्ति). — (L 5560) G2 M1 सुधामयम् (for °करम्). — After line 5560, G2 ins. :

208** गुरुरुग्रं च तप्त्वाथ तप· परमदारुणम् ।

— G2 om. lines 5562–5566. — (L. 5562) G1 बुधो (for सौम्यो). — (L. 5567) G2 एतेषां (for तेषां तु). — After line 5567, G2 ins

209** भृगु· सौम्य· शनि केतू राहुर्देवगुरुस्तथा ।
एव तप्त्वा तप क्रूर लेभिरे ग्रहदेवताम् ।
एवमन्ये महाराज अत्र तप्त्वा दिदृक्षव· ॥
इदं पवित्रं पापघ्नं शृण्वतां पठतामपि ।
य· शृणोति नरो भक्त्या सर्वपापै· प्रमुच्यते ॥

— D1 om lines 5570–5573 — (L. 5578) M1 सत्यं (for भाग्य).

COLOPHON — *Sub parvan* D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः ; G2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* · D1 G1 M1 G(ed.) कुम्भघोणमाहात्म्यम् — *Adhy. no.* · D1 G1, 2 M1 42 ; G(ed) 43

(L 5581) M1 G(ed) विधिना (for °वद्). — G2 om. lines 5585–5586. —G2 देवव्रत (for भीष्म) — (L 5590) M1 कृष्ण (for विष्णु) D1 G2 ब्रह्मा विष्णुस्तथा कृष्ण (G2 रुद्र) — G2 om lins 5591–5592 — (L. 5591) D1 इन्द्रोऽग्निर्धर्मराजश्च (for ^{a}). — (L. 5594) D1 अह वक्तुं न शक्तोऽस्मि (for ^{a}). — After line 5598, D1 ins. :

210** भीष्मः ।
अयं हि भगवान्पूर्वं सृष्टिस्थित्यन्तहेतवे ।

एतन्मे संशयं तात छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥

भीष्म उवाच ।

ब्रह्माविष्णुमहेशानां भेदः कुत्रापि न प्रभो ।
कर्तारो ह्यद्य लोकानां सृष्टिस्थितिलयेषु च ॥
त्वया दृष्ट पुरा कृष्णो लोकनाथो जगन्मयः ।
कैलासयात्रामकरोत्पुत्रार्थं भरतर्षभ ॥ [5600]
तत्राराध्य चिरं कालं भूतनाथमुमापतिम् ।
ईप्सितं प्राप्तवान्पुत्रं तस्माद्भेदो न विद्यते ॥
शंकरो विष्णुमव्यक्तं चिरमाराध्य भक्तिमान् ।
षण्मुखं लभते पुत्रं देवतार्थमरिंदमम् ॥
ब्रह्मा च जनयामास विष्णुमाराध्य भक्तितः । [5605]
लोकान्प्रजापतीन्सर्वांस्तस्माद्भेदो न विद्यते ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
शृण्वता सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुरा कृतयुगे राजन्सुशान्तो नाम वै द्विजः ।
शान्तो जितेन्द्रियो मौनी सदा ध्यानपरायणः ॥ [5610]
वेदेषु धर्मशास्त्रेषु वेदान्तेषु विचक्षणः ।
गार्हस्थ्ये सकलान्कामाननुभूय द्विजोत्तम ।
मोक्षकामो हि राजेन्द्र विशेषेण शिवव्रतः ॥
किष्किन्धां समुपागम्य ब्रह्मदत्तेन पालिताम् ।
पम्पासरोवरे स्नानं कृत्वा तु शिवमर्चनम् । [5615]
तपस्तप्तुमना राजंस्तत्रास्ते शंकरं स्तुवन् ॥
पम्पानाथं विरूपाक्षं नीललोहितमव्ययम् ।
मृत्युंजयं कृत्तिवासं पिनाकिनमरिंदमम् ॥
सहस्राक्षं सदानन्दं नीलमेघनिभं हरम् ।
शूलपाणिं महादेवं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ॥ [5620]
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च तत्रास्ते ब्राह्मणोत्तमः ।
त्रैयम्बकं महामन्त्रं रुद्रसूक्तादिभिः शिवम् ॥
स्नापयित्वा तु तं पूज्य त्रिकालं स्नानतत्परः ।
शाकमूलफलाहार शान्तः परमबुद्धिमान् ॥
अत्र तिष्ठति राजेन्द्र तस्मिन्नास्ते द्विजोत्तमः । [5625]
शूद्रो वै धर्मकुशलो नामतः संगतो बुधैः ।
शिवभक्तो जितक्रोध शुश्रूषुश्च द्विजन्मनाम् ॥
विरूपाक्षस्य देवस्य वन्दनार्थं ययौ च सः ।
सुशान्तस्य तदा कुर्वञ्शुश्रूषा राजसत्तम ।
तत्रास्ते सरसस्तीरे जिताहार शत समाः ॥ [5630]
तस्मिन्काले विरूपाक्षो भूतनाथो जगन्मयः ।
आविर्बभूव राजेन्द्र ततो वाचमुवाच ह ॥
सुशान्त शृणु मद्वाक्यं तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
वरं वरय भद्रं ते विद्धि भूतपतिं च माम् ॥
एतद्वचस्तदा श्रुत्वा ब्राह्मणो विस्मयान्वितः । [5635]
नत्वा पुन पुनर्देवमस्तौषीज्जगतां पतिम् ॥
नमस्ते पार्वतीकान्त नमस्ते चन्द्रशेखर ।
नमश्चैतन्यरूपाय पशूनां पतये नमः ॥
विश्वेश्वर विरूपाक्ष विश्वरूप सदाशिव ।
शरणं भव भूतेश करुणाकर शंकर ॥ [5640]
नमो धर्माय देवाय विश्वरूपाय शूलिने ।
भूतनाथाय धर्मात्मन्नमस्ते नागभूषण ।
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्ग जटाधर सदाशिव ॥
मृगनाभिसुगन्धाय मृगचर्मधराय च ।
कपालमालिने तुभ्यमक्षसूत्रधराय च । [5645]
भूयो भूयो नमस्तुभ्यं पुरान्तक जगन्मय ॥

भीष्म उवाच ।

एवं स्तुतः प्रसन्नात्मा पार्वतीवल्लभ प्रभुः ।
अष्टमूर्तिधरः श्रीमान्देवगन्धर्वसेवितः ॥
वरं ब्रूहीति तं चोक्त्वा शूद्रं भक्तिसमन्वितम् ।
अतिष्ठत्तस्य पुरतः पूर्वाद्रिरंशुमानिव ॥ [5650]
वरेण्यं वरयामास ब्राह्मणो लोकविश्रुत ।
चतुर्थोऽपि च मे श्रेयो ददस्वेति वरं तदा ॥
नीलकण्ठस्तदाकर्ण्य स्मितपूर्वमभाषत ।

त्रिरूपाणि चकारासौ त्रिरूपेषु व्यवस्थित ॥

—(L. 5602) D_1 च लभेत्, $G_{1,2}$ M_1 लभते (for प्राप्तवान्). D_1 om. (hapl.) lines 5602^b–5604^a. —(L 5604) G(ed) लब्धवान् (for लभते) G_1 अनिन्दितम् (for अरिंदमम्). — After line 5606, D_1 ins. :

211** ईश्वरो विष्णुमव्यक्तं शिवमाराध्य भक्तित ।
षण्मुखं लभते पुत्रं देवपुत्रमरिंदम ॥

—(L. 5608) G_2 G(ed.) आयुर्वर्धनकारणम् (for ^{b}). — G_2 om lines 5611–5612 —(L. 5611) M_1 विशारदः (for विचक्षण). G_1 वेदाङ्गेषु विशारद (for ^{b}). —(L. 5613) D_1 G_2 शिवप्रियः (for °व्रतः). —(L. 5615) $G_{1,2}$ G(ed.) अर्च्य च, M_1 अव्ययम् (for अर्चनम्) —(L 5616) G_1 M_1 चर्तुमना, G(ed.) कर्तु° (for तप्तु°). G(ed) स्म शिव (for शंकरं). — G_2 M_1 om. lines 5619–5620. —(L. 5625) G(ed.) अतिष्ठत्तत्र राजेन्द्र (for ^{a}). G_1 काले (for आस्ते). —(L. 5626) D_1 G(ed) रुद्रो (for शूद्रो). G_2 रुद्रो वै तत्र कुशलो (for ^{a}). —(L. 5627) G_1 जितवाक्कायमानसः (for ^{b}). —(L. 5628) D_1 M_1 सर (for च सः). —(L. 5629) D_1 सुशीलस्य (for सुशान्तस्य). — After line 5630, D_1 ins. :

212** भीष्म ।
इमां विद्या शृणुष्वाद्य लोकवन्द्योऽसि मेऽनघ ।

— D_1 om. lines 5631–5712. —(L. 5633) G_1 ब्रह्मञ्शृणुष्व मे वाक्यं (for ^{a}). —(L. 5636) M_1 दोर्भ्याम् (for देवम्) —(L. 5637) G_1 G(ed) पार्वतीनाथ (for °कान्त). — M_1 om. lines 5639–5644. — After line 5640, G(ed.) ins. :

213** शिव शंभो महादेव विश्वेश्वरामरवल्लभ ।

शृणु विप्रवरश्रेष्ठ तव दास्ये तदीप्सितम् ।
अन्त्यजन्मनि शूद्रस्य दास्यामि वरमुत्तमम् ॥ [5655]
एवं शिववचः श्रुत्वा ब्राह्मणो हितकृत्सताम् ।
उवाच शंकरं नत्वा षडक्षरसमन्वितम् ॥
विश्वंभर तथैवास्तु ममापि न हि तं विना ।
कथं यास्यामि ते लोकं शुश्रूपुश्च सखा मम ॥
इत्युक्त्वा मौनमास्थाय पादौ नत्वा शिवस्य च । [5660]
शुभं पञ्चाक्षरं मन्त्रं जपन्नास्ते तपोवने ॥
नीलकण्ठ पुनश्चेदमुवाच तपतां वरम् ।
तथाहं तु करिष्यामि युवयोर्ब्राह्मणोत्तम ॥
शूद्रस्य शत्रुभावं त्वमेष्यसि त्वन्त्यजन्मनि ।
दर्शनाच्च वधाच्चैव युवयोर्मुक्तिरस्त्विति ॥ [5665]

ब्राह्मण उवाच ।

कथं शत्रुत्वप्राप्नोति शूद्रो मे ह्यन्त्यजन्मनि ।
एतद्भूतेश मे ब्रूहि मम जन्म च शंकर ॥

ईश्वर उवाच ।

मतङ्गो नाम विप्रर्षिर्भवितासि द्विजोत्तम ।
इन्द्रपुत्रो ह्ययं शूद्रो वालीति ख्यातिमेष्यति ॥

ब्राह्मण उवाच ।

किं च ते भवता रूपमीदृशं पावनं परम् । [5670]
ब्रूह्येतत्सर्वभूतेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

शंकर उवाच ।

रामो दाशरथिर्भूत्वा जटावल्कलवान्रणे ।
हनिष्यति शरेणाशु विदूरे दृष्टिगोचरे ।
इत्युक्त्वा सहसा देव सहसा तु तिरोदधे ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य द्विजशूद्रौ लयं गतौ । [5675]
तत्र भोगान्दिविस्थान्वै यथावदनुभूय च ।
भुवस्थलं प्रपन्नौ तौ तपोबलसमन्वितौ ॥
मतङ्गोऽभूत्सुशान्तोऽथ सर्वधर्मपरो नृप ।
शूद्रोऽसौ वालित्वमापन्नो ह्यसङ्ख्येयबलस्तदा ॥
कुर्वंस्तप अत्युग्रं मतङ्गस्य विरोधकृत् । [5680]
किष्किन्धां समुपागम्य हरीणामधिपोऽभवत् ॥
तप कुर्वति धर्मिष्ठे मतङ्गमुनिपुंगवे ।
शंकरः सर्वभूतानां तदा रामत्वमाप्तवान् ।
प्राप्तवान्वनमत्युग्रं पितुर्वचनगौरवात् ॥
पम्पासरोवरं गत्वा रामाख्यो भगवान्हरः । [5685]
आदित्यसूनोर्व्याजेन हत्वा वालिनमग्रत ।
स्वपदं दत्तवान्राजन्दर्शनाद्ब्राह्मणस्य च ॥
धर्मशीलसुशान्तौ च सम्प्राप्तौ च शिवालयम् ।
पूजितौ भूतपतिना ह्यनुभूय सुखान्बहून् ।
ययतुर्विष्णुलोकं तौ कोटिवंशसमन्वितौ ॥ [5690]
तस्माच्छिवार्चनं नित्यं भुवि मुक्तिफलप्रदम् ।
हरिशंकरयोर्भेदं नास्ति नास्ति जनाधिप ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
शृणुयात्तस्य वै नाको भेदबुद्धिर्न जायते ॥

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह नमस्तेऽस्तु साक्षात्त्वं धर्ममूर्तिमान् । [5695]
केन पुण्यप्रभावेन वाणी वदसि धर्मजाम् ॥
शृण्वन्ति सर्वे मनुजाः कथाममृतसंमिताम् ।
न क्षमस्त्वदृते वक्तुमेवमन्यो वदस्व मे ॥

भीष्म उवाच ।

व्रतदानेषु निरता ये द्विजा धर्मतत्परा ।
ते जानन्ति कथां रम्यां धर्मगर्भां बहुप्रदाम् ॥ [5700]
ऋषिङ्गर्जेतारो ब्राह्मणा गतकल्मषाः ।
पुराणधर्मशास्त्रज्ञास्ते जानन्ति नृपोत्तम ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

केन व्रतेन वाक्सिद्धिः सर्वसपत्तथा भवेत् ।
व्रतं तत्तादृशं ब्रूहि करिष्ये वचनात्तव ॥

भीष्म उवाच ।

कृपया वासुदेवस्य सर्वं जानामि धर्मज । [5705]
यथा ह्यञ्जितनेत्रस्तु निधिं पश्यति भूगतम् ॥

हर शंकर विश्वात्मन्नीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ॥
— G(ed.) om the ref. — (L 5649) G2 विप्र (for शूद्रं). — (L. 5651) G1 -वन्दितः (for -विश्रुतः). — (L. 5661) G2 जपन् (for शुभं) M1 G(ed.) तपोधन (for °वने). — (L. 5665) G1, 2 M1 उभयोर्मुक्तिरस्तु हि (for ^{b}). — (L. 5668) M1 ब्रह्मर्षिर् (for महर्षिर्) G1 त्व (for [अ]सि). — (L. 5670) M1 G(ed) मे भविता (for ते भवता). — G2 ईश्वर (for शंकर). — After line 5672, G1 ins
214** किष्किन्धाया बहिर्देशे वालिनं हेममालिनम् ।
— (L. 5673) G1 G(ed) हनिष्यामि (for °ष्यति). — (L. 5674) M1 इत्युक्त्वा स महादेवः (for ^{a}). M1 कुरुश्रेष्ठ; G(ed.) देवैः सह (for सहसा तु) — (L 5676) G2 दिवि भुक्त्वा (for दिविस्थान्वै). — (L. 5678) G2 M1 स(M1 स्व)-धर्मकुशलो नृप (for ^{b}). — (L 5679) G1 सोऽपि शूद्रत्वमापन्नो (for ^{a}) G2 M1 ह्यसह्यबलदर्पित (for ^{b}). — (L. 5683) M1 G(ed) -भक्तानां (for -भूतानां). — (L 5689) G(ed) सुखं बहु (for सुखान्बहून्) — (G. 5690) G2 -समुद्भवौ (for -समन्वितौ) — (L 5691) G2 भक्ति- (for मुक्ति-). — (L 5694) G1 नाकं, M1 राजन् (for नाको).
Colophon om in D1 — *Sub-parvan* G1, 2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name*. G2 शिवरामावतारः; G(ed) हरिहराभेदप्रशंसा. — *Adhy no* G1, 2 M1 **43**; G(ed) 44
(L 5695) G2 महाप्राज्ञ (for नमस्तेऽस्तु). G2 साक्षाद्धर्म इवापरः (for ^{b}) — (L 5698) G1, 2 एवमन्ये वदस्व तत्; G(ed) °न्ये वदाद्य तत् (for ^{b}) — (L. 5699) G(ed) -वत्सलाः

शृणु वेदविदां श्रेष्ठ सर्वज्ञस्त्वं मतोऽसि मे ।
कृष्णस्य यादवेन्द्रस्य कृपापात्रोऽसि पार्थिव ॥
अत्रैवागन्तुमिच्छन्वै द्वारवत्यां स तिष्ठति ।
रिपूंस्तान्क्षणमात्रेण निर्जित्य युधि केशव. ॥ [5710]
सोऽब्रवील्लोकपूज्याया भारत्यास्तु शुभं व्रतम् ।
भारती सर्वदा पूज्या लोकवन्द्येति मेऽनघ ॥
तदर्थमद्य ते वच्मि सर्वसिद्धिप्रदं शुभम् ।
कृष्णप्रियकरं विद्धि लोकमातुश्च तत्प्रियम् ।
तत्प्रियं सर्वदेवानां नवरात्रिव्रतं शुभम् ॥ [5715]
गजाश्वरथशस्त्रादीनलंकृत्य शुभे दिने ।
कल्पोक्तहोमकर्मादि कृत्वा चान्ते पठेदिमम् ।
शृण्वतां सर्वपापघ्नं सर्वसंपत्करं शुभम् ॥
कोशवृद्धिर्भवेत्तेषां राज्यवृद्धिश्च भूभृताम् ।
वाक्सिद्धिर्बहुपुत्राश्च भारत्यास्तु प्रसादतः । [5720]
तस्मात्तवापि राजेन्द्र राज्यप्राप्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कस्मिन्काले महादेवी पूज्या पुस्तकधारिणी ।
विद्यामूर्तिर्वदास्माकमाख्याहि त्वं विधिं शुभम् ॥

भीष्म उवाच ।

अहो वदामि ते देव्या पूजां सर्वसमृद्धिदाम् ।
सर्वदा पूजयेद्देवीं भारतीं सर्वमातरम् ॥ [5725]
महानवम्यां प्राप्तायां पूजां कुर्वीत यत्नतः ।
प्राप्ते चाश्वयुजे मासे शुक्लपक्षे समुद्भवा ।
या तिथिर्नवमी प्रोक्ता सा महानवमी स्मृता ॥
उषस्युत्थाय संकल्पमाचरेत्तत्तिथौ सुधी ।
अर्चयिष्ये जगत्पूज्यां शारदां विशदप्रभाम् । [5730]
सितपद्मासनां देवीमक्षरां शशिभूषणाम् ॥
विद्यामूर्तिं विशालाक्षीं मौक्तिकादामभूषिताम् ।
वज्रवैडूर्यवलयां ज्योतिर्मणिविराजिताम् ॥
इति ध्यात्वा तु संकल्प्य स्नात्वा तु सुसमाहितः ।
आवाह्य पूजयेद्देवीं विद्यापुस्तकमण्डले ॥ [5735]
मेधादेव्यनुवाकेन ह्युपचारान्प्रकल्पयेत् ।
व्रते महति नैवेद्यमर्पयेत्प्रयतेन्द्रियः ॥
स्वसूत्रविधिना वेद्यां प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् ।
होमं प्रकल्पयेद्विद्वांस्तिलपायससर्पिषा ॥
मेधादेव्यनुवाकेन प्रत्यृच जातवेदसि । [5740]
हुनेद्द्रोष्ठेऽश्वशालायां गृहमध्ये च वा बुधः ॥
पूजितायां तु भारत्यां ह्यनेन विधिना नृप ।
पूजकस्य च ये कामास्ते सर्वे वशवर्तिनः ।
सेवन्ते तं नृपश्रेष्ठ सेवका इव हि ध्रुवम् ॥
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या प्रीणयेद्वसुदानतः । [5745]
विप्राग्निहुतशेषेण तुरगान्भोजयेद्व्रती ॥
कुञ्जरान्स्यन्दनान्वाहान्यानानि विविधानि च ।
आयुधानि विचित्राणि धनुर्बाणादिकान्यपि ।
अर्चयेदात्मरक्षार्थं शुभैर्नीराजनादिभिः ॥
अस्य व्रतस्य माहात्म्यं को वेत्ति हरिणा विना । [5750]
सोमदत्ते पुरा दृष्टं व्रतस्य सुमहत्फलम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

सोमदत्तो यथा दृष्टं भवता व्रतमुत्तमम् ।
तदेतदखिलं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ॥

भीष्म उवाच ।

सोमदत्तो महानासीत्पुरा सोमकुलोद्भवः ।
राजा परमधर्मज्ञो बन्धुमाननहंकृतिः ॥ [5755]
सत्यवादी सदा मौनी ह्यातिथेयो बहुप्रजः ।
सत्सु पूजां प्रकुर्वाणः सत्त्वशत्रुः पराक्रमैः ।
बुभुजे भुवमव्यग्रः सरत्नाकरमेखलाम् ॥
तेन संपीडिता राज्ञा समेताः शत्रवः परे ।
माहिष्मतीपुरं गत्वा तैर्मत्तैः पीडितो रणे ॥ [5760]
अक्षौहिणीसहस्रैश्च ह्ययुतैः करिणां व्रजैः ।
अश्वैः काश्मीरजैस्तात लक्षकोटिसमन्वितैः ॥
संग्रामस्तुमुलस्तत्र सोमदत्तस्य तैरभूत् ।
शक्तितोमरखड्गैश्च भिण्डिपालैस्तथाश्मभिः ।
यथा देवासुरं युद्धं तथाभूत्किं नु वर्ण्यते ॥ [5765]
परैर्हतबलः संख्ये निशि संगृह्य वेदिकाम् ।

(for -तत्पराः). — G2 om. lines 5701–5704. — G2 om. the ref — (L. 5705) M1 सर्वशानानि धर्मज (for ᵇ). — (L. 5707) G1 सर्वशानी; G2 °दा त्व (for °ज्ञस्त्वं). — (L 5708) G(ed) कृपापात्रमसीश्वर (for ᵇ) — After line 5713, G(ed) ins.:

215** राज्यलाभकर तात सर्वत्र सुखद शुभम् ।

— M1 G(ed) om. (hapl) lines 5716–5718 G1 om line 5718 — (L. 5718) D1 शृण्वतामायुरारोग्यं (for ᵃ). — (L. 5722) G1 2 G(ed) -रूपिणी (for -धारिणी) — (L. 5726) G2 पूजां कुर्यात्समाहित (for ᵇ) — (L 5728) G2 सद्भिः (for प्रोक्ता) — (L 5731) D1 श्रियं शशिनिभाननाम्; G2 G(ed) त्र्यक्षा (G2 तीक्ष्णा) शशिविभूषणाम् (for ᵇ). — (L. 5732) G2 G(ed.) मुक्तादामविभूषिताम् (for ᵇ). — (L. 5733) D1 भूषणैश्च समन्विताम् (for ᵇ). — For line 5737, D1 subst:

216** गन्धधूपादिमाल्यैश्च अर्चयेत्प्रयतेन्द्रियः ॥

— (L. 5738) D1 विद्वान् (for वेद्यां). — (L. 5741) D1 अग्निं संस्थाप्य शालायां; M1 जुहुयाद्गोष्ठशा° (for ᵃ). D1 G(ed.) पुनः (for बुधः). — (L 5745) D1 षड्रसान्नैः प्रयत्नतः (for ᵇ). — D1 G1 2 M1 om. line 5748 — (L. 5756) D1 M1 बहुप्रदः (for °प्रजः). — (L 5759) G2 तेन संपीडितो राजा (for ᵃ). — (L. 5760) D1 त्रैगर्तैः; G2 समेतैः (for तैर्मत्तैः). M1 तैर्युक्तैः पूजितो रणे (for ᵇ). — (L. 5765) G2 M1 देवासुरैर् (for °रं) G1 तथासीद्रोमहर्षणम् (for ᵇ). — (L. 5767) D1 वेदिकासहितः श्रीमान् (for ᵃ). — (L. 5768) G2 षण्मासान्; M1 मासानि (for -मासांश्च). — After

म्रियमन्तस्थसत्वां च प्रागाद्गर्गाश्रमं प्रति ॥
तत्रैव पञ्चमासांश्च स्थित्वा शोकसमन्वितः ।
पङ्गुत्वमथ मूकत्वमन्धत्वमगमन्नृप ॥
राज्यभ्रष्टं पतिं पत्नी प्राप्तुकामं पुनः श्रियम् । [5770]
प्रलपन्तं मुहुः पुत्रान्हतान्युद्धे सुदुर्लभान् ॥
श्रियं राज्यं च भोगं च समुद्दिश्य पुनः पुनः ।
आश्वासयन्ती सा देवी जगौ श्लोकचतुष्टयम् ॥

वेदिका उवाच ।

धैर्यं विपदि कर्तव्यं संपत्तौ च क्षमा परा ।
वाचालत्वं सतां मध्ये तद्धि शास्त्रपुरःसरम् ॥ [5775]
विक्रमो युधि कर्तव्यः स्थिरत्वं स्त्रीसमीपतः ।
ऐश्वर्ये च सदा क्षान्तिर्भक्तिः शश्वत्तु भूसुरे ॥
भवितव्यं भवत्येव नालिकेरफलाम्बुवत् ।
गन्तव्यं गच्छति सदा गजभुक्तकपित्थवत् ॥
यद्भावि तद्भवत्येव यदभावि न तद्भवेत् । [5780]
इति निश्चितबुद्धीनां न चिन्ता बाधते क्वचित् ॥
एवं मनीषिणः प्राहुर्नीतिशास्त्रविदो नृप ।
मुञ्च शोकं च मोहं च चिन्तां देहविनाशिनीम् ॥
गर्गाश्रममिदं राजन्प्रापयिष्ये तदन्तिकम् ।
स ते दास्यति धर्मात्मा सर्वान्कामान्सुदुर्लभान् ॥ [5785]
सान्त्वयित्वा तदा वीरं स्वपतिं राष्ट्रवर्जितम् ।
अशक्तं गमने देवी बिभ्रती निजकन्धरे ।
प्रापयामास मुदिता गर्गाश्रममकल्मषम् ॥
पतिं तत्र प्रतिष्ठाप्य मुनिं नत्वा पुनः पुनः ।
कम्पमाना तदा साध्वी पीनोन्नतपयोधरा ॥ [5790]
चन्द्रानना सुकेशी च बिम्बोष्ठी मञ्जुभाषिणी ।
कर्णान्तनयना बाला चन्द्रिकामलसुच्छविः ॥
वेदिका वेदिमध्या सा पञ्चविंशतिवार्षिकी ।
कोमलाङ्गी तु सा देवी श्यामा सा पुण्यलक्षणा ।
मुनिं प्रोवाच धर्मिष्ठा पाहि पाहीति मे पतिम् ॥ [5795]
भगवन्पतिना सार्धमागता शत्रुपीडिता ।
राज्यभ्रष्टो ह्ययं राजा त्वामेव शरणं गतः ॥
मुनिस्तत्र चिरं ध्यात्वा ध्यानमार्गेण चक्षुषा ।
दृष्टवान्सर्वमेवैतद्राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
उवाच मुनिशार्दूलो राजानं महिषीसखम् ॥ [5800]

गर्ग उवाच ।

युवयोः कष्टमत्युग्रं सर्वाभावं सुदुःसहम् ।
येनेदमीदृशं प्राप्तं तद्ब्रवीमि हि तेऽधुना ॥
देवीनामुत्तमा देवी व्रतानां प्रवरा शुभा ।
सर्वकामप्रदा देवी भारती नैव पूजिता ।
तस्मात्त्वमीदृशीं प्राप्तो गतिं दुरवबोधनाम् ॥ [5805]
अहो मूर्खा नराः सर्वे ऐश्वर्यमदगर्विताः ।
धर्म्यं व्रतं न कुर्वन्ति पीडां गच्छन्ति दुःखिताः ॥
व्रतोपवासः कर्तव्यो ह्यात्मनः श्रेय इच्छता ।
श्रेयसा सुखमाप्नोति परत्रामुत्र च प्रभो ॥
किमत्र बहुनोक्तेन दृष्टमाश्चर्यमुत्तमम् । [5810]
शुभव्रतेन भार्यया नलो वै प्राप्तवान्पुरम् ॥
विरूपाक्षस्य कृपया पम्पातीरनिवासिनः ।
प्राप्तवानचलां लक्ष्मीं नलो राजा विचक्षणः ॥
इत्युक्ता सहसा देवी वेदिका शुभलोचना ।
नत्वा पुनः पुनः प्राह ऋषिं परमधार्मिकम् ॥ [5815]
विरूपाक्षस्य माहात्म्यं पम्पातीरनिवासिनः ।
तीर्थस्य वैभवं मेऽद्य विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥

गर्ग उवाच ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि पम्पानाथस्य वैभवम् ।
तुङ्गभद्रा शुभं तीर्थं कोटिशकरसंभवम् ॥

भीष्म उवाच ।

एवं प्रसन्नहृदयं मुनिं नत्वा पुनः पुनः । [5820]
एकाग्रमनसौ भूत्वा दम्पती तावतिष्ठताम् ॥

गर्ग उवाच ।

अहो वक्ष्यामि माहात्म्यं विरूपाक्षस्य शूलिनः ।
यस्य श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं भवेत् ॥
विरूपाक्षं शिवं दृष्ट्वा नरा पापवृता अपि ।
विमुक्तकिल्बिषास्ते तु रुद्रलोकाधिवासिनः ॥ [5825]
सकृच्चापि नमेद्यस्तु विरूपाक्षं नराधिप ।

---

line 5768, G1 ins. .

217** तया सह सुचार्वङ्ग्या प्रालपत्त मुहुर्मुहु ।
हतपुत्रश्च तैर्युद्धे परित्यक्तश्च बन्धुभिः ॥
राजा चिन्ताकुलो भूत्वा कालोऽयमिति विह्वल ।

— G1 om. line 5769 — (L 5769) G(ed) पञ्चत्वम् (for पङ्गु°). — G1 2 M1 धीरा; G(ed) धीर (for पत्नी). — G1 om. line 5771. — (L 5772) D1 पुत्राश्च राज्यभोगाश्च (for ᵃ). — G2 om. the ref — (L. 5776) D1 धीरत्वं (for स्थि°). — (L. 5783) G4 मुञ्च भो राजशार्दूल (for ᵃ) — Before line 5786, D1 ins. भीष्म . — (L 5787) G(ed.) कधरायां निधाय वै (for ᵇ). — (L. 5794) D1 उत्पलेक्षणा (for पुण्यल°). — Before line 5796, G2 ins. वेदिका — (L 5798) G1 G(ed) ह्यात्म-, M1 [अ]ध्यात्म- (for ध्यान-). — (L. 5800) G2 राजान च महीपतिम् (for ᵇ). — D1 G(ed) om the ref. — (L 5801) M1 राज्याभावं (for सर्वा°) — For line 5803, G2 subst :

218** देवानां मुनिनां चैव व्रतानां परमं शुभम् ।

— (L 5805) D1 G2 गतिं दुरवबोधिनीम् (for ᵇ). — (L. 5806) G2 G(ed) -मोहिताः (for -गर्विता). — Before line 5812, G2 ins देवी — G2 om lines 5813–5816. — (L. 5814) D1 वचः श्रुत्वा मुनेर्देवी (for ᵃ). — (L. 5818) D1 सर्वपापप्रणाशनम् (for ᵇ). — (L 5819) M1 नदीतीर्थं; G(ed.) -भव कोटि- (for शुभ तीर्थं). G(ed) तीर्थं (for कोटि-). — D1 G2 om the ref. — (L. 5824) D1 पापरता; G1

कोटिवंशसमायुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥
एकोऽपि यस्य वंशे वा विरूपाक्षं नमेद्यदि ।
तस्यैव वंशजाः सर्वे रुद्रलोकाधिवासिनः ॥
तस्मिन्ब्रह्मशिलामध्ये देववृन्दैरभिष्टुतम् । [5830]
तं नत्वा तु विरूपाक्षं सर्वलोकाधिपो भवेत् ॥
स्वप्नाद्वा कैतवाद्वापि विरूपाक्षेति यो वदेत् ।
गङ्गास्नानफलं तस्य भवेत्पापक्षयो नृप ॥
पित्रोर्यदि नृपास्थीनि नखकेशानि वा पुनः ।
वामभागे महानद्या देवदेवस्य चाज्ञया ॥ [5835]
प्रक्षिप्तमात्रे तद्वंश्यास्तेषां येऽपि च तत्पदम् ।
भविष्यति नृपश्रेष्ठ किमु तत्तीरवासिनाम् ॥
कृतकृत्या नरा ये तु तेषां देवस्य दर्शनम् ।
अप्रयत्नेन भविता तत्पदं च नृपोत्तम ॥
तुङ्गभद्रा महादेवी पापघ्नी पुण्यदायिनी । [5840]
मज्जन्ति ये नरा राजंस्तेषां पापं छिनत्ति हि ॥
सरयूर्नर्मदा गङ्गा गौतमी शारदा नृप ।
तुङ्गभद्रा च कावेरी लोके पुण्यतमाः स्मृताः ॥
पुरा नळो महाराज कलिना संप्रपीडित ।
स्वदेशं संपरित्यज्य प्राप्तवानत्र बन्धुमान् ॥ [5845]
स्नात्वा तत्र त्रिकालेषु निगृहीताखिलेन्द्रिय ।
शंकरं तोषयामास विरूपाक्षं महामतिः ॥
स्नानात्तु तपसा भक्त्या श्रीलाद्राज्ञो महामतेः ।
तस्य प्रसन्नो देवेशः कृपां चक्रे सुशोभनाम् ॥
अशरीरो विरूपाक्षो दिवि स्थित्वा गणैर्वृतः । [5850]
प्रोचे नळं विरूपाक्षो जगदीशो जगन्मयः ॥
कृतार्थोऽसि महाभाग तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
वरं वरय भद्रं ते विद्धि मां पार्वतीपतिम् ॥

नळ उवाच ।

किमर्थं देवदेवेश प्रार्थनादानतत्परः ।
अदृष्टरूपी भगवानाकाशे वर्ततेऽधुना ॥ [5855]
अहं पापीति विदितः पूर्वस्मिन्नपि जन्मनि ।
सर्वपापहरं देवं द्रष्टुं त्वामक्षमोऽभवम् ॥
किं नु कर्म कृतं देव कर्तव्यं किं नु पापिना ।
वद भूतेश चित्तेश तत्करोमि तवाज्ञया ॥

ईश्वर उवाच ।

मरुद्भिः प्रेरितो मूर्खो दुःखपापविवर्धन. । [5860]
कलिः कलेवरे प्रीत्या देवनान्तेऽनुवर्तते ॥
तद्दोषपरिहारार्थं भारतीव्रतमुत्तमम् ।
कुरुष्व नरशार्दूल प्रत्यक्षोऽस्मि तत. परम् ॥
सहस्रमायुर्दास्यामि तव राज्यं च शाश्वतम् ।
कीर्तिं च विपुलां लोके स्वर्लोकं तेऽपि शाश्वतम् ॥ [5865]
कीर्त्या तव कलेर्नाशं यावच्चन्द्रदिवाकरम् ॥
इत्युक्त्वा पार्वतीकान्तो विरूपाक्षो जगन्मयः ।
तुङ्गभद्रातटे रम्ये भ्राजते मरुतां गणैः ॥
नळोऽपि तं नमस्कृत्य विरूपाक्षं पिनाकिनम् ।
ऋतुपर्णपुरं श्रीमान्ययौ ध्यायन्महेश्वरम् ॥ [5870]
तुङ्गभद्रासमं लोके नास्ति किंचिन्नृपोत्तम ।
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥
स्वर्लोकं सूर्यलोकं च चान्द्रं सत्यं पिनाकिनम् ।
एषा दास्यति लोकांस्तु स्नातानां पापनाशिनी ॥
स्नातव्यमत्र यत्नेन माघमासे विशेषतः । [5875]
स्नातानां पितर. सर्वे ब्रह्मलोकनिवासिनः ॥
इति श्रुतः पुरा गीता नारदेन महात्मना ।
श्रीशैलाशिखरे स्थित्वा तस्मादाश्रावितं मया ॥
इति देवेन संदिष्टो नळो नाम महीपतिः ।
तुङ्गभद्रां समागम्य ऋतुपर्णेन धीमता ॥ [5880]
देवस्य संनिधौ कृत्वा विधिना नवमीव्रतम् ।
स्वपुरं प्रययौ श्रीमान्दमयन्त्या च संगतः ।
सर्वान्कामानवाप्यैव स्वर्लोकेऽद्यापि वर्तते ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र तत्र गत्वा व्रतं कुरु ।
इत्युक्तमात्रे मुनिना सर्वरोगविवर्जितः । [5885]
तुङ्गभद्रां समागम्य सस्नौ वेदिकया सह ॥
विरूपाक्षं महादेवं नत्वा संपूज्य भक्तिमान् ।
मुनिनोक्तं व्रतं कृत्वा मुदमाप बलान्वितः ॥
विरूपाक्षप्रसादेन पुण्यतीर्थनिषेवणात् ।
प्राप्तवान्स्वपुरं श्रीमाञ्शत्रुहन्ताभवत्तदा ॥ [5890]
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र शत्रुहन्ता भविष्यसि ।
गच्छ गच्छ विरूपाक्षमत्र त्वं किं करिष्यसि ॥
सीतामदृष्ट्वा रामोऽपि रावणेन हृतां प्रियाम् ।
पम्पासरोवरं गत्वा श्रमं शोकं जहौ तदा ॥
मतङ्गमुनिना तत्र ब्रह्मशेन जितक्रुधा । [5895]
संगतस्तत्र धर्मात्मा ववन्दे तं सलक्ष्मणः ॥
पूजाभिः सत्कृतो रामो मुनिं नत्वा पुनः पुनः ।
मुदमाप स राजेन्द्रस्तुङ्गां दृष्ट्वा सभद्रकाम् ॥

°व्रता (for °वृता). — D_1 M_1 om. lines 5826–5829.—(L. 5832) G_1 स स्नात्वा; G_2 स्वभावात् (for स्वप्नाद्वा). — For line 5834, G(ed) subst. :

219** पित्रोर्यद्यस्थि राजेन्द्र नखकेशादिकेऽथ वा ।

— (L. 5848) G_1 महीपते; G_2 महामते (for °तेः). —(L 5851) D_1 प्रोवाच त , G_2 उवाचैन (for प्रोचे नळ) G_1 विशालाक्षी , G(ed.) देवरूपी (for विरूपाक्षो). —(L. 5853) M_1 वरदोऽहमिहागत (for °). —(L. 5859) D_1 G_1 वित्तेश (for चि°). —(L. 5860) M_1 दुष्ट (for दुःख-). G_2 दुष्ट पापो विवर्धते (for °). —(L. 5861) G_2 कलेवरं (for °रे). —(L. 5866) D_1 प्रीत्या (for कीर्त्या). G_1 M_1 G(ed.) -द्दिवाकरौ (for °रम्). —(L. 5869) D_1 जगन्मयम् (for पिनाकिनम्). — For line 5873, G_2 subst. :

220** स्वर्गलोकं सूर्यलोकं चन्द्रलोक पिनाकिनम् ।

— G_2 om. lines 5874–5876. M_1 om. lines 5876–5878. —(L. 5877) D_1 देवर्षिणा (for इति श्रुतः). —(L. 5884) M_1 चेत्त्वं (for गत्वा). —(L 5887) M_1 स्नात्वा तस्यां विरूपाक्षं (for °). —(L. 5890) G_1 गत्वा (for श्रीमाञ्). G_1

स्ववृत्तमस्मै विनिवेद्य सम्य-
क्सीतावियोगं वनवासहेतुम् । [5900]
विसृज्य चाश्रूणि मुनेर्वचोभि
संबोधितो राघवनन्दनोऽभूत् ॥
वैशंपायन उवाच ।
श्रुत्वैतदाख्यानमशेषमार्यं
धर्मात्मजः शोकविमुक्तदेहः ।
मुदं प्रपेदे सह विप्रवर्यैः [5905]
सहानुजो वै गतकल्मषोऽभूत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
शुद्धान्तःकरणो राजा धर्मसूनुः सहानुजैः ।
पप्रच्छ वरधर्माणि पुनरेव नदीसुतम् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
देवव्रत महाप्राज्ञ पाण्डूनां हितकृत्तम ।
राम किमकरोत्तत्र पम्पातीरे मनोरमे ॥ [5910]
भवान्वेत्ति हि तत्सर्वं कृपया वद सुव्रत ।
रामस्य चरितं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ॥
भीष्म उवाच ।
अहो ते विमला बुद्धिर्धर्मसूनो महामते ।
आश्चर्यमतुलं वृत्तं रामचन्द्रस्य धीमत ।
यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ [5915]
तुङ्गभद्रामहानद्यामथ स्नात्वा युधिष्ठिर ।
कृतमाध्याह्निको रामो मुनिं प्रोचे सलक्ष्मणः ॥
मतङ्ग मुनिशार्दूल प्रसिद्धोऽसि जगत्त्रये ।
श्रुत्या वृत्तेन तपसा धर्मेण विनयेन च ॥
कृतकृत्यो मुनिश्रेष्ठ तुङ्गा संसेव्यते त्वया । [5920]
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥
तुङ्गभद्रा शुभकरी पुण्यतोया शुभावहा ।
सेवितासौ त्वया ब्रह्मन्देवानामपि दुर्लभा ॥
अत्र स्नाताः पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य ब्रह्मलोकं व्रजन्ति हि ॥ [5925]
दुर्लभा मनुजैः क्रूरैः कृतघ्नैः पापकर्मभिः ।
त्वादृशैः पुण्यशीलैश्च सदा सेव्या महामते ॥
विरूपाक्षं महादेवं कोटिशंकरमव्ययम् ।
पुण्यशीलं सदानन्दं मुने दर्शय मे शिवम् ॥
वं नत्वा कृतकृत्योऽहं कृपया तव सुव्रत । [5930]
सीताविरहजं दुःखं त्यजामि त्वत्प्रसादतः ॥
भीष्म उवाच ।
तं नत्वा मनसा रामं विष्णुरूपिणमव्ययम् ।
ऋषिर्मतङ्गः प्रोवाच धर्मज्ञो राघवं प्रति ॥
राम राम महाबाहो जाने त्वां विष्णुमव्ययम् ।
सत्यप्रतिज्ञं देवेशमार्तत्राणपरायणम् ॥ [5935]
न त्वयाविदितं किंचित्सर्वलोकेषु शाश्वत ।
मयि कारुण्यभावेन शंकरं परिपृच्छसि ॥
कोटिशंकरविख्याते स्थानेऽस्मिन्देवसंततिः ।
शंकरं तोषयामास प्रत्येकं रघुनन्दन ॥
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः । [5940]
गन्धर्वा लोकपालाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।
शंकरं तोषयामासु शाश्वतस्थानकाङ्क्षया ॥
अनेककोटिसाहस्रं लिङ्गमत्र निवेश्य च ।
युगानां त्रीणि चत्वारि पूजयामासुरव्ययम् ॥
उमापतिर्विरूपाक्षः प्रसन्नोऽभूद्दिवौकसाम् । [5945]
कोटिशो रूपमास्थाय प्रत्येकं तु पिनाकधृक् ॥
किमर्थं तप्यते देवैश्चिरं कायविशोषिभिः ।
नन्दिस्तान्परिपप्रच्छ नन्दीशश्चेत्युवाच तम् ॥
आज्ञया नीलकण्ठस्य कोटिमूर्तेः प्रतापवान् ।
वरं वृणीध्वं भो देवा इत्युवाच वृषध्वजात् ॥ [5950]
उक्तास्ते नन्दिना देवा दिवमालोक्य विस्मिताः ।
अनेकाञ्शंकरान्दृष्ट्वा भीता प्रोचुः शिवं प्रति ॥
नो वयं विद्म देवेश दिव्यरूपं भयंकरम् ।
आकाशं भूतलं व्याप्तं कथं याचामहे वरम् ॥
एकरूपधरो भूत्वा सुखासीनो महेश्वरः । [5955]
दातुमर्हसि विश्वात्मन्वरमस्मत्सुखावहम् ॥
ईश्वर उवाच ।
अष्टमूर्तिधरो भूत्वा शिलायां ब्रह्मण सुराः ।
चिरं वस्तुमिहेच्छामि वरयध्वं वरं मयि ॥
इत्युक्त्वा पार्वतीकान्तो नन्दिना भृङ्गिणा सह ।
दिव्यरूपधरो भूत्वा शिलायां ब्राह्मणोऽवसत् ॥ [5960]
तत्र देवाः सगन्धर्वा दिक्पालैः सह संगताः ।
विरूपाक्षं नमस्कृत्य वचनं चेदमब्रुवन् ॥
पाहि पाहि विरूपाक्ष प्रणतार्तिप्रणाशन ।
त्वत्पादकमलादन्यदस्माकं नैव विद्यते ॥

श्रमं शोकं जहौ तदा (for ᵇ). — (L 5896) D1 च स- ; G1.2 सह (for त स-). — (L. 5904) G2 -हेतुम् (for -देह). — (L. 5905) G2 G(ed.) विप्रवर्यैः (for °वर्गैः).

COLOPHON. — *Sub-parvan* · D1 G2 M1 G(ed) शेषधर्मा, G1 आश्रयपर्वणि शेषधर्मा.. — *Adhy. name* D1 विरूपाक्षमहिमावर्णनम्; G1 G(ed) महानवमीव्रतम्, G2 महानवमीप्रशसा. — *Adhy no.* D1 G1.2 M1 44, G(ed.) 45.

(L. 5907) D1 धर्मशीलैः G1 °पुत्र· (for °सूनु·). G2 सहानुज· (for °जैः) — (L. 5908) D1 -धर्मं च ; G2 -धर्मांश्च (for -धर्माणि). — (L. 5909) M1 महाभाग (for °प्राज्ञ). — (L. 5911) D1 भगवान्वेत्ति तत्सर्वं (for ᵃ) — (L 5922) D1 G2 M1 शुभाश्रया (for °वहा) — D1 om. lines 5929–5932. G2 om lines 5936–5938 — (L. 5946) G2 कोटिरूप समास्थाय (for ᵃ). — (L. 5947) G1 प्रत्येकं कायकोषिभिः (for ᵇ). — D1 om. line 5948. — (L 5949) G2 प्रभावतः (for प्रतापवान्). —(L. 5950) D1 G2 वृषध्वजः (for

अनन्तभोगमायुष्यं चिरं वासं महेश्वर । [5965]
देहि स्वर्गे जगन्नाथ नीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ॥
ईश्वर उवाच ।
ब्रह्मावसानपर्यन्तं युष्माकं स्वर्गवासिनाम् ।
अस्तु वास सुराः सर्वे ह्यत्र वत्स्याम्यहं चिरम् ॥
रामोऽहं तु भविष्यामि विष्णवंशेन समन्वितः ।
दशाननपुरोगांश्च हनिष्ये तानि संयुगे ॥ [5970]
ऋक्षवानररूपेण यूयमत्र जनिष्यथ ।
विहराम वने पुण्ये गोलाङ्गूलनिषेविते
तुङ्गाजलसमूहेन तृसा मूलफलेन च ॥
इत्युक्त्वा भूतनाथेन देवदेवेन राघव ।
संप्रहृष्टाः सुरगणा दिवं जग्मुर्यथासुखम् ॥ [5975]
स त्वं राम महाबाहो शंकरो लोकशंकरः ।
वधार्थं रावणादीनां जातो रघुकुले शुभे ।
ते सुरा वानरा जाता ह्यागमिष्यन्ति संप्रति ॥
तैः सार्धमङ्ग नगरीं राक्षसेन्द्रस्य दुर्मतेः ।
लङ्कां गन्तासि धर्मात्मन्हनिष्यसि निशाचरम् ॥ [5980]
इत्युक्तो मुनिना तेन मतङ्गेन महात्मना ।
रामो धर्मविदां श्रेष्ठो मुमोद च ननाम च ॥
पुनः प्रोवाच धर्मात्मा रामचन्द्रो महामनाः ।
मतङ्ग मुनिशार्दूल कृतकृत्योऽसि संप्रति ॥
केयं ब्रह्मशिला प्रोक्ता देवगन्धर्वसेविता । [5985]
ब्रूहि तां मुनिशार्दूल यत्तन्मुख्यस्थलं शुभम् ॥
मतङ्ग उवाच ।
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे योगिनः सनकादयः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च स्नान्ति नद्यां शुभव्रताः ॥
शिलामारुह्य सन्तेऽहं विरूपाक्षस्य पार्श्वतः ।
जपध्यानपरा नित्यमासते ब्रह्मवित्तमाः ॥ [5990]
दक्षिणे पूर्वदिग्भागे पश्चिमे रघुनन्दन ।
या शिला सुभगा प्रोक्ता सा वै ब्रह्मशिला स्मृता ॥
तस्यां स्थित्वा जपं चक्रुर्दिव्यमन्त्रविदः सुराः ।
माघमासे विशेषेण स्नात्वा तत्रोपविष्टिताः ॥
गायत्र्यादिमहामन्त्रैर्जपं कुर्वन्ति ते सुराः ॥ [5995]
तस्माद्ब्रह्मशिला प्रोक्ता ब्रह्मानुष्ठानतो नृप ।
ये कुर्वन्ति जपं दानं तेषा लोकस्तु शाश्वतः ॥
ये नराः पुण्यकर्माणो ह्यत्र मज्जन्ति नित्यशः ।
तेषां लोकास्तु काकुत्स्थ देवगन्धर्वसेविताः ॥
विख्यातं त्रिषु लोकेषु विरूपाक्षस्य पश्चिमे । [6000]
वसिष्ठस्याश्रमं विद्धि सर्वपापप्रणाशनम् ॥
तप कुर्वन्ति मुनयो मनव ऋषयस्तथा ।
वसिष्ठस्याश्रमे पुण्ये सर्वपापविवर्जिते ॥
पुरत पूर्वदिग्भागे कोटिशंकरसंज्ञिते ।
ये मज्जन्ति नरश्रेष्ठास्तेषां लोक कपर्दिन ॥ [6005]
स्थापनात्कोटिलिङ्गानां दैवतैर्देववल्लभः ।
कोटिशंकरनाम्ना तत्प्रथितं पृथिवीतले ॥
तत्र कुर्वन्ति मुनयो जप परमपावनम् ।
अद्यापि राघवश्रेष्ठ हयद्भिरभिगूहिते ॥
तत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्कोटिलिङ्गप्रपूजनात् । [6010]
शाश्वतं परमं स्थान जग्मुस्ते भरतर्षभ ॥
अत्र मज्जन्ति मुनयो मानवा मनुजेश्वर ।
सिद्धयोगे पुण्यदिने माघमासे विशेषतः ॥
कोटिशंकरविख्यातं लिङ्गं परमपावनम् ।
नत्वा स्पृष्ट्वा दिवं याति पापवानपि राघव ॥ [6015]
अभिषेकादिनैवेद्यै शंकरं य प्रपूजयेत् ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
यः स्नाति दिनमेकं तु शंकरस्य च सन्निधौ ।
स कोटिकुलसंयुक्तः शिवलोके महीयते ॥
तस्माद्वै पूर्वदिग्भागे क्रोशमात्रे तु राघव । [6020]
कपिलस्याश्रमं विद्धि सर्वपापप्रणाशनम् ॥
शंकरं तु विरूपाक्षं कपिलेश्वरमव्ययम् ।
त्रिकालं पूजनं कुर्वस्तिष्ठामि रघुनन्दन ॥
तस्य पूजाप्रभावेन त्वामहं दृष्टवान्किल ।
कृतकृत्योऽस्मि भद्रं ते मा पालय रघूत्तम ॥ [6025]
संसारविषवृक्षस्तु महारूढो दुरत्यय ।
छेत्तुमर्हसि तं राम स्वस्ति स्यात्तु नमोऽस्तु ते ॥
एवमुक्त्वा मुनिवरस्तूष्णीमास्ते रघूत्तमम् ।
कृताञ्जलिपुटो धीमानानन्दाश्रुपरिप्लुतः ॥
रामोऽपि तं नमस्कृत्य वचनं चेदमब्रवीत् । [6030]
मतङ्ग मुनिशार्दूल तथास्तु तव भाषितम् ।
कृपया तव धर्मात्मन्हनिष्ये राक्षसेश्वरम् ॥
तुङ्गास्नानफलाद्विद्वन्विरूपाक्षस्य दर्शनात् ।
मनःप्रसादमगमत्पापाच्च परिमोचितः ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि किष्किन्धां नगरीं शुभाम् ॥
इत्युक्त्वा तं नमस्कृत्य प्रययौ रघुनन्दनः ।
तस्मात्त्वमपि तां पम्पां गन्तुमर्हसि सुव्रत ॥
तुङ्गास्नाने विरूपाक्षे धर्मदे कोटिशंकरे ।
मतिं कुरु महाराज महापातकनाशिने ॥
सर्वत्र सुलभा तुङ्गा त्रिस्थानेषु तु दुर्लभा । [6040]

°ध्वजात्) — (L 5954) G1 2 G(ed.) प्राप्तं (for व्याप्तं). D1 यास्यामहे (for याचा°) — (L 5957) D1 मूर्तय· कोटिश शुभाः (for ᵇ). — (L. 5967) G(ed) -गामिनाम् (for -वासि°). — After line 5968, D1 ins. ·

221** आगमिष्यति रामोऽत्र विष्णवशो लोकपालक ॥

— (L. 5975) D1 हृष्टा सुरगणा· सर्वे (for ᵃ). G1 G(ed.) यथागतम् (for °सुखम्). — G1 om. the ref. — (L. 5995) G2 भूसुराः ; M1 ते नरा. (for ते सुरा). — (L. 6001) D1 -विवर्जितम् (for -प्रणाशनम्). — M1 om. lines 6006–6008 — (L. 6007) G2 पृथिवीपते (for °तले). — (L. 6008) G1 तपः परममास्थिता (for ᵇ). — (L. 6015) G1 दृष्ट्वा (for स्पृष्ट्वा) — (L 6019) M1 स्वर्ग- (for शिव-). — (L. 6025) G1 श्रीराम करुणानिधे (for ᵇ). — G2 om. lines 6038–6040. D1 om. lines 6044–6045. M1 om. lines

मार्कण्डेये गुहारण्ये विरूपाक्षे विशेषतः ॥
दुर्लभं सर्वलोकानां विरूपाक्षस्य दर्शनम् ।
कथंचिद्दर्शनं लब्ध्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
सकृत्तुङ्गाम्भसि स्नात्वा नरः पापैः प्रमुच्यते ॥ [6045]
पिबेद्यः कणमात्रं तु तुङ्गाम्भः सोऽपि मानवः ।
ज्ञानाज्ञानकृतैः पापैर्मुक्तो नाकं समश्नुते ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणुयादपि मानवः ।
सोऽपि पापविनिर्मुक्तस्तुङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

राजाज्ञां शिरसा कृत्वा रामो धर्मभृतां वरः । [6050]
कं देशं समनुप्राप्तः पुण्यं परमपावनम् ॥
तन्मे कथय तत्त्वेन गङ्गासुत नमोऽस्तु ते ।
तस्मात्कीर्तिश्रवात्सद्यो नरः पापैः प्रमुच्यते ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् ॥
रामस्य चरितं पुण्यं सर्वमङ्गलदायकम् ॥ [6055]
सीतामन्वेष्टुकामोऽसौ रामो रघुकुलोत्तमः ।
यं पुण्यदेशं संप्राप्तस्तं ब्रवीमि हि तेऽधुना ॥
श्रीगलं वेङ्कटाद्रिं च श्रीशैलमथ शाश्वतम् ।
काञ्चीं तु कामदां राजंश्चचार रघुसत्तमः ॥
तत्र तत्र च राजेन्द्र दानं ब्राह्मणतर्पणम् । [6060]
गोभूतिलहिरण्यादि कन्यादानशतानि च ।
दत्त्वा तद्देशजान्विप्रान्स्थापयामास सात्त्विकान् ॥
श्रीगलं नारसिंहं च गत्वा रामः प्रतापवान् ।
नमस्कृत्वा नारसिंहमस्तौषील्कमलापतिम् ॥
गोविन्द केशव जनार्दन वासुदेव [6065]
विश्वेश विश्व मधुसूदन विश्वरूप ।
श्रीपद्मनाभ पुरुषोत्तम पुष्कराक्ष
नारायणाच्युत नृसिंह नमो नमस्ते ॥
देवाः समस्ता खलु योगिमुख्या
गन्धर्वविद्याधरकिंनराश्च । [6070]
यत्पादमूलं सततं नमन्ति
तं नारसिंहं शरणं गतोऽस्मि ॥
वेदान्समस्तान्खलु शास्त्रगर्भा-
न्विद्याबलं कीर्तिमतीं च लक्ष्मीम् ।
यस्य प्रसादात्पुरुषा लभन्ते [6075]
तं नारसिंहं शरणं गतोऽस्मि ॥
ब्रह्मा शिवस्त्वं पुरुषोत्तमश्च
नारायणोऽसौ मरुतां पतिश्च ।
चन्द्रार्कवाय्वग्निमरुद्गणाश्च
त्वमेव तं त्वा सततं नतोऽस्मि ॥ [6080]
स्रष्टा च नित्यं जगतामशेष-
स्त्राता च हन्ता विभुरप्रमेय ।
एकस्त्वमेव त्रिविधा विभिन्न-
स्तं त्वा नृसिंहं सततं नतोऽस्मि ॥
इति स्तुत्वा रघुश्रेष्ठः पूजयामास तं हरिम् । [6085]
पुष्पवृष्टिं पपाताशु तस्य देवस्य मूर्धनि ।
साधु साध्विति तं ब्रूयुर्देवा ऋषिगणैः सह ॥
राघवेण कृतं स्तोत्रं पीत्वामृतमनुत्तमम् ।
पठन्ति ये द्विजवरास्तेषां स्वर्गस्तु शाश्वतः ।
इत्युक्त्वा प्रययुः सर्वे देवा ऋषिगणैः सह ॥ [6090]
रामोऽपि तत्र वै तिष्ठन्मुनिं नत्वाथ गालवम् ।
कृताञ्जलिपुटो राजन्प्रोवाचेदं महामतिः ॥
ब्रह्मंस्त्वं मुनिशार्दूल सर्वं वेत्ति भवान्खलु ।
नारसिंहस्य देवस्य माहात्म्यं वक्तुमर्हसि ॥
यदि ते मयि चेत्प्रीतिरस्ति मे तद्वदस्व ह । [6095]
क्षेत्रस्यास्य द्विजश्रेष्ठ तीर्थस्यास्य च वैभवम् ॥

गालव उवाच ।

आश्चर्यं राघवश्रेष्ठ त्वत्कृतं पूर्वजन्मनि ।
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं न हि विन्दामहे वयम् ।
तथापि शृणु वक्ष्यामि ह्याज्ञया तव सुव्रत ॥

6047–6048.

COLOPHON. — *Sub-parvan* D_1 G_1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः ; G_2 M_1 G(ed) शेषधर्माः. — *Adhy name* D_1 सग्रह ; G_1 तुङ्गभद्राकोटिशकरमाहात्म्यम्. — *Adhy no.* D_1 $G_{1,2}$ M_1 45 ; G(ed) 46.

G_2 राजा (for युधिष्ठिर) — (L. 6050) D_1 तदाज्ञां (for राजाज्ञां). — (L. 6052) D_1 G_2 M_1 तत्त्वज्ञ (for तत्त्वेन). — (L. 6053) D_1 तत्कीर्तिश्रवणात्सद्यो (for ᵃ) D_1 G_2 पापात् (for पापैः). — (L 6055) G_2 (*inf lin*) सर्वपापप्रणाशनम् (for ᵇ). — (L 6058) D_1 अहोबलं पन्नगाद्रिं, M_1 G(ed.) अहोबि(M_1 °ब)लं वेङ्कटाद्रिं (for ᵃ). G(ed) श्रीशैलमल्लेश्वरम् (for ᵇ). — (L. 6060) G_2 स्नानं (for दानं). — M_1 om. line 6063 — (L. 6063) G_2 G(ed.) अहोबि(G_2 °ब)लं नारसिंह (for ᵃ). — Before line 6065, D_1 ins. श्रीरामः — (L. 6072) D_1 G_2 प्रपद्ये (for गतोऽस्मि) — (L. 6074) G_2 आयु स्थिरां कीर्तिमतीव लक्ष्मीम् — After line 6076, D_1 ins .

222** विरिञ्चिनाम्ना हि विरिञ्चिमस्थितः
शिवेति नाम्ना शिवसस्थितो हि ।
स्वयं हि विष्णुर्भुवनस्य गोप्ता
चन्द्रार्कवाय्वग्निमरुद्गणानाम् ॥

— (L 6080) G_2 M_1 नान्यत् (for तं त्वां). — (L. 6081) G_2 M_1 अधीशस् (for अशेषस्) G(ed.) स्वप्नेऽपि नित्यं जगतामशेष. — (L. 6083) G(ed) त्राता त्वमेकस्त्रिविधो विभिन्नस्. — (L. 6084) D_1 M_1 त्वा सिंहमूर्तें ; G_1 त्वां सिंहरूपं , G(ed.) तं त्वां नृसिंहं (for त्वा सिंहमूर्तिं). — M_1 om. (hapl.) lines

पुरा योगीश्वरो राम नारसिंहो जगन्मयः । [6100]
हिरण्यनिधनं कृत्वा ह्यत्र प्रत्यक्षतां गतः ॥
देवदेवो जगन्नाथः प्रणतार्तिप्रणाशनः ।
दिक्पालैर्देववृन्दैश्च सदा संसेव्यतेऽत्र वै ॥
पदा स्पृशन्ति ये राम भुवमत्र प्रयत्नतः ।
विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥ [6105]
भवनाशीति विख्याता गङ्गा पापप्रणाशिनी ।
सुप्रसन्ना च लोकानां पापिनां मुक्तिदायिनी ॥
अत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्सदा तिष्ठन्ति राघव ।
चिन्तयन्तः सदा देवं नारसिंहं जगन्मयम् ॥
अयमेव हरिः साक्षाद्रामनत्वमुपागतः । [6110]
बलिनिग्रहणं कृत्वा दिवं प्रादाद्विडौजसे ॥
राज्ञां तु दुर्विनीतानां निधनाय सुरोत्तमः ।
जमदग्निसुतो भूत्वा कार्तवीर्यं तथाहनत् ॥
स एव त्वं हि रामोऽभूदिक्ष्वाकूणां शिरोमणिः ।
पौलस्त्यस्य वदन्ति त्वां हन्तारं लोकवैरिणः ॥ [6115]
अप्रमेयमनालोक्यमचिन्त्यं भक्तवत्सलम् ।
सर्वज्ञं त्वां विदुर्देवाः संप्रत्यत्र महावने ॥
देवान्पश्य रघुश्रेष्ठ त्वदालोकनतत्परान् ।
दिविस्थान्स्तुवतस्त्वां तु हन्तारं लोकवैरिणः ॥
त्वं तु वै द्वापरस्यान्ते यदुवंशे कृतोदयः । [6120]
कृष्णो विश्रुतकर्मा त्वं भविष्यसि न संशयः ।
एवं वदन्ति विबुधास्त्वामेकं सर्वभूतगम् ॥
त्वामाराध्य चिरं कालमत्र पर्वतमूर्धनि ।
ऋषयो ब्राह्मणाश्चैव त्वत्पादं ते प्रपेदिरे ॥
अत्र व्याघ्रा मृगगणाः पशुपक्षिद्रुमादयः । [6125]
व्याधा वनचरा राम तान्विद्धि सुरपुंगवान् ।
सेवन्ते मुक्तिकामास्ते त्वत्पादकमलं शुभम् ॥
पुरा संचितपुण्यानां सुखदं सूर्यवंशज ।
पापेप्सूनां भयकरं स्थानमस्य विभोर्हरेः ॥

भीष्म उवाच ।

इति श्रुत्वा रघुश्रेष्ठो गालवं तं प्रणम्य च । [6130]
नारसिंहं नमस्कृत्य प्रययौ च श्रियोऽचलम् ॥
धर्मराज त्वमेवाशु गत्वा विगतकल्मष ।
नारसिंहप्रसादेन सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥
औवलेशमहो गत्वा पतितोऽपि विमुच्यते ।
त्रिरात्रमुषितानां तु किं पुनः पुण्यवैभवम् ॥ [6135]
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं नारसिंहस्य वैभवम् ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रीशैलशिखरे रामो राजपुत्रो महामतिः ।
देवं पिनाकिनं नत्वा ततः किमकरोत्प्रभुः ।
वद देवव्रत त्वं मे भूतनाथस्य वैभवम् ॥ [6140]

भीष्म उवाच ।

देवदेवो विरूपाक्षो नीलकण्ठो महाद्युतिः ।
श्रीशैलाख्ये गिरिवरे सर्वकालं प्रवर्तते ॥
श्रीशैलेन्द्रं प्रविष्टानां नराणां पापिनामपि ।
नास्ति नास्ति पुनर्जन्म नारदेन प्रभाषितम् ॥
स्थानानि भुवि देवस्य विख्यातानि महीतले । [6145]
कैलासो हिमशैलश्च ह्युत्तरे जाह्नवीतटे ॥
विश्वेश्वरो विरूपाक्षो महाकालो महामते ।
श्रीशैलश्चैकचूतश्च मार्कण्डेयो महामते ।
एतानि बहुमुख्यानि स्थानानि स्मरवैरिणः ॥
तत्र तत्र महादेवं प्रसन्नं भक्तवत्सलम् । [6150]
नत्वा नरः पापवृतो विमुक्तो दिवमश्नुते ।
कैलासे श्रीगिरौ देवः प्रमन्न समतां गतः ॥
तत्र वै देवतानां च मनुष्याणामथात्र च ।
सदा प्रसन्नो देवेशः पार्वतीरमणः प्रभुः ।
गतानामत्र वै मुक्तिं ददाति भुवनेश्वरः ॥ [6155]
श्रीशैलशिखरे दृष्टे मनुजैः पापकर्मभिः ।
छित्त्वा सर्वाणि पापानि तेषां मुक्तिं ददाति च ॥
एकयामं द्वियामं वा त्रियामं वा वसन्ति ये ।
नास्ति नास्ति पुनर्जन्म साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
एकरात्रोषितानां तु पितृमातृकुलानि च । [6160]

6088–6090, — (L. 6095) M_1 वदस्व मे ; G(ed) वदाधुना (for वदस्व ह) — (L. 6101) G(ed.) हिरण्यकशिपुं हत्वा (for [a]) —(L. 6106) G_1 G(ed.) गङ्गा सौम्यगुणा शुभा (for [b]).— (L 6107) D_1 M_1 अत्र प्रसन्ना लोका(M_1 देवा)-नां ; G_2 अत्र स्थितानां लोकानां (for [b]) — G(ed) om lines 6108–6109 — (L 6111) G_1 स बलेर्निग्रहं कृत्वा (for [a]). —(L. 6114) D_1 M_1 स त्वं रामाभिरामोऽभूद् (for [a]).—(L 6115) G_1 हन्ता युधि च रावणम् (for [b]). —(L 6119) D_1 दिविष्ठास्तु स्तुवन्ति त्वा (for [a]) — D_1 om line 6120. —(L 6120) G_2 M_1 यदुवंशशिरोमणिः (for [b]). —(L. 6122) D_1 त्वामेकं सर्वदा सुरा (for [b]) —(L. 6125) G_1 महासत्त्वा, G(ed.) मृगेन्द्राश्च (for मृगगणा). G_2 M_1 -मृगादय (for -द्रुमा°) —(L. 6127) D_1 दिवं संत्यज्य देवताः (for [b]). —(L. 6129) D_1 G_2 M_1 पापेच्छूनां (for °प्सूनां). D_1 G_2 M_1 स्थानं मुनिनिषेवितम् (for [b]). — (L 6131) D_1 प्रययौ पार्वतीपतिम् (for [b]). —(L. 6132) D_1 तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र (for [a]). — After line 6133, G_1 ins. :

223** सर्वपापप्रसक्तोऽपि पतितोऽपि विमुच्यते ।

—(L 6134) G_2 G(ed.) अहोबलम् (for औवलेशम्). D_1 अहोबलेशं गत्वैव (for [a]).—(L 6136) D_1 G_2 M_1 पुण्यं (for नित्यं). — After line 6136, D_1 ins. an add. colophon mentioning sub-parvan as आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः, adhy. name as अहोबलमाहात्म्यम् and adhy. no. as 46. —(L. 6143) G_2 M_1 श्रीशैल स- (for °लेन्द्रं) —(L. 6148) D_1 चैकरूपश्च ; चक्रचूतश्च (for चैक°). — (L. 6149) D_1 G(ed.)

सिद्धा बन्धुजनाश्चैव प्राप्नुवन्ति हि तत्पदम् ॥
तत्रागतं रघुवरं ज्ञात्वा तत्र महर्षय ।
द्रष्टुकामास्तथा जग्मुर्नारायणमरिंदमम् ॥
जामदग्न्यस्तथा रामो भृगुश्च्यवनभार्गवौ ।
सत्यजित्सत्यकीर्तिश्च शतानन्दो दृढव्रत । [6165]
शङ्खो यमश्च सन्मेधा कपर्दी चाथ कङ्कणः ॥
एते चान्ये च बहवो मुनय संशितव्रता ।
रामं दृष्ट्वा मुदं जग्मुरतुला रघुनन्दनम् ॥
राम. संपूज्य तान्सर्वानर्घ्यपाद्यैररिंदम ।
नमस्कृत्य च तानाह प्राञ्जलिर्मुनिपुंगवान् ॥ [6170]
कुशलं वो मुनिगणा धन्यो व' पादसेवया ।
श्रीशैलेशो मया दृष्टः पूजितश्च विशेषत ।
अत्र किं करणीयं मे तद्वदन्तु महर्षय ॥
तेऽपि रामं पुरस्कृत्य जामदग्न्यं बहुश्रुतम् ।
चिरंजीवी भवेत्युचुर्जामदग्न्यस्ततोऽब्रवत् ॥ [6175]
रामाभिराम भगवन्हिताय जगता विभा ।
कृतावतारो भवता लोके खलु सुदुर्लभः ॥
पाहि लोकानृषिगणान्राक्षसाञ्जहि राघव ।
त्वद्दर्शनात्सुतप्तं मे तपस्तेषां महात्मनाम् ॥
दातव्यमत्र भवता ब्राह्मणेभ्यो धनं बहु । [6180]
अन्नपानीयदानानि कर्तव्यानि महामते ॥
अत्रैव दानात्पितरस्तु सर्वे
तृप्ता दिवं यान्ति सुशोभमाना' ।
गन्धर्वमुख्यैरुपसेव्यमाना-
स्तथा समस्तैर्मुनिदेवसंघैः ॥ [6185]
गीतानि देवाः सततं गृणन्ति
कदा नु शैलेशमहं व्रजामि ।
प्रत्येकमित्येवमुमापतिं तं
भजन्ति नित्य परिपूर्णचित्ता ॥
कुर्वन्ति दानानि महत्सु सेवां [6190]
तीर्थेषु मज्जन्ति शुभं वदन्ति ।
ये चापि पूर्वं कृतिनो महान्त-
स्तैरेव वन्द्य सततं गिरीश' ॥
सुरेन्द्रः पूर्वदिग्भागे स्थित्वा देवगणैः सह ।
पूजां करोति यत्नेन मुक्त्यर्थं रघुनन्दन ॥ [6195]
दक्षिणस्यां दिशि यमस्तिष्ठन्पितृगणैः सह ।
श्रीशैलेशं महाभक्त्या स्तौति प्रीतो रघूत्तम ॥
प्रचेताः पश्चिमद्वारे तिष्ठञ्श्रीशैलवासिनम् ।
पाहि मां पार्वतीकान्तेत्येव स्तौति पुन पुनः ॥
यक्षराडुत्तरे भागे सदा क्रीडति शंभुना । [6200]
तस्य दिव्यां तनुं पश्यन्स्तुवन्हृष्यञ्जपन्स्तुवन् ॥
मध्यं तेषां सुराणां तु सिद्धानां साध्यरक्षसाम् ।
कदम्बै पूरिते स्थाने स्थातुमन्यैर्न शक्यते ।
भूलोकस्य तु सेवार्थं दत्तं त्रिदिवसं किल ॥
श्रुत्वैव राघवश्रेष्ठो जामदग्न्यात्कुरूद्वह । [6205]
दत्त्वा दानानि विधिवद्दक्षिणद्वारतो ययौ ॥
श्रीशैल गच्छति पुमान्यो वा को वा नृपोत्तम ।
तस्यैव वंशजा सर्वे मुक्ता एव न संशयः ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
शृणोति सततं भक्त्या शिवसायुज्यमश्नुते ॥ [6210]

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवव्रत महाबुद्धे सुरसिन्धुसुत प्रभो ।
श्रीनिवासस्य माहात्म्यं वद नो वदता वर ॥
वैकुण्ठवासी लोकेशो विष्णुः सर्वगत' प्रभुः ।
कथं प्राप्तो वृषगिरिं तन्मे त्व कृपया वद ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा वै नारद' श्रीमान्ब्रह्मपुत्रो महाद्युतिः । [6215]
हरिं द्रष्टुमनास्तात वैकुण्ठं समुपागत' ॥
तत्र दृष्ट्वा हरिं पार्थ क्षीरोदस्योपकण्ठत ।
आयान्त ऋषयो दृष्ट्वा मुदमापुश्च नारदम् ।
अगस्त्यप्रमुखा' सर्वे पाराशर्यपदानुगा ॥
अनुज्ञातो मुनिगणै' पाराशर्यो महाद्युति' । [6220]
व्यासो वचनमक्लीब नारदं प्रत्युवाच ह ॥
कृतकृत्यो मुने ब्रह्मंस्त्वमेको जगतीतले ।
विष्णुभक्तोऽसि नान्योऽस्ति सदा कीर्तयसे यतः ॥
अहो खलु मनुष्याणां मोक्षदो विष्णुरव्ययः ।
स त्वया सेवितो नित्यं कृतकृत्यो भवानत' ॥ [6225]
स्रष्टा पालयिता हन्ता एक एव जनार्दन ।
स त्वया पूजितो नित्यं तस्मात्खलु कृती भवान् ॥
योऽनन्तः सर्वभूतानां सेतुभूतो जगन्मयः ।

सुवि (for बहु-). — (L. 6155) G(ed) नतानाम् (for ग°). — (L. 6158) D1 G2 M1 वसतस्तत्र भूपते (for ^{b}) — (L 6161) D1 G(ed.) स्निग्धा (for सिद्धा) M1 सुस्निग्धा बन्धुजाश्चैव (for ^{a}). — (L. 6162) D1 महत्स्थलम् (for महर्षय). — (L. 6165) D1 M1 कृतव्रत', G2 [उ]त्तमव्रत', G(ed) च सुव्रतः (for दृढव्रत.). — (L. 6168) G2 G(ed) अतुला कुरुनन्दन (for ^{b}).— Before line 6171, M1 ins श्रीराम — (L. 6172) D1 श्रीशैलोऽसौ (for °लेशो). — (L. 6175) D1 M1 स्थिरजीवी ; G2 स्थिरवीर (for चिरंजीवी). D1 ऽ[illegible] (for ऽब्रवत्) — Before line 6176, D1 ins. जामदग्न्य'. — (L 6189) G2 -चित्तम् (for -चित्ता'). — (L 6190) D1 देवास् (for सेवा) — (L. 6198) D1 -पालकम् (for -वासिनम्) — (L. 6207) G2 [अ]पि मानव (for नृपोत्तम). — (L 6210) सालोक्यम् (for सायुज्यम्).

Colophon — *Sub-parvan* · D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा , G2 G(ed) शेषधर्मा. — *Adhy name* G(ed) श्रीशैलमाहात्म्यम्. — *Adhy no* D1 G(ed) 47 , G1. 2 46

G2 om. the ref — (L 6211) G(ed.) महाभाग (for

संसारपाशविच्छेदी स त्वया पूजितो हरिः ॥
एते वयं मुनिश्रेष्ठ द्रष्टुकामा जनार्दनम् । [6230]
तन्निवेशितचित्ता हि प्राप्ता परमधार्मिकाः ॥
ईदृशं वचनं श्रुत्वा व्यासस्य जगतीपते ।
प्रोवाच नारदो धीमान्वाग्मी वेदविदा वरः ॥
कृतकृत्योऽस्मि भद्रं वो यूयं भूतहिते रता ।
शास्त्रैर्धर्मैः सदा लोकान्भक्त्या रक्षितुमिच्छथ ॥ [6235]
वैकुण्ठलोके संभूता वार्ता परमपावना ।
अश्रावि सा मया सन्तो वक्ष्ये शृण्वन्तु तां शुभाम् ॥
मायावी परमानन्दस्त्यक्त्वा वैकुण्ठमुत्तमम् ।
स्वामिपुष्करिणी तीरे रमया सह मोदते ॥
इत्यद्भुतमिदं वाक्यं श्रुत्वा सेन्द्रा मरुद्गणाः । [6240]
तत्र सेवितुमुद्युक्ता गन्ताऽहं च जगद्गुरुम् ॥
किं करिष्यथ विप्रेन्द्रा दर्शनं ह्यत्र दुर्लभम् ।
तस्मात्तत्र गमिष्याम इत्युक्त्वा खं समारुहत् ॥
अगस्त्यप्रमुखाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।
जग्मुस्ते व्योममार्गेण यत्र धर्मगिरौ हरिः ॥ [6245]
स्वामिपुष्करिणीतीरं गत्वा ते ऋषय सुराः ।
स्नात्वा पीत्वा शुभं तोय हरिं द्रष्टुं विचेरतु ॥
पश्चिमं भागमासाद्य मुनयो विष्णुतत्पराः ।
तत्रापश्यन्महाभूतं मेरुमन्दरसंनिभम् ॥
सहस्रादित्यसंकाशं विद्युच्चञ्चललोचनम् । [6250]
सर्वायुधधरं देवं दृष्ट्वा विस्मयमागताः ॥
दक्षिणां दिशमाजग्मुः स्वामिपुष्करिणीतटात् ।
तत्रासुरान्दानवादीन्राक्षसान्पिशिताशनान् ॥
ध्यायन्तश्च जपन्तश्च नमस्यन्तश्च तान्बहून् ।
दृष्ट्वा विस्मयमापन्नाः पूर्वां दिशमुपाययु ॥ [6255]
तत्रासीनं देवपतिं त्रिदशैरुपसेवितम् ।
यक्षकिंनरकिंपुरुषचारणाद्यैरभिष्टुतम् ॥
सिद्धगन्धर्वदेवाद्यैर्ऋषिभिश्चाप्सरोगणै ।
स्तूयमानं हरिं साक्षाच्छ्रीनिवासं जगद्गुरुम् ॥
कदा द्रक्ष्यामि तद्रूपं योगिनामपि दुर्लभम् । [6260]
कदा मे जन्मसाफल्यं भविष्यति सुरार्चितम् ॥
देहि मे दर्शनं देव प्रणतार्तिप्रणाशन ।
त्व गतिः सर्वभूतानां देवानामपि मोक्षदः ।
पाहि पाहि जगन्नाथ भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
इति स्तुवन्तं देवेश देवराजं पुरंदरम् । [6265]
वेङ्कटाद्रेः पुरोभागे स्वामिपुष्करिणीतटे ।
देवताभिः समासीनं ध्यायन्तं पुरुषोत्तमम् ॥
तं दृष्ट्वा विस्मिता सर्वे ह्यगस्त्यप्रमुखा द्विजाः ।
कौबेरीं दिशमाजग्मुर्द्रष्टुकामा जनार्दनम् ॥
तत्रापश्यन्द्विजवरान्सप्तद्वीपनिवासिनः । [6270]
राज्ञो मुनिगणांश्चैव भूसुरान्वेदवादिनः ॥
भूलोकवासिनश्चैव मनुजान्मनुजेश्वर ।
मुदमापुर्महात्मानो मुनयः शुद्धबुद्धयः ॥
स्तुवन्ति नृत्यन्ति नमन्ति केचि-
दानन्दजाश्रूणि सृजन्ति केचित् । [6275]
आप्लुत्य चाप्लुत्य वदन्ति केचि-
द्धरे मुरारे पुरुषोत्तमेति ।
लुण्ठन्ति केचित्परिरम्भयन्ति
तूष्णीं तु तिष्ठन्ति हसन्ति केचित् ॥
ध्यायन्ति केचित्कलशं वहन्ति [6280]
पूर्णं मुरारेरभिषेकहेतोः ।
पुष्पाणि सौरभ्ययुतानि गन्धं
कर्पूरकस्तूरिसमग्रवन्ति ॥
आदाय सर्वे वृषभाद्रिनाथं
ते मार्गमाणा विचरन्ति तत्र ॥ [6285]
एवं कृतेपु देवेषु ऋषिगन्धर्वकोटिषु ।
पुष्पवृष्टिः पपाताशु पर्वतोपरि सर्वतः ॥
भेरीमृदङ्गपटहैर्निःसाणाद्यैश्च डिण्डिमैः ।
शङ्खकाहळसंनादैः संकुलं समजायत ॥
तस्मिन्नवसरे विष्णुः प्रादुरासीत्सरित्तटे । [6290]
मेरुमन्दरसंकाशैर्जाम्बूनदपरिष्कृतैः ।
नानारत्नचितैर्दिव्यैर्विमानैरुपशोभितः ॥
कोटिसूर्यप्रतीकाशश्चन्द्रकोटिसुशीतलः ।
स्वर्लोकाद्भूमिपर्यन्तं प्रादुरासीच्छ्रियः पतिः ॥

°बुद्धे). — (L 6213) G(ed) देवेशो (for लोकेशो). — (L 6221) G2 वाचा (for व्यासो). — Before line 6222, D1 ins व्यासः. — G2 om. lines 6227–6228. — (L 6227) M1 सेवितो (for पूजितो). — (L. 6240) G(ed) [अ]द्भुततम (for °तमिदं). — (L. 6241) G2 तत्र स्नातुं समुद्युक्ता (for a). — (L 6242) D1 G1 M1 ह्यत्र दर्शनदुर्लभः; G(ed) ह्यत्र दुर्लभदर्शना (for b) — (L. 6251) D1 G2 अदृष्ट्वा (G2 दृष्ट्वा त) विस्मय गताः (for b). — For line 6254, G(ed) subst.:

224** नमस्यतो ध्यायनश्च जपतश्चापि तान्बहून् ॥

— (L. 6257) Hypermetric. G(ed) -गन्धर्व- (for -किंपुरुष-) — (L 6258) G(ed) सिद्धकिंपुरुषाद्यैश्च (for a). — (L. 6259) G(ed) जगत्पतिम् (for जगद्गुरुम्). — (L. 6263) G(ed.) मोक्षद (for °दः). — (L. 6271) M1 -पारगान् (for -वादिनः). — (L. 6273) G2 मुनयः शुभदर्शनाः (for b). — (L. 6276) G2 उत्प्लुत्य चोत्प्लुत्य (for आप्लुत्य चाप्लुत्य). G(ed.) नदन्ति (for व°). — After line 6276, G(ed.) ins.:

225** गायन्ति गीतं परितो महान्तः

— After the above, G(ed) reads lines 6303–6322. — (L 6282) G2 -गुणानि (for -युतानि). G(ed.) गन्धान् (for गन्धं). — After line 6285, G1 G(ed.) ins.:

226** देवा मनुष्या अपि योगिनश्च

G1 cont.:

227** गायन्ति गीतान्महतो महात्मनः ॥

स्वामिपुष्करिणीतीरे रविमण्डलसंनिभे । [6295]
विमाने सेवितो देवैः श्रीनिवासोऽवसत्प्रभुः ॥
ब्रह्मा शिवश्चन्द्रदिवाकरश्च
सेन्द्रो यम पाशधरेश वाणी ।
रक्षोधिपो वायुवसू च दस्रौ
विरिञ्चिकोटीगणदानवाश्च ॥ [6300]
पिता पितॄणां जनकः सुराणां
माता शिशूनां महता महात्मा ।
राज्या शशी देहभृतां च चक्षु-
रध्यात्मचक्षुर्दिनकृद्दिवासु ॥
एको विष्णुर्बहुधा विभिन्नः [6305]
शुद्धो जनानां दिवि देवतानाम् ।
कृपातिथिस्तत्र बभूव लक्ष्म्या
सर्वस्य लोकस्य हिताय नूनम् ॥
वन्यपुष्पफलैः केचित्स्तोत्रैश्च विविधैर्जपैः ।
वेदपारायणैः केचित्पूजयन्ति जनार्दनम् ॥ [6310]
धूपदीपैर्गन्धमाल्यैरन्यैर्नामादिकीर्तनैः ।
बहुहाटककुम्भैश्च तोरणैर्ध्वजराजिभिः ॥
विचित्रकुसुमैः केचित्पूजयन्ति जनार्दनम् ।
तुलसीमञ्जरीभिश्च करवीरैश्च जातिभिः ।
मल्लिकाकेतकैः पुष्पैश्चम्पकैः पूजयन्ति ते ॥ [6315]
भूसुरा ऋषयश्चैव कलशैः परिपूरितैः ।
पुण्योदकैर्मन्त्रपूतैः कमण्डलुगतैः शुभैः ॥
तत्र कुम्भाहृतैः केचित्पूजयन्ति जनार्दनम् ।
पत्रशाकैर्मूलफलैर्नैवेद्यं कल्पयन्ति हि ।
शुद्धोदकैरन्नपुष्पैर्ध्यानैः स्तोत्रैर्जपैः परे ॥ [6320]
एवं तेषां पूजनाभिः पूजितो मधुसूदन ।
आस्ते तत्र जगन्नाथः स्वामिपुष्करिणीतटे ॥
तस्मात्पूजयितुं राजञ्श्रीनिवासं जगद्गुरुम् ।
गच्छ सौम्य सदानन्दं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः । [6325]
यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापैः प्रमुच्यते ॥
श्रीनिवासस्य सेवार्थं यो वा को वा व्रजेद्यदि ।
तस्यैव वंशजा सर्वे मुक्ता एव न संशय ॥
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि तीर्थान्यायतनानि च ।
तानि सर्वाणि सेवन्ते श्रीनिवासं जगन्मयम् ॥ [6330]
इदं ये पुण्यमाख्यानं शृण्वन्ति श्रद्धया नराः ।
तेषां मुक्तिः करस्थैव गतानां किमु वैभवम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।
देवव्रत महाभाग नम सुरनदीसुत ।
यदुनाथो भवानेको रक्षिता मम सुव्रत ॥
काञ्ची दिव्यपुरी ज्ञेया तस्यामास्ते जगन्मयः । [6335]
श्रीहस्तिशिखरे तत्र प्रादुरासीत्कथ प्रभुः ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं महत्कौतूहलं हि मे ।
वक्तुमर्हसि सर्वज्ञ प्रादुर्भावं हरेः प्रभो ॥
भीष्म उवाच ।
पुरा सनत्कुमाराय नारदेन प्रभाषितम् ।
शृण्वतां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥ [6340]
शृणुष्व नरशार्दूल ब्रह्मा लोकपितामहः ।
सृष्ट्वा लोकाश्चिरं कालमास्ते चिन्ताकुलो भृशम् ॥
तस्मिन्नवसरे वाणी समुद्भूता नृपाम्बरे ।
शृणुष्वेति जगादेदं ब्रह्माणं भुवनेश्वरम् ॥

—(L. 6292) G2 -मणिमयैर् (for -रत्नचितैर्) G2 चामरै-रुपसेवितः (for ᵇ). —(L 6297) D1 M2 -दिवाकरौ (for °करश्च). —(L. 6298) G1 पाशिधनेश- (for पाशधरेश-) M1 सेन्द्रो यमः पाशधनेशवह्नि ; G(ed) सेन्द्रौ यमाग्नी धनराट् च पाशी (for ᵇ). —(L 6302) G1 जगता च पाता (for महता महात्मा). — After line 6302, G(ed) ins.

228** पतिः प्रियाणां तरणिर्जनानां
निधिः कृशानामिव निर्धनानाम् ।
आविर्बभूवात्र महोज्ज्वलाङ्ग
प्रियायुतः श्रीवृषभाद्रिनाथ ॥
प्रसन्नमूर्तिर्जगदेकबन्धुः
प्रसन्नधामाथ जगन्निवासः ।

—(L. 6303) G1 राज्यां (for राज्या). —(L 6306) G2 वृष्टो (for शुद्धो).—(L. 6307) M1 कृतातिथिस् (for कृपा°) G(ed.) कृपानिधिस्तत्र बभूव लक्ष्मीः —M1 om. lines 6309-6313.—(L. 6309) D1 वनपुष्प-, G1 वन्यैः पुष्पैः, G(ed) वन्यैः पुष्प- (for वन्यपुष्प-). —(L. 6311) G(ed.) अन्ये सामादि-कीर्तनैः (for ᵇ). — G2 G(ed.) om. lines 6314-6318.

—(L 6317) M1 -परैः (for -गतैः).—(L 6318) D1 M2 पत्र- (for तत्र) —(L. 6320) G1 M1 मनः-; G(ed) मन्त्र- (for अन्न-) G2 जपैर्वरैः, G(ed) जनैः परे (for जपैः परे) —(L 6321) M1 G(ed) तु पूजाभि (for पूजनाभि). — After line 6322, D1 (marg) ins

229** समाश्रितानामापादमूरुदघ्नो भवाम्बुधिः ।
इति वै दर्शयन्नास्ते हस्ताभ्या वेङ्कटेश्वर ॥
वैकुण्ठमेतत्करपल्लवेन
सदर्शयन्सर्वसुरासुराणाम् ।
आस्ते ह लक्ष्म्या सह विश्वमूर्ति-
राद्यः पुमानञ्जलशैलशृङ्गे ॥

—(L 6326) M1 स्मरण- (for श्रवण-) —(L. 6331) D1 सतत (for श्रद्धया) G2 [अ]न्विता (for नरा)

COLOPHON — *Sub-parvan* G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा, G2 M1 G(ed) शेषधर्मा. — *Adhy name :* D1 श्रीनिवासमाहात्म्यम्; G(ed) वेङ्कटाद्रिमाहात्म्यम् — *Adhy. no.* D1 G(ed) 48; G1, 2 M1 47

G2 om. line 6334.—(L. 6338) G1 धर्मज्ञ (for सर्वज्ञ).

अश्वमेधसहस्रं त्वं कुरु चित्तविशुद्धये । [6345]
अन्यथा निर्मला बुद्धिर्न भविष्यति पद्मज ॥
एतच्छ्रुत्वा चिन्तयानो ब्रह्मा लोकपितामहः ।
न शक्यः कर्तुमेकोऽपि कथमेतदिहाब्रवीत् ॥
पुनश्चोवाच सा वाणी धातारं व्याकुलेन्द्रियम् ।
मेघगम्भीरया वाचा शृणुष्वेति पितामह ॥ [6350]
गङ्गाया दक्षिणे भागे योजनानां शतद्वये ।
पञ्चयोजनमात्रेण पूर्वाम्भोधेस्तु पश्चिमे ॥
वेगवत्युत्तरे तीरे पुण्यकोट्या हरिः स्वयम् ।
वरदः सर्वभूतानामद्यापि परिदृश्यते ॥
कर्तव्यस्तत्र वै यज्ञस्त्वया चित्तविशुद्धये । [6355]
सहस्राणां फलं तेऽस्तु ह्येकेन स्थानवैभवात् ॥
श्रुत्वा तत्प्रीतिसंयुक्तो धाता देवगणैः सह ।
गन्तु मनो दधे ब्रह्मा यज्ञं कर्तुं च सुव्रत ॥
दिक्पालैर्देवगन्धर्वैर्वसुरुद्रादिभिः सह ।
हयमेधं महायज्ञमकरोदृषिभिः सह ॥ [6360]
हवींषि भुञ्जमानानां पश्यतां मरुतां प्रभुः ।
प्रादुरासीन्महावेद्यामुत्तरस्यां महाद्युतिः ॥
शङ्खचक्रधरः श्रीमान्नीलजीमूतसंनिभः ।
वेदैरुपनिषद्भिश्च मूर्तिमद्भिः प्रसेवितः ॥
इन्द्रादिलोकपालैश्च ब्रह्मादिभिरनेकशः । [6365]
यक्षविद्याधरगणैः किंनरैश्चारणैरपि ॥
नदीनदसहस्रैश्च गङ्गाद्यैरुपसेवितः ।
सप्तसागरपृथ्वीशैः सप्तद्वीपनिवासिभिः ॥
ऋषिदेवगणैर्देवः प्रादुरासीन्महाद्युतिः ।
पीताम्बरधरः श्रीमान्विद्युच्चञ्चललोचनः ॥ [6370]
कौस्तुभेन विराजन्तं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ।
नत्वा पुनः पुनर्ब्रह्मा लोककर्ता जगन्मयः ।
अस्तौषीत्कमलाकान्तमपवर्गफलप्रदम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्रीपते पुण्डरीकाक्ष सर्वलोकहितंकर ।
पाहि मां कमलाकान्त त्वत्पादकमलं गतम् ॥ [6375]
वरदं सर्वभूतानामीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
नमामि पुण्डरीकाक्षं गरुडासनमव्ययम् ॥
पीताम्बरधरं देवं वनमालाविभूषितम् ।
चतुर्बाहुमुदाराङ्गं नमामि कमलापतिम् ॥
येनेदं भुवनं व्याप्तं देवतिर्यङ्नरादिकम् । [6380]
तं वासुदेवममलं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥
नित्यानन्दाय शुद्धाय शूरायानाथपालिने ।
सर्वज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वभूतान्तरात्मने ॥
यज्ञभोक्त्रे नमस्तुभ्यं यज्ञकर्त्रे सुरोत्तम ।
हविर्मन्त्रस्वरूपाय यजमानस्वरूपिणे ॥ [6385]
देवतिर्यङ्मनुष्याणां जनयित्रे नमोऽस्तु ते ।
पाहि मां देवदेवेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

इति स्तुवन्तं देवेशं पद्मयोनिमरिंदमम् ।
प्रसन्नवदनो विष्णुर्ब्रह्माणं प्रत्युवाच ह ॥
प्रीतिमानस्मि भद्रं ते स्तोत्रेणानेन पुत्रक । [6390]
हयमेधेन महता भक्त्या विश्राणनेन च ।
त्रिकालमर्चय त्वं मां कृते ह्यस्मिन्युगोत्तमे ॥
त्रेतायां तु गजेन्द्रेण प्रार्थितो मुक्तिकामिना ।
कृतकृत्येन विदुषा भक्तेन तु महात्मना ॥
द्वापरे देवगुरुणा मुनिशापाच्च भीरुणा । [6395]
भक्त्या परमया चैव पूजितो द्वापरे चिरम् ॥
वर्तयिष्ये मुनिगणैः सेन्द्रैः सुरगणैर्वृतः ।
यक्षकिंनरसंघैश्च गन्धर्वैश्चाप्सरोगणैः ॥
कलौ तु पूजितः पूजाद्रव्यैः शेषेण पूजितः ।
मनुजैः पूजनादिभिश्च भूसुरैश्च विशेषतः । [6400]
स्त्रीशूद्रैः पूजितो नित्यं वत्स्यामि कमलासन ॥
इत्युक्त्वा देवदेवोऽसौ तत्रैवान्तरधीयत ।
विस्मयं परमं जग्मुर्देवाः सर्वे दिवि स्थिताः ॥
हयमेधेन विधिना ब्रह्मा लोकपितामहः ।
इष्ट्वा विध्युक्तमार्गेण ब्राह्मणान्पर्यपूजयत् ॥ [6405]
अन्नदक्षिणवस्त्राद्यैर्वृत्तिक्षेत्रगृहादिभिः ।
देवानृषिगणांश्चैव पूजयामास भूसुरान् ॥
तस्मिन्नवसरे देवाश्चक्रुश्च विविधान्मखान् ।
वाजपेयादिभिर्यज्ञैरिष्टकाचयनादिभिः ॥
ऋषयो मनवश्चैव लोकपालाः कुरूद्वह । [6410]

—(L. 6342) G(ed.) आस्ते चिन्ताकुलेन्द्रियः (for [b]). —(L. 6348) G2 न शक्यं वक्तुमेकोऽपि (for [a]). G(ed.) सहस्रं कथमब्रवीत् (for [b]) —(L. 6352) M1 एक- (for पञ्च-). —(L. 6357) D1 G2 श्रुत्वा प्रीतिसमायुक्तो (for [a]) G(ed.) स देवर्षि- (for धाता देव-). — After line 6358, G(ed.) ins.:

230** ततः काञ्चीं समासाद्य सृष्टिकर्ता तु तत्र वै ।

—(L. 6367) D1 M1 नदीनां शतसाहस्रैर् (for [a]), G1 M1 -सेवितम् (for °तः), —(L. 6369) G1 देवैः (for देवः) — G2 om. lines 6378–6380. — After line 6379, G2 ins.:

231** आनन्दं परमं व्याप्तमवतीर्य नरादिकम् ।

—G2 om. line 6380. —(L. 6381) G(ed.) अतुलं (for अमलं). —(L. 6383) G1 M1 सर्वभूतान्तरायिने; G2 °तनिवासिने (for [b]). — G2 om. the ref. —(L. 6390) G1 सुव्रत; G2 पद्मज (for पुत्रक). —(L. 6391) D1 भवतो (for महता). —(L. 6392) G2 कृत्यो ह्यस्मिन्नगोत्तमे (for [b]) —(L. 6397) D1 मुनिवरैर् (for °गणैर्). D1 G2 M1 देवैः सेन्द्रैर्म(G2 सोमम)रुद्गणैः (for [b]). — D1 om (hapl.) lines 6398–6399. M1 om. line 6398. —(L. 6399) G1 M1 पूजितः पूजनाद्रव्यैः (for [a]). G1 कलौ (for द्रव्यैः). —(L. 6404) G(ed.) यज्ञेन (for विधिना) —(L. 6405) M1 ब्राह्मणान्परिपूजयन् (for [b]). —(L. 6406) G(ed.) दक्षिणान्नसुवस्त्राद्यैर् (for [a]). G(ed.)

वसिष्ठो जमदग्निश्च त्रिक· कण्वोऽथ गालव: ॥
विश्वामित्रो देवरात कच: काश्यपसंभव. ।
रामो बृहस्पतिर्व्यासो धौम्यो रोमश एव च ॥
कात्यायनो भरद्वाज: पुलस्त्य पुलह क्रतु ।
एते चान्ये च बहवश्चक्रुश्च विविधान्मखान् ॥ [6415]
काञ्चीभुवं प्रविष्टाना नास्ति नास्ति पुनर्भव. ।
तस्मात्त्वं सेव्यसे विप्रै संसारच्छेदलिप्सुभि ॥
जनने मरण नृणा मरणे जन्मसाधनम् ।
तन्नाशं कुरुते सद्य काञ्चीनाथोऽद्य सेवया ॥
अत्रैव वरदस्यास्य पादसेवापरा शुभा । [6420]
वेगवतीति विख्याता शारदा कलिदोषहा ॥
तस्यां तु मज्जता नृणां वाग्विभूतिर्भवेद्ध्रुवम् ।
आरोग्यं पावनं तीर्थं जन्मान्तरमलापहम् ॥
कामाक्षीति च विख्याता सर्वलोकेपु भारती ।
मूकं वा शास्त्रकर्तारं करोति भुवि विश्रुतम् ॥ [6425]
त्रिपुरारिर्महादेव. पार्वतीसहित प्रभु ।
चूतमूले वसन्नृणां सेव्यते दैवतैर्नृभि ॥
काञ्चीनाथ: प्रपन्नानां संसारभयनाशनम् ।
एकाम्रनाथसेवाभिर्विद्याबन्धुविवर्धनम् ॥
सेवया देवराजस्य नरा पापरता अपि । [6430]
ब्रह्मलोकं प्रयान्त्येव नारदेन प्रभाषितम् ॥
काञ्चीनाथं स्मरेद्यस्तु नमेद्वा तद्दिशं प्रति ।
तत्सालोक्यं समायाति नारदेन प्रभाषितम् ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं काञ्चीनाथस्य वैभवम् ।
स कोटिकुलसंयुक्तो ब्रह्मलोके सुखं वसेत् ॥ [6435]

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

सिंहाद्रिनाथो देवेश: साक्षान्नरहरि: स्वयम् ।
कथं तत्र वसत्येष औबले चात्र माधव· ॥
वेत्स्येतत्तु भवानद्य वसूनां प्रवरोऽसि मे ।
कथां कथय तत्त्वज्ञ तत्स्थानस्य च वैभवम् ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि श्रोतृणामघनाशनम् । [6440]
संसारपाशविच्छेदं नारसिंहस्य कीर्तनम् ॥
सिंहाद्रिनाथस्य कथां सर्वमङ्गलदायिनीम् ।
द्विजो वा पतितो वापि श्रुत्वा पापै· प्रमुच्यते ॥
स एव भगवान्विष्णुर्यज्ञमूर्ति शिव· प्रभु ।
ब्रह्मा रुद्र शशी चार्क शचीपतिपुरोहित: ॥ [6445]
देवराजो रवे: सूनुर्वरुणो धनपालक ।
स एको बहुधा भूत्वा पालयत्यखिलं जगत् ॥
पुरा दैत्यवधं कृत्वा नारसिंहो जगत्पति ।
देवैरभिष्टुतो भीतैर्दिव्यं योगमथागमत् ॥
औबलाख्ये गिरिवरे दिव्यरूपी भयंकर: । [6450]
स वासमकरोद्धीमानेक एव जगन्मय: ॥
योगारूढं तमालोक्य जितशत्रुबलं हरिम् ।
मरुतो मरुतां नाथं तुष्टुवुर्जगतीपतिम् ॥

देवा ऊचु: ।

श्रीपते पुण्डरीकाक्ष पुराणपुरुषोत्तम ।
नारसिंह जगद्योने वेदराशे नमोऽस्तु ते ॥ [6455]
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु मायिने जलशायिने ।
सर्वलोकस्य कर्त्रे वै पालकाय नमोऽस्तु ते ॥
संहर्त्रे मापते तुभ्यं सुयज्ञफलदायिने ।
निर्गुणाय नमस्तुभ्यं बीजरूपिन्सुरेश्वर ॥
पाह्यस्माञ्जगतीनाथ त्वत्पादकमलं गतान् । [6460]
त्वं पिता सर्वलोकानामस्माकं तु विशेषत: ॥
नानामोहसमायुक्तान्नानाशत्रुनिपीडितान् ।
पाहि नस्त्रिदशाधीश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते॥

भीष्म उवाच ।

नारसिंह· स्तुतो देवैरिति नत्वा पुन: पुन: ।
प्राह तांस्त्रिदशाधीश: प्रसन्नो भक्तवत्सल: ॥ [6465]

भगवानुवाच ।

किमर्थं प्रार्थ्यते देवैर्महाभयसमन्वितै: ।

-समाधिभि: (for -गृहादिभि:) —(L. 6410) M1 मानवाश् (for मनवश्). —(L 6412) G2 शुक्र: M1 त्रित· ; G(ed) [अ]सित: (for त्रिक·) —(L. 6413) G2 रैभ्यो (for धौम्यो). —(L. 6416) G1 काञ्चीपुर ; M1 °पुर- (for °भुवं). G2 काञ्चीभुव: प्रतिष्ठाना (for ^{a}) D1 महद्भय (for पुनर्भव:). —(L. 6420) D1 अत्र वै ; G2 मूर्त्यैव (for अत्रैव) M1 अत्र वै वरदा ह्यस्य (for ^{a}) —(L 6422) G1 2 विजृम्भते (for भवेद्ध्रुवम्). —(L. 6424) G1 2 कमलाक्षीति विख्याता (for ^{a}). —(L 6427) G2 आम्रमूले (for चूत°). G(ed.) दाता (for नृणा). —(L 6428) G2 -भव- (for -भय-). —(L. 6429) G(ed.) -विवर्धन (for °र्धनम्). —(L. 6430) G1 -देवस्य (for -राजस्य). —(L. 6432) G(ed) नमेद् (for स्मरेद्). G(ed.) स्तौति (for नमेद्). —(L. 6435) D1 चिर , G(ed) सुखी (for सुखं)

COLOPHON. —*Sub-parvan* D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा' ; G2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy. name* · D1 G1 काञ्चीमाहात्म्यम् , G(ed) हस्तिगिरिमाहात्म्यम् — *Adhy. no* : D1 G(ed) 49 , G2 40 , G2 M1 48

(L 6438) G(ed,) वेत्ति तत्तु महानद्य (for ^{a}) G(ed) भवान् (for ऽसि मे) —(L 6439) तस्य स्थानस्य वैभवम् (for ^{b}) —(L 6441) G1 -पादप- (for पाशवि-). — G2 om lines 6444–6461. —(L 6445) शिवश् (for शशी). —(L 6447) D1 [अ]निशं बली , G1 M1 [अ]निशं महीम् (for [अ]खिलं जगत्) —(L 6450) D1 अहोबले औबलाख्ये (for ^{a}). —(L 6457) D1 M1 सर्वलोकप्रभूताय (for ^{a}). — M1 om lines 6459^b–6461^b. D1 om lines 6461–

मया वः करणीयं किमिति तान्प्रत्युवाच ह ॥
देवा ऊचुः ।
योगमूर्तिं विसृज्यैव दिव्यभोगसमन्वितः ।
अस्मान्वै पातुमिच्छामो ह्यनिशं परमेश्वर ॥
भगवानुवाच ।
सिंहाद्रिरिति विख्यातः पुरस्तात्पर्वतोत्तमः । [6470]
तत्र वत्स्यामि जगतां हिताय त्रिदशेश्वराः ॥
ऋषिविप्रगणैः सार्धं युष्माभिः सह पुत्रकाः ।
अत्राश्चर्यसमायुक्तो वर्ते तत्र महागिरौ ॥
अत्र योगेश्वरो नित्यं तत्र भोगसमन्वितः ।
पालयिष्ये तथा लोकांस्त्रिदशान्मनुजानपि । [6475]
भवन्तस्तत्र गच्छन्तु सदा भोगेप्सवोऽमलाः ॥
इत्युक्ता हरिणा देवा विमानशतशोभितम् ।
सिंहाद्रिं प्रययुः शीघ्रं बहुजन्तुनिषेवितम् ॥
तत्र स्थित्वा जगन्नाथं चिरं देवं जनार्दनम् ।
नापश्यंस्त्रिदशा सर्वे योगिध्येयमरिंदमम् ॥ [6480]
एकविंशे युगेऽतीते तपोभिर्बहुविस्तरैः ।
नारसिंहमदृष्ट्वैव दुःखिता देवसंततिः ॥
सिंहरूपी स भगवान्विचचार नगोत्तमे ।
सहस्रादित्यसंकाशो विद्युच्चञ्चललोचनः ॥
तप्तहाटककेशान्तो विद्युद्दामतनुच्छदः । [6485]
दीप्तहाटकजिह्वाग्रो रक्तलाङ्गूलशोभितः ॥
विचित्रमणिपादैश्च दन्तपङ्क्तिमरीचिभिः ।
भासयन्सर्वककुभो दिव्यसिंहश्चचार ह ॥
कम्पमानाः सुरेन्द्रास्ते किमेतदिति शङ्किताः ।
तत्र तत्र निलीयन्ते गिरिगह्वरकोटरे ॥ [6490]
अथ तस्मिन्नवसरे दिव्ययोगिगणामला ।
शङ्खचक्रधरा वन्द्याः स्तूयमाना महर्षिभिः ॥
पद्माक्षसूत्रवलयाः प्रलम्बिवनमालिकाः ।
दिव्यायुधधरा वीरा दिव्यकुण्डलशोभिताः ॥
तप्तहाटकवस्त्रैश्च रत्नकेयूरशोभिताः । [6495]
केयूरमकुटैर्दिव्यैर्नूपुरैः कनकाङ्गदैः ॥
रशनाभिर्विचित्राभिर्दिव्यरत्नमयैः शुभैः ।
शोभमाना मुनिवरा योगीन्द्रा पर्वतोपमाः ॥
सनत्कुमारो भगवान्सनकश्च सनातनः ।
सनत्सुजातः शान्तात्मा महायोगी सनन्दनः ॥ [6500]
नारदः पर्वतश्चैव कुमुदो लोकपालकः ।
जयो विजयशेषाद्या कुम्भयोनिमुखा द्विजाः ॥
अणिमादिगुणोपेता योगीन्द्राः सचतुर्मुखा ।
एते चान्ये च बहवो वैकुण्ठपुरवासिनः ॥
विमानकोटिसाहस्रैर्जाम्बूनदपरिष्कृतैः । [6505]
कोटिसूर्यप्रतीकाशास्तं देशमुपजग्मतुः ॥
सिंहरूपधरं देवं हरिं दृष्ट्वा मुनीश्वराः ।
दिव्यैः पुष्पैः प्रकीर्याथ प्रणेमुर्देववल्लभम् ॥
ध्यायन्तः प्रमदायुक्ता सुखासीनाः सुरोत्तमाः ।
प्रसीदेति जगन्नाथमुपतस्थुर्महर्षय ॥ [6510]
अथान्तरिक्षे जगतामधीशः
सुपर्णमारुह्य सुपर्णकेतुः ।
तस्थौ गिरौ देवगणैः स्तुतोऽसौ
सिंहाद्रिनाथो नरसिंहमूर्तिः ॥
मायामृगोऽसौ मनुजेन्द्रसूनो [6515]
सिंहो महानाविरभूत्किलाग्रे ।
स एव देवो जगतां विनेता
जगद्गुरुर्दिव्यमृगेन्द्रमूर्तिः ॥
तत्राविरासीद्गिरिवर्यपृष्ठे
विमानवर्ये बहुमेरुरूपः । [6520]
तन्मध्यवर्ती हरिरव्ययात्मा
त्रस्तान्सुरान्पाति गिरौ प्रलीनान् ॥
देवैरनेकैः परिपूजितोऽसौ
चिरं वसानीति गिरौ नगेन्द्रे ।

6462. — (L. 6462) G2 नानाशस्त्रनिपीडिताः (for [b]) — (L. 6463) D1 पाहि नस्त्रिदशान्वीमन् (for [a]). — D1 G2 M1 om. the ref. — (L. 6467) M1 वा (for वः). — After line 6469, G(ed) ins.:

232** पालयस्व तथा लोकांस्त्रिदशान्मनुजानपि ।

— (L 6472) M1 गणाः सर्वे (for -गणैः सार्धं). G2 युष्माकं हितकाम्यया (for [b]) — (L 6473) G(ed) -समायुक्ते (for °युक्तो) D1 वर्ते तस्मिन्, G2 वर्तेमहि, M1 वर्तयेयं (for वर्ते तत्र). — (L 6476) G(ed) भोगेच्छवो (for °प्सवो). — (L. 6477) D1 M1 -शोभिन (for °तम्). — For line 6477, G1 subst.:

233** इत्युक्त्वा सर्वदेवाना देवो विश्वात्मकः प्रभु ।

— (L 6478) D1 M1 बहुजन्तु(M1 °रत्नो)पशोभितम्, G2 °जन्तूपसेवितम् (for [b]) — (L. 6482) G1 -संज्ञिताः (for -सतति) D1 M1 दुःखिते देवसघके (M1 °संततौ), G2 °ते देवतागणे (for [b]) — (L. 6483) G(ed) नृसिंहरूपी भगवान् (for [a]). G1 M1 चचार च (for विचचार). — (L. 6485) G2 -विभूषितः (for -तनुच्छदः) — (L. 6486) D1 G1 त(G1 दी)प्तपावकजिह्वाग्रो (for [a]). G(ed) -शोभनः (for -शोभितः) — (L. 6489) G2 सुरेन्द्राश्च; M1 सुराः सर्वे (for सुरेन्द्रास्ते) — (L. 6490) D1 विलीयन्ते; G(ed.) निलीनास्ते (for °यन्ते) D1 गिरेः शिखरकोटरे (for [b]). — (L. 6493) M1 प्रलम्बिहरिमालिकाः (for [b]). — D1 om. line 6495. — (L. 6496) G(ed.) उज्ज्वलैर् (for केयूर-). — (L. 6497) D1 G2 M1 -रत्नचितैः (for °मयैः) — (L 6498) G2 पर्वतोत्तमे (for °पमा) — (L 6499) D1 सनन्दनः; G1, 2 M1 सनन्दश्च (for °कश्च). — (L. 6500) D1 G2 महामतिः; G1 M1 बृहन्मतिः (for सनन्दनः). — (L. 6502) G(ed.) -शेषौ च (for -शेषाद्याः) M1 जयेशविजयेशाद्याः (for [a]). G(ed.) कुम्भयोनिर्बृहस्पति (for [b]). — (L 6506) G(ed) तं देशं जग्मुरञ्जसा (for [b]). — (L 6509) G(ed) च मुदा- (for प्रमदा-). — (L. 6515) G1, 2 -मयोऽसौ; M1 -मृगेन्द्रो (for -मृगोऽसौ).

दिव्यैश्च भोगैरुपसेव्यमानो [6525]
निवेशयामास मुनीन्द्रवर्यान् ॥
दिव्यभोगसमायुक्तो दिव्यगन्धर्वकोटिभिः ।
आराध्यमानो नृपते तत्रास्ते मुनिरव्यय ॥
तं नत्वा गरुडारूढ देवदेवमरिंदमम् ।
ध्यात्वा च त्रिदिवं याति नर पापवृतोऽपि च ॥ [6530]
तस्य देवस्य पुरतः सदा देवैरभिष्टुतः ।
मरुत्वान्स्तौति देवेशं मुक्त्यर्थं पाण्डुनन्दन ॥
सूर्यात्मज प्रचेताश्च धनदो यक्षजातिभि. ।
स्वां स्वां दिशमधिष्ठाय सेवन्ते त विदूरत ॥
विश्वसृग्वामदेवश्च नारसिंहं जगद्गुरुम् । [6535]
सिंहाद्रिनाथ चक्राते सेवा जगति शोभनाम् ॥
देवैः समस्तैरुपसेव्यमानं
नत्वा नरा यान्ति दिवं सुरेशम् ।
पापानि कृत्वा पितृभक्तिहीना
सदा दुराचाररताश्च सर्वे ॥ [6540]
श्रुत्वा कथां तस्य हरेरनीशं
सिंहाद्रिनाथस्य शुभप्रदां च ।
दिवं प्रयान्त्येव नराः सुशीलाः
पुराणमूर्तेः पुरुषोत्तमस्य ॥
तस्मात्त्वं प्रार्थयस्वेह सिंहाद्रेरीशमव्ययम् । [6545]
अथ वा गच्छ धर्मात्मन्देवदेवं प्रपूजय ।
अचिरात्प्राप्स्यसे स्थानं श्रियं चैवोज्वलां स्थिराम् ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।

एवं प्रबोधितस्तेन धर्मपुत्रो महामतिः । [6550]
कृष्णेन लोकनाथेन किमपृच्छत्पुनर्द्विज ॥
व्यासप्रसादात्तत्सर्वं भवान्वेत्ति न संशय. ।
श्रोतुकामस्य मे ब्रह्मन्वैशंपायन कीर्तय ॥

वैशंपायन उवाच ।

काम्यके पर्णशालायामुपविष्टं कुशासने ।
उपदेष्टुं महद्धर्ममागतं विष्णुवल्लभम् ॥ [6555]
ईश्वरं सर्वलोकानां कृष्णं कमललोचनम् ॥
कृताञ्जलिपुटाः सर्वे पाण्डवा धर्मतत्परा ।
नमस्कृत्य जगन्नाथं पप्रच्छुर्धर्मसाहिताम् ॥
यादवेन्द्र जगन्नाथ पाण्डूनां हितकृद्धरे ।
ब्रह्मलोकप्रदं धर्मं शाश्वतं लोकविश्रुतम् ॥ [6560]
सर्वभाग्यकरं पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ।
कथयस्व जगन्नाथ पाण्डूना हितकृद्धरे ॥

भगवानुवाच ।

शृणुष्व धर्मं भूपाल विचित्रं शाश्वतं महत् ।
प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु द्विजानां स्थापनं महत् ॥
सर्वभाग्यकरं पुंसां बहुपुत्रप्रदं शुभम् । [6565]
अनाथं वा सनाथं वा ब्रह्मपुत्रमरिंदम ।
कारयेद्योपनयन स मुक्तो ब्रह्म चाश्नुते ॥
विवाहं मौञ्जिबन्धं च कारयेद्यो नरोत्तमः ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो सर्वैश्वर्यं लभेन्नृप ।
अपुत्री च सुपुत्री स्यात्सुपुत्री संपदं व्रजेत् ॥ [6570]

युधिष्ठिर उवाच ।

अपुत्रिणस्तु बहवो नरा पुण्यकृतोऽपि च ।
अभवन्पापिनो मर्त्या बहुपुत्रा कथं हरे ॥
एतन्मे संशयं देव छेत्तुमर्हसि सुव्रत ।
त्वद्वचो देवदेवेश सत्यं परमपावनम् ॥

भगवानुवाच ।

मौञ्जीबन्धनमुद्वाहं कृतं येनान्यजन्मनि । [6575]
स नरः पुण्यवाँल्लोके भविष्यति न संशयः ॥
दानेन धनवान्राजन्पुत्रवान्मौञ्जिबन्धनात् ।
उद्वाहाच्छ्रुतवृत्त· स्याद्भवत्येव द्विजन्मन ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
पुत्रदं भरतश्रेष्ठ चारित्रं सोमतेजसः ॥ [6580]

— (L. 6516) D1 G1. 2 शिलाग्रे (for कि°) — (L. 6524) D1 तथाग्रे (for नगेन्द्रे).— (L. 6530) G(ed.) नरा पापव्रता अपि (for °). — (L 6536) G1 चक्रुस्ते; G(ed.) त्वनिश (for चक्राते). G(ed.) सेवेते स्म शुभप्रदम् (for °) — (L 6543) M1 व्रजन्ति (for प्रयान्ति) — (L 6546) G2 अथ वाह्योबलेशं वा (for °). — (L 6549) G2 परत्रेह (for सोऽमु°)

COLOPHON — *Sub-parvan* . D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा° G1 2 M1 G(ed) शेषधर्मा . — *Adhy name* . D1 G(ed.) सिंहाद्रिमाहात्म्यम् G2 सिंहाद्रिनाथमाहात्म्यम् — *Adhy no.* , D1 G(ed) 50, G1 2 49

G(ed.) reads lines 6540–6646 after the colophon (preceded by line 3342). — (L. 6553) G1 वृत्तमेतत्प्रकीर्तय (for °). — (L. 6554) G(ed.) उपविष्टा· सुखासने (for °) — (L 6557) G(ed) वत्सला· (for ·तत्परा·). — D1 om lines 6559–6561. G2 om. 6559–6560 — (L 6561) G1 बहुपुत्रप्रद शुभम् (for °). — (L. 6562) D1 यादवेन्द्र (for कथयस्व) G(ed) पाण्डूना हितकृत्तम (for °) — D1 om (hapl) line 6564. — (L. 6565) G2 M1 ·भाग्यप्रदं (for °कर). — (L 6566) D1 D1 विप्रात्मजम् , G1 वृद्धात्मजम् (for ब्रह्मपुत्रम्) — (L. 6567) G(ed) य कारयत्युपनय (for °).— (L 6570) D1 G(ed) अपुत्रश्च सपुत्र स्यात् (for °) — (L 6571) G(ed.) ·व्रता अपि (for ·कृतोऽपि च) — M1 om line 6572. — (L. 6573) D1 G1 M1 [अ]शेषत (for सुव्रत) — (L 6574) M1 तद्वदस्व च देवेश (for °) — (L 6575) G(ed) मौञ्जीबन्धं समुद्वाह (for °). — (L. 6577) D1 G1 धर्मवान् (for धन°) D1 पुत्री तु (for पुत्रवान्) — (L. 6578) G2 द्विज·

सोमकान्तः पुरा राजा सोमवंशे महामतिः ।
सदा दानपरो नित्यं यज्ञकर्मसु निश्चित ॥
बन्धुप्रियो महातेजा गुणवान्धर्मतत्परः ।
आतिथेय सदा विष्णो· परिचर्यापरो नृप ॥
सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं प्रशशास महीपतिः । [6585]
धर्मेण पालिता. सर्वा. प्रजास्तेन महात्मना ॥
वाजपेयशतं तेन ह्यश्वमेधशतं तथा ।
कृतं तेनैव महता देवास्तृप्तास्तथाभवन् ॥
एकदा चिन्तयामास प्रासादे देवसंनिभः ।
बहुकालो ह्यतीतो मे पुत्रा नैवाभवन्बत ॥ [6590]
अपुत्रिणा मया लोक परोऽपि च तथा न हि ।
पितृसंततिविच्छेदमभून्मे पापकर्मिणः ।
अद्यप्रभृति ते सर्वे किं करिष्यन्ति पूर्वजा ॥
मया कृतानि धर्माणि बहूनि विविधानि च ।
तेषां प्रत्यक्षता दृष्टा न मया किं कृतं पुरा ॥ [6595]
कमहं शरणं गत्वा किं नु पृच्छामि धर्मिणम् ।
कालक्षेपो न कर्तव्यो जरया चावृता तनुः ॥
इति संचिन्त्य राजेन्द्र सोमकान्तिः प्रतापवान् ।
त्रिविष्टपं ययौ विद्वान्दीप्यमानः स्वतेजसा ॥
सुधर्मामण्डपे देव पुरंदरमरिंदमम् । [6600]
ददर्श देवताभिश्च सेव्यमानमनेकधा ॥
स्वात्मजेन जयन्तेन साधु दृष्ट्वा विशा पतिम् ।
इत एहीति राजेन्द्र स वज्री समभाषत ॥
दत्त्वा चार्धासनं राज्ञे ह्यकाले भवदागमः ।
किमर्थमागमो राजन्नहं किं करवाणि ते । [6605]
ब्रूहि सांप्रतं वीर करिष्ये वचनं तव ॥
एवं पृष्टस्तु भूपालः शक्रेण तु महात्मना ।
धर्मवित्कथयामास स्वमागमनकारणम् ॥
अपुत्रिणो मे देवेश पुत्रं त्वं दातुमर्हसि ।
नापुत्रस्य च लोकोऽस्ति त्वया वै गदित· पुरा । [6610]
तस्मात्त्वां प्रार्थयाम्यद्य कामदं सर्वदेहिनाम् ॥

इन्द्र उवाच ।

ममापि च ह्यपुत्रस्य ब्रह्मा लोकपितामहः ।
जयन्तं दत्तवान्पूर्वं प्रयत्नेन नृपोत्तम ॥
तत्सकाशं व्रज त्व हि स वै दास्यति पुत्रकम् ।
काङ्क्षन्ति च दिशापालास्ते सार्धं तु त्वया सह । [6615]
गच्छामि ब्रह्मणो लोकमद्य त्वं यातुमर्हसि ॥

भगवानुवाच ।

दिक्पालैः सह राजेन्द्र राज्ञा तेन महात्मना ।
मरुत्वानाययौ शीघ्रं ब्रह्मणो ह्यविशङ्कया ॥
नमस्कृत्वाब्रवीद्राजन्ब्रह्माणं प्रपितामहम् ।
राजायं सार्वभौमश्च देवकार्यरतः सदा । [6620]
धर्मविद्धर्मनिरतो ह्यपुत्री च इमे सुरा ॥
सर्वेषां पुत्रसंपत्तिं प्रयच्छ भुवनेश्वर ।
अस्ति चेत्तव कल्याण स्पृहा देवेषु भूमिप ॥

ब्रह्मोवाच ।

ब्रह्मप्रतिष्ठां कुरुत ततो वैवाहिकं शुभम् ।
राजा दिक्पतयः सर्वे कुर्वन्तु मम चाज्ञया । [6625]
तेन पुण्यप्रभावेन पुत्रप्राप्तिर्भवेद् ध्रुवम् ॥
अहमेव शुभं कर्म धर्माणां धर्ममुत्तमम् ।
कृत्वा वै सर्वलोकानां सृष्टिकर्ता भवामि च ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो ब्रह्मा लोकपितामह· ।
राजा च देवता· सर्वा स्वं स्वं स्थानं ययुस्तदा ॥ [6630]
कृत्वा वै द्विजपुत्राणां मौञ्जीबन्धनिवेशनम् ।
राजा पुत्रमवाप्तुं वै पितॄणा मुक्तयेऽनघ ॥
ब्रह्मप्रतिष्ठामकरोत्काले पुण्यतमे नृप ।
उद्वाहमङ्गलैर्दिव्यै कारयामास सर्वदा ॥
धर्मव्रतो महानासीत्सुतो वै देवसंनिभः । [6635]
तेनैव पितरो मुक्तिमगमन्पुण्यकर्मणः ॥
तस्मात्त्वं भूभृतां श्रेष्ठ युष्मत्संततिपालने ।
पितॄणा मुक्तये तात कुरु वै ब्रह्मवर्धनम् ॥

°मता ; M_1 न संशयः (for द्विजन्मन.) —(L. 6579) G_1 M_1 [उ]द्वाहरिष्यामि (for °रन्तीमम्) —(L. 6580) $G_{1,2}$ चारित्रं सोमजोद्भवम् (for ^{b}). —(L. 6581) $G_{1,2}$ सोमवंशसमुद्भवः (for ^{b}) —(L. 6582) D_1 G(ed.) निष्ठितः (for निश्चितः). —(L. 6585) D_1 G_1 प्रशशंस महाद्यु(G_1 °म)तिः (for ^{b}). —(L. 6589) G(ed) प्रभया (for प्रासादे). —(L. 6591) D_1 अपुत्रिणस्त्वयं लोक , D_1 G(ed) °णामय लोकः (for ^{a}) —(L. 6594) D_1 धर्मांश्च, G_1 सर्वाणि, M_1 कर्माणि (for ध°). —(L. 6597) G(ed) व्याहृता (for व्यावृता). —(L. 6600) D_1 सुमण्डपे देवदेव (for ^{a}). G_2 G(ed) दृश्यमान (G_2 देवराजं) पुरदरम् (for ^{b}).—(L 6602) D_1 M_1 G(ed.) सार्धं (for साधु). $G_{1,2}$ M_1 G(ed.) दृष्टया (for दृष्ट्वा). —(L. 6603) D_1 M_1 वज्री तु तमभाषत , G_1 वज्री चेदम° ; G_2 वज्री नृपम° (for ^{b}) —(L. 6607) G_2 उक्तस् (for पृष्टस्). —(L. 6608) G_1 स्वर्गागमनकारणम् (for ^{b}).—(L. 6612) $G_{1,2}$ M_1 ब्रह्म- (for च हि-). — G_2 om. lines 6615–6617. —(L. 6621) G_2 ह्यपुत्रश्; M_1 अपुत्रश् (for ह्यपुत्री). —(L. 6622) G(ed.) सर्वेषां त्वं देवदेव (for ^{a}). —(L. 6623) G(ed.) नित्यदा (for भूमिप). —(L. 6627) G(ed.) च शुभदं (for एव शुभ). G_2 G(ed) धर्मिणा (for धर्माणां). —(L 6630) G_1 M_1 सर्वे (for सर्वाः). G_2 समाययुः (for ययुस्तदा). G(ed) स्वं स्वं धाम प्रपेदिरे (for ^{b}).—(L. 6631) G_2 मौञ्जीबन्धनमुत्तमम् (for ^{b}). —(L. 6632) G_1 समाप्नोति (for अवाप्तुं वै), G_2 राजा च पुत्रकामोऽसौ (for ^{a}). —(L. 6634) D_1 M_1 G(ed.) उद्वाहमङ्गलं द्रव्यैः (for ^{a}). D_1 M_1 स कारयति सर्वदा ; G_2 कुर्वतस्तस्य भूपतेः (for ^{b}). —(L. 6636) D_1 G_1 M_1 -कर्मणा (for °णः). —(L. 6639) D_2 सुधर्मत्वं , M_1 °र्मं च (for °र्म्यं च). —(L. 6641) D_1 -लोक-

आयुष्करं सुधर्म्यं च प्रजावृद्धिकरं शुभम् ।
यशस्य लोकविख्यातं सर्वलोकेषु पूजितम् ॥ [6640]
पुण्यलोकप्रदं पार्थ विवाहोपनयन परम् ।
मम लोकप्रदं धर्म सर्वमङ्गलदायकम् ॥
यः शृणोति सदा भक्त्या प्रातःकाले नृपोत्तम ।
पुत्रप्राप्तिर्भवेत्तस्य सत्य सत्यं मयोदितम् ॥
स्त्रीसंनिधौ निशायां तु पठेत्प्राप्नोति पुत्रकम् । [6645]
आरोग्यं बलवृद्धिं च कान्तिं च निरुपद्रवाम् ॥

Colophon.

द्रौपद्युवाच ।

गङ्गासुत नमस्तेऽस्तु कुरुवृद्ध महामते ।
केनोपायेन मे तात सर्वसंपद्भविष्यति ॥
स्त्रीणां तु किं व्रतं प्रोक्तं सर्वसंपत्करं परम् ।
विख्यात त्रिषु लोके तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ [6650]
पाञ्चाल्या वचन श्रुत्वा यज्ञपत्नीजनैः सह ।
भीष्मो वेदविदां श्रेष्ठो द्रौपदी वाक्यमब्रवीत् ॥
वक्ष्ये परमकल्याणि सर्वसंपत्करं शुभम् ।
आदौ भगवता प्रोक्तं नारदाय महात्मने ।
नारदो ब्रह्मपुत्रस्तु ममावोचच्छुभं व्रतम् ॥ [6655]
चातुर्मास्यव्रतं पुण्यं सर्वमङ्गलकारणम् ।
अपवर्गप्रदं नृणां सर्वेषामघनाशनम् ।
स्त्रीणां पतिव्रतानां तु सर्वमङ्गलदं शुभम् ॥
श्रावणे मासि शुक्ले तु दशम्यां तु शुभे दिने ।
स्वगृहं लेपयेद्भक्त्या कृष्णे निर्विष्टचेतसा ॥ [6660]
स्नात्वालंकारयेद्गेहं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
पतिसेवापरा भूत्वा नत्वा नारायण प्रभुम् ॥
नत्वा पतिव्रता सम्यक्पतिं परमपावनम् ।
प्रार्थयेत्परया भक्त्या करिष्ये त्वत्प्रसादत ॥
दशम्यामेकभुक्ता तु पादसेवां करोमि ते । [6665]
यथा प्रीणाति भगवांस्तथानुज्ञां ददस्व ह ॥
प्रार्थयेत्पुण्डरीकाक्षं प्रसीदेति तत. परम् ।
प्रसन्नो भव देवेश सर्वज्ञं त्वां नमाम्यहम् ॥

त्वत्प्रसादात्तु भगवन्करिष्ये व्रतमुत्तमम् ।
अविघ्नं कुरु मे नाथ सर्वलोकनमस्कृत । [6670]
कृपया तव देवेश करिष्ये व्रतमुत्तमम् ॥
नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते गरुडध्वज ।
नमस्ते कमलाकान्त भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
इदं मन्त्रं समुच्चार्य प्रार्थयेत्कमलापतिम् ।
त्वत्प्रसादाद्व्रतं सम्यक्सफलं भवति ध्रुवम् ॥ [6675]
एवं गृहार्चनं सम्यक्प्रार्थयित्वा पुन पुनः ।
पतेरनुज्ञया रात्रौ भद्रदीपं प्रकल्पयेत् ॥
कृत्वैकभुक्तं पूर्वेद्युरन्येद्युरपि सुव्रते ।
कर्तव्यं यद्धरेः सम्यक् तत्प्रवक्ष्ये शृणुष्व ह ॥
एकादश्यां समुत्थाय स्नात्वा च प्रार्थयेत्पतिम् । [6680]
कृतस्वस्तिकविन्यासा गृहदेवस्य संनिधौ ॥
एकादशीव्रतं कर्तुमनुज्ञां दातुमर्हसि ।
त्वत्प्रसादादह कर्तुं यतिष्ये नाथ संप्रति ॥
त्व मे हरिर्गुरुर्बन्धुरपवर्गप्रदो विभु ।
त्वया संरक्षिता नित्यं त्वत्पादकमल गता । [6685]
भोक्ता मे शिक्षिता च त्व त्वदन्यो न गतिर्मम ॥
रात्रौ जागरणं कृत्वा उपोष्यैकादशीदिनम् ।
द्वादश्यां प्रातरुत्थाय स्नानं कुर्वीत वाग्यत. ॥
भक्तिमान्यजमानस्तु विष्णुसूक्तादिमन्त्रकैः ।
स्नापयेत्परया भक्त्या गन्धोदककुशोदकैः ॥ [6690]
पुरुषसूक्तविधिना गायत्र्या वा सुरेश्वरम् ।
अष्टाक्षरविधानेन ह्यथ वा द्वादशाक्षरैः ॥
पूजयेद्देवदेवेशं घण्टानादसमन्वितम् ।
क्षत्रियः सर्ववाद्यैश्च शङ्खदुन्दुभिकाहलैः ॥
एवं प्रपूजयेद्देवमपवर्गप्रदं प्रभुम् । [6695]
नामत्रयैर्महामन्त्रैर्योषित्कुर्वीत वन्दनम् ।
स्पर्शने नाधिकारोऽस्ति स्त्रीशूद्राणा विशेषतः ॥
एवं कृत्वा हरे पूजां बन्धुमान्भक्तिमान्गृही ।
पौरुषैस्तु महामन्त्रै संनिधौ पायसं हुनेत् ॥
परमान्न हरे. प्रीत्यै द्वादश्यां हेमपात्रतः । [6700]

प्रदौ (for °प्रदं). D_1 विवाहोपनयौ शुभौ; G_2 °ह मौञ्जिबन्धनम् (for ^{b}).

Colophon. — *Sub-parvan :* D_1 G_1 आश्चर्यपर्वाणि शेषधर्माः : G_2 G(ed) शेषधर्मा , M_1 आश्चर्यपर्वणि हरिवंशे शेषधर्माः. — *Adhy. name :* G_2 ब्रह्मप्रतिष्ठापनम् ; G(ed.) ब्रह्मप्रतिष्ठाप्रशसा. — *Adhy. no* D_1 51 , $G_{1,2}$ M_1 50.

D_1 G_2 युधिष्ठिर (for द्रौपदी). — (L 6647) G_2 M_1 पितामह (for महामते) — (L 6649) G_1 तद्व्रतं संप्रचक्ष्व त्वं (for ^{a}). — After line 6650, D_1 ins. .

234** तेषां पत्नी ह्येतदर्थं द्रौपदी प्रणयान्विता ।
कौतूहलादपृच्छत्त महापुण्यप्रद शुभम् ॥

— Before line 6651, D_1 M_1 ins वैशंपायन उवाच. — (L. 6651) G(ed.) सर्वधर्मार्थसाधनम् (for ^{b}). — Before line 6653, G_1 M_1 ins भीष्म उवाच — (L 6656) $G_{1,2}$ -दायकम् (for -कारणम्) — (L 6659) G(ed) आषाढे (for श्रावणे). — (L 6762) D_1 शुभम्, G_1 G(ed.) विभुम् ; M_1 परम् (for प्रभुम्) — (L. 6670) D_1 G_2 देव (for नाथ). D_1 -देव- (for -लोक-). — (L 6676) G(ed) लोकेश्वरं (for गृहार्चन). — (L 6679) D_1 भवेत् (for हरे) — (L. 6680) G_2 स्तुत्वा, G(ed) नत्वा (for स्नात्वा). — (L. 6686) D_1 G_1 M_1 भोक्ता मा शिक्षकस्त्वं च (G_1 °क कर्ता , M_1 °कर्ता च); G_2 बोद्धा शिक्षाकरस्त्व हि (for ^{a}). — After line 6686, G(ed) ins.

235** इति सप्रार्थ्य भर्तारं तस्यानुज्ञामवाप्य च ।

— G_2 om lines 6688–6691 — (L. 6694) D_1 G_2 -कोणकैः ; M_1 -निस्वनै. (for -काहलैः) — (L. 6695) D_1 G_2 M_1 देवं

यद्यद्व्रतादिकं कर्म हरिसंनिधिमात्रत· ।
सफलं याति राजेन्द्र सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥
पुण्याहं वाचयित्वाथ विप्रैर्बन्धुजनैः सह ।
शान्ति पौरुषसूक्तानि पठेद्देवं प्रणम्य च ॥
औपासनादिकान्कृत्वा ब्राह्मणानभिवादयेत् । [6705]
पादप्रक्षालनं कृत्वा भोजयेत्परमान्नतः ॥
हरेर्नैवेद्यशेषं तु स्वयं भुञ्जीत वाग्यत ॥
तदन्ते यजमानस्य वल्लभा मङ्गळव्रता ।
प्रणम्य विप्रान्स्वपतिं कृत्वा पादविशोधनम् ।
तीर्थभूतं पयः पीत्वा स्वयं भुञ्जीत बन्धुभि· ॥ [6710]
एवं कृते व्रते सम्यक् दंपतिभ्यां हरिः स्वयम् ।
प्रीतिं गच्छति पाञ्चालि कर्मणां फलदो विभुः ॥
यं यं कामयते कामं तं तं प्राप्नोति निश्चितम् ।
कृपया लोकनाथस्य व्रतेनानेन सुव्रते ।
एकादशीव्रतं कुर्याच्चातुर्मास्ये विशेषतः । [6715]
शुद्धश्रावणमारभ्य कार्त्तिकान्तं समर्चयेत् ॥
एवं कृते विशेषेण पुत्रपौत्रादिबन्धुभिः ।
स्त्रीभिः परिजनैः सार्धं यत्काम्यं तत्प्रपद्यते ॥
सुरलोकप्रदा ह्येषा जीवपुत्रप्रदायिनी ।
अपवर्गप्रदा ह्येषा सर्वपापप्रणाशिनी । [6720]
आरोग्यदायिनी ह्येषा सर्वभाग्यकरी शुभे ॥

द्रौपद्युवाच ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वलोकेश्वरस्य हि ।
भक्तप्रियो विशेषेण रक्षिता मम सुव्रत ॥
संवाह्य शिरसा भक्त्या भव राज्ञां शुभप्रद ।
करिष्ये पतिभिः सार्धं धर्मव्रतपरायणैः ॥ [6725]
श्रुतं मया विशेषेण चातुर्मास्यस्य वैभवम् ।
उद्यापनं तु कार्त्तिक्यां वद संप्रति मेऽनघ ॥

भीष्म उवाच ।

व्रतानामपि सर्वेषामुद्यापनविधिं बुधाः ।
वदन्ति च व्रतस्यास्य नैवेद्यापनकर्म च ॥
नित्या ह्येकादशी पुण्या सर्वभाग्यप्रवर्धिनी । [6730]
उपवासव्रतमिदं नित्यमेव वदन्ति हि ॥
यथा तु गुळपिण्डस्य रसभेदो न विद्यते ।
एकादश्युपवासस्य तथा सर्वस्य चानघे ॥
शृणु पाञ्चालि वक्ष्यामि चातुर्मास्यस्य वैभवम् ।
फलातिशयहेतोस्तु कारणं कलिनाशनम् ॥ [6735]
एकादश्यां शुक्लपक्षे श्रावणस्य सुरोत्तमः ।
स्वमायया पवित्राङ्गया निद्रया वर्तते विभुः ॥
तथा योगेन महता विग्रहेण सुशोभनः ।
प्रसन्नमूर्तिर्भगवान्कार्त्तिक्यां भवति प्रभुः ॥
तस्य प्रसन्नदिवसमुत्थानाख्यं विदुर्बुधाः । [6740]
उत्थिते देवदेवेशे शेषपर्यङ्कशायिनि ।
पूजयेत्तं प्रयत्नेन पूजाभिस्तत्पदं व्रजेत् ॥
योगोत्थितत्वात्स विभुर्जगद्योनिर्जगन्मयः ।
चराचरेषु लोकेषु ह्युत्थानद्वादशी स्मृता ॥
द्वादश्यां तु हरिं भक्त्या पूजां कुर्वन्ति ये नरा· । [6745]
तेषां मुक्तिर्भवेत्सम्यग्देवदेवस्य चेक्षणात् ॥
एकादशीं तथा सर्वामुपोष्य विधिवद्धरेः ।
पूजां कृत्वा प्रयत्नेन ह्युत्थानान्तं समर्चयेत् ॥
उत्थाने विधिना पूजां यः करोति विशेषवित्
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो हरिसालोक्यतां व्रजेत् ॥ [6750]

द्रौपद्युवाच ।

कीदृशी पूजना प्रोक्ता देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ।
तन्मे कथय तत्त्वज्ञ सर्वलोकेषु पूजित ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु भद्रे प्रवक्ष्यामि नारदाय महात्मने ।
हरिः प्रोवाच जलधौ क्षीराख्ये संस्तुतो विभुः ॥
व्रतानामपि सर्वेषां मुख्यमेकादशीव्रतम् । [6755]
मयि सुप्ते भक्तजनाः कुर्वन्ति मयि तत्पराः ॥
तस्मात्पुण्यतमं प्रोक्तं चातुर्मास्यव्रतं परम् ।
शेषा भक्तिकरी प्रोक्ता चातुर्मासी तु मुक्तिदा ॥
भक्तिं विना ते मुक्तिश्च कथमद्य भविष्यति ।
भक्त्या मुक्तिप्रदं कर्म साधयेद्बुद्धिमान्नरः ॥ [6760]
तस्मादेकादशी पुण्या त्वया सेव्या मुनीश्वर ।
भक्त्या परमया शान्त्या चातुर्मास्ये विशेषतः ॥
इत्युक्त्वा भगवान्नूनं नारदं मुनिसत्तमम् ।
तिरोऽभूत्तत्र विश्वात्मा नारदो विस्मयं गतः ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूज्या नारायणात्मिका । [6765]
उत्थानद्वादशी ह्येषा सर्वपापप्रणाशिनी ॥
सुप्तोत्थितो हरिः साक्षाद्व्रतेन परितोषितः ।
व्रतेन सर्वकामान्वै संप्रयच्छति शोभने ॥

प्रपूजयेद्भक्त्या (for [a]). D1 M1 शुभम् (for प्रभुम्). — (L. 6699) M1 सन्निधौ जुहुयात्पुन· (for [b]) — (L. 6700) G1 विशेषेण (for हरे प्रीत्यै) D1 G2 M1 परमान्नैर्हरे· प्रीतिर् (for [a]). D1 G2 M2 द्वादश्या होममात्रत (for [b]). — (L 6701) G2 यद्यद्व्रतानि कर्माणि, M1 कियद्व्रतानि किं कर्म (for [a]). — (L 6709) G1 भक्त्या (for विप्रान्). — (L. 6713) D1 M1 कर्ता (for काम). — (L 6714) G1 कृपया वासुदेवस्य (for [a]). — (L. 6716) G(ed) आषाढशुद्धमारभ्य (for [a]). — G2 पाञ्चाली (for द्रौपदी). — (L. 6722) M1 सर्वलोकेश्वरः सखा (for [b]). — (L. 6724) G1 भवदाज्ञां सुख(M1 शुभ)- प्रदाम् (for [b]). — (L 6730) G(ed.) सर्वभोग्यविवर्धनी (for [b]). — G(ed) om. lines 6735-6736. — (L. 6737) M1 प्रीयते (for वर्तते) — (L. 6743) G(ed.) योगोत्थितो हि स विभु· (for [a]) — (L. 6747) D1 एकादशी सदा सेव्या (for [a]). — (L 6748) G2 G(ed.) ह्युत्थानं तत्समर्चये(G2 °माचरे)त् (for [b]). — (L 6750) G1 हरिसालोक्यमश्नुते (for [b]). — G1, 2 M1 पाञ्चाली (for द्रौपदी). — (L. 6751) G(ed.) पूजा तु कीदृशी प्रोक्ता (for [a]). — (L. 6756) G(ed.)

रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुराणश्रवणादिभिः ।
नृत्तगीतादिनैवेद्यैर्जपवेदानुकीर्तनैः ॥ [6770]
एकयामं तु यः कुर्याज्जागरं हरिसंनिधौ ।
जन्मान्तरकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥
द्वियामात्स्वर्गसंपत्तिस्त्रियामाद्ब्रह्मणः पदम् ।
मुक्तिं याति नरो भक्त्या स्थित्वा यामचतुष्टयम् ॥
जागराच्चातुर्मास्यात्तत्फलं तद्ब्रवीमि ते । [6775]
मातृतः पितृतश्चैव द्विकोटिकुलसंयुतः ।
शार्ङ्गिणो लोकमाप्नोति यद्गत्वा न निवर्तते ॥
द्वादश्यां प्रातरुत्थाय स्नात्वा पुण्यजलाशये ।
पुरुषसूक्तविधानेन हरिं सम्यक्प्रपूजयेत् ॥
शार्ङ्गिणः पुरतः स्थाप्य पावकं तु स्वशाखतः । [6780]
पुरुषसूक्तऋचा सम्यक्परमान्नं हुनेद्व्रती ॥
ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुमपवर्गफलप्रदम् ।
इष्टप्रदं तमुद्दिश्य पावके जुहुयादिति ॥
अष्टाक्षरेण मन्त्रेण द्वादशाक्षरकेण वा ।
अथ वा राममन्त्रेण गोपालेन हुनेद्व्रती ॥ [6785]
गायत्र्या वाथ शिवया पञ्चाक्षरसुविद्यया ।
उपदिष्टं तु यन्मन्त्रमेषां मध्ये सुशोभने ।
अष्टोत्तरशतं चाग्नौ तेन मन्त्रेण होमयेत् ॥
योषिद्वैश्यस्तथा शूद्रस्त्वमन्त्रो विकलाङ्गवान् ।
कारयेद्वेदविदुषा व्रतस्य परिपूर्तये ॥ [6790]
गोभूतिलहिरण्यानि वासो दुग्धगुडानि च ।
प्रदद्याद्ब्राह्मणेभ्यश्च गुरवे तु विशेषतः ॥
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या प्रीत्या क्रोधविवर्जितः ।
भक्ष्यभोज्यादिभिः सम्यक्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
एवं कृते विधानेन ह्युत्थानद्वादशीव्रते । [6795]
देवदेवो जगन्नाथः सुप्रीतो भवति ध्रुवम् ॥
भ्रष्टराज्यप्रदा ह्येषा सर्वभाग्यकरी तथा ।
अपवर्गप्रदा ह्येषा चातुर्मासी विशेषतः ॥
इन्द्राण्येतत्पुरा कृत्वा गुरोरक्लिष्टकर्मणः ।
वाक्येन स्वपतिं लेभे राज्यभ्रष्टमरिंदमम् ॥ [6800]
अदितिर्देवमाता हि बलिनेन्द्रं प्रपीडितम् ।
पुत्रं वीक्ष्य तदा साध्वी कश्यपं वाक्यमब्रवीत् ॥
अनुज्ञां देहि मे ब्रह्मंश्चरिष्ये व्रतमुत्तमम् ।
कुरुष्वेत्युक्तमात्रे तु ह्यकरोदीदृशं व्रतम् ।
एकादशीप्रभावेन सुतं लेभे सुरोत्तमम् ॥ [6805]
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं चातुर्मास्ये विशेषतः ।
सर्वान्कामानवाप्नोति सफलं तु व्रतं भवेत् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवं बोधिते धर्मे धर्मपुत्रे महात्मनि ।
राज्यभ्रष्टा च पाञ्चाली दध्यौ कृष्णमभीष्टदम् ॥
शङ्खचक्रगदापाणे द्वारकानिलयाच्युत । [6810]
गोविन्द पुण्डरीकाक्ष रक्ष मा शरणागताम् ॥
इति संप्रार्थ्य पाञ्चाली गङ्गासुतमथाब्रवीत् ।
कुरुवृद्ध नमस्तेऽस्तु सर्वशास्त्रविशारद ।
यादवेन्द्रो भवानेको गोप्तारौ मम सुव्रतौ ॥
शत्रुणा हृतराज्याहं कार्पण्यं परमं गता । [6815]
स्निग्धबन्धुजना सर्वे मया त्यक्ता परिच्छदाः ॥
राज्यलाभो भवेद्येन व्रतेन तपसाधुना ।
कर्मणा केन दानेन तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

भीष्म उवाच ।

व्रतं कृतवती नूनं पार्वती मेनकात्मजा ।
पुत्रदं पुत्रकामानां भ्रष्टराज्यप्रदं शुभम् ॥ [6820]
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि सर्वमङ्गलदायकम् ।
पार्वत्याश्चरितं पुण्यमनन्ताभीष्टदायकम् ॥
कैलासनाथं भूतेशं शंकरं लोकशंकरम् ।
पार्वती तोषयामास तपसा कृतनिश्चया ॥
परीक्षार्थं स देवोऽपि पार्वत्या तोषितो विभुः । [6825]
कन्दर्पनिधनं कृत्वा तिरोऽभूल्लोकशंकरः ॥
विनिन्द्य च स्वलावण्यमनुज्ञाप्य स्वमातरम् ।
उग्रं तपः सा तु कृत्वा तोषयामास शंकरम् ॥
तस्मिन्काले शची देवी द्रष्टुकामा च पार्वतीम् ।
अरुन्धत्यनसूयाभ्यां सेव्यमाना महर्षिभिः । [6830]
तत्सकाशं ययौ देवी मरुतां पतिना सह ॥
तामागतां तदा वीक्ष्य पार्वती मेनकात्मजा ।
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पूजयामास सत्वरम् ॥
तामुवाच ततो वाक्यं पार्वती मेनकात्मजा ।

कुर्वन्तीदं हि मत्परा (for [5]) — (L 6773) G2 द्वियामात्स्वर्गमाप्नोति (for [a]) — (L 6775) D1 G1 M1 जागरात्तु चतुर्मासाद् (for [a]). — (L 6777) M1 यत्र गत्वा न शोचति (for [5]). — M1 om (hapl) lines 6782–6785 — (L. 6782) G(ed.) -प्रदं शुभम् (for -फलप्रदम्) —(L 6784) D1 G1. 2 अष्टाक्षरेण अथ वा द्वादशाक्षरविद्यया. — (L. 6787) D1 तु शोभनम् (for सुशोभने).— (L 6789) D1 G2 योषिद्वैश्यास्तथा शूद्रास् (for [a]). D1 नैव होमाधिकारिण (for [5]). — (L. 6791) D1 धान्यानि सफलानि च; G1 2 धनानि विविधानि च; M1 धान्यानि वसनानि च (for [5]). — (L. 6794) D1 G2 M1 बन्धुभिः (for वाग्यत.). — G2 om. lines 6797–6798 —(L 6801) D1 G1 बलीन्द्र- (for -बलिना). G2 बलिना परिपीडित (for[5]) — (L 6804) M1 G2 -मात्रेण (for -मात्रे तु) — (L 6807) G(ed) फलदं तु व्रतं चरेत् (for [5]).

COLOPHON — *Sub-parvan*. D1 G1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा.; G2 G(ed) शेषधर्मा.— *Adhy. name* · D1 उत्थानद्वादशीमाहात्म्यम्, G2 चातुर्मास्यमहिमानुवर्णनम्, G(ed.) चातुर्मास्यैकादशीव्रतमाहात्म्यम् — *Adhy no* · D1 52; G2 51.

(L. 6809) D1 G1 2 M1 गङ्गासुतमथाब्रवीत् (for [5]). — (L 6811) D1 G1 2 M1 शरणागतम् (for °गता). — D1 G1, 2 M1 om. line 6812 — (L. 6814) G2 गोप्ता काममनुव्रत (for [5]). —(L. 6834) D1 G2 M1 पार्वती कमलेक्षणा

अथ मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् । [6835]
तपश्च सफलं चासीद्युष्माकं प्रियदर्शनात् ॥

अरुन्धत्युवाच ।

किमर्थं तप्यते वत्से त्वया पेशलगात्रया ।
त्वया वक्तुं रहस्यं चेद्वद संप्रति नान्यथा ॥
सख्या निवेदयामास तच्छ्रुत्वा शंकरं प्रति ।
सलज्जा तरुणी कामं सा वक्तुं न शशाक ह ॥ [6840]

अरुन्धत्युवाच ।

भद्रे विदितमेवाद्य त्वद्वृत्तमतिशोभने ।
व्रतेन तोषयस्वेह क्षीराब्धितनयां शुभाम् ॥

उमोवाच ।

किं व्रतं तद्विधानं मे कथयस्व नमोऽस्तु ते ।
करिष्ये वचनादद्य मातस्तव पतिव्रते ॥

अरुन्धत्युवाच ।

प्रोषिते गौतमभयाद्देवराजे शचीं तदा । [6845]
व्रतेन दुःखितां जीवो विशोकामकरोत्तदा ॥
तद्व्रतं सप्रवक्ष्यामि कृतमेतन्मयाधुना ।
व्रतेनानेन सुभगे तवेष्टार्थो भविष्यति ॥
पुरंदरवियोगार्तां शचीं चारुविलोचनाम् ।
जीवो वचनमक्लीबमुवाच वदतां वरः । [6850]

बृहस्पतिरुवाच ।

राशिं कर्कटकं भानौ गते परमपावने ।
भृगुवारे महापुण्ये स्नात्वा नद्यां शुचिस्मिते ॥
सैकतं पूर्णकुम्भं च तज्जलात्परिगृह्य च ।
धौतवस्त्रसमायुक्ता वटस्याश्वत्थपल्लवान् ॥
आदाय तान्गृहे रम्ये सैकते तु समर्पयेत् । [6855]
तत्सैकतं समादाय त्रीन्पिण्डानथ कारयेत् ॥
वटाश्वत्थैस्तु तानर्च्य तत्पार्श्वे पूर्णकुम्भकम् ।
सुवर्णपुष्पगन्धाद्यैर्वस्त्रतण्डुलराशिभिः ।
हरिद्रालवणाभ्यां च पूगताम्बूलकर्पूरैः ॥
उपस्थितं तमभ्यर्च्य लक्ष्मीनारायणात्मकम् । [6860]
माभूभ्यां सह तं विष्णुं सनकादिनिषेवितम् ॥
तं देवमर्चयेद्विद्वांस्तत्तन्मन्त्रैस्तु शार्ङ्गिणम् ।
मोदकान्गुळसंपूर्णान्मुद्गैश्च परिपूरितान् ।
नैवेद्यमर्पयेद्विद्वानेकविंशतिसंख्यया ॥
विप्राय वेदविदुषे वायनं तु समर्पयेत् । [6865]
माभूभ्यां सहितो विष्णुः श्रीमान्वै लोकनायकः ।
मोदकानां प्रदानेन वाञ्छितार्थप्रदो भवेत् ॥
विप्राय वायनं दत्त्वा मन्त्रेणानेन सुव्रत ।
एकविंशतिभिर्वापि सप्तभिर्वा प्रकल्पयेत् ॥
एवं संपूज्य विधिवत्कथां श्रुत्वा सुशोभनाम् । [6870]
भुञ्जीयाद्बन्धुभिः सार्धं स्वयं भुञ्जीत मोदकान् ॥
दक्षिणां गुरवे दद्यात्सवस्त्रफलतण्डुलाम् ।
आशिषं तु ततः प्राप्य गृह दीपैः प्रपूजयेत् ।
एवं कृते विधानेन सद्यः सिद्धिर्भविष्यति ॥
पुत्रपौत्रांस्तथा विन्देत्पतिं विन्देत्पतिव्रता । [6875]
राजा च राज्यलाभं च दरिद्रो धनसंपदम् ॥
दीर्घमङ्गलमायुष्यमारोग्यं चापि भामिनि ।
भवेद्व्रतेन कीर्तिश्च सर्वसंपच्च शाश्वती ।
यं यं कामयते कामं तं तमेति न संशयः ॥
स्त्रीणां व्रतमिदं मुख्यं पतिपुत्रविवर्धनम् । [6880]
तस्मात्पतिव्रते त्वं तु कुरु व्रतमनुत्तमम् ॥
आचार्यस्य वचः श्रुत्वा शची कमललोचना ।
तथाकरोद्व्रतमिदं ब्राह्मणान्परिपूज्य च ॥
पतिं लेभे विशालाक्षि सहस्राक्षमरिंदमम् ।
कृपया वासुदेवस्य लक्ष्म्याश्चापि नगात्मजे ॥ [6885]
अरुन्धत्या वचः श्रुत्वा गौरी कुटिलकुन्तला ।
अकरोत्प्रीतिसंयुक्ता लक्ष्मीनारायणात्मकम् ॥
व्रतं कृत्वा विधानेन व्रतानां पतिमव्ययम् ।
गौरी लेभे महादेवं पतिं परमपावनम् ॥

भीष्म उवाच ।

कार्कटे तु भृगोर्वारे व्रतेऽस्मिंस्तु मया कृते । [6890]
अन्धकारिः प्रसन्नोऽभूत्पार्वत्यास्तु तपोव्रतैः ॥
अष्टमूर्तिधरो भूत्वा कपर्दी वाक्यमब्रवीत् ।
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते पवित्रे मेनकात्मजे ।
तव दास्यं गतोऽहं वै तपसा च व्रतेन च ॥
देवता च व्रतस्यास्य क्षीराब्धितनया शुभा । [6895]
अथ देवो हरिः साक्षात्सर्वलोकेश्वरो विभुः ॥
अद्यप्रभृति लोकानां फलदा शुभदा रमा ।
राज्यदा भोगदा चैव पतिदा धनदा शुभा ॥
हरिं लक्ष्मीं विना नान्या व्रतदानफलप्रदा ।

(for b). — (L. 6836) D1 जातं (for चासीद्). — (L 6837) G2 बाले, M1 भद्रे (for वत्से) — (L 6838) G2 न शक्यं (for रहस्यं). — (L 6840) G2 कामा (for कामं). — G2 om lines 6841–6844 — D1 पार्वती (for उमा). — (L. 6854) G1 G(ed) वटाश्वत्थसु(G1 °स्य)पल्लवान् (for b). — (L 6859) G(ed.) -चन्द्रकैः (for -कर्पूरैः). — (L. 6862) D1 G2 तत्तन्मन्त्रैश्च चेतसा (for b). — (L. 6865) M1 पायस (for वायन). — (L. 6868) M1 [उ]पायन (for वा°) G1 G(ed.) विप्राय दद्याच्छुचये (for a). — (L 6871) G1 G(ed) ब्राह्मणान्भोजयित्वाथ (for a). — After line 6872, G1 G(ed) ins .

236** दक्षिणा तु यथाशक्ति दद्याद्विप्रेभ्य एव च ।

— (L. 6875) G1 पुत्रं विन्देद्विशालाक्षी (for a). — (L. 6877) D1 G2 दीर्घमायुष्यमारोग्यं (for a). G2 मङ्गलं चापि भामिनी (for b). — (L. 6879) G2 तं तं प्राप्नोत्यसंशयम् (for b). — (L. 6880) D1 G1, 2 M1 -बन्धु- (for -पुत्र-). — G2 om. line 6886. — (L. 6886) D1 गौरी कमललोचना (for b). — (L. 6890) D1 G1, 2 M1 विधिना सोमया कृते

न पश्यामीह लोकेऽस्मिंस्तस्मात्पूज्या त्वया शुभे ॥ [6900]
भीष्म उवाच ।
एवं दत्त्वा वरं तस्याः पार्वत्याः परमेश्वरः ।
उद्वाह्य विधिना गौरीं तया सार्धं मुमोद ह ॥
पाञ्चालराजतनये त्वमेवं कुरु शोभने ।
पुत्रराज्यधनादीनां संपत्तव भवेद्ध्रुवम् ॥
रुक्मिणी कृष्णमुद्दिश्य कृत्वा व्रतमनुत्तमम् । [6905]
यादवेन्द्रं पतिं लेभे संत्यक्त्वा चेदिभूपतिम् ॥
सर्वास्ताः कृष्णपत्न्यश्च सर्वा यादवयोषित ।
प्रद्युम्नप्रमुखान्पुत्राँल्लेभिरे लोकविश्रुतान् ॥
दमयन्ती पतिं लेभे राज्यभ्रष्टं नलं विभुम् ।
हरिश्चन्द्र स्वकं राज्यं लेभे चन्द्रवतीं शुभाम् ॥ [6910]
पाञ्चालि पश्य लोकेषु यत्ते मनसि रोचते ।
अचिरात्प्राप्स्यसे श्रेय सत्यं नारदभाषितम् ॥
भर्त्रा विरहिता नारी भ्रष्टराज्यश्च यो नृप ।
व्रतं कृत्वा विधानेन शाश्वतं सुखमश्नुते ॥
व्रताचरणकाले तु शृणुयाद्यो हि मानव । [6915]
तस्यैव सर्वश्रेयांसि भविष्यन्ति न संशय ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।
पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
शिवरात्रिव्रत तात ब्रूहि मे कुरुपुंगव ।
संमतं सर्वलोकाना पवित्रं पावनं शुभम् ॥
कैर्नृपैर्द्विजमुख्यैश्च ऋषिभिर्देवतागणै. । [6920]
कृतं व्रतमिदं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
वद विश्रुतधर्मज्ञ नमः सुरनदीसुत ॥
त्वं हि लोकगुरोर्भृत्य इति मे निश्चिता मतिः ।
तस्मात्त्वा प्रार्थयाम्यद्य पातुं धर्मामृतं प्रभो ॥
त्वत्तोऽहं श्रोतुमिच्छामि देवदेवस्य चाज्ञया । [6925]
धर्मोपदेशव्याजेन पाह्यस्मान्शत्रुपीडितान् ॥
वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तो धर्मराजेन कुरुवृद्ध पितामह ।
धर्मसूनुमथामन्त्र्य सस्मितं वाक्यमब्रवीत् ॥
भीष्म उवाच ।
साधु साधु महाप्राज्ञ मतिस्ते विमलोज्वला ।
त्वं वेत्ता सर्वधर्माणां मां तथा परिपृच्छसि ॥ [6930]
ऐश्वरं व्रतमुद्दिश्य कीर्तितं तेन मां प्रति ।
तदङ्ग देवदेवेशो वेत्ति नान्यो महीतले ॥
पुरा भगवता प्रोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
नारदाय ब्रह्मविदे तस्मात्तु मया श्रुतम् ॥
भागीरथ्यास्तटे राजन्ब्रह्मर्षिगणसेविते । [6935]
स्नातुमिच्छन्महानद्यां ब्रह्मपुत्रो युधिष्ठिर ।
पर्यटंस्तु शुभाल्लोकादिदं क्षेत्रमगात्प्रभुः ॥
तीरत्वागतं व्योमवीथीं दृष्ट्वा दिनकरप्रभम् ।
ऋषयो देवता. सर्वे तं देशं जग्मुरञ्जसा ।
विश्वामित्रो भरद्वाजो जमदग्निश्च मन्त्रवित् । [6940]
कण्वो बृहस्पतिर्व्यासः सोमदत्त सहस्रवित् ॥
रामो वेदविदां श्रेष्ठः सत्यशीलश्च काश्यपः ।
सुमन्तुर्जैमिनिश्चैव पुलस्त्य पुलहः क्रतुः ॥
गौतमोऽथ शतानन्दो ह्यापस्तम्बश्च गालव ।
सवर्तो रोमशश्चैव सत्यकीर्तिस्तथा भृगु ॥ [6945]
एते चान्ये च बहवो मुनयः संशितव्रताः ।
दिक्पाला मरुतश्चैव द्वादशार्का मरुद्गणाः ।
यक्षकिंनरगन्धर्वास्तं देशं प्रादुरन्वयाः ॥
तत्र देवानृषीन्सर्वान्नमस्कृत्य च नारदम् ।
अमुं धर्मं समुद्दिश्य पर्यपृच्छमहं प्रभो । [6950]
अनुज्ञातमृषिगणैर्मा देवा. साधु चाब्रुवन् ॥
महत्संशयमागत्य वयमत्र समागताः ।
तदिदं दैवयोगेन नदीज परिपृच्छसि ॥
इति तेषूपविष्टेषु प्रीतिं कृत्वा महत्सु च ।
नारदो भगवानत्र मां चैव प्रत्यभाषत ॥ [6955]
नारद उवाच ।
साधु प्रज्ञावतां श्रेष्ठ मतिस्ते मलवर्जिता ।
नीलकण्ठस्य देवस्य व्रतं परमपावनम् ॥
आदौ भगवता प्रोक्तं देवदेवेन चक्रिणा ।

(G1.2 °ता) (for ^{b}) — (L 6903) G(ed) पाञ्चालतनये तस्माद (for ^{a}) — (L. 6904) G2 सपदस्ते, M6 °त्तिश्च (for °तव) — (L. 6910) D1 लेभे चन्द्रवती शुभा (for ^{b}).

COLOPHON. — *Sub-parvan*. D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः; G1.2 M1 G(ed.) शेषधर्मा.. — *Adhy name*. D1 कर्काटकमार्गव्रतम्; G1 कर्कटकव्रतम्, G2 कर्कटभृगुवारव्रतम्, G(ed) लक्ष्मीनारायणव्रतमाहात्म्यकथनम्. — *Adhy. no* D1 53; G1.2 M1. G(ed.) 52

(L. 6917) G(ed.) नमस्तेऽस्तु (for महाप्राज्ञ). — (L. 6921) G1 महाव्रतं (for व्रतमिदं). G(ed) इष्टदं (for पवित्रं). — (L. 6926) G(ed) -सूदन (for -पीडितान्) — (L. 6930) D1 M1 तथापि मम पृच्छसि; G1 तया मामपि पृ° (for ^{b}). — (L. 6931) G2 आश्चर्य- (for ऐश्वर) — (L. 6933) G1 2 M1 विष्णुना सर्वजिष्णुना (for ^{b}). — (L. 6937) D1 G1 अब्जजस्य, M1 पूजनार्थं (for पर्यटंस्तु). — G2 om. lines 6938–6940 — (L 6938) D1 M1 चरन्तं व्योमतः काश्या (M1 °जलधि), G1 तमङ्ग व्योमजलधौ (for ^{a}). D1 दिष्ट्या दिनकर प्रभुम् (for ^{b}). — (L 6939) G1 M1 तं देशं प्रति(M1 °शमधि)जग्मतु (for ^{b}) — (L 6943) D1 सुमन्तुर्देवनिधन, G2 °न्तुर्वै वेदनिधि (for ^{a}) D1 G2 M1 काश्यप. (for पुलस्त्य) — (L 6948) D1 त देशं जग्मुरञ्जसा, G2 M1 तं देशमुपजग्मिरे (M1 °ग्मतु) (for ^{b}) — (L. 6949) G1 2 ऋषिगणान् (for ऋषीन्सर्वान्) — (L. 6951) G1 G(ed.) अनुज्ञाता (for °तम्) — (L 6956) G1 मतिस्ते विमलोर्जिता (for ^{b}) — (L 6960) D2 M1 शुभदं (for सुलभं) — After line 6960, D1 ins. ;

पावनं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं पाण्डुनन्दन ॥
सुलभं धर्मबुद्धीनां पापिनामप्रकाशकम् । [6960]
सर्वपापक्षयकरमायुरारोग्यदायकम् ॥
शिवस्य नीलकण्ठस्य शिवरात्रिव्रतं चरन् ।
मातृतः पितृतश्चैव द्विकोटिकुलसंयुतः ।
शिवलोकमवाप्नोति नारदेन प्रभाषितम् ॥
सङ्गात्कामात्तथा स्नेहाद्भयाद्वा यो हि मानवः । [6965]
शिवरात्रिव्रतं कृत्वा शिवेन सह मोदते ॥
पुत्रमित्रकलत्राणि धनानि कुरुनन्दन ।
दासीदासाश्च पशवः शकटा धान्यसंचयाः ॥
एतान्सर्वांस्तथा चान्याननुभूय नराधिप ।
स पश्चाद्दक्षिणो लोके सर्वमङ्गलसंयुतः । [6970]
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु शिवलोके सुखी भवेत् ॥
शिवरात्रिप्रभावेन राजन्नेवं सुखी भवेत् ॥
दण्डाद्राजभयात्सङ्गादारोग्यादन्नसंकटात् ।
शिवरात्रिव्रते राजन्निराहारो हि मुक्तिभाक् ॥
रात्रौ जागरणं कृत्वा शिवं संपूज्य भक्तितः । [6975]
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु शिवलोकं स गच्छति ॥
चण्डीशस्य व्रतं कृत्वा चण्डालोऽपि नराधिप ।
भक्त्या परमया युक्तो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
स्त्रीशूद्रादिजनैरन्यैर्नीचैरपि नृपोत्तम ।
कृतं यैस्तु महाराज तैरियं जगती धृता ॥ [6980]
विद्यमाने व्रते चास्मिन्सर्वकामफलप्रदे ।
गच्छन्ति निरयं मूढा मर्त्या ह्येतन्महाद्भुतम् ॥
शिवरात्रिव्रतपराः शिवकीर्तनतत्पराः ।
शिवलोकाधिपा प्रोक्ताः पूज्यमाना मरुद्गणाः ॥
शिवं गच्छति भूपाल यो नरः कर्तुमिच्छति । [6985]
शिवरात्रिव्रतमिदं स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
व्रतेनानेन राजेन्द्र मुच्यते नात्र संशयः ॥
यस्त्वेतद्व्रतमाश्रयं कुरुते भक्तिसंयुतः ।
तद्ग्रामं तेन पूतं हि तस्माद्व्रतमनुत्तमम् ॥ [6990]
यत्रैव वर्तते राजंस्तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ।
तत्रैव वासिनः सर्वे यान्ति सारूप्यतां शिवे ।
अस्मिञ्जन्मनि कौन्तेय व्रतं परमपावनम् ।
एक वा क्रियते येन जन्म तत्पावनं भवेत् ॥
राजसूयसहस्रेण वाजपेयशतेन च । [6995]
यत्फलं प्राप्यते सद्भिर्व्रतेनानेन तद्भवेत् ॥
क्षमाप्रदक्षिणे यत्तु सर्वतीर्थनिषेवणे ।
पुण्यक्षेत्राभिगमने कन्यादाने च यत्फलम् ।
ब्रह्माण्डकोटिदाने च शिवरात्रिव्रतेन तत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

केन मार्गेण गाङ्गेय पूजनीयो महेश्वर । [7000]
तत्रानुष्ठानदानं च ब्रूहि मे निम्नगासुत ॥

भीष्म उवाच ।

नारदेन यथा प्रोक्तं तद्ब्रवीमि तवानघ ॥
प्रातःकाले समुत्थाय स्नात्वा वै वाग्यतः शुचिः ।
पुष्पाणि च विचित्राणि फलानि रसवन्ति च ।
आदाय मतिमान्मौनी जितक्रोधो जितेन्द्रियः । [7005]
गृहं कृत्वा तु कौन्तेय कारयेच्छुभमण्डलम् ।
पञ्चकुम्भसमायुक्तं नानापुष्पैरलंकृतम् ॥
इन्द्रादिलोकपालान्वै पूर्वादिषु च वाहयेत् ।
कुम्भेषु तेषु कौन्तेय पूजयेत्प्रयतो व्रती ॥
मध्यमे पूर्णकुम्भे तु देवदेवं पिनाकिनम् । [7010]
आवाह्य रुद्रसूक्तेन रुद्रं तं गिरिजापतिम् ॥
अभिमन्त्र्य च तन्मन्त्रैर्वामदेवैरथापि वा ।
तेषु मन्त्रेष्वशक्तश्चेत्तत्र पञ्चाक्षरं परम् ॥
पञ्चाक्षरमहामन्त्रविद्यया धर्मनन्दन ।
यः पूजयेन्महादेवं स रुद्रपदमश्नुते ॥ [7015]
तत्कुम्भतोयैर्भूतेशमभिषिच्य पिनाकिनम् ।
यस्मिन्मन्त्रे सदा निष्ठस्तेनैव स्नापनं वरम् ॥
गन्धपुष्पैर्धूपदीपैर्वस्त्रैर्विविधभूषणैः ।
बिल्वपत्रैर्महादेवमर्चयेत्प्रयतो व्रती ॥
नैवेद्यं परमान्नैश्च पञ्चभक्ष्यैश्च पायसैः । [7020]
दधिक्षीरैर्नालिकेरैर्नैवेद्यं तु समर्पयेत् ॥
कर्पूरचूर्णसंयुक्तं पूगीफलसमन्वितम् ।

237** ईदृशं व्रतमुख्य ते प्रवक्ष्यामि समासतः ॥
शिवरात्रिव्रतमिदं पवित्रं पापनाशनम् ।
सर्वभाग्यप्रदं पुण्य सर्वलोकप्रदन्त्यकम् (?) ॥
— (L 6961) M1 -वर्धनम् (for दायकम्). — (L. 6964) M1 स्वर्ग- (for शिव-) — (L. 6965) G(ed) लोभाद्वापि च मानव' (for ^{b}) — (L 6968) G1 दासीदासान्पशूंश्चैव शकटान्धान्यसंचयान् — After line 6969, G1 ins. :
238** भक्त्या परमया युक्तो यानारूढो दिवं व्रजेत् ।
— (L 6971) M1 ब्रह्म- (for शिव-) D1 महीयते , G1 सुखी वसेत् ; G2 सुखं वसेत् (for सुखी भवेत्) — G1 M1 om. (hapl.) line 6972. — (L 6973) G2 द्रोहादेरन्नसकटात् ; G(ed.) लोभाद्रोगभयाच्च यः (for ^{b}) — (L. — (L. 6976) M1 स्वर्ग- (for शिव-). — (L. 6980) D1 ध्रुवम् ; G1. 2 युता (for धृता) — (L. 6982) D1 ह्येतद्धि महदद्भुतम् (for ^{b}). G2 om (hapl.) line 6983. — (L. 6990) G(ed.) तद्ग्रामस्तेन पूतो हि (for ^{a}). — (L. 6991) M1 तीर्थं तत्र तपोधन (for ^{b}). — D1 om. (hapl.) lines 6992–6993. — (L. 6992) G1 पापिन' (for वासिन) — (L 6995) G(ed.) वाजपेयायुतेन च (for ^{b}). — (L. 6996) G2 यत्फल प्राप्य तं सर्वं (for ^{a}). — (L 6997) D1 क्ष्माप्रदाक्षिणतो यत्तु (for ^{a}). — (L. 6999) M1 -दानेन (for -दाने च). — (L. 7000) G1 M1 मन्त्रेण (for मार्गेण). — (L. 7001) D1 व्रतानुष्ठानदानेन ; M1 पूजानुष्ठानमानं च (for ^{a}). — (L 7006) D7 om. (hapl.) lines 7006^b–7009^a. G2 -मण्डपम् (for °लम्) — (L. 7008) D1 G2 पालैश्च (for -पालान्वै). — (L. 7009) G1 कुम्भतोयेषु राजेन्द्र (for ^{a}). — (L. 7012) D1 वामदेवेन चापि वा (for

ताम्बूलमर्पयेद्धीमान्देवदेवस्य धर्मज ॥
मृत्युंजयमहामन्त्रैः परमान्नं हुनेद्व्रती ।
अष्टोत्तरसहस्रं तु तदर्धमथ वानघ । [7025]
पादहीनं न कर्तव्यमक्षय्यं फलमिच्छता ॥
आज्यहोमं तथा कुर्यात्तिलहोमसहस्रकम् ।
प्रायश्चित्ताहुतीर्हुत्वा चरुतन्त्रं समापयेत् ॥
पुण्याहं ब्राह्मणैः सार्धं वाचयेत्प्रयतो व्रती ।
रुद्रसूक्तं जपेद्धीमान्नादावन्ते युधिष्ठिर । [7030]
अथ वा वामदेवं वा शान्तिसूक्तं तु घोषयेत् ॥
हाटकेन तु रौप्येण वाससा रत्नकुण्डलैः ।
आचार्यं पूजयेद्विद्वान्गोदानेन विशेषतः ॥
ब्राह्मणेभ्यो व्रती दद्याद्दक्षिणां तु विशेषतः ।
प्रदक्षिणनमस्कारैराशीर्भिः कृतमङ्गलः ॥ [7035]
उपविश्यासने धीमानेतन्माहात्म्यमुत्तमम् ।
शृण्वन्पठन्वाचयंश्च वाग्यतः शृणुयाद्व्रती ॥
पुराणधर्मशास्त्रैश्च रात्रिशेषं समापयेत् ।
नृत्तगीतादिवाद्यैश्च तथा मङ्गलवाचकैः ॥
भेरीमृदङ्गपटहैर्निःसाणाद्यैश्च डिण्डिमैः । [7040]
रात्रौ जागरणं कुर्याद्यावच्चन्द्रोदयावधि ॥
तत्पुरुषेण मन्त्रेण चन्द्रायार्घ्यं प्रदापयेत् ।
क्षीरोदार्णवसंभूतजटामण्डलवर्तिने ॥
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं चन्द्रचूडामणे प्रभो ।
इति मन्त्रेण मतिमान्दत्त्वा चार्घ्यं पिनाकिने । [7045]
नीलग्रीवेण मन्त्रेण रुद्रायार्घ्यं निवेदयेत् ॥
एवं कुर्याद्व्रती विद्वांश्चैवं प्रतियामके ।
पारणादौ प्रकुर्वीत होमं विद्वान्पिनाकिने ।
होमान्ते बन्धुभिः सार्धं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
एवं कृत्वा विधानेन शिवरात्रिव्रतं शुभम् । [7050]
शिवलोकमवाप्नोति नारदेन प्रभाषितम् ॥
य इदं कारयेन्नित्यं सर्वभाग्यकरं शुभम् ।
सर्वान्कामानवाप्यैव शिवलोकं स गच्छति ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचिदिह लोके परत्र च ॥ [7055]
वेदवादी भवेद्विप्रो राजा वा विजयी भवेत् ।
धर्मार्थकाममोक्षार्थी नरो यो भक्तिसंयुतः ।
यद्यदिच्छति धर्मात्मा तत्तदेति न संशयः ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
कैः कृतं व्रतमेतद्धि के विन्दन्ति महत्फलम् ।
तन्मे कथय तत्त्वज्ञ कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥ [7060]
भीष्म उवाच ।
पुरा सुधांशुर्धर्मात्मा सर्वानन्दकरः प्रभुः ।
रूपलावण्यपूज्योऽसौ कामी रूपमदोद्धतः ।
सौन्दर्यशेवधिं तारां गुरोर्भार्यामथाहरत् ॥
तच्छ्रुत्वा देवराजस्य पुरोधास्तपतां वरः ।
तमब्रवीत्तथागत्य शील ते रूपमीदृशम् । [7065]
आभिजात्यं नाशमीयात्तस्मादेव तु मा कृथाः ॥
तथेति प्रतिजग्राह ताराणामधिपो बली ।
पुनः कामयते कामी तज्ज्ञात्वा बृहता पतिः ।
शापं ददौ महातेजाः क्षयीति नितरां भव ॥
तद्दोषपरिहारार्थं कावेरीसरितस्तटे । [7070]
तपसा तोषयामास शंकरं लोकशंकरम् ॥
सुधांशोस्तपसा तुष्टः पार्वतीनायकः प्रभुः ।
प्रीतोऽस्मीति तमालिङ्ग्य शिवरात्रिव्रतं कुरु ।
इत्यब्रवीत्त्रिनेत्रोऽपि तत्रैवान्तरधीयत ॥
शिवाज्ञया तु तत्कृत्वा शिवसालोक्यतां गतः । [7075]
शिरसा धारितस्तेन तत्राद्यापि स मोदते ॥
इक्ष्वाकुकुलजः श्रीमांस्त्रिशङ्कुर्नाम भूपतिः ।
कृत्वा व्रतमिदं राजन्नद्यापि दिवि वर्तते ॥
उत्तानपादपुत्रस्तु कृत्वेदं व्रतमीदृशम् ।
आकल्पस्थायिविभवो ध्रुवलोकमवाप्तवान् ॥ [7080]
त्रिशङ्कुतनयो धीमान्हरिश्चन्द्रो महामतिः ।
वीरबाहुकभूत्स्वं प्राप्तवान्कुशिकात्मजात् ॥
श्मशाननिलयो राजञ्शिवरात्रिदिने शुभे ।
उपवासव्रतपरो ध्यात्वा त्र्यम्बकमिष्टदम् ॥
वाक्पुष्पेण तमभ्यर्च्य रात्रौ जागरतत्परः । [7085]
ब्रह्मविष्णुमहेशानां कृपया च दिवं गतः ॥
पुण्यश्लोको नलो राजा कलिना तु प्रपीडितः ।
व्रतं कृत्वा शिवस्याशु प्राप्तवान्स्वपुरं नृपः ॥
कश्यपस्य प्रिया भार्या कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
हरिं पुत्रमवाप्नोति सुरलोकस्य गुप्तये ॥ [7090]

°). — (L. 7017) G2 M1 निष्ठा (for निष्ठम्). — (L. 7020) D1 -पाकैश् (for -भक्ष्यैश्). — (L. 7034) युधिष्ठिर; G(ed.) यथाविधि (for विशेषतः). D1 दक्षिणा भक्तिसंयुता (for °). — (L. 7036) G1 तन्माहात्म्यमनुत्तमम् (for °). — (L. 7037) D1 G2 बुधः; M1 वचः (for व्रती). — D1 om. lines 7040–7058. — (L. 7043) G(ed.) -शिवमस्तकभूषण (for °). — After line 7043, G(ed.) ins.:

239** गृहाणार्घ्यं मया दत्त सर्वसंपत्प्रदो भव ।
भक्ताभीष्टप्रदेशान दीनबन्धो दयानिधे ॥

—(L. 7045) G(ed.) चन्द्राय (for मतिमान्). —G1 M1 om. (hapl.) lines 7046–7048. — (L. 7047) G(ed.) -यामकम् (for °के). — After line 7056, G1 M1 ins.:

240** धनवान्रुजो नित्य चतुर्थोऽपि सुखी भवेत् ।

— (L. 7061) D1 G1.2 सर्वरूपमयः प्रभुः (for °). — (L. 7063) D1 G1.2 मरुतामधिरूपेण; M1 मारुतो मधुरूपेण (for °). — D1 om. lines 7064–7074. — (L. 7066) G1.2 M1 तपःशील (for नाशमीयात्). G1 M1 नाशमेति तु मा कृथाः; G2 नाशते च ममाकृथाः (for °). — (L. 7071) G1.2 M1 शङ्काख्ये (for तपसा). — (L. 7079) D1 उत्तानपादस्य सुतः (for °). — (L. 7080) G1 -स्थान- (for -स्थायि-). D1 G2

गौतमस्तु महातेजा धर्मिष्ठस्तपतां वरः ।
कृत्वैवाहल्यया सार्धं शतानन्दमवाप्तवान् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
जमदग्निस्तथा चात्रिः कृतवीर्यस्तु राघवः ।
हरेः पुत्रत्वमापन्ना एते व्रतपरायणाः ॥
शक्रो यमः प्रचेताश्च धनदो दिशिवल्लभः । [7095]
शिवरात्रिव्रतं कृत्वा ककुभामधिपाभवन् ॥
ऋषयो राजशार्दूल मुनयो ब्रह्मवित्तमा ।
राजानो वैश्यमुख्याश्च शूद्राश्चान्ये नराधमाः ।
शिवरात्रप्रभावेन शिवसारूप्यतां गताः ॥
शिवरात्रिव्रतमिदं कृतं यदि सुखप्रदम् । [7100]
मृडानीपतिमीशानं व्रतेनानेन तोषयेत् ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
भक्त्या कृते व्रते चास्मिञ्शिवरात्रौ महामते ।
विद्याबन्धुवयोवित्तं लभते नात्र संशयः ॥
मार्जारमूषिकौ राजन्पुरेशानस्य संनिधौ । [7105]
फलक्षीरादिहरणान्निहतौ तौ दिवं गतौ ॥
चोरो वै धनलाभाय जाग्रद्वै शिवसंनिधौ ।
निषूदितो राजभटैः शिवलोकमवाप्तवान् ॥
गर्दभौ देवपूजार्थं गोधूमगुडधूपकान् ।
वाहयित्वा पुरा श्रान्तौ वणिजा सह धर्मज ॥ [7110]
शिवरात्रिदिने रात्रौ संनिधौ निधनं गतौ ।
तदा शिवगणैः सार्धं पूजितौ तौ दिवं गतौ ॥
शिवरात्रिदिने राजन्माहात्म्यं य शृणोति च ।
पितृमातृकुलैर्युक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
बोधयित्वा तु पाञ्चालीं याज्ञसेनीं पतिव्रताम् । [7115]
स्थितं भीष्मं महाभागं धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
गङ्गासुत नमस्तेऽस्तु पाण्डूनां हितकृत्तम ।
श्रोतव्यमस्ति किंचिन्मे सर्वधर्मात्मकं विभो ॥
सर्वेषामपि मासाना वत्सरेषु च यद्व्रतम् ।
हरेः प्रियकरं यच्च तन्मे त्वं कृपया वद ॥ [7120]
भीष्म उवाच ।
चातुर्मास्यव्रतं पुण्यं श्रुतं किं नु त्वयानघ ॥
वैशंपायन उवाच ।
बोधयित्वा तु पाञ्चालीं यज्ञपात्रीसमन्विताम् ।
प्रोक्तं मया तु पाञ्चाल्याः सर्वमङ्गलकारणम् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
पर्णशालासमीपे तु श्रुतमेतन्मयानघ ।
प्रसन्नमभवत्तस्मान्मानसं मे नदीसुत ॥ [7125]
वैशंपायन उवाच ।
सुखी भवेति तं चोक्त्वा भीष्मस्तु वदतां वरः ।
आददे वचनं धीमान्धर्मगर्भं यशस्करम् ॥
मासव्रतं प्रवक्ष्यामि कार्तिक्यादिषु शोभनम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
आश्वयुक्कृष्णपक्षस्य चतुर्दश्यां जनार्दनम् । [7130]
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय स्मरेत्सर्वात्मकं विभुम् ॥
तैलाभ्यङ्गं प्रकुर्वीत बन्धुभिः सह धर्मज ।
अरुणोदयवेलायां कुर्यात्तात्कालिकीं क्रियाम् ॥
गायत्र्यादिजपं कृत्वा सर्वं वै स्नानपूर्वकम् ।

M1 -संभूतं (for -विभवो). —(L. 7082) D1 M1 -पुत्रत्वं (for -भृत्यत्व) —(L 7084) D1 G1 2 ध्यात्वा देवं त्रियम्बकम् (for ^{b}) —(L 7094) G1 -परेण हि; G(ed.) बलेन हि (for -परायणा) —(L. 7095) M1 -वल्लभाः (for °भः). G(ed.) धनदश्च महातपाः (for ^{b}) —(L. 7096) G(ed) प्रभवो (for अधिपा) D1 ककुभामधिपोऽभवत् (for ^{b}). —(L. 7098) G1 नराधिपा ; G(ed.) जनाधमाः (for नरा°). — After line 7100, G(ed) ins.

241** अखण्डैश्वर्यमीशानो ददात्येव न संशयः ।

—(L. 7103) G2 M1 शिवरात्रिमहाव्रते (for ^{b}) —(L. 7107). D1 M1 जाग्रतो ; G1. 2 जाग्रते (for °द्वै). G(ed.) देव- (for शिव). —(L. 7109) D1 M1 धूपादि- (for गोधूम-). G1 2 सूपादिगुळगोधुमान् (for ^{b}) —(L 7110) G2 परिश्रान्तौ (for पुरा श्रान्तौ). —(L 7112) G1 त्रिदिव (for तौ दिव).—(L. 7113) G2 -व्रते (for -दिने). M1 रात्रौ (for राजन्).

Colophon.— *Sub-parvan*. D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः ; G2 M1 G(ed.) शेषधर्मा.. — *Adhy. name :* D1 G1 शिवरात्रिमाहात्म्यकथनम् ; G2 शिवरात्रिमहिमानुवर्णनम् ; G(ed.) शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यम्. — *Adhy. no.:* D1 54 ; G1. 2 M1 G(ed) 53.

(L. 7115) D1 G1. 2 M1 यज्ञपत्नीं (D1 M1 °त्नी) समन्विताम् (for ^{b}) —(L. 7116) D1 G1. 2 M1 स्थितं मुहूर्तं विश्रा(G1 M1 °र्तं विश्र)भ्य (for ^{a}). D1 G1 भीष्मं धर्मसुतोऽब्रवीत् ; G2 M1 भीष्मं धर्म्यं (M1 भीष्मं धर्मो) वचोऽब्रवीत् (for ^{b}). — G2 M1 om. the ref. — (L. 7118) D1 M1 -धर्मकरं (for -धर्मात्मक). G1 वचः (for विभो).—(L. 7119) G(ed.) मध्ये कस्मिन्महाव्रतम् (for ^{b}).—(L. 7120) G(ed) भवेद्धरिप्रीतिकरं (for ^{a}). – (L 7121) G2 मया (for त्वया).— G2 om. lines 7123–7128 —(L. 7123) M1 -कारकम् (for °णम्). —(L 7125) G1 M1 तात (for तस्मात्). — Before line 7128, G1 M1 ins. भीष्म उवाच. —(L. 7128) G1 M1 कार्तिक्यादि शुभेक्षणे (for ^{b}). — (L. 7131) G1 स्मरेद्देवकिनन्दनम् ; M1 °द्देवं जनार्दनम् (for ^{b}). — (L. 7133) D1 G1 M1 -काले तु (for -वेलायां). M1 कुर्यात्तात्कालिकाः क्रियाः (for ^{b}). —(L. 7134) G2 सम्यग् (for सर्वं). —(L.

स्नानधूपादिनैवेद्यै॰ पूजयेत्प्रयतो हरिम् ॥ [7135]
भक्ष्यभोज्यादिनैवेद्यैर्यः प्रीणयति केशवम् ।
तिलतैलप्रदीपैश्च सोऽश्वमेधफलं भवेत् ॥
कार्त्तिक्यां दीपदानं तु य करोति हरेर्गृहे ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुमालोक्यमाप्नुयात् ॥
चतुर्दश्यां तु हरिणा कृष्णेन जगतीपते । [7140]
नरको निहतो नूनमसुरो लोककण्टक ॥
महीसुतेन तेनासौ प्रार्थितो यदुपुंगवः ।
दत्तवानक्षयोऽनन्तो वरं परमपावनम् ॥
विचिन्त्य सहसा राजन्नरको लोककण्टकः ।
सर्वलोकोपकारार्थं नत्वा वाचमुवाच ह ॥ [7145]
हे कृष्ण कमलाकान्त शङ्खचक्रगदाधर ।
महता दिव्यरूपेण मुक्तोऽहं भवता भयात् ॥
ममास्मिन्मुक्तिदिवसे योऽभ्यङ्गस्नानतत्पर ।
यजति त्वां प्रयत्नेन तस्य नाक ददस्व ह ॥
इमां चतुर्दशीं नाथ नरकाख्यां वदन्ति ये । [7150]
पुत्रपौत्रादिसंयुक्ता जीविष्यन्ति कलौ युगे ॥
इत्युक्त्वा नरको धीमान्ववन्दे तं हरिं विभुम् ।
भविष्यति यथा प्रीतिस्तथा ते तमुवाच ह ॥
तस्माद्राजन्दिने तस्मिन्भक्ष्यभोज्यादिविस्तरैः ।
नैवेद्यैः पूजयेद्विष्णुं स भवेन्मुक्तपातकः ॥ [7155]
अभ्यङ्गस्नानकृत्तस्मिन्ब्राह्मणानां कुरूद्वह ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
भूसुरान्भोजयेद्यस्तु चतुर्दश्यां शुभे दिने ।
तस्य विष्णु प्रसन्नात्मा ददाति स्वपदं विभु॰ ॥
एकस्मिन्भोजिते विप्रे तद्दिने शुभदे नृप । [7160]
वाजपेयफलं विद्धि साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
कार्त्तिक्यां नृप शर्वर्यां दीपदानपरो हरे ।
एकं वा पञ्च चत्वारि तस्य पापं निकृन्तति ॥
यः कुर्याद्दीपदानं तु ह्येकमेकं दिने दिने ।
मासमेकं स्वकैर्वैशैर्विष्णुलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥ [7165]
विशेषं तत्र वक्ष्यामि कार्त्तिक्यां राजसत्तम ।
पौर्णमासीति विख्याता हरे प्रियकरा तिथिः ॥
दीपदानं वृषोत्सर्गमन्नदानं करोति यः ।
सर्वान्वंश्यान्समुद्धृत्य स विष्णुपदमश्नुते ॥
निगृह्य च बलिं दैत्यं तेन संप्रार्थितो विभुः । [7170]
प्रादात्तस्मै वरं देवो मा भैषीरित्युवाच तम् ॥

बलिरुवाच ।

देवदेव जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
त्वद्भक्ति. शाश्वती मेऽस्तु पाताले निरयेऽपि वा ॥
कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां तु माघमासे सुरोत्तम ।
मेदिनीमेत्य कृपया त्वत्पूजां कर्तुमुत्सहे ॥ [7175]
ममागमनकाले तु यो गेहं पूजयेत्सुधी॰ ।
संनिधौ तव दीपेन स वै मुक्तिं गमिष्यति ॥
या स्त्री पतिव्रता लोके गृह दीपेन पूरयेत् ।
दीपं प्रदक्षिणं कुर्यात्सा भवेद्वै सुमङ्गला ॥
इत्युक्तो दैत्यराजेन देवदेवो जनार्दनः । [7180]
तथेत्युक्त्वा तिरोभूत सोऽपि पातालमभ्यगात् ॥
तस्मात्तं पूजयेद्विद्वान्हरिणा दत्तवैभवम् ।
हरिसायुज्यमाप्नोति हरिं संपूज्य भक्तित. ॥
कार्त्तिक्या दीपदानेन ज्ञानवृद्धिर्भविष्यति ।
ज्ञानान्मोक्षमवाप्नोति तस्मात्त पूजयेत्सुधीः ॥ [7185]
य इदं पुण्यमाख्यानं कार्त्तिक्यां शृणुयाद्यदि ।
भक्तिमाँल्लभते लोकान्देवगन्धर्वसेवितान् ॥
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि धन्वाख्यां राशिमागते ।
मार्ताण्डे नृपशार्दूल पूजां वक्ष्ये हरे॰ शुभाम् ॥
धनुर्मासं गते भानौ प्रातरुत्थाय यो द्विज । [7190]
हरे पूजां प्रकुर्वाणो लभते हरिमन्दिरम् ॥
धनुर्मासे हरेः प्रीतिं मुद्गान्नं गुडसंयुतम् ।
योऽर्पयेत्प्रातरुत्थाय स विष्णुपदमश्नुते ॥
पुरा देवासुरे युद्धे सुरै. संप्रार्थितो हरि ।
भुक्त्वा प्रभाते मुद्गान्नं दैत्यानद्रावयच्छरैः ॥ [7195]
तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्विष्णुभक्ता जनार्दनम् ।
धनुर्मासे विशेषेण पूजां कुर्वन्ति यत्नत ॥
निशीथे कार्त्तिके मासि हरेर्दीपादिपूजनम् ।
प्रभाते तु धनुर्मासे यः कुर्यात्स तु मुक्तिभाक् ॥

7135) G1 -पूजादि- (for -धूपादि-). — (L. 7136) D1 स्नान-भूतादिनैवेद्यैर् (for ^{a}). — (L 7137) G2 G(ed.) तिलदान-प्रदानैश्च (for ^{a}) — After line 7131, D1 ins.:
242** भूसुरान्भोजयेद्यस्तु चतुर्दश्या शुभे दिने ।
— M1 om. lines 7138–7139. — (L 7139) D1 G1, 2 M1 गङ्गास्नानफलं लभेत् (for ^{b}) — (L 7143) G1 व्रतं (for वरं). — (L. 7144) G(ed) गमिष्यन् (for विचिन्त्य). D1 नरको दैत्यपुगव (for ^{b}). — (L 7145) G(ed.) कृष्ण (for सर्व-) G(ed) स्तुत्वा (for नत्वा) — (L. 7149) D1 पूजयेत्त्वां प्रयासेन (for ^{a}). — (L 7150) M1 कृष्ण (for नाथ) — (L 7151) G(ed) भवेयुस्ते (for जीविष्यन्ति). — (L. 7152) G1 तं ववन्दे हरिं प्रभुम् (for ^{b}). — (L. 7153) G(ed) ते तथास्त्वित्युवाच तम् (for ^{b}). — (L 7155) D1 G1 M1 स मुक्तो यस्तु पातकै॰, G2 विमुक्त. सर्वपातकै (for ^{b}). — (L 7157) G(ed) दारिद्र्यान्मुच्यते नर (for ^{b}) — (L 7162) G(ed) दीप दद्यात्तु यो हरे. (for ^{b}) — (L. 7163) G(ed) स (for नि-). — (L 7165) G(ed) आमास तु (for मासमेकं). M1 तु स्ववश्यैर् (for स्वकैर्वैशैर्). — (L 7170) G(ed.) हरि (for विभुः) — (L 7174) D1 M1 मासे मासे, G2 G(ed.) तन्मासादौ (for माघमासे) — (L 7180) D1 जगत्पति. (for जनार्दन॰). — (L. 7183) D1 G(ed.) तस्मात्ता पूजयेत्सुधीः (for ^{b}) — (L. 7187) G2 उत्तमाल्लँ (for भक्ति°). — (L. 7188) G(ed) चापाख्या (for धन्वाख्या) — (L 7189) G(ed) पुण्या (for वक्ष्ये). — (L 7190) G(ed) धनुर्मासे महाप्राज्ञ (for ^{a}) G(ed) वाग्यतः (for यो द्विज.). — (L 7192)

पुष्ये मासे च राजेन्द्र स्नानध्यानजपादिभिः । [7200]
दीपनैवेद्यपूजाभिर्नरो याति सुरालयम् ॥
माघस्नानं प्रशंसन्ति तथा भूसुरतर्पणम् ।
नैवेद्यं दीपपुष्पाद्यैर्विष्णोः कुर्वीत भक्तिमान् ॥
मेषसंक्रांतिकाले तु यः कुर्याद्द्विजभोजनम् ।
हरेः पूजां च राजेन्द्र स विष्णुपदमश्नुते ॥ [7205]
चैत्रे मासि सिते पक्षे विष्णुपूजापरायणः ।
यो विप्रं सततं भक्त्या पूजयेच्च स मुक्तिभाक् ॥
वैशाखे च सिते पक्षे तृतीयाख्ये शुभे दिने ।
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या विष्णुलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु गुडपानीयमुत्तमम् । [7210]
दध्योदनं नालिकेरं हरेर्लोकप्रदं शुभम् ॥
गुडोदनं दधिद्रव्यं छत्रचन्दनपादुकाः ।
ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो विष्णुलोकं प्रयान्ति ते ॥
य इदं धर्मचरितं शृणोति सततं नरः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा याति विष्णोः पदं शुभम् ॥ [7215]

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

शेषमासे तु यद्धर्मं वारयोगे नदीसुत ।
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन नातः परतरं हि मे ॥

भीष्म उवाच ।

ज्येष्ठमासे पौर्णमास्यां गोपूजां कुरुते तु यः ।
गोधनानि च सिध्यन्ति प्रापयन्ति दिवं हि तत् ॥
पूर्वमभ्यर्चिता गावो गोपैः कृष्णप्रचोदितैः । [7220]
ददुः पुण्यफलं तेषां येन ते त्रिदिवं गताः ॥
गोषु ब्राह्मणमुख्येषु भक्तिमान्यो भवेत्पुमान् ।
प्रयाति हरिसालोक्यं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
योगनक्षत्रवारेषु यद्वृत्तं तन्निबोध मे ॥
योगेषु च व्यतीपातो नक्षत्रं विष्णुदैवतम् । [7225]
वारेषु भानुवारोऽसौ सोमवारो बहुप्रदः ॥
तानि वक्ष्ये सुमुख्यानि व्रतानि व्रतिनां वर ।
व्यतीपातो महायोगः सोमसूर्यसुतः प्रभुः ।
पापघ्नो रोगहारी च बहुभाग्यप्रदो नृणाम् ॥
व्यतीपाते पुण्ययोगे सुस्नातः कृतपूजकः । [7230]
ब्राह्मणान्वरयेद्भक्त्या त्रीन्वाथ चतुरोऽपि वा ॥
श्रोत्रियान्हरिभक्तांश्च विष्णुपूजारतान्सदा ।
पायसं कारयेद्भक्त्या सूक्ष्मगोधूमतण्डुलैः ॥
मिश्रितं शुद्धपयसा गवा चैवाज्यसंमितम् ।
श्वेतशर्करया सम्यङ्मिश्रितं जलवर्जितम् ॥ [7235]
कदुष्णं तु समानीय हरेर्नैवेद्यमर्पयेत् ।
गोधूमपरमान्नैश्च हरेर्नैवेद्यमर्पयेत् ।
नैवेद्यशेषं तत्सर्वं ब्राह्मणान्भोजयेद्व्रती ॥
ततस्तान्गन्धपुष्पाद्यैरलंकृत्य समाहितः ।
दद्याद्विशेषतस्तेषां सताम्बूलां तु दक्षिणाम् ॥ [7240]
यस्त्वेवं कुरुते राजन्प्रतिवर्षं तु भक्तितः ।
स मुक्तः सर्वदारिद्र्यात्सौभाग्यं सुखमश्नुते ॥
भोगार्थी भोगमाप्नोति स्वर्गार्थी स्वर्गमश्नुते ।
परमान्नस्य दानेन सोऽक्षयं सुखमश्नुते ॥
प्रत्यक्षमेतल्लोकेऽस्मिन्दातॄणां तु सुखप्रदम् । [7245]
मन्त्रयुक्तेन दानेन भोक्तॄणां तु दरिद्रता ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र व्यतीपातव्रतं कुरु ।

M1 प्रीतिर्, G(ed.) प्रीत्यै (for प्रीतिं). — G1 M1 om. lines 7193-7195 —(L. 7198) D1 G2 -पूजनैः (for °नम्). — (L. 7200) D1 तैषमासे (for पुष्ये मासे). G(ed.) स्नानध्यान- (for माघस्नान-). D1 om. lines 7201-7202. —(L. 7203) D1 नैवेद्यधूपदीपाद्यैर् (for ^{a}). D1 G2 विष्णोः कुर्यात्स मुक्तिभाक् (for ^{b}) —(L. 7207) D1 M1 यो (M1 स) विप्रः, G2 गोविन्द (for यो विप्र) D1 G1 M1 करोति स च मुक्तिभाक्; G2 विष्णुलोकं व्रजेद्ध्रुवम् (for ^{b}) — G2 om. lines 7208-7209 —(L. 7210) G1 वैशाखे शुक्लपक्षे तु; M1 °खे शुद्धपौर्णम्यां (for ^{a}) —(L. 7211) G2 M1 ध्रुवम् (for शुभम्). —(L. 7212) G(ed.) गुडोदके च दध्यन्न (for ^{a}) D1 छत्रं च नवपादुकाः (for ^{b}) —(L. 7213) D1 G1 प्रयान्त्यपि (G1 °मी); M1 व्रजन्त्यमी (for प्रयान्ति ते). —(L. 7214) G(ed.) य इदं पुण्यमाख्यानं (for ^{a}) M1 नृप (for नर). —(L. 7215) D1 परं पदम् (for पदं शुभम्).

COLOPHON. — *Sub parvan* D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः; G2 M1 G(ed.) शेषधर्माः. — *Adhy. name*: G(ed.) कार्तिक्यादिमाहात्म्यकथनम् — *Adhy no.*, D1 55, G1.2 M1 G(ed.) 54.

(L. 7216) G(ed.) ज्येष्ठ- (for शेष). D1 यद्धर्मो; G(ed.) यो धर्मो (for यद्धर्मं). G(ed.) कुतो नयति वै दिवम् (for ^{b}.) — For line 7217, G(ed.) subst.:

243** तमहं श्रोतुमिच्छामि कृपया वद सुव्रत ।

—(L. 7219) D1 गोदानानि (for गोध°). — For line 7219, G(ed.) subst.:

244** गोदानफलसिद्धिः स्यात्सा प्रापयति वै द्विजम् ॥

—(L. 7220) अर्चयन्ति च गोकुलं; G1.2 M1 अर्चन्ति गोकुलं (M1 °ले) गोपा (for ^{a}). D1 G1.2 M1 गोपीनाथेन चोदिताः (for ^{b}). —(L. 7221) D1 G1.2 M1 वैकुण्ठभ(D1 °ण्ठं सु)-वनं गताः (for ^{b}). —(L. 7222) D1 G1.2 कुरूद्वह; M1 करोति च (for भवेत्पुमान्) — For line 7224, G(ed.) subst.:

245** तत्र योगादिकं सर्वं निबोध भरतर्षभ ।

—(L. 7225) G(ed.) योगो ब्राह्मो (for योगेषु च). G2 M1 नक्षत्रे (for °त्रं). —(L. 7226) G(ed.) -सोमौ तौ (for -वारोऽसौ). G(ed.) सर्वाभीष्टफलप्रदौ (for ^{b}). — G(ed.) om. lines 7227-7229 —(L. 7230) G(ed.) सुस्नातः प्रयतः शुचिः (for ^{b}). — D1 G1.2 M1 om. lines 7231-7236. —(L. 7238) G(ed.) तान्विप्रान् (for ब्राह्मणान्). M1 सुधीः

अनेन ते भवेत्संपन्नात्र कार्या विचारणा ॥
यस्त्वेकवत्सरमपि ज्येष्ठे त्वेवं करोति यः ।
सोऽपि लब्ध्वा परां कीर्तिमक्षयं सुखमश्नुते ॥ [7250]
पुण्ये श्रवणनक्षत्रे ह्युपवासपरास्तु ये ।
ते यान्ति हरिसालोक्यं सत्यं नारदभाषितम् ॥
पुत्रदं कामदं विद्धि मोक्षद भरतर्षभ ।
सततं कुर्वतां भक्त्या श्रवणं हरितोषणम् ॥
एकादशीव्रत यद्वद्द्वादश्यां पूजनं हरेः । [7255]
तथा कुर्वीत मतिमाञ्श्रवणान्तमनुत्तमम् ॥
पुण्ये श्रवणनक्षत्रे द्वादशी यदि संभवेत् ।
तत्रोपवासं कुर्वीत कोटियज्ञफलं लभेत् ॥
एकादशी यथा प्रोक्ता हरिविप्रप्रपूजने ।
तथा च विष्णुनक्षत्रव्रतं कुर्वीत बुद्धिमान् ॥ [7260]
अब्दत्रयं षडब्दं वा ह्येकाब्दमथ वापि वा ।
श्रवणव्रतं प्रकुर्वाणो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
श्रवणव्रतस्य सादृश्यमेकादश्यास्तथा नृप ।
न पश्यामि च शास्त्रेषु कुरु तस्मात्कुरूद्वह ॥
भानुवारे द्विभुक्तं तु ये कुर्वन्ति नराधमा । [7265]
आब्रह्मकल्पपर्यन्तं वसन्ति क्षारकर्दमे ॥
एकभुक्तं तु मतिमान्यः कुर्याद्रविवासरे ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
संक्रान्तौ रविवारे च व्यतीपाते च पर्वसु ।
नरकं याति राजेन्द्र निशिभुक्पापकर्मकृत् ॥ [7270]
आदित्यस्योदयात्पूर्वं तद्वारे स्नाति यो नरः ।
तत्पूर्वसप्तवारेषु कृतं पापं विनश्यति ॥
सर्वव्याधिहरं पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ।
भानुवारे व्रतमिदं तथा ब्राह्मणभोजनम् ॥
भानुवारे प्रसन्नात्मा हरि सर्वगत. प्रभुः । [7275]
व्रतानां फलदो नित्यं तस्मात्तं पूजयेत्सुधी. ॥
अथ वै संप्रवक्ष्यामि सोमवारव्रतं शुभम् ।
एकभुक्तेन नक्तेन शिव. प्रीतो भवेद्ध्रुवम् ॥
उपवासेन राजेन्द्र स्वपदं संप्रयच्छति ।
पुनाति सकलान्वंश्यानुपवासपरो नरः ॥ [7280]
उमाकान्तं प्रतिष्ठाप्य स्थण्डिले शुभदर्शने ।
रुद्रसूक्तेन मन्त्रेण ह्यभिषेकं प्रकल्पयेत् ॥
अथ वा वामदेव्याद्यैर्मन्त्रैरभ्यर्चयेच्छिवम् ।
गायत्र्यादिमहामन्त्रैस्तं प्रयत्नेन पूजयेत् ॥
उपवासव्रतपरः स स्नायात्पुण्यवारिषु । [7285]
करवीरादिकैः पुष्पैः सम्यग्देव प्रपूजयेत् ॥
नृत्तगीतादिवादित्रैः शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ।
पुराणश्रवणैर्दीपैः पूजयेत्तं प्रयत्नतः ॥
वस्त्रमण्डनयुक्ताभिः पूजनाभि सुरेश्वरम् ।
भक्तिमान्पूजयेद्राजन्वित्तशाठ्य न कारयेत् ॥ [7290]
अयक्षयो ह्येकभुक्तेन नक्तेन दिवि पूजनम् ।
उपवासात्तु सायुज्यं लभते नात्र संशयः ॥
देवभूतपतौ साक्षाद्व्रतेनानेन तोषिते ।
यं यं कामयते कामं त तमाप्नोति निश्चितम् ॥
व्रतानामपि सर्वेषां दानानां तपसां तथा । [7295]

(for व्रती). — D1 G1.2 M1 om lines 7239–7241 — (L. 7242) G(ed) अन्ते विष्णो पद व्रजेत् (for ^{b}) — G(ed.) om. line 7246 — (L 7247) G2 व्यतीपाते, G(ed) शुचावितद् (for व्यतीपात-) — G2 om lines 7241–7250. — After line 7248, D1 G1 M1 ins. :

246** त्रीणि पञ्च तु सप्ताष्टौ समा. कुर्वीत यो नर. ।

D1 M1 cont .

247** व्यतीपातव्रतमिदं तेऽक्षय सुखमाप्नुयु ।
[M1 सोऽक्षयं व्रतमश्नुते (for ^{b})]

— After line 7255, G1 ins. :

248** श्रवणव्रतमेतद्धि कुरुते भक्तिमान्नरः ।

— (L. 7256) G(ed) तद्वद्विद्धि महाप्राज्ञ (for ^{a}). D1 M1 श्रवण व्रतमुत्तमम् ; G(ed) श्रवणर्क्षमहाव्रतम् (for ^{b}). — (L. 7257) G2 M1 पुण्यश्रवणनक्षत्रैर् (for ^{a}). — (L 7259) G2 -प्रपूजनैः (for °ने) — (L 7261) G2 [ए]काब्दम् (for [ए]का-ब्दम्). — For line 7264, G(ed.) subst :

249** व्रतमन्यन्न न पश्यामि फलप्रदमनुत्तमम् ॥

— (L. 7270) G2 दिवा भुञ्जन्ति राजेन्द्र (for ^{a}). G(ed.) निशि भोक्ता न सशय (for ^{b}) — (L 7272) D1 G1 M1 सर्वाष्टदिवसे (D1 °सै.) पापं, G2 पूर्वसप्तसु वारेषु (for ^{a}). D1 G1.2 M1 यत्कृतं (G2 °त्पाप) तत्प्रणश्यति (for ^{b}) — (L. 7273) D1 आयुरैश्वर्यवर्धनम् (for ^{b}) — (L. 7274) M1 भानुव्रतमिद ब्रह्मन् (for ^{a}) G(ed) सर्वशास्त्रविनिश्चितम् (for ^{b}) — (L 7276) D1 G2 M1 विद्वांस् (for नित्यं). D1 व्रतम्, M1 व्रती (for सुधी) G2 तस्मात्त परिपूजयेत् (for ^{b}). 7277) D1 G2 M1 अत पर (for अथ वै स-). — (L. 7278) M1 राजेन्द्र (for नक्तेन). G(ed.) एकभुक्ते कृते नक्तं (for ^{a}). M1 सोम (for शिव). — (L 7279) D1 G1 संपदं (for स्वपद) — For line 7279, G(ed.) subst. :

250** तथोपोष्य दिवा सर्वं शिवसूक्तपरायण' ।

— (L. 7280) D1 वशान् (for वंश्यान्). G1 -रतो (for -परो). — D1 om (hapl.) lines 7283–7284. — (L. 7283) G1 M1 तन्मन्त्रेण त्रियम्बकात् (for ^{b}). — (L 7288) G2 पुराणमन्त्रैः स्तोत्रैश्च (for ^{a}). — (L 7289) D1 अर्चनाभि , G(ed.) पूजाभिस्तु (for पूजनाभि). — (L. 7290) G2 भक्त्या स- (for भक्तिमान्) G(ed) विद्वान् (for राजन्). — (L 7291) D1 लोको वै ; M1 नक्ते च (for नक्तेन). G(ed.) नक्ते पुंसस्तथा दिवा (for ^{b}). — (L. 7295) G2 भूतानाम् (for व्र°). G1.2 तपसा (for °सां). — After line 7296, D1 ins. :

कृष्णे भक्तिर्यदि भवेत्तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥
श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥
श्रीकृष्ण विष्णो नृहरे मुरारे
प्रद्युम्न संकर्षण वासुदेव । [7300]
अजानिरुद्धामलविश्वरूप
त्वं पाहि नः सर्वभयादजस्रम् ।

Colophon

जनमेजय उवाच ।

कस्य नामानि पुण्यानि कीर्तनीयानि नित्यशः ।
दैवतानां च सर्वेषां कस्य भक्तो विशिष्यते ॥
कस्यायुधानि धार्याणि कश्च नित्यं प्रपूज्यते । [7305]
नृणां भवति कैवल्यं कस्य नामप्रकीर्तनात् ॥

वैशंपायन उवाच ।

अमुमर्थं पुरस्कृत्य संपृष्टो धर्मसूनुना ।
भीष्मो भागवतश्रेष्ठश्चिरं ध्यात्वा जगौ वचः ॥

भीष्म उवाच ।

कैलासशिखरे रम्ये देवी देवं महेश्वरम् ।
प्रणम्य शिरसा शंभुं पार्वती वाक्यमब्रवीत् ॥ [7310]

पार्वत्युवाच ।

सर्वज्ञस्त्वं जगत्साक्षिश्चराचरगुरुः पिता ।
सर्वलोकेश्वर साक्षात्सृष्टिस्थित्यन्तकारणम् ॥
वैष्णवानां च माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शंकर ।
प्राकृतानां च हेयत्वं यथार्थं वद शंकर ॥

ईश्वर उवाच ।

साधु साधु महादेवि साधूनां च हितैषिणि । [4315]
वैष्णवानां च माहात्म्यं तव वक्ष्यामि सुव्रते ॥
शङ्खचक्राङ्कितान्भक्तान्यः पूजयति मानवः ।
स साक्षाद्विष्णुसामीप्यं लभते नात्र संशयः ॥
विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं यो भूमावभिवादयेत् ।
ललाटे सक्तपांसूनां संख्या यास्ति यावती । [7320]
तावत्समाः स भूपाल ब्रह्मलोके महीयते ॥
सगोत्र यद्यपि श्राद्धे चक्राङ्कितभुजं वदेत् ।
स साक्षाद्विष्णुसायुज्यं द्विज प्राप्नोत्यसंशयः ॥
शङ्खचक्राङ्कितं विप्रं दृष्ट्वा यो ह्लादितो भवेत् ।
स पुण्यलोकमाप्नोति ह्यैहिकं सुखमश्नुते ॥ [7325]
चक्राङ्कितानां नामानि यो वदेद्भक्तिमान्नरः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् ॥
चक्राङ्किताय विप्राय यो भक्त्यान्नं ददाति च ।
अन्नसंख्यानि वर्षाणि ब्रह्मलोके महीयते ॥
विष्णुभक्ताय विप्राय चक्रचिह्नाय मानवः । [7320]
गोचर्ममात्रं यो दद्याद्भूमिं स्यात्स तु राज्यभाक् ॥
विषुवायनसंक्रान्तिषूपरागे तथा रवेः ।
चक्राङ्किताय विप्राय दानान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥
विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं गन्धपुष्पादिभिर्नरः ।
पूजयित्वा महादेवि विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ [7335]
विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं विष्णुमूर्तिमिव स्मरेत् ।
सोऽपि विष्णुमयो भूत्वा वैष्णवीं गतिमाप्नुयात् ॥
अमितसेन चक्रेण बाहुमूले तु लाञ्छिताः ।
दहन्ति सर्वपापानि तूलराशीनिवाग्नय ॥
यस्मिंश्चक्राङ्किता विप्रा वसन्ति नरपुंगवाः । [7340]
तद्देशवासिनः सर्वे वैष्णवत्वं भजन्ति वै ॥
विष्णुचक्राङ्कितो विद्वान्यस्मिन्देशे वसेत्सुखम् ।
स देशो मत्प्रियः पुण्यो वैष्णवानामतिप्रियः ॥
विष्णुभक्तिरता मुख्याः शङ्खचक्राङ्किता द्विजाः ।

251** य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति यदि भक्तिमान् ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा सर्वान्कामान्प्रयच्छति ॥

— M1 om. lines 7297–7298 — After line 7298, G2 ins. :

252** इति पुंसां हितं विष्णोर्भक्तिश्च नवलक्षणा ।

— (L. 7301) G(ed.) विश्वमूर्ते (for °रूप).

COLOPHON. — *Sub-parvan* : D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः. G1, 2 M1 G(ed.) शेषधर्माः. — *Adhy name* : G2 वारव्रतम् ; G(ed) मासव्रतादिमाहात्म्यम्. — *Adhy no.* : D1 56, G1, 2 M1 G(ed.) 55

G2 om. lines 7303–7401. — (L. 7304) G1 देवतानां च सर्वेषां (for °). — (L 7308) D1 G1 M1 शुभां (for वचः). — (L. 7310) D1 G1 M1 देवी देवदेव (for रम्ये देवी देवं). — D1 महेश्वरः (for ईश्वरः). — (L. 7318) D1 मृतस्त्वाप्नोति नित्यशः (for ⁵). — D1 om. lines 7319–7325. — For lines 7319–7321, G1 M1 subst. :

253** ललाटे पांसुसंख्यानि ब्रह्मलोके महीयते ॥
विष्णुचक्राङ्कितान्दृष्ट्वा यो ह्युत्थाय कृताञ्जलिः ।
स स्वकं कुलमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते ॥
चक्राङ्कितभुजा यस्मिन्पङ्क्तिमध्ये तु भुञ्जते ।
सा पङ्क्तिः स्वर्गलोके च देवपङ्क्तिषु पूज्यते ॥ [5]
अष्टके मासि पित्रोश्च चक्राङ्कितभुजं वदेत् ।
रौरवात्कुलमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते ॥

[(L. 6) M1 अष्टके मासिके पित्रोर्हि (for °).]

— For line 7325, G1 M1 subst. :

254** परमानन्दमाप्नोति किं पुनस्त्वैहिकं फलम् ।

— (L. 7328) D1 यो भक्त्या (for विप्राय). D1 [illegible] ददाति यः (for ⁵). — For line 7331, D1 M1 G1 subst. :

255** गोचर्ममात्रभूमिं तु दत्त्वा राज्यमवाप्नुयात् ।

— (L 7332) D1 G1 M1 अयने विषुसंक्रान्त्या (for °). — (L. 7333) D1 M1 विदुषे (for विप्राय). — G1 om. lines 7334–7351. D1 om. lines 7336–7337. — (L. 7339) D1 M1 ईश्वरत्वं लभन्ति ते (for ⁵). — (L. 7341)

क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयुः स धर्मः परमो मत ॥ [7345]
यस्मिन्देशे कृतस्नाना वैष्णवाश्चक्रलाञ्छिताः ।
तस्मिन्स्नानं प्रकुर्वीत विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
यस्तु पापप्रसक्तोऽपि विष्णुभक्तस्य भक्तितः ।
पादप्रक्षालनं कुर्यादात्मशुद्धिकृदेव सः ॥
चक्राङ्किताय महते विष्णुभक्ताय धीमते । [7350]
भिक्षामात्रप्रदानेन वैष्णवीं गतिमाप्नुयात् ॥
विष्णुभक्ताय विप्राय महादेवि महात्मने ।
माषमात्रप्रदानेन मुक्तिं यान्ति हि मानवाः ॥
सर्वभूतदयायुक्तं वैष्णवं द्वेष्टि यो नरः ।
स चण्डालो महादेवि रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ [7355]
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
चक्राङ्कितस्य निन्दा च पञ्चैते त्वतिपातकाः ॥
यः पुत्रः पितरं द्वेष्टि तं विद्यादन्यरेतसम् ।
विष्णुभक्तं तु यो द्वेष्टि तं विद्यादन्यरेतसम् ॥
किं तस्य बहुभि शास्त्रैः किं तस्य बहुभिः श्रुतैः ।[7360]
विष्णुभक्तिविहीनस्य तपसा किं प्रयोजनम् ॥
तीर्थस्नानफल नास्ति महादानफलं तथा ।
अवैष्णवस्य विप्रस्य सर्वं शश्वद्विनश्यति ॥
यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
अवैष्णवस्तथा विप्रस्तथा व्यर्थो भविष्यति ॥ [7365]
रूपलावण्यसंयुक्ता महावंशोद्भवा द्विजा ।
अवैष्णवा न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥
शरीरशोषणं व्यर्थं कृच्छ्रचान्द्रायणादिभि ।
विष्णुपादाम्बुजध्यानहीनस्य पुरुषस्य तु ॥
विद्याविनयसपन्नो विशालकुलसंभवः । [7370]
विष्णुभक्तिविहीनो यश्चण्डालसदृशो भवेत् ॥
यस्मिन्देशे दुरात्मानः प्राकृता पापकारिणः ।
वसन्त्यज्ञानिनो मूढास्तं देशं परिवर्जयेत् ॥
शिखां यज्ञोपवीतं च चक्रचिह्नं च कुण्डले ।
ऊर्ध्वपुण्ड्राणि वस्त्राणि दण्ड चैव कमण्डलुम् ॥ [7375]
एतानि धारयेद्विप्र शुक्लदंष्ट्रो दृढव्रतः ।
सात्त्विकं भावमास्थाय स्थिरचित्तो भवेत्सदा ॥
समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानावमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥
अनपेक्षः शुचिर्दक्ष. उदासीनो गतव्यथः । [7380]
सर्वारम्भपरित्यागी विष्णुभक्तो विधीयते ॥
यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षते ।
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येनकेनचित् ।
अनिकेतः स्थिरमतिर्विष्णुभक्तो विधीयते ॥
शङ्खचक्रधरं देवं पीताम्बरधरं हरिम् । [7385]
सर्वगं मनसा ध्यायन्यः स वैष्णव उच्यते ॥
वैष्णवः पुण्यकर्मा च लोकानां हितकामदः ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु पालयत्यखिलं जगत् ॥
नित्यं पवित्रः पूतात्मा वैष्णवः पापनाशनः ।
शुद्धस्वरूपी भवति सदा संस्मरणाद्धरेः ॥ [7390]
हृत्पद्मकर्णिकामध्ये वैष्णवस्य महामतेः ।
चिदानन्दमयो विष्णुः प्रसन्नो भवति ध्रुवम् ॥
वैष्णवस्य तु विप्रस्य विष्णु सर्वगतो विभु ।
चिदानन्दमयो देवि सांनिध्यं कुरुते स्वयम् ॥
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः । [7395]
अरूपी बहुरूपी च चित्स्वरूपी प्रकाशते ॥
भक्तियोगेन पापानि दह्यन्ते वैष्णवोत्तमैः ।
शातकुम्भस्य मालिन्यमग्निना दह्यते यथा ॥
श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् । [7400]

M1 तद्देशोत्पन्नवस्तूनि (for [a]) and लभन्ति (for भजन्ति) —(L. 7344) D1 M1 -युता विप्रा. (for -रता मुख्या). D1 नरा: (for द्विजा) —(L 7345) D1 क्रीडार्थमाचरन्यद्वै (for [a]). —(L. 7347) D1 विष्णुलोकजिगीषया (for [b]) D1 सनिधौ (for भक्तितः). —(L 7349) D1 M1 बाह्ये शुद्धिं (M1 ह्यात्मशक्तिं) करोति च (for [b]). — D1 om. lines 7350–7351. —(L 7352) M1 ह्यात्मशुद्धिं करोति च (for [b]). — G1 om lines 7356–7358 —(L. 7359) D1 M1 चक्राङ्कित (for विष्णुभक्त) —(L. 7363) D1 G1 तपसा किं प्रयोजनम् (for [b]) — G1 om line 7365 —(L. 7369) D1 -रहितस्य नरस्य च (for [b]) — After line 7372, D1 M1 ins. :

256** अवैष्णवो दुराचारः पापानामाकरः खल ।
पापाचारी दुरात्मा स तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
अवैष्णवस्य ससर्गो दौर्ब्राह्मण्यं करोति च ।
तस्मात्प्राकृतसंसर्गं वर्जयेद्ब्राह्मणोत्तम ॥

— G1 om lines 7373–7376 — After line 7378, D1 ins. :

257** पश्येज्जगदिदं सर्वं विष्णुबुद्ध्या न चान्यथा ।

— M1 om lines 7382–7384 — After line 7386, G1 ins

258** तीर्थस्नानफल नास्ति महादानफल तथा ।

— G1 om lines 7387–7392. —(L. 7387) D1 M1 -कारक (for -कामद) —(L 7389) D1 भूतभूतः पवित्रात्मा (for [a]) —(L 7390) D1 गृध्र- (for शुद्ध-). D1 M1 मुख्यात्मा (for भवति) D1 लोके सकीर्त्य केशवम् ; M1 लोकेश कीर्त्य केशवम् (for [b]) —(L 7392) D1 M1 प्रत्यक्ष कुरुते मया (for [b]). — After line 7394, D1 G1 M1 ins. :

259** अनेकरन्ध्रकुम्भस्य दीपरूपो यथानघे ।
प्राकृतानि शरीराणि प्रकाशयति सर्वगः ॥
[(L 1) G2 -वस्त्रस्य (for -कुम्भस्य).]

—(L 7396) D1 विश्वरूपी (for चित्स्व°). M1 प्रजायते (for प्रकाशते). —(L 7397) D1 G1 M1 दह्यते वैष्णवोत्तमः (for [b]). —(L. 7398) D1 M1 दोषोऽयम् (for मालिन्यम्),

इति पुंसां हिता विष्णोर्भक्तिश्च नवलक्षणा ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
श्रुतं सर्वमशेषेण नदीसुत पितामह ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि भगवद्भक्तलक्षणम् ॥
भीष्म उवाच ।
विष्णुपूजासु निरता विष्णुनामपरायणाः ।
विष्णुभक्तेर्भक्तिरतास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ [7405]
तत्कथाश्रवणे सक्ताः सत्कर्मसु सदोद्यताः ।
सत्सु सेवां प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
मानावमाने समतामतिर्येषां सदा भवेत् ।
शत्रौ मित्रे तथा चेष्टे ते वै भागवतोत्तमाः ॥
मातापित्रोर्गुरौ ये तु ग्रहार्चनपरायणाः । [7410]
यतिसेवापरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥
वैश्वानरे तथा भानौ गायत्र्यां वैष्णवे तथा ।
येषामष्टाक्षरे भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
दाने जपे तथा विष्णौ तथा श्रोत्रियभोजने ।
पूजने संमतिर्येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥ [7415]
तीर्थे च देवयात्रायां पुण्यासु तिथिषु प्रभोः ।
श्रद्धा निरन्तरा येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
सालग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु संतता भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
सत्कथाश्रवणे सक्ताः सत्कर्मसु सदा रताः । [7420]
सत्सु सेवां प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
एकादशीव्रतपरा माघस्नानरतास्तु ये ।
प्रातःस्नानरता ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥
पुराणपाठका ये च पुराणश्रवणे रताः ।
तद्भक्तरि प्रिया ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ [7425]
आत्मवत्सर्वभूतानि ये पश्यन्ति नरोत्तमाः ।
मानेऽवमाने च समा मतिर्येषां सुशोभना ॥
शत्रौ मित्रे तथा द्वेष्ये ते वै भागवतोत्तमाः ।
अदाम्भिका गतासूयास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
स्नाने जपे तथा होमे तथा श्रोत्रियभोजने । [7430]
पूजने सन्मतिर्येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तीर्थे च देवयात्रायां पुण्यासु तिथिषु प्रभो ।
श्रद्धा निरन्तरा येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
सालग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु सततं भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ [7435]
वेदाध्ययनसंपन्नाः सदा शास्त्रविशारदाः ।
पञ्चयज्ञपरा नित्यं ते वै भागवतोत्तमाः ॥
विशुद्धज्ञानसंपन्ना निर्मला कर्मभिः शुभैः ।
एकादशीव्रतपरास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
प्रातःस्नाने मतिर्येषां गायत्र्यां च तथा रवौ । [7440]
अग्नौ विप्रे तथा देवे ते वै भागवतोत्तमाः ॥
दुःखिताः परदुःखेभ्यः प्रहृष्टाः परसंपदा ।
दयावन्तो हि भूतेषु ते वै भागवतोत्तमाः ॥
चराचरात्मकं विश्वं विष्णुमायाविनिर्मितम् ।
विष्णुरूपेण पश्यन्ति ते वै भागवतोत्तमाः ॥ [7445]
देवद्विजगुरुप्राज्ञान्पितॄनथ दिने दिने ।
अर्चयन्ति सदा भक्त्या ते वै भागवतोत्तमाः ॥
यतीनां सङ्गहीनानां व्रतिनां ब्रह्मवादिनाम् ।
शुचीनामविषक्तानां विषयेषु निरन्तरम् ।
नारायणे जगद्धाम्नि सदा संसक्तमानसाः । [7450]
सत्कर्मनिरताः श्रान्तास्तस्याज्ञापरिवर्तिनः ।
तत्कथाश्रवणे सक्ता वेदान्तनिरताश्च ये ।
विद्यादानरता ये च शास्त्रेषु निरताश्च ये ।
पौरुषेण च सूक्तेन विष्ण्वर्चनपरायणाः ।
सालग्रामार्चनपराः सदा संकल्पवर्जिताः । [7455]
रविसूक्तपरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥
संमार्जनरता ये वै विष्णुवेश्मनि नित्यशः ।
दीपदानरताश्चैव ते वै भागवतोत्तमाः ॥
रुद्रं रुद्राभिषेकेण प्रीणयन्ति च ये द्विजाः ।
प्रयान्ति हरिसामीप्यं विष्णुभक्ता भवन्ति च ॥ [7460]

— (L. 7401) M1 हित (for हिता). M1 भक्तिश्चेन्नवलक्षणम् (for ⁶). — (L 7405) G(ed) विष्णुभक्तेषु ये भक्ता (for ᵃ). — G(ed) om (hapl.) lines 7406–7407. — (L. 7406) G2 सत्कथा- (for त°). M1 भक्ता (for सक्ता). D1 G1 M1 तत्कर्मसु (for स°). — D1 om. (hapl) lines 7408–7409. — (L. 7408) M1 सुशोभना (for सदा भवेत्) — (L. 7409) M1 द्वेषे (for चेष्टे). M1 ये पश्यन्ति नरोत्तमाः (for ⁶). — (L 7410) D1 पित्रोश्चैव (for मातापित्रोर्) G1 गृहार्चायां (for ग्रहार्चन-) — (L. 7412) D1 गायत्र्या वैष्णवे स्तुतौ; G1 °त्र्या वैष्णवस्मृतौ (for ⁶) — G2 om. lines 7413–7424 — After line 7424, D1 ins. :

260** वैश्वदेवरता ये च बालिकर्मरताश्च ये ।
ये चातिथिप्रियकरास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तुलसीरोपणपरा वन्दने पूजनेऽनिशम् ।
पालने सेवने सक्तास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥

— G2 om. lines 7427–7428. — (L. 7429) M1 ते पश्यन्ति नरोत्तमाः (for ⁶). — G(ed.) om. lines 7430–7437. — (L. 7430) D1 दाने (for स्नाने). D1 G1 विष्णौ (for होमे). — (L. 7440). G(ed) महेश्वरे (for प्रातःस्नाने). G2 M1 रतिर् (for मतिर्). — (L. 7446) G2 वृद्धान्गुरूंस्तथा प्राज्ञान् (for ᵃ). D1 तथातिथीन् (for दिने दिने). — (L. 7448) G1, 2 यतीनां (G2 °तिना) संगृहीतानां (for ᵃ). — (L. 7449) G1 शुचीना विष्णुभक्तानां (for ᵃ). — (L. 7450) G2 सदा भक्तियुता नरा (for ⁶). — (L. 7453) G1, 2 सदा (for विद्या-). D1 G2 M1 ते वै भागवतोत्तमाः (for ⁶) — (L. 7454) G2 वारुणेन (for पौरुषेण). — G2 om. lines 7455–7458. — (L 7455) D1 G1 M1 ते वै भागवतोत्तमाः (for ⁶). — After line 7455, D1 G1 M1 ins. :

गीतोपनिषत्सु रता भारते वैष्णवे रता ।
पुराणेषु तथान्येषु विष्णुभक्तियुतेषु च ।
ये च गङ्गादितीर्थेषु ते वै भागवतोत्तमाः ॥
मन्वादिषु च शास्त्रेषु रामायणकथासु च ।
राजवंशकथाभिज्ञास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ [7465]
कृष्णरामकथाभिज्ञा नारसिंहकथासु च ।
कूर्मवामनमत्स्यानामवतारकथासु च ॥
विष्णोः सर्वात्मनः कीर्तिं प्रवदन्ति च ये द्विजाः ।
परस्परं भावयन्तस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
स्नानेषु तीर्थेषु सदा मखेषु [7470]
योनौ च बीजेषु महत्सु सेवाम् ।
कुर्वन्ति ये वै नृप भास्करे च
ते वै महाभागवतप्रधानाः ॥

Colophon.

भीष्म उवाच ।

कविं पुराणमजरं विश्वरूपिणमव्ययम् ।
योगिध्येयं सदानन्दं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥ [7475]
पीताम्बरधरं विष्णुं सर्वधातारमच्युतम् ।
वनमालाविराजन्तं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
आद्यन्तशून्यं लोकानामीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
वनमालाविराजन्तं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
शुद्धस्फटिकसंकाशं सूर्यकोटिसमप्रभम् । [7480]
श्रीवत्सवक्षसं विष्णुं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
कौस्तुभेन विराजन्तं मुक्तादामविभूषितम् ।
केयूरहारसुभगं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
श्रिया च परया नित्यं सेव्यमानपदद्वयम् ।
मुनीन्द्रनिकरैर्वन्द्यं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥ [7485]
संसारतापविच्छेदकारणं कमलाश्रयम् ।
भक्तचिन्त्यं स्थिरं देवं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
वन्द्यं वरेण्यं पुरुषमीश्वरं सर्वतोमुखम् ।
विष्णुं जिष्णुं जितामित्रं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
चतुर्बाहुमुदाराङ्गं पीतकौशेयवाससम् । [7490]
नीलोत्पलदलश्यामं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
अनादिनिधनं शान्तं निर्मलं विश्वतोमुखम् ।
सृष्टिस्थितिलये हेतुं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
त्रायन्तं भुवि साधूनां हन्तारं चाततायिनाम् ।
धर्मसेतुं महाबाहुं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥ [7495]
अणोरणीयासमजं महतोऽपि महीयसम् ।
सर्वप्रभुमनीशानं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
राममिन्दीवरश्यामं ज्ञानानन्दमरिंदमम् ।
उपेन्द्रमिन्द्रारिहरं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
रावणान्तकरं देवमम्लानकुसुमान्वितम् । [7500]
सुरार्चितपदद्वन्द्वं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
त्राहि पालय देवेश देवदेव जगत्पते ।
एवं ध्यात्वा नरो यस्तु तत्पादकमलं व्रजेत् ॥
कालात्मन्कमलानाथ कलिदोषनिवारण ।
तुभ्यं नमो हृषीकेश नमः संसृतिहारिणे ॥ [7505]
एवं ध्यात्वा सर्वकालं नर पापवृतोऽपि वा ।
हित्वाघौघं स यात्येव वैकुण्ठभवनं नृप ॥
त्व सदा चिन्तयन्देवं विष्णुं कमललोचनम् ।
अचिरात्प्राप्स्यसे भूतिं नाकं शाश्वतमेष्यसि ।
एतदुक्तं मया सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ [7510]
कृष्णस्य कृपया वेद्मि नारदस्य वरान्नृप ।
नारदात्तु मया ज्ञातं मत्तो वै भवता श्रुतम् ॥
य शृणोति सदा भक्त्या कलिदोषैर्न लिप्यते ॥
विष्णुवामनपद्माख्यं ब्राह्मं ब्रह्माण्डपञ्चकम् ।
भारतं शुक्रवागुक्तं पुराणं भागवताह्वयम् । [7515]
श्रोतव्यं हि प्रयत्नेन संसारच्छेदलिप्सुना ॥
कृष्णं भजस्व धर्मात्मंस्तमेव शरणं व्रज ।
तत्प्रसादाद्भवेन्मुक्तिः प्रियस्ते यदुपुंगवः ॥

261** विष्णुगायत्रिनिरताः पुरुषसूक्तपरायणाः । — (L. 7459) G2 पुरुषसूक्ताभिषेकेण (for °) — (L. 7460) G1 विष्णु- ; M1 रुद्र- (for हरि-). D1 -सारूप्य (for -सामीप्य). — (L 7461) G2 हरे ये (for भारते). — (L 7464) G(ed.) मन्वादिशास्त्रे निरताः (for °). — (L. 7471) G2 बोधयन्तः (for भाव°). — G2 om. lines 7472–7473.

Colophon. — *Sub-parvan :* D1 G1 आश्वर्यपर्वणि शेषधर्मा°, G2 M1 G(ed.) शेषधर्मा°. — *Adhy name :* G2 भागवतलक्षणम्, G(ed) उमामहेश्वरसंवादे भागवतमाहात्म्यम्. — *Adhy. no* . D1 57 ; G1, 2 M1 G(ed) 56.

(L 7475) G2 M1 ध्यात्वा नित्यं सनातनम् (for ᵇ). — (L. 7476) G(ed) -दातारम् (for -धा°). G2 सर्वलक्षणसंयुतम् (for ᵇ). — (L 7477) G1 2 M1 शङ्खचक्रधरं देव (for °). — (L. 7481) D1 श्रीवत्सवक्षःसंयुक्तं (for °) — (L. 7483) G(ed.) धृतकेयूरकटकं (for °). — (L. 7487) D1 -चित्तस्थित ; M1 -चिन्त्य स्थितं (for -चिन्त्यं स्थिर) G(ed) भक्तहृत्स्थ महादेवं (for °) — (L 7488) D1 M1 ईशानं ; G2 विश्वेश (for पुरुषं) — D1 M1 G(ed.) ins. after line 7489 G1 after line 7487.

262** चतुर्बाहुमुदाराङ्गं पीतकौशेयवाससम् ।

— D1 om (hapl.) lines 7494–7495. — (L. 7495) M1 G(ed) महायोग (for °बाहु) — (L 7496) G(ed.) महान्त च महीयसाम् (for ᵇ) — (L 7498) G2 सारूप्यभाग्भवेदेव (for °), D1 G2 M1 इन्दिरा(M1 आनन्दि)नन्दमन्दिरम् (for ᵇ). — (L 7500) G2 नारायणं नर देवं (for °) D1 M1 मन्दारकुसुमार्चि(M1 °श्चि)तम् (for ᵇ) G(ed.) त्राहि शंकर मा नित्यं (for °). — D1 om. lines 7503–7505. — (L. 7503) G(ed.) ध्यायेन् (for ध्यात्वा). M1 ध्यात्वा तत्पदमश्नुते (for ᵇ). — (L. 7504) M1 कलात्मक कलानाथ (for °). — (L 7509) D1 राज्य (for भूतिं). — (L

स्वस्ति तेऽस्तु हरिः साक्षात्सिद्धिदो वृष्णिवल्लभः ।
सदा वसतु राजेन्द्र तव चित्ते जनार्दनः ॥ [7520]

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तवन्तं धर्मं तु धर्मसूनुः प्रणम्य तम् ।
कृतार्थोऽस्मीति गाङ्गेयं पूजयामास धर्मजः ॥
मुनयो विप्रमुख्याश्च राजानश्च नदीसुतम् ।
पूजयामासुरव्यग्राः कृष्णे निश्चितबुद्धय ॥
तेनैवं सत्कृतो भीष्मस्तीर्थयात्रापरोऽभवत् । [7525]
धर्मराजोऽनुजैः सार्धमास्ते ध्यायञ्जनार्दनम् ॥
पुराणरत्नमेतद्धि हरिवंशात्समुद्धृतम् ।
नारदीयमिदं धर्म्यमितिहासं पुरातनम् ।
कृष्णेन गदितं साक्षाद्धर्मपुत्राय धीमते ॥
सकृद्वा शृणुयाद्वापि शेषधर्ममिमं नृप । [7530]
सर्वपापविनिर्मुक्तः स गच्छेद्वैष्णवं पदम् ॥
राजसूयस्य यज्ञस्य यत्फलं लभते नरः ।
तत्फलं समवाप्नोति ह्यस्य श्रवणकीर्तनात् ॥
सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं सशैलवनकाननाम् ।
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं च प्रपद्यते । [7535]
शृणुयाच्च इमं नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ॥
प्राप्नुयान्नाशुभं किंचित्परत्रेह च मानवः ॥
सर्वविद्याधिकारी स्याद्द्विजो राष्ट्रं लभेन्नृपः ।
वैश्यः पशुधनं चैव शूद्रो वै धर्ममश्नुते ॥
पुत्रकामो लभेत्पुत्रं कन्या भर्तारमाप्नुयात् ॥ [7540]
राजा वा राजपुत्रो वा शृणोति सततं नृप ।
गोकोटीनां संप्रदानाद्यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥
रोगार्तो बन्धनार्तो वा मुच्यते दुःखसंचयात् ॥
राज्यपुत्रधनप्राप्तिधान्यरत्नवसूनि च ।
अस्य श्रवणमात्रेण लभते नात्र संशयः ॥ [7545]
एतस्मान्न परं किंचिच्छ्रोतव्यमिह विद्यते ॥
भारताध्ययनात्पुण्याद्ब्रह्महत्यादिकान्यपि ।
महापातकजालानि विनश्यन्ति न संशयः ॥
कलिदोषविषार्तानां जन्तूनां हतचेतसाम् ।
उत्तारकं त्वेकमेव भारताध्ययनं भुवि ॥ [7550]
भारतः पञ्चमो वेदो वेदान्तार्थोपबृंहकः ।
स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनामपि मोक्षप्रदायकः ॥
भारताध्ययनाशक्तो हरिवंशं पठेन्नरः ।
दिने दिने प्रातरेवं संपूर्णं फलमश्नुते ॥
हरिवंशस्य पठनेऽप्यशक्त इममादरात् । [7555]
पठेद्वा पाठयेद्वापि तस्य मुक्तिः करे स्थिता ॥

सूत उवाच ।

ततः पारिक्षितो विद्वाञ्जनमेजयभूपतिः ।
श्रुत्वेदं भारताख्यानं समग्रं वेदसंमितम् ।
मध्येसभं महर्षीणां वैशंपायनमब्रवीत् ॥

जनमेजय उवाच ।

व्यासशिष्य महाप्राज्ञ त्वत्प्रसादान्मया श्रुतम् । [7560]
भारताख्यानमखिलं कृतार्थोऽस्मि महामते ।

7511) G(ed) सर्वे वै नारदो मुनिः (for ^{b}). — (L. 7512) D1 G1, 2 M1 नारदेन (for °दात्तु). — (L. 7514) M1 °रूपाख्यं (for °पद्माख्यं). — (L. 7520) G(ed.) भवतु (for वसतु). — G2 om. the ref — (L. 7521) G(ed.) धर्मास्तु ; M1 धर्मेश (for धर्मं तु). — (L. 7524) G(ed.) निश्चय- (for निश्चित-). G2 कृष्णे संन्यस्तमानसाः (for ^{b}). — (L. 7526) M1 जगद्गुरुम् (for जनार्दनम्). — (L. 7527) G1, 2 समाहितम् ; M1 समाहृतम् (for समुद्धृतम्). — (L. 7534) G2 यश्चापि परिकीर्तयेत् (for ^{b}). — G2 om. lines 7535–7536. — (L 7540) G(ed.) शुवरम् (for भर्तारम्). — (L 7541) राजमात्रो ; G(ed.) °मन्त्री (for °पुत्रो). G2 यः पठेच्छृणुयादपि (for ^{b}).

— G2 om. lines 7542–7543. — For line 7542, G1 M1 subst. :

263** गवां कोटिप्रदानेन गङ्गातीरे फलं लभेत् ।

— (L. 7544) G(ed) वस्त्रधान्यादिकानि च (for ^{b}). — G1 ins. after line 7545 · D1 after 265** :

264** कृष्णवाक्ये मतिं कृत्वा यथा ते तु पितामहाः ।
अमुं धर्मं सदा शृण्वन्पालयस्व च मेदिनीम् ॥

— M1 om. lines 7546–7547. D1 G1, 2 om. line 7546. — (L. 7547) D1 G2 अपि पादमधीयतः (for ^{b}). — M1 om. lines 7548–7584. D1 G1, 2 om. lines 7548–7577. G(ed.) om line 7578. — After line 7578, D1 G1 ins. :

265** हरिवंशकथान्ते तु श्रुत्वा प्राप्नुयाद्दौ गुरोः ।

G1 cont. :

266** कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते ।
नास्ति धर्मः परः पुंसां नास्ति मुक्तिफलप्रदम् ॥
सद्ग्रामे सुजनाकीर्णे सत्क्षेत्रे देवतालये ।
पुण्ये वाथ नदीतीरे वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥
अभक्त्या ये कथां पुण्यां शृण्वन्ति मनुजाधमाः ।
तेषां पुण्यफलं नास्ति दुःखं स्याज्जन्मजन्मनि ॥
पुराणं ये तु संपूज्य ताम्बूलाद्यैरुपायनैः ।
शृण्वन्ति च कथां भक्त्या धनाढ्याश्च भवन्ति ते ॥
कथायां वर्तमानायां ये गच्छन्त्यन्यतो नराः ।
भोगान्तरे प्रणश्यन्ति तेषां दाराश्च संपदः ॥
असंप्रणम्य शृण्वन्तो विषवृक्षा भवन्ति ते ।
ये निन्दन्ति पुराणज्ञं कथां वा पापहारिणीम् ।
ते वै जन्मशतं मर्त्याः शुनकाः संभवन्ति च ॥
कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वन्ति ये नराः ।
कोट्यब्दं नरकान्भुक्त्वा भवन्ति ग्रामसूकराः ॥
ये कथामनुमोदन्ते कीर्त्यमानां नरोत्तमाः ।

नेतः परं मया किंचिच्छ्रोतव्यमिह विद्यते ॥
एवमुक्त्वा स राजर्षिर्ऋषिवर्यस्य तस्य वै ।
अनुज्ञां तु पुरस्कृत्य व्यासस्यानुमते तदा ।
भारताख्यानवर्यस्य शान्तिं चक्रे विधानतः ॥ [7565]
कारयामास विप्राणा कोटीनां भोजनं तदा ।
प्रादाद्विशेषतस्तत्र धनवस्त्रादिकं बहु ॥
सच्छ्रोत्रियाणां विप्राणां रिक्तानां तु तपस्विनाम् ।
तत' स्वर्णस्य राशिं तु सर्वरत्नोपशोभितम् ।
कारयामास मतिमानृषिमध्ये महातपा ॥ [7570]
वैशंपायनमाहूय वक्तारं भारतस्य वै ।
सर्वरत्नैरभ्यषिञ्चन्मूर्ध्नि तस्य महामनाः ।
ततस्तेनाभिषेकेण पूर्णस्तृप्तश्च सोऽभवत् ॥
ग्रामान्बहूनदात्तस्मै ऋषिवर्याय धीमते ॥
एवं निर्वर्तयित्वा तु शान्तिकर्म स भूपतिः । [7575]
बन्दिमागधमुख्यैस्तु जयघोषैर्विशेषतः ।
स्तूयमान स्वनगर प्राविशत्कृष्णमानसः ॥
श्रद्दधानस्य पूयन्ते सर्वपापान्यशेषतः ।
कलिदोषहरं नाम धर्मश्रवणपावनम् ।
शृण्वतां सर्वपापानि विलयं यान्ति भूरिशः ॥ [7580]
वरमिममितिहासं शृण्वतां लौकिकानां
सकलदुरितशान्ति सद्य एवास्तु विप्राः ।
स भवति हरिलोके भक्तिरस्मिन्मुरारौ
जगति सकलमेतद्दुर्लभं पापिनां च ॥ [7584]

Colophon

अशृण्वतोऽपि ते यान्ति शाश्वतं परम पदम् ॥
ये श्रावयन्ति मनुजान्पुण्या पौराणिकीं कथाम् ।
कल्पकोटिशत साग्र तिष्ठन्ति ब्रह्मण पदे ॥
—(L. 7579) M1 सर्वपाप- (for कलिदोष-). —(L. 7580) M1 भूरिदम (for °श') —(L 7583) G1 व्रजति हि सुरलोकं (for स भवति हरिलोके) G1 मुकुन्दे (for मुरारौ). —(L 7584) G1 M सुलभम् (for सकलम्)]

Colophon —*Sub-parvan* D1 G1 M1 G(ed) आश्चर्य॰पर्वणि शेषधर्मा ; G2 शेषधर्माः — *Adhy. name* M1 युधिष्ठिर-भीष्मसंवादः, G(ed) भारतमहिमानुवर्णनादिकथनम्. — *Adhy. no.* · D1 58 , G1, 2 M1 G(ed.) 57.

— After the last colophon, D1 reads शुभं भवतु । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।
यत्नेन लिखित शेषधर्माधर्मं सविस्तरम् ।
लेखकस्य श्रिय प्राप्ति पुत्रपौत्रादि प्राप्नुयात् ॥
येसवन्तस्य पुत्रेण रामचन्द्रेण नाम च ।
भक्त्या च लिखित ग्रन्थ पुस्तक तस्य निश्चयम् ॥
इति शेषधर्म समाप्तः ॥

G1 reads श्रीकृष्णाय परमगुरवे नम॰। शेषधर्मः समाप्त'। हरिः ओम् । शुभमस्तु । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥
अबद्धं वा सुबद्ध वा मम दोषो न विद्यते ।
यादृश पुस्तकं दृष्टं तादृशं लिखितं मया ॥
करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।
लिखतां हरिवश तु लभ्यते ब्रह्मण॰ पदम् ।
व्यासप्रसादादिह च समृद्धिमतिदुर्लभाम् ॥
व्यासाय विष्णुरूपाय व्यासरूपाय विष्णवे ।
नमो वै ब्रह्मनिधये वासिष्ठाय नमो नमः ॥
कृष्ण कमलपत्राक्षं पुण्यश्रवणकीर्तनम् ।
वासुदेव जगद्योनिं नौमि नारायण हरिम् ॥
कृष्णाय यादवेन्द्राय ज्ञानमुद्राय योगिने ।
नाथाय रुक्मिणीशाय नमो वेदान्तवेदिने ॥
श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीरामार्पणमस्तु । ओं तत्सत् । श्रीकृष्णाय नम॰। श्रीरामाय नम' । श्रीराम शरणं मम ।

G2 reads 'श्रीकृष्णाय नमः। श्रीवासुदेवार्पणमस्तु। करकृतमपराध क्षन्तु मर्हन्ति सन्तः । ओम् ।

M1 reads . शेषधर्म समाप्त' । करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः। शुभमस्तु ॥
कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतेः स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकल परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥
यदक्षरं पदं भ्रष्ट मात्राहीनं तु यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव नारायण नमोऽस्तु ते ॥
श्रीशेषधर्मग्रंथ॰ समाप्तः । ओं तत्सत् । हरिः ओम् ।
श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥